TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN.

XX. ESZT. FOLYAMAT.

X. VAGY OCTOBERI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapatjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemű természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi müveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozditják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbéli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leirásit magokban foglalják.

II. A' magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's míveknek ösmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, hihalt tudósok' és irók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új müvek, új könyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

I^ső KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

PÉ
FŐISKOLAI KÖNYVTÁ
TULAJDONA

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Fő Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf és Ország Birája Ő Excellentiája Üdvözlő Beszéde Jósef Ts. K. Fő Hertzeghez, Hazánk Nádorához, az 1833-dik év kezdetén.

Hazánk szeretve tisztelt Nádora, újabb nemzeti életünk, emelkedésünk és gyarapodó boldogságunknak ezer meg ezer féle forrása, épen akkor lábbadozott-föl betegségéből, midőn a' folyó 1833-dik év, jövendő elrendeltetésünknek jeles időszakasza, föltünt.

A' századát közöttünk bizonyosan megelőzte nagy Férfiunak gyogyulásából érzett öröm arra ingerlé a' Magyar Haza érzékeny Fő Rendeit, hogy, egybe kaptsolván az új évi tisztelkedést örvendezéseiknek kinyilatkoztatásukkal, egy számos és igen fényes Küldöttség által Januárius 12-dikén nyilván kijelentenék, mi szent érzelmekkel fogadták légyen a' vigasztaló hírt; mi határtalan volna hódolásuk és bizodalmuk azon ditső Elölülő eránt, ki kétes és boldog időkben egyenlő mély Böltsességgel eszközlötte boldogulásunkat, és olly számos Ország Gyűléseken éles Eszének sugáraival mindenkor keresztül tört akármelly sulyos akadályokon.

Szószólójává e' fényes Küldöttségnek az Ország Birája, Fő Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf Ő Excellentiája választatott, az a' kimívelt lelkü és finom érzésü Hazafi, kiben mind a' Nemzeti, mind a' Római Ékesenszólásnak hatalmát mindenkor lángolva tisztelték a' jók és

értelmesek. Mi hévvel felelt meg Ő Excellentiája a' köz várakozásnak, velős Beszéde, melly itt következik, 's akármelly tudós értekezésnél többet nyom, nyilván hirdeti:

Serenissime Caesareo-Regie Haereditarie Princeps, Archi Dux Austriae, Domine Regni Palatine, Domine Praeses Benignissime!

„Quos imis in praecordiis nullo non tempore gerimus devotissimi animi sensus — quo Vota nostra cum omnis Hungariae et Partium adnexarum Votis haud interrupte uno ardore conspirant — horum ut' anni hujusce, quem nuper ingressi sumus, initio Regni Procerum nomine interpretem agere audeam, Benignitas Celsitudinis Vestrae Caesareo-Regiae, precor, admittat."

„Sed quid ego me Interpretem dico? — quasi ea mihi esset facundia, quae valeret sive excelsam Indolem, — seu Virtutis ac Meritorum Amplitudinem, quam in Celsitudine Vestra Caesareo-Regia colimus — sive nostram tandem, quae inde continuo augetur, tenerrimam pietatem exaequare. — Librabit ista, Serenissime Archi-Dux! secutura tantummodo aetas — quae cum hos nostros affectus — hanc Tibi devinctissimam mentem — quavis data, imo quaesita occasione erumpere gestientem ad Tua immortalia Facta exegerit, — nos quidem Observantia, Amore, Fiducia, — Te Meritis et Beneficiis decertasse animadvertet; — semper tamen — quod ipsi ultro fatemur — Praesidem ac Prorege nostrum Victorem, — nos Victos, Debitoresque mansisse, justissimo comperiet Judicio." — —

„Cum igitur Tua Magnitudo tenuitatem nostram elingvem, — Tua profusa Liberalitas nostram remerendi voluntatem efficiat inopem — Vota in Preces convertimus, et primum quidem Deum Sospitalem, — qui tentatam nuper Valetudinem Tuam, — charam Regi, — charam Patriae fauste restituit, — oramus ardentissime: ut tam sapientem, tam beneficum — tam amatum Principem — Palatinum et Praesidem — una cum Serenissima Conjuge et

Liberis — qui — non ego vanus augur sum — alta prement Vestigia Patris — nobis, imo posteris nostris seros in annos incolumem — vegetum — felicem — beatum conservet.“

„Dein Te Ipsum, Serenissime Princeps! fiducia pleni obsecramus iterum, ut Is, qui fueras semper — nobis deinceps quoque esse velis: — omnis nempe probi Consilii Author et Svasor, — in dubiis Magister, — in arduis Dux atque Praesidium; — obsecramus, inquam, ut Tutelaris Genii instar — qualem Te omnes agnoscimus — Avitam Constitutionem Tua Vigilantia fovere, — dulcem Patriam nostram, — imo Tuam, — Curis Tuis sempiternis porro sustentare, — tueri Magnalia Gentis, — Hungariam denique Universam — Proceres autem utriusque Ordinis, qui speciali Tuo insuper gloriantur Praesidio, hoc etiam nomine Gratiis Tuis — Tua complecti Benevolentia — mecum una digneris!“ —

Történetből, merő történetből, de igen is hiteles uton, jutott kezembe e' nyomos Beszéd. Minekutána ennek kiadatását a' szokott országgyülési rendszerént most még reményleni nem lehet, kötelességnek tekéntettem részvevő örvendezésül a' Fő Rendek mély hálaadásuknak és tiszteletüknek e' gyönyörü Tanuságát annál is inkább napfényre botsátani, mennél bizonyosabb, hogy e' kinyilatkoztatott érzékeny Indulat közös mindegyik Magyar szívében szeretve tisztelt Fönséges Nádorunk eránt az egész Hazában.

Horvát István.

2.

Sopron Vármegye Esmértetése.

Fekszik ez a' Vármegye Austria napkeleti szélén, Moson, Vas és Győr Vármegyék között. Nyugotról éjszaknak: a' Laitha folyó; éjszaki ke-

letnek: a' Fertő tava; déli keletnek: a' Rába folyó; délre: a' Répcze' és Zabloncz' folyóji mosogatják széleit.

Nevét költsönözte Sopron' szabad királyi városától.

Nagysága hoszszában: tíz; szélességében: hol két, hol három, hol négy mértföldeket foglal. E' szerint a' közép nagyságu magyarországi Vármegyékhez számlálható.

Tavai: a' Fertő és az ennek mocsárjában a' Hanságban fekvő Királytó 's Barbacsitó.

Folyóji: a' Kis Rába, Répcze, Ikva, Vulka 's t.

Mind fekvésére, mind termékenységére nézve Magyarországnak nevezetesebb 's szerencsésebb Megyéji közé tartozik.

Vidékje hegyesre és sikra, vagy rónára osztathatik.

A' hegyek az éjszaknyugoti részen emelkednek, lehajolnak délnek 's nagy részt fognak-el a' megyéből. Rajtok itt szép erdőségek ápolgattatnak; amott szép szőlőtőkék tenyésztetnek. Ezeket felváltják a' bokros vagy egészen puszta zöld legelők, mellyek a' halmokon 's a' zártabb völgyeken elterjednek. A' hegyek és halmok alatt pedig nagyobb 's kisebb faluk, mező 's királyi városok, termékeny mezőségekkel 's kisebb vagy nagyobb kiterjedésü rétséggel foglalnak helyet.

A' felső vidékek többféle változásaikkal megérdemlik, hogy szépeknek mondassanak. Ha megy az útas felfelé Sopronnak, balról, a' Vas Vármegyei német vidékek' hegyei néznek le a' termékeny sikra; feljebb pedig, hol alacsonyabb, hol magosabb hegyek tűnnek fel kékelve, 's ha közelebb megy, zöldelve szemei előtt. Sopronhoz közelítve nyugottnak és közelebb éjszaknak megnyilik hazájok. Itt 's ott láthatni a' Fertő' tavát is, melly a' különben is szép kilátást új kellemmel diszesíti, de mellyet közelebb Sopronhoz a' hegyek és erdők ismét egészen elzárnak. A' hegyekben egynéhány helyeken nevezetes kőfejtő helyek vagynak, mellyekből a' faragásra alkalmatos kő nagyobb 's ki-

sebb darabokban kerül. Van illyen: Sopronban, Rákoson, Szent Margarethán 's Szent Györgyön.

Sopron Városától nyugottnak esik az úgy nevezett Brennhegy, mellynek kőszén bányája esztendőnként nagy mennyiségü kőszenet szolgáltat, melly a' vidéken, sőt távolabb is nem csak a' tűzzel dolgozó mesteremberek által használtatik, hanem itt 's ott szobák' fűtésére is alkalmaztatik.

E' hegyi tájok között vagynak ollyanok, mellyek olly meglepő szépek, mintha valamelly tündér sujtotta volna rájok varázs veszszejét. Kiindul a' mu'sák' nevendékje, a' szabadba vágyó kebellel, a' városnak lármás tolongásából; magányos nyomait a' hegyeknek intézi — látja a' körűlötte több változásokban kinyilt természetet, felhág a' hegyeknek ormára, körűl néz 's édes elragadtatással érezi a' szépet, mellyet toll le nem írhat, ecset tökéletesen le nem festhet. Innét leszál keble magas érzetében a' csevegő forráshoz, itt leli szíve' kedves rokonait, ifjusága barátjait, szomját a' kristály forrásból megenyhíti, 's hévvel beszéli-el mit érzett szép magányjában.

E' hegyek között emelkedik a' Fő Méltóságu Eszterházy Herczegi Familiának ama magában sok nevezetességeket rejtő Vára, Fraknó. Igen méltó volna e' várat egy hozzá értőnek a' ben' foglaltakkal tudományosan leírni, 's a' magyar világgal közleni.

Fraknón belől nevezetes gesztenye erdő vagyon, mellynek termése különös jósággal bir, 's drágábban is adatik-el a' többi gesztenye terméseknél. Gesztenyés erdők máshol is, különösen Sopron körűl, a' hegy széleken több helyeken vagynak, mellyekből a' tulajdonosok szép hasznot húznak. Vélek imitt amott más gyümölcsösök is vagynak kapcsolva, mellyek jó nemü gyümölcset teremnek. Árultatik-is ez Sopronnak piaczán nagy bőséggel. Cseresnye fajtákat, nagyobb mennyiségben és jóságban, kevés helyen láthatni egygyütt a' természet' javaival olly nagy mértékben bővelkedő magyar Hazában, mint e' piaczon. Nevezetesek itt a'

Rusti cseresnye és a' Soproni szőlő, mellyek a' magok' nemében különös jóságuak.

A' szőlőhegyek közt e' felső vidéken legnemesebb borokat teremnek a' Rustiak és a' Soproniak. A' Fertő' tava körül, melly Moson Vármegye felől fél karika formára mosogatja a' partokat, jeles szőlő ültetések terjednek el, mellyek a' vidék lakosai élelmeknek és gazdagságoknak fő ágát teszik.

A' Rusti és Soproni aszszuszőlő borok a' királyi Tokaji után az elsők közé tartoznak. A' mi a' közönséges borokat illeti, ezek rendes asztali boroknak igen erősek 's meszességek miatt nem legegésségesebbek. Elkelnek e' borok: részint magában a' vidékben, különösen Sopronban, hová idegen termést kimérés és kereskedés végett bévinni nem szabad; részint pedig nagy mennyiségben kivitetnek, jó áron megvétettetvén. A' jobb bortermő szőlő hegyekhez tartozik e' vidéken a' Boozi szőlő hegy is.

A' szőlők nagy gonddal míveltetnek. A' szorgalmas szőlőmíves az esztendő' nagyobb részében, ha az idő kedvez, dolgot mindég találván, itt látja kelni és nyugodni a' napot. Szép nézni esténként, a' mint a' szőlőmívesek a' Fertő felől több kisebb 's nagyobb csoportokban szőlőjikből haza mennek — tarkán elnyúlva az úton a' vegyes két nembéliek. Igy pe'sgenek a' munkás hangyák, természeti ösztönjeknél fogva, bolyjok vagy fészkek körül! Forrása ez a' jóllételnek, ha mértékletességgel párosul.

Ennek a' vidéknek erdeji is alkalmas bőségben vagynak: mert a' rájok fordított gond őket pusztulni nem engedi. Nagy szorgalommal ápolja ezeket a' több körül fekvő helységeknek szerencsés birtokosa Sopron szabad királyi városa. Ugyan ezt teszik a' többi megyebeli uraságok is. Ez abban áll, hogy az erdőket vágásokra osztják fel, és a' gyenge nevendék erdőket hűségesen dajkálják. A' fának ára azonban még sem csekély, a' mit a' vidék népességének és helyheztetésének lehet és kell is tulajdonítani. A' fáknak honunkban majd minden ne-

vezetesebb nemeire találhatni. Van itt: tölgy, cser, topolya, fenyő, nyir, szil, gyertyán, körtvély, cseresnye, alma, gesztenye, akácz, hárs, 's t. de bikk igen kevés.

A' Fertő nem utólsó hasznot hajt e' vidéken. Minden pénteken, az esztendőnek minden részeiben, különösen bőjtben, árultatnak ennek halai a' piaczokon. Részesül bennek még a' szomszéd Austria is. A' körűle elterjedő lapály ád szénát, a' mocsár nádat és kákát, melly utólsó gyékénynek készíttetvén, ez Sopronban minden héti, valamint országos vásárokon is árultatik, 's belőle sok még ki is vitettetik. A' csik téli időben 's különösen bőjti napokban, ennek mocsárjaiból kerűl, árultatik Sopronban, 's vitetik még kilebb is — Austriába.

Vadai is szép számmal vagynak ennek a' vidéknek. Találtatnak erdeiben: szarvasok, őzek, vaddisznók, nyulak. Az utólsó fajta a' mezőken sem kevés számmal vagyon, különösen a' földes uraságok' birtokaiban. Vagyon ezeknek tenyésztésekre a' Főméltóságu Eszterházy Herczegi háznak Kis Martonnál és Monbijouxnál vadaskertje is.

Különbféle nemü madarai kiterjedő erdejiben különbféle hangjaikkal kellemetesen gyönyörködtetnek, 's fogdostatván és lövetvén, piaczra hordatnak.

A' mi a' vízi repűlő állatokat illeti, a' Fertő körül nem csekély számmal tanyáznak ezek. Illyenek: a' vadludak, réczék, szárcsák 's többek.

A' Megye' e' felső részének lakosai többnyire németek, imitt amott horvátokkal és néhány 'sidókkal vegyesen. Ez arra emlékeztet, hogy régi, e' Honban letelepedett őseink, nem szeretvén a' hegyeket, ezeket az idegeneknek engedték, magoknak a' sikságat, a' róna, gabonatermő telkeket tartván fenn. A' királyi városokban azonban néhány magyar mesteremberek és tisztviselők találtatnak.

A' német szólásmód több helyeken változó, de egészen tisztának sehol sem lehet mondani. Vagynak tájok, mellyeken olly megvesztegetett,

hogy általa a' jobb németséghez szokottnak füle sértegettetik és sok szó 's kiejtés neki érthetetlen.

Erkölcseik nem tartoznak egészen a' megromlottak közé. Itt is keverve van, mint mindenütt, a' jó, roszszal. A' szorgalmasabbak védve vagynak az elárodó gonoszoktól, mellyek a' henyén élőket rongálják. Életek' módja nagyobb részint egyszerü, mértékletes. Házaik tiszták 's körűlek rend és szorgalom látszik. Mulatságaikban vígak, zabolátlanság nélkűl.

A' férjfiaknak viseletek: setétkék posztó ruha; az aszszonyoké: setétkék posztó és tarka rökkli, rántzos rövid szoknyával, világoskék, piros, setétkék posztó harisnyával 's ormos tetejű fökötővel. Fejeket többnyire keszkenővel békötve viselik. A' leányok fűsüre tett hajjal járnak.

A' Horvátok' ruházatja, különösen a' férjfiu nemnél, a' németekétől nem sokban különöz. Szint' olly hoszszu setétkék derékruhát (mándli) viselnek ezek is, mint azok, kivévén azt, hogy a' Horvátok viseletekben a' tarkaságot jobban szeretik, mint a' németek. A' Horvátoknál nem ritkaság több színből varrott nadrágot látni. Télen nagyobb részint zöld sapka 's ujjas bunda viseletek: nyáron nagy kerekü kalap, setétkék ujjas ruha és köpönyeg. A' Horvát fejérnépnek a' nagy csipőben és a' puruczkán 's szoknyán a' sok 's különös szabásu ránczokban, sok és széles pántlikákban van igen nagy gyönyörüsége. A' félgyapju zöld szoknyát és piros színt különösen kedvelik.

Testalkatásokra nézve mind a' két nemzetbéliek erősek és jól nőttek. A' német tűrőbb természetü, a' horvát ingerelhetőbb és indulatosabb.

Csak ez előtt egy pár tizedekkel is ritkább volt a' magyar nyelvnek tudása mind a' városokban, mind a' falukban ez idegen nemzetbélieknél, mint most. Ma már sokan megkezdik esmérni, melly szükséges légyen a' magyar nyelv, 's magok keresnek alkalmatosságot, hogy gyermekeiket a' honi nyelv' megtanulhatása végett magyar gyerme-

kekkel felcserélhessék. De ugyan erre kénszerítik is őket az országos végzések is, mellyek minden Vármegyék' idegen ajaku lakosai között álhatatosan sürgetik a' hazai nyelvnek szorgalmas előmozdítását, melly végzéseket a' megyék is időről időre czélarányos rendeléseikkel támogatni hathatósan igyekeznek. Bár minél előbb szerencsés következések koronáznák e' bölcs hazafiúi törekedéseket, hogy a' szegény magyar ne lenne kéntelen vérrel nyert honjában 's különösen ennek némelly vidékjein idegennek esmérni magát, 's ne lenne méltó oka azon panaszolkodni, hogy neki, mint honosnak kell magát a' hazájában élődő idegen nemzetekhez alkalmaztatni nyelveknek megtanulásával, midőn azok közűl a' nagyobb rész méltónak sem tartja őtet arra, hogy a' véle beszélhetés és kereskedhetés végett szép nyelvét megtanúlná! Innét volt vélekedésem szerint eddig is, hogy költsönös gyűlölség uralkodott a' róna magyar ajaku lakosa és a' hegységek' lakóji között, melly az utazás közben gyakorta csúfolódással, verességgel, kék foltokkal, sőt vérrel-is végződött.

Hol a' hegyek szünnek — Czenktől lefelé, — elkezdődnek a' magyar helységek. Itt a' Vármegyén keresztűl délnek ha valaki vonatot húzna, egészen elválasztaná a' magyar falukat az idegen nemzetekéitől. Többé sohol magyar helységeknél egyebek nincsenek. Ha imitt amott vagynak egygyes idegenek, csak kereskedés, mesterségüzés 's bormérés végett telepedtek-meg. Itt 's ott, ha vagynak-is még nem annyira hegyek, mint halmok, ezeket csak úgy lehet tekinteni, mintha elszaggatott 's elszórt részei volnának annak a' nagy egésznek, melly feljebb pompás méltósággal hol hoszszabb vonatokban, hol megszaggatva 's rövidebb darabokban emelkedik. Kevesednek a' szőlőhegyek, valamint az erdőségek is, mellyeknek nagyobb részek az úgy nevezett nagy erdőben önti ki magát, 's azzal mintegy egygyesűlve látszik; ide értvén még azonban némelly egygyeseket, mellyek hol kisebb, hol na-

gyobb darabokban vagynak a' rónán elhintve. A' Csepreg: erdős és itt 's ott szép szőlőkkel béültetett alacsonyabb hegyeken kivül, mellyek Szakonynak 's Locsmándnak hajlanak, semmi hegyes vidék nincsen többé, melly említést érdemelhetne, hanem mind sikság.

Egygyes jobb bortermő szőlőhegyek az alsóbb részen: a' Lósi, Kövesdi, Csepregi, Szakonyi, Szent Miklósi 's többek: de mellyek részint kisebb kiterjedésüek, részint nem bőven termők: vagy azért, mivel a' magyar mezei gazda legfőbb gondját szántóföldjeinek munkálásokra fordítja; vagy talám azért is, mivel kezdettől fogva a' földnek minémüségéhez képest a' szőlőfajták elég gondosan ki nem választattak.

Fája az alvidéknek is elég volt csak ez előtt egynéhány tizedekkel is: vagy ha némelly vidékeken kellett is venni, nem volt drága. Most már minden esztendőn kezd fogyatkozni, 's ennél fogva ára szembetűnőképen emelkedik. Fő oka ennek az, hogy sok nemes helységeknek erdei elpusztultak 's pusztulnak naponként a' nélkül, hogy csak legkisebb gond is, kivévén tudásomra egy nemes helységet, fordíttatnék újaknak ültetésekre. Ehhez járul még a' népnek szaporodása is, melly minél előbbre halad, annál nagyobb lesz a' fának szüke. Hol pedig a' fák levagdaltatnak, ott csak a' bokrok között emelkedhetik fel egy 's két fiatal, — máshol meg nem nevekedhetik: mert rendes marhalegelők lévén az erdők, a' marha a' gyenge nevendék száloknak tetejét eleszi, ennél fogva soha sem mehet semmire is, hanem elcsepétesedvén utóbb kivész. Csak a' földes uraságok' 's némelly kevés gondosabb községek' erdeji, kik vagy vágásokat csinálnak, vagy erdejiket kémélik, 's tilosokat tartanak bennek, míg a' gyenge nevendék fák annyira felnőnek, hogy a' marha őket többé el nem érheti, maradnak-meg pusztulás nélkül. Néhol, hol annakelőtte a' nemes községnek szép erdeje volt, most vagy bokros, vagy egészen puszta legelő

vagyon; máshol pedig szántó fütyörész ekéje után, hol atyáink' idejében fülmile csattogott, 's gerliczék búgtak. Innét van, hogy némelly erdőtlen vidékeken a' fának drágasága miatt a' szegénység télre fűtéleknek tarlót takar, kenyerét is ennél süti, 's marhaganéjt szed a' réteken 's legelőken, 's megszárítván, ennél főzi meg, mint az alföldön szokásban vagyon, ebédjét 's vacsoráját.

Sopron Vármegyének alvidéke általjában véve bár nem bir is olly kellemmel, mint a' felső hegyes vidék: mindazáltal egy bizonyos szelid szépség terül el rajta. Itt egy kisded patakocska zajog elébb keskeny ágyában — mellette kövér fű 's több szinü virágok; — tovább, vagy egy kis bokros, vagy kisebb 's nagyobb erdő emeli zöld koronáját. Az egymáshoz közel fekvő helységek' gyümölcsös kertjeik, a' csendes hajlékok' tetőjik 's füstölgő kéményjeik, a' templomok' tornyai, az uraságoknak hol pompás, hol egyszerü kastélyjaik 's majorjaik, a' nagyobb 's kisebb kiterjedésü legelők a' rajtok elszéledt csordákkal és juhnyájokkal és a' zöldelő gazdag mezők, gyönyörü vegyületet formálnak, mellynek egyszerü szépsége kedvesen illeti meg a' szívet.

Termékeny ez a' vidék a' gabonának minden nemeiben, mellyekkel a' szomszéd Vármegyék dicsekedhetnek. Itt 's ott vagynak egygyes vagy homokos, vagy kövecses mezők, hanem többnyire székes agyagos föld; itt 's ott egy kevés homokkal, vagy követstsel vegyűlve borítja téreit.

Nevezetesebb termékenységü 's kiterjedésü ez alvidéken az úgy nevezett Répcze mellék és Rábaköz.

Répczemelléknek nevezitetik az a' darab föld, melly a' Répcze' folyója hoszszában nyulik-el 's számos helységeket foglal magában.

Rábaköznek pedig az a' vidék mondatik, melly a' kis és nagy Rába' folyója között terül-el.

Megjegyzésre méltó azonban az is, hogy az ezeken kivül eső vidékek is mind tetemes gabona termő mezőkkel birnak, 's midőn a' Répczemelléki

's Rábaközi helységek közűl sokan fa szükében vagynak, erdejik nem lévén, ezek közűl többeknek szép erdejik 's magasabban fekvő mezeik vagynak, mellyek az állóvíznek nincsenek annyira kitétetve őszi 's tavaszi nedves időben, mint amazok közűl sokak. A' rétek itt azonban sem olly számosok, sem olly jó termők.

A' hajdinának kicsinyenként itt is az a' sorsa fog lenni, melly volt a' kolompérnak: lejjebb száll a' hegyi vidékek' téreiről a' sikra 's végre egészen közönségessé lesz. Csak egynéhány esztendőkkel is ez előtt egy szál sem termett sok határokban, hol már most hold számra kezdik termeszteni, nem annyira emberek' mint barmok' élelmek végett.

A' gabonának minden nemeiből nem csekély részt ád ez az áldott termékenységü vidék a' felföldnek, sőt még Austriának is. Elősegíti a' termékenységet a' földnek több helyeken gondosabb munkálása: mert a' jobb erejü mezei gazda, különösen a' felsőbb részen, jónak sem tartja, ha földjét a' vetés alá négyszeri szántással el nem készítheti. De e' mellett vagynak olly vidékek is, hol erre idő sem volna csak annál fogva is, mivel a' marha egy ideig tavaszszal a' parlagokon jár, 's így ezek csak tavasznak vége felé szántatnak-fel. Némelly határokban nem is szokás háromszornál többször szántani, még is bőven terem a' mező.

A' Vármegyének felsőbb felében a' gabonát csépelik; az alsóban, nevezet szerint Rábaközben, nyomtatják. A' csépelést nem szokják egy időben megtenni, hanem a' gabonának takarulás után csak egy részét csépelik-el, hogy legyen mag vetni, 's az elcsépeltből más sürgetősb szükségeket tehessék. A' másik részét szalmás gabonájoknak télen csépelikel, részint azért: hogy legyen fris szalma marhájiknak; részint pedig azért, mivel jobban ráérnek a' dolgot végbe vinni, mint őszszel, mikor más dolog is elég van.

Némelly határok laposok lévén, gyakorta sok kárt tesz a' lapokon öszvefutott 's megállott víz,

annyira, hogy az arató gazda fohászkodással látja, mint mentek füstbe 's csalattattak meg szép reményjei. Nedves esztendőkben ez által tetemes csorbulás vagyon a' mezei gazdálkodásban. Rendes csatornák' készítések által meglehetne a' bajt orvosolni. Ezek nem hagynák a' lapokon a' vizet megtelepedni, vagy, ha imitt amott ez megtörténnék is, kevés fáradsággal bé lehetne a' vizet a' csatornába vezetni. De nehezíti e' dolgot az a' félelem, hogy az ásandó csatorna megcsorbítaná a' birtokot. Ez okozza, hogy sokan a' javaslásra így szólnak: „Atyáink' idejében is így volt, 's ha ők elélhettek, mi is elélhetünk". Igy késik el az általmenetel a' jobbra, 's ezért nem látszanak illy helyekèn legkisebb nyomai is a' míveltebb gazdálkodásnak. Vagynak mindazáltal ollyan határok is, hol csak ugyan tétetett ebben a' részben is valami. Tapasztalják is a' józan ész sugarlatinak helytadók, hogy ők, e' javitás által, abból a' vagyonból, melly mellett őseik szükséget szenvedtek, könnyen éldegélnek.

Vagynak mezők, különösen a' Répcze mellett és Rábaközben, mellyekben a' jól munkált földeken bővebb termő esztendőben egy po'sonyi mérő után öt, hat, sőt tiz-is terem. A' Répcze mellékén és az ezen kivül eső vidékeken is nevezetes jóságu gabonát termesztenek a' gondosabb gazdák; de különösen az itt termett buzát általjában véve haladja jósággal a' Rábaközi.

A' gazdálkodásnak egy másik, igen nevezetes ága Sopron Vármegyében a' széna. Rétjei e' Megyének kisebb 's nagyobb kiterjedésben sok helyeken vagynak: de mindenek felett megérdemlik a' figyelmet a' Répcze és Rába mellékiek. Mellyek a' Fertő mellékén és a' hanságban vagynak, ha bár száraz időben sokat teremnek is: de terméseknek jósága nem ér-fel sem a' Répcze, sem a' Rába mellékiekével.

Nevezetesek az elsők, mellyek nem csak sokat, de jót is teremnek. A' laposabbak kétszer kaszáltatnak, sőt nedvesebb időben még a' dombo-

sabbak is teremnek sarjút is. Kövér és hizodalmas fű borítja ezeket, melly jó idővel takaríttatván-meg, marhatartásra és hizlalásra legalkalmasabbnak esmértetik. A' Répcze melléki gazda szénából veszi jövedelmének egyik részét. Ebből bő szénatermő időben részint eladja a' feleslegest, részint jármos ökreit meghizlalván, esztendei házi költségeinek egy részét ezeknek eladásokkal igyekezik behajtani. Szerencsés is gyakorta ebbéli igyekezetében: mert többnyire legalább tartása' árát ökrein megadják. Még ekkor is nyertesnek tartja magát: mert szénájának 's abrakjának ára egyszerre kezébe megy, 's megmarad a' trágya földjeinek jovításokra, mellynek a' mezei gazdaságban olly nagy becse vagyon, hogy termékenyebb földeket nagyobb számmal csak ott lehet találni, hol jó rétek lévén, több marhát 's jobb takarmánynyal lehet teleltetni. De ottan ottan nem csak tartása árát veszi-be a' Répcze melléki gazda ökrein, hanem többet is bevesz, kivált, ha azokat soványon 's korán megvévén, a' kövér fűvet termő rétségen sarjun meghusosodtak, 's további hizlalásokon ez által könnyíttetett. Fő igyekezete mindenkor az, hogy vásárláskor nagy, széles, és tágos marhát vehessen, melly nagy és nehéz lévén, ha meghizik, a' fáradság' 's költség' bérét annál bizonyosabban megadja.

Nem is sok helyeken láthatni hazánkban több olly egy forma tágas és jó húsban lévő ökröket, mint a' Répcze mellett, legalább nem, a' körül-belől fekvő Vármegyékben. Többnyire az e' vidéken olly igen nevezetes Soproni Virághéti vásárra szokták a' gazdák ökreiket elkészíteni, mellyeket ekkor vagy othon adnak-el a' kereskedőknek, vagy magok állítják-fel a' Soproni vásárgyepre, 's ott adják-el. Megtörténik e' mellett az is, hogy némellyek nem alkhatván meg a' mészárosokkal, vagy Bécsbe hajtatják, 's ott má'sa számra adják el marhájikat; vagy haza hajtatják 's tartják még két vagy három hétig, vagy a' Májusi országos Soproni vásárig. Illy esetben már kétséges a' nyereség' részint azért:

mert

mert a' má'sálás közben a' fej 's más aprólékosabb részek nem má'sáltatnak meg, hanem csak a' tag, mellyek miatt kevés haszon marad, vagy néha semmi sem. E' mellett nem csak költségek tetemes mind marhájikra, mind magokra, hanem alkujok is bizonytalan és sokszor káros: mert vagy már bészerezték ekkor a' mészárosok marhájikat, mellyek nekik szükségesek; vagy ha még egygyiknek vagy másiknak közűlök szükséges-is egynéhány darab, jól tudván azt, hogy innét már haza hajtatni nem lehet, hanem adni kell a' mint veszik, irgalmatlanul bánnak a' megszorult eladóval. Ha a' vásár a' gazdákra nézve virághéten jól üt-ki, azt szokják mondani, hogy övék a' husvéti pirostojás, ha pedig a' mészárosokra nézve szerencsés a' vásár, a' mészárosoké.

Ha némellyeknek a' gazdák közűl nem tetszvén vagy a' virághéti, vagy akármellyik marha vásár is, kövér ökreiket hazahajtatják, remélvén, hogy utóbb jobb vásárjok lesz: már ebben az esetben is kétséges a' haszon; mert a' hazamenetelben a' kényes kövér ökör megtörik, elsanyarodik 's több napok szükségesek mig ismét ollyan lesz, mint volt. Addig pedig mindég hijába eszik 's még is igen gyakorta alább kell adni, mint azon a' vásáron lehetett volna, mellyről jó reménység' fejében hazahajtattak. Innét vagyon, hogy sokan nem várják-meg a' virághéti kövér vásárt; hanem már karácsonykor vagy fársángon eladják szénáról ökreiket, némellyek házaknál, mások Sopron alá felhajtatván. Ekkor többnyire tartások árát-is megnyerik, abrakjok-is megmarad, vagy ha abrakoltak is, nem etettek-meg annyit, mint megetettek volna virághétig. Nagyobb gazdaságban, hol széna bővebben terem, az ökrökkel kereskedők szokták a' szénát megvenni, kik is, hogy a' jószágon termett takarmánnyal együtt a' szántóföldeknek 'sirjok is (a' trágya) egyszersmind el ne vitettessék, a' háznál tartoznak a' szénát megetetni, melly meglévén, a' szénázott 's mellette többszer abrakolt

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

ökrök Sopronba, vagy ha itt a' vásár nem kedvező, Bécsbe hajtatnak-fel. Ebben az esetben a' drágán eladott széna, kiszámolván belőle a' munkabért, a' gazdának bizonyos nyeresége. A' hizlalás e' vidéken annyira szokásban vagyon, hogy csak ritka gazdaságban lehet jármos marhákat találni, mellyek egy esztendőnél továbbra megtartatnának; hanem többnyire a' melly jármosok tavaszszal vétettek, azok már a' következett télen vagy tavaszon meghizottan eladattak.

Répcze mellékének Csepregen alól erdeje igen kevés vagyon, 's részint a' Vas Vármegyei közelebb eső, részint a' Megye' kebelében lévő némelly erdősebb vidékekből szokja fáját venni. A' faluk az egész Megye' alsóbb részében, úgy — itt-is, igen közel vagynak egymáshoz, sőt közelebb, mint akárhol is a' Megyében. Ennél fogva a' határok többnyire a' gyepes marhalegelő' szükében vagynak. De egynéhány helységek ebből sem szükesek, hol a' lakos, kivált ha igen vizes idő nem jár, szerencsésen fordítja tágosabb legelőjét marhanevelésre. A' Répcze mellékétől beljebb eső vidékeknek erdejik szoktak rendes legelő gyanánt szolgálni.

Nagy hasznot hajt a' Répcze' folyója a' mellette mind két felől elnyúlt réteknek: mert azokat árjaival öntözi, iszapjával hizlalja. De nagy károkat-is tesz, ha akkor árad-meg, mikor a' fű már vagy kaszálásra alkalmas, vagy már renden van. A' kaszálatlant iszappal rakja-meg, lesikálja, sőt itt 's ott el-is borítja egészen; a' lekaszáltat pedig vagy elsározza, vagy ha ármentében esik az, elviszi. Megbecsűltetve nagy summát tenne az a' kár, mellyet az egész Répcze-folyó' hoszszában a' partokat meghaladott árvíz némelly esztendőkben okozni szokott. Ellehet tehát mondani itt-is, hogy: nincs haszon kár nélkül. Ugyan illy tetemes károkat okoznak más kisebb folyók-is a' Vármegye' kebelében, a' mellettek fekvő rétekben.

A' mi a' Répczét illeti, ennek kártételeit a' Ns. Vármegye ez előtt egynéhány esztendőkkel zabo-

lázni igyekezett az által, hogy a' folyónak csavarogva haladott ágyát egyenesre ásatta. De a' jó szándék nem felelt-meg mindenütt a' czélnak. Tetemes változás tétetett ez által sok helyeken a' rétek' állapotjában : mert hol annakelőtte az árvíz járt 's legkövérebb fű termett, onnét most el van szorítva , 's e' miatt a' termékenység megszűnt; hol pedig hajdan árvíz nem járt, ott most kicsap 's elterűl, 's most hasznot, majd kárt áraszt-el magával. Hogy tehát a' rétek egyformán, vagy legalább haszonra egymáshoz közelítve használtathatnának, szükséges volna ha mindenütt nem is, legalább a' laposabb helyeken, hol csekélyebb a' folyó' ágya, a' két partnak általános magasabb feleszterűzése, de úgy, hogy itt 's ott felhuzó gátok készíttetnének, mellyeknek segedelmekkel szükség' idején a' szomju réteket megöntetni lehetne. Igy a' most olly gyakori érzékeny károk eltávoztatnának 's annak idejében áldáshozó nedv ömlenék a' réteken széjjel. E' mellett azon kellene törekedni, hogy egy malom se lenne, melly mellett zugó és felhuzó gát nem segítené a' felesleges és öszvetorlott vizet elvezetni. Melly utólsón nagyobb részint már van is segítve.

Szokásba kezd jőni a' Répcze mellékének némelly határjaiban, mellyek e' végre alkalmas fekvésüek, a' lóherének 's itt 's ott a' luczernának termesztése-is. Ez megszáríttatván nem csak télre ád marháknak 's lovaknak számokra kövér táplálatu takarmányt, hanem nyersen nyáron-is használtatik, részint fejős szarvasmarhák , részint lovak' tartásokra. Teszik ugyan ezt a' Répcze' mellékétől mellékesleg eső földes urasági birtokokban-is. Illyen helyeken a' fejős marha nagyobb haszonnal tartatik.

A' Répczemelléknek 's Rábaköznek némelly részeiben a' bivaltartás gyakoroltatik és ez a' szokás mindég közönségesebben kezd elterjedni. Szép haszon-is hárámlik ebből: mert a' bivalnak teje sürűbb és 'sirosabb, 's mind vajat, mind túrót többet ád, mint a' fejér szarvasmarha teje. Még ollyan jó tulajdonság-is emlegettetik e' marha nemről, hogy

sóványabb takarmánnyal is elél, mint a' fejér fejős marha 's még-is erősebb és kövérebb. A' lapos és vizes vidékeken ezt a' mételytől félteni nem lehet, 's iszapos takarmány-is fordíttathatik minden kár nélkűl tartására. De az a' rosz vagyon ebben az állatban, hogy igen változékony természetü 's néha sokáig üldögelteti maga mellett a' fejőt a' nélkűl, hogy tejét, ha csak valamiképen kedvét nem keresik, leadná. Ehez járul még a' hideg ellen való gyengesége-is. Ekkor hamarább megfázik mint a' fejér szarvasmarha, 's néha meg-is fagy, kivált ha koros és tartatlan.

Rábaköz szénáját, mellyet termeszt a' Rába mellett, a' Hanságban 's imitt amott máshol-is, a' marha nevelésre 's különösen lótartásra 's csikótenyésztésre szokja nagyobb részint fordítani. Lovai imitt amott szálasok és serények. Némelly gazdák négy, öt, hat, sőt több lovakat-is tartanak, 's kinek több van, szeret négyet befogni. Itt már a' legelők-is bővebbek, mellyek vagy kövér gyepségeken, vagy ritka 's szálas erdőkben terűlnek. Itt már a' szarvasmarha fel nem ér a' Répczemellékivel. Az ökör nem olly szép, nagy 's jó; kevesebb gond-is van rája: mert meghizlalása ritkaság. Innét e' két nevezetes Sopron Vármegyei alvidékről azt lehet mondani, hogy: Répczemelléke szénájáról 's szarvasmarhájáról; Rábaköz pedig buzájáról 's lovairól nevezetes.

Sopron Vármegye kereskedési tekintetben nem utólsó helyen áll. Csekély ugyan nagyobb kereskedéshez képest, a' melly itt gyakoroltatik: de már ez-is előmozdítója a' vagyonosodásnak és a' pénz' forgásának. A' határok szükek és így sokaknál a' birtok-is igen szoros határok közé van szorítva: de a' szorgalom és a' jó piacz közelsége fedezi még a' csekélyebb birtokuakat-is a' szükség ellen. Egynéhányan a' lakosok közűl kereskednek szarvasmarhával. Ezek többen öszveállnak egy társaságba, lejárnak az alföldre, megjelennek a' körűlbelől eső, sőt még meszebbi vásárokon-is, 's öszveszedvén a'

marhát, kisebb nagyobb falkánként feleregetik Sopron alá a' pénteki héti 's országos vásárokra; hol e' végre megbizott társaik eladják, vagy ha el nem adhatják, Bécsbe hajtatják 's ott adják-el. De ingadozó lábon áll ez-is. Vagynak, kiket a' kereskedésnek e' neme a' szegénység' állapotjából kiemelt 's szerencsés környülállások közé helyheztetett; midőn mások miatta elszegényedvén, fohászkodással emlegetik a' szerencsének változékonyságát 's mostohaságát. De vélekedésem szerint, akármelly más kereskedésnek nemével-is csak így van a' dolog, és semmi egyben úgy meg nem válogatja emberét, mint ez életmód, mellyben a' józanság, szemesség, ész legelmellékelhetetlenebb tulajdonok a' boldogulásra: mert csak egy pár tetemesebb botlás-is földhez veri mind a' társaságot, mind ennek egyegyes tagjait. Vagynak, kik vagy kövér, vagy sovány sertvésekkel kereskednek. Az elsőt gyakorolják többnyire városbéliek, az utólsót nagyobb részint falusiak. De mindeniknek vagynak gyakorlóji kisebb 's nagyobb mértékben mind a' városbéliek, mind a' falusiak között. Ez-is hol felemeli, hol leszállítja követőjit. Itt egynéhányan megpénzesednek általa 's familiájokat jó karba helyhetik, amott mások elszegényednek 's őseikről reájok maradott vagyonjok elfogy. Ezért szokják a' kereskedők közbeszédben mondani: „a' sertvésnek kicsiny lába van, de ha rúg, még-is nagyot rúg.“ Juhokkal-is kereskednek nem csak 'sidók, hanem keresztények-is. Ide járul még a' gabonával kereskedés-is. Üzik ezt, mind magyarok, mind németek, mind horvátok. A' magyarok és horvátok közűl némellyek lejárnak Győrbe, Sárvárra, Pápára, Kis Czelbe, sőt néha Veszprémbe-is. Meghozván gabonájokat, Sopronba viszik a' hétivásárra, hol tőlek, vagy a' Megye' kebelében feljebb lakó németek veszik-meg 's feljebb viszik eladás végett, vagy a' Soproni gabonakereskedők, kik kamarájikat, kivált mikor több és olcsóbb a' gabona a' piaczon, megtöltvén, mikor kevesebb van a' piaczon 's jobb

ára van, nyereséggel akkor adják-el 's ez által sokan meg-is gazdagosznak; vagy a' sütők, molnárok, többi városiak a' magok' szükségekre némelly közelebb lakó falusiakkal egygyütt. Rábaköznek több helységeiben az a' szokás vagyon, hogy ro'sterméseket eladják 's helyette Győrben ugyan azon a' pénzen, sőt gyakorta még oltsóbban kétszeresset vesznek, melly szaporább-is, jobb-is, mint a' tiszta ro's.

Nem utólsó helyet foglal itt a' borkereskedés-is, mellyet a' városokban, és hozzájok közel, némelly egygyesek űznek. Többnyire felemeli 's gazdaggá teszi ez a' maga emberét, ha különben annak hozzá értelme-is vagyon. Példák bizonyították már, hogy ez, az az előtt alacsony és egyszerü házokból pompás emeletes épűleteket emelt a' kisebb irígy szomszédok között, 's pompa és bőség foglaltak bennek helyet. Ösztönűl szolgál·erre az idegen borvásárlóknak helyben megjelenések, kikkel a' borkereskedő házánál úgy alkuszik, mint neki tetszik, nem kényteleníttetvén jó nemü borát adni, ha érette nyereséget nem lát, hanem elvárván, mig a' változó idő hasznot hoz számára.

Végtére más aprólékosabb tárgyakkal, úgymint szárnyas-állatokkal, tojással 's gyümölcscsel-is kereskednek egynéhányan 's ez a' többféle mozgás, a' Megye lakosainak egy sok más Vármegyék' lakosai közül kijelelt helyet ád, és a' tehetőséget nagy mértékben mozdítja elő. Innét vagyon, hogy a' hol a' kereskedés csak némü némüképen gyakoroltatik-is, a' szegénységnek-is jobban vagyon mind élelme, mind ruházatja. A' marhahajtás és szekerezés vásárokra, vagy máshova-is, pénzt terjeszt-el a' szegényebb sorsuak között. Ugyan ennek szerencsésebb helyheztetését előmozdítja az-is, hogy e' Megye' kebelében a' vagyonosabbak a' nemesség közűl 's ezekkel együtt az uraságok nem csak napi bérben fogadják-meg sürgetősebb dolgaikra, hanem aratásokat-is ezeknek adják 's vélek csépeltetik-el gabonájokat, különösen ott, hol a' nyomtatás még

divatjában nincsen. Vagynak majorok, hol az őszt és a' télnek nagyobb részét ezzel a' foglalatossággal töltik. Hol pedig közép birtoku nemesek laknak, ezek különösen a' Répcze mellett a' közöttek lakó szegénységnek többnyire tudnak annyi foglalatosságot adni, hogy az rangjához képest, sőt néha feljebb-is nem csak ruházkodhatik, hanem egyszersmind élhet-is. A' hol pedig szőlőhegyek vagynak, mint a' felsőbb részen, sőt alább-is imitt amott, ott a' napibérben munkára mehet és még gyakoribb. A' Répcze mellékének némelly helységeiben a' nemes uraknak 'sellérjeik nem csak aratóji 's csépelőji urok gabonájának, hanem e' mellett kapnak azoktól rétet, mellyen egy 's két marhának élelme megterem, 's kukuricza 's kender földet, hogy mind sertvést hizlalhassanak, mind ruházkodhassanak. Igy nyujt a' birtokosabb kezet a' szegényebbnek, hogy így mind ketten öszvefogódzhatván, egymást kölcsönösen támogathassák 's panaszolkodni sorsa' mostohaságáról egygyiknek se légyen méltó oka.

Mesterségi tekintetben Sopron Vármegye nem a' legfőbb, de nem-is a' legalacsonyabb lépcsőn áll. A' mesteremberekнek némelly nemeiben néhány egygyes helységek bővelkednek. Számosan laknak ezek közűl a' királyi és némelly mező városokban. De sok helységekben még a' legszükségesebb mesteremberek-is vagy épen nem, vagy csak igen csekély számmal találtatnak. Sopron' városa sok mesteremberekнek ád foglalatosságot és élelmet mind népességénél, mind héti és országos vásárjainál fogva. Ezek közűl sokan hétivásárok' alkalmával munkájikat kiviszik a' piaczra és áruljják a' meszszéről 's nagy számmal öszvegyűlt idegeneknek. Nem csak a' megyebéliek, hanem némelly közelebb fekvő Megyék' lakosai is veszik munkájikat. Közűlök a' szorgalmatosabbak és józanabbak szerencsés állapotba helyheztetik magokat.

A' helységek 's mezővárosok közül némellyekben a' csizmadiák, takácsok és szűcsök számosan

laknak egygyütt. De sokakban tetemes hiba az, hogy mesterségeket roszszul tanulják-ki. Felszabadulások után csak némelly szomszéd helységekbe vándorlanak által. Ekkor hazamennek, leteszik magokat 's megházasodnak. Sokan nem örvendik mesterségeket úgy, mint kellene, sőt igen hamar elhagyják 's vagy szekerezésre, vagy kereskedésre adják magokat, reménylvén, hogy így több haszonban részesűlnek. De ebben-is ritkán boldogulnak, nem értvén úgy, mint kiknek elejétől fogva ez volt rendes életek' módja. Találtatnak közöttek itt-is, mint hazánkban mindenütt, sokan, kik a' bort indulatosan szeretik. Nem csak a' vasárnapi délutánokat töltik a' korcsmában, hanem a' dologtévő napokból-is sok nekik itt nyugszik-el. Ha vásárokról mennek hazafelé, több utban lévő korcsmákat szorgalmasan meglátogatnak 's mire haza érnek, nyereségeknek nem csekély része már a' korcsmáros' kezében van. Igy teszik, nem a' mostoha esetek, nem-is a' vidék, melly mesterségeknek tetemesen kedvez, hanem ön magok magokat szegényekké. Erejek ez által fogy 's nem ritkán még az ősi hagyomány-is oda vesz. Ez nem árt ugyan sem a' bortermesztőnek, sem a' korcsmárosnak; de árt a' mesterségnek — ennek becsét rongálja és a' magát e'képen megrontott mesterembert csalásra birja. E' miatt pedig veszt az egész: mert a' megcsalattatott elveszti bizodalmát még a' jobb mesteremberek eránt-is. A' jól elrendelt Czéhek igyekeznek ugyan ennek elejét venni 's megbüntetik mind a' mértékletleneket, mind a' másokat megkárosítókat, ha feladatnak; de ezek sem tehetnek, sem meg nem tudhatnak mindent.

Az a' gyengeségek-is van sokaknak, hogy mihelyt veszik észre, hogy mesterségek nélkűl-is elélhetnek, félre teszik azt, mintegy szégyenlvén; mintha méltó oka volna akárkinek-is a' tisztességes és illendő pénzkeresésnek módját szégyenleni, és nem volna könnyebb tisztességes mesterség által, mellyel egy kis mellékes birtok-is öszvevagyon köt-

tetve, a' familiát jobb állapotban hagyni, mint a' gazdálkodásból, csak abból a' tekintetből-is, hogy midőn a' mezei gazdát, kereskedőt 's szekerezőt az idő' mostohasága akadályoztatja szokott dolgában, addig a' szorgalmatos és okos mesterember jó kedvvel folytathatja munkáját 's megjobbulván az idő, szorgalma' szüleményjeit vásárra szállíthatja, hol, ha munkája jó 's a' becsületet megőrizte 's munkájának felesleges árt nem szab, vevőkre bizonyosan számot tarthat. A' mesterség-is úgy ér valamit, ha tehetséggel párosul: mert ekkor, részint annak idejében elegendőt szerezhet-bé a' mesterember mesterségéhez a' szükségesekből; részint, ha munkája egyik vagy másik vásáron roszszul kél, nem kell neki kárára eladni: mert erre a' szükségtől nem kényszeríttetik, lévén még neki othon, miből pótolni házi szükségeit. Igy azután előbb vagy utóbb kisebb vagy nagyobb haszonnal veheti-be munkájáért a' megszolgált bért.

A' mesterségek' virágzását és az egygyes familiáknak ez által eszközölhető gyarapodását gátolja a' megyében, valamint egész hazánkban az-is, hogy vagyonos nemesember szégyenl mesterséget tanulni, és gyakorolni, 's inkább kiván öt 's hat, sőt kevesebb hold földje mellett szükölködni, mint valamelly hasznos mesterséget űzni. Pedig illyenekből lehetne jobb mesterembereket várni, kiket segítvén bár csekélyebb ősiségek-is, mind a' mesterségnek becsületet szerezhetnének, mind az országnak, mellynek igaz boldogsága tehetősebb kezek munkájával alapul, hasznos tagjai lehetnének; nemességek sem szenvedne semmit-is: mert igazán nemesnek csak az neveztethetik, ki hasznos munkás tag a' nemzeti testben.

E' Megyének magyar lakosai némellyekben különöznek egymástól. A' felsőbb magyar vidék a' Répcze mellékével sokban megegyez, kivévén, hogy a' hol a' magyarok a' németekkel vagy horvátokkal, vagy egy faluban laknak, vagy vélek szomszédosok, ezeknek szokásaikból némellyeket

felvettek. Kiterjednek e' szokások, részint a' foglalatosságoknak ugyan a' szerint a' mód szerint vivésekre, mint a' nevelés és a' mindennapi látás 's tapasztalás azokat bécsepegtette; részint az udvariság' regulájira vagy rendszabásaira; részint a' mulatságokra; részint más, még az ó időből megmaradott babonás vélekedésekre és cselekedetekre.

A' magyar mezei gazda' foglalatossági szokásai ebben a' megyében-is azok, mellyek minden megyéjiben a' hazának, hol a' mezei gazdaság gyakoroltathatik, t. i. földjeinek őseiről rászállott szokása és módja szerint annak idejében megszántása, elvetése, learatása, betakarítása, elértetése, vagy kicsépelése 's nyomtatása, rétjeinek letakarítása: a' gondviselés marhájira; hol szőlőhegy van, az ebben gyakorta előjövő dolognak megtevése; házának igazgatása 's t. e'f.

Az udvariság' reguláji vagy rendszabásai nem mindenütt egyformák. A' tiszta paraszt helységek a' régi köszönésnek módja mellett 's más egyebek mellett-is szorosan megmaradtak; magokat az uri nembéliek előtt szeliden, alázatosan, sőt sokszor félékenyen viselik, 's ha szólítják a' feljebbvalókat, e' szavakkal szokják elkezdeni beszédeket: alázatosan megkövetem az urat! Hol vagyonosabb 's pallérozottabb nemesség lakik, ott az alrend-is bátrabb és pallérozottabb. A' parasztok folyóbban és okosabban iparkodnak beszélni; az aljasabb nemesség pedig követi az urakat a' köszönésnek és ennek elfogadásának 's viszonzásának módjában. Az alázatos szolgája, szolgálója 's magamat ajánlom szavak nem ritkán hangzanak ollyanoknak ajakaikról-is, kiknek még szülőjik-is csak így köszöntek 's fogadták-el egymás' köszöntését: adjon Isten jó napot kegyelmednek! Isten hozta kegyelmedet! A' látogatáskor vagy a' háznál akármelly dologbeli megjelenéskor, a' régiekről szállott szép szokás, a' vendégszeretés itt-is megvagyon. A' terített asztal, bor 's kenyér feltevés nem újságok sem az esmérős és jó barát, sem az idegen előtt.

A' mulatságok a' régiek, kivévén, hogy több helyeken még a' szegényebbeknél-is a' kártyajáték foglalt helyet. A' gyermekek és legénykék vasárnap délutánokon hol lapdáznak, hol karikát hajtanak, hol seregesen az utszákon egygyütt ülnek 's tréfás beszédeket folytatnak. Megpendűl ottan ottan ugyan vasárnapi vagy ünnepi délutánokon a' mu'sika-is a' korcsmákban, mellyhez az ifjak öszvetódulván 's magoknak tánczosnékat szerezvén, elkezdődik a' tánczos mulatság elég lármás vigkedvvel. Ennél töhbnyire sok helyeken, a' pénz' szüke miatt-é, vagy a' bor' drágasága 's büntetés' félelme miatt, ritkább a' részegeskedés, perlekedés és verekedés a' fijatalság között, mint hajdan; sőt arrais tudok példát, hogy egynéhány fijatalok bizonyos dolog miatt egymással perlekedvén, nem csak a' nemzetünket annyira becstelenítő újmódi fertelmes szitkok, de még szelídebb nemüek sem hallattak szájokból. Bár ez mindég 's mindenütt igy volna, 's ne gondolnák azt sokan elég balul, hogy a' magyarnak a' rettenetes káromlásokban van nemzeti energiája, ereje! Silány erő, hol a' nyelv többet mond, mint a' kéz tehet! Menyekzőjikben víg kedvüek, 's kik a' mértékletességet és józanságot megszokták, követik itt-is, vagy ha határjain kicsapott jó kedvek miatt regulájit általhágták, a' társaság jobjai előtt a' kedvességet és becsülést észrevehetőleg elvesztették. Kijózanodván pedig, szégyenlik cselekedeteket. A' vőfény az eledeleknek feladásával verseket mond a' násznagyot megszólitva. Az eledelek a' nemzetnél szokásban lévők, kivévén, hogy tehetősebb házoknál még az alacsonyabb sorsuak között-is, a' drágább és költségesebb sütemények-is kezdenek megjelenni. A' menyekzői vendégeskedés alatt, ha csak vagy valamellyik félnek gyásza nincs, vagy a' vőlegénynek erszényjéből 's a' többi vendégeskedőkéből kerül, kivált ha ifjak kelnek-öszve, mu'sika zengedez 's örvendezteti a' jelenlévőket, mellyre a' fenforgódó legénység magánytánczokat jár. Mulatságos tréfák-is jőnek-elő: az

eledelekből holmi villára öszvefűzött darabocskákat küldöznek a' vigabbak egymásnak e' szavakkal: ennél utóbb nem látom Vőlegény uramat, menyaszszony-aszszonyomat, násznagy uramat 's t.; vagy a' küldöttet egy másik elvévén, így szól: ezzel kiván kedveskedni ez ez, megnevezvén a' küldőt, vőlegény uramnak, menyaszszony-aszszonyomnak, vagy másnak akárkinek-is a' társaság közül. Felkelvén a' menyekzői asztaltól az öregebb vendégek, helyet foglalnak a' fenforgódott ifjak 's kik az előtt az aszlalhoz le nem fértek. Elhallgat a' mu'sika-is: mert vonó 's hegedű helyett a' mu'sikusoknak kezekben-is kanál, kés, villa és kancsó forog. Ezek mindnyájan hamar végezvén, a' vőfény tágosságot csinál többekkel együtt a' vendéglő helyen, seprűt fog, a' helyet elsepri, erre megpendűl a' mu'sika 's közönséges magyar szokás szerint a' násznagy elkezdi az osztást a' tánczra, melly végbemenvén a' násznagy által az egygyütt tánczolásra öszvepárosított személyek a' tánczot elkezdik. Végződvén ez, vegyesen öregebbek 's ifjabbak tánczba kerekednek, 's foly ez reggelig sőt tovább-is fárodhatatlan kedvvel. Elkészülvén a' menyaszszony vőlegényje követésére, kik az új párt elkísérik, még a' vőlegény' házánál-is folytatják a' vendégeskedést és mulatságot; kik pedig kisérőbe el nem mennek, megbecsültetéseket megköszönve, bucsuznak, 's házaikhoz térnek, hol vagy szokott dolgaikat teszik, vagy pedig, ha csak felette sürgetős dolgok nincsen, kialuszszák a' mult éjszakának nyughatatlanságait.

A' Rábaköziek menyekzői mulatságaik gyakorta lármásabbak és tréfásabbak, tovább tartók 's népesebbek, kivált a' vagyonosabbaknál, mint a' felsőbb magyar vidéken és a' Répczemelléken. Szokásban van itt az úgy nevezett tyukverő-is némelly helységekben, melly abból áll, hogy a' vendégek egymáshoz rendre nagy kedvvel és zajjal elmennek 's folytatják az evést 's ivást. Nevét talám a' tyukoknak illykori leverésektől 's megkészitések-

től vette. Egy népes Rábaközi menyekzőben a' vagyonosabb házoknál sok kél-el, a' mi az új pár' tartására szép ideig elég lett volna. De ezzel a' vendég 's atyafi szerető házigazda nem gondol, csak hogy kedveseinek házassági ünnepét régi ősi szokás szerint ez áldozattal-is jelesíthesse 's elméjekben ennek emlékezetét fentarthassa.

Az aljas népnél, sőt még némelly vagyonosabbaknál-is vagynak még most-is némelly az idő' szellemével ellenkező babonás szokások és balvélekedések, mellyeknek kiirtásokat csak abból a' tekintetből-is, hogy a' gyáva félelmet ápolgatják, és sok jónak gátokat vetnek, lehetne kívánni. A' lélekjárások, a' lidérczről mesélt történetecskék, a' tüzesemberek' tréfás kisérleseik, a' boszorkányok, az éjszakán utazó előtt ottan ottan megjelenő állatlan ló, mint kisértet, a' kotyogó kotlós fekete tyukok, mind annyi tárgyai a' beszélgetéseknek. Ezekhez járul megigézés és az erre elkövetkező füstelés és szenes vizzel mosás, a' tehenek hasznának elvevése a' boszorkányok által 's több e'félék. Fogytak ugyan már egy kevesé, de ki egészen még nem irtathattak. Csak a' haladó idő lesz képes a' setétebb hajdankornak e' maradványjait egészen kiirtani. Tenyésztik és ápolgatják ezeket, a' fonóházoknál gondatlanúl előhordott mesék és lelkekről beszélt történetecskék. Hogy pedig a' boszorkányok, a' babonás képzetekkel füstölgő fejűeknek véleményjeik szerint, a' fejősteheneknek hasznokat el ne vehessék, Szent György' éjszakáján, mind az ablakokba, mind az ajtókra 's kapukra csipke ágok tétetnek. Ezekhez a' balvélekedésekhez tartozik még az-is, hogy a' beteget nem kell gyógyítani. Innét vagyon, hogy sokan sem gyermekeiket sem magokat nem orvosoltatván, mind magok, mind gyermekeik, bár ügyes orvos által könnyen megtartathatnának, kora halál' keze alatt hullanakel. De szerencsére ez-is kezd már sok helyeken pusztulni 's még a' legszegényebbek közül-is egy

rész, ha tanácsadója vagyon, hajlandó betegjéhez orvost hívni 's annak orvoslását ennek által engedni.

A' viselet a' felső magyar vidék és a' Rábaköz lakosai között némellyekben különöz. Különösen a' férjfijak jobban eltérnek egymástól mind ruhájok' szinére, mind szabására és formájára. A' felső magyar vidéken, melly alatt értetik a' Répczemellék és az azon belől lévő rész, mellyen magyarok laknak, a' setétkét posztó ruhát szeretik, belőle vagy ujjas derékruhát, vagy mentét viselnek, de röviden szabva; illyenből vagyon nadrágjok-is. Fejfedezőjek vagy nagyobb vagy kisebb tetejü 's nagyobb 's kisebb karimáju pupos, hol pedig kerekes tetejü 's hasonlókép kisebb 's nagyobb karimáju kalap, mellyet téli időben a' tehetősebbeknél bársony, csákó formára készitett prém (bagolysüveg), vagy a' szegényebbeknél setét vagy világoskék, néha zöld posztó sapka vált-fel. Némelly felső magyar helységekben, hol jobbágyság lakik, a' legények' kerekkalapjokra piros vagy tarka széles pántlikát kötnek, 's melléje fekete toll bokrétát tűznek. A' lábbeli, kivált az ünnepi, sokaknál kisebb, jobban lábhoz álló, 's ha mód van benne kordovány. Nyakokon ugyan ezek közül sokan fekete fátyolt, vagy ugyan e' végre készült fekete vászony, 's fátyol forma keszkenőt viselnek, melly imitt amott a' két végén piros pántlikával van felczifrázva. Viselnek hoszszu szűrt és a' szegényebbek szűrdolmányt. Szokásban van a' nemes helységekben télen az ujjatlan, szűcs készítette czifra bunda az ujjas 's többnyire zöld posztó rókásbundával együtt. Viselnek a' szegények juhászbundákat-is, mellyeknek ujjaik nincsenek 's hátul szőrével kifordított bőr hajtókájok vagyon. A' világosabb setétkék rókás vagy fekete bárány prémes hoszszu menték a' szokásból kicsinyenként kiavulnak. Eső ellen a' mesteremberek 's közsorsu nemesek viselnek setétkék 's most már hoszszu hajtókás kerék vagy ujjas köpönyeget.

Az aszszonyok' viselete a' paraszt helységekben Sopron felé : kicsiny fejér főkötő felpedrett hajjal, hoszszabb 's rövidebb ködmen, fejruha, puruczka, rövides szoknya több helyen, czipő és papucs harisnyával 's csizma. Alább itt 's ott szembetünőleg nevekedik az aszszonynemnél a' ruházatbéli fényüzés. Itt már a' ruha' dereka rövidebb 's alkalmaztatva van a' viselet a' változó módihoz, különösen néhol a' Répcze mellett. A' nemes helységekben még a' szolgálók 's jobbágyok' leányai-is csinosok. Viselnek rökliket posztóból és matériából 's rövid prémes ködmenyeket. Vagynak itt ollyan nemtelen 's urasági jószágon lakó aszszonyok, kik viseletben a' birtokosabb nemes aszszonyoknak legkevesebbé sem engednek. A' köz nemesek leányai füsűre tett hajjal, hoszszu ruhával és terítő keszkenővel járnak. Különösen a' Répcze mellett 's az e' körül eső helységekről el lehet mondani, hogy itt husz esztendők ólta a' ruházatbéli fényüzés óriási lépéseket tett az al és a' közrend között, 's egygyesítette, a' mit jobb ízlés és finomabb életmód kivánhat és várhat.

Rábaköznek némelly részeiben egygyez a' viselet, különösen a' nemeseké a' felsőbb magyar vidéki lakosokéval azzal a' különbséggel, hogy valamivel derékban némellyeké hoszszabb szabásu és dolmányjokon vagy ujjas derékruhájokon fekete bárány prémet viselnek. Több hoszszu hajat viselnek a' férjfijak, a' felsőbb magyar vidéknek nemes helységeiben pedig a' nagyobb része levagyon nyirve. Kalapjok a' közép nemeseknek kerekes nagy karimáju. Az alrendüek sok helyeken világoskék dolmányt 's ugyan ollyan szinü nadrágot kedvelnek kicsiny karimáju kerekes kalappal. Szokásban van a' nemes birtokosoknál a' setétkék köpönyeg 's télen vagy posztóval borított vagy fejér bőr ujjas bunda fekete bárányből hajtókával. A' szegényebb sorsuak dolmány és hoszszu szűrben 's vászonyból lovagnadrág módra készített nadrágban járnak. Té-

len fejeket vagy alacsony csákó forma, vagy posztóval borított sapkával fedezik.

Az aszszony nembélieknél általjában véve magyarosabb a' viselet, mint a' Répcze mellett és az a' körül lévő vidéken. A' hoszszuruha nem olly közönséges, az alrend nem haladt annyira elő a' fényüzésben. Viselnek rökliket és ködmenyeket, hol hoszszabb, hol rövidebb szoknyákat, puruczkákat, fejruhát, harisnyát és czipőt, némelly öregebbek papucsot 's csizmát. A' leányok nagyobb részint itt-is mint a' Répcze mellett az alsóbb rendüek béfonyott, felpödrött 's hátul leeresztett hajjal járnak, mellynek végébe és némellyek tövére-is bokros pántlikát kötnek. A' közép rendü nemesek leányai füsűre teszik hajokat. A' birtokosabb nemesek feleségei itt-is, mint a' Répcze mellett, télen hoszszu bundákat viselnek, vagy nyest, vagy medve prémre 's a' t.

A' nyelv sehol sem egészen tiszta: de legmegvesztegetettebb ott, hol németekkel vegyesleg, vagy hozzájok közel laknak a' magyarok. Ott németesebb a' kiejtés és sok német szavak kevertetnek a' magyar beszéd közé. Az egészen magyar szavak között-is sok hibásan ejtetik, midőn az é helyett i, az ő helyett ü, és e' helyett ő hangoztattatik. P. o. a' méz, édes élet szavakban az é hang elvész 's íre változik által, így mondattatván: míz, ídes, ílet; az ő kegyelme kiejtés, így mondattatik: ü kegyelme, az őtet, űtet; az üveg, övegnek mondatik; a' szag, sok helyen, vagy ellehet mondani általjában mindenütt, a' köznépnél zagnak mondatik; az azt szó aztat 's aztatat, az ezt, eztet eztetet szavakra korcsosodik; az ismét helyett, eseg, megeseg, megintlennékeseg hallatik; az üvegpohár helyett, klázli, klájzli; a' meszely helyett: szájtli; a' szénvonó kurugłyának mondatik; a' mácsonya, aszottnak; a' tyúk, tiknak; a' tojás tikmonynak; a' ponyva, penyvának; a' barázda, berázdának; az ly, l betüvel hangzik; hol hoszu a' magányhangzó betű, röviden mondatik-ki 's a' t.

De

De hol tiszta a' nyelv egészen? a' nagyobb rész mindég a' köznép marad, melly kényje 's kedve szerint bánik mind a' szókkal, mind ezek' öszvefűzésekkel. Csak a' szív 's lélek maradjon nemzeti, 's a' nyelvet idegen ne tolja 's nyomja-el, még ekkor áll a' nemzet híven ősi szokásaihoz 's törvényes alkotmányjához, 's ez ösztönt, kedvet ád a' nemzet jobbjainak 's míveltebb fijainak tenni a' nemzetért 's nemzet mellett, a' mit lehet, hogy ennek nyelve egyszersmind tudós és virágzó nyelv-is lehessen. 'S hogy ebben a' megyében a' nemzeti nyelvhez ragaszkodás, sem Austria', sem Bécs' közelsége, sem a' benn' számosan lakó németek által el nem fojtathatott, kezességül szolgál erre azoknak a' virágzó számos úri házoknak példájok, kik a' Megye' kebelében laknak. Ezeknél ha ottan ottan megpendűl-is a' német nyelv; de a' szokottabb társalkodási nyelv, csak ugyan a' magyar marad. Minden míveltebb fijai 's leányai folyvást beszélnek ugyan e' megyének németül: mert ezt helyheztetésekben elkerűlhetetlenül szükségesnek tartják; de nyelvek önkényt hajlik az anyai téjjel beszívott szavakra. Ellehet mondani, hogy kiknek igaz magyar nevelések volt, sem Sopronnak sem Bécsnek, sem akármelly városnak idegen ajaku lakosai között sem változnak-el idegenné. A' meggyökerezett szokás kiirthatatlan 's az első bényomások kitörűlhetetlenek. De még főrendjei-is e' megyének igaz, jó magyaroknak tartathatnak: mert nem csak beszélik, hanem egyszersmind jól-is beszélik honi nyelveket. Példák lehetnek erre a' Széchenyiek, kik a' magyarság' legkülsőbb határjánál nevekedvén-is, e' nemzeti kincset, melly nélkül a' nemzet nem nemzet 's a' hazafi nem hazafi, hűségesen megőrizték. Meghomályosítva hat ez a' példa azokra, kik a' haza belsőbb részében neveltettek-is bár: mindazonáltal a' nemzet nyelvét még-is akadozva 's törve beszélik, mint a' roszszul tanult idegent szoktuk. Az Ifjabb Eszterházy Herczeget, Pált, a' nyomosabb Londoni lakás sem tehette hűtelenné nem-

zeti nyelvéhez. Serdülő fijának itt-is magyar tanítót tarta, 's e' három lelkes 's szép buzgalmu magyar tagok között fenmarada a' hatalmas Albion' nagyra hevülő magzatjai között-is Árpád' nyelve. Az elhunyt Egyedi Gr. Festetics Ignátz szívvel, lélekkel magyar volt; — 's lehetne-é abban csak kétségeskedni-is, hogy illy atyának maradékjai-is az atyai nyomokon nem indultak volna el?

A' szokások-is magyarok még az uri renden lévőknél-is. Ősi jószágán, kedves jobbágyainak közepette szeret lakni e' megyebéli földes ur, 's ha a' Megye' gyüléseinek alkalmával felmegy-is Sopronba, azoknak megszűnések után nem sokára ismét haza tér, nem érezvén a' lármás városban olly magához vonszó kellemet, mint falusi jószágán, hol a' szabad természet' nagy könyve kecseivel mindennap nyitva van előtte. Maga szeret a' mezei gazdasággal, hitese a' gazdaaszszonysággal foglalatoskodni, melly kettő kútfeje a' ház' 's familia' jóllétének 's bóldogságának. Kedves övéi-is ugyan ezekben neveltetnek. A' ház' fijataljai, sőt ottan ottan maga-is a' jobb erejü atya, ha foglalatosságaik engedik, régi ősi szokás szerint, vadászattal töltik idejeket. Erejek 's egésségek ez által fenmarad 's az elpuhulástól, melly bölcsője minden rosznak, megőriztetnek. Szokásban van sok házoknál az újságok' 's könyvek' olvasása-is. Ez az értelmet gyarapítja, a' szívet jobbítja. Ugyan ez birá arra a' nemes Megye' érdemes rendjeit, hogy kevéssel ez előtt egy közgyülési tanácskozás alkalmával szükségesnek találnák egy közönséges könyvtár' felállítását. Melly szép szándékot, legszerencsésebb következés koronázzon-meg!

Testalkotásokra e' Megye' magyar lakosai jólnőttek, izmosok, erősek. Elevenség 's jó kedv esmértető vonásaik, ingerölhetőséggel, hevességgel párosulva. Éneklést 's mu'sikát szeretik, valamint a' tánczot-is — de a' magyart. Munkájok közben mind a' két nemü fijatalságnak vagy ifjaknak gyakorta lehet énekléseiket hallani. A' Répcze mellett

imitt amott, a' különben fárasztó munkát, az aratást, kellemessé 's viggá teszi a' ki 's haza menő arató csoportoknak kürtölések, sipolások 's énekelések. Kürtöléssel jelentik-meg egymásnak a' fölöstököm', ebéd', o'sona, és ha a' mezőn hálnak, a' mi ritkaság, a' vacsora idejét-is. A' kürt, sip és énekszóról megesméri az arattató gazdaház aratójinak közelítését 's mire ezek haza érnek, már várja őket a' kitálolt vacsora.

Erkölcseik a' középszer lépcsőjén állanak. A' két nembéli ifjak között többen feslettségi félreléptéseik által mocskolják-meg magokat, melly miatt kivált az aszszonyi nembéliek közűl sokan férjhezmenési szerencsére nem tehetnek szert. 'S így bennek egy jó házigazdaaszszony 's háziasszony odavesz: mert a' csábitásoknak mindég a' szebbek 's világra valóbbak vagynak leginkább kitétetve. Az illyen csélcsap ifjak ha házasságra lépnek-is, házasságokban megelégedetlenek, 's szemrehányásokkal terheltetnek. Innét származnak némelly szerencsétlen házasságok. Kártévők, csalók verekedők itt-is vagynak, mint mindenütt: de talám kevesebbek, mint némelly vidékeken: mert a' szorgalomnak és kenyérkereshetésnek, mint fentebb megmondatott, több utak vagynak nyitva, mint más sok helyeken. Egygyes lopások 's gyilkosságok ritkán itt-is esnek ugyan: de általjában véve nagyobb mind az élet mind a' vagyonbéli bátorság, mint sok alább fekvő hazai megyékben. A' lakosok szelidebbek 's emberiebbek mint sok más vidékeken. Általjában véve a' magyar lakosokat, ezek a' haza míveltebb lakosai közé tartoznak. Hol pedig nagyobb míveltség fogott helyet, ott többnyire nagyobb bátorságot lehet minden tekintetben reményleni 's találni.

Ez a' része a' magyar hazának csak az ujabb időkben-is diszeskedett és diszeskedik még most-is jeles hazafijakkal, kik a' nemzet' javára fáradozásaikkal nem csekély hasz...t tettek és tesznek. E' megyének fija volt Gróf Széchenyi Ferencz, az elhunyt, ki nevét 's familiájának dicsőségét öröki-

tette ama jeles könyvtár által, mellyet nemzetének ajándékozott. Itt született Németh László, a' korán elhunyt, ki közhasznu élete, tudományos miveltségre törekedése 's az írói pályára lett kora fellépése által, megmutatá, mit reménylhetett tőle nemzete, ha a' kora halál a' hazai reményeket semmivé nem tette volna. Ez a' Megye ada lételt Superintendens Kis Jánosnak, kinek munkássági hatásköre esméretesebb a' két magyar haza előtt, mintsem szükséges volna hoszasan emlegetni. Ebből a' megyéből tétetett a' legelső tetemesebb hazafiui áldozat a' magyar tudományos Akademiára, mellynek előmenetelét 's hervadhatatlan virágzását minden igaz magyar szívéből kivánja. Magáénak nevezi e' megye Gróf Széchenyi Istvánt, ki fáradhatatlan munkával nemzetét mind példája, mind írásai, mind közhasznot tárgyazó társaságos törekedései által, a' haza' jobbjainak közepette, a' virágzás' pontjára emelni vágy. Itt él, többnyire falusi magányjában Felső Büki Nagy Pál az esméretes Szónok, ki az országos tanácskozásokban nem csak hazája, hanem még a' külföld előtt-is jelesítette magát:

Lakják e' Megyét:	Magyarok	—	79789
	Németek	—	82246
	Horvátok	—	21334
	'Sidók	—	5789
	Görögök	—	40
Az egész népesség tesz tehát öszvesen:			189198
Ezek között	Catholicusok vagynak		160549
	Evangelicusok	—	22810
	Görögök —	—	40
	'Sidók —	—	5799

Laknak mind ezek 3 Szabad királyi városokban:
32 Mező városokban
207 Falukban
21 Majorokban 's némelly egyes malmokban, korcsmákban 's a' t.

Ezek között tiszta magyar Helységek a' mezővárosokat-is ide értve vagynak: — 120
Németek — — — — — 79
Németekkel, Horvátokkal vagy Magyarokkal vegyesek — — — 11
Horvátok — — — — 29

Várok vagynak e' megyében 8-czan, mellyek közül Fraknó legnevezetesebb.

Felosztattatik e' Megye 5 Járásokra, ugymint: a' Soproni Felső és Alsó, Répcze melléki, 's Felső és Alsó Rábaközi Járásokra.

Az 1788ki törvényes nemesi vi'sgálat' alkalmával tett a' nemesség mint egy 1450 törvényes idejü részint familiai főket, részint más egyes személyeket, kik akkor a' megyének 101 különböző helyein laktak, ide értvén a' szabad királyi és mezővárosokban lakottakat-is.

A' magyar lakosoknak házaikat-is általjában mindenütt csinosoknak 's tisztáknak lehet mondani, ha csak imitt 's amott hanyatló állapotu gazdájoknak mostoha sorsát nem hirdetik roskadásokkal 's omladékjaikkal. Hol nem talál az ember szerencsétlenség' nyomaira?

Fel volt a' Megye osztva hajdan 261 portákra, de terheltetvén az adófizetők e' felesleges szám által, minekutána a' birtokok a' szük határok miatt többnyire szoros határok közé vagynak szoríttatva, az 182$\frac{5}{7}$ országos gyülés leszállította ezeket 213-ra.

Az egésség állapotjára e' nemes Megye is gondosan ügyel. Fel van e' végre vidéke osztva orvosi kerületekre, 's minden kerületnek van külön alorvosa egy fő és egy másod' orvosnak felvigyázása alatt. Orvosiszer tárok vagy patikák több helyeken vagynak a' különböző vidékeken.

Sopron szabad királyi városa, mint már fentebb-is emlittetett, nagy befolyással van ez egész vidékre; nem csak minden hétben kétszer, ugymint hétfőn és pénteken előforduló gabona, minden pénteki marha, és esztendőnként négyszer tar-

tatni szokott országos vásárjai, hanem más némelly nevezetes elsőségei által-is. Itt, mind a' Protestánsoknak, mind a' Catholicusoknak szép oskolájik vagynak, mellyek közül az elsőbben a' főbb tudományok-is taníttatnak. Meszszünnen öszvejőnek ide a' tanulók csak a' német nyelvnek megtanulhatása végett-is. Ezekből kerülnek-ki részint a' vidéknek jelesbb míveltségü Tagjai, kik, ha bár itt tanulásokat egészen nem végzik-is; de tudományos pallérozódásoknak alapját itt teszik-le. Vagyon itt egy tanuló ifjakból öszveállott kisded magyar társaság-is, mellynek tagjai bár gyengék-is még, mindazáltal szép buzgóságok 's dicséretes előhaladások által érett gyümölcsöket igérnek a' hazának. Felállott ez 1790-dik esztendőben Böjt' másod' hava' 20-dik napján, kezdőji lévén: a' mostani Superintendens Kis János, Németh László, Halasy Mihály, Hrabovszky István, Potyondy László, kik közül többen már a' sír' álmát aluszszák, ketten lévén csak életben: Kis és Halasy. Új jelenet volt ez kezdete' idejében 's hatott-is jóltévőleg. Nemzetünk' több jeles emberei innét keltek-ki, kik a' kezdetet az utóbbi fontosabb munkára itt tevék. Lángoló érzéssel lépbé a' jobb ifju ide 's nemzete' 's hazai nyelve' felavatottjának tekinti magát. Az érzés, melly arra a' gondolatra ébred benne, hogy magyartárs és a' nemzeti szebb igyekezetnek osztályosa, becsületérzővé 's féltővé teszi 's nem hogy szenvedne ez által rendes oskolai előmenetele, hanem inkább nyer. Rosz erkölcsü ifjat a' társaság kebelébe fel nem vesz. Van a' társaságnak elölülője, ki mindenkor a' gymnasiumbéli rendes professorok vagy tanitók közül szokott egyik lenni, egy titoknoka egy pénzbeszedője, 's két könyvtárnokja a' társok közül. Gyüléseit minden szombat délutánokon szokja tartani, midőn különbféle tárgyu munkák részint folyó, részint kötött beszédben felolvastatnak, mellyek az elölülő és a' tagok által megrostáltatnak. Ezek közül az érdemesebbek az úgy nevezett érdemkönyvbe béirattatnak. Az os-

kolai esztendő végén örömünnepet tart ez a' kis társaság, mellyre az előfordulandó tárgyoknak nyomtatott czédulájával a' városban lévő lelkiatyákat, tanítókat 's magyar urakat meghívja. A' társaságnak tagjai két részre, ugymint: munkás és időre tagokra oszolván-el, az örömünnep' alkalmával az elsők fejből mondják-el munkájikat, az időretagok pedig olvassák. A' munkás tagok a' jelesebb időretagokból szoknak választatni. Vagynak a' társaságnak rendes törvényjei, mellyek minden új tag' választásának alkalmával az oskolai esztendő' elején felolvastatnak. Van neki egy több száz kötetekből álló régi 's ujabb magyar munkákból öszveszerkeztetett könyvtára, melly a' két könyvtárnokok által minden szerdai 's szombat délután bizonyos időben felnyittatik, midőn mind a' társaság' tagjai, mind mások-is vihetnek könyveket olvasás végett a' könyvtárból, a' könyvtárnokoknak feljegyzések mellett. A' magyartársok ingyen olvashatnak a' könyvtárból, a' nemtársok, bizonyos megállapittatott fizetés mellett. Ha valamelly vidéki olvas a' könyvtárból, annak többet kell fizetni: mert a' könyvek a' vidékre küldés által vásnak 's szakadnak. Van a' társaságnak egy kis tőkepénzeis, melly a' könyvek' olvasásából béjött pénzből, tagválasztáskori béirási pénzből 's némelly a' társaságot kedvelő uraknak ajándékjaikból gyűlt-öszve. Hajdan külső levelezőtagjai-is voltak e' társaságnak: de ez a' szokás megavult. 1804-dik esztendőben adott-ki a' társaság válogatottabb munkáji közűl egy darabot, illy czim alatt: A' Sopronyi Magyar Társaság' Próba Munkájinak 'Sengéje. Első Darab, Sopronyban, a' Társaság' költségén. Hogy a' Második Darab az olta megjelent volna, nincs tudásomra.

Sopron' szabad királyi városa hajdan királyok' koronázásának 's országos gyülésnek helyévé-is volt kiválasztva. Lakosai németek egynéhány kevés magyarokkal vegyesen 's tesznek mintegy 12000, kik között azonban egynéhány 'sidók és

ráczok-is találtatnak. Házai jól épültek 's többnyire csinosok. Lakosai kereskedést, mesterségeket, szőlő 's mezei munkát űznek. Vagyon benne czukor fabrika-is.

Rust Sopronhoz mintegy két mértföldnyi távolságra esik a' Fertő' partján. Nevezetes bort termeszt ez a' kis szerü királyi város, mint már feljebb-is érintetett, melly e' megyében az első helyet érdemli. Lakosai, egy 's két hivatal viselés végett benne lakó magyart kivévén, németek: de a' magyar vendégszeretés' lelkétől élesztetnek. Szőlőmívelésből élnek 's mintegy 1100 vagynak. Mivel pedig számos szőlőjik megmunkálásokra magok a' városbéliek elegendők nem volnának, számos idegen szegény sorsu szőlőmunkások tartózkodnak nálok a' szőlőmunkának idején, kik nekik napibérért segitségül vagynak.

Kis Marton szabad királyi város, melly harmadik 's utólsó e' megyében, fekszik nem meszsze a' Laitha' folyótól. A' Fő Méltóságu Herczeg Eszterházy Familiának várával ékeskedik, mellyet Pál, az Ország' Palatinusa, épitett. Ebből a' Herczegi házból vagynak a' megyének Főispánjai örökösödési jussal 's ugyan ezért a' vármegyebéli tisztválasztások-is a' Főméltóságu Főispánnak szállásadása és vendégszeretése mellett itt szoktak tartatni. Mind öszve várát 's hegyi lakosit véve számlál e' szabad királyi város 5349 lakosokat.

A' mi a' birka vagy juhtartást illeti e' megyében, függelékül erre nézve légyen megjegyezve, hogy ez a' földes uraságok' birtokaiban 's másholis, hol tágosabb 's magasabb legelők vagynak, haszonnal gyakoroltatik. A' gyapjunak megfinomításán nem csak a' hatalmasabb, hanem még a' közönségesebb birtokosok-is itt 's ott szorgalmatosan törekednek. Vagynak némelly egyes jobbágy helységek, hol még a' jobbágyok-is több 's kevesebb számu juhokat tartanak.

Mint Sopron Vármegyei születés, szülőföldem' oltárára, fijui háláadatosságom' megbizonyítása vé-

gett e' csekély áldozattal kivántam kedveskedni. Magam sem tartom ezt tökéletesnek: mert hivatalom, melly állandóan egy helyhez köt-le, az e' végre szükséges utazást 's bővebb nyomozódást meg nem engedé. Statisticai és történeti tekintetben lettek volna még némellyek szükségesek a' megjegyzésre. Pótolja-ki helyettem más e' csorbát. Nekem megmarad az a' vigasztalás, hogy: et voluisse sat est, 's jobb valamit tenni, mint semmit.

És Te virágozzál áldott Föld, nemzeti lélek
Lengjen téreiden, — szülj ollyan magzatokat, kik
E' Haza' távol Egén hirdessék nemzeti tettel:
Hogy itt-is laknak magyarok. Jön tám valahára
Rád-is idő, mellyben nyelv, szív és lélek erősen
Egy tárgyért benned 's köz czélra hevülve tenyésznek,
Ekkor boldog lész 's új dísz koronázza vidéked!!!

Kiss Jó'sef.

3.

Flávius Vespasiánus Római Tsászár Diplómájáról, mellyet Krisztus születése után 74-dik évben Pannóniai Veturius nevü Római Köz Katonának, Teutomus fiának, adott, 's a' melly 1832-dikben Sikátoron Veszprém Vármegyében találtatott.

1. §.

Mit neveznek ma mindennápi szólásmód szerént Diplómának a' Törvény és Történet Tudományban, vagy a' Perlekedésekben, azt mindenki helyesen tudja: Azt ellenben, mi volt eredetiképen a' Rómaiaknál a' Diplóma, és minő jelentésekkel birt e' szó a' Classicus Íróknál, igen kevés Magyar esméri. Schwartner Márton könyvéből tanulván, tudniillik, többnyire a' Magyarok a' Diplomatikát, minekutána e' szorgalmas Író a' Római Diplómákról munkájában sehol sem tett említést, épen nem tsuda, ha e' tárgyra néz-

ve a' tsinosabb Magyarnak esmérete is tsonka, vagy legalább hézagos. Nekem azonban, minthogy Vespasiánus Római Tsászár Diplómája lészen tárgya ezen Értekezésemnek, szükségképen röviden, de még is elégséges kiterjedésben szólanom kell a' régi Római Diplómákról, hogy a' figyelmes olvasó helyesen megértse, minő Diplómáról beszélek. Újat, a' Tudomány egészére nézve, a' Római Diplómákról igen keveset mondhatok, mert mások előttem ezen hajdani esmérteket régen nagy gonddal kifejtették. Főképen jeles itt Wiesandnak tudós fáradozása az illy tzimü könyvben: „*Johannis Eisenhardti, Tractatus Juridicus De Jure Diplomatum. Auctus et emendatus a M. Georgio Stephano Wiesand. Accedit ejusdem Exercitatio De Diplomatibus Veterum Romanorum. Editio III. Lipsiae*, 1757. *in* 4-*to*. Ma elég ritka e' figyelmet érdemlő munka, 's azért igen örvendek, hogy kisded Könyvtárom vele is ditsekedhetik.

2. §.

A' Diplóma szó görög eredetü, 's ime görög szótól: *Διπλόω* származik, melly Róma Nyelvén annyit tészen, mint Duplico, az az: Magyarul: Kettőztetem. Innend Diplóma annyit fejez ki, mint e' Deák Szó: Duplicatum, vagy e' Magyar Szó: Kettőztetett, az az: Kettős. Deákos kiejtés szerént a' Közép Századokban, 's különösen Petrus Blesensisnél, a' Diplóma név, közelitve a' Római Duplicatum Szóhoz, Duploma. *) Galenus a' híres Orvos, a' szó eredetét tekéntvén, az ollyan híg testtel teljes Edényt, mellybe egy másik szinte híg testtel teljes kisebb Edényke higtest melegités, vagy párolás végett bététetik, Diplómának nevezi: **) De hasonló-

*) Petri Blesensis Opera Omnia. Parisiis, 1667. in fol. pag. 78. et 691. Epistola LII.

**) Johann Gottlob Schneider's, Kritisches Griechisch-Deutsches Handwörterbuch. Züllichau und Leipzig, 1797. 8-vo. I. Band, S. 366.

képen, ugyan ezen eredeti jelentésnél fogva, ha két Fa, Réz, Ón, Elefánttsont, vagy viaszkkal bevonatott Táblát írás vagy bévésés végett akár fülezeteken keresztül vonatott veszsző, akár pedig lyukak és ezeken keresztül füzetett gyürük és karikák által a' Régiek úgy egyesitettek, hogy a' két Tábla egy Egészet tett, 's mint az ajtó vassarkain úgy foroghatott, az illyen két Tábla is Diplóma nevet viselt a' hajdan kornál, mivel valóban az így egyesült Két Tábla Kettős volt. Másképen az illyen Diplómát a' Görögök és tőlük sokat költsönözött Rómaiak a' διϛ = Kétszer és πτυσσω = szerkesztem, öszsze kaptsolom, szovaktól Δίπτυχα névvel is illették, melly nevezet a' Görögöknél szinte kettőst jelent, 's így hajdan a' Diplómák és Diptychák egy közös jelentéssel birtak.

3. §.

Szoktak Rómában a' Római Consulok, Quaestorok, és más Tisztviselők is, midőn választatásuk után hivatalaikat viselni kezdették, Barátaiknak főkép Elefánttsontból készült és mindenféle metszések 's faragásokkal díszeskedő Kettős Táblákat szeretetből, tiszteletből és kedveskedésből Küldeni. Az illyen Kettős Táblák utóbb, mintegy megkülönböztetvén akármiféle más Kettős Táblaktól, Diptycha néven hivattak: Valamint a' Tsászárok alatt széltében a' Kegyelem Levelek is a' Kettős Tábláktól, mellyekre leírattak, és a' mellyekbe vésettek, különböztetőleg Diplóma nevet nyertek. A' Keresztyénség fölvétele után új különös tulajdonokat nyertek a' Diptychák, midőn az Élőknek és Halottaknak Diptycháikra osztattak. Azokra a' Pápáknak, Érsekeknek, Püspököknek, Világi Fejedelmeknek és a' Keresztyén Hit Jótevőinek 's Oszlopainak neveik írattak, 's belőlük ki törültetni annyi volt, mint kizáratni (excommunicáltatni) az Anyaszentegyházból: Ezekre a' kihalt Martyroknak és Híveknek neveik jegyeztettek-föl. Jeles és igen tudós, de egyszer'smind

költséges Munka a' Diptychákról ime drága és fényes kiadásu Könyv: „*Antonii Francisci Gorii, Basilicae Baptisterii Florentini Praepositi, Thesaurus Veterum Diptychorum Consularium et Ecclesiasticorum. Florentiae*, 1795. *in fol. Tom. I—III.*“

4. §.

Nem ragaszkodott mindazonáltal a' Régi Kor olly babonáson a' Kettős Számhoz, hogy tsak a' Kettős Táblákat nevezte volna Diplómáknak és Diptychákna k. A' három, négy, öt és még ennél is több számu Táblákat is, a' régi elnevezésnél fogva, akadozás nélkül Diplómáknak vagy Diptychákna k nevezte, mint a' Kettősöket. Sőt, főképen a' napkeleti keresztyének, gyakorta az év tizenkét hónapainak Szenteiket is egyes naponként képekben elő állitván, a' tizenkét öszszekaptsolt Táblát is Diptychákna k hivni szerették. Egyébaránt annak, ki egészen világos esméretet akar magának a' Római Diplómákról és Diptychákról szerezni, tsak egyszer kell illyen Táblákat a' maguk valóságában, vagy minden esetre hív rajzolatban és réztáblában látnia. Tanitványaimnak mindegyik oskola év kezdetén én ezeket gondosan megszoktam mutatni, a' mi tiszta és tartós, sőt, mondhatom, állandó esméreteket szokott bennük támasztani. Itt legalább a' Római Diploma formáját az ide mellékelt Kőmetszeten láthatni. És ennyit elég volt a' régi Táblákról mondani. Most lássuk már röviden a' régi Diploma szónak különbféle jelentéseit is a' Római Classicus Irókban.

5. §.

Diplómáknak hivattak a' Rómaiaknál legelőször is az utazást megengedő Kegyelem Levelek, mellyeknél fogva valaki egyik tartományból a' másik tartományba bizvást, 's minden legkisebb akadály nélkül utazhatott. Cicero irja Atticushoz: „*Ego autem, quia scripseras te proficisci cogitare (et*

enim audieram nemini aliter licere) *eo te habere censebam, et quia pueris Diploma sumseras.*“ *) E' sorok hiteles tanuji annak, hogy a' Római Birodalomban is, már Cicero éltekor, az utazókra nagy figyelem és óvás fordittatott.

6. §.

Jelentett másodszor a' Diplóma szó ollyan Tsászári Kegyelem Levelet, melly által a' hazából kiüzetettnek ismét hazájába viszszatérni megengedtetett. Ugyan Cicerónál olvashatni: „*Diploma statim non est datum, quod mirifica est improbitas in quibusdam, qui tulissent acerbius veniam tibi dari.*“ És valamivel alább: „*Pansa quidem mihi, gravis homo et certus, non solum confirmavit, verum etiam recepit, perceleriter se ablaturum Diploma.*“ **)

7. §.

Tartották harmadszor a' Diplóma szovat ollyan Tsászári Kegyelem Levélnek is, mellynél fogva a' Köz Társaság ügyében Utazó mindenütt az egész Római Birodalomban, akár merre ment, mindegyik város és helyben Vontató Lovakat (Angariam) és Ételadást (Parangariam) magának ingyen kivánhatott. Ezen értelemben a' Diplóma szó igen gyakorta előjő, 's máskép annyit tészen, mint Literae Tractoriae et Tractatoriae, vagy megint más kifejezéssel: Literae Commeatus et Victus Publici. Az ifiabb Plinius irja egyik levelében Trajánus Tsászárhoz: „*Rex Sauromates scripsit mihi esse quaedam, quae deberes quam maturissime scire: qua ex causa festinationem Tabellarii, quem ad Te cum epistolis misit, Diplomate adjuvi.*“ ***)

*) Epistolarum ad Atticum Libro X, epistola 17.

**) Epistolarum ad Familiares Libro VI, Epistola 12. ad Ampium Balbum.

***) Epistolarum Libro X, Epistola 14.

8. §.

Mi nehéz lehetett e' harmadik jelentésü Diplómát nyerni, kitetszik ifiabb Pliniusnak egy másik leveléből, mellyet ő ugyan a' vele tsak nem barátságban élt Trajánus Tsászárhoz ekképen írt: „*Vsque in hoc tempus, Domine, neque cuiquam Diplomata commodavi, neque in rem ullam, nisi Tuam, misi: quam perpetuam servationem meam quaedam necessitas rupit, Uxori enim meae, audita morte avi, volenti ad amitam suam excurrere, usum eorum negare durum putavi, cum talis officii gratia in celeritate consisteret; sciremque, Te rationem itineris probaturum, cujus causa erat pietas.*“ *) Sőt Publius Helvius Pertinaxról a' Tsászársága előtt folyt időkből írja Julius Capitolinus: „*Dein praefectus cohortis, in Syria profectus, Tito Aurelio Imperatore, a praeside Syriae, quod sine Diplomatibus cursum usurpaverat, pedibus ab Antiochia ad legationem suam iter facere coactus est.*“ **) A' ki illyen jelentésü Diplómát vágyna olvasni, azt Baronius Egyházi Évkönyveihez utasithatom a' Krisztus születése után folyt 314-dik évszám alatt. ***)

9. §.

Jelentett a' Diplóma szó negyedszer ollyan Tsászári Kegyelem Levelet, mellynek következésében némelly helyek 's egyes emberek is a' közterhek alól bizonyos időhatárig fölszabadittattak. Illyen jelentést tulajdonit ismét ifiabb Plinius a' Diplóma szónak ime soraiban: „*Diplomata Domine, quorum dies praeterita, an omnino observari, et quamdiu velis, rogo scribas, meque haesitatione liberes. Vereor enim, ne in alterutram*

*) Epistolarum Libro X, epistola 121. — Cf. X, 122.

**) In Pertinace, Cap. 1.

***) Baronii Annales Ecclesiastici ad annum 314. Tomo III. Nro 70. — — Cf. Schönemann, Codex für die practische Diplomatik. Göttingen, 1800. 8. I. Theil, S. 3.

partem ignorantia lapsus, aut illicita confirmem, aut necessaria impediam.“ *)

10. §.

Ötödször jelentett végre a' Diplóma szó a' Rómaiaknál különösen ollyan Tsászári Kegyelem Levelet is, melly által egész népeknek, városoknak, néha pedig tsak egyes embereknek, p. o. a' Veteránus Katonáknak és másoknak, valamelly örökös Jusok, 's állandó megkülönböztetések adattak. Nem említem itt, hogy p. o. egész Népek 's Városok majd Jus Italicum-ot, majd Jus Latii-t kaptak, hanem inkább az egyes emberekre nézve Caius Svetonius Tranqvillusnak ime figyelemre méltó sorait hozom-föl Nero életéből: „*Exhibuit et Naumachiam, marina aqua innantibus belluis: item Pyrrhicas quasdam e numero epheborum, quibus post editam operam DIPLOMATA CIVITATIS ROMANAE singulis obtulit.*“ **) Annyira tékozlotta Neró, ime! kegyelmeit, hogy a' Játékszíni ügyességekért a' Tengeri Tsata, vagy Tántz Előadásban a' Szolgáknak is széltében Római Polgári Just osztogatna, a' mit más Tsászárok tsak a' hadi szolgálatokban megőszült Vitézeknek adának.

11. §.

Svetonius sorai kizárnak arról minden kétséget, hogy a' Római Polgári Jus nyerés is Diplóma által történt, a' mit mind Maffei, a' híres olasz Tudós, mind az új híres Diplomatikai Munkának nagy nevü Írói is tekéntetükkel gyámolitanak ime soraikban: „*Herr Maffei hat zwo eherne Tafeln bekannt gemacht, welche er für ein wahres Diplom vom Kaiser Galba hält. Dieses Denkmaal enthält eine ehrliche Entlassung, das ist, einen ehrlichen Abschied für etliche Soldaten. Er fängt sich also an:* Sergius.

*) Epistolarum Libro X, epistola 54. ad Trajanum Imperatorem.

**) Svetonius in Vita Neronis, cap. 12.

Galba. Imperator. Caesar. Augustus. Pontifex. Maximus. Tribunitia. Potestate. Consul. Designatus. Iterum. Veteranis. Qui. Militaverunt. In. Legione. Prima. Adjutrice. Honestam. Missionem. Et Civitatem. Dedit. *Er führet folgende Zeitangaben:* Ante. Diem. Undecimum. Kalendarum. Januariarum. Cajo. Bellico. Natale. Publio. Cornelio. Consulibus. Diomedi. Artemonis. Filio. Phrygio. *Das Stücke schliesset mit dieser Formul:* Descriptum. Et. Recognitum. Ex. Tabula. Aenea. Quae. Fixa. Est. Romae. In. Capitolio. In. Ara. Gentis. Juliae. *Darauf folgen die Namen einiger alten Soldaten.*" *)

12. §.

Vespasiánus Diplómája, mellyről értekezem, szinte úgy Római Polgári Just ád egy vén Római Köz Katonának, mint Galba Diplómája. Azt tehát én is, mint Maffei a' Galbáet, Diplómának bátran nevezhettem, 's a' ki e' nevezeten fönakad a' mostanig mondattak után, az Svetoniussal, és ne velem bajlódjék. Mások Vespasiánus Tsászár Két Réz Tábláját talán inkább TABELLAE HONESTAE MISSIONIS tzimmel illették volna, melly nevezet a' Római Diplomatikában nem eléggé járatos Régiség Baráti által jutott köz szokásra. Ha a' Kegyelem Levélben világosan kimondatik, mint kimondatik a' Maffeitől kiadatottban és több másban, hogy a' Római Polgári Just nyert Római Vén Katona egyszer'smind Tisztességes Nyugodalomra is eresztetett, akkor alkalmas félig meddig az elnevezésre a' „Tabellae Honestae Missionis" kifejezés, noha mellette a' fő dolog, a' „Jus Civitatis" elhallgattatik is; ha mindazonáltal a' Tisztességes Nyugodalomról magában a' Kegyelem Levélben, mint

*) Neues Lehrgebäude der Diplomatik. Erfurt, 1769. in 4-to VIII. Theil, S. 260. — — Cf. Istoria Diplomatica che serve d'Introduzione all' Arte Critica in tal Materia. In Mantova, 1727. 4-to pag. 30. et seqq.

a' Vespasiánusában és sok másban, semmi emlités sintsen, akkor a' „Tabellae Honestae Missionis“ nevezet helytelen, minthogy a' Római Polgári Jus megnyerése után is néha a' Veteránus Katonák egészen Tisztességes Nyugodalomra nem botsáttattak. És ennyi elég legyen közönségesen a' Diplómákról. Most már egyenesen a' Vespasiánuséról fogok szólani.

13. §.

Találtatott ez a' lefolyt 1832-dik évben a' Bakonyban Sikátor faluban Veszprémvármegyében. Melly ik hónapban, 's minő napon? azt meg nem tudhattam. Alkalmat a' találásra egy sertvésnyáj adott. Midőn tavaszszal a' hó olvadni kezdett, és a' helybéli Kanász a' földben turkáló nyája után ballaga, egy szokatlan tsillámlást vett észre azon patak mellett, mellyben épen a' hóviz folydogált. Oda sietett, hol a' tsillámlást szemlélte, 's álmélkodva a' fölturatott földről két egészen ép Réz Táblát szedett-föl. Nem tudván maga a' Kanász, mit talált légyen, sietten sietett Tábláival Tiszteletes Kiss Sámuelhez, a' Sikátori Évangelika Ekklesia buzgó Lelkipásztorához. Ez a' derék Férfiu a' Deák Betükből hamar észre vevé, hogy Római Régiség forogna kezében, 's azért kötelességnek tartá a' Föld Tulajdonosát, Méltóságos Galánthai Eszterházy Imre Gróf Ő Nagyságát, a' találmányról tudósitani. A' kegyes szivü Földes Uraság azonban, noha maga is Tisztelője minden Régiségnek, a' nyerhető haszontól nem akará megfosztani a' szegény Kanászt. Neki hagyá tehát a' két Réz Táblát, ő pedig tisztelt Lelkipásztorának által engedé.

14. §.

Sokszori próba olvasgatások után azon gondolatra vetemedék a' Birtokos, hogy tisztelt Elöljárójától, és a' Magyar Literatura derék oszlopától, Nagytiszteletü Kiss János Dunántuli Évangelikus Superintendenstől, mint a' Magyar Tudós Társaság

Történeti Osztálya rendes külső Tagától, kérne magyarázatot. E' kérelme által Sopronban esméretes lőn a' Régiség, onnand pedig Poson felé TT. Ivanóczi Gyurikovits Györgyhöz, Posoni Senátorhoz 's a' Tudomány buzgó Kedvelőjéhez, repült a' hír, ki, megint odább 's odább adván a' találmány betsét, egyebeken kivül Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Tábla Biró Urat, a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbéli Tagát, 's minden Régiségnek fáradhatatlan és értelmes Gyűjtőjét is a' találmányról tudósitotta.

15. §.

E' vett, 's igen nagy örömmel vett tudósitás által már biztos menedékhelyre jutott a' találmány, mert a' Magyar Országi leggyakorlottabb — ha szabad élni a' szóval — Régiség Vadász esméretébe jutott. Tüstént befogattak a' tudósitás vételére a' lovak, 's vágtatva tartozott hajtani még a' rosz uton is a' kotsis, ne hogy értetlen kézre, vagy, a' mi még borzasztóbbnak látszék, külföldre kerüljön késedelem miatt a' kettős Római Régiség. Jankovich Ur nyilgyorsassággal Sikátoron termett, látta, megesmérte, megvette a' Római Diplómát. Viszsza pihenvébben történt most már az utazás, de még is azon szerentsés szándékkal, melly utóbb a' szerzeményében gyönyörködő új Birtokost váratlan meglepéssel illette.

16. §.

Szoros kötelességnek tekéntette Jankovich Ur azonnal viszsza jötte után a' Magyar Haza Fönséges Nádorának az újonan szerzett Diplómát legmélyebb alázatossággal megmutatni, feledvén örömében, hogy vagyon egy Régiség Védangyala a' Hazában, ki nála mégbuzgóbb és lángolóbb hévvel kedveli, óvja, gyűjti és megmentegeti mind azt, a' mi nemzeti, a' mi a' Magyar Föld kebelében találtatik, vagy a' mi akármiképen a' Magyar Nemzetet illeti és érdekelheti. Az első sebes pillántás, mellyet

IMP·CAESAR·VESPASIANVS·AVGVSTVS·PONTIF·EX
MAXIMVS·TRIBVNIC·POTESTAT·V·IMP·XIIII·P·P
COS·V· DESIGNAT ○ VI · CENSOR
EQVITIBVS·ET·PEDITIBVS·QVI·MILITANT·IN·ALIS
SEX·ET·COHORTIBVS·DVODECIM·QVAE·APPELLA
NTVR·I·FLAVIA·GEMINA·ET·I·CANNENEFATIVM
ET·II·FLAVIA·GEMINA·ET·PICENTIANA·ET·SCVBV
LORVM·ET·CLAVDIA·NOVA·ET·I·THRACVM·ET·I·AS
TVRVM·ET·I·AQVITANORVM·VETERANA·ET·I·AQVI
TANORVM·BITVRIGVM·ET·II·AVGVSTA·CYRENAICA
ET·III·GALLORVM·ET·III·ET·IIII·AQVITANORVM·ET
III·VINDELICORVM·ET·V·HISPANORVM·ET·V·DA
LMATARVM·ET·VII·RAETORVM·ET·SVNT·INGER
MANIA·SVB·CN·PINARIO·CORNELIO·CLEMEN
QVI·QVINA·ET·VICENA·STIPENDIA·AVT·PLVRA
MERVERANT·QVORVM·NOMINA·SVBSCRI
PTA·SVNT·IPSIS·LIBERIS·POSTERISQVE·EORVM·CIVI
TATEM·DEDIT·ET·CONVBIVM·CVM·VXORIBVS
QVAS·TVNC·HABVISSENT·CVM·EST·CIVITA·SIIS
DATA·AVT·SI·QVI·CAELIBES·ESSENT·CVM·IIS·QVAS
POSTEA·DVXISSENT·DVM·TAXAT·SINGVLI·SINGV
LAS
A·D·XII·K·IVNIAS
Q·PETILLIO·CERIALE·CAESIO·RVFO·II
T·CLODIO·EPRIO·MARCELLO·II·COS
AIAE·SCVBVLORVM
TI·CLAVDIVS·ST·F·
GREGALI·F·PANNON
VETVRIO·TEVTOMI
DESCRIPTVM·ET·RECOGNITVM·EX·TABVLA·AENEA·QVAE
FIXA·EST·ROMAE·IN·CAPITOLIO·INTRO·EVNTIBVS
AD·SINISTRAM·NVR·OINTER·DVOS·ARCVS

a' Haza szeretve tisztelt Nádora a' két Római Réz Táblára vetett, általlátta a' Diploma korát, betsét, értékét, 's azt a' kinyilatkoztatást vonta maga után, hogy illy ősz időre eső ritka kintsnek az egész Magyar Nemzet Tulajdonává kellene válnia. Nem is ment-ki többé a' magos lelkü Fő Hertzeg kezei közül a' két Réz Tábla, míg gondos őrizet végett a' Magyar Nemzeti Museumba nem került. Előbb mindazonáltal Maga az olly annyira kegyes Fő Hertzeg sajátából ki akará fizettetni a' Régiség árát, a' mit azonban a' hazafiui áldozatokra hajlékony Birtokos, a' Fő Hertzeg örömein örvendezvén, semmi esetre elfogadni nem akart; Maga a' Fő Hertzeg a' két Réz Táblát természeti külsőjük és nagyságuk szerént nem tsak hív pontossággal kőre metszette, hanem e' Folyó Írás számára számtalan példányokban ki is nyomtattatta, 's a' példányokat már Julius kezdetén olly parantsolattal méltóztatott hozzám küldeni, hogy e' jeles Régiséget magyar nyelven a' Tudományos Gyüjteményben megesmértetném.

17. §.

A' Római Diplóma egyik, és ugyan fő és homlok Táblája, álló nagy betükkel íratván, szóról szóra néhány röviditésekkel ezeket foglalja magában:

IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC. POTESTAT. V. IMP XIII. P. P COS. V. DESIGNAT. VI. CENSOR EQVITIBVS. ET. PEDITIBVS. QVI MILITANT. IN ALIS SEX ET. COHORTIBVS. DVODECIM QVAE APPELLANTVR I. FLAVIA GEMINA. ET. I. CANNENEFATIVM. ET II. FLAVIA. GEMINA. ET. PICENTIANA. ET. SCVBVLORVM ET. CLAVDIA. NOVA. ET. I. THRACVM. ET. I. ASTVRVM ET. I. AQVITANORVM VETERANA. ET. I. AQVITANORVM BITVRIGVM. ET. II. AVGVSTA. CYRENAICA. ET. III GALLORVM. ET. III. ET. IIII AQVITANORVM. ET. IIII VINDELICORVM. ET. V. HISPANORVM. ET. V. DAL

MATARVM. ET. VII. RAETORVM. ET. SVNT. IN GER
MANIA. SVB CN. PINARIO CORNELIO. CLEMENTE
QVI. QVINA. ET. VICENA. STIPENDIA. AVT. PLVRA
MERVERANT. QVORVM NOMINA. SVBSCRIPTA
SVNT. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE EORVM CIVI
TATEM. DEDIT. ET. CONVBIVM CVM VXORIBVS
QVAS TVNC. HABVISSENT. CVM EST. CIVITAS IIS
DATA. AVT. SIQVI. CAELIBES. ESSENT. CVM. IIS QVAS
POSTEA. DVXISSENT. DVM. TAXAT. SINGVLI. SINGV
LAS A. D. XII. K. IVNIAS
Q. PETILLIO. CERIALE. CAESIO. RVFO. II
T. CLODIO. EPRIO. MARCELLO. II. COS
ALAE. SCVBVLORVM. CVI PRAEST
TI. CLAVDIVS. SP. F. ATTICVS
GREGALI.
VETVRIO. TEVTOMI F. PANNON
DESCRIPTVM. ET RECOGNITVM. EX. TABVLA AENEA QVAE
FIXA EST ROMAE. IN CAPITOLIO. INTRO. EVNTIBVS
AD SINISTRAM. IN MVRO. INTER DVOS. ARCVS

18. §.

Így olvasom e' homlok Réz Tábla tartalmát:

„*Imperator Caesar Vespasianus*, *Augustus*, *Pontifex Maximus*, *Tribunitia Potestate Qvintum*, *Imperator Decimum Tertium*, *Pater Patriae*, *Consul Qvintum*, *Designatus Sextum*, *Censor*“ — És ez a' Tsászári Tzím.

„*Eqvitibus et Peditibus*, *qui militant in Alis sex*, *et Cohortibus duodecim*, *quae appellantur: Prima Flavia Gemina*, *et Prima Cannenefatium*, *et Secunda Flavia Gemina*, *et Picentiana*, *et Scubulorum*, *et Claudia Nova; et Prima Thracum*, *et Prima Asturum*, *et Prima Aquitanorum Veterana*, *et Prima Aqvitanorum Biturigum*, *et Secunda Augusta Cyrenaica*, *et Tertia Gallorum*, *et Tertia et Qvarta Aqvitanorum*, *et Qvarta Vindelicorum*, *et Qvinta Hispanorum*,

PTA·SVNT·IPSIS·LIBERIS·POSTERISQVE·EORV M
CIVITATEM·DEDIT·ET·CONVBIVM·CVM·VXORIBVS
QVASTVNC·HABVISSEN T·CVM·EST·CIVITAS·IIS
DATA·AVT·SIQVI·CAELIBES·ESSENT·CVM·IISQVAS
POSTEA·DVXISSENT·DVMTAXAT·SINGVLI·SIN
GVLAS A·D·XII·K·IVN
Q·PETILLIO·CERIALE·CAESIO·RVFO II
T·CLODIO·EPRIO·MARCELLO· II COS
ALAE· SCVBVLORVM· CVI·PRAEST
TI·CLAVDIVS· SP·F ATTICVS
CRECALI
VETVRIO TEVTOMI· F· PANNON
DESCRIPTVM·ET·RECO GNITVM·EXTABVLA
AENEA·QVAEFIXA·EST·ROMAE·INCAPITOLIO

L·CAECILI·L·F

L·CANNVTI

L·IVLI·C·F·SILVINI

SEX·IVLI·C·F

P·ATINI

C·SEMPRONI

M·SALVI

QVIRIOVINI

IN CVLLI·CLV·TVDER

CARTHAG

FAB·ITALICI·ROM

RVFI· PAL

SECVNDI

NORBANI·FAB

et Qvinta Dalmatarum , et Septima Raetorum, et sunt in Germania sub Cnaeo Pinario Cornelio Clemente , qvi qvina et vicena stipendia, aut plura meruerant , quorum nomina subscripta sunt, Ipsis, Liberis, Posterisqve Eorum Civitatem dedit et Connubium , cum Uxoribus , quas tunc habuissent , cum est Civitas iis data, aut , si qvi Caelibes essent , cum iis , qvas postea duxissent , dum taxat Singuli Singulas." Ez a' Diplómának nagyobb és közönségesebb tárgya.

„*Ad diem duodecimum Kalendas Junias , Quinto Petillio Ceriale Caesio Rufo Secundum, Tito Clodio Eprio Marcello Secundum Consulibus.*" Ez a' Diplómának Idővetése, az az: Chronologiája.

„*Alae Scubulorum (cui praeest Tiberius Claudius Spurii filius Atticus) Gregali Veturio, Teutomi Filio, Pannonio.*" Ez a' Diplómának különös, és fő tárgya.

„*Descriptum et recognitum ex Tabula Aenea, qvae fixa est Romae in Capitolio, introeuntibus ad sinistram in muro inter duos arcus.*" Ez a' Diplóma Kutfőjének följegyeztetése, vagy is Levéltárnoki Jegye a' Római Capitoliumban.

A' Diplóma első Táblájának hátán nagyobb, tágosabb és mint egy dülő betükkel azok, a' miket fölebb leírtam, ismét, keresztül kezdvén az írást, szóról szóra előadatnak, és még a' másik Réz Tábla hátán is folytattatnak. De a' Diplóma végén ime szovak: „*Introeuntibus ad Sinistram in Muro inter Duos Arcus*" kihagyattak.

19. §.

Vespasiánus Tsászár Diplómájának másik Réz Táblája az előfélen ezeket foglalja magában:

L. CAECILI. L. F
L. CANNVTI
L. IVLI. C. F. SILVINI
SEX. IVLI. C. F
P. ATINI
C. SEMPRONI
M. SALVI
QVIR. IOVINI
LVCVLLI. CLV. TVDER
CARTHAG
FAB. ITALICI. ROM
RVFI. PAL
SECVNDI
NORBANI. FAB

20. §.

Ezeket így olvasom :

„*Lucii Caecilii*, *Lucii Filii*, *Qvirina* (Tribu) *Jovini*“

„*Lucii Cannuti Luculli*, *Cluentia* (Tribu), *Tudertini*.“

„*Caii Julii*, *Caii Filii*, *Silvini*, *Carthaginiensis*.“

„*Sexti Julii*, *Caii Filii*, *Fabia* (Tribu), *Italici*, *Romani*.“

„*Publii Atini Rufi*, *Palatina* (Tribu).“

„*Caii Sempronii Secundi*.“

„*Marci Salvii Norbani*, *Fabia* (Tribu).“

Ezek ugyan azon Tsászári kegyelemben részesültek, mellyben a' Pannóniai Veturius; 's úgy jelennek itten meg a' Réz Táblán; mint Vespasiánus Tsászár kegyelmében részvevő Társak és Bizonyságok egyszer'smind.

E' Réz Tábla hátán, mint már fölebb mondottam, folytatva jő elő, hasonló módon és betükkel, az első Réz Tábla tartalma.

21. §.

Vespasiánus Tsászár Krisztus születése után 69-dikben Julius 1-sőjén kiáltatott-ki Tsászárnak. *) Ezt tudván, már közelithetünk a' Diplóma korához. Azonban még határozottabb évesméretet nyujt Vespasiánusnak Ötödszöri Consulsága, mellyet az első Réz Tábla ime szovakban: „CONSUL. V. DESIGNAT. VI.“ előád. A' Krisztus születése után 468-dik évben meghalt Idátius Püspöknek Consul Lajstromában (Fasti Consulares), tudniillik, határozottan mondatik: „*Aerae Christianae 74. Vespasiano V. et Tito III. Conss.*“ **) Erre a' Krisztus születése után folyt 74-dik évre helyhez-

*) Ludwig Ideler's, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Berlin, 1825. 8-vo I. Band, S. 119.

**) Jacobi Sirmondi, Opera Varia. Venetiis, 1728. fol Tomo II, col. 254.

tetik Vespasiánusnak Ötödszöri Consulságát, 's egyszersmind Ötödik Tribunitia Potestását, mellyet az első Réz Tábla ime szovakban „TRIBUNIC. POTESTAT. V.“ emlit, a' Régi Római Pénzek is. Eckhel József, a' híres Régi Pénz Esmérő írja Vespasiánusról: „*Urbis Conditae* 827. *Post Christum* 74. *TRIB. POT. V. VI. COS. V. DESIGNAT. VI. PONTIF. MAX. PATER PATRIAE, CENSOR, IMPERATOR XI. XII. Vespasiano Aug. V. Tito Caesare III. Consulibus.*“ *) E' tzímek, igen tsekély különbséggel, mind előjőnek a' Sikátori Diplómán. Az, hogy a' Réz Táblán nem „IMP. XI. vagy XII.“ hanem „IMP. XIII.“ olvastatik, semmi nehézséget sem okoz, sőt inkább arra tanit, a' mit mostanig nem tudtak a' Tudósok, hogy Krisztus születése után folyt 74-dik évben Vespasiánus a' Katonaságtól már Tizenharmadszor is IMPERATOR tzímmel fölékesittetett.

22. §.

Nem nehézség az is, hogy a' Pénzeken a' VI-dik Tribunitia Potestas is tulajdonittatik a' 74-ik esztendőre Vespasiánus Tsászárnak, holott a' Sikátori Diplómának ime szovai „TRIBUNIC. POTESTAT. V.“ még tsak az V-dik Tribunitia Potestas-ról tésznek emlitést. Ugyan is, minekutána Vespasiánus Diplómája „A. D. XII. K. IVNIAS“ vagy is: Május Hónap 21-dikén költ, és minekutána a' Tribunitia Potestas nem egyenesen az év kezdetétől számláltatott, hanem különbféle időszakaszoktól, a' Május Hónap 21-dike után veretett Római Pénzek, a' Tribunitia Potestas időszakaszához képest, jeleltethettek a' VI-dik Tribunitia Potestas-sal is. Az pedig, hogy a' Sikátori Diplómán „COS. V. DESIGNAT. VI. jő elő, nem egyébbre mutat, minthogy Vespasiánus Tsászár 74-dik évi Május 21-dike előtt már ismét Ha-

*) Josephi Eckhel, Doctrina Numorum Veterum. Vindobonae, 1796. in 4-to Parte II, Vol. VI, pag. 332.

todszor is Consulnak választatott. Legalább vagyon példa, hogy Rómában a' Decemvirek alatt az új Consulok mindenkor Május Hónap 15-dikén választattak. *) Arról tehát, hogy Veturiusnak a' Diplóma Krisztus születése után 74-dik évben, 's különösen Május Hónap 21-dikén adatott, kétségeskedni nem lehet. Milyen ősz koru tehát ez a' Sikátori Diplóma!

23 §.

Annál bizonyosabb e' Diplóma éve, mivel azon Consul Lajstromban is, mellyet Norisius Henrik Kárdinális a' Bétsi Tsászári Könyvtár igen régi Kézíratából kiadott, ezek olvastatnak: „*Urbis Conditae* 827. *Vespasiano V. et Tito III. Consulibus.*“ **) A' Róma Városának épittetése után folyt 827-dik év itt is a' Krisztus születése után folyt 74-dik évre mutat. Ezeken nyugszik az évhatározásnak talpköve, és nem azon Consulokon, kiknek neveiket a' Sikátori Diplóma első Réz Tábláján imigyen olvashatni: „Q. PETILLIO. CERIALE. CAESIO. RUFO II. T. CLODIO. EPRIO. MARCELLO. II. COS.“ Ezen Consulokat haszontalan keresné valaki a' Consul Lajstromokban, minthogy őket tsak a' Veturiusnak adatott Római Diplómából tanuljuk esmérni. Ők Tiszteletbéli Consulok valának, millyeneket a' Tsászárok maguk szoktak, és ugyan néha nagyobb számmal nevezni. Aelius Lampridius írja Commodus Antoninus Tsászárról: „*Et in potentia quidem Cleander Perenni successerat, in praefectura vero Niger: qui sex tantum horis praefectus Praetorii fuisse perhibetur. Mutabantur enim praefecti Praetorii per horas ac dies, Commodo pejora omnia, quam fecerat ante, faciente.*

*) Handbuch der römischen Alterthümer. Entworfen von Alexander Adam, Rektor auf der hohen Schule zu Edinburgh. Erlangen, 1818. 8-vo I. Band, S. 213.

**) Henrici Norisii, Opera Omnia. Veronae, 1729. fol. Tomo II, pag. 606.

Fuit item Marcius Quartus praefectus praetorio diebus quinque. Horum successores ad arbitrium Cleandri aut retenti sunt, aut occisi. Ad cujus nutum etiam libertini in Senatum atque in Patricios lecti sunt: Tuncque primum Viginti quinque Consules in unum annum: venditaeque omnes Provinciae.“ *)

24. §.

Tárgya a' Sikátoron találtatott Római Diplómának mindenek előtt egy közönséges Tsászári Kegyelemből áll. Vespasiánus Tsászár Krisztus születése után 74-dik évben, mint Eckhel tanitja, Achájával, Lyciával, Rhodussal és Cilicia Tracheával a' napkeleten bajlódván, jónak találta Német Országban Cnaeus Pinárius Cornelius Clemens Vezérlése alatt tanyázó idegen nemzetü Katonáit kegyelem osztogatások által lekötelezni személye eránt, 's azért kiválasztott a' Segéd Seregek közül a' Lovagokból Hat Szárnyat (IN. ALIS. SEX), a' Gyalogokból pedig Tizenkét Tsapatot (COHORTIBUS. DVODECIM), 's mind azoknak, kik jelenvoltak Huszonöt, vagy még több Ütközetben (QUI. QVINA. ET. VICENA. STIPENDIA. AUT. PLVRA. MERVERANT), nem különben Gyermekeiknek és Maradékaiknak Római Polgári Just és Törvényes Házasságbanélést, de tsak úgy engedett, hogy ez tsak azon Feleségeiket érdekelné, kikkel már a' Polgári Jus nyeréskor szövetségben éltek; vagy, ha ekkor Nőtelenek voltak volna, azon Feleségeikkel, de mind egyik Veteránusra nézve tsak egygyel, kiket utóbb elvettek. Ezek a' Diplómának világos Szovai: „IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM DEDIT. ET CONVBIVM. CVM. VXORIBVS. QVAS. TVNC. HABVISSENT. CVM. EST. CIVITAS. IIS. DATA. AVT. SIQVI. CAELIBES. ESSENT. CVM. IIS. QVAS. POSTEA. DVXISSENT. DVM. TAXAT. SINGVLI. SINGVLAS.“

*) Aelius Lampridius, In Vita Commodi. cap. 6.

25. §.

Volt a' Rómaiaknál mindegyik Legio mellett többnyire három száz főből álló Lovag Sereg, melly ALA, vagy IVSTVS EQVITATVS nevet viselt. De közönségesen a' Segéd Népségnek Lovagai is, mellyek a' Legióknak Szárnyaikra, az az: oldalaikra szoktak helyheztetni, ALA név alatt esmértettek. *) Illy Segéd Nép Áláról, vagy is Katonai Szárnyról, tészen említést Diplómájában Vespasiánus, 's különösen ime hat Szárnyat nevezi:

1.) Ala I. Flavia Gemina.
2.) Ala I. Cannenefatium.
3.) Ala II. Flavia Gemina.
4.) Ala Picentiana.
5.) Ala Scubulorum.
6.) Ala Claudia Nova.

Az „*Ala I. Flavia Gemina*", és „*Ala II. Flavia Gemina*" Szárnyakat illy pusztán Gruterusnál és Muratoriusnál a' Fölírás Gyűjteményekben nem találtam: Akadtam ellenben illy Fölírásokra: „*Ala I. Flavia Augusta Britannica*" nem különben: „*Ala I. Flavia Gaetulorum in Pannonia Inferiore.*" Meg másutt: „*Alae Secundae Flaviae Aggrippinensis.*"**) De ezeket amazokkal egy Szárnynak venni nem merem. Az „*Ala I. Cannenefatium*" esméretes Szárny, melly Gruterus Gyűjteményében „*Ala I. Cannanefatum*" név alatt olvastatik.***) A' *Caninefates Népség* Cájus Vellejus Paterculus és Cájus Cornelius Tacitus előadása szerént a' Batáviai Szigetben lakott.

*) Alexander Adam's, Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen, 1818. 8-vo II. Band, S. 74. 84. 100.

**) Jani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomi I. Parte II. pag. DXLI. Nro 8. pag. DXLII. Nro 7. — — Tomi II. Parte I. pag. MCVIII. Nro 5. — — Ludovici Antonii Muratorii, Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum. Mediolani, 1740. fol. Tomo II. pag. DCLXXIV. Nro 1.

***) Jani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomi I. Parte II. pag. CCCLXXXV. Nro 1.

26. §.

A' „*Picentiana*“ és „*Claudia Nova*“ Szárnyakról ismét semmit sem tudtam találni a' régi Fölírások között. Annyit a' „*Picentiana Ala*“ nevezetről bátran gyanithatni, hogy ez Nemzeti Névtől származott: mint a' „*Claudia Nova*“ nevezet hihetőképen „*Claudius*“ Tsászári Névtől különös kegyelemből költsönöztetett. Az „*Ala Scubulorum*“, mellynek a' Pannóniai Veturius, Teutomus fia, Közkatona Lovagvitéze (ALAE. SCVBVLORVM. GREGALI. VETURIO) volt, egy pár régi Római Fölírásban előjő ugyan, de mit jelentsen, vagy honnand vette légyen e' Szárny nevét? azt meghatározni nem lehet. Gruterusnál olvashatni a' Wormátiai kövön „*Alae Scubulorum.*“ *) Ezt Gruterus inkább „*Alae Subulorum-nak*“ akarta olvastatni minden legkisebb fontos ok nélkül. Muratoriusnál találtatik egy Trójai kövön: „*Praefectus. Equitum. Alae. I. Scubulorum.*“ **) E' Trójai kőre megjegyzi Spón Jakab, annak Föltalálója: „*Scubuli sint ne Populi quidam à Geographis omissi, vel, quod verosimilius videtur, militum quoddam genus, asserere nequeo.*“ ***) Spón után, a' nagy tudományu Spón után, másnak nem érteni a' Scubuli szovat soha sem gyalázat.

27. §.

COHORTES nevet viseltek rendszerént, mert néha habozó is volt e' szó jelentése, a' Rómaiaknál a' Gyalog Katonák, és különösen a' Segéd Seregek, a' mennyire ezek a' Római Legiók-

*) Jani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomi I. Parte I. pag. XIII. Nro 4.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Novus Thesaurus Veterum Inscriptionum. Mediolani, 1740. fol. Tomo II. pag. MCI. Nro 1.

***) Joannis Poleni, Utriusque Thesauri Antiquitatum Romanarum Graecarumque Nova Supplementa. Venetiis, 1737. fol. Volum. IV. col. 994—995.

tól megkülönböztetve emlittetnek. *) Vespasiánus Tsászárnak Sikátoron találtatott Diplómájában Tizenkét Segéd Seregféle COHORS számláltatik elő a' következő renddel:

1.) Cohors I. Thracum.
2.) Cohors I. Asturum.
3.) Cohors I. Aquitanorum Veterana.
4.) Cohors I. Aquitanorum Biturigum.
5.) Cohors II. Augusta Cyrenaica.
6.) Cohors III. Gallorum.
7.) Cohors III. Aquitanorum.
8.) Cohors IIII. Aquitanorum.
9.) Cohors IIII. Vindelicorum.
10.) Cohors V. Hispanorum.
11.) Cohors V. Dálmatarum.
12.) Cohors VII. Raetorum.

Hogy ezen előszámlálásban az egyes COHORS nevek mind Nemzeti Nevektől vétettek, azt tudhatja mindenki, a' ki félig meddig járatos is a' hajdani Régiségekben.

28.

A' mi különösen a' COHORS Számokat illeti, azok közül több szám már más ez előtt esméretes Fölírásokban is föltaláltatik. Igy p. o. a' „*Cohors I. Thracum*", a' „*Cohors I. Aquitanorum*", a' „*Cohors I. Bituricum.*" a' *Cohors III. Aquitanorum Equitum*", a' „*Cohors V. Dalmatarum*" már Gruterus Gyűjteményében előjőnek. **) Ellenben más COHORS Számok, a' mennyire a' Könyvtáromban találtató Római Fölírás Gyűjteményekből láthattam, mostanig esméretlenek a' Tudósok előtt,

*) Alexander Adam's, Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen, 1818. 8-vo II. Band, S. 103.

**) Jani Gruteri, Corpus Inscriptionum. Amstelaedami, 1707. fol. Tomi I. Parte I. pag. XIV. Nro 8. pag. LXXIII. Nro 5. — — Tomi I. Parte II. pag. DXXXIV. Nro 4. — pag. CCCLXXXII. Nro 9. — — Tomi I. Parte I. pag. XIV. Nro 9. — — Tomi I. Parte II. pag. DLXXII. Nro 2.

's mint Újságok úgy jönek elő a' Sikátoron találtatott két Réz Táblán. Illyenek nevezet szerént: a' „*Cohors I. Asturum*“ a' „*Cohors II. Augusta Cyrenaica*“, a' „*Cohors III. Gallorum*“, a' „*Cohors III. Aquitanorum*“, a' „*Cohors IV. Vindelicorum*“, a' „*Cohors V. Hispanorum*“, és a' „*Cohors VII. Raetorum.*“ Ezek által a' Római Segéd Katonaság hívebb esmérete szemlátomást nevekedett.

29. §.

Ezek tehát az Álák és Cohorsok, mellyek Vespasiánus Tsászártól, mint fölebb már láttuk, kegyelmet nyertek. De tsak azok nyertek kegyelmet ezen Álákból és Cohorsokból, a' kik nem annyira huszonöt és több évig szolgáltak, mint huszonöt és több ütközetben jelen voltak. Ugyan is a' Stipendiumok a' régi Rómaiaknál nem annyira az évszámtól, mint a' Háboru és Ütközet Számtól számláltattak. *) A' nyert Kegyelem pedig abból állott, hogy az illyen Veteránus Katonák a' Tsászártól, a' mi puszta tzím vala, és Rómára nézve semmibe sem került, Polgári Just nyertek, 's engedelmet kaptak a' Törvényes Házassági Életre Feleségeikkel, a' kikkel már előbb együtt éltek; vagy, ha Nőtelenek voltak volna, azon tsak egy Feleséggel, a' kit utóbb elvettek. Ezt is igen könnyü volt megengedni, minthogy az engedelem, ha a' dolog velőjét tekéntjük, Román kivül tsupa szójáték volt. Egyébaránt miféle különbség volt légyen a' Házasságokban, kitetszik az Boethiusnak ime soraiból: *CONNVBIVM est matrimonium inter Cives; inter Servos autem, aut inter Civem et peregrinae conditionis Hominem, aut Servilis, non est Connubium, sed CONTVBERNIVM.* **) Illyen tsekélységeken a' ravasz Rómaiak temérdek idegen erőt 's

*) Alexander Adam's, Handbuch der römischen Alterthümer. Erlangen, 1818. 8. II. Band, S. 64.

**) Boethius in Ciceronis Top. 4. — — Cf. Math. Petri Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1826. 4-to Parte I, pag. 25—26. §. 3.

vért megtudtak vásárlani : A' tudatlan vásárlottak pedig fölötte boldogoknak tartották magukat, hogy e'féle kegyelmekben részesülhettek, 's azokért készek valának örök butsut mondani saját Nemzetiségüknek.

30. §.

Határozott és különös Tárgy Véspasiánus Sikátoron találtatott Diplómájában a' Pannóniai Veturiusnak, Teutomus Fiának, adatott Tsászári Kegyelem. Mivel ő is a' Scubulusoknak Álájuknál, hol mint köz Lovag Katona Tiberius Claudius Atticus, Spurius fia, alatt szolgált, a' közönségesen nyert Kegyelem föltételeinél fogva hoszszas szolgálatai után a' Római Polgári Jusra és a' Törvényes Házassági Életre számot tarthatott, ez neki is különös Tsászári Diplóma mellett Írásban szokott forma szerént megadatott. Mind az, a' mi ezen kivül a' Két Réz Táblán mondatik, tsak a' Diplomatikai Stilusért mondatik, és azért, hogy vagy maga Veturius, vagy Gyermekei és ezeknek Maradékaik, ha később jusaikban akármi féle módon gátoltatnának, a' számos megnevezett környyűlállásoknál fogva annál könyebben előtudnák terjeszteni az alkalmat és időszakaszt, mellyben a' Római Polgári Jusban részesültek. És, úgy látszik, tsak ezen okból jőnek a' második Réz Tábla homlok felén elő a' Veteránus és együtt kegyelemben részesült Katonáknak neveik is, mellyeknél ha néki ne talán a' Tribus neveket QVIRINI, CLVENTII, FABII, PALATINI formákban szeretné inkább olvasni, QVIRINA, CLVENTIA, FABIA, PALATINA olvasásom helyett, azt miattam szinte teheti. A' Régiség azonban inkább hartzol olvasásom, mint imez új olvasás mellett. Azt, hogy e' Veteránusok is külön külön szinte ollyan Diplomát nyertek, mint Veturius, elég érémtenem.

31. §.

Bézárja végképen Vespasiánus Diplómáját a' Levéltárnoki Jegyzet ime szovakkal : „DESCRI-

PTVM. ET RECOGNITVM. EX TABVLA. AENEA. QVAE FIXA. EST ROMAE. IN. CAPITOLIO. INTRO. EVNTIBVS. AD. SINISTRAM. IN. MVRO. INTER. DVOS. ARCVS." Ez a' Jegyzet, melly más meg más formákban ugyan, de még is mindegyik illyen Tsászári Diplómában előfordul, arra mutat, hogy a' Rómaiak is bölts Előrelátásból Diplómáikat egyszerre többször leíratták, 's az egyik példányt Rómában a' Köz Levél Tárban tartották. Volt pedig a' Köz Levél Tár mindenkor a' Templomokban már a' hajdan korban is. Veturius Diplómájának Mása a' CAPITOLIVMBAN nyert helyet, mellyről épen Vespasiánus életében írja Vespasiánus felől Cájus Svetonius Tranqvillus: „*Ipse restitutionem Capitolii aggressus, ruderibus purgandis manus primus admovit, ac suo collo quaedam extulit: Aerearumque Tabularum Tria Millia, quae simul conflagraverant, restituenda suscepit: undique investigatis exemplaribus: Instrumentum imperii pulcherrimum ac vetustissimum confecit: quo continebantur paene ab exordio urbis senatusconsulta, plebiscita de societate, et foedere, ac privilegio cuicunque concessis.*" *) Mi pontosan följegyeztettek pedig néha a' Levéltárnoki jegyek az illyen Diplómákra, kitetszik Vespasiánus Tsászárnak egy másik Diplómájából, melly a' Herculánumi Régiségekről kiadatott fölötte drága Könyvben (ezt is a' Magyar Nemzeti Museum több más illyenekkel a' Haza szeretve tisztelt Nádorának ajándékából birja) rézbe vésetve vagyon, és a' Levéltárnoki jegyet így foglalja magában: „T. I. PAG. V. LOC. XXXXVI." Az az: „*Tabulario I. Pagina V. Loculo XXXXVI.*" **)

32. §.

Elmondván így mind, a' mit szük esméreteim Vespasiánusnak Sikátoron találtatott Diplómájá-

*) Svetonius, in Vespasiano cap. 8.

**) De' Bronzi di Ercolano e Contorni incisi con qualche Spiegazione. Tomo I. Napoli 1767. fol. max. pag. XLIII.

ról mondhattak, még azt elnem hallgathatom, hogy ez a' Római Diplóma, mellyet jegyzéseimmel elhintettem, már a' harmadik Római Diplóma, melly Veszprém Vármegyében találtatott. Találtak egyet, és ugyan Hadriánus Tsászárét, 1760-dikban Tóth Vásonnak Tsatármegye nevü pusztátskáján. Ez töredezett némelly részeiben, 's egykor Debretzenben Kazzay Patikárius Gyüjteményét ékesitette. *) Találták a' másikát, és ugyan Antoninus Tsászárét, nem tudni hol, ismét Veszprém Vármegyében. Ezt a' Tudós Eckhel írta le, 's utána Katancsich. **) Mind az elsőnél, mind a' másodiknál régiebb és tekéletesebb a' Sikátori Régiség; sőt annyival is betsesebb mind egyik, mind a' másik Diplómánál, mivel ez a' Pannóniai születésü Veturiusnak, és így boldog Országunk hajdani Lakosának adatott, 's azon halhatatlan érdemü Nagy Fő Tisztviselőtől szereztetett a' Magyar Nemzeti Museum számára, Ki, mint egy Magyar Vespasiánus nem tsak ezen Római Régiségeket a' legnagyobb buzgósággal szerezgeti, hanem egyszer'smind Királyainknak és Öseinknek olly számos eredeti Törvényeiket 's Óklevelciket is fáradhatatlan munkálkodással öszszegyüjtötte és öszszegyüjtette. Tettek, tsak a' Tettek, és nem a' magos szovak, mérik-ki az emberi élet és érdem nagyságát!

Horvát István.

---

*) Stephani Weszprémi, Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Viennae, 1781. 8-vo Centuria Altera, Pars Posterior, pag. 437—439.

**) Math. Petri Katancsich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1826. 4-to Parte I, pag. 360—362.

4.

Amerikát az ó Kor esmérte.

Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε. Παῦλος.

„A' földnek két oldalán élők nem tudván, 's „nem is gyanítván egymást, ezredek folytak le, „hogy nem voltak egymásért. Magának élt a' tulsó, „magának az innenső oldal is. Végre az idő' kedvező geniusa összve akará hozni a' régen különvált emberi nemzetet, 's Colont azon fellengző „merész gondolattal terhesíté meg, hogy hajókkal „hasítsa keresztűl azt a' szörnyü Oceánt, melly iríngyen vetette magát közbe, 's megháthatlan határt „vont a' két oldal' lakóji között. Türte a' tenger a' „szokatlan hajókat, kellett hallatlan útat tsapni „hagynia járatlan tetején, kellett a' gondosan titkolt tsudás földre kilépni szenvednie az Európai „embert, kellett az egymást igen bámuló rokonokat „engednie összejőni. Egyesült a' külön szakasztott „két nagy száraz, közben maradt Oceánon keresztűl." — Igy ábrándozott a' XV-dik század' utolsó tizedében a' büszke Európa, magát tekintvén legelsőnek, ki ezt a' valóan nagy felfedezési gondolatot merészen szülte, 's a' merész és hitelt muló gondolatot veszélyesen munkába vette, és a' veszéllyel 's ezer akadállyal terhes munkát ditsően végre hajtotta. Nem is önkényt hibázott. Kevésnél volt tudva Beheim Márton, Norimbergai patricius, noha Colon' első utja előtt tsak 9 esztendővel, 1483-ban fedezte fel az Azoriakat, 's vitt oda gyarmatot Flandriából, és tengeri abroszával is élt Colon, mint Stuven Ján. Henr. megmutatja de vero novi orbis inventore; kevésnél Alphonsus Sanchez de Huelva, Aldretes és Gareila Vega, kik Amerika' partjait látták, 's tapasztalásokat magok nyilatkoztatták ki Colonnak Madeirán, mint Acosta Jó'sef említi; nem élt már akkor a' Venétziai Zeno Antal' híre, ki még Colon előtt jutott Brazilia' partjáig; később

találták meg Venétzia' könyvtárában Kardinál Bessarion' kézíratai közt azt a' tengeri abroszt, melly 1424-ben készült, 's az Antillákat mutatja; mélyen volt homályba süllyedve Rolf, ki 1289-ben Neufundlandot 's Labradort Izlandból megkereste; és Gaynech' fija, a' Kornwallisi hertzeg Madock, angoly admirál, ki már 1170-ben 120 személyből álló gyarmatot szállított Floridába és Canadába; valamint az az Izlandi nép is, melly 983ban esmerte Grönlandot, Labradort, 's ennek éjszaki szomszéd tartományjait, a' miket az ott talált vad szőlőktől Borföldnek (Winland) nevezett; és az a' Leif, ki már szinte 895-ben, tehát fél ezer 's azon felül 100 esztendővel Colon előtt, Neufundlandig hatott. Ha nem emlékezett Európa ezen újabb történetekre, tsuda-e, hogy nem emlékezett azokra, a' mik szinte 2000 's több esztendővel lettek és tudattak a' tulsó szárazra nézve; vagy ha valamit hallott is azokról, nem mesének hihette-e, holott Colont is bódultnak tartotta véleményje miatt, 's valameddig a' hallatlan utról viszsza nem tért, hitelt neki nem adott.

Még ugyan ma is kétségbe akarják hozni némellyek, hogy Amerikáról az ó Kor valamit tudott volna, 's Atlantisát a' nyugoti Oceánon Aelianussal és Strabonál Apollodorussal tsak Meropidának, vagy is ollyan költött földnek akarják tartani, melly a' képzelődésen kivül sehol sints. De ha tekintetbe veszszük az ó Kor' azon irójit, kik egy nagy szárazt, melly Európától 's Ásiától és Afrikától különböz, gyanítnak; ha jól meggondoljuk, a' mit ezek Atlantisról mondanak: meggyőződést fogunk magunkban érezni az eránt, hogy az ó Kornak volt Amerikáról esmérete, 's Atlantisát nem lehet tsak könnyen a' Meropidák közé taszítani.

A' gyanítók közt találjuk Aristotelest, Kr. sz. előtt 345-tel, vagy ha a' Világról írt munka (περι κοσμυ) nem övé, a' mint némellyek vitatják, hanem a' tanítványjáé Theophrastusé,

tehát Theophrastust Kr. sz. előtt 321-ben, 's azt mondja c. 3. hogy: „az egész lakott föld egy „sziget, kerítvén azt a' tenger, melly Atlantinak „mondatik; hihető pedig, hogy vagynak ezzel által „ellenben a' tengeren túl meszsze más szigetek is, „némellyek ugyan kisebbek, de némellyek nagyob„bak is e' mienknél, azonban még nem láttattak „tőlünk." — Aelianus, Kr. sz. után 220-ban, azt beszéli a' ποικιλη ἱϛορια-ban, L. III. Theopompusból, ki Kr. sz. előtt 350-nel élt, hogy „Si„len beszéd közben mondotta Midás királynak, „hogy Európa 's Ásia és Afrika szigetek, 's az Oceán „veszi körül; de van még ezen a' világon kivül egy „másik száraz föld" t. i. az esméretes világon, Európán, Ásián és Afrikán kivül, a' mi tehát nem másott, hanem tsak az Oceánon túl lehet. Gyaníthatták is ezt, mert tudták 's hitték már a' föld' gönbölyüségét.

Nem tsak gyanítnak pedig, hanem valósággal emlékeznek is egy száraz földről a' nyugoti Oceánon, 's Atlantisnak nevezik. Solon, Kr. sz. előtt 592-ben a' legrégibb tudtunkra, ki már azon szárazról könyvet írt, Strabo' bizonysága szerént Kr. sz. után 20-al. Erről Plato, Kr. sz. előtt 400-al, többet mond a' Timaeusban. Ennél fogva: „Egyiptomi papok beszélék Solonnak, hogy volt „régenten az Atlanti Oceánon, Hercules' oszlopain „túl, egy Atlantis nevü sziget, Ásiánál 's Afriká„nál együtt véve is nagyobb. Onnan, midőn még „az a' tenger járható volt, roppant hadi sereg jött „által, 's elbórította tsak nem egész Európát és „Ásiát, Európát Hetruriáig és Afrikát Egyiptomig „birta, 's Athenaet is megtámadta, de ott feltartóz„tatott. Idővel egy irtóztató földindúlásban, midőn „egy nap és éjszaka feküdt a' kiöntött viz alatt, „lesűllyedt a' mélységbe. Az abból származott iszap „miatt járhatatlanná lett a' tenger, melly azon „sziget és a' Gadesi zug közt vagyon." — Aristoteles, ki a' περι κοσμου-ban tsak gyanítva szólt, meghatározottan szól a' Tsudálatosokról írt

könyvében (*Θαυμασιων ακουσματων συναγωγη*), hogy „Hercules' oszlopain túl a' tengeren, Gadestől „sok napi földnyire, egy nagy puszta szigetre ta„láltak a' Carthagoiak, mellyben mindenféle bő„ven volt, a' rengeteg erdők sokféle fából állottak, „tsudálásig bőven termett a' különféle gyümölts, „és folyóji hajózhatók. Mivel pedig a' Carthagoiak „gyakran oda hajóztak, sőt sokan, tekíntvén a' „hely' boldogságát, ott le is telepedtek: a' város' „senatusa fejvesztés alatt megtiltotta, hogy jöven„dőben oda senki se menjen, a' már ott lakókat „megölette, ne hogy e' dolgot kinyilatkoztassák, 's „az oda téduló sokaság a' szigetet elfoglalja, és „Carthago' boldogságát megzavarja." — A' rendbe tartozik Diodorus is, Kr. sz. előtt 6 esztendővel, ki L. V. *Βιβλος νησιοτικη*, vagy is a' szigetek' leirásában említ: „egy igen nagy szigetet „a' nyugot Atlanti tengeren, hova tsak több nap „alatt lehet Lybiából érni; termékeny, egésséges „levegőü, patakokkal és folyókkal gyönyörü sziget, „annyira, hogy nem emberek', hanem istenek' lak„helyének tartathatik. Oda némelly Phoeniciaiak, „midőn Hercules' szorosán kimentek, szélvész „által ragadtattak, 's ugy fedezték fel. Nagy épü„leteket is találtak benne. De hogy kitudódván „mások el ne foglalják, sem hogy magok a' Cartha„goiak, vonattatván a' sziget' kellemétől, oda ne „hagyják érte Carthagot, és hogy azon esetre, ha „Carthagot valami veszély érné, legyen egy olly „rejtett hely, a' hova magokat menthessék, e' dol„got gondosan titkolták." — Még Ammianus is, Kr. sz. után 360 körül, emlékezik Atlantisról, Rerum gestar. L. XVII., 's Plato' nyomán mondja, hogy „az a' sziget, ámbár Európánál nagyobb, „még is elsüllyedt, 's már örök setétség borítja."

Ennyi gyanítása lévén az ó Kornak ezen a' mienken kivül más száraznak bizonyos létéről; ennyi esmérettel birván Atlantisról, sőt meglehet többel is azon számtalan sok könyveiben, mik a' tudományok' megbetsülhetetlen kárával vesztek el:

nem alaptalanúl jövendelt Seneca, Kr. sz. után 50-el, a' Medeában, mert be is teljesedve látjuk, hogy „jönek idők, mellyekben új földek fe„dezteinek fel, 's nem Thule (a' mai Izland) lesz „mindég a' legutolsó föld.“

Venient annis saecula seris,
Quibus Oceanus vincula rerum
Laxet, et ingens pateat tellus,
Tethysque novos detegat orbes,
Nec sit terris ultima Thule.

Az ó Kornak reánk maradt könyveiben tehát Platotól Ammianusig, Kr. sz. előtt 400-tól Kr. sz. után 400-ig, 800 esztendő' hoszszában vagyon emlékezet egy nagy szárazról a' nyugot Atlanti Oceánon; sőt még Plato előtt is volt, ha ugyan hallott erről Solon az Egyiptomi papoktól; sőt volna Kr. sz. előtt 1000-rel, ha igaz lenne az, hogy a' mai Peru-az a' Parvaim, hova Salamon, a' Palaestinai király, hajókat szokott küldeni. Dé hogy Parvaim nem az Amerikai Peru, már Bochart nyomosan megmutatta a' Phalegben L. II. C. 27. Újabb is a' Peru nevezet, mint sem Parvaim lehetne. Peru, az az: halászok vagyunk! felelének a' lakosok, midőn a' Spanyoloktól hazájok' nevéről kérdeztettek, 's a' kérdést arra értették, kitsodák ők? És így eredt a' Peru nevezet. Azonban nem is szorúlunk Parvaimra, hogy hihessük, ha volt-e az ó Kornak Amerikánkról esmérete; fontosabb az a' kérdés, ha Atlantisa lehet-e Amerika? vagy csak Afrikának egyik nyugoti szigete? vagy épen Meropida?

Minekutána Európán, Ásián és Afrikán kivűl egy nagy száraz lételének olly állandó 's közönséges híre volt: minekutána olly sokan emlékeznek arról könyveikben, részént a' legalaposabb, részént nem megvetendő irók közül: hirtelenkedés' színét hordozná, a' hírt tsak puszta mesének, a' különben fontos irókat tsak mesézőknek tartani, 's az általok olly környülményesen emlegetett At-

lantist vaktában taszítani a' képzelődő elme' üres országába. Hiszen, ha egy általában nem lehet a' Meropidák közül kiragadni, ám süllyedjen örök homályba a' semmi; tsak lássuk elébb, meg lehet-e a' valóságok' körében tartani, 's ha sehogy sem, úgy ereszszük gondos meggyőződés után igazságos itélettel veszni.

Földirási 's történetiképen is hiteles irók szólnak Atlantisról; történeti igazság tehát, hogy volt Atlantis. Magok ugyan a' tudósító irók azt a' földet soha sem látták, nem látta közülök a' legrégebbi Plato is, mert már akkor elsüllyedt, legalább az a' rész, melly Hercules' oszlopaihoz legközelebb feküdt. Mindazáltal Atlantis' valóságát hitelesen tudták a' hagyományokból, mint felfedezése után nem felette sokkal későbbiek. Ugyan is Atlantist a' Carthagoiak fedezvén fel, ez Kr. sz. előtt 720 tájban történhetett, midőn t. i. legjobban volt tengeri hajózások terjedt, 's gyarmatot küldtek Spanyol országba is. Solon pedig 580-ban Kr. sz. előtt, már Athenaei Archon volt, 's Egyiptomban még elébb lehetett. Minden esetre a' Carthagoiak' felfedezésétől Solonig tsak mintegy 120 esztendő folyhatott le, és Solontól Platoig valami 180, sőt mindjárt a' felfedezéstől sem több 200-nál. Plato tehát hallhatott igazat. Atlantisnak földirási előadásában sints semmi, a' mi tsudás és hihetetlen volna; minden természetes benne, 's regényes szín Meropidára nem mutat, a' mi Atlantis' hitelességét nagyon neveli. Az a' különbség is, mit Plato 's Aristoteles közt venni észre, melly szerént Atlantis amannál népes, emennél puszta, nem forgat fel hitelességet; mert ez tsak politikai állapatját, nem pedig létét vagy nem létét illeti. Még az sem, hogy régi tudós földirók nem irtak róla; mert ezek tsak az ő korokban esméretes földet irják le: már pedig a' reánk maradt régi földirók mind későbbiek Atlantis' nagy süllyedésénél, 's ha gondolhatták is hogy maradt fen valami, nem tudták mitsoda irányban, és így grá-

dussal meg nem határozhatták. Tsupán ezért tehát nem lehet Varerius Lusitanussal kétségbe hozni Atlantist. Mennyi jó könyv veszett el, mellyek sok olly dolgokat foglalhattak magokban, mikről a' reánk maradtakban említés sem tétetik; holott Gellius szerént is a' Ptolemaeusok' elenyészett tárában 700,000 könyv, bizonyosan különféle iróktól, számláltatott. Mitsoda ehezképest az, a' mit az ó Korból birunk!

Kircher Athanáz, a' 17-dik században nagy Philosophus és Mathematicus Német országban, Mund. subterr. L. II. C. 13, már nem is a' Meropidák, hanem Afrikának nyugoti szigetei közé helyezi Atlantist. Azok közül való-e tehát, nevezetesen, a' miket régen is esmértek? Mert esmérték a' Canáriai szigeteket mint Fortunatákat, Madeirát és Porto santot mint Purpurariákat; sőt Carthagoi vezér Hannonak, Kr. sz. előtt 550 körül, tengeri utazásáról irt periplusa szerént esmértek másokat is egész a' πέρας νοτιι-i öbölig, a' mai Sz. Anna szigete' tájáig Sierra Liona alatt. És Kircher ugyan tsak a' Canáriai 's Azori szigetek közt akarja megtalálni Atlantist. Igen; ha tsak ugyan Afrikának szigetei közűl való lehetne, ezek közt kellene lennie, ezek feküvén legjobban ott, hol az előadások szerént Atlantis feküdt, Hercules' oszlopain túl és azok körűl. De ezen mostanig meglévő 's Hanno által is esmért szigetek közűl egyik sem neveztetik Atlantisnak, nem is mondatik, hogy valamellyik annak neveztetett volna régebben; 's azért sem lehet ezek közűl, mert Atlantis elsűllyedt, 's egyik sem is felel meg azon leirásnak, a' mi Atlantisról tétetik. Nagy volt ez, Ásiánál 's Afrikánál együttvéve is nagyobb; népe közűl olly roppant hadat ereszthetett, melly Európát 's Ásiát el tudta borítani; és hajózható folyóji voltak. Nem így van ez az Azori, Madeiri 's Canáriai szigeteken. Az Azori szigetek közt a' legnagyobb Sz. Miguel tsak 18 mfd hoszszu, és 2 mfd széles, 's

lakosa 50, vagy mások szerént 25 ezer. Madeira 25 □ mfdön 80 ezer embert számlál. A' legnagyobb Canáriai sziget Teneriffa 300 □ mfd, midőn az Osztrak birodalom 12,204 ollyan mfd, 's népe sem több 100 ezernél; de 4 milliom 's 300 ezernél több még úgy sem lehetne benne, ha, mint Luccában, 7000 lakna is egy □ mfdön. Hajózható folyókat pedig haszontalan keresni bennök, mert általában nagyon is szükölködnek viz nélkül. Ferron p. o. tsak három forrás van, Palmán az egy Caldera nyujtja szük vizét. Kircher tehát segítni akarván e' környűlményen, azt mondja, hogy ezek az apró szigetek az elsűllyedt nagy Atlantisnak tsak maradványjai. Nem is rószszúl; mert tsak ugyan ezek a' szigetek mind azt mutatják, hogy vulkán természetüek, hogy rajtok és környűlök iszonyu tünemények nagy változásokat okoztak, a' földalatti tűz rettenetes kitöréseket tett, a' földindulások rémítő pusztításokkal dühösködtek, 's vagy akkor emelkedtek fel először a' tenger' alsajából, vagy egy elsűllyedt régebbi száraznak tsoportokban megmaradt kisebb nagyobb maradványjai, mindenkép az lévén hihetőbb, hogy a' tűzokádók 's földindúlások nem feltolták ezeket, hanem nagy szárazt szaggattak el és kitsinyítettek meg. Mindenütt vagynak, hol kialudva, hol égve, a' tűzokádó hegyek. Teneriffán a' Teydei Pic 1704 olta nem hány ugyan, de füstölög, 's a' legnagyobb földindúlások szokottak; Fayal' közepén 1692-ben aludt ki; kialudtak Madeirán is; Terceirán most is ég 's a' földindúlásokat újítja; a' Salvagesek' tsak kiégett kopár kősziklák; Canáriának nagyobb része meszesűlt kövek, hamvak 's lávák alatt fekszik; St. Miguelt közelebb 1811-ben a' tűzokádási földindúlás megrongálta, Aug. 11-kén Las Cazest elsűllyesztette. De sok volna mindent felhordani.

Ezek a' szigetek tehát, a' mint vagynak, Atlantist elő nem állítják; azt mindazáltal hitelessé teszik, hogy volt az ő nagyon kiterjedt helyökön

egy tetemes száraz, melly elsűllyedt, és mint száraz pontok tsak apró szigetek maradtak fen belőle, 's emlék oszlopúl állanak, hogy a' természet' ujjának betűjivel mondják a' későbbi világnak, miként igaz a' régiek' töredék tudósítása egy tudatott nagy szárazról, melly az ugy nevezett ó világon kívűl volt, 's nem lehet más, tsak az az Amerika, mellynek felfedezését az ó világ' újabb kora magának szereté sajátítani, 's ezért az Atlantisról szóló régieket tsak mesézőknek tekíntette 's kivánta másokkal is tekintetni. Azonban Kircher szerént sziget volt Atlantis, vagy olly föld, melly Amerikától különvált. Én pedig azt tartom, hogy Amerikánkkal egy.

De mit keresni Amerikában Atlantist: holott ez elsűllyedt, amaz pedig áll? holott ez állván régi száraz volna, amazt pedig vizenyős volta eléggé jelenti, hogy újabb föld, és azért nem olly száraz, mint az ó világ, mert későbben szabadúlt ki a' vizek alúl? holott meszsze ben a' tengeren, mint Amerika vagyon tőlünk, magnestű' vezetése nélkűl oda 's viszsza nem járhattak, ezt a' tűt pedig az akkoriak nem tudták? 's holott Atlantis puszta; Amerika pedig midőn felfedeztetett is népes volt?

Nem az egész Atlantis, hanem tsak egy darabja sűllyedt el kelet felől; de járhatatlanná lévén a' sok iszap miatt a' tenger, nem lehetett megvisgálni, mi sűllyedt 's mi maradt, és ezért egészen elsűllyedtnek tarthatták. Hogy pedig lehet Amerikában keresni Atlantist, sőt éppen abban kell, bizonyos: egyedűl ez felelvén meg az Atlanti tengeren túl annak, a' mit a' régiek Atlantisról mondanak, hogy Ásiánál 's Afrikánál együttvéve is nagyobb, roppant hadi sereget küldhetett, 's folyóji hajózhatók. Amerikában vagynak bizonnyára földünk' legnagyobb folyóji, mint az óriási Maranhon, melly 1000. német mfdet fut, midőn az ó világnak leghoszszabb folyója Yang tse Kiang, vagy is a' kék folyó Chinában 350-nel, Dunánk pedig szinte 610-zel fut kevesebbet. Egyszersmind az az elsűllyedt

föld öszsze volt Amerikával ragadva. Ugyan is Ásiát 's Afrikát együttvéve is meghaladta nagysággal Atlantis; illy nagy száraznak pedig nints a' nyugot Atlanti Oceánon elég helye, ha Amerikától különválva veszszük, 's ha még azt is meggondoljuk, hogy Atlantist Európa 's Afrika felől olly széles tenger választotta, hogy Diodorus szerént sok nap alatt lehetett oda érni Lybiából, sőt Aristoteles szerént még a' sokkal közelebbi Gadesből is, és így Atlantisnak keleti partjai jól meszsze ben Amerika felé kezdődhettek, 's az által is szűkebb lett a' tér. Magának Ásiának hoszsza, keletről t. i. nyugotra, tsak könnyeń számlálva 1800. geogr. mfd; ellenben a' nyugoti Oceánnak legnagyobb hoszsza, szinte keletről nyugotra, Hercules' oszlopaitól a' Mexikoi tenger' partjáig tsak 1350. Öszsze volt tehát az elsűllyedt föld a' mai Amerikával ragadva; mert a' mai Amerika korán sints ollyan nagy, mint Ásia 's Afrika együttvéve: ez a' kettő együtt 1,299,640 □ mfdet tesz, éjszaki, 's déli Amerika pedig csak 633. ezret, tehát annyit sem, mint maga Ásia, t. i. 768. ezret. Tsak ugy lesz Amerika az együttvétetett Ásiához és Afrikához hasonló, ha hozzá adatik az elsűllyedt föld. Elhiszem, hogy nem kell itt hajszállal mérni; de az a' tsak nem hatodfélszáz ezer □ mfd. különbség, melly egy részről az egyesűlt Ásia 's Afrika, más részről a' mostani Amerika közt vagyon, igen szembe tűnő, mert egész Afrikánál, melly 531,640 □ mfd, nagyobb. Öszsze volt az elsűllyedt föld Amerikával ragadva, innen az Afrikai 's amonnan az Amerikai szigetek' tekínteténél fogva is; sőt hajlandó vagyok hinni, hogy régen egykor az ó 's új világ egy folyamatu száraz volt, és a' tenger a' sarkakhoz szoríttatott egymástól elválva. A' tengeri szigetek többnyire tsak maradványok a' természet' erőszakjaiban elenyészett szárazból, kevesen új felemelések a' tenger' mélyjéből, és a' föld' egész felső színe romladvány. De tárgyomra térek. A' kelet Amerikai szigetek szint ugy vulkán természetűek, valamint a' nyugot Afrikaiak.

A' Lucayiak nagyobbára puszta mész sziklák, a' földindúlások miatt öszszehasadoztak, és mindenütt viselik a' reájok rohanó tenger' erőszakjának nyomait; St. Domingo tele földindúlási üregekkel, 's Port au Prince városa már kétszer, utolszor 1770, Jun. 3-kán tsak nem egészen öszszedűlt; Antiguán és Manillán a' földindúlások' veszélyjei miatt többnyire alatsony faházak épűlnek; a' Bermudik enyészőben vagynak; Jamaikán a' földindúlások folyvást nagy változásokat okoznak, 's a' hegyeket öszszerepegették. André így ir Amerikájában az 1692, Jun. 7-kén történt Jamaikai földindűlásról. „A' derűlt kék és „felhőtlen ég setét és veres lett. A' hegyektől tompa „zúgás terjedt a' föld alatt a' róna helyekre. A' szik„lák széllyel hasadtak; nagy völgyekkel választott „halmok közeledtek egymáshoz. Az elnyeletett he„gyek' helyein tavak támadtak. Egész plantálatok „vettettek el régi fekvésökből sok mfdnyire. Rémítő „üregek nyiltak meg, 's vastag vizoszlopok szálltak „fel belőlök, és a' levegőt megrontották. Különféle „plantálatok enyésztek el a' föld' mélységében, vagy „öszszeomlottak. A' tenger hamar tele lett földről „belehányatott és szelektől elszóratott fákkal. Az „egész szigetʼ ezen sirjában 13000 ember találta ha„lálát, 's a' szerentsétlen esetre következett dögben „3000-en haltak meg.“ — Ezek az Afrikai 's Amerikai vulkán szigetek egy szélesség alatt, 10-től 40-ig, feküsznek; köztök legszélesebb a' nyugoti Ocean; ott legkeskenyebb az Amerikai száraz, hogy tsak nem áltszakad; ott horpad be az Amerikai száraz a' hoszszuság' azon 345. grádusától, a' merre terjedez az éjszaki Amerika, 's a' hóva Grönlandnál ki is düled, valamint Braziliában a' déli. A' természet mutatja, hogy Amerikának keleti partjai mind az éjszaki, mind a' déli szélességen a' hoszszuságnak legalább 345 grádusáig terjedeztek; szembe tűnő az a' nagy egyenetlenség és természetlenség, a' mi a' 10 és 40 grádus közt észre vétetik; meggyőződik az elme, hogy az alsó tűz' és földindúlás'

erőszakos dühösködése ezen a' tájon irtóztató pusztításokat és szörnyü nagy változásokat okozott. A' környülmények mutatják, hogy ott föld süllyedt el, nagy föld, melly elébb összve volt Amerikával ragadva. Igy lett nagygyá mind a' nyugot Atlanti Ocean, mind az a' közép Amerikai szárazba olly mélyen benyomúló Mexikoi öböl, hogy maga másfélszer nagyobb a' földközi tengernél. A' dühösködés' leghevesebb pontja az Atlant' közepén, keleti határa a' nyugot Afrikai szigeteken, 's az Amerikaiakon volt nyugotija: ezért a' közép ponton minden elsüllyedt, 's a' két szélen, hol az erőszak gyengült, szigettsoportok maradhattak meg az elszaggatott szárazból. És mind ez éppen ott történt, hol Atlantis állott a' régiek szerént. Erős bizonyságok mind ezek a' környülmények arra, hogy Amerikát Atlantis név alatt az ó Kor esmérte.

De Amerika vizenyősebb az ó világnál; ez tehát újabb föld, mint sem hogy az ó Kortól esmértethetett volna. — Nem, mintha Európa, Ásia 's Afrika fenállására nézve régebbi, Amerika pedig újabb volna, neveztetik az a' három ó világnak, és újnak ez az egy: hanem hogy amazt korábban, emezt későbben kezdtük mi esmérni. Vizenyős voltából pedig nem éppen következik újabb származás. Tzélomra használatlanúl hagyom azokat a' rengeteg erdőket, mellyek Amerikát lepik és óvják a' kiszáradás ellen; mert azok emberek' akaratjától is függenek. Amerikának fekvése 's az a' hegység, a' mi nem új voltától 's nem is emberek' szorgalmától vagyon, hozza magával nedves természetét; és valameddig ezen nedvességet okozó környülmények el nem háríttatnak, a' mik emberi erő által el sem háríthatók, Amerika tovább is vizenyős fog maradni. Nagy ugyan ez a' föld és igen hoszszu, de keskeny, minden felől széles tengerrel környékeztetik, 's meszsze tetemes száraztól; benne vagynak a' számos legmagasabb hegyek, mikhez képest honni legmagasabb hegyeink tsak alatsony halmok, 's a' mi 8100' Lomnitzunk törpeség a' 20118' Chimbo-

rasso mellett; a' hegyek' tetejei fel nem olvadó hóval borúltak; a' szelek nem égető homok pusztákon keresztűl szárító természettel, hanem tengereken 's havasokon által nedvvel 's hideggel rakodva szállják meg. Nem nagy 's örökös okai e mind ezek Amerika' hűs és nedves voltának? vagy az e a' természet' állandó menetele, hogy a' száraz mindég nedvetlenűljön? és lehet e illyenképen újabb származásunak tartani Amerikát nedvességénél fogva? Itéljen az elme. Azonban Amerika az ó világnál későbben is lehetett viz alatt: midőn az ónak ugy volt minden része, a' mint látjuk, akkor szenvedett Atlantis nagy sűllyedést, 's a' rohanó tengernek nem vala lehetetlen az Amerikai mostani szárazt is megfekünni, 's tsak idővel lassanként szállani le róla. Leif azonban szinte 600 esztendővel Colon előtt már száraznak találta. Amerikának tehát újabb származása nem következvén vizenyős voltából, állhatott az ó Korban 's esmértethetett is.

Magnestűt az ó Kor nem esmért, Amerikát tehát nem is láthatta! — Nem az Atlántra önkényt botsátkozván keresve, szélvésztől oda kapattatva fedezte fel, mint Gonneville keletindiai utjában, 1503-ban, Australiát. Igaz, hogy azután oda 's viszsza tudva hajóztak a' Carthagoiak; de megeshetett ez magnestű nélkűl is biztosan. Annak a' kornak szép tengeri esmérete 's hajózási bátorsága volt már. Herodot beszéli, hogy Egyiptomi király Necho, Afrikát némelly Phoeniciaiakkal körűlhajóztatta, kik elindúlván a' veres tengerről, két esztendőre Hercules' oszlopaihoz értek, 's a' Földközi tengeren ismét Egyiptomba jutottak. Elhallgatom Hannonak, Eudoxusnak, Xerxes' rendeléséből Sataspesnek tengeri hajózását. Már illyen tapasztaltság mellett magnestű nélkűl is szerentsésen lehetett Atlantisba, 's onnan viszsza járni, holott az akkori part az elsűllyedés előtt felette sokkal közelebb volt az ó világhoz, hogy sem az elsűllyedés után vagyon a' mostani; annyira, vagy talán közelebb is, mint a' Canáriai

's Azori szigetek vagynak, a' hova 's onnan vissza Hanno szinte magnestű nélkűl tudott menni. Atlantisnak felfedezése után tsak ollyanná lett az elébb rémületes Atlanti tenger, mint a' földközepi, mellyen széltében bátorkodtak járni; mert tudván, hogy nyugot felé botsátkozva is bizonyosan földet érnek, bátran minden magnestű nélkűl hajót oldottak a' nyugoti Occánon, mivel tsak száraznak nem tudása miatt óvakodtak igen természetesen az esméretlen kétséges tengeren parttól eltávozni. — De, ugy látszik, nem is egészen lehet a' magnestű' esméretét az ó Kortól elperelni, tsak azért, hogy ez a' tű 1180 körűl lett az Arabok által az újabb Kor' tudtára, és tsak 1302-ben tökélyesített Flavio Giojától. A' magnest ugyan is *Η'ραχλειον* nevezet alatt esmérte az ó Kor, így nevezvén, mint Hesychius megjegyzi, Lydia' Heraclia városától, a' hol t. i. találtatik; Fuller pedig Miscell. L. IV. C. 19, azt is mutogatja, hogy azért neveztetett Heraclionnak, mivel tudva lévő erejéért hívták a' hajósok a' Phoeniciai Herculest segítségűl, és hogy Salamon tanította volna meg a' Tyrusiakat a' magnestű' munkálatjára. Bochart ellene mond Fullernek, nekem pedig a' pert nem szükséges itten visgálnom, minekutána elég tudni, hogy a' szóban forgó utat magnestű nélkűl is meg lehetett tenni, 's annak közönségessé tétele előtt 285. esztendővel hatottak Amerikába az Izlandiak is.

Atlantist Amerikában keresni még az a' környűlmény sem tartóztat, hogy Aristoteles amazt pusztának mondja, holott emebben népeket találtak az újabb felfedezők. — Plato, Aristoteles, Diodorus azon egy szárazról beszélnek; Aristoteles ugyan pusztának, de Plato népesnek, és Diodorus nagy épűletekkel birónak irja, 's igaza vagyon mindeniknek. Ugyan is Plato Atlantisnak korábbi, Aristoteles későbbi állapotjáról tudósít, Diodorus mind a' kettőt összefogja. Népes volt Atlantis a' korábbi időben, 's nagy emberrajt ereszt-

hetett; de ugyan ez által népetlenné is lett, 's már a' Carthagoiaktól illyennek találtatott. Ez az emberraj, hátra hagyván épűleteit, a' parti tartományokból költözött, de beljebb azért maradtak népek; a' Carthagoiak pedig természet szerént a' parti tartományokat érték, hol nagy épűleteket, de nem embereket, találtak. Pearson is az Ohio' partján gazos puszta helyen egy ollyan nagy városnak omladékára talált 1786-ban, mellynek még egy kapuja vizárokkal és magas kőoszloppal állott, de az Indek semmit sem tudtak felőle mondani. Ha tehát puszta volt is Aristoteles' Atlantisa, még is találtathattak népek az újonan felfedezett Amerikában; 's így ez a' környűlmény sem rontja le azt az állítást, hogy Atlantis és Amerika egy. Többnyire Amerika most is igen puszta, holott a' szigetekkel együtt 753. ezer □ mfdjén nints több 30 milliom embernél, midőn a' tsak nem hétszer kisebb Európában 183 ezer □ mfdön, tsak nem hétszer több lélek, 200 milliom vagyon.

Jól mondja tehát Perizoni Jakab, ki szinte sokat elmélkedett ezen tárgyról: „nullus du„bito, quin veteres aliquid crediderint vel scive„rint, sed quasi per nebulam et caliginem, de Ame„rica, partim ex antiqua traditione ab Aegyptiis vel „Carthaginiensibus accepta, partim ex ratiocinatio„ne de forma et situ orbis terrarum: unde colligebant, superesse in hoc orbe etiam alias terras „praeter Asiam, Africam et Europam.“ És az ingadozó Cellarius Kristóf, Notit. Orbis ant. de novo Orbe, an cognitus fuerit veteribus? így szól: „at fabulosae sunt veterum „narrationes. Esto fabulosas esse, seu fabulis per„mixtas, ut solet de rebus peregrinis et longissime „remotis; non autem quae fabulosa sunt, propte„rea sunt penitus falsa. Sub fabulis etiam aliquid „veri plerumque latet, quae separanda sunt.“

Mind ezek tehát azt mutatják, hogy az ó Kor Amerikát, Atlantis nevezet alatt, bizonyosan esmérte. Még is Lucián, a'

sokszor igaz, sokszor inkább tsak finoman elmés Lucián a' 2-dik században, kellemesen dévajkodik igaz történeteiben általában mindazokkal, kik távúl fekvő földekről tsudás dolgokat irtak, különösen azokkal, kik a' nyugoti Oceánról beszélnek, 's ezek közt egy Jambulussal, ki, ugy mond Lucián, sok hihetetlen dolgot irt a' nagy Oceánról, a' mi szembetűnőképen hamisabb, hogy sem saját találmányjának ne fogná valaki esmérni. Nem kétlem Gelliusnál 's az újabb idők' tapasztalásainál fogva, hogy sokan különféle költeményeket kevertek az igazság közé; bizonyos mindazáltal, hogy sok dolog, a' mit tsudás voltáért költemények közé taszít Lucián, ugyan az újabb kor' tapasztalásai szerént tsalhatatlanúl megvalósúlt. Fient, fieri quae posse negabam! Sokszor az ember abban bohóskodik, a' miben legböltsebbnek látszik magának. Azt mondja Lucián, hogy a' miket igaz történeteiben felhord, sem maga nem látta, sem másoktól nem hallotta, 's nintsenek, és soha sem is lesznek, mert — egy szóval — lehetetlenek. Mivel azonban irókra tzéloz, mond ő bizonnyal ollyanokat, a' miket ezek a' tzélba vett irók mondottak, a' miket nevezetesen Jambulus a' nyugoti Oceánról mondott. Lucián épen az Atlanti Oceánon bohóskodik hamisan igaznak nevezett történeteiben. Mondok egy két példát. Nevetkőzik Lucián azon a' folyón, mellyben viz helyett bor folyt, 's a' benne lévő halak' husának színe 's íze is bor színü 's ízü volt, és a' kik ették megrészegedtek. És íme Martinique szigetén a' részegítő fa; gyökerét, 's derekának és ágának héját a' levelével öszszetörik, 's vizbe vetvén, ez részegítő lesz, szárazra vitzkándoznak a' megrészegedett halak 's ugrálnak. — Nevetkőzik a' nagy Tzeteken, mellyek ember után ólálkodnak. És íme a' Bermudok körűl sok matrózt elnyelnek a' Tzetek. — Egy szi-

geten emberevőkre talált. És nyugot Indiának ősi lakosai, a' Caraibok, ugyan tsak emberevők voltak. — Egy helyen téjtengerre talált. És íme Cuba szigeténél a' tenger különféle színü, néhol egészszen fejér, mint a' téj. Svéd hajós kapitány Ekeberg Gusztáv, a' tengert közel Teneriffához a' megfagyott hóhoz hasonló fejérségünek tapasztalta. — Nevetkőzik az erdővel mintegy 50 stádiumnyira benőtt tengeren, melly erdőn keresztűl hajózott, és ott igen általlátszó kristály vizre talált. És íme a' nyugot Indiai szigetek körűl általában, különösen Bahama szigeteinél, olly igen tiszta 's általlátszó a' tenger' vize, hogy fenekére lelátni 's észrevehetni a' legparányibb dolgokat is. A' hajó levegőben látszik függeni, 's a' szokatlannak szinte szédűlést okoz. A' tenger' fenekén zöldelő növények erdőknek tetszenek, vizszínt látszanak, 's felettök megy el a' hajó. Guinea és Zöldfok' szigetei közt ollyan a' tenger 200 mfdnyire, mint egy zöld mező, a' millyen zöldségek több helyen is vagynak a' nyugot Atlanti Oceánon, 's nehezebben mennek rajtok a' hajók keresztűl.

Az illy természeti különösségeket annyira tsudásíthatták némellyek, mint Lucián is tett az említett tárgyakkal, hogy egészen fabulosákká lettek; mindazáltal non sunt penitus falsa, sub fabulis etiam aliquid veri plerumque latet. Lucián előtt ugy tűnhetett fel az Atlanti világ, mint előttünk tűnhetik fel egy földalatti, hol Klimius Miklós tsak képzelődésben utazott, Steinhauser pedig Német országban, és Kapitány Symes éjszak Amerikában, századunk' második tizedében, igazán egy kisebb világalkotmányt gyanít, hova a' földsarkaktól 12—16 grádusnyira egy nyiláson le is juthatni. De már erről szólni nem szándékom, annál akarván megállapodni, hogy Amerikát az ó Kor esmérte. *)

Holéczy.

*) Annak, ki még bővebben akar e' kérdésről tudósittatni, nem lészen unalmas ime könyvet olvasni: „Untersu-

5.

Az Év régi magyar szóról.

A' kik a' magyar nyelvben naponként mind inkább és inkább elterjedő Újitásokat gyülölik, 's gyakorta igen méltán gyülölik, azok régen kárhoztatják a' mind jobban és jobban köz szokásba jövő Év szovat is, mellyet most többen az Esztendő szó helyett használnak.

Korts szónak nevezi minden esetre az Év szovat az 1820-diki Tudományos Gyűjtemény III-dik Kötetében a' 63—64-dik lapon a' köz tiszteletre érdemes Kolmár József, olvasásra igen is méltó Philologiai Kérdésében úgy véleked vén: Hogy a' harmadéha, negyedéha szólásmódnak elrontatásából eredett volna a' harmadévi, negyedévi mostani szólásmód.

Védeni igyekezett ellenben az Év szovat az 1822-diki Tudományos Gyűjtemény III-dik Kötetének 88—90-dik oldalain a' hamvaiban is szeretetre méltó Endrődy János, Hazánknak elhunyt igen munkás fia, véleményt szegezvén ellenébe a' közöltetett véleménynek.

Legközelébb Kassai József, ősz, de lelkes Hazánkfia, Származtató, 's Gyökerésző Magyar-Diák Szó-Könyvének 20-dik oldalán az Év és Évi szovat ismét Neologus Szülménynek keresztelte. Azokról szólani sem akarok, kik a' Mondolat Készitője nyomdokain holmi elmés 's elmétlen levélkékben több más helyes és helytelen szovakkal együtt az Év szovat is nevetség tárgyává tették.

---

chungen über Amerika's Bevölkerung aus dem alten Kontinente dem Herrn Kammerherrn Alexander von Humboldt gewidmet von Johann Severin Vater Professor und Bibliothekar. Leipzig, 1810. 8-vo."

A' Szerkesztető.

Minekutána én is azok közé tartozom, kik az Év szóval fönakadás nélkül élnek, inkább nyilván okát adom, miért használom e' szovat.

Vélekedni tsak ott és addig szabad, hol és a' meddig bizonyos tudományra szert nem tehetünk. Ha erre fölemelkedhetünk, akkor mindenféle véleménynek illik elnémulnia. Mi miből lett? azt a' Nyelv Története a' szovakra nézve legbiztosabban meghatározhatja: A' Nyelv Történetét pedig a' Nyelv Maradványai, legyenek ezek Kéziratok vagy nyomtatott Könyvek, állíthatják-elő. Az tehát a' kérdés, mit tanulhatni az Év szóról a' Magyar Nyelv Történeteiből?

Tek. Tudós Jankovich Miklós Úrnak azon régi Magyar Kéziratában, melly Remete Szent Pál Életét magában foglalja, 's a' melly hihetőképen a' Mátyás Király alatt a' Budai Várhoz nem meszsze fekvő Szent Lőrintz Klastromában élt 's írt Bátori László munkája, ezeket olvashatni: „EZ ZENTH PAL THYZENHATHODH EWY VALA.“ Az az: „E' SZENT PÁL TIZENHATOD ÉVI VALA.“ Más helyen ismét előjő: „KILENTZVEN HATOD EWIG.“ Az az: „KILENTZVEN HATOD ÉVIG.“

A' Pesti Fő Oskola Könyvtárában vagyon egy 1506-dikban íratott Magyar Kézírat, 's abban ismét egy régi Magyar Ének, mellyben ezek mondatnak az Üdvözitőről: „HARMICZ HAROM EVIGLEEN TENEKED ZOLGALA NAGH NYOMORUSAGABAN.“ Az az: „HARMITZ HÁROM ÉVIGLEN TENEKED SZOLGÁLA NAGY NYOMORUSÁGÁBAN.“

A' Károly Fehérvári Püspöki Könyvtárnak egyik nevezetes 1508-diki Magyar Kéziratában, mellyben Beregvármegyei Halabori Bertalan Papnak fordítása után Szent Dávid Zsoltárai foglaltatnak, a' Vulgátának ime Verse: „*Quadraginta annis proximus fui generationi huic*“ így találtatik: „EZ NEMZETHEZ NEG'VEN EVEN VOLTAM KÖZEL.“ Az az: „E' NEMZETHEZ NEGYVEN ÉVEN VOLTAM KÖZEL.“ — Lássad: Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1819. 8-o III. Kötet, a' 81-dik lapon.

Vagyon ismét a' Pesti Fő Oskolának 1508-dikból egy másik Magyar Kézírata. Ebben foglaltatik Szent Orsolya Élete, mellyben mondatik: „HARMAD EVIG VALO ZABADSAGOT ADNA.“ Az az: „HARMAD ÉVIG VALÓ SZABADSÁGOT ADNA.“

Bir végre a' Debretzeni Reformatum Collegium Könyvtára is egy jeles régi Magyar Kézíratot a' XVI-dik század kezdetéből. Ebben olvashatni Szent Katalin Életét, 's benne ime sorokat: „OLLY MINTH MYKORON WOLNA YMAR TYZEN HARMAD EWY LEANZO.“ Az az: „OLLY MINT MIKORON VOLNA IMMÁR TIZENHARMAD ÉVI LEÁNYZÓ.“ Lássad: Tudományos Gyűjtemény. Pesten, 1822. 8-vo V. Kötet, a' 84-dik lapon.

A' ki ennyi tanutételek után az Év szovat ezentúl is Új Szónak hirdeti, az valóban szánakodást érdemel: De szánakodást érdemlene az is, ki ezentúl az Év szovat meg nem szűnnék Korts Szónak hirdetni, minekutána a' Köz Nép szájában és az Írói Nyelvben is széltében használtatik a' harmad és negyed évi bor 's a' t. Illyet érdemlene végtére az is, ki kételkednék arról, ha az Év szó Esztendő, az az: Annus jelentéssel bir-e valóban? Közép Évekről, vagy Közép Évről írni, annyi, mint a' Nyelv Maradványait az Év szóra nézve teljességgel nem esmérni.

„Úgy de az Év szó nem helyes magyar szó, mert a' Deák Aevum szótól ered“. Így okoskodnak sokan, az igaz, de kérdés, ha helyesen okoskodnak-e? Mihelyest nyelvünkben az Év szó határozottan esztendőt jelent, és nem valamelly nagyobb idő szakaszt, azonnal gyanús az ellenfél okoskodása. De tegyük-föl, hogy az állitás helyes. Kikell-e küszöbölnünk a' Magyar Nyelvből p. o. a' Szem, a' Vér, az Angyal, a' Szár, a' Pór, a' Szer szovakat, mivel ezek a' Deák Semen, Verbero, Angelus, Sura, Por, Series szovakból eredhettek? — Hátha

épen a' Deák Nyelv költsönözött ezek közül némellyeket a' hajdani Osca Magyar Nyelvből? Ditsőségesebben kell nekünk ezentúl a' Magyar Nyelvről gondolkodnunk, ha hívebben fogjuk egykor esmérni a' Magyar Nemzet hajdani Történeteit. Nem ereszkedem itten bővebben e' fontos kérdésbe. Másutt méltóbban 's kimeritőleg szólhatok e' tárgyról.

„Úgy, de az Év szó Kelést, vagy is a' Deák Pus szovat jelenti igazán a' Magyar Nyelvben" Év, vagy Év jelent-e annyit, mint a' Deák Pus' szó, az még eldönteni való kérdés. De ha bizonyosan az Év szó tenne is annyit, még akkor is fön forogna a' kérdés, ha nem jelenthetne-e az Év szó Esztendőt is? Mennyifélét nem jelent az Ér Magyar Szó!!! Ér = Valet; Ér = Vena; Ér = Rivulus; Ér = Pertingit. 's a' t.

Az tehát az Év szónak minden szerentsétlensége, hogy Molnár Albert és Párizpápai Ferentz Szókönyveikbe az Év szovat Annus jelentéssel bénem iktatták. — Tí mindenfelé keletben forgó Tsősz, Rőt, Kuka, 's a' t. szovak vigyázzatok kelendőségtekre, minthogy Tí is a' két Tudós Férfiu Szókönyveiből tsendes puffanással kimaradtatok! —

Azt állitom tehát, 's talán nem vaktában állitom, hogy a' mostanig megjelent Szókönyvek, mellyek egyes Tudósoknak ditséretes Igyekezeteik, nem lehetnek a' Tekéletesedő Magyar Nyelvnek tsalhatatlan Cánonai. Sok kihagyatott ezekből, a' mi bizonyosan életet fog nyerni egy virágzóbb nyelv Tündökléseiben. Nagyobb Erő, nagyobb Tehetség, Köz Részvétel, Köz Összemunkálkodás kivántatik arra, hogy Szókönyveink tekéletesebbekké váljanak.

De ahhoz, hogy tudósan itélhessünk nyelvünk szovairól, még az is megkivántatik, hogy magyar nyelvünk Természeti Tulajdonait is hívebben esmérjük. Ha egykor itten odább fogunk haladni, majd másképen fogunk az Esztendő szóról is gondolkodni. Most nálunk p. o. Hátráltatni

annyit jelent, mint a' Deákoknál Impedire. Legyen úgy, ha bizonyos is az, hogy a' Hát szó igazán Dorsum-ot jelent. Így az Esztendő szó most nálunk annyi, mint az Annus Deák szó.

Később majd észrevenni fogjuk, hogy az Esztendő szó igazán az Esz ma is keletben forgó szótól származott, melly élten él az Esz-Köz = Productionis Medium, vagy is Productionis Instrumentum szóban. Észrevenni fogjuk, hogy az Esz szótól az Esz-t-ek, Esz-t-esz, Esz-t Ige származott, melly annyit jelentett, mint: Producere Facio, Producere Facis, Producere Facit. — Észrevenni fogjuk, de tsak később, hogy a' Rek-esz-t-ek, Fer-esz-t-ek, Dag-asz-t-ok, Fár-asz-t-ok 's más efféle összetételekben is megvagyon ez az Esz-t-ek Ige. Ha majd mindezt elhinni fogjuk, a' mi nagyon későn történik meg, elhiszszük azt is, hogy az Esz-t-end-ő ezen Igének jövendő időjét állitja-elő. Ha eddig is eljuthattunk, a' mi, mondom, igen későn fog megesni, látni fogjuk a' helytelenséget is, mellyet elkövetünk, ha az Esz-t-end-ő szóval a' mult időket illetjük. És az end-ő, vagy and-ó végzetü szovak, mint Kérendő, Mondandó, nyelvünkben nem inkább személyes tárgyakat jelentenek-e? De nem többet e' szóról.

Elmondottam röviden okaimat, 's viszsza vonom homályomba magamat olly kinyilatkoztatással, hogy e' Fólyó Irásban az Év és Esztendő szóról semmi Grammatikai Pernek helyet adni nem fogok. Máshol akármennyit értekezhetnek miattam róla Hazafitársaim.

Horvát István.

6.

Az élet' Tartósága gazdagoknál és szegényeknél.

Dr. Willermé a' frantziák között tapasztalt halandóságról e' képen fejezi ki magát egy jeles értekezésben: „Minden szakában az életnek, főképen pedig a' gyermekségben és vénségben nagyobb a' szegények mint a' gazdagok között a' halandóság.“ Valóban a' szükség, fogyatkozás, nyomoruság sebesen el rontják a' lételt. Nints félelmesebb ellensége az embernek a' betegségnél, és mi egyébb a' nyomoruság ugy mond Montesquieu mint folyvást tartó betegség.

Mint hal tehát a' gazdag, mint a' szegény?

A' köz hir lapok nagy gonddal lajstromozzák születésöket 's halálokat a' gazdagoknak: míg a' szegény születik 's ki mulik ösmeretlenül, és homálya, melly őt' a' sors tsapásaitól el fedte, szintúgy a' tudomány' visgálati elől is el rejti.

A' kalendáriomok, évkönyvek, levéltárok és külön tudósitások leg magasabb társaságból való 1600. személyről értesitenek. Birtak ezek a' rangnak, születésnek minden elsőségeivel, a' hatalomnak és gazdagságnak minden privilegiumival, 's kétség kivül mind azon boldogsággal, mellyet illy fényes helyheztetéshez tartozni vélnek az emberek.

Érdekes látni, miként viseli a' halál magát erántok. Szükség azonban előbb tudni, hogy oszthatni fel őket idejökre nézve:

Voltak tehát közöttök

20-tól	25-ig	—	—	—	17
25 —	30 —	—	—	—	36
30 —	35 —	—	—	—	72
35 —	40 —	—	—	—	86
40 —	45 —	—	—	—	138
45 —	50 —	—	—	—	232
50 —	55 —	—	—	—	219

55 —	60 —	—	—	—	172
60 —	65 —	—	—	—	194
65 —	70 —	—	—	—	167
70 —	75 —	—	—	—	116
75 —	80 —	—	—	—	73
80 —	85 —	—	—	—	58
85 —	90 —	—	—	—	19
90 —	95 —	—	—	—	1
					1,600

1820-ik év 1-sö Januártól 1829-iki utolsó Decemberig, vagy is tiz esztendö elfolyása alatt az emlitett 1600. személyek között a' halálos esetek esztendönként e' képen osztattak fel:

1820-ban	—	—	—	—	57
1821 —	—	—	—	—	47
1822 —	—	—	—	—	49
1823 —	—	—	—	—	56
1824 —	—	—	—	—	61
1825 —	—	—	—	—	61
1826 —	—	—	—	—	46
1827 —	—	—	—	—	51
1828 —	—	—	—	—	50
1829 —	—	—	—	—	44
				öszvesen	522
				közép szám	52,2

Ez mintegy harmadrésze az élök' sommájának.

Nevezetes, hogy a' Cardinálok között, midön 60 — 70 's tb. esztendöt értek, nagyobb a' halandóság, mint más illyen koru személyek között. Ugyan ezt mondhatni a' frantzia Püspökökről is, kik között az élet' ezen szakában, valamint a' következöben, 70 — 80 sokkal számosabb a' halálos eset mint egyébütt.

Egyéb eránt a' halálos esetek illy viszonyban vannak az élet különféle szakaira nézve:

25-től	30- ig	—	—	—	0.00
30 —	35 —	—	—	—	0.85
35 —	40 —	—	—	—	1.20
40 —	45 —	—	—	—	0.95
45 —	50 —	—	—	—	1.59
50 —	55 —	—	—	—	1.81
55 —	60 —	—	—	—	1.68
60 —	65 —	—	—	—	3.06
65 —	70 —	—	—	—	4.31
70 —	75 —	—	—	—	6.80
75 —	80 —	—	—	—	8.09
80 —	85 —	—	—	—	11.58
85 —	90 —	—	—	—	16.29
90 —	95 —	—	—	—	0.00

Ellenben a' szegény pór nép között következő volt a' halandóság' rendszere:

25-től	30- ig	—	—	—	2.22
30 —	35 —	—	—	—	1.43
35 —	40 —	—	—	—	1.85
40 —	45 —	—	—	—	1.87
45 —	50 —	—	—	—	2.39
50 —	55 —	—	—	—	2.58
55 —	60 —	—	—	—	4.60
60 —	65 —	—	—	—	5.76
65 —	70 —	—	—	—	9.25
70 —	75 —	—	—	—	14.14
75 —	80 —	—	—	—	14.59
80 —	85 —	—	—	—	—
85 —	90 —	—	—	—	—
90 —	95 —	—	—	—	—

Melly fájdalmas a' különbség ezen tábla és az előbbiek között! Még ama korban, mellyben az élet egész erejét birja, sem győzhet a' természet az egyenetlen viadalban. Szomoru látni, melly különbséget okoz néhány arany birtoka.

Most már ugyan azon egy tekintet alá kell egyesiteni a' halandoság különböző szerét, hogy a' különbség annál szembetünőbb légyen.

			halandóság		
			köz.	gazdagok.	szegények.
25-től	30-ig	—	1.41	— 0.00	— 2.22
30 —	35 —	—	1.56	— 0.85	— 1.43
35 —	40 —	—	1.71	— 1.20	— 1.85
40 —	45 —	—	1.91	— 1.95	— 1.87
45 —	50 —	—	2.21	— 1.59	— 2.39
50 —	55 —	—	2.68	— 1.81	— 2.58
55 —	60 —	—	3.39	— 1.68	— 4.60
60 —	65 —	—	4.41	— 3.06	— 5.76
65 —	70 —	—	5.85	— 4.31	— 9.25
70 —	75 —	—	7.80	— 6.80	— 14.14
75 —	80 —	—	10.32	— 8.09	— 14.59
80 —	85 —	—	13.15	— 11.58	— —
85 —	90 —	—	13.55	— 16.29	— —
90 —	95 —	—	14.05	— —	— —

Tudja a' felvilágosodott kormány, hogy bölts törvények, mentő intézetek, tanitás, munka, és szabadság által egyszersmint a' szorgalmat, bőséget, 's jó erköltsöt terjeszti, és második isteni gondviselésként a' földön az erényt 's emberi boldogságot létre hozza. — Ama kintskereső vágyat látván az emberek között, azt mondhatni, hogy egy titkos ösztön sugalja nekik a' pénz szükséges voltát éltök hoszszabbitására, valamint azt is, hogy létök' tartósága viszonyban vagyon a' javakkal, mellyeket birnak.

Általjában azt tartják, az uralkodók keveset élnek. Ezen véleményben egyszersmind igazság és tévedés vagyon. Az élet' első felében nem annyira, a' másodikban sűrübben halnak mint egyébb emberek. A' nélkül, hogy az orvosi tudományhoz kellessék folyamodni egy adat' felvilágositására, mellynek több okait lehetne elő hozni, elég ha meg gondoljuk: hogy az ifiuságot az indulatoknak tartózkodás

nélkül által engedni annyit tészen, mint pótolhatatlanúl megrontani a' később kort.

A' fő rendü aszszonyok' életöknek tartósága, nem anyira különböz a' szegény sorsuakétól, alkotások és betegségeik is hasonlóbbak. Gyengébbek és viszsza tartóztatóbbak lévén, mindig olly izlések és foglalatosságok vagyon, melly kevesebbé emészti, vagy veszedelmezteti létöket.

ifj. Bene Ferentz.

7.

Nagy Méltóságu Sárvári Fölső Vidéki Széchényi Lajos Gróf, a' Bajor Királyi Korona Polgári Érdem Rend Nagy Keresztese, Ts. K. Valóságos Belső Titkos Tanátsos, Kamarás, és Ő Ts. K. Fő Hertzegsége Ferentz Károly Hitvesénél Sophia Ts. K. Fő Hertzeg Aszszonynál Fő Udvari Mester Ő Excellentiájának Intézete a' Széchényi Országos Könyvtár mellett.

Maga a' nagy és ditső Természet öntvén az emberi szivekbe a' Szülők eránt viseltető tiszteletet 's hálaadást, ha néki ezen indulatokat gyakorolja, tsak azt tselekszi ugyan, a' mire úgy is szoros kötelesség ösztönöz: De, ha úgy gyakorolja akárki a' Szülők eránt viseltető tiszteletet 's hálaadást, hogy egyfelől magosabb poltzra helyhezteti indulatait, mint sem a' kötelesség parantsolja; más felől pedig gyermeki érzékeny részvételeit még a' sirontúl is termékenyen föntartja Szülői eránt, 's azoknak tetteiket saját törekedései által is örvend foganatosabbakká tennie, már akkor a' Szülőit tisztelő Fiu méltán tárgya a' Köz Áldásnak, 's egy föntebbi Míveltségnek igaz Birtokosa.

Illyen ritka 's valóban Köz Áldásra méltó Fiut tisztelhet Hazánk Nagyméltóságu Széchényi

Lajos Gróf Ő Excellentiájában, ki hamvaiban is határtalan betsben tartván azt, a' mit halhatatlan érdemü Attya, a' Nagy Széchényi Ferentz Gróf, Nemzete Ditsőségére 's Előmenetelére alkatott, értékének egyik részét mindenek előtt arra áldozta, hogy a' Széchényi Országos Könyvtár, időről időre mind inkább bővülvén 's nevekedvén, naponként nagyobb mértékben közelebb vezethesse ama szent tzélokat, mellyekért a' jövendőbe tekéntő Nagy Atya azt egykor példátlan bőkezüséggel fölállitotta.

Megérénti ugyan az 1827-diki Törvénynek 35-dik tzikkelye ime szovakban: „*Comes Ludovicus Széchényi Act. Int. Status Consiliarius in Mon. Conv.* 10,000. *florenos*“ a' Nagy Méltóságu Grófnak ezen hazafiui Adakozását, de, minekutána a' helyhez képest tett rövid hálaemlités az Adakozás tárgyát, minémüségét, tzélait elő nem adhatta: Kedves dolgot tészek, úgy vélem, mindegyik Tudomány szerető Magyar Hazafiunak, ha a' Nagy Méltóságu Grófnak Intézetét magából az Alkató Levélből bővebben megesmértetem. Ennyiből áll pedig szóról szóra az Alkató Levél:

* * *

„Boldogult elfelejthetetlen Atyám, néhai Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Ferentz, kedves Hazája eránt viseltetett szeretetből Ennek Díszére és a' Tudósok Hasznára nagy fáradsággal és költségekkel szerzett Magyar Országot illető, vagy Magyarok által készitett Kéziratokat, Könyveket, Képeket, Mappákat, Pénzeket ő Felségének mostan ditsőségesen Uralkodó Első Ferentz Tsászár és Király kegyes helybenhagyásával 1802-dik esztendőben Kedves Hazájának ajándékul adta, melly is az 1807-dik esztendei Ország Gyűlésében hozatott Törvénynek 24-dik Tzikkelyébe béiktattatott.“

„Ezen nevezetes Gyűjtemény most is Széchényi Országos Könyvtár nevezete alatt fenn áll, és a' mostani Pesti Museumnak kezdete és talpköve. Ugyan ezen Könyvtár elfelejthetetlen Atyám által egy Második Gyűjteménynyel, melly, 9205. Darab nyomtatott Munkákból, majd 6000. Darab Mappákból és több drága Képes Könyvekből állván, 34,002. Forintokra ezüst pénzben betsültetett; 1818-dik esztendőben szaporittatott; nem különben általa halála napjáig, utóbb is Fiai által, újabb és újabb Szerzeményekkel gyarapittatott."

„Boldogult Atyámnak Példájától, és Kedves Hazám eránt viseltető Szeretetből indittatván, hogy a' Magyar Országot illető, vagy Magyarok által készülendő Könyvek, Kéziratok, Képek, Mappák és Pénzek tovább is megszereztethessenek; és így az emlitett Széchényi Országos Könyvtár újabb és újabb Szerzeményekkel gyarapittathassék, Tiz Ezer Forintokból Ezüst Pénzben álló Tőke Pénzzel kivántam ezen tárgynak elérését eszközleni illy Feltételek alatt:

1.) Hogy ezen Tőke Pénz Familiámnál, 's nevezetesen azon Fiamnál, a' kire a' Segesdi Majorátus jutand, úgy annak ebben Successorinál felmondhatatlanul megmaradjon. Ugyan azért neki halálom után ezen Summa a' Szerzeményeimből ki fogfizettetni.

2.) Hogy Én, vagy halálom történvén, a' Segesdi Majorátusnak Birtokosa, 1827-diki Juliusnak 1-sö napjától kezdvén azon Tőke Pénznek Öt per-Centumbéli Kamattyát fertály esztendőnként pontosan letegyem, vagy le tenni köteles legyen.

3.) Azon Ötszáz Forintokból Ezüst Pénzben álló Kamatnak nagyobb része, úgymint Négyszáz Forint ollyan Kéziratok, Könyvek, Mappák, és Pénzek megszerzésére fordittassék, mellyek a' Széchényi Országos Könyvtárban nem találtatnak. Ezen újonnan szerzendő Könyvek, Mappák 's a' t. a' Széchényi Országos Könyvtárba tétessenek, és a' szokott Billyeggel megjeleltessenek.

4.) A' Kamatnak egy része pedig, úgymint Egyszáz Forintok Ezüst Pénzben a' Széchényi Országos Könyvtár Gondviselőjének jobb élelmére adattassanak.

5.) Az Új Szerzemények vételére forditott Pénzekről a' Számadást a' Könyvtárnak Gondviselője Felséges Királyi Fő Hertzeg Nádor Ispány Urnak minden esztendőben bényujtani köteles légyen olly alázatos kérésemmel, hogy azon Számadás a' Felséges Helytartó Tanáts Számvevői Hivatala által megvisgáltassék, és Én, úgy holtom után a' Segesdi Majorátus Birtokosa ezen Visgálásnak mivoltáról rövideden tudósittassék.

6.) Ha a' Széchényi Országos Könyvtár vagy meg szűnnék, vagy más tzélra fordittatnék, a' többször emlitett és Tiz Ezer Forintokból Ezüst Pénzben álló Tőke Pénz a' Segesdi Majorátusnak akkori Birtokosa által más valamelly közönséges, de Kedves Hazámat illető Haszonra, vagy hasznos Intézetnek gyarapitására és fenntartására, szabad akarattya szerént fordittassék. Költ Bétsben, Május 5-dikén 1827-dik Esztendőben. Gróf Széchényi Lajos. m. k. (P. H.)."

* * *

E' ditső Intézet természetesen Hálára gerjeszti a' Jók és Nagylelküek eránt a' Jókat és Nagylelkűeket, engem pedig különösen arra kötelez, hogy a' Széchényi Országos Könyvtárnak ezen Intézet következésében nyert nevezetes Gyarapodásairól más alkalommal tudósitsam a' Magyar Nemzetet.

Horvát István.

8.

Tudós Kőrösi Csoma Sándor Levele, eredeti deák nyelven, mellyet Calcuttából írt Aprilis hónap 30-dikán 1832-dikben Méltóságos Neumann Fülöp Bárónhoz, a' Londoni Austriai Ts. K. Követség Titoknokához.

A' nagy és bátor elszánásu Kőrösi Csoma Sándornak, igen híres Magyar Utazónak, első Tudósitása, mellyet Martius 1-ső napján 1821-dikben Teheránból, Persia Fővárosából, írt, az 1825-diki Tudományos Gyűjtemény I. Kötetének 9—10-dik oldalain adatott-ki, 's közöltetett a' szeretetre méltó Hazafiuról a' Magyar Nemzettel. Tartozó kötelességnek néztem tehát közelébb vett Tudósitását is ugyan e' Folyó Irásban annál inkább eredeti nyelven napfényre botsátani, mennél kivánatosabb, hogy illyen fontos tárgyban ne Kivonatot olvasson a' tudni vágyó Magyar olvasó Közönség, hanem önmagát a' Tudósitót hallja szólani. Kedvezett e' szándékomnak Tekéntetes Bernátfalvi Földváry Gábor Úr, Tek. Ns. Pest, Pilis és Solth törvényesen egyesült Vármegyéknek Második Al-Ispányuk, ki kérelmemet megelőző készséggel azonnal hajlandó volt, a' miért itt Neki nyilván hálát mondok, a' Tek. Ns. Vármegye Levéltárából kielégiteni. Ezekből áll Kőrösi Csoma Sándor Levele:

Illustrissimo Domino Baroni Neumann, Consiliario Legationis Caesareo Regiae Maiestatis Austriacae Londini.

Illustrissime Domine!

Literas Vestras mandato Serenissimi Principis Eszterházy, Legati Suae Caesareo-Regiae Majestatis Austriacae Londini, die 3-ia mensis Octobris anni 1831. ad me exaratas in manus meas pervenisse vigesima quinta praesentis, vigoreque earum summam pecuniae (L. 142. s. 4. deductis deducendis) mihi gratissime oblatae per Suam Caesaream

Altitudinem Archi-Ducem Palatinum Hungariae, a Dominis Alexandro et Comp. Correspondentibus Illustrissimi Baronis de Rothschild me percepisse die 30. Aprilis 1832. praesentibus humillime agnosco.

Quamvis magno mihi duxerim honori, quod Sua Caesarea Altitudo Palatinus Hungarorum, Ordinesque Nobilium Illustriumque Virorum Comitatus Pesthiensis mei meminerunt, pecuniariamque opem mihi benigne offerre dignati sunt; tamen quia sentio, quam parum praestare possim in investigandis determinandisque Hungarorum incunabulis, quum aditus mihi non pateat in Scythiam ultra Imaum, haesito, utrum accipere, an recusare debeam?

Accepi; — gratesqve pro acceptis refero. At quoniam ipse carere possum illa pecunia, nihil inde in proprios convertam usus; sed commissa tota nunc ista summa curae dispositionique Domini H. H. Wilson*), si ita placuerit Superioribus in Hungaria, comparabo Libros Sanscriticos atque transmittam in Angliam, ut inde per Vestram Benignitatem mittantur in Hungariam, committanturque dispositioni eorum, quorum favore summa ista pecuniae collata fuerat. Studium enim Linguae Sanscriticae recentissimis temporibus mirum in modum florere coepit in Europa, praecipue in Germania. Hungari Literati postquam uberiores Literaturae Sanscriticae aquisiverint notitias, mirabuntur quanta sit affinitas hujus antiquae linguae cum nostra vernacula. Multa ibidem reperiri possunt Antiquitatum Hungaricarum Monumenta, quae in desertis locis nunc frustra quaerimus.

Ipse, occupatus per plures annos studio Linguae Tibeticae, exiguam modo possideo notitiam Linguae Literaturaeque Sanscriticae, sed quia fa-

*) Ez a' Wilson Horátius Hayman ime Sanskrit Szókönyvet adta-ki: „*A Dictionary, Sanscrit and English; translated, amended and elarged, from an original compilation, prepared by learned natives for the college of Fort William, by Horace Hayman Wilson, Secretary of the Asiatic Society. Calcutta*, 1819. 4-*to maj.*“

vora-

vorabilem nactus sum opportunitatem pro obtinendis libris necessariis, postquam in hanc descendi Civitatem, magnusque est numerus Librorum Budhisticorum ex Sanscritico Tibetice redditorum, hic in Bibliotheca Doctissimae Societatis Asiaticae depositorum, spero fore, ut brevi tempore hujus quoque sufficientem acquiram copiam, atque sic ope duarum harum Linguarum ampliorem colligere possim materiam pro elucidandis Hungarorum Antiquitatibus.

Non desunt enim in Tibeto libri historici, — nota sunt mihi nomina plurium eorum, sed procurandi opportunitatem hactenus non habui. Interiores Tartariae Sinicae recessus sunt procul dubio ea loca, ubi quaerenda Gentis Magyaricae incunabula. In iis regionibus longe lateque nota est Lingua Tibetana etiam inter Populos Mongolicos, in quorum moribus magna facta est mutatio, postquam ii XIII-o XIV-o etc. saeculo Budhisticam adoptarunt Religionem.

Felicem me igitur aestimo, quod Linguae Literaturaeque Tibetanae principia cognita habeam, maximasque refero grates Patronis meis benignissimis e nobilissima Gente Britannorum, quorum auspiciis opibusque hoc mihi perficere contigit. Nec desinam in continuandis meis studiis nova edere testimonia gratitudinis meae.

Mihi in votis est, post aliquot annos caram revisere patriam, sed inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi. Objectum peregrinationis meae Asiaticae est: Indagare primas Hungarorum Sedes, colligere Facta Historica rerum gestarum eorum, atque observare analogiam, quam plures linguae Orientales habent cum nostra vernacula. In his omnibus parum hactenus successi (t?): Analogiam ingentem esse cum Lingua Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica magna cum voluptate didici.

Ut igitur studiorum meorum fructu uti liceat in legendis libris colligendisque factis, peto ab illis,

paenes quos Imperium est, ut per aliquos annos mihi in his regionibus commorari liceat. Et quoniam absque venia Patriam reliqui, ut mihi ignoscatur, humillime supplico, magnasque debebo gratias, si Literis Salviconductitiis donare me non dedignabuntur.

In reliquis, ubi certiora cognoverim, notitias scripto consignatas in vestras transmittere manus curae cordique habeo. Vale Illustrissime Vir! Vobis omnia fausta precatur

Calcuttae 30. Aprilis 1832.

Vester obedientissimus servus
Alexander Kőrösi m. p.

Föltészem, hogy ezentúl többen Hazámfiai közül figyelmesek fognak lenni a' Sanskrit Nyelvre, mellyből Kőrösi Csoma Sándor Nemzeti Nyelvünkre és Történeteinkre nézve újabb Fölvilágositásokat reményl. Az illyeneknek némi némi utmutatásul bátorkodom ajánlani mindenek fölött ime Könyvtáromban is egyébb Sanskrit Könyveken kivül találtató tudós Munkát: „*Versuch einer Literatur der Sanskrit-Sprache. Von Friedrich Adelung, Kais. Russ. wirkl. Staatsrath und Ritter, Direktor des Oriental. Instituts bey dem Ministerium der auswärt. Angelegenheiten, und Ehrenmitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften. St. Petersburg, gedruckt bei Karl Kray.* 1830. 8-o *S.* 1—259."

El nem hallgathatom azonban azt is, hogy a' sokféle Véleményekre oszlott Tudósok a' Sanskrit Nyelvből mostanig már a' következő Nyelveket akarták származtatni, ugymint: 1.) Az Indiai Nyelveket, 2.) A' Tzigány Nyelvet, 3.) A' Zend Nyelvet, 4.) A' Persa Nyelvet, 5.) Az Arabs Nyelvet, 6.) A' Görög Nyelvet, 7.) A' Deák Nyelvet, 8.) A' Celta Nyelvet, 9.) Az Irlandus Nyelvet, 10.) A' régi Gothus Nyelvet, 11.) A' Német Nyelvet, 12.) A' Skandináviai Nyelveket, 13.) A' Szláv Nyelveket. 's a' t. — És mind ezek után még a' Magyar Nyelv is a' Sanskrittól eredett? — Adja a'

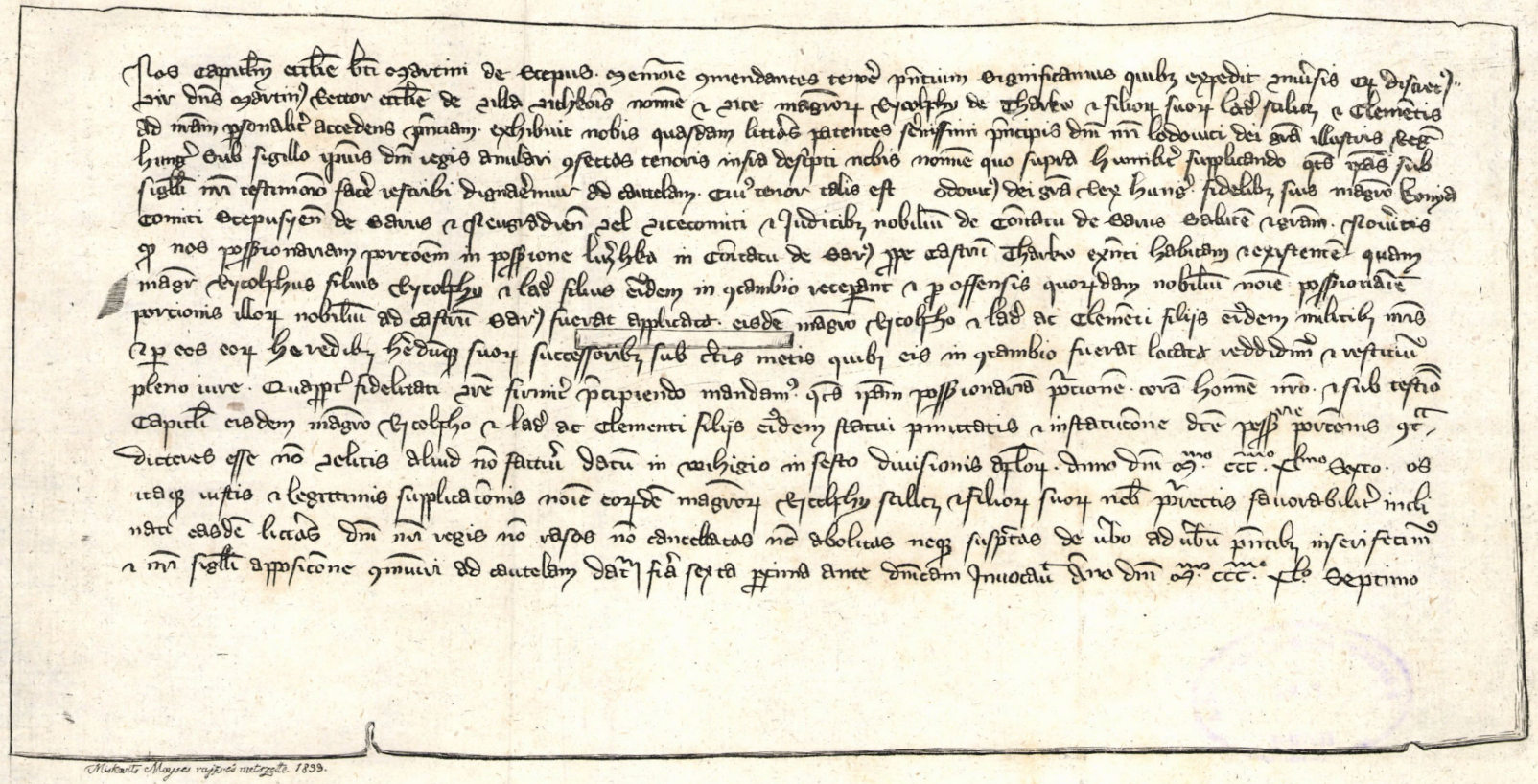

Miskovits Mayses rajzéről metszette. 1839.

Tekéntetes

Tahy Gáspár Urnak, több T. Nk. Vármegye Tábla Birájának,

szentelé

Horvát István.

Mindenható, hogy Kőrösi Csoma Sándor meg ne tsalatkozzék édes reményeiben! Egyes szovait a' Magyar Nyelvnek, mint máskor megmutatni fogom, lehet Európai, Ásiai, Afrikai és Amerikai Nyelvekben, és így különösen a' Sanskrit Nyelvben is, szerteszét találni. De ebből valamelly közös nemzeti eredet épen nem következik.

Horvát István.

9.

A' Szepesi Káptalannak 1347-dikben Februárius Hónap 16-dikán költ Levél Mása a' Nemzeti Museum Gyűjteményéből egy Réz Táblával.

A' Magyar Nemzeti Museum Monostorról Hevesvármegyéből Tek. Tahy Gáspár Urtól, több Ts. Ns. Vármegye Táblabirájától, egyebeken kivül két XIV-dik századba eső Eredeti Oklevelet nyert ajándékul. Hogy nyilvánságos tanuságát adnám, mi nagyra betsültem az Ajándékot, az egyiket, melly ment minden sérelemtől, Rézbe vésettem, 's az Ajándékozónak ajánlva itten közlöm a' Házával, hogy akárki is magát ez által is az Óklevél olvasásban gyakorolhassa. Ez az Óklevél tartalma:

„Nos Capitulum ecclesie beati Martini de Scepus. Memorie commendantes tenore presencium Significamus quibus expedit vniuersis: Quod discretus vir dominus Martinus Rector ecclesie de villa Vithkonis nomine et vice magistrorum Rycolphy de Tharkw et filiorum suorum Ladislai scilicet et Clementis ad nostram personaliter accedens presenciam, exhibuit nobis quasdam litteras patentes serenissimi principis domini nostri Lodouici dei gracia illustris Regis Hungarie Sub sigillo ipsius domini regis anulari confectas tenoris infra descripti, nobis nomine quo supra humiliter supplicando, quatenus ipsas sub sigilli nostri testimonio facere rescribi dignaremur ad cautelam. Cuius tenor talis est: Odo-

uicus dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis magistro Konya Comiti Scepusyensi de Sarus et Neugradiensi, vel vicecomiti et Judicibus nobilium de Comitatu de Sarus Salutem et gratiam. Noueritis quod nos possessionariam porcionem in possessione Luzhka in Comitatu de Sarus prope Castrum Tharkw existenti habitam et existentem, quam magister Rycolphus filius Rycolphy et Ladislaus filius eiusdem in concambio receperant, et pro offensis quorumdam nobilium nomine possessionarie porcionis illorum nobilium ad castrum Sarus fuerat applicata, eisdem magistro Rycolpho, et Ladislao ac Clementi filys eiusdem, militibus nostris, et per eos eorum Heredibus Heredumque suorum successoribus sub certis metis, quibus eis in concambio fuerat locata reddidimus et restituimus pleno iure. Quapropter fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus ipsam possessionariam porcionem coram homine nostro, et sub testimonio Capituli eisdem magistro Rycolpho et Ladislao ac Clementi filys eiusdem statui permittatis et in statucione dicte possessionarie porcionis contradictores esse non velitis. Aliud non facturi. Datum in Bihigio in festo diuisionis apostolorum. Anno domini M.mo CCC.mo XL.mo Sexto. Os (Nos) itaque iustis et legittimis supplicacionis nomine eorumdem magistrorum Rycolphy scilicet et filiorum suorum nobis porrectis fauorabiliter inclinati easdem litteras domini nostri regis non rasas non cancellatas nec abolitas neque suspectas de uerbo ad uerbum presentibus inseri fecimus et nostri sigilli apposicione communiri ad cautelam. Datum feria sexta proxima ante dominicam Inuocauit. Anno domini M.mo CCC.mo XL.o Septimo.

A' Petsét e' Nyilt Levél hátára nyomatott, de Viasza a' Káptalan Petsétének már annyira lehullott, hogy a' Körülírásból tsak ime végső szovak: „DE SCEPVS“ olvastathatnak.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

A' Tudományok Öszvesége. Első Kötet. I. A' Közönséges Tudománykör. II. Nyelvtudományok Osztálya. Rendbe Szedte Nyiry István, a' S. Pataki Kollégiomban a' Philosophiának közönséges Tanítója. S. Patakon 1829.

Jóllehet Nyiry Úr' Encyclopaediájának már harmadik kötete kerűlt a' Recensens' szemei elébe: megbírálásával még is az első kötetre szorítja magát, még pedig ezen alkalommal annak is tsak néhány szakaszaira, mellyek neki az olvasásban kiváltképen alkalmatosságot szolgáltattak észrevételekre. A' következő darabok' megbírálását pedig azokra hagyja, kik a' bennek előforduló tárgyakkal főképen foglalatoskodnak. Minthogy az első kötet' foglalatja a' Tud. Gyűjt. olvasóival már ezelőtt közöltetett, mindjárt hozzá foghat a' Rec. azon szakaszoknak közelebbi megvi'sgálásához 's megítéléséhez.

A' Sz. Úr az újabb időben számosan megjelent encyclopaediai, conversátiói, bibliothékai szótárakkal, mellyekben az emberi tudás' tárgyai betűrend szerént 's egymástól elszaggatva vannak előadva, nem elégedvén meg, arra tökéllette magát, hogy mind azokat szoros öszveköttetésbe hozza 's esméreteink öszveségét systematicus rendben adja elő. (lássd az I-ső Köt. előbesz. 3-dik és 4-dik lap). Egyszer'smind kitetszik az első kötetnek mind előbeszédéből, mind foglalatjából, valamint a' két következő kötet' foglalatjából is a' Sz. Úrnak azon végtzélja, hogy a' külömbféle tudományokat ne tsak rövideden érintse 's néhány közönséges vonásokkal rajzolja le, hanem hogy az egyesekről bővebben szólljon; tehát ne generalis, hanem specialis közönséges Encyclopaediát írjon; sőt azt a'

szabadságot is kikéri magának (I-ső Köt. előbesz. 8-dik lap.) „hogy a' tudományosabb mivoltúak több darabokból is állhassanak", (így már a' históriát, mellyet a' 2-dik köt. kezdett, a' harmadikkal végezte bé)", és némelly kedveltebbek ne tsak az Encyclopaediák, hanem a' Monogrammák között is foglalhassanak helyet." Hogy pedig az arányozott egység a' sok írók között el ne veszszen, a' munkának felvállalását inkább tsak egy író' kötelességének tartja. — Minthogy már az illyen munkával foglalatoskodás egyedűl abban állhat, hogy mindegyik tudományból a' legjobbat 's tudásra legméltóbbat öszvegyűjtsük, 's tzélerányos rendbe szedjük: az itt a' fő dolog, hogy millyen kútfőket használunk és miképen? Erre nézve sajnálja a' Rec., hogy ollyan ítélethozásra kénszeríttetik, hogy Ny. Úr — kinek nagy kiterjedésü esméretei, úgy szinte azon ditséretes iparkodása eránt, hogy az idegen, kivált a' keleti nyelvekhez való kedvet (mellyeknek bélyege a' magyarban is kitetszik) hazánkfiai között felébreszsze 's felelevenítse, a' Rec. különben minden tisztelettel viseltetik — azon szakaszok' kidolgozásában, mellyeknek foglalatja a' nyelvek' különös tulajdonságairól való tudomány (Grammatica specialis) kiváltképen a' keleti nyelvekre nézve (kivévén a' magyart), sem a' legjobb kútfőket nem kereste ki, sem pedig azokat, mellyek kezébe jutottak, helyesen nem használta. Amaz kitetszik már az egyes szakaszokhoz adott literaturából, mellyben épen a' fő munkák nem találtatnak; ez a' sok botlásokból 's hibákból, mellyekre a' Rec. mindjárt első olvasás közben akadt, 's tökélletesen hiszi, hogy azoknak, ha nem mindnyájoknak is, legalább a' legnevezetesebbeknek névszerént való előadása által ítélete' helyes voltát elegendőképen bébizonyíthatja. De még előbb egynehány más észrevételei vagynak, mellyekből egyszer'smind általláthatni, hogy a' Sz. Úr' munkájának ezen részében az igazi álláspontot mint encyclopaediaíró eltévesztette.

A' Sz. Úr az egyes nyelvek' főbb vonásainak lerajzolásában a' kelti nyelvek közűl a' magyart, 'sidót, syriait és arabsot, és a' nyugotiak közűl a' deákot és görögöt vette tárgyúl. De olly kiterjedésü encyclopaediai munkában, mellyben egyedűl a' nyelvtudományok' osztálya egész kötetből áll, még egynehány más nyelveket is kellene nagyobb figyelemre méltatni, mellyek nyelvbéli fontosságokra nézve az említtettekkel méltán egy sorba állíttathatnak. Óhajtanánk, hogy az újabb időben az ángoly és német tudósoktól különös szorgalommal mívelt, és nagy nyelvértőktől olly fontosnak tartatott szanszkrit-nyelv, valamint a' persa és török eránt, nem külömben a' nyugotiak közűl legalább a' német, ángoly, frantzia, olasz és spanyol nyelv eránt az Encyclopaediának végtzéljához alkalmaztatott említés tétetett volna, 's ezen nyelvek' fővonásai elő volnának adva. Épen nem volt volna szükséges, mindenikről olly hoszszu szakaszokban értekezni, a' millyenekben Sz. Úr a' tőle különös tekintetre méltóknak tartatott nyelvekről értekezett, 's ollyan tárgyak' megmagyarázásához is hozzá fogni, mellyeknek fejtegetése egyedűl a' grammatika írónak kötelessége. A' mellett némellyeket elhágy a' Sz., a' mellyek munkájában említést érdemlettek volna. Szóval sem érinti a' számkivetés előtti 's utánni 'sidó nyelv között való külömbséget, úgy szinte az arabs nyelvnek nevezetességét és hasznát sem, mellyet az Európaiak annak tanulásából vehetnek; egészen elhallgatja a' syriai és chaldeai nyelvnek közelvaló atyafiságát, melly mind a' kettő az aramai dialectus' közönséges nevezete alatt foglaltatik, és tsak hijjánosan adja elő a' 'sidó, aramai és arabs nyelveknek egymáshoz való viszonját gazdagságokra 's kimíveltetésekre nézve. 's a' t. Megelégedett a' különkülön nyelvekről szólló tanítókönyvekből készített kivonattal, mellyben gyakran a' magyar nyelvnek más keletiekkel való atyafiságára figyelmetessé tesz; de kár, hogy elegendő nyelvbéli es-

méretekkel nem bír. — Ezen közönséges észrevételek után következzenek már a' különösek.

A' 90-dik és 91-dik lapon Hasse 'sidó grammatikájából egynehány olvasási regulákat közöl a' Sz., mellyekkel Hasse, minekutánna az előljáró §-sokban a' consonansokról szóllott, mellesleg oktatást ád a' 'sidó textus' olvasására hangzódó jelek nélkűl. Megengedi a' Rec., hogy ezen regulák grammatikai tanítókönyvben, mellyben egyszer'smind mind azt előadva találjuk, a' mi azoknak megvilágosításához 's helyes használásához kivántatik, a' magok' helyén vannak; de valóban senkisem keresi azokat Encyclopaediában, a' hol azon tzéljokat, hogy az olvasót a' 'sidó olvasásra, még pedig a' mostani vocálisoknak elmellőzésével tanítsák, egészen eltévesztik. Hiszen maga a' Sz. Úr is mindjárt ezt teszi hozzá, hogy „ezen helyes szabások szerént, ha kivált a' nyelv' grammatikáját is értjük, és az eredeti gyökérszókat is esmérjük, 's a' szók' származási törvényeit tudjuk: a' régi 'sidó írást (de a' syriait, arabsot is némelly változásokkal) olvashatjuk minden hangzódó pontozások nélkűl is". És ez épen az, a' mi Rec. véleménye szerént a' 'sidó írás' helyes olvasására elmúlhatatlanúl megkivántatik; sőt, a' ki ezt tudja, egészen is ellehet ollyan szabások nélkűl; a' ki pedig egyedűl ezeket követi, bizonyos, hogy számtalan szavakat roszszúl fog olvasni. A' jelenlévő encyclopaediai bévezetés pedig, akármelly bő legyen is az, korántsem elégséges arra, hogy abból a' 'sidó grammatikát megérteni tanuljuk. Még az is hozzá járul, hogy ezen regulák, mellyek már magokban sem mentek minden ellenvetéstől, a' mint azokat Ny. Úr hazafiaival közli, nintsenek igen helyesen kitéve. A' 2-dik regula p. o. ő nála így van: „Az Aleph, Waw, Jod hangzódók (§. 35. III. 2 szerént) valamint a' szó végén He és a' közepén Cheth, Ajin rövid a-val mondatnak ki." E' szavak nem engednek más értelmet, hanem hogy az első három hangzódók (helyesebben hangzódó betűk) is

(§. 35. III. 2 szerént) rövid a-val mondatnak ki. Ezen különös értelmet a' helytelenűl tett parenthesis' jele okozta, 's azt kellene a' szóknak jelenteni, hogy azok a' betűk úgy mondatnak ki, mint §. 35. III. 2. tanítja. Nem lehet tzélunk az egyes regulákat, a' mint azokat Hasse grammatikájában olvassuk, e' helyen nyomosabb vi'sgálás alá vetni; de ezen egész törvényszert tekíntetbe vévén, általjában kétségbe hozzuk, ha szabad e' a' bévett masorethikai pontozást, mellyet fontos okokra nézve helyesnek tarthatunk (lássd Geſenius Geſchichte der hebräiſchen Sprache und Schrift a' 207-dik és köv. lap.) de a' mellyet Ny. Úr (§. 37.) tsak játéknak nevez, szükség nélkül elhagyni 's e'féle igéket, mint הַשַּׁמִּים, הַמִּים Hasse és Ny. Úr szerént kimondani h a s s a m í m (91. lap), h a m m í m (92. lap), e' helyett: h a s s a m á j i m, h a m m á j i m (וּרוּחַ tsak Ny. Úr olvassa a' 3-dik regula szerént v r u á c h, e' helyett: v r ú a c h), még pedig a' nélkűl, hogy más olvasási rendszert állandóan követnénk, a' Szegolat formájuakban a' tónt majd az utolsó szótagra (mint a' 91-dik lap ezen szókban: t o h ú, v b o h ú), majd az utólsó előtt valóra (lássd a' 92-dik lap. ezen szókat: m e r a c h é p e t, d é r e k) tévén, nem külömben אֱלֹהִים majd a l o h i m (91 lap), majd e l o h i m (92 lap) olvasván. — A' 38-dik §-hoz Gesenius szerént (Lehrgeb. der hebr. Spr. 68 lap és Geſchichte der hebr. Spr. u. Schrift 191 lap) ezt a' jegyzést teszszük, hogy sok 'sidó grammatika író tanítása szerént a' S w a m o b i l e úgy hangzik, mint az utánna következő vocális. Az ó testamentom' LXX. fordítói is több 'sidó szavakat e' regulával megegyezőleg tettek által görögre, p. o. Σολομών, Σόδομα, Σαβάωθ, és hasonlóképen a' magyarban is a' felvett segédhangzódó a' fő vocálissal többnyire megegyez, p. o. ezen szavakban: görög Grieche, keresztyén, Chriſt; garas, Groſchen; goromba, grob és sok másokban. — A' mi a' 94-dik lap. 9-dik és köv. sor. mondatik, abból az következnék, hogy a' Beth, Gimel, Daleth, Caph, Phe és Taw betűk

tsak a' Dáges lene-t vehetik fel, és sohasem a' Dáges forte-t, holott számtalan példák az ellenkezőt bizonyítják. — Nagyobb fontosságu volt volna a' 96-dik lapon a' Chaldeai (vagy inkább általjában az aramai) nyelv' különböztető jeleinek egy kevéssé környyűlállásosabb előadása, mint a' 95-dik lap. több 'sidó accentusok' neveinek közlése, vagy a' 99-dik lap. a' syriai vocálisok' hoszszának vagy rövidségének említése, vagy a' 107-dik lap. az arabs nyelvben szokásban lévő helyesírási jelekuek megmagyarázása. 's t. e'f. — §. 101. 7 és 8 négyszer akadunk a' Memnek azon formájára, mellynek a' szó' kezdetén és közepén van helye, a' Mem finale helyett. A' 8-dik szám szerént a' Dualis' végzete im, e' helyett: ájim. — A' 102-dik §-usban ezt mondja a' Szerző: A' Hasonlításban (comparatióban) a' mással érthető eleibe מִן inkább mint מ (mintha két egymástól egészen különböző szótskák volnának) tétetvén, 2-dik léptső (comparativus gradus). Tehát a' mássalérthető eleibe tétetik ezen részetske? Hiszen akkor ezen szavak: mitsoda édesebb a' méznél (l. Birák' könyv. 14, 18.) 'sidóúl így volnának: Ma mimmathok d'bas; a' mi a' 'sidóban nem hangzik egyébként, mint mikor valaki németűl így szóllana: Das iſt mir vor lieb vielen andern Dingen, e' helyett: das iſt mir lieb vor 's a' t. A' Sz. Úrnak ezt kellett volna mondani: A' 'sidó comparativus úgy jelentetik ki, hogy az öszvehasonlított szó eleibe mintétetik. Ugyan azon §-ban elhallgatja épen azokat a' szóllás formákat, mellyekkel a' superlativus' kijelentésére kiváltképen élni szoktak a' 'Sidók; az általa emlittettek inkább tsak nagyobbító jelentésüek. (Intensiva) L. Geſenius Lehrgeb. 's a' t. §. 180. — Tsak a' helynek szűk volta miatt tartóztatja magát meg a' Rec. mind azon hibák' előszámlálásától 's megigazításától, mellyekre a' 202-ik és követk. lap. a' hangzódó pontozásra 's a' többi olvasási jelekre nézve akadt. Nehéz meghatározni,

mennyit kelljen közűlök a' könyvnyomtatóra rónni; de legalább az illyen hibákat, mint a' 203-dik lap 2-dik sor. אנכנו és נכני (mi), caph betűvel cheth helyett; a' 4-dik és 6-dik sor. אתמ és המ (ők), e' helyett: הם, אתם; lássd ugyan azt a' feltserélést a' 204-dik lap. 2-dik sor. és még egynehányszor ugyan azon a' lapon; 205 l. 8 sor. השאמים (az ég) felesleges alepphel, 's a' t. a' Sz. Úrnak tulajdoníthatjuk. — A' 206-dik lap. 3-dik és köv. sor. ezt olvassuk: „Ha néha (háromnál) kevesebb betűjü gyökerek állnak elő, az ollyan igék hijjánosok (defectivum)." De a' legjobb grammatika írók hijjános igéknek (verba defectiva) azokat hívják, mellyek minden formákban nintsenek szokásban. (Lássd Gesenius hebr. Grammatik, 10-dik kiadás, 77. §. Mind ezek pedig, mind a' r e n d e t l e n igék, mellyeket itt a' Sz. Úr azokkal feltserélt, három gyökérbetűből állanak, és ha némelly rendetlen igékben egyik közűlök kiesik, nem mondhatni, hogy az illyen igéknek g y ö k e r e i háromnál kevesebb betűből állanak; mert e'féle igegyökerek épen nintsenek a' 'sidó nyelvben. — A' 107-dik §-usban a' rendetlen igékre nézve ezt mondja a' Sz.: „Ha vagy a' három gyökérbetű hibáz, vagy nyugszik, vagy torok betű valamellyik, vagy ha több háromnál: négyféle tökéletlen 'sidó igék jőnek elő. „Emberi képzelődésnél több kivántatik a'hoz, hogy valaki ollyan rendetlen 'sidó igét gondoljon magának, mellyben mind a' három gyökérbetű hibáz vagy nyugszik, 's bár tsak tetszett volna Ny. Úrnak legalább egyet szemünk eleibe állítani. De könnyü általlátni, hogy a' Szerzőnek így kellett volna mondani: Rendetlen igék jönnek elő, ha e g y i k a' h á r o m g y ö k é r b e t ű k ö z ű l kettőnek öszvemondása vagy más nyelvbéli különösségek által kiesik, vagy ha e g y i k k ö z ű l ö k nyugvó betű (litera quiescibilis). Azokra az igékre nézve, mellyekben torokbetű van, azt kell megjegyezni, hogy egyedűl a' hangzódó pontok' tételében távoznak el a' rendes igétől. — A' 211-dik lapon a' gyökér' kikeresésére egynehány

regulák adatnak. De a' ki a' nyelvnek grammatikai alkotmányát már esméri, ezen regulák nélkül is feltalálja a' szók' gyökereit; az a'hoz még nem értő tanulót pedig a' velek élés inkább elbódítja, mintsem neki útat mutatna.

El nem gondolhatni, mi nemü olvasók' számára vette légyen fel a' Sz. Úr Encyclopaediájába ezeket 's több efféléket illyen formában, midőn mind ezek a' 'sidó nyelvről értekező mindegyik tanítókönyvben helyesebben 's pontosabban találtatnak előadva; a' dologhoz értőt megsértik a' sok fogyatkozások 's hibák, mellyekre mindenütt akad; azt pedig, ki még nintsen béavatva a' nyelvbe, az illyen encyclopaediai bévezetés és útmutatás tsak eltántorithatja az igaz útról. Ugyan ezeket mondhatjuk a' syriai 's arabs nyelvtudományt magokban foglaló szakaszokról is.

A' 109-dik §-usban érinti a' Sz. a' 'sidó nyelvtudomány' históriáját, mellynek summás előadásában az olvasót Gesenius' ezen tzimü munkájára: Geſchichte der hebräiſchen Sprache und Schrift, Leipz. 1815. utasíthatta volna. A' 'sidó nyelv' grammatikái között éppen azokat, mellyek a' legnevezetesebbek 's mellyek nélkül az, ki a' nyelvet alaposan tanulni kivánja, aligha ellehet, hallgatással elmellőzte, tudni illik: Lehrgebäude der hebräiſch. Sprache von W. Geſenius (Leipz. 1817.) és ennek kisebb 'sidó grammatikáját (1813; 10-te Aufl. Halle 1831); nem külömben: Kritiſche Grammatik der hebr. Sprache, ausführlich bearbeitet von G. H. A. Ewald (1827), és ugyan ennek kisebb 'sidó grammat. (1828). A' szótárak között Simonis' 'sidó — deák szókönyve is említést érdemlett volna, mellyet Eichhorn után a' legújabb időben (1828) Winer megjobbítva és megbővítve adott ki. Gesenius' kisebb szókönyve (hebr. Deutſches Handwörterbuch — ein Auszug aus dem größern Werke. Leipz. 1815), mellyet, úgy látszik, a' Sz. Úr nem is esmer, noha annak a' kezdő legnagyobb hasznát veheti, már 3-szor jött ki 1828. Ennek legújabb szótárából (Thesaurus lingvae hebraicae) eddig tsak

az első darabnak első része jelent meg (Lipsiae 1829).

A' 99-dik lapon a' syriai vocálisok' jeleire találunk, mellyek közűl némellyeket alig esmernénk meg, ha neveik melléjek nem volnának irva. Helyesebben vannak előadva a' könyvnek végén lévő táblán, mellyről alább lesz a' szó. — Lap. 218,2 annak megmagyarázása végett, miképpen származik a' syriai nőnemü bisó a' himnemü bis-tól, például hozatik elő a' német mássalérthető böß masc. böſe fem., holott a' német szóban az e a' hímnemühez is (böſe) tartozik. — Lap. 219. sor. 2 amron helyett omron kellene lenni. — A' status emphaticus-nak, melly a' syriai és chaldeai nyelvnek tulajdona, példáját a' Sz. Úr (§. 111,6) ezen magyar constructióban találja: Mi atyánk! a' te neved 's a' t. holott így is mondhatnánk: Atyánk! szenteltessen meg neved. A' Rec. ellenben úgy véli, hogy ezen két nyelvbéli tulajdonságok egymástól természeteknél fogva külömböznek, és hogy így egymáshoz való hasonlatosságokról nem is lehet szó; különben ugyan azon jussal igen sok constructióban, mellyben valamelly szónak különös ereje van, az Aramaiak' status emphaticusa találtatnék. De ha illyen principiumok szerént nyelvbéli hasonlatosságokat akarunk felkeresni, végtére majd minden a' világban találtatható nyelveket atyafiságosoknak kell mondanunk. A' status emphaticus-t, a' mint tudva van, akkor használják az Aramaiak, mikor más nyelvekben articulussal élünk, melly éppen nem találtatik a' syriaiban; csak hogy idővel annak ezen eredeti rendeltetését elhagyták és gyakran a' status absolutus helyett 's meghatározatlanúl is éltek vele. A' magyar szóllásformának tulajdona ellenben abban áll, hogyha valakinek valamit birtokúl tulajdonítunk, a' birtokos névmássa helyett, ha ezen kellene lenni az erőnek, nem csak a' ragasztékos személyes névmássát (mellyet mások Pronomen possessivum concretum-nak hívnak,)

a' tulajdonított tárgy' végéhez kaptsoljuk, hanem még az elválasztott személyes névmássát is (Pronomen person. separatum) a' tárgynak eleibe teszszük. Ott tehát az articulus' kipótolásáról van a' szó, itt a' birást jelentő névmássairól. A' magyar constructióhoz sokkal hasonlóbbnak tartja a' Rec. azon 'sidó szóllásmódot, a' hol a' személyes névmássát, hogy különös erővel bírjon, in casu obliquo kétszer kellene tenni, de másodszor a' Suffixum helyett a' Pronomen separatum tétetik; így Király. első könyv. 21,19: את־דמך גם אתה sangvinem tui, immo tui, a' te véredet. Zsolt. 9,7: וכלם המה אבד periit memoria eorum, eorum, elveszett az ő emlékezetek. *) Lássd Gesenius Lehrg. der hebr. Spr. 727 lap. — A' 112-dik §-ban példáúl hozza fel a' Sz. miphum (szájtól), mint Ablativust, mellyet a' Syriaiak részetskék' segítségével tesznek ki. De, a' mint látszik, nem emlékezett arra, hogy a' syriai nyelvnek nints kettőztető jele (Dáges), melly egyéb semiticus dialectusokban van; nem külömben, hogy azon részetske a' syriaiban nem min, mint a' 'sidóban és chaldeaiban, hanem men. A' példának tehát így kell lenni: men phum vagy phumo. L. Jac. 3,10. Peschito. Ugyan azon §-ban olvassuk: „A' hasonlítások' léptsőji a' syriai nyelvben ki nem jelentethetnek, hanem többnyire erre nézve min (ird: men) mint részkével élnek.“ És így még is kijelentethetnek; lássd ezenkivűl Hoffmanni gramm. syr. §. 116. De a' Sz. Úr azt akarta mondani, hogy nintsenek a' Syriaiaknak a' Comparati-

*) A' Rec. mind ezt, mind a' többit már leírta volt, midőn Révai magyar grammatikájának azon szakaszát, mellyben a' névmássairól értekezik, általolvasván azt találta, hogy már ezen nyelvtudós ugyan ennek a' 'sidó constructiónak az említett magyar szóllásmódhoz való hasonlatosságát jegyezte meg. (Lássd Révai elaboratior grammatica hungarica. Vol. I. Tom. I. pag. 482.)

vus' és Superlativus' kijelentésére különös grammatikai formáik. Azon részetskének pedig nem tsak tsupa nevét kellett volna említeni, hanem legalább a' jelentését is; kivált mivelhogy más nyelvekben is a' Comparatióban néha ugyan azon értelmü részetskével szoktak élni. Mert men itt annyi, mint prae, és ennek segítségével az aramai és 'sidó nyelvben az öszvehasonlításnak viszonjai szinte úgy tétetnek ki, mint mikor a' deákban mondjuk: prae nobis beatus (Cic.), vagy a' németben: ſchön vor Allen. — A' 113-dik §-usban a' syriai li neked által van kitéve, e' helyett: nekem. Ugyan azon §-ban talám nyomtatásbéli botlás által a' 3-dik nőnemü személynek ragasztéka a' többesben non, hen helyett. — A' syriai nyelv' tanulására hasznos, de a' Sz. Úrtól egészen elhallgattatott segédeszközök ezek: Joh. Jahn's Aramäiſche oder Chald. u. Syr. Sprachlehre Wien 1793. Andr. Oberleitner: Joannis Jahn elementa Aramaicae seu Chaldaeo — Syriacae lingvae. Viennae 1820. J. Sewerin Vaters Handbuch der Hebr. Spr. Chald. u. Arab. Grammatik: 2te Ausg. Leipz. 1817. Kiváltképpen: Andr. Theoph. Hoffmanni Grammaticae Syriacae libri III. Halae 1827. Továbbá: Chrestomathia Syriaca. Ed. G. Guil. Kirsch, Hofae, 1789. Chrestomathia Syriaca una cum glossario Syriaco — latino huic chrestomathiae accommodato ab Andr. Oberleitner, Viennae. 1826. Glossarium chrestomathiae Syriacae J. D. Michaelis accommodatum a Car. Doepke. Göttingae 1829. Lássd ennek bővebb literaturáját Hoffmann' Syriai grammatikájában, 5-dik §.

A' 108 és 109-dik lapon a' Sz. az Elif, Waw és Je arabs betűk' elváltozásait érinti; de az ezeket illető regulák azon kivül, hogy a' dolgot nem merítik ki, részből még hibások is. Mert mindjárt az első regula ezt mondja: „Az Alif változik jévé, ha alatta kesre van, és wauwá, úvá vagy óvá, ha felette damma.“ E' regula szerént p. o. a' 4-dik formának Passivumja a' kabala igétől nem volna okbela, hanem wokbela (!) Meg kellett volna

jegyezni, hogy Elif az említett módon tsak a' szó' közepén változtatik el. A' regulának második része sints helyesebben kitéve. Mellyre nézve azt, ki azon betűk' elváltoztatásaival megesmérkedni kiván, az arabs grammatikákra utasítjuk. — §. 117,2 az arabs jadun helyett deák betűkkel van irva jalun, kéz; jalin, kézé; jalan, kezet; nem külömben a' táblában arabsokkal. — A' the végzés, mellyet a' Sz. §. 117,3 mindég a' nőnem' jelének állít, tsak többnyire az, mert vannak némelly ugyan azon végzetü hímnemüek is, mint Chalifaton. A' 3-dik szám alatt továbbá ezt olvassuk: A' the végzés is a' hasonlítás 2-dik és 3-dik gráditsainak, és az alif, ain; (vagy Semicolon nélkül: az alif, ain) a' mássalérthetők nőnemü végzete. A' Sz. Úr' ezen szavai a' Recensensnek mesének lenni látszanak, mellynek megfejtésére legalább azok az arabs nyelvről szólló tanítókönyvek, mellyek kezénél vannak, nem voltak elégségesek. Tsak annyi világos előtte, hogy némelly, nem pedig minden mássalérthetők a' nőnemben Elifre végződnek; a' többire nézve azon kéréssel folyamodik a' Sz. Úrhoz, hogy a' dolgot világosítsa meg neki példákkal. — Ugyan azon §. 4-dik száma szerént a' többesnek nőnemü végzete athu, e' helyett: athun, holott azzal tsak akkor szoktak élni, mikor a' szó articulus által határoztatik meg, vagy mikor Genitivus következik utánna. Mind e' helyett tett volna inkább a' Sz. említést az úgy nevezett tört többesről (pluralis fractus), melly nem hozzáragasztott képzők, hanem a' szók' vocálisainak elváltozásai által jelentetik ki 's melly által az arabs névszók olly sokféle formákban jelenhetnek meg. — A' 229 lap. 6 sor. athuma van, e' helyett: anthuma és huba, homa helyett; úgy látszik, hogy ezen utóbbira nézve a' Sz. az olvasásban a' Mim betűt a' B e-vel tserélte fel. Ugyan azon a' lapon az arabs határozó névmássa ez; la, li, e' helyett: dsa, dsi; talám a' Dzal-t Lám-nak nézte. —

A'

A' 232-dik lap. a' jövendő időre nézve ezt mondja a' Sz.: „Ha ez előtt ma áll, tészen jelenvalót. Ha am vagy amma, nem, mégnem, van előtte, elmúltat tészen.“ Ezen megjegyzés a' nyelvtanulót arra viheti, hogy jaktolu így fordítsa: fog megölni, ma jaktolu pedig így: megöl (?). Elfelejtette a' Sz. Úr, hogy ma tagadó részetske. A' mi a' többit illeti, feltserélte a' Lam betűt az Eliffel; mert am és amma helyett lam és lamma kellene lenni. — Annak érdeklése helyett, hogy millyen vocálisa vagyon a' jövendő idő' középső gyökérbetűjének, megjegyzésre méltóbb volt volna a' jövendő idő, külömbféle módosításainak (Futurum antitheticum, apocopatum, paragogicum) említése, mellyek által a' nyugotiaknak foglaló és kivánó módjaik pótoltatnak ki. — Az Imperativusban nem a' középső betűnek van Dsezmája, a' mint Sz. Úr a' 233-dik lapon állítja, hanem az elsőnek. Azt sem kellett volna elhagyni, hogy annak a' rendes ígék' első formájában az Elif unionis szokott eleibe tétetni. — §. 121,1 így kezdődik: A' 'sidó ל, itt (t. i. az arabsban) al, az articulus. De a' zsidó articulus' formája nem a' tsupa Lamed, hanem ה, melly ebből: הל vette eredetét, és ennek megfelel az arabs al. — A' 236-dik lapon grammatika szerént fejtegeti a' Sz. ezen arabs szót: biardi, mellynek Nominativussa ardon, és azt mondja, hogy ennek „a' bi miatt a' Genitivusban kell lenni így: biardin, de épen azért az Ennezés (Nunnatio) elmarad.“ Rec. ellenben úgy tartja, hogy a' Nunnatio nem azért marad el, minthogy ardon a' Genitivusban van, hanem mivel Genit. következik utánna; melly esetben a' Nominativusban is, az Acusativusban is elkellene azt hagyni. — Ezen igét: kanathi a' Sz. (238 lap.) egyenesen az elmúlt idő' 3-dik nőnemü személyének nézi, holott ez tsak kanath. Meg kellett volna jegyezni, hogy a' th azért mondatik ki kesrével, mivel a' következő szó az öszvekötő Eliffel kezdődik. — Thazid

(239 lap.) a' jövendő időnek nem 3-dik, hanem 2-dik személye. — Az arabs nyelv tanulására való segédkönyvek is igen hijjánosan vannak felszámlálva. Ha mindnyájokat meg nem nevezte volna is a' Sz., legalább a' legújabbakat 's legnevezetesebbeket nem kellett volna elhallgatnia. Mindenek felett tehát figyelmetessé teszszük őtet a' következő munkára: De Sacy grammaire arabe, 2 Tom. Paris, 1810; 2-dik kiadás 1831. Ezt követte nagyobb részént Rosenmüller ezen tzimü munkájában: Institutiones ad fundamenta lingvae Arabicae. Accedunt sententiae et narrationes arabicae una cum Glossario arabico-latino. Lipsiae 1818. Tychsen' arabs grammatikája 1823-ban jelent meg e' tzim alatt: Grammatik der arabiſchen Schriftſprache für den erſten Unterricht, mit einigen Auszügen aus dem Koran. A' legújabb arabs grammatikát Ewald, Göttingai Professor készíti (Grammatica critica lingvae arabicae. Vol. I. Lipsiae 1831.) A' legtökélletesebb szókönyv Goliustól van; mert a' legújabb, mellynek szerzője Freytag, Bonni Professor, még nem jött ki egészen. A' leghasznosabb olvasó könyvek ezek: De Sacy chrestomathie arabe, 3 Tom. Paris, 1806, mellynek 2-dik kiadása 1826, 27 jelent meg. Kosegartenii chrestomathia arabica. Lipsiae. 1828.

Öszvehasonlítván a' tudós Sz. Úrnak a' keleti nyelvek körűl fáradozásait a' deák grammatikákból szedegetett jegyzéseivel, ezen utóbbiakat az elsőknél sokkal helyesebbeknek és igazabbaknak találjuk. Ezeket tehát elhallgatván, a' különös grammatikának utólsó szakaszára megyünk által, melly a' görög nyelvesméretről szóll. Ha az eddig vi'sgáltakban azt kellett szerzőnknek szemére vetnünk, hogy azon irományok közűl, mellyekkel kútfők gyanánt élt, nem kereste ki a' legújabbakat és legjobbakat: a' jelenlévő szakaszra nézve legalább azt helyben hagyhatjuk, hogy jó vezérre bízta magát; mert az előadottaknak kútfejét nyomozván, észrevehetni, hogy szorosan követte Buttmann' grammatikáját. De itt is méltán azt a' kifogást tehetjük, hogy nem

elég vigyázattal 's gonddal fogott a' dologhoz, 's egyszer'smind, hogy a' textus' tisztaságára kevés figyelmet fordított. Mindenek felett megsérti szemeinket az Accentusok' és Spiritusok' önkényes és gond nélkűl való feltétele vagy elhagyása; az elsőbbeket hagyta volna el inkább egészen, mintsem hogy némelly szavakra feltette, másokra nem, vagy hogy az egyik Accentust (a' Circumflexust) jobban megbetsűlte mint a' többit. — Az Accusativus pluralis' végzete az első ejtegetésben ας, nem ᾶς (l. 267 lap.). A' Sz. Buttmann' grammatikájában az α felett lévő nyújtást jelentő horizontalis vonásotskát a' Circumflexussal tserélte fel. — A' 275 lap 17 sor. Buttmanntól ezen felhozott példát: ὄικον ᾠκοδόμησα, így fordítja: a' házban laktam. — A' 277 lap. utólsó sora szerént a' 2-dik Aoristus' 3-dik többes személyének végzete a' tselekvő forma' jelentő módjában nem tsak ον, hanem αστι is (?). — Miképen szokott légyen Ny. Úr kútfejeivel élni, azt a' többi között a' 150-dik §-us' 2-dik száma alatt is megmutatta, a' hol Buttmannak azon jegyzését, (lásd ennek Griechiſche Schulgrammatik, 5te Aufl. §. 88, 5.) hogy a' kivánó mód' jegy betűje Jota, és hogy az első személyének végzete a' tselekvő formában vagy μι vagy ην, mellyre példáúl hozza elő: τύπτοιμι és τιθείην, illy módon szélesíti ki és tökélletesíti: A' kivánó mód (tehát általjában minden formában) jegy betűje ιοτα, ι (ird: ἰῶτα); vagy οιμι, οις, οι; vagy ειην, ειης, ειη végzetekkel hajtogattatik. Tehát arra sem emlékezett, hogy a' kivánó mód' első aoristusának a' végzete a' tselekvő formában αιμι és a' középformában αίμην, nem külömben, hogy a' szenvedő és a' középformában a' kivánó módnak némelly ideji οίμην végzetüek? Egyedűl a' feljebb említett két példák által vitetett ezen állításra.

A' könyvnek' végén találtató tábla a' 'sidó, syriai és arabs betűk' öszvehasonlító előadását foglalja magában, úgy szinte több syriai és arabs betűkkel irt szavakat és öt arabs példabeszédet, mel-

lyekre a' textusban, a' hol ezen szavak mind deák betűkkel vannak nyomtatva, utasíttatnak az olvasók. A' syriai betűkre nézve, a' mint azok itt levannak ábrázolva, a' következendőt kell megjegyeznünk: a' Jud finale tökélletesen a' Nunhoz hasonlít és ettől semmi által sem külömböztethetik meg; jobbára nem könnyen megesmerhető a' Teth, és az Olaf nem mindég eléggé külömböz a' Zaintól, valamint az Ee finale a' Lomad finale-tól; a' másik Ee a' többihez képest igen nagy és a' Lomadnak azon formájához hasonlít, mellyet más nyomtatásokban találunk. Ezenkivűl a' syriai betűk' külömbféle formáit is, a' mint a' szónak vagy kezdetén, vagy közepén, vagy végén állanak, nagyobb pontossággal kellett volna előadni, melly tekíntetben a' Sz. Úr az arabs betűkre nagyobb gonddal ügyelt. Mert némelly betűk' kezdő és végző formái egészen hibáznak; így ezeké: Cheth, Mim, Semcath, Kof, Schin, és egynehány szavakban ezek a' formák egymással feltseréltetnek; így ezen betűk' syriai irással nyomtatott neveiben: Mim, Nun, Qooph (Kof), Schin, nem külömben a' 12-dik és 13-dik szám alatt lévő szavakban: phum és miphum (inkább: men phum). A' 3-ik és 4-ik szám alatt van bich, bicho, e' helyett: bis, biso. — Valamivel helyesebben vannak kitéve az egyes arabs betűk' formái, homályosabban a' szókba való öszveköttetésekben, mellyek közül némellyeket tsak a' textusban deák betűkkel megmagyarázott kimondások' segítségével olvashattunk.

A' Rec. ezen új Encyclopaedia' első kötetének említett szakaszairól való észrevételeit bérekeszti és igen fájlalja, hogy olly sok hibákra akadván azokról kedvezőbb ítéletet nem hozhatott, 's őszintén óhajtja, hogy a' munka' következendő darabjai a' kritikusnak alapos ellenvetésekre kevesebb alkalmatosságot adjanak.

Dr. Toepler Eduard.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus; aus dem Mongolischen übersetzt, und mit dem Originaltexte, nebst Anmerkungen, Erläuterungen und Citaten aus andern unedirten Originalwerken herausgegeben von Isaac Jacob Schmidt, Doctor der Philosophie, Ehrenmitgliede der Asiatischen Gesellschaft in Paris und correspondirendem Mitgliede der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften in St. Petersburg. Auf Allerhöchsten Befehl. St. Petersburg, 1829. Gedruckt bei N. Gretsch. Leipzig, bei Carl Cnobloch. 4-ed rétben, I—XXIV, 509. old. Ajánlva I. Miklós Orosz Tsászárnak.

Mennyire igaz legyen az a' tapasztalás, hogy tsak azon Nemzetek kerülik-el a' Tudós Világ figyelmét, mellyeknek Nemzeti Nyelven régi Íróik nintsenek, eleven tanuja ismét e' jelen Könyv. A' Mongolok, hajdan a' Félvilág Rettentői, ma hírre 's névre nézve tsekély tekéntetben élnek, 's úgy szólván föl sem vétetnek a' Tudós Seregtől. Mindazonáltal mióta köz tudomásra jött, hogy nekik vagyon egy nemzeti nyelven íratott régi Történeti Munkájuk, azóta ohajtva várták az Európai Tudósok, hogy a' Mongol Históriának e' Kutfője mentől hamarább napfényre botsáttassék.

Ha valami ezer meg ezer akadályokkal vala öszszeköttetve, úgy bizonyosan fölötte bajos volt e' Kivánság és Kérelem teljesittetése, 's nem is lehetett volna ezen ohajtás sikerét reményleni, ha a' Fölséges Orosz Tsászárnak több ízben kinyilatkoztatott nagylelkü Bőkezüsége keresztül nem tört volna mindenféle nehézségeken. Épen azon költséges időszakaszban, mellyben a' Török Háboru sulyai nehezkedve terhelék az Orosz Köz Kintstárt, a' Tudomány Országát terjeszteni vá-

gyó I. Miklós Orosz Tsászár irígyelhető pazarlással Tiz Ezer Rubelt adata a' Tudós Schmidt Isák Jakabnak olly meghagyással, hogy Szanang Szetsen régi Mongol Történetíró munkáját ne tsak német fordításban, mint szándékozott, adnáki, hanem egyszer'smind magát a' Mongol Könyvet is eredeti nyelven esmértetné-meg, a' német fordítással oldalaslag lenyomtatva, Európa Tudós Férfiaival. Igen nemes és valóban Tsászári Méltósághoz, Fényhez és Értékhez illő Rendelés! — Tsak így jelenhetett-meg a' sok költséget kivánt könyv, mellyet itt röviden megesmértetek.

Szanang Szetsen Mongol Történet Könyve inkább az Ásiai Mongol Történeteket világositja-föl, mint sem (a' mi reánk Európaiakra nézve bizonyosan fontosabb lett volna) a' XIII-dik Századi Mongol Történeteket, vagy is az Öseinktől úgy hivatott Tatárjárás Időszakaszát. Vagyon mindazonáltal még is benne valami, a' mi fénysugárt ereszthet a' Magyar Nemzet Történeteire is. És ez az, a' miért főképen figyelmesekké akartam e' munkára tenni Hazámfiait és a' Külföldet is.

Joinville János, Szent Lajos Frantzia Királynak Életírója a' II-dik Rész 19-dik Fejezetében beszéli Szent Lajosról Stilting János deák fordítása szerént: „*Interea, quando Rex Accone subsistebat, ad eum venerunt nuntii* ***PRINCIPIS BEDUINORVM****, qui se nominabat Senem Montis. Rex, audito mane sacro, intelligere voluit, quid sibi vellent significare nuntii* ***PRINCIPIS BEDUINORVM****. Cum ad Regem venissent, sedere eos jussit, ut nuntium sibi commissum eloquerentur: coepit princeps, qui illic erat praesens, ex Rege quaerere, utrum non nosset dominum suum Montis Principem? Rex ei respondit non nosse: nam eum nunquam vidisse, audivisse tamen de eo loquentes. Tunc Princeps Regi dixit: Domine Rex, quandoquidem de Domino meo loquentes audivisti, vehementer miror, te ei non misisse*

tanta ex tuis dona, ut eum tibi amicum conciliaveris; quemadmodum faciunt GERMANIAE IMPERATOR, REX HUNGARIAE, SOLDANVS BABYLONIAE, multique alii Reges ac Principes, SINGVLIS ANNIS: quia satis norunt, se sine ipso non posse perdurare, aut vivere, nisi quamdiu Domino meo placuisset." *)

Beduinusoknak vagy Bedewiknek, nevezi a' mostani Szólásmód azon számos Muhammedánus Népséget, melly Arábia, Aegyptus és Éjszaki Afrikának Pusztavidékeit lakja, 's maga e' nevezet szinte Pusztailakost jelent. **) Ha ez így vagyon, a' minthogy a' közvélemény szerént így vagyon, méltán kérdezhetni, mitsoda Beduinus Fejedelem lehetett az a' Fejedelem, kinek a' Német Tsászár, a' Magyar Király, a' Babyloniai Sultán 's több más Uralkodók Szent Lajos Frantzia Király időszakában (1226—1270) évenként nagyobb bátorság okáért nevezetesebb Ajándékokat küldöttek? Arábiával, Aegyptussal és Éjszaki Afrikával sem a' Német Birodalom, sem Magyar Ország (tenger választván e' Nemzeteket a' Beduinusoktól) ollyan érdeklésben nem voltak, nem is lehettek, a' melly Ajándék vagy igazábban Adóküldést vonhatott volna maga után.

Megfejti e' valóságos Kúnkötést Szanang Szetsen Mongol Történetkönyve, midőn arra oktat bennünket, hogy a' Mongolok a' XIII-dik században kezdettek tsak Mongoloknak neveztetni, előbb pedig Bèdè nevet viseltek. Ezeket olvashat-

*) Acta Sanctorum Augusti ex Latinis et Graecis aliarumque Gentium Monumentis, servata primigenia veterum scriptorum phrasi, collecta, digesta, commentariisque et observationibus illustrata a Joanne Pinio, Guilielmo Cupero, P. M. Joanne Stiltingo. Venetiis, 1754. fol. Tomo V, pag. 730. — — Cf. Collection complète des Memoires relatifs a l'Histoire de France. à Paris, 1824. 8-o Tome II, pag. 324.

**) Sammlung der besten und neuesten Reisebeschreibungen. Berlin, 1766. 8-o S. 78. IV. Band. Cf. Clodii, Lexicon Turcicum. pag. 257.

ni Tsinggis Kánról a' 71-dik oldalon: „*Gleich darauf erhob Tschinggis Chaghan die, ursprünglich am Onon Strome aufgepflanzte, neunzipfliche weisse Fahne und die, gewöhnlich auf Deligün Buldagha aufgepflanzte, schwarze vierzipfliche Fahne seines Schutzgeistes, und ward der Herrscher der Vier hundert tausend des Volkes Bèdè. Und der Herrscher sprach: „Dieses Volk Bèdè, das tapfer und trotzig, ungeachtet meiner Leiden und Gefahren, sich anhänglich mir anschloss, das mit Gleichmuth, Freude und Leid die Stirne bietend, meine Kräfte vermehrte, — ich will, dass dieses, einem edeln Krystall ähnliche, Volk Bèdè, welches bis zum Ziele meines Strebens in jeder Gefahr die grösste Treue erwies, den Namen Köke Monghol* (KékMonghol nyelvünkön) *führen, und von Allem, was sich auf Erden bewegt, das Erhabenste seyn soll. „Von der Zeit an wird dieses Volk Köke Monghol genannt.*“ E' helyet tartják a' Tudósok Szanang Szetsen Mongol Krónikájában legtöbbet érőnek, 's úgy vélik, hogy ezen esméretet semmi más Író fönn nem tartotta.

Ha a' Bèdè nevezet egy volna a' Beduinus és Bedewi névvel, úgy nem volna nehéz kitalálni, kinek és miért küldött évenként nagyobb bátorság okáért sokat érő Ajándékot a' Német Tsászár, a' Magyar Király, a' Babylóniai Sultán és több Uralkodók. A' Mongoloktól nem ok nélkül félt és őrizkedett Európának napkeleti része. Mí Magyarok különösen századokig szenvedtük inségeit a' Tatár, helyesebben Mongol, Pusztitásnak.

Nehezen tsalatkozom pedig, ha egynek állitom a' Bèdè és a' Beduinus vagy is Bedewi nevet. Cancy Jósef Jerusálemi Hospitalárius Szerzetes 1252-dikben írja: „*Cum vero Soldanus Halapiae dictorum Babyloniorum adversarius manifestus in confectione praesentium in Damasco moraretur, totam terram detinens occupatam, ad quemdam locum, qui Casey nuncupatur, inter Gazaram et Daronem, contra dictos Babylonios duodecim*

millibus bellatorum, aliis tribus millibus exspectatis futuris ac venturis, in proximo dictis duodecim millibus adjungendis, licet dictorum Babyloniorum totum posse sex vel septem millibus armatorum, quorum partem obtinebant dimittere in partes Babyloniae pro defensione dictae terrae contra BEDDEVVINOS et alios indigenas minime numerum excedebant." *) Ekkor a' Babylóniaiaknak a' Chorasánt és Parthiát elfoglaló, 's e' tartományokban is lakott Mongolokkal voltak háboruik, kikre a' Beddevvinus nevezet mindenképen reájuk illik. Sőt, minekutána Parthia a' szomszéd Népektől Gebal, vagy is Montana néven hivatott, Joinvillének Senex (Senior), vagy Princeps Montis kifejezése egyenesen a' Parthiai Beddevvinus Fejedelmet illeti, ki szövetségben élt még ekkor a' Volga és Tánais folyók körül tanyázó, 's innend Magyar Országot gyakorta meglátogató Mongol Alfejedelmekkel. Egyéberánt miért hivattak épen a' Mongolok, és tsak ezek különösen hivattak-e a' Bèdè és Bedewi néven? azt meghatározni nem merem.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitás.*

Az 1832-diki Tudományos Gyüjtemény VIII-dik Kötetének 18-dik oldalán boldogult Kresznérits Ferentz Életében Főtiszt. Tudós Vass László Nagyváradi Deák Szertartásu Kanonok Úrnak azon Görög Leveléből, mellyet e' derék Hellennyelvbarát még Nevendék Pap és Logikus korában Görög Nyelven Kresznerits Ferentzhez, a' mi igen különös történet, írt, néhány sor kiadatott, de olly tetemes hibákkal, hogy szoros kötelességnek tartom a' Corre-

*) Matthaei Paris, Historia Major. Parisiis, 1644. fol. in Additamentis pag. 119. col. 2-da.

ctor hibáit itten nyilván megigazitani, ne hogy a' fontos tudósitás a' bokros hibák által szép érdemét veszeszsze. A' hol φιλεληνων áll, ott: φιλελληνων szovat; a' hol θεραπειναν áll, ott: θεραπειαν szovat; a' hol végre: εδελον áll, ott: εθελον szovat kell olvasni és helyheztetni. Igy, és helyesen állanak ezek az eredeti Levélben, melly ma Tiszt. Tudós Szilasy János Szombathelyi Professor Ur kezénél és birtokában vagyon.

Horvát István.

---

2. *Jutalom Tételek.*

* * *

A' magyar tudós társaság által 1831 és 1832-re kitett jutalomkérdések.

1831-re

Nyelvtudományi kérdés.

Mellyek, hányfélék, melly eredetüek és saját jelentésüek egy felől a' ragasztékok (suffixa) vagy is azon szók és szótagok, mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módosítatik 's meghatároztatik? másfelől a' szóképzők (formativa)? Milly változásokat okoznak és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor; 's végre, melly nemü gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak?

Philosophiai kérdés.

Minthogy a' philosophia' minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető; ha nemzeti iróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra; ez a' kérdés: Tudományos mivelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és, tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?

1832-re

Historiai kérdés.

Millyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?

Mathesisi kérdés.

Számláltassanak elő a' nevezetesb eddig felvett módok, mellyek szerint mind az öszvenyomhatatlan, mind az öszvenyomható híg test indítja az erőmüveket; jeleltessenek ki mindeniknél a' híg test szülte okozatok és szoros megmuta-

tásokkal erősítessenek meg; végre adassék elő, mellyik mód előzi meg a' többit, 's melly tekintetben?

A' nyelvtudományi és mathesisi kérdés' megfejtése 1833. *Junius' 8-dikáig, a' philosophiai és historiaié pedig* 1834. *Martius' 8-dikáig váratik-be a' társaság' titoknokához, a' szerző' nevét magában foglaló lepecsételt levél mellett, mellynek külsején, valamint a' megfejtés' első lapján a' szerző' neve helyett, utasítás végett ugyan azon jelmondás álljon.*

* * *

Néhai Tekéntetes Tudós Schwartner Márton Úrnak, a' Pesti Királyi Fő Oskolában a' Diplomatika, és Heraldika volt Tanitójának, Könyvtár Őrzőjének és a' Böltselkedő Kar Seniorának hagyományából Száz Húsz forint Váltó Tzédulában ajánltatik a' következendő tárgyról készitendő legjobb Értekezésnek jutalmául:

„Határoztassanak meg, és pontosan iratassanak-le azon Népek, mellyek a' Magyaroknak eljövetelekor ama tartományokat lakták, mellyek most Magyar Országot, és a'hoz kaptsolt Részeket teszik."

Azon értekezés, melly a' jutalmat megnyeri, máshonnan e' tzélra ajánltatott költséggel kinyomtattatik, és annak 12. példányi a' szerzőjének által adattatnak.

A' határnap, a' meddig azok, kik a' kitett jutalomért vetélkedni szándékoznak, Értekezéseiket az ide való Fő Oskola Nagyságos Rectorának a' póstabér terhe nélkül által küldeni tartoznak, a' jövő 1834. esztendei Januárius havának utolsó napjára vagyon rendelve; a' nap pedig, a' mellyen a' 120. forintból álló jutalom a' legjobb értekezés szerzőjének oda itéltetik, az 1834-dik esztendei Május 1-sőjére határoztatott meg.

Az ollyan értekezés, a' melly szerzőjének nevét nyilván kijelenti, ezen tudományos vetélkedéshez nem botsáttathatik, hanem tsak az ollyan, a' melly valamelly jelszót a' homlokán viselvén, Szerzőjének nevét, és más ötet megesmértető jeleket egy melléje kaptsolt, de zárva lepetsételt levélkében foglalja, a' mellyre kivülről ugyan azon jelszó legyen irva.

Ezen Tudományos vetélkedésre mind a' hazai, mind a' külföldi Tudós Férfiak meghivatnak, a' kik értekezéseiket deák, magyar, német, vagy frantzia nyelven készithetik. Költ Pesten December 29-dikén 1832-dik esztendőben.

A' Schwartner
Jutalom Hagyományának Gondviselői.

3. *Találmány.*

Dr. Arnott Vizágya.

Mindenki jól tudja, ki huzomos és nehéz betegekkel bánni kénytelen, melly szükséges eszköz a' beteg állapotja könnyebbítésére egy alkalmatos ágy, melly betegjének tartós és folyvást való fekvése alatt testét minden helybéli nyomástól származott fájdalomtól vagy fáradtságtól menten tartsa. E' tzélra és azon nehezen gyógyítható fekélyek' elmellőzésére, mellyek némelly nehéz betegségekben főképen ezen okokból erednek, Dr. Arnott, egy jeles angoly orvos, ki a' természet tudományból merített ösméreteit több hasznos orvosi tzélokra alkalmaztatja 's tapasztalásit szép munkájában öszve állítja, egy új ágyat építtetett.

Ez egy lábnyi mélységü vályuból áll, falai bé vagynak tzinezve (horgozva), formája egy közönséges ágyé, és szintén négy lábon áll. A' vályu félig vizzel van megtöltve, erre egy kaucsukból *) készült lepedő vonatik, melly körös körül az ágy szélhez van kötve úgy, hogy a' vizen lebegjen, és ez valahogy ki ne ömölhessen; az ágy' egyik végén a' viz' bétöltésére és letsapolására való tsövek vannak. A' kaucsuk lepedőre egy vékony szőr matrátz jön 's erre a' közönséges ágy ruhák.

Már az illyen ágyban fekvő beteg valóban a' vizen lebeg, és Dr. Arnott szerint egy a' vizen lebegő test olly egyformán tartatik a' viz által, mintha minden ezredik hüvelyknyi része külön viz oszloptól támogattatnék, egy rész sem esik a' másiknak terhére.

Több angoly orvosok ditsérettel szólnak ezen ágyról, kórházaikba is felvették, 's olly elgyengült 's törődött betegeknél használták, kik magoktól már nem foroghattak, ágyokban semmi nyugalmat sem leltek 's tagjaikon több helyett fekélyek támadtak. Midőn, a' nélkül hogy tudták volna, az új ágyba általtétettek, azonnal jobban érezték magokat, nyugalmasan aludtak, ágyokról kérdeztetvén azt az előbbinél sokkal puhábbnak ditsérték. Nem tsekély ajánlásúl szolgál az is, hogy ezen puhasága megmarad minden felvetés nélkül, mellynek a' közönséges ágyaknál szüksége betegjeinket annyira fárasztja.

Ifj. Bene Ferentz.

---

*) Kaucsuk (caoutchouc) és az ebből készült ruhák a' vizet tökéletesen kizárják, úgy hogy a' kaucsuk palatzk helyett is szolgálhat. Angliában tsupán az említett tzélra való lepedők készíttetnek belőle.

4. *Új Intézetek.*

Hajdu Böszörményben e' most folyó 1833-dik év kezdetén az ott lakó lelkes Hazafiak Olvasó Társaságot állitottak, melly a' hazai Újságokat, Folyóírásokat és Magyar Új Könyveket nagy gonddal gyüjtögeti.

Ugyan a' folyó évben Holdmező Vásárhelyen is Olvasó Társaság alkatott hasónló tzélból Főtiszt. Meritzay Antal helybéli Plébánus és Esperest, nem különben Tek. Nagy Ferentz Tsongrád Vármegyei Főügyvéd Elölülése alatt. A' Társaság Jegyzőjévé Tiszt. Szél Sámuel helybéli Ref. Prédikátor választatott. Mind e' fönttisztelt Urak, mind különösen Brünek Jósef Táblabiró Ur Könyv Ajándékokkal gazdagabbitották az Intézet Könyvtárát.

Egerben ez idén Januárius 6-dikán nyittatott-ki a' Casino, mellyel egyszer'smind Olvasó Társaság is összve vagyon köttetve.

Horvát István.

---

5. *Hazafiui Adakozások és Nemes Tselekedetek.*

A' Balassa Gyarmati Oskola számára közelébb Tek. Ns. Nógrád-Vármegyének lelkes Hazafiai közül Tek. Kubinyi Ferentz Táblabiró Ur 600., Főtiszt. Gáspárik Kázmér Vátzi Kanonok 500., Tiszt. Bekker János Vadkerti Plébánus 's Al-Esperest 400. forintot ajándékozott. Már előbb Méltóságos Zichy István Ur egy Tanitó fizetése fejében olly Tőkepénzt ajánlott, melly évenként 500. forint kamatot nyujt; a' másik Tanitó sorsáról pedig e' gondos Mezővárosnak tehetősebb Lakosai szorgalmatoskodtak. A' Tanitás talpköve minden boldogulhatásnak. Előrelátó és nagy lelkü Férfiak azok, kik erről aggódni szeretnek, 's miatta nem kémélik az áldozatokat.

A' Vátzi Siket-Néma Intézet, az emberiség gyakorló példája, 1832-dik évben Ápolgatóitól 1,608 for. 29 1/2 xrt nyert p. pénzben; Váltó Tzédulákban pedig 4,343 for. 57 1/2 xrt. Ez annak tanusága, hogy a' mostani hidegleléses időkben is még találkoznak olly forró Kebelek, mellyek a' füstgőzt az izzó tüztől hiven megkülönböztetni tudják. Mennyit nem költünk haszontalanságokra! Az illy szent tzélra költött pénz az ember szerető szivnek legnagyobb kamatot szolgáltat.

---

6. *Egyházi Előbbrelépések és Megtiszteltetések.*

Ő Ts. K. Apostoli Fölsége a' lefolyt 1832-dik év Decembere 6-dikán Főtiszt. Fantsali Joob Mátyást, a' Kassai Megyés Káptalan Őr Kanonokát, ugyan e' Káptalanban Nagy Prépostá; Főtiszt. Turtsányi Ferentz Őr Kanonokot Olvasó Kanonokká; Főtiszt. König János Fő Esperestet Éneklő Kanonokká; és Főtiszt. Galtsik János Göntzi Plébánust szinte a' Kassai Megyés Káptalanban Őr Kanonokká kinevezni méltóztatott.

Ugyan Ő Ts. K. Apostoli Fölsége a' lefolyt 1832-dik év Decembere 6-dikán Főtiszt. Német Györgyöt, az Esztergomi Fő Káptalan Kanonokát, 's egyszersmind a' Tek. Királyi Tábla Praelátusát, bő érdemü 's nemeslelkü édes Attyának szakasztott Mását, Nógrádi Fő Esperestségre emelni; nem különben Főtiszt. Székfy Ferentz Lévai Plébánust, meg az Esztergomi Fő Megyében sokat és sokáig fáradozott Főtiszt. Rudnyánszky Józsefet, az Esztergomi Helytartóság érdemes Kantzelláriusát, az Esztergomi Fő Káptalanban Kanonokká nevezni méltóztatott.

Ts. K. Apostoli Fejedelmünk a' lefolyt 1832-dik év Decembere 12-dikén a' Pétsi Megyés Káptalanból Főtiszt. Nagy János Éneklő Kanonokot Boldog Aszszony Tzikádori (Szék-Udvari?) Apátává; Főtiszt. Csausz István Kanonok és Fő Esperestet, az Országos Munkálkodásokból országszerte esméretes Hazánkfiát, a' Szent Böltsesség (S. Sapientiae) Titeli Prépostává; nem különben Főtiszt. Aigl Pál Szekszárdi Plébánust Szent Mihály Rudinai Apátává; végre Főtiszt. Egyed Antal Duna Földvári Plébánust, Nemzeti Nyelvünknek munkás és szerentsésen dolgozó Föllkenetettét, Boldog Aszszony Koppán Monostrai Apátává kinevezni, 's e'képen e' jeles Férfiakban az érdemeket tiszteltetéssel jutalmazni méltóztatott.

Ts. K. Apostoli Fejedelmünk, a' múlt év Decembere 3-dikán költ rendelés szerént, Főtiszt. Tagen János Urat, a' Nagy-Váradi Deák Szertartásu Káptalan Nagy Prépostát, mind nagylelküségéről, mind tudományos igyekezeteiről közöttünk eléggé esméretes Hazánkfiát, Szent Péter Apostolnak Cholti Apátsága tzimével különböztette-meg.

Fő Tiszt. Talnáts Mihály, mostanig a' Nagy-Váradi egyesült Görögszertartásu Papnevelőháznak Aligazgatója, a' mult évi December hónap 27-dikén kiadatott Fölséges Rendelésnél fogva Kanonokká és Levéltárnokká lett a' főnttisztelt Görög Szertartásu Nagy-Váradi Káptalanban.

Főtiszt. Schmotzer Józefet, Ungvárnak buzgó Plébánusát, Ő Ts. K. Apostoli Fölsége Ungvári Fő Esperestté ki nevezni méltóztatott.

A' Zágrábi Megyés Káptalan Őrkanonoka Méltós. Kukovich Józef Ő Ts. K. Apostoli Fölségétől a' Rosoni Tiszteletbéli Püspökséget elnyerte; Főtiszt. Mihich Mihály Zágrábi Kanonok pedig Szent Miklósnak Gatzkai Apáturságát kapta tzimezetul.

Horvát István.

---

7. *Világi Előbbrelépések, és Megtiszteltetések.*

Az Erdélyi Királyi Itélő Táblának Köz Birája, Mélt. Fölső Bükki Horváth Ferentz, ugyan e' Táblánál Ő Ts. H. Fölsége kegyelméből Itélő Mesteri Hivatalra emeltetett.

Tek. Fiáth Péter Ur, eddig a' Királyi Ügyeknek Igazgató Kormányuk mellett tiszteletbéli királyi ügyvéd, a' Köszegi Kerület Tábla tiszteletbéli Köz Birájává kineveztetett.

Ő Ts. K. Fölsége Tek. Pogány József Urat, előbb Nemes Beregvármegye Főjegyzőjét, a' Debretzeni Kerület Tábla tiszteletbéli Köz Birájává nevezni méltóztatott.

Az Erdélyi Királyi Itélő Tábla ideigtartó Elölülőségét Ő Ts. K. Apostoli Fölsége Nagyságos Felső Szilvási Noptsa Elek Urra, az Erdélyi Udvari Kantzellária sok féle érdemü Referendáriusára, és Szent István Apostoli Király jeles Rendének Vitézére biznia méltóztatott.

Horvát István.

---

8. *Kérelem.*

A' folyó 1833-dik év Januáriusa 28-dikán vállolván-föl e' Folyó Irás szerkesztetését, e' Kötetet minden igyekezet mellett sem adhattam előbb ki. Engedelmet kérek a' Késedelem miatt. Mindent elfogok követni, hogy egy pár hónap után a' Kötetek mindegyik hónap végével rendesen megjelenjenek.

Horvát István.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Cziráky Antal Gróf. Üdvözlő Beszéd Jósef Ts. K. Fő Hertzeghez az 1833-dik év kezdetén. 3 lap.
2) Kiss Jósef. Sopron Vármegye Esmértetése. 5 lap.
3) Horvát István. Flávius Vespasiánus Római Tsászárnak Kr. sz. után 74-dik évben adatott Római Diplómája. 41 lap.
4) Holéczy. Amerikát az ó-Kor esmérte. 65 lap.
5) Horvát István. Az Év régi Magyar Szóról. 82 lap.
6) Ifj. Bene Ferentz. Az élet Tartósága gazdagoknál és szegényeknél. 87 lap.
7) Széchényi Lajos Gróf Ő Exc. Intézete a' Széchényi Országos Könyvtár mellett. 91 lap.
8) Kőrösi Csoma Sándor Levele Calcuttából. 95 lap.
9) Horvát István. A' Szepesi Káptalannak 1347-dikben Februárius Hónap 16-dikán költ Levél Mása. 99 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Dr. Toepler Eduárd. „A' Tudományok Öszvesége. Első Kötet. Rendbeszedte Nyiri István. S. Patakon, 1829. 8-ad rétben.“ 101 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Horvát István. „Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus. Herausgegeben von Isaac Jacob Schmidt. St. Petersburg, 1829. negyedrétben.“ 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitás. 121 lap.
2) Jutalom Tételek. 122 lap.
3) Találmány. 124 lap.
4) Új Intézetek. 125 lap.
5) Hazafiui Adakozások és Nemes Tselekedetek. 125 lap.
6) Egyházi Előbbrelépések és Megtiszteltetések. 126 lap.
7) Világi Előbbrelépések, és Megtiszteltetések. 127 lap.
8) Kérelem. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. I-sö Kötethez két ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1833.

IIdik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

Deáky Gedeoné

PESTEN

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Veteristákról, vagy is a' Római Catholicusok között volt üldözésről az Új Kalendáriom béhozatásakor Magyar Országban.

Ditsérvén szüntelen a' Tudományi Szorgalmat, megismertem ugyan érdemeket azoknak is, kik, mint a' jeles Épitőmesterek, másoktól gyűjtött kész materiálékból új szerkesztetésü Épületet felemelnek, a' Tudományokat más és más köntösbe öltöztetvén újabban közre botsátják: De magam inkább a' még elrejtett Esméreteket felfedezni, — tudós munkáknak újságot is szerezni, — és így magokat a' Tudományokat terűletek tekintetében tágasabb, tökélletességekre nézve pedig előbbi voltokhozképest valóbb és igazabb állapotba helyheztetni iparkodtam. Melly fáradságos igyekezetem reménytelen szerentsével bőven megjutalmaztatott, mert újabb és újabb találmányok ötlöttek figyelmembe, 's tárgyává lettek tudományi vadászatomnak.

Számosan találtatnak ugyan Hazánk Törvény Könyvében a' Vallásbéli vak buzgóság rettenetes üldözésének megszűntetésére hozott rendelések; — világi 's egyházi történeteinkben szerfeletti indulatossággal leiratnak minden felekezetektől egymás ellen elkövetett pártütések, 's kegyetlenségek; de mind ezek egyedűl a' Római hitvallást követők és tőlök elszakadott felekezetek között lévő történeteket emlitik, — arról azonban, miképen a' mennyei végzésből rendelt legsulyosabb

nemzeti ostor, t. i. a' viszálkodás, és pártütés tsapásai még a' Római hitvallásunak között-is dühösködött, egészen hallgatnak, nem is egyebet mint a' Szerzetes Rendek ellen, vagy épen ezeknek egymással folyt irígy vetekedéseket, felingerléseket adják elő.

Történeteink tudós visgálójinak tehát új fény derittetik, különösen pedig az egyházi történet tökélletessége ismét gyarapittatik, midőn bizonyos kútfőből a' Római Szentegyházban 1582. esztendőben az új kalendáriom behozásából eredett szörnyü következéseket emlékezetbe hozom, és a' híveknek nem tsak meghasonlásokat, de egymás ellen veszedelmes, és vérengző törekedéseiket magyar hazánkban legelsőben felvilágositván, ezenképen az új kalendáriom behozása miatt egész Európában nem tsak a' Protestans, de a' Római hitvallás hívei között is történt viszontagságokat újabb fénybe helyheztetem.

Nemzetünk fenlétének leg mostohább korában, a' XVI. és XVII. századokban, végső enyészettel fenyegettek, sőt már ostromlottak is bennünket egyszerre, minden rémitő gonoszoknak tündér furiái; már Hunyadi Mátyás alatt hazánknak egyházi és világi nagygyai esküdött koronás fejedelmektől el állani; — Második Lajos alatt az urak a' nemességtől elpártolni; — a' jobbágyok földes uraik ellen feltámadni; — a' német városok a' Szászoknak vallásbeli újitásaikat elfogadni, és imígy a' nemzet' legszorosabb mind polgári, mind religióbéli öszveköttetését 's alkotását felóldani nem iszonyodván, annyira meghasonlának hazafiaink, hogy utóbb a' pogány Török hatalmas ostromának ellent nem álhatván, immár egészen megfosztattak hajdani szabad 's független állapotjoktól: melly szenderedésekben két koronás királyaik között többnyire a' harmadik leg diadalmasabb de pogány és a' keresztények vesztét szomjuhozó Török hatalomnak hódolni kénszerittettek, magok között egyszer'smind a' nemzeti és vallásbeli gyü-

lölség annyira dühösködvén, hogy azon egy hazának szülöttei, azon egy nemzetnek rokon gyermekei vak buzgóságtól eltsábitva, 's felingereltetve, egymást feláldozák, és saját nemzetek elenyészetének közelitésére magok önként és nyilván szánakodásra méltóképen szintén erőlködve iparkodának. Mondom szánakodásra méltóképen, mert valóban méltó a' szánakodásra azon annyira eltévelyedett elme, melly önnön rokon hazafiait, és ugyan azon vallásbeli felebarátjait tsupán azért, hogy az ünnepek üllésében vele meg nem egyez, kínos halálra méltónak ítélheti, sőt még a' pogányoknak is elárulván, erőszakos 's kinzó megöletéseket kivánhatja.

Illyenek valának Római katholicus őseink közül mind azok, kik XIII. Gergely Pápa rendeléséből a' józan okosság bélátása, és a' valódi astronomiának szabása szerint 1582 eszt. behozott új kalendáriumot, ennek következésében történt ünnepeknek változott megülések napjait felvállalni nem akarták, magokat VETERISTÁKNAK deákul, az az: ó rendtartásu híveknek nevezék, a' millyenek Péts városában szinte 1640 esztendeig az ünnepek előbbi és régi rendtartásához ragaszkodván tőlem emlitendő Jesuita Magyar Missionáriusokat tsupán ezen okból gyűlölvén, és elárulván, életektől leendő megfosztások végett a' pogány Törököknek általadták. Ide iktatom hát a' magyar egyházi történetnek ezen nevezetes emlékét, mind az eredeti deák, mind pedig a' magyar nyelvben, hogy annak hitelességet, de köz értelmet is egyszer'smind szerezzek: jelentvén, hogy ez eredeti valóságában néhai Vágner Károly Jesuitának betses kézirataival saját gyűjteményembe által költözött:

„1641. 3 Maii. Reverendo ac Eximio in Christo „Patri Joanni Rumer Societatis Jesu per Austriam „*) Provinciam Praeposito Provinciali.

*) Emlitenem kell, hogy a' Magyar és Erdély országi Jesuita szerzet mind addig az Austriai Provintziához

„Reverende in Christo Pater. Pax Christi! Tar-
„dius quod scribam Reverendae Paternitati Vestrae
„de satu nostro, et de adventu Patris Georgii Der-
„kay, incommoditates, et multae miseriae fecerunt,
„quae non minuuntur, sed graviores et periculo-
„siores in dies crescunt in tantum, ut et nos, et
„Christiani nostri benevoli multi, hanc missionem
„diu duraturam non speremus. A multis jam annis
„a tempore adhuc Patris Francisci Patzot, et Pa-
„tris Joannis Sztankovich agunt et instant nostra-
„rum partium haeretici Ariani, et Calvinistae, et
„Veteris Calendarii observatores, no-
„mine solo Catholici Ungari, et aliquot
„Nostrae fidei Concionatores malevoli,
„ut haec Missio hinc tolleretur, quo facilius haere-
„ses, et perversa libertas Catholicorum propaga-
„rentur: nec multum abfuit hoc anno, quod suum
„intentum malevoli non sint consequuti, aut brevi
„non consequantur.

„Ad 30 Decembris anni elapsi, cum Pater Geor-
„gius Derkay Gyöngyösino Quinqueecclesias adve-
„nisset, Veteris Calendarii observatores
„Catholici Ungari Quinqueecclesienses, quo-
„rum omnium exiguus respectu aliorum vix omni-
„um 14. vel 15. Civium numerus est, conventum
„fecerunt, et ex illo bis ad domum nostram mise-
„runt, prima vice 3. altera 5. Cives, et quidem vi-
„liores, qui minaciter postularunt, contra Domino-
„rum interdictum, ut eis secundum vetus Calenda-
„rium festa natalitia, et consequenter deinceps per
„annum alia omnia celebremus, et quidem praeci-
„pue Pater Georgius Derkay, quem a nobis duobus,
„a me et Patre Nicolao Blaskovich separare in-
„tendebant; dicebant si eis servire nolimus ad eo-
„rum beneplacitum secundum vetus, se Turcis

---

tartozott, míg a' XVIII. század elején Hevenessy György Provintziális alatt amattól elválván, különös Provintziába lépett, és a' Római Pápa engedelmével Magyar Provintziát formált.

„nos traditurós, et effecturos, ut per festa natali„tia sua nudi in carceribus inclusi eorum festa ce„lebremus, et post vel impalemur, vel certo e „Regno Turcico pellamur: se dicturos nos explora„tores, vagos, et proditores Regni Turcici esse, „qui per 3. vel 4. annos in Turcico Regno mane„mus, et post ad partes superiores, Dominos Un„gariae, Regem, Palatinum, et Episcopos ascen„damus, et Regnum Turcicum prodamus, quemad„modum et Pater Franciscus Patzot, et Pater Joan„nes Sztankovich, et alii plures fecerunt, et pro„pterea in dies Regnum Turcicum ab Haidonibus „inquietatur, vastatur. Ad minas ejusmodi objecta „falsa, iniqua, et dolosa, cum multis nos mansve„te, et humiliter excusassemus, defendissemus, li„teras Caesaris Turcici, Vezerii, Bassae, et Begi „Quinqueecclesiensis, et Chadiae recentis ostendi„mus, et probavimus nos nec debere, nec posse „illis, ut volunt, servire. Et si ad Magistratum ac„cusatum nos iverint repulsam passuros, et facile „baculos, et mulctam inventuros, secundum Cha„diae a) anni praecedentis constitutiones. Post „abitum eorum Sclavi et Itali, benevoli nostri, haec „intelligentes, ut proditiones eorum praevenirent, „Chadiam cum literis Turcicis, nostris privile„giis, adiverunt, molitiones proditorias Ungaro„rum in nos Sacerdotes suos declararunt, et mune„ribus, et pecuniis datis, se et nos assecurarunt. „Hoc advertentes Ungari Veteristae b), et anni „praecedentis minarum Chadiae in se factarum me„mores, contra nos agere, et insurgere desierunt.

„Non multo post contigit, ut hoc anno quadra„gesimam, et Pascha nostrum cum Romana-Catho„lica Ecclesia 31. Martii quinque septimanis ante

---

a) Kadi, törökül jelenti a' helynek polgári birái't.

b) A' magyar egyházi történetnek ezen nevezetét, mellyel az ó kalendáriom követôi értetôdnek — még eddig senki világosságra nem hozta, — de, ha olvastatott is valamelly tudós munkában, mind eddig tulajdon értelmét az olvasó nem tudhátta.

„Quadragesimam, et Pascha Veteristarum celebraremus, occasionem inde novam Ungari Veteristae acceperunt, nos Sacerdotes persequendi, ac Turcis tradendi. Fecerunt itaque primo Convivium Chihaiae, et officialibus Begi, in quo nos accusarunt dicendo: nos novam fidem promulgare, et populum cogere ad eam amplectendam: nos turbas facere in plebe, et insurrectiones excitare, nihil aliud moliri, quam Turcici Regni perditionem. Deinde post convivium illud haereticos Arianos, et Calvinistas per pagos Quinqueecclesiis adiacentes sibi associarunt, cum quibus simul potentiores pagorum Spahias, et Dominos Terrestres Turcas adierunt a), eos muneribus datis, in nos, iniquis et dolosis delationibus concitarunt, ut omnes apud Begum, contra nos clamarent, ob celebratam Quadragesimam, et Pascha, tamquam fidei novatores Papistas, Regni Turcici turbatores, seditiosos traditores. Effecerunt tandem, ut Chihaiae et Officialium Begi, et Spahiarum aliquorum clamoribus, et accusationibus, in nos et 6 licentiatos b), tenentes cum Ecclesia Romana Begus Mehmet Passa commoveretur, qui commotus nos primo Sacerdotes Quinqueecclesienses Dominica Passionis ad praesentiam suam citavit, clamoribus iracundis excepit, et obsidibus pro nobis Christianis Sclavis et Italis factis, ne quoquam ex civitate Quinqueeccle-siensi abiremus, usque ad constitutum de nobis judicium faciendum, aresta.it. Dominica itaque in Albis ex pagis Quinqueecclesiis adjacentibus omnes Concionatores Haeretici Ariani, et Calvinistae, et Catholici convocati adfuerunt, cum quibus et nos omnes tres in judicio Begi comparuimus, in quo ex conventione malevolorum

a) Spahiaknak neveztetnek törökül a' falukon lakó lovas hadnagyok.

b) Értetődnek itt a' levélben emlitett Jesuita szerzetesek, — és a' Pétsen lakó Olaszoknak Rómából küldött világi papjaik, mellyek a' Pápa Licentiájával ide jöttek.

„nostrorum jam constituta, haeretici primo inter-
„rogati a Bego de fide nova, et Paschae celebrati-
„one; postquam illi respondissent fallaciter, quod
„a tempore, quo Suliman Turcicus Caesar in Unga-
„riam advenit, et Sigetum accepit, semper in eadem
„fide fuerint: et quod Pascha nondum habuerint,
„sed habituri post quatuor septimanas: in nos Pa-
„pistas, sic enim orthodoxos Catholicos appellant,
„inceperunt insurgere, accusare, et dicere: quod
„nos Papistae novam fidem attulerimus, (aliqui di-
„cebant a 4. annis; aliqui a 10. aliqui a 30; aliqui
„a 59.) quod iam multos pagos ad novam fidem per-
„duxerimus; totum Regnum conturbamus, et simi-
„lia. Ad haec Begus ad me conversus clamose in-
„terrogavit: Tu cujus es fidei! respondi Papisticae,
„subjecit: fuit ne tibi iam Pascha? cum respondis-
„sem, fuit, volens plura loqui: quod liber noster
„Papisticus sic monstret ab antiquo, plusquam a
„1300. annis a Nicaeno Concilio: quod per totam
„Turciam, ubi Papistae sunt, sic Pascha suum ha-
„beant, per totam Bosniam, Sirmium, quod Albae
„Graecae, Constantinopoli, et ubique in Regnis
„Turcicis sic celebrent Pascha, non permissus fui,
sed de repente ex mandato Begi ab ipso Chihaia,
„praeter consvetudinem alias Chihaiae, raptus, ad
carcerem ductus, post me subito, quasi sine mora,
„et P. Georgius Derkay, et P. Nicolaus ad carceres
„adducti, omnes simul ad arctiores carceres, ubi
„nos vix movere poteramus ob multitudinem Cap-
„tivorum, intrusi sumus. Post raptum nostrum ad
„carceres, ut postea nobis relatum, et obiectum
„est, contra nos horrenda et periculosa haeretici
„Ariani, et Calvinistae, et Veteristae
„Catholici coram Magistratu, Bego, et toto po-
„pulo proclamarunt: quod nempe nos Regnum Tur-
„cicum Regi Ungariae, Palatino, Episcopis, et Capi-
„taneis Munitionum prodamus: quod per pagos,
„oppida, et munitiones Turcicas circumeamus, lu-
„stremus, exploremus, ut Dominis Ungariae visa,
„et audita referamus: quod quacunque nos ambula-

„mus, post nos hajdones, praedones sequantur. Quod „Turcae Spahiae, et Domini Pagorum in suis pagis „et bonis propter nos tuti manere non possint: „quod quamdiu nos in Terra Turcica futuri sumus, „pacem, et fidelitatem numquam futuram in pagis „inter subditos Turcicos: quod Papam Romanum „Dominum, et non Caesarem Turcicum habeamus: „quod Papam pro Deo colamus, ad ejus obedien„tiam, et subjectionem homines adducamus, de„mentemus. Quod tres Deos habeamus. Quod ex „lignis, lapidibus, argento Deos nobis faciamus. „Festa multa tempore laborum, messis, falcationis, „araturae, vindemiae populo promulgemus, ob quae „nec Dominis, nec sibi laborare possint; ideoque „et pauperes esse, et tributa, ac exactiones Tur„cicas Caesareas Dominis dare non posse; similia „multa indigna, et iniqua ad stuporem, et indigna„tionem Magistratus Turcici, et Begi ipsius procla„mabant. Ob similia Begus commotus coram Asses„soribus suis Turcicis Taimis, Spahiis, Chihais, et „multitudine magna populi, quae ad spectaculum „convenerat, sententiam in nos impala„tionis cum juramento edixit. Post sententiam la„tam Begi, tres palos fecerunt, duos novos, unum „antiquum, et ante carceres ad spectaculum hor„rendum nobis et Catholicis collocarunt. Catholi„corum nullus, vel benevolorum nostrorum prope „carceres ad nos ire permissus, Turcae vero fre„quentes adventantes ad nos impalationem certam „in crastinum annunciabant. In carceribus ad visa, „et audita ad Deum suspirabamus, eique commen„dabamus soli, qui posset adhuc si vellet nos eri„pere; et ad mortem nos disponebamus, orabamus. „Sclavi nostri, et Itali ista videntes, cum filiis et „uxoribus flentes per domos suorum Dominorum „Ispahiarum cum muneribus et pecuniis obibant, et „intercedebant pro liberatione nostra ab impala„tione: ad eorum lamentabiles supplicationes, do„nationes varias rerum et pecuniarum etiam ipsi „Turcae inimici accusatores et Magistratus; ipse'

„etiam Ibrahim Passa vicinus noster, qui ex aula „sua ad Mehmet Passa Begum Quinqueecclesiensem „pro nobis supplicatum ivit, et ipsa uxor Begi in „genua ad pedes sui Domini provoluta privatim „in domo sua ante lectum, et Socer Begi, qui illo „tempore commode Alba Graeca ad visitandum, seu „convivandum venerat, et frater Uxoris Begi in„stanter supplicabant pro nobis, ne impalaremur. „Ad horum omnium preces instantes privatas pe„percit nobis impalationem, sed mulctam pecuni„ariam bonam se accepturum dixit, quod et fecit. „Postquam itaque 5 diebus, et noctibus quatuor „in carceribus afflictiones, et miserias tolerassemus, „nunciatum est Sclavis et Italis nostris, vitam no„bis esse donatam, sed ita, ut mulcta pecuniaria „nos redimeremus. Fuit autem primo petita mulcta „trium millium florenorum soli Bego, praeter Chi„haiae, Voivodae Sub-bassae, Praefectorum Carce„rum, et Magistratuum aliorum, eo, quod, ut Be„gus ipse dixit, mille florenos inimici accusatores „promiserant se daturos, si nos e medio tolleret. „Per supplicationes plurimorum Turcarum et Chri„stianorum effectum fuit, ut ad unum circiter mille „florenorum mulcta descenderit. Mulctam postmo„dum a Turcis benevolis aliquot mutuo accepimus „ad censum, quam quando solvemus, Deus novit, „omnia enim nostra cum domo, vineis, libris, „et rebus mobilibus, quas habemus, vix sufficerent. „Christiani vero pauperes ob frequentes contribu„tiones, mulctas, taxas Turcicas Tyrannicas pror„sus depauperati sunt, iamque aliquot ob paupertа„tem in alias partes abiverunt, plures in dies abi„tum parant. Nobis, rebus sic, vel adhuc pejus, ut „judicant plerique Christiani, stantibus, in hac „missione remanere impossibile videtur. R. P. V. „quam citissime potest, deliberet, et statuat de „nobis, quid faciendum nobis erit, et significet „nobis. A duobus iam annis continuas fere mulctas, „incarcerationes, sine ulla a nobis causa data, so„lum ob iniquorum dolosorum haereticorum, Schi-

„smaticorum, et Veteristarum odium in nos „conceptum toleramus. P. Derkay ex quo venit, bis „fuit incarceratus et captus, semel per unam no„ctem in ferro jacuit cum socio quodam; et quidem „mulctas semper majores et majores; ubi antea 5. 6. „florenis mulctabant, jam 50. 60. 80. vix sufficiunt. „Christiani amplius pro nobis per Contributiones „solvere, ut consveverant antea, non possunt ob „nimiam paupertatem, et exactiones Turcicas Ty„rannicas multas. Eleemosynae antea consvetae a „Christianis dari, jam exiguae, vel nullae veniunt „pro sustentatione victus et vestitus nostri. Ungari „Civitatenses, et pagani, quibus hacte„nus magis quam Sclavis et Italis servi„vimus, iam fere omnes Turcizati, hae„reticizati, schismatizati, atheizati „sunt, nec spem ullam emendationis ostendunt, „peierationis vero quam maximam evidentiam. In„cursus Turcarum Confinialium militum, mercato„rum, vagorum, latronum ad domum nostram in„coepit esse frequentior, quam hactenus et longe „periculosior, ob quem in domo pro sustentatione „victus nostri nihil tute tenere possumus, nec am„plius pacem habere, cum enim veniunt equites et „pedites armati, feroces, neminem curantes, nec „Begos, nec Passas, nos per domos alienas pellunt „ad victum pro se, et equis sustentandis quaeren„dum, cum domi nostrae dare non possumus. Nos „ipsos saepe in alienis domibus abscondimus, lati„tamus, pueros vero et custodes domus tundunt, „cruciant, portas domus perfringunt, sicut saepius „iam fecerunt, et pro libitu inventis fruuntur; an„tea adhuc Cives Ungari, et Sclavi talibus adfere„bant cibum et potum, foenum et avenam, pabulum, „iam etiam hujus pertaesi amplius nec veniunt ipsi, „nec mittunt; ob quam difficultatem domum no„stram, alias ad habitandum commodam, iam etiam „svasu aliquorum nostrorum Christianorum desere„re, et ad alicujus Turcici Spahiae, Passae, aut „Taimi praedium habitatum ire deliberabamus, et

„si diutius manendum erit nobis in missione hac, „necessario id nobis faciendum judicamus. Begus „noster, Passa, et Magistratus Turcicus Quinque„ecclesiensis iam etiam ad instantiam haereticorum, „et accusationes malevolorum nostrorum prohibu„erunt nos ad pagos adjacentes Quinqueecclesiis „exire concionatum, aut Sacramenta administratum „infirmis, aut sanis. Quod si non licebit etiam in „pagis Societatis consveta exercitia spiritualia et „Sacramentorum Eucharistiae, Poenitentiae, Ex„tremae Unctionis, et aliorum pro necessitate sa„lutis hujus Patriae exercere, Catholicos in fide „conservare, et augere; non judico pro solis Civi„tatensibus missionem hanc conservandam esse a „Societate, siquidem Ungari soli Quinqueecclesien„ses pauci sunt, iique exiguae bonae spei. Sclavi „autem et Itali semper possunt habere sufficientes „Monachos Bosnenses, aut Sacerdotes Dalmaticos „Ragusa, vel ex Regno Bulgariae, Sirmio, aut Alba „Graeca, ubi dicitur sufficientes inveniri tales Sa„cerdotes. Literae privilegiales omnes, quas hacte„nus a Turcis, sive ab Imperatoribus Turcicis, „sive a Vezeriis Budensibus, Passis, Begis habui„mus, hoc anno per mortem Caesaris Turcici cas„satae, et invalidae factae sunt, quibus hactenus „S o c i e t a t i s a) homines hic Quinqueecclesiis tu„tabantur. Eas omnes de novo a moderno Caesare „confirmare necesse esset, si manendum nobis foret; „hoc autem etiam sine sumptibus bonis fieri non „potest. Omnes hic Turcici Domus Spahiae, Taimi, „et alii hoc anno suas literas privilegiales, et bo„norum, pagorum et possessionum apud modernum „novum Imperatorem confirmarunt, ideoque et no„bis nostri Christiani, et ipse Chadia modernus fa„cere svasit.

„Post captivitatem nostram, quia magistrum „Scholae non habuimus, scholas intermisimus, et „quia Christiani nostri alium magistrum suis sumpti-

a) Id est Societatis Jesu.

„bus tenere non possint, nec alere: nos autem de-
„inceps Magistrum alere et solvere, sicuti hactenus,
„illis recusamus, quia tempora difficilia et pericu-
„losa esse coeperunt, et in paupertatem, et mise-
„rias multas devenimus, Scholae necessario cessa-
„bunt ad magnum Arianorum, et Calvinistarum
„gaudium; Catholicorum vero confusionem. Deus
„et huic afflictioni provideat. Ob tactas iam, et ad-
„huc alias multas miserias omnes tres judicavimus,
„ut unus nostrum ad R. Paternitatem V. et alios
„Patronos ascenderet, et de futuris rebus nostrae
„missionis aut stabiliendae aut solvendae ageret;
„praecipue vero, ut aliquam eleemosynam pro de-
„bitis iam contractis exolvendis conquireret, et
„quidem judicavimus, ut ego ascenderem, si R. P.
„V. non displiceret, quam primum nobis significa-
„ret, quid faciendum sit in hoc nobis perplexo ge-
„nere. Christianus quidam opifex pellio Sclavus
„Bosnensis, relicto suo opificio, utili quidem in his
„partibus, ad nos venit, instanter petiit mitti ad
„partes Christianas, ut in aliquo religioso loco Deo
„servire posset; statuit enim nunquam uxorem du-
„cere, aut sub jugo gravi tyrannico, ut hactenus,
„servire: hunc nos aliquot mensibus in domo nostra
„probavimus omnes tres, et idoneum invenimus,
„ut pro coadjutore nostro susciperetur ita, ut uno
„vel altero anno hinc inde in Collegiis aliquid ad-
„disceret, et postmodum si Missiones Turcicae du-
„rarent, ad aliquam Missionem Turcicam pro fa-
„mulo Patribus Missionariis in auxilium mitteretur.
„Si itaque R. P. V. videtur, vellemus eum primo
„Gyöngyösinum ad nostros Patres mittere, ut ibi
„aliquamdiu in Ministeriis domesticis, et culina
„probaretur, si postmodum placuerit, et bonus fuerit,
„ut admittatur, si non aptus judicabitur, inde etiam
„dimittatur, ut eat suas vias, poterit se ubique
„arte sua sustentare. De reliquo omnes tres in cor-
„pore bene valemus parati ad serviendum Christi-
„anis, juxta institutum Societatis; sed quasi in
„arcto aresto ad mandatum Dominorum Terrestrium

„sub poena capitis, et impalationis in Civitate „Quinqueecclesiensi solum detinemur, meliora tem„pora expectamus ad laborandum in vinea Domini. „His me cum Sociis, et omnibus bonis Christianis „commendamus R. P. V. et omnibus RR. PP. et FF. „Datum Quinqueecclesiis 3 Maii 1641. R. P. V. Ser„vus in Christo, et filius obsequentiss. Joannes „Horváth Soc. Jesu Religiosus.“

Tisztelendő Atyám Uram
Békesség a' J. Xban.

Hogy későbben írok Tisztelendő Atyaságodnak állapotunkról, és Derkay György Atyasága megérkezéséről, az alkalmatlanságok, és a' sok nyomorúságok okozták, mellyek, nem hogy kevesednének, de naponként nehezebbek és veszedelmesebbek lesznek elannyira, hogy mind mi, mind sok keresztény jó akaróink ezen vallásbeli küldöttséget (Missiót) állandónak nem reménljük. Már sok esztendő ólta, még Patzot Ferentz, és Sztankovits János Atyaságok idejétől rajta vannak a' mi vidékeink' Arianus, és Kalvinista Eretneki, és az ó Kalendárium kedvellői, némelly tsak nevekben Catholicus magyarok, és nehány rosz lelkű hitünkön lévő Papok, hogy ezen küldöttség innen elpusztúljon; hogy ennélfogva az Eretnekségek, és a' színlett Catholicusok terjedhessenek: nem is sokban múlt az idén, hogy a' gonoszok tzéljokat nem érték, vagy rövid idő mulván nem érik.

A' mult esztendei December 30-án midőn Derkay György atyasága Gyöngyösről Pétsre érkezett volna, az ó Kalendáriomot tartó Pétsi magyar Catholicusok, kiknek másokhoz képest tsekély a' számok, és mindnyájan alig 14. vagy 15. házi néppel biró gazdákból állanak, gyülekezetekből mi házunkhoz két ízben küldének, először három, azután pedig öt alábbvaló polgárokat, kik fenyegetőleg az uraságok tilalma ellenére azt kivánták tőlünk, hogy a' Karátsonyt, és ennél

fogva a' többi egyházi ünnepeket is az ó Kalendáriom szerént tartsuk, de leginkább Derkay György atyasága, kit kettőnktől, tőlem és Blaskovits Miklós atyától különözni akarának, azt mondák, ha nekik az ő tetszésekhez képest az ó Kalendáriom szerént szolgálni nem akarnánk, bennünket a' Töröknek általadnak, meg is teszik, hogy az ő Karátsonyjokat mezítelen fogjuk tartani a' tömlötzben, és az után vagy karóba húzattatunk, vagy bizonnyára a' Török birodalomból kiűzettetünk; — hogy minket kémeknek, tsavargóknak, és Török birodalom árulójinak mondandanak, kik 3 vagy 4 esztendő alatt Török országban vagyunk, az után a' felső részekre, Magyar ország uraihoz, Királyhoz, Nádorhoz, és Püspökökhez megyünk, és a' Török Birodalmat eláruljuk, mint Patzot Ferentz, Sztankovits János, és más többek tselekedtek, 's innen van, hogy a' Török birodalom a' hajdúktól naponként háborgattatik 's pusztíttatik. Az illyen fenyegetések, és igazságtalan szemrehányások ellen, midőn magunkat szeliden és alázatosan mentegettük 's védelmeztük volna, a' Török Tsászárnak, Vezérnek, Bassának, a' Pétsi Bégnek, és a' Kadianak is, még tsak frisen kiadott levelét megmutattuk, 's azzal bizonyitottuk, hogy sem kötelességünk, sem pedig nem is lehetséges részünkről, az ő kivánságok tellyesitése — és ha tsak ugyan azoknál bennünket elárultanak, bizonnyára azoktól sikeretlenűl elfognának utasíttatni, sőt könnyen úgy, mint előbbeni esztendőkben, veréssel, és pénzbeli záloggal büntettetni. Az ő elmentek után Tót és Olasz jóakaróink ezeket megértvén, hogy az ő árulásokat megelőznék, a' Kádihoz mentek Török leveleikkel és Privilegiuminkkal, és ellenünk, mint papjaik ellen, a' magyaroknak áskálódó törekedéseiket kijelentették, mind ajándékot, mind pénzt adván azoknak, magokat és minket bátorságba tenni szándékoztak. — Ezt észrevévén a' magyar Veteristák (az Kalendárium szerént élők) és emlékezvén a' Kadinak tavali ellenek tett fenyítékére,

tékére, ellenünk dolgozni, és kikelni meg nem szűntek.

Történt nem sokára, hogy ezen esztendőben Bőjtünket, és Húsvétunkat a' Római közönséges Szentegyházzal Bőjt más hava' 31-én, a' Veteristák Bőjtje', és Húsvétjánál öt héttel előbb tartanánk; innét új alkalmatosságot kaptak a' magyar Katholikus Veteristák minket papokat üldözni, és a' Töröknek elárúlni. Vendégséget adtak tehát elsőbb a' Kiahajáknak, és a' Bég' tiszteinek, mellyben minket bevádolván, azt mondák, hogy új hitet hirdetünk, és a' népet annak elfogadására kénszerítjük, — hogy zavart, és lázzadást szerzünk a' község között, — 's hogy általjánfogva a' Török birodalom vesztére törekedünk. A' vendégség végével, társaságokba vévén a' Péts vidéki Ariánus, és Kálvinista Eretnekeket, vélek együtt a' gazdagabb falusi Spáhik, és Török földes urakhoz mentek, kiket is ajándék, és hamis árulásokkal reánk felingereltek annyira, hogy mindnyájan ellenünk kiáltoznának a' Bégnél, a' Bőjt és Húsvét tartása miatt, mint hit újitó pápisták, — Török ország zavarói — és pártos eladói ellen. Végbe is vitték, hogy némelly Kiahajáknak, Bég' tiszteinek — és Spahiáknak szava, és árulkodása által Mehmet Basa Béget, mi és 6 Licentiatusok *) — mint annyi Római Szentegyházzal tartók ellen felgerjesztenék; ki is indúlatosságában minket Pétsi papokat Virág Vasárnap először maga eleibe idézett, haragos szavakkal fogadott, és érettünk a' Tótok és Olaszokból zálog személyeket vévén, hogy mi Pétsről sehová se mennénk a' reánk hozandó itélet idejéig, berekesztett. Azért is fejér Vasárnapon (Dominica in Albis) egybe hívattatván, a' Péts vidéki Ariánus és Kálvinista eretnekek megérkeztek, kikkel mi is mind a' hárman a' Bég' széke előtt megjelentünk, hol a' gonosz akaróink

*) Az az Olasz Papok, kik Rómából az itt lakó Olaszokhoz ablicentiáltattak.

intézéséből az Eretnekek kérdeztettek elsőbb a' Bégtől az új Hit és Húsvét tartásáról; minekutána tsalárdúl feleltek volna, hogy a' Soliman Török Tsászárnak Magyar országba jövetele, és Szigeth Vár megvétele ólta mindég azon egy hitben voltak, 's hogy az idén még Húsvétot nem tartván, még tsak négy hét múlván tartanának, mi Pápisták ellen, mert így nevezék az igaz Római vallás híveit, kezdettek bennünket megtámadni, árúlkodni, és azt mondani, hogy új hitet hoztunk volna be: némellyek 4. némellyek 10. némellyek 30. némellyek 59. esztendő ólta, állitván, — hogy már sok falut az új hitre tsábitottunk, — az egész Országot zavarba hoztuk, — 's több hasonlókat mondának. Ezekután a' Bég felém fordúlván és reám rialkodván, kérdezett: Te mitsoda hitü vagy? feleltem, Pápista hitü. Mellyre: volt-e már Húsvétod? midőn mondottam, hogy volt, 's többet is akarnék szóllani, hogy t. i. a' mi Pápista könyvünk régtől fogva, több mint 1,300. évek ólta, az az: a' Nitzenumi Sz. Gyülekezet idejétől azt mutatná, hogy egész Török országban valahol Pápisták vannak, igy tartanák Húsvétjokat, egész Bosnyák és Szeremségben, Nándor Fejérvárott, Konstantinápolyban, 's mindenütt a' Török tartományokban, nem engedtetett szóllanom, hanem hirtelen a' Bég parantsából a' Kiahajái által, különben ennek szokása ellen megragadtatván, tömlötzbe vezettettem; utánnam hirtelen minden késedelem nélkül Derkay György, és Miklós Atyaságok is azon tömlötzbe hozattatván, mindöszve olly szoros helybe, hol a' foglyok sokasága miatt, alig mozdúlhatánk, vettettünk. Elzárásunk után, a' mint nekünk beszélték, és elénkbe adták, ellenünk rémitő, és veszedelmes káromlásokat tettek az Arianus, Kálvinista, és Veterista Catholicusok a' Tanáts, Bég, és egész nép előtt: hogy t. i. mi Török országot a' Magyar Királynak, Nádornak, Püspököknek, és Vár Kapitányoknak eladjuk; hogy Várost, falut, és a' Török erőssége-

ket megjárván, megtekintvén, azokat kikémleljük, 's a' mit láttunk, hallottunk, tapasztaltunk, azt Magyar ország urainak bémondjuk; — hogy valamerre megyünk, utánunk hajdúk és latrok járnak. — Hogy miattunk a' Török Spahik' és falusi urak falujokban 's jószágaikban bátorságosan nem maradhatnak, — hogy, még mi a' Török földön leszünk, békesség, és hűség nem lészen falukon a' Török jobbágyok között; — hogy a' Római Pápát, és nem a' Török Tsászárt tartjuk urunknak; — hogy a' Pápát Istenként imádjuk, az ő hűségére és engedelmességére téritjük, és bolonditjuk az embereket. — Hogy három Istenünk van; — hogy fából, kőből, ezüstből Isteneket tsinálunk. — Sok innepet hirdetünk a' népnek dolog idején, aratás, kaszállás, szántás, és szüretkor, mellyek miatt osztán sem az uraknak, sem magoknak nem dolgozhatnak, elszegényednek, és így a' Török Tsászári adót az uraknak meg nem adhatják. Sok hasonló méltatlan, és igaztalan káromlásokat tévén, a' Török Tanáts, és Bég bámulására, 's haragjának felinditására. Ezekre tehát felingereltetvén a' Bég, Tanátsosi, Spáhijai Kihajai, azon öszvesereglett nép sokasága jelenlétében, kik a' nézésre mindünnen öszvetódultak, nyilván megesküdött, hogy bennünket karóra húzatni fog. Ugyan azért tüstént három karót, mellyeknek ketteje új, egy régi volt, készítettek, és nekünk, valamint a' többi Római Katholikusoknak, rémitő látásunkra a' tömlötz eleibe helyheztettek. A' Római Katholicus jó akaróink közűl senki a' tömlötz felé hozzánk nem közelithetett, — de a' Törökök, sűrűen jövén, holnapi napra már bizonyos karóba vonatásunkat jelentették. Mind ezeket látván az Istenhez sóhajtánk, és magunkat egyedűl neki ajánlánk, a' ki még minket, ha neki úgy tetszenék, megszabadithatna; a' halálra késziténk ime hát magunkat, buzgón fohászkodván. Midőn ez imígy történt, a' mi Tót, és Olasz híveink ajándékokkal, pénzzel, sírva menének gyermekeikkel, és feleségeikkel, uraiknak, Spáhiajiknak

házokhoz; folyamodának, és esdeklének a' karózástól való megszabadulásunkért: az ő kesergő kéréseikre, és különféle holmi, és pénzbeli ajándékaikra, előbb magok az ellenséges Török bevádolóink; azután a' Tanáts; utóbb még az Ibrahim Bassa szomszédunk is, saját udvarából Mehmet Bassa Pétsi Béghez jött érettünk könyörögni, sőt maga a' Bégnek felesége ura előtt térdre esvén őtet megengesztelni, életünknek irgalmat szerezni iparkodott. Szinte ugy a' Bégnek ipa, ki az időben Nándor Fejérvárból látogatásra és vendégségre általjött, valamint a' Bég feleségének báttya is, szűntelen esedezének érettünk, hogy meg ne karóztatnának. Mindezeknek egyes kéréseire elengedte ugyan a' karóba húzattatásunkat, de nem különben, mint nagy sommáju pénzbeli birság váltságáért, a' mit tellyesitett is. Minekutána tehát 5 nap és 4 éjjel gyötrődtünk volna a' tömlötzben, Tót és Olasz jó akaróinknak tudtokra adatott életünk megmaradása olly módon, ha magunkat pénzen megváltanánk. Első ízben három ezer forintot kértek a' Bég részére, a' Kiahának, Vajdának, Albassának, Tömlötztartók, és más Tanátsbeliek-nek fizetésén felül: azért, a' mint maga mondotta a' Bég, hogy ellenséges vádlóink ezer forintot már igértek volt megöletésünkért. Több Törökök és keresztények kérése által, végre egy ezer forintra leszállott büntetésünk. Annakutána némelly Török jó akaróinktól kéntelenittettünk pénzt kamatra felvennünk, mellyet mikor fizetünk le, az Isten tudja, mert erre minden jószágunk, házunk, szőllővel, könyveinkkel, és minden ingó vagyonainkkal sem elegendő. A' keresztény katholika szegénység pedig a' gyakor adózás, büntetés, és pogány sartzolás miatt végképen elszegényűlt, nehányan szegénységek miatt más részekre költöztek, 's naponként többen készűlnek. Igy mind magunk, mind némelly kereszténységeknek ítélete szerént, még roszszabbra kelvén dolgaink ezen küldöttségben (Missioban) megmaradnunk lehetetlen: azért Tisztelen-

dő Atyaságod mennél előbb végezzen, 's rendeljen felőlünk, és jelentse meg mit tévők legyünk. Már két esztendő ólta minden ok nélkűl tsupán az álnok hamis Eretnekek és Veteristák gyűlölsége miatt, tsak nem szűntelen birságoltatunk, tömlötzöltetünk, a' birság azomban naponként nevekedik, a' hol ez előtt 5 vagy 6 forintra büntettek, most már 50. 60. 80 forint alig elegendő. A' keresztények érettünk többé, mint eddig, a' nagy szegénység és Török sartzolás miatt nem fizethetnek. Ő tőlök ennekelőtte adatni szokott alamizsnából, vagy igen tsekély, vagy semmi sem jön bé élelmünkre, és ruházatunkra. A' városi és falusi magyarok, kiknek ez előtt inkább, és többet mint a' Tótoknak és Olaszoknak szolgáltunk, tsak nem mind el törökösödtek, eretnekesedtek, istentelenedtek, 's a' jobbúlásnak legkissebb jelét sem, de a' feslettségnek igen nagy láttatját, mutatják. A' szomszédbeli Török katonák, kalmárok, tsavargók, és latrok házunkra lévő ütései gyakrabbak kezdenek lenni, mint ez előtt, és sokkal veszedelmesebbek; melly miatt házunkban semmi élelemre valót bátorságban nem tarthatunk, sem tőlök békével nem lehetünk, mert midőn a' lovas és gyalog fegyveresek beszállanak, senkire nem hajtván, sem Bégre, sem Bassára; házanként kergetnek minket, magok és lovok élelme keresésére, mivel tartások magunk házától ki nem kerűl. Gyakran idegen házakban rejtezkedünk, lappangunk, ők pedig az alatt a' gyermekeket, és házi-őrzőinket ütik, kinozzák, a' zárott ajtókat feltörik, mint már több ízben tselekedtek, a' mit találnak, azzal kények szerént bánnak: ennekelőtte a' Magyar és Tót polgárok az illyeknek szolgáltak étellel, itallal, szénával, abrakkal, de már a' szerfeletti zsarolást megunván, se magok nem jönnek, se nem küldenek: melly baj miatt, különben a' lakásra alkalmas házunkat, némelly kereszténveink' javallásából elhagyni, és valamelly Török Spáhiának, Bassának vagy Taimnak pusztájára határoztuk lakásunkat, és ha | ezen Mis-

sióban tovább kelletik maradnunk, szükségesnek ítéljük azt tselekednünk. A' Bégünk, Bassánk, és a' Pétsi Török Tanáts már falukra sem engednek járnunk prédikálni, vagy a' szentségeket kiszolgálni a' betegeknek, akár egésségeseknek. Ha hogy a' Jesuita szerzet helységeiben sem lészen szabad az Isteni szolgálatot, oltári, penitentzia, utólsó-kenet, és egyébb ezen hazának üdvösségére szükséges szentségek kiszolgáltatását gyakorlanunk, 's e'kép a' Római katholikusokat a' hitben megtartanunk, és öregbitenünk, nem ítélem érdemesnek tsupán a' városiakért, ezen Missióját a' társaságnak megtartania, ha tsak ugyan Pétsi magyarok kevesen vannak, és azoktól is kevés jót lehet reménlenünk. A' Tótok pedig és Olaszok mindég kaphatnak elég Bosnyák Barátokat, vagy Dalmata papokat Raguzából, vagy Bolgár országból, Szeremségből, akár Belgrádból, hol mondatik, hogy elég illyen Papok találtatnak. Szabad leveleink, mellyeket eddig vagy a' Török Tsászároktól, vagy a' Budai vezérektől, és egyébb Bassáktól, Bégektől kaptunk, az idén a' Török Tsászár halálával semmivé, és erőtlenekké lettek, mellyekkel eddig társaságunk emberei oltalmaztattak. Mind azokat újonnan a' mostani Tsászárral szükséges volna megerősittetnünk, ha maradandók lennénk, azonban ez költség nélkül nem történhet. Minden itteni Török udvarok, Spahiák, Taimik, 's egyebek jószágaikról szólló szabad leveleiket a' mostani Tsászárnál már az idén megerősittették, azért ezt tennünk javalják, mind a' keresztény híveink, mind a' mostani Török Kádi, és városi Tanáts.

Fogságunk után minthogy Iskola-mesterünk nem volt, az iskolákat abban hagytuk, és mivel a' keresztények már más Mestert tulajdon költségeken nem tarthatnak, 's táplálhatnak; mi is ennekutána mesterjek fizetésétől, és táplálásától, különben, mint eddig tettünk, magunkat elvonni kéntelenittetünk, mivel terhes, és veszedelmes idők kezdődvén, immár tűrhetetlen szegénységre, 's nyo-

morúságra jutottunk ; — Itt az iskoláknak szükségképen meg kell szűnniek, az Ariánusok és Kálvinisták nagy örömére, a' katholikusoknak pedig nagy zavarodásokra. Az Isten segítsen e' gyötrelmen is: Ezen emlitett 's több más nyomoruságok miatt, mind hárman úgy ítéltük, hogy egyikünk Tisztelendő Atyaságodhoz, 's más pártfogásokhoz felmenne, és a' mi vallásbeli Missiónk maradásának, vagy elmúlásának jövendő dolgáról végezne, leginkább pedig, hogy sartzolásink 's adósságink kifizetésére alamizsnát szerezne. És pedig úgy egyeztünk, hogy én mennék fel: ha Tisztelendő Atyaságod helyben hagyja, mentől előbb jelentené meg, mit kellene tennünk ezen emlitett esetben. Bizonyos keresztény Bosnyák Szüts, elhagyván e' tájon nem épen szükségtelen mesterségét, hozzánk jött, 's tőlünk kérte keresztény tájakra küldetését, hogy valamelly klastromban szolgálhatna az Istennek; mert feltétele soha meg nem házasodni, sem a' Töröknek kegyetlen igája alatt tovább szolgálni: mi őtet 'nehány hólnapig házunkba próbáltuk mind a' hárman, és alkalmasnak leltük segitségünkre, és a' felvételre olly formán, hogy egy, két esztendeig itt 'ott a' Kollegyiomokban gyakoroltatnék, 's azután, ha a' Török Missio ezentúl is tartana, a' küldött Atyák mellé adatna segédűl. Ugyan azért ha Tisztelendő Atyaságod jónak itélné, őtet először Gyöngyösre akarnánk küldeni, hogy egy ideig ottan házi, és-konyhai szolgálatokban gyakoroltassék, hogy ha tetszeni fog, és jónak válik, megtartassék, ha pedig alkalmas nem lenne elküldessék, ki különben mestersége után úgy is mindenütt megélhet. — Azonban mind a' hárman testünkre nézve egésségesek vagyunk, és készek a' Társaság rendelése szerént a' kereszténynek szolgálni. De ha tömlötz módjára Török földes uraink parantsolatjából fejvesztés, és karóba húzás büntetések alatt tsak Pétset tartatunk : Missiónknak már eleget nem tehetvén, nyögve várunk jobb időket az Ú. K. szőllőjében való munkálkodásra. Ezekkel magamat

társaimmal, és minden jó keresztényekkel Tisztelendő Atyaságodnak, 's minden Tisztelendő Atyáknak, és társaknak ajánlom. Költ Pétsett Pünkösd hava 3-án 1641. Tisztelendő Atyaságodnak Krisztusban alázatos szolgája és engedelmes fija Horváth János, Jézus társaságbeli szerzetes.

Egy magyar szerzetesnek a' vallás dolgában írt, és közönséges véleménnyel tsekélyebb érdemre méltatni szokott rongyolt leveléből a' tudós vizsgáló valóban nyomos, és eddig ismeretlen tanuságokat merithet, mind Hazánk Törvénye', mind pedig az Egyházi Történetek tekintésére nézve.

Mert a' Dátumoknak, vagy is a' levelek költtének meghatározása, Werbőtzy rendszabása szerént legszükségessebb jele és billege az Okleveleknek, következőleg az Igazak' (Jussok) bebizonyitásának; — már pedig azt tsak ezen levélből hitelessen erősithetjük, hogy hazánkban 1582. esztendőtől fogva, szinte 1641. esztendeig a' Dátumok egészen bizontalanok valának, mert egyik, és nagyobb része hazánknak még a' régi kalendáriommal élvén, az szerént: a' másik része pedig az új kalendárium képen jegyzette fel a' levelek költtének napjait, melly Idő-közmind eddig sem törvényi, sem történeti íróktól, annál inkább Országos Törvény által meg nem határoztatván az itélet igassága vajmi gyakor, és egyedűl a' Dátum idején állapittatván, igaz biróinknak e' környülményre való figyelmit kötelességgé teszi, és a' Magyar Diplomatikának hézagját és fogyatkozását ezzel némüképen kipótollya.

De az Egyházi történeteinket is új tanuságokkal gazdagitja, midőn az eddig soha sem hallott Veteristáknak isméretét, és általok a' Római vallásuak között hazánkban űzött vérengző üldözéseket elsőben világosságra hozza, — továbbá tagadhatatlanúl bébizonyitván a' Pétsi Ariánus Ecclesiának hatalmas voltát, — és a' Jésuita szerzetnek

tagadhatatlan nagy érdemét, a' Római hitvallásnak szinte életek' feláldozásával eszközlött fentartásában, és gyarapitásában: jeles tanubizonságot nyújt eddig setétségbe boritott tetteknek felfedezésére, és tagadhatatlan hitelekre.

De szolgál egyszer'smind a' haza isméreteiben iparkodó, és nemzete ditsőségén örülő tudós vizsgállónak ösztönére, miképen a' legrongyoltabb emlékeket és okleveleket is méltó figyelemmel illetni kellessék, minthogy több illyeknek vagy véletlen, vagy isméretlenségek miatt okozott enyészetével gyakran a' legjelesebb, és szükségesebb tanuságok örök feledékenységbe temettetnek.

W. Idősbb Jankovich Miklós.

2.

I. Mátyás Magyar Király 1486-*diki Törvényének három régi Nyomtatványairól.*

Minekutána I. Mátyás Király már huszonnyoltz évig uralkodott volna, fő gondoskodását leginkább arra forditotta, hogy Magyar Országban a' Perlekedésekre nézve állandó, biztos és minden törvényes eseteket kimeritő Rendszabásokat adna. Mivel pedig az illyen tekéletes Rendszabások a' hajdan Kor vélekedése szerént tsak a' JUS SCRIPTUM, vagy is Rendszeres Törvénykönyv szerént, mint alkatva vala a' Római és Egyházi Törvénykönyv, készittethettek, 1486-dikban az tételék az Ország Gyűlés fő foglalatosságává, hogy illyen JUS SCRIPTUM készitésben fáradoznék.

Világosak erről I. Mátyás Király szovai az 1486-dik Törvény Bévezetésének 2-dik §-ban, hol nyilván mondatik: „*Semper in animo volvimus, semper cogitavimus, et cordi semper habuimus, ut eas inordinationes et perditas abusiones, quae in hoc regno praedecessorum nostrorum, Serenissimorum Dominorum Regum, et nostra etiam*

tempestate hactenus, potissimum vero in Judiciis, fuerunt, abolere, exstinguere: Utque Statuta et Decreta ita salutaria, ita stabilia condere possemus, quae ad laudem et gloriam imprimis Redemptoris nostri, ac deinde nostrum ac totius Regni nostri honorem, salutem, commodum et tranquillitatem condita plane dignoscerentur: Quaeque pro LEGIBUS et JURE SCRIPTO perpetuo haberentur, nec unquam illa pro arbitrio variare, aut novas et contrarias leges cuiquam ferre liceret, prout hactenus in cujuslibet novi Regis assumptione factum fuisse non est obscurum."

Bár igen szük volt is még ekkor a' Rendszeres Törvénykönyvről az együtt tanátskozó Karoknak és Rendeknek esméretük, azt tsak ugyan, a' mit tudtak, nagy buzgósággal elkészitették, 's I. Mátyás Királynak megerősités és helybenhagyás végett jobbágyi alázatossággal elébe terjesztették, ki az új Munkát az 1486-diki Törvény 78-dik Tzikkelyének 2. §-a szerént JUS SCRIPTUM gyanánt elfogadta, 's ime szovaival megerősitette: „*Pro perpetuo Regni ipsius Decreto et Statuto, ac pro LEGE et JURE SCRIPTO tenendos et duraturos sancimus, stabilimus, autorisamus, authenticamus et confirmamus.*" *)

Mostanig az 1486-diki Rendszeres Törvénykönyvnek, más néven Ordo Judiciáriusnak, tsak azon egy eredeti hiteles példányát esmérjük, melly a' Bétsi Ts. K. Titkos Levéltárban őriztetik. **) Ellenben Mása néhány régi Tör-

*) II. Ulászló parantsolatára Werbőtzi István is JUS SCRIPTUM-ot írt, mint Előbeszédének ime soraiból kitetszik: „*Eas Leges easque Consvetudines, quibus a longa jam temporum serie, res judiciaria hoc in Regno tot inter bellorum ac seditionum aestus utcunque firmissime stetit, ad JURIS SCRIPTI normam ac rationem revocare decrevisset.*" Mennyivel többet tudott Werbőtzi a' Rendszeres Törvénykönyvről I. Mátyás Király koránál!

**) Jos. Nic. Kovachich, Notitiae Praeliminares ad Syllogen Decretorum Comitialium. Pesthini, 1820. 8-vo pag. 318.

vény Gyűjteményben föltaláltatik, 's különösen néhai Kollár Ádámnak, egykor a' Bétsi Ts. Könyvtár Gondviselőjének, régi Kézíratában úgy találtatik-föl, hogy a' Törvény után találtató jegyzetből már a' feledhetetlen érdemü Kovachich Márton böltsen következtette e' Törvénynek Mátyás Király uralkodása alatt történt kinyomtatását. *) Mondatik, tudniillik, egy jegyzetben: „*Quamvis haec „subsequens praeliminaris Epistola hoc proximius descriptum Divi Mathiae Regis Decretum praecedere debuisset, prout in quodam impresso exemplari comperitur, nihilominus eam etiam post jam descriptum Decretum adjiciendam fore putavi.*“ E' jegyzet után következik Kollár Kézíratában egy Előszó az Olvasóhoz szinte Deák Nyelven, mellyről alább lészen szó.

Többet mond édes Attyánál I. Mátyás Király 1486-diki Törvényének kiadatásáról Kovachich József ime soraiban: „*Primum omnium typis editum est Mathiae I. Regis Decretum Majus anni* 1486 *adhuc illo vivente, primum Lipsiae; deinde incerto loco et anno, quemadmodum docui in Recensione posterioris editionis nondum edita.*“ **) Itt már e' Törvénynek két kiadatásáról foly a' beszéd, mellyek közül egyik Lipsiában jelent meg; a' másik hely és év kitétele nélkül. A' Recensio, mellyre a' szorgalmas Férfiu utasit, még most is Kézíratban tartatik az emlitőtől, következésképen sem a' Lipsiai kiadás éve, sem a' két példány bővebb leíratása nem esmértethetik a' tudós hazafiaktól. Nem tészek tehát fölösleg munkát, ha e' Törvénynek nem két, hanem három Nyomtatványával gondosabban megfogom esmértetni a' Magyar Tör-

*) Martini Georgii Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. 8-vo Tomo II, pag. 254.

**) Jos. Nic. Kovachich, Notitiae Praeliminares ad Syllogen Decretorum Comitialium. Pesthini, 1820, 8-vo pag. 11.

vény Históriáját gyönyörködve halló Magyar Tudósokat.

Az 1486-diki Törvénynek Első Nyomtatványát, mint az Ingolstadiumi Akademiának ritka könyvnyomtatói kintsét és tulajdonát, Seemiller Sebestyén esmértette meg nem annyira velünk (mert mi illyeseket mindég későn tudunk meg), mint a' Tudós Bibliographusokkal, ime sorai által:

„298. Mathiae (Corvini) Regis Hungariae, Bohemiae &. leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita (nescio quo anno) conditae. in 4. Charact. goth. luculentus, nec inelegans, cum signat. b. c. d. quaternis, et e. quinterno. Terminatur opus folio recto 10. quinterni e. sine ulla subscriptione. Videtur ignota editio, ad saeculum tamen XV. pertinens.“ *)

Nem kell emlitenem, mert úgy is mindenki észreveheti, hogy a' zárok között álló szovak nem a' Könyv tziméhez tartoznak, hanem Seemillernek saját észrevételei. Seemiller munkáját, mellyet bírok könyvtáromban, a' derék Kovachich Márton nem látta, és azért ezen első Nyomtatványról ítéletet nem hozhatott. **) Ő minden esméretét Panzer könyvéből meritette.

Panzer György Farkas, Seemiller munkája után, a' Könyvnyomtatás Évkönyveiben szóról szóra így írja-le ezen első kiadást:

„3. MATHIAE (CORVINI) Regis Hungariae, Bohemiae &. leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita, conditae. *In fine nulla subscriptio. Char. goth. cum*

*) Bibliothecae Academicae Ingolstadiensis Incunabula Typographica. Illustravit Sebastianus Seemiller Canonic. Reg. Polling, S. reniss. Elect. Pal. Bav. Consil. Ecclesiast. Act. Theol. Doctor et Prof. Publ. Ord. Bibliothec. Academ. Praefectus et h. t. Universitatis Rector. Ingolstadii, 1792. 4-o Fasciculo IV, pag. 137.

**) Martini Georgii Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. 8-o Tomo II. pag. 257.

sign. a—e. Forte Budae? 4. *Seemiller IV. p.* 137.“ *) Panzer könyve, mellyet szinte bir Könyvtárom, nyitva áll előttem, következésképen mindenki megnyughatik azon, hogy Panzer szovait is híven elő adom. Ha ennek sorai öszszehasonlittatnak Seemillernek, mint Kutfőnek, leírásával, kitetszik, mi kevés hívséggel írta-ki Panzer, mintegy siettében, Seemiller szovait. Kora volna itt még azt elő adni, (minthogy a' többi nyomtatványokat le nem írtam 's meg nem esmértettem) hogy e' Kiadás a' többi két kiadástól egészen különböz.

Az 1486-diki Törvénynek Második Nyomtatványa Liptsén jelent-meg Szász Országban. Ennek esméretéhez véletlen történetből jutottam. Midőn 1813-dik év Januáriusa kezdetén a' Haza szeretve tisztelt Fönséges Nádorának kegyes rendelése következésében a' Nagytiszteletü Posoni Káptalan nemes adakozásából e' Káptalan Könyvtárából a' Magyar Nemzeti Museum számára több nagybetsü Kéziratokat és Könyveket általvettem, az ajándékkönyvek között volt egy Prédikátziós-könyv is, mellyet „BIGA SALUTIS“ tzim alatt a' XV-dik század vége felé kiadott Szent Ferentz Szerzetes Rendének egy nevetlen Szerzetese, lakosa különösen a' Pesti Monostornak. A' könyv kezdetén és végén hamar szemembe öttlött azon négy levél, mellyek I. Mátyás Király 1486-diki Törvényének kinyomatott Töredékeit foglalták magukban. Haza jövet első gondom volt ügyes Könyvkötő által rontás nélkül kivétetni, és külön köttetni e' négy lapot úgy, mint ma is a' Nemzeti Museumban mindenkitől láthatók. Semmit inkább nem véltem, mint azt, hogy e' Nyomtatvány egy az Ingolstadiumi Akademia Nyomtatványával. Találtatnak e' négy levélen nevezet szerént: A' 36-dik tzikkely

*) Annales Typographici ab Artis inventae origine ad annum M. D. post Maittairii Denisii aliorumque doctissimorum Virorum curas in ordinem redacti emendati et aucti. Opera Georgii Wolfgangi Panzer. Norimbergae, 1793. 4-o Vol. I, pag. 266.

vége ime kezdettel: „quí factores fuerínt, et cōmissa síbí bona male díspensabunt: vel etiā non data bona racíone aufugíent.“ a' 37. 38. 39. 40. 41. 42. tzikkely, és a' 43-dik tzikkelynek része ime végzettel: „Interím vero exactío decímatorum cessare debeat, et eíus occasōne Epíscopus ín,“ E' Nyomtatvány, úgy látszik, 8-adrétü, épen nem durva barát, vagy is Góthbetükkel, 's a' hol teljes az egész lap, ott majd 25. majd 26. sor jutott egy oldalra.

Később Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Ur is talált e' kiadásnak más négy levelére hasonlóképen egy Prédikátziókönyv kezdetén és végén. És e' találmány már sokkal fontosabb volt találmányomnál, mivel általa esméretbe jött a' Könyvnek utolsó oldala is, mellyen ezek olvastatnak:

„Impressum in Lypczk.
Anuo dnīce incarnacōis
Millesimo quadrintesi,
mo octogesimo octauo.
Mēsis Junii die secūda.“

Kérdést sem szenved, hogy a' Museum Töredéke, és Jankovich Ur Töredéke egy Nyomtatványnak Töredékeit tészik. Így tehát mind a' két Töredék az 1488-diki Liptsei Kiadáshoz tartozik. Kijött ez, a' mint más egykoru Liptsei nyomtatványokból tudhatjuk, Brandisz Móritz Liptsei Könyvnyomtató betüivel, 's a' ritka könyv, fölötte ritka könyv, mostanig egészen esméretlen volt a' Tudósok előtt; esméretlen volt különösen Leich János Henrik előtt is, ki a' Liptsei régi Nyomtatványokról egy különös Könyvet írt. *) Hogy e' Kiadás nem egy az előbbi kiadással, az Seemiller tudósításából világos, mellyben mondatik: „*Terminatur opus folio recto* 10. *quinterni* e. *sine ulla subscripti-*

*) Jo. Henrici Leichii, De Origine et Incrementis Typographiae Lipsiensis Liber Singularis. Lipsiae, 1740. 4-o — — Cf. Panzer, Annal. Typographici. Vol. I, pag. 472—506.

one.“ Mi szép volna, ha néki e' második Kiadásnak egész példányát föltalálná és velünk megesmértetné!

Az 1486-diki Törvénynek Harmadik Nyomtatványát boldogult Tudós Fábri István, a' Posoni Évangelika Oskola jeles Tanitója, fedezte-föl, és megszerezte Prágából a' Posoni Évangelika Oskola Könyvtárába. E' tiszteletet érdemlett ősz Tanitót és híres Nevelőt, valahányszor Posonban voltam, szorgalmatosan megszoktam látogatni, mert személyét 's érdemeit buzgón tiszteltem. Akkor is tehát, midőn a' Káptalan kintseinek általvételükkel foglalatoskodtam, estvénként többnyire nála töltöttem üres óráimat, 's beszélgetés között említést tettem előtte a' második Kiadásnak kezembe akadott négy leveléről. Lángra gyulva fölkiálta azonnal a' lelkes Férfiu: „Én is várok Prágából valamelly „Constitutiones Hungariae“ tzimü könyvet; azt egy Tsch Biblián tseréltem a' Convent Könyvtára számára: Hát ha ez is valami hasonló tartalmu munka lészen?“ Úgy ütött-ki valóban a' dolog, mint Fábri gyanitotta. Nem sokára haza jövetelem után vettem levelét, hogy a' Prágai Könyv I. Mátyás Királynak 1486-diki Törvényét foglalja magában, 's nem volna talán idegen a' Posoni Évangelika Gyülekezet e' nagy Ritkaságot a' Nemzet Kintstárába letenni.

A' Haza Fönséges Nádora előtt egy szóejtés elég vala arra, hogy a' Posoni Évangelika Gyülekezet az általengedésre megkéressék. Ez, tsinosodottságához képest illően tudván betsülni a' Haza szeretve tisztelt Nádorának Nemzeti Régiségeink megszereztetésükre tzélozó magos Törekedéseit, a' Nyomtatványt azonnal Pestre küldötte tsak azon egy kérelemmel, hogy annak Mását a' Fönséges Ts. K. Fő Hertzeg a' Gyülekezet Könyvtárába megküldeni méltóztatnék, a' mi Tek. Tudós Kovachich Jósef, volt Segédem, szorgalma által pontosan teljesittetett. És ez az a' Recensio, mellyet az ifjabb Kovachich emlit munkájában, 's mellyről fölebb

tőlem is említés tétetett. E' példány láttára azt vélte Segédem, hogy az 1486-diki Törvénynek tsak két különböző Kiadatása vagyon. Ezt a' Scemiller munkáját soha sem látta ifiu Tudósnak könnyen meglehet botsátani.

Tzime a' Posoni Évangelika Gyülekezet díszes Ajándékának Góthbetükkel imez: „Constitutiones incliti regni vngarie.“ Az egy sor tzim alatt fametszet vagyon. Ennek jobb felén menyezetes Királyi székben ül I. Mátyás Király koronás fővel, jobb kezében Királyi Páltzát tartva, térdig érő dolmányban 's e' fölött palástosan. Előtte hoszszu papi köntösben és püspöki süvegesen két Egyházi férfiu áll, 's neki a' könyvformán leíratott Törvényt olvasás végett mutatják, mellyre a' Király balkezét kiterjesztett ujakkal tészi. A' Király és egyik Egyházi férfiu lábánál a' kép bal felén legalól látszik Magyar Ország, Dalmátia és Tseh Ország tzimere, 's ennek közepén a' gyürüt tartó holló egy kis vértetskében. A' második levélen, melly *a j* nyomtatói jegygyel bir, ezen Előszó találtatik:

„Etsi Bibliopole iampridem sepius atque iterum blanditi sint: pro istarum Constitutionum incliti Regni Ungarie accomodatione: vtque easdem: castigatas limatas et pumicatas traderent “ quo opera et impensa eorum acceptior: maiorisque pensi haberetur: qui presertim in singulis imprimendis Codicibus hoc sibi potissimum consulerent: curarent pro viribus. Morem gerendum esse censui: cum amore et fauore ingeniorum et studiorum: tum constitutionum et Legum predictarum preclaritate et excellentia: quas profecto viro patritio (Et quidem patrie sue constitutiones) ignorare turpe est. Quin presertim summa et eminentissima auctoris preclaritas: opus hoc clarum efficiat. Mathias nempe Rex et ille sane virtutum princeps: semper invictus: semper interritus: parua manu maximas res perficere solitus Qui (Ut ceterorum pace dixerim) inter alios precipuos et primarios homines, diuosque reges et Imperatores: quasi matutinum quoddam

Constitutiones inclyti regni vngarie

dam sidus effulget: Ea vite sanctimonia: ea integritate: ea religione: ea Juris Cesary etiam et Pontificy cognitione: Ea denique eximia et materne et Latine eloquentie: aliorumque ydeomatum: et quidem plurimorum copia ac suauitate preditus In maximis denique quibusque gerendis rebus quam aptissimus. Et qui nunquam dubia victoria hostem reliquit: semper vicit: omni bellica et ciuili laude. omnem antiquitatem: aut equauit: aut superauit: Et vt ceteras eius laudes et profecto innumeras transeam. Quis nobilitate: vel probitate: vel rerum studio optimarum: vel clementia: vel quouis alio laudis titulo eo prestantior: Quis clarissimarum rerum: magnitudine bellorum preliorum numero: varietate victoriarum Celeritate conficiendi: mentis amplitudine: pertinatia in rebelles: clementia in subditos: liberalitate in omnes qui sibi conferre possit. Sed de his hactenus. Quanta igitur potestas legum atque vis existat Sine quibus: nec vrbs aliqua: nec locus constare potest: nemo ambigit. Non enim maiori egent commendacione: prout Jurisconsultus Ulpianus inquit Utilitas cum per se patet commendatione non eget. Quare omnes et singulos presertim quibus interest hortor: moneo et pro Jure amicitie requiro et obtestor vt illa Syntagmata hasque patrie ordinationes nauiter lustrent: legent: volutent et amplectentur Sicutique leges Solonis et Licurgi venerentur.

. B . . R . . L .

Humanitate quadam: et profecto innata bonitate non mediocri Magnifici Ambrosy Wydfy de Mohora Uicecomitis Comitatus Neugradiensis. opusculum hoc: in primis participatum: castigatum tandem et: inpressum extat Cuius sane ingenium ad optimarum artium cognitionem commodumque et profectum Reipublice: et agendo et consulendo natura comparatum est.“

Kitetszik az Előszó végéből, hogy e' Kiadást B. R. L. eszközlötte. Úgy de ki volt ezen Előbetük (Siglák) alatt lappangó Férfiu? Nehéz itten valami bizonyosat mondani. Ha még is gyanitani szabad volna, én az Előbetüket így olvasnám: Blasius de Rakamaz Literatus. A' Törvénytudók között I. Mátyás uralkodása alatt Wallaszky Pál, míg élt, a' Nemzeti Betsület szerentsés Védője, e' nevet is emliti. *) A' Nagyságos tzimmel illetett Mohorai Vidfy Ambrus, Nógrád Vármegye Alispánya, ki a' Kiadóval I. Mátyás Király Törvényét közlötte, a' Hazának több jeles fiaival együtt 1504-dikben Ország Gyülés alkalmával borzasztó veszedelem által halt-meg Pest és Buda között. Olvastatik, tudniillik, a' nagyérdemü Kovachich Márton könyvében egy régi egykoru Jegyzékben: „*In Diaeta pro Festo Beati Georgii Martyris* 1504. *in Campo Rákos juxta contenta Decreti celebrata, per D Joanem Bornemysza Regium Thesaurarium in medium Regnicolarum Regestum istud missum est, post cujus quidem Diaetae finem, tertia videlicet die, Feria ut puta Sexta post Stanislai, Egregii, et memoria perpetua digni viri Ambrosius Vidfy de Mohorra, Georgius de Kalonda, ac Magister Nicolaus Vidfy de Voykocz Regni Sclavoniae Prothonotarius, una cum Ladislao Kelesfy de Stwinack, Ambrosio Erdewgh de Wragowcz, et ceteris notabilibus viris* (valóban szomoru eset!) *navi, in Danubio ad Pesth de Buda navigantes, tactu cujusdam Molendini submersa, pariter occubuerunt, suffocatique aquis decesserunt.“* **)

Következik példányunkban az Előszó után a' 3-dik, 4-dik, 5-dik és 6-dik levélen az egyes tör-

*) Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria delineatus a Paullo Wallaszky. Editio Altera. Budae, 1808. 8-o pag. 99.

**) Mart. Georgii Kovachich, Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Budae, 1800. 8-o Tomo II, pag. 309—310.

vény tzikkelyeknek Lajstromuk, hogy az Olvasó annál könnyebben föltalálhassa magukat a' különös Törvényeket. Odább a' 7-dik levéltől fogva a' 36-dikig, és még a' 37-dik levél kezdetén is, maga az 1486-dik Törvénynek textusa találtatik. Ez után pedig a' 37-dik levéltől fogva a' 40-dikig előadatik az Örökös és Zálogos Betsü Rendszabása, mellyben a' Királyi Mérték is előfordul nagysága szerént, illyen tzim alatt: „Equitur (az S betü kihagyatott) Series Estimationum.“ Áll tehát az egész Nyomtatvány összszesen 40. levélből, 's a' Könyvnyomtatói Jegyek (Signaturák) az *a* betütől *e* betüig terjednek, 's rendesen egy egy betüre nyoltz levél esik, tsak hogy az *e* jegy tizedfél levélből áll, és a' 10-dik levélnek utófele már semmit sem foglal magában. Betüőrök (Custodes) az egész Könyvben elő nemjőnek.

Vagyon végre a' Nyomtatvány mellett egy 41-dik levél is, de ez, úgy látszik, a' Munka egészéhez nem tartozik, hanem azt talán a' Könyv Birtokosa köttette a' Példányhoz. E' levélen fönt ime Versek olvastatnak:

„Sortem quae virtute venit ratione guberna
Perpetuo stabilem si cupis esse Deam.“

E' két sor alatt egy négyszegben látszik egy kerekded lábu, 's behorpadott oldalu német szabásu Vért, vagyis Pais, ebben pedig alatt kétfelől Madárszánytól körülvétetett, 's mint egy repülő Földgolyobis emelkedik fölfelé, 's ki áll belőle egy bot, mellyen szájában Gyürüt tartó Kigyó körül tekeredik. A' Vérten nyugszik egy keveset kinyilt vánkosos Sisak a' belőle kétfelé elterjedő ágakkal. A' Sisak vánkosán áll a' szájában Rosát ágostól tartó Sas, melly körmeivel egyszer'smind két végénél fölkanyarodott polyát emelni akar az ég felé. Igen tsínos az egész Pais és Fametszet, melly alatt ismét ime Versek jőnek-elő:

„Non auus, aut proauus nobis sua stemmata liquit,
Nec quoque sunt auro haec turpiter empta graui:

Ferre decus magnum est maiorum parta labore
Stemmata? Maius at est arte parasse sua:
Sed noua nobilitas friget? Veterascere virtus
Nescit: At omne recens non caret inuidia?
Quae dedit Augusti fauor, et clementia Regis
Nulla dehinc nobis auferet inuidia:

Kié volt e' Tzimer, mostanig meg nem tudhattam. Ha a' Versekben az „ARTE" szó Mesterséget jelentene, úgy a' Könyvnyomtatót is illethetné, mert vagynak példák elég számosan, hogy a' Könyvnyomtatók és Könyvárosok a' Könyv végére nyomtatták Tzimereiket. Mindenesetre a' Tzimer, mint a' „Clementia Regis" szovakból kitetszik, Magyar Országi új Nemeshez tartozott. *)

Így esmérvén az 1486-diki Törvénynek ezen Nyomtatványát, az már most a' megfejteni való kérdés: Nem egy-e e' Kiadás azon Kiadással, mellyet Seemiller leírt? Bizonyosan nem egy. Ennek tzime: „*Constitutiones incliti regni vngarie*": Amazé: *Mathiae Regis Hungariae, Bohemiae etc. leges in dieta, ut vocatur, seu conventu generali procerum Regni Budae habita conditae.*" Ezt kell valóban tzimnek föl vennünk, mert ha e' tzimet Seemiller maga készitette volna, nem volt volna oka a' „*Corvini*" és „*nescio quo anno*" szovakat zárjel közé vetnie. Továbbá a' Museum példánya bir *a* könyvnyomtatói jegygyel is, és nagy nyoltzadrétben jelent meg: Ellenben az Ingolstadiumi példányon tsak *b. c. d. e.* Könyvnyomtatójegyek találtatnak, és az negyedrétben jelent meg. — — Vajha valamellyik Külföldön utazó Magyar szivére venné az Ingolstádiumi Példánynak bővebb megesmértetését! Mí a' Magyar Bibliographiából még igen sokat nem esmérünk, ha fölötte nagy gyarapodást nyert is nálunk e' Tudomány az újabb időkben.

Horvát István.

*) A' Példány első levelén alól tintával e' jegy H. vagyon írat a. Az A. H. Siglák jelenthetnének „*Andreas Hess*" nevet, ki I. Mátyás alatt Budán első Könyvnyomtató volt. De ez tsak gyanítás lenne.

3.

Miért nem eszközli az Orvosi Törvénytudomány az Igazság kiszolgáltatásában mindenkor azt, a' mit tőle kívánnak, vagy a' mit ő eszközölhetne?

Ha a' Törvénytudományt és Orvosi Törvénytudományt, mint két természetükre és különösen a' módra nézve is, mellyel a' két tudomány tárgyait elő terjeszti, egymástól olly igen különböző tudományt ugyan egy tzélhoz jutás, tudniillik: az igazság kiszolgáltatása végett egyesülve látjuk, akaratunk ellen is ama meggyőződés támad bennünk, hogy egy közönséges szükség, és ennek kielégitésére vivő kénytelenség szülte légyen ezen egyesülést, és hogy már akkor, midőn ezen egyesülés történt, mind a' két tudománynak nevezetes és emlékezétes kimiveltetés poltzára jutnia kellett. Mert akkor, midőn az Igazság kiszolgáltatásában egyedül a' törvénytelen tettre forditott szándéknak, nem pedig magának a' tettnek megtudására volt a' fő gond függesztve, nem láthatták által a' Birák és Törvénytudók a' törvényes esetek megvizsgálásában 's itélésében olly világosan a' természeti és orvosi tudomány hiányát, a' mint ennek később történnie kellett, midőn a' fenyitéki törvényben a' vallató bánásmód, az úgy nevezett vallató per (processus inquisitorius) támadott, és ők kénytelleneknek látták magukat bizonyos törvényes esetekben, hol a' tettlétnek (species facti) előállitására természeti és orvosi esméretek kivántattak, az Orvosok véleményét kikérni, kik magukat a' természet vizsgálására általánosan, és az emberére különösen adták.

Midőn illy esetekben az orvosoktól adatott tanáts gyakran hasznosnak találtatott, bizodalom éledett a' törvénytudókban az orvosok iránt, és ki eszközlötték végre az uralkodóknál, hogy az orvosi esméretek törvényesen befolyhassanak előszö-

ugyan a' fenyitéki törvénykedésbe, az úgy nevezett Constitutio Criminális által, mellyet V. Károly Tsászár a' néhai Római Sz. Birodalom' számára kiadott. Hamar ezután állapittattak ezek 's ezekhez hasonló törvények Európának minden pallérozottabb országaiban, sőt utóbb olly esetekre is kiterjesztettek, mellyek a' polgári és egyházi itélőszékeken fordulnak elő, 's a' mellyek felvilágositttatásukra és elhatároztatásukra nézve orvosi esméreteket kivánnak.

Alig állapittatott meg illy módon az orvosi törvénytudomány, azonnal kénytelenittetett a' törvényes környűlállások terjedésével, és az innen eredő szükségekkel olly mértékben gyarapodni, a' millyenben nőttek a' természeti és orvosi tudományok, és a' millyen vala szükséges óhajtott segitségének elérésére. — Így fogtak önként kezet a' törvény, természet, és az orvostudományok, midőn ezek termeszteni igyekeztek azt, mire annak szüksége vala; és ismét az első szivesen fogadta azt, a' mit ez utósók számára feltaláltak. Így eszközöltetett az orvosi törvénytudomány körének kiterjedése, részént a' Biró és perlekedő feleknek szükségeik, részént a' törvénytudomány kérelmei által, és nem sokára azon esméreteknek nevekedésük 's szaporodásuk által, mellyek az orvosi törvénytudomány tartalmát tészik. A' törvény és a' törvényes szokás helyben és jóvá hagyták azokat, és megerősitették.

E' gyökerekből, mellyekből az orvosi törvény tudomány eredett, később mind inkább nőttön nőtt, 's folyvást tette előmeneteleit. Így lett végre azzá, a' mi most, biráló, óvó 's tanitó mind azon kétséges esetekben, mellyekben bélátás, megitélés és határozás nem történhetik természeti és orvosi esméretek nélkűl.

Hogy az orvosi törvénytudomány jótévő befolyásu lehet a' törvénykezésre, maguk a' törvénytudók sem kételkednek, mert a' tapasztalás bizonyitja annak hasznos és szükséges voltát; mindazonáltal még is ellenvetésűl a' törvénygyakorlóktól elég gyakran, és néha igazságosan felhozatik

ellene: hogy ő egyes esetekben nem eszközli mindenkor azt, a' mit tőle kívánnak, vagy a' mit ő eszközölhetne.

Hogy megitélhessük, tétethetik-e ezen ellenvetés az orvosi törvénytudománynak általánosan, vagy tsak némelly egyes törvényesetekre nézve, mind azon okokat, mellyekből ő eredett, és a' mellyeknél fogva az orvosi törvénytudomány némelly esetekben nem eszközli azt, a' mit tőle a' Biró vár, vagy a' mit ő eszközölhetne, meg kell fontolnunk.

A' támogató okok, mellyekre a' törvénytudók az orvosi törvénytudomány ellen tett szemrehányásaikat épitik, a' törvénytudóknak munkáikban feltaláltatnak; de itt elő nem számláltatnak, minthogy nagyobb részént azon okok egyes megvizsgálásában, mellyeken részént az úgy tetsző, részént valóban helyes ellenvetések nyugszanak, ezek megtzáfoltatni fognak.

A' mi az okokat illeti, mellyeknél fogva az orvosi törvénytudomány egyes esetekben nem mindenkor eszközli azt, a' mit eszközölhetne, vagy a' mi tőle kivántatik, ezek a' törvénytudomány és törvénytudók részéről e' következőkben foglaltatnak:

1-ször A' fenyitéki törvénynek különféle theoriáiban, vagy rendszereiben, millyenek: a' természeti, fenyegető, ijesztő, engesztelő, javító 's tb. theoriák, mellyek közül néhány az orvosi törvénynek igen tágas kört nyujt; néhány ellenben annak az igazság kiszolgáltatásába való befolyását igen korlátolja. Mivel pedig mind a' fenyitőtörvénynek különféle theoriái, mind azon okfők, mellyeknél fogva az igazság kiszolgáltatása egyes országokban gyakoroltatik, az orvosok előtt esméretlenek, így megesik, hogy a' reájuk bizott vizsgálásoknál és az általuk adandó véleményben, vagy tovább ereszkednek, mint a' Biró kivánta, vagy kevesebbet tesznek, mint amaz óhajtotta volna.

2-szor Ama környűlállásban, hogy a' kérdező Biró nem mindenkor elég világosan és meghatáro-

zottan közli az orvossal azt, a' miről további tudósitást kiván, és a' mit ennek vizsgálnia 's meghatároznia kell. Legtöbb esetekben bizatik az orvosra valami vizsgálás a' nélkül, hogy annak tzélja tsak egy szóval is megérintetnék (17 esztendős tapasztalásból szóllok én itt). Innen vagyon, hogy a' törvényorvos, ki még a' kötelességében nem igen jártas, egyes orvos törvényes esetekben sokszor fontosabb tárgyakat is érintetlenül hágy, vagy tsak felületképen vizsgál, egyebeket pedig, mellyek a' dolog kimeritésére nem létalaposak, szükségtelen pontossággal festeni igyekezik. Nem akarok én a' mondottak által semmi esetre a' kérdező Birónak szemrehányást tenni; mert sok izben mindjárt a' dolog elején maga a' Biró sem tudhatja egész kiterjedését a' dolognak, mellynek felvilágosodni kell. Sokszor, midőn a' vizsgálás tsupán tsak gyanu következésében rendeltetik, maga a' Biró sem tudja: valjon történt-e vétek általjában? melly nemü ez? és mi módon követtetett-el? Végre: mert legtöbb esetekben tsak a' vizsgálás lefolyta alatt tudódnak ki a' legfontosabb tárgyak.

3-szor Ama környülállásban, hogy egy részről a' Birónak természeti és orvosi esméretei olly kiterjedésben nintsenek, millyenben azok, mint eszközök, szükségesek a' kétes orvostörvény eseteknek felvilágitására; más részről pedig, hogy a' törvényorvos előtt a' törvénytudománynak, a' Birónak, és perfeleknek szükségeik, valamint a' Birónak tzéljai is rejtve vannak. Ez azonban sem egy, sem más résznek szemrehányásul nem szolgálhat; mert valamint a' törvénytudóktól nem kivánhatni, hogy ők tökéletes esméretekkel birjanak az egész természetről, 's különösen az emberről, épen úgy nem tulajdonithatni hibául az orvosnak, hogy ő nem tökéletes törvénytudó. Azonban még sem lehet egészen járatlan a' törvénytudó az orvosi törvényben, 's hasonlóan kell a' törvényorvosnak is hazájának legalább azon törvényeit esmérni, mellyek

az ő tudományának a' kétes törvényi esetekbe való befolyását illetik.

4-szer A' törvénytudóknak az orvosok iránti bizodalmatlanságukban, kiknek az igazság dolgába való befolyásukat egy részről önbizakodásnak 's idegen kötelességbe való avatkozásnak tekintik, mellynek foganatját ők más részről kérdésben forgónak vélik, azért, mert, mint ők itélnek, az orvosi esméretek még tökéletlenek.

Melly kellemetlen következései legyenek a' közéletben e' bizodalmatlanságnak mind biróra, mind az osvosra nézve, tsak az itélheti meg voltaképen, a' ki számosabb esztendőket töltött, mint törvényorvos, az itélőszékek szolgálatjában. De maga a' bizodalmatlanság is, mellyel a' törvénytudók a' feljebb emlitett két oknál fogva viseltetnek a' törvény orvosok iránt, igazságtalan; mert ön bizakodástól és beavatkozástól az orvosok részéről épen nem tarthatnak a' Birák, jól tudva lévén minden orvosi személyeknél: hogy nekik a' törvény határozásánál fogva, minden illyes esetekben tsak egy tudományosan kimívelt hiteles tanu dísze tulajdonittatik. Mi pedig az orvosi tudományok tökéletlenségét illeti, közös sorsa ez ennek a' törvény és más tudományokkal (a' mathematikát talán kivévén). De ezért annak a' változhatatlan természet szabályokon épült, és kétségbe nem hozható történetekből következtetett okfőit és esméreteit tagadni, azoknak a' közéletre, 's így a' törvénykezésre is ható hasznát is kétségbe hozni, annyi lenne, mint minden tudományt tsalárdságnak nevezni, és a' bizonyos igazságot hazugságnak tartani.

5-ször A' tudakozódó Birónak, vagy az ettől az orvosi vizsgálatról rendeltetett tanunak késedelmességében, vigyáztalanságában, sietésében, nagy engedékenységében, vagy idétlen véleményadásában. Ha t. i. a' Biró a' vizsgálást nem alkalmas időben, vagy nem a' törvény utmutatása szerént rendeli, a' szükséges hely 's időbéli környülállásokat, mellyekben törvényszegés történt, öszveszedni

elmulasztja, a' vizsgálás tárgyát 's a' tettnek végbezvitelére forditott eszközöket feltseréltetni, vagy elveszni engedi; továbbá ha a' tanu, kinek jelenléte minden törvényes vizsgálásnál elkerülhetetlen, akár öntűrhetlenségéből, akár az orvossal való meg nem férhetésből siet, és a' látott 's hallottakat nem tellyesen, a' mint vannak, iktattatja a' jegyzőkönyvbe; ha ő a' fürkésző orvosnak nem minden tetteire ügyel, és nem igyekezik ön érzékei által meggyőződni a' leltekről; végre ha, minekelőtte az orvos alapokon épűlt véleményét közlené a' Bíróval, már előre tulajdon véleményét kihirdeti és közre botsátja.

Az Orvosok részéről pedig némelly hibákban, mellyeket sokaknak közűlök elesmérni kell.

1-ször Ha ők törvényes vizsgálódásaikat nem a' törvény határozása, 's a' törvény orvosi tudománynak oktatásai és a' mesterségnek szabályai szerént, hanem vagy másoknak hallásból vett előadása, vagy valamelly előre felkapott vélemény szerént teszik 's véghez viszik.

2-szor Midőn bűnös sietés, vigyáztalanság, vagy szinte szükséges esméretek hiánya miatt a' vizsgálást tökéletlenül tellyesitik.

3-szor Ha a' vizsgálás alatt talált dolgokat hibás szinbe öltözve itélik, p. o. az okokat a' következésekkel feltserélik. Ha

4-szer A' Jegyzőkönyvnek készülésekor, mellynek foglalatján kell főképen adandó véleményüket épiteniek, nem mindent, a' mi és a' hogyan találtatott, tellyesen, igazán, 's érthetőleg közlik az irnokkal. Nagy szorgalommal kerűlniek kell e' hibát a' törvény orvosoknak, mert némelly esetekben, p. o. a' halott bontásnál, a' vizsgálás nem ismételtethetik.

5-ször Midőn véleményükben olly dolgokról szólnak, mellyeket a' Jegyzőkönyv tartalmából bé nem bizonyithatni, vagy

6-szor Ugyan az orvosi feleletben állitmánykedvelésből véleményüket mint tsalhatatlan igazságot vitatják, ott is, hol az orvosok sem a' ter-

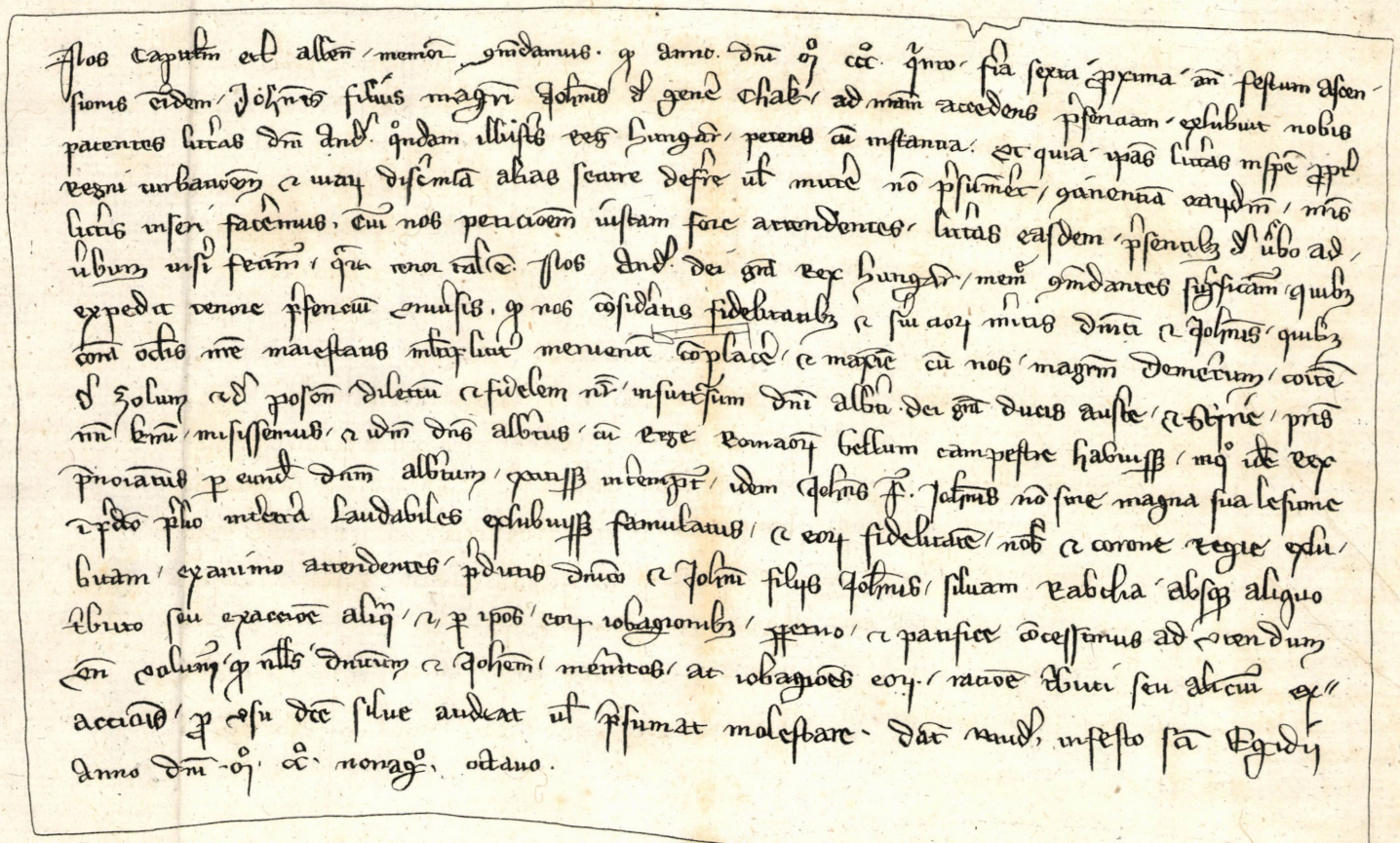

Karacs metsz. 1833.

Tekéntetes

Kisfaludi Kisfaludy János Urnak, Tek. Ns. Vasvármegye Fő Szolgabirájának,

ajánlja

Horvát István.

mészet, sem orvosi tudományokból bizonyos és tagadhatatlan föltételeket elő nem állithatnak. Ez lelkiesméretet érdeklő dolog, azért elkerülhetlenül szükséges dolog, hogy a' törvényorvos a' birónak a' látleletben a' lehető határozottsággal kinyilatkoztassa, mi légyen személyes véleménye, és mi a' valódi igazság.

7-szer Midőn az orvosok elmulasztják véleményüket dönthetetlen okokkal támogatni, és a' már esmért ellenvetéseket eldönteni.

8-szor Azon oknál fogva, hogy az orvosok néha a' Biró előtt nem egészen érthető nyelven szóllnak, egyesitvén ugyan azon kifejezéssel különböző gondolatokat, vagy műszókkal élvén annak hozzátétele nélkül, a' mit azok által jelenteni akarnak.

Ezek lehetnek tehát azon okok, mellyeknél fogva az orvosi törvénytudomány az igazság kiszolgáltatásában nem mindenkor eszközli azt, a' mi tőle némelly egyes esetekben kivántatik, vagy a' mit ő eszközölhetne. Az egész pedig úgy tekintessék, mint Bévezetés és Előszó a' különféle orvosi törvény eseteknek előszámlálásaikba, mellyek e' folyó irásban olly végből fognak egymásután megjelenni, hogy egy részről a' törvénytudók láthassák: miről és mennyire várhatnak ők és nyerhetnek felvilágitást az orvosi törvény tudománytól; más részről pedig a' törvényorvos utasitást nyerjen: miben és mi módon tartozzék a' törvényes személyeknek felvilágitó utasitást adni.

Boehm Károly.

4.

A' Székes Fehérvári Káptalannak 1305-*dikben Május Hónap* 21-*dikén költ Levél Másа egy Réz Táblával.*

„Nos Capitulum ecclesie Albensis memorie commendamus: quod anno domini M°. CCC°. quinto feria sexta proxima ante festum Ascensionis eius-

dem, Johannes filius magistri Johannis de genere Chak ad nostram accedens presenciam, exhibuit nobis patentes litteras domini Andree quondam illustris Regis Hungarie, petens cum instancia, vt quia ipsas litteras in specie propter Regni turbacionem et uiarum discrimina alias secure deferre uel mittere non presummeret, continenciam earumdem nostris litteris inseri faceremus. Cuius nos peticionem iustam fore attendentes, litteras easdem presentibus de uerbo ad uerbum inseri fecimus, quarum tenor talis est. Nos Andreas dei gracia Rex Hungarie memorie commendantes significamus, quibus expedit tenore presencium vniuersis, quod nos consideratis fidelitatibus et seruiciorum meritis Dominici et Johannis, quibus coram oculis nostre maiestatis multipliciter meruerunt conplacere, et maxime cum nos magistrum Demetrium, comitem de Zolum et de Posonio, dilectum et fidelem nostrum, in succursum domini Alberti Dei gracia Ducis Austrie et Styrie, patris nostri karissimi, misissemus, et idem dominus Albertus cum Rege Romanorum bellum campestre habuisset, in quo idem Rex prenominatus per eundem Dominum Albertum extitisset interemptus, idem Johannes filius Johannis non sine magna sua lesione in predicto prelio intercetera Laudabiles exhibuisset famulatus, et eorum fidelitatem, nobis et corone Regie exhibitam, ex animo attendentes, predictis Dominico et Johanni filiis Johannis, siluam Rabcha absque aliquo tributo seu exaccione aliqua, et per ipsos eorum iobagionibus, perpetuo et pacifice concessimus ad vtendum, vnde volumus, quod nullus Dominicum et Johannem memoratos, ac iobagiones eorum, racione tributi seu alicuius exaccionis pro vsu dicte siluc audeat vel presumat molestare. Datum Bude in festo sancti Egidy anno domini M°. CC°. nonagesimo octauo."

Nyilt Levél, íróhártyán. Hátán látszik a' Székes Fehérvári Káptalan kis és parabolica formáju Petsétének helye. A' viaszk erről az idő régisége

miatt már mind lehullott. Találtatik Tek. Kisfaludi Kisfaludy János Urnak, Tek. Ns. Vas Vármegye Fő Szolgabirájának, ki Szabolts Vezérnek és a' Tsák Nemzetségnek tagadhatatlan maradéka, gazdag Levéltárában.

Horvát István.

5.

A' Miveltség' (Civilisatio) befolyása a' Közönség' élete és egéssége fentartására.

(Töredék.)

A' mesterséges állapot többféle képen károsithatja az emberek' egésségét, a' természet helyébe tétetvén az indulatok' felgerjesztése, az elmebéli tehetségeknek felette való megerőltetése, a' sök nehéz munka 's tb. a' polgári társaságban sok lelki és testi gyengeségeket, tsonkaságokat okoznak. Miképen erednek ezen bajok, és hogy lehet azokon segiteni, erről talán a' jövendőben lészen szabad értekeznem; most egy más örvendetesebb tárgyra kivánom figyelmeztetni az olvasó közönséget, tudniillik a' miveltség' befolyására az emberi élet' és egésség' öregbitésére.

Ezen állitást bizonyitja a' mivelt életnek szoros egybekaptsoltatása a' Hygieia' előmenetelével, melly a' társaság' alsóbb poltzán alig ösmeretes, a' mivelődés által pedig a' tudományok' és mesterségek' előmenetelével együtt fejlődik ki. Ezen nevezetes része az orvosi tudománynak hazánkban már rég olta különös szorgalommal miveltetik.

A' mindennapi tapasztalás tanitja, hogy azon miveltség, melly az elmebéli tehetségeket illendőképen kifejti, az egésségnek kárára nintsen. Nem különben látjuk, miként gyarapodnak az álatok, sőt plánták is nevelés, megszeliditès által, úgy annyira, hogy idővel tsak a' természet' tanúlt buvárja ösmerheti meg azoknak eredeti fajait. Az

álat' nagysága és szine megváltozott, husa megpuhult és emészthetőbbé lett a' házi nevelés, a' fajak vegyitése, a' nyőstények' elválasztása, a' kanok' kiheréltetése, külön eledel és ital által. Hasonlóúl jól tudja minden kertész, mi módon változik a' kökény mézes szilvává, a' fanyar vad alma finom gyümöltstsé, és a' mérges plánta, mint a' földi alma, nemzeti eledellé.

Azomban inkább az emberi élet' történetéből vett bizonyságokkal támogassuk tárgyunkat. — Vegyünk fel valamelly földet azon állápotban, mellyben azt a' hajós épen feltalálja; mit látunk? a' meleg és termékeny ég hajlat alatt iszonyu erdőség, nádas és posványság lepi el a' földet; amaz járhatatlan az öszve nőtt bokrok miatt, és veszedelmes kigyók, tigrisek, és egyébb lakói által; emebben álati és növevényi maradékok poshadnak. Itt a' halál uralkodik, és ha ember lakja ezen tartományt, az alig nemesebb a' vadálatnál, mellyel élelme miatt birkozik, ronda és ügyetlen fegyverével támadja meg prédáját, és tsak nem éhen hal a' vad bőségben, mellyben él.

De változik a' jelenet. A' hajós kihirlelte felfedezését, leírta az új föld' gazdagságát, az éghajlat' kellemeit, a' sok kintset belseiben, mellyet semmi előbbeni tulajdonos viszsza nem kiván. És ime megjelennek az új lakosok, az igért földön, vágják és égetik az erdőt, a' nap és levegő keresztül járhat, tisztúl a' föld, vad és egyébb ártalmas birtokosi elillannak; és a' nap melegének, tisztitó szeleknek kitett föld — azon kegyes jutalmazója az emberi szorgalomnak — már nem rontja többé, hanem felsegiti inkább az emberi életet.

Nem vagyunk kéntelenek meszsze földre költözni az illy örvendetes változások' látása végett; számos példák találtatnak hazánkban mindenfelé; szabad légyen a' többek közűl az egy Vedres földjét emliteni Csongrád Vármegyében, egy magányos gazda' munkálkodása' szép emlékét. Kevés tartományok vannak Európában, hol még vagy száz

esztendő előtt farkasok, medvék és egyébb ragadozó álatok az embert birtokában nem háborgatták volna, most már nagyobb részből kivannak írtva. Az éjszak Amerikai telepedésekben a' betegség és haldokló állapot a' fejsze-vágások és faégetések előtt távozott. A' legposványosabb tartományokban, mellyeket a' munkás Hollandus a' tengertől nyert, és tsak töltések, *) 's szélmalmoktól inditott meritők által birhat, a' folyvást való mivelődés sikeresen elűzi azon rosz levegőt (malaria), melly Walcherenben tsak kevés esztendők előtt majd az egész angoly sereget megölte.

De valamint a' legbujább természet a' miveltség nélkűl használatlan marad, szintúgy elaljasodhatnak magas állásokról olly tartományok, mellyek a' társaságos miveltség fő poltzán állottak, nagy népességet neveltek othon, felesleg értékeikért idegen kintset vásároltak, később pedig ugyan azon népet alig voltak képesek az élet naponként való szükségeivel ellátni. Hány termékeny tartomány tűnt már el a' szűntelen formáló és öszveállitó természet' új kérge alatt? Mikor azon nagy róna puszta földekre tekintünk, milly nehéz azonnal hinni, hogy illy elhagyott vadságban az előtt népek éltek, mellyeknek ditsőségök még tündöklik az évkönyv' leveleiben!

Egyptom, melly bámúlásra méltó épűleteivel, pyramisaival, nagy népessége mesterségeivel, tudományával, kereskedésével az egész következő kornak tsudája vala, azon Egyiptom földje a' ho-

*) Hollandiának legtermékenyebb és legnépesebb része a' tenger szinén alól fekszik, és az áradásoktól tsupán a' töltések által oltalmaztatik, mellyek meggátolják ugyan a' tenger' hirtelen való berohanását, a' nedvek azomban, mellyek az állás egyenlőségét mindenképen keresik, a' lágyabb homokos földön keresztűl szivárognak; az e'képen, és az essöviztől, mellynek természetes lefolyása nintsen, történhető áradás ellen számos meritők állitattak fel a' gátokra, és töltésekre, mellyek minden szél által mozgásba hozatván, a' vizet úgy mint egy lyukas hajóból kimeritik.

mok árjai alatt eltűnik. Minden egymást követő év egy új lepellel boritja, és a' homok most némelly helyett már a' Nilusig, az ország termékenysége' forrásáig, eljutott. Ha ezen döntő adó esztendőnként, a' mint nőtt, ekével vagy kapával el egyenitteted volna, megtrágyázva és az időszaki áradástól élesztve mai napig fenállana azon föld egész ditsőségében.

Az elhagyott Pontini motsárok mellett, hol a' mostani lakosok életöket inkább egy lassú halálnak lehet nevezni, egykor egy mai napig hires, testére és lelkére nézve ép nép tartózkodott. Onnan terjedt a' veszély tovább is. Róma egykor a' városok' királynéja naponként tsügged népességére nézve, a' rosz levegő (malaria) foglalja el egymásután utzáit, 's tsak nem maga lakója legpompásabb kastéllyainak, templomainak. Róma valóban az egésség politziájának legnevezetesebb példája. Mig a' világ fő városa volt, temérdek népet foglalt magában, rosz levegője mellett is. Ekkor ennek ártalmas befolyását meggyőzte a' lakosok' munkássága és moralis ingere, a' motsárok' száritása, az útzák tágitása, a' friss viznek negyven tsatornákon elegendő mennyiségben való szolgáltatása, 's a' civilisationak több e'féle gyümöltsei által.

Tagadhatatlan, hogy a' föld' termesztményi, az eledelek' mennyisége és természete nagy befolyással bir az emberi testalkotásra, erejére. Ezt sok adatok bizonyitják; nevezetesen látni, a' katonaállitáskor, melly különböző számmal kerülnek ki azok különféle helyeken. Egy helyen több szülések történnek általjában; másott több leány mint fiu gyermekek jönnek a' világra, vagy megforditva. — Némelly tartományokban mappák készittetnek, mellyekből kilátszik hova állittathatnak leg tzélarányosabban a' Werbung tsapatok, — hol találtatnak gránátosnak, vagy egyébb gyalognak, vasas, vagy könnyű lovagnak való férjfiak.

Az illyenféle tapasztalások, mint a' millyeneket olvasásom közben feljegyezvén itten közölni bá-

bátorkodom, azon ösmeretlen közönséges és állandó törvényekre mutatnak, mellyek az emberi nem' jóllétét meghatározzák, életére egyenesen befolynak, azomban az emberi akarat által még is bizonyos pontig megváltoztathatnak.

Ifj. Bene Ferentz.

6.

Magyar Literatura, vagy is: A' Magyar Deáki Történet. *)

A' MAGYAR

DEÁKI TÖRTÉNET.

Az írás tudásnak, és a' tudományokban való járatosságnak, Latin nyelven egyszóval *literatura* a' nevezete. Ezt mi magyarúl jól mondhatnók *deákságnak*. Mert ezt a' szót *Deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus*: Gábor Deák, *Gabriel Lite-*

---

*) Már negyven évnél több idő folyt-le, mióta a' Magyar Nyelv különös Tanitóktól a' Pesti Fő Oskolában, és a' Magyar Haza Akademiáiban tanittatik, és illy hosszu időszakasz lefolyása után sintsen Kézi Könyvünk, ha Pápai Sámuelét kiveszszük, a' Magyar Literaturáról. Sokan azt sem tudják helyesen, mit kellene tanitani ime nevezet alatt. Hogy így állunk, épen nem tsudálhatjuk. A' szük fizetés, mellyet a' névre rendes, fizetésre nézve pedig rendkivül való Magyar Nyelv Tanitók huznak, olly tsekély, hogy a' mellett a' Magyar Literaturáról maguknak igen kevés, vagy épen semmi segédeszközöket sem szerezhetnek. Másfelöl a' helybéli Könyvtárok is, még a' Pesti Fő Oskoláét sem vevénki, fölötte nyomorék állapatban vagynak. E' Tudomány a' Nagy Révainak is gyenge oldalát tette. Mennyit tudott belőle, eredeti Kéziratából, mellyet sokszori onszolásokra itt egészen kiadok, kitetszik. Tsak hogy arra is kell figyelmezni, hogy Révai nyugodalmat kért, midőn Tanitónak neveztetett; hogy Grammatikájának kiadatása egészen elfoglalta időjét; hogy végre betegeskedése és a' szük fizetés mellett sok inséggel küszködött.

A' Szerkesztető.

ratus. Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius.*

Úgy hiszik némellyek, hogy a' Görögöktől jött hozzánk ez a' szó *deák*, ha nem is egyenesen, legalább a' Rátzok, Tótok, 's Horvátok által, kiknél több más Görög szavak is hallatnak. Ezeknél a' *gyák, diák*, mint nálunk is a' *deák*, azon egy eredetü szó, *tanúlót* jelent első igaz értelmében. Mert a' Görög szó διδαχὴ, tanítás, *doctrina.* Ez a' διδαχὴ, mint több egyéb szavak, ezen idegen nyelvekben, tsonkúlást, és változást szenvedett, *gyák, diák*, és *deák* lett belőle. Mivel pedig nálunk minden tanúlás, és minden tudomány, ez előtt a' Latán, vagy Római, nyelv tudásban állott; a' ki ezt tudta, *deáknak*, az az, *tanúltnak* mondatott. Onnat azután magára erre a' tanúlt nyelvre is, az az, a' Latánra, a' Rómaira, reá ragadott a' *deák* név; 's úgy veszszük ezt a' szót már régtől e' második értelemben is, *latinus.*

De mivel minden egyéb nemzet, egész Europában, ugyan a' *latinus* nevet veszi azon nemzetre, és nyelvre, tsak valami tsekély változással, p. o. *latein, lateinisch, latain, latino, latinszki:* mért nem tehetnők mi is ezt, a' mi nyelvünkhöz alkalmaztatván, *latán;* vagy bátor tisztábban is, mint Szente Pál vette, *latin:* hogy a' *deák* szó, az első értelemben megmaradván, tsak *tanúlót, tanúltat*, az az, *literatort* jelentene. Mi ugyan evvel így bátorkodunk a' mi tanúló társaságunkban élnünk, a' mint már feljebb eléggé megmondók. Azonban ha kik e' helyett inkább akarják megtartaniok a' latán szót, a' *literatúrát*, mint több más nemzetek tselekesznek, azokkal sem ellenkezünk. Tsak azt kérjük tőlök, hogy minket is megértsenek, mit mondunk, mikor *deákságot* emlegetünk, a' régiebb, és igazabb értelemben.

Akárhonnat vettük is ezt a' szót, tsak ugyan megmagyarosítottuk már. Azonban talám igazán Magyar szó, 's azt a' mi eleink napkeletről hozták magokkal. Mert a' mi nyelvünkkel atyafiságos Arabs nyelvben hallatik mai napig is ez a' szó דכי *(dsáki)*, a' י *(jod)* betüt el hagyván, *dsák:* mellyben a' ד *(dalet)* szisziegő ugyan; de mivel azon betü a' többi közelebbről való atyafiságos nyelvekben is nem mindenkor sziszeg, ebben a' szóban a' mi eleinknek ajakikban is a' nélkül ejtődhetett, *dák, diák, deák;* söt még lágyan is, mivel így is mondják, *gyák, gyiák, gyeák* Az Arabs

deáki, *deák*, Jahn szerént *ige* képében ezt jelenti: *acris ingenii, et iudicii fuit;* éles elmével, 's ítélettel bírt: név képében pedig ugyan azon Jahn szerént, *perspicax, acutus mente;* eszes, éles eszü: Schindler után, *solers, scitus;* hamar elméjü, okos, elmés, tanúlt. A' tanúltak jönek erre a' különös tehetségre. 'S ugyan ezeket betsülték meg eleink, már nem idegen, hanem hazai, 's mindennap nyelveken forgó, ezen szép nevezettel; 's abban az értelemben pedig, mellyet az állhatatos régi szokás előbb tulajdonított ezen szónak, hogy sem a' *latán* jelentést.

Ha ezt a' származást választjuk inkább, megfordúl az előbbeni vélekedés: 's a' Rátzok, Tótok, és Horvátok, már tőlünk vették ezt a' szót. Mert tsak ugyan élnek ök is elég számos szavainkkal.

Az ollyan elbeszéllés, melly valami nemzetnek írás tudását, 's a' tudományokban való járatosságát fejtegeti, *Deáki Történetnek* mondatik, *Historia Literaria.* Elejébe teszik külömbség kedvéért a' nemzet nevét is, mellynek deákságáról vagyon a' szó: p. o. *Magyar Deáki Történet*, *Historia Literaria Hungarica.*

De ezt közönségesen tágasabb értelemben szokták venni: hogy, nem tsak a' hazai, hanem egyéb nemzeti nyelven, kiváltképen a' Latánon szolló tudományokban való járatosságot is, mind bele foglalják. Illyen Deáki Történeteink vagynak már elég felesen. A' mi mezőnk nem terjed annyira. Tsak egyedűl a' Magyar nyelven szólló Deákságról beszéllünk.

ELSŐ SZAKASZ

A' HUNNOKNAK DEÁKSÁGOKRÓL.

A' Magyar Deákságot közönségesen feljebb kezdik fejtegetni, szinte Hunni elcinktől, minekelőtte keresztyénekké lettenek volna. Vagynak ennek elég nyomai sok hiteles Íróknál: a' kiket mí is híven elő hozunk, különösen Nagy nevezetű Wallaszki Pál után. Erről való beszédünk két fő kérdésre oszlik: tudtak e írást a' mí pogány eleink? azután tanúltak e valami tudományokat?

I. FEJEZET
A' HUNNOKNAK ÍRÁS TUDÁSOKRÓL.

Két féle jelekkel éltenek a' régiek akaratjoknak ki nyilatkoztatására. Az első rendbéliek, a' titkos értelmű, vagy tzifrázatos jelek voltak *(characteres symbolici, seu emblematici)*; a' másod renden valók a' betűk *(literae, character alphabetarius)*. Vagynak alkalmas bizonyítások: hogy mind a' két félékkel éltenek a' Hunnok.

I. §. A' TITKOS ÉRTELMŰ JELEKRŐL.

A' titkos értelmű, vagy tzifrázatos jelek, kiváltképen az igen egyűgyűek, 's a' leg régiebbek, untig esméretesek a' tudósoknál. Nints okunk az ezekkel való élést eltagadnunk a' Hunniai Magyaroktól; ha szinte semmi bizonyságunk sem volna reá. De még is szóll erről egy nevezetes tanú, Alexandriabéli Kelemen *(Stromatum Libr. V.)* egy igen régi bölts után: kinek Syriabéli Pherecydes a' neve, 's a' ki közel hatszáz esztendővel előbb élt Krisztus Urunk születésénél.

Nem tsak az Egyiptusbéli böltsek, úgy mond ő, *hanem még a' vad nemzeteknél is, valakik a' böltseségnek kívánóji voltanak, szerették a' titkos értelmű jeleket. Mert azt mondják Idanthuráról, a' Szityáknak királyokról, a' mint Syriabéli Pherecydes említi: hogy ő, midőn Dárius a' Dunán által kelt volna hadat indítania, titkos értelmű jeleket küldött neki levél gyanánt: egeret, békát, madarat, nyilat, és ekét. Kétség támadván pedig ennek magyarázatján, Orontapagás Ezeredes Kapitány ezt így fejtette; hogy a' Szityák meg adják birodalmokat; 's az egér a' lakó helyeket jelenti. a' béka a' vizeket, a' madár a' levegő eget, a' nyil a' fegyvert, és az eke a' földet. Ellene mondott Xiphodres, hogy ez inkább a' jelentés: ha el nem repűlünk mint a' madarak, vagy mint az egerek a' föld alá nem búvunk, vagy mint a' békák a' viz alá nem rejtezünk, el*

nem kerüljük az ő nyilaikat; mert semmiképen nem jutunk az ő tartományokhoz.

Hogy még most is élnek a' mi deáktalan Magyaraink holmi tzifrázatos jelekkel, azok a' tanúk benne, a' kik velek kereskedést üznek. Tsodához hasonló történetet említ Bél Mátyás (In Vetere Literatura Hunno-Scythica) egy Nógrád Vármegyebéli parasztról, kit Balaskó Pálnak híttanak. Ez, deáktalan lévén, valamennyi szent beszédeket hallott, bototskákra szokta fel róni. Tíz, még több esztendők után is, ha kívánták tőle, bototskáit elő szedegetvén, a' beszédnek minden fő dolgait, söt még a' helységet is, a' hol azt hallotta, és a' lelki tanítókat, a' kik gyakorta változtak, olly szépen el mondotta rólok, mintha betűkkel voltak volna felíratva.

II. §. A' BETŰKRŐL.

Mélyebb visgálást kíván a' második kérdés: vallyon éltek e betűkkel is a' Hunniai Magyarok? Azután, ha éltek, mitsodásak voltak azok a' betűk? saját, tulajdon, hazai jelek e? vagy idegenektől elfogadtattak?

A. ÉLTEK BETŰKKEL.

Hogy éltek betűkkel, akármi durvákkal is, a' szükség hiteti el velünk. Mert nem voltak egyes kóborló módon, hanem társaságban, uralkodó fejedelmek alatt, nagy tágas közönségre, és országra telepedve. Illyen állapatban, hol a' háboru, hol a' békeség szüksége nyomta őket: otthon, kivűl, barátjaikkal, ellenségeikkel tartották dolgokat; mind ezekre tehát kellett írást tudniok. Ennek elhitelére igen reá hajúlhatunk tsak a' Sínabéliek miatt is: a' melly nemzet már akkor felette deákos volt, és legközelebb érte őket. Ezekkel a' Hunnok gyakorta ellenkedtek, megbékéllettek, és frigyet kötöttek.

Láthatni Pray Györgynél ezt a' viszontagsággal való kötelezést (*Annales Veteres Hunnorum, Auarum, et Hungarorum. pag.* 119.). Deguinesnek hiteles tekintetével bizonyítja a' Tudós Férfiú: hogy Metteus, a' Hunnoknak Tanjójok, leveleket írt a' Sínabélieknek.

Minek utánna pedig, külömböző időkben, külömb külömb megtelepedésekkel, által keltek volna Europába : hogy valójában írtak is holmi darabokat, erősen állatják minden kifogást felül múló egynehány Történet Írók, a' kiket alkalmasabb helyen utóbb hozunk elő.

B. MITSODÁS BETŰKKEL ÉLTEK.

Már, hazai saját, vagy idegen betűkkel éltek e? Sokan vagynak, kik teljességgel meg tagadják tőlök a' saját hazai betű tudást. Mások ellenben, és többnyire a' Magyar Írók, épen ezért, mint lelki testi szabadságért, olly keményen, és szorgálmast hartzolnak.

Az első számból vagyon Procopius *(De Bello Gothico Libr. IV. Cap. XIX.): Hunni etiamnum rudes sunt literarum, quas ne auribus quidem admittunt, neque eorum pueri in labore literario adolescunt.* De önkényén is észre veszi az Olvasó : hogy ez az Író, nem a' saját hazai betüknek nem létöket, hanem a' tudományoknak elhagyatásokat, 's meg vettetésöket, jelenti. Következik Kézai Simon *(Chron. Hung. Libr. I. Cap. IV.): Zaculi Hunnorum sunt residui. — Blachis commixti literis eorum vti perhibentur.* Azután Timon Sámuel *(In Epistola I. ad L. B. Apor, pag.* 2.) Pray György *(In Annalibus Hunnorum, pag.* 10.).

A' második renden valók : Túrótzi János *(Chron. Hung. Libr. I. Cap. vlt.)*; Oláh Miklós *(In Attila Cap. XVIII.)*; Telegdi János *(In Literatura Hunno-Scythica)*; Komáromi Tsipkés Gergely *(In Hungaria Illustrata §. 4. pag.* 20.); Tsétsi János *(In Observationibus Orthographico-Grammaticis, Part.* 1. *§.* 2. *et Sect. II. pag.* 23.) Ezeknek bizonyításaik elő fordúlnak az ő helyeken.

Ugyan azon vélekedéssel vagynak a' külföldi Irók is: Joannes Boemus Aubanus *(De Moribus, Legibus, et Ritibus omnium Gentium Libr. III. pag.* 230.); Joannes Ludouicus Godofredi *(Archontologiae Cosmicae pag.* 390.); Andreas Müllerus *(In Alphabetis, et Notis diuersarum Linguarum)*; Joannes Antonius Maghinus *(In Descriptione Transilvaniae Vol. II.)*: Joannes Godofredus Oertelius *(In Harmonia Linguarum Orientis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea. §.* 28.).

Leg buzgóbb mindenek közül Bél Mátyás *(In Vetere Literatura Hunno-Scythica)*: a' ki is egész munkájával azt törekeszik megmutatnia; hogy a' Hunnoknak voltak saját hazai betűik, éltek is velek. Elő hoz egy *ábétzét*, mellyet valóságos tiszta Hunniainak mondanak, 's azt maga is igazán ollyannak lenni külömböző okokkal nagyon vitatja. Azonban, meg kell vallanunk, hogy gyengék az ő erősítései, és tsak vélekedéseken épülnek.

Mí ebben mit látunk igaz szabásúnak, vagy valósággal igaznak, azonnal elő hozzuk.

1. A' SZÉKELY BETŰK RÉGI HUNNIAI BETŰKNEK TARTATNAK.

Meg vagynak mind e' napiglan Erdélyben a' régi Hunnoknak híres maradékaik a' Székelyek. Ezek, noha azon egy nyelven szóllanak a' többi Magyarokkal, sokat külömböznek még is a' beszéd módjában, és egyéb különös szokásokban. Egynéhány nagy tekintetű Írók bizonyítják: hogy ugyan ezeknél meg voltak még, az ő idejekben, azoknak a' régi betűknek maradványaik.

Túrótzi János, XV. századbéli Író (1488) így szóll: *Ezek (a' Székelyek), még el nem feledvén a' Sztzitiai betűket, azokkal élnek, nem író festéket, és papíros segedelmével, hanem azoknak bototskákra való mesterséges ki metszetésekkel, rovásképen.*

Hi (Siculi), nondum Scythicas literas obliti, eisdem non encausti, et papyri ministerio, sed in baculorum incisionis artificio, dicarum instar, vtuntur.

Ugyan azont bizonyítja Oláh Miklós, Esztergami Érsek, a' Székelyeknek földijek (1560): *Szívök szándékának, 's mindennapi akaratjoknak ki nyilatkoztatására, a' papírossal, téntával, 's egyéb nyelveknek betűikkel való élésen kívül, valami különös jeleket metszenek fa bototskákra, a' mikor magok közt valamit jelentenek: ezeket az így ki metszetett bototskákat küldik barátjaikhoz, és szomszédjaikhoz, úti követek, és levelek gyanánt.*

Ad explicandam animi sui sententiam, et voluntatem quotidianam, praeter vsum papyri, et atramenti, aut characteris aliarum linguarum (ergo proprium habuere, interserit Wallaszkius) *notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos, et vicinos,* instar *viae nuntii, epistolaeue, vtuntur.*

Magyarúl szóll erről Székely István, a' ki a' XVI. Századnak közepe táján élt, és igazán Székely fi volt (*In Chronico Mundi, Cracouiae edito,* 1558.): *Attila halála utánn, a' Magyarok fél részént avagy Tsabával menének el, avagy Erdélybe a' Moldovaság felől szállának meg, holott mind e' napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek hivatnak: kik még most is külömböznek a' több Magyaroktól törvényekkel, és írásokkal, kik Hunniabéli módra Székely betűvel élnek mind e' napiglan* (*ad annum* 801. *pag.* 124.).

Székely István ezek közt leg közelebbről való hazai tanú: a' ki azt, a' mit bizonyít, szemeivel látta. Ennek tehát ebben hitelt adhatunk: hogy a' Magyaroknak, 's nevezetesen a' Székelyeknek, különös saját betűik voltanak.

2. A' SZÉKELY BETŰK KÜLÖMBÖZNEK.

De, mellyek azok a' betűk, és mitsodásak képekre nézve? Ha vallyon azok e, a' mellyeket elő adtak Bél, és Örtel, vagy azoktól külömbözők; még ekkorig a' hihetőségnél tovább nem mehettünk.

Első volt Telegdi János, eddig való tudtunkra, a' ki azokat a' XVI. századnak fogytán (1598) hozta világosságra. Schwartz Godofréd bizonyítja, hogy ezek valamivel külömböznek Bélnek betűitől. A' bővebb Magyar Nyelv tanításban is külömbözőképen adatnak elő: Bél után, és a' mint azokat Simontsits Intze, Kegyes Oskolabéli Tudós Pap, Máramarosi Szigeten találtatott írás után barátságosan megküldötte. Telegdinek betűi lehetnek talám ezek a' másod renden valók. Hogy egybe vethetnők, még nem férhettünk Telegdi munkájához.

Azonban a' betűknek ezen el hasonlások könnyen történhetett. Mert a' Székelyek nem írtak papíroson író tollal, hanem fa bototskákra késetskével metélgették betűiket: 's ugyan ezért el nem lehetett kerűlniek, hogy ezen bajos munkával, az előbbeniektől mind inkább el tsapó, más meg más metszések ne estek volna.

3. A' SZÉKELY BETŰK NEM HASONLÍTANAK A' TÓT, 'S OLÁH, VAGY NAPKELETI BETŰKHÖZ.

De inkább lehet megütköznünk Schwartz Godofrédnak azon állatásán: hogy a' Székely betűk a' Tót betűkkel igen meg egyeznek. *Has (literas Siculicas Telegdianas) cum characteribus Slauorum tantam similitudinem habere, vt non ouum ouo sit similius.* Bandúri Anselmusnak Tót ábétzéjére mutat, a' mellyet ez a' Tudós Író hét féleképen ád elő. Kézai Simonnak az ő jegyzése szeget üt: hogy a' Székelyek Oláh betűkkel mondatnak élniek. Bél Mátyás ellenben ezeknek képeiket, a' Zsidóknak, és a' többi atyafiságos nemzeteknek betűikből, nagy törekedéssel alkotja öszve.

Bandúrinak hét féle Tót ábétzéjét még nem láthattuk. De a' mitsodás betűkről vagyon itt a' szó, azok bizonyára Tzirillosnak az ő betűi: mellyeket e' Szent Atya a' Görög betűk után ábrázolt. Ezekkel élt a' tágasabb értelemben vétetett Tótság (*Gens Slauica*). Most is ezekkel élnek, igen régtől fogva pedig, az Oroszok, Rátzok, Oláhok. Ha ezekkel vetjük egybe a' Székely betűket; semmi hasonlatosságot sem találunk közöttök. Meg nem áll tehát Schwartz Godofrédnak állatása.

Kézai Simon is tsak a' hír után indúlt: *perhibent, úgy mondják*, ez az ő szava.

Bél Mátyásnak is fáradságos ábrázolása tsak nem mind azon hiúság. Legfeljebb öt betű között akadhatunk valami szembe tűnő egyezésre. 'S ezek azok: ϥ *a*, א *aleph*; ϯ *d*, ד *dalet*; ϫ *tz*, ז *zain*; ϩ *p*, פ *phe*, *pe*; ψ *zs*, ש *sin*, *schin*.

4. A' SZÉKELY BETŰK JOBBRÓL BALRA MENNEK.

A' Székely betűket jobbról balra szokták írni, és olvasni. Ezt szemeivel látta, azért hiteles tanú benne, Komáromi Tsipkés Gergely. *Az írás módja ugyan azon egy azzal, melly szokásban vagyon többnyire a' napkeleti nyelvekben, — tudniillik jobbról balra, mellyet a' napnyugatiak közül egy nyelv sem tart: az írás módját követi az olvasás módja.*

Scribendi modus vnus et idem est cum ea, quo gaudent linguae orientales pleraeque, — a dextra nimirum ad sinistram, quem nulla occidentalium habet: scribendi modum sequitur modus legendi.

Ennek mellette szóll Tsétsi János. *Nem bizonytalan hagyomány az, hogy a' Magyarok Szityiában saját betűkkel éltenek, az írás közben jobbról balra menvén, a' Zsidóknak, 's több más napkeletieknek szokások szerént. Ezen betűknek nyomaik, a' mint némellyek mondják, kétség kivül még most is meg vagynak az Erdélyi Székelyeknél.*

Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis vsos fuisse, progrediendo inter scribendum a dextra versus sinistram, more Hebraeorum, et aliorum orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, vt aliqui perhibent, apud Székelios Transiluanienses superesse extra dubium est.

De, ha feljebb nem megyünk is a' napkeleti szokásra, a' Székelyeknél ugyan a' jobbról balra menő olvasást maga a' metszés hozta magával. Mert, mikor a' metsző bal kezébe fogta a' bototskát, annak fején, jobb kezével alkalmatosban kezdette, azután könnyebben is folytatta a' metszést, a' bototskát mind inkább kifelé mozdítván magától. Így tehát a' metszőnek hozzája menő jelölése szükségképen jobbról balra esett, következőképen az olvasást is úgy kívánta.

5. A' SZÉKELY BETŰK NEM HUNNIAI BETŰK: EZEKET TEHÁT EREDETI KÉPEKBEN NEM TUDHATJUK.

Az elő hozatott Írók igen megegyezve emlegetik azt a' hagyományt: hogy a' Székelyek a' Hunnoktól vették betűiket.

Bél Mátyás pedig felette meszsze megyen: mert meg is nevezi az első találót a' legrégiebb időből. *Fényes* annak a' neve igaz Magyar ki mondással; Latánúl *Fenisius*, *Fenius*, *Phenus*; Jáfet unokájának a' fija, fő ember azon Szityák közűl; kiknek azután igen késő időre maradékaik voltak a' Hunnok. Kár! hogy ez a' szép gondolat a' névnek hasonlatosságán kapkodó nagy észnek olly tsavargása; a' mellyet tsak hihetőképen sem lehet támogatnia.

Még tsak az is igen soknak tetszik némellyeknek, pedig nem épen minden ok nélkűl: hogy a' Székelyek, származásokon kivűl, ebben is a' Hunnokra mutatnak.

Otrokotsi Fóris Ferentz ezeket a' betűket Velentzében kapta, 's le írta, valami jó barátjától. De igen gyanusok voltak mindjárt előtte: 's azért kiváltképen, hogy a' magokban hangzó betük az együtt hangzókkal el keverve hozatnak elő, az Európabélieknek módjok szerént.

Habeo apud me characteres quosdam a dextra ad sinistram procedentes, cum titulo: Alphabethum antiquorum Hunnorum: *quos aliquando Venetiis accepe-ram, et descripseram, ab amico quodam, qui etiam. vt reor, ex occidentali Hungariae parte eos acceperat. Verum, cum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc suspecti sint; praesertim ex eo, quod vocales, quas septem habemus, mixtim inter consonantes recenseantur, ad instar Europaeorum; idcirco eorum publicationem, aut certius de iis indicium, eousque differo, donec, Deo dante, melius de iis alibunde edoctus fuero (De Originibus Hungarorum Part. I. Cap. VII.).*

Hozzája vethette volna azt is: hogy ugyan a' magokban hangzók nintsenek a' napkeleti betűk között. Azután, a' mint már feljebb meg mutatók, az ábrázolás is nem a' napkeleti bennek, a' melly-

hez szokták azt közönségesen hasonlítani. Végtére a' hagyomány is nem volt állhatatos, és közönséges. Meg szakadott régisége. Mert Kézai Simon, az ő idejében, Kún László alatt (1272 és 1290 esztendők között) semmit sem tudott felőle: külömben azt nem írta volna, hogy a' Székelyek Oláh betűkkel mondatnak élniek.

Igen úgy tarthatjuk tehát: hogy tsak a' Székelyeknek találmányok ezek a' betűk, már itt laktokban. El gondulhatjuk pedig az okát, hogy ez a' régi, és magát a' többi Magyaroktól igen meg külömböztető nemzet, különös betűk nélkül sem akart lenni. A' meszsze fel menő eredetet, a' régi származással való ditsekedés mellett, igen könnyen súgallotta a' másik gyarlóbb testvér a' kérkedés. Korán tehették pedig ezt a' Székelyek: mivel korán vagyon már e' különös betűkről is a' szó, nevezetesen Kézai Simonnál, noha hibásan. De nagyobb világosságra, az ő tulajdon képekben, igen is későn jöttek, Telegdi János által.

A' Hunniai betűket is tehát, a' mellyeket tsak ugyan el nem lehet teljességgel tagadnunk, ezekből a' Székely betükből meg nem mutathatjuk: hogy mitsodásak vóltak az ő valóságos eredeti képekben.

II. FEJEZET.

A' HUNNOKNAK A' TUDOMÁNYOKBAN VALÓ JÁRATOSSÁGOKRÓL.

Bizonyosbakat hozhatunk elő a' Hunniai Magyar tudományoknak maradványaikról: noha ezek is, tsak közönségesen, és tágasan neveztethetnek.

I. §. A' SZTZITÁKNAK, HUNNOK ELEIKNEK, VOLTAK TÖRTÉNET IRÓIK.

Berosus, régi Kaldéus Író, azt bizonyítja a' Szityákról, Hunnoknak eleikről: hogy igen gyönyörködtek a' történetekben, 's könyveket írtak fejedelmeikről, és höseikről (*deli uraikról*).

Has principum, et heroum origines abbreviamus, ex nostris Chaldaicis, atque Scythicis libris (In Historia sua initio Libri III.). Vide Innocentii Desericii, et Georgii Pray Dissertationes de Originibus Hungarorum, simul collectas, Colotsae 1768, Part. I. pag. 19.

II. §. A' HUNNOK GYAKORLOTTÁK, 'S TERJESZTETTÉK, ANYAI NYELVÖKET, 'S TÖRVÉNY TUDÁSOK TAGADHATATLAN.

Hiteles Írók mondják, hogy nem kisebb szorgalommal gyakorlották, 's terjesztették, anyai nyelvöket. Alcyonius valami kézzel íratott Történet Íróból hozza elő: hogy Áttila Király, a' győzedelem után, igen szorgalmatosan terjesztette a' Hunniai nyelvet: mert parantsolattal tiltotta, hogy Latán nyelven senki se szóllana: annak felette a' maga tartományából mestereket hívatott, kik az Olaszokat Hunniai nyelvre tanítanák.

Ebből nyilván ki tetszik, hogy a' Hunnok nem voltak olly vadak, és deáktalanak (*ἄγραφοι, írást nem tudók*), a' mint közönségesen jegyzik felőlök: mivel nyelvök mestereit más nemzetekhez küldhették. Alcyoniusnak ezen bizonyságát kétségessé teszi ugyan, de tsak félve, 's talámmal, Heumann Kristóf (*In Conspectu Reipublicae Literariae Cap. IV. §. 27.*). Attila, úgy mond, talám tsak a' közönséges rendeléseket íratta a' maga nyelvén, a' régi Rómaiaknak módjok szerént; kik Tisztartóiknak meg tiltották, hogy egyéb nyelvet a' Rómainál ne gyakorlanának a' tartományokban. Bátor úgy lett volna: elég ez is a' nyelv méltóságának védelmére, és a' Hunnoknál való törvény tudásnak el nem tagadhatására.

III. §. KÜLÖNÖSEN A' KÖLTÉST IGEN HEDVELLETTÉK.

Hogy a' költésnek is kedvellőji voltak a' Hunnok, elég számos bizonyságok erősítik.

Priscus Rhetor, a' ki Theodosius Tsászárnak követeivel jó ideig mulatott Attila udvarában, és a' miket látott, ezen követségről való munkájában

meg írta, a' többi között egy vatsoráról ír, és a' mik az alatt történtek. Bé estveledvén, mikor már az étkeket el szedték volna, két Szitya férfiak Attila elejébe állának, 's el mondák verseiket, a' mellyeket magok szerzének, az ő királyok győzedelmeinek, 's hadi jeles dolgainak ditséretökre. A' vendégek mind reájok függeszték szemeiket, 's artzájokat. És némellyek ugyan gyönyörködének a' versekben; némellyek a' hadaknak emlekezetökre fel gerjedének szívökben; némellyek könyveket hullatának, hogy meg élemedett korokban, el lankadott, és el gyengyűlt testekkel, a' hartzolásra buzdúlt vágyódások már kéntelen nyugodnia. Az énekléseK, és a' versek után, írja tovább, mi dolgok történtenek.

Söt az aszszonyi nem is gyönyörködött nálok ebben a' kellemetes foglalatosságban. Ugyan azon Író említi, hogy Attilának, egy ütközete után királyi udvarába meg fordúltakor, leányok menének elejébe: kik sorral előre járván, igen hoszszan el nyújtatott, vékony, és tiszta fejér lepedők alatt, mellyeket magok hegyett mind a' két felől kezeikkel tartának, mindenik lepedő alatt hatan, többen is, Szityai dalokat, 's énekeket éneklének.

Az utóbbi századokban sem szűnt meg ez a' szokás a' többi nemzetségbéli Hunnoknál. Azt írja Túrótzi János (*In Chronico suo Part. II. Cap. IX.*): hogy azok a' hét Magyar Vezérek, kiket a' Német Szászok el metszetett orrokkal 's fülekkel küldének haza, magok szerzének magokról énekeket, ön köztök való éneklésre, időnként elő forduló ditséretökre, 's neveiknek hirdetésökre: hogy az ő maradékaik, ezeket hallván, szomszédjaik, 's barátjaik között, mintegy magok hányásával kérkedhetnének.

Azonban az efféle szép tudományoknak semmi nyomokat sem találhatjuk mind e' napiglan valami tőlök íratott könyvekben. Nem is tsoda. Mert, ha más sokkal tanúltabb szomszéd nemzeteknek, a' Rómaiaknak, 's Görögöknek, könyveiket az a' bal

sors érte; hogy sokakat közűlök tsak nevökről is alig tudhatunk: ugyan azon veszedelem mennyivel inkább nyomta el a' Hunniai nemzetnek deákságát, a' nagy háborúknak annyi viszontagságaik, és a' tartományoknak egymást nyomban űző változásaik között.

MÁSODIK SZAKASZ

A' MAGYAROKNAK DEÁKSÁGOKRÓL, A' KERESZTYÉNSÉGNEK FEL VÉTELÉTŐL FOGVA A' MOHÁTSI VESZEDELEMIG.

Öt száz esztendőt meg haladó szörnyű nagy idő az, már e' boldog földön meg telepedett Magyar Nemzetünknél; a' Keresztyénségnek fel vételétől fogva a' Mohátsi veszedelemig: mellynek el folyta alatt, a' Magyar Deákságnak maradványaiból, szívünk fájdalmával, tsak igen keveset mutathatunk! A' mikhez juthattunk, illik azokról annyival is nagyobb szorgalommal, és néműnémű tisztelettel, szóllanunk. Itt is azt a' rendet tartjuk: hogy előbb az írásról, avagy a' betükről, értekezünk; azután a' hazai deákságról.

I. FEJEZET

A' MAGYAROKTÓL ELFOGADTATOTT IDEGEN BETŰKRŐL.

Tagadhatatlan, hogy a' pogány Magyaroknak is voltak különös saját betűik; noha nem tudhatjuk, mitsodásak voltak, 's a' Székely betűket sem esmérhetjük azoknak. Ezektől el szoktak lassanként, és helyökbe, a' Latán, vagy Római betűket fogadták, mindjárt a' Keresztyénségnek fel vételével, a' tizedik századnak fogytán, 's a' tizenegyediknek elején. 'S ugyan ezt lássuk először, miként történt; azután jegyezzük meg az el fogadtatott betűkkel való írásnak külömböző képeit, és módjait.

I. §. MIKÉNT TÖRTÉNT AZ IDEGEN BETÜKNEK EL FOGADTATÁSOK.

A' hadakozó Magyar nemzethez, a' mellyben még akkor igen is kevesen gyakorlották az írás tudást, toldúlva jöttek, Olasz, Német, Tseh, és egyéb tartományokból, az idegen nemzetbéli Keresztyén Oktatók: kik a' Magyaroknak, sem írásokat, sem nyelvöket nem tudták. Hogyan téríthették tehát a' népet? 's hogyan oktathatták? Magyarázók (*tolmátsolók*) által. Szent Gellér Tsanádi Püspökről különösen említenek illyen példát a' mi Íróink (*In Actis Sanctorum Hungariae Part. II. Tyrnauiae* 1744.).

Ezek tehát, nálunk már egyházi hivatalokat viselvén, az ő tanítványaikat, 's az új keresztyéneket, inkább a' Latán betűkre tanították. Igen elő mozdította e' dolgot a' Római Egyháznak ama' törvénye: melly szerént az isteni szolgálat már akkor is mind Latán nyelven tartatott. Hozzá járúlt a' jámbor vélekedés: hogy az Oktatók mind szent életű férfiak; 's mind szent, a' mi tőlök származik. A' meg tért nép, kárhozatos pogányságát el hagyván, betűit is pogányoknak kezdette tartani; 's lassanként meg útálta, és végre egészen el hagyta, helyökbe fogadván a' szentségeseket. Ez úgy történt más meg tért nemzetekkel is, a' kiknek pogányságokban hasonlóúl meg voltak az ő saját hazai betűik.

Nagy erőt vett idő jártával a' Latán betűkkel való élés a' Püspököknek azon végzésektől: mellynél fogva a' Papok, nem tsak minden isteni szolgálatot, de egyebeket is mind Latánúl tenni, beszélleni, 's írni, tartoztanak. Ezt a' zsinati törvényt hozta, Kálmán Király alatt, Lőrintz Esztergami Érsek, más tíz Püspökökkel együtt, a' Papoknak beszéllésökről: *A' Kanonokok az ő klastromokban, és a' Káplányok az Udvarban, deákúl beszélljenek*, az az, Latánúl.

Syno-

Synodale Decretum Laurentii Archiepiscopi Strigoniensis, et decem Episcoporum, sub Colomanno Rege de Locutionibus Clericorum: Canonici in claustro, et Capellani in curia, literatorie loquantur, *id est, latine. Vide Decreta Regum in Appendice Bonfinii ex editione Vechelii. Francofurti* 1581.

II. §. A' LATÁN BETŰKKEL VALÓ ÍRÁSNAK KÜLÖMBÖZŐ KÉPEI, ÉS MÓDJAI.

A. A' KÜLÖMBÖZŐ KÉPEK.

A' Latán betűk, képekre nézve, a' melly változásokon mentek által ezen századokban a' többi szomszéd nemzeteknél, ugyan azonokkal voltak nálunk is. Így vezettek ebben minket, még később-ben is, többnyire mind idegen nemzetbéli tanítóink; azon felűl pedig a' szomszéd nemzetekkel való nagyobb és nagyobb szövetségünk is ezt így javallotta.

1. A' KÁROLYI BETŰK.

Elejéntén bé jöttek hozzánk a' Károlyi betűk (*Scriptura Carolingica*), mellyeket Nagy Károly Tsászár a' régi Római betűknek díszesebb képekre viszsza hozatott, és megjobbíttatott. Ezek mind *öreg*, mind *egyenes apró* képekben, ugyan azon egyek a' mai Római betűkkel; minden öszve foglalás nélkűl egymás után külön külön állók. A' XI. és XII. században voltak divatjokban, IV. Bélának idejéig (1235). Ezekből lettek azután a' *folyó betűk*, a' mellyek egymással húzásotskákkal köttettek öszve, 's lassanként jöttek szokásba III. András idejéig (1290); úgy még is, hogy mennél feljebb megyünk, annál kevesebb folyó betűket találunk a' többiekkel el keverve. De Robert Károly idejétől fogva (1310) egészen el hatalmaztak.

2. AZ ÚJ GÓTHUS BETŰK.

Utóbb a' XIV. és XV. században, az Oskolai, avagy a' Klastromi Új Góthus írás éktelenűl rontott az írásnak előbbeni szebb nemeiben: a' mellyekből lett ez is, a' szép kerekségből, szegletes törésekre, és szükségtelen horgokra való el hasonlással. Az

írásnak ezen fürtös, és felesleg való húzásokkal megrútúlt, nemébe igen bele szeretett a' XIII. századtól fogva majd az egész Keresztyén Europa: ki sem tisztúlhattak a' betűk, a' könyv nyomtató mesterségnek fel találása előtt, ezekben a' vad időkben reájok ragadott szennyökből; söt a' nyomtatásba is elég felesen beférkezett ez a' Góthus éktelenség, a' mint azt a' régi nyomtatott könyvek mutatják.

Mind ezeket szép röviden adja elő Schwartner Márton, Hazánknak Nagy nevezetű Érdemes Írója. (*In Introductione in Artem Diplomaticam praecipue Hungaricam, editione secunda*, §. 34. *et* 71.).

Ugyan ezeknek az Új Góthus betűknek valamivel tisztább maradványaik a' mai Német betűk: úgy színte a' Tseh, és Tót betűk, söt ezek jóval is közelebb járnak. Az Íróknak, most lassúabb, most valamivel sietőbb tollok ezekben is külömbséget tett. A' szorgalmatosb Új Góthus írás a' betűket szegletesen megtörve gondosan adja elő: a' másika, a' sietőbb, ezt az akadékos törést kerűlvén, folyóbb betűket mutat, majd igen ollyanokat, a' millyenekkel mai napig is él nálunk a' felső Tótság.

B. A' KÜLÖMBÖZŐ MÓDOK.

Az el fogadtatott Latán betűkkel, kétség kivűl kezdettek a' mi Eleink mindjárt Magyarúl is írni. De azonnal tapasztalták ezeknek héjános elégtelenségöket is, mind azoknak a' különös hangozatoknak, a' mellyek a' Magyar nyelvben számosabban hallatnak, igaz ki ejtésekre. Ebből következtek azután a' Latán betűkkel való írásnak külömböző módjai.

1. AZ ELSŐ EGYÜGYŰ MÓD.

A' leg első Írók kéntelenek voltak azon egy Latán betűt, a' közel járó hangzásért, több hangozatokra alkalmaztatniok, minden jelölés nélkűl.

A' vastag teljes hangozatú *g'*, *l*, *n*, *t*, együtt hangzókat; és, a' mint már régtől fogva írjuk egy-

be foglalva, az olvadó lágy hangozatú *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, szomszéd együtt hangzókat; mind azon egy puszta első betűk, az az, tsak a' *g*, *l*, *n*, *t*, közösleg jelentették. A' külömbözőképen süvöltő, vagy sziszegő, *tz*, *ts*, *sz*, *s*, *z*, *zs*, hat különös együtt hangzókat tsak három betű pótolta ki, a' *c*, *s*, *z*.

Több felé szolgáltak a' magokban hangzó betűk is. Nyelvünknek különös hangozatit, mellyeket most az *ő*, és *ü*, jelentenek, akkor több betűk ejtették: az elsőt az *e*, *i*, *u*, és *v*, *ω*, mind a' kettő *u* helyett vétetve; a' másodikat az *i*, *u*, *v*, ez is *u* helyett íratva. Az *a* betűnek, éles, tiszta, és tompa hangozatját igen meg külömböztették a' régiek. Az élesre, és tisztára szolgált nekik az *a*; a' tompára az *o*. Az *o* helyett noha ugyan azon *o* volt; de igen sokszor az *u* is azont jelentette. Az *i*, és *j*, közösleg, *i*, és *j* betű helyett voltak. A' Latán szokás után a' *c* gyakorta a' *k* betűt is hangzotta, noha meg volt a' *k* is.

Az illyen írást tsak a' született Magyar olvashatta: a' ki, a' nyelvet jól tudván, 's a' betűkre pillantván, azonnal meg adhatta mindenikének az ő igaz hangozatját. Ugyan így kell nekünk is az illyen régi maradványokat olvasnunk. Vétenek, a' kik ezekben minden betűt a' mostani hangozattal ejtenek, 's helytelen olvasások után tudatlanúl ítélnek a' régi Magyarságról. Ezek a' szavak, p. o. *szarka*, *szumtuchel*, *cuzicun*, hajdan tsak az írásnak még tekélletlen módja miatt írattak így; de igaz ki ejtések akkor is a' volt; a' mellyet mind e' napiglan mindnyáján így hallunk, *szarka*, *szömtökkel*, *közökön*.

2. AZ EGYBE FOGLALÁS, ÉS JELÖLÉS MÓDJA.

Szükségesnek találták már jó korán a' mi Elein ennek a' tekélletlen írásnak bizonyosb szabásokra való vételét. Észre vették, hogy ezt tsak akkor érhetik el: ha mindenik különös hangozatra különös tulajdon betűt szerzendenek. Erre elég pél-

dát adtak a' szomszéd nemzetek, vagy ugyan magok is a' tőlök hozzánk toldúlt számos tanítók. Hallattak a' szomszéd nyelvekben is egynéhány Magyar hangozatok. Ezeket a' mint ők írták, annak módját úgy fogadták el tőlök a' mieink is az öveikre. A' hol meg fogyatkoztak, már példájok lévén, a' többit hasonlatosan pótolták ki. Később, a' betűknek hangozatikat közelebbről visgálván, jobb okot találtak bennek más új módokra, 's ezekkel tovább estek lassanként az idegenektől. Ezen törekedéssel az írásnak két külömböző módja hozatott bé a' szomszéd nemzeteknek ugyan kétféle szokásokból.

A' Német, Olasz, és Frantz nemzettől bé jött hozzánk is, a' két betűnek, néha többnek is, egybe foglaltatása tsak egyes egy hangozatra: a' Tsehektől pedig, Tótoktól, és Lengyelektől, a' közel azon hangzású betűnek, ponttal, veszszőtskével, vagy horgotskával való jelöltetése, a' mi különös hangozatunkra.

Mind az első együgyű, mind pedig az utóbbi jelöltetett, és egybe foglaltatott módnak példáit láthatjuk, különös táblára tisztán ki metszetve, először a' Bővebb Magyar Nyelvtanításban *(In Elaboratiore Grammatica Hungarica)*, azután a' Magyar Deákság Régiségeinek I. Nyalábjokban *(Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumine I.)*.

3. AZ ÍRÁS MÓDJÁNAK ÁLLHATLANSÁGA, ÉS A' RÉGISÉGNEK BIZONYOSABB JELE.

Hanem a' már feietre tsodálatos dolog: hogy igen kevés maradványaink vagynak, a' mellyekben ennek a' két külömböző módnak tsak egyike tartatott volna meg tisztán, és egészen. Többnyire közösleg éltek mind a' kettővel. Azon egy Író, még a' később századokban is, azon egy hangozatot, hol egybe foglaltatott, hol meg jelöltetett betűvel jelentette. És főképen az írás módja, nem annyira gondatlanságból, mint néműnémű akaratosságból, a' mí nyelvünkben, még mind e' napiglan is, igen változó, és kóborló.

A' nagy egyenetlenség miatt bajos törekedés azt valami nyomos idő szerént meg külömböztetve fel jegyzenünk: hogy az írásnak mi különös módja meddig tartott.

Azonban a' régiebb időkre nézve, míg az írásnak utóbbi módja el nem hatalmazott, az éktelen keverék előtt, e' még is a' leg bizonyosabb törvény: hogy az írásban való maradványaink annál régiebbek; mennél kevesebbek bennek a' jelölések, vagy egybe foglalások. Leg feljebb való időre mutatnak pedig, a' mellyek mind ezektől tsak nem egészen tiszták.

II. FEJEZET
A' HAZAI DEÁKSÁGRÓL.

Már ennek a' nagy időnek Magyar deákságáról szóllunk: először ugyan közönségesen; azután különösen meg nevezve annak minden maradványait; a' mellyekhez juthattunk, vagy a' mellyekről valamit elég hitelesen tudhatunk.

I. §. A' MAGYAR DEÁKSÁGRÓL KÖZÖNSÉGESEN SZÓLLVA.

Minden deákságunk, a' mint már másutt is említők, tsak az egy Latán nyelv tudásban helyheztetett, kiváltképen az első századokban. 'S nem tsak a' Papok, a' kiket erre különös törvényök is igen le kötelezett, hanem még Királyaink is, a' Hazának jó számú Nagyjaival, a' Latán nyelvet gyakorlották. Ezen írattak az Ország Gyűléseinek Végzéseik, a' Királyi Adományok, és minden egyéb Oklevelek. Egész Európában e' volt akkor a' közönségesen be vétetett szokás.

Vide Joannis Jonii Commentationem Historico-Juridicam, de Origine, et Progressu Juris Hunno-Hungarici, Sect. IV. §. IX. Deinde Auctorem Historiae Principum Germaniae, Cap. I. §. II nota c. Ante duodecimum, *inquit ille*, seculum, Hispanice, Gallice, Anglice, Succice, Danice, Polonice, Bohemice, Hungarice scriptum non est. — Omnes autem hi populi, siquando aliquid literis consignarunt, vsi sunt sermone Latino.

De bátran azt tarthatjuk ditső Eleinkről: hogy a' Latán deákságnak akármi nagy el hatalmazása mellett is, azonnal a' Magyarban is, főképen pedig a' Papok, az időhöz képest, szép mozdúlásokat tettek.

A. A' MAGYAR DEÁKSÁGNAK NEMEI.

1. Mert a' Magyar népet tsak ugyan Magyarúl kellett oktatniok. A' jó oktatás meg kívánta előre az arra való készűletet, és az emlékezetnek könnyebbségére az előre való fel jegyzést is. E' már bizonnyal írás volt.

2. Írásban való tételt kívántak az Anya Szent Egyháztól innepekre el rendeltetett Evangyeliomok, 's egyéb Olvasások az Új Testamentomi Levelekből, és a' Prófétákból; nem külömben a' szokott Könyörgések, és Szent Énekek: a' mellyeknek mindég egyenlőeknek kellett lenniek, az oktatásnak, és a' jó rendtartásnak könnyebb elő menetére.

3. A' Szent Írásnak ezen Magyarúl szólló részetskéi, kiváltképen az utóbbi időkben, kívánságot gerjesztettek sok jámbor lelkekben az egész Szent Írásnak is Magyarul szóllására. Ebben is kedveztek a' mi Papjaink.

4. A' kegyes életre alkalmatos ösztönt adtak a' Szenteknek példáik. Tehát ezeknek is az ő életeik elég korán Magyarúl írattak. Magyarúl szóllottak későbben némelly Szent Elmélkedések is ugyan a' kegyes életnek gyarapodására.

5. Tetszett azon közben egyéb világi dolgokról is Magyarúl írni, és kiváltképen verselni.

B. AZOKBAN IGEN EMÉSZTETT AZ IDŐ, DE MÉG SEM MINDENESTŰL.

A' Magyar deákságnak ezen szép zsengéit, azután jelesebb gyümöltseit is, az írígy időnek vad mostohasága igen nagy részént el temette ugyan, főképen a' sok háborúknak éktelen viszontagságaikban. A' könyvnyomtatásnak fel találása előtt egyedűl tsak írásban levő ezen ritkább kintseinket an-

nyival is inkább érhette a' veszély. De még sem emészthette meg mindenestűl. Meg vagynak a' nagy pusztúlásból, elég számos, és jeles maradványaink; némellyekről, hogy meg voltak valaha, hiteles tanúk bizonyítják.

II. §. A' HAZAI DEÁKSÁGRÓL KÜLÖNÖSEN, ANNAK MARADVÁNYAIT MEGNEVEZVE.

A' tiszteletes régiség, valamint egyebekben, úgy a' nyelvben is, igen gyönyörködtető. El telünk édes örömmel, ha a' távulabb való századokból hallhatjuk hazai nyelvünket. De nagy hasznunk is vagyon belőle. Mert világosságot ád azokra; a' miket meg homályosított, és kétségesekké, vagy szinte hibásokká tett az idő. Meg téríti sok szép igaz Magyar szavainkat, a' mellyeket gondolatlanságunk már régtől fogva el hagyatott velünk, 's helyettök, vagy el fajúlt származásúakat, vagy idegeneket vétetett fel. Ezen ártatlan gyönyörködésünkre, és azzal együtt járó hasznunkra, emlegetjük már, az ő nemeik szerént külön külön meg nevezve, a' régiebb időnek szép ritkaságú maradványait.

A. LELKI OKTATÁSOK.

Ugyan a' lelki oktatásbéli darabok a' leg régiebbek: azok a' *Halotti Beszédek*, az egyik valamivel hoszszabbatska illyen kezdettel, *Latiatuc feleym*, a' másik igen rövidetske, *Scerelmes bratym:* a' mellyek, egy hártyára íratott, négy rétű formában kötetett Mise mondó Könyvnek a' végén találtatnak, a' Pozsoni Káptalannak Könyves házában *(Inter Liturgicos sub numero LXII.)*

1. AZOKNAK KI ADATÁSOK.

Híres Történet Írónk, Fő tiszteletű Pray György írta ki leg először, és Sajnovits János adta ki nyomtatásban, de tsak az elsőt, Faludi Ferentznek kultsával, az az, olvasása módjával. Fő tiszteletű Koller József, Pétsi Kanonok, a' mostani Nagy Prépost, utóbb, de nagyobb szorgalommal

botsátotta közre mind a' kettőt (*In Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis Tom. I. Append. II.*)

Elő vették mások is ezt a' különös ritkaságot, hogy fejtegessék, és meg magyarázzák; de nem meszsze mehettek benne. A' Magyar Deákságnak Régiségei között talám az Első Kötet meg felel a' Magyar Tudós Világ kívánságának (*Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I.*).

Fájt a' szívemnek, hogy ezt a' leg régiebb maradványt, olly drága kintsünket, azonnal, hogy fel találtatott, 's közre botsáttatott, sokan meg vetették, 's le motskolták. Láttam erőtlen ellen vetéseiket. Reá vetettem tehát magamat, hogy ezeket mind el oszlassam, és ezt az igazi Magyar régiséget másokkal is ugyan annak esmértessem.

Már 1783 esztendőben el készült Magyar nyelven elég bő Fejtegetésem. Látták, és olvasták azt Nagy nevezetű Tudós Férfiak, kiket bizonyságúl hívok: Rajnis József, Kedves Barátom, Hazánknak Szerentsés Költője; és Trenka Mihály, akkor a' Győri Nagy Oskolánál, most a' Pesti Fő Oskolánál a' Közönséges Történetnek Tanítója.

De mennél tovább mentem a' feszegetésben, mind annál nagyobb titkaira akadtam hazai nyelvünknek, 's annál közelebbről való atyafiságát tapasztaltam, a' napkeleti, és az éjszaki nyelvekkel. Tehát hogy ezekben is jobban láthatnám a' tiszta világosságot: mind a' Magyar régiségeket, a' mennyire lehetett, szorgalmatosan fel búttam; mind pedig az atyafiságos nyelveket híven segedelemül vettem. Jó nagyra nevekedett a' munka, de már Latán nyelven, a' sok utóbbi változásokkal, és jobbításokkal. El készült a' nyomtatásra már 1799 esztendőben. Sürgettem a' nyomtatást Komáromban 1800, Sopronban pedig 1801, Bétsben végtére 1802; de, az elegendő költségnek nem léte miatt, sohol sem boldogúlhattam. E' most folyó 1803 esztendőben itt Pesten kedvez a' szerentse; hogy már a' sajtó alá jött munkám.

Tehát meg előztem Nagynevezetű Schwartner Márton Úr ohajtását, mellyet illyenképen jelentett tsak taval, 1802 esztendőben: *Inter tot, quot nunc Hungaria docta censet Doctores Linguae et Literaturae Hungaricae, optandum est, vt aliquis existat: qui, exempli caussa, munus Professoris sibi delatum adeat, scripto in Paraenesim illam Funebrem, docto, et perpetuo Commentario (In Introductione in Rem Diplomaticam*

— *praecipue Hungaricam, editionis secundae, Part. I. Cap. I. §. 29.).*

Szép hazafiúi ohajtás ez. De engem, minden jelesebb jutalomnak reménysége nélkül, sok üldözések között, Hazámhoz való állhatatos szeretetem, nem egyes ember ösztönözése, hírt ezen munkára már régen: minek elötte még gondolatomban sem lehetett, hogy Magyar Nyelv Tanítóvá rendeltessem valaha a' Fő Oskolánál.

Én tudom, mi nagy fáradságomba telt; de most igen is gyönyörködöm benne. Mert ezen egy mérész meg általkodásommal, hogy meg kell ezt a' maradványt világosan fejtenem, mélyebben férkeztem bé, kérkedés nélkül mondhatom, a' Magyar nyelvnek belső titkaiba: a' mellyeket, Istennek segedelmével, a' Magyarságot kedvellő Jámborok örömökre, lassanként már közre botsátgatok.

2. BIZONYOS RÉGISÉGÖK.

Ez a' két Halotti Beszéd már közel hat száz esztendőt haladott. Leg régiebb tehát minden kézzel íratott, és még eddig tudtunkra lett, Magyar maradványaink közűl.

a. Sajnovits János, kétség kivűl Pray Györgynek észre vétele után, ennek idejét így jegyzi (az egész Mise mondó Könyvről szóllván, tehát egyszer'smind annak ezen Magyar tartalmáról is): ***Íratott ez a' Könyv a' XII. századnak fogytán, vagy a' XIII-diknak elején.*** De Koller József történetbéli világos erősítéssel ezt szorosabban határozta meg: hogy sem előbb, sem utóbb, hanem 1192, és 1210, esztendők között való időben, 18 esztendőnek folyta alatt valamellyikében íratott.

A' Mise mondó Könyvnek elején meg vólt már akkor is a' Kalendáriom. Ebben Szent László Királynak Fel emeltetése, az az, a' Szentek közé való számláltatása, említetik. Valamivel utóbbi jegyzés azt két helyen is az 1192 esztendőre teszi. Tehát ezt a' Mise mondó Könyvet előbb ennél az esztendőnél nem írhatták, hanem inkább valamivel utóbb.

De utóbb sem lehetett annak íratása az 1210 esztendőnél. Mert először is a' Kalendáriom előtt illyen Latán versek olvastatnak:

Cum fuerint anni completi mille ducenti ,
Et decies enim post partum virginis alme.

Azután pedig a' Kalendáriom után bé íratott Magyar Királyoknak Életök II. András Királynak tsak hat esztendőt tulajdonít: bizonyos pedig, hogy harmintznál tovább élt. II. Andrásnak hatodik esztendeje azon egy a' versben foglaltatott 1210 esztendővel, a' mellynél utóbbi időre már nem mehetünk.

Sokat bizonyít ez a' második észre vétel. Mert ha a' Kalendáriom elején ott áll már az 1210 esztendő: a' Mise mondó Könyvnek íratását bátran arra az esztendőre vethetjük, a' mellyet azon esztendőben el is végeztek.

b. Erre a' nagy időre fel viszik ezt a' maradványt, az írás képéből, és módjából való észre vételek is. Mert először is ez a' ritkaság a' Károlyi tiszta egyenes apró betűkkel vagyon nagy szorgalommal íratva. Azután az *s* betű sohol sints benne ponttal meg jelöltetve. Tovább a' mi különös hangozatinkat majd ugyan mindenütt egyes betűk jelentik, tsak egytől kettőtől meg válva, mellyekben egybe foglalást látunk, de azokban sem mindenütt. Végtére még kevesebb benne a' szó meg rövidítés. Mind ezek, a' Diplomatica szerént, bizonyos jelei a' meszsze fel menő régiségnek.

c. Ugyan oda mutatnak a' benne elő fordúló, már régen ki avúlt, különös szó hajtogatások; a' gyakortább való lehelletek; azután több eredeti egyűgyű szavak, a' mellyeket most részént tsak származataikban találunk, részént az atyafiságos nyelvekből érthetünk; utoljára a' Tótoktól, Latánoktól, 's Görögöktől el fogadtatott idegen szavak, az ő első nyers, és még a' Magyar ajakokra nem alkalmaztatott, ki ejtésökben.

3. IGAZI MAGYAR VOLTOK.

Hogy ez a' Halotti Beszéd igazi Magyar maradvány, annak a' régi időnek közönséges szóllása módjában, melly a' különös szó hajtogatásban áll

főképen: nyilván mutatják a' szavaknak helyes egybe kötetésök. Sohol sem vét ennek az Írója p. o. a' meg határoztatott ígével való élésben, a' mellyben leg hamarább botlik a' Tót, a' kire tudatlanúl fogják némellyek ezen különös ritkaságú saját hazai kintsünket.

Hogy pedig azon időben e' volt a' szóllásnak közönséges módja, jó okkal erősíti Sajnovits János. Ez a' Halotti Beszéd az Anya Szent Egyháznak rendeléséből tartatott; következőképen, közönséges hatalommal, és szokással volt helyben hagyatva: hogy a' temetésen lévő hívek, kegyességre, és a' meg holtért való könyörgésekre indíttatnának: a' pedig meg nem lehetett volna, ha a' szóllásnak ezen módja az egész népnél nem lett volna közönséges szokásban.

4. EZEKBŐL KÖVETKEZŐ ÁLLATÁS.

Mit nem bizonyít tovább ez az egyetlen egy ritka maradvány? Ha már akkor tsak a' temetési szolgálatot sem hagyták lelki oktatás nélkűl a' mi jámbor Papjaink: el gondolhatjuk, mennyivel inkább oktatták, és nagyobb ahítatosságra buzdították ők a' népet, a' Szentségeknek ki szolgáltatások alkalmatosságával. Voltak bizonyára ezekre is alkalmaztatott efféle rövid Szent Beszédeik. Ez a' kegyes szokás, kétség kivűl, nem akkor, hanem sokkal előbb hozatott bé, a' Keresztyénségnek első nevekedésével. Tartott azután is, söt mind inkább gyarapodott.

Meg tartatták azt sokkal később időkben is, jámbor öseiktől reájok maradott kegyességnek hív követői, a' mi buzgó Püspökeink. Kutasi János, Győri Püspök, 1596 esztendőben már másodszor adatta ki nyomtatásban, a' maga költségén, Nagy Szombatban, a' Szertartó Könyvet (*Rituale*, régiebb nevén *Liber Agendarius*): mellyben az efféle szép lelki oktatások, és magyarázatok, mind Magyarúl vagynak, a' Szentségeknek ki szolgáltatások, Áldások, és egyéb Egyházi Szertartások kö-

zött. Ugyan Pozsonban, azon Káptalannak Könyves házában, olvastam ezt a' különös ritkaságot is.

B. AZ EVANGYELIOMOK,'S EGYÉB OLVASÁSOK, VÉGTÉRE AZ EGÉSZ SZENT ÍRÁS.

1. AZ EVANGYÉLIOMOK, ÉS EPISTOLÁK.

A' fő oktatás az Anya Szent Egyházban mindenkor a' Szent Írás volt, és annak magyarázatja. Azért osztattak fel innepekre kiváltképen az Evangyéliomok, azután egyéb Olvasások, a' mint már meg mondók, az Új Testamentomi Levelekből, és a' Prófétákból.

Már ha tsak a' temetéskori beszédet is Magyarúl mondották a' mi régi Papjaink: el nem hihetjük felőlök, hogy a' fő oktatást, az Evangyéliomokat, 's a' többi Részeket, hasonlatosan Magyarúl nem olvasták volna a' nép előtt. Az oktatásban meg kívántató jobb rend, és egyenlőség, kétség kivűl, javallotta mind ezeknek Magyar nyelven már előre való meg íratásokat.

Úgy tartjuk tehát, hogy már régen voltak kéz írásokban Magyar Evangyeliomaink, 's Magyar Epistoláink. Voltak, a' régi oktatásnak hasznosabb módja szerént, ezeket meg fejtő Magyarázatok, kiváltképen a' keresztyéni jó erköltsnek, és kegyességnek, gyarapodására.

2. AZ EGÉSZ SZENT ÍRÁS.

Ezekkel fel gerjedett lassanként a' kegyes lelkekben az a' dítséretes kívánás: hogy már az egész Szent Írást is Magyarúl olvashatnák. Hitelesen említtetnek e' szent munkában már jó korán fáradozott Jámbor Férfiaknak szép szorgalmok. Kár! hogy e' jeles nagy munkából az írígy idő nekünk későbbieknek tsak kevés töredék maradványt juttatott.

a. ARRÓL VALÓ EMLÍTÉSEK.

1). Mária Királynéról, Nagy Lajos Királynak leányáról, a' ki 1382 esztendőben kezdett uralkod-

ni, jeles dolgot említ egy Kéz írás, melly az Erdélyi Püspöki Könyvesházban tartatik (*Annales Historici MSS. Ordinis Sancti Francisci*). E' ditső Fejedelem Aszszony, igen ohajtotta, és szorgalmaztatta az egész Szent Irásnak Magyarrá való fordíttatását. Szépen vetekedett ebben Hedviga testvérével, a' Lengely Királynéval: a' ki is a' Szent Irást népe kedvéért annak hazai nyelvére fordíttatta. Nálunk is, Zsigmond Királynak, Mária férjének országlása alatt, a' mellyet ő 1387 esztendőben kezdett, találkoztak már Szent Ferentz Szerzetéből két Tudós Férfiak: kik, ezt a' nagy munkát magokra vállalván, valósággal meg tökéllettek. Ezen, hiteles ugyan, de nekünk még is tsak puszta említéssel meg kell elégednünk. Az Érdemes Atyáknak munkájokban nem részesülhettünk; 's annak felette még tsak neveiket sem tudhatjuk.

2) De utóbb már nevén említtetik Első Remete Szent Pál Szerzetéből Bátori László. E' szent életű Férfiú Szent Lőrintz Monostorában jeleskedett. Holott, a' tudományokban, és a' kegyességben egyaránt foglalatoskodván, az egész Szent Irást, és sok Szenteknek Életeiket, Latán nyelvből Magyarra fordította. Ezt bizonyítja felőle Eggerer András (*In Fragmine Panis Corui Protoeremitici*). Azont mondja Pongrátz is (*In Triumpho Pauli*). Ki múlt ez árnyék világból 1456 esztendőben. Az Elefánti Monostorban tartattak, a' közönséges hagyomány szerént, ezen fordításai, nevezetesen a' Szent Irás. Vajha a' Szerzetes Atyák, míg jobb állapatban vóltak, ezt a' nagy kintset el ne hagyatták volna teljességgel veszni!

Claruit eo tempore opinione peculiaris sanctitatis Fr. Ladislaus Báthori in Monasterio S. Laurentii. Vbi, studiis literarum non minus, quam pietati, intentus, tota Biblia, cum plurimorum Sanctorum Historiis, e Latino in Hungaricum idioma transtulit. Eggerer Libr. I. pag. 200.

b. A' TÖREDÉK MARADVÁNY.

De meg vagyon még is e' régi időnek kegyes szorgalmából leg alább egy Töredék Maradványunk, a' Bétsi Udvari Könyves házban, jó féle közönséges papíroson, Kéz írásban, nyoltz rétű nagy formában. Az Ó Testamentomból foglal magában elég jó számmal való Könyveket: nevezetesen Rut, Judit, Eszter Könyvét; a' Makabéusoknak II. Könyvökből a' VI. és VII. Fejezetet; az Öreg Próféták közűl, tsak Baruk, és Dániel Próféталásait; az Apró Próféták pedig mind a' tizenkettőt. Klastromi Új Góthus folyó betükkel íratott. Az írás módja mindenütt egyenlő, 's meg tartja állhatosan a' meg jelöltetett betűket. A' mit is a' Kéz írások közűl tsak ez egyben tapasztalhatunk. Ugyan ezen írás módjával, és Góthus betűkkel ki nyomtatva, nem sokára világósságot fog látni, a' Magyar Deákságnak Régiségei között a' II. Kötetben (*Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumine II.*).

Engem ezen különös ritkasághoz, ama' halhatatlan emlékezetet érdemelt Nagy Férfiú, Denis Mihály juttatott, hozzám, 's még inkább Nemzetünkhöz vonzó különös hajlandóságából, 1796 eeztendőben. Nyelvünknek mélyebb esméretére, és nagyobb gyarapodására, alkalmatos szép kintset leltem e' Könyvben. Ugyan azért, nagy szorgalommal, és hűségesen mását vettem. 'S e' leszen, némelly szükséges jegyzésekkel meg toldatva, Magyar Régiségeimnek a' II. Kötetjök. Azután következik a' III. Kötet; melly, a' külömbféle Nyelvtanításbéli Észre vételeken kivül, kiváltképen a' számosan elő forduló Különös Ritka Szavakat Szóvisgáló Fejtegetésekkel foglalja magában.

1) ANNAK HIHETŐKÉPEN MEG MUTATTATHATÓ IDEJE, 'S FORDÍTÓJA:

HASONLÓ KÖVETKEZÉSSEL AZ EGÉSZRE IS NÉZVE.

Teljességgel sohol semmi jele sints: hogy kitsoda, mikor és hol fordította. Tsak hihetőképen lehet erről szóllanunk. Vagy Szent Ferentz Szerzetesinek, vagy Bátorinak tulajdoníthatjuk. De még is inkább Bátorinak. Mert Szent Ferentz Szerzete-

sinek munkájok, mivel a' jó igyekezetű Atyák az Inquisitio elől Moldvaságba által szökének, illyen üldöző nyomatásban meg nem maradhatott. Bátori fordítása ellenben szerentsésebb volt; mert jó ideig gondosan megtartatott.

Ő ezt a' nagy munkát alig készítette folyvást, kezdettől végig menő azon egy renddel; hanem részenként, a' mint az idő engedte, és kedve tartotta, most ime', most ama' darabot vette elő. Ennek hasonlatosan részenként mások is mását vehették; vagy ugyan az eredeti részek is több kezekre kerülhettek, kiváltképen a' háborús viszontagságokban.

Ezek közűl lehet a' Bétsi Kéz írás; mert ez a' darab tsak ugyan eredeti, és maga az első fordítás, a' mint sok jelenségei mutatják.

Különös dolgot emleget Káldi György az Oktató Intésben (§. *IV. pag. 4. columna 2.*). *Nekem*, úgy mond ő, *bizonyos, és hitelre méltó ember mondotta: hogy látta az irott Magyar Bibliának nagyobb részét, melly két száz esztendő előtt fordíttatott.* Kár! hogy Káldi, sem ezt a' bizonyos, és hitelre méltó embert nevén nem nevezte; sem a' helyt hozzá nem tette, mellyet ez a' szemes tanú, illy különös dolgot el beszélltében, tsak ugyan el nem hallgathatott. Ezen jelenség után talám ezt a' nagyobb részt is bizonyosabban mondhatnók Bátori munkájának. A' 200 esztendő, ha Káldi idejétől, az az 1625 esztendőtől, mellyben ki adta fordítását, fel felé megyünk, igen meg egyez azon idővel, mellyben Bátori leg jobb korában volt az illyen foglalatosságra, az 1425 esztendőben, és még utóbb több esztendővel. Mert a' tanú is a' 200 esztendőt, noha tsak közel annyi lehetett, kerek számmal mondhatta, a' mint gyakorta meg esik az el beszélésekben.

Komjáti Benedek elég nyilván vallja: hogy ő sem volt a' leg első fordítójok a' Szent Pál Apastal Leveleinek, mellyek 1533 esztendőben jöttek nap fényre Krakóban. Özvegy Prényi Gáborhoz,

Frangepán Katarinához, íratott Ajánló Levelében jelenti: hogy ezen Nagyságos Aszszonynál Szent Pál Apastalnak Levelei már magyarázva valának. Ő pedig reá onzoltatott, hogy meg látná, ha jó volna e ez a' fordítás. Hibásnak lelvén, ismét kéréssel bíratott reá, hogy ő maga újonan fordítaná. El hallgatja ő is az előbbi fordítónak nevét: mert talám ez az írás is nevetlen volt. Én ezt is Bátori maradványának gondolom.

Ha ezeket egybe fogjuk, majd igen meg vagyon az egész Magyar Szent Írás. Fordítójának pedig mivel Hiteles Írók, nevén nevezvén, tsak az egy Bátorit mondják: mi is annak nálánál egyebet kit tarthatnánk inkább?

2) A' HIHETŐSÉGNEK NEVEKEDÉSE A' SZÓLLÁSNAK MÓDJÁBÓL.

A' Töredék Maradvány, mellyben mi is részesülhettünk, ugyan arra az időre, az az, a' XV. századnak közepénél jóval feljebb, az 1425, és 1456 esztendők között valóra mutat, a' benne lévő Magyar szóllásnak különös módjával is. Nagyon külömböz tsak e' maga, Komjáti, Pesti, és Erdősi szóllásaitól.

a) Kiváltképen különös benne, az alég múlt, és az egészen el mult részesülő szavakkal való ragasztékos élés (*vsus affixus*, *constructus*): mellyet az utóbbiak már nem követtek, noha a' nyelvnek igaz tulajdonsága szerént vagyon. Ki avúlt a' lassanként járó el szokással, azon idő közben, a' melly itt egy századot közel meg halad.

b) Különös a' határozatlan ígékkel való élés is, a' melly hasonlóképen ragasztékos (*infinitiuus affixus*, *constructus*), 's az utóbbiaknál is esmeretes volt ugyan, de nem olly gyakorta fordúlt elő, mint itt, még pedig azon ékes rövidséggel, melly a' mi nyelvünkhöz is szépen hozzá illik.

c) Igen külömböz tovább a' teljes állatos nevekben (*in substantiuis absolutis*), a' mellyeket a' regiség, a' mint a' Halotti Beszédből is kitetszik,

nagyon

nagyon gyakorlott; a' késeiek ezeknek helyökbe felesen bé hozták a' müves neveket (*substantiua actionis*) még a' szenvedő értelemben is.

d) Számosabbak benne, hogy sem az utóbbi könyvekben, az illyen öszve vonatott ejtésü állatos nevek, ***hatalm***, ***kegyelm***, ***érzelm***; a' mellyek később folyóbb ki mondásúakká lettek, ***hatalom***, ***kegyelem***, ***érzelem***.

e) Ezekhez járúlnak végtére igen feles ritka különös szavak, a' meszszebb fel menő régiségnek annyival is bizonyosabb jelei: mennél világosabb az azokkal közösleg való élés, köztünk, 's a' napkeleti, és az éjszaki nemzetek között; azon felül mennél egyűgyűebbek némellyek származásokban, 's állhatatosbak az eredeti jelentést meg tartásokban.

Ezek a' mi hihetőségünknek indító okai. Azonban, ha valaki minket bizonyosabbakra találand vezetni, igen örömest, és szinte meg hálálva, fogadjuk el tőle.

C. A' SZENTEKNEK ÉLETEIK.

Elég korán írattak Magyarúl, a' kegyességre, és jámbor életre való ösztönűl, a' Szenteknek is Életeik. Ezekből is valami kitsinyded számmal maradott Kéz írásban. Azt a' rendet tartjuk bennek: hogy először mind elő számláljuk; azután mondjuk vélekedésünket azoknak írójokról.

1. AZOKNAK MARADVÁNYAIK.

a. SZŰZ SZENT MARGIT ÉLETE.

Leg elsőnek teszszük Szűz Szent Margit Aszszonynak, IV. Béla Király leányának, Szent Domonkos Szerzetebéli Apátzának Életét. Ezt Pray György, híres neves Történet Írónk, hozta leg először nap fényre, és nyomtatásban ki adta Nagyszombatban, 1770 esztendőben, Özvegy Szent Erzsébet Aszszonynak Latán nyelven íratott Életével együtt. (*Vita S. Elisabethae, et B. Margarethae Virginis.*). Utóbb, 1782 esztendőben, újra ki nyom-

tatta Budán, de a' maga nevét el titkolva, ama' sanyarú életű, és kegyes munkáiról nevezetes, Tihani Apát Úr, Vajda Sámuel; a' Magyar Nemzetnek, mind a' régiségekben való kedve telésére, mind pedig lelki épűlésére; és hogy mindnyáján könnyebben olvashatnák, nem a' régi, hanem a' mostani írásnak módja szerént.

b SZENT ELEK ÉLETE.

Második e' számban Szent Elek Élete, de a' mellynek elejét a' régiség el rágta, szegeletekre töretett szorgalmatos Klastromi Új Góthus betűkkel való Kéz írásban, közönséges papíroson.

c ELSŐ REMETE SZENT PÁL ÉLETE.

Ez után következik Első Remete Szent Pálnak Élete, ugyan azon Kézírásban, azon egy féle betűkkel, azon egy szorgalommal.

Az a' kézzel íratott Könyv, mellyben vagynak mindjárt elől egymás után e' két Szenteknek az ő Életeik, kisded nyoltz rétű formájú, fekete bőrrel bé boríttatott fa táblájú kaptsos kötésben. Tovább egyebeket is foglal magában, többnyire pedig Könyörgéseket, és egynéhány Énekeket, a' mellyekről másutt szóllok. 'S a' Könyörgések ennek a' Könyvnek jóval nagyobb részét teszik: a' mellyet én, az Életektől meg válva, tsak magát különös nevezet alatt így emlegetek írásaimban: *Kézírásban lévő Imádságos Könyv* (*Precum Liber MS.*).

A' szorgalmatos Új Góthus írás még az Imádságos Részben is alkalmasint három negyedet foglal. Mind eddig igen meg egyez az írás módja is: egyűgyűebb, 's majd tsak nem több benne a' jelölés, hogy sem az egybe foglalás. Az utolsó negyed rész, változó restebb folyó betűiben, 's még inkább az írásnak külömböző módjában, több, és külömb külömb időbéli; 's hová tovább mind utóbbi kezeket mutat.

E' kisebb részben leg utóbbi esztendő, már a' XVI. századból, az 1526; előtte való az 1508; a' mint külön külön nyilván ki íratnak. Mind azon által az első nagyobb részt, mind az írásban lévő gondosb szorgalom, mind a' szóllásnak régiebb módja, melly kiváltképen a' Szenteknek Életeikben meg vagyon, sokkal feljebb viszi, a' XV. századnak majd szinte a' derekába.

Ezen Könyvvel éltem már 1786 esztendőben, mikor azt még Néhai Tiszteletes Peer Jakab, Kegyes Oskolabéli Szerzetes, a' Pozsoni Nagy Oskoláknál Történeteket fejtegető Tanító, birta volt. Ennek holta után meg szerzette azt Gyűjteményének öregbedésére Tekintetes Jankovits Miklós Úr: a' kinek barátságából másodszor is jó ideig hasznát vettem.

d SZŰZ SZENT KRISTINA ÉLETE.

Meg vagyon Szűz Szent Kristinának is az Élete, mellyet tsak a' végén tsonkított meg az idő, különös Kéz írásban, jó féle közönséges papíroson, negyed rétű szép formában. Klastromi Új Góthus, de már valamivel kerekebb, és igen szorgalmatos, írással. A' jelölés számosabb benne, és igen állhatatos; kevés pedig az egybe foglalás. A' hoszszú magokban hangzóknak is vagynak már ebben különös jeleik, a' mellyek más régiebb kéz írásokban nem láttatnak. Nyilván ki tetszik, hogy utóbbi mása valami régiebb írásnak. Ditséretre méltó benne az írónak hűsége. Ezt a' ritkaságot is Tekintetes Jankovits Miklós Úr birja.

e SZENT DOMONKOS ÉLETE.

Méltóságos Szerdahelyi Gábornak, a' Besztertze Bányai Püspök Úrnak, tekíntetes nemzetségéhez tartozó Könyves házában, a' mit önnön bizonyítása után is bátran mondhatunk, meg vagyon Kéz írásban, hasonlóképen Új Góthus betűkkel, Szent Domonkosnak Élete. Bővebben szóllhatunk felőle, ha a' Nagyságos Úrnak kegyes engedelméből valaha hozzája juthatunk.

2. AZOKNAK ELSŐ ÍRÓJOKRÓL VALÓ VÉLEKEDÉSÜNK.

a, MEG NEM EGYEZŐ VÉLEKEDÉS KÜLÖNÖSEN SZENT MARGIT ÉLETÉRŐL.

Szűz Szent Margit Aszszonynak Életéről az a' vélekedés tart: hogy ennek első Írója valami Apátza volna, hamar pedig a' Szent Szűznek halála után, melly 1271 esztendőben történt. A' Kéz írás azonban, melly után azt Pray György ki adta, annak mása volt, 's a' mint ez a' Nagy Férfiú gyanította, már a' XV. századból.

Hogy Apátza lehetett az első Író, abban nagy ellen mondást mi ugyan nem tennénk, ha egyéb észre vételek nem akadékoznának: mivel, a' mint tsak ezen Életből is nyilván ki tetszik, az akkori Apátzák deákosak voltak, Latánúl jelesebben tanúltak. De először is, hogy olly igen korán íratott legyen ez Élet, a' benne uralkodó szóllásnak sokkal, majd 150 esztendővel, utóbbi módja miatt nem hihetjük. Ha azon időbéli volna, ettől nagyon külömbözne, 's ama' nevezetes Halotti Beszédnek, egyűgyűebb, és durvább szóllása módjához igen közel járna. Hanem azzal állhatnak ellenünk: hogy, a' ki mását vette, a' szóllásnak ime' régiebb módján símogatott a' maga idejéhez képest. De a' jámbor mása vevő bizony nagy símogatást mérészlett tennie.

Azonban még ez a' mása vevő is jóval utóbbi, hogy sem a' mint Pray György gyanította. Mert ennek írása, söt szóllása módja is, szakasztott az: a' mellyet mutatnak a' Boldogságos Szűz Máriáról kézzel íratott némelly Szent Beszédek, Tekíntetes Jankovits Úrnak szép ritkaságú Gyűjteményei között. Mind a' kettőt, gondosabban egybe vetvén, azon egy írótól, vagy mása vevőtől, származottnak bátran mondhatjuk. Ezeket a' Beszédeket pedig az író, a' mint maga nyilván ki tette a' Könyv végén, a' XVI. századnak elején, 1522 esztendőben, Szent Simon és Iudás estén, végzette.

b UGYAN ARRÓL HIHETŐBB VÉLEKEDÉS.

Sokkal hihetőbb vélekedésre vezet magának Szűz Szent Margit Aszszony Életének egy különös helye. A' bizonyságot tévő Apátzáknak elő számláltatásokban a' harmintz heted Soror, Mária, Mihály Úrnak leánya, így említtetik: *Ez Soror Máriának mondásáról, sem esztendejéről, semmit nem írtak az Legendában egyebet, hanem tsak ezt*, 's a' t. Ez a' hely nyilván jelenti a' Boldog Szűznek halála után tsak hamar meg íratott *Legendát*, az *Olvasni valót*, annak az *Életét*. Mí ezt inkább Latánúl íratottnak tartjuk, a' Boldog Szűznek, szent életéről, és tsoda tételeiről való meg tudakozásnak alkalmatosságával: mellyet V. István Királynak, Szent Margit Testvérének, kérelmére tétetett, hamar egy más után, Gergely Pápa, és Innocentius Pápa, a' mi Fő Papjainkkal, és a' Római Követekkel. Nyilván külömböz ettől a' Magyar nyelven íratott Élet, Pray Györgytől nap fényre hozatott Ritkaság; melly ezeket e'képen említi, 's más előtte valóra világosan mutat; 's ugyan azért már első sem lehet, a' mint azt annak tartják; hanem utóbbi, és sokkal bizonyosabban amaz első után való fordítás.

A' SZENTEK ÉLETEIKNEK ÍRÓJOK

c. BÁTORI LÁSZLÓ.

Már ennek, 's a' többieknek is kitsoda lehetett a' Fordítójok? Mí oda hajlunk inkább, hogy Bátori Lászlót tartsuk annak. Mert ugyan ebben a' foglalatosságban is tsak őtet egyedűl nevezi a' régiebb idő: *Sok Szenteknek Életeiket Latán nyelvből Magyarra fordította.* A' sok közűl ezt az egynéhány meg maradottat mért vonnók el tőle? És ha azt teszszük, kinek tulajdoníthatjuk egyébnek tsak illyen okkal is?

Első Remete Szent Pál Életéről alég lehet kétségünk. A' Szenteknek Életeiket Magyarúl író Jámbor Szerzetes bizony mindenek előtt ezzel tisztelte meg szerzetének Pártfogóúl, és Példáúl, választatott Szentjét. Szent Elek Élete együtt jár ez-

zel; meg egyez mindenképen a' szóllás módjában. Tehát ez is annak az ő fordítása. Meg egyez Szűz Szent Kristina Élete is. Nem különböz ebben Szűz Szent Margit Aszszony Élete, hanem tsak egyedűl az írás módjában. De ezt már, az utánna írók, a' mása vevők tették. Mert tsak ugyan élhetünk mí is a' mi részünkre az ellenkező félnek ellenvetésével, kiváltképen ez illyen apróbb dolgokban. Még a' feljebb elő hozatott Életek is másaik az eredetieknek. Mert azokban is, noha igen közelít ugyan, de eleget tsap félre is az írás modja attol az egyűgyűebbtől, melly végig egy aránt uralkodik a' Szent Írásnak Töredék Maradványában, 's a' mellyet tsak ugyan Bátorinak tulajdonítunk. Ugyan ezzel tévén az egybe vetést, eléggé tapasztalhatjuk: hogy az utánna írók, a' mása vevők, meg különböztették, de tsak egy kevessé, 's igen mértékletesen, azon Életekben még a' szóllás módját is.

D. A' KÖNYÖRGÉSEK, ÉS ÉNEKEK.

1. A' KÖNYÖRGÉSEK.

Az Úrnak Imádsága leg első Könyörgése a' Keresztyénségnek. Ennek, kétség-kivűl, meg kelletett mindenek előtt Magyarúl lennie, még pedig igen korán: úgy színtén az Apostoli Hitvallásnak, 's egyéb rövidebb, és egyűgyűebb Könyörgéseknek, az Anya Szent Egyháznak Lelke, és első szokása szerént.

Mi azonban az effélékből tsak igen kései maradványokat mutathatunk, nevezetesen abban a' Kézzel íratott Imádságos Könyvben: a' mellytől el szakasztók, Szent Elek, és Remete Szent Pál Életét. Ezek, ugyan az utóbbi szokás szerént, már hoszszabb könyörgések, és számosabb üdvözlések, részént az Úr Jézushoz, részént a' Boldogságos Szűzhöz. Találkozik ezek között egy, igen buzgó, és babonás imádság is, a' fegyver ellen. Meg vagyon itt az Angyali Üdvözlés, a' Szent Erzsébet Aszszonyéval, az Anya Szent Egyháznak még hozzája nem adatott bé fejező Könyörgésével; az Úr

Imádsága ; az Apostoli Hitvallás. Ezeken felül, már igen a' vége felé, olvastatik a' Tíz Parantsolat; az Öt Érzékenységek ; a' Hét Fő Bűnök; a' Nyoltz Boldogságok; a' Kilentz Idegen Bűnök; az Égbe kiáltó Négy Bűnök. Utolján vagyon a' Lórétomi Létánia, nevezetesebb külömbséggel a' mostanitól.

2. SZENT ÉNEKEK.

Ugyan azon Kézírásban, annak vége felé, vagynak egynéhány Énekek is. Szent Ambrus Éneke, *Isten, téged ditsérünk, Te Deum laudamus*, még pedig az éneklésnek jeleivel, kótákkal. A' Boldogságos Szűzhöz két Ének. Az első Latán után való fordítás; tsak a' számokat tartja meg a' szó tagoknak, de nem a' páros végezetet. A' második jelesebb páros végezetű; melly a' szerzés idejét, 's helyét is, magában foglalja a' végén; Pestet, ugyan ott Szent Péter útszáját, az 1508 esztendőt. Szent László Királyról egy Ének; ez is Latán után való, 's meg elégszik a' szó tagoknak tsak számokkal, a' páros végezettől meg válva.

A' Boldogságos Szűzről való jelesebb Éneket nap fényre hoztam már 1787 esztendőben közre botsáttatott Elegyes Verseim után, holott a' Régiségek között a' II. Darab az.

Igen különös Ritkasággal bír Erdélyben a' Jegenyei Plébánia, a' mint azt Bartalis Antal bizonyítja (*in Notitia Parochiae Jegenyensis, Claudiopoli* 1794 8. *pag.* 122.). Szent István Első Királyunk Jobbjáról való Ének az; mellyet, hozzája illő Imádsággal, már 1484 esztendőben nyomtattak Norimbergában.

Kár! hogy a' Tudós Férfiú azt egészen ki nem adta munkájában. Most, a' míg valami módon hozzája juthatunk, meg kell ezen Éneknek tsak első Vers kötetével elégednünk.

O deucheoseeges zenth job keez,
Mel'et magiar ohaitna neez,
Draga genche neepeunknec,
Nag' eoreome zineunknec.

E. A' KEGYES ELMÉLKEDÉSEK, 'S EGYÉB EFFÉLE ÍRÁSOK.

Különös Kézírás találtatik Tekíntetes Jankovits Miklós Úrnak Gyüjteményei között, nyoltz rétű nagyobb formában, jóféle közönséges papíroson, Klastromi Új Góthus betűkkel íratva: a' mellyel, a' mint már másutt meg jelentők, Szűz Szent Margit Aszszony Élete teljességgel meg egyez, mind az írásnak, mind a' szóllásnak módjában.

Ennek két főebb tartalmát, mi inkább Kegyes Elmélkedéseknek mondhatjuk: az Írója Könyvnek, Írásnak, és Prédikátziónak nevezi. Az első szóll az Isten Fiának test fel vételéről, és Szűz Máriának öröméről, 's méltóságáról: a' második pedig ugyan azon Szeplőtelen Szűz Máriának haláláról, meny országban való fel viteléről, és örök öröméről. Ezek után következnek némelly Ahítatos Példák Aszszonyunk Máriának Tisztelőiről. 'S ezeknek végökben olvastatik az esztendő: vegeztetet ez kevnv Hetfevn zent simon, es zent iude estyn, vr zvletety vtan. Ezer evt zaz. Huzon keet eztendevben.: — ug' mint 1522 eztendevben. Az után vagynak Szent Bernárdnak Mondási a' Szerzetes Életről. Leg utóbb pedig azon Szentnek egynéhány rövid Elmélkedési.

F. EGYÉB VILÁGI DOLGOKRÓL VALÓ ÍRÁSOK.

Egyéb világi dolgokról még eddig tsak három ritkaságot emlegethetünk e' nagy időből.

1. KÜLÖNÖS MENEDÉK LEVÉL.

Először is Vér Andrásnak efféle írása, mellyet 1473 esztendőben Erdőhegyi Balásnak Magyar nyelven adott húsz forintnak meg adatásáról, valósággal e' neven neveztetik, *teljes menedék*. Ennek híven le íratott mása Cornides Dánielnek ritkaságai között találtatik Méltóságos Teleki László Grófnak Könyves házában.

Én Vér András adom én kezem írássát: hogy adós volt volna én nekem Erdőhegyi Balás száz fo-

rinttal, Szék Udvarnok zálogosság szerént, és az száz forintnak húszát meg adta. Az húsz forintról én Vér András teljes menedéket adtam ez Erdőhegyi Balásnak. Adatott Jenőben Kis Karátson estén. 1473.

Ennek másját Erdőhegyi Balásnak adtam.

Az után Nagy nevezetű Schwartner Márton Úr, Tekintetes Jankovits Miklós Úrnak, ebben szemes tanúnak, hiteles bizonyíťása után, teszen említést *Kazai* Nemzetségnek saját levelei között lévő egy különös Menedék levélről (*Quietantiáról*), mellyet a' Tihanyi Apát Úr Magyarúl írt 1487 esztendőben (*Diplomaticae Part. I. Cap. I.* §. 29. *nota d*, et *h*.)

2. A' TRÉFÁLÓDÓ ÉNEK ELEINKNEK BE JÖVETELEKRŐL.

Elég esméretes már az az Ének, mellyet Eleinknek Szvatoplug idejekor lett Béjövetelekről költött valami Tréfálódó Énekes, *Joculator*, a' mint Pray György nevezi a' Nevetlen Író Deák után (*Dissertatione IV. in Annales Veteres Hunorum, etc.* §. *VII. pag.* 75.). Ezt Néhai Nagy nevezetű Cornides Dániel, a' maga hiteles vallása szerént, Pray Györgytől kapta: a' ki annak mását ollyan Kézírásból vette, mellynek írása Klastromi Új Góthus betűkkel volt, és a' XIV. századnak fogytára, vagy a' XV-diknek kezdetére mutatott.

Én ezt az Éneket Elegyes Verseim után, mellyeket Pozsonban adtam ki 1787 esztendőben, holott az, a' Régiségek között, az I. Darabot teszi, úgy botsátottam közre, hűségesen, a' mint azt velem Cornides Dániel, barátságosan, és bizony ő is hűségesen, közlötte. A' kút főről, 's erről a' közlőről, és a' betűknek formájokról, tettem már akkor is, egyenes szívű, világos említést. Most pedig, ugyan azon Cornides Dánielnek némelly utóbbi kérdéseimre hozzám íratott leveléből is, mellyet mind e' napiglan gondosan meg tartottam, ezek után is meg tartok, azonokat erősítem annak saját

szavaival. *Cantilena, — quam a Cl. Prayo olim acceptam Tecum, Vir Cl. communicaueram, — depromta erat ex Codice MS. cuius scripturae character Monastico-Gothicus, vel seculi XV. initium, vel exitum XIV. indicabat. — Pestini die* 6 *Aug.* 1787.

Ezt azért tselekszem, hogy az én ki adásoman meg ütköző egynéhány Tsodálatos Fejeknek, 's azok között egy Jó Barátomnak is, a' ki nagy bátran azt fogja reám, a' mit tőlem semmiképen nem hallhatott, értelmesebben, és nyilván meg feleljek: mivel ő is az én hűségemet már nyilván való írásával meg támadta, 's kétségbe hozta (*Sándor István a' Sokfélének III. Darabjában az* 82 *oldalon*).

Meg bódúlásának az az oka: hogy Nagy nevezetű Dugonits Andrásnak ki adását nem tudja az enyémmel meg egyeztetni; mert ez külömböz az enyémtől. De ugyan ebből, hogy külömbség vagyon köztünk, el gondolhatta magától is; hogy nem egy kút főből merítettünk mind a' ketten. Ez a' két Piarista ez előtt még soha sem lakott együtt azon egy várasban; soha sem közlötte egymással ki adni való munkáját.

Én koszorút kötöttem először is, most is újolag kötök, az én kutamra, 's mind a' kétszer pedig azon egy féle virágokból. Dugonits hogy azt el mulatta, az ő dolga volt; mért lakoljak én érette? Azonban most utóbb, a' tiszta világosság kedvéért, már magam is kérdezősködtem e' dolog felől. Az Érdemes Férfiúnak saját vallása oszlassa el tehát a' homályos felleget. Ő ezt az Éneket, öszve hajtogattatott, és a' hajlásokban már igen meg kopott papíroson kapta Erdélyben Gyulakúti Lázár Jánostól, nem kevés héánossággal. Ezt tehát ő, a' maga gondolatja után, pótolta ki; szabadabb változásokat is tett benne, kiváltképen hogy az egyenetlen verseket jobb mértékre vehetné. Az írás módját is ő egyengette a' maga vélekedése szerént való régiségnek valami hasonlatosságára. Gondolom, meg

oldottam már a' tsomót: hogy a' fondorló Turkálók békét hagyjanak a' jó igyekezetű Jámboroknak.

3. ERKÖLTS DORGÁLÓ ÉNEK.

Utolsó az az Erkölts dorgáló Ének, melly a' Kézírásban lévő Imádságos Könyvből már 1787 esztendőben hozatott nap fényre az Elegyes Versek után, a' Régiségek között a' II. Darab alatt. Olly tsípős, hogy semmi rendnek sem enged. Eléggé láthatjuk benne: már akkor is mi romlott erköltsök hatalmaztak el szegény Hazánkban. A' Boldogságos Szűzről íratott jelesebb Énekkel, mivel mindjárt utánna következik, azon esztendőben, az az, 1508 szereztetett, 's igen hihetőképen azon egy Költőtől.

Pévai Miklós.

7.

A' Magyar Tudós Társaság' Igazgatóságának Második Esztendei Jelentése a' Társaság' 1832-beli Munkálódásairól 's Pénztára' Miben létéről.

A.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' MUNKÁLÓDÁSAI 1832ben

Tartott a' Társaság, két hónapi szünnapjain kivül, 35 héti ülést, nagy gyülést kettőt. Az elsőbb ezek közül 8 üléssel, Martiusban volt, mint még 1831-ről elmaradott, a' másik 11 üléssel Augustus' végével és September' elején. Kinevezett az elébbeni tagokhoz az Igazgatóság 3 uj rendest. Választottak a' rendes tagok 6 uj tiszteletbelit, 6 rendeset, 36 honi levelezőt, 4 külföldit. Megholt a' helybeli rendes tagok közül Imre János, külföldi levelezők közül B. Zach Ferencz Párisban.

Az Igazgatóság' helybenhagyásával „Névkönyv" czímmel a' Társaság ki kezdette adni tagjainak névsorát, mellyhez a' rendszabások, a' pénztár' állapotja, 's a' megholt tagok' életrajzai csatoltattak.

Okleveleiket a' tagok megkapták.

A' martiusi és augustus-septemberi nagy gyülésnek az alaprajz' értelméhez képest költ olly határozatai, mellyek külön külön minden tagot, foglalatosságában utasítsanak, jegyzőkönyvből kivonva, nyomtatásban küldettek meg.

Az alaprajz szerinti munkálkodások így folytak:

I. *A' honi nyelv' mivelésére nézve.*

1. Beküldék a' philosophia' és mathesis' osztályának tagjai az oda tartozó tudományos műszavakat, 's azok rendbe szerkeztetése Szalay Imre és Bitnitz Lajosra bizatott, az Igazgatóság pedig majd kiadatásokra költséget rendelt.

2. A' többi 4 osztály' műszavaihoz is ujra több gyült, mellyek majd hasonlóképen rendbeszedetnek.

3. Felszólitás bocsátatván az elavult, vagy nem mindenütt ismeretes tájszavak', magyar mesteremberek közt divatozó műszerszavak' összeirására, ezekből is a' tagok, valamint más hazafiak is jó csomót küldöttek már be. Ezek' gyüjtése foly.

4. Ns. Esztergom és ns. Komárom vármegye megkeresvén a' Társaságot köznépi magyar dalok', szokások', játékok' feljegyeztetésire, annak következéséül a' Társaság' minden tagjához körlevél ment, 's mostanig köznépi magyar dalokból öt külön gyüjtemény jött be. Foly ezek' megvizsgálása 's a' java sajtó alá kerülend.

5. Mivel a' Társaság neve alatt kiadandó nagy szókönyvhez, minden magyar szó' hosszas összegyüjtése, megbirálása miatt több esztendő kivántatik, más külföldi társaságok' illyen munkálatinak példája szerint, el van fogadva néhány tagnak, kik egyesületben magyar-német és német-magyar zsebszókönyvet készítenek, ebbeli dolgozásra ajánlkozása, 's mihelt azt elkészítik, az ülések is által

fogják nézni, hogy az országszerte nyilatkozott közkívánság' teljesítésére hajló készségét a' Társaság kötelessége szerint előlegesen is bebizonyítsa. Ezen zsebszókönyvet azonban a' Társaság még nem fogja magáénak vallani, 's azért kijöttét csak ugy eszközli, mint más külön írók' munkáját.

6. A' miben magyar helyesírásra nézve a' Társaság eddig megegyezett', azt kiadta e' czímmel: Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai a' m. t. Társaság' különös használatára, Pesten. E' czím mutatja, valamint az előbeszéd, hogy a' társaság ezzel tétovázás' és tarkaság' elkerülése végett különösen csak a' maga irataiban kiván élni; 's igy ha egyéb munkát bocsátand is ki, tagtól, nem attól, de külön ennek neve alatt, erőszakosan nem változtatja az író' önszabályait; mivel az illy szabadra hagyás talán uj tiszta észrevétellel áll elé, mellyet a' társaság is helyesnek vallhat. Különben is feltétele a' kiadott szabályokon, a' hol kellene, időnként javítani 's ezt a' nagy grammatika' írásakorra fenn is tartotta. Addig is felszólíta minden tagot az augustusi nagy gyülés, hogy a' kinek mire észrevétele támadna, jelentse, 's a' javítás folyjon. A' nyelvtudomány' osztálya pedig, az 1833ban tartandó nagy gyülés eleibe fogja adni javaslatát, a' kettős betük helyett ajánlandó egyes jegyüekről.

7. A' magyar nagy szókönyv' szerkeztetése' minemüségére nézve végig menvén a' heti ülések Gr. Teleki Józsefnek erről készült 's 1817ben megkoszorúzott munkáján, abból, a' mint elfogadák, némelly hozzáadásokkal készítik el a' nyelvtudomány' helybeli tagjai az előrajzot. Ez majd minden tagnak maga ahhoz tartása végett, meg leszen küldve.

8. Az elavult magyar szavak' és régi szószerkeztetés' tekintetéből nevezetes régi magyar kéziratok közül e' négyet:

a) Az ó testamentumbeli némelly próféták 1382-ből.

b) Bátori László' Bibliája 1450-ben.

c) Halabori Pap Bertalan' fordítása az ó testamentumból 1508-ban.

d) Sárospataki codex, iratja a' Társaság könyvtára' számára; az Igazgató tanácstól arra költség' rendelése után.

II. *Munkák' kiadása.*

1. A' Társasághoz érkezett be megvizsgálás és kinyomtatás végett mind össze 45féle kézirat. Ezekből.

a) A' fordításra hirdetve volt szinjátékok közül való 9. E' kilenczből elfogadott a' társaság hármat, 's 1833-ban ki is jőnek, u. m. Goethe' *Iphigeniáját*, ötös jambusokban Kis Jánostól; *A' Nők' oskoláját* Molliereből Árvay Gergelytől hatos jambusokban; *A' nőtelen philosophust* A. Notából, Császár Ferencztől, prosában. Egy, ujra fordítójának adatott igazítás végett; 3 még vizsgálat alatt van; kettő egészen visszament.

b) A' többi 36 kézirat közül kettő el van fogadva 's kijő e' czímmel: Egyik „*Horatius levelei*" alexanderversekben Kis Jánostól 's azokhoz Wieland' magyarázó jegyzetei Kazinczytól. Másik „*Grammatica ungarica ad uso degl' Italiani*" Császár Ferencztől. 21 vizsgálat alatt van még. Egy az évkönyvbe vétetik fel. Egyet irója megint magához vett. Egy ujra irójának küldetett igazításra. Tíz' egészen visszament.

c) A' Társaságtól fordításra kijegyzett külföldi 71 színjáték közül az említett 9 bejöttön kivül, fordítója találkozott 35 darabnak.

2. A' Társaságtól hasonlóan fordításra kihirdetett 61 tudományos munka közül el van foglalva 54, mellyek' beküldése 1833-ban következik, mivel az egy egy munkát többnek is fordíthatására kiszabott verseny időhatár 1832-vel végződött.

3. Az évkönyvek' első kötetét tevő kéziratok' nyomtatása 1833. Januariusában kezdődött. Áll ez, a' September 8-d. 1832. volt közülésben felolvasottakból 's egyéb tudós értekezésekből, mellyeket az augustus-septemberi nagy gyülés elfogadott. Az első kötet megjelente hirré leszen téve ujságokban.

4. Közrendüeknek, gazdaságbeli javítások', találmányok', felfedezések', jóra serkentő példák' olvashatása' tekintetéből, lépés van téve egy szakaszonként kijövő gyűjteményhez.

5. Ezen czikkely alatt említetik *a*) a' most eleinte egy jutalomnak, melly 200 darab aranyból áll, kijárása. Itélte azt az augustus-septemberi nagy gyülés az 1831. megjelent munkák között e' czímünek: Árpád. Írta Horvát Endre. Pesten, 1831. Felolvastattak a' September 9d. volt közülésben az e' mellett szóló okok, hol e' következő 3 munka: Nyíry, tudományok összesége, Tessedik' utazása francziaországban, 's Vörösmartytól Csongor és Tünde, mint a' többek között jelesebbek voltak megemlítve betürendben.

b) A' martiusi nagy gyülés' ajánlására az Igazgatóság évről évre 100 darab aranyat tett ki jutalmul, egyik esztendőben eredeti szomoru, másikba vigjátékra. Ennek kihirdetése 1832b. Martius 24dikére esvén 1833nak Martiusa 24dikéig szomoru játékok' kéziratait várja be a' társaság megvizsgálásra.

c) Az augustus-septemberi nagy gyülésből a' történettudomány' osztályának javaslatára az Igazgatóság' helybenhagyásával felszólítás ment a' Társaságnak egyik bécsi tagjához, hogy az ottani cs. könyvtárban lévő magyar históriai emlékek' czímeit 's tartalmát összeirja. Igy egy más taghoz Peschierába, hogy a' közelében fekvő milanói könyvtárban hasonlót tegyen. Következnek, költség gyültével több illy fürkészések, hogy a' magyar históriának hézagai pótoltassanak.

III. *Munkák' megbirálása.*

A' Tudománytár czímü folyóirathoz gyült mintegy két kötetnyi kézirat, mindenikét 20 ívvel számlálván. Teszik azt birálatok, jelentések, mellyeket a' Társaság' tagjai a' m. kir. birodalomban kijött akármi nemü 's nyelvü munkákról, készítettek, 's kivonatok külföldi literaturáknak 1831en innen elétünt nevezetesebb termékeikből. Az első kötet sajtó alatt van, 's mihelyt megjelenik, felőle tudósítás fog szólani.

IV. *Jutalomkérdések.*

Négy olvastatott fel September 8d. a' nemes Pest vármegye palotájában tartott közülésben, mellyet Ő Cs. Kir. Fő Herczegsége, Ország Nádor-Ispánja 's a' Társaság' törvényes Pártfogója, kegyes jelenlétével díszesített. Ketteje azért szól 1831re, mivel az akkor meg nem tarthatott közülés' hiányát a' Társaság pótolni kivánta. Kiosztás és ujságokba tétel által ismeretesek már, azonban itt is következnek:

1831re

Nyelvtudományi kérdés.

Mellyek, hányfélék, melly eredetüek és saját jelentésüek egyfelől a' ragasztékok (suffixa) vagy is azon szók és szótagok, mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módosítatik 's meghatároztatik? másfelől a' szóképzők (formativa)? Milly változásokat okoznak és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor; 's végre, melly nemü gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak?

Philosophiai kérdés.

Minthogy a' philosophia' minden ágának kifejtése 's hazánkban terjesztése leginkább az által eszközölhető; ha nemzeti iróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra; ez a' kérdés: Tudományos mi-

mivelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és, tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?

1832re

Historiai kérdés.

Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?

Mathesisi kérdés.

Számláltassanak elő a' nevezetesb eddig felvett módok, mellyek szerint mind az összenyomhatatlan, mind az összenyomható híg test indítja az erőműveket; jeleltessenek ki mindeniknél a' híg test szülte okozatok és szoros megmutatásokkal erősítessenek meg; végre adassék elő, mellyik mód előzi meg a' többit, 's melly tekintetben?

A' nyelvtudományi és mathesisi kérdés' megfejtése 1833. Mart' 8dikáig, a' philosophiai és históriaié pedig 1834. Martius 8dikáig váratik be a' Társaság' Titoknokához, a' szerző' nevét magában foglaló lepecsételt levél mellett, mellynek külsején, valamint a' megfejtés' első lapján a' szerző' neve helyett, utasítás végett ugyan azon jelmondás álljon.

V. *Tudományos útazások.*

Ezekre mostanig sem került alkalom elé.

B.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' PÉNZTÁRÁNAK ÁLLAPOTJA 1832 VÉGÉVEL.

I. Jövedelem.		Pengő pénzben			
		kötelezők-ben		kész pénzben	
		Rf.	kr	Rf.	kr
A) Maradott 1831. December 31dikén a' pénztárban, még pedig:					
1. Alapított tőkékben, mellyek' ajánlása esztendőnként következő sorban történt, a' summák az alapítóknál maradván:					
1826.					
Gróf Széchenyi István . . .	60,000				
Gróf Vay Ábrahám	8,000				
Gróf Andrássy György . . .	10,000				
Gróf Károlyi György . . .	40,000				
Gróf Széchényi Pál	10,000				
Gróf Batthyány János . . .	10,000				
Ifj. Gróf Esterházy Mihály .	10,000				
Neczpáli Justh Gábor . . .	1,000				
Gróf Teleki József, Ádám, Sámuel és László testvérek . .	5,000				
Ifj. Gróf Esterházy Károly .	10,000				
Pallini Inkey Imre	1,000				
Gróf Festetics László . . .	10,000				
Szepesi Szabó István	200				
1827.					
József Főherczeg, Nádor . .	10,000				
Gróf Cziráky Antal	3,000				
Pápay Sámuel	1,000				
Herczeg Batthyány Filep . .	40,000				
Gróf Keglevics János	4,000				
Gróf Zay Károly	2,000				
Báró Mandell Károly	1,000				
Kopácsy József, Püspök . .	1,000				
1828.					
Jankovich Miklós	1,000				
1830.					
Gróf Károlyi István	20,000				
Gróf Károlyi Lajos	10,000				
Sz. kir. Buda fővárosa . . .	2,000				
Ide járúl Gróf Pálffy Ferencz míg él 400 p. f.tal esztendőnként 1826tól.					
2. Kötelezőkben jött által, néhai Sándor István' hagyományaképen az ország' pénztárából	8,840				
		279,040			

	Pengő pénzben			
	kötelezők-ben		kész pénzben	
	Rf.	kr	Rf.	kr
Általhozat	279,040	—		
3. Kész pénzben, még pedig				
a) Alapítványokban				
Vedres István 1830ban ajánlott 's 1831ben lefizetett alapítvány tőkéjében . 200 f.				
Vághy Ferencz Dec. 17kén 1831. . . . 400 f.				
Hont Vármegye küldeményében . . . 20 f. 44 kr.				
Sándor István' hagyományaképen az ország' pénztárából kész pénzül . . . 967 f. 6 kr.				
b) Az említett esztendőben lefizetett kamatok tőkésítendő $\frac{1}{6}$ 2,165 f.				
c) Folyó költségekre 4,073 f. 27 kr.				
		—	7,826	17
B) 1832ben jött be:				
1. Alapított tőkékben, mellyek az alapítóknál maradtak				
Báró Prónay Sándor	2,000	—		
Ürményi Ferencz	2,000	—		
Bujanovics Sándor' alapítványa .	400	—		
Villax Ferdinand, Zirczi Apát alapítványa	1,000	—		
2. Befizetett és tőkésítendő alapítványokban:				
A' győri evang. gyülekezet' közadománya	—	—	231	14
Fejér Vármegye' két rendű küldeménye	—	—	610	20
Kolosváry Sándor' alapítványa .	—	—	400	—
Döme Károly' alapítványa . .	—	—	300	—
Perlaky Károly' alapítványa .	—	—	100	—
Kálmán János' alapítványa . .	—	—	100	—
Fiume városa' 1000 forintnyi alapítvány tőkéjének 1832. lefizetett első ötöde	—	—	200	—
V. Ferdinand magyar Király' adománya	—	—	10,000	—
Nagy Szombat sz. kir. város' küldeménye	—	—	200	—
	384,440	—	19,967	51

	Pengő pénzben			
	kötelezők-ben		kész pénzben	
	Rf.	kr	Rf,	kr.
Általhozat	284,440	—	19,967	51
3. Báró Szepesi Ignátz pécsi Püspök' és Gévay Antal' esztendőnkénti ajánlásai, az 600, ez 50 frt .	—	—	650	—
4. Az alapítvány tőkéknek, mint tiszta gyümölcsözésüeknek Gr. Pálffy vitalitiumával együtt, be kellett volna hozniok 21,655 frtot 13 kr. az idén, minden maradék tartozást is ide róván, és így a' taval künn maradt 3,622 frtot is, és a' Sándor' hagyományabeli 414 frt, öszveleg 4,036 frt, de mivel némelly alapító 's adós, kamatját mind eddig nem fizeté le, öszveleg nem jött be több kamatúl 1833. Januariusa' elsőjéig mint 18,389 frt, és így künn marad még 3,266 frt 13 kr. . . .	—	—	18,389	—
5. Eladott nyomtatványokból . .	—	—	71	24
6. Az esztendő alatt kamatra kiadatván 7,000 frt, jött be kötelezőben	7,000	—		
az egész jövedelem mennyiség	291,440	—	39,078	15
II. Költség.				
1. Két rendű hitelezési költsön . .	—	—	7,000	—
2. Titoknok', helybeli és vidéki rendes tagok', tisztviselök' és szolgák' fizetése	—	—	6,338	3
3. Nem fizetett vidéki tagok nagy gyüléskori napdíjaira 's útazási költségére	—	—	750	6
4. Nyomtatási, metszési, lithographiai, könyvárosi, könyvkötői, oklevélkészületi költségekre .	—	—	2,264	46 $\frac{5}{5}$
5. Bútorozásra, a' pénztárkészülettel	—	—	1,026	18
6. Lakbér' fejében	—	—	715	24
7. Jutalmazásra	—	—	1,132	20
8. Elegy költségekre	—	—	427	51 $\frac{2}{5}$
			19,654	49
Marad a' pénztárban	291,440	—	19,423	26
	291,440	—	39,078	15

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

III. A' pénzbeli vagyon' állapotja.	Pengő pénzben			
	Egyenként		Együtt	
	Rf.	kr	Rf.	kr
1. Tőkében, még pedig				
a) Gyümölcsözőben mint felebb .	291,440			
b) Kiadandóban u. m.:				
1. Fiume városa' alapítvány tőkéjének befizetett ötöde . . .	200	—		
2. V. Ferdinand' magyar Király befizetett adománya	10,000	—		
3. Nagy Szombat sz. kir. város' küldeménye	200	—		
4. 1832ben lefizetett kamatoknak $\frac{1}{6}$da a' rendszabások szerint tőkésítendő	3,349	50		
c) Bejelentett, de még le nem tett ajánlásokban:				
1. Torontal Vármegye' gyűjteménye	1,204	21		
2. Bács Vármegyéjé	352	—		
3. Komárom Vármegyéjé	200	52		
4. Nyitra Vármegye' ajánlása .	1,000	—		
5. Fiume Városa' ajánlásának maradványa	800	—		
			308,747	6
d) Ide járulnak az esztendei ajánlások együtt 1,050 forint.				
2. Folyó költségekre marad a' pénztárban	—	—	5,673	36
3. Elmaradt kamatok				
a) Az alapítóknál mint felebb . .	2,614	—	—	—
b) Sándor István hagyományában általvett, 's egyéb hitelezések után	757	23	3,371	23
együtt .	—	—	317,792	5

Az Igazgatóságnak Posonban Februarius 3dikán 1833. tartott üléséből.

Gr. Teleki Jósef m.k.
Elölülő.

Döbrentei Gábor m.k.
Titoknok.

8.

A' Tekéletes Magyar Szóról.

„Olly sok úgy is nyelvünkben az *e* betü, 's még is Horvát Tekéletes szóval él ott, hol mások Tökéletes szovat használnak. Ugyan mi ok birhatja erre Hazafitársunkat?“ — Így kérdezősködnek sokan magukban, vagy így szólnak sokan nyilván is, és bizonyosan nem ok nélkül szólnak így. Első léptsője Előmenetelünknek a' Fönakadás.

Igaz volna a' panasz Magyar Nyelvünkről, hogy annak sok *e* betüje vagyon, ha tsak egyféle *e* betü találtatnék a' Magyar Nyelvben. De vagy akarjuk elhinni, vagy nem, a' Magyar Nyelvnek három egymástól egészen különböző *e* betüje vagyon. Másképen mondja-ki mindegyik Magyar e' szovat Szeg = Clavus; másképen mondja-ki ismét e' szovat: Kenyeret Szeg = Panem scindit; másképen mondja ki végre e' szovat: Kék = Caeruleus. És nem tsak az egy tagu szovakban találtatik e' különbözés, hanem keletben vagyon az összetételekben is. A' megette, a' helyette, a' fekete szovakban két egymástól különböző *e* betü vagyon. Ellenben a' tekéletes szóban mind a' három magyar *e* betü hallatik, t. i. az *e*, az *ë*, és *é* betü.

A' Magyar Tudós Társaság nem érénti ugyan Helyesírási Rendszabásaiban e' háromféle *e* betűt, de abból közel sem következik, hogy e' különbözés széltében föl nem találtatnék a' Magyar Nyelvben. *) Kérdezze meg akárki száját és fülét, 's tapasztalni fogja, hogy én itt nem hebehurgyán beszélek.

---

*) Magyar Helyesirás' és Szóragasztás' Főbb Szabályai. A' Magyar Tudós Társaság' Különös Használatára. Pesten. 1832. 8-ad rétben, 5-dik oldalon. — Fejtsóválva tapasztaltam, hogy olly számos Hazafiak, kik e' könyvet helybenhagyták, még a' Magyar Nyelv betüinek számukat sem állapitották meg Nemzeti Nyelvünk természeti tulajdonai szerént.

Kik a' Nyelvekről okoskodva gondolkodnak, azt állitják, hogy a' Szó Jegye a' Gondolatnak; a' Szónak pedig Jegye az Irás. A' Jegytudománynak (Semiotikának) pedig, mellyet nékik a' Logikában, mások a' Tapasztalási Psychologiában tanitanak, egyik Főrendszabása, hogy a' Jegyeknek határozottaknak kell lenniük. Határozott-e vallyon az *e* betü jegye a' Magyar Nyelvben, ha az két egymástól különböző hangot jelent? Ha külön jeleljük az *é* hangot, külön kell jeleinünk, legalább is a' Grammatikákban, a' harmadik magyar *e* betűt is, ha okoskodva szólunk és itélünk nyelvünkről. Az okoskodó szólás és itélet kihez illhetik inkább, mint egy Tudós Társasághoz?

Ezek így levén, nintsenek pedig másképen, én egyedül az *e* betü miatt, minekutána a' tékéletés szóban háromféle *e* betü vagyon, nem tarthatom helytelennek a' tekéletes szovat. Bizonyosan ez a' háromféle *e* betü okozza, hogy boldogult Varjas János volt Debretzeni Tanitónak tsupán *e* betüből álló hoszszu versezete közel sem olly mekegő és fülsértő, mint volna, ha p. o. egyedül rövid vagy hoszszu *ö* betüből készittetett volna. *)

De mind ezek tsak mentegethetik, nem pedig ajánlhatják a' tekéletes szovat. Más okoknál fogva élek én e' szóval. Egyik okom az, hogy a' tekéletes szó megvolt a' Magyar Nyelvben előttem is, következésképen én azt magam nem koholtam; sem benne az *ö* betüt *e* betüvel fölnem tseréltem. Molnár Albert, első tudósabb Szókönyvirónk, munkájában már mind a' tekélletes, mind a' tökélletes szó előjő **). Éltek tehát avval Atyáink is, mint éltek más későbbi és tudós Iróink is.

---

*) Varjas Joannis, Elegia veri nominis post tot secula ab Elegis inventis, si Musis placet, prima et ipsa Hungarica. Debrecini, 1775. 8-o

**) Alberti Molnár, Dictionarium Ungarico-Latinum. Heidelbergae, 1621. 8-o pag. 310. et 317.

De még ez az ok sem kedveltetné velem jobban a' tekéletes, mint sem a' tökéletes szovat.

Azt kérdezem inkább azoktól, kik a' tökéletes szovat szeretik, jelent-e e' szó annyit tollukból, mint a' deák perfectus szó? „Igen is", fognak felelni; „Igen is annyit jelent". — — „Hát mit jelentene?" — — Ha épen annyit jelent e' szó, mint a' deákban perfectus, azt kérdem továbbá, hát mitsoda gyökértől eredhet e' Magyar szó? „A' TÖK szótól", fogják ők mondani. — Legyen úgy, ha úgy nintsen is. Üssük föl Szókönyveinket, 's olvassunk bennük a' TÖK szó alatt. — Kresznerics Ferentz Szókönyvében olvasom, a' mit mindennapi szólás módból is mindenki esmér közülünk: TÖK-FEJÜ = Hebes, Stupidus; TÖKKEL ÜTÖTT FEJÜ = Hebes, Stupidus, carens cerebro. *) Egy híres Irónk Könyvének Tzíme: In X. ut TÖK. 's a' t. Így a' TÖK gyökér nálunk ostobaságot is; perfectiót, az az: tökéletességet is jelent, mert a' tökéletes szó, mint mondják, a' TÖK gyökér esméretét ébreszti föl bennünk. Nem volna-e inkább elfogadható, hogy ezt az ellenmondást 's nyelvünk köz példa beszédét elkerüljük, a' tekéletes régi forma a' kétféle szokásból?

Azonban hagyjuk-el a' TÖK szovat, mert az a' tökéletes szónak úgy sem lehet gyökere. Ha a' Mesél, Regél, Tsudál, 's a' t. igéknek Mese, Rege, Tsuda 's a' t. a' gyökerük; úgy a' Hasonlatosság szerént való fölbontzolás oda vezetne bennünket, hogy a' tökéletes szónak TÖKE az igazi gyökere. Úgy de e' gyökérnek a' Magyar Nyelvben nintsen legkisebb nyoma is, ha tsak a' Magyar Tudós Társaság Jelentőjétől elannyira kedveltetett TŐKE = TRUNCUS szóvá, a' hoszszu ő fölvétele által, elnem változott. Ezt mondani annyi volna, mint igen nagy bizonytalanságot álli-

*) Kresznerics Ferencz, Magyar Szótár. Budán, 1832, 4-ed rétben, II. Rész 267. old.

tani. Más felől a' TŐKE szó is meszsze üt a' perfectiótól.

Ellenben, ha néki a' kétféle régi szokásból, mint én is, a' tekéletes formát választja, e' szónak TEKE gyökerére könnyen reá talál a' Magyar Nyelvben, 's elkerül a' szó használásban minden ellenmondást és illetlenséget. TEKE, mint kiki tudja, annyit tészen, mint a' deákoknál GLOBUS, DISCUS, SPHAERA. Ennél fogva tekéletes első jelentéssel tenne Gömbölyüséget; és által vitetett értelemben tenne perfectiót, vagy is tekéletességet, minthogy a' régiek a' Tekét minden mathematikai figurák között legtekéletesebbnek tartották. Egyébaránt az illyen másod jelentésekről a' Magyar Nyelvben több példát előállithatni. BAJ p. o. hadat jelent a' Magyar és Szláv Nyelvekben a' BAJ-NOK és BAJ-TÁRS szóban: De ha írom: „sok *BAJOM* vagyon", GONDOT értek a' szó alatt. Így járt a' TEKE magyar szó is.

Okokon épült határozást a' nyelvekben tenni kell is, szabad is. Tsak ez birt engemet reá a' Tekéletes szóval való élésre. Mindazonáltal megértem én azt is, a' ki Tökéletességet emleget. Apróságokon olvasás közben soha föl nem akadok. Sőt még a' nyakaszegett Tökély szótól sem ijedek meg, ha vele magam soha nem élek is. Azt szoktam inkább föltenni, hogy a' vele élők olly bő tudományuak, hogy a' magyar nyelv utól nem érheti mély böltsességüket; 's hogy, megvetvén a' régi szokást, tudnak ők gyönyörködni a' félig új Magyar szovakban is. Engedjük az illyeket, mint Bábjátékokat, kifejezéseik szerént az Új Oskolának, 's míg ők holmi idegen foltokkal tsetsebetséznek, vagy Mestereiket Félisteneknek hírdetik, emelkedjünk mí inkább föl ama gondolathoz, melly szerént a' Valódi Tudós leráz minden oskolai port magáról, nem majma a' Külföldnek, nem vak imádója a' Tudomány Országában semmi Tekéntetnek!

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Eredeti Két Magyar Kronika Minő Veszedelem érte a' Mohácsi Ütközet után Magyar Országot, és miként jutott Buda a' Töröknek Rabságába? Mellyeket Bévezetéssel és szükséges Jegyzetekkel mostanában közre bocsát Podhradczky Jó'sef, a' nagyméltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara Számvevő Hivatalának Tisztje. Pesten, 1833. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István betüivel. 8-ad rétben 93. oldal. Ajánlva Méltóságos Nagyságos és Főtisztelendő Ocskai Ocskay Antal Választott Bácsi Püspöknek és a' Fölséges M. K. Helytartó Tanáts Tanátsosának.

Vagynak néhány szorgalmas Írói Nemzetünknek, kik, minden lármás zaj nélkül tsendesen munkálkodván, hasonlitanak az erdőkben magos hegyekről homályos fák között lefolydogáló patakokhoz, mellyek kitsinységük mellett is néha sok egymás után fekvő malmot mozgásba hoznak vizeikkel, 's a' szorgalomnak és keresetnek életet adva az egész vidék boldogságát eszközlik. Illyen jótevő Írók főképen azok, a' kik, egyes kisebb tárgyakat választván, ezeket nagy gonddal kifejtik, fölvilágositják és fényre deritik. Az efféle derék igyekezet által, tudniillik, a' mint részenként a' különös tárgyak tekéletesebb esméretekkel elhintetnek, úgy nőttön nő a' Tudomány egészének kiterjedése is.

Valahányszor Rec. mostanig a' fáradhatatlan Podhradczkynak értekezéseit olvasta, mind annyiszor tisztelve jová hagyta törekedéseit, 's ha itt ott akadott is ollyanra, a' miben vele egészen kezet nem foghatott, kész volt megvallani, hogy e' Szerző a' jelesebb és nagyobb szerentsével dolgozó Magyar Íróink közé tartozik.

A' munka, melly itt szóban forog, Buda Város nagyobb Évkönyveiből szakasztatott ki, mintegy Mutatóúl. Valamint fájlalta Rec. hogy kétszeri hírdetés után is Buda Városnak ezen Évkönyvei adakozó Mecenásra, vagy egyébb Kedvelőkre nem találtak, 's azért Kézíratban maradtak: Úgy a' Méltóságos Ocskay Püspökhöz szóló Ajánlólevél olvastatásakor édes örömest megujitotta azon régi tiszteletét, mellyel e' nemesebb érzésü, bőtudományu, tudomány és tudósokat kedvelő, 's a' tudomány mindenféle Segédeszközeit nagy gonddal összszegyűjtögető Püspök eránt régtől fogva viseltetik. A' Magyar Történeteken gondolkodva által ment lelkes Méltóság, megteköntvén a' Kiadó kézíratát, nem szorult tolmátsra annak esmérete végett, mi kints fekszik a' két legrégiebb Magyar Krónikában. Tüsténtkész vala kinyomtatásukra költséget ajánlani, 's e' bőkezüsége bizonyosan egy ditső vonás lészen mindenkor egyébbként is megkülönböztetett nemes tulajdonai között.

Előszovában az V—X. oldalon Szerzőnk az Írókat számlálja elő, kik Budának Szolimán Török Tsászár kezébe jutását majd kisebb, majd nagyobb hitelességgel leírták. Itt egész bőséggel értekezik, a' mit akárki is örvendezve olvashat. Ellenben az Előszó végén ime szovakban: „*Írtam Pesti-Hegyi-Új-Várban*“ Rec. fönakad, azt gyanitván, de tsak gyanitván, hogy ezeket inkább igy kellett volna kiejteni: „*Írtam az Uj-Pesti hegy Várában.*“ Ha, a' miről kérdés sem lehet, a' mai Pest Város Vetus Pest volt, úgy a' hajdan határában feküdött mostani Budai Vár, melly különben Minor Pest nevet viselt, ellentételben Új Pest néven is hivatott. Sőt, minekutána a' Szent Gellért hegye hajdan Mons Pestiensis néven emlittetett, Rec. azt gondolja, hogy az a' hegy, mellyen ma Buda büszkén áll, Pesti Új Hegynek hivatott. Igy értette Rec. mindenkor a' mostani Budai várban költ régi Leveleknek ime kezdetüket: „*Judex iuratique Castri noui montis Pesthiensis.*“ Ha ez a' ma-

gyarázat állana, úgy a' föntebbi szovakat így kellett volna kiejteni: „*Írtam a' Pesti Új Hegy várában.*“ Jól tudja Rec. azt, hogy a' mai Budai várt tsak IV. Béla épittette: de soha óklevél mind e' mellett is kezében nem volt, a' hol a' nevező esetben a' mai Budai Vár *Castrum Novum Montis Pestiensis* néven előjött volna. Kitsiny magában tárgya ellenvéleményünknek, de azt méltó volna még is eldönteni egész hitelességgel, ha a' „*Noui*“ mellék szó a' Vár, vagy a' Hegy szóhoz tartozik-e igazán?

Bévezetésében a' Szerző a' Mohátsi Veszedelem tulajdon okait az 1sö §-ben a' 13—15. oldalokon gondosan fejtegeti. A' mit Zápolyai István kapzsiságáról és Trentsén Vára miatt II-dik Ulászló Királylyal folytatott titkos alatsony alkudozásáról mond, azt a' Nemzeti Museumban találtató eredeti Tseh nyelvü Óklevélszerént Lubló 's Podolin Városokra és a' Lengyel Zálogban volt XIII. Szepesi Mezővárosokra is ki lehet terjeszteni. Ezekre is ásitozott Zápolya Istvánnak, még mint Szepesi Fő Ispánynak és Austria Kapitányának vágyódása tüstént I. Mátyás halála után, 's miattuk Prágában Szent Szaniszló napán 1490-dikben egyességre is lépett II. Ulászló Királylyal, mint még Tseh Fejedelemmel. De ezek, 's több mások tsak mellékes okai valának 's lehetének a' későbbi veszélynek. Kevés az, a' mit erről a' két Krónika mond. A' Mohátsi Veszedelem igazi okait tsak del Burgio Báró Kézirataiból, mellyeket részént a' közelébb meghalt Koller Jósef Pétsi Nagy Prépost közölt velünk, részént Nagy Méltóságu Revisnyei Reviczky Ádám Gróf Ő Excellentiája, a' Magyar Haza fényes érdemü Cancelláriusa, a' törvény tudományból tett szoros vitatásaikor a' Praytól gyüjtetett Levelezések között először Bétsben kiadott, esmérhetjük hívebben; nem különben az egykoru Császár Mihály Diáriumából, mellyet Rec. botsátott napfényre.

Fő oka volt a' rettenetes Tsapásnak először is az, hogy a' Magyar Nemzet vétkesen megfeledke-

zett azon mély és tartozó jobbágyi tiszteletről 's engedelmességről, mellyel a' boldogabb időszakaszokban élt Ösök Fejedelmeik eránt édes örömest 's önkényt okosságból szoktak viseltetni. Másik oka volt, hogy kivétel nélkül mind a' Papi, mind a' Világi Fő Rend és Nemesség ostoba viszketegből a' Koronás Fő jusait törvénytelenül 's kábául szükebb határok közé akarta szoritani. Harmadik oka volt, hogy az Ország Gyülések az érett, bölts és szelid tanátskozás helyett az Egyenetlenségnek, Indulatosságnak, Részrehajlásnak, Durvaságnak, alattomos Tzimborának játékhelyei lettek. Negyedik oka volt végre, hogy mind a' Fő Rendüek, mind a' Nemesek, feledkezvén róla, hogy tsak a' férfias, okos, mértékletes és a' jövendőbe böltsen kilátó életrend hagyhat mindenféle szükség esetére biztos erőt 's költség forrásokat, magukat egészen az eszem iszomra, henyeségre, mulatságokra, pazarló fényüzésre, puhultságra adták. Illyeket nem követhetett nem nyomban a' Vétek Ostora!

Röviden elő adja mind ezeket Ranzánus folytatásában Sámboki János is ime szovaiban a' szerentsétlen II. Lajos Királyról szóltában: „*Amabilis et placidus natura, ingenio satis excitato: sed cum ab ortu, et formatoribus neglectus: tum perpetua Vngarorum negligentia, et seditionibus factum, quo minus se se exercere, et cum auctoritate imperare, fuerit asuetus. Qui enim Antistites et alii, a consiliis aderant: obtinere ius, et summam rerum volentes, laeto semper illum animo esse debere, atque negotia publica in ipsos conferenda, persvaserunt. Ea re factum, quod cum Thurca jam pridem in Ungariam, oblata occasione, penetrare cupiisset . . . . . vt cladem a Parthis acceptam, amisso patre, resarciret, regnumque stabiliret suum; Vngaros conviviis et theatris deditos sentiens: maximo cum apparatu expeditionem decreverit, ac bellum formidabile moverit. Quod eo felicius ursit, quia Regem a suis pro puero haberi, et aliorum prorsus iniri*

consilio, intellexerat. Multos praeterea aemulos regni, turbas, et proditiones domesticas vigere, nullum Ducem bonum.“

Ha a’ sok evés ivásnak még a’ Török Iga viselés alatt sem volt mértéke, mint folyhatott a’ vendégeskedés a’ szomoru Mohátsi ütközet előtt? Rhodiginus Lajos Caelius írja a’ XVI-dik századi Magyar Urakról: „*Mira porro nunc est gentis eius in victu lautitia, mirum et in condiendo ingenium. Summi, infimi, medioxumi coquendi artem sagaciter tenent. Usurpatur ab eis adagium, Extra Pannoniam non est vita, aut si sit, non tamen esse ita. Plerosque eorum ad literarum studia peracutos adverti, quum Patavii provincialibus profiterer. Affectant praecipue studia haec nostratia, audiendi porro avidissimi omnes, studendi non adeo.*“

Mégnevezetesebbek, a’ miket Szemere Pálnak, az 1642-diki Posoni Országgyűlésben Abaujvármegyei Követnek, Jegyző Könyvéből kivonatképen Recensenssel közlött Tek. Tudós Gyurikovits György a’ Diaetai Vendégeskedésekről. Ezek így következnek:

„*Die* 16. *Novembris L. ac R. Civitatis Tyrnaviensis Judex et totus Senatus in domo D. Madarassy lauto nos Nuncios (nempe Abaujvár, Borsod, Zabolch, et Gömöriens.) prandio exceperunt et honeste tractarunt.*“

„*Die* 18. *Novembris Posonii fuimus in Prandio apud Generosum D. Magistrum Andream Kerekes Pers. Praesentiae Protonotarium, et nos laute tractavit.*“

„*Die* 20. *Novembris fuimus in Prandio apud Illustrissimam D. Palatinum.*“

„*Die* 22. *Novembris habuimus Convivas Legatos Comitatuum Borsod et Zabolch.*“

„*Die* 23. *Novembris occasione suae Installationis novus Archiepiscopus Strigoniensis Georgius Lippay habuit pomposum prandium in Aede*

et Aula Archiepiscopali, in quo et nos praesentes fuimus."

„*Die* 24. *Novembris lautum habuit Prandium Illustrissimus D. Palatinus, in quo cum Archi-Episcopo Strigoniensi omnes Episcopi praesentes existentes et Magnates adfuerunt, de Comitatibus nos tres.*"

„*Die* 25. *Novembris Fuimus in Prandio apud Generosum D. Ebeczky Emericum, Legatum et Vice Comitem Comitatus Posoniensis.*"

„*Die* 26. *Novembris Fuimus in Prandio apud Generosum D. Magistrum Andream Kerekes Protonotarium.*"

„*Die* 27. *Novembris Nos ex Comitatibus Abaujvár, Zemplin, Borsod, Heves Nuncios, et alios nonnullos cum D. Personali et D. Alberto Czeglédy Episcopo Quinqueecclesiensi lauto prandio excepit novus Praelatus noster Episcopus Agriensis Reverendiss. Georgius Jakusith.*"

„*Die* 28. *Novembris Lauto nos et reliquos Comitatuum Nuncios prandio tractavit Generosus D. Adamus Viczay Comitatus Soproniensis Ablegatus.*"

„*Die* 29. *Fuimus in Prandio apud Sigismundum Lónyai.*

„*Die* 30. *Novembris fuimus in Prandio apud D. Lucam Ecker Magistrum Postarum Posoniens.*"

„*Die* 1-*a Decembris fuimus in Prandio apud Spectabilem ac Magnific. D. Emericum Czobor de Czobor Szent Mihály.*"

„*Die* 2. *Decembris Fuimus in Prandio apud Nuncios Comitatus Borsod.*"

„*Die* 3. *Decembris Fuimus in Prandio apud Magistrum Andream Kerekes Protonotarium D. Pers. Praes.*"

„*Die* 11. *Decembris noctavimus in possessione Hárskut (in Comitatu Gömör sita), et lauto tractavimus in hospitio nostro D. Georgium Nyakas Legatum Comitatus Zabolchensis.*"

„*Die 12. Decembris Pransi sumus in Possessione Jánok Comitatus Abaujvár apud Generosam Dominam Consortem Petri Jánoky absentis.*“

Ennyi vendégeskedés után Szemere Pál, 's egyébb Követtársai Törvénytzikkelyek nélkül mentek haza az Országgyűlésből!

Mivel Cicéro mondása szerént a' História az emberi élet Mestere, megnem állhatja Rec., hogy azt is ne éréntse, a' mit Tamás Salonai Fő Esperest, igen hitelestanu, a' Tatár Veszedelemből föl-jegyzett a' Magyarokról: „*Erant longa pace dissoluti, armorum asperitate desveti, carnalibus enim gaudentes illecebris, ignaviae torpore marcebant; etenim terra Vngarorum omnibus bonis locuples, et foecunda, causam praestabat suis filiis, ex rerum copia immoderatis deliciis delectari. Quod enim aliud erat juvenilis aetatis studium, nisi polire caesariem, cutem mundare, virilem habitum in muliebrem cultum mutare. Tota dies exquisitis conviviis aut mollibus expendebatur locis, nocturnos sopores vix hora diei tertia terminabat. Cuncta quidem suae vitae tempora in apricis silvis et amoenis pratis cum uxoribus transigentes, non de bellorum strepitu cogitare poterant, qui non seria, sed ludicra quotidie contractabant.*“ Másfelől teledestele vagyon Rogerius Nagy Váradi Kanonok Leírása azon kártékony Izetlenségekkel és ellenkező Indulatokkal, mellyekkel IV. Béla Király ellen a' Fő és Al Nemesség viseltetett. Úgy gondolja tehát Rec., hogy mind a' Tatárjárás, mind a' Mohátsi Veszedelem igen egyféle okokból következett, és ugyan fontosabbakból, mint a' mellyeket a' Két Krónika után Szerzőnk előhoz. Az olly veszélyt, mint a' Mohátsi Ütközet volt, a' Kor mindenfelé és mindenekre kiterjedett vétkei között egyetlen egy emberre, Zápolya Jánosra, tsak azért sem lehet háritani, mert akár mit mond is a' Verantzius neve alatt föllhozatott Krónika, tsak ugyan fontos okok szólnak a' mellett, hogy Tomori Érsek hevessége és vigyáztalan buzgósága

gósága megelőzte az ütközetnek különben határoztatott időjét.

A' miket Szerzőnk különösen Bévezetésében a' Hatvani Gyűlekezetről, 's Zápolyáról, ennek összegyűjtőjéről, és Báthory István Nádornak ebben Zápolya János pártoskodása által történt letételéről ír, azokat, Rec. véleménye szerént, úgy látszik előadni, mintha II. Ulászló országlása alatt történtek volna. Ha ezeket valóban így adta elő, úgy idővetési hibába botlott, minthogy a' Hatvani Gyűlekezet II. Lajos országlása alatt kevéssel a' Mohátsi Veszedelem előtt 1525-dik évben tartatott. Abban minden esetre Szerzőnk eltévedett, hogy e' Gyűlekezet tartatása okának Zápolya Jánost tészi, tsak hogy itt mások után hibázott. Akár mit írtak régi és későbbi Íróink a' Hatvani Gyűlekezetről, ma már túl vagyon minden kétségen, hogy azt II. Lajos ön maga eltekélett akaratból hívta összze, az Al Nemességgel tartván a' Fő Nemesség ellen. Ezt írja világosan és határozottan Császár Mihály Jegyzőkönyvében, ki II. Lajostól a' Hatvani Ország Gyűlésbe egyenesen a' Király nevében Követnek küldetett, és így a' Király akaratáról leghitelesebb tanuságot adhat. De mind ezeket még bizonyosabban tudhatjuk, mióta a' Haza Fönséges Nádorának századokra kiterjedő gondoskodása II. Lajos Királynak eredeti Költségkönyvét a' Magyar Nemzeti Museum számára nem rég megszerezte. Előjőnek ebben a' Hatvani Gyűlés összze hivatására tétetett Királyi költségek először is; azután pedig, midőn a' Fő Nemesség az ifiu Királyt a' Budai Várban erőszakos fogságra vetette, előjőnek ismét a' Királyi Költségek, mellyek a' Hatvani Ország Gyűlés letiltatására kénszerités után tétettek. Azonban, mihelyest a' Király viszsza nyerte szabadságát, ismét követeket küldött, a' mint a' Költségkönyvből kitetszik, mindegyik Vármegyére, hogy Hatvanba küldjék Képviselőiket. A' Valóság így szokott előbb utóbb napfényre vergődni!

A' 16-dik oldaltól a' 33-dikig laponként fontosabbá válik a' Szerző munkája, a' minek jóformán az lehet fő oka, hogy ezeket, mint Buda Vár történeteit közelebbről illetőket, nagyobb gonddal, vigyázattal és összehasonlitással készitette. Birja itt egész hatalommal tudós pályája körét, 's a' mit kutfőinél fogva előád, mind azt a' jegyzetekben bő olvasottsággal fölvilágositja. Mind e' mellett is azonban Martinusiusra kelleténél keményebb itéletet mond. Ezek egyebeken kivül szovai: *„Ki maga elegendő volt édes Hazánk elvesztésére.“* E' szigoru itélethozás arra mutat, hogy Szerzőnk az 1505-dik év történeteit egész hitelességgel és pontossággal mégki nem fejtette ön maga előtt. Martinusiusban ellenségei is minden makats általkodása mellett sokat betsültek, 's kevés olly Barát Atyát számlálhata, mint ő volt, Nemzetünk. Feledni nem szabad, hogy a' pártos és zürzavar zenebonás időkben a' bölts is eltéveledhetik; a' jó is ejthet vétkeket.

A' 34-dik oldaltól a' 81-dikig a' Két legrégiebb Magyar Krónika jő elő. Egyiket Bornemisza Tamás szerzette; a' másikat Wranchich Antal, később Esztergomi Érsek, írta a' Kiadó véleménye szerént. Több új tárgyak foglaltatnak ezekben, mellyeket másoknak munkáikban héába keresünk. Illyen p. o. hogy II. Lajos testét eleste után a' Halászok a' Törökök elől a' Mohátsi. Iszapban elrejtették; hogy Zápolya János lelkiesméretét a' Török Segedelemkéréskor a' Szent Ferentz Szerzetének Tagai tsillapitották le. 's a' t. De mind ezeknél nevezetesebb, hogy e' Kutfők szerént egy régi előitélet 's igazságtalan vád megszüntethetik. Azt beszélik régi Történetíróink, 's ezek után az újabbak is, hogy Isabella Királyné, Zápolyai János Özvegye, hivta volna Magyar Országba II. Solimán Török Tsászárt. Tüzzel adja ezt elő különösen Lassu István is az Austriai Birodalomnak Statistikai, Geographiai és Históriai Leirásában ime szovaival: *„Zápolyának 1540-ben történt halála után az Özvegye Izabella*

a' még ő 's az I. Ferdinánd közt köttetett Egyesség ellenére is Magyar Országot a' fia a' kisded János Sigmond számára akarta megtartani, és az egyezés pontjai mellett álló I. Ferdinánd ellen, a' kire kellett volna a' Zápolya János halála után a' Magyar Koronának szállani, II. Szolimán Török Tsászárt, mint a' fia Tutorát, hivta segitségül, a' ki Magyar Országba béjövén, Budát az Ország nagy részével együtt elfoglalta, de a' maga számára, a' reménységében megtsalattatott Izabella pedig kéntelenittetett Erdélylyel, mellyet Szolimán neki engedett, megelégedni."

Ellenben mást mond Isabelláról a' 37-dik lapon Bornemisza Tamás a' következő sorokban: „*Az én Uram János Király mihént megholt, ottan minden kötelességből megmentem* (menekedtem). *Immár most nekem senki nem parantsolhat, a' mit akarok azt mivelem. Azért látom, hogy Töröké akartok lenni, és mind engem mind fiamat, az Országot, Budát, Török kezébe akarjátok ejteni. Ez okáért kimegyek közületek, mert én inkább akarok míg élek mind ezen fiammal Keresztyén Fejedelem foglya lenni, hogy nem az én fiam Török Tsászár után* (által) *Király legyen, és én Királyné Asszszony legyek, mert látom, hogy Ti az én szinem alatt akartok minden hatalmat tselekedni. Mikoron az Urak ezt hallották volna, sokat hallgattanak. Végre Kintstartó Frater György* (Martinusius) *erre így felele Izabellának: Vesztésit jelenté Fölséged, kérünk szép szóval, mert ha a' kérésnek nem engedsz, együtt olly dolog fog rajtad esni, kit nem örömest látsz. Mikoron Izabella Asszszony ezt hallotta volna, hogy ugyan hatalommal is őtet megtartanák, mindjárást nagy sirást kezde tenni, és az Uraknak semmit nem szóla, hanem a' tanátsból közülök sirva kiméne. Ez dolgokat ti kegyelmeteknek sok beszéddel kellene megírnom, mert ezekben mind ott forgottam, de az idő nem engedi; Jól*

lehet immár Magyar Országban nem sokan vagynak, kik e' dologról illyen módon megemlekezzenek, mert mind elhaltanak." Ha valaki, úgy ez a' Bornemisza itten, mint látó és füllelhallott tanu, teljes hitelt érdemel.

Bézárja e' munkát a' 82—93. lapokon a' Budai Török Helytartóknak nagy szorgalommal öszszegyűjtetett Lajstromuk 1541-dik évtől 1686-dikig. Magyar Szivet keserüségre 's fájdalomra inditó Lajstrom ez, mint a' viselt, és illy sokáig viselt Török Szolgaságnak gyászos tanuja. Forgassuk ezt igen gyakorta, 's rezzentsen ez föl mindannyiszor veszélyes álmunkból bennünket, valahányszor környülállásaink a' Tatárjárás és Mohátsi ütközet előtt keletben volt környülállásainkhoz tsak meszszéről is közelitenek!

Mind ezek több század előtt történt dolgokat illetnek, 's a' jelen kort tsak annyiban érdekelhetik, a' mennyire tanulhat, tanulni szeret, vagy tanulni tud a' Históriából. Azonban, mivel nékik a' különbféle gondolkodásu olvasók közül ezeket balul is érthetnék, Recensens Demosthenesnek az I. Philippikája végén álló ime soraival fejezi-bé Könyvvizsgálását a' deák (mert a' görög sorok tzélérányosak nem lennének) fordítás szerént: „*Ego igitur, nec unquam alias ad gratiam loqui institui, nisi idem et profuturum vobis persvasum haberem, et nunc quae sentio, simpliciter omnia sine ulla tergiversatione, libereque sum elocutus: velim autem, sicuti exploratum habeo e re vestra esse, ut ea, quae optima sunt, audiatis, ita scire me etiam, fidelissimo svasori idem profuturum: multa enim libentius dixissem. Nunc quamquam obscurum est, quidnam hinc consecuturus sim, tamen quia persvasum habeo haec facta vobis fore utilia, dicere institui. Vincat autem id, quod vobis omnibus profuturum est.*"

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Oratores Attici et quos sic vocant Sophistae opera et studio Gulielmi Stephani Dobson A. M. Regiae Societatis Literarum Socii. Londini excudit J. F. Dove (apud quem etiam veneunt) A. S. MDCCCXXVIII. Tomus I—XVI. nyoltzad rétben.

Az Ékesenszólás sok tanulásnak, elmélkedésnek, tapasztalásnak és gyakorlásnak következése 's jutalma. Benne előmenetelt tenni a' mint egy felől fáradságos, úgy másfelől majd nem tsak úgy lehet, ha az Ékesenszólás Remekmunkáit gyakor és figyelmes olvasás által vérünkké változtatjuk. A' közönséges vélemény szerént Fő Mesterei e' Tudománynak az Athenaebéli Görögök valának, 's ezek között ismét különösen Demosthenes ragadta ki másoknak kezeikből az elsőség koszoruját. Ezt törekedett főképen elérni a' Rómaiak között Cicero; ennek munkáiban, mint azt Durtnall Dániel Albánus nevü közöttünk hoszszabb ideig lakott Angoly Tudóstól hitelesen hallottam, főképen járatos Brougham and Vaux Henrik, Angliának mostani híres Cancelláriusa.

Kétféle pedig az Ékesenszólás, Egyházi, tudniillik, és Polgári. Az első keletben vagyon minden tsinosodott Nemzeteknél és mindegyik nyilvánságos oktatást nyujtó Vallásfelekezetnél; a' másik ellenben tsak ott virágozhatik, hol vagy a' Nemzet is Országgyűléseiben befoly a' Törvényhozásba; vagy a' Pörök nyilvánságos előadás mellett intéztetnek-el; vagy végre a' Tudományos Intézetek számosabb tudományüdnepek által azt képesek tekéletességre emelni.

Nálunk az Egyházi Ékesenszólás már figyelemre méltó haladást tett: De a' Polgári, úgy látszik, tsak most készül kifejleni. Mind az előbbi, mind az utóbbi Ékesenszólás értelmes és lelkes Barátinak kedves dolog lészen tehát azt megtudni,

hogy épen most legkisebb költséggel megesmérkedhetnek a' Görög Ékesenszólás Remekműveivel.

A' Görög Beszédnekek munkáikat a' mult század közepe után (1770—1775.) leginkább a' nagy tudományu Reiske kedveltette-meg Európa Tudósaival. A' XII. Kötetből álló Kiadásnak 30. Tallér ára elannyira elnem ijesztette a' jeles könyv Vevőit, hogy ez nem sokára mind öszsze vásároltatott, 's utóbb éktelen drága áron sem szerezthethetett-meg mind a' mellett is, hogy tsak a' Görög Textust és az erre tett Jegyzeteket foglalta magában.

A' Londoni legújabb Kiadás, mellyet itt megesmértetni szándékom, igen tsinos, bővebb, alkalmatosabb a' haszonvételre, Tizenhat Kötetből áll, és a' Deák Forditást is előállitja, következésképen Reiske Kiadásánál pompásabb is, bővebb is, tekéletesebb is.

Az I. Kötetben vagynak Antiphón és Andokides munkái mindenféle tudós készülettel.

A' II. Kötetben vagynak Lysias munkái mindenféle tudós készülettel.

A' III. Kötetben vagynak Isokrates munkái mindenféle tudós készülettel.

A' IV. Kötetben vagynak Isaeus, Dinarchus, Lykurgus, és Demades, nem különben Lesbónax, Herodes, Antisthenes, Alkidamas és Gorgias munkái mindenféle tudós készülettel.

Az V—XI. Kötetben vagynak Demosthenes munkái mindenféle tudós készülettel.

A' XII. Kötetben vagynak Aeschines munkái mindenféle tudós készülettel.

A' XIII—XVI. Kötetben vagynak a' Deák Forditások.

Ára e' Kiadásnak Londonban kötés nélkül 80. Rhénes Tallér volt pengőpénzben. Egy Dovéra, mint Kiadóra, nézve szerentsétlen, ellenben a' Könyvkedvelőkre nézve szerentsés eset által most e' pompás és derék kiadást, talán tsak rövid időszakaszig, 28. Rhénes pengő Talléron, az az: 42.

forinton pengő pénzben kötés nélkül Berlinből idősebb Kilián Györgynek Pesti Könyvkereskedése megszerezheti. Már néhányan megvettük e' könyvet, 's közülünk mindenki úgy gondolkodott a' példány láttára, hogy igen szerentsés vásárlást tett. Kár volna főképen a' Köz Könyvtároknak e' kedvező alkalmat elszalasztani. És ez oka, hogy e' Könyvesmértetést adom; — meg az, hogy a' Görög és Római Classica Literatura nélkül sem íróink a' Tudományokban, sem Hazánk Attyai az Ékesenszólásban a' nemzeti előmenetelt meszsze nem vihetik.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitások.*

Tévedéseinket megesmérni egy nagy kötelességünk. Ezt én annál örömestebben teljesitem, mennél inkább tudom, hogy minden óvásom 's hibakerülésem mellett én is gyakran, igen gyakran, hibát ejthetek. A' folyó évi Tudományos Gyüjtemény I. Kötetében a' 3-dik oldalon Nagyméltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf Ország Birája Ő Excellentiája nyomos és ékes deákságu Beszédéről, mellyet a' Haza Fönséges Nádorához mondott, hallásból azt állitottam, hogy az a' Fő Rendeknek fényes Küldöttségük alkalmával mondatott. Most, igazabbra tanittatván, egész bátorsággal irhatom, hogy e' jeles Üdvözlő Köszöntés a' Nagyméltóságu Fő Rendeknek nagy számu köz Gyülekezetükben történt. De e' környülállás még inkább neveli jeleit a' tiszteletnek, mellyel számtalan érdemü Fönséges Nádorunk eránt a' Magyar Haza Nagyméltóságu Fő Rendei méltán viseltetnek; még inkább ragyogó fénybe helyhezteti a' Bizodalmat, mellyből a' Deák Nyelvet is birtokában tartó Nagyméltóságu Ország Birája Ő Excellentiája e' beszédmondásra megkéretett.

Ez idén a' Tudományos Gyüjtemény mellett járó Koszoruban legelső helyen Tek. Tudós Vörösmarty Mihály

Urnak „*Virág' Emléke*“ tzimü érzékeny verse áll. Mások is, de én is, szives örömmel fogadtuk a' boldogult Férfiuról tétetett gyönyörü emlitést. Azonban ime sorokra:

„*Sírja fölött régen kis fakereszte bedölt*

megkell még is, nehogy hiba terjedjen általuk, éréntenem, hogy a' nemes lelkü Virág sírja fölött három lábnyi magosságu vörös márvány alapon egy igen tsinos ízléssel készült vörös márvány Kereszt most is áll, mellynek egyik oldalán olvashatni: „*VIRÁG BENEDEK.*“; a' másikán pedig: „*Meghalt Januárius* 23-*dikán* 1830.“ — Emeltette e' Keresztet Mélt. Wartenbergi Waldstein János Gróf Rajzolata szerént Tek. Tudós Reseta János Ur, a' Pesti Fő Oskolában a' Böltselkedési Kar mostani Dékánа, és a' Német Nyelvnek Királyi Tanitója, egykor Virágnak kedves tanitványa, utóbb pedig baráta és egyebekkel együtt gondos ápolgatója. Ezt tsak azért is bátran emlithetem, mivel néhány nap előtt is áldoztam e' sír mellett egyik Barátommal a' munkás Hazafi emlekezetének.

Horvát István.

---

2. *Találmány.*

John Sinclair után.

Midőn az időltség, vagy egyébb környülmény miatt a' vér-keringés annyira fenakad, hogy az alatta lévő életmüvek' munkálódásaik meggátoltatnak, szükség mesterséges módon a' felületes véredényeket felingerelni.

A' régiek a' *dörgölést* használták, vagy tsupán kézzel, vagy olajjal, vagy más orvosi szerekkel. A' keletiek régolta alkalmaztatták a' tsipkedést (champooing); és Európában hol a' bőr keféket, hol szőr kesztyüket, hol páltzákat ditsérték.

Dr. Balfoux Edinburgban tökéletesitette ezen bánás módot, 's nagy haszonnal divatba hozta *az ütést*, mellynek alkalmaztatása többféleképen történik. A' gyönge álapotban a' következő legalkalmasabb:

1-ször A' beteg fehér ruhástól az ágyban kinyujtva fekszik. A' mivittő az alsó végtagok' hoszszán 8—10-szer megy keresztül és azokat tenyerével veregeti.

2-szor A' beteg hasra fekszik és a' mivittő hasonlóképen megdörgöli alólról felfelé az alsó végtagokat.

3-szor Azt a' hát gerintz' hoszszán ujjaival tsipdesi és tenyerével veregeti.

4-szer Felkèl a' beteg és a' mivittő a' két felsö végtagokkal hasonlóképen bánik,

A' vérkeringés a' test' fölületén illy módon gerjesztetvén, a' vér a' belső részekből a' bör felé megy, az idegek érző és mozgó finom végei izgattatnak, és az ideg erő egyenlőbben eloszlik az egész testen.

Ezen munkatétel foganatos végbevitelére nagy tapasztalás kivántatik; ezen leírás egyedül természetivel és foganatival ösmérteti meg az olvasót.

Ha helyesen megtörtént, a' beteg érzése felette kellemetes; egész testén igaz gyönyörüséget érez. Az érzékek tisztábbak, és az értelem elevenebbnek látszik lenni. Minden nyugtalanság, minden elme' eröltetésből származott habozás eloszlik. Sok betegségek, föképen e' tsuz természetüek ezen szerben enyhülést, többször gyógyulást is leltek.

Vallyon a' Hazánkban igen popularis tsömör ellen való bánás módot nem lehetne e' illy képen elintézni, és különbféle testi bajokban a' betegek' erejekhez módositva alkalmaztatni? *)

Ifj. Bene Ferentz.

---

3. *Tudósitás.*

Közlés a' m. t. Társaság' Igazgatósága üléséből.

(A' Szerkesztető Jegyzeteivel.)

Febr. 3-dik, 4-dik 's 5-dikén az Igazgatóságnak Pozsonyban mélt. gr. Széki Teleki József, Főispán 's magyar kir. udv. Tanácsos és Ref. rendárius ur elölülése alatt tartott üléseiben többféle tárgy között e' következők fordultak elő:

1. Felolvastattak a' Társaság Pártfogójának a' cs. kir. Főherczeg Nádornak az Elölülőhez az utóbbi ülés óta jött k. tudósitásai arról:

a.) Hogy V-dik Ferdinand ifjabb Király Ő Felsége, koronázási honoráriumából a' m. t. Társaságnak *alaptőkéi-*

---

*) Ezeket az 1831-diki Bulletin des sciences médicales után forditván, eszembe jutott azon együgyű és hathatós bánás mód, melly által több nem orvos polgár társaink a' Cholera betegeken segitettek. A' minap egy Angoly orvos jelentette, hogy az ájulás on szenvedő feleségét mindég az által hozza magához, hogy karját a' kezénél fogva felfelé dörgöli, úgy hogy hüvelkével az ereket jól megnyomja.

hez *) 10,000. pengő forintot adott, 's annak kifizetése iránt a' magyar kir. udv. Kamara Elölülőségéhez rendelés ment. Eléadatott erre az ülésben ezen alapitványnak a' Társaság pénztárnoka által már kézhez is vétele.

b.) Hogy ns. Komárom vmegye a' Társaságnak 502. váltó frtot 's 10. krt fog küldeni; gr. Eszterházy Miklós val. bel. titk. Tanácsos ur pedig a' magyar nyelv terjesztésére 8000. pengő forintnyi *tőkepénzt* ajánlott százától ötével.

c.) Hogy Villax Ferdinand Zirczi, pilisi 's pásztói Apátnak megküldött eredeti kötelezvénye szerint a' *Cistercita Szerzet* **) a' Társaság *tőkéit* ***) 1000. pengő forttal neveli 's ennek százától hatával kamatját mult Sept. 1-ső napján kezdve fizetni fogja.

d.) Hogy ns. Bács vmegye a' Zombori Kamarai Administrationak nyugtatványa szerint 552 pengő frtot fizetett le a' Társaság számára. Ennek hasonlóképen már a' pénztárnoknál létele bejelentetett.

2. Felolvastatott ns. Nyitra vmegye első Alispánjának Ócskay Ignácznak az Elölülőhez arról küldött jelentése, hogy ns Nyitra vmegye Rendei Nov. 5-kén 1832. tartott ülésökben a' Társaság pénztárának gyarapitására a' felkelő Nemesség pénztárából 1000 pengő forintnak kifizetését rendelték.

3. Felolv. Aggteleki Bujánovics Sándor alapitó levele Nov. 9-kéről 1832 ben, melly szerint a' Társaságnak 400 pengő fr. *tőkét* ád, 's ennek kamatját esztendőnkint száztól hatával fizeti.

4. Felolv. Horvát Endre Plebános és rendes tag jelentése, melly mellett a' Társaság pénztárába 45 fr. 36. krt

---

*) Ha alább, és ugyan mindjárt a' *b* alatt, *tőkepénz* állhat, mit tsinál itten az *alaptőke* szó? A' Magyar Tudós Társaság nem hináros helyen épült Kőfal, hogy alaptőkére szorult volna. A' ki egy tudós Intézet nevében egy egész Nemzettel beszél, pongyola nyelven soha se szóljon. Ha a' szó végét elharapni szabad, úgy maholnap a' Tudós Társaság is tsak Tudós Társ lészen.

**) Ezt talán így kellett volna kiejteni: „*a' kormánya alatt virágzó Cistercita Szerzet.*" Vagynak hazánkban más kormány alatt élő Cisterciták is, 's ezek, ha *Cistercita Szerzetet* tésznek is, ide nem értethetnek.

***) A' Bakonyban, igaz, sok Szénégető vagyon, 's a' Szénégetőnek, mint a' közmondás tartja, tőkén a' szeme: De mind e' mellett is okosabb, tsinosabb és emberségtudóbb a' Főtiszteletü Zirtzi Apátur, mint sem hogy a' Magyar Tudós Társaságnak kedveskedésből a' Bakonyból TŐKÉT küldött volna.

nyujta be pengőben, a' mit boldogult Matüs Ferencz tápi Plebános hagyott végrendelése szerint.

5. Felolv. a' pénztárnok jelentése, melly szerint az elébb hozzá ment rendeléshez képest ns szabad kir. Nagy-Szombat városától 200 pengő fr. vett által a' Társaság *tőkéihez;* Fiume városának pedig 1000 pengő fr. alapitásából az első ötödöt 200 fr.

6. Felolv. a' Társaság 1832-beli munkálódásainak előadása, 's ennek valamint a' pénztár állapatjáénak 1832 végével, a' Törvényhatóságokhoz nyomtatásban megküldése rendeltetett.

7. Az Igazgatóságnak mostani országgyülésére egybegyült KKhoz és RRhez a' magyar tudós Társaság eddigi munkálódásairól és pénztára miben létéről szólló első Előterjesztése Ő cs. kir. Főherczegségének az Ország Nádorának benyujtatott.

8. Hamatra mint *gyümölcsöző tőke* 16,500 pengő fr. adatott ki.

9. A' második ülés tárgyainak végeztével az Elölülő letette hivatalát az Alaprajz kikötéséhez képest 's az ülést elhagyván azt a' Másodelőülő gr. Széchenyi István folytatta. A' harmadik ülésben a' Másodelölülő tette le. Azonban mindenikének ismét megválasztása a' Pártfogó Ő cs. kir. Főherczegségéhez az Ország Nádorához legfelsőbb helyen annak kieszközlése mellett lévő kérelemmel terjesztetett, hogy akármelly Elölülő ne köteleztessék ezután szakadatlan Pesten tartózkodni a' maga esztendejében, mert a' tapasztalás szerint akárki Elölülő az Igazgatók közül, folyvást esztendeig alig maradhatna az alaprajz kikötése szerint Pesten Budán, hanem jelenjék meg a' héti vagy nagy gyülésekben midőn teheti, 's igy vihesse a' felvigyázást távollétében is. Mindazonáltal a' héti üléseknek is megszakadás nélkül vitelére a' megerősitett Elölülő vagy Másodelölülő nevezhessen ki maga helyébe egyet a' Pesten vagy Budán lakó tagjai közül az Igazgatóságnak, mint a' kiket az Elölülőség vezethetése különösebben is azért illethet, mivel az Elölülő 's Másodelölülő különben is közülök választatik. Ha továbbá történetből még az Igazgatóság tagjai közül se találna egy is Pesten Budán lenni épen a' héti ülés napjain, akkorra terjesztetnék ki az Elölülők hatalma arra is, hogy igy közben esőleg a' tiszteletbeli tagok közül a' legidősebbet nevezhessék ki héti ülést tartó elölülői helyettesnek.

10. A' *Másodelölülő által javallott* több változtatásokra nézve, 's nevezetessebben arra, *hogy a' Társaság Kritikai folyó irást ne adna ki,* *) az leve határozás, hogy

*) A' Nemzete Előmenetelét olly annyira szomjuhozó Mélt. Másodelölülőtől e' javalatot hallani igen meglepő dolog. Hiszen ő írá,

ennek mint egyenesen tudományos tárgyunak, az Igazgatóság bővebb megfontolásába nem ereszkedhetik, hanem megvárja azon időt, mellybe a' nagy gyülés ennek szükségét látván, iránta javallatot fogtenni.

A' Titoknok által. *)

---

4. *Jelesség.*

Zsigmond' idejében 1387—1437, kelethen volt a' Magyar nyelv Cseh országban, a' mire Horzovi Martini Sámuel példát említ 1618-ban ezen könyvében: „*Hussius et Lutherus, etc. per M. Samuelem Martinium Horzovinum, Palaeo-Pragae, ad D. Castuli et S. Crucis majoris Eccle. ministrū.*" Így szól:

„A' Basileai Concilium és Zsigmond Császár nem csak „megengedte, hanem parancsolta is, hogy a' Krisztus' „testéről neveztetett Új Prágai templomban közönségesen „kihirdettessék a' Conciliumnak végzése, melly szerént azok „a' Csehek és Morvák, kik az Urvacsoráját két szín alatt „veszik, Keresztények és a' Kathol. Anyaszentegyháznak „valóságos fijai. Ez négy, ugymint Cseh, Deák, *Magyar* és

---

és a' tárgy velőjére nézve böltsen írá: „*A' Kritika általányosan nem csak hasznos, de legszükségesb is, 's míg szoros, kemény 's égetésig gúnyoló birálás nem hozand ítéletet honi könyveinkrül; addig közönségesen szólván, ízlésünk egészen kicsinosult nem leend.*" 's a' t. — És alább: „*Választóviz, vagy szered, mert magokban is tündöklenek, de a' többségnek homályból kiragadtatására nem csak hasznos mint mondám, de szükséges is a' Kritika.*" Lássad: Világ. Írta Gróf Széchenyi István. Pesten, 1831. 8-o XXIX—XXX. l. A' Mélt. Grófnak tekéletesen itt igaza volt. Megkell még is jegyzenem, hogy a' *Recensio és Kritikához tsak nyomos tudomány*, nem pedig keménység, égetés, szered, kényeső, sár, savany, keser, martzona és méreg *kívántatik*. Az illyen *keverékből* ki hozná-ki a' *fejlődésnek lehető legmagosb pontját* a' Kritika által?

*) Kész vagyok elhinni, hogy Tek. Tudós Döbröntei Gábor Ur, a' Magyar Tudós Társaság Titoknoka, mind tudományára, mind literátori érdemeire nézve a' ditső Heynét, a' Göttingai tudós társaság volt híres Titoknokát, nem sokára elérheti: De mind e' mellett is azt gondolom, hogy, minekutána a' Spanyol Fejedelem szokta Ókleveleit e' szovakkal „*Yo el Rey* = *Én a' Király*" aláírni, — magát, minthogy nálunk a' haza Imádott Attya is leírja nevét, a' spanyol fejedelmi szokáshoz, ha Nemzetéhez szól, nem kellene a' nagy érdemü Titoknoknak alkalmaztatni.

„Német nyelven hirdettetett ki, 's a' nevezett templomban „1432-ben, Feria 6. ante Tiburti felállítatott emléken, még „1618-ban olvasni lehetett ezeket az arany betüket:

„Caesaris officio, cum Legatis Sigismundi,
„Linguis hic quatvor sincera fides sacramenti.
„Bina sub specie, mundo claret sat aperte,
„Et sunt Catholici, Christi Calice potientes."

Az iró elébb nevezi a' Magyar nyelvet a' Németnél, mivel talán nagyobb keletben volt. Vagyon e' még ezen emléknek nyoma?

Holéczy.

---

5. *Régiség.*

Tolnán Tek. Nemes Tolna Vármegyében Mandl Ferentz Enyvfőző Mester, 's egyszer'smind Tolnai Lakása mellett is Budai Polgár, egy régi Petsétnyomót talált ime körülírással: „S. LATINORVM. CIVIV' ALBENSIVM." E' szép régiséget, melly még is a' XVI-dik századnál idősb nem lehet, utóbb a' derék tulajdonos Nagytiszteletü Gáspár János, Tolnai Plébánus és buzgó Hazafi, közbenjárására két év előtt a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékozta, én pedig azt születésem helyéhez viseltető édes tiszteletből rézbe vésetve itt közlöm a' dítső Magyar Nemzettel:

E' Székes Fehérvári Latinusokról legalább mostanig semmi nyomot sem találtam. Esmérem ellenben az Esztergomi, Nagyváradi, Szepességi és Zemplén Vármegyei Latinusokat. Úgy látszik, e' Latinusok igazán Olaszok voltak. Temes, Torontál és Krassó Vármegyékben is, ha nem hibázott Bonfinius Históriájában, igen számos Olasz Nép lakott.

Horvát István.

---

6. *A' Magyar Museum Gyarapodásai.*

Az egész Magyar Nemzet Tulajdona levén a' Magyar Nemzeti Museum, igazságos, sőt szükséges is, hogy mindenki tudhassa ezen fölötte hasznos Intézet Gyarapodásait. Mostanig az illyen nevekedéseket röviden, 's csak néha néha

jelenthette az Intézet a' Köz Újság Levelekben: hol az e'-féle tárgyakra más tzélerányosabb tudósitások miatt sok hely nem fordittathatott. Ezentúl bővebb esmértetéseket e' Folyó Irásban közölhetek, sőt folyton folyva közölni fogok mindegyik kötetben, hogy a' hazafiui nemes áldozatoknak emlekezetük fönmaradjon a' jövendő maradék számára. A' Tudományos Gyüjteményben áll tsak a' maga helyén a' Tudomány és Tudományos Intézet Gyarapodása. Es ez tudásul és sinormértékül szolgáljon. —

Cherneki Markovics András, Horvát és Szlavonia Országi Vice Bán, és Ts. K. Tanátsos Ur Ő Nagysága igen kegyes magyar levele mellett a' Magyar Nemzeti Museumnak két kővé vált természeti Ritkaságot, saját költségén fölküldve, ajándékozott. Egyik Jávor Szarvasfő, melly a' Száva folyóból Svinya helység mellett az éjszaki szélességnek 45-dik gráditsa alatt vonatott-ki; a' másik az első Banális Ezerednek kebelében a' Thopuszkai meleg fördőknél két ölnyi mélységből ásatott másfélöl hoszszaságu, 's egy láb átolozatu Fehér Bükkfának Darabja. Illy messze földről érkezett és kegyes leereszkedéssel küldetett ajándékot az Intézet méltán tiszteletben tart.

Tekéntetes Tudós Bacsányi János Ur, egykor virradó nemzeti Literaturánknak hajnal tsillaga, most sokféle tapasztalásu férfiu 's érett itéletü Tudósunk, Lintzből saját költségén a' Magyar Nemzeti Könyvtárnak a' következő ritka könyveket küldötte ajándékba igen igen tsinos és ép példányokban:

1.) „Q. Horatii Flacci Opera, cum Commentariis Acronis, Porphyrionis, et Landini, Tabula item Postillarum, Epistola et Carmine Joannis Francisci Philomusi Pisaurien-sis, ad Principem Jo. Sfortiam. Editio Veneta VII. novae recensionis instar habenda. Anno 1490. fol." — Elöjő e' kiadás Panzernál a' Könyvnyomtatás Évkönyveiben Tomo III, pag. 287. Nro 1298.

2.) „Horatii Flacci Venusini. Poete lirici opera cum quibusdam Annotationibus. Imaginibusque pulchèrrimis aptisque ad odarum concentus et sententias." A' végén a' Lajstrom előtt: „Elaboratum impressumque est. Hoc elegans. Ornatum: splendidum: comptumque Horatii flacci Venesini. lyrici Poetae. opus. cum vtilissimis argumentis: ac imaginibus pulcherrimis: in celebri: libera: imperialique vrbe Argentina. opera et inpensis sedulis quoque laboribus Prouidi viri Johannis Reinhardi cognomento Gürninger ciuis ciusdem vrbis argentinensis: quarto idus Marcy. absolutum vero Anno domini M.CCCC.XCVIIj. in fol." Panzernál e' Kiadás elöjö Tomo I, pag. 61. Nro 339.

3.) „Q. Horatii Flacci Poetae Venusini, Omnia Poemata. Venetiis apud Joannem Mariam Bonellum M. D. LIX. fol.“

4.) „Q. Horatius Flaccus, ex fide atque auctoritate decem librorum manuscriptorum, opera Dionysii Lambini etc. Venetiis, apud Paulum Manutium, Aldi F. MDLXVI. 4-o“ Ritka és pompás kiadás.

5.) „Q. Horatius Flaccus. Francofurti, 1577. fol.“ Lambinus Dénes utolsó Kiadása.

6.) „Q. Horatius Flaccus. Basileae, 1580. fol. Cum Commentariis 40 Grammaticorum. Editio Henrico-Petrina IV.“

7.) „Q. Horatii Flacci Opera. Antverpiae, 1608. in 4-o cum Comment. Laevini Torrentii et Nannii.“

8.) „Q. Horatius Flaccus cum Commentariis Jacobi Cruqvii Messenii. Ex Officina Plantiniana Raphelengii MDCXI. in 4-o.“

9.) „Titi Lucretii Cari De Rerum Natura Libri Sex. Londini: Sumptibus et Typis Jacobi Touson. MDCCXII. in 4-o“ Igen szép példány, Réztáblákkal.

10.) „La Gierusalemme Liberata di Torquato Tasso. In Londra. Appresso Giacob Tonson, et Giovanni Watts. MDCCXXIV. in 4-o Vol. I—II.“ Ékes Kiadás Képekkel.

Horvát István.

---

7. *Jelentés az* 1834-*diki Auróra Kiadásáról.*

Az Auróra nevü Nemzeti Zsebkönyv, minekutána mí boldogult Kisfaludi Kisfaludy Károlytól e' Hazai Almanach Kiadását még éltében általvettük, és azt 1831. 1832. 1833. években *saját költségünkön* kiadtuk, a' következő 1834-dikben is tsinosan, és minden kitelhető tekéletességgel Könyvnyomtató Intézetünkben megfogjelenni, 's hogy a' benne kijövendő Darabok is a' Köz Bizodalomnak és Várakozásnak megfognak felelni, az kezes előttünk, 's kezes lehet mindenki előtt is, hogy TT. Szemerei Szemere Pál Ur, országszerte tiszteletben tartatott Hazánkfia, az Auróra szerkesztetését kérelmünkre magára vállolta. Ezt egyfelől a' lehető tévedésnek elhárittatása, de másfelől a' végett is jókor jelentjük, hogy azon Tudós Hazafiak, kik e' legrégiebb és legkedveltebb Zsebkönyvet munkáikkal díszesiteni szándékoznak, azokat a' folyó évi Junius hónap végéig hozzánk utasitani méltóztassanak. Pesten Martius 21-dikén 1833.

Trattner és Károlyi
az Auróra Kiadóji.

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) W. Idősbb Jankovich Miklós. A' Veteristákról, vagyis a' Római Catholicusok között volt üldözésről az Új Kalendáriom behozatásakor Magyar Országban. 3 lap.
2) Horvát István. I. Mátyás Király 1486. Törvényének három régi Nyomtatványairól. 25 lap.
3) Boehm Károly. Miért nem eszközli az Orvosi Törvénytudomány az Igazság kiszolgáltatásában mindenkor azt, a' mit tőle kívánnak, vagy a' mit ő eszközölhetne? 37 lap.
4) Horvát István. A' Székes Fehérvári Káptalannak 1305-dikben Május Hónap 21-dikén költ Levél Mása. 43 lap.
5) Ifj. Bene Ferentz. A' Miveltség (Civilisatio) befolyása a' Közönség élete és egésséges fentartására. 45 lap.
6) Révai Miklós. Magyar Literatura, vagyis: A' Magyar Deáki Történet. 49 lap.
7) A' Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának második esztendei Jelentése a' Társaság 1832-beli Munkálódásairól 's Pénztára Mibenlétéről. 91 lap.
8) Horvát István. A' Tekéletes Magyar Szóról. 102 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Horvát István. „Eredeti Két Magyar Krónika. Közre botsátotta Podhradczky Jósef. Pesten, 1833. 8-ad rétben.“ 106 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Horvát István. „Oratores Attici et quos sic vocant Sophistae opera et studio Gulielmi Dobson. Londini, 1728. Tom. I—XVI. 8-ad rétben.“ 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitások. 119 lap.
2) Találmány. 124 lap.
3) Tudósitás. 121 lap.
4) Jelesség. 124 lap.
5) Régiség. 125 lap.
6) A' Magyar Museum Gyarapodásai. 125 lap.
7) Jelentés az 1834-diki Auróra Kiadásáról. 127 lap.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1833.

III^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Arról, a' mit a' Mérsékletről (Temperamentumról) *legméltóbb tudni az Orvosoknak, Lelkipásztoroknak, Törvénytudóknak és a' Kormányvezetőknek.*

A' Mérsékletekről (Temperamenta) szóló tanitás épen olly érdekes, mint fontos, mert a' mérséklet az emberi tetteknek inditó okai között nem az utolsó helyet foglalja. Az Orvos, a' Törvénytudó, és a' Lelkipásztor nem lehet e' nélkül, és maga a' Kormányvezető is (Staatsmann) sokszor nagy hasznát veheti.

Sok idő folyt-el, míg a' Mérsékletnek helyes esméretéhez jutni lehetett, ámbár e' nélkül a' Mérsékleteknek lehető különbségeiket közelebbről leírni nem lehet. Ennek oka volt a' különféle szempontban, mellyből a' Mérséklet tekéntetett, vagy a' Theoriákban, mellyeket annak vizsgálásában követtek. Némellyek t. i. a' vizsgálók közül tarták azt tsupa testi tulajdonságnak; mások tsupa lelkinek; és tsak kevesen vették észre, hogy mind a' kettő légyen.

Tsak az újabb időkben juthattak az Orvosok a' Mérséklet helyes esméretének megállapitásához az e' részben mostanig tett vizsgálódások által. Részént a' biztos tapasztalásoknak öszsze szerkesztetésükből, részént a' különféle véleményeknek öszsze hasonlitásaikból, az okfőknek okos megbirálásukból, az emberi természetnek húzamos tanulásából, és ennek a' külső világgal való öszsze köttetéséből, valamint az ember testi tehetségeinek a' lelki tehetség-

hez illő viszonaikból, a' Mérséklet esméretét következő módon vélték meghatározhatónak lenni: hogy ez az érzésben, képzelésben, gondolkodásban, indulatban, akaratban és tselekedetében kitűnő legközönségesebb kifejezése azon aránynak, melly tapasztaltatik a' külső dolgoknak behatása, és az ember belsőjének ezekre való viszszahatása között, a' mennyire ez minden embernél ered a' testnek és léleknek költsönös összefüggéséből.

Ezen a' Mérsékletről adatott rövid képnek tudós magyarázatja véleményem szerént e' folyóírásra nézve igen hoszszas, fárasztó, és következésképen nem egészen tzélerányos lenne. E' helyett tehát inkább közönségesen érthető előadással, és főképen tapasztalásokon épült saját véleményemet fogom előadni a' mérsékletnek mivoltáról.

Az embernek személyes léte foglalja magában annak minden részeit és munkálódásait, és ugyan mind a' lelkieket, mind a' testieket. Természetére és tulajdonságaira nézve az ember tekéletesebb és gazdagabb, mint valamennyi állatok. Az ő egészének minden részei erők által élesztetnek, mellyek az ásványi, növevényi, állati és lelki életnek törvényei szerént munkálódásba hozattatván olly foglalatosságot hozhatnak elé, mellyek közvetetlen vagy közvetőleg észrevehető tűnemények által tudatják jelenlétüket.

Az élő ember szűnetlen behatások alá vagyon vettetve, akár azok a' külvilágból hassanak reá, akár pedig ön magában a' testből a' lélekre, vagy ebből amarra fejlődjenek ki. Fognak is rajta e' behatások, az az tésznek reá bényomást. Minden az emberre történt bényomás pedig okoz annak belsőjében változást. Ez az ő belső állapotjában történt változás észrevehetővé lészen 1-ör az ő testének érzésében, 2-or ama képben, melly benne támad a' külső béfolyás és az erre következett érzés után. 3-or A' képzelődésben, melly az önérzéssel közlött képet követi, 4-er az észben, melly a' történtet fontolja és megitéli, 5-ör a' kedvben, melly az ed-

dig történtek által kellemetes, vagy kellemetlen belső érzésekre gerjed, 6-or az akaratban, melly az emlitett indulat által elhatároztatik, 's végre 7-er a' tselekedetben magában, mellynek véghez vitelére az ember, az eddig emlitett testi 's lelki tehetségei által unszoltatik és vonattatik.

Azon módnak kijelentése pedig, melly szerént a' behatás éreztetett, és minden innént emlitett fokokon által egész a' tettig emelkedett, és melly szerént az észnek és kedvnek akarat és tett által valósodó, akár az emberre magára, akár a' külső világra való viszsza hatása észrevehetővé lészen mind időre, a' mint t. i. hamarább vagy lassabban történt, mind pedig az erőre nézve, melly nagyobb, vagy kisebb, fordittathatik a' véghezvitelre, mondatik *Mérsékletnek.*

Mivel pedig megállapitott igazság az, hogy tsak két egymáshoz mindenben hasonló ember sintsen, következésképen minden embernél a' reá történt béhatás, és az erre következett viszszahatás tsak az ő személyéhez alkalmas módon történik, megkell esmérnünk: *hogy minden embernek tulajdon Mérséklete vagyon;* 's hogy tehát annyi a' mérséklet, hány az ember. — Látjuk azonban, hogy több, sőt igen számos emberek érzésük, gondolkodásuk, és tselekvésük módjában, minden személyes tulajdonok mellett, mellyek az egyes emberekben találtatnak, hasonlitnak egymáshoz, innét állithatjuk: hogy ezeknek hasonló Mérsékletük vagyon.

Ha az ezekben megegyezőket azon nagyobb számuakkal összevetjük, kik tőlük különböznek, de egymásközt ismét megegyeznek; és ha több illy egyenlőségeket szedünk összve, a' hasonlatlanságokat pedig szemközt állitjuk egymással, felosztathatjuk az embereket, a' mint ők egy, vagy más nemüekhez tartoznak, bizonyos osztályokra, mellyeknek mind egyike egy általános tekéntetbe foglaltathatik. Mellyben, ha külön veszszük azt, a' mi minden egy osztálybéli személyeknél közös, és mi által ezek egymáshoz hasonlitanak, de minden egyebek-

től különböznek, és ha tapasztaljuk, hogy mind a' hasonlóság, mind a' különbség azon épül, a' mit mi mérsékletnek nevezünk, szükségképen épen olly különféle, vagy is annyi bizonyos bélegek által megesmérhető mérsékletet kell elfogadnunk, a' hány illy különböző ember osztályt találunk.

Ezen a' tapasztaláson épült alapigazsághoz képest látjuk, hogy, mint már a' régiek észrevették, minden emberek mérsékletükre nézve négy fő részre osztathatnak, 's így négy a' fő mérséklet: *a' véres* — sangvineum — *az epés* — cholericum — *a' komoly* — melancholicum, és a' *nedves* — phlegmaticum. —

E' négy mérsékletnek következők a' bélegei:

A' véres: minden foglalatosságokban tellyesen megegyező arányban mutatkozik az eleven érzékenység és eszközlés; egyenlő mértéket tart tehát a' vidám de nem tartó érzés, az ez által gerjesztett hasonlóképen eleven, de nem tartó viszsza hatással.

A' komoly: nyilatkozik felmagasztalt érzékenység, de lassu munkálódás által; jelen vagyon tehát eleven és maradó érzés, de tunya és kevésbé eleven viszonozás.

Az epés: hirtelen 's felmagasztalt érzékenység, eleven és erős munkálkodás által; itt a' leghivebb behatás erős eleven és erős érzést, ez ismét erős, sebes, és tartós viszszahatást gerjeszt.

A' nedves: tompa érzékenység 's tsekély munka tehetség által; itt az erős behatás is gyenge érzést, ez pedig szinte lassu és gyenge viszszahatást gerjeszt.

Azonban e' négy eredeti Mérséklet is a' tapasztalásban különféle módositásokkal, mellyeket mint különböző fajokat kell tekénteni, tűnnek előnkbe. Függnek ezek, a' mint már mondatott, a' be és viszszahatásnak különféle arányaitól, az érzésnek és tselekvésnek minémüségétől.

Igy a' véres vagy eleven mérséklet háromféle alakban jelenik meg:

a) A' *könnyü* vagy *könnyelmüfi* — Leichtsinnig — mellyben eleven érzés, képzelés, szándék és munkálódás egymásra minden megfontolás és a' kedvben termett indulat nélkül gyorsan következik.

b) A' *játszó*: mellynél a' rendetlen képzelődés közfalként áll az érzés és képzelés — Vorstellung — között, mellyekhez képesen munkálódik az akarat 's mivelés is.

c) A' *vidám*: ennél a' helyes képzelődés és ész helyes indulatot, szándékot, és munkálódást szül.

A' komoly mérséklet hasonlóképen három módon változva jelenik meg, mint:

a) *puha*: ennél minden behatás nagy benyomást okoz, és az ennek következésében támadott érzés annál tovább tart, minél tsekélyebb az észnek uralkodó tehetsége.

b) A' *képzelődő*: mellynél az élénk érzőtehetség a' rendetlenül felmagasztalt képzelő tehetségre hat, és nagy számu hibás gondolatokat okoz, mellyek az akaratot 's az eszközlő tehetséget is eltsábitják, 's állhatatlanná tészik.

c) A' *mély gondolkozásu*: ennél az eleven érzések szünet nélkül ostromolják az elmét, és elfoglalják annyira, hogy az eltekélés és tselekedet tsak hoszszas gondolkozás után következhetik.

Az epés is nem különben három alakban kerül elő:

a) *felpattanó* — Aufbrausend — hol az igen gyors és eleven érzésre, a' képező tehetségnek és észnek közbenjárása nélkül, hirtelen és tüzes akarás és tett következik.

b) *fenhéjazó* — Überspannt, phantastisch — hol a' rendetlen képzelés az érzés által felháborittatván tzéleránytalan szándékra és tettre viszen.

c) *az eltekéllett* — Energisch — hol a' helyes képzelés és ész az érzést változtatlanul az önérzésig késéri, és helyes viszszahatás által tzélerányos szándékot, 's állandó munkálódást szül.

A' nedves is jöhet háromféle tünemények kel elő:

a) *lankadt* — Schlaf — midőn a' gyenge érzést, hasonló közel természetes ösztöni — Instinctmäszig — viszszahatás 's eszközlés követi.

b) *álmodozó* — Träumerisch — midőn az alig észrevett érzés tsak a' rendetlen képzelő tehetséget foglalatoskodtatja, de külsőképen is kitűnő szándékot és tettet nem szül.

c) *megállapodott* — Gesetzt — hol a' sulyosabb behatások is tsak gyenge érzést gerjesztenek, de a' rendes képzelésnek és észnek közbenjárása által lassu ugyan, de még is bizonyos viszsza hatás következik az akaratban és tselekedetben.

A' Mérsékletet általjában, és ennek fő nemeit az előszámlált osztályokon kivül még több alosztályokra osztani akarni, annyi lenne, mint szőrszál hasogatásba ereszkedni; elég légyen annyit mondani, hogy az előhordatott fajok még sok, ámbár nem igen szembetűnő különbségeket, vagy inkább árnyék rajzokat — Schattirung — felvenni képesek.

A' mi az okokat illeti, mellyek a' mérséklet különbségének általánosan, 's az ő nemei és fajaiénak különösen alapjául szolgálnak, találtatnak ezek részént *eredetiképen* az egész személy alkotása minémüségében — organisatio —, melly szerént benne a' test a' lélekkel egyesül, és a' mellyben mind a' kettő közös alapszellemét — Grundton — leli; részént *keresetképen* a' felsőbb lelkitehetségeknek a' testre és alsóbb lelki erőkre való hatásának következéseiben, mellyek az alap szellemet különbféleképen módositják.

Az *eredetit* megesmérhetni már a' testen is észrevehető és méltó szorgalommal megjegyzendő bélegekről, az egész test alkottatásáról, termetéről, és azon különségekről, mellyek találtatnak mind az Izom, Ideg, 's Edény rendszerben, mind pedig az egyes tagoknak nedvkészitésében, 's kiüritésében, a' mint azt az Alkat és Kórbuvár — Anatom. — Patholog — tudja. De a' lélek részéről is reá esmérhetni az eredeti mérsékletre, nem közvétetlenül ugyan, hanem annak munkálódásaiból.

Az Antropologoknak — hová az Orvosokat, Lelkipásztorokat, Törvénytudókat, és Kormányvezetőket számitom, mivel ezeknek főképen kötelességük az emberekkel és ezeknek különbféle környülállásaikkal foglalatoskodni, — elég légyen a' négy Mérséklet nemnek e' következő nyilatkozás képét megjegyezni:

A' *véresek* általjában nyulánk és gyenge termetüek, szőke, vagy veresre 's gesztenyeszínre hajló hajuak, gyenge áttetsző fejér bőr, világos piros artz és ajak, tiszta élénk kék vagy seprő szinü szem, középszerüen kiálló melly, arányos 's könnyen mozgó végtaguak. Tanulni szeretők, szorgalmasok, birnak vidám 's hajlékony kedvvel, de párositva gondatlansággal, oktalansággal, változással, mértékletlenséggel, és a' testi szerelemre nagy hajlandósággal. A' véres mérséklet mondatik *elevennek* 's *vidámnak* is, ha a' mondott tulajdonságok egyig olly öszszehangzásban vannak, hogy bennük egy szeretetre méltó személyt képzelhetünk.

Ha a' véres mérsékletünek tulajdonságai egy élénk, de kellemetesen játszadozó képzelő tehetségtől segittetnek, mint ez a' Mivészeknél, Hangászoknál, Költőknél, Festőknél sokszor megesik, akkor a' véres mérséklet egyszer'smind *játszadozóvá* lészen.

Ha pedig a' gondatlanság, oktalanság, változás, és mértékletlenség az illendőség határain túl hat, akkor az *könnyelméjüvé* lészen.

A' *komolyok* többnyire soványak, vékony testüek, nem kövérek, közép nagyság, fekete haj, sáppadt szin, lombos szemöldök, fekete szemüek, kék piros ajkuak, nem olly könnyen fogható elméjüek ugyan mint a' véresek, de a' leg általhatóbbak, a' figyelmük pedig fáradhatatlan. Feltételüknek eszközlésében szinte nyakasak, mindent fontolnak kelleténél tovább is, fösvények, gyanakodók, indulatoknak inkább, mint szenvedelmeknek alájuk vettetve, de ha ezek egyszer elhatalmaztak bennük

kiirthatatlanok. Ezen általános képszerént itéltethetnek a' komoly mérsékletnek fajai is.

Az *epés* testére nézve közönségesen nagy, széles vállu, erős völgyezett melyü, izmos tsontos és kifejlett végtagu. Az erős haj és szőr, melly sokszor szokáson felül egész testét ellepi, kondor és inkább kemény mint sűrü, szeme seprőszinü, vagy setétbarna, de tüzes; képe eleven szinü, de barnás, és ajkai skárlátpirosak. Az epésben ditsérjük az éles elmét, tüzes képzelő tehetséget, önkimutatás 's ditsőség után égő vágyást, bár melly erőlködésükbe és fáradozásukba kerüljön is az; és a' kezdettekben változhatatlan állandóságot; de sajnáljuk egyszer'smind a' minden kétséges kimenetelü dolgokra kész vakmerészséget, kegyetlen indulatosságot, és az elfogadott véleményekhez eltűrhetetlen ragaszkodást.

A' *nedves*: fejérszőke, puha és sima haju, kék bádjadt szemü, sáppadt piros képü. Az ő tsontjai erősök, izmai puhák, és nem igen kitűnők, testének minden részeiben kövér, azért is gömbölyü, teste fedetik puha, sima és fejér bőrrel. Idősebb korában megkülönbözteti magát nagy kövérség, lelkileg tsekély értelem, de jó emlékező tehetség által. Szelid, betses, tűrő, nagy betsvágynélkül, a' szokott munkának véghezvitelére, melly nem változást kiván, jókedvü, és sokszor tartósan szorgalmas, mint tudós megkülönbözteti magát az úgy nevezett gyűjtő szorgalom által. De ellenben egész a' kőszivüségig könyörületlen és érzéktelen, kedveli az asztal gyönyörüségeit, erőlködés' hiányát, és az álmot.

Azonkivül, a' mi az embernek testében és lelkének alább tehetségeiben az eredeti mérsékletnek, és fajainak alapul szolgál, vagyon a' keresett mérsékletnek is, akár külső behatásokra, akár az emberben magában lévőkre következett légyen az, magára az alapmérsékletre, ennek fajaira 's azon különségekre is, mellyeket ezekben látunk, majd jó majd rosz, de mindenkor bizonyos befolyása.

E' keresett Mérsékletnek eredetét kell keresnünk azon környülállásokban, mellyek között az ember fel nő, és él. Ezek kétfélék lehetnek: *történetbéliek* és *készakaratbéliek*. Az elsők igen korlátolt munkálódhatásuak, az ő erejük nem tartó, és tartoznak az emberi individuumnak inkább állatemberi, mint emberértelmi természetéhez; az utóbbiak pedig hathatóságukban határozatlanok, munkálódásuk tartó, tartoznak tsupán az ember értelmi természetéhez, és az ő hatalmuk alá kerülnek, kevés esetet kivévén, az embernek testi, alsóbb lelki tehetségei; sőt nem ritkán a' külvilág is. Ezek alatt értjük a' felsőbb lelki tehetségeket, t. i. az értelmet, és szabad akaratot, mellyek által az ember magát 's mást mindent esméri, tulajdon akaratját valamire elhatározhatja, másokat pedig hajithatja és tettekre készteti.

Az eddig mondattakból következtethetjük a' következő kétségbe hozhatatlan rendszabásokat:

a) A' mérsékletet úgy lehet és kell tekénteni, mint az emberi tetteknek egyik fő inditó okát.

b) A' mérsékletnek és az ő nemeinek eredeti alapja vagyon minden tagoknak alkottatásában, minémüségében azon munkálódásoknak, mellyekre a' tagok általa alkalmatosokká lésznek, és az állat emberhez tartozó alsóbb lelki tehetségekben, mellyek mind az állatemberi Alkathoz tartoznak.

c) A' közönségesen vett mérsékletnek és különösen az ő nemeinek különbségei, 's a' mi fő figyelmet érdemel, a' mérsékletnek jóra és bizonyos tzélra való kományozása leli alapját, a' testi nevelés (Physische Erziehung) élésmód, foglalatosság, és főképen az erköltsi nevelésből vett esméretekben, mellyeket az ember vagy másoktól veszi, vagy maga igyekezete által szerzi meg; midőn az ő magosabb lelki tehetségei a' valódi jónak esméretére buzdittatnak, alkalmaztatnak, a' szabad akarat pedig arra, a' mi tzéleránvos, igaz és nemessel határoztatik, és így az embernek fő rendeltetése, a' tiszta erköltsi, tellyesittetik.

Ez a' röviden előadatott Theoriája a' Mérsékletről és annak különféle nemeiről való tanitásnak. Most lássuk, kinek kellessék főképen a' mindennapi életben mérsékletre 's annak nemeire figyelmezni, és mennyire?

Az Orvos, mind mint magányos gyógyitó, mind pedig mint közönséges egészségőr 's így kormánytiszt, tartozik a' mérsékletekről való tanitást tekéletesen érteni; az első ugyan azért, mert, a' mint tapasztaljuk, nem tsak sok lelki 's testi betegségekre szolgál előkészitő okul a' mérsékletnek minémüsége, egészen különös betegségeket szűlhet, és minden más betegségekbe majd többé majd kevesebbé károsan béfoly, hanem az élés módjának tzélerányos elrendelése és helyes orvosi bánás által kisebbedhetik, elváltozhatik, és némelly esetekben az ő káros béfolyásuk szinte el is mellőztethetik. — Az utolsó pedig azért, mert egy részről a' Törvény Orvos tartozik az itélő széknek felvilágositást adni, valjon a' mérséklet teheti-e a' vétket tulajdonithatatlanná — non imputabile? — tekéntethetik-e, és mikor, enyhitő, vétek kisebbitő oknak? Más részről pedig mint tanitója 's eszközlője az Orvosi Bátorság tudománynak — Politia medica — az ártalmas külső béfolyásokat, és a' feltételeket, mellyek alatt azok a' mérsékletnek sulyos kitörését okozhatják, vizsgálni, valamint is a' segéd eszközöket felkeresni, mellyek által a' külső ártalmak kevesittetnek, behatásukra nézve gyengittetnek, a' Mérséklet kitörések elmellőztetnek, vagy legalább gyengittetnek, és azokat az illető Törvényszemélyeknek tudtukra adni.

A' Lelkipásztorokra nézve is, kikhez én a' szónak legnemesebb értelmében vett Papokat, és Nevelőket számitom, fontos a' Mérséklet tudomány. Ezekre van bizatva az embereknek nevelésük nem tsak gyermekkorban, hanem az érettség esztendeiben is. Mi a' Nevelőt illeti, hogy ő terhes tisztének eleget tehessen, és elérhesse tzélját, birnia kell világos esméretekkel azon személy felől, mellyre be-

hatni, mellyet vezérelni, és kimivelni akar. Tartozik ő a' Nevendék testi és lelki tehetségeinek szűntelen, de lassu kifejlődését kikémlelni, és jól szemmel tartani; megy-e a' kifejlődés mind a' két nemü tulajdonságokban egyenlő képen elő, vagy pedig egy vagy más rész káros kitsapásokat tészen-e? egyszer'smind megtudni, melly mérséklet kifejlődés pártolja azokat? Minekutána megtudta ezeket, arra kell igyekeznie, hogy vagy tsupa testi, az az orvosi, vagy pedig lelki szerek és behatások által a' héjányokat az igaz arányba hozza, a' mi legtöbb esetekben lehetséges.

Szüntelen vigyázással kell neki továbbá lennie az ő nevendékére beható külső tárgyakra; hogy meghatározhassa a' fogékonyságnak — Empfänglichkeit — mértékét, mellyet mutat a' külső tárgyakra következett érzésben, képzelésben, képzelődésben, észben, akaratban, és tselekedetben, valamint a' mind ezekre 's főképen pedig az észre, kedvre, akaratra, és tselekedetre következett viszszahatást. Nem kevesebbé tartozik felkeresni azon kutfőket is, mellyekből származik valamelly szembetünő egyenetlenség a' behatás és viszszahatás között, főképen a' kedvben, akaratban és tselekedetben; de egyszer'smind tudni az elveszett egyenlőségnek viszszaállitására alkalmas eszközöket, és ezeknek a' nevendéknél alkalmazások módját. Igyekezzék tudniillik nevendékének figyelmét forditani minden a' külvilág és ő maga között, az ő teste és lelke között előforduló viszszonyokra — Verhältnisz. — Iparkodjék továbbá főképen annak eszét munkálódása tárgyává venni, hogy így megérthesse, mimódon lehessen az észnek erejét közbenjárása által nemesebb érzésekre, igaz 's erköltsös tettekre vezérelni, a' mennyire mind ezek a' mérséklet által hátráltatnak.

A' Lelkipásztor pedig, a' ki lelkiesméret vizsgáló, lelki tanátsnok, ez életben a' lelkiesméret birája, és a' felnőtt 's magára hagyatott embernek 's népnek nevelője, tartozik a' mérsékletről szóló tu-

dományt a' maga kiterjedésében tudni, azon okból: hogy ő mint Lelkiatya a' reá bízottakat védelmezhesse azon veszélyektől, a' mellyek az ő testüket 's lelküket a' mérséklet részéről fenyegetik; és közölhesse azon eszközöket, mellyek által az zaboláztathassék, 's annak rendetlen kitörése elkerültessék; végre hogy pontosan megkülönböztethesse: mit keljen az emberben mint javithatatlan Mérséklet hibát menteni, mit mint bünös elmulasztást a' helyrehozás végett dorgálni, 's mint megrögzöttséget fenyiteni? Így adatott neki, mint erköltsi 's hitbéli Tanitónak nagy, alkalmatosság: mind az egyes embereknek boldogságukra, mind pedig az egész polgári társaság javára munkálódni.

Azt, hogy a' Mérsékletről való tanitás a' Törvénytudókra nézve nagy fontosságu légyen, bővebben szükséges megmutatni, és pedig azért, hogy világosan meglehessen érteni, egy részről, melly könnyen tsábittathatik el a' Biró igazságtalan itélet hozására olly a' törvénnyel ellenkező tetteknél, mellyek a' mérséklet kitöréséből származnak; más részről pedig, mi könnyen élhetnek viszsza a' mérséklettel az álnok gonosztévők, és mi könnyen bujtathatják e' megé ravasz szándékukat.

Hogy pedig a' megmutatás pontosan — logisch — előterjesztessék, szükség némellyeket előre botsátani, másokat pedig másképen, mint eddig történt, előadni.

Lehet ugyan az embert Polgári Társaságon kivül is képzelni, de ezen eredeti és természeti állapotban nem maradhatna ő soká, a' szükség, és a' vele született ösztön kényszeriti őtet a' társaságba lépni. Hogy pedig ő ebben mind magának, mind másoknak javukra élhessen, szükséges, hogy ön boldogságát a' másokéval, kik ahhoz a' társasághoz tartoznak, összekaptsolja, hogy minden egynek tekéletes és legillőbb megtartatása mindenkor függjön a' másoknak tekéletes megtartatásuktól. Illyen egyesületet nevezünk Országnak vagy Státusnak, mellyben mindegyik mind annyiért, és mind annyin

mindegygyért élnek. Tsak illy egyesületben mivelődhetik ki az ember, és felelhet meg felséges természeti rendeltetésének. A' társas élet tehát az emberre nézve lelki és erköltsi egyszer'smind. Hogy pedig valóban illyen lehessen, szükséges ,,hogy az, a' mi kinek kinek személyét illeti, alája legyen vettetve annak, a' mi illeti a' társaságot. Ez pedig eszközöltetik a' nemesedésre vágyó erköltsi iparkodásnak munkás volta által, melly minden Országban mint törvényhozó hatalom találtatik; mellynek rendelései következéséül tiltatik minden embernek büntetéssel való fenyegetés alatt, személyes javának olly befolyást engedni a' társaságra, melly által ez veszedelembe hozathatnék. A' ki e' tiltásnak nem enged, hanem a' személyét illető tekéntetekből a' Társaságnak kárt okoz, megbűntettetik a' Törvénynek eszközlőjétől a' Birótól, és pedig méltán, mert olly személynek tétetett a' felszólitás és tilalom, melly észszel és szabad akarattal birván, a' felszólitásnak erköltsi jó voltát áltláthatta, akarhatta és eszközölhette is annak tellyesitését.

De előjöhetnek olly esetek, mellyekben az ember semmi nemesedésre nem alkalmas, vagy jöhetnek olly környülállások elő, mellyekben az embernek esze és szabad akaratja annyira elnyomatik, hogy az ő személyére nem munkálódhatik; végre előkerülhetnek olly esetek is, mellyekben az ész és szabad akarat az ő személyes környülállásai miatt annyira megdöbben, hogy ő azon időpontban a' társaságnak ártalmára vagyon. A' két első esetben nem lehetne igazság szerént az embernek a' tettet vétekül tulajdonitani; az utólsóban pedig nem lehetne tellyes szorossággal a' tettet büntetni 's megállapitani, hogy ő készakarva, személyes haszna miatt követte el légyen azon Társaság rontó tselekedetet.

Az ember személyétől el nem választható Mérsékletnek ezen tulajdonsága, melly szerént az a' Társaságra rontólag hathat, adhatna a' fenyitéki

Törvénykezésben e' következő kérdésekre, 's ezeknek megfejtetésükre alkalmatosságot:

1. Befolyhat-e a' Mérséklet általjában, és annak egyes hevesebb kitörései, az embernek tetteire, 's következésképen a' törvénytelen tselekedeteknek elkövettetésükre?

2. Volt-e a' valamelly meghatározott embernek tulajdon mérséklet 's annak kitörése ollyan, hogy oka lehetett a' törvénytelen tettnek?

3. Melly okok vették ki a' Mérséklet nyilatkozását az észnek kormánya alól?

4. Voltak-e ezen okok ollyanok, hogy a' tett vételeknek tartását — imputatio — vagy legalább annak büntethetőségét kisebbitik, vagy szinte szűntetik, vagy sem?

A' Polgári törvényes esetekben pedig azt kell főképen meghatározni: alkalmatos-e valamelly ember, kinek mérséklete már elébbi tetteiből tudva vagyon, bizonyos jusoknak biratásukra, és bizonyos kötelességeknek általvételükre?

A' Törvény Orvos e'képen felelhet az itélőszékeknek e' kérdésekre: hogy a' Mérséklet az emberi tettekre befolyhat, és valóban be is foly, megmutattam elmélkedőleg — theoretice — de ugyan azt tapasztaljuk is, mert már a' közéletben szokjuk mondani: ennek vagyon szerentsés, ennek irtóztató, ennek komoly, ennek különös, ennek szinte semmi mérséklete. Továbbá a' Törvény maga és a' Törvényes Szokás is veszi sok ízben tekéntetbe a' Törvényes dolgokban a' Mérsékletet; 's így tehát ennek kitörése okuk lehet a' törvénytelen tetteknek is. De tsak akkor lehet a' Mérséklet, annak nemei 's módositásai ok a' törvénytelen tettekre, midőn azoknak kitörésük az ész kormányát elveti, és az embernek szabad akaratját hátráltatja. Történhetik ez vagy az ő vétkével, vagy e' nélkül. Bűnös az ember akkor, midőn ő elmulasztja lelki tehetségeit szoktatni 's forditani tulajdon észbéli 's erköltsi kimiveltetésére, ön mérsékletének szűntelen szemmel tartatására, meggyőzetésére, vagy legalább lágyittatására,

vagy

vagy a' hevesebb kitöréseknek elkerülésükre, mert ezt, míg tehetségében vagyon, tőle a' törvény kívánja. Illy esetben tehát minden Mérséklet kitörés, melly őt törvénytelen tettekre viszi, és a' közjóra rontólag munkálódik, méltán tulajdonittatik neki vétekül, 's meg is büntettetik. Ellenben épen nem oka az ember az illy törvénytelen és a' társaságra nézve káros tettekre vezérlő mérséklet kitöréseknek, ha épen nem élhet eszével 's szabad akaratjával indulatainak megzaboláztatásukra. Hogy pedig illy tehetetlenség az emberben lehetséges, épen olly kétségen kivül való dolog, valamint az is, hogy az illy esetbéli mérsékleti kitörések, mellyek őtet a' törvénynyel ellenkező tettre viszik, neki vétekül nem tulajdonittathatnak.

Tsak kevesek vannak ezen esetek közül közönségesen tudva, és a' törvény által megesmérve, mint p. o. ha az első gyermeki korban a' kelleténél kitűnőbb mérséklet azért vezet törvénytelen tettekre, mert a' felsőbb elmebéli tehetségek még nem olly mértékben fejlődtek ki, hogy azok a' Mérsékletet kormányozhatnák; továbbá a' testi betegségeknél előforduló elme tébolyodásokban, mint a' hideglelési forróságban; végre a' valóságos, ész vagy kedv tébolyodásban.

Vannak még ezeken kivül több, ámbár nem közönségesen esméretes esetek is, mellyekben a' mérséklet kitörések, 's ezeknek következéseik az embernek vétekül nem tulajdonittathatnak, ha p. o. az álom és ébrenlét közötti állapotban, midőn nem egészen vagyon magánál valaki, a' Mérséklet által törvénytelen tettekre ragadtatik, vagy holdas állapotban — somnambulismus; — vagy igen eleven álmodozáskor; vagy midőn a' végső éhség, a'vagy szomjuság okozza a' Mérséklet kitörést 's annak következéseit; továbbá midőn az ember meg nem érdemlett igen kegyetlen bánás mód által Mérsékletének sulyos kitörésére, 's ez által törvényellenes tettekre mintegy kényszerittetik. Végre, midőn részegségben, — de a' melly tsak akkor számittathatik

ide, midőn a' mások által álnokul adatott részegitők, vagy a' történetből behatott szédítő gőzök által okoztatik — a' Mérséklet kitörés az embert törvénytelen tettekre ragadja. — Mind ezen esetekben a' heves mérséklet kitörésekből eredett törvénytelen tettek nem tulajdonittathatnak az embernek vétekül.

Az is lehető, hogy némelly igen heves mérséklettel biró embereknél, a' kikről különben megvagyunk győződve, hogy ők mindenkor erköltsi nemesedésre törekedtek, és szűnet nélkül igyekeztek az ő heves mérsékletüket szeliditeni, 's annak nagyobb kitörését megelőzni, hogy ezeknél olly előre nem látott környülállások jőnek öszsze, mellyekben a' kitörés őket úgy megtámadja, hogy rövid ideig a' mérsékletnek kitöréséből következett törvénytelen tetteknek megfontolására szükséges gondolkozhatástól megfosztatnak. Illyen eset nem mentheti ugyan egészen a' tettet, mindazonáltal még is úgy tekéntethetik a' kegyes törvénykezés által, mint egy ok a' bűnnek kisebbitésére. Hogy pedig mind ezen előszámitott esetekben szemmel kell tartani a' lehető tsalatkozást, álnokságot, és ravasz tsalni akarást, és a' dolognak elintézése előtt mindenkor pontos törvényes orvosi vizsgálást tenni szükséges, ne hogy a' biró hibába vitessék, a' törvény kijátszattassék, és a' polgári társaság veszedelembe ejtessék, nem szükség emliteni.

Már most lássuk, mi hasznot vehet a' Kormányvezető — Staatsmann — a' mérsékletekről szóló tanitásból, mi módon fordithatja ő azt az Ország javára?

Vagyon Nemzeti — National, — vagyon Népi — Volks, — és Familiai mérséklet; az az: tsak nem minden nemzetnek, népnek és szinte minden nemzetségnek vagyon tulajdon kitűnő mérséklete Ha a' hajdan élt, és a' most élő népeket vizsga szemmel tekéntjük, látni fogjuk, hogy ez épen olly kevesé nagyitott állitás, mint hogy az való igaz, hogy a' Mérsékletben találtatik egy részént alapjuk sok

nemzeti, népi, és nemzetségi tulajdonságoknak és különösségeknek az érzés, képzelés, itélés és tselekvés módban, a' játékokban, előitéletekben, gyengeségekben 's vétkekben. Tsak azt el ne felejtsük, hogy minden szabás kivételt megenged, és hogy az éghajlat, religió, kórmánymód — Stats Verfassung — nemzeti nevelés és élésmód nagy befolyásu a' mérsékletre, tehát azt sokféleképen módosithatja.

Mivel pedig a' Kormányvezetőnek kötelessége épen úgy szivén hordozni az egész Státusnak javát, mint minden egyes polgárét, légyen ez mint törvényszerző, vagy mint arra felügyelő, vagy mint különféle Státus dolgoknak ellátója, vagy eszközlője, nem lehet neki esméretlen azon különösségeknek kútfejük, hanem mindenkor szemmel tartozik azt tartani, és úgy használni tudni, hogy az abból eredő folyó folytában a' jól rendelt árkon túl ne áradjon, iszapja által a' jó földet el ne rontsa, hanem tsendesen folyjon, 's a' Státusnak szükségeit kielégitse.

Tartozik tehát a' Kormánytag a' Mérsékletekről általjában szóló tanitást tulajdonává tenni, főképen pedig az ő nemzetének, 's egyebeknek is nemzeti mérsékletét vizsgálni, hogy abból országára nézve a' lehető legnagyobb hasznot vegye. Esmérnie kell ama környülállásokat, mellyekben mind az egész Nemzetnél, mind pedig az egyes embereknél a' mérséklet hevesebben kiütni, és az egész nemzet vagy annak egyes tagjai javára károsan befolyó tetteket eszközleni szokott. Ha e' környülállásokat esméri, iparkodjék azoknak öszszekerülésüket hátráltatni; a' hol pedig ez lehetetlen, tartozik olly eszközökről gondolkodni, mellyek által a' Mérséklet jó rendben, sőt zabolában is tartathatik, annak hevesebb kitörései ritkábban lehetőkké, és az azokból következő törvénytelen tettek a' Státusra nézve, a' mennyire lehetséges, ártatlanokká légyenek.

Állanak pedig ezen eszközök egy szóval az embernek tzélerányos nevelésében, nem tsak gyermeki és ifjui korában, hanem az életnek érett szakaszában is. Közönségesen osztják a' nevelést *házira* és *nyilvánosra*; ez utólsót ismét iskolai, és népi nevelésre. A' kormányozó érti a' népnevelés alatt a' nevelésnek minden nemeit, mert mindegyiknek ezek közül ugyan azon időben jelen lenni, és minden emberre a' kormányozásnak szoros alapjai szerént kiterjesztetni kell.

A' mondattakból kitetszik, melly fontos tárgya légyen a' kormánynak a' nevelés; és hogy a' kormányozó azon alaptörvényeknek szabásukban és állapitásukban, mellyek szerént az Országnevelésnek alapittatnia, előmozdittatnia, és fentartatnia kell, a' nemzeti, népi, sőt a' nemzetségi különösségeket is el nem mellőzheti; következőleg a' mérsékletről általjában, annak nemeiről, 's ezeknek módosithatásukról szóló tanitást tudni kell, részént hogy választhasson e' tzélra legalkalmasabb eszközöket; részént hogy meghatározhassa az oda vezető legbizonyosabb útat; végre hogy a' nevelésre legalkalmasabb segédeket válaszszon, és azokat jól alkalmaztatni értse.

Neveltetik pedig az ember 1-ör *oktatás* által, melly által az ő értelme nemesedés végett miveltetik, hogy így mind magának, mind másoknak boldogulására lehessen, és ez által az ország java előmozdittassék és fentartassék. Ezen oktatást vészi az ember gyermek létében a' szülőktől, és nevelőktől, később az iskolákban vett tanitásból, érett korban a' Lelkipásztoroktól, 's végre a' Népkönyvekből — Volksschriften. — Mindeniknek e' tanitások közül nyilván kell tanitani azon fő szabást — principiumot: — hogy minden ember az ő személyes tekénteteit a' Társaságéinak alájuk vetni tartozik; mert tsak ez által gyarapodhatik mind a' személyes, mind pedig a' köz boldogság, és fentartathatik a' köz tsendesség és közjó.

2-or Bizonyos Intézetekben és ezek által, mellyeknek minden az erköltsi nemesedésre segitő eszközöket magukban kell foglalniuk.

3-or Jó példák által, mellyekből az ember az erköltsi nemesedésnek jó foganatairól érzéki által meggyőződhetik.

4-er Törvények által, mellyek a' kormánynak az ő polgáraihoz intézett felszólitását világosan előterjesztik.

5-ör Végre büntetések által, mellyek az embert fájdalmasan emlékeztetik arra, hogy ő a' kormány felszólitásának nem engedelmeskedett, ez által a' Társaságot veszélybe ejtette, 's igy büntethetővé lett, következésképen szomoru sorsát tsak magának tulajdonithatja.

Ez lenne rövid rajzolatja azon hatáskörnek, mellyben a' kormányozó a' Mérséklet tudománynak esmérete nélkül tzélerányosan nem munkálkodhatik.

Említést kellene még tenni némelly a' Mérséklettel viszonyban álló tárgyakról, mint: mit kell tenni az emberekkel, kiknek a' feljebb emlitett kevés esetekben a' Mérséklet heves kitörésekor elkövetett törvényellenes tetteket vétekül tulajdonitani nem lehet? — Az én feleletem erre ez: ha illyen eset valamelly embernél tsak egyszer fordul elő, és pedig különös előre nem láthatott környülállásokban, ne kételkedjék az emberszerető — humana — Törvénykezés azt, mint egy történetbéli 's előre nem láthatott tüneményt tekénteni. — Ha pedig előre tudni lehetne, hogy azon embernél máskor is hasonló történetek előfordulhatnak, kötelessége a' kormánynak olly rendszabásokhoz nyulni, mellyek a' hasonló történeteket gátolhassák a' nélkül, hogy az embert, azoknak ártatlan okát, szabadságától egészen megfoszszák. — Ha pedig találl oznék valaki, a' kinek mérsékletét zabolázni, és ennek az akarat ellen is következő kitöréseit gátolni épen nem lehetne, szükséges lenne az illyen embert, mivel annak törvényellenes tettei bűn gyanánt nem tekéntethetnek, meg nem büntetni ugyan,

de még is úgy, mint egy a' társaságban veszedelmes személyt, tekénteni, és a' tébolyodottak házába, mint egy lelki beteget, vagy gyógyitás, vagy örök felvigyázás' okáért adni.

Nem nyujthatna-e még másféleképen is valamelly hasznot a' Mérséklet tudománya? Talán igen is, ha az élethelyhezetei azt megszenvednék; próbálni fogok én e' tárgyban némelly útmutatásokat adni. — Valami nagynak eszközlésére szükséges éles ész, erő, és állhatatosság, ez pedig találtatik tsak az *epés* mérsékletnél; de mivel ennek árnyék oldala a' határtalan betsvágy, nagyra tartás, és boszszukivánság, kellene tehát az illy dolgokra választani a' mérsékletnek azon nemével biró embert, mellyet mi *eltekéllettnek* neveztünk. — Hogy a' Költőktől, Festőktől, Hang és más Mivészektől valami nevezetest várhassunk, kellene *véres* mérsékletüeknek, és pedig azon fajból, mellyet mi *játszónak* neveztünk, lenniük. — A' Birónak, Orvosnak, Lelkipásztornak, szóval minden Előljárónak kivánnám a' *lassut*, és pedig ennek a' *megállapodottnak* neveztetett faját. — Annak, a' ki hivatalánál fogva tudós, lenne a' *komoly*; a' katonának *könnyüből* és *felpattanóból* vegyült; a' hatalmasnak 's boldognak a' *puha*: a' szegénynek és szerentsétlennek a' *könnyü* kivánható. A' házasságokban arra kellene ügyelni: hogy a' *lassu*, a' *felpattanóval*, a' *könnyü* a' *megállapodottal*, a' *vidám* a' *komollyal* összse kerüljön, — mert a' tapasztalás bizonyitja: hogy a' hasonló mérsékletek a' házasságban ritkán tésznek szerentsét. Azonban ezek tsak édes andalgó óhajtások — pia desideria! —

Boehm Károly.

2.

Erdei Értekezés, az Urbariális Legelők kiadása ügyében.

Minden Erdő, a' Birtokosra nézve, úgy tekintethetik, mint egy olly Capitális, melly évenként urának több, vagy kevesebb hasznot hoz, vagy hozhat. Mentűl nagyobb a' Kamat, mellyet az illy Tőkepénz nyujt; annál nagyobb a' szorgalom, a' felvigyázás, az Erdők szeretete, és mivelése; mentűl kissebb pedig az; annál nagyobb a' véle nem gondolás, az Erdő pusztitás, és a' kiirtás. Annyira, hogy tsekély jövedelmek mellett, semmi törvénnyel sem eszközölhető, hogy az Erdőségek nagy mennyiségben fen maradjanak, 's még kevésbé, hogy szaporodjanak is. Minden testi javak árát vagy betsét a' Tudakolás, és az Ajánlat határozzák meg: a'hol sok a' tudakoló, vagy kereső, és kevés az ajánló, ott a' jószágnak nagy; hol ez sok, amaz kevés, ott kevés az ára; a' hol pedig vagy tudakoló, vagy ajánló nints, ott ár sints semmi. 'S így hol a' fának ára nints, vagy hol azt senki se keresi, ott Erdőmivelést keresni sikeretlen fáradság. Mert a' mivelésre forditandó költségnek egyedűl való, és természetes feltétele a' haszon; a' hol ez nints, vagy igen tsekély az, ott a' mivelés tsak Sphynx lehet. Ezeknél fogva minden Erdésznek fő foglalatossága, hogy az erdőket betsessé, jövedelmessé tehesse; hogy így azoknak nem tsak fentartására, hanem gyarapitására is a' Birtokos költségét ne sajnálja. De ha ő, se az Erdőségek kiterjedését nem esméri, se a' fenálló fák mennyiségét, minéműségét, 's nevekedésének momentumait nem tudja; se technika, és mercántilis, 's talán elegendő Erdei esméretei sintsenek, hogyan tudhasson ő ezen haza boldogságát igen is érdeklő szent tzélnak, az erdőmivelésnek, legszerényebb igyekezete mellett is hathatós eszköze lenni? az értekező által nem láthatja. Az Erdő mivelhetésnek feltételei tehát im ezek: A' Felmérés

vagy is az Erdei tartalmas földabrosz, a' Taxátió, és az értelmes Erdész.

Felmérés.

Az Erdei felmérések helyes igazgatására elmulhatatlanul szükséges, hogy az Inzsenér munkálkodása tzélját, és az Erdőmivelés folyamatját annyiban értse, mennyiben annak az ő munkájára befolyása van. De még ekkor se lehet mindent az Inzsenérre bizni, hanem szükséges, hogy az Erdész a' helynek színén kijelelje, kitzövekelje azon darabokat, mellyek a' felmérésnek tárgyai lésznek; különben igen könnyen megeshetik, hogy az Inzsenér felméri az Erdő határt, egy két nevezetessebb útat, a' nagyobb tisztásokat, rétet, vagy szántóföldet, a' többit szép zöldre befestvén olly föld abroszt ád az Erdész kezébe, mellynek az épen semmi hasznát nem veheti. Ez okból:

1. Az Erdész jeleljen ki minden külön fa nemeket; külön t. i. a' Tölgy, külön a' Tser, külön a' Kevert; külön a' Bükk, Gyertyán, Eger, Nyír, Nyár, 's a' t. darabokat. De még ez nem elég, hanem:

2. Külön az idősebb, külön a' fiatálabb, külön a' hitványabb és jelessebb nevekedésűeket, külön a' ritkább, 's külön a' sűrű Erdő darabokat.

3. Még is az 1 hóldnál nagyobb Tisztásokat és Ritkásokat. Mind ezeket számokkal jelelve, a' fákat megfaragva készittse el.

4. Az Inzsenér mérjen fel továbbá a' kijelelteken kivűl minden völgyet, hegyfejet, minden legkissebb kotsi és gyalog útakat, forrásokat, víz folyásokat, nyelőket, kiálló kősziklákat, mész, szénégető helyeket, sózót, kőbányákat, itató kútakat, agyag vermeket, követshordó gödröket, nevezetes helyeket, régi várakat, föld sántzokat; egy szóval mindent, a' mi emlékezetes lehet; a' vidékek eredeti el nevezésével. Ezekről erdőföld könyvet készitsen, mindent egyenként számokkal jegyezvén, és mindent hóld számra (legjobb a. 1000□°)

kiszámolván, a' föld abroszt kétszer 's háromszor letisztázván adja az Erdész kezébe.

Itt még azon kérdés adhatja magát elő: de ezen mérések minő szerszámmal, vagy is mekkora pontossággal készűljenek? Itt szükséges, hogy az Erdésznek a' földmérésben ön practica gyakorlása légyen; külömben a' hajszálig pontoskodó földmérők keleptzéjébe kerűlhet: kik hajszál mérésekkel az Erdei föld abroszokat temérdek költségbe kerithetik, 's a' külömben is talán gyengén kamatoló Erdőség hasznait még lejjebb szállitják. Azért a' hajszál méréseket hagyjuk a' Geographusoknak; Erdei gazdasági mérésekhez untig elég a' Mérő Asztal (Mensula Praetoriana) gömbölyű magnestővel, és jó, 's gyakran igazitott (rectificált) lántztzal. Mértéknek pedig legjobb $1''=100^{o}$ vagy is egy Posonyi hüvelyk, száz Posonyi ölre. Egy gyakorlott földmérő illy szerszámmal és scálával három 's négy ezer hóldból álló Erdő darabot békeritthet legfeljebb 4 öl hibával, melly hiba, ha az egész határra elosztatik, igen jó; ha nem, úgy is megálhat, mivel az Erdő gazdaságra illy tsekély hibának semmi befolyása. 'S illy erdei módon egy földmérő egy nyáron 2, 3, sőt 4 ezer hóldakat is felmérhet, télen megszámolhat, és több példányokban lerajzolhat.

Tuxátió.

Nem tsak sok Erdő Birtokosink, de még Fő és Vidék Vadászink között is, kiktől pedig függ még hazánk legnagyobb részében az Erdei Rendelkezéseknek böltsessége, igen sokan vagynak, kik, mi légyen a' Taxátió? nem tudják; és ha annak szükségét, munka módját magyarázni 's leírni hallják 's olvassák is, hasznairól meg nem győzettetnek; sőt némellyek Erdei Charlatánságnak vélik, és tsufolják. Nem hitethetvén sem azt el magokkal, sohogy is, hogy az Erdők jelen ölfa tartalmát kitanulni lehetne; annál inkább, hogy annak jövendő nevekedését is emberi teremtés számba venni képes legyen. Sőt ha a' sok rá beszéllés, jó könyvek ol-

vasása vélek annak lehetőségét elhiteti is, annak hasznait megfogni még se akarják. 'S ennél fogva a' Birtokosok ezen bizony tsekély költséget, az Erdők és magok boldogitására se kivánják hordozni. Lássuk azért annak nem tsak hasznait, hanem elmulhatatlan voltát is.

Minden Erdő tőkepénz, az esztendei nevekedés pedig kamat. A' melly gazda azt se tudja, hány forint tőkepénze van p. o. a' Bankban; bizony még kevesebbé tudhatja, mit követeljen évenként a' Banktól: és ha ezen Bank olly természetű, hogy szoros számadást vezet ugyan; de a' tőkepénz tekintetéből a' hitelezőnek, ha kivánja, többet is ád évenként, mint a' Kamat mennyiség; bizonyos, hogy ha a' birtokos nem tudván évenként mit kérjen, és mindég többet vesz fel, mint az évi Kamat, egyszer a' tőkepénz is elfogy, és a' hitelezőnek azt izeni a' Bank „uram, már nints ám se tőkepénz se kamat, mind ki vette uraságod."

Illy szelid adóssa urának az Erdő, melly ha az ur kivánja, évenként nem tsak a' kamatot, de még a' tőkepénznek, mellynek pedig megkellene maradni hogy légyen minek kamatolni, egy részét is oda adni kész: de a' természet a' legszorossabb 's pontossabb számvetést vezetvén a' zsaroló birtokosnak végre minden kamatokat megtagad, mivel a' mértéken feljül kivánt hasznokat többé megteremni nem képes.

Nem hihető, hogy, ha a' birtokos erdei tőkepénzének mennyiségét esméri vala; felesleg zsarolásával a' tőkepénzét magát is megtámadja; hanem legfeljebb is szorgalommal, munkával, értelemmel az évi kamatokat szaporitja vala, hogy az neki és maradékinak ki fogyhatatlan jövedelem forrásul szolgáljon. Még a' hol az elpusztult Erdők helyett jó szántóföldje, rétje, 's legelője lehet a' birtokosnak, a' veszteség talán egy részben elnyöghető; ellenben, hol a' pompás 's gazdag Erdőség helyén kopár legelők, víz szaggatta szántóföldek, öntések, mosások, homok források támadnak, ott a' kár kipótolhatatlan. Melly

nyomoruságok bizonnyal nem érik vala a' birtokost, ha Erdejét Taxáltatja, 's ezen megbetsűlhetetlen tudománynak útmutatási szerént használja és miveli.

Vagy talán azt mondod barátom, hogy neked a' felmérésen kivül semmi Taxátióra sints szükséged, mivel az Erdei föld abroszon, 60 vagy 80 esztendőkre elosztván Erdődet, és a' szerént vágatván, fából soha ki nem fogysz. Vagy még jobban: a' Pagony Erdőnek való darabokat öszvevéve 30 vagy 40 esztendős Turnusra vagy Fordára (Turnus tudós hazánkfia Jánik ur szerént Forda) az avas Erdőnek valókat 120 vagy 150, a' veszsző termésre szántakat 6, 8 vagy 12 egyenlő részekre osztva, évenként mind egyikből, egy egy darabot lepagonyolva, Erdeidet örök időkig fentarthatod?

Itt állanak hazánk legmiveltebb Erdei, egy két nagy Birtokost kivévén, kiknek Erdeik valóban Taxálva is vagynak. Igaz is, hogy illy rendelkezéssel az Erdők nem tsak nem pusztulnak, de gyarapulhatnak is, ha egyébbaránt a' rendszer a' földnek és fának természetéhez helyessen alkalmaztatva van. De hogy az illy rendelkezéseknek is sok hejánnyaik vagynak, mellyek tsak Taxátió által kipótolhatók, megtetszik e' következőkből.

Az emberi szükségek évenként igen egyformák szoktak lenni, egyik esztendőben középszerrel tsak nem annyi fa emésztetik el, mint másikban, 's így, ha a' szükségeket kielégiteni kelletik, mind a' lakosság évenként egyforma mennyiségű ölfát, mind a' Birtokos szokott mennyiségű jövedelmét megkivánja: miképen történhessék ez meg az Erdő egyenlő térségre osztásnál, holott a' ritkás, tisztás, kősziklás, homokos, követses, hegyes 's terméketlen részekre esett osztály darabok sokszor több évek elforgása alatt alig adnak valami kevés fát; mikor a' jobb részek annyit döntenek, hogy a' rakhelyek (Depositorium) se foghassák többé bé. 'S a' költségbe kerűlt favágás és hordás kamatjai, több évek lefolyta alatt elvesznek. Még is a' nagy provisio minden jószágnak árát leszállitja, a' szükség-

nek képzete pedig azt felemeli. Kevés fatermés alkalmával a' lakosok vagy szükséget szenvednek, vagy idegen szállitásokra szorulnak, melly szállitás bőtermés alkalmával is megmaradván tsak a' fa és az Erdő betsét rongálja. Ha pedig a' fa nem tsak a' belső emésztésre, de kereskedésre idegenek számára is fordittatik, akkor az egyenetlen vágás épen káros és veszedelmes: mert a' vevők elszoknak, és tsak igen leszállitott áron viszsza édesgethetők.

Hasonló habozásokban mégyen keresztűl az ölfa vágás és hordás is, az akár jobbágy, akár pénzes erővel vitessék véghez.

Ha a' tudomány és mesterség módot nem nyitna arra, hogy az Erdők kárositásával járó illyetén kepitzkelés jó módjával elmellőztessék; akkor a' térség szerént való vágás kikerűlhetetlen kéntelenség volna; de midőn nem tsak a' tudományos theoria, hanem a' mindennapi tapasztalás is mutatná, hogy a' Tartalom szerént való pagonyozás lehető: tsak a' birtokosoktól függ, hogy ennek hasznát vegyék, erdejeket 's erszényeket állandó lábra állittsák, 's a' mindennapi habozásnak ingovánnyából kihatoljanak.

De talán azt mondod Barátom, „hiszen a' legjobb Taxátio sem tökélletes, sokszor a' természeti vágás tsak $\frac{1}{2}$ vagy $1\frac{1}{2}$'s talán 2 annyit is ád, mint a' Taxátió mutatja: 's így ezzel sem jöhetünk arra, hogy az esztendei vágások egyformák légyenek? 's hát ha Taxátió szerént vágva a' dűllőre még roszszabbúl jövünk ki, mint a' térség szerént való vágással, hát ha a' Taxátió praetensiói nagyok, vagy igen alatsonyak: akkor a' meghatározott Turnus vagy megrövidűl, vagy meghoszszabbodik, 's talán elébb kikopunk a' szálas Erdőből, mint Pagonyaink vághatók volnának, vagy annyira meghoszszabbodik az, hogy nem tsak a' szálas Erdő korhadni kezd, de még a' Pagonyok is túl esnek nevekedések, 's így haszonvehetőségek maximumán. Mert tudni való az, hogy, mint a' fű, ha vagy korábban vagy későbben kaszáltatik kelletinél, annyi szénát

és olly jót nem ád, mintha annak idejében kaszáltatik: úgy a' fa is, ha nevekedése maximumán alól, vagy feljűl vágatik, az időhöz mérve mind kevesebb, mind roszszabb tűzi, és épületi fát ád, mint ha annak idejében vágatik. Különössen a' Tserfa 40—50 évei közt nem csak legtöbb, de legjobb izzót, és melegséget ád, 80—100 esztendős korában pedig már inkább pudva tapló és cáli.

Hogy ha a' Taxátió követelései, az az évenként kiszámolt vágható fa mennyiségei minden Control és próba, vagy igazitó calculus nélkül magára hagyatnak, bizonyos: hogy a' Turnus akaratunk ellen megváltozik 's az Erdő vagy korábban, vagy később fogy el kelletinél, azon mértékben, mellyel a' Taxátió a' természeti fa mennyiségnél magassabb, vagy alatsonyabb. De a' tudomány itt is nyujt nekünk módot arra, miképen tarthassuk a' természeti vágásokat időről időre, egy alkalmas Control calculus által zabolán, vagy is annak akár magas, akár alatsony követléseit miképen vezethessük a' természethez olly közel; hogy a' meghatározott Turnus hejánosság nélkül megmaradjon; az esztendei pagonyozás is kevés lebegéssel, az egész Turnus alatt ugyan azon maradjon. De, minekelőtte ezen számadás módját előadnánk, lássuk a' Taxátióból miképen dolgoztatik ki az.

Erdei Rendszer (Systema).

Miképen taxáltassanak az Erdők valóságos méréssel a' próba hóldakon, úgy véli a' tudósító, sokkal esméretessebb minden Erdész, és talán nem Erdész előtt is, mint sem ezt hoszszassan magyarázni szükségesnek találná. Ki jeleltetik t. i. $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ vagy egy egész hóld az erdőben valamelly osztályban, melly a' föld abroszon felmérve, és megszámolva van. Ezen kijelelt térségen hozzá való mívszerrel megméretnek minden fáknak vastagságai tövön, és ez feljegyeztetik.

Majd 3 szál fa a' próba hóldon kikerestetik, az erőssebbek, középszerűek, és gyengébbek közűl;

(ide nem értvén az olly sinlődő szálakat, mellyek már romló félben lévén hoszszassabb ideig nem élhetnek; mivel ezek a' mérésből is kihagyatnak, és tsak szem szerént azért betsültetnek, hogy, ha ezen rész Erdő hamarjában vágás alá kerűlne, számba vétethessenek). Ezek levágatván mindjárt vastagságok; tövön és a' meddig durungot adhatnak a' sugáron; szinte hoszszaságok is az felső elmettzésig megméretnek, esztendei karikáik, vagy élet idejik megszámittatnak, feljegyeztetnek. Ezen szálak azután felhasáboltatnak, ölbe rakatnak, és mennyiségek feljegyeztetik.

Ezen három normális szálfákból a' Diametrális hoszszúság kijövén, a' több tövön megmért szálak hoszszúsága, vagy magassága 's felső vastagsága mind ezek szerént iratik bé.

Igy a' próba hóldon minden fának tövi, 's hegyi vastagsága, és egész hoszszasága esméretes lévén; minden szál Cubik tartalma lábokban kiszámoltatik, öszve summáztatik, 's így a' próba hóld Cubik láb fa tartalma esméretessé lészen.

Illy próba hóldak egy egy osztályban (Unterabtheilung) több helyen méretnek ki, 's számoltatnak meg, és pedig a' kissebb osztályokban 3, 4, a' nagyokban 10—12—15 sőt 20 próbák is tétetnek.

Minden próbák öszve summáztatván diametrum vétetik. 'S így kijő, ez vagy amaz Erdő darabban egy hóld Erdőben, hány Cubik láb fa maszsza légyen.

Végre vizi próbák által kikerestetvén, egy hasáb vagy dorong ölben hány Cubik láb fatömeg légyen (mivel egy része az ölnek üregből áll) a' Cubik láb szám, ölekre reducáltatik. 'S így egy hóld Erdő, ez vagy más osztályban hány ölfát adjon közép szerrel, kivilágosodik.

Az osztály hóld száma, az így megtalált ölfa mennyiséggel sokszoroztatván ki jő az egész osztály ölfa tartalma. 'S minden osztályok ölfa tartalma öszve summáztatván az egész Erdő fatartalmát adja.

A' fent írt három normális szálak felhasábolása és ölbe rakása, a' számolásban, vagy mérésben megeshető hibákra ellen-őrséget visel, melly, ha nagy különbséget mutat, a' munkálat ismételtetik.

A' hol pedig még a' faszálak olly fiatalok, hogy tövi vastagságok tsak 3—4 hüvelyk lévén, valóságos mérés által nem taxáltathatnak, jelen, 40, vagy 50, vagy 60 esztendős korokra remélhető tartalmok a' tövi hajtások, plánták megolvasásával, a' fenálló magfákkal öszve hasonlitásából, tsak hozzávetőleg betsültetnek meg (Erwartungs werth) és a' valóságos mérés által való taxátió tsak akkor vétetik elő, midőn már a' szálak tövön legalább is 5 hüvelyk vastagságuk lehetnek.

E'képen az Erdőségek jelen Tartalma kitanulható, és így a' tőkepénz, melly hasznot hoz, esméretes, de a' Kamat a' Kamat, vagy is az

Esztendei nevekedés (Zuwachs).

Ez a' fa nemektől, a' föld természetétől, fekvésétől, climától, az Erdővel való korábbi, és későbbi bánástól függvén, és igen nagy külömbözéseknek a' természettől alája vettetve lévén, nem olly könnyen kitanulható; mint talán sokan vélik. Sokat is dolgoztak ezen Hártig, Späth, és Cotta Urak. De úgy látszik, hogy nyomozásaik nem közönségesek, hanem tsak helybéliek lehetnek, 's így ezt minden Erdésznek a' maga helyhesztetésében magának kell kikeresni, minden környűlállásira: mellyet miképen vihessen végre, talán más alkalommal az Értekező előadhatja. És pedig Hártig urnak nevekedési quottái hol magassak, hol alatsonyak; Späthnek az egyes szálak analysisséből ki számolt nevekedései mind magassak, tsak a' magánossan álló szálfákra alkalmaztathatók, a' sűrűen együtt álló szálas Erdőkre épen nem illenek; tsak Cotta urnak vagynak olly Táblái, mellyekből a' sűrű Erdőségek esztendei nevekedései tökéletesebben számittathatnak ki, mint a' feljebb írt Erdészek útmutatási után. Az Értekezőnek vagynak ugyan ma-

gának több száz, sőt (ha a' természeti vagy practicus vágásoknak, a' Theoreticussal való öszve hasonlitására használt szálfákat is belé számlálja), sok ezer részszerént analysált, részszerént felszámolt szálfák calculussaiból, a' föld 's vidék természetéhez alkalmaztatott olly tabellái, a' Tser, Tölgy, Bükk Erdőkre nézve, mellyekből minden időszakra (Periodus vagy Turnus) minden helyheztetésre az esztendőnkénti nevekedés mennyisége könnyű szerrel kiszámolható: de ennek közlése más időre marad. Azért lássuk, miképen lehessen Cotta urnak (Anweisung zum Holzbau. 2te Auflage. Dresden, 1817) betses Tábláiból az esztendőnkénti nevekedést Szász Országra, minden hoszszabb, vagy rövidebb, jobb vagy roszszabb nevekedésű Erdőkre nézve kiszámolni. Tiz Classisokra osztja Cotta ur az Erdőket jóságokra nézve. Az 1-sső legroszszabb, a' 10-dik legjobb. A' melly darab osztálynak nevekedését kivánja az Erdész megtudni, Classificálja meg, hogy az írt 10 Classisok közűl, mellyikre tartozzék Erdő osztállya; abba keresse fel a' neki szükséges proportiós számokat. A' számvetés így megy: nevezvén

Az Erdő osztálynak Taxátiós Tartalmát egy Erdei hóldra — — — — — t

Az esztendei nevekedés mennyiségét egy ölfára — — — — — — η

Az esztendő számot meddig ezen Erdő osztálynak fenállani és nevekedni kell — — n

n Esztendő mulva hány ölet fog adni ezen osztálynak hóldja — — — — T

mivel

Egy ölre nő évenként η ölfa, hát t ölre hány öl nevekedik?

$$1 : \eta = t : \eta . t$$

Egy egy esztendei ölfa nevekedés tehát η. t. mivel pedig az osztály, még n évekig fen fog állani, és nevekedni: az alatt az egész nevekedett fa mennyiség, lészen:

$$= n . \eta . t$$

Az

Az egész nevekedés az eredeti Taxátiós Tartalommal öszve adva adja az ölfa mennyiségét n évek mulva, vagy

$$t + n.\ \eta.\ t = T$$

$$\text{I.)}\quad T = t\ (1 + n.\ \eta)$$

Innen az esztendei nevekedést keresvén

$$\text{II.)}\quad \eta = \frac{\left(\frac{T}{t} - 1\right)}{n}$$

p. o. Erdő Vidékemben van egy darab Tölösöm, melly közép nevekedésére nézve Cotta ur szerént esik a' VI-dik Classisba. A' fa átaljában most 50 esztendős, 40 évekig kell ezen Erdőben gazdálkodni, vagy is 40 évek alatt egészen levágni, kérdés mi lészen nevekedése ezen 50 esztendős fának évenként?

Az 50 esztendős Tartalom Cotta ur szerént pag. 234
Rubrika VI. — — — t= 2949
40 esztendős Turnussal és így 50+40=90
éves fában a' proportiós Tartalom T= 6353
40 évek mulva — — — n= 40
Subst. form. II.

$$\eta = \frac{\left(\frac{6353}{2949} - 1\right)}{40} = \frac{2{,}154 - 1}{40}$$

$$= \frac{1{,}154}{40} = 0{,}0288$$

az az: évenként ezen osztály Erdőben minden egy ölhöz nő 0,0288 vagy is 1000 ölfához nő évenként 28,8 öl. Hogy ha pedig p. o. ezen darab Erdő nem 50, hanem 100 esztendős volna, és a' levágás periodusa még 50 évekig tartana, mi lenne az esztendei nevekedés? 100+50=150-dik esztendőben VI. Classisban T=11797; 100 esztendős korban ugyan ott áll t=7262: az esztendő szám 50, és így a' nevekedés 1 ölre

$$\eta = \frac{\left(\frac{11797}{7262} - 1\right)}{50} = \frac{1{,}624-1}{50} = 0{,}0124$$

vagy is 1000 ölre nő évenként $12\frac{4}{10}$ ölfa.

Ezek szerént esztendei nevekedése valamelly Erdő osztálynak esmeretes lévén, igen könnyű kiszámolni, hogy annyi évek mulva 1 hóld hány ölfát adand: p. o. az első esetben Taxátiókor találtatott 1 hóldon 25 ölfa — — t= 25

A' nevekedés, mint láttuk, — η=0,0288

Az esztendő szám — — n= 40

Kérdés: ezen darab Erdőnek hóldja 40 évek múlva hány ölfát fog adni? Subst. form. I.

$T=25\ (1+0{,}0288.\ 40) = 25\ (1+1{,}152)$
$= 25.\ 2{,}152 = 53{,}8$ ölfa.

És a' 2-dik esetben, ha a' 100 esztendős Tölgy Erdő darabnak hóldja p. o. 40 ölfát adott; 150 esztendős korában mivel t=40; n=50 fog adni hóldja

$T=40(1+0{,}0124.\ 50) = 40\ (1+0{,}62)$
$= 40.\ 1{,}62 = 64\frac{8}{10}$ ölfát.

Ezek szerént mind az Erdei Tartalmak későbbi 's korábbi, mind az esztendei nevekedések mennyisége, és így a' Tőkepénz is, a' Kamat is midég esmeretessek lévén: a' Birtokos Erdejéből a' legnagyobb lehető huzamos hasznot veheti: semmit sem tarthatván attól, hogy vagy Erdeit erején felűl, 's így a' jövendőség, 's talán a' maga kárával is megerőlteti, sem hogy annak illendő és lehető hasznát nem vévén, azokat mint hitványságokat, és roszszul kamatozó tsekély jószágokat tekintse. De, hogy a' feljebb írt tudatoknak a' Birtokos illendő hasznát is vehesse, lássuk mi az

Ölfa vágások mennyisége.

Feljebb is emliténk, hogy a' föld, fekvés, életidő, 's gondviselés következésében az esztendei nevekedések különbözők, 's így egy Erdő vidék Erdő darabjainak sokféle nevekedései vagynak: ezen nevekedések diametrumát a' számvetésnek törvényei

szerént ki kell keresni, és ez lészen az egész Erdőre nézve az úgy nevezett *Conformis nevekedés*. A' vágható ölfa mennyiség kiszámolásában tsak e' jöhet számba, azért ez a' szükséges pontossággal számittassék ki.

Mind ezek meglévén, azon kérdés: ennyi vagy annyi.. A... mennyiségű fa lévén az Erdőben, mellynek nevekedése 1 ölre évenként ... η öl: ezen fa bizonyos 12 esztendők alatt levágva hány ölet ád évenként? olly kamatos felvetések közé tartozik, mellyek azt határozzák meg pontossan, hogy egy bizonyos Bankban lévén A mennyiségű pénzem, mellynek kialkudott Kamatja η; a' Bank kivánja n évek alatt az egész Capitálist Kamatostól egyforma Rátákban letenni; kérdés mi lészen: az esztendőnkénti fizetés?

Két útat mutatnak a' tudós Erdészek az írt kérdés megfejtésére. Egyiket Hártig ur adja elő a' Taxátióról tanitó könyvében: melly ezen alapon épül: elosztja az Erdőség tartalmát annyi részekre, a' hány esztendő periodust felveszen, vagy is

$\frac{A}{n}$ 1-sö esztendő végén a' nevekedés A. η. Második év végén az első évi vágást kihúzza az egész tartalomból, 's marad $A - \frac{A}{n} = A\left(1 - \frac{1}{n}\right)$. Második esztendőben már tsak ennek van nevekedése, a' mi t. i. megmaradt, és ez a' nevekedés $= A\left(1 + \frac{1}{n}\right)\eta$

Ezen év végén már két vágást kell az egész Tartalomból kihuzni, vagy is: $2.\frac{A}{n}$'s igy marad: $A\left(1 - \frac{2}{n}\right)$

ennek nevekedése 3-dik esztendőre $A\left(1 + \frac{2}{n}\right)\eta$

4-dik évre a' nevekedés — $A\left(1 + \frac{3}{n}\right)\eta$

5-dik dtto dtto — — $A\left(1 + \frac{4}{n}\right)\eta$

az utolsó vagy n—1 nevekedés $A\left(1 + \frac{n-1}{n}\right)\eta$

's így az időről időre megmaradott Erdő darabok nevekedése

$$\eta A + \eta A\left(1 - \frac{1}{n}\right) + \eta A\left(1 - \frac{2}{n}\right) + \eta A\left(1 - \frac{3}{n}\right) + \ldots.$$

$$\eta A\left[1+(1-\tfrac{1}{n})+(1-\tfrac{2}{n})+(1-\tfrac{3}{n})+(1-\tfrac{4}{n})+(1-\tfrac{n-1}{n})\right]$$

$$\eta A\left[1+\tfrac{(n-1)}{n}+\tfrac{(n-2)}{n}+\tfrac{(n-3)}{n}+\tfrac{(n-4)}{n}+\ \tfrac{1}{n}\right]$$

Ez Aritmetikai Series, holott az első terminus 1 az utolsó.. $\frac{1}{n}$ és így a' Series summája $\left(1+\frac{1}{n}\right)\frac{n}{2}$ $=\frac{n}{2}+\frac{1}{2}=\frac{n+1}{2}$ innen lészen a' nevekedések summája

$$\eta A\left(\tfrac{n+1}{2}\right)$$

Ehez az egész Erdő Tartalmat.. A.. hozzá adván, lészen a' summás Tartalom, vagy is n esztendők alatt minden levágott ölfa summája

$$M=A+\eta A\left(\tfrac{n+1}{2}\right)=A\left[1+\tfrac{\eta(n+1)}{2}\right]$$

Ezen minden ölfa mennyiségnek, vagy summás Tartalomnak $\frac{1}{n}$dik része az esztendei ölfa vágás mennyisége: vagy:

$$\text{III)}\quad \alpha=\tfrac{A}{n}\left[1+\tfrac{\eta(n+1)}{2}\right]$$

Bizony nem vesződik vala az Értekező ezen hibás kifejezéssel, ha az az igazsághoz tsak valamennyire közelitő volna is; de, minekutána az előadásból világos, hogy ezen számvetésnek alapja is hibás, mint hogy sem az első vágás után nem $A\left(1-\frac{1}{n}\right)$ sem a' második után nem $A\left(1-\frac{2}{n}\right)$'s a' t. Erdő marad fen, hanem épen más valami: mivel az évenként a' vágható ölfa α épen nem $\frac{A}{n}$: mert így a' nevekedések számba nem jönnek, és pedig az esztendei ölfa vágás mindég jóval is nagyobb, mint $\frac{A}{n}$ vagy is $\alpha > \frac{A}{n}$: látni való: hogy ezen számvetés módja, kivált hoszszú Turnusoknál, és nagy nevekedéseknél, épen haszna vehetetlen. Sőt, mint az Értekezőnek szomorú tapasztalása mutatja, ezen számvetés, a' kiszabott időnek $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$ sőt sokszor $\frac{3}{4}$-it is elhibázza. De még ezt is kész volna az Érte-

kező elnézni, hanem, minthogy a' summás Tartalom hibás, mivel az Erdőnek fogytával a' levágott Erdő Térségek hóld számra a' Taxátiós mennyiségekkel, és nevekedéssel felszámolva, egészen más ölfa számot mutatnak, mint az ezen forma szerént felszámolt summás Tartalom: Látni való, hogy a' Control calculus vezetése lehetetlen, 's így a' Taxátiónak és Systémának előre meghatározásit a' természeti vágások által határok között tartani se hogy se lehet. Melly nélkül pedig a' Taxátió útmutatása szerént folytatni vágásinkat nagy vakmerőség, és soha se koronáz jó véggel. Ez okból kivánta az Értekező a' fent írt számolás módnak hibáit kevessé környüllállásossan leírni; ne hogy az Erdei dolgokban most ébredező hazája ezen igen kedvelt, és kivált a' tökélletessen bé nem látó Practicusok által egyedül használt számvetés által tsalattatván, ezzel a' józan tudomány, gyakorlás, és az Erdőségek szenvedjenek. Az igaz számolás mód pedig, mellyet Späth ur, és minden jobb számvetést tanitó írók bőven elő adnak, im ez:

IV.
$$\begin{cases} \alpha = \dfrac{A.\ \eta\ (1+\eta)^{n}}{(1+\eta)^{n}-1} & \text{vagy} \\ \alpha = \dfrac{A.\ \eta.}{1-\dfrac{1}{(1+\eta)^{n}}} \end{cases}$$

A' summás Tartalom pedig

V) $T = n.\ \alpha,$

p. o. Az Erdő egész Tartalma 34926 Hasáb öl — — — — $A = 34926$
Az esztendei Conformis nevekedés 1 ölre. $\eta = 0{,}022$
Ezen szálas Pagony Erdőnek le kell fogyni 20 esztendők alatt — — $n = 20$
Kérdés: hány ölfát lehet évenként ezen Erdőben vágni, és mi a' summás Tartalom? Subst. form. IV.

$$\alpha = \frac{\frac{34926.0,022}{1}}{1-\overline{(1+0,022)}^{20}} = \frac{\frac{768,372}{1}}{1-\overline{1,022}^{20}}$$

log 1,022	=	0,0094509
		20
	—	0,1890180
log 1	=	0,0000000
— 0,6471	=	0,8109820—1
1,0000		
0,3529	— =	0,5476517—1
log 768.372	=	3,8855715—1
2177	=	3,3379198

az az: évenként lehet vágni 2177 hasáb öleket. A' summás Tartalom pedig 20 ennyi, vagy is: 2177×20= 43540 öl. Ezen példából még világossabb, hogy a' III. kifejezés hibás, mivel az arra alapul, hogy a' Taxátiós Tartalomból 34926 ölből, minden esztendőre huzasson ki $\frac{34926}{20}$=1746 öl fa: és marad másik évre 34926—1746=33180, 's így 2-dik évben tsak ezen 33180 ölfának nevekedése számittassék a' megmaradt fa mennyiséghez. Úgy de első esztendő végén nem 1746 ölek vétetnek, vagy vágatnak ki az Erdőből: hanem 2177 ölek, és így nem 33180 megmaradott; hanem 34926—2177=32749 fen maradt ölek fognak nevekedések quottájával szaporodni.

Hogy ha pedig az esztendőnként vágandó öl fa mennyisége meghatároztatnék, és a' volna a' kérdés, ennyi ölfa vágással hány esztendő alatt fogy el a' szálas Erdő (szálas Erdő Stangen Wald nem Hochwald) a' feljebbi IV. kifejezésből az esztendő szám ki jő

$$\text{VI)}\quad n = \frac{\log. 1 - \log. \left(1 - \frac{A.\ \eta}{\alpha}\right)}{\log. (1+\eta)}$$

Ezek szerént minden szükséges tudatokhoz hozzá jut ugyan az Erdész: mivel azomban az Er-

dőségek Tartalma, és nevekedése sok előre el nem látott környülmények től függ, sokszor a' Taxáns tapasztalatlan fiatal ember hibáz, vagy minden magyaró péjt, minden sorvadozó szálat, melly a' periodus végét nem éri, felvészen, sokszor a' nevekedés Classissát elhibázza, majd hébe korba a' Vidék Vadász vigyázatlansága miatt szanaszét sok fa el lopatik, néha a' hernyók, tserebogarak, a' fa nevekedést 5—6 's 10 évekre is viszsza tartóztatják, majd a' harap tüzek; a' tser Erdőben a' nagy fagy által felrepedt élőfák növésekben hátra maradnak 's t. e'f. látni való, hogy a' feljebbi számvetések praetensióira végképen, medve bőrön nyugodva támaszkodni tsak akkor lehet, midőn az Erdész 5—6—10 's 20 esztendei tsalatással nem gondolna, 's ha vágható szálas Erdejéből kifogy, a' még éretlen Pagonyokat is megtámadni könyelműleg semmibe veszi. A' ki ezt nem akarja, annak szükséges a'

Control számvetés.

Minden szerény Erdész vágásait bizonyossan felméri, azt az Erdei földabroszban feljeleli: azután a' vágásban esett osztály daraboknak Taxátiós tartalmát kiszámolja, hozzá vetvén az esztendei nevekedések mennyiségét is: 'S így kitanulja: hogy a' levágott Térségnek Taxátió szerént hány ölfát kellett volna adni: mennyit adott légyen pedig; azt a' valóságos (a' szálanként ki vett fákat is ölre reducálva) ölfa vágás mutatja. 'S ime itt az alap a' Systéma követelései időről időre megigazitásának; itt az Ariádne fonala, melly e' labyrinthusból kivezet, annyira, hogy az Erdész meghatározott Turnusából vagy Fordájából, a' valóságos vágások által semmit el nem hibázhat, gondja alá bizott Erdeit soha meg nem erőlteti, soha se nem anticipál, se az előállitható haszonvételt hátra nem tartja, 's a' Birtokost nem kárositja. Mellyet e'képen vihet véghez.

A' levágott Erdő Térségről nevekedéssel együtt Taxátió szerént kikerülni kellő ölfa mennyisé-

geket évről évre megszámolván, és summázván, ezt nevezze — — — — — — μ

A' levágott Erdő darabok valóságos vagy practicus ölfa mennyiségét öszve summázva m

A' vágások után időről időre az Erdőben maradott valóságos fa mennyiségét — — F

A' summás Tartalmat az V. forma szerént T

A' Periodusból, vagy Turnusból még hátra lévő évek számát — — — — n

A' következő vágás valóságos ölfa mennyiségét — — — — — — — f

$$\mu : m = T - \mu : F \text{ innén}$$

VI) $F = m\left(\frac{T}{\mu} - 1\right)$ ugy de

$$f = \frac{F}{n} \text{ és így}$$

VII) $f = \frac{m}{n}\left(\frac{T}{\mu} - 1\right)$

p. o. Tserfalván az Erdő Taxáltatván, és a' szálas Erdők periodussa (mig t. i. a' már elébb levágott Pagonyok ismét vághatók lesznek) 20 esztendőre határoztatván, találtatott minden fának a' periodus végéig benn lejendő mennyisége vagy is a' summás tartalom 43540 ölek — — T=43540

A' levágott Térségek megszámittatván azoknak öszvessen Taxátió szerént nevekedéssel együtt az elmult 10 esztendők alatt kell vala adni 20 ezer öleket — μ=20000

Valósággal a' kijött, 's el is használt ölfák mennyisége pedig tett öszvessen az elmult 10 években 24 ezer öleket — m=24000

A' 20 évi periodusból még hátra vannak 20−10=10 évek — — n=10

Kérdés: a' most következő favágás alkalmával az Erdésznek hány öl hasáb fát kell vágatni? (feltévén mindég, hogy a' fa eladható) Subst. form. VII.

$$f = \frac{24000}{10}\left(\frac{43540}{20000} - 1\right) = 2400\left(2{,}177 - 1\right)$$

$$= 2400.\ 1{,}177 = 2824\frac{8}{10} \text{ öleket}$$

az az: mivel 10 évek elforgása alatt nem tsak hogy a' Systémás illetőség 2177 ölekben ki nem vétettek, de még a' levágott Térségek több ölfát is adtak, mint mennyit a' Taxátió, és évi nevekedések mutatnak; ez okból, ha a' még fenálló szálas Erdőnek 10 évek alatt el kell fogyni, szükséges a' most jövő vágás alkalmával 2824 hasáb öleket vágatni. Ezekből következik, hogy:

1) Az írt Control számvetés mellett lehetetlen az Erdésznek azon zavarba jönni, hogy Erdeje vagy korábban elfogyjon kelletinél; vagy benn maradjon a' kivehető fa több évekig; hanem bizonyossan a' periodus vagy Forda végén az Erdő is lefogy, és sem elébb sem utóbb; ha a' most írt számvetést évről évre vezeti.

2) Nints a' Birtokos olly mechanice az esztendei ölfa mennyiségéhez kötve, hogy épen kéntelen lenne a' meghatározott mennyiséget, vagy kell, vagy nem, évenként kivenni. A' környűlállásokhoz képest vehet egyszer többet, majd kevesebbet, mivel, ha egyszer többet vett, az itt írt számvetés máskor kevesebbet kiván kivétetni p. o. a' fentebbi példában, ha az elmúlt 10 évek alatt Taxátió szerént 24000 ölfát adó Térség vágatott le, melly valóban adott volna 26000 öleket, akkor a' következő vágás ölfa mennyisége lenne μ=24000 és m=26000

$$f = \frac{26000}{10}\left(\frac{43540}{24000} - 1\right) = 2600\ (1{,}814 - 1)$$

$$= 2600.\ 0{,}814 = 2116 \text{ Hasáb öl}$$

3) Fel és alá lebeg ugyan évenként a' kivehető ölfa mennyiség, de ezen lebegés tsak ott érezhető, hol a' Taxátió igen hibás és egyenetlen.

4) A' hol a' Taxátió magas, ott a' periodus elején több ölfát mutat ezen Control, és lassanként egyformán szál lejjebb és lejjebb az ölfa mennyiséggel; de az esztendő számát soha el nem hibázza. A' hol pedig a' Taxátió alatsony, a' periodus kezdetén kevesebb, majd időről időre több, több ölfát mutat vághatni valót, de a' periodus végére az

Erdőt még is lefogyasztja. És így a' magas Taxátió a' most élőknek hasznos; az alatsony a' jövendőséget boldogitja inkább, 's így:

5) A' Taxátió, ha már tökélletes nem lehet, mind egy az Erdők javára, az akár alatsony, akár magas légyen, tsak consequens lehessen; az az: ne hogy egy egy rész igen fent, más igen alant taxáltassék; hanem proportióssan vagy mind magas, vagy mind alatsony légyen. Feltévén mindég, hogy ezen most írt Control számvetéssel figyelembe tartassanak az esztendei vágások.

6) Mind ebből következik, hogy ama nehézkes szőrszál hegyező Taxátiós munka mód, mellyhez sok Erdészek tsak remegő kezekkel nyúlnak, az Erdők boldogságára feleslegessek. Végre lehet ezt $\frac{1}{10}$ rész költséggel is, minden faméró (Kluppen) 's hoszszas Cubicus calculus nélkül, gyakorlott Vadászok által szem mértékkel is hajtani, hozzá tévén, hogy az élet idő, az esztendei gyűrűk valóságos megszámlálása által pontossan meghatároztassék: mivel az esztendei nevekedéseknek ez egy legfőbb factora. Cotta Valdbau §. 13—2. De már itt ismét igen félnem kell, hogy ezen állitásomért valaki megint sárral megdobál, mivel sok köztünk

A' félszeges biráló.

Illyen félszeges birálásnak bűnébe esett Jánik ur a' m. e. Tudományos Gyűjtemény IX-dik kötetében az Értekező ellen közre botsátott irományában. Ha Jánik ur tsak az Értekezőnek tsekély személyét piszkolja, egy oldaluággal vádolja; ezt ő elnyögé vala: de midőn szeretett Hazája előtt olly szinnel kormolja, mintha ő ostobaságból annak sok károkat készitene; mikor Jánik ur hibás felvételei és jól meg nem gondolt ellenvetéseivel, az Erdei urbárialis legelők kiadását neheziti, és ez által az édes Haza boldogságán tipródik; ezért megkell Jánik urnak lakolnia:

. . . Quoniam certamine vobis . . . . . .
Suplicium meruisse parum est . . . . . .
. . . et non est patientia libera nobis. Ibimus in poenas.
Metamorph. V.

De hogy érthető legyen, az. É . kiván elsőben is szóllani azon Mív-szavakról, mellyekbe Jánik ur mindjárt harmadik lapján kaptzáskodik.

Pagony Erdő (Nieder Wald vagy Schlagholtz). Ezen szót Pagony J. ur résznek, és szakasznak veszi: mivel Murány Vidékén ezen szó esméretlen. Eredetét veszi a' Bakony erdőségben, hol minden ember tudja, mit tesz: holott *bakonyálni*, sok helyen *pagonyálni*, annyit tesz: mint leverni, levágni, lerombolni. Innen *Bakó* verekedő dorong. Hihető, az Erdők tisztára levágása a' Bakonyban, már emlékezetet feljűl haladó időtől fogva divatban van. Innen Pagony Erdő annyi, mint levágott Erdő. Igaz ugyan, hogy utoljára a' Hochvaldot is levágják; de sok évekig ez tsak tisztogattatik, setétre, 's világosra vágatik, a' Niederwald pedig egyszerre levágatik, és így ez per eminentiam inkább neveztethetik Pagony Erdőnek, mint a' Hochwald; annyival is inkább, mivel a' német is Schlagholtznak nevezi, pedig a' Hochwald is levágatik utóljára, nem tsak a' Niederwald vagy Schlagholtz.

Avas Erdő (Hochwald). Kevés esmeretséget árul el a' Haza földén, a' ki ezen szót *Avas* tsak a' szalonnára és hájra keni. Nem olly igen meszsze van Szathmár és Ugotsa Vármegye Murányhoz. Ezen Vármegyéknek Máramaros felől eső Erdős része *Avas*-nak mondatik, e' pedig, Barátom! se háj, se szalonna. De még T. N. Szala Vármegyében is van ollyan Erdő, mellyet Avasnak hivnak. Ha egyszer majd J. ur Sümegh várossából a' Balatonhoz útaz, a' Sümeghi határ mellett, hol az út keresztűl mégyen, van egy tsupa erdőségből 's kevés szántó földekből álló puszta; a' neve *Szent Lélek Ursa*; ennek azon Tölgyes részét, honnan kerűltek a' Tatai régi 2000 akós nagy hordónak dongái is, *Avas*-nak hívják: pedig ezen erdő se hasonlatos se a' szalonnához, se-

a' hájhoz. Ezekből a' jő ki, Barátom! hogy hellyel közzel a' magyar a' Hochwaldot még Burgszdorf, és Hártig urak előtt Avas erdőnek nevezte, de hogy ezen elnevezés még J. ur előtt esméretlen, abból nem a' jő ki, hogy a' rosz, hanem hogy Murány körűl nem divatozik.

Erdő Vidék Revier, nem Pagony: mert, mint láttuk, Pagony magyarul levágott erdőt tészen; innen, Revier Jäger nem Pagony Vadász, (mert a' szálas Erdőket is gondviseli) hanem *Vidék Vadász.* Egyébbaránt ezen mív szavakat az Értekező nem tsinálta, mivel itt ezek mintegy 30 esztendőktől fogva divatban vannak, hanem tsak használja. De kár is az olly mív szavakat, mellyek valaki előtt esméretlenek, mindjárt nevetségre kitenni: mert ezzel többnyire a' Haza földén, és nyelvében járatlanságot árul el. Sőt nekünk Erdészeknek öszve vetett vállal, és nem egymást gúnyolva kellene mív szavainkat szaporitani, hogy idegenekre ne szoruljunk. Az Értekező ugyan J. urnak köszönetét mondja a' minap kitett két jó szavaiért *Harasztos Erdő* (Laubholtz) és *Fenyő Erdő* (Nadl Holtz), mellyel az Értekező sokáig vesződött, de reá nem akadhatott. Így a' Fordát (Turnus) is kész elfogadni gúny nélkül.

Midőn a' Tanitvány Mesterét a' rágalmazók ellen védi, ez betsűlet; de midőn ez annak hibáját, gebezdékeit, nem tsak követi, sőt még az őtet erről intőt, eszméltetőt gúnnyal alatsonyitja, sárral dobálja: ez már tulság; és mindég tsak discipulusra mutat. Ha J. ur betsüli Hártigot, az Értekező, ha nem jobban, annyira bizonyossan betsüli; de, hogy őtet mint portentumot nem tsudálja: sőt nála sok matériában jelessebbeket esmér, annál inkább hibáinak nem tömjénez, hanem attól ovakodik, Hazáját is menteni kivánja: azt J. ur tapasztalta. Ez okból, hogy Hártig ur botlásait felfedezé, még ditsérő Decretumot érdemelne inkább, mivel hasznot tett, és halálos vétket nem követe el: de, hogy olly Erdész, mint J. ur, kinek szép Értekezései ezen érdemben esméretesek, annyira elfogult: hogy a' hi-

bák világos megmutatását se kivánná felfogni, az valóban tsudálatos. Azért még egyszer, de már egészen más úton, lássuk ezen botlásokat, mellyeknek megmutatásában semmi egyébért nem könyörög az Értekező, mint azért: hogy légyen J. ur figyelmes, és vegyen kezébe írótollat, és a' felszámolásokat másolja utánna, és ne recitálja mindég, a' mit úgy is tudunk; hanem számokkal számoljon maga is.

Az Értekező azt meghatározottan sehol se állitá, hogy a' Pagony Erdők több fát adjanak általjában és mindenütt, mint az Avas Erdők; hanem tsak kétkedését jelenté, némelly esetekben, mondván: hogy vidékünkben azt a' tapasztalás a' Tser Erdőkben meg nem bizonyitaná.

Tzitálja J. ur Cottának ezen munkájából: Anweisung zum Waldbau. Dresden, 1817 2-ter Auflage pag. 234—235 a' Tölgyfa nevekedésében tett tapasztalások VI-dik Classisát, némelly tsekély, hihetőleg nyomtatásbéli hibákkal, és azt mondja:

„30 évű korban 1 Tölgy szál tartalma 0,252 Cub. láb
150 — — — — 37,570 —

's így 30 éves korban 1 szál 5-ször levágva ád $0,252 \times 5 = 1,260$; 150 éves korban egyszer levágva ád 37,57 Cub. lábokat. Hogy tehát az Erdő olly korban, mellyben az a' nevekedés legfőbb pontját elérheti, több fa anyagot adhat, mint idétlen kori ugyan annyi ideig terjedő, többszöri vágatásával: tsak innén is eléggé bélátható" — eléggé bélátható!!! — Igen is, ha J. ur az Erdei fákat virágos tserepekbe gondolja; de nem ám természeti állapotjában. Mert tekéntsen tsak feljebb a' VI-dik számú 30 esztendőre szolgáló oszlop első sorára, megtalálja, hogy 30 éves korban egy hóldon állanak 5911 szálak, egy egy szálat 0,252 cubikjával számlálva, egy hóld ád fát egyszeri levágásra 30 éves korban 5911.0,252 . . . 1490 Cub. láb. Ez 5-ször levágva $1490 \times 5 = 7450$. 150 Éves korban állanak 1 hóldon 314 szálak 37,57 Cub. láb. 314 szálfával $314 \times 37,57 = 11797$ Cub. láb. 'S így az Avas Erdő fa tartalma nem úgy áll a' Pagony Erdei fa tartalomhoz, mint 37,57.

1,26 hanem 11797: 7450 vagy is 1: $\frac{5}{8}$ vagy 8: 5. És hogy az így lehet a' magról költ Tölgy Erdőkben (quercus robur, és quercus faemina), azon az Értekező taglalt munkájában hogy kételkedését kinyilatkoztatta volna, sohol nem találja. A' Tser Erdőkre nézve ott ugyan tsak kétkedését nyilatkoztatá; ezennel pedig több rendbéli tapasztalási után állitani is meri, hogy az 150 éves, vagy ehez közellévő hóld Tserfa, egyszer levágva 7385 Cub. lábat adni soha se fog, sőt hogy akármelly Tser Erdő nem 150, de tsak 120 évi Turnussal felényi fánál alig ád többet, mint 40 éves Turnussal. — és miért? alább látni fogjuk. Hanem tsak azt állitá: hogy p. o. ezen 1490 Cub. láb fa 5-ször eladva sokkal több jövedelmet adjanak a' Birtokosnak 150 évek alatt, mint ama 11797 Cub. lábfa 150 esztendős végével egyszer eladva. Úgy véli az Értekező, hogy ezen Jánik ur se kételkedik, ha még jobban megtekinti, hogy Hártig ur tzitált számadásával is se tudott az Avasból több hasznot kitsikarni, bár a' Kamatolókat tsak egy részbe, és nem egészen venné számba, 's igy Hártig ur számadása szerént is alkalmasint mind egy vólna a' haszonra nézve, akár Avas akár Pagony Erdők miveltetnek. Sőt, ha Jánik ur Hártig többször emlitett munkájának 1796-dik évi kiadását megtekintendi, világossan fogja látni, hogy egy 30 éves hóld legjobb Kevert Erdőnek haszna, négyszer levágva (pedig a' fa árát itt 5½ fl. 4 fl. és 30 xr. véve) 1709 fl. 45 xra tétetik; holott 120 évek alatt egyszer levágva nagyobb fa árral (7 fl. 5 fl. és 45 xr.) 1376 fl. 41 xra számittatik. 'S igy Hártig urnak ezen munkája szerént 1709 fl. 45—1376 fl. 41 xr. = 333 fl. 4 xral többet ér egy hóld Pagony Erdő, egy hold Avas Erdőnél. Sőt, hogy ezen matériában Hártig ur még többet mond, igen világossan által láthatja J. ur: mivel ő igy ir: wird in lucritiver hinſicht den gröſten Nutzen haben, wenn er all ſein Haubahres Holz abtreibt... und nur ſeine ſämtliche junge Waldungen auf die Wurzel ſetzt, mellyben az . É. nints egy értelemben mindég Hártig urral,

ha ugyan az Erdő Tölgy vagy Fenyő, 's így épületre betses, mivel kerestetik és sokkal drágábban fizettetik a' tűzfánál. Ne tévelygjünk, Barátom! A' Turnusok meghatározása nem attól függ, így ád-e több fát az Erdő, vagy amugy; mert, ha a' Tölgy veszszőül 6—8 éves Turnussal adna legtöbbet, mit használ, ha illy fa senkinek nem kell 's nem kerestetik. Vagy, ha másik Erdő 100 éves korában adna legtöbb fát, de, Tserfa lévén, már pudvás, se épületre se tűzre nem jó, 's így senki se veszi. Vagy ha a' Fehér Fenyő 120 éves korában adna legtöbb fát, de ha e' vidéken tsak horogfa, létz, és vékony szalufa kerestetik, gerenda senkinek sem kell. A' Turnust a' fának természete, a' szükség, és a' Birtokosnak környülállásai határozzák el. Azért az Értekező nem is javalhatott minden Erdőt Pagony Erdei Turnusra venni, sőt azt mondja egy helyen: az Avas Erdők, ha Tölgy, épület és szerszámfa tekintetéből miveltetnek, 120—200 évi Turnusra vétetnek. Illy hoszszu Turnusokban a' vágások a' legeltetésnek igen kevés akadályára vannak. 'S így világossan láthatja vala J. ur, hogy az É. nem kiván minden Erdőt Pagony Erdőre váltóztatni, hanem tsak a' Pagony Erdei hoszszabb Turnusokat rövidebbre fordittatni; azért, hogy az így magát mutatandó felesleg által a' Birtokos magát ama irtóztató szolgaságtól, a' Jobbágyi Legeltetéstől, megszabadithassa, melly az Erdőket végső pusztulással fenyegeti Hazánk népessebb vidékein. Ha J. ur olly szerentsés helyheztetésben van, (mellyet azomban az É. nem irígyel, mert hihetőleg a' fának tsekély ára lehet ott, hol kevés az ember) olly kiterjedettek Erdei, mint Értekezésében mondja, hogy a' legeltetésnek kártételeit vagy nem esméri, vagy azok valóban is igen tsekélyek: adjon hálát az Egeknek, és ne dobálja azokat sárral, kik sokkal szorongatóbb helyhezetök miatt ezen káros nyügtől még áldozatokkal is megszabadulni kivánnának; hol a' kevesebb jót többre betsűlik a' sok bitangnál; hol a' közös használás által berögzött erköltstelen ete-

tés, és Erdőben tsatangolás, még Avas Erdeinket is pusztulással fenyegeti: ne betsmérezze azt, ki az Erdőségek hasznait szaporitani igyekezik; hogy elhagyatott létekre többre is betsűltessenek; hogy nagy Birtokosink ennek előmozditására is némelly áldozatokat tégyenek. Mert kérdem J. urtól: látott-e Hazánkban annyi Erdei fa ültetéseket, fa oskolákat, plántálásokat, a' mivel mint Erdész megelégedhetnék? hozatott-e még valaki nagyobb mennyiségben idegen földről hamar nevekedő exoticus fa nemeket? látott-e Weinmuth Kienfornn-ból Veres Tölgyből egész Erdő darabokat, Akátz ültetéseket, elegendő homok fojtó Nyár, Tölgy, Erdei Fenyő plántálásokat? pedig talán hellyel közzel ez nagy nyereség is volna? De Árabs lovakat, Spanyol kosokat, Tibeti ketskéket, Chinai disznókat több több mennyiségben szaporodni látott; mikor az Erdő javitás igen ón szárnyakkal szállong. És miért? mert kevés hasznot ád. Mert ha 1 Szász hóld jó Tölgy Erdő, 150 éves korában ád 11797 Cub. láb fát, és 1 Magyar Erdei hóld 0,6.11797=7078 Cub. lábat: 80 tömeg lábat 1 ölre vevén 88,4 ölfát; ölét vágáson, hordáson, fel vigyázáson kivül à 8 fl. (mivel ezen 88,4 ölfában nem tsak Hasáb: sőt a' Durung és a' Rözse is beszámolva van) 707 fl. 20 den. ezen haszon 150 évekre elosztva ád évenként 4 fl. 71 den. Ha felteszszük is (a' mi pedig se hogy se hihető), hogy minden Tölgy és Tser Erdő 88 ölfát adna 150 éves korában, ezen 4 fl. 71 den. esztendei jövedelem 1 hóld földtől még is igen kevés ott, hol 1 öl fának ára 8 fl. 'S így, ha a' Birtokosnak az Erdész nagyobb hasznokat mutatni nem tud, nem tsak hogy az Erdők mivelésére hajlandó nem fog lenni; de azt a' jobb földről könnyen ki is pusztitja. Vagy talán J. ur a' patriotizmusban bizik, és a' Haza javát erre, vagy talán az ujjabb Erdei Törvényekre épiti? Ez ugyan mind jó, Barátom! de az első igen repkény; ritkán tartja ki a' Turnust, és nem is mindég ott tanyázik, hol Erdő kellene; a' másik még tsak az igen nyilvános pazarlókat sujthatja;

Erdő

Erdő mivelésre egyik se segit : pedig e' nélkül elpusztul az, akár mennyit lamentálunk. Mi segiti tehát az Erdő mivelést, fentartást, elszaporitást elő? — Semmi más, mint a' haszon. —

Nem véli az Értekező J. urat olly rövid látónak, hogy azt észre nem venné, hogy az Urbariális Legelők kiadása által az Erdő jobban tulajdonná válik; annak szeretetére, mivelésére nagyobb ösztön támad; a' fának betse emelkedik, 's így, ha a' szükség fenmarad, vagy szaporodik, bizonyossan a' jobb mivelés több fa maszszát állitand elő kissebb helyen, mint eddig a' lomha gondatlanság nagyobb helyről mutatni vala képes : mert, kivált nagyobb Birtokosink, hogy szerethessék, kedvelhessék az olly jószágot, hol minden jussolva tsatangol; hol Erdei, Vadjai örökké zaklattatnak, mellynek igazán megőrzésére magát tsak nem elégtelennek találja; mellynek más is a' tulajdonossa nem tsak ő; melly neki ezer galyibát és urbáriális pert támaszt; melly őtet jobbágyival mint ellenséget tekinteti? Igen roszszul tanulta az meg a' Státus Gazdaság Tudományát, ki azt gondolja, hogy a' nagyobb Erdei Hasznok, ha a' fának külömben kelendősége bizonyos, nagyobb nagyobb mennyiségű fát elő állitani nem képesek, 's az Erdők fenmaradását, vagy szaporodását, tsalatásra, gazdasági tudatlanságra, vagy patriotizmusra állapitani kellene. De J. ur hihetőleg fél, hogy jövő télen megfázik, és a' fa maszszájának többségéről többet beszél, mint annak betséről, 's azt talán végetlen mennyiségre szaporitani kivánja, hogy majd ha az aurea aetas megjő, 's az emberi nép talán több ezer miliora szaporodik, legyen mit tüzelni; addig pedig talán kivánja azoknak egy részét haszontalanúl hevertetni, 's így betsét alá szálitani, vagy alant tartani. Pedig vaj mi jól tudja azt, hogy az Erdők eddigi romlásának is egyedűl való oka az, hogy a' fának ára nints, az Erdő sok helyen a' szántóföldhöz képest kevés hasznot nyujt. Mellyik Birtokos fog Erdőkerülőket, Vidék Vadászokat, Erdőmestert 's a' t. tartani, Erdeit felméretni,

mappáztatni, taxáltatni, Erdőt ültetni, plántálni, keriteni, legeltetéstől őrizni, ha az Erdők ezen költségeket is alig birják? Pedig nem legfőbb oka-e Erdeink pusztulásának a' tudatlan Individuumok, gondatlanság és fa oltsóság? Maga citálja a' jó J. ur a' Prágai Vadász Journált, mellyben ébresztetnek a' Birtokosok az Erdő mivelésre. — Ur Isten! mi inditó oknál fogva? — Da ein Joch als Kieferwald jährlich 27 fl. und als Eichenwald noch vielmehr rentiren könnte az az: (ezt meg kell magyarázni) mivel Tseh Országban $1\frac{1}{2}$ öl fát tévő fenyőfa 27 Vfton el kél, vagy is 1 öl 18 Vfton, és ezen áron, ha még sokkal több volna is, elkelne (a' vágás és hordás költségeit ide nem számlálván), és így azért, mert több hasznot hoz a' szántóföldeknél, mellyek hóldjának tiszta hasznát tsak 8 Vfra teszi. Sőt, hogy az illy valóságos haszonra állapitott tanátsnak illendő foganatja is van, eléggé mutatja a' szorgalmatos Austria, melly sokkal népessebb hazánknál, még sem fázik meg fa szűkébe, mert értelemmel miveli Erdeit; de ennek is alapja a' haszon, a' magassabb fa ár. Sőt nekünk Magyaroknak is sok ezer szálakat ereget le a' Dunán, mellyek jobbak a' mi fáinknál; — és miért? ennek is oka a' nagyobb ár, és tsak az ebből eredő szorgalom; nem vágják nyáron fenyő Erdeiket, nem áztatják a' Vág és Duna vizébe esztendő számra talpjaikat, hanem hamar kirántják a' szárazra — mert a' fának nagyobb ára a' nagyobb költséget megbirja — fát ültetnek, plántálnak, magot vetnek, erdőt szántanak, kapálnak 's a' t., mert a' nagyobb ár a' költséget felűl fedi. Bizony a' régi időben meg volt a' hoszszu Turnus, sőt mai nap is sok helyen, és épen ez emészté meg tudatlansággal párosulva a' jóltévő te·mészet áldását; mert levágák 80—90 éves korában a' szép Tser Erdőt, de, ez többé ki nem hajtván, az Erdő elpusztult. Levágák a' 120—140 éves Bükkfát; de e' se hajta többé tőről, se gyökérről; 's a' betses Bükk helyett most Rekettye, 's Gyertyánfa az uralkodó. Valjon ha a' Turnusok rövidek, illy szerentsétlenség érheti

vala-e? Épen nem: mivel bár a' Bükk Pagony Erdőnek nem igen alkalmatos, még is 30 éves Turnussal fenn állhat, a' Tser pedig, 40 éves korában vágva, el nem vész. 'S amaz még is idővel Avassá is fordítható marad vala; holott most már a' Gyertyán nem Avasnak való.

Nem azért, mintha a' Gubats és Tsoport Tölgy és Bükk erdőket jó alyban mindenütt Pagony Erdővé kivánná az Értekező fordittatni: hanem mivel J. ur olly bátran állitja, hogy a' hoszszu Turnusu Avas Erdők nem tsak több és betsessebb fát, de még évenként több jövedelmet is adjanak a' Pagony Erdőknél; sőt az ellenkező állitásért az Értekezőt igen erdésztelennek rágalmazza J. ur: Erdei számitgatásait sem theoretice, sem practice az Erdészi tudománnyal öszve férhetőnek nem találja, bár a' számvetésnek igazába, a' mint észrevenni lehet, ereszkedni semmi kedvet nem mutatna; pedig, Barátom! a' ki a' többet és hasznossabbat elő találni akarja, számvető tábla legyen kezében: mert itt a' recitátio semmit ér; lássuk miképen egyez ezen véleménye J. urnak a' józan számolásokkal?

Minekelőtte számvetéshez kezdene az Értekező, J. urnak kedves fegyverét rántja ki előbb, és elkezd recitálni, számvetés nélkül... Hártig Anweisung zur Holzzucht. Marpurg, pag. 200. Wird in lucrativer Hinsicht den meisten Nutzen haben, wenn all sein haubahres Holz forstmässig abtreibt, das Capital auf Zinsen legt, und nur seine sämtliche junge Waldungen auf Wurzel sezt: az az: legnagyobb hasznot tesz magának, ki fenálló szálas erdejét Erdei Rend szerént levágja, a' bejövő pénzt interesre adja, és fiatal erdejét gyökérről használja. — Legtöbb hasznot? — Tehát legtöbb pénzt. És kimondja ezt? Ez igen erdésztelen beszéd! — Hártig Ur. — Vagy talán a' bévett pénz nem haszon? 'S ennek igen könnyen megkapható kamatja nem pénz? És tsak a' fa pénz? Vagy talán a' pénzt ellehet költeni? De hát az Erdész képes-e urát fentartani, ha erdeit lerombáltatni parantsolja? — Barátom! ha erdőről, pénzről

beszélünk, mindég szerény Birtokost tegyünk fel, mert a' prédának se erdeje, se pénze, se betsülete. J. urnak félszeges beszédében tsak azt lehet tsudálni, hogy tűzzel vassal védett tanitóját olly hirtelen Erdésztelennek találja, azért, hogy több hasznot remél a' Pagony Erdőből. Igaz, hogy J. ur nagy betűvel kitűzi ezt nachaltig *huzamossan*, de mit tészen ez? Hihető azt teszi, hogy a' huzamos Erdei gazdának örök időkig mindég lészen, és pedig egyforma mennyiségben vágni és eladni való fája; vagy talán ezen tulajdonsága tsak az Avas Erdőknek lehet, Pagony Erdőkben pedig lehetetlen a' huzamos gazdaság? Pedig, hogy az Erdőt nem egyszerre levágatni érti Hártig, megtetszik ezen szóból forſtmäſſig, melly azt teszi: mig a' Pagonyok is vághatók lésznek, vagy a' Turnus idejét elérték. Az Értekező azzal, hogy őtet J. ur megtámadá, semmit sem törődik, sőt neki mindegy, akár J. uré, akár övé legyen az igazság. Ha J. uré az, akkor ő tanul; ha övé, ő abban nem nagy ditsőségét találja, a' Haza pedig minden esetre nyer, akár G. akár J. urnak legyen igaza, mivel az oppositió által az igazságot megesméri; és, Barátom! tsak ez a' tzél, a' többi mind semmi.

De mennyünk tovább és lássuk, hogy a' Cotta ur tanitási szerént is több hasznot hozzanak a' rövid, mint az hoszszú Turnusok. Bár J. ur tsak igen könnyen és minden számvetés nélkűl tsak oda veti, hogy a' Sarjas Erdőkből kikerűlő fa ár tsak a' két első periodusban haladja meg amannak jövedelmét. Ezen tzikkellyel bizony az É. nem vesződne, ha azt tenné fel, hogy J. ur az Erdei felszámolásokat nem érti; de mivel jeles Értekezéseiből nyilván látja, hogy ő értelmes Erdész, tsak arra kéri J. urat, hogy a' citátiókról, mellyek egymással igen gyakran ellenkezésben vagynak, lemondván, számvetésre tollat ragadjon, mert itt megint arra lészen szükségünk, hogy az igazsághoz férhessünk. Légyen Cotta ur VI. Classisa szerént egy 800 hóldból álló Erdő 8 részben Taxálva, 1-ső Sorosztályszám,

2-dik Eletidő, 3-dik jelen ölfa mennyiség 100 Cub. lábfa maszszával ölét véve

Nro	1	2	3	4	5	6	7	8	
Élet idő	10	20	30	40	50	60	70	80	Summás
Tartalom	358	877	1490	2183	2949	3754	4591	5460	21662

Ha ezen Erdő 80 éves Turnussal használtatik, és a' vágás a Nro 8 kezdődik, egy egy évtizedben lészen az ölfa mennyiség 5460.

Ha az írt Erdő 50 évű Turnusra szabatik, előbb nevekedésének momentumát 1 ölre kell kikeresni. Ugyan Cotta ur Tabelláiból, oda feljebb a' Nro II. forma szerént számolva, azután a' Conformis vagy Diametralis nevekedést 1 ölre évenként kikeresve meglehet tudni: hogy, ha a' fent írt 80 éves Turnusú Erdő 50 éves Turnusra vétetik, mi légyen az esztendőnként vágható ölfa mennyiség? Az Értekező Cotta ur táblája szerént találá a' Conformis nevekedést egy ölre évenként 0,0305 ölnek; vagy is 1000 ölre nő évenként $30\frac{1}{2}$ öl; nő pedig egy 1538 □ ölű Szász hóldra évenként $\frac{82}{100}$ öl; mert, ha 1000 ölre nő évenként $30\frac{1}{2}$ öl, 21662 ölre nő 661 öl. Ezt 800 Szász hóld termi, és így évenként nő 1 hóldon $\frac{661}{800}$ =0,82 öl. 's így a' IV. forma szerént lehet évenként vágni a' Turnus alatt

$$a = \frac{21662.0{,}0305}{1 - \frac{1}{1{,}0305^{50}}} = 850 \text{ öl fát.}$$

Ha igaz, hogy évenként 1000 ölre $30\frac{1}{2}$ öl nő, és ha igaz, hogy az Erdőben 21662 öl fa van jelenleg, hogy illy környülmények közt évenként 850 ölfát lehessen vágni 50 esztendők folytáig, ezt már, ha tsak legkissebbet is ért J. ur az Erdei számvetéshez, *az Erdei Tudománnyal öszve nem férhetőnek, vagy elhibázott alapnak* nem fogja találni. De, hogy leg-

kissebbé se láttassunk nagyitani, vegyük az esztendei nevekedés diametrumát 1000 ölről 25 ölre (mellyet J. ur Vidék Vadászai is hihetőleg keveselleni fognak, mivel egy hóldra tsak $\frac{67}{100}$ ölfa növés esik) lészen az évenként vágható fa mennyiség form IV.

$$\alpha = \frac{21662{,}0{,}025}{1 - \frac{1}{1{,}025^{50}}} = \frac{541{,}55}{1 - \frac{1}{1{,}025^{50}}}$$

log. 1,025	=	0,0107239 50	
	—	0,5361950	
log. 1	=	0,0000000	
— 0,29094	=	0,4638050	— 1
1,00000			
— 0,70906 .	=	0,8506830	— 1
log. 541,55	=	2,7336386	
763,7	=	2,8829556	

vagy is 50 esztendős Turnussal lehet évenként vágni ... $763\frac{7}{10}$ öleket. De kérdés: 80 eszt. Turnussal mi a' vágható ölfa mennyiség? 80 éves korban a' Táblában áll 5460 ölfa, de mivel ezen darabban 10 évekig folytattatik a' vágás, az alatt a' fa nő is, végre az utolsó vágás fái ez osztályban 90 esztendőssek lésznek; ez okból az esztendei vágás nem $54\frac{60}{10} = 546$, hanem $>$ 546 és pedig számszerént mennyi, igen könnyű kiszámolni. Mivel a' 8-dik osztály, mikor vágás alá jő, 80 éves, és proportiós Tartalma Cotta ur szerént 5460, mikor az utolsó vágás tétetik, ezen darabban már ez 90 éves, ennek proportiós Tartalma 6353, és így az esztendei nevekedés 1 ölre forma II, 10 évek alatt

$$\eta = \frac{\left(\frac{6353}{5460} - 1\right)}{10} = 0{,}01635 .$$

e' szerént lehet az 5460 ölekből évenként vágni form IV.

$$\alpha = \frac{5460.0{,}01635}{1 - \frac{1}{1{,}01635^{10}}} = 596 \text{ ölfát}$$

Ád a' rövidebb 50 eszt. Turnus évenként		763 ölfát
A' 80 — — — — — —		596 —
A' rövidebb többet —		167

Ez a 10 Vf. tészen 50 évek alatt 167.10.50=83500 ft. Az esztendei fa többség érdeme 10 forintjával 1670 ft., ennek esztendei kamatja tsak 4 pCentel véve 66 ft. 80 den. Az első évi 1670 ftnak kamatja jár 49 esztendeig; a' második évi vágás 1670 ftja kamatoz 48; a' 3-dik 47; a' 4-dik 46 's a' t. évekig: melly mennyiségek a' Számvetés Törvényei szerént öszve számoztatván, tésznek, a' közkamatokat nem számolván

$$66{,}8 \left(\frac{49+1}{2}\right) 49 = \quad — \quad — \quad 81830 \text{ ft.}$$

Az 50 eszt. Turnus haszna 165330 ft.

Ime, Barátom! a' Birtokos rövidebb fordával szép summa pénzhez juthat az első Turnusban; de hogy jár majd a' másikban, mikor már nem lesz többé 80, hanem tsak 50 esztendős fája? holott egy egy hóld Erdő bizonnyal nem adhat annyi fát, mintha 80 éves volna? Valjon a' most írt 165330 ftok fedezik-e örök időkig a' rövidebb Turnus héjányait? El nem felejtkezvén arról, hogy most mindég tsak a' kész pénz haszonról beszélünk, nem a' fa mennyiségről.

800 hóld Erdőből 80 esztendős Fordával esik 1 évre 10 hóld, és 10 évre 100 hóld. Ugyan 800 hóldból 50 éves Fordával esik egy évre 16 hóld és 10 évre 160 hóld, vágás alá: 's így, ha 100 hóld 10 éves Erdő ád 358 ölfát, 160 hóld ád 573 öleket, 's így a'

Nro 1—10	Éves	Erdő	darab	Tartalma		573	ölfa
2—20	—	—	—	—		1403	—
3—30	—	—	—	—		2385	—
4—40	—	—	—	—		3493	—
5—50	—	—	—	—		4718	—

A' vágás természet szerént a' 2-dik Turnusban kezdődik az 5-dik Nruson és tart 10 esztendeig. Kérdés: hány ölfát ád évenként? Ennek Tartalma 4718 öl, de, mivel ennek 10 évekig kell tartania ezen darabban, az utolsó vágott fa már 60 éves lészen, és a' 4718 öleket tévő 5-dik osztálynak megmaradandó részei még 10 évekig nevekednek. És pedig mivel 50 éves fa proportiós tartalma 2949; a' 60 évesé 3754, lészen az esztendei nevekedés form II. 10 eszt. alatt 1 ölre

$$\eta = \frac{\frac{3754}{2949} - 1}{10} = 0{,}0273$$

's így a' IV. forma szerént az esztendei vágás

$$\alpha = \frac{4718 \cdot 0{,}0273}{1 - \frac{1}{1{,}0273^{10}}} = 545 \text{ ölfa}$$

A' 80 éves Turnus fa mennyisége — 596 ölfa

2-dik Kerülőben az 50 éves Turnus ád kevesebbet — — — 51 ölfával

Kérdés: fedezi-e ezen esztendőnkénti veszteséget az első rövidebb Turnusnak nyeressége?

165330 ft. Tőke pénz a 4 pCtel ád évenként 6613 fl. 20 d.
51 ölfa ára a 10 fl. — — 510 fl. —

Évenkénti nyeresség — 6103 fl. 20 d.

melly pénzen Amerikából hihetőleg Mahonifát is lehetne 51 ölet szállitani; pedig a' köz Kamatokat nem számoltuk, sőt még a' tiszta esztendei Kamatot is tsak $4\frac{0}{0}$. A' fa nevekedést is alant vettük. És így az 50 éves Turnus örökké hasznossabb Tölgyfában is a' 80 éves Turnusnál ott, hol tsak tűzifa eladásra kell számolni; ha pedig a' Turnus 40 évre

vétetik, a' haszon még nagyobb, ha t. i. a' Birtokos nem tsak a' fával, hanem a' kész pénzzel is okossan gazdálkodni tud, mivel így az első Turnus ád 863 ölfát 40 évekig folyvást, a' 80 éves Turnus 596 és így 863 — 596=367 ölfa évenként, vagy 3670 ft. ez 40 évek alatt = 146800 ft. A' 2-dik 40 éves Turnus ád 525 ölfát, a' 80 éves 596 ölet, és így kevesebbet 71 ölekkel évenként 's a' t. 's végre kijő, hogy ha a' 71 öleket mindég kihuzzuk is az első Turnus hasznából, még is marad haszon évenként 9712 ft. Látja J. ur, miképen compromittálja magát a' *mivelt* Erdész, mikor tsak recitátiókkal, 's auctoritással áll elő: bizony ha calculál, és a' hermeneuticai regulák következésében, a' homályos és félre is érthető kifejezéseket jóra magyarázza vala, legfeljebb is illy kérdést tön: valjon G. minden Erdeinket átaljában Pagony Erdővé akarja-e tenni? És a' felelet az Értekező részéről ez: — Semmiképen nem, Barátom! hanem tsak a' hoszszu Turnusu Pagony Erdőket találom károsoknak. — Fenyőt, Bükköt, Gubats és Tsoport Tölgyet pedig jó alyban nem is látom alkalmatosnak Pagony Erdőre. — 'S így vége a' pörnek. — És mikor az Értekező, ezen egy környülmények, az eddig szokásban lévő hoszszu Turnusokban találja expediensét; hogy lehetne az Urbáriális Legelőt a' Birtokosétól elválasztani ezek kára nélkül, 's az Erdőket egészszen függetlenné tenni; és ezért J. ur sárral dobálja, erdésztelennek, féloldalunak, gondolatlannak kiabálja, sőt mind ezen motskait citátiókra épiti, a' Haza boldogulásán tipródik, annak javát az Erdőktől nem látja; bizony felelet nélkül nem hagyhatta. Hazánk J. urtól többet vár recitátióknál t. i. tapasztalások közlését; a' hazai éghajlat természete szerént való fa nevekedések Tábláit; 's az ezekből következő Erdei gazdálkodás legjobb módjának kiszámolását, 's más köz hasznu tanuságot: de ha ő mindég tsak discipulus marad, a' külföld hibáit sokszorossan copiázza, vagy az ott tett tapasztalásokat szembe kötve, e' Hazára alkalmaztatja; akkor bizony J.

ur a' Hazai Erdészet javára nem nagy aquisitio. Egyébaránt, ha J. ur a' feljebb kiszámolt $763\frac{7}{10}$ ölfa mennyiségben kételkednék, így győzheti meg magát

Az Erdő jelen tartalma — 21662 öl

Egy ölre nő évenként 0,025 fa

és így 21662-re nő — — $541\frac{5}{10}$

Summa — $22203\frac{1}{2}$

De most jő az első vágás, és kivétetnek $763\frac{7}{10}$ ölek

Első év végén marad — $21439\frac{8}{10}$

Egy ölre nő 0,025 ölfa, hát $21439\frac{8}{10}$ ölre 536

Summa — $21975\frac{8}{10}$

De most jő a' 2-ik vágás és kivétetnek megint — — — $763\frac{7}{10}$ ölek

2-dik év végén maradnak $21212\frac{1}{10}$ ölek

így folytatván számvetéseit, ha a' tört számokat is felveszi, fogja mechanice tapasztalni, hogy az esztendei ölfa vágás mennyisége sem több, sem kevessebb $763\frac{7}{10}$ öleknél, és ezzel az Erdő 50 évek alatt egészen elfogy. A' Hártig ur kifejezése ugyan form III. nem $763\frac{7}{10}$ öleket mutat, hanem $\frac{21662}{50}\left[1+\frac{0{,}025\ (50+1)}{2}\right] = 709$ öleket; de minekutánna itt évenként 709 ölfát vévén ki, 50 évek mulva még az Erdőben 5338 öl maradna, melly 709 ölével még $8\frac{1}{2}$ évekig eltartana, és az 50 éves Turnus $58\frac{1}{2}$ esztendőre ütne ki, 's így Control Calculus által az esztendőnkénti ölfa vágást meghatározni se hogy se lehetne; a' szegény Erdő felvigyázónak, vagy Erdőmesternek minden fáradsága tsupa bizonytalanság, habozás és nyomoruság lenne; a' fent írt III-dik kifejezést, nem tsak mint hibás, és hamis, hanem mint káros és veszedelmes felszámolás módot örökre félre teszszük: annyival is inkább, mivel nagyobb Turnusokkal, 's nagyobb nevekedés quottáknál az írt kifejezéssel 15 sőt 20 esztendőt is lehet hibázni.

Fa mennyiség.

Hogy az első Turnusban a' rövidebb Forda több fát adjon a' hoszszabbnál feljebb láttuk; sőt, hogy ezen felesleg a' kissebb Turnus második kerülő fa héjánnyát is pénzben örök időkig 's így bőven fedezze, a' felszámolások kimutatták: most lássuk már azt is, hogy némelly, és nem tsekély esetekben, a' rövidebb Turnus mindég több fával is szolgál a' Birtokosnak, mint a' hoszszu.

J. urnak kedvezésből elébb ismét a' citátiók paripáján fog az É. is lovagolni, azután majd a' tapasztalásból is beszél.

Cotta Ur citált munkájában pag. 7. §. 4. nem találja lehetetlennek, hogy egy 30 éves hóld Vadfenyő Erdőből, háromszor levágva, több fa ki ne jöhetne, mint 90 éves korában egyszer levágva. Sőt pag. 59. § 75. ezt mondja: Ein Eichenwald giebt innerhalb 30 Jahren mehr Holzmasse bey sechs, Umtrieben, als bey eine einzige: Sajnálja az Értekező Cotta urat, kit J. ur elébb citál, azután szégyen kőre ültet, és Classicitását eltagadja értekezése 87-dik lapján, mivel azt állitja: hogy az 5 éves sarju Tölgy Erdő több fát ád 6-szor levágva a' 30 éves fánál, mivel ő az ellenkezőt *se tulajdon Erdészi Tudományából, se tapasztalási meggyőződéséből fel nem foghatja.* Lehet azomban, hogy J. ur illy igen rövid Turnusra nem gondolt; pedig hihető: hogy neki Veszsző Erdei is vagynak, 's Erdeit nem hagyja a' keritès veszsző vágók által keresztül kultsul tsatangoltatni. Ezek körül tett tapasztalási eléggé is bebizonyithatták neki, hogy a' 6—8—10 évi Veszsző Erdők több fa maszszát adnak a' 30—40 Turnusu Pagony Erdőknél. Legalább nálunk 1 hóld Veszsző Erdő (1000 □°) meg ád 8 évi Turnussal 200, sőt 350 kötés veszszőt, kötését $1\frac{3}{4}$ vagy $1\frac{1}{2}$ Cub. lábbal véve, ád: egy hóld 436 Cub. láb fát, ez ötször levágva tészen 2180 Cub. lábat. Ennyit Cotta urnak X-dik Classisa se ád 40 éves korban; vagy 20-szor levágva 160 éves korban 8720 Cub. láb fát

Cotta urnak VIII-dik Classisa is alig ád. De, oda hagyván a' Veszsző Erdőket, térjünk most a' Pagony Erdőkre.

Elég szégyen az nekünk, Barátom! hogy, mint egy 30 évek elforgásától fogva, mindég tsak utánnozunk, mindég majmoskodunk, és idegen tapasztalásokat citálunk, 's mindég tsak discipulusok vagyunk; magunk eszéhez, 's erejéhez olly kevéssé bizunk, hogy a' külföldi íróktól legkissebb eltávozás is epét kever bennünk, és e' miatt egymást gázoljuk. Különössen, hogy a' természetnek ama drága kintsét, a' tűzi fa tekintetéből a' betses *Tserfát* (Quercus Cerris), mellyel Európa miveltebb részében, lehet mondani tsak nem kirekesztőleg Honnunkat áldá meg a' jóltévő természet, olly kevéssé iparkodunk esmérni, hogy 'annak nevekedésére mind eddig Scálát nem késziténk ezer meg ezer tapasztalásinkból, hanem annak természetét a' Német földön a' Tölgyfákban (Quercus robur et faemina) tett tapasztalásokra kaptázzuk; pedig a' Tser a' több Tölgytől jobban külömböz, mint a' Vadfenyő a' Szurkosfenyőtől. 'S ebből erednek azután azon sok fél oldalu, erdésztelen, gondolatlan 's több e'féle szép titulusok, mellyekkel egymást ditsőitjük.

Több száz felmetszett, hasogatott, és karikáikkal felmért, 's évről évre növéseikkel megszámolt szál Tser szálaknak; még is több ezer Tser Erdő hóldak levágásából kihuzott tapasztalásoknak, mellyek 28 évektől fogva nagy részben az Értekező által tétettek, summája a' Tser Erdőkre nézve im ez:

1.) A' Tser Tölgy (Quercus Cerris) kedveli a' korhanyos homok földet, megterem a' kevessé agyagos homokban is: a' homokos agyagban pedig a' más Tölgy nemeknek enged. Ez mészköves kissebb hegyeinknek (Flötzgebürg) kedves lakósa. Szív gyökere lévén tsak mély földben nőhet vigan, közel követs, kő, vagy mész murvás alyu földben is megterem ugyan, de már 50 éves korában nőni tsak nem egészen megszűnik.

2.) A' több Tölgy nemektől ezekben különböz: a) később hajt levelet és virágot. b) Makja első évben ki nem formálódik, hanem tsak egy hoszszukás lapos gombot formál; első nyáron szunnyadoz, és tsak második évben virágzása után formálódik makká, érik meg, 's Octoberben lehull. 'S így leveles Erdeinkben ez egy az, melly két évek lefolyta alatt érleli gyümöltsét. c) Fája a' Tölgyek között legnehezebb, nyom cubik lábja szárazon 48—52 fontot. d) Minden harasztos fák között legbővebb nedvességgel bir. Ez okból e) erős téli fagyok alkalmával nagy durranással végig reped, melly nyavalyája kezdődik 50—60 évek körül, annyira: hogy hidegnek kitett vidékeken 60 éves fát keresni kell, melly forradásos (Eisglüftig) nem volna. Felrepedvén, nedvessége több évekig foly, a' fa szenved, és növésében hátra marad, később sebei béforradnak, és ritkán reped meg másodszor is. f) Makja fanyar, és a' sertvések tsak ha megfagy azután szeretik. g) Levelei keskenyebbek, szintelenebbek, élesebbek, darabosabbak.

3.) Fája izzó tűz és nem láng tekintetéből minden esméretes fa nemek között legjobb, izzója holt szénné nem válik, hanem tiszta fényes tűz mind végig, mig egyszer tsupa hamu marad helyén, de ezen jó tulajdonságát

4.) Tsak ötven, legfeljebb 60 évekig tartja meg, ezentúl tüze nem soká tart, hamar hamuvá lészen, sőt ezen érdemben mentűl fiatalabb, annál erőssebb szikráju, vénségére 80—90 évben pedig szint olly rosz tűzre, mint a' Tölgyfa.

5.) Ötven és 60 évek közt kezdi nagyobb mennyiségben a' Makk terméstt.

6.) Hatvan éves korában kezdődik a' tapló nyavalya, 's tart 70—80 évekig, de ennek nem minden Tser van alája vetve.

7.) 80 évben kezdődik többnyire a' pudva, melly az esztendő számmal szaporodik annyira: hogy 100—120 éves Tser szál között kevés az ép és egésséges.

8.) Tőről, ha 40—50 éves korában vágatik, minden szál kisarjadzik: 70—80 éves korban fele elmarad; 90—100-dik évben pedig egy se hajt többé.

9.) Hideg helyheztetésben, mivel a' fában felettébb sok a' nedvesség, a' levágott fának tőkéji közűl 50—60 évben is sok kifagy, és többé nem hajt; ellenben setét vágással, hol oltalma van a' fagy ellen, a' 70—80 éves tőke is ritkán marad ki.

10.) Növése szép, egyenes, sugár, de akár hogy bánjanak véle, a' szu hamar belé esik, és mivel külömben is igen nehéz fa, épűletre nem alkalmas.

11.) Nevekedése ezen fáknak makról eleinte késedelmes, 6—10 évekig is tsak gyökereikkel vesződnek, ezután nevelkednek felfelé, 40 és 50 éves korokban legtöbb fa maszszát raknak fel, 50 évben megállapodván, több esztendőkig folytatják ezen szaporodást, ha a' bővebb makk termés, tapló, pudva, felrepedés, mint elébb láttuk, azt nem hátráltatják. Ezen fa nevekedése scáláját más alkalommal közölni fogja az Értekező.

Már most, Barátom! ha a' Tserfának Murány körűl is ez a' természete, ugyan hogy dobálhatá J. ur sárral az Értekezőt, hogy illyes fa nemnek Turnusát 60 's 80 évről 40-re kivánná szállitani; a' haszonnal olly magas tzélt is egybe kötvén, millyen az Urbariális Legelők elkülönözése? Mert hogy az Értekező se a' Gubats, Tölgy, se a' Bükk; se a' Fenyő Erdőkről nem kivánt szóllani, ha a' textusból ki nem vehette, mellyet pedig ott is több helyen észrevehet vala; különösen pag. 31. *a' Tölgyfák épűletre, és szerszámnak érdemlik meg a' mivelést, 's többnyire mint Avas Erdők használtatnak*, bizony a' felszámolt példákból világossan láthatja vala, pedig Értekezésével, lehet, hogy kárt is tett hazájának, mellyért — obprobrium meruisse parum est — hiszen a' 60 éves Turnusu Tserfalvi Erdő, tsak nem lehetett Avas Erdő. És külömben is minden Erdész azt mondja: hogy a' Pagony Erdőt 40 esztendőnél hoszszabb Turnusra venni nem lehet

Cotta Waldbau §. 75. Ez bizony, Barátom! az annyira vitatott jól meggondolással egészszen ellenkezik. A' Pagony Erdőnek, és így rövid Turnusra való fa nemek pedig hazánkban im' ezek: Tser, Gyertyán, Szil, Körös, Jávor, Nyir, Nyár, mellyeknek Turnusát az Értekező 60—80 évekről 40-re leszálitani javalja, és pedig ezt is úgy, hogy a' szebb épületre való szálak több Turnuson keresztül eresztessenek. De minthogy hihető, hogy J. ur a' Tserfának különössen nevekedési úgy létéről kétkedik; miképen kellessék a' fákat analysálni, megtanulhatja *Späthnek* munkáiból. Igaz, hogy ezen Erdésznek irományi nehezek, de azért nem mindenütt roszszak; szint úgy, mint Hártig urnak munkái könnyűk és érthetők, de azért nem mindenütt jók.

Botlásokkal Hártig urat még egy *mivelt Erdész* sem vádolta, így szólt J. ur, mert *ne hogy darabossággal vádoltassam, kintelen vagyok itt ki nyilatkoztatni, hogy ezen kifejezés G. urat nem illeti u. m. a' ki, mint gyanitanom lehet, nem Erdész* pag. 98.

Ez utolsó gyanitásában J. ur ugyan hibáz; de ez hagygyán: — ellenben azon állitás, hogy ha valaki nem Erdész, azt az Erdei dolgok nem illetik, se az Erdei íróknak megitélése, a' hibáknak felfedezése, a' Tudomány tökélletesitése; felettébb nagy műhely bűzt, és tzéh szagot terjeszt: és egy Tudós ember pennája alól annyira viszsza hangzik, hogy az Értekező nem tudja, mit itéljen J. ur felől. Ha Tudományos esméreteit, tiszta magyar nyelvét, nem tapasztalná írásiból, bizony azt kéntelenittetnék hinni: hogy J. ur szabaduló levele, és artzultsapatása következésében veszi magának exclusivum privilegiumát az Erdőkről és Erdészekről szóllani. Hogy egy Tudós Erdész mesterségében monopoliumot affectál, az nem tsak tsudálatos, de járatlanságot is árul el a' hazai dolgokban: mert, bizony eleget tapasztalhatta volna, hogy egy tanult, de mesterségére nézve nem Prókátor sokszor a' leg-

tekervényessebb ügyekben is helyessebben itélhet, és itél is néha, mint emez.

Azt mondja Jánik ur, hogy még *Hártig urat botlásokkal egy mivelt Erdész sem vádolta.* Ha az a' *mivelt Erdész*, a' ki se számolni, se gondolkodni, se öszve hasonlitani nem tud: úgy elhiszi az Értekező, hogy Hártig urnak több és nevezetes jelességei mellett, hibái és botlási észrevétlenül eltsusztak; de hogy olly Erdész, ki a' jó könyveket értelemmel olvassa, ki már nem discipulus, hanem gyakorló, illy szarvas hibákra ne akadjon, lehetetlen. Ugyanis, ha Anweiſung zur Holzzucht. Marburg, 1796 a' Beylage A, B és C Táblákban előadott számvetés azon hibájit félre teszszük is, hogy a' Kamatokat (mi okból ő tudja) nem számolja a' Turnus végéig, hanem tsak 20 majd 30 majd 40 esztendőkig, még is a' hoszszabb Turnust illy hibás felvétellel is a' rövidebbel öszvehasonlitani akarja, 's azt mondja pag. 137. Dieſe umpartheyſche und öfters erprobte Berechnungen ſollen beweiſen, welcher Methode, und in welcher Rückſicht ihr der Vorzug gebühret. Lássuk tehát ezen gyakran megpróbált számvetést... Beylage.. A. azt mondja: hogy 15 ftnak 20 esztendei Kamatjai és köz Kamatjai tésznek 15 ft., pedig tészen 5 pCentel 24 ft. 48 xr.; 6 pCentel pedig 33 ft. 6 xr.

Nro 2. azt mondja: hogy 14 ft. 30 xrnak Kamatja, és köz Kamatja 30 évek alatt 66 ft. 45 xr: pedig 5 pCentel 48 ft. 10 xr. 6 pCentel pedig 68 ft. 48 xr.

Nro 3. azt mondja: hogy 66 ft. 30 xrnak Kamatja, és köz Kamatja 30 évek alatt 266 ft. 37½ xr. pedig 5 pCentel 221 ft. 54½ xr. 6 pCentel pedig 315 ft. 27 xr.

Nro 4. azt mondja: hogy 269 ft. 30 xr. 5 esztendei Kamatjai tésznek 178 ft. 28½ xr. pedig 5 pCentel 74 ft. 27½ xr: 6 pCentel pedig 91 ft. 9 xr.

Nro 5. azt mondja: hogy 147 ftnak Kamatjai 5 évek alatt tésznek 259 ft. 50½ xr: pedig 5 pCentel 40 ft. 36½ xr. 6 pCentel pedig 49 ft. 43 xr. 's a' t.

Hát

Hát ez, Barátom! nem mind egy lábig botlás? Ugyan, kérem, hogy fog J. ur 147 ftból öt évek alatt 259 ft. 50½ xr. Kamatot kiteremteni, ha Nro 1.) 15 ftból 20 évek alatt tsak 15 ftot hoz ki? És ha ezt még is kiszámolni tudja: akkor bizony J. ur Boskó-val is tzimborás, és félő: hogy későbben, a' *mivelt* Erdészek számára azt is kiszámolja, hogy 2×2=12. Pedig e' még nem elég: a' B. és C. Tabella utolsó rubrikái négy oszlopinak tsak egyetlen egy száma sem jó. És ez megint nem botlás? Pedig maga mondja egy helyen H. ur: hogy a' felvetéseket szorgalommal kell tenni, mert (weil eine unrichtige Anwendung oft sehr schädlich werden kann) nagy hibára vezethetnek. 'S ime ezen gyakran megpróbált számvetésben, a' mi a' fő dolgot tenné, mind hibás. Bizony, ha az Értekező meg nem emliti, hol légyen a' hiba, és J. ur bona fide elfogadja; nem olly bűn, mint mikor az megemlittetik, és J. ur a' helyett, hogy calculálna, mindég tsak recitál. Ki áll most jót érette, hogy a' tudós olvasó azt ne gondolja, hogy J. ur Hártigot se érti (pedig maga mondja, hogy ez igen érthető író) felvetéseit és ezekből folyó alapjait nem meggyőződésből (mivel azokat utánna próbálni nem tudja) hanem tsak auctoritásért fogadja el. Több illyest tudna még az Értekező elő hozni a' botlások dolgában: de ezt is kéntelen teszi; sőt sajnálja, hogy J. ur heves védelmével H. urnak tsak ártott, nem pedig használt.

Hogy pedig az Értekezőnek állitásai és számitgatásai (mint J. ur pag. 98.) *egy elhibázott alapból folynak*, az lehet; mert ő, mint Hártig urat tsalhatatlannak nem találja, úgy magát is attól igen igen távol érzi; de, hogy azokat *kéméleni szerető indulatjánál fogva tovább bontzolgatni nem akarja*, — köszönet J. urnak; de, ezen kémélő nagy kegyhez hogyan, és mi érdemért jut az Értekező, valóban nem tudja; — sőt, ezen nagy kegynek Logikáját sem látja; mikor az Értekezőnek mív szavait, majd személyét sértegeti, 's azután *kéméleni szerető indulatjánál fogva elhibázott alapját*

bontzolgatni nem akarja: ezzel bizonnyal magának ártott J. ur, mert ki áll jót azért: hogy a' tudós olvasó azt ne mondja: ha J. ur az alapokat bontzolgatni nem akarta, ugyan miért kapott hát a' többibe is bele? — Semmit se tett így: mert, ha az alap áll, az épület sem rogyhat öszve; 's ama kémélő kegy talán tsak onnan ered, mivel az Erdei számvetéseket nem értvén — noluit acerbam summere. — Hiszen az elhibázott alapnak bontzolása a' dolog merituma, és ama hoszszu citátió inkább a' szó szaporitás. Valóban, Barátom! minden Hajós Kapitány, sőt az elmésebb Hajóslegény is tudja azt, ha ott soha se volt is, hogy p. o. Calaistól merre, és hány mértföldre esik Hayti, 's talán, a' Boussolának útmutatása után, el is tudna oda valahogy evezni; de, ha a' hol lét, vagy is szélességek, és hoszszuságok grádusait kiszámolni nem tudja; minden nap, hol áljon? megmondani nem képes: bizony Kapitánynak épen nem alkalmatos; mert minden Geographiai, hajó igazitási, evezési esméretei mellett is, végre nem a' szabad Szeretsenek, hanem Neptunus vendége lehet: így a' melly Erdész sok olvasása, tanulása 's szorgalma után minden jobb Erdei írókat kitanult, az Erdei felszámolásokat kivévén; bizony ez minden évben, hogy áll Erdeivel? mi légyen a' lehető legnagyobb haszon most, mi jövendőre ennyi vagy amannyi esztendőre? mi a' várható legnagyobb fa mennyiség most? mi bizonyos idő mulva? bár a' fél Világ Erdészeinek irományit rendre recitálja is, se hogy se tudhatja: 's így legfeljebb is Vidék Vadásznak és nem Erdőmesternek való ember: mert tsak a' számvetés; a' számvetés, Barátom! mutatja azt meg az Erdésznek, hol áll ő ma, és hol fog állani holnap? Ez a' praxis, a' többi mind theoria; — azért arra kéri az Értekező J. urat, hogy, ha nem is reméllett jósága következésében állitásai praemissáit, a' Majort, és Minort megkéméleni kegyeskedett; kémélje meg hát a' Conclusiót is: mert, ki a' praemissákat meghagyja, és a' Conclusiót citatiók 's auctoritásokkal gyomrozza,

a' már bizony nagy szorultságban szenved. Ha pedig J. urnak kedve jövend, még azokat is bontzolgatni, hogy ezt akadály nélkül megtehesse; vitatásait oda feljebb az Értekező bővebben kifejté. Egyébaránt a' legelők elválasztása, hol és miképen eshessék meg, arról az Értekező nem szóllott; azt lehetetlen is meghatározni, mert ez ezer féle környülményektől függ: Értekezésével tsak azt mutatá ki, hogy az elkülönözés sok helyen nem tsak lehetős, a' Birtokos kára nélkül, hanem átaljában hasznos is lehet.

A' mi J. urnak észrevételeit illeti, a' Mezei Gazdaság tekinteténél: ha az Értekező is tsak olly Consequentiával és Logicával kiván élni, mint J. ur, a' 98-dik lapi Scholionhoz viszsza igazithatja J. urat, *ki*, *mint gyanithatom*, *nem lehet* Mezei Gazda, mert, a' ki a' gyep legelőket az Erdeiek után teszi, az bizonnyal nem sok marhát tenyésztetett életében; külömben azt tudhatná, hogy az Erdei fű sovány; hogy a' szarvasmarha, különössen a' ló, Junius, Julius, és Augustus hónapokban, ha tsak lehet, a' bagóts és más mérges legyek tsipései miatt, mellyek Erdőbe teremnek, kerüli az Erdőt; és inkább a' tisztásokon sovárog: Hogy már September végén a' Tölös és Bükkös Erdőkből a' marhák kitiltatnak: azt pedig, hogy a' ki irtandó legelőkben egynéhány jóltévő árnyékkal szolgáló fák fenn ne hagyassanak, azt az Értekező soha se mondotta. De, Barátom! a' magyar példabeszéd azt tartja, szálfa nem Erdő. Némelly gazdasági plánumai J. urnak, mint az Istállózás, Lóherések, Kolompéros Kertek, Répák 's Ugar használása 's t. e. mind igen helyes, és szép javaslatok; de igen nagy kérdés: a' legelők elkülönözése, 's a' Tanya osztályok előtt szintúgy, mint a' nagyobb szorgalmu Erdő mivelés is, elkülönözés, és nagyobb fa ár nélkül, vallyon nem-e Filius ante Patrem? Több állitásai; 's citátiói is vagynak még J. urnak, mellyeket az Értekező is tódíthatna; mások ellen némelly észrevételei is vol-

nának: de, a' mellyek kissebb érdeküek lévén, a' hoszszas vitatást meg nem érdemlik.

Úgy véli az Értekező, hogy ezen előadásokban a' védelem szelidebb vala a' megtámadásnál, mert sokkal jobban tiszteli az Értekező J. urnak személyét, mintsem hogy, ha némelly dolgokban véle egy itéleten nem vólna is, azért martzangolni kivánná; sőt a' szerény és erős alapokra állitott vitatásit szereti is; mert jól tudja: hogy tsak az oppositió, és a' pontos számvetések fejtik ki gazdaság dolgában az igazságot. Azért reményli az Értekező, hogy J. ur nem neheztel — quia laesit prius. — Látja, Barátom! ketten valánk, kik a' Hazai parlagos Erdészet dolgában édes nyelven megszóllalánk, és mi ízetlen dolog, hogy már is egymást sértegetjük. Azért fogjon velem magyar barátságos kezet, hogy jövendőre is minden e' Hazát érdeklőt, mit tud és tapasztal, de gúny nélkűl, közleni fog. Vale et Fave.

Gáty István.

3.

Farkas Al-Cancelláriusnak 1263-*dikban Május Hónap* 8-*dikán költ Óklevele egy Réz Táblával.*

„Nos magister. F. (Farcasius) electus Albensis aule domini Regis vicecancellarius, Stephanus banus comes castri ferrey iudex curie domine Regíne, magister Báás, magister Benedictus prepositus Orodiensis et comes Pousa de Herman iudices domine Regíne constituti damus pro memoria: qnod constitutis coram nobis Tyba de genere Tomoy et Clemente filio Johannis ex una parte: Johanne magistro, Marco, et Laurencio de genere Chac ex altera; ydem Tyba et Clemens proposuerunt, ut ydem magister Johannes, Marc, et Laurencius quandam terram ipsorum hereditariam Kazmer uocatam detinerent propria auctoritate, magister vero Johannes, Marc, et Laurencius responderunt e con-

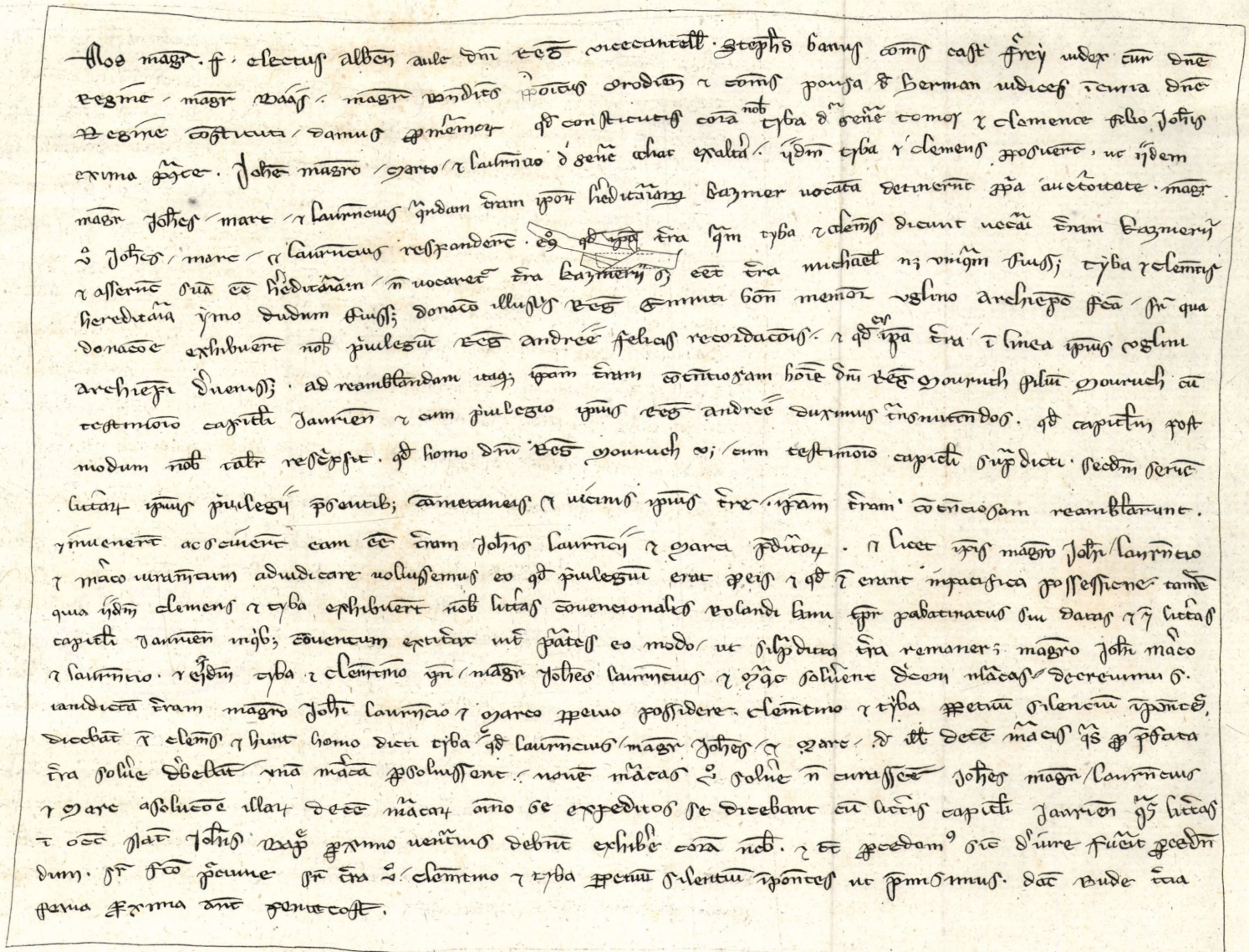

Karacs metsz. 1833.

Nagyságos
Fölsö Kubini és Deménfalvai Kubinyi Péter Ts. K. Tanátsos Urnak
ajánlja

Horvát István.

verso, quod ipsa terra quam Tyba et Clemens dicunt uocari terram Kazmery, et asserunt suam esse hereditariam, non uocaretur terra Kazmery, sed esset terra Michaelis, neque vnquam fuisset Tyba et Clementis hereditaria, ymo dudum fuisset donacio illustris Regis Emirici bone memorie Vglino archiepiscopo facta, super qua donacione exhibuerunt nobis priuilegium Regis Andréé felicis recordacionis; et quod eis ipsa terra in linea ipsius Vglini archiepiscopi deuenisset. ad reambulandam itaque ipsam terram contenciosam hominem domini Regis Mouruch filium Mouruch cum testimonio capituli Jauriensis et cum priuilegio ipsius Regis Andréé duximus transmittendos. quod capitulum postmodum nobis taliter rescripsit: quod homo domini Regis Mouruch videlicet cum testimonio capituli supradicti secundum seriem litterarum ipsius priuilegy presentibus commetaneis et uícinis ipsius terre ipsam terram contenciosam reambularunt et inuenerunt ac sciuerunt eam esse terram Johannis Laurency et Marci predictorum, et licet ipsis magistro Johanni, Laurencio et Marco iuramentum adiudicare uoluissemus eo, quod priuilegium erat pro eis, et quod etiam erant in pacifica possessione; tamen quia ydem Clemens et Tyba exhibuerunt nobis litteras conuencionales Rolandi bani tempore palatinatus sui datas, et etiam litteras capituli Jauriensis in quibus conuentum extiterat inter partes eo modo, ut supradicta terra remaneret magistro Johanni, Marco et Laurencio, et eisdem Tyba et Clementino ipsi magister Johannes, Laurencius et Marcus soluerent decem marcas, decreuimus iam dictam terram magistro Johanni, Laurencio et Marco perpetuo possidere, Clementino et Tyba perpetuum silencium inponentes. dicebant etiam Clemens et Hunt homo dicti Tyba, quod Laurencius, magister Johannes et Marc de illis decem marcis, quas pro prefata terra soluere debebant, vnam marcam persoluissent, nouem marcas vero soluere non curassent. Johannes magister, Laurencius et

Marc a solucione illarum decem marcarum omnino se expeditos se dicebant cum litteris capituli Jauriensis, quas litteras in Octauis Natiuitatis Johannis Baptiste proximo uenturis debent exhibere coram nobis, et tunc procedemus sicut de iure fuerit procedendum super facto pecunie. super terra vero Clementino et Tyba perpetuum silencium inponentes, ut premisimus. Datum Bude tercia feria proxima ante pentecosten."

Nyilt Levél, íróhártyán. A' levél hátán látszik egy tányér formáju és közép nagyságu Petsétnek helye. A' Petsétviaszkból semmi sints többé jelen. Találtatik Tek. Kisfaludi Kisfaludy János Urnak, Tek. Ns. Vasvármegye Fő Szolgabirájának, gazdag Levéltárában. Az évszám valósága, mellyre ezen Óklevelet helyheztettem, az Óklevél kezdetén találtató Férfiaknak életszakaszukból kitetsző, valamint az F. előbetünek F a r k a s jelentése is. Kiadta ezen Óklevelet, de néhány hibával, Főtiszteletű és Nagyságos Fejér György Prépost ur is ime könyvében: „*Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budae*, 1831. 8-*o Tomi VII. Vol. I*, *pag.* 338—340-" Itt *Benedek Aradi Prépost* helyett, ki valóban ekkor élt (Codex Dipl. Tomo IV, Vol. III, pag. 164—165.), *Benedek Aradi Fő Ispány* áll. Ez a' Fő Ispány tehát tsak valamelly hibáson olvasó Diplomatikus szemében főispánykodott, és nem Aradvármegyében. Ki kell őt örökre az Aradi Fő Ispány Lajstromból törülni, mellybe Fejér urtól (Codex Dipl. Tom. VII. Vol. II. pag. 307.), mint új találmány, béiktatott. Illyen nékiknél a' Fides Diplomatica!

Horvát István.

4.

A' birtokos é-ről, és a' többi birtokos névmássairól.

Ezt a' magyar végezetet: é, p. o. emberé, úré, mellyet közönségesen a' napnyúgoti nyelvek genitivusával egyetérőnek tartanak, méltán nevezhetjük birtokos é-nek; mivel a' melly szó után járúl, annak tulajdonát, saját jószágát vagy birtokát jelenti. Erről a' birtokos é-ről különböző értelemben vagynak a' magyar nyelvtudósok, és többnyire mindnyájan eredeti és egyszerű hajlító végezetnek tartják ezt. A' Debretzeni Grammatika a' 144. lapon azt mondja, hogy: emberé épen tsak annyit tészen, mint: emberi, az az emberhez tartozót, és így é itt i helyett van. A' 24. lapon pedig úgy vélekedik, hogy a' második ejtést pótló é ebből lett: én (p o. Péteré ebből lett: Péter-én, az az a' kinek Péter az énje, vagy Péterhez tartozik); vagy pedig ebből: né (az az nő, melly valakinek birtokában lévő aszszonyt vagy feleséget jelent), kihagyatván ezekből az n. Révai Miklós Grammatikája I. darabjának 389. lapján azt mondja, hogy általjában minden nevek genitivusában az é épen ezen névmássa: ő, melly itt a' tisztább kimondás kedvéért éles é-vé változott.

Az enyém, tiéd, övé, miénk, tiétek, övék birtokos névmássainak eredetéről is különbözőképen vélekednek a' nyelvtudósok. A' Debretzeni Grammatika a' 49. lapon származtatja ezeket a' birtokos é-nek a' személyes névmássai után való tételéből, így: éné, teé, őé 's a' t. Révai Miklós Grammatikája I. darabjának 297. és 371. 's köv. lapjain a' személyes névmássainak megkettőztetéséből származtatja az enyém, tiéd, övé 's a' t. birtokos névmássait, így: énén, tete (innen teed), őő, 's a' t.

Én úgy vélekedem, hogy a' birtokos é nem eredeti és egyszerű végezet, hanem származott és

megtsonkított szótska, még pedig birtokos névmássa, de a' szóktól elválhatatlan. A' birtokos névmássainak eredetéről is a' fellyebb emlittettektől egészen különböző értelemben vagyok; és mind ezeknek igaz származását szándékozom itt röviden kifejtegetni.

Ezen személyes névmássainak: én, te, ő, többese rendesen így volna: ének, ték, ők: de a' közönséges nyelvszokás egy kevéssé rendetlenül formálta ezeket, így: mik, (vagy mink), tik, ők. Miképen a' zsidó és más napkeleti nyelvekben, úgy a' magyar nyelvben is, a' személyes névmássai birást jelentenek, mikor a' nevek után ragasztatnak, vagyis tsekély változtatások mellett azokkal egy szóvá öszveforradnak. Hihető, hogy a' nyelv hajdani egyűgyűségében, ha azt kellett kijelenteni, hogy valamelly dolog hányadik személynek tulajdona, a' dolog nevének épségben tették utánna a' biró személyt, így p. o. szem-én, szem-te, szem-ő, szem-mik, szem-tik, szem-ők. Melly kitételek azután némelly változtatások mellett egy szóvá olvasztattak, ekképen: szemem, szemed, szeme, szemünk, szemetek, szemek, az az oculus meus, tuus, 's a' t. A' kemény hangú szókhoz pedig később, a' jóhangzat kedvéért, kemény önhangzókkal ragasztattak ugyanazon végezetek, így: házam, házad, háza, házunk, házatok, házok. Immár ezek a' szók végére ragasztott, és birást jelentő elválhatatlan névmássai: em, ed, e, ünk, etek, ek, neveztetnek ragasztékoknak (suffixa seu affixa), mellyeknek a' latin: meus, tuus, suus, noster 's a' t. possessivum pronomenek felelnek meg. Még pedig minthogy ezek mind az egyes, mind a' több személyek mellett tsak egy birt dolgot jelentenek: egyes ragasztékoknak (suffixa singularia) neveztetnek. A' ragasztékos nevekben tehát a' végezetbeli k mindég a' biró személyek többségét jelenti.

A' birt dolgok többségét pedig i-vel szoktuk kijelenteni, melly nyelvünknek napkeleti eredetére mutat; mert a' zsidó nyelvben is a' birt dolgok

többsége hasonlóképen ezen betű által tétetik ki, melly ott Jod pluralitatis nevet visel. A' több dolgok birását jelentő ragasztékos nevek tehát a' lágy hangú szókban így formáltatnak: szemeim, szemeid, szemei, szemeink, szemeitek, szemeik, az az oculi mei, tui, 's a' t. a' kemény hangú szókban pedig így: házaim, házaid, házai, házaink, házaitok, házaik. És ezek az elválhatatlan birtokos névmássai: eim, eid, ei, eink, eitek, eik, mellyek a' latin: mei, tui, sui, 's a' t. többes számbeli possessivum pronomeneknek felelnek meg, minthogy több dolgok birását jelentik, neveztetnek többes ragasztékoknak (suffixa pluralia). — Ámbár a' ragasztékok által elég világosan meghatároztatnak a' biró személyek: néha mindazáltal, szembetűnőbb kimutatás és hathatósság kedvéért, a' ragasztékos neveknek a' biró személyeket is különválva eleikbe szoktuk tenni, ekképen: én szemem, te szemed, ő szeme, mi szemünk, ti szemetek, ő szemek; nem pedig: mink szemünk, tik szemetek, ők szemek. A' többesben tehát kihagyjuk a' k-t a' személyes névmássaiból, mivel ott van az a' ragasztékos név végén: illyen formán hagyjuk ki a' többest jelentő k végezetet a' mással érthetőkből, mint feleslegvalót, mikor ott van az a' velek öszvefoglalt magokban érthető nevek végén; nem mondjuk p. o. nagyok fák, hanem tsak: nagy fák. Néha még világosabban is szóllunk így, a' mutató szótskának előre való botsátásával: az én szemem, a' te szemed, az ő szeme, 's a' t.

A' szók végén lévő rövid e, a, önhangzók meghoszszúdnak, mikor a' ragasztékokat felveszik; egyszer'smind, főképen a' jóhangzat kedvéért, a' harmadik személyben j hangot vesznek fel az e, a, 's a' t. ragasztékok eleibe. Ezen szó p. o. vese, így lesz egyes ragasztékokkal: vesém, veséd, veséje, vesénk, vesétek, veséjek; többes ragasztékokkal pedig: veséim, veséid, veséi, veséink, veséitek, veséik, mellyek ezekből vagynak öszverántva, a' je kihagyásával: veséjeim, veséjeid, ve-

séjei, 's a' t. Ez a' szó pedig: fa, így veszi fel a' ragasztékokat: fám, fád, fája 's a' t. fáim, fáid, fái 's a' t. ezekből öszverántva: fájaim, 's a' t. Némelly mássalhangzón végződő szók is j hangot vesznek fel a' harmadik személy ragasztékja elibe, p. o. innen: hab, harang, vád, lesznek a' ragasztékos szók: habja, habjok, haragja, vádja, vádjok. — A' mással érthető nevek is felveszik néha a' ragasztékokat, p. o. szépem, széped, szépe, apraja, nagyja, 's a' t. Felveszik a' névmássai is, p. o. mim, mid, mije, valamim, mellyikünk, mellyikőtök, mellyikőjök. Felveszik a' számok is, p. o. kettőnk, kettőtök, ketteje, hárma, harmada, 's a' t.

Az egyes ragasztékokat nem tsak a' nevek veszik fel, hanem többnyire minden előlutóljárók is, akár elválhatók légyenek azok, akár elválhatatlanok, a' mellyek ejtegető végezeteknek is neveztetnek. Ez az elválható előlutóljáró p. o. mellé, így veszi fel a' ragasztékokat: mellém, melléd, melléje, vagy a' je elhagyásával: mellé; mellénk, mellétek, melléjek. Ez pedig: alá, így: alám, alád, alája, vagy alá, 's a' t. Így veszik fel a' több elválható előlutóljárók is az egyes ragasztékokat, a' millyenek ezek: mellett, mellől, alatt, alól, által, belé, belől, felé, felett, felől, közzé, között, közzűl, miá, miatt, helyett, után, ellen, körűl, kivűl, eránt, előtt. Ezek az elválhatatlan előlutóljárók is, vagy ejtegető végezetek: nek, től, hoz, benn, vel, ra, ról, nál, ért, felveszik az egyes ragasztékokat, p. o. nekem, neked, neki, nekünk, nektek, nekik, rólam, rólad, róla, 's a' t. rám, rád, rája vagy rá, 's a' t. Mind ezekben a' szókban a' ragasztékok nem valamelly dolog birását, hanem tsak az első, második, harmadik személyeket jelentik ki.

Még az ígék is felveszik, tsekély változtatás mellett, az egyes ragasztékokat, mellyek által szorossan meghatároztatik a' tselekedet tárgya. Ez az ígegyökér p. o. kér, a' ragasztékokat felvévén, ha-

tározott formát szül, ekképen: kérem, kéred, kéri, kérjük, kéritek, kérik, t. i. ez vagy amaz meghatározott személyt vagy dolgot. A' kemény hangú ígék pedig kemény hangzókkal veszik fel a' ragasztékokat, p. o. látom, látod, látja, 's a' t. Az aligmúlt idő így veszi fel a' ragasztékokat; innen: kére, lesz: kérém, kéréd, kéré (a' régi írásokban kéréje, mellyből később a' je elmaradt), kérők, kérétek, kérék (a' régieknél: kéréjek, mellyből ismét a' je kihagyatott). Láta pedig így lesz ragasztékokkal: látám, látád, látá (régen látája); látók, látátok, láták (régen látájak). Az elmúlt időben: kértem, kérted, kérte, 's a' t. A' foglaló mód alig múltjában: kérne így veszi fel a' ragasztékokat: kérném, kérnéd, kérné (régen kérnéje), kérnők, kérnétek, kérnék (ezen régi formából öszverántva: kérnéjek). Így szüli: látna, ezeket: látnám, látnád, látná (régen látnája), látnók, látnátok, látnák (hajdan: látnájak). A' határozatlan mód is felveszi a' ragasztékokat, innen: kérni, lesznek: kérnem, kérned, kérnie, kérnünk, kérnetek, kérniek. Így van a' dolog a' több ragasztékos formákra nézve is.

A' harmadik személy igazi egyes ragasztékja tehát: e, p. o. szeme, képe (melly a' kemény hangú szókban a' jóhangzat kedvéért változik a hangra, p. o. háza, lába), és ez az e annyit tészen, mint suus, a, um. Ez az e ugyan elválhatatlan birtokos névmássa, és így magában soha sem jő elő, hanem mindég más szókhoz ragadva, 's azokkal egyéforrva találtatik. De miképen a' fellyebb említett elválhatatlan szótskák: nek, vel, ról 's a' t. úgy ez a' szótska is: e (suum) felveszi a' ragasztékokat, a' vese szó hasonlatosságára meghoszszúdva, még pedig nem tsak az egyes ragasztékokat, hanem a' többeseket is, ekképen: ém, éd, éje (mellyből, a' melléje, kérnéje, 's a' t. hasonlatosságára, a' j kihagyatván, lett: ée, majd ismét a' két önhangzó öszveolvadván, vagy inkább a' végső elhagyatván, lett: é, mint: mellé, kérné), énk, étek, éjek

(melly a' je kihagyásával öszvehúzva lett: ék, mint kérnéjek-ből lett: kérnék). És ezen ragasztékos névmássai ezeket jelentik: suum seu proprium meum, tuum, illius, nostrum 's a' t. és így ezek mindnyájan első ejtésben vagynak, mint egyéb még nem hajlított ragasztékos nevek, és hasonlítnak ezekhez: vesém, veséd, veséje, 's a' t. De ezekkel így magokban soha sem szoktunk élni; hanem mindég más szókkal öszveragasztva, és elválhatatlanúl egyesítve. Nagyobb világosság és hathatósság kedvéért t. i. mindég eleikbe teszszük ezeknek a' biró személyeket, mellyek az első és második meghatározott személyekben egyedűl tsak ezek lehetnek: én, te, mi, ti, (ezekből: mik, tik, megtsonkítva): de már a' harmadik határozatlan és sokakra kiterjedő személyben nem tsak ezek lehetnek: ő, ők, (melly utólsóból a' fellyebbiek szerént a' k kihagyatik); hanem akárki és akármi más is, p. o. ember, Gróf, János, madár, ország, 's a' t. és azokkal egy szóvá öszveolvasztjuk őket. Előltévén tehát a' biró személyeket, 's hozzájok ragasztván a' mondott ragasztékos névmássait, lesznek ezekből: éném (ma már: enyém), teéd (ma már tiéd), őéje (régenten eredetiképen, az ő-ben nyugvó v megmozdúlván, volt: övéje, melly régi kiejtés túl a' Dunán, a' Bakony és Rábtza mellett, mai napiglan szokásban vagyon; de a' mellyből, a' je kihagyásával, a' közönséges szokás ezt tsinálta: övé), miénk, tiétek, őéjek, (a' nyugvó v megmozdúlván: övéjek, mellyből a' je kihagyatván, lett: övék).

A' többes ragasztékokat pedig az e (suum) szótska így veszi fel: éim, éid, éi, éink, éitek, éik (ezekből öszverántva, a' je kihagyásával: éjeim, éjeid, éjei, 's a' t.), mellyek ennyit tesznek: sua seu propria mea, tua, illius, nostra 's a' t. és hasonlóképen mindnyájan első ejtések, mint ezek: veséim, veséid, veséi, 's a' t. De ezekkel sem élünk így magánosan, hanem a' biró személyeket eleikbe téve, és azokkal egybeforrasztva, így:

énéim (ma már: enyéim), teéid (ma már tiéid), övéi (ma már mozgó v-vel: övéi), miéink, tiéitek, öéik (ma már mozgó v-vel: övéik). És ímé ez a' birtokos é-nek és a' többi birtokos névmássainak igaz eredete. Látnivaló ezekből, kogy ezek vagynak helyesen mondva: enyém, enyéim, mint: vesém, vesém: ellenben ezek: enyím, enyímek, ollyan hibás szóllások: mint lennének: vesím, vesímek.

Hogy maga a' harmadik személy ragasztékja, az e (suum), különös jelentés kedvéért felveszi a' ragasztékokat, a' mondottak szerént: azon senki sem ütközhetik meg, ha meggondolja, hogy ez a' kétszeri ragasztékolás más szókban is szokásban van, különös jelentéseknek kitételére. Ez a' szó p. o. mell (vagy melly, pectus) felvévén a' ragasztékokat, így: mellem, melled, melle, ezt jelenti: pectus meum, tuum, suum. De a' melle, mellyben már ott van a' harmadik személy ragasztékja, az e, különös jelentés kedvéért ismét felveszi a' ragasztékokat, így: mellém, melléd, melléje, vagy megtsonkítva: mellé; mellénk, mellétek, mellék, a' midőn már előlutóljáró, és a' latín juxta szóuak felel meg, igy: juxta me, te, se, 's a' t. eredetiképen ad pectus meum, tuum, suum 's a' t. Így ez a' szó: bél, vagy bel, felvévén a' ragasztékokat, így: belem, beled, bele, 's a' t. annyit tesz, mint medulla seu pars interior mea, tua, sua, 's a' t. de a' bele, melly már ragasztékos, ismét felveszi a' ragasztékokat így: belém, beléd, beléje vagy belé, 's a' t. a' midőn már előlutóljáró, és annyit tesz, mint: in me, te, se, 's a' t. Így innen: köz, egyszer ragasztékolva lesz; köze vagy közze, spatium, intervallum ejus; kétszer ragasztékolva pedig: közzéje vagy közzé, intra illud. Ezen szókhoz hasonló kétszer ragasztékoltak kétségkivül ezek is: alá, hozzá, felé, rá, megé 's a' t. mellyek ezekből vagynak megtsonkítva: alája, hozzája, feléje, 's a' t.

Ez a' ragasztékos birtokos névmássa tehát: é (ebből megtsonkítva: éje), melly annyit tesz, mint: suum seu proprium illius, elválhatatlan szótska, és soha sem áll magában, hanem mindenkor valamelly névhez ragadva, és azzal egy szóvá forradva. Még pedig, a' mint már feljebb említtetett, nem tsak ezen névmássához szokott ez köttetni: ő, így: övé (övéje helyett), hanem akármelly más névhez is, mellynek birtokáról van szó, és a' melly harmadik személy gyanánt felvétetik. A' millyen öszvetett szó tehát ez: övé (ebből: ő éje): épen ollyan öszveforrasztott szók ezek is: emberé, úré, Péteré, Pálé, Tsászáré, kié, másé, angyalé, madáré, országé, Németé, Magyaré, vízé, boré 's a' t. (e' két szókból: ember éje, hominis suum, 's a' t.)

Látnivaló tehát, hogy mind ezek szinte úgy első ejtésben, és egybeszerkeztetett állapotban (status constructus, seu status regiminis) vagynak, és ejtegettethetnek, mint az illyen két különvált, de egybeszerkeztetett szók: ember lelke, Péter kúltsa, Pál kardja, úr dolga, Tsászár pénze, ki fija? más háza, madár orra, ország útja, 's a' t. és a' mint hajlítjuk ezeket: ország útjának, ország útját, épen úgy ezt is: országénak, országét. — Látnivaló ezekből az is, hogy a' magyar é szótskának épen nem felel meg egészen a' latín, német, frantz, 's a' t. genitivus; mert amaz ezeknél többet jelent, t. i. a' szó mellé a' birtokát is oda jelenti, noha mi légyen az, azt világosan fel nem fedezi, ennél p. o. Caesaris, többet jelent ez: Tsászáré, ennyit t. i. Caesaris suum, seu Caesaris proprium. A' honnan a' mi birtokos é szótskánkat gyakorta több szókkal kénteleníttetnek más nemzetek kitenni.

Sőt a' birtokos é szótska a' többes számbeli szókkal is egy szóvá lészen, p. o. embereké, uraké, Tsászároké, angyaloké, másoké, madaraké, Magyaroké, (ezek helyett: emberek éje, hominum suum seu proprium, urak éje 's a' t.); mellyek egybeszerkeztetett állapotban és nominativusban vagynak, és ejtegettethetnek, mint ezek: emberek

Attya, urak szokása, Tsászárok kegyelme, angyalok serege, mások tsúfja, madarak szava, Magyarok Királyja. És valamint ezek helyett: embereké, Magyaroké, hibás volna igy beszélnünk: emberekék, Magyarokék (öszverántás nélkül: emberek éjek): úgy hibások az illyen szóllásmódjai is: emberek Attyok, Magyarok Királyjok. Ellenben valamint így beszéllünk helyesen: az övék (ő éjek), és nem így: az őké, vagy az őkék (ők éje, vagy ők éjek): hasonlóképen ez a' helyes szóllásmódja: az ő Királyjok, és nem ez: az ők Királyja, vagy: az ők Királyjok.

Ez a' többes ragasztékú birtokos névmássa is: éi (ebből öszverántva: éjei, sua seu propria illius) elválhatatlanúl öszveforrad a' szókkal, p. o. övéi, emberéi, úréi, madáréi, kiéi? Péteréi, 's a' t. (ezekből: ő éjei, ember éjei, sua seu propria illius 's a' t), mellyek hasonló szóllásmódok ezekhez: ő dolgai, ember fegyverei, úr házai, madár szemei, ki ökrei? Péter tehenei. Ezek tehát mindnyájan első ejtésben vagynak, és ejtegettethetnek, p. o. övéit, ő dolgait, úréinak, úr házainak, 's a' t.

Sőt a' többes számbeli nevekhez is szoktuk kötni ezen éi szótskát, p. o. emberekéi, urakéi, katonákéi, madarakéi (ezek helyett: emberek éjei, hominum sua seu propria 's a' t.), mellyek ollyan szóllásmódjai, mint ezek: emberek munkái, urak szolgái, madarak tollai, katonák fegyverei. Ezek is mind első ejtésben és egybeszerkeztetett állapotban vagynak, és ejtegettethetnek, p. o. emberekéit, emberek munkáit, urak szolgáitól, 's a' t. És ha hiba ezek helyett: emberekéi, katonákéi, így szóllani: emberekéik, katonákéik, kipótolva: (emberek éjeik): úgy kétségkivül hiba így beszélni is: emberek munkáik, katonák fegyvereik. Ellenben valamint tsak ez a' helyes kifejezés: az övéik (teljesen: ő éjeik), ezek pedig hibások: az őkéi, vagy: az őkéik (kipótolva: ők éjei, vagy ők éjeik) úgy tsak ez a' helyes szóllásmódja: az ő írásaik; ezek pedig hibások: az ők írásai, vagy: az ők írá-

saik. Egy szóval a' külön vált szóknak egybeszerkeztetésére legtökélletesebb példányúl szolgálnak minékünk az é és éi szótskáknak a' fő szókhoz való ragasztásának különbféle módjai. Valamint az egyes é szótskánkat, úgy ennek többesét, az éi szótskát is rendesen több szókkal teszik ki más nemzetek, nem tehetvén ki egy szóval p. o. ezt: emberéi, emberekéi.

Ezekből megtetszik, hogy az é és éi, elválhatatlan, ragasztékos és birtokos névmássai, mellyek nominativusban vagynak, és hibásan neveztetnek genitivus végezeteinek; és hogy ezen szók: emberé, embereké, emberéi, emberekéi, hibásan mondatnak genitivusban lenni, mivel ezek birtokos első ejtések (nominativi possessivi). Még pedig ebben: emberé, mind a' biró személy, mind a' birt dolog egy; ebben: embereké, a' biró személy sok, a' birt dolog tsak egy; ebben: emberéi, a' biró személy egy, a' birt dolog sok; ebben végre: emberekéi, mind a' biró személy, mind a' birt dolog sok.

De ha ezek nominativusok: kérdés, mi felel tehát meg a' latin és más nyelvek genitivusának a' magyar nyelvben? Ezt az é és éi végezetekből ki nem tapogathatjuk, mert ezek soha magokban, más szóktól különválva elő nem fordúlnak: de kitanúlhatjuk az é és éi hasonlatosságát követő, az az: szerkeztetett állapotban lévő, de egymástól különvált szók példájából, ha megfordítjuk az ő rendjeket, és az első szót vetjük hátúl. Bizonyos dolog p. o. hogy ez a' magyar kifejezés: az ember lelke, megfelel ennek a' latin kitételnek: spiritus hominis. Forditsuk meg most a' magyarban a' szókat: így fogunk értelmesen szóllani: lelke az embernek. És így tehát a' latin genitivusnak a' magyar nak, nek, végezet felel meg, és ezt a' kifejezést: az ember lelke, lehet úgy venni, mintha a' nek hagyatott volna el az első szó mellől, ezen teljes kifejezésből, az embernek lelke, mellynek kimaradását szabad, de nem elmúlhatatlanúl szükséges, kihagyó jegygyel jegyezni meg az írásban, így: az ember' lelke.

Ezek

Ezek szerént a' magyar nyelvben, valamint az arabs és zsidó nyelvben is, a' latin, német, frantz, és más napnyúgoti nyelvekbeli genitivus és dativus casusoknak ugyan azon egy végezet felel meg, t. i. a' magyarban a' nak vagy nek, a' zsidóban a' Lamed particula, az arabsban az in végezet, melly ennezésnek (nunnatio) neveztetik. Méltán tette tehát a' német genitivus helyébe a' magyar nak, nek végezetet Professor Márton József a' maga német Grammatikájában. Követni kellene ezt a' példát minden magyar Grammatikákban is, és az é, éi-vel formált szókat birtokos nominativusoknak (nominativi possessivi) kellene nevezni.

Megjegyeztük oda feljebb, hogy a' ragasztékos nevekben a' k a' biró személyek, az i pedig a' birt dolgok többségét jelenti. Az illyen különös ragasztékos többesekben is tehát: Nagy Jánosék, Kovátsék, Szomszéd Uramék, a' Grófék, a' Papék, 's a' t. a' k a' mondott fő személy által birt személyeknek többségét jelenti, vagy az ő hozzatartozókat. Nagy Jánosék tehát annyit tesz, mintha ezt mondanók: Nagy Jánoséi, de nem dolgok, hanem személyek, kik az ő házanépét teszik, vagy: Nagy János és az ő hozzátartozói. Nagy Jánosékhoz megyek, nem azt teszi, mintha két vagy több Nagy Jánoshoz mennék, hanem azt, hogy azon Nagy Jánosnak vagynak tselédjei, házanépe, és én ő hozzájok megyek. Ha egyedül laknék minden hozzátartozók nélkül, nem mondhatnám, hogy Nagy Jánosékhoz megyek, hanem tsak, Nagy Jánoshoz megyek. Másmás jelentésű többesek tehát ezek, a' Grófék, t. i. személyek, a' Gróféi, t. i. dolgok, a' Grófok, t. i. több Gróf, és ezeket öszvezavarni nagy hiba. Hibás kifejezések tehát a' Révai Grammat. I. darab 515. és köv. lapokon ezek, kiék ezek a' lovak? Jánosék; népék, úrék, urakék; mellyek ezek helyett állanak ott, kiéi ezek a' lovak? Jánoséi; népéi, úréi, urakéi.

Szilágyi János,
Hadházi Ref. Prédikátor.

5.

Egészség, hoszszu élet.

Bizonyos, hogy a' nagy és gyárokkal bővelkedő városi lakosok foglalatosságaik az egészségnek, és következőképen a' boldogságnak nem kedveznek. Illy helyeken a' mesterséges társasági állapotnak majd minden nap egy vagy két áldozatja esik, mellyet a' természet sora még kimélt volna. Kétség kivül az állandó és fáradságos munka megtelt szobákban árt az egészségnek: de más részt tekintsünk arra is, hogy ugyan ezen foglalatosságok a' consumensek nagy számát az élet kellemeivel ellátván, a' közönség egészsége fentartására egyenesen befolynak, és ha ezen kifejezést: „természet sora" a' miveletlen állapotban élő emberekre alkalmaztatjuk, minden bizonnyal physicai állapotja azon mives embernek, ki dolgát ha bár kevésé kedvező környülállások között viszi is, sokkal jobb, mint az amerikai erdők, vagy afrikai vadságok szegény lakosáé, kinek eledele és ruházatja tsupán a' sorstól függ, 's betegségében minden segedelem nélkül van.

Tudva vagyon, hogy a' legmunkásabb országban — Angliában — egy század előtt a' közép halandóság egy évben volt egy harmintz között, most pedig egy hatvan között, az az, míg most egy ember hal egy évben, egy század előtt kettő hált, az egész népességet felvéve. Már, ha tekintetbe veszszük, mennyi nép foglalatoskodik ott a' gyárokban, azt következtethetjük, hogy az egész községre nézve még sem olly veszedelmes az a' mives ember élete; közelebbről fontolván a' dolgot, azt találjuk, hogy a' legegészségtelenebbnek látszó foglalatosságot tsudálatosan kipótolja a' szokás ereje, és kétségkivül a' tisztaság, mértékletesség, és azon szokássá vált derültség, melly a' legellenkezőbb környülményeken győzni tud, a' tetszőképen legszerentsétlenebb

embernek is megszerezheti a' boldogságot és élet gyönyörűségeit.

Az orvosi politiának egy nevezetes tárgya minden ovó és segítő módokat, mellyek tsak tudva vannak, előterjeszteni a' capitálistáknak, kiknek fő kötelességök a' körűlettök lévők boldogságokról gondoskodni; továbbá és főképen a' mives embernek megmutatni, mennyire függ ön tehetségétől könnyíteni bajain, mellyeket egészen el nem kerűlhet, és, ha az eddig már nyert ösméreteket figyelemre méltatjuk, azon megelégedést nyerjük, hogy sok foglalatosságainkban az ártalmas befolyások tökéletesen elkerűlhetők, vagy kissebbíthetők.

De nem tsak a' mesterember egészsége szenved foglalatosságában; mások, kik szerentsésebb környűlmények között látszanak lenni, nintsenek menten azon aggodalmoktól, és természetlen ingerektől, mellyek az egészségnek és életnek olly ártalmasok, mint a' teli szobák, a' felette nagy hideg, vagy meleg. Nézzük a' kalmárok sorsát, ezek életmódjokban rendesebbek, közönségesen mértékletesek, erőszak, vagy káros eszközök nem rontják egészségöket: azomban a' tiszta levegőben hiányt szenvednek, pedig ez a' természettől rendelt eledele testünknek szükségesebb az étel és italnál. Számos példák bizonyítják, hogy az ember holnapokig, sőt évekig igen kevés eledellel megelégszik, holott tudjuk, hogy senki sem élhet vagy egy óráig is friss levegő nélkűl. Már pedig a' kalmár boltokban a' levegő többnyire elromlott, nem bir többé élesztő erejével, azért a' kalmárok halaványok, gyomor és fejfájásban szenvednek, többnyire betegesek, az emberi élet tulajdon vége előtt halnak, és magokhoz hasonló maradékot hagynak.

A' kereskedők is alig boldogabbak, noha több élet kellemeivel birni látszatnak. Az aggodalom egyedűl való oka sok betegségnek. Ha egy nagy kereskedő város utszáin járunk, szembetűnő a' sok gondba merűlt, sietve mozgó, jól ruházott ember; némelly ifiakon még meglátszik a' természetes de-

rűltség és jó szín, de ezt férjfiú korokig ri kán tartják meg. *Cuvier* az álatok ékes leírásában ezzel fejezi bé egy tzikkelyét: „az élet erőltetett egy állapot.“ Ezt ő physicai tekintetben veszi, de még inkább illik az a' moralisra. A' civilisatio megváltoztatta mind testi mind lelki characterünket, egy természetlen ingerlés állapotjában élünk, melly azért természetlen, mert egy oldalú, rendetlen, és kelletinél nagyobb. Inaink gyengűlnek a' munkásság nem létében, idegeink ellenben elkopnak a' felette nagy munkásságban, az élet erő elvonatik a' természettől kiszabott munkálódásoktól, ellenben ollyanokra fordíttatik, mellyeket nem a' természet jelelt ki nekünk. Ha nem írhatjuk is alá egy híres philosophusnak azon mondását, hogy „minden gondolkozó ember egy romlott álat“ azt még is lehet állítani, hogy „a' lélek rendetlen állapotja, a' gond, aggodalom, és a' kereskedő élet tsalódásai, nagyon vesztegetik a' testi erőt.“

Már nézzük a' munkátlan embert, kinek független sorsa az élet kellemeit kéje szerint használni engedi. Ez sem élelme, sem egyébb szükségei végett munkálódni, gondoskodni nem kénytelen, tellyes szabadsága vagyon élete fentartásán iparkodni. De az ember egy társaságos álat, rendeltetése szerint tsak akkor lehet boldog, ha másokért él, egy magában álló ember ollyan mint egy fa ág nélkűl, nem bir olly élettel, mint többi társai, ereit elpazarolja rendetlen tzélok után, vagy elterped unalmában, és valamint a' kereskedő idegei kimeríttetnek felette való megerőltetésben, úgy itt eltompulnak lomhaságban Nem is szükség előadnom, melly veszedelmesek a' henyélésből eredett hibák az egészségnek és életnek, inkább azon módokat említem egy két szóval, mellyek akarmi állapotban fentarthatják az ember egészségét. Ezen orvosságok, mellyek nagyobb részt mindenkinek szolgálatjára vannak, a' következő szavakban foglaltatnak: *mértékletesség*, *tisztaság*, *mozgás a' szabad levegőben*, és *derűlt pihenés*. Minden munkás em-

bernek kellene élni ezen orvosságokkal, munkájából eredett bajai ellen, a' mennyire tsak lehet; azért minden fabrikans kötelessége úgy elosztani a' munka idejét, hogy egy mives ember se gátoltassék az idő nem léte miatt estvéli sétálásában a' szabad mezőre, sem kis kertje mivelésében ne akadályoztassek, vagy lelki nevelésében, melly legtisztább és oltsóbb gyönyörűség testét is frissíti, erősíti.

Iff. Bene Ferentz.

6.

A' Szanszkrit és Török nyelvnek a' Magyarral vélt rokonságáról.

Kőrösy Csoma Sándor Ur azon levelében, mellyet Calcuttából írt Aprilis 10-dikén 1832-ben, 's a' mellyet a' Tud. Gyűjt. e' folyó esztendőnek első füzetjében olvasóival közlött, azt állítja: „Hungari Literati, postquam uberiores Literaturae sanscriticae acquisiverint notitias, mirabuntur, quanta sit affinitas hujus antiquae linguae cum nostra vernacula"; jóllehet megvallja utóbb, hogy maga még tsak tsekély esméretével bir ezen nyelvnek és Literaturának. Azért méltán azt lehetne kérdezni tőle, honnan tudja ő azt? Ki van Calcuttában, a' ki arról tudósíthatta őtet?

Azután a' török és magyar nyelv között is nagy Analogiát gyaníf. Ez miben álljon, azt talám többen hazánkfiai közül szeretnék tudni. Mivel pedig K. Urnak levele külföldi ujságokba is által ment, annál inkább vizsgálatot érdemel a' dolog, mennyiben igaz ezen állítás, mennyiben nem. Mert hazánkfiai nagy tudatlansággal vádoltathatnának a' külföldtől, hogyha tudósai között senki sem volna, a' ki részt venne azon vizsgálatokban, mellyek egy időtől fogva az egész tudós világnak figyelmét a' kelet indiai régi Literaturára vonták.

Azonkivül az is meglehetne, hogy valaki K. Urnak ezen szavai után indulván, más talám neki

szükségesebb esméreteket magának megszerezni abban hagyván, a' szanszkrit nyelvre szánná azt a' szorgalmat, a' mellyet jobban a' görög vagy ujabb nyelvek tanulására fordíthatna. Azért az itt szándékom, a' szanszkrit és török nyelvnek természetét rövideden kifejteni, a' mennyire valaki ezeket a' nyelveket öszveakarná hasonlítani a' magyarral.

Elsőben az a' reménységem: hogy kevés próbák által megfogom mutatni, hogy a' szanszkrit nyelvnek a' magyarhoz éppen semmi köze sints: azután kifogom jelelni azt a' tsekély hasonlatosságot, a' melly a' török és magyar nyelv között fennforog.

Mikor valami két nyelv egymással öszveköttetésben van, ugy hogy az egyik a' másiknak vagy leányja vagy testvére: akkor ezen rokonságnak megmutatására három dologra kell leginkább vigyázni. Elsőben: a' gyökérszótagokra. Másodszor: a' szók formáira és ejtegetéseire. Harmadszor: a' szóknak elrakására. Mennél több pontokban megegyez egymással ezekre nézve, annál közelebb közötte az atyafiság.

A' tudva lévő dologról következtetést lehet arra hozni, a' mit még tsak kitudni szeretnénk. Tudjuk pedig, hogy a' római nyelv az olaszszal, spanyollal, frantziával, portugállussal szoros öszveköttetésben van: tudniillik olly arányban, hogy a' római emezekre nézve anyának vagy törzsöknek tekinthetik. Más közben áll egymáshoz az arabs, zsidó, chaldaeus, syriai, aethiopiai nyelv. Ezekre nézve nehéz megmondani, mellyik az anya, mellyik a' leány. Az arabs a' leggazdagabb, legmiveltebb, legszebb. Midőn ezen rokon nyelveket öszvehasonlítjuk egymással, az által kitalálhatjuk azt a' törvényt, mellyet az emberi lélek követ a' nyelvek elváltoztatásában, észrevehetjük azt a' határt, a' hol a' változás megáll, megjegyezhetjük magunknak azokat az érintő pontokat, a' mellyekben öszvejőnek. Ezen kriteriummál fogva meglátjuk azután, mire kelljen vigyázni más esmeretlenebb

nyelvek öszvehasonlításában is. A' napkeleti nyelvek nem olly esmeretesek minden olvasók előtt, mint a' római nyelvből származottak, mellyek Spanyol nyelven közönségesen romance névvel jeleltetnek meg: azért példáimat nagyobb részint ezekből veendem.

A' mi a' gyökérszótagokat illeti, ezeket mind a' négy a' római nyelvtől származott nyelvekben egyaránt megtaláljuk. Már ebből az következik, hogy a' gyökérszótagok legtöbbet nyomnak a' nyelvek rokonságáról való kérdésben. A' mi a' szók formáit és ejtegetéseit illeti, ezek legszebben tartattak meg a' Spanyolban, ezután következik az olasz, azután a' portugállus, és utolsó helyen áll a' frantzia. A' szórakásra nézve pedig nagyon alább hagytak mind ezen nyelvek a' rómainál. Mert azt a' jeles, a' szóknak végén megkülömböztetett ejtegetést, melly a' római nyelvet diszesíti, elhagyván, kéntelenek voltak a' szórakásban is keskenyebb határ közé szorulni, 's nem szórhatván el úgy a' szókat egymástól, mint a' római vagy görög nyelv, mivel ezen esetben nem lehetne tudni, mitsoda fő névhez tartozik a' mellék név, az által mind szépségekre, mind nyomosságokra, sőt könnyen érthetőségekre nézve is sokat vesztettek.

Tehát a' gyökérszótag különösen érdemli figyelmünket a' nyelvek öszvehasonlításában. A' hol ebben nints egyformaság, melly közös forrásra mutat, ott rokonságról alig lehet szó. Hogyha ezekben találunk hasonlatosságra, a' második helyen a' szóformákra és ejtegetésekre is fogunk vigyázni, 's utolsó helyen a' szórakásra. Mert látjuk a' fellyebb említett romance nevű nyelvekben, hogy egy nyelvnek tsak nem egész gyökérszó kintstára fenmaradhat ujabban formált nyelvben, de a' szók elrendelése mind a' mellett alig mutat nyomot a' közeredetről.

Minekutána ezeket megállapítottuk volna, még egy más észrevételt is kell tekintetbe venni. Vannak tudniillik minden nyelvben ollyan szavak,

a' mellyek a' nyelvek elváltoztatásában legkevesebb változást szenvednek, 's talám azt lehetne mondani, hogy nem tsak egyes szavak birnak ezen tulajdonsággal, hanem lehet azokból különös seregeket vagy familiákat formálni. Illyenek a' számok, a' névmássai, a' mindennapi beszédben leggyakrabban előforduló igék, 's a' mit talám első helyen kellett volna említenem: az emberi testnek részei és a' természet szembetűnőbb tárgyai. Ezekre ha vigyázunk, látjuk, hogy a' romance nevű nyelvek ezeket tsak nem eredeti formájokban általvették a' római nyelvből. A' napkeleti Semitica nyelvek is ebben tsudálatosan megegyeznek. Azért nem fogunk hibázni, hogyha a' szanszkrit és török nyelveknek a' magyarral való öszvehasonlításában is ezekre a' szókra különös figyelmet fordítunk.

Állításom bebizonyítására tsak emlékeztetésül akarok itt egynéhány példát felhozni a' romance nevű nyelvekből:

	Lat.	Ital.	Hispan.	Portug.	Gall.
Számok:	unus,	uno,	un,	hum,	un
	duo,	duoi,	dos,	dous,	deux
	tres,	tre,	tres,	tres,	trois
					's. u. t.
Névmássai:	ego,	io,	yo,	eu,	je
	tu,	tu,	tu,	tu,	tu
	ille,	il,	el,	o,	il
					's. u. t.
Igék:	esse,	essere,	ser,	ser,	être
	habēre,	avēre,	haber,	haver,	avoir
	dicere,	dire,	dezir,	dizer,	dire
	tenēre,	tenēre,	tener,	ter,	tenir
					's. u. t.
Emberi testnek részei:	caput,	capo,	cabeza,	cabeça,	chef (vezér)
	manus,	mano,	mano,	maõ,	main
	pes,	piede,	pie,	pé,	pied
					's. u. t.
Természeti tárgyak:	sol,	sole,	sol,	sol,	soleil
	stella,	stella,	estrella,	estrella,	étoile
	arbor,	arbore,	arbol,	arvore,	arbre
	rivus,	rivo,	rio,	rio,	riviére
					's. u. t.

Azért, a' mit Camoens a' portugallus nyelvről mond, azt minden romance nyelvekről, az egyiknél, a' másiknál kissebb vagy nagyobb mértékben lehet mondani

„lingua, na qual, quando imagina,
com pouca corrupçaõ crê que he latina.“

Lingua, quam cum sibi repraesentat, cum exigua corruptione credit esse latinam.

Ha tehát azt reménylhetjük, hogy a' szanszkrit nyelvben is valahol gyökérszótagokra akadunk, a' mellyekből a' magyar nyelvvel való rokonsága kitűnik: az bizonyosan az illyen szókban lesz meg. A' számok, a' névmássai, az érzéki tárgyakat jelentő névszók, a' mindennapi igék legkevesebb változást szoktak szenvedni a' legidegenebb ajakok kimondásában is.

Hasonlítsuk öszve tehát a' szanszkrit nyelvet a' számokra nézve a' magyar nyelvvel:

eka, egy	ekadazan, tizenegy
dvi, kettő	dvadazan, tizenkettő
tri, három	trajodazan, tizenhárom
tsatur, négy	tsaturdazan, tizennégy
pantsan, öt	pantsadazan, tizenöt
sas, hat	sotazan, tizenhat
szaptan, hét	szaptadazan, tizenhét
astan, nyoltz	astādazan, tizennyoltz
navan, kilentz	navadazan, tizenkilentz
dazan, tiz	vinzati, husz.

trinzat, harmintz.
tsatvarinzat, negyven.
pantsāzat, ötven.
sasti, hatvan.
szaptati, hetven.
āziti, nyoltzvan.
navati, kilentzven.
zata, száz.
szahazra, ezer.

Ezekből az eka, „egy“ szó egy kis hasonlatosságra mutat: de a' zsidó echad még hasonlóbb ennél, azért még is senki nem fogja mondani, hogy a' zsidó nyelv más rokonságban van a' szanszkrittel, mint hogy ezen is, amazon is emberek szólltak, 's

a' történet is néha egy kis hasonlatosságra ád alkalmat. A' többi szám pedig mind inkább deákra, görögre, tótra és németre (sasti sechzig āziti, achzig) emlékeztet. Zat, száz és szahazra, ezer megint a' magyarhoz látszik közelíteni; dazan tiz, ellenben párját találja a' tótban és deákban (deszet, decem).

Menjünk által a' rendet jelentő számokra:

pratama, első	szakrit, egyszer
dvitija, második	dvisz, kétszer
tritija, harmadik	trisz, háromszor
tsaturtha, negyedik	tsatusz, négyszer
pantsama, ötödik	pantsakritvasz, ötszer
sasta, hatodik	saskritvasz, hatszor, 's. u. t.
szaptama, hetedik	
astama, nyoltzadik	
navama, kilentzedik	
dazama, tizedik.	

Millyen hasonlatosság vagyon itt a' szanszkrit és magyar között? Hogyha a' névmássait tekintjük ezekben is hijába keressük a' hasonlatosságot p. o.

N. aham, én	twam, te
G. mama, vagy me, enyim	tava, vagy te, tied
D. mahjam, vagy me, nekem	tubjam, vagy te, neked
A. mām, engem	twām, téged
Abl. mat, v. mattasz, tőlem	tvat, v. tvattasz, tőled
Loc. maji, bennem	tvaji, benned
Instr. majā, általam	tvajā, általad.

Itt valaki fennakadhatna azon, hogy te, azt teszi „tied"; hanem meg kell azt jegyezni, hogy ez Genitivus, és megfelel a' görög σου szónak: 's mint Genitivus öszveszerkeztetik más szókkal. 'S általjában igen tetemes külömbség az a' szanszkrit és magyar nyelv között, hogy a' szanszkrit nem teszi ki a' birtokot ragasztékok (Suffixumok) által, mint a' magyar p. o. mama bharta, ὁ ποσις μου, az én férjem, vagy, bharta mama mind a' kettő szokásban van, valamint tudniillik a' beszélő a' hallgatónak figyelmét vagy a' főszóra vagy a' birtokot jelentőre akarja vonni. Hasonlatosképpen:

pitā mama, és mama pitā, ὁ πατήρ μου, az atyám.
matā tava, és tava matā, ἡ μητήρ σου, az anyád.
bratā taszja, ὁ ἀδελφὸς ἀυτοῦ, annak a' báttya.

Talám a' relativumban találunk hasonlatosságot?

jasz, jā, jat, m. f. n. a' ki, a' melly

Vagy az interrogativumban?

kasz, kā, kim, m. f. n. ki?

Ezek a' szók nem tsak az ejtegetés által tökélletesen a' névszókhoz alkalmaztatják magokat, hanem három neműek, masculina, feminina, neutra. A' nem (genus) különösen nagy szerepet játszik az egész szanszkrit nyelvben; pedig a' magyarban nints is árnyéka annak.

Vegyük elő a' mutató névmássait:

ajam, ijam, idam, ez
esasz, esa, etat, ez az
szasz, szā, tat, ő, az,
szjāsz, szjā, tyat, amaz
aszau, aszau, adasz, amaz
anjasz, anjā, anjat, más
szarvasz, szarvā, szarvam, minden.
szva, az ő (a' tót ſwůg, az enyim, a' tied, az ő, a' mi, a' tietek, az övéjek)
jāvat, mennyi
tāvat, annyi.

Az ejtegetésről majd utóbb fogunk szóllani. Vizsgáljuk meg most azokat a' szókat, a' mellyek az emberi testnek részeit jelentik, vagy más ollyan dolgokat, mellyek mindég az embereknek szemeik előtt vannak; vagy a' mellyek a' közéletben gyakran előfordulnak:

zari, vapu, deham, gatri, murti } test; lotsana, tsaksu, aksi } szem; bhruvau, két szemöldök (dualis.);
lalādam, homlok; zira, fő;

nasza, orr; vaktram, száj; mukham, száj, kép; danta, fog; gyihva, nyelv; bahu, kar; pāni, kéz; pānibjam (Instrum. in Duali) mind a' két kézzel; musti, ököl; haszta, kéz, ormány (az elefántnál); angusta, uj; pādam, láb; keza,

haj; karnasz, fül; anga, tag; hridajam, szív; rudiram, vér; urasza kutsam, mely; udarasz, hab; szkandisz, váll; nakha, köröm.

A' rokonság nevei:

pitri, a'ya; matri, anya; bratri, bátya; devri, sógor; szvaszri, testvérnéne; matrisvasza, néne az az: az anyának testvére; duhitri, leány; szuta, fiu; szutā, leány; putra, kissebb fiu; sznusa, menye; bhartri, férj; bharja, feleség; pati, ur; patnī feleség.

Ki talál ezekben valamit, a' mi rokonságra mutatna a' magyar nyelvvel? Pedig ezek, valamint minden egyébb szók, a' mellyeket a' szanszkrit nyelvből előhordok, úgy vannak írva, hogy, a' ki magyarul olvasni tud, azokat is helyesen tudja kimondani, ha ezekre a' regulákra vigyáz, hogy az *a*, mellyen huzás van, hoszszu *a*, a' mellyen pedig nints huzás, az mint ollyan a olvastatik, a' melly egy kevéssé az *e* betühez közelít, és hogy az illyen a, melly huzás nélkül van, rövid. Az *e* betühez közelít annak kimondása, kivált a' közepén a' szónak, vagy ha megkettőztetett mássalhangzó, vagy két mássalhangzó után, vagy előtt áll, így *szaptan*, „hét", még inkább közelít a' deák septemhez. Az *e*, melly magyarul is mint *e* irattatik, ellenben nem rövid, hanem valahányszor ezekben az előhordott szókban előkerül mindenkor hoszszu *e*, azért nem is volt szükséges, rá huzást tenni; illyenek ezek a' szók

deham, *devri*, *esa*,

ezekben mindég hoszszu az *e*.

Az *i* huzással hoszszu, huzás nélkül pedig rövid. Mennjünk ezen kis jegyzés után által ollyan szókra, mellyek természeti tárgyokat, állatokat és más érzéki dolgokat jelentenek; vagy a' mellyek szükségesképen a' mindennapi beszédben legtöbbszer fordulnak elő.

loka, világ: kāla, idő; manuscha (Mensch) ember; divam, ég (divum, sub divo); naktam divā, éjjel nappal; divanizam, éjjel nappal; niza, éjtszaka; nidra, álom; tshaja, árnyék; vaspa, köny; vīra, vitéz (vir); risir, pap, próféta; mritju, halál; martja, halandó; antariksam, levegő ég.

gyalam, vari, apam } viz; bhu, mahī, stativī, pri'hivī } föld;

agni, pāvaka, dāvam } tűz, láng; vaszudha, föld, solum, der Boden;

aditja, bhanu, ravi, szūrja } nap, sol, die Sonne; naksatrāni, tsillagzatok; dgyoʻisz, tsillag; tārakā, a' tsillagok; grahā, planeták;

tsandra, hold; purnatsandra, teli hold; navatsandra, ujhold; szurjadajam, napkelte; szāgaram, tenger; nadī, folyó; pathin, ut, Pfad; rai, dolog (res); nau, hajó (ναῦς); tari, hajó; varsam, esztendő, év; zabdam, szó, (vox emissa); vātsam, szó, (verbum);

vatsasz, vakjam } beszéd; buddhisz, manasz } ész;

rāgyā, király (regens); ragy-jam, ország, (regnum); nagaram, város; puram, vár (Burg); nara, férjfi, (ἀνήρ); puman, férjfiszemély; vadhu, nari, sztri, asz-zony; bhavanam, palota: anta, vége; antapuram, hátulsó épület az asszonyok számára; kāma, szerelem; rupam, forma; rupavatī, szép f.; rupavan, szép m.; dukham, fájdalom; khadgam, kard; rosa, harag; kopa, harag; zokam, bu; szukham, öröm; gyutam, játék; kanaka, kantsanam, dzsatam, szuvarnam, hiranyam, arany; puspa, virág; p'alam, gyümölts; parvata, giri, zeila, hegy; druma, vriksa, élőfa; vanam, erdő; parnam, falevél; vidjā, tudomány; zilpam, mesterség; dāraka, gyerek; piplusz, folt; malam, verejték; jānam, kotsi; balam, hatalom, hadisereg; mudha, bolond; megha, felhő; meghanirgosa, felhöropogás; duta, követ.

Állatok nevei:

szimha, oroszlány; zārdula, tigris; mriga, szarvas; dvipa, párdutz; go, szarvasmarha (Kuh); goszahazram, ezer tehény; tenu, tehény, tinó; mahisa, bivaly; azva, haja, ló, (azvazālā, ló istálló); riksa, medve; záka, majom; dantisz, gagya, hasztisz, kungyara, nāga, elefánt; ustra, teve; danstri, vadkan; paksi, patri, zakuna, dvigyā, khetsara, madár; ziki, páva; kravāka, rétze; krauntsa, kakuk; kūrma, tekenősbéka; zalabhā, sáska; uragā, kigyó.

Mássalérthetők három végzéssel:

madhurasz,	madhurā,	madhuram,	édes
amanusasz,	amanusā,	amanusam,	embertelen
kuzalasz,	kuszalā,	kuzalam,	szép, szerentsés
raudrasz,	raudrā,	raudram,	szörnyű
pratibhajasz,	pratibhaja,	pratibhajam,	igen re'tentő

Hogyha ezekben nem találunk hasonlatosságot, az egy *tenu*, tinó szón kivűl, tekintsük meg az öszvehasonlításnak gráditsait a' mássalérthetőkben. Ezekben legelőszer szörnyű nagy az anomalia, valamint a' görög nyelvben ollyan mássalérthetőkben, a' mellyek mindég a' köznépnek szájában forognak, 's azért egy nyelvben, a' melly az írásmesterségnek feltalálása előtt már nagyon ki van mivelve, igen nagy változásoknak voltak alá vetve. Mert ez, 's nem más dolog, oka annak, hogy a' görög nyelvben az igéknél és a' mássalérthetők öszvehasonlításában olly szörnyű anomalia van, hogy az által ezen nyelvnek megtanulása nagyon nehezíttetik. A' mi a' görög nyelvről igaz, ugyan azt találjuk meg a' szanszkritban is. Ellenben a' magyarban, kivévén azt az egyetlen egy szót „*jó*", mellynek második gráditsa *jobb*, nem *jóbb*, mint az analogia szerint kellene lenni, a' többi mind regula szerint való. A' regula szerint való Comparatio igy van:

dhanin,	dhanītara,	dhanitam,	gazdag
zrīmat,	zrīmattara,	zrīmattam,	boldog
vidvasz,	vidvattara,	vidvattam,	tudó valamiben

s. u. t.

De a' mellyek a' regulától eltávoznak; azok igy vannak:

neda,	nedijasz,	nedista,	közelvaló
kana,	kanijasz,	kanista,	kevés
vara,	varijasz,	varista,	nagy
krasa,	krasijasz,	krasista,	sovány
ksepra,	kseprijasz,	kseprista,	gyors
zra,	zrejasz,	zresta, jó,	αρειων αριστος
matimat,	matijasz,	matista,	eszes

'S illyenek még igen nagy számmal vannak; attól félek, hogy olvasóimnak unalmat okoznék,

ha azokat mind elő akarnám hozni. A' gyökérszótagokban 's a' szókformáiban, végzeteiben nem akadni valami különös hasonlatosságra a' magyar és szanszkrit között. Engedjék meg már nekem olvasóim, hogy a' névszók ejtegetésére függeszszem figyelmöket. A' legegyűgyűbb ejtegetés, 's a' mellyből még is a' többi szónak ejtegetését már kilehet nézni a' *kāsz*, szóé. Azért álljon ez itt mindenek előtt:

Egyes szám:

N. kasz,	kā,	kim	(ki? interrogativum)
G. kaszja,	kaszjāsz,	kaszja,	(kinek?)
D. kaszmai,	kaszjai,	kaszmai	(kinek?)
Acc. kam,	kām,	kim	(kit?)
Abl kaszmāt,	kaszjāsz,	kaszmāt	(kitől?)
Loc. kaszmin,	kaszjām,	kaszmin	(kiben?)
Instr. kena,	kajā,	kena	(ki által?)

Kettős szám:

Nom. kau,	ke,	ke	(kik ketten?)
Gen. kajosz,	kajosz,	kajosz	
Dat. kabjam,	kabjam,	kabjam	
Acc. hasonló	a'	Nominativushoz	
Abl. hasonló	a'	Dativushoz	
Loc. hasonló	a'	Genitivushoz	
Instr. hasonló	a'	Dativushoz.	

Többes szám:

N. ke,	kāsz,	kāni	(kik?) (quas, fem.)
Gen. kesām,	kāszām,	kesām,	(kiknek)
Dat. kebjasz,	kābjasz,	kebjasz	(kiknek, quibus)
Acc. kān,	kāsz,	kāni	(kiket)
Ablat. hasonló	a'	Dativushoz.	
Loc. kesu,	kāszu,	kesu	(kikben)
Instr. kajsz,	kābisz,	kajsz	(kik által) (queis.)

Itt legelsőben is a' Localis és Instrumentalis ötlik szemünkbe, a' melly a' tót nyelvnek tulajdona. Kétségkivűl ez valami nyelvnek tökélletességéhez tartozik, hogy midőn más nyelvben előlutóljáróval kell élni, benne tsak a' szónak végét kell megváltoztatni, ha az ember azt akarja kijelenteni, hogy valamiben, vagy valami által történik valami. Van azonkivűl kettős szám is, nem tsak többes,

szintúgy valamint a' görögben, arabsban, és némelly szóknál a' tótban is (nohama, rukama, očima). A' mássalérthető pedig nem tsak pusztán tétetik a' főszóhoz, hanem valamint a' deák és görög nyelvben convenit cum suo substantivo eodem genere numero et casu. Mennyi különbség! A' kettős szám pedig nem tsak a' névszók ejtegetésében uralkodik, hanem az igéknél szinte úgy, 's pedig e' részben a' szanszkrit még tökélletesebb magánál a' görög nyelvnél is, melly gyakran, kivált a' tselekvő formában, nem bír különös kettős számmal az igékben, az első személyben. De ezeket majd utóbb fogjuk megvizsgálni; most tsak egynéhány névszó ejtegetéséből is akarok példát adni, 's azután itéljen az olvasó a' hasonlatosságról:

Egyes szám:

N. pitā, atya,	mātā, anya,	zivasz,	szerentsés, boldog
G. pitusz,	mātusz,	zivaszja	
D. pitré,	mātre,	zivāja	
Acc. pitaram,	mātaram,	zivam,	
Voc. pitar,	mātar,	ziva,	
Abl. pitusz,	mātusz,	zivāt	
Loc. pitari,	mātari,	zive	
Instr. pitrā,	mātrā,	zivena.	

Kettős szám:

Nom. Acc. Voc. pitarau,	mātarau,	zivau,
Instr. Da. Abl. pitribjam,	mātribjam,	zivābjam
Gen. Loc. pitrosz,	mātrosz,	zivajosz.

Többes szám:

N. Voc. pitarasz,	mātarasz,	zivāsz,
Gen. pitrīnām,	mātrīnām,	zivānām,
Dat. et Abl. pitribjasz,	mātribjasz,	zivebjasz,
Acc. pitrīn,	matrisz,	zivān,
Loc. pitrisu,	matrisu,	zivesu,
Instr. pitribisz,	matribis,	zivejsz.

A' ki már gondolóra veszi, mitsoda változékony lesz az egész nyelv egy illyen tökélletes ejtegetés által, mitsoda szabadságot nyer az által a' poëta vagy orator a' szórakásban, mivel a' hallgatója,

tója a' nem (genus) és az ejtegetés végzése által könnyen kitalálhatja azt, mitsoda főszóhoz tartozik valamelly mellékszó, ha akármelly távol állana is a' főszótól, az könnyen által fogja látni, melly igen közelítsen ez által a' szanszkrit nyelv a' deák és göröghez, 's melly távol álljon a' magyartól.

De az még nem elég: az igék hajtogatása, ez különbözteti meg leginkább a' szanszkrit nyelvet a' magyartól. Mert a' mult idők, valamint a' görögben, augmentum és reduplicatio által jegyeztetnek meg: 's a' hajtogatásnak olly nagy hasonlatossága van a' göröghez, hogy alig lehet másképen ezt magyarázni, mint azon gyanítással, hogy talám a' Pelasgusok, a' kik a' Hellenek által elhajtattak nagyobb részint Görög országból, 's olasz országba költözkedtek, az Indusoknak egy ága lehettek, 's azért még a' görög nyelvben is megvannak 's megmaradtak még utóbb is azon igék, a' mellyek „mi" re végződnek, mint διδωμι, πιφρημι, ἱστημι, dădāmi, bibharmi, tisthāmi.

Számtalanok az irregularitások az igék hajtogatásában; ellenben a' magyar nyelv melly igen rendszerint való ebben! Példának okáért: a' „*driz*" gyökérből, melly azt teszi „látni", ők látnak igy mondatik: *pazjanti*, multidő: *aparjat*, vagy *adrāksīt*, ő látott. Hogy pedig minden ember meggyőződjék, hogy az igék hajtogatása távolról sem mutat magyar rokonságra, tegyük ide azt a' paradigmát, a' melly leginkább regula szerint való: azután tekintsünk meg egynehány irregularis igéket:

ksip, hajigálni.

Praes.	ksipāmi,	ksipaszi,	ksipati,	hajigálok, sz, —
	ksipāvasz,	ksipathasz,	ksipatasz,	ketten hajigálunk, -tok, -nak
	ksipāmasz,	ksipatha,	ksipanti,	többen hajigálunk, -tok, -nak
Potent.	ksipejam,	ksipesz,	ksipet.	hajigálnek (jaciam)
	ksipeva,	ksipetam,	ksipetām,	
	ksipema,	ksipeta,	ksipejusz,	s. u. t.

Imper.			
Conjunct. ksipāni,	ksipa,	ksipatu,	hajigáljak (jacito)
ksipāva,	ksipatam,	ksipatām,	
ksipāma,	ksipata,	ksipantu,	(jaciunto.)
Praet. I. aksipam,	aksipasz,	aksipat,	
aksipāva,	aksipatam,	aksipatām,	
aksipāma,	aksipata,	aksipan,	
Praet. II.			
akseipszam,	akseipszīsz,	akseipszīt,	
akseipszva,	akseiptam,	akseiptām,	
akseipszma,	akseipta,	akseipszusz.	
Praet. redupl.			
tsiksepa,	tsiksepitha,	tsiksepa,	
tsiksipiva,	tsiksipathusz,	tsiksipatusz,	
tsiksipima,	tsiksipa,	tsiksipasz,	

s. u. t.

a' ki ezeket megfontolja, 's még kételkedik tovább, hogy a' szanszkritnak nints rokonsága a' magyarral, azt még több példákkal sem tudnám meggyőzni arról. Hijába mondanám azt neki, hogy *ksip* szónak Mediumja vagy deák értelemben Deponense is van, melly így hangzik:

ksipe, *ksipase*, *ksipate*

mint a' görög *δύναμαι*, *δύνασαι*, *δύναται*

hijában figyelmeztetném őtet arra, hogy a' szenvedő ige, nem *at*, *et*, *ód*, *őd* által formáltatik, mint a' magyarban, hanem egyedűl az által, hogy a' Mediumnak vége elejbe ez a' szótag *ja*, tétetik, így:

ksipaje, *ksipajasze*, *ksipajate*;

hijába mondanám meg annak, hogy a' határozatlan mód nem *ni* szótaggal végződik, mint a' magyarban, hanem *tum* szótaggal, éppen mint a' deák Supinum: *kartum*, tenni, *kseptum*, hajigálni, *tjaktum*, elhagyni, *drastum* látni, *hantum*, megölni, *mrigajitum*, keresni.

A' ki esmeri a' görög nyelvnek nehézségeit, az már az eddig előhozottakból is gyanítani fogja, hogy a' szanszkritnak megtanulása is nem kevés nehézséggel jár, minthogy olly sokban hasonlít a' göröghez. Azomban annak megtanulása annyiban hasznos, hogy abból egy igen nevezetes nemzetnek régi állapotját, miveltségét, 's képzelődéseit az egész világ és az emberi élet felől meglehet tanulni;

szóval az emberi nemzetnek egy ollyan oldalát, melly nagyon külömböz mind attól, a' mit egyébaránt a' régiségből tudunk; a' mi egy philosophusi főt mindég figyelemre gerjeszthet. Hanem a' historiának egyébi vizsgálatjaira nézve, mellyek idők meghatározását, nemzetvándorlásokat 's ezekhez hasonló vizsgálatokat tárgyaznak, a' szanszkrit könyvekből igen keveset lehet tanulni. Poley Lajos, a' ki a' Markandeja Puranának egy részét adta ki, arról panaszkodik elő beszédjében, hogy az Indusi Irók nem tudnak semmiféle Históriát irni, hanem annyira tzifrázzák fel mesékkel a' történeteket, hogy a' személy tulajdonságai egészen elenyésznek a' költeményben. A' keletindiai kereskedői társaság Londonban annyi szanszkrit könyvekkel bir kéziratokban, hogy azokkal egy egész szoba tele van. Azomban, a' mit eddig kinyomtattak szanszkrit könyvekből az Anglus vagy Német tudósok, az többnyire mind költői munka. Illyen a' Bhagavad-Gita (ed. Schlegel); Nala (ed. Bopp), Brahma — Vaivarta — Purana (ed. Stenzler); Devi-Mahatmjam (ed. Poley) Hitópadesza (ed. Schlegel et Lassen); Indralokagamana (ed. Bopp.) Nalodaja (ed. Benasy) Szakuntala (ed. Chézy). Legnehezebb meghatározni minden szanszkrit irományokban az időt, mellyben készültek, annyira, hogy némelly Puranákról, az az, régi szent Legendákról, azt sem tudták meghatározni a' tudósok, a' kik eddig Európában velek foglalatoskodtak, ha vallyon Krisztus Urunk születése előtt, vagy után, 's pedig talám egészen nyoltz száz esztendővel utánna irattak vala-e, vagy sem. A' költői mesterségben pedig nagyon külömböznek az Indusi irók a' Görögöktől: az ő képzelődések némellykor tul hág annyira minden mértéken; hogy egy, a' Classica Literaturában jártas ember tsak undorodással olvashat némelly darabokat.

A' melly próbákat adtunk eddig a' szanszkritból, talám ezekből is kitűnő már, melly távol legyen az egész szanszkrit nyelvnek formája a' ma-

gyar nyelvnek természetétől. Ha ki azt mondaná, hogy ez a' nyelv rokona a' tótnak, deáknak, görögnek, akkor sok tekintetből ellene nem lehetne mondani: jóllehet sokkal durvább a' deáknál, 's a' görögnél annál kevesebbé mérközhetik meg. Mind a' mellett ezek után nints más, eddig a' tudósok előtt esmeretes nyelv, a' melly a' szók elrakásában annyi szabadsággal birna mind ez. A' Participiumokkal hasonlóképpen él valamint a' deák, a' Gerundiummal úgy mint a' magyar, a' mellyhez ezeknek végezetével történetből hasonlít is, p. o.

dristvā, látva; matvā, gondolkodva; gatvā, menvén, 's t.

A' mi a' beszédnek különös rövidséget ád, az a' deákban az a' szórakás, melly Constructio Ablativorum Consequentiae, és a' görögben Genitivorum Consequentiae név alatt esmeretes. Ezt a' szanszkrit úgy használja, hogy nem tsak Genitivust, hanem Localist és Instrumentalist is illyen helyhezetbe tesz, p. o.

Gen. pazjatām devānām, Diis videntibus.
gadato mama, me narrante.
Loc. Nale ihāgate, Nalo huc reverso.
tisthatszu lokapālesu, stantibus mundi custodibus.
Instrum. mrigajānena majā, me quaerente.

Az által és a' melléknévnek a' fő névtől való elszórása által igen hajlékony lesz a' szórakásra nézve, 's a' költői mesterségben olly szembetünő foganattal hatalmaskodik: hogy megbájolja mind azokat, a' kik betsülni tudják az emberi léleknek azt a' szabad és felséges járását, melly a' görög és deák nyelvben uralkodik, 's a' mellyhez képest minden többi nyelvek, ha bár a' legnagyobb elmék éltek is velek, tsak földön mászni látszanak.

Nézzünk meg végezetre még egynehány ollyan igét a' szanszkrit nyelvből, melly minden nyelvben leggyakrabban előforog, a' millyen a' magyarban ez: „lenni", „mondani", „tenni". Ezekből is ki fog tetszeni a' nagy külömbség, a' melly vagyon a' magyar és szanszkrit nyelv között.

Praes. Aszmi,	aszi,	aszti,	Vagyok etc.
Szvasz,	szthasz,	sztasz,	ketten vagyunk, s. t.
Szmasz,	szta,	szanti,	többen vagyunk s. t.

Potentialis (Conjunctivus.)

szjam,	szjasz,	szjat,	legyek s. t. sim (antique:
szjava,	sz ātam,	szjātām,	siam, sies, siet.)
szjāma,	szjāta,	szjusz,	

Imperat. (Conjunct.)

aszani,	edhi,	asztu	(esto, ἔστω) legyek s. t.
aszāva,	sztam,	sztām	
aszāma,	szta,	szantu	(sunto)

Praet. cum simplici augmento.

āszam,	āszisz,	āszit,	voltam (essem) s. t.
āszva,	āsztam,	āsztām	
āszma,	āszta,	āszan,	

Más szó: bru. mondani.

Praes. bravīmi,	bravīsi,	bravīti,	mondok s. t. (φράζω)
bruvasz,	bruthasz,	brutasz,	
brumasz,	brutha,	bruvanti,	

Potentialis.

brujam,	brujasz,	brujat,	mondjak, s. t.
brujāva,	brujātam,	brujatām,	
brujāma,	brujāta,	brujusz.	

Imperativus.

bravāni,	brūhi,	bravītu,	mondjak, s. t.
bravāva,	brūtam,	brūtām,	
bravāma,	brūta,	bruvantu,	

Praeterit.

Abravam,	abravīsz,	abravīt,	mondottam s. t.
abrūva,	abrūtam,	abrūtām,	
abrūma,	abrūta,	abruvan.	

Más illyen ige, a' melly igen gyakran előfordul, a' *kri* gyökér, melly azt jelenti: „tenni".

Praes. karomi,	karosi,	karoti,	teszek s. t. (κραιαινω)
kurvasz,	kurutha-z,	kurūtasz,	
karūmasz,	kurūtha,	kurvanti.	

Potent. kurjam s. t.
Fut. karisjāmi, tenni fogok
da gyökérből a' Futurum: daszjāmi, adni fogok
praet. redupl. dadau, adott.

Már annyi szóközött még is a' hajtogatásban is egy kis hasonlatosságnak megkellene lenni, ha a' magyar nyelv rokon volna a' szanszkrittal. De nints. A' görög *mi* végezetü igék ellenben nagyon hasonlítanak a' szanszkrithoz.

Hogy azomban valaki ne gyanítsa azt, hogy talám az egész beszédnek formájában 's a' szók elrendelésében lehetne valami hasonlatosság, ha bár nints is a' grammatikai formákban ; tehát egy elég nagy darabot lefordítok Nalából, hozzá tévén minden szanszkrit szóhoz a' magyar jelentést.

Nala egy része Mahabharatának, egy nagy epicum poëmának. A' fő személy benne Nala, egy indiai király, a' ki testvéröttsével Puskarával, kotzkajátékba ereszkedvén, elvesztette vala az Országát a' játékban. Mindenféle bajok után, mellyekben feleségétől Damayantitól 's két gyermekétől el vált, 's azomban Rituparna király udvarán élt, újra viszszakerül feleségéhez, a' ki mint ő, sokat bujdosott vadon rengetegekben. Nala feltalálta a' feleségét Bhimánál, az ipánál, 's most azon gondolkodik, hogyan nyerhesse viszsza elvesztett országát. Ő Rituparna királytól a' számolás mesterségét tanulta meg, 's most ezzel megakarja győzni Puskarát, a' testvéröttsét. A' következendő darab Boppnak kiadásában a' 26-dik szakaszát teszi Nalának:

Vrihadaszva 1) *uvatsa*:
Vrihadaszva szóllt:

Sza szamusja Kaunteja 2)
Ez minekutánna ott tartózkodott volna oh Kaunteja,

Bhimam 3) amantrja Najsadha 3)
Bhimát tisztelvén a' Najsadha

Purāt alpaparivaro gyagāma Nisadhān prati
A' városból kevés kisérettel ment a' Nisadhák felé

Rāthenejkena zubhrena dantibhi parisotazaj
Egy kotsival fényessel, elefánttal mintegy tizenhattal

Pantsāzadbhir haja'sz tsaiva sat zatajsz tsa padatibhi
Ötven vonólóval is, hat százzal is futólóval

Sza kampajanniva mahīm tvaramano mahīpati
Ő rázván mintegy a' földet sietve a' fejedelem

Praviveza szuszamrabdasztaraszajva mahāmana
Bekotsizott nagy örömmel gyorsan is a' nagy lelkű

Tata Puskaram aszadja Viraszenaszuto 4) Nala
Akkor Puskarához járván Viraszena fia Nala

Úvatsa: Divjāva punar! Vahu vittam maja' rgyitam 5)
Monda: Játszunk ujra! sok vagyonom tőlem szereztetett

Damayanti tsa jatstsanjan mama kintsana vidjate
Damayanti is és a' mi más, a' mi enyim, akármi tudatik

Esa vaj mama szanjaszasz 6), tava ragy-jam tu Puskara
Ez már az én zálogom, a' tied az ország pedig Puskara

Punar pravartatam gyutisz! iti me nisztsatā mati
Ujra forogjon a' játék! Igy az en feltett szándékom.

Panenejkena bhadram te! pranajosz tsa panāwahe 7)
Egy kitétellel a' szerentse tied! két életünk felől vagy játszunk!

Gyitva, paraszvamahritja ragyjam va jadi va vaszu 8)
Győzvén a' másét elfogván, vagy az országot ha vagy a' vagyont:

Pratipāna pradātavja; parama dharmo uts-jate 9)
Ellenjátékot kell adni; különös kötelességnek (ez) mondatik

Na tset vantsaszi twam gyútam juddhagyutam pravartatam!
Ha nem akarsz te játékot: a' hartzjátéka forogjon!

Dvaj rathen' asztu vaj zāntisz tava va, mama va, nripa
pár viadallal legyen hát megen- vagy a' tied, vagy az felség.
gesztelés, enyim,

Vanza bhogy-jam idam ragy-jam arthitavjam, jathā tathā!
Örökös ez országom megkeresendő, vagy igy, vagy ugy!

Jena - kanapjupajena: Vridhānām iti zāszanam! 10)
Akármi uton: Az öregeknek igy parantsolatja.

Dvajor ekatare buddhi krijatām 11) adja Puskara
A' kettőből az egyik szándék tétessék ma Puskara

Kejtaven' aksavatjam va juddhe va nāmjatām dhanu!
Vagy kotzkajátékban vagy hartzban huzassék fel az iv!

Najsadhen' ejvam uktasz tu Puskara prahaszanniva
Najsadhától igy megszólíttatván tehát Puskara mosolyogva
mintegy

Dhruvam atmagyajam matva pratjāha stativipatim
Bizonyosnak maga győzelmét gondolván, felelt a' föld urának

Distja tvajā 'rdgyitam vittam pratipānaja Najsadha
Jókor! tőled szereztetett vagyon ellenjátéknak Naisadha

Distja tsa duskaram karma Damajantjā 'ksajam gatam.
Jókor! jóllehet nehéz dolog a' Damajantié, veszélybe megy,

Distja! tsa dhrijasze rāgyan sza daro 'dja mahā bhugya!
Jókor! 's tartatol király feleségeddel ma oh nagykaru!

Dhanen' anena vaj Bajmi dgyitena szamalamkritā
Gazdagsággal ezzel hát Bajmi az elnyerttel felékesítve

Mām upasztaszjati vjaktam divi Zakram iva Apszarā! 13)
Én mellettem állni fog bizony mennyben Zákra mellett mint az Ápszárok.

1) Vrihadaszva, egy Bramin, Judhisthirának, egy fejedelemnek, a' ki országát vesztette el, vigasztalásul elbeszélli a' Mahabharata nevű poëmában, Nalának historiáját.

2) Kaunteja, az az: Judhisthira, mivel a' Kunti nemzetségből való. Mert a' magábanhangzónak kettős hangra változtatása származást vagy öszveköttetést jelent. Igy Nala mondatik Najsadhának, mivel a' Nisadhok nemzetségén uralkodik: igy a' kik Visnu Istent tisztelik, Vaisnava nevet viselnek, a' kik Sziva istent, Szajva nevet, a' kik Rudra istent, Raudra nevet.

3) Bhima, Nalának ipa, Damajantinak attya, azért utóbb Damajanti Bhajminak is mondatik.

4) Viraszena, Nalának attya.

5) Az az: az olta, hogy elvesztettem országomat, sok vagyont szereztem magamnak, ugy hogy most megint játszhatom veled.

6) Zálogom, t. i. azt teszem kotzkára, te pedig, ötsém, tedd az országodat, mellyet előbb én tőlem nyertél.

7) Vagy életünket tegyük kotzkára párviadalban, ha kívánságomnak meg nem akarsz felelni.

8) A' ki győz, a' másét birja, ha én leszek a' nyertes, az országot birom, ha te nyersz, a' vagyonom Damajantival együtt a' tied.

9) „Mondatik" az az: tudva lévő dolog, hogy nem illik a nyerteshez elkerülni az ujra neki ajánlott játékot.

10) Az az: régi bölts mondás, hogy az gyalázat annak, a' ki örökségül reáhagyott birtokot elveszt.

11) „Tétessék" az az: meglegyen.

12) „Huzassék fel az ív", mérközzünk meg egymással.

13) Zakra, a' fő isten. Ápszárok, mennyei tánczosnék.

Talám ezekből elegendőképen kitetszik, mitsoda köze van a' szanszkrit nyelvnek a' magyarral. Menjünk immár által a' török nyelvre. E' között és a' magyar között a' szórakásra nézve nagyobb az analogia: de a' gyökérszótagokra nézve nints hasonlatosság, kivévén egynehány szót, a' melly közös, de a' mellyről nehéz megmondani, a' Török vette e' a' Magyartól, vagy a' Magyar a' Töröktől, mivel a' két nemzetnek sok dolga volt egymással. Ez a' nyelv azomban nagy figyelmet érde-

mel azon tekintetből, hogy számtalan sok történetírói a' magyar historiának felvilágosítására szolgálhatnak. Mert jóllehet Hammer Ur használta azokat, azomban még is, ha ki tsupán a' magyar históriának kedvéért, megvizsgálná őket, még sokat találhatna bennek, a' mi nevezetes, minthogy némellyek, mint a' híres Petselii vagy Pétsi, a' Pétsi Bassának a' fia, magyar országban élt és írt.

A' török nyelvnek a' magyarral való öszvehasonlításunkban ugyan azt a' módot követhetjük, a' mellyet a' szanszkritnek öszvehasonlításában követtünk. A' török nyelv sokat vett fel az arabs és persa nyelvből, mivel a' törököknél az különös ékességnek tartatik a' beszédben, ha ezen két nyelvből valaki sokat kever a' török közé, mert azt tsak az teheti, a' ki ezt a' három mivelt napkeleti nyelvet jól érti és a' leghíresebb íróikban jártas, valamint az Európai nyelvekben mindjárt kitetszik, ha valaki a' Classicusokat olvasta e' vagy sem, ha stylusára tekintünk. Ezen keverés által, a' melly talám némellyeknek tsudálatos nyelvtsinosításnak tetszik, a' török nyelv igen sokat nyert mind bőségére, mind szelídebb hangjára és tudományosabb miveltségére nézve, 's talám nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy minden nyelv tsak nyerhet ez által, ha az ember nem igen pontos a' puriszmusra nézve. Melly gazdag e' részben az anglus nyelv! Azért nem jó a' nyelvnek szűzességét felettébb védeni, mert többet ér az, ha a' nyelv bő, hajlékony, nyomos, könnyen megérthető, mindenre alkalmatos, ugy hogy ne járjon mindég lántzon az író, hanem uralkodjék kedve kénye szerint, 's nyomhassa ki benne lelke béllyegét.

Vessünk tehát legelsőben egy tekintetet a' török számokra. Ezek igy következnek:

bir, egy,
iki, kettő,
üts, három,
dört, négy,

bes, öt,
alti, hat,
jedi, hét,
szekiz, nyoltz,
dokuz, kilentz,
on, tiz,
jigirmi, husz,
otuz, harmintz,
kirk, negyven,
elli, ötven,
altmis, hatvan,
jetmis, hetven,
szekszen, nyoltzvan,
dokszan, kilentzven,
jüz, száz,
bin', ezer.

(Mikor az *n* betűnél vonás van, azt mindenkor az orron kell ki mondani, mint a' franczia nyelvben).

A' számokban, a' mint minden ember látja, nem találni semmi hasonlatosságot. A' névmássaiban sem p. o.

ben, én;
szen, te;
bu, ő; gendü, maga (talám a' magyar „kend") ;
biz, mi;
sziz, ti;
bunlar, ők.

Ezekben sem találni semmi hasonlatosságot. De a' birtokot, mint a' magyarban, ragasztékok által jegyzi meg: p. o.

bābām, az atyám; bābāmüz, az atyánk;
bābān', az atyád; bābān'üz, az atyátok;
bābāszi, az attya. (onlarün') bābāszi, (azoknak) az attyok.

A' többes számnál igy teszi a' szókhoz a' ragasztékot: p. o.

kitāb, könyv (arabs szó) többesben: kitābler, könyvek
Ragasztékkal:
kitāblerüm, könyveim;
kitāblerün', könyveid;
kitābleri, könyvei;

kitāblerümüz, könyveink;
kitāblerün'üz, könyveitek;
kitābleri, könyveik.

A' névszók ejtegetése sem hasonlít a' magyar ejtegetéshez, p. o.

Egyes szám:

Nom.	bābā, atya;	kitāb, könyv;
Gen.	bābānün',	kitābün'
Dat.	bābāja,	kitābe
Acc.	bābāji,	kitābi
Abl.	bābādan,	kitābden

Többes szám:

Nom.	bābālar, atyák;	kitābler, könyvek;
Gen.	bābālarün',	kitāblerün',
Dat.	bābālara,	kitāblere,
Acc.	bābālari,	kitābleri,
Abl.	bābālardan,	kitāblerden.

Hanem az az Analogia meg van a' két nyelv között, hogy a' vastag betűkből álló gyökérhez vastag ragasztékot, vagy ejtegetésvégzetet tesz, a' vékonyhoz véknyat, p. o.

er', férjfi; többesben: erler, férjfiak.
erüm, férjem
erün'
eri, s. u. t.

Hasonlóképen

Egyesben:
Nom. ne, mi;
G. nenün', minek;
D. neje, minek;
Acc. ne-i, mit:
Abl. neden, mitől.
Többesben:
N. neler, s. u. t.

Az igékben sem találni hasonlatosságot. Az az ige, a' melly a' török ige hajtogatásban mindenütt alapul szolgál, a' következendő;

Praes. Im, vagyok;
szin, vagy;
dür, van;
üz, vagyunk;

szin'üz, vagytok;
dürler, vagynak.

Imperf. idüm, valék;
idün', valál;
idi, vala;
idük, valánk;
idün'üz, valátok;
idiler, valának;

Fut. olurüm, leszek;
olurszin, lész;
olur, lészen;
olurüz, leszünk;
olurszisz, lesztek;
olürlar, lesznek.

Vékony és vastag gyökérszónak hajtogatása különböz egymástól, p. o. *szevmek*, szeretni, és *bulmak*, találni, annyiban, hogy az egyikhez vékony, a' másikhoz vastag végzetek tétetnek.

Praes. szever im, szeretek; bulur üm, találok;
sever szin, szeretsz; bulur szin, találsz;
szever, szeret; bulur, talál;
szever üz, szeretünk; bulur üz, találunk;
szever szin'üz, szerettek; bulur szin'üz, találtok;
szeverler, szeretnek; bulurlar, találnak.

Valamint a' magyar, úgy a' török is egy kis változással más igét formál a' gyökérigéből.

Ölmek, meghalni; öldürmek, megölni: szevmek, szeretni; szevdürmek, megszerettetni valamit valakivel; szevismek, egymást szeretni; szevinmek, szerettetni; szevmemek, nem szeretni; bulmamak, nem találni; szevëmemek, nem szerethetni; szevilmemek, nem szerettetni; szevilëmemek, nem szerettethetni; szevisilmek, egymástól szerettetni s. u. t.

E' szerint tehát a' török nyelv maga formál familiát a' nyelvek seregében; 's jóllehet van analogia a' magyar között és a' török között, mindazonáltal az nem nagyobb, mint a' millyen tsak nem minden nyelvek között, vagy egy vagy más tekintetből vagyon.

Megvizsgálhatjuk még az érzékeket illető szókat is, vagy azokat, a' mellyek a' mindennapi életben legtöbbször előfordulnak.

adam, ember; wudsud, test; bas, fő; göz, szem; burun, orr; kulak, fül; aghiz, száj; dil, nyelv; dis, fog; dudak, ajak; kol, kar; jumruk, ököl; el, kéz; parmak, uj; ajak, láb; dunja, világ; gök, ég; aj, hold; szu, viz; ates, tüz; hava, levegő; jer, föld; ruzkár, szél; den'iz, tenger; bulut, felhö; etmek, kenyér; etmekdgyi, pék.

Az atyafiságot jelentő nevek ezek:

bābā, atya; ana, anya; egydad, ösei; dede, öreg atya; oghul, fiu; kiz, leány; karindas, testvér; kodsa, férj; kari, feleség; tsutsuk, gyermek.

Az állatok nevei:

arszlan, oroszlány; kurd, farkas; fil, elefánt; köpek, kutya, dilkü, róka; at, ló; esek, szamár; deve, teve; majmun, majom; kus, madár.

Hogy ezekből némelly szók, mint *arszlan*, *deve*, *majmun*, közösök, az minden bizonnyal onnan van, hogy olly közelvaló szomszédja a' magyarnak a' török, 's igy az egyik nemzet vett fel a' másiktól imitt amott valamit. Nemet (genus) a' török nyelv nem esmer, mint a' magyar sem. De ebből nem következik semmi rokonság még.

A' szórakásról való itélet kedvéért az új testamentomnak török fordításából közlök itt egy darabot Sz. Márk evangyéliomos könyvének negyedik részéből, 's egy mesét, melly Lokman arabs meséjéből való 's törökre fordíttatott.

Ondan tekrār den'iz janinde te'lim etmege
Erre ujra a' tenger mellékén tanítást tenni

baslamag ile kethret chalk an'a dsam' oldi
kezdvén, sok nép hozzá gyül vala,

sojle ki bir kaiga binüp, itsinde den'iz üzerinde
ugy hogy egy hajóra szállván, benne a' tengeren

oturur idi, ve dgyümle kethret den'iz janinde
ül vala, és minden sokaság a' tenger mellett

kurāda idi. Va o anlara nitse sejler temtsziller
a' szárazon vala. És ő azoknak mennyi dolgot példabeszédek

ile te'lim iderdi. Ve te'liminde onlara
által tanításul mondott (tett). És tanításában nekik

dir idi ki: Din'lejün'! Iste bir ekindgyi
mond vala, hogy: Halljátok meg! Ime' egy magvető

ekin ekmege tsikdi. Ve eker iken oldi
magot vetni kiment. És magot vetvén történt

ki techemün' bir mikdări jolün' karabinde
hogy a' gabonának egy része az ut mellé

düsti, ü hava küslari gelüp ani jediler
esett, és az ég madarai jövén azt megevék:

Ve bir gajriszi taslu jerlere düsti ki oranün' tsok
És egy más (része) követses földekre esett, úgy hogy ott neki sok

teprāgi jog idi, va tezije büttì, zirā
termő földje nem volt, és hamar felnevelkedett, mivel

teprāgi dirin' degüt, idi.
termőföldje mély nem vala.

Emma güneş kalkdugi zémān ve khöghi
De a' nap felkelte idején és gyökere

olmāmag ile kurudi.
nem lévén megszáradt.

Ve bir gajriszi dikhenler arasżina düsti; dikhenler dahy
És egy más (rész/e) tövisek közé esett; a' tövisek is

bütüp ani bogdiler, ve mehszul virmedi.
felnövén azt megfojták, és gyümöltsöt nem adott.

Ve bir gajriszi eyü jere düsti va kalkmis hem büjümis
És egy más (része) jó földre esett, és felkelvén és növekedvén

mehszul getürdi, ve khimi otuz, khimi altmis, khimi
gyümöltsöt hozott, és ki harmintz, ki hatvan, ki

jüz dāne getürdi.
száz annyit hozott.

A' szóknak rendé nem külömböz nagyon; az elől utoljárók a' szónév után állanak, mint a' magyarban; a' melléknevek ejtegetés nélkül a' szónév mellett; a' participiumok a' mellékes mondásokat (incisa) pótolják.

Mese.

Arszlan ile dilkü hikājeszi dür.
Oroszlánnyal a' rókának historiája ez.

Bir arszlan bir kerre günesün' isziliginden bir maga-
Egy oroszlány egy szer a' napnak hevétől egy bar-

renün' itsine gölgelenmek itsün girdi. Magarenün'
lang- ba árnyékoztatás végett ment. A' barlang-

itsinde jattuktan szon'ra bir karindgye gelüp
ban le fekte után egy hangya jövén

arkaszinda jürümege basladi. Arszlan dahy ajaga
hátán futkozni kezde. Az oroszlány mindjárt lábára

szitsrajüp korkuszindan szagina szolina natzr ejledi.
ugorván félelemből jobbra balra tekintetet vetett.

Ve dilkü ani görüp güldi ve didi ki:
És a' róka ötet látván nevetett és mondott, hogy:

karindgyeden bile korkmam, szen nitsün korkarszin
hangyától ugyan nem félek, te miért félsz?

Arszlan didi ki: benüm andan cheufüm joktür;
Az oroszlány monda hogy: Énnekem attól félelmem nints;

lakin böjle tzajf hejvan benüm üzerüme bindu-
de olly gyenge állat én reám (való) hágá-

ginden ban'a a'r geldi.
sától nekem gyalázat eredt.

Bunün' miszāli bu dür ki:
Ennek jelentése ez (vagyon) hogy

'Akil olana chārlik ve nokszan 'irtz ölmekten
Okos lévönek a' megvetés és kissebbség a' betsületben halálnál

jarāmaz dür ve better dür.
roszabb (van) és gonoszabb (van).

Ezekből tehát az tetszik ki, hogy a' gyökérszótagokra nézve nagy külömbség van a' magyar és török nyelvközött, a' szóformáik és ejtegetéseikre vagy hajtogatásaikra nézve is; de a' szók elrendelésében a' külömbség nem olly igen nagy.

Végtére azt az észrevételt legyen szabad berekesztésül még ide mellékelnem: hogy nem annyira az illyen nyelvek esmérete az, a' mire a' mi hazánkban legnagyobb szükségek van azoknak, a' kik a' nemzetnek tudományos és művészeti állapotját 's az által boldogságát elő akarják segíteni, a' millyen a' szanszkrit vagy török; hanem a' régi nyelvek közzül a' görögre, az ujabbak közzül pedig a' frantziára és anglusra. Ezeknek iróikból sokat tanulhatunk még. Ha valaki azt mondja: Nem szükölködünk emberek nélkül, a' kik görögül tudnak! az talám nem gondolja meg, hogy csak akkor ve-

heti valaki ezen tudományának hasznát, ha nem kell többé a' nyelvvel vesződnie, hanem a' görög irókat ugy olvassa, mint valami ujabb nyelven irott könyveket minden fenakadás nélkül. Mind addig a' görög nyelvnek nem lesz befolyása tudományos állapotunkra. A' római iróknak is tsak akkor fogjuk igazán hasznokat venni, ha egyszer a' görög világgal jobban megesmerkedünk. A' görögben pedig melly kevésre mentünk légyen, az előtt nem lehet titok, a' ki e' részben tudományos intézeteinket megvizsgálja.

Pecz Leopold,
Sopronyi Ev. Prédik.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetések.

1) Versuche über den Seitendruck der Erde, ausgeführt auf höchsten Befehl des Herrn General-Genie-Directors E. H. Johann, kaiserliche Hoheit, und verbunden mit einer theoretischen Abhandlung über diesen Gegenstand nach Coulomb und Français, nebst einer Nachweisung älterer Versuche dieser Art von *Carl Martony de Köszegh*, Major im k. k. Ingenieurs-Corps. Wien. Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey. 1828. 4-to. Mit 19. litograph. Plänen. Ára 2. ft. pengő pénzben.

Az Épitőmesterség majdnem valamennyi ágainak igen sokat kell a' földnyomással küszködniek, és még is mostanig e' felette fontos tárgy tsak az okoskodás ösvényén, az az: egyedül theoretice világositttatott fel. Nem iparkodtak, tudniillik, az Írók az okoskodás alapigazságait a' Természet munkálkodásaival egyezésbe hozni, és ezt meggyőzőleg hitelesen kifejteni. Igy a' tanitás gyümöltsei helyett többnyire tsalatkozás következett, bár azok mindegyik Épitőmesterre nézve igen fontosak valának is: Mert, ha valamelly falnak a' nélkül, hogy tartósságát és erősségét veszélybe ejtsük, vékonyabb Vastagságot adunk, mind időt nyerünk, mind

mind nevezetes költségeket takarékosan megkéí-mélhetünk.

Nem tsak a' katonai Inzsenér, ki a' várokban 's erősségekben gyakran olly magos falakat köteles épiteni, mellyeket nagy földteher nyom, hanem mindegyik polgári Épitőmester is, kinek tisztében áll a' földsulytól nyomatott falakat emelni az Utak, Töltések, Vizárkok vagy is Kanálisok, Hegymélységek, Hidak 's a' t. mellett, e' könyvet igen szembetünő haszonnal olvashatja.

Magában foglalja e' munka a' falakra nehezkedő földnyomás Theoriáját, vagy is Alaprendszabásait, és azon nagy kiterjedésü tárgyakban véghez vitt próbatételeket, mellyeket különbféle földtömegekkel János Fenséges Ts. K. Fő Hertzeg rendeléséből *Martony Károly* Inzsenér Májot (most pedig már Obrist-Lieutenant) nagy érdemü Hazánkfia, kiben a' Magyar Nemzet méltán büszkélkedhetik, Bétsben köz tisztelet és tapsolás között szerentsésen végrehajtott.

Nem ajánlhatni eléggé ezen a' maga nemében és körében egyetlen és felette tekéletes munkát minden Inzsenérnek, Épitőmesternek és a' felsőbb komoly Tudományok Kedvelőiknek. Bámulást fog szülni bizonyosan mindenkiben, ki a' könyvet figyelemmel és elmélkedve olvassa, a' véghez vitt tapasztalási próbatételeknek nagy mértékü 's kiterjedésü tulajdona, ezeknek a' tudomány rendszabásaival lett szoros megegyezése, és azon fenekes rendszabások, mellyeket e' könyv a' tévedések elkerülésére akárkinek is, ha vele él, bizonyosan képes nyujtani.

Az Olvasó látni fogja, hogy a' Szerző nem elégedett meg még a' puszta tapasztalásokkal és próbatételekkel is, hanem hogy Martony Obrist-Lieutenant Ur a' Bétsi ugy nevezett Schotten-Bástya várfalait 46. lábnyi magosságra valóban szerentsés következéssel utmutatásai és rendszabásai szerént megépittette, mellyek, ha a' legkevésbé kedvező környüllállások között emeltettek is fel, még most

is több év lefolyása után épségben állanak. A' könyvvégén találtató Számolásokból kitetszik, hogy, ha az Épitő Hazánkfia e' falaknak a' mostanig *Belidor* szerént adatni szokott Vastagságot és Szélességet adta volna, az épitésre hasonló tartósság és állandóság mellett két annyi Pénzt és kétszer annyi Időt kellett volna forditani.

E' jelentés írója is egész hitelességgel említheti, hogy ő egy 18 lábnyi magosságu és a' földnyomástól terheltetett falat egészen e' könyv szabásai szerént minden kivánható sikerrel 's foganattal felemelt, melly egy év óta a' maradandó tartósságnak minden reményeit kielégitette. Kötelesnek érzi tehát még ezért is magát arra, hogy e' könyvet újabban is minden Épitőmesternek a' végett ajánlja, hogy, mindenki azt elmélkedve tanulván, a' benne előjövő nyomos szabásokat az épités jovára az előforduló esetekben használni iparkodjék.

P. T. K.

---

2) Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae; et Provinciarum Adjacentium, Opera, et Studio Ignatii Comitis de Batthyán Episcopi Transilvaniae collectae et illustratae. Albae-Carolinae Typis Episcopalibus. A. MDCCLXXXV. fol. Tomus Primus, pagg. I—XIV, et 1—706. — — — Tomus Secundus, Claudiopoli Typis Quondam Episcopalibus. Anno MDCCCXXVII. pagg. 1—514. — — — Tomus Tertius, Claudiopoli Typis Quondam Episcopalibus MDCCCXXVII. pagg. 1—669. — — — E' kötet végén olvastatik még: Rpertorium pro omnibus tribus Tomis Legum Ecclesiasticarum." 7. levélen.

E' tudománynyal teljes munkának első Kötetét régen esméri ugyan a' magyar Tudós Világ, de a' másodikát és harmadikát elannyira kevesen esmérik még ma is Hazánkfia közül, hogy róluk röviden szólani épen nem fölösleges foglalatosság.

Főtiszteletü 's Méltóságos Németujvári Batthyányi Ignátz Gróf 's Erdélyi halhatatlan érdemü Püspök halála után is († November 17-dikén 1798-dikban életének 58-dik évében) legalább közöttünk Magyar Országban addig aligha tudta valaki, hogy az Egyházi Magyar Törvény Gyüjteménynek az elsőn kivül más kötetei is megjelentek nyomtatásban, míg a' Magyar Nemzeti Museum számára a' Haza Fönséges Nádora Erdélyből boldogult Eder Károly Kézíratait megnem vásárlotta. Ezek között, mint fölötte nagy kints és ritkaság által adatott különösen a' Batthyányitól kiadatott Egyházi Törvényeknek II-dik Kötetük is tzimlap nélkül Kézírat gyanánt, melly még ma is a' Magyar Nemzeti Museum ritka könyvei között gondosan őriztetik.

Megteketette futólag e' példányt Schwartner Márton, 's azt röviden, azonban még is hibáson, megesmértetni sietett Statistikájának ime soraiban: „*Ein Exemplar von dem II-ten, im Drucke seiner Vollendung nahen, Bande besitzt die ung. Reichs Bibliothek in Pest.*“ *) Hogy a' Széchényi Országos Könyvtárnak e' példánya tsonka, az bizonyos; de az sem szenved kétséget, hogy a' végén a' munka III-dik Kötetéből is több ívek találtatnak. Ebből a' környülállásból már Schwartner észrevehette volna, hogy a' „*Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*“ tzimü Könyvnek III-dik Kötete is nyomtatásban megjelent.

Ezt Batthyányi Püspök Életírója sem tudta, kinek ezek szovai az I. Kötet megemlittetése után: „*A' munkának megelégedéssel fogadtatása kedvet adott neki, a' második, 's harmadik darabnak elkészítésére. A' második, kinyomtatva, Kolozsvárott, a' maga volt typografiájával együtt zár alatt vagyon, a' harmadik kézírásban hever.*“ **)

*) Statistik des Königreichs Ungern. Ein Versuch von Martin v. Schwartner. Ofen, 1811. 8-vo II. und III. Theil, S. 466. Nota c.)

**) Erdélyi Muzéum. Pesten, 1815. 8-drétben. Második Füzet, 4 lap.

Tsak a' mostani Nagyméltóságu Pétsi, előbb Károly Fehérvári, Püspök Négyesi Szepessy Ignátz Báró és valóságos Belső Titkos Tanátsos Úr Ő Excellentiája nagy lelkü gondoskodásának köszönhetni tehát, hogy ma már hívebben esmérjük Batthyáni Könyvének egész kiterjedését, 's birhatjuk néhány egész példányait. Ez a' tudománykedvelő és gondosan ápolgató Fő Pap, tudniillik, föloldván végre a' hoszszu és régi Zárt, a' már egészen kész II-dik és III-dik Kötethez Tzimlapokat, 's a' III-dik Kötet végéhez pedig Lajstromot készittetett, 's e' ditső gondoskodása és adakozása által az 1827-dik év után e' régi foglyokat teljes szabadságra segitette. Így birunk tehát a' Magyar Egyházi Törvényekről egy nagy kiterjedésü, és fölötte bőtudományt magában foglaló roppant Gyüjteményt, mellynek betse mind addig tiszteletben 's áldásban fog Szerzőjével és Fölszabaditójával együtt tartatni, míg lesznek a' valódi Tudománynak lelkes kedvelői és ápolgatói a' Magyar Hazában.

E' közelébb esméretségre jutott két Kötet egyes érdekeit megesemértetni, minthogy azt rövid kivonatban tenni nem lehet, nem ide tartozik. Elég legyen érénteni, hogy Batthyányi Ignátz Grófnak és Püspöknek érdemei a' Tudományokra nézve nagyok, ditsők, és számtalanok. Ő volt, ki a' Magyar Hazát illető régi Kézíratokat 's egyébb hajdankor maradványait Olasz Országi lakása alatt nagy gonddal lemásoltatta; Ő volt, ki itthon Dobai Székely Sámuel Százados Kapitánynak későbbi eredeti Óklevél Gyüjteményét (mert régiebb Gyüjteményét Klimó György Pétsi Püspök vette meg) több más magános gazdag Könyvtárral gondoskodva megvásárlotta; Ő volt, ki, nem tsak könyveket szerezvén, hanem azokat éjjeli 's nappali fáradsággal használván, már 1779-dikben, mint még Egri Prépost, Szent István Királynak 1001-diki tagadhatatlan hitelességü eredeti óklevelét védte, 1781-dikben a' kormánya alatt fáradozó Papság számára, mint Erdélyi Püspök, a' „*Norma Vitae Clericalis*" tzimü

könyvet kiadta, 1784-dikben a' Papságnak, a' Betegek körül viselendő Kötelességeiről Oktatásokat készitett, 1785-dikben a' Magyar Egyházi Törvény Gyüjteményt napfényre botsátani kezdette, 1790-dikben Szent Gellért Tsanádi Püspök Munkáját közre botsátotta, 's egy uttal a' Tsanádi Püspökség viszontagságait is fölvilágositotta; Ő volt, ki előbb Kolosvárott, utóbb pedig Károly Fehérvárott saját költségein Könyvnyomtató műhelyt állitott; Ő volt, ki Károly Fehérvárott köz Püspöki Könyvtárt, Pénz és Ásvány Gyüjteményt, Tsillagvizsgáló Tornyot jeles Eszközökkel alkatott; Ő volt, ki Mártonfy Antalt az Astronomiára nagy gonddal több évig saját költségein tanittatta, és Szereday Antal Károly Fehérvári Nagy Prépostot munkálkodásaiban buzgón serkentette, szerette, tisztelte. Vajha, oh vajha e' munkás, tudós és példás életü nagy Püspök tettei mindég szemeik előtt lebegnének a' Magyar Anyaszentegyház Kormányozóinak, 's ezek a' Mindenható ditsőségére most főképen okos férfiakból eleven és nem érzéketlen Kőfalakat emelnének a' Keresztyén Hit védelmére és virágzására!

Horvát István.

B) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetések.

1.) Das deutsche Strafverfahren in der Fortbildung durch Gerichts-Gebrauch und Partikular-Gesetzbücher und in genauer Vergleichung mit dem englischen und französischen Straf-Processe von Dr. E. J. A. Mittermaier, Geheimenrathe und Professor. Zweite durchaus umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage. Heidelberg, 1832. 8-vo. I. Abtheilung, Ss. VIII, 440. — — II. Abtheilung, Heidelberg, 1833. 8-vo Ss. IV, 482. Ára 6 ft. 45 kr. pengő pénzben.

Sok fáradságába került az újabb időszakasznak, míg, a' naponként nevekedő tsinosodás által, kiterjesztvén és megerősitvén mindenekben és min-

denfelé a' nyomosabb tudomány határait, béfolyhatott a' Büntető Törvénykezés jobb, helyesebb, tzélerányosabb, emberiebb és igazságosabb elrendeltetésébe. A' mint kezdetkor a' józanabb ész és fenekesebb esméret igen lassan, sőt számtalan akadályokkal küszködve, tehette előbbrelépéseit, úgy később olly bő gyümöltsöket szedhetett, hogy diadalma ditsően kiterjedett mindennütt a' pallérozott Nemzetek között. Ma legalább alig találhatni országot Európában, mellyben a' fenyitő törvények nagy igazittatásokon által nem mentek volna. Mint a' hévmérő mértéke a' melegnek és hidegnek, szinteúgy az idő esméreteinek megfelelő Fenyitéki Törvényes Rendszer mértéke szokott lenni a' nemzeti tekéletesedés emelkedésének.

Hazánkban 1790-dikben ébredett föl hevesebben e' ditsőség ága után törekedő vágyás, midőn egy új Büntető Törvényes Rendszer kidolgoztatása különös Országos Küldöttségre bizatott, melly munkálkodásait gondosan végre is hajtotta. Hogy e' munkának megvizsgáltatása és behozatása időkorunkra maradott, annak a' nem sokára kiütött huzamos és veszélyes háboruk voltak okai: De annál szerentsésebbek vagyunk mí Atyáinknál, hogy a' legkegyelmesebb Fejedelem atyai gondoskodásából most az áldott béke ölében e' foglalatoskodás törvényes uton kötelességünkké tétetett.

Ezen helyheztetésben, úgy vélem, nem megvetendő kedveskedést követek-el, ha a' tanulni ohajtó Hazafiakat Mittermaier híres német Tudósnak ime fölötte jeles könyvére figyelmesekké teszem. Azonkivűl, hogy e' szerző mindenekre úgy szolván babonásan ügyelt, a' miket a' Fenyitő Törvény Tudomány a' Böltselkedéstől vehet és venni köteles, különösen ajánlja munkáját azon tekéntet, hogy nem tsak a' német országi fenyitő törvényeket használta, 's ezeknek időről időre történt tekéletesedéseket kifejtette; hanem a' mostani időszakasz két legtsinosodottabb Nemzetének, az Angolyoknak és Frantziáknak, e' tárgyban szereztetett elő-

meneteleiket is esmérten esméri, és a' német országi törvényekkel szorosan összehasonlitja. Főképen nagy kints fekszik benne a' Fenyitő Törvény Tudomány Literaturájára nézve, mellyet magából e' könyvből is nagy mértékben 's kiterjedésben megtanulni lehet. Egyébaránt mi közhasznu, mi fontos légyen a' különbféle Nemzeteknek törvényeiket általában összehasonlitani, tudja mindenki, ha a' Törvény Tudománynak nem csak partain evezett, hanem magos tengerén is röpdözött.

Reménylem másfelől a' Tanitók is szivesen fogadják közlésemet, minthogy főképen nálunk ritkán lehetnek olly kedvező álláspontom, mellyből a' Tudomány különbféle osztályairól megjelenő leghaszonvehetőbb könyveket nagy 's mintegy erőltetett áldozatok nélkül esmérni tanulhatnák. Ha nem lehet is egészen helyesnek tartani azon keserü szemrehányást, hogy mi Magyarok mindenben hátra vagyunk: Annyi még is bizonyos, hogy a' tudomány déli pontán álló Nemzetek között is, és igy annál inkább nálunk, minden egyes Tudósnak vagyon elég tanulni valója. Hiszen mellyik érett itéletü férfiu nem tudja, hogy a' legtudósabb Bölts is sokkal többet nem tud, mint sem tud? Int azonban az idő bennünket, hogy nem annyira sokfélét, mint mind azt, a' mit tanulunk, nyomosan és fontosan megtanulni siessünk. Nintsen veszedelmesebb tudós faj a' köztársaságban, mint a' félig tudósok. Ezek lármával 's holmi képzelődésekkel győzik a' munkát, nem pedig melegitő és oktató sikerrel.

Horvát István.

---

2) Guide Diplomatique. Par le Baron Charles de Martens. Leipsic. F. A. Brockhaus. 1832. 8-vo. Tome Premier, pagg. XXIII. 452. — — — Tome Second, pagg. IX, 591. Ajánlva a' Fölséges Bukus Fejedelemnek. Ára 6 ft. 45 kr. pengő pénzben.

A' Diplomatika Tudomány ugyan főképen Frantzia Országban eredett és nevelkedett, 's köré-

be sokáig egyedül a' magáuos és közös régi Jusokat illető hiteles óklevelek tartoztak: De későbben, midőn a' Frantzia Nyelv 1714-dik év felé a' Rastadti Békekötés után a' Nemzetek között fönforgó tanátskozásokban és egyességlevelekben a' Külföldtől is kezdetett használtatni, 's ez által megkülönböztetett uralkodásra emeltetett lassan lassan egész Európában, a' Frantziák maguk a' Diplomatika és Diplomatia szovak alatt magosabb értelemben a' Régi Óklevél Tudomány jelentés helyett azon Tudományt értették, melly a' Nemzetek között költsönösen fönforgó levelezési és írásos tárgyaknak értelmes elintéztetésüket 's alkalmas leíratásukat tanitja. Utóbb a' Frantzia Szólásmód köz szokásba jött mindenütt, tsak hogy a' Németek inkább szeretik még ma is e' Tudományt Diplomatie, a' Régiség Óklevéltudományát pedig Diplomatik néven nevezni.

A' Diplomatiai Tudománynak kiterjedettebb értelemben sokféle ágai vagynak. Illyenek p. o. a' közönséges és állapittatott Országos Törvény, a' természeti és állapittatott Nemzeti Törvény, a' Követségi Törvény, a' Nemzetek között keletkező szertartási Szokások és Törvények, a' közönséges és különös Statistikai Tudományok 's a' t. Szorosabb értelemben ellenben a' Diplomatiai Tudomány tsak azon esméret előadásokkal foglalatoskodik, mellyeket a' külső dolgokra ügyelő Ministereknek és a' különbféle rangu 's tekéntetü Követeknek és Képviselőknek, 's a' mellettük tartózkodó Tisztviselőknek szükség okvetetlenül tudni és érteni.

Illyen értelemben írta Martens Károly Báró azon Diplomatikai Kalauzát, vagy is Vezér Könyvét, mellynek tzimét fölebb leírtam, 's a' melly tsak újabb és megbővittetett kidolgoztatása a' tőle illy tzim alatt: „Manuel Diplomatique. Paris, 1822." kiadatott Diplomatikai Kézi Könyvnek.

Minekutána ditsőségesen országló Apostoli Királyunk határtalan kegyelméből most számosabb

Magyar Hazafiak különbféle Európai Országokban vagy Követséget viselnek, vagy a' Követek mellett hasznos és fényes szolgálatokat tésznek; minekutána továbbá a' kegyes országlás dajkáló és ápolgató szárnyai alatt a' Magyarok is hajlandók, sőt buzgók a' föntebb Tudományokban maguknak esméreteket gyűjteni: Megnem állhattam, hogy e' Diplomatikai Kalauzzal, mint az illyetén munkák között legtekéletesebbel, megne esmértessem Nemzetünknek tudománykedvelő Egyházi és Világi Fő Urait, Nemeseit, Polgárait és Tudósait. Terhes, fölötte terhes a' tudomány tekéntetéből is a' most folyó Időszak: Nekünk evvel menni, haladni, gyarapodni, nem pedig veszteglení és poshadni kell. Hogyan mehetünk pedig előbbre, hogyan mérkezhetünk más külső Nemzetekkel, ha épen az ollyatán tudományokban járatlanok vagyunk, 's maradunk, mellyek a' miveltebb társalkodásnak kedvelt esmérteit tészik? Megérdemlette volna, tsekély véleményem szerént, Martensnek Kalauza, hogy azt sok más munkák előtt a' Magyar Tudós Társaság leforditatta volna. Általa egy mostanig előttünk tsak nem esmeretlen tudomány közöttünk gyökeret vert és megfogamszott volna, 's egyfelől nemzeti nyelvünk a' Nemzeteknek Egyezéseikből bővült, másfelől pedig azon hazafi társaink is, kik a' frantzia nyelvet még most nem értik, egy sereg esmérettel megbarátkoztak volna.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Figyelmeztetés.*

Lelkes, soktapasztalásu és buzgó Hazánkfiának Tek. Tudós Besse Jánosnak Kaukazusi utazásáról készült egyik Jelentésében, melly az 1830-diki Tudományos Gyüjtemény VIII-dik Kötetének 98—108 oldalain kiadatott, a' 100-dik lapon e' fölötte fontos Tudósitás olvastatik:

„Egy tudós Erzerumban lakozó Örménynek vagyon egy a' magyarok Történeteit magában foglaló Kézírása Örmény nyelven, megigérte hogy azt leíratja és a' Trebizonda városában lakozó Sardiniai Consulnak általküldi, a' ki részéről megigérte, hogy Bétsbe fogja küldeni.“

Ha ezen Előadás, a' min talán kételkedni sem szabad, hiteles, úgy Besse Ur Hazánkba nagy ditsőséggel tért viszsza, 's ha utazása által más semmit fölnem födözött volna is, már a' legnagyobb fölfödözést tette. Tudni kell ugyan is, hogy az Örmény Nemzetnek régi Literaturája, és pedig nagy kintsekkel bővelkedő Nemzeti Literaturája vagyon. Nem olly nagy idő az, mellyben Eusebiusnak elveszett Görög Krónikája Örmény forditásban föltalálltatott, és a' Történet Tudomány nagy gyarapodására kinyomatott. Közelébb is az Angolyok egy régi Örmény Történetírót adtak-ki Angoly Forditásban, melly egyebeken kivül a' Hun, vagy is Kún Nemzet régi történeteit is fölvilágositja. Mi drága esméretek lappanghatnak tehát az Erzerumi Magyar Örmény nyelvü Krónikában, ha főképen régi, azt mindenki képzelheti.

E' ketsegtető reménynel fogva kötelességnek, pedig szoros kötelességnek, tartom Besse Ur soraira ismét figyelmeztetni a' Magyar Nemzetet. Ha elszalasztjuk itt az alkalmat, a' kár talán örökre kipótolhatatlan lészen, mert a' Kéziratok sokszor eltünnek, és azután századokig is homályban lappanganak.

Azokat tehát, kik Besse Urral szorosabb összeköttetésben élnek, arra kérem bizodalmasan, hogy tudnák meg tőle, ha az Erzerumi tudós Örmény teljesitette-e igéretét? Azoknál pedig, kik a' Haza Kormányát vezetik, 's egyszer'smind lángolva szeretik a' Magyar Nemzet hajdani Ös Történeteit, legmélyebb alázatossággal azért esedezem, hogy hathatós közbenjárásokkal mentenék meg e' drága kintset az elveszéstől, vagy legalább a' tudós felekezet megnyugtatására tanultatnák-ki, valljon bizonyos-e vagy sem Besse Urnak különben igen fontos és nevezetes előadása? Ha nekem a' Mindenható értéket és tehetséget adott volna, én kész volnék e' targy kifürkészetlése és tapogattatása végett Erzerumba utazni. Nem költhetjük okosabban és ditsőbben pénzünket, mintha azt a' Tudomány Előmenetelére és a' Haza Ditsőségére költjük. Ne a' pulyaságokban és törpeségekben, hanem a' Komoly Dolgokban kövessük a' tudományokért élő 's haló nagy Angoly és Frantzia Nemzetet!

Horvát István.

2. *Igazitások.*

Azt irtam a' folyó évi Tudományos Gyüjtemény II-dik Kötetének 27-dik oldalán, I. Mátyás Király 1486-dik évi Törvényének Posonból a' Magyar Nemzeti Museumba küldetett régi Nyomtatványáról, hogy róla Tek. Tudós Kovachich Jósef egy még mostanig kinemadatott Recensiót készitett. Már e' sorokat leirtomban intett emlekezetem, hogy e' Recensio napfényt látott, de a' könyv, mellyet e' végett megnéznem kellett volna, nem levén kezem ügyében, 's időt se vehetvén fölkeresteteésére, a' tévedés kerülésben még is tsak ugyan tévedésbe botlottam. Ezt megigazitani kötelességnek tekéntem.

A' kérdésben forgó Recensio megjelent nyomtatásban illy tzimü könyvben: „Martini Georgii, et Josephi Nicolai Kovachich Senquiciensium, Astraea, complectens Subsidia Literaria ad Historiam Legislationis et Jurisprudentiam Hungaricam. Budae, 1823." Olvashatni a' Recensiót e' munka II. Kötetének 67—86 oldalain. De mind a' mellett is, hogy e' Recensio napfényt látott, úgy vélem, a' tőlem iratott Esmértetés nem fölöslegvaló. Ugyan is az ifiabb Kovachich, a' mit tennie semmi esetre nem kellett volna, mind a' Posoni Évangelika Gyülekezet ajándékát, mind Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós Urnak érdemét hallgatással elmellőzte, holott mind a' két tárgy nem lehetett nem esméretes előtte. Abból, a' mit a' 69-dik lapon ime soraiban: „serius tamen deteximus ex alio fragmento exemplaris illius minoris et vetustioris editionis, cujus finale folium indicat, eam impressam fuisse in Lipeczk (?), seu Lipsiae Ao 1488" állit, mintha Ő és boldogult nagy érdemü Attya találták volna-föl a' Liptsei példánynak későbben esméretségbe jött néhány leveleit, semmi sem való. Jankoviché, mint én előadtam, itt az érdem. Suum cuique.

Midőn saját tévedésemet megigazitottam, elnem hallgathattam Kovachich Jósef Ur botlását is. Sőt épen eránta viseltető szeretetből még azt is érémtem, hogy Recensiójában a' 68-dik oldalon az is tévedés, hogy Hess András XV. századi Budai Könyvnyomtató Mühelyéből épen semmi más könyvet nem esmérünk, mint a' híres Budai Krónikát. Hess Andrásnak Budai nyomtatványa ime könyvetske is: „Leonardi aretini in opusculum magni Basilii de legendis Poetis Prefatio incipit feliciter." Az előszó után: „Incipit libellus magni Basilii." A' Könyvvégén a' 15. levél előoldalán: „Sic finis libelli Basilii est. per A. H. Budae." Továbbá a' 15-dik levél utóoldalán ismét következik: „Apologia Socratis incipit." E' munka végén áll: „Finit Apologia Socratis." A' könyvetske formája kis negyedrét. Olvashatni róla ime tudós munkát: Annalium Typographicorum V. Cl. Michaelis Maittaire Sup-

plementum. Adornavit Michael Denis Aug. a Cons. et Biblioth. Palat. Custos. Viennae, M. DCC. LXXXIX. 4-to Parte II. pag. 506. Nro 4346.

Tsak az szégyenli hallani, vagy megesmérni tévedéseit, ki saját gyengéit a' tudomány előmenetelénél többre betsüli.

Horvát István.

---

3. *Találmány.*

Lég ágyak.

Bridgewateni John Clarke találta fel 1813-ba és most egy nevezetes tökéletességre vitte. Párna-zsákok, vánkosok 's a' t. kautsuk vászonból készíttetnek, egy antlia által levegővel megtöltetnek, mellynek kimenetele egy alkalmatos csap által meggátoltatik. Clarke állitása szerént ezek az ágyak legfrissítőbb és legkellemetesebb nyugvást engednek. Puhábbak is lehetnek tetszés szerént, hidegek vagy melegek az alkalmaztatott levegő szerént. Minthogy minden hig testek egyenesek, az illyen ágyakba nintsenek tsomós vagy darabos helyek mint a' közönséges toll-ágyakba, a' gőzt nem vonják magokhoz, nem is szükség őket felvetni. Az egész ágy keves latnyi nehézségü, és ha a' levegő letsapoltatik, egy kis tsomóba (Pachet) öszve lehet rakni, főkép az utasok nagy segítségökre. Az egészség okáért minden mértékletü levegő, mindennemü gőz, száraz vagy nedves folyóságok használathatnak, keresztül nem jönnek azon a' vászonyon. A' hajósok függő ágyai, levegővel megtelve, jobb fekvést engednének, és hajótöréskor a' vizben való fuladástól menten tarthatnák őket. Levegővel telt kotsi párnák már több évek olta köz divatba vannak. (Encyclopoedia of cottage etc.)

Ifj. Benc Ferentz.

---

4. *A' Magyar Museum Gyarapodásai.*

Alig érkezett-el a' Zirtzi Szerzetes Monostorba annak hiteles híre, hogy a' Hazának szeretve tisztelt Főnséges Nádora Tek. Tudós Jankovich Miklós Urnak gazdag Régiség Gyüjteményét olly feltétel alatt, ha az Ország Gyülésnek egyezése hozzá járuland, a' Magyar Nemzeti Museum számára megvásárlotta, a' Zirtzi, Pilisi és Pásztói egyesült Cistercita Szerzetnek munkás, nagy érzeményü, tudomány kedvelő Tagai tüstént arra határozták magukat, hogy e' nagy nemzeti kints megszereztetésére a' Szerzetes Társaság mintegy sietten sietve adakozását, és a' Főnséges Fő Hertzeg eránt viseltető határtalan tiszteletét 's köszönetét kinyilatkoztatná, a' mit a'

kormánya alatt élő jeles Férfiaknak nevükben Főtiszt. Villax Ferdinánd Apátur, jószive, tsinossága és felemelkedettebb hazafiui érzéseihez képest, azonnal a' következő levél által, mellynek kiadatására fölsöbbi engedelmet nyertem, híven teljesitett:

Serenissime etc. etc. — Dudum est, quod Sacer Religiosus Ordo Cisterciensis, moderationi meae clementer concreditus, altas Serenitatis V. C. R. Intentiones, ad suppeditanda Genti Hungarae amplissima Culturae Nationalis adminicula tendentes, profundissimo veneratur cultu, gratissimoque recolit animo.

Atque isthic certe gratus animus me, ordinemque meum nunc, dum emtae Jankovichianae praedivitis literariae et antiquariae Collectionis fama fidedigne ad nos recentissime pertigit, in id ultro stimulavit, ut ad succollandas altas Serenitatis V. C. R. Intentiones, nunquam interituro Patriae emolumento hac etiam vice sacratas, 200. idest ducentos aureos praeter et ultra Ratam, ordinem nostrum nefors e Comitiali Repartitione suo tempore mansuram, in parata Cassae Regnicolari mox ac illico inferre parati simus.

Dum proinde humillimis exoro precibus, ut Serenitas V. C. R. hanc oblationem nostram benigno suscipere dignetur animo, una aliis gratiis et benignitati memet, fratresque meos religiosos devoveo, et profundissima cum veneratione emorior Serenitatis V. C. R. Zircii 6-a Decembris 1832. humillimus Servus et Capellanus Ferdinandus Villax m. p. de Zircz Pilis et Pásztó Abbas.

Az ajánlott 200. darab arany egészen egyszerre az Ország Pénztárába valósággal le is tétetett. Ha ez a' lelkesedés, melly a' nemesebb Hazafiuságnak mindenkor ébresztő példája lészen, másokat is hasonló adakozásra hevit, rövid idő alatt elfog válni sorsa végképen azon gazdag Gyüjteménynek, mellyet meg nem szerezni botsáthatatlan vétek és örökös gyalázat volna.

Horvát István.

---

5. *Jelesség.*

Egy hévvel szeretett és különösen tisztelt Barátomtól új évi ajándékul a' következő hiteles Diplomatikai Kivonatot kaptam:

Serenissimo Principi et domino domino domino Joanni dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Regi domino eorum naturali graciosissimo, Capitulum Ecclesie Budensis, Oracionum suffragia deuotarum. 's a' t. Quomodo ipse Sabbato proximo post festum Beatorum, Geruasi et Protasi mar-

tirum proxime preteritum erga nobilem Benedictum Nagheechy, Bude In domo spectabilis ac Magnifici Stephani de Werbewcz summi secretary Regie Maiestatis Cancellarii, In platea Sancti Joannis ante claustrum frum minorum de obseruancia Beati Francisci confessoris constructam (igy) personaliter reperto, accessisset. 's a' t. datum Octaue die, diei Exhibicionis, Amonicionis, et Insinuacionis prenotate, Anno Supradicto (1539. kiirva) — *eredeti.*

E' kivonatból nem nehéz a' híres Werbőczy István Budai Házának fekvését fölkeresni.

Horvát István.

---

6. *Halálozások.*

A' Magyar Országi Tudós Karnak Nestora, Főtiszteletü és Méltóságos Koller József Pétsi Nagy Prépost 1832-dikben September 2-dikán életének 87-dik, Kanonokságának pedig 57-dik évében az örökké tartandó boldogságba által költözött. E' halhatatlan érdemü férfiu és nagy tudós, mint Katona István (Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austriacae Tomulo XLI, pag. 602.) írja, Posonban nemes szülőktől eredett, a' Nagy Szombati királyi Convictusban nevelkedett, 's elvégezvén a' bőltselkedés tudományait már 1760-dikban a' feledhetetlen Klimo György Pétsi Püspöktől, a' Magyar Egyházi és Világi Történet Tudománynak legbuzgóbb kedvelőjétől, Kis Papnak a' Pétsi Megyébe fölvétetett. Itt utóbb, minekutána, mint ismét Katona emliti, Püspöke költségein *„ad colligendas merces literarias liberaliter adjutus, multa monumenta tam Romae, quam per Hungariam ad concinnandam dioecesis suae Historiam indefesso labore collegisset*, fiatal korában Kanonokká neveztetett, 's roppant tudománynyal leírta 's nyomtatásban kiadta a' Pétsi Püspöki Megye Viszontagságait. Koller utolsó halt-ki azon ditső Tudós Koszorúból, melly Maria Theresia Magyar Királyné bőlts országlása alatt a' nemzeti díszt a' külföldön is emelte, 's mellyel századok mulva is kérkedhetik a' magyar hazafi. Illyen férfiak ezentúl tsak úgy fognak nevelkedni, ha számos Klimók lésznek. — Életének végső szakaszáig Koller mindég örömest olvasott, 's midőn a' nyomosabb tudományt hazájában fájdalommal látta napról napra hanyatlani, egyedül Főtiszteletü 's Tudós Vass László Nagy Váradi Kanonokkal 's a' Pesti Fő Oskolában az Egyházi Történet Tudomány Tanitójával, folytatta levelezésében talált sebhedett lelke enyhülést és fölemelkedést. Fog, úgy vélem találkozni a' nagyra hajlandó Pétsi Egyházi Megyének érdemes férfiai közül, ki ezen első rangu hazai Tudós Életének folyamát bővebben megesmérteti. Nekem legalább, ki a' boldogultnak

egyik legbuzgóbb tisztelője voltam, nem adhat ennél nagyobb kintset senki a' Tudományos Gyüjtemény számára.

Marosvásárhelyen emberi pályáját kivivta a' lefolyt 1832-dik évi December hónap 20-dikán Tek. Tudós Molnár Sámuel, a' Ref. Collegiumban a' Keresztyén Hit és Erkölts Tudománynak Rendes Tanitója.

Kalotsáról érkezett tudósitás szerént Tiszt. Jablonczay Károly, a' Kalotsai Papnevelöháznál az Egyházi Történet és Egyházi Törvény Tudománynak buzgó Tanitója, December 21-dikén 1832-ben, fiatalságának 31-dik évében, emberi pályafutását elvégezte.

Fájdalmas érzéssel vette Debretzen városa, hogy Tek. Bedöi Markos Györgyöt, kedvelt Tanátsosát, elöbb Ns. Szabolts Vármegyének Fő Ügyészét, későbben pedig Pénztárnokát, a' mult 1832-dik év Decembere 23-dikán örökre elvesztette. De a' derék Hazafiunak és Emberbarátnak 's gondos Férjnek és Atyának érdemei élni fognak azoknak kebleikben, kik hódolni szeretnek mind annak, a' mi tartós tiszteletre és áldásra érdemes.

A' Kassai Magyar Színjátszó Társaság Tek. Soós György Tábla Bíró Ur halálában, melly a' mult évi December 23-dikán itt köz fájdalmat okozott, Kormányozóját, Apolgatóját és Védőrét vesztette.

Losontzi Bánfy György ő Nagyságát, Tek. Ns. Zaránd Vármegyének nem rég kineveztetett Fő Ispányát, a' mult évi December hónap 23 dikán köz sajnálkodás és fájdalom között vesztették-el a' föntisztelt Vármegye Rendei.

Főtiszt. Miklósfy József a' Nagy Váradi Deákszertartásu Káptalan tudománykedvelő Kanonoka 1832-diki December 28-dikán emberi tartozásának végső adóját lefizette. Fáradozásának gyümöltse leginkább a' Szilágy Somlyói Deák Oskola. Ápolgatni a' Tudományt és Tudósokat mindenkor szerette. Áldás Hamvaira! —

Főtiszt. Horváth József, Tsanádi Kanonok, ez idén Januárius 16-dikán életének 53-dik évében Temesvárott meg halálozott.

Horvát István.

III. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Boehm Károly. Arról, a' mit a' Mérsékletről legméltóbb tudni az Orvosoknak, Lelkipásztoroknak, Törvénytudóknak és a' Kormányvezetőknek. 3 lap.
2) Gáty István. Erdei Értekezés, az Urbariális Legelők kiadása ügyében. 23 lap.
3) Horvát István. Farkas Al-Cancelláriusnak 1263-dikban Május Hónap 8-dikán költ Óklevele. 68 lap.
4) Szilágyi János. A' birtokos é-ről, és a' többi birtokos névmássairól. 71 lap.
5) Ifj. Bene Ferentz. Egészség, hoszszu élet. 82 lap.
6) Pecz Leopold. A' Sanszkrit és Török nyelvnek a' Magyarral vélt rokonságáról. 85 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetések.

1) P. T. K. „Versuche über den Seitendruck der Erde. Von Carl Martony de Köszeg. Wien, 1828. 4 to. 112 lap.
2) Horvát István. „Ignatii Comitis de Batthyán, Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae et Provinciarum adjacentium. Albae-Carolinae, 1785—1827. fol. Tom. I—III.“ 114 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetések.

1) Horvát István. „Mittermaier, Das deutsche Strafverfahren. Heidelberg, 1832—1833. 8-vo I—II. Abtheilung.“ 117 lap.
2) Horvát István. „Guide Diplomatique. Par le Baron Charles de Martens. Leipsic, 1832. 8-vo. Tom. I—II.“ 119 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Figyelmeztetés. 121 lap.
2) Igazitások. 123 lap.
3) Találmány. 124 lap.
4) A' Magyar Museum Gyarapodásai. 124 lap.
5) Jelesség. 125 lap.
6) Halálozások. 126 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. III-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

IV^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZÖJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Világ Rendszere, vagy is: Az égi testek az Isten ditsőségének harsány tolmátsai.

TEK. NS. ZALA VÁRMEGYE
NAGYÉRDEMŰ
KARAINAK 'S RENDEINEK
MÉLY TISZTELETE EMLÉKÉÜL
AJÁNLJA
A' SZERZŐ.

Sokan *Világ* alatt azt a' földgömbet értik, melly az örök Lény által embereknek laktanyáúl rendeltetett. De az illy szótsere a' fellengző Böltsek és a' természet búvári előtt nevetségesnek tetszik. Mert ugyan is, mi a' föld, ez a' kis parányi bujdosó tsillag, a' világ iszonyú nagy alkatmányjával öszvehasonlítva? Valóban alíg egy porszem a' Cimborassóhoz, alíg egy tseppvíz az Otzeánhoz képest! 'S még is nem azt véli-e az egyűgyű néptsoport, mintha a' kiterjesztett erősség tsupán azért volna annyi égi testekkel behintve, hogy részint a' Nap jóltévő fényével nappalainkat megvilágítsa, részint pedig a' hold és a' többi tsillagok éjjeleinket szelíd ragyogásaikkal felderítsék, 's szemeinket ketsegtessék? Oh ennél az Istenségnek — böltseségéhez sokkal illendőbb tzéljai lehettek, 's minden bizonnyal voltak is! Azonban vaj mi sok idő, hoszszas tapasztalás és nagy fejtörödelem kivántatott ahoz,

mig Nemünk e' részben bizonyosabb 's tökélletesebb belátásokra szert tehetvén — az igazság új Pálládiomának birtokába juthatott!

Napkeleten a' tiszta kies ég alatt korán kezdének az emberek, kiváltkép az éjjel künn háló pásztorok, az égi testekre ügyelni. Nevezet szerint a' Chaldeusok Kristus előtt 700 esztendővel két rendbeli holdfogyatkozást vizsgáltak meg. Az Egyiptomiak az egymáshoz közel eső tsillagzatokat bizonyos képekbe foglalták 's holmi állatoktól elnevezték; 's ezen kívül az Ekkliptikát vagy állatkört is ők találták ki. Görögországban az Astronomia már magasabb léptsőre emelkedett, ugy, hogy *Thales* (szül. Kr. előtt 640 évvel), a' hét Böltseknek egyike, Egyiptomból, melly akkor a' tudományok böltsőjének tartatott, haza jötte után már egy napfogyatkozást előre kiszámlálni tudna, és az esztendőt is 365. napokra határozná meg. *Pythagorás* is, ki a' tűzet 's így a' napot tartá a' világ középpontjának, meglehetős tsillagászi esmeretekkel látszott birni. Ő utánna az Athenei *Meton* (Kr. e. 433.) hozta be ama 19. esztendőből álló híres hold cyclust, melly idő lefolyta után az új holdak az esztendőnek előbbi napjaira ismét viszszaesnek. Ez a' felfedezés olly fontosnak állíttatott, hogy ezen cyclusnak minden esztendeje aranyszámnak neveztetnék. Mind ezeken philosophiai lélekkel jóval is fellülemelkedett *Aristarchus*, (Kr. e. 267.) ki Archimedesnek kétségbehozhatatlan vallomása szerint a' földnek öntengelye 's a' nap körülti kettős forgását tanította. *Hipparchus* 100. évvel később nagyobb pontossággal meghatározta a' napi esztendőnek hoszszát, 's a' földnek napkörülti pergése excentricitását, sőt mérészkedte még az álló-tsillagok lajstromát is öszveszerkéztetni. *Ptolomäus* (sz. Kr. után 70. e.) Hadrian és Marcus Antonin uralkodások alatt Alexandriában élt, 's a' régiség Astronomusi között legelsőnek tartatott. Eldődeinek tsillagászi vizsgálatit szorgalmatosan öszvegyüjtögetvén, a' maga „*Μεγαλη Συνταξις*“ tzímű 's 13. könyvekből álló munkájában a'

világ rende felől ama' hibás véleményjét terjeszté elő, mintha a' föld állana, ellenben a' Nap és a' többi tsillagok körűlötte keringenének, melly systema minden tévelgési mellett is az újabb időkig fenn tudta tekintetét tartani.

Végre ezt az ezredes előítéletet ama' mély tudományú 's felemelkedett lelkű német Kánonok, *Kopernicus Miklós* (szűl. 1473), döntötte le — epochát tsinálván az égvizsgálati tudományban. Ő a' Napot a' plánéták közepébe helyzette, azt a' mérész gondolatot vítatván, hogy a' föld is szinte olly bujdosó tsillag, mint a' Merkur, Venus, Mars, Jupiter 's a' t. és ezekkel együtt a' nap körűl forog. Hoszszas szigorú vizsgálódásinak gyűmöltseit bár alázatos hangon közölné is a' Római pápával, a' Vatikánról az átokvillám még is kipattana ellene, mint a' Sz. írás helyeit tzáfoló eretnek ellen. Ez az átkos itélet tsak 1821-ben vétetett viszsza. Végetlen sok akadályok között, mellyek felől nekünk, kik az ő vállain állunk, a' mostani felvilágosodott időkben alig lehet képzetünk, és jól megjegyezzük — a' nagyító üvegeknek feltalálása előtt szász esztendővel, tsak ugyan megalapította Kopernik az új Világrendszert, melly kevés változtatással, mint leghelyesebb és tzélirányosabb mind eddig dívatkozik. Az ő fő munkája: *de orbium coelestium revolutionibus libri VI.* „már 1530-ban elkészűlt, de azt sok tudós barátjai és pártfogójinak unszolására is nem előbb, mint éltének utolsó esztendejében adta ki. Minthogy pedig annak nyomtatása tsak Május 24-kén, 1543 esz. végződett, azt az örömet, hogy Systemája világ elejbe terjesztetett, tsak kevés napokig élhette fellűl, meghalálozván Junius 11-kén. De nevét halhatlanítja az astronomiai pályán szerzett fényes érdem és hervadhatlan díszkoszorú. Ugyan azért hijában szegezé magát ellene *Tycho de Brahe* († Prágában 1601.) Dánfi, 's utóbb Rudolf Tsászár és Magyar Király udvari tsillagásza, mert az ő hibás elvű, 's gyenge alapú systemája nem tehetvén szerentsét, azon fenék törvény szerint;

„*ruente fundamento, ruere debet omne superaedificatum*“ — tsak hamar öszveomlott. Ama' Frauenburgi nagy hírű Astronomus nyomdokait követték *Kepler*, (+ 1631.) ki a' plánéták theoriájának felfedezése, ugy *Galiläi* (+ 1642.) a' meszszelátó tsővek feltalálása, és *Newton* (+ 1727.) a' nehezedés törvényének, 's a' tsillagok forgásához megkivántató vonszó és taszító erőnek napfényre hozása által az Égnek mechanismusát annyira megalapították, hogy a' későbbi Tudósoknak alig hagynának a' kiszélesítésnél egyebet.

Az újabb időkben tsillagászi vizsgálatok, fontos felfedezések és jeles írásaik által egyebek között megkülömbözteték magokat *Halley* (Greenwichben + 1742) *Lambert* (Berlinben + 1777.) *Euler* (Pétervárában + 1783.) *Lalande* (Párisban + 1807.) *Laplace* (ugyan ott + 1827.) *Schröter* (Lilienthalban + 1816.) *Bode* (Berlinben + 1826.) *Piazzi* (Palermóban + 1826.) Báró *Zach*, *) és a' mind

*) Ezzel a' derék Magyar hazafival *Jenából Casselig* tett utazásom alkalmával Május elején 1804-ben vala szerentsém esmerkedni, ki már ekkor a' Gothai Hertzegi szolgálatban 19. éveket tölte, 's Ezeredes és Főudvari Mester rangjával díszeskedett. Gotha mellett a' *Seeberg* nevű tsillagvizsgáló toronyban lakott, és még a' Hertzegbe 's Hertzegnébe is az astronomiai tudományok eránt olly szenvedélyt oltott, hogy állítása szerint mind ketten sokszor fél napokon is vele gyönyörrel számolgatnának. *Székely Ferentz* úti társammal bejelentvén nála magunkat, legelsőben is Titoknoka által az Observatoriomban minden nevezetesebb Műszereket megmutogattatott 's nagyjából megmagyaráztatott. E' meg lévén a' tsengetyűvel tett jeladásra felsőbb emeletű szobájából maga is leszállott és bennünket legnyájasabb leereszkedéssel fogadott. Napló könyvem jegyzete szerint, imigy kezdé a' beszéllgetést: „Seyn Sie mir willkommen meine lieben Herrn Landsleute, wo kommen Sie her? Ich bin auch ein Ungar, aber ich hab schon vergessen *magyarúl beszéllni!* Azután a' Hertzegi Udvarral fenálló viszonyjait 's függetlenségét örömmel emlegetvén, hozzátette: „Ich bin Kaiser von Seeberg! Megvallá, hogy talentomait ő is inkább szerette volna honjának szentelni, de, úgy szóllott, ott még azok nintsenek olly betsben, mint külföldön. En, folytatá,

ezeket meghomályosító *Herschel.* Ez a' lángeszű férjfiú született Hanoverában, 1738-ban, 's magát tábori hangászból 's Bathi Orgonistából fáradhatatlan szorgalom által a' világon legelső Astronomussá formálta, meghalt Sloughban Aug. 25-kén, 1822-ben, 84. évű korában. Megjegyzésreméltó, hogy az általam emlegetett régi 's új tsillagászok többnyire mind nagy időt értek, — jeléül annak, hogy a' tudományosság az élet hoszszabbításának rendszerint kedvező.

Ki nem vágyna már ennyi ditső elmék hosszas és fáradhatatlan vizsgálatinak resultátomát 's mintegy velejét kinyomozva sajátjává tenni? Ha szemeinket valamelly tiszta éj idején a' meny boltozatjára felvetjük: ott számíthatlan — fényökre 's nagyságokra egymástól felette külömböző égi testeket vehetünk észre. Itt mindenek előtt magokra vonják figyelmünket.

A. Az álló-tsillagok (*stellae fixae.*)

Álló tsillagoknak (magyarul talám helyesebben szikrázóknak mondhatnók, mivel tsillognak, rezegnek 's mintegy szikrákat hánynak,) neveztetnek mind azok a' saját fényökkel tündöklő égi testek, mellyek egymás eránti helyzetjöket mindég megtartani,. 's az ég sátorához úgy szóllván hozzá szegeztetve lenni látszanak. És igy ezen név alá tartoznak, a' bujdosók, tsatlósok és üstökösök kivételével, minden tsillagzatok. Az az állítás azonban, mintha ezek mindenkor azon egy helyben maradnának, szorosan véve nem igaz, mert némelly

Katholikus vagyok, de ez a' környülállás ebben a' felvilágosodott Országban olly kevesé szembetűnő, mint ha valakinek szőke helyett barna haja volna. Minekutánna holmi irományával megajándékozott volna — igaz magyarlétének zálogául kézszorítva és minden jók kivánásával vált meg tőlünk. Párisban Sept. 2-kán 1832 esz. a' görtsmirigy (*cholera*) vete véget 78. esztendős korában közhasznú életének. Példa ő arra, hogy a' Magyar a' le szigorúbb tudományokra nézve is képes a' legmiveltebb nemzetekkel versen-pályát futni.

hozzánk talám legközelebb eső szikrázó tsillagokon tulajdon, noha nagyon késedelmes mozdúlatot lehete tapasztalni. Már *Halley* ama 3 első nagyságú, *Sirius*, *Aldebaran* és *Arcturus* tsillagok egymáshoz állásokban (korábbi vizsgálódásokat újabb előadásokkal egybevetve) — bizonyos változást fedezett fel. Szoros mérések okvetetlenűl bizonyítják *Siriusnak Tycho de Brahe* ideje óta két minutával lett odább haladását. Az ő meszszeségök földünktől legszorosabb értelemben véve megmérhetetlen, mert a' legderekabb *Telescopiomok* segítségével sem lehet azoknak átmérőjöket meghatározni. Más szóval az álló tsillagok akármelly tökélletes nagyító üvegeken által vizsgáltatva sem látszanak nagyobbnak, mint a' mekkorának fegyvertelen szemünkbe tünnek, akár a' Kos, akár a' Mértékjegyben legyen a' föld, ámbár ezen két pontok 40 milliónyi mfnyire esnek egymástól. *Huygens* a' Sirius és Nap világosságok erejének öszvehasonlításából megpróbálta amannak a' földtőli távolságát meghatározni, és azt, feltévén hogy a' Sirius tsak akkora volna is, mint a' nap, 27,664-szer meszszebbnek találta, mint a' mennyire a' naptól esik a' mi földünk. Bár melly külömbözők 's hijánosok legyenek is az illy felszámlálások, a' felől tsak ugyan tökélletesen meggyőzhetnek bennünket, hogy a' világtér nagysága minden emberi megfoghatást fellúlhalad. Hasonló tudatlanságban vagynak az álló tsillagok természete 's mívolta felől; még is legnagyobb hihetőséggel feltehetjük, hogy azok is fénylő világok, mint annyi napok, mellyeknek mindenike körűl a' mi napi systemánk módjára bizonyos számú plánéták pályáznak, rájok az őket ápoló Anyanapjaiktól élet, világosság és melegség áradván. Az álló tsillagok az ő fényjök külömbségéhez képest, mellyet puszta szemmel is eszrevehetünk, nyoltz rendbeliekre osztattatnak. Ezeket az elsőtől a' hatodik nagyságáig fegyvertelen szemmel is megláthatni, 's számok közel hat ezerre megyen; ellenben meszszelátó tsők segítségével milliónyikat számlálnak meg. Egy kö-

zépszerű tső egyedül a' fiastyúkban hatvan tsillagot mutat. Akkora téren pedig, mint a' mekkorának a' hold tányéra látszik előttünk, egy időnkbeli ügyes égvizsgáló 2,400. tsillagokat fedezett fel. Az ég öblét éjjel egy világos fény, mint valamelly széles abronts övedzi körül, melly székéről téjútnak (*via lactea*, γαλαξια) neveztetik. E' nem egyébb, mint sok miriónyi (miriadesi) álló tsillagok serege, mellyek az égnek e' tájékain egymástól megmérhetetlen távolságban pályáznak, és épen azért látszanak egymásba folyni, valamint az erdőben is a' bentebbi fák sűrűbbeknek tetszenek előttünk azoknál, mellyek hozzánk közelesen állanak. *Herschel* a' téjút felé szegezett óriási *Telescopiomával* *) figyelmezve 41. minutáig vagy is első pertzig vizsgálódott, 's az a' tér, melly előtte ezen idő alatt elsuhant, $5\frac{1}{2}$ négyszegű grádust teve, vagy is akkora helyet, mint a' mekkorát 30. teli hold elfoglal. Ezen a' téren az ő számlálása 's bötsűlése szerint 258,981. napok találtattak. Minthogy pedig az egész téjút mintegy annyi helyet foglalhat-el, mint 6,000. teli hold: tehát ha ama fentebbi tsillagszámat 200-zal (mert ennyiszer találtatik hat ezer-

*) Ez a' híres meszszelátó tső, melly most már *Bonaparte Lucián* birtokában van, 40 lábnyi hoszszú, 's négy láb, tiz hüvelyknyi széles. Tsak a' benne lévő tükör 20 mázsát nyom, 's 6,450 *szerte* nagyobbít. Az a' Refractor pedig, mellyet *Frauenhofer* Bajorfi 1824-ben a' Dorpáti tsillagvizsgáló torony számára készített optikus üvegekből (hoszszúsága $13\frac{1}{2}$ Párisi lábnyi, átmérője 13. láb 's 4 hüvelyknyi, a' nyílása 9 hüvelyknyi) a' tükrös telescopiomokat sok tekintetben, fellülmulja, a' tárgyat 600 — az az, hatszázszorta nagyobbnak mutatván. Egy a' talpához alkalmaztatott óraszerszámnál fogva az óratengely minden 24 óra alatt körülhajtatik, ugy hogy ez a' műszer a' tsillagzatok mozgását magától követi. A' tsillag mindenkor a' látás mezejében marad 's vesztegleni látszik, holott ezen szerkeztetés nelkül, mint más tsöveknél — a' naponkinti mozgás miatt — felette gyorsan eltünnék szem elől. Az egésznek 25, mázsányi sulyja vagyon, 's azt óratengelye körül még is egyetlen egy ujjal forgathatni.

ben harmintz teli hold) sokszorozzuk, — kijő, hogy a' mi téjútunkon legalább is ötven milliónyi napok ragyoghatnak. Ha pedig a' mi napi systemánk analogiája szerint minden egyikét szabad 5,000. familiai tagokkal (a' minéműek a' bujdosók, tsatlósok, üstökösök) megnépesíteni: ugy ezen téjútra kétszáz ötven ezer milliónyi világtesteket kellene számlálni.

Ha már ez az egyetlen téjút is olly nagy álmélkodásra ragadja a' természet barátját: mennyivel mélyebb tsudálkozásba merűlhetünk, ha meggondoljuk, hogy ama' felfedeztetett 617. kettős — és 550. ködös-tsillagzatokat meszsze — igen igen meszsze lévő téjútaknak méltó jussal tarthatni.

Jóllehet a' világosság iszonytató sebességgel halad; minden másad pertzben (secundában) 41,000. mértföldet átrepűlvén, mindazáltal a' hozzánk legközelebb lévő álló-tsillagnak, mint a' minéműnek Sirius állíttatik — fénysúgára szoros felszámítás szerint tsak 6 év, 4 hónap 's 15 nap mulva juthatna el földünkre. Feltévén, hogy Sirius nagyságára nézve megegyezne napunkkal, és hogy e' két napok egész sulyjok erejével, az az felettébb rendkívűli gyorsasággal egymás felé rohannának: még is millió esztendők kivántatnának ahoz, hogy egymást elérhessék. A' legközelebbi ködös-tsillag fényje pedig tsupán két millió év mulva juthat földi tanyánkra, mellyből okvetetlenűl következik, hogy a' világ mindensége legalább is ennyi esztendőket számlálhat, mivel különben idáig egy ködös-tsillag világossága sem hathatott volna szemünkbe.

Sirius a' hozzá értők véleményje szerint legalább is négy trillió mértföldnyire eshetik napunktól. A' ködös tsillagok ellenben *Herschel* után nyoltz ezernyi illy Siriusi távolságra lehetnek tőlünk. Oh nem sűllyed-e el lelkünk ebben a' minden emberi képzetet fellűlhaladó térben, valamint a' számíthatlan világok labyrinthusában? Már a' régiek valami ötezer legszembetűnőbb álló-tsillagzatoknak

adának neveket, mellyeknek számát az újabbak szinte 17,000-re szaporíták.

A' téjúton kívül még láthatni az égen hellyel 's közzel bizonyos fejérlő ködötskéket is (*stellae nebulosae*), mellyek közül némellyek értztükrökön által vizsgáltatva számtalan tsillagokká fejtődnek ki, mások ellenben a' legszivesebb törekedés mellett is oszolhatatlanúl maradnak. Ezek hihetőleg egy felsőbb világ rendeinek téjútai, mellyek az megmérhetetlen meszszeség miatt tsak ugy látszanak, mint valamelly homályos fényesség! Kérdem már most, nem nyujthatnak-e nekünk ezek az ég öblében uszkáló teméntelen világtestek *Isten* létele felől tsalhatatlan kezességet, 's nem hirdetik-e az ő ditső tulajdonságait legharsányabb hangon?

Valjon minden határ nélkül követi-e egyik világrendszer, egyik téjút a' másikat? Már a' természetet akár végesnek gondoljam, akár végetlennek, mindenik eset olly szövevénybe kever, mellyből okosságom ki nem gázolódhatik. A' végetlenség a' teremtett dolgok végesvoltával ellenkezni látszik. A' testek világának — emberi gondolkozás módja szerint — minden bizonnyal kell határának lenni, a' térnek ellenben nem. A' tért korlátok közé szorítva teljességgel nem képzelhetem. De annak meggondolása, hogy a' tér is a' Mindenhatónak munkája, és két végetlen, u. m. Isten és a' tér egymás mellett meg nem állhat, az emberi elmét annyira ellankasztja, hogy szükséges öngyarlóságunkat megesmernünk. Egyebberánt a' teremtés mindensége, bármelly iszonyú nagy legyen is annak terűlete, — a' határtalan térhez képest, mellyet egyedűl az Istenség mindenütt jelenléte tölthet bé, egészen elenyészik. A' halandóknak a' térről való megfogása tulajdonkép tsak addig terjed, hol a' testek világa megszűnik; — ott kezdődik egy új világ, mellynek terűlete, nagysága és meszszesége előadására semmi szín nints.

Talám ott a' testek világinak alkotmányján túl súgárzik a' világ közönséges szerző okának ditső-

sége valamelly sokkal nagyobb fényességben, tán ott kezdődik a' felsőbb rendű lények birodalma. Avagy tán a' teremtmények végetlen térében van valamelly *Centralis Nap*, melly felé intéztetnek minden álló-tsillagi systemák és téjútak. Ki tudja, nem tündöklik-e ezen középpontban minden földi napnál nagyobb Valami, 's nem ott szerkéztetett-e az isteni erőnek közelebbi lakhelye? Ugy fordúl ezen Centromból adattatnak a' természet teménte-len osztályainak elejbek közönséges törvények, 's innét tétetnek a' mozgás legelső rugóji munkásságba. Innen formálhatta az Örökvaló kezdetben ama' számíthatlan napokat, mellyek az ő lehelletétől lelkesíttetve milliónyi évek óta pergelődve járják hármoniás tántzokat. Ettől a' Középponttól a' teremtmények legszélső megyéjéig, ezen a' határtalan 's emberektől képzelhetetlen téren országol a' Világok Monárkájának ditsősége, kit az okos és tökélletes lelkek tábora leborulva tsudál és szent tisztelettel imád. Mert ugyan is az Isten egy örökkévaló Lélek, az egész iszonyú nagy Természet pedig az a' test, melly által Ő munkálkodik.

De tegyük már közelebbi vizsgálódásunk' tárgyává

B. A' Napalkotmányt. *)

Már a' nap felől, melly a' mi Világrendszerünk főpontja, a' hozzája tartozó magzatinak édes

*) Lássad a' *Nap Országát* 's a' t. *Sebestyén Gábortól.* 1820. A' tudós Szerző (most T. N. Veszprim Vármegyei első tiszti Ügyvéd) egy földabroszon elmésen előadta a' plánétáknak a' napkörüli forgásokat, 's a' természettudomány kedvelőjinek nem lehet eléggé ajánlani ezt az ő képzeletöknek segítségére jövő rajzolatot. — Haszonnal 's kellemmel olvashatni nemzeti nyelvünken ezt a' munkát is: *A' föld mathematika leírása — a' világ alkotmányjával együtt.* Készítette *Katona Mihály* Bútsi Ref. Préd. és Esperes. Komáromb. 1814. *Bodetól*: Anleitung zur Kenntniß des gestirnten Himmels. 9-dik kiadás 1822. Berlin. *Litrowtól* „*populaire Astronomie* — Wien, 1825. 2 rész. *Lalande*-től: *Abregé d' Astronomie* Paris 1795. *Laplace*-től: *Exposition du Systeme du monde.* Paris. 1824.

nemzője, 's folyvásti ápoló dajkája, ugy minden lét 's öröm kútfeje, — jóval is többet tudunk, mint az ennek körén kívűl szállingoló többi égi testek 's szikrázó tsillagok felől. A' Napnak, ennek a' gömbölyű, világító, tündöklő 's mindeneket éltető 's melegítő álló-tsillagnak, legnagyobb 's jótékonyabb behatása van földünkre, melly annak középpontjához láthatlan 's örök kötelekkel hozzá tsatoltatott. Átmérője 194,000 geografiai mértföld; Kerülete 609,000 m. Terűlete 115,451 millió □m. Tömege vagy maszszája 3,689. billió kotzka mértföldet tesz kerek számmal. Földünk nagyságát 1,400,000-szer, és így tsaknem másfél milliószor fölözi. A' nap tányérjának közepén vont egyenes lineán egymás mellett 112. földgolyóbisok elférnének. Képzeljük a' napot űres golyóbisnak, 's ha már ebbe a' földgömbet bele tehetnők, nem foglalna ez abban nagyobb helyet, mint egy mogyoró valamelly falusi templomban. Ha pedig a' földgolyót a' nap középpontjában gondoljuk: tehát a' hold a' körül nemtsak a' mostani 51,000 mfnyi távolságú útát kényelmesen benyargalhatná, a' nélkül hogy a' napnak szélső karimáját elérné; — hanem ezt még akkor is megtehetné, ha az ő pályájának kiterjedése $\frac{5}{4}$ részszel (az az, mintegy 143,000 mfdel.) küllyebb esnék is. Mert ha a' nap a' mi földünk helyén volna, annak kiterjedése nem tsak a' Holdig elérne, hanem még azon túl is száznegyven három ezer mértföldre nyúlladna ki.

Ebben semmi kétségünk nem lehet, mert azon mathematikai mérések, mellyek a' nap mekkoraságát meghatározva előterjesztik, szintolly bizonyosok, mintha oda útaztunk, és azt lántztzal megmértük volna. Ugyan is mihelyt a' tsillagok fellyűletén valamelly jegyből kivehetjük azt az időt, melly alatt az a' maga tengelye körül megfordúl: szoros számvetések által az ő nagyságokat is legottan ki lehet találni. Már pedig tudjuk, hogy a' nap is szabadon lebegve mozog, és tengelye körül 25 nap 's 14 óra alatt egyet perdűl. Ezt a' napfol-

tokból (némellyeknek átmérője 50,000 mfdt. tesz) vehetni ki, mellyek kelet felől nyúgot felé mozognak, és $13\frac{1}{4}$ nap kivántatik, mig azok a' napnak keleti feléről annak nyúgoti szélére érnek, és ugyan annyi napok alatt végezhetik a' nap háta megett lévő útjokat is.

Maga a' Nap sem marad vesztegelve egy helyben, hanem valamelly más nap körül nyúgotról kelet felé mozdul, 's igy évenként 50 vagy 51 másad perczet halad. Bár melly tsekélynek látszassék is ez az idő, de 2,000 esztendő alatt, mióta t. i. szorosabb vizsgálatok tétettek felőle, egy egész égi jellel hátrább maradott. Ugyan is akkor még a' Bikajegyben állott, most pedig már a' Kosban tűnetkezik. Tsillagászi felszámlálások szerint a' maga nagy pályáját mintegy 26,000. esztendő mulva fejezibe, melly időmennyiség Plátói világévnek neveztetik.

A' nap valamelly dagadékony folyamú szerben forog, a' melly az ő vidékének egész térét betölti, 's arra szolgál eszközül, hogy az ő számos familiájának minden gyermekit áthatva élénk munkásságban megtarthassa. Ez a' napkörűlti aether folyam nem mozoghat a' nélkül, hogy az abban uszkáló plánétákat is magával ne ragadja. Azon okból keringenek a' bujdosó tsillagok is a' nappal egyenlő arányban. A' napegyenlítő körül sebesebb az aether mozgás, mint a' polusok felé. Ez okozza az egyenlítőnél feldomborodását, a' polusoknál pedig behorpadását az égi testeknek.

Hihetőleg a' nap is szintolly homály, hideg — test, mint akármelly más plánéták, melly vélekedésre a' testek electricitássának kitalálása szolgáltatott alkalmatosságot. Tudva van ugyan is, hogy egy üveggolyóbis vagy tányér, ha sebesen forgattatik tengelye körül, a' dörzsölés által a' setétben fénylik, és ha valamelly test hozzá közelít, szikrát ád, ugy a' gyúló máteriákat lángba borítja, holott sem az üveggolyóbis, sem a' tányér nem meleg. Igy a' Nap egy villámszerű golyóbis, melly a' világos-

ság tömöttebb máteriájával ugy környeztetik, mint a' mi földünk gőzkörrel, és tsak a' tengelye körűlti sebes forgásával okozza a' világosságot, 's ugy terjed az el az aetherben mindenfelé.

A' világosság a' naptól földünkig, több mint 20 millio mfnyi útát 8 első, 's 7. másad pertz alatt átrepűli, minden másad pertzben negyven egy ezer mfdt. végezvén, 's így a' hangnál 900,000. *szerte* sebesebb. A' napot egy mindenkor ütő órával hasonlíthatni — öszve, 's az ő sugarai az aethernél fogva azok szemeinkre, a' mi a' harang hangja a' levegőnél fogva füleinkre nézve.

'S bár nem tudjuk is voltaképen, miből álljon a' nap melegítő anyaga, abban mindazáltal alkalmasint megegyeznek a' Tudósok, hogy annak elektrikos természetűnek kell lennie, és hogy ezen égi testet az ő világa 's melege épenséggel nem teszi a' lakhatásra alkalmatlanná.

A' Nap egyébberánt 560-szor nagyobb, és 800-szor tömegesebb a' maga 7. főplánétájinál öszveséggel. Bár melly nagy ő azonban az ő rendjéhez tartozó bujdosó tsillagokhoz képest: szintolly kitsiny más álló-tsillagokkal öszvehasonlítva. Igy p. o. Siriusból, millió annyi Test kerülne, mint a' mennyit tesz a' napnak maszszája. Következnek immár

C. A' bujdosó Tsillagok (*planetae*).

Nem lévén tulajdon fényjök, (ugyan is azt a' Naptól költsönözik) tsak bádjattan világítanak, 's mintegy pislognak, a' honnét azokat inkább pislogóknak nevezhetnők. Jóllehet minden bujdosók a' Teremtőtől elejbek szabott ösvényjöket öröktől fogva félbeszakasztatlan rendességgel folytatták: mindazáltal az ősrégiek a' világ rendszere felől balképzettől kalauzoltatva azokra a' helytelen plánéta (ez annyit tesz, mint bolygó, tévedező tsillag) nevet ragasztották. De ezt nekik megengedhetjük, ha meggondoljuk, hogy ők abban a' vak hiedelemben valának, mintha a' világ mindenségének középpontját a' föld tenné. Ehez képest az embereknek

ugy tetszett — minduntalan változván álláspontjok — mintha a' többi plánéták majd szaporábban, majd lassabban haladnának, 's mintha majd előre az égi jelek rende szerint, majd hátra mennének azon rendnek ellenére 's majd ismét megállanának, 's így az ő színleges furtsa útaik előttök megmagyarázhatatlanok voltak. *Homér* és *Hesiod* a' Venust mint két külömböző tsillagot Hesperus és Phosphorus név alatt esmerték. Már *Pythagorás* az esthajnal tsillagot egynek tartotta. *Eudoxus* Krisztus előtt négy századdal vitte az öt régi plánéták mozgásának esméretét az Egyiptomiaktól a' Görögökhez által. Azok voltak a' Mercurius, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus; 's ezeken kívül az újabb időkben még más öt plánéták, u. m. Uranus, Ceres, Pallas, és Vesta fedeztettek fel; ugy hogy most már — a' Földet és Holdat is belészámlálván — 11 fő — és 18 mellék — plánéták esmeretesek előttünk. Mind ezek nem tsak öntengelyök körül mozognak, melly a' nappalt és éjt szüli, hanem egyeránytalan karikában, külömböző távolságban és idő alatt a' Nap thronját is mint hív apródok kerüldözik.

A' plánéta a' napközelében (*perihelium*) kapott erővel egészen a' naptávoláig (*aphelium*) fut; de mivel az itt már nagyon meglassúdik, a' középponti erő ismét nevelkedik, 's a' plánétát az elnyúlt pályájáról viszszakanyarítja, hogy annak előbbi sebességét helyreállíthassa. Innét ki tetszik, miért forognak az égi testek hoszszúkás, nem pedig tökélletes karikákban, és miért nints vég futásokban? De innen az is világos, hogy a' naphoz közelebbi bujdosó tsillagok ugyan annyi idő alatt miért haladnak nagyobb sebességgel az ő kisebb útjokon, mint a' távolabbiak az ő nagyobb pályájokon? A' napnak t. i. középponti vagy is magához huzó ereje a' közeli plánétákat, ha olly sebesen nem peregnének, magához rántaná; a' távoliak ellenben, ha sebesebben futnának, a' középponti erőt fellülmulnák és rendes útjoktól eltávoznának Minő imádásra méltó isteni Bölcseség az, melly a' legtökéle-

letesebb erőmív legelső készületébe már a' halhatlanság magvát elhintette és az égi testeknek áthághatlan határt mutatott, mellyben az ő nagy keringős tántzok minden zavarodás és félbeszakadás nélkül szinte örökké tarthat!

A' mi Napsystemánkhoz tartozó 's idáig tudva lévő plánéták könnyebb átnézéséül szolgálhat az ide mellékelt mutató-tábla:

A' Naprendhez tartozó égi testeknek öszvehasonlítása az öregéből.

Világtest	Napkörüli forgásához kivántatik		Minden sekundában halad	Öntengelye körül megperdül			Naptóli közép távolata	Testi nagysága (volumen).
	Év	nap	geogr. mfd.	nap	óra	minuta	millió mfdben	Mekkorasága a' Földhez képest.
Nap	—	—	—	25	14	—	—	1,400,000
Merkur	—	88	$6\frac{7}{10}$	1	—	1	8	$\frac{1}{25}$
Venus	—	224	$4\frac{9}{10}$	—	23	21	15	$\frac{4}{5}$
Föld	1	—	$3\frac{2}{3}$	—	23	56	21	1
Mars	1	322	$3\frac{4}{10}$	1	—	39	32	$\frac{1}{5}$
Vesta	3	224	nem tudni	nem	tudni	—	50	$1\frac{1}{40}$
Juno	4	131	—	—	—	—	55	$\frac{1}{120}$
Ceres	4	220	—	—	—	—	57	$1\frac{1}{00}$
Pallas	4	221	—	—	—	—	58	$\frac{1}{90}$
Jupiter 4 holddal	11	314	$1\frac{9}{10}$	—	9	56	108	1,333
Saturnus 7 holddal	29	166	$1\frac{3}{10}$	—	10	16	199	928
Uranus 6 holddal	84	9	$\frac{9}{10}$	—	7^2	—	400	75
Földhold	1	—	—	29	12	—	51,000 mértföld	$\frac{1}{50}$

Lássuk már ezeket a' plánétákat sorjában, a' hol elôtűnik

1. *Mercurius.*

Legközelebb esik a' naphoz, 's legrövidebb idő alatt befutja napkörűli utját, melly környűlállás adott okot elnevezésére. Ugyan is Merkur a' *Mythologia* szerint Istenek követje volt, 's a' képzelődés vállai — 's lábaira szárnyakat fűzött, hogy Zevsz parantsát az Olympról a' földre annál sebesebben levihetné. Az ő vakító fejér fényje nagy tisztaságot ád neki. Gőzkörében tsak igen ritkán látni felhőket. Rettentő nagyságú hegyek szinte 58,000. lábnyira tornyosodnak fel rajta, mellyek a' *Himalayánál* kétszerte magasabbak. Itt minden ezen plánétának ősvénségét, öszvezsúgorodását, pályájának közelgető végét és a' napnak anyai keblébe nem sokára leendő viszszatérését hírdeti. A' régi bujdosók között legkisebb, u. m. a' mellyet Földünk 25-szer halad fellűl nagyságára.

2. *Venus.*

Nevét a' Szépség Istennéjétől költsönözé, mivel legtisztább 's tündöklőbb tsillag az égen A' földközelében tsupán 6 millió mfnyire esik tőlünk. Földtávolában sokkal bádjattabb fényben tűnik szemünkbe, de nem is tsuda, mert akkor a' köz 36 millio mfdt tesz. Fényváltozása, mint szinte a' Merkurnál és holdunknál, onnét van, hogy azt a' nap majd egészen, majd pedig tsak résznyire világítja meg. Venus is felette hegyes. Vannak rajta négy mértföldnyi magasságú bértzek is. Holdja felől semmi bizonyost sem tudunk, mert egy illyeténnek gyanított felfedeztetése alkalmasint tsalattatáson épűlt. 1645-től fogva Nápolytól Kopenhágáig a' Venus testőrjét minden Tsillagászok feltaláltnak lenni hitték, mellynek átmérője a' Venusénak $\frac{1}{3}$ részét tehette, 's ugy tetszett, mintha a' Venus körűlti pályáját 9—12. nap alatt járná be. Azonban ez a' tsillag 1764-től fogva egészen eltűnt szem elől. A' Merkur és Venus néha a' nap előtt mint valamelly fekete

pontok ugy jelennek meg, 's igy a' holdkint az Ekkliptikába lépvén, a' naptányérja előtt átmentöknél fogva napsetétülést okoznak. Legfontosabb ránk nézve

3. *Földgömbünk.*

A' szemléletek ezen mi napalatti honunk felől eleitől fogva külömbözők valának. Egyes Böltseket kivévén, kik a' föld gömbölyűségét már hajdan sejték, ez a' mi laktsillagunk vizek által megszaggatott lapos tányérnak tartatott, mellyet kívülről az Otzeán kerít-be. De azt meg nem foghaták, mi korlátolja öszve ezt a' viztömeget; ki sem nyomozhaták, mivel a' tengeri hajókázás — az éjmutató feltalálása előtt — egyedül parti hajózásra volt szorítva. A' földnek két polusainál valamennyire behorpadt golyóbis formája van. E' minden kétségen fellülemelt igazság. Azért mutat a' föld minden tetszőlegi álláspontból az égboltozat által környezett terűletet; azért pillantjuk meg a' hegyek és tornyok tetőjit meszszéről előbb, mint sem alyjokat: azért tűnetkezik kerekes formában az ő árnyéka a' holdon, midőn ez attól meghomályosíttatik; azért kél fel a' nap a' keleti részeken korábban, mint nyúgot felé; azért lehetett azt 1519-től fogva (*Magellán* volt a' legelső próbáló) olly sokszor körűlhajózni; végre azért látni a' tengerpartok felé vitorlázó hajóknak legelsőben is magas árbótzfájit, míg utóbb az egész hajó előbukkanik. Minthogy pedig a' földnek minden felől vannak lakosai, tehát lehetnek olly tájékok is, mellyekről az emberek egymásnak egyenes lineában lábat fordítanak. Az az ellenvetés, mellyel a' szűkagyú tudatlanok az ellenlábúak (*Antipodok*) leeséséből a' föld gömbölyűségét megtzáfolni igyekeztek, legkevesebbet sem nyom, mihelyt fontolóra veszszük, hogy egy illy szörnyű nagy golyobisnál, mint a' Föld, a' *fellűl* és *alól* való megfogás egészen elenyészik, mivel minden a' középpont felé vonul (*omne corpus centrum terrae petit*), 's ennél fogva ez a' szó: *fellűl*, a' földgo-

lyónak gőzkörét, az *alól* pedig annak fellyületét (superficies) vagy térlapját jelentené.

De még mikor egyszer kezdék is az emberek a' földnek golyóbis formáját hinni, megelégedtek azzal, hogy azt az egész teremtés középpontjául tartanák. A' nagy többség meg nem tudá fogni, miként keringhetne a' föld a' nap körül, 's igy az egyes okos személyeknek szava siker nélkül elhangzék. A' mi több e' miatt egy szabad gondolkozású Philosoph ez előtt még tsak 200. évekkel is üldöztetett. Mert ama' halhatlan nevű *Galilei*, mivel azt tanította, „hogy a' föld épen azért sem lehet a' világmindenségének középpontja, mert a' Napnak, és ama végthetetlen tsillagokkal megrakott égsátorának — 24. órányi pillanatban a' Föld fövényszeme körül megkanyarodnia teljes lehetetlen," Romában az Inquisitio fogságában peshedni kéntetett, 's a' Kor örökös gyalázatjára arra kárhoztatott, hogy ama' rendíthetlen igazságot — ostoba emberek előtt térden állva viszszavenné. *E' tsúfság* történt az ősz Böltstsel Junius 23-kán, 1633. esztend.

Ha a' földet a' napalkotmányi viszonyában vizsgáljuk, az Astronomia azt tanítja, hogy az a' testi tapasztalás 's észrevétel ellenére tiz bujdosó társaival nyugotról keletnek a' nap körül mozog, 's mint magában vévé homályos test ettől nyer meleget és világosságot. Átmérője 1,720; kerülete 5,400 mértföld. Területe 9,288,000. □ m. Tömege pedig 2,662,560,000. kotzka mértföld. Napkörüli útját mintegy $365\frac{1}{4}$ alatt végezi, melly idő közben 121,504,230. mfdt. fut be, ugy hogy a' föld minden másad pertzben $3\frac{2}{3}$ mértföldet halad. A' földnek pályája Ellipsis, az az, hoszszukás kerekes kör, mellynek egyik tűzpontjában (focus) a' nap helyzödik. Ebből következik, hogy a' föld az esztendőnek nem minden részeiben egyeránti távolságra esik a' naptól. Télen legközelebb vagyunk hozzá (19,786,020 m.), nyáron ellenben legtávolabb esünk tőle (20,460,980 m.), ugy hogy a' külömbség tsak nem három fertály milliónyi mértföldet tészen. De

nem a' napnak nagyobb vagy kisebb távolsága eszközli az évszakok külömbözését, hanem az az inkább vagy kevesbé ferde erányzat, mellyben sugarai a' földre esnek. A' földnek ezen napkörűl tett esztendei mozgásán kívűl még egy másik is van, a' midőn t. i. naponként (közép idő szerint 23 óra, 56 első, és 4 másad — pertzek alatt) a' maga tengelye körűl egyet fordul. E' szűli a' nappalt és az éjtszakát. A' föld is, mint szinte a' többi plánéták a' napnak rája lövellett sugarait viszszaveti és téríti, 's ugy fénylik mint amazok az ég űregében. Ama 9 millió mértföldnyi föld színének (superficies) alig áll egy harmada száraz vagy is derékföldből. Ezen térlapnak Europa mintegy 54., Asia 14., Afrika 17; Amerika 16 részét foglalja el. A' déli tartományok 's szigetek öszvesen valamivel többet tehetnek Europánál. A' világnak mind az öt részeiben élő emberek számát a' Tudósok ezer millióra bötsűlik kerek számmal.

Ha tőlünk valaki a' Naphoz akarna útazni (feltévén annak lehetségét), 's naponkint megszűnés nélkűl tiz mértföldet haladna; ugy oda 6,000 esztendő mulva érne el; ellenben, ha ki a' föld kerekségét szándékoznék bejárni, 's mindennap tiz mértföldnyi útat végezne: ugy ezen tzélja 540 nap alatt teljesednék be.

Földünk belseje — szorosan véve — majd teljességgel esmeretlen előttünk, mivel az a' mélység, mellybe az ember lehatni tudott (minden ásás középponijának még hat ezered részét sem tévén) a' föld átmérőjéhez képest tsak nem egészen elenyészik. Sokan ennek székit az újabb böltselkedők közűl értzesnek lenni hiszik.

A' mi lakhelyünk származása 's lassankinti kiformáltatása felől külömbözők a' vélekedések. Némellyek azt állították, hogy az Öröklény alkotta legyen azt az ősanyagot, mellyből utóbb a' föld és az egész világ lételre lépett. Mások azt hitték, hogy ez az ősanyag is szinte olly örökkévaló volt, mint maga az Istenség, ki ezt a' materiát elrendelgeté.

Még mások ugy vélekedtek, mintha az érintett anyagok a' természetnek változhatlan törvényi szerint magok szerkeztették volna egybe magokat. Ezen hármas nézet 's okoskodás következésében már a' földnek majd valamelly chaosból, majd levegőből, majd tűzből, majd aetheri anyagokból 's jelesen fényrészekből kellett volna kifejtődni. Némellyek szerint a' föld eredetképen nap, mások szerint ennek képmássa, magzatja, valamelly üstökös tsillag lett volna. Sokan a' földnek közepében tűztengert képzeltek, mások nehéz érztömeget, ismét mások azt belőlről üres golyóbisnak élet — 's melegség — materiákkal megtelve gondolták. Hihetőleg az Égnek megmérhetetlen űregében öszvetsoportozó fénytömegekből és más aetheri ősanyagokból szerkeztette a' legfőbb isteni Böltseség 's Hatalom a' napokat, bujdosókat, üstökösöket öszve.

A' Föld minden századdal egy geográfi minutával (ez egy gradusnak, vagy is 15 mértföldnek 60-dik része) öszszébb vonulva közelít a' Naphoz. Tsak egyetlen egy gradus megkevesedéséhez is 1,500 századok kivántatnak. Talám több millio évek mulva — minekutánna e' tanyánk pályaköre mind szűkebb 's szűkebb karikákra leend szoríttatva — a' Nap ezen aggott leányát anyai karjai közé viszszafogadandja. *)

---

*) Hogy földünk sokféle revolutiokon átment légyen, arra példa a' Modenai Hertzegség, ezen bértzekkel koszorúzott nagy lapály. Az itt ásatott kútak mind 120 lábnyi mélységüek lévén, az egész tartomány egy nagy köpadon nyúgszani látszik. Mikor a' kútásó ezt eléri, a' vésűvel még egy ütést tesz, 's legottan ötet a' sebesen fellökellő viz elől sietve fel kell tsigázni. A' mostani színlap alatt 20—30 lábnyi mélységben emberi lakhelyek alapaira 's többféle szerszámokra akadni, 's mind ezek olly előidőnek culturáját bizonyítják, melly felől semmi hisztoriai dátum nints. — Ennél 40 lábnyival lejjebb újra egy előbb mívelt földnek színét érni el, hol kővé vált plánták, 's tsemeték találtattak, jelesen pedig egy figefa gyümöltsöstől. Még ezen is alól mintegy 25—30 lábnyival egy har-

Megérdemli közelebbi esmerkedésünket a' földnek hűséges testőrje is

A' Hold.

Ez minden plánéták között legközelebb esik hozzánk, közép távolsága mintegy 51,570. geogr. mfdre határoztatván. Átmérője 463. mf. 's igy $3\frac{2}{3}$ kisebb, mint földünké. Minden másad pertzben 3,132. párisi lábnyi tért halad utjában. Azon kettős mozgásán kívűl, mellynél fogva a' Hold a' Földgömb, és ezzel együtt a' Nap körül pereg, még egy harmadikkal is bir, a' midőn t. i. a' maga tengelye körűl forgolódik. A' holdat minden égi testek között legszorosabban esmerjük, a' mit az ő földünkhez nagy közelléte okoz. Magában ez is homályos test, 's világát a' naptól veszi, a' mit a' nap — és holdfogyatkozások, de legfőképen az ő külömböző változásai (*phasis*) okvetetlenűl bizonyítnak. Az sokféle ábrázatot mutat a' föld körűl futása közben — mindenkor ugyan azon oldalát fordítván felénk. Illyen változásai a' holdnak: az Ujhold, első negyed, holdtelte, utolsó negyed vagy fogyta. Néha ez elveszti fényjét vagy egészen, vagy részszire, midőn t: i. a' föld hold teltekor olly formán a' nap és hold közé lépik, hogy árnyékát a' holdra vetvén, ettől a' nap fényét bizonyos ideig (legfellebb $1\frac{3}{4}$ óráig) elfogja, 's ezt nevezzük holdfogyatkozásnak. Midőn ellenben a' hold egyenesen a' nap és föld közé megyen, és a' napnak világosságát a' mennyire elfedezheti, tőlünk nagyobb 's kisebb mértékben elvonja, — ekkor áll elő a' napfogyatkozás, a' mi tsak ujholdkor történhetik meg, 's a' mi legtovább 3 első, és 41 másad pertzig tarthat.

Már puszta szemmel is fedezhetünk fel a' holdnak megvilágított felén több foltokat, mellyek magokat kevesebb tisztaság vagy fény által külömböz-

madik őslakásnak nyomait is fedezhetni fel, p. o. a' földmiveléshez megkivántató eszközöket, 's többek között egy gabona-kévét, mellyben szinte a' kővé vált rozsszemeket is meglehetett esmerni.

tetik meg, 's a' mellyeket méltó jussal hegyek — 's völgyeknek tarthatni. Mi a' holdba nem útazhatunk. *Blanchard* (+ 1809-ben, 66 szerentsésen végzett levegői utazási után, Párisban) hires levegői Hajós a' föld színéről 9,000. lábnyira emelkedett fel, a' melly nem teszi a' föld — és holdközi térnek száz ezered részét, vagy nem tesz egy fél mértföldet, a' mellynél sokkal fellebb hágtak némelly Tudósok a' legmagasabb hegyeken. Ellenben az Égvizsgáló a' nélkül, hogy ezen veszedelmes útra indulna, annak legnagyobb részét itt alatt is felettébb jó móddal és nagy bátorsággal elvégezheti. Ugyan is egy meszszelátó Tső vagy *Telescopiom*, a' melly 500-szor mutatja nagyobbnak a' tárgyakat, már majd épen annyival viszi őtet közelebb a' holdhoz, mintha ő attól tsak száz mértföldnyire esnék. *Schröter* sok évi vizsgálódási után a' maga holdleírásában (Selenographia) kétségen kívül valóvá teszi a' holdbeli hegyek létöket, sőt elég szerentsés volt azoknak magasságát is megmérni. Egyet annak árnyékából 25,000. párisi lábnyi magasnak talált. Egy mély nyilásnak vagy völgynek átmérőjét negyedfél geogr. mértföldnyire, mélységét pedig 30,000. ölnyire számlálta. Az előtt tsupán 244. homályos holdfoltokat esmertek, ez a' fáradhatlan munkásságú férjfiú ellenben azoknak számát szinte hat czerre szaporította, közűlök sokakat elnevezett, szorosabban megvizsgált és le is írt. Minden azt látszik mutatni, hogy a' holdnak fellyűlete még nagy rázkódásoknak (revolutio) van alájok vettetve, mellyek az ő lassankinti kiformáltatását készítik. Ama — néhány évek óta olly nagy figyelmet gerjesztő levegői kövek (cosmo-lithos) felől némelly természetvizsgálók olly véleményben vannak, hogy ezek az értztömegek *) a' holdbeli Vulkánok rettentő kitö-

*) Ez a' régiek által olly sokáig mesének tartatott köesés az újabb időkben sok vizsgálatok által kétségen kívül valóvá tétetett. Némelly Természet búvári ezeket a' levegőből lehulló köveket a' gőzkör szűleményjének tartották, tsak a' megfoghatatlan, hogy az aetherben miként

résekor szórattattak legyen földünkre. Még *Schröternél* is nagyobb figyeletbe hozá egész Europát *Gruithuisen* (Astronomiai Professor Monachiumban), ki egy derék Frauenhoferi nagyító tső segítségével a' Holdban a' Culturának nyilvános nyomait vette észre. Látott rajta (ha a' képzelődéstől meg 'nem tsalatott) mesterséges útakat, nagy városokat, templomokat, téli 's nyári lakhelyeket 's t. ef. Vele megegyezni látszik D. *Nuntini* is, (Sardiniai Tsillagász és physikus) ki egy 27 Anglus lábnyi Telescopiomán által, mellybe az üvegekhez léptsőken kelletik felhágni, Majus 18-kán 1829-ben éjjeli 11 órakor vette a' holdat vizsgálatja tárgyául „ és — a' mit eddig az Astronomusok közül senki illy tisztán ki nem vehetett — ő a' holdban hegyeket, rendesen épített városokat, folyóvizeket és erdőket szemlélt. Ugy tetszett neki, mintha a' vizeken élő teremtések mozognának, vagy uszkálnának. Ezeken kívül látott még a' szárazon iszonyú nagyságú testeket mozogni, 's odább haladni, a' mellyek tehát hihetőképen élnek. Az ő tsőve olly felette nagyítja a' tárgyakat és olly közelhozza az égi testeket, hogy még eddig senki ennyire nem vihette, 's tsak azt sajnálhatni, hogy a' legerősebb alkotású szem is az abban való nézést a' rendkívűli világosság miatt sokáig el nem győzi. Azonban mind ezen előadott állítások — tsak puszta gyanítmányok maradnak.

Egyébberánt a' holdat ugy nézhetjük, mint a' földnek szűlöttjét, mellyet ez mintegy emlőjén tart, szoptat, nevel. Annak földünkre ható befolyását tapasztalhatni, 's azt különösen 's ellenmondhatlanúl bizonyítják a' tenger duzzadás és lohadás, az időváltozás, bizonyos nyavalyák, az álomjárás (somnambulismus) 's. t. ef. Lakosokat pedig alapos

---

formáltathatnak illy nehéz testek, tüzgolyók, mellyek sebes leszállások közben elpattantak. Mások a' holdból, ism t mások a' napból származtatják e' tüz golyókat vagy égi köveket. Egy Zágráb körül Horvát országban Május 26-kán 1751-ben leesett 71 fontot nyomott. Másutt nagyobbak is estek.

okoknál fogva tulajdoníthatunk neki. Már a' *Pythagoräusok* ez előtt 2,300 esztendővel vítatták, hogy a' holdnak hegyei, városai volnának, és hogy rajta növények, állatok és emberek tenyésznének.

4. *Mars.*

Igy neveztetett a' regi pogányoknál a' hadak Istene, kinek gyönyörűsége volt dúlni, vért ontani 's mindent tűzbe 's lángba borítni. Ez a' planéta minden égi testek között megkülömbözteti magát tűzes verhenyeges színe által, a' minek hihetőleg nevét köszönheti. Mars ötszer kisebb a' földnél, és sokkal tsekélyebb vastagsága mellett (négyszerte ritkább, mint a' mi lakhelyünk) tsak tized résznyi tömeggel bir. A' rajta észrevett foltokból az ő erős gőzkörét lehet következtetni. Polusainál két fénylő fejérségű, időről időre változó pontok tűnetkeznek, mellyek a' szélességnek 70-dik grádusáig terjednek — 's talám a' sarki jégtől okoztatnak. Itt minden Marsnak földünkkel közelvaló rokon —, és nagy hasonlatosságára mutatkozik. Legnagyobb távola tőlünk tesz 54, legkisebb meszszesége pedig 7 millio mértföldet. Golyóbisa $\frac{1}{16}$ résznyire be van horpadva polusai körül.

5. *Vesta.*

A' Tsillagászok előtt már régóta szembetűnő volt Mars és Jupiter között az a' nagy hízak, melly tsak ezen század elején ama 4 új planétáknak felfedeztetése altal töltetett be. Ezen újjontz tsillagotskákat (Asteroides) puszta szemmel ki sem vehetni, 's az ő tsekély nagyságok miatt, 's a' naptól majd egyforma távolatok és egyeránytalan útjok mellett — az Astronomusok eleinte alig bátorkodtak a' planéták sorába felfogadni. Már most a' régi Istennék neveivel díszeskednek. Még igen keveset tudni felőlök.

Vesta minden eddig esmeretes bujdosók között legkisebb, ugy hogy nálánál még a' hold is közel háromszorta nagyobb. Mind a' mellett mint 7-d nagyságú tsillag erős fényje által dívatkozik. *Olbers* Bre-

mai Orvos és Égvizsgáló által Martius 29-kén, 1807-ben fedeztetett fel.

6. *Juno.*

Ez amannál még excentricusabb útú, 's változóbb világosságú, mint 8-d nagyságú tsillag ugy jelenik meg. A' nap körűli pályáját közel ötödfél év alatt 55 millió mfnyi távolságban futja be. *Harding*, Göttingai Prof. Lilienthalban 1 Septemberben 1804. hozta napvilágra.

7. *Ceres.*

Amazoktól felette keveset különöz, fél akkora sints mint a' hold, és mint 7-d nagyságú tsillag fegyvertelen szemmel épen nem látható. Átmérője 175 mft tesz, 's gőzköre még is 65-től szinte 150. mfnyi magasságra terjed. Ezt *Piazzi* Astronomus Palermóban Jan. 1 napján 1801-ben esmertette meg a' tudós világgal.

8. *Pallas.*

E' sints egészen akkora mint a' Földhold, 412. mértföldre lévén átmérője határoztatva. Ez is, majd mint szinte Ceres, napkörűli utját 4 év 's 221 napok alatt végezi el, minden másad pertzben $2\frac{1}{2}$ mft. haladván. A' már tisztelt *Olbers* részént Vestának, részént ennek Mart. 28-kán, 1802-ben lett felfedezése által magának kettős díszt szerze.

9. *Jupiter.*

Minthogy Jupiter az Istenek között legelsőnek 's legfőbbnek tartatott: innét van ennek a' minden plánéták között legnagyobb, és Venus után legfényesebb tsillagnak a' neve. Átmérője a' földét $11\frac{1}{2}$szer mulja fellűl; 's terűletére nézve pedig 130-szor nagyobb földgömbünknél. Jóllehet Jupiter a' napnál ezerszerte kisebb: mindazáltal a' mi laktsillagunkat testességére nézve viszont ő haladja fellűl 1,333-szor.

*) Sőt ha minden plánétákat egy golyóbissá öszveolvasztanának is, az még ezen maszszánál is egy harmad részszel nagyobb lenne. Az ő természeti tömege ellenben 4½szer ritkább, mint a' földé, 's talám a' gyántakővel egyenlő, ugy hogy ha a' Jupitert valamelly mérő fontnak egyik serpenyejébe tennék, a' másikba 316. földgömb kivántatnék a' sulyegyenhez, noha különben 1,333 földgömb foglal el akkora helyet, mint ez. Polusainál rendkívüli behorpadása (átmérőjének $\frac{1}{14}$) az ő tengelykörűli iszonyú sebes forgásának természeti következése, a' mi 9 óra 's 56 elsőpertz alatt végbemegy. Azon idő alatt, míg a' napkörűli útját 12 esztendőben egyszer elvégezi, 680 millio mértföldet kell neki befutnia.

Jupitert az ő szörnyű nagysága naprendszerünknek mintegy második főtestévé teszi. Ez is egy kis plánéta világon országol, melly égi testek feloldhatatlan kötelekkel királyi székéhez lévén tsatoltatva, hódolások jeléül őtet engedelmesen kísérgetik. Gőzköre legalább is 100. mfnyire emelkedik, és így tizszerte magasabbra, mint a' földé. Felhőji közűl némellyek egy másadpertzben 7,000 lábnyira suhannak, mig ennyi idő alatt a' legviharosabb orkán tsupán 119, 's még a' hang is tsak 1,028 lábnyi tért képes haladni; — mihez képest azoknak rettentő 's majd képzelhetetlen sebessége nemileg a' villáméhoz hasonlítható. Legszembetűnőbbek az ő egyenlítőjével (aequator) egyirányban iramkodó több 's kevesebb homályos sujtások, mellyek majd előjőnek, majd ismét eltünnek. Valjon ezeknek anyagaiból nem a' Saturnus tsudagyűrűjéhez hasonló égi test készűlget-e?

---

*) Az égi testek nagyságát vagy távolatát ottan ottan holmi külömbözéssel adják elő az Astronomusok, a' mi azonban semmi tsorbát sem ejt munkálatjokban. Mert lám azért a' nap — és holdbeli fogyatkozások rendesen beteljesednek. Sok függ a' nagyító tsők mivoltától is. Ez a' külömbség tsak annyit tesz, mintha valaki egy mérő buzát hibásan tsapott volna el, vagy a' szemek megolvasásában botlott volna meg.

Évszakinak változása, u. m. a' nyár és tél majd nem észrevehetetlen. A' nap ezen plánéta egyenlítő öve körűl a' lakosoknak tetőpontjokon áll, a' polusi vidékeknek pedig szinte 6. esztendeig láthatlan marad. Amazokra tsaknem örökös nyár mosolyog, mig ezek több mfnyi magasságú hó 's jégmezők által eltemetve dermedeznek. Jupiter gyors rotatioja szintolly szembetűnő következéseket éreztet a' lakosokkal. Mert ottan tsupán 5 óráig tart a' nappal, 's ugyan annyi ideig az éj is. Ha már ott is a' nappal, mint szinte mi nálunk, munkára van szánva, az éjtszaka ellenben nyúgságra fordíttatik: mi szaporán szűkséges a' Jupiteri valóknak 's teremtményeknek végezni dolgaikat, ha nem akarják, hogy az éj őket idő előtt meglepje! Ezen Patagonoknak — ha különben termetök az ő lakhonjok nagyságához idomosan van alkotva — legalább is 70—80 lábnyi magasságúaknak kell lenniek. Minthogy pedig Jupiter a' maga napkörűli keringését tsak 12 év alatt teheti meg egyszer: tehát ott egy 16 nyaras leány közel 200 esztendei tapasztalással birhat; a' ki ellenben a' napkörűli forgást 80-szor megérte, az szinte Matusálem korával ditsekedhetik.

Azokat a' 4 holdakat, mellyek az ő főplánétájokat kerűlik, *Galilei* fedezé fel Florentziában Jan. 7-kén, 1610-ben. A' legközelebb járó tsatlósnak Jupitertől 55; a' másadiké 87; a' harmadiké 140; a' negyediké 250. ezer német mfnyire esik. Az ő Jupiter körűli pályázások ideje pedig tart $1\frac{8}{10}$; $3\frac{1}{2}$; $7\frac{1}{5}$; és az utolsóé $16\frac{7}{10}$ földi napokig; vagy is $4\frac{1}{5}$; $8\frac{1}{2}$; $17\frac{1}{5}$; és végre $40\frac{1}{8}$ Jupiter napokig. Egyébberánt a' Jupiterholdok testessége az ő főplánétájok maszszájával semmi idomzatban sints, ugyan is a' négy darabant anyagsommája mind öszvesen tsupán $\frac{1}{8,000}$ részét teszi Jupiternek. Ellenben a' holdnak testessége a' földgömbben tsak 50-szer foglaltatik bé. A' legnagyobb Jupiterhold majd még is fél akkora, mint földünk. A' tsatlósoknak (annyit tesz mint testőr, hold) azon árnyékba lépésök által, mellyet Jupiter a' naptól maga után vet, ott hold vagy darabant

fogyatkozás, megsetétűlés okoztatik, a' mi hónaponként 33-szor szokott megtörténni.

A' mi tsillagos egünknek szívemelő szépsége koránt sem hasonlítható azon ditső pompához, mellyet ezen holdak lakosainak (ha ugyan tsak ezekkel megnépesítve vannak) ama' nagy 's közellévő Jupiter villogása szerez. Ezen főplánétának tányéra a' legközelebbik tsatlósról szemléltetve ezer szernél is jóval nagyobbnak látszik, mint nekünk földlakosoknak a' teli hold; de még a' legtávolabbikról is 78-szor testesebbnek tetszik az, mint a' nap a' mi szempontunkból tekintve.

10. *Saturnus.*

Ez a' plánéták között Jupiter után legnagyobb égi test — kékes fejérségű bádjadt fényben mutatkozik. A' napot 199 millio mfnyi távolatban kerűli, 's ezen utját 29 esztendő 's 169 napok lefolyta után végezi el egyszer. Herschel állítása szerint nem tsak polusainál, hanem egyenlítőjénél is szinte be lévén horpadva, Saturnus tányéra nem annyira sphaeroidnak, mint négyszegűnek tetszik, mellynek szegletei meggömbölyítve vannak. Az ő foltjai és sujtási Jupiteréihez hasonlítnak. Ennek rendszere az ég öblében legnevezetesebb. Ugyan is, azon kívűl, hogy Saturnust 7 tsatlósok kísérik, (ezeknek ötét már a' 17-dik században *Huyghens* és Cassini fedezték fel, kettejét pedig *Herschel* 1789-ben sejté meg) egyszersmind azokon belől egy kettős gyűrű, mintegy 6 ezer mfnyi szélességű boltozat is körülötte lebeg. Belsőbbike a' gyűrűnek Saturnushoz 5,800. mfnyire esik. A' külső $12\frac{1}{2}$; a' belső pedig 4—5 óra alatt végzi Saturnus körűli rotatióját. A' két első Saturnus holdak — napsystemánknak, Vestán kívűl, legparányibb testei. Ellenben a' hatodik holdja már ezerszer nagyobb annál, t. i. a' Vestánál; sőt valamivel még Mársnál is tetemesebb. E' 7 holdak testessége — ide nem számozván a' gyűrűket — főplánétájoknak $\frac{1}{16,000}$ részét teszi.

11. *Uranus.*

Herschel Martius 13-kán, 1781-ben ezen legmeszszebbi bujdosó tsillagot felfedezvén, Naprendszerünk esmerete még egyszer annyira kiszélesíttetett. Mert ugyan is Uranus a' Naptól szinte 400. millio mfnyire esik, 's 2,514 millio mfnyi pályáját 84 év 's 9 nap mulva repűli be. Golyobisa 83-szor nagyobb ugyan a' földgömbnél, hanem tsak 19-szer tömegesebb nálánál. Egyébberánt felőle keveset tudni, 's azt is leginkább tsak *Herschel* nyomozódásinak köszönhetni. Fényje nagyságához képest — elég erős. Sűrű és magas gőzköre látszik lenni. Az égvizsgálók legalább is 6 holdakat tulajdonítanak neki. Ezeken kívűl pedig még 2 egymást keresztbe vágó gyűrűket is vettek rajta észre.

III. György N. Britanniai Király Herschelt fontos felfedezésének jutalmáúl olly jó karba helyzeté, hogy azután egész idejét kedvelt-tudományának tökélletesítésére szentelhetné. Ez a' jószívű Tudós pedig viszont hálája jeléűl az általa felfedeztetett bujdosó tsillagot ápoló Fejedelmének tiszteletére György tsillagzatának (Georgium Sidus) nevezte. Sokan az ő felfedezőjéről Herschelnek kivánták hivattatni. Egy Frantzia Mathematikus azt *Cybelenek* (a' Mythologia szerint Saturnus nője volt) keresztelte, illyen versekbe foglalván az addig esmeretes plánétákat:

„Ambit Solem Hermes, Venus hunc, mox Terra, Diana;
„Mars sequitur, pergit Rex Juppiter; hinc Saturnus;
„Omnes hos orbes complectitur alma Cybelle."

De az érintett nevezetek nem kaphatának lábra, hanem végre a' Német Astronomusok javalata szerint, a' tzélerányosabbnak tartatott „*Uranus*" név állapíttatott meg. *)

*) A' dívatkozó Világ systemája szerint a' régi 's új plánéták illy renddel forognak:
„A' Napot ős Merkur, Venus, a' Föld környezi sorban,
„Per'g Márs, Vesta, Junó, Ceres és Pallás Jupiterrel,
„Ezt kíséri Saturn, 's Uranus mind körbe karolja."

Mind

Mind ezen itt előadott 11 plánéták öszvesége-sen ekkép forognak a' magok középpontja körül, hogy útaik a' Napegyenlítőtől tsak $7\frac{1}{2}$ grádusnyira hajólnak el.

Hogy a' Tsillagászok a' plánétáknak a' naptóli iszonytató meszszeségét testi képzelődésünk előtt nemileg megfoghatóvá tehessék, — az ágyú golyóbis sebessége öszvehasonlításával éltek, melly egy minuta alatt másfél mértföldet halad. Feltévén már, hogy a' golyóbis az ágyúból kilövettetésekori sebességét egy eránt megtartaná, ugy az a' Napból Mercuriusba $9\frac{1}{2}$; Venusba 18; Földgömbünkre 25; Mársba 38; Vestába 60; Junóba 66; Ceresbe 's Pallásba 69; Jupiterbe 130; Saturnusba 238: Uranusba 479; Siriusba (a' legközelebbi álló-tsillagba) pedig 20,000,000 esztendő mulva jutandana el; mig ellenben az a' földről a' holdig való útat 23 nap alatt könnyen elvégezhetné.

Az a' kör, mellyen a' Nap, Hold és Bujdosók évenkénti színleges futásokat az égen keresztül veszik, nyúgotról keletnek tartván, *Ekliptikának* (ezen szótól Ἔκλειψις, melly fogyatkozást, setétülést jelent) neveztetett a' Görögöktől, mivel észrevevék, hogy a' nap és holdbeli fogyatkozások annak közeletében szoktak végbemenni. Egyébbkint ez a' nappálya állatkörnek (Zodiacus) is hivatik azon 12 tsillagzatokról, mellyeknek többnyire állati neveket adtak. Ezek a' 12 égi jegyek alatt a' Kalendáriomokban is esmeretesek. Ama nagy égöv vagy napkör 12 egyenlő ívekre vagy jelekre osztatik fel, minden egyik 30, öszveséggel pedig 360 grádust foglalván magában. Im ezek a' tsillagképek:

„Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo;
„Libraque, scorpion, arcitenens, caper, amphora, pisces.“

Az édesebb Magyar nyelven illyenkép hangzanak:

„Jőnek kos, bika, és ikerek, meg rák, oroszlány, Szűz;
„Mérték, scorpio, íjász, ketske, pohárnak, halakkal.“

D. Az Üstökös Tsillagok (Cometae).

Igy neveztetnek azok a' mi világalkotmányunkhoz tartozó égi testek, mellyek tsak bizonyos időkben jelennek meg, rendszerint gyenge fényel dívatkoznak, 's neminemű ködbe burkoltatva többnyire hoszszu ködös farkakat hurtzolnak magok után. Megjegyzésreméltó, hogy az ő farkaik vagy üstökhajaik mindenkor a' naptól elfordult felökön mutatkoznak. Igen excentricus 's hoszszúra nyúló körlineában forognak a' nap körül. Az üstökösök útai nintsenek ugy, mint a' bujdosókéi az állatkör határira szorítva, — sőt inkább a' plánéták útjainak sikjait minden hajlás alatt és minden arányzatban — jobbra 's balra — keresztül vágják. A' napközelében minden képzetet fellülmuló sebességgel iramlanak; a' naptól ellenben eltávozván, felette késedelmesen szállongnak. Meszszelátó tsőn vizsgáltatva az üstökös tsillagok feje mint valamelly vastag szik, vagy kemény mag ugy jelenik meg, mellynek ködös gőzköre van, a' farka pedig mindenkor olly világos és vékony, hogy az álló tsillagokat azon keresztül is megláthatni.

A' tudatlanság régibb idejiben ezen különös égi testeket majd puszta levegői tüneményeknek tarták, mellyek a' föld gyermekeinek valamelly közelgető tsapást jelengetnének, majd pedig szinte vándorpokloknak, mellyeken egy felsőbb Igazságosság az elkárhozott lelkeket boszulva sujtolná. Az újabb idők számára volt felhagyva az a' dísz, midőn t. i. már a' természeti tudományokban óriási lépések tétettek, hogy az üstökösök minéműsége 's rendeltetése felől kielégítőbb 's megnyúgtatóbb felvilágosítást nyujtsanak. Némellyek ezeket égő testeknek, és az ő sok milliónyi mfnyire terjedő farkaikat a' rólok felmenő gőzölgéseknek vélik lenni. Mások azokat homályos, gömbölyű, de ritka és lyukatsos testeknek, az ő üstökeiket pedig valamelly őket környező vastag ködnek tartják. Végre mások azt is állítják,

hogy ezek a' naptól elszakadott 's kilöketett égő darabok volnának, vagy pedig az aetherben öszvetsoportozott szilárd (solidus) testek, mellyek most formáltatnának holdakká 's plánétákká. De bár melly kevés bizonyost tudjunk is még e' tündérkedő égi testek felől, azt alapos okoknál fogva bátran hihetjük, hogy azok épenséggel nem Isten haragjának jelei, sem nem közelgető gyászveszélyeknek, vérengző hadaknak vagy mérges pestisnek hírmondó póstáji, mint hajdan a' babonás személyek magok 's mások ijesztgetésére — híresztelék. Attól sem kell legkevesebbet is tartanunk, mintha valamelly Cometa előbb utóbb felettébbi közelítése által földtsillagzatunkat szokott útjából félrelódíthatná, vagy tőle a' holdat elsodorhatná, vagy más pusztítást szülhetne. Mert a' természet Királyja az ő járásokat (noha a' plánéták ösvényit hasítják) olly rendesen kimérte, hogy még eddig egymásba nem ütköztek, 's romlást nem okoztak. De még akkor sem árthatnának, ha bár hoszszú farkaik egészen földünkig leérnének is. Lám az 1770-ki üstökös szinte 375,000 mértföldnyire közelített földünkhez, a' nélkül hogy rá legkisebb kártékony behatása lett volna. Ugyan az abban az esztendőben Jupiter holdjai systemáján is kétszer rugtatott minden zavar 's kár okozás nélkül keresztül. Igy hát vonszó erejöknek a' földen sem lehet ártalmas következése, mert azon kívül, hogy maszszájok tsekély (a' földtömegének tsupán öt ezred részét tévén), sebességök igen nagy, a' tenger vizeit semmi esetre sem emelhetnék fel annyira, hogy a' legmagasabb hegyeket is elborítanák.

Nem, nem, az Égnek regióiban semmi revolutio nints, ott tsak rendületlen egyesség és hármonia uralkodik!

A' Cometák is kitsinyben tsillagok, a' Napnak legfiatalabb magzatjai, 's ennek a' deli Anyának szép képmássai. Minthogy az Égnek űrege, melly a' mi plánétáinknak jobbra 's balra fekszik — iszonyú kiterjedésű, 's az üstökösöknek nyilvános rendel-

tetése azt betölteni: e' szerint ezeknek száma igen igen nagy lehet. Azonban Földünknek a' nap közeletében eső álláspontja miatt, egyedűl azokat vehetjük észre 's vizsgálat alá, mellyek a' mi szomszéd plánétáink vidékét látogatják. Ama 125 esmeretesebb üstökösök közűl 25 a' Nap és Merkur között, 48 Merkur és Venus között, 27. Venus és a' Föld között, 20 a' Föld és Mars között lévő téren nyargalásznak; — a' Marson túl pedig tsupán 5 Cometának futását lehete idáig szorosabban felszámítni. Ugy de a' Nap és Mars közötti tért, a' Mars és Uranus között lévő 12 szer mulja felűl. Bizvást feltehetjük pedig, hogy a' láthatatlan, vagy is még eddig fel nem fedeztetett bujdosó tsillagok pályaköre azt, mellyet Uranus útja látszik befejezni, még tetemesen meghaladja. Hát ha meggondoljuk, hogy számas Cometák zavaros éjtszakákon — még mikor közeleten mutatkoznak is — észrevehetetlenűl elsuhanhatnak láthatárunkról: méltán állíthatjuk a' Napországához tartozó üstökösöknek rendkívüli sokaságát. *Lambert* a' Saturnus körén belől lévőket 12 ezerre betsűlte, összveséggel pedig a' napvidéki üstökösöket egy millióra. *Schubert*, *Wurm* és mások ezeknek számát még jóval is többnek gyanítják.

Némelly Cometák már 3 földi év alatt megkerűlik az ő napi tűzpontjokat, mig másoknak pályájok egyszeri bevégzéséhez ezeredek kivántatnak. Ezt az idő külömbséget leginkább onnét magyarázhatjuk meg, hogy a' mi földünknél közel $1\frac{1}{2}$ millioszorta nagyobb tetemű Nap rettentő sebes forgása közben (majd minden órában ezer mértföldet haladva) a' már érett korra jutott Cometa-magokat, mint annyi fiatal új világpolgárokat anyai kebeléből nagyobb 's kisebb lökő erővel kilódítja. Sokkal erősebbnek kell lenni annak a' lökő erőnek, mellyel a' nap a' maga szűlöttjeit a' szélességnek olly grádusaiból szórja ki, mellyek egyenlítőjétől nem szinte távol esnek. Ellenben azok az üstökösök, mellyeket a' nap a' szélességnek magasabb grádusaiból küldöz széllyel, bizonyosan kevesebb erővel és

élénkséggel folytatják futásokat, 's hamarább visszsza térendenek napanyjokhoz, hogy ennek emlőjin új életet szívhassanak. Vannak továbbá egyenes és viszszás járású üstökösök is, ahoz képest, a' mint t. i. azok a' napnak vagy déli, vagy pedig éjszaki szélessége valamelly pontjából fejtődtek-ki. Innét van az is, hogy ama 34 szoros vizsgálatok alá vétetett Cometáknak fele egyenesen, az az: nyúgotról keletnek, fele pedig viszszásan, az az — amavval ellenkező arányban teszi futását. Azt ugyan még nem tudták az égvizsgálók kitanulni, ha valjon az üstökösök tulajdon tengelyök körűl fordulnak-e, ambár ennek valóságát alig lehet kétségbe hozni.

1786. 1795. 1801. 1805. 1818. 1825. 1828. 1832-dik esztendőkben mindenkor ugyan azon egy kis üstökös jelent meg, melly *Enke* Berlini Astronomus felvetése szerint a' napkörűl való útját $3\frac{1}{3}$ év, vagy is 1208. nap alatt végezi, 's egy idő óta már Enke cometájának kezd hivattatni. Jupiter pályakörét soha sem lépte által, a' földnek útját ellenben minden században 60-szor vágja keresztűl.

Az a' Cometa, melly 1770-ben Juniusban tetszett fel, még pedig szokott üstök nélkűl, eleinte késedezve lépegetett, de hevenjében megfrisülve négy nap alatt szörnyűséges tért benyargalt, és Julius 1-jén szinte 44 grádust haladott. Ennek a' felszámítás szerínt $5\frac{1}{2}$ esztendő mulva viszsza kellett volna térnie, de biz az egészen kimarada.

Egy Junius 13 kán 1819-ben felfedeztetett üstökös 5 év, vagy is 2052 nap alatt végezi napkörűli pályázását. A' *Halley* (Newton idejebeli Anglus Égvizsgáló) által 1759-ben kiszámlált útú, 's épen azért nevét is viselő Cometa ugyan az, melly már annakelőtte több izben, u. m. 1682. 1607. 1531. 1156-dik esztendőkben is megjelent, és 1835-nek Nov. 16-kán újabban előtűnetkezend, egész pályakörét 76 esztendő alatt látszik befejezni. Ennek napkörűli forgásához eleinten 'tsak 74 év, 10hónap, 19 nap kivántatott. Azonban az ő 1682-ben ismé-

telt megjelenése 585 napokkal elkésett, a' mit Jupiter vonszó erejének tulajdonítottak. De az ő tapasztalt darvadozását alkalmasint Jupiter, Saturnus es Uranus öszveséges befolyása okozhatja. Ez a' plánétákkal ellenkezőleg, az az: keletről nyúgot felé forog, és még Uranus vidékén is küllebb kalandoz.

Az 1556-diki Üstökösnek, előbbi, u. m. 1264-dik esztendei megjelenéséhez képest — viszszatérése 1818-ra hirdettetett, melly szerint 292 év alatt futná be útját.

1680-ban jelenék meg ama *Newton* és *Halley* által kiszámított nagy Cometa, melly tsak 574 esztendő lefolyása után tűnhetik ujra elő. Minden megvizsgált üstökösök közűl e' járul a' naphoz legközelebbre, ugy hogy attól napközelében tsupán 28,600 mfnyire esik. De mas felől ismét 130-szor meszszebbre is távozik tőle, mint a' föld, és igy még Uranusnál is 7-szerte meszszebb, a' mikor a' napot tsak ugy látja, mint valamelly álló-tsillagot. A' napközelében 18-ta sebesebben mozog földünknél, a' naptávolában pedig 3,000-szerte késedelmesebben nálánál.

Az 1769 ki Cometának farka a' földnek a' naptóli távolságát kétszerte multa fellűl, és igy hát 40 millió mfnyi hoszszú fénypompával díszeskedett az ég boltozatján. Egyszeri futását 929 esztendő mulva végezi.

Az 1807-diki Üstökös tsak 1,713 év lefolyta után fog horizonunkon feltünendeni.

Az 1811-diki Üstökösnek egyszeri viszszajöveteléhez 3,383 esztendő kivántatik, és ezen iszonyú nagyságú körpályájában szinte 8,768 millio mft fut be, 's útjának szélessége tizszerte tsékélyebb hoszszúságánál.

Az 1763-ki Cometa pedig a' napot 7,334 esztendő alatt kerűlheti tsak meg, 's ezen hoszszú pályázása közben a' naptól 38-szorta meszszebbre távozhatik az Uranusnál, melly a' mint tudjuk, min-

den esmeretes bujdosó tsillagok között a' naptól leg és legtávolabb eső égi test.

A' mi az üstökösök egymáseránti korát illeti, talám azt tarthatjuk legifjabb Cometának, mellynek a' nap tűzpontjától távolsága legtsekélyebb. Eleinte közel kell neki ápoló anyjához járni, 's tsak idő jártával szélesítheti ki körét. Mivel egyébberánt ama számíthatatlan üstökösök közűl tsak legkevesebbeket — kevéssé, 's azok közűl pedig, mellyek Jupiter utján túl napsystemánknak szinte végbatáráig keringőznek, egyetlen egyet sem esmerhetünk: ehez képest tehát ugy tetszhetnék, mintha a' planéták és Cometák — e' mi napvidékünknek két rendbeli világai között — felettébb mély őrvény volna megerősítve. De e' nem ugy van, mert ezek egymástól nem külömböző égi testek, hanem ugy szólván testvérvilágok.

A' Világok egész tábora örökös pezsgésben van és változásban, 's egyetlen egy sem ismétli ugyan azon térben másadszor is körpályáját. Igy minden üstökös is, mint annyi nap fajzatja, születésétől fogva kiformáltatása' időszakáig — nem tsak útát vagy ellipsisét minden fordulattal jobban kiszélesíti, hanem észrevehetetlenűl valamennyire a' planéták tojásdad köréhez is mind inkább közelít, hogy utóbb, valaha mint legidősb Cometa a' legtávolabb keringő planéták megett állhasson sorba. E' szerint okoskodván a' legvénebb üstökös és a' legfiatalabb bujdosó-tsillag között kevés, vagy majd semmi tetemes külömbséget sem lehet tenni. Mert a' természetben sehol sints, de nem is lehet ugrás!

E. A' Világok lakosai.

Legnagyobb hihetőséggel, vagy is inkább — ha különben az örök Főlénynek mindenütt szemlélhető ditső tselekvésmódja analogiai következtetésekre just enged — teljes bizonyossággal állíthatjuk mind azon égi testeket, mellyek kifejtődésének többé már nem első szakaszában léteznek, valamelly léteges teremtményekkel 's szinte okos

valókkal megnépesíttetve lenni. Mert azok a' kétségek, mellyek a' világok lakhatására nézve korábbi időkben uralkodtak, 's különösen annak lehetsége felől támasztott ellenvetések, hogy még a' napnak képzelt tűztengere is bizonyos élő valóságok tanyájául szolgálhatna, végkép elenyésznek, mióta megszűntünk Napunk villámszerű fényében tűzet gondolni. De még abban az esetben, ha ez tűzanyagú test volna is, épen nem látom által, miért nem adhatna külömbféle élő teremtményeknek szállást, menedéket, táplálatos és helyénlétet? Mert valamint az embereknek a' levegő, a' halaknak a' viz, a' vakondaknak a' föld kedves elemjök, mellyben vidámon tengenek: ugy szinte ollyatén valóságokat is képzelhetünk, mellyek a' tűzben létöket nem tsak fentarthatják, hanem helyén is érezhetik magokat.

Általjában az újabb időben a' Világtestek felőli nézeteink a' tapasztalási természettudományban tett bámulandó előmenetelek által nagyon megigazíttatak 's tisztíttattak. Igy p. o. a' régibb Tsillagászokat közönségesen véve az a' tévelygés vakítá, mintha Merkuron tűzes forróság, Saturnuson ellenben mindent dermesztő fagy dívatkoznék, 's mintha e' két tulságok (extremum) az éréntett égi testeket a' lakhatásra egyáltalán fogva alkalmatlanná tennék. De már most helyesebb ideáink szerint legkisebb okunk sints akár Merkur 's Venus lakosait a' megégéstől, akár pedig a' Saturnus és Uranuson tanyázókat a' megfagyástól féltenünk. Mert ha a' melegség a' naptól, főképen a' minden égi testeket környező meleg anyagnak megrázatása által eszközöltetik: tehát egyedűl attól függ, valjon a' bölts Alkotó valamelly — a' naphoz közel eső — plánétának gőzkörébe kevesebb illy meleganyagot, az attól távolabb keringőébe pedig többet készített-e, hogy a' melegségnek külömbözése a' kettő között igen egyenlőtalan ne legyen. Tudva van, hogy a' megvékonyult levegő nehezebben melegszik meg, mint a' megsűrűdött. Ehez képest hát a'

meszszebbi plánétákat egy vastagabb gőzkörnyék könnyebben felmelegíthetné. Az illy athmosphaera Marson és Jupiteren valóban észrevehető is. Magok a' hegyek is mérséklik valamelly vidéknek forróságát; már pedig Venuson a' meszszelátó tsők magas bértzek és feltornyozott kősziklákat mutogatnak. Minthogy pedig az emberi testnek melegsége általában a' külső lég minéműségének vérünkhez képesti viszonyjától függ: azért is a' más világ lakosinak tsak vérök mivolta külömbözzen a' miénktől, 's legottan azok sem a' hévség, sem a' hidegség által nem fognak nagyon érdekeltetni. A' mi pedig a' távoli plánétákon a' meggyengült napfényt illeti, kétség kívül Isten böltsesége e' hiányt az ottani teremtményeinek szemök másforma szerkeztetése által könnyen ki tudta pótlani, ugy hogy azok még az illy bádjadt világosságnál is elegendőt látni képesek lehetnek. Még a' Saturnusi lakosoknak a' nap $3\frac{1}{2}$ minutai átmérőben, és igy mint a' legnagyobb álló tsillag ugy tűnik szemökbe.

De mi végre is volnának annyi teméntelen számú égi testek, ha rajtok bizonyos élő teremtmények nem léteznének? Alkotott volna-e Isten annyi — nem mondom millió, hanem sok — miriónyi világokat és napokat fontos ok és bölts tzél nélkül? Talám mind azok egyedül mi érettünk vagynak? Mi büszke képzelet ez a' föld gyarló gyermekitől! mintha bizony e' porszem, a' mi kis parányi bujdosó tsillagunk volna az a' középpont, mellyre mindenek erányoztatnának. Vagy talám azért vannak, hogy a' mi setét éjtszakáinkat felderítsék? Az épen nem hihető, mert az ő fényjök éjjeli megvilágosításnak igen gyenge volna. Avagy talám szemeink legeltetésökre szolgálók? Oh ez a' gondolat gyalázattal illetné a' Természetnek nagy Mesterét, 's örök böltseségével ellenkeznék! Mert mi kevés emberek méltatják azokat nyomos figyelmökre, 's azoknak a' legélesebb szem is felette tsekély részét láthatja. De ha bár mindnyájan gyönyörködnénk is bennök, 's az azokróli elmélkedésse

szeretnők is elméinket foglalatoskodtatni; — valjon az által el lenne-e a' Fővalónak minden tzélzatja érve?

Mi természetibb hát ennél: hogy minden tsillagok, mint annyi napok és világok, élő 's okos valóságok lakhelyei? De maradjunk tsak a' planétáknál, mellyek felől valamivel többetskét tudunk. Minthogy öntengelyeik körűl peregnek — ebből következik, hogy rajtok is a' nappal és éj váltja fel egymást. Némellyeknél továbbá kitetszik, hogy nálak az esztendő 4 szakaszszai is előállanak. A' bennök látszó foltok valóságos hegyek, volgyek és tengerek. Gőzköröknél fogva az időjárás különböző, és így ott plánták, gyümöltsök teremhetnek, mellyekkel magokat külömbfele állatok 's lények táplálhatják.

Vegyük fel tsak, mennyi álmélkodásra méltó sokságú teremtmények léteznek földi lakhelyünken. Az embereknek ezer millióra menő száma az állatok temérdek seregéhez képest nagyon tsekély. Mi nagy külömbözést találunk közöttök a' tzet 's elefánttól a' sajt kukatzig. Némellyek közűlök a' meleg, mások a' hideg tájékokon díszlenek; némellyek a' hegyeken, mások a' barlangokban és űregekben dívatkoznak; némellyek a' föld színén, vagy annak gyomrában, mások a' vizben, ismét mások a' levegőben léteznek. Mit mondjunk végre azon apró állatotskák felől, mellyek szemeink elől elrejtezvén egyedűl nagyító üvegek által észrevehetők? Ki hihetné, hogy az isteni Felség jósága egyedűl e' mi napalatti honunkra volna szorítva, vagy hogy az ő mindenhatósága már itt végképen kimerítette volna magát?

'S kérdem, valjon a' Természet Ura tsupán a' mi gömbünken bánt volna-e minden parányi kis térrel olly rendkívűli gazdálkodással, a' midőn itt mindenütt annyi megszámlálhatatlan élő valóságoknak lakhelyt 's munkakört mutatott, 's egyszersmind számokra olly sokféle örömkútfőket nyitott? Ő, ki még tsak egy tseppvizet sem hagyott mikro-

scopi állatotskák *) nélkül, — a' mi Napunknak és miriónyi hasonló égi testek iszonytató kiterjedésü birodalmait örökre pusztán, meddőn 's élet nélkül engedte volna-e heverni? A' ki ezt lehetségesnek találná, azt még e' világnak nagyban 's kitsinyben vizsgálása soha a' Mindenhatónak tsudálására 's imádására el nem ragadta, 's az a' Láthatatlant a' maga ditső alkotásában esmerni még soha nem tanulta volna! Oh bizony ezerszer hihetőbb, hogy a' teremtett Világok még ott is tömve rakva legyenek lakosokkal, hol a' gyarló ember semmi létet nem sejt, mivel annak nyomát nem láthatja. Ez a' képzet egyez meg az Isten ditsőségével!

De minő természettel birnak hát, azt kérdhetné valaki, ezek az égi testeknek gyanított lakosai? Azt egy halandó sem képes teljes bizonyossággal meghatározni. Semmi okunk sints azokat magunk szakasztott képmássainak tartani Bátran feltehetjük az isteni Hatalom és Böltseség felől, hogy az tudott a' plánéták és napok tömöttebb vagy vékonyabb minéműségéhez alkalmaztatott természetü Valóságokat alkotni. Lám a' Főlény ditsősége tapasztalásunk szerint is a' legválogatottabb külömbféleségekben tűnteti ki magát! Hogy közöttök léptsőzet (gradatio), de egyszersmind öszvefüggő lántzolat is ural-

*) *Leuwenhoek* híres természet búvára valamelly megpaprikázott vizben három rendbeli 's nemü mikroscopi ázalékokat fedezett fel, mellyek abban evitzkéltek. A' legkisebb fajt vévén amazok sinórmértékéül, ennel a' másadik nemü állatotskának átmérőjét 10-szer, a' harmadikét 50-szer, a' közönséges fövényszemetskét pedig ezer milliószorta nagyobbnak találta. 'S ezek a' morzsa kis férgek még is mind uszkáltak a' vizben. Igy hát testök volt, melly mozoghatott, ennek pedig inashusokkal kellett birni és edényekkel, mellyekben valamelly nedvesség folydogált. Minő végheteilen finomságú eledellel táplálhatnak ezek! Minő pitzirka tojásotskákból kelhetnek azok ki! Az egész dolog képzelődésün' et annyira fellülmulja, hogy ezen ázalékok létét hajlandók volnánk tagadva kétségbe hozni, ha a' felől a' Mikroscopiomi vizsgálatok bennünket tökélletesen meg nem győznének.

kodjék, abban — az analogiára tekintve — semmi kétségünk sem lehet. Valamint a' plánéta annál ritkább 's finomabb anyagból van alkotva, mennél távolabb esik a' Naptól: ugy következésképen az ő lakosainak is vékonyabb máteriából 's szellemből öszveszerkeztetteknek, nemesebb organumokkal, tökélletesebb alkattal, nagyobb gyorsasággal 's a' jóhoz uralkodóbb készséggel kell birniok. Ezek hihetőleg a' romlandóság erejének is kisebb mértékben vannak alája vettetve, mint a' föld töredékeny gyermekei.

Lehet-e már felségesebb és szívemelőbb gondolat ennél: hogy annyi miriónyi tsillagok külömbféle teremtményekkel mind meg vannak népesítve, kik létöknek örűlnek, 's állapotjokhoz képest boldogok? Nem szeretnők-e azt hinni, hogy azoknak öntudattal ékeskedő polgárjai hozzánk rokonok, a' minden Jó eredetét esmerik 's imádják, — és hogy velünk együtt mind valamennyen azon egy tzél, u. m. a' lelki helyénlétel és tökélletesedés nagy tzélja felé pályáznak? Mint repes lelkem, hogy én mint e' földi bujdosó tsillagnak legelső dísze, mind ezeket elgondolni, gyanítani 's reményleni tudom, hogy természeti méltóságom érzelmével a' megszámlálhatlan Világok Összerzőjéhez és Urához felemelkedni képes vagyok, és hogy ennek az Örökvaló-nak tetszését tiszta szív 's fedhetetlen erkölts, mint legkedvesebb áldozat által éltemben 's holtomban megnyerni reménylhetem!!!

Végre — minekelőtte e' jelen értekezés befejeztetnék, — ugy vélném, megérdemli a' közfigyelmet ez itt következő tzikkely is, t. i.

F. Az égi Testek élete. *)

A' Földgömb és a' Világok mindensége él! Ez a' paradox állítás sokakat Olvasóim közűl kétség

*) Erről bővebb és kielégítőbb felvilágosítást adhat ama' fontos tárgy felől ez a' nagy tudománnyal készült munka: Das Leben des Erdballs und aller

kívül bámulásra ragadand, semmiképen meg nem foghatván, miként élhetnének a' holtnak vélt anyagok és tömegek. Azonban — mihelyt a' dolognak vizsgálásához hideg vérrel 's előítélet nélkül kezdünk, gondosan figyelmezvén arra, melly véghetetlen különböző minden a' világon, 's melly nagynak, ditsőnek 's imádásraméltónak jelenik meg a' Természet tökélyes Mestere még az elláthatlan különbségekben is: — legottan szűnend tsudálkozásunk, 's nem fogjuk — ezt a' megpendített gyanítmányt lehetetlennek tartani és makatsúl megvetni. — Ne felejtsük hát, hogy másképen él az Ember, kinek vágyai és sejtési a' láthatatlant és az örökkévalóságot átölelik. Máskép él továbbá az állat, mellynek esmérete a' külső érzékeken fellül nem emelkedhetvén — jólléte egyedül a' testiség kellemein alapúl. Egészen más módon él a' növevény, különösen az érzékplánta (Mimosa), mellynek a' hozzáérés által ingerlett levelei egyszerre öszvekujtsolódnak, melly inkább növény, mint állat. Máskép él a' polyp, melly inkább állatt, mint plánta. Ismét máskép élnek a' magokat formáló Krisztályok és a' magnesi polushoz simuló vasrészetskék. Másnemű életök van a' plánéta-embryok, az ugy nevezett holdaknak; más Saturnus és Uranus gyűrűjiknek; ismét más az üstökösöknek, — végre más a' napoknak és az Anyanapoknak! De hogy hogy élhetnének — igy kiált fel egyik 's másik érdemes személy — tsak ugyan még is iszonytató nagyságú világok és napok? Hogy hogy élhetne ez a' mi Földtömegünk, melly legalább is 2,650 millió kotzka mfdt foglal magában? Miként eshetnék az meg? Ez a' Főlénynek titka! Mert a' legnagyobb és a' legkisebb egyeránt megfoghatatlan előttünk! Mi is volna

---

Welten. Neue Ansichten und Folgerungen aus Thatsachen. Allen Erforschern und Freunden der Natur gewidmet von Sam. Chr. Wagener, königlich. Superintendenten a. D. und Ritter des rothen Adler-Ordens 3 Classe. Berlin, 1828.

Isten teremtésében kitsiny avagy nagy? Kitsinynek nevezzük az ázalékokat, mellyek egyedűl felfegyverzett szemekkel kivehetők, földgolyóbisunkkal egybehasonlítva! pedig ez a' nagynak állított földgömbölyeg viszont tsak egy fövényszem a' Nap országához képest. És a' napalkotmány nemde tsupán egy laptátska a' Világ mindenségének megmérhetetlen űregében?

Hát tsak ugyan élne-e laktanyánk, a' Föld, mellyet a' mezei munkások ekével, kapával 's más szerszámokkal felszaggatnak, 's a' mellynek gyomrában a' bányászok olly mélyen 's irgalmatlanúl vájkálnak? Az a' nagy földgöröngy, mellynek ugy szóllván semmi érzéke nints, melly örömet 's fájdalmat nem esmer, és sem gondolkozó, sem érző tehetséggel birni nem látszik, és a' melly a' lég tengerében lebegve ide 's tova uszkál — élne-e valóban? Élne-e az otzeán, melly noha ezerféle élő állatoknak menedéket és táplálatot nyujt, maga még is tsak a' korbátsoló szeleknek 's viharoknak játéka?

Ugy vagyon! Mert *Isten*, hogy mennyei Mesterünk szavaival bizonyítsak, *nem holtaknak*, *hanem élőknek Istene*, az az: nem tompa, merevedett anyagokon, hanem létező testeken tartja ditsőségének uralkodni. Mihez képest szintugy élnek a' firmamenten örökös hármoniában hömpölygő napok és tsillagok, valamint a' viztseppekben láthatatlanul evitzkélő ázalék férgetskék. — Él a' földgömb is, 's méhéből szakadatlanúl ezerféle élet fejtődik ki, már pedig egy holt Anya élő gyermekeket nem szűlhet, 's nem is ápolhat.

Valamint ezen előttünk esmeretes világon nints lélek test nélkűl, nints érzék munkásság nélkűl: szintugy a' *Magnetismus*, *Electricismus* és *Chemismus* sintsenek olly elemek nélkűl, a' mellyekben és a' mellyek által az élet minéműsége magát jelengeti, 's a' mellyek ugy szóllván az ő organomaik. Igy az Electricismus főkép a' levegőben uralkodik, melly nagyobb vagy kisebb mértékben mindenkor villámszerű szokott lenni. E' szerint az ele-

electricismus mintegy élete vagy munkálódása a' levegőnek; a' lég pedig tulajdonképen teste vagy organoma az electricismusnak.

Továbbá a' magnetismus egyedűl merevedett testekben mutatja ki erejét (mert sem viz, sem lég nem magnetizáltatható), nevezetesen az értzben és legkülönösebben a' vasban. Hasonló jussal mondhatjuk, hogy a' magnetismus az értznek élete, az értz pedig a' magnetismus alapja. Igy végre a' Chemismus a' maga basisát a' vizben, jelesen a' tengervizben, a' chemismus saját elemében találja fel.

Már a' *Galvanismus* ugy mutatkozik nagyban, mint a' föld, viz 's lég, e' három elemek viszonmívelete. E' szerint a' földen minden testek folyvást egymáseránti feszűlésben és munkálkodásban vannak.

A' föld is él, minden plánéták, a' Nappal való közviszonyban, — kívűlről, világi (cosmicus vagy solaris) életet; de mint plánéta magában véve is él, elemeinek öszves munkálkodása által, mellyet nagyban a' föld galvanismusának (Electro — Magneto — Chemismus) lehet tartani, 's ez a' tellustris élet!

Körűlöttünk az élet ezer formában mutatkozik. Tapasztaljuk pedig, hogy minden észrevett élet mozog, lehell, táplálja magát, emészt, az eledelt sajátjává teszi, magát tisztitja, faját tenyészti, és végre formáját megváltoztatva maga nemebeli új valóknak tsinál helyet. Mind ezeket az életjeleket a' földön is alkalmasint kinyomozhatjuk, ha bár itt a' lehelléshez, táplálathoz és emésztéshez megkívántató műszerek, vagy is a' beszivó és kitakarító edények a' közéletben előttünk esmeretesektől valamennyire elütnek is.

De talám sokan a' föld életének kézzel foghatóbb bizonyságit is kívánnák hallani. Im hát nyujtok valamit nagyjából újságvágyoknak ha nem kielégítésére is, legalább e' tágyróli eszmélkedéseknek felélleszésére. Az ő életét látszanak bizonyítni:

1. Mozgásai, a' minéműek a' maga tengelye 's a' napkörűli hömpölgése, bőrének a' lehellés által

okozott felemelkedése, a' pólusi fénysugaraknak szétlövellése, a' nedvességeknek és tűzmosléknak (lava) gyomrából való kihányása, a' szeleket okozó szeszeknek vagy gázoknak kiömledezése és a' földalatti megrázkodtató háborgások.

2. Az őshegyek lántzolatját ugy tekinthetni, mint a' Földnek tsontvázzát. Valamint az emberi testnek húsrészi a' tsontalkat támogatása nélkül magokban öszverogynának: ugy szinte a' földnek skeletje is annak sphaeroid formáját mintegy kifeszítvén a' Föld valóság életét lehetségessé teszi.

3. Az egész földtest, 's nem tsak a' derékföld, hanem még a' tenger feneke is be van borítva külömbféle szőrökkel, hajakkal, a' mohák, fűvek és fáknál fogva. Ezek egyszersmind electricus lajtorja gyanánt szolgálnak, mellyek által a' mi földünk a' napnak gőzköréből a' szükséges eledelt magába szívhatja.

4. A' földnek teste felső 's alsó bőrökkel van bevonva. Azon idomzathoz képest, mellyben az ember a' földhez képest áll — ennek felső bőre, mintegy epidermise egy német mértföldnyire terjedhet. Semmiféle földmíves, kútásó avagy bányász életének határáig, a' hol t. i. belső, érzékeny bőre kezdődik, közel is el nem jutott, azért hát neki fájdalmat sem okozhatott. Hajlékony bőrének emelkedését és süppedezését több okokra nézve feltehetjük. Rajta tűz, viz, orkán 's vulkán eleitől fogva nagy változást okoztak.

5. Lehellése minden 12 óra 's 24½ minuta alatt megy végbe, a' midőn a' szűz aethert beszívja, a' szükségtelen léget pedig magából kitaszítja. Innét van nem tsak a' tengerdúzzadás és lohadás, hanem még a' gőzkörnek dagadása és apadása is. Mind ez eddig a' holdnak tulajdoníttatott, de valljuk, meg, hogy a' földnek a' nehezedés törvényjénél fogva nagyobb befolyása van a' holdra, mint ennek amarra.

6. A' földnek mind annyi szájai ama' számtalan hegyek láthatatlan tsatornáji, mellyek égi háború előtt

előtt és utána sok villámszert beszívnak és gőzöket kilehellnek, — továbbá a' Vulkánok torkai, mellyek a' föld belseje és az aetheri kör között a' szakadatlan egybefüggést fentartják, 's végre a' föld belsejéhez közelebb eső kettős polusi Craterek *) mellyeken által a' föld a' maga élte fenntartásához megkivántató materiákat beszörbölheti. Az ő élete talám a' világosság. Tápláló anyagai pedig galvan — magnet — elektrikos természetűk. Az aether vastagsága sok ezerszerte kisebb a' levegőnél, melly a' viznél ismét 800-szor könnyebb: mihez képest az aetheri anyag megfoghatatlan finomsággal bír. De talám — így szóll valaki — az aetheri materia a' vastag testű földnek igen is finom eledel lenne. Hát a' tsillagtisztulások, a' holdsalakok vagy napmorsák (aëro-vel cosmo-lithos) mint annyi levegői kövek **), mellyeknek száma legio, nem szerezhetnének-e neki keményebb táplálást? Ezeknek leg és legnagyobb része a' polusokhoz tolongó aether által elragadtatván — a' földnek torkai által elnyeletteinek!

7. Meleganyagjának Centrumában van a' földnek szíve. A' vére nem egyébb, mint az electricitásban forgó meleganyag. E' nélkül minden oda sorvadna és megdermedne, minden élet megszűnnék, mert nem egyedül a' nap, hanem a' nap és a' föld egyesülve szülik a' tenyésztő meleget.

---

*) *Symmes*, Éjszakamerikai Hajóskapitány állítása szerint a' földnek a' polus felé 12—16 grádusnyi átmérő szélességü nyilása van, ugy hogy ennek befagyatlan torkolatján hajóval a' föld belüregébe lehetne béhatni. 100 bátor kísérőt és az expeditióhoz szükséges költségeket kivánt. Ezen útazásnak díszletéhez életét kötötte. De a' szándék *pium desiderium* maradott.

**) Hogy néhányan nem érik el a' föld száját, hanem hozzánk mintegy eltévednek, talám tsak azért történik, hogy ezen földabrak természete felől neminemü felvilágosodást nyerjünk. Szoros felvetések szerint 22 év óta minden esztendőben 346 illy Meteor hullott földünkre, mellyek közül a' száraz földre 100, Europára pedig minden esztendőben 6—7 juthatott. Ezen égi köveknek nehézsége két köntingtől szinte 300 mázsáig lenni tapasztaltatott.

8. *A' földnek izzadása és higözölgése* szárazon 's tengeren szökő ár, hideg 's meleg források, patakok 's folyók, szélvészek és orkánok által szokott megtörténni, — valamint hogy

9. Emésztetét vulkáni tsatornákon hányja ki magából. *) A' föld rázkódásait mint annyi ptrűszszentés és köhögései gyanánt vehetjük.

10. Ugy látszik, hogy a' földnek is, — melly télen 's nyáron a' napgőzkör aetheri nagy vidékében kényje szerint tobzódik, szüksége van a' nyúgalomra, 's igy a' naptól elfordított oldalán kétség kívűl pihenik 's mintegy alszik. De az álom és ébrenlét tsak az életnek változása. Végre

11. A' mi földünknek is fiatal ereje az idő vasfoga által megemésztetvén, 's pályájában kifáradván, mint egy öszvesugorodott öreg talám több millió évek mulva megszűnendik létezni, — 's a' Nap anyai ölébe viszszarohanand, hogy ott formáját megváltoztatván a' halhatatlan valók sorában mint minket lelki tehetségeire nézve sokkal is fellűlhaladó Lény mind örökké éljen!

De már elég! Mert ezeknek bővebb 's legszebb fejtegetése ez értekezés Szerzőjét meszszére vinné tzéljától, 's minden esetre a' Tudományos Gyűjtemény intézetének határát általhágná!

Még tsak azt teszem hozzá, hogy mi gyarló emberek valamelly nap vagy planéta élte minéműségének mély titkaiba soha egészen bé nem hathatunk. Ugyan azért esmeretbeli tehetségink hijános volta mellett mi hatalmazna meg minket arra, hogy a' Világok Urának teremtési felséges tzéljait ön alatsony nézetünk pontjából itélgessük. Avagy annyi számtalan égi testek óriási maszszája egyedűl azért volna-e

*) Idáig a' száraz földen 205 tüzokádó hegyek esmeretesek előttünk, mellyekből Europára 3; Asiára 8; Amerikára 88; az Europa körül lévő szigetekre 25; Asia 's Australia körül 52; Afrika körül 11, még is Amerika körül 19 esik. Hihetőleg még sokkal nagyobb a' tenger fenekén ekrendező Vulkánok száma, mellyek időjártával felemelkedvén uj szigetsoportokat hozandnak lételre.

holt és néptelen, mivel az illyen természetű élő valóságok felől nekünk, föld gyermekeinek, semmi legkisebb megfogásunk sints? Minő képtelenség, minő maga meghittség! — Hát ha még azt is megfontoljuk, hogy a' mi előttünk esmeretes természet országaiban a' minden valók elszaporodásának törvényje, a' nemzés 's foganzat útján — olly közönséges és uralkodó, hogy az alól mind eddig tsak egyetlen egy kivétel sem juthata tudomásunkra; nem következtethetni-e a' napoknak és napok magzatjainak születésöket, életöket és tenyészülésöket is legméltóbb jussal? Legalább helyes okunk nints ezt az Isten ditsőségére szolgáló állítást tagadni, mihelyt az itt érintett dolgokat teljes figyelemmel 's minden elfogulás nélkül vizsgálandjuk. Mert midőn igy a' természet Királyja minden általa létre hozott ősanyagokat, testeket és valóságokat nemző erővel felkészített, mellynél fogva ezek önfajok tenyésztése által magokat az enyészettől megóvhatnák, egyszersmind a' teremtés eredeti actusát a' világ mindenségében a' legkülömbözőbb módon megörökítette.

Jegyezzük meg utóljára, hogy ez a' Világ rendszerét érthetőleg előladó 's általam mintegy dióhajba szorított Értekezés koránt sem azt tárgyazza, a' mit egy Astronomusnak ex professo tudnia kell, — mert hiszem ő rendeltetésénél fogva sokkal magasabb sphaerában lebeg; — hanem talám azt, mit a' Föld minden okos lakosának tudnia 's értenie díszes is, hasznos is; — különösen pedig a' mit akármelly Nép — 's Nevendéktanítóknak, kiktől — a' világosodás fénysugára nemünkre leginkább kiáradhat — nem tudniok szinte szégyen volna. Az égi testeknek már tsak futólagos esmerete 's az egymáseránti viszonyjaiknak homályos sejtése, még a' tompa érzetű személyeket is rendszerint a' nagy Világalkotó mély imádására ragadja. A' tsillagászi tudományban nagyobb jártasság ellenben a' mívelt Lelkeket még felségesebb gondolatokra emeli, 's bennök ugy fordul olly elmélkedéssort kezdhet, mellynek folytatása

még a' síron túl a' tsillagok honjában is boldogságok nevezetes részét fogja tenni.

Horváth Sigmond,
K. V. Eörsi Ev Préd. és
T. Zala Vármegyei Tábla Bíró.

2.

Könyvvizsgálat és a' Nyomtatás engedelme II. Maximilián idejében 1574. *esztendőben.*

Korán sem a' Birodalmi Jussokat érdekleni, vagy bár kinek is tanátsúl önkényesen udvarlani szándékom lévén, tsupán és egyedűl feledékenységbe merűlt Történeti Tetteket felfedezni — azok iránt terjedett vélemények fogyatkozásit valóságra virrasztani — különösen pedig ezzel a' *Hazánkbeli Könyvnyomtatás* történetét egy oldalról világositani igyekszik értekezésem.

Bár ugyan Hazánk Törvényei között tsak egyedűl az 1599 esztendei 45 tzikkelyt találhattam, mellynek illy szavai: „*Civitates autem et Domini Terrestres, si qui, Publico Statuto se opponere ausi, vetus Calendarium imprimi curare, illoque uti comperti fuerint, puniat, et mulctet Sua Majestas mille florenis*“ a) nyilván bizonyitják a' Könyvnyomtatásnak nem különben, mint egyébb közboldogságot érdeklő Intézeteknek, a' Birodalmi

a) Szomorú dolog, hogy egyébb bölts Törvényeinknek szinte úgy, mint ennek, tellyesitései, vagy igen későre, vagy épen örökre halasztatnak. *A' Veteristák*, az az: Ó Kalendáriumnak követöji szinte még 40 esztendők multán is semmit sem tartván azon 1000 ft. törvényes büntetéstől, Pétsett olly szörnyűségre vetemedtek, hogy, három Jesuita Missionáriusokat a' Törököknek elárulván, mivel a' Húsvétot Új Kalendáriom szerént tartatni javaslák, kinos halállal karóra húzattatni sürgették, a' mint ezt a' Veteristákról kinyomatott értekezésem elő adja, és így az 1599. esztendei törvényes ezer forinti büntetés 50 esztendő mulva is alig érhette el arányzott foganatlyát.

Kormánytól való függését; de arról, hogy a' Könyveknek külföldről való behozása — az itthon nyomtattaknak vizsgálása — valamint is mind a' két rendbelieknek megtiltása iránt Országló Fejedelmeink számos rendeléseket tettek, mind az Egyházi, mind a' Tudományi Történeteink szinte II. Lajos Király idejétől majd tsak nem minden tized esztendőre újabb, és újabb Emlékeket, Tanuságokat elő nyújthatnak. Ezeknek sokaságától azonban olvasóimat kímélvén, egyedűl II. Maximilián Rendelését, mellyet Bánffy László és Miklósnak Alsó Lindvai Jószágokban vizsgálat nélkűl leendő Könyvek nyomtatását tiltotta, állításomnak tökélletes bebizonyitására elegendőnek itélvén, a' Szalavári Apátság hiteles másolattyából itt nyilvánságossá teszem:

„Spectabilibus ac Magnificis Nicolao et Ladislao Bánffy, de Alsó Lindva etc.

Maximilianus Secundus Dei Gratia Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae Rex etc. Magnifici, Fideles nobis dilecti! Informati sumus non ita pridem venisse in Bona vestra Lindvensia, ibidemqve a vobis adhuc foveri quemdam *Calcographum Anti-Trinitarium*, a' Wayvoda nostro ex Transylvania propter Haeresim Arianam pulsum, eumque in iisdem vestris Bonis Libros Haereticos in Lingua praesertim Hungarica typis imprimere, publiceque venum exponere. Et quoniam cum alias *damnatas Lecturas*, tum vero impiam, et abominandam istam *Haeresim Arianam* sicuti in aliis nostris Regnis, atque Provinciis, ita in isto Regno nostro Hungariae doceri prohibitum vetitumque esse voluimus: Fidelitati vestrae firmiter committimus, et mandamus, sub gravi indignationis nostrae poena, ut *praefatum Typographum*, Anti-Trinitarium, amplius sub vobis, aut in Bonis vestris fovere, permittere nullo modo praesumatis, sed statim, postquam has acceperitis, isthinc ablegare debeatis. Ad Typographiam vero quod attinet, prout in aliis quoque Regnis, atque Provinciis nostris, *sine speciali nostro Privilegio*, *atque in-*

dultu nemini liceat quicquam in rebus Theologicis *typis imprimere*, *atque evulgare*, idque in Regno isto nostro Hungariae propter diversas Sectas, pullulantesque subinde novas Haereses, multo minus licitum esse velimus, sub eadem poena *vobis committimus, ut et hactenus impressos in Bonis vestris Libros*, *vendi distrahique prohibeatis*, et in posterum *diligenter caveatis*, *ne quid amplius imprimatur*, *quod prius ad revidendum nobis non fuerit praesentatum, atque nostra approbatione accedente*, *edi*, *vulgarique concessum.* Rem istam vero ita nobis cordi esse omnino vobis persvadeatis, ut si quid in contrarium hujus nostri mandati deinceps a vobis actum fuerit, gravi contra vos punitione omni dubio procul simus processuri, ac propterea secus nec feceritis. Datum Viennae Septima die Februarii. Anno Domini Milesimo quingentesimo septuagesimo quarto."

Ezen Királyi Parantsolat a' Vallásokban meghasonlott két Testvéreknek, Alsó Lindvai Bánffy Miklósnak Fő Pohárnoknak, és Bánffy Lászlónak a' Kir. Ajtón állók Fő Mesterének szóllott, mellyet amannak a' Szala Apáti Convent, ennek a' Posoni Káptalan kezéhez szolgáltatott.

Lászlónak a' Posoni közönséges Gyűlés alatt már akkoron magyar nyelven adott feleletét Jegyző Könyvében ezen eredeti szavakkal tartotta fel a' Szalavári Sz. Andor Conventje:

„Én az ew Felseghe paranchiolatianac wgi „mynth ew Felseghe hywe engedelmes wagioc, ugi „mond: de ymmár harmadfel esztendeye, hogi Lyndwán nem voltham, myerth en hyremmel, sem „akarathommal oth nynchen, sem az en yózaghomba az féle eretneket tartani nem akarok. Hogi „tarthatnám yozaghomban, ugi mond, hizen magham „kéez vónek az Zenet rea giuytannom wgi mond az „feele Eretnekre. Maghamtól ez az Válaz. — De „Lyndwa nem maghamé — a' mynth magha az Level

„sónál. a) En senky felewl nem adoc Responsumot— „Inquiralliatoc, erchetec michoda responsumot ád. „b) Annac feleötte, a' kynec mi Interesseje vagion „e dologhoz, az az: a ki Pyspekségébe vagion, az „gondia ygazgatoya, és az byntetesse. Ez en thő„lem az Valaz." —

Illyen kinyilatkoztatás irtoztató példája valóban nálunk a' lefolyt XVI. Századnak, mellyben tsupán és egyedűl a' felgerjedett Vallásbeli buzgóság Bánffy Lászlót, vérséges hajlandósága ellenére is, reá kisztette, hogy Miklós Testvéret Püspöki Bíróság alá juttatni nyilván ohajtaná.

Mind Tudományi, mind Történeti tekintetben különös figyelmet érdemel Maximilián Ts. és Kir. Parantsolattya.

Azon szavak alatt: „*quendam Calcographum Anti-Trinitarium a Vayvoda nostro ex Transylvania propter Haeresim Arianam pulsum 's a' t.*" nem más, mint valóban Hofhalter Rudolf értetődik, a' ki Lyndvai Bánffy Miklós meghivására Alsó Lyndván, és közel Nedelistyén Szala Vármegyében Könyvnyomtató Műhelyét felállitá, Amott e' Könyvet: „Pestilla; az az: Evangeliomoknak, mellyeket esztendő által köröztenek gyülekezetibe szoktak olvasni, és hirdetni, magiarazatia. Iratott az Kulchár György Alsó Lindvai Prédikátor által 1574. Alsó Lyndván nyomt. Rudolph Hofhalter által 1574. 4-dr. Ajánl. Ngos Alsó Lindvai Bánffy Miklósnak, Zala Várm. Fő Isp." — Itt pedig: „Tripartitum opus Juris Consvetudinarii I. R. Hungariae, Croatiae. Nedelische p. Rud. Hofhalter 1574. egész rétben." kinyomtatta. Nem is esmér Magyar Tudós Világunk ezen két nyomtatványnál több Könyveket, mellyek Hofhalter Rudolf betűivel hazánkban Dunán túl kinyomattak volna. De okát sem tudta eddig, miért ezen Hazánkban legnevezetessebb, ékes betűiről pedig leghiressebb Könyvnyomtató, olly hirtelen

a) Mivel Bánffy Miklósnak is szóllott.

b) T. i. Miklós Testvére.

hagyván el a' Duna vidékeit, viszsza költöze Debretzenbe, és Váradra, hol 1575—1587. eszt. szinte haláláig Magyar Könyveknek kiadásában folytatá munkás életét, mellynek okát azomban Maximilián Ts. és Kir. jelen parantsolattya imigy világosságra hozza, és bébizonyitja. Volt ő fia magánál nevezetessebb *Hofhalter Rafaelnek*, ki születésére Lengyel lévén, tulajdonképen *Szkrzetovszkinak* hivattatott, Belgiumban tanúlván, a' nyomtatás Mesterségére adá magát, és Helvetziának Zürch Várossában még inkább tökélletesitvén magát, utazásában Sztancár és Socin Vallásbeli Ariánus véleményeit elfogadta, több társaival előbb Bétsben telepedett le, hol ditső Oláh Miklós Esztergami Érsek Munkájit önnön sajtójával ki is nyomtatta. a) Innend Debretzenbe 1562. esztendő után elköltözött, nem maradhatván Bétsben, mint hogy magát a' Reformáta Vallásúakhoz tartozandónak vallotta; Debretzenből Kir. Könyvnyomtatónak Gyula Fehérvárra hivattatott, hol, nyilván az Unitáriusokhoz hajulván, azoknak a' Tudományos Historiában mindég nevezetes, és ritka, de tiltott Könyveiket ő nyomtatta, és hirtelen halállal 1567. eszt.ben meghalálozván, özvegye Rudolf fiával János Király holta után Alsó Lindvára költözött 1573. eszt.be, azonban, Magyar Országban az Unitária, vagy is Törvényeink szerént Anabaptistica Vallás tiltott lévén, most elő adott királyi parantsolat következésében eligazittatván, mint fellűl emlitettem, Debretzenbe által ment. — Túdósittatunk továbbá ezen oklevél által Hofhalternek: „*a Vayvoda nostro Transylvaniae propter Haeresim Arianam*“ kikergetéséről. Ezt épen Báthory Istvánról, Erdélyi Vajdáról, értenünk kell, ki-

a) Valamint Kultsár Postillája Lindván 1574. 4-dr. és Verbőczy Tripartituma Nedelistyén 1574. egész rétb. Hofhalter Rudolftól nyomtatott Példányok, szinte úgy Oláh Miklós Esztergami Érsek könyve: Catholicae et Christianae Religionis praecipua Capita. Viennae Austr. M. D. LX. Excudebat Raphael Hofhalter. Kis 4-dr. saját Gyüjteményemben fentartattak.

nek 1571. eszt.ben Fejedelemségre lett választását mind Maximilián, mind a' Török Tsászár egyformán jóvá hagyván, erősitették, és a' ki Békessi Gáspárt, Erdélyi Fejedelemségben vetekedő Társát, megelőzvén, vele együtt az Unitária Vallás Pártfogójit elszélleszteste, terjedését is tőle béhozott Jesuita Rend munkálkodása által gátolni iparkodott.

De illy történeti Felvilágositásokon túl leginkább érdeklették figyelmemet Maximiliánnak a' *Könyvnyomtatás — Vizsgálat —'s Eltiltás* iránt kiadott Királyi Rendelései ezen szavaiban: „*Ad Typographiam quod adtinet... sine speciali nostro Privilegio, atque indultu nemini liceat quidquam in Rebus Theologicis typis imprimere, atque evulgare... vobis committimus, ut et hactenus impressos in bonis vestris Libros, vendi, distrahique prohibeatis, et in posterum diligenter caveatis, ne quid amplius imprimatur, quod prius ad revidendum nobis non fuerit praesentatum, atque nostra approbatione accedente, edi vulgarique concessum*“ — minthogy a' nyilvánságos Könyv Censura iránt semmi Törvényeink azon, és korábbi időből nem volnának, bizonyossá is tennének, hogy Hazabeli Törvényeink hallgatását, vagy fogyatkozásait is Népeiknek tsendességére, 's boldogságára törekedő Ditső Fejedelmeink soha el nem mulaszták bölts rendeléseikkel támogatni, 's a' lehetségig helyre hozni.

W. Idősb Jankovich Miklós.

3.

A' Gyermekölésről orvostörvényi tekintetből.

Ha az emberiségnek történeteit olvassuk, iszonyodva, irtózás és szánakodás által elfoglaltatva állapodunk meg egy történt dolognál, annál tudniillik, hogy a' gyermekölés sok nemzeteknél szokásban volt, és még most is szokásban vagyon; sőt

némellyeknél szinte törvényesen megengedtetett. — Igen könnyen gondolhatnók ezt lehetőnek földünknek azon tartományaiban, mellyekben a' zabolátlan indulat, és a' tsupa barom érzés diadalmasan uralkodik az ész és a' tiszta erkölts felett: de hogy a' földnek régi népei közűl azok is, a' mellyeknél a' lángész — genie — a' tudomány, és a' kimivelődés honi volt, hogy mondom ezek is illy utálatos bűn által megfertőztették magukat, azon elfajulásokhoz tartozik az emberi érzés és ész történeteiben, mellyek ellenszólhatatlanul bizonyitják: melly önkényesek és bizonytalanok az igazság és emberiség törvényei akkor, midőn azoknak az igaz Religio redszabásai nem kalauzaik. Hogy pedig ezen irtózást méltán gerjesztő szokás nem tsak majd minden régi népeknél uralkodott, hanem szinte még most sem töröltethetik ki az emberi bűnöknek lajstromukból, mutatni fogja a' Történeteknek rövid áltnézésük.

Moses idejében az Israel népénél e' véteknek esméretlennek kellett lennie, mert a' Zsidó büntető törvény úgy határozza meg a' gyilkolás nemeit egyenként, tekinti e' tettet olly irtóztató vétek gyanánt, végre szab az ember gyilkolóknak olly kemény büntetéseket, hogy egészen hihetetlen dolgot vitatna az, a' ki vélné: hogy a' Zsidóknak derék törvényszerzőjük a' gyermek gyilkolást pártolni akarta légyen. E' következtetés még bizonyosabb lészen az által, hogy a' magtalanság úgy tekintetett, mint a' Zsidó Aszszonyt érhető bajoknak legnagyobbika; és hogy a' Zsidók mindenkor legforróbb óhajtással kivántak gyermekeket, reménylvén, hogy a' küldendő Megváltó — Messiás — talán az ő maradékaiknak egyike lészen. Még is későbben, midőn ők a' Kanaáni polgárokkal társalkodván az előbbi erkölts tisztaságuktól eltávoztak, követték királyuknak a' Manassesnek példáját, a' ki tulajdon fiját Molochnak feláldozta. De Josias véget vetett illy rettentő áldozatoknak. Tacitus az ő korabéli Zsidókról szólván, nyilván mondja: hogy a' Zsidóknak

nem szabad tulajdon gyermekeiket megölni. — Nem így voltak Kanaán lakosai, ezek áldozták tartományuk bálványainak fijaikat 's leányaikat. — Ditséret gyanánt emliti Strabo az Aegyiptomiakról, hogy ők gyermekeiken az élethaláli just nem gyakorolták. Pharaónak azon törvénye, melly szerént ő a' Bábáknak parantsolta, hogy a' zsidó kisdedeket kivégezzék, más okon épült.

A' régi Persáknál szokás volt tulajdon magzataikat, vagy idegeneket is bizonyos alkalmatosságoknál megégetni. Herodot beszéli, hogy Amestris, Xerxesnek felesége, valamelly tartományi Bálványnak tiszteletére 14 nemes származásu gyermeket élve temettetett el.

A' legtöbb görög tartományokban nem tsak szabad volt a' gyermekgyilkolás, hanem szinte törvényesen megengedtetve. Plutarch mondja, hogy a' Spartai Törvényszerző nyilván parantsolta, hogy minden gyermek azonnal születése után a' nemzetség legöregebbike által megvizsgáltassék, és ha az erőtlennek, vagy bénnának találtatnék, vettessék a' Taygetus hegynek aljában lévő barlangba, melly Apothete nevet viselt; mert, már most megtagadván tőle a' Természet az erőt vagy testépséget, annak élete sem ön magának, sem az országnak hasznára nem lehetne. Maguk a' Görög Országnak legböltsebb férjfiai, mint Aristoteles, és maga a' szelid Plato, mint ezt az Anacharsis utazásában olvashatni, — pártoltak ezt, mint az országnak hasznos bánásmódot, védelmezték, és ajánlották. Athenaeben is a' gyermek kitétel egy szokott dolog volt. Tsak Thebe különböztette meg ditsőűl magát, melly törvényesen tiltotta polgáraínak a' szomszéd városoknak gonosz szokásuk követését.

A' régkornak minden népei között a' Rómaiak mutattak kisdedeik iránt legnagyobb érzéketlenséget. A' törvény adott az Atyáknak határtalan hatalmat a' gyermekeiknek nem tsak jószágaik, hanem életük felett is, a' mint a' Justinián rendeléseiben L. 1. Tit. 9 olvashatni. Számtalan tanuk bizonyit-

ják e' hatalomnak valódi gyakorlását. E' kegyetlen jus kezdődött magával Róma városával egy időben, és soká diadalmaskodott minden igazságon és emberiségen. Justiniánban Cooper kiadása szerént 695 lapon láthatni, hogy a' Tizenkéttábla törvényei e' gyalázatos viszsza élést helyben hagyták, 's megerősitették; olvasván pedig Salustiusban a' Catilina Történetei XXXIX részét látjuk, hogy e' jussal még a' megnőtt fijaknál is éltek. Az idősb Plinius védelmezé a' szülőknek ezen jussukat, tsak Oct. Minutius Felix gyűlölte azt, a' mint ezt a' XXX. fejezetben olvashatni. E' rut szokás még akkor is gyakoroltatott a' régi Rómában vakmerően, midőn a' fömivelődésü Róma népe országlási fényének legfőbb fokán állván minden más nemzeteket Barbarus néven nevezett.

Végre a' Keresztyénség vetett véget e' gyalázatos szokásnak Nagy Constantin alatt. Már az is olvasásra méltó, a' mit Tertullian a' Kormányozókhoz és Római néphez intézett Védlevelében — Apologia — a' magzat elhajtásról és gyermek ölésről mond. A' Nagy Constantin törvényt szabott Kr. után 315 esztendőben azon gyermekeknek életben tartatásukról 's neveltetésükről, kiknek szüléik maguk szegények lévén, azokat maguk nevelhették. Egy másikban pedig kemény büntetéssel fenyegette a' kegyetlen Atyákat. De mind e' mellett is itt ott tapasztaltatott ezen undok viszszaélés a' negyedik század végéig; és tsak Valentiniánus, Valens, és Gratiánus Tsászárok alatt vitatott ki végképen.

A' Phoeniciaiaknál hasonlóképen szokásban volt ezen otsmány szokás.

A' Carthagobélieknél pedig kellett minden évben 4 legnemesebb gyermeknek a' Saturnus tiszteletére áldoztatni; sőt annyira mentek: hogy, Agathocles Sicilia királyától meggyőzettetvén, midőn ezt Saturnus haragjának tulajdonitanák, ennek engesztelésére 200 legnemesebb gyermeket öltek.

A' régi Németek áldozták ugyan a' tsatában elfogott ellenségeiket, de tulajdon gyermekeiket soha sem, a' mit Tacitus bennük igen ditsér.

A' Visigothok között a' magzat elhajtás és gyermek gyilkolás annyira divatban volt, hogy Chindasvinth, egy az ő királyaik közűl, törvények és sulyos büntetések által egyedűl vethetett a' rosznak gátot.

Azonban nem tsak a' régkorban találjuk a' gyermekgyilkolás vétkét, hanem az újabb népeknél is; sőt a' keleti 's nyugoti Ásia még most is betsteleniti magát ezen utálásra méltó szokás által. p. o.

Barrov szerént — a' Chinai Utazás tzimü munkájának 113 lapján tsak magában Pekingben, a' Chinai Birodalom Fővárosában minden esztendőben 9,000 gyermek tétetik ki, a' mi ellen eddig nintsen törvény. Sőt ellenben úgy látszik, hogy e' szokás védelmeztetik a' Törvényhatóság által, mert minden reggelen végig járják a' város uttzáit a' rendőri tisztségtől — Polizey — rendeltetett kotsik, hogy az éj idején kitétetett gyermekeket öszszeszedjék, mellyek azután a' várfalain kivül lévő nagy verembe vettetnek akár élők akár holtak légyenek, és ez iránt vizsgálódások soha sem történnek. Hasonló számmal 's kegyetlenséggel vesznek az ártatlanok a' Chinai birodalom egyébb tartományaiban is. E' gyermekek pedig mind nőnemücknek mondatnak lenni, Buchanannak Researches tzimü munkája szerént Ásiában; és Várd 's Moor írományaik szerént pedig a' Hindusoknál is uralkodik ezen ártalmas szokás, de még sokkal irtóztatóbb módon, és pedig már 2000 esztendőktől fogva, a' mint ezt a' Görög és Római írók bizonyitják. Okaiul ezek tulajdonittatnak: a' régi időkben a' Vallásbéli előítélet — Aberglaube — okozta, de most a' nehéz nevelés, 's különösen a' leányka nevelésnek nehéz volta, a' férjhez mehetésnek tsekély reménylése, 's végre az e' tárgybéli tiltó törvénynek hiánya. A' megöletett gyermekeknek számuk tsak a' Cutch és Guzerat tartományokban a' legkisebb számitás

szerént ment évenként 3000-re. Néhány esztendők olta némelly Angol alattvalóknak jóltévő közbenjárásuk által már sokakban e' Tartományok közűl egészen kiirtatott a' gyermekgyilkolás. Duncan Bombaynak kormányozója, Marquis Vellesley, és Valker Ezeredes szereztek maguknak e' dologban halhatatlan nevet és érdemet. Némellyek szerént ez előtt egész Indiában a' megöletteknek számuk ment 30,000-re.

Most akarom még a' többi nemzeteket és néposztályokat előhozni, mellyeknél e' szokás divatban volt, vagy most is vagyon. Keletben vagyon az Otaheitiaknál Cook és Turnbul utazás leírásaik szerént; a' Déli Wales lakosainál Collinként, a' Hottentotáknál Barrovnak Afrikáról szóló tudósitása szerént; Hudsonsbayban, Labradorban, Californiában; egykor a' Peru és Mexico lakosainál; Araucanok és Abiponoknál, valamint is sok más Afrikai és Amerikai népeknél 's ezeknek osztályaiknál.

Végre megjegyzésre méltó, hogy a' Korán hiveinek a' gyermekgyilkolást tiltja, a' mint ezt a' Burk Vallási szótárában „Mahomed" tzikkely alatt olvashatni; még is úgy látszik, hogy ők ezt nem tartják véteknek, mert a' legnagyobb és legtiszteltebb Országnagyok is megfertőztetik magukat e' bünnel, még maga a' Sultán palotája is szűnet nélkül szennyed az ártatlan kisdedek vérétől. Thorton bizonyosokká tészen, hogy a' fiatalabb Sultáni hertzegeknek, kik a' Palotában egy igen tisztes fogságban tartatnak, kisdedeik, azonnal a' születés után megöletnek. Blaquiere pedig beszéli, hogy a' Tripolisi Basa gyermekeinek számuk tsak egyedűl azért tsekély, mert ő reá beszéli ágyasait, hogy a' szülést a' magzatnak érett léte előtt siettessék.

Islandban is volt egykor divatban e' rémitő szokás, és pedig azon időben, mellyben Európának minden más tartományai az előitélet és tudatlanság ijözönében fetrengvén, e' szigetetske a'

lángész és a' tudományok őrtornyuknak — Wachthurm — méltán tartatott.

Tsak a' Keresztyén Vallás, mellynek szelid és ember szerető oktatása, e' borzadást okozó szokást igen nagyon utálni és megvetni kénytelen volt, lehetett olly szerentsés, hogy ezen előítéletet vallásbéli otrombaságot és embertelenséget, mellyből e' vétek támadott, meggyőzte, elszélesztette és kiirtotta, a' miben a' Missionáriusok mindenkor maguk részéről gyorsan munkálkodtak. Tsak neki köszönjük, hogy minden rosz tett, nem tsak a' véteknek, hanem a' bünnek bélegét is viseli, melly következésképen nem tsak büntetést várhat, hanem bánatot 's jobbulást is kiván, melly által a' gonosz embernek akaratja ismét ott is zaboláztatik, a' hol ő a' világ fenyitékét elkerülni tudja.

Most a' gyermek gyilkolás minden keresztyén országokban népszokássá lenni már megszűnt, sőt maguknál a' bárdolatlan népeknél is napról napra jobban megszűnik, mert a' törvények tiltják és büntetik azt keményen, és maga az ébredő emberi érzés is irtózik tőle; de mint egyes tsin tapasztaltatik és elkövettetik még az Európának legmiveltebb országaiban is. — A' gyermeköléstehát mint egyes vétket akarom én Orvospolitiai és Orvostörvényi tekintetben — medicopolitico, et medico forensi — vizsgálni, magyarázni, és meghatározni.

Már az egyes és ritka gyermekölés is, mint a' legundokabb vétkeknek egyikük, méltó a' Kormánynak fő figyelmére, mert azt úgy kell tekinteni, mintegy álnok és titkos gyilkosságot, melly olly személyen követtetik, a' melly olly szánakodásra méltó állapotban vagyon, hogy az őt fenyegető veszélyt nem is gyanithatja, annál kevesebbé előzheti meg, legkevesebbé pedig az ellen magát védelmezheti. — Elkövettetik az anya által, az által tudniillik, a' ki a' legszentebb 's leggyengébb érzéseknél fogva annak fentartására rendeltetett. Ha pedig valamelly tartományban a' gyermeköléseknek számuk szaporodik, jele ez a' nagy veszélynek, mellyben

az illy ország forog; mert ez bizonyitja, hogy a' Vallástalanság, az erkölts romlás, és az embertelenség abban terjed. Illy környüllállásokban pedig nem lehet eléggé kemény a' Kormány, hogy az egész társaságot fenyegető romlásnak ellene állhasson, mert e' vétek azon érzéseknek elenyésztüket mutatja, mellyek az emberiségnek fő díszei; és hogy, ha ez eltüretik, a'vagy tsak enyhén büntettetik, a' legszörnyűbb következéseket huzhatja maga után.

Hogy a' nem épen pór származásu és neveltetésü leány is, ha érzékeny természetü, valamelly alávaló ámitónak mesterkedései által megtsalathatik, és megterhesedvén a' bizonyosan következendő szégyennek elkerülésére a' magzatnak vagy ön testében való megsemmisitését, vagy ha az már megszületett, egy a' tébolodáshoz hasonló állapotban ön kezeinek annak vérével való fertőztetését eltökélheti, reménylvén hogy igy iszonyu tettére a' feledékenység palástját vonhatja; egy olly eset, melly fájdalom igen gyakran kerül elő! — De magában az illy esetben is minden mentő környüllállások mellett, nem tekinthetik e' tett másképen, mint egy eltökélett gyilkosság, és mint illyen kiván példás büntetést.

Azonban a' bölts Törvényhozóhoz illik főképen, nem tsak a' már elkövetett vétkeket megbüntetni, hanem az is, hogy a' legtzélirányosabb és legbizonyosabb rendelésekhez nyúljon azok elkövettetésének hátráltatására. Ugyan is Beccariának észrevétele szerént a' vétekről és büntetésről irott munkájában állithatni, hogy a' véteknek büntettetése tsak akkor igazságos, mikor a' törvény minden kitellő módon ügyekezett annak hátráltatásán, olly módokon minden esetre, mellyeket az időhöz és más környüllállásokhoz képest alkalmaztatni lehetett.

A' kisdedölést minden esetben eltávoztatni épen olly lehetetlen, a' milly bizonyos, annak a' tzélirányos rendelések által a' legtöbb esetekben lehető megelőztetése, ha az emberek mindenkor készek len-

lennének a' Kormány bölts rendeléseinek, megesmérésére, azoknak tanáts és tett által elősegitésére, és pontos megtartására. — De mi gyakran történik, hogy az emberek a' Kormánynak a' legüdvösségesebb rendeléseit meg nem esmérik, sőt roszra magyarázzák! a' mint ezt mutatni fogja a' gyermekölésnek alapúl szolgáló, sőt azt elősegitő okoknak rövid álttekintésük.

A' bölts Teremtő öntött mind a' két nembe szaporitásra vonszó ösztönt; a' vallás, az ész és a' polgári törvények kivánják, hogy minden ember ezen ösztönt a' természet és a' polgári társaság tzéljával megegyezőleg gyakorolja, 's kormányozza úgy, hogy az által sem tulajdon szerentséjét, sem pedig a' közjót ne rontsa.

A' legrútabb alakba öltözött szükségtől 's szégyentől való félelem vezeti többnyire a' szerentsétlen anyának kezét, melly kétségbeesésből ön gyümöltsét gyilkolja, mellyet kétségkivül szeretetbe merülve lángoló mellyéhez szoritana, ha azt egy nyájos férj megilletődve nyujtaná neki, 's örülne vele együtt annak itt létén. — De igy erőszakos az ő sorsa; választania kell a' szükség, szégyen, és a' borzasztó vétek között; a' minek sokszor az a' következése, hogy az elsők elnémitják a' természetnek, vallásnak és észnek szózatját. Igen ritkán kerül elő olly eset, hogy a' férj ellen törő boszszuvágy, vagy az ámitónak gyülölése vinné őt a' bűnre; még gyakrabban történik pedig, hogy alatsony mellék tekintetekből a' magzat más aszszonyok által még tsirájában elfojtatik.

Ezek lehetnek röviden a' gyermeköléstnek legfőbb 's legközelebb okai; az pedig, a' min ezen okok alapúlnak ollyan, hogy azt elhallgatni nem lehet.

Ha megfontoljuk, hogy az aszszonynak a' férjfiuéhöz hasonló szaporitás vágya vagyon; sőt annak egész alkottatása izgékonyabb; annak képzelő tehetsége sokkal elevenebb 's játszadozóbb, a' polgári társaságban pedig az a' helyheztetése, hogy ő a' há-

zasságot, mint egyetlen egy útat a' nemiösztönnek kielégitésére nem keresheti, hanem várnia kénytelen, míg valamelly férfi által megkéretik; ha pedig e' szabad útat tsak kivánni is láttatik, már balra magyaráztatik tette, 's ő maga alatsonyittatik; midőn pedig a' tetsző 's édesgető ámitásoknál fogva házasság igérése mellett valamelly álnok által megtsalatva terhbe esik, tsak egyedűl rajta maradnak a' terhességnek, gyermekágynak, táplálásnak, nevelésnek, 's állapotba helyheztetésnek terhei; midőn végre a' világ megfontolatlan keménység, az újszülött pedig néma 's ártatlan panaszok által érezteti véle, hogy ő ezeknek mindeneknek okuk, — oh! ha igazságosak lenni akarunk, meg kell vallanunk: hogy e' tekintetben az aszszonyi Nem igen terheltetik, a' férjfiui pedig igen lágyan tartatik. — Ez az, a' mit a' polgári társaság mindenkor szeme előtt tartani, és a' miért mindent elkövetni tartozik, hogy a' törvénytelen nemkielégités, t. i. az elhálás házasságon kivűl, a' mennyire lehető, hátráltassék; a' hol pedig ez nem történhetnék, a' törvénytelen elhálást követő környűllállások és terhek nem tsak az eltsábittatott aszszonyra, hanem a' bűnösebb ámitóra, a' férjfiura is, háromoljanak; a' hol végre az sem történhetik, a' Kormány olly rendeléseket tégyen, mellyek a' gyengébb és kevesebbé pártoltatott emberiség részének eszközöket nyujtsanak kezébe, mellyek által ez ön nyomoruságán segithessen, és magát a' gyermekölésnek iszonyu vétkétől távúl tarthassa.

Már most lássuk mind azokat az ajánlásokat, mellyek eddig az igaz ember barátok által tétettek, azon esméreteknek következésükben, mellyeket ők az emberi természet felől szereztek maguknak, 's mellyek a' Kormánytisztek által, mint üdvösségesek, jóvá hagyattak; mind pedig azon rendeléseket, mellyek a' Kormányok által a' gyermekölésnek eltávoztatására szükségeseknek találtattak, 's béhozattak.

A' legtapasztaltabb férjfiak vélik, hogy mindenek előtt a' szoros fenyitékü testi és erköltsi nevelés által szükséges kerülni a' nemi ösztönnek idétlen felébredését; már jókor a' gyermekben helyes vallási, tiszta erköltsi 's szeméremi érzést felgerjeszteni jó oktatások által; ezt a' Szülőknek, Nevelőknek 's más körüllévőknek tiszta példájuk által megerősiteni, és szokássá, sőt természetté változtatni. — Midőn pedig az egész ember kifejlődésével természetesen benne a' nemivágy felébred, 's megérik, a' legfőbb gond oda irányoztassék, hogy e' vágy tsak a' természettel 's törvénynyel megegyező módon kielégittessék. Melly tzélnak elérésére elkerűlhetlenűl szükséges: hogy a' nyilvános tanitás az egész társaságban fentartandó jámborságra és erköltsi tisztaságra a' lehető legnagyobb erővel törekedjék; a' fejlődő ember, nevendék gyanánt, szünet nélkűl szoros felvigyázás alatt tartassék; a' mi természetesen tsak akkor történhetik meg, ha a' Lelkipásztoroknak hiveiken, a' Szülőknek gyermekeiken, a' Házigazdáknak tselédeiken, a' községi Előljáróknak a' népen mérsékelt ugyan, de még is elég hatalmuk leend. A' Kormány részéről pedig szükséges, hogy ő az erre alkalmas személyeknek könnyü megházasodhatásukról, úgy mint a' nemiösztönnek a' természet és közjó tzéljaival legegyezőbb kielégithetése módjáról gondoskodjék. — Mivel pedig a' világi nőtelenségnél — Coelibatus — alapúl szolgáló okok tsak maguk a' házasságnak ugyan annyi és bizonyos akadályai, azért szükséges ezeket itt bővebben előszámlálni, hogy láthassuk, mi módon lehessen ezeket eltávoztatni.

A' legtöbb férjfiak azért nem házasodnak, mert az élet a' házasságon kivűl kevesebb gonddal jár, mint abban; mert egy egész Familiának eltartása és a' gyermekeknek tzélirányos nevelésük nagy költségekbe kerül; mert az e' terheknek viselésükre szükséges kereset napról napra nehezebbedik; az illendőségre megkivántató dolgok drágák; a' következhető számos maradéknak jó karba helyheztetése

nagy gondszülő teher; a' Luxus mostan méltán féltetik; és végre, mert nem tsak a' házasságban, hanem azonkivűl is vannak útak 's eszközök a' nemivágynak kielégitésére. — Mind ezeket a' világi nőtelenségnek alapúl szolgáló okokat pedig e'képen lehetne eltávoztatni: ha minden házasodható 's házateltartható, de még is ezt tenni nem akaró, férjfiura különös adó vettetnék, melly az Ország által a' végre fordittatnék, hogy az abból támadandó tőkepénzből szegény leányok férjhez adassanak; ha a' kereset alkalmai megszaporittatnának 's könnyittetnének; a' legszükségesebb tárgyaknak az árruk a' lehető illőséggel meghatároztatnék; a' szükségtelen pompa határok közé szorittatnék; ha a' kereset alkalmaknál, a' szolga' 's tisztválasztásoknál a' hasonló tulajdonságu házasodottak egyebeknek elejükbe tétetnének; a' számos gyermekekkel terhelltteknek némelly különös kedvezések rendeltetnének; ha a' szegény özvegyeknek 's árváknak felsegittetésükre hópénz 's nevelőintézetek alapittatnának; ha a' minden alatsonyságra kész nőszemélyek, 's hivatalatlan férjfiak eltávoztatnának, és munkás vagy fenyitő házba rekesztetnének; a' keritő aszszonyok, 's mind azok, a' kik az elhálást házasságon kivül akármi módon elősegitik, keményen büntettetnének; ha végre az igazi, vagy gyámszülőknek, házigazdáknak és községi előljáróknak hatalmuk korlátoltatnék, vagy felfüggesztetnék, midőn ezek tsupa mellék tekintetekből a' két egymást szeretők között az öszszekelést hátrálni akarják, ott is, hol a' férjfi maga viselése szeplőtelen, annak helyheztetése pedig ollyan, hogy társát 's reménylhető gyermekeit eltartbatja.

Illy módon nem lenne nehéz az elhálást házasságon kivűl eltávoztatni, 's igy magát is a' gyermekölésnek iszonyu vétkét megelőzni. — De, ha megfontoljuk, mi nyakas az emberi természet, és mi kész a' legböltsebb 's legtzélirányosabb rendeléseket is ön szabadsága igen kemény korlátoltatásának tekinteni, és annak ellene szegezni magát; ha továb-

bá megfontoljuk, milly ellenkezésben állnak nem kevesek e' rendelések közűl sok más környűlállásokkal, p. o. a' mivbéli ügyességgel, kereskedéssel 's a' t.; mennyire bántják az egyes személyeknek, sőt egész társaságszakaszoknak szabadságaikat, 's megrögzött szokásaikat, meg kell vallanunk: hogy ezeket általlátni 's óhajtani sokkal könnyebb, mint végrehajtani. Illykor általlátjuk a' meggyőződésig, hogy az illy rendszabásokat tenni kivánó Kormánynak útjába ezer akadály veti magát, mellyeket ez a' legjobb szándék 's legtisztább akarat mellett sem távoztathat el, sőt gyakran nem is bátorkodhatik azoknak távoztatásukhoz kezdeni.

Mit tehet hát a' Kormány egyebet, mint hogy a' törvénytelen elhálást és terhességet el nem távoztathatván, olly rendszabásokhoz nyúljon, mellyek ekkor is a' gyermekgyilkolásnak szörnyü bűnét akadályoztassák?

Olly törvények, mellyek parantsolnák, hogy a' férjfiu tartozzék az általa botlásba vitetett személyt házastársúl elvenni, tzélirányatlanok lennének; mert tsak ott lehet boldog, 's a' Hazának hasznos házasságot reményleni, hol ez közös hajlandóságból 's szabadon következik; az ollyan törvény pedig igasságos lenne, melly a' törvénytelen Atyát kötelezné az általa megejtetett személyre a' terhesség, szülés, 's szoptatás idején; a' gyermekre pedig mind addig gondot viselni, míg az alkalmas leend mesterség tanulásra, vagy más állapotra adni magát, és pedig birtokához 's keresményéhez képest. Azonban az illy törvénynek tellyesedését természetesen tsak ott sürgetheti a' Kormány, a' hol ez lehető; különben pedig az ellenkező esetekről maga tartozik szorgoskodni. Ide valók a' szülő, találtgyermek, árva, 's nevelő Intézetek, akár melly nemüek legyenek azok. Mivel pedig az illy rendelések nevezetes, az ország kintstárából teendő, költségekbe kerűlnek, maga a' Kintstár pedig a' Polgárok által fizettetni szokott jövedelmekből cred; kitetszik: hogy illy üdvösséges Intézetek nem tá-

madhatnak, ha tsak mindenki a' polgárok közűl önként a' reá eső részt viselni nem hajlandó; — de épen itt a' forrás, mellyből a' szerentsétlen anyák 's gyermekek iránt viseltető érzéketlenség, és az illy boldogitó Intézeteknek felállitásukra, 's munkás és ditső fentartásukra szólitó engedetlenség a' Kormány iránt származik. —— Ez az ok, melly miatt a' Kormánynak tiszta szándékait igazaknak tetszö 's nagy szorgalommal felkeresett okokkal döntögetik, magunknak az illy Intézeteknek pedig tzélirányosságukat, hasznos voltukat, sőt emberbarátiságukat is megtámadják, 's eldönteni igyekeznek.

Különösen mondják a' közönséges és különös szülő intézetekről, hogy, mivel ezek a' könnyebb, titkos, és talán ingyen való szülést elősegitik, épen ez által a' törvénytelen elhálást 's magát a' közfajtalanságot is pártolják. A' leltgyermek, 's nevelő intézetekről pedig úgy vélekednek: hogy, mivel ezek az Ország költségein tartatnak, a' tapasztalásnak bizonyitása szerént pedig az ép 's erős maradéknak szaporitására nem tzélirányosok, nem egyebek, mint az egyes polgárokra minden jó foganat nélkűl vetett teher, kiket semmi esetre sem lehet idegen gyermekeknek eltartásukra, 's nevelésükre kényszeriteni.

Valóban azok, a' kik a' legtisztességesebb és legjótévőbb Intézetek felől igy itélnek, nem esmérik sem a' Keresztyénnek sem pedig a' Polgárnak kötelességeit; mert különben tudniok kellene, hogy kiki lelkiesmérete szerént tartozik mind az egyes emberekre, mind pedig az egész Országra háromolható veszedelmeket tehetsége szerént eltávoztatni, mert különben az úgy nevezett tisztmulasztás vétkét követi el, a' melly némelly, a' Törvény által meghatározott esetekben, már ez életben is büntetésre tarthat számot; a' lelkiesméretnek igaz Itélőbirája előtt pedig épen olly szorosan itéltetik, mint akármelly más valóságos gonosz tett. Tartozik tehát a' Keresztyén lelkiesmérete szerént minden úton módon, 's minden hatalmában lévő eszközökkel

a' házasságon kivűl megterhesedettek felől gondoskodni, ne hogy az ártatlan kisded a' kétségbe esett anya által, ez pedig a' hóhérnak pallosa által elveszszen. Még azt is kellene tudnia az igaz Polgárnak, hogy a' Kormány sokszor kénytelenittetik az Országnak terhére lévő, 's tetszőleg szinte kétséges foganatu Intézeteket alapitani, midőn e' kisebb rosszak által nagyobbak eltávoztathatnak. Illyenek a' nyilvános szülőintézetek, mellyek tsak azon okból tartatnak, hogy olly esetekben, mellyekben a' törvénytelen terhesség meg nem akadályoztathatik, 's az ámitó az anyának 's gyermeknek ápolására nem erőltethetik, légyen a' szorult állapotban lévő anyának menedék helye, melly őt a' kétségbeeséstől ójja, 's így a' gyermekölésnek egyik fő okától megmentse; más részről pedig az újszülött nyilvános felvigyázás alatt a' lelt gyermekek Intézetében ápoltatásra találjon, a' hol, ha azután az el nem kerűlhető ártalmak által el is vész, legalább természeti halállal múlik ki, nem pedig tulajdon annyának természet rémitő gyilkolása által.

Ezen intézetek tehát bölts és jótévő rendelései a' Kormánynak, a' mellyek, hogy állandóan fenállhassanak, kivánnak minden polgártól költségbéli részvételt.

Minekutána mindent előadtunk, a' mi a' kénytelenségből származható kisdedölést illeti, lássuk már ama' könnyen létrehozatható eszközöket is, mellyek által a' gonoszságból, vagy könnyü elméjüségből eredhető gyermekgyilkolás gátoltathatik:

1. A' szülők, házigazdák, és gyámatyák igyekezzenek minden kitelhető módon a' házasságon kivűl eshető közösűlést eltávoztatni; de mivel ez nem mindenkor lehető, azért

2. Igyekezzenek a' terhességnek eltitkoltatását gátolni, a' mi tsak úgy történhetik meg, ha a' fennevezett, és minden más Előljárók vigyáznak azon változásokra, mellyek a' terhesség által okoztatnak; a' mellyek is egy tapasztalt anya, házi aszszony,

vagy akármelly más aszszony előtt soká titokban nem maradhatnak.

3. Kötelességének tartsa a' vigyázó, a' változások alá vetteteit személynek bizodalmát megnyerni, 's őtet reábirni a' jelenlévő tűnemények okának megvallására, ha szinte különben a' gyanus személy tudatlansága, szemérme, vagy gonoszsága miatt tagadná is azokat.

4. Ha a' gyanu erősödnék, kérettessék ki valamelly Orvosnak véleménye, de a' legnagyobb kiméléssel. Ha ekkor sem szólna őszintén

5. Közöltessék a' dolog a' Lelkipásztorral, a' ki a' szivet és lelkiesméretet érdeklő vallásbéli intések által őtet őszintés vallásra inditsa.

6. Ha ő állandóan tagadná, a' terhességnek jelei pedig szaporodnának, 's világosodnának, akkor

7. Minden kiméléssel jelentessék a' dolog az Előljárónak, hogy ő a' személyt a' dolognak minden következhető kimenetelei felől felelet terhe alá vesse. Ha pedig

8. Állapotát megvallaná, szelid és részvevő bánásmód szükséges, és a' szülés felől való gondoskodás, vagy a' megejtő férjfiuval értekezvén, vagy, ha ez nem lehetne, helyet szerezvén neki a' szülőintézetben, az árvának pedig valamelly gyámházban.

9. A' szülőintézetekben, mellyek egyszer'smind tanuló hely gyanánt is használtathatnak, szükséges a' lehető legnagyobb kimélés az illyen házasságon kivül megterhedtek körül; szerénység, illendőség, 's emberiség kormányozza az egészet; kiméltessék az aszszonyi szemérem, hogy az illy jótévő intézetnek jó neve légyen, 's mindenkor úgy tekinthessék, mint minden búnak kikerülésére alkalmatos menedék hely.

10. A' bábák kötelesek légyenek főképen az illy törvénytelen szülőknél a' legnémább hallgatásra, a' gyermeknek attya után ne vizsgálódjanak, a' megtörtént szülést jelentsék a' Plébánián, mellyen ez egy titkos Jegyzőkönyvbe iktattatik, és a' gyermek

minden halasztás nélkül kereszteltetik; még a' Bírói előljáróságnak is tsak titokban jelentessék a' szülés.

Az illy bánás mód mellett nem egy könnyen fogja a' törvénytelen terhes leány állapotát nyakasan titkolni 's tagadni, 's ekkor felesleges a' nemirészeknek helybéli vizsgáltatásuk; sőt ártalmas azon esetben, ha nem lenne valódi terhesség jelen, mert így az ártatlan személynek híre könnyen szeplősödhetnék; ellenben a' terhes voltukat tagadók és titkolók ön maguknak tulajdonithatnák, ha a' helytelen magaviselésnek gyanuja rajtuk száradna.

Ha mind ezek mellett is valamelly törvénytelenül terhbe esett elköveti a' gyermekgyilkolásnak iszonyu bűnét, akár mi módon történjék az, ha szinte mások által vétetik is reá, akkor már a' legszorosabb igazság, és a' boszuállásnak fegyvere érje minden irgalom nélkül az irgalmatlan bűnöst.

Mivel pedig a' Törvényszék sok esetben, a' hol a' Törvénynek holt betüje a' gyermekgyilkosnak fejét kivánja, bűnenyhitő környülmények adván elő magukat, a' tsak hozzá illő megkegyelmezés jussát gyakorolhatja, természetesen következik, hogy minden gyermeköl̈nek megitéltetése előtt szoros vizsgálást tartani szükséges.

Mit eszközölhet mind e' mellett az Orvosi Törvénytudomány, azt előfogja terjeszteni ezen értekezésnek második része.

Minekelőtte az orvosi segedelemnek körét és módját a' gyermekgyilkolásnak vizsgálásában, 's megitélésében meghatározni bátorkodnám, szükségesnek találom mind a' Törvénynek e' tárgyról való tekinteteit, mind pedig a' különféle időkben, 's különféle népeknél szabatott törvényes rendeléseket előre botsátani. Ki fog ezekből tetszeni nem tsak az, hogy a' Törvény és a' Törvénytudók mindenkor különbséget tettek a' magzat, az az: a' méhben lévő, 's még meg nem született gyermek öletése, és

a' már megszületett gyermek gyilkoltatása között; hanem arról is: volt-e már az aszszonyi méhben lévő magzat életben? vagy sem,

A' magzat elhajtás — abactio partus, foetus — ellen hozatott Törvények.

Ambár Moses törvénye a' Magzatnak és az új szülött gyermeknek megölésére nem szab nyilván büntetést, még is azt parantsolja: hogy ha terhes aszszony valamelly két férjfiu között támadott viszszálkodásban megsértetik, úgy: hogy meghal benne a' magzat, 's elvész, a' nélkül, hogy az aszszonynak személye tsak legkisebb sértést is szenvedne, ennek büntetése légyen a' bíró által az ő tulajdon bélátása szerént szabatott pénzbirság. Ha pedig az aszszonynak személye megsértetett, helye légyen a' viszonozás törvényének — ius talionis —; ha végre ez meg is hal, az ezt okozó halálra ítéltessék.

Mihelyt a' Rómaiak a' magzatelhajtást vétek gyanánt tekinteni kezdették, rendeltek is azonnal annak eszközlői ellen büntetéseket. E' büntetések különböző időkben különfélék voltak, a' mint a' magzatnak az annyaméhében lett éledése időszakáról való vélemények változtak.

Krisztus születése után 692 évben, egy a' Konstantinápoli tsászári palotában tartatott Zsinat rendelte: hogy e' bűn épen olly keményen büntettessék, mint az emberölés.

Frantzia országban az illy bünösökkel a' Római Törvény szerént bántak egész a' Revolutio kitöréséig. Az 1791-diki Törvények pedig elváltoztatták a' halálos büntetést husz esztendős rabsággá. Napoleonnak büntető könyve fogságot rendelt e' vétek minden segédeinek is.

Második Jósef Tsászárnak 1787-diki Criminális Törvénykönyve, mellyben a' halálos büntetést végképen megszűnteté, rendelt a' magzat hajtó anyának 15—30 esztendős fogságot, és nyilvános testi munkát; melly büntetés, ha a' személy férjnél

lenne, még sulyosodott; azok pedig, a' kik a' vétket segitették, egy hónapos — öt esztendős fogságra, és terhes munkára kárhoztattak, a' büntetés pedig nagyobb lett, ha az atya maga segitett volna.

A' Német Törvények büntetik e' vétket két — hat esztendős fogsággal; ha pedig a' terhességnek utolsó idejében történt, nyoltz — egész tiz évre szaporodik a' büntetés tartóssága.

A' Bajor Törvények hasonló büntetéseket rendelnek.

Az Olasz Törvények szerént egy olly aszszony, a' ki, magzat elhajtásra tzélozván, akármi szereket vesz bé, ha szinte a' magzat elsem is vész, hat hónapos — egy esztendős fogsággal büntettetik; ha pedig valóban eléri a' tzélját, egy — öt esztendeig fosztatik meg szabadságától.

Az Angoly Törvény, a' mint Blakston Commentáriusában olvashatni, ezt rendeli: ha valamelly aszszony élő gyermeket visel, és ezt ital, vagy más eszköz által megöli; vagy, ha más valaki az illy aszszonyt megüti, úgy, hogy benne a' gyermek meghal, és ez holtan születik, ez ugyan nem valódi embergyilkolás, hanem, a' mint a' régi törvények mondották, véletlen emberölés. — Az újabb törvények ellenben nem tekíntik e' tettet olly szorosan, hanem tsak gonosz szándékból eredett tselekedetnek — mis demeanour — nézik; ha pedig a' gyermek élve születik, és tsak később olly ital által, mellyet már elébb az anya bévett, vagy más úton kivégeztetik, ez már valódi gyilkolás. — Egy későbbi, t. i. 1803 évben szabatott 's Ellenbourough actájának nevezett törvény rendeli: hogy a' személy, melly szántszándékkal és gonosz akaratból akármillyen gyógyszert, vagy akármit mást használ valamelly aszszonyban véghezviendő magzat elhajtásra, vagy annak használtatását eszközli, kárhoztassék az, ha a' tselekedetkor még a' magzat nem élt, vagy legalább annak élete bizonyos nem volt, ő maga 's az ő segédei — mint együtt vétkesek — Felony — pénzbirságra, vagy fogságra, vagy Pe-

lengérre való kiállittatásra, vagy veszszőztetésre, vagy a' tengeren túl való szállittatásra, de nem tovább 14 esztendőnél. Ha pedig már a' gyermek az annyában mozdulni észrevétetett, és ekkor ennek elhajtására gyógyszerek, vagy más eszközök fordittattak, halálra itéltessenek.

A' Skót Törvény e' tekintetben eltávozik az Angolytól, nem tesz tudniillik különbséget a' mozgott 's nem mozgott magzat között, 's nem is tekinti annak elölését gyilkolásnak, mert, a' mig — úgymond — a' gyermek annyában vagyon, az ő beleinek egy részük. Ha azonban a' gonosz szándék kivalósodnék, szabhatnak a' Skót Törvényszékek tulajdon véleményük szerént büntetést, de ennek nem szabad az élet, vagy tagvesztésig terjedni.

Neuyorkban nints olly törvény, melly a' magzat elhajtást bűnnek — Crimen, Verbrechen — tartaná: illy esetekben itélnek itt az Angoly országnak közönséges törvényei szerént. — Az Ellenbourough actának e' tartományban nints ereje.

Connecticutban a' bebizonyosodott magzat elhajtásnak gonosz tette holtig tartó rabsággal, vagy más kemény büntetéssel büntettetik.

A' mi Austriának, Burkus, Bajor, magának Magyar 's más Országoknak a' magzat elhajtást illető legújabb büntető törvényeiket illeti, ezeket elhallgatom, abban a' vélekedésben lévén, hogy ezek minden a' tudományokban járatos férjfiu előtt esmértetnek.

Ha azon véleményeket tekintjük, mellyek az annyira különböző törvényeknek alap gyanánt szolgálnak, kitetszik: hogy igen gyakran a' képzelődés magának tulajdonitotta a' józan észnek jussait, és hogy az alapos okoskodásoknak helyüket a' hiu képzelmények foglalták el; a' minek az volt a' következése, hogy olly rendszerek — Systemata — alkottattak, mellyek nem tsak a' leghibásabbak, hanem a' legveszedelmesebb sikerüek voltak, mind az egyes személyeknek boldogságukra, mind pedig az egész Országnak érdekeire nézve. Legszembetű-

nőbbek e' tárgy felől a' régieknek véleményeik, azonban ezeknek minden theoriáikban ugyan azon alap hibát vehetni észre. Ők vélték, tudniillik, hogy az élet és érzés elve — principium — nem azonnal a' fogantatáskor, hanem jóval később jelenik meg a' magzatban. Azonban nem tsoda, hogy ők azon idő pontról, a' mellyben az éledés történjék, meg nem egyeztek. Hippocratesként a' férjfigyermek fogantatásának harmintzadik napján kezd élni, a' leány pedig negyvenedikén: könyveinek egy más részében pedig azt állitja: hogy ez nem történik elébb, mint midőn a' magzat tekéletesen izesült, vagy is organisáltatott.

A' Stoikusok vélték: hogy a' lélek nem elébb egyesűl a' testtel, mint a' lélekzésnek béállásakor. Úgy hitték tehát, hogy a' magzat az egész terhességnek idején élet nélkül vagyon. Ezen tanitmány uralkodott Antoninus és Severus' idejéig, mellyben az Academicusoknak közönségesebb, 's a' közéletre alkalmatosabb ideáik jöttek divatba, a' mellyek állitották, hogy a' magzat már a' terhességnek valamelly időszakaszában egyesűl a' testtel, de az idő pontban meg nem egyeztek; némellyek vitatták, hogy már a' hetedik napon, mások a' fijak felől negyvenedik, a' leánykák felől pedig nyoltzvanadik napon; mások szerént pedig elég volt a' negyven nap mind a' két nemnek. Voltak ismét némellyek, a' kik különbséget tettek a' még ki nem fejlett bimbó gyermek — embrio — és az egészen kifejlett magzat — foetus — között; ez utolsónak elhajtását úgy tekintették, mint bűnt; a' mellynek gyilkolásként büntettetnie kellene.

Zachias Pál, a' Római Pápa Udvari Orvosa és Országos Főorvos, közbenjáróként fellépni akarván a' hatvanadik napot nevezte az éledés időhatárának.

E' véleményeket mind egyig, úgymint a' mellyek sem az ész, sem a' tapasztalás által nem támogattatnak, elhallgathatnók itt észrevétel nélkül, hanem kénytelenittetnénk azon károkról szólni, a' mellyek

belőlük eredtek, vagy a' mellyeknek eredésükre alkalmatosságot adtak. Tellyes bizonyossággal állithatni ezekről, hogy inkább tzéloztak a' magzat elhajtásnak szaporitására, mintsem annak hátráltatására legalább a' terhességnek első idő szakaiban. A' Böltselkedőknek 's Természetvizsgálóknak illy véleményeik a' magzatnak élete felől természetesen nagy befolyásuak voltak a' Törvényszéki Végzésekbe is. Így, midőn a' Stoikusoknak véleményük gyümöltsözni kezdett, nem láthatott a' törvény a' magzatnak eltekéllett elhajtásában semmi bűnt, minthogy, a' mint láttuk, az úgy tekintetett, mint az anya belrészeinek egyikük. Később az Academicusok kezdvén uralkodni, rendeltettek ugyan büntetések a' magzat elhajtóknak számukra, de ezek nem egyenlő keménységüek voltak, a' mint tudniillik a' magzat élőnek, vagy még nem élőnek tartatott.

Az újabb időkben nem kevesbé hibás vélemény nyert hitelt, mellynek hasonló veszedelmes következései voltak, és pedig nem tsak a' köznépnél, hanem a' Kormányozóknál is annyira, hogy az ezek által szabatott Törvényekben is hely adatott neki, még pedig a' legmiveltebb Országokat sem vévén ki. A' tévedés abban állott: hogy a' magzattól, annak fogantatásától kezdve a' méhben történő első mozdulásáig, minden életet megtagadtak; tehát a' mozdulás után elhajtatott magzat minden arány nélkűli sokkal nagyobb bűnbe 's büntetésbe vetette a' bünöst, mint az előtt.

Végre győzött az ész, és a' pontos észrevételeken 's valódi lett dolgokon épült Élettudomány — Physiologia. — Minek következésében eredett esméret tsak ugyan közönségessé lőn, hogy, tudniillik, *az emberi magzat azonnal a' fogantatáskor élni kezd.* Ekkor történhetett tsak meg, hogy a' Törvényszerzők és Törvénytudók azon törvényeket, mellyek a' terhességnek első időszakaiban történt magzat elhajtást tsak enyhén büntették, erköltsteleneknek 's igazságtalanoknak megesmérhették, mert

azok egy időben épen ama' bűnnek elkövetésére tsábitanak, a' mellyet más időben halállal büntetnek.

Világosodott ugyan és gyarapodott ez által a' Törvénytudomány, de a' szelid Törvényszerző, és az emberszerető bíró, jöttek ez által sok 's megjegyzésre méltó tekintetben nem tsekély aggódásba, mellyen az által igyekeztek segiteni, hogy olly törvényt hoztak, melly minden nőszemélynek keményen tiltja a' terhességet és szülést titkolni, fenyegetvén egyszer'smind: hogy ha ő ezt teendi, ő, mint egy a' gyermekgyilkolásról gyanus személy, e' tettének felkeresendő sulya szerént büntettetni fog. Egy más ugyan azon időben szereztetett törvény parantsolja, hogy minden a' magzat elhajtás felett teendő vizsgálásban egy hitét adta törvényes Orvos is jelen légyen, melly a' tettnek természeti mivoltát — physischer Thatbestand — megvizsgálja, és a' leltekről fontos okokon épűlt véleményét adja.

E' törvényes rendeléseknek következésükben kivánom azokat az emberi természetnek esméretéből vett kétségbehozhatatlan alapos igazságokat, vagy is elveket — Grundsätze — előszámitani, mellyek szerént mind a' magzat elhajtás és gyermekgyilkolás felett való vizsgálásnak történni, mind pedig a' leltekről adandó véleménynek elkészűlnie kell a' törvényes Orvosnak részéről; a' Törvénytudónak pedig fognak ezen elvek annak rövid foglalatja gyanánt szolgálhatni, mikor, mimódon, és mifelől várhat ő felvilágosodást az Orvostól a' magzat elhajtás és gyermekgyilkolásnak törvényes eseteiben?

Orvositörvényes elvek a' magzatelhajtásról és gyermekölésről.

1. Az embernek élete kezdődik annak fogantatásával, mert a' növés és testi kifejlődés élet nélkűl nem gondolható.

2. Mihelyt az Aszszony méhében fogad, azonnal kezdődik annak terhessége is.

3. A' terhességnek jelei annak első időszakaszában egyátaljában bizonytalanok; azok a' jelek

pedig, mellyekre támaszkodhatunk, kezdődnek tsak az ötödik hónapnak végével.

4. Az emberi nő terhes voltának természetes határa 9 napi, vagy is 10 hold hónap, 42 hét, 280 nap. Mivel pedig

5. A' méhfogadásnak időpontja nem tudatik, 's nem határoztathatik meg bizonyosan, azért adatik a' fen emlitett időtérhez a' Törvényben még két hét.

6. A' terhes aszszony szülhet ugyan a' terhességének minden napján, még is az Orvosok a' törvényes vizsgálások miatt osztják a' terhességnek egész idejét négy időszakaszra. Mert a' mint egy, vagy más időszakaszban született a' gyermek, úgy igen szembetünő bélegek által különbözteti magát. Így a' terhességnek első szakaszában, melly a' fogantatástól a' terhesség hatodik honapának végéig tart, született gyermek *éretlen*, 's nem élhet az annya méhén kivül, 's az illy szülés mondatik magzatvesztésnek — abortus; a' második szakaszban, az az a' hetedik hónap elejétől a' kilentzedik végéig született gyermek *idétlen*, az az nem érett ugyan, de még is az annya méhén kivül is elélhet, és ez mondatik kora szülésnek — partus praematurus; — a' harmadikban, az az a' kilentzedik hónap végével, vagy a' tizediknek első felében született gyermek *érett*, és élhet a' méhen kivül, e' szülés mondatik érettnek — partus maturus; — végre a' negyedik szakaszban született gyermeken észrevehetni az éretségen túlhaladó jeleket, tart ez a' tizedik hónap második felében, tizenegyedik sőt tizenkettedik hóban is, és ez mondatik késő szülésnek — partus serotinus. —

7. A' magzatvesztés szokás szerént tsak a' hat első hóban próbáltatik 's eszközöltetik leggyakrabban, ámbár megtörténhetik az a' terhességnek akár melly szakaszában is vagy mesterségesen, vagy a' természetnek ereje által.

8. A' mesterséges magzatvesztés eszközöltetik, midőn erőszak történik közvetetlenül ugyan az anyára,

anyára, de közvetőleg a' magzatra, mellynek következéséül ez elhal, 's ezt nevezzük *magzat elhajtásnak*; vagy közvetetlenül magára a' magzatra, őt halálosan sértvén valamelly a' nemirészeken által alkalmaztatott sértő eszközzel, 's így erőltetvén a' magzatelmenést, ezt mondjuk: *magzatölésnek.*

9. A' magzatölés történhetik a' nélkül, hogy arra az anyának valamelly különös hajlandósága kivántatnék; de a' magzat elhajtás tsak akkor eshetik meg, ha az anya arra hajlandó — disposita. —

10. Ha az anyának a' magzat vesztésre való hajlandósága igen nagy, elég a' magzat elhajtásra tsekély ok is, p. o. a' zordon úton történt kotsizás, ugrás, hányás, erős köhögés; 's a' t. minél kisebb pedig a' hajlandóság, annál nagyobb ok szükséges annak eszközlésére, és pedig ez oknak sok ideig behatni szükséges.

11. Az úgy nevezett bizonyos sikerü — specificum — magzathajtó szerek, mellyek a' nélkül, hogy az anyának ártanának, tsupán tsak az ennek méhében lévő magzatra munkálódnának, 's azt elhajtanák, nintsenek; de vannak több ollyan szerek, mellyek az anyában káros változásokat okozván magára a' magzatra is kivégezőleg hatnak, 's ezt elhajtani képesek.

12. Ha valamelly nőszemély gyanuba esik a' magzat elhajtása felől, nem tsak annak kell kivalósodnia, hogy nem régen szült; hanem annak is, a' mi tőle elment, jól meg kell vizsgáltatni, volt-e valódi embermagzat, vagy tsak üszög — mola? —

13. Ha a' szántszándékkal eszközlött magzat elhajtásról fontos lenne a' gyanu, azonnal kell történni az orvosi vizsgálásnak, mert a' terhességnek e' szakaszában történt szülésnek jelei nem elég világosok, annak bélegei nem elég bizonyosok, és a' mellyek nem örökösök, hamarább tünnek el, mint az érett szülésnél, úgy hogy

14. Ha a' magzat elhajtás vizsgálása tsak hosszabb időnek elfolyta után történik, ez által tsak azt tudhatni meg, hogy az Aszszony egykor szült.

15. A' sértő okokat hitelesen kell megtudni, ha az anyán a' sértésnek nyoma nem találtatik; az elhajtásra forditott szereket, 's a' talált sértéseket is szükséges a' vizsgáló Orvosnak elejébe terjeszteni a' megitélés végett.

Ezek voltak tudni valók a' magzat vesztésről, most szólunk a' már megszületett gyermeknek életéről.

16. Az annya méhében levő, de már ezenkivül is élni képes gyermek kimulhat, valamint az ezen kivül levő, mind természetes, mind erőszakos halállal, és pedig az anyának, vagy más valakinek eszközlése nélkül t. i. történetből. Hogy a' magzat már az annya méhében meghalt légyen, kitetszik a' terhesnek magának beteges voltából; továbbá a' magzatnak testén, 's főképen a' kődökzsinóron tapasztalt rothadás jeleiből. Hogy a' magzat a' méhben a' terhesnek, vagy másnak eszközlése nélkül elveszett légyen, tsak akkor állittathatik, ha a' magzat testén semmi erőszaknak jele észre nem vétetik, és a' környülállásokból semmi gonosz munkálkodás az anya, vagy másoknak részükről ki nem valósodik. Ha pedig a' már élni képes magzat erővel a' méhben megöletett, tapasztaltatnak rajta sértések, 's gonosz szándék és munkálkodás az anyának, vagy másoknak, vagy a' történetnek részéről.

17. Minél idétlenebb az új szülött, 's már a' méhen kivül is élni képes gyermek, annál könnyebben, 's annál tsekélyebb külső ártalmakra veszhet az el; azon előitélet, hogy a' hetedik hónapban lett gyermek elébb marad életben, mint a' nyoltzadikban, ellenkezik a' józan észszel, és alkalmatosságot ád az együgyüeknek a' nyoltzadik hóban világot látott gyermekeknek elhagyatásukra.

18. A' még a' méhben levő élni képes gyermek lélekzhetik születése előtt, ha t. i. a' magzatot környülvevő hártyák megrepedvén, 's a' magzatvíz elfolyván, annak óra 's szája úgy reá fekszik a' nyilt méhszájra, hogy a' külső levegő a' magzat órára 's szájára, ezeken által pedig tüdejére hathat. Meghal-

hat pedig az illy magzat még a' méhben a' köldökzsinór, méhlepény, vagy nehézszületés miatt, és így holtan születhetik.

19. A' hetedik hónapban 's ezután született magzat elélhet a' méhen kivűl, ha az nem szörnyeteg — monstrum — az az: ollyan emberi magzat, a' melly valamelly az életre elkerűlhetlenűl szükséges tag nélkűl szűkölködik, és ha az lélekzeni kezd. Hogy pedig

20. A' gyermek születése után lélekzettel élt légyen, nem bizonyittathatik bé az egyes próbák által — Docymasiae —, a' millyenek a' *viztüdő próba* — Doc. hydrostatica pulmonum — a' *vértüdő* pr. —. Doc. sangvinea pulm. — a' *tüdő kiterjedési pr.* — Doc. volumínis — *a' Berndt próbája, vagy is a' vizhólyag 's végbél próbája;* hanem mind ama változásoknak fontolgatásuk által, mellyek a' tekéletes lélekzés által a' kisdednek testében általánosan, főképen pedig annak lélekzési, vérkerengési, emésztési, nedvválasztási, 's kiüritési tagaiban történnek.

21. A' Születés után lélekzettel élt gyermek meghalhat *természetes* vagy *erőszakos* halállal, ezzel ismét történetből, vagy az anyának 's másoknak eszközlésük által.

22. Az anya, vagy más által eszközlött erőszakos halála a' kisednek történhetik *álnok*, vagy *otromba* módon.

23. *Újszülöttnek* mondatik az a' kisded, a' mellyen még a' magzati életnek nyomai megvannak. Neveztetik pedig álnok módon eszközlött gyilkolásnak az az erőszakos halál, mellynél a' kivégeztetés módja nem azonnal szembetünő. Hogy a' törvényorvos az illy álnokúl eszközlött gyermeköléséről itéletet hozhasson, szükséges, hogy ő vele minden mellékes környűlállások közöltessenek, a' mi az otromba kézzel, az az: könnyen megesmérhető újszülöttölésnél nem mindenkor szükséges.

24. Meghatározhatja a' Törvény Orvos minden előkerűlő kisdedölésnél, ha az újszülöttnek jelei azon még megvannak, mennyi ideig élt légyen a'

gyermek születése után; a' kifejlődésnek fokából pedig, mellyet az annya méhében ért, annak fogantatásától kezdődő korát.

25. A' gonosz szándéku gyermeköllőknek kifogásaikat, mintha őket a' szülés véletlen érte volna, vagy ők a' szüléskor magukon kivűl voltak, vagy szinte valamelly a' tébolodáshoz hasonló állapotba jutottak, tsak akkor itéltethetnek meg igazán a' törvényorvos által, ha a' vizsgálás előtt minden e' bűnnel járt környűlmények ugyan annak tudtára adattak. Azonban

26. Sem a' Biró, sem pedig az Orvos el ne felejtse, hogy az új szülött történetből is elveszhet erőszakos halállal, 's egyszer'smind gyanu is támadhat szántszándékkal elkövetett gyermeköllésről: azért a' magzatvesztésnek és gyermeköllésnek minden esetében szükséges a' legpontosabb vizsgálás alá venni mind az anyát, mind az új szülöttet, mind végre minden a' szerentsétlenséggel akármi módon együtt járt környűlállásokat. —

Ha a' Biró, az Ügyvéd és a' meghatalmazott, ezeket az itt orvosi törvényes elvek gyanánt elő számitott pontoknak tartalmukat tulajdonává teendi, látni fogja, milly segitséget várhat és kivánhat a' magzatvesztés és gyermeköllés tettlétének vizsgálásában a' törvényes orvostól; nem is lesz nehéz az Orvosnak tenni kérdéseket, a' mellyekre ez megfeleljen.

A' törvényes Orvos pedig azért tartozik ezen elveket tekéletesen esmérni, hogy ott is, a' hol a' Biró nem tesz egyenes meghatározott kérdéseket, a' vizsgálást rendesen kezdje, tudományosan folytassa, 's szerentsésen végezze. Az egész dolognak mivoltáról pedig lelkiesméretes, igazságos és fontos itéletet tehessen.

Ha pedig a' Törvényszékek az Orvosnak hivatalos válaszszában észrevennék, hogy ez nem ezen elvek szerént készült légyen, szükséges, hogy ezt biráltatás végett az Orvosikarnak béküldjék, 's ennek ebbéli véleményét kikérjék.

Boehm Károly.

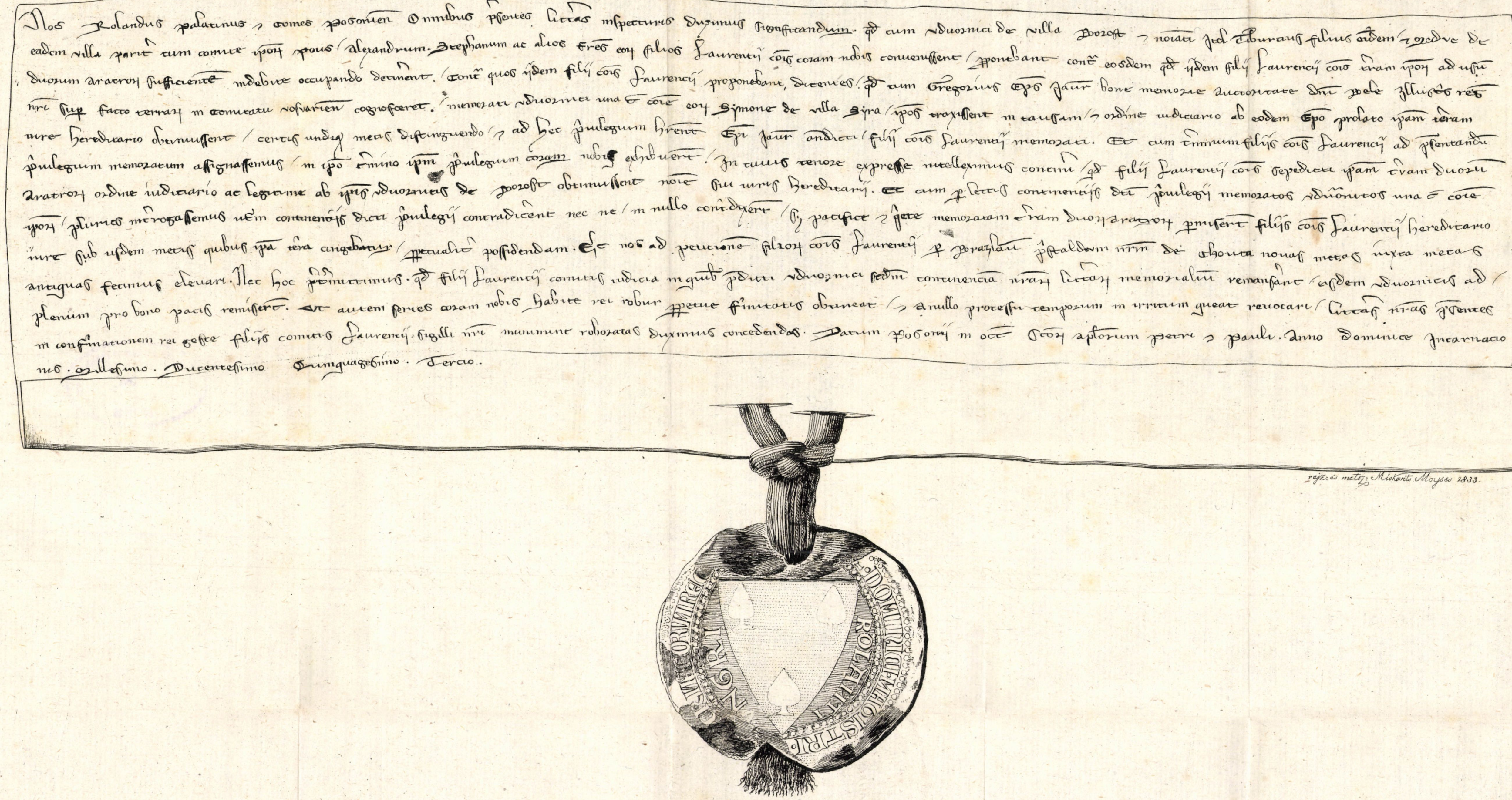

Nos Rolandus palatinus et comes Posonien. Omnibus presentes litteras inspecturis duximus significandum. quod cum Vduornici de villa Porost et noiati Sed Tiburans filius eidem et Zedue de eadem villa pariter cum comite ipsorum pouis Alexandrum. Stephanum ac alios fres eorum filios Laurentij comitis coram nobis conuenissent proponebant contra eosdem quod ijdem filij Laurencij comitis terram ipsorum ad usum duorum aratrorum sufficientem indebite occupando detinent. contra quos ijdem filij comitis Laurencij proponebant, dicentes. quod cum Gregorius Epus Jaur bone memorie auctoritate dni pape Illustris regis nri sup facto terrarum in comitatu Josvarien cognosceret. memorati Vduornici una cum comite eorum Simone de villa Sira ipsos traxissent in causam et ordine iudiciario ab eodem Epo prolato ipsam terram iure hereditario obtinuissent certis undique metis distinguendo et ad hec priuilegium habent Epi Jaur antedicti filij comitis Laurencij memorati. Et cum terminum filijs comitis Laurencij ad presentandum priuilegium memoratum assignassemus in ipso termino ipsum priuilegium coram nobis exhibuerunt. In cuius tenore expresse intelleximus contineri quod filij Laurencij comitis sepedicti ipsam terram duorum aratrorum ordine iudiciario ac legitime ab ipsis Vduornicis de Porost obtinuissent nomine sui iuris hereditarij. Et cum plerosque continentijs dicti priuilegij memoratos Vduornicos una cum comite ipsorum plurimes interrogassemus neminem continentijs dicti priuilegij contradicentem nec ne in nullo contradixerunt sed pacifice et quiete memoratam terram duorum aratrorum permisert filijs comitis Laurencij hereditario iure sub ijsdem metis quibus ipsa terra cingebatur perpetualiter possidendam. Et nos ad peticionem filiorum comitis Laurencij per Vrazlau pristaldum nrm de Chonta nouas metas iuxta metas antiquas fecimus eleuari. Nec hoc pretermittimus. quod filij Laurencij comitis iudicia in quibus prediti Vduornici secundum continenciam nrarum litterarum memorialium remanserunt eisdem Vduornicis ad plenum pro bono pacis remisert. Vt autem series coram nobis habite rei robur perpetue firmitatis obtineat et a nullo processu temporum in irritum queat reuocari litteras nras presentes in confirmationem rei geste filijs comitis Laurencij sigilli nri munimine roboratas duximus concedendas. Datum Posonij in oct. Beatorum apostolorum petri et pauli. Anno dominice Incarnacionis. Millesimo. Ducentesimo. Quinquagesimo. Tercio.

rajz: és metsz: Miskovits Moyses 1833.

Tekéntetes Tudós
Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Ts. Ns. Vármegye Tábla Birájának
a' Magyar Költés Herkulesének
ajánlja
Horvát István.

4.

Róland Nádor Ispánynak 1253-*dikban Julius Hónap* 6-*dikán költ Óklevele egy Réz Táblával.*

„Nos Rolandus Palatinus et Comes Posoniensis Omnibus presentes litteras inspecturis duximus significandum, quod cum vduornici de villa Borost et nominatim Itol Tiburcius filius eiusdem, et Medve de eadem villa pariter cum comite ipsorum Pous, Alexandrum, Stephanum ac alios fratres eorum filios Laurency comitis coram nobis conuenissent, proponebant contra eosdem quod ydem fily Laurency comitis terram ipsorum ad usum duorum aratrorum sufficientem indebite occupando detinerent; Contra quos ydem fily comitis Laurency proponebant, dicentes; quod cum Gregorius Episcopus Jauriensis bone memorie auctoritate Domini Bele Illustris regis nostri super facto terrarum in Comitatu Vosvariensi cognosceret; memorati vduornici una cum comite eorum Symone de villa Syra, ipsos traxissent in causam, et ordíne iudiciario ab eodem Episcopo prolato ipsam terram iure Hereditario obtinuissent, certis undique metis distinguendo, et ad Hec priuilegium haberent Episcopi Jauriensis antedicti, fily comitis Laurency memorati. Et cum terminum filys comitis Laurency ad presentandum Privilegium memoratum assignassemus, in ipso termíno ipsum Priuilegium coram nobis exhibuerunt; In cuius tenore expresse intelleximus contineri, quod fily Laurency comitis sepedicti ipsam terram duorum aratrorum ordine iudiciario ac legitime ab ipsis vduornicis de Borost obtinuissent nomine sui iuris Hereditary. Et cum perlectis continencys dicti Priuilegy memoratos vduornicos una cum comite ipsorum, pluries interrogassemus utrum continencys dicti Priuilegy contradicerent nec ne, in nullo contradixerunt, sed pacifice et quiete memoratam terram duorum aratrorum permiserunt filys comitis Laurency Hereditario iure sub iisdem metis quibus

ipsa terra cingebatur, perpetualiter possidendam. Et nos ad peticionem filiorum comitis Laurency per Brazlaum pristaldum nostrum de Chouca nouas metas iuxta metas antiquas fecimus eleuari. Nec hoc pretermittimus. quod fily Laurency comitis iudicia in quibus predicti vduornici secundum continenciam nostrarum litterarum memorialium remanserant, eisdem vduornicis ad, plenum pro bono pacis remiserunt. Vt autem series coram nobis habite rei robur perpetue firmitatis obtineat, et a nullo processu temporum in irritum queat reuocari, litteras nostras presentes in confirmacionem rei geste filys comitis Laurency sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum Posony in octauis sanctorum apostolorum Petri et Pauli. Anno Dominice Incarnacionis. Millesimo. Ducentesimo. Quinquagesímo. Tercio."

Örökös, az az: Privilegiális Levél, íróhártyán, tányér formáju függő Petsét alatt, mellynek elbarnult viaszka az Óklevélnek alól hátra hajtatott hártyáján tétetett bévágásokból sodrott veres selyem kötélkéről lógg. A' Petséten ime körűlírás olvastatik: „sigilL. DoMINICI. MAGISTRI. tavERNICORVM. REGis." A' vért, vagyis Pais körűl pedig ime szovak: „ROLANTI V(iri) N(obilis) G(eneris) R(atold)I". A' vért tzímerét három a' vért szegleteinél álló Fa tészi. Ennél régiebb nemesi tzímert mostanig nem esmér a' Magyar Heraldika. Annál fontosabb pedig e' tzímer, mivel

1) Igen egyszerü. — — Mivel

2) A' Kálmán Király alatt Apuliából Magyar Országba költözött híres *Rátold* (a' köznép szájában *Rátót*) *Nemzetség* tzímerét állitja elő. Róland Nádor Ispány e' Nemzetségből vette eredetét, mint már boldogult Lendvay a' Nádor Ispány Lajstromban (Corpus Juris Hung. edit. ult. Tomo II. in fine pag. 213.) ime soraiban följegyzette: „41. 1252 *Rolandus I. alias Lerundus de genere Ratholth Comes Posoniensis usque* 1257 *sub eodem* (*Bela IV*)." Meg kell még itt jegyzenem, hogy Lendvaynak 42-

dik *Rórand* nevü Nádora is e' *Rólanddal* egy volt, és így Róland Nádorságát 1260-dikig kellett volna kiterjeszteni. — — Mivel

3) E' tzímerből tanuljuk legelőször, hogy a' Bétsi Képes Krónika képein az egyes Nemzetségeknek vérteiken előjövő tzímerek nem későbbi költemények, hanem hiteles tzímerek. Így p. o. a' Bétsi Képes Krónikában (Joan. Georgii Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 88.) látható az Oliverius és Rátold két testvér paisán e' tzímer azon tsekély különbséggel, hogy itt a' hely szüke miatt tsak *egy Fa*, az Óklevél petsétén pedig *három Fa* jő elő. — — Mivel

4) Azt egyedül e' Petsétből tanuljuk leges legelőször, hogy a' Tárnok Mester a' Nádor Ispány neve és petséte alatt adott ki hajdan hiteles ókleveleket. Ezen fönakadni nem fog, a' ki tudja, hogy a' Tárnokok egy osztályt tettek az Udvarnokok között; a' ki tudja, hogy a' Nádor Ispány (Comes Palatii) hajdan minden Udvarnokoknak és a' Királyi Jószágokat érdeklő Pereknek rendes Birájuk volt.

Találtatik ezen Óklevél Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Ts. Ns. Vármegye Tábla Birájának, ki szinte Szabolts Vezérnek és a' Tsák Nemzetségnek ditső maradéka, gazdag Levéltárában.

Horvát István.

5.

Az ly hang helyes kimondásáról.

Ha Költő volnék: egy szomorú versezetben leírnám az ly hang siralmát, melly hang, a' sok hibás kimondás miatt félhet, hogy még valaha egészen kivész a' magyar nyelvből. Hasznosabbnak tartom mindazáltal felszóllalni az ly hang mellett, és serkenteni hazámfiait ezen régi magyar hangnak helyes kimondására.

A' magyar ly hang, természeti eredetére nézve, az l és j hangoknak egy új egyes hangra való öszveolvasztásából, azaz az l és j kimondása módjának egyesítéséből származik, és megegyez a' spanyol ll, az olasz gli, a' frantz il és ill, és a' tseh, tót, lengyel vonással megjegyzett, vagy keresztül húzott l (ł, l') hangjával. Négyféle módon szokták pedig a' Magyarok kimondani az ly betűt.

1. Némellyek az l és j hangoknak igazi öszveolvasztása által ejtik ki, úgy hogy az ő ly hangjokban sem az l, sem a' j hangot füllel tisztán megkülönböztetni nem lehet, p. o. hely, selyem, olylyan, melyly. Vagynak illyen hangejtésűek az országnak tsak nem minden részeiben, de kevés számmal.

2. Mások, főképen a' S. Pataki vidéken, öszve nem olvasztott kettős lj hangokkal mondják ki az ly-et, úgy hogy az ő ly hangjokban mind az l, mind a' j hangok elég kitetszően meghallattatnak, p. o. helj, seljem, olljan, mellj.

3. Sokan, főképen a' Duna mellyékein, az ly betűt puszta l hanggal mondják ki, p. o. hel, selem, ollan, mell; a' honnan ezek L-eseknek (Lambdistae) neveztetnek.

4. Sokan, kivált a' Tisza mellyékein, az ly betűt puszta j hanggal ejtik ki, p. o. hej, sejem, ojjan, mejj, a' kik J-éseknek (Jotistae) neveztetnek.

Az ly-nek ezen négyféle kimondásai közül tsak az 1-sső kiejtésmód helyes; a' többiek mind hibásak. Nevezetesen, a' 2-dik mód szerént, az öszveolvasztott, de egyes hangú ly helyett az alkotó két lj hangokat külön kiejteni, épen ollyan hiba, mint ha valaki a' többi öszvetett, de egyes hangú gy, ny, ty, ts, tz 's a' t. hangok helyett, természeti eredetekhez képest, kettős dj, nj, tj, ts, tsz hangokat ejtene, p. o. ezen szókat: magyar, kenyér, kutya, botsát, katzag, így mondaná ki: madjar, kenjér, kutja, bot-sát, katszag.

Az öszvetett ly hang helyett, a' 3-dik mód szerént, tsak a' főbb alkotó egyszerű hangot mondani ki, épen ollyan hiba, mint ha az ember a' többi

öszvetett hangok helyett tsak a' fő alkotó egyszerű d, n, t, s, sz hangokat ejtené ki, és a' felhozott szókat így mondaná ki: madar, kenér, kuta, bosát, kaszag.

Végre a' 4-dik mód szerént, az öszvetett ly hang helyett tsak a' mellyék alkotó j hangot mondani ki, az ly és j hangoknak szorossabb atyafisága és hasonlatossága miatt ugyan, nem épen ollyan szembetűnő hiba, mint ha valaki a' többi öszvetett hangok helyett, tsak a' mellyék alkotó j és t hangokat mondaná ki, így ejtvén a' mondott szókat: majar, kejér, kuja, botát, katag: de azonban tsak ugyan hiba, mellyre az ly hangnak kényes és nehezetske kimondása miatt vetemedtek az emberek. — Ezt a' hibát már 1693-ban megjegyzette Otrokotsi Fóris Ferentz, Origin. Hungaric. pag. 144. ekképen: „Est multis circa Szatmár consvetum, l molle, hoc est ly vel lly pronunciare tamquam j, ob facilitatem, ut: melly mejj, item, ollyan ojjan.“ Megrótta ezt a' hibát Révai Miklós is Elabor. Gramm. Hungar. Vol. I. pag. 167. Sándor István pedig így ír erről Sokféléjében (a' darab és lap nints kivonatomban feljegyezve): „Már most némelly kényes szájúak tsak nem minden szókat ly helyett j-vel ejtenek ki, sőt már néhol gy helyében is j-vel kezdnek élni, 's így ma hólnap, tsupán kényességünk miatt, ezek a' két régi kún és magyar hangok: ly, és gy, egészen kifognak veszni nyelvünkből. Ezt a' helytelen ejtést a' Tiszán túl valók 's Erdélyiek aligha nem az Oláhoktól vették, kiknél a' lepus jepure, mulier mujere. Némellyek már a' puszta l helyébe is kezdik ejteni, imígy: bojond, hojjó, 's a' t.“

Baróti Szabó Dávid Orthographia és Grammaticabeli Észrevételeiben, a' 20. lapon, mind a' két utólsó hibáról emlékezik, ekképen: „Az lly, ly hang ellen kétféle hibát ejtenek sok Magyarok. Ezeknek egyik része így szokott szóllani: ijjen, ojjan, indújjon. A' másik része meg így: illen, ollan, indúllon. Azok igen puha kiejtésekkel az l-et,

ezek igen darabos kimondásokkal az y-t egészen elnyomják. Azokhoz l-et, ezekhez y-t szekerekkel kellene küldeni. Legjobb útat tartanak azok, a' kik az említett betűket öszveolvasztván, így szóllanak: illyen, ollyan, foly, 's a' t.“

Említi ezt a' két fő hibát Pápay Sámuel is a' Magyar Literatura esméretében, a' 78. 79. lapokon, így: „A' Tiszán túl az igazi ly hangot j-vel ejtik az illyen szókban: szójjon, tojja, hejben, mejje, ezek helyett: szóllyon, tollya, helyben, mellye. De ezt leginkább a' Reformátusoknál tapasztalhatni; mert azok mindenütt, még a' Dunán túl is, szinte úgy rontják az igaz magyar ly hangot a' j-vel a' kimondásban, így: Somjai bor, ojjan, mijjen, hadd fojjon 's a' t. ha szinte ezeket ly és nem j betűvel írják is. De a' Catholikusok ellenben, ugyan a' Dunán túl sok helyeken, azon ly hang helyett hasonló hibával, puszta l hanggal szóllanak, így: Somlai, ollan, illen, follon, 's a' t.“

Az ly-nek ezen két hibás kimondását felhozza Kolmár József is a' magyar helyesírás Philosophiájára való Próbatételében (Lásd: Jutalom-Feleletek a' magyar nyelvről. Pest. 1821. II. Kötet) a' 94. lapon. Leírván t. i. hogy mitsoda nevezetes különbség van itt a' Lambdás és Jottás Magyarok között, ezt mondja: „Kétség nélkül mind a' kétfél egyaránt hibáz; a' helyes hangejtés közép úton jár, és mind l-et, mind j mond egyszer'smind, mellynek kimondása nehezetske, és ahoz mesterséggel kell magunkat szoktatnunk.“

Megjegyzésre méltó dolog, hogy valamint közöttünk, úgy más ollyan nemzetek között is, a' mellyeknek nyelvében meg van az ly hang, nem minden ember tudja igazán kimondani ezt a' nehéz ejtésű meglágyított hangot. Nevezetesen Mozin a' maga frantzia Grammatikájában Wailly után megjegyzette, hogy a' Frantziák, még a' Párizsiak is, többnyire roszszúl mondják ki az ly (il, ill) hangot, p. o. ezen szókban: billiard, tailleur, travail, helyette tsupa j hangot ejtenek. Hasonlóképen az Olaszok

között is sokan puszta j hangot ejtenek az ly (gli) helyett, a' mint magam hallottam Nápoly körül ezen szóban: miglio. Ezeket tehát J-é-seknek nevezhetjük. Ellenben Negedly a' maga tseh Grammatikájában azt írja, hogy már ma a' Tsehek nem mondanak ly (l') hangot, mint a' Morvák és Tótok, hanem az ly helyett tsupa l-et mondanak beszédjekben, és puszta l-et írnak könyveikben. Azért is ezeket L-eseknek nevezhetjük.

Ámbár pedig, a' mint már fellyebb említtetett, szoros atyafisága és hasonlatossága van az ly hangnak a' j-hez: hibáznak mindazáltal azok, a' kik épen tökélletesen egyenlő hangzásúaknak tartják az ly-et és a' j-ét, és annál fogva az ly-et, mint szükségtelen betűt, ki is akarják rekeszteni a' magyar írásból. Beregszászi Nagy Pál: Etwas über die Magyarische Orthographie tzímű Értekezésében, melly: Dissertatio Philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingva Magyarica (Pest. 1815) tzimű munkája végén is ki van nyomtatva, hibásan állítja ezt a' 232 lapon: Das ly völlig wie das j selbst klingt. Udvardy János is: Élet (Pest. 1832.) tzímű könyvében, a' 281. lapon, tsak 30 egymástól különböző hangú betűt számlálván a' magyar nyelvben, hibásan hagyta ki az ly-et a' mi eredeti egyes hangjaink közzül. Szikszai Béniámin pedig: Biblia Szövétneke (Szeged. 1814.) tzimű könyvéből hibásan hagyta ki egészen az ly betűt, mindenütt puszta j betűt nyomtattatván a' helyett. Ugyan is van az ly-nek, minden más betűknek, még a' j-nek hangjától is eléggé és egészen különböző egyes hangja, melly hogy mi légyen, kiki észre veheti az ly-nek a' szájban való formáltatása és helyes kimondása módjából, mellyet Meszlényi Molnár János: a' siketnéma oktatásmódba való Bévezetésében a' 209. lapon leír, és én is itt előadok.

Szükség, világosítás kedvéért, elsőben is azt megemlítenem, hogy a' betűk háromféle hanggal mondatnak ki. Némellyek kemény hanggal, a' millyenek: p, t, k, f, sz, s, tz, ts, ty, és h; má-

sok lágy hanggal, mellyek ezeknek párjaik, a' millyenek: b, d, g, v, z, zs, dz, dzs, gy. És ezen két ellenkező rendbeli betűk, egymás után, ugyan azon szóban, a' sebes kimondásban meg nem állhatnak, hanem a' hátúlsó az elsőt magához hasonló hangúvá, és így annak párjává változtatja, p. o. megsirasd, így hangzik: megsirazsd; innen ezen két rendbeli betűk öszveférhetetleneknek (incompatibiles) neveztetnek. Némelly betűk végre közép hanggal mondatnak ki, és mind a' kemény mind a' lágy betűk mellett változás nélkűl megállanak, illyenek minden önhangzó betűk, és a' mássalhangzók közzűl ezek: l, r, n, m, j, ly, ny.

Más tekintetben ismét háromféle hanggal mondatnak ki a' betűk. Némellyek szájhanggal, melly csak a' száj ajakain keres kimenetelt, melly betűket orrbefogva is ki lehet mondani; illyenek a' fellyebb említett kemény betűk: p, t, k, 's a' t. Más betűk orrhanggal mondatnak ki, melly egyenesen az orrlyukakon keres kimenetelt; illyenek az: m, n, ny, mellyeket befogott vagy bedugúlt orral nem lehet kimondani. Némellyek végre szájorrhanggal mondatnak ki, mellynek egy része a' száj ajakain, más része az orr lyukain botsáttatik ki; illyenek a' fellyebb emlitett lágy betűk: b, d, g, 's a' t. és az: r, l, j, ly; ezenkivül minden önhangzók; mind ezeket a' betűket nem lehet elég tisztán kimondani, ha befogjuk, vagy ha a' nátha bedugta orrunkat.

Elmellőzvén most a' több öszvetett hangoknak természeti eredetét és kimondása módját, csak az ly-ről szóllok. Az ly hang származik az l és j hangok kimondása módjának egyesítéséből. Az l kimondása végett t. i. a' nyelv hegyét az íny (palatum) első részéhez kell nyomni, és a' nyelvnek két óldalszélei és a' felső zápfogak között keskeny nyílást kell hagyni, hogy ott a' torokból feljövő közép szájorrhang két óldalról kimehessen. A' j kimondása végett pedig a' nyelv derekát kell felemelni, és az íny közepéhez csak igen közel tartani, hogy ott a' nyelv felett, a' torokból feljövő közép szájorrhang

kifolyására keskeny tsatorna maradjon, de a' nyelv óldalai mellett nem kell semmi nyilást hagyni; a' nyelv hegyét pedig, könnyebbségnek okáért, jó az alsó metsző fogaknak neki vetni. E' két hangok kimondása módja egyesíttetik az ly-ben, mellyet a' nyelv derekával az íny közepénél kell formálni, mint a' j betűt; de oda értetés vagy nyomás által, és a' nyelv két óldalai mellett a' hang kifolyására hagyott keskeny nyílással, mint az l betűt. Ha tehát nyelvünk hegyét, könnyebbségnek okáért, az alsó metsző fogaknak neki támasztjuk, derekát pedig feldomborítván, az íny közepéhez oda nyomjuk, és nyílást hagyunk két felől a' nyelv óldalai és a' felső zápfogak között a' hang kifolyására, és közép szájorrhangot botsátunk torkunkból: ekkor tökélletes ly hangot fogunk ejteni, melly valamint erőmívességére, úgy zengésére nézve is különböz mind az l, mind a' j hangoktól, a' mint kiki füllel mindjárt észreveheti, mihelyt a' fellyebb leírt módokon helyesen kiejti egymás után p. o. ezen szókat: luk, juk, lyuk, és ezeket: hel, hej, hely.

Az ly hangnak ezen helyes kimondása módja, vélekedésem szerént, úgy terjedhet el hazánkban közönségesen és legkönnyebben, ha az oskolai Tanítók ezen helyes kimondás szerént tanítandják a' kezdő gyermekeket az ly betű olvasására, és ha ezt a' helyes hangejtést a' miveltebb társalkodásban, és mindenféle gyűlések előtt való beszédekben szokásba hozandják mind a' két nemen lévő fő rendű és tudós hazánkfiai, a' mit velem együtt minden, nyelvünk pallérozódását szerető Magyar szívből óhajt.

Szilágyi János.

6.

Budán miért előkelőbb a' Polgár-Mesteri Hivatal a' Bíróénál?

E' tárgy felől mélyen hallgatnak Törvényeink, sőt Anya-Városunk Privilégiumaiban előbb említetik a' Bíró, az után pedig a' Polgár-Mester: „*Praedeclarati demum Ciues, Hospites et Incolae memoratae Ciuitatis nostrae Budensis, liberam etiam Judicis, vel Consulis electionem, in die consueto, singulo biennio, habituri sunt.*“ — A' régi Oklevelek szerént Budán a' török rabság előtt is mindenkor a' Bíró volt első polgári személy. Nem régiben némelly Budai Tanátsbéli Úr, tudván, hogy e' Város Történeteit Oklevelekből leírtam, tőlem kérdezte ennek a' különbségnek okait. Ha tehát egy ide való Tanátsnok tudatlan ebben; méltó, gondolám magamban, ez a' tárgy is a' közönséges fölvilágositásra, mint hogy az egész leírásom úgy sem juthat a' sajtó alá.

Alig szűnt meg Budán 1686-ban September hónak másodikán villogni á' fél hold, már is sokan telepedtek le e' Városba, 's nagy hamarsággal olly annyira elnépesedett, hogy I. Leopold Király következett esztendőben, az az, 1687-ben az Ország képviselőivel együtt a' Budaiakat is közönséges gyülésre Posonyba meghivta:

„*Egregys, Strenuis, Nobilibus, Prudentibus item ac Circumspectis Politici Status Incolis olim Liberae ac Regiae Ciuitatis nostrae Budensis, Fidelibus nobis dilectis.*

Budam.

Leopoldus Dei gratia Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiaeque Rex.

Prudentes ac Circumspecti, Fideles Nobis dilecti! Quandoquidem dilectum Nobis Regnum Hungariae iugo Turcico vi impia eidem imposito, nec minus internis motibus hactenus pressum, victori-

osis armis nostris iterum in pristinum florem, Deo auxiliante, speretur rediturum; ne peramplius in similem ruinam deueniat, opportunius remedium Nobis haud occurrit, quam vt Serenissimum Archi-Ducem Josephum Filium nostrum, consequenter huius Regni, aliarumque Ditionum nostrarum, Deo de vita nostra disponente, haeredem, in Regem eiusdem Regni nostri Hungariae coronari faciamus, et instituamus. Hunc in finem generalem vniuersis Statibus et Ordinibus dicti Regni nostri Hungariae, et Partium eidem annexarum, Conuentum, ad festum S. Lucae Euangelistae, hoc est, in diem Decimam Octauam proxime futuri Mensis Octobris, in Ciuitatem nostram Posoniensem indicendum, et promulgandum, eidemque personaliter etiam, Deo propitio, praeesse decreuimus.

Quare, Vobis singulis, harum serie committimus, et mandamus, vt ad diem et locum praedictum, speciales vestros homines et Nuncios, qui pacis, et boni publici amantes sint, cum pleno mandato expedire non intermittatis, quique praedictae generali Regni Diaetae, ad supra dictum finem, interesse, ibique cum caeteris Fidelibus nostris Regnicolis nostris, intentiones nostras Regias, ad salutem charissimi nobis Regni directas, vberius intelligere, deque ys in medium consulere possint, ac debeant. Curetis autem diligenter, ne tales Nuncii Vestri vltra diem praedictum emaneant; sed in eo ipso, certo compareant, secus, sub poena generalis Decreti, non facturi. De caetero, Vobis Caesarea et Regia Gratia nostra propensi manemus. Datum in Ciuitate nostra Vienna Austriae, Die Vigesima Secunda Mensis Augusti, Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo Octuagesimo Septimo.

Leopoldus. m. p.

Petrus Korompay. El:
Eppus Nitriensis. m. p.
Joannes Maholany. m. p.“

Buda Városának leveles Tárából.

Ha valaki ezen a' gyülésen hozott Törvények második tzikkelyében olvassa az Ország képviselőinek Buda megvételén kinyilatkoztatott örömét, valóban tsudálkozhatik azon, hogy felejtkezhettek el e' Város helyre állításáról? — Hiszem, mihelyt ez az annyi véren szerzett Magyar Ilium kezökbe került, azért kölletett volna magokat az Ország képviselőinek közben vetniök, hogy mennél előbb juthasson régi Jussaihoz. — Ők azonban ezt nem tsak nem tselekedték, hanem, Budát tulajdon sorsára hagyván, avval sem gondoltak, hogy ismét az Országhoz iktattassék, 's a' mennyire kitelhetett, Magyarok szállanák meg. A' Nemesség tudniillik soha sem kívánta a' Sz. Kir. Városoknak gyarapodását! Sőt a' hol tsak ellenek szegezhette magát, mindenkor ellenek állott! Hihető, hogy ezen az Országgyülésen, a' többi viszsza nyert Városokkal együtt a' Budaiak is sürgették fölszabadulásokat, és hogy ez a' helyes kérés adott az 1687-dik évi 17-dik tzikkely szabására alkalmat: „De non augendo Liberarum ac Regiarum Ciuitatum Numero Articulus 17.“

„Quandoquidem numerus Liberarum, Regiarumque Ciuitatum Regni Vngariae per gloriosam recuperationem plurimorum similium locorum in tantum auctus sit; Vt idem quartus Status caeteros non solum adaequaret, verum fors etiam superaret:

Ex benigna Suae Maiestatis Sacratissimae annuentia statutum est; ne peramplius numerus earundem augeatur, neve loca hactenus in ordinem ipsarum minus recepta, deinceps recipiantur: Contra vero praesentem Articulum in futurum aliquo pacto nefors recipiendi pro non receptis habeantur:

Nisi Sua Caesarea, et Regia Maiestas, magnis meritis, publica vtilitate nota, specialem gratiam vni, vel alteri loco, articulariter faciendam esse compererit.“

Mikép férjen meg ez a' törvény az Igazsággal? hallja az Olvasó: 1715-dik esztendőbéli Országgyülésen a' 10-dik tzikkelyben rendeltetett a' Neo-Acquistica Commissio, respectu Bonorum e pote-

state

state Turcica victricibus Caesareo Regiis Armis vindicatorum, et recuperatorum, vt Praetendentes et Querulantes celeriorem Justitiae administrationem, ac Jurium suorum, quae comprobare poterunt, soliditatem consequi valeant.“— Már, ha igazság szerént mind egyik Birtokos viszsza nyerhette a' török rabságban elvesztett Jószágait, minő szívvel és lélekkel hozhattak a' volt Sz. Kir. Városok ellen illy botránkoztató törvényt a' Hazafiak? Hogy kénszerithették a' Királyt ezen törvény helyben hagyására: „„Neve loca hactenus in ordinem ipsarum (Ciuitatum) minus recepta, deinceps recipiantur“? Holott, ha maga a' Király ellenzé vala, nem kelletett volna reá állani. — Hozzuk tehát helyre Atyáink hibáit, 's törűljük el ezt az igazságtalan törvényt, mert olly Országban, mellyben egyik Státus a' másik ellen vagyon, semmitsem, vagy tsak igen lassan halad a' köz Jó! — Szomorú példája ennek Buda Városa, melly jóllehet 1687-ben Követeket küldött részéről az Országgyűlésre, még is tzélját nem tsak el nem érhette: hanem épen ellenkező sorsra jutott. Leopold tehát ezt a' tulajdon Nemzetétől méltatlanúl elhagyatott Várost, (mit mondanának erre boldog emlékezetű IV. Béla Király, Budának építője; vagy I. Mátyás, annak szorgalmatos ápolgatója, ha élnének?) a' többiekkel együtt virágzó állapotba akarván emelni, a' Tsászári Udvari Kamara fölvigyázására bizta; 's mivel azt a' Magyar még tsak megszállani sem akarta, a' fön tisztelt Ts. Kamara azon igyekezett, hogy külföldi gyarmatok által megnépesednék. Számtalan Németek jöttek Budára; de mivel szegények voltak, e' Várost illendően föl nem épithették, mint máiglan is láthatjuk a' külső városokban lévő alatsony gunyhókat. — Mind addig azomban, míg Fejérvárt a' Török birta, Budán nem vala biztos lakás; annakokáért az itten letelepedett lakosok semmi ingatlan jószághoz sem juthattak; de minekutána innen is kiűzetett az ellenség, az annyiszor említett Ts. Udvari Kamara 1688. esztendő Junius 20-dikán többi között rende-

lé, hogy e' Városban lévő házak, rétek, földek, szőllők 's a' t. a' lakosok között fölosztassanak, a' Polgár-Mesteri hivatal hozassék dívatba, és évenként választás által megújíttassék; azért a' Budai Inspector ekkép nyilatkoztatta ki annak szándékát:

„N. N Bürgermaister und Rath der Khöniglichen Residenz Statt Ofen zuzustellen.

Es wierdet herrn Bürgermaister und Rath der Khöniglichen Residenz Statt Ofen, auf die bey vorgehabter Commission einkhombene Erinderung soviel nachrichterisch angedeutet. Es habe

1. Mit der Tax der häuser folgende Verständtnuss, dass nemblich die bössere vnd mittlere vmb einen leydentlichen Preyss hingelassen, vnd darzur die Gründtstückh, so wohl fier die Bürger, als auch Gemain, gratis, wie auch fünff freye Jahre von denen Cameral Gaben gegeben werdten sollen; mit deren austheillung bey der durch Eroberung Stullweissenburg nun erlangten mehrere sicherheit ehestens der Anfang gemacht werdten solle.

2. Die verlangte Privilegia anbetreffent, seint solche der Khayserlichen Cameral Inspection vorzulegen, auch dann darüber zu deliberiren, vnd fehrnere Resolution zu erwarthen seinn wierdt. Dennen Handtwerchs Leuthen aber sollen gewisse Ordnungen ausgefolget werdten, So ist man

3. Nicht zu wüder dennenselben gleich wie denen Pestern ein Schenkhaus, vnd Fleischbankh gegen Raichung des Accis, auch ein Ziegelofen zu bestatten, herentgegen das Schenkhen in dennen Schiffen, vnd dennen so nicht bürger seindt, zu verbieten. Ingleichen sollen sie

4. In Justitz-Sachen dergestalten zu stehen haben, dass wofehrn sich ein, oder anderer Thaill grauirt befündten würdte, vorgedacht Khayserliche Cameral Inspection das weithere zu verhandeln bevorstehen solle, gestatten Ihnen ebenfahls auch die Criminalia vberlassen werdten; Jedoch dass ante Executionem der Sentenz Ihr der Inspection zuer

Offen, vnd von dannen vmb die ratification zu erwarthen sein solle.

5. Khönnen die Jahr Markht mit Zuthuung der Gespannschafften, vnd der kays. Camerae Inspection mit der Zeit eingerichtet, inmittels aber die Wochen Märkht soviel möglich stabilirt, vnd das Wienerische Gewichtmass vnd Ellen eingefiehrt werdten. Was aber

6. Die Mitsperrung der Thor, einen freythoff, Stol, vnd anders anbetrüfft, hat man sich bis auf eine bestendige Guarnison, vnd weitherer einrichtung zu gedulden, vnd die Patenta jeder Zeit mit vorwissen des herrn Commendanten, vnd der Inspection zu affigiren, so ist auch

7. Die Anstalt schon albereith verfiegt, das die Soldathen aus denen Häuser delogirt, vnd in die noch in werkh begriffene Casarmen gelegt, mithin von dennen Bürgern dieser Last abgenohmben werdten solle. Im vbrigen vnd

8. Solle der nacher Vestung abgeordneten Deputirten Rechnung von mehrgedachter Inspection aufgenohmben, vnd gestalten Dingen nacher ratificiert, wie auch Jährlich der Burgermaister Amt, vnd Magistrat mit Zuethueung mehrgedachter Inspection renovirt werdten, vnd mithin Er Burgermaister, vnd Rath mit der Dependenz vnd respect an mehr offternente Khayserl. Cameral Inspection gewiesen sein. Actum Ofen den 20-ten Juny 1688.

Der Rom. Khays. May:
Rath, vnd Cam. Inspector
alhier

Johann Stephan v. Werlein.
Adam Lang."

A' Város Leveles Tárából.

Látjuk ezekből, hogy Buda egészen Német lábra állíttatott. — Eljött végtére az 1703. esztendő, mellyben October 23-dikán ő is a' többi Sz. Kir. Városok számába fölvétetett; de ámbátor Privilégiumában a' Biró nyilván említtetnék, mindazonáltal

ezentúl is megmaradt a' Polgár-Mester, 's csak 1707-ben az első hivatali újítás alkalmával választatott az első Biró *Zaunagk János*. Ez az oka tehát, miért első Budán mostanában is a' Polgár-Mester. — Így kell Pest városáról is gondolkodnunk. Hazánkban eddig négy Város áll hasonló lábon, *Buda*, *Pest*, *Temesvár*, és *Soprony*. Temesvárt csak II. Jósef vette föl a' Sz. Kir. Városok közé; de tudjuk, hogy az előtt, míg a' Banátus hazánkhoz nem kaptsoltatott, ez a' Város is német szokások szerént kórmányoztatott. Sopronyt pedig Albert Királynak özvegye Ersébet vetette zálogba III. Fridrik Tsászárnak; következőleg ez hajdan huzamosabb időig Austriához tartozott. — Annak pedig, hogy *Fejérvárott*, *Esztergomban* és *Szegeden*, mellyek 1703. 1708. és 1719. nyerték viszsza szabadságaikat, 's ez előtt szinte német lábon voltak, ez a' szokás félben szakasztatott, oka lehet, mivel ezek fölszabadulások után a' többi magyar Városoknak bévett szokásaikhoz szabták magokat. — *Aradon* is az elsőség a' Polgár-Mesternél leszen.

Ez úttal fölfödöztem Buda Városának mostani állapotja okait is. De állításom ellen azt mondhatja valaki: hát Pest miért lépett olly virágzó állapotra, miért lett olly szép és pompás Város, hiszem ennek is hasonló sorsa volt? — Az igaz; de ha II. Jósef nem kezdi Pestet szépíteni, 's ha ezt a' nagy Királyhoz illendő szándékát nem folytatja ditsőségesen uralkodó Fölséges Urunk, valóban Pest is csak az lenne, a' mi 1780. esztendő előtt volt. Pest Városa tehát díszét és mindenét Fölséges Urunknak, utána pedig szeretve tisztelt Nádorunknak köszönheti, mert Ő Ts. Kir. Fő Hertzegsége állította föl Pesten a' Szépítő Biztosságot. — Adjon a' Magyarok Istene Budának is mennél hamarébb illyen Biztosságot! A' mi hajdan majd három száz esztendő által nevezetes történt éles Hazánkban, benned történt Buda! Megérdemled tehát a' megkülömböztetést, hogy szebb és vídámabb artzád légyen! — Légy jó reménységben, nem sokára reád is földerül

tsillagod, 's ha régi méltóságodat nem nyerheted is többé viszsza, — legalább díszességedet eszközölni fogják Fölséges Urunk előtt Hazád jó fiai, mert van mód benne, hogy rajtad is segíthessenek. — De szent kötelességök is, hogy régi fényességedet, mellyre nagy emlékezetű IV. Béla, Kún László, III. András, Károly, Nagy Lajos, Sigmond, I. Mátyás, sőt még II. Ulászló is emeltek, de attól, oh fájdalom! tulajdon Hazád meghasonlott fiai török rabságba ejtvén, megfosztottak, — viszsza térítsék. — Míg ezen kötelességöknek meg nem felelnek, Nagy Árpád ditsőült hamvai ellen, mellyeket benned eltemetve őrizsz, hálaadatlanok lésznek. — Erre búzdítják őket Európának minden nemzetségei is, kik Fő-városaikat kitelhető erejökből tsinosítják, szépítik, építik. —

Podhradczky Jósef.

7.

Észrevételek egy hazai tudományos munkáról, néhány más észrevétellel együtt.

A' mi szép, jó, 's tudományos, érdemes azt Nemzetünkkel minden folyó magyar írásban közleni. Valahányszor Hazánknak a' Miveltségben, a' felsőbb Tudományokban, és Szép Mesterségekben való előlépteit szemlélem, kimondhatatlan öröm lepi meg lelkemet: hogy Nemzetünk ezen szebb, 's az emberi lélekhez méltóbb pályán valahára a' külföldel versent futni, és azon miveltség fokára jutni törekszik, mellyen már annyi Európai Országok, sőt Éjszaki Amerika is ditsően ragyognak!

Igy van most, a' midőn épen az előttem fekvő újságokban olvasom: hogy Nagy. és Tud. Schedius Lajos, királyi Tanátsos, és kir. Főoskolabeli Professor, és T. Blaschnek Sámuel Urak *Magyar Ország, 's a' hozzá kaptsolt Tartományok kiadandó Geographiai Abroszát*, néhai Mélt. 's Tudós Lipszky Ezeredes

Földabroszának alapja szerént, ugymint több nevezetes javitásokkal felkészitendőt, hazafiúi lélekkel hirdetik. Nagy a' tzél, mellyre törekszenek; de nagy is azon érdem, mellyet a' munka kijöttével méltán érdemlenek! — Már a' Tudós Szerzők nevei kezességet nyujtanak előre is arra: hogy a' Nemzet illy derék férjfiaktól rendes és alapos munkálatot várhat! Azért különös figyelmét érdemli: hogy ugyan a' nemzet illy terhes, tudományos, és szép törekedést gyámolitsa, 's ezen munkát, melly *több ezer forintokba* kerülni fog, előre való alá irással hathatósan pártolja, Hazánk, 's a' Tudományok diszére elő segélje!

Részemről tsekély eszközlésemnél fogva mindent elkövetek, a' mi egy méltó, 's hasznos munka előmozdittatására szolgálhat; annál is inkább: minthogy az 1831-dik December 30-án költ. első felszólitásban fentisztelt N. Schedius ur által e' Geographiai mappához még egy Földleirási Könyv is jövendőben kiadandó ajánltatik: melly az egész munkát, földünk felvilágositásával együtt, egy valóságos Magyar Átlássá, 's Könyvtáraink jövendő ékességévé teszi.

Ezen nagy munkában követendő *Lipszkynek* Hazánk eránt tett tudományos ritka érdemeit ki ne esmérné meg? Azon elmés, 's szigorúbb Astronomiai visgálatjai, mellyeken munkája alapúl; bámulható ügyességgel készitett, 's meszsze nyúló szegeletek lántzolati (Triangulatioi); a' régi jobb munkálatokkal tett öszvekötései; a' régibb tökélletlenség, és a' mathem. eszközök héjányiból eredett nagyobb, 's kisebb hibák megjavitásai, és igy egy nagy egésznek történt rendes elkészitése bizonyitják: hogy ön maga tetteinek tulajdon érdemei emeltek halhatatlan emléket e' nagy lelkű Magyar Tudósunknak, a' márványnál erősebb oszlopot! Kinek munkáját előtte még senki meg nem haladta, és a' kinek tudományos bátor lelkét, fáradhatatlan szorgalmát az Égi 's Földi munkálatai ragyogó érdemben olly nagy ditsőséggel hirdetik!

Azonban, jóllehet egygyes ember létére a' mit tett, az majd tsak nem a' hihetőség határát, 's emberi tehetséget felül múlni látszik, mellynek bébizonyitására a' terhes munkálatok miatt tulajdon szemevilágától történt megfosztatása a' legnagyobb áldozat, mellyet egy hazafi Hazájáért tehet: még is szüksége lévén az iszonyú kiterjedésekben más Tudósok munkálatira is, igen könnyen megtörtént az, hogy bizakodván néhány régi ügyesebb astronomiai vizsgálatokban és munkákban, ezekre épitett és illy Geographiai, vagy Geodaetikai helyezetet nagy abroszában fel is vett. Így történt a' tőle felvett Lisganig Astronomus határozásával Warasdra nézvest. De ki nem mert volna ennek, az akkori világ első Tudósának, előadására épiteni? — Azonban a' régi tökélletlen eszközök, és talán más környülmények végett — Warasdon a' volt Jesuiták Tornyának Geog. helyezete elhibáztatott; ugyan is Lisganig ennek hoszszát 34° 5′ 51″, és éjszaki szélességét 46° 18′ 18″ határozta meg, mellyről egy egész munkát készitett. Lipszky tehát ezen Astronom régi határozására épitett, ezt mappájában tsalhatatlan álló-pontúl felvette; sőt hihetőképen azimuthalis szegekkel, ettől véve, a' Triangulátiójában dolgozott; e' szerint tehát az egész Horváth Ország, Magyar határszélek, Zala Vármegye, 's az egész környék Topographiája, Cosmo-Geographiai állásában, mappáján hibásan jelenik meg. — Minekutána egy nagy tudományú Fallon Generális által (ki a' Ts. Királyi Triangulatio Feje volt), mind valóságos Astronomiai vizsgálatok, mind a' Bétsi Sz. István tornyának déli körétől (meridianus) számlálván ennek hoszszától, és éjszaki polusa felemeltetésétől véven, triangulátió munkálatiból, 's ebből származott azimuthalis szegekből (ex angulis azimuthalibus) és igy mind Égi, mind Földiképen tett szoros számolásokból, és öszve egyeztetésekből, a' tudós világ legnagyobb bámulására, sok évek után, végre kitűnik az: hogy a' szóban lévő Warasdi Torony valóságos Geogr. helyezetje, Ferrótól véven,

hoszszára 34° 0′ 12″ és éjszaki szélességére nézvest 46° 18′ 27″ légyen; és igy 5′ 39″ a' régitől való külömbség; az az: Lisganig hibás meghatározása olly nagy: hogy ez a' kisebb mappában is nagyon szembetűnő. E' szerint tehát felvilágosodik, mikép Horváth Ország, Zala Vármegye, és ennek környéke a' Lipszky mappáján hibásan jelenik meg Cosmo-Geographiai hoszszúsági tekintetben! —Erről, 's Fallon tudós munkájáról ama nagy tudományú, 's a' világtól elsőbb Astronomusnak esmért M. B. Zach, kedves Hazánkfia, a' Csillagászi Év-Könyvében tudományos szellemmel ír, 's az emlitett hibát éles kifejezéssel érdekli, és világra hozza!

Kivántam tehát ezen nagy héjány felől a' fentisztelt Szerző urakat figyelmetesekké tenni, minekutána nem kételkedném: hogy mind ezt, mind még egyebeket belső értekére nézvest munkájukban megjavitva; külömben pedig külsejére nézvest is az egész Mappát, 's a' hegyek lántzai, menetelei kidolgozását tisztább, 's világosabb előadással, 's a' mostani ízléssel felkészűlve, az Austriai Generálstab mappájához, a' Bavarus és Burkus újabb munkálatokhoz, valamint a' halhatatlan Frantzia Geographusok Mechain, és Delambre, a' legnagyobb emberi tökélletű munkákhoz alkalmaztatván, felkészűlve szemlélni szerentsém lészen!

Kivántam e' mellett arra is figyelmetesekké tenni: hogy a' derék Dunai mappátiótól, mind Geographiai helyezetekre, mint pedig Geodaetikai alapos munkálatra nézvest Magyar Ország mappája nagy segedelmet nyerhet!

Kivántam még ezen felűl, tudományos ösztöntől vezéreltetvén, végre közleni: hogy néhány év előtt a' Weszprémi Dioecesis Geogr. mappájának elkészitésében dolgoztam (melly nagy munka elkészülve, némelly környűlállások végett, a' setétségben hever, és nagy lelkü Maecenására vár!). Ezen Stereographiai hajtású (projectio Stereographica) munkában ama fentisztelt nagy tudományú Férjfival, Méltóságos Fallon Generálissal szorosabb tudományos

öszvecköttetésben állottam: kitől, valamint a' Warasdi, úgy néhány helyeknek Astronomiai helyezetjeit vévén, ezekből, és a' föld azimuthalis szêgei munkálatiból fáradságosan szerkesztettem öszve a' három, Weszprém, Somogy, és Zala Vármegyékre kiterjedő Geographiai Mappámat — a' Weszprémi Püspöki Megyét! —

A' midőn valahára az egész munkámról egy tudományos előadást közleni kivánok, addig is Hazámnak, 's a' fenemlitett Szerző urak munkálatinak Magyar Ország mappájára nézvest némüképen hasznos szolgálatot talán teendek: ha a' felvett munkálatim alap rendjéről, és néhány nevezetesebb Helyek Cosmo-Geogr. állásokról némelly felvilágositásokat közlök.

Munkálatim alapja kivonatban:

1-ör Minden Geogr. hoszszak Ferrótól, melly Páristól = 20° 0′ 0″ létez, vétetnek.

2-or Földünk meglaposulása = $\frac{1}{324}$ vétetik. (Compressio polorum, Abplattung der Erde).

3-or A' Föld egyenlitő sugára (Semidiameter aequatoris) = 3362328 Bétsi ölek, mellynek logarithmusa = 6,5266402.

4-er A' 46° és 47° közt levő, az az: a' 47° Éjszaki szélesség grádusának hoszsza = 58621,78 Bétsi ölek.

5-ör A' 46° Éjszaki szélességű Éghajlat alatt egy parallel gradus hoszsza = 40850,18 Bétsi ölek.

6-or A' 47° dtto dtto = 40108,04 dtto

7-er Az Ellipsoidalis föld grádusainak tett mathematikai felszámolásánál előforduló formulákban a' Frantzia *Toiseknek* Bétsi ölekre való változtatásánál lészen: Logarithmus Const. = + 0,1184132.

8-or Néhány jelesebb Astronomikai, és Azimuthalis szegekből történt Geographiai helyezetek szigorúbb meghatározásai közöltetnek:

		Geogr. Hossza	*Szélessége*
a)	*Somló* Hegyén levő Pyramis Weszprém Vgyében	35°— 2′—13″	47°— 8′—53″
b)	*Pápai* Nagy Templom Tornya dtto dtto	35°— 7′—50″	47°—19′—57″
c)	*Tátika* Régi Vár dtto Zala dtto	34°—55′—28″	46°—54′—27″
d)	*Badatson* Hegyén levő Pyramis Zala dtto	35°— 9′—41″	46°—48′—15″
e)	*Tihany* Éjszaki Tornya dtto dtto	35°—33′—16″	46°—54′—55″
f)	*Segesd* Klastrom dtto Somogy dtto	35°— 0′—53″	46°—21′—21″
g)	*Székes Fejérvári* S. Sebestény Templom Tornya Fejér dtto	36°— 4′—27″	47°—12′— 6″
h)	*Budai* új Astrom. Torony — Pest dtto	36°—42′—47″	47°—29′—18″
i)	*Rév-Komáromi* Sz. András Tornya — Komárom dtto	35°—47′—32″	47°—45′—32″
k)	*Warasd* Horváth Országban	34°— 0′—12″	46°—18′—27″
l)	*Posonyi* Nagy Templom Tornya. Posony dtto	34°—46′—11″	48°— 8′—33″
m)	*Bétsi* Sz. István Tornya. Austriában	34°— 2′—16″,28	48°—12′—32″,00

Mind ezeket hazafiui lélekből közlöm azon tiszta ohajtás mellett: hogy ezek, mint szigorúbb, 's alaposabb munkálatok elemeiből kivont Astronomico-Geographiai határozások, Hazánk jovára használtassanak!

Vizer István,
Magyar Ország hiteles Mathematikusa,
és több Ts. Ns. Vármegyék Táblabirája.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

Kisfaludy Sándor Munkáji. Pesten, 1833. Wigand Otto Tulajdona. (Nyomtattatott Liptsében.) Kis 8-ad rétben, I. Kötet. Himfy Szerelmei. I. Rész. XX. és 316. oldal. — — II. Kötet. Himfy Szerelmei. II. Rész. 310. oldal. — — III. Kötet. Regék. I. Rész. 161. oldal. — — IV. Kötet. Regék. II. Rész. 129. oldal.

Különös szerentséje volt kifejlő nemzeti Költésünknek, hogy első jelesebb Költőink a' mult században a' Római híresebb Költőkben igen járatos férfiak voltanak. Ennél fogva nem sok idő lefolyta után az emelkedő magyar Poesis igen ditső szüleményekkel hamar is, és méltán is kérkedhetett. Baróti Szabó Dávid, Révai, Rajnis, Batsányi, Virág olly nyomos, érett, költéssel biró, eleven, tüzes, felemelkedett, 's röviden kimondva szerentsés költeményekkel léptek-föl, mellyek a' maguk nemében a' magyar nemzeti előmenetelnek mindenkor díszei és kintsei maradnak.

De mind e' mellett is e' buzgó Tudósoknak igyekezeteik tsak a' szoros értelemben vétetett oskolai Tudósokat érdekelhették közelebbről. Ellenben a' Magyar Nemzet nagyobb részébe, az olvasást kedvelő Nemességbe, Ifiuságba, Aszszonyságokba, Kis Aszszonyokba nem igen hathattak-bé, egy idegen 's már ki is veszett Nemzet ízlése, 's gondolkodása levén e' verseknek fő és megkülönböztető billyegük. Horátius, Virgilius, Lucánus mindenkor nagy, vagy eleven 's érzékeny Költőknek fognak tartatni: De adja bár akárki az érintettem osztály kezébe a' magyar Horátiust, Virgiliust és Lucánust, tapasztalni fogja, hogy e' komoly, nem nemzeti, sőt fölötte sok előesméreteket kivánó Íróknak munkáikat a' legnagyobb rész alu-

székonyan fogja olvasni; sőt nékik azokat el is hagyitják kezeik közűl.

Mi egészen másképen kellett ellenben Himfynek, a' mint én mindenkor állitottam, a' Magyar Költés Herkulesének, a' Magyar Nemzet mindegyik szakaszának tsinosodásába béhatni! — Ő, mint maga böltsen, de még is tsak nem tudva 's nem esmérve eléggé ön magát, böltsen állitja, a' Tudós Tzéhbe soha sem tartozott. Hozzá szagult igen is az oskola porához, de abba soha belé nem tapadott. Ő ditső eredeténél fogva nemesebb ágnak sarjadéka levén, 's öseinek ditső tetteik által is minden nagyra serkentetvén, minekutána a' természettől éles elmét, érzékeny szivet, magos felemelkedhetést, eleven 's termékeny képzelő tehetséget nyert, 's magát a' magyar nemes Testőrző Seregnél Európa miveltebb nyelveiben gyakorolta volna, a' fölsöbbi társaságokban is járatos létére Katona életre adta magát, 's mint Királya, Nemzete 's Hazája védője Európa tsinosabb tartományaival megesmérkedett; meg ezen mi korunkban élő, 's mindennapi szokásainkhoz a' Rómaiaknál inkább közelitő Nemzeteknek remek íróikkal is, és azokat vérévé változtatta. Ő ennyi kellemes és díszes tulajdonokkal birván hányatott a' Szerelem sajkáján, 's meszsze földön éneklette 's dalolta heves érzeményeit, 's énekében 's dalaiban maguk a' nagy természetnek Képei minden lépten nyomon a' fő vonatok, 's az a' szeretetre méltó tárgy, melly keblét édesdeden 's még is fájdalmasan faggatta. Ő énekeiben 's dalaiban egyik lángoló indulatból a' másik még lángolóbb indulatba ragadtatott, de még is olly helyhezetben állott, melly közös mindegyik embertársára nézve; olly nyelven szólott, mellyet mindenki, a' ki valaha a' szerelemmel bajlódott, még viszsza emlekezve is könnyen megérthetett. Ő végre, bírván nemzete nyelvének minden ketsegtethető, mulatható, gyönyörködtethető és szivet ömledeztethető tulajdonait, ezek által a' közönségesbe is új életet 's kedvességet, a' komolyba is édesgetőt 's nyájasat tudott ön-

teni. Hogy az illyeknek nagyobb olvasó Közönséget kellett nyerniük, azt akárki is könnyen általláthatja.

És mennyire nevekedett Kisfaludy béhatása, midőn Regéiben már nem annyira a' szerelmet, noha uj kellemekben azt is, mint a' Hazafiui buzgó szeretetet és a' finomabb életü, izlésü 's gondolkodásu magyar Nemest festette! Nem, ah bizonyosan nem tett annyit együtt valamennyi magyar Iró nemzeti emelkedésünkre nézve, mint a' mennyit maga Kisfaludi Kisfaludy Sándor tett; 's valóban rütetben kellett annak sinlődnie, a' ki e' Hös Verseinek majd egyik, majd másik felüket tüzbe hagyittatni kivánta, hogy méginkább tekéletesek legyenek.

Nagyobb 's hívebb érdemmérő volt ennél a' Magyar Nemzetnek köz megelégedése, köz tisztelete, köz részvétele. A' mi lelkes Sándorunk könyvei elsők érdemlettek helyet még a' félig magyar, vagy épen kevéssé magyar Hazafiaknak 's Hazafinéknak dolgozó asztalaikon is; elsők vonták magukra a' megjelent magyar könyvek közül az idegeneknek figyelmüket is. Mi tsuda tehát, ha e' Munkák már több izben újra kiadattak?

E' kiadásban, mellyet itt röviden megesmértetek, a' *Kesergő* és *Boldog Szerelmen* kivül, a' már esméretes „*Dobozy Mihály*" és „*A' megbosszúlt Hitszegő*" Regék találtatnak. Ezekhez járult pedig két új Rege, ugymint: „*Kemend*" és „*Döbrönte*". Mind a' két új is a' híres Rege Íróra 's Mesterre mutat. Tsak azt sajnálhatni, hogy a' lelkes Szerzőnek minden munkái (a' mi azonban a' következhető folytatásban megeshetik) e' gyüjteményben mostanig még mind ki nem adattak.

Megérdemlik mind ezek újonan is az általolvasást, mert egészen reájuk illenek Szerzőnknek imez egészen más értelemben és szándékból készült versei a' Boldog Szerelem IV-dik Énekéből:

* * *

Jertek áldott Hunniának
Szerencsésebb fijai!
'S tí fijai Dácziának,
De csak ollyan fajjai,
Csak tí, a' kik nem levétek,
Hogy csupán csak legyetek;
Kik fellyebbről eredétek,
'S több szívetek 's lelketek;

* * *

Tí is, legszebb alkotmányi
A' Természet Urának,
Asszonyai és Leányi
A' két magyar Hazának:
Kik nem azért születtetek,
Hogy csupán csak szüllyetek;
Hanem arra termettetek,
Hogy mindenünk legyetek:

* * *

Jertek, oh! és forgassátok
E' gyönyörű báj-övet;
Ebben itt feltalállyátok
Ama' csuda kincs-követ,
Mellyel birván, szaporodnak
A' lélek' 's test' kellemi;
'S az életnek nagyobbodnak
Örömei 's érdemi.

* * *

Igen is, Kisfaludy Sándor munkái teljesek Grátziákkal, 's azért méltán ohajthatjuk, hogy még sok Regével gazdagitsa, ditsőitse, terjeszsze és emelje Nemzeti Literaturánkat!

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

Annuaire du bureau des longitudes, 1833. Egy azon legjobb és a' mi még több legkisebb könyvek közül, mellyek esztendönként közöltetnek; értelmes és felvilágosodott férjfiak irják ezen almanachot. Benne minden találtatik, a' mi a' csillagvizsgáló tudomány által elöre látható, a' mi az előiteletek és a' községben elterjedt hibák eloszlatására szolgálható. Itt nem jönnek elő sem jövendölések, sem nevetséges mesék, sem álom fejtegetések, sem égetések ellen való szerek, sem astrologia; de jó születési és halotti lajstromok, Páris és minden frantzia departamentumok emésztése lajstromai; és mindenek felett jeles tudományos értekezések Arago úrtól valamelly minden embernek érdekes tárgyáról a' tudománynak. A' következő értekezés ezen esztendőből, mint Kivonat, közöltetik:

A' Holdnak befolyása az emberre.

Ha ezen tárgyat illető közvéleményeket mind előszámlálnám, egy nagy kötet válnék belőlök, azért tsak a' legnevezetesebbeket hozom elő, és vizsgálat alá veszem, a' mennyire a' physikai és astronomiai principiumokkal megegyeznek.

A' holdvilág barnitja a' test szinét. Minden esmért testek között a' zöldlő savas ezüst a' világosság befolyása által leginkább és leghamarább változtatja szinét. Azonban, ha egy darabot belőle bár melly hoszszú ideig teszünk ki a' holdvilágnak, vagy nagyobbitó üveg által sűrűsitett súgárinak, nem veszt semmit fehérségéből. Tehát a' bőrnek barnulását sem lehet a' holdvilág egyenes befolyásának tulajdonitani. Minthogy e' közönséges tapasztalást tagadni nem lehet, igy lehetne okát adni: mikor a' hold reánk világit, akkor az ég tiszta; mikor tiszta az ég akkor bőrünkön a' kifelé való súgárzás foganatjai hozatnak elő. Ennek következésében tetemesen tsökken a' mérséklet. A' bőr a' holdvilágának kitéve, nem különben mint a' holt testek, 6—9 grádussal száll lejjebb a' levegő mérsékleténél. De az állati meleg kipótolja minden pertzenetben ké-

pünkön ezen sugárzás által okozott hiányt. Noha a' meghülés alig olly nagy, hogy a' bőrt harmat lepnó meg, azonban kiállithatja, hogy a' bőr helybeli meghűlése által szövetében vagy szinében változást nem szenved? A' szabad ég alatt töltött éjjel barnúl a' szin, főkép ha az ég tiszta. Illyenképen a' hold ezen tűneményre tsak annyiból foly be, a' menynyiből ő a' tiszta égnek jele.

A' hold sok nedvességet önt mind azon testekre, mellyekre világit. Világa az álati testnek rothadását sietteti. Plinius és Plutarchusnak ezen véleménye ma is nyugotti India lakóinál köz divatban vagyon. Ha ezen nevetséges állitás theoreticus részét tekintjük illyen egyszerű állandó physikai adatokra találunk; egy holdvilágának tiszta ég alatt ki tett test sugárzás által hidegebb lesz a' levegőnél, ez meghűlt felületére egy részét nedvességének leteszi: melly nem egyébb, mint a' harmatnak formálása; egy ernyő meggátolja mind sugárzását, mind meghűlését, következőképen a' levegő nedvességét is. Nedves álati testek hamarább rothadnak, mint szárazak, az ernyő által ezen tűnemény is hátráltatik. Általjában Plinius és Plutarchus észrevétele igaz, tsak a' hold világát kártévő oknak nem kellett volna ezen tűneményeknél tartani, hol ő tsak bizonyság és nem mivelő.

Hippocrates az égi testeknek az álatokra 's betegségeikre való befolyásokat olly annyira hitte, hogy nyomosan ajánlaná magát az ollyan orvosokra nem bizni, kik az astronomiában járatlanok. Neki ugyan a' hold tsak egy mellék szerepet viselt, a' Plejádák, Arcturus és Procyon voltak a' hatalmas tsillagok. Galenus ebben nagy követője volt Hippocratesnek, de ő főképen a' holdnak sokat tulajdonit. Igy a' betegségekben a' hires birálati (criticus) napok 7-dik 14-dik 21-dik a' holdnak fő változásaival megegyeznek, és a' hold befolyása a' birálat (crisis) rendszerének tengelye lett. Az ál chemisták uralkodások alatt az emberi test egy kis világnak képeztetett, ezen mikrokosmusban — a' mint ne-

vez-

veztetett — a' szív az élet principiuma, természetesen a' naphoz, fő inditójához, hasonlittatott, az agynak hason mása és kormányozója volt a' hold, Jupiter hatott a' tüdőkre, Márs a' májra, Saturnus a' lépre, Venus a' vesékre és Mercurius a' nemző részekre. Ezen furtsa gondolatok ma egészen elvagynak feledve, ha a' *lunaticus* nevezetet kiveszszük, melly közönségesen agybéli betegeknek tulajdonittatik.

A' holdnak betegségekre való befolyása még sok védelmezőket talált; ezt tsudálni nem lehet, ha a' régi és némelly új orvosok — Mead, Hoffmann, Sauvages — auctoritását tekintjük. Tudományokban a' tekintet kevés értékű valódi adatokhoz képest, még ezen adatokat feltalálni, szorosan megvizsgálni és rendbe állitani kellene, hogy az igazság kitűnjék belőlök. Már a' hold befolyása eránt ez történt-e, vagy tudományos erősségekkel megtzáfoltatott-e? Az, ki „a priori" egy képtelen véleményt védelmez, nem jól tselekszik, nem gondolja meg a' sok megtzáfolásokat, mellyeknek kiteszi magát. Kérdem p. o. volt-e valami a' világon olly különös, hihetetlen, mint Jenner találmánya? Már pedig ezen különös, hihetetlen, igaznak találtatott, és a' himlő oltalma, közönséges megegyezéssel, a' tehén tsetsén található kis pattanásban kerestetik ezentúl! Ezen rövid észrevétel azoknak szóljon, kik azt tartják, hogy ezen értekezés felesleg való fáradozás.

Az álatok tsontjaikban több, vagy kevesebb velő találtatik a' holdnak akkori álapotja szerint, midőn azok megöletnek. Egy minden mészárosoknál hajdan közönségesen bévett vélemény. Nem tudom, ha ma divatban vagyon-e még. Több esztendeig folytatott tapasztalások megmutatták alaptalanságát. Ide tartozik Sanctoriusnak egy véleménye. Ezen orvos azt állitá, hogy az ember egészséges állapotjában egy vagy két fonttal nevekedik a' holdnak minden újulásával, mellyet fogytával ismét elveszt. Sanctorius ezt ön tapasztalásaiból következtette.

Talán nem folytatta azokat elég hoszszu ideig illy közönséges és meghatározott állitás következtetésére.

A' havi tisztulásokat a' hold változásának tartóssága határozza meg. Ezen megegyezés nem olly egészen pontos, tsak közelit egymáshoz. Tudva vagyon, hogy ezen vérfolyás egy személynél újholdkor, másnál első, harmadiknál utolsó fertályban jelenik meg, mindenkor és testi alkotmány megegyezése mellett. Tudva vagyon az is, hogy végtére ugyan egy személynél ezen tűnemény a' holdnak minden idejében mutatkozik.

Hold fogytakor számosabbak a' gyermekezések, mint egyébkor. Hippocrates azt hitte, hogy a' megfoganzások főképen holdtöltével történnek. A' frantzia polgári állapot rendes lajstromaiból kitetszik ezen vélemény határozatlansága.

Hold fogyatkozás pertzében Faber Mathiolus szerint egy tébolyodott dühödni kezdett, kardot rántott és vert, kit útjában talált. A' holdnak physikai befolyása volt-e oka ezen tselekedetnek, vagy felgerjesztett képzelődése az égi látványra való várakozásában? kérdezem. Nem kétlem, hogy az utóbbi feltétel előbb megállhat, annál inkább, hogy a' fogyatkozás napja előtt ezen beteg komolyabb és gondolkozóbb lett.

Ramazzini jegyzé fel, hogy 1693-ban Olasz Országban bizonyos egy járvány hideglelésben szenvedő személyek 21-dik Januáriusban egy holdfogyatkozáskor nagy számmal haltak. Ramazzininak ezen esetből vett következtetését elfogadnám, ha bizonyosan tudnám, hogy az akkori áldozatok a' fogyatkozás közelitését nem várták. Valóban milly természetes ebben egy nagy részt a' betegek képzelődéseknek tulajdonitani; a' midőn feljegyezve találjuk, hogy Augustusban 1654, megkülönböztetett személyek orvosi rendelés szerint, fűtött és jól füstölt szobában tartózkodtak bezárva, hogy egy azon napra várt napfogyatkozásnak ártalmas befolyását elkerűljék. Midőn Petit szerint a' lelkipásztorok a' nagy réműlésben nem győztek gyóntatni, 's hogy

egy Párishoz közel levő falusi Plébános avval biztatta hiveit, hogy a' fogyatkozás 14 napra halasztatott, és hogy nem szükség a' gyónással olly nagyon sietni. Nem hallgatom el, hogy a' tudós Valisnieri magáról állitja, hogy, midőn Paduában egy hoszszú betegségből fellábadt volna, Majus 12-dikén 1706. egy napfogyatkozáskor lankadtságot és rendkivűl való reszkedést érzett; hogy a' hires Bacon minden holdfogyatkozáskor elájult, és nem is jött előbb magához, mint annak vége volt. Mindazonáltal ezen két példa koránt sem bizonyitja a' holdnak nagy befolyását, még előbb azt kellene megtudni, vallyon a' gyenge character és félénkség soha sintsenek-e egybekötve jeles elmebéli tulajdonokkal: de ez egy állitás, mellybe ereszkedni nem akarok.

Ideges betegségek azok, mellyek a' hold állásával legtöbb öszveköttetésben lehetnek, 's valóban vagynak is. Igy Mead emlit egy gyermeket, melly a' hold minden fertályában görtsöket kapott; Pison egy szélhüdésről szól, melly minden újholddal viszsza jött. Menuret egy nyavalyatörést jegyzett fel, melly holdtöltével mindég viszsza tért 's a' t. Az akademiai gyüjtemények számos példákat foglalnak magokban, mellyek szerint szédülések, nehéz hideglelések, somnambulismus 's a' t. kitörése a' hold változásaival megegyezett. Gall észrevétele szerint a' gyenge személyeknél minden holnapban két időszak vagyon, mellyben izgékonyságok igen felvan ingerelve. Egy új angoly munkában állitják, hogy ezen két időszak az új hold és holdtölte.

A' hold befolyása felől ennyi kedvező előitéletek elleniben jelenik meg Olbersnek nyomos auctoritása, ki, azt tagadván, egyenesen kimondja, hogy hoszszu praxisában soha sem tapasztalta valamelly nyomát. Részemről igen hajlandó vagyok magam ez utóbbi véleményhez kaptsolni. De jól értem, hogy bővebb visgálat kivántatik, hogy a' tsillagvizsgálók tapasztalásaiból vett azon argumentumokra ne álljak, mellyek a' hold sugára vegyületbeli, vagy melegitő foganatja helytelenségét tárgyazzák; mert semmi

sem bizonyitja, hogy távolról a' világ egyetlen munkálódás eszköze ezen tsillagzatnak. Azonban az ideg rendszer több tekintetben egy véghetetlenül gyöngédebb eszköz, mint a' legfinomabb physikai készületek. Ki nem tudja valóban, hogy a' szagló idegek a' levegőben olly szagos tárgyakat megérzenek, mellyeknek semmi chemiai elbontás jelét nem adja. Ezen felette való érzékenységnek egy másik példájául botsájtsunk a' hold gyenge világából a' szembe, a' szemfény azonnal öszvehuzódik, pedig ugyan azon sugárok bár miképen vonattassanak öszve, nem hatnak sem vegyületképen a' zöldlő savas ezüstre, sem mint meleg a' legérzékenyebb hévmérőre. E' tüneményből látszik, milly tartózkodva kell ítélnünk a' lelketlen dolgoktól vett tapasztalásokról az élő testeknek sokkal homályosabb eseteikre.

Valaki kérdé Plutarchustól „miért lesznek azon tsikókból jobb futók, mellyeket a' farkas kergetett." — „Ez azért lesz", felele a' bölts, „mivel talán nem igaz".

Ezen felelet festi épen elmebéli állapotomat, mellyben a' jelenlévő értekezést írtam, kivánom, hogy észrevehető legyen, hogy e' szavat „*talán*" sehol sem zártam ki.

Ifj. Bene Ferentz.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitások.*

Felelet és Igazítás.

(L. a' Tud. Gyüjtemény 1833-d. II. Kötete 124—5 lapjain álló „Jelesség" tzimü tzikkelyt).

Holéczy ur az idézett helyen, e' folyóírás olvasóit, Martini Sámuel után, egy prágai jelességre, mint újságra, figyelmeztetvén, mellyet én már 1830-b. ugyan e' Tud. Gy. 6-d.

kötetében, a' 118. l., önlátomás után írtam-le; végezetül azt kérdi: „*Vagyon-e még ezen emléknek nyoma?* mire hasonlólag már 1830-b. megfeleltem az említett helyen.

Egyébiránt meg kell jegyeznem, hogy a' Holéczy ur közlésében, egyéb apró eltéréseken kivül, az 1432. év épen hibásan áll 1437 helyett, ha maga Martini írta volna is úgy. Mert, mikép birhaták a' Tseh Calixtinusok már 1432. ritusok helybenhagyatását a' házeli zsinat által, holott a' huszita követek 1433. érkeztek Bázelbe dolguk felett értekezni; 's a' zsinat tsak ezen év végével engedett kivánságoknak: a' pápa pedig még tsak 1434-ben erösíté meg az egyházgyülés határozatát bullája által? — De Zsigmond is, noha már 1420. koronáztatá magát Tseh Királyul, tsak tzím szerént volt, 1432-ben is, király, 's kivált Prágában sem ö, sem a' bázeli egyházi férfiak nem igen oszthattak parantsokat. 'S mitsoda *legatusokról* van a' felülírásban szó? Kétségkivül nem egyebekről, mint kiket — midön Zsigmond 1436. Iglóban a' Tseh Nemesség által hoszszu alkudozások után királynak ismertetett — az egyezés annál méltóságosabbá tétele végett a' házeli zsinat külde. Itt, és *tsak ekkor* (1436) kötelezé magát Zsigmond az ezen iglói egyezésbe betudott vallási szabadság fentartására; 's itt oldozá fel Filibert apostoli követ a' Tseheket amaz egyházi átok alól, mellyet rájok a' konstantzi zsinat (1415) monda ki. Tehát *ennek következésében*, 's *nem elébb* tétethetett-be a' Corpus Christi nevü prágai egyház falaiba az általam említett négy tábla [mellyek egyike *magyar* volt] 1437-ben; noha ekkor Zsigmond és Filibert már megszegék szavokat, de nem köz sikerrel.

Lehet-e a' szóban forgó magyar felülírásból a' magyar nyelvnek Tsehországban Zsigmond alatt ('s pedig már 1387-től fogva Holéczy szerint, holott akkor Ventzel uralkodott, és Zsigmond befolyása azon országban még 1420. után sem vala még nagy) *volt keletére*; — abból pedig, hogy Martini elébb említi azt a' németnél [s azt a' tseh felülírás után tette; l. az említettem 1830-diki kötetet] annak a' *németnél is nagyobb keletére* következtetést húzni; holott Tsehország a' Német Birodalomnak egy részét tevé, 's nem tsak Zsigmond apja IV. Károly tsászár prágai udvarában számos német tartózkodék, hanem már I. Ventzel is (1238—53) a' német dalnokok pártfogója volt: itélje-el az olvasó.

Schedel Ferentz.

Észrevételek e' Feleletre és Igazitásra.

Érdemes foglalatosság más hibáit és tévedéseit igazitani, de tsak úgy, ha az igazitó maga újabb hibákba nem botlik. Óhajtottam volna tehat, hogy Schedel Ferentz, ki olly bizo-

dalmasan beszél a' Tseh Történetekről, mintha ezeket számos évig tanitotta, vagy egészen kimeritette volna, ügyelt volna gondosan ezen igazságra. A' História se nem Költemény, se nem puszta Okoskodás: Vigyázva kell tehát abba vágni, mert különben a' vaktában szólónak gyenge oldalai világosságra jönek. Nekem legkisebb gyönyörüségem sintsen abban, ha más gyenge oldalait láttathatom: De az igazság megkivanja még is, hogy szóljak ott, hol hibaterjesztesre adnek hallgatásommal alkalmat.

Már az 1830-dik évi Tudományos Gyüjteménynek VIII-dik Kötete 111—114-dik oldalain álló Ellenészrevételek inthették Schedel Ferentzet, hogy a' Tseh Történetekről futtában gyüjtetett esméretei sokban hézagosak. Kár volt tehat ú abban azokkal föllépni előbb, mint sem a' Tseh Kutfőket gondosan megvizsgálta volna. Én, a' mit mondani fogok, egyenesen ezekre épitem.

Miféle *négynyelv* volt az a' *négynyelv*, mellyeken a' Calixtinusoknak vallásuk gyakoroltatására nyilvánságos engedelem adatott, azt, tudtomra, csak Hagec Ventzel Tseh Történetiró emliti meg ime soraiban a' német forditás szerént: *„Desselben Jahrs* (1437.), *den andern Freytag nach Ostern, sind dem Volcke nach dem alten Brauch, in der Kirchen Corporis Christi, in der Neuen Stadt Prag, die Heiligthümer gezeiget worden, dabey dann der Kayser Sigismundus Persönlichen gewesen, und hat, vermöge der verschienen Bewilligung befohlen, dass man in gemelder Kirchen in der Predigt, in Latein, Böhmisch, Teutsch, und Hungrisch, vermelden solte; dass alle die jenigen Böhmen, so der heiligen Kirchen Ordnung in allen Puncten, Artickeln und Clausuln halten, und das Hochwürdige Sacrament des Altars, unter der Gestalt des Brods und Weins in zweyerley Gestalt empfahen, die rechten und ersten Söhne der heiligen Christlichen Kirchen seyn. Dabey ist fast der gantzen Priesterschafft (so das Sacrament unter einerley und beyderley Gestalt reicheten) Zusammenkunfft gewesen. Und der Ertzbischoff von Costnitz, gab ihnen eine Lehr und Unterricht, wie sich ein Theil gegen dem andern, vermöge der aufgerichteten Compactaten, verhalten sollte.“* Lássad: Wenceslai Hagecii von Libotschan, Böhmische Chronik. Nürnberg, 1697. fol. S. 747.

A' Husvét másod hetére eső Péntek, az 1437-diki Kalendáriom szerént, valóban *feria sexta ante festum Tiburtii*, és ugyan Aprilis 12-dike: De mind e' mellett is a' Prágai Táblák azon Történetre, mellyet Hagec előád, helyesen nem tzélozhatnak, mert Sigmond az Aprilis 12-dikén 1437-dikben Prágában történt hirdetésen maga személyesen (Persönlich) jelen volt. A' Prágai Táblák ellenben ollyan hirdetést érdekelnek, mellyen Sigmondnak Követei (Cum Legatis Sigismundi) valának jelen.

Megkell itten azt is jegyezni, hogy Hagec tsak azt adja elő, hogy e' hirdetés a' Prédikatzió alatt (in der Predigt) ment véghez, 's nem szól semmit arról, hogy a' Corporis Christi Prágai Templomba ekkor négy nyelven valamelly Táblák helyheztettek volna. Így az sem bizonyos, hogy a' fönálló Prágai Két Tábla 1437-dik évvel egy koru; az sem bizonyos továbbá, hogy magyar nyelvü Tábla is állott valaha a' Prágai Corporis Christi Templomban E' két környülállás egészen más színbe öltözteti a' Kérdést. Minden esetre Schedel Ferentz szánakodása az elveszett 's pusztult magyar nyelvü táblán semmi feléken sem épül.

De talán a' mostanig fönálló Prágai Két Tábla, ha idővetésük hibas is, 1436-diki valóságos Történetet ád elő? — Bartossius Tseh Krónikájában mondatik: „*Item anno* 1436. *feria tertia ante festum S. Viti die duodecima Junii potentissimus Princeps et dominus dominus Sigismundus Romanorum Imperator etc. venit de Ungaria in Gihlaviam* (Igló) *in metas Moraviae; Baronesque Bohemiae, milites terrigenae, et potentes Civitatum suprascripti, quasi omnes ad ipsum ipsa septimana ibidem venerunt, et pro bono pacis et unionis simul diligenter tractabant. Tandem feria quinta in crastino festi Sancti Procopii die* 5-*a Julii praedicti Baroncs, milites, terrigenae et cives coronae Boemiae, ipsum Dominum Sigismundum Imperatorem suprascriptum unanimiter et concorditer in Regem Boemiae erexerunt, conditionemque Magister Joannes Rokyczana de consensu legatorum a Sede Apostolica et Sacro Consilio* (Concilio), *quod tunc in civitate Pazl* (Basel) *continuabatur, et Domini Imperatoris praedicti, ac Baronum, Militum, Terrigenarum et Civitatum, Potestatum de Communione sub utraque specie in Ecclesia promulgavit in hunc modum: quod quicunque personarum saecularium postularet, sive sub una, sive sub utraque specie Corpus Dominicum communicare, ut eidem juxta suam postulationem preberentur vini, alios vi non coercendo, nec diffamando.*“ Lássad: Gelasii Dobner, Monumenta Historica Bohemiae. Pragae, 1764. 4-to Tomo I, pag. 194.

E' hirdetés 1436-dikban Iglón történt Julius 5-dikén, 's így neki szent Tiburtius ünnepével semmi köze sintsen. Megjegyzette erről Dobner: „*Is vero postea dies Calixtianis in veneratione et solemnitate fuit.*“ Ezen is személyesen jelen volt Sigmond Tsászár és Király, és így a' Prágai Két Tábla említése Sigmond Követeiről ezen történetre sem alkalmaztatható.

Vagyon nyoma a' Tseh Történetírókban, több'másokon kivül, még egy 1432-diki hasonló hirdetésnek, vagy inkabb engedelem adásnak is. Pulkava Folytatója följegyzette: „*Hoc anno* (1432.) *die Sabbathi S. Nicolai Pragenses Basylcam*

miserunt Magistrum Rokyczanam ad Concilium Universale Christianum..... Ibidem actum fuerat de Communione sub utraque specie, et tantum effecit, quod integrum Concilium Bohemis illam approbaverit, illud bene et sancte fieri, quod communicent sub utraque specie." Lássad: Gelasii Dobner, Monumenta Historica Bohemiae. Pragae, 1779. 4-to Tomo IV, pag. 168.

Ezen előadást hihetetlennek tartja ugyan Schedel Ferentz, de tsak azért tartja illyennek, mivel előtte az 1432-diki Egeri Vetekedéseknek, mellyekben a' Báseli Szent Zsinat Követei is részt vevének, történeteik esméretlenek. Itt állapittattak meg az Egyezésnek Előtzikkelyei, 's hogy ezek között a' Kehely Kérdés is volt, már tsak abból is kitetszik, a' mit a' Báselbe utazott Tseh Követekről Pubitschka Ferentz imígy följegyzett: „*Da sie sich Nüremberg (1432) näherten, liess Matthias von Chlumczan ihre Fahne wehen, in der man auf einer Seite den gekreuzigten Heiland, auf der andern den Kelch sah, und so zogen sie in die Stadt ein*". Lássad: Franz Pubitschka's, Chronologische Geschichte Böhmens. Prag, 1795. in 4-to VI. Theil, 1. Band, S. 268.

Képzelni sem lehet, hogy Huss szerentsétlensége után a' Tsehek Báselbe vaktában elindultak volna. Megkellett előbb őket a' Szent Zsinatnak és Sigmondnak nyugtatnia, 's e' nyugtatásokat érdeklik Goldastnál több óklevelek, mellyeknek kihirdetésükön Sigmond személyesen bizonyosan nem volt jelen, hanem azokat tsak Követei teljesitették. Ezekre leginkább tzélozhatnak a' Prágai Táblák, mellyeken, mint későbbi készitményeken, azután hibás idővetés adathatott elő. Így az, ha Martininak kijeleltetett hibája az 1432-dik évről valóban hiba-e? még nagy kérdés alatt vagyon.

A' mi különösen a' Magyar Nyelv keletét illeti Tseh Országban, az Sigmondnál kétségenkivül régiebb. Trithemius János Apát írja Sigmond Attyáról, IV-dik Károly Tsászárról és Tseh Királyról: „*Carolus Bohemiae Rex in Regem Germanorum confirmatus, solus jam et sine contradictore coepit regnare pacifice, regnavitque in toto annis duobus et triginta, vir bonus, magnificus, prudens, et doctus, quinque Linguarum peritissimus, Latinae videlicet, Germanicae: Bohemicae, Ungaricae, et Italicae.*" Lássad: Joannis Trithemii Tomus II. Annalium Hirsaugiensium. Typis Monasterii S. Galli, 1690. fol. pag. 214—215.

Hogy a' Magyar Koronát fiának megszerezni vágyó Atya a' Magyar Nyelv tudás 's kedvelés által édesgette magához a' Magyar Nemzetet, az igen könnyen megfogható, valamint az is, hogy kiktől tanulta meg nyelvünket. Weitmili Benessius beszéli IV-dik Károly országlásáról: „*Et factum est Studium tale in Civitate Pragensi, cui nunquam fuit simile in omnibus partibus Alemanniae, et veniebant illuc de alienis partibus, videlicet de Anglia, de Francia, de Lom-*

bardia, de Vngaria, de Polonia, et de singulis circumjacentibus terris Studentes, filii Nobilium et Principum, ac Praelati Ecclesiarum de diversis mundi partibus." Lásad: Scriptorum Rerum Bohemicarum Tomus II. Pragae, 1784. pag. 350.

Ezek szerént tsak az az egy figyelemre méltó tehát Schedel Ferentz Feleletében 's Igazitásában, hogy a' bizonytalan koru 's hitelü Két Tábla, mellyeknek fönlétükről a' figyelmes Holéczy kérdést teve, még ma is fön vagyon.

Horvát István.

---

2. *Találmányok.*

Új Világ.

Enderby nevü Angoly Kereskedők Biscoe Kapitány kormánya alatt Tula nevü Brigget, és Lively Kuttert több más hajókkal Tzethal fogásra küldvén, Biscoe Kapitány Földünk déli sarkánál egy mostanig egészen esméretlen új Száraz Földre talált, melly, a' mint gyanitják, egy új Világnak része. Ki terjed ezen új Száraz Föld mintegy a' 47° 30′ keleti hosszaságtól a' 69° 29′ nyugati hosszaságig. Biscoe Kapitány 1831-dikben Februárius hónap 28-dikán akadott e' Száraz Földre. A' következő hónapban is körülötte tartózkodván, világosan megkülönböztethette a' Havasoknak fekete tsutsaikat, de a' rosz idö és jég miatt tsak 30. mé. földig haladhatott előre. Az úgy hivatott Szélvészmadarak valának egyedül, mellyeket, mint élö állatokat, szemlélhetett; halakra azonban sohol sem találhatott. Biscoe a' föltalálta Száraz Földet a' 47° 30′ keleti hosszaságtól a' 66° 30′ déli szélességig Enderby Tartománynak nevezte, és szemei mintegy 300. mérföldnyi kiterjedést kivehettek. A' Hegy Sorok kelet-éjszak-kelet felé vonódnak. A' hajón levő népségnek betegeskedő állapata miatt kéntelen volt melegebb tájokra viszsza utazni. Téli szállásúl tehát Vandiemen-Földet választotta, hol vele a' szélvészek miatt elvált Lively nevü Kutter is ismét magát összze kaptsolta. Az 1831-diki October Hónapban Neuseelandba evezett. Késöbben Februárius kezdetén 1832-dikben egy temérdek nagyságú Jéghegy körül volt, midön az épen félelmes ropogással szét töredezett. Különösen Februárius 15-dikén délikelet felé a' nyugati hosszaságnak 69° 29′ és a' déli szélességnek 67° 15′ között Földet vett észre, mellyet megvizsgálván azt tapasztalta, hogy az sziget a' már előtte esméretes Száraz Földnek szomszédságában. Ezt a' Királyné nevéről Adelhait Pusztaságának nevezte. Februárius hónap 21-dikén 1832. kiszállván Biscoe a' Száraz Földre, azt IV. Wilhelm Angoly Király számára elfoglalta.

Szomoru tekéntetet kell vetni egyéberánt e' Szárazra, mert rajta legkisebb nyomát sem találhatni az állati és növevényi életnek. Jövendőben, ha az új világ itten megvalósodik, azt Graham Tartománynak kivánják az Angolyok hivatni.

Horvát István.

Új Légnedvmérő.

Leedi János Helvetziában egy új lég-nedv-mérőt talált fel, melly nem tsak éke a' szobának, de egyszersmint az idő minden leendő változásainak, azokat 12, néha 14 órával, megelőző, hirmondója. Ezt, egyszerűsege miatt, érdemesnek tartám arra, hogy édes Hazánk keblében is köz tudatra botsájtassék. — Egy tágas Kristály-palatzkba felfüggesztetik egy mogyorónyi nagyságu értzdarab, melly azonnal láthatólag nagyobbodik; tiz, vagy legfeljebb tizenkét nap elfolytával tsudálatos Pyramissá válik, ez azután sokfélekép változik, nyujtódzik, míg tekéletes lön kiterjedése. Esős időben e' Pyramist gyöngykéni tsillogó viz tseppek fedik; leendő égi háború, vagy jégesőkor gyönyörű bibor szin lepi el, melly sugárokat lövell ki magából; szelet, 's ködöt az értz halaványa, 's szennyes léte hirlel; hó előtt pedig az egeszen homályba borúl. Annak, ki e' tsekély árú időprophétának lakában helet ád, nem lesz vele egyébb fáradsága, tsak egy jókora pohár viz ki-, 's ugyan annyi friss viz beöntése.

Bene Rudolf.

---

3. *Tudósitások.*

A' Magyar Tudós Társaság háromféle Jelentései.

E' folyó év' martziusa 24-dikén betelvén az esztendő, mellyre az Igazgatóság 100 darab aranyat tett ki jó eredeti szomorú játékra, a' tegnapi heti ülés, N. M. Gróf Keglevich Gábor, val. belső titkos Tanácsos, Koronaőr, Főispán, a' magy. kir. udv. Kamaránál Másodelölülő, 's a' m. t. Társaság Igazgató tagjainak elölülése alatt, által vette vizsgálat végett azon tiz eredeti szomorújáték kéziratait, mellyek a' Titoknokhoz időnként illy tzimekkel érkeztek: 1. A' valkói Amazon. 2. Tirus. 3. A' megbosszult Anya. 4. Sajó. 5. Bálványos vára. 6. Frangepán Erzsébet. 7. Ottó. 8. Aszszonyi győzödelem. 9. Vérnász. 10. A' féltékenység áldozatja. Az Irók nevét petsét alatt titkon tartva mellettek jött 's töretlen petsétü levélkék, mellyek kivül reájok irt jelmondással mutatják mellyik darabhoz tartozásukat, az ülésben ujra külön boritékba tétettek együvé a' Társaságnak és a' fenntisztelt elölülői helyettes Ő Excjának pecsété alá. Igy mentek ezek a' levéltárba, a' honnan akkor vétetnek majd elé, midőn a' 10 közül vala-

mellyiket a' többség elfogadhatónak itélni, 's a' készitő diszes nevét tudni kellene. A' vizsgálat sikere, közzé, a' jövő augustusi nagy gyüléskor tételik, midőn a' nyertes, a' 100 darab aranyat is kezéhez veendő lenne. Egyszersmind emlékezte és megyen az iránt, hogy tegnapelöttön u. m. Martzius 25-dikén 1833 kezdve, az eredeti vigjaték esztendeje Martzius 24-dikéig tart 1834, 's erre ismét más 100 darab arany jutalom tételik ki annak, kinek munkáját a' Társaság jelesnek találja. Elfogadva a' vigjátékok kéziratai csak ugy lesznek, ha velek, fenn emlitett módu levélke is jő. Martzius 27-kén 1833.

A' titoknok által.

* * *

A' kihirdetett tudományos munkák fordítására béjelenthetésnek még 1832-ben September 1-sőjén és December utólsóján telven el határnapja, felszóllitlatja most a' m. t. Társaság a' fordításra ajánlkozott hazafiakat, ne sajnálnák dolgozásaikat, midőn önsugalmok szerint azokat már jól elvégezték, tisztán leirva, 's legalább könnyü kötésbe füzetve beküldeni, és pedig ha jó alkalommal tehetnék, azon eredeti példánnyal együtt, mellyből a' forditás történt, vagy legalább jegyezzék fel azt betses levelükben. Könyveiket annak idejében megint viszsza kapják. A' 61 tudományos munka közül még e' kettő:

1. Gillies history of ancient Greece its colonies and conquests 5. vol. 8.
2. Perceval, history of Italy nem találván fordítójára, a' kinek tetszik, ezekre magát alólirtnál még jelentheti. Ugyan alólirthoz küldendők az elkészült forditások kéziratjai is. Martzius 27-d. 1833.

Döbrentei Gábor, titoknok.
lakik Budán, váralja, Pistori ház 81d. szám.

* * *

A' mult Aprilis 1-ső napján tartott heti ülésben még épen ez napon 's két nappal ez előtt érkezett 3 szomorujáték kéziratja adatván elé, ezeket a' heti ülés azért nem fogadhatta el, mivel nem a' kiszabott határnapra u. m. a' mult Martzius 24-dikére küldettek bé, melly pedig jó előre még 1832-ben October 2-dikán volt hirré téve. A' t. t. Irókhoz ennél fogva, kik a' Társaság által kitett jutalmakra pályamunkát készitenek, azon utasitás megyen, küldjék bé ezután kéziratjukat mindenkor pontosan a' kiszabott időre. Pesten April. 10-dikén 1833.

A' Titoknok által.

1. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagyméltóságu Revisnyei Reviczky Ádám Gróf Ő Excellentiája, Hazánknak fényes érdemü Fő Cancelláriusa, nem különben közöttünk a' Tudományoknak és Tudósoknak élesztő és ébresztő Pártfogójuk, a' Magyar Nemzeti Museumnak két régi, tsinos és figyelmet érdemlő Kézíratot méltóztatott küldeni.

Az egyik Kézírat folio formában 154. levélből áll, mellyeknek mindegyikén két oldal írás találtatik. Magában foglalja Comestor, másképen Manducator (frantziául: Mangeur) Péternek Scholastica Históriáját, az az: az Ó és Új Testamentomi Történeteknek rövid rajzolatukat. Élt a' Szerző a' XII-dik század közepe felé, 's közepe után. Született Frantzia országnak Troyes városában Cámpániában, hol később Pappá lett, 's Kanonokságra jutván szülőföldén, utóbb a' Párisi Fő Oskolának híres Cancelláriusa volt. E' hivatalt mindazonáltal elhagyta, és Párisban a' Szent Victor Monostorában szerzetes kanonokká öltözött, 's meghalt 1178-dikban. Nevezetes ime sírverse, mellyet a' régi Kézíratba is valamelly későbbi kéz, több hibát elkövetve, beírt:

„Petrus erat, quem petra tegit, dictusque Comestor
Nunc comedor. Vivus docui, nec cesso docere
Mortuus, ut dicat, qui me videt incineratum,
Quod sumus, iste fuit, erimus quandoque quod hic est."

Életéről, munkáiról, 's ezeknek nyomtatványaikról bőven értekezik ime tudós munka: „Jo. Alberti Fabricii, Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Aetatis cum Supplemento Christiani Schoetgenii. Editio Prima Italica a P. Joanne Dominico Mansi. Patavii, 1754. in 4-to Tomo I, pag 404." — Valamelly utóbbi Kéz a' Kézírat Táblájának belső oldalára az 1482-dik évszámot írta bé, de mind e' mellett is a' Kézírat bizonyosan a' XIII—XIV. századok közé tartozik az írás tulajdonaihoz képest.

A' másik Kézírat folio formában bétölt 147. levelet. Itt is mindegyik levélen két oldal írás találtatik. Tárgya Lombardiai Péternek ime munkája: „*Quatquor Libri Sententiarum.*" Erről írja Fabricius az imént fölhoztam tudós Könyvben Tomo V. pag. 262. „Nihil celebrius est Lombardi IV. Libris Sententiarum: inde ipse etiam inter Scholasticos Doctores cognomine Magistri Sententiarum est notissimus. Continent hi libri Summam Theologiae ex Patrum selectam scriptis, et methodo scholastica digestam." Sokáig mind a' Scotistáknál, mind a' Thomistáknál e' munka fő oskolai könyv volt, 's reá a' Theologusok számtalan magyarázatokat írtak. Született Szerzőnk Lombardiában nem meszsze Novariától

„*Lumen Omnium*“ nevü faluban. Fiatal korában a' híres Abälárdnak a' Böltselkedés és Isteni Tudományokban kedves tanitványa volt. Utóbb a' Párisi Theologiai Oskolának Elöl-ülöjévé, azután pedig Carnoti Kanonokká, 's végre 1159-dikben Párisi Püspökké tétetett. Meghalt 1164-dikben Julius hónap 20-dikán. Ez a' Kézirat is a' XIII—XIV-dik század közé tartozik.

Volt pedig mind a' Két Kézirat hajdan az esméretes Ochsenhauseni Német Országi Benedictinus Apátságnak díszes tulajdona, a' mint a' bennük elöjövö billyeg hirdeti.

Illyen betses régiségeket a' mint egyfelöl forró köszönettel fogadott 's vett a' Magyar Nemzeti Museum, úgy másfelöl kötelessége szerént gondosan megörzeni fog.

Horvát István.

---

5. *Jelesség.*

Gvagnini Sándor, eredetére nézve Verónaifi, de különben fontos szolgálatai miatt Lengyel Nemzetiséget nyert Tudós Iró (Joannis Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1582. fol. Tomo I, 38.) a' XVI-dik századi Lengyelekről irja:

„Incolae *habitum* variarum, diuersarumque nationum more gestant: praecipue vero, Italicum, Hispanicum, *Hungaricum, qui illis peculiaris est.*“

Megint alább a' Lengyel Országban szokásban levö Nyelvekről:

„Qua de re Polonia omnium fere Gentium studia vicisse videtur, *quod rarus esset*, qui Latinas Literas non calleret, deinde Germanicum, *Hungaricum*, ac passim Italicum, et magna ex parte Gallicum, Hispanicumque extra vulgare suum Sarmaticum idioma nesciret.“

Még alább a' Lengyeleknél keletben forgó fegyverekről:

„Armatura maiori ex parte *Hungarorum more* utuntur.“

És ki gyanitaná, hogy Cornides Dániel óklevélgyüjteménye (Tomo III. pag. 169.) a' Magyar Nemzeti Museumban a' *Török Tsászárnak* még 1637-dikből is egy *Magyar Levelet* foglalja magában, mellyet ö *VI-dik Ulászló Lengyel Királyhoz* küldött?

Horvát István.

---

6. Új Könyvek.

Különbféle Könyvnyomtató Intézetekből.

1) Árpádia. Honi Történetek Zsebkönyve. Szerkezteti Kovacsóczy Mihály. Első Év. Kassán, Wigand György Könyvárosnál. 1833. 8-ad rétben, 362 oldal, öt kötáblával. Ajánlva vagyon Méltóságos Megyesi Mednyánszky Alajos Báró Urnak, Ts. K. Arany Kultsosnak, a' Nagy Méltóságu M. K. H. Tanáts Tanátsosának, 's a' Nemzeti Tudós Társaság Igazgató 's Tiszteletbeli Tagjának. Ára 2 ft. 40 kr. pengő pénzben.

2) Világ és Ember Esméretére Vezető, és Utmutató Oktatási egy Atyának. Frantziából szabadon magyarositotta Benke Jósef, Professor. Kassán, Werfer Károly, Könyvnyomtató Sajátja. 1833. 8-ad rétben, 128. oldal. Ára 40 kr. pengő pénzben.

3) A' Vérkints. Clauren után. Kassán, Wigand György Tulajdona. 1833. 8-ad rétben, I. Darab, 108. oldal; II. Darab, 96. oldal. Ára mind a' két Darabnak 40 kr. pengő pénzben.

4. A' Tatártsata. Van der Velde után. Első és Utolsó Szerelem. Clauren után. Kassán, Wigand György Tulajdona. 1833. 8-ad rétben, 108. oldal. Ára 20 kr. pengő pénzben.

5) Biographieen berühmter Zipser. Von Jakob Melzer. Kaschau, im Verlage der Ellinger'schen Buchhandlung. (1833) 8-ad rétben, 340. oldal. Ajánlva vagyon a' Derék Szepesieknek. Ára 1 ft. 20 kr. pengő pénzben.

6) Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum Provinciae Hungariae et Transsilvaniae pro Anno MDCCCXXXIII. Pesthini, Typis Josephi Beimel. 8-ad rétben, 42 oldal. Könyváros Boltban nem árultatik.

7) Catalogus Patrum et Fratrum Ordinis Minorum S. P. Francisci Provinciae Hungariae S. Mariae nuncupatae ad annum Christi communem MDCCCXXXIII. Posonii, Typis Haeredum Belnayanorum. 8-ad rétben, 51. oldal. Könyváros Boltban nem árultatik.

8) Francisci Neichel, Carmen Reverendissimo Domino Paulo Simonyi Cath. Ecclesiae Alba-Regalensis Praeposito Majori et Vicario Generali etc. etc. Ad diem 25. Januarii MDCCCXXXIII. oblatum. Albae-Regiae, Typis Pauli Szám-mer. 8-ad rétben, két levél. Nem árultatik.

9) Carmen Admodum Reverendo et Clarissimo Viro Joan. Bapt. Grosser Scholarum Piarum per Hungariam et Transsilvaniam Praeposito Provinciali. Ad diem 28. Januarii 1833. dicatum. A Francisco Neichel, Gymnasii Alba-Regalensis Humaniorum Professore et Directore Emerito. Budae, Typis Reg. Scient. Univ. Hungaricae. 8-ad rétben, két levél. Nem árultatik.

Horvát István.

7. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

1) Gyöngyvirág. A' Szerelem és Barátság Emlék Butsu-Szózata. Zseb Könyvetske 1833-dik Esztendőre. Kiadta Mészáros Mátyás. Pesten, 1833. 16-od rétben, 95. oldal. Az árát meg nem tudhattam.

2) Eredeti Két Magyar Krónika. Minő Veszedelem érte a' Mohátsi Ütközet után Magyar Országot, és miként jutott Buda a' Töröknek Rabságába? Mellyeket Bévezetéssel és szükséges Jegyzetekkel mostanában közre botsát Podhradczky Jósef, a' Nagy Méltóságu Magyar Királyi Udvari Kamara Számvevő Hivatalának Tisztje. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 93. oldal. Ajánlva vagyon Méltóságos, Nagyságos és Főtiszteléndő Ocskai Ocskay Antal Urnak, választott Bácsi Püspöknek, és a' Magyar Királyi Helytartó Tanáts Tanátsosának. Ára 24 kr. pengő pénzben.

3) Aurora hazai almanach. Alapitá Kisfaludy Károly. Folytatja Bajza. 1833. Pesten, Trattner és Károlyi költségén. 8-d rétben, 380. oldal. Négy Réztáblával. Ára 2 ft. 24 kr. pengő pénzben.

4) Származtató, 's Gyökerésző Magyar-Diák Szó-Könyv, a' mellj a' Magyar Szókat Gyökerüknél-Fogva Nyelv-Tanítólag, 's Ítéletesenn adja-elé. Első Munka a' maga nemébenn. Irá Szeremts Városának Nyugvó Papja, Bodrog Kiss-Faludi Születésü Kassai Jósef, A' Tudós Magyar Társaságnak Levelező Tagja. Pestenn, 1833. 8-ad rétben. I-sö D. I-sö Hasábja 240 oldal. Előfizetés mellett adatik ki.

5) Schematismus Venerabilis Cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bacsiensis ad Annum Christi MDCCCXXXIII. Pestini, Typis Trattner-Károlyianis. 8-ad rétben, 164 oldal. Nem árultatik.

6) Das Wechselfieber und dessen Heilung mittelst Haus- und Volksmittel. Von Ignatz Reisinger, Doktor der Medicin und Chirurgie, Magister der Geburtshülfe, der löbl. Torontaler Gespannschaft ord. Physicus. Pesth, 1833. Verlag von C. A. Hartleben. 8-ad rétben, 64 oldal. Ajánlva Méltóságos Makkos-Hetyei Stettner Máté Ts. K. Udvari Tanátsos Urnak, a' Fölséges Ts. K. közönséges Udvari Kamara Referendáriusának. Az Ára 30 kr. pengő pénzben.

Horvát István.

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horváth Sigmond. A' Világ Rendszere, vagy is: Az égi testek az Isten ditsőségének harsány tolmátsai. 3 lap.
2) Idősb Jankovich Miklós. Könyvvizsgálat és a' Nyomtatás engedelme II. Maximilián idejében 1574. esztendőben. 52 lap.
3) Boehm Károly. A' Gyermekölésről orvostörvényi tekintetben. 57 lap.
4) Horvát István. Róland Nádor Ispánynak 1253-dikban Julius Hónap 6-dikán költ óklevele. 85 lap.
5) Szilágyi János. Az ly hang helyes kimondásáról. 87 lap.
6) Podhradczky Jósef. Budán miért előkelőbb a' Polgár Mesteri Hivatal a' Biróénál? 94 lap.
7) Vizer István. Észrevételek egy hazai tudományos munkáról, néhány más észrevétellel együtt. 101 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Kisfaludy Sándor Munkáji. Pesten, 1833. kis 8-ad rétben, I—IV. Kötet.“ 107 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

1) Ifj. Bene Ferentz. „Annuaire du bureau des longitudes. 1833.“ 111 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitások. 116 lap.
2) Találmányok. 121 lap.
3) Tudósitások. 122 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 124 lap.
5) Jelesség. 125 lap.
6) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 126 lap.
7) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. IV-dik Kötethez egy iv.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

—

Vdik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZÖJE.

Deáky Gedeone

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Az Arany Rósáról.

Régi szertartása a' Római Keresztyén Anyaszentegyháznak, hogy ennek látható Feje, a' szentséges Római Pápa, a' negyvennapi bőjt negyedik vasárnapán, mellyet a' hajdan kor a' szent mise kezdetétől L a e t a r e, vagy L a e t a r e J e r u s a l e m néven emlegetett, rósaszinü ruhába öltözködött Kárdináloktól, Püspököktől, 's egyébb egyházi és világi Férfiaktól késértetve, 's kezében A r a n y R ó s á t tartva jelenik meg a' templomban, ezt az Arany Rósát a' szent mise áldozat alatt megszenteli, mise után pedig, fényes késérettel haza térvén, az Arany Rósát ismét kezében hordja, 's azt utóbb valamellyik Fejedelemnek, Fejedelem Aszszonynak, vagy különben nevezetes Embernek ajándékba adja, vagy elküldi.

E' szokás 1152-dik év felé már úgy fordúl elő, mint régi gyakorlásban volt szertartás. III-dik Eugenius Pápa írja ugyan is Alfonz Kastiliai Királyhoz: „*Ad indicium autem bonae voluntatis et gratiae nostrae circa te, R o s a m A u r e a m, quam in signum passionis et resurrectionis Jesu Christi domini nostri, Dominica, qua cantatur Laetare Jerusalem, singulis annis Romanus portare Pontifex c o n s v e v i t, serenitati tuae per venerabilem fratrem nostrum P. Segoviensem episcopum providimus transmittendam: ut ejusdem rosae memoria incitatus, ea, quae desunt passionum Christi in corpore tuo, complere cum Domini auxilio*

satagas; et ipsius solatiante clementia debeas ad resurrectionis gloriam pervenire.“ *)

III-dik Sándor Pápa 1163-dikban a' fölszentelte Arany Rósát VII-dik Lajos Frantzia Királynak, az Ájtatos melléknevünek, küldötte. Dicetói Radulfnál olvastatik: „1163. *Alexander Papa Rosam Auream, quam gestavit Dominica, qua cantatur Laetare Jerusalem, Ludovico Regi Francorum transmisit.*“ **) Ugyan III-dik Sándor Pápáról 1177-dik évből följegyeztetve találjuk, hogy, bőjt negyedik vasárnapán Velentzében tartózkodván, ott a' Szent Márk templomában Arany Rósát szentelt, és azt a' Velentzei Dózsénak ajándékozta. Ezek Életírójának ide illő sorai: „*Interim vero cum turbae multae irruerent in eum, et ex civitatibus circumpositis multitudo nobilium properaret ad ejus praesentiam, ut viderent illum et audirent tamquam Angelum a Deo missum; dignum duxit in proxima Dominica, Laetare Jerusalem, ad Ecclesiam beati Marci solemnia Missarum celebraturus accedere. Indutus ergo sacris vestibus, et de consvetudine Auream ferens Rosam, cum Episcopis et Cardinalibus ad altare maius processit. Post Evangelicam Lectionem Populo Dei ex diversis partibus congregato pastoraliter praedicavit, et completis Missarum officiis Rosam, quam detulerat, Duci Venetiarum in signum gratiae Sedis Apostolicae contulit.*“ ***)

---

*) Philippi Labbei et Gabr. Cossartii, Societ. Jesu Presbyterorum. Sacrosancta Concilia ad regiam editionem exacta. Lutetiae Parisiorum, 1671. fol. Tomo X. col. 1094 Eugenii PP. epist. 74.

**) Twysden Rogerii, Historiae Anglicanae Scriptores decem. Londini, 1652. fol. col. 512.

***) Caesaris Baronii Sorani, Annales Ecclesiastici. Moguntiae, 1608. fol. Tomo XII. col. 857. ad annum 1777. Nro XVIII.

Találtatnak folyton folyva későbben is az Arany Rósa szenteltetésének nyomai. Mind ezeket itt föllhordani hoszszu és fölösleges munka volna. Szükségesnek látom még is azt példával fölvilágositani, hogy már a' régiebb időkben a' Királynék is részesültek a' Római Pápáknak illyen kegyelmükben. V-dik Orbán Pápa életében, ki 1362-diktől 1370-dikig ült szent Péter székében, mondatik: „*Joanna Regina Siciliae et Petrus Rex Cypri Romam venerunt, et cum tunc occurreret Dominica Laetare Jerusalem, in qua consvevit dari per Papam Rosa Aurea viro nobili, tunc in Curia existenti, dictam Rosam memoratae Joannae, tanquam nobiliori, majori, et excellentiori, licet vir non existeret, dedit, Regi praedicto ipsam in hoc praeferendo, quae more solito demum cum Cardinalibus et aliis nobilibus per urbem equitavit.*“ *)

Úgy vélekednek több Tudósok, hogy eleinten az Arany Rósák meg nem szenteltettek, 's hogy tsak IV-dik Intze Pápa (1243—1254. között) kaptsolta összze az Arany Rósa hordozással a' megszentelést. E' véleményre főképen IV. Intze Pápa életében találtató ime sorok nyujtottak alkalmat: „*Primus Rosam Auream solenni ceremonia ac ritu benedixit, eamque Canonicis Sancti Justi hospitibus suis Lugduni dono dedit.*“ **) De ez az életírás, mint foglalatából kitetszik, a' XVII-dik században élt Labbe tollából folyt, 's azért a' régiségre nézve bizonyos hitelességet nem érdemelhet. Többet nyomna az az észrevétel, hogy a' híres Mabillontól nyomtatásban kiadatott Római Szertartások között a' XI-dik, XII-dik, XIII-dik és XV-dik

*) Caroli du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Venetiis, 1739. fol. Tomo V, col. 1425—1426.

**) Philippi Labbei et Gabr. Cossartii, Sacro Sancta Concilia ad regiam editionem exacta. Lutetiae Parisiorum, 1671. fol. Tomo XI, Parte I. col. 598.

Szertartásban (Ordo Romanus), noha több ízben említés tétetik a' moschusos és balsamos Arany Rósáról, az Arany Rósa szentelésről még is semmi sem fordúl elő. *) Azonban e' hallgatás sem elég az állitás védelmére, minthogy itt az említés tételek fölötte rövidek, és különben is a' Római Pápák nem egy könnyen szoktak újitásokat béhozni. En minden esetre e' vetekedést itt magaménvá tenni nem szándékozom.

Fontosabb inkább azt tudni, hogy az Arany Rósa készitéshez szükséges Aranyot a' Római Pápáknak időről időre adó fejében egy Apátza Monostor adta. Azon Adó Lajstromban, mellyet Centius Camerárius 1192-dikben a' Római Pápáknak jövedelmeikről készitett, a' Páseli Püspökségben feküdött Szent Kereszt Monostoráról mondatik: „*Monasterium Sanctae Crucis II. uncias auri pro Rosa Aurea in Laetare Hierusalem. etc.*“ És valamivel alább ismét: „*Whferneheim et Sancta Crux, quod solvit Rosam Auream duarum Unciarum Romanarum.*“ **) Sőt már néhány évvel előbb, tudniillik 1290-dikben, épen ezt említi e' Szent Kereszt Monostoráról IV-dik Miklós Pápa Bullája is ime soraiban: „*Monasterium Sanctae Crucis duas uncias auri pro Rosa Aurea in Laetare Jerusalem.*“ ***) Még több ezeknél, hogy a' Szent Kereszti Monostornak Apátzái IX-dik Szent Leó Pápának idejében is már 1019-dikben fizették ezen adót, a' mint az 1049-diki Pápai Bulla következő soraiból kitetszik: „*Nostrae Apostolicae*

*) Joannis Mabillonii, Musei Italici Tomus II. Complectens Antiquos Libros Rituales Sanctae Romanae Ecclesiae. Cum Commentario praevio in Ordinem Romanum. Luteciae Parisiorum, 1724. in 4-o pagg. 135. 176. 236. 471.

**) Ludovici Antonii Muratorii, Antiquitates Italicae Medii Aevi. Mediolani, 1741. Tomo V, col. 879. 906.

***) Edmundi Martene et Ursini Durand, Veterum Scriptorum et Monumentorum Amplissima Collectio. Parisiis, 1724. fol. Tomo II, col. 1301—1302.

Sedi ab Abbatissa ipsius loci solvendam Rosam videlicet Auream, penso duarum Romanarum Unciarum, aut factam sicut fieri solet, aut tantumdem ad faciendam tempore Quadragesimae, mittendam octavo die, antequam a nobis et successoribus nostris consvete portari in quarta Dominica praecedente, videlicet die Dominico, cum cantatur Introitus, Oculi mei semper ad Dominum." *) E' hely legrégiebb történeti nyoma, a' mennyire tudom, az Arany Rósa keletének.

Mioknál fogva hordozták és szentelték a' Római Pápák évenként bőjt negyedik vasárnapán az Arany Rósát? Arról sokféle vélemény uralkodik a' Tudósok között. Esméretes előttem Szent Ambrus helye, mellyben az Üdvözitő Vérét Rósának nevezi imígyen írván: „Carpis Rosam, hoc est: Dominici Corporis sanguinem." **); esméretesek előttem az egyházi íróknak állitásaik is arról, hogy az Anya Szent Egyháznak kétféle Virágai vagynak, úgymint: Liliomai, (Szüzei) és Rósái (Martyrai): De, a' helyett, hogy puszta véleményekkel vesződjem, inkább magát egy régi Római Pápát hozok föl, kinek fönmaradott Levelében az Arany Rósa hordozás és szentelés okai bőven előadatnak.

Midőn III-dik Sándor Pápa 1163-dikban, mint fölebb előadtam, VII-dik Lajos Frantzia Királynak Arany Rósát küldött, így írt az ájtatos fejedelemhez: „*Alexander Episcopus, servus servorum Dei, carissimo in Christo filio Ludovico illustri Francorum Regi salutem et apostolicam benedictionem. Romanorum Pontificum institutione noscitur processisse, quod media Quadragesima, ea Dominica, qua cantatur Laetare Hierusalem,*

*) Histoire ecclesiastique et civile de Lorraine. Par Augustin Calmet. à Nancy, 1728. fol. Preuves. Tom. I, pag. 427.

**) Sancti Ambrosii, Mediolanensis Episcopi. Opera. Venetiis, 1748. fol. Tomo II, col. 557. Exposit. in Psalmum CXVIII. Sermone 14-o §. 2.

consveverunt ipsi florem aureum, non gratia temporalis elationis, propriis manibus annua semper revolutione gestare: ea utique in facto hujusmodi designantes, quae tam ad decorem ecclesiae, quam ad fidelium noscitur instructionem spectare. Unde et cum nos eorumdem antecessorum nostrorum vestigia subsequentes, similem florem eo die, in quo constitutum est, nuper in manibus gestaremus: non inveninus, cui tam digne, sicut Excellentiae Tuae, florem hujusmodi deberemus offerre, quem et devotione circa Ecclesiam Dei et nos ipsos, et dignitatis honore cognoscimus praeeminere. Quia vero floris hujus significantiam tuam celsitudinem credimus tanto libentius nostra velle expositione cognoscere, quanto te constat corde et opere divinis obsequiis, et piis actibus ferventius inhaerere: prudentia Regiae Serenitatis agnoscat, quod flos iste Christum Regem exprimit, ac designat, qui de se ipso loquitur dicens: Ego flos campi, et lilium convallium. Aurum namque Regem non immerito dicitur denotare, cum ad hoc designandum a Magis figuraliter oblatum fuerit Saluatori: ut per hoc Rex Regum et Dominus Dominantium monstraretur. Rubor autem, quo aurum coloratum est, et suffusum, Passionem significat Redemptoris, de quo utique scriptum legitur: Quis est iste, qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra? Et iterum: Quare rubrum est indumentum tuum, et vestimenta tua sicut calcantium in torculari? Odor autem hujus floris, Resurrectionis ejus gloriam praefigurat, ut sicut ipse primogenitus mortuorum ex multis fratribus, et resurgens a mortuis, jam non possit mortis vinculis detineri: qua et noctem nostram moriendo destruxit, et vitam resurgendo in immortalitatis gloriam reparavit. Sane hujusmodi anfractus et climata omnium scelerum foeditate concreta, tantus odor Dominicae Resurrectionis aspersit,

ut nulla pars orbis alienam se ab odore isto sentiat, vel expertem: sed omnes se gaudeant odore hoc svavissimo spirituales nequitias in coelestibus jam vicisse. Porro, si ad ipsius Christi Resurrectionem figuraliter denotandam sanctae illae mulieres ad sepulcrum aromata detulerunt, svavitate redolentium unguentorum gloriam praesignantes: quae utique terrorem inferis, coelis gaudium, terris intulit sanctitatem. Haec sunt fili in Christo carissime! quae in flore isto noveris figurari: ut tanto acceptior apud te et gratior habeatur, quanto eum trifaria expositione significaris affectuosius diligere, et sincerius colere didicisti. Petimus autem, et totis affectibus exoptamus, ut ille flos aureus, qui omnes Reges et Principes antecedit, imo per quem Reges regnant, et prudentes describunt justitiam, terrenum tibi regnum diuturno tempore sua ineffabili pietate conservet, et aeternum in illa felici retributione justorum misericorditer largiatur." *)
Itt mindennek okát 's magyarázatát adta III-dik Sándor Pápa a' régi Kor gondolkodásához illőleg.

Az érdemel még figyelmet az Arany Rósáról, hogy az illatos, vagy is különbféle szagokkal biró, és pirosságot is mutató. Mind a' két tulajdonságról nyilvánságos említést tészen III-dik Sándor Pápa, midőn a' P i r o s s á g által Krisztus kínszenvedését, az I l l a t o s s á g által pedig Krisztusnak ditső föltámadását jelenteti. De mind e' mellett is ő az illat fajokat meg nem határozza. Megnevezik ezeket világosan a' régi Római Szertartásos Könyvek, mellyekről már fölebb rövid említést ejtettem. A' XI-dik Római Szertartásos Könyvben olvastatik: „*Dominica Laetare Jerusalem, statio ad Jerusalem in palatio Sessoriano, ubi Dominus Pontifex honorifice cantat Missam, habens in manu sua*

*) Francisci Du Chesne, Historiae Francorum Scriptores. Lutetiae Parisiorum, 1641. fol. Tomo IV, pag. 768. epist. 17.

rosam de auro cum musco. Post Evangelium ascendit Pulpitum, et praedicat de flore, et rubore rosae et odore; ostendens eam Populo. Deinde tractat de Evangelio. Factis laudibus et finita Missa, ibi accipit coronam, et coronatus cum processione, sicut mos est, redit ad palatium. Longe ante descensum Pontificis descendit Praefectus, et pedester adextrat eum usque ad locum, ubi Pontifex descensurus est: ibi dat ei rosam, et praefectus osculatur pedes ejus. Acceptis laudibus, et celebrata corona, sicut mos est, omnes redeunt ad propria." *)

A' Mabillonnál találtató XII-dik Római Szertartásos Könyvben mondatik: „*Dominica vero, qua cantatur Laetare Jerusalem, Camerarius repraesentat domino Papae in Camera rosam auream cum musco et balsamo: quam dominus Papa portat in manu propria usque ad sanctam Crucem, ubi ea die debet Missam celebrare: eamdem deferens in reversione sua similiter usque ad locum, in quo descendit, ubi debet esse Praefectus, cui dominus Papa tunc dat rosam ipsam, et eadem die portat mitram aurifrixiatam. Sciendum est quod ipsa hora, qua Camerarius repraesentat rosam, dominus Papa debet accipere mitram aurifrixiatam.*" **).

Előjőnek mind ezek némelly kisded különbözésekkel a' XIII-dik Római Szertartásos Könyvnek ime soraiban is: „*Alia vero officia usque ad Dominicam de Laetare Jerusalem fiunt, ut habetur in ordine: in qua Dominica Papa portat mitram cum aurifrisio, et vadit cantare ad Sanctam Crucem, si est Romae. Et si est alibi, ubi placet: et portat in manu quamdam rosam auream miro opere operatam, in qua intus sunt muscus et*

*) Joannis Mabillon, Musei Italici Tomus II. Complectens antiquos Libros Rituales sanctae Romanae Ecclesiae. Luteciae Parisiorum, 1724. in 4-to, pag. 135.

**) Musei Italici Tomo II, pag. 176.

balsamum, et tenet ipsam in manu; dum dicit Tertiam; et dum calciatur et cum induitur, servat eam Camerarius, et juxta ipsum hodie servat eam diaconus. Si Papa non celebrat, et induitur preciosis, quibus induitur in Dominica de Gaudete, et tenet ipsam rosam, cum sermocinatur, et in Missa servat ipsam subdiaconus juxta ipsum, qui servit de tobalia; et dicta Missa reportat eam in manu, et Praefecto Urbis vel alteri cui placet eam dare, qui adextrat Papam tenendo fraenum equi pedes ad locum, in quo Papa descendit, et praecedit subsequendo usque ad Cameram; et Papa dat ei rosam, et ille osculatur ejus manus et pedes, et redit ad domum suam cum rosa decenter. Si Papa celebrat, dat rosam post descensum suum; si vero non celebrat, dat rosam in Camera sua. Quid vero rosa haec, aurum, muscus et balsamum, quae sunt intus in ea, et quod tali die portatur, significent, diligenti inquisitori servatur.“ *)

Végre a' XV-dik Római Szertartásos Könyvben még bővebben 's az apróságokig is, a' fontosságokig is, kiterjeszkedvébben íratik: „*Dominica quarta Quadragesimae, quae vocatur de Rosa, seu Laetare Jerusalem, Sermo et Missa mandantur. Statio ad Sanctam Crucem. Si Papa sit in Urbe, bono mane celebrat secrete et basse Missam suam, nisi vellet facere sermonem: quia tunc etiam diceret Missam. Id certo nota, quod quandocunque Romanus Pontifex facit sermonem, debet etiam Missam celebrare; et etiam quicunque alius Praelatus eodem modo. Finita ergo Missa, intrat Cameram suam, et parat se eundi ad magnam Missam.*“

„*Quod si Papa fuerit in Urbe, paret se in Camera more solito cum mitra aurifrisiata nobile, sed non preciosa; alias portaret auri-*

*) Musei Italici Tomo II, pag. 276.

frisiatam simplicem: sed propter processionem portat nobilem illam cum imaginibus. Quo induto venit Camerarius cum rosa aurea, et flexis genibus praesentat Papae, et osculatur ei manum: et sacrista praesentat balsamum cum musqueto, quae debet recipi ab aliquo Cubiculariorum Papae: et Papa infundat super rosam balsamum et musquetum, et sic bajulans rosam exit de camera, et vadit ad capellam suam; vel, si in Urbe fuerit, ad sanctam Crucem in Jerusalem. In manu sinistra eam tenet, et cum alia signat; et sic eam tenet, quando facit confessionem, etsi non celebrat: quoniam tunc, dum incipiet Confiteor, dictam rosam tradet diacono cardinali, qui eum servit a dextris; et post osculationem altaris et incensationem iterum recipit, dicto prius Introitu Missae, de manu praedicti Diaconi: et sic tenet eam. Quod si aliquis celebret coram eo, illam non dimittit in tota Missa, nisi dum flectit genua ante medium altaris, et in elevatione Corporis Christi, et dum dicitur Laetatus sum; et etiam dum dicit illas orationes, dimittit."

„*Nota quod semper diaconus cardinalis in capiendo et dando dictam rosam debet osculari manum Papae.*"

„*Nota quod in praesenti Missa, si esset aliquis Rex, et Papa non celebraret, ipse Rex sederet inter primos duos episcopos cardinales. Quod si Papa faceret officium, sederet super bassam et nudam chatedram sine scabello ad dextrum Papae prope episcopum cardinalem, qui Papae servit, quasi inter ipsum et subpriorem Episcoporum.*"

„*Notandum quod in Missa praesenti, dato quod Papa non celebraret, consveverunt dare VII. annos et VII. quadragenas de Indulgentia. Missa vero finita, dominus Papa dictam rosam in manu portat usque ad cameram suam: vel si sit in Urbe, usque ad Lateranense palatium:*

et dum revertitur, sequuntur eum omnes nobiles in curia praesentes. Et dum ad cameram suam redierit, si sit extra urbem, dat ipse dominus Papa rosam nobiliori, vel illi soli, cui magis placet: et ille in continenti flectit genua, et osculatur pedem Papae, dato, etiam si esset Rex. Deinde Papa recipit ipsum ad osculum oris. Quo facto, ille recedit cum comitantibus diaconibus antiquioribus cardinalibus, et cum illo equitant aliquantulum per civitatem, quantum sibi placet." *)

E' Római Szertartásos Könyvekből tehát bizonyos, hogy az Illatfajokat az Arany Rósán a' Moschus és Balsam tészik. Egy uttal pedig belőlük láthatni minden féle szertartásokat is, mellyek ezen Arany Rósa hordozás és szentelésre nézve egykor gondosan megtartattak, és hihetőképen még ma is megtartatnak, minthogy az Arany Rósa kelete a' régi időkben nem tsak folyton folyva szokásban volt, hanem még ma is évenként bőjt negyedik vasárnapán divatban vagyon. Legvilágosabb, de egyszer'smind Nemzetünkre nézve is legfontosabb és ditsőségesebb tanuja e' mostani szokásnak azon Arany Rósa, mellyet itt Réztáblában közlök Hazámfiaival, és a' melly a' Fölséges ifjabbik Magyar Királyné Arany Rósájának pontosan készült Rajzolata. Ennek tudósabb megesmértetése végett gyűjtöttem egybe az előszámláltam történeti töredékeket magukból a' leghitelesebb kutfőkből, mivel föltenni kéntelenittettem, hogy Cartari Károly Olasz Írónak ime munkáját: „*La Rosa d'Oro Pontificia, Racconto Historico. Stamp. in Roma* 1681." valamint én nem láthattam 's meg nem szerezhettem, úgy mások is nem egy könnyen esmérhetik.

XVI-dik Gergely Pápa, a' Római Keresztyén Anyaszentegyháznak most tündöklő Szentséges Fő Kormányozója, 1831-dik évben az Arany Rósát

*) Musei Italici Tomo II, pag. 417.

Fölséges Mária Anna Karolina Pia ifjabb Magyar Királynénak, Nemzetünk Gyönyörüségének 's Reményének, méltoztatott ajándékba küldeni ime körűlírással: MARIAE. ANNAE. PIAE. REG. VICT. AMAD. F. FERDINANDI. KAROLI. REGIS. HUNGARIAE. CONIUGI. AUGUSTAE. AN. MDCCCXXXI." Az az: „*Mariae Annae Piae Reginae, Victoris Amadei Filiae, Ferdinandi Karoli Regis Hungariae Coniugi Augustae Anno* 1831." Rajta vagyon a' Pápai tzímer is, mellynek ketté oszlott vértén a' balfelől látszó Kehelyből ivó két madár, mint Mittarelli és Costadóninak Camalduli Évkönyveiből kitetszik, a' Camalduli Szerzetes Rend jegyére, a' jobb felől előjövő tsillagos pólya és süveg pedig nemzetségi tzímerre mutat. Fölséges ifjabb Fejedelem Aszszonyunknak illy fényes megtiszteltetése a' Római Szent Szék részéről új megkülönböztetése egyszer'smind a' Magyar Nemzetnek is.

Köszönni tartozom ezen Arany Rósa rajzolatát Méltóságos és Főtiszt. Ocskai Ocskay Antal választott Bácsi Püspök és a' Föls. Magyar Királyi Helytartó Tanáts jeles érdemü Tanátsosa tudomány szeretetének, gondoskodásának, figyelmének és erántam tapasztaltatott kegyességének, ki azon alkalommal, midőn a' Bétsi Augustinaeum Pap nevelő Intézetben az Egyházi Statistikából nyilvánságos oktatásokat adott, 's a' Pápa ajándékairól, úgymint a' Keresztekről, Kardokról, Süvegekről és Arany Rósákról 's a' t. értekezvén, épen ezen Arany Rósa rajzolatára semmiféle munkában nem akadhatott, fölsőbbi legkegyesebb engedelem mellett a' Nevendék Papság számára teendő megmutathatás végett ezen Arany Rósát lerajzoltatta, 's később velem, minthogy a' „*Domínica Rosae, de Rosa, Rosata*" miatt a' Diplomatikai Letzkékben e' rajzolatra nekem is szinte szükségem vagyon, egész készséggel és nagy lelküséggel közleni méltóztatott. Én pedig, azt most az egész Magyar Nemzetnek nyujtván, forrón óhajtom, hogy mind azok vegyék 's fogadják

kedvesen szives ajándékomat, kik a' Keresztyén Hitet apróbb és nagyobb szertartásaiban egyeránt illőleg betsűlik!

Horvát István.

2.

Feleletül a' Nemzetiség írójához.

Még a' múlt 1832-dik esztendőben kijött hatodik kötetbe mihent meghallottam, hogy a' *Nemzetiségről* egy igen valódi jeles értekezés jött volna ki az olvasók kedvéért, azonnal a' legnagyobb újság kivánásától ösztönöztettem annak mennél hamarébbi által olvasására. Már tsak a' tárgy is magában ollyan megkülömböztetett lévén, a' melly a' jelenkornak méltán legnagyobb figyelmét érdemli, és a' melly minden jó gondolkodású hazafinak, bár akármelly helyheztetésben légyen is, szivét hathatósan érdekli: (mert ugyan, mitsoda hazafi volna is az, a' ki az ő nemzetének nemzetisége nagyobb kifejtődését 's tökélletesedését szivéből nem kivánná?) engemet annyira meglepett, hogy a' legnagyobb öröm telte el tsak annyiban is szivemet, hogy a' mit már én is az előtt írásba feltett, de tsak az utánna következett hólnapba kijött kötetbe értekezésemnél fogva néminéműképen érintettem, azt már én előttem egy más valaki sokkal szebb módon terjeszté a' Magyar nemzet elibe, hogy sem mint én azt, mint mesterember, szokott módom szerint meszsziről is majmolhattam volna.

A' tzél ugyan azon egy vólt mind a' kettőnk előtt, tsak hogy azon Tudós a' maga érzelmeit, mint mester tudta előadni; én pedig tsak mint a' természettől vezérlett egyszerű újontz erintém a' magamét. Egyébiránt az egész előadás értelmébe véle egészlen megegyezek, kivévén a' zsidók eránt való vélekedésben, a' mellyben egészlen elválunk egymástól.

Mivel pedig a' zsidó nemzet a' magyar nemzetnek, vagy legalább az Ország lakóinak egy bizonyos részét tészi, a' melly eránt a' nemzetnek egy része egy, másik más vélekedésbe vagyon, a' mint azt egyik része gyűlöli 's ha lehetne az országból is kihajtaná, másik viszont szánja és annak, ha hatalmában volna, polgárositását is kész volna ki eszközleni; ne hogy az ezen nemzetet nem szenvedhető rész, ennek tsak hibás oldaláról való tekintetből, a' maga vélekedése mellett egyik szükséges ember társának az emberiség jussa megtagadásába megátalkodva maradjon; valamint a' másik az ezen különöző nemzetnek sorsán lehető könnyebbitéséből várt 's óhajtott következéséből való megtsalatkozását, később, a' midőn már a' dolgot megváltoztatni lehetetlen volna, ne tapasztalja: bátorkodom én, az én nemzetem előtt ezen nemzet körül való észrevételeimet előterjeszteni; annyival is inkább, mivel, a' mint hallatszik, talám a' mostani Országgyülésbe a' több tárgyak között ezen nemzet sorsán való könnyebbités is elő fog fordúlni.

De minekelőtte én ezen észrevételemet előterjeszteném, meg nem állhatom, hogy azon érzelmeimet a' nemzet előtt ki ne jelentsem, a' mellyet valamint a' *Nemzetiségről* írt külömben igen jeles értekezés, úgy más újjabb magyar munkák is, a' felettébb nehezen érthető új magyarság miatt bennem okozott 's okoznak, melly miatt előttem sok helyek gordius tsomók maradnak. Hogy pedig én ebbe ereszkedni bátorkodom, igen hibázna az, a' ki azt én bennem vakmerőségnek 's magam meghittségének tartaná; mivel én, mint mesterember, az egész nemzetnek azon nagy számát tevő közép rendihez tartozván, a' mellynek a' nemzet kimivelődésében az elsőbbi rendtől elmaradni nem lehet, annak fejében az ő érzését a' nemzet előtt kinyilatkoztatni egy hazafiúi kötelességemnek érzem. Ámbár ugyan én nem ditsekedhetem, hogy én a' napkeleti nyelveket legkevésbé is érteném; de nem is tudnám, mi szükség vólna valakinek azok értésére,

hogy

hogy véleményét a' Nemzet előtt bátrabban kimondhassa: mai időben nem a' napkeletieknél keressük a' kimiveltséget 's követésre való példát; e' szerént nyelvünknek is javitása 's tökélletesitése sokkal nagyobb sikerrel fog előre haladni, ha mi azt a' mai kimivelődött nemzetek példájokra tellyesitjük. Egyébaránt pedig én, a' ki néhány európai u. m. deák, német, frantzia, olasz nyelveket legalább annyiban értek, hogy én ezeken akármelly irónak könyveit folyvást értem, és ha valaki engem azzal akarna megjádzottatni, hogy nékem a' fellyebb emlitett nyelveken irt könyvek közül ollyast mutatna, a' mellyet meg nem értenék, akkor az ortzám meg nem pirúlna, mivel én is mutathatnék neki ollyan új magyarsággal irt nyomtatványokat, a' mellyeknek értelmét mind ketten tsak magától az irótól tudhatnánk meg: külömben pedig mivel én mind ezen nyelveknek esmeretire többnyire tsak a' magam fáradhatatlan szorgalma által jutottam, úgy hogy a' deák nyelvet is az oskolákban tovább nem vihettem, mint tsupán hogy azt más nyelvektől megtudtam külömböztetni; de egy deák irónak tsak egy legkissebb sententiája megértésére is elégtelen voltam, és a' mellynek megtanúlására oskolai járásomnak tsak annyit köszönhetek, hogy legalább a' könyveket megismertem, a' mellyekből azt megtanúlni lehet, és a' mellynek megtanúlására nékem tsak a' régi történetek esmeretére való vágyás volt a' legnagyobb ösztön, mivel én akkor abban a' gondolatban voltam, hogy azokat tsupán tsak deák könyvekből, 's másból nem, lehetne olvasni: 's ezen nyelvnek megtanúlása szolgált nékem mind eszközül, mind vezérül a' többi nyelveknek is könyvekből való megtanúlására is, a' mennyiben nékem erykor szándékom lévén a' külső kimiveltebb nemzetek közt megfordúlni, azok nyelvöknek előre való megtanúlását szükségesnek tartottam; de mivel épen ezen nehéz módon magam erejéből való kivetzkelődésem által jutottam ezen nyelveknek sok belső tulajdonságaik megesmerésére, 's azoknak

egymás között való külömbségek megitélésére ; ennél fogva, ha nem úgy is mint „tanúlt“ de legalább mint a' természettől vezérlett, 's tapasztalásaim által segillett mesterember, bátorkodom érzelmeimet a' Magyar Nemzet előtt kinyilatkoztatni, és ha valaki azon szokott szavakkal *ne sutor ultra crepidam* akarna meg vágni; én arra tsak azt mondom, hogy ha egy varjú a' maga krákogásával havat jövendöl akkor, mikor száz tsillagvizsgálók napfényt mondanak, ha amannak jövendölése bétellyesedett, a' világ tsak annak esméri el igazát. *A' mi nem értz, hólt az; a' melly ember pedig értz, de érzelmeit ott, a'hol illik, ki nem jelenti, az ollyan ember tsak magának él, 's nem másnak.*

Hogy a' magyar nyelv hijános és javitás nélkül szűkölködik, az tagadhatatlan: de más részről meg kell azt is vallani, hogy talám egy európai nyelv sem bir olly tulajdonságokkal, mint a' magyar nyelv bizonyos esetekben, és ámbár ez magában egy olly eredeti nyelv, és minden más nyelveknek rokonságin kivűl vagyon, még is némelly esetekben sem a' német, sem frantzia 's olasz, a' deák nyelv természetéhez úgy nem közelit, mint a' magyar nyelv, a' melly is neki az ő betsét hathatósan neveli; nevezetesen:

1-ör A' három emlitett nyelvek közűl egygyiknek sints az a' módja, hogy a' noment — legyen az substantivum vagy adjectivum — minden ejtésekben, casusokban, és számban olly elhatározott módon hajtogathassa az ember, mint a' magyar nyelvben; a' melly esetben még a' deáknál is tökélletesebb; mivel a' deákban a' dativus az ablativussal, a' többes számban pedig a' nominativus az accusativussal is mindég ugyan azon egy módon íratnak 's mondatnak ki: a' német nyelvben mind a' masculinum, mind a' neutrum genusban több casusokban egyenlően maradnak a' szók; a' foemininumban pedig egészlen hajtogatatlan maradnak, és tsak a' megelőző articulus határozza el annak casusát: hasonlóképen a' frantziában és olaszban a' nomenek egy átaljában haj-

togatlan maradnak, és azokat is tsak a' megelőző articulusok fejtik meg.

2-szor A' verbumok hajtogatására való nézve egy nemzet sem fejezheti ki magát a' deak módja szerént olly tisztán, egyszerre és rövideden mint a' Magyar: ugyan is, valamint a' deak minden modusban, tempusban és personában magát az utólsó betűig megkülömböztetve fejti ki: úgy a' Magyarnak is ezen tulajdonsága pontosan megvagyon. Ellenben már a' Német irja és mondja: *lieben*, *wir lieben*, *sie lieben*, *lieben sie*, — itten már a' lieben négyféle értelemben vagyon, a' mellyet a' hozzá járúló pronomen nélkűl meg nem lehetne külömböztetni: a' frantzia irja, *aimer*, *vous aimiez*, *j'aimois*, *tu aimois*, *il aimoit*, *ils aimoient*: itten bár az irásban mindenik szó külömböz egymástól, de a' pronoment elszakasztván tőlök mind tsak — *emé* — módon mondatnak ki.

3-szor Egyik nyelv sem mondja a' deák nyelv módja szerént olly rövideden ki a' praeteritum perfectumot, mint a' magyar: p. o. = amavi, = szerettem; ezt mind a' Slavus, mind a' Német, Frantzia és Olasz két, sőt ha a' pronoment hozzá számoljuk, a' melly pedig elválhatatlanúl mindig együtt jár, három szavakkal mondják ki: p. o. ich habe geliebet, j' ai aimé, io ho amato.

4-szer A' magyar nyelvben találunk fel ollyan különös két tulajdonságokat, a' mellyekkel a' feljebb emlitett öt nyelvek közűl egyik sem bir: p. o. a' verbumra való nézve; a' midőn a' Magyar egy szóval értelmesen kimondhatja — *tsinálhatok*, *tsináltatom*, *tsináltathatom* — ezeket mind a' Deák, mind a' Tóth, Német, Olasz és Frantzia több szavakkal, u. m. a' két elsőket két, az utólsót pedig három szavakkal mondhatják ki. A' második különös tulajdonsága a' magyar nyelvnek az, hogy abban úgy szólván a' praepositiók is hajtogathatók, a' mellyek, a' pronomenekkel egybe olvadván, mind a' személyt, mind a' számot egyszerre és meghatározva kimondják: p. o. *nállam*, *nállad*, *nálla*, *nál-*

lunk, *nállatok*, *nálloh*, *velünk*, *veletek* 's a' t. Ezen tulajdonságokat hasonlóképen a' fellyebb említett öt nyelvekben fel nem találjuk; a' melly tulajdonságokat egybevévén, némelly kárpótlás gyanánt szolgál azon ellenvetésben, hogy a' magyar nyelven nem lehet olly rövideden, de még is értelmesen mint más nyelven irni.

A' magyar nyelvnek tökélletesitésére, az én vélekedésem szerént, leginkább szükséges; először azon még magyar név nélkül való dolgokra új, de még is a' tárgyra alkalmatos és könnyen megérthető szavak; — és másodszor a' szavaknak rendes szerkesztetése.

A' mi a' szavakbeli hijánosságot illeti, erre való nézve már jó formán nagy pótolék eszközöltetett; de még is mind ez ideig a' németben olly gyakran előfordúló ezen néhány szavakra u. m. *Grundsatz*, *Fähigkeit*, *Nachsicht* alkalmaztatható új szavakat nem vettem észre, hanem ha ezen nem régtől fogva előttem esmeretessé lett új szavat — *Okfej* — az elsőnek értelme kifejtésére gondolnám választva lenni; a' másodikra — *elmebeli tehetség* — igen hoszszasnak látszik, valamint a' harmadikra is — *engedékenység*. — De a' szavak elrakásában és szerkesztetésében a' legnagyobb zűrzavart tapasztalom, a' melly miatt a' dolognak értelme igen homályosan lévén elrejtve, sokszor az ember sajnálkozva vészi észre, hogy a' mit ő más idegen nyelven könnyebben megértene, azt a' magáén mint megfejthetetlen találós mesét kell venni. Ezen módnak meghagyása mellett minden más újitások: u. m. az e betűnek ö-vel, az i-nek ü-vel való felváltása; valamint az eddig egybe ragasztott szavaknak megszakasztása, és az eddig megszakasztva volt szavaknak öszve ragasztása, a' nyelvnek tökélletesitésére keveset, vagy semmit sem fognak használni. — Nem is foghatom meg, mi tzélt akar azzal valaki elérni, ha az e helyett ő betűt, az i helyett ű-t ir; holott a' mi nyelvünkben ezen két betűk a' nélkül is elég gyakran fordúlnak elő. Az olasz nyelv, a' melly

a' frantziáéhoz legtöbbet hasonlit, ezen két betűket nem esmeri ; és még is egy a' legkedvesebb nyelvek közzűl. — Én úgy vélem, hogy egy irónak inkább kellene magát az Országnak nagyobb részében szokásban lévő szavak kimondásához alkalmaztatni, mint tsak bizonyos környékbeliek különözését követni : e' szerént igen különösen tűnik szemembe, mikor némelly nyomtatványokban olvasom, — *üdő* , *üdvösség* , *fölött* , *ömelni* — 's a' t. holott a' két első szavakkal egy eredetű szavakat, a. m. *ideig*, *ldvezitő*, még mind ekkoráig is a' szokott i betűkkel olvasom. Ha ebben az esetben az illyen változtatások tovább is igy folynak ; igy félő , hogy egy nem magyar szüléktől származott ifjú , a' magyar nyelvet tanúlni akarván , az *é*-betűt *ő*-vel, valamint az *i*-betűt *ű*-vel egy betűnek gondolván , az illyes szavak között , u. m. *élni*, *ölni* , *ér őr* , *ész ősz* , *tíz tűz* külömbséget nem tudván tenni , könnyen zavarodásba jön ; és gondolván, hogy az é és ű betűk a' nyelv tsinosodásának egyik tzime , majd ő maga is az é és i-betűkkel eddig irt szavakat ő és ű betűkkel fogja irni.

A' rövidség a' beszédben igen szép és kivánatos , hogy ha a' dolog értelme homályt miatta nem szenved , és általa valami tzél eléretik : — de a' midőn némelly új iróknál az eddig egybe ragasztva volt szavakat u. m. *erre arra* , *ennek annak* 's a' t. most megszaggatva p. o. *e're a'ra* , *e'nek a'nak* 's a' t. találjuk , nem tudom a' tzélt benne el találni : rövidséget az irásban vagy nyomtatásban épen nem; mivel a' mennyi idő alatt az apostrophot az első betű felibe tészi , és a' következő betűt utánna kezdi , az alatt a' kihagyott betűt is lelehetett volna irni ; a' kimondásban pedig az olvasó , minekutánna már hozzá szokott; (mert még elébb ehez is hozzá kell szokni) tsak ugyan még is úgy mondja ki , mintha egybe volna foglalva. — Ezen iróknál pedig az is különös , hogy a' midőn az illyen rövid szavakat megszaggatják , azt a' nagyobb szavakba nem tészik: p. o. nem irják föld-re asztal-ra , ember-nek , asz-

szony-nak; de ha az első esetben felvett újitás közönségessé talál lenni, ki kezeskedhetik az eránt, hogy az a' másodikra is által nem mégyen, és hogy igy idővel apródonkint az új magyar irás, a' tőlünk legtávolabb lévő Chinai iráshoz inkább, mint a' hozzánk közelébb lévő Európai nemzetek irásához hasonlitson.

Egy igen jeles és nagy fontosságú új munkában a' beszédbeli rövidségnek illyen szüleményit találom ..... *észbeli erőltetés 's vizsgálattal*, ... *áldozatot eszesebb 's ügyesebben forditani*, ... *adnák is elő hiányink 's hátramaradásinkat*, ... *áldoznak idejik, vagyonik 's fáradozásikkal* 's a' t. Ha a' nagy érdemű szerző megengedi, hogy véleményemet kimondjam, ez a' magyar idiotismussal meg nem fér: mert valamint a' deák nyelv syntaxisa azt hozza magával, hogy a' verbum regens akármennyi substantivumokat érdekeljen azon jelentésben, a' substantivumoknak egytől egyig ugyan azon egy casusban kell lenniék; — mivel pedig a' szavak hajtogatásában — *declinátiójában* — egy nemzet nyelve sem tartja meg úgy a' deák nyelv módja szerént a' casusokban való pontosságot, a' hol egy betűnek sem szabad elmaradni, mint a' magyar nyelv: igy tehát a' magyar nyelvet a' maga természeti tulajdonsága ellen inkább ollyan nyelveknek rámájára húzni, a' mellyeknek legkissebb hozzá való közelitése sints, mint egy ollyan nyelvnek, a' melly egyszer egy fél világnak parantsolt, és a' mellyen az egész Európának kimiveltebb népei az ő tudományoknak első talpkövét állapiták meg, inkább egy nyelv tsonkitás, mint tökélletesités volna. A' fellyebb ki tett szóllás módja tehát tsak az ollyan nyelvekhez illik, a' hol az árticulus a' substantivumok előtt jár, és egy articulus több substantivumokra mutat.

Ezek szerént nem tudnám eltalálni, mit kellessék a' nyelvekben magasztalni, a' nehezen érthetőséget-e, vagy pedig a' könnyen megérthető ékesen szóllást? Ha a' nehezen érthetőséget kell legtöbbre

néznünk, így nem tudom mit nyerünk az által, ha a' deák nyelvet oskoláinkból kirekesztjük; mert ha azt az okból tselekeszszük, hogy azt az időt, a' mellyet a' deák nyelv tanulására kell az ifjúnak forditani, sok más hasznosabb tudományok tanúlására lehet használni; igy az illy új és nehezen érthető magyarságnak megtanúlása kevéssel vagy semmivel kevesebb időben kerűlvén, a' mi ifjainknak legalább hét nyoltz oskolákat kell végezni, hogy az új magyarsággal élhessenek; a' kik pedig azon időn alól tanúlásokat félbe hagygyák, azok azt tsak úgy fogják érteni, mint most egy középszerű grammatista Quintilianus orátióit, vagy Horátius és Virgilius verseiket.

Ha a' Nemzet a' nyelve tökélletesitésével a' Literaturának előmozditását eszközleni, valamint hogy egyszer'smind a' Literatúrával a' népet a' könyvek olvasására mind jobban jobban szoktatni, 's ez által a' Nemzet kimivelődését elősegiteni akarja: igy ezen módnak igen kevés sikerét reménylhetjük; mert valamint a' következés az elkezdett munkát igen szűken fogja jutalmazni, úgy az elkezdett munka is a' következés által eléggé nem segéltetvén, a' maga előmenetelében hátra marad.

A' Literatúra tsak úgy mehet elő, ha az irók az ő fáradságoknak illendő jutalma eránt bizonyosok lehetnek; ez pedig tsak úgy eshetik meg, ha a' nemzetnek nagyobb része a' szerént, a' mint a' Német 's más nemzetek az olvasásban keresik egyik gyönyörűségeket; ez is pedig tsak úgy eshetik meg, ha ők a' könyveket minden felettébb való fejtörés nélkűl megértik. — A' paraszt miért alszik el a' prédikátzión? Azért, mert vagy igen keveset, vagy semmit sem ért belőle: de meséllyen néki valaki valamit, és beszéljen néki akármelly hasznos és szép dologról; de úgy hogy ő azt megértse; egész éjtszakánként a' legnagyobb elragattatással fogja őtet hallgatni. — Minden emberbe bele vagyon óltva a' tudnivaló vágyás; tsak hogy az ne felettébb nagy munkával 's fáradsággal essék meg. A' legres-

tehh is szeret éles késsel 's fejszével faragtsálni, 's éles reszelővel körmeit, vagy más valamit reszelni: ellenben a' legserényebb munkás is unalmas életlen műszerrel dolgozni. Ha pedig a' Nemzet a' nyelvnek ezen elkezdett újitását szükségesnek látván tovább is folytatja, akkor annak az a' következése lehet, hogy azt tsak az ollyanok fogják érteni, a' kik azt az oskolában tanúlják; a' kik pedig azt nem tanúlván nem értik, úgy tsak a' régi elrongyollott 's molyosodott könyveket veszik elő, és tsak a' fogja magát szerentsésnek tartani, a' ki még illyennek birtokában fogja magát érzeni. Valamint pedig a' német szüléktől származott ifjút soha arra nem lehet kötelezni, hogy az ő szüléinek nyelvét egészlen megtagadja: úgy a' magyar születésű ifjút is el nem lehet a' német 's frantzia nyelvek tanúlásától tiltani, a' mellyet ha ők egyszer megizelitettek, 's az ő tudományok nevelésére alkalmatosabbnak találnak, úgy bizonyosan inkább a' könnyebb módot fogják tzéljok elérésére használni; 's ekkor a' magyar nyelvnek épen az a' sorsa lészen, a' mi a' magyar ruhának, a' mellyet a' nemzetiség tekintetéből tsak a' hivatalokban szoktak az illető személyek magokra venni, 's hivatalok helyén kivűl pedig örűlnek, hogy ha azt a' többiekkel együtt kaputrokkal válthatják fel; 's különben pedig a' magyar ruha tsak a' kis várasi, 's ott is pedig tsak a' közönséges és szegény lakosoknak 's falusi gazdáknak marad nemzeti köntöse; valamint a' magyar tántz is, bár mennyire tapsoljanak is néki; de azért a' nagy hálokban tsak a' szűnet idején mutathatják némelly arra előre elkészült ifiak magokat, 's azon kivűl pedig tsak a' falusi és kis várasi köznépnek szokott nemzeti tántza fog az maradni; egyébaránt pedig a' kimivelődött részre való nézve igen fárasztó lévén, tsak a' megszokott kerengő fog a' nép kedvelt tántza maradni: így a' magyar nyelv is tsak a' hivatalokban, vagy ha legfellyebb a' nemzetiség feltartása kedvéért a' társalkodásban is, 's azon kivűl pedig tsak a' kis várasi és falusi népeknél fog

folyamatba lenni: és ha idővel az egész Országban tellyes kiterjedésbe jönne is az; de az, a' ki a' könyvek olvasásában keresi a' maga gyönyörűségét, 's több nyelveket is tud; akkor inkább olly nemzetek könyveit szerzi meg magának, bár drágábban fizesse is azokat, a' mellyeket ő könnyebben megértheti, és a' mellyekben azon tudományok, a' mellyeket tudni akarna, a' magok eredetekben már vagynak, és a' mellyeknek a' mi honni nyelvünkön való megjelenése után még várakozni kellene: a' ki pedig más nyelveket nem tud, annak a' könyvek olvasására ezután sem lesz nagyobb kedve, mint az eddig élt nemzetünk nagyobb részének volt, vagy van.

A' kik pedig eddig a' hazai nyelven is szerették az olvasást, azok megmaradnak az eddig honni nyelven kijött munkák mellett, és a' *Cassandra*, *az elveszett Paraditsom*, 's több más e'féle betses munkákat annyival fogják a' mostani új munkáknál fellyebb betsűlni, a' mennyivel a' mai világ a' Cicero idejebeli deákságot az azután öt hat száz esztendőkkel később élt irók munkáinál betsesebbnek nézi: 's vagy talám még idővel a' mi hazánkban is két nyelvek, az az úgy nevezett *tanúlt és közönséges nyelvek*, valamint Török országban az Arabs és Török nyelv, fognak egyszerre folyamatban lenni. Vajha még idővel egy ollyan nyelvbeli meghasonlás ne érné hazánkat, mint a' millyent a' német nyelvre való nézve az éjszaki úgy nevezett *Plattdeutsch és Hochdeutsch* között látunk. A' melly bal sorstól pedig a' sok szavak újitgatása mellett igen bajosan lehet megmenekedni.

Én úgy tartom, hogy mindenki jobb szereti a' közép szépségű, de könnyen olvasható; mint a' szemnek tetsző igen tzifra 's mesterséges rángatásokkal ékesitett, de nehezen olvasható irást olvasni: 'S így vagyunk az igen nehezen érthető és a' könnyen megérthető, de kedves és kellemetes kifejezésekkel ékeskedő irásra vagy szóllásra való nézve is: 's erre való nézve ha a' Nemzetnek az

az első tzélja, hogy a' népnek az olvasásra kedvet szerezzen, arra elkerűlhetetlenűl szükséges, hogy a' nyelv mennél könnyebben érthető legyen. Ha pedig hogy a' beszédben vagy irásban a' nehezen érthetőséget tartjuk legnagyobb mesterségnek, úgy már jóval felűl halattuk a' Nemzeteket, annyival-is inkább a' Frantziákat, és Olaszokat. De ha a' könyvek olvasásának a' Nemzet kimivelődése egyik fő tzélja; úgy mi sikere lehet annak, ha a' Nemzetnek tsak a' tanúlt része abban részesűlhet? Már régtől fogva voltak 's most még annál inkább nagy számmal vagynak a' Nemzetnek tanúlt férfiai; és még is a' Nemzet a' kimivelődött európai nemzetek között (ha szabad igazat mondani) helyet nem foglal. — Mit használ egy hadi seregnél, ha annak tsak a' fellyebb való tisztjei értik a' hadi fortélyokat, 's a' bajnoki bátorsággal való megvivás módját, ha az altisztek és közlegények még a' fegyverrel való élést sem értik, 's mig a' tisztek az egész sereggel egybeköttetésben nem lévén, előre haladnak, a' többi őket hideg vérrel nézvén távolról henyéllésben tölti idejét? 'S így valamint a' szekérnek két első kereke, nem lévén a' szekér derékkal szükséges öszveköttetésben, 's egy bizonyos erőtől húzattatván, előre halad ugyan, de a' két hátulsó kerekek a' szekér derékkal 's teherrel együtt tsak a' régi helyben maradnak. — Próbálná tsak egy nagy uraság, bizonyos öröm ünneplés kedvéért, a' köz rendű embereket és jobbágyokat a' legfelsőbb rangú uraknak ízlésekhez szabott legválogatottabb étkekkel a' vesztegetésig megvendégleni; meglátná, hogy azok többnyire éh hassal hagynák el az asztalt, és a' szakátsok nem igen gyönyörködve halgatnák azoknak az ő készitményeikről való magok kifejezéseket.

Talám a' Nemzet azzal ketsegteti magát, hogy a' külföldi kimivelt nemzetek kapkodni fognak az új magyar könyveken? Akármint haladjon is a' Magyar hazában a' Literatúra, és a' nyelv javitása, akármint tudósitsuk is mi azt eránt a' mi újságaink-

ban a' külföldi nemzeteket ; azok azt tsak ollyan hideg vérrel vészik, mint a' Pesti előkelő lakosok, ha hallják, hogy egy kis mező várasban fényes mulattságos tántzok szoktak megtörténni ; de azért annak kedvéért az új teremben — szálában — megesni szokott mulattságot tsak ugyan el nem mulasztanák.

Nehezen tudja egy nemzet a' más nemzetnek nyelvét, ha azt nem érti, a' beszédből és hangból megitélni, ha az a' fülnek kedves-e vagy kedvetlen hangzású? Minden nemzetnek kedves a' maga nyelve, és kedvetlen azé, a' kit magánál kimiveletlenebbnek tart, és a' melly eránt bizonyos idegenséggel 's megvetéssel viseltetik. Ha a' Frantzia szó a' Moldva és Bosnyák nemzetségnek volna nemzeti nyelve, igen kevesen, vagy talám senki sem találna benne a' fülnek kedves hangot: ellenben, ha a' Frantzia az Oláh és Bosnyák nyelvén beszélne, de egyszer'smind az ő tulajdon kellemetes kifejezéseivel és velős tudományával egyesitené ; akkor az Oláh vagy Bosnyák nyelvek volnának az elsők.

Egy helytelen és ízetlen maga viseletű emberben soha annyi lelki tehetséget, 's beszédbeli kellemet nem gondol a' világ, mint egy tsinos szép maga rátartású férfiban ; noha megesik néha, hogy egy kopott kaputrokban magát hátra húzó több nemes gondolkodást 's jeles erköltsi tettekre való vágyást hordoz szívében, mint sok előre tolakodó, 's tsak külseivel a' község figyelmét magára húzni akaró nagyravágyó ember. — Tsak hős tettek, kereskedés, mesterségek virágzása, földmivelés és gazdaság jó lábon létte, szép és nemes intézetek, szükséges és hasznos rendelések, mindenben szép rendtartás, és erköltsi illendőség által tudja egyik nemzet a' másik előtt magát tekintetbe és tiszteletbe tenni ; és tsak a' kimivelődésnek illyen jeleiből szerez magának egyik nemzet ideát, a' másik nemzetnek a' tudományokban és nemes ízlésekben való előhaladásáról, 's ezek által gerjed benne amaz eránt vonszó hajlandóság, a' melly néki többé még amannak némelly hiányit sem engedi észrevenni ; 's épen ez a' haj-

landóság viszi őtet arra, hogy amannak gondolkodása módját kiesmerni akarván, annak nyelve megtanúlásában egyik fő gyönyörűségét keresi.

Ha az Oláhok és Bosnyákok ebben a' tekintetben ollyan helyheztetésben vólnának a' többi nemzetekre való nézve, mint a' millyenben most a' Németek, Olaszok, Frantziák és Anglusok vagynak, és viszont ezen nemzetek a' kimivelődésben ott vólnának, a' hol most amazok vagynak: igy bizonyosan az Oláh és Bosnyák nyelvek volnának az elsők, és akkor amazokra a' világ nem is figyelmezne: Magyar ország pedig akkor, közelebb lévén ezen két országokhoz, a' kimivelődésben épen úgy volna Német országra való nézve, mint az most mireánk való nézve vagyon.

Hős tettekre mai helyheztetésünkben bizonyos tekintetekben sem időnk sem alkalmatosságunk nintsen; kereskedés és mesterség virágoztatása, földmivelés és gazdaság jobb létte, szép és nemes intézetek, szükséges és hasznos rendelések nagy áldozatokat kivánván soká lehet azoknak tellyes folyamatba való hozását reménylenі. Az egy erköltsi illendőség, a' mi leghamarébb minden felettébb való megerőltetés és költség nélkül megeshetnék; és még is mikor reménylhetjük, hogy ezen első lépéseinkkel a' kimivelődés utján való elindúlásunknak a' külső nemzetek figyelmét magunkra húzhassuk? Erről, ha szabad vólna egyet vagy kettőt szóllanom, megpróbálnám vélekedésemet egy kevessé kijelenteni, és azt talám fogom is alább tenni. De mivel talám engemet valaki a' magam megvallására viszsza emlékeztethetne, hogy a' magyar nyelvnek hijányos voltát a' fellyebbi kinyilatkoztatásom szerént magam is elesmertem, és talám azon hijányosságnak lehető kipótolása eránt való véleményem kimondását tőlem megkivánná: ha ez úgy volna, 's szabad volna nékem a' dologhoz szóllani; tehát én ezeket javaslanám:

1-ször Ha új szavakat formálni akarunk, légyenek, ha lehet a' dolognak és tárgynak az ő ter-

mészetekhez úgy hozzá szabottak, hogy azokat az is, a' ki azt legelőször hallja, könnyen elérthesse; külömben pedig, mint sem hogy valami idétlen 's el nem érthető nevet adjunk valami dolognak, inkább maradjunk meg annak az idegen nyelven esmeretes nevénél. A' Frantziák és Angolyok az ő nyelveik tökélletesitésében nem láttzanak, hogy ebben a' tekintetben legkissebbet is ügyeltek volna a' dologra; a' frantziának nyelvében, számtalan, 's lehet mondani, hogy majd harmad része deák és görög eredetű, az Angoly irásban alig talál az ember egy sort, hogy benne legalább két deák vagy frantzia származású szavakat észre ne vegyen.

2-szor A' szavak formálásában kivánni lehetne, hogy a' németet követhetnénk, a' ki igen helyesen tudja két három szavait is úgy öszve illeszteni, és azokból egy szót formálni, hogy a' ki azon szót soha az előtt nem hallotta is, azt már első hallásra is megérti.

3-szor A' mi a' szavak újitását illeti, ezt a' mostani nemzeti szellemmel ellenkezőnek látom. A' mostani nemzeti szellem szűlte a' nemzetben a' régi hősök köntöse eránt való ízlést; igy váltotta fel az ez előtt módiban volt rövid dolmányt a' hosszú szabású Attila dolmány, és a' szokott formájú kalpagot a' régi hősök idejebeli süvegek: és mig ezek igy folynának, az alatt a' magyar nyelvben már több századokkal szokásban vólt helyes szavaknak megröviditése, változtatása, megszaggatása 's talám némellyeknek számkivettetése, úgy tartom a' nyelv tökélletesitésére semmit sem használ. Ha a' magyar büszkeség most azt a' gondolatot szűlte, hogy az idegen származású szavaktól a' maga nyelvét megtisztittsa, és azt egy eredeti 's mástól nem függő nyelvnek tsinálja: minek követi ő a' szavak tsonkitásában az Angolyt, a' ki azt a' maga lován szokta végbe vinni? Igy illyen szavak helyett — *miért*, *azután*, *leány*, *tulajdonság* 's a' t. — mint irattatnak — *mért*, *aztán*, *lány*, *tulajdon* 's a' t.? — Talám rövidségnek okáért? A' három elsőt sem deák, sem

német 's frantzia rövidebben ki nem mondhatja, 's kevesebb betűkkel ki nem irhatja; a' negyediket mind a' frantzia mind a' deák tsak épen annyi szillabával mondja ki; ha szintén az irásban az egy egy, a' másik két betűkkel kevesebbel irja is azt ki. — Az é és i betűknek ő és ű betűkkel önkény szerént való felváltása, az idegen származású nemzetet könnyen zavarodásba hozhatja: ezen két magán hangzó betűk úgy is eléggé gyakran előfordúlnak a' magyar nyelvben, a' mellyeket valamint a' deák, úgy az olasz nyelv sem esmér, és a' melly bár a' német nyelvben iratik is; de a' kimondásban a' tanitói széken és Játékszinen kivül a' ki magát a' közönséges társaságban azzal akarja megkülömböztetni, a' nép előtt magát némelly részben nevetségessé teszi.— A' szavaknak szükségtelen megszaggatásával, valamint más részről két szavaknak egybeolvasztásával a' tzélunk felé legkevesebbet sem haladunk, hanem az által a' nyelvet tsak a' maga eredetiségéből vetkeztetjük ki; annyival is inkább a' már régen szokásban volt helyes és jó hangzású szavakat, más kedvetlenebbűl hangzó szavakkal felváltani, nem volna egyébb, mint a' mi elhúnyt jeles iróinknak 's az ékesen szóllásban elébbi példa adóinknak érdemeiket homályba hozni: mitsoda ízléssel tudnánk mi ezen két új szavakat, — *gyógyász*, *gyógyszer*, — az eddig szokásban volt — *orvos orvosság* — szavaknál szebben hangzóknak találni? Ha ezt valaki rövidítésnek okáért akarná tselekedni, mennyivel rövidebbek ezek az azon dolgot jelentő frantzia és deák szavaknál, a' mellyeket az első ir — *medecin medecine*, — a' második — *medicus*, *medicamentum*? Vagy talám azon két szavak a' — *Patikáros és patikaiszer* — helyett vagynak gondolva? Ha mi minden illyen idegen származású szavakat kiakarunk a' mi nyelvünkből rekeszteni, igy tiz esztendő mulva a' mostan készitendő szókönyvünk megint tökélletlen és hijános fog lenni: mennyi illyen szavak lésznek még, a' mellyeknek újak által való feltserélésére a' mai tudósaink talám nem is ügyelnek,

és a' mellyek, ha most mindjárt megtörténnék is, kétséges, ha vallyon a' köznép száz esztendők múlva is képes volna-e azon új szavakért a' mostan szokásban lévő szavakat elhagyni, mint p. o. *mester*, *vándor*, (ez pedig új szó) *pásztor*, *Kurátor*, *ház*, *piatz*, *lárma*, *forma*, *mustra*, *próba*, *pipa*, *lámpás*, *lajtorja*, *fáklya*, *tenta*, *papiros*, *kártya*, *fain*, *finum*, *friss*, *kurta*, 's a' t. többnyire a' zöldségeknek és virágoknak majd minden neveik p. o. *petreselyem*, *zeller*, *retek*, *rózsa*, *liliom*, *tulipán*, *narcis* 's a' t.

4-szer A' szavak szerkesztetésében (hogyha nem a' nehezen érthetőség a' nyelv újitásában a' fő tzél) lehetne a' frantziát például venni: a' ki is, akár meghatározólag — positive, — akár tagadólag — negative — akár kérdezőleg — interrogative — akár felkiáltólag — exclamative — szólljon vagy irjon, mindenik esetben külön, minden szavaknak a' maga helye elvagyon rendelve, 's határozva, és az olvasó mindjárt a' második, vagy legfellyebb a' harmadik szónál tudja, mellyik esetben vagy érzésben vagyon a' dolog értelme, és a' ki az arra vezető regulákat és a' frantzia nyelvnek idiotismusát jól megtanúlta, az elő fordúló esmeretlen szavakat, a' szókönyvben felkeresi a' legnehezebb stylussal írt könyvet is könnyen megérti: míg ellenben a' mai új magyarsággal irt könyvekben tsak a' punctumnak végén a' külömbség jegyeiről — nota distinctionis — kezdi az olvasó sejditeni, hogy mitsoda érzéssel irta azt a' szerző, 's akkor még egyszer elolvasván azt, szerentsésnek érzi magát, a' ki a' dolognak velejét benne tökélletesen elérti; a' melly esetben sokszor míg ollyan periodusban vagy sententiában is, a' mellyekben minden szavak előttem esmeretesek, amannak sorsával nem ditsekedhetem: egyébberánt, mivel a' magyar nyelvben a' szók, valamint a' deákban, minden hajtogatásoknál fogva az utólsó betúig kiszoktak mondatni; így tehát mivel a' magyar nyelv a' deákhoz ebben a' tekintetben legközelébb járúl, annak regulája szerént a' magyar nyelv termé-

szeti tulajdonsága is megkivánja, hogy a' hol a' verbum regens több szavakat egy casusba igazgat, mindeniket az utolsó betűig mind kiirjuk, mind pedig kimondjuk.

Ha a' külföldi német vagy más nemzet, a' magyar nyelv eránt való ízlését bátran kimondhatja, a' nélkül hogy attól tartana, hogy azon magyart, a' ki előtt beszél, megsértené, ő azt, valamint minden más ollyan nyelveket, a' mellyekben a' ts, gy, ly, ny, ty, betűk gyakran előfordúlnak, egy goromba hangzásúnak mondaná; legalább én ezt tapasztalásom után irhatom, 's hogy tapasztalásom nem alaptalan, az megtetszik azon nálunk nagy számmal letelepedett németek példájokból, a' kik eddig legkevésbé sem tartották a' magyar nyelvet a' megtanúlásra érdemesnek.

Mivel pedig minden nemzet, a' melly egy más a' kimivelődésben nálánál hátrább lévő nemzet eránt bizonyos idegenséggel viseltetik, ha annak az ő nyelvében ollyan betűkkel való kimondásokat hall, a' mellyek az ő nyelvében nintsenek, azon nyelvet ő megveti: így az olasz a' német nyelvet azért, mivel abban a' *h* betűk gyakran előfordulnak, mivel a' nemzetet is nem igen szenvedheti, tsak megveti: hasonlóképen a' német is a' magyar, tsch, oláh 's más illyes nyelvek eránt, részszerént azért, mivel abban ollyan betűk fordúlnak elő, a' mellyek az ő nyelvében nintsenek; de leginkább mivel még azokat a' kimivelődésben maga után lenni látja; valamint a' más két nyelvekre, úgy a' magyar nyelvre is keveset tart: igy tehát minekünk arra is kell vigyáznunk, hogy mivel a' fellyebb emlitett betűk a' magyar nyelvben igen gyakran előfordúlnak, de a' millyeket már többé el nem hagyhatunk, a' nélkül, hogy a' mi tulajdon nyelvünk mi magunknak nevetségesnek ne láttzassék, legalább, az ollyas új szavakban, a' mellyek a' már fellyebb emlitett betűjű szavakból nem származnak, szükségtelenül azokat beléjek ne hozzuk, 's ha lehet azon dologra

illő

illő szót inkább olly szavaktól származtassuk, a' mellyekben azon emlitett betűk nintsenek.

A' legszebb szabású ruha is pedig, ha szögön függ, vagy ha kissebb testen van, mint a' mellyeshez illenék, vagy nagyobbra öltetnék, mint a' millyent betakarhatna; annyival is inkább, ha az púpos 's görbe testűre alkalmaztatnék, nem mutatná ki a' mesternek ügyességét: igy a' nyelv méltóságát is tsak az alatta értetendő tárgyak 's velős tudományok emelik fel, 's azok tüntetik leginkább annak kellemeit szemeinkbe. — A' frakk illik a' tántzba, és akkor a' kaputroknak 's köpönyegnek a' garderobe a' helyek: de, a' ki hidegben és essőben a' két utólsót kényességből veti is meg, a' világ azt néki más értelemben vészi. A' rövidség a' beszédben igen szép; de, a' rövidségnek kedvéért a' dolgot nem eléggé kifejezve hagyni, valamint azt kelletin felül sok szóval halmozni, a' literatúrai tzélnak ellenére volna.

Eddig való érzelmeim tsak a' folyó beszédről vagynak véve; de, a' mennyivel a' versezet mesterségesebb a' szokott folyó beszédnél: annyival nehezebb a' mostani új versezésnek megértése a' mostani új magyarságú folyó beszédnél. Légyen az bár a' talentomnak legnagyobb próba köve, a' mellyen a' tanúlt rész az elmének tüzét legjobban megesmeri: de, ha azt a' kevésbé tanúlt közrend még tsak versczetnek sem gondolja, igy az illyen munkáknak a' tanitandó népre tsak az a' következése vagyon, mint a' leghiresebb szakátsok legmesterségesebb étkeinek az ollyan nép előtt, a' milly azt sem tudja, hogy hogyan kelljen azt enni. — Távúl légyen, hogy én ez által azt akarnám mondani, hogy az illyen versezés módja maradjon el: nem; sőt, ha ez a' Literatúra előmenetelének legbetsesebb gyümöltse, tenyészszék tovább is azoknak kedvekért, a' kik azt jó ízűen vészik: de, mivel a' magyar Literatúrának egyik tzélja a' népeknek az olvasásra kedvet szerezni, igy tehát szükség meggondolni, hogy, míg a' vendégségben a' jelesebb személyek iny-

nyek szerént falatoznak, akkor a' sokkal nagyobb számú közép sorsú vendégek éhhassal ne keljenek fel az asztaltól. Ha mi mesteremberek tsak mindég ollyan remek munkákat tsinálunk, a' mellyeken a' mestermivet senki más, mint azon mesterségen lévő mesterek esmernék el; úgy a' publicum ízlését igen kevéssé tudnók kielégiteni. — Tsináljon a' Kerékjártó egész kereket, vagy szekeret; az asztalos egész széket és nyoszolyát egy darab fából; valamint az ezüstmives egy kelyhet, vagy más edényt egy darab ezüstből: igy mindenik remek munkát mutat a' maga mestertársai előtt: de azt azok, a' kik azt nem értik, egy tseppel sem nézik fellyebb, mint az ollyas munkát, a' melly több részekből szerkesztetik öszve, 's a' mellett pedig sok ékességek 's használható szükséges részek, ugyan tsak azon egy darabból meg nem eshetvén, elmaradnának, melly miatt a' publikum a' maga ízlése szerént való munkát igen ritkán kaphatna. — A' gyermek is gyönyörködve tanúl meg valamelly egyenlően hangzású, vagy cadentiára kimenő mondásokat, és a' közép nép nem annyira magából a' dolog természetéből, mint a' cadentiában végződő szavakból akarja az igazságot megesmerni, a' mellyeket ő, mint a' dolognak legerősebb argumentumit nézi. Minden nemzet szereti az illy egyenlő hangzású szavakkal végződő versezeteket, és örül, ha szerentsés az illyen esetben a' dolog kifejezésére alkalmas szavakat találni. Egy nyelv sem ollyan alkalmatos erre, mint a' magyar; legalább egy sem hághat ebben a' tekintetben a' magyar nyelv elibe; miért húznák hát el a' mai költők a' versezet olvasásában gyönyörködő nagy résznek az ő örömét? Miért tagadnák hát meg a' magyar nyelvnek ezen tekintetben kitetsző érdemét? Valójában, ha ez tovább is igy maradna, igy valamint a' nemzet nagy részére, úgy a' nyelvre való nézve is igen szomorú sors volna. — A' Literatúrának, valamint a' nyelv tökélletesitésének, a' kimivelődés a' fő tzélja; a' melly nemzet az olvasástól idegen, nints annak a' kimivelődés legkissebb

gondolatjában is; a' hol pedig a' nemzet ahoz hajlandónak lenni látszik, nem kell az ollyan módokat kihagyni, a' mellyek az ő hajlandóságát nevelnék.

A' magyar Literatúrának, ha mindjárt az a' tökélletesség legfelsőbb pontját érné is el idővel, nehezen vólna az idegen nemzetekre való nézve valami befolyása; örűlhetnénk, ha az tsak a' mi országunkban a' szükséges kiterjedésbe jöhetne; ha pedig az idővel a' mi határinkon túl haladna, az tsak a' kimivelődésben még nálunknál hátrább lévő szomszéd nemzeteknél eshetnék meg: de, hogy ez valaha megeshessék, azt tsupán a' Literatúrával magával véghez nem vihetik: arra megkivántatnak a' kimivelődésnek minden ágazati, hogy igy azon szomszédink a' mi előmenetelünket látván, 's magok hátra létteket annál jobban érezvén, valamint mi bennünk a' hasznos és szép eránt való kedv, a' kimivelődésben előre haladott nemzetek sorsára való tekintet által, éledett fel, úgy ő bennek is a' mi sorsunknak jövendő virágzása által gerjesztetnék fel: de, a' mint fellyebb említém, a' kimivelődésnek, 's Nemzetünk sorsa virágoztatásának sok ágozatokra való terjedése nagy áldozatokat kiván.

Az első lépés, a' mit a' kimivelődésben tehetnénk, volna az erköltsi tellendőség: de épen ez az, a' mire legkevésbé ügyelünk, és ebben a' tekintetben épen úgy vagyunk, mint azon birtokos, a' kinek meszsze kiterjedett birtokai vagynak, de azoknak jó rendbehozása, 's használhatóvá való tétele tsak nem ereje felett való költségbe kerűlvén, éjjel nappal a' plánumok készitésén töri fejét, 's míg igy töltené idejét, eszébe sem jut, hogy a' szemeelő t lévő udvara sár és szemét fészek, kertje félig kerittetlen, 's több e'féle. A' Literatúrával a' Nemzetnek legfellyebb tsak egy negyedrésze mehet elébb a' kimivelődésben; t. i. a' kik a' könyvek olvasásában keresik egyik gyönyörűségeket: de, a' szegény maga meghúzó földmivelőn kivűl, mennyin vagynak ollyasok a' városokban, a' kik a' kimivelődés-

sel nem tsak semmit nem gondolnak; hanem sokan tsak magok kedvek töltéséből is ollyasokat tselekesznek, a' mellyeknek látása a' legserényebb 's buzgóbb hazafit is az előre való haladástól szinte elidegeniti. Míg a' mi faluinkon 's kis várasinkon a' kortsmákon való verekedések a' legénység között bajnoki tetteknek tartatnak, 's nagy várasinkban az éjjeli kurjongatások, lámpások öszvetörése, a' nép allyának minden alatsony 's kártékony tettekre, 's a' betsületes ember megsértésére való készsége, 's az aszszony tselédnek a' maga tulajdon kárára 's veszedelmére sokszor a' baromi sorsra juttasztó szabadság hideg vérrel nézetik; az alatt a' nemes gondolkodású polgár úgy látja magát, hogy ő tsak azért meszelteti ki kivülről a' házát, hogy amazok aztat nevettségből sárral betsapkodják; tsak azért mégyen ki tiszta ruhában, hogy azok azt sárral fetskendezzék be, vagy szurmos ruhájokkal beszennyezzék, 's igy bár a' tisztaságnak legnagyobb kedvellője volna is, felhágy mind a' kettővel. — Erre ugyan a' volna a' feleſet, hogy a' felül érintett kirúgások ollyanok által szoktak megesni, a' kiknek a' városi törvény nem parantsolhat. — Van valami a' dologban, de nem épen egészlen úgy, a' mint vétetik: mert azont sokszor közép mesterlegények, 's más még azoknál alsóbb rendű nép amazoknak nevek alatt elkövetik. Azok, a' kiknek a' várasi törvény nem parantsolhat, az ifiú kornak tsak bizonyos idejéig szokták ezen kirúgásaikat tenni, 's azután épen azok a' férfiak szoktak belőlök válni, a' kik a' Nemzetnek legtöbbet használnak; még a' mesterlegények is, az ő eszelősségeknek idejéből kilépvén, a' magok gyermekeiket is a' leggondosabban igyekeznek az ollyan illetlenségtől elhúzni, a' mellyet egykor magok is elkövettek: de, a' nép allya, a' ki a' mivelődésről nem is hall, 's annak tzéljáról nem is tud semmit, a' kikben az ő gyermekeik mind azon erköltstelenségnek maradványit látják, a' mellyeket a' kor meg nem változtathatott, és mellyet a' kornak a' maga szokott romlottságai még inkább

nevel; a' hol a' szülék, az ő gyermekeiknek a' jó példa helyett roszszat mutatván, az erköltstelenségre őket mintegy kéznélfogva vezetik; valamint az aszszony tseléd is, a' melly a' maga megengedhető (ha tsak ugyan megengedhető) kitsapongásai mellett a' legnagyobb dolgatlanságnak, 's minden más az ő nemében általok elkövethető erköltsi romlottságnak tágas mezején sokszor még a' baromi sorshoz előre ellátott hasonló sorsra való jutásnak is hideg vérrel mégyen, a' kik között harmintz közzűl alig marad meg egy a' betsűlet rendes útján, 's a' többi pedig, ha férjhez mennek is, mint ollyasok, a' kik se takarékosságot, se tisztaságot, se más munkát meg nem szokván, férjeket a' legnagyobb szerentsétlenekké tészik; ha pedig magokhoz hasonló megromlott erköltsű emberekhez mennek férjhez, akkor az erköltsi romlottság a' maga tellyes mértékét elérte nállok; igy ezek, semmi fenyitéket, semmi rendszabást nem érezvén magok körűl, a' magok erköltstelenségeket bátran folytatják; a' polgárokat, a' kik az illyen rendetlenségtől iszonyodnak, és a' kik különben őket az ő végső inségekben táplálják, ha tsak két, három emeletes házok nints, tsak úgy nézvén, mint ollyasokat, a' kik egyedűl vagynak azon rendtartásra kötelezve, a' melly alól ők felszabadúlva lenni magokat érzik, azokon, a' hol lehet, a' legnagyobb sérelmeket 's boszszontásokat viszik véghez, tudván azt, hogy a' megsértetett ha panaszra mégyen is, tsak annyi lészen a' büntetés, hogy az alá magokat mulattságból is alája vethetik. Az illyen helyheztetésben a' polgár, részint úgy nézvén magát, mint az ollyas szennyes és tisztátalan öltözetű emberek között, a' kikhez ha közelít is a' maga ruháját motskolja be, részént mint valamelly esmeretlen Ázsiai nemzetnél az eltévelyedett idegen, a' ki inkább meszszünnen kerűl ki a' népnek, ne hogy magát a' legnagyobb megsértetésnek tegye ki, megelégszik azzal, hogy magát az illetlenségtől viszsza húzza; de nemes tetteket 's erényeket mutatni tsak ollyan vólna előtte, mint a' szántatlan

és gazzal benőtt földbe valami betses magot vetni. Erre azt mondaná valaki, hogy az illyen esetben tsak a' politzia tarthatná fel 's vihetné végbe a' rendet: de mit vihet a' politzia végbe fenyiték nélkül? A' szelid emberrel való bánás tsak a' kimivelődött, vagy a' kimivelődésre hajlandó résznél illő; de az emberiséget önként levetkező népnél a' szelidséggel tsak az erköltstelenségnek nyittatik a' szélesebb út. Hijába gondoljuk mi azt, hogy a' Nemzetnek tsak egy része haladjon előre; a' másik azt, ha távolról is, és ha tsak lassú lépésekkel is kéntelen amazt követni: a' vad fa, tsak vad fa marad, ha mindjárt azt más szelid gyümöltsfákkal körűl ültetik is; és ha azt akarjuk, hogy az jó gyümöltsöt teremjen, el kell azt bizonyos helyen vágni, 's úgy belé jó ágat óltani: hijába gondoljuk mi azt, hogy azon szelid bánás, a' melly más kimivelődött nemzeteknél olly foganatos, itt is az illyen nép között hasonló sikerrel munkálódnék: ő nálok sem lehetne most annak annyi sikere, ha azon kéméllés módja akkor kezdődött volna, a' mikor ő nállok is a' köz nép között az erköltsök ollyan állapotban és irányban voltak, mint ezek most mi nálunk a' nép allya között vagynak; valamint hogy azon még nálunknál a' kimivelődésben hátrább lévő nemzeteknél az illyes lágyság tsak az erköltsi durvaság 's romlottság nevekedésének volna legfőbb oka. — Látjuk azt a' mi hazánkban tsak a' káromkodásra való nézve is, hogy ennek már semmi büntetése nem lévén, mennyire nevekedett; úgy, hogy még egy elromlott aszszony személy sem irtódzik a' száján ollyan káromló szavakat kiereszteni, a' mellyeknek hallására a' mi Atyáink, annyival is inkább nagy Atyáink rettegtek volna. Tsak a' kemény fenyiték és szoros rendszabások érlelhették meg elébb a' külső kimivelt nemzeteknél is a' népnek allyát, 's tehették azt arra alkalmatossá, hogy már most a' szelíd bánással is őket az erköltsiség határában bent tarthatják: ha pedig mi a' dolgot tsak a' közepénél,

annyival is inkább a' végénél kezdjük, úgy kivánt tzélunkat soha sem érhetjük el.

Ha azon bizonyos részt, a' mellyet a' város törvénye alá húzni nem lehet, de a' mellyből idővel a' Nemzetnek leg kimiveltebb része szokott lenni, megkémélleni kelletik is: de legalább ha azon nép allyát, a' melly a' maga rendetlenségét 's erkölstelenségét mindég nagyobb mértékben folytatja, a' szoros fenyiték által az ő feslettségében megzabolázznák, és a' rendtartásra kénszeritenék, akkor amazok is, a' kik most magokat úgy tekintik, mint valami álortzás tántz mulatságban — maskarás bálban — a' hol tsak azok huzzák magokra a' jelenlévők figyelmét, a' kik legnevetségesebb, vagy szembetűnőbb magok viseletekkel külömböztetik meg magokat, ha látnák, hogy az ő náloknál sokkal alsóbb nép az illendőség határiban tartatván, az ő illetlen tselekedetek épen úgy tűnik elő, mintha bőjti napokon fényes nappal tennék azt álortzájok alatt az útzán, a' mit a' község tsak az ollyas tzélra elrendelt farsangi tántz mulattságban nézhet el: igy magok önként jobban által látván az ő illetlenségeket, hamarébb igyekeznének az illendőség útján előre haladni. A' legrendetlenebb és vigyázatlanabb ember is, ha egy tiszta szobába megyen, egy bizonyos szemérmes érzéssel lepetik meg, a' melly őtet arra emlékezteti, hogy a' szobát be ne sározza, vagy pedig gondatlanúl a' tisztára ne köpjön. Még az elméjében megháborodott ember is egy bizonyos tiszteletet mutat a' templom eránt, és egy megkülömböztetett társaság előtt kevésbé folytatja az ő tűrhetetlen eszelősködését, mint azok előtt, a' kiket ő kevesebbre néz. Egyébberánt pedig, a' mi engedékenységünket és hidegvérűségünket az illyen nép allya félénkségnek nézvén, a' maga alatsonysága terhe alatt egy bizonyos könnyebbséget keres abban, ha ő a' polgárság eránt az ő megvetését mutathatja, 's aztat tetszése szerént sértheti.

Illyen helyheztetésben a' polgár a' maga legnagyobb kimiveltségével is tsak ollyan, mint a' leg-

szebb posztóból készűlt, de a' szemétről szedett rongygyal béllett ruha. Különben pedig a' Nemzeti kimiveltségnek elért mértéke tsak a' polgárságon esmertetheti meg magát: mivel ez ollyan a' Nemzetre való nézve, mint a' posztó, vagy más materia a' ruhára való nézve: ha ez finum és jó minéműségű is, a' béllése is hozzá illő, igy a' ruha már magában is szép; és akkor egy kis arany himezés és kereszt is rajta igen kitetsző; de, ha a' posztó durva, foltos és kedvetlen szinű, akkor a' legszebb drágaságok is rajta elvesztik ékességeket. E' szerint tehát, hogy a' polgárságban a' lelkesedés el ne aludjék, szükség volna a' nép allyát a' rendtartásra hathatós eszközökkel is kénszeriteni; mert hogy egy bizonyos teher, a' mellyet a' közönséges erőnek kellene húzni, és tsak egy rész huz, a' másik pedig a' helyett, hogy segitene, vissza tart, a' maga helyéből elébb nem mozdul, az természetes dolog.

A' Literatúrának tehát első tárgya a' Nemzetnek kimivelődése lévén, ha ebben a' Nemzet a' maga tzélját elérni akarja, a' mostani szelíd emberi bánást a' nép allya eránt addig, míg az a' szelídebb bánással is a' rendtartásra megérik, egy keményebb fenyitékkel és szorosabb rendszabásokkal szükség volna felváltani. — Fejsze és bárd kivántatik meg a' görtsnek letsapására, és gyalú a' már nagygyából kidarabolt fának simitására: különben, ha mi a' bevett mód szerént való bánásnál maradunk, úgy ötven esztendők mulva sem juthatunk oda, a' hova ét esztendők alatt érhetnénk, és minékünk magunkról azon balvélekedésünk fog fenmaradni, hogy mi a' kimiveltségre megkivántató hajlandósággal 's éretséggel nem vagyunk a' természettől megajándékozva.

Ha pedig énnékem valaki az olvasók közűl balúl venné azt, hogy én a' Nemzetem előtt bátorkodom ezen érzelmeimet kijelenteni; én lelkemben megvagyok az eránt győződve, hogy én azt a' legtisztább hazafisági indúlatból tselekeszem. Régi köz példa beszéd: *néma gyermeknek annya sem tudja*

akaratját. Ha a' polgárság részéről senki sem áll fel, a' ki annak fejében az ő értelmeit kinyilatkoztassa, hogy tudhatja a' Nemzet ennek gondolkodása módját, közjóra való hajlandóságát 's kívánságát megesmerni? A' polgárság egy része lévén a' Nemzetnek, a' midőn a' Nemzet egy testet képez, ő annak egy nagy fontosságú tagja: de a' melly tag fájdalmat nem érez, az már, holt lévén, a' szükséges szolgálat tételre is alkalmatlan: — ha a' polgárságban a' jó gondolkodást és nemes érzést bizonyos őtet nyomó teherrel elakarja a' Nemzet nyomni; akkor úgy tselekeszik, mint a' melly ember a' maga tagjára feküdvén, 's abba a' vérfolyását megakadályoztatván, elzsibbadást okoz benne, 's mikor azt maga részire használni akarná, kedvetlen érzéssel kell néki várni, míg a' vér azt ismét elevenségre hozza.

De, mivel a' Nemzetiség irója az ő Zsidókról való véleménye által adott nékem különösen okot, az én ezen nemzetről való véleményemet az övének ellenébe tenni, és úgy a' mi egymástól külömböző véleményeinket a' Magyar Nemzetnek bölts ítélete alá ereszteni: igy tehát bátorkodom ezen tárgyról is az én észrevételeimet itten, a' mint azt az én mesteremberi vastag, 's tsak nagygyából mivelődött ítéletem engedi, előterjeszteni, 's ha talám azon irói pontossággal nem tudnám a' dolgot úgy, a' mint illik, elő adni, azt nékem reménylem az érdemes olvasó rosz néven nem fogja venni; mivel azt jól tudja, hogy a' nagy terhek huzása alatt nevekedett 's elöregedett lónak nintsenek természetében azon mesterséges ugrások és lépések, a' mellyekre mások különös gonddal tanittatnak; 's meglehet vele elégedni, hogy ha a' teher húzás mellett is van még benne valami abból a' tulajdonságból, a' melly másképen fejtődzött volna benne ki, ha a' sors őtet más posztra helyheztette volna; 's egyébberánt, mivel ezen nemzet a' Magyar Nemzetnek egy részét tévén, a' mellyet némellyek gyűlölnek, 's ha lehetne az Országból is kihajtanának, mások ellenben,

ha tőlök telhetnék, meg is polgárositanának, 's illyen esetben, ne hogy a' Nemzetnek egy része ezen nemzet eránt való bal itéletében tovább is megmaradjon, a' másik pedig az ő eránta idő előtti jószivűségének hasznos következéséről álmodozzék; által megyek azon tárgyra, a' melly talám a' jelen lévő Országgyűlésnél is kérdésbe fog jönni.

A' Zsidókról tehát:

A' Zsidó nemzet, a' melly, mint a' farkasoktól az ő aklokból kiűzettetett juhok, mindenütt az egész Világon, a' hol tsak a' vallásbeli tűredelmetlenség előttök az útat el nem zárta, el van széledve, tsak mint egy könyörületességből és szánakodásból befogadtatva, bár sokszor, kivált az előbbi időkben, a' legnagyobb üldöztetéseknek szomorú sorsát viselte, 's most is nagy részént tsak a' megvetésnek 's erántok való idegenségnek terhét viseli, egy gondolkodó embernek a' legnagyobb figyelmetességre ád okot.

Nints egy nemzet az egész Világon, a' melly az ő születését, 's az ő böltsőjétől fogva való nevekedését 's történeteit olly világosan és természetesen minden felettébbi hihetetlen meséktől (bár a' mai tudósok ebben is sokat az ő itéletekkel ellenkezőnek találnak) megtisztitva tudna a' jelen világnak előadni, mint ez a' nemzet. Nints olly nemzet, melly minden hódoltatói vágytól üres lévén, a' középszerűség korlátjába, annyi viszontagságok és tsapások között, még az ő elszóratott sorsában is az ő eredeti nemzetiségét úgy feltudta volna tartani, mint ez a' nemzet. Mennyi nagy hatalmas nemzetek elmúltak, a' kiket tsak neveikről tudunk hogy voltak, de az azoktól származott mostani maradékok közűl tsak egy embert is alig lehetne találni, a' ki azt megmutathatná, hogy ő ez vagy amaz volt hajdani nemzetnek fia? Hol vagynak a' Chaldaeusok, Assyriusok, Syriusok, kik ezeknek sokszori hódoltatói voltak? Hol vagynak a' régi Scythák és Szarmaták? Magokon azokon a' tájékokon lakozó népek és nemzetek között, vallyon lehetne-e egy

embert találni, a' ki ezen nemzeteknek egyikétől való származását megtudná mutatni? Még azon néhány századokig eltemetve volt, most fenálló Persiában is, hányan mondhatnák magokat, hogy ők azon Nagy Sándor által meggyőzött Persa nemzetnek valóságos ivadékjai, a' kik az ő országokban a' sok egymást felváltó meghódoltatások által több ottan megtelepedett nemzetek között is az ő eleiktől való származásokat bétudnák bizonyitani? Hol vagyon egy nemzet, a' melly olly nagy és követésre méltó embereket tudná a' Világ előtt mutatni, mint ez a' nemzet? Hol van egy Mózeshez hasonló vezér, a' ki egy tsupa rabszolgákból álló nemzetet egy hatalmas Fejedelemnek kezei alúl minden fegyver nélkűl kiszabadít, 's ezt egy puszta 's terméketlen országban negyven esztendőkig étellel itallal 's ruházattal kitudja tartani? Hol van egy példa, hogy egy illyen rabszolgáknak fiaik, a' kik valamint ők magok, úgy vezérek is soha a' fegyver viselést nem esmérték, nemzeteket hódoltatnak, 's magoknak országokat foglalnak, hogy azon letelepedhessenek? Hol vagyon egy nemzet, a' melly a' kegyességnek nagyobb példáit tudná mutatni, mint az ezen nemzetből származott Pátriárkák, mint Ábrahám, Jób 's a' t.? Hol vagyon egy nemzet, a' melly olly bölts Királyokat mutathatna elő, kik az ő hatalmoknak érzésében is távol lévén az ő országoknak meghódoltatás által való kiterjesztése vágyától, magokat a' többi nemzetek előtt tiszteletben tudták tartani, és az ő királyi nagy méltóságokban is az ő felettek való királyok királya eránt is a' legtisztább és színmutatás nélkűl való alázatosságnak követésre méltó példáját mutatták? Mellyik nemzet az, a' melly az örökkévalónak esmeretére hamarább méltóztatott volna, és annak az emberi nemzet eránt való gondosságát, a' maga történeteiből másoknak is épűletekre úgy megtudná mutatni, mint ez a' nemzet?

Egy nemzet sints, a' mellynek történetei esmérete az egész kereszténységre való nézve olly elke-

rűlhetetlen, olly kielégítő volna, és az emberi sorsnak a' legrégibb időkben mivoltát, a' józan okossággal olly megegyezőleg, 's egyszer'smind az egy örökké valónak esmeretére vezető módon úgy előadná, mint ezé a' nemzeté. Nints olly nemzet, a' mellynek több alkalmatossága 's oka volna magát a' többi nemzetek előtt tiszteletben tartani, 's magát kedvessé tenni, mint ennek a' nemzetnek, ha a' józan okosságnak ellenére nem tselekednék. Ezen nemzet, a' mellyet a' Teremtő úgy választott a' maga kedveltjének, mint az az Atya, a' ki több számos gyermekei közűl egyet mindenkor a' maga szemei előtt tartván, azt a' leggondosabban neveli, nékie akaratját 's eránta való hajlandóságát kinyilatkoztatja, míg a' többieket a' maga szemei elől eleresztvén, hadja őket egyik veszélyből, 's nyomorúságból a' másikba esni, és szinte az oktalan állati sorsra jutni, hogy egy részről annál inkább megéreztesse az ő maga előtt tartott fijával, mitsoda sorsra juthatott volna ő is, ha az ő különös gondját róla elvette volna: valaminthogy amazokat is az ő esetek következései által az ő maga esmeretének elfogadására mind inkább inkább megérlelvén, 's alkalmatossá tévén, megmutatja ennek, hogy ő a' többieket is az ő tévelygéseikből az igaz útra tudja vezetni, és őket a' maga kegyelmébe venni; de, ezen fiú még mindég azon maga meghittségében, hogy az ő attya az ő hozzá annyira lecreszkedett gyengélkedő szívét meg nem változtathatja, erköltsit meg nem jobbitja; legfeljebb hogy azt más színnel palástolja, 's magát még is a' többinél mindég nagyobb kegyelemre méltónak tartja, ez a' nemzet, mondom, a' többi keresztényekre való nézve illyen irányban gondolván magát, úgy nézi őket, mintha azok az őtet illető just minden érdem nélkűl birnák, és azt ismét ravasz mesterséggel magáévá tenni épen ollyan igaza volna, mint az ő eleinek az Egyiptomból volt kiköltözködések idejében az ő rabszolgái munkájok megfizettetése fejében a' lakóktól költsön kikért gazdagságoknak elviteléhez.

Ez a' nemzet, mondom, a' józan okosság ellenire követi még most is az ő eleinek hibájokat, (hanemha azon ő mostani új és nem régtől fogva kezdett isteni tisztelet módját egy felvilágosodás hajnaláúl veszszük) a' midőn t. i. ez a' nemzet mint egy ollyan ország népe, a' melly a' legalatsonyabb sorsú embertől fogva a' legfelsőbb rangú emberekig egyenlő módon egy rút ragadó nyavalyában sínlődnek: de a' hol az Előjárók magokat a' nép előtt tiszteletben tartatni akarván, a' magok nyavalyájokat titkolják 's palástolják; a' midőn a' Fejedelem nékiek előre megüzeni, hogy ő a' maga leg meghittebb orvosát elfogja küldeni, a' ki őket az ő nyavalyájokból kifogja szabaditani, az Előjárók bizván a' nép előtt való ön tekintetekben, gondolják, hogy azon Orvos, a' ki az ő küldetésének különös fénnyével jövén, ő erántok egy megkülömböztetett tekintettel és megkéméllséssel fog lenni, 's nemi néműképen őket is az együtt való munkálódásra, hogy a' Fejedelemnél magoknak annál több érdemet szerezhessenek, felfogja szóllitani: azomban látják, hogy az a' személy, a' ki magát azon küldettetett orvosnak adja ki, az ő képzelődéseknek ellenére tsak egy alatsony sorsba jelenvén meg, nem hogy az Előjáróknak legkevésbé is kedvezne; hanem azoknak az ő hamisságokat, mint az egész országban ő általok elterjedett nyavalyának okát, minden kéméllés nélkül felfedezi, és az ö gyógyitását a' szegényeken kezdi: a' mellyért is az Előjárók őtet nem azon megígért orvosnak lenni akarván a' néppel elhitetni, őtet üldözik, míg azomban a' maga nyavalyája terhe alatt régtőlfogva sinlődő nép, örömest folyamodván akárkihez, a' ki tsak őtet a' maga segedelmével biztatja, 's látja egyszerre a' legkönnyebb módon való orvoslásnak sikerét, seregestől tódúlnak hozzá, és mindenik a' maga meggyógyúlásával tészen a' többiek előtt bizonyságot. Az Előjárók eltelvén a' boszszúállásnak kivánásától, egy felől igyekeznek a' néppel elhitetni, hogy az ő orvoslása hamis, a' melly tsak kevés

időre mutatja a' maga hasznát; de később még nagyobb veszedelmet 's halált okoz, hamis vádakat és szineket keresnek, hogy őtet, mint magának a' Fejedelemnek felsége megsértőjét halállal büntethessék. Azomban ezen Orvos annak megmutatására, hogy ő igazán az a' Fejedelemtől küldetett Orvos, a' ki nem tsak a' betegeket meggyógyitja; hanem hogy magát is az ő halotjából feltámasztja, feltámad az ő halálából is, és megerősiti az ő benne bizókat. Az Előjárók nem hogy annak meghallására, és a' bizonyságoknak vallomására kivánnának a' dolog eránt bizonyosabbak lenni; hanem, még a' bizonyságokat is megvesztegetvén, hamis állitásokra kötelezik: 's ezzel azt nyerték, hogy amazok, a' kik az orvoslás módját követték, és használták, magokat tellyességgel megtisztúlva érzették, ők pedig mind magok, mind az ő általok eltsábittattak még az ő későbbi maradékaikkal is együtt az ő nyavalyájokban egyeránt, vagy talám még nagyobb mértékben sínlődnek, 's így az ő hihetetlenségeknek büntetését önként hordozzák.

Itten vagy két szót azokhoz, a' kik az Idvezitő feltámadására való nézve azt az ellen vetést tészik, hogy ő neki az ő feltámadása után megkellett volna magát az Előjárók előtt mutatni, és őket az ő küldettetéséről egészlen meggyőzni. Erre én azt kérdem: mivel volnának ők, a' kik az ő feltámadását kétségbe akarják hozni, mostan hajlandóbbak annak elhivésére? — Ha ez megesett volna, akkor annak más következése nem lett volna, mint az, hogy az Előjárók őtet még nagyobb kegyetlenséggel többször is megölték volna, és ha mind annyiszor feltámadott volna, és őket az ő küldettetéséről tellyességgel meggyőzte volna, akkor az egész Zsidó nemzet őtet a' nékie megígért Messiásnak elesmérte volna: de, ha ez úgy esett volna meg, és a' Zsidó nemzetet ugyan azon sors érte volna, a' melly őtet a' Jeruzsálemi veszedelem után érte: úgy valamint az akkori időbeli megkeresztelkedett Zsidók a' többi kereszténnyekkel öszve egyeledtek, úgy az egész

Zsidó nemzet is a' többi nemzetekkel már régen egybe olvadott volna, és akkor talám még az egész Zsidó nemzet is tsak egy költött nemzetnek, vagy legalább annak történetei a' később időbeli tanúlt világtól egy kigondolt költeménynek tartatnék: ha pedig hogy a' Zsidó nemzet mind e' mái napig a' maga Országában megmaradhatott volna; úgy az Idvezitőt is a' mai Criticusok egy költött embernek tartanák: de igy a' Zsidó nemzet, az egész világnak majd minden részeiben elszéledve lévén, az ő tulajdon történeteik irásából ők magok megmutatják, hogy nekiek volt egy szabaditó megigérve, és a' kinek neve alatt jelent is meg egy ő közöttök; de a' kit, az ő eleik annak elesmerni nem akarván, mint tsábitót tsúfosan megöltek, és a' kinek követőit ők mai napig is úgy néznék, mint egy illyen tsábító által a' legnagyobb tévelygésbe esett fetrengőket; — míg ellenben ők magok az ő tévelygések homályában a' magok sorsok terhét nevelik, és ámbár a' megvilágosodásnak szikrája, valamint a' kimiveltebb külföldön, úgy a' mi hazánkban is ő közöttök nevekedik: de még sem láttzanak hajlandóknak lenni, hogy azon világosságot, a' mellyet ők most a' kereszténytől költsönöznek, és a' mellyet magok a' keresztények az ő nékiek igért, és az ő elejiktől el nem ismért szabaditónak köszönnek, használni akarnák. Már pedig akármelly nemzet is kevély a' maga nagy tetteket mutatott hazafiára, és ha egy nemzetnek egy halálos vétket elkövetett fia a' büntetés elől elszaladván, más országban bizonyos különös és bámúlást okozó nagy tettekkel az egész országot egy hatalmas, virágzó és szerentsés állapotba tészi, az ő nemzetének mindenik fia kivántsi volna annak történeteit és rendszabásait tudni, 's büszke volna annak az ő érdemeire. — Hol olvas az ember a' régi történtekben olly tetteket, a' mellyeket tsak valamennyire is lehetne hasonlitani azokhoz a' tettekhez, a' mellyeket az ő nemzettségekből származott Idvezitő az egész emberi nemzetre való nézve véghez vitt, a' kinek az ő erköl-

tsi tanitása által, ha azt a' világ követni akarná, azon mesélt régi arany időbeli sorsnál egy boldogabb sorsban élhetne? — És még is ezen nemzet egy büszke megátalkodottságból, hogy ezen személy eránt az ő idegenségét annál jobban fentarthassa, inkább a' józan okosság ellenére önként magát azon ditsőségtől 's kedvességtől megfosztja, a' mellynek megnyerésére a' keresztény világban nékie legnagyobb alkalmatossága volna, mintsem hogy erről többet akarna tudni, mint a' mit a' hamis rágalmazás reá költött.

Még vagy két szót azon mai Criticusokhoz, a' kik tsuda történeteket nem hisznek; a' természet útján a' környülállások által megeshetett legnagyobb dolgokat pedig hideg vérrel nézik. — Ha Mózesnek azon tsudatételeit, a' mellyeket ő, az ő küldetésének jelétül, az Egyiptombeliek előtt mutatott, kétségbe hozni akarjuk: akkor nékünk egy ollyan tsuda tűnik szemünk elibe, a' mellyet már tsudának nem nézni egy képtelenség volna, ú. m. egy egész rabszolgai nemzetnek egy hatalmas despota kezéből minden erőszakoskodás nélkül való felszabaditása, valójában egy a' legnagyobb tsudák közül. Az Idvezitőnek történeteiben, ha mind azokat a' tetteket kétségbe hozza is valaki, a' mellyek az emberi erő felett valónak látszanak; de az elől az egy tsuda elől még sem tudjuk a' szemünket elforditani, hogy egy szegény sorsú aszszony személytől született, három esztendők elfolyása alatt a' legfélénkebb és tanúlatlanabb szegény emberekből formált magának ollyan követőket, a' kik az ő életeknek előre ellátott 's kikerűlhetetlen veszedelmével még az ő holta után is az ő plánumát kivigyék, és azt a' legnagyobb akadályok között úgy megállapitsák, hogy az emberi nemzetnek legkésőbbi maradéka is a' legnagyobb boldogságát abban feltalálja. Egy illyen nagy dolognak végbevitelére hatalom, politica, gazdagság 's nagy tudományú embereknek sok esztendőkig egy tzélra való munkálkodások kivántatnak meg, 's így volna természetes dolog: de mivel

itten

itten épen ellenkezőt látunk, ez tehát nem egyébb, mint egy valóságos tsuda. A' mai világ tsudának tartotta volna ez előtt tsak háromszáz esztendőkkel azt, a' mit most látunk, hogy t. i. a' mahometánusok a' keresztények eránt miképen szelídűlnek meg, 's hogy vetkezik le naponként mind jobban jobban az ő elébbeni kegyetlenségeket; 's tsudának tartaná azt is, ha valaki ma azt állitaná, hogy a' keresztény vallás két, három századok lefolyása alatt Konstantinápolyban is ollyan kedvező sorsra juthatna, mint az Rómában Chlorus idejében jutott; pedig a' lépés most nem volna ollyan nagy, mint akkor volt. — Tsak az egy vas használásának feltalálása körül volt nehézségeknek meggyőzését, a' ki azt figyelmetesen meggondolja, egy valóságos tsudának fogja esmerni; és tsak nem hajlandó volna arra a' gondolatra, hogy az emberi erő és ész, egy más láthatatlan felsőbb erőnek különös hozzá járúlása és igazgatása nélkűl, ezt véghez nem vihette volna. De, mivel ez ide nem tartozik, mint ollyas tárgyról, a' mellynek meggondolása, reménylem, nem fog az olvasónak unalmára lenni, észrevételeimet fogom egy más alkalmatossággal a' közönség eleibe terjeszteni, a' melly arra a' kérdésre, *hogy miért a' mai világban tsudák nem esnek*? azoknak állitására, hogy az akkori időben az illyes esetekben a' természetnek kellett az illyes dolgok feltalálására alkalmatosságot és módot az embereknek mutatni, alkalmatosságot fog arra az ellenkérdésre adni: hogy miért a' mai újabb időkben feltalált Világ részeiben a' természet a' bent születetteknek kedvekért hasonló munkáját nem mutatja? — Most tehát a' félbe szakasztott tárgyhoz viszsza megyek.

A' Zsidó nemzet, a' mint mondám, önként foszt-ja meg magát a' legnagyobb alkalmatosságtól, magát a' keresztények előtt kedvességbe tenni. A' józan okosság javasolja az embernek, hogy, a' hol ő magának menedék helyet keres, alkalmaztassa ő magát annak a' népnek szokásához, 's gondolkodás módjához, és igyekezzék azon erköltsi tulajdonsá-

gokkal mennél nagyobb mértékben magát megkülömböztetni, a' mellyeket amaz betsűl. — Itt a' Zsidó nemzet tisztátalannak tartván a' kereszténveket, kivévén némelly kimivelődtebbeket, vélek még tsak egy edényből sem akar enni, annyival is inkább azoknak főztét meg nem eszi, szűrt borát meg nem iszsza, velek való társalkodástól idegen, 's ha szükségből kéntelenittetik velek néminémű esmerettséget tartani, mindég a' ravaszság és a' telhetetlen haszon keresés van a' maga szándékában. Mitsoda nemzet volna az, a' melly illyen természeti tulajdonsága és gondolkodása módja mellett más nemzetek előtt magát tűrhetetlenné nem tenné? Ezen nemzet a' józan okosság ellenére még a' maga sorsát is a' helyett, hogy azt könnyebbiteni igyekeznék, önként terheli. Mennyivel nevekedik ezen nemzet sorsának súllya az által is, hogy ő a' négylábú állatnak tsak az eleit eszi, és a' hátulját, mint valamelly tisztátalan részét, megveti? És hogy ő a' hetedik napot, mint a' teremtésnek szűnet napját, külön más napon mint a' kereszténység innepli, 's ez által nékie egy héten két napokat kell innepleni: holott huszonnégy óráknak egyszeri megváltoztatása vétkével ezen reájok való nézve káros következésű szokást könnyen elhagyhatnák; annyival is inkább, mivel valamint a' kereszténység, úgy ők sem lehetnek abban bizonyosok, hogy, ha a' Világ teremtetését a' Mózes előadása szerént oda viszszük is fel, a' honnan ők azt számolják, 's vagy mi is számoljuk, a' mostani szombat nap a' Világ teremtetésének megszűnése napjára tsalhatatlanúl mint hetedik napjára ütne ki; annyival is inkább, mivel a' Mózes ideje előtt, a' ki a' teremtés után több mint két ezer esztendőkkel élt, a' szombatnak megülcséről hallgat az irás.

Egy különös dolog pedig az is ennél a' nemzetnél, hogy ő, bár melly régtől fogva vagyon is a' Magyar hazában, még is kivévén azokat, a' kik az országnak ollyas helyein laknak, a' hol a' magyar nyelv uralkodik, közülök magyarúl századik is alig

tud: ellenben pedig talám egy sints közöttök, a' ki németűl nem tudna, 's azomban pedig mig ezen nyelvet is, mint egy tulajdon nemzeti nyelvének formálni akarván, úgy megvesztegeti, hogy azt a' született német sem érti mindenkor; és pedig ha valaki vele az ő módja szerént beszél, azt egy megsértésűl vészi.

Egy szerentsétlen elnyomasztatott nemzetnek nézi őtet a' világ: de egy nemzet sints, a' melly az ő maga elnyomasztatását olly hideg vérrel vegye, és a' melly olly kevéssé hajlandó vólna a' maga szabad függetlensége és nemzetisége megállapitása eránt. Próbálnák tsak meg a' keresztény Fejedelmek őket egyenlő akarattal az ő eleiknek volt országokba való bésegéllésével megkinálni; meglátná minden, melly kevesen találkoznának közűlök, a' kik, ezen ajánlást elfogadnák, 's azok is pedig, a' kik magokat arra elszánván, innen elmennének, az ő elejeknek régi hazájokból sokkal hamarébb kikivánkoznának, mint oda költöztek volna. Mit tsinálna, 's hogy élhetne ez a' nemzet, a' melly mind a' földmiveléstől, mind az ollyas terhes és élet veszedelmével járó munkától idegen? Ennek sem a' bánya múnka, sem a' hajózás, sem a' kőmives, áts, kováts, lakatos, asztalos, kerékjártó, timár, szijjártó 's más egyébb e'féle mesterségre való hajlandóság nintsen természetében; pedig ezek nélkűl tsak egy kis gyarmat is tsak két, három napig sem lehet el. Azomban, ha ennek meggondolása arra hozná is őket, hogy ök az illyes mesterembereket nagy fizetés igérete mellett magokkal elvinnék, ki volna az illyes emberek közűl, a' ki az ő szavokra merné magát bizni, holott itten is, a' hol tsak mint befogadott vendég a' maga szálás adóját, a' hol tsak lehet, megtsalja, annyival inkább ott, a' hol a' birói hatalom az ő kezében volna, el volna ott mindég a' keresztény ember ügye vesztve, és ezek tsak azon volnának, hogy mennél hamarébb őket ismét oda hagynák. A' kereskedést is pedig, a' mellyben a' ravaszságot, a' hol tsak használni lehet, el nem

mulasztják, és a' mellyben egyik mint másik mesterek lévén magok közt nem folytathatnák: a' külső nemzetekkel pedig részszerént azért, mivel a' földmiveléstől idegen lévén alig tudnának magoknak is elégséges termesztményt termeszteni, 's más egyébb kézimivekben pedig a' többi nemzeteknél sokkal hátrább lévén azt fel nem tarthatnák; részszerént mivel amazok is az ő szokott ravaszságokat esmérvén, magokat tőlök egészlen elhúznák, 's így többé ezen nemzet fel nem állhatna.

Sajnálni őket, 's rajtok szánakozni egy kereszténhez illő nemes indúlat: de elébb őket polgári jussal megelőzni, mint ők azt az érdem útján keresnék, nem volna tanátsos. Egy ollyan nemzetről, a' melly a' pénzt, mint egy második istenséget, imádja, a' mellynek kedvéért kész éhséget és gyalázatot szenvedni, a' megelégedésről pedig és más nemes érzésről semmit sem akar tudni, nagyon megtsalatkoznék az, a' ki azt állitaná: hogy, ha ő nekie a' többi keresztényekkel egyenlő jussa és szabadsága volna, ezen nemzeti természeti tulajdonságát elhagyná. Vagyon a' keresztények között is egy bizonyos felekezet, a' melly a' többiekkel egyenlő jussal és szabadsággal bir, de a' melly a' gazdagságnak nem sokkal kevésbé lévén imádója, szinte a' többiektől külön húz, és hajlandóbb a' véle egy vallást követő legtávolabb lévő idegen nemzethez, mint azokhoz, a' kikkel több századoktól ólta a' Nemzetnek constitutiója és szabadsága édes gyümöltsével egyenlő mértékben él. Ha a' Nemzet a' Zsidó nemzetnek a' többi keresztényekkel mindenben hasonló just adna, akkor meglátná, hogy ez a' nemzet minden leghasznosabb jó létnek forrásait a' maga keze alá keriteni, a' kereszténeket minden hasznos kereskedéstől és mesterségtől kirekeszteni, 's magát ezeknek mintegy urokká tenni igyekeznék: a' nagy városokban a' legnagyobb és legtöbb házaknak ők volnának tulajdonosai, a' többi polgárságnak pedig nagyobb része az ő jobbágyai volnának: a' leghasznosabb mesterségek folytatásában,

a' mennyiben ők azt tsak a' magok nevek alatt vinnék, a' munkásokból tsak nem rabszolgákat tennének. Erre már világos példa mind az ötvösi, mind a' ruhabeli portékával kereskedő Zsidók, a' kik, tsak hogy a' népet magokhoz húzhassák, óltsóbban adják ugyan jószágaikat mint a' keresztények; de annyival roszszabbat is; mert azon mesteremberek, a' kik nékik dolgoznak, kéntelenek tsak úgy dolgozni, a' mint nékik fizetnek, 's még így is alig keresik meg azt, a' mit a' napszámos megkeres; tsak hogy amazok annyira magokat a' világ előtt le nem alatsonyithatják, mint ezek. Ha pedig ők az egész polgári jusban, és még hivatalokban is részesülhetnének, akkor látná meg a' Nemzet, mennyire ezek minden alkalmatosságot a' magok részekre használnának, és a' kereszténveket észrevehetetlenül appródonként úgy bészőnnék a' magok hálójokba, hogy abból egyebet nem lehetne várni, mint egy rendkivül való processuskodást, és erőszakoskodást. Látjuk, miképen Európának tsak nem egész értéke néhány Zsidó testvérek manipulatiója ..... alatt vagyon, a' kik, ha igaz az, a' mit az 1829-dik évi második félesztendei 28-dik szám alatt kijött Hasznos Mulattságban olvasni lehet, mind azt a' pénzt, a' mellyre ők just tartanak, magokkal Európából kivinnék, talám az abban találtatható pénznek, 's más dolgokra által tsinált ezüstnek és aranynak egy harmada alig maradna meg benne. Az, az egy szerentse, hogy ollyanokkal van ügyök, a' kiknek kezekben van a' birói hatalom, a' kik azt mondhatják; hogy az a' gazdagság nem az ő kezek által van megkeresve, és ők semmit sem mutathatnak, a' mit ők, vagy az ő eleik, az ő hajdani országokból ide behoztak volna; és hogy a' nemzetek az ő egymás közt volt ügyök által szolgáltattak nékik alkalmatosságot ezen rendkivül való gazdagságnak megszerzésére. Hogy köztök is betsületes és a' legjobb gondolkodású emberek találtatnak, a' kik méltán megérdemlenék, hogy a' Világ eránt ok több figyelemmel lenne, a' bizonyos dolog; de tiz vagy

húsz betsületes characterü embereknek kedvekért nem volna jó dolog három négy ezer ravasz embereket ollyas jussokban részesiteni, a' kik abból a' legnagyobb viszsza élést üznék.

A' mit tehát a' Magyar Nemzet erre a' nemzetre való nézve tehetne, és a' mellyet minden jó gondolkodású keresztény szivéből is kiván, hogy ennek a' nemzetnek az Isteni tisztelet gyakorlására tellyes szabadság engedtetnék, annyival is inkább, mivel ők, az ő mostani reformált Isteni tiszteletek módjával akármelly érzékeny kereszténytyt a' legbuzgóbb figyelmetességre gerjesztenek: az ő hármoniájokkal sokkal elébb haladtak azoknál, a' kik eddig magokat abban elsőknek lenni gondolták; prédikátziójok olly erköltsi tanitásokkal tellyes, hogy akármelly felvilágosodott, 's kimivelődött keresztény nemzet is azt a' legnagyobb buzgósággal halgathatja. Fájdalom! hogy még azt tsak német nyelven tehetik; de lehet reményleni, hogy idővel ezek között is a' magyar nyelv tellyes folyamatba jövén, azon Isteni tiszteletet ők is magyarúl fogják véghez vinni. Ezen új Isteni tisztelet módjának lehet idővel azt a' következését reményleni, hogy ezek is a' megvilágosodás által, az ő eleiknek hibás vélekedéseiket és gondolkodás módját levetkezvén, egy nemesebb gondolkodás módját fogják követni, de a' mellyet tsak a' mostani nevendék fiaknak gyermekeiktől lehet még várni. Mi magunk, kik a' keresztényi tudományban neveltettünk, és mind szüléinktől, mind tanitóinktól az illetlen és hibás erköltsök elkerülésére nógattattunk, a' midőn halljuk még mai napig is, hogy lelki tanitóink a' leghathatósabb inditó okokkal akarnák is mivelünk a' nagyravágyásnak, boszszúállás kivánásának, fösvénységnek, 's más egyébb efféle hibás erköltsöknek a' keresztény vallással ellenkező léttét, 's azoknak ártalmas és veszedelmes következéseit megesmertetni; és bár mind azoknak igazságát egy belső megilletődéssel, és győződéssel megesmerjük is, legfeljebb egy belső fohászkodással igy kérjük az Istent: Uram!

megesmerem, hogy ez a' hiba bennem a' te szent tetszésed ellen van, örömest el is hágynám azt; de a' természetem ösztönének ellene nem állhatok: engedd meg Uram! hogy ezt az egy hajlandóságomat kielégithessem, inkább más három 's négy vétektől, a' mellyekre nem annyira ösztönöztetem, a' mennyire lehet magam megtartóztatásával fogom azt kipótolni. — A' Zsidó nemzet, a' mellynek valamint az ő szüléi a' gazdagságnak és kintsnek kivánását, mint a' Világon legfőbb jót, az ő gyenge gyermeki szivekbe beöntötték, úgy ők is az ő gyermekeiknek azt a' legnagyobb gonddal igyekeznek még mai napig is az ő szivekbe óltani, és annak megnyerése kedvéért őket a' legnagyobb alatsonyság elviselésére szoktatni. — E' szerént egy illyen egy egész nemzetben közönségesen elterjedett hibás vélekedésnek kiirtására keves egy fél század.

A' mit az ő társasági életre való sorsok könnyebbitésére nézve a' Nemzet tehetne, azt tsak apródonként a' szerént, a' mint ő bennek a' balvélekedés enyészésével a' nemesebb gondolkodásra és érzésre, 's a' keresztények bizodalma megnyerésére való vágyás nevekednék alkalmaztathatnék, és azon jussokban és szabadságokban való részvételeket addig, mig a' Nemzetnek bizodalmára magát tellyességgel érdemesebbé tenné, tsak bizonyos meghatározott időkre 's bizonyos feltételek alatt osztaná meg velek. Ők magok is megesmérhetik azt magokban, hogy valamint az ő eleik más nemzeteket magok közt meg nem szenvedtek; úgy most ők is, ha a' magok országokban volnának, a' kereszténveket meg nem szenvednék, kivált ha azok a' ravaszság űzésiben úgy volnának ő reájok való nézve, mint ők most a' kereszténvekre való nézve vagynak. — Meg van arról az egész Magyar nemzet lelkében győződve, hogy ő benne többé a' vallás külömbségbéli gyűlölség nintsen. Különösen pedig nagy ditsőségére válik az a' mai időben a' Nemzetnek, hogy itt Pesten, valamint ennekelőtte a' Reformátusok német prédikátziójokra seregestől jöttek katholikusok,

evangyélikusok és zsidók: úgy most hasonlóképen a' Szent Ferentz szerzetéből való egy nagy érdemű tisztes Férfinak tanitását mind a' két részről való protestánsok és zsidók a' legnagyobb buzgósággal hallgatják; valamint hogy a' zsidóknak mostani lelki tanitójok akármelly részen lévő hallgatókat a' legbuzgóbb figyelemre gerjeszt.

Addig is pedig tehát, mig ez a' nemzet a' keresztényyek bizodalmát jobban megnyerni igyekeznék, nézze a' Nemzet őtet úgy, mind a' keresztény vallásnak megállapitására, 's annak sarkalatos igazságának bebizonyitására mint élő bizonyságot, mind pedig a' társasági életre a' Nemzetnek egy szükséges és elkerűlhetetlen részét: a' keresztény vallás sarkalatos igazságának mondom bébizonyitására, mint élő bizonyságot; mert a' mint fellyebb mondám, ha ők nem volnának, igy a' keresztény vallás szerzőjét a' mai világnak nagyobb része egy költött személynek tartaná: a' társasági életben pedig a' kereskedés ő nálok nélkűl felényi állapotban sem lehetne. Ha a' kormány részére valami szükséges dolgok megkivántatnak, senki sem tudja azokat olly hamar kiállitani, mint ők: sok alatsony és a' szemétnél kevessé jobbnak látszó dolgok, de a' mellyek még is közönséges haszonra forditandók, nem lévén más ollyan, a' ki az illyes dolgok felkeresésével magát megalatsonyitani akarná, a' szeméten vesznének el, a' melly által valamint az, a' ki azokat nékik által adja, pénzt kap; úgy azok is, a' kik azokat használják, az ő foglalatosságokat minden hátra maradás nélkűl folytathatják.

Szentpétery Józef.

3.

Egészség és hosszú Élet.

Az egészségről, 's betegségek eredetéről, a' köznépnél.

Létünk első pertzétől fogva az emberi töröttség végső szakáig az emberi nemre egy bizonyos befolyás lehetséges; sőt még az élet kezdete előtt a' jövendő lény formája és tulajdonsági módosíttathatnak a' hygiea törvényei megtartása által. Minthogy szűnetlen érik egymást változások még a' legkeményebb részeiben is az emberi testnek, következik, hogy az emberi alkotmány környülményeitől (levegő 's a' t.) függ: eledelétől, elmebéli gyakorlásaitól, indulatjaitól; és így az ember egészsége annyira függ testi és lelki befolyásaitól, mint egy fátska az élesztő naptól, 's a' földtől, mellyben áll.

Hogy az embernek környülményeitől való függése annál jobban tűnjék előnkbe, tekintsük őt kivetkőztetve mesterséges állapotja mellékségeiből, társaságos állásában nyert bizodalmából, indulatja és képzelődésitől eredt fényéből, — tekintsük őt mezetelen és hasonlitólag tsekélységében a' nagy föld szinén; halandó alakjában, melly az elvek pertzeneti öszveállitásától függ, és mellyekbe a' physikai örvények szerint ismét feloszlik. Tehát mint egy alkotó része földi lakásának részt vesz közvetetlenül termeszményeiből, akár melly országból legyenek, és természetével akár hogy egyezzenek meg azok; körülvévő levegő melegéből, hidegéből, világosságából, a' felhőkben tartózkodó electricitásból, és a' föld alatt való belső munkálatiból; de még azon hatalmas és távól lévő befolyásokban is részesül, mellyek planetáját kormányozzák, 's annak forgását elrendelik.

Eldődeink igen nagy véleményök az égi testek befolyásairól már régen megvettettek. De, mivel populáris vélemények tsak tapasztalásból erednek,

közönségesen igazságon és practicus hasznon alapúlva találtatnak. A' planetaris befolyás tárgyában korunknak egy legnagyobb Mathematicusa azon észrevételt teszi, hogy nem volna böltseség kételkedni azon befolyásokon tsupán azért, mivel nem tudjuk megfejteni vagy bébizonyitni; hogy a' lehetőségeket is számba kell venni, és felvilágositani, a' valóságos foganatok mennyire egyeznek meg vélt okaikkal?

Tudjuk, hogy a' napközötti változások, a' tenger járása, a' tropicus szelek, a' nap és hold változásai által indittatnak. Így az emberi test munkálódásai, főképen beteg állapotjában, látszanak ugyan azon hatalmaktól kórmányoztatni. Most nevetünk Tiberius és Varró vak hiedelmén, melly őket arra vitte, hogy borbélyaik mivitésöknek tsak bizonyos holdváltozásokban vetnék alá magokat; gyanusan nézzük azon észrevételeket, mellyek némelly állatok növésöket, habozásokat 's a' t. a' hold töltének tulajdonitják; és innen eredt régi szokást, melly a' juh nyirást és házi állatok herélését tsak a' hold bizonyos állapotjában javalja. Ámbár kételkedve értjük a' holdnak hatalmát a' terhesség és kiköltés tartósságára; az aszszonyoknak tulajdon munkálkodások viszszatérésére nézve; még is sok adatok elhitetik velünk vagy magának, vagy a' nappal öszvekaptsolt hatóságát az emberi életre.

A' Világ minden részeiben megösmertetett a' holdnak befolyása a' betegség birálására és nehezebbedésére. A' hideglelések kezdete és tartóssága tűneményeiben részt venni látszik. Ez annál nyilvánabb, mennél inkább közelitünk a' tropicus éghajlatokhoz, hol közönségesen a' természet munkálódásai a' tudományos vizsgálatnak kedvező kifejlést érnek el. Dr Jakson azt állitja, hogy Jamaicában a' váltó hideglelés a' hold járásával megegyez. Dr. Lind ugyan ezt tapasztalta, és legtöbb halált a' tenger áradásakor, valamint azt is, hogy fogyatkozások a' hideglelésekben veszedelmes viszsza eséseket hoztak elő. Dr. Balfour Ásiai visgálatiban mondja,

hogy míg a' nap és éj egyenlősége tart, a' nap az aequatorhoz közelitvén hatalmasabban vonja magához a' holdat, és a' tengeráradás nagyobbodásával nehéz hideglelések, 's a' halandóság is nevekedik.

A' nap planetai rendszerünknek közép pontja lévén, függetlenebb és kiterjedtebb befolyással bir. Kisebb tüneményeket elmellőzvén tsak hatalmas foganatjait (effectus) emlitjük az emberi alkatra; noha a' tudni vágyó olvasó, tudós munkákban sok igen nevezetes példákat lelhet olly személyekről, kik naponként nap lementével minden látás erejöket elvesztették; és a' többiek között Humboldt emlit egy nemes aszszonyt, ki naphunytával szavát veszté el, és tsak reggel kapta viszsza.

A' napnak relativus állása az eclypticában hozza elő az esztendő részeket; és ezek igen is hatnak az emberi alkatra. Statistikai jegyzések bizonyitják, hogy az embernek kezdő élete úgy, mint halála, hatalmok alá vagyon vetve.

Az aszszonyoknál nem minden részében az esztendőnek történik egyenlően a' foganzás; a' külömbség megvagyon határozva, ámbár az éghajlat által nagyon módosittatik. Ugyan azon törvények, tsak hogy állandóbban, vagynak az állatoknál is, mivel az indulatok és mesterséges mérséklet nem hatnak úgy reájok, mint az emberre. Azomban a' társaságnak alsóbb osztálya, melly hajlandóságával és állapotjával közelébb vagyon a' természethez, inkább kórmányoztatik az esztendő rész törvényei által. A' tavasz végével, és a' nyár kezdetével a' mi éghajlatunk alatt nevezetesen nevekedik a' népesség, a' pontosabb frantzia jegyzékeket kalauzúl vévén, a' legtermékenyebb holnapok a' relativus szülések számok szerint illy renddel következnek: Martius, Januarius, Februarius, Majus, Augustus, October, September, Julius, November, Junius és December. Igy tehát legtöbb szülések történnek Martius Januarius és Februarius holnapban, következőképen a' megfoganzásnak leginkább kedveznek Junius, Aprilis, Majus 's a' t.

A' halandóság lajstromiból kitetszik, hogy a' holtak száma az idő részétől igazgattatik, és hogy a' legveszedelmesebbeknek vélt holnapok nem azok valósággal. Azon környűlményt néha elnézzük, hogy egy esztendőrész halandósága sokszor az előbbeninek következése. Ha, a' mint sokszor történik, egy rendkivűl hideg tél egy igen meleg őszre következik, ugyan azon foganatok hozatnak elő, mintha egy meleg tartományból rögtön egy hidegbe költöznénk. Illyen féle eszmélkedések üdvösséges ovásokat nyujtanak.

A' nap melege és világossága által hat reánk, amannak szülöttje az éghajlat; mellynek befolyása az emberi nemre közönségesen tudva vagyon. A' világosságról itt egy két szót emlitek, mivel az ember közönségesen olly keveset gondolkodik azon tűneményekről, mellyek befolyásoknak állandóul ki van téve. Olly módon azon személyek, kik mindég énekelnek és beszélnek, legkevesebbet veszik észre ezen gyakorlásoknak fontosságát, mellyek azoknak egészségöket jobbitják, kik tsend és magányra voltak kárhoztatva; ellenben azokat megölik, kik olly betegségekben szenvednek, millyenek nyugodalmat kivánnak; úgy azok, kik a' világosság legtisztább sugárival élnek, sokszor legvakabbak hatalmas foganatjai (effectus) eránt.

A' szem mindég alkalmaztatja erejét a' világosságtól való megfosztatásához, és képessé teszi a' foglyot a' tárgyak megkülönböztetésére ott, hol nekünk legsürűbb setétség látszik lenni; ha a' napfényére kijön, elkábúl úgy, mint mások a' villámnak igen élénk fényétől; de a' nap világossága nem tsak a' szemnek, hanem az egész testnek táplálója. Megfosztva tőle halaványodik, elgyengűl és püffed a' test, görvély (scrofula) és egyébb gyengeségtől származó bajok erednek. E' szerint hasonlitunk nyövevényekhez, mellyek pintzében eltemetve sáppadtan és betegesen nyőlvén, gyenge és hajlékony ágaikat sebesen elterjesztik, és tulajdon természe-

tes szinökből semmijök sints, ha tsak valami levelök egy nyilás világához nem érhet.

Az emberek közt, fájdalom! nem tsak a' bűneikért elzárattak mutatják a' világosság fogyatkozásának káros következéseit. Azon szerentsétlenek, kik a' föld üregében érettünk dolgozni kénytelenek, élő bizonyságok ezen állitásnak; de a' nagy város lakosai közelebb példákat nyujtanak: a' sötét és szűk útszákban és sikátorokban, ablaktalan házakban, sötét konyhákban és kamarákban igen sokan, főkép gyermekek, ösmerik meg azon befolyás nem létét, melly az emberi kép szép szinét adja, mint a' természet különféle teremtményinek, és melly a' meleggel együtt megkülönböztető nyomot ád a' világ külön részei lakosira. E'féle nézetek a' törvényhozókat megfontolásra birhatnák, minekelőtte itéletjök által kizárják a' boldogságnak egy részét, melly az állati résznek valóban egy élesztő principiuma.

Attól, a' mi ez inger hijányát leginkább képes volna kipótolni: sok és tápláló eledel, az elzártak úgy is megvannak fosztva.

A' levegőnek sokféle és nevezetes viszonya az ember életéhez, és egészségéhez kétséget sem szenved; itt nevezetesen tekintsük azon tisztét, mellyet a' körűlöttünk lévő kigőzölgésekre nézve állandóan végbe visz.

E' nézetből Fodéré jól hasonlitja vizhöz, melly közvetetlen minden előkelő felolvasztható tárgyakat felvesz. Ugyan azon időben mennyi része földünknek mehet a' levegőbe által illy módon; minthogy a' hig gőzös és mező alakok tsak hasonlitott (conparativus) állapotjok a' testeknek, a' meleg fokától függenek, mellynek bizonyos időben és állapotban kivannak téve, és e' szerint mindég változnak, úgy hogy az, a' mi planétánkon közönségesen hig, vagy folyó, egy másikban, rendszerünk közép pontjától távolabban, közönségesen merő lehet, és megforditva.

Az élö lények által lakott helyeknek gőzköre (atmosphaera) nem más, mint egy rendetlen vegyűlete olly részeknek, mellyek a' meleg által merő állapotból folyó vagy felolvadhatóba mentek által; a' levegőtől körül vett és feloldott testeknek szűntelen való kigőzölése; szagos testeknek számtalan illatos része; gőzzé vált víz; új vegyitések által kifejlett classicus folyadék; a' sok különféle éghető testek égetése által emelkedett füst; a' sokféle mesterségek és dörgölés által a' levegőben elhintett por; mind ezek valamelly távol helyre jutván új testek magvává válhatnak.

Meleg időben és nedves levegőben gőzkörünk legképesebb szagokat és kigőzölgéseket felvenni és elhinteni. Mindenki gyönyörűséggel tapasztalhatta a' kertek kedves illatját, mikor a' meleg levegő estvéli harmat, és termékenyitő eső által nedvessé lesz. Nem különben vehették észre azok, kik a' szegények kunyhóit látogatják, a' város tömöttebb részeiben a' lankasztó szagot, melly nedves meleg levegőjökben elterjed.

Ide tartoznak azon részetskék, mellyek a' műhelyek munkálati által mindég elszóratnak a' levegőben; por 's egyébb illy apró testek, ha szűntelen és nagy mennyiségben bészivatnak, igen érzékeny és veszedelmes következéseket hoznak elő. A' szemek, a' lehellő útak nyálkás hártyái és a' bőr nagyon szenvednek a' portól, akár tsupa mechanicus izgatásától, akár a' porrá vált testek különös tsipősségektől. Azért ollyas mesterséget űző emberek, mellynél munka közben a' pornak egy része elkerűlhetetlen, olly sokszor szenvednek köhögésben, sorvadásban, kehben, vérköpésben 's a' t. Nagy városokban az útszák bár melly jó kövezetén is meggyűlt por azzal elmellőzhető, ha nedves időben a' könnyü sár előbb elhordatik, mint száraz meleg, és kotsik dörgölése által porrá válnék; száraz időben pedig az útszák rendes lotsolás által nedvesen tartatnak; illy gondoskodások nélkül a' levegőben

hintett kőpor miatt okvetetlen nevekednek a' melly betegségek.

Ez úttal el nem hallgathatom a' veszedelmet, mellynek gyenge személyek kiteszik magokat, ha egy meleg nap estvéjén járnak az útszán a' lotsolás idején: a' kigőzölés által okozott hideg és nedvesség könnyen ártalmas lehet. Hasonlóképen nem javasolhatjuk melly betegeknek, hogy poros útban útazzanak, kivált száraz meleg szélben: ezt ők néha egészségök kedvéért teszik. Ollykor jobb volna zöld mezőjök közt otthon mulatni, vagy akkor útra botsájtkozni, mikor ezek nem porosok.

Még azon kigőzölgésekről, vagy is kifolyásokról (effluvia), mellyek emberektől származnak, említést akarnék tenni, de szükséges előbb az életerő képzeletével megösmerkednünk.

Az élet erő azon titkos principium, melly minden vizsgálat alól elvonja magát, és az orvosi mesterséget bizontalanságban hagyja; melly a' lelkes természet különféle formáit éleszti, kifejti, és meghatározza; melly mindegyiknek egészségét a' többiek bérohanásai ellen őrzi; ugyan azon erő, melly egy makkot és a' száz esztendős tölgyet éleszti, egy más láthatókép hasonló nagyságú magból tsak egy mulékony virágot hoz elő; ugyan azon erő az embernek tökéletessége léptsőjét és élete tartósságát jeleli ki. Ezen különös principiumból, melly különféle személyeknél több vagy kevesebbé hatalmas, függ a' testnek elenvensége és szépsége. Az életerő az, melly az állati alakot a' külső behatások alávetésétől megmenti. Azomban ezen életerő is rögtön, vagy léptsőnkint tsökkenhet és gyengülhet: rosz és kevés eledel, fáradság, levegő, világosság és egyébb élesztő elvek hiánya, a' testnek megtartó erejét kisebbitvén, a' rothadás felé siettetik. Ekkor kigőzölése mindég tsipősebb lészen, míg a' halál egészlen rothadás alá veti. Az élet erő tsüggedt állapotjában a' test legveszedelmesebb kigőzölgéseket botsájt, és különösen hajlandó minden idegen ragadvány felvételére. Így egy oknak mérge,

egy másikéhoz szövetkezvén, a' beteg befolyás szerentsétlen következései terjednek a' község minden osztályain keresztül. Az allyabb osztály, melly az életerő megtsökkenésének leginkább van kitéve, az előkelő ragadványoknak állandó meleg ágya minden tartományokban, és más nyavalyákat, mellyek vagy önként erednek, vagy máshonnan emberek közbenjárások által felvétetnek, befogadja, és igy a' betegségek és halandóság számát tetemesen öregbiti.

Ha tehát a' társaság legalsóbb osztályának elevensége fentartatik, a' mihez semmi felesleg való fényűzés nem kivántatik, tsak szabad legyen erejéhez alkalmaztatott rendes munkával az élet szükségeit egyenkint kielégiteni, akkor a' járványokon és ragadós betegségeken vagy kár nélkül, vagy hasonlitólag kevés bajjal esik keresztül.

Szük útszákban, kis szobákban, hol sokszor ronda erköltstelen életü emberek laknak, kik szegénység, munka és nyomoruság, szóval mindentől nyomattatnak; a' mi az életerőre ártalmasan hat; először tünnek fel a' járványok, és ott lesznek ragadványokká. Ha olly személyek, kik az élet szükségeivel és kellemeivel birnak, az uralkodó betegségtől meg is lepetnek, akkor az ragadós characterét elveszti, és tüstént tsupán járványnak, vagy helybéli befolyásoktól (miasmától) okozott betegségnek kereszteltetik.

Ez az atyáskodó kormány gondviselésének és a' gazdagabbak felebaráti szeretetöknek egy új inditó oka lehet.

Ezek nélkül törvényes rendelések akár külső, akár belső oltalomra hasonlitólag tsekélyek, mint hogy egy hatalom ellen vivnak, melly a' levegőben utaz, vagy egy ellenállhatatlan méreg által egy tömlötz legrejtélyesebb homályában, vagy emberi nyomoruság legallyabb lakásában származik. E' nélkül hiába árkolják körül a' gazdagabb osztályok lakásokat, és a' község közönséges közbenjárásától hiába zárják el magokat; ezzel tsak nagyitják a' nyomoruság

ruság summáját, és egyszer'smind alkalmat nyujtanak, hogy a' betegség őket is elérhesse.

Egészség és betegség közvetetlen egybeköttetésben vannak jó vagy rosz kormánnyal, közönséges jóléttel, vagy egyes bőséggel. Ne is felejtsük, hogy az önség menedékül nem szolgál. Szabad nézetek e'féle tárgyakról a' civilisátiónak szüleményei, és általjában szólván egy tartománynak civilisátióját a' halandóság tábláival mérni lehet.

Ifj. Bene Ferentz.

4.

Temes Vármegyében 1520. *esztendő tájban virágzott Nemzetségekről, 's Helységekről.*

Valamint a' Természeti, úgy a' Politikai Világ is örökké forgásban, sőt, méltábban mondván, örökös fordulatban létez: — előbbi kora múlik ugyan, és elváltozik; de viszont megint valahára helyre fordúl volta Tartományainknak. — Eleven bizonysága szavaimnak azon tizenkét Vármegyék sorsa, mellyek Hazánk déli határin a' közelebb múlt századokban *Bánát - Sclavonia -* és *Katonai Őrvidékekre* által változva, 's *Nemzetiségekből* és *Anya Nyelvekből* kivetkezve, immár Felséges Fejedelmeink kegyelméből közelitenek hajdani állapottyok viszszanyeréséhez. — Ezek azon *Zörénytől Posegáig* elterjedett tizenkét Vármegyék, mellyeknek neveit, az 1525 eszt. 30-dik Törvény elő nem számlálván, én sem nevezhetem; de geographiai helyhezetéseknek jelentése tagadhatatlanná teszi, hogy *Zörény*, *Krassó*, *Zaránd*, *Temes*, *Tsanád*, *Torontál*, *Szerem*, *Verőtze*, és *Posega* Vármegyéink azok közé tartoztanak a).

---

a) Haram, Machow, Köwi, Bodrog, Valkó, 's több elhúnyt nevezetek alkalmasint hozzájok számláltattak: — Sclavóniát egyedül három, Varasd, Zágráb, és Körös Vármegyék formálván, a' mint Wlaszló törvényeiből, és ebből is kitetszik.

Ditsőségesen uralkodott M. Therezia Szerem, Verőtze, Posega Vármegyéket 1751. eszt. 23. törvényével a' *Sclavoniai Banális*: — Krassó, Temes, és Torontál Vármegyéket pedig II. Leopold 1790 eszt. 28 tzikkelye által a' *Temesvári Banátus* kötelezéseitől felmentvén, Hazánk Vármegyéi sorába viszsza helyheztették.

Mellyeknek két századig dúló háborúk által elpusztult telekeikre helyheztetett bátor *külömb vallású*, *nemzetségű*, és *nyelvű* Gyarmatok immár Hazafiúi buzgóságtól lelkesittettvén bizonyos reménységet nyújtanak, hogy nálok is a' Magyar *Nemzetiség* virágzani, anyai *Nyelvünk* nem külömben, mint az egész Hazánkban, közönségesen zengeni, és az egy Hazának fiai, egy Fejedelemnek hív népei között, a' költsönös barátság, és segedelem egymást boldogitani fogja.

Illy érzeményektől hevűlt, 's nemesebb szivűnek lehetetlen örömmel nem olvasni ama régen elhunyt, sőt néma feledékenységben el is merűlt Eldődeinek viszsza hozott emlékezetét, a' kiknek tündér Geniusát most is azon, mellyet tapodtak, mellyben elsorvadtak, telkeken lebegni képzelheti.

Óhajtanám valóban, hogy mind azon régi Ok-Levelek, mellyek Hazánk ezer veszélyeiből kiragadtatván fentartattak, és azon 1525 eszt. 30 tzikelyben emlitett tizenkét Vármegyéket érdeklik, felkerestetvén, egybegyűjtve közre botsájtatnának. Azzal a' vidék miveltsége és a' hajdani Lakosoknak Nemzetisége bébizonyittatván, ösztönül szolgálnának: hogy Hazánk újabbi *Palingenesiája* által Nemzetünk ditsősége, — egyesűlése, 's — ereje öregbednék, a' nélkűl valóban, hogy illy közre botsájtás ne talán még néme ly Nemzetségektől követelt, vagy keresendő hajdani jusoknak legkisebb tsorbulására is többé válhatnék.

Hazafiúi óhajtásom buzditására példáúl kinyomtattam ezen egy Ok Levelet, mellyből magából is Temes Vármegyének 1520. eszt. voltárol mennyi tanúságot vehetünk, elő adom utána:

„Omnibus christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesentium notitiam habituris Capitulum Ecclesiae Chanadiensis salutem in vero Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire: Quod nos litteras introductorias, et statutorias Novae Donationis, Serenissimi Principis, et Domini, Domini Ludovici Regis, Domini nostri gratiosissimi, nobis praeceptorie loquentes, et directas sumpmo cum honore recepimus in haec verba: *Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae*, etc. Bohemiae etc. Fidelibus nostris Capitulo Ecclesiae Chanadiensis Salutem, et Gratiam. Cum nos attentis et consideratis fidelitate, et servitiis Fidelis nostri Nobilis *Valentini Bolyka de Némethy*, per eum Sacrae primum Regni hujus nostri Hungariae Coronae et deinde Majestati Nostrae pro locorum, et temporum varietate, cum omni fidelitatis constantia exhibita, et impensis, possessionem *Zewldes* vocatam, ac totales portiones suas possessionarias in Possessionibus *Némethy* praedicta, ac *Sáárháza*, et *Odon* nuncupatis omnino in Comitatu Themesiensi existentes, et habitas, in quarum scilicet pacifico, et quieto Dominio idem Valentinus Bolyka progenitores suos ab antiquo perstitisse, seque persistere etiam de praesenti, Literas quoque et Literalia Instrumenta superinde sufficientia habuisse, sed tempore Insurectionis Rusticorum partim igne combustas, partim vero dilacerata esse asserit, Item totum, et omne Jus nostrum Regium, si quod in dicta possessione Zewldes, ac totalibus portionibus possessionariis, in praefatis possessionibus Némethy, Sáárháza, et Odon appellatis, nec non domo nobilitari, etiam alias qualitercunque haberemus, aut eaedem Nostram ex quibuscunque caussis, viis, modis, et rationibus concernerent Majestatem, simul cum cunctis suis utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, praemissis sic, ut praefertur, stantibus, et se habentibus, memorato Valentino Bolyka, suisque Haeredibus, et Posteritatibus universis vigore aliarum Litterarum nostrarum Donationalium, su-

perinde confectarum, Novae Nostrae Donationis titulo in perpetuum contulerimus, velimusque eundem in Dominium ejusdem, et earumdem et dicti Juris nostri Regii, in eisdem habiti, per nostrum, et vestrum homines legitime facere introduci. Super quo fidelitati vestrae harum serie firmissime praecipiendo committimus, et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro Testimonio fide dignum; Quo praesente Ladislaus de Némethy, aut Benedictus Kalocha de Kenez, vel Georgius Vas de eadem Kenez, sive Nicolaus Olah, sive Ladislaus Gyengews, seu Michael de Chombol, aut Gaspar de Zokona, aliis absentibus, homo noster ad facies praescriptarum possessionis, et portionum possessionariarum ac domus nobilitaris, consequenterque dicti Juris nostri Regii, in eisdem habiti, vicinis, et commetaneis earumdem, et ejusdem universis, in ibi legitime convocatis, et praesentibus, accedendo introducat praefatum Valentinum Bolyka in Dominium earumdem, et ejusdem, statuatque eandem, ac easdem, et idem eidem simul cum cunctis earumdem utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet, praemissae nostrae Novae Donationis, et dicti Juris nostri Regii titulo, Ipsi incumbente, perpetuo possidendas, si non fuerit contradictum; Contradictores vero, si qui fuerint, evocet eosdem contra annotatum Valentinum ad terminum competentem, nostram Personalem in Praesentiam, rationem contradictionis eorumdem reddituros. Et post haec hujusmodi Introductionis, et Statutionis seriem, cum contradictorum, et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque, et commetaneorum, qui praemissae Statutioni intererunt, nec non praefatae possessionis, et portionum possessionariarum in ibi statuendarum nominibus, terminoque assignato, ut fuerit expediens, eidem nostrae Personali Praesentiae fideliter rescribatis. Datum Posonii in Festo Assumptionis Beatissimae Mariae Virginis. Anno Domini Milesimo quingentesimo, vigesimo, Regnorum nostrorum Hungariae, et Bohemiae praedictorum etc. Anno

quinto. Nos igitur mandatis dicti Domini Nostri Regis in omnibus obedire cupientes, ut tenemur requisiti, una cum praefato Nobili Ladislao de Némethy, Homine ejusdem Domini Nostri Regis unum exnobis, videlicet honorabilem dominum Clementem Cantorem, Socium, et Concanonicum Nostrum ad praemissorum executionem fideliter peragendam nostro pro Testimonio fide dignum duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis concorditer retulerunt in hunc modum: quomodo Ipsi successive feria quarta et quinta, ante festum Beati Andreae Apostoli proxime praeteritum ad facies praescriptarum possessionum, et portionum possessionariarum, ac Domus nobilitaris omnino in Comitatu Themesiensi existentium, consequenterque dicti Juris Regii, in eisdem habiti, vicinis et commetaneis earumdem puta: Nobilibus et Circumspectis viris b) Balyka, de Sáárháza, relictae condam Andreae Egházy-Wajlovach, Rayo de Eadem, Nobilis Georgii Haramy, Michaele Morony de Mwrona, Nobilis Alberti Pethew de Petherd, et Petro Lukachy, Castellano Castri Choma, Wlad Waywoda de Maysa, Nicolao Dobrych, officiale Nobilis Mathei Literati in Zakalháza, item Nobilibus Bernardo Zalay, de Han, et Domina relicta condam Benedicti Kaza, nec non Ladislao Thoth, Nobilis Georgii Wass, Damyanfia Johna, Nobilis Domini Bornemisza de Bessenyew, Johanne Thot, Nobilis Alberti Pethew de Petherd Jobbagyionibus, item nobilibus Gervasio Gyarfás, et Domina Elizabeth relicta condam Petri Kys de Themesvár, item Andrea Soroglyany de Kenez, et Johanne Wajdafy de Gyarmath, in ibi legitime convocatis, pariter accessissent, ibique praesentibus eisdem, memoratus homo dicti Domini Nostri Regis praelibato nostro Testimonio

---

a) Itt egynéhány sor kimaradott a' Jaszovi Conventnek 1780 esztendei Transumptumából, melliyet Chukapakai Nagy Istvánnak, Ts. és K. Consiliáriusnak, számára eredeti petséttye alatt kiadott.

praesente, praefatum Valentinum Bolyka suosque haeredes introduxisset in Dominium earumdem, et ejusdem, statuissetque eandem, et easdem, ac idem eidem simul cum cunctis earumdem utilitatibus, et pertinentiis quibuslibet praemissae Regiae Novae Donationis, et dicti Juris Regii titulo ipsis incumbente perpetuo possidendas, legitimis, et congruis diebus in facie earumdem moram facientibus, nullo penitus contradictore, nec in facie earumdem, neque expost in Capitulo coram Nobis, infra tempus debitum apparente. In cujus rei Testimonium perpetuamque firmitatem praesentes nostras Literas privilegiales pendentis et authentici Sigilli Nostri munimine roboratas, pro parte Valentini Bolyka duximus concedendas, et tradendas. Datum Sedecimo die, diei Introductionis, et Statutionis praenotatarum. Anno Domini supra dicto. Praesentibus ibidem Honorabilibus Dominis, et Magistris Stephano Zarwadi Custode, Seraphin Cathedrali, Johanne de Zegedino Themesiensi, Thoma de Lippa Sebesiensi, Johanne de Rycha Thoronensi, Archi Diaconis, Thiburtio de Ilye, Clemente de Gywla, et Gregorio de Zegedino, coeterisque Dominis Fratribus, et Canonicis nostris, in dicta Ecclesia Regi jugiter famulantibus sempiterno."

Ezen Ok Levélből következendő jeles Tanúságokat merithetünk:

1-ör Hazánk déli szélein lévő Vármegyékben, Orod, Tsanád, Kewi, és Tituli (magyarúl Tételi) négy Káptalanok a' Törvényes és Tiszti foglalatosságokat tellyesitették, a' mint erre hajdani Ok Leveleink útasitanak; de meddig terjedett kinek kinek ő hathatósága, azt Törvény Túdóink feljegyzeni, és rendszerint előadni elmulaszták; holott Törvényeink több helett a' Hiteles helyekeak (Locorum Credibilium) jurisdictiója, vagy is megyéje iránt volt sok, és gyakor villongásokat emlitik: Ezen Oklevél azomban a' Tsanádi Káptalan hathatóságát Temesvármegyére nézve tette által világosan —

Krassó, Torontál, és Tsanád Vármegyékre nézve pedig Esperesti Jussával bizonyittya.

2-or A' Tsanádi Káptalannak már 1520 esztendőben tellyes épségében volt helyreállitásáról tudósit, mellyet tudtunkra 1514 esztendőben Székely György által fellázitott Keresztesek Pórhada, szörnyű kegyetlenséggel meggyilkolván Egyházi személyeit, egész vidék feldúltával elpusztitott. Igy előszámlálván akkori Fő Tisztelendő Tagjait: Szarvadi István Custost — Seraphin Cathedrális, vagy is helybeli Tsanádi — Szegedi János Temesi — Lippai János Sebesi (Karonsebesi), Richói János Toronai — (mostani kimondáskép Torontáli) Esperesteket. Illyei Tibortz (Lectort) — Gyulai Kelemen Cántort, és Szegedi Gergelyt (Oskolás) Kanonakot. Mind ezek — a' mint a' neveik valóban jelentik, egy általlyában akkoron gyökeres Magyarok valának.

3-or A' Tsanádi Püspöki megye ezen 1520 eszt. négy Esperestségre volt felosztva, úgymint Tsanád, Temes, Sebes (vagy is most Krassói) és Toronai, (most Torontáli) Esperestségekre, mellyek alkalmasint azon nevet viselő Vármegyékben helyheztettek. O vajha néhai legtudósabb Püspök Battyányi Ignátz hamvaiból feléledne valahára ezen Megyének is egy Tudós Magyar Tagja, ki ezen két századig elhunyt Káptalannak tudományos iparkodásait már egyszer Nemzetével megismértetné — *Tsanádnak* Történeteit — mellyet Battyányi tsak Sz. Gellért idejétől kezdett, a' legtávúlabb évkortól mostani felderűléséig újabban kidolgozná, — meggyőzné Hazafiait az iránt, hogy Pál Apostol mondása szerént az Egyháziaknak tanitani, a' Laicusoknak ellenben tanulni tulajdon tisztek a' Keresztény Anyaszentegyházban.

4-er Elő számláltatnak Temes Vármegyében Birtokos, és 1520 esztb. virágzó úri Rendeknek következendő Nemzetségi: Bolyka de Némethy, Bornemisza de Bessenew, Chombol, Egyházi, Gyárfás, Gyeongyösi, Harami, Kalocha de Kenéz, Kis de Themeswar, Moroni de Mwron, Nagy de Petherd, Némethy, Oláh, Petheo de Pétherd, Soroglyáni de

Kenez, Waydafi de Gyarmath, Was de Kenez, Zalay de Han, Zokonay.

5-ör Megneveztetnek a' királyi új Adománnyal megerősitett *Zewldes*, *Némethy*, *Sárháza*, és *Odon* Jószágoknak szomszéd Helységei; mellyeknek népes voltokat a' béiktatásra hivott jobbágyok tagadhatatlanúl bizonyittyák, nyilvánnyá is teszik: hogy az Adományi birtok valóban közöttök helyheztetett volt, mert, a' mint a' levél bizonyittya, és a' béiktatás törvénnye megkivánnya, valamennyi szomszéd határbelieknek jelen kellett lenniek. A' szomszéd Helységeknek akkori neveik im ezek:

Tsoma.
Gyarmath.
Han.
Kenez.
Majsa.
Moron.
Pétherd.
Zakálháza.

mellyek közűl mint hogy tsak az egy Gyarmath (most oláhossan kiejtve Gyarmata) mái napig tudtomra fen áll, az Oklevelünkben érdeklett *Zewldes*, *Némethy*, *Sárháza*, és *Odon* Jószágok ezekkel természetesen határosak voltanak, méltán azért gyanithatom, sőtt nem is kételkedem, hogy ezen 1520. esztendőben körös körűl helyheztetett határoknak neveiből, bár ha ezek nagyobb részént már elenyészték volna is, az ajándékozott jószágok tulajdon telekeit feltalálni lehessen, és nemes gyönyörűséget abban lelni, hogy ditső Temes Vármegyének hajdani kies és mivelt voltával nem külömben, mint annyi gyökeres Magyar Nemzetségeivel megesmérkedhetvén, annál forróbban áldhatjuk, hálálhatjuk az Egeknek irgalmas gondviseletét, azon tsuda Mindenhatóságát, mellyel a' Pogány Hadaknak sulya alatt immár egészen eltűnt volt Magyar Nemzetséget, emberi észszel sem előre látható, sem meg nem fogható módokon előbbi ditsőségére viszsza fordittyák, 's helyheztetik.

Azoknak, kik a' Temesi Bánság, vagy tsak Temes Vármegyének hajdani volta esméretében gyönyörködnek, véletlen kezemhoz jutott sokkal régiebb Sigmond Királynak 1410. esztendei Adomány Levelét is ide iktatom, vele mind a' Vármegyének hajdani Geographiáját, mind a' Szörényi Bánok (Bani de Zewrinio) Lajstromát, és Hazánknak régen elszakasztott, mind eddig viszsza nem hóditott részének történetét némű néműkép felvilágositani óhajtván, valamint is a' Temesi, és Szörényi Bánság Diplomaticai Históriájának méltó kidolgozására Tudósainkat gerjeszteni akkoron, a' midőn a' Magyar Fejedelmi Koronát hajdankor illető Tartományoknak Jussai immár országos Tanátskozásoknak is tárgyává lettenek:

Relatio Benedicti Praepositi Albensis.

Nos Sigismundus Dei gratia Rex Hungariae Dalmatiae Croatiae etc. Marchioque Brandeburgensis etc. Sacri Romani Imperii Vicarius Generalis, Regni Bohemiae Gubernator memoriae comendantes significamus praesentium per tenorem, quibus incumbit, universis, quod nos considerantes, et in memoriam nostrae celsitudinis reductis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum gratuitis meritis, et sinceris complacentiis, fidelis nostri dilecti, egregii, et nobilis viri, *Laurentii* filii Mayus, alias Bani nostri Zewrinensis, quibus idem nobis, et Sacro nostro Diademati sub temporis, et locorum diversitate non parcendo rebus, et personae suis adesse studuit et insudare, volentes sibi pro hujusmodi suis fidelitatibus, et obsequiis aliquantuli praemii favore respondere, quasdam possessiones nostras regales, *Veythe*, cum duobus molendinis in fluvio Themes decurrentibus, ad ipsam *Veythe* pertinentibus, ac alias tres villas, comuniter *Oskolla* vocatas, in Comitatu Themesiensi existentes, cum Villis *Somkerék*, *Prodán*, *Altalkerék*, *Chuthak*, utraque *Papoch*, et utraque *Gigyandra* nuncupatis, ad easdem possessiones Oskolla pertinentibus, in eodem

Comitatu Themesiensi existentibus, aliisque universis et pertinentiis de jure ad ipsas spectantibus praefato *Laurentio* Bano, et per eum Paulo, filio condam Jacobi, similiter Bani, Fatri ejusdem Patrueli nostro beneplacito perdurante perpetuo duximus conferendum, imo conferimus, vigore, et Testimonio praesentium nostrarum Literarum mediante. Datum Nitriae Octavo die festi Pascae anno Domini milesimo quadringentesimo Decimo.

Eredeti példánya Gyűjteményemben vagyon finom Pergamentra ékesen írva in patenti, és hátúlról a' nagy majestaticum Petsét fehér viaszszal reá nyomva. De, a' mint kiki a' Törvénytudósak közűl észreveheti, e' nem törvényes Adomány Levél (Privilegialis Donatio), hanem valóban a' Törvények rendelése — Hazai szokások ellen — és tsak élet fogytáig tulajdonittatott Kegyelem, mellyben még az el nem mulasztható Béiktatás (Statutio) is, a' melly akkor a' zálogokra is megkivántatott, elmellőzve vagyon, és kihagyva azon Törvényes Clausula: *quas non in formam privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae.*

Nevezetes tehát ezen Oklevél azért is, hogy Hazánk Törvényének, és megállapitott szokásinak Sigmond Tsászár alatt kény szerént történt változtatását, mind pedig hogy *Lőrintz* Majos fiának Szörényi Bánsággal való felruházstatását, sőt élte napjáig az emlitett Temes Vármegyében fekvő jószágok jövedelmeivel gazdagitását nyilván bizonyittya; de azért is, mivel eszmélkedésünk szerént az, hogy Lőrintz Majus fiának *Nemzetességét* nem említi: Hazánk Törvényei pedig a' Bánságokat tsupán eredeti Magyar Nemzetségeknek tulajdonittatni kivánnák, gyanúságot is gerjeszt: hogy Sigmond Király Lőrintzet azon Oláhokból, kik Nikápolyi futásában segedelmére voltak, a' Magyar országi Szörénység Bánjának kinevezte.

W. Idősb Jankovich Miklós.

5.

A' Házi-Állatok Természetéről.

E l ő s z ó.

Ámbár senkisem tagadhatja, hogy a' mi kedvelt és a' kegyes Teremtőtől minden tekintetben megáldatott Hazánkban főképen félszázad ólta a' Házi állatmivelés közönségesen, különösen pedig a' lovaké, és főképen a' juhoké igen előre haladott, sőt állíthatni, hogy némelly méneseink és juhtanyáink Europának leghiresebb e' nemű Intézeteivel vetélkedhetnek; még is kénytelenittetünk azt is megvallani, hogy a' háziállatok természetének alapos esmértetéséből következő, és a' tapasztalás által megvalósodott elvek és rendszabások, — a' mellyeket szorosan követvén egyedűl tehetünk ép, erős, nemesitett, és hasznos háziállatokra szert, akár pedig a' melly különös betegségekből évenként, a' járványokból pedig nem ritkán egész nyájakat pusztitván háromlanak, elkerűlhetjük — nem mindenkinél vannak tudva, még kevesebbektől pedig az állattartásnál sinórmértékűl elfogadtatva.

Mint Orvosi Bátorság tudománynak — Polit'a medica — Tanitója, a' melly tudománynak egy nevezetes részét a' Háziállat bátorság — Poli ia Veterinaria — tészi, hivatalomnál fogva kénytelenittettem ezen külömben is szép és hasznos tárgyban alapos vizsgálódásokat tenni. Olvastam t. i. a' Hazánkban, 's a' külföldön kijött e' tárgyat illető legjobb munkákat, tanátskoztam Hazánknak több nevezetes állattenyésztőivel, alkalmatosságom volt több e' tárgybéli Intézeteket, úgymint: méneseket, aklokat, 's tanyákat személyesen látni, 's azokról észrevételeket tenni. Mind ezeknek az volt a' következésük, hogy arról meggyőződve lenni látszottam magamnak, hogy sokan nálunk a' házi állatoknak a' természetüket igen kevéssé esmérik, és a' vélek való bánás többnyire nem elveken, hanem tsupán tsak szokáson épűl.

Ez adott nekem okot arra a' szándékra, melly szerént kivánok több, e' folyó irásban közlendő, értekezésekben a' Háziállatoknak természetükről, azoknak mind ép mind pedig beteg voltukban, szóllani, 's mindjárt kezdetűl e' jelenvalóban a' Juhokról közleni azt, a' mit róluk tudni legméltóbbnak itéltem.

Mivel mindeneknél tudva vagyon azon igazság, hogy sokkal könnyebb jó tenyésztés, tartás és gondviselés által ép, erős, nemesitett, és hasznos házi állatokat termeszteni, és megtartani, mint ezeket elmulasztván a' betegeket helyre hozni, és a' károkat, a' mellyek innét következnek, elmellőzni; azért a' dolog hozza magával, hogy minden házi állatról szólló értekezésemet kétfelé oszszam: az első előfogja adni azt, a' mi valamelly házi állatnak természetéhez képest szükséges az ép, erős, nemes, és hasznos állatnak előhozatására, és megtartására; a' második pedig mind azon betegségeket, a' mellyeknek azon háziállat alájok vettetni szokott, azoknak okaikkal, és a' bánásmóddal együtt, a' melly által e' betegségek ismét helyrehozathatnak.

A' háziállatokról közönségesen szólló Bévezetés után tehát kezdem a' Juhokról való értekezésemet.

Aligha sokáig élhettek az emberek már kezdetben a' nem foglalatoskodásnak gondtalan állapotában — in dolce far niente — mert mihelyt a' valódi földi sorsra jutottak, terheltetve éltek gonddal és munkával. Az első emberek minden szükségeiket azzal elégitették ki, a' mit a' szép és kegyes természet nekik önkényt nyujtott; minekutána pedig maradékaik megszaporodtak, kénytelenek voltak vadászokká, pásztorokká és földmivelőkké lenni. Hogy pedig gondjaiknak, munkájuknak, és szorgalmuknak gyümöltseit békességben 's bátorságban költhessék, kénytelenittettek jól elrendelt polgári Társaságba, az az Státusba egyesülni. Mindjárt ekor az emberek két osztályra oszlottak, tudniillik a' Földmivelőkére, és a' Kézmivesekére. Az elsők az élet szükségeinek kielégitésükre megkivántató

nyers dolgokat termesztettek; ezek az utólsók pedig elkészitették ama nyers termesztményeket, hogy azok az életben különféle tzélokra fordittathassanak; 's e' két rendű tárgyaknak költsönös kitseréltetésük által elégittettek ki az élet szükségei mind a' két osztálynál.

Ugyan azon arányban, mellyben az emberek, következésképen mind a' földmivelők, mind pedig a' kézimívesek, szaporodván a' Status földje, 's így az élet szükségeinek kielégitésére megkivántató nyers termesztmények kevesek levének, hijányt szenvedtek az emberek mind a' termesztményekben, mind pedig a' mivbéli készitményekben; így lettek kénytelenek azt, a' mi nélkül magok szűkölködtek, a' szomszéd tartományokból megszerezni, a' hol tudniillik az nagyobb mennyiségben találtatott. Igy támadott egy harmadik ember osztály, a' Kereskedőké.

Mindenhol, a' hol ember vagyon, vagynak véle más állatok is. Ezeknek köszönheti ő életének közvetett és közvetettlen fentartatását. Igy az éjszaki földlakóval egy sorssal bir a' kutya és az Irámszarvas — Rennthier; — a' délivel a' Teve, és Láma; a' középföldivel a' Szarvasállat, a' Ló, a' Juh és a' Sertés, mint legnevezetesebb Háziállatok; ezeknek köszön az ember mindent, a' mi életének fentartására tartozik. Minél ritkábban szaporodnak az embernek szükségei a' mivelődés előhaladtával, annál nagyobb szükség vagyon az állatoknak szeliditésükre, 's használtatásukra, hogy ezek által ama szükségek kipótoltassanak. Ki nem örvend egy közép földi lakónak déli méneseit, tanyáit 's aklait szemlélvén, a' mellyekből ő bőven vesz mindent, a' mi a' boldog életre kivántatik? Ki nem szánja ellenben a' miveletlen Lapont, a' kinek nyomorék élete egyedűl az Irám szarvastól függ? Mind a' kettőnek a' sorsa pedig szinte a' meggyőződésig bizonyitja, hogy az embernek élete a' legszorosabb összefüggésben vagyon a' háziállatmíveléssel, és hogy ennek terjedése 's javulása szükségképen az

embernek gyarapodását 's felsőbb nemesedését hozza magával.

A' Földmívelés és Állattenyésztés talpkövei a' Polgári társaság épületének, 's ama kettőnek gyengülésével ez utolsónak veszte is elkerülhetlen. Főképen az Állattenyésztés alapitója az egyes nemzetségek boldogságának 's állandóságának, és igy méltán lett minden miveltebb országokban a' Kormány fő gondjainak egyike; a' házi állatok t. i. a' polgárnak fő istápja és kintse, és igy azoknak a' lehetségig helyes és elmés mivelésük az egész ország valódi boldogulásának forrása; azoknak elhagyatásuk pedig a' szükségnek, szegénységnek, 's fogyatkozásnak nyomban következését sietteti.

Hogy az elmés állattenyésztés nem tsak az egyes polgároknak, hanem az egész Státusnak is nem közönséges hasznára vagyon, nem nehéz bébizonyitani, mert:

1. Ez alapitja a' Mezei gazdának Fentartását, eszközül szolgálván a' földmivelésnél; ezen kivül pedig hússal, téjjel, hájjal egyenesen őt táplálván; a' bőrnek, szőrnek, szarvnak, körmöknek 's beleknek eladatásuk által pedig olly állapotba helyezvén, hogy az adókat illőleg megadhassa, és még ezen fellül öreg napjaira is valamit félre tehessen.

2. Mivel az Állattenyésztés nem tsak elég, és bizonyos jövedelmet hoz a' Jobbágynak, hanem azt jó birtokossá is tészi, ezzel azt nyeri a' Státus, hogy polgárai egy részről megelégedettek, 's nyugodtak, más részről pedig maga abba az állapotba jut, a' mellyben jövedelmeit évről évre szaporithatja.

3. Az Állattenyésztés a' közös szorgalomnak, és kereskedésnek előmozditására egy a' leghatalmasabb eszközök közül való az országban, részént azért, mert annak különféle termesztményei által sok ezer kezeket foglalatoskodtat; részént pedig azért, mert a' gyár készitményeknek tovább adatásukat, 's váltatásukat lehetővé tészi. Végre

4. Mind ezek által neveli az országnak a' külföld előtt tekintetét. És igy valamelly országnak nem egy tekintetbeli előkelősége első eredetét, és fentartását az Állattenyésztésnek köszöni.

Sokat lehetne még itt szóllani az Állattenyésztésnek sokféle hasznairól az állóseregekre, hadakra, és más tekintetekre nézve, de haggyuk el ezeket, úgymint nem ide valókat; vizsgáljuk inkább az ezen állatokhoz illő bánás módot, és azoknak betegségeiket, a' mellyeknek okuk sokszor az Állatokkal való helytelen bánásban lenni tapasztaltatik.

Minden ember, a' ki a' házi állattenyésztéssel akár gazdaságbéli, akár különös hajlandóságbéli okoknál fogva foglalatoskodik, tartozik szorgalmának, vagy hajlandóságának tárgyát a' lehetségig esmérni, hogy igy a' tzélerányos 's fontos alapokon épült állattenyésztés által ne tsak azzal kénytelenittessék megelégedni, a' mit neki a' Természet önként nyujt; hanem oda tzélozzon iparkodásával, hogy azt mint egy reá szedvén, a'vagy kényszeritvén, attól többet 's jobbat kitsikarjon, mint a' mit az magától termesztene; mert tsak ez úton juthat bőséghez, 's részesitheti javaiban az Országot is, a' mellynek bölts bélátása szerént ez ismét a' polgárok között felosztassék, 's igy élet, erő, 's boldogság alapittassék maradólag az egész polgári Társaságban.

Az igaz 's elmés Gazda tehát köteles a' házi állatoknak tulajdonságaikat vizsgálni, 's mintegy tanulni, mert tsak ezeknek tekéletes esméretük által juthat abba az állapotba, a' mellyben megitélhesse: megegyez-e ez vagy amaz állat az ő személyes tzéljaival, és helybéli viszonyaival, vagy sem? Innét fontos ő reá nézve a' házi állatok fajainak esméretük, mert minden fajnak vagynak különös tulajdonságai, mellyek részént a' külső részeknek egymáshoz való arányukban, és alkottatásukban, részént pedig a' lelki tehetségekben állnak, és e' különös tulajdonságoktól függ ezen állatoknak valódi, vagy képzelt értékük. Ezen kivül vagyon minden fajnak különös betegségekre hajlandósága, a' mel-

lyet okozna a' minden fajnak tulajdon különös belső alkottatás, épen ezen okból vagynak ők bizonyos viszonyban a' külső behatásokkal; és e' két környülállás okozza azután a' betegségnek különös változásait, a' mellyek az óvásban és gyógyitásban is változást kivánnak.

Mivel pedig a' házi állat tenyésztésnél és nemesitésnél, valamint a' tzélnak is, a' mellyre azokat forditani kivánják, eléretésénél nem egyedűl a' fajtól függ minden; és mivel azoknak eladatásuknál sok ravaszság és tsalás történik, azért szükséges: hogy a' Gazda ne tsak a' fajokat jól esmérje, hanem és főképen a' külső tulajdonságoknak értékeiket is értse, hogy tudhassa már ezekről a' házi állatoknak jóságukat és hasznukat, az az valódi értéküket megitélni. Ne gondolja pedig valaki, hogy ez az esméret tsak abban áll, hogy valamelly állatnak egyedűl ama tulajdonságait és hasznait megitélhessük, a' mellyek eddig minden ember előtt tudva voltak, hanem szükséges: hogy az a' Bontzolás és Élettudomány — Anatomia et Physiologia — elvein épűlvén, a' háziállatnak minden tehetségeit, a' mellyek a' gazdasági tzélra fordittathatnak, megitélhesse. Minekutána pedig a' Gazda kiválasztotta a' legjobb faju, 's tulajdonságainál fogva ön részére a' legtzélirányosabb házi állatot, igen könnyű dolog azt szaporitani, 's igy nagy mennyiségű nemesitett állatokra szert tenni, ha az állattenyésztésnek rendszabásai előtte tudva vannak.

Mivel továbbá minden háziállat tsak a' tzélirányos kifejlődés által juthat a' gazdaság tzéljaihoz megkivántató erőhöz, 's egyéb tehetségekhez, a' melly kifejlődésnek egy fele az anyatestben, a' másik pedig ezen kivűl történik; innét kitetszik: hogy a' jó gazdának minden igyekezeteit a' házi állatnak mind testi mind lelki erő 's tehetségbéli kifejtésére irányoznia kell úgy, hogy ezeknek következésükben szükségképen ép, erős, 's a' különféle gazdasági tzélokra alkalmatos állat váljék belőle. Ama rendszabásoknak foglalatjuk, a' mellyek által e'

tzélt

tzélt egyedül elérhetni, mondatik Háziállat Bioticájának, vagy Tartás tudományának; ennek részei a' Nevelés és Táplálás tudomány. Ezek foglalnak magukban mindent, a' mi az ételt, italt, legelőt, istálóbéli tartást, lakást, tisztaságot, testmozgást, nyugodalmat, levegőt, világosságot, végre a' pásztort és ennek ebeit illeti.

A' melly gazda állatait e' rendszabásoknak útmutatásuk szerént nevelendi, és táplálandja, ritkán fogja őket darabonként különös betegségekben sínlődni látni; sőt, ha tsak külső, előre nem látható tott, 's közönséges ártalmak meg nem támadandják azokat, még a' dögtől is ritkán tarthat.

Mivel pedig a' Gazda a' káros külső behatásokat egész körükben nem esméri, 's különösen azon viszonyban, a' mellyben ezek a' háziállatokkal vannak, sem azoknak behatásuk módját, annál kevesebbé pedig az ő közelgetésüknek jeleit, azért elkerülhetlenül szükséges neki az úgy nevezett Óvástudomány — Vorbauungskunde, — ha állatait magával együtt a' betegségeknek, 's főképen a' dögöknek áldozataikká tenni nem akarja. A' Kormánynak kötelessége ugyan közönséges rendelések 's Intézetek által, a' mellyek az Állati bátorság tudománynak — Politia Medica pecorum — tartalmát tészik, a' veszedelmet háritani; de még is kötelességünk a' Kormánynak erejét, a' hol lehet, kimélni; midőn pedig az szükséges, részünkről, senkit ki nem vévén, segiteni.

Mivel pedig a' földnek képzeletéhez, bár a' lehetségig tekéletes legyen is az, mindenkor tekéletlenség is tartozik, azért elkerülhetlen néha az állatok között a' betegségnek, sőt a' dögnek is támadása; szükséges ekkor tzélerányos segitség, hogy a' beteg állat meggyógyúljon, és a' mezei gazda annak ismét hasznát vehesse; ez pedig nem történhetik másképen, mint a' fontos okokon épült barom-orvoslás által.

A' mit itt közönségesen a' házi állatokról érintettem, azt több értekezésben minden egyes Házi-

állatról egymás után igyekezni fogok bővebben kifejteni, kezdetűl vévén most a' Juh tenyésztés legérdekesebb tárgyait.

A' Juhoknak különféle fajaikról.

Ha a' Juhot, az ő eredeti vad állapotában esmérnők, könnyű lenne meghatározni azon Anyaállatot, a' mellytől a' szelid Juh eredett. Azt vélik ugyan némellyek, hogy Sardiniában és Corsikában vadjuhok találtatnak, a' mellyek annyira kerűlik az embert, hogy tsak lövés által juthatni azoknak birtásukra; sőt némellyek azt állitották, hogy Hazánkban több illy vadjuh nyájakat láttak légyen. Azonban ezekről leghihetőbb, hogy az eddig emlitett Sardiniai, Corsikai, és Magyar Országi juhok inkább a' szelidektől származtak légyen, mert ha ezeknek leiratásaikat egybevetjük, igen nagy különbséget veszünk bennük észre. Hihetőbb azoknak a' véleményük, a' kik a' szelid juh annyává az Ammonjuhot — Ovis Ammon, Muffelschaaf — tészik; de ennek is hol légyen eredeti Hazája, az éjszaki Afrikában helyeztetett Barbáriában-e, vagy Ásiának déli 's nyugoti részében, a' honnét azután Afrikába általvitetett légyen? nehéz meghatározni. Annyi bizonyos, hogy az Arabok voltak az elsők, a' kik a' nemesebb juhot Európába béhozták, és ennek mivelésére különös figyelmet forditottak.

A' különbség, a' melly a' juhok között azoknak gyapjukra, termetükre, és külső viszonyaikra nézve észrevétetik, hihetőleg onnét ered, hogy a' juh sok ideig különféle éghajlatokban, különféle legelőn neveltetett; téli időben különbözőleg tartatott, szaporittatott, 's miveltetett. Innét eredtek tehát a' különböző Juhfajok, a' mellyek közűl tulajdonságaikkal együtt ezek a' nevezetesebbek:

1. A' Spanyol juhok; megkülönböztetik magukat e' következő tulajdonságok által: a' kosnak vagyon erős görbe órru feje, a' homlokán és állán sok fodor szőr láttatik, és többnyire tsigaképű két oldalt előre nyuló két szarvval bir. A' nyakszirte

igen széles és sürü, 's kótzos szőrrel fedetik, a' bőr is itt igen vastag; a' nyaknak többi része hasonlóképen otrombább szőrrel fedetik, mint egyébb teste. Elől a' magassága egyenlő az egész testnek hoszszaságával. A' lábszárak erősek, és szinte a' körmökig gyapjuval vannak benőve. A' nőstények pedig jobbára szarvatlanok, egyébaránt hasonlók a' koshoz, tsak hogy valamivel kisebbek és gyengébb alkottatásuak. A' kos közönségesen 22—23 hüvelknyi magasságu; hoszszasága pedig homloktól a' farktövéig 36—41 hüvelk.

2. A' Frisiai juh; nagy, nyulánk, és igen gyapjas; ez többnyire 32 hüv. magasságu, és 46—48 hoszszaságu. A' feje vastag, szarvtalan, az órra tsak kevesé konyúlt, a' homloka és álla többnyire szőrös, a' farka térdén alúl sokszor a' köröm ízig függ, és fodor szőrrel van benőve. A' lábak elég vastagok; ezeknek mind tzombjuk, mind pedig száruk gyapjúval bővelkedik.

3. Az Eiderstaedti juh; síma fejű, közel egyenesen felálló fülű, a' farka 4—5 hüvelknyi, felül széles, hegyesen fut lefelé, 's gyapjatlan. Ezeknek lábaik hoszszúk, a' hason és a' lábakon nem gyapjuval, hanem tsak rövid szőrrel vannak benőve.

4. A' Dániai juh; síma fejű, közel egyenesen felálló fülű, 2—4 szarva, a' mellyek kevesebbé vannak abrontsként meghajtva, mint a' Spanyol juhnál. A' lábai magasak, vékonyak, és többnyire roszszul vannak helyeztetve, egészen gyapjatlanok, hanem e' helyett rövid szőrrel vannak benőve; a' test keskeny de gömbölyű, 's alól a' hason közel mezítelen. E' fajnak nem kevesé vad a' természete; ezekhez tartozik a' Norvegi, sőt az Islandi is közelit hozzá, tsak hogy nálánál nagyobb.

5. A' Marokkói juh; ennek feje nagy és görbe órrú, gyapjas a' homlokon és az állon. Ennek külső termete tekintetre méltó; a' kosnak vannak tsigaképű szarvai; a' fülek hoszszak a' farkkal együtt. A' láb belső oldalán és az artzon a' szemek körül

a' bőr veresés szint mutat, a' tzombjai és lábszárai gyapjúval vannak benőve a' hassal együtt.

6. A' kövér farkú Moldvai juh; nagyobb ugyan a' Dán juhnál, de nem olly nagy, mint az Eiderstaedti. Elől alatsonyabb mint hátúl, a' nyúlánk testnek magas és gömbölyű a' dereka, és hegyes a' mellye. A' feje hegyes és görbe órrú, a' homlokon 's állon gyapjúval van benőve. A' kosnak görbén sodrottak a' szarvai, de ezek sem nem olly nagyok sem pedig olly gyűrűsek, mint a' Spanyol juhnál; a' fülei tsak kevesé függnek. A' fark a' földet éri, és külsőképen fodor gyapjúval van benőve, felfelé széles és lapos.

7. Az Angol juh; a' közép helyet foglalja a' Marokkói és Eiderstaedti juh között. A' közönséges Angol juhok többnyire szarvasak; a' kosnak szarvai nagyobbak és oldalfelé fonyóttak, az anya juhokéi és az ürükéi pedig a' fejen fekszenek, és mennek kifelé a' fül mellett, vagy alatt, vagy azonnal a' szem felett meggörbűlnek. Ezeknek a' hátuk boltozott, széles és nem gömbölyű, a' lábaik gyengék és rövidek, a' fejük kitsin, a' hattyú nyak és fark hoszszú.

8. A' közönséges Magyar juh; de ennek leirását, minthogy az mindenki előtt esméretes, itt elhagyom.

Az eléhordott juh fajoknak lassanként történt öszvekeveredésük olly nagy változásokat okozott az e' fajokat megkülönböztető bélegekben, hogy tsak a' jártas, és e' tárgyhoz értő határozhatja meg, melly fajhoz tartozik valamelly kérdésben forgó keverék juh.

Vannak az előhordott fajneveken kivűl még más nevek is, úgymint: Escurial, Negretti, Imperial, Electoral, Leicestershir, Disley 's a' t. de mind ezek nem mást jelentenek, mint a' különféle megnemesitett juhoknak származtatásukat.

A' Juhnak természete.

A' juh kérődző állat, és ennél fogva a' test alkottatásban igen nagy hasonlatossággal bir az ökör nemmel. Kedveli a' magas és száraz legelőket, a' tiszta 's hüves levegőt, a' tiszta és folyó vizet, 's a' só nyalásra különös hajlandóságot mutat; félékeny, szelid, 's békével türő a' fájdalmakban, és az erőtlenségen alapúló betegségeknek igen kivagyon tétetve. Mennyire kedvelli a' juh a' világosságot, és a' tiszta 's hüves levegőt, nyilván kitetszik a' hajlandóságaiból; mert ha magára hagyatik, mindenkor éjjeli nyughelyűl a' legvilágosabb 's leghüvesebb helyet választja, setét akolba záratván a' fejét szűnet nélkűl a' talán félig nyilt ajtó felé tartja. Félénkségét mutatja a' veszedelemkor tapasztalható többszöri vizelés által.

Párosodási ösztönt mutat már hathónapos korában, és az ugratásnak ideje a' meleg vidékekben Julius közepe táján vagyon; mivel pedig ki nem elégittetvén a' természetes idő pontban az ösztön ismét viszsza tér, azért az emberen áll az ugratást tetszése szerént akkor megengedni, a' mikor ez az éghajlathoz képest a' bárány elletésnek legjobban kedvez. A' juh az ő bárannyát mint egy 22 hétig hordozza, és 1—4 bárányt ellik.

A' juhok is úgy, mint más állatok, vedlenek, kivévén némelly fajokat p. o. a' Spanyolt, és a' Frisiait. Azt tapasztaljuk, hogy a' juh mind az igen meleg, mind pedig az igen hideg tartományban nemes vagy kótzos, sok vagy kevés, rövid a'vagy hoszszú gyapjúval biró lehet, kevesebb vagy több húst veszen fel, rövidebb a'vagy hoszszabb idő alatt hizik; igy a' gyapjúnak hoszszasága 3 hüvelktől 22-ig terjedhet; az egésznek fürtje 3 ℔ 6-ig; a' husé pedig 10—100 ℔; mind ezekre pedig a' fajnak legnagyobb befolyása vagyon, úgy hogy az egyik faj kevesebb eledel mellett, és sokkal rövidebb idő alatt lehet kövérré, mint a' másik faj sok eledel mellett.

A' Juhtenyésztésről.

Hogy a' juhnyájnak jó állapota eredetiképen a' kosoktól függ, épen olly bizonyos, valamint az sem tagadható, hogy az Anyajuhnak gántsa a' maradék nemesedésének ártalmára vagyon. Azért a' szaporitáshoz szükséges a' legjobb és legnemesebb kost; továbbá a' legszebb 's legépebb juhot választani. Minden állattenyésztésnél szükséges közönségesen e' rendszabásokat szemmel tartani, és véghez vinni:

1. Hogy a' párosodó állatok illő korunak legyenek.
2. Egészségesek és minden fogyatkozás nélkül.
3. Nem igen különböző fajuak.
4. A' párosodás, ha tsak lehet, üzekedéskor történjék.
5. A' terhes állatra különös gond viseltessék.

E' rendszabásokat annál szorosabban szükséges megtartani, minél nemesebb származásnak az állatok, vagy minél alkalmatosabbak azok a' nemesedésre, a' millyenek főképen a' lovak és juhok. Ennél fogva igen tanátsos lenne, hogy a' mint ezt egykor az Arabsok tselekedték, és most is a' jobb rendű gazdák tselekszik, ménes és nyáj jegyző könyvek hozatnának bé; a' haszon, a' melly ezekből háramlanék, számlálhatlan lenne.

Az ugrásra fordítandó kos rövid lábszárú, erős termetű, és igen görbe orrú légyen; a' homloka és szakála sok kondor szőrrel bővelkedjék; a' nyakszirte igen széles, 's rövid sűrű szőrrel gazdagon benőve, a' rövid nyakon pedig rövid 's sűrű gyapjuból gallér légyen, mind a' négy láb egész a' körmökig gyapjuval fedettessék; a' széles 's boltozatként görbe hát finom, sűrű, fejér, 's hullámként fodorított puha és igen zsiros gyapjúval diszeskedjék; az egész testén pedig legkisebb színes folt se légyen. Ezen kivül a' szemet környékezze halavány veres árnyék, maga pedig a' szem nagy és vidám tekintetű légyen. Végre fiatalabb két, 's idősebb nyoltz évnél ne légyen; legfeljebb második vagy

harmadik ága légyen a' nemes törzsöknek, ha lehet kettős ellésből való, érett, addig szophatott a' meddig akart, erős, 's ép szarvu és nemző részű légyen.

Hogy az anyajuh is maga részéről a' nemesedésen annyit segitsen, a' mennyit segithet, szükséges: hogy annak széles 's kevésé lapos háta és hátulsó teste; vékony rövid lába, kis feje, hattyú nyaka, hoszszas gömbölyű hasa, a' tzombnak és karnak belső oldalán rózsapiros bőre, jól kifejlett tölgye, tsetsei, és nemző részei; finom, tiszta, 's folt nélkűl való gyapjúja, de a' melly a' homlokon és az állon olly nagy és olly fodor ne légyen mint a' baké, sőt legjobb, ha ennek nyoma sintsen. Még arra is kellene vigyázni az anyajuhnak választásában, húsra alkalmatosabb-e vagy fagygyúra? mert e' tulajdonság a' bárányoknál inkább a' juhoz, mint a' koshoz hasonlit.

Im ezek a' tulajdonságok, a' mellyek a' párosodó juhoknál szükségesek, és a' mellyek, mivel ugyan annyi jelei a' tekéletes testi kifejlésnek 's erő öszveségnek, a' Bontz és Élet tudomány pedig bebizonyitja, hogy ezek elmellőzhetlenűl szükséges feltételek az ép nemzésre, azért minden juh párositásnál szoros figyelemre méltók.

A' Juh nevelésről.

A' nevelés nem más, mint valamelly felsőbb rendbéli állat testi és lelki ereji kifejlésének fontosokokon épűlt igazgatása, hogy az, a' mennyire lehet, leghasznosabbá tétessék. Elkerűlhetlen tehát ennek esmérete minden gazdának, a' ki gazdaságának 's kivált állatmivelésének okos és foganatos előmenetelét szivén hordozza. Bizonyságúl szolgáljon ez: valamint az emberben, úgy minden más állatban is, világba léptétől kezdve annak tekéletes kifejléséig, 's az annyától való függetlenségéig számtalan igen fontos változások mennek véghez; a' gyenge állat elválik az annyától, a' mellyel ez előtt a' legszorosabb öszveköttetésben volt; a' vérkerengés megváltozik, egy új, igen fontos foglalatosság, t. a' a' lé-

lekzés elkezdődik; a' tápláló szerek egészen más úton vitetnek bé a' testbe, valamint a' feleslegesek, hasztalanok és ártók ismét más uton vitetnek ki; szóval: az állati magzatnak egész élete a' születés által egészen új alakot vesz fel; de járul még az új állatkának a' világosságnak, levegőnek, melegnek és hidegnek szokatlan behatásai által nagy ingerlettetése, és a' tsekély függetlenség miatt ezen befolyásokra való kevés és nem tartós viszsza hatása. Mind ezek a' környűllállások ollyanok, hogy ha a' gyengére rendetlenűl hatnak, vagy annak tellyes kifejlését hátrálják, vagy pedig benne egy avagy más betegségre való hajlandóságot szűlnek. Ide tartoznak még más nem kevesbé fontos történetek is, ugymint a' fogzás, és fogváltás, a' szopástól való elszoktatás, 's új tápláltatás mód nyers eledelek által, és a' nemi ösztönnek kifejlése; mind ezek olly környűllállások, hogy azok által a' test táplálás új irányt nyer, és az állati erőknek 's működéseknek egyenlőségük 's öszvehangzásuk, a' melly az egészségnek alapitására annyira szükséges, veszedelembe ejtetik.

A' mit itt mondánk, minden főbb rendű meleg vérű állatokról bizonyos; a' minden állatok legnemesebbikénél, az embernél, még ama környűllállások tekintetre méltók, a' mellyek az ö lelki tehetségeitől erednek, u. m. az észtől, és akarattól, mert e' tehetségek szoros értelemben vétetve más állatokban nem találtatnak; nem lehet ugyan tőlük az észnek valamelly nemét megtagadni, de még is nem ez, hanem a' bennük uralkodó különféle ösztönök inditó okaik minden tselekedeteiknek, és részént a' viszszaható tehetségüknek is.

Ezek az Állat nevelésnek általános rendszabásai; ezek szerént szükséges a' Juhnevelésben is tselekedni. Mivel pedig e' nevelés a' vélek való bánással és tartással a' legszorosabb öszvefüggésben vagyon, azért igyekezni fogok mindent, a' mi különösen a' juh nevelést illeti, ez utóbbi két rend-

béli rendszabásokkal öszve szőve előterjeszteni. Szóljunk tehát

A' juhokkal való bánásról, és azoknak táplálta-tásukról.

Vagynak ugyan e' két tzélt, vagy egy szóval a' juhtartást illető általános rendszabások, a' mellyek a' juhnak természetén épűlnek, de mivel a' juhok az éghajlatnak, a' földnek, élelemnek és más számtalan környűlállásoknak külömbségéhez képest különféle viszonyokban neveltetvén, tartatván, vagy szinte nemesíttetvén változhatnak 's változnak is, azért mind ezekhez képest változnak ama közönséges rendszabások is, 's az illy valtozásokat szükséges mint ugyan annyi új rendszabásokat tekinteni. Nem tsudálkozhatunk tehát, hogy Barbáriában és Marokkóban a' juhok másképen tartatnak mint Spanyol országban, itt ismét másképen mint az Angoloknál, ezeknél és az éjszaki Német országban különben mint nálunk 's a' t. Azonban nem de tsuda lenne, ha egy elmés Szász vagy Magyar gazda a' Marokkói, Spanyol, vagy Angol juhtartás módot a' maga nyájában is szorosan követni akarná? Ezt ugyan nem tehetné különben, ha tsak kedve nem lenne tapasztalást és meggyőződést drága áron szerezni a' felől, hogy az éghajlat, a' föld, a' takarmány és sok más környűlállások olly parantsolók, a' kik szavunkra nem hajlanak, hanem kivánják, hogy magunkat az ő kénnyük alá vetvén, ehez szabjuk, a' mellynek káros befolyását tsak némelly esetekben, és pedig okos rendelések által kevesithetjük.

Lássuk már most, mellyek a' Juh tartásnak legszükségesebb rendszabásai?

1. Ámbár egy ép 's erős kos évenként 50 juhot meghághat, még is elég ha 30-ra botsáttatik; mert tsak ekkor lehetünk bizonyosok, hogy ő is, és magja is a' szükséges erőt megtartandja. Továbbá, rövid idő alatt ne botsáttassék sok juhra; a' már megházatott anyajuh pedig más kostól őriztessék.

E' mondottakra a' Marokkóiak és a' Spanyolok igen szorosan vigyáznak.

2. Ha lehet, a' mi éghajlatunkhoz képest az ugratás October végén, vagy November elején történjék; mert igy akkor áll bé az ellésnek ideje, midőn a' legkeményebb hidegnek már vége vagyon, 's a' gyenge fü tsirázni kezd, mert ez által megóvatnak a' bárányok a' dögtől, és a' növésük elősegittetik.

3. Ámbár a' juh korának hatodik havában magát már a' nemi ösztön mutatja, még is nem tanátsos elébb azt a' kos alá botsátani, mint másfél esztendős korában; mert különben vagy elveti bárányát, vagy igen erőtlent ellik, vagy maga gyengülvén a' további szaporitásra alkalmatlanná lesz, 's igy az ivadék nemesedésének minden esetre gát vettetik.

4. A' már hasas juhok különös akolban tartassanak, 's a' legelőre is a' többitől elválasztva hajtassanak.

5. Ugyan a' hasasokat több jobb takarmánnyal kell tartani, mert ennek nem tsak magának szükséges jó erő, 's nem tsak ön testének számára tartozik elég nedvet készitteni, hanem az ő testében lévő bárányoknak számukra is, hogy ezek is tökéletesen kifejlődhessenek.

6. A' Bárány elletésről szükséges Jegyzőkönyvet vinni, a' mellyben fellégyen jegyezve az ugratás ideje, a' kosnak 's anya juhnak neve, ki vagyon-e a' bárány eléggé hordozva, egyes vagy kettős, hármas vagy szinte négyes elletésü-e? mind ezeket szükséges tudni, ha nemes juhokra kivánunk szert tenni. Az olly gazdaságról pedig, a' mellyben tsak a' szaporitásra, nem pedig a' nemesitésre tzéloznak, elmaradhat a' Jegyző könyv.

7. Az új ellett bárány 14 nap előtt ki ne botsáttassék aklából, szorgosan őriztessék a' nedvességtől, hévségtől, 's általható légfolyástól — Luftzug, — az akol lehetségig tiszta, 's naponként újitandó szalmával behintetve légyen. Ez a' szorgos gondviselés felette szükséges, mert mind az anya-

juhnak, mind pedig a' bárónynak nagy gyengesége, izgathatósága, 's érzékenysége mind a' kettőt a' káros külső befolyásokra felette fogékonnyá tészi, 's ha azok akár az öregre, akár a' bárányra behatnak, nem tsak jelen időben ártanak, hanem a' bárónynak jövendő kifejlődését is hátrálják.

8. Tizennégy nap mulva kibotsáttathatik mind a' kettő a' szabad levegőre, de még is a' napnak tsak ama részén, a' mellyen a' magasan lévő nap a' levegőt jól megmelegitette, vagy legalább erős eső, szelek, és hófuvatag ugyan azt durvává nem tette.

9. A' ki ép, erős, és finom gyapjas juhokhoz jutni kiván, engedje a' bárónynak, hogy legalább három hónapig szophassék; a' ki korábban elszoktatja azt, gátolja annak tekéletes kifejlődését, 's okozza, hogy az alább való értékű 's kisebb mennyiségű gyapjút teremjen. A' ki tehát vajnak és sajtnak kedvéért a' bárónyokat korábban elvészi annyuk alúl, mondjon le a' juh nemesitésről, a' jó és bő gyapjúnak reménységéről.

10. A' mig a' juh szoptat, szükséges, hogy a' legjobb, legtáplálóbb, és legegészségesebb, de nem igen fűszeres eledellel tartassék, és pedig elég mennyiségben, hogy t. i. a' tejnek bősége mellett is ne fogygyon, hanem inkább szaporodjék annak ereje. Az elszoktatás után pedig az anya juhnak eledele erősitő, tápláló, és izgató, az az fűszeres légyen.

11. A' bárány az idő viszontagságainak eltűrésére tsak lassan szoktattassék, de ha már azt megszokta, szükségtelen a' gazdának félékenysége. Ha mindenhol olly éghajlat lenne, a' minő a' Spanyol országi, Barbáriai 's Marokkói, mindenkor a' szabad ég alatt hagyhatnók juhainkat, és pedig a' Spanyolok módjára nyáron a' hegyhátra — montana, — később azoknak oldalaikra és a' dombokra, télen pedig a' délnek fekvő völgyekbe hajthatnók. De ehez az is kivántatnék, hogy a' törvényes határozások, jusok, és szabadságok nálunk is épen olly rendben lennének, mint a' Spanyol és Angol föl-

dön; a' hol a' legnagyobb juhnyájak télen nyáron a' szabad mezőn maradnak.

12. A' mi mérsékelt éghajlatunkban, a' hol a' nyár nem olly felette heves és hoszszu, mint Spanyol országban, a' tél pedig sokkal hoszszabb és keményebb mint az Angoloknál, kénytelenittetünk sok jóról lemondani, a' miben a' Spanyolok, Angolok, és Afrikabeliek bővelkednek, és okos rendelések által az éghajlatot, a' földet és egyébb környülállásokat úgy használni, hogy ezeknek a' mostoha, és a' juhtermészetével ellenkező tulajdonságaik vagy végképen megszűnjenek, vagy legalább szelidüljenek.

13. Minél többet forognak a' juhok a' *szabad levegőn*, annál jobban gyarapodnak egészségükben, erejükben, a' gyapjú finomságában 's mennyiségében, a' húsban és fagygyúban; azért a' hol tsak lehet, tartsuk őket a' szabad levegőn, és részesitsük annak jótéteményeiben. Magában a' télben is hatalmas vágyódást mutatnak a' juhok a' szabad levegő után, mert ha ön kényükre hagyatnak, hogy tetszésükre az akolból ki's be járhassanak, tapasztaljuk: hogy fedelet tsak igen kemény hidegben keresnek, és felhőszakadásban menedék 's bátorság okáért.

14. Mivel pedig a' magunkéhoz hasonló tartományokban kemény, vagy a' mint mondani szokjuk fagyos hideg, hózivatar, és sebes zápor épen nem ritkaság, azért *el nem lehetünk juh aklok nélkül.* De ezek melegek, gőzzel telve, setétek és nedvesek ne legyenek, különben nem tsak a' juhok egészségének ártanak, hanem a' gyapjúnak is, annak finomságát kisebbitvén. Elfogjuk pedig a' juh akolnak e' rosz tulajdonságait kerűlni, ha azt a' föld színe felett magasra emeljük, úgy hogy abba bémenni akarván a' juhok, felfelé menni kénytelenittessenek, ha a' magasan, legalább 14 lábnyira felnyúló falak szellőző 's világító lyukakkal birnak; ha az aklot dombon vagy legalább valamivel magasabb helyen, távul a' tavaktól és motsároktól épit-

jük; ha az akolnak téressége a' nyájnak sokaságához képest inkább igen bőre, mint igen szűkre készittetik, — minden juhnak legalább 6 □ lábnyi térre vagyon szüksége, — ha végre az akolnak éjszaki oldalán sem ajtó sem szellőző lyuk nem hagyatik.

A' bemenet ajtók mind a' déli oldalon legyenek, még pedig egy vagy két nagyobb a' juhoknak számukra, és egy kisebb a' mellyen a' juhász kemény hidegben béjárhasson. A' szellőző lyukak mind a' déli, mind pedig a' keleti 's nyugoti oldalon hagyassanak úgy, hogy e' két utolsó oldalon lévők egymással szemben ugyan, de a' déli részen lévőknél magasabban álljanak; ezeken kivül igen hasznos fen a' fedélen is egy kéményt hagyni a' gőznek szabad kimenetelére, melly gőz nem tsak a' levegőt szeplősíti, hanem a' takarmányt is, ha az az állatok felett tartatnék — a' mi minden esetre ártalmas, mert az által az állatnak kellemetlenné 's egészségtelenné lesz — elrontja.

Nem tanátsos az akolnak földét gerendákkal 's deszkákkal kirakni, mert a' fa könnyen rothad, és alkalmatosság adatik többféle férgeknek, és egy emésztő büdös gombának — merulius destruens — termésére; mind ezek pedig az akolbéli levegőt, mint egy pestisessé teszik, és adnak több marha döghalálra alkalmatosságot. Legtanátsosabb az akol allyát gyeppel kirakni.

Minden akolnál egy a' legszükségesebb dolgok közül való, hogy annak déli oldalán egy elég nagy, sövénnyel körülvett szabad hely hagyassék, erről télen a' hó minden reggel lapáttal elvitessék, hogy mivel e'kor a' mindenütt lévő hó miatt a' juhok más hová nem mehetnek, e' helyen déltájban, vagy máskor is az idő tsendes létében a' juhok magukat szellőzhessék, és szabadon mozgathassák.

15. *Tsak akkor árt az eső a' juhnak, midőn az ennek gyapján keresztül hatván a' bőrt éri*, és ennek kipárolgását hátráltatja; azért őszkor, midőn egész napon esik, vagy igen sürü 's büdös

ködök járnak, maradjanak inkább a' juhok akluk-ban, mint hogy a' legelőre menjenek. E'kor főképen szükséges az aklot tisztán, 's kiszellőztetve tartani.

Mikor a' tél olly kemény, hogy a' föld mindenhol hóval fedve vagyon, maradjanak a' juhok mindég az akolban, de úgy, hogy szabadon ki'sbe járhassanak, és tetszésük szerént az akolban, vagy az előtt, a' keritett helyen tartózkodjanak. Tsak az igen kemény fagykor maradjanak az ajtók egész nap betéve, de a' szellőző lyukak ekkor sem.

16. Igen nagy alkalmatlanságot szerez a' juhoknak a' *nyári égető hévség*, azért látjuk, hogy ekkor igen gondosan keresik az árnyékot, és ha erre nem akadhatnak, egyik a' másiknak hasa alá dugja fejét, ez által igen siettetik a' lélekzés és kigőzölgés, 's ezek által a' bádjadás. A' legyek is, főképen az oestrus ovis igen alkalmatlankodnak nekik. Ez a' juh órrába szokja rakni tojásait. A' jó pásztornak tiszte tehát juhait a' nagy hévben hüves és árnyékos vidékre hajtani. Mivel pedig sok helyeken, mellyekben juhok tartatnak, egész vidékek találtatnak hegyek, erdők, vagy árnyékot vető fák nélkül, mint p. o. Hazánknak róna vidékein, azért tanátsos lenne a' Spanyolok, Barbáriaiak, és Marokkóiaknak szokásuk szerént, a' nyájjal mindenkor nagy, vastag fonatú, 's zöldre festett sátorokat hordozni, vagy tsak ponyvát, mellynek szegletein karikák légyenek, hogy ezeknél fogva 4, 6, 8, vagy több tsövekre kifeszittetvén menedék helyül szolgáljon a' nap égető súgárait kikerülni óhajtó nyájnak. Minél több lenne pedig az illy sátor valamelly nyájnál, annál nagyobb lenne az ezekből várandó haszon is; mert a' nyáj annál több 's igy kisebb osztályokra oszolván a' hévségnek sulyát annál kevesebbé érezné. E' sátorteritők és tzövekek szamarakra rakathatnának, mellyek a' nyájat úgy is nagyobb számmal késérni szokják.

17. Ha őszkor az idő sok esőt hoz, és a' legelők igen nedvesek, tartassanak a' juhok inkább ott-

hon az akolban, adassék bőven jó szalma, vagy alább leirandó száraz falevél a' jászolba, és ne hajtassanak a' legelőre.

18. Tavaszkor semmi esetre meg ne engedjük, hogy a' juhok reggel, minekelőtte a' harmat végképen eltűnjék, legeljenek, mert különben könnyen nagy juhdög támad, főképen a' bárányok között.

19. *Jó és bő eledel jó húsban tartja a' juhokat, a' kőtzos gyapjasokból finom gyapjasokat tészen, és még a' gyapjú mennyiségét is szaporitja.* Ez valódi igazság, és egy ollyan rendszabás, a' mellyet mindenkor a' legszorosabban megtartani szükséges; a' tapasztalás tudniillik bizonyitja, hogy a' legfinomabb és gazdag gyapjas juhokból közönségesek, ezekből pedig igen nemesek lettek tsupán tsak azért, mert azok kevés vagy rosz, ezek pedig sok és jó takarmánnyal tartattak.

Egészséges és bőven tápláló takarmány által a' szénát értjük, a' melly száraz és magasan fekvő rétben terem; továbbá a' finom, és fűtől ment szalmát, főképen a' rozsét. A' szabad száraz mező egészséges eledelt ád ugyan a' juhnak, de nem igen táplálót. Ezeken kivül e' következő *faknak a' leveleik* is szolgálnak a' juhnak nem tsak egészséges, hanem kellemetes eledellel is, úgymint: a' tölgyfa, hársfa, nyirfa, fejérbük, szilvafa vagy kökény, magyarófa 's fűzfa, nyirfa, egerfa — Erle, alnus — benge — Wegdorn, rhamnus — 's a' t.

Azon legelők a' legjobbak, a' mellyeken rövid, finom, és sovány fű terem; valamint azon ugarok is, a' mellyeken az úgy nevezett Trifolium repens, és Festuca ovina, Bursa pastoris; poterium sangvisorba — és Pimpinella találtatik.

Igen jó, ha a' juhok a' legelőt változtathatják, mert a' magasan fekvő legelők nyáron igen száradtak, e'kor tehát a' mélyen fekvők és kevesé nedvesek hasznosabbak. Ellenben nedves esztendőkben a' mélyen fekvők veszedelmesek, mert mételyt, vizigolyvát, és rosz indulatu köhögést okoznak.

A' Juh tanyának, valamint a' nyáj nagyságának is, mind a' téli, mind pedig nyári eledellel illő arányban kell lenni; mert ha ez meg nem történik, igen sok károkat szenvedünk; igy a' ki figyelmez minden környülállásra, meg fog győződni arról, hogy két jól tartatott juh épen annyit hoz bé, mint három ügyefogyott.

Mindég kell ugyan azon lennünk, hogy a' bárányoknak, és anyajuhoknak jusson a' legjobb legelő, azonban még se álljon az ganéjozott ugarföldből, vagy olly tarlóból, a' mellyen buján sok igen kövér fű terem, mert ez okozhatna betegségeket, sőt dögöt is; az illy legelő olly juhoknak való, a' mellyeket hizlalni és eladni kivánunk.

Mivel őszkor a' fű sárgúlni és száradni kezd, 's ugyan ezért erőtlen, sőt ártalmas, azért minekelőtte az illy fűre hajtassuk a' nyájat, békell várnunk a' fagyot, 's e'kor derült napokon déli órákban nagyobb haszonnal fogják azt enni.

Az új veteményekre hajtani a' nyájat éhgyomorral, igen ártalmas, mert ez neki káros hasmenést okozna; azért, minekelőtte e' legelőre indúljon, lakjék jól jó szénával, vagy magostul szabdalt zabszalmával — szetska — vagy darával.

A' szalma fajok közűl téli eledelnek legjobb a' borsó — Erbsen — babószér — Wicken — és lentse-szalma; de a' jó széna mindazonáltal mind ezeket felűl múlja.

A' levél takarmány — Laubfutter — általjában és magányosan nem ajánlható, még is olly esztendőkben, a' mellyekben más takarmánynak szűke vagyon, vagy az idő igen nedves és ködös, megszáritva és más takarmány közé kevertetve meglehetős eledel. De e' kevert eledelt igen nagy haszonnal vegyitnők fűszeres fűvekkel, gyökerekkel, és sóval. Ezen egyszerű és hasznos nyaladék hébe korba igen haszonnal adathatnék, u. m. száritott 's porrá őrlött vad-gesztenyét, juh-farkot — mille folium — fenyő-magot, fenyő-bimbót, mindenikből 2 ℔ 12 ℔ sóval.

Ha forrázott eledelt akarnánk juhainknak adni, igen nagy vigyázással legyünk, hogy az meleg ne légyen; és nem is lehet azt többször egyszernél napjában adni, és pedig legalább hat órával az itatás előtt.

A' mesterségesen készitett eledel szükséges a' juhnak a'kor is, midőn más takarmánynak fogytában a' nyájat igen korán a' legelőre hajtatni kénytelenittetünk; mert e'kor a' fűnek kevés és erőtlen volta miatt az nem eléggé tápláltatik, azért szükséges reggel a' kihajtás előtt azt jól tartani.

A' motsárok, turfásföldek és kövér rétek is adhatnak ugyan bő takarmányt, de ez nem egészséges; az illy legelők okoznak a' juhok között, főképen nedves év részekben nagy hullást. A' motsár és turfás föld termette széna, főképen pedig az, a' melly között sok sás, vagy káka — scirpus cespitosus L. — találtatik, a' juhnak igen ártalmas lenni szokott.

Vannak még e' mondottakon kivül sok fű nemek, a' mellyek fűszeres, vagy is havasi fű — Alpenkräuter — név alatt esméretesek; ezek a' juhoknak igen hasznosok, előmozditják azoknak nemesedésüket, a' mennyire t. i. az az élelemtől függ.

Azonban mesterségesen termesztett takarmánnyal is igen jól tartathatnak a' juhok, u. m. Turnips nevű répa fajjal, káposztával és más kerti zöldséggel, lóherével, 's a' t.

A' jó gazda tartozik ama tzélhoz képest, a' mellyet juhainál elérni kiván, a' táplálmányt választani, és meghatározni; igy mással kell a' juhokat tartani, midőn azokat a' finom és sok gyapju miatt miveljük; mással, midőn eladás végett hizlaljuk; mással, midőn sok vajat és sajtot várunk; vagy sok, ha nem is finom gyapjat; mással végre, midőn mind ezeket nagy mennyiségben, ha bár roszsz minéműségben, elérni kivánjuk.

Mesterséges rétek és keritett legelők nélkül el nem lehet az okos juhtartás, valamint az olly vi-

dékeknek bátorságositásuk nélkül is, a' mellyek vízáradásoknak 's elöntéseknek kivannak téve.

A' melly legelőknek salitfomos a' földjük, vagy széksóval bővelkedik, épen nem juhoknak valók; mert ezek mellett a' gyapjú mindég jobban jobban romlik, és maguk is a' juhok többféle betegségekbe esnek, valamint ez a' következőkből ki fog tetszeni.

Igen nagy fontosságú dolog az, hogy a' juh legelő tzélirányosan felosztassék, és ennek illy módon kell megtörténni: a' meddőknek jusson a' legalább való, a' hasasaknak jobb, az elletteknek legjobb, a' bárányok pedig a' legkövérebbet kapják. Arra is kell vigyázni, hogy az erősebbek a' gyengébbektől el ne ragadják az eledelt, a' mi főképen akkor figyelemre méltó, midőn azt a' saragjából vészik.

20. *A' juhoknak fő szükségeik közé tartozik a' fris, tiszta, 's folyó víz is;* alkalmatlan tehát a' juh itatásra az álló, a' motsár, eső, bűzös, salétromos, vagy akármi által tisztátalanná lett víz. A' nyárnak forró napjain szükséges mind dél előtt, mind délután vizre hajtani, de hüsön; nedves napokon pedig nyáron és télen elég minden két napban egyszer; kétségbe nem hozható igazság az, hogy a' *juh annál egészségtelenebb, minél többet iszik.* Fárasztó útazás után, és midőn sok ideig a' nap égető sugárain állottak, nem kell őket azonnal a' vizre botsátani.

21. Már feljebb emlitők, hogy a' juhnak a' *só* nyalásra különös vágya vagyon; elkerűlhetlenül szükséges szer ez nem tsak az ő épségének, 's ercjének fentartására, hanem arra is, hogy sok, puha, finom, és érmétzes — elasticus — gyapjút hozzon; végre úgy is kell a' sót tekintenünk, mint az ezen álatot sok betegségektől óvó szert. Szükséges pedig azt bővebben nyáron, mint télen, adni. A' mi a' szükséges sónak mennyiségét illeti, a' legközönségesebb vélemény szerint 1000 juhnak egy nyáron 5—6 mázsára vagyon szüksége; nagynak vélik ugyan ezt a'

mennyiséget némelly gazdák, azonban azt kell megfontolnunk: hogy a' nagyobb mennyiség nem árt, a' kisebbet pedig bizonyos kár követné. Könnyen elgondolhatni, hogy nem minden juhnak egyenlő mennyiségű só szükséges, a' gazdának kötelessége tehát a' sót mérsékelni a' juhoknak különbségükhöz képest, a' mint t. i. nemes, a'vagy közönséges juhokkal, kosokkal, a'vagy anyajuhokkal, ürükkel, meddőkkel, hasasokkal, vagy bárányokkal van dolga, továbbá a' mint finom a'vagy sok gyapjut kiván, végre a' mint vagy maga részére tartja, vagy hizlalni 's eladni akarja.

22. Valóban alaptalanúl, vagy inkább vétkesen gondolkodnak azok, a' kik azt vélik, hogy a' közönséges konyhasót széksó, vagy hamuzsir, salétrom, vagy a' sónak más neme kipótolhatja; mert ezek és az első között temérdek a' következések különbsége és a' kár, a' melly ez utólsókkal való élést követi, iszonyú és sokszor kipótolhatlan.

23. A' Juh legelésnél főképen arra szükséges vigyázni, hogy a' juhok meg ne zabálják magukat főképen rosz élelemmel. Mivel pedig ez a' bárányoknál legkönnyebben eshetik meg, azért szükséges mindjárt az elszoptatás után ezeknek számukra a' legjobb legelőt rendelni, és ezen vigyázva legeltetni. A' magosan fekvő sik legelőkön legelhetnek a' juhok kényükre, valamint a' hegy oldalon is, ha ezek legelőknek hagyattak.

24. Ha a' legelők felett bévetett szántóföld lenne, a' mellyről a' víz sebes záporkor iszapot hoz, 's ezzel a' legelőt rontja, illy helyen még az öreg juhoknak sem szabad legelni, ha azokat a' dög martalékaivá tenni nem akarjuk. E' káros következésnek elkerűltetésére szükséges, hogy a' magasan fekvő szántóföldek mély árkokkal vétessenek körűl, ezekből pedig a' legelő közepén, vagy a' mellett az öszvegyűlő víznek számára fő árkok vonassanak, hogy igy a' viz mindenkor elfolyhasson, 's a' legelőt ne iszapitsa. Azonban arról is kell gondoskodni, hogy a' rónára jutó viz állva ne maradjon, 's igy

motsárokat ne okozzon. Ha pedig ez a' helynek fekvése, vagy más okok miatt el nem kerültethetnék, szükséges a' pásztorra minden kitelhető módon reá parantsolni, hogy a' nyájjal az illy helyeket legalább nedves időben gondosan kerülje, 's tsak a' tartó meleg időben rajta legeljen.

25. Legnagyobb méreg a' juhokra nézve egy a' nedves és motsáros legelőkön termő, kitsin, hegyes, 's nedvvel bővelkedő kákaféle fű, a' melly békakáka — Juncus bufonius — néven esméretes. E' fű fő figyelmet érdemel, mert ez a' völgyekben 's nedves helyeken igen szaporán nő, a' juhok azt igen mohon eszik, de el is hullanak tőle többnyire. Azonban megjegyzésre méltó róla: hogy tsak addig méreg a' juhra nézve, mig gyenge és nedves, ellenben 12 napig tartó szárazság után, a'vagy midőn már magba megyen, már nem ártalmas, mert a' szárazság által elszárad, 's a' juhok nem kapnak rajta többé, a' második esetben pedig, ha szinte ennének is, nem ártana nekik. E' veszedelmes fű az alatsonyon fekvő, vagy nedves árpa és zab tarló földeken is nő; a' ki tehát a' nyáját e' bajtól menten tartani kivánja, kerülje e' helyeket.

26. A' szorgos Gazda, főképen a' ki juhait nemesiteni akarja, légyen előlátó az étetésre nézve; ne hogy a' juhait agyon etesse, azonban mindenkor ugyan, de főképen tavaszkor, elég takarmánya legyen. Szükséges tehát, hogy mindenkor elég téli élelemmel birjon, ez áradás közben iszappal béporositva ne légyen, jól kiszáradva hordattassék a' pajtába, 's fekvése helyén ne palladjon, sem ne hevűljön, mert különben a' juhnak ártalmára fogna lenni. Az okos Gazda már őszkor pontosan feltudja vetni, mennyi takarmányra legyen szüksége a' legközelebb télen. Azon esztendőkben, a' mellyekben kevés széna terem, ne elégedjék meg, ha tsak épen annyival bir, a' mennyi juhainak szükséges, mert a) nem tudhatja meddig tarthat a' tél, b) ha valami esetre a' takarmányban megtalálna szorúlni, és ez tavaszkor igen drága lenne, a' drágaság igen kön-

nyen letartóztathatná őtet a' vételtől, és arra vehetné, hogy, midőn legszükségesebb a' jó élelem, a' juhoktól azt megvonja. Ez által pedig igen nagy kárt szenvedne mind a' gyapjának jósága és mennyisége, mind pedig magának a' nyájnak épsége, és főképen az anyajuhoké, a' mellyek magukon kivül még a' bennük lévő báránykákat is táplálni kénytelenek; ha tehát a' szükséges táplálmány megtagadtatik tőlük, a'vagy tsak igen szűken adatik, vagy elvetik bárányaikat, vagy erőtlen és nyomorúlt bárányokat ellenek, vagy a' téj fogyta miatt nem elég bőven 's nem is elég soká szoptathatják azokat; ha illy módon azután tavaszkor mind örege, mind apraja bádjattan a' kopár legelőre jut, részént az eledel fogyta miatt, részént pedig a' tavaszkor előkerűlő gyakor idő változás miatt, az akkor legszámosabb külső ártalmas behatások eránt igen érzékenyekké lésznek, sok betegségekbe esnek, és az elveszőknek számuk 's értékük sokkal felűl haladja a' takarmánynál maradt nyereséget. Ha azonban semmi módon nem juthatna elég eleséghez, legtanátsosabb egy részét a' nyájnak feláldozni, hogy a' többi jó karban maradhasson.

27. De még azon Gazdák sem hibáznak kevesebbet, a' kik a' nyájukat télnek elején igen kiszabott mértéken tartják, annak utólján pedig úgy szólván tömik; ez által támad nem ritkán az úgy nevezett gyapjúfelesleg — Zuschlag der Wolle — tudniillik: a' táplálás fogyta miatt a' nedveknek a' bőr felé torlódásuk mind inkább kisebszik, a' gyapjú illy formán tsak szegényül nő, a' külső 's belső tisztátlanság betapasztja a' bőrnek külső 's belső gőzlukait, és a' bőrön valami tapadék támad, a' mellyet a' juhászok kosznak — Gneisz — nevezneк. Ha az után a' télnek végefelé jobban tartatnak, és ez által a' test nedveknek bőrfelé sietésük nagyobbodik, elkezd a' gyapju ismét szaporán nőni, a' kosz elválik kis darabokban a' bőrtől, és a' gyapjúhoz ragadván annak finomságát 's érmétzességét elvészi, 's mind ezeken felűl még a' rühre is ok adatik.

28. A' lovaknak, szarvas állatoknak, és sertéseknek istállójukat szükséges a' ganéjtól tisztán tartani, és ez itt örök rendszabás; de a' mi a' juhokat illeti, ezeknél sok különös környűlállásokat szükséges megfontolni és főképen a' nagy külömbséget, a' melly a' juhok között és más elébb emlitett állatok között vagyon. A' juh igen keveset iszik, és azért az ő ganéja sokkal szárazabb, vizellete pedig kevesebb más házi állatokénál, azért az egész ganéj véve ez soha sem olly leves náluk, mint egyebeknél, 's épen ez által nem olly ártalmas; sőt inkább hideg időben felette hasznos, mert mind a' juhoknak közönségesen, mind pedig és főképen a' bárányoknak, és ezek szoptatóiknak puha 's meleg fekvő hellyel kedveskedik; azonban még sem jó annak nagy mennyiségben meggyűlni, hanem olly környűlállásokban, midőn arra nintsen szükség, vagy midőn az nedvességet okozni kezd, szükséges azt kitakaritani. A' trágyázásra nézve is jobb a' ganéjnak, hanem is az akolban, legalább más fedél alatt szárazon maradni, mert e'kor az eső el nem ronthatja, 's megmarad egész erejében; a' tapasztalás bizonyitja, hogy az illy ganéjból egy mérték a' szántóföldet jobban éleszti, mint más ganéjból kettő.

29. Hogy a' juhokat a' nyirás előtt mosni és tisztitani kell, közönségesen tudva vagyon; de nem olly közönséges az a' jó szokás, hogy a' juhok néhány órával a' nyírás előtt nagyobb számmal valamelly szűkebb helybe hajtatnak, 's itt tartatnak, mig középrendű kigőzölgésbe jutnak; holott tagadhatlan az, hogy illy bánás által a' gyapjú sokkal lágyabb 's könnyebben nyiratható lészen. Ezen bánásmódot mindazonáltal minden feltétel 's figyelmeztetés nélkűl elfogadni nem lehet, mert ha a' kigőzölgés annyira megyen, hogy a' nyáj izzad, a' gyapjúnak olaja igen meghigittatik, 's a' gyapjú, ha szinte rövid ideig tartatik is, töredékeny lészen. Továbbá nem szabad e' tanátsot a' téli nyirásnál követni, mert ez által a' gyapjútól megfosztatott juhoknak,

's főképen bárányoknak a' bőrük sokkal érzékenyebbé és minden külső ártalmas befolyások iránt fogékonyabbá lészen.

30. A' juhnyirásnál, 's főképen a' nemesebbekénél, fő gondunk legyen, hogy az állatnak a' bőre meg ne sértessék, mert a' seb helyén vagy semmi, vagy tsak roszsz gyapjú nő.

31. A' nyírás után a' nagyobb figyelemre méltó juhok, nevezetesen az ugró kosok, bárányok, és anyajuhok néhány napig különös aklokban tartassanak, és minden nap legalább egyszer közép finomságú kefével egész testük a' reá szálló portól tisztittassék, a' mi a' juhoknak egészségükre, és a' gyapjúnak nemességére nézve igen foganatos. Végre a' nyirás után megkivánja a' nyáj a' jó eledelt, a' mi neki tsak ugyan szükséges is.

32. *A' bőrgőz, a' vizellet, és ganéj egymás között igen szoros, de egyszer'smind nevezetes viszonyban vannak; mind ezekre pedig az étel italnak igen nagy befolyása vagyon; és minden mondottak együtt véve elhatározzák a' gyapjúnak egész sorsát.* — Előfogom én itt röviden mindazokat hezni, a' mellyek e' tárgyban a' juhoknak természetükből és a' tapasztalásból mint tagadhatlan igazságok esméretesek: a' bőrben lévő faggyú mirigykék minden juhnál bőven készitnek olajos gőzt, és pedig annál bővebben, minél nemesebb fajú a' juh. E' gőztől függ a' gyapjúnak finomsága, puha volta, ereje, érmétzessége, és sodorhatósága. Minél gyengébb, fűszeresebb, 's nemesebb az eledel, annál keményebb 's gömbölyűbb a' juh ganéj, annál a' nedvek a' bőrfelé inkább torlódnak, annál bővebb azon olajos gőz, 's végre annál kevesebb a' vizellet. — A' juhnak belei kiszíják tehát a' takarmánynak minden nemesebb nedveit, a' béltsőben mint egy szárazság támad, — de a' melly az ő természetének ép voltához tartozik; — mind azon ártalmak pedig, a' mellyek a' beleket hervasztják, azokban a' beszivó erőt kisebbitik, a' ganéjt lágygyá, vagy szinte folyóvá tészik, hátráljják a' beszi-

vást, a' test nedveknek a' bőr felé torlódásukat kisebbitik, erőtlenitik az állatot, annak gyapját pedig szárazzá, feszessé, töredékennyé, vastaggá, kótzossá, és inkább fésültetésre — kämmen, — mint gyaratásra — streichen — alkalmatossá tészik. Ezekből kitetszik: hogy a' sok ital, az igen nedves élelem és a' nedves hideg idő a' juhnak természetével épen ellenkezik.

33. Hogy az ép, 's tápláló eledel bőven adatva a' kótzos gyapjas juhokat finom gyapjúsokká, 's a' húst gyengévé tészi, sőt a' gyapjúnak a' mennyiségét is szaporitja, bizonyitja a' tapasztalás; ki ki meggyőződhetik erről: ha kótzos gyapjús juhokat egy két esztendeig békeritett finomabb legelőn, 's válogatott takarmányon tartja; tapasztalni fogja t. i. hogy a' gyapjúnak mind nemessége, mind sokasága nagyobbodik; ha pedig ellenben finom gyapjas juhok több ideig motsáros, vagy másképen roszsz vidéken legelnek, ezeknek gyapjuk mind minéműségére, mind pedig sokaságára nézve alább száll. E' tűneményeknek nem más okuk vagyon, mint hogy a' keritett legelőbéli fű egészséges, kevesebbé nedves, erősebb, táplálóbb, ez által a' juhban kevés vizellet, 's kemény ganéj terem, a' nedvek a' bőr felé vitetnek, 's az olajos gőznek kipárolgása nagyobb mértékben történik. A' motsáros legelők ellenben sok vizes részeket foglalván magukban erőtlenek, és nem is egészségesek, a' vizelletet szaporitják, a' ganéjt sokkal puhábbá tészik, a' nedveket bőr felé nem siettetik és igy amaz olajos szernek kigőzölgését kevesitik, vagy szinte megszűntetik.

34. Az istállóbeli tartás nem igen látszik megférhetőnek lenni a' szarvas marhának, 's különösen a' juhnak természetével és egészségével, 's úgy tetszik, mintha minden forrázott vagy másképen nedvesitett takarmány erre nézve egészen kárhoztatást érdemelne; ez azonban valóban tsak látszik igy lenni, a' tapasztalás pedig egészen ellenkezőre mutat. Igy a' mély bélátású 's tapasztalású Schönburgi

Gróf Ernest, a' ki Rochsburgban tartózkodott, egész meghatározással állitja: hogy az istállóbéli tartás a' juhnál épen úgy gyakoroltatható, mint akármelly más házi állatnál; mert ő 19 esztendő ólta 500 részént anyajuhot, részént esztendőset és bakot tsak istállóban tartatott, a' nélkül, hogy azoknak egészségük ez által tsak legkevesebben is tsüggedett volna; sőt ellenben kevesebb betegségbe estek, mint mások, 's a' mi több: nagyságban, szépségben, a' gyapjúnak jóságában, 's sokaságában fellül haladták a' szabadon élőket, sőt idővel magukat is a' Spanyol juhokat, holott ez idő alatt semmi idegen kos közükbe nem eresztetett. Azonban nem ügyelvén ezekre a' természettől való eltávozásokra, minden gazda ama tántorithatlan igazsághoz tartsa magát: *A' Természetet kell követnünk, mig tulajdon okosan tett próbatételeink megtanittandanak, miképen és mennyire távozhatunk el annak rendszabásaitól.*

35. A' tudatlan pásztoroknak a' nyájjal való helytelen bánásuk a' legelőn kivégez számtalan juhokat; kegyetlenül tsoportozzák öszve őket a' roszszúl tanitott komondorok által, gyakran alkalmatlan időben hajtják a' legelőre, és vizre; sok ideig hagygyák a' napnak égető sugárain, kifárasztják hoszszas 's terhes hajtás által, 's tanyáznak minden válogatás nélkül akármelly legelőn. Sok pásztorok épen nem esmérik a' juhnak ártalmas füveket, még kevesebbé pedig az ő betegségeiknek okaikat, 's előjáró jeleiket. Szükséges lenne tehát a' juhászokat is, a' mint most a' kovátsokkal történik, midőn baromorvosokká képeztetnek, a' Baromorvoslási Intézetbe küldeni, hogy ott maguknak a' szükséges esméreteket megszerezhessék. De erről bővebben fogok ezen értekezésem második részében szóllani.

A' Gyapjúról.

A' gyapjúnak különbsége közönségesen véve a' juhfajoknak származásuktól, 's egymással való vegyülésüktől, az éghajlattól, az élelemtől, és az

azokkal való bánástól függ; ugyan azon fajnak egyes darabai között pedig külön véve annak korától, nemétől, 's a' történetbéli külső behatásoktól. A' Juhnál minden a' levegőnek kitétetett részek ugyan gyapjúval vannak benőve, még is a' szoros értelemben vett gyapjú tsak ott vagyon, a' hol a' bőr alatt hús találtatik. Az órron és lábakon legtöbb juhfajoknál igen rövid a' gyapjú és az szőrnek mondatik; a' nemesebb Spanyol, Marokkói és Moldvai juhok magukon a' lábakon is gyapjasok, de ezeknél is az e' részeken lévő gyapjú rövidebb és sokkal alább való a' többi testen lévőnél.

A' gyapjúszálnak külső idoma közönségesen véve a' már emlitett környyűlállásoknak minéműségükhöz képest, vagy egyenes és sima, vagy ettől különféleképen eltávozik: görbült, fodor, 's kondor. Átaljában a' gyapjúban két nemet különböztetünk meg:

1. A' finom gyapjút, a' melly rendszerént fodoritott, ezt nevezzük Spanyol vagy világosabban *Merino* gyapjúnak; mert nem minden Spanyoljuhok termenek illy nemes gyapjút.

Azomban a' közönséges gyapjúban is nagy a' különbség, mert ugyan azon juhnak hoszszabb gyapjúszálai között majd több, majd kevesebb; rövidebb, puhább, finomabb, 's kondorabb gyapjúszál találtatik, minél több tehát az illy most mondott finomabb gyapjúszál a' közönséges között, annál nemesebb ez.

A' gyapjúnak hoszsza különböz a' juhfajoknak különbségükhöz képest, közönségesen azonban állithatni, hogy a' kótzos hoszszabb a' Merinónál. Ez utolsó ép és kinőtt állaton 1—2 újnyi hoszszuságot ér, van azonban igen kondor Merino gyapjú is, a' melly 4 hüvelknyire nő; holott a' közönséges síma gyapjú 4—6 hüvelyket elér.

A' finom gyapjúnak e' következő tulajdonságokkal kell birnia, légyen vékony, erős és puha, mint a' selyem, kondor és érmétzes, illettetvén zsiros, 's a' gyaratásra alkalmatos. Minél kisebb

mértékben vannak e' tulajdonságok valamelly gyapjúban, annál alább való az. A' ki a' gyapjúnak minéműségét igazán megakarja itélni, szükséges, hogy nem tsak az egyes fürtöket, hanem ezeknek egyes szálaikat is különvéve vizsgálja. A' jó gyapjúnak ez is egyik bélege, hogy azt igen nehezen lehet az állatból letépni. — A' gyapjú nemességének vizsgáltatására igen tzélirányos eszköz ama *gyapjúmérő* — Eriometron — a' mellyet Köhler gyapjúkalmár feltalált, és Hoffmann Mechanicus tekéletesitett.

A' gyapjúnak más különbségeit, millyenek: fésűltethető és gyáratható; egy és két nyirású; a' nyári és téli; a' bárány és juhtól való; továbbá a' nyíráson kivűl a' megöletett állatoké — Schlachtwolle, — a' döglötteké — Raufwolle — 's az áztatás után levakart — Gärberwolle. Végre ezeket: Electoral, v. Refina, prima, secunda, tertia, 's a' t. a' mellyek a' gyapjú finomságának fokát jelentik, elhallgatom én itt, mert ezek inkább a' gyárokat és kereskedőket illetik.

Fő figyelmet érdemel a' már lenyirott gyapjúval való bánás, mert ha ez helytelen, vagy szinte azzal épen nem gondolunk, nem tsak alkalmat adunk a' gyapjút emésztő férgeknek termésükre, hanem a' gyapjúnak nemtelenedésére, vagy szinte romlására is, így

1. Az újonnan nyírott gyapjút nem tanátsos igen keményen a' zsákokba tömni, mert ez által a' gyapjúnak érmétzessége vész, főképen ha a' gyapjú illy helyeztetésben sok ideig hagyatik.

2. Az igen zsiros gyapjúnak nem szabad valamelly meleg és gőzzel telt helyen feküdni, mert különben féreg terem benne, a' melly annak szálait rágja, vagy legalább töredékennyé tészi.

Nedves helyen is ártalmas a' gyapjúnak sok ideig maradni, mert, ha a' gyapjú finom, elveszti érmétzességét, és gyarathatóságát; ha pedig kótzos, és nem zsíros, elveszti erejét és könnyen szakadozóvá lészen.

4. Ha a' gyapjú meleg és nedves helyen tartatik, párladni — Fermentare — kezd, a' mi által annak jósága végképen elvesz.

E' mondottak szerint tehát szükséges: hogy a' gyapjú a' zsákokba ne igen keményen tömettessék, száraz, szellős és híves helyen tartassék, a' hordoztatáskor pedig eső, naphévség, és por ellen gondosan védettessék.

A' Juhbőrről.

Minél vastagabb 's kótzosabb valamelly juhnak a' gyapja, annál annak bőre erősebb szokott lenni. A' bárányból vékonyabb a' juhénál, ezé ismét az ürüénél, a' kosé pedig legvastagabb. Ama jubbőrök, a' mellyek Sz. Mihály naptól Karátsonyig ölettnek, a' legjobbak. A' beteg és döglött juhnak bőre készittetés után is kemény marad, pattog, törik; azoké, a' mellyek tavasz felé ölettetnek, igen puha. A' koszban szenvedetteké Pergami bőr nemű foltokat kap azon helyeken, a' mellyeken a' var volt. Még azt is bizonyitja a' tapasztalás, hogy a' nedves nyár után a' bőrök lázak — lokker — lenni szoktak.

A' mi illeti a' juhfark kurtitást, herélést, az órron, vagy máshol tüzes vassal való bélegzést, és a' szarv elfűrészelést, valamint a' juhbetegségeket, ezeknek okaikat, 's orvosoltatásukat, ezeket értekezésem második részében fogom vizsgálni.

Boehm Károly.

6.

A' Székes Fehérvári Káptalannak 1246-*dik évben a' Guth Kelad Nemzetség számára költ Óklevele, egy Réz Táblával.*

„Nos capitulum Albensis ecclesie significamus omnibus christi fidelibus, presentem paginam inspecturis. quod cum Stephanus Palatinus et comes Symigiensis et Paulus filius Nicolai, cognatus eiusdem, ambo de genere Guth Kelad, fuissent in nostri presencia constituti; Paulus protulit memora-

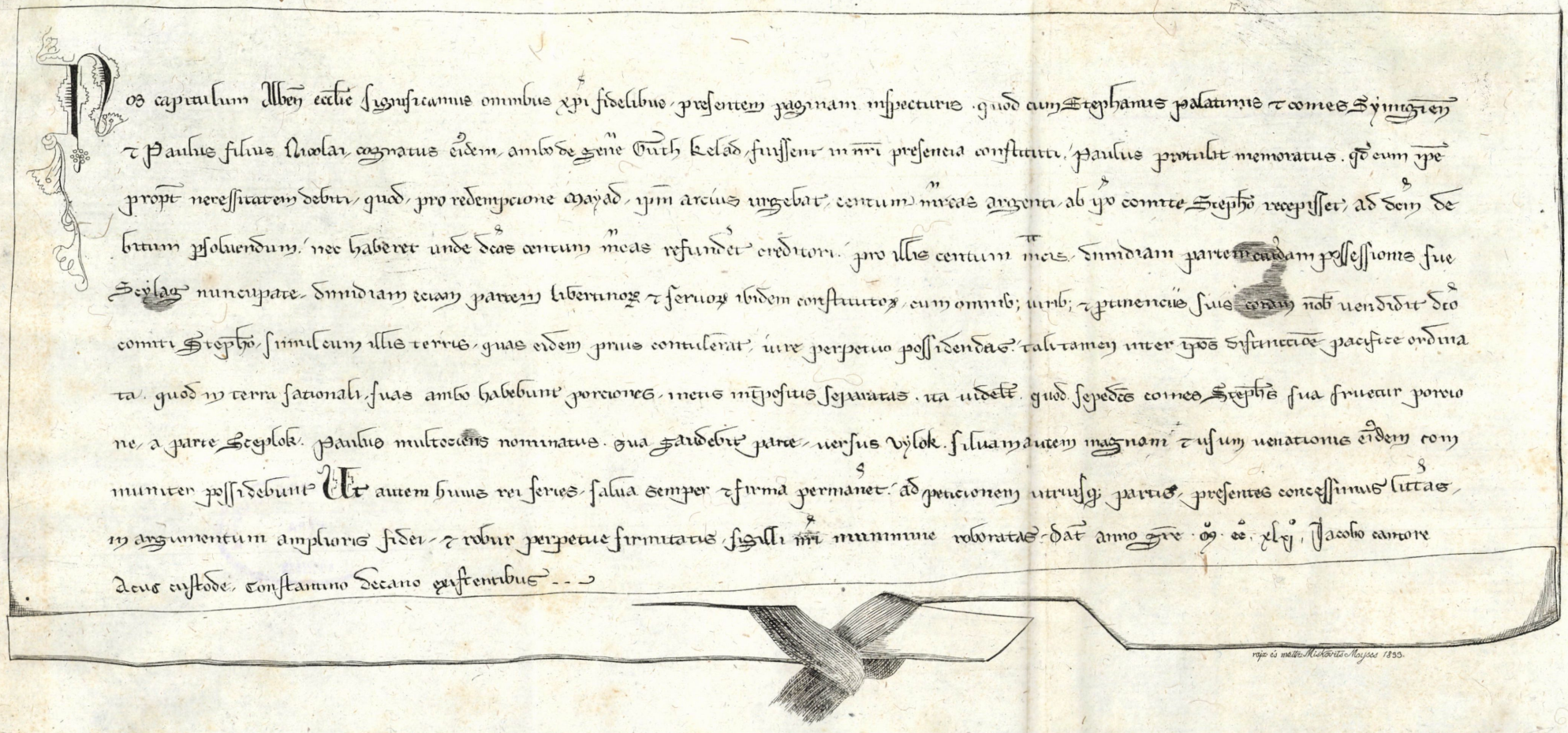

Nos capitulum Albensis ecclesie significamus omnibus xpi fidelibus presentem paginam inspecturis quod cum Stephanus palatinus et comes Symigiensis et Paulus filius Nicolai cognatus eiusdem ambo de genere Guth Kelad fuissent in nostri presencia constituti Paulus protulit memoratus quod cum ipse propter necessitatem debiti quod pro redempcione Mayad ipsum arcius urgebat centum marcas argenti ab ipso comite Stephano recepisset ad dictum debitum persoluendum nec haberet unde dictas centum marcas refundet creditori pro illis centum marcis dimidiam partem cuiusdam possessionis sue Scylag nuncupate dimidiam eciam partem libertinorum et seruorum ibidem constitutorum cum omnibus iuribus et pertinenciis suis coram nobis uendidit dicto comiti Stephano simul cum illis terris quas eidem prius contulerat iure perpetuo possidendas tali tamen inter ipsos distinctione pacifice ordinata quod in terra sationali suas ambo habebunt porciones metis interpositis separatas ita uidelicet quod sepedictus comes Stephanus sua fruetur porcione a parte Sceplok Paulus multociens nominatus sua gaudebit parte uersus Vylok siluam autem magnam et usum uenationis eiusdem communiter possidebunt Ut autem huius rei series salua semper et firma permaneret ad peticionem utriusque partis presentes concessimus litteras in argumentum amplioris fidei et robur perpetue firmitatis sigilli nostri munimine roboratas Dat anno gratie M° CC° XLI° Jacobo cantore Acus custode Constantino decano existentibus

rajz és metsz Miskovits Moyses 1833.

Főtiszteletü

Mészáros József Peturi Apátnak, és á Székes Fehérvári Káptalan Éneklő Kanonokának

ajánlja

Horvát István.

tus. quod cum ipse propter necessitatem debiti, quod, pro redempcione Mayad, ipsum arcíus urgebat, centum marcas argenti, ab ipso comite Stephano recepisset, ad dictum debitum persoluendum; nec haberet unde dictas centum marcas refunderet creditori; pro illis centum marcis, dimidiam partem cuiusdam possessionis sue Scylag nuncupate, dimidiam eciam partem libertinorum et seruorum ibidem constitutorum, cum omnibus íuribus et pertinencíis suis coram nobis uendidit dicto comiti Stephano, simul cum illis terris, quas eidem prius contulerat, íure perpetuo possidendas; tali tamen inter ipsos distinccione pacifice ordinata. quod in terra sacionali, suas ambo habebunt porciones, metis interpositis separatas. ita uidelicet. quod sepedictus comes Stephanus sua fruetur porcione, a parte Sceplok. Paulus multociens nominatus. sua gaudebit parte, uersus Vylok. siluam autem magnam et usum uenationis eiusdem communiter possidebunt Ut autem huius rei series, salua semper et firma permaneret; ad peticionem utriusque partis, presentes concessimus litteras, in argumentum amplioris fidei, et robur perpetue firmitatis, sigilli nostri munimine roboratas; Datum anno gracie. M.° CC.° XLVI°, Jacobo cantore Acus custode, Constantino Decano existentibus."

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán. A' Viaszk Petsét vörös szinü sodorék selyem kötélkén lógg, de már úgy elkopott, hogy rajta a' képeket nem láthatni. Nagysága egészen megegyez a' Fehérvári Káptalannak azon Petsétével, mellyet Péterfi: „*Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata. Posonii*, 1741. *fol. Tomo I, pag.* 52." az 1477-dik évből kiadott, a' mi arra mutat, hogy e' Káptalan 1246-diktól, 1477-dikig petsétét nem változtatta. Az Óklevél hátára egykoru kéz írta: „*Priuilegium pro terra Mayad.*" Az eredeti találtatik Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Táblabirájának, gazdag Levéltárában.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

Magyar Szótár Gyökérrenddel és Deákozattal. Készítette Kresznerics Ferencz Szombathelyi Megyebéli Pap, Bölcselkedés' Doctora, Sági Plébános, Kemenesali Esperest, Szent Széki Biró, és a' Magyar Tudós Társaság' Tiszteletbeli Tagja. Kiadták a' Magyar Nyelv' és a' Szerző' néhány Barátjai. Budán, A' Magyar Királyi Tudom. Egyetem' Betűjivel. 1831—1832. negyedrétben. Első Rész, A—K. I—LVIII. és 1—352. oldal; — Második Rész, L—Z. I—XIX. és 1—344. oldal. Ajánlva vagyon az Első Rész Tek. Ns. Vas Vármegye fényes Karainak és Rendeinek, a' Második Rész pedig a' Magyar Tudós Társaság nemes lelkü Alapitójinak a' Kiadóktól.

„*Egy tekéletes magyar Szótár legnagyobb héánya a' magyar Literatúrának!*“ E' vala jelszova régóta hazánkban az értelmesebb Felekezetnek; e' hurt pengették a' kihaltak közül Kalmár György, Ráth Mátyás és Makó Pál; ezen ohajtást nyilatkoztatták ki az élő érdemes Tudósok közül, más számtalanokon kivül, Márton Jósef, Gáti István és a' köz tiszteletre méltó Teleki Jósef Grof. És valóban, ha miben igaz az a' régi magyar mondás: *A' Nép szova, az Isten szova* (Vox Populi, Vox Dei), itten a' tekéletes magyar Szótár szükséges voltáról bizonyosan legigazabb. Hogy nekünk mindenek előtt *Zseb Szótárra* volna szükségünk, azt előbbre látó Hazánkfiai már tsak azért sem vitatták, mivel valamennyi mostanig megjelent Szótáraink jó formán, ha külsőjükre nézve nem is, de minden esetre tartalmukra nézve, a' Zseb Szótár osztályba számláltathatók.

Úgy de mi tehát az a' tekéletes Magyar Szótár? E' kérdést Recensens véleménye szerént néhány szóval D'Alambert híres Frantzia Tudós előadása sze-

rént kimeritette Jutalom Feleletében Mélt. Teleki Jósef Gróf ezeket írtában: „*Egy tekéletes Szótár magában foglalja a' nyelv gyermekségének, előmenetelének, virágzásának és megromlásának filozofiai történeteit.*“ Föltaláltatik e' néhány sorban mind az, vagy legalább annak magva, a' mit egy Szótárnak tekéletességéről vastag kötetekben írni, mondani, vitatni és öszsze halmozni lehetne.

Azokat mindazonáltal, a' miket D'Alambert, 's nyomdokain a' nagy érdemü Gróf mondott, nem olly könnyü valamelly egyes nyelvre nézve, a' mellynek főképen még nintsenek elégséges philologiai Előkészületei, végre hajtani.

Annak p. o. a' ki a' Magyar Nyelv *Gyermekségét* egy tekéletes magyar Szótárban előállitani akarná, esmérni kellene:

1) A' legrégiebb magyar országi Óklevelekben számosan találtató magyar Szovakat. Recensens saját tapasztalásából bizonyossá teheti Nemzetét, hogy az eredeti hiteles (mert a' Másolatok itt tekéntetbe nem jöhetnek) Óklevelekből, ha gondosan közöltetnének, vagy legalább megengedtetnék belőlük semmi jusnak nem ártható ártatlan Kivonatokat készitteni, olly vastag Szótárt, millyen p. o. Kreszneric sé, épen nem volna bajos kiállitani. E' munka szenvedhetőbbé tenné a' régi Magyar Kéziratoknak tsekély számukat, 's arra is szolgálhatna, hogy a' magyar Nyelvnek sok más Nyelvekkel megegyező Szovaira nézve idővetési (chronologiai) sinormértéket nyujtana. Mesebeszéd, tudniillik, azt még 1833-dikban is védeni, hogy a' magyar Nyelv *Szűz Nyelv, mellynek semmi, más nyelvvel nintsen megegyezése.* A' kik igy szólanak, azok külföldi Szótárokat soha figyelmezve nem forgattak kezeikben; soha azon nagy gyarapodásokról, mellyeket a' Nagy Katalin Orosz Tsászárné az *öszszehasonlitó Nyelvtudományoknak* szerzett, nem elmélkedtek. Hoszszu foglalatosság volna itt ezen gyarapodásoknak Kutfőiket megesmértetni: De azt röviden még is mondhatja Recensens, hogy ezek nem tsak a' Szent

Pétervári összehasonlitó Szótárban, hanem leginkább az Utazóknak tudós munkáikban foglaltatnak. Másfelől legyen elég érénteni, hogy Rec. tudtára tsak a' Török Nyelvnek mintegy 300, a' Trieszt-körül keletben forgó Szláv Nyelvnek pedig közel 400. szova megegyez a' magyar Nyelv szovaival. Így áll a' helyheztetés több más Európai, Afrikai és Ásiái nyelvekkel is majd nagyobb, majd kisebb mértékben. Illyeneket a' tekéletes magyar Szótárírója nem tsak összefog gyűjteni, hanem a' philologiai és történeti Kritika fáklyájával meg is fog itélni és világositani.

2) A' Magyar Nyelv *Gyermekségét* előadni akarónak esmérni kellene továbbá igen híven és pontosan azon magyar Nyelvet, melly a' régi magyar Kéziratokban előfordúl. De mi kevés történt nálunk e' részről mostanig? Recensens meg nem foghatja, mi légyen oka, hogy, ámbár első szoros kötelességévé tétetett az Alaprajzolatban a' magyar Tudós Társaságnak a' magyar régi Kéziratoknak fölkerestetésük 's az elveszéstől megmentetésük, még is e' fölötte fontos tzélra semmi jutalom-szólitások mind e' korig nem tétettek. *) Tiszteli Recens. a' mint illik, és kell, a' derék Víg és Szomoru Játékokat: De úgy gondolkodik még is, hogy egy XIII. XIV. és XV-dik századi magyar Kézírat a' magyar nyelv természetének tudományos esméretét még most sokkal inkább előterjesztené, mint akár hány új derék eredeti Víg és Szomoru Játék. Noha egymás mellett is megférhetne mind a' két nemes igyekezet. Itt a' nyelv régiségeire nézve valóban követnünk kellene a' szorgalmas és tudós Német Nemzet gondos fáradozásait. A' régi magyar Kéziratokból nagy kintstsel lehetne a' magyar Szótárt bőviteni, 's esztelenség volna azt, a' mi egykor tagadhatatlanúl a' mienk

*) „*Ez a' tudós társaság azért szoros gondjait fordítja a' magyar nyelv hajdani nyomai, régi emlékei, bár hol rejtezkedjenek, felkeresteteésére.*“ 's a' t. Lássad: A' Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai. Pesten, 1831. 4-o 4 lap.

volt,

volt, óság. színe alatt elveszteni, vagy számkivetésbe küldeni tsak azért, mivel nyomorék Szótárainkban egykor az illyen szó föl nem jegyeztetett.

A' magyar Nyelv *Előmenetelének* időszaka a' *Reformátióval* kezdetik. Itt már számosabbakká válnak a' Kutfők, mellyekből a' magyar Szótár szaporodhatik. Megkivántatnék tehát egy tekéletes magyar Szótár Készitőjétől, hogy

1) Összszeszedje mind azon szovakat, mellyek a' régi magyar Könyvekben föltaláltatnak. Nem különben

2) Összszeszedje a' szovaknak származékaikat és szerkeztetéseiket az egész kitételekben. Továbbá

3) Előállitsa az egyes szovaknak történeteik által a' magyar Nyelvnek egész belső Történeteit, mellyek nélkül a' Szónyomozó puszta haszontalan véleményekre vetemedik. Végre

4) A' Nyelv történeteiből kell kifejteni a' Nyelv Természetének Alkotmányát, és az ebből következő nyelvbéli Rendszabásokat.

Már azok is, a' miket mostanig Rec. előszámlált, fölül halladnak egyes emberi erőt: De még sulyosabb és terhesebb munkát kivánnak a' magyar Nyelv *Virágzásának* és *Megromlásának* időszakai. Az előbbiket Rec. *Jósef Tsászár Uralkodásánál*, az utóbbikat az *éretlen itéletü Neologusoknál* (mert a' Nyelvtsinositásból az okos és józan Neologiát kizárni nem lehet) kezdené. Már tsak azon szándékok és törekedések is, mellyeket p. o. a' Magyar Hirmondó első éveiben találhatni, igen számosak: Mennél számosabbak tehát ezeknél a' későbbi Íróknak igyekezeteik? Az illyen igyekezetek közül sok ma már közönséges szokássá vált; sok a' feledékenység tengerében, mint érdemlette, elmerült. Ezekről azonban minden esetre, ha D'Alambert vonatai szerént egy tekéletes Szótárnak a' nyelv Virágzásának és Megromlásának filozofiai történeteit is elő kell állitani, az illyen Szótár Írónak egészen megfeledkezni nem szabad.

Tudni és esmérni kell még mind ezeken kivűl a' tekéletes Szótár írójának a' magyar Lexicographia és Grammatika, 's közönségesebb kiejtéssel egy általában a' Magyar Philologia tudományos Történeteit is. Mi Magyarok itt is még most igen hátra állunk, 's úgy véljük, hogy Molnár, Párizpápai, Bod, Szabó, Márton és Simai Szókönyvei, meg a' Magyar Calepinus mind az, a' mit e' tárgyról esmérni köteleztetünk. Vagynak e' részről a' Magyar Nyelvnek több segédeszközei is, mellyeket Rec. annak idöjében bőven megfog esmértetni, a' mik, ha azokat más Hazafiak is fogják szaporitani, nem megvetendő segéd eszközűl szolgálhatnak egy tekéletes Magyar Szótár készittetésekor.

Készakarva hoszszabban elő adta Rec. egy tekéletes Szótár készitésről a' nehézségeket, hogy a' nagy érdemü Kresznerics Szótára megitéltetése kezdetén azonnal mindenki észrevehesse, hogy egy férfiutól, ha még olly derék, tudós és szorgalmatos is, mindent kivánni nem lehet. Illyen sulyos és terhes munkákon csak a' köz részvétel és egy tzélra törekedés diadalmaskodhatik.

Ditsőségére szolgál Kresznericsnek, hogy, betsűlvén illően a' magyar Nyelv Régiségeit, nem tartott azon együgyüekkel, kik előtt minden utálatos, a' mi hajdani. Mi érzékenyek és szivre hatók e' tárgyban ime bölts sorai a' XLIX-dik oldalon: „*A' jól beszéllett Régiekre való visszsza tekéntést a' magyar annál örömöstebb teszi, és veszi, mennél szentebb nála mind az, a' mi régi — et quae Libitina sacravit — régi vitézsége, régi szabadsága, régi hazája, régi törvénye, régi ösei, régi szokásai, régi szovai. Nem büszke-e nyelvén forgatni azon szókat, mellyekkel Pázmán menydörgött, Zrinyi enyelgett, Eszterházi Tamás vetélkedett, Prágai oktatott, Faludi bájoló munkáiban fölhordott? — Nem érzi-e azt teljes erejében, a' mit Quintiliánus irva hagyott Libro I. cap.* 6. „Verba a vetustate repetita non solum magnos assertores habent, sed et afferunt orationi ma-

jestatem non sine delectatione, nam auctoritatem antiquitatis habent, et quia intermissa sunt, gratiam novitati similem parant.“?— Most a' külföld oktalan imádói épen *a' Régiség eránt viseltető tiszteletet* akarják kebleinkből tövestől kiírtani, 's mint egy nevetségessé tenni, noha ez volt, és nem a' külföld majmolás, melly Hazánkat ezernyi veszélyek között föntartotta; ez volt, melly a' mult század vége felé dúló fergetegben védte és oltalmazta a' királyi Széket, a' Hazát és különösen azoknak régi Jovaikat 's Jusaikat is, kik most, a' boldogság közepettén szerentsétleneknek vélvén magukat, feledkeznek azon ínségekről, mellyeket a' hozzájuk hasonló rangu földönfutók az újítás viszketegei miatt szenvedni kéntelenittettek. Reánk illik, a' mit böltsen ír Hist. Libro IV. cap. 74. Tacitus: „*Octingentorum annorum fortuna disciplinaque Compages haec coaluit: quae convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, paenes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae.*“ Az okos és szükséges újitásokat betsülő ember is tsak kötve hihet az illyen mától holnapig gondolkodó új Boldogitóknak. Ezeket azonban Recens. mellesleg mondotta.

Nem egy helyen tűnik ki, hogy Kresznerics, mint a' XLIX-dik lapon ön maga is mondja, valóban használta a' régi Okleveleket, a' régi Magyar Kézíratokat és a' régi Magyar Könyveket. Sajnálhatni, hogy VÉG SZOVÁT, mellyben kutfőit rendesen megemliteni akarta, a' nyomtatás alatt történt halála († Januar. 18-dikán 1832.) miatt e' derék férfiu el nem készithette, vagy helyette az érdemes fő kiadó, T. T. Stettner György (Fenyéry Gyula) ki nem dolgozta. Az Óklevelek közűl a' maga saját Óklevél Gyűjteményét használta, mint p. o. az *Ab-láncz* szó alatt, 's egyébütt láthatni. Ez vajmi kevésből állhatott. Mi szépen a' Szótárba illett volna p. o. Kálmán Királynak 1109-diki Óklevelében *Ér-Hát* (mint Erdő-Hát, Hegy-Hát), vagy *Sziget-Fő*; a' *Kút* szó alá a' Fehérvári Káptalannak 1397-diki

Ókleveléből a' *Kávás Kút*? 's a' t. A' régi Magyar Kézíratokból a' Pray ki adta *Szüz Margit Életét* szerentsésen haszonra forditotta, 's egy másik Kézíratot is, mellyet „*MS. Szegedianum*“ név alatt emleget. De ez mind kevés ahoz képest, a' mit a' régi Magyar Kézíratokból egy tekéletes Magyar Szótárban nagy előmenetellel használni lehet. Illyenek lennének p. o. egyedűl magából az 1383-diki Magyar Bibliából: *Ajándoktsa*, *Alás*, *Alatja*, *Állaptat*, *Állaptatik*, *Álnalkodat*, *Álnalkodik*, *Aluszon*, *Bajnaklat*, *Bünhödet*, *Tzímerlet*, *Tseppen*, *Tseppenet*, *Tsergeteg*, *Dagadvány*, *Diadalmaz*, *Diadalom*, *Diadalmazik*, *Egyem*, *Egyembe* 's a' t. Hogy tehát e' tekéntetből Kresznerics Szótárának a' *Szószámra* nézve még tetemes hézagai vagynak, azt mindenki észreveheti.

Ellenben nevezetes abban ismét érdeme, hogy sok régi magyar szó keletét, a' mit a' tudós Vizsgáló föltenni sem merne, az újabb Írókból fölhozta. Igy p. o. az *Állapik* ige gyakran előfordúl az 1383-diki Magyar Bibliában, 's mindenki kiovultnak tartaná első tekéntettel, ha Kresznerics Molnár Szótárából, Káldiból és Zvonaricsból annak élten élő későbbi keletét föl nem hozta volna. Illyen az *Alázat* szó is, mellytől az *Alázatos* mellék szó ered, a' Magyar Szent Irásban. Ezt Kresznerics Szabó Dávid által esméri, mint köz keletben forgó szovat. Mind ezek a' tekéletes Szótár Készítőjének egykor többféle kritikai észrevételekre adhatnak alkalmat.

A' régi Magyar Könyveknek Szerzőik közűl Rec. a' Kutfők között *Pesti*, *Heltai*, *Telegdi*, *Monoszlai*, *Prágai*, *Pázmán*, *Vörösmarty*, *Káldi*, *Zvonarics*, *Magyar Verbőtzi*, *Lippai*, *Zrinyi*, *Eszterházi Tamás*, *Széchényi*, *Beniczki*, 's a' t. nevére, 's munkáira talált. Ezekből kijegyezgetni a' magyar szovakat gondosan, ismét nem tsekély munkába kerűlt. De nem egy tsepp viz-e még is mind ez a' Duna folyamából, ha a' régi könyveknek számuk tekéntetbe vétetik?

Pótolják mindazonáltal e' héányt a' Szótárok, mellyeket nagy munkával földúlt Kresznericsünk. Ezek közé tartoznak *Vrantsitsnak*, *Calepinusnak*, *Molnár Albertnek*, *Páriz Pápainak*, *Bodnak*, *Szabó Dávidnak*, *Sándornak*, *Simainak* Szókönyveik, és egy 1641-diki Bétsi Nomenclatura. Ennyi segédeszközt egy embernek kipusztitani sok ugyan, de mind a' mellett is a' Magyar Lexicographiának Literatúrája e' számnál, mint Rec. máskor megmutatni fogja, jóval bővebb és tágasabb. Szerzőnk itten még is eleget tett, mert mindent megtett, a' mit tenni hatalmában volt.

Leggazdagabb Kresznerics Szótára a' magyar Köz Mondásokban, az az: Proverbiumokban. Ezeknek számukat nem tsak *Molnár Albert* Szótárából, *Kis Vitzaiból* és *Dugonits* Könyveiből, hanem a' maga igen gazdag Gyűjteményéből is igen megszaporitotta. Ellenben *Decius Baroviusnak* legrégiebb Közmondásai esméretlenek voltak egészen előtte. Méltó volna mind ezeket Szótárából külön egy testben kiadni.

Az újabb magyar Irók közül kutfő gyanánt emlittetnek Kresznericstől: *Bél*, *Biró Márton*, *Csapó*, *Csuzi*, *Dugonics*, *Erdélyi*, *Faludi*, *Földi*, *Geidler*, *Guzmics*, *Mitterpacher*, 's a' t. Tudnivaló, hogy az újabb időszakaszból igen számos a' magyar Íróknak számuk: De épen azért, mivel ezeknél sok szó már tsak ajánlat, vagy próba adás valamelly újtárgy elneveztetésére, sokkal nagyobban szükséges reájuk nézve a' figyelmes vigyázat. A' legújabbakra pedig gyanuval is szabad, és méltán, vigyázni, minthogy alig találni annak még tsak nyomát is, hogy valamellyik Nemzet Nyelvét olly vakmerően és szemtelenül bitangolták volna, mint a' Magyar Nyelv az újabb időkben bitangoltatott majd az újitás, majd a' nyelvmivelés, majd az aesthesis, majd a' külföldi rabszolgai gondolkodás színe és ürügye alatt. Az illyen szerentsétlen erős és nagy lelkeknek szüleményeiktől Kresznerics, a' mi okosságának tanusága, igen őrizkedett, nem

vágyván azon szomoru ditsőségre, hogy egykor két egymástól különböző nyelve legyen a' Magyar Nemzetnek is, mint vagyon most az új Görög Nemzetnek.

Mint *Gyökérnyomozó* hol kisebb, hol nagyobb előmenetellel fáradozott Kresznerics, 's ha azonban eltévedett is itt vagy amott, az csak a' segéd eszközöknek nem létükből eredett. Így p. o. az *Esk* = *Juramentum* szovat gyökérnek veszi, mivel nem esmérte az 1383-diki Magyar Bibliának ime helyeit: *Feltámasztván feltámasztod te ijedet, az eseket, mellyeket beszéllettél a' Nemeknek.*" Habakuk III, 9. Így: „*És hazug est ne szeressetek.*" Zacharias VIII, 17. — Szinte gyökérnek vette az *Esztergár* szót is, mivel nem esmérte Comenius János Amosnak Orbis Pictusából sem az *Eszterga Vésőt*, sem az *Esztergál* igét. 's a' t.

Hibásak néhol azok is, a' miket Szerzőnk a' Ragokról, az az: Ragasztékokról előád, bár különben könyve Bévezetésének e' része sok haszonvehetőt is foglal magában. Itt Révait sem utól nem érte, sem fölűl nem halladta. Gyakorta, és ugyan igen gyakorta, megfeledkezett ügyelni az *egészen* hasonló *Analogiára* is. Hogy Szótára a' Magyar Syntaxist alig érénti, azt mindenki észreveheti.

Leggyengébb részét tészik Kresznerics Szótárának az összehasonlitások a' magyar Nyelv szovairól a' külföldi Nyelvekkel. Ha itt ott a' Görög, Deák, Német és Török nyelvvel egyezést érénti is, e' tárgyról még is igen keveset tudott. Fölhozza p. o. Faludiból 's Vajdából, és így jeles tekéntetü írókból, a' *Bornót*, vagy más kimondással, *Burnót* szovat *Pulvis Nicotianae* jelentés alatt, 's meszsziről sem gyanitja, hogy *Burnotu* Török nyelven *Tobákot* jelent. Lássad: Dictionnaire Français-Turc, par A. Hindoglu. Vienne, 1831. 8. pag. 516. — Előadja hasonlóképen a' *Kasza*, az az: *Falx foenaria* szovat, de nem emliti, hogy a' Szláv Nyelvben is *Kosa* (mond ki: *Kosza*) = *Sichel*, *Kosac* = *Schnitter*, *Kositti* = *mähen, abmähen.* Alább

a' *Kasza* szóval egy gyökértől származtatja a' *Kaszab* nevet és a' *Kaszabol* igét *Ensis falcatus*, meg *secat*, *consecat* 's a' t. jelentéssel, holott a' *Kaszabolás* nálunk *mészárlást* vagy *kontzolást* jelent, 's egyez a' Török *Kasab*, magyar kimondással *Kaszab* = *Mészáros* szóval. Ben vagyon Szótárában a' *Fa* szó *Arbor* és *Lignum* jelentéssel. Mi jól állana e' mellett, hogy Afrikában is *Takele* nyelven *Fa* = *Holz* és *Baum*, 's ott *Koldági* nyelven *Teh* a' *Tehén*. Lássad: Edvard Rüppell's, Reisen in Nubien, Kordofan und dem peträischen Arabien. Frankfurt, 1829. 8-o S. 370. 372. Illyenek Adelung Német Szótárának sok díszt 's elsőséget adnak, 's az illyekből Rec. maga száz meg száz példát előszámlálhatna, ha a' tzél és hely engedné.

De mind e' mellett is Kreszneries érdemei nagyok, számosak és halhatatlanok. Még most Szótára nélkül semmi tudós Magyar el nem lehet; a' tekéletes Szótár készitő pedig, használván törekedéseit, nem egyszer fog eránta hála érzésre fakadni. Recensens különösen Kresznericset azon ditsőség koszoruját érdemlett Magyar Irók közé számlálja, kik mindenkor áldásban fognak élni a' maradék előtt.

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvcsmértetések.

1) Élémens de la Grammaire Mandchoue par H. Conon de la Gabelentz. Altenbourg, Comptoir de la Littérature. 1833. in 8-o pag. X, 156. Hozzá járul: Lithographien zur Grammaire Mandchoue von H. Conon von der Gabelentz. Altenburg, Literatur-Comptoir. 1833. Az ára 3 fr. pengő pénzben.

Tudni mind azt, a' mi a' Külföldön a' Tudomány körében nevezetesebb történik, közönségesen is szükséges: De még inkább tartozunk azokra gondosan figyelmezni, a' mellyek a' külföldi Tudósoknak igyekezeteikből egyenesen bennünket, Magyarokat, is illetnek. És ez fő oka, hogy Gabelentz

Urnak *Mandshu Grammatikáját* Nemzetemmel megesmértetem.

A' *Mandshu* Nemzet és Nyelv Sinában 1616-ik évtől kezdve uralkodó Nemzet és Nyelv, 's a' mi különösen a' Mandshu nyelvet illeti, az mind a' Sinai, mind a' Mongol és Tatár Nyelvtől különböz, 's vagyon e' Nyelvnek, mióta a' Nemzet Sinának ura lett, különös nemzeti Literatúrája, mellyre az Európai Nemzetek közül az Oroszoknak és más Sinával kereskedő Nemzeteknek szükségük vagyon.

De a' fáradhatatlan szorgalmu Németek nem illyen tzélból adják magukat a' legmeszszebb lakó Nemzetek nyelvüknek megtanúlására, hanem inkább azon fölségesebb tzélból, hogy igyekezeteik által a' *Közönséges Nyelvtudomány* határait bővitsék, 's így lassanként az egész emberi nemzet és minden keletben forgó nyelv történeteit 's tulajdonait fölvilágositsák. Az észszel és beszélő tehetséggel biró Ember, mint a' kegyes Teremtő remeke, valóban megérdemli az illyen nemes tzélu fáradozásokat. A' kinek lelke Hazáján, vagy talán a' mi még nagyobb gyávaság, magán és a' maga hasznán túl nem tud gondolkodni, az nem méltó az Embernek fölséges nevezetére.

Gabelentz Ur tehát illy ditső tzélból készitette Mandshu Grammatikáját, 's azért méltán köz tiszteletet érdemel. De minket, Magyarokat, még azzal is lekötelezett személye eránt, hogy munkájában a' magyar Nyelvre is kiterjesztette figyelmét és ennek néhány szovait a' Mandshu Nyelvvel összze hasonlitotta.

Negyvenhat Magyar Szót számlál elő könyve kezdetén, mellyek véleménye szerént tsekély hang különbözéssel a' Mandshu Nyelv szovaival épen egyet jelentenek, vagy közelitő jelentésüek. Ha nints is Gabelentz Urnak mind a' 46. szóra nézve igaza, 's ha a' született Magyar előtt elenyészik is több szóra nézve a' megegyezés: Még is köszönettel illik fogadnunk a' külföldi Tudósnak nyelvünk rokonsága eránt kinyilatkoztatott gondoskodását. Mi

magunk itthon még igen távúl vagyunk az ollyan Kutfőktől, mellyekből nyelvünk rokonságáról tanulnunk kellene.

A' Gabelentz előszámlálta Mandshu Szovak a' mellettük álló Magyar Szovakkal a' következők:

„Toua = Tüz; Galin = Halom; Toma = Domb; Tenggin = Tenger; Khôtchin = Kút; Eniye = Anya; Non = Néne; Tchetchen = Tsets; Khefeli = Kebel; Oforo = Órr; Arsalan = Oroszlán; Temen = Teve; Bouka = Birka; Feye = Fészek; Fodo = Fűz; Fandakha = Fenyőfa; Da = Tő; Bouda = Búza; Arfa = Árpa; Falan = Falu; Khouesi = Kés; Kouili = Kalán; Souke = Szekertze; Nirou = Nyíl; Khadala = Kötél; Erdemou = Érdem; Ourgoun = Öröm; Bouyen = Bujaság; Batourou = Bátor; Elekhoun = Elég; Erou = Erős; Nicha = Nehéz; Niyari = Nyirkos; Boudoun = Buta; Bithke = Betű; Arame = Irni; Erde = Eredet; Ilime = Állani; Marame = Marasztani; Forome = Forogni; Forgochome = Forgatni; Fouroume = Fürészelni; Algime = Aldani; Feteme = Feddeni; Neime = Nyitni; Neileme = Nyilni.

Mi való foglaltassék e' némellyekben frantzia orthographiáju szólajstromban? azt a' nálam értelmesebbek itéljék meg. Minden esetre méltó volna megszerezni és gondosan által forgatni ime Mandshu Szótárt: „Dictionnaire Tatare-Mantchou-François, faisant suite aux mémoires des Missionnaires, composé d'apres un dictionnaire Mantchou-Chinois, par Mr. Amyot, redigé et publié avec des additions et l'alphabet de cette langue par B. L. Langlès. Paris 1789—1790. in 4-o Vol. I—III. — Hátha e' tsillám fény fontosabbakra vezethet?

Horvát István.

2) An Introduction to Botany. By John Lindley, F. R. S. L. S. G. S. member of the imperial Academy Naturae Curiosorum; of the botanical Society of Ratisbon; of the physiographical Society of Lund; of the horticultural Society of Berlin; honorary member of the Lyceum of Natural History of New York; Assistant Secretary of the horticultural Society of London, etc. etc. and Professor of Botany in the University of London. London: printed for Longman, 1832. in 8-o Ára még nem tudatik Pesten.

Még mí Földmivelők, 's egy termékeny Hazának Birtokosi a' Természetnek Növevény Országáról alig mutathatunk valamelly tudós és bennünket a' Palántákkal 's azoknak természetükkel bővebben megesmértető magyar munkát, addig a' figyelmezőbb, 's a' természetet inkább kedvelő, betsülő és esmérni tanúló Külföld derék törekedései által ditsőiti magát a' Természet Tudományt.

Az illyen jeles törekedések között bizonyosan megkülönböztetett helyet érdemel Lindleynek a' Londoni Fő Oskolában a' Botania Tanitójának, igen tudós *Bévezetése a' Botaniába* számtalan képekkel fölékesittetve, hogy a' szem azonnal lássa, a' mit az ész megfogni és megtanulni akar.

Régen volt, midőn Winterltől a' Botaniát előadatni hallottam, 's jól emlekezem reá, mi nehézségekkel járt e' tudománynyal való esmerkedésem az alkalmas tanitó könyv nem léte miatt. Most e' könyv láttára ifijudni tapasztalám magamat, 's új kedvet nyerni annak tiszteletére, a' mit régen feledni kezdettem. Meg nem állhattam azért, hogy Hazámfiait figyelmetesekké ne tegyem e' derék munkára.

E' Bévezetés hét könyvre oszlik. Az első könyv a' Palánta Ország *Organographiáját*, vagy is a' Növevényeknek alkatmányukat 's éltető eszközeiket,— a' második könyv a' Palánta Ország *Physiologiáját*, vagy is élő munkálkodásait, — a' harmadik könyv a' Palánta Ország *Taxonomiáját*, az az: a' Növe-

vény fölosztás alap rendszereit, — a' negyedik könyv a' Palánta Ország *Glossologiáját*, vagy is a' növevény Tudományban keletben forgó elnevezéseket, — az ötödik könyv a' Palánta Ország *Phytographiáját*, vagy is a' növevény leírás és elnevezés rendét, — a' hatodik könyv a' Palánta Ország *Geographiáját*, vagy is a' növevénység különbféle hazáját megesmértető tudományt, — a' hetedik könyv végre a' Palánta Ország *Morphologiáját*, vagy is a' növevény alkatmány változásait adja elő.

Szerentsésnek tartanám Nemzetemet, ha nálunk a' Fűvésztudományt illyen tudós magyar Bévezetéssel birni látnám, mert akkor a' növevény is, mellyet most észre sem véve és nem esmérve tapodunk, hirdetné tudományos előmenetelünket.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitások.*

A' Tudományos Gyüjtemény folyó évi III. Kötetének 66-dik oldalán az 1263-diki Óklevél olvastatásában az 5-dik sorban ime szovak után: „*et comes Pousa de Herman iudices*“ a' Réztábla szerént bé kell iktatni az „*in Curia*“ szovakat.

* * *

A' folyó évi Tud. Gyüjt. IV-dik Kötete 83-dik oldalán a' 20-dik szám alatt a' 15-dik és 16-dik sorban ime szovak helyett: „*a' Berndt próbája, vagy is a' vizhólyag 's végbél próbája*“ olvasni kell: „*a' Berndt próbája és a' vizhólyag 's végbél próbája.*“

* * *

Ezen V-dik Kötet 14-dik oldalán az először hibás Réztábla megigazittatása után a' heraldikai szabások szerént a' Camalduli Szerzet tzímerét *jobbra*, a' tsillagos Pólyát pedig *balra* kell a' Pápa vértén venni. Így áll most a' Réztáblán, 's így áll az eredeti rajzolaton is.

Horvát István.

2. *Jutalomtétel.*

Nemzetünknek legszentebb ügyét vagy is elmebéli müvelődését 's igy csinosodásával boldogulását a' nevelés munkálván, és pedig nem csak a' főbb Rendeknél de a' köz népnél is, 's ez a' nemzet legnagyobb részit tévén; ennek hasznos és czélirányos eszközlésire azonban, mint az 1832 évi Tudományos Gyüjtemény 2ik kötetében 6dik szám alatt 92ik lapon e' czim alatti értekezésben: „Rövid észrevételek a' falusi nevelésről" egy nemes lelkü és hazája boldogságaért buzgó hazafi igen mély általlátással 's hazafiui érzékenységgel bölcsen előadta, mulhatlanul egy, még eddig hibázó iskolakönyv kivántatik, mellyben mind a' falusi tanitók számára, mit tudniok kell előmeneteles tanithatás végett, mind a' tanulókéra (mindazáltal minden vallási dolgokat innét egyenesen kivevén, mellyek ugy is már külön könyvekben találtatnak) minden, mi egy falusi ember tökéletes neveltetésire, következőleg boldog életire szükséges, foglaltassék: ezen tárgyu, magyar nyelven szerkeztetendő legjobb munka irójának részemről jutalmul húsz darab aranyat ajánlok, ezt mai napon a' magyar tudom. Akademia pénztárába, (a' mint ez, a' magyar tudós társaság Igazgatóságától, az én, hozzá intézett kérelmemre adott 's alább ide zárt válaszából kitetszik) az Igazgatóság engedelmivel letevén: nem kételkedem, hogy mint azon válasz előadja, ezen köz tárgyat mind a' törvényhozó hatalom pártolandja, mind pedig a' mi, ezen ügyápolásra tiszte szerint köteles 's tehetséggel biró fő papjaink, ott hol még nem divatozna, minden nevendékpapsági intézetiknél (seminarium) illyen falusi tanitó-nevelő 's készitő iskolaszéket örökre felállitani, 's illendően alapitani fognak, 's igy e' szent 's olly rég ohajtott szép czélt valahára maradékink állandó szerencséjökre minél előbb elérjük. —

Az idézett válasz foglalatja imez:

Tek. Táblabiró ur! Felolvastatván a' m. tud. Társaságnak mai ülésében Táblabiró urnak mult 1832iki nov. 29ikéről költ hazafiui jelentése az iránt, hogy — minekutána igen szükségesnek hinné Tbl. ur a' magyar falusi köznép oktatása végett olly vezérkönyvnek iratását, mellyből a' tanitók is lássák: mit kell tudniok, a' falusi tanulók pedig abban minden őket illető tanuságokat fellelhessenek, — 20 darab aranyat tenne le a' Társaság pénztárába jutalmul egy illyen munka irójának, 's a' m. tud. Társaság Igazgatóságát továbbá azon jutalmának pótolására kéré, ezekre az Igazgatóság válaszát megbizatásomhoz képest eképen közlöm: — Igen is rendelés fog menni a' Társaság pénztárnokához ezen 20 arany általvétele végett, 's ha a' Táblabiró ur fel akarná szólitani a' nevelés tudománybeli magyar irókat arra, hogy ezen jutalomért dolgoznának, és a' Társasághoz több eféle kézirat érkeznék, akkor az ülések ugy vizsgálják meg azokat, mint más eleikbe jövő kéziratokat; az Igazgatóság pedig a' legjobbnak talált 's hozzája jutalmul terjesztett kéziratnak nem csak kész leszen kinyomtatására költséget rendelni, hanem a' munkának minden nyomtatott ivéért külön jutalmat is rendel, melly a' Tbl. ur 20 aranyával együtt adatnék azután által a' dicséretet nyert irónak. Pozsonyban a' m. tud. Társaság Igazgatóságának 1833 febr. 4ikén tartott üléséből. Aláirva: gróf Teleki József.

Ehez képest a' magyar tudós hazafiakat felszólitni bátor vagyok, hogy nem ezen csekély jutalom végett, de azon, magában is fő érdemet foglaló hazafi czélból, illy munkát szerkeztetni 's azt szokott módon lepecsételt, 's kivül egy elmés mondással (devise) melly belől is az iró nevét foglaló pecsételt levelének kül részin olvasható, felkészülve a' magyar tud. Akademia titoknokához, legfeljebb jövő 1834ik pesti sz. József napi vásárra beküldeni méltóztassanak. Pesten sz. Iván hava 10ikén 1833.

Puchói Marczibányi Lajos.

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tekéntetes Utassy István Ur, Tek. Ns. Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült Vármegyéknek Számvevőjük és Táblabirájuk, nemes hazafiuságától lelkesittetvén, a' Magyar Nemzeti Museumnak négy rendbéli apróbb, 's nagyobb kiterjedésü Török Óklevelet, mellyek a' Mátra melléki Járásban kebelezett Szent Ersebet nevü helységben találtattak, mint e' helység Köz Birtokosa, ajándékozott.

Horvát István.

---

4. *Jelentés a' Magyar Atlásról.*

Mindenféle akadályok mellett is a' Magyar Atlásnak ismét elkészülvén 3 földképei jövő Augustusi Pesti vásárig; kérettetnek a' Tit. Praenumeratio beszedő urak, hogy jókor kezekhez vévén egyenként minden Tit. Praenumerans uraktól a' Regal pap. nézve a' 3 V.ftokat, a' velinekre nézve pedig az 5 Váltó ftokat, mentül elébb in summa felküldeni méltóztassanak, hogy akkor ezen mappákat megküldhessem. Különösen kérettetnek pedig azon Tit. előfizetést beszedő urak, kik még a' tavali, sőt harmad évi leküldött mappáknak sem küldötték be az árokat, hogy azt rövid időn megküldeni méltóztassanak: külömben kéntelen vagyok a' befizetett Tit. Előfizető urak megsértése nélkül kinyilatkoztatni, hogy én addig illyes helyekre előre mappákat nem küldhetek, mindenek előtt tudva lévén, hogy illyen nagy és annyi ezerekbe kerülő munkának kiadását, nem egy, még nagy jövedelmü hazafitól sem lehet kivánni, mellynek elég tanubizonysági a' már lefolyt 900 évek. Bátorkodom egyszer'smind ez úttal azt is alázatosan jelenteni, hogy a' Regal pap. 1. a' velin pap. 1 V frt és 40 krajtzárjával való előfizetés ideje jövő Augustus utólsó napján tekélletesen bétellyesedvén, a' kik eddig az ideig praenumeráltak, vagy Augustus utólsó napjáig praenumerálni fognak, azokra nézve mind a' már kijött, mind pedig az ez után kijövendő mappák Regal papiroson egyenként 1. Vfrtba, velinen pedig 1 ft. V. és 40 kraj. fognak kerülni. A' kik pedig Augustus utólsó napja után kivánnak praenumerálni, azok a' Regal papiroson lévő mappáért 1. Vft. 30 krárt. a' velinen lévőkért pedig 2 Vft. és 10 krárokat egyenként tartoznak fizetni.

Karacs Ferentz m. k.
Réz-metsző a' magyar Atlás kiadója.

---

5. *Uj Könyvek.*

10) Francisci Neichel, Carmen ad Diem Natalem Augusti Francisci I. Imperatoris Austriae, Regis Hungariae,

Bohemiae, Lombardiae et Venetiarum, Galliciae, Lodomeriae et Illyrici, Archi-Ducis Austriae etc. etc. 12. Februarii sacratum 1833. Albae-Regiae in Hungaria. Budae, Typis Typogr. Reg. Scient. Universitatis Hungaricae. Folio formában, 3. levél. Nem árultatik.

11) Az Austriai Birodalomnak Statistikai, Geographiai, és Históriai Leírása. Kidolgozta Lassú István, A' N. M. Királyi Udvari Magyar Kamara Regestraturájának Kantzellistája. Második Kiadás. Az Austriai Egész Birodalom Földképivel. Pesten, 1833. Eggenberger Jósef Könyvárosnál. Ára 2 fr. pengő pénzben.

12) Az Úri Imádság (Úr Imádsága). Nyoltz Réztáblákban Kiábrázolva. Weisz Dávid és Schmid metszették. Magyarázta Leonhard János Mihály, Aláliai tit. és felszentelt Püspök 's Generál-Vicarius Bétsben. — Bétsben, 1833. Pichler Antal betüivel és költségén. 8-ad rétben, 67 oldal, tsinos Réztáblákkal. Az ára 2 fr. 8. kr. pengőpénzben.

Horvát István.

---

6. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

7) A' Lókereskedés minden Titkaival, kereskedési fortélyaival, és a' ló-szépítési mesterségekkel. Kampeli Krell Urnak alaptételei szerint kiadta Tennecker Seyfert. Második megjobbitott kiadat után magyarra forditva. Pesten, 1833. Hartleben Konrád Adolf Könyvárosnál. 8-ad rétben, XVI. és 271. oldal. Az ára köttetve 1 fr. 20 kr. pengő pénzben.

8) Magyar Egyházi Beszédek Gyüjteménye. Kiadja Szalay Imre, Szombathelyi Püspöki Megyebeli Pap, Philos. 's Theol. Doctora; a' Kir. Magy. Fő Oskolában a' Lelki Pásztorkodás 's Egyházi Ékesszólás Tanitója, a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja, Szombathelyi Püspöki Sz. Szék Köz Birája. IV-dik Kötet. Pesten, 1833. 8-ad rétben 314 oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

9) Das Land und Volk der Szeckler in Siebenbürgen, in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht. Von Daniel G. Scheint, Doctor der Medizin etc. etc. I. und II. Theil: Die Landes- und die Volkskunde. Nebst einer Karte des Szecklerlandes. Pesth, 1833. K. A. Hartleben's Verlag. 8-ad rétben, VIII. és 215 oldal. Ajánlva a' Fejedelem és Hazára nézve érdemeket gyüjtött Székelek Hamvaiknak. Az ára 2 ft. pengő pénzben.

Horvát István.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Az Arany Rósáról. 3 lap.
2) Szentpétery Jósef. Feleletül a' Nemzetiség írójához. 15 lap.
3) Ifj. Bene Ferentz. Egészség és hoszszú Élet. 57 lap.
4) Idősb W. Jankovich Miklós. Temes Vármegyében 1520. esztendő tájban virágzott Nemzetségekről, 's Helységekről. 65 lap.
5) Boehm Károly. A' Házi-Állatok Természetéről. 75 lap.
6) Horvát István. A' Székes Fehérvári Káptalannak 1246-dik évben a' Guth Kelad Nemzetség számára költ Óklevele. 108 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Kreszneries Ferentz, Magyar Szótár. Budán, 1831—1832. negyedrétben, I—II. Rész.“ 110 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetések.

1) Horvát István. „Gabelentz, Élémens de la Grammaire Mandchoue. Altenbourg, 1833. 8-ad rétben.“ 119 lap.
2) Horvát István. „Lindley, An Introduction to Botany. London, 1832. 8-ad rétben.“ 122 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitások. 123 lap.
2) Jutalomtétel. 124 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 126 lap.
4) Jelentés a' Magyar Atlásról. 126 lap.
5) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 126 lap.
6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. V-dik Kötethez egy iv.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

—

VI^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

A Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁRA

I. Értekezések.

1.

Némelly ösmeretek a' Győri Püspökmegyéről, 's egy két Püspökről; bebizonyitásával annak: hogy Takaró Gergely a' Győri Püspökök sorában helyet nem foglalhat.

Az idő, homályba borította régi valóságokat, az idő derítheti csak fel, és pedig úgy: ha az igazságot szomjuzó emberi éles elme áttör az ártatlan ösméreteket is szorgosan rejtegető előítéleteken, 's hiven közli azon bár töredékeket is, mellyeket buvárkodása közben felfedezett, csak ne legyenek azok koholmányok, ne legyenek holmi alaptalan 's puszta vélekedések, hanem magukból a' kútfőkből meritett való igazságok; külömben: azon csekély fény is, melly a' Történeti világban jótévőleg csillámlott, homályba borúl; az ollyatén közlések több kárt, mint hasznot okoznak: midőn a' tiszta valóság lepletlen elétűnését egész századdal is hátráltatják.

Történet iróink számosabban vagynak, az igaz, és azok irásaiból, főkép a' Római közönséges Hitre tért Magyar Ország korától kezdve, több egyes tárgyakat, tapogatva, fontolgatva, egyeztgetve, hitelesen elé lehet egész kiterjedésben állitani, de csak így, és nem vakon követve őket: mert sokan vagynak ugyan az írók, de igen kevesen az igaz értelemben vett Történet írók! 's ideje volna már egyszer: hogy az azok könyveiben lappangó botlásokat megigazítsuk, hamis állításaikat megczáfoljuk, 's tévelygéseiket helyre hozzuk; ezt pedig legbiztosabban eszközölhetik az Óklevelek, de, csak eredeti, 's

átaljában hiteles példányokról, a'hoz értők szorgalmas kezei által, gondos hivséggel másolt Óklevelek: mert a' puszta másolatokban hiba hibát éri; de hogy is lehetne máskép? holott a' Hiteles helyekből származott különben hiteles másolatok is tellyesek azokkal! ki velük bajlakodik, nem kiván erre bizonyító példát. —

Hálát érdemel ennél fogva A. B. S. ki az 1832ki Tudományos Gyűjtemény VIII-ik Kötetének 126. és 127. lapjain nyilvánositott azon vélekedésének, vagy is inkább: kétségtelen állitásának: hogy az 1821-ki Tudományos Gyűjtemény IV-ik Kötetében a' 60—70. lapon Lukácsy adta Győri Püspök-Megye leirásában, bizonyos Takaró Gergely, a' Győri Püspökök sorából kimaradott volna, hitelesitésére, Óklevél közlését ajánlá, de még inkább hálát fog érdemelni: Felső Vály Gömör Vármegyei Helységben lakozó azon érdemes férfiú, ki a' kezén lévő II-dik Ulászló Magyar Király 1502-dik évben költ eredeti Adomány levelének, mellyben Takaró Gergely, Ferencznek fia, az eddig elé ösméretlen Győri Püspök, a' Horváth Országi két Bántol nyerte Thur Városabeli egy nemes udvarház birodalmában megerősittetik, hív másolatával, kész a' Hazát megajándékozni.

Alig, vagy talán bizton elmondhatni: épen nem fogja ugyan a' kérdéses Óklevél, Takaró Gergelyt, mint 48-dik Püspököt, II-dik Ferencz és Felső Zelesthei Goszton V-dik János közibe befészkelni, de minden esetre, ha az ajánlat tellyesedésbe jő, egy Óklevelet fogunk hiteles másolatban birni, mellyre bizvástabb épithetni, mint száz és több, puszta másolatokról nyomattakra. —

Lukácsy, a' Győri Püspöki Megye leirásának közlésével terjesztette ugyan az ösméreteket, de abban, ha a' kútfőkkel öszve egyeztetnek foglalati: számosabbak a' hibák, 's többszöri javitások, igazitások nélkül szűkölködnek. —

Illyetén leirásokban, főkép hol az eléadás, az agg idő homály lepte korából vétetik, tanulevél nél-

kűl semmit állítani nem kellene; ha pedig, hitelesnek ösmért Iró nyomdokait követve szóllunk, nevezzük meg Kalauzunkat is. E' két szükséges feltételeknek egyike sem tellyesíttetett, és így a' leirásnak, fogyatkozásai kitűntetése nélkűl is, tellyes hitelt adni nem tartozunk, de nem is adhatunk.

Úgy látszik: a' Püspökök sorára nézve, Román nevű Karmelita Szerzetes Atyának 1794-dik évben nyomatott: „Syllabus Praesulum Jaurinensium" czimű könyvét használta Lukácsy, és igen czélarányosan; de szorosan is kellett volna nyomát követni!

Nem állítja Román: hogy az I-ső Püspök Modestus, 1009-ik évben kezdett kormányozni, hanem azt mondja: kormányozott, Pray szerént: 1009-ik évtől 1051-ig, mások szerént pedig: 1030-tól vagy 1033-tól 1050-ig vagy 1051-ig. — „Rexit juxta Prayum ab anno 1009. ad annum 1051. Juxta alios vero ab anno 1030, aut 1033. ad annum 1050, aut 1051." 2-ik lapon — nem teszi a' VI-ik Püspök kormánya kezdetét határozottan 1115-ik évre, hanem vélekedve; vagy erre, vagy a' következőre. — „Rexit ab anno 1115. aut sequente ad annum 1118." 6-ik lapon. — X-ik Püspök Izbeg = Izbegius (Lukácsinál Izbegus) koránál az 1158. évet, nyomtató hibájául veszem 1150. helyett, — a' XXII-ik Püspök neve, Farkas=Farkassius szóval tétetik ki mind Praynál, mind Schönvisnernél, mind Románnál, felesleg volt tehát a' Volfgangus szót záradékban utánna tenni, annyival inkább: mivel hajdan a' Farkas nevet Lupus szóval tették ki a' Deákul irók, midőn a' Wolfgangus szó is széltében divatozott, mint Istvánffi Történetes könyvében számtalanszor olvashatni. — a' LXVI-ik Püspök Kristianus Augustus kormánya kezdetét 1696-ik évre teszi Lukácsy, holott Román nyilván mondja: a' közönséges (keresztény) idő számlálás szerént 1695-ik év fogytában, az Esztergami Székre által tétetett Kolonics Leopoldot, Kerestely Ágost Szász Fejedelem követte a' Győri Püspökségben, Szent Jakab Hava XIV-kén; „Labente anno Aerae vulgatis 1695, translato

ad Sedem Strigoniensem *Leopoldo Kollonicsio*, in Jaurinensi Episcopatu *Christianus Augustus* Saxoniae Dux successit, die XIV. mensis Julii." 73 lapon; ismét, ugyan arról, a' 76-ik lapon: Kormányozott az 1695-ki Sz. Jakab Hava XIV-ik napjától, az 1725-ki Kisaszszony Hava XXIII-ik napjáig: „Rexit a XIV. mensis Julii die ad (igy) anni 1695. XXIII. Augusti anni 1725. Pray pedig in Specimine Hierarchiae Hungariae az I-ső Rész 329 lapján, kinevezteteését épen azon időre, midőn még Kolonics Esztergami Érsekké kinevezve sem volt, úgymint: 1695-ki Pünkösd Hava XXV-ik napjára jegyezi. — ennyit a' Püspökökről. —

Vagynak a' kérdéses leirásban még más fogyatkozások is, mellyek közzűl némellyeket megemlítek: illyenek nevezetesen:

1) A' czimes Apátságok csak négy utóbbijának nevezi meg Védszentjét, három elsőjének pedig csupán a' helyét, és azt is hibásan: mert Királyhegyi Apátság sehol sincs; van a' Győri megyében: Abbatia B. M. V. de Loco Regali (Königshof), mellyet magyarán: Királyhelyi vagy Királyfalvai — mint Mönchhofen, Barátfalva; — vagy Király házai — mint Kolnhof, Kopháza; Minihof, Malomháza — névvel jelelheté vala.

2) A' Prépostságokról azt mondani: „mind hiteles" hiba: mert hiteles nevezet, csak a' több tagu Káptalanokat, és Monostorokat illeti; a' Győri Prépostságok, csak valódiaknak vagy jövedelmeseknek hivathatnak — továbbá: ha ezeket csak a' helyek szerént akarta elő mondani, Szent Alberti (Adalberti) helyett is, Györit kellett volna mondania; a'vagy: hogy a' két Győriben öszveütközés ne legyen: minden Prépostságnak Védszentjét is nevezte volna meg, és akkor eléadása tekélletesebb.

E' két rendűeket én igy adtam volna elé:

Vagyon a' Püspöki Megyében 1 valóságos Apátság: a' Szent István 1001. évben alkotta Pannonhegyi Szent Márton Püspöké, melly a' Szent Benedek Szerzetescié, és a' Püspöki hatalom alól kiva-

gyon véve; fekszik Pannon hegye, Győr Vármegyének Pusztai Járásában. A' többi ezen Püspöki megyében találtató Apátságok csupán czimesek, és következendők:

a) Lucentiai, Boldog Asszszonyé.

Lucentum, Lucentia, vagy Luchen (=Lucsen), Luchente, Spanyol Ország Valencia nevű tartományának hajdan Városa, most Kastélya. l. Drümel Lexicon manuale Latino Germanicum. 1775. kis 4-edr. Tom. II. a' 146-ik hasában. — „Lucsony, Lutschen. Német, és Magyar kisded falu Mosony Várm. a' Magyar Óvári Uradalomhoz tartozandó, lakosai katolikusok, fekszik Magyar Óvárhoz vagy száz lépésnyire, és annak filiája, Lajtha vize által választatik el M. Óvártól." Vályi András Magyar Országnak leírása, második Kötet 1799. 8-adrét 548 l. — a' név hasonlatossága gyanút támaszthat az Apátságnak itt volta felől.

b) Királyhegyi, Boldog Asszszonyé.

A' Győri Püspöki Megye névkönyvében áll: „Abbatia B. M. V. de Loco Regali (Königshof) — Dóczy József szerkeztette Magyar Ország tökélletes (pedig igen hijányos) Mutató Könyvében 1830. 8-adr. az 56-ik lapon íratik: „Königshof, Királyfalva. Moson Vármegyében 3 (?) Járásban." — Görög földképén találtatik Königshof, Moson Vármegyének I-ső vagy Nézsideri Járásában. — A' Győri Püspökmegye Névkönyvében úgy adatik elé: mint az Ostriai Szent Keresztről nevezett Cziszterczi Rend Apátjának pártfogása alatti, Moson Vármegyében fekvő Steinbruch nevű helységbeli Anya egyházhoz tartozó, 's tőlle $\frac{1}{4}$ órányira fekvő kisded hely — Vályi András. Magyar Országnak leirása 2-ik kötetében pedig a' 428-ik lapon ez áll: „Königszhof. Szabad puszta Mosony Várm. földes ura az Ausztriában lévő Sz. Kereszti Apáturság, fekszik Prukk városához 1 órányira, Lajta vize partján van egy régi formára épültt *Klastromja*, *Templomja*, és egyébb gazdasághoz

megkivántató épületek.“ Ezek úgy tartom: nem hagynak kételkedni az Apátság hajdankori itt virágzásáról. —

c) Monostrai, Boldog Asszszonyé.

Monostor puszta, Komárom felett vagyon a' Duna jobb partján, Komárom Vármegyének Gesztesi Járásában. Apátságát birta a' Szent Benedek Rende, mint Turóczi László, Ungaria suis cum Regibus compendio data. M. DCC. XXIX. Fol. Könyvben a' 121-ik lapon érinti. Rólla a' Győri Püspökmegye 1828-ki névkönyve, melly több lakatlan pusztákat is megemlít, noha a' Megyének Komáromi Esperestségében bizonyosan megvagyon, tellyességgel hallgat, pedig csak azért is megérdemlené a' feljegyzést: mivel több érdemes Egyházi férfiúnak Diszczíméül szolgál. — Átaljában, igen óhajtandó: hogy, valamint már többekben gyakoroltatik, minden Püspök megyének névkönyve, Történeti adatokkal bővítve, Püspökeinek 's Káptalanosainak hiteles névsorával ékesitve; minden helynek, pusztának, sőtt düllőnek is öszveírásával; minden Egyház — legyen az ó vagy új, népes Helységben vagy lakatlan Pusztában — Védszentjének feljegyzésével készültten, bocsátatnék Világ elébe. —

d) Tatai, Sz. Péter és Pál Apostoloké.

Tata, M. Város Komárom Vármegyének Tatai járásában. Apátságát Deodat jövevény Fő ember, Szent István Apostoli Királyunk Keresztattya, vagy is Tatája, ki ámbár feleséges volt, örökösök nélkűl halt el, építette a' Sz. Benedek Szerzeteseinek Sz. Péter és Sz. Pál Apostolok tiszteletére. Ezt egy sereg Iró bizonyitja, nevezetesebbek: *Thwroczi János* mester, és *Ranzanus Péter*, Schwandtnernál Scriptores Rerum Hungaricarum veteres, ac genuini. MDCCXLVI. Fol. I. Részben; *Bonfin Antal*, Rerum Hungaricarum Decades Libris XLV. Editio Septima. MDCCLXXI. Fol. — Pray Diss. de S. Steph. p. 123. Bela Királynak eredetiről köz-

lötte 1263-ki Oklevelénél fogva *Katona.* Historia Critica primorum Hungariae Ducum. Pestini MDCCLXXVIII. 8-ad rét. — *Pettő Gergely* Magyar Krónika, melly legelőször Bécsben 1660-ban nyomtattatott, 's azt utóbb Spangár András kibocsátotta 1738. 4-ed rét. — *Bonbardi Mihály*, Topographia Magni Regni Hungariae 1718. 4-ed rét. — *Turóczi László* Ungaria Suis cum Regibus compendio data. MDCCXXIX. Fol. — *Timon Samu.* Imago antiquae Hungariae 1733. 8-ad rét, és Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum, et Transilvanicarum. MDCCLXIV. Fol. (első kiadása 1736.)

Minthogy pedig előadásaik bizonyos régiséget, de némelly ellenkezéseik bizonytalanságot is foglalnak magokban, meg nem álhatám: hogy szavaikat fel ne hozzam; Thwroczi János Mester az első, kinek, a' Város, és Apátság alkotójának eredetére nézve legnagyobb hitelt tulajdonithatunk; ő a' Magyar Országba vándorlott, és itt megtelepedett idegen nemzetségekről szóltában, a' 86-ik lapon ezeket mondja: Be jött tehát először Apuliabeli Szent Szöréni Ispányok egyike Deodat, ki a' Tatai Monostornak alapitója, és készítője lön. Ez keresztelte meg István Szent Királyt is Szent Adalberttel a' Prágai Püspökkel. Melly Monostor ugyan, azért Tata nevezetű: mert, miután István a' boldog Király, tiszteletből nem mondaná ki ő nevét, hanem Tata néven nevezné őt, a' Deodat neve eltörültetett, 's Tata néven hivatott, innen a' Monostor is igy neveztetett. Ennek nemzetsége nincs meg immár Pannoniában: mert ámbár nős volt, még is örökösök nélkül végezte életét. „Intravit ergo primo *Deodatus*, de Comitibus Sancti *Seuerini de Apulia*, qui fundator extitit, monastarii de *Tata*, et parator. Iste etiam, cum sancto *Adalberto*, Pragensi episcopo, sanctum regem *Stephanum* baptizavit. Cuius quidem monasterii nomen, pro eo *Tata* appellatur, quia cum beatus rex Stephanus, ipsius nomen, ob reuerentiam non exprimeret, sed eum Tata appellaret, abolitum est nomen Deodati, et

Tata extitit vocatus. vnde etiam, ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem generatio, in Pannonia non habetur, quia, quamuis vxorem habuisset, tamen sine heredibus finiuit vitam suam.“

Ranzanus Péter a' 352 lapon: Ez azon boldog István, kiről itt emlékezni kevéssel előbb igérém: ki utóbb Királyi méltóságra jutva, élete egész korát jól, és szentül tölté, mint alább maga helyén elmondom. Ezt, a' Sanseverini híres Ispányok nemzetségéből származott, segédeivel Kampaniából érkezett, bizonyos Adeodatus nevű férfiu, és a' fent emlitett Adalbert tartották a' Szent Keresztségen. Maga pedig Adeodatus, az övéről Tata névvel neveztetett Klastromot alkotá. „Hic est *beatus* ille „*Stephanus*, de quo mentionem hoc loco me factu„rum, paulo ante pollicitus sum: qui postea ad Re„giae dignitatis culmen euectus, omne vitae suae „tempus, bene sancteque peregit, vt infra suo loco „memorabo. Hunc vir quidam, qui ex Campania „cum suis venerat auxiliis, *Adeodatus* nomine, or„tus ex genere clarissimorum Comitum Sanseuerini, „et *Adalbertus*, de quo supra facta est mentio, de „sacro baptismi fonte leuauerunt. Ipse autem Ade„odatus, aliquot post annis, condidit coenobium, „quod ab eius nomine, *Tatta* cognominatum est.“

Bonfin Dec. II. Lib. I. a' 172 lapon, minekutánna elmondá: hogy Adalbert Püspök, ki Istvánt megkeresztelte, azt is elintézé: mikép neveltetnék? igy szóll: sőt Theodat is, ki hajdan a' Sanseveriniaknál Apuliában hatalmas Úr vala, ki hazájából számkivetve, 's Magyar Országba jutva, Geysa Vezérnek igen különös tiszteletét birta, és Istvánt a' szent vizre vitte: miért is őt István, a' Szentséges atya igazságán, az Olaszok köz beszédje szerént, tiszteletből mindenkor Tata, az az: atya névvel tisztelte. És midőn a' Dunához közel Klastromot alkotott, 's Helységet emelt volna, mind kettő most is Tata néven hivatik. „Quin etiam Theoda„tus, qui apud Sanseverinates latius in Apulia quon„dam imperaverat, in Ungariamque patriis finibus

„ejectus evaserat, et a Geysa duce mirifice obser-
„vabatur, Stephanum e sacro fonte eduxit: quare
„sacrosancti patris jure, ab eo semper vernacula
„Italorum lingva praereverenter Tata, id est pater,
„salutatus est, Et quum haud procul a Danubio
„coenobium fundasset, ac villam erexisset, nunc
„quoque id cum rure *Tata* nominatur.“

Katona István a' 613. 's 614 lapon közlötte 1263-ki Oklevélnek ezek a' szavai: minden kivel akarjuk tudatni: hogy Geysa Vezér és a' fia Szent István Magyar Ország első Királya boldog emlékezetű elődeink... kegyelemből és érdemeiért Deodat Ispánynak ki egy volt akkoriban a' Magyar Országi legfőbb emberek között... ki a' nevezett István Szent Királyt Szent Adalbert Püspökkel egyetemben a' Kereszt vizen tartotta; Magyar Ország nagy részét, főleg még is Tata nevű Helységet ugyan azon Deodat Ispánynak örökségül adták, 's ajándékozták... leginkább mivel ugyan azon Deodat Ispány örökös nélkűl lenne... elől mondott Tata Helységet minden igazságával... a' maga alkotta, 's birtokosította Sz. Péter és Pál Apostol Tatai Monostorának, örökös bizonyságul hagyta, ajándékozta, és örök időre engedte, és ezen dolognak 's tetnek jeléül, nevezett Király Szent István, a' mondott Helységet Deodat Ispány tiszteletére 's emlekezetére... Tatának, a' mi köz értelemben Keresztatyát tesz, hivatá. „Vniuersorum noticie volumus declarare, quod an-
„tecessores nostri pie memorie Geysa dux et san-
„ctus Stephanus, filius eius, primus Hungarie rex
„...ob graciam et merita comitis Deodati, qui
„erat vnus ex principalibus principibus tunc regni
„Hungarie... qui etiam sanctum regem Stephanum
„praenominatum cum Sancto Adalberto episcopo de
„fonte baptismatis subleuauit; magnam partem regni
„Hungarie eidem comiti Deodato hereditarie tradi-
„derunt et contulerunt; praecipue tamen villam,
„quae Tata nominatur... presertim cum idem comes
„Deodatus absque heredibus permaneret... predi-
„ctam villam Tata cum omnibus iuribus... pro te-

„stamento perpetuo, monasterio BB. Petri et Pauli „apostolorum de dicta Tata, quod ipse fundauerat „et dotauerat, legauit, donauit et in cuum concessit; „et in signum huius rei et facti prefatus rex S. „Stephanus dictam villam, ob reuerentiam et me„moriam dicti comitis Deodati-Tata nominauit, quod „pater spiritualis interpretatur vulgariter.“

Ezek a' majd csak nem egy nyomon beszélő Irók eléggé bebizonyitják a' Tatai Monostor, Város, és azok alkotója eredetét; mások azonban Deodat eredetére nézve a' felhozott Irók állitásától igen eltávoznak, vagy azt kétkedés állapotjába teszik. Első volt ezek között tudtomra:

Petö Gergely, kinek a' 128-ik lapon ezek tulajdon szavai: „An. c. 985. Szent István születik Esz„tergamban Szent *Albert* (igy) Prágai Püspöktől „megkereszteltetik... A' Kereszt Apja *Theodatus*, „egy Cseh Gróf vala, kit is István Tatának hitt, és „a' ki ugyan ezen emlékezetre Tattát felépitette, és „abban Szent Péter és Szent Pál Apaturságát fon„dálta.“ A' Petö nyomán indúltak több más Irók, kik Deodatot Cseh származásuvá teszik.

Bonbardi a' 69. 70. lapon igy szól: A' szigeten kivül, Komáromtól 2. német mértföldnyire van Data, vagy is *Tata*, köz néven *Dotis* erősség, sok és pedig csergedező vízzel kerítve... melly a' Benedek szerzetének Szent Péter és Pál Apátságával is diszeskedik. Fő dicsősége e' várnak eredetétől van; ugyan is a' Nova Synopsis szerzője, annak és az Apátságnak alapitását Theodot Cseh Grófnak tulajdonitja, ki buzgó keresztény létére Sz. István Királyt keresztségen tartotta, és azért őt István serdült korában, *Tata*, az az: *Apa* néven nevezni szokta, honnan származott azon helynek neve is. „Ex„tra Insulam duobus millaribus germ. Comaromio „occurrit Data, seu *Tata*, vulgo *Dotis* praesidium „multa, eaque scaturienti aqua incinctum... quod „etiam Abbatia gaudet SS. Petri et Pauli Ord. Bene„dictinorum. Praecipua huic arci laus ab origine „accersenda; extructam quippe una cum memorata

„Abbatia testatur auctor novae Synopsis a Theodo-
„to Com. Bohemo, qui Religionis Christianae stu-
„diosissimus D. Stephanum Regem ex lavacro su-
„sceperat, proinde ab eodem jam adultiori *Tata*
„hoc est *Pater* appellari consvevit, unde et nomen
„illi loco adhaesit.“

Turóczi László a' 123. 124 lapon Komárom Vármegyéről így ír: Miféle szerzetesek, és melly helyeken laktak e' Megyében, még nem, hanem azt tudom: hogy a' Benedek Szerzeteseknek Péter és Pál Apostolok tiszteletére Theodat Cseh Ispány Tatán állitotta Apátság híres volt, ő alkotta hiedelem szerént a' Mezővárost is, 's azért hivta annak: mivel ötet Sz. István, kit Keresztvizen tartá, Tatának szólitá. Ugyan e' Szerzet birta azon helyet, mellynek neve Monostor. „Qui olim in hocce Comitatu,
„quibúsve in locis Religiosi habitavere, mihi non-
„dum compertum, illud novi: celebrem fuisse Abba-
„tiam Benedictinae Familiae a Theodato Comite
„Bohemo Tatae eductam, ac honoribus Apostolorum
„Petri et Pauli consecratam. hic idem creditur et Op-
„pidi esse Fundator, illúdque nomen loco imposu-
„isse: quod a S. Stephano, quem ex lavacro susce-
„perat, *Tata* nominaretur, eadem tenebat locum
„cui nomen Monostor.“

Timon Samunál Imago antiquae Hungariae a' 401 és 402 lapon áll: megmosá tehát már régen Adalbert Istvánt Keresztény szokás szerént, Kereszt atya lévén Theodat Cseh Ispány, kit István Tatának szokta vala nevezni. A' Tata szót pedig, nem csak ma használják több nemzeteknél, hanem régenten a' Rómaiaknál is gyakran használták a' csecsemő gyermekek, mert Martialis szinte énekel a' tatákról, és mammákról. Melly dolognak emlékezetére Theodat Tata váracskát épitette, és Sz. Péter Sz. Pál Apátságát alkotta. Hogy pedig e' dolgokról senki ne kételkedjék, tudja meg: IV. Béla Magyar Király mondotta, és fent vagyon a' Tatai Apátság állitásának, vagy is inkább megújításának Óklevelében. „Abluerat itaque jam pridem Christiano ritu

„Stephanum Adalbertus, patre lustrico Theodato, „Comite Bohemo, quem Stephanus Tatam appellare „solitus erat. Vocabulum autem Tata non modo „apud plures gentes hodie, sed olim apud Romanos „infantes crebro usurpabant. Ludit enim de tatis et „mammis Martialis. In cujus rei memoriam Theoda„tus castellum Tatam aedificavit, et *Abbatiam* SS. „Petri et Pauli App. instituis. Ne vero posthac iis „de rebus quisquam ambigat, noverit effata esse „Belae IIII. Ungariae R. et extare in diplomate in„stitutionis, vel potius renovationis *Abbatiae* illius „Tatensis.“

Ugyan Timonnal Epitome Chronologica rerum Hungaricarum az 1-ső lapon: 969-ik évben születik Szent István... megkereszteli Sz. Adalbert, mások szerént Sz. Piligrin, de a' Magyarok örök hagyomása, és IV-ik Béla itélete az elsőnek részén áll. Keresztvizen tartja Theodat Cseh vagy Apuliai Ispány, kit Tata az az: Apa néven szóllitá. Melly névnek emlékezetére Theodat Tata mező várost, és a' Benedek szerzeteseinek Sz. Péter és Sz. Pál Apátságát alkotá. „Anno DCCCC. LXIX (?) nascitur „Sanctus Stephanus . . . Sacro tingitur fonte a S. „Adalberto, quidam malunt a S. Piligrino: sed pro „priore stat perpetua Hungarorum traditio, et Belae „IV. suffragium. Suscipitur ex lavacro a Theodato „Comite Bohemo, aut Apulo; quem *Tatam*, hoc „est patrem vocabat. In cujus nominis memoriam „Theodatus Tatam Oppidum, et Abbatiam Benedi„ctinorum SS. Petri, et Pauli condidit.“

e) Lébenyi, Sz. Jakab Apostolé.

Lébeny, Leyder N. helység Moson II. (Mosonyi Járásban) Dóczy 60 l. — Lébeny (Leiden) Régi Megyés Egyház. Pártfogó: Gróf Zichy Károly. Schem. Ven. Cler. Almae Dioecesis Jaurinensis MDCCCXXVIII. 72 l. — „Lében. Leyden. Magyar „falu Moson Várm. földes ura G. Zichi uraság--fek„szik Mosonhoz két mértföldnyire, Győrhöz 2½ „órányira, a' Barátföldi Pósta úton épült vendégfo-

„gadótól pedig $\frac{1}{4}$ órányira. Nevezetesiti Sz. Jakab „Apátursága, melly a' 13-dik században fondálta„tott.“ Vályi II-ik Kötet 494 lapon. — Apátságát, Sz. Benedek szerzetesének, Sz. Jakab Apostol tiszteletére, Chepan és Poth Ispányok, mind kettő Nádor II-ik András Király idétt, és azok testvérei Hedervériak állitották. Pettő Gergely. Krónika 160l. Turóczi László Ungaria 6 l. Timon Epitome 28 l. Pray György Specimen Hierarchiae Hungaricae. M. DCC. LXXIX. 4-edr. a' II. Rész 48-ik lapján a' (c) jegy alatt.

f) Borchii, Szent Benedek Apáté.

Borchi hol légyen, avagy hol volt? nem határozhatom meg. Fuxhoffer Monasteriologia Hung. Libri II. 1803. Fol. az I-ső Rész 220-ik lapján gyanakodva állitja: Szent Benedek nevü, Mura folyó mellett Vas Vármegyében, Sz. Gothardtól a' Cziszterczi Rend híres Monostorától három magyar mértföldnyire fekvő Helységben; és akkor nem tartozik a' Győri, hanem a' Szombathelyi Püspökmegyebeli apátságok közé, mellynek 1828-ki névkönyvében a' 47-ik lapon fel is találtatik az azon megyéhez csatoltatott egész Vas Vármegye helységei sorában, Szent Benedek nevű helység, Sz. Renedek tiszteletére épült, 's a' Megyés Püspök szabados intézete alá tartozó Szentegyházával.

g) Gottali, Szent György Vitézé 's Vértanué.

Ennek eddig elé épen semmi nyomát nem találtam.

Prépostságok is vagynak e' Megyében, mellyek mind valóságos Prépostságok.

a) Győri, Nagy Prépostság.

b) Pápóczi, Szent Üdvezitőnké.

Pápócz Mezőváras Vas Vármegyében 6. (Kemenes allyai Járásban) Dóczy 78 l. — Papócz Magyar falu Vas Vármegyében, földes ura a' Szombathelyi Káptalanbéli Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Sz.

Miklóshoz nem meszsze. Vályi Magyar Országnak leírása 1799. Harmadik Kötet 19 l. — Fele Pápocznak, Szent Péter egész Helység, és Csonkás Puszta a' Szombathelyi Káptalan jószágaihoz kapcsoltatott 1779-ki Karácson Hava 31-kén. Lásd az Óklevelet Schönvisnernél Antiquitatum Sabariensium 366—369 lapjain. — A' Győri Püspökmegye Névkönyvében álló Szentegyházak között Pápocz nem is találtatik, hanem a' Szombathelyi Püspökmegye Névkönyvében 1828. a' 63 lapon vagyon feltéve: Pápócz, Szent Üdvezítőnk tiszteletére épűlt Egyházával, mellynek Pártfogója a' Pápóczi Prépost. Innen kitetszik: hogy ezen Prépostság a' Győri Püspök Megye kebelében nincsen.

c) Győri, Szent Adalbert Püspöké, 's Vértanué.

d) Sopronyi, Szent György Vitézé, 's Vértanué.

e) Kismarton Vári, Szent István Királyé, és Sz. Rhadegundis Királynéé.

f) Csornai és Horpácsi Szent Mihály Arkangyalé.

Csorna Sopron Várm. 5. (Rábaközi alsó Járásban) Dóczy 22 l. — „Csorna. Szép, és népes magyar „Mező Város Sopron Vármegyében, földes Urai „Herczeg Eszterházy Uraság, és a' Csornai Prépost„ság, melly mindenkor nevezetes vala; Szentegy„háza Szent Mihály Arkangyalnak tiszteletére van „szentelve, szép klastrommal, a' mellyben 1786. „esztendőig laktak a' *Praemonstratensis* Szerzete„sek, úgy mint földes Urai a' Városnak." Vályi Magyar Országnak leírása 1796. I-ső Kötet 441 l.— Chorna sive Csorna Oppidum, ubi Praepositura S. Michaelis Ordinis Praemonstratensium, quam 17. abhinc annis a Sirmiensi Episcopo Francisco Jáni redemere, sede tum ibidem tum in Töriö Filiale, ut diximus, Praepositura constabilita; Jaurino 3. milliaribus sepositum est, nomenque Processui Chornensi largitur. Bonbardi Topographia Magni Regni Hungariae. 1718. 84-dik lapon. — Chornai Szent Mihály Arkangyal Prépostsága 1226-ik évben már virág-

virágzott. Lásd M. SS. Heuenesi Tomo MM. Nro XLVII. p. 19—20. Fejér Györgynél Codex Diplomat. Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. 1829. 8-adr. Tom. III. Vol. II. a 95. 96. lapon. — Osi nemzetség tagai alkották, birtokositották, és gazdagitották 1228. 1230 években. Heuenesi Tom. MM. Nro XLVII. pag. 59. sq. ismét: p. 79. sqq. és Coll. Széchény. T. I. p. 362. sqq. Fejérnél Tom. III. Vol. II. 144—146, ismét: 208—211 lapon. Leginkább kitetszik a' Nemzetség, Szerzetes Rend, és Prépostság neve 1281-ki azon óklevélből, mellyet Heuenesi Kéziratairól Tom. MM. Nro XLVII. pag. 25. sqq. Fő Tisztelendő Fejér György közlötte: Cod. Dipl. Hung. Ecclesiast. ac Civilis 1830. Tom. V. Vol. III. a' 100—102. lapon. —

Horpács. Sopron Vármegyében, Rábán kivül a' felső Járásban fekvő falu; főbb birtokosa Gróf Széchényi Lajos. Különös Prépostságának semmi nyoma. Annyi bizonyos, Széchény ókleveles Gyűjteményének I-ső Kötete 362 's következő, ismét: Heuenesi Kéziratainak MM. Kötete XLVII-ik számának 79. 's következő lapjairól Fejér György: Codex Diplom. Tom. III. Vol. II. 208—211. lapjain közlötte oklevelekből: hogy Osi Nemzetségű Mihály Ispány Hurpach Horpach falut, többek között, Churnai = Chornai Szent Mihály Arkangyal Egyházának ajándékozta azon örökségi igazzal, mellyel ő birja vala. —

3) A' Fő Esperestségeknél megemlitendő lett volna: hogy az szám szerént 7. van a' Megyében, de a' Pápai csak czimes.

4) Megemlíti: hogy a' Megyében 277. Plébania (Megyés Egyház) van, előszámlálja a' Pártfogókat, 's közűlök kilenczet elhallgat, 's a' t.

Az mindazonáltal nem az ő hibája: hogy a' 47-ik és 48-ik Püspök közibe nem tette Takaró Gergelyt: mert azt az eddig ösmeretes kútfők ellenére nem tehette, hanemha az új felfedezettről szólló Óklevelet hiteles alkatban látá. —

Többen írtak már eddig is a' Győri Megye Püspökeiről, de ollyanok, kik a' Fő Papi Seregnek

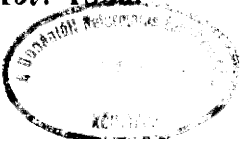

tellyes név sorát kezdettől végig, történeti erősségekbe gyökerezve adák, tudtomra csak hárman; első volt Károlyi Lőrincz Győri Nagy Prépost, kinek munkája: „Speculum Jaurinensis Ecclesiae.“ Iveken 143 l. nyomatott Győrben 1747. — második volt Pray György, utóljára Nagy Váradi Kanonok, ki „Specimen Hierarchiae Hungaricae“ czim alatt, a' Magyar Anyaszentegyház alkottatásának történeteit, Fejeinek megvítatott Lajstromát 4-edrétű 2. Részben világ elébe bocsátá 1776. és 1779-ik évben — harmadik, végre: Szent Venancztól hivatott Román nevű Szerzetes atya, hajdan a' sarutlan Karmelita Szerzetnek érdemes Előljárója, ki „Syllabus Praesulum Jaurinensium“ 4-ed rét. 1794. Győrött nyomatott könyvében, nyilvános és Hiteles óklevelekből, 's köz hitelességü Irókból állítgatja elé a' Győri Megyének kezdettől fogva az ő koráig volt Püspökeit. —

Találtatik ugyan Gergely néven a' magyar Anyaszentegyházban több Érsek és Püspök, — én Pray után öszveírva 19-nek találom számukat — de a' Győriek között, hiteles Irók munkáiban csak egy jő elé, és pedig a' 13-ik században; ennek pásztorkodása korát Károlyi a' 44-ik lapon: 1234-ik; Pray I. R. 315. 's 316. lapon: 1224. 1225. 1229. — 1231. 1233. 1234. 1238-ikig; Román atya pedig a' 14-ik lapon: 1224—1239. évekre teszi — más Püspök-Megyékben, Takaró Gergely korára két Gergely esik, az egyik a' Nyitrai Püspök Sz. Ferencz szerzetéből, 1486. 1489. 1490. 1491. évekről, a' másik szinte Szerzetes, Frangepán Gergely, ki a' Veszprémi Megyét 1499. 1500. 1501. 1502. években, 1503-ik évben pedig a' Kalocsai Érseki Megyét igazgatta; Takaró Gergelyről azonban még csak gyanítva sem emlékeznek az Írók mint Magyar Országi Megyés Püspökről, de nemzetségéből is csak az egy Mihálynak van fent emlékezete Istvánffy Miklósnál: Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae M. DC. LXXXV. Fol. a' 345 lapon, holott beszéli: hogy midőn Sziget Várának Alys nevű Osmán Várnagya,

az Alapi Gáspár Kanizsai Vár Kapitány Seregéből hozzá szökött Gáspár nevű Közvitéz kalauzsága mellett, a' Húshagyó Keddi dőzsölés után álomba merült Kanizsa Vári seregre rontott ádáz fegyveresivel, azok, Takaró Mihály régi Hadnagyot — minthogy a' véletlenül hirtelen történt meglepetés közben, ne hogy ellenség kezébe jutna, nyakasul és tovább harczolt a' háznak kitörött ablakain behányott égő széna és szalma sürű füstjével fojtották meg 1573-ik évben. —

Lássuk már az erőségeket, mellyeknél fogva bizvást mondhatjuk: hogy az A. B. S. állitása szerént 1502-dik évben már Győri Püspök Takaró Gergelynek, II-dik Ferencz, és Goszton V-dik János között helye nem lehet:

1490-ki Szent Mark ünnepén tartatván Mátyás Király temetkezési ünnepe, azon mint Bonfin Antal Dec. IV. Lib. VIII. Bel Károly András MDCCLXXI. Kiadásában a' 668-ik lapon eléadja Székesfehérvárott jelen volt többek között *Tamás* Győri Püspök is.

Az 1491-ki Szent Mihály Havában, a' Maximilián Római Királyhoz és Fridrik Császárhoz, békekötés végett, Ulászló Magyar Király Pozsonyba útasitott Követeinek, Tamás Győri Püspök volt az egyike. Bonfin Dec. V. L. II. 718 l. kit Istvánfy Lib. II. a' 12-ik lapon Bakocznak (Bacocius) nevezi.

1492-ki Gyertyaszentelő Boldogaszszony ünnepére egybe hivott Budai Országgyűlésen alkatott Törvény ágazatok megerősitő czikkelyében, Tamás olvastatik mint Győri Püspök.

1493-ki Szent Mihály napján kezdetett, 's Pray Annales Regum Hungariae Pars IV. Vindobonae MDCCLXVII. Fol. a' 258—261. lapjai szerént, Mindszent Hava 20-kán is folyamatban volt Országgyűlésén, Bakocz Tamás, az azon napokban ki múlt Orbán helyébe tétetett Egri Püspök, lett egyik Korona őrré. Istvánffi L. III. a' 21-ik lapon, — és mint illyennek tőn hitet Némai Kolos László Visegrádi egyik Porkoláb, Réwai Péternél „De Sacrae

Coronae Regni Hungariae Ortu, Virtute, Victoria, Fortuna. Brevis Commentarius. Tyrnaviae 1732. 4-ed rét az 59—62, és ismét a' 62—65 lapokon olvasható, 's Wissegrád Várában 1493. és ismét: Budán, Szent Demeter ünnepén 1493. költ Hitleveleiben, holott Tamást először: Győri, és választott Egri, másodszor: Győri és egyszer'smind Egri Püspöknek, Testvérét pedig Ferenczet, kinek szinte hív szolgálatot esküdött, Budai Prépostnak czimezi.

1494-dik Évre Bakacs Ferenczet a' Budai Prépostot, Tamásnak testvérét, teszi Károlyi Lőrincz fent emlitettem könyvében 77-dik lapon, Bonfinnak Dec. V. L. 4-to a' 746-ik lapon olvasható ezen szavai után: „Kalend. Jan. Franciscus, Budensis „antistes, Agriensis frater, vir utraque lingua exi„mie eruditus, ad Jauriensis Episcopatus honorem „evectus est." Győri Püspökké; de mind azért: mivel Bonfin, idő rendet nem tartott, mint azt több Történet Írók észrevették, mind pedig azért: mivel Dec. IV. L. 6 és 7. a' 640 és 641 lapokon foglaltató előadásait öszve egyeztetve, az jő ki: hogy ő az évet, nem Boldogaszszony Havától kezdte mindenkor számítani, hajlandóbb vagyok azt állítani: hogy 1494-ik évben mind az Egri, mind a' Győri Püspökmegyét Tamás kormányozta; hanem

1495-ik Év kezdetével levétetett Tamásról a' Győri Megyének kormánya, és bizatott a' Testvérére Bakacs Ferencz Budai Prépostra; ezt állitja Pettő Gergely magyar Krónikájában a' 229. lapon — ezt Timon Samu: Epitome Chronologica rerum Hungaricarum czimű könyvében a' 103. lapon. — Pray Hierarchiájának I-ső részében a' 323 lapon szinte azon évre teszi Bakacs Ferencz Győri Püspöksége kezdetét; és csak ugyan: ezen évi Szent György napján kezdetett Országgyűlési Törvényágazatoknak, Tamás mint kikéretett Egri, Ferencz pedig mint választott Győri Püspökök, vannak alájok írva.

Az 1498. 1500. 1504-ik évi Törvényágazatok, Ferencz Győri Püspök nevének aláírásával is erősíttetnek.

1505-ki Szent Mihály ünnepén, Ulászló Király parancsolatából, a' Rákos mezőn tartatott Országgyűlés 15-dik napján költ igen igen nevezetes, és a' Mohácsi gyászos emlékű veszély utáni Kormány alkotásának magvát rejtegető nyilatkoztatásban, mellyben a' Magyar 's hozzá tartozó Országok számos Fő Papjai, Zászlósai, és Nemesei feljegyeztetnek, 's mellyről az Óklevelet Hevenesi Kéziratiból, honnan Bél is új Magyar ország ösméreteibe iktatta, Pray Annal. Lib. IV. a' 313—316. lapon egész kiterjedésében közlötte, ötödik helyen Ferencz, a' Győri Püspök foglaltatik.

1506-ki Szent Iván napján Fehérvárott, az egész Ország képét viselő Fő Papok, Zászlósok, Nemesek, Fő Urak nevében, a' Maximilián Római Királlyal kötendő alkura kijelelt Követeknek adatott megbizó levélben, többiek között Ferencz a' Győri Püspök is megneveztetik; lásd: „Casparis Ursini Velii de bello Pannonico Libri decem. Studio et Opera Adami Francisci Kollarii. Vindobonae CIↃIↃCCLXII. 4-ed rét. a' 268—270. lapon, a' Fels. uralkodó Ház titkosabb Levéltárában találtató Hiteles óklevélről közlött levelet.

1508. Fiát a' csecsemő Lajost megkoronáztatni óhajtó II-ik Ulászló Magyar Királynak, Budán, a' Szent György ünnepe 20-ik napjára öszve hivott Országgyűlés 15-dik napján költ Hitlevelében, előfordul ismét Ferencz Győri Püspök. „Vestigia Comitiorum apud Hungaros. Edidit Martinus Georg. Kovachich. Budae. 1790. 8-ad rét 455—462 lap. és Sylloge Decretorum Comitialium Inclyti Regni Hungariae. excudi curavit Josephus Nicol. Kovachich. Pesthini. 1818. 8-ad rét. Tom. I. 226—231 l. mellyel megczáfoltatik Pray György Annal. Lib. IV. 327. lapján olvasható azon állitása: mintha II-ik Lajos Király 1507-ki Böjt más Havában koronáztatott volna meg.

Korát ezen Püspöknek tovább követni, a' kút fők fogyatkozása nem engedi; a' Király Cseh országban lakása megszakasztja a' történetek fonalát éppen azon időre, mellyben Ferencz megszűnt, és Felső Szelestei V-ik Goszton János — kinek kormányát Schoenvisner István: „Antiquitatum et Historiae Sabariensis ab Origine usque ad praesens tempus Libri Novem. Pestini anno Salutis MDCCXCI." 4-ed rét. a' 274. 275 lapon 1510—1525-ik évre teszi, 's korácsának végső évét, ugyan annak Felső Szelestében mint születése helyén, Szombathely város szabadságainak megerősitése felett, Csötörtökön Sz. Apalin Szűz és Vértanu ünnepén (Böjt elő Hó 9-kén) 1525. költ levelével bebizonyitja — kezdett Győri Püspök lenni; de nincs is arra tovább szükség: mert már külömben is meghaladtuk azon éveket, mellyekben A. B. S. Takaró Gergelye Kanonok volt, és Győri Püspöknek kell vala lennie.

Igaz ugyan: hogy éppen az 1502-ik évre nem hozhattam elő Tanubizonyságot, noha igen óhajtottam volna: mert Román Karmelitának a' 42-ik lapon egyenesen a' Károlyi Lőrincz Speculum Jaurinensis Ecclesiae 77-ik lapján, és a' Schoenvisner Antiquitatum et Historiae Sabariensis czimű könyvében a' 274. lapon olvasható átallányos szavaiba gyökerezett azon állitásán: Igazgatott 1494-ki Boldogaszszony Hava kezdetétől 1509-dik évig: „Rexit a Kal. Januar. anni 1494. ad annum 1509." bizvást megnyugodnom nem lehetett; előadásaim azonban kétségen kivül valóvá teszik: hogy Takaró Gergely Győri Püspöksége, II-ik Ferencz, és Felső Zelesthei Goszton V. János kormánykoraik közibe, tellyességgel nem eshetik; és ezzel sokáig haladott értekezésemnek vége. — Irám Pesten Pünkösd Hava' 19-ik napján 1833.

W. L.

2.

A' Havi 's Héti napok Magyar nevezetéről.

A' Havi 's Héti napok Magyar nevezetéről értekezvén, külön szólok 1-ször a' Havi, 2-szor a' Héti napokról.

1.

A' Hónapok.

Porok annak a' kornak emberei, mellyben Magyaraink a' hónapoknak honniakat igyekeztek Római nevek helyett adni, 's az adtakat közéletbe hozták. Legalább a' XVI-dik században, mint megfogjuk látni, a' hónapok már Magyarúl is neveztetnek. Ezzel őseink, kik egyébb új dolgokat is bátorkodtak Magyarul nevezni, megmutatták, hogy a' Magyarítás a' hónapok neveire nézve sem tilalmas józan eszök szerént. Ha szabad volt az idő szakaszait a' Latin *Seculum* 's *Annus* helyett Magyarul *Századnak* 's *Évnek* vagy *Esztendőnek*, az év négy főrészét *Ver*, *Aestas*, *Autumnus* és *Hyems* helyett *Tavasznak*, *Nyárnak*, *Ősznek* és *Télnek*, a' *Mensist Hónapnak*, a' *Hebdomast Hétnek*, a' Héti napokat *Solis*, *Lunae*, *Martis* stb helyett *Vasárnapnak*, *Hetfőnek*, *Keddnek* stb mondani: nem értem, miért ne volna szabad a' hónapokat, épen tsak a' hónapokat Rómának avúlt szavai helyett Magyarul nevezni.

Nem tsak a' legmiveltebb, még a' kevesebbé mivelt nemzetek is mind az ó, mind az új korban, saját nyelvökön nevezték és nevezik a' hónapokat. Igy *a' Zsidók*: Nisan vagy Abib, Ijár vagy Ziv, Sivan, Tammuz, Ab, Elul, Tischri vagy Aethanim, Marchheschvan vagy Bul, Kislev, Tebeth, Schebhat, Adar, és a' szökő Veadar. *Az Egyiptomiak*: Thoth, Phaophi, Athyr, Choiak, Tybi, Mechir, Phamenoth, Pharmuthi, Pachon, Pauni, Epiphi, Mesori. *A' Görögök*: Hecatombaeon, Metagitnion, Boëdromion, Maemacterion, Pyanepsion, Anthesterion, Posi-

deon, Gamelion, Elaphebolion, Munychion, Thargelion, Scirrhophorion. *A' Törökök*: Moharrem, Saffar, Rabea el Auval, Rabea el Achar, Dsjommada el Auval, Dsjommada el Achar, Radsjeb, Schaban, Ramadan, Schauval, Dsulkade, Sulhadsje. *A' Persák*: Farvardin, Ardibehescht, Chordad, Tir, Amerdad, Schahriver, Meher, Aban, Ader, Din, Bahman, Sefendarmad. *A' Románvok*: Januarius, Februarius, de hiszen ezt minden olvasónk tudja.*) — Az újabb Európának azon nemzetei, mellyek rokon nyelvűek a' Románvokkal, megtartották ugyan, 's méltán megtarthatják, a' hónapoknak Latán neveiket, (a' republikány Frantziák akartak kifogást tenni), úgy azonban, hogy még is ajkaikhoz mérik. A' Németeknél korunkig közönséges a' hónapok Latán nevezete, mindazáltal sokban módosítva, 's e' mellett több rendbeli Német nevezetek szűköt épen nem látnak. Mind ezek intenek, melly illő hozzánk Magyarokhoz is, kik a' mivelt nemzetek közt örömest akarunk helyet fogni, 's nyelvünket a' szükségtelen idegen szeméttől tisztogatjuk, a' hónapokat nyelvünkön nevezni, annál inkább, hogy ez tőlünk könnyen kitelhető.

A' hónapoknak Római neveik tsak nem mind ollyanok, a' miknek kimondások nehezen esik a' Latántalan Magyarnak; ezért a' köznép közül kevesen is tudják azokat úgy nevezni, és mások, kik úgy mondani még is erőlködnek, többnyire furtsák lesznek. Miután pedig egy mivelt hazában a' közembernek is illik, sőt épen szükséges a' hónapokat tudnia, valamint a' hétnek napjait; és mivel jó ízlésű szíves ember nem találhat kedvet embertársának, kivált hazafijának nevetséges voltában: Magyar emberségünk kívánja megadni a' hónapoknak ollyan neveket, a' mik honnosainknak közértelműek, könnyen megtarthatók és kimondhatók. Ez, igen is, úgy esik meg legbizonyosabban, ha minden tekintetben közönségesen elfogadható Magyar

*) Egyebeket elhallgatván.

nevek adatnak a' hónapoknak, a' mik azután nem tsak iróknál, hanem közéletben is folyamatba tétetnek, mivel természetöknél fogva már abba tetethetők. Valóan, nem tsak szabad 's illő, de kell is Magyarnak a' hónapokat magyarúl nevezni.

Kellett ezt mondanom, mert bizonnyal lesznek, kik a' hónapok Magyar nevezésére tett legújabb ajánlatokat olvasván, ezt az ipart hiu törekedésnek, mosolyogtató erőlködésnek, 's egyáltalában szükségtelennek gondolják, és legjobbnak válik tovább is a' Római nevek mellett maradni. Nem tagadjuk, hogy az újonan kinálkozó nevek (a' régibb neveket annyival inkább sem említem, mivel azokat maga már az újabb ipar használhatatlan bukott ügynek tekinteti) majd hoszszuk, majd nem közértelmük, majd 's leginkább kedvetlenül hangzók; mind olly környűlmények, a' mik e' neveket nem ajánlják 's elfogadhatókká nem teszik. De mivel, mint már láttuk, tsak ugyan magyarúl szükséges a' hónapokat neveznünk: a' további javallatokkal fel ne hagyjunk, mert *non, si male nunc, et olim sic erit*, sokat esik a' gyermek, míg erős lábra kelhet. Bizony, a' Német Windmond, Reifmond, Zeitigungsmond, Herbstmond, Obstmond sem igen kellemes hang.

Azonban mindenkép bevehető nevet találni, senki se gondolja könnyűnek. Különben is egy ollyan teremtmény, mint az ember, melly igen a' szokástól függ, inkább ragaszkodik a' már megszokotthoz, ha hijányosnak lenni tudja is, mint sem olly jóhoz, a' mi neki szokatlan. Elég nagy példánk erre a' minapi, vajha ne kellene mondanom, hogy nagy részben még a' mai Magyar is. Igen jó név legyen tehát, a' miről szerzője reményleni akarja, 's ezt is félve merje, hogy közönségesen és állandóan elfogadható lesz. Mivel pedig felette nehéz valami különös jó újat találni: nem gyengeség, inkább okosság az előttünk ment bölts nemzetekkel tanátsoltatni, tőlök tanulni, helyes példájokat követni,

's az általok kimerített jót környülményeinkhez irányosan alkalmaztatni.

Már legszebben lobogó 's legtisztábban fénylő szövétnekkel a' Görögök és Románok jártak elől. A' szép ízlet, valamint a' helyes itélet birodalma övék vala, 's nem esmertek társakat, kik velök e' mezőn mérkőzhettek volna. Viszont pedig e' két nemzet közűl kivált a' Görögök kies földje volt a' Muzák égi honnja; mindazáltal a' Magyarok Róma felé hajultak, annak fogadták el nyelvét 's tudományját: és nekem is Róma lesz kalauzom mostan, azon sokféleség tekinteténél fogva, mit a' hónapok nevezésének módjában mindenek felett ő nála találunk. Míg a' Görög tsak egyetlen egy tárgyról nevezi hónapjait, a' Román harféléből választgat. Nála

1. *Némelly hónapok neveztettek számrenddel.* Meghatározván Romulus az évet tiz hónapra, a' hat utolsó hónapot számrenddel nevezte: Quintilis, Sextilis, September, October, November, December. Így is volt ez állandóan szinte 700 esztendeig, Julius Caesar és Augustus koráig, midőn Quintilis és Sextilis ugyan más névre változott, de Septembertől fogva a' többi tovább is a' birodalom felforgatásáig, sőt időnkig megmaradt a' számrendben. A' legrégebbi Zsidók, mint Mózesnél 's a' Babyloniai fogság előtt irott többi ó Testamentomi könyvekben látni, hasonlóan számrenddel nevezték hónapjaikat egész a' Babyloniai fogságig, 1-ső, 2-dik, 3-dik stb *hó*. Ezen fogságban tanulták meg a' hónapok Chaldaeai neveit, 's ugyan azért tsak a' fogság után szerzett könyvekben fordulnak elő a' hónapok azon különös nevezetei, mellyekkel má is élnek a' Zsidók.

2. *Némelly hónapok neveztettek az azon időszakban rendszerént esni szokott legkitetszőbb természeti munkálatról.* Igy Aprilis neveztetett a' megnyitásról, *aperio*, akkor nyilván meg a' téltől bezárt természet a' termésre:

Nam quia ver aperit tunc omnia, densaque cedit
Frigoris asperitas, foetaque terra patet;
Aprilem memorant ab aperto tempore dictum.
Ovid. Fast. IV: 87 - 89

A' Zsidók is így tselekedtek a' Babyloniai fogság után. Például az első egyházi hónapjok *Abib* (Martius Aprilis) neveztetett az új gabonának aratásáról; *Ziv* (Aprilis Majus) a' virágzó szép természetről; *Aethanim* (September October) az erőről, mivel a' tápláló gyümöltsök akkor szedettek be; *Bul* (October November) a' falevelek fonnyadásáról. A' Töröknél is *Ramadan* (Majus Junius) a' hévségről.

3. *Az azon hóban eső vallási dologról.* Így nevezte Numa Pompilius Janusról Januariust:

Jane biceps, anni tacite labentis origo.
Ovid. Fast. I: 65.

Februarius neveztetett a' megtisztulásról, *februo*, mert a' nép akkor szenteltetett és tisztult meg:

Februa Romani dixere piamina patres:
Nunc quoque dant verbo plurima signa fidem.
Pontifices ab rege petunt et Flamine lanas,
Quis veteri lingua Februa nomen erat.
Quaeque capit lictor domibus purgamina certis,
Torrida cum mica farra, vocantur idem.
Nomen idem ramo; qui caesus ab arbore pura,
Casta sacerdotum tempora fronde tegit.
Ipse ego Flaminicam poscentem februa vidi:
Februa poscenti pinea virga data est.
Denique quodcumque est, quo pectora nostra piamur,
Hoc apud intonsos nomen habebat auos.
Mensis ab his dictus: secta quia pelle Luperci
Omne solum lustrant; idque piamen habent.
Ovid. Fast. II: 19—32.

Martius, Romulusnak képzelt atyjáról Marsról:

Mars, ades;
A te, qui canitur, nomina mensis habet.

A te principium Romano ducimus anno:
Primus de patrio nomine mensis eat.
Ovid. Fast. III: 2, 4, 75, 76:

Aprilis, némellyek szerént a' habból származott Venusról, ἀφρὼς hab, *Aphrodite*, 's innen *Aphrilis*:

Aprilem memorant ab aperto tempore dictum:
Quem Venus iniecta vindicat alma manu.
Ovid. Fast. IV. 89, 90.

Majus, némellyek szerént Mercur anyjáról Majáról. Azért Juno így szól Ovid. Fast. V: 1—110, többek közt 35, 36:

An potuit Maio pellex dare nomina mensi?
Hic honor in nobis invidiosus erit.

Junius Junoról, de megént tsak némellyek szerént; mert Junius Junoról olly kétséges, mint Majus Majáról:

Hic quoque mensis habet dubias in nomine causas:
Quae placeant, positis omnibus, ipse legas etc.
Ovid. Fast. VI: 1, 2, *etc.*

A' Görögök hónapjaikat általában valamelly bennök eső innepről nevezték; p. o. *Hecatombaeont* (Junius Julius) Hecatombe innepéről, 's ugyan ezt régebben Chronosról *Chronionnak*; *Thargeliont* (Aprilis Majus) Phoebosnak, *Gamelionť* (Januarius Februarius) Herának, *Maëmacterionť* (September October) Jupiternek, *Anthesterionť* (November December) Dionysosnak innepéről.

4. *Tsászárokról.* M. Antonius Consul rendelte az elébbi Quintilist *Juliusnak* nevezni azon Jul. Caesar tiszteletére, ki, mint nagy mathematicus *), a' hibás kalendáriomot megjobbította, 's Romulusnak tiz hónapban 304 napból, Numának pedig tizen-

*) Így ír róla Lucanus:

Media inter proelia semper
Stellarum, coelique plagis superisque vacare
Solebat.

két hónapban 354 napból álló évét, Sosigenestől jobban tanult mód szerént 365 napra 's 6 órára határozta (*Calendarium Julianum*); Sextilis pedig SCto *Augustusra* változtatott azon Caesar Augustusról, ki helyre hozta azt a' kalendáriomi hibát, a' mi Jul. Caesarnak megölettetése után az intercalatioban ejtetett. — Majd egyik másik Tsászár, majd a' Senatus más hónapokat is akart ez után uralkodókról nevezni, 's nevezett is, de meg nem alapulhatás miatt mindég tsak rövid ideig. Így nevezte Aurel. Commodus a' hónapokat ezen dölyfös tzimjéről, a' mivel élni szeretett mikor a' Senatushoz írt: *Imperator Caesar Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Antoninus, Augustus, Pius, Felix, Sarmaticus, Germanicus, Maximus, Britannicus, Pacator orbis terrarum invictus, Romanus; Hercules, Pontifex maximus, Tribunitiae potestatis, XVIII. Imperator, VIII. Consul, VII. Pater patriae stb.* Neveztetett e' szerént tiz hónapot: *Invictus, Felix, Pius, Lucius, Aelius, Aurelius, Commodus, Augustus, Herculeus, Romanusnak*; Decembert pedig egyik kedvelt ágyasáról hivatta *Amazoniusnak*, és Novembert *Exsuperans* vagy *Exuberatoriusnak*. — Domitianus szinte magáról nevezte *Domitianusnak* Octobert, és Germanicus melléknevéről *Germanicusnak* Septembert, mivel egyikben születése, másikban tsászárrá létele történt. Tacitus is azért nevezte Septembert magáról *Tacitusnak*, mert abban született, abban is emeltetett tsászári méltóságra. — Septembert pedig Tiberiusról *Tiberiusnak*, Antoninusról Antoninusnak, valamint Octobert Faustináról *Faustinusnak* a' Senatus nevezte.

5. *A' hónapban esett nemzetet illető történetről.* Így Quintilis azért is neveztetett Juliusnak, mert Jul. Caesar annak 12-én született; Sextilis pedig Augustusnak, mivel ez Augustusra nézve nevezetes hónap volt, abban lépvén legelőször Consulságra, abban tartván három triumphust, abban hódítván meg Egyiptomot, 's végre abban is halván meg 19-én.

— Így neveztetett a' Zsidóknál is *Nisan* vagy a' *futásról*, mivel az Izrael akkor futott ki Egyiptomból, vagy a' *zászlóról*, mivel akkor (Martius Aprilis) szokott a' hadi nép táborba szállani; 's talán Romulus is ezért nevezte Marsról a' Nisan kezdetének megfelelő hónapot Martiusnak. Végre

6. *A' népi rendről.* Mert Romulus a' népet két rendre, nagyobbakra vagy vénekre 's kisebbekre vagy ifjakra, *Majores et Juniores*, osztotta, 's innen *Majust a' Majorokról*, *Juniust a' Juniorokról* nevezte:

Magna fuit quondam capitis reverentia cani,
Inque suo pretio ruga senilis erat.
Martis opus juvenes, animosaque bella, gerebant:
Et pro dis aderant in statione suis. — —
Romulus hoc vidit: selectaque pectora, Patres
Dixit, ad hos urbis summa relata novae.
Hinc sua majores posuisse vocabula Maio
Tangor, et aetati consuluisse suae.
Et Numitor dixisse potest, Da, Romule, mensem
Hunc senibus; nec avum sustinuisse nepos.
Nec leve praepositi pignus successor honoris
Junius, a juvenum nomine dictus, habet.

Ovid. Fast. V: 57—60, 71—78.

A' hónapoknak Magyar nevet adni ditséretesen törekedő honni régi kor már a' XVI-dik században, 's hihetően elébb is, ezen hatféleség közűl a' harmadikat követte, midőn a' hónapokat vallási tárgyakról jegyzette meg. *A' Boldogságos Szűzről* Januariust *Boldog Asszszony havának* (*Boldog aszony haua*, Nagy Szombati nyomtatás szerént 1583-ban), utánozván azon Görögöket, kik ezt a' hónapot (*Gamelion*) az egek királynéjának Junonak szentelték; róla Augustust is *Kisasszszony havának* (*Kis aszony haua*), kinek ebben innepe is vagyon *Nagy Boldog asszszony* néven, mert *Kisasszszony* nevű innepe Septemberben esik. — *Angyalról*, nevezetesen Arkangyal Szent Mihályról Septembert *Szent Mihály havának* (*Szent Mihaly haua*). —

A' negyven napi bőjtről Februariust *Bőjt elő havának* (*Böit elö ho*), mert ez a' nagy bőjt ebben kezdődik ; és Martiust *Bőjt más havának* (*Böit más ho*), mert a' bőjt ebben folytattatik. — *Innepről* Majust *Pünkösd havának* (*Pinkösd haua*), a' gyakran abban eső Pünköstről ; és Decembert a' mindég benne lévő Karátsonyról *Karátsony havának* (*Karachon haua*); 's Octobert az összefoglalt minden szentek közös innepéről, ámbár ez állandóul a' következő hónapban esik, *Mindszent havának* (*Mind Szent haua*). — *Szentekről* Aprilist *Szent György havának* (*Szent György haua*), azon Szent Györgyről, ki Diocletianus alatt vértanu volt; Juniust *Szent Iván havának* (*Szent Iuan haua*) Keresztelő Jánosról, mert János régenten Ivánnak mondatott, mint most is az Oroszoknál ; Juliust *Szent Jakab havának* (*Szent Jacab haua*) Jakab Apostolról ; Novembert *Szent András havának* (*Szent Andras haua*) András Apostolról, kiknek mindnyájoknak névnapjaik azon havakban esnek. Fedeztetnék fel, ki által és mikor kezdődtek tulajdonkép a' hónapok illyen nevezetei. Fessler azt mondja, hogy Szent István Szűz Máriát választván az Ország Védaszszonyának, ő nevezte róla *Augustust Nagy Boldog asszszony, és Septembert Kisasszszony havának.*

E' merénytől nem borzadtak el őseink ; e' nevek nem tsak a' tanultaknál, közéletben is divatoztak, 's korunkig keletben vagynak a' kalendáriomokban, ámbár a' hónapoknak még mindég idegen latán neveikkel együtt, a' miket tudniillik egészen el nem nyomhattak. Mindenek kedvébe ugyan tsak, 's annál fogva közdivatba soha sem is jöhetnek, és lefogják elég hoszszu életöket élni. Már *Dr. Földy János* (*Mind. Gyűjt. 2-d negyed, lap* 371.) azt mondja 1789-ben felőlök, hogy *hoszszak és alkalmatlanok ; a' Debretzeni Magyar Grammatika* pedig (*Bétsben* 1795) többféle kifogásokat tesz ellenök, a' mik rövidség okáért helyökön olvastassanak, *lap* 329 *stb.* Én leginkább annyiban tartom

meg nem hagyhatóknak, a' mennyiben tsak kétségesen, vagy semmiképp sem is adhatnak helyesen a' rólok neveztetett hónapoknak nevet. Igy Pünkösthava neveztetnék az abban eső Pünkösttől; de melly kétségesen! holott Pünkösthava sokszor esik a' következő hónapban, 's Pünkösttöt nem lát Pünkösthava. Kisaszszony hava Kisaszszony innepéről, és Mindszent hava Minden szentekéről neveztetnék; de melly roszszul! holott Kisaszszony és Mindenszentek innepe soha sem a' róla neveztetett hónapban, hanem mindég a' következőben esik, és a' nevező 's neveztetett dolog öszsze soha sem jő.

Hogyan származhattak ezek a' hibák? Vallyon egykor Magyaraink nem számlálták-e tőlünk különbözően a' hónapokat, úgy, hogy állandóan bennök eshettek a' nevet adó tárgyak? Ha így, tehát egynehány nappal minden hónapot későbben kezdették, mert tsak ez által eshetik a' szóban lévő mind a' három hónapban a' nevet adó tárgy, és most is azért esik kivüle későbben, mivel a' hónapokat mi korábban kezdjük. Ha már a' hónapoknak nevet adó tárgyakat az új kalendáriom szerént való helyeiken hagyjuk, ellenben a' hónapokat ó szerént számláljuk: úgy Pünkösthava, Kisasszony és Mindszent hava megfelel a' neki nevet adó tárgynak, mert a' tárgy meglesz a' róla neveztetett hónapban, 's a' nevező és neveztetett dolog öszsze jő. Így az új szerént Sept. 8-án eső Kisaszszony napján ó szerént még Augustus, vagy is Kisaszszony hava 27-ke vagyon. Igy lesz Pünkösttel és Pünkösthavával 's Minden szentekkel és Mindszent havával is. Tehát ó kalendáriommal éltek eleink. Bizonnyára 1582 előtt, midőn tudniillik a' javított új kalendáriom kezdődött. De történt-e az, hogy Pünkösthava, Kisaszszony és Mindszent előbbre tétetett oda, hol most az új szerént találjuk, azonban a' hónapok tovább is ó szerént számláltattak? A' hónap nevet adó tárgyával tsak így jőne jól öszsze; másként az ó számlálás is ugyan azon bajokkal vesződik, mikkel az új: amaz szerént is az ó Pünkösthava nem tsak

Majus-

Majusban, hanem Juniusban is esvén, és Kisasszony szint úgy mindenkor Sept. 8-án. Akár miként vagyon, ezt itten bővebben nyomozni nints idő; mostan elég tudni, hogy a' hónap a' nevet adó tárgygyal vagy nem mindég jő, vagy soha sem is összve, mivel a' számlálás valamiképen megváltozott. Józan eleink bizonyosan a' számláláshoz képest adtak jó neveket a' hónapoknak, 's ez által intenek minket is, hogy számlálásunkhoz képest szinte helyes neveket adjunk nekik. De ne vallási tárgyakról. Az időszámlálás nem vallás. Legfőbb innepeink, a' Karátsonyon kivűl, két hónap közűl majd egyikben, majd másikban esnek, 's így bizonyos hónapnak nevet nem adhatnak. A' szentekről való nevezetek nem lehetnek mindeneknél kedvesek; már pedig azt kell akarnunk, hogy az egész hazában kivétel nélkűl kedvelhető, s' annál fogva elfogadható nevezetek adassanak azon hónapoknak, a' mikre mindeneknek minden vallásbeli különbség nélkűl szükségök vagyon. Ha mi a' mostan nagyon irányzott magyaritásba vallásos tekinteteket keverünk ott is, hol nem szükség, félő, elébb elakadunk, mint sem fél útat érnénk. Mi okos nemzetiséget terjeszszünk, azután a' bölts nemzet tagjaié lesz amollyan tekinteteket fogadni.

Szinte a' XVI-dik században *Erdősy*, másként *Sylvester*, havi Magyar neveket ajánlott a' Grammatikájában, követvén a' hatféleség közűl a' másodikat, *a' hónapokban rend szerént esni szokott legkitetszőbb természeti munkálatot.* Nála tehát

Jan. Főhó vagy Erőshó,	Jul. Aratóhó vagy Hévhó,
Feb. Fagyhó vagy Aszszuhó,	Aug. Szőlőérlelőhó,
Mart. Fűhegy,	Sept. Szőlőszedőhó,
Apr. Kinyilóhó,	Oct. Borvetőhó,
Maj. Előgyümöltsühó,	Nov. Borlátogatóhó,
Jun. Kaszálóhó.	Dec. Viganlakó v. Viganlátóhó.

Ezeket részént hoszszuság, részént nem jó hangzás ellenezték eddig is, ellenzik ez után is használatba venni. Minek is mindég a' név után az a' *hó* ragasz-

ték? némelly név a' nélkül is hoszszu, minek azzal még toldani? 's holott sok különben is roszszul hangzó név ezzel még kedvetlenebbül hangzik.

Érezvén Rajnis, hogy a' vallási tárgyakról vett havi nevezetek idő folytával meg nem állhatók, az Erdősyek pedig meg sem indíthatók; érezvén e' mellett azt is, melly Magyarokhoz illő Magyarul nevezni a' hónapokat: a' hónapok másféle neveiről gondolkozott, 's talált is ollyan módot, millyenre példát a' régi világ, maga még az ebben sokféleségü Róma sem adott. Merényje hasonlít azon 12 évből álló Chinai időszakaszhoz, mellyben mindenik év valamelly állatról neveztetik; így az 1-ső) Egér, a' 2-dik) Ökör, 3) a' most folyó év Tigris, 4) Nyul, 5) Sárkány, 6) Kigyó, 7) Ló, 8) Juh, 9) Majom, 10) Tyuk, 11) Kutya, 12) Disznó nevet hordoz. Rajnis tudniillik a' 12 hónapot elmésen a' Zodiacusi 12 jegyről nevezi. Erről legelőször 1787-ben, *Magyar Virgiliusának* előljáró beszédében szólott: „Andes nevű falu volt, úgymond, az a' szerentsés „hely, melly Skorpio-havának 15 napján a' született „Máro Virgilius Publiust kebelében fogadta. Igy „nevezem az October hólnapot az égi jegyről, melly„be a' Nap ez hólnapban által menni láttatik; mert „a' Szentekről vett név nem illik a' régi üdőkhez, „mellyekről itt szóllok. Talám egy általlyában jobb „volna a' tizenkét hólnapot a' tizenkét égi jegyekről „nevezni. Úgy ezek volnának a' hólnapoknak ne„veik: *Januarius* Víz-öntő-hava: *Februarius*, Hal„hava: *Martius*, Kos-hava: *Aprilis*, Bika-hava: „*Maius*, Iker-hava: *Junius*, Rák-hava: *Julius*, „Oroszlány-hava: *Augustus*, Szűz-hava: *September*, „Mérték-hava: *October*, Skorpio-hava: *November*, „Nyilas-hava: *December*, Bak-hava.“ — Ez Dr. Földi Jánosnak felette tetszik, midőn így szól (*Mind. Gyűjt.* 1789, 2-*dik Negyed*, *lap* 372) „mitsoda „okos találmány ez! mennyire kivágnánk ezzel „majd minden nemzeteken! egygyeztetvén hónap„jainknak nevcket az Astronomiával, az égi jegyek„kel! ez rövidebb is lenne; mert idővel a' Hava is

„elmaradhatna: Víz-öntő 19-én, stb. alkalmatosabb „is; mert az égijegyekkel egyezne stb.“ Földi e' neveket így foglalta egybe:

Kos, Bika, Kettős, Rák, az Oroszlán, Szüz, Jegyek, és még Mérték, Skorpi', Nyilas, Bak, Víz-öntő, Halak egygyütt.

Ugyan ezt Kőszegi Fábchich József is nagyon magasztalja (*Mind. Gyűjt.* 1790, 3-*dik Negyed*, *lap* 117.), ezt mondván: „Valóban megelőzött min„den nemzeteket T. Rájnis Ur Magyar Virgiliusá„ban, az hónapok nevezetiben. Először a' Religióra „nézve; mert egyaránt nézi a' tizenkét égi Jegye„ket, Pekin, Stámbul, London, Várdekhus, N. „Győr, Komárom. Másodszor minden időre nézve; „mert noha az Északiaknál a' Rák jegyben a' nyár, „a' Délieknél a' tél kezdődik; mindazáltal a' nap „csak a' Rák jegyben láttatik mind a' két féléktől, „'s nem másutt, 's e'képen az *Heu*, *Herbst*, *Win„ter* hónapok szépen kimaradnak. De harmadszor „minden helyeire nézve az egész Világnak, csak „eme kis külömbséggel, hogy ha az Ellen-lábiaktól „levél jönne, tizenkét órával kevesebbet napkelet„ről, szinte annyival többet napnyúgotról kellene „számlálni. Ezen szó *Hava*, el ne maradjon stb. „Egy ember volt kis Dienes, (Dionysius Exiguus) „a' ki a' keresztyén Idő számot az hatodik század„ban feltalálta. — Valamint a' mostani Kristus Urunk „születése után esztendőbéli számlálását a' Keresz„tyén világ egy született Scythiai Barátnak, kis „Dienesnek; úgy az ebben foglaltatott 12 hónap „nevezetit az egész Világ T. Kőszegi Rájnis Józef„nek, mind a' kettőt két Scythiai Magyaroknak kö„szöni.“ Egyébbiránt Fábchich ezen verset adja:

Kos, Bika, és Ikerek, Rák, Szüz, de előtte Oroszlán, Mérték, Skorpio, Nyil, Bak, Vízöntővel, Halakkal.

Más felől a' *Debreczeni Grammatikának* nem látszik Rajnis találmányja helyben hagyhatónak, de sorait hoszszu voltok miatt ki nem írhatom, olvastassanak ott *lap* 327 *stb.* Ámbár a' Grammatikának

roszszalását sokallani lehet, mindazáltal környűlményesen bírálni nem szándékom; azt az egyet említem, hogy az ollyan Circulus, millyent a' Grammatika történendőnek mond a' hónapok Rajnisi neve miatt, a' Görögöknél is, ennél a' böltselkedő nemzetnél, minden hónapra nézve megesett. A' Grammatika így szól: „Ha kérdem mikor megyen a' Nap az *Oroszlán* Jegybe; az új nevezet szerint: „így „kell felelnem: *Oroszlán* Havának 21-dik napján. „A' régi nevezet szerínt felelek így: *Augustusnak* „21-dik napján. Ez kétségkivűl jobb; ama pedig „illyen Circulus: Mikor esik a' Pesti Vásár? F. a' „Pesti Vásár hónapjának 8-dik napján. K. Mikor „vagyon a' Pesti Vásár hónapja? F. Mikor Pestre „mennek a' vásárra." Szint illyen ez is: Mikor esik Hecatombe innepe? F. Hecatombe innepének hónapjában. K. Mikor vagyon Hecatombe innepének hónapja? F. Mikor Hecatombe innepe vagyon. Azonban a' bölts Görög ezen fel nem akadt; már a' puszta név kérdés nélkűl megmondotta neki, mikor van Hecatombe innepe, 's ennek hónapja Hecatombaeon. Az illyen Circulust mindenkép elkerűlni nem lehet, mihelyt ollyan dologról veszi nevét a' hónap, a' mivel köze van, a' mi benne történik.

De mind e' mellett sem kaptak a' Rajnisi nevezetek közkedvelést, nem is sok remény biztat, hogy valaha kapnának. Nagy akadály valván a' nem köznépiség. E' nevek ugyan is a' köznépre nézve szokatlan, esméretlen 's értetlen dologról vetetvén, sokszor igen különös és nevetséges képzeteket 's fogatokat támasztanak fejében. Már pedig a' köznép is értse, mit beszél; különben tsak felmetszett nyelvü szajkó, melly egynehány szót kimond másnak értelmesen, magának értetlenül. A' köznép a' mit nem ért, ha jó is, hamar únni fogja 's abba hagyni. A' Rajnisi neveket nem könnyü megértetni vele, holott a' napnak állását, a' földnek pedig körötte forgását sem képes megfogni és hinni. Copernicus idejében is végheteilenül több tudománya volt a' mi köznépünknél a' tudós világnak az égről:

még is mennyi ellenszó tétetett az új systema ellen! Ennek a' fellengző tudománynak megfogására még a' legvilágosabb századokban is tehetetlen marad a' porból ki nem kelő köznép; de ha valami tsudálatosan alkalmatos lenne is arra, mostani köznépünk tsak ugyan nem alkalmatos: ezt pedig nem szabad figyelmetlenül hagynunk, ha ugyan igaz szándékunk a' hónapoknak mindenektől elfogadható nevezetet adni. A' mit a' köznépnek is sajátjává akarunk hoszszu időkre tenni, szükség, hogy legyen az ne ugyan hitvány, de még is köznépi szellemü. Másként boldogulni nehezen fogunk.

Igy állván a' dolgok, tovább is tétettek az újabb időben, 's kivált jelenkorban, a' hónapok Magyar nevezetére ajánlatok; nevezetesen *Barczafalvai Szabó Dávidtól*, *Dömötörtől*, *Sztrokaytól*, *Rumytól*, *Jász-Berényben S. Józseftől*, 's meglehet másoktól is, kik vagy nem estek tudtomra, vagy nem jutnak mingyárt eszembe. Különös, hogy mind ezek a' már tudva lévő hatféleség közül állhatatosan a' másodikon indulnak. Ez, úgy látszik, azon Németek utánozásából történik, kik, noha több rendbeli neveket adtak hónapjaiknak, még is ezeket mindég az *azon hónapban rendszerént esni szokott legkitetszőbb természeti munkálatokról* vették. Szeréntök következők lennének a' hónapok nevei, hol a' szám hónaprendet jelent.

Szabó.	*Dömötör.*	*Sztrokay.*	*Rumy.*	*S.*
1. Zuzorós.	Dérdur.	Főhó.	Fő v. Hideghó.	Fő v. Vighó.
2. Enyheges.	Enyhes.	Szánhó.	Olvasztóhó.	Sikhó.
3. Olvános.	Olvasztó.	Bőjthó.	Fü v. Bimbóhó.	Enyhó.
4. Nyilonos.	Nyitó.	Lanyhás.	Kinyiló vagy Csirázóhó.	Gőzhó.
5. Zöldönös.	Zöldi.	Ketshó.	Virág vagy Gyönyörhó.	Zöld vagy Reményhó.
6. Termenes.	Termesztő.	Szénás.	Kaszáló vagy Szénahó.	Kapahó.
7. Kalászonos.	Képés.	Sarlós.	Hév v. Aratóhó.	Sarlóhó.
8. Hevenes.	Tikkasztó.	Tsürnök.	Szőlőérlelőhó.	Tsép vagy Tsürhó.

9. Gyümöltsönös.	Gyümöltsös.	Sajtós.	Gyümölts v. Öszhó.	Maghó.
10. Mustonos.	Mustos,	Maghó.	Borhó.	Borhó.
11. Dudoros.	Gémbes.	Öszhó.	Ködhó.	Köd v. Makkhó,
12. Fagylós.	Fagyló.	Véghó.	Havashó.	Véghó.

Szabó és *Dömötör* ideája minden hónap nevénél ugyan az, még a' szó is négyen kívül, azzal a' különbséggel, hogy Dömötör kitétele a' nyelv természetével egyezőbb, midőn Szabó valami Frantziás hangot látszik keresni, 's a' nyelv természetét sérti. De más felől meg kell vallani, hogy a' Dömötöri nevek nem olly gördülők, nem is olly simák, mint a' Szabótól valók; hanem azért ezek a' Dömötöréinél jobban még sem ajánlhatók, mert a' kitételbeli természetlenség miatt nem is köznépiek, 's a' különben érthető idea gyakran tsak nem érthetetlenre változik. A' jól készült új szók sem igen kelendők mindenütt, mennyivel kevesebbé mások! Egyébbirányt Szabó nyilván a' respublikány Frantziák által készített havi neveket tartotta szem előtt, mellyek 1792, Sept. 22-től, 1805 Dec. 31-ig divatoztak nálok, 's közülök őszies *Vendemiaire*, *Brumaire*, *Frimaire*; téliek *Nivose*, *Pluviose*, *Ventose*; tavasziak *Germinal*, *Floreal*, *Prairial*; nyáriak *Messidor*, *Thermidor*, *Fructidor*. — A' *Sztrokay* féle neveket rövidség ajánlja, hangot is néhol tsak a' *hó* ragaszték tesz kellemetlenné. Egyáltalában az illyen ragasztéku nevezet olly fület boszontó, mint az *Echo*, midőn *Ek-hónak* mondatik; Magyarban pedig tsak ugyan így jő ki a' *Maghó*, *Véghó* stb. — *Rumyt* és a' *Jász-Berényi S-et* is ez az észrevétel nyomja minden hónapnál; 's e' kettő közül S. közelíti meg jobban mind a' gonosz *Ek-hót* a' *Vighó*, *Sikhó* 's többivel, mind a' kívánatos rövidséget és gördülést. Nem elég tsak kimerítő neveket adni, szükséges kedveseket is, a' nyelv sérelme nélkül. Így inkább lehet reményleni.

Érezve mind azon nehézségeket, mikkel a' közkedvességet nyerhető 's mindenektől elfogadható új

nevek találása jár együtt, érezve gyenge tehetségemet is: szerény tartózkodással teszem ide a' következő második féle havi neveket, nem hogy mások felett magasztaljam, tsak itélet alá botsátás okáért, 's ugyan azért ditséretűl egy szót sem is mondok felettök.

Jan. Jeges,	Jul. Poros,
Febr. Erős,	Aug. Heves,
Mart. Langyos,	Sept. Deres,
Apr. Vegyes,	Oct. Ködös,
Maj. Szellős,	Nov. Fagyos,
Jun. Harmatos,	Dec. Havas.

A' hatféleség közűl a' 2-dik 's 3-dikon kivűl szó történt korunkban az 1-sső féle felett is, hol számrenddel neveztetnek a' hónapok. Ajánlja Kálnáról *Terelmes*, mint a' mit már a' *Honni Vezér* mellékesen követett is. Ennél, gondolatom szerént, természetibb nem is lehet, azért volt ez sok ideig szokásban a' Zsidóknál, sőt részszerént a' Románok között is mind végig, 's a' rólok maradt nyelvben mostanig. De épen azért, mivel igen természeti, igen egyszerűnek is tetszik azoknak, kik nem a' durva természetnek többé, hanem a' mivesültnek, és gyakran az izetlenségig mesterkélésnek barátjai. Az illyenfélét későbben a' Zsidók is egészen elhagyták; a' Románok pedig számrendről való Quintilist és Sextilist, nem névről nevezett hónapot választottak, midőn Juliust és Augustust még a' köznépnél is hónapi nevezet által örökíteni rendelték. Itt annak okáért kevés kilátás lehet, mi után még a' Magyar köznép is a' módi utánozásában (mert mitsoda módi volna már helytelen minálunk!) derék tehetséget árul el.

Érintetlen maradt mind eddig a' 4-dik, 5-dik és 6-dik féleség: a' *Tsászárokról* tudniillik, *a' hónapban esett nemzetet illető történetről*, *és népi rendről való nevezés*. Röviden megmondom, hogy az 5-dik és 6-dik félét nem találom ollyannak, a' mit helyesen követhetnénk. Ki akarná Hertzeg-

nek, Grófnak, Bárónak, Nemesnek, Polgárnak, Parasztnak nevezni a' hónapokat? legyen-e Augustus Mohács, September Buda stb? vagy pedig Vesztes, Siralmas, Nyertes, Véres stb? De hát a' 4-ikről mit itéljünk? Bátor vagyok ajánlani.

Tiszteletünket és hálánkat leginkább érdemlő Fejedelmeinknek sem emeltünk emlékoszlopokat; nevezzük a' hónapokat rólok, 's a' márvány és egyébb néma holt oszlopok helyett szóló élőket állítunk az egész nemzeti földön mindenütt tizenkét jeles Fejedelmünk számára; 's fenmarad emlékök nem tsak a' biboros palotákban, hanem a' szalma fedelü kunyhókban is, mellyeknek szint úgy javokra voltak nagy nevü Uraink. A' köznép közt terjed ez által a' honni történet esmérete, miről most ezerenként vagynak, kik semmit sem tudnak; mert nehéz dolog-e még a' legkisebb falusi oskolában, 's a' leggyengébb elméjü tanítványnak is megmagyarázni a' hónapok illyen neveit? Ezek könnyü 's fejben megtartható nevek, és a' Magyar ajkaknak jól kimondhatók lévén, nevetséget nem okoznak. Hiszem ennél fogva, hogy a' nép is hamar megszokja, annyival inkább, mivel a' hónapokat emberekről nevezni eddig is szokásban volt, és épen tsak ez jöhetett némi állandó közdivatba. Itt egyébb nem történik, hanem tsak emberi nevek váltatnak fel emberi nevekkel. Kezdetben egy kis korig különös lehet talán; de miként megszokta Róma Quintilis és Sextilis helyett Juliust és Augustust! Szint olly különös volt egykor a' Szent György, Jakab, Iván, Mihály, András hava; 's az-e most is a' tsupa névért? Kezdjük kalendáriomainkban 's közéletben a' jövő 1834-dik évvel és folytassuk, 's már 1844-ben senkinek még tsak eszébe sem fog jutni, hogy ez 1834-ben egy kitsinyt különösnek tetszett. De kiknek adjuk méltán az illyen Juliusi 's Augustusi magas betsületet?

Oszlopot emelnék többi jók közt, mert tsak tizenkettőnek lehet tizenkét hónapban, *Árpádnak*, a' Magyar honn ditső alapítójának; *Istvánnak*, a' Ma-

gyar korona szerzőjének; *Ferenczuek* a' mindenkép Nagynak, és a' Nagygyá lejendő *Ferdinándnak*; e' két Nagynak azért is, mivel korokban venné létét a' hónapok új Magyar nevezete; 's különösen Ferdinándnak I-ső Ferdinándról is, az Osztrak háznak Magyar országban örökitőjéről. Továbbá *Mátyásnak*, a' nem muló hírü kedveltnek; *Bélának*, a' Tatár dühében elpusztult honn második alapitójának; *Lászlónak*, a' jeles diaskodónak; *) *Andrásnak*, a' tisztelt Árpádiak utójának; *Leopoldnak*, a' Török hold romlásának hazánkban; *M. Terézának*, a' Magyar hadifény új felhozójának, 's a' Magyar hűség örök tanujának; *Józsefnek*, a' sok tekintetben jóltévőnek; *Lajosnak*, a' Hatalmasnak, kinél szélesebbé a' Magyar birodalmat senki sem tette. Im, itt vagyon tizenkét jeles Magyar Fejedelem, annyi név tizenkét hónapra. Árpádnak tulajdonítnám az elsőséget, 's őt tisztelném meg az első hónappal; a' többinek a' mennyire lehet, azt a' hónapot adnám, mellyben neve is esik, ha Circulus történne is, a' már látotthoz hasonló. E' szerént:

Jan. Árpád,	Jul. Lajos,
Febr. Mátyás,	Aug. István,
Mart. Jósef,	Sept. Teréza,
Apr. Béla,	Oct. Ferencz,
Maj. Ferdinánd,	Nov. András,
Jun. László,	Dec. Leopold.

Az ítélet véleményem felett is a' nemzet Tudósainál. Név és rend könnyen enged helyes változtatást. Én ennek tsak szóba hozója, nem meghatározója vagyok; én tsak bemutatom 's ajánlom, de sem el nem döntöm, sem senkire nem kötöm. Soha sem fogják hallani, hogy helyes okos ellenzést szó nélkűl el nem tudnék tűrni. A' hazát tisztelem, a' boldogító ellenzést betsűlöm, a' véleményemnél jobbat szeretem és örömmel fogadom. Törjünk útat egy szebb jövendőre, mire Te, ditső Nemzet, mél-

*) Viadal, Diadal; viaskodni, viaskodás, viaskodó = diaskodni, diaskodás, diaskodó.

tó vagy. Érdemeljünk fiainktól hálát. *Költ Nagy Szokolyban* 1833, *Béla* 29-*én.*

2.

A' Hetek.

Elmondván véleményemet a' hónapok Magyar nevezetéről, teszek már igéretem szerént egy két szót a' héti napokról is.

Az évnek négy részre való felosztása bizonyosan még a' keresztény vallásnak bevétele előtt meg volt a' magyaroknál. Hitelessé teszi ezt a' *Tavasz*, *Nyár*, *Ősz* és *Tél* nevezet, mit a' nemzet épen nem idegen nyelvből honnosított, hanem egyenesen a' magáéból vett. Mert én ugyan úgy vélem, és igen természeti dolognak találom, hogy havas földeken lakó magyaraink látván kikeletkor a' hónak és jégnek olvadását, 's az abból származó tavakat, látván a' tulajdonkép azon évrészszel járó tavazást, azt *Tavazónak* mondották, *tavaz az idő*, 's innen az év első része *Tavaz*, *Tavasz*. Az idő tovább halad, *jár az idő*, 's innen az év második része *Nyár*; megemlékezvén itten arról, hogy nyelvünkben a' J és az Ny egymással néha feltseréltetik. Így *Borjuban* Ny-re változik a' J, 's mondatik *Bornyu*; *Nyargalokban* J-re változik az Ny, 's mondatik *Jargalok*, mint Páriz Pápainál is láthatni, 's mint a' nyelvünkkel rokon Tatároknál is *Jargalás* a' *Nyargalás*. Vagy ha épen a' *Jargalok* a' *Jároknak* frequentativuma: tehát ismét a' J. vá tozott Ny-re. Így lett: *az idő jár*, vagy *az idő nyár*. Ezzel buzdították magokat a' munka nem hallogatására, mivel az idő nem vár. Járván az idő, rövidűlének a' napok, jelentgeté magát a' dér, hideg és fagy, sietni kellett a' külső munkával, a' komor 's terméketlen évrészre való élelem betakarításával, *az idő űz a' munkára*, késedelem nem lehet, hajt az idő szorongatva, 's innen ezen harmadik évrésznek neve *űző*, 's ebből *űz*, *őz*, *ősz*. Most is jól tudják a' Magyarok, melly üző az évnek ez a' része: azért

forog fen nálok időnkben is ez a' közmondás: *itt van immár Simon Judás, jaj teneked pőre gatyás.* Siess, és szerezz magadnak meleg ruhát, hogy meg ne fázzál, midőn *az idő eltel*, 's a' tsikorgó hidegek beállnak. Úgy is vagyon: *az idő tel*, *eltel*, *betel*, és innen az év utolsó negyedik része *Tél.* Igy gondolom.

Az évet négy részre osztani, útat mutatván az idő, nem volt a' természet okos gyermekének nehéz; még ollyan kisebb részekre sem, a' miket hónapoknak nevezünk, a' feltetsző, nevelkedő 's majd egészen elfogyó hold vezetésénél fogva; 's hihető, hogy ezen hónapi kisebb részeket is már a' pogány ősök megjegyezték. Osztották-e még a' hónapokat is hetekhez hasonló kisebb részekre? a' nyomok szűkében nagyobb kétséget szenved; mivel az illyen felosztás mesterségesebb, ámbár a' holdnak szembetűnő négyféle állapotja, feltűnésétől fogva teljes elfogytáig, a' miveltebb figyelmezőt intés nélkül nem hagyja. Annyi bizonyos, hogy a' havi 's héti napoknak ránk szállott neveik már a' keresztény Magyar világból valók. A' hónapokat láttuk, lássuk most a' héti napokat.

A' héti napok Magyar nevezetének legnagyobb része nyilván idegen származásu, tsak legkisebb része igazán Magyar, 's még ebben is egyik név tsak tetszőképen Magyar. Nyilván idegen, nevezetesen Tót származásu, *a' Szerda*, *Tsötörtök és Péntek a' Sztredából*, *Cstwertekből és Pátekből;* nyilván Zsidó származásu a' *Szombat*, de a' Tót nyelv utján, a' Zsidó Sabbathból lévén Tót Szobota, és ebből a' Magyar Szombat. Nem tsuda; nagy befolyásuak voltak a' Tótok a' Magyarok kereszténységébe. Minden kétségkivűli Magyar szó az egy *Hetfő*, jól értvén nyelvünkből azt a' jelentését, hogy ő feje, kezdete, első napja a' munkára szánt hétnek. A' *Kedd* már tsak hihetőképen igaz Magyar szó, származtatván a' *Kettedtől*, mint melly a' hétköznapok elsőjére következik, ámbár mi nyelvünk természeténél fogva (vagy tsak szokásból?)

Másodiknak 's *Másodnak* mondjuk az illyent. *Vasárnap* pedig? tsak látszik lenni Magyarnak. Szólok erről valamivel többet.

Bód Péter (*Szent Heortokrates*, 1757.) ezt a' kérdést teszi, *Cap.* 21: *az Úr napját miért nevezték a' Magyarok Vasárnapnak?* Felel: „Minden kétségkívűl a' *Vásárról*: „minthogy az a' szo„kás megvolt mind Görögöknél, mind Rómaiaknál, „mind más Nemzeteknél 's ellehet hinni, hogy a' „Magyaroknál is még a' Pogányságban, hogy innep „napon egyben-gyűlvén *vásárlottanak*; a' melly „*Vasárnap* fordíttatott osztán a' Lélek idvessége „keresésére 's innen megmaradott a' nevezet. Nyil„ván vagyon ez hogy az innep szentelésére minden „felől egybegyűlvén az emberek, a' Kereskedők is „éltenek az alkalmatossággal, vásárt indítottanak; „az honnan osztán vásár, vendégség tántz 's egyéb „hijjábanvalóságok véghez-mentenek. Hasonlóképen „mikor Templomokat szenteltek, vagy Mártirok„nak esztendőnként előforduló innepeiket, sok nép „egybegyűlvén, eladni vittenek anni valót 's egye„beket is, 's tsináltanak nagy sokadalmakat."

Tehát a' Vasárnap a' rajta tartatni szokott vásártól venné nevezetét; de hát, mellesleg kérdezve, a' Vásár neve honnan? Ha meg nem tsal emlékezetem, Dugonics mondja valamellyik munkájában (munkáji most épen nintsenek kezemnél), hogy a' Vásár a' vasárulástól vette nevét, 's volt kezdetben *Vasár*, utóbb *Vásár*. Elhiszem, hogy vasat is árultak, valamint most, úgy hajdan is a' sokadalmakban; mindazáltal bátorkodom kérdezni, ha vallyon tsak vasat árultak-e? hát lovat és marhát nem sokkal inkább? nem ez volt-e a' Magyarnak fő sokadalmi tzikkelye? Most is marha vagy barom vásáron kezdődnek sokadalmaink. Miért neveztetnék tehát a' sokadalom főleg a' vasról? Aztán, ha tsak ugyan vasról neveztetnék a' vásár, mitsoda Chimaera lenne ez: *Marha vásár*, *Barom vásár*, *Ló vásár*, *Ruha vásár stb?* miért nem inkább *Marhaár*, *Baromár*, *Lóár*, *Ruhaár?* Igaz, hogy va-

gyon ez a' Török szó *Bazár*, ollyan hely, hol árulnak és vesznek, 's hasonlít a' Vásár nevezethez; de hát talán *Bazár* is annyit tesz, mint *Vasár*, 's a' Bazárban is tsak vasat árulnak? Azonban nem akarok e' kérdés körűl sokat forogni, annyival inkább, mivel tsak ugyan igaz, hogy Magyaraink szerettek és szoktak innepeken, 's a' tulajdonképi Vasárnapokon vásárt indítani a' szónak ollyan értelmében, millyenben most is veszszük. Nintsenek-e még most is a' *butsu vásárok*, régi rögzött szokásnak ki nem irthatott nem ditséretes maradványjai? Tettek Vasárnapokon vásárt, kitetszik a' tilalmakból. László rendeli 1092-ben a' Szaboltsi Zsinatban §. 15, hogy *a' ki Vasárnapokon vásárra járogatván nem gondol a' templommal, lovát veszti el.* §. 16, *ki Vasárnap vásárt rendel, rontsa el, ha nem, fizessen ötvenöt pensát.* Kálmán rendeli 1101-ről a' Vencsellői gyűlésben, 2-dik Könyv, §. 13, *ha valaki innepnapon áruland, a' bevett árrát négy annyiszor adja viszsza: ő maga pedig tartozzék penitentziát tartani.* — Mindazáltal, mivel vasárból még sem származhatott a' Vásár és Vasárnap nevezet: a' Vasárnapi névnek máshonnan kellett erednie. Azt mondom: *nem vásár adott a' Vasárnapnak eredetet, vagy inkább nevet, hanem a' Vasárnap a' vásárnak. Hogyan? A' vatsoráról, az Úr vatsorájáról.* Sok volna mindent felhozni, 's környűlményesen szólni erről nem is ide tartozik. Említem tárgyamra tsak a' mellőzhetetlent, legnagyobb rövidséggel.

Vatsora nyilván a' Tót *vetserából*, ez pedig a' Latán *Vesperából* vagyon. Mondottam, 's mondom megént, hogy a' Tótok nagy befolyással voltak a' Magyarok keresztény vallási nyelvébe. Az Úr vatsorájának napja kezdettől, az Apostolok idejétől fogva, mindenkor a' Vasárnap volt rendszeri napja, akkor is, midőn ez a' szent vatsora mindennap tartatott, 's midőn évenként legkevesebbre szoríttatott. Ezen kevés szóval mondott igazság mutatására felhozom Justinus Martyrt és Sz. Ágostont.

Justinus így ír: *solis qui dicitur die omnium, qui vel in oppidis, vel ruri degunt, in eundem locum conventus fit, et precibus peractis panis offertur, et vinum et aqua*, tudniillik a' szent vatsorához. *Szent Ágoston* pedig *Epist. CXIIX: alii quotidie communicant corpori et sanguini Dominico; alii certis diebus accipiunt; alibi nullus dies intermittitur, quo non offeratur; alibi Sabbato tantum et Dominico; alibi tantum Dominico.* Már ha minden kimaradt is, de a' Dominicus, avagy a' Vasárnap, ki nem; ugyan azért ez a' nap kiváltkép a' szent Vatsora napja. Innen félig Tótul 's félig Magyarul *Vetseranap* (volt idő, midőn nem máskor, tsak estve tartatott a' szent Vatsora), majd *Vetsernap*, *Vetsarnap*, most is sok helyen, kivált a' köznép szájában, *Vesárnap*, és tsak mivelt nyelven *Vasárnap*, de soha sem *Vásárnap*. Igen is, e' napon szoktak sokadalmat tartani; de még egyszer mondom, hogy *nem a' sokadalmi dolog adott a' napnak Vasárnapi nevet, hanem inkább megfordítva, Vasárnap adott nevet azon dolognak, a' mi rajta történt.* És így Vasárnap, tsak látszik, holott nem az, Magyar szónak lenni.

Meghagyjuk-e tehát tovább is a' héti napok mostani neveit? — Ha meggondolom, hogy ezek már Magyar ajakhoz vagynak alkalmaztatva, szokottak, 's mindenkép még a' legegyügyübbtől is jól kimondhatók, meghagyhatóknak tetszenek; de viszont megszűntetni valóknak látszanak, nem épen idegen származásokért, hanem főkép azon dologbeli hibáért, a' mi bennök vagyon. A' számrend ugyan is nem jól foly, mint nem jól a' hónapokban a' September, melly kilentzedik 's nem hetedik, *October*, melly tizedik 's nem nyoltzadik hónap, így *November* és *December* is. A' *dies Lunae* nem igazán *Hetfő*, mivel a' Hét feje, vagy fő 's első napja tulajdonképen a' Vasárnap; a' *Lunae* fő tsak a' munkanapok közt, de nem a' hétben. *Kedd*, ha tsak ugyan a' kettedtől vagyon, már nem második, hanem harmadik nap a' hétben, 's Kedd igazán a'

mostani Hetfő helyén volna. *Tsötörtök* ötödik és nem negyedik, *Péntek*, ámbár ötödiket jelent, már hatodik nap a' hétben. Mostani héti napjaink tehát igazán illy renddel folynának:

Dies Solis, Vasárnap v. Hetfő,
Lunae, Kedd,
Martis, Szerda,
Mercurii, Csötörtök,
Jovis, Péntek,
Veneris, — —
Saturni, Szombat.

De hogyan találnánk jó szerrel más bevehető neveket a' héti napoknak? Lássuk ismét, mitsoda példával jártak e' dologban is mások előttünk. A' *pogány Románok* Istenekről nevezték, 's a' velök rokon nyelvü élő nemzetek elfogadták tőlök és megtartották e'korig. A' már *keresztény Románok* Nagy Constantin alatt, Sylvester Pápa rendelése szerént, számrenddel nevezték: *Feria prima* Vasárnap, *Feria secunda* Hetfő, *Feria tertia*, *quarta*, *quinta*, *sexta*, *Sabbathum*. Követték ebben *a' Zsidókat*, kik Szombatokat számláltak: *primus dies Sabbathi*, Szombat első napja vagy Vasárnap, *secundus dies Sabbathi* Hetfő, *tertius*, *quartus*, *quintus*, *sextus dies Sabbathi* Péntek, *Sabbathum* Szombat. *A' Németek* már többfélét összve kevertek; követték a' velök rokon nyelvüekkel a' pogány Románokat, a' mennyiben Istenekről vették a' nevet, mint *dies Solis* Sonntag; *Lunae* Mondtag; *Martis* Dinstag, vagy Odinstag, a' pogány Németek Hadistenéről Odinról; *Jovis* Donnerstag, vagy Thorstag Thorról, Odinnak hadintéző társáról; *Veneris* Freytag, vagy Freyatag Freyáról, a' szerelem Istennéjéről (Goth nyelven *frijan* szeretni, innen szerető 's barát *Frijond*, Németül *Freund*; Luk. VI: 7, *frijod thans hatandans izvis*, szeressétek ellenségeiteket). Követtek *napirendet*, midőn a' hétnek közép napját *Mittwochnak* mondották; 's követték a' Zsidók Sabbathát a' Samstagban. Ke-

vert a' héti napok *Tót* nevezete is számrendről, dologról, és a' Sabbathról, melly olly közönségesen felvétetett; dologról nevezetesen a' *Nyegyela*, nem dolgozó nap vagy Vasárnap, és *Pongyelek*, dolgot kezdő nap vagy Hetfő; számrendről *Sztreda*, *Cstwertek*, *Pátek*; Sabbathról a' *Sobota*.

Mi nem tehetünk pogány Isteneket a' héti napokra, még abból a' tekintetből sem, hogy azok egyszer'smind planéták: mi már hétnél több planétát esmerünk, és tsak ollyan ez, mint a' hónapokat égi jegyekről nevezni. Mi azon Római neveket sem Latánul, sem Magyarul el nem fogadhatjuk. Latánul nem: mert vétkeznénk magunk ellen, kik tiszta Magyarságra törekszünk, 's még a' divatozott idegen szókat is szorgalmatos kezekkel irtogatjuk. Közember azokat ki sem tudja jól mondani. De Magyarul sem; mert legyen-e a' *dies Solis Nap nap*, vagy talán helyesebben *Égnap*? Ugyan is azt tartom, hogy *Dies* tulajdonképen a' *Nap*, a' *Sol* pedig az *Ég*, az a' felső test, melly valóan ég (ardet) a' mi szemünk előtt. Midőn pogány eleink imádkozni akarván égre tekintettek, úgy vélem, nem a' kiterjesztett kékséget, hanem azt a' fénylő testet értették 's tekintették, mellynek jóltévő befolyását tapasztalták, 's mellyet sok keleti nemzetek isteneltek is. Égre tekínteni annyi volt, mint a' Napistenre vetni szemeket és imádkozni. Később vitethetett az Ég nevezet ama kék boltozatokra, 's Nap név ragasztatott azon dologra, melly a' napot vagy a' nappalt tsak előhozza. Vagyon a' Coelumra *Menny* szavunk; ez jelentse szorosan a' Coelumot, és *Mennyország* a' Coelorum regnumot. Így ezeket is tökéletesen kifejezzük, 's a' *Sol*ra is lesz bizonyos saját nevünk az *Ég*ben, *Dies*re pedig a' *Nap*ban, melly kettőt ugy sem tudjuk nyelvünkben mostan megkülönböztetni. Hogy a' *Sol* régi eleinknél valván nem *Nap*, hanem *Ég* volt, abból is látszik, mivel a' másik szinte nagyon szembetűnő mennyei testet, a' *Lunát*, *Holdnak* nevezték az ő bádgyadt fényjéről, melly ama nagyobb világító

testnek

testnek égő fényjéhez képest tsak ugyan *holt fény*, *holt világ*, *hold világ*. Így különböztetjük az égő szenet, vagy izzó tüzet, a' holt széntől. Illyenképen sok dolog kapott maga természetéről Magyar nevet; mint *Auris Fül* a' megfülésről, *Cor Szív* a' vérszivásról, *Manus Kéz* a' munkára való készségtől, *Lingua Nyelv* mint nyelést segitő tag stb. A' *Nap* nevezet valami genericum, az *Ég* és *Hold* specificum; innen *Égnap* a' *Sol*, és *Holdnap* a' *Luna*. Pusztán *Nap* név alatt értethettek mind a' Sol, mind a' Luna fénylésének szakaszai; az *Interdiu* szorosabban *Égnappal*, a' *Noctu* pedig *Holdnappal* avagy éjjel. Ebből az is látszik, hogy a' Magyarok régenten, valamint a' Zsidók, *Sol* lementével kezdették a' napot; mert a' *Holnap*, *Cras*, bizonyosan nem egyébb, mint *Holdnap*; mikor tehát a' *Sol* leszált 's a' *Luna* fellépett, vagy legalább az ő estvéli fellépésének ideje beállott, kezdődött a' *másnap*, *holdnap*, *holnap*. De nagyon is meszsze mentem tárgyamtól.

Legyen-e tehát a' Dies Solis *Napnap* vagy akár *Égnap*, a' Lunae *Holdnap*, a' Martis *Hadurnap*, a' Mercurii *Követnap*, a' Jovis *Dörgőnap*, és a' Veneris *Szerelemnap*? Sietek végezni, 's azt mondom röviden, hogy *ha tsak ugyan tiszta Magyar hétinap neveket akarnánk behozni, legalkalmasabban a' számrendet követhetjük*. Ennyiben tudnám ezeket ajánlani:

Dies Solis, *Főnap*. Lehetne *Előnap* is, mert van ez a' közszólás: *hét elején*; de *Főnap* rövidebb is, szebb is. *Úrnapnak* nem mondanám, hogy elkerűltessék, a' mennyire lehet, minden összeütközés, melly miatt a' nemzeti jó dolog akadályt szenvedhetne. Különben is az Úrnak napja minden Isten adta nap. *Szent napnak* sem, mert vagynak más napokra eső innepeink is, mellyek szinte mindnyájan szent napok. Ugyan ezen okból *Szűnnapnak* sem; különben is, úgy látszik,

ebből származott az innep nevezet. *Hetfőnek* sem, noha voltaképen az; de zavarodás, legalább kezdetben, ne történjék miatta.

Dies Lunae, *Másod.* A' *napot*, rövidség okáért, nem szükséges utána vetni.

Dies Martis, *Harmad.*

Dies Mercurii, *Deréknap.* Mert mondatik *Hét derekán*, hét derekán pedig ezen a' napon vagyunk. *Hétderéknek* nem mondanám a' kétértelmüség miatt; mert ezen ollyan valami hét dereku tsuda állatot is lehetne gondolni, mint a' Hétfőn valami hét fejűt. *Negyednek* sem, mert ezzel a' Német *Viertelből* származott *Fertály* helyett élünk.

Dies Jovis, *Ötöd.*

Dies Veneris, *Hatod.*

Dies Sabbathi, *Végnap.* Mert mondatik *hét végén*, a' min ezen a' napon vagyunk. *Utónapnak* is lehetne mondani, mert mondatik *hét utóljan*; de amaz ismét rövidebb és szebb. *Hétvégnek* nem mondanám, mert két értelmü, mint *hét vég vászony.* Minden kétértelmüség, mennyire tsak lehet, kerültessék.

Így előterjesztvén véleményemet a' Havi 's Héti napok Magyar nevezetéről, ezen időszakunkban, mellyben annyi felől történnek törekedések, kivált a' Haviakra nézve: azon tisztelettel mutatom ezt a' ditső Nemzetnek, a' millyennel eránta tartozom és híven viseltetem. Ezzel félre vonúlok, 's minden észrevételt, Nemzetemnek idvezségest, nem tsak békével veszek, hanem örömmel is fogadok. Fungar vice cotis. *Költ Nagy Szokolyban* 1833, *Ferdinánd* 29-*én Deréknap.*

Holéczy Mihály.

3.

Magyar Szovakhoz hasonlitó Török Szovak.

TISZTELETES, TUDÓS
PECZ LEOPOLDNAK
ÉS
TOEPLER THEOPHIL EDVÁRDNAK,
A'
KÜLFÖLDI NYELVEKBEN
JÁRATOS FÉRFIAKNAK,
KEDVESKEDÉSÜL.

Több nagy hitelü görög és napnyugati Irók Török néven emlegetik a' Magyar Nemzetet, sőt még a' Szent Koronán is, mellyel Fejedelmeink országlásuk kezdetén megkoronáztatnak, egyik áldásban nyugvó Királyunk nyilvánságosan Török Ország Királyának hivatik.

Nem kell-e tehát mindenek előtt a' magyar Történetírónak és Nyelvtudósnak is főképen a' Török Nyelvre forditania figyelmét? — Ámbár maga az a' Nemzet, mellyet most Európa Népei széltében Török néven neveznek, ellene mond is a' Török névnek, és magát Osmán vagy Otsmán Nemzetnek hivja, még is mi Magyarok el nem kerülhetjük e' vizsgálódást, ha tsak hideg gondatlansággal nem viseltetünk nyelvünk, eredetünk és származatunk iránt.

Érezték ezt régen azon derék Hazánkfiai és külföldi Tudósok, kik majd több, majd kevesebb Magyar Szovakat összse hasonlitottak a' Török Nyelv Szovaival, ha ezen összse hasonlitást tsak sietve, futva, 's mint egy kisebb figyelemmel és gondoskodással tették is.

Illyenek, tudtomra, leginkább ime könyvekben találtatnak:

1) Laurentii Toppeltini de Medgyes, Origines et Occasus Transsilvanorum. Lugduni, 1667. in 12-o pag. 69. — Editio altera. Viennae, 1762. in 8-o.

2) Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Edidit Franciscus Adamus Kollár. Viennae, 1763. in 8-o pag. 91.

3) Georgii Kalmár, Prodromus Idiomatis Scythico-Mogorico-Hunno-Avarici. Posonii, 1770. in 8-o Több helyen.

4) Georgii Pray, Dissertationes in Annales Veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 106—108.

5) Danielis Cornides, Regum Hungariae, qui Seculo XI. regnavere, Genealogia. Posonii et Cassoviae, 1778. in 4-o pag. 206.

6) Jenisch, De Fatis Linguarum Orientalium Arabicae nimirum, Persicae, et Turcicae Commentatio. Viennae, 1780. in fol. pag. LXXVI.

7) Stephani Weszprémi, Succincta Medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia. Viennae, 1787. in 8-o Cent. III. Dec. I. et II. Tomo IV, pag. 118—119.

8) Decsy Sámuel, Osmanographia. Bétsben, 1789. 8-o I. Rész, 2. és 139. lapon.

9) Magyar Grammatika, mellyet készitett Debreczenben egy Magyar Társaság. Bétsben, 1795. 8-o 334—336 lapon.

10) Samuelis Gyarmathi, Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae Originis. Gottingae, 1799. in 8-o pag. 377—380.

11) Joannis Nicolai Révai, Vocabula Linguae Hungaricae cognata Turcicis. Ms. in 4-o Kézirat Gyüjteményemben.

12) Beregszászi Paulus, Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leipzig, 1796. in 4-o. pag. 114—119.

13) Kresznerics Ferencz, Magyar Szótár. Budán, 1831—1832. in 4-o I—II. Rész. Néhol érénti a' Török Nyelvet is, p. o. a' Kara szó alatt.

14) Pecz Leopold, A' Szanszkrit és Török nyelvnek a' Magyarral vélt rokonságáról. Tudom. Gyűjt. 1833. III. Kötet, 85—112 lapon.

Nem mondhatni ezek szerént, hogy Tudósaink a' Magyar Nyelvet a' Török Nyelvvel öszsze nem hasonlitották volna: De mind e' mellett is az elő-számláltam igyekezetek, mint már fölebb is érén-tettem, tsak futólag bántak e' fontos kérdéssel.

Ez a' tapasztalás birt reá, hogy történeti törekedéseim miatt, nem elégedvén meg másoknak fáradozásaikkal, 1831-dikben magam végig olvasva kijegyezgettem imez egy pár könyvet:

1) Compendiosum Lexicon Latino - Turcico-Germanicum. Accessit tripplex Index, ac Grammatica Turcica. Opera ac Studio Johannis Christiani Clodii. Lipsiae, 1730. 8-o.

2) Theoretisch-practische Türkische Sprachlehre für Deutsche, mit einer Auswahl der nothwändigen Gespräche, Leseübungen und einem deutsch-türkischen und türkisch-deutschen Wörterbuch von Aretin Hindoglu. Wien, 1829. 4-o

A' mit ezekben a' Magyar Nyelvhez hasonlitót találtam, azt most közlöm édes örömest Nemzetemmel, mindenkor fölhozván Clodius és Hindoglu könyvéből híven a' lapszámot. Révai Meninskinek nagy Szókönyvét használta, mellyet én temérdek foglalatosságaim miatt mostanig által nem forgathattam. Azonban nem sok az, a' mit Révai fáradozása után tanúltam. A' hol Meninskit nevezem, ott Révai Jegyzeteit használtam.

Előbb, mint sem Szólajstromomat közölném, emlitenem kell, hogy némelly Török Szovak a' régi Magyar Nyelv Szovaival egyeznek, és nem a' mostani nyelv kiejtéseivel. De érémtenem illik még azt is, hogy a' Magánhangzók a' különbféle nyelvekben sokszor nagyon megváltoztak, 's hogy a' Török Nyelvvel atyafiságos napkeleti nyelvek közűl némellyek hívebben megegyeznek a' Magyar Nyelvvel, mint maga az Otsmán, vagy is mai Török Nyelv. Vagynak tudniillik nekem ezekről is szá-

mos jegyzeteim. Függeszszék tehát fül Olvasóim addig ítéletmondásaikat, míg ezeket is megfontolhatják. Minden esetre az erőszakos hasonlatosság kereséstől igen őrizkedtem, 's a' min itt vagy ott néki fölakadhatna, azon Pray, Jenisch, Cornides, Weszprémi 's a' Debretzeni Grammatika Írói fönnem akadtak. Sőt néhány erőltetett egyezést, mellyet e' tudós Férfiak állitottak, én Szólajstromomból egészen kihagytam.

Első Század.

1. *Adó*, *Tributum.*

Törökül: Eda, Solutio, die Zahlung. Clod. pag. 722.

2. *Ág*, *Ramus*, *ein Baum-Ast.*

Törökül: Aghāg dali, Ramus, ein Baum-Ast. Clod. pag. 622. Aghāg igazán Fát jelent.

3. *Agár*, *Sagax Canis.*

Törökül: Zaghar, Sagax Canis. Clod. pag. 656.

4. *Alafa*, *Salarium*, *Stipendium.*

Törökül: Olufe, Salarium, Stipendium. Clod. pag. 658. 753. Megisernél: Ulefe, Salarium, Olufeği, Salariatus. Jelent e' szó a' Mongol és Tatár nyelvben, mint a' Magyarban is, még ezenkivül *Alamisnát*, és *ingyen Ételt*, p. o. jó Alafához jutott a' Barát.

5. *Alma*, *Pomum*, *Malum.*

Törökül: Elma, der Apfel. Hind. pag. 112. col. 1., 138. col. 2., 167. col. 2. — — Alma Aghāği, Malus, Apffel-Baum. — Alma mivesi, Pomum, Apffel. — Clod. pag. 373. 564.

6. *Anya*, *Mater*, *die Mutter.*

Törökül: Ana, die Mamma, die Mutter. Hind. pag. 122. col. 2. pag. 124. col. 1-a pag. 138. col. 2. pag. 162. col. 3. — — Ba's-ana, Caput Mater, seu Abbatissa. Clod. pag. 1. 2. 107.

— Boiuk ana, Biuk anna, Avia. Clod. pag. 78. — Ana, Mater, Mutter. Clod. pag. 388. — — Ögie Ana, Noverca, Stieff-Mutter. Clod. pag. 464. — — Sud Ana, Nutrix, Milch-Mutter. Clod. pag. 471. — — Kain Ana, Schwieger-Mutter. Clod. pag. 716.

7. *Árpa*, *Hordeum*, *die Gerste.*

Törökűl: Arpa, Hordeum, die Gerste. Hindoglu pag. 136 col. 2. pag. 163. col. 1. Clod. pag. 280. — — Arpa Sui, Arpa Suji, Cerevisia, Zythus. Clod. pag. 51. 120. 927. — — Arpa Emini, Praefectus Hordei. Clod. pag. 578.

8. *Atlatz*, *Sericum rasum.*

Törökűl: Atles, Sericum rasum. Clod. pag. 699.

9. *Atya*, *Pater*, *der Vater.*

Törökűl: Ata, Pater, der Vater. Clod. pag. 518. Hind. pag. 136. col. 1-a pag. 163. col. 2. — — Ba's Ata, Caput - Pater, Abbas. Clod. pag. 1. 2.

10. *Baglya*, *Acervus*, *Cumulus Foeni*, *Ligatura Foeni.*

Törökűl: Bagla-mak, Baghla-mak, ligare, binden. Clod. pag. 347. Hind. pag. 113. col. 1. pag. 142. col. 2. pag. 163. col. 3. — — Baglulik, Ligatura. Clod. pag. 347. — Legyen itt elég egyszer arra figyelmessé tenni, hogy a' Török Nyelvben MAK és MEK infinitivust jelent, mint NI (p. o. írni) a' Magyar Nyelven.

11. *Bájolni*, *Fascinare.*

Törökűl: Bajigilyk, Zauber-Kunst. Clod. pag. 370 371.

12. *Bajusz*, *Mystax.*

Törökűl: Biucz, Mystax. Georgii Pray, Dissertationes in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Viennae, 1775. fol. pag. 106.

13. *Balta*, *Securis*, *Axt*, *Beil.*

Törökűl: Balta, Securis, Axt, Beil. Clod. pag. 66. 685. Hind. pag. 141. col. 2. pag. 163. col. 3. — — Baltagi, Securim gestans. Clod. pag. 685.

14. *Bán*, *Praefectus*, *Comes*, *Judex.*

Törökűl: Ban, Custos, Inspector, Praefectus. Clod. pag. 383. — — Merse-Ban, Marchio, Custos limitis (Merz = Limes Persa Nyelven). Clod. pag. 382. — — Sütür-Ban, Uster-Ban, Mulio, Eseltreiber. Clod. pag. 432. — — Kisti-Ban, Nauclerus, Schiffer. Clod. pag. 447. — — Bagh-Ban, Olitor, Gärtner. Clod. pag. 485. Mindenütt a' Bán szó Őrt, Fölvigyázót, Gondviselőt jelent.

15. *Barbély*, Rasor, Tonsor.

Törökűl: Berber, Rasor, Tonsor, ein Barbier. Clod. pag. 622. 821. — Hind. pag. 112. col. 2. pag. 164. col. 1. — — Berber dükani, Tonstrina. Clod. pag. 821.

16. *B—ni.*

(Rút Szó)

Törökűl: B—mak. Clod. pag. 763. 893.

17. *Béka*, *Rana.*

Törökűl: Bagha, die Schildkröte. Hind. pag. 142. col. 2. — — Zeher Kurbagha, Ödlü bagha, Buffo, eine Kröte. Clod. pag. 94. — — Kurbagha, Rana, ein Frosch. Clod. pag. 623. — — Je'sil bagha, Rubeta, Laub-Frosch. Clod. pag. 647. — — Kaplü bagha, Testudo, Schildkröte. Clod. pag. 790. 809.

18. *Béts*, *Vienna*, *Wien.*

Törökűl: Bec', Vienna, Wien. Clod. pag. 886 915.

19. *Bika*, *Taurus*, *Stier.*

Törökűl: Bugha, Taurus, Stier. Clod. pag. 790.

20. *Bika Ts̀ék*, *Nervus Tauri.*

Törökűl: Bugha Siki, Nervus Tauri. Clod. pag. 790.

21. *Biró*, *Judex*, *Richter.*

Törökűl: Birow, Pagi Judex, Dorff-Richter. Clod. pag. 501—502.

22. *Bitsak*, *Culter*, *ein Messer.*

Törökűl: Bićiak, Bycak, Culter, das Messer. Hind. pag. 123. col. 1. pag. 142. col. 1-a pag. 164. col. 3. — — Bic-mek, mähen, anschneiden, sägen. Hind. pag. 164. col. 1. — — Bićiak Suja, ein Messer. Clod. pag. 157. — — Bićiakḡi, Cultrarius, ein Messer-Schmid. Clod. pag. 158. — — Bićiak Kini, eine Messer-Scheide. Clod. pag. 812.

23. *Bitska*, Sutorum Culter.

Törökűl: Bic'ku, Sutorum Culter. Clod. pag. 782.

24. *Bográts*, *Lebes*, *Olla Aenea.*

Törökűl: Bokraḡ, Lebes, Olla Aenea, ein Kessel. Clod. pag. 331.

25. *Boldog*, Felix.

Törökűl: Bol, reich, adjectivum. Hindoglu pag. 126. col. 2.

26. *Botsát*, *dimittit.*

Törökűl: Bo'sat-mak, liberum dimittere, loss lassen, frey lassen. Clod. pag. 341.

27. *Boza*, *Potus Cumanici Species*, *Cerevisia.*

Törökűl: Boza, Cerevisia, Bier, Vinum ex Melica vel Milio. Clod. pag. 120. 892.

28. *Burnót*, *Bornót*, *Pulvis Nicotianae*, *Tabaca.*

Törökűl: Burnotu (frantzia írásmód szerént Bournotou) Tabac. Hindoglu (Artin) Dictionnaire abrégé Français — Turc. Vienne, 1831. in

8-o pag. 516. — Ezt a' Szótárt tsak futólag olvastam az idő szüke miatt.

29. *Buzogány*, *Clava.*

Törökűl: Buzdyghan, Puziken, Pusdigan, Clava Ferrea. Clod. pag. 130.

29. *Buda*, *Buda*, *Offen.*

Törökűl: Budun, Buda. Clod. pag. 915.

30. *Bő*, *amplus.*

Törökűl: Böjük, gross, Böjü-mek, wachsen. Hind. pag. 164. col. 2.

31. *Böltső*, *Cuna*, *eine Wiege.*

Törökűl: Be'sik, Cuna, eine Wiege. Clod. pag. 158.

32. *Burúl*, *obnubilatur.*

Törökűl: Buru-mak, obfuscare, verdunckeln. Clod. pag. 243.

33. *Tzirák*, *Cliens*, *Socius.*

Törökűl: Çyrak, der Gesell, der Schüler. Hindoglu pag. 117. col. 2. pag. 145. col. 1. pag. 165. col. 3.

34. *Tzók*, *Pannus.*

Törökűl: C'ioka, Pannus, Tuch. C'iokagi, Tuchmacher, Pannifex. Clod. pag. 508. 509.

35. *Tzukor*, *Saccharum.*

Törökűl: 'Seker, Sükker, Zuchiar, Saccharum, Zucker. Clod. pag. 653. 654. Hind. pag. 135. col. 1. pag. 150. col. 2. pag. 176. col. 1.

36. *Tsaika*, *Lembus.*

Törökűl: C'aica, Lembus. Pray Dissert. in Annal. Vet. pag. 106.

37. *Tsákány*, *Clava Cruciata.*

Törökűl: C'iakan, Clava. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo IV. Cent. III. Dec. I. et II. p. 118—119.

38. *Tsap*, *Epistomium*, *der Zapffe.*

Törökűl: Tapa, Epistomium, der Zapffe. Clod. pag. 189. 190. — — Dam C'iopi, Stiria, Eyss. Zapffe. Clod. pag. 753. 346. 792.

39. *Tsászár*, *Caesar.*

Törökűl: C'iasar, Caesar. Clod. pag. 97. — Hind. pag. 120. col. 1.

40. *Tsavarni*, *versare*, *wenden*, *drehen.*

Törökűl: C'iewre-mek, versare, wenden, drehen. Clod. pag. 875.

41. *Tsengetyü*, *Campanula.*

Törökűl: Ciangh, Campanula; — — Cianglik, Campanile. Clod. pag. 102.

42. *Tseresnye*, *Cerasus fructus.*

Törökűl: Kiras, Cerasus fructus — — Kiras Aghaği, Cerasus Arbor. Clod. pag. 119.

43. *Tsikar*, *extorquet.*

Törökűl: C̄ykar-mak, C̄ykaryrym, herausnehmen, bringen, ziehen. Hind. pag. 145. col. 1. pag. 165. col. 3.

44. *Tsipa*, *Gramiae*, *Tsipás*, *Tsipalagos*, *lippus.*

Törökűl: C'iapaklü, lippus, trieffäugig, — — C'epellen-mek, lippire, trieffende Augen haben. Clod. pag. 352.

45. *Tsiriz*, *Gluten Cothurnariorum.*

Törökűl: Ciri's, Gluten, Leim — — C'iri'sle-mek, leimen. Clod. pag. 254. 255.

46. *Tsizma*, *Cothurnus*, *ein Stiffel.*

Törökűl: *C'isme*, ein Stiffel. Clod. pag. 478. — — C̄izme, der Stiefel. Hind. pag. 129. col. 2.

47. *Tsóka*, *Monedula.*

Törökűl: Tschauka, Monedula. Pray Dissert. in Annales Veteres. pag. 108.

48. *Tsónak*, *Tsolnak*, *Cymba*, *Schifflein.*

Törökűl : C'ernik , Cymba , Schifflein. Clod. pag. 163.

49. *Tsősz*, *Custos.*

Törökűl : Tschausz , Custos , Miles. Weszprémi , Biogr. Med. Tomo IV. Cent. III. Dec. I. et II. pag. 118—119. — — Debretzeni Grammatika, 336 lap.

50. *Tsuha*, *Vestis pannea.*

Törökűl: C̄uha, C̄uka, das Tuch. Hind. pag. 131. col. 1. pag. 145. col. 2. pag. 165. col. 3.

51. *Tsutora*, *Lagena lignea.*

Törökűl : C'iutura , Lagena lignea , höltzerne Flasche. — — C'ior, C'iop, Ligni Segmentum , Scheit ; Holtz. Clod. pag. 346.

52. *Dag*, *Tumor* , *Collis.*

(a' Dag-ad igében)

Törökűl : Dagh , Mons , Collis , der Berg. — — Daghḡik, Collis. Clod. pag. 47. 135. 422. — — Hind. pag. 113. col. 1. pag. 151. col. 2. pag. 165. col. 3.

53. *Dajka*, *Nutrix.*

Törökűl : Dajeh , Nutrix, Säug ; Amme. Clod. pag. 471.

54. *Deák*, *Latinus.*

Törökűl: Dejakḡe, Latinus. Clod. pag. 330.

55. *Déd*, *Abavus.*

Törökűl : Dede, der Grossvater. Hind. pag. 147. col. 1. pag. 166. col. 1. — — Giedd Daede, Grossvater. Clod. pag. 77.

56. *Derék*, *Truncus Corporis.*

Törökűl: Direk, Columen, eine Stütze, Pfeiler, Balcke. — — Giemi Direki, Orta Direk, Ma-

lus, Seegel Baum. Clod. pag. 136. 373. Igazán *Derék* magyarúl is a' Test Columnáját látszik tenni.

57. *Díj*, *Lytrum*, *Wehrgeld.*

Törökűl 's Arabsúl: Dijet, Lytrum, Wehrgeld. Clod. pag. 667.

58. *Dió*, *Gyió*, *Nux*, *Nuss.*

Törökűl: Gius, Nux, Nuss. Clod. pag. 472.

59. *Disznó*, *Porcus*, *die Sau.*

Törökűl: Dous, Donüs, Porcus, die Sau, — — Donus Dï si, Porca — — Erkek Donüs, Erkek Dous, Verres. Clod. pag. 873. Hind. pag. 127. col. 1. pag. 128. col. 1. pag. 152. col. 1. pag. 166. col. 3.

60. *Dob*, *Tympanum.*

Törökűl: Duff, Tympanum. Clod. pag. 845.

61. *Dohány*, *Tabaca*, *Nicotiana.*

Törökűl: Duhan, Nicotiana. Clod. pag. 453.

62. *Dolmány*, *Tunica.*

Törökűl: Dolaman, Vestis interior ex panno. Clod. pag. 879.

63. *Döbböny*, *Vasculum ligneum.*

Törökűl: Debbe, Olla, ein Topff, — — Debbe, Testa, Vas, ein Geschirr, Gefäss, — — Debbe, Urceus, ein Krug, — — Su-Debbe, Wasser-Krug. Clod. pag. 485. 809. 855. 916.

64. *Dögönyözni*, *caedere*, *verberare*, *percutere.*

Törökűl: Dög-mek, caedere, verberare — Dögien, Flagellum trituratorium, — — Dögmeklyk, Verberatio. Clod. pag. 97. 210. 221. 869.

65. *Dönteni*, *Dőjteni*, *evertere.*

Törökűl: Döj-mek, Stossen. Hind. pag. 130. col. 1.

66. *Dsida*, *Hasta*, *Spiess.*

Törökül: Gida, Wurfspiess. Clod. pag. 271. 324.

67. *Duna*, *Danubius*, *die Donau.*

Törökül: Tuna Suji, Danubius, die Donau. Clod. pag. 225. Tudniillik Sû annyit jelent Törökül, mint Viz.

68. *Ej*, *admiratio exclamantis.*

Törökül: Ej, o weh! ha! wohlan. Hind. pag. 140. col. 2. pag. 167. col. 1.

69. *Em-ni*, *sugere Lac.*

(Tsets-emő.)

Törökül: Em-mek, Lac sugere, Milch saugen, trinken. — — Emsur-mek, lactare, säugen. Clod. pag. 318. Hind. pag. 138. col. 2. pag. 167. col. 2.

70. *Enni*, *edere*; *Evés*, *Comestio*; *E-het-ik*, *edere potest.*

Törökül: Je-mek, manducare, edere, essen. — — Jeju, Edulium, ein Essen. — — Ciok Jeiigi, Sokevő, Edo, Vielfrass. Clod. pag. 185. 376.

71. *Erdél*, *Transsilvania.*

Törökül: Erdel, Transsilvania. — — Erdel Waiwaedati, Transsilvaniae Princeps. — — Erdel Belegradi, Alba Julia. Clod. pag. 827. 828. 915.

72. *Er*, *Ere*, *Mas*, *Vir.*

(régi magyar szó)

Törökül: Er, Vir, Maritus. Clod. pag. 893. 894. — — Er (Koga), der Ehemann. — — Erkek, der Mann, Ehemann, männlich. Hind. pag. 136. col. 2. pag. 137. col. 1. pag. 167. col. 2.

73. *Érsek*, *Archiepiscopus.*

Törökül: Ir'sek, Archiepiscopus. Clod. pag. 776.

74. *Et*, *facit.*

(Kér-et, Les-et, Ver-et)

Törökűl: Et-mek, machen, thun. — — Ettirmek, machen lassen. Hind. pag. 136. col. 1. pag. 167. col. 3.

75. *Esztergom*, *Strigonium.*

Törökűl: Ustürghun, Strigonium. Clod. pag. 759.

76. *Feslett*, *malus*, *Morum dissolutorum.*

Törökűl: Fesadlü, Malus. Clod. pag. 373.

77. *Findsa*, *Phiala.*

Törökűl: Finǧian, eine Porcellan-Schale, Porcellan. Clod. pag. 60. 568.

78. *Funt*, *Pondo*, *Libra.*

Törökűl: Funt, das Pfund. Hind. pag. 125. col. 2.

79. *Garázda*, *turbulentus.*

Törökűl: Gharaz, der Groll. Hind. pag. 118. col. 2.

80. *Gebedni*, *crepare*, *mori.*

Törökűl: G'eber-mek, crepare, mori. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

81. *Gesztenye*, *Castanea.*

Törökűl: Kiestane, Castanea, — — Kiestene Aghaǧi, Kastanien-Baum. Clod. pag. 113.

82. *Gida*, *Caprá.*

Arabsúl 's Törökűl: Gedi, Capricornus. Clod. pag. 106.

83. *Gyapju*, *Lana*, *die Wolle.*

Törökűl: Japak, Lana, die Wolle. — — Japakgilyk, Tuchmacher-Handwerck. Clod. pag. 323. 324.

84. *Gyök*, *Radix*, *die Wurtzel.*

Törökűl: Kiök, Radix, die Wurtzel. Clod. pag. 622. 753. Hind. pag. 134. col. 2. pag. 156. col. 1. pag. 172. col. 1.

85. *Győr*, *Jaurinum.*

Törökűl: Janyk, Jaurinum. Clod. pag. 915. A' Deák névből.

86. *Gyümölts*, *Fructus*, *das Obst.*

Törökűl: Jemi's, das Obst. Hind. pag. 124. col. 2.

87. *Gyüszü*, *Digitale*, *Fingerhut.*

Törökűl: Jüksek, Digitale, Fingerhut. Clod. pag. 173.

88. *Hang*, *Sonus.*

Törökűl 's Persáúl: Bang, Vox, Menschen-Stimme. Lássad. Hieronymi Megiseri, Institutionum Linguae Turcicae Libri IV. Lipsiae, 1612. in 8-o a' Deák-Török Szótárban a' *Vox* szó alatt. — Clod. pag. 914.

89. *Haramia*, *Latro.*

Törökűl: Harami, Latro, ein Strassen-Räuber. Clod. pag. 330.

90. *Heves*, *fervidus.*

Törökűl: Hewa, Luxuria, — — Hewes, Lascivia, Luxuria, Geilheit, — — Hewalan-mak, luxuriosum esse. Clod. pag. 328. 366.

91. *Hintó*, *Rheda tecta.*

Törökűl: Hintow, Rheda tecta, Land-Kutsche. Clod. pag. 640.

92. *Chom*, *Chomok*, *Homok*, *Arena*, *Sabulum*, *der Sand.*

Törökűl: Kum, Arena, Sabulum, der Sand, — — Kumli, arenosus, — — Kumlyk, Arenaria Theca, — — Kum Saeti, Sand-Uhr. Clod. pag. 59. 279. 653. Hind. pag. 127. col. 1. pag. 154. col. 2. pag. 172. col. 2.

93. *Ibrik*, *die Kanne.*

Törökűl: Ibrik, Gutturium, Handfass, die Kanne. Clod. pag. 263. Hind. pag. 136. col. 1. pag. 170. col. 1.

94. *Idő*, *Tempus*, *die Zeit.*

Törökűl: Aehd, Tempus, die Zeit. Clod. pag. 797.

95. *I*, *Ij*, *Iv*, *Ih*, *Arcus.*

Törökűl: Iai, Arcus Sagittae. Clod. pag. 57.

96. *Ikerek*, *Gemelli.*

Törökűl: Iki, Par, ein Paar. — — Ikis, gemelli, zwillinge. — — Iki katlu, zweyfach, geminus. Clod. pag. 247. 510.

97. *Inni*, *bibere*, *Ivás*, *Potus.*

Törökűl: Ic'-mek, bibere, potare, — — Ic'kiĝi, bibulus, — — Ic'iümlyk, Bibacitas, — — Jc'iurmek, potare, — — Ic'ieĝek, potabilis, — — Ic'ium, Ic'imlik, Potus Potio, — — Ic'ki, Potus e. gr. Vini. Clod. pag. 88. pag. 575. Hind. pag. 131. col. 1. pag. 140 col. 2. pag. 170. col. 1.

98. *Inő*, *Ünő*, *Vacca*, *die Kuh.*

Törökűl: Inek, Vacca, eine Kuhe, — — Giebo Inek, Vacca praegnans, — — Kisir Inek, Vacca sterilis. Clod. pag. 846. Hind. pag. 121. col. 1. pag. 141. col. 1. pag. 170. col. 2.

99. *Irha*, *Aluta.*

Törökűl: Irha, Aluta. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo IV. Cent. III. Decad. I. et II. pag. 118—119.

100. *It*, facit.

(Szép-it, Nyer-it)

Törökűl: It-mek, machen, thun. Hind. pag. 170. col. 3.

Horvát István.

(Folytatik.)

4.

A' Háziállatoknak betegségeikről.

A.) Közönségesen.

Midőn háziállataink még vad állapotban éltenek, sokkal kevesebb betegségeknek voltak kitéve; miólta pedig az ember által megszelidittettek, sokféle tzélokra fordittattak, és a' polgári társaságban annak mintegy ügyfeleivé lettek, az ő betegségeik igen szembetünőleg szaporodtak. Mindazonáltal ezeknek betegségeik nem olly számosak, mint az embereké, mert a' háziállatoknál nem tapasztaltatnak némellyek azon okok közül, a' mellyek az emberben betegséget gerjeszteni képesek; a' millyenek a' léleknek különbféle képzeletei és érzései.

Általányosan véve a' háziállatoknak betegségeik nintsenek még olly világosan megvizsgálva, mint az embereké. Ennek pedig kettő az oka: 1-ör mert az állatorvos sok segédeszközök nélkül szűkölködik mind a' betegségeknek vizsgálásukban mind gyógyításukban, a' mellyek az emberorvosnak az ő betege részéről számosan segitségére vannak. Mi nagy nehézség a' Baromorvosra nézve p. o. az, hogy az állatoknak eszük nintsen, és nem nyilatkoztathatják ki, mi bajuk vagyon, hol és mi módon szenvednek, valamint azt sem, miképen munkálódnak az ő egészségüknek viszszaállitására fordittatott gyógyszerek; hogy azok az orvosságokat maguk bé nem vehetik, hanem erővel kell azt beléjük önteni; hogy azok ritkán vannak nyugodtan, hanem többnyire nyughatlankodnak; hogy azok sokszor tisztátalanúl tartatnak, vagy ha tisztán is, még is szokszor ganéjba fekszenek, és ritkán lehetnek melegben; hogy sok hathatós gyógyszerek náluk nem használtathatnak, vagy legalább, igen sokba kerülvén, az orvoslás többe kerülne, mint az állat maga.

2-or A' második ok, a' melly miatt a' Baromorvoslás nem annyira halladt, mint az embereké, ez: a' Baromorvoslás a' legrégibb időktől fogva a' kovátsoknak, pásztoroknak és javasoknak kezeik kö-

zött forgott; ezen emberek, a' kik többnyire olvasni 's írni sem tudnak, az orvosi előismereteket pedig épen nem birják, holott ezek nélkűl alapos Baromgyógyitás tsak nem is gondolható, űzik most is ezen úgy nevezett mesterségüket tsupán a' tapasztalás szerint, tsak egyedűl ama szerekkel élvén, a' mellyeket ők őseiktől használtatni láttak, vagy mestereiktől tanultak, és nagy titkok gyanánt mindenek előtt titkolnak. E' mellett vagy olly egyűgyűek, hogy a' természet felett való dolgokba, boszorkányságba, bűbájolásba, a' növő és fogyó holdnak igen hathatós befolyásába hisznek; vagy készakarva ön hasznuk végett igyekeznek mesterségüket illy helytelen képzeletekkel kihimezni, hogy ennek 's maguknak annál nagyobb tekintetet szerezzenek; és mivel többnyire tudatlanok, hijával vagynak a' vizsgáló tehetségnek, és ama tulajdonságoknak, mellyeknél fogva maguknak helyes tapasztalást szerezhettek volna. Ha pedig van is valaki közöttük, a' kinek mind elmebéli tehetsége, mind pedig jó szándéka vagyon a' Baromorvoslási tudományt gyarapitani, tsak igen elváltozva, 's így tekélletlenűl juthatnak ennek tapasztalatai a' késő világnak tudtára.

E' szánakozásra méltó állapot, a' mellyben a' Baromorvoslás ennyi, 's illy összefüggő környűlállások között sinlődött, nem épen sok évek előtt okozta, hogy annak gyakorlásával a' gyalázatnak valamelly neme egybekaptsolva vala, és egy Tudós sem akart annak miveléséhez fogni.

Voltak ugyan már régtől fogva úgy nevezett Baromorvosi Könyvek, de ezek az orvosi tudományban járatlan emberek által írattak, kik, következésképen Baromorvosi esméreteikkel nem birván, azokat iktatták könyveikbe, a' mellyeket ők a' kovátsoktól, pásztoroktól, és javasoktól hallottak. Mi tsuda tehát, ha az illy könyvek nem foglaltak magukban egyebet, mint a' betegségeknek ritka elnevezéseiket, előitéletes véleményeket, és nyomorult Recepteket.

Végre felderült a' Baromorvoslásra nézve is a' boldog idő, az ő számára is rendeltettek tanitó 's tanuló Intézetek ; igyekeztek az emberek annak észbéli — Theoreticus — részét vizsgálni , és maguk az emberorvosok sem vélték méltóságuknál alább való dolognak az ő vele való foglalatoskodást; közlötték vele tulajdon esméreteiket. Különösen pedig legelőször a' ló orvoslást kezdették gyakorolni, ez után pedig a' többi Háziállatokékat.

Hogy pedig ezen időszakaszban a' Baromorvoslásban igen szembetűnő előmenetelek nem történtek, ez vala az ok: valamint t. i. régen , tilalmas lévén az emberi holttestnek bontzoltatása, az Orvosok tsak a' barmok bontzolásából vett esméreteket az embergyógytudományba által hozták, és ezeknél fogva gyakorolták tudományukat: úgy , az újabb időkben a' baromorvoslásra adván magukat, a' tapasztalásnak héánya miatt azt, a' mit az emberről tudtak , a' barmokra is alkalmaztatták , a' mi valóban igen nagy botlás. Ez hátráltatta régen az embergyógytudományt , az újabb időkben pedig a' barmokét , 's volt mind a' kettőnek kifejlődése utjában.

Tsak Haller , Blumenbach , Cuvier , Dumeril , Meckel , Tiedeman , Treviranus , Gruithuisen , Trembley , Müller , Spalanzani , Goeze , Rudolphi, Scherer , Bremser 's többeknek fontos felfedezéseik után , mellyek az Ember vizsgálásából az Állatokéval öszvevetve háromoltak , juthatott a' Baromorvoslás a' tekélletességnek ama pontjára , a' mellyen mostan díszlik.

Az első Baromorvosi Tanitó Intézet alapittatott Lyonban 1762.; ez után Alfortban Charantonnál , Páris szomszédságában ; 1769-ben ditső M. Therezia vettette Scotti által Bétsben a' Baromgyógyiskolának alapját ; — nem sokára 1773. következett a' Koppenhágai ; 1790-ben a' Berlini ; 1792. a' Londoni , azután a' Hannoverai , Müncheni , Carlsruhi , Würzburgi , Wilnai , 's t. De olly Baromorvos Intézetet , a' millyent kegyes Fejedelmünk 1812-ben

Bétsben alapitott, a' földnek egy birodalma sem mutathat.

Tudós Baromorvosok tsak az Universitásban képeltethetnek, mert tsak itt szerezhetni meg mind azon esméreteket, mellyek mint előesméretek és alaptudományok a' fontos és okos Baromorvoslásra elkerűlhetetlenűl megkivántatnak; azt azonban nem kivánhatni, hogy itt practicus gyakorlások is tartassanak, vagy hogy itt a' tanuló tekéletes Baromorvossá lehessen, mert különben háziállatainknak minden neméből a' Főoskola számára egész sereget szerezni és tartani kellene, a' mi pedig lehetetlen, egy részről a' nagy költség miatt, a' mellyet illendőség szerént sem az Ország kintstárától, sem pedig a' Főoskola fundusától, ha az ezzel bir, nem kivánhatni; más részről pedig a' nagy kiterjedés miatt, a' mellyet az Intézet szükségképen nyerendene, és a' melly a' különféle hely, idő, és jusbéli környűlállások miatt meg nem állhatna. Ezenkivűl még meg kell gondolnunk, hogy nemesitett, ép 's haszonhozó háziállatoknak megszerzésükre az egész Országban nem tsak tudományosan kimivelt Baromorvosokra vagyon szükség, hanem más e' dologhoz értő emberekre is, a' kik közelebbről a' Baromtenyésztéssel, tartással és gondviseléssel foglalatoskodjanak, a' millyenek a' gazdaságbéli Tisztek, segédek, és szolgák; a' millyenek a' Ménes 's Nyájmesterek, Kovátsok, Juhászok, Pásztorok 's a' t. Már pedig kinek jutna eszébe kivánni, hogy mind ezek az Universitásban tanuljanak? —

Azért szükséges, hogy az Universitásnál lévő tudós Baromorvosi Intézeten kivűl, — a' mellybe tsak a' kitanult Orvos és magasabb Seborvos tanulók járhassanak, talán jutalom pénz ajánlás mellett is az egyes megyékben is itt ott Mezei baromorvosi Intézetek alapittassanak, a' mellyekben nem tsak a' Főoskolában tanúlt Baromorvosok tapasztalást gyűjthessenek maguknak, hanem az úgy nevezett kézimives baromorvosok is, úgymint a' feljebb emlitett kovátsok, lovász 's juhászmesterek 's a' t. tanulhas-

sanak. — Illyen mezei intézeteket tarthatnának tehetősebb Uradalmak, a' mellyeknek t. i. nevezetes méneseik, nyájaik, tsordáik vagy gulyáik, és sertés seregeik vannak. — A' Státus az illy intézetek mellett eleget tenne, ha nevezetes Tanitókat tartana számukra. Maguk pedig a' Tulajdonosok, a' kiknek jószágukon az illy Intézet találtatnék, igen nagy hasznot hajtanának mind a' Hazának, mind pedig maguknak, mert egy részről az ő barmaik szűntelen tudós baromorvosoknak szemeik előtt, a' kiket nem kellene fizetni, nemesednének 's jó karban tartatnának, a' mi mind az Uraság jövedelmeit, mind a' baromnak előkelőségét 's hirét gyarapitaná; másrészről pedig mint nagy lelkű Hazafiak öszvekaptsolnák ők ön hasznukat minden a' hazában lévő háziállatoknak előmenetelével, a' mezei gazdaságnak, szorgalomnak és kereskedésnek valódi jótévőjivé lennének, 's így bétellyesitenék ama tzélt, a' mellynek eléretésére a' gondviselés e' földnek Dúsait 's Hatalmasait rendelte, hogy t. i. a' Hazának Attyaivá — Patres Patriae, Optimates — legyenek.

Hogy pedig a' kisebb baromseregek, sőt egyes állatok tulajdonosaikra is e' jótévő Intézetekből a' kitelhető haszon háromoljék, valahányszor azoknak erre szükségük vagyon, szükséges lenne: hogy minden Vármegyében és nevezetesen ennek minden Járásában, minden szabad Városban, sőt minden nagyobb Helységben az úgy nevezett közönséges Baromorvosok rendes fizetés mellett tartatnának. — Ne vélje pedig valaki, hogy a' Vármegyei Rendes Főorvosok erre elégségesek, mert ezeknek számtalan más foglalatosságaik vagynak.

Nem szándékom nekem minden lehető betegségeiket a' nagyobb háziállatainknak kimeriteni, 's rendszeresen — Systematice — kifejteni, hanem tsak a' nyájbetegségekről, vagy az úgy nevezett Marhadögökről — Panzootia — kivánok ezen folyóírásban közlendő értekezésekben szólani. Ne is várjon senki innét számos Recepteket, hanem minden

dögöknek hív rajzolatukat, azon okokkal együtt, a' mellyekből azok származnak; azon jelekkel, a' mellyekből megesmértetnek: azoknak lefolyásukat; a' módot, melly által e' betegségek gyógyittatnak; és azon szereket, a' mellyek nélkül ezek nem orvosoltathatnak.

Hogy pedig azokkal is, a' kik a' Baromorvoslást nem tanulták, a' nagyobb háziállatainknál elő kerülő Járványoknak és Dögöknek közönséges áltnézésüket közöljem, szükségesnek találom e' betegségekről először közönségesen szólani, és tsak azután a' betegségekről egyenként, a' mellyeknek nagyobb állatainknak egyes nemeik alájuk vettetve vagynak.

A' Járványtanitás arra tzéloz, hogy az olvasót alkalmatossá tegye az egyes Járványnak megesmérésére, gyógyitására, és elmellőzésére.

A' Járvány, vagy Marhadög — Panzootia — általányosan véve az a' betegség, a' melly egyszerre, vagy egymás után, sok hasonló ártalmaknak kitétetett állatokat, egy vagy több helyeken megtámad, mindenütt a' betegségnek béleges jelei hasonlók lévén.

E' Járványok támadásukra nézve felosztathatnak:

I. Honiakra, — Epizootiae vernaculae — a' mellyek nem idegen földről jött, 's állatainkkal ragadás által közlött méregnél fogva, hanem különös, nálunk támadott egészség változás által kifejlődnek. Ezek többfélék.

a) Helybéli Járványok — Enzootiae — a' mellyek földleírási, éghajlati, helybéli környülállásokból, az az: valamelly helynek minden környülállásaiból együtt véve — in concreto — erednek, és ugyan a' támadás helyén egyszerre sok állatot megtámadnak.

b) Valódi Járványok — Epizootiae miasmaticae — a' mellyek több tartományokat, sőt országokat béjárnak, közel egy időben számos háziállatot ugyan azon kórjelekkel meglepnek, és levegő, föld, vagy világbéli — atmosphaericus, tellurícus, cosmicus —

eredetűek. E' Járványok többnyire esméretlen okokból támadván, jó idő 's eledel mellett is megtámadják állatainknak épvoltukat, 's szűlnek közönséges járványos Constitutiót, mellynek következéséül nem tsak a' szopó állatok, hanem a' baromfiak, sőt halak és bogarak is vesznek.

c) Ragadó Járványok — Epizoótiae et Enzootiae contagiosae — midőn t. i. valamelly akár helybéli, akár valódi Járványnak lefolyta alatt, bizonyos néha esmért, de többször esméretlen környűlállások miatt, ragadó anyag terem, mellynél fogva azután a' Járvány nem kevesebbé szaporodik, mint a' közönséges és a' betegséget eredetiképen előhozó ártalmaknál fogva, és így a' betegség közönséges Járvánnyá lészen.

d) Maradó Járványok — Epizootiae stationariae — midőn t. i. valamelly betegség több esztendőkön által helytelen időjárás, a' már szokássá vált bánás mód, tartás, és étetésbéli héányok miatt, kiterjedésére, vagy sulyosságára nézve változván uralkodik; e' Járványoknak okaik vágy kül, vagy belföldiek.

e) Évszakos Járványok — Epizootiae annuae — ezek okoztatnak az esztendő részeknek változásukkal járó időváltozás által, vagy igen kemény időjárás által, vagy végre a' melegnek a' hideggel való hirtelen feltseréltetése által; azért vannak tavaszi, nyári, őszi, és téli Járványok.

f) Közben jövő Járvány — Epizootiae intercurrentes — midőn valamelly uralkodó Járvány mellett új támad, vagy azt kevés időre félbeszakasztja.

II. Külföldiekre — Contagiones alienigenae, adlatae. — Ezek olly betegségek, a' mellyek más Tartományban, Birodalomban, sőt más Világrészben bizonyos feltételek alatt az Állatokon hasonló kórjelek mellett támadnak, és befertezés által hozzánk jutnak. E' fertőző méregnek az a' tulajdonsága, hogy más ép állatot érvén, ezekben ugyan azt a' betegséget szűlheti, sőt hasonló fertőző mérget terem, a' melly ismét képes más állatra hasonló foganattal

ragadni, 's így az egész nyájat az uralkodó betegségbe ejteni. E' Fertelmek természetükhez képest ismét különfélék.

a) Nem szálló — Contagia fixa — a' melly tsak akor közöltethetik más ép állattal, midőn ez a' már fertőztetett állattal közvetlen érintésbe jő, vagy más olly tárgygyal, a' mellyen a' fertelem találtatik. Illyen az ebdüh, 's a' t.

b) Szálló Fertelem — Contagium volatile, — a' melly más ép állattal közöltetik a' nélkül, hogy ez magával a' szenvedő állattal, vagy más megfertőztetett tárgygyal érintésbe jutna, a' mellyhez t. i. a' Fertelem ragadott légyen.

c) Vegyes Fertelmek — Contagia mixta — a' mellyek mind közvetlen érintés, mind pedig a' levegő által ép állatokkal közöltetnek.

Semmi kétséget sem szenved, hogy mind a' Fertelmek Járványokká lehetnek, mind pedig sok olly Járványok vannak, a' mellyek ragadó természetűek.

III. Az eddig eléhordott Járványok ismét oszlanak lázzal, vagy láznélkül járókra — febrilia, affebrilia — tudniillik ollyanokra, mellyek pályájukat elvégzik a' nélkül, hogy az állaton láz vétethetnék észre; és ollyanokra, a' mellyek mindenkor lázt hoznak magukkal.

IV. A' mi a' Járványoknak lefolyásukat, és az azokkal járó veszedelmet illeti, észre kell vennünk, hogy azok magánosak, vagy más bajhoz kaptsoltak; jó vagy gonosz indulatuak; rendes lefolyásuak vagy rendetlenek; és lassuak vagy sietők lehetnek. Végre:

V. Vagynak olly Járványok, a' mellyek minden nagyobb háziállatokat megtámadhatnak; de ellenben ollyanok is, a' mellyek tsak egy két állatnemnek tulajdonai.

Már a' mi a' lázzal járó Járványokat illeti, — Epizootiae et Contagiones febriles — vannak.

A) ollyanok, mellyek minden háziállatoknál előkerűlnek, illyenek:

1. A' Pokolvar Járvány — Epizootia carbuncularis, Anthrax vagans.
2. A' Tüdő Járvány — Epizootia pulmonalis. —
3. A' Torok Járvány — Angina Epizootica. —
4. A' Lép Járvány — Epizootia splenetica. —
5. A' Járványos Hasmenés — Dyssenteria Epizootica.
6. A' fenés Orbántz — Erysipelas Epizootica. —
7. A' Szájfájás — Epizootia aphtosa. —
8. A' Körömméreg — Panaritium Epizooticum. —

B. Ollyanok, a' mellyek tsak a' szarvas állatainkat bántják, úgymint:

A' Rák Járvány — Sterzwurm, Epizootia cancrosa. —

C. Ollyanok, a' mellyek tsak a' lónak tulajdonai, mint:

1. A' Lódög, — Typhus equorum. —
2. A' mirígyes Keh, — der Strengel oder die Druſe, Catastagmus benignus et malus. —

D. A' Juhoknak Járványaik:

1. A' Juhnátha — Catarrhus ovium. —

E. A' Sertéseké:

1. Vereshimlő — morbilli Epizootici porcorum.
2. A' Himlő, lentsés baj — Epizootia variolosa porcorum. —

A' külföldi fertelmes lázos bajokhoz számitjuk:

1. A' Marhadögöt vagy pestist, — Pestis bovilis.
2. A' Juhhimlőt — Variolae oviles. —

A' láztalan Járványok. Ezek vagy senyvek — Cahexiae — mellyek a' testnek lassu fogyásával járnak; vagy ideges bajok — Nevroses; vagy pedig betegséges kiüritések, — Profluvia. —

I. A' Senyvek ismét vagy minden háziállatokat bánthatnak, illyenek:

1. A' Tüdősorvadás — Phtysis pulmonalis. —

2. A' Métely — Scolecodes. —
3. A' Rüh — Scabies. —
4. A' Puffadás — Tympanitis. — vagy

II. Tsak a' szarvasmarhát, mint

1. A' Bikadüh — Taurimania. —
2. A' Tsont töredékenység — Fragilitas ossium. —

III. A' lovakat, illyenek

1. A' Taknyosság — Rhinocarcinoma. —
2. A' Bőrvész — Helcosis, Hautwurm. —
3. A' Kosz — Herpes — Maucke.

IV. A' juhokat, mint

1. Posjárvány — Scorbutus. —
2. Tsontpuhulás — Rachitis. — Végre

V. A' sertéseket, illyenek

1. Frantzosság — Scaleciasis Finnen. —
2. A' Bőrpoklosság — Elephantiasis, Borſtenfäule. —

Az ideges bajok is vagy 1. minden háziállataiknál közösök, mint az idétlen fajzás, abortus, vagy

2. Tsak a' szarvasmarhát bántja u. m. a' szédelgés, — Vertigo — vagy

3. A' lovakat, illyen a' Kórság — Mania. —

4. Tsak a' juhokat a' millyen a' Kerengés; — Scelotyrbe. —

5. Tsak a' sertést, így itt is a' szédelgés — Vertigo, — vagy

6. Tsak az ebeket, illyen a' düh, vagy is víz iszony — Hydrophobia.

A' láztalan járványok állhatnak tsupán tsak felesleges kiürülésekből, és pedig

I. Minden házi állatoknál, illyenek.

1. A' vérhugyzás — Mictus cruentus. —
2. Hasmenés — Diarrhoea Epizootica.

II. A' Szarvasmarhánál és Juhnál.

1. A' vérhas — Affectio hemorhoidalis Epizootica.

Ezek tehát azok a' járványos honi, 's külföld i, fertelmes és nem fertelmes, lázas és láztalan betegségek, a' mellyeknek vagy minden, vagy némelly nemeik háziállatainknak ki vannak tétetve; és így mint majd kevesebbé, majd többé kiterjedt bajok megérdemlik figyelmünket.

Hogy pedig ama Járványokat, a' mellyekben minden háziállat nemek szenvedhetnek, ne kellessék minden egyes háziállat nemnél előhordani, azért értekezéseimnek végükön szándékozom e' közönséges Járványokat leírni, és egyszer'smind ama bátorsági rendszabásokat is, — Principia Politiae Veterinariae, — a' mellyeknek szoros megtartásuk által egyedűl lehet az illy Járványoknak kitörésüket és elterjedésüket hátráltatni, vagy, ha már pusztitnak, azokat el nyomni.

Most tsak ama Juhbetegségekről fogok értekezni, a' mellyek a' juhok között gyakrabban támadni szoktak, vagy ezeknek némüképen tulajdonaik.

B.) A' Juhoknak betegségeikről különösen.

A' ki igazán megakarja itélni, beteg-e valamelly állat, szükséges, hogy elébb ama érzékinkbe eső jeleket esmérje, a' mellyekről az állatnak ép voltát megtudhatni. Az épjuhnak tűneményei — Phaenomena — ezek: a' fejet magasan hordozza; könnyen, egyenesen, 's vidáman jár; a' szemei nyiltak, és minden idegen tárgyra figyelmesen irányozottak; ezeknek köthártyájuk igen eleven piros, a' mi az épségnek a' legnevezetesebb bélegei közé tartozik; az ő homloka és orra száraz, orrlyukai nedvesek; az órr és száj üreg eleven, piros és tiszta; az ő lélekzete egyenlő, sem igen meleg sem hideg, illat nélkül való; semmi köhögés, ásitozás, szédelgés, rángódás, vagy rendetlen hang nem vétetik azon észre; a' kérődzés könnyen, figyelemmel, 's rendesen történik, és a' másodszor a' szájba jutó falatok könnyen nyeletnek le másodszor; a' vizellés történik minden nehézség nélkül; a' test bir mérsékelt és mindenütt egyenlően eloszlott meleg-

gel; a' bőr kipárolgás sem nagy sem tsekély; a' gyapju illőleg puha, érmétzes 's a' t. nem huzathatik ki egy könnyen; a' bőr tiszta, nem kemény sem igen puha, hanem természetesen engedékeny, és tsinos áttetsző pirosságu; továbbá midőn a' juhot a' háton gyapjánál fogva megragadjuk, ez megijedvén 's mintegy a' villánytól érintetve megrezzenik, 's öszszesiet; annak háta sem igen kigörbűlt, sem igen behajlott; a' lágyék pedig kevesé be van horpadva; kézzel tapintatván a' mellyen, ágyékon 's a' lágyakon, a' nemző részeken 's más tagokon semmi bütyköket, daganatokat nem mutat, sem fájdalmat nem szenved. A' nyelv tiszta, semmi szennyes nyállal bevonva nintsen, nem száraz, 's főképen nem pattanásokkal vagy fekélyekkel elrutitva, hanem tiszta, piros, nedves, 's fólt nélkűl való; az órrtakony és a' nyál kevés, folyó, áttetsző, és szagtalan; a' foghus piros, ép, a' fogakhoz erősen oda áll; a' fogak nem lázak vagy ingók, hanem erősek; végre a' vizellet szalmasárga, nem sok, nem büzös. A' végbél illőleg öszszehuzva, az alfel nints kiesve sem be, 's nints nyilva; a' bélsár tsekély, kevesé nedves, és kupképü — Conicus — golyókból áll, és a' földre esvén a' golyók egymástól elválnak, 's nintsenek takonnyal, genyedséggel, vérrel, vagy homokkal bevonva.

A' Juhnátha, vagy Hurut, Catarrhus Ovium, Schnupfen oder Rotz der Schafe.

A' Juhoknak e' betegségük tartozik a' honi lázos Járványokhoz; 's uralkodhatik támadása helyén, 's tovább is közöltethetik, és az őszi hónapokban September, October, és Novemberben, vagy még a' téliekben is Februáriusig. Lehet jó, de lehet rosz indulatu is; a' láz, melly a' betegséghez szegődik, az első esetben tsak náthás; a' másodikban pedig rothasztó.

A' jó indulatu hurutnak ezek a' bélyegei: elvesztik az étvágyukat, szomorúak 's aléltak; köhögnek gyakran, nehezen lehelnek, az órr és a' száj

dagadt, a' belek dugultak. Az órrból valamelly víztisztaságu nedv foly; de ez kevés idő alatt kevesé sűrű és sárga lészen. Igen szomjúhoznak; az érverésük — Pulsus — igen gyakor. Az állat meleg ugyan, még is gyakran borzadozik; de mind ezek nem sok idő mulva kisebbednek, keresik ismét az eledelt, a' kérődzés viszsza tér, és az állatnak épvolta helyre áll.

A' rosz indulatu Náthánál igen nagy a' bádjadtság, az állatok nem állhatnak lábaikon, feküsznek szűnet nélkűl, az ő köhögésük erős, 's tetemrezzentő; a' lélekzés nehéz, epesztő, és rövid. A' fő dagadt kevesé, a' szemek beesve, és szennyesek; az órr igen forró, dugult, dagadt, 's setét veres; a' száj nyilva áll 's nyál foly belőle; az órrból pedig valamelly tsipős víz, a' melly mindég sűrűbbé lesz; hébekorba fulladozás jelenti magát, és az állatnak órrán nagy erőszakkal turha gomlyok esnek ki. A' kifolyó nedv nem sokára véressé, 's gennyessé, vagy inkább evessé lesz, és hártya is láttatik közötte. A' szomjuság nő, a' bádjadtság igen nagy, végre megszűnik az órrfolyás; a' lélekzet és a' kifolyó nedvek büdösök; végre következik felette büdös hasmenés, és az állat elvész.

E' betegségnek oka a' hirtelen meghűlés; ez eképen történik: midőn télen a' juhok igen meleg akolyban tartatnak, és ezután hirtelen igen erős hidegben kihajtatnak; vagy midőn igen nagy 's soká tartó nyári hévség után nagy 's hűvös zápornak kitétetnek. Nyirás után is, és a' bárányoknál nem ritka baj ez, de többnyire elkerűli a' figyelmünket.

A' jó indulatu nátha elvégzi pályáját 5—9 nap alatt, és az egészségbe megy által. A' rosz indulatu pedig magára hagyatva már 3—6 nap alatt kivégzi az állatot. Néha okoz tüdőgenyedést, vagy tüdő keményedést; néha lép fenét; gyakran fenés fekélyeket az órr üregben, vagy szinte férgeket annak takony üregeiben. A' máj sokszor igen megdagadva tapasztaltatik, a' belek pedig valamelly enyvnemü szennyes szerrel bevonatva.

A' jó indulatu náthának szerentsés gyógyítására a' tzélirányos gondviselésen kivűl semmi, vagy tsak igen kevés gyógyszer kivántatik; őrizzük e'kor a' juhokat az igen nagy hidegtől; a' fojtó hévségtől; elején kevesebb eledellel tartsuk, engedjük pedig bőven a' sónyalást, a' sósvizet, a' savanyús forrázatokat, és a' lágyító allöveteket — Clysma, Klyſtir — az eledel pedig válogatott légyen. — Ha a' kifolyó nedvek nagy mennyiségűek, 's így igen gyengitők lennének, igen hasznos a' fenyőmagból, Anismagból és kevés kénkőből álló vegyiték.

Ha pedig a' hurut rosz indulatu, e'kor erősebb szerek szükségesek; mint: sóval vegyitett keserü szerek, Matskagyökönke — Valeriana, — Angyelika — Angelica, — Kappanőr — Arnica, Kalmus gyökér — Calamus aromaticus, — Örvény-Sertetsék — Inula, — Kömény — Cuminum, — Rákfarkfü, Pimpinella, Kénkő, Dárdatsos arany Kénkő — Sulfur auratum Antimonii, — Dárdanymáj — hepar Antimonii, — Italban pedig Sósavany — acidum salis, 's a't. Külső szerek is hasznosok lehetnek, mint: Kenőts kőményből, vagy ptrüszszentő Gyökér — Asarum Europ. — porából Kámforral és Olajjal az állatnak órrába kenve, vagy dörgölve.

Minthogy a' rosz indulatu nátha ragadó természetü, szükséges, hogy a' beteg állat az épektől különtartassék.

A' Giliszta senyv. Scolocodes, Cachexia *icterico verminosa.*

Egel oder Wurmkrankheit.

E' betegség olly senyvedő állapotja a' juhnak, mellyben annak mind külső testalkatása, mind pedig ereje a' belekben lakozó férgek által különféle, 's néha ellenkezőképen sértetik.

Főképen a' Métely — Fasciola hepatica, Egelſchnecke — bántja a' juhot ezen betegségben. Ennek külső tekintete hasonló a' faleveléhez, lakik a' májban. A' kinőttek egy hüvelknyi hoszszaságuak, négy — hat vonatnyi szélességüek; a' szinük szennyes sárga, zöldes, vagy

barna; lapos, 's tojásként elől szélesebb mint hátúl, hol is tompán végződnek.

A' juhokon, mellyek e' féregben szenvednek, észrevehetni: hogy sóványodnak a' legjobb gondviselés mellett is, a' melly állapot majd javul, majd ismét viszsza tér: e' mellett az étvágy nem változik, hanem inkább gyakran nagyobbodik, a' mi annál szembetűnőbb, minél inkább semmi más kórjelek nem tapasztaltatnak az állaton. Később annak szájából sok nyulánk, fejér, néha zöldes nyál szivárog; egy napon lankadtabb az mint a' másikon, néha pedig egészségesként vidám; az ő ganéja száraz 's veres sárga, a' melly sokszor fejéres, vagy zöldes takonynyal van bevonva; néha fosásban szenvednek, a' mellyhez könnyen erőltetés szegődik. A' testszinén különös viszketést éreznek, azért nagy örömmel kapnak az alkalmatosságon, ha kemény tárgyakhoz dörgölhetik magukat; a' nőstények gyakran kékes tejet foglalnak tölgyükben; a' hasnak különféle részein mutatnak bélfájást; köhögnek is és pedig egyik napon inkább, mint a' másikon, azonban mindenkor igen nehéz és erőltetőleg; a' belső szemszegletben szennyes tsipa gyülekszik, az órr taknyossá lészen; a' lélekzet kellemetlenné változik, a' fog ín is nem ritkán megdagad, a' fogak lázulnak, a' bőr fejéredik, a' gyapjú keveredik, elveszti fényét és zsirát; a' húgy olajként nyúlánk, setét sárga, vagy zöldes; a' barom néha fázik, a' mi a' rázkódásból, gyapju meredésből, a' szarvak és körmöknek hideg voltukból kitetszik; nem ritkán kerengenek is; a' májtájék megdagad kevésé; a' folyó vagy száraz ganéjjal métely férgek mennek, a' nyugtalanság nőttön nő; végre a' sóványodás igen szembetűnik; a' testnek üregeiben víz gyülekszik; a' bőr illettetvén már a' kikészítetthez hasonlít; az izmok, vagy is a' hús igen puha és pelyhedt; 's végre mind ezeket követi a' megdöglés.

Az illy juhnak testében bontzolás közben találni: az üregekben vízgyülekezést; minden a' hasban

ban foglalt belek nyákások 's fonnyadtak; a' máj a' szokottnál sokkal nagyobb, 's ha ez metszés által felnyittatik, sok tsekély lapos férgek, az az: Mételyek — Dystoma hepaticum — ötlenek szembe; hasonló férgek találtatnak a' béltsőben, sőt a' gyomorban is igen nagy számmal.

A' mi az okot illeti, a' mellyből e' baj támad, ennyi bizonyos, hogy alatsony vidékeken főképen, és ott, a' hol a' juhok szűk, gőzzel telt, 's nyomorult aklokban tartatnak, rosz vízen és takarmányon, a' leggyakrabb; azonban jó tartás mellett is tapasztaltatik az imitt amott olly bárányokban, a' mellyek e' bajban szenvedett anyáktól ellettek; — a' magas havasokon, 's általjában a' hegyeken igen ritka. Még az sem bizonyos, a' férgek okozzák-e a' betegséget, vagy pedig ez a' férgeket; hihető, hogy az erre termett testalkat, idő és helybéli környülállások e' bajnak igen kedveznek; hihető az is, hogy valamint némelly bogarak, úgy a' mételyek is némelly juh testének tulajdonai, de hogy a' bádjasztó környülállások azoknak szaporodásukat elősegitik.

Ha szinte egészségbe megy is által a' már gyökeret vert baj, mindenkor tsak igen lassan történik ez a' legjobb tartás mellett is; azonban igen könnyen végződik aszkórsággal — tabes, Auszehrung — vízkórsággal — Waſſerſucht, — és tüdő sorvadással.

Ha azonnal a' bajnak elején az emésztést és tápkészitést — assimilatio — rontó okok eltávoztathatnak, reménlhetni: hogy az állat felépül, de a' gondviselőnek, 's gyógyitónak nagy béketűrésre vagyon szüksége; — ha pedig a' testnek üregeiben már víz gyülekezett, tsak igen tsekély a' reménység.

Az orvoslásra szükséges: 1-ör hogy a' betegséget gerjesztő okok eltávoztassanak, 2-or a' férgek kivégeztessenek, 3-or a' talán meggyült vizek kiürittessenek, 4-er az emésztő és más lágymerő részek erősittessenek.

Ha kivánjuk, hogy gyógyitásunknak sikere légyen, szükséges mindenek előtt, hogy juhainkat

a' völgyekből hegyekre hajtsuk és a' magas legelőknek fűszeres termékeiben részesitsük; már ez az általtétel maga is sokszor igen hathatósan elősegiti a' gyógyulást.

A' testben meggyűlt taknyot, más tisztátalanságot és magukat a' férgeket is eltávoztatjuk gyengén hasthajtó savak által 6—10 latot számitván egy darabra; de tsak lassanként adva; vagy piskoltzból és savakból álló keverék által, a' mi a' juhoknak igen kellemetes.

Az emésztő és más merő testrészeknek erősitésükre a' kiüritendők kiürittetvén igen hasznosok a' keserű erősitő szerek: Ruta — Ruta, — Tzitzkóró — Millefol. — Üröm — Absynth. — Kalmus gyökér — Calamus Arom. — Tarnits Gentiana, — Varádits — Tanacetum, Kömény-Carvum, nehézszagú boróka — Sabina, fenyő-mag — baccae Junip. porrá tört vad-gesztenye, vagy ennek héja — Hypocastanum; ökör-epe, fénylő-korom — Fuligo splendens. — Nagy ditsérettel ajáltatnak ezek is: büdös szarvas szarv olaj Ol. cornu C. foet. Terpetin olaj. Végre különösen foganatosnak találtatott a' férgek ellen az igen apró vaspor, és az erősitésre e' keverék: Tölgyhaj 4 lat, Valeriána gyökér 2 lat, fényes korom 2 lat, ökör epe 3 lat, konyha só 6 lat.

A' Kosz és Rüh, — *Scabies*, — Schäbe und Krätze.

E' betegség a' bőrön lakik, ragadó és benne a' bőr vagy korpaként lefoszlik, vagy kis és viszkető fekélyekké válik. Ennek nemei: az eredeti és a' fertelem által támadott vagy közlött; az egy helyen lévő vagy az egész testre elterjedett; a' korpás és fekélyes rüh.

Az eredetinek okai: kitsin, szük, nedves és tisztátalan lakás, ennek neve akolrüh; elhagyott bőr-gondviselés, vagy eledel fogyatkozás — éhségrüh; továbbá a' tartós eső és az igen korán történt herélés. Leghajlandóbbak pedig e' bajra a' meddő juhok, vékony bőrűek és kevés gyapjuak.

Ámbár Gericke a' juhrühnek fertőző tehetségét kétségbe hozza, még is nem lehet arról kételkedni; de nem minden neme — Forma — a' rühnek, és nem mindenkor ragadó. A' korparüh, vagy is a' kosz tsak akkor fertelmes, midőn a' korpaképű héjak alatt enyves nedv készűl. — A' fekélyes rüh fertőztet a' benne készűlt genyedség által; de a' fertőztetés tsak úgy eshetik meg, ha az eddig emlitett nedvek a' beteg juhról az épre általvitetnek, a' mi a' juhoknál annál könnyebben történhetik, mert sokszor egymáson hevernek, vagy egy rakáson állnak, és így igaz az: hogy egy koszos juh az egész nyáját béfertőztetheti. — A' szarvasmarhára is ragadhat, de tsak a' fekélyes rüh; sőt magára az emberre is.

Az eredeti rühet megesmérhetni ezekről: minekutána az állat az étvágyát és a' vidámságát elvesztette, elkezd a' fatzövekekhez, vagy más ehez hasonló tárgyakhoz dörgölködni, a' gyapjú részént lekopik, részént magától hull, mezitelen foltok támadnak a' bőrön, ezek veresek, és illettetvén feszeseknek találtatnak, és vagy korpa féle héjakkal, vagy majd kisebb, majd nagyobb buborékokkal fedetnek, a' dörgölődésben pedig annyira kedvét leli az állat, hogy alig lehet azokat attól eltartóztatni. Fogakkal és körmökkel nyúlnak minden elérhető részekhez; a' nyughatatlanság idővel a' legfőbb poltzot éri; az étvágy szűnet nélkűl kisebbszik, az állat soványkodik, 's végre szűnet nélkűl a' földön hentereg.

Némellyeknél a' bőr mindég sárgábbá, szenyessé, sőt barnaveressé lesz; tsekély fekélyek támadnak, vagy fejér sárga hólyagotskák, a' mellyek dörgöltetvén pattannak, és tsipős, 's viszketést okozó nedvet öntenek. Néha a' kevésbé benőtt részeken a' bőr alatt tsekély gombok támadnak, a' mellyek az új által kitsiny, kemény, 's melegeknek találtatnak, és a' középen valamelly emelkedésekkel birnak, a' mellyek lassanként puhulnak, repednek, tsekély fekélykéket képelnek; a' mellyek dörgölés által nagyobbodnak, kezdetben vereses, vízképű

nedvet, később genyedséget, sőt evet — Ichor, Jauche — foglalnak. E' fekélyek annál inkább szaporodnak, minél több és hoszszabb a' dörgölködés; minél több pedig az illy fekély, annál nagyobb az állatnak békétlensége is; annál észrevehetőbb a' láz, és az ezt követő soványodás is.

Ha a' rüh fertőztetés által támadott, soká nem változik az állatnak vidámsága, ereje és étvágya; mert az elragadott rüh igen soká tsak egy helyre korlátolva marad; tsak ott rontja a' gyapjút, ott emészti a' bőrt, 's tsak ott támaszt fekélyeket; 's tsak később szaporodván 's terjedvén a' fekélyek, nagyobbodik a' nyughatatlanság, tsügged az étvágy, kezdődik a' láz és a' soványodás, végre az aszkórság és megdöglés. — Megjegyzésre méltó pedig, hogy rendesen a' juhrüh száraz természetű, és tsak később a' nagy gondatlanság mellett, 's ez is ritkán, nedvessé lehet.

E' betegségnek mivolta, az ő támadása módjához képest, különböz. Ha belső okokra következett annak támadása, sok ártalmaknak kellett együtt munkálódni, mig az emésztés és táplálás elfajult, a' testnek lágymerő részei helytelenül tápláltattak, ez által mindég inkább erőtlenedtek, a' test nedveknek a' vegyületük — miscela, crasis — romlott, 's így a' bőrnek is a' romlása következett. — Ha ellenben fertőztetés által támadott, helybéli baj — az az: a' mellyből a' többi test részt nem vesz mind addig, mig végre minden testi munkálódások elfajulván a' helybéli bajból közönséges lesz.

Az eredeti rühnek gyógyulása következik, ha a' gerjesztő okok eltávoztatnak; a' legnagyobb tisztaság tartatik; az állatnak gyakran testmozgás engedtetik; egészséges és jó eledellel tápláltatik; friss tiszta vízben és levegőben részesittetik; az egészségtelen helyről egészségesre által tétetik; és neki több ízben jó falat nyújtatik a' fűszeres fűvekből, a' millyenek: Egérfark, Majorán, Ruta, Zsálya, Levendula, Kömény, Ánis, Menta 's t. sóval.

2. Az Orvosi bánás mód: mindenek előtt szükséges a' béltsőt kitisztitani, e' mellett pedig megkivántatik, hogy az állatok nagy testmozgást tegyenek, mert külömben tsak nagy mennyiségű hashajtók munkálódhatnak, ezek pedig elerőtlenedést hozhatnak maguk után. — Ezután adassanak erősitő szerek, t. i. oda fen a' mételynél említett keserű fűvek; ezeken kivül adassék kénkővirág, és Dárdany — Antimon. — sóval; de ezen utólsók a' hasasoknak igen óva adassanak, mert különben könnyen elvetik bárányaikat.

Külső szerek pedig tsak akkor használhatók, midőn már a' test nedvek belső szerek által megjavitva, a' lágymerő részek pedig megerősödve vannak, és a' rüh tsupán tsak helybéli baj; ekkor külsőképen hintő porokat, kenőtsöket — Ungv. — írokat — linimenta — és mosó vizeket javasolunk, úgymint: száló sósavas kénesőt — merc. subl. Corros. — a' kék, zöld és fejér gálitz — Vitriola — lugot, vízzel higitott kénsavat — acid. sulf. dil. Mezereum fahéjnak főzelékét, és Dohánylevet. Kenőtsöket a' szálókénesőből, kénkőből, Sz. János bogár porból — Cantharides. — Hintőpor égetett timsóból, szálókénesőből, tetű magból — Sabadilla — 's a' t. Annál hathatósabbak pedig e' szerek, ha genyszálok Eiterbänder — vonatnak a' bőrön által, 's igy a' genyedés elősegittetik. — Néha az erősitő mosások is igen hasznosok a' betegség végén tölgy és fűzfahéj főzelékből a).

Ha a' fertőztetés által eredett rüh tsupán tsak helybéli baj, elégségesek annak gyógyitására a' külső gyógyszerek; ha pedig ez már a' testben elterjedt, a' véle való bánás egy az eredeti rühével.

A' Süly, Scorbutus, Cachexia Ovium hydropica,
Die Fäule, das Faulfreſſen der Schäfe.

Ez az emberen tapasztalható sülyhöz felette hasonló betegség, 's ennek minden tüneményei mu-

a) Lásd: Kopps Jahrbücher der Staatsarzneykunde IV. Jahrg. Seite. 331.

tatnak a' savós rendszer — Systh. lymphat. — szenvedésére.

E' betegség a' juhnál vagy eredetileg, vagy más betegségből támadhat. — A' betegség elején enyészik a' juhnak szokott vidámsága, 's elevensége; midőn kihajtatnak, tsak lassan huzzák magukat a' nyáj után, tétováznak, botlanak, könnyen fáradnak, és a' levegőn inkább a' rosz, mint a' jó fű után kapnak. A' kedvetlenség és lankadtság mindég inkább szembetűnik, a' betegek kedvelik a' hoszszas fekvést, kerülik az embert, 's az ebeket is. A' szemek bádjadtak, beesettek és zavarosok az azokat bevonó fejér nyál miatt. A' száj is nyálkás az abban lévő fejér zöld szertől, hasonlóképen a' nyelv is; a' gyapjú torzonborz és minden fény nélkűl való, a' bőr tisztátalan és sáppadt; igen puha és puffadt úgy, hogy az ujjal történt nyomás után völgy marad; a' fogak inognak, a' fogín dagadt és igen könnyen vérzik, az állán támad valamelly puha és láz daganat, a' légvétel büdös, a' kérődzés időről időre megszűnik; a' szájból büdös nyál, az órrból pedig kevés takony foly; a' gyapju tsekély erőre is oda hagyja a' bőrt, sőt gyakran önként is kihull. Később a' fogakon borkőhöz hasonló tapadék vétetik észre, az állat mind inkább nehezedik, elkezdődik a' fejéres és víznemű hasmenés, ez felette büdös, az állat igen megsoványodik, vagy annak egész teste megdagad, a' légvétel, sőt a' köhögés is igen nagy erőbe kerül, következnek véres bélürűlések, 's végre a' döglés.

Okaiul adatnak e' betegségnek: roszsz, moha, sás, 's motsáros legelő; soká tartó esős, vagy nedves ködös idő; elmulasztott bőr gondviselés, tisztátalan álló és rothadt víz; sónyalás héány; késő őszi nedves legeltetés; roszszul gyűjtött, iszapos, nedves széna, a' Gátló-fű — Hydrocotyle vulg. L. Sumpfnabel kraut, és más káka — Binſen, és sás — Schilf — nemű füveknek hoszszas használásuk; végre minden, a' mi a' savós rendszert erőtleniti, és romlott nedveknek termésükre alkalmatosságot

ád, a' hová a' testmozgás héány is tartozik. — E' betegség honi ama vidékekben, a' mellyekben sok alatsony motsáros legelők vannak, a' hol is sokszor kiöntések történnek, és hol a' föld széksót vagy salitromot bőven foglal magában.

A' döglött állatnak testén ezeket találjuk: a' hús halavány, fonnyadt, szakadó, sikamlós; a' főben gyakran víz; a' velő puhább és öszszeesett; az edény fonat igen halavány. A' léptsőben és annak ágaiban víz vagy sárga takony; a' tüdők igen sápadtak, 's itt ott megkeményedettek, és a' bordákhoz nőttek; bennük pedig számosak a' fekélyek. — A' szív fonnyadt, a' vér vizes, 's a' hasban is olly tömérdek a' víz, hogy a' belek abban úsznak. Ha a' hasban víz nintsen, akkor igen büzös levegő feszíti azt, a' melly útat kapván mintegy fütyülve tör ki. Minden belső részek halaványok, mintha áztatva lennének, és könnyen széjjel téphetők; a' máj igen dagadt, és benne számtalan a' métely; mellyek is egész lyukakat ásnak; az epehólyagban kevés vizes és büdös epe vagyon.

Hogy e' baj észrevehetőleg kifejlődhessék, sok idő kivántatik; minekutána pedig ez megtörtént, kevés hetek alatt foly le.

Ha a' rendes élés mód és orvoslás által annak tekéletes kifejlődése félbeszakasztatik, ismét egészségbe megy által, ámbár lassan; — ha pedig a' baj egészen kifejlett, hoszszas köhögés, tüdő 's t. gennyedés, keményedés, vizgyűlekezés, sorvasztó hasmenés, aszadás 's végre eldöglés a' bizonyos következések. — Ez egy olly betegség, a' mellytől méltán félhetni, és a' mellyet könnyebb kikerűlni, mint orvosolni, minekutána már egészen kifejlett.

Minthogy a' betegségnek alapja a' hibás emésztésben és roszsz táplálódásban vagyon, a' mi által a' nedvek elromlanak, a' lágymerő részek pedig elgyengűlnek; azért annak orvosoltatására szükséges 1-ör a' legválogatottabb Diaeta: a' jó tápláló eledel, a' tiszta víz, a' szoros tisztaság, szabad test mozgás a' tiszta levegőben, — 2-or az emésztő ré-

szeknek erősödésükre, a' tápkészitésnek és tápláló-dásnak elősegitésére, majd mulólag, majd maradólag izgató fűszeres és keserű szerek, illyenek Gentiána, fenyő-mag, üröm, tzitzkóró, ezer-jófű, Calmus, gyökönke, fokhagyma, tölgyfa hamu porrá tört korommal és sóval; piskoltzbor, higitott pálinka, kénsavany, főképen pedig sósavany, a' melly 3—4 latig vízzel higitva, 's más főzelékkel adatva a' sülyben szenvedő juhoknak igen hasznos.

A' Járványos hasmenés, Diarrhoea Epizootica, Durchfall.

Midőn e' betegségbe esnek a' juhok, azok nyugtalanok lenni szoktak, lábaikat ide'stova rakják, a' hasuk felpuffad; sok büdös szeleket eresztenek, az ételen nem kapnak, és a' kérődzés rendetlenül történik, a' vizes ganéjt néha igen távúl vetik maguktól, máskor pedig víz gyanánt foly le tzombjaikon; a' fülek, az órr, a' száj változva majd melegek, majd hidegek; a' száj habos, a' nyelv betapadva; az állat mutatja, hogy has fájdalmai vannak; de a' mellyek minden hasmenés után szűnnek, de később ismét kezdődnek. A' nősténnek a' teje néha sárgás, és keserű ízű. Mikor a' baj már igen lankasztó, a' bádjadtság igen nagy, a' soványodás szembetűnő, az érütés igen tsekély és lassú, akkor már bizonyosok lehetünk, hogy a' hasmenés rosz indulatu.

Téli időben okozza e' betegséget: a' hitvány 's romlott takarmány; tsekély testmozgásnál adatott sok eledel; — Nyáron pedig meghűlés, igen sok zöldség evés, vagy mérges fű, és a' mézharmat. E' baj főképen a' bárányokat éri.

Néha a' ganéjnak serélesztő tekintete vagyon, 's ekkor fejér vérhasnak — Weiße Ruhr — mondatik.

Midőn a' hasmenés tsak mérsékelt és a' zöldségtől ered, nem félhetni nagy veszedelemtől, kivévén midőn az soká tart; ha pedig az más okból támad, nagy bádjadtsággal, és sebes soványodással

jár, nagy a' veszedelem, főképen ha láz szegődik hozzá.

Jó élésmód és gondviselés mellett meggyógyul a' hasmenés a' máskor emlitett keresű szerek által sóval keverve; gabona, bab, borsó, égetett makk lisztből serrel vagy e' nélkül készült sürű levek által; vízben felolvasztott timsó által; nyáron borkővel, és kámforral; vagy Rhebarbara és tiszta borkősó által.

A' Szélkórság, Tympanitis,

Trommelſucht, Blähe, das Aufblähen.

E' betegség áll a' hasnak hirtelen történt kiterjedésében, fúlladozással, vagy valódi fúlladással.

E' bajnak oka a' béltsőben történt hirtelen meggyűlése a' levegőnek; találtatik ez néha a' hasüregben is a' béltsőn kivűl. Származik pedig a' levegő vagy a' lenyelt és a' gyomorban tsak kelő — fermentans — eledelből, vagy más valamelly beteges Állatvegyitő müködésből — Processus Zoochemicus — azért e' baj többnyire eredeti, ámbár nem tagadhatni, hogy néha más bajnak is követője lehet.

Megesmérhetni e' bajt e' jelekről: a' has dagad; a' járás terhes, a' légvétel rövid és fáradságos; az állat hortyog és ide oda tántorog; a' vizellés és hasürülés megszűnik; ha az állatnak szája felnyittatik, forró gőz szál fel belőle. A' hasnak puffadásával nő az állatnak szorongása és a' légvételnek nehézségei; az állat az első 's hátulsó lábait meszsze rakja egymástól; az órron által a' levegő izenként ürül; midőn az állatnak hasán kotogunk, dobként hangzik az; az állatnak szemei kidűlnek; a' légvétel hol órron hol pedig a' szájon keresztül történik; e' két testnyilásból néha kevés vér foly, a' száj, a' nyelv, a' szem és az órr setét pirosok; az állat szoborként mozdulhatlanúl áll; egyszerre hirtelen elterűlnek, 's elvesznek; vagy sok szél menvén el tőlük, a' has leapad, az állat pedig magához térvén vagy azonnal ép, vagy más utóbeteg-

ségeket áll ki, illyenek: a' nehéz emésztés, hasmenés, hoszszas köhögés.

Támasztó okai e' betegségnek ezek: a' száraz téli eledelre hirtelen következett bő fűtartás; hirtelen ital a' fű étel vagy hoszszas szomjuság után; kákával vagy más éretlen fűvel lett megzabáltatás; mérges fűvek; a' még nem virágzó lóhernek zabálása; valamint a' poshadó lóhere is; legelés midőn még a' harmat a' fűvön vagyon; az igen bujálkodó lóher; végre ha igen gazdag legelőre hajtatnak, a' nélkűl hogy előbb otthon jóltartattak volna.

Ha mindjárt a' betegség elején segitség hozatik, a' gyógyulás könnyű és bizonyos; ha pedig a' betegség igen előre haladt, igen gyakran veszély a' vége.

Gyógyittathatik a' betegség e' szerek által: só és olaj keverékből állövet — Clisma, Klíſtír; Salmiaklél — Spir. Salis Ammon. Caust — vízzel higitva; pálinka vízzel; veres kőolaj; kevés mennyiségű oltatlan mész; kömény és Ingber pálinkával ital gyanánt; Dohány vonadék — Extractum Nicotianae; házi gyógyszer gyanánt ajánlják a' Dohányt $\frac{1}{2}$ latot téjjel keverve; igen rothadt sajt nagy mennyiségben; Köménymag vagy fenyőfa főzelék; ganéjlé; Teriak ruhára kenetve, és az alfelbe dugva, reá pedig magyarófa főzelék szappannal, vagy kevés lúggal. — Ha ezen szerek nem segitenek és az állat fulladás veszedelemben forog, legtanátsosabb troicarral a' hasfalat által fúrni. A' gyomorban lévő levegőnek kiüritésére pedig legalkalmasabb a' Monró tsőve, ez tehát vagy a' szájon, vagy a' végbélen, vagy mind a' kettőn bévitetik.

Mindenek előtt pedig el nem kell felejteni, hogy az állat szűnet nélkűl mozgásban tartassék, és a' has kefével vagy tsomó szalmával dörgöltessék.

A' Kerengés, Scelotyrbe,
Die Dreſucht.

A' kerengés a' juhoknál leginkább tapasztalható betegség; úgy tekinthetjük azt, mint a' szédel-

gésnek különös nemét. Nem elébb vétetik ez észre a' nyájnak valamelly darabán, mint a' midőn már nagy fokot ért. E'kor pedig illy alakban mutatja magát: az illy juh mindenkor az utólsó a' nyájban, és midőn a' többiek árkon, vagy tsekély patakotskán keresztűl ugrálnak; a' betegek vagy állva maradnak annak partján, 's ide'stova járnak, vagy ha által ugornak, az első lábaikra esnek; igen könnyen és nagyon ellankadnak; tsak parányit esznek, vagy semmit sem; hirtelen soványodnak, és végre majd rövidebb majd hoszszabb idő mulva nyavalyájuknak áldozataivá lesznek.

A' Pányvások — Segler — igen feltartják a' fejüket, gyakran éri a' nyakszirt a' nyaknak tsigolyáit, hánnyák vetik a' lábaikat, hortyognak erősen és a' magasan tartott fejüket majd jobbra majd balra vetik.

A' Tiprók — Traber — tartják a' fejüket alá a' lábakig, tántorognak ide és tova, a'vagy fordítják a' testüket majd egyik majd a' másik oldal felé; gyakran megállnak, az ő járásuk bizonytalan és tétovázó.

Leggyakrabb e' baj a' bárányoknál, vagy az alig kifejlődötteknél — Jährlingen — és hihető, hogy a' betegségnek magva már az állattal születik, mellyből utóbb a' hólyagnyív kifejlik. Örökségesnek — Erblich — e' betegséget nem tarthatni; néha a' helybéli környűlállásokból támad, 's illyenkor tartós; de ragadó soha sem.

A' Hólyagnyiv — Echinococcus, Cisticercus — tartózkodik a' főben és pedig annak oldaltsontjai alatt, vagy a' homloktsont alatt, igen ritkán a' szirt tsont alatt; elárulja annak jelenlétét a' tsontnak az ő tartózkodása helyén puhasága; a' hol ez az eset, a' juhok hátra tartják fejüket; ha pedig a' nevezett nyiv a' velő üregeiben vagyon, a' juhok többnyire letartják a' fejüket; és e'kor a' koponyán semmi puha hely nem találtatik. — A' velő hártyák e' bajban legkevesebbé sintsenek megsértve, de a' velőn magán többnyire vagyon egy két kirágott hely;

ez alatt láttatik egy vizes hólyag, a' mellyen itt ott fejér 's hoszszas homok nagyságu toldalékok vannak. A' velő azon a' helyen, a' mellyben e' hólyag találtatik, veres sárga és annyira van elrongálva, hogy mint egy kása formája vagyon. A' hol a' hólyagnak felűlete fejér és síma, ott a' velő is fejér és sima. — Külső alakjuk és számuk a' hólyagoknak különféle; még is többnyire hoszszas gömbölyű, a' tsekély fejér és hoszszas toldalékok öszszefüggnek a' velővel; és szíván azt, hozzá tapadnak erősen, és nem egyebek mint a' közös nyívhólyagnak ugyan annyi fejei.

A' kerengés általjában igen veszedelmes baj, mert ha a' nyív mélyen vagyon a' velőben, még tsak reményleni sem lehet orvoslást; ha pedig a' velőnek felűletén vagyon a' nyív, és felette a' tsont puha, nem ritkán volt a' koponya furásnak — Trepanatio — és az ez által történt víz és nyív kiüritésnek jó foganatja. — Javasoltatott, hogy dohány por fúvassék a' szenvedőnek órrába; továbbá 8—12 napig borsó nagyságu ördögszart — Assa foetida — annak béadni, de én, ha valakivel, inkább azzal tartanék, a' ki Calomelt az az: édes kényesőt — versiestes Qveksilber — tollból az állatnak órrába fúni javasol. — Azt állítják, hogy a' féregnek kifejlődését akadályozhatni, ha a' báránynak feje nem nyiratik, és a' kutatsokra — a' kanya tsontok között lévő lágy hellyre — ragadó tapasz — Empl. adhaesivum, Klebflaſter — tétetik mind addig, míg a' tsontok öszsze nem nőnek, vagy a' kutatska öszsze nem nő.

A' Juhhimlőről, Variolae Ovium, Schaafpocken.

E' fertelem a' külföldiekhez tartozik. A' kár, a' mellyet okoz a' mezei gazdaságban, igen fontos. Német, 's Porosz Ország és az Austriai tartományok e' betegségben egy millió juhnál többet vesztenek minden esztendőben; azért szükséges minden lehető szorgalommal azon lenni, hogy az egyedül

de bizonyosan foganatos szer t. i. a' himlőoltás közönségessé légyen.

Még nintsen bizonyosan tudva, vagyon e' az emberi, tehén, és juhhimlő között bizonyos atyafiság; eddig legalább még nem lehetett az ember himlőt, a' melly Viborg szerént — Sammlung III. Nro 4. — tehénbe, kutyába, és sertésbe oltathatik, a' juhba is oltani.

A' juhon, minekelőtte a' himlő kijőjjön, láz támad, következőleg: gyors érverés, étvágytalanság, megtsüggedt vagy végképen kimaradott kérődzés, majd hideg majd forró fülek. A' légvétel nehezedik, az órr nedvet botsát; a' szemek könnyeznek. — A' 3 és 5-dik nap között mutatkoznak a' mezitelen helyeken veres foltok, ezek mindég nőnek, hólyagtsákba emelkednek, ezek veres környékűek, a' középen pedig sárga folyamat foglalnak, mig ezzel egészen megtelnek. Ez a' betegségnek a' második időszakasza, és tart ugyan annyi ideig, mint az első. Ha a' himlők ezen szakaszban kékűlnek vagy feketednek, vagy egymásközött egyesűlnek és belőlük hig büdös ev foly, a'kor roszsz indulatuak és veszedelmesek. Ha a' himlők mind egyig ki nem jőnek, vagy ha hirtelen eltűnnek, a' megdöglés közel bizonyos. Ha továbbá akár az első, akár a' második időszakaszban észreveszszük, hogy az állat fájdalmasan köhög, nehezen vesz lélekzetet, annak a' nyaka allja dagad, és tsak nehezen nyelhet, gyanithatni torok vagy tüdőgyuladást, és itt is az állatnak helyeztetése veszedelmes. — Ha e' szakaszt a' juh szerentsésen kiállja, a' harmadikba megy által; a' himlők száradnak, vart képelnek, 's lehámlanak.

Ha a' himlőoltás valamelly nyájnál elmulasztatott, szükséges, hogy a' betegségnek kitörésekor a' beteg állatok az egészségesektől elválasztassanak; és ez által talán megőrizhetjük a' nyájnak még ép részét a' járványtól. Ha ez úton el nem érhetjük tzélunkat, hűs és szabad helyről kell szorgoskodnunk, e' nélkűl minden orvosi igyekezet foganatlan lenne.

Az első kórszakaszban igen javasoltatik e' keverék: kénkő virág és konyha só mézzel 's vízzel vegyitve; ebből adván naponként a' juhnak 3 kanálnyit. — A' másodikban e' vegyűletet szükséges más erősitővel kipótolni, minő lenne fűz, vagy vad gesztenye héj, vagy Calmus gyökér porból, vagy más hasonló keserű szerből mézzel vegyitve. — Ha e' második szakaszban daganatok mutatkoznak, szükséges azokat genyedésbe hozni; a' hol pedig ez az erőtlenség miatt különben meg nem eshetik, szükséges a' genyedést izgató szerek által elősegitni, illyen p. o. a' zöld szappan; zsirral vegyitett Terpentin olaj; 's a' t. ha ellenben igen gyuladtak és fájdalmasak, lágyító szerek szükségesek.

A' rosz indulatu himlőknél igen kevés jót reménlhetni, azonban még is az élesztett sósav, — Acid. muriat. oxygenatum — salitrom 's a' t. keserű tisztitó szerekkel párositva igen tzélirányos.

De még is a' himlőoltás marad mindenkor a' főszer az igazi juhhimlő ellen, azért kivánok e' tárgyról bővebben szólani, és azt, a' mi e' tárgyról fontosabb, közleni.

A' Juhhimlő oltás az újabb időkben fontos tárgyává lett az állati Politiának, és pedig méltán, mert az nem tsak a' mezei gazdának nyájbirtokát bátorságba helyezi, hanem a' valódi juhhimlőnek kiirtatását bizonyosan eszközleni fogja, ha a' Kormányok és a' Mezeigazdák egy lélekkel annak jótéteményeit használandják. Akarták ugyan a' juhhimlő helyébe a' tehén himlőt a' juhoknál is alkalmaztatni, de ez tsak kevésnél fogamszott meg; miért pedig nem fogamszott mindeneknél egyarányban, a' jó Isten tudja. — Minthogy tehát a' tapasztalásból tudjuk, hogy Holzmeister Úr 6000 juhából, a' mellyekbe Pessina Úr juhhimlőt óltott, egy sem veszett el, azért a' juhhimlő oltást ugy kell tekintenünk, mint valódi és pedig nagy jó tételt, és azt minden rendes Országra nézve elkerülhetlennek tartani.

Sick szerént az oltás vagy szükségbeli, vagy óvásból eső — precautions Impfung — és védő — Schutzimpfung. — A' két elsőnek mindenkor tsak az Előljáróság engedelmével a' legnagyobb szorulásban kellene megtörténhetni; a' védőoltásnak pedig a' Kormánynak parantsolatára vagy az egész Birodalomban, vagy annak egyes tartományaiban kell megtörténni; és pedig azon tartományokban kellene a' dolgot kezdeni, a' mellyek az állatokkal való kereskedésről legnevezetesebbek; és minekutána a' himlőoltás megesett, e' tartományokat rekesz rendelések által — Quarantaine — kellene a' többiektől különözve tartani, mind addig, mig az oltott himlők elvégzik pályájukat.

Ha akarjuk, hogy az oltás szerentsésen kezdődjék 's végződjék is, szükséges, hogy mind az oltás helyére, mind az oltandó fertelemre, mind végre az e' tzélra forditandó oltó eszközre nézve a' legjobbat meghatározzuk.

Az oltásra legalkalmatosabb az atzélból készült kevesé széles, éles, 's egyszerű tő, de ennek a' rozsdától egészen tisztának kell lennie; mivel pedig ez nehezen eshetik meg, azért tanátsos más, a' rozsdát el nem fogadó értzből készült tővel élni, de a' melly a' beoltandó szert is el ne változtassa.

A' sárga fejér és sürű geny nem egész bátorsággal forditthathatik az oltásra, hanem inkább a' közel víz hígságu savó — Lympha. — A' száritott oltovány, bár az tökéletesen legyen is elzárva, nem tehet bennünket bizonyosokká a' maga jóságáról.

A' hátúlsó tzombba oltani nem tanátsos az ott találtató inas pólya miatt; legalkalmatosabb az első lábnak közepe, egyféle távolságban a' felső és alsó izesűléstől, és pedig a' jobb lábon.

Az oltó tőnek alkalmaztatásakor nem szabad vérnek szembe tűnni. — A' fonál oltás, az arra következő nagy gyúladás miatt megvetendő.

Az oltott állat rosz időben 6—8—9 napig az akolban tartassék.

A' tanulni vágyó juhászok is megtanulhatnák ugyan az oltás módját, de mivel az ez állapotban lévő juhokkal való tzélirányos bánáshoz megkivántatik az is, hogy a' juh himlőnek lefolyását annak minden tüneményeivel és különbségeivel esmérje; azért szükséges lenne, hogy az oltás a' juhászok által valamelly értelmes Orvosnak jelenlétében történnék. — A' ki e' tárgyról többet kiván tudni, olvassa: Sick über die Schaafpocken, und deren Impfung. Berlin, 1805. J. C. H. Salmuth gekrönnte Preisschrift über die Einimpfung der Schaafpocken. Tolberg Erfahrungen über die Pocken der Schaafe und die Art sie zu impfen. Magdeburg 1805.

A' Vér hugyzás, Mictus cruentus,
Das Blutharnen, die rothe Sucht.

Midőn a' juhtól vizellettel vér is megy, és pedig szorulás fájdalmaival, Vérhugyzásban szenvedni mondatik. Ha e' baj egyszerre sok juhot támad meg, Vérjárványnak — Rothe Sucht — mondatik.

Minekelőtte a' baj kitörne, jóval elébb a' juh fájdalmakat szenved hasában, a' melly egyszer-'smind dagad is; nagy erővel igyekezik hugyot botsátani, órra, szája meleg; a' vékonyai dobognak; a' béltisztúlás rekedt; végre nagy erőlködés között ereszt kevés véres vizelletet, vagy szinte tiszta vért, erre az állat könnyebben vagyon; — de tsak hamar az előbbi bajok ismét viszsza fordúlnak, 's így történik többször napjában; a' nősténveknek szinte a' tejük is véres.

E' betegségnek oka: olly legelő, a' mellyen sok ártalmas fű terem, az egészséges pedig silány állapotban találtatik; így a' még gyenge tölgy hajtások — Eichenloden; — Földiepernek — Erdbeeren — az őszi tetűvirágnak — Herbstzeitlohr — a' nagy tsalánnak, büröknek, nádnak, vadtárkonynak, tölgy és jávor falevélnek étele okozza e' bajt.

Tart a' betegség 5—8 napig; — minthogy pedig könnyen megesmértethetik, és annak okai is könnyen eltávoztathatnak, többnyire ismét egészséggel

szo-

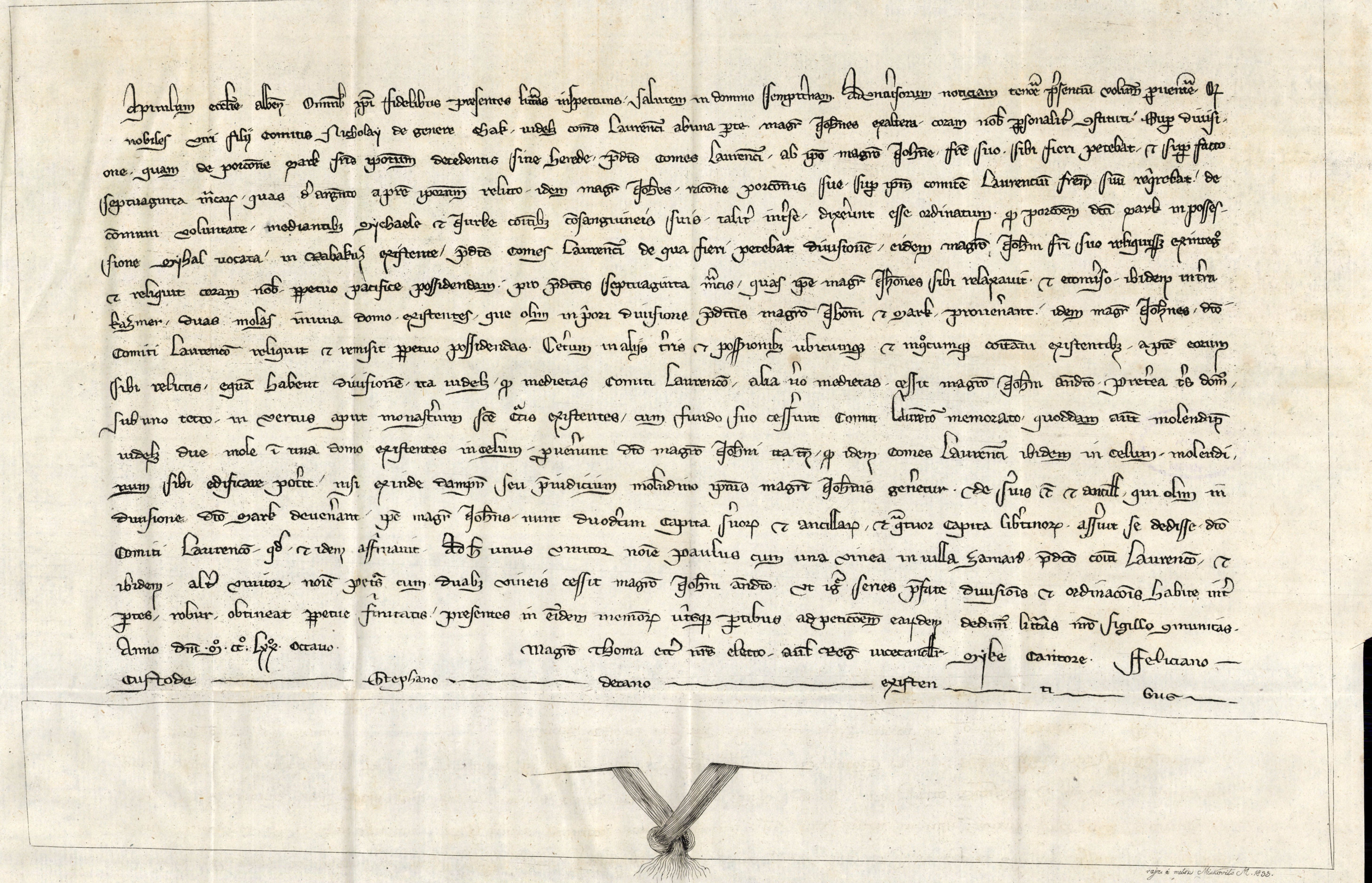

Capitulum ecclesie Albensis Omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis Salutem in domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire quod
nobiles viri filii comitis Nicholai de genere Chak, videlicet comes Laurencius ab una parte, magister Johannes ex altera, coram nobis personaliter constituti, super divisi-
one, quam de porcione Mark fratris eorum decedentis sine herede, predictus comes Laurencius ab ipso magistro Johanne fratre suo sibi fieri petebat, et super facto
septuaginta marcarum quas de argento a patre eorum relicto idem magister Johannes racione porcionis sue super ipsum comitem Laurencium fratrem suum repetebat, de
communi voluntate, mediantibus Michaele et Jurke comitibus consanguineis suis, taliter inter se dixerunt esse ordinatum, quod porcionem dicti Mark in posses-
sione Gyzal vocata, in Chabakuz existente, predictus comes Laurencius de qua fieri petebat divisionem, eidem magistro Johanni fratri suo reliquisset exemptus
et reliquit coram nobis perpetuo pacifice possidendam, pro predictis septuaginta marcis, quas ipse magister Johannes sibi relaxavit. Et e converso ibidem intra
Kazmer, duas molas in una domo existentes, que olim in priori divisione predictis magistro Johanni et Mark provenerant, idem magister Johannes dicto
comiti Laurencio reliquit et remisit perpetuo possidendas. Ceterum in aliis terris et possessionibus ubicumque et in quocumque comitatu existentibus a patre eorum
sibi relictis, equam habent divisionem, ita videlicet quod medietas comiti Laurencio, alia vero medietas cessit magistro Johanni antedicto. Preterea tres domus,
sub uno tecto in Vertus apud monasterium sancte Crucis existentes, cum fundo suo cesserunt comiti Laurencio memorato. Quoddam autem molendinum,
videlicet due mole in una domo existentes in Zelum, provenerunt dicto magistro Johanni, ita tamen quod idem comes Laurencius ibidem in Zelum molendinum
novum sibi edificare poterit, nisi exinde dampnum seu preiudicium molendino ipsius magistri Johannis generetur. De servis et ancillis, qui olim in
divisione dicti Mark devenerant, ipse magister Johannes nunc duodecim capita servorum et ancillarum, et quatuor capita libertinorum, asseruit se dedisse dicto
comiti Laurencio, quod et idem affirmavit. Adhuc unus vinitor nomine Paulus cum una vinea in villa Samar predicto comiti Laurencio, et
ibidem alter vinitor nomine Petrus cum duabus vineis cessit magistro Johanni antedicto. Ut igitur series predicte divisionis et ordinacionis habite inter
partes robur obtineat perpetue firmitatis, presentes in eiusdem memoriam utrique parcium ad peticionem eorundem dedimus litteras nostro sigillo communitas.
Anno domini M° CC° Lx° octavo. Magistro Thoma electo nostro, aule regie vicecancellario, Cyrbe cantore, Feliciano
custode, Stephano decano existentibus.

rajz. és metsz. Miskovits M. 1833.

Főtiszteletü

Májer Józsefnek, a' Székes Fehérvári Káptalan Őr Kanonokának

ajánlja

Horvát István

Kungl. Vetenskaps Fagbibliotek

szokott végződni; — ha pedig véres hasmenés is szegődik hozzá, igen könnyen döglés következhetik.

Ha a' gerjesztő oknak eltávoztatása után valami gyúladás lenne jelen, azt vérbotsátás és lágyitó nyálkás italok által kell megengesztelni. — Ha az egész nyáj e' baj által megtámadtatnék, Ihar és Tölgyfa levélből készült főzelék javasoltatik ital gyanánt; továbbá a' keményitő vízben felereszstve, timsó olvadék vízben, növényi és ásványi savanyok.

A' többi betegségekről, a' mellyek a' juhoknál előkerűlni szoktak, és a' szarvasmarhával is közösök, szólni fogok akkor, mikor azokra a' szarvasmarhánál a' sor jövend.

Boehm Károly.

5.

A' Székes Fehérvári Káptalannak 1278-dik évben a' Tsák Nemzetség számára költ Óklevele, egy Réz Táblával.

„apitulum (így) ecclesie albensis, Omnibus christi fidelibus presentes litteras inspecturis; salutem in domino sempiternam. Ad vniuersorum noticiam tenore presencium volumus peruenire, Quod nobiles vírí filý' Comitis Nicholay de genere Chak, uidelicet comes Laurencius ab una parte. magister Iohannes ex altera, coram nobis personaliter constituti; Super díuísione. quam de porcione Mark fratris ipsorum decedentis síne herede, predictus Comes Laurencius, ab ipso magistro Iohanne, fratre suo. sibi fieri petebat, et super facto septuaginta marcarum, quas de argento a patre ipsorum relicto, idem magister Iohannes, racione porcionis sue, super ipsum comitem Laurencium fratrem suum requirebat; de communi voluntate, mediantibus Mýchaele et Jurke comitibus consanguíneís suís, taliter ínter se, dixerunt esse ordínatum. quod porcionem dicti Mark in possessione Mýhal uocata;

in Rabakuz exístente, predictus Comes Laurencius, de qua fierí petebat díuisionem, eíd m magistro Iohanni fratri suo reliquisset ex íntegro et reliquit coram nobis, perpetuo pacifice possidendam; pro predictis septuagínta marcis, quas ipse magister Ihoannes sibi relaxauít. et e conuerso, ibidem in terra Kazmer, duas molas ín una domo existentes, que olim in priori díuisione predictis màgistro Ihoanni et Mark, prouenerant; idem magister Iohannes, dicto Comítí Laurencio reliquit et remisit perpetuo possidendas. Ceterum in alý's terrís et possessionibus ubicumque et in quocumque comitatu existentibus, a patre eorum sibi relictis, equam habent dívísionem, ita uidelicet, quod medietas Comiti Laurencio, alia uero medietas, cessit magistro Iohanni antedicto, Preterea tres domus sub uno tecto, in Wertus aput (így) monasterium sancte Crucis existentes, cum fundo suo cesserunt Comiti Laurencio memorato, quoddam autem molendinum uidelicet due mole in una domo existentes ín Celum, prouenerunt dicto magistro Iohannı́ ita tamen, quod idem Comes Laurencius ibidem ín Celum, molendínum sibi edificare poterit; nisi exínde dampnum seu preíudícíum molendíno ipsius magistri Iohannís generetur. De seruis etiam et ancillis, qui olim ín diuisione dicto Mark deuenerant; ipse magister Iohannes, nunc duodecim Capita seruorum et ancillarum, et quatuor Capita libertinorum, asseruit se dedisse, dicto Comítí Laurencio, quod, et idem affirmauít; Ad hec unus vinitor nomine Paulus cum una vínea in uilla Zamard, predicto comiti Laurencio, et ibidem, alter vinítor nomine Petrus cum duabus víneís cessit magistro Iohanni antedicto. vt igitur series prefate diuisionis et ordínacionis habite ínter partes, robur, obtineat perpetue firmitatis; presentes ín eiusdem memoriam utrisque partibus ad peticionem earumdem dedimus litteras nostro sigillo conmunítas. Anno Domini. M°. CC°. LXX°. Octauo. Magistro Thoma ecclesie nostre electo, aule Regie uicecancellario, Myke

Cantore. Feliciano Custode Stephano Decano existentibus.“

Örökös, az az: Privilegiális Levél író hártyán. A' függő nagy Petsét viaszka leszakadott, azonban a' sodorék selyem kötélkének egy része még jelen vagyon. Találtatik Tek. Kisfaludi Kisfaludy János Urnak, Tek. Ns. Vas Vármegye Fő Szolgabirájának, gazdag Levéltárában.

Horvát István.

6.

A' régi Magyar Mértékek esmérete.

Hazánk régi mértékei, az újabb időkben, annyira kivesztek; érezhetetlenül helyekbe újabbak hozatván, annyira megavultak; hogy se régi okleveleinket, se a' régi Jószágok betsüjit, se a' Palatinális Ajándékok hajdani mennyiségét, nehéz felvetések nélkül, érteni többé képesek nem vagyunk. És ez okból se hajdani pénzünk hihető mennyiségéről, se a' Jószágok árárol, lehetett népesedésről, itéletet nem hozhatunk. Nem lészen tehát talán felesleg való munka; Hoszsz és Térségeink hajdani mekkoraságát, a' jelen mértékekhez hasonlitva, világoságra hozni.

Emlékezetben hagyta ezt Werbőczy István Törvény könyvében Part. I. Tit. 133. holott egy mértéket felrajzolván könyve oldalára, azt mondja róla, hogy ezen mérték, tizenhatszor véve, tészen egy Királyi Ölet (Ulnam Regalem).

Az Értekező, hogy itt, az igazsághoz közelittsen, olly régi Corpus Jurist vett elő, milly régit tsak találhatott; *) melly szerént a' felrajzolt mér-

*) Vajha a' kiadás évszáma a' derék Értekezőtől fölhozatott volna. Az itt az egyik legnagyobb nehézség, hogy Werbőczy számos kiadásaiban a' mérték vonat hoszszusága nagyon különböző. Ez birta arra a' halhatatlan érdemü Kovachich Mártont, hogy jutalmat igérne annak, ki e' mértéket vasra, rézre, vagy köre vésetve elő állitaná.

A' Szerkesztető.

ték tészen 7. az az hét, $179\frac{0}{1}$ esztendőben megállapitott Posonyi hüvelykeket (mellyekkel egyébbaránt a' Bétsi hüvelykek is tökélletesen megegygyeznek) és így:

1.) Egy Királyi Öl (Ulna Regalis) $= 7.16 = 172$ pos. hüv. Egy Posonyi Ölben levén 6 Posonyi láb a 12 pos. hüv. tészen továbbá

Egy Ulna Regális $\frac{112}{6.12} = \ldots 1\frac{5}{9}$ pos. ölet.

2.) Ismét azt mondja Werbőczy, hogy egy Királyi hóld (unum Jugerum terrae arabilis, aut Sylvae; regalis mensurae) foglal magában hoszszában 72 az az: hetvenkét Királyi Ölet (Ulnam Regalem) szélességében pedig 12 ∽ tizenkét illyen Királyi Ölet, vagy is $72 \times 12 = 864$ négyszegü Királyi Öleket. Mivel pedig egy Királyi Öl $1\frac{5}{9}$ posonyi Ölet tészen; posonyi vagy mostani mérték szerént, egy Királyi hóld tészen $72 . 1\frac{5}{9}\ 12 . 1\frac{5}{9} = 2090\frac{6}{10}$ posonyi négyszegü öleket: vagyis ha 1 hóld, mellybe közép szerrel 2 pos. mérő őszit vetni szokunk, 1200 négyszegü posonyi öllel számittatik, tészen.

Egy Királyi hóld $\frac{2090,6}{1200} = 1\frac{742}{1000}$ posonyi hóldat; melly igen közel $1\frac{3}{4}$ posonyi hóld; vagy 2 mérejével egy Királyi hóld tészen $3\frac{1}{2}$ pos. mérő alá való földet.

3.) Ismét, egy Aratrum (unum aratrum) foglal magában 150 ∽ egy száz ötven Királyi hóldakat vagyis $2090,6 \cdot 150 = 313590$ pos. négyszegü öleket, vagy egy posonyi hóldat 1200 pos. □ ölekkel véve — — $\frac{313590}{1200} = 261\frac{3}{10}$ pos. hóldakat, vagy is hóldját 2 mérejével számlálván, egy régi Magyar Aratrum tészen $261\frac{3}{10} . 2 = 522\frac{1}{2}$ pos. mérő alá való földet.

Ezek szerént az oklevelekben, akár Jugerumok, akár Aratrumok, akár Ulnák forduljanak elő, a' Tudós Olvasó azoknak mennyiségét könnyen kiszámolhatja.

Gáty.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

Nagy érdem, ha a' köz, 's még pedig fényes hivatalokban fáradozó férfiak a' sulyos munkálkodás terhei alatt is nem tsak szivükön viselik folyton folyva a' tudomány szeretetét, hanem ennek előmenetelén hathatós részvétellel írásaik által törekednek; sőt még akkor is, midőn érdemlett nyugodalomba lépnek, lángolva égvén a' Haza szeretetétől, őszbe borúlt életkorukat egészen a' tanúlásnak és tanitásnak, következésképen a' Nemzeti Ditsőségnek, szentelik.

Ezen megkülönböztetett polgári érdemnek egész kiterjedésben részese azon sokféle érdemü Méltóság, kinek a' Hazában és a' Külföldön híres nevét, mint hogy azt maga egészen le nem írta, Rec. ki nem mondja ugyan, de még is magyar egyenességgel tiszteli, 's a' ki nem tsak fiatal korában, 's a' virágzó férfi időszakaszban két részént jeles, részént nagy fáradságba került munkát napfényre botsátott, hanem közelébb is a' Magyar Nyelvnek bámúlásra méltó természeti tulajdonairól (ágazatiról?) e' két könyvvel német és magyar nyelven a' Tudósokat megajándékozta.

Oda tzéloz e' szüleményeivel a' méltóságos Szerző, mint Előljáró Beszédében magát elég bőven és világosan kinyilatkoztatja, hogy meggyőzze arról Európa legtudósabb Férfiait, és így az egész tudós-

Világot, hogy tekéletességre nézve a' Magyar Nyelvvel egyik Európai és Ázsiai Nyelv sem mérkezhetik. Nagy, fölséges, magos törekedés, melly, ha, a' mit édes örömest hiszen Recensens, ment is a' félre tsapó nemzeti büszkeségtől, még is a' nemzeti érzés fölemelkedett, igen fölemelkedett, fokán vert első gyökeret! —

„*Akkor halljuk* — így ír tudniillik a' méltóságos Szerző — *azon érdemes férfiak vallástételét, kiket fogott biráknak ismér a' tudós világ, ha van-e más nyelv egész Európában, mellyet az itt elé adandóhoz hasonló, eddig még ismeretlen analysisra lehetne szoritani? — Akkor vallja meg igazán, valaki tudósnak tartja magát a' napkeleti nyelvekben, nem külömböz-e a' magyar nyelv, saját tulajdonságai mellett, minden Ásiaiaktól szint annyit, mint a' tiszta buza más akármelly vetések közepette, sőt ezeknek kevertében is?*

Közel sem foglal tehát e' két könyv magyar Grammatikát magában, bár a' könyvnek sok fejezetei teljesek is grammatikai fejtegetésekkel. Itt a' nyelvbéli előadások tsak intő, sőt bizonyitó eszközűl szolgálnak a' sokkal nemesebb tzél megállapittására a' Magyar Nyelv elsősége ügyében. Ha ezt a' méltóságos Szerző valóban kivívja, bizonyosan örökké viritandó hálát fog nem tsak Nemzetétől, hanem minden tsinosodásra szert tett Népektől érdemlenie. De az illyen diadalmat nyerni fölötte nehéz, sőt, úgy szólván, majd nem lehetetlenség. És ez az, a' mire a' méltóságos Szerzőt Rec. észre vételei által figyelmessé tenni akarja, meglevén arról győződve, hogy olly miveltségü Tudós, millyent a' méltóságos Szerzőben mindenki vall, édes reményének nem tsak ketsegtető, hanem kevésbé kedvező sugáraiba is képes belétekénteni.

Első akadályt vetnek ezen édes reménynek némelly természeti és nemzeti ösztönök. Elhitetni akarni más Nemzettel azt, hogy hazájánál 's nyelvvénél egy másik Nemzetnek hazája boldogabb, 's nyelve tekéletesebb, ezernyi ezer nehézségekkel járó do-

log. A' hidegtől tsak nem dermedő Siberiai, vagy Kamtsatkai lakos, mint az égető Afrikai homok pusztaság földes ura, hazáját legboldogabbnak, nyelvét legkülönbnek tartja a' nélkül, hogy Ovidius versei, — *nescio qua natale solum* — lelkesitenék akár ezt, akár pedig amazt. Természeti ösztön von, tudniillik, bennünket a' földhöz, mellyen születtünk; a' nyelvhez, mellyet gyermekségünkben dadogtunk. Mind a' kettőtől tsak a' kénytelenség, igen nagy elkeseredés, fölöttébb ingerlő nagy boldogság reménye, 's végre a' gyalázatos kortsosodás vonhatja el a' legdurvább Népeket is. Ha ez így vagyon a' vad nemzeteknél, mennél nagyobb mértékben szeretik hazájukat, 's betsűltön betsűlik nyelvüket a' tsinosodottak? — Legyen szabad tsak egy példával e' tárgyat világositani.

A' Római Nyelv baráti a' Német Nyelvet már Krisztus születése után 430—488-dik évfelé Durvának és Nevetségesnek tartották. Caius Sollius Apollináris Sidónius (Epist. Libro V. ep. 5.) írja: „*Vt ista* (latina) *Tibi lingva teneatur, ne ridearis: illa* (germanica) *exerceatur, ut rideas. Vale.*“ — János Diáconus Nagy Gergely Pápa életében (S. Gregorii Magni Papae, Opera. Venetiis, 1744. fol. Tomo IV, pag. 47.) így emliti a' Német és Angoly éneket: „*Alpina siquidem corpora, vocum suarum tonitruis altisone perstrepentia susceptae modulationis dulcedinem proprie non resultant; quia bibuli gutturis barbara feritas, dum inflexionibus et repercussionibus mitem nititur edere cantilenam, naturali quodam fragore quasi plaustra per gradus confuse sonantia rigidas voces jactat, sicque audientium animos, quos mulcere debuerat, exasperando magis et obstrependo conturbat.*“

De maguk a' Németek is századokig Durvának tartották nemzeti nyelvüket. Weissenburgi Otfrid 870-dik év felé (Joan. Schilteri, Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum. Ulmae, 1728. fol. Tomo I, pag. 11. et 12.) így ír a' Német Nyelvről

Liutbert Maintzi Érsekhez: „*Hujus enim linguae Barbaries, ut est inculta et indisciplinabilis, atque insueta capi regulari freno Grammaticae Artis, sic etiam in multis dictis scriptu est propter literarum aut congeriem aut incognitam sonoritatem difficilis.*“ És valamivel alább: „*Lingua enim haec velut agrestis habetur; dum a propriis nec scriptura, nec arte aliqua ullis est temporibus expolita, quippe qui nec historias suorum antecessorum, ut multae gentes ceterae, commendant memoriae, nec eorum gesta vel vitam ornant dignitatis amore. . . . . Res mira, tam magnos viros prudentiae deditos, cautela praecipuos, agilitate suffultos, sapientia latos, sanctitate praeclaros cuncta haec in alienae linguae gloriam transferre, et usum scripturae in propria lingua non habere.*“ — Látta Otfrid, mi a' Német Nyelv baja; hitte durvaságát és még is ehhez vonakodva Németűl írt, 's kárhoztatta azoknak tselekedeteiket, kik a' Deák Nyelv tekéletességét bámulták. Tsak igaz: „*Vincit amor Patriae, ratione valentior omni.*“

Egy névtelen Író, ki III. Albert Austriai Hertzeg számára 1384-dikben azon Német Rationálét forditotta, melly most a' Nemzeti Museum tulajdona, írja az Előszóban Hertzegéhez: „*Dewtsch tzung ist auch von alter her dy mý'nnist, und gegen Latein dý' wildist dý' wir wissen, dauon haisset si barbara, das ist wild.*“ — Mind e' mellett a' névtelen még is inkább írt ismét a' durva nyelven, mint a' tekéletes deákon. Ez, ha nem tsalatkozom, lelki erőre mutat.

[Burmann, a' híres Philologus, a' múlt században épen rutúl írt a' Német Nyelvről, midőn (Sam. Mursinna, Primae Lineae Encyclopaediae Theologicae. Halae Magd. 1764. in 8. pag. 23.) illyen sorokra fakadott: „*Quis non indignetur, gravissimam et severam Germanorum nationem ita jam ab aliquo tempore in delendo latini sermonis usu laborare coepisse, ut publicae Academiarum ca-*

thedrae, et privatarum scholarum subsellia tremendo illo et insuaui vernaculae linguae mugitu reboare audiantur? — Így írni valamelly Írónak nemzete nyelvéről fölötte szokatlan dolog.

Még fontosabb a' mit Vossnál (Poetische Originalwerke von Johann Heinrich Voss. Wien, 1811. 8-o V. Band S. 249. és 58.) olvashatni. Ez a' koszorús Német Költő, Homerusnak, Virgiliusnak és Horátiusnak fordítója — mennyi érdemek! — írja „DER WOHLLAUT" tzimü Dalára jegyzeteiben: „*In dieser Ode, die wenn man will, nach der Melodie des zwölften Liedes sich singen lässt, wagte ich einen Versuch, ob unsere Sprache in Metastasios Versart zugleich seine schmeichelnde Vieltönigkeit erreichen könnte. Der Wohllaut fodert, dass schöne und mannigfaltige Vokale mit hinlänglichen, nicht übertäubenden Konsonanten, ohne Anhäufung einer Art, am wenigsten der hauchenden und der zischenden, sowohl in gehobenen als gesenkten Silben aushallen. Sorglos behandelt, wird die Sprache der zu lange barbarischen Deutschen leicht eintönig durch wiederkehrende e, i, ü, und durch gleichförmige Endungen mit e, von welchen die Endungen am zudringlichsten ist; noch leichter wird sie rauh durch zu viele und hart anstossende Konsonanten.*" Ime Voss megesméri, hogy a' Német Nyelv kellemetlen hangu, 's mind e' mellett is mert egy kellemesebb hangu Német Dalt készíteni, mellyben majd minden ötödik szó a' Deák vagy Görög Nyelvből költsönöztetett, a' mint a' *Wohllaut* tzimü Dal olvasója észreveheti. És még is ugyan ez a' Voss nemzeti nyelvéhez viseltető szeretetből mind Homerust, mind Virgiliust, mind Horátiust bátorkodott leforditani. Igaz, a' mit Horátius írt: „*Nil mortalibus arduum est.*"

A' Németek tehát, valamint e' példákból kitetszik, Nyelvükről sokban egyenes ítéletet mondottak. De próbálja tsak néki elhitetni velük, hogy a' Magyar Nyelv tekéletesebb alkatásu a' Német

Nyelvnél, ők majd a' Culturának azon magos fokával fognak előállani, mellyen a' Német Nyelv áll, a' Magyar Nyelv pedig minden grammatikai tekéletessége mellett nem áll. Mit lehet majd ekkor okosan válaszolni ellenvetésükre?

Meglehet valamelly nyelvben a' belső tekéletesség magva, de, ha az ki nem fejtetik, ha az illyen nyelv a' kimiveltségi déli ponthoz nem közelit, a' tekélletesség magok igen keveset nyomnak.

Mind az Olasz, mind a' Frantzia Nyelv, mint mindenki tudja, *keverék nyelv*, és még is mind az Olasz, mind a' Frantzia Nyelv temérdek literaturai kintsekkel bir. Hol állunk mí Magyarok, nyelvünknek minden finomsága mellett, ezen nyelvekhez képest?

Nehezen jut nyelvünknek az a' szerentse, hogy azt a' külföld nagyobb figyelmére méltassa. Régi Íróink teljességgel nintsenek. Azoknak tehát, kik az Arabs, Persa, Sanskrit és más nyelveket régi Íróik miatt most nagy gonddal tanúlják, ennél fogva a' Magyar Nyelvet tanúlni nem lehet ösztönük. Újabb Íróink szinte nem írtak mostanig ollyan tudományos könyveket, mellyekből a' Külföld esméreteit bővithetné, szaporithatná. De kereskedésünk sem olly nevezetes, hogy a' haszonvadászat másokat nyelvünk eránt részvevőkké tegyen.

A' második akadályt édes reményei ellen, Rec. véleménye szerént, a' méltóságos Szerző önmaga gördítette, midőn a' Magyarokat széltében a' *Scythák maradékaiknak* hirdeti. Rec. nem tsak tartja, hanem okokkal, pedig tagadhatatlan okokkal, megtudja mutatni, hogy a' Magyar Országi Bessusok, Bissenusok, vagy is más néven Pacinaciták, a' régi Scythákнak (Vas Nemzetnek) bizonyos maradékaik; tudja azt is Rec. Anna Comnena tanutételéből (Alexias. Parisiis, 1651. fol. pag. 232. Libro VIII.), hogy a' Pacinaciták a' Cumánusokkal *egy nyelvet* beszéltek: De mind e' mellett is a' Külföldnek legtudósabb Férfiai, kiknek itéleteiktől a' méltóságos Szerző minden jót reményl, a' Scythákról

egészen más véleményben vagynak. Schlözer, kinek tekéntete egykor Anonymus Belae Regis Notarius ügyében a' méltóságos Szerző előtt olly nyomos volt, írta: „*Der Name SKYTH heist nichts.*“ Más helyen pedig: „*Immer SKYTHIEN, das doch nichts als TERRA INCOGNITA BOREALIS bedeutet.*“ Nestor. Göttingen, 1802. 8. II. Theil, S. 113. 123. — — Épen így gondolkodnak a' Scythákról más mostani Német Tudósok is. Minekutána tehát a' Magyar Nemzetnek *Scytha Eredetét* a' méltóságos Szerző a' nélkűl, hogy azt megbizonyitotta volna, mindenütt mint valót feltészi, nagyon tart attól Recensens, hogy a' Német Tudósok már tsak ezért sem fogják a' méltóságos Szerző könyvét figyelemre méltónak tartani. És mit fognak majd arra ugyan a' Német Tudósok mondani, ha Herodotusnak ime szovait: „*Scythae gentem suam omnium novissimam ajunt*“ a' 144-dik §-ban így olvassák fordittatva: „*Von denen Herodot schreibt, dass sie ihr Volk, unter allen übrigen, für das älteste hielten.*“? Mint lehet ezen általtételt Herodotusnak ime soraival megegyeztetni: „*Annos autem, ex quo ortum cepissent, a primo rege Targitao usque ad Darii in Scythiam transitum, in universum elapsos aiunt* (Scythae) *mille admodum, non amplius, sed hunc ipsum annorum numerum.*“?

Hát azt hogy fogják venni a' Német Tudósok, hogy más részről a' méltóságos Szerző a' Magyarokat (a' 202-dik §-ban) a' Sinai Íróktól emlittetett Hiong-nu Néptől származtatja, megelégedvén Deguignes újabb Frantzia Írónak puszta tekéntetével? — Hiszen Deguignes a' Sinai Írókból még magát a' Hiong-nu nevet is hibáson közli. A' Sinai Írók (Denkwürdigkeiten über die Mongolei. Von dem Mönch Hyakinth. Berlin, 1832. 8-o S. 174.) Chunnu Népet emlegetnek a' sok évig Sinában lakott és a' Sinai Nyelvet derekasan értő Játzint híres Orosz Barát hiteles tanutétele szerént. Ez a' nevezet még egyenesebben a' Kún névre vezet, mint a' Hiong-nu a' Hunnus név által. Úgy de

a' Kúnokat a' Magyaroktól maga a' méltóságos Szerző nyilván megkülönbözteti a' 200-dik §-ban ezeket irtában: „*Die Ungern nennen ihre Sprache magyar nyelv, das heisst Magyaren-Zunge. — Eben so wird sie auch von den Jazigern, Kumanen und Széklern von Siebenbürgen genannt. Obgleich es historisch gewiss ist, dass diese letzteren drei Volkstämme völlig unterschiedene Stammgeschlechter eines und desselben Volkes sind; so hat man doch von einer Jazigischen, Kumanischen oder Széklersprache noch nie etwas gehört*“: Hogy tserélheti tehát föl kénye szerént a' méltóságos Szerző a' Kún Nemzet Történeteit a' Magyar Nemzet Történeteivel? Vagy hogy tudja összze kötni és szövetségbe hozni a' Sinai Irókban elöjövő Kún Nép Történeteit a' Magyar Nép Történeteivel. Puszta állitás a' Történet Tudományban — föképen a' Német Tudósoknál — semmit sem nyom.

De tsudálkozni fognak azon is a' Német Tudósok, hogy a' méltóságos Szerző semmit sem hallott soha a' Cumanus Nyelvről. A' híres Római Kézíratban „DE FACTO UNGARIAE MAGNAE A. F. RICARDO ORDINIS FF. PRAEDICATORVM INVENTO TEMPORE DOMINI GREGORII IX.“ (Josephi Innocentii Desericii, De Initiis ac Majoribus Hungarorum Budae, 1748. fol. Tomo I, pag. 175.) olvastatik: „*In hac Ungarorum Terra dictus Frater invenit Tartaros, et Nuntium Ducis Tartarorum; qui sciebat Ungaricum, Rhutenicum, Cumanicum, Theutonicum, Sarracenicum et Tartaricum Idioma.*“ Itt a' Magyar Nyelvtől megkülönböztetve jő elő a' Cumánus Nyelv. Rubruquisnél (Hakluyt, Voyages etc. I, pag. 101.) mondatik: „*Jugures sunt mediocris staturae sicut nostri. Apud Jugures est fons et radix Ideomatis Turci et Comanici.*“ Paschalis nevü Barát Szerzetesnek 1338-diki Levelében (Lucae Waddingi, Annales Minorum. Romae, 733. fol. Tomo VII. pag. 256.) előjö:

„*Ego vero volebam secum ire, sed consilio habito, prius volui linguam terrae illius addiscere, et per Dei gratiam addidici linguam Chamanicam, et litteram Viguricam, qua quidem lingua et littera utuntur communiter, per omnia ista regna, seu imperia Tartarorum, Persarum, Chaldaeorum, Medorum et Cathay.*“ Még sokkal később Aeneas Sylviusnak egyik munkájában (Opera, Basileae, 1571. fol. pag. 495—496.) találtatik: „*Inter eos, qui mendacissimi sunt, adde si placet, et qui militassent multum, Joannes Hunnelburgensis non incelebratus Medicus, jubente aliquando Sigismundo Imperatore secedere paululum omnes, qui Comanum nescirent (nam cum Comanis ei res erat, qui sunt Hungariae Populi), non paruit imperio. Interrogantique Caesari cur non exiisset, quia solos, inquit, abire jussisti, qui Cumanum ignorent. Quae jussio haud quaquam me comprehendit. Nam mentiri ác furari, quod est Comanorum proprium, nemo aeque ignorat, atque ego calleo.*“ Hát Petrarchának azon 1303-diki Comán Szótárára mit fog a' méltóságos Szerző mondani, mellyet már a' híres böltselkedő Leibnitz emlegetett, Cornides Dániel Velentzében kezében forgatott és kijegyezgetett, 's a' mellyet végre 1828-dikban a' tudós Klaproth, a' minek hirét Rec. Gévay jeles Hazánkfia barátságos utasításának köszöni, imc munkájában kiadott: Mémoires relatifs à l'Asie. Paris, 1828. 8-o Tom. III. pag. 113—256. — Klaproth Értekezésének tzime ez: „*Vocabulaire Latin, Persan et Coman, de la Bibliothèque de Francesco Petrarcha.*“ Ez, úgy látszik, Tatár Szótár.

Nem szól Recensens azokról még itt különösen, a' miket a' méltóságos Szerző a' Jász és Székel Nyelv különbözéseiről a' magyar országi Írókból megjegyezni hihetőképen tsak elfeledett. Azt azonban, bizonyosan fájlalva, kénytelen már most kimondani: hogy a' méltóságos Szerzőnek imez édes reménye az Előszóban: „*Talán lészen belőle vala-*

mi kis haszon Nemzetünk régi történeteire nézve is.“ így alig ha fog illatos Rósákat teremni.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

Rövid kivonatok Huartnak illy tzimü könyvének „Examen de Ingenios para las Scientias“ német fordításából.

Huart spanyol tudós a' 16-dik században élt, Madridi Orvos volt 's leginkább most említett tzimü munkája által tette magát esmeretessé, mellyben azt vi'sgálja melly elmék legyenek alkalmasok a' tudományokra. Lessing ezen munkát németre fordítá, meglévén győződve, hogy abból még az ő idejebéliek is számtalan igazságokat tanulhattak. Az írót a' maga századán felül emelkedettnek tartja, 's ezt mondja róla: „Merész; sehol sem jár a' min„dennapi vélekedésekkel egy nyomon, mindenről „különös módon szól és itél, gondolatjait minden„ről szabadon kimondja 's maga vezére magának. „De tudjuk, hogy az illyen elmék számtalan para„doxonokra vetődnek; 's nem lehet igazságosan „tsudálni, hogy illyenek nála is nem kitsiny szám„mal találtatnak. Gondoljuk meg vallását 's azt a' „századot, mellyben élt, ugy még tévölygéseiről is „kimélve fogunk itélni, 's a' nagyon szembetűnők „iránt, sokkal megvilágosodottabb időnkben szána„kozással viseltetni. Én őtet az olly jó vérü lóhoz „hasonlítom, melly soha sem üt ki több szikrát a' „kövekből, mint akkor, mikor botlik.“

A' magyar olvasókra nézve sem lesz szükségtelen Huart némelly gondolatjait közre botsátani.

Ő azt állítja, hogy az emberi elmének külömbözései a' melegségnek, nedvességnek és szárazságnak az emberi természetben található különféle vegyítékeiből származnak, 's hogy jeles elme származ-

hassék, leginkább az agyvelőkben kell ezen vegyítékből illő mérséknek lenni 's azt hiszi, hogy az említett vegyíték külömbözésénél fogva minden elméről meglehet mondani, mellyik tudományra legyen alkalmas, vagy alkalmatlan. Ehez képest a' többek között azt vítatja, hogy a' nagy szónokok nem lehetnek nagy eszüek, hogy a' hit tudomány visgáló része főképen az észnek, a' prédikálás pedig főképen a' képzelődésnek munkája, hogy a' törvénytudás visgáló része az emlékező tehetséghez, a' prókátorok 's birák foglalatosságok leginkább az értelemhez, az ország igazgatás pedig leginkább a' képzelő tehetséghez tartozik; hogy az orvos tudomány visgáló része részszerént az emlékező tehetséget, részszerént az értelmet, gyakorló része pedig főképen a' képzelődést illeti 's a' t. Továbbá állításaihoz tartoznak még a' következők is: a' parasztok gyermekei ritkán alkalmasok a' tudományra; — a' nagy költőnek 's nagy szónoknak nem lehet nagy esze; — a' nagy képzelő erő gonosztévőket szül; — görög ország minden tartományok között legalkalmasabb volt nagy elméket előhozni; — a' vörös haj nagy elmének jele; — a' fattyu gyermekek többnyire magokat kedveltetők, vitézek és okosok; — a' musikához értők alkalmatlanok az értelemtől 's emlékező erőtől függő tudományokra; — a' nyelvtudósok rendszerént felfuvalkodottak 's gyávák, ezen példabeszéd szerént: grammaticus ipsa arrogantia est; — az éjszaki népek kevesebb észszel birnak; az aszszonyok nem lehetnek [nagy elméjűek 's a' t. Hogyan bizonyítja ezen és egyébb állításait, azt azok, kiknek reá kedvek van, értsék meg munkájának olvasásából. Én az illyek visgálását másokra bizom; 's megelégszem azzal, hogy a' munkának némelly helyeiből a' következő kivonatokat közlöm.

„Ha azt akarnók, hogy a' művészek munkáji olly tökéletre jussanak, millyent a' köz jó kiván, törvént kellene hozni, hogy az Áts a' földmivesnek, a' Takáts az épitőmesternek mesterségébe ne avat-

kozzék; hogy a' Prókátornak gyógyítani, az Orvosnak ügyvédeskedni ne legyen szabad, hanem ki ki tsak azt a' mesterséget űzze, mellyhez elegendő ügyességgel bir. Mert, minthogy az emberi elme nagyon erőtlen, 's nem többre, hanem tsak egy dologra alkalmas, mindenkor azt hittem, hogy senki sem léphet két mesterségekben a' tökélet magas gráditsára. Hogy pedig senki se tsalatkoznék meg, mellyik foglalatosság iljék leginkább természetéhez, nagy böltsességü 's okosságu férjfiakat kellene az Országban rendelni, kik minden tanulni akaró gyermekek elméjét megvisgálnák 's vele azon mesterséget vagy tudományt tanultatnák, melly tehetségeihez van leginkább alkalmaztatva. Mert azon kivül, hogy a' roszszul tanult mesterség vagy tudomány gyakorlása miatt a' köz jó kárt vall, lehetetlen szánakodás nélkül látni, mint törik sokan fejeket ollyan dolgokon, mellyekben soha sem mennek sokra. Minden régi böltselkedők megegyeznek abban, a' mit a' tapasztalás is tanít, hogy a' tudományok szabályainak tanulására fordított akár mennyi szorgalom is haszontalan, ha a' természet azokra az embert alkalmassá nem teszi."

„Midőn Plátó valamelly fontos, nehéz 's a' köznép vélekedésével ellenkező tudományra akart tanítani, kiválasztotta tanitványai közűl a' legtálentomosabbakat, 's tsak ezekkel közlötte gondolatjait; mert tapasztalásból tudta, hogy a' ki tompa eszüeknek finom igazságokat akar előadni, az tsak az időt vesztegeti, fejét hijában töri 's tudományát betsteleniti. Én is értelmesebb 's gondolkodóbb olvasóim számára teszek ide három állitásokat. Az első ez: a' különféle elmék közűl, mellyek az emberi nemzetnél találtatnak, tsak egyetlen egyet birhatsz jeles mértékben, ha tsak a' természet akkor, midőn téged formált, minden erejét öszve nem vette 's neked két vagy háromféle elmét is nem adott; vagy pedig olly igen el nem gyengült, hogy téged az elmének minden nemétől üresen hagyott 's ostobává tett. A' második ez: minden külömböző elméhez

méhez tsak egyetlen egy tudomány van jeles mértékben alkalmazva; 's ha mindjárt azt nem választod, melly természeti tehetségedhez illik, a' többiben semmire sem mégy, tanulj bár éjjel és nappal. A' harmadik ez: ha megtudtad, mellyik tudomány van elmédhez leginkább alkalmazva, akkor még egy nehézség van hátra t. i. annak kitalálása, hogy tehetséged a' tudománynak visgálására alkalmasabbe, vagy gyakorlására; mert ez a' kettő minden tudományokban annyira ellenkezik egymással 's olly különböző elmét kiván, hogy egyik a' másikat erőtleníti."

„Cicero a' fiának Marcusnak a' tudományok kiválasztott részében kivánt tökélletességre juthatása végett elégségesnek tartotta azt, hogy ő a' fiát, olly hires fő oskolába küldötte, millyen az Athenei volt, hogy annak Cratippust a' maga idejebéli legnagyobb böltselkedőt adá tanitóul, 's hogy azt a' várost választá tanulás helyéül, hol mindenféle embereket, sok példákat 's ezerféle különös eseteket lehetett látni, mellyek tapasztalásból is sok ollyanra taníthattak, a' mi a' választott tudománnyal öszvefüggött. De mind a' mellett is, hogy az atya illy nagyon gondoskodott fiáról, hogy neki könyveket vett, sőt számára maga is írt, azt beszéllik a' történet irók, hogy fia semmire sem ment, hogy az ékesszóllásban keveset, 's a' böltselkedésben még kevesebbet tett; a' minthogy igen közös sors az emberek között az, hogy a' fiúnak az attya nagy eszét drágán kell megfizetni. Cicero képzelhette ugyan magának, hogy fia ámbár a' természettől szükséges tehetséget nem nyert is, még is a' tanító ügyessége 's szorgalma 's a' tanítvány iparkodása által a' sok könyvek és Athenei sok példák segitségével lelki tehetségei nem létét kipótolhatja. Annyival inkább képzelhette ezt, minthogy a' mint maga beszélli Xenocrates eleinten igen alkalmatlannak látszott a' böltselkedés tanulására, 's még is utóbb fáradhatatlan szorgalom által nagy böltselkedővé lett; Kleanthes eleinten tsak nem semmi észt sem muta-

tott, 's utóbb fáradhatatlan tanulása után a' tudományokban második Herculesnek neveztetett, 's Demosthenes első ifjuságában még beszélni sem igen tudott, utóbb pedig az ékesszóllók között első helyen ragyogott. De Ciceró még is tsalatkozott; mert tagadhatatlan az, hogy akár melly tudományban is tehetség nélkűl senki nagyra nem mehet; de a' gyengébb koruakban van némellykor olly ügyetlenség, mellyből utóbbra nagyobb elmét lehet jövendölni, mintha gyermekségektől fogva nagy tehetséget mutattak volna. Sőt az igen korán kitetsző elme 's okosság utóbbi esztelenségnek jelensége. Ha Cicero tudá, mik az első ifjuságban az elmének jelenségei, mind Demosthenesnél mind Xenocratesnél jó jelnek tartotta volna, hogy az első lassan és nehezen tanult beszélni, a' másodikat pedig sarkantyúzni kellett a' tanulásra. Nem állítom azt, hogy a' mesterség és a' szorgalom épen semmit sem használ, sem a' lassu sem a' gyors elmék javítására. Tsak annyit akarok mondani, hogy az ollyan gyermekeknél minden fáradság haszontalan, kik a' természettől olly értelmet nem nyertek, melly a' tanulandó mesterség szabályaival mintegy viselős, 's melly által ők erre és nem más tudományra vagynak hivatva. A' tanítók nem tesznek egyebet tanítványaikkal, hanem tsak a' tudományok bennek lappangó tüzét felélesztik. — Ha én tanító volnék, elébb, mint valamelly gyermeket oskolámba vennék, sokképen próbálnám elméjét kitanulni, 's ha benne a' tanítandó tudományra természeti tehetséget találnék, akkor örömmel elfogadnám őtet tanítványomnak. De, ha ellenkezőt tapasztalnék, azt tanátsolnám neki, hogy adja magát azon tudomány tanulására, mellyre elméje van. Ha pedig a' tudomány egy részéhez sem lelnék benne tehetséget, ezt mondanám neki a' legszelidebb szókkal: édes fiam, azon az úton, mellyet választottál, semmi sem lesz belőlled. Az Istenre kérlek, ne vesztegesd idődet 's munkádat hijába, 's keress más életmódot, melly kevesebb tehetséget kiván a' tudományokra. — Az

tagadhatatlan, hogy némelly elmék egyik tudományra mintegy teremve vagynak, a' többire pedig egészen alkalmatlanok. — Mihelyt megtudjuk, mellyik tudományra [legalkalmasabb a' gyermek, azonnal kell tanítvele gyermekségétől fogva tanultatni. A' gyermek emlékező tehetsége még üres, nints megtelve benyomásokkal, 's azért mindent könnyen tarthat; az idősebb korban ellenben egészen ellenkezőképen van a' dolog. Ugyan azért a' nyelveket legkorábban kell tanultatni; egyébb tudományokat pedig, mellyekhez leginkább értelem kivántatik, valamivel később. Továbbá nagyon fontos dolog az is, hogy a' tanulni kivánó ifju az atyai házat elhagygya, minthogy ott a' hízelkedés és kedvezés által nagyon elkényesztetik. Tanítónak ollyant kell választani, ki az előadásban rendet és értelmességet egyesít; 's a' tanítást az elveknél kell elkezdeni, 's úgy menni tovább lépésenként, hogy a' tanítvány semmit se halljon, a' mi valami előbb nem hallottat feltesz. Azt is hibának tartom, ha sok tudományokat egyszerre tanítunk; mert ez az elmét nagyon megzavarja. Sokkal jobb egyik tudományt a' másik után, 's mindeniket természeti renddel tanulni. Némellyek még azt is kivánják, hogy a' tanítványnak addig, míg tanul, ne legyen több könyve hanem tsak egy, melly a' tanulandó tudományt egészen magába foglalja; tsak ebből tanuljon, ne másból; úgy nem fog megzavarodni. Végre a' ki nagy tudós akar lenni, annak sok időt kell a' tudományokra fordítani 's békével kell várakoznia, míg az, a' mit tanult, benne erős gyökeret ver. Mert valamint a' test nem az által tartatik el, ha akármit eszik vagy iszik, hanem az által, a' mit a' gyomor megemészt, 's a' test nedvekké változtat: úgy eszünk és értelmünk is nem attól erősödik meg, a' mit kevés idő alatt olvasunk, hanem attól, a' mit apródonként értünk meg, 's a' min, úgy szólván, soká kérődzünk. Az értelemnek van kezdete, nevekedése, legfőbb léptsője 's hanyatlása, valamint az embereknek és minden állatoknak 's plántáknak. Kezdete a' gyer-

mekkorban van, nevekedése az ifjuságban, legfőbb léptsője a' meglett férjfi korban, 's hanyatlása az öregségben. A' ki tehát tudni akarja, mikor tett szert esze arra az erőre, mellyre szert tennie lehetséges, az hitesse el magával, hogy ezen eset körűlbelől a' harmintzharmadik és ötvenedik esztendők között vagyon. Ezen korban a' nagy iróknak bátran hitelt adhatunk, ha talán elébb más vélekedéssel voltak is. A' könyvirást pedig általjában sem elébb sem utóbb, hanem ezen korban kell gyakorolnunk, ha azt akarjuk, hogy vélekedésünket ne másítsuk. Azomban az életkor nem mindeneknél egyenlő minémüségü. A' gyermekség némellyeknél a' tizenkettődik, másoknál a' tizenegyedik, ismét egyebeknél a' tizenhatodik, sőt tizennyoltzadik esztendőben is végződik. Az utóbbiaknál minden életkor tovább tart, az elsőbbek pedig rendszerént sokkal kevesebb ideig élnek."

„Egyébberánt a' tanulásra nézve mindenkor az elme a' fő dolog, mert nintsenek-e példáink, hogy a' jeles elmék, ha bár később kezdettek is tanulni, ha bár roszsz tanítók által taníttattak is, ha bár honjokból el nem mentek is, 's ha bár szorgalmokban rendetlenek voltak is, még is kevés idő alatt nagy tudósokká lettek. Cicero látván, hogy fia minden reá forditott gond mellett is ostoba maradott, igy szólt: nam quid est aliud gigantum more bellare cum diis, nisi naturae repugnare, valamint az óriások az isteneket nem győzték meg, hanem inkább tőlök mindenkor meggyőzettek: úgy a' tanuló is, ki buta feje ellen hartzol, mindenkor megfoggyőzetni."

„Az elmék a' tanulók tehetségei szerént három félék. Némellyek tehetsége nem terjed tovább, hanem tsak azon tudományoknak, mellyeket tanulnak, legvilágosabb 's legkönnyebb részeire. Mihelyt valami homályos és nehéz fordul elő, hijában igyekezik a' tanító azt az illyenekkel megértetni. Ide tartoznak minden fél tudósok, kik ha a' legvilágosabb dolgokban kivántatik is tanáts, semmit sem

tudnak mást felelni, hanem tsak a' mit mindenki általlát, 's ha valamelly különösebb dologról kell beszélni, ezer balgatagságokat hordanak elő."

„Más elmék egy fokkal magasabban állanak, minthogy mindent hamar 's fáradság nélkül megértenek, a' mi mesterségekhez 's tudományokhoz tartozik. De magának a' tudománynak, a' kétségek megfejtésének, a' különböztetéseknek már felkell számokra találva lenni. Az illy elméknek a' legjobb 's legtudósabb mesterektől kell a' tudományokat tanulni, sok könyvekkel birni 's ezen könyveket szűnet nélkül forgatni; mert tsak annyival fognak kevesebbet tudni, a' mennyivel kevesebbet olvastak; mind azt, a' mit tudni 's megérteni akarnak, másoktól kell tanulniok; magok semmit sem találnak fel.

Végre a' harmadik léptső az, midőn a' természet némelly elméket olly tökélletesekké alkot, hogy nem szűkölködnek olly tanító nélkül, ki nekik megmondja, hogyan keljen böltselkedniek. A' tanítónak egy tanításából száz tanúságot is huznak ki, 's tanító nélkül is böltsesség folyna szájokból. Az elmék ezen neme adott Plátónak alkalmat arra, hogy minden emberi tudományt nem egyébnek tartana, mint az emlékezés bizonyos nemének; mivel olly dolgokat hallott az illyenektől, mellyek ember eszében soha sem fordultak meg.

Tsak az utolsó rendbélieknek szabad könyveket írni, a' többieknek nem. Mert, ha azt akarjuk, hogy a' tudományok naponként gyarapodjanak, szükség, hogy az, a' mit a' régiek irásaikban fen hagytak, a' most élők újtalálmányaival szaporittassék. Ha kiki a' maga idejében ezt tenné, úgy a' mesterségeknek szükségképen kellene tökélletesedni. Mindazoknak, kik feltaláló erővel nem birnak, megkellene a' könyvirást tiltani; minthogy mind az, a' mit ezek tselekesznek, tsak abban áll, hogy szűntelen a' nagy írók általok ismételt vélekedéseinek körében forognak. Ha itt is, amott is egy darabot

költsönözni vagy lopni szabad, úgy akár ki is irhat könyvet.

Az olasz nyelv a' feltaláló elméket ezen szóval capriciosi nevezi, minthogy járásokban a' ketskékhez hasonlítanak. A' ketske nem örömest jár sik helyeken, a' dombokat és kősziklákat szereti, mellyekre magasan felmász 's rólok a' mélységbe lenéz, nem marad a' járt uton, 's minduntalan eltávozik a' nyájtól. Illyen tulajdonságokkal bir a' nagy elme is, nem késik soká egy dolognál; szüntelen tovább megyen, új tárgyokat 's új dolgokat igyekezik feltalálni 's megérteni. Ellenben vagynak ollyanok, kik tsak elmélkedésnél állapodnak meg, 's nem tudják képzelni, hogy valamit újat fellehessen találni. Ezek a' juhok tulajdonságaival birnak, mellyek az előttök menők nyomait soha el nem hadják, sem szokatlan helyeken 's pusztákon széllel járni nem mernek, ha tsak valaki őket nem vezeti. Ezen kétféle elmék nem ritkaságok a' tudósok között. Némellyek merészek, nem maradnak a' szokott vélekedések mellett, mindenről különös módon ítélnek, minden gondolatjaikat szabadon felfedezik 's magok a' magok vezérei. Mások félénkek, alázatosak, tsendesek, 's valamelly nevezetes tudós vélekedéseihez esküsznek, kit mindenben követnek, kinek állitásait tsupa igazságoknak 's megtzáfolhatatlan bizonyitásoknak tartyák, 's mind azokat, kik annak nem hisznek 's tőle eltávoznak, hazugsággal 's tévelygéssel vádolják.

Ezen két külömböző elmék nagyon hasznosok; mert valamint a' pásztorok egy sereg juhok közé néhány ketskéket szoktak venni, mellyek sebesebb lépésekkel ezek előtt mennyenek, őket elevenebbekké tegyék, 's új és szokatlan legelőkre vezessék; úgy a' tudományokban is szükségesek néhány feltaláló elmék, kik a' tudósság juhai számára új tsudákat fedezzenek fel a' természetben, 's emezeket szokatlan elmélkedésekre vezessék, 's azokban gyakorolják. Tsak igy nevekednek a' tudományok, 's tsak igy tanulnak az emberek napról napra többet.

Kis János.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazításra Nyilatkoztatás.*

Az idei *Tud. Gyüjt.* 2-*dik Kötetének* 124 *és* 125-*dik lapján* egy Jelesség adatott ki a' Magyar nyelvnek Zsigmond alatt Tseh országban volt keletéről, mit Schedel ur ugyan az idei *Tud. Gyüjt.* 4-*dik Kötetének* 116 *és* 117-*dik lapján* Feleletre 's Igazításra méltatott. Schedel úr Feleletét 's Igazítását a' Tud. Gyüjt. tudós Szerkesztetője nyomban nyomos észrevételekkel fogadta, 's engemet további hoszszas felelettől megmentett, miért való köszönetemet örömest nyilván teszem meg. Mondásra nekem nem sok maradt, 's végzem egynehány sorban.

Kivántam a' jelességet közülni, mert Schedel úrnak e' tárgyról tett korábbi jelentése semmikép sem jutott eszembe, ámbár midőn utazásában szerzett e' beli tudományjáról tudósított bennünket, én már azt itthon ültömben könyvekből megtanultam. De, ha eszembe jutott volna is, nem épen haszontalan volt a' Jelességről való tudósítást Martini szerént megtenni. Ebből tudjuk, hogy az írás a' táblán arany volt: ebből azt is, hogy tsak ugyan Hexametereknek készültek a' táblán lévő sorok, mit Hanka úr tsak gyanított, midőn Schedel úr megütődött a' roszsz deákságon. Már most legalább variánsaink is vagynak, és kitudja még, ha nem Martininál-e a' helyesebb olvasás. Martini 1618-ban épebben találta a' táblákat, 's a' betüket olvashatóbban, mint sem a' szinte két századdal későbbi Hanka, midőn talán annyira kopottá lett a' tábla már, hogy jól rajta nem is lehet az irást olvasni; a' mint hogy a' tartalmat nem is a' tábláról, hanem tsak másolatban, 's talán hijányos másolatban, papirosról olvasta el Schedel úrnak Hanka úr. Azonban Martini 's Hanka olvasása közt nem olly nagy a' különbség, hogy sok szót érdemelne; holmi interpunctióban való eltérésen kívül az az egész különbség, hogy Martininál *Claret* és Hankánál *Claruit*, amannál *et sunt Catholici Christi Calice potientes*, emennél *et sunt Catholici Christiani Calice potientes* olvastatik. Sietés közben Schedel úr is hibásan írhatott papirosára. Fontosabb az, ha Martini szerént 1432, vagy Hanka szerént 1437 igazabb-e a' táblára 's hirdetésre nézve. Midőn én Martinit 's vele az 1432-dik évet kiirtam, már tudtam, legalább *Calvisiusnak Opus Chronologicumából*, hogy 1432-ben meg volt engedve a' Tseheknek a' Bazileai Concilium által a' két szín alatt való vétel; valamint azt is, hogy, legalább Calvisius

említése szerént, a' szóban forgó tábla az 1437-diki 'hirdetésre készült. Ám alljanak itt magának Calvisiusnak szavai.

Anno Mundi 5381. *Aerae C.* 1432. *Sigismundus Imp. hortatur Bohemos, ut ad Concilium Basiliense proficisci velint, et offert omnibus et a se, et a Concilio salvum conductum. Bohemi eligunt trecentos fere, qui eo proficiscuntur, ubi rationem fidei suae proponunt, disputantque fere quinquaginta diebus, et Communio sub utraque specie certis conditionibus ipsis permittitur. Histor. Bohem.*

Anno Mundi 5386. *Aerae C.* 1437. *Sigismundus Imp. et Philibertus Constantinensis Episcopus legatus Concilii Basiliensis in Latina, Germanica, Bohemica et Ungarica lingua publice promulgant, Bohemos communicantes sub duplici specie, panis scilicet et vini, esse legitimos et germanos Catholicae Ecclesiae filios. Haec promulgatio ad posteritatem perpetuo monumento tabulae marmoreae aureis literis inscripta est in Aede Corporis Christi. Histor. Bohem.*

Megtekintém Schedel tzikkelyének olvasása után Martinit, ha ugyan nem én irtam-e roszszul 1437 helyett 1432-t? Nem hibáztam. De még kerestem, nem tette-e maga Martini hibák közé? Ő se tette, noha végső lapon mondja: *errata circa Typographiam, occupato et absente autore, multis irrepserunt locis*, 's midőn itt igazításokat tesz, az 1432-t nem igazítja. Nem is tartja hibának; mert ugyan azon könyvében irván az 1432 előtt lett Huszszitai dolgokat, végre a' 345-dik lapon (a' táblát a' 195 és 196-dikon adja) ismét ezt mondja: *Anno demum* 1432 *Basileae salva Religione Pacis conditiones datae et confirmatae sunt.* — Azomban tzélomat értem, miután Schedel úr hiteles tudósításából tudom kérdésemre, hogy annak a' táblának tsak ugyan korunkban is van nyoma, és ezért legyen Schedel úr köszönetemet elfogadni szíves.

Többnyire Schedel úr a' *Tud. Gyüjteménynek* ugyan azon Kötetében, mellyben a' Prágai táblákról beszél (1830, *Köt. VI. Lap.* 124.) közöl egy deák éneket is Husz Jánoshoz, *Hymnus rhytmicus in die Joannis Hus, sancti Christi Martyris.* Mivel egyszer'smind nem említi a' Közlő, mit szoktak Husz János napján a' régi Tsehek tselekedni, elmondom röviden Martini után. Évenként Jul. 6-án megújították Martyrjaiknak, *Husz Jánosnak* és *Prágai Jeronimosnak*, emlékezetöket. Korán reggel templomba gyültek szent hymnusokat énekelni, imádkozni, környülményhez alkalmaztatott prédikátziót hallani. Majd délután, de korábban, ugyan a' templomban felolvastatott Tseh nyelven *Husznak élete*, később pedig estvefelé *Prágai Jeronimosé*. Némelly helyeken estve máglya (rogus) gyujtatott, és lett nagy, rettenetes, de

még is tsendes tűz, 's énekeltek mellette. Közlök én is Martini eránt való engesztelödés végett Schedel urral a'vagy tsak egy illy Hymnust, azon többek közül, a' miket ugyan Martini szorgalma tartott fen említett könyvében. A' közlendőt *Radkova Wodniani Ventzel* után adja *Campanus János*, és ez is úgy tekíntethetik, mint *egy a' kor lelke históriájához tartozó documentum.*

Cremat Boemos Martyres Constantia,
Fides triumphat, Martyrum gloria.
Lux adest sacrata Boemicorum
Solennitati Martyrum,
Carmen hac rerum Domino canorum
Det lecta concio virum.
Namque respexit bonus ille gentem
Hanc e supernis sedibus,
Atque sub densis tenebris agentem
Exemit ex erroribus.
Gaudeant Boii quod ab arte cultos
Haec terra Doctores tulit,
Mira vis quorum, studiumque multos
Fructus docendo contulit.
Nunc, quies illis sua qua piorum
Apex Corona, gloria,
Christus hos junxit gregibus suorum
Coeli locatos regia.
Hic ubi frontes niveas Corona
Ornantur indelebili
Et triumphantes preciosa dona
A rege sumunt nobili.
Martyrum laus prima Boemicorum
Hinc Hussus, hinc Hieronymus
Milites fortes, et uterque morum
Nitore candidissimus.
Vidit hos Teuto patria profectos
Verum tonare libere
Vidit errores male nocte tectos
In luce clara ponere:
Non cuculatos acres timebant
Ictumque bruti fulminis:
Ad Dei verbum populos trahebant
Verumque cultum Numinis.

Scripta testentur: sit et ipsa testis
Quae scripta vulgat talia.
Per ducem clarum minitans scelestis
Fraterculis Germania.
Jam Sathan hostis Domini nequivit
Perferre tanta lumina,
Hinc dolo sanctas animas petivit
Cornuta cogens agmina.
Dicta mox rasae Synodus catervae,
Haec mandat: urantur citi
Haeresin magnam quasi sint proterve
Ausi tueri perditi.
Adjacet Rheni rapido fluenti
Urbs nobilis Constantia,
Hic viros tantos cremat igne lento
Perpulchra Romae Curia.
Concremat libros quoque, sed cremari
Nomen fidesque non quiit
(Obstrepant fuci) tibi Boeme cari
Laus oris ad Coelos iit.

Holéczy Mihály.

---

2. *Találmány.*

Valóban csak a' tudatlanság zomok homályában tévelygő, vagy a' kábultság, unalom 's száz egyébb nyavalával közös renyheség ölében szunnyadozó veheti ama kopott 's ízetlen közmondást: „Nints újság az ég alatt" jelszováúl: és az ihol közlendő találmány újolag bizonyitja, hogy a' határtalanúl tekéletesedhető emberi értelem, a' természet titkainak kimeríthetetlen tengerében buvárkodván, még maiglan némi szépet fedezget fel.

Vagynak tájfestések, (Landſchaften) mellyeken most a' báj-ihlő tavasz kelleme, most a' rideg tél komoly artza mutatkozik. E' hüvös rajzolatok készitésüket tolmátsolni következő soraim szándékuk. — Feszittessék egy kálha-ernyőbe (ha szabad e' szokatlan szóval az „Ofenſchirm" értelmében élnem) egy tussal papirosra festett téli vidék, leveletlen fákkal 's kopár térekkel. Ez meglévén, azon helek, hol majd lomb 's pázsit legyen látható, festessenek bé sósavanyú koboldal; árnyékolásukhoz pedig sósavanyú rézzel kevert etzetsavanyú kobold veendő. Ezen olvadékok egészen szinetlenekké szárad-

nak, 's ha a' kálha fül, a' fák tüstökeik zöldellenek 's a' havas téreken gyönyörü pázsit-lepel terül el. De a' mint enged a' kellö hévség, a' mesterkélt tavasz azonnal az eredeti téli vidékké változik.

Bene Rudolf.

---

3. *Tudósitások.*

Jelentés a' Magyar Tudós Társaság részéről.

A' Társaság nyelv tudományi és mathesisi kérdéseire a' feleletek beérkezésének határideje e' folyó 1833. Juniusának 8-dikán telvén bé, a' Junius 10-dikén tartatott héti ülés e' jelmondatokkal czímezett feleleteket vette által megvizsgálás végett.

1. A' nyelvtudományi kérdésre.

a. Forma dat esse rei.

b. Nem kell irtózni az észszerü ujításoktól a' nyelvben, mert ez sem követ ellenkező törvényt mint egyéb tudományok mellyeket a' későbbi kor érlel.

c. *Στεφει τιμων τασ αυτην αρετη,*

A' kik tisztelik öt azokat koronázza meg a' rény,

d. A' magyar nyelv szóalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata.

e. Commendo et illud studium: ut vetustorum reliquiis sollicite evolutis, voces quae incuria et socordia nostra iam magnam partem nos fugiunt, diligentius erutas postliminio restituamus; divitias in iis nostras, quae certe copiosae sunt, et genuinas cumprimis patrii sermonis virtutes, illecebrasque omnes penitius pernoscamus.

f. Szánknak lehelte a' világnak ábrázolatja a' más lelkében.

g. A' természetet kövesd.

2. A' mathesisi kérdésre.

a. *ἡ πειρα σφαλερη.*

Az ezek mellett érkezett töretlen pecsétü jelmondatos levélkék együvé boritékozva 's lepecsételve tétettek a' levéltárba, a' szükséges felbontásig ott maradandók.

A' feleletek mivoltáról a' jövö 4-dik nagy gyülésböl fog kelni hiradás, midön a' 100 és 100 darab arany jutalom is által adatik.

Pesten Jun. 16-ikán a' heti ülésből
a' Titoknok által.

Hiradás.

a' magyar tudós Társaság részéről.

A' Társaság által elfogadott játékszíni fordítások közül megjelent e' három:

Első kötet. Iphigenia Taurisban, Goetheből Kis Jánostól, ötös jambusokban. Dráma. Ára bekötve 30 xr. pengőben.

Második kötet. Nők iskolája, Molièreből Árvay Gergelytől, hatos jambusokban. Vigjáték. Ára bekötve 30 xr. peng.

Harmadik kötet. A' nőtelen Philosophus, Alberto Notából Császár Ferencztől, prózában. Vigjáték. Ára bekötve 30 xr. pengőben.

A' bekötött példányokat találni lehet Pesten Wigand, Eggenberger, és ifjabb Kilian könyvkereskedéseikben. Mindenik kötetet külön is lehet venni. *Julius 5-ikén* 1833.

A' Titoknok által.

---

4. *Jelesség.*

Ő Ts. K. Apostoli Fölsége, imádott Fejedelmünk, Dalmátia, Horvát és Szlavonia Országoknak azon Kérelmüket, hogy a' Magyar Nyelv, melly mostanig e' Tartományokban az 1792-diki Törvény 7-dik tzikkelye szerént tsak renden kivül tanittatott, ezentúl minden nyilvánságos tudományos Intézetekben rendesen tanittassék, fölséges helybenhagyásával megerősíteni, 's a' tárgynak azonnal leendő keletbe hozatását elrendelni méltóztatott.

Horvát István.

---

5. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tudós Neuhauser Ferentz, a' Rajzolástudománynak Szeben Városában Erdély Országban rendes Tanitója, a' Magyar Nemzet eránt viseltető hálaadatossága jeléül, a' Verespataki Erdélyi Bányáknak hív Rajzolatait a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékba küldötte.

Horvát István.

---

6. *Új Könyvek.*

13) Der Fremde in Pesth und der Pesther in der Vaterstadt. Eine topographische Beschreibung dieser k. Freystadt; zugleich Wegweiser für den Reisenden nach Pest, und während seines Aufenthaltes daselbst: auch genaue Anzeige dessen, was in Pesth sehenswerth und merkwürdig ist, für den Fremden und Einheimischen. Mit einem Plane der Stadt. Pesth, 1833. In Joseph Eggenberger's Buchhandlung. Gedruckt in der k. Ung. Univ. Buchdruckerey. A' Szerző Tekusch Augustus. 8-ad rétben, XX. és 135 oldal. Egy Kötáblával. Az ára 1 fr. 15 kr. pengő pénzben.

14) Vidorffy Heverdel Napja a' Gondűző, 's ollykor hasznos olvasást kedvellőknek. Pesten, Hartleben K. Adolf Tulajdona. 1833. Nyomtatta Landerer Pesten. 8-ad rétben, 140 oldal. Az ára 40 kr. pengő pénzben.

15) Nyelvészet. Némely a' magyar tudós Társaság különös használatára készült, „Magyar Helyesírás"ra tett észrevételekkel. Irta Stancsics Mihál. Pesten, Esztergami K. Beimel József betüivel 1833. 8-ad rétben, XXVI és 115 oldal. Ajánlva Tekintetes Almási Rudics József Urnak, Arany Sarkantyus Vitéznek, Ts. Ns. Bács Vármegye Második Alispányának. Az ára köttetve 30 kr. pengő pénzben.

16) Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. II. Füzet. Pest, 1833. Ifj. Kilián György Könyváros Tulajdona. Nyomt. Budán a' Magyar. Kir. Oskola betüivel. 8-ad rétben, 128 oldal. Az ára 36 kr. pengő pénzben.

17) Ekhó. I. Kötet. Szerzette Papp Ignácz. Weszprémben, Szämmer Alajos betüivel, 1832. 8-ad rétben, 208. oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

18) Democritusi Cseppek. Szekrényesi-től. Első Füzet. Pesten, Hartleben K. Adolf Tulajdona. 1833. 16-od rétben, 100 oldal. Az ára 20 kr. pengő pénzben.

19) Geürch Illés Törvényes Tárgyú Értekezései. Pesten, Nyomtatta Landerer. 1833. 8-ad rétben, 196 oldal. Ajánlva Ts. Ns. Po'sony Vármegye Rendeinek. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

20) Rövid Értekezés a' Nemzetiségről. Szerzette Móth Endre hites Ügyvéd. Pesten, 1833. Esztergami K. Beimel Jósef betüivel. 8-ad rétben, 55 oldal. Hat rézre metszett magyar öltözet képpel, mellyekkel Klasszy Ventzel Pesti Polgár és Magyar Szabó a' Nemzetnek kedveskedik. Az ára 24 kr. pengő penzben.

21) Jus Naturae Privatum Methodo Critica Deductum Ab Antonio Virozsil, AA. LL. et Phil. ac Juris Universi Doctore, Juris Naturae Privati, Publici Universalis et Gen-

finm etc. in Regia Scient. Univ. Hung. Professore P. O. Pesthini, Typis Josephi Beimel, 1833. Tomus I. Prolegomena et Introductionem complectens. — — Tomus II. Jus Naturae Privatum Extrasociale complectens. 8-ad rétben, az Első Kötet XXXII. és 326. oldal; a' Második Kötet 392. oldal. — Ajánlva a' Méltóságos Nittra-Zerdahelyi Familiának. Az ára az I. és II. Kötetnek 4 fr. pengő pénzben.

22) Serbische Lesekörner, oder historisch-kritische Beleuchtung der Serbischen Mundart. Ein Beitrag zur Slawischen Sprachkunde, von P. J. Schaffarik. Mit Beilagen und einem Facsimile. Pesth, 1833. Verlag von C. A. Hartleben; Druck von der königl. Universitäts-Buchdruckerey in Ofen. 8-ad rétben, 135 oldal. Az ára 1 fr. 30 kr. pengő pénzben.

23) Sollen wir Magyaren werden? Fünf Briefe geschrieben aus Pesth an einem Freund an der Theis, von D. H. Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prettner. 1833. 8-ad rétben, VIII. és 92. oldal. Az ára 36 kr. pengő pénzben.

24) Öröm-Dal Felséges Ifj. Királyunk Fölgyógyulásakor. 1833. Pesten, Esztergami K. Beimel József betüivel. 8-ad rétben, 2 levél. Szerzője Sujánszky Antal Esztergam Megye bétsi Nevendéke. Nem árultatik.

25) Fridrik és Katt. Novella. Írta Szalay László. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf Tulajdona. 1833. 8-ad rétben 78-oldal. Az ára 48 kr. pengő pénzben.

26) A' Házasulók. Írta Báró Eötvös József. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf Tulajdona. 1833. Nyomt. Budán a' Magyar Kir. Fő Oskola betüivel. 8-ad rétben, 119. oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

27) Gróf Andrásy György és Gróf Széchenyi Istvánnak a' Buda Pesti Hid-Egyesülethez irányzott Jelentése midőn Külföldről viszszatérének. Pozsonban, Nyomtattatott Füskuti Landerer Lajosnál. 1833. 8-ad rétben, 114 oldal. Az árát meg nem tudhattam.

28) Lant. Kiadta Péczely József. Debretzenben, Nyomtattatott Tóth Lajos Által. 1833. 16-od rétben, 158 lap. (A' Debretzeni Ref. Kollegiom Nevendékei apró kötött és kötetlen Munkáiból.) Második Esztendő. Ajánlva Mélt. Vajai Vay Johanna Báróné, született Adelsheim Aszszony Ő Nagyságának. Az ára 52 kr. pengő pénzben.

29) Praecipua Religionis Christianae Capita. Illustravit Georgius Fejér. Penes Universitatem Regiam Pestanam Bibliothecarius, et Institutionum Dogmaticarum Supplens. Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae 1833. 8-ad rétben, 174 lap. Ajánlva Főtiszt. 's Mélt. Laitschák Ferentz Nagyváradi Deák Szertartásu Püspök és Ts. K. Tanátsos Ur Ő Nagyságának. Az ára 40 kr. pengő pénzben.

30) Matrimonium ex Instituto Christi Domini. Illustravit Georgius Fejér, Penes Universitatem Regiam Pestanam Bibliothecarius, et Institutionum Dogmaticarum Supplens. Pesthini, Typis Josephi Beimel. 1833. 8-ad rétben, 64 oldal. Ajánlva Nagy Méltóságu Méltóságos és Főtiszt. Vurum Jósef Nyitrai Püspük Ő Excellentiájának. Az ára 15 kr. pengő pénzben.

Horvát István.

---

6. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

10) Francisci Bene, Med. Doct. Consiliarii Regii, Professoris P. O. Therapiae Specialis ac Praxis Medicae et Senioris Facultatis Medicae in Regia Scient. Univ. Hungarica, Elementa Medicinae Practicae e Praelectionibus Illius Publicis edita per Franciscum Bene Jun. Med. Doct. Tomus Primus continens Prolegomena Institutionum Medicinae Practicae, Doctrinam de Febribus, et de Inflammatione generatim. Pestini 1833. Sumptibus Conradi Adolphi Hartleben. 8-ad rétben, 360 oldal. Az ára 3 fr. pengő pénzben.

11) Bábaság. Szerzette Haulik Gáspár Orvos Doktor, Szülész Mester, és a' Magyar Pesti Fő Oskolánál a' Szülészség Rendes Tanitójának Segéde. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 264. oldal. Ajánlva Nagyságos Lenhossék Mihály Urnak, a' Haza Fő-Orvosának. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

12) Vorträge über die Handelswissenschaften, von Julius Emanuel Bibanco, Lehrer an der priv. Commerzial-Schule zu Pesth. I. Theil. Aufsatz-Lehre. Pest, 1833. Verlag von Georg Kilian junior. 8-ad rétben, 360 oldal. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

13) Érdekes Könyvtár Ifiuság számára. Pest, 1833. Ifj. Kilian György Tulajdona. Első Füzet. 8-ad rétben. 76 oldal. — — Második Füzet. 8-ad rétben, 80. oldal. Az ára egy egy Füzetnek 48 kr. pengő pénzben.

14) Magyar Tudós Társasági Névkönyv 1833-ra. Pesten, 1833. Szerkeztette Döbrentei Gábor. 8-ad rétben 40 oldal. Nem árultatik,

15) A' Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának Jelentése a' Társaság 1832-beli Munkálódásairól 's Pénztára Mibenlétéről. Második Esztendő. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 12 oldal. Nem árultatik.

16) A' Pesti Nemzeti Casinónak az Idegeneket érdeklő alapjai. 8-ad rétben 1. levél. Nem árultatik.

17) Extrait du règlement du Casino national de Pesth à l'usage des étrangers. 8-ad rétben, 1. levél.

Horvát István.

VI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) W. L. Némelly ösmeretek a' Győri Püspökmegyéről, 's egy két Püspökről; bebizonyitásával annak: hogy Takaró Gergely a' Győri Püspökök sorában helyet nem foglalhat. 3 lap.
2) Holéczy Mihály. A' Havi 's Héti napok Magyar nevezetéről. 23 l.
3) Horvát István. Magyar Szovakhoz hasonlitó Török Szovak. 51 lap.
4) Boehm Károly. A' Háziállatoknak betegségeikről. 66 lap.
5) Horvát István. A' Székes Fehérvári Káptalannak 1278-dik évben a' Tsák Nemzetség számára költ Óklevele. 97 lap.
6) Gáty István. A' régi Magyar Mértékek esmérete. 99 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben.“ És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott agozati; németül irt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben.“ 101 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

1) Kis János. „Rövid kivonatok Huart illy tzimü könyvének: „Examen de Ingenios para las Scientias“ német forditásából. 110 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitásra Nyilatkoztatás. 119 lap.
2) Találmány. 122 lap.
3) Tudósitások. 123 lap.
4) Jelesség. 124 lap.
5) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 124 lap.
6) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 125 lap.
7) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszorú 1833-dik eszt. VI-dik Kötethez egy év.)

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ívnyitól négy forinttal tiszteltetnek-meg ezüst pénzben,

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak's tisztán, csínosan és hibátlanúl leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, October 1833.

Petrózai Trattner J. M.
és
Károlyi István m. k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTÉN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN.

XVIII. ESZT. FOLYAMAT.

VIII. VAGY AUGUSTUSI KÖTET.

E' Tudományos Gyűjteményben közöltetnek:

I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek Magyar ország physikai, geographiai, természet-históriai, történetbéli 's polgári állapatjának bővebb 's bizonyosabb ösmertetésére, a' magyar nyelvnek keletére, tulajdonságainak fejtegetésére, írása módjának meghatároztatására szolgálnak; mindennemü természeti, históriai, philosophiai, mathematicai (mennyiség tudományi), erköltsi tudományokat terjesztenek, gyarapítanak, 's tökéletesítenek, a' szép 's kézi müveket, gazdálkodást, kereskedést tárgyazzák, közlik, 's előmozditják; a' helyes, és okos nevelést intézik; Hazánkbéli és külföldi derék Férjfiaknak 's Aszszonyoknak élet leirásit magokban foglalják.

II. A' magyar országban kijött, vagy akarhol, de Magyar országot érdeklő, vagy Magyarok által iratott újabb könyveknek, 's míveknek ösmertetései és vizsgálatai 's a' külföldiek vizsgálatainak kivonásai is, a' mennyire ezek a' tudományok 's művészségek előmenetelét, 's ezzel a' közhasznot, és az elmének tökéletesedését eszközlik.

III. Tudománybeli Jelentések, megczáfolások 's igazítások, eredeti ókleveleknek kivonásai, jutalomtételek, jutalmaztatások, találmányok, intézetek, előléptetések 's megtiszteltetések, hihalt tudósok' és irók emlékezete, régiségek, jelességek, tudománybéli kérelmek, új müvek, új könyvek 's több e' félek iránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

—

VII^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZÖJE.

Deáky Redeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Nevelésről.

Mesterségeknek mestersége, és tudományoknak tudománya az emberi szíveknek kormánya.

Cicero.

Valóban ha magunkat valamivel vigyázóbban körűl tekintjük, olly különbféle elmékre és indúlatokra találunk majd minden egyes emberekben, hogy kormányozásokban alig kerűlheti el a' legtapasztaltabb és tudósabb nevelő is, hogy egyben, vagy másban meg ne ütközzék, midőn annyiféle természetet kell magára vennie, hánynak elme, 's szívbéli tehetségeit akarja kifejteni. Mert az egyik ditséretre hajlik, a' legtsekélyebb szégyen a' földhez sújtja és elveszi kedvét, kinek egy intés elegendő, és siető lépésekkel törekszik tökéletesedésében előre, a' rendszabásokhoz tartja magát, a' tanításokat kivánva hallgatja és hasznára fordítja. Ebből a' nagy reményű gyermekből válik a' nagy tehetségű ember, ha valaki okosan élni tanítja szép természeti ajándékival, hogy el ne nyomattassanak szertelen, halmozott tárgyakkal, de el se temettessenek elme és szívbéli gyönyörű tulajdoni, nem adván elegendő foglalatosságot. A' másik ellenben kivetkőzik minden betsűlet érzésből, átalkodva marad megrögzött, makats, vad indúlatjában, minden intést, dorgálást ellenkező szívvel vesz fel és neki keményedik; kit vesztébe hanyatlásától viszsza nem tartóztathat semmi atyai intés, semmi példa, sem elejébe terjesztett szomorú következései a'

féktelenségnek, annál kevesebbet használ a' fenyítés. A' kin a' kimeríthetetlen békességestűrés, ezer okos mód és bánás tsak néha segít. Könnyen feledékenységnek ereszti a' jótéteményeket és ha gonosz tselekedete miatt még is kénytelen valami keserűt néha tapasztalni, örökké tartó gyűlölséget olt szivébe és, a' hol tsak lehet, háladatlansággal kész viszsza fizetni a' vesződséget. Hát igaz Cicerónak mondása: „Nints háladatlanabb állat az embernél. — A' kit az Istenek gyűlölnek, azt nevelőnek teszik.“ A' harmadik nagyra vágyódó, a' ki meg nem elégedvén korához szabott foglalatosságival erején felűl terheli vállait, minden embertől jóváhagyást kiván és magasztalást, savanyu, fanyar gyümöltsében, hijányosságin a' jobbítást el nem szenvedi. Ez az éretlen gyümölts vagy ideje előtt elfonnyad, vagy nagy fáradsággal szerzett zavart, tökéletlen ösméreteinek hasznát nem veszi, ha tsak jókor valamelly okos kalauzra nem talál, a' ki szertelen hevét mérsékelje, és eltévedett utjára viszsza térítse. A' negyedik alatsony lelkű, földön tsúszó, elfojtva benne minden nemesebb érzés, tunya, elejtett kedvű, a' kibe elevenséget, tudományra kedvet, kivált ha nemesebb származású, hogy ditső őseinek érdemetlen, elkortsosodott, elalatsonyodott ivadékja ne legyen, tsak sok serkentések, buzdítások és példák által lehet önteni. Elhallgatom a' többieket, mivel számok nagy, mert a' hány az ember, annyi az indúlat és hajlandóság, a' kiknek eleget tenni a' nélkűl, hogy hibát ne ejtsen a' nevelő, felűl mulja az embernek tehetségét.

Honnan származik ez a' különbözés? nehéz meghatározni, nem is akarom magamat mélyebben bele ereszteni a' természet titkainak vizsgálásába és a' szemérem eltilt arról, a' mit létünk kezdetéről előhordhatnék. — Bár mi legyen az, nagy befolyások vagyon azoknak a' gyenge szívekbe, a' kikkel legtöbbet társalkodnak a' nevendékek, a' millyenek a' szülők, kik első nevelőik gyermekeiknek, kiknek valamint szép tulajdonaikat, úgy hibáikat is észre-

vehetetlenül magokba szívják; kik ha hirtelen haragjokban nem tudják magokat mérsékleni, vagy más szenvedélyek és gyengeségek alá vannak vetve, vigyáztalan példáikkal vonják magok után gyenge tsemetéjiket, bár melly undok formában fessék is a' vétkeket, mert a' szavak tsak tanítanak, de a' példák indítanak. A' kiknek akár mikor mondhatjuk: „Mesterem mért nem teszed magad azt, a' mire tanítasz?“ Valamint testeiket szülőiktől veszik a' magzatok és gyakorta tsorbáikat: úgy elme, szív, és lélekbéli tulajdonikat és hijányosságikat is tőlök nyerik örökségül. Nem tsekély sebet ejt az ártatlan sziveken a' megnyőlteknek és kivált a' tselédeknek szabados társalkodása, kik, mint többnyire történik, zabolátlan nyelveket nem tudván féken tartani, tisztátalan, vagy másképen botránkoztató szavakra fakadnak, vagy, a' mi még veszedelmesebb példákra is vetemednek, mellyek ha mélyebben béhatnak a' gyermeknek szívébe, benne örököднek, ki sem lehet szakasztani, elnyomni ugyan időre, de annál nagyobb erővel törnek ki, ha egyszer szabad szárnyakra kerűlhet a' nevendék. Nem kevesebb béhatása vagyon a' már romlott erköltsű hasonlók társalkodásának, melly által a' megvesztegetésnek mérge által szivárodik a' késő századokba. Elkerűlhetetlenül szükséges tehát, hogy a' házi nevelés jól vétessék fel, mert a' nevelés és kivált az első bényomások bámulandó következésűek, úgy hogy annak hija és ezeknek ereje miatt gyakorta se testi, se lelki javainkkal okosan élni nem tudunk. Felette hasznos ebben a' korban, mikor a' gyenge szívet még mint a' plántát a' merre tetszik hajthatjuk, mindent beléjek önteni, a' mi illendő és üdvösséges, kiirtani, a' mi szomorú következésű lehetne és káros; mert a' mihez szokunk ebben az időben, ahoz ragaszkodunk teljes éltünkben elválhatatlanúl, és a' miről elrezzentenek, ahoz félve nyulunk még érett korunkban is. A' Költő mondásakint:

„Első nedvének mindég megtartja szagát még
A' töredékeny edény is. — — — — — — —

Mind testi, mind lelki tehetségeiket idomzatban kell kifejtenünk, mert a' lélek úgy megkivánja eledelét, mint a' test. A' mi a' testet illeti, azt anyja teje táplálja tsetsemős korában. Ne fulaszszák a' maszlagos szamatok és levesek, vagy gyengítsék gyomrát az édességek, se ne zárjuk a' kisded test elől el a' tiszta levegőt, vagy tartsuk fogoly gyanánt zárva rekedt szobákban, ne is őrizzük annyira óva a' hideg, meleg és szél ellen; a' gyermeknek teste könnyen szokik ezekhez és igy nem árt korosabb napjaiban. A' testnek felesleges nedvességét hajtsuk ki izzadsággal járás és kelés által, a' gyomornak emésztő erejét is igy segítsük, ne szoktassuk undorodásig az Orvos-szerekre, úgy hogy végre semmi foganatjok se legyen. Ne kényeztessük el, ne hogy midőn dologra akarjuk fogni, most feje, most hasa, most meg Isten tudja mije fájjon; ne legyen tsak filigrán munka, a' mellyet tsak nézni szabad, ha használni akarjuk, ketté törik. Tartóssá és tűrővé tegyük a' testet, mert ha ez beteg és gyenge, lelkének és elméjének ereje is tsak illyen lesz. A' puhaságnak szokni ne engedjük. Egy nagy érdemű hazafitól, a' kinek emléke örökké nálunk megmarad, azt hallottam: „Hét esztendeig nyalja, falja fiamat az anyja, nem bánom; de azután kiveszem hatalmából, hogy a' lágy kény meg ne vesztegesse; tanuljon ditső őseinek nyomain járni, ha örökösök akar lenni nevökben, és javaikban.“ Nem tsak az illendő társalkodásra és udvariságra szoktassuk az emberi nemzetnek jövendő tsemete polgárait, hanem, a' mi a' nevelésnek alapja, a' hitbéli talpkövet tegyük le legelőször, erre épitsük az erköltsnek erős oszlopát. Az esméreteknek és tudományoknak némelly vonásait, a' mennyire megengedi a' gyenge tehetség, tegyük meg. Igy elkészülve adjunk tágasabb kört a' gyenge plántáknak, eresztvén őket hasonlóknak kiszemelt társaságába; de még őr szemek vigyázata alatt, hogy törődjenek

korán azokhoz, a' kikkel érett korokban elkerülhetetlen összefüggésben kell lenniek. Így nem csak előmeneteleket segítjük, mert egymással való vetekedéssel fejtődnek és ébresztetnek tehetségeink, hanem bátorságot is öntünk beléjek, hogy a' ki nevendék társai között nem fél, a' megérett korú Arisztokráták előtt se rettenjen megszólamlani és bátran előadni véleményeit. Azon kivűl még a' plánták is elevenebbek a' szabad ég alatt többek társaságában, hol a' közönséges harmat éri, a' szellő megjárja és a' napnak sugári gátolatlanul élesztik, gyümöltseiknek is jobb ízek és színek vagyon, mint azoknak, a' mellyek üveg alatt tikkadnak. — Az embernek többszer kell botlania, míg a' tapasztalás megtanítja az életnek módjára; ezt pedig sokkal könnyebben, kevesebb szégyennel szenvedjük, gyenge mint érett korunkban, hát korábban kell a' gyermekeket a' világ elejébe állítani, hogy ítélje meg, vallyon hasznos polgárja lesz-e hazájának. De hogy viszsza térjek felvett tárgyamra, legnagyobb részét titkainak, mellyekre nézve annyira különbözünk egymástól, magának tartotta meg a' természetnek ura, kinek ellene nem állhatunk, hogy mások eránt ne legyen adakozóbb a' természeti ajándékoknak osztogatásában, mások eránt ne mostohább, mert az Istennek titkai megmérhetetlenek.

Minekutána egyszer így megvettetik alapja a' józan nevelésnek, kétségkivűl egész élteknek szerentsés folyását lehet reményleni; mert általkelvén az ifjuságnak határin, a' melly kor leghajlóbb valamint a' jóra, úgy a' roszra is, ha egyszer erős gyökeret ereszt szívekbe az erkölts, olly nagy béhatások nem lesz a' tsábító botránkozásoknak, nem is könnyen adnak helyet az igéző beszédeknek; nem ragadtatnak ellenkezőkbe, mint a' könnyű levél; kikerűlik a' gyengítőknek és mások romlása után törekedőknek tseleiket; felfedezik gonosz szándékjokat; érett ítélettel választják a' jót és kikerűlik a' gonoszt, 's mint valamelly hasznos fa jó gyümöltsöt hoznak és árasztanak nagy hasznot másokra,

mert Cicero mondása: „Nem tsak magunknak születtünk, hanem a' hazának is.“

Valamint a' viaszszal könnyen lehet bánni és különbféle formákba önteni, minden tsekélyebb porotskákat is magához ragad, nem is válik meg könnyen tőlök: úgy a' gyenge szivet mindenfelé lehet hajtani, a' jót és roszszat alkalommal és gyakorlással tanúlja, a' melly szokás azután természetté válik, melly Horátz mondásakint:

Viszsza kerül még is, bár bottal verd ki belőle.
Vedd elejét, késő lesz máskint néki az Orvos.

Az ifjuság szél, állhatatlan feltételében, magával sem biró, legkényesebb plánta, melly a' kertésznek legnagyobb gondját megkivánja. Öveg, a' melly azonkivül, hogy nagyon töredékeny, még a' lehelettől is homályba boríttatik. O! emberi nemzetnek gyenge virágja, melly sok tövisekkel vagy körűlvéve, melly sikos az ösvényed, a' mellyen ha ki elesik, soha sértés és szerentséjének nagy kára nélkűl fel nem kel. Melly sok utonállókkal vagyon megrakva éltednek köre, a' kik eltsábítsanak az egyenes utról, foszszanak meg ártatlanságodtól, és hanyat taszítsanak veszedelmedbe.

Melly nagy gondjok volt már a' régieknek is a' nevelésre, például szolgálhat Aemilius, a' kiről azt bizonyitja Plutarchus: hogy annyira szivén feküdt fiának illendő neveltetése, hogy őtet Chilóra, ámbár igen alkalmatosnak tartatott arra, még sem merte bizni; hanem maga vitte a' nevelőnek terhes és szorgos hivatalát, nem kevesbet irtózott fia jelenlétében valamelly disztelen szót kiejteni, mint Vesztának szűzei előtt. Hogy többet ne említsek, előhozom Fülöpnek, a' Matzedoniai Királynak, emlékezetre méltó szavát, a' ki, midőn Sándor fiát adná által Aristotelesnek nevelésre, azt mondotta: „Nem annyira örűlök, hogy fiam vagyon, mint hogy ollyan emberre találtam, a' ki őtet úgy nevelheti, hogy alkalmatos legyen valaha atyjának ditsőségét általvenni, megtartani és a' lehetőségnek legna-

gyobb fokára felemelni.“ Ha tehát a' szülők nem akarnak, vagy nem tudnak Aemiliusok lenni, mert többnyire megvakítja őket gyermekeik eránt való szeretetek, és hibáikat általnézik, mentegetik, és simitják, a' mellyeket annak idején kellene kiirtani, keressenek Aristoteleseket; ha nem találnak, legalább Chilókat, és ezekre bizzák legdrágább kintseiket, által adván nekik hatalmokat gyermekeik eránt, a' mi a' jó neveléshez valóban szükséges. Szerezzenek nekik tekintetet nevendékeik eránt, mert e' nélkűl sükeretlen minden iparkodások. Ne tartassanak szolgák gyanánt, hanem kövessék Fülöpöt, a' ki előtt olly kedves volt Aristoteles, hogy érette hazáját Stágirát, mellyet előbb lerontott, felépítené. Így lesz, hogy Sándorokat várhassanak fiaikból, nem pedig Szárdanapálokat. — Tehát figyelemre valóban méltó és legdrágább kints a' jó nevelés, mellyet sem aranyon, sem ezüstön venni nem lehet, és soha elegendőképen megbetsűlni, de ha elhibáztatik, többé tökéletesen helyre hozhatatlan, mert a' korral a' szív és elme tökéletesedésének is haladnia kell.

Napról napra el kell fojtani ingereiket és hibáikat, mellyekre leggyarlóbbak, és szép tulajdonokat szerezni, mellyek által magokat másoknak ajánlhassák, hogy idővel nagy előmenetelt tegyenek erköltseikben, Horátzkint:

Hogy ha tsekélyhez adandsz keveset, halmozni rakást fogsz.

Erőszakot kell tenni még a' természeten is, 's az életnek amaz állapotjához szoktatni, mellyben valaki szolgálni akar a' hazának. A' mire int bennünket a' most említett Költő:

„Már akkor szoktatja lovát, mikor a' nyaka hajlik
Még, kijelelt utját szaporán megjárni lovászsza.“

Alkalmatosokká tegyük őket előre hivataloknak eljárására, hogy természetté legyen bennek a' hajlandóság, a' mit már többször emlitett Költőnk bizonyít:

„Melly naptól kitömött bőrét kezdette ugatni
A' szarvasnak tsak, még otthon az udvaron, indúl
Erdőknek vadakat bekerítni kölyke kopónak."

Mert ha a' gyermekben nem jobbíttatik naponkint természetétől roszra hajlandósága, hogy Költőnknek értelme szerint szóljak:

„A' ki viaszkint lágy, hajló erköltsre hibákra,
Ellene többnyire a' józan szivbéli tanátsnak,
Tékozló, kitsapó, égő kívántiban, és kész
A' szeretett tárgyat meg azonnal félre taszítni."

minden állapotra alkalmatlan és terhére vagyon társaságának, a' mellyben él. A' kiről Költőnk meg azt mondja:

„Teszszük tsak számát, 's a' készt megemésztni születünk."

A' ki tehát tulajdon hasznát a' hazáéval akarja előmozdítani, tegye már gyenge korában azt, a' mire int bennünket a' Költő:

„A' ki tehát feltett tzélját megnyerni kívánja,
Az sokat izzadjon, tegyen és szenvedjen erősen."

Vegye jókor fontolóra, a' kit érdekel ez a' tárgy, hogy később, midőn minden jót, szépet és ditséretest örömöst hallana fiáról, nem kevés szomorúságára benne ne találjon egyebet hiúságnál, üres fejnél és istentelen gonoszságnál, midőn senki jót felőle nem mondhat, tsak az otsmány hizelkedő, a' ki nagy jutalomnak fejében már régen megtöltötte agyát, szivét benne épen nem találtató ditséretekkel, úgy, hogy azután halálos ellenségénél is inkább gyűlöli azt, a' ki hibájit merné elejébe terjeszteni, és nem halmozza úntalan az ál-ditséreteket reája. Méltassák az atyák nagyobb tekintetre azokat a' nevelőket, a' kik hivatalokban pontosan eljárnak, könyörűljenek sorsokon, hogy ne tsak akkor élhessenek, mikor hivatalokat viszik, hanem tehetetlen korokban is; ne állítsák a' szolgák sorába. Válaszszanak istenfélő, a' hit dolgában jártos és fedhetetlen életűeket, a' kik sziveikbe tsepegtessék az ájtatosságot, mert az Istennek félelme

kezdete a' böltsességnek, és Szent Pálként az ájtatosság mindenre hasznos. Hazafiakat keressenek, a' kik a' haza szeretetét beléjek öntsék és anya nyelvünket vélek megszerettessék; ezekre pedig inkább példáikkal vezessék, mint üres szavaikkal tanítsák. Ne fogadjanak mindenféle jött ment, minden hivatalból kihűlt embereket, a' kik tsak kénytelenségből vetemednek erre a' keserű kenyérre, a' mellyre bár tiz közűl egy alkalmatos. Így leend, hogy édes hazánk homályából kiderűlend és a' virágzó nemzetek sorába áll, midőn Országunknak Nagyjai hazánknak és nyelvünknek ügyét magok fogják fel, a' mellyen ugy is tsak ők segíthetnek leghathatósabban. Így boldog jövendőnk, mellyel olly régen ketsegtetjük magunkat, valaha eljövend. A' mit hogy az ég mennél előbb adjon, szivünknek legforróbb kivánsága.

Kandl Miklós Adolf.

2.

Magyar Szovakhoz hasonlitó Török Szovak.

(Folytatás.)

Másadik Század.

101. *Izzó*, *candens*, *fervens*.

Törökűl: Issi, Issigak, heiss, — — Issigaklyk, die Hitze, Wärme. Hind. pag. 119. col. 1. pag. 137. col. 1.

102. *János*, *Jani*, *Joannes*.

Törökűl: Aga Jani, Sanctus Joannes. Clod. pag. 664. 665.

103. *Jász*, *Gyász*, *Luctus*, *Trauer*.

Törökűl: Jás, Luctus, die Trauer. Clod. pag. 360. Hind. pag. 160. col. 1. pag. 169. col. 3. — — Jas-lü, Luctus. Clod. pag. 608.

104. *Jég*, *Glacies*.

Törökül és Persául: Jaech, Glacies, — — Jaechdan, Locus Glaciei. Clod. pag. 251. 252.

105. *Kába*, *stupidus*, *hebes*.

Törökül: Kaba, grob, roh, ungeschicht. Hind. pag. 118. col. 2. pag. 126. col. 2. pag. 131. col. 2. pag. 153. col. 2. pag. 171. col. 1.

106. *Kádár*, *Judex*, *ein Richter*.

(régi szó.)

Törökül: Kadi, Kady, Judex, ein Richter — — Kadi Koi, Judex Pagi, alias Birow. Clod. pag. 314. 502. Hind. pag. 126. col. 2. pag. 153. col. 2. pag. 171. col. 2.

107. *Kajszi Baratzk*, *Apricose*.

Törökül: Kaisi, Malum Armeniacum, Apricosen. Clod. pag. 373.

108. *Kakuk*, *Cuculus*.

Törökül: Kuku Kus'i, Cuculus. Clod. pag. 156.

109. *Kalamus*, *Penna*.

Törökül: Kalem, Kaelem, die Feder, Penna, Feder-Kiel. Clod. pag. 532. 673. Hind. pag. 116. col. 1. pag. 171. col. 2.

110. *Kalauz*, *Dux*, *Führer*.

Törökül: Kulawuz, Dux, Führer, der Wegweiser. Hind. pag. 154. col. 2. pag. 172. col. 2. Clod. pag. 182. — — Kulawuzlyk, Ductus, die Anführung, — — Kulaghuz, Index Viae, — — Kylaghuz, Kulawus, Viae Dux, Wegweiser. Clod. pag. 302. 881.

111. *Kaliba*, *Tugurium*, *Casula parva*.

Törökül: Kalyba, Tugurium, eine Hütte. Clod. pag. 838.

112. *Kalmár*, *Mercator.*

Törökűl: Kalamar, Mercator. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

113. *Kalpag*, *Pileus.*

Törökűl: Kalpak, Pileus. Clod. pag. 548. Hind. pag. 124. col. 1.

114. *Kamara*, *Camera*, *die Kammer.*

Törökűl: Kamara, die Kammer. Hind. pag. 120. col. 2.

115. *Kanta*, *Cantharus.*

Törökűl: Kanta, Cantharus, eine Kanne. Clod. pag. 105.

116. *Kantár*, *Frenum.*

Törökűl: Kantyrma, Frenum pecoris levius. Clod. pag. 233.

117. *Kapa*, *Ligo.*

Törökűl: Ciapa, Ligo, ein Karst oder Haue. — — Ciapalan-mak, Ligone fodere. Clod. pag. 347.

118. *Kap-ni*, *rapere.*

Törökűl: Kap-mak, rapere, zu sich reissen — — Kapmalyk, Rapacitas, Rauberey. Clod. pag. 623.

119. *Kapots*, *Fibula*, *ein Häfftlein.*

Törökűl: Kopc'ia, Fibula, ein Häfftlein, — — Kopc'iala-mak, einhäffteln. Clod. pag. 214.

120. *Kapu*, *Porta*, *das Thor.*

Törökűl: Kapu, Porta, — — Kapu Kapamak, claudere Fores, — — Kapuje urmak, an die Thür klopffen, — — Kapu, Kapi, Fores, die Thür, — — Kapi, Kapu, Janua, die Pforte, — — Kapugi, Janitor, ein Thürhüter — — Kapu, Palatium, ein Pallast, — — Kapu peruazi, Leiste an einer Thür, — — Kapuler,

Valvae, die Thüren. Clod. pag. 74. 129. 210. 228. 288. 289. 498. 502. 507. 569. 574. 852. Hind. pag. 119. col. 2. pag. 125. col. 2. pag. 130. col. 2. pag. 153. col. 2. pag. 171. col. 2.

121. *Kapzsi*, *rapax.*

Törökűl: Kapĝi, Kapan, rapax, rauberisch. Clod. pag. 623.

122. *Kard*, *Gladius.*

Törökűl: Kiurde, ein Hirschfänger, breiter kurtzer Degen. Clod. pag. 367.

123. *Karmasin*, *vermiculatus Color.*

Törökűl: Kirmisi, Kyrmyzy, rothe Farbe, roth. Clod. pag. 873. Hind. pag. 126. col. 2. pag. 154. col. 1. pag. 172. col. 3.

124. *Kártya*, *Cartifolium.*

Törökűl: Karta oini, Chartarum Ludus. Clod. pag. 361.

125. *Karval*, *Aquilae Species.*

Törökűl: Kartal, Adler. Hind. pag. 111. col. 2.

126. *Kaszabolni*, *consecare*, *conscindere.*

Törökűl: Kassab, Kasab, der Metzger, Fleischer. Hind. pag. 123. col. 1. pag. 154. col. 1. pag. 171. col. 3. — — Kæssâb, Kosab, Lanio, Metzger, — — Kæssâbchâne, Laniena, Fleischer-Banck. Clod. pag. 325. Az Alföldön sok ember Kaszab, az az: Mészáros nevet visel a' Török időkből.

127. *Kávé*, *Caffea.*

Törökűl: Kahwe, der Kaffeh. Hind. pag. 120. col. 1. pag. 155. col. 1. pag. 171. col. 2. — — Kæhwæ, Caffea. Clod. pag. 98.

128. *Kazán*, *Ahenum.*

Törökűl: Kasan, Ahenum, grosser Kessel, — — Kazan, Lebes, Olla Aenea, ein Kessel, — —

Kasángi, Kupfferschmied. Clod. pag. 21. 334. 485.

129. *Kedv*, *Animus*, *Jucunditas.*

Törökűl: Kejf, die Lust, — —Kejfli, lustig. Hind. pag. 122. col. 2. pag. 156. col. 1. pag. 171. col. 3.

130. *Kefélni*, *setaceo detergere.*

Törökűl: Kiefele-mek, abbürsten, detergere, abstergere togam. Clod. pag. 805.

131. *Kék*, *ceruleus*, *blau.*

Törökűl: Giök, grau, blau — — Giöj, der Himmel. Hind. pag. 118. col. 2. pag. 156. col. 1. pag. 168. col. 2. et 3.

132. *Kender*, *Cannabis.*

Törökűl: Kiendir, Kenuir, Cannabis. Clod. pag. 105.

133. *Kerék*, *Rota*, *ein Rad.*

Törökűl és Persáúl: Ciærk, Ciark, Rota, ein Rad, — — Ciærch, Rotatio. Clod. pag. 645. 646.

134. *Kés*, *Culter.*

Törökűl: Kies-mek, Kes-mek, scindere, discindere, secare, resecare, abscindere, divellere, — — Kieser, Kesser, Securis. Clod. pag. 676. 685. 834. 835. Hind. pag. 128. col. 1. pag. 171. col. 3.

135. *Késő*, *tardus.*

Törökűl: Giec', tardus, langsam. Clod. pag. 789.

136. *Kese*, *Kesely*, *ruber*, *roth.*

Törökűl: Kysyl, Kyzil, Kyzyl, ruber, roth, — — Kysyl jumurta, rubra Ova, — — Kyzyllik, Rubor, die Röthe, — — Kys-mak, rubere, roth seyn. Clod. pag. 516. 647. 652. 653. Hind. pag. 154. col. 1. pag. 172. col. 3.

137. *Ketske*, *Capra*, *die Ziege.*

Törökűl: Keči, die Ziege, — — Kieć'i, Ghieizi, Capra, eine Geiss, Rupicapra, Gemse. Hind. pag. 135. col. 1. pag. 155. col. 1. pag. 171. col. 3. Clod. pag. 106. 651.

138. *Ki*, *quis?*

Törökűl: Ki, dass, welch. Hind. pag. 156. col. 1. pag. 171. col. 3.

139. *Kila*, *Mensura Frumenti.*

Törökűl: Kile, Mensura Frumenti. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

140. *Kilints*, *Sera*, *das Schloss.*

Törökűl: Kilid, Khilit, Sera, ein Schloss, — — Cilingier, Faber Serarius, ein Schlosser — — Kilidle-mek, Sera claudere. Hind. pag. 127. col. 2. Clod. pag. 698.

141. *Kints*, *Gaza*, *Thesaurus.*

Törökűl és Persáúl: Kienz, Kieng, Gienc', Gaza, Thesaurus, ein Schatz, Schatz-Kammer. Clod. pag. 246. 813.

142. *Király*, *Rex*, *der König.*

Törökűl: Kyral, Kral, Rex, der König. Hind. pag. 121. col. 1. pag. 153. col. 2. pag. 172. col. 3. Clod. pag. 629. 630.

143. *Kis*, *parvus.*

Törökűl: Kysse, Kyssa, brevis, kurz, — — Kyssalt-mak, abbreviare, verkürzen. Clod. pag. 93. Hind. pag. 121. col. 2.

144. *Kitsiny*, *exiguus*, *klein.*

Törökűl: Kučük, Kiuc'iuk, Kiuc'ek, exiguus, parvus, klein, — — Kiuc'iuklik, Parvitas, Kleinigkeit. Hind. pag. 120. col. 2. pag. 172. col. 2. Clod. pag. 195. 516.

145. *Kobak*, *Cucurbita.*

Törökűl : Kabak , Cucurbita , Kürbiss. Clod. pag. 156.

146. *Konok*, *stupidus* , *obstinatus.*

Törökűl: Konak, Schuppen des Haupts, — — Konaklu, furfurosus. Clod. pag. 569.

147. *Kópja*, *Hasta grandior.*

Törökűl: Kopija, Hasta grandior. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

148. *Korbáts*, *Scutica*, *eine Peitsche.*

Törökűl: Kirbag, Scutica, eine Peitsche, eine Karbatsche. Clod. pag. 684. 790.

149. *Kóró*, *Caudex siccus Herbarum.*

Törökűl : Kuru , trocken , dürr. Hind. pag. 172. col. 2.

150. *Korom*, *Fuligo.*

Törökűl: Kurum, Fuligo, Russ. Clod. pag. 241.

151. *Kos*, *Aries*, *der Widder.*

Törökűl : Koč, der Widder. Hind. pag. 134. col. 1. — — Koć'i, Aries, ein Widder, Vervex, ein Hammel , — — Koć'la-mak , arietare. Clod. pag. 61. 876.

152. *Kosz*, *Scabies.*

Törökűl: Kas'-mak , scabere , kratzen. Clod. pag. 672.

153. *Kotsi*, *Currus* , *Rheda*, *der Wagen.*

Törökűl : Koć'i , Kocu , Currus , Rheda , der Wagen , — — Koć'iği , Kutscher , — — Ortulu Koć'i, quadrijuga, — — Uć' jaristü Koć'i, Triga. Clod. pag. 162. 610. 830. Hind. pag. 133. col. 1.

PAPA

154. *Köb*, *Cubus.*

Törökűl: Kæ'b, Cubus. Clod. pag. 796.

155. *Kődök*, *Umbilicus.*

Törökűl: Kuduk, Rima, Spalte, Ritz. Clod. pag. 642.

156. *Kömén*, *Cuminum*, *Kümmel.*

Törökűl: Kiemmun, Cuminum, Kümmel. Clod. pag. 158.

157. *Köntös*, *Vestis superior.*

Törökűl és Persáúl: Kandys, Vestis superior. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo IV, Cent. III. Dec. I. et II. pag. 118—119.

158. *Köpönyeg*, *Pallium.*

Törökűl: Kiöpenek, Gepennek, Chepeneg, Lacerna, Penula, Regen-Kleid. Clod. pag. 319. 533.

159. *Kupa*, *Scyphus*, *Poculum.*

Törökűl: Kopa, Scyphus, ein grosser Becher. Clod. pag. 684.

160. *Kupak*, *Operculum*, *der Deckel.*

Törökűl: Kapak, Kabuk, Operculum, der Deckel. Hind. pag. 114. col. 1. pag. 153. col. 2. pag. 171. col. 2. Clod. pag. 488.

161. *Kut*, *Puteus*, *der Brunnen.*

Törökűl: Kuju, der Brunnen. Hind. pag. 113. col. 2. pag. 172. col. 2.

162. *Kutsma*, *Pileus.*

Törökűl: Kus'me, Pileus. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo IV. Cent. III. Decad. I. et II. pag. 118—119.

163. *Lengyel*, *Polonus.*

Törökűl: Li, Lehli, Polonus, —— Læh, Polonia. Clod. pag. 564.

164. *Magyar*, *Hungarus.*

Törökűl: Magiar, Magiar, Hungarus, — — Magiar Palatinosi, Palatinus Hungariae, — — Magiar S'alghami, Erd-Aepffel. Clod. pag. 285. 503. 623.

165. *Majom*, *Simia*, *der Affe.*

Törökűl: Majmun, Maimun, Meimun, Simia, der Affe. Hind. pag. 158. col. 2. pag. 173. col. 1. Clod. pag. 710.

166. *Major*, *Villa.*

Törökűl: Major, Villa, ein Dorff, Meyerhoff. Clod. pag. 888.

167. *Mámoros*, *temulentus ab ebrietate.*

Törökűl: Mechmur, ebrius, truncken. Clod. pag. 183.

168. *Maskara*, *larvatus*, *risu dignus.*

Törökűl: Maskara, lächerlich, der Hofnarr. Hind. pag. 157. col. 1. pag. 173. col. 1.

169. *Maszlag*, *Hyosciamus.*

Törökűl: Maslac, Hyosciamus. Clod. pag. 489.

170. *Mél-Föld*, *Milliare*, *die Meile.*

(a' régi íróknál.)

Törökűl: Mil, die Meile. Hind. pag. 123. col. 1. pag. 158. col. 2. pag. 173. col. 2.

171. *Mente*, *Chlamys.*

Törökűl: Mandyas, Chlamys. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo. IV. Cent. III. Decad. I. et II. pag. 118—119.

172. *Mesgye*, *Trames.*

Törökűl: Meslek, Trames. Clod. pag. 826.

173. *Monostor*, *Monasterium.*

Törökűl: Monastir, Manastir, Manastyr, Abbatia, Coenobium, das Kloster. Clod. pag. 2. 133. 121. Hind. pag. 121. col. 1.

174. *Német*, *Germanus.*

Törökűl: Nemc'e: Germanus, — — Nemc'e Wilajeti, Germania. Clod. pag. 250. — — Nemcēge, deutsch, — — Nemce, Nemse, der Deutsche. Hind. pag. 114. col. 1. pag. 159. col. 1.

175. *Nyal*, *lingit*, *leckt.*

Törökűl: Jala-mak, lingere, lecken. Clod. pag. 350.

176. *Nyúz*, *excoriat.*

Törökűl: Juz-mek, glubere, abschinden, abschäben. Clod. pag. 254.

177. *Okos*, *prudens*, *rationabilis.*

Törökűl: Okumis', qui multa legit, gelehrt, belesen. Clod. pag. 353.

178. *Olly*, *valde*, *magnus.*

(a' halottas beszédben: *ul*, másképen olly-sok, olly-jó)

Törökűl: Ulu, gross. Hind. pag. 140. col. 1. pag. 178. col. 1.

179. *Ordit*, *ululát*, *rugit.*

Törökűl: Or-mak, latrare, das bellen. Clod. pag. 330.

180. *Orosz*, *Russus.*

Törökűl: Urus, Rus, Russia, Reussen. Clod. pag. 652.

181. *Oroszlán*, *Leo*, *der Löw.*

Törökűl: Arslan, Leo, — — Arslan gibi bagir-mak, brüllen wie ein Löwe. Clod. pag. 338. 649.

182. *Ostábla*, *Fritillus.*

Törökűl: Tawla, Fritillus, im Brettspielen, — — Tawla oini, Brett-Spiel, — Taula, Tabula lusoria, Spiel-Tisch. Clod. pag. 235. 361. 785.

183. *Ökör*, *Bos*, *der Ochs.*

Törökűl: Öküz, der Ochs. Hind. pag. 124. col. 2. pag. 140. col. 1. pag. 174. col. 2. — — Okius,

Rind, Ochse, — — Okiusĝi, ein Ochsen-Vieh-Hirte, — — Jeban Okiuz, Urus, Auer-Ochse. Clod. pag. 92. 917.

184. *Öl, occidit.*

Törökűl: Öldurigi, Homicida, Mörder, — — Öldürmek, interficere, jugulare, tödten, würgen, — — Ölüm, Lethum, der Tod, — — Ölümlü, lethale, tödtlich, — — Öl-mek, mori, — — Ölen, Ölü, mortuus. Clod. pag. 277. 305. 310. 340. 426. 427. Hind. pag, 123. col. 2. pag. 131. col. 2. pag. 129. col. 2. pag. 130. col. 2. pag. 140. col. 1. pag. 174. col. 2. 3.

185. *Palánk, Palánka, Plancae.*

Törökűl: Palanka, locus plancis munitus. Clod. pag. 554.

186. *Palatinus*, az az: *Nádor Ispán.*

Törökűl: Magiar Palatinosi, Hungariae Palatinus. Clod. pag. 503.

187. *Pamuk, Gossypium, Baumwolle.*

Törökűl: Pemuk, Pembe, Pembuk, Gossypium, Baumwolle. Clod. pag. 255.

188. *Pap, Sacerdos, Ecclesiasticus, Geistlicher.*

Törökűl: Papas, Papaz, Religiosus, Geistlicher, Priester, ein Mönch, — — Papaslik, Sacerdotium, das Priesterthum, — — mahake papazy, der Pfarrer. Clod. pag. 184. 631. 655. Hind. pag. 125. col. 2. pag. 141. col. 1. pag. 175. col. 1.

189. *Pápa, Pontifex.*

Törökűl: Papa, Pontifex, — — Papa vekili, Vicarius Pontificis, ein päbstlicher Abgesandter. Clod. pag. 567. 883.

190. *Pápista, Romano-Catholicus.*

Törökűl: Papis'ta, Catholicus. Clod. pag. 115.

191. *Paplan, Tegumentum.*

Törökűl: Paplan, Tegumentum. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo IV. Cent. III. Decad. I. et II. pag. 118—119.

192. *Paputs, Calceus, der Schuh.*

Törökűl: Papuc', Papus, Pabuc, Calceus, Sandalia, Crepida, der Schuh, der Pantoffel, — — Pappuc'c'i, Pabuccu, Papuggi, der Schuster, — — Papuc' Kajis'i, Schuh-Riemen. Clod. pag. 100. 359. 666. 782. Hind. pag. 125. col. 1. pag. 128. col. 1. pag. 141. col. 1. pag. 174. col. 3.

193. *Parázna, Fornicator.*

Törökűl: Zempara, Fornicator. Clod. pag. 230.

194. *Patsmag, Crepida, der Pantoffel.*

Törökűl: Pas'mak, Crepida, der Pantoffel. Clod. pag. 150.

195. *Pattan, sonat cum strepitu.*

Törökűl: Patla-mak, krachen, knallen, — — Patlangic', Sclopus tubulus puerorum ex sambuco, Platz-Büchse. Hind. pag. 141. col. 1. Clod. pag. 678.

196. *Pénz, Kis-Pénz, Denarius.*

Törökűl: Penez, Solidus Hungaricus, quinque faciunt unum grossum. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

197. *Pint, Mensura Vini Hungarici.*

Törökűl: Pinte, Mensura Vini Hungarici. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

198. *Pisa, Urina.*

Törökűl és Persáúl: Pis'ar, Urina. Clod. pag. 916.

199. *Pistol, Sclopetum brevius.*

Törökűl: Pistol, Sclopetum brevius, Pistoleta, Pistol. Clod. pag. 678.

200. *Pite*, *Placenta.*

Törökűl: Pite, Bite, Bido, Placenta, Panis subcineritius, ein Kuchen. Clod. pag. 553.

Harmadik Század.

201. *Podrom*, *Cella Vinaria*, *Wein-Keller.*

Törökűl: Podrom, Cella Vinaria, Wein-Keller. Clod. pag. 892. A' Podrom Magyar Szó előttem esméretlen: De Clodius a' *Podrom* Török Szóhoz hozzá írta: „*ex Hung.*"

202. *Pogátsa*, *Placenta.*

Törökűl: Poghac'ia, subcineritius Panis, Placenta. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

203. *Pósta*, *Veredum*, *die Post.*

Törökűl: Posta, Veredum, die Post. Clod. pag. 871. Hind. pag. 125. col. 2.

204. *Putton*, *Sporta*, *Butte.*

Törökűl: Putu, Sporta, Butte. Clod. pag. 740.

205. *Pünkösd*, *Pentecoste*, *Pfingsten.*

Törökűl: Pincos', Pentecoste, Pfingsten. Clod. pag. 532. 533.

206. *Püspök*, *Episcopus*, *Bischof.*

Törökűl: Pis'beg, Episcopus, Bischof. Clod. pag. 776.

207. *Réf*, *Ulna.*

Törökűl: Rif, Ulna Viennensis. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

208. *Rokka*, *Colus.*

Törökűl: Öreke, Megisernél: Ureke, Colus, Rocken zum spinnen. Clod. pag. 136.

209. *Sabrák*, *Stragulum Equi.*

Törökűl: Ciaprack, C'iaprak, Stragulum Equi, Schabracke. Clod. pag. 191. 755.

210. *Sáfrán*, *Crocus.*

Törökül: Safran, Crocus, Saffran. Clod. pag. 153.

211. *Sajka*, *Navicula.*

Törökül: S'aika, Navicula, Schifflein. Clod. pag. 445. 446. Egy a' *Tsaika* szóval.

212. *Saláta*, *Lactuca.*

Törökül: Salata, Lactuca, Salat, wilder Salat. Clod. pag. 320. Hind. pag. 127. col. 1.

213. *Salavári*, *Caligae aluta obductae.*

Törökül: Salavári, Caligae. Clod. pag. 101.

214. *Sapka*, *Pileus.*

Törökül: C'iapka, Pileus. Clod. pag. 548.

215. *Sárga*, *flavus.*

Törökül: Sári, flavus, luteus, gelb, gelbicht, — — Sári hastalyk, gelbe Sucht, — — Sarilik, Sarilyk, Flavedo, Icterus, gelbe Farbe, gelbe Sucht, — — Sarar-mak, flavescere, — — Sari Kus', Galbula, gelber Vogel. Clod. pag. 63. 222. 244. 289. 364 Hind. pag. 117. col. 2. pag. 150. col. 2. pag. 175. col. 3.

216. *Sás*, *Juncus.*

Törökül: Saz, Juncus, Ried, Rohr, Bintze. Clod. pag. 311.

217. *Sátán*, *Satanas*, *der Teuffel.*

Törökül: S'aitan, Satanas, der Teuffel. Clod. pag. 670. — — S'ejtan, S'eitan, der Teuffel. Hind. pag. 130. col. 2. pag. 150. col. 2. pag. 176. col. 1.

218. *Sátor*, *Tentorium*, *ein Zelt.*

Törökül: Čadyr, Ciader, Megisernél: Tschatur, Tentorium, das Zelt. Hind. pag. 144. col. 2. Clod. pag. 800.

219. *Semlye*, *Simila*, *Semmel.*

Törökűl: Semid, Simit, Simila, Semmel. Clod. pag. 710.

220. *Siker*, *Effectus*, *Fructus.*

Törökűl: S'ükr, S'ükür, der Dank, die Danksagung, ich danke. Hind. pag. 114. col. 1. pag. 150. col. 2. pag. 176. col. 3.

221. *Sikolt*, *sibilat.*

Törökűl: Syklyk, Sibilus, das Pfeiffen, — — Syklyk wirmek, sibilare, zischen, pfeiffen. Clod. pag. 705.

222. *Sindel*, *Scandula*, *Schindel.*

Törökűl: S'indere, Scandula, Schindel. Clod. pag. 674.

223. *Sinor*, *Sinormérték*, *Cynosura.*

Törökűl: Sinor, Synyr, Limes, die Grenze, Fines, Grentzen, — — Sinorli, Sinordas, finitimus, angrentzend. Clod. pag. 168. 348. 349. Hind. pag. 150. col. 1.

224. *Sir*, *Sepulchrum.*

Törökűl és Arabsúl: Sirr, Sepulchrum. Clod. pag. 695.

225. *Skárlát*, *Coccinum.*

Törökűl: Iskerlet, Eskerlet, Iskyrlat, Sykyrlat, Purpura, Coccinum, Scharlach. Clod. pag. 132. 612.

226. *Sok*, *multus*, *multum.*

Törökűl: Ç̄ok, viel, — — Ç̄okluk, die Menge, — — Syk, oft, — — Sykla-mak, offt thun. Hind. pag. 132. col. 2. pag. 145. col. 2. pag. 165. col. 2. pag. 176. col. 3. pag. 123. col. 1. Clod. pag. 233. 234.

227. *Sor*, *Ordo*, *Linea.*

Törökűl: Syra, die Reihe. Hind. pag. 126. col. 2. pag. 151. col. 1. — — Syra, die Zeile. Hind. pag. 135. col. 1.

228. *Sorompó*, *Cratis*, *Clausura.*

Törökűl: S'arampo, Cratis, Vallum, Munimentum ex palis plancisque. Meninski Szótárából kijegyzette Révai. Lássad: Dictionnaire Français-Turc. par A. Hindoglu. Vienne, 1831. 8. pag. 55. a' Boulevart szó alatt.

229. *Söpör-ni*, *verrere.*

Törökűl: Süpür-mek, verrere, auskehren, — — ği arub süpürgie, Scopa, Besen, — — Süpürge, der Besen. Clod. pag. 873. 678. 679. Hind. pag. 113. col. 1. pag. 149. col. 2. pag. 176. col. 3.

230. *Söpredék*, *Quisquiliae.*

Törökűl: Süpürindi, Quisquiliae, Auskehricht, Unflath. Clod. pag. 620.

231. *Sürü*, *densus.*

Törökűl: Sürü, die Schaar, die Herde. Hind. pag. 127. col. 1. pag. 150. col. 1. pag. 176. col. 3.

232. *Suba*, *Toga pellita.*

Törökűl: Suba, Toga pellita. Weszprémi, Biogr. Med. Tomo. IV. Cent. III. Decad. I. et II. pag. 118—119.

233. *Szakál*, *Barba Menti.*

Törökűl: Sakal, Sagal, der Bart. Clod. pag. 82. 641. Hind. pag. 112. col. 2. pag. 151. col. 1. pag. 175. col. 3.

234. *Szál*, *Szálfa*, *Ratis.*

Törökűl: Sal, Ratis, ein klein Schiff. Clod. pag. 624.

235. *Szalma*, *Szóma*, *Stramen*, *das Stroh.*

Törökűl: Saman, Stramen, das Stroh, — — Samanlü, stramineus. Clod. pag. 756. Hind. pag. 130. col. 1. pag. 151. col. 1. pag. 175. col. 3.

236. *Szappan, Sapo, die Seife.*

Törökűl: Sabun, Sapo, die Seife, — — Sabongi, Saponarius, Seyffensieder. Clod. pag. 668. Hind. pag. 128. col. 2. pag. 150. col. 2. pag. 175. col. 2.

237. *Szap-úl, Lixivium facit.*

Törökűl: Sep, Lixivium. Clod. pag. 354.

238. *Szattyán, Corium mollius.*

Törökűl: Sæchtiân, Corium, Safian. Clod. pag. 145.

239. *Szatyma, Schrot.*

Törökűl: Sac'ma, Schrot. Clod. pag. 91.

240. *Száva, Savus fluvius.*

Törökűl: Sawa nehri, Savus fluvius. Clod. pag. 671.

241. *Szél, Ventus, der Wind.*

Törökűl: Jel, Ventus, der Wind. Hind. pag. 134. col. 1. pag. 170. col. 1.

242. *Szép, pulcher.*

Törökűl és Persáúl: Zib, Ornamentum, Zierrath, — — Ziba, Ornatus. Clod. pag. 495.

243. *Szer, Lex.*

(régi jelentéssel.)

Törökűl: S'eri, S'ær, Lex, das Gesetz, — — Saheb S'ær, Legislator, — — S'eri, legalis. Hind. pag. 118. col. 1. pag. 150. col. 2. pag. 176. col. 1. Clod. pag. 340. 341.

244. *Szirt, Nyak-Szirt, Tergum, Postica Pars.*

Törökűl: Syrt, Tergum, der Rücken, — — Syrt Ilighi, Vertebrae, Rück-Rad. Clod. pag. 805. 876. Hind. pag. 126. col. 2. pag. 149. col. 2. pag. 177. col. 1.

245. *Szoba, Cubile, Hypocaustum.*

Törökűl: Sobá, Hypocaustum, Stube. Clod. pag. 286.

246. *Szófa*, *Thorus.*

Törökűl és Arabsúl: Sofa, Saffa, Thorus. Clod. pag. 814.

247. *Szól-ni*, *fari*, *reden.*

Törökűl: Soile-mek, Söjle-mek, fari, reden, — — Soiles'-mek, colloqui, sich unterreden, — — Söz, Ses, die Rede, die Stimme, das Wort. Clod. pag. 203. 357. 358. 869. 870. Hind. pag. 126. col. 1. pag. 129. col. 2. pag. 134. col. 2. pag. 150. col. 1. pag. 176. col. 2. 3. Persa Nyelven: Sæchun, ein Wort.

248. *Tábor*, *Castra.*

Törökűl: Tabor, Castra curribus vallata, Exercitus. Meninski Szótárából kijegyzette Révai.

249. *Taliga*, *Essedum.*

Törökűl: Talygha, Essedum, — — Talgha, Rheda uno equo tracta. Clod. pag. 194. 640.

250. *Tambora*, *Tambura*, *Cithara.*

Törökűl: Tambur, Cithara, — — Tembur, Nablium, Cither, — — Aghyz Tamburasi, Crembalum, Maul-Trummel. Clod. pag. 128. 150. 441.

251. *Tanu*, *Testis*, *ein Zeuge.*

Törökűl: Dana, sciens, wissend, — — Danisten, scire, — — Taniklik, Testimonium, ein Zeugnüss, — — Tanyk, Testis, ein Zeuge. Clod. pag. 677. 811.

252. *Tarló*, *Arvum.*

Törökűl: Tarla, Rus, das Feld, — — C'iair Tarla, Arvum, ein Stück-Feld. Hind. pag. 116. col. 1. pag. 143. col. 2. pag. 177. col. 1. Clod. pag. 65. 652.

253. *Tatár*, *Tartarus.*

Törökűl, Tatar, Tartarus. Clod. pag. 789.

254. *Tégla*, *Later*, *Ziegel.*

Törökúl: Tugla, Later, Ziegel. Clod. pag. 329.

255. *Teker*, *gyrat*, *rotat.*

Törökúl: Tekierlek, Rota, — — Tekierlen-mek, rotare, — — Degir-mek, rotare. Clod. pag. 645. 646.

256. *Teknő*, *Wasser-Trog.*

Törökúl: Tekne, Wasser-Trog, der Trog, Kahn, das Schief, — — Chæmir Teknesi, Back-Trog. Clod. pag. 51. 368. Hind. pag. 127. col. 2. pag. 144. col. 1. pag. 177. col. 2.

257. *Tengely*, *Axis*, *die Axe.*

Törökúl: Dingiel, Axis Rotae, die Axe. Clod. p. 646.

258. *Tenger*, *Mare.*

Törökúl: Denghis, Denys, Deniz, Mare, das Meer, — — Denyzlu, marinus. Clod. pag. 12. 383. 384. Hind. pag. 123. col. 1. pag. 128. col. 2. pag. 147. col. 2. pag. 166. col. 1.

259. *Tepszi*, *Catinus.*

Törökúl: Tepsi, Depsi, Catinus, Discus, Patina, eine grosse Schüssel, ein Teller, flache Schüssel, Schüssel. Clod. pag. 115. 175. 519.

260. *Teve*, *Camelus.*

Törökúl: Dewe, Camelus, — — Deweği, Camelorum Custos, — — Dewe Kus'i, Struthio, Struthio Camelus, Cameli Avis. Clod. pag. 101. 760.

261. *Tisza*, *Tibiscus.*

Törökúl: Tise, Tibiscus, die Teisse. Clod. pag. 815.

262. *Toll*, *Pluma.*

Törökúl: Toi, Pluma, — — Toi jol-mak, deplumare. Clod. pag. 559.

263. *Tolvaj*, *Fur*, *Latro.*

Törökúl: Tulwai, Latro, ein Strassen-Räuber. Clod. pag. 330.

264. *Törül*, *abstergit.*

Törökül: Ter, der Schweiss. Hind. pag. 128. col. 1.

265. *Törvény*, *Lex.*

Törökül: Töre, Ritus, Gebrauch, — — Turwin, Conventus, Comitia. Clod. pag. 642. 143. Az utóbbik „*Turwin*“ szónál megjegyzi Clodius: „*Hungar.*“ — — És hát ha a' „*Törvény*“ Magyar Szó is valóban annyit jelent, mint „*Consvetudo*“ az az: „*Gewonheit.*“?

266. *Tyuk*, *Gallina.*

Törökül: Tauk, Tawuk, Gallina, das Huhn, die Henne, — — Hindi Tauk, Gallina Indica, — — Mysr Tauk, Meleagris, Aegyptiaca Gallina, — — Kara Tauk, Merula, eine Ambsel, — — Jeban Tauk, Tetrax, Auerhan, — — Kara Tauk, Turdus Clod. pag. 245. 395. 404. 811. 842. Hind. pag. 119. col. 2. pag. 143. col. 2. pag. 152. col. 1. pag. 177. col. 2.

267. *Úsz*, *natat.*

Törökül: Jus-mek, natare, schwimmen, — — Juziği, ein Schwimmer. Clod. pag. 456.

268. *Üd-öl*, *festum celebrat*, *Üd-nep*, *Id-nep*, *Innep*, *Festus dies*, *Festum.*

Törökül: Id, Festum, Fest-Tag. Clod. pag. 213. 291.

269. *Vaj! Vajha! utinam.*

Törökül: Waj, utinam, ach. Hind. pag. 111. col. 1.

270. *Van*, *Decem*, *Zehen.*
(Hat-van, Nyoltz-van.)

Törökül: On, Decem, Zehen. Clod. pag. 166.

271. *Várad*, *Varadinum.*

Törökül: Warad, Varadinum. Clod. pag. 915.

272. *Város*, *Civitas*, *Mező-Város*, *Oppidum.*

Törökül: Waros, Oppidum. Clod. pag. 490.

273. *Vásár*, *Nundinae*, *Vásárlás*, *Emtio*.

Törökül: Bazar, Pazar, Nundinae, der Markt, — — Basyrgianlyk, Mercatura, Commercium, — — Basyr gian bas'i, Consul, Mercaturae Director, —— Bazar et-mek, Bazarlas'-mak, des Kauffs einig werden, dingen. Clod. pag. 400. 401. 451. 470. 501. Hind. pag. 122. col. 2. pag. 163. col. 3.

274. *Vasárnap*, *Dies Solis*, *Dies Domini*.

Törökül: Bazar giuni, Pazar günü, Dies Solis, der Sontag, — — Bazar irtesi, dies Lunae, Montag. Clod. pag. 171. Hind. pag. 129. col. 1.

275. *Verni*, *verberare*.

Törökül: Wur-mak, hauen, schlagen, — — Wurus', der Schlag. Hind. pag. 119. col. 1. pag. 127. col. 2.

276. *Vezér*, *Dux*, *Belli Dux*.

Törökül: Vezir azam, supremus Vezirus, — — Rim Papa Wezir, Cardinalis. Clod. pag. 110. 880. 881.

277. *Zablya*, *Frenum*, *Zabolyázni*, *frenare*, *domare*.

Törökül: Zapt et-mek, domare, zäumen, — — Zapt edigi, Domitor, ein Zäumer, — — Szapt olmis, domitus, gebendiget. Clod. pag. 178.

278. *Zseb*, *Saccus*, *die Tasche*.

Törökül: Ǧeb, Saccus, die Tasche. Hind. pag. 130. col. 2.

279. *Zubon*, *Exomis*, *Subucula*, *Zubontsi*, *Magister Exomidarius*.

Törökül: Zübün, Subucula, Camisol, Wammes. — — Zubunc'i, Magister Exomidarius. Clod. p. 766.

280. *Zsir*, *Pinguedo*.

Törökül: S'ir, Lac. Clod. pag. 856.

Pótolék.

281. *Tseh*, *Bohemus*, *Tseh-Ország*, *Bohemia.*

Törökűl: *Tsche*, Bohemia. Hieronymi Megiseri, Institutionum Linguae Turcicae Libri IV. Lipsiae, 1612. in 8-o In Dictionario Turcico-Latino.

282. *Hártya*, *Membrana.*

Törökűl: Harti, Membrana. Megisernél a' Deák-Török Szótárban a' „*Membrana*" szó alatt.

283. *Köp*, *spuit*, *Sputum.*

Törökűl: Kiüpür-mek, spumare, schäumen. Clod. pag. 740.

284. *Mese*, *Fabula.*

Törökűl: Mesel, Masel, Fabula, Fabel. Clod. p. 203.

* * *

Itt vagyon mind együtt, a' mit a' Török Nyelvben a' Magyar Nyelvhez hasonlitót, vagy hasonlitani látszót találtam. Ha kinek egyik, vagy másik szónál a' hasonlatosság nem tetszik, hagyja ki bizvást e' Lajstromból az ollyan szovat. És ha illyen sorsra 84. szó jutna is, még is bizonyosan 200. egyező szó megüti a' hasonlatosság próbáját. Másoknak igyekezeteik előttem a' száz számhoz is alig közelitettek. Én minden esetre, a' mit e' Szólajstromba fölvettem, fontos okoknál fogva vettem föl.

Némelly szovakban a' hasonlatosság mások előtt erőltetettnek látszhatik és még sem erőltetett. Igy p. o. könnyen mondhatná néki, mi köze az Olufe, vagy Ulefe szónak a' Magyar Alafa szóval? De bezeg ez a' Török Szó a' Tatár és Mongol Nyelvben egyenesen Alafa. Peruggiói András Barátnak 1326-diki Levelében (Lucae Waddingi, Annales Minorum. Romae, 1733. fol. Tomo VII. pag. 53.) olvastatik: „*Infra quod temporis spatium procuravimus ALAFA ab Imperatore magnifico* (Tartarorum) *pro victu et vestitu octo personarum. Est autem ALAFA impensa, quam Imperator tribuit Nuntiis, Magna-*

Magnatum Oratoribus, *Bellatoribus*, *diversarum Artium Artificibus*, *Jaculatoribus* (Joculatoribus?), *Pauperibus*, *et diversis diversarum conditionum Personis*, *quae impensae plurium Latinorum Regum introitus et expensas transcendunt.*" És alább: „*Procuravi*, *quod dicta ALAFA seu eleemosyna imperialis mihi daretur in praefata Civitate Caytonis.*"

Mondhatná hasonlóképen néki: Hogy hasonlithat a' Török Öküz vagy Okius Szó a' Magyar Ökör Szóhoz? Úgy de Argun Mongol Kánnak 1289-diki eredeti Levelében, melly a' Frantzia Király Levéltárában őriztetik, ez a' romlott Török Szó sokkal hívebben közelit a' Magyar Szóhoz. Ebben tudniillik (Isaac Jacob Schmidt's, Philologisch-Kritische Zugabe zu den von Herrn Abel-Remusat bekannt gemachten, in den Königlich-Französischen Archiven befindlichen zwei Mongolischen Original Briefen der Könige von Persien Argun und Öldshäitu an Philipp den Schönen. St. Petersburg, 1824. 8-o S. 8—9.) napkeleti szokás szerént Üker-dshil az Ochsen-Jahr, vagy is az Ökör-Év. Mi tsekély a' különbség az Ökör és Üker szovak között? — Szinte így Mongol Nyelven a' Török Iki = egy pár, és Ikis = gemelli szovak Ikiri = zwillinge formában vagynak fön, melly a' mi Iker szovunkkal hívebben megegyez. Ugyan az Aehd = Tempus Török Szó Üt Uigur Nyelven. 's a' t. A' szovak, midőn egyik nyelvből a' másikba fölvétetnek, gyakorta igen megváltoztatnak. Tsak akkor lehet e' hasonlatosságokról, mint már a' Bévezetésben éréntettem, tudósan itélni, ha más nyelveknek a' mi nyelvünkhöz hasonlitó szovaik is többnyire esméretesek fognak lenni előttünk.

Az már a' kérdés: Vallyon vagyon-e e' szóegyezéseknél fogva Rokonság, vagy is Atyafiság a' Magyar és Török Nyelvek között? Kollár Ádám, ki a' Török Nyelvet derekasan értette, de a' kiről még is az nem tudatik eléggé, ha tu-

dott-e szinte derekasan Magyarúl, írja: „*Enimvero idioma Hungarorum, ut ab omnibus Europae reliquis diversum est, ita cum linguis Orientis affinitatem maximam habet, cum Turcica vero in primis; si ingenium utriusque linguae et structuram orationis spectes; — nam etymologia, sive ratione originis vocabulorum mirum quantum mutuo dissident; demptis vocibus perpaucis, quarum communem usum vicinia illis fecisse videtur.*“ Lássad: Nic. Olahi, Hung. et Attila. pag. 91—92. nota p. — — Ha én jól értem e' sorokat, Kollár azt állitja, hogy a' magyar nyelv alkatmánya igen hasonlit a' török nyelv alkatmányához, mindazonáltal az alkató részek egészen különböznek a' két nyelvben. Ez alkatmányhasonlatosságot, nem pedig rokonságot és atyafiságot jelent.

Decsy Sámuel (Osmanographia. Béts, 1789. 8. I. Rész 2. és 139. lapon) beszéli: „*Tzélom nem lévén, hogy az illyen költeményes gondolatoknak tzáfolásába ereszkedjem, azt tartom, hogy azok, kik a' Törököket a' Magyarokkal egy törzsök tsemetéinek, úgy mint az északi Ásiában letelepedett Scythiai Tatárok valóságos maradékinak lenni állitják, legtöbb hitelt érdemlenek.*“ És más helyen: „*A' Török Nyelv a' Tatár és Magyar Nyelvekkel atyafias, és hihető, hogy mind a' török, mind a' magyar nyelvek az északi Ásiában lakó Tatároknak nyelvétől vették eredeteket, mellyekbe a' sok különböző Nemzetségeknek beszédéből sok idegen szók tsusztak be.*“ — A' munkás Decsy, a' mennyire tudom, se Törökül, se Tatárúl nem tudott, következésképen a' mint egy felől itt tekéntete semmit sem nyom, úgy másfelől tévedését néhány új Történetíróknak helytelen állitásaikból kell megfejteni.

Fontosabban szólott e' tárgyról ez idén a' Tud. Gyűjtemény III. Kötete 105—112. oldalain a' tudós esméretekkel biró Pecz Leopold, ki helyesen fölvette azon három esetet, mellyekből a' nyelveknek

rokonságukról itélni kell és lehet, 's ha a' gyökér szovaknak egyezésükről a' Török és Magyar Nyelvekben bővebben ki nem fejtette is a' dolgot, még is egészen való véleményem szerént is azon állitása, hogy a' Magyar Nyelvnek nintsen a' Török Nyelvvel legkisebb atyafisága és rokonsága.

Emliti, igaz, Kollár Ádám (Francisci à Mesgnien Meninskii, Institutiones Linguae Turcicae. Vindobonae, 1756. in 4-o Tomo I, pag. 40—41.), hogy valamint a' Magyar és Georgiai Nyelvben, úgy a' Törökben és Persiaiban sintsen Nem, az az: Genus: De ebből természetesen semmi rokonság és atyafiság sem következik, 's ha ezen oknál fogva a' Magyar Nyelv rokonságban és atyafiságban állana a' Török Nyelvvel, szinte atyafiságban és rokonságban kellene neki állania a' Georgiai és Persiai nyelvvel is. Az sem bizonyit semmit is, hogy a' Nemet, az az: Genust a' Törökök is, mint a' Magyarok különös szovak, vagy mellék szovak által ejtik ki, p. o. *er oghlan = puer; kyz oghlan* = puella; *er kaeryndaś = frater*; *kyz kaeryndaś = soror.* Így a' Magyarban: *férfi testvérem = frater germanus*; *leány testvérem = soror germana.* Vagy a' Törökben: *erkʲekʲ arslan = leo; disʲi arslan = leaena.* Így a' Magyarban: *hím oroszlány = leo; nőstény oroszlán = leaena.* Vagy végre a' Törökben: *bugha = taurus; ineḱ = vacca.* Így a' Magyarban: *bika = taurus*, *inő = vacca.* Ezekből, mondom, legkisebb rokonság és atyafiság sem következik.

Szokásuk a' Törököknek Kollár Ádám előadása szerént (Instit. Tomo I, pag. 35—36.) a' két mássalhangzóval kezdetett idegen szovakat magánhangzóval szaporitani. Így p. o. *Styria* náluk *Istiria*; *Christianus* náluk *Chỹristiān.* Ezt mi Magyarok is teszszük, de ebből, 's több más effélékből (p. o. hogy a' Török nyelvben is vagyon a' névhez kapcsoltatott névmások által birtokos állapat) ismét rokonságra és atyafiságra következtetést vonni nem lehet.

Ellenben a' név és névmása ejtegetésekben, 's az ige hajtogatásokban a' Magyar Nyelv a' Töröktől igen különböz; — különböz a' számokban és a' szószerkesztetésben; — különböz végre a' ragasztékokban és származtató szovatskákban is. Összze meg összze forgattam én e' tekéntetből Meninskinek és Hindoglunak Grammatikáját, 's mind az, a' mi ezekre nézve egyező, tsak a' következőkből áll:

1) A' Török *On*, az az: *Tíz* és a' Magyar *Van* (hajdan: *Von*) az az: *Tíz* számnak hihető hasonlitásából.

2) A' Török, vagy inkább Arabs Ene, Ena = Ego névmásnak (Instit. Tomo I. pag. 89.) a' Magyar Én névmáshoz közelitéséből.

3) A' Török állatos neveknek birtokos állapatu Am, Um végezetükből (Instit. Tomo I., pag. 102—103.) az egyes szám első személyében. Igy Törökül p. o. baba = pater, ha birtokos állapatba tétetik az egyes szám első személyében, akkor babam = pater meus, mint a' Magyarban atya = pater, lészen: atyám = pater meus. Szinte igy: oghul = filius, és oghlum = filius meus.

4) Az *i* származtató egyezéséből. Mint a' Magyarnál Buda szóból származik Budai = Budensis: Úgy a' Töröknél, Arabsnál és Persánál (Instit. Tomo I. pag. 65—66.) a' Hind, az az: India szótól származik Hindi, az az: Indianus. Illyenek: Bagdad, Bagdadi; Ysfehān, Ysfehāni. 's a' t.

Illyen tsekélységekből ki következtethet okosan atyafiságot és rokonságot a' Magyar és Török Nyelvek között?

A' Magyar Nyelv szovaihoz hasonlitó Török Szovakról tehát tsak annyit lehet és kell mondani, hogy

1) Némellyeket e' szovak közűl mind a' Magyarok mind a' Törökök más valamelly nyelvből költsönöztek. Illyenek p. o. Pápa, Monostor, Sátán, 's a' t. Ezeket, akármellyik nyelvből költsönöztettek is, minthogy a' hasonlatosság közöttük a' Magyar és Török Nyelvre nézve is még is szembe tünő, itt okosan ki nem hagyhattam.

2. Némellyeket e' Szovak közűl a' Törökök magyar országi lakásuk alatt egyenesen a' Magyaroktól elfogadtak. Illyenek p. o. Magyar, Erdély, Kotsi, 's a' t.

3) Némellyeket e' Szovak közűl a' Törökök nem egyenesen a' Magyaroktól, hanem talán más, p. o. a' Szláv Nyelvek által a' Magyar Nyelvből bévettek. Illyenek p. o. Birow, Hintow, 's a' t.

4) Némellyeket e' Szovak közűl a' Magyarok a' Törököktől, itt lakásuk alatt, használni kezdettek. Illyenek p. o. Ibrik, Findsa, 's a' t. Végre

5) Némellyeket e' Szovak közűl mind a' Magyarok, mind a' Törökök már előbb, mint sem a' Törökök itt Európában a' Magyarokkal közösűlésbe jöttek, használtak, a' mi annak tanubizonysága, hogy egykor a' Magyarok is Ásiában laktak. Illyenek mind azon szovak, mellyek nem tsak a' Magyar és Török Nyelvekben föltaláltatnak, hanem szerte szét szokásban vagynak mindenfelé a' belső Ásiai Nyelvekben is. Más felől azon hasonlitó szovakat is, mellyek mind a' Magyar, mind a' Török Nyelvben a' XVI-dik század előtt már megvoltak, sem a' Magyarok a' Törököktől, sem a' Törökök a' Magyaroktól a' XVI-dik és XVII-dik századokban nem költsönözhették. Itt tehát idővetéshez, 's a' két nyelv Régiségeihez is kell folyamodni, ha elkerűlni akarjuk a' tévedéseket.

Minden esetre, mivel a' Magyar és Török Nyelvek között atyafiság és rokonság nintsen, illy számos egyező és hasonlitó szovak inthetnek bennünket, hogy mind hibáztak azon újabb Történetírók és Philologusok (ezek közé Fischer, Schlőzer, Pray, Gyarmathi, Parrot 's a' t. is tartoznak) kik 10—20. szónak hasonlitásából következést huztak a' nyelveknek atyafiságukra és rokonságukra. A' Szláv Nyelvekkel a' Magyar Nyelvnek, mint máskor előadni fogom, sok száz egyező szova vagyon, 's még sintsen legkevesebb atyafiság és rokonság a' Magyar és Szláv Nyelvek között.

Ezek után tsak maga a' Magyar Nemzetnek tulajdonittatott T ö r ö k nevezet akaszthatna el még bennünket a' két nyelv atyafiságát és rokonságát

tárgyazó kérdésben. Azonban e' nevezet sem szülhet valamelly fontos és figyelemre méltó nehézséget. Ugyan is a' Török Név az Osmán vagy Otsmán Nemzetet, mind a' mellett is, hogy majd nem egész Európa hibás szokásból az Osmán vagy Otsmán Nemzetet Töröknek nevezi, teljességgel nem illeti, 's az is tagadhatatlan, hogy Törökök századokig folyvást laktak Európában az Osmán vagy Otsmán Nép béköltözése előtt. Ez a' Török Név igazán a' Jászokat illette, 's a' mennyire a' Magyarok, Kúnok és Palótzok rokon Nemzetet tettek a' Jászokkal, a' Török Név ezen Nemzeteknek is gyakran adatott. De ezt fölfedezni, 's kifejteni a' Történet Tudomány körébe való. — Ne mondja nekem itten valaki, hogy ez új és mostanig nem hallatott, 's nem tanittatott állitás. Ezt magam szinte úgy tudom, mind az, ki engemet erre intene. A' Történet Tudomány, mint tanittatik, tele vagyon mesével, önkénnyel és feneketlen állitásokkal.

Ennyit akartam most a' Magyar Nyelv szovaihoz hasonlitó Török Szovakról mondani. Mások bővithetik, szaporithatják, igazithatják, a' hol kell és lehet, előadásaimat. Tí derék Férfiak, kiknek e' rövid értekezést szeretetem és tiszteletem, sőt egyszer'smind köszönetem jeléül szenteltem, fogadjátok szivesen kisded ajándékomat és részént azon bő tudománynyal, részént azon sok féle nyelv esmérettel *), mellyel birtok, 's díszére vagytok a'

*) Pecz Leopold beszéli, vagy érti a' Magyar, Német, Deák, Görög, Frantzia, Angoly, Spanyol, Olasz, Sidó és Arabs Nyelveket, 's gyakorlotta magát a' Tseh, Portugallus, Syrus és Török nyelvekben is. — Toepler Theophil Edvard szinte igen sok nyelveket beszél, vagy ért, 's mi járatos légyen a' fölsőbb Kritikában, megbizonyitotta imez igen tudós és jeles Értekezésében: „*De Pentateuchi Interpretationis Alexandrinae Indole Critica et Hermeneutica. Scripsit Theophilus Eduardus Toepler Hungarus, Philosophiae Doctor, Seminarii Regii Theologici Halensis Sodalis. Halis Saxonum*, 1830. 8-*vo. pagg. VIII*, 68.

Magyar Nemzetnek, keményen biráljátok meg igyekezetimet!

Horvát István.

3.

Demosthenes és Cicero.

Valamint Demosthenes a' görög, úgy Cicero a' deák ékesszólásnak remek példája, mellyet még mind eddig akármelly nyelven is senki nem tsak fellül nem mulhatott, hanem el sem érhetett.

Egy kedves Barátom arra ösztönözött, hogy e' két nagy férfiut irásuk módjára nézve az úgy mondatott hulladék órákban, mellyek más rendszerint való foglalatosságimtól fellül maradnának, a' Tudományos Gyüjtemény számára egymással hasonlitsam öszve. Tudniillik azon kedves Barátom tudta, hogy valaha Demosthenes és Cicero olvasása gyönyörüségem volt 's azokból számosabb kivonatokat 's jegyzeteket tettem.

Az említett ösztönnek annál inkább ellent nem állhattam, mivel részszerint kedves Barátomtól jött, kinek, a' mi egyébbként tsekély tehetségemtől kitelik, semmit sem tudnék megtagadni; részszerint gondoltam, hogy munkámmal nékiket a' Hazafiak közül, mint hogy Cicero úgy is nálunk, legalább nagy részint, elég isméretes, az ennél nagyobb Görögnek is, tudniillik Demosthenesnek, olvasására édesiteni 's rejtett kintseinek birására vezérleni fogok.

— — — „Vos exemplaria Graeca
Nocturna versate manu, versate diurna,

mert:

Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo
Musa loqui" Horátz *de Arte Poet.*

Már ezen munkában jól előre halladtam, midőn TT. Horvát István Ur az idei, az az 1833-dik esztendei Tudományos Gyüjteménynek II-dik Kö-

tetében az úgy neveztetett Attikai Orátoroknak Londoni új gyönyörü kiadását, mellyet magam is birok, a' Hazafiakkal megismértette. Ez a' környülmény felvett munkámnak szorgalmatos folytatására újonnan buzditott.

Az ékesszólás a' szabadság szülötje. Szabad népek között vette létét, terjedését, 's tökélletességét. Példánk régi Athena és Róma. Példánk újabb időkben Anglia. A' Magyar nép szabad nép 's az lészen szabadságának, melly Hazájának, nevének, és létének vége. Hazánk tehát egyszer'smind az ékesszólásnak hazája. Ez nem tsak a' templomok és oskolák sajátja, hanem szükséges az Ország és Vármegyék Gyűlésein, a' béiktatásokban, küldötségekben, 's más alkalmatosságokban is. Az ékesszólásra pedig a' régi úgy neveztetett Classikusok, 's különösen Demosthenes és Cicero, legbiztosabb vezérink.

De, hogy a' dologhoz fogjunk, Demosthenest és Cicerót írásuk módjára nézve már többen hasonlitották öszve, újabban Jenisch e' tzimü munkájában: Aesthetisch-Kritische Parallele der beyden grössten Redner des Alterthums, Demosthenes und Cicero, nebst vier Muster-Reden derselben aus dem Griechischen und Lateinischen. — Berlin 1801. in 8. De mások öszve hasonlitása, legalább tudtomra, igen rövid, Jenisché ellenben igen hoszszu, mert erről a' tárgyról egy egész könyvet írt. Én a' közép úton fogok menni. Itéletimet pedig nem tsak azoknak írásin, hanem ennen isméretimen 's tapasztalásimon is épitem 's a' felhozandó helyeket egyenesen magukból az emlitett két halhatatlan írókból ennen választásom szerint veszem. Minthogy pedig Cicero a' Hazafiak között isméretesebb, Demosthenesből több helyeket adok elő. Reménylem, hogy mind egyikből, mind másikból a' legszebb helyeket választottam.

Először is lássuk, millyen közönségesen e' két nagy Férfiunak írás módja.

Demosthenes írás módja:

1) Rövid. Kevéssel sokat mond. Kitsinynyel gazdag. Ez Demosthenest igen ajánlja; mert valamint az értz annál nemesebb, mennél kisebb foglalat alatt nagyobb az értéke, úgy a' beszéd is annál betsesebb, mennél kevesebb szovakkal többet mond. Ebben áll leginkább Caesárnak, Horátznak, Sallustnak, Tácitnak halhatatlan dísze is.

2) Fontos. Athena, Demosthenes ékesszólásának theátroma, a' kimiveltségnek széke volt. A' népben nagy gráditson állott az észbéli kifejlődés. Hogy tehát Demosthenes az illyen népnél kedvességet találjon, fontosan kellett neki szólania. Szükség volt neki az okokat szorgalmatosan öszve keresni 's elrendelni, éles észt mutatni, és a' leggyakorlottabb Diálektikát magában láttatni. Erre forditotta is tálentomának fő erejét.

3) Együgyü. Nints megterhelve mellék szovakkal (Epitheta). Nála a' tropusok és figurák ritkábbak, de annál tzélarányosabbak. Távól vannak a' közönséges helyek (Loci communes) és eltérések (Digressiones), mellyeknek inkább tzéluk volna a' hallgatóknak gyönyörködtetése, mint tanittatása és meggyőzettetése. A' tsupa virágok, két kézzel szórva, olly észbéli kimiveltséggel biró népnek eleget nem tettek volna. Mindazonáltal, jóllehet kémélve, Demosthenes írás módjában virágokkal is él, de mind ezek mellett a' tárgyat mindég szemben tartja, 's virágait nem tsupán a' fantaziának mulattatására, hanem az észnek meggyőzettetésére hinti. Tsak ott, hol a' dolognak igen eleven és érzékeny lefestése által segitthethetik az észnek meggyőzetése, árasztja ki valamennyire beszéde folyóját. Szóval nála minden természetes, nem kerestetett, hanem a' dologból önként született, mesterség nélkül való, ha tsak az nem legnagyobb mesterség, annyira eltudni rejteni a' mesterséget.

Cicero írás módja:

1) Hoszszu. Az ő írásmódja, mint mondatik, Ásiai (Stilus Asiaticus). Quinctilián — *Inst. Orator. l.* 12. *c.* 10. *edit. Göttingens. a.* 1738. *in* 4. — mondja: „Quem (Ciceronem) tamen et suorum ho„mines temporum incessere audebant, ut tumidi„orem et Asianum et redundantem et in repetitioni„bus nimium.“ a)

2) Nem olly fontos, mint Demosthenesé. A' Római nép nem volt olly kimivelt, 's észre olly kifejlett, mint az Athenabéli nép. Erre való nézve Demosthenes fontossága nem lett volna hozzája alkalmaztatva. Hogy népének tessék Cicero, a' beszédnek azon részében, mellyben okoskodni kellett, inkább természetes gondolkodó, mint mesterséges Dialektikus akart lenni. Beszédeiben a' próbák, mellyeket ügye mellett felhord, gyakran erőtlenek, p. o. Milóért mondatott beszéde minden időben az ékesszólás remekének tartatott. Azonban a' próbák, mellyekkel Milót védelmezi, a' figyelmetes olvasónak eleget épen nem tehetnek. Az erős próbák helyett virágit hinti, mintha hallgatóit nem felvilágo-

a) Az úgy neveztetett Stilus Asiaticusról ugyan Quinctilián *Inst. Orator. l.* 12. *c.* 10. *edit. cit.* mondja: „Et antiqua „quidem illa divisio inter Asianos atque Atticos fuit, „cum hi pressi et integri, contra inflati illi et inanes „haberentur: et in his nihil superflueret, illis judicium „maxime ac modus deesset. Quod quidam, quorum et „Santra est, hoc putant accidisse, quod, paullatim ser„mone graeco in proximas Asiae civitates influente, non „dum satis periti loquendi facundiam concupierint: ideo„que ea, quae proprie signari poterant, circuitu coepe„rint enuntiare, ac deinde in eo perseverarint. Mihi au„tem orationis differentiam fecisse et dicentium et audi„entium naturae videntur, quod Attici limati quidem et „emuncti nihil inane aut redundans ferebant: Asiana gens „tumidior alioqui atque jactantior, vaniore etiam dicen„di gloria inflata est. Tertium mox, qui haec dividebant, „adjecerunt genus Rhodium: quod velut medium esse, „atque ex utroque mixtum volunt. Neque enim Attice „pressi neque Asiane sunt abundantes, ut aliquid habere „videantur gentis, aliquid auctoris.“

sitani, hanem megvakitani, nem meggyőzni, hanem megtántoritani, nem az észt okokkal, hanem az érzékenységet gyönyörüségekkel ügye részére hajtani akarná. Ellenben Demosthenes beszédiben a' próbák más erősségben állanak.

3) Ékesebb, mint Demosthenesé. Mivel a' Római nép a' kimiveltségnek 's észbéli kifejlődésnek alatsonyabb gráditsán állott, benne a' fantaziának annál nagyobb ereje volt, 's így előtte a' fantaziának szüleményi is annál kedvesebbek voltak. Ezt, valamint az egyes emberekről, úgy az egész népekről is tapasztaljuk. Az emberi kor első ideiben a' fantazia hatalmasabb, következendőképen azok is, a' mik a' fantaziából születnek, gyakrabbak és kellemetesebbek, 's innét veszi eredetét a' fiatalabb esztendőkben az a' kitünő hajlandóság a' poezisra, a' beszéd tzifraságára 's átaljában mindenre, a' mi szép. De midőn később az emberi ész megérik, kimiveltetik és kifejlik, a' fantazia ereje fogy, és szüleményi is már nem olly gyönyörködtetők, 's azért a' való a' tündérnél, az igaz a' költeménynél, a' jó a' szépnél, a' gyümölts a' virágnál jobban tetszik. Ez az oka, hogy a' meglett kor inkább hajlandó a' komoly tudományokra is. Hogy az egész népekről is így kell gondolkodnunk, mind a' Historia tanitja, mind az ész is könnyen megfogja. Az egész népeknek is vagyon szinte gyermek, ifju, férfiu és vén koruk. Első és még kimiveletlenebb idejekben a' fantaziának nagyobb ereje van, következendőképen annak képei és munkái a' kimivelt és kifejlett tiszta ész szüleményinél is kedvesebbek szoktak lenni. Cicero ismérte nemzetét 's városát, mellyben a' fantaziát a' ditsőségtől való elragadtatás, mellyet más népek legázúlása és a' világ urainak kevély nevezete szüle, még inkább meggyujtotta. Tehát Cicero, hogy nemzetének, 's városának tessék, beszédeiben 's minden irásiban tele marokkal szórta virágit, mellyekben kimerithetetlen 's isteni esze tsudálkozásra méltó. A' tropusokkal, figurákkal, hasonlatosságokkal, közönséges helyekkel (Loci

Communes) és eltérésekkel (Digressiones) inkább a' fantaziát mulatja 's az érzékenységeket inditja, mint az észt táplálja. Mindenütt inkább a' szépet, mint az igazat, keresi, mint ellenben Demosthenes inkább az igazat, mint a' szépet, 's mikor a' szépnek helyt ád, ezt nem vég tzélból, mint Cicero átaljában majd mindég, hanem mellékes tzélból, tselekszi, hogy így az igazat a' szép által ajánlja 's tetszetősebbé tegye. Cicero hallgatóinak a' dolog helyett sokszor tsak tálentumit mutatja a).

Tehát Demosthenes Cicerót fellűl halladja:

1) Pontosságban (Praecisio) b), mert kevéssel sokat mond, mindene a' dolog, nem a' szó, és tsak annyi szóval él, mennyit a' dolog kiván 's a' tárgyához nem tartozó dolgokon felhágy.

---

a) Szóval, Cicero írás módja ollyan, mint a' tavasz az ő virágival, Demosthenesé pedig, mint az ősz az ő gyümöltsivel. A' tavasznak ugyan több virági vagynak, de gyümöltsei kevesebbek. Az ősznek ditsősége ellenben nem a' virágokban, hanem a' gyümöltsökben áll, és szépsége se ollyan, mint a' virágoké, hanem mint az érett gyümöltsöké szokott lenni.

b) A' Praecisio Deák szó kifejezésére Magyar nyelvünkön ezen szovakat találtam: *Pontosság*, *Pontos elhatározás*, *Épenség*, *szabatosság*. Nekem egyik se tetszik. Azonban, míg e' helyett alkalmatosabb szovunk nem lészen, a' *Pontosság-ot* választottam. A' Pontosság az írónak igen nagy dísze. Ez pedig kétféle, a' szóbéli és dologbéli. A' szóbéli, midőn az író se több, se kevesebb szóval nem él, mint szükséges. A' dologbéli, midőn az író tsak fontos és felvett tárgyához 's tzéllyához tartozó dolgokat ád elő, következendőképen minden apró, haszontalan és felvett tárgyától 's tzéllyától idegen dolgokat kizár. A' Pontosság a' beszédre nézve ollyan, mint a' nyesés a' fára nézve, midőn a' tisztító vas erről a' gizgazt és haszontalan ágotbogot levagdalja, mellyek a' fának termékenységét akadályoztatnák. Ezen Pontosságot Horátz *De Arte Poetica* így írja le:

— — „Carmen reprehendite, quod non
„Multa dies et multa litura coercuit, atque
„Praesectum decies non castigavit ad ungvem".

De valóban ezen Pontosság ellen az írók közűl sokan vétkeznek, kivált kik hamar írnak.

2) Erőben, melly tárgya kivivására felhordott okoskodásiban és az indúlatoknak felgerjesztésében áll. Ezen erőt a' mondás módja, az úgy neveztetett Actio, igen nevelte. a) Az egész régiség magasztalja Demosthenesnek úgy neveztetett δεινωσις-át, vagy is hatalmát, mellyel hallgatóit, hová akarja, mintegy ellenállhatatlan erővel vonja. Ebben az értelemben mondja Hálikárnaszszai Dénes *Περι τ. Θυκυδ. ιδιωμα-των* — Operum *Tomo* 2-o. *p.* 163. *edit. Francof. a.* 1586, *in fol. Δημοσθένει — ὃν ἁπάντων ῥητόρων κράτιστον γεγενησθαι πειθόμεθα* — az az: „Demosthenes-

a) Cicero. *De Oratore l.* 3. *edit. Amstelaed. a.* 1724. *in fol. Vol. I. p.* 130. mondja: „Sed haec ipsa omnia perinde „sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una do-„minatur. Sine hac summus Orator esse in numero nullo „potest: mediocris, hac instructus, summos saepe supe-„rare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, cum ro-„garetur, quid in dicendo esset primum; huic secundas, „huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine „dictum videri solet, qui cum propter ignominiam ju-„dicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, roga-„tus a Rhodiis, legisse fertur orationem illam egregiam, „quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat: „qua perlecta, petitum est ab eo postridie, ut legeret „illam etiam, quae erat contra a Demosthene pro Ctesi-„phonte edita: quam cum svavissima et maxima voce „legisset, admirantibus omnibus, quanto, inquit magis „admiraremini, si audissetis ipsum? Ex quo satis signi-„ficavit, quantum esset in actione, qui Orationem ean-„dem, aliam esse putaret, actore mutato.“

Ifjabbik Plinius *Epist. l.* 2. *Epist.* 3. *edit. Lipsiens. a.* 1770. *in* 8. mondja: „Praeterea multo magis, ut vul-„go dicitur, *viva vox adficit.* Nam licet acriora sint, „quae legas, altius tamen in animo sedent, quae pro-„nuntiatio, vultus, habitus, gestus etiam dicentis ad-„figit. Nisi vero falsum putamus illud Aeschinis: qui, „quum legisset Rhodiis Orationem Demosthenis, admi-„rantibus cunctis, adjecisse fertur, *Τί δὲ εἰ αὐτῦ τῦ ῥήτορος „(τὰ αὐτῦ ῥήματα βοῶντος) ἀκηκόειτε*; (az az: hát ha magát „a' vadat — (igy nevezi Demosthenest Aeschines ellen-„sége) a' maga szovait bőgni hallottátok volna? et erat „Aeschines, si Demostheni credimus, *μεγαλοφωνότατος* „(igen nagy szovu) fatebatur tamen longe melius eadem „illa pronuntiasse ipsum, qui pepererat.“

sel, — kit minden szónokok között legerősebbnek lenni elvagyunk hitetve."

3) Együgyüségben, mert beszéde hasonló egy deli szűzhez, kit nem annyira ruhája, mint önnön szépsége ékesit, 's a' ruhával inkább él testének tisztes betakarására, mint feltzifrálására.

4) A' beszédnek egybeköttetésében 's öszvefüggésében,—Demosthenes beszédiben fő és végtzél egyedűl az igaz. Minden részei az egésznek egymással és az egészszel megegyeznek, a' nem annyira fontos okok a' fontosabbak alá és mindenek a' fő és végtzél alá vettetnek. Ezt a' szoros és szép egységet Cicerónál fel nem találjuk.

Cicero pedig Demosthenest fellűl halladja:

1) Elmés mondásokban (sales).

2) Ékességben.

3) Külömbféleségben. a)

4) Az érzékenységeken való uralkodásban. Ebben Cicero egyetlen egy mester. Hallgatóinak lelkében tetszése szerint támasztja és vezérli a' legkülönbfélébb indúlatokat. Mint Neptun, ki a' Költők képe szerint hatalmas három águ vasvillájával a' tenger habjait majd felháboritja, majd letsillapitja, áll Cicero a' Tribunon, és hallgatóit majd haragra, gyűlölségre, megvetésre, majd irtózásra, részvételre, szánakozásra birja.

Végre Demosthenes irás módja jobban filosofusi, Ciceróé jobban poetai; Demosthenesé inkább az észhez, Ciceróé inkább az érzékenységhez van alkalmaztatva; Demosthenes erősebb az okoskodásban, Cicero erősebb a' Páthetikában, vagy is az indúlatoknak felgerjesztésében b).

---

a) Azonban ezen ékességek és különbféleségek Cicerónak hallgatóit fen akasztják és elvonják a' fő és végtzéltól, melly a' felvett tárgyról való tanitásban és meggyözettetésben áll, valamint az útnak kellemetességei és különbféleségei az utazót fentartóztatják és vele elfelejtetik a' helyet, hová szándéka van menni.

b) Minthogy pedig a' szónoki erő az okoskodásban és az indúlatoknak felgerjesztésében áll, ezen erőt pedig a' mon-

Már, mint mondatik, *Oratoris est, ut doceat, delectet et moveat*, vagy is, *ut veritas pateat, placeat et moveat.* Midőn tehát Demosthenesnek fő és végtzélja egyedűl az igaz, midőn beszédiben minden erre ügyel, midőn ennek megmutatására, ajánlására és elfogadására az okokat szorgalmatosan felhordja, és az indúlatokat hatalmasan felgerjeszti, az övé a' tökélletes szónok koszorúja. Hogy mindent öszve vévén Cicero ő utána vagyon, a' mondottakból elég világosan kitetszik. Azonban, mivel a' Római Literaturát Cicero idejéig épen nem lehet öszve tenni a' görög Literaturával, millyen Demosthenes idejében volt, minthogy a' Classikusi Római Literatura legelőször Ciceróval és részint Cicero által kezdődött; a' Classikusi Görög Literatura ellenben Demosthenes korában az ő magosságának zenitén állott, Cicerónak minden egybe hasonlítás nélkűl több gondot adott a' nyelv, ízlés, beszédnek mestersége, mint Demosthenesnek. Innét Cicero kénszerittetett a' Literaturára, leginkább pedig a' nyelvre nézve, a' hazai szegénységet a' külföldi, vagy is a' Görög gazdagsággal kipótolni. Cicero kimivelendő, ellenben Demosthenes kimivelt nyelvre talált. És ebben áll Cicerónak legnagyobb érdeme.

De már lássuk a' régiség itéletét:

Cicero in *Bruto edit. Amstelaed. a.* 1724. *in fol. Vol.* I. *p.* 135. mondja: „Tum fuit Lysias, ipse „quidem in causis forensibus non versatus, sed „egregie subtilis scriptor, atque elegans, quem „jam prope audeas oratorem perfectum dicere, nam „plane quidem perfectum et cui nihil admodum de„sit, Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inve„niri potuit in eis Causis quas scripsit, nihil (ut ita „dicam) subdole, nihil versute, quod ille non vi-

dás módja, az úgy neveztetett Actio, igen neveli, úgy hogy a' rosz mondás mód mellett a' legjobb beszéd se kellemetes, Demosthenes, ki az okoskodásban és a' mondás módjában Cicerót fellűl halladja, nálánál, mint feljebb mondottuk, a' szónoki erőre nézve nagyobb.

„derit, nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enu„cleate, quo fieri possit aliquid limatius: nihil con„tra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel „verborum gravitate, vel sententiarum, quo quid„quam esset elatius.“

P. 150. mondja: „Quo genere quia praestat „omnibus Demosthenes, idcirco a doctis Oratorum „est princeps judicatus.“

P. 169. mondja: „Demosthenem igitur imite„mur. O dii boni! quid, quaeso, nos aliud agimus, „aut quid aliud optamus? At non assequimur. Isti „enim videlicet Attici nostri, quod volunt, asse„quuntur, ne illud quidem intelligunt, non modo „ita memoriae proditum esse, sed ita necesse fuisse, „cum Demosthenes dicturus esset, ut concursus au„diendi causa, ex tota Graecia fierent.“

In *Oratore edit. cit. Vol. I. p.* 181. mondja: „Demosthenes quidem — nihil Lysiae subtilitate ce„dit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil le„nitate Aeschini et splendore verborum. Multae „sunt ejus totae Orationes subtiles, ut contra Lep„tinem: multae totae graves, ut quaedam Philip„picae: multae variae, ut contra Aeschinem, falsae „legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis.“

Quinctilián *Inst. Orator. l.* 10 *c.* 1. *edit. cit.* mondja: „Oratores vero vel praecipue Latinam elo„quentiam parem facere Graecae possunt. Nam Ci„ceronem cuicunque eorum fortiter opposuerim. „Nec ignoro, quantam mihi concitem pugnam, cum „praesertim id non sit propositi, ut eum Demosthe„ni comparem hoc tempore: neque enim attinet, „cum Demosthenem in primis legendum, vel edis„cendum potius putem. Quorum ego virtutes pleras„que arbitror similes, consilium, ordinem dividen„di, praeparandi, probandi rationem, omnia deni„que, quae sunt inventionis. In eloquendo est ali„qua diversitas: densior ille hic copiosior; ille con„cludit adstrictius, hic latius; pugnat ille acumine „semper, hic frequenter et pondere; illi nihil de„trahi potest, huic nihil adjici; curae plus in illo

in

„in hoc naturae. Salibus certe et commiseratione „(qui duo plurimum affectus valent) vincimus. Et „fortasse epilogos illi mos civitatis abstulerit: sed „et nobis illa, quae Attici mirantur, diversa La„tini sermonis ratio minus permiserit. In epistolis „quidem, quamquam sunt utriusque, nulla conten„tio est. Cedendum vero in hoc quidem, quod ille „et prior fuit et ex magna parte Ciceronem, quan„tus est, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius, cum „se totum ad imitationem Graecorum contulisset, „effinxisse vim Demosthenis, copiam Platonis, ju„cunditatem Isocratis. Nec vero, quod in quoque „optimum fuit, studio consecutus est tantum, sed „plurimas, vel potius omnes ex se ipso virtutes ex„tulit immortalis ingenii beatissima ubertate. Non „enim *pluvias* (ut ait Pindarus) *aquas colligit*, *sed* „*vivo gurgite exundat*, dono quodam providentiae „genitus, in quo totas vires suas eloquentia expe„riretur. Nam quis docere diligentius, movere ve„hementius potest? Cui tanta unquam jucunditas „affuit? ut ipsa illa, quae extorquet, impetrare „eum credas, et, cum transversum vi sua judicem „ferat, tamen ille non rapi videatur, sed sequi. „Jam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas inest, „ut dissentire pudeat: nec advocati studium, sed „testis aut judicis adferat fidem. Cum interim haec „omnia, quae vix singula quisquam intentissima „cura consequi posset, fluunt illaborata: et illa, „qua nihil pulchrius auditu est, oratio prae se fert, „tamen felicissimam facilitatem. Quare non imme„rito ab hominibus aetatis suae *regnare in judiciis* „dictus est: apud posteros vero id consecutus, ut „Cicero jam non hominis nomen, sed eloquentiae „habeatur. Hunc igitur spectemus, hoc propositum „nobis sit exemplum, ille se profecisse sciat, cui „Cicero valde placebit.“

Mindazonáltal már a' régi finom és a' legkiválogatottabb Görög remekek által kimiveltetett Római elmék közül nem kevesen voltak, kik Cicerónak inkább tzifraságával a' fantaziát gyönyörködte-

tő, mint okoskodásával az észt oktató és meggyőző ékesszólását sikeretlennek tartották. Innét is többen, úgymint Julius Caesar, Horátz, Cornelius Nepos, Sállust, Tácit 's mások inkább Demosthenes rövidségét és velősségét, mint Cicero bőségét és ékességét követték.

De még is győzött Cicero. A' Deák Sz. Atyák és más Egyházi Írók nagy részint Cicerót követték. Van mindazonáltal Severus Szulpitziusunk is, ki Sállustnak rövidségét szerette 's munkáiban kinyomta. Nem különben a' régi Panegyrikusok, úgymint: Mamertinus, Eumenius, Nazárius, Pacátus, 's a' t. Cicerót követték. — Lásd: „*Panegyrici Veteres*". *Norimberg. a.* 1779. *Tomi* 2. *in* 8. Mind ennek is könnyen lehet okát adni. Azon Írók, kik Cicerót követték, részszerint meleg éghajlat (Clima) alatt laktak, hol a' fantaziának a) nagyobb ereje van; részszerint kimiveletlenebb emberekhez szólottak, vagy írtak, kikben ismét a' fantazia hatalmasabb volt, következendőképen mindegyiküknek, mind másiknak Cicero tzifra írás módja jobban tetszett Demosthenesénél. Sokan közülük a' Görög nyelvet nem is értették, tehát Demosthenes előttük ismeretlen volt, 's a' közmondás rajtuk bételyesedett: *Ignoti nulla cupido.* Ezek mellett az emlitett régi Panegyrikusokról, kik hasonlóképen Cicerót követték, észre kell vennünk, hogy a' Tsászári méltóság fényességéhez Cicero ékességét arányosabbnak itélték lenni, mint Demosthenes együgyüségét.

---

a) Talán vannak, kik a' *fantazia* szót rosz értelemben veszik, minthogy a' *fantaszta*, *fantazérozni* szovak valóban nem is jelentenek jót, és azért a' *fantazia* szót jelesebb keresztény íróinkról, 's kivált a' Sz. Atyákról nem örömest hallják. De, kik így itélnek, megtsalatta nak, mert a' fantazia az emberi léleknek természetes és igen szép ereje, 's a' poezisnak, picturának, musikának, 's temérdek szépnek szülő annya, kedvelője és nevelője. Tsak az rosz, ha a' fantazia az észt elnyomja 's üres képeivel az ész törvényei ellen az embert ragadozza. Az illyen határin túl repdező fantaziának valóban sok szerentsétlen áldozati vannak.

Ellenben a' mi időnkben, legalább sokaknak, ha a' dolgot jól megfontolják, az az írás módja fog tetszeni, mellyben több az értelem, mint a' szó; több a' dolog, mint a' pipere; több az ész szüleménye, mint a' fantaziáé. Már pedig illyen Demosthenes írás módja a' Ciceróéval egybe hasonlitva. Millyen ereje lehet a' mi időnkben a' Demosthenes nyomdokit követő ékesszólásnak, nyilván való példánk van ama hires Pitt Angoly Ministerben, ki Demosthenes lelkében szólván, egyedül a' dologra, nem a' szóbéli tzifraságra ügyelő beszédeivel határtalanúl uralkodott a' Parlamentomban.

Azonban Demosthenes igen vigyázó olvasót kiván. Jenischnek, mint maga bizonyitja fellebb emlitett munkájában im Sendschreiben an Herrn Professor Wolf in Halle — mindjárt munkája elején, ifjabb korában Cicero Demosthenesnél jobban tetszett. De érettebb esztendeiben Cicero előtt Demosthenesnek nyujtotta a' laurust. Ez is tanubizonysága annak, mit fellebb mondottunk, hogy az emberi kor első ideiben és a' kimiveltségnek 's észbéli kifejlődésnek alatsonyabb állapotjában a' fantaziának nagyobb ereje van, következendőképen a' hatalmas szép mindenen győzni szokott. Demosthenes ollyan, mint egy tisztes együgyüségében magát megvonó szűz, ki tetszetősséget nem keres ruhában, sőt önnön bájait is elrejti szemérme. De még is a' szorosabban megvizsgáló szemnek jobban tetszik, mint sok más az ő neméből, kinek artzáján rózsákat liliomokkal kever a' mindennapi etset, 's kinek öltözetén mintegy kirabolva lenni gondolnád a' boltok ékességeit, holott, mint a' Poeta mondja: *pars minima est ipsa — sui*, és benne Juno helyett tsak föllhőt ölel a' szerető megtsalódott kara.

Már most Demosthenes beszédeiből egyet, egyenesen a' görögből forditva, itten közlök, koránt sem azért, mintha ez legjelesebb volna, hanem tsupán azért, mert ez egy a' rövidebbek közül. Azonban tisztelt olvasóim önként megfognak emlékezni arról, hogy más az eredeti, más a' forditás. Ez,

Demosthenesre nézve, ha legszerentsésebb volna is, mindég igen távól esnék az eredetinek lelkétől és méltóságától.

Demosthenesnek halottas beszéde.

Minekutána ezen halomban fekvő férfiakat, kik ebben a' háboruban a) erősen viselték magukat, tetszett a' Városnak közönséges eltemetéssel megtisztelni és a' fölöttük mondandó törvényes beszédet reám bizni, mindjárt ugyan gondolkodtam, mi módon ditsértessenek meg illendően; de, a' dolgon tovább elmélkedvén és vizsgálódván, az elhunytakról méltán szólani lehetetlennek találtam. Mert, kik a' mindenekbe béoltott életkivánságot megvetették, és inkább betsületesen a' halált választani, mint élvén Görög Országot szerentsétlennek látni akarták, nem de erköltsüknek ollyan emlékét hagyták maguk után, mellyet semmi ékesszólással fel nem lehet érni? Mindazonáltal, valamint mások eddig e' helyen tselekedtek, úgy, vélem, nekem is szólanom kell. Miként tehát a' Város gondoskodik azokról, kik a' háboruban elesnek, nem tsak másokból láthatni, hanem leginkább azon törvényből is, melly szerint a' közönséges temetésekre szónokot választ. Mert tudván, hogy a' derék férfiak a' kintseket és gyönyörüségeket megvetik, és minden kivánságukat tsak az erköltsre és ditséretre szoritják, mint hogy a' fölöttük mondandó beszédekkel ezt leginkább megnyernék, azokkal itélte őket felékesiteni, hogy melly ditsőséget, élvén, maguknak szereztek, az nekik, mint holtaknak is, megadattatnék.

Ha ugyan tehát ő bennük, kik az erköltsre törekedtek, tsak az erősséget látnám, ezt felmagasztalván véget vetnék beszédemnek. Minekutána pedig nekik szerentséjük volt, mind jelesen születni, mind böltsen neveltetni, mind betsületesen élni, és ezek az okaik voltak, hogy az erköltsöt kö-

a) A' Chaeronai háboruban, mellyben Filep Mátzedoniai Király az Athenabélieket megverte.

vették, szégyenleném, ha valamit ezek közül látszatnám elhagyni. Kezdeni pedig fogom beszédemet az ő nemzetségük eredetétől. Mert ezen férfiaknak nemessége a' legrégiebb időtől fogva minden embereknél ismeretes. Minthogy ők egyenként eredetüket nem csak atyáikra és fellebb való nemzőikre ízről ízre felvihetik, hanem közönségesen az egész hazára is, mellynek ők eredeti, nem béköltözött lakosi. Tudniillik az ő eldődik minden emberek között maguk, melly földön születtek, ugyan azt lakták, és utóiknak általadták, úgy, hogy igazán lehet itélni, hogy azok ugyan, kik idegen városokba jöttek, és ezek polgárinak neveztetnek, hasonlók a' fogadott gyermekekhez; ezek pedig a' hazától való születtetés által igazi polgárok. Nekem pedig látszatik: Az is, hogy a' gabona, mellyel élnek az emberek, először nálunk termett, azon kivül, hogy mindenekre nézve legnagyobb jótétemény, tagadhatatlan tanubizonysága annak, hogy ezen tartomány annyuk a' mi eleinknek. Mert minden, a' mi szül, egyszersmint a' természetnek tulajdona szerint eledelt is hoz szülötteinek, a' mit e' tartomány megtett. a)

---

a) Ez a' hely érthetősebb volt a' Demosthenessel egy időbéli Athena népe előtt. Tudniillik Demosthenes az elesett Vitézeknek eredetét arról hirdeti, hogy az ő eldődik Attika földének eredeti, nem béköltözött lakosi, következendőképen az első emberek voltak, mert a' gabona, mint sokan a' régiek közül hitték, először Attikában termett; már pedig az első emberek is azt a' földet lakták, melly először hozott gabonát. Attika lakosi igen régi, sőt mindenek között legrégiebb embereknek tartották magukat. Funke ezen tzimü munkájában: Neues Real-Schullexikon *Attica* szó alatt mondja: „Attika war sehr „unfruchtbar, und dieſe Unfruchtbarkeit ſicherte die Bewoh„ner vor feindlichen Uiberfällen, und wenn andere Staaten „Griechenlands immer ihre Bewohner wechſelten, ſo blie„ben dieſe meiſtentheils unvermiſcht von fremdem Einwan„derungen. Daher rühmten ſich auch die Athenienſer eines „ſehr großen Alterthums, nannten ſich Autochthones (von „dem Lande ſelbſt, das ſie bewohnten, Erzeugte) und ga„ben vor, mit der Sonne zugleich entſtanden zu ſein. In

A' mik tehát ugyan a' nemzetséget illetik, minden időtől fogva ezekben részesültek azon ősök, kiktől e' férfiak eredtek. A' mik pedig az erősséghez és más erköltsökhez tartoznak, mind ugyan elő nem adom, vigyázván, hogy alkalmatlan hoszszasága ne légyen beszédemnek. De a' mik mind azoknak, kik tudják, hasznosak a' megemlékezésre; mind azoknak, kik nem tudják, legszebbek a' hallásra; és valamint igen ditsőségesek, úgy a' hoszszasággal el nem untatók, azokat tzikkelyenként előterjeszteni iparkodom. Mert a' jelenlévő időbéli nemzetségnek elei, az atyák és a' kiknek fellebb menő nevezeteik vagynak, mellyek által a' nemzetségben megismértetnek, senkinek sem tettek soha is igazságtalanságot, se Görögnek, se Barbarusnak, hanem minden más szépek és jók mellett avval a' ditsőséggel is birtak, hogy legigazságosabbak voltak; az erőszakot pedig viszsza' vervén sok és fényes dolgokat tselekedtek. Mert mind az Amazonoknak idejövő hadát úgy megverték, hogy Phasison túl űzték, mind Eumolpusnak és sok másoknak seregit nem tsak a' maguk, hanem más Görögök tartományából is kikergették, mellyekkel azok, kik mi fölöttünk nyugatra laknak, valamennyien se nem birhattak, se őket fen nem tartóztathatták. Sőt Herkules fiainak is, ki másokat megmentett, menedékivé lettek, midőn Eurysthes elől futván könyörögve ezen földre jöttek. És mind ezek és más sok és szép tettek mellett a' holtaknak megsértett jusait se henyélették el, midőn azon hét férfiat, kik a' Thebai háboruban elestek, eltemetni Creon megtiltotta.

Tehát ugyan azon tettekből, mellyek mesékbe általvitettek, sokat elhagyván, azokról emlékeztem,

---

„Hinsicht auf diesen alten Ursprung nannten sie sich auch „τέττιγες, Grashüpfer, Springpferde, weil man glaubte, „daß diese Insekten aus der Erde erzeugt würden, und ei„nige unter ihnen trugen goldene τέττιγες in ihren Haaren, „als Ehrenzeichen und Merkmale des Alterthums. In der „That waren auch die Bewohner Attikas sehr alt."

mellyeknek mindegyike annyira betses és bő tárgyat nyújt a' beszédre, hogy mind a' költők, mind az énekek szerzői, mind sokan a' történet írók közül az ő tselekedeteiknek hirdetésével eszüket és ékesszólásukat fitogatták. A' mik pedig ugyan a' tetteknek méltóságára nézve azoknál semmivel sem kisebbek, minthogy pedig az időre nézve újabbak, még se a' költőktől el nem foglaltattak, se a' hősi rendbe nem tétettek, már most ezekről fogok szólani. Azok az egész Ásiából jövő hadat maguk kétszer mind földön, mind tengeren viszsza verték, és önnön veszedelmeik által mindnyájuknak a' Görögöknek köz boldogságot szültek. A' mit ugyan már fogok mondani, előbb másoktól is megvolt mondva, de most sem kell azon férfiakat az igaz és szép ditsérettől megfosztani. Mert annál derékebbeknek kell itélni őket azoknál, kik Trója alatt hartzoltak, mivel azok ugyan, egész Görög országnak virága, tiz esztendeig ostromolván, Ásiának egy városát alig vették meg, ezek pedig az egész Persiai birodalomból jövő hadi sereget, melly más mindent földre teritett, maguk nem tsak viszsza verték, hanem azokért, mellyekben másokat igazságtalansággal illetett, rajta boszszut is állottak. a) Még maguk a' Görögök között lévő erőszakoskodásoknak is ellentállván minden veszedelmeken, mellyek előadódtak, általmentek, hol az igazság volna, oda kaptsolván magukat, miglen a' mostani korra bennünket az idő juttatott. Senki se gondollya pedig, hogy én, nem lévén, mit kellyen ezeknek mindegyikéről mondani, ezen tetteket számláltam elő. Mert, ha mindenek között legalkalmatlanabb vagyok is annak feltalálására, a' mit kell mondani, az ő erköltsük sok szép és magukat önként előadó dolgokat nyujt a' beszédre, mellyeket ugyan könnyü előterjeszteni, de nekem tzélom, a' nemes születésről és az ősöknek legnagyobb tetteikről említést tévén tüstént öszvekaptsolni beszédemet az

a) Kinél nem ismeretes Marathon és Salamin neve?

ő tőlük viselt dolgokkal, hogy valamint közös vala eredetük, úgy róluk közös ditséreteket is tegyek, elhitetvén magammal, hogy az nekik és inkább mind a' két résznek legkedvesebb lészen, ha egymás erköltsében nem csak eredetre, hanem a' ditséretekre nézve is részesülnének.

De szükséges közben félbe szakasztanom, és, minekelőtte ezen férfiaknak tetteit emlitsem, azokat is, kik a' nemzetségen kivül a' temetést kisérték, beszédemnek szíves hallgatására megkérnem. Mert ha ugyan az a' tiszt adatott volna nekem, hogy a' költségek fényességével, vagy valami lovas, vagy gyalog ütközetek nézésével ékesitsem a' temetést, mennél szivesebben és pontosabban vittem volna véghez ezeket, annál inkább látszatnék, hogy az illendőket megtettem. De arra választatván, hogy ezen férfiakat beszéddel hirdessem, ha csak kedvező hallgatókra nem találok, félek, ne hogy minden iparkodás mellett avval, a' mi kellenék, ellenkezőt tselekedjem. Mert ugyan a' gazdagság és a' gyorsaság és az erősség és más ezekhez hasonlók elegendő hasznokat hajtanak a' velek bíróknak és értékük van önnön magukban, a' kiknél feltaláltatnak, ha mások közül senki se akarja is; de a' beszéd kelleme a' hallgatóknak kedvezésére szorúl, és ugyan avval, ha középszerüen mondatik is, ditsőséget hoz és kedvességet szerez; a' nélkül pedig, ha a' szépségekkel bővelkedik is, unalmas a' hallgatóknak.

Tehát sok mondani valóm lévén azokról, a' miket ezek tselekedvén igazságosan ditsértetnek, minekutána magukra a' tettekre jöttem, kételkedem, mit mondjak először, mert mindenek egyszerre elömbe omolván nehézzé teszik nekem a' választást. De iparkodni fogok a' beszédnek azt a' rendjét tartani, melly az ő életüké vala. Mert azok eleitől fogva a' gyermekeknek adatni szokott minden oktatásokban jelesek voltak, azokat gyakorolván, mellyek mindegyik időkorra illenének, és mindeneknek tetszvén, kiknek szükséges, a' szülőknek, [illegible]barátoknak, házi népeknek. Tehát mindezeknek

mintegy nyomdokait most az övéiknek emlékezete megismérvén minden órában azoknak kívánságával gyulladoz, sok tanubizonyságokat szemlélvén, mellyekben felleli azoknak erköltsét. Minekutána pedig a' férfiui korra jutottak, nem tsak a' polgárokkal, hanem minden emberekkel megismértették az ő nagy lelküket.

Mert minden erköltsnek kezdete ugyan a' böltsesség, tellyesitése pedig az erősség; és avval, mit kell tselekedni, megitéltetik; evvel pedig végre hajtatik. Ezeknek mindegyikében azok igen jelesek valának. Mert, ha valamelly köz veszedelem fenyegette Görög Országot, azok látták először, és sokszor a' megmentésre mindeneket felszólitottak, a' mi a' böltsességnek tanubizonysága. És mikor a' Görögöknek tudatlansága, tunyasággal egyelitve, a' hol ezeket bátorságosan elháritani lehetett, azokat ugyan előre nem látta, amazokat pedig elpalástolta, mindazonáltal, midőn a' kötelességnek engedelmeskedtek, és a' szükségeseket meg tenni akarták, a' vett roszszakról meg nem emlékeztek, hanem másoknak vezérei lévén, és mindeneket egész készséggel adván, mind testüket, mind pénzt, mind haditársokat, a' hartz veszedelmébe mentek, mellyben lelküket se kémélették. Szükségképen pedig történik, hogy mikor a' tsata elkövettetik, nékik ugyan veszeszszenek, nékik pedig nyertesek legyenek. Nem kételkedem pedig mondani, hogy, mint nekem látszatik, azok, kik mind a' két részről a' rendben elestek, ugyan meg nem győzettettek, hanem mindnyájan hasonlóképen győztek. Mert ugyan az élők között győzedelmeseknek lenni azok itéltetnek, kiknek ezt az Isten adja; a' mit pedig erre egyenként kellett tselekedni, kiki megmaradt a' rendben, megtette. Ha pedig halandó lévén a' természet adóját lefizette, a' szerentse tetszéséből szenvedte, a' mi vele történt, de lelke és erköltse az ellenségtől meg nem győzettetett. Tehát, úgy vélem, annak is, hogy az ellenség a' mi tartományunkba nem ütött,

az ellenségnek kábasága mellett a) azoknak erköltsük volt oka. Mert egyenként a' mieinkről akkor tapasztalást vevén az ottan tsatázók, nem akartak ismét hartzra kitétetni azoknak atyafiaival, gondolván, hogy ugyan hasonló erköltsre akadnának, de nem könnyü lenne, hasonló szerentsét találni. Hogy ezek így vannak, a' meglett békességnek feltételei is nem kevessé bizonyitják. Mert nem lehet se igazabb, se szebb okát adni annak, hogy az ellenségnek ura (Filep) az elesteknek erköltsét tsudálván azok atyafiainak inkább barátja akart lenni, mint ismét mindeneknek birásáért veszedelmet választani. Véiem pedig, ha valaki magukat, kik az ütközeti rendben állottak, megkérdezné, vallyon azt itélnék-e, hogy az ő erköltsük, és az ő hadivezérüknek tapasztalása, bátorsága, és lelkessége, vagy a' véletlen és kemény szerentse által győzedelmeskedtek, senki, se olly szemtelen, se olly vakmerő nem volna, hogy a' viselt dolgokat magának tulajdonitaná. Mert a' melly dolgoknak kimenetelét a' mindeneknek ura a' szerentse tetszése szerint igazgatta, szükséges, minden vétektől feloldozni a' többieket, mert emberek voltak b). Azt pedig,

---

a) Valamint Hánnibál is győzni tudott, de a' győzedelemmel élni nem tudott; mert a' Cannai győzedelem után Rómát megvehette volna, ha tsak talán a' Római erköltstől nem félt volna, melly mindég nőtt a' veszedelmekkel, 's legnagyobb volt az utólsó inségben. A' Cannai Győzőt Capua örömei meggyőzték, 's a' Nagy Scipiónak elkészitették a' Zámai napot. Capua Cánnájukká lett a' Kárthágobélieknek a' fegyvernél ártalmasabb gyönyörüségei által. — Úgy Filep is a' Chaeronai győzedelemmel vagy nem tudott élni, vagy rettegett az Athenabéli erköltstől, mellynek hasonlóképen köszörü-köve voltak a' szerentsétlen esetek, minthogy azon győzedelem után Attikába nem ütött.

b) Ugyan ez mondatik azon halottas versekben, mellyeket Athena városa a' Chaeronai ütközetben elesett Hősök emlékének szentelt, mint Demosthenesnek a' Koronáról tartatott beszédében felhozattatnak, úgymint:

Ὅ'ιδε πάτρας ἕνεκα σφετέρας εἰς δῆριν ἔθεντο
Ὅ'πλα, καὶ ἀντιπάλων ὕβριν ἀπεσκέδασαν.

hogy az ellenségnek vezére győzedelmeskedett azokon, kik ellene a' rendben állottak, senki a' seregeknek, se az övéiknek, se a' mieinknek igazságosan nem tulajdonithatja. Ha pedig végtére valaki van, kit ezekért vádolni lehet, azok az ő ellene

---

Μαρνάμενοι δ' ἀρεῖῆς καὶ δείμαῖος ἐκ ἐσάωσαν
Ψυχάς, ἀλλ' Ἀΐδην κοινὸν ἔθενῖο βράβην,
Οὕνεκεν Ἑλλήνων ὡς μὴ ζυγὸν αὐχένι θένῖες
Δηλοσύνης σῖυγερὰν ἀμφὶς ἔχωσιν ὕβριν.
Γαῖα δὲ παῖρὶς ἔχει κόλποις ῖῶν πλεῖστα καμόνῖων
Σώμαῖ', ἐπεὶ θνηῖοῖς ἐκ Διὸς ἦδε κρίσις.
Μηδὲν ἁμαρῖεῖν ἐξὶ θεῶν καὶ πάνῖα καῖορθῦν
Ἐν βιοῖῇ, μοῖραν δ' ἔῖι φυγεῖν ἔπορεν.

Deákúl:

Pro patria hi tellure sua quondam arma ferentes,
Hostilem valida vim repulere manu.
Dum pro se positis certant virtute metuque,
Commune his lethum palma beata fuit,
Graecia capta fero ne subderet ora tyranno,
Neu grave servitii ferret adacta jugum.
Patria sed gremio fessorum amplectitur ossa,
Nam legem humanis hanc Deus imposuit.
Nil peccare Deum est rectoque agere omnia cursu,
Sed fati certa est, nec fugienda manus.

Én ezeket egykor. de tsak, mint mondatik, rudi Minerva, magyarra szabadon igy forditottam:

E' jámbor Hösök fegyverre rohanva hazáért
Éllenséginket bajnoki kézzel üzék.
Gondolván, minden lehető erköltsük előtte,
Bátran hartzoltak, míg vala bennük erő.
Hogy Görög országnak fő kintse, az ősi szabadság
Álljon, nem jutván Pella igája alá.
Ám de elestek ezek, 's most tsontjaik a' haza keble
Tartja, ezen törvényt Isteni végzet adá.
Isteneké: soha meg nem botlani 's vétteni, ember
Sorsa igen gyarló: Ő ez alatt nyomorog.

Kivánom, forditsák szerentsésebben ezen szép halottas verseket koszorus Poetáink, queis flavus Apollo pocula Castaliis plena ministrat aquis.

rendben állott Thebaiak, nem a' seregek, se a' mieink, se azoké: kik (a' Thebaiak) olly hadisereget nyervén, melly győzhetetlen és mindenre elszánt lélekkel és hasonló ditsőség kivánással birt, semmivel sem éltek ezek közűl annak módja szerint. És ugyan a' mi a' többit illeti, ezen dolgokról, valamint kinek kinek vélekedése tartja, úgy lehet itélni; az pedig minden embereknél egyaránt világossá lett, hogy Görög Országnak minden szabadsága ezen férfiaknak lelkében tartatott fen. Minekutána tehát ezeket az ő sorsuk elvitte, a' többiek közűl senki se állott ellent. És ugyan távól legyen az irigység beszédemtől. Nekem pedig látszatik, ha valaki mondja, hogy ezen férfiaknak erköltse Görög Országnak lelke volt, igazat mondani. Mert, midőn ezeknek lelkeik testeikből kimentek, egyszersmind Görög Országnak méltósága megszűnt. Tehát ugyan talán látszatni fogunk a' dolgot igen nagyitani, de még is meg kell mondani. Mert valamint, ha valaki ezen világból a' napot elvinné, nehéz és sanyaru lenne az egész meghagyatott élet: úgy, ezen férfiak elvitetvén, setétségbe és nagy disztelenségbe esett a' Görögöknek minden régi ditsőssége. Sok okokból lévén pedig méltán illyenek, nem kevessé a' köztársaság igazgatása módja miatt voltak ditséretesek. Mert azon birodalmak, mellyek kevesek által igazgattatnak, félelmet ugyan eszközölnek a' polgárokban, de szemérmet nem inditanak. Mert mikor a' háboru veszedelme elérkezik, kiki könnyen megszabaditja magát, tudván, hogy, ha urait vagy ajándékokkal, vagy más akármelly szolgálat által megkérleli, ha legvétkesebben viselte is magát, annakutána neki kevés szégyenére válik. A' népnek hatalma pedig nem tsak sok más mind széppel, mind igazzal bir, mellyet a' böltsnek megtartani kell; hanem a' mellett az igazságból született szabad mondást sem lehet meggátolni, hogy az igazat ki ne nyilatkoztassa. Mert, kik gyalázatos dolgot tselekedtek, se mindeneket meg nem kérlelhetnek, se tsak maga az igaz gyalázást mondó szo-

morit, minthogy kik maguk semmi rosz szót nem mondván is más gyalázót örömest hallanak. Ezektől félvén mindnyájan, a' következő gyalázatoknak szégyenléséből, méltán nem tsak az ellenségtől jövő veszedelmet erősen kiállották, hanem a' betsületes halált is inkább választották, mint a' betstelen életet. a)

---

a) Demosthenes, mint Athenabéli Republikánus, azt az igazgatás módját ditséri, melly a' köztársaságban (Respublica) 's a' népnek hatalmában áll. De a' hoszszu tapasztalás 's a' sok nyomoruságok végre másra tanitották az emberi nemzetet, hogy tudniillik az az igazgatás módja legjobb 's legboldogitóbb, mellyben az uralkodás 's hatalom egynek kezén vagyon (Monarchia). Ezt az egész História bizonyitja, mellyben igen jaratlan volna és nagy tudatlanságot mutatna, a' ki ezt meg nem ismérné. Hogy tsak egyet emlitsek: A' köztársaság legterméknyebb szülője a' polgári háboruknak, minden háboruk között leggonoszabbaknak. Példánk hajdan a' Görög és Római Köztársaság. Példánk újonan a' Frantzia Köztársaság az első Revolutzio után. Tartsák maguknak a' Köztársaságok vélt boldogságukat! Pacátus in *Panegyrico Theodosio Augusto* mondja: „Tu (Roma), quae experta „Cinnanós furores, et Marium post exilia crudelem et „Sullam tua clade felicem et Caesarem in mortuos mi„sericordem, ad omne civilis motus classicum tremisce„bas; quae praeter stragem militum, utraque tibi parte „pereuntium, exstincta domi Senatus tui lumina, suffixa „palo Consulum capita, Catones in mortem coactos, „truncosque Cicerones, et Pompejos fleveras insepultos; „cui damna graviora scissus in partes civium furor, „quam portis imminèns Poenus, aut receptus muris „Gallus intulerat; cui Alliensi die Emathia funestior, „Cannis Collina feralior tam altas olim reliquerunt ci„catrices, ut gravius semper tuam, quam alienam, ex„perta virtutem, nihil tibi magis, quam te, timeres; „vidisti civile bellum hostium caede, militum pace, „Italiae recuperatione, tua libertate finitum.“ — Az egész világon minden egységre törekszik. Az egész természet egységet kiván. Tehát minden hatalomnak is egyben kell öszve folyni és egyesülni. Tsak gondolja el a' házi ur, mi lenne, ha házában t bbekhez tartoznék a' fő hatalom. Mivel pedig házában ő mintegy Monarcha, tsak igy lehet boldog házi népével. Mint a' Poeta mondja: εἰς κοίρανος ἐστω az az: egy Fejedelem legyen. Lásd Nagys. Schedius Lajos Urnak ime jeles Értekezését: *De*

A' mik ugyan tehát közönségesen mindnyájukat ezen férfiakat ösztönözték, hogy szépen meghalni akarnának, megmondatott: a' nemzetség, a' neveltetés, a' hasznos tanúlmányok, az egész köztársaságnak alkotmánya. A' mik pedig nemzetségekként mindegyiket intették, hogy erősen viselyék magukat, már azokról fogok szólani. Tudták mindnyájan az Erechthidák, hogy Erechtheus, kitől nevüket vették, a' haza megtartásáért, tulajdon leányait, kiket Hyacinthidáknak hivnak, a' szembetünő halálra adván feláldozta. Tehát rútnak ítélték, ha, midőn ez ugyan az Istenektől eredvén mindent tett a' haza meg-szabaditására, ők pedig látszatnának a' halandó testet többre betsűlni, mint a' halhatatlan ditsősséget. Nem volt ismeretlen az Aegidák előtt, hogy Theseus Aegeus fija első volt, ki a' városban a' jusoknak egyenlőségét szerezte. Tehát vétkesnek tartották annak intézetét elárúlni, és inkább meghalni kivántak, mint a' szabadság el nyomattatása után a' Görögöknél élni gyalázatos élet kivánságból. Értesitve voltak a' Pandionidák Prokne és Philomeláról, Pandionak leányairól, hogy boszulták meg Tereust a' rajtuk elkövetett embertelenségért. Tehát kellemetlennek vélték az életet maguknak, ha ők, azoknak atyafiai lévén, nem hasonló boszuálló lélekkel birni látszatnának azok iránt, kiktől Görög Országot megtsufolva látnák. Hallották a' Leontidák, hogy a' versszerzőktől is hirdettetnek a' Leokorák, hogy a' polgároknak magukat a' hazáért áldozatúl adták. Midőn tehát azok, aszszonyok lévén, illy nagy lélekkel birtak, igazságtalannak ítélték, ha ők, férfiak lévén, azoknál alábbvalóknak látszatnának. Emlékeztek az Akamantidák azon versekről, mellyekben Homerus mondja, hogy Akamas Aethra annyáért Trója alá ment. Az tehát ugyan minden veszedelmet megvetett, hogy az annyát megszabaditsa. Ezek

---

notione atque indole Organismi, tamquam principii Monarchici per universam naturam vivam vigentis, Commentatio. — Budae. 1830. *in* 8.

pedig, hogy otthon szüléikkel együtt minden övéiket megtartsák, hogy ne állottak volna ki minden veszedelmet? Nem volt ismeretlen az Oenidáknál, hogy Kádmusnak ugyan leánya Semele, ennek pedig fia, kit nem illik megnevezni ezen temetéskor a), ettől pedig Oeneus született, ki az ő fejüknek hivattatnék. Midőn tehát mind a' két városnak (Athenának és Thebának, minthogy Bacchus Thebában született) közös veszedelme volna, úgy vélték, hogy mind a' kettőért minden hartzot kikell állani. Tudták a' Tzekropidák, hogy az ő fejük (Tzekropsz) ezekre nézve ugyan sárkánynak, amazokra nézve pedig embernek neveztetett, nem más okból, mint, hogy okosságára nézve hasonló volt az emberhez, erejére nézve pedig a' sárkányhoz. Tehát azt ítélték, hogy ezekhez méltó dolgokat illik nekik tselekedniük. Emlékeztek a' Hippothoontidák Alope menyegzőjéről, mellyből született Hippothoon, kit fejüknek lenni tudtak, melly dolgokról, szemelőtt tartván, a' mi e' jelenvaló időre alkalmatos, világosan szólani nem akarok. Tehát illendőnek lenni vélték, hogy ezekhez méltó dolgokat tselekedni látszassanak. Nem volt ismeretlen az Ájátzidák előtt, hogy Ájáksz, az erősségnek jutalmától megfosztatván, az életet élet nélkül valónak tartotta. Midőn tehát a' szerentse a' fellebbvalóságot és ditsőséget másnak adta, akkor vélték, hogy az ellenséget megboszúlván nekik meg kell halni, ne valamit szenvednének, a' mi hozzájuk méltatlan. Nem feledtékel az Antiochidák, hogy Antiochus Herkules fia volt. Tehát azt ítélték, hogy nekik vagy az eleiktől reájuk szállott ditsőségnek méltóságához illendően élni kell, vagy betsületes halállal a' világból kimulni.

Tehát ugyan ezeknek élő övéik szánakozásra méltók, kik illyen férfiaktól megfosztattak, és a' hoszszu és édes társaságtól elválasztattak, és a' hazának dolgai el-

a) Bacchust tudniillik, mert az Istenek ennek említésével' megfertőztetni állittattak, valamint azután Alope menyegzőjéről is világosan nem szólott, mert a' menyegző és temetés között nagy ellenkezés vagyon.

hagyattatván könyekkel tellyesek és gyászba öltöztek. Azok pedig méltán szerentséseknek tartatnak: először ugyan a' rövid élet helyett hoszszu és minden időben megmaradandó ditsősséget hagytak maguk után, mellyben mind az ő gyermekeik szép névvel birván neveltetni, mind az ő szülőik tisztelettel halmozva öregségükben tápláltatni fognak a), gyermekeiknek ditsőssége az ő könyeiknek vigasztalása lévén; az után testük (az elesteknek) a' betegségektől mentek, és lelkük a' szomoruságoktól szabadok lévén, mellyektől azokon, a' mik történtek, az élők nyomorgattatnak, nagy betsűlettel és különös ditsősséggel részesűlnek a' végső tiszteletben. Mert kiket ugyan az egész haza közönséges temetéssel diszesit, kiket mindnyájuk ditsérete az égig emel, kiket nem tsak az atyafiak és polgárok, hanem minden, mit Görög Országnak kell nevezni, kiván, és a' földnek legnagyobb része sirat, hogy ne kellene azokat boldogoknak itélni? Őket az Istenek társaiknak méltán mondhatni, ugyan azon sorssal birván amaz előbbi derék férfiakkal a' boldogok szigetiben. Mert, a' ki látta volna, azokról se hirdette senki is ezeket, hanem, kiket mi élők méltóknak itéltünk e' földi tiszteletekre, a' léleknek gyanitásával 's mintegy előérzésével tartjuk, hogy azok ottan is ugyan azon tiszteletekben részesek volnának.

Tehát ugyan talán nehéz a' jelen való szomoruságot szóval könnyiteni. De még is megkell próbálni, és azokra, a' mik vigasztalnak, a' lelket forditani, hogy tudniillik azokhoz, kik illyen férfiakat szültek, és maguk is más illyenektől születtek, illendő, hogya' bal eseteket másoknál szebben viselni, és minden szerentsében egyenlőknek lenni látszassanak. Mert, a' mik történtek, azoknak legnagyobb ékességükre és betsületükre vannak, és az egész Városnak és az élőknek legszebb ditsősséget szereztek.

---

a) Athenában, az úgy neveztetett Prytáneumban, a' háboruban elesett vitézeknek szegény szülői 's árvái a' köztársaság költségén tápláltattak.

Ne-

Nehéz az atyának és anyának gyermekeitől megfosztatni és a' leg szorosabban vélük öszvekaptsolt öregségük gyámolaitól elhagyattatni. De felséges dolog látni, hogy azok az egész Város szemei előtt soha el nem muló tiszteletet és erkölts emléket nyertek, és halhatatlan áldozatokra és bajnoki viadalokra méltókká lettek. Szomoru a' gyermekeknek attyukat elvesztvén árván hagyattatni; de szép az atyai ditsőségnek örökösévé lenni. És ugyan ezen szomoruságnak okát a' szerentsében fogjuk találni, mellynek, minthogy halandó emberek vagyunk, engednünk szükséges, de annak, a' mi betsületes és ditsőséges, okát azoknak választásában és erköltsében leljük, kik szépen meg halni akartak.

Én tehát ugyan, nem hogy sokat, hanem, hogy igazat mondjak, azon iparkodtam; ti pedig, kisirván magatokat, és azokat, a' mik illendők és törvényesek voltak, a' mint kellett, megtevén, mennyetek el.

* * *

Demosthenesnek ezen halottas beszédét követi Cicero a' 14-dik Philippicájában, midőn azon katonákat ditséri, kik Mutinánál Antal ellen elkövetett hartzban a' hazáért elestek. Hogy Demosthenesnek és Cicerónak ezen beszédei között az öszve hasonlitás annál könnyebb legyen, Cicerónak szovait ide írom:

„Est autem, úgymond, fidei pietatisque nostrae „declarare fortissimis militibus, quam memores si„mus quamque grati. Quamobrem promissa nostra, „atque ea, quae legionibus, bello confecto, tribu„turos nos spopondimus, hodierno senatus consul„to renovanda censeo; aequum est enim, in ta„lium praesertim, honorem conjungi."

„Atque utinam, Patres conscripti, civibus om„nibus solvere nobis praemia liceret! quamquam „nos ea, quae promisimus, studiose cumulata redde„mus. Sed id quidem restat, ut spero, victoribus, „quibus Senatus fides praestatur: quam quidem cum „difficillimo reipublicae tempore secuti sunt, eos „nunquam oportebit consilii sui poenitere. Sed faci„le est bene agere cum iis, a quibus etiam tacentibus

„flagitari videmur. Illud admirabilius et majus, ma-
„ximeque proprium Senatus sapientis est, grata eo-
„rum virtutem memoria prosequi, qui pro patria vitam
„profuderunt. Quorum de honore utinam mihi plu-
„ra in mentem venirent! duo certe non praeteribo,
„quae maxime occurrunt: quorum alterum pertinet
„ad virorum fortissimorum gloriam sempiternam,
„alterum ad leniendum moerorem et luctum proxi-
„morum."

„Placet igitur mihi, Patres conscripti, legionis
„Martiae militibus et eis, qui una pugnantes occiderunt,
„monumentum fieri quam amplissimum. Magna at-
„que incredibilia sunt in rempublicam hujus merita
„legionis. Haec se prima latrocinio abrupit Antonii:
„haec tenuit Albam: haec se ad Caesarem contulit:
„hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam
„consecuta est. Quarta victrix desiderat neminem:
„ex Martia nonnulli in ipsa victoria conciderunt.
„O fortunata mors, quae naturae debita, pro patria
„est potissimum reddita!"

„Vos vero patriae natos judico; quorum etiam
„nomen a Marte est: ut idem Deus urbem hanc gen-
„tibus, vos huic urbi genuisse videatur. In fuga
„foeda mors est: in victoria gloriosa. Etenim Mars
„ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet.
„Illi igitur impii, quos cecidistis, etiam ad inferos
„poenas parricidii luent: vos vero, qui extremum
„spiritum in victoria effudistis, piorum estis sedem
„et locum consecuti. Brevis a natura nobis vita data
„est: at memoria bene redditae vitae sempiterna,
„quae si non esset longior, quam haec vita, quis
„esset tam amens, qui maximis laboribus et pericu-
„lis ad summam laudem gloriamque contenderet?"

„Actum igitur praeclare vobiscum, fortissimi,
„dum vixistis, nunc vero etiam sanctissimi milites,
„quod vestra virtus nec oblivione eorum, qui nunc
„sunt, nec reticentia posterorum insepulta esse po-
„terit, cum vobis immortale monumentum suis
„pene manibus Senatus Populusque Romanus ex-
„struxerit. Multi saepe exercitus Punicis, Gallicis,

„Italicis bellis, clari et magni fuerunt! nec tamen „ullis tale genus honoris tributum est. Atque uti„nam majora possemus, quando quidem a vobis „maxima accepimus! Vos ab urbe furentem Antoni„um avertistis: vos redire molientem repulistis. „Erit igitur exstructa moles opere magnifico inci„saeque litterae, divinae virtutis testes sempiternae: „nunquam de vobis eorum, qui aut videbunt vestrum „monumentum, aut audient, gratissimus sermo con„ticescet. Ita pro mortali conditione vitae immorta„litatem estis consecuti."

„Sed quoniam, Patres conscripti, gloriae mu„nus optimis et fortissimis civibus monumenti hono„re persolvitur, consolemur eorum proximos, quibus „optima est haec quidem consolatio: parentibus, „quod tanta reipublicae praesidia genuerunt: liberis, „quod habebunt domestica exempla virtutis; conju„gibus, quod iis viris carebunt, quos laudare, quam „lugere, praestabit: fratribus, quod in se, ut corpo„rum, sic virtutum similitudinem esse confident. „Atque utinam his omnibus abstergere fletum sen„tentiis nostris consultisque possemus, vel aliqua „talis his adhiberi publice posset oratio, qua depone„rent moerorem atque luctum, gauderentque poti„us, cum multa et varia impenderent hominibus ge„nera mortis, id genus, quod esset pulcherrimum, su„is obtigisse, eosque nec inhumatos esse, nec deser„tos (quod tamen ipsum pro patria non miserandum „putatur) nec dispersis bustis humili sepultura cre„matos, sed contectos publicis operibus atque mune„ribus, eaque exstructione, quae sit ad memoriam „aeternitatis ara virtutis."

„Quamobrem maximum quidem solatium erit „propinguorum, eodem monumento declarari et vir„tutem suorum, et pietatem, et Senatûs fidem, et „crudelissimi memoriam belli, in quo, nisi tanta „militum virtus exstitisset, parricidio M. Antonii „nomen populi Romani occidisset. Atque etiam cen„seo, Patres conscripti, quae praemia militibus pro„misimus nos, republica recuperata, tributuros, ea

„vivis victoribusque cumulate, cum tempus venerit, „persolvenda: qui autem ex iis, quibus illa promissa „sunt, pro patria occiderunt, eorum parentibus, libe„ris, conjugibus, fratribus eadem tribuenda censeo.“

De, hogy tsak ezt az egyet emlitsem, ezen beszédben tsak ugyan felnem találjuk, minden szép szovak mellet is, a' Nagy Athenabélinek felemelkedett lelkét, kiváltképen, ha ennek beszédét, nem forditásban, hanem az eredetiben, a' világnak legszebb és legkipallérozottabb nyelvén olvassuk.

(Folytatása következik.)

Vass László.

4.

A' haláltól, és az elevenen eltemettetéstől való félelemről.

Hogy minden embernek meg kell halnia, bizonyitja nem tsak a' még természeti állapotban lévő vad, hanem a' pallérozott társaságban élő mivelt embernek is mindennapi tapasztalása. Ez utolsót még a' józan ész is meggyőzi számos okokkal, hogy ez a' sorsa minden született lénynek, mivel ez természeténél fogva határozott. És még is a' haláltól való félelem olly nagy az emberben! E' tárgyra nézve igen emlékezetes, hogy minden vad népek nyúgodt elmével tekintenek éltüknek elenyészte felé, a' mi bizonyos jele annak, hogy ők a' haláltól nem félnek. De az emberiségnek szelídült részében másképen vagyon a' dolog: ez, egész itt létében szünet nélkül a' halál félelmétől majd többé, majd kevesebbé gyötörtetvén, sokszor illetlenül viseli magát, midőn a' kimulásnak órája közelget. És még az a' legkülönösebb, hogy nem tsak azok tészik ezt, a' kik, egész életükben a' legkedvezőbb környülállások között élvén, a' halált úgy tekinthetik, mint földi boldogságuknak rontóját; hanem azok is, a' kik életüknek minden napjait a' gondnak, búnak és fájdalomnak nehéz igája alatt nyögvén, itt létüket igaként vonták, 's így a' halált,

a' melly őket mind ezektől megmenti, mint megváltójukat, mint legóhajtottabb barátukat tekinthetnék. Honnan eredhetnek ezen különbözések? — Talán igaz az, a' mit némellyek állitnak, hogy a' haláltól való félelem is ama számos roszszaknak egyike, a' mellyeket mi a' pallérozódásnak, mivelődésnek — Cultura — tulajdonitani szoktunk?

Közleni fogom én e'felől véleményemet, és az okokat is, a' mellyekből a' haláltól való rettegés veszi eredetét, felfödözni iparkodom.

A' haláltól való idegenség természetes következése a' minden emberben lakó, 's maga fentartására unszoló ösztönnek. Ennél fogva szükségképen támaszt irtózást a' jelen állapotnak elenyésztéről való képzelet, főképen ha ez a' veszteségnek kipótoltatásáról való képzelettel párosodik. — Ezen életvágy nem kevesebbé tulajdonuk a' vad népeknek, mint a' szelidültteknek, tsak hogy ez az elsőknél, a' kifejlődésnek hiánya miatt, világosan nem munkálódik, mint ezt az utóbbiaknál látjuk, a' kik képesek a' veszedelmeket megismérni, azoknak nagyságukat megfontolni, és következéseiket megvizsgálni. Ha az eddig mondottaknál megállapodnánk, közel ama véleményt kellene tartanunk, mintha a' haláltól való rettegés a' mivelődésnek szüleménye lenne, és én ezt megis engedem; de egyszer'smind azonnal ide kaptsolom észrevételemet, hogy a' vad népek sok más javaktól megfosztatnak, a' mellyeket a' valódi pallérozódás sok tekintetben mind közönségesen, mind pedig különösen a' haláltól való félelem által okoz.

A' vad ember él tsak a' jelenkorban és a' jelenkorért; ennek a' halál az élettel elenkező állapot; az egésznek, a' mi élt, elenyészése; a' halás maga pedig tsak egy általmenetel a' létről semmibe.

A' mivelt embernek pedig e' tárgyról egészen más tekintetei vagynak; ezeknél is ugyan úgy tekintetik a' halál, mint az élettel egyenesen ellenkező állapot, és mint megszűnése annak, a' mi, ha az egyes embernek (Individuum) organicus életéről van a' szó, igaz

ugyan: De, ha magasabb tekintetből az egész természetet, mint egy élő egészet, tekintjük, elkell enyésznie azon ideának, a' mellyet ez előtt a' halálról adék; mert ekkor a' halál nem más, mint elbomlása, 's megszűnése az organicus egyminek, a' melly által ez egy nagyobb életkörbe, egy temérdek organismusba ismét felvétetik, és tsak mint egymi — individuum — lenni megszúnik.

E' képzeletnél fogva, a' mellyet az élethalálról a' mivelt ember bir, világos ugyan ő előtte, hogy ő a' halál által nem lészen ugyan semmivé, hanem továbbá is lenni és élni fog, de egészen más állapotban, mint eddig; mivel pedig ezt a' halált követő állapotot semmi módon elég bizonyossággal nem képzelheti magának, 'azért kínos tünődés támad benne: valjon ama következő állapot jobb, vagy roszszab lészen-e a' jelenvalónál? És ez a' második ok, a' melly miatt a' mivelt ember fél a' haláltól.

Mivelődés Religio nélkül nem képzelhető. Már pedig a' Religio annyiból megesmérteti vélünk a' sirontúli sorsunkat, a' mennyire világosan tanitja, hogy érdemeinkhez képest, a' mint itt jót, vagy gonoszt miveltünk, ott is jó, vagy roszsz lészen dolgunk. A' halált követő itélettől való félelem tehát a' harmadik ok, a' melly a' kimulást borzasztóvá tészi előttünk.

A' mondottaknak következésükben senki sem fogja tehát tagadhatni, hogy a' természetes elenyésztünkről tett többszöri elmélkedés az ember erköltsi létére üdvösségesen béfoly, a' mit már a' pogány böltsek is egy részént béláttak. Így p. o. mondja Plinius Természetleírásában (L. VII. c. 7.): „*Is demum profecto vitam aequa lance pensitabit, qui semper fragilitatis humanae memor fuerit.*" Így tehát a' tetteinknek sirontúl leendő jutalmaztatásuk, és a' kebliinkben világosan szóló szava a' Lelkiesméretnek a' harmadik ok, a' melly miatt az ember fél a' haláltól.

A' negyedik ok pedig ama borzasztó képzelet, a' mellyet mi a' halásról, vagy a' kimulásról magá-

ról készitünk magunknak. Nem tagadhatni ugyan, hogy borzasztó dolog még az olly embernek is a' halálát látni, a' ki velünk semmi különös viszonyban nem volt. Adja pedig e' dolognak a' borzasztó szint egyrészről a' haldoklónak magának testi 's lelki állapota; más részről pedig a' részvételnek ama módja, mellyel a' körüllévők a' haldoklóhoz viseltetnek. A' mi a' halandónak testét illeti: azon embert, a' kit rövid idő előtt erővel, tehetséggel, részvétellel, szóval: élettel telve esmértünk, látjuk ekkor erőtelen, 's tehetetlen állapotban, meredt vagy zavaros szemmel, lefüggő állal, széjjel vont 's beesett artztzal, röhögő lélekzettel, görts feszitette végtagokkal előttünk feküdni, 's így könnyü borzadástól vagy szinte irtózástól elfogattatnunk; támad továbbá bennünk gondolat, hogy az ő fájdalmainak igen nagyoknak kell lenni, holott ez épen nem igaz, mert a' haldokló az illy környüllállások között már semmit sem érez, és tsak nekünk látszik az ő sorsa borzasztónak lenni.

Ha pedig a' haldokló magánál vagyon, avagy ő a' halálos álomból több izben felébred, 's ekkor az érzékeny társnak, 's szivből kedvelt magzatoknak könyeiket látja, szemléli azokat, a' kiket itt hagyni kénytelenittetik, vagy szinte hallja azoknak kétségbeeséseiket, főképen ha tudja, hogy gyámtalanúl és szegényűl hagygya azokat, mi kín ez az ő szivére nézve? Vagy, ha ellenben az ő javai után leselkedő örökösöket minden szeretet, minden részvétel nélkűl, vagy szinte nagy kivánsággal várni látja kimúlását, minő megvetés, bánkódás, 's más a' haldoklóhoz épen nem illő érzések gerjednek benne szükségképen?

A' haláltól való félelemnek ötödik okául vehetjük ama helytelen bánásnak képzeletét, a' melly sokszor a' haldoklók körűl véghez vitetik. — Végre

A' hatodik ok az elevenen eltemettetéstől való rettegés.

E' két utolsó okok, t. i. mint kelljen a' haldoklókkal bánni, hogy azoknak kimúlásuk a' lehe-

tő könnyüvé tétessék, — és mint kelljen a' halottal bánni, hogy ez az elevenen eltemettetéstől megóvattassék, tenni fogják e' jelen értekezésnek tartalmát.

A' haldoklókkal való tzélirányos bánásról.

Vagyon egy az Orvosra és a' Lelkipásztorra nézve igen fontos, 's a' görög nyelven Euthanasia név alatt esméretes tanitás, a' mellynek tzélja a' haldokló embernek az innen való költözést könnyüvé, sőt kellemetessé is tenni. Azonban szükséges, hogy nem tsak az Orvosok és Lelkipásztorok esmérjék 's kövessék annak rendszabásait, mert az Orvoson és a' Lelkipásztoron kivül még mások is bánnak haldoklókkal, ugymint ezeknek Attyukfiaik és udvarlóik; már pedig nem tsak az Orvosok és Lelkipásztorok, hanem az Atyafiak is és az udvarlók tehetik a' halált kinossá, 's igen nehézzé, vagy a' haldoklót olly állapotba hozhatják, a' melly sokkal roszszab a' halálnál magánál, t. i. tetszhalálba.

A' halálhoz közellévő ember, ha ő természetes halállal betegség által múlik ki, háromféle állapotban lehet: vagy t. i. ő a' betegségnek sulyosodásakor, midőn ez főfokához közelget, minden külső és belső érzékeinek, 's minden testi és lelki erejének olly enyésztében vagyon, annyira magán kivül vagyon és olly érzéketlen: hogy ő ezen állapotból semmi külső ingerek által önérzéshez viszsza nem téritthetik, hanem igy marad mind addig, a' míg más világra költözik; — vagy a' betegségnek nehezedésekor ehez épen hasonló állapotba jut az ember, még is e' különbséggel, hogy nagy ösztönök által az ő érzékenysége és öntudása viszsza tér ugyan, de tsak rövid idő mulva ismét elhagygya azt, az ember ismét viszsza tér előbbi érzéketlenségébe, míg végre többszöri ismételés után ez is lehetetlenné lészen, és az ember végképen kimúlik. — De vannak harmadszor olly betegek is, a' kik betegségüknek kezdetétől fogva az utolsó leheletig érzékenységeiket és öntudásukat minden fogyatkozás nélkül megtartják.

Az első esetben az ember nem változik, hanem érzéketlen marad, bármi történjék is véle; a' másodikban mindannyiszor, a' hányszor a' beteg magához térittetik, érzi mind a' jót, mind pedig a' roszszat, a' mi véle történik; a' harmadikban pedig érez és tud a' beteg mindent, a' mi a' betegségnek kezdetétől fogva annak végpertzéig véle történik. — Innen következik: hogy a' beteggel és e' körül tsak azt kell tselekedni, a' mi neki kellemetes gondolatot és érzést okoz, vagy legalább annak nyugtát nem háborgatja. Ez pedig annál szükségesebb, mert az Orvos segitségének foganata igen elősegittetik a' betegnek nyúgodt 's vidám kedve által, és a' beteg testnek életereje sokkal hathatósabban és üdvösségesebben munkálódik, midőn a' lélek, ha nem is vidám, legalább nyúgodt.

De mi ritkán ügyelnek erre azok, a' kik a' betegekkel bánnak? Úgy, hogy sokan e' tárgyban nem tsak intésre, hanem dorgálásra is méltók. Így az Orvos vétkezik, midőn ő betegét az azt fenyegető veszedelemről épen nem inti; midőn ezt hevesen és minden kémélés nélkül tselekszi; vagy tsak akkor, midőn már a' beteg mind arra, a' mi az ő lelkének javára vagyon, mind pedig arra, a' mi az ő gazdaságbéli és polgári környülállásait a' bomlástól óvhatná, elégtelen. (E' hibát soha sem fogja elkövetni az Orvos, ha a' tudósi — Doctor — rangra lett emeltetésekor adott hitére emlékezik, melly szerént kötelezi magát, hogy a' beteget annak idejében mindenre intendi, a' mi az ő lelkének és házának javát illeti). Az által is nem kevesebbé vét az Orvos, ha a' beteget, midőn már az élethez semmi reménység nintsen, elhagygya. Azonban, ha erről meg vagyon is az Orvos győződve, még is a' beteget az élethez való reménységtől megfosztani kegyetlenség volna; már pedig megfosztatnék, ha látná, hogy már az Orvos is elvesztette reménységét. Kötelessége tehát az Orvosnak akkor is, midőn a' beteg életfogytához közelget, kevés 's tzélirányos orvosságokat rendelni, annál inkább, mert

a' kegyes Természet még ott is segit néha, a' hol az Orvos már segithetéshez nem bizik. Végre hibáz az Orvos akkor is, midőn a' betegnek, vagy az ehez tartozóknak kémélésükből elmulasztja az elkerűlhetlenűl szükséges rendeléseket megtenni, akár az Orvosságokat, akár a' Seborvosi operátiót, akár az élésrendet — Diaeta —, akár más bánásmódot illesse az a' beteg körűl lévők részéről. Nem hallgathatom én itt el némelly Orvosoknak ama hibájukat is, a' kik attól tartván, netalán a' betegnek állapota roszszabbra fordúljon, ellenzik a' halálhoz való akár testi, akár lelki készűlést. — Nem tagadhatni ugyan, hogy a' betegnek a' lélek és ház elrendelése felől történt intetése, ő reá mindenkor hat, de az is bizonyos, hogy az intőnek személyétől, és a' módtól, mellyel az intés történik, függ egyedűl ennek kedves, vagy kedvetlen béhatása. Az Orvos maga tsendes artztzal és hivatalához illő szerénységgel illy formán szólithatná a' beteget: Esküvésemnél fogva köteleztetem én az Urat emlékeztetni arra, a' mivel ön lelkének és familiájának tartozik, és a' Kormánynak adandó feleletnek terhe alá esem, ha az olly beteget, mellynek állapota veszedelmes lehet, azonnal harmadnapon inteni elmulasztom; még most ugyan nintsen veszedelem jelen, de eljő, vagy eljöhet ez, mikor, 's honnét? még bizonyosan nem tudhatom; már, ha ez magán kivűl hozná az Urat, minden rendelések, a' mellyeket ekkor tenne, értéktelenek lennének, vagy legalább illyenek gyanánt megtámadtathatnának, már pedig ez az Ur kedvelteinek kárára lehetne; végre tessék meggyőződve lenni, hogy mind az Ur, mind én nyúgodtabbak lészünk, a' mi az orvoslásra felette szükséges. — Illy formán adatott intése 's vigasztalása az Orvosnak, fogja reménységem szerint a' betegséget enyhitni, és a' beteget nem tsak meg nem támadni, hanem inkább megnyugtatni.

A' beteg körűl lévők is követhetnek el számos hibákat, midőn a' vég küszködésnek órája közelget. Vagy drága kedveltei ezek a' haldoklónak, vagy pe-

dig ennek szeretetével nem birnak; ezek, ha jelen vannak, inkább terhére, mint könnyebbülésére vannak; azok pedig e' jelen környülállásokban a' szomoruságot nagyitják, a' tőlük való elválást nehezitik annál inkább, minél kedvesebbek valának előtte, minél inkább törődik ezeknek jövendő sorsukkal, minél világosabban látja tettetést nem tudó szomoruságukat, hallja panaszaikat, 's maga is emésztetik az ő közel kétségbeesésük által, érzi 's elesméri a' kárt, a' mellyet maga is vall, azok is szenvednek; kettős tehát az ő szomorusága 's fájdalma, és igy közel lehetetlen neki ama lelki erőhöz jutni, a' melly szükséges a' földiektől való erőszakos elválásra, és az annak elejébe való elkészülésre, a' kihez tsak tellyes reá hagyással és imádással közeledhetünk.

A' haldoklónak kedveltei tehát vagy épen ne botsáttassanak ennek szemei elejébe,— vagy, ha itt vigasztalást éreznek, vigyázzanak, ne hogy pillantások, artzvonatok által, vagy más móddal éreztessék véle az ő jelen sorsának szomoru voltát; ójják magukat a' fájdalomnak heves kitörésétől, melly ezt még inkább szomoritná, a' kétségbeesésnek észrevehetésétől, melly ezt a' valódi kétségbeesésbe buktatná; hanem mutassák inkább szeretetüket és igaz tiszteletüket az ő pillantásaira, artzvonataira, szavaira és kivánságaira tett szoros figyelmezés által, az ő nyugodalmáról való érzékeny szorgoskodás, fáradhatatlan és szeretettel tellyes udvarlás, végre vigasztaló észrevételek által. Mintha hallanám némellyeket mondani: embertelenség lenne a' kedvelteket a' haldoklóhoz nem botsátani, valamint azt kivánni tőlük, hogy annak jelenlétében fájdalmuknak szabad kitörést ne engedjenek. Erre én nem felelek mást, mint hogy tőlük emberiséget kivánok, t. i. azt az emberiséget, hogy a' haldoklót békével halni engedjék.

A' beteg mellett legfontosabb személy az Orvos, de a' haldokló mellett a' Lelkipásztor. És valóban ettől függ főképen a' haldoklónak sorsa, akár gazdag vagy szegény, akár hatalmas vagy tsekély,

akár erényes vagy erőtlen, vagy szinte gonosz volt légyen is az; az erényes ugyan vágyván a' legfőbb, legkegyesebb és legigazságosabb lénynek esméretére, mellynek törvényét mindenkor szorosan tellyesitette, hálával 's égő kívánsággal eltelve, annak igazságáról 's kegyességéről meggyőződve, 's épen ezért tellyes bizodalommal és maga reá hagyásával hagygya el e' világot, hogy a' mindenható Teremtőhöz, a' legigazságosabb itélőhöz és legkegyesebb Atyához közelithessen; — a' gonosz pedig megtérve váljék-e meg e' világtól, avagy megáltalkodva, elméjének felemelése nélkül hidegen; vagy az irtóztató képzeletektől, félelemtől, ijedéstől, gonosz megáltalkodástól, 's iszonyu kétségbe eséstől eltelve? Ámbár én mind ezen helyheztetéseit valamelly haldoklónak igen elevenen képzelem magamnak, és mint egy érzem annak sorsát, még is elégtelennek érzem magamat azon módoknak és eszközöknek közölhetésükre, mellyek szerént a' Lelkipásztor az illy különféle haldoklókkal bánhassék; azt tudom bizonyosan, hogy a' Vallás bir számos inditó okokkal, a' mellyek az eltévedett embert még annak végső pillantatában is a' gonoszság utáról viszsza térithetik amaz utra, a' melly boldog jövendőre vezet; valamint azt is, hogy a' Vallás számos vigasztaló okokat közölhet a' haldoklónak bátoritására, a' kétségbeeséstől való szabaditására; meggyőződésem szerént tehát tsak egyedűl a' módtól függ a' foganat, melly szerént az inditó és vigasztaló okok közöltetnek a' haldoklóval. Ha a' Lelkipásztor szép hivatalát a' haldoklónál tellyesiti, ollyan lészen ennek végső életjelenése — Lebens-Akt — a' millyennek azt Schiller rajzolja a' Görög Ország Istenei tzimü költeményében:

Nem lehetett ekkor látni
Szendergőnek ágyánál
Semmi borzasztó alakot.
Tsók vette le ajkáról
Az életnek vég szikráját;

'S hozzá szállott Genius
Óltá éltének fáklyáját. —

A' számos előítéletekről és durva hibákról kell még emlékeznem, a' mellyek a' körűlállóktól és udvarlóktól elkövettetnek akkor, midőn egy ember testi létének vége közelget.

Sokan vélik balgatagúl, hogy a' halálhoz közelgető betegnek orvosságot adni nem kell. Ezen előítéletet eltűrni nem kell, akár annak alapja légyen ama hibás vélemény, hogy ekkor az orvosság felesleges; akár a' haldoklónak alaptalan szánásában 's kémélésében, mintha ez az orvosságok által kinoztatnék; és pedig azért, mert már sokszor azok, a' kik, mint mondjuk, a' halál torkában voltak, ismét magukhoz tértek; és mivel akkor is, midőn az orvosságok a' betegen nem fogni láttatnak, a' betegnek életereje a' bajjal ví, és különben is erőtlen lévén annál bizonyosabban meggyőzetik, ha az orvosságoknak ösztönеik által nem serkentetik.

A' második hiba, mellyet eltűrni nem kell, az, hogy némellyek a' haldoklónak feje alúl a' vánkost kirántják akkor, a' midőn, mint ők vélik, ez a' végső lélekzetet vészi; mert a' főnek leesése, melly mindig rántódással történik, és a' mell 's has izmoknak feszülésük akadályoztatja a' további lélekzést, és így a' még nem egészen holt embert valóban azzá teheti, vagy tetszőleg holttá változtathatja.

A' harmadik nagy hiba ez, hogy a' tetszőleg utóljára lehelt embernek szemeit, órrát, száját befogják, holott mind ezeknek nyilva kellene maradniuk, mert ezeken által hatnak a' halottra a' levegőnek 's világosságnak hatalmas, 's az élet fentartására elkerűlhetlenűl szükséges ösztönei; illy módon pedig ezek kizáratnak, és a' még élő ember életétől megfosztatik, vagy legalább tetszholttá tétetik. Nem kevesebbé ártalmas, és pedig hasonló okokból, a' haldoklónak artzolatát nedves kendővel befedni, annak kezeit 's lábait öszve kötni, azt azonnal a'

tetsző kimulás után meleg helyéből elvinni, mosni, tisztába öltöztetni, 's végre deszkára, vagy szinte földre fektetni; az illy rázással 's meghűtéssel járó bánás bizonyos környűlállások között tetsző vagy épen valódi halált szűlhet.

Az emberhez illő és tzélirányos bánáshoz a' halottak körűl tartozik tehát:

1-ör Tellyes tsendesség 's nyúgodalom, hogy az a' nélkűl is már a' betegség által elerőtlenedett élet a' külső érzékeknek heves 's kellemetlen ingereltetésük által ki ne merittessék.

2-or Azon kell lenni, hogy minden, a' mi a' haldoklóra kellemetlen, szomoru, vagy szinte rettentő bényomást okozhat, elkerűltessék, eltávoztassék, vagy legalább enyhittessék; mindent elkell tehát távoztatni, a' mi illy képzeteket, vagy érzéseket gerjeszthet.

3-or Az élethez való reménységet minden kitellő módon szükséges táplálni benne, de egyszer-'smind

4-er Úgy kell a' terhes beteget a' halálra készíteni, hogy ő e' világ javainak 's örömeinek ál voltukat általlátván, tsendes elszánással magát a' szükségnek alája vesse; sőt, teremtőjének igéreteitől lelkesittetvén, óhajtson elbomlani, 's reménnyel, sőt bizodalommal telve rendeltetésének túlsó felére által szenderedjék.

5-ör Midőn már vélekedésünk szerént az életnek vége lett, hagygyuk azt legalább négy óráig meleg ágyban bétakartatva, 's hivassuk azonnal a' Halottvizsgálót, 's tsak azután

6-or Mossuk a' testet, öltöztessük tisztán, és tegyük valamelly fris levegőü, télen pedig fült szobába, ennek ajtaját 's ablakait jól bétévén, hagygyuk itt 48 óráig, és pedig a' koporsón kivűl; kivévén, ha az Orvosok, vagy más fontos okok javasolnák a' testet máshová tétetni, vagy hamarább eltemettetni.

Vannak azonban esetek, a' mellyekben fél a' haldokló, ne hogy élve eltemettessék, vagy az illyes félelem megtámadhatná az ehez tartozókat; sőt a' mi több, némelly emberek egész éltükben hordozzák keblükben ezen epesztő férget, azért szükséges itt bővebben értekezni:

A' Tetszhalálról.

Hogy már a' legrégibb időkben az emberek az elevenen eltemettetéstől féltek légyen, bizonyitják az ennek eltávoztatására tett rendelések, a' mellyek a' holtak körűl szorosan megtartattak; valamint a' törvények is, a' mellyek a' halottakra, ezekkel való bánásra, és temetésre nézve a' Törvényszerzők által hozattak. Így p. o. Herodotként az Aegyptusbélieknél megvolt parantsolva, hogy semmi halott negyedik nap előtt el ne temettessék L. I.; és több népekkel együtt a' Persák el nem temették halottaikat mind addig, míg ezeknek dög szaguk a' préda madarakat öszve nem gyűjtötte. L. II.

Lykurg a' holt siratás idejét tizenegy napra határozta.

Plátóként — de legibus — a' Görögöknél kellett a' holtakat temettetésük előtt három napig siratni.

Rómának tizenkét tábla törvénye tiltotta a' temetkezést kilentzedik nap előtt.

Egy könyv szerint — Dissertation sur la Religion des Chinois — a' Chinabélieknél béteriti a' halottat ennek valamelly attyafija ama ruhával, a' mellyet ő életében viselt, 's így fekszik ő három napig, hogy a' talán viszsza fordúlandó lélek a' testet még itt találja.

Ezen bizonyos időnek elfolyására hallasztatott temethetési engedelem még világosabban fogja bizonyitani a' régieknek az elevenen eltemettetéstől való félelmüket, ha megfontoljuk a' régieknek Religióbéli előitéleteiket, mellyek minden esetben a'

temetést inkább sürgették. Így hitték ők közel közönségesen, hogy a' halottaknak lelkeik mind addig, míg a' test temettetlenül marad, nyughatlanúl, és szenvedő sorsban ide 's tova szédelegtek. Így p. o. Miltiadesnek fija nagy tsapásnak tartotta, hogy attyának tetemei el nem takarittattak, 's igérte, hogy ennek minden adósságait kifizeti, ha a' test eltemettetik.

Perucci illy tzimü munkájában, Pompe funebri de tutte le Nazioni del mondo L. II. p. 18. mondja: három okát találom én annak, hogy a' régiek olly soká hagyták temettetlenül halottaikat: először: mert nagyobb részint a' lélekvándorlást hitték; másodszor: mert azt vélték, hogy a' száj a' léleknek utja, azért akarták ezt bizonyos ideig záratlanúl hagyni; harmadszor: hogy a' valódi halálról annál világosabban meggyőződjenek.

E' törvényeken kivül voltak még olly szokások a' holtakkal való bánásban, és olly szertartások a' temetésben, a' mellyek nyilván bizonyitják, hogy ezeket a' régiek, mint ugyan annyi eszközöket, használták légyen a' halottaknak felélesztésükre, és az elevenen történhető eltemettetésnek megóvására. Így az Aegyptomiaknál szokásban volt a' holt itélet. Minekelőtte t. i. a' test bébalsamoztatott, öszvegyült számos sokaság, és ennek láttára két e' végre választott férjfi tartotta a' kimúlt felett az itéletet; az egyik felhordotta annak minden roszsz tetteit, és megbüntette azt egy vagy több pofonveréssel; a' másik pedig ditsérte annak jó tetteit, felemelte kevésé a' testet, és megtsókolta azt. Ezután egy más — kinek neve Paraschistes — közelitett a' testhez, hogy ennek oldalát a' bordák és medentze tsontok között éleskővel felnyissa; mihelyt pedig ezt véghezvitte, igyekezett elillantani, hogy az őt követni akaró népnek dühét elkerülje; e'kor következett a' balsamozás.

A'

A' Görögöknél Homer, Virgil és Tiraquellus szerint szokásban volt a' testet több ízben meleg vízzel mosni, és szagos kenőtsökkel kenegetni, hogy az ember, ha talán mély álomban lenne, felébredjen e' dörgölésekre. — A' Rómaiaknál voltak különös e' végre rendelt emberek — Polinctores —, ezeknek tisztük volt a' testet mosás 's kenés által elkészíteni, hogy így ez a' Halotti Zsámolyra — Catafalcum — tétethessék.

Különösen a' Rómaiaknál voltak sok szokások, mellyek a' holtakat illették. Így alig látszott az ember a' végső lélekzetet kibotsátani, azonnal annak oldalához álíott attyafiainak egyike, ez a' halottat nevénél fogva, annak fülébe kiáltván, háromszor nevezte, és órránál fogva rázta; ekkor jött egy más, a' mi halottvizsgálóinkhoz hasonló személy, ez háromszor fenhangon kérdezte: ha meghalt-e valóban az ember? és ekkor görbe szarvval háromszor fúvott annak fülébe; ekkor következtek a' Polinctoresek, 's a' midőn már a' test a' pompás nyoszolán nyugodott, hivattak a' sirató aszszonyok — Praeficae — elé; ezeknek kötelességük volt a' kimúltat siratni, és néha felkiáltani — conclamare. — A' törvényes időnek elfolyta után a' test fedetlenül vagy az égető halomhoz, vagy pedig a' sírhoz vitetett, minekelőtte pedig a' test megégettetett volna — mert ez volt egykor a' halott takaritás módja — annak kis ujját egy tompa élü késsel mintegy elfürészelték; — a' mint pedig később a' halotttemetés szokássá vált, minekelőtte a' test sírba eresztetnék, egy Lituus nevü szarvból háromszor fúvtak annak fülébe.

A' Görögöknél is voltak a' sirató aszszonyok szokásban, mellyeknek jajjaikat néha sipok is segitették.

Corsicának régi lakójinál volt a' halotti tántz szokásban, a' melly által tsak ugyan sok tetszholt ismét életre térittetett. Ha t. i. Corsicában férjfi halt meg, öszvegyűltek körűlte számos vén Aszszonyok, köszöntötték azt, és, ha nem felelt, ágytakaróra,

talán paplanra, tették, és, levegőben tartván, hengergették rajta.

Azonban nem csak a' régkorban voltak illy szokások, hanem az újban is tapasztaljuk azokat; így az utazás történetekből tudjuk, hogy a' Caraibok, és a' Nodovezek halottaikat nyilt sírban széken ülve több napokig hagygyák; vagy párnára fektetik, azokat naponként meglátogatják, étellel 's itallal ellátják, hogylétükről tudakozódnak, és megkérdezik, nem akarnak-e az övéikhez viszsza térni? és ha kilentz napig nem felel, tizedik napon eltemetik.

A' régkornak e' szokásai, valamint a' Keresztyén Anyaszentegyháznak most már divatban nem lévő szokásai is, a' vallásbéli szertartásokon kivűl, nem tekintethetnek másképen, mint ugyan annyi eszközök, a' mellyeknek tzéljuk a' tetszőleg holtaknak feléledésük, és így az elevenen eltemettetésnek megóvása.

És így bizonyos az, hogy az emberek mindenkor féltek attól, nehogy elevenen eltemettessenek. — De valjon e' félelemnek volt-e oka? Ez egy olly kérdés, a' mellyet mind okoskodás által, mind pedig a' tapasztalásból könnyen megmutathatunk. A' mi a' tapasztalást illeti, Apollodor, Celsus, Plinius, Philostrat, és Valerius Max. írományaiból tudjuk, hogy a' Rómaiaknál sokszor megesett légyen, hogy a' már megholtaknak vélt emberek ismét életre tértek; és pedig ennek több ízben kellett megtörténnie, mert végre szokássá vált a' görögöknél, hogy azok, kik a' tetszhalálból ismét életre tértek, nagy pompával az élők közé felvétettek, úgy tekintettek t. i. mint új szülöttek, 's Hysteroptomi név alatt kitünőleg ismértettek.

A' ki tudni kivánja, melly gyakran tértek ismét életre azok, a' kik már holtaknak tartattak, olvassa Bruhiers-nek a' tetszhalálról írt nevezetes munkáját, és megfog győződni róla, hogy az emberek mindenkor, és pedig méltán, féltek az elevenen eltemettetéstől. De az újabb időkben is vannak pél-

dák, hogy azok, a' kik holtaknak tartattak, ismét magukhoz tértek, minekelőtte eltemettettek; más példák ismét hihetővé tészik, hogy voltak olly halottak is, kik, midőn eltemettettek, valóban meghalva nem voltak, hanem tsak tetsző halál állapatjában sinlődtek.

A' mondottakból következő legközelébb kérdés tehát:

Mi által lehetünk bizonyosokká, a' holtnak vélt ember valóban meghalt-e, vagy tsak tetszőleg? — 's mit kelljen tenni, hogy ez utolsó elevenen el ne temettessék?

Melly törvények és szokások voltak e' tárgy körűl divatban a' legrégiebb és közép korban, már eddig előterjesztettem; most szándékozom röviden leírni mind azt, a' mi az utólsó három században vagy szokásból, vagy törvényes és politiai határozatoknál fogva e' tárgyban rendeltetett.

Már Sigmond Tsászár idejétől fogva volt ugyan Német Országnak Városaiban kötelességük a' Mesterorvosoknak, kikhez az udvari Orvosok, 's Physicusok számittattak, arra vigyázni, hogy valaki elevenen el ne temettessék; még is ez a' rendelés és az akkori Orvosoknak az ember eredetéről 's haláláról való élettudományi esméreteik olly tsekélyek, 's olly hibásak voltak, hogy tőlük e' tárgyban felvilágosodást, vagy jó tanátsot sem, annál inkább pedig tzélirányos segitséget, vagy nyugtatást reményleni nem lehetett. Megelégedtek azzal, hogy bizonyos idő határt szabtak, a' mellynek lefolyta előtt valakit eltemetni nem volt megengedve, ez után pedig szabad volt a' holtnak véltet föld alá küldeni, ha azon a' rothadtságnak semmi jele sem vétetett is észre. A' Papság észre vette e' rendeléseknek elégtelenségüket, 's azért a' nélkül, hogy az okot világosan kimondotta volna, hozott olly szertartásokat divatba, a' mellyeknek minden temetésnél igen tzélirányosan megtartatniuk kellett; ugymint: az énekeket 's imádságokat, hogy a' koporsó temetéskor nyilva légyen, hogy a' test kitétessék, midőn érte az Egy-

házban a' halotti áldozat tartatik 's. t. A' szerzetesek, valamint a' világi tehetősebb Familiák is akár nagy, akár tsekély ranguak voltak, sírboltokat készittettek, a' mellyekben nemzetségüknek tagjai nyilva, az az: sem beszegezve, sem befalazva lévő koporsókba tétettek. Illy rendelések mellett megtörtént sokszor, hogy a' tetszholtak magukhoz tértek, koporsójukból kijöttek, 's ismét az élők közé viszsza tértek.

A' hertzegi, 's más egyházi és világi méltóságu testek bébalsamoztattak, a' mi hasonló képen úgy tekintetett, mint az elevenen eltemettetéstől óvó rendelés; ez által valóban megtörtént, hogy az elkészitett test életben nem is juthatott a' föld alá; de egyszer'smind az is, hogy sok tetszhalottak a' bontás közben valóban kimultak. Így p. o. tudjuk Spinosa Cardinálról, hogy ő bujában egy ideig betegeskedvén, mély ájúlásba esett, a' mellyben, holtnak tartatván, midőn a' balsamoztatásra készittetnék, már a' melyüreg felnyittatott, és ekkor láttatott a' sziv mozogni; a' szerentsétlen tsak ugyan magához is tért, és még birt annyi erővel, hogy az őt bontzoló Seborvosnak késéhez kapott, de már későn volt, mert a' halálos vágás elragadta őtet.

Ambrosius Paraeus állitása szerint hasonló történet adta magát elő Vesalius ama nagy Bontzoló keze alatt. A' mint t. i. egy a' méhbajokban soká sinlődött Aszszonyságot bontzolt, megtörténvén a' második metszés feléledett az Aszszony. E' miatt futásra került a' dolog, 's nem sokára maga is bujában meghalt.

Későbben halottaszszonyok, halottmosónék hozattak bé, ezeknek foglalatosságuk volt a' testet megmosni, felöltöztetni, és szorosan vigyázni, valjon nem vétetik-e észre az életnek valami nyoma rajta. Elejénten tsak kevesen akarták magukra vállalni e' hivatalt, de utóbb sokan szinte kinálkoztak, főképen midőn némelly jusok is kaptsoltattak hozzá. Többnyire hideg érzésü, kemény szivü, nyereség leső, 's előitélettel telt emberek voltak ezek, a' kik az embereknek könnyü hitelüket sokszor roszsz

tzélokra forditották. Így p. o. úgy magyarázták ők a' testen észrevett életjeleket, mint a' Familiának baját jósoló jövendeléseket, és nem tsak segitséget nem hoztak, hanem el is mulasztották azokat az Elöljáróknak, vagy az Orvosnak tudtára adni. Ha valamelly testnek szeme felnyilt, akár a' viszsza forduló életnek jelen volt az, akár pedig természetes következése a' rövid szemhéjnak, halott nézésnek mondották ők ezt, melly által a' halott azt a' familiatagot ki jegyzi, a' melly őtet leghamarább követni fogja, és ezért nagy gonddal zárták bé a' szemét. — A' tsak kevésé nyilt száját is jó szorosan kötötték ők bé, ne hogy a' gonosz azon bé tsuszhasson, és a' lelket el ne lophassa. Valóban rémitő dolgokat lehet ezen Aszszonyokról olvasni, így p. o. egy öreg halottaszszony ditsekedett, hogy egy holtat, midőn ez felállott fekvése helyéből, illy szavak között ismét lenyomni bátorkodott: Eh! mit keressz te az élők között? le veled! már te nem tartozol hozzánk, és, úgy mond, a' test többé nem mozdúla. —

Ha tehát tartatnak olly emberek, a' kiknek tisztük legyen a' holtakat tisztogatni, 's öltöztetni, ne legyenek ezek előitélettel terhelve, kemény szivüek, avagy félénkek; hanem egyenes szivüek, miveltek 's erköltsösök; tanittassanak ők kötelességüknek esméretére; e' mellett adassék nekik jól kidolgozott Instructio; minekelőtte elkezdjék hivatalukat, esküttessenek meg, és rendeltessék számukra bizonyos bér.

Végre midőn az Orvosoknak az életről 's halálról való esméreteik rendszeresek és alaposak levének, a' Kormányoknak rendelésükből minden városokban halottvizsgálók rendeltettek. Itt is, valamint sok más jóban, a' Felséges Austriai ház ment jó példával elő. Rendelt t. i. különös halottvizsgálókat, ezek törvényesen megesküttetnek, hivatalukhoz tartatnak, és fizettetnek; ezeknek számukra különös Instructio, és különös Lajstromok készittettek, mellyek szerint tartozzanak ők az Előjáróknak minden tapasztaltakról szoros feleletet adni. Ha bizonyosak lehetnénk arról, hogy a' halottvizsgálók hiva-

talakhoz értő, és abban pontosan, 's lelki esméret szerént eljáró férfiak lennének, valóban a' legnagyobb hasznot várhatnók a' halottvizsgálásból, és nem tsak mentek lehetnénk az elevenen eltemetetéstől, hanem sok más törvényes, 's politiai tzélokat is elérnénk ez által.

De előbb erre nézve némelly kérdésekre kell felelnünk.

1. Tanittatnak-e tzélirányosan a' halottvizsgálók? — E' kérdésre én igennel felelhetek, mert a) minden Orvosi Politiának 's Törvénynek Tanitója tartozik a' halottvizsgálásról szóló tanitást tekéletesen előterjeszteni Tanitványainak, és b) mert maga is a' N. M. Királyi Helytartó Tanáts már szorgoskodott e' dolog felűl, és kiadott nyomtatásban a' halottvizsgálásról egy különös könyvetskét, és azt minden Törvényes Előljáróknak megküldötte. Ez foglalja magában a' módot, melly szerént kellessék a' holtakat megvizsgálni, és a' lelt dolgokról Relátiót tenni.

2. Vannak-e olly bélegek, a' mellyekről bizonyosan megismérhetni a' valóban holt embert, és ollyak, mellyek tsak a' tetszhalálra mutatnak?

Mi légyen e' kérdésekre a' felelet, látni fogjuk e' következendőkből.

A' valóban békövetkezett halál tsalhatatlan bélegeinek tartatnak közönségesen:

Ha a' szív és az üterek nem dobognak, nem vernek többé.

Ha az' ember nem veszen lélekzetet.

Ha minden külső érzés megszünik.

Ha a' belső érzés végképen eltünik,

Ha minden külső mozgás elmarad.

Ha a' test illetés közben hidegnek találtatik.

Ha a' végtagok feszesek, vagy szinte meredtek.

Ha felnyittatván a' véredények, azokból vér nem foly.

Ha a' hugyhólyagnak 's végbélnek zárízmai kitágúlnak, a' bélsárt, 's a' vizelletet kifolyni engedik;

's épen hasonló okból az állatsont lecreszkedik, 's a' száj nyilva áll.

Ha a' szemek töröttek, az az: homályosak, a' szarv hártya meglapúl, a' szemfény — pupilla — pedig tág, és nem mozdúl.

Ha az úgy nevezett halálkép — facies Hyppocratica — jelen vagyon, és minden életduzzadás — turgor vitalis — eltávozik.

Ha ama test felületek, a' mellyeken a' kimúlt fekszik, laposok, és soha többé nem emelkednek. Ha minden ingerelhetőség egészen eltűnt annyira, hogy még a' Galvanismus által reá alkalmaztatott értz inger sem fog rajta. Végre

Ha a' rothadásnak jelei megjelennek.

Azonban semmi sem bizonyosabb, mint hogy e' jelek többnyire jelen lehetnek a' nélkűl, hogy az ember valóban holt légyen; ellenben pedig az ember holt lehet a' nélkűl, hogy e' jelek legalább nagyobb részint jelen lennének; és hogy mindegyik e' jelek közűl, a' rothadást kivévén, egyenként véve tsalárd lehet, sőt több jelek is együtt véve semmi bizonyosra nem mutatnak; — ez egy ollyan igazság, a' mellyről az egész Világ szomoru tapasztalás által meggyőződött, 's a' mellyre ez figyelmeztet bennünket. Így p. o. a' practicus orvosok tudják, hogy néha az érverés az egész testen érezhetetlen, mint a' méh görtsös Aszszonyoknál, közönséges görtsök alatt. A' szív dobogás is érezhetetlen lehet a' melyüregnek különös alkottatása mellett. A' Természetvizsgálók állitják, hogy a' télen alvó állatoknak végtagjaikban semmi vérkerengést észre venni nem lehet, sőt nagyitó üveg által is tsak akkor tapasztaltatik vérmozdúlás, midőn a' szív mesterséges meleg által nagyobb öszvehúzódásra ingereltetik; illy próbatételek történtek nevezetesen a' szárnyas egéren. Nem ritkán találtatnak emberek, kiknek vékony ütereik mélyen a' bőr, 's az ízmok alatt vannak, ezeknél tehát az érverés vagy igen nehezen, vagy épen nem érezhető. Hogy pedig megszűnvén az érverés még a' szívmozgás folyvást tart,

tapasztaltam én a' fojtott ebeknél 's matskáknál, ezeknél t. i. egy egész órával később en felnyitván a' mellyüreget, láttam a' szivet mozogni, a' zsugorodó és tágúló mozgásokat — Systole et Diastole — végh hez vinni, ámbár tsak erőtlenül.

A' kimaradott lélekzés nem bizonyos jele a' tellyes halálnak; mert sokan egy, vagy több órákig is a' víz alatt lévén, hol levegőjük nem lévén bizonyosan lélekzetet nem vehettek; mások ismét felakasztatván, 's több órákig a' lélekzetnek jelét nem adván, helyes bánás által lélekzetre 's életre viszsza hozattak. A' tükörrel, gyertyalánggal, és pelyhével történni szokott vizsgálódások, ha valjon veszen-e a' halott levegőt, megtsalhatnak minket; mert hogy a' holtnak szájához tartatott tükör meghomályosodik, vélik az emberek, hogy a' holt lehel; de ez hibás következtetés, mert a' tükör szintúgy, mint akármelly más ékesen sima felűletü test, azonnal homályosodik, midőn gőz éri azt; már pedig bizonyos az, hogy valamint az élő ember élete következésében, úgy a' halott a' már elkezdődött rothadásában gőzölög. Éppen így van a' dolog a' pehellyel és a' gyertya lánggal is; ezek mozdúlásának oka t. i. a' levegő mozgása, már pedig nem tsak a' tetszőleg holtnak lélekzete okozhatja ezt, hanem a' körűlállóké is, vagy a' légfolyó.

A' külső 's belső érzésnek megszűnése sem bizonyos jele a' valódi halálnak, mert tudva vagyon minden embernél, hogy a' nyavalya tört és szélütöttek, a' leghathatósabb ingerekre is semmi érzékenységet nem mutatnak, és minekutána a' rohamnak — Paroxismus — vége vagyon, a' magukhoz tértek arról, a' mi velük történt, semmit sem tudnak; holott sem a' nyavalya tört, sem pedig a' szélütött valóban meg nem halt. Nem kevesebbé bizonyos az is, hogy a' külső érzékeknek tekéletes elfásúlásuk, és az ezekre ható ingereknek tehetetlenségük mellett, tehát a' valódi tetszhalálban, a' belső érzés tellyes önérzéssel fenlehet. Innét következik: az is:

Hogy az ember életben lehet a' nélkül, hogy ő képes lenne életét tsak legkisebb mozgás által is kijelenteni.

A' testnek márvány hidegsége sem bizonyos jele a' valódi halálnak, mert nem de a' vízből kifogott, 's az elfagyott tetszhalottak is hidegek 's halaványok, és még is ezeknek az életre téritésükről számtalan példáink vannak? Ellenben vannak sok nemei a' halálnak, a' mellyekben a' holt test sok ideig a' valódi kimúlás után melegen marad p. o. a' menykőütöttek, a' mákonnyal — Opium — ételtek, a' néha nyáron uralkodó posláz által kivégeztettek. Fő figyelmet érdemel még az is, hogy a' kimúlás után hideg test is későbben meleg lenni kezd, midőn ez t. i. a' rothadásnak második fokához közelget.

Mind ezeket lehet mondani a' végtagoknak meredtségükről is.

Az állkapotsnak leesése sem bizonyos jele a' halálnak, valamint a' hugyhólyag 's végbél zárízmának tágúlása sem. Mert a' mélyen alvó 's hortyogó embernél is nyilva vagyon a' száj, nem a' halálnak, hanem a' száj zárízma elpelyhedésének jeléül; a' végbél pedig és a' hólyag a' kórság, vagy más sulyos betegségben is kiürül.

Hogy a' felnyittatott véredényből vér nem foly, az sem bizonyos jel; mert az élő embernek felnyittatott eréből sem foly mindenkor vér, vagy tsak tseppenként; ellenben sok valódi halottaknál bőven foly a' vér. Továbbá a' tapasztalásból tudjuk, hogy a' tetszholtak életre téritésükkor a' felnyitott véredényből tsak akkor kezdett vér jöni, midőn a' végtagok meleg vizzel egy ideig borongattattak.

A' szemnek homályos volta, a' szarvhártyának laposság a némellyek szerint a' legbizonyosabb jel, ám de ez is tsalhat; mert a' szem tsak a' lassanként 's hoszszas betegségekre következett halálnál veszti el fényes voltát; az erőszakos és hirtelen halál nemeknél pedig tsak több napok után.

Mások szerint a' helyeknek, mellyeken a' test fekszik, lapúlásuk a' legbizonyosabb jel, mert ez alapúl az életduzzadásnak és feszitő erőnek tekéletes hijányán; de ez is semmit sem bizonyit, mert a' még élő emberben is ugyan ezt tapasztaljuk több terhes betegségekben, p. o. a' rothasztó lázban, vízkórságban, sülyben, szűzsáppadásban 's a' t.

Így az sem bizonyos jele a' valóságos halálnak, ha a' Galváni értzösztön iránt a' test fogékonyságot nem mutat; mert ha szinte a' Creve és Haideman által ajánlott értzösztön alkalmaztatás módja nem mindenkor épen hasztalan, még is nem bizhatjuk reá magunkat, mert sok ollyanok térittettek más eszközök által életre, a' kiken ezen értz ösztön nem fogott; ellenben ezen ösztön sokszor a' testtől egészen elválasztatott ízmokon is öszvehuzódást okozott.

E' mondottak szerint tehát tsak maga a' rothadás lehet bizonyos jele a' valódi halálnak.

Ámbár bizonyos az, hogy közönséges rothadásnak az élő emberben helye nem lehet, még akkor sem, midőn tetszőleg megholt: még is ez a' jel is kétségbe 's zavarodásba hozhat bennünket; mert e' jelnél is látás és szaglás az itélő, már pedig a' látás megtsalódhatik a' test felületnek egyes rothadó részei által, a' szaglás pedig ama bűz által, a' melly e' helyekből jő, 's így a' vizsgáló zavarodásba, hibás véleménybe, 's az ezt követő hibás tettre vetemedhetik. Így nem kételkedhetünk, hogy a' pos vagy rothasztó lázban — Faulfieber — a' betegnek hátán, 's üllepén nagy foltok, mellyeken a' beteg fekszik, fenébe, ebből pedig rothadásba mennek, a' nélkül, hogy az ember holt lenne, vagy meghalni kénytelenittetnék. — A' mi pedig a' dögbűzt illeti, közönséges vélemény ugyan, hogy a' vértséknek, varjuknak, hollóknak 's baglyoknak a' veszedelmesen betegnek házához lett gyülekezésük mindenkor a' halált jövendeli; nem tagadhatni ugyan e' dolognak sok ízbéli igaz voltát, de így kell ezt érteni: e' ragadozó dögmadarak meszszéről érez-

vén a' dög szagot: mellyet a' veszedelmesen beteg ereszt magából, gyülekeznek ennek házánál, 's oda szálnak ennek fedelére; de a' tapasztalás bizonyitja, hogy az illy emberek is meggyógyúltak, ámbár az ő rothadt kigőzölgésük magához édesgette ama prédálókat; 2-or mert a' rothadás nem minden valódi halottnál jelenik meg egy időben, egynél előbb, másnál utóbb, némellyeknél soha sem. Az előbbi vagy utóbbi megjelenése a' rothadásnak függ az embernek testalkatától, és korától, a' kivégező betegségnek minéműségétől, az évrésznek, időjárásnak és helynek viszonyaitól, a' mellyben a' test tartatik. Közönségesen ugyan elkezdődik a' rothadás 24—36 óra alatt, de néha sokkal előbb, máskor ismét sokkal utóbb, némelly igen ritka esetekben pedig egészen kimarad az. — Ezekből kitetszik, hogy maga a' rothadás sem szolgálhat mindenkor a' valódi halálnak bizonyos jeléül; és ekkor valóban kérdés támad: Mit tegyünk?

Tehát! — így hallom én itt a' szorgos embereket szólani — tehát nints egy bizonyos jelünk is, mellyről a' valódi halált megismérhetjük, 's így épen nem lehetünk bizonyosok, nem fogunk-e elevenen eltemettetni? — Annyira nem jött a' dolog! És minden bizonynyal vigasztalhatom én ezeket, hogy

1-ör ha a' halottvizsgálók tisztükhöz értő férjfiak, és ezt lelkiismeretesen véghez viszik, nem nehéz, sőt könnyü dolog nekik bizonyosan meghatározni, ha megholt-e valóban a' kérdésben forgó, vagy csak tetszőleg?

2-or ha a' test a' Felsőségnek rendelése szerint 48 óráig temettetlenül hagyatik, 100 test közül 99 bizonyosan közönségesen rothadni kezd, és ez az egész testben elterjedett rothadás helyet nem hágy a' valódi halálról való kételkedésnek. Ha pedig

3-or a' test 48 óra alatt rothadni nem kezd, szükséges ezt, úgymint különös figyelemre méltó történetet az Előljáróknak jelenteni, addig is pedig mindent szükséges elkövetni, a' mi a' tetszőleg halottban a' még talán pislogó életet fellobbanthatja.

Mivel pedig nem minden környülállásokban lehet a' halottakat addig a' háznál tartani, a' míg a' közönséges rothadás elkezdődik, sőt néha 24 óráig sem p. o. a' pestisben, vagy más fertelmes betegségben, főképen akkor, ha több emberek szorúlnak a' halottal egy szobába, ekkor az elevenen eltemettetésnek veszedelme elmellőztetik az által

4er hogy minden helységben tzélirányosan készült halottkamarák tartatnak. Nevezzük pedig halottkamarának az olly épületet, a' melly különösen tsak a' végre épittetik, hogy abban a' holt tetemek pontos felügyelés alatt addig tartassanak, míg azokon a' közönséges rothadásnak jelei megjelennek. Legalkalmatosabb helye ennek a' temető, főképen a' hol ez a' Városon kivűl fekszik; falukon és kisebb városokban, a' hol ritkán jőnek sok halottak öszve, egy illy kamaránál több nem szükséges; nagyobb Városokban pedig minden város osztálynak szükséges egy, mert minél kevesebb test fekszik együtt, annál jobb ez a' tetszhalottakra nézve, és a' körűllévő élőkre is. Járványoknak és Fertelmeknek idején mindenhol több illy épület szükséges. Friss levegő legyen ugyan a' Halottkamarában, de télen még is azt kevesé befűtni szükséges. E' házba tsak akkor vitessék a' test, minekutána a' ki szabott időt p. o. 24 órát otthon kiállotta, szorosan őriztetvén a' hidegtől és más ártalmas behatásoktól; szükséges-e pedig a' testet e' házba előbb, vagy későbben általtenni, meghatározza a' halottvizsgáló, vagy a' Physicus. Ezen épületben tehát a' test fedetlen képpel fekszik mind addig, míg a' közönséges rothadásnak jelei nyilván észre vétetnek; javasolták ugyan némellyek, hogy a' test azonnal a' kimulás után tétessék a' halottházba, de ez nem tanátsos, mert a' meleg fekvő helyből a' friss levegőre lett általtétel, a' test helyezetének változása és más behatások könnyen árthatnának, azonban, a' mint mondatott, más környülállások kivételt javasolhatnak, ha ezeket a' dologhoz értők megengedik.

A' halottkamarának fő Felvigyázója Orvos, vagy Seborvos legyen, faluban pedig a' Lelkipásztor. A' testekre pedig, a' rajtuk támadható változásoknak észrevétele miatt, szűnet nélkül vigyázzanak a' jól tanitott 's hiteadott sírások, és pedig egymást felváltva; azért a' halottkamara mellett a' sírásóknak számukra is más szoba legyen jelen.

Ha megfontoljuk, mi tömérdek költségek történnek még most is a' temetéskor, valóban tsudálkozhatunk, hogy még a' halottházak tsak olly kevés helyeken állanak készen.

Egy négy testre való halottháznak szükséges lenne 34 lábnyi hoszszaságunak, és 16 lábnyi szélességünek lennie, maga a' halottkamara 16′ hoszszu, 12′ magos 9½ széles; a' többi tér maradhatna egy kis készületkamarának, a' hol többi között egy élesztő készület-is a' legjobb állapatban tartassék, egy kis konyhának 's vigyázó szobának. A' halottkamara ne kályha által fűljön, hanem föld alatti tső által, melly a' konyhában fűttessék; továbbá igen mozgó tsengetyüvel szükséges érintésbe tenni a' testeket, mindegyikét külön külön; hasznos lenne még ezt valami a' szokásban lévő Ébresztőhöz hasonló Machinával öszvekaptsolni.

A' halottházaknak helyükbe ajánlottak némellyek más készületeket, a' mellyek néha valóban nevetségesek, hihetőleg azért: mert a' halottházak nem mindenhol hozathatnak létre, vagy ha hozathatnának is, a' tsak igen lassan történik.

Azt vélik némellyek legjobb és legbátorságosabb halottház pótoléknak, hogy a' test nyilt koporsóba, ez pedig egy könnyü 's ablakos fedéllel fedett sírba tétessék, hol azután a' test mellé vigyázó rendeltessék.

Más valaki azt javasolta, hogy a' koporsó készittessék puha 's vékonyra faragott fából, azután ebbe 's a' sírba tett halott mellé kalapáts tétessék, mellynek segitségével, ha feltalálna ébredni, magát kiszabadithassa; de ez legfellebb az elég erős, de tsak elájult tetszhalottnál hasznavehető tanáts.

Pressler ajánlja, hogy egy a' sírban fekvő testemmel,'s a' Toronyharanggal öszve függő ébresztő alkalmaztassék; de e' tanáts nekem sokkal kevesebbé tetszik, mint egy más, a' melly javasolja, hogy a' test fedetlen koporsóban a' sírba tétessék, a' nyilt sírra pedig egy kis fakápolnátska alkalmaztassék, mellynek tornyában könnyen ingó 's a' test ujához kötött hangos tsengetyü legyen, hogy ez a' halottnak legkisebb mozdúlásáról is intse az őrt.

Mások jónak vélik, hogy minden koporsó fedélen épen a' testnek homloka, vagy szája felett 3—4″ átmérőü lyuk készittessék, ebbe pedig tétessék fasróf réz vagy bádog tsővel, melly olly hoszszu legyen, hogy a' föld szinén fellül egy röfnyire kiálljon, e' tső 3. 4 napig a' sírba 's a' koporsón maradjon; ez idő alatt pedig a' halottőr többször nap 's éjközben látogassa meg a' testet, hogy megtudhassa, nem történt-e valami változás; ha semmi sem történt, akkor a' tsőt a' gyökérsroffal együtt lekell venni, és a' hátramaradott hézagot földdel betömni; ha pedig életre fordúlt volna, addig is, míg az kivétetik, a' tső fogná az életre szükséges levegőt beereszteni.

Mayer javasolja, hogy ott, a' hol halottházat épiteni lehetetlen, halottsátor készittessék.

Mivel Hazánknak legtöbb helységeiben 's Mezővárosaiban rendes halottvizsgálat 's hitét adta halottvizsgálók még benem hozattak, azért úgy vélekedem, hogy minden embereknek ugyan, de főképen a' falun lakó Seborvosoknak, Bábáknak, 's főképen Lelkipásztoroknak hasznos dolgot tészek, ha némelly practicus rendszabásokat közlök, mellyeknél fogva meglehessen itélni, valamelly kérdésben forgó test valóban halott legyen-e, vagy tsak tetszőképen? Ezek pedig azok:

1-ör Egy jele a' halálnak magán véve, a' mint oda fellebb láttuk, semmit sem bizonyit — több jelek együtt véve hihetővé tészik a' halált — mindannyain együtt, 's ugyan azon időben, ha jelen vannak, bizonyosokká tésznek bennünket a' valódi halálról.

2-or minden esetben, a' mellyben valaki hirtelen, minden előre járt-ok 's betegség nélkül meghalni látszatik, tarthatni attól, hogy az elsáppadott tsak tetszőképen, nem pedig valóban kimúlt.

3-or Valahányszor víz, fojtó levegőben, akasztás, megfojtás, bóditó 's étetve bóditó — Betäubende und scharfbetäubende Gifte — mérgek, ménkő, vagy fagy által kimúlik valaki, gyanithatni, hogy ő tsak tetszőképen meghalt. Hasonlóképen

4-er Ha emberektől, vagy más állatoktól megtámadtatván, akár erőszakosan, akár pedig tsak véletlenül történt valakinek halála, tarthatni a' tetszhaláltól.

5-ör Midőn igen heves indúlatok után.

6-or Midőn igen nagy testi fájdalmak, vagy erőlködések után, mellyek által t. i. az erő hirtelen elfogy. Nem kevesebbé

7-er Gyanithatni a' tetszhalált mind azoknál, a' kik idegbajokban — Nervenzufälle — szenvedtek, illyenek a' Nyavalyatörés, vagy is nehéz kórság, a' görtsök, méhgörts, búkór — Melancholia, — rásztbaj-Hipochondriasis — 's a t.

8-or Mind azoknál, a' kik szélütés, fulladás, szűlés, vagy gyermekágy által fosztatnak meg az élettől.

9-er Minden halva világra jött újszülött, ha sem az anynyának, sem pedig magának a' magzatnak az előtt baja nem volt.

10-er Ha erős 's különben ép fiatal emberek tetszőleg nem halálos betegségben meghalnak.

11-er Azoknál, a' kik életükben fulladozásban, mellyszorúlásban, görtsös hurutban, szédűlésben, görtsökben, vagy ájúlásban szenvedtek, és e' bajoknak támadásaik alatt kimultak, alaposan gyanakodhatunk a' tetszhalálról.

Mind ezen esetekben tehát el ne mulassuk az élesztő próbatételeket, és el ne temessük e' szeren-

tsétleneket mind addig, míg a' közönséges rothadás meg nem jelenik.

Hogy kellessék pedig a' tetszhalottakkal bánni, hogy azok ismét életre térjenek, fogom más alkalmatossággal közleni.

Boehm Károly.

5.

A' Vasvári Káptalannak 1300-dik évben Miklós Bán fiai számára költ Óklevele, egy Réz Táblával.

„Nos capitulum ecclesie beati Micahelis de Castro ferreo, Notum facimus tenore presencium vniuersis. Quod nobiles uirí, filý Nicolai bani; magister Ladizlaus ab una parte, et magister Johannes, ab altera coram nobis constitutí. in possessionibus suis hereditarý's talem se diuisionem fecisse retulerunt. quod uidelicet; possessiones Maý'ad; Scentgurg; Zazlup. et Midies uocate, cum dimidia parte possessionis Chalad uocate, cum omnibus utilitatibus suis Circumstancý's, et pertinencý's vniuersis, cesserunt magistro Ladizlao iure perpetuo pacifice et quiete inreuocabiliter, possidende. heredum per heredes. e conuerso autem, possessiones Zabemortun cum dimidietate possessionis Chalad predicte et Borsonuch ultra fluuíum Drawa, similiter cum omnibus utilitatibus suis, circumstancý's si que eciam empcionis titulo sunt comparate, Cesserunt et sunt deuolute in íus et proprietatem magistri Johannis, similiter perpetuo iure pacifice et quiete inreuocabiliter possidende heredum per heredes. preterea possessiones alienatas si parcium aliqua, rehabere et requirere poterit diuident in communi. hoc adiecto. quod si processu temporis parcium aliqua presentem diuisionem concorditer coram nobis factam, retractare, seu dissoluere, uoluerit, non poterit nisi prius centum marcis persolutis.

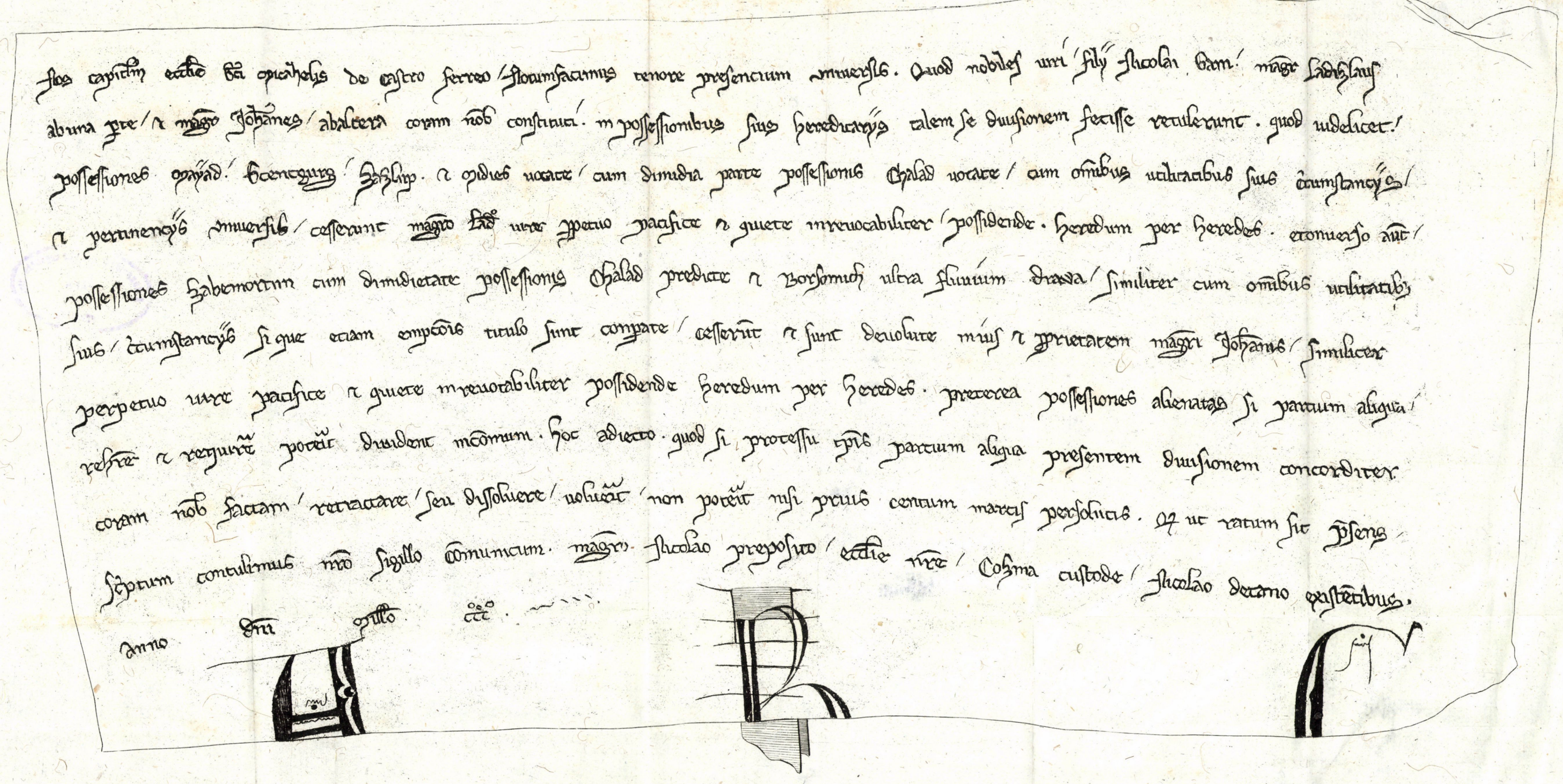

Nos capitulum ecclesie beati Michaelis de castro ferreo / Significamus tenore presencium vniuersis. Quod nobiles viri / filii Nicolai bani / magister Ladislaus ab vna parte / et magister Johannes / ab altera coram nobis constituti / in possessionibus suis hereditariis talem se diuisionem fecisse retulerunt. quod videlicet / possessiones Gyad / Scentgyurg / Sahslip [?] et Pulies [?] vocate / cum dimidia parte possessionis Chalad vocate / cum omnibus vtilitatibus suis et circumstanciis / et pertinenciis vniuersis / cesserunt magistro Ladislao iure perpetuo pacifice et quiete irreuocabiliter possidende. Heredum per heredes. e conuerso autem / possessiones Habemortun [?] cum dimidietate possessionis Chalad predicte et Borsomich vltra fluuium Drava / similiter cum omnibus vtilitatibus suis / circumstanciis si que etiam emptionis titulo sint comparate / cesserunt et sunt deuolute in ius et proprietatem magistri Johannis / similiter perpetuo iure pacifice et quiete irreuocabiliter possidende heredum per heredes. preterea possessiones alienatas si partium aliqua / repetere et requirere poterit diuident in commune. hoc adiecto. quod si processu temporis partium aliqua presentem diuisionem concorditer coram nobis factam / retractare / seu dissoluere / voluerit / non poterit nisi prius centum marcas persoluerit. Et ut ratum sit presens scriptum contulimus nostro sigillo communitum. magistro Nicolao preposito / ecclesie nostre / Cosma custode / Nicolao decano existentibus. Anno domini millesimo CCC .....

Főtiszteletű

Vass Lászlónak, a' Deák szertartású Nagy Váradi Káptalan Kanonokának

ajánlja *Horvát István.*

lutis. Quod ut ratum sit presens scriptum contulimus nostro sigillo Communitum. magistro Nicolao preposito, ecclesie nostre, Cozma custode, Nicolao decano existentibus. anno domini Millesimo C°C°C°."

Az Óklevél hátára egyező írásu kéz följegyezte: „Priuilegium Magistri Ladizlai fili (így) Nicolay bani quandocunque venerit sibi detur si eum mori contingeret detur fratri suo Magistro Johanni."

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán. Viaszk Petséte, melly hártya pántlikáról lógott le, az Óklevélről leszakadott. Az elvágatott, 's alúl látszó nagy A. B. C. betűk, mellyek a' petsétnek biztosabb függése végett az Óklevél végén hátra hajtatva vagynak, és így rendesen nem láttatnak, azt jelentik, hogy ezen Óklevél PÁR, az az: legalább is egy darab hártyán kétszer leíratott, és e' Betűknek közepükön a' két példány ketté vágatott. Az illyen Óklevelek vagy „*Literae Alphabeto per medium intercisae*" nevet viseltek, vagy „*Cyrographum*" néven hivattak, melly szó Frantzia Országban, és másutt is, a' Párlevelek közé nagy betűkkel A. B. C. helyett egészen leíratott, és azután ketté vágatott. Illyen Okleveleket láthatni ime jeles munkában: Nouveau Traité de Diplomatique. à Paris, 1750. in 4. Tome I. a' 374-dik oldalnál az I. Táblán. De ezen utóbbik szokás Magyar Országban, tudtomra, nem volt keletben, ámbár a' „*Cyrographum*" szó, mint elnevezés, előjő is a' Magyar Óklevelekben. Miklós Bán, kinek fiai ezen Óklevélben osztoztak, az idegen Guth-Keled Nemzetség sarjadéka volt. Az Óklevél végén előjövő Miklós Vasvári Prépost, úgy Kozma Ór és Miklós Dékán Kanonokok Schönvisner István előtt esméretlenek valának. Nála a' legrégiebb Vasvári Prépost 1359-dikből való. Lássad: Antiquitatum et Historiae Sabariensis Libri IX. Pestini, 1791. in 4-o pag. 370. — — Az eredeti Óklevél találtatik Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Táblabirájának, gazdag Levéltárában.

Horvát István.

6.

Szónyomozási értekezés: szerkeztet jobb-e vagy szerkesztet? *)

A' kik tsak újságleveleinket olvassák is, láthatják, hogy némellyek, kik előbb *szerkeztettek* már most *szerkesztetnek*. Önkényt támad hát ezen kérdés az olvasók elméjében, mi lehet annak az oka, hogy ezek a' z-ét ama szóban sz-re változtatják? Hogy ezt tsupán azért tennék, mivel a' ritka hangú z, a' tömött hangú t előtt önkényt sz-nek hangzik, nem gondolhatni; részint mivel több derék Nyelvtudósink felől, kik az emlitett szóban közbűl sz-et írnak, sérelem vólna tsak feltenni is, hogy a' szók eredetére 's törvényes származására olly keveset ügyelnek, hogy a' tsupa kényelmesebb kimondásbeli hangzat által engedik magokat félrevezettetni; részint mert lám nem is írnak sz-et a' z helyett ezekben: *áztat*, *neheztel*, *tűztem a' tűz* **) ígétől. Kresznerics Szótárjában tsak *kez-kenőt*, vagy *kéz-kenő-t* és *kez-tyűt* találunk. — Más okának kell hát lenni. Visgáljuk meg a' dolgot részrehajlás nélkül.

Ha nyelvünk egy nyomon járására — analógiájára figyelmezünk, találunk több ollyan szókat, mellyek a' s*zerkeztethez* mindenben hasonlatosok, és minden kétségen kivül z-vel kell irattatniok p. o.

---

*) E' letzke nekem is szólana, ha belőle valamit tanúlhattam volna. Ajánlom a' munkás Írónak, hogy Calepinusnak, Molnár Albertnek és Páriz Pápainak s z á m o s kiadatásaiból, és a' régi Írókból, kik között Pázmán Péter is méltó tekéntetet érdemel, győzze meg magát, hogy a' s z e r k e z t e t ige Atyáinknál olly sok század alatt *alig ha* volt keletben; győzze meg magát, hogy az *esz-tet* végzetü igék *összve vonatott gyökerektől is* származnak, 's hogy nem mind arany az, a' mi az újabb időkben fénylik. Én különben is inkább akarok Atyáinkkal hibázni, mint az újabb tudatlan írókkal igazat tartani.

A' Szerkesztető.

**) Valyon a' *gyüszü* is nem ettől lett-e *tüzö*?

emlékeztet, *fegyverkeztet*, *szövetkeztet*; — *barátkoztat*, *nyilatkoztat*, *unatkoztat*, *botránkoztat*; továbbá igegyökerektől származnak, egyébaránt formájokra nézve egészen hasonlók: *férkeztet*, *következtet*, *ölelkeztet*, *mérkeztet*, vagy *mérköztet*, *törülközet*, *vetkeztet*, *vétkeztet*, — *imádkoztat*, *várakoztat*, 's a' t. Mind ezek épen olly tselekvő ígék, mint a' *szerkeztet*.

Keressünk analogiát a' *szerkesztet*-re is. — *Serkeszt*, *pirkaszt*; továbbá: *ereszt*, *mellyeszt*, *széleszt*, *terjeszt*, *fereszt*, *téveszt*, *éleszt*, *illeszt*, 's a' t. mind nem egészen azon nyomon járnak mint *szerkesztet*. Mert noha bizonyos, hogy meg vólt hajdan nyelvünkben a' *szerked*, (*szerken* egy jelentésű (?) vólt vele) át nem ható íge, 's az átható *szerkeszt*, (sőt ez is *szerkeszkedik*, mint: *terjeszkedik*, *ereszkedik* l. Kreznerics Szótárját) — mindazáltal amazok *et* rag nélkül már tselekvő ígék, ezen raggal pedig müveltető igék válnak belőlök p. o. *ereszt-et terjeszt-et* 's a' t. a' mi *szerkesztetre* nézve nem úgy van. Ez ugyan is, az *et* raggal sem leszsz műveltető ígévé, hanem megmarad tselekvőnek, és ha műveltetővé akarnók tenni, még egy *tet* raggal kellene megtóldanunk.

De talán az *enyésztet* és *tenyésztet* ígék analogice fogják igazolni a' *szerkesztet*-nek sz-szel írását? Úgy látszik, — de ha szemesebben megvisgáljuk ezen ígéket, megfogjuk látni, hogy nem járnak egy nyomon a' *szerkesztet* ígével. Mert igaz ugyan, hogy az *enyésztet* és *tenyésztet* szintúgy tselekvő ígék mint ez: *szerkesztet*: de már az összve ránthatásban nem igen egyeznek meg. Ezekkel ugyan is: *enyészt* vagy *enyésztet*; *tenyészt*, vagy *tenyésztet*, egy értelemben élünk p. o. ezen fölvilágosítás minden homályt *elenyészt* vagy *elenyésztet*; Magyar ország sok marhát *tenyészt*, vagy *tenyésztet*. Ezt pedig nem igen mondhatjuk: ő maga két folyóírást *szerkeszt*, e' helyett: szerkesztet. Nem is nevezte még magát egy szerkesztető is *szerkesztő*-nek, mint mondjuk: tenyésztő, enyésztő.

Kreszneries is nem épen azon jelentést tulajdonítja a' *szerkeszt* tör'söknek (jungit, sociat, conjungit, copulat), mint a' mit ennek: *szerkesztet*, (conponit, collocat, insinuat, applicat, ordinat). — De még több ennél az, hogy a' közelebbi tör'söknél mindjárt eltávoznak ama szók egymástól; mert nints *szerkesz*-ik tör'sök mint van *enyész*-ik és *tenyész*-ik; 's innét van a' hangmérsékleti különbség is ezen tör'sökök közt — az *esz* szótagban.

Ha a' szerkesztetből az *et* ragot elhagyjuk, a' *szerkeszt*, valamint a' *szerked* és *szerken* igékkel is tökéletesen egy nyomon járóknak találjuk ezeket: *serkeszt*, *serked*, *serken*; *pirkaszt*, *pirkad*, 's az ezekben szembetünő hasonlatosság arra is rávezet bennünket, hogy a' *szerkeszt*, *szerked* és *szerken* igéknek közelebbi tör'söke *szerk* vagy *szerek* (forma segolata) mellyet olly forma származéknak gondolhatunk a' *szer* gyökértől *) mint a' *fartól fark*; a' *húr*-tól *hurk*, vagy *hurok* és *hurka*; az *ár*-tól *árk* vagy *árok*: a' *ser* megavúlt gyökértől, (melly már ma tsak származékjaiban él: *serd-ül*, *ser-eg*, *ser-ény*) *serk*, vagy *serek*, és *serke*; a' *pir* nem olly elavúlt gyökértől: *pirk* vagy *pirok*.

A' *szerkeztet* tör'sököt könnyebben széljel bonthatjuk; mert a' *tet* ragot elvetvén, marad *szerkezik*; melly hogy meg van a' magyar nyelvben,

*) Nem *gyök*-től; mert a' *gyökérben* az *ér* végzet szint olly elhagyhatatlan, mint ezekben: tzégér, fenyér, füzér, kenyér, egér, petzér, (*petz* vagy *pesz* tótszó, kutyát jelent. Illyen korts szó a *mész-ar-os* is) tenyér, 'sellér, vezér, — agár, kosár, pohár, gyopár, boglár, madár; — továbbá ezen mellék nevekben: fehér, kövér, pazér, katzér, — tsapodár, kopar, 's a' t. A' *rag* szótskát ragaszték jelentéssel örömest elfogadom; mert látom B. Szabó Dávid kisded Szótárjából, úgy a' Kresznericséből is, hogy a' *rag* a' köznép szájában élö szó, és szarufa helyett szolgáló, feljül összse ragasztott, 's a' gerintz, — vagy szelemen-gerendán átvetett vastag rúdakat jelent. Miért ne tételhetnénk ezzel ragasztékot is? rövidsége nagyon ajánlja.

PÁPA KÖNYVTÁR

bizonyítja Sándor István, 's ennek tekintetével Kreszneries is. De különben is ösmerjük illy jelentésben: *rendbe összse rakodik* p. o. a' fellegekből néha egész tündérvárak, erdők *szerkeznek*. Kreszneries így magyarázza ezen szót: applicat se, collocat: mondhatni azért: a' korallok ágbogaira a' tengerben addig *szerkezik* a' sok tsigaléj, szemet és iszap, míg ezekből végre sziget válik. — A' *szerkez-ik*-ből elvetvén elsőben is az *ik* szótagot, — melly a' szenvedő, 's a' gyenge ígegyökereknek, vagy tör'sököknek támasza (fulcrum) szokott lenni; azután elhagyván a' *kez* ragot, mellyel számos ígéink formáltatnak p. o. *ér-kez-ik*, *fér-kez-ik*, *ügye-kezik*, — *hivat-koz-ik*, *avat-koz-ik*, 's a' t. marad tiszta, és élő gyökérnek ezen igen tág értelmű szótska: *szer*, mellyből erednek: *szer-szám*, *szer-szem* (pajkos, virgontz, eleven) *szer-tartás*, *szer-törés*= törvényszegés, *fél-szer*, vagy *fé-szer*, *fű-szer*, *kinszer*, *mű-szer*, *szám-szer* = logarithmus, *rend-szer* = systema, *szer-beli*, *szer-ént*, *szerentse*, *szer-ény*, *szer-elem*, *szer-ep*, *szer-et*, *szer-kez-ik*, *szer-kez-tet* 's a' t.

Rátalálván e' szerént a' szétbontás útján (per analysin) a' szóban forgó tör'sök gyökerére: próbáljuk azt újra összse rakni, vagy *szerkeztetni* per synthesin, és hogy annál világosabb legyen a' szónak egész *szerkezete*, elsőben a' gyökérnek, azután egyenként a' ragoknak jelentéseit vegyük fel, 's igyekezzük azokat, a' mennyire lehet, határozottan előadni.

Szer=rend, mód sor, hajlandóság, viszony; valami ollyas a' mi haszonvehető, a' mi tzélerányos, hathatós; a' ki ügyes, alkalmatos, rátermett. — Hogy a' *szer* gyökér mind ezen jelentésekkel bir, származékjaiból elég világos. —

k (vagy *ka ke*) talán kitsényítő rag, 's formálja a' *szer*-től, a' feljebb előadott *szerk* vagy *szerek* szót, melly azonban egészen elavúlt, úgy hogy Kreszneries sem teszi fel. Mit tehetett valaha, ba-

jos meghatározni: valami organisatio, vagy structura, crystallisatio formát kellett neki tenni. —

—*ad—ed* tulajdonító rag, kétségkivül ezen ígéből: *ád.* Az anyaszóhoz *) járúlván, a' ragzat közép igei jelentésű leszsz, azt fejezvén ki: hogy az, a' mit az anyaszó tesz, valami dologban, vagy személyben lételre kap, vagy létesül; és ez eleinten, nagyon hihető, hogy nem ragasztás, hanem öszszetétel által jelentetett ki, p. o. a' víz árt-ad, ap-ot-ad; a' tűz hamu-t-ad; az ember epé-t-ad, borz-ot-ad; melly öszsze-tétel utóbb illyen ragzattá olvadt öszsze: ár-ad, ap-ad, hamv-ad, ep-ed, borz-ad. Így a' szerk-et-ad-ból lett: *szerked.* Egy nyomon jár ezzel az átható vagy tselekvő ígéket formáló

-eszt, -aszt rag. p. o. *er-eszt* = eret-eszt; *ár-aszt* = árt-eszt. Meglehet, hogy az *ad ed* változhatott *esz-asz*-szá a' t ridegült (ebből tet) rag előtt, a' millyen gyakori elváltozását a' d-nek sz-szé Beregszászi is megjegyzette. Így már *eszt* művelő raggal formált tselekvő ige tör'sök, 's ezt teszi: producit. Innét részesülő (a' mint Horvát István nagy nyelvbúvárunk is megjegyzette) *esztendő* = producens, vel producturum (annonam) temporis spatium. Így lett szerk-eszt is = szerket-eszt, az az: a' szerket előhozza. De hogy állításunk annál több példák által erősíttessék, felhozzuk itt párosan az *ad ed* ragú át-nem-ható, és *eszt*, *aszt* ragú átható ígéket; megjegyezvén azt előre, hogy találtatik néhány ollyan gyökér, mellyhez tsak az egyik vagy a' másik rag illik; de többnyire a' melly gyökér (ritkán már tör'sök) az egyikét felveszi, nem veti meg a' másikat is.

Ezen rag legtermészetesebben, 's ennél fogva hihetően legelőbb is ragadt fő nevekhez; később osztán más gyökerekhez 's tör'sökökhöz is p. o.

---

*) Helyesen nevezi igy Kresznerics az ollyan szót, akar gyökér akar tör'sök legyen az, mellyhez valamit ragasztunk.

Főnevekhez.

ár-ad—aszt.
borz-ad—aszt.
ep-ed—eszt.
er-ed—eszt.
hamv-ad—aszt.
hir-h—ed (ik) —eszt.
horg-ad—aszt.
hov-ad.— — (intumescit)
jeg-ed.— —
langy-ad—aszt.
lapp-ad—aszt.
lyuk-ad—aszt.
melly-ed—eszt.
por-h-ad—aszt.
rag-ad—aszt.
rüh-ed—eszt.
sar-ad.— —
seb-h-ed—et=eszt.
sülly-ed=suly-ad—aszt.
szár-ad—aszt.
szél-ed—eszt.
tár-ad—aszt.
ter-j-ed—eszt.

Mellék nevekhez,

vagy talán ezekkel közös avúlt gyökerekből.

agg—(ad nincs)—aszt.
görb-ed—eszt.
mer-ed—eszt.
puh-ad (úl)—aszt (it.)
satny-ad.— —
vig-ad—aszt=gyógyít. régi jelentésben.

Igékhez.

boml-ad—aszt.
botl——aszt.
tsügg-ed—eszt.
tsukl——aszt.
dögl——eszt.
dűl v. dülly-ed—eszt.
él-ed—eszt.
fogy——aszt.
for-rad—aszt.
ful-ad—aszt.
függ——eszt.
gyúl-ad—aszt.
ill——eszt.
múl——aszt.
növ-ed—eszt.
nyomm——aszt.
rogy——aszt.
term——eszt.
vál-ad—aszt.

Elavúlt gyökerekhez.

ak-ad—aszt.
ap-ad—aszt.
bágy-ad—aszt.
bigy-ed—eszt.
dag-ad—aszt.
duzz-ad—aszt.
ébr-ed—eszt.
em——észt?
eng-ed—eszt (el).
fár-ad—aszt.
för v. fer-ed (ik)—eszt.
fonny-ad—aszt.
gerj-ed—eszt.
görny-ed—eszt.
gunny——aszt.
hal-ad—aszt.
has-ad—aszt-ít.
heg-ed—eszt.
herv-ad—aszt.
higg-ad—aszt.
horp-ad—aszt.
ij-ed—eszt. (Kresznericsnél i-ed)
izz-ad—aszt.

kesh-ed—eszt.
kókk-ad—aszt.
kopp-ad—aszt.
korh-ad—aszt.
kus-h-ad—aszt.
lank-ad—aszt.
lázz-ad—aszt.
loh-ad—aszt,
mar-ad—aszt.
nyug— —aszt.
(nyug-ad-od-osz-ik)
olv-ad—aszt.
pir-k-ad—aszt.
pes-h-ed—eszt.
pitty-ed—eszt.
pos-h-ad—aszt.
pöff-ed—eszt.
pörs-ed——
puff-ad—aszt.
pukk-ad—aszt.
rek-ed—eszt.
rep-ed—eszt.
ri-j-v-ad—aszt.
roth-ad—aszt.
senyv-ed—eszt.
ser-k-ed—eszt.
sikk-ad—aszt.
sorv-ad—aszt.
söpp-ed—eszt.
suh-ad—aszt
= ólt sipolással.
szak-ad—aszt.
szal-ad—aszt.
szikk-ad—aszt.
szunny-ad—aszt.
tag-ad? — —
tám-ad—aszt.
tap-ad—aszt.
terp-ed—eszt.
tesp-ed—eszt.
tév-ed—eszt.
tikk-ad—aszt.
tuh-ad—aszt. = duzz-aszt.
virr-ad—aszt.
'sibb-ad—aszt.

Ezen példákból láthatni, hogy néha a' gyökér és rag közé még egy betű is férkezik a' kellemesebb kimondás végett. Illyenek a' *h* és j. Hátha a' *k* is tsak igy tsúsz közbe a' *szerked* és *szerkeszt* szókban?

De azt is láthatni, hogy ennyi ige közül tsak egy sem találkozik, melly után a' müveltető *et at* ragot, (teljesen *tet*, *tat*) tévén, a' *szerkesztet* ígéhez hasonló nem müveltető, hanem öntselekvő jelentést adna. —

Lássuk már most miként szerkezik a' *szerkeztet* ige.

A' szerkezik tör'sök származik, vagy sarjad a' *szer* gyökérről *kez* raggal, mellynek eredeti formája: *köz*, a' *koz* és *kez* hasonlodás által = per assimilationem változtak el. Ezen rag jelentését a'

köz (=spatium, item quod eodem spatio continetur, commune. Esz-köz = a' minek közi van ahoz hogy valami eszszen = előálljon ;) szótskában alkalmasint feltaláljuk ; mert ezen rag ollyan jelentést ád a' ragzatnak, melly szerént valami többek közt esik- vagy közi van valakinek vagy valaminek, valakihez vagy valamihez. A' példák legjobban megmutatják helyes-e állításunk. Úgy tetszik pedig, hogy ezen rag természetesebben, és így előbb is ragadt igékhez mint egyéb szókhoz ; mivel ezeknek is néminemű ige-jelentést kell adni, hogy a' köz hozzájok illjék p. o. barátkozom = köz velem hogy barátja vagyok. — ezért igékkel raggatjuk öszsze a' köz kez koz három változatú ragot; úgy azután egyéb szókkal ; — előre megjegyezvén, hogy tsak nem minden ezen raggal származott igék, ik-es közép igék.

Igékből lettek.

ad-a-koz-ik.
ajánl-koz-ik.
avat-koz-ik.
bir-koz-ik.
bont-a-koz-ik.
tsudál-koz-ik.
tsókol-koz-ik
ér-kez-ik
ért-e-kez-ik
felejt-kez-ik
fér-kez-ik
gondol-koz-ik
gyül-e-kez-ik
gyür-köz-ik
imád-koz-ik
kinál-koz-ik
követ-kez-ik
mér-kez (ő)-ik
ölel-kez-ik
rejte-kez-ik
rendel-kez-ik
sajnál-koz-ik
sírán-koz-ik
süt-köz-ik
szán-a-koz-ik
szólal-koz-ik
talál-koz-ik
temet-kez-ik
töröl-köz-ik
tudakoz (cselekvő)
tür-köz-ik
üt-köz-ik
vagdal-koz-ik
vállal-koz-ik
vár-a-koz-ik
vet-kez-ik
vét-kez-ik
zár-koz-ik

Főnevekből.

barát-koz-ik
tsalat-koz-ik
déván-koz-ik
emlé-kez-ik
(elme)

fegyver-kez-ik
fogyat-koz-ik
had-a-koz-ik
hívat-koz-ik
kelet-kez-ik
meny-e-kez-ő
nyilat-koz-ik
sikán-koz-ik
szer-kez-ik
szövet-kez-ik
tanáts-koz-ik
törvény-kez-ik
unat-koz-ik
ügye-kez-ik

Mellék nevekből.

hitvány-koz-ik
szabad-koz-ik
botrán-koz-ik
ellen-kez-ik
's a' t. —

és igy a' szerkezik azt teszi: a' *szer* köz több tárgyakkal; vagy több részek rendbe, egybeköttetésbe jőnek egymással. —

Ha a' *szerkezik* tör'sökhöz továbbá hozzáadjuk a' *tet* ragot, leszsz belőle *szerkeztet* tselekvő vagy művelő ige. A' *tet* (=*tét*, *tét*emény, *tett*, a' *te* vagy *tesz* gyökértől) *tat* rag ugyan is általjában tsak tételt, vagy valami művelést jelent p. o. *fektet*, *ültet*, *altat*, *nyugtat* (vagy nyúgot, nyugaszt) *szök. tet*, *áztat*, *biztat*, *tsúsztat*, *úsztat*, *helyheztet*; valami tétetést, vagy műveltetést pedig tsak akkor, midőn már a' tör'sök művelő, vagy tselekvő íge volt p. o. *szerez-tet*, *kever-tet*, *hordoz-tat*. Ebből a' *tet*, *tat* ragból lett az első *t* elmaradásával az *et*, *at* rag, melly többnyire az egytagú tselekvő íge gyökerekhez járul p. o. *szab-at*, *szed-et*, *szidat*, *véd-et*, *ír-at*, *lop-at*, *fon-at*, *nyer-et*, *nyír-et*, *sir-at*, *ráz-at*, *néz-et*, *rak-at*, *lök-et* 's a' t. *süttet*, *üt-tet*, *vi-tet*, *hi-tet*, *bíz-tat*, *bün-tet*, *koptat*, *szok-tat*, 's több közép, és több tagú igék,— kivévén az *szt* végzetűeket, — *tet*, *tat* formában veszik fel ezen ragot. A' puszta t rag is, úgy látszik, az *et at* ragból ridegült el az illyenekben: *röppen-t*, *koppan-t*, *serken-t*, *terem-t*, *fél-t*, *ron-t*, *rán-t*, *vesz-t* (a' köznép szájából több vidékeken hallhatni így is: *veszít*) *osz-t*, *fosz-t*, 's a' t. A' feljebb említett *enyészt* és *tenyészt* ígékben teljesen is használtatik a' művelő rag.

Megjegyzésre méltó az, hogy némelly gyökerek ezen ragot mind *tet*, *tat*, mind *et at* formában felveszik, de különböző jelentéssel, melly a' felhozandó példákból felvehető leszsz:

„*jártatja* a' lovat (m. u. kifogták, hogy hirtelen meg ne hűljön) *járatni* valakit, ne *járass* magad után.

„a' jó édes anya, ha tsak egészsége engedi, maga[*szoptatja* gyermekét, nem dajkát *szopat* azzal, vagy azt nem dajkával *szoptattatja*. —

„úgy oda *tsiptette* az újját, hogy mindjárt vérhólyag támadt rajta. Meg ne *tsípesd* magadat a' méhvel. —

„sebessen *léptetett* a' gyalogság is előre, bele *lépetni* valakit a' sárba.

„egy meredeken *felkaptattunk*. Archimedes a' Rómaiak hajóit erőműveivel a' levegőbe *felkapatta*. Épen illyen a' *tsaptat* és *tsapat* közötti kölönbség is.

„a' hajót vízellenébe néhol emberek *vontatják*; másutt lovakkal *vonatják*.

„*megtörtetni* valamit = nagyjából könyvnélkűl megtanúlni, *megtöretni* valakivel a' diót, 's a' belibőll nem adni neki.

folytat és *folyat*; *fújtat* vagy *fútat* és *fúv-at*; *nyomtat* és *nyomat*; *tojtat* és *tojat*; *vágtat* és *vág-at*, mind mást mást tesznek.

Összeszerkeztetvén e' szerént, előadott részeiből a' *szerkeztet* igét, annak jelentését már most így határozzuk meg: „*valaki teszi, müveli, vagy előhozza azon levést, mellyben a' szer köz több tárgyakkal.* Vagy: *valaki teszi hogy több részek rendbe, egybeköttetésbe jöjjenek egymással.*

Nem leszsz vakmerőség, úgy vélem, az eddig mondottakból azt a' következtetést húzni ki, hogy a' *szerkeszt* épen olly ép egészséges, tős-gyökeres magyar szó, mint a' *szerkezik*; de hogy a' *szerkeszt*-ből nyelvünknek sem analógiája, sem etymológiája szerént nem lehet *szerkesztet*-et származtatni; hanem a' *szerkeztet* igének kétségbe hozhattlan anyja *szerkezik* lévén, azt z-vel és nem sz-szel

kell írni. A' *szerkeszt* anyaszótól formált *szerkesztet* azt tenné, hogy valaki nem maga *szerkeszt*, hanem másra bízza hogy helyette szerkeszszen, vagy is mással *szerkeszt*-et. Nem lenne e' pedig jobb, mind a' *szerkesztető*-nél, mind a' *szerkeztető*-nél a' *szerkesztő* bizom az olvasók ítéletére.—

Ha talán ezen szónyomozásban valahol tévedtem: a' nyelvünk szövevényeiben jártasabbakat kérem, hogy igazitsanak a' jó útba; útasítássokat szíves köszönettel vejendem. —

Kalós Mó'ses.
Debretzeni Koll. Prof.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

A' harmadik rendbéli nehézségeket az előadás és próbálás hézagai, vagy tévedései okozzák. Érett itéletü és igazságos biráló soha sem fog azon akadozni, ha a' Méltóságos Szerző igyekezeteiről is itt 's ott bátran el mondhatja: „quandoque bonus dormitat Homerus.“— Ő, tudniillik, tsak mellékes és pihenő óráit szánta e' munkára, 's bővebb időjét a' fontosabb tárgyakra forditotta, mellyeket fényes hivatalának köre elébe szabott. Azonban mind e' mellett is a' föltétel nyomos és fontos volta megkivánja, hogy a' Mélt. Szerzőnek a' külföld előtt hal-

latlan állitása egészen kimerittetve adassék elő. E' végett fogja Rec. majd a' hézagokat pótolni, majd a' tévedéseket megigazitani. A' mire annál inkább köteles, mivel Rec. egész életét, homályos béhatása körében, egyedűl a' Tudományoknak szentelte. Föl is tehetni a' Mélt. Szerzőről, hogy mind ezeket örömmel fogja fogadni, minthogy mennél nagyobb tsinosodásu valaki, annál nagyobb és buzgóbb baráta az igazságnak; annál inkább hiszi, hogy mindenki mindent az apróságokig nem tudhat.

Mindjárt a' Bévezetésben fönakadhatni a' Mélt. Szerző állitásán, mellynél fogva azt védelmezi, hogy a' Magyar Nyelvnek semmi Dialectusai sintsenek. Ha az a' Palótz Nyelv, mellyet a' fölötte nagy érdemü Szeder Fábián az 1819-diki Tudományos Gyűjtemény VI-dik Kötete 26—46-dik oldalain, 's későbben az 1821-diki Tud. Gyűjtemény III-dik Kötete 107—108-dik oldalain olly gondosan egész beszédben elő állitott, nem Dialectusa a' Magyar Nyelvnek, úgy a' régi Classicus Görög Nyelvnek sem valának Dialectusai, a' mit tagadni igazi vakmerőség volna. Minekutána a' Mélt. Szerző több izben emlegeti Sajnovits munkáját a' Magyar és Lapp Nyelv atyafiságáról, megfoghatatlan Rec. előtt, hogy Sajnovitsnak ide illő sorai egészen elkerűlték a' Mélt. Szerző figyelmét. Sajnovits írja a' második kiadás 55-dik oldalán a' Jászokról és Székelekről: „*Ego diversitatem plebeji sermonis, certis Authoribus edoctus, non sine grata ipsorum memoria, in egregios usus adhibere potero. Praesertim, si ea mihi accuratius communicarentur, in quibus Siculi a Jazygibus et utrique ab Ungaris caeteris divertunt. His enim cognitis: promptius argumentari licebit, ad quam dialectum Populorum Septemtrionalium pertineant Siculi? ad quam Jazyges? ad quam ceteri Ungari proximius accedant. Quae res, quemadmodum summi momenti est Patriae Historiam elucubrantibus, ita me cogit, iterum, atque iterum eorum opem publica hac prece implorare, quos Domicilium,*

et Muniorum suorum Ratio his observationibus faciendis reddidit aptiores.“ Itt Sajnovits a’ Jász Nyelv alatt az Eger körül keletben volt Nyelvet, hol most is a’ Palótzok kezdődnek, érti, ’s nem épen hibáson, minthogy Bonfinius tanutétele szerént Eger Jász város volt.

A’ mit Sajnovits „certis Authoribus edoctus“ állit, azt előtte már mások is emlegették. Timon Samu (Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. in 4-o pag. 20. in Additamentis), mint a’ Tiszai Vidéket öszsze járta Tanu, írja a’ Kúnokról: „*Cumanos Gentem esse Hungaricam semper iudicavi. — — — — — Quod hoc aevo reliquiae ac posteri illorum ridicule, atque insulse Hungarice loquantur, mirum non est, quando a ceteris gentilibus procul agunt, et aliis nationibus permisti sunt.*“ Ugyan ő más helyen (Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. in 4-o pag. 52.) beszéli a’ Székelekről: „*Siculi enim germanissimi sunt Hungari; nisi tamen pagani sermonem expoliant, risum movent audientibus.*“

Jóval előbb Otrokotsi Foris Ferentz (Origines Hungaricae. Franequerae, 1693. in 8-o Parte I, pag. 65.) írta a’ maga időszakában élt Jászokról: „*Apparet hoc etiam ex dictis hactenus, et ex consideratione Linguae Jazygum, eos esse, (quod et ipsi recognoscunt) ipsissimam genuinam propaginem maiorum illorum Scytharum, e quibus Natio, quae nunc peculiari nomine dicitur Hungarica, est progenita. Nam linguam per omnia eandem habent cum ceteris Hungaris. Quae differentia prima fronte videtur esse in paucis quibusdam voculis* (nagyobb a’ különbség, mint sem hogy egyedül a’ szovakat illetné), *ea non est tanta, ut hic ad diversitatem sermonis* (igen helyesen, mert a’ Dialectus nem von maga után egészen más és különböző Nyelvet) *faciendam recenseri ullo modo mereatur.*“ Más helyen ugyan ő (I, 19.) írja: „*Jazyges vel Cunos seorsim non numero; quia et ipsi Hungarico utun-*

tur idiomate.“ Még alább (I, 350.) bővebben így adja tapasztalását: „*Hoc jam nomen* (Hungaricum) *communissimum est apud nos omnibus illis, quicunque Linguam Hungaricam habent nativam, sive sint Jazyges, sive Chuni* (*seu Comani*), *sive Baranyae inter Savum et Dravum, sive Székhelyii* (*alias Scythuli*) *in Transsilvania.*“ Otrokotsinak a’ Magyar Nyelv Dialectusáról, az az: Különbözéseiről olly bővek valának esméretei, millyeneket más Íróknál héába keresünk. Tudta, mint áll a’ tárgy, de még is a’ Dialectus nevet ő is, mint mások, kik nevetséges nyelvet neveznek, kimondani nem tudta.

Így járt legközelébb Kassai Jósef, a’ munkás férfiu is, a’ Mátramelléki Palótzokról ezeket írtában (Magyar Nyelv-Tanitó Könyv. Patakon, 1817. 8-o a’ 16—17. lapon): „*Tisztább az Idegenektől a’ Jászság és Kúnság is, mint Erdély, melly Szászokkal megzavartaték, ’s tisztábban beszélenek-e a’ Jászok és Kúnok, mint az Erdélyiek? Sokkal tisztább Eger Városa az Idegen Nemzetektől, nevezetesen a’ Tótoktól, mint akármellyik Hegy Alai Város, ’s még is hol hallani nevetségesebb Magyarságot, mint az Egri Kapásoktól és Köz Néptől.*“

Vagyon tehát Rec. véleménye szerént a’ Magyar Nyelvnek egy bizonyos Dialectusa a’ Palótz Nyelvben, melly ollyan ugyan, hogy azt minden Magyar többnyire szinteúgy megértheti, valamint a’ Palótz is megért minden Magyart: De még is maga ez a’ Dialectus is a’ Haza különbféle részeiben némelly különösségekkel bir, mellyeket az Írók még eléggé ki nem fejtettek. E’ Dialectust beszélik a’ Mátra körül Hevesben, Borsodban és Gömör Vármegyében; e’ Dialectust beszélik néhol Abaujban, úgy néhol Torna Vármegyében is. Ez utóbbikról följegyzette Kéziratában Belius, hogy benne így is beszél némelly rész: „*Asz mongyi az Asszszonyi, inkább a’ sárba tapogyi, hogy sem ide agyi.*“ Keletben vagyon továbbá e’ Dialectus a’ Sárközben Pest és Tolna vár-

megyékben, nem külömben Baranyában és a' Dráva körül az Ormánságban. Nem járatlan benne Weszprémnek, Somogynak és Szalának némelly Vidéke, főképen a' Götsejség. Kiterjed ugyan az Vas Vármegyének, Sopronnak és talán Győrnek is némelly környékeire. Él vele a' Nyitra Völgyi Magyarság, 's él, ha igaz, Biharban Telegd tájéka is. Az különös, hogy mind ezen helyeken a' História és Óklevelek szerént Bissenusok, Chazarok, Jászok, Kúnok, vagy Székelyek laktak. Kevés, igaz, a' mit Rec. e' Dialectus geographiai kiterjedéséről tud, de e' keveset is figyelem gerjesztésül örömest közlötte, hogy mások bővebb esméretadásokra serkentessenek. Tették ezt már némelly oldalról a' Martzibányi Intézet Jutalom Feleleteiben Horvát Ádám és Gáti István; a' Tudományos Gyűjteményben Tobi Antal, Jerémiás Sámuel, Kiss Sámuel, egy B. S. nevezetü Hazafi, Szabó Jósef, és Plánder Ferentz. Vajha e' nagy érdemü Férfiak sok követőkre találjanak, 's ollyanokra is különösen, kik a' jeget tört Szeder Fábián igyekezete szerént ne csak egyes szovakat, hanem egész Beszédet is a' keletben forgó kimondás szerént közöljenek! — Láthatják alább Tudósaink, mi fontos segéd eszközei ezek a' régi Magyar Históriának.

E' Palótz Dialectust már Constantinus Porphyrogenneta egyenesen érdekli (Anselmi Bandurii, Imperium Orientale. Parisiis, 1721. fol. Tomo I, pag. 108.) ime soraiban: „*Tudni kell, hogy az emlitett Kabarok* (a' mai Nagy és Kis Kabardában feküdött Palótz Ország) *a' Chazaroknak* (Kúnoknak) *Nemzetségükből voltak. És történén valamelly hasonlás náluk országukban, és polgári háboru támadván, az Elsők közülük hatalmasabbak levének, és ugyan nékik közülük megölettek, nékik pedig elszaladtak, és mentek és laktak a' Törökökkel* (Magyarokkal) *Patzinatzita Országban* (Moldva és Oláh Országban), *és egy Nemzetté lettek, és nékik közülük Barbarusoknak*

(bi-

(bizonyos, hogy Barbarus épen Palótzot jelent) *neveztettek.**) *A' honnand a' Chazaroknak* (Kúnoknak) *nyelvükre magukat a' Törököket* (Magyarokat) *megtanitották, és mostanig megvagyon e' Dialectusuk; beszélik pedig a' Törököknek* (Magyaroknak) *másik nyelvüket is.*" Egyenként győző okokkal előadni, 's megbizonyitani azokat, a' miket Rec. a' zárok alatt mint valókat felvészen, nem ide tartozik: De az még is bizonyos további próba nélkül is, hogy, a' midőn valamelly Görög Iró, főképen olly nagy tudományu, mint volt Constantinus Porphyrogenneta, Dialectusról beszél, akkor e' kifejezése alatt két egymástól egészen különböző nyelvet érteni nem szabad.

Itt e' sorokban, 's a' fölebb közöltettek világositásokban fekszik minden nehézségnek kultsa a' Bissenus, vagy is Scytha, Kún, Chazár, Jász, Székel és Palótz Nemzet Nyelvéről, a' mit hogy egészen által láthasson mind a' Méltóságos Szerző, mind az olvasó Közönség, szükséges megesmértetni nagyobb kiterjedésben a' nehézségeket. Itt az ideje, úgy véli Rec., hogy a' Magyar Nemzet 1833-dikban e' fontos kérdésekről határozott esméreteket birhasson.

I. A' Bissenus Nyelvről.

Bissenus, *Bessus*, *Patzinatzita* három különböző név ugyan, de egy Nemzet neve, 's pedig azon Nemzet neve, melly magát VASS Nemzetnek nevezte. Vagynak e' három névnek ismét számos különböző leíratásai, mint p. o. *Bessenyők*, *Pincennati*, *Pincennatici*, *Petschenegen* 's a' t. Eddig Schlözer is, a' hires Német Kritikus, kivevén innend a' Vass nevet, mellyről semmi esmérete sem volt, Recensenssel egészen egyet állit. Kitetszik ez (Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen, 1796. 8-o II.

*) „Barbarusoknak" helyesen áll Meursius kiadásában; — Bandurinál „Kabaroknak" e' helyen hibás olvasás.

Stück,' S. 452.) ime soraiból: „*Die Namen dieses Volks, welche von den Annalisten, wie gewönlich, seltsam verdörben sind, lauten, bei den Byzantiern, Παζιναχαὶ, Πατζιναχιται, und ihr Land, Πατζιναχια; bei den fränkischen Annalisten, Pecenaci, Pizenaci, Picenati, Pincenates, Pecinei, Petinei, Pedenei, Postinagi (SUHM S. 260. citirt die Stellen); bei den Ungern, Bisseni, Bessi; bei den Polen, Pjeczenjeg; bei den Russen, Petscheneg. Dass sie bei den Byzantinern auch häufig unter dem Endlosen Namen Skythen stecken, versteht sich onehin: Stritter* 810.“ Ezeket a' Bissenusokat, más néven kétségkivűl Patzinatzitákat, kiábálják Schlözer és inkádói a' Magyar Nemzet Ostorainak.

A' Patzinatzitákat, vagy is Bissenusokat 's Bessusokat Anna Comnena tsak nem mindenütt Scythákn ak nevezi. Nicetas Acominatus őket váltva majd Scytha, majd Patzinatzita néven emlegeti. Cedrenusnál pedig Basilius Scythákn ak hivatnak. Bizonyos már tsak a' Bessus névnél fogva is, hogy ők egyenesen a' régi és valóságos Scythák voltak. Tudniillik a' legrégiebb Görögök a' Vass szovat Scytha szóval ejtették ki saját nyelvükön, 's a' minek a' Rómaiaknál Vassus néven kellett volna neveztetnie, az Bassus és Bessus névre által változott. Ezeket egészen kifejteni, nem ide tartozik.

Laktak e' Bessusok (mert a' Magyarok őket ezen, és a' Bissenus néven szerették deákúl nevezni) a' Történetíróknak és a' Magyar Országi Ókleveleknek tanutételeik szerént részént kisebb, részént nagyobb Tsapatokban hazánknak különbféle részeiben. Előjőnek tsak Rec. tudása szerént is Verőtze körűl, Baranya, Somogy, Szala, Vas, Sopron, Győr, Moson, Komárom, Fehér, Nitra, Liptó, Bars, Posony, Pilis, Pest, Heves, Borsod, Szabolts, Bihar, Ugotsa, Tsanád, Bodrog, Szerem, Torontál, és Temes Vármegyékben. A' Győr Vármegyei, Sopron Vármegyei, Vas Vármegyei Bissenu-

sok, nagyobb Felekezetet tevén, mint a' Kúnók és Jászok mostanában, hajdan a' Nádor Ispán kormánya alatt éltek.

A' Bissenusoknak nyelvükről, mellyet Nicetas Acominátus nyilvánságos említése szerént a' Görögök közűl is nékik tudtak beszélni, Anna Comnena az egy, de igen nyomos „ὁμογλωττοι" szóval világosan mondja, *hogy az egy nyelv volt a' Cománus Nyelvvel.* Erősiti ezt Cedrenus is, midőn ő a' Patzinatzitákat Basilius Scythákнak nevezi, mint hogy e' név bizonyosan a' Kún, az az: Cománus Nemzet neve, a' mi itt ismét tsak mellesleg mondatik. A' Görögöknek nem lehetett nem esmérni e' nyelvet és a' Cománus Nyelvet, minekutána Konstantinápolyban több századig a' Fejedelmek mellett Patzinatzita és Cománus Őrsereg (Gárda) volt, 's minekutána sok ezer Patzinatzita és Cománus mind untalan a' Görög Tsászároknak zsoldos katonájuk, vagy szövetségesük volt.

Anna Comnena tanuságtételén mostanig mindenki a' Tudósok közűl megnyugodott, 's arra fordúlt e' tárgyra nézve a' kérdés: *Minő nyelv volt tehát a' Cománus nyelv?* Recensens erről a' kérdésről majd alább fog szólani. Itt legyen elég Schlözernek véleményeit elő számlálni a' Bissenus Nyelvről: "

Egyik helyen (Krit. Samml. II. Stück. S. 184.) írja: „*Aber nach der Zeit verschwanden sie mit Namen und Sprache, und verloren sich, wie ihre Brüder in Siebenbürgen, die noch* 1224. *Bisseni hiessen, und wie ihre Vettern, die Komanen, unter den Ungern.*"

Más helyen (Krit. Samml. II. Stück. S. 221—222.) írja: „*Petscheneger, Madjaren, Chasaren, und Bulgaren, sind vier gleichzeitige, und oft benachbarte, dennoch aber unter sich ganz verschiedene Völker: d. i. jedes derselben hatte seine eigne Sprache. Dies setze ich voraus, wenn gleich die meisten Gelerten, und selbst PRAY, in Ansehung der drei ersten Völker, andrer Meinung sind. Wer Madjarisch und Petschenegisch, für*

eine Sprache im Grunde, ausgibt, muss es beweisen: dies ist noch nicht geschehen, wol aber sind starke Gründe für den Gegensatz vorhanden. — Petscheneger und Komaner aber sind Sprach Verwandte, ὁμογλωττας *nennt sie die Prinzessin Anna ausdrücklich, Stritter III,* 908. *Folglich sind beide Ein Volk, gesetzt sie wären auch in der Mundart verschieden gewesen. Folglich wenn Madjarisch nichts mit dem Petschenegischen gemein hat; so ist es eben so wenig Komanisch. Folglich wenn die Seckler, die jetzo madjarisch sprechen, ursprünglich Komaner sind; so müssen sie ihre ehemalige Sprache verlernt haben.*"

A' harmadik helyen (Krit. Samml. II. Stück. S. 453.) ismét írja a' Patzinatzita, vagy is Bissenus nyelvről: „*Auch von ihrer Sprache weiss ich weiter nichts, als dass sie mit den Komanern* ὁμογλωττοι *gewesen sind. Dass diese Petschenegisch-Komanische Sprache, mit der Chazarischen, Bulgarischen, Ungarischen, Mongolischen etc. irgend eine Aenlichkeit gehabt habe; dieses zu glauben, ist durchaus kein Grund vorhanden.*"

Végre a' negyedik helyen (Krit. Samml. II. Stück. S. 481—482) így ír Schlözer a' Patzinatzitákról, vagy is Bissenusokról: „*Nach Anno* 1185. *ging zwischen der Donau und dem Hämus eine Revolution vor: Bulgaren, Wlachen, und Skythen, machten gemeine Sache gegen das griechische Reich, und entzogen sich gänzlich dessen Ober Herrschaft. Indess aber hier die weiland mächtige Petscheneger Nation, wenigstens dem Namen nach, völlig verschwand; lebte sie dagegen in Ungern fort, bekam Anno* 1192. *ihre eigne Grafen, bequemte sich zur Cultur, und verlor sich endlich, samt Namen und Sprache, unter den Ungern.*"

Úgy vélekedett tehát Schlözer, hogy a' Kúnokkal egy nyelvü Patzinatziták, vagy is Bissenusok itt nálunk, megmagyarosodván, mind nevüket,

mind nyelvüket örökre elvesztették. Mások is többnyire így gondolkodnak a' Világnak legrégiebb Nemzetéről, a' Scythákról, vagy is Vass Nemzetről. Mi való ezekből? a' Kún Nyelv fogja kifejteni.

Midőn Kollár Ádám a' Bissenusokat (Amoenit. Vol. I, 118—119.) *Bosnyák Tótokká* tette, nagy történeti tudatlanságot követett el. Ezt követte el már előbb Szegedy in Notis ad Colomanni Librum I. Caput 48. —— Ellenben egy Pesti Barát Beszédnek a' XV-dik század vége felé (Biga Salutis. Hagenaw, 1499. in 4-o) Szent László hadairól szóltában váltva és föltserélve él a' Bessus és Tatár nevekkel. Kezai Simon a' XIII-dik században Szent László Királynak Bessus háborujáról beszél, a' mellyet a' későbbi Magyar Krónikák Kún háborunak írnak.

II. A' Kún, vagy is Cománus Nyelvről.

A' *Kún*, vagy is *Cománus* Nemzet, mint ma is közöttünk különös osztályt és Nemzetet tevő Népség, a' Bissenusoknál esméretesebb mind egyik magyar hazafi előtt. E' Nemzetnek neve is sokféleképen jő elő, a' mit, ne hogy a' tudatlanok előtt ezek a' Rec. bohóságainak látszassanak, Schlözernek ime soraiban (Krit. Samml. II. Stück. S. 482—483.) tetszik előállitani: „*Κομανοι Comani, Chomani, Comanitae, Cumani; bei den Ungern Cuni, Chuni; bei den Polen Polowczy (Dlugosz); bei den Russen Polovtzy; in deutschen Chroniken auch Valui, Falones, Valven, Parthi (Gruber Origg. Livon. p. 150)*“—— „*Diese Polovtzer oder Komaner stecken in den Byzantiern, häufig unter den Endlosen Namen Skythen und Hunnen. Sie werden auch mit Petschenegern, später hin sogar mit Mongolen, verwechselt. Mere Geleerte haben gar, bei ihrem Namen, von Turkmanen (am östlichen Ufer des Kaspischen Meers, den Ahnherren aller Türken) geträumt, als wäre Turkman zusammengesetzt aus Turk — Co-*

man. Deguign. II, 276 "—Ha Schlözernek eszébe jutott volna, hogy 1061-dikben a' Kúnok az égből le nem hullhattak; ha tudta volna, a' mit nem tudott, hogy az egykoru íróktól a' Hunnusok is Chúnoknak (Lássad: Hasznos Mulatságok. 1828. II. Félesztendő. 2—6. Szám) nem egyszer hivattak; ha vigyázott volna arra is, a' mit már Móses, az emberi História Attya, nem egyszer tett, hogy az egy nyelvü 's eredetü Népnek különös osztályai gyakorta egymással a' nevezetre nézve föl tseréltetnek, sem a' Scytha nevet határozatlannak (Endlos-nak) nem vette volna; sem azt bohóságnak nem tartotta volna, hogy a' Chúnok, az az: Cománusok, a' Chúnokkal, az az: Húnusokkal vagy Hunnusokkal egy eredetüek és nyelvüek voltak. Hiszen, hogy Chún = Chún, azt a' szem és fül kiáltja, 's maga a' Történet Tudomány is, ha a' Kutfők hiven használtatnak, könnyen megbizonyithatja. De szokása volt Schlözernek, mindanynyiszor, valahányszor a' Kutfőkben valamit érteni 's megmagyarázni nem tudott, magukat az Írokat, és közel sem saját esméreteit, Tudatlansággal vádolni: Holott a' Történetvizsgáló, ha még olly bőtudományu is, nem mehet mindenkor tsak előbbre, hanem gyakran neki ime szóval „*non liquet*" viszszára is kell vonódnia. Kitehet föl olly égbekiáltó ostobaságot, hogy a' régi kornak legtsinosodottabb Népei, a' Rómaiak és Görögök, kik között számtalan szomszéd idegenek, részént mint szökevények, részént mint hiu pazarlók, részént végre mint zsoldosok, vagy szövetségesek laktak, még a' szomszéd Népeknek és százados Ellenségeiknek, néha pedig Barátaiknak nemzeti neveiket (mert itt tsak a' névről, nem pedig valamelly igen tudós statistikai és geographiai esméretekről foly a' beszéd) sem tudták volna?

Schlözer, mint soraiból látható, a' Kún és Palótz Nemzeteket egy Nemzetnek, és a' két nevet egy Nemzeti névnek tartotta. Mi okoknál fogva? megmondja (Krit. Samml. II. Stück, S. 482.) ime kinyilatkoztatásában: „*Dass Polovtzer und*

Komaner nur zwei Namen eines Volks sind, wie Deutsche und Allemands, wie Wenden und Slawen, wie Geten und Daken: ist ganz gewiss. Nikon. II, 14. *wo dem Methodius, Torheiten über den Ursprung der in XI. Saec. neuerschienenen Völker, nacherzält werden, sagt;* „*Chwalissen und Bolgaren stammen von Looths beiden Töchtern* (*sie sind also Brüder, oben S.* 186.)*; aber vier andre Völker sind Ismaelitischer Abkunft, Torkmeni, Petschenesi, Tortzy, i Kumani reksche Polovtzy*“ *Cumani ID EST Polovtzi, ex deserto egressi etc.*“ Itt kezdetben a' hasonlitás bizonyos történeti igazság. De az, hogy Schlözer, a' Kritika nagy Mestere, egyetlen egy Orosz Krónika, és ugyan ollyan Krónika állitására, melly a' Chwalissiusoknak és Bulgároknak származatukat Lóth leányaitól; a' Turkmenek, Patzinatziták, Törökök és Cumánusoknak eredetüket pedig Ismaeltől hozza le, valamit épit, megfoghatatlan dolog. Egy az, hogy a' Szentírás a' Chwalissiusokat Lóth leányai maradékaiknak sehol sem tészi; más az, hogy a' Torkmenek, Patzinatziták, Törökök és Cumánusok, ha Ismaeltől vették volna eredetüket, a' köz vélekedés szerént, a' mit Schlözer még sem vitat, Arabsok voltak volna, és így a' Kún nyelv miféleségé többé kérdésbe sem jöhetne; harmadik az, hogy illyen zürzavarokat magában foglaló Krónikának egyetlen egy ID EST, vagy is. AZ AZ kifejezéséből Schlözer a' Palótz és Kún neveket egyet jelentőkké varázsolja; negyedik az, hogy fölebb maga dorgálta azokat, kik a' Cumánusokat a' Turkomanoktól származtatták, és itt még is meg sem érénti a' tőle egész hitelességet nyert Krónika hibáját, melly a' Patzinatzitákat, Törököket és Cumánusokat a' Turkománusokkal közös, és ugyan Arabs eredetüekké tészi.—Mind ezeket pedig az tanitja, a' ki más helyeken mind a' mellett is, hogy velük ott, a' hol tetszik, széltében él, a' Byzantinus Irókat Ignoransoknak, az az: Tudatlanoknak ne-

vezi. Hogy a' Palótz név egészen egyjelentésü volt a' Kún névvel, azt Recensens állitani nem bátorkodnék; hanem arról merne felelni, hogy e' két név ugyan két különös Nemzet neve, de még is a' Palótz név ollyan Nemzeté, melly rokon volt mind a' Kúnnal, mind a' Patzinatzitával.

Nevezetes az a' rövid helye is Schlözernek a' Kúnokról, mellyben Suhm Dániai Iró szovait magáéinak elfogadja. Így ír tudniillik (Krit. Samml. II. Stück. S. 483.) a' Cománus és Palótz név jelentéséről: „*Woher Komaner und Polovtzer ihre Namen haben, weiss ich nicht, und weiss niemand. Suhm* 274." Ha sem Schlözer, sem más valaki nem tudja is, mit jelentenek a' Comán és Palótz nevek, tudja a' több ezeredes Történet Tudomány. Cománus nem Rec. véleménye, hanem az egyező Kutfők szerént, jelent Homok Országit; Palótz jelent Prédálót; Kún Nemzet jelent Királyi Nemzetet. Ezt itt most nem szándéka Recensensnek megbizonyitva kifejteni, hanem egyedül azért érénti, hogy az Olvasókat előre figyelmezőkké tegye, hogy mind a' mellett is, hogy a' Cománus név ezeredektől fogva a' Kúnokat illeti, még is a' két név nem egy jelentésü.

A' Cománus Nyelvről végre így fejezi ki (Krit. Samml. II. Stück. S. 483—484.) Schlözer magát: „*Von ihrer völlig ausgestorbenen Sprache ist nichts bekannt, als dass sie mit den Petschenegern* ὁμογλωττοι *gewesen (oben S.* 453.*). Dass Komanisch und Madjarisch Eins gewesen, hat selbst Pray geglaubt: aber es felt nicht nur an einem tüchtigen Beweis, sondern es sind starke Gegen Beweise vorhanden. Da aber gegen* 100 *komanische nomina propria in den byzantischen und russischen Annalen vorkommen: so gebe ich nicht die Hoffnung auf, dass mit der Zeit eine noch lebende asiatische Sprache, aus der jene Namen ungezwungen erklärbar wären, dürfte aufgefunden, und folglich der Völker Stamm, zu dem die beiden grossen Nationen (Petsch. und*

Kom.) *gehören, bestimmt werden können.*“ Midőn pedig 1061-től 1327-dikig a’ Cománus Nemzet viszontagságain által futott, véleményét (Krit. Samml. II. Stück, S. 502—503) így zárja bé: „*Kein Komaner also mer in Alt Komanien: aber ihre Emigrirte dauern, wenigstens dem Namen nach, bis zum J.* 1481. (*oben S.* 205) *in Ungern fort. Ludwig I.* († 1382) *lies sie taufen, Thwr. III, cap.* 46. *Doch lebt selbst ihr Name nur noch in den Landes Namen Klein- und Gross Kumanien. Nur in Siebenbürgen haben sie sich als ein eignes Volk, unter den Namen Seckler, erhalten. Aber in Sprache, Sitten und Religion, sind alle Ungern geworden.*“ Így ma sem Cománus férfiu, sem Cománus Nemzet nem volna Magyar Országban, holott mindenki tudja, hogy épen olly különös Nemzetet tésznek Fő Birájuk kormánya alatt a’ Cománusok hazánkban, mint Erdélyben a’ Székelek saját Törvényhatóságuk alatt. Más részről írja a’ Cománusokról (Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762 in 4-o pag. 75.) Timon Samu: „*Ad posteros Cumanorum anno* 1706 *in Bessarabiam* (itt, és Moldvában volt egyik régi Cumania) *missus fuit Tyrnavia Sacerdos.*“ — Még az is kérdés tehát, ha a’ régi Comániában nintsenek-e ma is Cománusok, ’s ha nem a’ Kúnoknak és Bessusoknak maradványaik-e a’ Bessárábiában és Moldvában lakó Magyarok? — Azt a’ tévedést bővebben nem is érénti Rec. a’ mellyre mindenki, a’ ki a’ Törvény Könyvet és a’ Magyar Okleveleket olvasta, ujjal mutathat, hogy 1481-dik év után a’ Kúnoknak Magyar Országban legkisebb nyomuk sem volna. A’ Cománus név Árpádtól mostanig folyton folyva elő jő a’ Magyarok között.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Scripta Historica Islandorum De Rebus Gestis Veterum Borealium, Latine Reddita Et Apparatu Critico Instructa, Curante Societate Regia Antiquariorum Septentrionalium. Hafniae, 1828. Typis Hartvigi Frederici Popp. 8-vo Volumen I. Historiae Olavi Tryggvii Filii Pars Prior. pagg. I—XXIV et 328. — — Volumen II. Historiae Olavi Tryggvii Filii Pars Posterior usque ad finem proelii Svöldrensis. pagg. I—IV et 328. — — Volumen III. 1829. Historiae Olavi Tryggvii Filii Pars Extrema cum Particulis decem Historicis. pagg. I—IV et 306. Accedunt Tabellae Genealogicae. — — Ajánlva vagyon Fölséges VI-dik Fridrik Dániai Királynak. Az Ára 12 fr. 40 kr. pengő pénzben.

Míg hazánkfiainak egy részük alva él, a' másik növevény módra tenyészik, a' harmadik Nemzete régi Történeteivel keveset gondol, vagy ezeket nevetségesekké tenni is törekedik: Addig egész Európa, előre is, de viszsza is tudván tekénteni, leírhatatlan buzgósággal munkálkodik a' feledékenységbe merült hajdan Kornak Történetei körül, 's nem csak kiakar vergődni a' Cicero nevezte gyermeki életszakaszból, hanem polgári életének minden nyomait gondosan összszegyűjtögeti. Sok volna egyenként fölhordani azon Történeti Egyesületeket, mellyek Európának minden részeiben naponként e' szent tzélból összeállanak: Legyen itt most elég magára a' kis és hideg Islandiára, és annak Történeti Tudós Társaságára vetni szemeinket.

Ott egyszerre három féle kiadásban botsáttatnak most napfényre az Északi Históriának Kutfői, úgymint: Islandi, Dán és Deák nyelven külön külön. Én a' legutóbbikkal, mint nálunk is érthetővel, akartam megesmértetni Nemzetemet, hogy a' legkisebb tartomány és nép példájából meggyőződhessék, mi sikerrel foly ott a' Tudomány Elő-

menetele, hol elégséges értelem, akarat és áldozat találtatik.

E' három megjelent Deák Kötet az 1200-dik év felé élt Gunnlög Thingeyreni Barát Krónikáját foglalja magában, mint azt 1260-dik évben egy Nevetlen Islandi Író sok bővitésekkel és hozzáadásokkal Islandi Nyelvre leforditotta, 's mint azt Egilsson Sveinbjörn, Islandiában a' Bessastadti oskolának Tanítója, és Brynjulvson Gislius, Islandban Holmi Prédikátor, újonnan Islandi Nyelvből Deákba öltöztették. Előállitja e' Kutfő egyébb régiebb tárgyakon kivűl Szent Oláv Norvegiai Király tetteit.

Minket, Magyarokat, tsak annyira érdekel e' Munka, a' mennyire ime sorok is foglaltatnak benne: „*Haec, quae de annuntiata in Gardarikia ab Olavo Tryggvii filio fide christiana jam relata sunt, fidem non excedunt, nam liber praestans, et ad rerum cognitionem frugifer, qui inscribitur Imago Mundi, clare testatur, has nationes, quae appellantur Rusci, Polavi, UNGARII, ad christianismum conversas esse diebus Ottonis imperatoris hoc nomine tertii.*“ — Elért tehát a' Magyar Népnek a' Keresztyén Hitre történt általmenetelének híre Islandiába is. Az „Imago Mundi“ tzimü könyv, mellyből e' tudomány költsönöztetett, Beda híres Angoly Irónak későbbi pótolékokkal bővült munkája.

De e' híren kivűl még más is eljutott az északi vidékekre, a' mi előttünk, 's a' többi külföld előtt egészen esméretlen. Fordun János Skótzia Históriájában (Thomae Gale, Historiae Britannicae, Saxonicae, Anglo-Danicae Scriptores XV. Oxoniae, 1691. fol. pag. 681. Libro IV. cap. 35.) írja: „*Octavo quidem anno dicti regis Othoni tertio successit Henricus, Imperator primus electus, de cujus electione superius habes capitulo septimo; qui imperavit annis XXII. Hic sororem suam Gislam Hungarorum Regi Salamoni dedit uxorem; erat enim hactenus idololatriae deditus, sed uxoris hortatu, cum tota gente sua Christi-*

anismum suscepit, et in baptismo mutato nomine dictus est Stephanus. Cujus merita per Hungariam usque diem hodiernum magna miraculorum gloria commendantur.“ Hogy kerűlhette el mai napig e' hely mindegyik magyar író figyelmét?

Innend érthetni, miért nevezik több Angoly és Normánnus Írók (ezek közé tartozik Ordericus Vitális is) azon Magyar Királyt, kinél Edmund Angoly Királynak fiai számkivetésben voltak, Salamon Királynak. E' név alatt ők mindenkor Szent István Magyar Királyt értik. Ditmar Waic-ja Adalbertet jelent, melly nevet Szent István a' Keresztelőtől másod névűl nyerhette.

Intsenek e' példák bennünket minden jóra, 's különösen pedig arra is, hogy Nemzetünk Történeteiről még sokat tanúlhatunk!

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitás.*

A' folyó évi Tudományos Gyüjtemény V-dik Kötete 18-dik oldalán a' 12-dik és 13-dik sorban imezek helyett: „*A' mi nem értz, holt az; a' melly ember pedig értz, 's a' t.*“ ezeknek kell állaniuk: „*A' mi nem érez, holt az; a' melly ember pedig érez, 's a' t.*

Horvát István.

---

2. *Tudósitás.*

Lindley Botaniai Bévezetésének, mellyről a' folyó évi Tudományos Gyüjtemény V-dik Kötetének 122-dik oldalán volt szó, ára 11 fr. 30 kr. pengő pénzben. — Az óta megjelent, mint az Ujság Levelekből kitetszik, német fordításban illy tzim alatt: „*Einleitung in das natürliche System der Botanik, oder systematische Uebersicht der Organisation, natürlicher Verwandschaften und geographischer Ver-*

breitung des ganzen Pflanzenreichs; nebst Angabe des Nutzens der wichtigsten Arten in der Heilkunde, den Künsten und der Haus- und Feldwirtschaft. Vom Prof. John Lindley. Weimar, 1833. 8-o. E' képek nélkül megjelent Kiadásnak ára 4 fr. 30 kr. pengő pénzben.

Horvát István.

---

3. *Jelesség.*

Hogy a' ditső Horvát Nemzetet századokig a' Magyar Nemzettel különösen a' Nyelvre nézve nem annyira a' Deák, mint a' Magyar Nyelv kötötte összve, annak eleven tanuja egyebeken kivül némelly 1527-diki Óklevél. Ebben (Georgii Pray, Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1770, Parte V. pag. 132.) az Országos Gyülésbe összve sereglett Horvát és Szlavoniai Karokról és Rendekről, midőn az 1505-diki Rákosi Végzésnek Deák Példánya szóban forgott, mondja a' Bán Képviselője: „*Nos Christophorus Graff de Frangepanibus, Segniae, Vegliae, Modrusiaeque Comes, et Serenissimi Principis Domini Joannis, Dei gratia Regis Hungariae etc. Capitaneus Generalis, nec non Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Schlavoniae, et Comitatuum Simighiensis et de Possega etc. similiter generalis Tutor et Protector memoriae commendamus, quod cum nos in praesenti Diaeta seu Conventione Universitatis Dominorum et Nobilium Regnicolarum hujus regni Schlavoniae pro festo Epiphaniarum Domini proxime praeterito de mandato Regis in oppido Dombro celebrata, quaedam literae Spectabilis ac Magnifici Domini Comitis Petri, Comitis de Sancto Georgio et de Bozin Judicis Curiae — — — — — — coram nobis et dicta Universitate Dominorum et Nobilium Regnicolarum praedicti Regni Schlavoniae ad legendum pariter, et sermone vulgari declarandum fuissent exhibitae.*“— A' Deák Óklevél megértetése végett tehát az összve gyültek Tolmátsra szorúltak. — Hasonlókat olvashatni 1505-dikből a' magyar Ország Gyülésről is. Péter Ország Birája és Szentgyörgyi meg Bazini Gróf (Ignatii Comitis de Batthány, Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Albae Carolinae, 1785. fol. Tomo I, pag. 566. nota a) mondja ugyan az 1505-diki Deák nyelven költ Rákosi Végzésről: „*Nobisque praesentibus in ipso Campo Rakos ad legendum pariter, et sermone vulgari declarandum fuissent exhibitae.*“— A' Horvát Világi Urak közül, tudniillik, épen olly kevesen tudtak Deákúl, mint a' Magyar Világi Urak közül: Tudott ellenben Magyarúl még akkor mind a' két Felekezet Büszkék lehetünk a' Horvát eredetü XVI és XVII-dik századi Magyar Irókra.

Horvát István.

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Néhai Nagyságos Illos Jósef Ts. K. Tanátsos és a' Pétsi Kerület Tartományhéli Fő Biztosa nagy Kóta Gyüjteményét, mellyel éltében magát, mint a' Musikának buzgó kedvelője, mulatni szokta, Végrendelésében († Május 6-dikán 1833.) Hazája eránt viseltető nemes indúlatból a' Magyar Nemzeti Museumnak hagyta. Ezt közelébb Nagyságos Petrovics Pál Ts. K. Fő Strása Mester Ur, mint a' Vég Rendelésnek lelkes Végrehajtója, az Intézet legkisebb költsége nélkül harmintzhat e' végre készült tokban pontosan által küldötte.

Nemes Pappházy Demeter föleskütt Magyar Országi Ügyész és Nemes Eszék szabad királyi városnak választott Polgára, részéről is gazdagabbitani vágyván a' Magyar Nemzeti Museumot, ezen hasznos Intézetet Homerus minden munkáinak Strassburgban (Argentorati) 1572-dikben 8-ad rétben megjelent Kiadatásával ajándékozta meg. A' Példány egykor, a' benne találtató jegyzékek szerént, a' híres Fóris Otrokotsi Ferentz Magyar Tudósé (Szathmarini 1670) volt, utóbb pedig a' Szent Mártoni Monostor Könyvei közé tartozott.

Horvát István.

---

5. *Nyilatkoztatás.*

Nehogy ezentúl is, mint mostanig több ízben történt, különbféle Szerzőktől hozzám a' Koszoru számára Versek küldettessenek, ezzel tartozó tisztelettel jelentem, hogy a' Tudományos Gyüjtemény mellett megjelenő Koszorunak szerkesztetésébe az év kezdetétől fogva nekem legkisebb befolyásom sem volt. Illyeneket az érdemes Munkálkodók ne terheltessenek egyenesen a' Trattner és Károlyi Könyvnyomtató Intézetbe küldeni.

Horvát István.

---

6. *Új Könyvek.*

31) Keresztyén Hittudomány minden felekezetü Öntanulók, Oktatók, Szülők, leginkább pedig a' Protestáns Ifjuság számára. Irta Tuppy Jósef, az Istenészmény Jeleltje. Kassán, 1833. Nyomtattatott Werfer Károly, Ts. K. Priv. Academ. Könyvnyomtató betüivel, 8-ad rétben, 139 oldal. Ajánlva a' Magyar Ifiuságnak. Az Ára 1 fr. pengő pénzben,

32) Diák Magyar Müszókönyv a' Magyarhoni Törvény- és Országtudományból. (Index terminorum in scientiis juridicis et politicis per regnum Hungariae usitatorum latino hun-

garicus). Írta Fogarasi D. János, Hites Ügyvéd. Pesten, 1833. Ifjabb Kilian György árúja. Esztergami K. Beimel J. betüivel. 8-ad rétben, 50 oldal. Egy Kötáblával. Az Ára 50 kr. pengő pénzben.

33) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien. 1833. Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 8-ad rétben, 223. oldal. Az Ára 2 fr. pengő pénzben.

34) A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betöivel. 1833. 8-ad rétben, 152 lap. Az Ára 2 fr. 30 kr. pengő pénzb.

35) Nemzetek Kép-Tára, mellyben az êgész föld minden ismeretes lakosai hív rajzolatokban 's leiratokban terjesztetnek elő. Írta Szendi Kálmán. Pesten, 1833. Wigand Otto tulajdona. 4-ed rétben. I. ,Füzet, 16 oldal, 4 Réz Táblával. — — II. Füzet, 17—24. oldal, 5 Réztáblával. Mind a' két Füzet ára 1 fr. pengő pénzben.

Horvát István.

---

7. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

18) Ferencz Reichstadti Herczeg, Napoleon Fija. Magyarázák Illés és Szekrényesi. Pesten, 1833. Trattner és Károlyi Tulajdona. 8-ad rétben, 310 oldal. Az ára 1 fr. ezüst pénzben.

19) J. N. Bouilly Új Elbeszéllései, Gyönge Gyermekek számára. Pesten, Trattner J. M. és Károlyi István Tulajdona. 1833. 8-ad rétben, 152. oldal. Az ára 20 kr. ezüst pénzben

20) Diktomos, Verses és Imádságos Könyvetske. Az Apróbb Oskolabéli Gyermekek számára Készítette Kis János, Sopronyi Predikátor, és a' Dunán túl való Kerületbeli Ev. Gyülekezetek Superintendense. Újabb Kiadás. Pesten, 1833. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Tulajdona. 8-ad rétben, 56 oldal. Az ára 4 kr. ezüst pénzben.

21) Okos Gazda, vagy Gazdasági Tudomány. Kérdésekben és Feleletekben Két Toldalékkal I.) A' Marha Orvoslásról, és II.) Erköltsi Történeteket magában foglaló olvasó Könyvvel. Az alsóbb és falusi Oskolák számára 's a' t. a' Magyar Országi Környülállásokhoz alkalmaztatva. Szerzette Balásházy János, Zemplény Vármegye Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja. Második Kiadás. Pesten, 1833. Petrózai Trattner és Károlyi István Tulajdona. 8-ad rétben, 95 oldal. Ajánlva Fels. Jósef Ts. K. Fő Hertzegnek, Hazánk Nádorának. Az ára 16 kr. ezüst pénzben.

Horvát István.

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Kandl Miklós Adolf. A' Nevelésről. 3 lap.
2) Horvát István. Magyar Szovakhoz hasonlitó Török Szovak. 11 lap.
3) Vass László. Demosthenes és Cicero. 39 lap.
4) Boehm Károly. A' haláltól, és az elevenen eltemettetéstől való félelemről. 68 lap.
5) Horvát István. A' Vasvári Káptalannak 1300-dik évben Miklós Bán fiai számára költ Óklevele. 96 lap.
6) Kalós Mo'ses. Szónyomozási értekezés: szerkeztet jobb-e vagy szerkesztet? 98 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott agozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 108 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István: „Scripta Historica Islandorum de rebus gestis veterum Borealium, latine reddita et Apparatu Critico instructa, curante Societate Regia Antiquariorum Septentrionalium. Hafniae, 1828—1829. 8-vo Vol. I—III." 122 lap,

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítás. 124 lap.
2) Tudósítás. 124 lap.
3) Jelesség. 125 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 126 lap.
5) Nyilatkoztatás. 126 lap.
6) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 126 lap.
7) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. VII-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1833.

VIII^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMATÚ.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

Deáky Gedeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Demosthenes és Cicero.

(Folytatás.)

Már most Demosthenesnek más beszédeiből egynehány helyeket, ismét egyenesen a' görögből fordítva, közlök tisztelt olvasóimmal. *Ex ungve leonem.*

Demosthenesnek Olynthiai a) 3-dik (2-dik) Beszédéből b).

„Mert ti, oh Athenabéli Férfiak! nem idegen, hanem hazai példákkal élvén lehettek szerentsésekké. Azok tehát, kiknek nem hizelkedtek a' Szónokok, se nem kedveskedtek nekik, mint most ezek (Szónokok) nektek, negyven öt esztendeig ugyan a' görögökön, azoknak tulajdon akaratjuk szerint, uralkodtak, többet pedig, mint tiz ezer tálentomot, a' várba vittek, az ugyan ezen tartományt (Matzedoniát) biró Király pedig nekik engedelmeskedett, mint illendő, hogy a' barbarus a' görögöknek engedelmeskedjék, mind szározon, mind tengeren hadakozván pedig sok és szép emlékeket állítottak, midőn maguk hartzoltak, maguk pedig minden emberek között az irigységnél hatalmasabb, 's tetteken álló ditsősséget hagytak maguk

a) Olynthus Thrátziának hatalmas városa volt. Azt a' görögök birták. Demosthenes három Olynthiai Beszédével az Athenabélieket ösztönözi, hogy az Olynthiaiaknak Filep Matzedoniai Király ellen segítségükre mennyenek. És innét ezen Beszédek Olynthiaiaknak neveztetnek.

b) Mindenütt a' szép Londoni kiadással élek, mellyről ezen Értekezésnek elején említést tettem.

után. A' görögöket illető dolgokban valóban ugyan illyenek voltak, azokban pedig, a' mik magához a' városhoz tartoznak, lássátok, millyenek voltak, mind a' közönséges, mind a' különös dolgokban. Közönségesen ugyan tehát ollyan és akkora épületeit és szépségeit a' templomoknak és ezekben lévő ajándékoknak készítették nekünk, hogy senkinek az utóbbiak közűl a' felűlmulás nem hagyattatott, különösen pedig olly mértékletesek, és a' köztársaság szokásában megmaradók voltak, hogy, ha valaki talán közűletek Aristidesnek, és Miltziádesnek, és az akkori jeles embereknek házát ismérte volna, millyen légyen, látta volna, hogy a' szomszédnak házánál semmivel sem pompásabb, mert nem maguk gyarapítására viselték a' város dolgait, hanem kiki azt itélte, hogy a' köz jónak kell nőni a). Abból pedig, hogy ugyan a' görögök dolgait

a) Róma is addig volt az erkölts hazája, 's hatalmas, míg Polgárinak a' város, 's a' köz jó volt mindene, 's míg az egyes és tulajdon haszon nem tétetett a' köz haszon elejbe, 's nem nőtt ennek kárával. Horátz *Carm.* II, *Od.* 15. a' régi Rómaiakról mondja:

„Privatus illis census erat brevis,
„Commune magnum."

De minekutána majd kinekkinek maga (Az új Filozofiának *Én*-je, 's mint a' Németek mondják: mein Ich) több volt a' hazánál; minekutána Ásia luxusa kitólta az ősi együgyüséget, 's a' Lucullusok asztalai számkivetették a' régi mértékletességet; minekutána az egyes személyek több kintseket birtak a' köztársaság kintseinél, 's azokat megtagadták a' haza boldogságának, végre tyránjainak, azután pedig a' vad népeknek, az az: önön vétkeinek prédája lett Róma. Bár ennek eldűlése mindég letzkéje volna a' népeknek! Juvenalis *Satyra* 6-a mondja:

„Praestabat castas humilis fortuna Latinas
„Quondam, nec vitiis contingi parva sinebat
„Tecta labor, somnique breves et vellere Tusco
„Vexatae, duraeque manus, ac proximus urbi
„Annibal, et stantes Collina in turre mariti.
„Nunc patimur longae pacis mala: saevior armis
„Luxuria incubuit, victumque ulciscitur orbem.
„Nullum crimen abest, facinusque libidinis, ex quo
„Paupertas Romana perit."

hiven, az Istenekét pedig áhitatosan, a' magukét pedig egymásközt egyenlően vitték, méltán nagy szerentsére jutottak. Akkor ugyan valóban ezen módon folytak az ő dolgaik, midőn azok, kikről szólottam, a' köztársaságot igazgatták. Most pedig minő állapotban vannak a' ti dolgaitok ezen jók alatt? a) Hasonlóban-e, vagy majd hasonlóban? És másokat ugyan elhallgatok, sok mondani valóm lévén: De mindnyájan látjátok, mennyire elvagyunk hagyattatva, a' Látzedemoniaiak ugyan elveszvén, a' Thebaiak pedig dolgaiktól elfoglaltatva lévén, mások közűl pedig senki sem lévén alkalmatos az elsőségért nekünk ellenünk tétetni, midőn pedig lehetne nekünk mind magunkéit bátorságosan birni, mind mások jusait elintézni, a' mi szántóföldeinktől ugyan megfosztattunk, többet pedig, mint ezer öt száz tálentomot semmi szükség nélkűl elköltöttünk, kiket pedig a' háboruban haditársúl nyertünk, békesség lévén, ezek (a' roszsz előjárók) elvesztették, illyen ellenséget (millyen Filep) pedig magunk ellen gyakorlottunk (a' mi hibáinkkal 's vétkeinkkel Filepet nagygyá 's ellenünk alkalmatossá tettük 's gyakorlottuk) b). Vagy előálván mondja meg nekem valaki, honnét, máshonnét lett hatalmas, mint mi magunk által Filep? De, oh hallod-e! (mondja valaki), ha ezek roszszúl állanak, magában a' városban a' dolgok most jobb állapotban vannak. És mit mondhatna valaki? A' falak teteit, mellyeket kifejérítünk, és az utakat, mellyeket helyre állítunk, és a' kutakat, és a' gyerekségeket? Te-

a) Ezen jók alatt? Kik akkor a' köztársaságnak fejei voltak. *Ezen jók* — ironia, mint a' Magyarban: *jó madár.*

b) Így a' Svekusok is az ő hibáikkal végre I-ső Péter Orosz Tsászárt hadakozni megtanították, 's nagygyá tették. De ész kell oda, hogy a' hadi vezér ellensége hibáit észre vegye, 's hasznára fordítani tudja. Athena hibái 's vétkei nagy oskolája voltak az éles elméjű Filepnek. Jól tudta ezt Demosthenes, azért minduntalan intette városát, hogy imigyen akaratja ellen is mestere 's felemelője ne legyen Filepnek.

kintsetek valóban azokra, kik az illyeseket kormányozzák, kik közűl ezek ugyan a' koldusokból gazdagokká lettek, amazok pedig a' homályosokból nevezetesekké, nékik pedig az egyes házokat a' közönséges épületeknél pompásabban készíttették, mennyivel pedig a' város dolgai tsekélyebbek lettek, annyival ezeké nőttek. Mi valóban mind ezeknek az oka, és mi valóban, hogy akkor mindenek jól mentek, és most nem annak rendje szerint? Mivel először ugyan maga a' nép, katonáskodni is mervén, ura volt a' tisztviselő személyeknek, és minden javak őtőle függöttek, és tetszetős volt, a' nép által másoknak kinekkinek mind betsületben, mind kormányozásban, mind más valami jóban részesűlni. Most pedig ellenben a' javaknak urai ugyan a' tisztviselő személyek, és mindenek ezek által mennek végbe, ti pedig, nép, elerőtlenítettvén, és megfosztatván a' pénztől és haditársoktól, a' szolgának és toldaléknak sorsára jutottatok, megelégedvén, ha ezek (a' tisztviselő személyek) nektek theátromi pénzt adnak, vagy ökrötskéket küldenek a), és, a' mi mindenek között legemberteleníbb, azokért, a' mik a' magatoké, köszönettel tartoztok. Azok pedig, kik titeket ugyan ezen városban mintegy bezártak, ezekre vezetnek, és megszelídíttenek, hogy maguk kezére tsinállyanak (mint eszközöket). b) Kik pedig kitsin és alávaló dolgokkal foglalatoskodnak, ugy vélem, soha nagy és merész gondolatra nem jőnek; mert millyenek az embereknek foglalatosságaik, ollyannak szükséges lenni a' gondolkodásnak is. Ezek, Ceresre mondom, nem tsudálnám, ha nekem, ki szólok, tiáltalatok nagyobb káromra lennének, mint azoknak, kik ezen dolgoknak szerzőik; mert nem mindég van nálatok mindenekről a' szabad mondásnak helye, sőt, én tsudálom, hogy most is volt."

a) Ökrötskék, mellyek a' népnek vendégségeire küldetni szoktak.

b) Így beszél Demosthenes a' népnek részére, mint Athenabéli Republicanus, és Demágogus (nép vezető).

„De ha tehát most még elhagyván ezen szokásokat katonáskodni és magatokhoz méltán tselekedni akartok és az ide haza lévő bő javakkal a' külső javak (az ellenség megverése és attól való bátorság) megszerzésére éltek, talán, talán, oh Athenabéli Férfiak! valami tökéletes és nagy jót nyernétek, és az illyen nyereségektől megszabadúlnátok, mellyek azon eledelekhez, mellyek az orvosoktól a' betegeknek adattatnak, hasonlítanak. Mert azok se erőt nem adnak, se meghalni nem engednek a), és ezek, a' miket most ti birtok, se olly nagyok, hogy valami elegendő hasznuk volna, se, ezeket megvetvén, más valamit tselekedni nem hagynak, hanem ezek a' ti restségtek táplálói. b) — De

a) Demosthenesnek ezen helye igen nevezetes. A' görögben így vagyon: „ἃ τοῖς ἀσθενοῦσι παρὰ τῶν ἰατρῶν σιτίοις διδόμενοις ἔοικε. καὶ γὰρ οὔτ' ἰσχὺν ἐκεῖνα ἐνιᾶσιν οὔτ' ἀποθνήσκειν ἐᾷ." Ezen helyet mind az egyházi, mind a' világi Írók emlegették és követték:

Sz. Jeromos *in Ezechiel. c. 4. v. 9. et seqq. edit. Vallarsii. Veronae a.* 1736. *in fol. Tom. 5-o* mondja: „ita ut unus panis decem uncias habere dicatur; quo tra„hitur magis anima, quam sustentatur. — Qui cibus et „potus juxta inclytum Oratorem (a' lap szélén van: *Ci„ceronem*; roszszúl: mert Sz Jeromos itt Demosthenest „érti) non vires tribuit, sed mortem prohibet."

Athenaeus *Deipnos. L. 6. num. 99. edit. Argentor.* „*a.* 10. (A' Frantzia Köztársaság kikiáltása után — lásd az én Chronologiámat p. 133.) az az: 1802. in 8. mondja: „καὶ καθὰ τὸν Παιανίεα ῥήτορα τοιούτων τινῶν μεταλάβωμεν „ἃ μήτ' ἰσχὺν ἐνιᾶσι, μήτ' ἀποθνήσκειν ἐᾷ — az az: „és „a' Paeaniai Szónok (Demosthenes) szerint ollyan vala„mikben részesüljünk, mellyek se erőt nem adnak, se „meghalni nem engednek."

Philostratus *De vita Apollonii Tyanensis l. 7. c. 26. edit. Lipsiens. a.* 1709. *in fol.* mondja: „ἀλλ' ἔγωγε, „τὴν ἀνθρωπείαν εἰδὼς φύσιν, ἀναδιδάξω λόγον ὑμᾶς ἀδὲν „ἀπεοικόθα τοῖς τῶν ἰατρῶν σιτίοις· καὶ γὰρ ἰσχὺν ἐνιᾶσι, „καὶ ἀποθανεῖν οὐκ ἐᾷσει." az az: „De én, az emberi ter„mészetet ismérvén, oktatást fogok előtökbe adni, melly „semmivel sem alább való az orvosok eledeleinél, mert „erőt ád, és meghalni nem fog engedni."

b) Az Athenabéliek egyes gazdagságra törekedtek, de a' hazáért vagyonaikból áldozni, a' háboru elkészítése, az el-

méltónak itélem, hogy ti is magatokért azokat tselekedjétek, mellyekben másokat betsűltek, és ne hagygyátok el, oh Athenabéli Férfiak! az erköltsnek rendjét a), mellyet az ősök, sok és szép veszedelmekkel b) szerezvén, nektek hagytak."

---

lenség megverése, a' külső bátorság megszerzése végett katonáskodni, és költeni nem akartak. Ezen nyereségeket, mellyek személyeiknek és javaiknak illyen megkémélésében és megtartásában állottak, Demosthenes azon eledelekhez, mellyeket az Orvosok a' betegeknek adnak, hasonlítja. Mert, valamint azok se erőt nem adnak, se meghalni nem engednek, úgy az Athenabélieknek ezen nyereségük se a' városnak erőt nem adtak, mert ez a' külső bátorság nélkül lehetetlen, se, legalább egy ideig, a' várost elveszni nem engedték, mert mintegy halált késlelő orvosságok voltak a' reménységet elvesztett nyavalában. Azok, a' mikkel az Athenabéliek birtak, se a' város boldogságára a' külső bátorság nélkül elegendők nem voltak, se a' fösvény kémélés miatt a' hazáért jeles dolgokat tselekedni nem hagytak, 's tsak a' restségnek 's más kártékony vétkeknek, mellyek a' gazdagsággal való viszsza élésből következnek, szülői és táplálói voltak. A' Köztársaság, ha a' közönséges kints és erő tsekély, 's tsak az egyes polgárok gazdagok, hasonló a' gyenge felemelt házhoz, mellyben mennél több portéka és vagyon találta ik, annál jobban nyomattatik és végtére leomlik; vagy az erőtlen 's romlott hajóhoz, mellyben mennél több kints, vagy is teher van, annál előbb válik a' habok prédájává. A' Köztársaság is, ha magában szegény és erőtlen, mennél nagyobb az egyes polgárok gazdagsága, annál korábban jut végső romlására, mert az ő szegénységéhez és erőtlenségéhez járúl azon roszszaknak serege, mellyek a' közjóra nem fordított gazdagságnak boldogtalan szüleményei szoktak lenni. Nagy letzke a' népeknek, hogy mindenek előtt a' haza, a' köz jó, a' kormány legyen szivükön, mert, ha ezek szegények és erőtlenek, az ő kintseik is mindég veszedelemben vannak, 's azok elestével ezek sem állhatnak. Ezek mind a' Demosthenes lelkéből merített elmélkedések.

a) μὴ παραχωρεῖν τῆς τάξεως τῆς ἀρετῆς, non recedere a statione virtutis. Valamint a' Katonának az ütközetkor nem szabad elhagyni a' rendet, mellyben neki állani kell, úgy, Demosthenes képzelése szerint, az Athenabéliekre Őseikről az erköltsnek illyen mintegy Katonai Rendje jutott. Mert az erköltsis mindég hartzol — nehézségeivel, akadályaival, ellenségeivel, az indúlat és vétek bájaival. Ezek

Demosthenesnek I-sső Philippicájából.

„Először ugyan tehát nem kell kétségbe esni, oh Athenabéli Férfiak! a' jelenvaló dolgokról, ha egészen roszszúl állani látszanak is. Mert a' mi legroszszabb azokban az elmult időből, az legjobb a' jövendő időre. Tehát mi az? Mivel azok közül, oh Athenabéli Férfiak! a' mik szükségesek, semmit sem tselekedtetek, a' dolgok roszszúl állanak, mert, ha mindeneket, a' miket illet, megtevén így állanának, reménység se volna, hogy azok jobbá változzanak a). Azután meg kell gondolnotok, mind másoktól hallván, mind magatok emlékezetből tudván, melly nagy hatalommal birtak valaha a' Látzedaemoniak, és ennek nem sok ideje, és melly szépen, és illendően a' városhoz semmi méltatlant se tselekedtetek, hanem a' Görög jusokért azok ellen

---

ellen neki mintegy ütközeti rendben kell állani, mellyet elhagyni elengedhetetlen vétek. Valóban a' nagy Athenabélinek felemelkedett lelkéhez méltó idea!

b) A' hazáért szép a' veszedelem. Horátz *Carm.* III, *Od.* 2.' mondja: „Dulce et decorum est pro patria mori.“ Illyen forma kimondások böven folytak Kisfaludy Sándor szerentsés tolláhól is.

a) Nem az Athenabélieket, nem azoknak erköltsét, hanem tsak azoknak restségét és vétkeit győzte meg Filep. Demosthenes a' 3-ik Philippicájában így szól: „*καὶ παρά-δοξον μὲν ἴσως ἐστὶν, ὃ μέλλω λέγειν, ἀληθὲς δέ· τὸ χείριστον ἐν τοῖς πάρεληλυθόσι, τοῦτο πρὸς τὰ μέλλοντα βέλτιστον ὑπάρχει. τί ἂν ἐχοί τοῦτο; ὅτι ἄτε μικρὸν, ἄτε μέγα ἀδὲν τῶν δέοντων ποιοῦντων ὑμῶν κακῶς τὰ πράγματα ἔχει, ἐπεί τοί γε, εἰ πάνθ' ἃ προσῆκε πραττόντων ἄτω διέκειτο, ἀδ' ἂν ἐλπὶς ἦν, αὐτὰ γενέσθαι βέλτίω. νῦν δὲ τῆς μὲν ῥαθυμίας τῆς ὑμετέρας καὶ τῆς ἀμελείας κεκράτηκε Φίλιππος, τῆς πόλεως δ' ὁ κεκρά-τηκεν.*“ az az: „És ugyan talán mindenek vélekedése ellen van, a' mit fogok mondani, de igaz. A' mi legroszszabb az elmultakban, az legjobb a' jövendőkre. Tehát mi az? Mivel ti semmit, se kitsinyt, se nagyot, sem tévén azok közül, a' mik szükségesek, a' dolgok roszszúl állanak, mert, ha mindeneket, a' miket illik, tellyesítvén így állanának, reménység se volna, hogy jobbra változzanak. Most pedig a' ti restségteket és gondatlanságtokat győzte meg Filep, a' várost pedig nem győzte meg.“

a' háborut kiállottátok. Tehát mi okból mondom ezeket? Hogy lássátok és szemléljétek, oh Athenabéli Férfiak! hogy, ha vigyáztok, semmi sem félelmes nektek; ha pedig a' dolgokkal nem gondoltok, semmi azok közűl, a' miket akarnátok, nem történik veletek, példáitok lévén ez előtt a' Látzedaemoniak hatalma, mellyet megtörtetek, mivel dolgaitokat szivre vettétek, és most ennek (Filepnek, ime! melly megvetéssel szól róla) igazságtalansága, melly által megzavartatunk, a' miólta azokkal, a' mikkel kellenék, semmit se gondolunk."

„Ha pedig valaki közűletek, oh Athenabéli Férfiak! véli, hogy nehéz megtámadni Filepet, meggondolván, hogy nem tsak a' hadiseregnek, mellyel ő most bővelkedik, sokasága, hanem az erős helyek is mind elvesztek a' város részéről, ugyan helyesen itél; de mindazonáltal gondollya meg azt is, hogy valamikor mi is birtuk, oh Athenabéli Férfiak! Pydnát, Potidaeát, Methonet és minden köröskörűl fekvő helyet, és sokan azok közűl a' nemzetek közűl, mellyek most ő vele vannak, a' maguk törvényével éltek, és szabadok voltak, és inkább mivélünk, mint ővéle lenni, akartak. Ha tehát Filep akkor abban a' vélekedésben lett volna, hogy nehéz hadat viselni az Athenabéliek ellen, kik annyi várokkal birnának az ő tartományuknak védelmezésére, ő pedig frigyesek nélkűl szűkölködnék, azok közűl, a' miket most tett, semmit sem tett volna, se olly nagy hatalmat magának nem szerzett volna. De, oh Athenabéli Férfiak! tudta ő azt jól, hogy mind ugyan ezek a' helyek a' háborunak jutalmai, mellyek a' középen kitétetve vannak a),

---

a) Régenten a' Palaestrákban a' győzedelem' jutalma a' középre tétetett, hogy a' viaskodók látván, minő reményért hartzolnának, annál inkább felelkesíttessenek. Ezen szokásra nézve Lucanus *Pharsal.* VII, p. 180. *edit. Bipont. a.* 1783. *in* 8. Pompejus szájába ezen szovakat adja:

„Quisquis patriam, carosque penates,
„Qui sobolem, ac thalamos, desertaque pignora quaerit,
„Ense petat: medio posuit Deus omnia campo."

természetesen pedig a' jelenlévőknek jutnak, a' mik a' távóllévőké, és a' dolgozni és veszedelembe menni akaróknak, a' mik a' henyélőké. És ezen elvvel élvén, mindent maga alá vetett, és bir, ezeket ugyan, mint elfoglalván valaki a' háborunak törvényével birná, amazokat pedig frigyeseivé és barátaivá tévén, mert mindenek azoknak frigyesei lenni, és azokhoz ragaszkodni akarnak, kiket látnak készen lenni, és azokat, a' mik szükségesek, tselekedni kivánni."

„Ha tehát, oh Athenabéli Férfiak! ti is most ugyan ezen elvben lenni akartok, minthogy előbb nem akartatok, és kiki közületek, a' miben kell, és lehet, magát a' városnak hasznossá tenni, minden vonaglást félrevetvén, a' tettekre kész lészen, a' gazdag ugyan a' pénzbéli segítségre, a' ki pedig abban a' korban van, melly az ellenséggel megvivni alkalmatos, a' hartzolásra, és hogy pedig rövideden és együgyüen meg mondjam, ha magatoké akartok lenni, és megszünik kiki reményleni, hogy neki semmit sem kell tenni, és más mindent meg fog tenni helyette, mind a' magatokét, ha az Isten akarja, megnyeritek, mind a' miket gondatlanságból elvesztettetek, ismét viszsza foglaljátok, mind őtet (Filepet) megboszszúljátok. Mert ne véllyétek, hogy a' mostani szerentséje hozzája, mint Istenhez, örökre kötve volna, hanem, oh Athenabéli Férfiak! van, ki őtet gyülöli, van ki féli, van, ki irigyli, azok közűl is, kik most egészen övéle tartani látszatnak, és hogy mindenek, a' mik más akármelly emberekben is megvannak, az ő szövetségeseiben is feltaláltatnak, gondolni kell. Mindazonáltal most ezek mind félnek, nem lévén, hová fordítsák magukat, a' ti késedelmességtek és restségtek miatt, mellyet, mondom, már le kell tennetek. Mert látjátok a' dolgot, oh Athenabéli Férfiak! melly makatsságra vetemedett ez az ember (Filep), ki választást sem ád nektek a' háboru, vagy békesség között, hanem fenyeget', és, mint mondják, kevély kifejezésekkel él, és nem kész, birván, a' miket elfoglalt, azokkal megelégedni, hanem mindég va-

lami többre törekedik, és körösköríl mindenfelől minket késedelmeskedőket és restelkedőket békerítve tart. — Az időt, mellyben tselekedni kellene, a' készületekre vesztegetjük, a' dolgoknak alkalmatosságai pedig nem várakoznak a' mi késedelmességünkre és restségünkre. — Nekem pedig látszatik, oh Athenabéli Férfiak! hogy valaki az Istenek közül azokat, a' mik a' várossal történtek, szégyenlvén, ezt a' törekedő lelket oltotta Filepbe. Mert ha birván, a' miket elfoglalt, békességben maradni akart volna, és többé semmit sem tett volna, nekem úgy látszatik, hogy nékik közületek el szenvedték volna azokat, a' mikből nyilvánságosan a' szégyennek, puhaságnak, és mindennek, a' mi legrutabb, motskaival tetéztettünk; most pedig mindég valamire törekedvén és többet kivánván, talán ki hi benneteket, ha tsak egészen magatokat nem ismériték. Én pedig tsudálom, ha senki közületek se nem gondolja meg, se nem haragszik, látván, oh Athenabéli Férfiak! hogy a' háboru kezdete ugyan volt, hogy Filepen boszszut álljunk, a' vége pedig már, hogy Fileptől semmi kárt se szenvedjünk. Hanem világos, hogy bizonyára nem fog nyugodni, ha valaki őtet meg nem fogja gátolni."

Demosthenesnek Filep Levelére tartatott Beszédéből.

„Mert először ugyan igazságos, oh Athenabéli Férfiak! hogy a' legnagyobb Istenek nektek haditársaitok, és segítőitek legyenek, kiknek religióját az (Filep) általhágván, és esküvéseit elhenyélvén igazságtalanúl a' békességet felbontotta. Azután, a' mik által előbb nagygyá lett, mindég nékiket megtsalván, és nagyokat igérvén, mind ezek már elmultak (mert már megismérték őtet azok, kiket megtsalt); — látom pedig, hogy midőn ugyan a' dolgok jó akaratból állanak egybe, és azok mindnyájuknak, kik a' háborukban részesülnek, használnak, az egybeállottak erősen megmaradnak, midőn pedig lestállásból és fösvénységből tsalás és erőszak által tartatnak, mint most ettől (Fileptől), tsekély ok, és

történetbéli botlás mindeneket hamar megráz, és felbont. — Még pedig azt (Matzedoniát) ez (Filep) maga a' hadak, és hartzok, és mindenek által, mellyek által valaki őtet nagynak lenni gondolná, magának állhatatlanabbá tette. Mert ne gondoljátok, oh Athenabéli Férfiak! hogy Filep és az ő alattvalói ugyan azon dolgokban gyönyörködjenek, hanem vegyétek észre, hogy az ugyan ditsősséget kiván, ezek pedig bátorságot; és ő ugyan azt meg nem nyerheti veszedelem nélkűl, ezeknek pedig semmi szükségük sints, otthon hagyván gyermekeiket, szüléiket, feleségeiket törődni, és naponként ő érette veszedelemben forogni, úgy, hogy ezekből ugyan, láthatni, hogyan legyen a' Matzedok sokasága Filep iránt lelkesíttetve — Mert azok, kik körűlötte (Filepnek) voltak, mondják, hogy ő annyira ditsősség kivánó légyen, hogy akarván minden legszebbeit a' tetteknek az övéinek lenni látszatni, jobban haragszik a' hadivezérek és kormányozók között azokra, kik valami ditséretre méltót tselekedtek, mint azokra, kik dolgaikban egészen szerentsétlenek voltak."

„Tehát, ha ezek így vannak, hogyan maradnak már sok ideig hiven mellette? Mivel most ugyan, oh Athenabéli Férfiak! az ő szerentséje maga béfödi mind az illyeseket; mert a' dolgoknak jó folyása hathatós az embereknek vétkeit elrejteni, és béárnyékolni; ha pedig valamiben megbotlik, akkor tellyesen kifognak nyilatkoztatni mind ezek. Mert úgy van, mint a' testünkben. Midőn ugyan valaki egészséges, semmi fájdalmat sem érez az egyes részekből, mellyeknek valami titkos hibája vagyon, minekutána pedig lebetegedik, mindenek megmozdúlnak, akár szakadás, akár fitzamodás, akár más valami a' tagok közűl légyen, melly nem tökéletesen egészséges, így vagyon az országokkal és minden birodalmakkal is, míg ugyan a' háborukban jól folynak dolgaik, a' sokaság nem látja hibáikat, minekutána pedig valamiben megbotlanak, a' mit, igazságos, hogy most az (Filep) szenvedjen, na-

gyobb tehert, mint birná, vevén magára, minden nehézségeik mindeneknél világosakká lesznek."

„Ha pedig valaki közűletek, oh Athenabéli Férfiak! Filepet szerentsésnek látván, azért gondolja, hogy félni kell tőle, és nehéz megtámadni őtet, bölts férfiunak szorgoskodásával él ugyan, mert nagy ereje van a' szerentsének, sőt ő minden az embereknek minden dolgaikban. Mindazonáltal sok mód szerint nem kevesebbé választaná valaki a' mi szerentsénket, mint azét. Mert nagy időtől fogva az ősöktől nyertük a' fellebbvalóságot nem tsak ezen (Filepen), hanem, hogy röviden megmondjam, minden Matzedoniai Királyokon, és azok úgyan az Athenabélieknek adóztak, a' mi városunk pedig soha senkinek sem. Ezenkivűl pedig annál biztosabb folyamodásaink vannak az Istenek jó akaratjukhoz, mint ő neki, mennél mindég az Istenekhez áhitatosabbak voltunk, és igazságosabb dolgokat tselekedtünk, mint ő. Tehát miért volt az (Filep) az előbbi háboruban szerentsésebb, mint mi? Mivel, oh Athenabéli Férfiak! mert szabadon fogok szólani hozzátok, az ugyan maga hartzol, és mindent kiáll, és a' veszedelmekben jelen van, se az alkalmatosságot el nem botsátván, se semmi részét az esztendőnek el nem henyélvén; mi pedig, mert igazat fogok mondani, semmit sem tselekedvén itten ülünk, mindég késedelmeskedvén, és tanátskodván, és a' piatzon tudakozódván, mi újság volna? Ámbár mi volna nagyobb újság, mint, hogy egy Matzedoniai férfiu (Filep) az Athenabélieket megveti, és ollyan levelet mer küldeni, millyent kevéssel előbb hallottatok? És ugyan annak (Filepnek) szolgálatjára állanak a' pénzen fogadott katonák, és, Jupiterre mondom, ezeken kivül a' mi Szónokaink közűl is nékik, kik attól (Fileptől) ajándékokat nyerni gondolván nem szégyenlenek Filepnek élni; se nem veszik észre, hogy mindeneket, mind azokat, mellyek a' városé, mind azokat, mellyek önön maguké, tsekély nyereségen eladják. Mi pedig se annak dolgaiból semmit megzavarni nem készű-

lünk, se idegen katonákat tartani nem akarunk, se magunk katonáskodni nem merünk. Tehát semmi tsuda, ha valamivel felülhalladott bennünket az előbbi háboruban; hanem inkább az volna tsuda, ha mi, semmit sem tévén azok közül, a' mik a' hartzolókhoz illendők, vélnénk, hogy megfogjuk győzni azt, ki mindeneket elkövet, a' mik szükségesek azoknak, kik győzni fognak. — Hanem gondoljátok meg, melly tsunya légyen, hogy a' ti atyáitok ugyan, a' Látzedaemoniak ellen hadakozván, sok munkákat és nagy veszedelmeket kiállottak; ti pedig azokért se akartok erősen hartzolni, a' miket azok, igazságosan szerezvén, nektek általadtak; de az (Filep) ugyan Matzedoniából kirohanván annyira veszedelem kivánó, hogy azért, hogy birodalmát nagyobbá tegye, a' katonákkal hartzolván egész teste megsebesíttetnék; az Athenabéliek pedig, kiknek ősi sajátja, senkinek sem engedelmeskedni, mindeneket pedig a' háborukban meggyőzni, az elkortsosodás, vagy restség által elhagyták az ősök munkáit és a' haza hasznait."

Demosthenesnek a' Rendekről való Beszédéből a).

„Ezek pedig, oh Athenabéli Férfiak! mind lehetők, mind a' tselekedetre szépek, és hasznosok, mind, hogy a' Királynak (a' Persák Királyának) rólatok tudtára adattassanak, alkalmatosok, és ezek miatt nem kis félelem támadna benne. Tudja bizonyára, hogy három száz hajó által, mellyek közül százat mi állítottunk ki, az ő ősei ezer hajót elvesztettek; hallani fogja pedig, hogy mi magunk most három száz hajót készítettünk el, úgy, hogy, ha egészen megbolondúlna is, igen bátorságosnak lenni nem fogja tartani, a' mi városunkat ellenségé tenni. De bizonyára, ha az jutna eszébe, hogy

a) Demosthenesnek a' Rendekről, *Περι Συμμοριων*, *De Classibus*, való Beszéde. Az Attikusoknál azoknak, kik köz hivatalokat viseltek, rendje, és gyüleke_ete *Συμμορια*-nak hivattatott.

a' pénzben bizhatik, ezt a' segedelmet is a' tieteknél gyöngébbnek fogja találni. Az ugyan az aranyat, a' mint mondatik, viszi a), ha pedig ezt elosztogatja, szükölködni fog; mert a' kutak is kifogynak, ha valaki azokból gyakran és sokat merít, hogy pedig nekünk a' tartománynak ára, hat ezer tálentom b), a' segedelmünk, hallani fogja; hogy ezért ugyan a' megtámadókat megboszszúljuk, azok az ő ősei közűl, kik Marathonnál c) voltak, leginkább tudhatják. — Én tehát úgy vélem, hogy annyira távól vannak a' Thebaiak attól, hogy ő véle valaha a' görögöket megtámadják, hogy sok pénzen, ha volna nekik, megvennék, ha ők valamelly időt nyernének, mellyben az előbbi vétkeket, mellyeket a' görögök ellen elkövettek, eltörűlhetnék. — És bizonyára látom, hogy méltán más görögök közűl se fél senki is ezen háborutól, mert ki nem tudja közűlök, hogy míg ugyan azt (a' Persát) közönséges ellenségnek tartván egymással megegyeztek, sok jóknak urai voltak, minekutána pedig őtet barátjuknak lenni gondolván a' maguk pöreiben veszekedtek, annyi roszszat szenvedtek, mennyit még az őket megátkozó sem talált volna nekik? —

---

a) Ezt így kell érteni: Minden kintsét vele viszi, nem, mint mi, kiknek kintseik megmozdíthatatlanok: A' haza, a' város, a' szántóföldek.

b) A' Tálentom sokféle volt. A' közönséges Attikai Tálentomnak értékéről nem egyeznek meg az Irók. Azonban én azt az állítást követem, melly szerint 100 drachma egy Minát, 60 Mina egy Tálentomot, egy Tálentom 600 aranyat tészen azon versek szerint:

„Cecropium *) superest post haec docuisse Talentum:
„Sexaginta Minas; seu vis, sex millia Drachmas,
„Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis."

*) (Atheniense, Athena Cecrops építőjétől Cecropiának, κεκροπιη πολις, Cecropiai városnak is hivattatott).

Demosthenes Attikát 6000 Tálentomra, vagy is: 3,600000 aranyra betsülte. Tehát a' Tálentom nagy kints, 's innét ez a' szó az észbéli tehetség kifejezésére is által vitetett.

c) Kinél volna ismeretlen Marathon neve, hol az Athenabéliek, jóllehet kisded erővel, megtörték a' Persa gögőt?

ha

ha ugyan a' görögöknek hasonlóképen rut nem volna hazudni, és hamisan esküdni, mint annak (a' Persának) szép, régen azt ti megtámadtátok volna, most pedig ezt ugyan nem fogjátok tenni magatok miatt, hanem minden Isteneket kéritek, hogy ugyan azon eszeveszettség ragadja el azt, melly hajdan az ő őseit. És ha ezeket megvizsgálni eszébe ötlik, úgy találni fogja, hogy ti nem tunyán tanátsoltatok magatoknak. Bizonyára tudja, hogy az ő ősei ellen viselt háboruk által szerentsésé és nagygyá lett a' város (Athéna). — Hogy pedig a' ti tetteitek az ősökhöz méltók legyenek, meggondolni (szükséges)."

Demosthenesnek a' Rhodiusok szabadságáról való Beszédéből.

„Tehát ugyan én úgy vélem, hogy nektek ezen dolgokat erősen felvenni, és azokat, a' mik a' városhoz méltók, tselekedni szükséges, megemlékezvén, hogy örvendeztek, hallván, midőn valaki a' ti őseiteket ditséri, és azoknak tetteit elbeszéli, és emlékeit előszámlálja. Tehát gondoljátok meg, hogy a' ti őseitek ezeket emelték, hogy ne tsak látván tsudáljátok őket, hanem hogy azoknak, kik ezeket felszentelték (tetteikkel maguknak megérdemlették, 's mintegy felszentelték) erköltseit is kövessétek."

Demosthenesnek a' Koronáról való Beszédéből a).

„Először ugyan, oh Athénabéli Férfiak! az Isteneket kérem, hogy a' millyen jó akarattal vagyok

a) Az Athénabéliek és Thebaiak Filептől Chaeroneánál, Boeotia városánál, megverettettek. Filep Thebába katonai őrizetet tett. Tehát az Athenabéliek félvén, hogy Filep ő vélük is hasonlóképen fogna tselekedni, elvégezték Athena falainak a' régiség által megromlott részeit helyre állítani. Ez a' dolog néki férfiakra bizattatott, kik között volt Demosthenes is. Midőn tehát a' megbizottak a' dologhoz fogtak, és több pénz kivántatott, mint a' köztársaság pénztárából rendeltetett, Demosthenes a' fogyatkozást a' magáéból pótolta ki. Ctesiphon, egy azok közül, kik a' köztársaságot kormányozták, ezen alkalmatosság-

én mindég a' városhoz és mindnyájatokhoz, ugyan ollyannal legyetek ti hozzám ezen vetekedésben, azután, a' mi reátok, religiótokra, és ditsősségtekre nézve legjobb, azt adják nektek az Istenek, hogy ne az ellenkező félt tanátsoljátok az iránt, miként kelljen nektek engemet hallgatnotok, mert ez igazságtalan volna, hanem a' törvényeket, és az esküvést, mellyben minden más igazságosak mellett az is írva van, hogy mind a' két rész egyenlőképen hallgattassék meg. Ez pedig nem 'tsak abban áll, hogy semmi előítélet a' dologban ne légyen, se abban, hogy mind a' két részhez egyenlő jóakarat mutattassék, hanem abban is, hogy megengedtessék olly renddel és védelmezéssel élni, mint a' vetekedőknek mindegyike akarja, és választja."

„Tehát én sokban ugyan alábbvaló vagyok ezen vetekedésben Aeschinesnél, de leginkább, oh Athénabéli Férfiak! két és nagy dologban. Egyik ugyan,

---

gal a' Tanáts eleibe terjesztette, hogy, mivel Demosthenes egész életében a' köztársaságról jól érdemleni meg nem szünik, és most a' falakra a' fogyatkozást a' magáéból pótolta ki, a' Tanátsnak és Népnek tessék ötet arany koronával megajándékozni. De Aeschines, Demosthenes ellensége, Ctesiphont vádolta, azt vitatván, hogy Demosthenesnek ezen megtiszteltetése a' törvények ellen volna. Demosthenes, Ctesiphont 's önön ügyét védelmezvén, a' gyengébb okokat Beszédének közepén hozza fel, az erősebbeket Beszédének két végső részére helyhezteti, a' hadivezérként, ki hasonlóképen gyengébb seregeit a' középre, az erősebbeket pedig a' szélekre állítja, 's amazokat ezekkel megerősíti. Ez a' Beszéd Demosthenes Beszédei között legjelesebb, mellyben Demosthenes maga magát felülhallgatta, 's maga magánál nagyobb. Innét a' maga ügye védelmezéséről szint úgy lehet mondani: *Demosthenes a' Koronáról*, mint: *Cicero pro Domo sua.* Plutarchus *Volum. 9. p. 343. edit. Lipsiens. a. 1778. in 8.* beszéli, hogy Aeschines a' Rhodiusok előtt Ctesiphon ellen való Beszédét felolvasta, midőn pedig mindnyájan tsudálkoznának, hogy illyen derék Beszédet tartván ügyét elvesztette, mondotta: „Nem tsudálkozná„tok, ha ezek ellen (a' miket abban a' Beszédben mon„dott) Demosthenest szólni hallottátok volna." — Nagy ditséret egy illyen ellenségtől!

hogy ő véle nem egyenlő tárgyakról vetekedem. Mert nem egyenlő most nekem a' ti jóakaratotokat elveszteni, és annak a' pört meg nem nyerni, hanem nekem ugyan — de nem akarok semmi gyűlöletet mondani kezdvén beszédemet; az pedig szükség nélkűl vádol engem. Másik pedig, mivel minden emberben természetesen megvan, hogy ugyan a' gyalázásokat és vádolásokat örömest hallgatják, de azokat, kik magukat ditsérik, nem szenvedhetik. Ezek közűl tehát, a' mi ugyan gyönyörködtet, annak adatott, a' mi pedig mindeneknek, hogy egy szóval megmondjam, kellemetlen, nekem van hagyva. És ha ugyan ettől félvén a' tőlem viselt dolgokat elhallgatom, látszatni fogok, hogy nem tudom megtzáfolni azokat, a' mikről vádoltatom, se megmutatni azokat, a' mik miatt érdemesnek tartom magamat a' megtiszteltetésre. Ha pedig azokra jövök, a' miket tselekedtem, és a' köztársaságban véghez vittem, sokszor kénszeríttetni fogok magamról szólani. Iparkodni fogok ugyan tehát ezt legmértékletesebben tenni, akármit pedig maga a' dolog mondani kénszeríteni fog, annak oka méltán az lészen, a' ki ezt a' vetekedést támasztotta."

„Úgy vélem pedig, oh Birák! hogy mindnyájan közűletek megfogják vallani, hogy ezen vetekedés nekem és Ctesiphonnak közös, és ebben nem kevesebb szorgalmatosság szükséges nekem. Mert ugyan mindentől megfosztatni szomoru és nehéz, mind másként, mind kiváltképen, mikor ez az ellenség által történik, leginkább pedig a' ti jó akaratotoktól és emberségtektől, annyival, mennyivel ezeket megnyerni is legbetsesebb. Ezekről pedig lévén ezen vetekedés, mindnyájatokat egyenlőképen kérlek, hogy engemet, midőn azok ellen, a' mikről vádoltatom, védelmezem magamat, igazságosan hallgassatok meg, mint a' törvények parantsolják, mellyeket eleinten Solon hozván, hozzátok jóakarattal lévén, és a' néphez leereszkedvén, itélte, hogy azoknak nem tsak az írásban foglaltatás által kell erőseknek lenni, hanem a' ti, mint Biráknak, es-

küvétek által is, nem, mintha nem hinne nektek, mint nekem látszatik, hanem, mivel látta, hogy a' vádolásokat és rágalmazásokat, mellyekkel az ellenség, előbb szólván, fellebbvaló, a' megtámadtatott résznek nem lehet magától elhárítani, ha ti közűletek, Birák közűl, kiki, az Istenekhez való félelmet megőrizvén, annak is, ki utóbb szól, igazait szivesen fel nem veszi, és magát mind a' két résznek egyenlő és közös hallgatójává tévén, úgy mindenekről itéletet nem hoz. — És valóban azt se merje senki mondani, hogy abba ugyan, ki Pellában, akkor homályos és kitsiny helyben, neveltetett (Filep), ollyan nagy lelküségnek illett születni, hogy a' Görögök birodalmát kivánnya, és azt lelkébe ötlesse, bennetek pedig, kik Athénabéliek vagytok, és minden nap minden beszédben és szinjátékban az ősi erköltsnek emlékeit látjátok, ollyan puhaság volna, hogy a' Görögök szabadságát önként akarnátok általadni Filepnek. — Minthogy pedig a' történt dolgokra sokat hajt, akarok valami különöset is mondani. És Jupiterre, és az Istenekre kérlek benneteket, az én bátorságomat a' beszédben senki se tsudálja, hanem kiki jó akarattal, a' mit mondok, vizsgálja meg. Mert, ha mindeneknél nyilvánságosak voltak volna is, a' mik történni fognak, és mindenek előre tudták volna is, és te, Aeschines! előre megmondottad volna is, és lármázván, és kiáltozván bizonyítottad volna is, ki meg sem mottzantál, így se kellett volna a' városnak elállani azoktól, a' miket tett, ha vagy a' ditsősségre, vagy az ősökre, vagy a' jövendő időre valamit hajtott. Most ugyan dolgaiban szerentsétlennek lenni látszatik, a' mi minden embernek közös, midőn az Istennek úgy tetszik. Akkor pedig, mikor magát méltónak lenni itélné, hogy mások előtt álljon, azután ettől elállana, méltán vádoltatnék, hogy mindeneket Filepnek elárúlt. Mert ha azokat hartz nélkűl általadta volna, a' mikért mindenféle veszedelmet kiállottak az ősök, ki ne pökne le tégedet Aeschines! mert valóban nem mondom, a' várost, se maga-

mat a). Millyen szemekkel pedig, oh Jupiter! néznénk azon emberekre, kik a' városba jönek, ha ugyan dolgaink arra a' helyre, mellyen most állanak, jutottak volna, Filep pedig mindeneknek vezére és ura lett volna, hogy pedig ezek ne lennének, a' hartzot nálunk nélkül mások viselték volna! és ezeket, holott a' város az előbbeni időkben soha sem betsűlte fellebb a' gyalázatos bátorságot a' szép dolgokért való veszedelemnél. Mert ki nem tudja a' Görögök közűl, ki pedig nem a' Barbarusok közűl, hogy mind a' Thebaiaktól, mind, a' kik még ezeknél előbb hatalmasak voltak, a' Lacedaemoniusoktól, mind magától a' Persák Királyától nagy örömmel az a' városnak megadattatott volna, hogy, a' mit akar, foglalja el, és a' magáét tartsa meg, tsak hogy a' parantsoltat tselekedje, és a' Görögökön mást uralkodni engedjen. De nem voltak ezek, mint illik, az akkori Athénabélieknél hazaiak, se eltűrhetők, se velük szülöttek, se senki valaha minden időtől fogva a' várost arra nem birhatta, hogy a' hatalmasokhoz ugyan, de nem igazságosakat tselekedőkhez ragaszkodván bátran szolgáljon, hanem minden időben az elsőségért, betsűletért, és ditsőségért hartzolt, és veszedelemben forgott. És ezeket annyira betseseknek, és a' ti szokásaitokhoz illendőknek itéltek lenni, hogy az ősök közűl is azokat, kik ezeket tselekedték, leginkább magasztaljátok. Méltán! Mert ki ne tsudálná azon férfiaknak erköltsét, kik mind a' haza földét, mind a' várost elhagyni készek voltak hajókra lépvén, hogy a' parantsoltat ne tselekednék? Themistoclest ugyan, ki ezeket tanátsolta, hadivezérnek választván, Cyrsilust pedig, ki a' parantsoltnak engedelmeskedni (akaró szándékát, 's ebben másokra nézve is tanátsát) kimondotta, megkövezvén, nem tsak magát, hanem a' ti feleségeitek annak feleségét is. Mert

a) A' köz gyalázatot, melly ebben az esetben Áthénára hárámlott volna, különös mesterséggel tsak Aeschines ellenségére téríti, ki hasonlóképen Athénabéli volt.

nem kerestek az akkori Athénabéliek se szónokot, se hadivezért, ki által szerentsésen szolgálnának, hanem élni se tartották érdemesnek, ha szabadsággal nekik élni nem lehetne. Mert kiki közülük azt ítélte, hogy nem tsak az attyának, és annyának született, hanem a' hazának is. Mi pedig a' különbség? Hogy az, a' ki ugyan véli, hogy tsak a' szülőinek született, a' halálra, mellyet a' végzés és a' természet önként hoz, várakozik, az pedig, ki ítéli, hogy a' hazának is született, azért, hogy azt szolgálni ne lássa, meghalni kiván, és rettenetesebbeknek tartja a' halálnál a' megvettetést, és gyalázatot, mellyeket a' szolgálat alá vettetett városban szenvedni szükséges."

„Ha ugyan tehát azt akarnám mondani, hogy tudniillik én vittelek benneteket arra, hogy az ősökhöz méltó érzésekkel lelkesíttessetek, senki sints, ki engem igazságosan meg ne dorgálna. Most pedig én ugyan állítom, hogy ez önön magatok választása, és megmutatom, hogy én előttem is a' város így volt lelkesítve, mindazonáltal mondom, hogy mindegyikében a' viselt dolgoknak a' szolgálatra nézve én is részesülök. Ez pedig, ki az egész dolgot vádolja (Aeschines), és titeket gyujtogat, hogy engem gyűlöljetek, mint a' ki a' város félelmeinek és veszedelmeinek oka voltam, engem ugyan a' jelenvaló időre a' megbetsültetéstől megfosztani kiván, a' ti ditséreteteket pedig minden időre elveszi. Mert, ha, mintha én nem legjobban kormányoztam volna a' köz dolgokat, ezt (Ctesiphont) kárhoztatjátok, látszatni fogtok, hogy vétkeztetek, nem a' szerentsének vakmerőségéből azokat, a' mik történtek (Chaeroneánál), szenvedtétek. De nem, nem hogy vétkeztetek, oh Athénabéli Férfiak! a' köz szabadságért és boldogságért veszedelmet magatokra vévén, nem, esküszöm azokra, kik Marathonnál az ősök közül előbb veszedelemben voltak, és azokra, kik Plataeánál hadi rendben állottak, és azokra, kik Salaminnál és Artemisiumnál tengeren tsatáztak, és sok más a' közönséges temetőkben fekvő jó férfiak-

ra, kiket mindnyájukat egyenlőképen a' város ugyan azon tiszteletre méltatván temetett el, Aeschines! nem csak azokat közűlük, kik a' dolgot szerentsésen viselték, és győztek. Igazságosan. Mert ugyan a' mi a' jó férfiaknak munkája volt, mindnyájan megtették, szerentsével pedig avval éltek, mellyet az Isten közűlük mindegyikének adott. — És bizonyára, hogy meg nem rontattam pénzzel (Filep által), meggyőztem Filepet. — Én úgy vélem, hogy annak, a' ki a' jó tételt vette, kell megemlékezni minden időben, annak pedig, a' ki jót tett, mindjárt elfelejtkezni, ha szükséges, hogy az ugyan jó, ez pedig nem kitsiny lelkü embernek munkáját tegye. A' maga jótéteményeit pedig említeni és beszélni, majd annyit tesz, mint szemrehányni." —

„Midőn pedig hirtelen a' háboru hirdettetett, — mindjárt megvallottad (Aeschines), és abban sokat helyheztettél, hogy barátsággal és vendégi jussal vagy iránta (Filep iránt), az eladott béres munkásságra (mercenaria opera) ezen neveket által vivén. Mert mitsoda egyenlő, vagy igaz okból volna Aeschinesnek, Glaukothea dobosné fiának, vendége, vagy barátja, vagy ismérőse Filep? — Én ugyan nem látom, hanem pénzzel meg vagy véve, hogy ezeknek hasznait elrontsad." —

A' haza ellenségeit így írja le: „Kik a' közös nyomoruságokban az ő tanátsaiknak büntetlenségét találták — hassal mérvén, és leggyalázatosabb dolgokkal a' boldogságot, a' szabadságot pedig, és hogy senki tyránnusuk ne legyen, a' mik az előbbi görögöknél a' jóknak határai, és törvényei voltak, felforgatván." —

„Ezeket, és illyeneket kell tselekedni, Aeschines! a' betsületes és jó polgárnak, a' mik, ha ugyan jól ütöttek volna ki, oh Föld, és Istenek! kétségkivül legnagyobbak volnánk, és igazságosan volnánk, midőn pedig másként történtek, az tehát fenmaradt, hogy jó nevünk vagyon, és senki se vádolja a' várost, se annak választását (hogy Fileppel

hartzolni akart a' köz szabadságért), hanem a' szerentsét kárhoztatja, melly a' dolgokat így intézte el."

Demosthenesnek a' roszszúl viselt követségről való Beszédéből.

„Mert ki van a' Görögök, vagy Barbarusok között annyira ostoba, vagy tapasztalatlan, vagy a' mi városunkat olly igen gyűlölő, ki, ha valaki kérdené, mond meg nekem, ezen Görög országnak, melly most fenn áll, és lakosokkal bir, van e' valamelly része, melly ezt a' nevet viselné, vagy azon görögöktől, kik most birják, lakattatnék, ha a' mi őseink, kik Marathonnál, és Salaminnál állottak, ő érettük azon erköltsöket (mellyek világszerte ismeretesek) ki nem mutatták volna? Jól tudom, azt egy se mondaná, hanem, hogy mind ezek a' Bárbarusoktól elfoglaltattak volna. Midőn tehát ezeket még az ellenségek közűl is ezen ékességektől és ditséretektől senki sem fosztaná meg, ezekről Aeschines titeket, kik azoktól eredtek, megemlékezni nem enged, hogy ő pénzt kapjon (Fileptől, ki Aeschines Athénabéli Szónokot pénzzel megrontotta, hogy az Athénabélieknél őtet a' vádok ellen védelmezze), és bizonyára más javak (e' földön) ugyan a' holtakhoz nem tartoznak, de a' szép tetteknek ditséretei azoknak, kik így holtak meg (mint a' Marathonnál és Salaminnál a' hazáért elesett Hősök), tulajdon birtokuk, mert akkor (holtok után) még az irigység sem ellenségük a)."

Demosthenesnek Aristocrates ellen való Beszédéből.

„Tehát méltó, oh Athénabéli Férfiak! azt is megfontolni, hogyan osztották ki hajdan ama régiek a' tiszteleteket és a' jutalmakat az igazán ér-

a) Mint Ovidius mondja:

„Pascitur in vivis livor, post fata quiescit,
Cum suus ex merito quemque tuetur honos."

És a' Magyaroknak legnagyobb deák Poetája, Janus Pannonius:

„Invidiae non est in monumenta locus."

demeseknek, akár azok polgárok, akár idegenek lennének. És ha ugyan látjátok, hogy azok e' dologban nálatoknál jobban tselekedtek, szép lészen azokat követni; ha pedig ti magatok jobban tselekesztek, rajtatok fog állani, mit tegyetek. Először ugyan tehát azok Themistoklest, ki Salaminnál a' tengeri ütközetet megnyerte, és Miltziadest, a' Marathoniai vezért, és sok másokat, kik nagyobb dolgokat tselekedtek, mint a' mostani vezérek, nem réz szobrokkal diszesítették, se mértékletlenűl nem szerették. Tehát azoknak, kik vélük valami jót tettek, nem adtak hálát? Igen is, oh Athénabéli Férfiak! és adtak, mind magukhoz, mind azokhoz méltót. Mert midőn mindnyájan derék férfiak volnának, azokat választották vezéreikké. Már pedig az okos és igazság szerint gondolkodni akaró emberek előtt sokkal nagyobb betsűlet a' réz képnél a' betsűletes és jó férfiak között elsőknek itéltetni. Mert semmi akkori viselt dolognak ditsősségétől, oh Athénabéli Férfiak! magukat meg nem fosztották, se senki nem volt, a' ki mondaná a' Salaminnál nyert tengeri győzedelmet Themistoklesének, hanem az Athénabéliekének, se a' Marathoni diadalmat Miltziadesének, hanem a' városának. Most pedig, oh Athénabéli Férfiak! sokan azt mondják, hogy Kortzyrát elfoglalta Timotheus, és Morát (Lákoniai seregnek neve) öszve vagdalta Iphicrates, és Nákszusnál a' tengeri tsatában győzött Chabriás. Mert látszattok magatok ezen dolgoknak ditsősségéről lemondani azon feleslegvaló megtiszteltetések által, mellyeket adtatok ugyan ezen dolgokban kinekkinek azok közűl."

Demosthenesnek Timocrates ellen való Beszédéből.

„Akarom pedig nektek, oh Birák! elbeszéleni, hogyan hoznak törvényt Locrisban. Mert semmit sem fog ártani, ha valami példát hallatok, kiváltképen mellyel a' ditsért köztársaság él. Mert azok vélik, hogy úgy kell a' régi törvényekkel élni, és a' hazai intézeteket fentartani, és nem a' kényre,

se az igazságtalanságoknak büntetlenségére törvényt hozni, úgy, hogy, ha valaki akar új törvényt alapítani, tőrben tartván nyakát kénszeríttetik ezt tenni, és, ha ugyan jónak, és hasznosnak látszatik lenni a' törvény, él a' törvényszerző, és elmegy; ha pedig nem, megholt, a' tőr öszvehuzattatván. Azért ugyan új törvényeket hozni nem mernek, hanem a' régiekkel szorosan élnek. Valóban pedig sok esztendők által, oh Birák! mint mondatik, tsak egy új törvény hozattatott náluk. Mert törvény lévén ugyan ott, hogy, ha valaki másnak szemét kiüti, a' maga szeme is viszontag üttessék ki, és ez semmi pénzbéli büntetéssel meg ne válthassék, mondatik, hogy néki ellenség ellenségét, kinek tsak egy szeme volt, fenyegette, hogy neki ezt az egyet is kifogja ütni. Ez a' fenyegetés pedig megtörténvén, az egyszemü azt keservesen vevén, és az életet néki élet nélkül valónak itélvén, ha ez történnék véle, mondatik, hogy törvényt behozni bátorkodott, hogy, ha valaki annak, kinek tsak egy szeme van, azt kiüti, neki mind a' kettő üttessék ki, hogy mind a' ketten egyenlő nyomoruságban éllyenek. És, mint mondatik, több, mint két száz esztendőben, tsak ezt a' törvényt hozták a' Locrisbéliek."

Demosthenesnek a' hajósi Praefecturának koronájáról való Beszédéből.

„Ha ugyan annak, kinek legtöbben pártját fogták, oh Tanáts! a' ti itéletetek parantsolná adni a' Koronát, esztelen volnék, ha azt kérném, midőn én mellettem maga Tzefisodotus szólt, azok mellett pedig igen sokan. Most pedig a' nép rendelte, hogy a' köz Kintstár felvigyázója annak adja a' Koronát, ki a' hajót először elkészítette, ezt pedig én tettem, azért állítom, hogy nekem kell megkoronáztatnom. Tsudálom pedig azokat, hogy a' hajót elhenyélvén, Szónokokat készítettek, és látszatik nekem, hogy az egész dolgot elhibázták, és hogy azt vélik, hogy ti nem azoknak, kik, a' miket kell, megteszik,

hanem azoknak, kik avval ditsekesznek, kedveskedtek, nem úgy gondolkodván, mint én, rólatok. És valóban azért is igazságosan jobb akarattal lesztek én hozzám, mert titeket jobbaknak tartalak, mint ezek. Tehát ugyan szükséges, és igazságos volna, oh Athénabéli Férfiak! hogy azok, kik vélik, hogy a' Koronát tőletek nekik kell megnyerni, erre magukat érdemeseknek lenni mutassák meg, ne engem rágalmazzanak, minthogy pedig azt elmulatván, ezt tselekeszik, megmutatom az ő és az én viselt dolgainkból, hogy mind a' kettőre nézve hazugok, mind azokra nézve, mellyekben magukat ditsérték, mind azokra nézve, mellyekben minket káromlottak." —

„Mert annak, ki a' városért viseli a' hajók kormányozását, nem kell várni, hogy a' köz javakból gazdagúljon meg, hanem inkább magános javaiból a' város szükségeit pótolja, ha van valami, a' mire szorúltok, ezek közűl pedig kiki ellenkezőképen lelkesíttetvén indúl meg a' kikötő partból. Mert az ő roszsz szokásaiknak vétkei a' ti káraitokkal jobbíttatnak meg. És ezek közűl semmi sints ok nélkűl. Mert azoknak, kik igazságtalanságot tenni akarnak, azt a' szabadságot adtátok, hogy, ha ugyan rejtekben maradnak, prédájukat birják, ha pedig gonoszságokban megtapasztaltatnak, botsánatot nyerjenek, azoknak tehát, kik a' betsűletnek gondját félrevetették, bátorság engedtetett tselekedni, akármit akarnak. Tehát ugyan az egyes emberek közűl azokat, kik a' kárvallás után tanúlnak, magukat meggondolatlanoknak nevezzük, titeket pedig, kik már sokszor kárt valva se vigyáztok, minek nevezzen valaki?"

Demosthenesnek I-sső Leveléből — az Egyességről. —

„De vélem, hogy se önön haragja bétöltéséért annak, a' mi a' közjónak hasznos, ártani nem kell, se a' különös ellenségeskedésből azokba, a' mik a' köztársaságnak javára vannak, semmit nem kevernek, hanem azt tartom, hogy azokat, a' mikre

másokat ösztönözök, magamnak kell először tennem. Tehát ugyan mik az előre való készületek, és miktől kell őrizkedni, és miket tselekedvén valaki az emberi okoskodás szerint leginkább dolgaiban boldogúlhat, majd mind megmondottam; a' mindennapi dolgokat pedig vezérleni, és azokkal, a' mik véletlenűl történnek, okosan élni, és minden dolognak idejét ismérni, és megitélni, mit a' dolgok közűl lehet szép szóval elvégezni, és miben szükséges az erőszak, a' hadivezéreknek gondja. Azért igen nehéz is tanátsot adni; mert a' mik jól elvégeztettek, és nagy szorgalmatossággal és munkával helybe hagyattattak, sokszor azért nem szerentséltettek, mert azokat másként hajtották végbe, kikre a' dolog volt bizva. Most mindazonáltal reménylem, hogy mindeneknek jó kimenetele lészen. Mert, ha valaki Sándort szerentsésnek itéli, minthogy mindenek kivánsága szerint történtek, azt gondolja meg, hogy tselekedve, dolgozva, és merve, nem henyélve, szerentsés volt. Most tehát, minekutána az megholt, a' szerentse nékiket keres, kikkel legyen. Ezeknek pedig nektek kell lenni."

* * *

De már lássuk Cicerónak is néhány helyeit:

In Oratione pro M. Marcello mondja: „Tan„tam enim mansvetudinem, tam inusitatam inaudi„tamque clementiam, tantum in summa potestate „rerum omnium modum, tam denique incredibi„lem sapientiam ac pene divinam tacitus nullo mo„do praeterire possum." Szép! de melly hoszszu! melly terhelt mellék szovakkal (Epitheta)! Ezt Demosthenesnél nem találjuk.

In Oratione pro L. Murena mondja: „Sed, „ut, hoc omisso, ad studiorum atque artium con„tentionem revertamur: quî potest dubitari, quin „ad consulatum adipiscendum multo plus afferat „dignitatis rei militaris, quam juris civilis gloria? „Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respon„deas: ille, ut eo, quo intendit, mature cum e„xercitu perveniat, te gallorum, illum buccinarum

„cantus exsuscitat, tu actionem instituis: ille aciem „instruit, tu caves, ne tui consultores: ille, ne ur- „bes, aut castra capiantur. Ille tenet, et scit, ut „hostium copiae: tu, ut aquae pluviae arceantur. Ille „exercitatus est in propagandis finibus: tu in regen- „dis; ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) „rei militaris virtus praestat ceteris omnibus."

„Haec nomen populo Romano, haec huic urbi „aeternam gloriam peperit: haec orbem terrarum „parere huic imperio coegit: omnes urbanae res, „omnia haec nostra praeclara studia, et haec foren- „sis laus, et industria latent in tutela ac praesidio „bellicae virtutis, simul atque increpuit suspicio „tumultus, artes illico nostrae conticescunt." —

„In M. Catone, Judices! haec bona, quae vide- „mus divina et egregia, ipsius scitote esse propria; „quae nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non „a natura, sed a magistro. Fuit enim quidam sum- „mo ingenio vir, Zeno, cujus inventorum aemuli „Stoici nominantur. Hujus sententiae sunt, et prae- „cepta ejusmodi: Sapientem gratia nunquam moveri, „nunquam cujusquam delicto ignoscere; neminem „misericordem esse, nisi stultum et levem: viri „non esse, neque exorari, neque placari: solos sa- „pientes esse, si distortissimi sint, formosos; si „mendicissimi, divites: si servitutem serviant, re- „ges: nos autem, qui sapientes non sumus, fugiti- „vos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: „omnia peccata esse paria; omne delictum, scelus „esse nefarium: nec minus delinquere eum, qui „gallum gallinacenm, cum opus non fuerit, quam „eum, qui patrem suffocaverit: sapientem nihil „opinari, nullius rei poenitere, nulla in re falli, „sententiam mutare nunquam."

„Haec homo ingeniosissimus, M. Cato, aucto- „ribus eruditissimis inductus, arripuit; neque dis- „putandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. a) —

a) Lucanus *Pharsal. l.* 2. *p.* 41. *edit. Bipont. a.* 1783. *in* 8. mondja:

—„Hi mores, haec duri immota Catonis
„Secta fuit, servare modum, finemque tenere,

„Nostri autem illi (fatebor enim, Cato, me quoque „in adolescentia, diffisum ingenio meo, quaesisse „adjumenta doctrinae) nostri, inquam, illi a Plato„ne, et Aristotele, moderati homines, et tempera„ti, ajunt, apud sapientem valere aliquando grati„am: viri boni esse misereri: distincta genera esse „delictorum, et dispares paenas: esse apud hominem „constantem ignoscendi locum: ipsum sapientem saepe „aliquid opinari, quod nesciat: irasci nonnunquam: „exorari eundem, et placari: quod dixerit, inter„dum, si ita rectius sit, mutare: de sententia dece„dere aliquando: omnes virtutes mediocritate qua„dam esse moderatas.“

In Oratione pro Archia Poeta mondja: „Nam „nisi multorum praeceptis, multisque literis mihi „ab adolescentia svasissem, nihil esse in vita mag„nopere expetendum, nisi laudem, atque honesta„tem: in ea autem persequenda omnes cruciatus „corporis, omnia pericula mortis, atque exsilii par„vi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in „tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum „hominum quotidianos impetus objecissem. Sed ple„ni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena „exemplorum vetustas: quae jacerent in tenebris „omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam „multas nobis imagines, non solum ad intuendum, „verum etiam ad imitandum, fortissimorum viro„rum expressas scriptores et Gracci et Latini reli„querunt? quas ego mihi semper in administranda „republica proponens, animum, et mentem meam

„Naturamque sequi, patriaeque impendere vitam;
„Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo.
„Huic epulae, vicisse famem: magnique penates,
„Submovisse hyemem tecto: pretiosaque vestis,
„Hirtam membra super, Romani more Quiritis,
„Induxisse togam: Venerisque huic maximus usus,
„Progenies; Urbi pater est, Urbique maritus:
„Justitiae cultor, rigidi servator honesti:
„In commune bonus: nullosque Catonis in actus
„Subrepsit, partemque tulit sibi nata voluptas.“

„ipsa cogitatione hominum excellentium confor-
„mabam.“ —

„Neqve enim est hoc dissimulandum, quod ob-
„scurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahi-
„mur omnes laudis studio et optimus quisque maxi-
„me gloria ducitur. Ipsi illi Philosophi, etiam illis
„libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, no-
„men suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicati-
„onem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se,
„ac nominari volunt. — Atque, ut id libentius faci-
„atis, jam me vobis, Judices! indicabo, et de meo
„quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, verum-
„tamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res
„nos in Consulatu nostro vobiscum simul pro salute
„hujus urbis atque imperii, et pro vita civium,
„proque universa Republica gessimus, attigit hic
„versibus atque inchoavit: quibus auditis, quod
„mihi magna res et jucunda visa est, hunc ad per-
„ficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus aliam
„mercedém laborum periculorumque desiderat,
„praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detra-
„cta, Judices! quid est, quod in hoc tam exiguo
„vitae curriculo, et tam brevi, tantis nos in labo-
„ribus exerceamus?“

„Certe, si nihil animus praesentiret in poste-
„rum, et si, quibus regionibus vitae spatium cir-
„cumscriptum est, eisdem omnes cogitationes ter-
„minaret suas: nec tantis se laboribus frangeret,
„neque tot curis vigiliisque angeretur, neque toties
„de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quaedam in
„optimo quoque virtus, quae noctes et dies ani-
„mum gloriae stimulis concitat, atque admonet,
„non cum vitae tempore esse dimittendam comme-
„morationem nominis nostri, sed cum omni poste-
„ritate adaequandam.“

In Oratione pro T. Annio Milone mondja:
„Me quidem, Judices! exanimant, et interimunt
„hae voces Milonis, quas audio assidue, et quibus
„intersum quotidie. Valeant, valeant, inquit, cives
„mei, valeant: sint incolumes, sint florentes, sint

„beati: stet haec urbs praeclara, mihique patria „carissima, quoquo modo merita de me erit. Tran„quilla republica cives mei (quoniam mihi cum illis „non licet) sine me ipsi, sed per me tamen, per„fruantur. Ego cedam, atque abibo. Si mihi re„publica bona frui non licuerit, at carebo mala: et „quam primum tetigero bene moratam, et liberam „civitatem, in ea conquiescam."

„O frustra, inquit, suscepti mei labores! o „spes fallaces! o cogitationes inanes meae! Ego, „cum tribunus plebis republica oppressa, me Se„natui dedissem, quem exstinctum acceperam: equi„tibus Romanis, quorum vires erant debiles: bonis „viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis „abjecerant: mihi unquam bonorum praesidium de„futurum putarem? Ego, cum te (mecum enim sae„pissime loquitur) patriae reddidissem, mihi futu„rum in patria non putarem locum? Ubi nunc Se„natus est, quem secuti sumus? Ubi equites Ro„mani illi, illi, inquit, tui? Ubi studia municipi„orum? Ubi Italiae voces? Ubi denique tua, M. „Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox et defen„sio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me „obtuli, nihil potest opitulari?"

„Nec vero haec, Judices! ut ego nunc, flens, „sed hoc eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat „enim, se, negat ingratis civibus fecisse, quae fe„cit: timidis et omnia circumspicientibus pericula „non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae, „P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, „quo tutior esset vita nostra, suam se fecisse com„memorat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam „tribus suis patrimoniis deliniret: nec timet, ne, „cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit „meritis in rempublicam singularibus. Senatus erga „se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse „perspectam: vestras vero et vestrorum ordinum „occursationes, studia, sermones, quemcunque cur„sum fortuna dederit, secum ablaturum esse dicit."

„Memi-

„Meminit etiam, sibi vocem praeconis modo „defuisse, quam minime desiderarit: populi vero „cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se Consu„lem declaratum. Nunc denique, si haec arma con„tra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non „facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera „sunt, fortes et sapientes viros non tam praemia „sequi solere recte factorum, quam ipsa recte fa„cta: se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse; „siquidem nihil sit praestabilius viro, quam peri„culis patriam liberare: beatos esse, quibus ea res „honori fuerit a suis civibus.“

„Nec tamen eos miseros, qui beneficio cives „suos vicerint: sed tamen ex omnibus praemiis vir„tutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplis„simum esse praemium gloriam: esse hanc unam, „quae brevitatem vitae posteritatis memoria conso„laretur: quae efficeret, ut absentes adessemus, „mortui viveremus: hanc denique esse, cujus gra„dibus etiam homines in coelum viderentur adscen„dere.“

„De me, inquit, semper populus Romanus, „semper omnes gentes loquentur, nulla unquam „obmutesceet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum „omnes a meis inimicis faces meae invidiae subji„ciantur; tamen omni in hominum coetu, gratiis „agendis, et gratulationibus habendis, et omni ser„mone celebramur. Omitto Etruriae festos et actos, „et institutos dies, centesima lux est haec ab inte„ritu P. Clodii, et, opinor, ultra quam fines im„perii populi Romani sunt, ea non solum fama jam „de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quamobrem, „ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam „omnibus in terris et jam versatur, et semper ha„bitabit nominis mei gloria.“

„Haec tu mecum saepe, his absentibus; sed „iisdem audientibus, haec ego tecum, Milo. Te „quidem, quod isto animo es, satis laudare non „possum: sed, quo est ista magis divina virtus, eo „majore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eri-

„peris, reliqua est illa saltem ad consolandum que„rela, ut his irasci possim, a quibus tantum vul„nus accepero. Non enim inimici mei te mihi eri„pient, sed amicissimi: non male aliquando de me „meriti, sed semper optime. Nullum unquam, Ju„dices! mihi tantum dolorem inuretis (etsi quis „potest esse tantus?) sed ne hunc quidem ipsum, „ut obliviscar, quanti me semper feceritis, quae „si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendi„stis: cur non id meo capite potius luitur, quam „Milonis? praeclare enim vixero, si quid mihi ac„ciderit prius, quam hoc tantum mali videro."

„Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi „T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nul„lum pietatis officium defuit. Ego inimicitias po„tentium pro te appetivi: ego meum saepe corpus „et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me „plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas „meas, ac liberorum meorum in communionem „tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, „si qua vis est parata, si qua diminutio capitis a) „futura, deposco. Quid jam restat? quid habeo, „quod dicam? quod faciam pro tuis in me meritis, „nisi ut eam fortunam, quaecunque erit tua, du„cam meam? Non recuso, non abnuo: vosque ob„secro, Judices! ut vestra beneficia, quae in me „contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in „ejusdem exitio occasura esse videatis."

„His lacrymis non movetur Milo. Est quodam „incredibili robore animi: exsilium ibi esse putat, „ubi virtuti non sit locus: mortem naturae finem „esse, non poenam. Sit hic ea mente, qua natus „est. Quid vos, Judices? quo tandem animo eritis? „memoriam Milonis retinebitis: ipsum ejicietis? et „erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtu„tem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos

a) *Diminutio Capitis* régenten számkivetésbe való küldettetést, vagy rabszolgaságra való kárhoztattatást, vagy végre más familiába való általmenetelt jelentett. Lásd *Corp. Juris Civil. Digest. l.* 4. *Tit.* 5.

„appello, fortissimi viri! qui multum pro republica „sangvinem effudistis: vos in viri et in civis in„victi appello periculo, Centuriones, vosque mili„tes: vobis non modo inspectantibus, sed etiam „armatis et huic judicio praesidentibus, haec tanta „virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? „projicietur?“

„O me miserum, o infelicem! revocare tu me „in patriam, Milo! potuisti per hos: ego te in „patria per eosdem retinere non potero? quid re„spondebo liberis meis, qui te parentem alterum „putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, con„sorti mecum temporum illorum? me non potuisse „Milonis salutem tueri per eosdem, per quos no„stram ille servasset? At in qua causa non potuis„se? quae est grata gentibus, a quibus non potuis„se? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt „quo deprecante? me.“

„Quodnam ego concepi tantum scelus? aut „quod in me tantum facinus admisi, Judices! cum „illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, „protuli, exstinxi? omnes in me, meosque redun„dant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse „voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur, „per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, „pati, mihi acerbiorem reditum esse, quam fueri„ille ipse discessus. Nam quî possum putare me re„stitutum esse, si distrahor ab iis, per quos resti„tutus sum?“

„Utinam, Dii immortales fecissent (pace tua, „patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam „in te, quod pro Milone dicam pie) utinam P. Clo„dius non modo viveret, sed etiam Praetor, Con„sul, Dictator esset potius, quam hoc spectaculum „viderem. O Dii immortales! fortem, et a vobis, „Judices! conservandum virum! Minime, minime, „inquit. Immo vero poenas ille debitas luerit: nos „subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hicci„ne vir patriae natus, usquam, nisi in patria, mo„rietur? aut, si forte, pro patria? huius vos animi

„monumenta retinebitis: corporis in Italia nullum „sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sen- „tentia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes „expulsum a vobis ad se vocabunt?“

„O terram illam beatam, quae hunc virum ex- „ceperit: hanc ingratam, si ejecerit: miseram, si „amiserit! sed finis sit. Neque enim prae lacrymis „jam loqui possum: et hic se lacrymis defendi „vetat.“

De Natura Deorum l. 2-o mondja: „Ad hanc „providentiam naturae tam diligentem tamque sol- „lertem adjungi multa possunt, e quibus intelliga- „tur, quantae res hominibus a Deo, quamque exi- „miae tributae sint: qui primum eos, humo exci- „tatos, celsos et erectos constituit, ut Deorum cog- „nitionem, coelum intuentes, capere possent. Sunt „enim e terra homines non ut incolae atque habi- „tatores, sed quasi spectatores superarum rerum „atque coelestium, quarum spectaculum ad nullum „aliud genus animantium pertinet a). Sensus autem, „interpretes ac nuncii rerum, in capite, tamquam „in arce, mirifice ad usus necessarios et facti et „collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, „altissimum locum obtinent: ex quo plurima con- „spicientes fungantur suo munere.“

„Et aures cum sonum percipere debeant, qui „natura in sublime fertur; recte in altis corporum „partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod „omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: „et quod cibi et potionis judicium magnum earum „est, non sine causa vicinitatem oris secutae sunt. „Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vesci- „mur, genera deberet, habitat in ea parte oris, „qua esculentis et potulentis iter natura patefecit. „Tactus autem toto corpore-aequabiliter fusus est,

---

a) Ovidius *Metamorph. l.* 1. *Fab.* 2. mondja:

„Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
„Os homini sublime dedit, caelumque tneri
„Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.“

„ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris et „caloris appulsus sentire possimus. Atque, ut in „aedificiis architecti avertunt ab oculis et naribus „dominorum ea, quae profluentia necessario tetri „essent aliquid habitura: sic natura res similes pro„cul amandavit a sensibus.“

„Quis vero opifex, praeter naturam, qua nihil „potest esse callidius, tantam sollertiam persequi „potuisset in sensibus? quae primum oculos mem„branis tenuissimis vestivit et sepsit: quas primum „perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas „autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit „et mobiles, ut et declinarent, si quid noceret: et „adspectum, quo vellent, facile converterent, acies„que ipsa, qua cernimus, quae pupula vocatur, „ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facile „vitet. Palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, „mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime „factae et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, „et ad aperiendas: idque providit, ut identidem „fieri posset cum maxima celeritate.“

„Munitaeque sunt palpebrae tamquam vallo „pilorum: quibus et apertis oculis, si quid incide„ret, repelleretur; et somno conniventibus, cum „oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tam„quam involuti, quiescerent. Latent praeterea uti„liter et excelsis undique partibus sepiuntur. Pri„mum enim superiora, superciliis obducta, sudo„rem a capite et a fronte defluentem repellunt. Ge„nae deinde ab inferiore parte tutantur subjectae „leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut „quasi murus oculis interjectus esse videatur.“

„Auditus autem semper patet; ejus enim sensu „etiam dormientes egemus, a quo cum sonus est „acceptus, etiam e somno excitamur. Flexuosum „iter habet, ne quid intrare possit, si simplex et „directum pateret. Provisum etiam, ut, siqua mini„ma bestiola conaretur irrumpere, in sordibus au„rium, tamquam in visco, inhaeresceret. Extra „autem eminent, quae appellantur aures, et tegen-

„di causa factae tutandique sensus; et ne adjectae „voces laberentur atque errarent, priusquam sensus „ab his pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos „habent introitus, multisque cum flexibus, quod „his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et „in fidibus testudine resonatur, aut cornu: et ex „tortuosis locis, et inclusis referuntur ampliores. „Similiter nares, quae semper propter necessarias „utilitates patent, contractiores habent introitus, „ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: „humoremque semper habent ad pulverem multa- „que alia depellenda non inutilem. Gustatus prae- „clare septus est; ore enim continetur, et ad usum „apte, et ad incolumitatis custodiam. Omnisque „sensus hominum multo antecellit sensibus be- „stiarum.“

Mivel Cicero úgy is nálunk, legalább nagy részint, eléggé ismeretes, tsak ezen kevés helyeit adom elő. Ezeket is tsak a' végre, hogy Ciceróról tett itéleteimet vélük megerősítsem. Példákként szolgálnak ezek Cicero írás módjának hoszszuságáról, ékességéről, különbféleségéről a), és az érzékenységeken való hatalmáról. A' mi pedig Cicero elmés mondásait (sales) illeti, tsak azt az egyet említem, a' mit Plutarchus *edit. cit. Volum.* 4-o *p.* 761. beszél. Tudniillik Hortensius, ki Verres ügyét Cicero ellen védelmezte, Verrestől egy elefánttsontból készített nagy értékü sfinxet ajándékba nyert. Midőn tehát mondotta volna, hogy ő a' meséket megfejteni nem tudja, Cicero felelte: Hiszem sfinx van a' házadban.

Végtére: Megjegyzetre méltók Taylor szovai *in Prolegomenis ad Demosthenem* a' ditsért Londoni kiadásnak 5-ik kötetében: „Demosthenes et

a) Ez a' különbféleség áll az írás módja változtatásában, a' közönséges helyekben (Loci communes) mint p. o. midőn *in Oratione pro L. Murena* a' katonai és ügyvédői életet leírja — az eltérésekben (Digressiones) mint p. o. midőn ugyan ott a' Stoikusok állításait festi, 's a' t.

„Cicero, úgymond, aemulatio naturae et fortunae. „Et naturae dotibus et fortunae casibus simillimi.— „Multa in utroque similia, cum in vita, tum in „oratione. Uterque paucos annos vixerunt, eodem „aetatis tempore in forum progressi. Gell. XV. 28. „Reip. causam sustinuit unus contra Philippum, alter „contra Catilinam et Antonium. Exsulavit et revoca- „tur. Exsulavit bis. Fuga salutem quaesivit, unus „ad Chaeroneam, alter ad Pharsaliam. Utrique mors „violenta, eodem exacto vitae curriculo, utrique „immatura, et ab hoste inimicissimo profecta et ob „eloquium. Eloquio sed uterque perit Orator, u- „trumque largus et exundans leto dedit ingenii fons. „Uterque filiam dilectissimam amisit, redux ab ex- „silio cum honore, cum libertate publica interire.— „Uterque nactus famae derogatores.“ Lásd Plutarchust *edit. cit. Volum.* 4-*o* Demosthenes és Cicero életében.

Vass László.

2.

Földmívelés.

Az életet tsak az öröm tészi. — Tsak annyit éltünk, mennyit örűltünk, akár lelki, akár testi részünkre nézve. Életünknek minden egyébb része nem egyébb, mint örömünknek eszköze, machinája. Azért szenvedünk, azért dolgozunk, fáradunk, tanúlunk, párosodunk, nemzünk, nevelünk, szántunk, vetünk, kereskedünk, — egy szóval, azért élünk, hogy mennél többet örűlhessünk. Mindennek ez a' vége, és minden embernek ez az egy tárgy fő rugonnya, fő ideálja, mellyre törekszik, mint ezt még az oktalan állatokon is észreveszszük, vagy talán épen tőlök tanúljuk.

A' melly embernek egész életében tsak egy örömpohara se volt, mitől még a' barmok sintsenek megfosztva; az nem élt, hanem a' pokolba

égett, és tantalusként a' viz közepében szomjúhozott. Ő reá nézve a' létel bűntetés volt, a' nélkül, hogy bűnhödött, 's megérdemlette volna.

Az élet még akkor is édes, ha a' hoszszassan kiállott keserves munkák, kínok és szenvedések után érkezik is az öröm, tsak hogy az bizonyos légyen, és már ez is nagy grádusa a' jóllétnek és kormányzói böltsességnek; mindazáltal, ha az emberi kormányzói böltsesség oda tudná a' dolgot vinni, mint ezt némelly kegyes ősz fejedelmek a' mi korunkban szorossan akarják, hogy az öröm ne tsak a' munka végével légyen bizonyos, hanem minden munka már magában örömmel üzettessék, úgy hogy maga a' munka és dolgozás már örömmé váljék: ez lenne az emberi böltsességnek és státusok boldogságának azon fő idcálja, mellynél fellyebb menni árva gyarló emberiségünknek nem engedtetett.

Tsak az a' boldog ország, hol a' munkások örömmel dolgoznak, és senki se kéntelen eszét ezerféle tárgyakon, 's számtalan bajai fő okának kitanúlásán gyötörni. Tsak ott mutathatja ki magát az ember egész nagyságában! — és az emberi erő, szorgalom, talentom, mire képes? melly tsudát tehet? melly fenségben lebeghet? tsak ott tűntetheti ki, tsak ott remekelhet; — a' tudományok és mesterségek ott virágoznak, — a' szelid muzák is tsak ott lakoznak, — az írók ott vetélkednek, a' poéták ott dévajkodnak.

Ezen ideált, ma talán minden bölts Státusok szemök előtt tartják, és erre törekesznek; tsak hogy vagy az eszközöket nem találják el egyenessen, 's egész életök tsupa próbából és megtsalattatásból áll: vagy a' szent tzélnak utjában vannak még némelly önhasznokat leső testi kövér rövidlátók, kik miatt a' jó úgy, a' meddig tsak lehet, gátoltatik, és a' baj halad, míg haladhat, 's míg maga a' természet nem lát a' siralmas orvosláshoz.

Volt idő, midőn egy két hatalmasok ön boldogságok egyetemét a' közjó elnyomásában képzelvén, az egész népet rab igába tartották, 's mennél

több siránkozó koldúst, éhel haló szegényt láttak magok előtt nyomorogni: annál nagyobb boldogságba képzelték ön drága, megkülömböztetett, felsőbb eredetű, 's magas fajú személlyöket. — Illyen időben, hálá a' gondviselésnek, mi nem éllünk; — sőtt olly kegyes atyai kormányzóktól pártoltatunk, kiknek minden szavok tsak a' közjó, kik addig nem találnak nyugodalmat, míg a' közjót szilárd fenekre nem alapítják, — minden tetteik azt hirdetvén, hogy közjó nélkűl nints boldogság, és senki magánossan mások kizárásával boldog nem lehet; sőt mennél nagyobb a' közboldogság; annál édessebb a' magános öröm, hát még a' szerzőnek belső lelki öröme!

Közjó nélkűl magános jót, igazságos, szabados és törvényes úton, képzelni se lehet; mert a' magános jó nem egyébb, mint a' közjónak részetskéje. Ön jóllétét tehát eszközleni, annyi, mint a' közjót felállítani. De mivel a' közjó olly iszonyú moles, hogy azt kevés erő épen meg nem birja; közös erő ellenben meg sem érzi: tehát látni való, hogy a' közjóra mindennek, ki örömöt akar életének szerezni, ön arányja szerént kell segíteni; mert a' természet tsak analogián, vagy sullyegyenleten állván fel, semmit ingyen nem ád igazságos úton, hanem kit kit tsak érdeme és munkája szerént jutalmaz.

És mivel a' közjóra nem tsak erővel lehet segíteni, hanem írással is, kivált midőn még tsak a' sokféle próbákkal való küzködés epochájában vántzorgunk, mellyek a' fő tzélt néha tsak zavarják és hátráltatják: tehát hogy az időbe nyerjünk, és a' tzélt mennél elébb megközelítsük, és a' maradéknak készítendő örömökben még mi magunk is részesűlhessünk; kötelessége minden hazafinak, ha mi észrevétele 's tehetsége van, melly ezen tzélra fényt vethet, és a' közjóra segíthet, legalább írás által közössé tenni.

Illy szellemből készűlt, lopott időtskékben, e' jelen értekezés is a' földmívelésről, — melly ha

többet nem tehet, csak egyetlen egy szeglet követ, bár faragatlan hozzon is a' köz épűlet alapjába: tzélját talán el nem hibázta. — Nints a' földmívelésnél semmi nemessebb, semmi magassabb, semmi méltóságossabb, — és ha a' haszontalan epheméri politizálás helyett, mellynek úgy sints semmi haszna, sőtt kára igen nagy, erre, mint egész hazánk — egész lételünk — egész boldogságunk egyetlen egy alapjára fordítanók időnket, figyelmünket, 's egész szorgalmunkat, — semmi sints jóltévőbb, semmi háládatossabb.

Azt mondja talán valaki: minek a' földmívelésről írni, holott erről már annyi könyvünk van, hogy olvasni se győzzük, még sints semmi hasznok, semmit nem hajtottak a' közjó épűletére? — Én is ámmal felelek, sok a' könyvünk; — de ha ezekből már bizonyos az, hogy még semmit sem hajtottak a' közjó épűletére: úgy már megfeleltek tzéljoknak, és egy lépéssel ismét előbbre vagyunk; — tehát írjunk tovább, halgassunk meg mindent, ki a' tárgyban okossat szóllani akar, meglehet, hogy találkozhatik valaki, ki ollyat mond, a' mi még mi előttünk új és hallatlan, 's talán lészen új ok a' surlódásra.

A' földmívelésen alapúl minden ország, mert még a' tengeren járó gállyák is mind a' föld termékeit, ajándékit, vagy ezeknek közelébbi távulabbi feltéteit hurtzolják. Akár melly egyébb mesterségek hijjával kissebb nagyobb szükséggel még is felállhatna az emberi élet: földmívelés nélkűl, ha mindennel bővölködnénk is, elpusztúlnánk.

Akárhol ember e' földön sátorát leüti: legelső gondja, élelméről rendet szabni. És így a' természet mutatja, hogy minden országnak fő alapja a' földmívelés, mert kenyér és eledel nélkűl, se fábrika, se kereskedés, se tudomány el nem lehet.

A' természet minden országot boldoggá teremtett, — mert bár egyik ország iránt valamelly tárgyban mostoha volt is, de más tárgyban azt kipótolta, — úgy hogy átallyába véve egyik ország se pa-

naszkodhatik a' természet mostohaságán, ha tsak nem inkább talán a' buta lakosoknak vakságán, vagy roszsz neveltetésén, — mert néha láthatni, hogy a' jó földön, roszsz lakosok nyomorognak, de ellenben láthatni ám ellenkezőt is. — Egyiknek adott jobb climát és földet, másiknak jobb alkalmat a' kereskedésre 's a' t. úgy hogy az egész világon lévő emberi nemzet utóljára még is mind a' földmívelésbe concentrállódik.

A' természet mostohaságán tehát ne sopánkodjék egy nemzet is, és ne irígyelje a' másik szerentséjét, 's ne számolgassa, hogy a' természet ennek ezt, másnak mást adott, 's az alatt a' magáét tátott szájjal elszalasztja, — hanem minden nemzet ragadja meg azt, mit a' természettől vett, 's használja azt földmívelése eszközéül vagy pótolékául.— Kinek vize van, üljön vizekre, — kinek erdeje van, fúrjon faragjon, — kinek köve 's bányája van, ásson vessen, 's a' t. 's így ki ki szépen megkeresi kenyerét, mert a' természet olly földeket is alkotott, mellyek mind ezeket nélkűlözvén, kenyérrel bővölködnek.

Ha tehát minden ország, és még az is, mellynek a' természet nem kész kenyeret, hanem ennek tsak közelébbi távolabbi eszközeit adta meg, boldogúlhat és elélhet: ellehet gondolni, mennyivel boldogabb mindenek felett azon ország, mellynek a' természet, nem a' kenyérnek eszközeit, hanem egyenessen magát a' kenyeret, a' szántás vetést, a' legjobb földdel és climával adta birtokába! Mert ha örűlhet ama kereskedő, ki a' tengeren hoszszas útazása után meghozta esztendei kenyerét szerentséssen, megmenekedvén a' tengereknek rémítő veszélyitől: mennyivel inkább összze tett kézzel hálát adhat egy nemzet az egek urának, melly az ő kenyeréért nem ül öt—hat hónapig gályára, hanem békés határában maga termeszthetí!

A' maga fakjában minden ember mester lehet. Az ángolynak viz adatott, de mester is a' vizen.— Minekünk semmi egyébb nem adatott a' legboldo-

gabb sorsnál, a' jó climánál és szántóföldeknél: 's kérdést sem szenved, hogy minekünk ezen tudományban úgy kell Európa előtt fáklyával előmennünk, mint az ángolyok a' kereskedés tudományjában; — mert ha, mi, a' magunk fakjában az agriculturában valamelly nemzettől, p. o. az ángolyoktól fellyűl mulatnánk: ez épen ollyan volna, mintha mi vizetlen népek az ángolyokat a' kereskedésben és gőzhajó építésben hátrahagynók. Minden nemzetnek, és minden fakban illő tökélletesűlni: de a' maga egyetlen egy fő fakjában kötelessége mester lenni, nem himpellér, — kiváltképen a' földmívelésben, melly a' világon minden kigondolható örömnek egyetlen egy rejteke, és sokkal több, sokkal nemessebb, mint eddig közvéleménnyel tartatott. A' bőség hiresztelt dúskürtje, mint szinte a' Pándora szelenczéje is tsak egyetlen egy van e' világon, és ez, az agricultura.

Minekünk tehát a' földmívelést már két sarkalatos fő ok parantsolja: 1-ör Mert mi tsupán tsak földmívelő nemzet vagyunk, egyedűl ez a' fakunk, — 2-or mert minden mesterségek között legnemessebb, legártatlanabb, az igazi haszonnak és örömnek ideális mustrája.

De ha megfontoljuk még azt is, hogy a' földmívelés nem tsak a' tsupa hasznok, hanem még minden gyönyörök és szépségek egyeteme is, sőt a' tiszta erkölts oskolája, — úgy hogy az egész földszínét tsupa paraditsommá, a' szemnek éltető tárgyává, az ízlésnek aesthesisnek mustrájává, a' gondolatbeli ideálok megtestesűlt remekévé, az életnek bájoló arcadiai elyzionjává képes formálni; — ha megfontoljuk a' természetnek azon nagy törvényét, melly szerént a' tökély főpontja, nem egyedűl a' *szépben*, vagy ennek legfőbb mértékében, sem a' *hasznosban* magában, — hanem e' kettőnek egyetemében áll, — úgy hogy a' legnagyobb haszon, szépség nélkűl és viszont megfordítva, tsupa tökélletlenség, örökös törvény maradván ama belső titkos érzés, mellyet tisztán kifejezni nem

tudunk, hanem tsak megközelítőleg fejezzük ki, 's talán Horátz legjobban megközelítette ezen szavakban:

„Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci."

ha mondom, ezeket megfontoljuk: önként előttünk terem a' harmadik sarkalatos fő ok is, melly minket a' földmívelésre, 's ez által hazánknak tsak külső feltsinosítására is, sürgetni, erőltetni látszik, nem tanátsolni.

Mikép lehetne hazánk boldoggá? erre sokan sokfélét proiectálnak, 's mindenik a' maga tanátsát tartja legsükeressebbnek. Egyik azt mondja: míg mindnyájan magyarúl nem beszéllünk, addig ne is álmodozzunk nemzeti jóllétünkről, — másik azt mondja: míg sajtó szabadságunk nem leszsz, addig mindég gyerekek, vakok és kábák maradunk. Egyik a' nemzeti theátrumot tészi fő alapunknak, — másik az olvasást, és azt fájlalja, hogy olvasó publicumunk nints, 's a' magyar könyvek boltba maradnak. — Egyik Casinókban tartja alapunkat, másik pesti hidban, másik útakban, tsatornákban, kereskedésben, másik nevelésben, 's így sok ezer féle proiectumok között egy bizonyos rész tartja azt a' diétán hozandó reform törvényekben 's a' t. Mind helyes, mind szép, mind igaz! de én, mint agriculturae defensor, mind ezen sokféle fáradságokat sajnálom, mert feleslegesnek találom. Fogjuk meg a' vezér kolompos juhot, és azt magát vigyük elől oda, hová akarjuk, a' többi önként magától mind utána fut, külömben nem, vagy iszonyú bajjal, kínnal, kárral, mint felesleges munkával, mellyet elkerűlheténk vala. Ha a' diéta semmi egyebet nem tesz, tsak az agriculturát elibertálja: mindent megtett, és minden projectumot kielégített, mert ebből jóllét, 's ebből minden önként előáll.

Ha se pénzünk nints, se termékünk: ott lehet a' sok drága proiectum, magyar nyelvről, utakról, olvasó publicumról, nevelésről, theátrumról 's a' t. ezek jóllét nélkűl mindig tsak gondolatban marad-

nak, testi lételre nem hozathatnak, sőt elibertált agricultúra nélkűl, minthogy a' mostani agriculturank minden jóllétnek ellensége és megfojtója, ha valamelly hatalmas nagy hazafi és földes úr a' maga jószágán iszonyú költséggel felállítaná is valamelyiket önként dugába dűlne, mint látjuk sok felséges drága fundationalis intézetinket sinlődni, nyavalyogni, mert generalis jóllétünk hibáz, ennek egész titka pedig egyedűl az elibertált agriculturában foglaltatik, — mert ha bár kereskedésünk nem lehetvén pénzünk nem volna is, legalább gazdagok volnánk dúzs termésinkkel, a' legutolsó paraszt gazda is, ki most mintegy 50 hold közös birtokán, marhástól egygyütt élhel veszendő, privát birtokán, melly egy kis pusztát tenne, kevély volna, teheneiben, lucernájában, méheiben, pomologiájában, 's gazdag táblai turnusában 's a' t. — 's az illy pénzetlen, de vagyonos ember sok és szorgalmatos gyerekeket nevelne, taníttatna, 's kellenének nevelők, tanítók, mesteremberek, 's így a' népesség hirtelen szaporodván, ennek jóltévő következéseit éreznék papok, prókátorok, kereskedők, egyszóval az egész haza boldogsága, minden törvény nélkűl önként, magától felállana, holott így törvénnyel sem.

De ímé, itt jön egy tzopfos öreg úr, 's mingyárt agyon sújt ellenvetésével. Azt mondja: volenti non fit injuria; minek erőltetünk valakit, mikor ő megelégszik régi sorsával? — és ignoti nulla cupido; minek neveljük új és hallatlan dolgokkal a' régi kevesek számát, holott a' nép azokat nem esmérve is eltudott élni? A' vakkal, tsekély vagyonkáját, minek költetjük Calleidoscopiumra, melly bár az ép szeműnek gyönyörű mulatsága légyen is, de ő neki semmit sem használ, 's nélkűle is szintúgy megélhet, 's boldog lehet? Drága úr! ez nagyon igaz, sőt az úr részéről még azt is hozzátehetjük, hogy a' boldogság nem szükségeink sokasításában és ezeknek általános kielégítésében, sőt mennél kissebb számában és egyűgyűségében foglaltatik; — úgy

hogy valójában vádolják is sokan a' tudományokat és miveltséget, mellyek által ugyan emberi létünknek véghetetlen sok jót és örömöt szereztünk, de éppen annyira neveltük egyszersmind szükségeink számát is, hasonlók ama régi szerentsétlen túdóshoz, ki jó barátitól megtaníttatván's a' tudatlanságból kivezéreltetvén, végre mikor már mindenecket jóltudott, 's szive igen érzékennyé vált, így kiáltott fel: Óh ti roszsz'akaró barátim! elvettétek boldogságomat tudatlanságommal együtt! 's helyette tudományt ugyan adtatok, — boldogságot adni nem tudtatok!

E' szerént minden nemessebb tárgy ellen, 's következésképen a' pallérozott mezei gazdaság ellen is, kinek erről legkissebb képzete 's tudata nints, — és megelégszik, sőt boldognak tartja magát régi egyűgyű megaggott nomadica földmívelésével is, azt lehetne mondani: ignoti nulla cupido, 's a' mi nélkűl eddig boldogok voltunk, ezután is azok lehetünk, — 's tudásával tsak szükségeinket, 's ez által bajainkat szaporítanók. — Különben is, kereskedésünk nem lévén, minek termeszszünk sokat? 's miért gyötörjük magunkat? jobb ha földjeink hevernek, vagy legfellyebb legelőűl használtatnak.

Ez tökélletes igazság, és talán meg is állhatna egy oldalról gondoltatva. De vigyázzunk, mert az illyen analogiák, axiomák és igazságok, épen azért, mivel nagyon igazak, olly tévedésbe hoznak bennünket, hogy századokig sem gázolunk ki azon fertőből, mellybe ezek által keveredünk. Semmi dolog sints egyoldalú, — több oldala van mindennek, 's ha ítélünk: egészszet ítéljünk, ne egyik, vagy világos, vagy setét oldalát. — Vagy mindenben hátramaradjunk egy formán, vagy mindenben előmenjünk egyaránt: külömben magunk alatt vágjuk a' fát, mellyen állunk. Egyféle oknak, örökkön örökké egyenlő a' sikere vagy míve is, ha bár századok légyenek is közbevetve. A' mit valamelly ok ezelőtt 1000 esztendővel szűlt: azon ok ma is, és ezer eszt. mulva is ugyan azon sikert szűli. Úgy

de mi, ma, egészen más sikert kivánunk, kik a' luxusba, módiba, mivelődésbe, izlésbe, azon idők olta véghetetlen nagyot haladtunk,— az az: mások, nagyok, és különbözők mai szükségeink, mint voltak ezelőtt 300 esztendővel, mikor még ez a' ma már nyomorék agriculturánk remeknek tartatott. Ha tehát kivánságinkban szükségeinkben naponként változunk, előbbre megyünk, 's más sikert akarunk a' természettől várni: szükség más okot is elővennünk, melly ezen kivánságunk szerént való sikert szülje, mert a' régi ok, ma is tsak a' régi sikert szüli, — új sikernek új ok kell. A' hajdani földmívelés kielégítette az akkori sovány szükséget; — mostani vastag és duzzadt szükségeinkre tehát az elégtelen lévén, ki kételkedhetik egy pertzenetig, hogy ha minden egyebekben előre mentünk, tehát ezeknek anyagjában vagy alakjában, a' földmívelésben, nem tsak hátra nem lehet maradnunk, sőtt mint a' kolompos juh a' nyáj előtt, úgy kell véle minden egyébb pallérozódási tökélyünkben előmennünk, fáklyát vinnünk, kalauzolnunk. A' sok terméstől félsz, hogy nem lévén kereskedésünk nem tudod hová tenni? Óh barátom! soká jutsz még a' sok termésre! soká veszesz te még egy hold földről, mint lombárdiában, ezer pengő forintot be! elébb nézz magad körül, számold ki, ha vallyon a' jövő tavaszig, barmostól és falustól, együtt, nem halsz-e meg éhel a' sok föld és áldott clima közepében?

A' földmívelés az emberi nemzetnek egyetlen egy vasmatskája! hát még azon nemzetnél, kinek semmi egyébb kinézés nem adatott!! Mindenben haladunk az idő szellemével, akár hiszszük akár nem; mert ez a' természet törvénye, — még az is halad, ki mind e' mái napig kedves tzopfját meg tartotta, — a' tagadás nem argumentum. Hát egyedűl a' főalapban, a' földmívelésben lehetne egy régi kontár slendriánban gebitzkélnünk?

Ki már a' menyországban volt, az előtt nem kell sok szó szaporítással ajánlgatni, égig magasztalni a' menyországot; — de ki még ott nem volt,

mint-

minthogy azt képzelni se tudja: a' végett kellett olly temérdek könyveket és prédikátiókat írni, mellyek Mósestől fogva mai napig szakadatlanúl, 's még is nagy részént sikeretlenűl beszélnek, tanítanak, intenek, perelnek, feddenek, 's minden kigondolható kegyes fortélyokkal térítenek, javítanak, 's a' menyország részére lelkeket édesgetnek.

Ki a' pallérozott mezei gazdaságot ösméri és érti; az, azt minden kérés és ajánlás nélkűl gyakorolja, sőt a' régi slendriánt még másokba se nézheti: de kik azt nem értik, 's képzelni se tudják; azok végett kell olly temérdek sok beszédet vesztegetnünk, hogy már majd szót se találunk ennek ajánlására, és pedig fájdalom! annyival is inkább, minthogy a' nem értők, mert ez a' tudatlanságnak természetében van, ellene dolgoznak, és más hozzá értőt se engednek gyakorolni, 's ez által a' hazának, a' közjónak, és ön magoknak is vesztére pusztúlására törekesznek, 's vak módjára verembe szaladnak.

Mind más volna, ha a' föld parantsolna az ember szorgalmának; de az ember azt teheti a' földön, a' mit akar, tsak akarjon, — úgy hogy a' föld ne adjon nekem egyebet, tsak spátiumot, — mert már tért, mellyen megállhassak, a' földön kűl nem találhatok, — a' többi az én gondom, szorgalmam által mint gazdagodjam meg, 's mint szégyenítsem el a' legjobb föld lomha birtokosit, kik elég vakmerők, mindent tsak az Istentől közvetlenűl várni. — A' nép szaporodik, a' föld nem! rettenetes állapot! — No de nem a' föld táplál, hanem a' szorgalom, ez pedig a' véghetetlenséggel határos. És így akármennyi ember leszsz e' világon, a' szorgalomból fog elélni, nem a' földből. Ez a' pallérozott mezei gazdaság elve és alapja. Kevés föld jólmívelve. !!!

Tsak egy ollyan országba kellene bepillantanunk, hol a' pallérozott mezei gazdaság a' legmostohább klima datzára is szorgalom által arcadiai édenként virágozik; tüstént megítélhetnők, a' mi boldog földünkön és szelíd klimánkon mire nem menne az emberi szorgalom akkor, midőn itt maga a'

természet kipótolja mind azon szükségeket, mellyeket amott az emberi szorgalomnak kell megtoldani? 's mennyi népet tarthatna ez a' föld, melly most 100 hold jó földön se tart annyit, mint amott, a' szorgalom országában egy hold mostoha föld.

De mivel mi a' mívelt országokba ki nem pillanthatunk; annyival inkább mindnyájan azoknak földmívelésök megtekintéséért ki nem szarándokoskodhatunk: tehát más módunk nints felhagyva hazánkfiainak arról egy kis képzetet szerezni, mintha az illyen országot helyökbe ide hozzuk, 's nekiek azt egy rajzolatban, mintegy panorámában megmutatjuk, — az az: erőtlen gyenge szavakkal, bár homályossan is leírjuk, hogy magoknak képzetet, 's ez által kedvet szerezzenek.'

Képzeljük a' paraditsomot, — hozzuk viszsza emlékezetünkkel amaz ártatlan arany időt, mellyet mind a' mái napig minden nemzetek érzékeny szivvel emlegetnek: előttünk látjuk ama felséges panorámát, mellynek mustrájára és mintájára, kertünket falunkat, városunkat, határunkat, megyénket, országunkat, 's egész földünk vizből kiálló részét felékesíthetjük. Mi áll ellent, hogy nagyban nagy scálára azt ne tehetnők, a' mit kitsinben kis scálára? sőt a' nagyban quadrátként nő az analogia, 's még is, a' helyett hogy boldogok volnánk, nem a' föld miatt, hanem a' magunk esze miatt boldogtalanabbak vagyunk talán minden állatoknál! Akarjunk, — mondjuk: légyen Paraditsom, 's leszsz Paraditsom!

Álom ez! azt mondod? kegyes vágy! elmefuttatás! kedvtsapongás! 's a' t.

Istenem! melly sok bajunk van a' rövidlátó vak testiséggel, a' szokáshoz rögzött tudatlanokkal, minekünk, kik a' lélek szemével tovább látván, az egész hazának, és így ő nekik is javokra fáradozunk; midőn ők, tsak egyedűl a' magok henye testökről gondolkodnak!! úgy szolván majd egész életünk nem egyébb, mint a' test rabjaival való vesződség! — Mindig két munka nyomja vállunkat, 's

nem elég, hogy testtel lélekkel a' köz jó előmozdításán éjjel nappal practice izzadunk, melly már maga elég munka az embert kifárasztani; hanem még kénszeríttetünk írni is, a' testi embereknek véghetetlen ellenvetéseikre, akadályaikra, gántsaikra felelni, 's vélök, mint ellenségünkkel örökké tsörölni !örölni!! Pedig akármellyik közűlök kapna tsak egy parányi lelki világot, hogy bennünket érteni akarna, és testét egy kevés ideig olly felette a' munkától ne kémélné: tüstént ő is vélünk egygyütt apostolkodnék. —Hiszen mi sem akarunk egészen képzeletbeli lepkék, vagy levegői puha angyalok lenni, —nekünk is van testünk, és épen a' testi jóllétért, melly nélkűl lelki lehetetlen, hogy minél hamarább felállíthassuk, dolgozunk olly tüzessen; — de mi, a' testi jóllétből a' lelket sem akarjuk kizárni, és a' testnek is nem olly sovány, bizonytalan, ideig óráig való gyér jóllétet akarunk szerezni, mint a' jelen pertznek örűlő, vak, 's lomha testi tudatlanok; hanem örökös kiapadhatatlan szilárd fundust, mert tovább látunk az órrunknál. De hogy ezt elérhessük, még elébb egy kitsit dolgozzunk, erőltessük meg testünket, tagadjuk meg magunkat, 's segítsünk a' közjó épűletén: így érjük el osztán nem sokára azon boldog időt, hogy ur, szolga, test és lélek mind egyaránt, 's igazán, nem kontárkodva, boldog, és hazánk paraditsom lessz. Ekkor élhetünk osztán kényünkre, nem most! —Kegyes vágy! — mingyárt ezzel áll elő a' testiség! — és addig elkezdett közjói épűletemen nem építhetek, míg erre elébb meg nem felelek. —

Igen is! kegyes vágy, és álom, a' rest, lomha, tudatlan, henye testnek; — de a' mívelt léleknek, az állhatatos tsüggedhetetlen szilárd szorgalomnak, semmi sem álom azok közűl, mellyeket a' bölts alkotó, az emberi állatnak örökös kötelességévé határozott. — A' természet ma is, és kezdettől fogva végezetig, örökké ugyan azon egyféle törvényeken munkállódik, 's a' mi ma lehetetlen, az örökké lehetetlen volt és leszsz, — de a' mi már egyszer

megtörténhető volt, az örökké történhető és' lehetséges. Vagy tagadnunk kell tehát, hogy volt paraditsom, mellyet a' teremtő az egész világ mustrájául és mintájául alkotott ; vagy megvallanunk, hogy annak lehetséges volta szerént, mi emberek is, akárhol a' föld kerekségén megtelepedünk, szorgalmunk mértékéhez képest szebbnél szebb paraditsomot készíthetünk, 's előállíthatunk, — 's mind testikép, mind erköltsikép, a' mi egymás nélkül fel nem állhat, paraditsomban lakozhatunk. Szépség és jóság, — aesthesis és morál, — test és lélek, — sokkal rettenetessebb szavak, mint közbeszédbeli szokás után hidegen emlegetjük, — minden ház ajtajára, sőt minden szív táblájára bévésendők.

Hogy volna az álom, a' mit testi szemeinkkel szemlélhetünk ? Hát nem látjuk, hogy valahol a' föld színén munkállódunk, ott munkánknak tüstént van foganatja? és ezen analogiát egész a' végheteltenségig folytatván, nem tudjuk okoskodással kihúzni, hogy mennél többet tészünk, annál több a' foganat is, és a' föld annyira engedékeny, hogy akármelly fejünkben készen álló tervet, pontról pontra a' legnagyobb tökélyben, a' földszínén is lételesíthetjük? — Olvasd meg, hány paraditsomnál is szebb ánglus kert van magyar hazánkban? — mellynek tére, ezelőtt száz esztendővel, kopár pusztaság, verem és vályog gödrök, haszontalan heverő, és mintegy elveszett föld volt. — Kitette ezeket anglus-kertté? nem-e az emberi böltsesség, akarat és szorgalom? — Továbbá, melly temérdek szélhordta homok sivatagok, mellyeket eleink haszontalanságnak, sőt isten ostorának véltek, bé vagynak már ültetve fogékony erdőkkel, —'s hol hajdan a' rekkenő melegben tikkadt utazó elaszott, elsűlt, és szemei kiégtek: most a' legkiessebb hűs, ligetes erdővel kinálkoznak, 's legkövérebb legelővel szolgálnak a' marhának. Im ezt nem a' természet tette, hanem emberi ész és kéz, mellyet ő hálásan megjutalmaz.

Az egész természet, nem győzöm eléggé ismételni, egyetlen egy analogián áll fel, — és kitsinyben kis mértékre épen az a' törvényje, a' mi nagyban, nagy mértékre. A' mit tehát kitsinyben megtehetünk; ugyan azt arányzott mértékben nagyban is elvégezhetjük, — sőt mivel a' nagy nem egyébb, mint sok kitsinynek összetétele: tehát, ha minden ember a' maga kis birtokát nemesítené; tüstént paraditsom képében állana előttünk egész hazánk. — Tegyük összse egymás mellé mind azon nemesítéseket, regulátiókat, mellyeket már szanaszét hazánk több részeiben sok nemes lelkek végrehajtottak, 's a' tzudar slendriánon elkövettek az által, hogy a' határtalan, zabolátlan, vad természetnek rendet, határt, és ékességet adtak, a' századok olta rendíthetlenűl győzött vad és bigott előítéletek centrumába kémélletlenűl bele vágtak, 's minden szentségnek vélt ostobaságaikat kimezítelenítvén megszégyenítették: egy nagy részét fogjuk látni hazánknak, nem képzeletben, hanem megtestesült paraditsomban előttünk állani; — folytassuk pedig tsüggedhetetlen szorgalommal ezen szép kezdetet tovább is: készen lesz hazánknak azon paraditsomi állapotja, mellyet a' henye testiség, tsak hogy dolgozni ne legyen kéntelen, álomnak és kegyes vágynak beszél.

Ha már a' testi slendriánság még azon sem indúl egy kis gondolkozásra, 's magába térésre, a' mit hazájában szemeivel láthat; hogy fogja ő elhinni, 's annyival inkább mustráúl venni azon ideálokat, mellyek külső országokban, külömbféle formákban olly paraditsomi boldogságot képeznek, hogy a' zordon klima, a' mostoha föld, feljűl láttassék múlni, minden e'béli reánk pazérlott, de használatlanúl elszalasztott jótétit a' kegyes természetnek? Mi, kik benne élünk, nem tudjuk képzelni, de fosztatnánk tsak meg tőle, majd akkor látnók, melly boldog klimájú ország az, hol a' szőlő, a' nemes dinnye szabad földben érik, 's nem kiván üveg házat! És boldog Isten! azon nemze-

teknél, kik majd mindent üveg házban termesztenek, több és nemessebb gyümölts bősége van, mint átallyába magyar faluinkban, ide nem értvén a' sváb és tót falukat, — sőt ha valakinek kertjében gyümöltsfája találkozik, nem ritka eset, hogy vasárnapi templom alatt zölden lelopják, 's fáját összve hasogatják. — Ki fogja hinni, hogy a' Londoni piartzon télen olly nemes gyümöltsök vannak, mellyeket mi nyáron is bámulnánk! — Ki fogja hinni, hogy sok országokban a' folyóvizek systemára vannak regulázva, 's ha essö nints, áztatnak, ha pedig sok az esső, letsapolnak! Ki fogja hinni, hogy sok országokban az országútak két szélén ezer féle gyümölts fák alatt útaznak a' gyaloglók, kik között nagy urak is számtalanon találkoznak? Ki fogja hinni, hogy a' hegyek oldalát terraszszirozzák, 's a' kősziklák tetején puttonynyal hordott trágyából és földből tsinálnak magoknak gazdag majorságot? — Ki fogja hinni, hogy a' legszelídebb faluk és telekek állanak olly lapályságokban, mellyek hazánkban tsak békáknak és tsikoknak szolgálnak lakásúl, 's a' folyóvizek magassabban folynak, mint az egész tartomány, mellyen végig mennek? Úgy van! vannak már egész tartományok, a' legmostohább föld közepében készen, hol az útas nem tsak el nem únja magát a' sivatag pusztaságban, mint nálunk, hol az utazás isten ostora, de sőt mindenfelé, valamerre tekint, az egész horizonon, fákat, gruppokat, épületeket, majorokat, 's szebbnél szebb megtestesült fantáziákat szemlélvén, tsupa oskola, tsupa templom, tsupa tanúság és morál egész útazása!

Tedd hozzá már most a' lakosoknak erköltsét, az emberi nemzetnek mesterkélletlen szívből ömledező őszinteségét, — képzeld a' bölts nevelést, a' tzélirányos oskolákkal, — a' tudományoknak, mint boldogságunk eszközeinek örökké fürkésző, soha nem nyugovó teméntelen sokféle nemeit; — fontold meg, tsak a' tsupa chemia melly véghetetlen eszközöket kitalált már, és ki fog még találni életünk boldogságára? így az orvosi tudomány, így a'

mathesis, philosophia, physica, 's a' t. midőn már a' villámtól való rettegésünktől is megszabadúltunk, 's több ezer meg ezer természeti bajokon uralkodni megtanúltunk; — tedd hozzá az újonnan felfedezett, 's örökké felfedezendő plántákat, ezeknek hasznait, mint történt p. o. a' krumpli, dohány, szőllő, burgundi répából tzukor főzés, selyemhernyó, és méhtenyésztéssel', 's a' t. — 's gondold meg, hogy ha már egyszer az emberi szorgalom és fáradhatatlanság annyira ment, hogy okossan épűlt házát tűztől sem féltheti, és azt a' míveltség tsinos regulái szerént, minden szükségeihez alkalmaztatva elkészítve, virágokkal, gyümölts kerttel körűl vette, szántóföldjeit, vetéseit, jó karba, bőtermésbe helyheztette, — posztó és selyem ruháját, honni termesztményből oltsón megszerezheti; — ha felvilágosodott bölts fejedelemtől, mint házi atyától kormányoztatik, kegyes és morális lelkiatyától böltsességre oktatva vezéreltetik, — tudós és morális orvosoktól környűlvétetik, — a' Státus felvigyázása alatt lévő bátor útakon útazhat, — és a' jóllétnek kövér áldozatiból a' remekelő mesterség vakmerő képzete után készített roppant templomban imádkozhatik, 's a' t. — már ha a' föld kerekségén egy paraditsom lehetséges, tehát egyedűl ezen tulajdon szorgalmunk fáradhatatlan állhatatossággal kieszközlött míveletje, — a' léleknek fenséges méltósága, 's a' testnek és természetnek pontról pontra megfelelő hűséges engedelmessége, 's tsüggedhetetlen munkássága, amaz előadott kép az egy summában.

És ez, mind a' földmívelés míveletje! mellynek külső országokban olly érdeme, olly betse van, hogy egész földmívelési társaságok öszsze állottak, 's a' földmívelés tudománnyát, titkát, fortéllyát minden módokon segítik, ápolgatják, gyüléseket tartanak, kérdéseket hirdetnek, jutalmakat osztanak, 's a' felséges tanúságokat és találmányokat megpróbálják, gyakorolják, közre botsátják, 's a' nép előtt példával előlmennek. — Földmívelő társaságok, — kiknek tagjai közt a' legtudóssabb mél-

lyen ható lelkek számláltatnak, kik a' nagy érdemű hazafiaknak diplómákat osztogatnak, — kiknek tudományos társaságába hertzegek és grófok tiszteletnek tartják bévétetésöket, — 's kiktől koronás fejedelmek nem szégyenlenek diplomát elfogadni! Illy betse van, és illy tudományi méltósága külföldön a' mezei gazdaságnak! A' nagy Lafayette szánt vet*), 's onnan hijják hirtelen a' parlamentbe!

Mi, régi tudatlanok, azt gondoljuk, mi vagyunk Európa leghíressebb gazdái, legelső búza termesztői; 's imé mennyi dolog áll még előttünk, mellynek végbevitelére, és így nagy és nemes tzélra adta a' teremtő józan eszünket, két kezünket, 's egyenes állásunkat! Innen tehát képzelhetjük, melly porban játszó gyermekek, és míveletlen vak testek még azon nemzetek, mellyek a' munkára való köteleztetésöket ugyan látják, érezik; de a' munkát nem ösmérvén, az igazi boldogsági munka helyett haszontalan gyermeki, vagy állati tárgyakban, háborúkban, népek pusztításában, rablásban, luxusban, módiban, 's más hiúságokban koptatják erejöket, 's mutatni akarják tehetségöket, — holott ez mind tsak tévedés, és szerentsétlen vakság, mellyet ha ők éreznének, szégyenletökben egészszen meghunnyászkodnának, mert elébb utóbb észre kell térni az emberi nemzetnek, 's erejét nem vesztegetésre, hanem igazi boldogságára kell pazérolni, mellyet nem kivűl szükség a' szomszéd népeknél, hanem belől, kinek kinek tulajdon hazájában keresni, plántálni, ápolni, és felnevelni. — Hiszen látjuk világ kezdetétől fogva mind e' mái napig, hogy minden embernek és nemzetnek boldogsága, még pedig paradicsomi boldogsága forogván képzeletében, ennek eszközeit egy nemzet se találta el, ki hazáján kivűl hajházta, — hanem ki azon erőt hazáján belől használta, 's abba épitette.

De mivel sok ember képzelni se tudja, 's meg nem foghatja azt, hogy midőn ő a' tudományon tsak a' latín nyelvet, tsak a' könyveket, tsak az

*) !? — A' Szerkesztető.

oskolákat, 's onnan kikerűlő papokat és prókátorokat, 's legfellyebb még az urak szájjában hangzó tzifra diák szavakat, 's kitételeket képzeli: hogy lehet egy olly mindennapi alatsony paraszt tárgyat, mint a' földmívelés, mellyet minden tanúlatlan salak nép gyakorolhat, 's firól fira elterjeszthet, tudomány formába önteni, vagy tsak tudománynak is nevezni? tehát ezeknek kedvökért szabad légyen a' dolgot egy két szóval megvilágosítanom.

Az oktalan állat egész készűlettel születik, az az: magával hozza mind élelem szerző, mind magát védlő eszközét, vagy fegyvereit. — Nem így az ember! — ő olly pusztán születik, hogy a' szerént még magával is jóltehetetlen maradna, — azomba szintúgy van szüksége mind élelemre mind védlő eszközre, mint az oktalan állatnak, — és így mind a' két nemű eszközt magának kell esze által kigondolni, keze által megszerezni.

Eszköz tehát minden, a' mi tsak vélünk nem születvén, e' külső természetből, akár élelmi, akár védlési hasznunkra fordíttatik. — De mivel a' legjobb eszköz is sikeretlen, ha a' véle bánás módját nem tudjuk: tehát látni való, hogy nem tsak kezünk kell a' használásra, hanem eszünk is a' használás módjára.

A' használásnak, vagy vélebánásnak ezen módja, vagy rendje neveztetik már tudománynak, melly semmi nem egyébb, mint a' számtalan sokféle próbáknak, tapasztalásoknak és észrevételeknek feljegyzése, rendbeszedése, naponként szaporítása, 's könyvekben vagy írásokban a' jövő maradéknak is általadása; hogy ne kénteleníttessék minden ivadék a' próbálást újra kezdeni, hanem tsak eleiét folytathassa, 's annál nagyobb haszonra fordíthassa. És mivel a' józan ész, az elkezdett úton, és megállapított analógián magától is önként tovább mehet, tehát a' tudományok egyszersmind magokba foglalják ma már nem tsak a' végetlen tapasztalások örökös feljegyzését, — hanem a' józan észnek az analógia útján előre kiszámlált rendszabásait is.

Minthogy pedig ez a' gazdag tárházú roppant természet nem ok nélkűl vagyon illy temérdek bőséggel felruházva, hanem, mint ezt már a' bölts elmék, a' végetlen analógiából, 's a' mindenünnen kiáltó isten szavából kitanúlták, minden, a' mi e' földön teremtetett, egyedűl az embernek, mint földi legfelsőbb nemességű valónak eszközéűl rendeltetett, de tsak rendeltetett, 's ennél több nem adatott, mert a' használás és vélebánás módja írásban nem hagyatott, hanem ez magára az ember eszére és szorgalmára bizatott, mellynek kormányáúl a' józan lélek, mint isten képe, belénk állíttatott: tehát látni való, hogy a' mennyiféle tárgy van e' föld színén számunkra elkészítve: ugyan annyiféle használás vagy vélebánás módját, az az: ugyan annyiféle tudományt kellett mi magunknak is, hogy mindent hasznunkra fordíthassunk, kitalálni, feljegyezni, 's tudatlan embertársainkat példával, szóval, írással, vagy a' mivel lehet, mindenre, (és ez volna a' legtudósabb) de legalább kit kit a' maga fakjára tanítani.

Illyen tudományi ágazatok tehát már, az orvosi, törvényi, természeti, számolási, történeti, igazgatási, égi, mennyiségi, 's a' t. tudományok, mellyeknek a' magok nemében ismét iszonyú tágos mezejök nyilik, — úgy hogy az ember mennél többet tanúl, annál inkább átlátja a' maga porszemnyi kitsinységét. Ezen tudományok között tehát legelső helyet foglal a' födmívelés tudománya, ha ugyan e' nélkűl ember fel nem állhat, — magába foglalván minden élelmi és eszközi szükségeinek alapjait, mellyeket a' többi tudományok tsak ettől vesznek készen által. Ugyan is a' földmívelés magába foglalja az egész földszínén mindennémű hasznos munkáinkat, u. m. kert, rét, föld, szőllő, gyümölts, erdő, mező, fű, fa, barom, ruházat, egyszóval a' legelső szükségeinknek egész tudománnyát, és ennek ismét ezerféle apróbb ágazatját, ezeknek ezerféle titkát, útját, módját, és fortélyját, úgy hogy maga a' földmívelés tudománya egy kimeríthetetlen mély-

séges böltsesség, mellyben az emberi nemzetnek végnélkül való előmenetelére nem kevesebbé nyitva az út, mint minden egyébb tudományokban.

Minden tudomány nem egyébb, mint a' természet törvényjeinek kitanúlása. Ha az okot tudjuk, akkor a' mívelet mindig hatalmunkban van. Tsak a' természeti okokat kell hát minden tárgyra nézve kitanúlnunk, és a' mit kitanúltunk, feljegyeznünk, hogy az iszonyú sokaságban el ne felejtsük, vagy öszsze ne zavarjuk: már akkor minden titoknak birtokában, 's boldogságunk igaz útjában vagyunk, és örűllhetünk tudatunknak, 's mérészségünknek, mint ama félénk kertész, ki a' Sultán kertjéből egy tilalmas igen drága virágnak magvát, bár élete kotzkáztatása alatt is, zsebébe dughatta, szerentséssen kilophatta, 's magát egy drága kintstsel gazdagíthatta. Így lopjuk mi a' nagy természetet!

A' földmívelésről írt könyvek tehát ezen tudománynak mind illyen rejtett titkait adják elő, 's erre tanítják az olvasót. De mivel ezen könyvek száma olly sok és külömböző, hogy választani is alig tudunk, — és az olvasók is olly idegenek, hogy ha ingyen adják se olvas nagy részök; — azomba minden könyv, és minden író tsak a' maga principiumából indúl el, és erre rámázza egész tanítását, — a' principium pedig sokszor hibás és helytelen lévén, tsupa tévelygés a' ráépített tudomány is, — de leginkább sok hamis író, hamis próféta van, ki nem tapasztalásból, hanem más könyvekből lop, componál, speculál, hamis tudományt terjeszt: ezen okból szükségesnek látom itt, legalább tsak egynéhány józanabb logicai fő elveit előadni az elmés földmívelésnek, hogy legalább minden olvasó lássa szükséges voltát annak, hogy minden tanításban egy fő principiumból kell elindúlni, melly józan, consequent, és tántoríthatatlan igazság légyen, mert a' hamisságon tsak hamisság épűlhet, — 's addig tanításhoz se kell kezdeni, míg a' tanítók principiumai nem egyeznek, 's axiomai lábra fel nem világosíttatnak, mert külömben foganatlan az egész munkálkodás, és

tzivakodás tárgya, idő és pénz vesztés, — 's a' mi legtöbb, a' felséges tudomány név rovássára! — Ártatlan, sőt legnagyobb jótévőnk a' tudomány, — de a' tanítók vagy írók légyenek igazi practicusok, természet búvárok, nem pedig speculáló echók, érzéketlen viszhangok.

A' ki tehát a' földmívelésről akar foganatossan írni, vagy magának arról józan képzeteket szerezni: e' következendő, logicai consequentiákon, 's minden contradictiót örökre kizáró axiomákon, és nagy idei tapasztalásokon épűlt 's megvalósodott elvekből indúljon el:

1-ör A' Földmívelés neve alatt nem kell érteni a' kontár földmívelést, mellyet a' szegény míveletlen paraszt, 's utána, véle együtt számtalan sok urasági tisztség is hasonló tzudarsággal, tsak hogy nagyban, nagy scálára gyakorol, 's századok múlva is, kiki, nem a' logicai consequentiát, óh ennek nyakát szegik, hanem tsak azt teszi, a' mit egyik a' másiktól lát, vagy a' miben megrögzött, és senki gondolkodó eszének nem veszi hasznát; — hanem kell érteni a' tudományos földmívelést, — a' mathesisen, chemián, physicán, physiographián, botanicán és aestheticán alapított bölts földmívelést, melly a' gondolkodó főnek, és a' végetlen tökélynek útját nem tsak el nem zárja, sőt az eddig való slendriánt is mind szét tiporja, a' tzudar szokási kollátokat szétszaggatja, 's kinyitja a' végetlen haladásnak azon tágas útját, mellyet minden tudományok a' magok nemökben hasonlóképen kinyitván, új epochát kezdettek, 's az emberi elménck 's boldogságnak végetlen mezőt mutattak.

2-or Hogy minden gazda illy sok tudományokat öszszetanúljon, az itt nem értetik, hanem tsak, hogy a' földmívelés tudományja ezen elveken alapúljon. Melly tudomány tsak a' kormányozó gazdától kivántatik, — a' végrehajtó segéd társaktól, tselédektől igen keveset kivánunk, — ő tőlök tsak erköltsöt és akaratot várunk, — a' jobbágy néptől pedig tsak majmolást, hogy t. i. a' mit az uradalmi kor-

mányzói böltsesség jót és hasznossat megbizonyít, ők is azt követni készszen legyenek. Olly tárgy, melly a' helybéli concionátornak, ha érti a' tárgy szentségét, kiapadhatatlan practica matériát szolgáltat népét életre, erköltsre, szorgalomra, hálaadásra vezérelni, 's mint hogy rajtok az ostoba megrögzött szokás mindennapi járma, a' józan logicán is győzödelmeskedvén, ön javukra is bottal hajtatandók, vélek a' makats előítéleteket megutáltatni, elhagyatni.

3-or Intensio ád jövedelmet, Extensio emészti azt. Nem a' gazdálkodás neve, hanem a' szorgalomnak grádusa teszi a' gazdálkodást. A' föld tsak nő, ennek hímje a' commoditás, — egymás nélkül nints agricultura. Commoditást ád a' legböltsebben választott regulatio, földet pedig mível a' szorgalom, tudományossan.

4-er Világossabban szólván, a' földmívelésnek ideálja, mustrája, vagy mintája, a' kertmívelés, innen kell elindúlni, — az az, nem a' sok föld gazdagít, hanem a' jó föld és szorgalom. Sőt a' sok föld tsak pazérlása a' drága időnek, erőnek, vetésnek, és költségeknek, úgy hogy akár melly nagy gazdaságot is sokkal jobb apróbb részekre felosztani, mint egy centrumból, (néha excentrumból) administrálni. Divide, et vinces. Oszd el a' nagy földet, 's birsz véle.

5-ör Hogy kiki a' maga birtokát másoktól elzárhassa, 's bátorságban tarthassa, mellynek még sokkal szorossabbnak kell lenni a' szőllő hegyi bátorságnál, szükség, hogy minden gazdaság körúl légyen kerítve áttörhetetlen kerítéssel. Az eleven zöld sövény azonba páratlanúl jobb a' kőfalnál, melly öl inkább, míg amaz éltet.

6-or Minden egy tagban egy közép pontból míveltető gazdaság Majornak neveztetik, mellynek nagysága, tsak hogy mennél inkább quadrát figurába légyen osztva, egy holdtól fogva lehet 800—1000 holdig is, — és már ez legnagyobb Major, 's nints kár nélkül.

7-er Minden Major belseje úgy legyen felosztva, akár hány, egyenlő vagy nem egyenlő táblákra, mellyeket ligetnek nevezhetünk, hogy annak belső fundusa, istállók, tseléd lakás, szérűs kert, trágya fészek, ha lehet a' közepén, és dombon feküdgyék. — A' többi ligetekhez pedig szabad közösülés, és egész gyep tsapás vezessen, mellyet annak idejébe kaszálni is lehet, — hogy a' marhát akármelly táblára kár nélkül hajtani lehessen.

8. Minden Major, és ennek minden ligetje körül légyen ültetve magas terebélyes fákkal, kivül akátzával, belől pedig gyümölts fákkal, mellyeknek allyát bokrok tőttsék be, hogy a' szelek akár honnan jönnek, megakadjanak, 's dühösségökből veszejtsenek, — a' rekkenő meleg pedig a' hűs árnyékoktól 's langy szellőktől, mellyek ott enyelegnek, mérsékeltessék. — Továbbá a' ligetek kebelébe ne talán találkozó kopár dombok szinte gruppokkal béültettessenek, a' vizenyős fenekek pedig, ha le nem tsapoltathatnak, körül árkoltatván, 's fűz és rekettyével körül ültettetvén, rétnek hagyassanak. Minden épületek az északi szél felől, egy félhold forma karika erdővel körülvétessenek.

Ezen fő elvekhez, már hozzá szabván a' mellék elveket is, mellyeket a' szorgalmatos studium által magunknak tulajdonunkká tettünk, minémüek p. o. az úgy nevezett Wechselwirthschaft, a' systematicus trágyázás, Stallfütterey, — az okos szántás, a' tarló elégetése 's a' t. azt nyerjük, hogy nem tsak magunk dolgozunk gazdaságunkon, emberi és baromi erővel, hanem maga a' föld is dolgozik vélünk együtt, sőt örökös dolgozó társunk a' commoditás is, úgy hogy mindnyájan összve véve, egész majorostól együtt, egyesült erővel, egy tzélra, a' jóltévő, jutalmazó gondolkodásra munkállódunk. — 'S a' mennyibe akármelly gazda ezen sinór mértéktől távol van: annyira távol van haszna, jövedelme, és gazdasága is az igazi Isten áldásától. Mert az Isten eszköz nélkül semmit nem ád, ha-

nem minden áldását tsak az eszközök mivoltához, 's aránnyához mérsékelve osztogatja.

Ha a' természet minden törvénnyeit tudnók; melly sok bajtól, melly sok tapogatástól, melly sok hibás lépésektől, károktól, költségektől, 's idő vesztegetésektől megmenekednénk! P. o. a' ki tudja, hogy egy kevés puskaporral iszonyú sziklákat széllyel lehet vettetni, melly temérdek sok emberi erőt, időt, szerszámot és költséget megkimélő, ezen kis hasznos tudata által, 's követ akarván fejtetni, mennyivel szerentsésebb annál, ki ezt nem tudván, mint hajdani eleink, szerszámokkal kénteleníttetnék a' szirtet darabolni! Így van mindenben a' dolog, — azért is legszükségessebb embernek, a' természet után leselkedni, búvárkodni, titkait kitanúlni, 's abból magának újjabb újjabb hasznokat, felfedezéseket, és további analogiákat tsinálni. — Ha tudnók, mi a' búzának eledele? vagy hogy mint lehetne azt könnyebben szántás vetés nélkűl termeszteni? kétségkivűl, hogy azt követnők; de mivel ezt nem tudjuk: kéntelenek vagyunk a' szántás, vetés, aratás, tsépelés hoszszas útját folytatni, és még eddig ezt legjobbnak tartani. Sőt ezen mesterségben nagy segéd eszköznek tartjuk a' trágyázást, és mikor trágyázunk, szinte örűlünk, és markunkba tartjuk, mint bizonyossat, a' jó reménységet. Pedig nagy részünk ebben is tsak majom, és igen helytelen képzete van a' trágya miveletjéről. Hátha majom nem volna, és a' trágya theoriájáról igazi képzelettel birna: akkor mennyire nem menne ön magától, tsupa gondolkozás, tsupa analogia által! — Nem tsak majom, a' ki, mert elve nints, másoknál többet tenni nem mer, mondom, nem tsak majom nem volna; — de sőt gondolkodó, kitaláló, felfedező és teremtő lenne minden ember.

Ugyan is, sok ember, és nagy részünk azt gondolja, hogy az elvetett magszem' szinte úgy eszik, és iszik, mint az ember, — és ezen eledelének tartják némellyek a' földet, mások a' vizet,

más böltsebbek pedig a' trágyát, 's a' t. minthogy tsekély tapasztalások azt bizonyítja, hogy mind ezen anyagok táplálják és termik a' búzát. Minthogy tehát ennél méllyebben nem látnak be a' természet törvénnyébe: minden innen következő okoskodások fonalát is ide akasztván, látni való, melly sokszor megtsalatkoznak, 's tévedt principiumon indúlván tévedésekre is tántorodnak. De ha még fellyebb is belátnának a' természet még eddig el nem talált titkába, és a' dolognak igazi miben létét eltalálnák: akkor osztán az arra épített okoskodásaik is pontról pontra mind beütnének, és soha nem tsalnának. — Példáúl megvilágosítom a' dolgot, 's revelálom az igazságot. A' plánta eledele nem a' föld, sem a' viz, sem a' trágya, azért, hogy mind ezekben, vagy ezek által látjuk őtet díszleni, — hanem eledele a' meleg gőz. Ezen gőzt, vagy akár többféle gőzöket, nevezzék a' Chemicusok, akár miféle carbonicum, oxygenium, hydrogenium 's a' t. nevezettel, azt most nem vitatom; — elég az hozzá, hogy akármiféle szerrel mi ezen gőzt, de langy melegen, veteményünk közé tudjuk hozni, az a' termékenységet tsudálatosképen szaporítja. Úgy de még eddig könnyebb módját nem találtuk ezen gőzök egész szántóföldünkön való elterjesztésének és fentartásának, mint a' trágyázást: tehát ez az oka, hogy a' trágyázás annyira módiba jön, hogy némellyek azt épen a' búza megevő eledelének gondolják; — de ha idővel, gőzt nevelő más jobb és könnyebb módokat találnak ki, mint p. o. a' mész, gyps, só, hamu, 's a' t. mellyek szinte a' roszsz conceptus miatt sokszor megtsalják a' gazdát, midőn másikat történetből, gazdagon jutalmaznak, — akkor osztán trágya se kell többé, mert ki ki az oltsóbb eszközhöz fog nyúlni. A' plántának eledele kevéssel több a' levegőnél, — az az, valóságos levegő, de gázzal megterhelve. Ezen gáz, a' föld közé keveredett és vizzel, vagy essővel meglotsolt trágyából, legbővebben és legtartóssabban, 's az egész szántóföldön egyaránt párolog fel,

fel, 's a' plánta tsendes tövénél a' sürüségben, a' föld lyukatsos üregeiben, a' rögök, kövek, tsontok, forgátsok, tserépdarabok, szarvhulladék, szürfoltok alatt, mellyek a' trágyával kihordatnak hüssen lappangván, ez szüli a' termékenységet, melly ezen gőz vagy pára nélkül, a' pára pedig trágya nélkül, a' tsupa földből és essőből olly bőséggel nem fejtődzött volna, sőt essö nélkül a' tsupa száraz földben egészen rejtekben maradt volna. Ezen párolgó gőz annál jobb, mennél többféle szerekből tétetik öszsze, 's azért, trágyának nem tsak az állati trágyát kell tartanunk, hanem trágya gyanánt bátran kihordhatunk földünkre minden vatzkot, rongyot, követ, téglát, tserepet, üveget, hamut, forgátsot, egy szóval minden kigondolható szemetet, hulladékot, örökös regula maradván az, hogy a' ló és birka trágya égető, és így forró homok földön, tsak essős nyáron jutalmaz, száraz nyáron jobban jutalmazna a' marha és kivált sertvés trágya, melly igen hüs természetü, 's épen ezért a' konyha kertet, kivált a' káposzta földet, örökös regula volna sertvés trágyával trágyázni, mint a' kender földet rothadó polyvával, melly regulát a' tapasztalás mindég megigazolja, mint azon észrevételt is, hogy mákot legjobb mindég káposzta után vetni. A' ködnél hizlalóbb trágya egy sints, ha az langy meleg, úgy hogy a' meleg ködben, ha az soká tart, szinte megzabáll a' plánta a' nagy kövérségben, és illyenkor jó, ha azt a' szél megzavarja. —Már pedig a' köd sem trágyából, sem földből nem leszsz, még is legkövérebb eledele a' plántáknak.

Tudván hát a' természet ebbéli fő titkát vagy törvényjét, innen már magunktól véghetetlen következéseket tsinálhatunk, 's mind addig okoskodhatunk, míg a' trágyánál még könnyebb gőz anyagot földünkre nem találunk, vagy, ha épen e' mellett kell is megmaradnunk, ennek használásában többféle kéméllèseket, és könnyebbségeket teszünk, mellyek minden esetre hasznossabbak, tzélerányos-

sabbak, és jutányissabbak, mintha a' fő elvet nem tudnók.

Ugyan is, ha tudom azt, hogy a' plántát gőz táplálja, még pedig meleg gőz: tehát azon mesterkedem, hogy szántóföldemnek e' két anyagot megszerezhessem. Még eddig a' trágya legközelébb járt ezen tzélhoz: tehát én is nagyokban tsak e' mellett maradok, ha bár kitsinyben sokféle próbákat és tapasztalásokat tészek is, a' természet menetelére, munkálatjára mindenütt szorossan figyelmezvén. Azomban azt tapasztalom, hogy a' nagy és gyakori szelek elhajtják, — a' rekkenő szárazság pedig elfojtja szántóföldemen ezen gőzöket, mellyek a' rá-hordott trágyából lésznek, és így nagy fáradságom gyümöltsétől az idő mostohasága foszt meg: tehát most már arról kell orvosságot kigondolnom, hogyan lehessen a' szeleket körösköríl felfognom, hogy tábláimon keresztül szilaj kénnyökre ne dühödjenek? mérsékelve nem ártanak, sőt használnak, — valamint a' rekkenő meleget is, hogy mérsékeljem hűvös árnyéki szellőkkel? 's végre az anglus kertbeli kövér termésből, melly szinte valaha legkopárabb volt, de most a' bokrok és gruppok által mérsékeltetve olly gazdag fűvet terem, hogy azon földet is, mellyet a' fák és gruppok elfoglalnak, tizszeressen kipótolja, 's megfizeti, kitalálom, hogy legjobb minden táblámat egy két sor magas és apró fákkal egész vár módjára körül venni, mellyek a' szeleket egészszen megtörik, megszűrik, és így nem hagyják orkán módjára táblámra szabadon rohanni, és a' párolgó tápláló legdrágább gázokat elsodorni, 's engem a' legnagyobb kintstől megfosztani, — 's e' szerént békerített liget tábláimon sem a' meleg nem olly rekkenő, sem a' hideg nem olly kegyetlen, mint a' puszta kopár róna földön, hol a' szem tsak egy árnyéktartó hűs tát hijába keresne. — Ezen találmányom tökélletes voltán még örülök is, midőn észrevészem, hogy maga a' természet megjutalmazza gondolatomat, és ő is épen ezen az úton jár. — Mert nézzük meg

tsak p. o. a' szegény barmokat, akár forróságba, akár nagy hidegbe; — a' szegény barom fut, fárad, ha valahol egy fát, vagy egy bokrot láthatna, mellynek árnyékában a' kegyetlen elemek ellen oltalmat találna: de végre elfáradván, midőn semmi menedéket nem talál, legalább háttal fordúl viszsza a' zivatarnak, 's úgy szenvedi a' kínt, a' míg szenvedheti. Épen így tennének minden plánták is a' zordon időben, ha menni tudnának; de mivel helyökből ki nem mozdúlhatnak, kéntelenek a' kegyetlen időben helyökön elsorvadni. Ha tehát gyengébb plántáink nem mehetnek más nagyobbak pártfogó árnyékába: segítsünk rajtok szegényeken mi emberek, a' mint segíthetünk, és ha többet nem tehetünk, tsináljunk nekik nagyobb és erőssebb plántákból, az az fákból, oltalmat, várt, és menedéket, — annyival is inkább, mivel erdő is szükséges a' gazdaságban, de a' róna földet egy tagban erdő alá használni halálos pazérlás; — így ellenben kerítés gyanánt egynéhány holdat erdőnek feláldozni annál nagyobb nyereség, mivel a' kerítés közepén lévő liget, vagy tábla, százannyit terem, és így az elveszettnek vélt földet gazdagon kipótolja. A' gyümöltsös kert se terem, ha árnyékban nints, mert a' szél, még virágjában elhordja a' porát. Tsend kell ott, hol vegetátio akar készűlni, — lám még a' tojáson ülő tyúkot, ludat, pulykát is 's a' t. félre lévő tsendes helyre eltakarjuk. Az akátza és licium olly iszonyú kintsünk, hogy mi azt meg nem hálálhatjuk.

Íme, ha az ember az igazi jó úton jár, — ha a' természetnek igazi titkát vagy rendjét eltalálta: melly véghetetlen ő akkor a' jobbnál jobb és hasznossabb találmányok lántzszemként egymásból folyó jótéteményeiben! — de, ha a' természet igazi titkát el nem találta, hanem abban megtsalatkozott, és az igazi okot nem ösmérvén, a' míveletet tartja ok gyanánt: akkor ő tovább nem okoskodhatik, mert természet szerént mingyárt az első próbán meg

kell tsalódnia, és még a' gondolkodástól is soknak el kell idegenednie.

Így van a' dolog a' szántással is. Meg se gondoljuk mi azt, mennyi kárt tészünk magunknak szántásunkkal, midőn a' földet egészszen megfordítjuk, 's a' mi feljűl volt alátemetjük, az alsót pedig felvettetjük. A' nap érleli meg, még pedig sok időkig a' földet, 's az ád a' földszínének termő erőt, az az: a' föld színe a' szüntelen való levegő és napsúgárok szikráiból megtelik electricitással, melly nélkűl mint semmi nints, úgy vegetátio se lehetséges, mint ezt a' menydörgéses nyáron eléggé láthatjuk. A' földszíne tehát tele légyen electrica elemekkel, hogy a' plánta töve electrizált gázokba förödhessék, — a' föld allja pedig nedves, vagy legalább hűvös légyen, hogy a' gyökere frissítőbe álljon. Már, ha az alsó nedvet és hűvösséget felforgatjuk, a' mi kis nedv volna is a' földben, kiszárad; — ha pedig a' föld tetejét alátemetjük, az electrica szikrák mind megfojtatnak. Innen láthatni, melly kár a' már megérett kész földet alátemetni, 's holttá tenni, a' holt földet pedig, mellyen, mint ezt a' vakandtúráson láthatjuk, két esztendeig se terem semmi, mert éretlen még, felfordítani, 's e' szerént tudatlanságból tzél ellen dolgozni! — A' fel nem forgatott föld, legyen az kopár gyep, tiprott szérű, vagy száraz út, jobb termő, mint az illyen összeviszsza forgatott, ugarolt, kevert, az az: elrontott szántóföld — úgy hogy a' ki egész nyáron nem ugarolt, nem kevert, tsak hogy földjét a' dudvától és minden legkissebb gaztól szűzen tartsa, — esső előtt tsupa gereblye után vesse el búzáját; páratlanúl gazdagabb aratása lészen, mint a' ki igen szorgalmatossan ugarolt, kevert, forgatott. — Nem azt mondom, hogy a' kemény és míveletlen föld jobb volna a' puha mívelt földnél; hanem azt mondom: a' fel nem forgatott föld, kemény korába is, ha a' dudváktól tisztán tartatik, jobb, a' felforgatott, melly annyi, mint elrontott, szerentsétlen ugarnál. — Jó a' föld puhítása mentűl mélyebben,

és bár 2 sukra, — 's mentűl többet, 's bár minden nap lehetne gyakorolni, 's a' földet tisztítani: de ezen puhítás ne szántás, az az: ne a' mostani földet felforgató eke által történjék, (kivévén azon egy esetet, midőn gyep töretik) — hanem ollyan földbúvárt kellene eke helyett feltalálnunk, melly a' földet fel nem forgatja, hanem álló helyébe, a' mint van, és bár mentűl mélyebben megpuhítja, sőt porrá töri. — Ez volna az igazi hasznos és jóltévő szántás, — de a' megfordító ekeszántásnál roszszabb nem is lehet, és tsak az mentheti ki, hogy jobb ennél nem lévén, kéntelenek vagyunk nála megmaradni, mert jobbról együnk se gondolkodik, sőt a' mostani ekét nagy részünk absolutnak tartja.

A' szántásnak nem az a' tzélja, hogy az alsó földet felforgassa, és talán a' napra kiteregesse, — óh a' földnek mindég jobb volna egy helyhezetbe feküdni, és soha felnem burogattatni! — és még a legbetsessebb riolirozás is tsak az volna, melly a' földet álló helyébe a' nélkűl, hogy megfordíttassék, mennél méllyebben puhává tenné, és a' dudvák magvaitól 's gyökereitől úgy kitisztítaná, minő tiszta akkor, ha 3 sukra rioliroztatik. Az álló helyébe, az az: felburogatás nélkűl megtisztított föld százszorta jobb a' legméllyebb riolirozás által felforgatott, 's megtisztított földnél; — mert a' riolirozott földnek, mikor leszsz még az az érettsége, mellyet az aláfordított földben gondatlanúl eltemetünk? — A' szántás tzélja tehát nem egyébb, mint a' földet minden dudvától tisztán tartani, és puhává tenni.

De mivel még a' mi tökélletlen földmívelőnk a' földet puhára tenni nem tudja máskép, ha tsak fel nem forgatja, mert úgy szokott, úgy látta, úgy neveltetett, és szerszáma sints másforma, sőt arról nem is gondolkodik, sőt be se venné logicátlan inconsequent előítélettel vajudó esze a' leglogicássabb szerszámot is, — de ha bevenné is, hasznát, mostani agrarium systemánkon nem vehetné, mert közös lévén minden föld, senkinek sints semmije, és senki mást nem tehet, mint a' többi, mint a' legbutábbik 's a' t.—

a' dudváktól, taratzk gyökerektől, kitisztításról pedig kevésnek van képzete is, mert az ugar egy nyáron tartozik közlegelő lenni, és a' marhának mennél több dudvát teremni, felmagvazni, és az egész határt ellepni: innen nyilván kitetszik, hogy az eddig való földmívelésünk módja, még mind ez ideig, kevés nemes gazdát kivéve, tsak a' legalsó léptsőjén áll a' tökélynek, és tsak épen az éhelhalástól ment meg bennünket. — A' szántóföldnek semmi se árt úgy, mintha egész nyáron dudvát, tövis és lapu erdőt, ökörfarkkórót, kutyatejet, ballankórót, földibodzát és taratzkgyökeret terem. Ezek a' természeti fűvek, mint a' földnek édes gyermekei, jobban kiszívják annak zsírját, mintha búza vagy bükköny lett volna bele vetve, sőt a' zölden lekaszált akármiféle vetemény alatt még igen is javúl, és tisztúl a' föld, — úgy hogy százszorta jobb volna az ugarokat zölden lekaszálandó akárminémű maggal elvetni, mint ugarnak hagyni. A' dudva annyira ártalmas ugarainknak, hogy azt ki nem számolhatjuk. — Ha valakinek ugarján, mint gyakran megesik, végig útat tsapnak, és ő ezen útat egész nyáron a' nagy szárazság miatt fel nem tudta ugarolni, és a' vetése azon végig egy szántásba esett: még is a' jövő nyáron ott leszsz legszebb buzája, — mert út lévén, dudva nem nőhetett rajta.

Azért, hogy eleitől fogva, mind e' mái napig, talán az egész világ ekével szánt és forgat: nem következik, hogy ez lenne a' szántásnak egyetlen egy ellene mondhatatlan, és legtökélletessebb neme; hanem tsak az következik, hogy jobb módról nem gondolkodunk, — nem gongolkodunk pedig azért, mivel az igazi tzélt, útat, titkot, és elvet nem tudjuk, és így nints szempont, miből elindúlnunk. — Értsük meg tsak igazán azon szempontot, hogy a' szántás, nem a' földet felforgatni, hanem minden gizgaztól tökélletesseu kitisztítani, és álló helyébe mentűl méllyebbeu puhává tenni való mesterség; — és indúljon ki már most minden gondolkodó gazda javitási találmányjában ezen szempontból: fogadom,

hogy lesznek mély elmék, kik ezen tzélra alkalmatos masinát, vagy ekét fognak találni.

Hogy az ugar eltörlése, az az: bevetése és használása jobb a' szokásba lévő bitang ugarolásnál, az már százszor meg van bizonyítva. Inkább teremjen valamelly föld szorgalmatos tisztogatás és mívelés mellett valamelly veteményt, mint dudvát; nem tsak el nem romlik a' föld, sőt örökké javul. Ezt bizonyítják minden könyvek, minden ugart nem esmérő népek, sőt szemünk előtt minden kertjeink, mellyeket soha se hagyunk ugarnak, — illyenek káposzta és kender földjeink, illyen a' szőllőnk és kivált a' szőllő lábok, mellyekben sok helyeken minden esztendőn búzát vagy kukoritzát vetnek, még is soha nem tsökkennek. — Ha van valami, a' mi a' földnek árt: egyedűl tsak a' dudvák özönje az. Pusztítsd ki a' világból minden dudvának magvát és gyökerét: szántás nélkűl is jobb búzát terem, mint a' dudvás ugarban három szántás után. A' lomha gazdák, kik a' dudvát földjeiken tenyésztik, ollyanok, mint az Orgazdák; — ezeknek földjökről az egész határ eltelik dudvával, és a' legszorgalmatossabb gazda is hijába fáradozott szántásával, hijába vett legtisztább magot vetni, — gazost fog aratni, mert a' ballankórók, reptzék, tövisek pelyhes magvai, 's a' t. keresztűl futnak az ő földjén, és az egész határon is. — A' dudvák kiírtásának jobb módja nints, mint a' kinek különözött táblája és telekje van, mingyárt aratás után, hamarjába behordván kepéit, gyujtsa fel a' tarlót, hogy vele együtt a' dudva még magvába mind elégjen. De vannak a' dudvától megmenekvésnek több nemei is.

De száz szónak is egy a' vége, hogy t. i. tsak a' gondolkodó fők tehetnek lépéseket minden javításokban, de azok is tsak úgy, ha szűntelen a' természet titkait és törvényit lesik, és az igazit eltalálják, külömben mindig megszégyenűlnek, 's viszsza térnek a' régire. De hát gondolkozó főket kiszűl, ki nevel, a' naponként nevekedő inségben?

A' hazát boldoggá tenni, egyedűl a' rationális agriculturába foglaltatik. Sokat tésznek ugyan a' jó törvények, intézetek, fundátiók 's a' t.; de ezek minden szentségök mellett is tsak törpék maradnak ahoz képest, mit a' bölts földmívelés eszközölhet, mert hiszen ebből jöhetnek tsak még amazok is tökélyre. — Ebben van egyedűl egész titka, és tsordúltig töltött pohara a' haza boldogságának.

A' rationális agricultura pedig nem valami mély titok, mellyet minden gazda ne űzhetne: tudni és tenni fogja mindenik, mihelyt ennek szülei indigenátust kapnak a' hazába, — mert szülék nélkűl, apa és anya, him és nő nélkűl magzat nem születik.

Ezen rationális agriculturának pedig annya a' föld, apja a' commoditás. Adjuk meg e' kettőt akármelly gazdának; megadtuk a' kivánt agriculturát.

A' Föld, mint básis, elmúlhatatlan, — nem azért, hogy humust adjon, — nints 1-ső 2-ik 3-ik 's a' t. classis-föld, tsak gazda van illyen; — hanem egyedűl azért, hogy Spátiumot adjon, mert már e' nélkűl nem lételezhetünk. Kinek földje közös: annak még földje sints, — tsak az az övé, a' mit földjéről lophat, külömbféle slendrián praetextusok alatt. Földje tsak annak van, ki nem közös senkivel.

A' commoditás, mint apa, tészen mindent, annyival is inkább, minthogy ezt maga a' gazda is egész a' véghetetlenségig nevelheti. Ennek fő elve tsak e' kettőből áll: 1-ör Hogy a' gazda földje közös ne legyen, hanem egy magáé, — 2-or Hogy birtoka sok apró darabban ne légyen, hanem egy tagban, még a' legelői illetménnyét is ide toldva, — és pedig ne hoszszú szíj formában, hanem quadrát figurában.

Illy feltételek alatt magára kell kire kire bízni a' földjét, hogy a' hazába tsudát tehessen, és a' boldogság, jóllét, tanúlás, nevelés, okosság, törvényhozás 's a' t. önként lábra állhasson. Igaz, hogy lesznek ellenkezők: de mennyibe kerűlt a' szőllőtőkét is magyar országba béhozni, kivált midőn 6 esztendeig hasznát se vették, még is jól kellett szűn-

telen mívelni! — így a' krumplit, kukoritzát, dohányt, selymet, lucernát, burgundi répát, akátzát 's a' t. és most már nem áldottak-e azon Fejedelmek, kik az illy kintseket erőszakkal sürgették, terjesztették? mi pedig mennyiért válnánk meg most örökössen mind ezen áldott eszközinktől?

A' régi nem mind tökélletes, 's egy se absolutum, mert hiszen mi van, emberi létére, tökélletes? — Ha nem tökélletes; minekünk pedig üdvösségünk feltétezi tökélyre köteleztetésünket, 's mindég előre az idővel együtt való haladásunkat: úgy megengedjenek tzopfos öreg uraimék, ha bátrak vagyunk azt kimondani, hogy mi minden régit, a' mi még tökélletlen, tovább tökélletesíteni fogjuk, és ebben magunkat semmi auctoritástól megköttetni, az az, hazánkat sárfertőbe fetrengeni, nem engedjük. Protestáljanak, vitézkedjenek a' közös földön egymást tsaló gazdaságot kedvellő slendrián tudatlan gazdák, mert még több az ő számok; de én kimondom az igazságot, és ha életemben nem nyerhetek, írásba hagyom a' maradéknak, hogy ha két ezer esztendő múlva jut is a' sokféle sükeretlen próbák után eszébe a' hazát boldoggá tenni: azt mindenkor a' rationális agriculturán, a' határok commassátióján, és a' suum cuiquén kell neki kezdeni!

Commassálni kell minden közös határt, és kiadni mindennek egy tagba egész birtokát, — ez a' kezdet. — Inpopulátio, nevelés — ez a' végzet. A' többi önként magától jön.

Ha nálunk jutalom kérdés tétetnék fel valamelly gazdasági javításra: még most felelni se lehetne, mert közös a' föld, 's széllyel szórt. A' puszták ugyan nem közössek, de a' közbajnak sullyát azok is nyögik.

Ezer ellenvetés harsog tüstént tátott torkokból a' nemesítés és regulátio ellen! Nekem hijába contradicáltok, — belátok én mindnyájotok lelkébe, ti! kik tsak husok és testek vagytok! Nem az industria nehéz, hanem az elkezdés, — sőt ez sem,

hanem az akarat resolutiója, az előítélet megtagadása, és ön tévelygésének elösmérése, szégyenlése, — sőt ez sem, hanem a' tudatlanság. Itt a' hiba, nem a' regulátióban! Az illyen tele torokkal ellenem kiáltó hősöknek nem érdemes ugyan felelni is, mert ők argumentumra nem adnak semmit, és őket józanabb értelemre megnyerni lehetetlen, mert a' principiumtól el nem állanak, melly szerént a' közös határban legkevesebbet birván, legszabadabban garázdálkodhatnak, 's így a' zavarban reménylik valami hasznokat; — de a' józanabb rész, és a' keletkező ifjuság kedvéért még is szükségesnek találom minden lehető ellenvetéseikre feleletet adni. Ezen feleletim, minden rend és rang nélkül, zavarba, mint hallom az ellenvetéseket, tizet is egyszerre felém harsogni, itt következnek, a' kérdésekkel itt a' helyet nem foglalván.

Sok ember tsak oda tesz kapitálist, honnan 6 procentje bizonyos. De kérdés, nints-e ollyan tárgy, melly eleinte semmit se procentel, de idővel a' kapitálist in quadrato rentirozza? Illyen volna a' regulátio, a' földmívelés, az oskolák és nép erköltse alapítása.

A' melly országban nem a' klima mostohasága, hanem az erkölts, szorgalom és tudomány hijányja gátolja a' jóllétet: ott nints mentség.

A' kapitálistának mindegy, — ő ollyanba teszi pénzét speculátióból, a' honnan több procentet vár. Mindenbe teszik nálunk is, egyedül agriculturába legritkábban, — így öljük magunk, magunkat.

Tsak kezdjen hozzá akárki a' józan regulátióhoz, 's bölts gazdák követéséhez, 's próbálja meg: — mingyárt megy magától minden, sőt egyik a' másikból következik, 's új élet, új paradítsom nyilik fel az ember előtt. — De ekkor egy darabig le kell ám tenni a' kártyáról, kugliról, 's más haszontalanságokról.

Azt mondod: ez pium desiderium? — No, ne gondolj véle, — nem bizom te rád, — én majd elvégezem a' többit, 's megmutatom, az-e, vagy

nem? — tőled egyebet nem kívánok, tsak engedd az én rátámat egy tagba purizálnom, 's a' közös legeléstől izolálnom.

A' jobbágyot tsak úgy kell tekinteni, mint árendást, — 's nem termékét, hanem földjét kell megdézmálni előre.

Némelly mingyárt gyalázza ember társa vagy új gondolatját, vagy javallatját, sőt kineveti, 's röhögéssel megszégyeníti. — Irígyli másnak a' feltalálói titulust, 's fél, hogy más nagyobb hirre vagy erőre kap, mint ő, ő pedig törpe marad: tehát ezt olvashatni szeméből: ha én nem, te se! Illyen a' test, mívelt lélek nélkűl. Ez közönséges az emberi nemben. — Így jártam én is fedett utaim ajánlásával, de lészen még idő, hogy a' gondolatra méltóbb résztvevőket hoz a' szükség.

Némelly mingyárt azzal áll elő: én már ennyi idős tiszt, vagy szolga vagyok, ennyi ideje eszem ő Nga kenyerét, ennyi ideje tiprom ezt az útat, nyitom ezt az ajtót 's a' t. — én már 30 esztendeje hogy próbálom, — az úr, még a' világon se volt, mikor már én azt űztem 's a' t. — Erre tsak azt felelem: annál gyalázatossabb, hogy még se tudja, és jó urának, kinek kenyerét ette, annyi idő alatt nem tudott egy okos tettet tenni.

A' körűl árkolások, körűl ültetések, azért is jók, hogy a' tűz nem terjedhet, 's nem éghet el egész határ megérett búzája, vagy tarlója; — továbbá a' szél kergette ballankórók az árkokba 's fák közt mind felakadnak, 's nem vetik bé egész határt magvaikkal. — Úgy szinte a' ló lopó zsiványok nem kalandozhatnak szabadon az egész határban, mert az úton kivűl, melly egyenes allee forma, senki se járhat sehol is. Végre a' határt soha se kell többé mérni.

Még mi Oeconomiát nem írhatunk, — elébb azt kell demonstrálnunk, vagy kivívnunk, hogy a' föld közös ne légyen.

A' gondolkodó gazda úton útfélen mindenütt tanúl, — papiros és plajbász nélkűl soha sints zseb-

je. Hol mi jót hall, mind felírja, babonát nem hisz, de a' józan tanátsot el nem ereszti, — mert sokszor egy megtakarított tzérnátska ezer forintnyi hasznot tehet zsebünkbe. Ki ne jegyezné fel p. o. az illyen példákat: mikor nyáron igen nagy szárazság van, a' kerti veteményeket, akár mint öntözik is, megtserepesedik földjök, 's semmire se mennek, az uborka pedig mind keserű. És most látom, hogy egy kertész gödröt ásván, azt agyaggal tele hordván, egyszer jól megöntözte, 's uborkáját ebbe vetette, egész nyáron többé nem öntözte, 's legjobb uborkával kereskedett? — úgy szinte: télen, a' fák tövit hóval megtiporni, nem hinnők, melly nagy okosság? — Továbbá a' méhek körül: József napkor a' méheket meleg időkkel kieresztvén, eleibök teknőbe tenni mogyorófa barkáját, — rajt könnyen befogni, ha egy vászon sipkára hoszszú nyelet tsinálsz, de a' sipka belől belegyen öntve sárga viaszszal, és ezt feltartod, a' raj önként bele száll, — méhtsipésről: a' döglött méheket egy kis üvegbe tévén, 's öszvezúzván, faolajt rá önteni, 's a' méh tsípést ezzel békenni. — Mennyit nem írnak a' birkák betegségeiről, a' mételyről? 's a' t. Az egész titok abból áll, hogy a' birka mértékletessen éljen, soha ne zabáljon semmi kövér eledelben, mert az olly bolond állat, hogy mingyárt agyon eszi vagy iszsza magát, mihelyt módját látja. Ezért legjobb őket mindég sovány legelőn tartani, vagy tsak átfutva a' kövéren, és nappal soha nem hagyni inni, hanem éjjel. A' legtisztább birka hajtassék nagy porba és forróságba, 's lásson meg akárhol egy kis tsillogó motsárt, mellytől őtet megtartani nem lehet, — holnap tele lesz mételyel. Tehát portól, forróságtól, és ivástól kell őrizni. — Illyen tapasztalási regulákat, ha ország szerte minden gazda öszvegyűjtené, melly iszonyú kintstsel nevelkednék elmés földmívelési tudományunk! Pedig az egész rationális agricultura illy drága tapasztalásokból, és más gazdák titkainak meglopásából áll, — próbált dolog, 's még se akarjuk bevenni.

Hogy sírt, búsult, protestált sok ember, mikor az Urbáriumot, atyai kegyességből behozták! Vége volt a' világnak, ítélet napja!

Sokféle kapitálisok vannak, mellyeknek kamatjaiból emberek élnek. Illyenek a' készpénzen kivűl, az ész, erő, mesterség, lopás, tsalás, ámítás, impostura 's a' t. — legnemessebb életfundus volna a' bölts földmívelés, ha értenők.

Egy tzigány élt halt egy jó hegedűért, 's éjjel nappal azon fantazérozott, kérte az Istent, de soha se tudott többre menni egy 5 forintos hegedűnél. Egyszer meglátja, hogy a' kis urfiak, a' dajka mellett, a' porban, egy öreg drága hegedűvel játszanak, 's tüstént megösmerte a' Cremonai hegedűt. Látta a' nagy kintset, de annál jobban fájt szíve, hogy a' gyermekek illy drága kintsnek bötsét nem ismérvén, azt irgalom nélkül rongálják, 's már már öszsze hasogatják, — holott, ha azt magáévá tehetné, az egész országban legelső muzsikusnak tartaná magát! Kérte, instálta a' kis urfiaktól, de a' dajka nem merte oda adni. Elment tehát rimánkodni az urasághoz, hogy azon rosz hegedűt ajándékozná neki, mellyet a' kis urfiak öszsze törtdelnek. Az uraság ugyan tsudálkozott, hogy jött a' hegedű a' gyermekek kezébe? 's mingyárt küldötte az inast, hogy vegye el a' hegedűt, 's vigye fel a' padlásra, a' többi vatzakok közé, — 's így a' hegedű félre tétetett, boldogabb időkre, a' molyoknak és szuhoknak! — Azon tzigány én vagyok, — azon hegedű, az agricultura, — azon kis urfiak, a' tudatlan kontárok, 's előítélet rabjai, — azon uraság pedig, a' közönséges gazdálkodási módunk, melly szerént sok embernek volna elég és elégnél is több földje: de se maga nem tudja igazi hasznát venni, annyival inkább javításról gondoskodni, — se másnak nem ád belőle! Félre tétetik boldogabb időkre a' nyomoruságnak!

Commassátióra még kevés a' példa; — de proportio már van behozva sok compossessorátusba,

kinek? mennyi rétet szabad feltúratni? 's mennyi kárt tenni a' közjónak, a' proportione?

Az erkölts, tsak a' jólléttől függ. Paupertas magna meretrix. Gazdag gulyás, gazdag birkás, gazdag tsikós 's a' t. — erre lehet bízni valamit, — de az éhel haló koldusra ki bíz, akár mit is? — Legyen gazdag kotsis, gazdag hajdú, gazdag jobbágy, gazdag tiszt 's a' t. tsak hogy ne tilalmas, hanem szabad és istenes úton, — hiszen ott volna előttünk a' rationális agricultura, tsak követnők, — akkor nem tzudarkodnék a' nép a' kortsmákon, nem lopná a' szérűs kerteket, ludakat, gyümöltsöt 's a' t. Az uraság, melly irigyelvén tselédjei jólétét, azokat roszszúl fizeti: ezer annyi kárt tészen, mint hasznot, mind magának, mind a' hazának, mind az emberiségnek. A' bölts földmívelésből kitellenék minden, senkinek se kellene tzudarkodni!

Sok ember tsak mindég extensióra dolgozik, 's az üres pusztaságon, mellyel nem bir, gazdagnak képzeli magát. Ez az extensio- vágy annyira ben van a' magyarban, hogy a' magyar jobbágynak is épen az a' baja, hogy több a' Sessióhoz kiszabott földje, mint véle birhatna, 's még is mindég többet kiván, és kevésről panaszkodik! Minthogy tehát legnagyobb részéből a' magyarnak ki nem lehet verni a' sok föld kívánást: már több földet nem adhatunk senkinek, mintha mindennek a' maga birtokát egy tagba kiadjuk, — ez legtöbb, — különben mindég kevés, eldarabolva.

Sokszor, 30—40 forinttal, annyi holdakat lehetne kiszabadítani az örökös motsár alól: de se az uraság nem teszi, se ha valaki kérné, nem adná.

Minden productum tsak angliába és a' külföldre siet ki, mert ott a' consumo, industria: tehát népet huzzunk be, ne productumot ki. Ez a' legjobb kereskedés. Ám de mívelt lelkű, még most nem mer hozzánk jönni, nemtelen lévén.

A' magyar parasztot tsak arra kellene segíteni, hogy legalább vasárnapi kék nadrágja 's mentéje lehetne: büszke lészen, 's szégyenl olly alatsonyságra

vetemedni, mint szűrbe, bundába. Ezt másként lehetetlen, ha tsak majorban nem birja urbariális gazdaságát.

A' mostani közös földmívelésen legjobban dísz-lik az erköltstelenség. Elhallgatván a' sok éjjeli gonoszságokat, tsőszök agyon verését, betsűltetést, büntetést, 's innen eredő boszszúságokat, gyújtogatásokat 's a' t. tsak a' mi nappal, szemünk láttára történik, az is irtóztató. Egy kotsi után mén 3—4 tsikó, úgy hogy az utolsó lónak is beillik, 's az szabadon gázol keresztűl kotsúl tavasziba, őszibe, mintha a' vetés és búza senkié se volna; — sőt sok paraszt, üres kotsival tsak azért mén végig a' búzák között, hogy a' kotsi után menő lovai jól lakhassanak. — Hát még a' fuvarosok, hány helyeken meg nem tsúfítják a' földeket, réteket, midőn a' legszebb búza és rét végén is egy egy nagy karéjt lekaszálnak 's irgalmatlanúl megpotskolnak. Mind ez nem történnék, ha békerített majorokból állana gazdaságunk. Akkor a' paraszt is több katonát adhat és jobb hazafit, mert most soknak semmije sints, éhelhal gyerekestűl, 's nints majorja, melly őtet szülötte földjéhez vonja, lekösse.

Az unalom legrémítőbb férge életünknek. A' nagy urak semmi áldozatot nem kémélnek, tsak hogy az életet kellemetessen tölthessék unalom nélkűl. Úgy de mindent, a' legfelségessebb mulatságokat, bálokat, theátromokat 's a' t. megúnja az ember, mihelyt többször látja. Mi lehet hát unalom nélkűl? A' regulátio, — mert a' ki egyszer ezt elkezdette, az többé véget nem ér, örökös munkába, újságba, reménybe, 's több több fedezésbe éll. Mindent megún az ember, ezt soha sem.

Ha már a' regulátióban véget érvén, semmi dolgunk többé nem volna: akkor tsak musikálnánk, theátrumoznánk, botanizálnánk, felséges mívekben gyönyörködnénk, virág nevelésben vetélkednénk, utaznánk, olvasnánk, ritkaságokat felkeresnénk, és bár már ott volnánk, hogy feleségeinknek, gyer-

mekeinknek minden mesteri remekeket mutogathatnánk!

Sokan sokfélét tartanak a' haza alapjának, és minden mesterember a' maga fakját véli legelsőnek mondván: addig nem lészen boldog a' haza, még az én mesterségemet nem tudják betsűlni. Ezen mód szerént tehát szabad nekem is indúlnom, és én a' földmívelést teszem a' haza alapjának.

Sajnálom, hogy nekem kell írni illy iszonyú felséges tárgyról, 's a' kik százszorta érdemessebben irhatnák ezt, hallgatnak!!

Ha a' mezítelen tar homok sivataginkon valaha erdő, gruppok, és szép majorságok lettek volna, 's ezeket a' mostani birtokosok kiirtván a' földet mint most látjuk, kopasz haszontalan pusztasággá tették volna: bizonyossan mind a' vármegye sequestrumot rendelne, mind a' diéta erről törvényt és büntetést hozna. Most, mivel megszoktuk a' homok pusztákat és a' trágya elégetését: azoknak beültetésökről haszontalan sopánkodunk.

Mihelyt sok ember együtt van, már van ünnepély, van luxus, van consummo 's a' t. Ezért is jó az impopulátio.

Az emberek legnagyobb része nem érti az agriculturát,—azt gondolja, hogy szántóföld, rét, tsak az, a' mit lát,—meg se gondolván, hogy ő maga adhat formát mindennek, minőt akar,—regulázhat.

Nem tsak hasznosnak kell valaminek lenni, hanem szépnek is,— és nem tsak szépnek, hanem hasznosnak is. A' mi régi földmívelésünkben egyik se volt, a' rationálisban pedig egyik se maradhat ki.

Melly jó légyen a' regulátio? azt tsak egy regulázott tárgyon kell megfontolnunk. Illy regulázott tárgy p. o. az esztendő, vagy is, a' kalendáriom,— melly jól vagyunk ez egy tárgygyal, 's bátran calculálhatunk ebéli tárgyainkra, minthogy ez már tökélletessen regulázva van. Így kellene agriculturánknak, és mindenünknek lenni. A' zavarban nints calculus.

Mi

Mi jobb, 's tanítóbb templom a' temetőnél? ennek kellene szépnek, a' legszebb kertnek lenni, mint a' törököknél. Nálunk talán mind sivatag, — nints érzés.

Egész telekek partszakadásokká változtak, és ezeket senki se godolkodik jobbítani, mert, közös lévén, nints urok, és semmi hasznot nem adnak, — hever a' drága spátium!!! — Nagyobb kín nints a' tantalusénál, — mi, ebben kínlódunk, de mint a' tsetsemő nem érzi a' fájdalmat, a' veszteséget, örűl édes annya temetésén.

Ha nints kereskedésünk, hozzunk be sok dolgozó népet, tsináltassunk útakat, canálisokat, planiroztassunk hegyeket 's a' t. leszsz consumo, 's ez jobb a' kereskedésnél, bár az egész világ consumense mind magyar országba költene! és semmi magyar külföldit, ithon és külföldön ne consumálna.

Szeretjük a' „Romantischt." — gyönyörködünk a' „Landschaftlikban." — óhajtjuk és siratjuk az arcádiai idylliont? — Hiszen illyen lehetne minden földes urnak, sőt legkissebb compossessornak, — sőt még a' parasztnak Majorja is, következésképen az egész haza; — kertben laknék minden, — a' klima szelidűlne, az erkölts nemesűlne, a' jóllét gyarapúlna. Ezt akarom én, tsak lássunk hozzá!

Melly szép egy zöld falun végig menni! melly rút egy magyar falun!!

Menj a' legszebb májusi időben a' híres magyar kövér alföldi kanaánon végig: meglátod, mint nyomorog a' nép a' tüzök tsinállással, uraságostól együtt, mellynek ország szerte, mintha kalendáriumból, vagy tsizióból olvasná, örök idők olta most van az ideje. És midőn az egész határ bitang, 's fele úgy szólván semmit se terem: fa ültetésről soha nem gondolkodik senki is! mintha áfrikában volnánk.

Sok azt mondja: én már próbáltam, de nem succedál. 'S ezen okon nagy és felséges dolgok, milliomokat érő kintsek századokra hátra vettetnek. Egy illyen próbáló urnál végére jártam, hogy próbája, akátz magból faoskolát nevelni, miért nem

succedált, 's másokat is tőle elidegenített? 's utoljára ki sült, hogy tavaszszal szedte a' magot az akáza fáról, melly a' télen elfagyott. Egy próba soha sem elég, mindent kivihet a' tántoríthatatlan akarat.

Nem sok föld kell egy embernek, de sok ember kell egy országnak: juttassunk hát mennél több szegénynek egy kis földet, had legyen dolga, öröme, élete.

Minden kigondolható nagy quántumok legoltsóbb termesztésére való masinák között legoltsóbb az, ha földünket a' szegény népnek felibe kiosztjuk. A' magáét ki ki jobban és igazabban megmíveli, mint akármiféle masina, — 's az uraság is mindent készszen kap, egy fillér nélkül; — de ez tsak a' nagy inpopulátióban lehetséges. — Az ángolyok törjék fejöket a' masinák kigondolásában; — mi maradjunk az okos automáknál. — Az emberi kéz leghívebb masina, tsak erkölts kell hozzá, nevelés, oskola. — Mi szükség az agriculturát monopoliummá tenni? 's mért írigyeljük a' sok szegénynek az életet, 's szorgalma által szerezett örömöt, jóllétet? holott tsak ő nekik köszönhetjük, hogy mi gazdagok vagyunk.

Nints roszsz föld, — drága minden talp föld. Nem is a' föld betses, hanem a' horizontale spátium, mellyre a' nap süthet, hogy felette semmi árnyékot ne tartson. Láthatni azt városokban, hol a' szorgalom egy quadrát suknak is hasznát tudja venni. A' földmívelésnek pedig mintája egy városi kert, sőt nagyobb tagban, hol egyik rész hijányját, másiknak bőségével fedezni lehet, az aránynál is több lehet a' haszon. — Melly temérdek plánum horizontale hever a' magyar pusztákon, holott a' nap süti!

A' közös gazdálkodás, ez a' zavaros rendetlenség, használ talán egy két erkölcstelen zavarosba halászónak; — az új regulátio és systema pedig szegénynek, gazdagnak, és az egész hazának idvességére szolgálna.

Szép olly időben élni, mikor nagy emberek, nagy reformok történnek: de legszebb, mikor a' föld reguláztatik.

A' föld productumát megdézmálhatja az uraság: de a' szorgalomét soha sem. Leverő szó a' dézma bölts gazda előtt! — butának mindegy.

A' fixum principium ellen hijába disputálsz: a' ki másén akar élődni, mert magának nints; azzal szép szóval soha se lépel commassátióra.

Java földünket tsak földi bodzára szántuk: de szép is ám benne!

A' földmívelés legszebb morál. Mennyibe kerül a' földet dudváktól, taratzkoktól tökélletessen kitisztítani! illyen munka nemes lelkűvé lenni, 's testi kényeinkből kitisztúlni.

Most is az a' baja hazánknak, hogy nints impopulátio, se munkás, se consumens, — kivévén a' koldusokat és a' heréket: És még is illy érezhető nép szűkiben is annyi a' sok veszteglő extiszt, henyélő tanúlt ifjú, — és meg lett kész emberek, se meg nem házosodhatnak, se élelemre és állapotra nem akadhatnak. Mind megfordúlna, ha Majorokból állana a' gazdaság.

Usurpátornak még a' neve is tsunya. Már pedig a' közös gazdálkodó mind usurpátora, nem ura a' földnek, mert a' föld senkié, hanem a' mi rajta terem, az a' gazdáé.

A' pazérlás isten ellen való vétek! Egy darab kenyér, elhajítva, még semmi; — de a' temérdek sok föld haszontalan hever, és a' számtalan koldus éhel hal, 's a' birtokos koldussá lészen, egyedűl a' gazdaság nem értése, a' közösség, a' roszsz rend miatt: ez égbekiáltó!

Hány uraság van, ki semmit nem tétet, marad minden a' régi slendriánban, — sőt az uraság is tsak azt tészi mindenben, a' mit a' paraszt, és a' helybéli megrögzött szokás; — új szokást, rendet, vagy észt behozni, és az élet terhein könyíteni, senkinek eszébe sints. Az uraság is azt tészi, tsak hogy nagyban, mit a' paraszt kitsinyben, p. o. ő is tözsköt tsináltat a' trágyából, mint a' paraszt, tsak hogy igen sokat; — ő is szalma garáddal, vagy nád és ganéj kerítéssel veszi házát és kertjét körűl,

mint a' paraszt, tsak hogy magossabbra és vastagabbra rakatja, — ő se ülteti körűl fával semmi épűletjét, mint a' paraszt; hanem szabadon hagyja azt a' dühödő szeleknek kitétetve, — és ez így mén századokról századokra!

Magam hallotam, hol egy derék gazda tiszt ezt mondotta: bizza reám Nagyságod egy faluját, vagy pusztáját, — 8 esztendő alatt paraditsommá lészen, 's rá nem ösmér Nagyságod, és ebből magából több jövedelme lészen, mint tiz annyi jószágából, — pedig tsak negative, tsak tsupa rend által: hátha még positive is gazdálkodhatom! Egy okos gazdálkodó tiszt egy kis pusztából több jövedelmet adhat urának, mint tiz falu, 's húsz komornyikból lett slendrián tiszt.

Mennyi sok boldog ember elélhetne egy nagy úr után, ha jó-rendbe szedné magát, jószágát, gazdaságát, jövedelmét, kiadását!

A' szokás annyira természetünkké válik, hogy sok nemes, ki a' maga földjét szántván senkinek nem ád dézmát, még is kepéit be nem hordja annak idejébe, hanem a' jobbágyokéval együtt ott hagyja Sz. István nap utánig, míg megdézmálnak, 's a' hordás megszabadúl.

Illy hoszszú ideig, sok helyeken éjjel nappal tömve a' kepék ludakkal, malatzokkal, kalász szedőkkel, lovászokkal, úgy hogy ha a' gazdának ezektől, és a' tsirázástól valamije meg marad: drága áron megszerzette. Hol a' sok processus, gyilkosság, gyújtogatás 's a' t.?

Uraim, Földbirtokosok! ha a' földeket elfoglaltátok, jólvan, nem irígyeljük, sok bajtól és gondtól megmentettetek; de most hát nekünk földetleneknek adjatok dolgot, és kenyeret, — ne a' külföldi pénz tsalókat süvegelve hizlaljátok; — nem ingyen kívánunk élni, hanem két kezünk után, tsak adjatok dolgot. De ha regulátio nints, senkinek se lészen dolga.

Sok gazda nem calculál, 's nem nézi azt, hogy p. o. kender földjén annyi reptzéje, vagy dohányja termett volna, hogy tiz annyi kendert vehetne az

árrán, hanem tsak rendről rendre, évről évre, egyik azt teszi, mit a' másik, és apjaik, — észről szó sints, a' föld a' kormányozó, — a' mi titulussa van a' földnek, azt terem örökké.

Az az igazságtalanság uralkodik e' világban, hogy az újjítótól azonnal tsudákat vár minden ember, már kezdetben, holott a' komisz gazdaságnak kezdete sints, de progressusa sints; ellenben a' rationális systematica gazdaságnak a' kezdete nagy költséggel jár, 's tsupa risico, ha jó exequenseket lehetne is feltenni, — hát ha még ezek sintsenek, sőt ellene dolgoznak!

Sok földbirtokos annyira ellensége a' rationális agriculturának, hogy, ha egy tagban volna is földje, az osztozó testvérek készszebbek minden darab földet meg annyi részekre hasogatni, mint nagy tagban osztozni. Sőt van eset, hogy a' felosztathatatlan maszszát, p. o. egy nagy házat is felosztanak, holott jobb volna minden jószágot bölts kormányra bízni, 's tsak a' jövedelmén osztozni. Ez a' szétdarabolás nem gazdaság, sőt gyengülése az erőnek. Hát a' Jus vicinitátis, ha sok ember tudná használni, nem a' jó gazdaságot látszott-e előre pártolni?

Most a' közösön senki se ültethet erdőt, a' roszsz gödröket senki se használhatja, nem javíthat senki; — de majd nem lészen heverő üres föld, egy talpnyi is, tsak ki ki birja a' magáét. Akkor rámehetünk, hogy még a' paraszt házba is viasz gyertya fog égni, tulajdon méheitől.

Melly rendetlenség az, a' falut körül venni vályog gödrökkel, sőt az utszák végei úgy el vagynak áskálva, hogy be nem mer az ember menni, mintha cholera miatt volna elzárva. Örök cholera is az illy falu.

Sok paraszt egész életében le nem szúr egy fát, de az őseiről maradt egy vén görbe bodzafához, melly a' puszta udvarából mintegy ki kivánkozik, úgy hozzá szokik, mintha az külömben nem is lehetne.

Perse, hogy jobb volna a' készített jó legelő a' Stallfüttereynál; — de mikor érünk még oda, hogy jobb legelőnk legyen, mint Stallfüttereyunk: tehát addig is két roszsz között a' kissebbiket válaszszuk.

Sok özvegy aszszonyok jobb gazdák, mint urok volt, míg élt, — mert józanok, nem olly zavart processus fejűek, kik minden kákán tsomót keresnek.

A' parochia földjeit is szaporítani van gond, — de javítani nints, holott minden szorgalmi példákon is a' papnak kellene, kivált ha birtokát egy Majorba birhatná, remek példával előlmenni. — Még eddig nem volt törvény, minden pap hány fát neveljen? mint világosítson? — Még eddig tsak extensióra dolgoztunk, 's ha valahogy, per fas et nefas, a' sok földet, mellyel nem birhatunk, megszereztük, 's mást attól elzárhattunk, ott hever, senki se veszi hasznát. Ez még sok földbirtokosban nemzetségi nyavalya, mindég extensiora dolgozni, aquirálni, 's ha megvan, hasznát nem venni; — mintegy titokban tartván azt magában, hogy, jöhet még olly idő, mellyben ezen földeim, ha most haszontalan hevernek is, engem fél istenné tesznek. Ebből áll a' calculus, nem pedig abból, hogy behoz-e 6 procentet? — Jöhetnek, az igaz, sokféle idők, — és ha az illyen ember örökké él, és jól gazdálkodik, talán tzélját is éri: de külömben, tsak az a' bölts gazda, ki minden időt, minden pertzet életéből, és minden talpat földéből akármi haszonra tud erőltetni.

Ha a' kertedet tsak ollyan kőfallal tarthatod meg az emberektől, mint a' bikáktól: úgy hát fenevadak közt lakozol.

A' legtágossabb udvar is szűk, és haszontalan lészen, ha tzél és plánum nélkül tele építjük összze viszsza álló ólakkal, istállókkal 's a' t. Így van el bitangolva hazánk földje a' roszsz rendtartás, és alkalmatlan osztály által, az urbárialis cháos, és közbirtoki zavar által.

Mihelyt ki ki egy tagba birná magáét: mingyárt ki ki úr lenne, 's vége a' compossessoratusnak. Minden birtok egy egy Praedium.

A' commassátiótól tsak a' kis compossessorok, sőt ezeknek is tsak értetlen része irtózik, azon okból, mivel most a' másén élnek, de akkor az egész határban szabadon nem garázdálkodhatnak. Ez az egész titka és rúgója azon közös nyomorúságnak, melly alatt egész hazánk mezei gazdasága sinlődik. — Száz bölts és ki tanúlt compossessor között tsak egyetlen egy legkissebb birtokú míveletlen ne álljon rá, — vége a' szent tzélnak, 's egy rövid látó miatt nyög az egész falu, egész határ, századokig. — Különös, hogy nálunk mindenben a' pluralitas votorum végez, 's ebben az egyben a' legkissebbnek akarátja szent. Holott akárki, és így ő is, ha egy tagba kapná ki a' maga birtokát, mingyárt négy annyit érne, mint szanaszét eldarabolva. És azt kérdem akármellyik compossessortól, ha egy tagba lett vollna is privatisálva egész birtoka: ugyan mennyiért hagyná azt most el dárabolni, 's közössé tenni? — De, ha a' logica nem használ, más fegyverem nints. Az állat consequentebb az embernél.

Az egész határ egyenes, széles útakra dülő szép Majorokra felosztatván, sehol sem lehet járni, 's a' határban szanaszét kószálni, az egyenes úton kívűl, mert a' határ is körös körűl felvan árkolva. 'S a' rationális gazdálkodás elveinél fogva a' közös legelők, tsordák, pásztorok, gulyások, tsikósok, ezek a' heverő részeges órgazdák, eltörűltetvén, magától megszűnik a' sok marha lopás. Hány szegény paraszt ember sírva jár most faluról falura lovait, ökreit keresni? 's örökös koldussá lészen gyermekeivel együtt, — és a' betsületes dolgos embert, a' heverő részeges gazember elpusztítja! mi az oka? ez a' tzudar földmívelés, mellyben sínlődünk.

Ott lehet a' nagy gazdaság, ha egész esztendei szorgalmad egy halomba elég. Ezért kell Majorokra osztani a' gazdaságot, 's nem a' faluba takarodni.

Ebben a' híres marha tenyésztő országban, ezen a' kedvelt közpascuumon, esztendőtszaka sem eszünk faluink legtöbb részében egy falat jó húst,

— sok szegény paraszt pedig még roszszat se ehetik, olly szegény; pedig nyakán a' sok földje, pascuumja, de nem bir vele.

A' kis compossessor még azért is ragaszkodik a' közös zavarhoz, hogy a' maga neve alatt idegen marhákat bevesz a' legelőre, a' mellyért megfizetteti magát jól, 's egy darabig ismét ván mit inni. 'S illy titkos finészek miatt olly temérdek sok betsületes ember sárban kínlódik!

A' maradékot nem tartjuk szemünk előtt, midőn pazérolunk, és kiki tsak a' maga hasáról, jóllétéről, örömeiről gondoskodik. — Legnagyobb előre látás látszik ezen tzélra az erdők sequestrumánál: de hát nem nagyobb ennél az iszonyú elhagyattatott sínlődő agricultura? ezt is mért nem sequestráljuk, mért nem regulázzuk? mi is tsak olly bajt hagyunk, mint kaptunk.

Sok compossessorátusban senki se tsinál a' közjóra semmit, — örökös irígység uralkodik itt, mint a' klastromokban, — veszedelem itt hidon menni, — a' közjóról szó sints, mert mindenik azt mondja: én másnak bolondja nem lészek.

Most bánja már sok úr, hogy földjeit, pusztáit faluval inpopulálta, mondván: mennyivel boldogabbak azok, kiknek pusztáik maradtak! — Szörnyű rövid látás! — hát sok úr tsak azt szeretné, ha más minden jószágát impopulálná, ő neki pedig mindene praedium maradna? Az illyen, tsak a' más rovássára szeretne gazdagodni. Pusztítsunk el hát minden falut.

Míg közjóllét nints, addig fel nem áll a' lóverseny, theátrum, sem a' magyar könyvek el nem kelnek: — a' szegény, vagy pénzetlen ember, egy két nap múlva mingyárt megún mindent, a' minek még nints itt az ideje, — 's kivált a' luxus tárgyak, tsak pénzes, kényes embernek valók. — Köz jóllét kell, bölts agricultura!

Igen sok helyeken láttam, hogy két suk magas töltéssel ezernyi holdakat lehetne az árvíz alól megmenteni.

Az útas ezer útat akarna egymás mellett végig a' gyepen, melly iszonyú kára ez a' józan gazdának!

A' fákkal körűlvett Majorban, sem hideg szelekben, sem rekkenő melegben nem szenved annyit az ember, — és nem tsak a' plánták boldogabbak, de még a' dolgozó marha és tseléd sem gyötretik annyira, 's nem vész el annyi idő, a' nyomorgatással.

Nem tsak az ellen kellene hát törvénnyel caveálni, ki az erdeit pusztítja, — hanem a' ki földjeit nem trágyázza, nem regulázza, közös pascuumnak haszontalan vesztegeti, disznókkal feltúratja, vályog gödrökkel tele potskolja, a' haszontalan darabokat fákkal bé nem ülteti, ronda faluját nem regulázza, jobbágyit kizsarolja, a' szelíd erköltsöket elvadítja 's a' t. mi ehez képest az erdő?

Ha a' tiszt valamitskét szerez, tolvaj; — ha semmije sints: roszsz gazda. Mind két esetben nem kap kenyeret és szolgálatot. Néhol egész uradalmak, egy inasból lett ravasz komornyik fortélya alatt nyögnek; — néhol pedig fiscálisra, juriumdirectorra bizatik az oeconomiae directorság is. — Jó, ha ért hozzá; de ritka szerentse, hogy egy ember több fakba is mester legyen. A' ki pedig mihez ex asse nem ért, maga ugyan, talán fortély által meggazdagodhatik, de a' hazának és közjónak századokat levon életéből.

Akátza, Licium, Lucerna, Krumpli! Ólly nevek, mellyek a' kalendáriumba az esztendő négy első napjaira illenének! Ezek rántanak ki valaha bennünket a' veszély torkából, és ezek fogják valaha hazánkat boldoggá, 's millionerré tenni.

Nem föld foglalás kell, hanem föld javítás, — nem háború, hanem béke, nevelés, tudomány, kereskedés, szorgalom! Ma már minden mesterembereink elösmérvén a' commoditás méltóságát, mind erre dolgoznak: 's ímé a' legelső alapunkban, a' földmívelésben, még mái nap is a' legnagyobb incommoditás uralkodik.

Nem a' gazdagok kintsét, parádéját, pompáját irígyeljük ; nem azt akarjuk, hogy mi is annyi pénzt tsináljunk öszve, mint a' német kellnerek, kik száz ezerekről beszélnek, 's nyakunkon koldusból meggazdagodván, a' leggorombább, hazafi, 's magyarokat gyalázó, káromló kortsmáros lészen belőlök: hanem tsak azt akarjuk, hogy még élünk, ortzánk véres veréjtéke után is kenyerünk ki ne fogyjon, — nem ingyen kívánjuk hát ezt is, hiszen mi is magyarok, és nemessek vagyunk! Tsak azt kívánjuk, hogy danolva dolgozhassunk; akkor mi nem irígyeljük senkinek gazdagságát, uradalmát, uraságát, mint meg annyi gondoknak és terheknek izzadó műhelyét, mert a' boldogságot nem a' birtok sokasága tészi, sőt a' gondnak kevéssége. Az illyen népnél otthon a' boldogság. De most, még a' lakadalomban, bálban is sírni kénteleníttetünk, és sirunk, ha eszünk van. — Hogy minden kéz dolgot találjon, tsak akkor lészen, ha az egész haza Majorokra lesz felosztva.

A' mint fogy a' parasztnak marhája, úgy szaporodik kutyája, — a' legszegényebbnek legtöbb van. A' varjakról is országszerte kellene gondoskodni.

Nem kellene confundálnunk az elem reformokat, a' luxus reformokkal. Elébb agricultura, azután theátrum. A' luxus önként lábra kap, ha nem segítjük is, mihelyt jóllét van: jóllét nélkűl pedig erőltetve se megy.

Minden ember részesüljön a' jóban, tsak hogy mind méltó és háládatos légyen ezen ritka, drága élledelem iránt, — a' háládatlan barom egyedűl fosztassék meg mindentől, senki ne fetrengjen torkig a' jóban, és talán érdem nélkűl, még más a' roszszban, talán ártatlanúl!

A' melly haszon, vagy nyereség, a' más rovására, vagy ostobaságára, vagy épen vakságban tartására van alapítva: elébb utóbb felforgatja a' társaságot. — Az az igazi haszon, melly törvényes, morális úton jön, 's kinek kinek szorgalmán, nem

álnokságán alapúl. Ugyan nem lehetne illyen országot a' kereszténységben felállítani? — hogy ne lehetne? — illyen lészen hazánk, mihelyt Majorokra osztatik.

A' vad népek a' gyémántot olly durván használják, mint azt találják, mert nem tudják kipallérozni, — a' tajtékpipát is tsak durván használják, mert nem tudják kimetszeni, — kontárkodnak. Így teszünk mi az agriculturával, és a' szebbnél szebb 's betsesebb határokkal, tsak nyeggetjük a' drága kintset századokig, mellyet tsak az fájlal, ki a' dolgot érti. — Minden darab gyémántot, és minden darab tajtékot kimetszeni, 's olly szép darabbá, minő benne lappang, minőre alkalmatos, elkészíteni: ez az igazi mesterség. — Minden határt az országban úgy regulázni, mint az legalkalmatossabb, 's mire azt a' természet képessé tette: ez az agricultura eleme, — de soknak erről képzete sints.

Az idő legdrágább kints. A' Majorjába minden idejét használhatja a' gazda tselédestől, jót, vagy roszszat. Ki az, a' ki, ha háza ég, ne oltaná? — minden henyélés házégés, és most ennek vagyunk koldusai, meg a' kortsmáknak, kerti szőlőknek.

A' slendriánt útálni; 's bátor, vídám, eleven, magas lélekkel a' megrögzött szokás és előítélet mindennapi egy forma, szomorú, sulyos igáján fellyűl emelkedni tudni; — a' tökély minden akadályit pántzélos tzombokkal gázolni; — minden legkissebb előmenési alkalmat pedig ölelő karokkal megragadni; — mindennap előre menni, meg nem állani, annyival inkább hátra nem sietni, — gondolkodni, logicálni, philosophálni, — 's midőn az egész természet tömege reánk nézve egy kiapadhatatlan apróbb és nagyobb találós mesék tárháza: ezen találós mesékben gyönyörködni, foglalatoskodni: — ez az ember rendeltetése, ez az Isten képének földi mássa.

A' slendriánok lázítónak, haza árúlónak kiáltják azt, ki hazájába, minden külföldön látott szépet, jót, és felségest, mint a' tökélynek annyiféle

plántátskáit, lassan lassan béplántálni akarja. — A' tökélyre törekedők pedig amazokat kárhoztatják, hogy a' boldogságra képes hazát illy örökös büdös motsárba lelántzolva kivánják, 's bátorkodnak nyomorgatni! Mellyik hát a' haza árúló?

Az örökös egyformaság még a' legremekebb, legszentebb tárgyakban is utóljára megölne. Már mindennap egyforma slendriánra virradni; 's egész életében semmi felségest nem is reményleni, 's úgy hagyni itt halálakor is nyomorék gazdaságát, udvarát, kertjét, földjét 's a' t. mint azt találta, vagy még kopottabban: már, ha van e' földön is pokol, tsak ez lehet az. Hiszen a' remény egyetlen egy polusa az életnek: mit reményl az, a' ki nem reguláz, sőt tsak egy fát sem ültet, senkivel jól nem tészen? Ám, reményli a' mindennapi egyformaságot, a' megölő unalmat, szárazságot, szükséget, döghalált, 's mind azon Isten ostorait, mellyekkel az illyeneket világ végéig letzkézni fogja.

Nints roszsz ember, — roszsz nevelés van, roszsz meggyőződés, roszsz principium, — mindenik a' magáét tartja jónak. Ha tsak egy bölts fejedelem nem könyörűl rajtunk: magunk közt alig egyezünk meg. Ki legyen a' bíránk? ki mondja ki a' minden emberi gyengeségek és szeszélyektől ment tiszta igazságot?

Udvardy János,
B Orczy László Földméröje, Lev. tag.

3.

Mohorai Vidfy Ambrusnak, Nógrád Vármegye Alispányának nem 1501.*-ben, hanem* 1514*-ben történt haláláról.*

Elhúnyt Tudós Kovachich Márton *Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros.* Budae 1800. 8-o Tom. II. pag. 309—310. tzímű könyvében, 's utána T. T. Horvát István Úr, a' Tudományos Gyűjtemény nagy érdemű Szerkesztetője, e' fo-

lyó év Februáriusi kötete 34-dik lapján Vidfy Ambrusnak Hazánk több jeles fiaival együtt borzasztó veszedelem által Buda Pest között történt halálát 1504-re teszi. „In Diaeta pro Festo Beati Georgii Martyris 1504. in Campo Rákos, iuxta contenta Decreti celebrata, úgy mond tisztelt Kovachich említett Könyvében, per D. Joannem Bornemysza Regium Thesaurarium in medium Regnicolarum Regestum istud missum est, post cuiusquidem Diaetae finem, tertia videlicet die, Feria ut puta Sexta post Stanislai, Egregii, et memoria perpetua digni viri Ambrosius Vidfy de Mohorra, Georgius de Kalonda ac Magister Nicolaus Vidfy de Voykocz Regni Sclavoniae Prothonotarius una cum Ladislao Kelesfy de Stwinack, Ambrosio Erdewgh de Wragowcz, et ceteris notabilibus viris, navi, in Danubio ad Pest de Buda navigantes, tactu cuiusdam Molendini submersa, pariter occubuerunt, suffocatique aquis decesserunt.“

E' szomorú eset Wrancsics Antal szerént, Magyar Krónikájában, melly még kézíratban vagyon, tíz évvel később történt. Szovai 1514-dik évre ezek:

„Ez eztendewben, hogy az kereztes had imar telliesýgel be-zallott wona, igin meg kegietlenedinek az magiari wrak zegenseg ellen, sok kipen niomorgattak az kereztessekett. Kenderessy Andras, Bach megieben nemes ember, was kereztett chinaltatott wala, es az Jobagýt az homlokan azal szýlel ewkett sýttette.“

„Wegre egý Rakost tittette Lazlo Kiralý, kire mind az egýz magiar orzag fel giwlinek Bwdara az Rakos mezeire, mind wrak, nemessek, Ersekek, Pivspekek, hogý miwel az kewssigett ez feltamadassaert igin meg soniorgathiak.“

„Az Rakos mezein akoron wigezýk, hogý az Jobagý rabia legien az nemes embernek, es fewldrewl ne légýen zabad el-menný, hanem- býria az wra wele mind rabiawal, es hogý zaaz penz ara kentewst fellieb ne wýsselhessen, es tewb e fele nagý sok nehezsigekett reiaiok, ky mind Isten ellen wala, meg zerzýnek: mert fewkipen az wraknak

is bine wala, hogy az ziginsigett igy fel kewltwin, meg nem twdanak ewkett szeriwel wezirlenni arra, a' mire ewkett indittottak wala."

„Mikoron imar az dolgott az Rakosson el wigeztek wona, akaranak Kiralynak ez wigezyst meg irwan altal Budara fel menny; hol ott sokan az nemes nipek egy hajoban altal akartak az Dwnan menny: Azonban az ewr Isten egy nagy kewdett herthelensiggel erezthe reaiok, wgy hogy nem kezdnek wala az Dwnan latny, hogy ha alla, a' wagy fel mennek wala. Az Reweszekett werny kezdyk, azonban a' wyz az haiott alla ewtty Szentt falwa felý a) Pesthnek felewle az Molnokra, es ott az egyken altal a' hayo akada, meg ala, es mindjarast el bwrwla, es az haioban walo nep keett szemilyel Kalanday Giergiel es Widffy Ambrwsal, kyk few walazttott kewettek, es erre fwrdalök walanak, mind a' zerzisekkel az Dwnaban weszinek, senky kewzwlek ki nem szalada, a' zerzyst oztan mas emberek beszylik be Lazlo Kiralnak."

Wrancsics Atalnak ezen jegyzete is tehát Vidfy Ambrus biographiájához tartozik.

Podhradczky Józef.

4.

Egy két szó a' szerentséltetni szóról.

(Ne azt nézd, hogy ki írja, — hanem, hogy, mit ír?)

Nem lehet elegendő öröm, elragadtatás és hálás érzésekkel nem említenem ditső Őseinkről reánk maradott, 's már tsak eddig is minden tekintetben sok próbákat és szerentsétlenségeket kiállott kedves Magyar Hazánk Fiainak a' köz boldogság tekintetéből, 's ugyan tsak annak minél tzéleránYossabb 's foganatossabb elérhetéséért igaz Hazafiui indúlattal, szorgalommal és buzgósággal tett azon szíves törekedései-

a) Szent Ersébet falva felé, melly a' Budai részen a' mái Rudas Fördő táján állott.

ket, 's buzgó iparkodásaikat, melly szerént minden a' több pallérozott nyelvek sorába valósággal beillő, 's azoknál nem kevesebb értékű — de már szinte halálához közelgetett édes Nyelvünknek pallérozását, virágoztatását, 's tökélletes érett állapotra való juthatásának eszközlését magokra vállalták. — Valóban öröm — hálás öröm — tölthetibé minden azon igaz Hazafiúnak szívét, valaki tsak magát, a' Hazát, a' Társaságot, embertársát, és ezeknek egymás eránt való költsönös kötelességeiket esmervén; — azokat valóban szenteknek, mulhatatlanoknak tartván, igaz lélekkel kivánja is tellyesítetni, valahányszor látja, hallja, olvassa 's tapasztalja Hazafitársában is azon buzgó törekedést, hogy ugyan ezen tartozott kötelességét híven tellyesíti.

Nem szükség nekem itten elő hordanom, hosszassan elszámlálnom azon hasznokat, mellyek a' Nyelvnek virágzásából önként folynak. — Nem szükség említenem a' Rómaiakat — nem a' Görögöket, — nem szükség az újjabb időbeli pallérozott Nemzeteket, mint az Angolokat, Frantzokat és Németeket, a' kik mindnyájan az által juthattak, 's valóban az által is jutottak tsak el a' pallérozottságnak kivánt poltzára, hogy legelsőben is tulajdon nyelveket pallérozták ki, 's tették közönséges haszonvehetővé. — Ha már egy 18 vagy 20 esztendős Német, Frantz, vagy Angol, a' maga nyelvét értvén, az A. B. C-től fogva minden Tudományát tsak azon tanúlván lehet Professorrá, Theologiae, Philosophiae Doctorrá, Pairré, Lorddá, 's Parlamentáris Taggá, miért nem lehetne ugyan azon az úton a' Magyar?! — Hiszen a' Magyarok között is van ész, értelem — van Ferentzi, van Kisfaludy, van Szétsényi, van Szemere, Kazinczy, 's vagynak számtalan, és minden némű részeiben a' szép Tudományoknak jeles elmék, 's remek (Genie) Férfiak, — a' mi mind azt bizonyítja, hogy a' Magyar nem természeti tehetetlensége, hanem, tsak a' nevelés, a' Nyelv nem virágozása miatt lészen olly későn — vagy még későre sem érett gyümöltstsé. — Minden Újjság Levelek, Je-

lentések, Tudományos Gyűjtemények 's Hirlapok repesve emlegetik azon már valahai felserkenését Nemzetünknek, hogy már egyszer tsak ugyan a' Tóth, a' Német, Rátz Városok 's Helységek is kezdik a' Magyar kenyérnek evése mellett, a' *Magyar nyelvet beszélleni.* — Kiben ne gyújtana ezlánggal égő örömöt Hazájának, jövendőbéli boldogságának már tsak előre is magát mutató valóságos kiderülése eránt? — Valóban nem gondolok olly érzéketlent, a' ki ebből magának legtisztább örömöt nem meríthetne, 's merítene. — De ezen köz és szent igyekezetnek ellensége nem is egyébbre volna méltó, mint hogy, megfosztatván magyar kenyerétől, magyar borától, magyar levegőjétől, 's Magyar Országnak minden néműJavaitól, a' Lappokhoz, — vagy — ha ezeknek lakását hidegellené — a' Nigritákhoz küldetnék számkivetésbe.

De ezen Nyelv pallérozására nézve egy két szóm vagyon hozzátok, édes Hazámfiai! édes Honni nyelvünknek gyalúlói! — (a' kire nem illik — ne vegye magára.) —

Kissebbnek, sokkal kissebbnek érzem magamat, mint, hogy a' ti Tudós Tzéheteknek számát nevelhetném: — mindazáltal megeshetik, hogy az Atya is tanúl kis fiától. — Ne faragjátok, ne gyalúljátok — ne vegyétek ki annyira formájából szegény nyelvünket, hogy, ha a' XVI-dik 's XVII-dik századoknak tudós és munkás íróI — minéműek Pázmán, — Heltai, — Szentzi Molnár Albert, — Károlyi Gáspár, — Káldi, — 's több ezeknek tudós bajnok társaik — ezen mi örök tiszteletünkre érdemes Magyar Íróink 's Böltseink feltámadnának ma, tüstént Pestre, vagy Budára, vagy, nem tudom, mitsoda vásárra kellene nekiek küldeni tolmátsért, — vagy, ha erre reá nem mehetnének, kénteleníttetnének keserű sóhajtozásaik között ismét a' föld alá búvni, a' nélkül, hogy valamellyik onokájokkal tsak egyet is szólhatnának érthetőleg — a' nélkül, hogy tudhatnák, hogy mitsoda nemzet között járnak — ha bár a' földet esmernék is. — Ne rontsátok el, kérlek, a' régit, *ha*

az

az jó — ne adjatok annak ellenkező értelmet — ha rosz — igen is — szent kötelesség! — tenni, tellyesíteni kell — el kell törölni — 's helyette mást, jobbat, értelmesset készíteni; — a' mi még eddig nem volt Nemzeti Nyelvünkben, ha tehetitek (de hogy is ne?) formáljátok, nevezzétek azt — *érthetőképp.* — De már, a' mikor régi nyelvünkben feltaláljuk ezt: *szerentsésítem* pro szerentséssé teszem, minek teszitek e' helyett ezt: *szerentséltetem*, a' mi mindenha annyit tesz, és tett mindenkor, mint: periculo expono; — mikor *szerentsésítem* = secundo, felicito, fortuno, prospero — de van *szerentsézem* is; a' mellyik tetszik — tsak hogy a' jobbat — válaszszátok.

Mi lészen kérlek a' késő maradékból, a' régibb könyveknek olvasására nézve, — pedig ezek között is vagynak hellyel közel méltók az olvasásra!! — ha azokban a' *szerentséltetem* szót esztendei datummal, vagy mellette más nyelven kitett jelentésével fel nem találhatván, a' mostani, némelly újjabbatska nyelv — és szó — pallérok által írattatni, szokott *szerentséltetem* szóval egy értelembe veszik? — Én úgy tartom, szinte olly szépen hangzik, ha ezt mondom: méltóztatott Fels. Apostoli koronás Fejedelmünk ezt vagy ezt, ezzel v. ezzel a' Hivatallal *szerentsésíteni* vagy *szerentsézni*, — mint ha *szerentséltetni*-t mondanék, vagy írnék — azomban pedig értelme egészszen más. — Mert, *szerentsésítem*, *szerentsézem* egyenessen a' *szerentsé*-től származott íge szótskák (verbumok); *szerentséltetem* pedig tsak mediate; mert ez, a' *szerentsétlen*-ből lett legegyenessebben. Igaz ugyan, hogy *szerentsétlen* is a' *szerentse* szótól származott; de nem kell elfelejtenünk, hogy a' Magyar Nyelvben az *atlan*, *etlen* végezetek azok, a' mik a' Görögöknél az alpha *α* privativum, vagy a' Deákoknál a' szózatok eleibe tétetni szokott *in*, a' Németeknél *un*, a' mellyek a' szót tulajdon értelmétől megfosztják, vagy épen azzal ellenkezőt jelentetnek, mint p. o. *oltatlan*, *mosdatlan*, *sózatlan*, *lábatlan*, *fejetlen*,

kegyetlen, *végetlen*, *szeretetlen*, 's a' t. — ezektől, *oltott*, *mosdott*, *sózott*, *lábas*, *fejes*, *kegyes*, *véges*, *szerető*, *szeretet* 's a' t. — *improbus*, *inpius*, ezektől: *probus*, *pius* 's a' t. ακαθολικος ettől καθολικος — *unglücklich* ettől *glücklich* u. s. ω.

Többet is tudnék előhordani, — de minek? — hiszen ezt minden, a' magyar nyelvet jól értő Honfi általlátván, magának öszveszedheti, ha akarja. — De a' midőn tsak *egy két szót* ígértem, nem is akarom egy Tómusnak olvasásával fárasztani az olvasót, a' ki azt mondhatná könnyen, hogy, ígéretemnek nem feleltem meg.

Megengedjetek, kedves Őseinkről reánk maradott ditső nyelvünknek formálói! (a' kiket t. i. ez, — és ezen tekintetben illet; mert hiszen azok között is naponként látunk ollyakat, a' kik illyetén hibákba nem esnek) — megengedjetek kérlek igaz hazafiúi szeretettel, hogy én is, a' ki hozzátok képest magamat tsak kitsinynek esmérem, ezen munkában, a' Nemzeti köz boldogságnak ez által lejendő megszereztetését igaz hazafiúi indúlattal óhajtván, munkáitokhoz egy két szót tenni bátorkodtam.

De reménylem is ezen tekintetben a' tőletek adandó botsánatot. Mert hiszen, tudjátok ti azt böltsen, hogy a' Nyelvnek faragása, formállása, pallérozása nem egy 's két embernek ön kénnyétől függ, hanem ahoz, minden lelkes Hazafiúnak lehet szava — sőt kellene lenni, valaki tsak tudja értelmes lelkének okossan hasznát venni.

Azon buzgó óhajtással rekesztem be hát soraimat, hogy a' Magyarok Nagy Istene adjon Nemzetünk ügyében fáradozó munkásságtokra tinektek továbbra is erőt, békességes tűrést, hogy fáradhatatlanúl folytathassátok elkezdett szent foglalatosságaitokat magatoknak örömére, Hazátoknak pedig minél bizonyossabb virágzására 's boldogságára.

Szeness Károly,
Református Prédikátor.

Capitulum ecclesie Wesprimiensis. Omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris presencium noticiam habituris salutem in omnium salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire. Quod magister
Heym filius Heym de Clempny suo et magistri Pauli fratris sui nomine et vice, ad nostram accedens presenciam exhibuit nobis quasdam patentes litteras nostras sub maiori sigillo nostro super
adhibitione consensus magistri Chenyl Bohemi in facto vendicionis possessionis Moclar vocate per fratrem Mauricium ordinis fratrum predicatorum filium Demetrii quondam bani filii Cugud pro filiis Heym
facte confectas, huiusmodi permissionem nostram continentes, et ut presentes nobis circa anni revolucionem reportarent, nos exinde privilegiales litteras eisdem filiis Heym concedemus. Petens nos cum instan-
-cia, ut easdem propter maiorem rei evidenciam et cautelam iuris firmiorem, in formam privilegii nostri redigi facere dignaremur. Quarum tenor talis est: Nos capitulum Wesprimiensis ecclesie significamus
quibus expedit tenore presencium universis. Quod religiosus vir frater Mauricius ordinis fratrum predicatorum de conventu Jaur filius Demetrii quondam bani filii Cugud de genere Chaak, in
nostri presencia personaliter constitutus est confessus. Quod cum quandam possessionem suam Moclar vocatam in comitatu Albensi existentem, empcionis titulo comparatam, longe ante emanacionem litterarum serenissimi principis
domini Karoli dei gracia illustris regis Hungarie, omnesque possessiones eiusdem Demetrii bani et Prenseyns filiorum suorum in manus regias iuxta regni consuetudinem devolutas, quibus
mediantibus, pro eo quia ipse habitum fratrum predicatorum intravit, et magister Chaak frater suus sine heredum solacio decessit, idem dominus rex magistro Chenyl Bohemo militi suo pro
fidelitatum suorum meritis, et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus dedit et contulit, magistro Ladislao quondam castellano de Helyku et de Chesnuk ac comiti de Mobomo, Paulo, Georgio
et Heym filiis Heym de Clempny, ex quibus idem magister Paulus personaliter aderat, et eorumdem heredibus heredumque suorum successoribus, cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis universis,
perpetuo et irrevocabiliter possidendam tenendam et habendam vendidisset, tandem idem magister Chenyl eidem fratri Mauricio personaliter astans super premisso negocio nullo
contradicendo vendicioni huiusmodi prefatis filiis Heym modo supradicto facte suum adhibuit consensum pariter et assensum. Presentes autem cum nobis circa anni revolu-
-cionem reportate fuerint, nos exinde privilegiales litteras eisdem filiis Heym permisimus concedendas. Datum feria quinta proxima ante dominicam Judica. Anno domini Millesimo
CCC^mo XXX secundo. Nos igitur iustis et legitimis peticionibus prefati magistri Heym favorabiliter inclinati, predictas litteras nostras patentes, licet eedem tracta revolucione annuali
nobis reportate fuerint, invenientes tamen easdem non abrasas non cancellatas nec in aliqua sui parte viciatas, de verbo ad verbum presentibus insertas, in formam presentis privilegii nostri
duximus apposicione autentici sigilli nostri pendentis redigi faciendas. Datum per manus discreti viri magistri Pauli lectoris ecclesie nostre. Anno domini Millesimo CCC^mo XXX quinto
Sexto Kalendas Aprilis. Venerabili in Christo patre domino Mescone dei et apostolice sedis gracia episcopo et patrono nostro aule domine Regine cancellario. Discretis viris magistro Johanne preposito
eiusdem aule vicecancellario, Stephano custode et Nicolao cantore ecclesie nostre existentibus.

Főtisztelettű
Villax Ferdinándnak, a Zirtzi, Pilisi és Pásztói egyesűlt Cistercita Szerzet Apáturának
ajánlja
Horvát István

5.

A' Veszprémi Káptalannak 1335-dik évben Martius 27-dikén Nemptii Heym Mester és ennek öttse Pál Mester számára költ Óklevele, egy Réz Táblával.

„Capitulum ecclesie wesprimiensis. Omnibus christi fidelibus presentibus, et futurís presencium noticiam habituris. salutem ín omnium saluatore. Ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire. Quod magister Heym filius Heým de Nemptý, suo et magistri Pauli fratris sui nomine et více, ad nostram accedens presenciam, exhibuít nobis quasdam patentes litteras nostras, sub maiori sigillo nostro, super adhibicione consensus magistri Chenyk Bohemi„ ín facto vendicionis possessionís Boklar vocate, per fratrem Mauricium ordínís fratrum predicatorum, filium Demetrý quondam bani fily Wgud, predictis filys Heým facte, confectas, huiusmodi promissionem nostram contínentes, vt cum presentes nobis vsque anni reuolucionem, reportarentur, nostras exínde priuilegiales litteras eisdem filys Heým concederemus, Petens nos cum ínstancía, vt easdem propter maiorem rei euidenciam et conseruacionem Juris firmiorem in formam priuilegy nostri redigi facere dignaremur. Quarum tenor talis est. Nos Capitulum Wesprimiensis ecclesie. Significamus quibus expedít tenore presencium vniuersís. Quod Religiosus vír frater Maurícíus ordínís fratrum predicatorum de Conuentu Jauriensi filius Demetry quondam baní fily Wgud de genere Chaak, in nostrí presencía personaliter constitutus, est confessus. quod cum quandam possessionem suam Boclar vocatam, in Comitatu albensi existentem, empcionis titulo conparatam, longe ante emanacionem litterarum Serenissími principís domini Karoli dei gracia Illustrís Regis Hungarie, vniuersas possessiones eiusdem Demetrý bani, et per consequens filiorum suorum ín manus Regias iuxta Regni con-

suetudinem deuolutas, quibus mediantibus pro eo quía ipse, habitum fratrum predícatorum íntrauít, et magister Chaak frater suus sine heredum folacío decessít, idem dominus Rex, magistro Chenyk Bohemo, militi suo, propter seruiciorum suorum meríta, et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus, dedít et contulít, magistro Ladislao quondam Castellano de Helgkw, et de, Chesnuk, ac Comíti de Bokonío, Paulo, Georgio et Heym filys Heym de Nempti, ex quibus idem magister Paulus, personaliter aderat, et eorumdem heredibus heredumque suorum successoríbus, cum omnibus vtilitatibus et pertinencý's suis vniuersís, perpetuo et irreuocabiliter, possidendam tenendam et habendam vendidisset, Tandem idem magister Chenyk eidem fratri Maúrício personaliter astans, super premisso negocío ín nullo contradicendo, vendicioni huiusmodi, prefatís filý's Heým modo supradicto facte, suum adhibuít consensum pariter et assensum. Presentes autem cum nobis vsque ad anni reuolucionem reportate fuerínt, nostras exinde priuilegiales litteras, eisdem filys Heým promisímus concedendas. Datum feria quinta proxíma ante dominicam Judíca. Anno domini. M.° CCC.° XXX.mo secundo. Nos igítur iustis et legítimis peticionibus, pretactí magistri, Heým favorabiliter ínclínati; predictas litteras nostras patentes, lícet eedem transacta reuolucione annuali nobis reportate fuerínt, ínuenientes tamen easdem non abrasas, non cancellatas, nec ín alíqua sui parte vícíatas, de verbo ad verbum. presentibus insertas, ín formam presentís priuilegy nostrí duxímus, apposicione autentíci sigilli nostrí pendentís, redigi facíendas. Datum per manus discreti viri. magistri Paulí lectoris ecclesie nostre. anno domini Millesimo. CCC.° XXX.° quinto Sexto kalendas aprílís. Venerabili in christo patre domino Meskone dei et apostolice sedis gracia Episcopo et prelato nostro, aule domine Regíne Cancellario. Discretis viris magistris Johanne preposito eiusdem aule vicecancellario. Stephano Custode, et Mark Cantore ecclesie nostre existentibus."

PÁPA KÖNYVTÁRA

A' Levél hátán egykoru kéz följegyzette:

„Super possessione Boklar."

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán, Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Táblabirájának, gazdag Levéltárából. A' lelóggó, vagy is függő Viasz Petsét kötéletskéjével együtt az Óklevélről egészen leszakadott, függött azonban hajdan az Óklevél hártyája alsó részének fölhajtatott darabáról is. A' leszakadott Petsét, az Óklevél világos előadása szerént, a' Veszprémi Káptalannak Nagyobbik Petséte (Sigillum Maius) volt, 's kétségkivül megegyezett egészen azon Petséttel, mellyet némelly 1324-diki Óklevélről Práy György (Georgii Práy, Syntagma Historicum de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae pluribusque aliis. Budae, 1805. 4-o pag. 29. Nota e. és Tab. IV. Fig. 6.) rézbe vésetett. Látszik e' Petséten a' sárkányon álló szárnyos Szent Mihály Arkangyal, 's ime körűlírat: „† SIGILLVM. CAPITVLI. VESPRIMIENSIS." — A' Veszprémi Káptalan kisebb Petsétét is némelly 1264-diki Óklevélről először kiadta Péterfy Károly (Cerographia Hungariae. Tyrnaviae, 1734. in 16. pag. 194), utóbb pedig Práy György (Oper. cit. pag. 5. Nota e. és Tab. I. Fig. 1.). Ezen látszik a' szárnyos Szent Mihály Arkangyal sárkány nélkűl, 's ime körűlírat: „† SIGILLUM CITATIONIS." — — Megfoghatatlan dolog, hogy a' régi kornak annyi intése után is a' Magyar Törvénynek Tanitói a' megyés Káptalanoknak és néhány Hiteles Monostoroknak NAGY és KIS PETSÉTEIK között volt fontos Különbséget nem is érdeklik; sőt azt sem emlitik, hogy majd minden megyés Káptalannak hajdan rendesen Nagy és Kis Petséte volt.

Ezen Óklevélben a' Veszprémi Káptalan Patens Levelét Privilegium formába öltözteti. A' Magyar Törvénytanitók e' különbözést ismét nem éréntik, holott e' fontos különbözés Szent István Királytól fogva I. Leopold Magyar Királyig foly-

ton folyva előjő a' Magyar Országi Óklevelekben. Sigmond Király VI-dik Decretuma 10-dik tzikkelyének 5-dik szakában olvashatni a' Bévalló Levél Taksákról a' Káptalanoknál: „*Item, pro qualibet litera Fassionali, emanata Privilegialiter: denarii centum; Patenter vero: denarii viginti quatquor; Clause autem: denarii duodecim.*" Hasonlók foglaltatnak I. Mátyás Király VI-dik Decretuma 74-dik Tzikkelyének 5-dik szakában; hasonlók végre, kivevén a' Záratott Leveleket, mellyek már ekkor feledékenységbe jöttek, II. Ulászló Király I. Decretuma 95. Tzikkelyének 4-dik szakában. Menjünk most mind a' háromféle Taksával a' Káptalanokhoz, és próbáljuk megrendelni mind a' háromféle expeditiót. Mit fogunk reá hallani? — — És még is Magyar Országban — a' Diplomatika leggazdagabb Hazájában — a' Diplomatika tanúlás önkényre hagyatik, 's reá az Egyházi Férfiak nem készittetnek.

Nevezetes végre az is ezen Óklevélben, hogy a' Magyar Királynénak nem tsak Cancellárius a, hanem Vice Cancellárius a is volt, mint ezen Óklevélből szembetünő. Tsáki Móritz, a' Prédikátor Szerzetnek híres és boldog taga, minden esetre az Ákos Nemzetséghez tartozó mostani Mélt. Csáky Gróf Ágot egy tseppet sem illeti, hanem a' Kisfaludi Ágnak, a' Tsák Nemzetség igazi maradékának, Ösei közé kell őt ezentúl számlálni. A' mostani Csáki Grófoknak egyik Ösük a' Tsák Nemzetségnek Temesvármegyében is fekvő Tsákvár, ma Tsákova, Uradalmát tsak Sigmond Király uralkodása alatt tette magáévá, 's ezzel és ekkor szállott maradékaira a' „de Pelisk e" név helyett a' „de Chák" nevezet. Mind ezeket hiteles és szemmel látott Óklevelekből mondottam.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Rövidebben, de egyszer'smind valamivel határozottabban, ír a' nem rég meghalt híres Göttingai Tanító Eichhorn János Gottfried (Geschichte der neuern Sprachenkunde. Göttingen, 1807. 8-o I. Abtheilung, S. 388.) a' Cománus Nyelvről ime soraiban: „*Zu den reinen Tatarischen Sprachen rechnet man schon* 1) *die Sprache der Nogaischen und Krimmischen Tataren, die den ganzen Strich der Krimm von der Donau an bis an den Kuban und die Achtuba bewohnen, ob sie gleich schon mit Mongolischen Wörtern stark versetzt ist.* 2) *Hingegen die der Kumanen* (*die sich nicht unter den Nogajern verlohren haben*), *hat, so lang sie lebte, viel Ungrisches aufgenommen, von den Ungern, zwischen denen sich die Kumaner in dem von ihnen bekannten Grosz- und Klein Kumanien, von* 1086 *an Hordenweis niedergelassen haben. Doch hat die Ungrische Sprache jetzt ihren Tatarischen Dialect völlig verdrängt.*“ A' mit Schlözer egyenesen meghatározni nem bátorkodott, azt Eichhorn hideg vérrel meghatározta, úgy vélekedvén: hogy a' Cománusok igazán a' Tatár Nyelv Dialectusát beszélték, 's ezen nyelvüket utóbb a' Magyar Nyelv itt Magyar Országban elnyomta.

Egyre megyen ki, a' mit a' híres Klaproth Julius is (Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1812. 8-o I. Band, S. 265—279.) a' régi Cománus, más néven véleménye szerént Palótz, nyelvről ír. Minekutána, tudniillik, a' Byzantinus és Orosz Történetírókban fönmaradott Cománus Tulajdonnevekkel sokat bajlódott, végre így fejezi bé sorait: „*Wenn uns also nicht irgend ein glücklicher Zufall eines Besseren belehrt, so bleibt es, nach meiner Meinung, am wahrscheinlichsten, anzunehmen, dass die Komaner der Griechen und Polowzer der Slavischen Chronikenschreiber, Ekabdsháckische Tataren waren, die unter der Oberherrschaft Tscherkessischer Fürsten standen.*“ Szinte ezt védte a' derék Adelung is. Mithridates. Berlin, 1806. 8-o I. Th. S. 479.

Így írnak, 's írtak a' legjelesebb Német Tudósok a' Cománus nyelvről. Nem vaktában állitotta tehát Recensens, hogy puszta ellenkező állitással a' Mélt. Szerző a' Német Tudósoktól nehezen fog figyelmet érdemleni.

A' Magyaroknak, a' Nemzet legnagyobb részét véve, eszükbe sem jutott a' most, 's valamivel előttünk is bizonyosan Magyarúl beszélő, 's beszélt Cománusokról kérdeni, valljon ezek hajdan is Magyarúl beszéltek-e? Otrokotsi, 's még egykettő az Irók közűl főképen Rogerius munkájának némelly sorain, mellyeket alább olvasni fogunk, fölakadott ugyan, de mélyebb vizsgálódásba sokáig senki sem ereszkedett. A' korát olvasottságban nálunk fölülhaladta Cornides Dániel, mint a' Prayjal folytatott, 's kézíratban a' Pesti Fő Oskola könyvtárában és a' Mélt. Teleky Grófi Ág Gyűjteményében fön maradott költsönös Levelezésekből kitetszik, volt hazánkban első, ki figyelemre méltó okoskodással a' régi Cománusoktól megtagadta a' magyar nyelv beszélést. Ellenben Országunknak legnagyobb tekéntetü Történetírója, a' híres Práy György, egész buzgósággal (Georgii Pray, Dissertationes Histori-

co-Criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1775. fol. pag. 113 —114.) a' Cománusokat is, mint a' Bissenusokat, a' Magyar Nyelvnek egyik Dialectusát beszélő Népnek tartotta, 's midőn Cornides őt szünet nélkűl ellen okaival ostromlotta, néha kedvelt barátát feddeni sem átallotta. Kollár Ádám Ferentz (Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindobonae, 1763. 8-o pag. 91. nota p.) úgy hirdette 1763-dikban, mint kétséget sem szenvedő tárgyat, hogy a' Coman Nyelv kiveszett. Ezek, kétszeresen borzasztó sorai: „*Minima Hungariae portio est, quae Hungaros, sive populum, Hungarico solum idiomate utentem, habet; verendumque profecto est, ne sermo ipse exolescat, ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit.*“

Ezek szerént nem helytelen ma már a' Kérdés: *Minő Nyelvet beszéltek tehát a' Cománusok?* Ha ők Magyarúl hajdan is, mint most, nem beszélettek, nem tették a' Magyar Nemzet ágait a' Bissenusok, a' Chazarok, az Uzusok, a' Jászok, a' Székelek a' Palótzok is. Sőt a' régi históriából nem tették a' Magyar Nemzet ágait a' Chúnok vagy is Húnusok, Avarok, Sarmaták, Geták és a' hajdani Bulgárusok is. E' népek kétségen kivűl mind rokon Népek valának a' Magyar Országba költözködött Cománus Nemzettel. Fontoljuk meg tehát a' fölötte fontos kérdést előitélet és részre hajlások nélkűl!

Akár mit mondott Schlözer, Eichhorn, Klaproth, Adelung, Otrokotsi, Práy, Cornides, és Kollár e' kérdésre nézve, az magában mind puszta vélemény: A' Kérdést jobbra, vagy balra maguknak a' szoros Kritikára vonatott régi Kutfőknek kell eldönteniük. Halljuk már rendre ezeket.

A.) Benkő Jósef (Milkovia. Viennae, 1781. 8-o Tomo I, pag. 116.) talált Teutsch Jósef Brassói Szásznak Irásai között Theodoricus nevü Cumániai Püspöknek 1229-dik évi levelére, mellyet ő „*Ad Decanos Siculorum*“ irt. Ebben ezek olvastatnak:

„*Quid vobis officit nominis mutatio, eadem manente Episcopatus erga Vestram Nationem ratione et virtute? Nonne in Ecclesia Christi Domini lupum et agnum una pasci convenit? Quidni etiam Siculum cum Comanō et Olachoque? Respicit ne Deus Personam? Acceptos habet e quavis Natione, qui eum timent et operantur iustitiae; et e diversitate Gentium Linguarumque in unitatem fidei suos congregat. Audite Apostolum dicentem, non esse Graecum, vel Judaeum, non Barbarum vel Scytham.*“ Itt legelőször Nemzeti Különbözésről van szó, 's annyiban igaza van a' Püspöknek, hogy más Nemzet volt a' Székel, más a' Cománus, más végre az Oláh. Alább említés tétetik Nyelvbéli Különbözésről is, de a' Püspök szovaiból kitanúlni nem lehet, ha a' különbözés háromféle nyelvü, vagy tsak két féle nyelvü Népeket illetett-e? A' Székel és Cománus tehette az egyik Nyelvbéli Szakaszt; az Oláh ismét a' Másikat. Hogy a' Székelek, kik magukat a' Hunnusok, vagy is Chúnok maradékaiknak lenni hirdették, egy eredetüek voltak a' Cománusokkal, az az: Chúnokkal, azon sokan nem kételkednek. Így tehát egy nyelvüek voltak volna a' Székelek a' Cománusokkal. Minden esetre világos nyelvbéli különbözést a' Székelek és Cománusok között e' sorokból kihuzni nem lehet: Ellenben a' Farkas és Bárány alkalmaztatása, ha egy nyelvüeknek vétetnek is föl a' Székelek és Cománusok, igen könnyü értelmü, minthogy a' szomszéd és saját Fejedelmeik alatt élő Cománusok a' Bissenusokkal és Oláhokkal együtt gyakran elpusztitották a' magyar Fejedelmek alatt virágzó Székel Földet. Igen természetes volt így a' Nemzeti Gyülölség a' Székel és Cománus között, ha egy nyelvü és eredetü volt is a' két Nép. Nem újság a' Históriában, hogy az egynyelvü Nép Szakaszok is háborut viselnek egymással. Hányszor ontotta dühösködve a' Magyar, a' Magyarnak, a' Német pedig a' Németnek vérét?

B.) Az 1246-dik év felé írt Albericus (Godefridi Guilielmi Leibnitii, Accessiones Historicae. Hanoverae, 1700. 4-o Tomo II, pag. 571—572.) az 1239-dik évre ezeket beszéli Krónikájában: „*Caeterum de istis Tartaris praedictis fama publica ita terruit Regem Hungariae, quod duo Castra contra eos firmavit Ultrasilvas, et nemora in partibus illis fecit indaginari, id est in placeta (plasseta) redigi; postea intellexit, quod Romani* (a' Görögöket érti e' szó alatt) *sub specie Tartarorum ipsum terrere voluerunt, sed de iis viriliter triumphavit ex magna parte, et cepit unum Regem eorum nomine Cacanum (Cutanum) et unam Reginam, et multa millia ex eis provenerunt ad baptismum, dolose tamen. Contra Tartaros tamen misit Comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod caeteris retro respicientibus, jam in illis partibus periisse putabatur memoria eorum cum sonitu.*“ E' helyből könnyen azt következtethetné néki, hogy Albericus itt, a' IV. Bélához jött Kuthen nevü Cománus Fejedelemről beszélvén, egyenesen Tatároknak nevezi a' Cománusokat. Így vette hihetőképen a' dolgot Leibnitius, midőn a' Cacan szó mellé zár alatt a' Cutan szovat tevé. — De elfeledni nem szabad, hogy Albericus több helyeken a' Cománusokról megkülönböztetve szól, 's e' népet a' Tatároktól mindenütt megkülönbözteti, mint p. o. tsak magánál az 1227-dik évnél is (Edit. cit. pag. 524.) láthatni. Figyelmezni kell továbbá arra is, hogy az egykoru Rogerius szerént Kuthen Cománus Fejedelem nem vala foglya IV. Bélának, hanem önként jött e' Királyunkhoz. Őt tehát Albericus sorai tsak ezért sem érdekelhetik; de azért sem továbbá, mivel az Albericus Tatár Népe a' Meotis Tava körűl lakott, a' Kúnok pedig IV. Béla alatt már Moldvában és Bessarábiában tanyáztak. Albericusnak Cacan szova a' Tatár Fejedelemnek Tatár Neve, tudniillik, a' Kán neve-

zet. A' Mongol Nyelvet értő, beszélő, és Mongol Írót nyomtatásban kiadott Schmidt híres Orosz Tudós (J. J. Schmidt's, Würdigung und Abfertigung der Klaprothschen sogenannten Beleuchtung. Leipzig, 1826. 8. pag. 76.) írja: „*Und Chaghan ein „Monarch" Chân geschrieben und ausgesprochen.*"

C.) A' Nagy Magyar Országot érdeklő Vaticánumi Kéziratban (Josephi Innocentii Desericii, De Initiis ac Majoribus Hungarorum. Budae, 1748. fol. Tomo I, pag 175.) olvashatni az 1241-diket megelőző időszakaszból: „*In hac Ungarorum terra dictus Frater invenit Tartaros, et Nuntium Ducis Tartarorum: qui sciebat Ungaricum, Rhutenicum, Cumanicum, Theutonicum, Sarracenicum et Tartaricum (idioma).*" Itt a' Magyar Nyelvet beszélette Juliánus ellentételbe helyhezteti a' Magyar, a' Cománus és a' Tatár Nyelveket. Valóban figyelemre méltó hely! De az a' kérdés támad e' helyből, mit ért igazán Juliánus itt a' Cománus Nyelv alatt? Ha a' Kún Cománus Nyelvet érti, különböző Nyelvet ért úgyan ellentétele mellett a' Magyar Nyelvtől, azonban, minekutána Constantinus Porphyrogenneta tanutétele szerént a' Magyar Nyelvnek Dialectusa is volt, sőt a' mai tapasztalás szerént is vagyon, azt kell kérdezni: valljon egészen különbözött-e a' Cománus Nyelv a' Magyar Nyelvtől, vagy inkább ennek amaz tsak Dielectusa volt? Helyessé tészi e' kérdést azon környűlállás, hogy Constantinus Porphyrogennetának Chazarusai, a' mit Recensens máskor megfog bizonyitani, kétségenkivűl Cománusok voltak. De épen nem lehetetlen az is, hogy Juliánus e' helyen már a' Tánáis és Volga körűl keletben volt Mongol Nyelvnek egyik Dialectusát érti a' Cománus Nyelv alatt. A' Cománus Nyelvnek e' féle jelentéséről alább világos példát fog adni Recensens. Tudniillik a' Tánáis és Volga között 's körűl fekvő Cumániát az igazi Cománusok nagyobb ré-

szént már 1225-dikben, midőn őket, 's az ő szövetségeseiket, az Oroszokat, a' Tatárok, igazábban Mongolok, rettenetesen meggyőzték, elhagyták, 's menedékhelyüket a' dúló ellenség ellen Bessarábiában és Moldvában keresték, megmaradván amott is a' Köz szokásban a' tartománynak Coménia neve, 's ennek Mongol új lakosai is Cománusoknak kezdvén, ha bár helytelenül is, neveztetni. A' Bessarábiában és Moldvában lakó Cománusoknak volt Püspökük 1227—1228-tól fogva Theodoricus Coméniai Püspök, a' mint ez az Óklevelekből és Történetírókból kitetszik. A' Cománusoknak némelly részük azonban, melly jókor el nem szaladhatott, a' Mongol szolgaságban fetrengett, 's csak lassan és részenként rázhatta le egymásután nyakáról a' kinos igát. Böltsen és híven írja (Julius von Klaproth's, Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1812. 8-o I. Band, S. 277.) Klaproth: „*Auch in dem handschriftlichen Atlas des Petrus Vesconte d'Janua vom Jahre* 1318, *der sich auf der Kaiserlichen Bibliothek zu Wien befindet, und auf anderen späteren Karten* (Recensens a' XVI-dik századi nyomtatott Könyvekben is látott illyen Földabroszokat) *aus demselben Jahrhundert, sieht man an der Nordseite des Asowschen Meeres, etwa in der Gegend des Sees, der jetzt von den Russen Molotschnoi Osero genannt wird, den Namen Comaina oder Chumania.*“ Kérdést sem szenved tehát, hogy az előbb határozott jelentésü Cumánus név későbben 1225-dik után, de leginkább tsak e' föld lakosaira nézve, határozatlanná lett.

D.) Rogerius Nagy Váradi Kanonoknak a' Tatárjárásról fönmaradott gyászos munkájában (Joan. Georgii Schwandtneri, Scriptores RR. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 300. Cap. XIV) olvashatni: „*Alii vero quamplurimi fatebantur, ut haberent de Rege materiam obloquendi, quod Comani societatem contraxissent cum Ruthenis;*

ut simul contra Hungaros, a quibus multa mala perceperant, et saepius destructi fuissent, dimicarent: et propter hoc, plus quam per annum, eos praedictus Kuthen cum suis praevenerat, ut conditiones terrae addisceret, ET LINGVAM FACERET SIBI NOTAM; et cum introitum illorum perciperet, pugnam inciperet contra Regem; et sic facilius illi portam possint obtinere, et ad ipsius Kuthen auxilium festinare; et ita citius aliquam partem Hungariae devastare; gaudendo et mordendo Regem, pro eo, quod Comanos introduxerat, ut superius est expressum." — E' sorokban fekszik a' Cománus Nyelvre nézve a' leges legnagyobb nehézség! — — Az beszél itt, a' ki látta, esmérte, 's beszélni is hallotta a' XIII-dik századi Cománusokat; a' szól, ki önmaga a' Mongol, hazai Íróink szerént pedig Tatár, Üldözésben nem egyszer borzasztó sanyargatásokat szenvedett; az tészen tanuságot, ki a' Tatár Nyelvről is (Edit cit. pag. 319. cap. XL.) írja: „*Tuno coepimus cogitare, ut etiam INTERPRETES referebant, quod nobis Hungariam exeuntibus, daturi essent nos omnes voragini gladiorum.*" Ebben igazat mondott bizonyosan e' Tanu, mert a' Magyarok Tolmáts nélkül megnem érthették a' Mongolokat: Miért ne mondott volna tehát valót a' Cománus Nyelvre nézve is? — Otrokotsi, Práy, Horváth Péter és egyébb hazai Tudósok azzal akarják fölforgatni e' nagy tekéntetü Író hitelességét, hogy a' Cománus Nyelv tsak Dialectusa volt a' Magyar Nyelvnek. Úgy, de hogy állithatták ezt épen azok, kik a' korukban szokásban volt Magyar Nyelvnek nem esmérték, sőt nem is gyanitották valamelly bizonyos Dialectusát? Más részről ők azt adták állitásuk okául, a' mi épen a' legnagyobb kérdés alatt forog, 's a' mi épen megbizonyitást kiván. Okoskodásuk tehát mind addig puszta és feneketlen gyanitás marad, míg más mellék okok e' gyanitást hihetővé, vagy épen bizonyossá nem tészik. Igaz az is, a' mit már ők is

észrevettek, hogy Rogerius könyvében a' Cománusokról (Edit. cit. pag. 296. cap. VII.) ezek is följegyeztettek: „*Hoc aliud referebant, quod praeter, vel contra eorum Consilium, et ad depressionem et confusionem eorum, Comanos adduxerat. Quod patebat ex eo, quia quando ipsi vocati vel non vocati ad curiam accedebant, copiam videndi regem non habebant, nisi a remotis: et illi solum per interpretem* (ezt a' III. Béla rendelte Methodus Libellaticából kell megmagyarázni) *loquendi habebant facultatem. Et si minimus Comanus accederet, statim ut patebat aditus intrabat; et Comanos tam in Sessionibus, quam Consiliis, et in omnibus, Hungaris praeferebat.*“ Innend ismét azt következtették nagy érdemü Íróink, hogy Rogerius itt nem tészen említést az együtt beszélő Király és Cománusokra nézve valamelly Tolmátsolásról: De Rogerius itt nem annyira a' Király és Jobbágyai között keletben volt Nyelvet érdekli, mint a' Fejedelemmel való személyes Szólhatást, 's ugyan ezért (Edit. Cit. pag. 299. cap. XII.) így mentegeti a' Királyt: „*Nam decebat regiam dignitatem, introductos HOSPITES honorare; maxime, cum hoc eis promiserit juramento, et ipsum in fide sua coeperint imitari: et cum essent eis Hungari odiosi, solum Regem habebant in Hungaria Protectorem.*“ Ha a' Magyar Országi Óklevelekben a' HOSPES szó néha a' Magyarokról is nem használtatnék, e' két hely összeegyeztetéséből inkább azt lehetne vitatni, hogy a' Cománusok a' Magyarokra nézve egészen IDEGENEK voltak. Úgy azonban, mint a' Magyar Diplomatika fáklyát gyújt, a' HOSPES szó itten tsak JÖVEVÉNYT jelent, a' mit az egész Történet Tudomány a' IV. Béla béfogadta, 's a' Kői Monostor mellett hozatott Végzés után szerteszét minden részeiben az Országnak elszorta Cománus Nemzetről úgy is bizonyit.

Práy különösen (Diss. in Ann. Vet. pag. 113.) még azon okból is tészi Magyar Nyelvü Nép-

pé a' Cománusokat, mivel őket mindenkor a' Magyar Országi Dominikánusok és Minoriták téritették a' Keresztyén Hitre. Ebben Ferrárius Sigmondnak (De Rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum. Viennae, 1637. in 4-o) tekéntetére idéz, a' mi annak jele, hogy e' téritést tárgyazó számos hiteles Kútfőket se eléggé nem esmérte, sem által nem forgatta. Recensens előtt a' kövekező Pápai Levelek 's más Íratok esméretesek:

1.) 1227-diki 31-dik Juliusról IX-dik Gergely Pápa Levele a' Leódiumi születésü, és így Belga eredetü, Róbert Esztergomi Érsekhez, Boriz Cománus Fejedelem, több Cománus Nemes és a' Fejedelem minden Alattvalóinak megtérésükről a' Prédikátor Szerzet munkálkodása által, mellynél fogva a' Pápa Róbertet a' Szentföldre menést tárgyazó fogadásától olly lekötelezéssel föloldozza, hogy Comániában, és a' hozzá közel fekvő Brodiniai Földön Pápai Követséget viselni tartozzék. Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tomo XIII. pag. 344. Nro 50.

2.) 1227-diki 31-dik Juliusról IX-dik Gergely Pápa másik Levele Róbert Esztergomi Érsekhez ugyan azon tárgyban. Thomae Ripoll, Bullarium Ordinis Praedicatorum. Romae, 1729. fol. Tomo I, pag. 22.

3.) 1228-diki Mártius 21-dikéről IX-dik Gergely Pápa Levele a' Szent Domonkos Szerzete Generálisához, mellyben meghagyja, hogy ez Róbert Esztergomi Érseknek véleménye és Theodoricus Cumániai Püspöknek, ki maga is majd öt évig Magyar Országban a' Szent Domonkos Szerzetének Priora volt, választása szerént alkalmas Prédikátor Papokat küldjön Cumániába. Ripoll, Bullar. Tomo I, pag. 26.

4.) 1228-diki Mártius 21-dikéről IX-dik Gergely Pápa Levele Róbert Esztergomi Érsekhez, mint Cumániában Pápai Követhez, mellyben megengedi, hogy ez, a' most már állandó lakhelyeket 's templomokat épitő Cumánusoknak, a' kik tudni-

illik

illik vagy személyesen maguk dolgoznak, vagy másképen e' munkákra segedelmet adnak, Száz Napi Butsut; — azoknak pedig, kik a' Pogányságtól elfoglalt Földeket viszsza nyerni fegyvert fognak, vagy védik a' Keresztyén Cumánusokat, Két Száz Napi Butsut engedhessen. Ripoll, Bullar. Tomo I, pag. 27.

5.) 1229-diki September 13-dikáról IX-dik Gergely Pápa Levele a' Cumánus Fejedelemhez és Nemzethez, mellyben megtérésekből vett öröménél fogva őket az Apostoli Szent Szék oltalmába és pártfogása alá vészi. Találtatik ezen Pápa Regestrumában Rómában, de még ki nem adatott. Emliti Raynaldus Tomo XIII. Nro 60.

6.) 1229-diki September 13-dikáról IX-dik Gergely Pápa Levele Theodoricushoz, a' Cumánus Nemzet Püspökéhez, mellyben, megditsérvén Apostoli Fáradozásait, meghatározza, hogy e' Püspökség egyedűl a' Római Szent Széktől függjön, 's engedelmet nyujt, hogy a' Püspök az Anya Szentegyháznak e' tsetsemő Népei közűl a' Papverőket és más Szentségtörőket saját hatalmából föloldozhassa. Emliti ezt is Raynaldus Tomo XIII. Nro 60. Kiadta Ripoll, Bullar. Tomo VII, pag. 8. a' Pótolékok között.

7.) 1231-dikből IX-dik Gergely Pápa Levele Róbert Esztergomi Érsekhez, mellyben meghagyja, hogy általában a' Keresztyén, vagy különösen a' már megtért, vagy megtérni hajlandó Cumánus Szolgákat ne engedje a' Saracenusoktól megvásároltatni, és így a' Keresztyén Hittől eltsábittatni. Raynaldusnál Tomo XIII. pag. 382. Nro 39. 40.

8.) 1231-dikből IX-dik Gergely Pápa Levele Róbert Esztergomi Érsekhez, mellyben, a' Cumánus Nemzet megtérésein örvendezvén, továbbá is, mint Pápai Követre Cumániában és Brondicia Földön, reá bizza az előmenetel tevést, fogadásától a' Szent Földi Utazás miatt föloldja, 's megengedi, hogy Érseki Székétől elutazhasson. Emliti, a' Római Levéltárból, de ki nem adta, Raynaldus Tomo XIII. pag. 382. Nro 40.

9.) 1234-diki November 14-dikéről IX-dik Gergely Pápa Levele Béla Királyhoz, mellyben sürgeti, hogy a' Cumánus Püspökség alatt élő Oláhokat, nem különben oda költözött Magyarokat és Németeket, kik a' Görög Szertartást követik, tiltsa le e' kárhozatos szokásról. Raynaldusnál Tomo XIII. pag. 419. Nro 38. — — Ripollnál Tomo I, pag. 70.

10.) 1238-diki Aprilis 26-dikáról IX-dik Gergely Pápa levele, mellyben a' Cumánus Püspökre bizza, hogy Ponsát (Pousát?) Bosniai Püspöknek béiktassa. Ripoll, Bullar. Tomo I, pag. 101.

11.) 1252-diki Május 11-dikéről IV-dik Béla Király Levele IV-dik Intze Pápához, mellyben egyebeken kivül jelenti, hogy naponként új meg új Cumánusok jelentik a' megtérésre magukat. Stephani Kaprinai, Collectaneorum MSS. A. Tom. XIII. p. 4.

12.) 1253-diki Januárius 24-dikéről IV. Intze Pápa a' Cumániában foglalatoskodó Prédikátor Szerzeteseknek megengedi, hogy az Isten Igéjét hallgató Cumánusoknak husz, harmintz, vagy negyven napi Butsut hirdethessenek. Ripoll, Bullar. Tomo I, pag. 222.

13.) 1253-diki Julius 23-dikáról IV-dik Intze Pápa egyebeken kivül a' Cumánusokhoz is menő Téritőknek különbféle Igazakat enged. Ripoll, Bullar. Tomo I, pag. 237.

14.) 1254-diki November 11-dikéről IV-dik Béla Király Levele IV-dik Intze Pápához, mellyben több fontos tárgyokra nézve a' Cumánusokról is szól. Stephani Kaprinai, Collectaneorum MSS. A. Tomo XIII. pag. 9.

15.) 1258-diki Aprilis 19-dikéről IV-dik Sándor Pápa egyebeken kivül a' Cumánusokhoz is menő Minoritáknak, mint Téritőknek, különbféle Igazakat enged. Lucae Waddingi, Annales Minorum. Romae, 1732. fol. Tomo IV, pag. 84.

16.) 1264-dikből IV-dik Orbán Pápa Levele, melly en megengedi az Esztergomi és Kalotsai Érsekeknek, hogy a' Pogány Cumánusok ellen, ha

meg nem térnének, keresztes hadat hirdethessenek. Említi ezen Római Pápa Leveleiből, de ki nem adta, Raynaldus Tomo XIV. pag. 111. Nro 51.

17.) 1273-dikából Az Olmützi Érsek Panaszai a' Cumánusok ellen. Raynaldus Tomo XIV. pag. 207. Nro 12. 13.

18.) 1288-diki September 3-dikáról IV-dik Miklós Pápa a' Cumánusok között Térítőknek is különbféle Igazakat enged. Ripoll, Bullar. Tomo II. pag. 22.

19.) 1299-diki Aprilis 10-dikéről VIII-dik Bonifácius Pápa a' Cumánusok között térítő Prédikátoroknak Igazakat enged. Raynaldus Tomo XIV, pag. 535—536. —— Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 58—59.

20.) 1318-diki Május 1-sőjéről XXII-dik János Pápa a' Cumánusok között Térítő Prédikátoroknak Igazakat enged. Raynaldus Tomo XV, pag. 169. Nro 7. ——Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 136—137.

21.) 1321-diki October 23-dikáról XXII-dik János Pápa a' Cumánusok között térítő Prédikátoroknak is, Minoritáknak is, Igazakat enged. Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 154. —— Waddingi, Tomo VI, pag. 367.

22.) 1329-diki October 1-sőjéről XXII-dik János Pápa a' Cumánusok között térítő Érsekeknek, Püspököknek, és Prédikátoroknak Igazakat enged. Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 184—186.

23.) 1332-diki Aprilis 20-dikáról XXII-dik János Pápa Magyar Országi Lőrintznek és a' többi Prédikátoroknak, kik a' Cumánusokat is egyébb Népeken kivűl téritik, Igazakat enged. Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 196.

24.) 1348-diki Május 31-dikéről VI-dik Clemens Pápa Levele a' Magyar Országi Minoritákhoz, mellyben parantsolja, hogy alkalmas férfiakat küldjenek, kik a' keresztyén Cumánusokat a' hitben erősitsék, a' pogányokat pedig megtéritsék. Waddingi, Annal. Tomo VIII, pag. 23—24. Raynaldus Tom XVI, pag. 278. Nro 24.

25.) 1369-diki December 5-dikéről V-dik Orbán Pápa a' Cumánusokhoz térítő Minoritákat küld. Waddingi, Annal. Tomo VIII, pag. 213.

26.) 1374-diki Mártius 6-dikáról XI-dik Gergely Pápa a' Cumánusoknál is térítő Prédikátoroknak ötféle Rendszabásokat ád. Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 278—282.

27.) 1375-diki Januárius 28-dikáról XI-dik Gergely Pápa a' Cumánusokhoz is Prédikátorokat küld. Ripoll, Bullar. Tomo II, pag. 287.

28.) 1399-diki Aprilis 18-dikáról IX-dik Bonifácius Pápa a' Magyar Országi Minoritáknak szivükre köti, hogy a' Magyar Országi nagy számu Cumánusokat, Philistaeusokat, Tatárokat, és Patarenusokat buzgón a' Keresztyén Hitre térítsék. Waddingi, Annal. Tomo IX, pag. 153—155.

29.) 1410-diki Augustus 18-dikáról IX-dik Gergely Pápa Sigmond Magyar Király kérésére Branda Placentiai Püspöknek, mint Pápai Követének, meg hagyta, hogy a' Magyar Ország alatt és szélei körül lakó új keresztyén Cumánusok, Philistaeusok és Tatárok között a' Kerestyén Hit ügyeit intézze el. Raynaldus Tomo XVII, pag. 408 Nro 29.

30.) 1433-diki September 30-dikáról IV-dik Eugenius Pápa ismét Sigmond Király kérésére a' Bosniai Minorita szerzet Férfiai által a' Bulgária felé lakó, részént Eretnek, részént Pogány Magyar Országi Népeknek hítbéli ügyeiket rendbeszedetni parantsolja. Waddingi, Annal Tomo X. pag. 213—214.

31.) 1439-diki Augustus 12-dikéről IV-dik Eugenius Pápa a' Cumánusokat is tériteni ismét Prédikátorokat küld, és azoknak Szabadságokat enged. Ripoll, Bullar. Tomo III, pag. 109—111.

32.) 1464-diki Junius 12-dikéről II-dik Pius Pápa a' Cumánusokhoz is Térítőket küld. Ripoll, Bullar. Tomo III, pag. 431—433.

33.) 1473-diki Aprilis 1-sőjén IV-dik Sixtus Pápa a' Cumánusokhoz is Térítőket rendel, és ezeknek szabadságaikat újra megerősiti. Ripoll, Bullar. Tomo III, pag. 498—499. cf. Nota 4.

Illyen fáradságos és három századot folyton folyva kivánó munkába kerűlt a' Cumánus Nemzetnek megtérése a' Keresztyén Hitre. Ki tudhatta volna hivebben, mint ezek a' Tanitó Szerzetes Férfiak, minő nyelvet beszéltek a' Cumánusok? Azonban ennyi hiteles Kutfők között tsak egy sintsen, melly fáklyát gyujthatna a' Cumánus Nyelvnek miféle voltáról. Sőt, ha fontolóra vétetik az, hogy a' Tatárokat is Magyar Missionáriusok, p. o. Dominicus Hungarus, Elias de Hungaria, Gregorius de Hungaria, Johannes Hungarus 's a' t. téritették meg, mint a' Tatár Egyházi Történetekből (Jo. Laurentii Moshemii, Historia Tartarorum Ecclesiastica. Helmstadii, 1741. 4-o) kitetszik; ha továbbá figyelem vettetik még arra is, hogy hajdan a' Magyarokat is Olasz, Német és Tseh Papok keresztelték meg, aligha lehet Práy okoskodására, mellyet a' Magyar Missionáriusoktól vett, valamit épiteni. Ezek használtattak (noha mások sem zárattak ki egészen) leginkább, mert legközelebb laktak a' Cománusokhoz.

Le kellene mondani Rogerius sorai körűl minden fölvilágositást adható remény sugárról, ha a' Szent Ferentz Szerzetének hajdan is, de mostanában is, munkás egyházi, 's különösen Magyar Országi, Bajnokai fön nem tartották volna e' részről a' bizonyos Tudomány szikráját. E' köz tiszteletre és érzékeny hálára méltók, tudniillik a' Magyar Országi Minoriták, Köz Gyűlésre öszsze serege.vén 1499-dik évben az Erdély Országi Atyai Minorita Klastromban, egyébb Végzéseik között, mellyeket egykoru Kéziratból a' hamvaiban is áldást érdemlő Batthányi Püspök (Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli, 1827. fol. Tomo III, pag. 609—635) kiadott, ezeket rendelék a' Regulának XII-dik Capitulumában a' 634-dik lapon a' Téritésekről: „*Circa hoc statutum est, quod in quolibet Capitulo declaretur, quantum bonum foret, et Deo gratum, fratribus nostrae familiae* ***IRE AD INFIDELES FRATRES NOSTROS***

HUNNOS, SCYTHAS, ET EOSDEM AD VERI DEI CULTUM REDUCERE." Együtt tanátskozva azok nevezik itt TESTVÉREIKNEK magyaros és szíves kifejezéssel a' KÚNOKAT és SCYTHÁKAT, kik több század alatt vérontások között apostoli buzgóságuk által szerezték maguknak e' Tudományt. És mi derekasan állitják elő Tudományukat! Bessarábia és Moldva Ország Constantinus Porphyrogenneta hiteles tanutétele szerént a' Magyaroknak innend elköltözésük, vagy kiveretésük után, PATZINÁTZIA, az az: BESSIA, vagy is BISSENIA (Görögül: SCYTHIA) volt. Ezen országba szaladtak 1225-dikben a' Mongolok elől megveretésük után a' COMÁNUSOK, más néven Schlözer vallása szerént is CHÚNOK, Nicephorus Gregorás tanutétele szerént pedig (Edit. Reg. Tomo. I, pag. 20—21.) HUNNUSOK. „Itt lakott együtt a' két egy nyelvü Nemzet, 's azért Rogerius Nagy Váradi Kanonok könyvében is (Cap. XX. versus finem) a' „Terra Comanorum Episcopi" a' Sereth (Zerech) Folyó körül feküdött. Midőn tehát a' Minorita Atyák Hunnusokat és Scythákat, mint Testvéreiket emlegetnek, Moldvát és Bessarábiát értik, 's igen helyesen szólanak. Ellenben a' régi Cománia fektéről ki zár Rubruquis Wilhelm (Hakluyt, I, 91.) a' Tanáis és Volga Folyókról szóltában minden kétséget: „*Et inter ista duo flumina in illis Terris, per quas transivimus, habitabant Comani antequam Tartari occuparent eas.*" Hogy pedig 1499-dik körül is még voltak Pogány Kúnok, és így a' Minoriták ezen oldalról is helyesen szólottak, arról alább lészen szó.

A' Minorita Gyülés Tanutétele után már egészen más nézö pontból tekénthetni Rogerius sorát. Ugyan is Rogerius Nagyváradi Kanonok (Farlati, Illyricum Sacrum. Venetiis, 1765. Fol. Tomo III, pag. 274.) eredetére nézve Olasz volt, ki a' Magyar és Cománus Nyelv különbözéséről már tsak azért sem szólhatott egészen hihetőleg, mivel Magyar Országban igen rövid időig, és ugyan

a' Tatárdúláskor tsak történetből tartózkodott. Megemliti őtet (mert később Spalátrói Érsek volt) Magyar Országi rövid tartózkodásával együtt Tamás Spalátrói Fő Esperest, de felőle (Schwandtneri, SS. RR. Hung. Tom. III, pag. 629. Cap. 48.) még tsak azt sem jegyzette meg, hogy Nagy Váradi Kanonok volt. Az, hogy Könyvének tzimén Nagy Váradi Kanonoknak hivatik, már tsak azért sem elégséges e' dolog elhitelére, mivel Lucius észrevétele szerént Könyve Thurótzi Jánostól (?) sokakban megváltoztatott. *) Bizonyos is, hogy munkája hol hibás, hol későbbi változtatásokat foglal magában. Hibát tanit akkor, midőn mind a' mellett, hogy Kuthen Cománus Fejedelmet egy évvel a' Tatárdúlás előtt mondja (Cap. XIV.) IV. Béla Királyhoz jöttnek, a' Kuthen bejövő szándékát jelentő Követséget (Cap. II.) 1242 dikre teszi, holott a' Tatárdúlás maga 1241-dikben kezdetett. Hibát tanit, midőn (Cap. XL.) a' szent Mártoni Monostorról és Várról előadja, hogy az a' Tatároktól megnemvétet-

*) Rogerius Könyvének XXXIV. Fejezetéből (Edit. cit. pag. 212—213.) sem tetszik határozottan több ki, minthogy Rogerius a' Tatárduláskor Nagy Váradon volt. Hogy ő Nagy Váradi Kanonok volt volna, azt ugyan világosan sehol sem mondja. Egy helyen írja: „*Et licet Episcopus cum quibusdam Canonicis exinde recessisset: ego tamen cum remanentibus* (Canonicis) *eram ibi.*" Mint Vendég Pap a' Kanonokokkal együtt Nagy Váradon maradhatott. — Más helyen beszéli: „*Ceperunt milites et Canonicos, et alios.*" Ő ekkor az Erdőben lappangott, a' mit, mint Kanonok társ, nehezen tett volna. A' harmadik helyen előjő: „*Nobiles, Cives, Milites, et Canonici extra Civitatem in Campo fuerunt omnes sine aliqua pietate jugulati.*" Itt sem azt nem mondja: „*Socii mei*", sem azt „*praeter me.*" Hány idegen tartózkodott Hazánkban a' Püspökök és Kanonokok körül? Hány idegen nem tanúlta meg hoszszas itt lakása alatt is a' Nemzeti Nyelvet? Azonban akár Nagy Váradi Kanonok volt, akár nem? az mind egy. Elég, hogy Tamás Spalatrói Fő Esperest szerént tsak történetből volt, mint Követ, Magyar Országban, 's hogy nemzetére nézve Olasz volt, és könyve valakitől több helyeken megváltoztatott.

hetett: Mert az Ország Levéltárában őriztetett eredeti Pápai Bulla a' Fő Apát előadása szerént épen ellenkező esetről tészen bizonyságot. Későbbi változtatás benne, a' mi a' munka végén a' Rhódiusi Cruciferekről (Hospitaláriusokról) mondatik, kik Rogerius éltekor a' Rhódiusi nevet nem viselték, 's nem is viselhették. Szakasztott illyen későbbi Pótolék lehet, néki balvéleményü tollából, Kuthennek Magyar Nyelv tanúlása is. Míg tehát Rogerius Könyvének valamelly régi Kézírata föl nem találtatik, addig nehézséget szülő helye a' Cománus Nyelvről gyanús fog maradni. Sőt, ha valamelly nem reménylhető történet e' helyet valóban 's kétségen kivűl Rogeriusnak tulajdonithatná is, még akkor is úgy lehetne talán tanutételét megmagyarázni, hogy Kuthen Cománus Fejedelem azért tanúlta meg egyenesen a' Magyar Nyelvet, ne hogy a' Köz Tanátskozásokban Palótz Nyelvéért Fejedelem léte mellett is kinevettessék. A' Kinevetés undok és elég oktalan 's vigyáztalan gyengéje volt hajdan is, mint most, a' Magyar Nemzet igen nagy Részének. — Rogerius tanutétele tehát nem eléggé hiteles: De Recensens előtt a' Minorita Szerzet Tanutétele is, bár fölötte fontos, maga még nem elégséges. Ez sem mondja egyenesen, hogy a' Cománusok és Scythák a' Magyar Nyelvet, vagy a' Magyar Nyelv Dialectusát beszélik.

(Folytatik.)

Horvát István.

B) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1.) Fragmens de Géologie et de Climatologie Asiatiques, par A. de Humboldt. Paris, 1831. 8-o Tom. I, pag. I—X, 306. Tom. II, pag. 307—640. Ásia Abroszával. Ajánlva a' Szent-Pétervári Akademiának és a' Tsászári Bányász Test Tagainak. Az ára 8 fr. pengő pénzben.

2.) A. v. Humboldt's Fragmente einer Geologie und Klimatologie Asiens. Aus dem Französischen mit Anmerkungen, einer Karte und einer Tabelle vermehrt von Julius Loewenberg. Mit zwei Karten und einer Tabelle. Berlin, bei J. A. List. 1832. 8-o. SS. I—VIII, 272. Ajánlva Ritter Károlynak és Zeune Augustusnak. Az ára 3 fr. 24 kr. pengő pénzben.

A' Szent Pétervári Orosz Tudós Akademiának régi érdeme, hogy Fischer, a' két Gmelin, Lepechin, Georgi, Güldenstädt, és Pallas hires Természetvizsgálók által összve meg összve utaztatta az egész Orosz Birodalmat, és ezeknek igen fontos fáradozásaikból nem tsak a' Földleírást, hanem a' Természeti Tudományokat is nagy előmenetelekkel gazdagabbitotta. Azonban mióta e' jeles Férfiak élni megszüntek, a' napról napra bővülő emberi esméreteknek tárházuk nem tsak egyes új tárgyakkal gyarapodott, hanem egészen új Tudományok által is, mint p. o. a' Geognosiával és Geologiával, a' most folyó időszakasznak kedves foglalatosságaival, ékesült. Az előbbi a' Földszinének különbféle alkató részeit, a' sokféle Ásványokat és a' Föld összeszerkeztetését tárgyazza; az utóbbik pedig a' Föld Eredetét és sokféle Változásait törekszik tudományos formában elő állitani.

Hogy ezen tudományoknak erősebbedésüket részéről is eszközöltethetné, meghivta a' most uralkodó Fölséges Miklós Orosz Tsászár Berlinből a' hires Amerikai utazót, Humboldt Fridrik Heinrik Sándor Bárót, egy újabb Ásiai Utazástételére, 's

valóban tsászári bőadakozással és mindenféle segedelmekkel eresztette utnak a' legkegyesebb meghivást elfogadó Nagy Férfiut épen azon idő tájban, midőn Tek. Besse János Hazánkfia 1829-dikben a' Caucasusi hegyek felé járt. Humboldt északon az Uralhegyek felé vette utát, 's eljutott egészen a' Sinai Birodalomig. Reménnyel elvolt telve ezen nagy tapasztalású Utazó fölfödözései eránt a' Tudós Sereg: Mert ha valaki, bizonyosan tsak Humboldt bő tudománya és gyakorlott szemei tsikarhaták ki a' természet kebeléből a' legfontosabb uj esméreteket.

Végre hajtatott szerentsésen e' nevezetes Utazás, 's Humboldt az itt megesmértetett Frantzia Munkában számlálja elő az ezen utazásban gyüjtötte Fő Tapasztalásait a' Párisi Akademiának. Ezt a' munkát később a' Német Fordító nem tsak néhány Német Országi Tudósoknak, úgymint Klaprothnak, Ritternek, és Zeunenak, hanem magának Humboldtnak későbbi jegyzeteivel is megbővittetve adta ki bő és szoros Kivonatban. Számos benne az új Fölfödözés. A' régi Magyar Krónikák hitelesitésükre nézve különös benne az, a' mi az Ural hegyekben föltaláltatott Gyémánt és finomabb Értz Bányákról mondatik.

Túlfekszik e' Folyóírás határain, mellyek egyedűl a' Külföld nevezetesebb igyekezeteinek igen rövid éréntetésükig terjednek, a' Geologiának és Klimatologiának ezen utazás által nyert gyarapodásait különösen előszámlálni. E' helyett inkább azt óhajthatni, hogy magukat e' könyveket sok Hazafiak olvassák és főképen a' Geographiának, Physikának és Természet Históriának Tanitói letzkéikben gyakran haszonra forditsák.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Találmány Jutalom Hirdetéssel:* *)

„Sicelides Musae, paullo maiora canamus.
Non omnes arbusta iuuant, humilesque myricae.“

VIRGIL. Ecl. IV, 1—2.

Bévezetés.

Jövendölni szokták Atyáink-, hogy a' BUROKBAN született gyermekből nagy ember válik. — Ebben született-e nemzeti Literaturánknak déli napként tündöklő Dísze, a' nem egy tudós vitában Babérkoszorút nyert BAJZA? azt ugyan, mivel a' remek Költőknek megjelenésükkor maga Melpomene szokott szülészkedni, nem tudom: De, hogy ezen óriási itéletü, játszi elmésségü, igen jeles ékesszólásu és temérdek tudományu Ifiu Vitéz az ő századának minden íróit háta megett fogja hagyni, azt már akkor tüstént gyanitottam: Midőn e' fölavatott Költő, poétai ügyességének sugárait szórni kezdvén, az Aspásia Folyóírás első kötetének 81—82-dik oldalain 1824-ben még tsak sugva adta hirül szerelem fakadásai között a' Magyar Nemzet-

*) Megfognak, reménylem, alázatos kérelmemre botsátani a' tőlem komolyabb dolgokat váró Olvasók, hogy őket most egyszer illyen apróságokkal terhelem. Nem árt néha a' maga helyén dévajkodni is. A' dütsvágy nehéz betegségében sinlődőnek ujait, hogy magához jöjön, kifesziteni, jótétol. Mi sikere leend illyetén gyógyitásomnak? a' nagy dolgokkal terhes elöre hallado Idő kifogja fejteni. Ha elesem a' Tsatában, ezt dalolom hamarjában: *Egek! midőn HŐS lába nyom, be szép akkor meghalnom!*

nek, hogy „LELKE VÉR KÖNYŰKET SIRT.“ — Ott, — hol a' szem helyett lélek sir, — ott, — hol a' vizes köny helyett vér könyűk áradnak, ott, — gondolám magamban, — különös, szokatlan, és fölötte fontos dolgoknak magvaik vagynak elrejtetve, mellyek, ha növésre jutnak, bámulásra vonják majd egykor a' félvilág téreit.

Még magosabb fokra emelkedtek ketsegtető reményeim, mikor e' feselő Rósa ambrósiás illatainak naponként meszszebbre széledtükkel azon szoborszerü (colossális) Értekezést olvastam, mellyben az egész Görög Anthologiát lenyelte, 's a' virgontzságról, találékosságról és észragadó elmésségről világszerte elhírhedett BAJZA az emelkedő Magyar Költésnek egyik köz tiszteletben tartatott Mesterét, a' szelid és nemes lelkü VIRÁG BENEDEKET, Epigramma Írásra tanitotta, 's e' kitüntető nyomos törekedése által az új Oskolának halhatatlan ditsőségére fölhőkkel küzdő Pyramist emelt. Annyira fölmelegült akkor a' Görög Izlésről kinyilatkoztatott mély járatosságától kebelem, hogy, fölugorván székemről, jóslói hangon kiáltanám Barátaimhoz: Nints — nints Hazánknak új Prometheusra, ki azt nem viszsza, hanem előbbre vezesse, szüksége. *Post ignem aetherea domo subductum*, mint Horátius Prometheusról beszéli, *macies et nova febrium terris incubuit cohors.* Mi lenne különben is egy új Prometheus e' példátlan erejü, hatalmu és tehetségü Magyar Íróhoz képest? Az a' régi, a' szükséges okosság határain túl lépvén, előbb, mint sem vakmerő tettéért 's rablásáért örökre lebilintsez-

tetett volna, Pallas oltalma által a' Naphoz közelitve meggyujtotta, igaz, fáklyáját; de tsak lehozta az Istenektől a' Phoebus lovait hajtani nem képes Phaeton kezei körül kártékonnyá lett, 's világot gyujtott TÜZET: Ellenben lángeszü Tudósunk Blanchard göztekéje 's hajója nélkül is elégséges fölmenni sebes repülten az Olympus Isteneihez, 's kitsikarni bársonyszinü kezeikből minden tsepp tudományt.

Hát akkor hová nem ragadtak remény andalgásaim, midőn városunkban, tudniillik Pestbudán (!) és Budapesten (!) a' Magyar Haza fölállittatása óta még soha sem látott fényes és a' tudomány minden elemeit kimeritő PENNA TSATA egy Könyv Jelentésről folyt? Lankadton lankadtak már BAJZA védtársai, 's nem is lett, vagy lehetett volna övék a' nyeresség, ha e' második Herkules szokott böltsességgel fön nem tartotta volna a' Magyar Literatura Méltóságának Tekéntetét. Mihelyest ő szekernyében, buzogányosan 's dárdáson „*ut prisca Gens Quiritium*" által vette a' Fővezéri Hivatalt, elnémúlt minden taratzk és álgyu előtte. Ment, Szólott, Győzött, 's a' vérpatakos Diadalom hírére az Emberi Nemzet Évkönyveiben homályba bujtak Nagy Sándornak, Attilának, Hunyadi Mátyásnak és Napoleonnak ditső hartzolásai. Ekkor tapogathatta legelőször kézzel a' Magyar, mennyire fölemelkedhetik a' LELKI ERŐ, ha Félistenben, vagy Embernél több Valamiben lakozik. Én legalább, félénkgyáva, a' győzedelemnek felém is közelgető robajjából nem tudtam hevenyében mást képzelni, mint azt,

hogy azon négy Tzethal közül, mellyek gyermek koromban hallottam beszédek szerént hátaikon a' Földet tartják, helyén talán valamellyik megmozdúlt és Földindúlást okozott. Ekkor történt az is, hogy a' merész Spanyol Vitéz sem mert tudományos Párviadalra kilépni a' szemeiből szikráthányó Győző dütsgöze előtt.

Nagyok, fölségesek 's a' legalázatosabb tiszteletre ösztönözők e' minden emberi számvetést fölül halladó tudományos Kivivások: De ezeknél is sulyosabbak, ha mérő serpenyőbe tétetnek, BAJZÁNAK az alsóbb Kritika körül (mert a' fölsőbbet mostanig nem méltóztatott gyakorlani) gyűjtött Érdemrakásai. Itt még inkább a' maga helyén áll ő; itt ragyog tsak egész fényszakállal pompás uralkodásában. Mióta a' KRITIKAI LAPOKAT, ezt a' Jupiter velőjéből Vulkánus pőrölye által kiugrott MINERVÁT, utnak eresztette, ott delez Nemzetünk, hová egyébbként tsak ezeredeknek lefolytuk után ért, vagy talán elsem ért volna. Kimerittettek már is a' Kiadó és szebbnél szebb nevü Segédlegények, mind annyi Cyclopsok, által a' Magyar Philologiának, Aestheticának, Physicának, Mathesisnak, Status Oeconomiának, Követségtudománynak, Politiának, Philosophiának, mindenféle Törvénytudománynak, Medicinának, sőt még a' Romanticának is valamennyi akármelly mélységü és homályosságu rejtekben lappangott Titkai azon nyomos, örök kort élő, vashid gyanánt szolgáló, 's még a' mendikáns elmésséget is fölül múló Tanitások, Előadások, Mímelések, Bővitések, Feddések, Be-

szélyek, Igazitások, Kefélyek, Értesitések, Dudályok és Értekezések által, mellyekkel megvagyon tömetve minden oldal, minden sor, minden szó, sőt a' tudományteher melegétől dagadozó minden betü. Ha a' magyar Középföldtől megtagadta is a' fekvés a' kintszerző Tengert, vagyon már a' Magyar Literaturának Világtengere, mellyen mindegyik literátori hírhajhászó bizvást szélnek ereszthetni tudományos kintsének nemzeti zászlós vitorláit. Forr, — forr nálunk, mint a' dühödő must és poszogó leveses fazék, minden a' Tudomány országában, 's onnand van, hogy a' Kritikának lobbot vetett fényes, sőt Pharusként meszszire világító Tüzénél a' Vakok, könyveket olvasva, látnak, a' Némák szólanak, a' Süketek hallanak, a' Bénnák mankó nélkül nem viszsza, hanem előbbnél előbbre sétálnak. — *Haec facies Troiae, dum caperetur erat!* — Tsak az vagyon hátra, hogy mi is, kik az új Oskolához nem tartozunk, megtegyük ennek szolgai hódúlásunkat, 's az ők égigható Érdemoszlopuk előtt, peshedettségünk érzelme által leveretve, panaszolkodjunk Nagy Sándorral, hogy az előre ment Magyar Literaturának Homerusai a' Halhatatlanság koszorús mezején Achilleseiknek mindent elfoglaltak. — Itt van, — itt van kétségkivül — már az Arany Század, 's ha szerentsénkre az 1210-dik évet hátra nem hagytuk volna, valóban attól kellene tartanunk, hogy a' világ bomlást megelőző gonosz Daemon jövetele is közelit.

Ki kételkedhetik pedig arról, hogy ezen Atyáinktól régóta várt Boldog és Boldogitó

Időnek az új Oskola minden társai fölött leginkább BAJZA, a' minden órán NAGYNAK kikiáltandó BAJZA HŐS, volt Fölállitója? Ennek gondos megfontoltatása okozta, hogy az egyetlen egy még mostanig parlagon maradott Históriai Tudomány SULYA is köz bizodalomból izmos vállaira, mint Clio Átlásának minden nehézségét kivívható férfiuéra, bizatott. Megmozdúltak e' szerentsés választásra a' Sirboltokban üstökös Öseinknek történeti életet kérő Hamvaik, 's a' Beszkédihegyeknek havas tsutsaik, lángoló örömeiktől olvadozva, tsillámlásaik által intették a' Caucasusi Sziklákot, mint az előre vezető Prometheus egykori magos Érdemszobrait, hogy fölszólaland nem sokára a' Hír Fia, ki őket, helyről helyre előbbre vezetve, ditsőség havával elfogja hinteni. — Eddig ugyan sem harsány menydörgéseivel, sem fülemüle hanggal vetekedő tsattogásaival az új korból a' régibe egy pillantat vetés miatt viszsza lépett Magyar Polybius nem gyönyörködtetett bennünket: De, mint előre látó és hadi fortélyhoz értő okos Fővezér, tsak ugyan általnézte már az ütközet helyét; öszszevonta frigyes és fegyveres népeit; elintézte Pattantyús osztályait; megásotta titkon, hogy a' Győzedelem meglepőbb legyen, föllobbantó árkait, 's előpróbáúl hirdetett egy Hadjátékot is, 's abban mindenekelőtt Thucydidest, a' Görög História Főmesterét, nevének hibátlanabb leíratására (Kritikai Lapok. III, 72.) diadalmasan már megtanitotta. Szórja más részről mindenfelé, égető szikra gombolyag gyanánt, a' régi és későbbi Történetíróknak neveiket; Kijelelte Kardélre a' most

élő

élő Történetírókat is: Így nem maradhat későre a' Hadizenet és pusztitást, dúlást, lealáztatást kürtölő Trombitariadás. Készül is főképen az utóbbiaknak (mert ezeket a' sok önkényes vélemény miatt leginkább gyűlöli) a' végső veszélytsata előtt ugyan azt, a' mit századokat élendő Bordalában a' Vizivónak (Aurora. 1826. 38. lap.) férfias elmésséggel mondott, stentor szóval kiáltani: „FÉLRE VIZ-IVÓ, ELŐLEM, MERT PALATZBA FOJTALAK.“ *) — — De mi szükség még meszszebbre fonni az Érdemfonalat? Ki légyen BAJZA? azt gyenge tollamnál legújabb TALÁLMÁNYA ditsőséggel rakvábban hírdeti.

Találmány.

Tekéntetes Tudós BAJZA JÓSEF Ur, hites Ügyvéd és a' Magyar Tudós Társaság történeti Osztályának helybeli rendes Taga, saját tapasztalásából meggyőződvén arról, hogy a' sok águ bogu Történet Tudományt mind addig a' Tökély fő poltzára emelni nem lehet, mig a' Rejtett Szó Tsinálás Theoriája a' szokott versmértékes forma helyett egy egészen új és elmésséggel megtölthető 's fölfúvatható Alakban nem divatozik, sokszori próba tételek után végre a' fentebb Stylusnak ezen különösen kedvelt osztályát, vele született ügyességéből, olly ditsőleg meggazdagabbitotta, hogy ezentúl mindenki akár világosan kitett tulajdon, akár pedig valamelly sokat jelentő álnév alatt Jutalom Hirdetést mímelő Folyó Beszély-

*) Tokaj Istene Kádba, Bajza Palatzba tud fojtani Mellyik Nagyobb?

ben két, vagy három Intőszó vezérkedése által egy, két, három, vagy akár hány Tulajdon Nevekből a' legmulattatóbb Rejtett Szovat, vagy, ha úgy tetszik, Szovakat, készitheti, és ezt, vagy ezeket, olly módon, mint a' közelébb föltalált hártya földtekéket, elmésséggel, ha még olly tsipős kivántatnék is, fölfújhatja. — Mivel ezen Találmányt már Croesus országlása alatt a' Napkeletiek próbálgatták, de sem ezek, sem pedig a' későbben élők vele szándékukat el nem érhették, a' tárgy hasznosságáért sietten sietek azt e' Folyóírásban a' találékony, nagy hirü és fénylőbb tekéntet miatt álnévbe burkolt Férfiunak saját enyelegve mulató 's elméskedő szovaival helyes írásának változtatása nélkül megesmértetni:

„JUTALOM HIRDETÉSEK."

2.

„Minthogy minapában egy ÉRETLEN Kritikus azt merte mondani, hogy VIRÁG BENEDEKBEN nem volt elmésség 's ez által e' koszorús poétát, kinek minden bötűje TEKÉLETES (,) a' maga Költői fennségéből akarta leránczigálni, néhány ELÉRT 's rohadásnak indult tudós öszveállván, jelenti, hogy a' ki Virág Benedek' költői elmésségét megfogja tudni mutatni, az a' HYPOTHESISEK' ETYMOLOGICO-HISTORICUS CODEXÉBŐL, hol a' paradicsomi első emberek' magyarlétének bebizonyitása IGÉRTETIK, egy példányt fog ajándékúl nyerni."

Nyirkáló Ödön."

Magyarázat.

Ez a' menydörgő Jupiternek első égköve, melly reám érdemlettre, alászált. Ne borúljak-e térdre, vagy artzra előtte? Ne tsókoljame kezeit a' Nagynak, az Igazságosnak és Mindenhatónak? Nem, — a' helyett, hogy szembe merjek, mint második Gigásfaj, szálni, én kisded porszem, az Isteneknek Atyjukkal, elrejtem a' setét homályba magamat, 's onnand kiáltom az Olympus fényessége felé: Nagy! Nagy! Nagy vagy Uram! még akkor is, mikor büntetsz, forgatván előbb az igazságnak részre hajlani nem tudó Mérőserpenyőjét. Nagy vagy az Égben és a' Földön. Tőled jő a' Tudomány; Te üzöd a' Setétséget a' Világosság által, midőn a' fényes Napot, Apollót, kotsijába ülni engeded; Te számláltad meg az égi menyezet tsillagait, 's e' földön Te választottad el a' Szárazat a' Vizektől; Te ülsz királyi székeden az ég magosságiban, 's egy pillantásoddal, vagy szovaddal hírre emeled a' gyávát, és le lohasztod a' lapályig a' bátorkodókat. Nints kivűled ész, bélátás, irgalom, nagylelküség, itélet, kegyelem, erő, hatalom, fölemelkedés, tudomány, elmésség. Vétkeztem ellened Atyám! vakmerőségemmel. Botsásd reám a' Prometheust faggató Sast, vagy tiporj öszsze lábaiddal, hogy hamvaim is kérkedhessenek a' te leereszkedéseden, 's míg élek, kialthassam ditsekedve mindennap: Jupiter lábának zsámolya volt az én hátam, és Jupiter maga méltóztatott megalatsonyitani és semmivé tenni engemet.

Így elmélkedtem magamban, midőn, a' Kritikai Lapokra és a' bennük előjövő sorokra mások által figyelmessé tétetvén, olvastam a' NAGY BAJZA kegyes és elmés — de főképen elmés-kiáradásait. Nem ott leltem én, hol mások, a' mély dőfést, hanem Nyirkáló Ödönnek új fontos Találmányában, ebben az újszabályra készült elmés Rejtett Szóban. Itt fekszik a' Jupiteri Erősség, itt a' lelki hatóság Éle. Magamhoz térve szántam bántam is azonnal Merészségemet, 's föltettem hoszszas gondolkodás nélkül, hogy engesztelésül újra Napfényre botsátom a' szétzuzatásomról készült Mester Remeket. Pedig ez még tsak hadlábi nyaggatás. Hátha úgy fog reám pillantani, mint a' Történet Tudomány Vezére? Szebb ez az előkezdet már is a' Palatzba fojtásnál — de szebb a' Vérkönyü sirásnál is. Ugyan hogy érdemelhettük meg százados vakoskodásaink után az illyen napnál napabb Naprendszert? Ha elnem ijesztett volna a' Hypothesis tsinálásoktól, kezdeném állitani hogy ez az Oriás az Ó Világ lelkétől Prometheus fölszabadittatása és kormányoztatása végett küldetett.

Mi szép, mi gyönyörü ez az elmésség tengerébe mártatott Rejtett szó! Nem győzöm elégszer olvasni; nem győzöm bámúlni. Mi elmések benne az INTŐ SZAVAK! Az a' TEKÉLETES szó, mellyett oltalmaztam, mi könnyen érthető! — Az a' „HIPOTHESISEK' ETYMOLOGICO-HISTORICUS CODEXÉBŐL" mi igazán választatott, 's mi szépen leveri az olly sok Bacchantius Foliántokban Pragmatica Históriát ki adott Fő Mester szájából minden történeti igyekezeteimet! Az a' PA-

RADITSOM ELSŐ EMBERÉNEK MAGYARSÁGA (ezt elfelédte nagy betükkel nyomatni, pedig ez az a' fődolog, mellyhez nem képes lángesze fölhatni) mint mutatja ujjal mindenkinek, hogy nem mást, hanem engemet illet egyenesen a' kardvágás; engem illet Barátimmal, kik név szerént ide nem tartoznak, az a' harmadik elmés Intő szó, melly félig nagy, félig kisbetüvel állittatott elő illy módon: ELÉRT *'s rothadásnak indult tudós.* Ezek szerént az új módi Szó alatt lappangó fő tulajdon név „HORVÁT" e' mellék, de palástolt szóval: *a' nem historicus és megtébolyodott.* — EGEK! MIDŐN HŐS LÁBA NYOM, BE SZÉP AKKOR MEG HALNOM!

Horátius, ki BAJZÁHOZ képest szinte úgy, mint Virág Benedek, semmi Poeta, és a' ki szinte tsak viszsza tekéntve lehet esméretes, írja: *„Opere in longo tenui fas est obrepere somnum."* Bezzeg! a' nagy megerőltetés alatt az Elmésség Oroszlányát is elnyomta az álom. Probálja kitalálni akárki is a' Rejtett Szó alatt lappangó többi Neveket. Lajtorjáról is alig veheti a' Fejtegető észre, hogy a' Jutalom Hírdetés Díja, mellyet kétségkivül a' közelebb tartandó Nagy Ülésben fog kiosztani az új Oskola, az én meggyőződésem szerént is JÓ SZEMERÉNEK MUSÁRIONA, mellyben a' Kaján szóról készült értekezés foglaltatik. Mi Szép volna, ha elméssége és mélly tudománya Bőségéből ezt megtzáfolná a' még el nem ért, de rothadásba sem ment Magyar Polybius!

Pislogott az elmésség métse az *„egy ÉRETLEN Kritikus"* szovak körül is a' Rej-

tett Szóban; vagy ha lángolt, úgy lángolt, hogy a' Mesternek a' *„cui non notus Hylas?“* forgott eszében. Az Olvasó Közönség, mellyben gúnyolást, nevetséget's elmésség tsudálást akart a' HÖS támasztani, régen nem tudja Virágon nyert Triumphusait, mert a' kik Tokaji, vagy Ménesi, vagy Sómlyai Nectáritalhoz szoktak, 's a' Gyermek Korból kinőttek, nem ijesztetik azok naponként Betzkói Borral magukat. Ezen Utolsó nevet a' Rejtett Szóban, bár ebben fekszik is Gyémántos Koronája a' Magyar Literaturának, a' Történet környűlállásaival tsak az Észláng Orestesei, mint táborozásának ravasz kémei, a' literaturai ujságoknak hírharangai, minden házi belső titoknak piótzái, a' mendemondáknak szerkesztetői, és a' hallott barátságos vagy bizodalmas beszélgetésnek, hogy a' Kritikus Tudós Commentáriussal kiadhassa, Trombitásai (Mi nemes lelkü tagokból áll ez az új Oskola!) fejthetik meg, és különösen ÉN, ki olvasván BAJZÁNAK az Epigrammákról írt Értekezését, bátorkodtam BAJZÁT néhányszem előtt ÉRETLEN ÍRÓNAK nevezni. Ezt annál kevesebbé irtozom kimondani, mivel még mai napon sem tarthatok többet a' maga magának NAGYNAK tetsző Ember felől. ——Így értheti mindenki a' Találmány fontosságát, 's föloldhatja az újmodi elmés Rejtett Szovat, ezt az újabb alsó Kritikának most már a' Világ végéig élendő 's értetendő *Monumentumát.*

Befejezés.

Itt a' Béka-Egér Hartznak vége. Igaz marad örökre még ezen aprőságból is, hogy

épen azok, kik nem viszsza, hanem előbbre mennek, és magukat a' Szabad Gondolkodás Barátinak 's az emberi Nemzet Prometheusainak hirdetik, legkevesebbé tűrik másban, ha nyük szerént nem beszél, a' Szabad Gondolkodást. Mit tart egyébberánt rólam ez a' NAGY BAJZA? az nekem a' legkisebb gondom, ki jobban tudom nála', mi kevés a' Tudomány Tengeréhez képest az, a' mit egyes ember tudhat, ha még olly sokat, vagy nagyot tudni látszik is. Inthet ennek hideg vérü megfontoltatása bennünket, hogy eszünket soha Idolummá ne tegyük, ne hogy mi is, mint a' békében nyugvó Virágnak Bujdosó Tsillaga, ELTÉVEDJÜNK, 's annak tartsuk és mutassuk magunkat, a' mi bizonyosan nem vagyunk.

Horvát István.

---

2. *Intézet.*

A' Tud. Gyüjteménynek mult évi Olvasójit emlékezni fognak, hogy Tek. Tolna Vármegye 1831-ben Novemb. 21-én és Decemb. 13-án Szekszárdon folytatva tartott Közgyülésében honfiúi lélekkel jeles rendeléseket hozott a' Magyar nyelv terjesztésére a' Megye kebelében találtató számos idegen, nevezetesen Német ajku lakosok között, *Tud. Gyüjt. Köt. III. Lap.* 115—119.—Ennek következésében a' túl a' Dunai Evang. egyházi Kerület, melly a' többi Superintendentiák felett *Magyar Superintendentiának* igen méltán neveztetik, nem tsak azért, hogy az Evang. Magyar gyülekezetek benne legszámosabbak, hanem azért is, mivel a' kedves Magyar nyelvnek minden közintézeteiben hévvel hódul régtől fogva, 's azt magában tovább is sikeresen terjeszteni állhatatosan törekedik, — 1832-ben Juni. 26-án Győrben tartott Közgyülésében rendeli:

Jegyzőkönyv száma 43. „Fő Tiszt. Superintendens Úr *(Kis János)* Tolna vármegyének 1831-dik esztendei Sz. András hava 27-én költ hivatalos levelét, mellyben a' Magyar nyelv terjesztése eránt költ rendeléseit megküldi, és azoknak eszközlésükre, a' menyire azok az ottani Evang. Lelkitanitó urakat és Ekklésiákat illeti, felszólítja, a' Kerületi rendek ele-

jébe terjesztvén, azoknak tzélerányos végrehajtásokra szükséges utasítást kiván."

„Mivel a' Kerületi Rendek a' Magyar nyelv kimivelését és gyarapítását mindenkor fő kötelességöknek tartották, 's azt, mint a' Nemzet tulajdonát és legbetsesebb kintsét a' maga természeti jussaiban viszszahelyeztetni nem tsak ohajtották, hanem a' már eddig hozott 's időszakonként megújított rendeléseik által az Evangyelika Anyaszentegyház oltára mellet is egyedül azt kívánták a' szívnek és észnek lelki mívelésére használni; ugyan azért Fő Tiszt. Superintendens Ur megkéretik, hogy Tek. Tolna vármegyének kebelében minél elébb azon rendszabásokat, mellyeket az ottani környülállások szerént a' tisztelt Vármegye Közönsége elrendelni méltóztatott, minden Prédikátor urakkal és Oskolamesterekkel pontosan és fogyatkozás nélkül végre hajtassa, és eszközülje, hogy az ollyan Ekklésiákban, mellyekben a' lakosok a' Magyar nyelvet értik, az Isteni szolgálat és az Isten igéjének hirdetése egyedül Magyar nyelven történjék; ollyanokban továbbá, hol a' lakosoknak nyelvbeli tudatlanságokra nézve meg nem történhetnék, felváltva, a' Magyar nyelvnek kedvező irányban; olly helységekben végtére: hol még eddig tsak idegen nyelven volt Isteni szolgálat, ha bár ritkábban is, de szükségképen Magyarul is legyen; más részről pedig az oskolákra is ügyelvén, Megyebeli Esperest Urnak *(Kis Tatai Tatay Imre)* szoros kötelességévé tétetik, hogy az Oskolamesterek által a' Magyar nyelvet fáradhatatlan szorgalommal taníttassa, azoknak munkálkodásokat gyakorta megvisgálja 's megpróbálja; azokat, kik magokat megkülönböztetik, bejelentse, a' kik pedig restelkednének, vagy kevés előmenetelt mutatnának, a' köz ügynek védelmére hathatósan felszólítsa; a' szülőket és gyermekeket végtére okos intésekkel, alkalmatos tanításokkal oda vezetni igyekezzék, hogy azok a' nyelv kimivelését édes örömmel és igyekezettel tegyék; mind ezekről pedig a' jövő Gyűlés elejébe tudósítást tenni el ne mulasson."

Minthogy pedig nem tsak Tek. Tolna, hanem Soprony, Vas, Győr, és Komárom Vármegyékben is számos Német és Tót nyelvü Anyaekklésiák találtatnának: minden Megyebeli Esperest uraknak meghagyatik, hogy Megyéjikben az Ekklésiákat három osztályokban különböztetvén: az elsőben azokat, mellyekben a' lakosok Magyar nyelven is beszélnek, és már eddig az Isteni szolgálat a' Német vagy Tót nyelveken kivül Magyar nyelven is tartatott; a' másodikban azokat, mellyekben Magyar nyelven ritkábban; a' harmadikban azokat, mellyekben soha még eddig Magyar Isteni szolgálat nem tartatott, feljegyezzék, 's ehez képest az illető Prédikátor urakat és Mestereket azokkal együtt, kik a' filialis községekben tanítanak, a' filialis község nyelvbeli tehetségének szoros meghatározásával bejelentsék, hogy jövendőre minden Megyében a' helybeli környülállásokhoz és lakosok sorsához képest kelle-

metes és foganatos rendszabásokat tenni lehessen. A' Sopronyi, Győri, Komáromi, Kőszegi és Ruszti városi Ekklésiák Conventjeitől pedig hivatalos tudósítás váratik az eránt, hogy kebelökbeli oskolájikban a' Magyar nyelv kimivelésére minémű előmeneteli rendeléseket tettek, 's vallyon nintsenek-e ollyan akadályok, mellyek ezt gátolnák? valamint szintén az eránt is; ha vallyon az Isteni szolgálat anyai nyelven is tartatik-e, vagy nem? 's a' hol az még eddig nem történt, minél elébb megtörténhetik-e?"

Végtére megkéretik a' Fő Tiszt. Superintendens Ur, hogy az Egyházi hivatalra készülő ifjakat a' Sopronyi fő oskolákban már előre Magyar ízlésre 's a' Magyar nyelv szeretetére felserkentvén, ollyanokat Prédikátori és Mesteri hivatalra ne botsásson, kik a' Magyar nyelvet folyvást beszélni nem tudják."

Toldalékúl a' Jegyzőkönyv 52-dik száma. „A' Szalai Esperesti Megye észrevételére rendeli a' Kerületi Gyülés: „A' Pesti főgyülésre menendő Követ uraknak a' Magyar nyelv előmozditása tekintetéből már egyébberánt is azon utasítás adatvan, hogy az ottani Gyülés Jegyzőkönyvének Magyar szerkeztetését eszközöljék: azért arra is figyelmeztetnek, hogy az onnan érkező tudósításokat is Magyar nyelvre változtatni eszközöljék."

Holéczy.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagyméltóságu Galánthai és Tseszneki Esterházy Nep. János Gróf, a' Ts. K. Apostoli Fölségnek Valóságos Belső Titkos Tanátsosa és Szent István Első Apostoli Király Jeles Rendének Közép Keresztes Vitéze, nem tsak köz fényes Hivatalokban megőszült igen érdemes Hazafi, hanem egyszer'smind, a' mennyire híres Palma Ferentz Károly Nevelőjének buzditásaira már 1765-dikben a' Magyar Régiségeket. (Franc Caroli Palma, Heraldicae Regni Hungariae Specimen. Vindobonae, 1766. 4-o In Praef. et pag. 34, nota q.) öszszegyüjteni kezdette, a' Magyar Literaturának nagy lelkü Nestora és a' Magyar Régiség Gyüjtöknek tsak nem legidősebbikük, a' Magyar Nemzeti Museumhoz viseltető buzgó kegyelméből Magyar és Erdély Országi Pénz Gyüjteménye Lajstromának Másával ezen Intézetet Kéziratban megajándékozni méltóztatott.

Méltóságos Sárvári Felső Vidéki Széchenyi István Gróf, a' Ts. K. Apostoli Fölség Arany Kultsos Hive, több Katonai Vitéz Rendnek Vitéze, Nagy Attyának, és a' Széchenyi Névnek méltó Örököse — — nem különben Méltóságos Krasznahorkai An-

drássy György Gróf Ő Nagyságuk, forrón szivükön viselvén a' Nemzet Köz Gyüjteménye fényét, a' Buda Pesti Hid-Egyesülethez irányozott, 's nyomtatásban Posonyban 1833-dikban nyoltzadrétben megjelent közös Munkájukat a' Széchényi Országos Könyvtárnak két finomabb Példányban megküldeni méltóztattak.

Horvát István.

---

4. *Nyilatkoztatás.*

Ezen Könyvnek „Eredeti két magyar Krónika, közre botsátá Podhrátzky József", tzimlapján lévő hibás impressum, a' Tudom. Gyüjt. 1833. eszt. februáriusi kötetében, a' 106-ik lapon már e'képen meg van javítva „*Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. betüivel*" — de azon kivül az egész tzimlap újra nyomatva. Ezt tudomásúl a' kákán tsomót gonosz szándékból keresőknek.

K.

---

5. *Új Könyvek.*

36) Törvényes Értekezés. A' Be-elhajtás, és más ezen tárgyal egybekötésben lévő esetekről. Szerzé Móth Endre, hites Ügyvéd. Pesten. Nyomtatta Füskúti Landerer. 1833. 8-ad rétben, VIII. és 131 lap. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

37) Juhtartás vagy is legnevezetesebb oktatások a' juhok nemesitéséről, számonadásáról, eltartásáról 's gondviseléséről, és a' gyapjú mosásáról, nyíréséről, szortirozásáról 's a' t. mellyeket sok esztendei tapasztalásokból, észrevételekből 's szemlélésekből összszeszedett 's kiadott néhai Leibitzer János gazdatiszt, és a' Brüni gyümöltstermesztő társaság tagja. — Németből. — Pest, Wigand Könyvkereskedésében. 1833. 8-ad rétben, 180 lap. Nyomtatta Füskúti Landerer. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

38) Fedrusnak Augustus Szabadosának Esópusi Meséi. Weszprémben, Számmer Alajos betüivel 1833. 8-ad rétben, 79 lap. Az ára 25 kr. pengő pénzben.

39) Rövid Oktatás a' Földleírásban gyermekek' számára kérdésekben és feleletekben. Különös tekintettel az Austriai Tsászárságra, de kiváltképen Magyar Országra. Német után magyarosítá Staut József, Ts. K. Felhadnagy. Kassán, Werfer Károly Ts. K. Priv. Academ. Könyvnyomató áruja. 1833. 8-ad rétben, XII, 156 lap Az ára 48 kr, pengő pénzben.

40) Ezer Egy Nap. Persa Regék. Forditotta D..F..S.. Kolosvárt. Burián Pál Sajátja, 1833. Első Kötet. 8-ad rétben, 144 oldal. Az ára 30 kr. pengő pénzben.

41) Nekrolog Sr. Eminenz des hochwürdigsten Herrn und erlauchten Fürsten Alexander von Rudna und Divék-Ujfalu. Mitgetheilt von Laurenz Hohenegger, Doctor der Theologie und Domherrn von Raab. Wien, 1833. 8-ad rétben, az ára 24 kr. pengő pénzben.

Horvát István.

---

6. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

22) A' Nagyobb Házi Állatok nevezetesebb Nyavalyáiról, azoknak Orvoslásáról, némelly Orvos Szereknek Erejéről, 's Tulajdonságairól. Szerzette Balásházy János, Zemplény Vármegye Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja. Toldalék az Okos Gazdához. Második Kiadás. Pesten, 1833. Petrózai Trattner és Károlyi Tulajdona. 8-ad rétben, 104 oldal. Az ára 16 kr. ezüst pénzben.

23) Keresztyén Katekismus, az az: A' Keresztyén Hitnek Ágazatira Kérdések és Feleletek által való rövid Tanitás, melly a' Kérdéseknek 's Feleleteknek summás Értelmekkel, és azokban foglaltatott dolgokat felfejtegetö Kérdezkedésekkel, 's némelly szükséges Magyarázatokkal, a' Szentírásbéli Bizonyságoknak egészen való Leírásával, végre a' Katekizálásra való hasznos Ut-mutatással, ez új formában a' Reformáta Ekklesiaban lévők számára kibotsáttatott. Pesten, 1833. Petrózai Trattner J M. és Károlyi István költségén. 8-ad rétben, 368 oldal. Az ára 16 xr. ezüst pénzben.

24) Luther Kis Katekhizmusának Magyarázatja. Néhai Superintendens Herder után készítette Kis János, a' Dunántúl való Evang. Gyülekezetek Superintendense. Második Kiadás. Pesten, 1833. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Tulajdona. 8-ad rétben, 132 oldal. Az ára 10 kr. ezüst pénzben.

25) Imádságok. Evangelikus Keresztyének Számára. Készítette Edvi Illés Pál, A. H. Evangelicus Prédikátor. Pesten, 1833. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Tulajdona. 8-ad rétben, 192 oldal. Az ára 40 kr. ezüst pénzben.

26) Némelly Áhitatos Énekek. Fordította Ör. Thúry György Szarvason. Pesten, (1833) Trattner Károlyi Nyomtatása. 8-ad rétben, 30 oldal. Nem árultatik.

27) Ezer egy Éjszaka Arab Regék. Forditotta V... Mihál 11. Füzet 12-ed rét 160 lap. Az ára 30 kr. ezüst pénzben.

Horvát István.

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Vass László. Demosthenes és Cicero. 2 lap.
2) Udvardy János. Földmívélés. 39 lap.
3) Podhradczky József. Mohorai Vidfy Ambrusnak, Nógrád Vármegye Alispány nak nem 1504-ben, hanem 1514-ben történt haláláról. 92 lap.
4) Szeness Károly. Egy két szó a' szerentséltetni szóról. 94 lap.
5) Horvát István. A' Veszprémi Káptalannak 1335-dik évben Martius 27-dikén Nemptii Heym Mester és ennek öttse Pál Mester számára költ Óklevele. 99 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 103 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Alex. Humboldt, Fragmens de Géologie et de Climatologie Asiatiques. Paris, 1831. 8. Tom. I—II." és: Alex. v. Humboldt's, Fragmente einer Geologie und Klimatologie Asiens. Berlin, 1832. 8." 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Találmány Jutalom Hirdetéssel. 123 lap.
2) Intézet. 124 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 126 lap.
4) Nyilatkoztatás. 126 lap.
5) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 126 lap.
6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. VIII-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY 1833.

—

IX^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

Deák Pédeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

PAPA

I. Értekezések.

1.

Dunai Utazás Pestről Orsováig.

Zimon Junius 24kén 1833.

Az angoly paripák most közdivatban vannak hazánkban; a' Dunán angoly hajón útazhatunk; ma holnap Pest egy angoly hid által állandó egybeköttetésbe jövend Budával. Vegyük köszönettel a' nagy nemzetnek mind annyi ajándékit, mellyek által hazánk kereskedése, gazdagsága, boldogsága előmozdittatik. Illy érzésekkel léptem tegnapelőtt reggel a' gőzhajóra, és most harmadfél napi útamon tett némelly észrevételeimet veled, kedves barátom! szokásom szerint közleni fogom röviden.

Négy órakor úti készületben leltem a' hajót; az útasok holmijukon kivül kevés portéka volt jelen; két útazó kotsi állott a' hajó hátúlsó részén, melly különben tsupán mulatásúl, sétálásúl szolgál az útasoknak; most kisebb számmal lévén elfértünk a' szükebb helyen is. Könnyü úti pogygyászink a' hajó közepében együvé rakattak, a' nagyobb ládák már az előbbi napon a' hajó alsó raktáraiba lévén zárátva; a' tüzifának is tsak kis része volt a' hajó fedelén, mellynek tisztogatására itt nem ügyelnek annyira, mint azt máshol, a' Rhenusi és angoly hajókon tapasztaltam. Egy fertálykor négy után megfordúlt a' hajó, 's vágtatva ment által a' kinyilt hid között, honnan még butsuzó köszöntésekkel követték némellyek ösmerőseiket. Kevés idő mulva eltűnt Buda vára szemeink elől a' Sz. Gellért háta megett, tsak még Pestnek tornyai látszattak; a' fel-

kelő nap felhőkbe ment, és a' hives alszél betsben tartatta velünk posztó ruháinkat; azonban nem sokára éreztette a' nap hatalmát, 's az ernyő felemeltetésire intett, melly alatt kellemetes volt egész dél előtt mulatni; délben azonban a' nagy szél miatt ismét öszverakatott. Hajónk egyenlő sebességgel haladott előre; Buda, Promontorium, Tétény, másfelől Tsepelnek ösmeretes vidéki egy felfelé folyó kép (Panorama) gyanánt tűntek el előlünk; ezentúl semmi ösmert vagy valami feltűnő táj nem vonta magára figyelmünket, azért is közelebb lévő tárgyakkal — az útasokkal — foglalatoskodtunk. W. kedves violloncellistánk, és egy bétsi bárón kivűl nem volt egyébb ösmerősöm a' hajón, de kevés idő mulva mindegyikkel beszédbe ereszkedvén, senki sem vonta el magát a' társaságtól, melly nem számos ugyan, — alig negyven — de igen kellemetes mivelt személyekből állott, úgy hogy emlékezetemben kedvesek maradtak mind azok, kik út közben elváltak, mind pedig azok, kikkel ide érkeztem. Andrews kapitány úr helyét most egy más mivelt, emberséges angoly foglalja el; a' gőz erőműnek felvigyázója egy fiatal szelíd angoly mechanicus, ki gyönyörű erőműjének minden részeit mutatni, azoknak munkálódásaikat fejtegetni nagy barátsággal kész volt; irnok tisztét viseli egy derék igen társaságos német — volt katona tiszt — ; kortsmáros egy derék jó kedvü olasz, szakátsa is olasz, egy fiatal florentzi legény, ki felette meleg kementzéje mellett alig végzi munkáját, már is énekeivel mulatja vendégeit az alsó kamarában, hol most még kevesebb útas volt, mint nálunk. Közöttünk néhány idegenek is voltak. Először is egy kis köptzös olasz ember tűnt fel, ez piótza kereskedés végett ment Eszékre; hazánkban már tizenöt év olta szedi a' piótzákat, most Slavoniából vár egy nagy szállitást, azonban olasz tartományokból, szigetekből, sőt Algierből is nagy mennyiségben szállitja a' piótzákat Párisba; ezenkivül artesiai kutak épitésökhöz is ért, Bétsben, úgymond, már többet ásott. Vagyonos társával vigan 's földi-

jénél, a' fogadosnál, igen jól élt. Egy más útazó társunk gr. B. Majlandból, az olasz musikának nagy barátja és mivelője, tsak mulatságból útazott a' Dunán idáig, és más tzélja nem lévén a' hajón viszsza térni is szándékozik. Az utazók között legkésőbben jelent meg a' hajó fedelén egy Irlandiai ur, kinek úti tzélja Konstantinápoly, belföldi nyelvünkön szóllani nem tudott, azért nagy örömmel fogadta anya nyelvén való megszolitásomat, és magát többnyire hozzám kaptsolta. Bétsből Posonyon keresztűl jött Pestre, és tsak itt hallotta sajnálva országgyülésünknek ott létét, mellyet látni kivántsi lett volna. Hazai alkotmányunk felől olly keveset tudott, hogy nehéz volt fejéből a' rabszolgaság' képzetét kiverni, mellyben a' földmivelőt élni gondolta. Ezt azért emlitem, hogy lássad, melly keveset tudnak külföldön hazánk felől még sok miveltebb társaságba tartozó személyek is, a' hova ezen urat méltán számlálhatni vélem; ki különben hazáját illető minden dolgot annyi részvétellel fel fog, hogy — egy tsekély példát emlitek — Arnott vizágya felűl tett hirdetésemen úgy megörűlt, hogy annak egy levélben való elküldetésére unszolna; hogy így barátjának, találmánya illy meszsze terjedt hirét megvihesse. Továbbá lehetetlen volt hazaszeretetét nem betsűlnöm, midőn egy tsendes estvén a' hajó előrészén állván, az erdős partoknak és szigeteknek képeiket szebb fényben lefolyni látnók, angoly társunk hazáját emlitette, 's ennek egy öntött vas tzimerére mutatván, úgymond: lássa az ur, ez az én hazám, nézze ezen lántzot, ezen erőművet, a' két igazgató embert, ezek nélkűl nem hajózhatnának így. Erre nem felelhettem egyébbel, mint nemzeti *Rule Britannia* énekével, mellyhez szavát a' más két angoly is mindjárt kaptsolta.

De attól tartok, hogy ezen mellék dolgok téged nem annyira érdekelnek, ki inkább útamnak leirását vártad; azért e'hez fogok, de tsak annyiban, a' mennyiben ez egy sebesen útazónak lehetséges. Tétényig ötkor értünk, 's illy formán utóbb is egy

óra alatt egy póstát haladtunk. Az Érdi fehér 's kopasz dombok és az Ertsi szőlő kertek mellett nyoltzkor Adonyra értünk. Rátzalmásnál a' partok ismét dombosabbak lettek, hegyet azonban estig nem láttunk. Mohács előtt, hol a' Harsányi és Pétsi hegyek távólról látszanak, a' vidék többnyire egyszerü, lapályos, erdős, és tsak fiatal fákból áll. Kevés helységek, még kevesebb hajók jöttek előnkbe. Pentele, Földvár 's Pakson kivül, hova még délelőtt elértünk, nem volt egyébb helység Tolnáig. Itt a' Duna folyása már igen tekervényes, erdős partjain 's néhány halász kunyhókon kivül egyebet nem mutat. Tolnán három óra után valánk. Baján hét órakor megállottunk, hol a' társaságnak egy része kiszállott. Innen változóbb képek fejlettek ki előttünk. Itt a' Duna két ágra válik; a' Sárviz befolyása, Báta előtt egy új tsatornán való áltmenet több dolgot adott a' kormányosoknak, kik tapasztalt, 's a' Dunát jól ösmerő Stájer országi hajósok. Alkonyatkor Szekts szépen fejlődött ki dombjaiból. Hajónk lassabban folyt Mohács felé, hova setétben értünk, és épen jókor, mert a' tüzelő fa már egészlen elfogyott. Itt kőszén várta hajónkat. A' hajón kevesebb nyugodalmat várhatván többen a' partra szállottunk, 's a' távól fekvő vendég fogadót felkerestük, hol semmi készületet 's igen rosz bort találtunk. A' Szekszárdi és Pétsi hegyek látására szégyen.

Tegnap reggel hat órára volt menetelünk rendelve, azért nem volt időnk a' püspöki kastélyban ditsért két tsataképet megszemlélni. Azonban hajónkat kőszénnel — úgy tetszik 170 másányival — megrakták, 's ezzel idáig, hol még jobb köszént találtak, be is érték. A' nap melege 's az alszél fedelen való tartozkodásunkat hátráltatta; és így látásra méltó tárgyak hiányukban többnyire a' szobában mulattunk. Apatint tizenegykor értük el; itt a' Dunának különben hegyesebb jobb oldala is lapályos, és a' Dráváig annyira ki van az áradásnak téve, hogy néha Apatinból tsónakon mennek a' földeken keresztül Eszékre. A' Dráva befolyása alatt hegye-

sebbek lesznek a' Verőtzi partok. Erdődnél egy omladék ékesiti az erdős tájat. Dályánál keskenyebb lészen a' Duna. Délután megállottunk Vukovárnál. Sok Szeremi lakosok jelentek meg a' parton tsinos vasárnapi öltözetben, ezek között néhány aszszonyi képek tűntek fel, 's tsak azután tudtam meg, hogy ékességüket távólról nem ösmérhető festéktől, melly itt a' köznépnél is szokásban van, veszik. Más helységek előtt musikát hallottunk 's tántzot láttunk. Sarengrádnál szépül a' vidék, azonban dombjai tsak alluviói agyagból vagynak. Egy toronynak omladéka, és a' dombok hátukon vezető gyümölts fákkal keritett út nevezetes. Illoknál egy nagyobb várnak omladéki állanak. Hunyadi János alatt élt Újlakinak volt birtoka. Erről, úgy mint a' Szeremben talált sok egyébb régiségekről kedves volna egy környűlállásos tudósitás, mellyet a' magyar Dunának egykori leirója adhatna úgy, mint azt Schultess Professor a' Würtembergi, Bajor, és Austriai Dunával tselekedte. H. Odescalchi, Illoknak mostani birtokosa, a' kastélynak egy részét lakásúl használja, 's egy Római viz útat nem rég kitisztittatott. Mitrovitz felé nevezetesek a' sok görög barátok (Calandieri) klastromaik, de ezek a' hegy tulsó oldalán lévén a' Dunáról nem látszanak.

Estve felé letsendesűlt a' szél, gyengédebb világnál kies táj-képek fejlettek ki előttünk. A' Duna tágasabb partjain hársfa virág illatt töltötte bé az egész levegőt. Távólról a' magasabb Szeremi hegyek, közelebbről a' Futaki Kastély 's a' Kamenetzi Kert látszott, mig Pétervárát lövéssel köszöntöttük, 's az Újvidéki partra kiszállottunk.

Újvidéknek népesebb úttzái távolabb esnek a' Dunától, szép hold világos vasárnap estvén még későn telvék voltak sétálókkal, a' vendégfogadóban (a' zöld koszorúhoz) szintén nagy elevenség volt. Ma reggel korán egy pattantyus tiszt vezetése mellett néztük meg a' Pétervári erősséget. Az alsó várból, hol a' Commendans és tisztek lakásaikon kivűl sok borházak vannak, egy kotsi-út visz fel a' felsőbe.

Először is egy rabok által hajtott kutat mutattak, melly a' Dunavizet a' felső várba szállitja. Ennél nevezetesebb a' nagy, setét zöld, kiálló Bazalt köszikla, melly némelly helyett fehér mész erektől felváltva formálja az egész várhegyet. Déli és keleti részén agyaggal van befedve. Olasz gyalogok kaszárnyáikból épen gyakorlásra mentek le a' hegynek másik oldalán, egy felette tekervényes úton, három rendbeli sántzon keresztül, a' Lajos völgyi külvárosba. Illyen három rendbeli sántzok védelmezik a' várnak minden részét különösen, úgy hogy külső tekintetre a' Mainzi erősségnél nem igen látszik gyengébbnek lenni. Megjárván a' felső várat és a' környéket körülnézvén egy fedett léptsős úton hamar a' Dunához értünk, és a' hajóhidon keresztül, melly alig látszik olly hoszszunak, mint a' Pestbudai hid, még jókor értünk a' gözhajóhoz. Két fertály nyoltzra indúltunk nagyon megritkúlt társaságban Karlovitz felé, oda a' Dunának nagy kerülete végett tsak egy óra mulva értünk. Nagy görög temploma és a' karlovitzi frigykötés emléke meszsziről is kitűnik. Odább a' másik parton áll a' görög barátoknak egy magános klastromuk. Ezután nints mit említsek Szlankamenen kivül a' Tisza befolyásának általellenében, honnan Tittelt is láthatni meszsziről. Fogadósunk ma különösen jól tartott, általjában meglehet elégedni az ételekkel, tsak az italok hívesebbek volnának. Dél után két óra előtt nagy nyári melegben Zimonra értünk. Igy tehát nyoltzvan német mértföldnyi útunkat, mellyet különben nyoltz nap alatt megtehetni szerentsének tartatott, harmadfél nap alatt minden baj nélkül megtettük. Hogy olly kevés portékával volt a' hajó megrakva, annak tulajdonitják a' kereskedők, hogy ezen nyári időben, midőn a' tengelyen való szállitás olly oltsón megtörténhetik, igen nagy a' vitelbér; holott roszsz időben két annyit adni készek volnának.

Zimonban első gondunk volt Belgrád meglátogatására, és útunk folytatására rendeléseket tenni, azután a' veszteglő intézetet megnézni. A' város

egyik szélén, több, magas falakkal békeritett 's nagy udvarok által különzött épületek a' Török országból jövő útasok, vagy portékák felvételükre vagynak rendelve. A' tisztek lakásaik, az iróház, 's a' séta helynek egyik oldala szabadon áll; más felől a' séta hely, egy hoszszu udvar, mellyen pamut szellőztetett, és a' veszteglők számukra rendelt, most üresen lévő kamarák el vannak zárva. Ezeken kivűl egy elrekesztett helyen (Parlatorium) az ide való lakosok a' Törökökkel egy tolmáts közben járása mellett kereskedés 's egyébb dolgok eránt értekezhetnek.

Estve megjártuk Zimonnak főbb úttzáit, kevés tsinos házai egy emeletüek, némellyek fa erkélyeikkel a' török épületekhez hasonlitnak. A' kereskedés tsekélynek látszik, 's úgy hallom, hogy az ide való lakosok leginkább transito kereskedést űznek Belgrádra. A' város nyugotti része kisebb házakból áll. A' hegyen egy nagy temető, egy régi kastélynak, (Hunyady János volt lakása) és egy kerek torony talpkövei látszanak. Innen tág a' kilátás a' városra, a' széles Dunára és Belgrádra. A' vendégfogadóban több tiszt urak voltak; az angoly udvarnak egy Agense biztatta angoly útitársunkat, hogy holnap egy tatár vezetése mellett folytathatja útját Konstantinápolyba, nekünk pedig egy egésségre ügyelő tiszt kalauzúl ajánlotta magát Belgrádra.

Mehadia Junius 28. 1833.

Három közelébb múlt napi útazásomban nem volt annyi nyugodalmam, hogy tsak napló könyvemet irhattam volna; neked is, édes barátom! adós maradtam Belgrádi és idáig volt útamnak leirásával. Ma reggel ide érkezvén szobámba zártam magam, és itt létem első óráit ezen igért és kedves kötelességem tellyesitésire szentelem. — Zimoni levelemben emlitettem, hogy Belgrád meglátására rendelések tétettek; ezek tsak abban állottak, hogy az oda való kormányozó tiszt engedelmével egy tsónak rendeltetett által vitelünkre; az egésség tisztje meg jelent más nap (25. Junius) reggel a' kijelelt órára,

's két hajdujával együtt elkésért bennünket Belgrádra. Rendelésül kaptuk, hogy semmihez ne nyulnánk, semmi házba vagy boltba ne lépnénk, 's egész uton le se ülnénk. Azonban dél felé maga a' tiszt is elfáradt, 's szoros rendszabásától annyira elállott, hogy leűltetett, 's sokat szomjuhozván minduntalan vizzel kinált, de kávét, dohányt vagy más valami jószágot magunkhoz venni nem engedett. A' török partra minden akadály nélkűl lépik fel az ember; minden útközben találkozó lakos elkerűli a' jövevényt, erre felvigyázni fő gondjuk volt kísérőinknek, és szinte goromba hangon útasiták félre az azt tsak mosolyogva fogadó embereket.

Parthoz érvén tsónakunk a' folyó másik oldalára ment, hol — úgy mint az egész határ-szélen bizonyos távólságra egymástól — egy határ-őrház áll. A' part mellett néhány Törökök keleti öltözetjeikben vonták magukra figyelmünket, kik egy fa tornátz alatt űltek, inasaik a' bémenetel előtt állván; illy nemes Törökök, három követőikkel a' régieknek piatzaikon volt megjelenésükre emlékeztettek. A' kikötő helyen több hajók állottak, egyikre nagy setét zsákokban pamut rakatott, mellyet épen egy tsoport ló hátán hozott Török országból. Egy közel lévő kőbányában fehér porkő halotti emlékekké faragtatik, egy közűlök szinekkel volt befestve. Ugyan ott egy Serbus gyéként font sásból, egy leány pedig szőtt, mind annyi, gyermekségüket még túl nem haladott mesterségeknek példányaik. Útunk a' váron ment keresztűl, sántzai nyomorúlt homok halmok, hol minden tiz lépésre különféle formáju és nagyságu ágyúk, nehéz fa ládákon állanak; a' vár udvara kertnek 's nagyobb része legelőnek használtatik; nagy épűletek — volt kaszárnyák — pusztán állanak, úgy szintén a' többi házak a' vizi város legnépesebb úttzáiban üresek, 's részént dűlő félben lévők; tsak az úttza felé épűlt széles fa boltok vannak tömve lakosokkal, mesteremberekkel, főképen szabó, varga, szijgyártó műhelyekkel, kávés és dohány boltokkal; hasonlitnak ezen elég tisztán tarta-

tott és egy helyett felis lotsolt úttzák a' mi nagy-vásárinkhoz.

A' felső várba az út sok kapukon viszen, mellyeknél számos örök vannak. A' Vezir lakása egy régi épület, ennek egyik szegletén nagyobb üveg ablakok vannak, ott fogadja látogatóit. Szobájába nem léptünk ugyan, de egy ajtónálló félre huzván kárpitját, láttuk, hogy kevés pompát mutat. A' Serbus város jobb épületekből áll; Milos hertzeg testvérjének lakása főképen jeles. Két óra alatt Belgrádot megjárván Zimonba a' viz ellen lassabban mentünk. Igen tsekély várakozásomnak eléggé megfelelt a' Serbusok fővárosuk, miveltséget nem kerestem, 's tisztátalansága közel sem olly nagy, mint azt képzeltem.

Délután még az nap a' Dunán keresztűl Bánátba léptem, 's jól mivelt szántóföldek között két óra alatt Pantsovára értem, egy tsinos, rendesen épűlt városba, mellynek szép két piatza 's egyik szélén egy nagy kórháznak rendelt épűlete nevezetes. Estve folytattam útamat Fejértemplom felé, hova egy rendbeli lovakkal tsak más nap értem. Innen Moldováig egy a' Duna partján vezetett új úton *) jöttem, ez Új-Palánka alatt Buziás görög klastroma mellett kezdődik, egy nagy agyagos hasadókőből álló hegy tövében mén egy darabig, azután szépen mivelt, és termékeny földeken keresztűl viszen sok oláh helységekbe, mellyeknek két végük kinyitható sövénnyel van bérekesztve; kőből épűlt házak, tsinos udvarok, kertek, a' helység hoszszán ültetett szeder és az egész úton más gyümöltsfák — az Illyriai Oláh szorgalmatos jobbágyoknak mind annyi szép munkáik — örvendetesen lepik meg az útast. Moldován útunk folytathatására egy hajóról gondoskodtunk, melly a' Dunán Orsováig vinne. Az oda való tiszt uraknak, főképen Zimánka urnak barátságos közbenjárása egy alkalmas tsónakot és értelmes hajósokat szerzett. Illy környűlményeket azért említek,

*) Drazenovich ezredes ur felügyelése alatt úgy látszik a' legújabb időben készült ezen remek munka, Lipszky mappájába még nints felvéve.

hogy ez neked, kedves barátom! útmutatásúl szolgáljon, ha kedved találna jönni ugyan ezen úthoz, hol mint érzékeny kedvellője a' természetnek, ezt legbájolóbb, legfelségesebb képében tsudálhatnád, hova kevés akadállyal eljuthatsz, mint minden idegen útasok is, kik azt bizonyosan megtennék, ha e' tájok szépségük felől, mellyeket vad nagyságukra nézve a' Rhenus leghíresebb vidéki alig halladják felül, elegendő ösmérettel birnának; nekünk pedig egész kiterjedésében felette érdekes Dunánk, főképen itt, úgymint egy valaha eszközlendő világkereskedésünket leginkább gátló helyeken, nevezetes. Milly örömest közlenék veled ollyan tájképeket, mint Rhenus panorámája, mellyek kevés vonásokkal egy hoszszu leirásnál többet mondanának, de egy szigoru kőrajzolaton kivül magam sem láttam ez út felől egyebet, azért tsak szavakkal fogom festeni azt, a' mi tegnapi hoszszu útamban különösen feltűnt.

Hajnalkor hajóba szállottunk egy hoszszas, keskeny és mély tsónakba, mellyben úti társam 's az inas a' kevés bútorral, jól elférünk, négy hajós evedzett állandóan, de igen kurta evedzőjükkel az ellenkező alszél miatt tsak lassan haladtunk. Már reggel igen érezhető volt a' szél, főképen Babakay előtt, délben még inkább nevekedett olly annyira, hogy Szvinitzán a' tiszt urak marasztalnának, este felé azonban letsillapodott, 's minden akadály nélkül megtettük tizenöt óra alatt tizenkét mértföldnyi útunkat. Itt a' Duna nagyobb része magas kősziklás partok között szorúl öszve, ágya némelly helyeken igen szűk, a' nélkül hogy azért folyása sebesebb volna, sőt néha ellenkezőt tapasztaltunk; rendetlen folyása a' hajósok kettőztetett erejüket kivánja meg.

Moldova és általellenében lévő téres sziget között nints valami emlékezetre méltó hely, míg a' Duna szűkebb völgye előtt egy több ölnyi magosságu 's a' folyó' közepében őrképen álló kőszikla — Babakay — elönkbe nem tűnik; egyszersmind a' tulsó oldalon látszanak a' *Kolumbátsi tornyok*, a' viz

felületin áll két torony, ezek előtt egy kisebb kerek épület, a' magos szirt tsutsán pedig egy nagyobb négy tornyos épület; egy mellettük lévő magos pyramis forma kőszikla mind ezeket részenkint elfedi az útas szemei elől; mi igen kedvező világitásban látók ezen omladékokat, az ellenkező oldalon lévő hegyek megűl felkelő nap tudni illik épen rájuk veté első sugárjait 's így azokat az egész tájból különösen kiemelé, úgy hogy valóban szép kép állott előttünk, melly Dunánknak egy jövendő leirása tzimlapjára — vignette képnek — igen alkalmas volna. A' mult hónapban először jött idáig a' gőzhajó Moldováról egy nagy társasággal, 's Babakayt megkerűlvén ismét viszszatért. Innen a' szél által nagyobb mozgásba hozott vizen értünk a' Duna szűkebb völgyébe, kétfelűl mintegy száz ölnyi magas kősziklás partok tornyosodnak egymásután, meredek falaik a' vizig elterjednek úgy, hogy a' parton semmi út sem marad; itt hajót húzni nem lehet, nem is láttam útamban egyebet, mint néhány halász tsónakot, és török vitorlás hajókat, mellyek felmenetelüknek az alszél igen kedvezett. Egyébbiránt semmi élet az egész folyón; kevés elszórt őrházakon kivűl emberi lakásnak nyoma sintsen, de annál gazdagabb a' természet, a' hegyek szép formáik növevényekkel, gyönyörü fákkal buján vannak felruházva, azonban mindenfelűl kilátszik a' mészkő, természetes merő kősziklákban, és sok helyen hasadékos üregeket, barlangokat képez; egy helyen széles kiálló bordák rézsútosan terjednek el a' hegyoldalban, 's közöttük mindenütt gazdagon nő a' fa. De nem marad illy szűk egész folyásában a' Duna, melly egy órányi haladásunk után már tágúlt, az oláh részen kotsi út látszott, továbbá téresebb helyen egy falu *Dolnia Lupkova*, általellenében *Dobra*; ez alatt egy régi sántznak és egy római útnak nyoma vagyon feljegyezve, de én reá nem ösmertem; továbbá ott, hol a' Dunának eddigi kelet felé való útja délre hajlik, a' viznek nagyobb zúgása már távólról hallatszott, később nagyobb hullámok látszattak a' folyó egész széltiben,

és úgy tetszett, mintha az a' Serbus oldal kőszikláí alá rohanna; itt nagy munkával verték magukat keresztül hajósink. Ezen *Izlás* nevü vizesés alatt nem sokára egy másik szélesebb vizömléshez értünk, hol hasonló zuhanás volt érezhető. *) Nem meszsze innen a' Serbus parton egy nagy kőszikla nyúlik a' vizbe (Greben), ezen több hajósokat mászni és sajkáikba bajosan ereszkedni láttunk. Ezen túl egy nagy öböl mutatkozott jobb felűl, más felűl pedig téresebb partok, mellyeken *Swinitzáig*, hol hajósink délben kikötöttek egy órára, semmi nevezetes sintsen. Itt a' Duna délfelé hajlásának végső pontját elérte, Jucznál ismét felfelé hajlik, hol egy hasonló, de kisebb vizesés érezhető; innen útját megént kétfelé folytatja, lapályos tájai a' nap nagy hevében nem tetszettek, nem is jegyzettem fel egyebet *Tricoli* nevű három tornyon kivűl; míg délután négy óra felé a' hegyes partok közelgettek és *Kazán* nevü torkolatnál a' Dunának szűkebb folyásához **) értünk; itt setét tsendes vizen haladtunk 's *Magaránál* a' híres *Veterani barlanghoz* ***) jutottunk. Már fellebb említém a' mészkőnek tulajdon üregeit, mellyeknek füstös és tágas nyilásaik figyelmemet magukra vonták, de az imint érintett barlang a' többit mind nagyságára, mind pedig történeti nevezetességire nézve felűl múlja. A' bemenet a' partról

*) A' viznek esését e' helyen a' múlt nyáron egy érdemes hazánkfia T. Vásárhelyi földmérő ur nagy ügygyel és nemzeti lelkesedéssel mérte meg, felsőbb meghagyás következésében, és száz öl hoszszára tizenhat ujnyi esést tapasztalt, azonkivűl Babakaytól kezdve több helyen, de itt főképen, sok kőszikára akadt. Budán a' mappázó iróházban megvagyon taval készült mappája, mellyben Orsováig minden mérések fel vannak véve. Ugy hallom ezen jeles munka, mellyet az emlitett iróházbeli tiszturak mindenkinek nagy készséggel megmutatnak, országunk legújabb földabrosza készitéséhez is használtatik.

**) Ez legkeskenyebb helye útamnak. T. Vásárhelyi ur szerint szélessége 86 ölnyi, mélysége 32 lábnyi; holott ez némelly helyeken 3 lábot felűl nem halad, amaz hat száz ölig terjed.

***) Lipszky mappájában hibásan Dubova alatt áll.

nem látszik, azt most egy bokrokkal teli nyölt domb fedi el szemünk elől, a' hajdani sántzok és zárások helyeiket a' kőfal omladékin ösmerhetni meg, belül sima tseppkövek látszanak, egy magas kerek nyiláson beszolgáló gyenge világnál látható nagy kiterjedése, mintegy tiz ölnyi magassága, száz ölnyi szélessége 's majd két annyi hoszszusága; vége felé egy üreg, — talán egy vizfogónak maradványa — és elől két mellék osztályok még állanak.

Innen az egyenes sötét kőfalaktól öszveszorittatott Dunán folytattuk útunkat, szűk kimenetelin túl egy kies tóképe lepett meg, jobbra egy félkerek formában emelkedő kőfal, balra távolabb fekvő erdős hegyek, közelébb derűlt ligetes partjai a' letsendesült viz tükrében fényes ábrázolatjával, a' folyónak előttünk való torkolatja úgy rejté el menetét, mint az, mellyen épen kijöttünk. Minekelőtte ezt elérnők, balra *Dubova* látszott és a' viznek öblében való visszafolyása; rövidebb szűk meneten keresztül *Ogredina* 's távólról egy új *Frauenwiesen* nevü tseh falu mutatkozott. Már itt tágúl a' Duna ágya, egy jókora szigete van, de még szükséges a' Serbus részen észrevehető útat emlitenem, melly a' Duna szorúlat hoszszán egy ölnyi magasságra a' kőfalba ki van vájva, alatta is látszanak a' támasztó gerendákat tartó lyukak; némelly helyen az elvált hegyfalakat falidak kötik öszve. Ez Traján Tsászár útjának maradéka, mellynek végén (Ogredina általellenében) egy vésett kőtábla (*Tabula Trajani**)) még fenmaradt; füstös betüit távólról kinem vehettem, azomban a' régiségek után leginkább vágyó útas is viszsza tartóztatná ezen török szélen, mellyre engedelem és késéret nélkül lépni nem szabad, szent tüzét. Közel *Orsovához Tekie* előtt először láttam megint több elevenséget, vitorlás hajók egy rendben állottak, formájuk a' régiek gályáikéra emlékeztetett, a' házak előtt több nép, egy sántz körül több serbus

*) Jennynek különben igen helyes útmutató könyvében ezen tábla hibásan Demirkapi, (vaskapu) alatt emlittetik. Általjában ezen egész vidékről útmutatása igen hiános. (?)

katonák 's néhány ágyúk állottak, a' vizen pedig egy török ágyús őr-hajó fel 's alá járt. *Orsovára* estve nyoltz óra előtt értünk 's a' vendégfogadóban T. Vásárhelyi földmérő urral találkoztunk, ki épen ez nap mérése folytatása végett ide érkezett.

Új-Orsova török várat tsak meszsziről láthattuk; mert a' határ szélén túl nem volt szabad járni. És így elváltunk török országtól, és a' lefelé *Vaskapu* felé ismét szorosabb és hegyesebb Dunától *Cserna* völgyibe folytattuk ma reggel útunkat. Az orsovai veszteglő ház városon kivül van, ez is egy több épületekből álló magas falakkal elzárt hely, mellette elmenvén egy igen jó út vezetett a' Tserna oldalán, ez nagy sebességgel zuhan le kősziklákról mély üregekbe, így folytatja tekervényes útját egy vad szépségü tájon keresztül, tsak miveletlen fákat 's virágokat éleszt habjával vagy harmatjával, semmi erőmű vagy malom hajtására nem szolgál, hanem zabolátlan erejével imitt amott a' partok felé dúl, és új gát épitésire kényszeriti az embereket; és így hasonló egy ifjúnak kitsapongó képzelődésihez, inkább gyönyörködtető mint hasznos.

Mehádia városból egy más *Bella recca* nevü patak foly a' Tsernába, amazon keresztül vezet az út a' Tsernának felsőbb völgyébe a' fördőbe, de minekelőtte ebbe lépnénk, útunk bal oldalán magas téglás boltozatok — egy néhai török viz-vezetés maradványi — látszanak; a' Tsernán keresztül is egy fél kőhid tűnik fel; de ez egy újabb omladék. Mind inkább szükebb lészen a' völgy, tornyosodnak kősziklás falai, a' hegyi vidékeknek tulajdon szép zöld fák, friss növevények, tiszta levegő kellemetesen hatnak az útasra; jó úton hamar egy majorhoz értünk, és már itt érezhető kezdett lenni a' fördő kénköves szaga. Nem sokára egy városi piatzon állottunk, mellynek közepében nem tsak betegeknek, hanem egésségeseknek is igen hasznos egy forrás vagyon. Fuvó musika szónál sok városi embert láttunk ezen piatzon, 's egy roppant épületbe letelepedtünk. Kevés ideig tartandó ittlétemi tapasztalásimat utóbbi levelemben fogom veled közleni.

Pest. Julius 5. 1833.

Ma több napi kotsizás után haza érkezvén első gondjaim közé tartozik tett igéretem szerint téged, szeretett barátom! *Mehádia fördejéről* tudósitani; két napig tartott ott létem alatt, 's vándorló állapotomban az úton azt nem tehettem; azért naplókönyvemnek nehány kivonatjával most fogok kedveskedni.

Előbbeni levelemben említém rögtön történt általmenetelünket egy vad szépségü tájból egy ház sor közé, melly bár mellyik városba beillenék; nagyobb részük a' házaknak a' fördő vendégeknek van rendelve, Julius hónapra már mind ki voltak bérlelve, úgy hogy előre nem gondoskodó vendégeket viszsza útasitani kénytelenittettek. Nekünk is tsak két napra volt egy szük szoba általengedve, melly, hoszszabb mulatásra szándékunk nem lévén, kivánságunknak egészlen megfelelt.

Délben a' vendégfogadós asztalánál a' társaságnak egy részét láttam; mintegy ötven személy jelent meg, és ezek között tsak három aszszony; nagyobb rész szállására hordatja magának az ebédet, az oláh bojárok háznépestől igen viszsza vonják magukat. Harsogó musika szó miatt alig lehetett szólani az asztalnál; szomszédjaim tzomb-törésből fellábadozó két betegek voltak, egyik egy szép fiatal katona tiszt, ki Berlinből jött ide, az oda való orvosok javaslásukból. Más idegenek is első látásra feltűntek: egy hannoverai báró, egy stuttgardi tudós, ki ezen fördőt több évek előtt még kevesebbé mivelt állapotjában ösmerte, és egy bajor orvos, ki nálunk mult télen mineralis magneseivel tsudákat tenni igért, 's most Konstantinápolyba készül, hol még több pénzt szerezhetni reménnyel; nem is helytelen ott fontos orvoslása, hol már három szegletü kis papiros szélek (amuletták) olly nagy fogmatuak; érdekesnek tartom azt is, hogy ő török országban azonnal török ruhát szándékozik venni magára: a' minapi angoly társam maga ruhájában mindenütt megszerezhetni vélte a' nemzetét illető tiszteletet.

PÁPA KÖNYVTÁRA

Az aszszonyok mulattatásukat a' fördő commendánsa, — rendszerint egy stabális tiszt — magára vállalta; a' fogadós ételeivel roszszúl felelt meg a' várakozásnak. Délután a' fördőket rendre megjártam; a' kamarai nagy épületből közvetetlenűl egy elzárt folyosón két fördőbe lehet menni, balra a' legtsinosabb Carolina fördője, ez egy nagy társaságos, és két külön fördő szobából áll; mérsékelni könnyen lehet, társaságos fördője 28 foknyi meleg volt, még is kevés idő mulva izzadságba hozott, és noha szűntelen folyó hideg vizzel több ízben felfrissitém magam, egy félóra mulva kijövet elbádjadva és mint egy óráig könnyü izzadásban voltam; honnan a' fördőnek nagy hatása a' testre látható; a' mellék szobában egy ezüst órám a' fördő gőzétől megfeketűlt, ez olly mennyiségben fejlődik ki, hogy a' forrásnál — legkönyebben a' *Ferentz fördőben* egy égő gyertyától lángot fog. A' háznak tulsó végén *Lajos fördője* tizenkét külön szobákból és egy nagy, közembereknek rendelt fördőből áll. Valamint a' Karolina fördőt egy langy forrás vegyitése által, úgy ezt egy bő viztartóban kihűlt forrás vízből jóllehet mérsékelni. A' fördők meglehetős tiszták, de komolyak, setétek, mély fa ládákból állanak, magos fa boltozattal a' gőznek kivitelire, és egy hives öltöző előszobából. A' legrégibb fördő — *Hercules fördeje* magosabban esik a' Tserna völgyében; ez különböz a' többi fördőktől annyiból, hogy semmi kénkövet sem foglal magában, (két szobáiban inkább egy ammoniacalis szag volt érezhető) és hogy sokkal melegebb a' többi fördőnél; azonban mérséklete annyira változó, hogy néha husz grádust felűl nem halad, rendszerint pedig negyvennégy grádusnyi meleg; egy mellék barlangban öszvegyűlt gőze természetes gőzfördőt képez, de azon kivűl meleg gőze az egész hegyen keresztűl elterjed egész a' hegy tsutsáig, hol egy hasadékon ömlik ki; örömest láttam volna ezen tűneményt, de az erdő közt reá nem akadtam. Igen bő forrásának tsak egy kis része használtatik för-

désre, a' többi a' Tsernába elfoly. Útközben két lábfördők vannak, és egy forrás, (*Károly fördeje*) melly italra szolgál. Az épületeken túl a' völgy alsóbb részében vannak a' többi fördők, úgymint a' *Tsászár* és *Ferdinánd* fördeje, kénkővel bővelkednek annyira, hogy a' forrást fedező deszkán és a' fördő szobák fa boltozatjukon a' kénkővirágok jól látszanak. Az egyik fördőben a' *douche* fördőre való készület is megvan. Tovább lefelé a' völgyben egy forrás szem fördőnek használtatik, folyása helyén bő letételt mutat. A' Tserna tulsó oldalára egy hidon keresztül a' *Ferentz fördejébe* jöttünk, ez annyival hathatósabb a' többi fördőknél, hogy forrása közvetetlenül ládájába ömlik, két szobái világosak, vize harmintzkét grádusnyi, kár hogy a' szállásoktól távól esik. Még ez alatt is vannak források, de hasztalanúl a' Tsernába folynak, *Jósef* fördeje pedig viz szűke miatt elhagyatva áll.

T. Martiny oda való Orvos ur, ki minden vendégeknél, és az egész tájon köztiszteletben van, barátságos vezetőnk, sokféle tapasztalásait közlötte hathatós fördőiről; ezek Dr. Schwarzott legújabb leirásában, 's ebből orvosi tárunk 4-dik kötetében forditva adattak, azért engedd, hogy oda útasitsalak 's itt még a' séta helyeket emlitsem.

A' legközelebb való 's legnépesebb a' házak előtt lévő kies piatz, kik meszsze járni nem szeretnek vagy nem tudnak, itt mulatnak, tovább is mind fel mind lefelé a' völgyben jó útakon lehet járni, a' Hercules fördeje felé főképen egy igen szép gyalog út vezet a' Cserna mellett. A' hegy oldalában nevezetes a' *Zsiványok barlangjuk*, rézsútosan emelkednek falai, egy goth boltozat gyanánt egybe fogódznak, és több ölnyi mélységre elterjednek; továbbá emelkedik az út, de könnyen járható a' vizesésig, melly magában nem nagy tekintetü, más külföldi úgymint Tyrolisi vizesésekhez hasonlithatatlan; de az egész táj alpesi bélyegü, nekem Schubert patakjához való gyönyörü éneket súgta fülembe. Viszsza jövet holdvilágnál még inkább fényleti

a' tajtékzó eleven patak alattunk, még magasabbnak tetszettek a' kősziklás hegynek falai felettünk, körülöttünk pedig a' számtalan sz. János bogarak ragyogásuk mulatott a' hoszszabb és fáradságosabb túlsó oldalu úton; de ezen is elértük egy félóra mulva a' fördő helyet, hol késő estig a' musika szónál 's hold világnál fel 's alá jártak számos vendégek. Vannak még több sétáló útak a' hegy oldalain, mellyek a' völgyet 's a' fördő házakat különféle oldalról mutatják, de már ezekhez több erő kivántatik mint az ide való vendégeknek közönségesen van; legújabb sétáló hely most készül, melly a' legközelebb fekvő hegyre igen könnyen felvezet. A' leg magosabb hegy *Domoglett* a' gyakorlott hegymászót is elfárasztja. Füvészeknek nevezetes hely ez, úgy mint az egész Mehádiai vidék sok különös ritka növevényekkel gazdag. Alpeseknek tulajdon plánták nem igen jönnek elő, egyes fenyők és tetején egy tágas mező, innen a' hegyek elágazásaik Erdély és Oláh ország felé megkülönböztethetnek, a' Duna völgye meszsze ellátszik.

Junius utolsó napján hazafelé vettem útamat, mellyen naponként kevesebb nevezetességek jöttek elő; a' tájak, ama felséges scenák után, úgymint egy elkényeztetett inynek a' házi kenyér, nem tetszettek; illyen állapotban háladatlan és igazságtalan lehet az ember sok figyelemre méltó tárgyak eránt is. A' helyesen rakott és jó állapotban tartott út, diszére válik a' katonai határ kormányának; igen halmos vidéken úgy viszen keresztül, hogy az egész úton sem kereket kötni, sem léptetve menni nem kéntelen az útas. *Karansebesről* jobb felől látszottak az örökös hóval fedett hat ezer lábnyi magas hegyek. Ugyan ott útazó levelünk hatodszor került aláirás végett a' határszéli tisztséghez. És így Krassó vármegyébe lépvén még azon éjjel egyenes úton értünk *Lugosra*, hol az új idomzatu magán függő vashid formája emlékeztetett egy angoly függő hidra, mellynek rajzát nem rég láttam. Innen Temesvár és Szeged ösmert vidékein keresztül ötödik napon haza értem.

Ifjabb Bene Ferentz.

2.

A' Magyar nyelvnek alaphangokkal való bővölködéséről a' Szanszkrit és minden más nyelvek felett.

Örömmel fogok hozzá annak megmutatásához, hogy a' mi édes magyar nyelvünk e' világnak minden nyelvei felett bővölködik a' beszédet alkotó alaphangokkal. Mert ez által nemzeti nyelvünknek egy jeles óldalát, és egy megjegyzésre, sőt tsudálkozásra méltó tökélletességét tészem nyilvánvalóvá; egyszer'smind serkentem is ez által nemzetünk tudóssait némelly szükséges új betűk készítésére, és e'képen írásmódunknak is minden más nyelvek írásmódja felett tökélletessé való tételére.

Nehéz, sőt szinte lehetetlen dolognak tetszik ugyan első tekintettel annak megmutatása, hogy a' magyar nyelv minden más emberi nyelveknél gazdagabb a' beszéd elemeire (elementa, στοιχεια) nézve; mert e' végre esmerni kellene minden e' világon lévő nemzetek nyelveit, és azoknak kimondása módját, és öszve kellene azokat hasonlítani a' magyar nyelvvel. De megkönnyebbítették ezt az öszvehasonlítás munkáját a' föld öt részeit beútazott külömbféle nemzetbeli tudósok, kik úgy találták, hogy a' világ más részeiben lakozó, kivált a' vad és miveletlen nemzetek nyelvei többnyire sokkal kevesebb hangokból állanak, mint az Európai nyelvek; és hogy az ő nyelveikben még az egyszerű hangok közzűl is hibáznak némellyek, annyival inkább az öszvetett, mesterségesebb kimondású hangok azokban fel nem találtatnak.

Az Australiai vagy Déli Indiai nyelvekben p. o. nintsenek s, z, sz, zs, sziszegő és süvöltő hangok, nintsenek f, g, hangok is, sőt némelly népek nyelvében k hang sints, úgymint a' kik Kotzebue helyett Totabu szót mondottak. Sok Amerikai vad nemzetek kirekesztették nyelveikből az m, b, p, f, v, ajakhangokat, mellyeket ők ki nem mondhat-

nak, mivel alsó ajakaikat átfúrják, és fa, kő, vagy tsiga tzifraságokkal megterhelik. Peruban az Inka vagy Quitsuan nyelvben hibáznak a' b, d, s, g, r, mássalhangzók. A' Chinai nyelvben nintsenek meg a' b, d, r, z, hangok, mellyek helyett a' Chinaiak p, t, l, sz, hangokat ejtenek az idegen szókban. A' Tibeti nyelv szűkölködik b, d, g, k, f, z, hangok nélkűl, 's a' t. Az efféle szűk hangú nyelvekkel tehát nem is szükség a' magyar nyelvet összevehasonlítani.

De vagynak mind Európában, mind Ázsiában egynéhány ollyan nyelvek, mellyek sok különbféle hangokkal bővölködnek: az illyenekkel tehát összve kell vetni a' mi nyelvünket, és ennek hangjait. Ezen bő hangú nyelvek közzűl különösen említést érdemel az Indusoknak szanszkrit (talán szent írás) nemű nyelve, mellyről a' Német Conversations-Lexiconban, ezen tzikkely alatt: Indische Sprachen, a' többek közt ezt találjuk írva: „Lehet ezt alapnyelvnek nevezni, minthogy ez minden európai nyelveknek is eredeti és alaphangjait magába foglalja.“ Én tehát végére akarván járni, hogy valjon a' szanszkrit nyelvben fetaláltatnak-e mind azok a' beszédbeli alaphangok, a' mellyek megvagynak a' magyar nyelvben: ezen tzímű új munkából: Grammatica Critica Lingvae Sanscritae, a' Francisco Bopp. Berolini. 1829. a' betűk formáiról, jelentéséről és kimondása módjáról tanító szakaszt szorossan megvizsgáltam, és a' magyar nyelv alkotó hangjaival összevetvén a' szanszkrit nyelv hangjait, úgy találtam, hogy a' mi nyelvünk minden alaphangjait korántsem foglalja magába a' szanszkrit nyelv; ellenben a' magyar nyelv mind azokkal az alaphangokkal bir, mellyekből áll a' szanszkrit nyelv, és még tíz ollyan hangja is van, mellyek nélkűl a' szanszkrit szűkölködik.

A' beszédbeli alaphangok meghatározásában és megítélésében pedig e' két elvet vagy okfőt követtem, mind a' szanszkrit, mind más nyelvekre nézve:

1. Tsak az egymástól kimondások módjára és hangzásokra nézve egészen különböző fő hangnemeket vettem tekintetbe, mivel tsak ezek érdemlik meg vóltaképen, hogy szóelemeknek neveztessenek. Az illyen fő hangnemeknek tsekély módosításait és változásait pedig, mint az ő alájok tartozó hangfajokat nem vettem külön számba. Ugyanis az illyen egy nem alá tartozó hangok között nintsen valóságos és általános különbség, hanem ezek egymástól tsak erősebben vagy gyengébben, hoszszabban vagy rövidebben, és a' szájban killyebb vagy bellyebb eső kimondásokra nézve különböznek egy kevéssé egymástól. Így a' színek közt is p. o. a' király-, bíbor-, rózsa-, tégla-szín mind tsak az egy veres fő szín alá tartoznak, mellynek ők tsekély változásai vagy módosításai (varietates, nuances). Ezen elv szerént tsak 5 egyszerű önhangzók és 18 egyszerű mássalhangzók jőnek az alaphangok száma közé. Nevezetesen az öt egyszerű önhangzók, az ő kimondások módján épűlt hanglajtorja szerént, a' mint t. i. emelkednek fellyebb fellyebb, a' legvastagabb hangról a' legvékonyabbra, ekképen: u, o, a, e, i. A' 18 egyszerű mássalhangzók pedig, az ő kimondások módján épűlt hanglajtorja szerént, a' mint t. i. a' toroktól kezdvén killyebb killyebb jő az ő formáltatások helye az ajakakig, ekképen: h, k, g, j, l, r, s, zs, sz, z, t, d, n, m, p, b, f, v.

2. Az ollyan hangokat tekintetbe és külön számba vettem, a' mellyek két egyszerű hangokból úgy tétettek öszve, hogy a' szájban a' kimondáskor különös új és egyes hangra öszveolvadtak, úgy hogy a' fülnek egészen egyűgyű hangoknak tetszenek, és nehéz azt is kitalálni, hogy mitsoda két hangokból olvadtak egybe, vagy mitsoda két hangok kimondása módjának egyesítéséből származtak. Ellenben az ollyan igazi kettős hangokat, a' mellyekben a' két egyszerű alkotó hangok épségben megmaradtak, és tsak öszveragasztattak a' sebess kimondás által, de valamelly különös új és egyes hangra öszve nem olvadtak, úgy hogy füllel könnyű

észre venni, hogy mitsoda két hangokból állanak, nem vettem külön számba. Ezen elv szerént tsak két öszvetett vagy öszveolvasztott önhangzók, és nyóltz öszvetett mássalhangzók jőnek számba, nevezetesen az ö, ü, önhangzók, és az ő kimondások lajtorjája szerént az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz, mással hangzók. — Ezen két elvek szerént a' szanszkrit nyelvnek sok hangjai-kevés alaphang számra olvadnak, a' mint a' következendőkből meg fog tetszeni.

A' szanszkrit nyelvnek tulajdon írása és alphabetuma Dêvanàgarî, az az: Istenek írása nevet visel, mivel az Indusok azt hiszik, hogy ez az Istenektől vette eredetét, kik magok is szanszkrit nyelven beszélnek. Áll pedig ez a' nyelv és írás 48 betűből és két jegyből, mellyek ugyantsak hangokat jelentenek, és így 50 hangokból. A' betűk nevezésére pedig mindeniknek hangjával öszvekötik az Indusok ezt a' szót; kâra, melly ezt teszi: qui facit, ezenkivűl a' mássalhangzó betűket mindég rövid a hanggal mondják ki. A' mi, a, i, k, g, betűink p. o. az Indusoknál így neveztetnek: a-kâra, i-kâra, ka-kâra, ga-kâra. Lássuk már most a' szanszkrit ábécét, mellyben az önhangzók a' mássalhangzóktól különválasztatnak, és amazok két, ez utólsók pedig hét rendre osztatnak. A' hoszszú önhangzók, az ê és ô diphthongusokkal, együtt, Bopp által, hajtott hangjellel szoktak megjegyeztetni.

A' szanszkrit nyelvben 14 önhangzó betű van, úgymint 10 egyszerű, melyek közt öt rövidnek öt hoszszú felel meg, és 4 kettős hang vagy diphthongus, mellyek közzűl két gyengébbnek két erőssebb felel meg. Illyen renddel következnek a' szanszkrit önhangzók egymás után, az általok jelentetett magyar hangok szerént írva:

Egyszerűek: a, â; i, î; u, û; ri, rî; lri, lrî.

Diphthongusok: ê, ai; ô, au.

Meg kell jegyezni, hogy az a' betű, melly a' szanszkrit írásban a' rővid a hangot jelenti, jelent néha, de már ma ezen hólt nyelv írásában bizonyosan nem tudhatni, hogy mikor? rövid e és rövid o han-

gokat is, mellyekkel tehát 16-ra megyen a' szanszkrit önhangzók száma.

Ezen 16 önhangzók közzűl immár látnivaló, hogy tsak öt a' számba jöhető alaphangnem, t. i. ezek: a, e, i, o, u; mert a' hoszszú â, ê, î, ô, û, ezen rövideknek tsak módosításai, vagy kevéssé különböző fajai, mellyek ezeknek megnyújtva vagy megélesítve való kiejtéséből származnak. A' hoszszú ê, ô, hangokat hibásan nevezik az Indusok diphthongusoknak, mivel ezek egyszerű, tsak hogy megnyújtott hangok, mint az â, î, û, hasonlóképen hoszszú önhangzók. Az Indusok ugyan azzal tartják, hogy az ê az ai, az ô pedig az au hangokból vagynak egy hangra öszveolvasztva: de ez nem igaz, hanem tsak azért tetszik úgy, mivel az ê formáltatása a' szájban az a és i formáltatásának, az ô formáltatása pedig az a és u kimondásának helyei közt középben esik, a' mint az önhangzóknak ezen lajtorja szerént: u, o, a, e, i, egymás után való kimondása nyilván megmutatja. Az Indusoknak erőssebb diphthongusai, az ai, au, sem jöhetnek külön számba, mint alaphangok, mivel ezekben, magoknak az Indusoknak kimondása szerént is, az alkotó a és i, vagy a és u hangok épségben megmaradnak, és füllel egymástól jól megkülönböztethetnek, tsakhogy sebessen kimondva egymáshoz ragasztatnak, és egy szótagban ejtetnek ki, mint a' német Kaiser és Baum szókban. A' ri, rî; lri, lrî, pedig, a' kimondás szerént, az r és lr mássalhangzóknak az i vagy î önhangzóval egy szótagba való öszvefoglalásából származnak, és így ezeket sem lehet alaphangoknak nevezni.

A' magyar nyelv tehát, az önhangzókra nézve, az ö és ü önhagzókkal gazdagabb a' szanszkritnál, melly önhangzók méltán számláltatnak az alaphangok közzé. Mert igaz ugyan, hogy az ö és ü öszvetett hangok, mellyek az ő kimondásokra nézve az oe és ui egyszerű hangokból vagynak öszvetéve, vagy ezek kimondása módjainak egyesítéséből származnak; az ö kimondása végett t. i. ollyan állása

szükséges az ajakaknak, mint az o-ban, a' nyelvnek pedig, mint az e-ben; az ü kiejtésére hasonlóképen az u-nak ajakállása, és az i-nek nyelvállása kívántatik meg. De az ö és ü önhangzókban a' két alkotó hangokat senki füllel meg nem különböztetheti, mivel azok itt minden más önhangzóktól különböző egyes új hangokra vagynak öszveolvasztva.

Az önhangzók közzé számláltatnak még a' szanszkrit nyelvben két jegyek, t. i. az Anuszvâra, melly egy a' betű felibe tétetni szokott pontból áll, és orrhangot, vagy fattyú n hangot jelent, és a' Viszarga, melly a' betű után tétetni szokott két pontból áll, és a' h-nál gyengébb lehelletet jelent. Minthogy tehát ezek mássalhangzói hanggal birnak, azok között lesz rólok szó.

A' mássalhangzó betűk 34-en vagynak a' szanszkrit nyelv írásában, és hét rendre osztatnak fel, az általok jelentetett magyar hangok szerént írva, de Indus módra rövid a hanggal kimondva, ezen sorral:

1-ső rend. Torokbetűk: ka, kha; ga, gha; nga.
2-dik rend. Ínybetűk: tsa, tsha; dzsa, dzsha; na.
3-dik rend. Nyelvbetűk: ta, tha; da, dha; na.
4-dik rend. Fogbetűk: ta, tha; da, dha; na.
5-dik rend. Ajakbetűk: pa, pha; ba, bha; ma.
6-dik rend. Félönhangzók: ja, ra, la, va.
7-dik rend. Sziszegők: sza, sa, sza, ha, lra.

És így a' fellyebb említett két jegyekkel együtt mind öszve 36 mássalhangzói betűhang van a' szanszkrit nyelvben, sőt 37, mivel az ínyi n betű a' ts és dzs betűk után úgy mondatik ki, mint a' mi ny betűnk, vagy a' frantz gn, melly hang a' többi minden betűk hangjától különböző. De ezen 37 betűhangok közzűl sokat ki kell hagynunk, ha tsak a' valóságos alaphangnemeket akarjuk számba venni.

Nevezetesen az egész 3-dik rendet, vagy az úgy nevezett nyelvbetűket ki kell hagynunk, mivel ezeknek hangja a' 4-dik rendben lévő fogbetűkétől valósággal nem különböz, hanem tsak azoknak tsekély változtatásából áll. A' fogi t, d, n, 's a' t.

betűket t. i. a' nyelv hegyének a' felső sor fogakhoz való nyomása által formáljuk: a' nyelvi t, d, n, 's a' t. betűket pedig, az Indusok szokása szerént, a' hátra húzott 's felgörbített nyelv hegyének az íny vagy szájpadlás közepéhez való nyomása által kell kimondani, melly által a' t, d, n, betűk hangja megtompúl, vagy meghomályosodik, és a' hang mintegy a' fejből vagy az agyvelőből adatik, a' honnan az Indus nyelvtudósok ezen rendbeli betűket fejbetűknek nevezik. Nálunk némelly rövid vagy botnyelvű selypek talán épen Indus módra ejtik a' t, d, n, betűket, mert nem a' fogaknál, hanem az íny közepénél formálják azokat. De az illyen hangfajokat és tsekély hangmódosításokat különös hangnemeknek és alaphangoknak tartani nem lehet. Meglehet azonban az is, hogy az Indusok nyelvi t, d, n, hangjai épen a' mi ty, gy, ny, hangjainkkal egyeznek meg, mellyek a' nyelv derekának az íny közepéhez való nyomása által származnak: de erről tsak az Ázsiában útazó Kőrösi Csoma Sándor tudós hazánkfiától várhatunk bizonyos tudósítást.

Továbbá ki kell hagyni az alaphangok száma közzűl a' 7-dik rendben első helyen álló sz hangot, (melly az Indusoknál, formáltatására nézve, az ínybetűk közzé számláltatik); mivel az a' harmadik helyen álló sz hangnak, melly a' fogbetűk közzé tartozik, tsak tsekély módosítása. Ugyan is ezt a' fogi vagy közönséges sz hangot a' nyelv hegyének a' felső sor fogakhoz igen közel való tartása és mintegy érintése által formáljuk: az ínyi sz hangot pedig, az Indus szokás szerént, a' nyelv hegyének az íny közepéhez igen közel való tartása által kell kimondani. Nem egyébb tehát az ínyi sz hang a' fogi sz hangnak néminémű selypes módosításánál, a' mint mi nálunk is szokták némelly rövid nyelvű selypek ejteni az sz hangot. És így ez sem különös alaphangnem.

A' Viszargát sem lehet különös alaphangnak tartani, mivel az tsak a' h lehelletnek, vagy in-

kább lehellő betűnek igen gyengén ejtett, 's alig hallható faja, mint a' zsidó Aleph, és a' görög gyenge lehellet (spiritus lenis seu tenuis), mellyekkel hihetőképen megegyez a' Viszarga jelentésére nézve.

Nem lehet továbbá alaphangnemeknek tartani a' fellyebb említett Anuszvárát, a' toroki ng, az ínyi és nyelvi n betűket; mert ezek tsak a' fogi n hangnak tsekély változásai és fajai, mellyek közönségesen fattyú n (n adulterinum) hangoknak neveztetnek. Az n hangot t. i. nem tsak a' nyelv hegyének a' felső sor fogakhoz való nyomása által szoktuk kimondani, melly igazi n (n verum) hangnak neveztetik; hanem a' nyelv hegyének, derekának, vagy tövének, azon a' helyen, a' hol az n után következő mássalhangzó betű formáltatik, az ínyhez való nyomása által is, úgy hogy az n hangját tsak az orrlyukakon botsátjuk ki. Az illyen n hang fattyú n nevet visel, és mikor a' szó végén valamelly önhangzó után áll, és a' nyelv nyomásának kinyitása nélkül, tsupán tsak orron zengve mondatik ki, orrhangnak (Nasenton) szokott neveztetni. Így p. o. ezen szókban: mondom, kantsó, hangya, kongó, más más helyeken való nyelvnyomás által ejtjük ki az n betűt, együtt t. i. az utánna lévő mássalhangzó betűvel, és az n hangját tsak az orrunkon botsátjuk ki. A' Frantzok némelly szók végén, p. o. prison, ollyan fattyú n hangot ejtenek, mint mi ezen szóban: dong, de nem nyitják ki a' nyelv nyomását, mintha mi itt a' g betűt nem ejtenők ki, hanem a' nyelvünk tövét ott hagynók, a' hova azt a' g betű végett nyomtuk vala, az n hangját pedig tsak az orrunkon botsátanók ki. A' millyen fattyú n hangot mondunk a' g és k előtt, p. o. a' pengő, tsonka szókban: épen ollyan fattyú n hangot ejtenek sokan az s, z, sz, zs, j, h, lehellő betűk előtt is, a' nyelv tövének a' lágy ínyhez való nyomása által, p. o. az ínség, kínzom, fonsz, Inzsenér, Bénjámin, szappanhoz 's a' t. szókban. Az f, v, lehellő betűk előtt pedig az alsó ajak-

nak a' felső ajakhoz való nyomása által ejtjük ki a' fattyú n hangot, p. o. a' kanfar (a' házfedél vége), szénvonó szókban. A' szanszkrit nyelvben immár különböző formájú betűk vagynak ezen fattyú n hangoknak, vagy az n hang ezen különböző módosításainak leírására. Az Indusok t. i. toroki ng betűt rend szerént tsak a' torok-, ínyi n betűt tsak az íny-, nyelvi n betűt tsak a' nyelv-, Anuszvârát pedig tsak a' sziszegő betűk és a' h előtt írnak, a' szók közepén és végén; a' fogi vagy igazi n betű pedig leggyakrabban fordúl elő az ő írásokban, a' szóknak nem tsak közepén és végén, hanem elején is, a' hol a' többi fattyú n hangok soha elő nem fordúlnak, kivévén egy két szót. Nem is ok nélkűl, mert fattyú n hangot, kivált a' millyet ejtünk a' g előtt, ha nem épen lehetetlen is, legalább igen nehéz a' szó elején, önhangzó előtt ejteni, és az illyen helyen ejtett fattyú n hang a' nyelv nyomásának kinyitása által inkább a' g-hez hasonlít, mint az n-hez, és nem egyébb egy orrból szuszkán kimondott g-nél, a' mint kiki észre veheti, ha a' zsidó ngain betű nevében helyesen kiejti az elől lévő ng, vagy fattyú n hangot. Az Anuszvárát és a' toroki ng betűt a' szók végén ollyan formán mondják ki az Indusok, mint a' Frantzok a' szó végén lévő n-et, az az: puszta orrhanggal, úgy hogy az n után alig hallik, vagy nem is hallik g hang. — A' különbféle fattyú n hangok helyett elég tsak az egy n betűt írni, mivel a' természet ösztönözéséből, könnyebb és szebb kimondás kedvéért, tudtunk nélkűl is mindég alkalmaztatjuk az n betű kimondását az utánna következő mássalhangzó betűhöz, és azzal öszveragasztjuk, és ha az is néma betű, vagyis a' nyelv nyomása-által származik, mind a' két betűt kiformáljuk ugyanazon egy nyomással, az n hangját tsak az orrunkon botsátván ki. A' szók végén álló fattyú n hangot is elég vólna tsak az n betűnek pont vagy vonás által való megjegyzésével jelenteni ki. De már az ny hangot méltán számlálhatjuk az alaphangok közzé, mivel ez nem tsekély módosítása az n hangnak, hanem

attól egészen különböz, úgy t. i. mint az ly az l-től, a' ty a' t-től, és a' gy a' d-től. Azonban az ny hangot a' szó elején is tisztán ki lehet mondani, nem úgy mint a' fattyú n hangokat. A' gy és ty előtt álló n betűt inkább fattyú ny, mint fattyú n hanggal mondjuk ki, p. o. ezen szókban: Lengyel, hangya, ponty, konty, sarkantyú.

Nem jöhet az alaphangok száma közzé a' 7-dik rendben lévő lr betű is; mivel ez tsak az r hangnak módosítása, és hihetőképen úgy ejtetik ki, a' mint nálunk némelly selypek tördelik az r hangot, a' kik nem tudván a' nyelv hegyét rezegtetni, a' lágy íny lefüggő végét az az: a' nyelvtsapot hozzák remegő mozgásba, és verdesik azzal a' nyelv gyökerét, (melly nyelvhiba tsörgés, Schnarren, nevet visel a' Németeknél,) melly által néminémű l vagy h hallik az r-rel öszveelegyedve. Ha pedig az Indusok az lr hang kimondásában igazi r hangot ejtenek, a' nyelv hegyének rezegtetése által: úgy szükség nekiek az l hangot külön előre kimondani, mert az l és r hangok, helyesen kiejtve, soha egy új hangra öszve nem olvadhatnak. Így tehát füllel is megkülönböztethető kettős lr hangokat ejtenek itt az Indusok. Egyik esetben sem lehet tehát az lr betűt alaphangnak tartani.

Utoljára ki kell hagyni az alaphangnemek száma közzül az Indusoknak minden meglehellett (adspirata) vagy hehentős betűiket, t. i. az öt első rendben a' második és negyedik helyeken állókat. Mert ezek a' mint a' Szanszkrit Grammatika nyilván tanítja, épen úgy mondatnak ki, mint az őket alkotó puszta (tenuis) néma betűk, tisztán utánnok vettetvén azoknak a' h hang, a' mint ejtjük mi Magyarok ezeket: kh, th, ph, tsh, 's a' t. Nem is olvadhat a' h hang semmi más hanggal öszve valamelly különös új hangra, hanem tsak szorosan hozzá ragad az előtte lévő néma betűhöz, úgy azonban, hogy füllel tisztán megkülönböztethetőleg utánna hallik annak, és így épségben megmarad, valamint az előtte álló néma betű is. A' régi Görögök, Rómaiak, Zsidók és Sy-

rusok is épen így ejtették ki a' magok lehelletes betűiket, p. o. a' görög φ, a' latín ph, a' zsidó phe, valamint az indus pha, nem egyszerű f, hanem kettős ph hangokkal ejtettek ki sebessen egymás után; így a' többiek is: ch vagy kh, és th. E' szerént a' meglehellett betűk valóságos kettős hangúak, és alaphangoknak nem tartathatnak. Mi Európaiak ugyan meg nem foghatjuk azt, hogy mi módon ejthetik ki az Indusok erőltetés nélkül a' gh, dh, bh, dzsh, lehelletes betűket; mivel a' h kemény hangú betű lévén, az előtte lévő lágy g, d, b, dzs, betűket a' sebess kimondásban megkeményíti, az az: az ő kemény párjaikra, k, t, p, ts, hangokra változtatja által, p. o. rughat, adhat, lábhoz, így hangzanak a' mi szánkban: rukhat, athat, láphoz. De az Indusok vagy igen különös módon gyengén ejtik itt a' h hangot, vagy talán valamelly félhangot vagy svát ejtenek az elől lévő néma betű után, mintha mi így szóllanánk: rug'hat, láb'hoz; melly szerint a' h lehellet egy kellemetlen nyekkenés által külön szakasztatik az előtte lévő lágy betűtől. Akárhogy légyen a' dolog, annyi bizonyos, hogy a' zsidó, chaldaeai, samariai és syriai nyelvekben is gyakorta meglehelltetnek nem csak a' kemény k, t, p, hanem a' lágy g, d, b, betűk is, melly utólsóknak meglehellésétől méltán mondja Gesenius a' maga zsidó Grammatikájában, hogy a' mi szólló eszközeinknek és fülünknek semmi érzése sints ehez, és ez nem is eshetik meg erőltetés nélkül.

Kihagyván tehát a' kihagyandókat, a' szanszkrit nyelvben tsak e' következendő 18 mássalhangzók igazi alaphangok: k, g; ts, dzs; ny; t, d; n; p, b; m; j, r, l, v, s, sz, h. Ezek a' hangok mind megvagynak a' magyar nyelvben, sőt még ezeken kivűl 8 ollyan mássalhangzó betű is van a' mi nyelvünkben, mellyek nélkül a' szanszkrit nyelv szűkölködik, mellyek ezek: f, z, zs, gy, ly, ty, tz, dz. Mind ezek méltán számláltathatnak az alaphangok közzé, mert az f, z, zs, épen ollyan egysze-

rű hangok, mint a' v, sz, s, a' mellyeknek ők a' párjaik. A' gy, ly, ty, pedig a' dj, lj, tj, hangokból épen úgy vagynak öszveolvadva egy különös új hangra, mint az ny az nj-ből; hasonlóképen a' tz és dz úgy vagynak a' t-sz és d-z kétkét hangokból egy új hangra öszveolvadva, mint a' ts és dzs hangok a' t-s és d-zs kétkét hangokból, a' mint azt ezen öszvetett hangok kimondása módjából megmutogattam, 1832. eszt Tudományos Gyűjtemény XI. Kötetében, a' magyar helyesírás megjobbításáról írt Javallatomban. Ide számlálván tehát az ö, ü, önhangzókat is, mind öszve tíz alaphanggal bővebb a' magyar nyelv a' szanszkritnál. Mások meglehet, hogy más értelemben vagynak az alaphangokról és azoknak számáról: de azt nem gondolnám, hogy tsak egy magyar nyelvtudós is merné szoros megvizsgálás után állítani, hogy a' Szanszkrit nyelv minden európai nyelveknek, nevezetesen a' magyarnak is, minden eredeti és alaphangjait magába foglalja.

De vessük öszve már a' magyar nyelv hangjait más nevezetes nyelvek hangjaival is. A' zsidó nyelvben tsak az öt egyszerű önhangzók: a, e, i, o, u, vagynak meg, az ő nekiek megfelelő hoszszú hangokkal együtt. Mert a' Kibbutz hajdan nem rövid ü, hanem rövid u hanggal mondatott ki, és az ü hanggal való kimondás tsak Reuchlintól fogva van szokásban, a' mint Jahn, Gesenius, és más nyelvtudósok megmutatták. És így a' magyar nyelv a' zsidó felett bővölködik az ö, ü, önhangzókkal. A' mássalhangzók közzűl pedig tsak ez a' 17 van meg a' zsidó nyelvben: b, g, d, h, v, dz, t, j, l, m, n, sz, d, tz, k, r, s. Meg kell jegyezni, hogy a' Zain nem egyszerű z, hanem öszveolvasztott dz hangot jelentett hajdan, és lágy párja vólt a' kemény Tzade betűnek, melly tz hangot jelentett; továbbá, hogy a' lehelletes Phe betű gyenge Dages nélkűl nem f, hanem ph hangokkal mondatott ki hajdan. Némelly zsidó betűk hangja nem jöhet külön számba, mert p. o. az Aleph tsak gyengébben ki-

kimondott és szélesebb tsatornán kibotsátott h, a' Cheth pedig tsak erőssebben ejtett, és a' toroknak keskenyebb szorúlatán kifolyó h, épen mint a' német ch. Mind ezek tehát tsak a' h hangnak különböző módosításai. A' Samech és Sin hangok is tsak az egy sz hangnak kevéssé különböző módosításai, és külön hangnemet nem formálnak. Az Ain vagy Ngain hihetőképen tsak fattyú n hangot jelentett, a' millyet ejtünk a' g előtt, p. o. ezen szóban: kongó. A' pont vagy gyenge Dages nélkül szűkölködő Bheth, Ghimel, Dhaleth, Chaph, Phe, Thav, meglehellett betűk is, a' mellyek bh, gh, dh, kh, ph, th, kettős hangokkal ejtettek, nem formálnak valamelly új alaphangot, mert ezeknek hangjaiban is épségben járúl az elől lévő néma betű után a' h lehellet, a' mint a' szanszkrit lehelletes betűkről megjegyeztetett. Ezek szerént tehát nem vóltak meg a' régi zsidó nyelvben ezen kilentz magyar mássalhangzók: f, z, zs, ly, ny, ty, gy, ts, dzs. Így van a' dolog a' Chaldaeai és Syriai nyelvekre nézve is, a' mellyek betűiknek számára, melly 22, és hangbeli jelentésére nézve egészen megegyeznek a' zsidó nyelvvel.

Az Arabs nyelv írásában 28 mássalhangzó betű van, a' mellyekhez még 4-et tóldanak a' Persák és Törökök. De igen hihető, hogy ezen nyelvek írásiban sok felesleg való betűk vagynak, mellyek ugyan azon egy hangnak két vagy több igen tsekély különbségú módosításait vagy fajait jegyzik, és így különös alaphang-számba nem jöhetnek. Illyenek lehetnek, t. i. egy alaphangnak kevéssé különböző fajai, az Elif, Ha, Cha, He; továbbá a' Kaf, Kef; ismét a' Te, Ta; majd a' Dal, Da; 's a' t. Egyébaránt ezekben a' nyelvekben sintsenek, kivévén a' török nyelvet, ö és ü önhangzók; nints az arabs nyelvben p és zs hang, az ly, ny, ty, gy, mással hangzók pedig egyik nyelvben sem találtatnak fel.

A' görög nyelvben tsak ezen hat önhangzó vólt meg: a, e, i, o, u, ü, ezeknek hoszszú fajaival együtt, sőt az ú mindég hoszszú vólt, 's helytelenül

diphthongusnak tartatott, mintha az oü önhangzókból olvadt vólna öszve, a' mint a' leírása mutatja: *ou* vagy *u*; (a' Frantzok is oü hangokkal írják le az egyszerű u hangot, így: ou). Az Eta tsak az e hangnak, az Omega tsak az o hangnak megfelelő hosszú é, ó, hangfajok, és így alaphangszámba nem jöhetnek. A' magyar nyelv tehát felyűl haladja a' görögöt az ö hanggal. A' görög diphthongusok igazi kettős önhangzók, sebessen ejtve egymás után, és semmi különös új hangot nem szűlnek. A' mássalhangzók közűl tsak e' 13 vólt meg a' görög nyelvben: b, g, d, dz, h, k, l, m, n, p, r, sz, t. A' Zeta t. i. nem egyszerű z, hanem öszvetett dz hangot jelentett, melly hang mikor két önhangzó között állott, hihetőképen megkettőztetve ejtetett, mint a' dz a' magyar: kéredzik, mohodzik, fogódzó, szókban. A' h eleinte ezen betűvel: H, íratott, mellynek később hoszszú é jelentés adatván, a' h hang tsak bizonyos jegygyel, nem betűvel jelentetett ki az írásban: de megmaradt annak hangja a' nyelvben, sőt két faja is vólt a' h hangnak, az egyik a' lágy vagy gyenge lehellet (spiritus tenuis seu lenis), melly a' zsidó Alephnek felelt meg, és alig vólt halliható, a' másik a' kemény vagy erős lehellet (spiritus gravis seu asper), melly a' mi h hangunknak felelt meg. Az I és Y betűk mindég tsak önhangzó i és ü hangokat jelentettek a' régi Görögöknél, soha sem pedig mássalhangzó j és v hangokat, melly hangok nem vóltak meg a' görög nyelvben, kivévén az Aeoliai dialectust, mivel az Aeolok a' h lehellet helyett v hangot szoktak ejteni, mellynek jegye ez vólt ő nálok: F, és formájáról Digammának (kettős g) neveztetett. Az alaphangok száma közzé nem jöhetnek a' görög φ, χ, θ, ψ, ζ, betűk hangjai, mivel ezek a' betűk két egymástól tisztán megkülönböztethető hangokkal ejtettek sebessen ekképen: ph (nem pedig f), kh, th, psz, ksz, és így inkább írásbeli rövidségeknek nevezethetnek, mint igazi betűknek. A' magyar nyelvben tehát 13 ollyan mássalhangzó van, mellyek nélkűl

a' görög nyelv szűkölködik, t. l. ezek: f, v, z, s, zs, j, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz.

A' latín (diák) nyelvben tsak ezen öt önhangzó van meg: a, e, i, o, u; bővebb tehát nála a' magyar az ö, ü, önhangzókkal. A' mássalhangzók közzűl pedig tsak e' 15 vólt meg a' régi Rómaiak nyelvében: b, k, d, f, g, h, j, l, m, n, p, r, sz, t, v. A' Rómaiaknál t. i. az I és V betűk nem tsak i és u önhangzókat, hanem j és v mássalhangzókat is jelentettek. A' C, K, Q, betűk pedig ugyan azon egy mássalhangzót, t. i. k hangot jelentettek, és tsak a' nevek vólt különböző, így neveztetvén el: Ce, Ka, Qu, az az: ké, ká, kú. A' c betűnek tz hanggal való kimondása tsak a' közép századokban jött be a' latín nyelvbe. Az S betű tsak sz hangot jelentett, s hangot soha sem; azt sem lehet megmutatni, hogy z hangot jelentett vólna, p. o. két önhangzók közt, mint: visum, caseus, rosa, szókban. Az x betű számba nem jöhet, mert kettős ksz hangokkal mondatott ki. A' ph, ch, th, y, z, tsak a' görög szókban jöttek elő, mint idegen hangok. Nekünk Magyaroknak tehát 11 ollyan mássalhangzónk van, mellyeknek hangja nem vólt még a' régi Római nyelvben, mellyek ezek: s, zs, z, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz.

A' német nyelvben mind a' hét alap önhangzó megvan, t. i. az a, e, i, o, u, ö, ü. Az å vagy ä és y külön számba nem jöhetnek, mert az ä az e, az y pedig az i hangok alá tartozó fajok, vagy azokkal megegyeznek. De már a' mássalhangzók közzűl tsak ezen 19 alaphangok fordúlnak elő a' német nyelvben: b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, sz, z, s, t, ts, v, tz. Az egy *ſ* betű mind sz, mind z hangot jelent a' németben, melly hangok annyira különböznek egymástól, mint az f és v, a' p és b, 's a' t. az az egymásnak párjai, és így az *ſ* betű két alaphangot rejt itt magába. Az *ſch* és tsch bár három 's több betűkkel íratnak, tsak egy hangot jelentenek, mellyek az s és ts. Némelly német betűk hangja nem jő külön számba; illyeneki

a' ch, melly tsak igen erős h', mint a' zsidó Cheth; a' v és ph, mellyek tsak azt a' hangot jelentik, a' mit az f; a' q, melly annyi mint k; a' c, mellynek hangját a' z és k kifejezik; az x, melly úgy hangzik, mint ksz. Felyülhaladja tehát a' magyar nyelv a' németet ezen 7 hangokkal: zs, ly, ny, ty, gy, dzs, dz.

A' frantz nyelvben is megvan mind a' 7 alap önhangzó, t. i. az a, e, i, o, u, ö, ü, az ő különbféle rövid és hoszszú, éles és tompa módosításaikkal együtt, és a' sokféle frantz diphthongusok sem jelentenek ezeken kivűl valamelly új alaphangot. De a' mássalhangzók közűl tsak 20 van meg a' frantz nyelvben, mellyeket, mivel a' frantz írásban némelly betű két különböző hangot is jelent, és viszont némelly hang két különböző betű által is jelentetik, nem a' frantz ábéce rendi, hanem a' hangoknak természeti lajtorjája szerént írok le. Megvagynak, tehát a' frantz nyelvben mind a' 18 egyszerű mássalhangzók: h, k, g, j, l, r, s, zs, sz, z, t, d, n, m, p, b, f, v. A' h ugyan igen kevés szókban mondatik ki, a' j hangot pedig némellyek egészen megtagadják a' Frantzoktól, azt állítván, hogy az y és i betűket soha sem kell mássalhangzó j, hanem tsak mindég önhangzó i hanggal kimondani. Az öszvetett mássalhangzók közzűl tsak az ly, és ny vagynak meg a' frantz nyelvben, mellyek az il vagy ill, és a' gn betűk által jelentetnek. A' magyar nyelv tehát gazdagabb a' frantznál ezen 6 öszvetett mássalhangzókkal: ty, gy, ts, dzs, tz, dz. Némellyek ugyan ty' és gy hangokat is tulajdonítanak a' Frantzoknak az illyen szókban: métier, Dieu, 's a' t. Az orrhang (tonus nasalis) melly sok frantz szók végén előjön, nem egyéb fattyú n hangnál.

Az olasz nyelvben tsak az öt egyszerű önhangzó van meg, úgymint: a, e, i, o, u; és így felyülmúlja a' magyar nyelv az olaszt az ö, ü, önhangzókkal. A' mássalhangzók közzűl pedig tsak 22 van

meg az olasz nyelvben, úgy hogy a' magyar nyelv e' 4-el gazdagabb az olasznál: h, zs, ty, gy.

Az ángol nyelvben sintsenek meg, a' mennyire én kitapogathattam, az ö, ü, önhangzók, egyszer-'smind pedig ezen 5 mássalhangzók: zs, ty, gy, tz, dz. A' w az ángol nyelvben nem jöhet az alaphangok száma közzé, mert ez tsak kevéssé változtatott faja a' v hangnak, a' mennyiben a' w nyíltabb ajakakkal és gyengébben, 's az önhangzó u-hoz közelebb járva ejtetik ki, mint a' v. A' th sem alaphang, hanem tsak bizonyos módosítása az sz vagy talán a' tz hangnak, melly mintegy selypítve ejtetik ki.

A' tseh, tót, lengyel, orosz, és más atyafi nyelvekben tsak öt egyszerű önhangzó van, t. i. ezek: a, e, i, o, u; és így mindnyájoknál gazdagabb a' magyar nyelv az ö, ü, önhangzókkal. A' 18 egyszerű mássalhangzók mind megvagynak ezen nyelvekben, az öszvetett mássalhangzók közzűl is megvagynak az ly, ny, ty, gy, ts, tz, hangok; a' dzs és dz hangokra különös betűik nem lévén, úgy gondolom, hogy e' két alaphangok nem is találtatnak fel ezen nemzetek nyelvében. Az ezen nyelvekben lévő rzs hang, mellyet a' felyűl vonással megjegyzett r betű jelent, nem alaphang, mivel kettős hangú, lehetetlen lévén az r és zs hangokat öszveolvasztani, és ezeknek kimondása módját egyesíteni, minthogy az r-ben a' nyelv hegye rezeg, a' zs-ben pedig áll. — A' spanyol, portugallus, oláh, őrmény, dániai, hollandiai, svétziai, új görög, tzigány, 's a' t. nyelvekre alkalmatos Grammatikákat nem kaphattam: de ezek közzűl egy sintsen hangokkal anyira bővölködő, mint a' tseh nyelv; azonban kiváltképen az őrmény vagy armeniai nyelv betűi közzűl sok nem jöhet alaphangszámba; ha tehát öszvevettetnék ezekkel a' magyar nyelv, győztes lenne itt is az alaphangokkal való gazdaságra nézve.

Egy szóval bátran elmondhatjuk azt, nemzetünknek ditsőségére, hogy az egész világon egy magános nyelvben sints annyi egymástól valósággal

különböző alaphang, mint a' magyar nyelvben; és hogy a' mi nyelvünkben feltaláltatnak mind azok az alaphangok, a' mellyeken a' világnak akármelly részében, akármitsoda nyelvű nemzetek beszélnek. Ez az oka, hogy a' Magyarok minden európai nemzetek közt leghamarabb, legkönnyebben és legjobban megtanúlják akármelly idegen nyelvnek helyes kimondását, vagy az abban való helyes hangejtést és beszéllést, nem találván semmi más nyelvben valamelly előttök egészen esmeretlen és szólló eszközeiknek nehezen megszokható hangot, mint a' Németek, Frantzok, 's a' t.

Ezeknek meggondolása természetesen és méltán feltámasztja minden igaz Magyarnak szívében ezt az óhajtást, hogy valyha a' mi nyelvünk, valamint bővölködik minden más nyelvek felett alaphangokkal: úgy bővölködnék írásbeli jegyekkel vagy betűkkel is! Ha minekünk mind a' 33 egyes magyar hangjaink jegyzésére különös betűink vólnának: úgy a' mi írásmódunk minden más nyelvek írásmódjánál tökélletessebb vólna; nem lenne abban semmi egyes hang tökélletlenűl két betűvel kifejezve; nem lenne abban semmi felesleg való és nem igazi betű, a' mint nevezi Stephani a' német írásban a' c, q, x, y, betűket (unächte Buchstaben); egy szóval sem két betű egy hangot, sem egy betű két különböző hangot nem jelentene írásunkban. Ha a' 33 alaphangjainkra egyes betűink vólnának: így mi legkönnyebben és legbizonyosabban leírhatnók akármelly idegen nemzet szavait; sőt a' mi betűinkkel legkönnyebben írhatnának a' magok nyelveken e' földnek minden más nemzetei is, mivel találnának azok közt alkalmatos jegyeket minden nyelvökben előfordúló alaphangokra, azoknak tsekély módosításait pedig, ha szükségesnek látnák, a' betűk mellé vettetett hangjelekkel, pontokkal vagy vonatokkal könnyen kijelenthetnék. Továbbá, ha bizonyos betűink vólnának minden hangjainkra: úgy a' magyar írásmód egy forma és állandó lenne; nem osztanák a' cs, cz, és ts, tz, a' zs és 's betű különböző felekezetekre

íróinkat. Ezenkivül ez által a' magyar írás és olvasás tanúlása mind a' gyermekeknek, mind az idegen nemzetbelieknek felette igen megkönnyíttetnék, minden betű állandóan csak egy bizonyos hangot jelentvén írásunkban, és helye sem lehetvén abban semmi olvasásbeli kétségnek és határozatlanságnak. Végre minden 25-dik ívet megnyernők az egyes betükkel való élés által mind az írásban, mind a' könyvnyomtatásban, a' mi nem kevés gazdálkodás a' pénzre nézve; sőt az időre nézve is sokat nyernénk, ha t. i. folyvást és könnyen leírhatók lennének minden betűink.

Ezen különbféle jelességeknek és hasznoknak elérése végett régtől fogva óhajtották a' magyar nyelvtudósok az egyes betűket; méltán óhajtja már ma az egész Magyar nemzet, hogy készítsen a' Magyar Tudós Társaság szép formájú és a' hangok természetével is megegyező, 's könnyen kiírható egyes betűket a' mostani tökélletlen kettős betűink helyett.

Szilágyi János.

3.

A' Tüzből eredő veszélyekről.

A' Tüzveszélyek azon szerentsétlenségek közé tartoznak, mellyeknél rémitőbbeket nem is gondolhatni, főképen midőn emberek a' lángtól körül vétetnek; ekkor nem csak minden birtok 's élelem, hanem az egészség, sőt maga az emberi élet is veszélyben forog, és nem ritkán e' szörnyü elementumnak (elemnek) szomorú prédájává lészen.

E' veszélyt közönségesen esmérethijány a' természeti dolgokban, vigyáztalanság, restség, vakmerészség, sőt fájdalom! néha maga a' gonoszság is szokta okozni; de ha mindezek távúl lennének is, előkerülhetnének gyúladások minden emberi eszközlés nélkül, és pedig úgy, hogy azoknak támadásukat még csak gyanitani sem lehetne, p. o. midőn

menykő, vagy földlob olly tárgyakat ér, mellyek a' tüzet magukba elfogadják, megtartják, 's általa megemésztetnek.

Mi rémitő, sőt kétségbe ejtő sors az emberre nézve, ha ekkor ő égő testektől környűl vétetvén, ezekközűl minden erőlködései mellett sem menekedhetik meg? a' mint történik valamelly lángba borúlt tengeren uszkáló hajóban, vagy ha az emberek valamelly égő házból ki nem jöhetnek.

E' nagy veszélyekről tehát szándékozom ezen Értekezésemben szólani, és azt, a' mi e' tárgyban eddig esméretes, röviden, részént óvás, részént pedig figyelmeztetés kedvéért a' hazai közönséggel közleni.

Tüz támadhat: vagy ha az úgy nevezett gyúló testek önkényt meggyúladnak; vagy

Ha emberek készakarattal, vagy véletlenűl meggyújtják a' gyúladható tárgyakat; vagy

Midőn menykő, vagy földlob tüzet közöl ugyan a' gyúladható testekkel.

Az egész értekezést több részre osztva fogom előadni. Az

Elsőben: előfogom számlálni ama tárgyakat, a' mellyek *önkényt* némelly környűlállásokban és feltételek alatt meggyúladhatnak, és így maguktól gyúladást okozhatnak. A'

Másodikban: megmutatni fogom, mint támadhat tűz az *emberi* vigyáztalanság, tunyaság 's természetről való tudatlanság által. A'

Harmadikban: előterjeszteni szándékozom, mi módon támadhat tűz, menykő vagy földlång által. Minden résznek a' végén pedig közleni a' bánás módot, mellynél fogva meglehessen az azon részbéli veszélyektől óvni életünket és vagyonainkat. Végre ezek után

A' közönséges részben előadni fogom, mi módon lehessen az akármi módon támadott tüzet oltani, a' javakat, főképen pedig az embereket a' már jelen lévő veszélyből kimenteni, azoknak egészségét és életét megtartani.

Az öngyúladásról.

Öngyúló testeknek (pyrophora) mondatnak azok, mellyek bizonyos környülállásokban, vegyületükben változván, az ekkor jelen lévő vegyületi működés (processus chemicus) által, maguktól meggyúladnak, 's így más tárgyak gyúladására is alkalmatosságot adnak.

Tsak az újabb időkben jutottak az emberek az öngyúladásnak világos esméretére; sőt ott vagyon már a' Természeti Tudomány, hogy a' Tudósok ezen természeti tüneményt kitsinyben utánozhatják, Nedves széna, gabona 's más növevényi tárgyak szük térben lévén, gomlyokba gyűrődvén, először igen könnyen párladásba, forrásba mennek, melegednek mind inkább, míg végre, a' levegőnek szabad befolyása támadván, valódi lángot vetnek. Ugyan ez történik nagyrakásba gyűjtött nyers ganéhalommal gubatstsal, pörkölt korpával, árpamáléval (malthum), lisztte l, borsóval, babbal, lentsével, kávébabbal, tzikoriagyökérrel, turfával, szetskával 's t. e. továbbá minden olajjal, vagy fagygyuval itatott 's áztatott nap vagy kálha hévnél párladó és gomlyokba gyúrt kenderrel, lennel, gyapjuval, hajakkal 's az ezekből készült szövetekkel; nemkülönben a' kályha korom, vaspor és nyomott 's kiszáradt olaj vegyületekkel. A' kőszénbányák, a' lerakó helyekben is öngyúladás által okoztak nem ritkán illy szomorú tüneményeket. — Igen erős Kénsav (acidum sulph. concentr.), Salitromsav Terpetin olajjal és Salitromsav Quaiac olajjal felmelegesznek a' legdühödőbb lángolásig. A' Villó (phosphorus) meleg helyen tiszta levegőben önként, még hamarább pedig gyengéd dörgölés által lobbot vet, 's el is ég egészen. A' Villóból készült tűz szerek, 's az úgy nevezett gyúlógyertyák is adhatnak igen nagy veszedelemre okot, főképen pedig az úgy nevezett Peylai Szövétnekek, és a' Turini Gyertyátskák, mellyek ha történetből öszvetörnek, rémitő lángot okozhatnak maguk körül; állnak ezek, mint tudva vagyon, viaszos pa-

mut bélből, melly egy végén megltatva vagyon villóból, finom kénkőből, és fűszeres olajból álló keverékkel, a' béltsőveknek mind a' két vége levegő kizárva bétapasztva vagyon. Ha tehát az egész készület kézben kevéssé dörgöltetik, és az itatott végen öszvezúzatik úgy, hogy a' bél szabadon vagyon; megfogván ezt a' véget 's ide oda húzogatván a' másik vég is tapasz nélkül marad, 's azonnal meggyúlad. Mivel tehát e' szerek sokkal veszedelmesebbek a' puska pornál, méltán történt, hogy már sokhelyeken végképen megtiltattak, főképen minekutána sokkal egyszerűbb, ártatlanabb 's veszedelemmel nem fenyegető tűzszerek találtatnak fel. — A' nálunk közönségesen kedvelt láng fátskák is, mellyek selyemkőre (asbesthus amian.) öntött kénsavba mártatnak, 's gyorsan kivonatva lángot vetnek, nem kis veszélyt hozhatnak elő; főképen veszedelmes ama keveréknek készitése, mellyel a' fátskáknak végeik piros szinnel bevonatnak. Így Pesten három embert esmérek én, kik, midőn a' szert kevernék, meggyúladván ez, rútul megsértettek. A' nyilarany és nyilezüst (aurum et arg. fulminans) és az újabb korban talált Percussio fegyverhez szükséges ónszekrénykék is (capsula) igen sok szerentsétlenséget okoztak már a' világon, 's a' közelébb Hazánkban is számos szomorú eseteknél fogva igen világosan elhitették, hogy ezen különben elmellőzhető találmány több kárt, mint hasznot okoz. Így nem régen egy kalmár szabados, midőn több ezer illy borékokat egy tömlőben ide 's tova mozgatna, a' lobb vetés által életét tsak nem elvesztette. És nem sok idő előtt három ember életét vesztette, mivel az illyen borékkal biró puskák igen tsekély rázódásra elsűltek.

Hogy tehát e' tárgyaknál, mellyek önként olly könnyen meggyúladhatnak, elkerűlhessük e' veszélyes tulajdonságnak kitörését, szükséges: hogy e' következő rendszabásokat szorosan megtartsuk:

1. A' széna, gabona, és más oda fen emlitett tárgyak ne halmoztassanak rakásra, míg tekéletesen

ki nem száradnak; ha pedig a' szükség sürgetné ezeknek halmoztatásukat előbb, mint sem egészen szárazak volnának, inkább kisebb és több, mint kevés és nagy rakások készittessenek; mert a' nagy mennyiség hasonló nyomást, ez nagy melegség támadást, 's végre lángot okoz. Továbbá ne tartassanak ezek a' házak között, vagy más gyúladható testeknek szomszédságukban, sem pedig azokéban, a' mellyek e' tárgyakat meggyújthatnák.

2. Azok, a' kik kenderrel, lennel, gyapjuval, szörrel, pamuttal, vagy az ezekből készült szövetekkel bánnak, vigyázzanak, hogy mind ezek olajt, vagy fagyút ne érjenek, 's meg ne zsirosodjanak; ennek okát kiki által látja.

3. A' kőszénbányákban, vagy kőszéntárokban foglalatoskodók, a' kőszénnek főképen ama nemére vigyázzanak, melly gyántás, barátszinü, vagy fa eredetü (lignites) kőszénnek mondatik; mert kiváltképen ez, megmelegedvén, igen könnyen gyúlad meg, 's nagy lángot vet, és igen erős 's büzös füstöt botsátván a' közeledhetést, 's így az oltást is lehetetlenné tészi. Nem kisebb figyelem szükséges, midőn a' kőszén a' kénkőtől tisztittatik (dephlogistisatio), a' mi Hazánkban is fa kiméllésből kivánatos volna. Hogy a' kifejlődő gyúlható gőz meg ne gyúladjon, továbbá a' legfőbb vigyázással kell lenni, hogy az ekor nyert tengelykenőts, szénolaj, sőt maga a' savanyu viz is valami ásványsav p. o. Szén, vagy Salitromsavanyt ne érjen, mert különben az ezekből támadott vegyiték bizonyosan lángot okozna.

Midőn a' Turfa ásatik is, vagy vele egyébként bánnak, szükséges pontos figyelemmel lennünk. A' motsár turfa, ha különben jól kiszáradott, igen könnyen gyúlad; a' mezei vagy kova turfa pedig még a' száradás közben is igen gyakran magától gyúlad meg. Azért szükséges e' különben nagy hasznu szert távól a' házaktól födély alatt száritani; annak egyes darabjait nem egymásra számosan halmozni; a' szárazat pedig a' nap égető sugáraitól óvni, olly helytől, mellyen tüz vagy élőszén tartatik, tá-

vól tartani; és a' tűz szikráktól nagy szorgalommal őrizni.

4. A' Vegygyárokban (Fabricae Chemicae) Gyógyszertárokban és a' Füszereskalmároknak szertáraikban nagy gond legyen arra: hogy erős Kénkősav, vagy Salitromsav Terpetinolajhoz, vagy Salitromsav, Istenfa olajhoz (ol. quajaci) közel ne álljon; ha pedig ezt elkerűlni nem lehetne, legalább midőn az egyiknek edénye nyilva áll, akkor a' másiké betéve légyen; hogy végre az e' szerekkel telt edényekkel a' legnagyobb vigyázással bánjanak, ne hogy az egyikből kiszabadúlván egy két tsepp, a' másikat érje, és e' vegyűlés által bizonyos gyúladása az egész edénynek okoztassék.

Ha valakinek a' Villóra szüksége vagyon, tartsa azt viz alatt, jól elzárt edényben, setét helyen, és kerűlje el annak heves mozditását és rázását.

A' Peylai vagy Turini Szövétnekeket elkellene mindenkinek általánosan kerűlni; sőt még az újabb időkben annyira kedvelt Lángfátskákat is kő, vagy vas szekrénykékben, vagy kőlapon tartani. Az úgy nevezett Percussio, fegyverhez megkivántatott kalapkákat is legtanátsosabb lenne végképen kitiltani, mert valóban a' legújabb példák is bizonyitják ezeknek káros voltukat, a' haszon pedig, a' mellyet tőlük várnak, bizonytalan. Általjában minden e'féle szerek készitését nem másnak, mint tsak az ahoz értőknek kellene megengedni, de ezeknek is előljárói felvigyázás 's felelet terhe alatt.

Itt a' hely, hogy az embernek öngyúladásáról is (combustio spontanea) szóljunk. A' mint némellyek állitják, idős, pálinka kedvelő, igen kövér 's henye életü aszszonyok ennek áldozatjai, ámbár a' férjfiak sintsenek egészen abból kivéve. Mi módon támadjon ezen öngyúladás a' testen kivűl lévő tűztől-e, vagy magában a' testben az ennek üregeiben gyülekezett gyúladható gőzöknek villányos életszikra által lett gyúladásuktól? még nem bizonyos; azonban az újabb időkben történt esetek nem tsak bizonyitják, hogy embergyúladás történhető, ha-

nem azt is lehetővé tészik, hogy az ember önkényt, minden külső tűz nélkűl, tsupán tsak belső lobbanás által megéghet.

A' legutólsó esetben, melly egy 68 esztendős, kövér, 's pálinka imádó aszszonyon történt, érzett a' szerentsétlen megégése előtt három nappal igen nagy belső nyughatatlanságot, melly őtet szűnetlen mozgásra kényszerité, és egészen álomtalanná tevé. A' képe, melly az előtt rezes, veres volt, elhalaványodott, az ajkak megkékűltek, igen könnyen érezte magát, de igen felingerelve is, 's az ő hajai meredeztek; harmadik napon pedig egyszerre igen nagy bádjadtság fogta el, kénytelenittetett elkábúlva padra dülni; nem sokára kezdett igen sokat ásitani, 's ekkor tűnt elő a' torokból szájon 's órrlikakon jövő kék láng. A' jelenlévők nagy réműlés közben majd vizzel, majd téjjel öntözték a' boldogtalant, de siker nélkűl, mig a' száját friss földdel tele nem tömték, a' mikor is a' láng végképen elenyészett, 's többé soha sem jelent meg. De a' szegény öreg még több hónapokig szélütéshez hasonló állapotban maradott, 's magáról semmit sem tudott, míg ki nem múlt.

Az illy öngyúladás által támadott égésnek tulajdon bélegei vannak, t. i. az egész testet elemészti, a' kezeket 's lábakat kivévén, és fekete kövér 's felette büdös korommá változtatja; az önkényt a' testből kifejlődő láng az emberen 's a' körül lévő éghető tárgyakat nem emészti meg; e' tűz 's e' láng sem viz, sem téj, sem más valami folyó szer által nem oltathatik el, hanem tsak egyedül a' frissen ásott föld által; a' mi véleményem szerint nagy bizonyság, hogy az önégés által kifejlődött tűz és láng villányos (electr.) természetü, mert bizonyos az, hogy az emberi testben meggyűlt villányt semmi sem szíjja olly gyorsan magába, mint a' földfördő, melly szerint az ember újonnan ásott verembe tétetik, 's az órrat, 's szájt kivévo egészen földdel befedetik.

Az emberi vigyáztalanság, vagy restség által okozott gyúladásokról.

Hogy a' tűz, valamint a' víz 's levegőég is, az embernek elmellőzhetlenűl szükséges, tudja minden ember épen úgy, mint azt is, hogy, ha a' tűz jótévőségének határain túl hat, legnagyobb károkat, és legrémitőbb veszélyeket okoz; még is igen gyakran sokkal nagyobb a' könyelmüség, vakmerészség 's nem ritkán a' fösvénység és nyereségvágy az embereknél, mint e' könnyen támadható, 's olly borzasztó veszélynek képzelete, és az ebből eredhető károktól való félelem.

Feleslegnek vélem én, itt mélyebben ereszkedni annak vizsgálásába, mi módon árthat az égő gyertyával, tűzzel, élőszénnel, pipával, minden könnyen gyúladó testekkel, puskaporral 's t. e. való gondatlan bánás; azért inkább azonnal ama rendszabásokra megyek, mellyeknél fogva az emberek, mennyire ez hatalmukban vagyon, a' tűzveszélyeket elmellőzhetik.

1-ör Városokban, hol nagy számu emberek egymást érő több emeletü épületekben laknak, szorosan kellene felügyelni, hogy a' lejtők 's tornátzok nem fából, hanem kőből készűljenek; a' házak bádoggal, kővel, vagy tseréppel fedessenek: az ajtók is, a' mellyek a' padlatra, kéménybe, pintzébe, 's élés benyilóba vezetnek, vasból, vagy bádogból legyenek.

2-or Szénát, szalmát, és más könnyen gyúladó szereket a' padlaton tartani tilalmas légyen.

3-or Minden házi urnak tiszte légyen a' kéményseprővel esztendei egyezésre lépni, hogy hónaponként a' kéményeket kitisztitja; ha pedig, vagy a' házi ur, vagy a' kémény tisztitó, amaz fösvénykedésből, emez tunyaságból, tisztét vagy épen nem, vagy tsak roszszúl tellyesitené, keményen büntettessék.

4-er Minden házi ur pontosan vigyázzon, hogy házának lakói közűl senki égő gyertyával, vagy pi-

páival padlatra, vagy akármelly más helyre, a' mellyben gyúladható tárgyak tartatnak, ne járjon; sőt általjában tilalmasnak kellene lenni e' helyekbe máskor, mint világos nappal, menni; mihelyt pedig a' nap alkonyodik, a' jó rend kivánná, hogy e' helyek zár alá tétetnének. Továbbá a' hamu is padlaton ne tartassék, mert mi könnyen juthatna égőszén is oda a' hamuval; egy kandallótól a' másikhoz udvaron, 's pitvaron keresztül, tűz ne vitessék, ezekben pedig gyujtó fa nagy mennyiségben ne szárittassék; a' ki pedig ellenkezőt mível, büntettessék meg.

5-ör Mível vannak idők, a' mellyekben szokás, vagy ház környülállásoknál fogva a' lakósok veszedelmes dolgokat visznek véghez, p. o. húshagyókor a' fánksütés, zsir-vaj-fagygyu kifőzés; azért illykor tartozik a' háziur lakóira, ezek pedig tselédeikre, szorosan ügyelni, mert mi gyakran támadott már nagy égés az által, hogy az olvatt zsir, vaj, olaj 's t. a' láng hozzá értével, vagy a' zsirkiöntés által meggyúladtak, és borzasztó tüzet okoztak.

6-or Nem ritkábban támad tűz vigyáztalanság, vagy gondatlanság miatt olly műhelyekben, mellyekben szűnet nélkül tűz, vagy könnyen gyúladó tárgyak tartátnak, 's készittetnek; főképen tartoznak ide a' szeszes ital égetők, Firneis (Firneis) főzők, fegyver 's más vas készitmény gyárolók, Chemicus művészek 's t. azért mind ezek szűnet nélkül szemmel tartassanak, minden legkisebb nekik beszámitható bajról is felelet terhe alá vonassanak, 's ha valóban általuk veszély okoztatnék, a' beszámithatásnak 's okozott kárnak mértéke szerént kárpótlásra kényszerittessenek.

Az uttzán való dohányzás, főképen a' külső városokban, hol az alatsony épületek fával, náddal 's szalmával fedve vannak, leginkább pedig a' sodrott levélnek (Ciggaro) szivogatása, melly más tekintetekből is ártalmas, szoros fenyiték alatt tiltassék.

7-er A' Titoknokok, írnokok 's más tudósok az éjjeli munkára kénytelenittetvén, 's az álomtól elnyomattatván, könnyen gyúladást okozhatnak az által, hogy az irományok lobbot vetnek, azért más figyelem mellett igen tanátsos az irományokat külön asztalon tartani.

8-or Nem kevesebbé veszedelmes, és tehát igen kárhozatos, az ágyban olvasás is az elszenderedésig; vagy viasztekerts gyertya használás; ha kinek illy szokása vagyon, tartsa a' világát vizet foglaló mosdóban, vagy bádogon, hogy ha a' világ el is dűlne, semmit meg ne gyújthasson. Kigondoltak ugyan gyertya oltókat, mellyek midőn őket éri a láng, a' gyertyát eloltják, állnak ezek könnyen mozgó fedőből, melly annak idejében az égő gyertya belet elnyomja; de már ez is nem egyszer tsalta meg a' könnyen hivőket, 's igy erre sem lehet végképen támaszkodni.

9-er Az embereknél közönségesen divatban lévő tűzszert, melly atzél, tűzkő, taplóból 's kéngyertyából áll, legtanátsosabb lenne bádog, vagy tserép szekrénykében, melly tzélirányos fedővel birjon, tartani.

10-er Szinte így vigyázni kell a' tűz mellé örömest magukat megvonó Kutyákra és Matskákra, hogy általuk a' tűz odább ne vitessék, vagy gyúladás ne támadjon. Igen hasznos előrelátás az összesöpört 's kapart tűz és hamu fölé födőt tenni.

11-er Gyakran a' magokat Opodeldokkal kenő Betegek, mint a' szeszes kenyőtsökkel szépitgető Aszszonyságok és Kis-Aszszonyok közel jártak 's járnak a' megégéshez, midőn ezen szeszes szerek véletlen a' gyertya lángnál meggyúladnak. De vigyázva kell a' tsipkés Ruhák és éjjeli Főkötőkben is a' Gyertyavilággal bánni — vagy a' kályha mellett éjszakánként nedves ruhát, száritani, mellyek nem egyszer voltak tűzi szerentsétlenségeknek okaik.

12-er Általában a' gyertya hamvát mindenkor vigyázva és figyelmezve kell elvenni előbb, mint sem akár hová vele menni akarunk, mert a' hosz-

szu

szu bélnek elhullott égőszikrája hamar gyúlékony tárgyra eshetik, 's így váratlanúl tüzet okozhat.

13-or Különös figyelmet érdemel a' *Puskapor*, mivel ez a' veszélyre 's kárra nézve, mellyet okozhat, a' legveszedelmesebb szerek közé tartozik; t. i. nem tsak égést okozhat, hanem elsűlvén az embereket, épűleteket 's t. igen nagy mértékben megronthatja, és pedig igen könnyen, mert nem tsak a' Katona, a' Vadász és Bányász él ezzel hivatalánál fogva, hanem mások is részint védelmükre, részént pedig mulatságból. Azért szükséges: hogy a' puskapor malmok nem tsak egész városoktól és helységektől, hanem egyes épűletektől is távól készittessenek, nagy árokkal környűlvétessenek, nem különben a' puskaportárak is; minden ezek körűl szoros rendszabások tétessenek, és szentűl tartassanak. Az illy épűleteknek nem kellene kőből épűlniek, sem pedig belől boltoztatniok; elég az osztályokat tzövekekkel, gerendákkal 's t. elkülönözni, és e' közfalat agyaggal békenni, mert ha szerentsétlenségből megtalálna gyúladni, annál nagyobb károkat okozna a' puskapor, minél nagyobb ellenállásra akadna. Továbbá ezen épűleteknél semmi vas ne találkozzék, még vas szeg sem. Ezek 's ezekhez hasonló épűletek vizárkokkal 's strázsákkal légyenek körűlvéve a' kivántsi vagy haszontalan embereknek eltávoztatásukra. A' puskapor-gyárban dolgozók ne viseljenek testükön valamelly értzet, sőt szeget sem; 's a' munka közben atzél, vagy vas szerszámmal ne éljenek. A' faszénnek töretése is nagy vigyázattal történjék, mert a' Dijoni puskapor-gyár kevés hónapok alatt 1802. esztendőben háromszor levegőbe vettetett, mert, a' mint a' vizsgálásból kitetszett, a' faszénnek apritásakor szikrák láttattak, és a' puskaport, mellybe menének, meggyújtották. Tanátsosabb volna ezért a' szenet egy távúlabb különösen fekvő házikóban aprórá dörgölni. Még a' szerszámokhoz veendő fát is jól meg kell választani, hogy ezek ne legyenek ollyanok, a' mellyek dörgöltetvén megmelegszenek, 's

végre meg is gyúladnak. Az itt szükséges kotsik és talyigák vasszegek és singek nélkül készüljenek. Hogy pedig legalább 500 ölnyi távúlságban tüzelni vagy dohányozni tilalmas légyen, nem szükséges emliteni. Igen hasznos szolgálatot tesznek a' puskapor-gyárokon és tárokon a' menykőszivó póznák. Végre ezeknek kamaráik sem fával, sem kővel ki ne rakassanak alól, hanem tsak agyaggal mázoltassanak ki.

Hogy elkerűltessék a' puskapornak egy helyen igen nagy mennyiségben meggyűlekezése, szükséges: hogy több illy tárak épittessenek, ezekbe egyenként nem sok tétessék, és pedig minél kisebb osztályokban; ezekben azután a' puskaporos hordók olly nagy távólságban helyheztessenek egymástól, hogy közöttük elég tér maradjon, mellyet valami nem gyúladható szerrel kitölteni szükséges, mert már az is tapasztaltatott, hogy a' gyakor dörgölés által a' hordók megmelegednek, 's a' puskapor levegőbe száll sokad magával. Ha a' puskaport egy helyről a' másikra általhordatni szükséges, történjék ez egészen faszekereken, mellyeken t. i. semmi vas nintsen. Az e' szekerekre forditandó fa is ollyan légyen, a' minőt oda fen a' szerszámokhoz kívántunk, melly t. i. dörgölődés által ne hevűljön. E' szekerek ne útazzanak várason keresztűl, sem itt éjeli szállást ne tartsanak, mert vagy a' puskapor meggyúladhat, vagy másból tűz támadván ez is részesűlhet belőle, 's így az egész várost a' legnagyobb szerentsétlenségbe hozhatja, a' mint ez már nem egyszer történt.

A' puskapor kereskedést tsak kevés, vigyázóknak esmért, megesküdött, 's felelet terhe alávettetett kalmárokra kellene bizni; ezeknek legfeljebb 15 fontot légyen szabad a' háznál tartani, és pedig a' padlaton különös e' végre készitendő térben és szekrényben; a' boltban pedig nem többet egy fontnál jó bátor helyen, mellyből tsak nappal nyugtató mellett lehessen eladni.

A' mesterséges Tűzmivek is (Kunſt Feuerwerk) a' városon kivűl nem tsak készittessenek, hanem tartassanak 's eresztessenek is. A' mulatságra tzélzó tűzmíveket is a' háznál késziteni ne légyen megengedve, valamint az ezekkel történni szokott házjárás, 's gondatlan eladás is (kerekek, rákéták 's t.); még keményebben tiltassék pedig e' szereknek a' házakhoz, más épűletekhez, vagy egyébb gyűladó szerekhez közel történendő égettetésük.

Minden lövő eszközöknél még a' töltést is szükséges tekinteni, mert a' dugasz nagy távúlságra vitethetik, 's ekkor ha könnyen gyúladó 's tűzápoló szerből áll, tetemes károkat okozhat. Mi időnkben több dolgok fordittatnak e' végre, mint papiros, vászon, sőt szalma is, és pedig mind ezeket úgy ellehet késziteni, hogy tüzet ne fogjanak, de ezekről alább még szó lészen.

A' menykő 's földégés által okozott tűzveszélyekről.

Tsak egy eszközt esmérünk eddig, melly által házainkat, 's más javainkat a' menykő ellen védhetjük t. i. a' Szívópóznákat (Blitzableiter), kár hogy ezen hasznos találmány nem minden helyen alkalmaztatható, és nem minden ember használhatja azt.

Elkerűlhetetlenűl szükségesek pedig ezek minden nyilvános épűleteken, mellyekben vagy számos emberek szoknak öszvejőni, vagy fontos értékű dolgok tartatnak; illyenek a' Kormány- Egy- Tanúló- Árva- Kór- Tébolodott- Fenyiték- Játékszín- Vásár 's t. e'f. házak, mellyekben a' közönséges szükségeket pótoló szerek tartatnak. E' póznákat pedig ne légyen szabad kinek kinek ön véleménye szerint felállitani, hanem a' dologhoz értők nevezzenek bizonyos Kiküldöttséget, és ennek vezérlése alatt történjék minden. Ugyan ezen Kiküldöttségnek tiszte légyen, a' már álló póznákat esztendőnként a' tavasz elején vizsgálni, és a' szükséges újitásokat a' tulajdonosnak költségén megtétetni. A' tulajdonosok pedig tartozzanak az épűleteiken jelen

lévő póznáknak időközben akármi módon történt megsértetésüket a' nevezett Kikűldöttségnek tudtára adni. Tsak illy a' szívópóznákat illető rendszabások mellett lehetne Lichtenbergnek gondolatját tellyesiteni. E' Tudós t. i. mivel falukon, sőt más nagyobb helyeken is nem minden ember állithat menykőszívókat a' szükséges költségnek szűke miatt, kivánja: hogy valami rendkivűl nagy égiháborukor a' lakosok a' nyilvános épűletekben találhatnának menedék helyet.

A' ki e' póznákról, mellyek három hüvelyknyi széleségnél, ha egyszer'smind hegyükön hegyes magneskővel felruháztatnak 's rézből vagy ólomból készűlnek legjobbak, 's a' háznak minden szegleteire tétetve elég bátorságot hoznak, a' ki, mondom, ezekről többet kiván tudni, olvassa Joh. Heinr. Moritz Poppe Noth und Hülfslexicon, Nürnberg. 1811.

Földgyúladásból eredő tűz-veszélyeknek többnyire a' sik vidékeken és pedig olly vidékeken van helyük, mellyekben turfásmotsárok vagynak, vagy folyó gyánta találtatik; továbbá a' hegyekben, mellyek sok kőszenet foglalnak magukban. E' helyeken néha önkényt támad, hoszszas szárazság, 's főképen az ehez szegődött hévség után, vagy midőn a' levegőben sok villány foglaltatik. Mi módon menjen véghez az öngyúladás, megnem határozhatni bizonyosan, — hihetőleg vegyűlet változási működés által. De gyakrabban támad e' földgyúladás az által, hogy a' fenn emlitett égetni valókat ásó emberek munkálódásuk helyén tüzet raknak, és azt el nem oltják egészen. A' föld égés által okozott károk iszonyúk lehetnek, egész erdőket, széna és gabona kazalokat elemésztvén; továbbá a' megégő, vagy már megégett földet több évekre hasznavehetetlenné tévén.

Az egyedűl hathatós szer, mellyel a' földégésnek véget lehet vetni, a' legnagyobb sietéssel ásott 's a' gyúladt helyet környyűlárkoló verem; mind a' régi, mind pedig az újabb időkben vagynak példák, hogy a' földégés valóban lehető, de hogy annak e' bánásmód által határt is vethetni.

Arról, a' mit a' már kitört tűz idejében mivelni kell.

Minden a' tudós és jó emberek által adatott intések mellett is, és ámbár a' sok szomoru tapasztalás minden embert okosabbá tehetett volna, mégis mindenkor lesznek könnyelméjüek, gondatlanok, sőt, fájdalom! gonoszok is, kik helytelen tselekedeteikkel alkalmatosságot fognak a' tűztámadásra adni. Most tehát a' legelső kérdés: mit kell tselekedni, ha valahol tűz támad?

E' környülállások között három dolgot kell tellyesitenünk:

1-ör a' tüzet magát elóltani.

2-or annak tovább terjedését gátolni.

3-or a' veszélyben forgó embereket és dolgokat megmenteni.

A' két elsőnek tellyesitésére tzélirányos tűzóltó rendelések kivántatnak meg; e' végre pedig szükséges, hogy a' bátorságra ügyelő előljárók azon legyenek:

Hogy minden házak úgy épűljenek; hogy tűz könnyen ne támadhasson, ha pedig támadna, az emberek mind személyüket, mind pedig vagyonukat megmenthessék; 's a' szomszéd házak is a' tüztől mentek maradjanak; ezekre pedig szükséges, hogy minden ház égetett fedéltéglával fedve légyen; a' padlatnyilások mind egyig vas ájtóval birjanak, valamint az istáló, az élés és fakamarák is; a' léptsők és folyósok kőből készűlve legyenek. A' fölső emelet padlása téglával legyen kirakatva.

Minden háztulajdonos köteles légyen néhány kézi Fetskendezőn kivűl, több viz rotskákat, a' házfedélig érő hoszszu létrát; több egyes, vagy többes kampóval biró hoszszu póznát a' fedélnek letépésére; a' padlaton pedig néhány kisebb minden héten újitandó vizzel telt kádakat tartson a' legjobb állapotban. A' mind ezeknek szoros megtartatásukra ügyelendő megbizottság legalább minden évnegyedben tartozzék viszgálni, megvagyon-e minden, a' mi szükséges, és jó állapotban találtatott-e?

Tisztük légyen továbbá a' háztulajdonosoknak, minden legkisebb az ő házuknál támadandó tűzneszre a' legnagyobb figyelemmel lenni, ha illyes támadna, azt azonnal az illető Előljáróknak bejelenteni, és azonnal a' tűz ellen tzélirányos rendszabásokhoz nyúlni.

A' helybéli Tanáts, vagy más Előljárók részéről pedig megkivántatnék, hogy a' városnak minden részében bizonyos épület légyen, mellyben a' tűzoltó készületek, mint: vizfetskendők, a' szekéren készen 's tele álló vizedények, vizrotskák szurokkal bevont talpbörből, létrák, kampók s. t. e. Minden illy épületnél szükséges lenne állandó őr. A' mondottakon kivül még istállóknak is kellene ezen épületekben lenni, ezekben naponként négy mindenkor készen álló lónak; a' középponti Városháznál szünet nélkül 8 lónak kellene hámban lenni, és pedig egyedül tsak e' végre. E' lovakat nagyobb Városokban tartoznának a' béres kotsisok (Fiakerek) igen illő áron elő állitani; a' ki pedig ezeken kivül legelőször jelennék meg, bizonyos dijt nyerne. E' készületekre pedig az állandó tűzi megbizottság viseljen gondot, valamint a' szükséges lovakra is.

Olly helységekben pedig, és olly környülállások között, mellyekben sem béres kotsira, sem elégszámu lóra szert nem tehetni, kötelessége légyen minden lovakkal biró lakónak, lovait tüz idejében a' vizfetskendő, vagy vizhordó szekérbe fogni.

Ekkor a' jó rend azt is kivánná, hogy a' kútmesterek, közönség szolgái, lévén velük a' kutakhoz állitatnának, és a' kutakat, az ekor igen könnyen megeshető romlástól megőrizzék.

Mihelyt tűzről jel adatik, azonnal tartozzanak az Áts, Kőmíves, és Kéményseprő Előljárók legényeikkel együtt a' tűznél megjelenni, és mind a' tűznek elnyomatását, mind pedig annak tovább terjedését eszközölni.

Harangöntők, Rézmívesek, Bádogosok, Lakatosok és Mechanikusok rendeltessenek a' Fetskendők mellé; a' többi népet pedig könnyebb vizhor-

dás végett két sorban úgy elkellene rendelni, hogy az egyik a' vizzel telt edényeket a' kúttól a' tűzig, a' másik pedig a' már megürűlteket a' tűztől viszsza a' kútig szolgáltatná.

A' kivántsi, 's felesleges nézők vagy elhajtassanak, vagy pedig munkára szorittassanak; e' végre továbbá, hogy a' jó rend ne háborittassék, 's lopások ne történhessenek, szükséges, hogy az őrök a' tűzkörűl elég nagy, szabad tért szerezzenek, 's különösen a' szerentsétlenek jószágát őrizzék. Ha mind ezekre nem lenne elég katonaság jelen, akkor a' katonai társaságokba (Compagn.) egyesűlt polgárság tellyesitse a' mondottakat. Ellenben mi oktalanság verés 's más erőszakoskodás által illy esetekben a' rendet helyre állitani akarni!

A' helybéli Főorvos és Seborvosok is kötőkkel 's éltető szerekkel ellátva e' helyről ki ne maradjanak.

Az állandó tűz megbizottságnál az Előlűlést viszi a' város Kapitánya (Nagya), ennek tanátsnokai a' tűzhöz megkivánt mesterségeknek, mint: Áts, Kőmives, Kéményseprő, Réz - Vas - Harangöntő, 's t. Előljáróik, 's ezekkel egyet értvén tartoznék ő a' tűzoltás dolgára ügyelni.

Mi módon lehessen a' tűznek idején a' személyeket és javakat megmenteni.

Ha olly épűletben, a' mellynek folyosói és lejtői nem gyúladhatatlanok; mellyben beteg, aggodt, tompa eszü emberek, számos gyenge gyermekek, szülők, gyermek ágyosok, 's más magukkal tehetetlenek vannak, tűz támad, főképen pedig éjnek idején, és hevesen terjed, ha ezek gyorsan megnem szabadittatnak, füst 's hév által tetszhalottakká lesznek, vagy valóban megis égnek. Azért illy környűlményekben első gondja légyen a' polgári Előljáróságnak, azoknak, kik ezen épűletekben vannak, és nem menekedhetnek meg, szabaditásukról gondoskodni, 's továbbá azt, a' mi birtokukban leg-

drágább, vagy, ha szegények, ama kevés jószágot is bátorságba helyheztetni.

Ha ezen emberek alatsony épületekben vannak, könnyü e' munkát tellyesiteni; de, ha az ő lakhelyeik több emeletesek, vajmi nehéz ekor a' szabaditásnak fontos munkája, sőt ez nem is történhetik meg tzélirányos készület nélkül, mellyet mi *tűzmentő* készületnek fogunk nevezni. Ehez tartoznak tzélirányos rendelések, eszközök 's t.

Ha valamelly több emeletü, 's lángba borúlt épületnek felső emeleteiben emberek vannak, és a' lejtőkön már lenem mehetnek; 's a' szerentsétleneknek lehetetlen a' szomszéd épületre általmenni a' padlatról; nem marad már más hátra, mint tsupán az ablakok, ezeken által kell a' szabadúlásnak, ha ez lehető, megtörténnie. Ez pedig tsak *leugrás*, *lerepülés*, és *leereszkedés* által történhetik meg.

Ha más tüzből kimentő mód nem marad hátra, mint a' leugrás, és erre mások által a' földszínén semmi készületek nem tétetnek, kénytelenittetik ez előbb minden némü puha tárgyakat, mint szőr, toll, szalma párnákat az ablakról levetni, több öltözeteket egymáshátára ölteni, sietve fejét, kezeit és lábait bepólyázni, és így az ugrásnak neki bátorodni, mert így a' puhára esvén kevesebb veszélyben forog. Minden esetre tanátsosabb, hogy a' szomszédok készítsék ezen terűletet; de széna, szalma 's más eféle könnyen gyúladó tárgyak e' végre alkalmatlanok, mert ezek a' lehulló tűz által meggyújtatván a' tüzet nagyitanák; legfellebb akor lehetne ezt javasolni, midőn semmi ágyi ruha jelen nem lenne, vagy a' leugrásra szánt oldalon még az épület nem égne.

Legtanátsosabb lenne, hogy az alatt lévő személyek eképen vennének a' szabaditásban részt: négy, vagy hat erős férjfi tartson kezei között kiterített ponyvát s. t. azon ablak alatt, mellyről a' megszorúltak lesuhanni szándékoznak; ha pedig minden legkisebb sértődést is elakarnók kerűlni, üttessenek négy, vagy hat ember magasságu oszlo-

pok a' földbe, 's ezekre hámok által terittessék ki a' hozzájuk jól oda alkalmaztatott ponyva, erre hordassék ágyi ruha, 's ekor minden megszorúltak, sőt a' kisdedek-is reá eshetnének sértődés nélkül, minden földbe ásott oszlop mellett pedig egy két ember álljon, és azt erősen tartsa helyében.

Lerepülésre szolgál a' durva, vastag és erős szövetü (Segeltuch) vászonból készült *suhanó ernyő* (Fall-Schirm) *a' repülő ruha*, melly haltsont szálakkal készült, és a' hónalyban megerősitett abronts ruhát képel; és *a' tollruha*, mellynek segitségével 1777ben Dufors nevü bünös Fort-Louisban egy igen magos épületnek fedeléről lebotsátkozott. Hogy egy bátor férjfiu a' közönséges eső ernyőnek segitségével is, valamelly nem tsekély magasságu épületről lebotsátkozhatik, a' nélkül, hogy ez által valami baj essék rajta, bizonyitják több szerentsés esetek. Hogy az ernyőnek ekor nemgyúladó szerből készültnek, vagy hasonló szerrel mázoltnak, vagy legalább nedvesnek kell lennie, hogy így a tüz által elnerontassék; továbbá, hogy ezen ernyőket a' többi tüz óltó készületekkel együtt a' nyilvános épületekben készen kell tartani, hogy azokat a' szükség idején hoszszu póznákon a' megszorúltaknak nyujtani lehessen, nem szükséges emliteni.

A' leszállás történhetik kötél létrán, illyent gondolt ki Neubert, melly két horognál fogva az ablakon megerősittetik, a' földszinig lenyujtatik, és a' lenn lévők által az épülettől kevesé távól tartatik, hogy ez által is a' megszorúltak könnyebben szálhassanak le: azonban ezzel tsak a' már megnőttek és bátor emberek élhetnek, sőt ezek segithetnek magukon egy kampó által az ablakhoz kaptsolt egyes kötéllel is, de ezen kellene minden egy lábnyi távólságban egy kisded főnyi fagombnak lennie, mellyhez a' kéz tártózkodhassék, és akadhasson; mert különben az ön terhe által a' földhöz sietö test gyorsan vinné az embert a' kötélen, ennek a' keze az által meghevülne, és az a' nélkül is rémült ember kelleténél elébb érhetné a' földet. — E' kötél

létrákat, vagy gombos köteleket-is, tartson minden ön boldogságáról szorgoskodó község a tüzmentő épületben, és nyujtassa ezeket gyorsan a' veszélyben forgóknak. A' kötél létrának egy más nemét Klingert, és még egy mást pedig Röser találta fel.

Már Galilei gondolt ki egy különös készületet azoknak menekedésükre, a' kik égő házakba szorúlnak. Ő utánna is sok Művészek, Tudósok, és Emberbarátok gondolkoztak hasonló 's lehetségig tzélirányos készületekről, 's felistaláltak többeket; Igy Creutzer, Ebeling, Helbach; Collin Philadelphiában; Reusz Drezdában, Desoudrais Frantzia Országban; Grosset Liptsén; Bichley Londonban; Audibert, Regnier, Trechar Párisban; Dauthe Liptsén; Kunze Luneburgban. Minden készületek között pedig legjobb és legegyszerübb, a' két faragott fából álló, helyről helyre vitethető machina, mellyen köteleknél fogva, egy tágas, tüztől ment kosár fel 's alá húzatik, 's benne a' különben nem szabadúlható személyek és eszközök. De ennélis tzélirányosabb véleményem szerint mind a' személyeknek, mind pedig és főképen a' dolgoknak szabaditásukra a' Hamburgi Breisz Pétertől kigondolt mentő zsák, áll ez vastag és erős zsákvászonból, ennek hosszasága a' harmadik emeletről földszinig, szélessége pedig egyik ablak szártól a' másikig érjen. A' felső vég vashorgoknál fogva az ablak szárakhoz alkalmaztassék, innét a' többi rész leeresztetik, 's az alatt állok által, a' mennyire lehet távól a' ház falától tartassék. E' zsákba fenn az emeleten minden némü személyek kitsinyek, nagyok, betegek 's épek tétetnek egyenként, fejük 's kezeik jól betakarva lévén, és leis eresztetnek; leérvén lassan az alúl állóktól gyengén feltartatnak, és kibotsáttatnak.— Illy módon a' legrövidebb idő alatt, igen bátorságos úton menekedhetnek meg mind a' személyek, mind pedig az eszközök. — Válóban kivántatnék, hogy egy nagyobb ház sem lenne illy zsák nélkül; 's ezen kivül minden vá-

rosban tanátsos lenne több illyent köz költségen tsináltatni, 's a' szükség idején haszonra forditani.

Mivel olly esetek kerülhetnek elő, mellyekben a' magukkal tehetetlen személyek, mint betegek, bénák, tetszőleg holtak, gyermekek 's eszelősök a' már égő házban végső veszélyben vannak, ezeknek szabaditásukért tehát másnak kell magát feláldoznia, azért illő és szükséges lenne, olly készületekről gondoskodni, mellyeknek segédségükkel ezen ember szabaditók maguk minden veszélytől mentek lehetnének; de ez tsak úgy eshetnék meg, ha vagy gyúladhatatlan tárgyak fordittatnának mentő ruhákra, vagy a' gyúladhatók ollyas valamivel bevonatnának, meg áztatnának, a' mi nem ég, 's így a' tüznek a' bátorra hatását vagy egészen sikeretlenné, vagy legalább kiálhatóvá tennék.

Azt, a' mit e' végre a' véletlen történet, mint hasznost, a' mesterségek pedig és tudományok, mint tzélirányost, felfedeztek, kivánom én itt közleni.

Jól megnedvesitett 's tömött szőr, vagy bőr ruhák, mellyek fejtakarás végett hasonló szerből készült tsuklával is birjanak, kisebbitik a' hévséget, és ellene is állnak rövid ideig a' tüznek, kisebb fontosságu esetekben tehát lehet hasznukat venni.

Ha hasonló ruházatok több izben viz, só, és hamu keverékkel áztatnak, 's megszárittatnak, a' szükség idején pedig ismét, újra ugyan azon olvadékkal megnedvesittetnek, a' lángok között is elég bátorságot nyujtanak a' tüz ellen; mint kelljen pedig az artzot és a' kezeket védeni, alább fogjuk látni.

Az Angoly Országban feltalált tüz sapka, mellyen, az egész fej jól eltakarva lévén, az órrnak, szájnak és szemeknek számukra nyilások hagyatnak; ez utolsók Maria üveggel, a' két első pedig nagy megáztatott spongiával védetik a' tüztől; mint egyes fejtakaró nem megvetni való.

Palmer Braunschveigban, és Stark Hamburgban hasonlóképen tüzhárító ruhákat ajánlottak, mellyek-

kel ugyan lehetne jó foganattal élni, de mint igen nagy súlyuak, véleményem szerint nem méltók az ajánlásra.

Minden tekintetben a' selyemkőből (Asbesthus Amianthus) készült öltözet a' legtzélirányosabb, ha ahoz még alkalmatos lehelő készület is kaptsoltatik.

A' Glaser és Barthelemy' által feltalált tüz mentő Paisok és tüz ostor és tüz patzka is nagy haszonnal vétethetik elő olly alkalmatossággal, a' minő vólt, melly a' Schvarzenberg Hertzeg emlékezetére Parisban tartatott szerentsétlen ünnep alkalmával előkerült. A' tüz ostor áll több valami póznára kötött vászon rongyokból, mellyek a' már oda fenn emlitett só, hamu, és viz vegyitékbe szorgalmasan mártatván — ezek helyében a' spongia is igen tzélirányos és az égő testhez üttetvén a' tüzet eloltják. Ezen eszközöknek nem tsekély haszonnal vagyon a' Játékszínekben, és tántz mulatságokban helyük. . .

Az artznak, kezeknek és más mezitelen testrészeknek a' hévség és tüz ellen védelmeztetésükre szolgálnak a' békenések, mellyeket a' megéghetetlen Roger olly nagy sikerrel fordit e' tzélra, a' ki, mint tudva vagyon, puszta kézzel tüzes vasat tarthat, és olvasztott ólomba fedetlen lábakkal léphet. Azt állitják felőle, hogy ő a' kezeit sósavas széksóból — közönséges sóból — kénsavas agyagból vagy is keserü sóból, tekéletes Magnesium rozsdából és akármi kövér egyesitő szerből álló porral *hinti* be.

Sokkal rémitőbb tünemény a' tengeren lévő hajóban támadott tüz, mint az, a' melly a' mező földön kerül elő; itt még is legalább reménység vagyon a' mondott készületeknél fogva a' szabadúláshoz, és ha nem egyébbnek, legalább az életnek megtarthatásához. De, ha hajón a' tenger közepén tüztámad, minden reménység egyedül a' tüz óltástól függ, vagy a' mellék hajókon történendő elevezéstől; ha pedig ezek is égni kezdenek, tsak a' tüz

és vizhalál közö:t teendő választás marad még a' kétségbe esetteknek hátra, azért javasoltatott, a' hajónak minden fa részeit vékony bádoggal, vagy olly valami szerrel bevonni, bemázolni, a' mellyen a' tűz nem fog, hogy e' készületek által a' hajó a' gyúlladhatástól megőriztessék.

Az illy tűzháritó mázokról 's tapadékokról kivánok itt bővebben értekezni, mert ezeknek nálunk is a' mezei életben főképen (t. i. falukon, a' juhaklokban, szállásokban, telkekben 's a' t. más épületekben, mellyek legnagyobb részint fából épülnek, vagy a' mellyekben könnyen gyúladó tárgyak nagy mennyiségben tartatnak) nagy hasznukat lehetne venni.

A' Glaser által ajánlott, és a' tűz háritásra valóban tzélirányos máz, melly áll 3 rész kimosott agyagból, egy rész kimosott nehéz földből (Thon) és egy rész rozs lisztből készült tsirizből. Ez valóban a' fát, mellyre kenetik, képes a' tűz ellen védeni, tsak az kár, hogy nedves helyen nem tarthat soká.

Boulard a' Lyoni épitőmester is feltalált egy az ajánlásra igen méltó szert, melly által a' fát igen nagy bátorságba lehet helyheztetni a' tűz ellen. Ebben a' fő vegyitmény a' hamuzsir, (potassa) a' mellyel ő e'képen élt: felseresztett ő t. i. vizben annyi hamuzsirt, a' mennyi abban elolvadhatott, és ezen olvadékkal mázolta bé a' fedelet, padlatot 's a' t. a' még megmaradott olvadékot megöblitett agyaggal vegyitette egybe, 's jól öszve keverte; e' keverékhez adott végre rozs-liszt tsirizt, 's ismét mind addig keverte, mig méz higságu lett; és ez a' szer, a' mellytől ő elérte a' tűz ellen bátorságositás tzélját; ezzel ő háromszor, vagy négyszer bemázolván a' fát, azt éghetetlenné tette. Mert az e'képen bemázolt fa legalább három óráig kiállja a' tüzet, a' nélkül, hogy meggyúladjon, 's ha végre meg is gyúlad, nem ég lánggal, hanem tsak szénné lészen. A' legújabb tapasztalás szerint legtanátsosabb

a' fát mindenik bemázoltatás előtt sürü asztalos enyvvel bekenni.

Vásznot, sőt papirost is megóvhatni illy módon a' meggyúladástól.

A' tűznek elaltatására Garciás Illés Péter Spanyol egy port talált fel, de a' mellynek alkotó részei mind eddig esméretlenek. Ez Madridban készűl és árúltatik Legamtos úttzában, Canillas Gróf házában N. 10. egy Képírónál e' tzim alatt: Polvos para apagar el fuego; egy arroba (mérték) ára 62 Real. A' porral egyszersmind a' mód is közöltetik, melly szerint azzal bánni kell. A' feltaláló tett e' porával a' Király jelenlétében próbákat, mellyek neki a' legnagyobb tetszést és kirekesztő készitési szabadságot nyerték. Tsekély mennyisége e' pornak rövid idő alatt eloltja a' tüzet kevés pertzenetek alatt, a' még meg nem gyúladott tárgyat pedig megója tőle. Még az is méltó a' megjegyzésre, hogy e' por ezen hatalmas erejét több esztendőkig változatlanúl megtartja!

E' következő találmány, melly által nem tsak a' fát, hanem magát a' szalmát is éghetetlenné tehetni, különös figyelmet érdemel: 4 font vas gálitz (vitriolum ferri, sulphas ferri) felolvasztatik 16 font vizben, ezen olvadékba adatik 4 ℔ apróra tört fénykorom; e' vegyiték főjjön mind addig, míg minden jobbára felolvadott. E' lébe továbbá hintetik $2\frac{1}{2}$ ℔ konyha só és $\frac{3}{4}$ ℔ kovátspor, vagy is kalapáts salak; mind ezek egy edényben több ízben felkevertetve, és béfedetve hagyatnak. Ekkor adatik az egészhez 1 ℔ öblitett (geſchlemmt) agyag, vagy nehéz föld, és ismét két három nap álljon több ízben felkevertetve, végre pedig az egész vegyiték leszűretik, és használtatik e'képen: Ha szalmát akarunk véle kikészíteni, e' mondott mennyiséget még új 16 ℔ (8 itze) vizzel higithatni; ha pedig fát, akkor az eredeti vegyitmény szükséges, ezekbe tehát — 3-szor 4-szer mártatik a' kikészitendő szer, és mindenkor megszáritatik; később ismét annyiszor; végre pedig, minekutána jól megszáradott,

ismét az egész már kikészitett szer megáztatik a' mosott ruhától maradott, és kiöntetni szokott szappan vizzel. — Az újabb tapasztalások szerint az agyagnál sokkal jobb a' porrá tört kőgomba (agaric. miner.) vagy kővelő (Farina Fossilis).

Úgy vélem, hogy a' fa, szalma, és nádfedeleket, a' millyenek falukon vannak, érdemes lenne e'képen elkésziteni; ámbár az újabb időkben feltalált Haváni fedél is egy igen hasznos és ajánlásra méltó találmány; tudniillik:

A' fedél nem sindellel, náddal, szalmával, vagy deszkákkal fedetik bé, hanem vékony fűzfa veszszőkből készült fonyadékkal, erre tétetik fekete, szitált 's megnedvesitett föld, ebbe vettetnek azután rendetlen gyökeret verő parlag plánta magok, ezek kitsirázván 's tökéletesedvén gyepet szűlnek, mellynek gyökerei végre öszvefüggő szövetet tesznek, hogy ha minden szalufák elrothadnak is, még is a' fedél mozdúlatlanúl, és a' tűznek fenyegetődzéseit kikatzagva áll. Én magam nem tsekély örömömre a' szomoruság között láttsm egy faluban illy Haváni fedelet, mellyet a' kőrózsa (sempervivum tectorum) alkotott; ez midőn körében mindeu épületek elégtek, maga maradott sértetlenűl; a' fedél akkor 36 esztendős volt.

Illy készűletek, 's illy fedelek nem lennének-e igen tzélirányosok ott a' gabona, széna, 's szalma pajtáknál, gabona és más jószág raktároknál, fedélre, és keritményre, hol a' kőfalból készült, 's menykő szivókkal (l. feljebb) ellátott épület vagy igen sokba kerűlne, vagy a' Gazdától ki sem tellenék?

A' mi a' *lövő töltéseket* illeti, már régtőlfogva készitenek az Angolyok valamelly seprőszinü papirost; az ebből lett fojtások kilövetvén meggyúladnak ugyan, de azonnal szénné változnak. Titokban akarják még most is tartani a' Gyárosok e' papirosnak készitése módját, de hijába, mert már tudva vagyon, hogy igen sok kénsavanyt (Vitriol olaj) vesznek hozzá. Brugnatelli vizsgálódásai sze-

rint, a' koha-nedv látszik legalkalmatosabbnak lenni a' papirosnak éghetlenitésére. E' nedvbe mártott papiros t. i. igen sok idő mulva kezdett tsak tüzesedni, és tsak korommá változott, a' nélkül, hogy a' közönséges papiros módjára porrá lett volna.

Ezen kivül, úgy látszik, a' Sósavashamag (murias kali) és a' Kénsavanynak a' Timsó anyagfölddel lehetséges háromféle keveredése is legbiztosabban éghetetlenné tehèti a' Papirost. A' pattantyusság és más lövők számára nem szükséges más, mint hogy a' papiros meg ne gyúladjon, akár osztán az korommá változik, akár sem. A' Brugnatellinek felfedezetei azonban egy általjában el nem fogadhatók, mert a' megkivántató savak nagy mennyiségben igen sokba kerülnének.

Delisle nevü Frantzia is talált fel egy illyen papiros készités módot, de a' melly hasonlóképen általa titokban tartatik; ez is olly éghetetlennek mondatik, mint az Angolyoké. Feltalált ő egyszer'smind egy igen tzélirányos módot, melly szerént a' lövő eszköz tsőnek diameteréhez képest (Caliber) lehet malmokban patron tokokat késziteni, a' mi a' tengeri szolgálatra nézve igen hasznos. Minden esetre pedig az ekképen készitendő papirosnak, akár mimódon is készittessék az, szükséges sokkal erősebben enyveztetve lennie, hogy mindenkor elég erős és nyulánk maradjon.

Ezekből áll tehát, a' mit a' tűzveszélyekről; azoknak elkerültetésükről; a' módokról 's eszközökről, mellyeknél fogva a' már kitörtekből meglehessen a' lángban forgó javakat 's embereket menteni, közölhető vólt. — Mind ezek tellyesithetők lennének, ha az emberek elég figyelemmel, előrelátással, 's lelkiesmérettel birnának; ha továbbá tzélirányos és pontos rendtartás (Politia) behozatnék, és a' polgárok a' szükséges költséget nem kimélnék. — De a' mig a' régi állapotban maradunk, dulni fog ellenállás nélkül a' tűz, és nem tsak az élet eszközeit, hanem magukat is az embereket emész-

teni, — 's e' környülállásokban kénytelenittetünk, a' különben tsak nyereség vágyból eredett kármentő Intézeteket valódi jótétemény gyanánt tekinteni.

Boehm Károly.

4.

A' Világpolgárságról és Hazafiságról.

Az embert érzési és tudományos kifejlődés teszi azzá, a' minek magát később munkassági hatáskörében mutatja. Ha benne mind érzés, mind elmebéli foghatóság egyenes arány szerint fejlék ki, ott áll, hol kell és illik állania: hasznos tag a' nemzet testében, az, az egész emberiségében; ellenben, ha mindenik hibásan volt kiképezve: ha nem úgy érez, mint kell, nem úgy lát lélekben, mint az égi igazság szabálya és sinórmértéke kívánja — érzései hibásoknak, megfogásai, eszméletei homályosoknak, megtsalóknak, ellenkező úton vezetőknek, méltán mondathatnak. A' helyesen kiképzett érzés tettek kútfeje; az igaz tudomány fáklya, melly levilágít az élet útjára: megláttatja a' göröngyöket, mellyekben botlani és elesni lehet; észreveteti a' tövisseket, mellyek sebesítenének; kimutatja az eszközöket, mellyekkel az akadályokat és nehézségeket meglehet győzni. Az érzés a' testi emberé 's lakhelye a' szív; a' tudomány az elvontabb, magasabban emelkedett, felségesebb tárgyokkal foglalatos lelki valóságé. E' kettőnek egymással öszvehangzásban, szövetségben illik lenni. Az érzésnek, búzdítani, hevíteni kell a' lelkiképen fejlődő embert, hogy megesmért jó ügyében el ne tsüggedjen; a' tudománynak világosítani a' tárgyakat, mellyekért a' szív érez, és észrevetetni, megesmértetni, ha igazán méltók-e a' tiszta világosságnál kiképzett ember figyelmére. Így létesül és emelkedik a' tökéletesebb nemű erköltsi mívelt ember, a' neme dísze, a' jónak barátja, a' nagyot és szépet melegen érező és kedvelő.

Az érzési 's tudományos kifejlődéssel 's ennek mindeniknek természetével, kiterjedettségével, egyenes vagy hibás tzélzataival vagynak egy arányban a' tárgyok is. Nem egyformán érzi ezeket a' szív, nem egyformán fogja fel 's tekínti az értelem. Van megromlott érzés; van hibás tudás vagy elmebéli megfogás a' tárgyok körűl. Az első nem a' szépért hevűl, hanem azért, a' mi rút: mert ennél érnek tzélt vágyjai; a' másik segíti, midőn ollyanoknak mutatja a' tárgyokat, millyeknek a' szív érzi. Ez ál vagy fattyú bőltseség. Megromlott érzés és ál, vagy fattyú böltseség elválaszthatatlan szövetségben vagynak egymással a' tiszta tzélarányos érzés és jól tévőleg kiképzett tudás vagy értelem ellenében. E' két egymással szorosan ellenkező érzés és elme kifejlődéséből származik a' világpolgárság és hazafiság, e' két egymással olly igen ellenkező tulajdon is.

Elkülönözték már a' régi míveltebb nemzetek is e' két tulajdont egymástól. A' Görögök, kiknek hatások olly sok felé elágozó volt 's nyelvek a' míveltségnek főbb fokára lépett, azt az embert, kit mi nyelvünken világpolgárnak nevezünk, *κοσμοπολιτης*-nek mondák. Honnosították, nyelvekbe felvették e' szót a' nyomaikon elindúlt világhódoltató Rómaiak is, tsak igen kevés változtatással e' szót nyelvek természete szerint így ejtvén: Cosmopolita. Melly szó tsak igen kevés változtatással általméne azoknak a' míveltebb időnkbéli Nemzeteknek nyelvekbe is, kik nyelveket római vagy latán nyelv leányának mondhatják. Mi magyarosítók ezt e' néven: világpolgár. Már maga e' kiejtés is világosan mutatja, mi féle emberről szólunk, midőn a' világpolgárt emlegetjük. De még is szükséges szorosan meghatározni e' nevezetet, hogy értelme annál szembetűnőbb legyen. Világpolgár névvel az az ember neveztetik, ki minden országot, minden vidéket, minden világrészt, minden nemzetet egyaránt szeret 's egy tartomány egy nemzet eránt sem vonattatik nagyobb szeretettel. Világpolgárságnak pedig nevezzük azt a' tulajdont, mellyel az illy nemű ember felvan ru-

háztatva. Nintsenek e' szerint a' világpolgárnak különös kizáró érdekei semmi egygyes, ország, vidék, vagy Nemzet eránt. Ez azt tartja, a' mit e' közmondás: „hazája ott az embernek, hol jól vagyon dolga.“ Ez ugyan a' hideg ész világánál nézve igaz: mert az élet boldogsága nagy erővel kaptsolja az embert ahoz a' földhez, mellyen jól van dolga: de e' gondolatnál minden megszűnik, a' mi az életet igazán széppé és érdemessé tette volna. Ingadozó, megvehető, eltsábítható, nyomos erköltsvonással nem bíró 's főbb kötelességeket nem esmérő embernek jelszava ez, ki minden formákba képes magát általönteni, tsak hasznot lásson 's hajlandó ezért még a' legszentebb, a' legigazabb ügyet is el árúlni. Illik ugyan hálaadatosnak lenni minden egygyes jótéteményért, mellyet akármelly szugolyában vettünk is a' földnek; illik, sőt kötelesség szeretettel emlegetni azokat az embereket, kiknek társaságokban kellemes órákat töltöttünk; azt a' kormányt, mellynek ápolása, védelme alatt bátorságban voltunk, 's azokat a' törvényeket, mellyek előtt elég volt fedezésünkre tsak ez egy is, hogy emberek vagyunk: de még e' nem ád ösztönt arra, hogy ugyan azt a' földet, mellyen mind ezekben részesültünk, kizárólag hazánknak tekíntsük. A' haza szó természete sokkal többet foglal magában. Megoszlott érzések, hol hazáról van szó, keveset vagy semmit nyomók: mert, ki mindenért hevül, semmiért sem hevül nyomosan és állandóan; ki mindent egyaránt szeret, nem tudja, mi a szeretetnek méltó tárgya, valamint azt sem, mi a' hűség a' szeretetben. A' kötelességek, tartozások között nagyobbakat nem esmérni, hanem őket mind egy formáknak tekínteni annyi, mint köztek egygyet sem esmérni 's tellyesíteni. Illyen a' világpolgárja. Benne az érzés nem az a' tisztán kimívelt érzés. melly olly sok jót 's hasznossat képes előhozni. A' tudományos míveltség nem az igazság lelke szerínt intézett 's erős alapon épűlt, hanem hamis, tévelygő, félszakos, homályos, melly nem látja azokat a' nyomos okokat, mellyeknél fogva az

igaz hazafi hazájához szakadatlan kötelekkel érezi magát leköttetve. Richter, a' lelkes bajor Író azt mondja ugyan Hesperusában a' hazaszeretetről, hogy ez „semmi egyébb, mint megszorított világpolgárság.“ De ugyan e' szó: megszorított, határoz itt mindent: mert, ha meg van szorítva a' világpolgárság, akkor nemesebb eredetű, akkor világa tsak a' hazában, tsak a' kedvelt, a' rokon nemzet között vagyon. Illyent nem világpolgárnak, hanem hazapolgárnak kell és illik nevezni: mert a' világpolgárnak értelmével ollyan tulajdonok vagynak összefüggésben, mellyek a' kedves világát tsak hazájában találó polgárt nem béllyegezik. A' világpolgárság a' szülő föld eránt hidegséget tenyészt; nem néz sem múltra, sem jövendőre. Más eleme, más alkatja vagyon tehát mint a' hazafiságnak. Hasonló a' világpolgár ahoz az állhatatlan hajlandóságú 's tzélú személyhez, kinek minden szép tetszik, de tartós szeretetre egy tárgy sem olvaszhatja. A' ki ezt az Országot azért szereti, mert egésséges levegő ege van; a' másikat azért óhajtja, mert mívelt nép lakja; a' harmadikhoz azért hajol, mert földje áldott termékenységű; a' negyedik eránt azért fogódik el, mert polgári alkotmánya tökéletességhez látszik közelíteni; az ötödiknek azért hódol, mert az életnek több kétseivel bir; a' hatodikba azért vágyódik, mert sok nemzeti elsőségek ajánlják; — nem eszköze, nem munkása az egygyik Országbéli nemzet maradó boldogságának is, hanem hasonló a' denevérhez, melly általánosan egy nemhez sem számlálható. Az illy ember szívére semmi bényomások nem birnak állandóan emlékeztető és lekötelező erővel: nem érez ott, hol kellene; nem lát, nem gondolkodik, hol a' látás és a' gondolkodó tehetség előtt olly sok útak vagynak megnyilva. Egy erköltsi áldott tzélokra öszveszerköztetett nemzeti testnek tagja ez: de ezt minden szentebb érdekeivel egygyütt sem betsüli, valamint javát is hidegen tekinti; ősei e' nemzet kebelében vettek eredetet, munkáltak és haltak el, de ezeknek emlékezetek nem vonja; itt látta meg

elsőben a' melegítve tenyésztő, éltető nap világát. Itt függött ápolgató szülői karokon — itt kezdett gondolkodni — itt szólani, itt indúltak el lábai a' haladásra, itt kezdődtek 's folytak boldog gyermekkori játékjai, itt vették körül szerető testvérek, rokonok és barátok: de mind ez semmi előtte; itt nyújtott neki a' föld táplálást és ruházatot, a' törvény bátorságot: de le még sem köteleztetheték. E' tulajdonoknál fogva nem ritkaság, hogy Nemzetét 's szülőföldét, a' helyett, hogy bóldogítani igyekeznék, elárúlja 's oda megy, hol önképzelte világában magát boldognak álmodhatja. Erre nézve a' világpolgárjai semmi nagy tettekre nem alkalmatosok bár akármelly Ország mellett is, hanem az útazó madarakként mindig arra felé tartanak, hol természeteknek az éghajlat legjobban kedvez. Önhaszon kereset jeleli ki tehát a' világpolgárt, ez tetteinek minden rúgója, ösztöne. Pedig ennél magával ellenkezőbbet 's megvetőbbet nem gondolhatunk a' társaságban. Mert ki magát, másokat kizárólag, akarja 's törekszik szeretni a' társaságban, ingadozó, dúlékeny alapon helyhezett maga eránti szeretete nem esméri a' legszebb örömeket, nem a' valóságos emberi nagyságot és szépet. Tiszta és illendő tsak ott a' szeretet, hol mások javát nem sérti a' magát szerető, hol a' nemzeti testet, mint hűséges tag támogatja 's tisztében eljár. Illyen magok eránti szeretetet nem esmérnek 's esmérni sem akarnak a' világpolgárjai, nem tartván Plátóval: „nem magunknak születtünk tsak, hanem életünk egy részére a' haza, másikra szülőink, harmadikra barátjaink tartanak számot.“ Pestisei tehát ezek a' Nemzetnek 's minél többen vagynak illyenek kebelében, 's minél inkább kiható példájok, annál inkább hanyatlik a' nemzeti lét 's annál gyengébben támogattatik a' közjó, mellynek épen tartása nélkül állandó nemzeti lételre számot nem tarthatni. De valamint szülőföldének tetemes és több áldozatokkal járó hasznot nem tehet a' világpolgárja, hazája igen tágos határok közé lévén zárva: szintúgy nem nyerheti meg sem. mások eránta viseltető tiszta és állandó szeretetét,

sem azt a' ditsőséget, melly a' nemesebb tetteket követni szokja. Kebelében erősebb nemű szeretet tartós lánggal nem ég egy emberi tárgy eránt is: mert valamint hazája nints, úgy nints kijelelt meghitt barátja is. Kerüli őtet, minekutána megesmérte gondolkozását és érzéseit, az állandóbb hajlandóságú, úgy vélekedvén, hogy: kinek szülőföldjéhez 's nemzetéhez állhatatos vonszódása nints, hanem mindegy lakására a' földnek akármelly részetskéje is, az a' barátságban sem lehet hív. Így rideg és magának hagyatott a' sok barátoknak vélt emberek között is: mert ki magának sok barátot igyekezék szerezni, sok embert megesmért ugyan, de hűség szent lántzával egygyet sem szoríthata magához. Maradó ditsőség sem lehet osztályrésze a' világpolgárnak: mert hol a' szívben valamelly kijelelt kedves tárgy eránt ólthatatlan tűz nem ég, hol a' szeretet nem erős nemű, hanem tsak mindennapi, vagy közönséges érzemény — ott áldozatokról még tsak álmodni sem lehet. Pedig erőlkedés és áldozatok nélkül nagy 's ditső nem tenyészhetik; ezeknek pedig az ólthatatlan szeretet, nemes elszánás és maga megtagadás életre hozóji. Ki ditséri azt a' dúst, ki a' mellette elment, könyörgő szegénynek egy fillért nyújta? Hisz ezzel tsak emberi tisztének teve eleget, tsak könyörgő vendégjét rázta le nyakáról 's talán nem érzés, hanem ditsvágy, vagy annak hiú mutogatása, hogy ő is ember, birta a' segedelem nyújtásra. Másképen van, ha veszély forog fenn 's mindent, még életet is veszélyre kell kitenni: — ha egy vízbe hullott jajgató felebarát kér kéztörve segedelmet; ha lángok között rimánkodó szovak esedeznek mentésért és ha egy ellenséggel árvíz módjára elborított szülőföld kéri vagyonunkat, kezünket, életünket. Itt tsak erős, lelkes nemű szeretet képes az áldozatra, gyengébb elalszik, viszszahuzza magát, vagy oda megy, hol veszély nem fenyegeti: mert miután egy Ország, egy vidék, egy nemzet sints igazán szívén, nem érzi hazája elvesztését. Ezt tévén, távol jár a' lelkes polgár ditsőségétől, távol

attól a' szép meggyőződéstől, hogy megérdemlette, hogy szülőföldje javaiban részesüljen; megérdemlette, hogy jók szeretete ápolja 's ne engedje hanyatlani, ha, mint egygyes ellen, veszélyek kelnek fel, mellyeket tsak többek öszszefogó erejek háríthat el. Az az egy látszik azonban jónak ebben a' tulajdonságban, hogy minden emberekhez hajlik egy eránt, nem néz nemzeti különségre, nem arra, hogy ez, vagy az embertársai közűl tőle meszsze született 's gondolatjai, érzései, szokásai az övéivel nem rokonosok. De a' közönséges emberszeretetet a' józan hazaszeretet sem zárja ki: mert ha ezt tenné, nem erény, hanem vétek volna. Ollyan bölts ő, ki Richter szerint magasabb, felségesebb nemű emberszeretetet érez az egész föld, mint közönséges emberszeretetének nagy hazája eránt. Abban pedig nem találhatni legkisebb emberi kötelességekkel ellenkezőt is, hogy a'hazafi nemzetét 's hazáját különös, főbb nemű szeretettel szereti; mert ez által tsak azt mutatja meg, hogy betsűli 's felejthetetlenül szívén hordozza azokat a' jókat, mellyeket szűlőföldjétől vett 's igyekezik ezeket ismét abba a' forrásba viszszavezetni, idő 's alkalmatosság adván magát elő, melly forrásból rája kiárodtak. Mit mondanánk arról az emberről, ki szűlőjit, kiktől számlálhatatlan jókat vett 's kik gyengéd szeretetnek érzéseivel dajkálák, nevelék, más hozzá minden tekíntetben meszszebb lévő emberek sorába tenné? Nem egyebet, mint azt, hogy háladatlan 's nem tudja az érdemeket betsek szerint méltatni. E' név illik a' világpolgárra is, ki szűlőföldjét sem betsűli felebb a' többi tartományoknál, nemzetét a' többi idegen nemzeteknél. E' tulajdonnak elterjedése minden szorosabb és szentebb viszonok megszűnését, elbomlását és az országok hanyatlását 's dűlését hordozza elkerűlhetetlenűl magával. Hibás, veszedelmes elveken épűl tehát a' világpolgárság 's mint illyen, semmiképen nem menthető, hanem méltán megérdemli, hogy mint rosz gyümöltset termő fa, a' hol lehet, a' józan ész világánál, növekedésében, szaporodásában gátoltassék,

irtassék 's helyébe a' nemzeti érdekeket 's közönséges emberszeretetet igazán betsülő hazafiság plántáltassék, tenyésztessék.

A' hazafiság egészen másban foglalatos 's másban keresi 's találja kedvét.

E' szó: Haza, más előttünk esmeretes Nemzetek nevezésekhez képest, különösen hangzik. Törekvést láttatik ez jelenteni egy helyből másba 's különösen idegenből honiba. Eredete ennek nem más, mint az lehet, hogy régi őseink folyvást hadviselők lévén e' szó által: haza, érezék magokat a' hadnak nem csak vitézül viselésére, hanem egyszer'smind minél előbbi bévégzésére is felbuzdíttatva. Tiszta és erős hajlandósággal szerették ők a' honban hagyottakat. Semmi sem lehete tehát előttek kedvesebb és édesebb, mint a' haza menetel képzelete. Olly helyet érte e' szerint és ért most is Nemzetünk e' szó alatt, melly törekvéseinek fő tárgya, mellyben nyúgalmat, örömet talál 's elfelejti a' mit szenvede. Ezt az érzést fejtik ki egy lelkes költőnknek is e' szavai:

„Egy Istenért, egy Hazáért
„Égett hajdan durván hív —
„Egy mátkáért, nyoszolyáért —
„A' törzsökös magyar szív."

Innét könnyű meghatározni, ki a' hazafi: mert a' hazafi ennél fogva az, ki magát mindenütt idegennek nézi, csak honjában nem; ki előtt az esmért nemzeti vagy hazai hangok legédesebbek; a' nap, azok között a' határok között, mellyek között az a' darab föld van, mellyet közös nemzeti sajátjának, birtokának nevez, legszebben kél, leg jóltévőbben melegít, legbájolóbban nyúgszik; a' szellők legöryendetesebben susognak; a' patakok legkellemesebben zajognak; a' madarak legérzékenyítőbben tsevegnek és énekelnek; legszebbek a' mezőknek, réteknek 's kerteknek virágjaik; az erdőknek homályos magányja legandalítóbb; a' barátság és szeretet legkivánatosabb; a' szokások legbetsesebbek;

az illető háznép társasága legboldogítóbb; a' kormány legszelidebb; a' törvények legtzélarányosabbak; a' nemzeti alkotmány legböltsebben öszveszerkőztetett; a' nyugodalom mind élve, mind a' halálban legtsendesebb. A' haza tehát a' hazafinak minden nagy és szép, minden kivánatos és szeretetre méltó dolgoknak öszvesége, lakhelye. Midőn itt a' hazafit úgy adom és állítom elő, mint egy ollyan embert, ki mind azt, a' mi övé és hazájáé, legjobban szereti, leginkább magasztalja: senki se gondolja, hogy ez által a' hazafit a' mások honjának 's magáénak megbirálásától elzárni 's véle a' honit, bár hibás is, vakon betsűltetni kivánnám. Nem tzélom ez: mert a' gondolatok, a' birálat, itélet szabados lelki tulajdonok 's ezeket korlátolni véges valóságok közűl, mint millyenek az emberek, kinek juthatna józan észszel eszébe? Tsak azt mondám a' fentebbiekkel, hogy a' hazafi magához és honjához hív: de nem azt, hogy majomi módon szeresse nemzetét 's hazáját. Megfogom alább mondani, mit hoz magával honja szeretetének fontos kötelessége arra nézve, a' mi hibás. Hideg, és fájdalom! sokaknál gyökeresedetten divatozó érzés, a' külföldit mindenben jobban szereti és betsűli, mint a' belföldit: szebb neki idegen nyelv; külföldi éghajlat jobb; más nemzetek míveltek, a' magáé durva; szomszéd országi polgári alkotmány, törvények, ruházatok, szokások tzélarányosabbak. Ez érzés mellett nem találom fel a' hazafit, ebben a' világpolgár él és lehell. Hol van tökéletesség e' földön? Az ez előtt 2262 esztendőkkel született Plátónak gondolatjai a' tökéletesebb nemű köztársaságról még maig is tsak álmok maradtak. Sokszor szebbnek nézi az ember az illy érzés mellett a' külföldit, mint a' hazait, holott nem szebb, még ollyan se; a' roszszabbat jobbnak képzeli a' szűlő földön magát fel nem találó elme; tökéletességről álmodozik az idegenben, pedig ott is tsorbák, fogyatkozások vagynak. Igy játszik az eltévedt érzés; igy fogja fel a' tárgyokat a' tévelygés, a' fattyú

bőltseség, az ál okoskodás. A' hazafi, a' mi jót külföldön lát, nem veti meg: de azért, mivel azt hazájában fel nem találhatja, ezt 's nemzetét meg nem útálja. Öszve hasonlítja a' hazait 's külföldit, kihat a' környűlményekre, a' helyhezetekre, nem felejti el nemzete szükségeit 's állását tekintetbe venni, 's így hoz aztán itéletet. Nem a' külföld híre, hanem nemzete igaz java, érzéseinek és gondolatjainak fő tárgya. Hazája 's ennek minden java, előtte azért legbetsesebb: mert ezt ollyan anyának tekínti, melly létét adta, kebelében hordozza, táplálja, fedezi, véddi. A' szeretet a' létesülő dolgoknak anyja: ez melegíti és érleli meg őket. Sokat jelentő a' Latánoknak e' mondása: „amor docet musicam.“ Ennek kell éledezni a' hazafi kebelében, innét lészen aztán, hogy a' hazait szeretni 's betsűlni meg nem szűnik. A' haza a' szeretet legmagasabb tárgya. Ezért mondatja a' halhatlan Schiller a' buzgó lelkű Máltaival Don Carlosnak: „An's Va„terland an's theure schlies dich an und halt es fest „mit deinem ganzen Herzen.“

A' hazafiság öszvesége azoknak a' kötelesség érzéseknek, mellyek a' hazafit lelkesítik, valamint ezek tellyesítéseknek is. Az érzés ebben virág, a' tett gyümölts. A' hazafi kötelességei szeretetiek 's ezeknek kell lenniek: mert betseket különben elvesztik. A' hazafiság, mint honi termék, a' hazának minden részében megteremhet, sőt minden éghajlatok alatt díszlik, hol nemzeti társaságok, országos egyesűletek vagynak. Szereti a' Grönlandi sivatag hideg hazáját, valamint szeretik a' legmelegebb tartománybéliek is azt az Országot, mellyben tulajdon nemzeti testet formálnak. Szokások és élétmód tulajdon befolyással birnak erre a' szeretetre. De más tulajdonságú a' durvább, más a' míveltebb nemzetnek hazafisága 's honjához viseltető hajlandósága. Amaz természeti ösztönből ragaszkodik honjához; ez tekíntetbe veszi azokat az elsőségeket is, mellyekkel honja más Országok felett bir; tekíntetbe veszi azokat az öszveköttetéseket, mel-

lyekkel hazájához vonattatik 's így lesz szeretete meggyőződésén épűlt tulajdonságává. Különböz egy rab nemzetbélinek hazafisága is egy szabad nemzetbéliétől. Amazét elölik a' bilintsek, ezeknek zörgések között a' hon, a' szűlőföld veszti bájló képét, a' kötelességek kedvetlenűl a' vas szükség parantsoló hangja, 's az uralkodói önkény sujtoló korbátsa befolyásánál fogva tellyesíttetnek; a' szabad nemzetbéli hazafisága szeretetbéli magas érzések mellett tellyesíti kötelességeit, tartozásait 's ennél fogva hatásában nagyokat, sokszor tsudákkal határos tetteket végbevihető. Ez a' valóságos hazafiság, melly a' népeket emelni, virágoztatni képes, midőn amaz ennek nevezetét meg nem érdemli 's nem is érdemelheti, bár nagyoknak látszó dolgok jeleljék is ki: mert kényszerített. Hol pedig kényszerítés forog fenn az egygyes tetteiben, hol félelem, szolgai függés 's nem szeretet a' buzdító: ott az erköltsi bets megszűnt esmértető béllyeg lenni. Szabad nemzetek szűlnek 's szűlhetnek tsak tartós lánggal minden szépért, jóért, nagyért égő 's lángoló szeretetet, azért is van ezeknél divatban az igaz hazafiság, melly rettenhetetlen, mellyel szegezi magát a' vészek ellen 's győz. Minél inkább képes valamelly nemzet polgári fontosságát megesmérni, annál nagyobb tenyészésben van nála a' haza javának érzése, kivánása 's a' hazafiság, melly abban munkás. Példa van erre Ángol országban, hol még a' köznép is a' közönséges mulató helyeken tisztelettel áll meg hősei emlékeinél 's szegénynek mondja a' nemzet jelenkorát, melly az elhúnytakhoz hasonló hazafiakat, véleményje szerint, nem hoz elő. Meg van ez más míveltebb népeinél is a' világnak. A' hideg elméjű világpolgár e' tulajdont nevetséges felhevűlésnek, álmodozásnak állítja. De ha már Nemzeteknek és Országoknak tsak ugyan szükségesképen kell lenni; ha ezeknek javok és virágzások nem hiú álmodozás; ha ezek belső erköltsi erő által emelkednek 's fontosságok, betsületek valamelly hatással bir; ha végre az egygyes nemzeti ta-

goknak is tellyes bátorságok e' kutfőből meríttetik, hol lehetne betsűlésre méltóbb tulajdon 's szebb valóság ennél? A' salak, mint haszna vehetetlen rész, mindég elvettetik, midőn az arany betsét még a' porban is megtartja. Kints, betsveszthetetlen drága kő a' hazafiság a' nemzeteknél, sőt polgári levegő, melly nélkűl a' nemzetek sokáig nem élhetnek. Egygyeseknek közhaszonra mozgások tartja fen az egésznek jóllétét. A' mi nem tsak látszólag, hanem igazán szép, mind ezen a' mezőn tenyészik és nevekedik 's éri el a' lehető tökéletesség fokát. A' közintézeteknek ez adott és ád naponként lételt; ez törűli le a' szenvedő rokon könnyeit; ez veti magát a' veszélyeknek ellenekbe, hogy a' hon és Nemzet függetlenségét fel ne forgassák, tekíntetbe sem vévén, hogy az életet kotzkáztatja, sőt ezt veszteni a' hon 's Nemzet ügye mellett ditsőségnek tartván; ez teszi a' haza közös oltárára javait 's a' tett nemessége érzetében elégedve nézi szétoszlásokat; védi a' törvényeket, a' nyelvet, nemzeti betsűletet 's ditsőséget, mellyek nélkűl nintsen 's nem lehet szabad 's nagy Nemzet; támogatja a' Királyi Széket, mellyről a' nemzeti fő, népe tagjainak, mint gyermekeinek javát, bátorságát, virágzását intézi; erköltsiséget tenyészt: mert meg van felőle erősen győződve, hogy e' nélkűl erős alapon épűlt országot, szerentsés nemzeti testet képzelni nem lehet; békeség eszköze a' nemzeti testben, azt hivén, hogy a' melly testben a' tagok egymás ellen támodnak, egymással meghasonlásban vagynak, ott nemzeti erő nem tenyészhetik, sőt a' test naponként gyengűlvén, mint magát kimerített, öszveroskad 's lenni megszűnik. Termékeny ez tehát kiszámláthatatlanúl. Senki se gondolja azonban, hogy a' hazafiság vagy hazaszeretet a' közönséges ember szeretetet elfojtaná, elölné. Épen nem, sőt inkább nemesebbé, erősebbé teszi azt, ha tökéletesebb, míveltebb nemű, tsak kötelességének kivánván eleget tenni, 's az idegennek meghagyván az övét, hogy nemzete betsűlete általa tsorbát ne szenvedjen.

A' mai időnek ditsőségére kell megvallani, hogy épen illyen hazafiságot terjeszt.

A' mi a' hazafiságot a' nemzet hibájira és a' törvények 's honi szokások fogyatkozásaikra nézve illeti, megteszi ez itt is, a' mi lelkes érzésével 's meggyőződésével egygyez. Jobbít, hol szükségesnek 's a' nemzet boldogságára tzélarányosnak lenni látja, felkeresvén az eszközöket, mellyek által a' nemzetet emelni, virágoztatni lehet. Nem néz senkire, nem halgat azért, hogy némelly egygyeseknek tetszhessék: elég neki, ha tiszta meggyőződésből megmondá, a' mit kelle. E' mellett a' hazafi hazafisága szép érzetében szeretve fedi fel nemzete gyenge óldalát; érzékenyen takargatja a' megbotsátható, a' gyengébb nemű hibákat, mellyek idővel magoktól is elenyésznek;— tzélja ezek mellett azonban nem a' nevetségessé tevés, hanem a' jobbítás, a' tökéletesítés lévén.

A' hazafiság tehát mindenütt jóltévő hatással munkálkodik az Országok 's Nemzetek kebelében, és hogy ezek virágoznak, ha tenyészve gyümöltsöt teremnek, ennek éltető nedve 's melege által vagyon. A' hazafi nem a' puhaság, nem önség megvetésre méltó ölében szendereg: hanem ott küzd, hol a' nemzet 's haza ügyében hervadhatatlan koszorút lehet érdemelni 's hol a' valóságos nagyság éledez. Mezeje tágos határoktól vétetik körül, mellyen törekedése számos tárgyokat talál, mellyek figyelmét egygyenként mind megérdemlik.

A' régi kor fényes példákat hagyott hátra abban a' hazafiságban, melly fáradhatatlan 's minden áldozatokra kész. A' Görögök 's Rómaiak addig valának nagyok nemzeti tekíntetben, míg ez a' tulajdon nagyobb mértékben diszlett nálok. A' házáért lángoló Codrus oda veté királyi páltzáját és életét, tsak hogy halálával hazája boldog lehessen. Az irigységig nagy Themistokles, mint számkiüzött sem akara a' hálaadatlan haza ellen hartzolni, hanem inkább méreggel vete véget életének. Leonidás a' Görög országi szoros útakon néhány ezerével meg-

mutatá vér áldozatjával, milly ellenséggel légyen a' számokban magokat megbizott Per'sáknak dolgok. Curtius a' lángokba rohant, tsak hogy Róma, a' szeretett, szabadúljon. Mucius Scaevola jobbja elégetése által rettenté meg az ellenséget 's elszánt tette az áldott békét termette gyümöltsül az arany szabadsággal egygyütt. Brutus és Cato a' Római szabadsággal együtt lehellték ki életeket. De más nemzetek között is sokan találtatának, kik hazafiságokat, honok 's nemzetek eránt ólthatatlanúl lángoló szereteteket mind az országos tanátskozásokban igazság szeretetek 's közjó mellett buzogások; mind a' hadak veszélyeiben rettenthetetlen bátorságok 's halálra elszántságok által megbizonyíták. Legközelebb nemzetünk kebelében is számos jelei valának régi időben is a' hazafiságnak. A' Scythák, mint a' régi történetek írója feljegyzették, annyira szereték különben kellemetlen fekvésű hazájokat 's nemzeti függetlenségeket, hogy a' különben mindenütt győzedelmeskedett Nagy Sándor, ki Krisztus születése előtt a' 356-dik esztendőben születtetett, nem ditsekedheték azzal, hogy megtörhette volna őket. A' mostani virágzó természeti tulajdonságú honban megtelepedett maradékjaik ezeknek, kik magyar néven esméretesek az újabb időben, mindég mutathattak sok ollyan hazafiakat, kiknek hazafiságok tsüggedhetetlen szeretettel párosúlt. Hunyadyakat kifelejthetné? Ezek nem tsak támogaták az alapjaiban a' veszélyes időkben ingadozó hazát, hanem neki fontosságot 's ditsőséget is szerzének. Körmendi Belgrádban, nem birván máskép a' fél holdat a' toronyból kitűzött izmos törökkel, magával egygyütt rántá le a' magas toronyból, hogy a' félhold kitűzése által a' lankadó törökök újra fel ne bátorodjanak. Zrinyi Miklósnak a' Szigetvárt védelmezett Várnagynak hős lelke 's szép halála, kit nem illetne meg a' szépet és nagyot betsülni tudók közül? Szondi 's többek mások tsak akkor szűnének meg hazafiúi kötelességeket még a' bizonyos veszélyek ellenében is tellyesíteni, mikor a'

Omodeus palatinus filius Comitis Dauid / et Iudex Cumanorum comes Scepesien. Omnibus Christi fidelibus tam presentibz
quam futuris / presens scriptum inspecturis / salutem / in eo / qui est uera salus. Humana ad inuenit sollercia quod que / memoria
dignum creditur / testimonio literarum genideretur. Ea propter ad uniuersorum noticiam harum serie uolumus peruenire. Quod quandam possessionem nostram
aquisitam / Fellsebes nuncupatam / in districtu de Zanus Situata / de consensu / et permissione / ac beniuolencia omnium filiorum nostrorum / cum uniuersis
vtilitatibus / Specialiter cum filius et alijs suis pertinencijs / sub antiquis metis et terminis / quibus nos / uel antecessores nostri / dignoscuntur
tur possedisse / in concambium cuiusdam possessionis magistri Zynka filii Thome / Asgurh uocate / in eodem districtu existentis / ex
munificencia Regie dignitatis / sibi donate et collate / dedimus / tradidimus / et contulimus / dicto magistro Zynka / et suis heredibz
heredumque suorum successoribus / iure perpetuo / et irreuocabiliter / possidendam / habendam / et tenendam. Insuper obligauimus nos cum
predictis filijs nostris / et heredes nostros / eundem magistrum Zynkam / et heredes eiusdem uniuersos / ab omnibus racione prefate possessionis
Fellsebus / expedire proprijs laboribus nostris et expensis. Et etiam prefatus magister Zynka / et heredes sui / nos / et nostros
heredes / ab omni inpetitione pretacte possessionis / proprijs laboribus et expensis se obligauit expedire. Cuius rei testimoni
um et firmitatem perpetuam presentes concessimus / sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Enuch in dominica qua
cantatur Inuocauit. Anno domini Millesimo C°. C°. C°. Septimo.

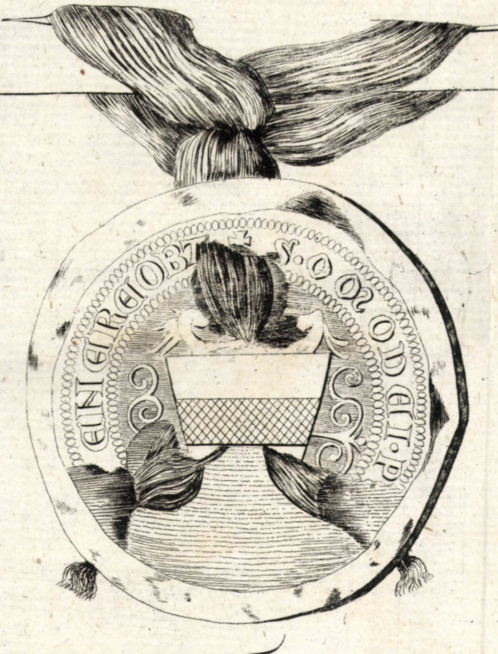

Tekéntetes

Lapádi Jósef Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Tábla Birájának

ajánlja

Horvát István

PÁPA

honért ömlő buzgó vérekkel életek is elfolyt 's meleg szívek verni megszűnt. Később is kész volt a' magyar hazafiság a' veszélyes időkben áldozatot nyújtani hazája 's koronás Fejedelmei mellett mind vérével mind javaival. Most is ennek szelleme leng a' közintézetek körül, mellyek már részint felállának, részint felfognak állani ennek fáradhatatlan igyekezetei mellett. Haza, hazafiság nélkül, lelketlen test; a' nemzet, tzél nélkül tévelygő tsoport.

Kiss Jósef.

5.

Omodeus Nádor Ispánynak 1307-dikben Februárius 12-dikén költ Tserelevele, mellyben Tamásfi Synkának Asguth helységéért Fel Sebes helységét általengedi, egy Réz Táblával.

„Omodeus palatínus fílius Comitís Dauid, de genere Aba, comes Scepsyensis. Omnibus christi fidelibus, tam presentibus quam futuris, presens scriptum ínspecturis, salutem, ín eo, quí est vera salus; Humana adinvenít sollercía vt quod, memoria dignum creditur, testimonio litterarum commendetur; Ea propter, ad vniuersorum noticiam harum seríe volumus peruenire. Quod quandam possessionem nostram, aquisitam, Felsebes nuncupatam, ín dístrictu de Sarus sítuatam, de consensu, et permíssíone, ac beniuolencía, omnium filiorum nostrorum, cum vniuersis vtilitatibus, Specialiter cum siluís et alýs suís pertinencýs, sub antiquís metís et terminís, quibus, nos, vel antecessores nostri, dignosscuntur possedisse, ín concambíum cuíusdam possessionis, magistri Sýnka fili Thome, Asguth vocate, in eodem dístrictu existentis, ex munificencía Regíe dignitatí's, sibí donate, et collate, dedimus, tradidimus, et contulimus, dícto magistro Sýnka, et suís heredibus heredumque suorum successoribus, iure perpetuo, et irreuocabiliter, possidendam, habendam, et tenendam. Insuper obli-

gauímus nos, cum predictís filÿs nostris, et heredes nostros, eundem magistrum Sÿnkam, et heredes eiusdem vniuersos, ab omnibus racione prefate possessionís, Felsebus, expedire proprÿs laboribus nostrís, et expensis ; E converso eciam prefatus magister Sÿnka, et heredes suí, nos, et nostros heredes; ab omní ínpeticione prescripte possessionís, proprÿs laboribus et expensís se obligauít expedíre; In cuius reí testimoníum et firmitatem perpetuam presentes concessimus, sigillí nostri munimine roboratas; Datum ín Ginich in dominica, qua cantatur Inuocauít. Anno dominí. M.°C.°C.°C.° Septímo."

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán a' híres Práy Györgynek a' Pesti Fő Oskolában őriztetett eredeti Óklevél Gyűjteményéből. A' függő Viaszk Petsét vörös és zöld selyem kötélkéről lógg le az Óklevélnek fölhajtatott alsó részéről: De néhol sérelmet szenvedett. A' Vérten, vagy is Paison egy pólya látszik, 's ezen hoszszukás négyszegü kotzkák. A' Pais fölött két hátra tekéntő Sárkány vagyon. A' hézagos körűllírat pótolékkal imez: „† S. OMODEI. Palatini. de. gENERE OBA." Rézbe vésetve, de az Óklevél nagyságát és sorait híven nem követve, kiadta ezen Óklevélnek kezdetét és végét Schwartner Márton (Introductio In Rem Diplomaticam Aevi Intermedii, Praecipue Hungaricam. Budae, 1802. 8-o pag. 336. Nro 5. et Tabula II. Nro 5.), ki a' Fel-Sebes hely nevét, melly olvasást a' 10-dik sorban előjövő Fel-Sebus hely is erősit, hibásan F e l l e b e s névnek olvasta, a' sorig lemenő hoszszu ſ betűt tévedve *l* betünek vevén. Inthették volna őt e' hiba követéstől Práynak az Óklevél hátára íratott ime sorai: „*Cambium possessionis F e l s e b e s cum possessione Asguth de Anno* 1307." Mennyi bajt okozott Róbert Károlynak ez az ABA-Nemzetségből eredett Omodeus Nádor Ispány? azt említés nélkűl is tudják a' Magyar Történetekben járatos Hazafiak. Nevezetesebb az, hogy néhány hiteles Óklevél szerént

ez

ez az Omodeus már Kún László megöletésekor Nádor Ispány 's a' Királyon rútúl elkövetett gyilkosságnak egyik fő végrehajtatója volt, miről máskor bővebben fogok szólani.

Horvát István.

6.

Függelék Jegyzetek

Verőtze Vármegye Ismeretéhez.

'Verőtze Vármegye Ismeretét 1832-ben a' Tudományos Gyűjtemény Februáriusi 's Mártiusi Köteteiben közzé tévén, annak kimerítő tökélyére törekedtem ugyan, de még is megtörtént, hogy némelly tudnivalóknak tartalmokhoz vagy később jutottam, vagy hogy némellyek emberi feledségből kimaradtak: az ebbeli pótolékokat az olvasó közönséggel annál inkább szándékoztam közleni, mivel mind eddig is jámbor ohajtások lévén édes hazánk számos részeinek bővebb megismértetése, a' legújabb munkákban is nyomos hibák fordúlnak elő, mellyeket az efféle ismértetések gyakrabb megjelenéseik könnyen eltűntetnének 's nem lenne panasz arról, hogy több gazdagaink a' külföldet beutazván saját honjokat nem tsak kevésé ismérik, hanem még annak bővebb megismérésére szolgáló hasznos műveket sem találnak. Ha minden nemes megyének bővebb ismértetése az olvasó közönséggel folyvást közöltetnék, nem olvasnánk artzpirúlással illy képtelen kifejezéseket az annyira magasztalt 's valóban köz hasznú isméretek tárában „Báts Szabad Királyi Város? görög nem egyesült Érsek? és Káptalan? lakhelye" Báts tsak mezőváros; a' Bátsi görög Püspök (nem Érsek, mert ez tsak egy van Karlovitzon) laka Újvidék; Káptalanja egy görög nem egyesült Püspöknek sints. De munkámra viszsza térvén Verőtze Vármegye isméretét szeletenként e' jegyzetekkel toldom.

A' 10-dik §. Az állati országból az adózó nép lovai eránt emlékezetre méltó megjegyezni az ijedősségi 's ragadóssági tulajdont, melly leginkább akkor szokott mutatkozni, midőn a' téli silányabb eledel után a' tavaszi zöldellő füvek e' hasznos állatkákat vidámabbakká teszik; nem ritka ekkor az elragadtatás, szekér, kotsi feldűlés, néha tagbeli szerentsétlenségek is, mert a' sarjadozó fűvön megszilajúlt ló minden darabka fátskától, fűtől, szemettől, sőt néha saját árnyától is elrettenvén megugrik, tüskén, bokron keresztűl kasúl hordja zavarodott urát; minél ifjabb a' ló, annál bátortalanabb befogása, a' hintóktól pedig bizonyos természeti rettenéssel irtózik a' pórló, kivált a' tsődör, illy alkalomhoz legjobb, legbátrabb elaggott, rokkant lovakon utazni.

A' 11-dik §. Dohányt nagyában a' nevezett falvakon kivűl még Tsamagaëvtze 's Porets is termeszt. Az egyébb növények közt meg kell említeni még, a' sokféle gombákat, 's gilvákat is, mellyek Verőtze rengeteg erdeiben töméntelen bőségben teremnek; a' népség közűlök jószerént tsak a' vargányát 's nyúlgombát (boletus ramosissimus, illyr nyelven, Zetz) éldelli, egyebek városra hordatnak; emlékezetesebbek a' szömöltsök, tseperke, orgona gomba (clavaria fustigata) *) melly is egyebeket izességével felmúl, osztán a' kutsmagomba (helvella mitra); szilfagilva, szekfű, uri, keserű gombák 's egyebek nagy bőségben teremnek; volna nyilván szarvas gomba is (lycoperdon tuberosum), ha ezt az erdőket szűnetlen járó sertések el nem vesztegetnék.

A' 12-dik §. Mivel a' fekete hegyek bértzes rétegeit 's gyomroknak üregeit semmi bányász eddig nem kutatta ki, az ásványországi bányásznákról valót keveset lehet mondani. Jankovátz vidékén útfélen hevernek a' vegyes színekkel ragyogó kövek, ha nemesebb bányásznára nem is, félbányásznákra hihetőleg lehetne akadni; minap egy a' hegyek olda-

*) A' műszavak közt ezek helyes elnevezését is várva várjuk.

lain vadászó glét véletlenül holtszénre talált, az illy 's efféle fölfödözések hasznos sikeröket tsak mű-birók itélhetik meg: az ebbeli észrevételek közzé tartozik a' deakovári járásban Breznitzről Varoshra vezető út mellett leledző langyos forrás, hol már boldogúlt Mandits Antal Püspök, mint a' deakovári uradalom földes ura, köz fürdőket építeni szándékozott, de szándékát a' halál gátolván a' szép intézet maig is sikeretlen.

A' 14-dik §. Eszéknek a' szabad királyi Városok sorukba lett iktatása előtt (1809) a' megyének 72 nádori portája volt, mellyekből Eszékre ruháztatott 6, 's így a' megyének 64 maradt. A' minapi nádori porták ideigleni elintézésének sulyos következésében Verőtze Vármegye 10, Eszék városa pedig 4 portákkal terheltettek meg, mellyeknek jogos elhárítása eránt az országgyűlési követek utasítványt nyervén, az e' tehertől leendő felmentés valóban köz ohajtás; így ideiglen van Verőtze Vármegyének 74, Eszék szabad királyi városnak 10 nádori portájok. E' szeletre nézve még azt is meg kell jegyeznünk, hogy az eszékijárásban Tsepín mellett kimaradott légyen a' mező városi jegy: Mvs. Tsepínt tehát a' mezővárosok sorokba kell iktatnunk.

Álljon itt helyén a' megyebeli uradalmaknak sorok is járás 's kerület szerént a' birtokos nemzetségek följegyzéseivel együtt előadva:

E s z é k i j á r á s.

Uradalom	*Birtokos.*
Almás) Tsepín) Erdőd)	Adamovich Nemzetség.
Eszék	Sz. Kir. Város.
Réthfalu	Verőtzei Pejachevich Gróf Majorát.
Szarvas	Szallopek.

Urodalom.	*Birtokos.*
Deakovári Járás.	
Deakovár	A' Deakovári Püspök.
Verőtzei Járás.	
Spissich, Bukovitza, Verőtze	Verőtzei Pejachevich Grófok.
Valpói Járás.	
Valpó	Prandaui Hillebrand Bárók.
Miholjátzi Kerület.	
Shokatz-Miholjatz	Prandaui Hillebrand Bárók.
Vutsini Kerület.	
Vutsin	Pribéri 's Vutsini Jankovich Nemzetség.
Nassitzi Kerület.	
Feritsantze) Miklós)	Mihálovits Nemzetség.
Nassits	Ver. Pejachevics Grófok.
Obradovtze Tsitluk pusztával	Az Orahovitzai Basilita Szerzet Hygumánja.
Orahovitza	Mihálovits Nemzetség.
Podgoráts	Ver. Pejachevich Grófok.

Ezek közűl a' Verőtzei 's Nassitzi két, Almás, Erdőd, Tsepin most három, Orahovitza most öt

külön részekre 's uradalmakra vannak fölosztva, a' többiek egyesen kormányoztatnak.

A' 16. 17. §. Hogy a' pápisták Shokácz-oknak, a' nem egyesült görögök Wlah-oknak neveztetnek, országszerte tudva van: még is az utóbbiaknak viszsza tetszik a' köz elneveztetés, vagy azért mivel az oláh elvetett nemzetnek akarják tartani, (pedig itt a' wlah nem épen oláhot tenne), vagy pedig mivel a' horvát minden illyr szomszédjait megvetésből wlah nevezettel illeti. Helyesebbnek tartják a' *Kershtjanin* (keresztelt,-tény) és *Hrishtjanin* (kristusban-hivő, mintha egyébb keresztény felekezetek a' Krisztust tagadnák?) elnevezést, mi is az előbbivel egyforma divatu. Érdekletes talán tudni ezen elnevezések eredetöket. Felkérettetvén hajdan a' magyar Királyok a' Római Pápáktól a' Boznában eredett Patarenus eretnekek kiirtásokra, miután ezek az országban bevett vallások egyikének elfogadására kényszeríttettek, megkereszteltetvén, ha valaki eléhbi eretnekségöket érinté, magokat *Kershtjanin*, kereszteltnek, nevezék; vallásbéli kapkodások közt egyebek, leg kivált a' keleti nem egyesült görög vallást követők, hogy tőlök magokat megkülömböztessék *Hrishtjanin*, kristusban hivőknek, vallák. Így ragada ezekre a' *Krishtjanin* nevezet, midőn a' *Kersthjanin* minden pápistáké maradott. Az említett vallási erőltetéseknek maradványi maig is kitűnnek Szerem Vármegyében, egy patarenus felekezet t. i. a' parantsolatok datzára pápistává lenni nem akara, 's kész leve Calvinus reformátióját elfogadni; innen máig is Szerem Vármegye Antim és Tordintze nevű falvaiban a' rátz nyelvű 's eredetű kálvinistaság. Mi a' *Shokácz* nevezetet illeti, egyébb vélemények közt az tetszik leghihetőbbnek, melly tartja, hogy ez a' *Sháka*= marok szótól vette legyen eredetét: tudva van t. i. hogy a' pápista egész kézzel (tenyérrel, marokkal), a' nem egyesült görög vallásu pedig három öszszeszorított ujjal veti keresztjét: e' mellett az is méltó tudomásra, hogy a' vallásbeli felekezeteket te-

kintve az egész országban alig van megye, mellynek annyi egyházi kormányai volnának, mint a' tsak 83 □ mértföldnyi térű Verőtze Vármegyének, hat t. i. a' Deakovári, Pétsi, Zágrábi katholikus megyés püspökök, a' görög n. e. Karloviczi Érsek 's a' Pakrátzi Püspök, végre a' dunáninneni helvetziai vallást követők Superintendense, hogy a' megyében létező néhány egyesült görög vallásúakra nézve a' Kőrösi Püspök befolyását elmellőzzük.

Hogy az Apostolok korokban már volt Eszéken (akkor Mursa) Püspök, az bizonyos: a' görög nem egyesült vallásúak tudni akarják, hogy a' tizenhetedik században Eszéken görög n. e. Püspök is lakozott, ki a' mostanság érseki Kuriának (szabad telek) kijelelt telket 24 holdnyi rétekkel együtt birta; e' püspökség 1690. és 1700. között eltöröltetvén, megyéje a' Karlovitzi Metropolita 's a' Pakrátzi Püspök között felosztatott; a' házi telket maig is az érsekség birjà, a' rétek a' görög nem egyesült nemzetségbeli birtok alaphoz *) tartoznak, 's az érsektől haszonbérbe adatnak; a' háztelket több évek előtt viszsza váltotta a' királyi Kamara, midőn a' felső városban lévő sóház épületek a' Dráva szaggatásitól fenyegetve valának, de midőn ezek a' veszedelemtől egy tetemes költséggel épült vizszárny (ala viminea) által mentvék lettek, a' telek is viszsza adattatott.

Az 1830-diki feljegyzések szerént **) tengnek a' megyében hindostáni sepredék eredetű pária tzigányok, és pedig az eszéki járásban

	16 gazdák	tselédestől	mind	öszsze	53
A' Deakovári	19	—	—	—	103
A' Verőtzei	—	—	—	—	—
A' Valpói	17	—	—	—	63
A' Miholjátzi Ker.	36	—	—	—	134
A' Vutsini	27	—	—	—	98
A' Nassitzi	28	—	—	—	113
Öszvesen	143 gazd.	tselédestől	mindegyütt		564

*) Hát vallásbeli nemzetiség is van az Országban?

**) Ezekre azért hivatkozunk, mivel az egész munka is azok után készült.

Vidéki eredetű pásztorok az érintett évi összesze irás szerint találtatnak az Eszéki járásban		37
a' Deakováriban	—	5
a' Verőtzeiben	—	27
a' Valpóiban	—	5
a' Miholjátzi Kerületben		5
a' Vutsiniban	—	56
a' Nassitziban	—	42
Öszvesen	—	177

A' 18. §. Az Orahovitz-Duzluki Rózsavár fölött a' Kerndia fekete hegység magas ormain, mellyeknek egyike Dizdarovatznak neveztetik, két kinéző, vagy őrtornyok, szintúgy Kokotsak falú felett is, valamint Városhon túl az erdőség közt, és az Eszékjárási Bozovo falú vidékén pedig két mohos földváratskák omladványi szemlélhetők: vannak, kik itt akarják fellelni a' hajdani Teutoburgum alapjait, de mi ezeket Erdődnél lenni tartjuk, mi is innen egy órányi távolságra esik észak felé, 's természetesen várnak helyesebb fekvést nyújt: azomban Fessler bizonyítványai után tudjuk, hogy 1526. körül Dálya is erősség volt, 's így ezeknek egyike a' dályai várnak omladványi lehetnének. Vutsinban az egyébb nevezetességek közé lehet iktatni az igen tsinosan 's nagy költséggel épült parquet padlazatú, öveg ajtókkal, temérdek tükrökkel, hanga órával felékesített lóaklot, melly több fövendégektől meglátogatva elhiresült: birtokosa jépen az idén változtatja által biliárd szobára.

A' 19 §. A' köznép dologtalanságát nékik annak tulajdonitják, mivel a' természet a' megyét sok féle ajándékival annyira megáldotta, hogy ha egyikében szűköt lát, azt a' másikával eléggé kipótolja: mások a' vásárhelyek ritkaságának, mivel így a' termesztő szörnyű fáradság 's idővesztés nélkül saját terményét eladni képes nem lévén, 's így hasznot bővebb termesztéséből nem remélvén, szükségkép a' fölöslegre semmi szorgot nem fordit: egyebek végre a' még is divatozó patriarchai élet-

módnak, hol a' tunya öreg munkáját szűnetlen az ifjabbakra tuszkolja, maga a' család élelméről fölötte keveset gondolkodik, 's így lassúdan elhinti a' dologtalanság kártékony maszlagát, midőn a' család, gazdája példáját követvén, minden öregebb az ifjabbat zsarolja: ártalmas valóban ez a' patriarchai életnem a' népesedés gyarapítására nézve is, télen t. i. egy keményen befűtött szobába huzza magát öszsze az egész család, honnan később eloszolván a' házasok kálhátlan, ablaktalan sötét hajlékaikba (kiljer) hálásra költözvén az izzasztó hőséget dermedt fagygyal váltják föl az egészség, 's nemzés szemlátomásti tsökkenésével: a' nőtelen legény is ki ólba, ki tsűrbe megy meghálni, nékik egy tserény ágyon a' pitvarban subájokba burkolva alusznak még a' legtsikorgóbb fagyban is.

Említeni lehett itt a' két vérbirósággal (pallosjoggal) szabadalmazott urodalmak rablajstromait is, a' Valpói 1830-diki rablajstrom 20 vétkesekből állott, kik között két gyilkos; a' Verőtzei 12 raboskodók közt egy gyilkos, a' többiek orok, egyébb bűnök felette gyérek.

A' köznép beszédjében is vannak némi sajátságok. A' hegységi nép magát többes, az urat egyes számba helyezi, midőn tisztesen, de a' nyelv divat ellenére szólni készűl p. o. uram, mi tehozzád jöttünk, pedig tsak egyedűl maga jött; az illyr beszéd mód szerént így kellene szóllani, uram én ti hozzátok jöttem; kik a' horvátokhoz közelebb vannak, vagy azokat utánazni kivánják, németesen tzimeznek, uram mi ő hozzájok jöttünk: egyébb vidékek megtartják a' nyelv divatot, noha sokan abban valami alázatosabbat lelni akarnak, ha nagy urakhoz nem ti, hanem őkkel járúlnak. A' Verőtzei felső járásban, hol a' megye a' Varasd-Szent-Györgyi végvidékkel határos (melly már Horvát ország részének tartatik) a' népség is beszédbeli hajlongásival a' Horvát dialectushoz közelebb járúl, 's az Illyr szebb első 's harmadik személy *io* végződésit horvátosan *il*-re, az á-t e-re változtatja, 's egyébb

apróságokban is a' horváttal kortsosúl, p. o. *Ja sam bio* helyett *ja sem bil*-t mond. Még különösebb, hogy a' deakovári urodalom délnyugotti részén fekvő Perkovtze nevű falu lakosi az u betű helyet frantziásan mindég ü-t mondanak, mint a' Bomhétzek szoktak a' magyarral, pedig ezekkel nekik semmi közösülésök sints: p. o. *Küd idesh ? ü shümü. Kud idesh ? u Shumu* helyett.

A' 23-dik §. Az Eszéki tanódalom (Gymnasium) évenként nyomtatásban kijött osztályozása mutatja, hogy itt évenként köz nevelést nyernek körül belől 240 ifjak, szint annyira lehet tenni, az ottani alsó iskolai nevendékek számokat is, a' megyebeli tanítványok lajstroma pedig 1830-dikról imez:

Eszéki járás	—	473
Deakovári	—	95
Verőtzei	—	90
Valpói	—	261
Miholjátzi Kerül.	—	134
Vutsini	—	161
Nassitzi	—	127
Öszvesen	—	1341

A' közember még most sem örömest ereszti gyermekét az iskolákba, még most is mind a' szüléket, mind a' sarjadékot erőltetni kell; az utolsó az erköltsiség tetemes kárával inkább barom őrzésre fordíttatik: valóban 141,000-nyi népességre 1341 iskolás gyermekek tsekély öszvete mutatja, hogy 100 lélek közzül tsak egy kap parányi iskolai oktatást, pedig a' népesség nagyobb részét mindég az ifjuság teszi.

A' 30-dik §. Tart Verőtze Vármegye szolgálatjában 14 lovaskatonát 96 frnyi p. p. fizetéssel 's 36 hajdút (Pandúrt), ezek közzül két tizedes (Káplár) 80 a' többi 60 frnyi p. p. bért húz; végre 28 köz tsendre ügyelő 's kalózokat üldöző tsatlósokat, kiknek kettejök 60 fr. a' többiek 40 frtnyi p. p. fizetést húznak a' megye házitárából. Ruházatjok a' lovasoknak világoskék nadrág, mellyén, dolmány, mente, kékkel vegyes sárga sinórzattal, a' hajduk-

nak öltényeik topány, világos kék nadrág, mellyén elől vert sárga réz tsatokkal edzve, dolmány barna erdélyi darótz posztóból kék hajtókára 's szinte hasonló sinórzattal, tsákójok mindnyájoknak fekete, a' mondott szinű sinórokkal, kótsag helyett festett (kék sárga) kakas tollakkal, a' katonáké lóggóval, a' hajdúké pedig rézbe vert C. W. betűket mutató tzimzettel. A' tsatlósok ruházata megegyez a' hajdukéval, tsak hogy ezek nyaratszaka nadrág helyett kék vászon gatyát 's tsákó helyett széles párkányú kalapokat C. W. betűs réz tzimzettel (Comitatus Verőtzensis) viselnek.

Hoblik Márton.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

E.) Plancarpini János Minorita, a' Római Szent Széknek 1246-dikban a' Tatárokhoz (Mongolokhoz) és más napkeleti Népekhez küldetett Követe, a' Cománus Nyelvről (Hakluyt's, Collection of the Early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London; 1809. 4-o Vol. I, pag. 54. Cap. 24.) igen különöset mond ime soraiban: „*Porro de terra Kangittarum intravimus terram Bisérminorum, qui loquuntur lingua Comanica, sed legem tenent Sarraceno-*

rum. In hac etiam terra invenimus urbes innumeras cum castris dirutas, villasque multas desertas. Huius Dominus dicebatur Alti Soldanus, qui cum tota sua progenie a Tartaris est destructus. Habet autem haec terra montes maximos. Et a meridie quidem habet Hierusalem et Baldach (Baalbech, Baalbach = Heliopolis Syriae ad Libanum?), *totamque Sarracenorum terram Atque in finibus illis propinquis morantur duo fratres carnales, Tartarorum Duces, scilicet Burin et Cadan, filii Thiaday, qui fuit filius Chingischam. Ab aquilone vero terram habet, nigrorum Kythaorum et Oceanum. In illa vero moratur Syban, frater Bathy. Per hanc ivimus a festo Ascensionis Dominicae fere usque ad octo dies ante festum Sancti Joannis Baptistae.*" E' sorokból az tanúlhatni ugyan, hogy a' Biserminek (ma nálunk talán Böszörmények?) is azt a' Nyelvet beszélték, mellyel éltek a' Cománusok: De, ha fontolóra vetetik, hogy a' Biserminnév nem egyébb, mint az Armeniában, mellyet a' régi Kutfők nem egyszer Ermin Országnak neveznek, és Armeniakörűl lakó Bessusoknak, azaz: Scythákнak, vagy is Bissenusoknak nevezetük, hamar mindenki észreveheti, hogy itt épen az mondatik, a' mit Anna Comnena mondott az egynyelvü Bessusokról és Cománusokról. Ez által tehát a' Cománus Nyelv miférlesége meg nem határoztathatik, hanem tsak Anna Comnena tekéntete hitelesedik, 's egy uttal azon új esméret tűnik föl, hogy 1246-dikban még Ásiában is laktak Örmény Országban és körűlötte a' Cománusokkal egy nyelvü Bessus Népségek. Az ellenben, hogy a' Biserмén Fejedelem SULTÁN nevet viselt, könnyen arra a' gondolatra birhatna nékit, hogy a' Cománus Nyelv rokon nyelv lehetett az Osmán Nyelvvel, mellyben szinte SULTÁN a' Fejedelem tzíme: De feledni nem szabad, a' mit Plancarpini János Minorita a' Biserмin Nemzetnek Sarracenus Vallásáról mond. Ők Mohamme-

dánusok voltak, 's azérl használhatták igen könynyen a' Mohammedánusoknak fejedelmi tzímüket is.

Minden esetre megjegyzésre méltó itt az is, hogy Ásiában épen ott, hol a' Biserminek laktak, még 1329-dikben Magyarok is tartózkodtak. XXII-dik János Pápa 1329-dikben September 29-dikén írja egyik pápai levelében. „*Dilectis filiis Jeretanny, et universis Christianis, UNGARIS, MALCHAYTIS* (a' KÚN Nemzet neve a' keleti MALEK = KIRÁLY szótól, mint máskor Recensens előadni fogja), *et ALANIS salutem.* . . . . . *In immensum insuper nobis cessit ad gaudium intellecto, quod tu fili Jeretanny, de stirpe catholicorum principum Regum Hungariae descendisti; quodque tu et alii Christiani in dictis partibus commorantes, zelo fidei et devotionis fervore succensi, doctorem catholicum desideratis habere, qui vos in fide Catholica verbis salutaribus instruat.*“ ect. — — És alább: „*Cupientes igitur, ut Christi familia ubique locorum incrementa suscipiat, sed maxime in ipsis partibus* (Orientis?) *dilatetur, venerabilem fratrem nostrum GEMISCATENSEM episcopum, vobis notum, ad partes ipsas cum nostrae benedictionis gratia providimus destinandun. Quocirca devotionem vestram monemus et hortamur in domino Jesu Christo, quatenus sacris intructionibus, quas idem Thomas et alii episcopi Catholici, nec non dilecti filii fratres Praedicatorum et Minorum Ordinum, in ipsis partibus commorantes, in doctrina catholicae fidei vobis fecerint, mentales aures devotius adhibentes, animos vestros veritati eiusdem fidei et sanctorum patrum auctoritatibus coaptetis.*“ Egészen olvashatni e' Pápai Levelet Raynaldnál Tomo XV, pag, 397. Nro 96. — Hogy e' Magyar Ország a' Fráter Juliánus föltalálta Északi Nagy Magyar Ország volt volna, azt itt még tsak gyanitani sem szabad. Tiltja ezt mindenek előtt Tamás Püspöknek püspöki megyéje, melly Chorasánt, Turquestánt és

Indostánt is magában foglalta, mint XXII-dik János Pápának egy 1329-diki November 2-dikán költ másik Leveléből kitetszik, mellynek (Raynaldusnál, Tomo XV, pag. 397—398. Nro 97 et 98.) imez tzíme: „*Magnifico Viro Elchigadan Imperatori Tartarorum Corassan, et Turquestam, ac Indostan gratiam in praesenti, quae perducat ad gloriam in futuro.*“ Ebben a' Levélben is mondatik: „*Quod tu dilectos filios fratres Praedicatorum et Minorum Ordinum, fideles operarios Jesu Christi, in partibus ORIENTIS evangelizantes in fervore spiritus Verbum Dei, benigne suscipis, devote pertractas, et officium eis hilaris hospitalitatis impendis. Colligimus etiam ex aliis tuorum laudabilium operum floribus tuae devotionis insignia, qui nuper duos fratres eiusdem Ordinis Praedicatorum, venerabilem fratrem nostrum Thomam, nunc Episcopum SENISCANTENSEM, cum uno socio eiusdem Ordinis Speciales Nuntios Tuos ad Apostolicam sedem* (tudta tehát ezektől a' Pápa személyes tudósitásból, a' mit az Ásiai Magyarokról előbbi levelében mondott) *devote et humiliter destinasti, petens et cupiens tibi per literas apostolicas benedici, ac etiam de fide catholica informari. Laudabilia igitur vota tua gratis affectibus complectentes, eundem Thomam ad statum proveximus pastoralem, curam animarum, quas ad gregem suum in civitate SENISCANTENSI coelestis pietas iam vocavit, vel vocabit in posterum, eidem Thomae Episcopo auctoritate Apostolica committentes. Et ut catholicae fidei Series tibi plenius innotescat, eam tibi annotatam praesentibus destinamus, quae talis est: Et quidem credimus sanctam Trinitatem, Patrem et Filium, et Spiritum Sanctum etc.* [*Eadem est fidei formula, quae ad ARMENOS antea transmissa est*] *etc.*“ Ki fogja ezekután Tamást ÉSZAKI PÜSPÖKNEK tartani? Mit használt volna az ÉSZAKON az ÖRMÉNY HITVALLÁSNAK megküldetése?

Mondhatná azonban akárki, hogy Tamás Püspöknek megyéje mind e' mellett is az ÉSZAKI RÉSZEKRE is tsak ugyan kiterjedett, 's próbául Raynaldusból (Tomo XV, pag. 415—416. Nro 55.) fölhozhatná XXII-dik János Pápának azon 1330-diki 1-sö Februáriuson költ Levelét, mellynek ez tzíme: „*Universis conversis ad fidem catholicam et catholicis christianis habitantibus inter infideles et schismaticas nationes in partibus AQVILONIS et etiam ORIENTIS, et specialiter in imperio Usbech et Elchigaday salutem.*“ E' Levélről is följegyzette Raynaldus a' 416-dik lapon: „*Commendat iisdem fidelibus Thomam Mancasolam* (itt a' Püspök neve) *Episcopum SEMISCATENSEM, ac Praedicatorii Ordinis religiosos viros, qui in eas' oras ad evangelium disseminandum excurrunt.*“ De, hogy itt az ÉSZAK említés inkább a' keletről netalán Északra által menni akaró Szerzetes Férfiakat illeti, mint magát Tamás Püspököt, a' Városnak, mellyben Tamás Püspök volt, meghatározztatása hihetővé teheti. Ez a' Város egyszer GEMISCAT, máskor SENISCANT, harmadszor SEMISCAT néven olvastatik a' Pápa Leveleiben, a' mi annak jele, hogy itt hibás olvasások forognak kérdésben. S betüvel kétszer kezdetik a' Város neve, a' mi arra mutat, hogy a' GEMISCAT már tsak annál fogva is, mivel a' régi Óklevelekben a' német G és S betűk könnyen föltseréltethetők a' hasonló leíratás végett, hibás olvasás. Illyen a' kétszer előjövő MI szótaghoz képest a' hibás NI szótag is. Illyen végre az egyszer előfordúló CANT szótag a' kétszeres CAT helyett. Az igazi helyesebb olvasás tehát, mint ezt az eredeti pápai Jegyzőkönyvnek újabb megtekéntetése is bizonyosan igazolná, SEMISCAT, az az: SEMISZAT. Így jő e' név valóban elő XXII-dik János Pápának 1330-diki negyedik Levelében is Raynaldnál (Tomo XV, pag. 416. Nro 57.), mellyben mondatik a' Persiában fölállittatott Soltániai Érsekségről és Érsekről: „*Ut igitur postquam munus consecra-*

tionis Deo auctore suscepisti, pallio, in quo pontificalis officii plenitudo, quod archiepiscopalis nominis appellatione confertur, etiam decoreris, hujusmodi pallium, insigne plenitudinis videlicet ejusdem officii, de corpore Beati Petri sumptum, per venerabiles fratres nostros Thomam SEMISCATENSEM et Jordanum Columbensem (Ceylon szigetében) *Episcopos, SUFFRAGANEOS TUOS, ejusdem ordinis professores, tibi tuisque successoribus ARCHIEPISCOPIS SOLTANIENSIBUS . . . . . duximus destinandum.*"

A' Soltániai Metropolistakár Jóviussal (Michaelis Le Quien, Oriens Christianus. Parisiis, 1740. fol. Tomo III, pag. 1359—1362.) az Árméniai TIGRANOCERTA, más néven SULTÁNIA városnak vegyük, akár pedig Assemánival, a' mi méghihetőbb, a' Caspium tenger körűl fekvő Aderbigián Tartomány SOLDANIA Városának tekéntsük: Mindegyik esetben igaz marad, hogy az ezen Metropolis alatt álló SEMISCATI PÜSPÖKSÉG nem északi, hanem keleti 's déli Ásiában feküdött, és így XXII-dik János Pápának e' Püspökség alatt élt Ásiai Magyarai nem lakhattak a' Volga Viz és Ural Hegyek körűl északi Ásiában. Minekutána a' hajdani híres SAMOSATA város Arabs Nyelven (Vita et Res Gestae Sultani Saladini. Lugd. Batav. 1732. fol. in Indice Geographico subvoce: *Samosata.*) SUMEISAT, vagy más kimondással és írásmód szerént (Atlas Antiquus Danvillianus. Norimbergae, 1781. fol. Tabula IX. — Anton Friderich Büsching's, Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770. 4-o IV. Theil, S. 250.) SEMISAT, vagy SCHEMSCHAT nevet viselt; minekutána a' régi Frantzia Helyesírás szerént is, mint a' régi Magyar Régiségekben is, az SC betűk SZ hang helyett használtattak, 's a' Pápa Levelei különösen ezen Semiscati Püspökről a' Frantzia Országi Avignon (Avenio) városból küldettek; minekutána a' számos Arabs és más nyelvü Geographusokban semmi hasonló nevü Ásiai Városra nem akadhatni: Ki ve-

hetné balúl, ha Recensens e' Semiscati Püspököt az Arménia körül fekvő SAMOSATAI Város Püspökének venné? *) Így mind az a' Pápától küldetett ÖRMÉNY HITVALLÁS könnyü magyarázatot nyer; mind az is érthetővé válik, miért nem jőnek elő XXII-dik János Pápa levelében a' KÚNOK az északi Ásiában folyamatban volt COMÁNUS név alatt, hanem inkább MALCHAYTÁKNAK, az az: KIRÁLYI NEMZETNEK hivatnak a' déli és keleti Ásiának uralkodó nyelvei szerént. Ide, az az: Persia részébe helyhezteti Constantinus Porphyrogenneta (Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1711. fol. Tomo I, pag. 107 De Adm. Imp. Cap. XXXVIII.) az Ásiában lakott Magyarokat ime soraiban: „*Bello autem inter Turcas* (Hungaros) *et Patzinatzitas* (Bessos) *tunc temporis Kangar cognominatos, exorto, Turcarum* (Hungarorum) *exercitus devictus fuit, atque in partes duas divisus: et earum una quidem Orientem versus Partem Persidis incoluit; et hi etiam in hodiernum diem de veteri Turcarum cognomine Sabartiasphali nuncupantur: altera vero pars Occidentem versus sedes posuit cum Boebodo suo ac Duce Lebedia in locis Atelkuzu nuncupatis, quae nunc Patzinatzitarum* (Bessorum) *Gens incolit.*“ Ide, az az: Persia részében helyheztet, maga korát értve, az Európai Magyaroktól tsak

*) Samosata régi Püspöki Szék volt, mint Le Quien munkájából (Oriens Christianus. Tomo II, 933—936) láthatni, de Püspöki Székét a' IX-dik században a' Mohammedánusok föl dúlták. A' híres Thunmann Hálai Tanitó (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig, 1774. 8-o I Theil, S. 166.) a' SEMISCATI Püspök alatt JENJISKALEH-i Püspököt akart érteni. Enikále, Jenikála, Genikóla (Büsching's, neue Erdbeschreibung. Hamburg, 1770. 8-o I. Theil's, II. Band, S. 1666.) Krimeai Várt gyanit Thunmann Jenjiskaleh alatt; melly a' Káffai Püspökség alatt volt. A' derék Budai Ésaiásnak (Közönséges Historia Debretzen, 1805. 8-o II. Rész, 67. lap.) Genjiskalch Városát Thunmann, bár Budai hozzá utasit, nem esmérte.

Di-

Dialectussal különböző ROKON NÉPEKET a' XIII-dik században írt Kézai Simon, midőn (M. Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8-o pag. 31.) a' Húnusokat és Mogorokat MENROTHTÓL (ezen ma mellyik Történetíró nem nevetne? És még is Kézai Simon a' Fő Dologra nézve valót mond) származtatván, ime szovakra fakad: „*Sed quia gygans MENROTH uxores alias sine* (praeter) *Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque* (praeter) *Hunor et Mogor plures filios et filias generavit. Hi sui Filii et eorum Posteritas Perside inhabitant regionem, statura et colore Hunis* (ezek közé számlálja a' Magyarokat is) *similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi.*" — Mind ezek tehát azt is támogatják, hogy keleti és déli Ásiában valóban laktak Magyarok még a' XIV-dik század' kezdetén; mind azt hihetővé tészik, hogy Plancarpini János Utazónak a' Biserminekkel egy nyelvet beszélő Ásiai Cománusai valóban egy eredetüek voltak a' Moldvai és Bessarábiai Cománusokkal, kiknek nyelvükről itt a' kérdés fön forog. Sőt az a' környülállás, hogy az Ásiai Magyarokkal is együtt említtetnek a' Malchayták, az az: Kúnok, vagy is Cománusok, még a' Magyar és Cománus nyelveknek egyféleségükre' is vethet némelly kisded fénysugárt; mert válóban tsak innend lehetne megmagyarázni, mint tudhatott a' Tatár, vagy is Mongol Fejedelemnek azon Angoly születésü Tolmátsa, kinek nyelvtudományáról fölebb Juliánus Fráter említést tett, Magyar és Cománus Nyelveken beszélni. Ez a' Mongol Tolmáts Nárbonai Yvónak, mint szemmel látott és füllel hallott Tanunak, 1243-diki Levele szerént (Matthaei Paris, Historia Major. Parisiis, 1644. fol. pag. 412—414) Austriában Béts Újhelynél az ostromló Mongolok közűl a' Dalmátiai Hertzegtől nyoltzad magával elfogatván, beszélé életének viszontagságairól: „*Quod instanter post tempus proscriptionis suae* (ex Anglia), *id est, ante trigin-*

ta annos aetatis suae, in Civitate Acon (Saint Jean d'Acre városban Phoenitziai Syriában, és így igen közel Samosatához) *amissis in ludo omnibus, quae habebat, in ipsa hyeme, nihil praeter camisiam de sacco, calceos de bove, capam de cilicio secum asportans, ignominiosa compellente inedia cum infirmitate, tonsoratus omnino ut fatuus, et inexpresse clamans ut mutus, multas provincias libere pertransisset, et hospites beneficos invenisset, qualem qualem vitam protraxit, quamvis quotidie verborum levitate, et cordis inconstantia diabolo se commendasset. Tandem ex nimietate laborum et assidua aeris mutatione et ciborum apud Chaldaeos* (keresztűl ment tehát Örmény Országon) *gravi languore detentus, et in taedium vitae demersus est. Non valens igitur procedere vel reverti, paulatim respirando ibi commorans, coepit, ut erat aliquantulum literatus, ea, quae ibi proferebantur, tabulis commendare, et cito postea tam recte proferre; ut indigena putaretur: et eadem facilitate didicit plures lingvas. Ipsum igitur Tartari per exploratores suos eligentes, sibi attraxerunt: et postquam de vendicando sibi totius mundi dominio acceperunt responsum, multis sibi donariis ad fidelitatem suam et servitium astrinxerunt, pro eo, quod Interpretibus indigebant.*" Előre botsátotta pedig felőle Yvó: „*Hic ex parte Regis nequissimi Tartarorum bis venerat ad Regem Hungariae Nuncius et Interpres, et mala, quae postmodum contigerunt, satis manifeste praemuniendo comminatus est, nisi se et regnum suum Tartareae dederet Servituti.*" Nem világos-e ezen Tanutételből, hogy e' Tolmáts Acon Városban még nem tudta a' Magyar és Cománus Nyelveket, 's hogy Ásiában kellett neki tanúlnia ezen Nyelveket? — Legyen enynyi elég Plancarpini Jánosnak Cománus Nyelvéről.

F.) Rubruquis, más kimondással Ruisbroeck Wilhelm Frantzia Minorita, kit IX-dik Lajos, a' Frantzia Szent Király, küldött 1253-dikban a' Tatár, vagy inkább Mongol Fejedelemhez, írja a' Cománus Nyelvről (Hakluyt, I, 101.) ime figyelemre méltó Tudósitást: „*Jugures sunt mediocris staturae sicut nostri. Apud JUGURES est fons et radix ideomatis TURCI et COMANICI.*“ E' helyből szokták leginkább következtetni a' külföldi Tudósok, hogy a' Cománus Nyelv az Otsmán Nyelvvel rokon volt, és így semmi esetre sem állithatni azt a' Magyar Nyelv attyafiának. — Mind a' TÖRÖK, mind a' COMÁNUS NYELV tehát a' JUGUR Nyelvtől eredett? — Nem kell a' közönséges Philologiában jártos Hazafiak előtt próbálgatnia Recensensnek, hogy a' JUGUR Nyelv az a' Nyelv, mellyet a' Tudósok UIGUR Nyelvnek neveznek, 's a' mellyből a' nyelvtudomány mezején fáradhatatlan Klaproth Julius nem régen illy tzím alatt: „*Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren. Paris*, 182 . *fol.*“ Szógyüjteményt adott ki: De azt minden esetre figyelmeztetve szükség érémtenie, hogy Rubruquisnek e' helyénél fogva még a' Magyar Nyelv maga is kérdés alá vonathatik, vallyon nem ezt érti-e tsak azért is, mivel a' Történetirók a' Magyarokat is TÖRÖKÖKNEK nevezik, Rubruquis a' TÖRÖK NYELV alatt, 's nem származtatja-e ezt is az UIGUR NYELVTŐL?

Azon vigyáztalan Irók, kik néhány szó egyezéséből azonnal készek Nyelvrokonságot megállapitani, nem kételkednének egy szempillantásig is elfogadni az UIGUR és MAGYAR Nyelvek között fönálló bizonyos Rokonságot. — Már tsak azon nem épen nagy számu szovakból is, mellyeket Klaproth kiadott, igen szembetűnő — így szólanának ők — az Atyafiság 's közös Eredet a' MAGYAR és UIGUR Nyelvre nézve. Uigur Nyelven 1.) *Ana*, Anya; 2.) *Arpa*, Árpa; 3.) *Arsaiang*, Oroszlán; 4.) *Atach*, Patak; 5.) *Ata*, Atya; 6.) *Balta*, Balta; 7.) *Ba-*

sar, Vásár; 8.) *Bitsak*, Bitsak; 9.) *Chapi*, Kapu; 10.) *Chuduk*, több Kut, vagy is Kutak; 11.) *Chum*, Homok; 12.) *Dag*, Hegy es Dagadat; 13.) *Deva*, Teve; 14.) *Dynie*, Dinynye; 15.) *Ere*, Ere; 16.) *Inek*, Inő; 17.) *Jech*, Jég; 18.) *Kendir*, Kender; 19.) *Kitsik*, Kitsiny és Kitsike; 20.) *Kük* és *Kök*, Kék; 21.) *Kysyl*, Kese és Keselő; 22.) *Sari*, Sárga és Sárig; 23.) *Szaman*, Szalma és Szóma; 24.) *Szakal*, Szakál; 25.) *Taban*, Hegy oldalon menő Ut; 26.) *Tsadir*, Sátor; 27.) *Tsida*, Dsida; 28.) *Üt*, Üdő. — Enynyi Szó méltán figyelmet érdemlene, ha különben az Uigur Nyelv egészen más alkatásu és tulajdonu nem volna, mint a' Magyar Nyelv. Róla irja (Joan. Severini Vater, Linguarum totius orbis Index Alphabeticus. Berolini, 1815. 8-o pag. 247.) rövideden esmértetés okáért Vater: „*Uiguri vel Iguri, prisca gens Tataricae originis in media fere Asia inter urbes Chami et Turfan in parva, quae dicitur, Bucharia habitavit et adhuc habitat, memoratu digna ob vim, quam eius Scripturae genus, verosimiliter a Christianis Nestorianis profectum, medio aevo in Mongolorum imperio habuit.*“ Igy az Uigur Nyelvnek meszsze el kell ütnie a' Magyar Nyelvtől, 's Rubruquis sem érthetett a' TÖRÖK és COMÁNUS Nyelvek alatt a' Magyar Nyelvvel rokon Nyelveket.

És valóban Rubruquis (Hakluyt, I, 93.) Mongolokat értett a' TÖRÖK név alatt ime soraiban: „*Unde legitur in historia Antiochiae, quod TURCI miserunt propter succursum contra Francos ad Regnum Con-can. De illis enim partibus venerunt omnes Turci. Iste Con erat Cara-Catay. Cara idem est quod nigrum. Catay* (Sina) *nomen gentis. Unde Cara-Catay idem est, quod nigri-Catay. Et hoc dicitur ad differentiam ipsorum Catay, qui erant in Oriente super Oceanum, de quibus postea dicam vobis. Isti Catay erant in quibusdam Alpibus, per quas transivi.*“ Chingis Chán, tudniillik, jóval

előbb, mint sem a' Mongolok Európába dúlni jöttek volna, Sinának nagy részét és a' Caspium Tenger körül feküdött igazi Török Országot — többféle Ásiai Magyar Nép hazáját — (Denkwürdigkeiten über die Mongolei. Von dem Mönch Hyakinth. Berlin, 1832. 8-o S. 301. seqq.) elfoglalta, 's ettől az időtől fogva, fön maradván tovább is a' Török Tartomány neve, a' benne lakó Mongolok is a' tartomány nevétől Törököknek kezdettek nem elég pontosan hivatni. Ezen Török Országban lakott Mongol Nép nyelvéről kell érteni Ahmed Arabs Írónak (Ahmedis Arabsiadae, Vitae et Rerum Gestarum Timuri, qui vulgo Tamerlanes dicitur, Historia. Leovardiae, 1767. 4-o Tomo I, pag. 359.) ime sorait: „*Habent enim TURCAE diversas suas Tribus et Dialectos, velut Arabes.*" Ha a' Törvény Tudományban való: „Distinquas Tempora, et distinques Jura": Még inkább, vagy szinte úgy meg kell különböztetni a' különbféle időkre nézve a' Nemzeti Neveket, ne hogy azok bizonytalanoknak tartassanak, 's a' legtudósabb Írókat is kénytelenek legyünk tudatlanoknak nevezni elég igazságtalanúl.

Illyen tekénteteknél fogva nem kételkedhetik Recensens, hogy Rubruquis a' Cománus nyelv alatt, midőn eztaz Uigur és Török nyelvekkel Atyafivá tészi, a' régi Comániában lakott Mongol Nép Szakasznak Nyelvét értette épen olly módon, mint alább Paschálistól hasonló világos példát látni fogunk. Ha pedig így kell sorait érteni, akkor az igazi Cománusoknak nyelvüket sorai teljességgel nem illetik, kikről így ír (Hakluyt, I, 96) némelly helyen: „*Quodam die junxit se nobis quidam Comanus, salutans nos verbis latinis, dicens: SALVETE DOMINI! Ego mirans, ipso resalutato, quaesivi ab eo, quis eum docuerat illam salutationem. Et ipse dixit, quod in Hungaria fuit babtisatus a fratribus nostris* (Minoritis), *qui docuerant illum eam. Dixit etiam, quod Batu quaesiverat ab eo multa de nobis, et quod*

ipse dixerat ei conditiones ordinis nostri." Innend, ha a' Cománus Nyelv miféleségéről semmit sem tanúlhatni is, anynyit még is észrevehetünk, hogy a' Minoriták a' megkereszteltetett Cománusokat Deák Nyelvre is (mellyre ők bizonyosan nem igen szorúltak) tanitották. Ezt, úgy látszik, a' Görög Schisma ellen törekedésből azon időkben a' Római Szent Szék sürgette. XXII-dik János Pápa (Raynaldusnál, Tomo XV, pag. 172. Nro 15. 16.) még 1318-dikban is írta az Örmény Királyhoz: „*Fratrem Raimundum Stephani, Ordinis Praedicatorum, et quosdam alios socios, qui subjectum Tibi populum verbo salutiferae praedicationis instruant, sanctae conversationis exemplo ad amorem patriae coelestis accendant, et Latini Sermonis peritiam, functi praeceptoris officio, gratis atque copiose diffundant.*" — Minden esetre Rubruquis helyét olvastában senki se feledje, hogy 1225-dik évtől fogva, midőn a' Mongolok a' Volgamelléki Comániát elfoglalták, 1253-dikig, midőn Rubruquis e' Tartományon általutazott, Huszon Nyoltz év folyt le. Enynyi Idő a' Szolgaságban egy hatalmas és győzedelmes Nemzet igája alatt rettenetes Változásokat okozott. Könynyen beszélhetett már Mongol Nyelven is Batuval, ha a' Cománus Nyelv egészen más nyelv volt is, a' Minoritákról tudósitást adó Cománus. És az is kérdést szenvedhet, vallyon hibátlanok-e a' Cománián keresztűl utazott Frantzia Minoritának tudósitásai az Uigur, Török és Cománus Nyelvekről? Attól függ minden, úgy látszik, minő értelmességü Férfiaktól kapta Tudósitásait? mert hogy ön maga tudta volna mind a' három nyelvet, azt sehol sem emliti Utazásának leiratásában.

G.) Még nagyobb gyanút indithat a' Cománus Nyelvnek a' Magyar Nyelvvel való Kokonsága ellen egy Cománus Szótár, melly Velentzében a' Szent Márk Könyvtárában őriztetik. Ennek így jutott a' Tudós Sereg esméretébe. To-

masini I. P., Olasz Tudós, Páduában 1650-dikben ki adván „*Petrarcha Redivivus*“ tzimü könyvét, emlegette, hogy Petrárcha egyébb kézíratain kivül egy 1303-dikban íratott „*Alphabetum Persicum, Comanicum et Latinum*“ tzímü negyedrétü Kézíratot is hagyott örökségül a' Velentzei Respublicának. Nem kerülte el e' fontos híradás a' nagy böltselkedőnek, Leibnitiusnak, figyelmét, ki (Gothofredi Guillelmi Leibnitii, Opera Omnia. Genevae, 1768. 4-o Tomo VI, Parte II, pag. 138.) illy módon ír róla: „*Vidi Catalogum Librorum Petrarchae, ubi inter alios Libros conspiciebatur Dictionarium Linguae Cumanae, sed in hoc indagando frustra laboravi.*“ Mi szivén feküdhetett Leibnitiusnak e' Szótár föl kerestetése, képzelni lehet egy másik helyéből, mellyben (Tomo V, pag. 224) egész buzgósággal írja: „*Semper mihi suspicio fuit, posse in aliquibus Daciae angulis aliquas superesse reliquias Linguae Cumanae. Nam Cumanos saeculo XIII. Rex Hungarorum recepit, habitationemque iis concessit; etsi postea, quum bellum Tartaricum ingrueret, pro maxima parte fuerint deleti. Cumania autem videtur se se ab Hungaricis Ditionibus ad Pontum Euxinum porrexisse.*“ De mind ezek nem igen jutottak a' régiebb Magyar Philologusoknak és Historikusoknak figyelmükbe mind addig, míg a' Hazáját lángolva szerette Cornides Dániel Velentzében a' Kézíratba, úgy szólván, belé nem ütközött. Így írja le találmányát Februárius 14-dikén 1773-dikban a' lelkes Férfiu Práy Györgyhöz küldötte Levelében, melly a' Pesti Fő Oskola birtokában vagyon: „*Quae de lingua Cumanorum disputas, elegantia sunt, miroque excogitata ingenio, mihi tamen non satisfaciunt. Diuersum enim Cumanorum fuisse sermonem a Hungarico, praeter Rogerium, alia quoque eius aetatis monumenta loquuntur. Possem omnino nubem testium proferre, qui uno ore Cumanos perhibent Tartaros Kipzacos fuisse, linguamque Cu-*

manicam Tartaricae Dialectum; certiori tamen utar argumento, planeque tali, quod vim afferat. Triennio abhinc (tehát 1770-dikben) *incidi Venetiis in Bibliotheca S. Marci in Codicem MS. in* 4-o *anno* 1301 (emlekezet botlása 1303 helyett) *si bene memini, exaratum. atque linguae Cumanicae Vocabularium, vocumque Cumanicarum Declinationes Coniugationesque tradentem. Ex indultu Cl. Antonii Zanetti, Bibliothecae Praefecti, exscripsi ex eo Codice vocabula bene multa, et aliqua Declinationum Coniugationumque Paradigmata, comperique, linguam Cumanicam a Hungarica, Slavonica, Germanica, caeterisque linguis Europaeis toto coelo differre. At quoniam aduersaria illa mea in Transiluania reliqui, specimen linguae Cumanicae ex meis aduersariis depromere nunc non possum. Opportune tamen accidit, ut a Celeb. Kollario acciperem his diebus Orationem Dominicam veteris linguae Cumanicae, sibi a Viro quodam inter Cumanos spectatissimo submissam, prout ea in scholis Cumanicis hodieque memoriae caussa recitari a pueris solet. Voces plerasque ex Turcico Tartaricoque mihi commode explicauit Cl. Kollarius, ut est harum linguarum peritissimus. Initium ita habet: Bézám attamász Keuzekikte etc. quod significat: Pater noster, qui es in coelis etc.*"

Ez a' Szótár homályban lappangott mind addig, míg azt a' már más helyen 's fölebb mondattak szerént a' Tudós Klaproth nyomtatásban kiadta. Tzíme a' Szótárnak imez: „*MCCCIII. Die XI. Julii. In nomine Domini nostri Jesu Christi, et Beatae Virginis Matris eius Mariae et omnium Sanctorum et Sanctarum Dei. Amen. Ad Honorem Dei et Sancti Joannis Evangelistae. In hoc libro continentur Persianum Comanicum per Alphabetum.*" A' Szótár három egy más mellett álló oldaloszlopra olly módon íratott, hogy elől áll a' Deák szó, ezt követi a' Persa szó, 's úgy azután áll a' Cománus Nyelv szova. p. o.

Deák.	Persa.	Román.
Audio.	Mesnoem.	Esiturmen.
Audis.	Mesnoy.	Esitursem.
Audit.	Mesnoti.	Esitir.
Audimus.	Mesnam..	Esiturbis.
Auditis.	Mesnoit.	Esitursis.
Audiunt.	Mesnoent.	Esiturlar.
Audiebam.	Mesnidam.	Esituredim.
Audiebas.	Mesnidi.	Esitureding.
Audiebat.	Mesnid.	Esituredi.
Audiebamus.	Mesnidim.	Esitureduk.
Audiebatis.	Mesnidit.	Esituredingis.
Audiebant.	Mesnident.	Esiturlaredi.

's a' t.

vagy:

Ad.	Ba.	Da.
Ante.	Pes.	Enborun *vel* Ygai.
Aput.	Pes.	Catinda.
A longe.	Acdoun.	Ynictin.
Ab.	Az.	Dan.

's a' t.

vagy:

Ego.	Man.	Men.
Mei.	Azani man.	Mennig.
Mihi.	Baman.	Manga.
Me.	Mara.	Meni.
A me.	Aç man.	Mendan.

's a' t.

vagy:

Mundus.	Dunia.	Jagham.
Mare.	Dria.	Tengis.
Montanea.	Ko.	Tag.
Podius.	Griova.	Oba.
Vallis.	Dura.	Enis.
Fangus.	Gil.	Balçuc.
Caminum.	Ragh.	Yol.
Via.	Ra.	Yol.
Lapis.	Sang.	Tas.
Pulvis.	Gerdhac.	Tos.
Rumenta.	Chasat.	Toprac.
Arbor.	Dragt.	Terac.
Fructus.	Miouac.	Giemis.

's a' t.

Ki fogja a' harmadik oldaloszlopon itt előforduló Cománus Szovakat első tekéntetre is Magyar Szovaknak, vagy a' Magyar Nyelvhez közelitő Szovaknak mondani a' Tengis és Giemis szovakat ki vevén?

Vagynak, igaz, e' Szótárban is ollyan egyes Cománus Szovak, mellyek hasolitani látszanak; vagy valóban hasonlitanak a' Magyar Nyelv Szovaihoz. Illyenek a' 128-dik lapon Absolvo, *Bosaturmen;* Absolvi, *Bosatim;* Absolve, *Bosat;* Absolutio, *Bosátmac;* — a' 132-dik lapon Bibo, *Yzarmen;* Bibi, *Iztum;* Bibe, *Iz;* a' 133-dik lapon Balneo, *Usetarmen;* Balneavi, *Usettim;* Balnea, *Uset;* — a' 135-dik lapon Comedo, *Asarmen;* Comedi, *Asardum;* Comede, *Assa;* Cibus, *Aś;* — a' 142-dik lapon Calidus, *Issilic;* — a' 157-dik lapon Fructus, *Yemis;* — a' 164-dik lapon Loquor, *Soslarmen;* Locutus sum, *Sosladum;* Loquerer, *Soslagil;* Loquela, *Soslamac;* — a' 171-dik lapon Numerus, *San;* Nato, *Yuxarmen;* Natavi, *Yuxdim;* Nata, *Yuxgil;* — a' 202-dik lapon Magnus, *Oulu;* Magnum, *Oulouni;* Magni, *Oululur;* — a' 203-dik lapon Parvus, *Chiçi;* Parvum *Chiçini;* Parvi, *Chizilar;* Parvos, *Chizilarni;* — a' 204-dik lapon Parvus, *Chiçi;* Parvi, *Chiçilar;* Presbyter, *Bapas;* Lex, *Tura;* Coelum, *Kok* (Kék); — a' 206-dik lapon Sero *Chezae* (Késön): — a' 207-dik lapon Sabato, *Sabat cun;* — a' 208-dik lapon Ventus, *Yel;* — a' 211-dik lapon Magnitudo, *Ululuc;* — a' 213-dik lapon Balneatum, *Us;* Calidus, *Yssi;* — a' 214-dik lapon Mare, *Tengis;* Montanea, *Tag;* Fructus, *Giemis;* — a' 215-diken Puteus, *Chugu;* Lignum, *Agaç;* — a' 216-dik lapon Calamus, *Kalam;* — a' 217-dik lapon, Littera, *Bitic;* Piper, *Burç;* — a' 219-dik lapon Canfora, *Canfor;* Safratum, *Zafran;* — a' 220-dik lapon Cominum, *Çaman;* — a' 221-dik lapon Curtellum, *Biçac;* — a' 223-dik lapon Incisorium, *Bizchi;* Sola, *Taban;* Berunis, *Sactiam* (Saffian); — a' 224-dik lapon Runcira, *Balta;* — a' 225-dik lapon

Barberius, *Sachal yuzi;* — a' 226-dik lapon Maçelaius *Casap;* Curteleius, *Biçacçi;* Ligator, *Baglagan;* — a' 227-dik lapon Canauatium, *Chendir;* Ligna, *Agaçlar;* Archerius (Arcuparius), *Yyacçi;* — a' 228-dik lapon Tamburlus (Dobos), *Taf;* — a' 230-dik lapon Torcimánus, *Telmaç;* Forum, *Baxar;* Canavam, *Chendir;* — a' 231-dik lapon Scarlata *Yscarlat;* — a' 232-dik lapon Janum (Flavus) *Sari;* Aranginum, *Narangi;* — a' 233-dik lapon Masculus *Er; Erca;* — a' 237-dik lapon Barba, *Sachal;* Pater, *Atta;* Mater, *Ana;* Maritus, *Er;* — a' 239-dik lapon Virtuosus *Erdamli;* — a' 242-dik lapon Gladius, *Bizac;* Arcus *Yai;* — a' 243-dik lapon Arena, *Cum;* Travus (Trabs), *Agaç;* — a' 244-dik lapon Corrigia, *Cur;* Tentorium, *Çater;* — a' 248-dik oldalon Scutella, *Çanac;* Taliatolus, *Tepsi;* Lignum, *Agaç;* Fructus, *Jomis;* Pirus, *Chertme;* — a' 249-dik lapon Pomum *Alma;* Castanea *Castana;* Citronum, *Narinç;* — a' 250-dik lapon Cucurbita, *Cabac;* Leo *Astlan;* — a' 251-dik lapon Bos, *Ogus* és *Seger;* Vacca, *Inac;* Cattus, *Mazi;* Catta, *Mazi tisi;* Camelus, *Toua;* — a' 252-dik lapon Simia, *Maymun;* — a' 253-dik lapon Gallina, *Tauc;* — a' 254-dik lapon Hordeum, *Arpa.*

Ezen kevés egyezéseken, vagy közelitéseken kivűl az egész Cománus Szótár a' Magyar Nyevre nézve esméretlen 's különböző Nyelvet foglal magában, melly Klaproth jegyzetei szerént a' Siberiai Török, Keleti Török, Mongol és Konstantinápolyi Otsmán Nyelvekhez közelit. Magában a' Szótárban azonban egy szóval sem mondatik, hol készűlt légyen a' Szótár, és így a' könyv deák részénél fogva igen hihető, hogy azt valamellyik Olasz Szerzetes Férfiu irta a' Volga és Tánais körűl feküdött Comániában. Úgy de ebben 1303-dik körűl már nem Cománusok, hanem Mongolok laktak, kik, mint fölebb érintetett, Cománusoknak is neveztettek. Ez alább szemlátomást ki fogtetszeni. Tsak úgy nyomna a'

Szótár sokat a' fönforgó kérdés megfejtetésére nézve, ha megbizonyitani lehetne, hogy vagy a' Magyar Országi, vagy a' Moldvai és Bessarábiai Cománusoknak vagy Bessusoknak Nyelvüket állitja elő. Ezt pedig nints egy tsepp ok is vitatni.

H.) Egy 1329-dik felé irt Nevetlen Irónak Tseh Krónikájában (Joannis Burchardi Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1730. fol. Tomo III, col. 1717.) olvastatik: „*Iidem etiam Comani SEU Tartari postea aliquibus annis elapsis intrantes Poloniam ipsam undique vastaverunt, et Henricum, Ducem Slesiae, bello cum maxima Christianorum multitudine occiderunt; inferentes Christianis mala innumera, nec parcentes sexui vel aetati. Similiter etiam Colmannum Regem Hungariae necaverunt, et quasi totam Hungariam destructione misera subjugarunt.*“ A' SEU szovatskából úgy okoskodhatnék ismét néki, hogy ezen Iró a' Cománusokat egyenesen Tatároknak nevezi. De igen könnyü ezen okoskodást elnémitani magából a' Történet Tudományból. E' Történet a' nevetlen Irótól a' Magyar Országi Tatárjárás és IV-dik Béla Magyar Király Futása korához, mellyet e' Kutfő 1254-dik évre hibáson tészen, közel időszakaszra helyhezteti, mellyen a' Cománusok EGYÜTT hartzoltak a' Tatárokkal, vagy is Mongolokkal. Tamás Spalatrói Fő Esperest, irja (Joan. Georgii Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1748. fol. Tomo III, pag. 602. Cap. XXXVII.) a' Mongol Seregről: „*Postea vero multiplicatis legionibus exercitus sui, ex gentibus praecipue Cumanorum, et ex multis aliis nationibus, quas devicerant, reuersi sunt* (Tartari) *ad Ruthenos.*“ És valamivel alább (Tomo III, pag. 609. Cap. XXXVIII.) ugyan ő mondja: *Habent autem ex diversis Nationibus, quas bellis edomuerunt, multitudinem maximam pugnatorum, et praecipue Cumanorum, quos ad pugnandum subigunt* (erre nem volt volna szükség, ha a' Cománusok rokon Nem-

zetet tettek volna a' Tatárokkal és Mongolokkal) *violenter: Si quem vero ex his paululum trepidare conspiciunt, nec in mortem se se tota mentis insania praecipitare, absque ulla cunctatione eis amputant Caput.*" A' Szolga Románusok tehát bizonyosan egy részét tették a' Mongol Seregnek, 's így valót ír kétségen kivűl a' nevetlen Író Tseh Krónikájában, mert ki Cománus, ki Tatár kéz által végeztetett ki a' Lengyelek és Silesiták közűl. Illyen állapotra jutottak szinte a' Magyar Fejedelem oltalma alatt élő Moldvai és Bessarábiai Románusok, kiket Rogerius előadása szerént (Cap. XX) Bochetor Mongol Vezér meghóditott. — Más részről Kuthen Románus Fejedelem megöletése után (Joan. Georgii Schwandtneri Script. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 304—305. Rogerius Előadása szerént Cap XXIV—XXVI.) a' Magyar Országi Vendég és Szabad Románusok is, látván a' Magyar Nemzetnek ellenük támasztatott gyanuját — mintha a' Tatárokat ők hivták volna ki Magyar Országba — és fájdalmasan tapasztalván több rokonaiknak összekaszaboltatásukat, utóbb fegyvert fogtak a' Magyarok ellen, 's viaskodva keresztűl vágván magukat Szlavonián, Bulgáriába (Vidin környékére) ki költözködtek. Hogy nem sokára ezek is vagy megyőzettek a' Mongoloktól, vagy velük frígy kötésre léptek, azon alig ha kételkedhetni. De abból, hogy a' Mongolok és Románusok közös hartzokat viseltek, vagy pedig a' puszta SEU szóból, melly határozottan nem is bir ID EST jelentéssel, a' Románusokat Mongolokká, vagy Tatárokká tenni nem lehet.

I.) A' már fölebb egyszer emlittetett Paschális nevü Minorita Szerzetesnek Armalechből, Tatár Ország Városából, 1338-dikban költ Levelében (Lucae Waddingi, Annales Minorum. Romae, 1733. fol. Tomo VII, pag. 256—257.) ezek foglaltatnak: „*Venetiis ascendentes quamdam carracam* (navim onerariam) *transivimus per mare Adriaticum, et post, per mare Ponticum ad sinistram admitten-*

tes, Schlavoniam, et ad dexteram Turquiam, applicuimus Graeciam, scilicet Galatas, juxta Constantinopolim, et ibi invenimus Fratrem Vicarium de Catay (Sina része), *in Vicaria Orientis: inde ascendentes unum lignum* (Phaselum) *per mare nigrum, cujus profunditas est abyssus, profecti sumus usque ad Gazariam* (Krimeába), *in Vicaria Aquilonari, in IMPERIO TARTARORUM. Inde per aliud mare* (az Azovi Tengeren, vagy is a' régi Maeotis Taván), *cujus non est fundus, applicuimus Tana* (Tánáis Viz és Város, most Don). *Et quia ego citius accessi, quam socius meus cum Graecis in curribus equorum, usque in Sarray sum directus: socius autem meus, cum quibusdam aliis fratribus usque ad Urganthum* (Siváhan Város a' Kaspium tengeren túl) *delatus est. Ego vero volebam secum ire, sed consilio habito, prius volui LINGVAM TERRAE ILLIUS addiscere, et per Dei gratiam addidici LINGVAM CHAMANICAM, et LITTERAM UIGURICAM, qua quidem Lingua et Littera utuntur communiter PER OMNIA ISTA REGNA, SEU IMPERIA TARTARORUM, Persarum, Chaldaeorum, Medorum et CATHAY, sed socius meus reversus de Urgantho, ivit ad vos* (a' Victóriai monostor Szerzeteseihez, kiknek Paschális itt ír): *Ego autem ad vomitum abhorrens redire, et gratiam summi Pontificis desiderans obtinere, redire nolui: quia omnes Fratres, qui ad istas partes veninus, habemus indulgentiam illam, quam habent euntes cum licentia Hierusalem, scilicet, plenissimam a poena et culpa, et perseverantibus usque in finem corona dabitur vitae. Idcirco Patres mei, ex quo SCIVI LINGVAM, per Dei gratiam SAEPIUS PRAEDICAVI SINE INTERPRETE VERBUM DEI tam Sarracenis* (a' Mohammedánus Vallásuakat érti), *quam etiam Christianis, Schismaticis et Haereticis: Et habui mandatum a Vicario meo, quod procedebat, quod visa littera, in meritum obedientiae salutaris per-*

ficerem peregrinationem. quam coeperam. Cum jam ultra annum demoratus fuissem in praedicta Sarray CIVITATE SARRACENORUM IMPERII TARTARORUM, *in Vicaria Aquilonari, ubi ante annum tertium quidam frater noster Stephanus nomine fuit passus venerabile martyrium per Sarracenos. Inde ascendens in quoddam navigium, cum Armenis, per fluvium, qui vocatur Tygris, et per rippam maris Vatuk nomine, usque Sarachuh deveni per duodecim dietas. Inde ascendens currum Camelorum, cujus equitatus terribilis est, quinquagesimo die, in Wrganth deveni, quae est Civitas IN FINE IMRERII TARTARORUM et PERSARUM, quae Civitas alio nomine vocatur HUS; ubi est corpus beati Job (!). Inde ascendens currus Camelorum, cum Agarenis maledictis, Mahometi sequacibus, solus ego Christianus inter ipsos, cum quodam servitore Zinguo nomine, usque ad IMPERIUM MEDORUM veni, Deo dirigente : Ubi, quae, et qualia, et quanta sum passus, Deus ipse scit; et longum esset enarrare per litteras: Qualiter nimirum Imperator Medorum, per fratrem suum carnalem est interfectus: et Carravana Sarracenorum, cum qva ibam, detenta est per viam in civitatibus Sarracenorum timentibus guerram et suorum exspoliationem. Quapropter magnam traxi moram inter Sarracenos, quibus per dies plurimos PRAEDICAVI manifeste et aperte nomen Jesu Christi et eius Evangelium; et falsi eorum Prophetae deceptiones, falsitates et coecitates explicando, detegendo, et publica et alta voce latratus eorum confundendo, confidensque in Domino nostro Jesu Christo modicum eos timebam Spiritu Sancto confortante et illuminante: Ubi ipsi observantes coram eorum Mesquita* (Fano Sarracenorum) *me posuerunt in Paschate eorum, ad quam Mesquitam, propter Pascha de diversis partibus quamplures sunt congregati Cadini, id est Episcopi eorum, Talisimani, Sacerdotes ipso-*

rum congregati, cum quibus Spiritu Sancto docente, de divinis et de falso suo Alchorano, et doctrina disputavi per dies XXV. in eodem loco, scilicet coram januis Mesquitae: ita, ut semel in die panem cum aqua vix comedere valebam. Sed Deo tribuente, sancta Trinitas revelata et praedicata fuit, et ad ultimum per ipsos etsi reluctantes concessa, et, gratias omnipotenti Deo, victoriam in omnibus habui, ad laudem et honorem Jesu Christi, et Sanctae Matris Ecclesiae: Ubi filii diaboli me muneribus tentaverunt, promittentes feminas, virgines, aurum et argentum, possessiones, equos et boves, et alia quaeque delectabilia huius mundi, ut me perverterent: Sed me omnes suas promissiones omnibus modis spernentem, per duos dies lapidaverunt, ignem faciei et pedibus meis apposuerunt, barbam meam extraxerunt, contumelias, vituperia, et opprobria quam plurima et diu intulerunt. Deus scit, qui est benedictus, per quem ego pauper sum, gaudens et exsultans in Domino Jesu Christo, quia sua pietate admirabili dignus fui talia pati pro nomine eius. Ecce gratiose ductus sum in ARMALECH CIVITATEM, IN MEDIO IPSORUM MEDORUM IN VICARIA CATAY (tehát Sina részében), *et sic incipiens ab Urganth, QVAE EST CIVITAS ULTIMA PERSARUM ET TARTARORUM, usque ad Armalech, per viam quinque mensium moram gessi inter Sarracenos solus, verbo et exemplo et habitu publice nomen Jesu Christi portando: A quibus saepe toxicum recepi, in aquis positus fui, percussiones et alia, quae littera non continet, passus sum.“ etc.* Tsak nem egészen kiadta Recensens e' hoszszu levelet, hogy annak minden környűlállásait fontolóra venni lehessen.

Itt találtunk végre egy alkalmas Tanura, ki maga beszélte a' Chamánus Nyelvet, 's azon a' Tánais vizétől kezdve a' Sinai Részekig prédikált. Nem hihetünk-e ennek többet, mint együtt vala-

valamennyi későbbi Írónak? Paschális, hogy a' Caspium Tengeren túl fekvő MONGOL NÉPEKNEK hírdethesse az Isten Ígéjét, Constantinápolyból nem ment Moldvába és Bessarábiába a' Cumánusokhoz, hanem Gazárián, az az: Krimeán keresztűl az Azovi Tenger mellett fekvő Tánais Városba, 's innend a' közel levő SARRAY Városba sietett IN IMPERIO TARTARORUM, melly épen ott feküdött, honnand, mint régi Hazájukból, a' Cumánusok Bessarábiába és Moldvába futottak. Hogy ezek a' Tatárok épen maguk a' Mongolok voltak, azt mind Plancarpini Jánosnak, mind Rubruquis Wilhelmnek Utazásaikból tudhatjuk, mert ők az előbbi időkből világosan emlegetik, hogy az Orosz széleknél Corrensa Mongol Vezér, a' Volga Vize körűl pedig Bathy Mongol Vezér tanyázott seregeivel, és mind a' kettő a' Cátay Fő Mongol Fejedelemtől függött. Sarray Városból Urganthba akart ugyan menni a' mai Siva Tartományban Paschális, de azt jovaslák neki, hogy tanúlná meg előbb az Urganth városban 's tartományban divatozó Nyelvet. — Mit tselekedett tehát? Megtanúlta Sarray városban a' CHAMÁNUS NYELVET és az UIGUR BETŰKET. — Vallyon miért azt, és miért imezt? Amazt, hogy prédikálhasson az Urganthiaknak és Cátay Mongoloknak. És valóban megtanúlván a' CHAMÁNUS NYELVET, már Sárray Városban is Tolmáts nélkűl prédikált, a' mi annak jele, hogy Mongolok laktak e' Városban is. Sárray városról írja: „*EX QVO SCIVI LINGVAM, per Dei gratiam SAEPIUS PRAEDICAVI SINE INTERPRETE VERBUM DEI TAM SARRACENIS* (a' Mohammedánus Vallásu Mongolokat és Szolga Népeiket érfi e' név alatt, mint Levelének több helyeiből kitetszik), *QVAM ETIAM CHRISTIANIS, SCHISMATICIS ET HAEBETICIS.*“ Sőt még sokkal világosabban is meghatározza Paschális a' megtanúlta CHAMÁNUS NYELVET, midőn e' fölötte fontos szovakra fakad: „*AD-*

DIDICI LINGVAM CHAMANICAM ET LITTERAM UIGURICAM, QVA QVIDEM LINGVA ET LITTERA UTUNTUR COMMUNITER, PER OMNIA ISTA REGNA, SEU IMPERIA TARTARORUM, PERSARUM, CHALDAEORUM, MEDORUM ET CATHAY." — Tehát a' Tánais és Volga folyók között lakó Cumánusoknak Nyelvüket, minekutána ők a' Mongolok elől Bessarábiába és Moldvába futottak, az ott elnyomatott 's meghodittatott SZOLGA CUMÁNUSOKTÓL megtanúlták mind valamenynyien az Orosz szélektől Sináig tartozkodó Mongolok? Azok a' Mongolok, kik tsak nem egész Ásiának Urai és rettentő Ostorai valának? — Ne tsináljunk illyen nevetséges Következtetéseket a' világosan szólott 's írt betsületes Paschális soraiból, ki az UIGUR BETŰK által is ujjal int bennünket, hogy ő a' MONGOL NYELVRŐL beszél. Rubruquis Wilhelm (Hakluyt, Vol. I, 99.) írja az Uigurokról: „*Primi sunt* (Urganth, más néven Organum Város után) *JUGURES, quorum terra contiguatur cum terra praedicta Organum inter montes illos versus Orientem.*" Alább (Hakluyt, Vol. I, 100.) beszéli: *Istorum JUGURUM LITTERAS ACCEPERUNT TARTARI. Ipsi incipiunt scribere sursum, et ducunt lineam deorsum* (ma is így írnak a' Mongolok), *et eodem modo ipsi legunt et multiplicant lineas a sinistra ad dextram.*" Még alább (Hakluyt, Vol. I, 100.) nyilván mondja a' Frantzia Királynak: „*Et MANGU CHAM* (a' Fő Mongol Fejedelem) *mittit Vobis LITERAS IN IDIOMATE MOAL* (a' Mongolokat mindég így nevezi Rubruquis) *ET LITERATURA EORUM, az az: JUGURUM.*" — Kételkedhetni-e ezek után, hogy a' CHAMÁNUS NYELV alatt Paschális MONGOL NYELVET értett? A' Moldvai és Bessarábiai Cománusok és a' Magyar Országi Cománusok is tehát vagy MONGOLOK voltak, a' mit állítani e' helyből legkisebb ok sintsen; vagy úgy kell Paschá-

lis sorait magyarázni, hogy különösen a' régi Cumániában tartózkodó MONGOLOK a' Földnek hajdani és későbbi időkben is keletben forgó nevétől CUMÁNUSOKNAK is neveztettek, és ezeknek Nyelvüket, minthogy közöttük tanúlta meg a' Mongol Nyelvet, Chamánus Nyelvnek hivja Paschális. Így Paschális helye épen úgy nem illeti Cománusainkat, mint Petrarchának Cománus Szótára, melly tsak annál fogva is, hogy a' PERSA és COMÁNUS NYELVEKET együtt adja elő, nem a' Magyar Országi, vagy Bessarábiai és Moldvai Cománusokat, hanem a' MONGOLOKAT illeti. Ezeket kell érteni Rubruquis Wilhelmnek már fölebb két ízben is közöltetett ime sorai alatt is: „*Apud JUGURES est fons et radix IDEOMATIS TURCI ET COMANICI.*" Figyelemre méltó hely még a' JUGUROKRÓL Rubruquisnál (Hakluyt, Vol. I, 101.) ez is: „*Illi JUGURES inter montes ad meridiem. Inde est, quod ipsi MOAL* (Mongol) *sumpserunt LITERAS eorum. Et ipsi sunt magni SCRIPTORES eorum: Et omnes fere Nestorini sciunt LITERAS eorum.*" Hogy pedig az anynyiszor szóban forgottak TATÁROK egy Nép voltak a' MONGOLOKKAL, vagy tőlük tsak legfölebb Dialectussal különböztek, a' Sinai Írók emlegetik. Játzint Orosz tudós Barátnál (Denkwürdigkeiten über die Mongolei. Berlin, 1832. 8-o S. 162.) olvashatni: „*Das Volk, welches in dem gegenwärtigen Chalcha wohnte, fing, sammt diesem Landstriche, seit dem XI. Jahrhundert an, sich TATAN zu nennen. Dieses Volk theilte sich in eine Menge von Aimanen, deren jeder seine besondere Benennung hatte. Die mächtigsten unter den TATANISCHEN Aimanen waren: Mongol, Taigut, Körö, und Tatar. Diese Stämme zerfielen wiederum in Geschlechter oder Seitenlinien regierender Häuser, doch nach ihrer Abstammung nannten sich alle insgemein TATANIER. Tschingis Chan dehnte durch seine Eroberungen diese Benennung*

auf die GANZE MONGOLEI aus. Als Chubilai für sein Haus die Benennung Juan annahm, war dieses ganze Land genöthigt, die Benennung TATAN abzulegen; allein die an die MONGOLEN angränzenden Völker nannten, an den früheren Namen gewöhnt, sie auch lange nachher TATANIER, wofür sich nicht selten auch in der Chinesischen Geschichte Beweise finden." 's a' t.

K.) János, Küküllői Fő Esperest írja Nagy Lajos Életében (Schwandtneri, Script. Rer. Hung. Vol. I, pag. 195. Cap. XLVI.) a' Cománusokról: „*Hic etiam Gentem Chomanorum, RITUI TARTARICO INVOLUTAM, apud Sedem Apostolicam devotius insistendo, exemplo beatissimi Regis Stephani, quem ad componendum novae fidei fundamentum in Regno Hungariae prouidentia divina elegit, et qui corda credentium, post Apostolos, spiritualiter quasi imbribus coelestibus irrigavit, ad laudem nominis divini, ut ampliaretur Religio Christiana, ad fidem Catholicam converti procuravit. Cui quidem Genti, jam in fide Christiana eruditae, FRATRES DE ORDINE MINORUM, auctoritate eis a Sede Apostolica commissa, curam animarum, iura parochialia, et sacramenta Ecclesiastica administrant; et de die in diem in fide confortantur.*" Minekutána 1227-dik évtől fogva, mint fölebb láttuk, folyton folyva a' Cománusok Moldvában és Bessarábiában a' Keresztyén Hitre tértek, nem lehet János Fő Esperestnek „RITUI TARTARICO INVOLUTAM" kiejtését, melly különben is csak a' COMÁNUS VALLÁST, nem pedig a' COMÁNUS NYELVET érdekelheti, más Cománusokról érteni, mint azokról, kik a' régi Comániából a' Tánais és Volga folyók mellűl időről időre viszsza szöktek kedves Rokonaikhoz. Hogy a' SZOLGA COMÁNUSOK is, mint a' fogoly Oroszok, Magyarok és Alánusok, ezt mindenkor tették, a' mikor csak tehették, Rubruquis Wilhelm-

nek (Hakluyt, Vol. I, pag. 94.) ime soraiból bizvást gyanithatjuk: „*Quatquor autem diebus, quibus fuimus in Curia Sartach, nunquam provisum fuit nobis de Cibo, nisi semel de modico Cosmos* (Lótéjpálinka). *In via vero inter ipsum et patrem suum habuimus magnum timorem. Ruteni enim, et Hungari, et Alani, SERVI EORUM, QVORUM EST MAGNA MULTITUDO INTER EOS, associant se viginti vel triginta simul, et fugiunt de nocte, habentes pharetras et arcus, et quemcunque inveniunt de nocte, interficiunt, de die latitantes. Et quando sunt equi eorum fatigati, veniunt de nocte ad multitudinem equorum in pascuis, et mutant equos, et unum vel duos ducunt secum, ut comedant, quum indiguerint. Occursum ergo talium timebat multum Dux noster.*“ És kitudja, nem költözködtek-e azon pártos Tatárokkal, kik Magyar Országban kerestek menedék helyet, mint azonnal látni fogjuk, Hazánkba az Ásiai Magyaroknak és Kúnoknak maradványaik is? Nem jött-e egy Szakasz utóbb azon Cománusokból is Országunkba, kik mintegy TIZ EZEREN 1222-ik évben, a' Mongolok elől jókor elfutván, III-dik Dukás János Görög Tsászár oltalmába ajánlották magukat, és részént a' Hebrus és Maritza folyók körül Thráciában és Macedóniában; részént Phrygiában és a' Maeander folyó mellett Ásiában nyertek lakhelyeket Nicephorus Gregorás és Akropolita György Történetíróknak tanutételeik szerént? — Sok, — igen sok vagyon még a' Magyar és Kún Történetekben fölvilágositani való. — A' Városokban nem lakó Cománus Népnek játék volt lakhelyeit — a' legelőket — elhagyni, 's más termékenyebbekkel fölváltani, 's ott hartzolni, hol nagyobb jutalom igértetett.

L.) Idővetés szerént a' Nehézségek között Aeneas Sylvius sorai következnek a' COMÁNUS NYELVRŐL, mellyeket Recensens már fölebb leírt, 's itt újra, mintegy inkább a' maga helyén,

közöl. Így ír, tudniillik, Aeneas Sylvius (Opera Omnia. Basileae, 1571. fol. pag. 495—496.) a' Cománus Nyelvről: „*Inter eos, qui mendacis simi sunt, adde, si placet, et qui militassent multum, Joannes Hunnelburgensis non incelebratus Medicus, jubente aliquando Sigismundo Imperatore secedere paululum omnes, qui COMANUM nescirent (nam cum COMANIS ei res erat, qui sunt HUNGARIAE POPULI), non paruit imperio. Interrogantique Caesari cur non exiisset, quia solos, inquit, abire jussisti, qui CUMANUM ignorent. Quae jussio haud quaquam me comprehendit. Nam mentiri ac jurari, quod est COMANORUM proprium, nemo aeque ignorat, atque ego calleo.*“ E' Sorok tsak azt bizonyitják, hogy Sigmond uralkodása alatt Magyar Országban valóban még keletben volt egy Nyelv, melly COMÁNUS NYELVNEK hivatott, és a' mellynek beszélői igen hazugok és lopáskedvelők voltak: De hogy e' Nyelv minő volt tulajdonképen, 's azt egyenesen a' KÚN - COMÁNUSOK beszélették-e? azt belőlük kihozni nem lehet. Ellenben, hogy e' COMÁNUS NYELVET a' Magyar Országi TATÁROK beszélették, az a' következő Nehézségből azonnal kifog tetszeni.

M.) A' Római Pápának I. Mátyás Király Udvarában mulatott Követe, leírván olasz nyelven 1480-dikban Magyar Országot, egyebeken kivűl (Engel's, Geschichte des Ungarischen Reichs, und seinen Nebenländer. Halle, 1798. 4-o II. Th. S. 8.) ezeket is írja: „*Trovasi detto Regno in alcuna parte di esso esser habitato da TARTARI, i quali vivono in lor fede et chiamansi CUMANI, et pagano certo affitto al Re ogn' anno stando in loro paese, i quali furono de quelli, che il gran Tamberlan, che aquisto detto Regno, poi il perde, et per habitar il paese, fu concesso a detti Tartari potessero abitar in quella Provincia et cosi rimasero.*“ Deákúl így jönek elő ezek (Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rer. Hung. Minores.

Budae, 1798. 8-o Tomo II, pag. 16.) a' fordításban: „*Habitant in aliqua parte Dominii Regni TARTARI, qui propriam fidem servant, et VOCANTUR COMANI, et in sua regione manentes solvunt omni anno quoddam locarium* (helypénzt) *Regi. Hi fuerunt ex illis, quos magnus Thamerlanes* (?), *qui dictum Regnum aquisivit, et postea amisit, ut regionem incolerent, permissum fuit dictis TARTARIS habitare in illa provincia, et sic remanserunt.*“ Laktak tehát TATÁROK Magyar Országban is, kik más néven CUMÁNUSOKNAK hivatnak a' Pápai Követtől. De, hogy itt nem a' KÚN COMÁNUSOK, hanem a' valóságos TATÁROK hivatnak, a' külföldi Tudósoknak szokásuk szerént, CUMÁNUSOKNAK, az sok hiteles kutfőkből bizonyos, mellyekben a' TATÁROKKAL — tudniillik a' Magyar Országban lakókkal — az igazi KÚN COMÁNUSOK ellentételben jőnek elő. Az 1317-dik év előtt írt Ptolemaeus az ő rövid Évkönyveiben (Ludovici Antonii Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1727. fol. Tomo XI, col. 1304.) beszéli 1301-dik évről: *Eodem anno controversia orta est in Hungaria de Regno inter Regem Bohemiae, qui filium suum cum favore aliquorum Principum coronari ordinavit in Buda, et Regem Carolum filium Caroli Martelli nati de Hungaria, similiter coronari procuravit, habens in suum favorem aliquos Principes illius Regionis et CUMANOS, ac multitudinem TARTARORUM.*“ A' Cortusiusoknak Történeteikben (Lud. Ant. Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1728. fol. Tomo XII. col. 948.) mondatik Nagy Lajosnak Olasz Országi táborozásáról 1356-dikból: „*Rex vero potentissimus cum exercitu transivit Plavim, et obsedit Tarvisium. Erat enim Regis Exercitus Hungaris, CUMANIS, Theutonicis, TARTARIS, et aliis infidelibus copiosus.*“ IX-dik Bonifácius Pápának 1399-diki Levelében (Lucae Waddingi, Annales Min. Tomo IX, pag. 153.) előjő: „*Dudum siquidem ac-*

cepto per felicis recordationis Joannem Papam XXII praedecessorem nostrum, quod magna multitudo CUMANORUM, Philistaeorum, TARTARORUM, PATARENORUM et aliarum infidelium et Schismaticarum Nationum, de diversis regionibus Paganorum ebullientes, ad Regnum Hungariae descenderant, et quasdam vestras regiones Provinciae Hungariae, qua secundum Ordinis Vestri morem in Hungariam et alia plurima Regna descenditur, occupaverant, et tunc etiam morabantur ibidem. Ipsi CUMANI, Philistaei, TARTARI, et Patareni, et aliae nationes, civitates et oppida, ac terras aliquas, et Episcopos proprios non habebant, seque pro eorum libito de Patria ad Patriam dictae Provinciae, cum eorum tentoriis, familiis et peculiis transferebant, et dictae Romanae Ecclesiae Magisterio minime intendebant.“ Hasonlók mondatnak (Raynaldusnál, Tomo XVII, pag. 408. Nro 29.) IX-dik Gergely Pápának 1410-dik évi Levelében: „*Sicut accepimus in certis partibus infra et circa limites dicti Regni* (Hungariae) *sint CUMANI, Philistaei et TARTARI noviter ad fidem Christianam conversi.*“

De mit kivánjuk e' fölötte fontos tárgyat a' külföldi Irókból fölvilágositani, midőn az Ország Gyűlésekben öszsze sereglett Magyar Haza Attyait, kik itt leghitelesebb Tanúk, szólni hallhatjuk? Posthumus Lászlónak 1454-diki Törvénye 9-dik tzikkelyében olvashatni: „*Et similiter Philistaei, COMANI, Valachi et TARTARI connumerati, debeant exercituare.*“ I. Mátyás Királynak 1459-diki Törvénye 33-dik tzikkelyében találtatik: *COMANI, Philistaei et TARTARI.*“ Végre ugyan I. Mátyás Királynak 1467-diki Törvénye 2-dik tzikkelyében mondatik: „*Sive CUMANI, sive Philistaei, Rutheni, TARTARI, Walachi.*“ — Halljuk! — Itt nem a' német eredetü Hunnelburgi János tréfás Orvos szól Sigmond Tsászárhoz; nem az Olasz eredetü jövevény Pápai Követ beszél: Hanem

a' Magyar Országgyűlésben együtt tanátskozott egy koru Magyar Karok és Rendek nyujtanak tanubizonyságot azokról, kiket mindennapi társalkodásból és tapasztalásból legjobban esmérhettek. Ezek emlegetik, hogy laktak TATÁROK Magyar Országban; ezek különböztetik meg világosan a' CUMÁNUSOKAT, mint Népet, a' TATÁROKTÓL. Hogy lehet tehát e' Törvényeknél fogva állitani, hogy a' CUMÁNUSOK bizonyosan TATÁROK voltak? Az ellenkező tétel következik innend, 's azért a' Pápai Követ és a' Német Orvos nem a' Valóság, hanem a' Tudós Sereg Nyelvén szólottak, melly régóta CUMÁNUSOKNAK nevezni szerette a' TATÁROKAT. E' szokásnak fölebb már láttuk néhány nyomait. Hogy azt is láthassuk, mint potrohosodott idővel e' vélemény, méltó Ptolemeusnak 1562-diki kiadatásából (Geographia Cl. Ptolemaei Alexandrini. Venetiis, apud Vincentium Valgrisium. MDLXII. in 4-o pag. 181.) ime sorokat esmérni: „*COMANIA TARTARORUM hodie COLCHIN, IBERIAM et ALBANIAM continet.*“ Mondhatja-e okos Férfiu, hogy Colchisban, Georgiában és Albániában 1562-dikben KÚNOK, az az: KOMÁNUSOK laktak? Illyen tudós különösségek, de a' mellyekkel ellenkezőt tapasztalt naponként a' Magyar és Kún Nemzet, birhatták a' nagy érdemü Istvánfy Miklóst (Nicolai Istvánfi, Historia Hungariae. Coloniae Aggrippinae, 1622. fol. pag. 53. Libro IV.) ime soroknak leíratásukra: „*Temesvárium urbs et arx celeberrima a fluvio Temesso, qui ex alpibus ad Severinum urbem haud procul ab Istro seu Danubio sitis profluit, urbemque et arcem praeterlabitur, nominata est, quam veteres Pannoniae Reges contra Bulgarorum, nondum Christiana Religione imbutorum, qui a Pannoniae finibus solo Istro dirimuntur, ac CUMANORUM, seu CUNORUM, quos POLONI POLOUCIOS, NOS NUNC TARTAROS VOCAMUS, crebriores incursus avertendos aedificaverant.*“ Így vezet bennünket sárba még a' legfontosabb nemzeti tár-

gyakban is a' külföldnek vak imádtatása! — Mátyás után Törvényeinkben a' Cumánusok és Philistaeusok folyton folyva előjőnek, de a' Tatárok többé nem emlittetnek.

Az marad még megfejteni való, hol laktak tehát Országunkban a' CUMÁNUSOKTÓL különböző TATÁROK? Vagyon Tek. Tudós Jankovich Miklós Gyűjteményében 1361-dik évből egy eredeti Óklevél, mellyben Fehérvármegyei TATÁR TELEK faluról tétetik emlités: De ennél több diplomatikai nyomait Recensens még eddig nem esméri a' Tatár Nép lakásának, 's ezen Régiségnél fogva sem bátorkodik állitani, hogy Székes Fehérvár szomszédságában valóban laktak TATÁROK, mivel a' TATÁR TELEK névben a' TATÁR rész férfi tulajdon név is lehet, Tatár Nép lakására is tzélozhat. TATÁR FALVA és TATÁROS nevü Helységek vagynak Biharvármegyében; TATÁR FALVA és TATARESTY nevü Helység találtatik Szathmár Vármegyében; TATÁR SZÁLLÁSA előfordúl Békes Vármegyében; TATÁR SZENT GYÖRGY kebelez Pest Vármegyében; NAGY TATÁRVÁR és KIS TATÁR VÁR ma Puszták Somogy Vármegyében: De ezen Helységnevekre nézve is hasonlóképen kérdés, ha bennük nem inkább férfi tulajdon név-e a' TATÁR nevezet. Békét hágy tehát Recensens mindenféle puszta gyanitásnak, 's inkább azt állitja elő egy hiteles Török Iró tanutételéből, hol akadott ez Hazánkban a' TATÁR NYELV nyomára, melly rokon nyelv az OTSMÁNNAL. Az 1444—1445 felé meghalálozott Scheich A'ly-Dedeh Rumaeus Otsmán Iró Könyve után (De Chasaris Excerpta Ex Scriptoribus Arabicis. Interprete C. M. Fraehnio. Petropoli, 1822. 4-o Particula I, pag. 42—44.) irja az 1590-dikben élni szünt Scheich Aly Scheich el Hasan fia, 's Otsmán Iró: „*Qui primus Regum Persarum in montibus Victoriae (i. e. Caucasicis) arces, castella, portasque conderet, Kesra (s. Chosroes) Anuschirwan est, qui id fecit metu, ne Turci Tatarique prae-*

valerent. Obtensa catena fauciùm maximam occlusit, ultraque eam castella trecenta et sexaginta exstruxit in tractu contiguo terrae Chasarorum, qui e numero Turcorum Chakanicorum (mit nem tudott e' két Otsmán Író!) *sunt, quorum tribus (Ordae) ad aggerem Jadschudsch (Jagog) usque pertingunt. Tributum Regis Rumaeorum* (a' Görög Tsászárokat érti) *Chagano inde ab quatquor millium annorum memoria pendebatur (?). Sed Chosroes, simul atque adeptus Regnum est, viis obstructis, eorum Emiros in Regionibus Rumaeorum versantes vicit. HORUM RELIQVIAE AD HANC USQVE MEMORIAM NOSTRAM i. e. o.* 997 (= 1588, 9. p. Ch. nat.) *SUPERSTITES SUNT, NATIO scilicet NOTA SUB NOMINE MADSCHAR, INTER QVOS IN PAGIS DISPERSIS TERRITORII URBIS BUDUN* (Buda) *MULTI REPERIUNTUR, QUI HABITU CULTUQVE TATARORUM SUNT, ET PARS LINGVA EORUM LOQVITUR. Ipse me in eorum consvetudinem dedi, et ab iis Annalium suorum Relationes accepi, quas Historiis Muhammedanicis congruas deprehendi.*" Itt olvassuk, hogy a' CHAZÁROK a' TSÁSZÁRI TÖRÖKÖKTŐL eredtek; Itt olvassuk, hogy a' CHAZÁROKNAK maradványaik MAGYAR ORSZÁGBAN Buda (helyesebben Pest, de a' napkeleti Író inkább szereti a' Fő Várost emliteni) körűl laktak több Helységekben; Itt olvassuk, hogy a' CHAZÁROK nemzetiségükre nézve MAGYAROK voltak; Itt olvassuk hogy a' CHAZÁROK, az az: KÚNOK között (ezt majd alább bővebben elhinni lehet) TATÁROK is laktak; Itt olvassuk, hogy e' TATÁROK, mint velük lakó Rész Nép, még 1588-ikban TATÁR NYELVET beszéltek és TATÁR ÖLTÖZETET viseltek. Ujjal mutatnak ezek KIS KÚNSÁGRA, melly körűl a' Pest Vármegyei TATÁR SZENTGYÖRGY falu fekszik, 's mellynek egyik Fő Városa, tudniillik KÚN SZENT MIKLÓS, ha nem hibázott Sándor István

(Sokféle. Béts, 1808. 8-o IX. Darab, 130. lap. ** jegy alatt), ez előtt TATÁR SZENT MIKLÓSNAK hivatott.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1.) Mohammedi Filii Chondschahi, vulgo Mirchondi Historia Gasnevidarum Persice. Ex Codicibus Berolinensibus aliisque nunc primum edidit, lectionis varietate instruxit, Latine vertit, Annotationibusque Historicis illustravit Fridericus Wilken. Berolini, Impensis Dunckeri et Humbloti, 1832. in 4-o pag. I—XVI; Textus Persicus pagg. 135; Textus Latinus 136—280. — Ajánlva a' Britanniai és Hiberniai Ásiai Királyi Társaságnak. Az ára 11 fr. 15 xr. pengő pénzben.

A' Keleti Literaturának sokféle Ágai, nagy fontosságuk miatt, régen magukra vonták a' Külföld figyelmét, 's igen nevezetesek azon előmenetelek, mellyek e' részről évenként tétetnek. Vetekedni látszanak e' ditsőségért az Angolyok a' Frantziákkal; ezekkel ismét a' Németek és Oroszok. Főképen fontos itt mind az, a' mi az Emberi Nemzet viszontagságait akármiképen fölvilágositja. Leggazdagabb gyümöltsöket szokott az Arabs Nyelv nyujtani; ezt egy idő óta nyomban akarja követni, noha az előbbivel alig ha mérkezhetik, a' régi Sanszkrit Nyelv. A' Persa és Mongol nyelvekről ritkábban lát ugyan valami világot: De mind e' mellett is a' Persa Literatura is gazdag és temérdek kintstsel biró.

Persiának különösen 1275-diktől kezdve folyton folyva vagynak nemzeti nyelven Történetírói; vagynak Geographusai is, a' mi a' Persa Literatura tekéntetét nagyon neveli. Az előbbiek között főképen jeles Mirchond Mohammed Chondschah fia, ki 1132—1433-dik év felé született,

's 1498-dik évben meghalt, és maga után nyoltz Könyvben egy a' régiebb Kutfőkből meritette híres Történeti Munkát fön hagyott illy tzím alatt: „*Rauzat al Safa*“, az az: „Kerte a' Tisztaságnak.“ A' Napkeletiek illyetén különös könyvtzímekben lelték ártatlan örömeiket.

E' Történeti Munkából több Töredék megjelent mostanig nyomtatásban és különbféle forditásokban. Illyenek, a' mennyire én tudom, a' következők:

a.) History of Persia, transl. by J. Stevens. London, 1715. 8-o.

b.) Historia Priorum Regum Persarum post firmatum in Regno Islamismum. Ex Mohammede Mirchond Persice et Latine. Viennae, 1782. in 4. Kiadta Jenisch, Főtiszt 's Mélt. Höck Ferentz ditső Hazánkfiának fölügyelése alatt, kivel Nemzetünk, mint a' Napkeleti Nyelvekben járatos Férfiuval, egyébb érdemein kivül is, kérkedhetik.

c.) De Sacy (Sylv.) Mémoires sur diverses Antiquités de la Perse et sur les Médailles des Rois de la Dynastie des Sassanides. Traduit du Persan de Mirkhond. Paris, 1793. 4-o Réztáblákkal.

d.) Mohammedis filii Chavendschahi, vulgo Mirchondi Historia Samanidarum Persice. E Codice Bibliothecae Göttingensis nunc primum edidit, Interpretatione Latina, Annotationibus Historicis et Indicibus illustravit Fridericus Wilken, Phil. Doctor et Hist. in Academia Heidelbergensi Prof. Publ. Ord. Goettingae, 1808. in 4-o.

e.) Le Jardin de la Pureté, contenant l'Histoire des Prophètes, des Rois et des Khalifes. Par Mohammed, fils de Khavendschah, connu sous le nom de Mirkhond. Találtatik ime drága könyvben: Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale et autres Bibliothèques. à Paris, 1813. 4-o Tom. IX. Part. I. pag. 117—182.

Ezen kiadások után következik a' Könyv, mellyet itt megesmértetek. A' Kiadás pompás és tsinos, sőt kritikai is, minthogy hat részént Párisi,

részént Bétsi, részént Göttingai Kézírat után készült. Itt a' Gasnevidáknak történeteik jőnek elő.

Mi Magyarok nem állunk ugyan mostanig olly magosan, hogy napkeleti Írókat kiadhassunk: De mind e' mellett is ott vagyunk, hogy ezeket legalább megesmérni tanúlhatjuk. Erre intenek bennünket főképen az Arabs Írók, kikből a' Magyar Történettudományt nem egyszer bővithetjük. Vajha, — oh vajha az Arabs Nyelv tanitás ne legyen puszta tzím Oskoláinknál!

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagyságos Fölsö Kubini és Deménfalvai Kubinyi Péter Ur, Ö Ts. K. Fölségének Tanátsosa, azon határt nem esmérő buzgóságból, mellyel számos évek óta a' Magyar Nemzeti Museumot folyton folyva szaporitani törekedik, közelébb ezen Intézetnek egy a' Ketskeméti Pusztákon fogatott ritka nagyságu eleven Mus Typhlust, és a' Balogi Kertben találtatott Sphynx Tiliae nevü igen nagy Hernyót ajándékozott.

Horvát István.

---

2. *Új Könyvek.*

42) Discorso recitato in occasione dell' Esame nella publica Scuola di Nautica il giorno 2 Agosto 1833. in Fiume. Per cura del Professore G. A. Mikocz. Tip. Fratelle Karketzky. 8-ad rétben, 22. oldal. Az ára nem tudatik.

43) Animadversiones Historico-Criticae unius e Croatis in opus: Super quibusdam Vetustiorum Rerum Ungariae Capitibus. Posonii typis Haeredum Belnayanorum Anno 1832. editum. Signanter vero in Dissertationem eius alteram: De Primitivis Regni Ungariae Limitibus, Sive De Partibus Ejusdem Regni Integrantibus. Zagrabiae, Typis Francisci Suppan, C. Reg. priv. Typographi. 4-ed rétben (1833), 19. oldal. Az ára nem tudatik.

44) Somogyi Csizmazia Sándor, Tudományos Állapotunk. Pesten, Esztergami K. Beimel Jósef betüivel 1833. 8-ad rétben, 24 oldal. Az ára 12 xr. pengő pénzben.

45) Thalia Eredeti Szín-Darabok Gyüjteménye. Kovács Pál által. Pesten 1833. Ifj. Kilián György Könyváros Tulajdona. Nyomtattatott Budán a' magyar Királyi Főoskola betüivel. 8-ad rétben, 194 oldal. Ajánlva Mélt. Topolyai Báró Kray Mária Aszszonyság Ő Nagyságának, Mélt. Vásonkői ifj. Gróf Zichy Miklós Ts. K. Kamarás Úr Ő Nagysága Hitvesének. Az ára 1 fr. 15 kr. pengő pénzben.

46) Transsilvania periodische Zeitschrift für Landeskunde. Redigirt von Jos. Benigni v. Mildenberg und Carl Neugeboren. Hermannstadt, W. H. Thierry'sche Buchhandlung. 1833. 8 ad rétben, I. H. I—XXII. és 120 oldal, négy Táblával. Az ára 2 fr. 30 kr. pengő pénzben.

47) Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. Pest, 1833. Ifjabb Kilián György Könyváros Tulajdona. III. Füzet. 8-ad rétben, 144. oldal. Az ára 48 kr. pengő pénzben.

48) Kritikai Lapok. Kiadja Bajza. Pest, 1833. Ifjabb Kilián György Könyváros Tulajdona. I. Füzet. Második Kiadás. 8-ad rétben, oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

49) Zsenge Mutatványok Pesten A' Költészséget Tanuló Néhány Ifjaktól 1833. Pesten. Nyomt. Beimel Jósefnél. 8-ad rétben, 31 oldal. Nem árúltatik.

Horvát István.

---

3. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

28) Vörösmarty Mihál' Munkái. Pesten, 1833. Trattner Károlyi' Tulajdona. 8-ad rétben. I. Kötet, 238 oldal. — II. Kötet, 248 oldal. — III. Kötet, 308 oldal. Több Réztáblával. Az ára együtt 6 fr.; külön külön egy kötetnek 2 fr. pengő pénzben.

29) Gyógyszeres Értekezések A' Faetzetről (De Acido pyrolignoso) és A' Sósavas Ar-Szikagról (De Muriate Auri Natronato), mellyeket a' királyi magyar tudományos Egyetemben, a' Kémiai Oktató Helyben készitett, és közönségesen elmondott Kaffka Károly, Bihar Debretzeni Nevendék Gyógyszeres. 1833. Esztendőben. Pesten, Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 8-ad rétben, 16 oldal. Ajánlva Tek. Tudós Schuster János Úrnak a' Kémia Oktatójának. Az ára nem tudatik.

Horvát István.

IX. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Ifjabb Bene Ferentz. Dunai Útazás Pestről Orsováig. 2 lap.
2) Szilágyi János. A' Magyar nyelvnek alaphangokkal való bővölködéséről a' Szanszkrit és minden más nyelvek felett. 21 lap.
3) Boehm Károly. A' Tüzből eredő veszélyekről. 39 lap.
4) Kiss Jó'sef. A' Világpolgárságról és Hazafiságról. 65 lap.
5) Horvát István. Omodeus Nádor Ispánynak 1307-dikben Februárius 22-dikén költ Tserelevele, mellyben Tamásfi Synkának Asguth helységéért Fel Sebes helységét által engedi. 79 lap.
6) Hoblik Márton. Függelék Jegyzetek Verőtze Vármegye Ismértéhez. 81 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 90 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Friderici Wilken, Mohammedi filii Chondschahi, vulgo Mirchondi Historia Gasnevidarum Persice. Berolini, 1832. 4-ed rétben." 124 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 126 lap.
2) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 126 lap.
3) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1833-dik esztendei IX-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

X^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZÖJE.

Deáky Pedeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Duna folyam szabályozásáról.

A' jobb lelkű ember, ha már ifiúsági heveiből ki hűlt, legszebb örömét hazája előmenetelének eszközlésében találja.

Hitel, 233.

Melly édes érzés olvasztja minden buzgó hazafinak haladatos szivét azon örvendetes hirre, mellyet tudós ujságaink a' magyar világról előnkbe terjesztenek, azt valósággal csak a' lélek tükrözheti le magának, de szóval kimondani lehetetlen. A' két testvér haza minden megyéiből, a' magyar nyelv tsinosodásáról, a' nemzet iparkodásáról, minden féle tudományokban gyors előmeneteléről, szóval a' honi boldogság eszközléséről naponként ujabbnál ujabb, szebbnél szebb tudósítások gyönyörködtetik füleinket. Meglepte a' mi nagyjainkat az egyetértés lelke; kimeríthetetlen szives adakozásaikból megállapíttatott a' magyar tudós Academia; már most mivelik a' földet; fáradhatatlan szorgalommal szórják a' böltsesség magvát, 's mindezekre mosolyogva hinti kegyelmesen uralkodó Fejedelmünk atyai áldását, és böltsen gondoskodik, hogy a' poraiból kiemelkedő hazát megditsőítve adja által unokáinak. Ki volna az, a' ki mind ezekből egy jobb jövendőt, nemzetiségünkre egy gazdag aratást ne reménylene? — De még is sok komolyan itélő magyar azt mondja: nem kell hirtelenkedni a' dologgal, hanem valamint minden tselekedeteinkben, úgy a' haza előmenetelének eszközlésében is járjunk az okosság egyenes utján; tegyük tudni illik 1-ör azt, a' mi szükséges; 2-or, a' mi hasznos; 3-or, a' mi kedveltető.

Vizsgáljuk meg tehát, mi a' haza boldogulására, előmenetelére, pallérozására legszükségesebb? Én részemről azokkal tartok, kik az egész nemzetre nézve legszükségesebbnek állítják a' nyelv tsinosodását, mert tudós nyelv nélkül tudós nemzetet képzelni sem lehet; tudatlannak pedig akár mi tsekély dologban előre haladni vajmi nehéz! Jól kezdették tehát Nagyjaink, az Ország boldogulását eszközleni akarván, hogy azt először is a' magyar Académiának meg állapításával kezdették. Ez így lévén, most Szabó Dávid után azt lehetne mondani: *A' munkásságot meg kell a' föld népénél indítani, ha az Ország boldog akar lenni*; már pedig a' munkásságot leginkább a' kereskedés által lehet divatba hozni. Itt is tehát tzélerányosan dolgoznak azok a' megbetsűlhetetlen hazai buzgósággal teljes, több mély tudományok titkaiban béavatott Férfiak: kik kereskedés tekéntetéből Budapestnél egy álló hidról gondoskodnak; kik vas utakon járni szeretnének; kik a' Duna folyamját szabályozni kivánják.

Én itt az előbbi két tárgyat elmellőzvén, a' Duna vize szabályozásáról kivánok gyenge tehetségem szerént elmélkedni, és ugyan azon kérdésekre; 1-ör Szükséges-e? Hasznos-e? a' Duna szabályozása. 2-or Ha Szükséges, és Hasznos, kinek a' kötelessége azt meg tenni. 3-or Addig is, míg e' nagy munka megtörténnék, hogy lehessen magokat a' Duna mentibe lakozóknak véd-gát által a' viz árja ellen oltalmazni? rövideden feleletet adni. Az első pontra 'nézve lássuk, mit értek a' Duna szabályozása alatt.

Valamint minden nagyobb folyó viz igazgatása, úgy a' Duna szabályozása is, tágasabb értelemben abból áll: hogy az ő tekervényes folyása kereszt metszések által egyenes lineára vétessék, mindenütt a' normális szélessége 150 v. 160 ölnyire (értvén a' Dunát) megmaradjon, a' szigetek vagy elmellőztessenek, és a' száraz földdel öszsze kaptsoltassanak, a' hajók semmi akadályt ne szenvedjenek, és ugyan ezen tekintetből a' vizben találtató kősziklák széjjel

szaggattassanak, minden féle tőkék a' vizből kihányattassanak, a' partok olly erősek legyenek, hogy a' legnagyobb vizáradásnak is ellent állhassanak.

Már most azon kérdésre, Szükséges-e? ezen nagy munkát meg tenni, vagy is a' Dunát szabályozni? minekelőtte egyenessen felelnék, azt mondom: hogy, ha a' régi együgyű természetes állapotba, mellyben a' mi eldődink tengődtek, tovább is megakarunk maradni, úgy igen is sok Kis Kúnsági lakossal kezet fogva magam is azt mondom: nem szükség olly költséges áldozatot a' Duna szabályozására tenni, mert bár a' viz árja borítsa is el telkeinket, akkor étvágyunkat jó izű halakkal enyhítjük, a' lapájos helyeken pedig poshadó vizek bőséggel nevelvén a' nádat jó fűteni valóval kedveskednek. Különben is az Árpádkori vitéz nemzetség megszerezvén ditső vérével a' Kanahán földjét, nem kívánta győzedelmeit, és a' mi ezzel öszsze köttetésbe vagyon, nyughatatlan fáradozásait a' későbbi maradékkal felosztani. — De ha lelki tehetséginket mivelni kívánjuk, és a' nemzetek sorából hátra maradni nem akarunk, úgy — Szükséges, hogy Országunk is a' mi lelki 's testi tsinosodásunkhoz mind a' négy régi elemekre nézve, úgymint: föld, viz, tűz, ég, hozzá simuljon. A' földünket javítsuk, hogy rajta minden termesztményeknek gazdag aratásában lelkünket gyönyörködhessük, ugyan azt szaporítsuk, nem kiterjedésére, hanem minéműségére nézve; folyó vizeinket igazgassuk, hogy annak folyása soha kárt, hasznot pedig kivált a' kereskedésre nézve, szüntelen okozzon; az álló vizeket tsapoljuk le, 's azoknak térjét termékeny hollandusi kertekké változtassuk. Haszontalan homokokat hasznos erdőkké fordítsuk, hogy a' szükséges tüzre valóba fogyatkozást ne szenvedjünk, 's fa helyett tőzekkel tüzelni ne kénteleníttessünk; a' levegőt posványok szárításával, 's fák ültetésével javítsuk. *Egy szóval az egész Országunkat szelidebb légű hazává változtatni igyekezzünk.* Ezeket előre botsátván, azon kérdésre, ha lelki tehetségeinkhez ké-

pest Országunkat is termékenyebbé, miveltebbé óhajtjuk tenni, Szükséges-e a' Dunát szabályozni? bátran felelek: igen is Szükséges és Hasznos; ugyan is

1-ör A' kereskedésre nézve. Igaz ugyan *a' nemzeti jóllét a' gazdaság kutfejei, nintsenek olly közel a' föld színéhez, hogy azokat könnyen 's minden fáradság nélkül mindenki feltalálni képes volna* 1). De ha kérdőre veszszük a' dolgot, mi hozta virágzásba a' régi Görög nemzetet? mi gazdagította a' közép évű Genuai 's Velentzei köztársaságokat? mi pénzelte fel annyira a' jelenkori dús Angolokat? bátran mondhatjuk, a' kereskedés; még pedig a' vizen való kereskedés. Minthogy pedig a' folyó vizi, vagy tsatornai hajózás bátorságosabb és oltsóbb a' teméntelen tengeri utazásnál (a' mint ezt legközelebb Báró Ottenfels a' török Udvarnál lévő Austriai Követ Eő Excellentiájának, Constantinápolyból viszsza jövetekor, veszedelmes tengeri utjában szerentsétlen hajó törése, nyilvánsággal bizonyítja) mindent elkövettek mai időben a' nemzetek, hogy azt, hol tsak lehetséges, óriási munkával is divatba hozhassák. Így Napoleon idejében a' Frantziák hegyet is által fúrtak, hogy annak üregén keresztűl vizen mehessenek. Amerikában a' völgy felett tsatornát, szinte a' levegőbe emeltek, hogy a' vizet használhassák a' hajózásra. Mennyire áldotta meg a' szép magyar hazát a' jóltévő természet, midőn nagy kiterjedésű Országán a' Duna hires folyamjának árkát majd szinte 110 geographicus mértföldre kijelelte! Tsak az úgy nevezett Vaskapui szorosnál az ujabb vizmérői tudományok eszközlése kivántatik, hogy rajta a' Magyarnak egész a' fekete tengerig utazása lehessen; hogy a' gőz erő segítsége által 10 v. 15 nap alatt Pestről a' legszebb Ásiai tartományokat szemlélhesse; midőn most esős időkben, elhagyatott rosz utainkon elég Marmaros Vármegyéből Pozsonyig négy hét alatt megérkezni. El nem mellőzhetem itt e' tárgyban a' Je-

1) Széchenyi, Világ. 439 oldal.

lenkor 37-dik számban 290-dik oldalon tett örvendetes jelentését: *most megint alapos reményünk keletkezik, hogy az uj moldova melletti Duna szorulatát okozó szirtek széthányatási, 's így a' folyam-ágy vagy meder tágítási munkáját komolyabb szemöldökre méltatják, mi ha válódilag létesül, akkor kétségen túl a' dunai hajózásra új élet hajnallik.* Bár tsak ezen hajnal mennél előbb himezné biborszinével a' magyar eget. Igazsága vagyon Báró Pechmann Úrnak, ki eránt a' mostani tudós világ nagy tekintettel viseltetik, midőn a' Dunát, ha ez a' Rajnával hajós tsatorna által összve foglaltatik, egész Európa canálissának nevezi. Valóban, ha gondolóra veszszük azt, melly hasznos következése lenne az egész Országra, kivált Budapestre nézve, hogy ha a' Frantziák, 's Németek bátorságosan a' fekete tengerig, Pannónián keresztűl vizfeletti utazást tehetnének, melly nagy ázsiai kintstől lenne kultsa Duna hajózhatása által a' Magyarok birtokában, minden kétségünk meg szünik arról, hogy a' Duna szabályozása a' Magyar Országi kereskedésre nézve Szükséges, és Hasznos befolyású ne légyen.

2-or Szükséges és Hasznos, a' mennyire posványokat kiszárítván, a' levegőt tisztítja, földünket miniműségére nézve szaporítja; tudva lévő dolog mindenki előtt, a' ki tsak egyszer utazott és az alföldségen, a' Duna 's Tisza környékén valamelly poshadt álló vizen, büzhödő tóságon keresztűl, melly kedvetlen érzés, kellemetlen szag ütötte meg orrát a' fojtó gőzzel, bűz párával terhelt levegőnek beszivása által; *„pedig a' tiszta levegő, ez a' természettől rendelt eledele testünknek, szükségesebb az étel 's italnál"* *). Innen vagyon az, hogy egy zöldes ligetnek, egy virágos térnek szemlélése vidámságra gerjeszti szivünket! Az 1830-dik évi szomorú emlékezetű Duna áradáskor, ennek folytában a' kutak majd tsak nem mindenütt a' viz alatt voltak, a' lako-

*) Ifjabb Bene Ferentz', Tudom. Gyűjtemény. 1833. 3 kötet 85 lap.

soknak az ivó vizek hólé volt, ebből köhögés, sokféle betegség vette eredetét. Mit nem lehetne az egészségnek, melly legfőbb kints e' világon, fentartásáért feláldozni? hátha még gazdasági haszon is járul melléje! mint hogy valóban úgy is vagyon, mert ha a' Duna szabályozása valódilag létesülne, úgy a' Tisza folyásának, és más vizek igazgatását is, könyebben maga után sikeresítené 's biztosítaná; a' temérdek nádasokat, kákás, sásos, bozótos téreket (mellyeknek pörkölésekkel szárazabb tavaszkor rendszerént az alföldi népség kevés haszonnal küszködik) gyökerestől kiirtaná. Elegendő példát adnak erre az ügyes Hollandusok, kik a' tenger dühének is hatalmas gátokkal ellent állni tudnak, és a' tenger szinénél alatsonyabb fekvésű földjeikről, a' föld gyomrából szivárgó, vagy essőből származott vizeket szélmalmokkal felszivatják. Sokaktól hallottam említeni, hogy ha a' Duna mindenütt 150 v. 160 ölnyi normális szélességre vétetődnék, így hó olvadáskor a' jég torlások a' folyam partjainak összeszorítása által nagyobb vizáradásokat okoznának? De éppen ellenkezően vagyon a' dolog, mert azon idomzatban, a' mint a' folyam partjai összébb szorulnak, és a' viz sebessége elevenebb lészen, ugyan azon mód szerént a' jég torlások, és az egész jég tömege kevesebbedik, mivel tapasztalás ból tudjuk, hogy a' tsendes viz előbb megjegesedik; képzeljük tehát, hogy mindenütt a' Dunának az ő normális szélessége meglenne, mennyi temérdek holt viz vele együtt, ugymint az ő szülő helyével a' legvastagabb jég is maradna el? azonban sebessebb vizen fagylalás is későbben történvén, olvadáskor nagyobb és tzélerányosabb erő által könnyebben összse rontsolódnék, és az egész viz szine előbb tisztává lenne. Ellenben most, a' hol legszélesebb a' Duna és legtöbb szigetek vannak, ott áll be leg előbb is a' jég és leg később indul el olvadáskor, sőt egyenesen illyen szigetes helyek okozzák a' jég összse tornyosodását, és innen származó vizáradásokat. Egy szóval: valamint az amerikai vadságban népesedés által a' sok

rengeteg erdőség elligetesedvén, több egészségtelen tájék melly majd lakhatatlan volt, a' levegő járásának szabadabb eszközöltetése által egészségessebb lakó földdé változott; úgy szinte a' Duna szabályozásával a' jég tömege kevesebbedvén, az emberi nemzet tsinosodásának léptsői szerént kártékony vad természetéből is lassan lassan kivetköznek, sok haszontalan posványságnak térei, hol most füleinket rekedezett béka kurutyolás sértegeti, orrunkat poshadt bűz fintorgátja, szemeinket temérdek kiterjedésű nádas, sásos egyszerűség fárasztja, sok ezer szorgos kezeknek hasznos foglalatosságaik után legmiveltebb veteményes, vagy gyümöltsös kertekké, szép virágos völgyi kétszer kaszálókká változtatná. Tsak így lehetne a' föld népénél a' munkásságot megindítani, és Magyar Országunkat, mind a' négy elemekre nézve szelidebb légű, gazdagabb, népessebb és tsinossabb Hazává változtatni. Többet is lehetne még a' Duna szabályozásának hasznos voltáról előhozni, de hogy hoszszas ne legyek, által megyek a' második kérdésre.

Kinek a' kötelessége ezen nagy munkát, az az: a' Duna szabályozását meg tenni? talán a' Duna mentiben találtató birtokos földes Uraságoknak? De ha egyedűl ezekre támaszkodunk, úgy valódilag a' Duna szabályozása soha meg nem fog testesülni; sőt, igazságot szólván, ezt azoktól kívánni nem is lehet. Azt mondja Silberschlag: „*A' folyó vizek nem a' legjobb szomszédok, a' közönség több hasznát veszi azoknak, mint a' tulajdon birtokos Urak.* *)" Óh de igaz mondás! ennek valóságáról tsak az lehet meggyőződve, ki szemmel lévő tanuja annak: mint küszködnek gyakran a' folyó vizek birtokossai azoknak dühös kiöntései ellen. Lekaszáltatják a' gyönyörű szép nagy füvet, reá fordítanak több ezer napszámost, minekelőtte felgyüjtenék, ellepi a' nem várt árviz, beiszapolja, vagy magával elsodorja. Meg szántják a' termékeny földet, bevetik a' szép buzával,

*) Hydrotechnik von Johan Esaias Silberschlag. 1 Theil 34 lap.

már is örülnek a' gazdag aratásnak, egyszerre kiönti a' szomszéd folyam az áradás dühét, elborítja, tsak a' kalászok látszanak ki a' vizből, mellyeket az elszomorodott lakosok ladikba szedegetnek, a' mit megmenteni nem tudnak, azt a' temérdek sokaságú vad kátsák, vad ludak, és más vizben uszkálló madarak kibugázzák. Ime megvan a' nagy haszon, ennek kamatjából lehet a' költséges Duna szabályozására mit fordítani. De talán az adózó népnek kötelessége ezen nagy munkának teljesítését eszközleni? Tsupán magának az adózó népnek nem tanátsos, most is elég nagy munka alá vannak vetve, elég nagy teher alatt görnyedeznek, azoknak mostoha sorsokon, úgy hozván magával az idő szelleme, inkább tágítsunk, ha a' közboldogságot elömozdítani kivánjuk, mintsem akárhogyan inségeket neveljük. Mitsoda? tehát se Uraságnak, se jobbágyságnak, nohát én nem tudom (mondja egy valaki) kinek a' kötelessége a' Duna szabályozását véghez vinni? — Az üdvözítő Jézus, midőn a' Zzidóktól kérdeztetnék, tartoznak-e a' Tsászárnak adót fizetni? egy ezüst pénzt vévén kezébe, azt kérdezte viszont a' Zsidóktól? *Kié ez a' kép és ez a' felirás? felelének neki a' Tsászáré. No tehát adjátok meg a' Tsászárnak, a' mi a' Tsászáré, az Istennek, a' mi az Istené.* Legyen nekem szabad itt üdvözítőnknek ezen példáját, mellyel a' Zsidókat, az adó fizetés eránt, igazságos kötelességökről meggyőzte 's felvilágosította, a' mi tárgyunkra alkalmaztatni. Vegyük elő Magyar Országnak tzimerét, nézzükmeg, mi vagyon rajta feljelelve, látjuk nevezetesebb folyó vizeit: Duna, Tisza, Száva, Dráva; jelesebb hegyeit: Tátra, Mátra, Fátra. Kié tehát a' Duna? nem de az Országé, adjuk által tehát az Országnak, a' mi az Országé; Földes Uraságnak, a' mi a' földes Uraságé; Jobbágyságnak, a' mi a' Jobbágyságé. Adjuk által az Országnak az ő Dunáját, töltse kedvét a' maga Dunájával, igazgassa azt, tsínosítsa, szigetjeiből tisztogassa, partjait erősítse, kőszirtjeit hányassa szét, medrét méllyebbítse, minden móddal szabályozza, szelíditse, hogy semmi-

nemű kitsapongásokat el ne kövessen; sok terhes hajókkal nyergelje meg, hogy azokon nemzeti tzimmel, nemzeti zászlóval feldiszesítse, még a' legféltékenyebb magyar is bátorságosan az ásiai partok elibe vitorlázhasson. Lehetne-e ennél a' Magyar Nemzetnek (mellyet a' Görögök álnoksága meg nem jádzhatott, Veneták fortélyja meg nem ronthatott, Németek ereje megnem törhetett, Lengyelek vitézsége meg nem rettenthetett, Tatárok fegyvere el nem pusztíthatott, Törökök hatalma meg nem hódíthatott, melly a' temérdek viszontagságok közt Nemzet maradott) *) az idő kényéhez ditsőségesebb, egész Európára diszessebb tettet véghez vinni? Vegye tehát az Ország maga kezessége alá Dunájára teendő költségeket, így fogja leg tzélerányossabban eszközleni, hogy távolabb megyékis annak igazgatásába részesülvén, honni jógjokat a' dunai kereskedésre nézve közelebbi Megyékkel egyenlően fentarthassák. Adjuk által a' Földes Uraságnak, a' mi a' Földes uraságé, minek utánna az első pontban elő számlált posványok bőv téreit a' kártékony vizeknek undok uralkodásaiktól maga az Ország mint egy erőszakossan megvívta, ditsőséges győzedelmével sajátjává tette, adja által azokat mérséklett áron az illető birtokos Földes Uraságoknak. Ezzel a' pénzzel majd mindjárt leróhatják egy részét a' szabályozásra tett költségeknek, azonban a' Földes Uraságok is örömestebb fizetnek érettek, mert biztosítva vannak telkeik, kaszállóik, sőt némelly részről életjek is, e' mellet vagyonjok nagyobbodik, bővül, minéműségire nézve pedig javult; továbbá tudják, látják, miért fizetnek, mert most meg lőtték a' rókát, megnyúzták bőrét, következésképen bizonyosan a' nyereséges haszon is nem úgy, mint mikor a' deákok vadászat előtt osztoznak a' róka prémekkel. Adjuk által a' Jobbágyságnak, a' mi a' Jobbágyságé — Jobbágyságé a' munka. Itt ismétlem ugyan azt, a' mit már fellyebb említettem, hogy a' mun-

*) Mikussay János, Magyar mutató Tükör. 1827.

kásságot meg kell a' Földnépénél indítani, ha az Ország boldog akar lenni; a' munkásságot azonban nem erőszakkal, nem robottal, nem hajduk által, nem ingyen kell meg tétetni, hanem arra a' Jobbágyságot jó reménységgel kell ketsegtetni, jobb jövendővel biztatni, jó füzetéssel édesgetni, a' meg nyerendő jobb földnek kamatos használatával buzdítani. Így lehetne tsak eszközölni, hogy a' Népség, látván sikerét munkájának, örömestebb mint egy vetélkedve dolgoznék, az ország pedig saját erejével, hiteles kezessége által viz vette telkeket termékeny földi paraditsommá változtatna. Sokan azt fogják ezen értekezésemre mondani: nints könnyebb a' szónál, hanem *nervus rerum gerendarum pecunia*; szegény az ország, nints, hol vegye a' temérdek költségeket? Igaz, hogy nints pénze: de mihelt a' Nemzet akarja, van. Eléggé meg fejtette ezen, e' valóságos Gordius tsomójából álló kérdést Gróf Andrásy György és Gróf Széchenyi István a' Budapesti Hidegyesülethez tett jelentésében. Ezen tárgyba, melly különben is tudományom köréhez nem tartozandó, méllyebben belé ereszkedni nem akarok; egyedűl azon észrevételemet itt hallgatással el nem mellőzhetem: hogy a' tisztelt Gróf Urak javaslata, mellyszerint tanátsolják a' Nemzetnek 20000 *darab* 100 *pengő forintos Jót kiadni és ezen papiros pénzt a' nemzeti betsületnek paizsa alá venni*, ha valósággal létesűl, úgy elméleti igazsággal hiszem, hogy egy állandó híd Budapest Fő városunkat nem sokára egyesíteni, dunasori tsinos épületjeit ékesíteni, Nemzetünket annak gyönyörködtető használatában büszkíteni, a' külföldet pedig arról: *hogy a' Magyarnak a' legmerészebb válalkozások valósítására, a' mint ereje, módja, úgy el tökéltsége is nagymértékben legyen*, tökéletes meg győződésbe hozni fogja.

A' harmadik kérdés, mellynek meg fejtését magamra vállaltam, az volt: *minekelőtte ezen nagy munka a' Duna szabályozása körül megtörténnék, hogy lehessen magokat a' Duna mentibe lakozóknak védgát által oltalmazni.* A' vizek sza-

bályozásának két féle tzélja, van t. i. mentő és használó *); a' mentő szabályozásban a' föld mentetik meg a' kárt tévő vizektől, midőn az árviz elibe töltés tsináltatik, hogy az el ne terjedhessen; ezt egyes határoknak is lehet eszközölni; a' használó vizi szabályozás kiváltképen hajókázás elő segélését tárgyazza, és az egész folyam igazgatásával foglalatoskodik. Láttuk már fellyebb, hogy lehetne a' Duna szabályozását úgy meg tenni: hogy mind a' két tzélnak megfelelhessen; de minthogy erre az egész Országnak ereje és egyetértése kivántatik, azonban az egész Ország egy nagy test, mellynek tagjait annak lakossai teszik, ezen nagy test meg nem mozdulhat, egy Megyének, annyival is inkább egy magányos tagnak erejével, hanem, hogy ha valamennyi tagok mozgásba jönnek; ezt pedig annyi sokféle elméknek (mellyeket nevelés, rang, vallás, nyelv, mérséklet, életkor, gazdagság, fösvénység, tudomány, tudatlanság, egymástól el különböztetett) egyetértésük által eszközölni még a' Kormánynak is vajmi nehéz tétel! azt mindennapi szomorú tapasztalásunkból bőven tudjuk. De hát még az egész Ország meg nem mozdul, semmit se tegyünk az árvizek féketlenségek ellen? engedjük nekik tovább is telkeinket zabolátlanul bitangolni? szaggassák tovább is a' folyam meredek partjait? fogyaszszák tovább is a' hátossabb föld szinét? a' jámbor birtokos Földes Urakat tovább is bizonytalan jövedelmű telkeiknek használásában mind inkább szűkebb korlátok közzé szorítsák? Oh nem! ne engedjünk mi az Istenség hasonlatosságára lélekkel meg ihlelt okos teremtmények, egy tunya testbéli lelketlen erőnek (vis inertiae), tovább is méltatlan bitangolásokat rajtunk el követni; sőt inkább tegyünk tüstént annyit, a' mennyit lehet; méltán ide illenek Gróf Teleky Domokos lelkes szavai: **)

---

*) Udvardy János, gazdasági regulátiók tüköre.

**) Sokféle 32-dik szám 1833.

Ne tsüggeszsze szent tüzünket,
Hogy meszsze hátra állunk;
Van idő elő haladni,
Ha bátran szembe szállunk;
A' népek kik meg előztek
Mint mi, úgy hartzoltak 's győztek;
De minden pertz veszése
Szent ügyünknek késése.

Valóban minden pertz veszése elmaradást 's késedelmességet okoz. Folyamodjunk tehát azonnal a' mentő szabályozásnak oltalmához, tegyünk tüstént annyit, a' mennyit tenni erőnkben áll: 1-ör ugyan oltalmazzuk véd gát által földjeinket, a' mint lehet; 2-or a' romlásnak eredett partokat további szakadásoktól ügyessen óvjuk.

Melly szerentséssen lehet véd gát által magokat egyes határoknak is az árvizek kártékony áradásaik ellen oltalmazni, azt már szép jeles példákkal több helyeken dunamentiben bebizonyítva látjuk. Így a' Pestieknek szorgos kezeik elkészítvén városjokon felűl a' Vátzi úton a' szép erős töltést, a' Terézia és Jósef városokat szokott dunai ijedelmes kiáradásoktól tökéletessen biztosították. Így Méltóságos Gróf Zichy familia Adony mezővárossát annak lapályos szép kiterjedésű tájékával mult esztendőben készült, még a' nagyobb dunai áradásnak is ellentálló oltalmazó töltés által, bátorságos állapotba hozta. Melly ditséretre és követésre méltó áldozat ez, egy olly tájékot biztosítani, a' hol (a' mint az újságokból tudjuk) gyakorta az elszomorodott lakosoknak, kivált negyedévi szerentsétlen áradáskor, viz vette lapályon naponként mezei munka végett történni szokott ladikázás drága életjekbe is kerűlt! *) Nem

*) Nem régiben ezen töltés megszemlélése végett erre vévén utamat, sehol sem láttam tsatornát, mellyen a' hó és esső viz, midőn a' Duna tükre alatsonyabb a' föld színénél, lefolyhatna, melly ha valami móddal nem eszközöltetik, a' legelő marhának könnyen métel betegséget okozand, annyival is inkább, minthogy ezeknek utánna többé az itt átsorgó vizek a' dunai áradás által újulni nem fognak.

mellőzhetem itt el hallgatással, hogy sokszor egy kis töltéskének is tzélerányos alkalmaztatása az egész vidékre hasznos befolyású légyen; t. i. Ts. Pest Vármegyében kebelezett Dunavetsei határban az úgy nevezett nagy ér kezdetén, a' Pest felé vivő Országútat egy 8 öles hoszszaságú híd kaptsolta öszsze, mellyet az 1830-dik évi szerentsétlen vizáradás erőszakosan el sodorván, annak helyébe Tek. Bernátfalvi Földvári Gábor akkori Fő Bíró, mostani másod Al Ispány Úr, ugyan 8 öles töltést készíttetvén, nem tsak a' Tettes Ns. Vgyét a' híd fentartási költségektől mentette meg, hanem egyszer 's mind ezen vidékről sok poshadni szokott vizeket is el hárított; melly tzélerányos töltéskének jóltévő hasznát a' Dunavetsei 's Apostagi határoknak lakosai mostani nyári áradáskor háladatos szivvel érzik.

Az lenne itt most a' legfőbb kérdés, hová kellessék a' védtöltést helyheztetni 's hogy kellessék azt elkészíteni? A' mi az elkészítés módját illeti, bizzuk azt majd abban munkálandó hiteles magyar Inzsellérekre. Jól tudják ők, hogy elébb az egész töltés utját papirosra tenni, 's azután szoros vizi mértékre kellessék venni, annak magosságát a' legnagyobb árvizeknél is fentebb hagyni, meghatározván a' töltés tetejének szélessége innen a' földszini, vagy is a' básis szélességet a' töltés kétszeres magasságával nagyobbítani p. o. a' hol két öl a' magosság a' tetejének szélessége öt öl, úgy mind a' két oldalon a' magosságot hozzá adván, lészen lábjánál a' töltés szélessége kilentz öl. Mind ezeket 's egyebeket itt előhozni fölöslegnek látom, bizzuk azt, a' mint mondám, a' munkára felügyelő hites Földmérőkre, inkább által megyek azon kérdésre

Hova kell a' védtöltést helyheztetni? Ámbár a' védtőltésnek helyheztetésével nevezetes mennyiséget meg lehet a' munkára teendő költségekből kimélleni, még is ennek meghatározása gyakorta nem annyira az Inzsellérnek okoskodásától függ, mint a' kiküldöttség, vagy az illető földes Uraság saját kényjétől, úgy mint p. o. a' ki házat építeni akar, tet-

szése szerint határozhatja meg annak állását; az építő mester kötelessége azt az előadott minta szerént felépíteni, pedig ha az építő mester tehetne választást az épületnek ide vagy amoda teendő helyheztetésében, úgy hatalmába lenne a' költségeknek is némelly részét megkémélleni, az épület is egészségesebb és diszesebb kilátást nyerne; annak okáért az oltalmazó töltésnek meghatározását nem megvetőleg, nem valami hidegvérűséggel kell meg tenni, hanem legnagyobb vigyázattal, felkeresvén a' legmagossabb föld szinét.

Oda kell mindenkor a' védtöltést helyheztetni', a' hol a' föld szine leghátossabb, semmi tekintetbe nem vévén annak a' folyamtól nagyobb kissebb távollétét. Ezen állításomat, nem leszsz rosz egy példával megvilágosítani; úgy lehet a' Duna árját tekinteni, mint egy hatalmas ellenséget, a' ki mindent, a' mit talál, feldúl, vagy magával el visz, vagy elpusztít 's öszszeéget; már ezen ellenségnek, azt hozván magával a' józan és természeti igazság, árts úgy, a' mint lehet, 1-ör ugyan mindennémű halmokat, ligeteket, erdőt, árkot a' magad védelmére állásod helyheztetésében okossan használj. 2-or ha egynéhány száz embereid életjeknek feláldozásával az egész Országot, vagy egész sereg népedet megmentheted, ne késedelmeskedjél ezen tervednek véghez vitelében. Ezeket a' Duna árjára alkalmaztatván, így lehet okoskodni: készíts ott töltést, a' hol legkisebb költséggel, legkevesebb idő alatt, legerősebb gátot állíthatsz, és így mindennémű halmokat, emeletesebb téreket, bozótos helyeket töltésed helyheztetésére, vagy annak védelmére a' környűlállásokhoz képest böltsen hasznodra fordítani igyekezzél. Továbbá, ha a' töltésen kivűl a' vizfelé földjeidnek némelly része a' viz áradásokra kilesz is téve, az ne hátráltassa tervednek mentől hamarábbi eszközlését, sőt nyugtasd meg magadat lélekesméretedben azzal, hogy ezen töltésnek még a' folyam felé kihagyatott árvizes földekre is hasznos befolyása lészen (a' mit majd alább felvilágosítani kivánok). Ebből kitetszik,

hogy

hogy tzélerányossan dolgozott megboldogult Nemzetes Motsy György Tekéntetes Nemes Pest Vármegye rendszerénti Földmérője, midőn czeknek előtte 13 évvel Tettes Ns. Pest Vmegyében készítendő dunai töltésnek kijelelésében a' Solti, 's Egyházi három ezer ölet hoszszába felűl haladó szőllős halmokat használni akarta.

Említettem, hogy a' töltésnek még a' viz felüli földekre is hasznos befolyása lészen. Ezen állításomat minden esetre kötelességemnek tartom bébizonyítani. Most, a' hol Duna mentibe sehol töltés nints, a' mint a' folyam áradáskor partját meghaladja, mindenfelé széltibe kitódulván a' zavaros viz, néhol három mértföldnyire is a' Dunától az alatsonyabb fekvésű földeket iszonyú sebességgel általfutja, és magával nemtsak tulajdon sankját, hanem némelly helyekről a' termékeny föld szinét is kéméletlenül elsodorja. Legyen már most a' Duna parttól 500 v. több ölnyi távolságra jó erős töltés készítve, mi történik akkor? az iszapos árviz kifog ugyan szinte a' töltésig ömleni, de, ebben megütközvén, elveszti sebességét, többféle nádas, kákás, és más bozótos helyeken az új tsavargós utján elerőtlenedvén folyása, kéntelenítettik a' megtsendesedett viz, az erőszakkal elragadott terhessebb föld részeket lerakni, és így lassanként minden viz áradáskor a' völgyes helyeket beiszapolni. Im mitsoda jóltévő munkát tetetünk meg magával a' kártékony vizáradással annak tzélerányos alkalmaztatása 's mintegy megzabolázása által! Ezen iszapolásnak hasznos voltáról tulajdon tapasztalásából szóllott boldogult Vedres István, hazánk tudós Inzsellérje, ki a' Vedresházi pusztátskát iszapoltatás által mintegy újjá teremtette, midőn azt mondja: *) *nem elég még az a' bizonyos haszonvételre, hogy a' posványságot tsak elkeritsük, és az árvizektől megszabaditsuk a'; lapos, ingoványos és méllyebb helyeket, a' hol vannak, fel is kell iszapoltatni! úgy lehet tsak művelés alá*

*) Tudom. Gyűjtemény, 1830. 6-dik kötet.

A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára PÁPA KÖNYVTÁRA

hasznossan fordítani, 's jövedelmét venni. Sokáig kinlódtak a' régi Egyptusiak még az ellenséges Nilus vizében a' legadakozóbb jóltévőjöket tudták eltalálni; ők tudni illik a' posványokat iszapos földdel mind inkább feljebb feljebb töltögették, földből erős gátot készítettek, rajtok több helyeken zúgót tsináltak, mellyeket Nilus áradásakor önkényessen felnyitván, azokon útat engedtek az árvizeknek, hogy földjeiket zsiros nedvességgel, kövér iszappal megterhelvén, ismét mintegy megszelidülve, ugyan azokon az anya folyamba viszsza térhessenek. Sokat lehetne nekünk a' régiek példájokból tanulni. Hát az ujabb időkbéliektől, midőn az iszapot trágya gyanánt használni tudják. Azt mondja Koppe: *) *A' közönséges iszap vagy poshadt sank, egy viz formálta gyöpös, agyagos és vékonyabb fövényes föld részeknek leüllepedése; származott ez az összve torlódott trágya részekből, mellyeket a' sebes essőviz gazdasági udvarokból, falukból, városokból lemosott, mi a' dombosabb helyeken nem ritka eset; úgy ezt valamennyire marha ganéjhoz hasonlítani lehet.* És ugyan miért ne lehetne a' Duna zavaros vizével, mellyben kivált zápor esső után annyi város, helység szemetes tisztátalansága, szántó földek ganéjos része nem kis mértékben találtatik, lapájossabb Duna melléki tájékokat nem tsak magosítani, de egyszer'smind javítani is? Nem kellene a' ragadozó Dunát addig az Országon keresztül ereszteni, még egy részét zsákmányjának földel szüköldködő alatsonyabb fekvésü téreken vele le nem tétetjük! De lássuk előbb:

Hogy kellessék a' meredek partokon segíteni?

Állapodjék meg egy érzékeny természet vizsgáló a' Dunának több helyeken találtató meredek partjai mellett, húzza meg magát a' nyugtalankodó szél ellen, valamelly enyhelt tartó szögletbe, nézze figye-

*) Unterricht im Ackerbau und in der Viehzucht; von J. G. Koppe, Berlin. 1830.

lemmel a' viz játékát, melly gyorsan váltják fel egymást a' pandalt mosó habok! melly dühösséggel öntik haragjokat a' partok ellen, hogy vássák a' földet, hogy készítenek üregeket, hogy esnek a' Dunába szakadások, melly zuhanással dűlnek beléje a' legvastagabb élő fák! valóban azon szomorú gondolatra vetemedik: itt a' Duna partjainak se ura, se gazdája, se gondviselője nintsen; külömben hogyan is történhetnének Duna mentében olly nevezetes változások a' városokon, helységeken, pusztákon, mellyeket irásból, hagyományból, vagy mindennapi tapasztalásunkból tanulunk, látunk tudunk? Hol vagyon Bodrog várossa 's vára, mellyben sz. László király 1095-dik esztendőben husvéti ünnepeket töltvén, Orbán pápának piacenzai közgyűléséből küldött követségét elfogadta, 's méltóságához illő ajándékokkal elbotsátotta? hol vagyon ismétlem Bodrog vára, mellytől az egész megye nevezetét vette? boldog Isten! ma ennek nyomai sintsenek *), mivel oda magát a' Duna lassan lassan befészkelvén, most annak helyén büszke folyását egész hatalommal gyakorolja. Így T. Pest Vmegyében kebelezett solti határ mellett a' Révbéri pusztán lévő tsárdától ezeknek előtte 35 évvel (mellyre a' mostani élők elegendő tanubizonyságot adhatnak) meglehetett a' Duna partjáig a' lovat futtatni, most már az 1830-diki vizáradás még a' pintzéjének alap köveit is elhordta. Hasonló pusztításokat visz végbe más helyeken is, úgy hogy a' hol egyszer elkezdette a' partokat vásni, azt addig abban nem hagyja, még ott vagy öblöt nem készít, vagy egész folyását másfelé el nem változtatja. Mindezekből nyilván látjuk, melly szükséges légyen minden romladozó partok birtokosának a' feljebb említet kérdés megfejtését: *Hogy lehessen a' meredek partokon segíteni*, sajátjává tenni. Im lássuk tehát ennek leg természetessebb módját. Az Orvos k, midőn a' beteget gyógyítani akarják, legelőször is a' betegség okát tapogatják ki, és ezt szorgalmatosan el-

*) Tudom. Gyűjtemény 10. kötet 37 lap. 1831.

haritván úgy fognak az Orvoslásboz; szinte a' seborvosok, ha valakinek kezén vagy lábán szerentsétlen tsont törés esik, hogy az egész testet az üszög el ne fogja, nem késedelmeskednek a' sinlődő tag elvágásával. Kövessük mi is a' meredek partok igazításában a' tudós orvosok példáját; vizsgáljuk meg, mi adhatott okot a' partok szakadásának, valyjon nem-e a' partokhoz közel lévő malmok? ha így van a' dolog, adjunk a' malmoknak más a' partokra nézve nem olly veszedelmes helyet; továbbá, hogy a' romladozott meredek partokba a' romlás mind jobban be ne fészkelje magát, őszkor, mikor rendesen a' viz legkissebb szokott lenni, midőn a' nyezei munkának véget vetünk, nagyobb részint, midőn napszámosokat juttában lehet kapni, midőn már a' füz galyjak is megértek, le kell a' romlásnak indult partokat legalább is 35 grádus résültségre vágni, és ha még akkor is belölről a' vizbe meredekség lenne, jó erős karókat kell a' kissebb viz szinéig a' földbe verni, ezek mellé füzfa galyjakkal a' vizben lévő part szélét megerősíteni, valamint kivülről szárazon a' föld szinét, melly majd a' magosabb viznek ágya lészen, szép menedekségre eligazítani. Hogy így a' partok állandóságára számot tarthatunk, azt mindennapi tapasztalásunkból, a' menedékes partok változatlanságában nyilván láthatjuk. Ezt bizonyítja Silberschlag mondván: *Legnagyobb erősséget kap a' part, a' menedékesség által.* *) Ezt igazolja Győry Sándor hazánk jeles Inzsellérje Buda 's Pest közt építendő álló hidról 31. lapon ezen szavaival: *a' már romlásnak eredetteket is (partokat) gyakortá tsupán illendő lejtősség adás által szerentséssen védelmezhetni.* El nem mellőzhetem Silberschlagnak az emlitett munkájában 276-dik lapon a' malmoknak a' partokra nézve káros befolyásokat érdeklő gondolatját itt előadni. A' *molnárok*, ugymond, *tulajdon hasznok végett a' folyam legelevenebb sodrát keresik, fellelik ezt közel a' parthoz, tehát oda*

*) Silberschlag's Hydrotehnik. Erster Theil, 270 l.

kötik malmaikat, semmit sem gondoskodván, mitsoda szakadásokat okozand a' partnak a' folyam ágykivásása; és miköze a' molnároknak a' partokrá, rétekre, szántóföldekre? elég ha őrlődik. Honnan kellessék a' gabonának jönni, arról gondoskodjanak mások. Legyen illyen hajós malmoknak állások a' partnak káros; tehát semmi sem igazságossabb, mint a' malomnak kevesebb veszedelmű helyet kimutatni, ott aztán őrölhet. Melly igazságos Silberschlagnak a' malmokról való észrevétele, arra az én tulajdon tapasztalásom hiteles bizonyságot ád. 1830. esztendőben majd egész nyáron a' Dunának magas állása lévén, fentebb érintett Révbéri pusztán közel a' parthoz igen sebes viz sodrásra találtak a' molnárok; a' többiek közűl egyik minden karó nélkűl vasmatskára, és olly közel a' parthoz kötötte a' malmát, hogy tsak egy 6 öles hoszszúságú fenyővel volt a' napnyugoti szélnek és a' viz ereje ellenére a' meredek parttól kifeszítve. A' dunai malmok t. i. két fő részből állanak: a' malom hajó 's völgy hajóból; az utolsó egyedűl arra való, hogy a' vizben forgó nagy kerék tengelének egyik végét, mint valami zsámoly, a' vizen felűl fen tartsa; a' tartó lántz a' malom hajóhoz lévén megakasztva, igen természetes, hogy a' viz ereje a' völgy hajót valamennyire alább nyomja, mellyel a' malom hajó összve kötetésbe lévén, ezt is a' partok eránti párhuzomos lineából rézseltségre veszi, 's így a' kerék alól kiszabadult sebes viz folytatván a' két hajó közt összve szorítás által nyert folyásának vonalát mindenkor kissebb, vagy nagyobb távollétben, a' partnak neki vag, és azt lassanként romlásba hozza, tellyesitvén a' közmondás értelmét: *Lassu víz partot mos.*

El lévén a' meredek partok illendő menedékességre változtatva, most már lehet ezeket bátran magával a' folyó viznek erejével lassanként iszapoltatás által magasítani, 's mind jobban megerősíteni; midőn t. i. a' viz tükre le szállott ültessünk rendenként az alatsonyabb fekvésű partokon, füz, jegenye 's más vizenyős helyeken diszleni szokott

fáknak galyjait; ezen rendeknek adjunk a' viz sodrához képest lefelé a' folyam mentibe, mint egy 45 grádus állást, minden rend mellé, melly egymástól hat hét ölnyi távolságra lehet; vessünk a' száraz föld felőli részről egy lábnyi szélességű és menyiségű árkot: így a' fák is jobban nevekednek; azonban midőn a' viz megárad, legelőször is ezen árkotskákat, a' hol mintegy enyhelbe annak folyása megtsendesedik, fogja beiszapolni. Illy móddal erősítik a' Duna partját egynéhány esztendő olta Tettes Pest Vmegyében Takson helységén alól a' Varsányi pusztán, melly dolog akárkinek légyen gondolatja, valóban igen ditséretes és követésre méltó; itt az ültetett fátskák jól nevelkednek; a' viz pedig minden áradáskor egy keveset iszapjából lerakván, maga magától neveli annak partját. Illy módját a' partok nevelésének ditséri 's ajánlja királyi Tanátsos, nagyságos Ehrensteini Rauchmiller úr, a' budai királyi fő építő Directiónak mostani érdemes Igazgatója, illy tzimű irott munkájában: *Ufereindämmungen durch die Kräfte des Flusses selbst.* Hasonló okokból eredő példáját az iszapoltatásnak látjuk fő városunknál Pesten. Itt elegendő erős gáttal lévén a' Duna régi szokott kártékony áradásai ellen megfékelve, most már a' pesti részét mind inkább iszapolni kezdi, fogja is azt azon idomzatban mind jobban jobban iszapolni, a' mint a' várasi népséggel a' dunai kereskedés naponként elevenebb lészen t. i. ezen kereskedés végett számtalan hajókkal, és talpfenyőkkel Margit szigettől egész a' város alsó részéig el lévén a' Duna széle foglalva, semmi sem természetessebb, mint sem hogy ezen hajók, és talp fenyők áradáskor a' zavaros viznek, melly itt sehol a' partokon keresztül nem hathat, sebességét akadályoztassák, tsendesítsék és véle iszapját le tétessék. A' mit a' hajók és talpfenyők itt munkálódnak, azt más puszta helyeken, ha a' véd gát elkészűlne, többféle füzes bokrok, ültetett fák, készített sántzok, vagy a' mélyebb erekben találtató nádas, kákás növevények vinnének végbe. És így mind elméleti, mind tapasztalási igaz-

sággal bebizonyodik az: hogy a' véd gát, akármelly távol lenne is a' Duna partjaitól, annak még a' folyam felűli földekre is a' mennyire azoknak sásos völgyeit, kákás ereit könnyebben be iszapolni segítené, hasznos befolyása lenne. Így kénszeríthetnénk tsak a' ragadozó Dunát arra, hogy egy részét zsákmányjának az alatsonyabb fekvésű téreken számunkra le tegye, 's bennünket jó kövér iszapjával gazdagítson.

Hogy ezen értekezésem mindenki kényjének meg nem felele azt előre gondoltam. Nem is kívánok ez által mást tenni, mint egy kis méhetske példáját követni, a' ki a' köz társaság javaiban részesűlvén, annyit serénkedik annak méztárába hordani, a' mennyit gyenge szárnyainak erőtlen termete meg enged; még is e' számtalan virág morzsákból összve szedett, 's sok kis erőtskék egyesűlete által készítet viasz darabotskák, végtére ahoz értő kezek szorgos foglalatosságával új gyertya formába öntve, több híres palotákat fényes ezüst tartókba tündöklő világossággal ékesítenek.

Zaary Károly,
hiteles Földmérő,
T. Neográd Vármegye Tábla Bírája.

2.

S á r k ö z *).

A' Duna folytában Pilis, Ótsény, Dets, és Nyék nevezetű négy falut láthatni, mellyek Tolna vármegye északkeleti fokától nyugotkeleti széléig nyúlnak

*) Nagy kintsnek tekéntvén mind azt, a' mi a' Magyar Nyelv Palótz Szójárását illeti, 's tudván, hogy mostanig az, a' mi erről íratott, többnyire e' Folyóírásban jelent meg, szükségesnek véltem ezen Értekezést a' folyó évi Regélőnek 52-dik számából, a' fáradhatatlan Szerkesztetőnek szíves engedelméből, a' miért neki forró köszönetemet nyujtom, itt újra ki adni, olly alázatos kéréssel, hogy e' tárgyat mások is, föképen egész folyó beszédben, fölvilágositani ne terheltessenek.

A' Szerkesztető.

el tsak nem egyforma távulságban egymástól, mintha az emlitett megyének határmenti őrpostái volnának; de be is vannak sántzolva, mint határőröket illet. Pesttől t. i. országos Dunánk, Tolnától pedig a' kanyar árkú Sárviz választja el őket, 's igy szigetet formálnak. E' szigetet egyetemleg *Sárköznek* hivják.

Midőn boldog emlékezetű I-ső Béla királyunk amaz évkönyveinkből ismeretes Benediktinus apátságot alapitotta Szegszárdon: a' széles terjedelmű kolostornak 's birtokának védelmére ugy nevezett *libertinusokat*, az az szabados katonaságot is rendelt, 's ezek leginkább Sárközben laktak. Emlékezik rólok még 1518-ban is hazai törvény könyvünk, nevezetesen a' 26-ik tzikkelyben. Később midőn I-ső Rákótzy Ferentz pártot ütött, 's Kalvin vallását felvette, terjesztette: egyebek közt a' Sárköziek is hozzá állottak: 's az ő hitét vallották; minek következésében a' libertinusságot elveszték, noha Rákótzytól mintegy kárpótlásul szinte szabados levelet kaptak: de ennek ellenére is a' későbbi időkben jobbágyi sorsra jutottak, mellyben maig tengődnek.

A' Sárköziek kizárólag Magyarok, 's Kalvin vallását követők; leginkább halászatból élnek, mellyet a' Dunában 's a' rákokkal gazdag Sárvizben eléggé gyakorolhatnak, 's a' szegszárdi, báttaszéki, vagy mohátsi piartzon eladnak; noha egyéb gazdaságaik is vannak, jelesen a' szegszárdi és báttaszéki hegyeken borternesztéssel foglalatoskodnak. A' Sárköziek valódi marádékaik ama régi szittya törzsökágnak, melly már Constantinus Porphyrogenita idejében a' közönséges magyar szójárástól különböző szóejtést beszélt, 's melly *Palótz*nak neveztetik; de különösebb, hogy a' Palótzoknak tulajdonképi hazájok Dunán innen levén, egész túl a' Dunán (Pannoniában) sehol Palótzokat nem találhatni. — Hogy jöttek ezek ide, hogy tarták meg annyi éveken által a' Magyarok közepében ősi szójárásukat, az bizonyára valamint tsudálatra, ugy jegyzésre is igen méltó. Nehány szavakat, mellyeket rövid köz-

tök létemkor hallék, annál inkább véltem közlésre érdemeseknek, minthogy tájszavaink közé tudtomra ezek még begyüjtve nintsenek:

Igy például:

Balustya = ostoba, buta.
Birizgál = motoz p. o. tsomón v. köteléken.
Bóktat a' ló, mikor melege van.
Czammog = nehezen v. tunyán jár.
Gyingya = Zátony.
Kullogó = olly aszszony v. férfi, ki a' házasokat egymásnak megszerzi. (Keritő)
Patsangol = a' sárban v. vizben potsároz.
Poléta = azon rend, melly szerint robotolnak; egy polétában 16 ember van.
Rokoja = szoknya.
Suttogó = suhantz, gyerkőtz.
Toprogya = ügyetlen (tappisch)

De nem tsak szóejtésök által különböznek a' Sárköziek a' többi száraz földi Magyaroktól; ruházatjok is némikép magán hordozza különbözésök bélyegét. — Igaz, hogy a' férjfiak szint olly gatyát és széles kalapot, tsizmát vagy botskort viselnek, mint egyéb magyar parasztjaink; de Szépeik tulajdonképpen azok, kik magokat viseletökben megkülönböztetik.

Ezek termetökre inkább nagyok mint kitsinyek, de alkotásuk mindig irányzatos és tömött; artz vonásaikat pedig általjában egésséges és rendszeres kellem bélyegzi, 's köztök nem tsak egy *valódi szépséget* láthatni, mellytől még a' finomabb izlésű városi elegant se tagadhatná meg a' koszorút, ha különben igazságossan akar itélni. Fején a' menyetske festett kendőt visel, melly alatt főkötő galand (fekete szatying) és tsipke szélekkel; a' hajadon leeresztett 's pántlikás hajtekertstsel jár, ezt elől pödrésbe sodorja, 's innepi alkalommal a' *pártát* is feltüzi! Vállaikról 's gömbölyű karjaikról a' patyolat ing uj fekete szőr, selyem vagy pillangókkal kihimzetten omlik. Derekukat szinte kihimzett 's tzifrázott füző váll övedzi, melly alatt a' habos

vagy tarka rokoja alig ér térdig, 's ezer meg ezer redőkbe rántzosulva katzéron hullámzik felalá 's gömbölyű térdőket vagy zömök ikrájikat szembe szökteti; mert lábok mindig fedetlen, 's ha a' legszigorúbb télben ködment öltenek magokra, a' láb mindazáltal mint feljebb emlitém, mindig fedetlen, 's illyenkor nem igen hasonlatlan a' ludakéihoz. Sárga vagy veres tsizmájikat tsak vasár 's innepnapon veszik elő, de azokat is hónuk alatt viszik a' templom küszöbig, hogy el ne sárositsák, 's tsak ott vonják piros lábaikra. 'S ha igy eredeti viseletökben fürgén és tsinosan a' szegszárdi, báttaszéki vagy mohátsi héti vásárokra megjelennek, kinek kinek fején egy kosár gyümöltsel, tojással, vagy egyébbel megrakva: mulattató őket hallani, miképp kinálják a' vevőnek egy *eedős lelköm-mel szeep és jaó eézű szeevájokat*, *aómájikat*; mig férjeik az alatt halakat 's rákokat árulnak.

Közönségesen az uj borra szoktak házasodni. A' szerelemi ismeretségek 's *elkendőzések* a' szőllőkben történnek; mert a' hajadon nép egész nyáron által a' *högyön* tartozkodik és szőlő pásztor; ott a' legények munka után meglátogatják a' leányokat 's némi ismeretség a' nyájas holdnak ábrándoztató világánál köttetik meg. De legtöbb házasság convention épül, midőn az ugy nevezett *Kullogó* a' leányt legénynek, és megforditva, közbenjárása által *elajálja*, megszerzi.

Garay.

3.

Mahomet a' Koránról a' Koránban.

A' mi Kereszténynek a' Biblia, az Mahometánynak a' Korán: isteni könyv, és hittudomány tára. Mint itél a' Keresztény a' Koránról, eléggé tudva másonnan, 's arról szólni nem szándékozom; a' mi sokat róla maga Mahomet a' teljes Koránban

szerteszéllyel beszél és tart, azt szedni figyelmesen és rakni alkalmasan öszsze, 's terjeszteni a' Korán saját szavaival elő, igyekezem. Élek ebben Maracci Lajos latán Koránjának azon német fordításával, a' mit Nerreter Dávid készitett 's nyomatott Nürnbergben, 1703, Adelbulner betűivel. A' két pont előtti szám a' Korán Szuráját vagy is Részét, a' kétpont után pedig a' Szura versét jelenti.

1. *Neve.* Ez a' Könyv 2: 1, a' nyilvánságos könyv 5: 17, a' bölts könyv 10: 2, a' megvilágositó könyv 31: 20, az Isten könyve 35: 29, és az Isten előtt igen betses és bölts könyv 43: 4. Ez Alforkan 3: 3, a) és Alkorán 4: 46, b) a' nyilvánságos Korán 15: 2, nagy Alkorán 15: 86, bölts Alkorán 36: 2, ditsőséges Alkorán 50: 2. Ez a' tanitás 2: 2, Mahomet tanitása 68: 52, a' tiszteletes követnek szava 69: 40, Isten beszéde 9: 7, a' te Urad tanitása 72: 18. Ez a' tudomány 13: 40, a' magyarázat 20: 133, a' megválasztás 25: 1, a' világosság 64: 9, a' vezérlés 45: 11, az elválasztás által elválasztó 77: 4, az utba segitő 48: 28, az emlékeztetés 13: 7, az intés 15: 10, az igazság 50: 6, a' lélek 42: 52. Ezek a' nyilvánságos jelek 58: 5, a' megvilágositott jelek 24: 47. Ez az új kijelentés 26: 5, új beszéd 68: 45, új elbeszélés 18: 5, nagy elbeszélés 38: 68, legszebb elbeszélés 39: 23. Ez a' nagy vallás 68: 5, a' legjobb vallás 92: 6, az igaz út 72: 16, nagy tiszteletű 56: 78.

Jegyzés. a) Alforkan, annyi mint *Választás*, mivel az igazságot a' hamisságtól megválasztja 86: 13. b) Alkorán, annyi mint *Olvasás*, a' mit olvasni kell.

2. *Istentől származik.* Ez a' könyv kétségkivül az Istentől vagyon 2: 1, az igen hatalmas és bölts Istentől 46: 2. Ez a' te Uradnak könyvéből jelentetett ki 18: 28, ezt a' könyörülő tanitotta 55: 1, 2. Ennek küldetése a' Mindenhatótól és Könyörülőtől származik 36: 5. Kétségkivül a' világok urától küldetett le 26: 191, attól, ki a' földet és ma-

gas egeket teremtette 20: 4, és attól, ki mennyen és földön minden titkot tud 25: 6, Ő maga küldötte le igazsággal e' könyvet, mint egy mértéket 42: 17. — De a' hitetlenek ezt mondják a' Koránról: mi ez, ha nem régiek pajzán költeményje? 6: 24. oh Isten! ha tőled származott igazság ez a' Korán, hullass ránk az égből köveket, vagy látogass meg kínos bűntetéssel 8: 31. — Még sem ollyan könyv ez, melly az Istenen kivűl mástól szereztetett volna; hanem annak igaz előadása, a' mi kijelentetett általa 10: 37. Az Isten maga bizonyság arról, a' mit lebotsátott, tudtával küldte le; bizonyságok az angyalok is, az Isten pedig maga magában elég bizonyság 4: 165. De ha kételkedtek, szerezzétek meg, és készitsetek ahoz tsak egy hasonló Szurát, 's vegyétek segitségül minden bizonyságtokat (*segitőtöket*), az Istenen kivűl, ha igazak vagytok. Ha még nem tettétek, nem is fogjátok tehetni 2: 23, 24. Nints tehát kétség felőle, hogy a' világok urától adatott 10: 37, és Sátán vele nem küldetett le, mint annak szerzője; nem is ő rá tartozik ez, 's illyent nem tselekedhetik, mert az angyalok beszédének hallásától régen meszsze távozott 26: 209—211.

3. *Mahomethez küldetik.* Ditsértessék tehát az Isten, ki a' megvilágositást az ő szolgájához leküldötte 25: 1, Mahomethez, az Isten követéhez 48: 29, a' ruhába takarthoz 73: 1, a) a' tudatlan prófétához 7: 158, ki a' tudatlan Arabok közt, és szinte közűlök támadt próféta 62: 2, 's ugyan tsak Arabok prófétája, és az itélet napján bizonyság ellenök 16: 88, de a' ki még is, mint Isten követe, mindenekhez küldetett 7: 159; ki tsak prédikátor, az első prédikátorokhoz (*Noéhoz, Ábrahámhoz 's t.*) hasonló 53: 56, és nem tsudatévő 11: 13, hisz az Istenben és annak beszédében 7: 159; kiről írva találnak Móses törvényjében és az Evangyéliomban 7: 158; ki a' megtisztitott 's meg nem hamisitott könyveket olvassa 98: 2. Tégedet rendeltünk a' vallás munkájára 45: 18; néked jelentettük ki a'

lelket (*Koránt*) a' mi parantsolatunk szerént. Elébb nem tudtad mi az a' könyv, sem azt mi a' hit 42: 52; nem is reménylhetted, hogy a' Korán hozzád botsáttassék, tsak a' te Urad kegyelméből vetted azt 28: 85, melly már néked adatik a' Böl'snek és Tudónak artza elől 27: 7. — Azonban midőn az Isten valamelly jelt másikkal vált fel (*verset verssel a' Kóránban*), noha Ő legjobban tudja, mit küldött le 's jelentett ki; mondják még is a' hitetlenek 's Mekkaiak: bizony, Mahomet, te tsak költöd azt a' verset 16: 101; tsak költemény ez a' Korán, Mahomet gondolta ki, 's ebben neki mások voltak segitői 25: 4; te nem küldettél Istentől 11: 36; bizony, erre tsak ember tanit tégedet 16: 103; ezek tsak régi emberek meséji, azoknak vette könyveikből, 's olvastatja reggel és estve 25: 5. Ő maga ez a' verstsináló 21: 5, ördöngös költő 37: 37, varázsló 10: 3, fő hazug 38: 5, tele ördöggel 68: 52, káromló hazugságot költött az Istenre 42: 24. Miért tsinál az Istenekből tsak egy Istent? e' bizony valami különös 38: 6. És mitsoda követ ez? ételt eszik mint mi, 's az utszákon jár 25: 7. Miért is épen ő hozzá jött volna köztünk onnal feljűl ez a' tanitás? 38: 8. Ha tsak az ő urától tsudatételek nem jőnek le hozzá, nem hiszünk neki 29: 50; ha tsak angyal nem küldetik az égből hozzá, hogy egygyütt prédikáljon vele; vagy ha kints nem töltetik rája; vagy nem kap kertet, mellyből táplálata legyen, nem hiszünk neki. Minek követitek a' megigézettet? 25: 8. Így kevésbe múlik, oh Mahomet! hogy a' hitetlenek el nem űznek magok közűl, midőn tanitásodat hallják 68: 52. És így szólnak tsufolódva magok közt: megmutassuk-e az embert, ki azt profétálja, hogy új teremtésekké lesztek, minekutána porrá lettetek? vagy hazugságot költ az Istenről, vagy nintsen eszén 34: 7, 8. — Ha kételkednek arról, a' mit hozzád lebotsátottam, kérdezd meg azokat, kik a' törvény könyvét még előtted olvasták 10: 93. Azok, kiknek adtuk a' könyvet, (*törvényt és évangyéliomot*) esmerik Maho-

metet, mint gyermekeiket esmerik 6: 20. Esküszöm a' bölts Koránra! te bizony egy vagy az Isten követei közűl, és igaz uton állsz 36: 2, 3, 4. A' tsillagra, midőn lemegy! Mahomet, a' ti társotok, nem hibázott, se nem tsalatkozott, nem is maga gondolatjából beszél; nem mást, tsak jelenéseit beszéli, a' mik kijelentettek neki 53: 1—4. Azt mondják-e a' hitetlenek: te, Mahomet, nem küldettél az Istentől? Felelj: elég bizonyság az Isten köztem és köztetek 13: 45. Ha azt mondják: a' Koránt Mahomet költötte; felelj: készitsetek tehát tsak tíz ollyan Szurát, a'' millyenek ezek az' úgy mondott költöttek; ha meg nem hallgatnak azok, kiket ti segitségűl hívtok, tudjátok meg, hogy az Isten tudományjával botsáttatott ez a' Korán, és hogy nints más Isten, tsak ő 11: 14, 15. Ha én költöttem, rajtam, a' bűn, 's nem lesz abban részem, a' ki ellen ti bűnhödtök 11: 36. Ha én költöttem, 's engemet azért megbüntet az Isten, bizony nem nyerhettek ti engedelmet nekem. Ő legjobban tudja, mit fetsegtek a' Kóránról, 's elég bizonyság köztem és köztetek 46: 8. Ha mondják: elmésen gondolta ki (*Mahomet a' Koránt*), 's azért nem hisznek. No tehát állitsanak elő illyen elbeszélést, ha igazok vagyon. Nem semmiből teremtettek-e? vagy magok teremtették magokat? vagy a' mennyet és földet ők teremtették-e? még sem akarnak hinni? Feltalálni-e nálok az Isten gyűjteményjét? birnak-e a' legfőbb hatalommal? van talán lajtorjájok, 's felmehetnek, és hallhatják az angyalok beszédét? Esmertesd meg velök magadat (*Mahomet*) 52: 33—38. A' Korán nekem kijelentetett 6: 19. Most pedig én Isten, nem akarok esküdni arra, a' mit láttok, sem arra, a' mit nem láttok, hogy ez bizony a' tiszteletes követnek szava, 's nem költőnek beszéde, se nem jövendőmondó fetsegése. Ha valamit e' beszédünkben költött volna, bizony megragadnók őt jobb kezénél, és szívereit elmetszenők 69: 38—46. Azt mondják-e: Mahomet ez a' verstsináló? Mi verselni Mahometet nem tanitottuk, ez nem jól illenék hoz-

zá. Világos tanitás és értelmes oktatás a' mit prédikál 36: 68. Ha mondják: erre tsak ember tanitja Mahometet ; mond : barbár a' nyelv ,'a' mire (*Mahometnek úgy mondott emberi tanitóji*) hajlanak , ez pedig (*mellyen a' Korán íratott*), értelmes Arab nyelv 16: 103. Ha mondják, hogy ebben mások segitették Mahometet: gonoszúl és hazugúl tselekesznek 25 : 4. Ezzel (*a' Koránnal*) nem küldetett Sátán (*mint annak szerzője*). Megmondjam-e, kikhez jőnek a' Sátánok? eljőnek minden hazughoz és istentelenhez, fülbe súgnak, kijelentik a' jövendőmondóknak 's tudákosoknak a' mit az angyaloktól hallanak, de köztök hazug a' legtöbb. Ezeket követik a' költők is, kik tőlök megtsalattak. Soha sem láttad-e, hogy ide 's tova tévelyegnek (*a' költők*), mint völgyben a' patak? 26: 220—224. Azt mondják-e : miért tsinál Mahomet az Istenekből tsak egy Istent? Mond: én ugyan tsak ember vagyok valamint ti, de nekem kijelentetett, hogy bizony a' ti Istentek egy Isten 41: 6. Nem akarnak-e tsudatételek nélkűl hinni? Felelj: a' jelek Istennél, én tsak nyilvánságos prédikátor vagyok. De nem elég-e, hogy a' könyvet hozzád leküldöttük, holott ebben tsupa kegyelem és tanitás van a' hívek számára? 29: 50, 51. Ha nem hisznek , büntetéssel látogattassanak-e meg? 's még is e' Korán Istentől vagyon. Az Isten nem büntette meg őket, mert te Mahomet nálok voltál 8: 32. De már a' te uradnak igazsága lejöttt hozzád, azért ne kételkedjél, és hogy el ne veszsz, az Isten jeleihez hazugságot ne költs 10: 93, 94.

Jegyzés. a) Ruhába takartnak nevezteték Mahomét , mert valahányszor különös buzgósággal akart imádkozni, vagy kijelentéseket kapott Gábrieltől, ruhába szokott takaródzani.

4. *Ki által.* Ez a' Korán tehát annak a' tiszteletes követnek (*Gábrielnek*) szava, ki hatalommal ruháztatott fel a' királyszékben ülőnél, 's kinek, ugy mint hűségesnek, engedelmesek ott (*menyben*) az angyalok 81: 18—20. És ugyan a' szentségnek

lelke (*Gábriel*) hozta le a' Koránt a' te Uradtól 16: 102, ez a' hűséges lélek hozta le szívedre 26; 192, 193; és ő, az erős Gábriel, tanitott erre tégedet, mikor a' síkon ültél, ő pedig a' legfelsőbb láthatáron állott. Közeledék aztán hozzád, utóbb még közelebb ment, végre tsak két nyilnyira volt tőled, vagy annyira sem, és neked szolgájának tudtodra adá azt, a' mit kijelentett. Ezt annak okáért nem Mahomet szíve költötte, a' mit látott, 's még is a' felett akartok-e vetekedni vele? 53: 5—12. Mahomet, a' ti társatok, nem ördöngös, mert látta Gábrielt a' tiszta láthatáron 81; 21, 22; sőt már szinte másodszor is látta a' határnak Lotum fájánál a). Midőn a' Lotum befedte azt, a' mit befedett, el nem forditotta onnan (*Mahomet*) az ő szemeit, el sem ment, és látta az ő Urának legnagyobb jeleit 53: 13—18, és nem irígyli (*nem rejtegeti mások előtt*) titkait, a' mik nem megkövezett Sátánnak szavai 81: 23, 24, hanem az irók keze által iratott 80: 14.

Jegyzés. a) A' Lotum jobb felöl áll az Istehszék mellett, ezen túl egy angyal sem mehet, 's annál minden további tudomány megszünik.

5. *Mikor.* Szinte negyven esztendeig voltam már köztetek (*midőn a' Korán adatott*) 10: 17; és azt bizony az Isten botsátotta le a' megáldott éjszakán, a' melly éjszakán vált el minden bölts dolog az Isten parantsolatja által (*minden azon rendeltetett el böltsen*) 44: 3—5. Úgy vagyon: lebotsátottuk a' Koránt Alkadar éjszakáján. Hogyan értsed, mi legyen Alkadar éjszakája? Alkadar éjszakája jobb ezer hónapnál; azon szállnak le az angyalok és a' lelkek isteni végzésekkel minden dolog felől. Tsupa békeség az az éjszaka, méglen fel jő a' hajnal 97: 1—5.

6. *Miért.* Lebotsátottuk tehát a' Koránt, de te (*Mahomet*) ne kivánj ezért semmi jutalmat (*az emberektől*) 12: 104 és 6: 91; hanem tanitsd őket arra, a' mire az ő atyjaik nem voltak tanitva, 's azo-

azokat is, kik restül élnek 36: 6. Tanitsd és intsed a' hitetleneket, mert a' te Urad kegyelme által nem vagy te jövendelő, sem ördöngös 52: 29. A' Korán pedig tanitás és boldog tudósitás a' hívekhez 27: 3; sőt tanitás minden teremtett állatokhoz, 's ennek igazságát idővel megtapasztaljátok 38: 87, 88; de tanitás kivált annak, a' ki igaz ösvényen akar járni 81: 26, 27, és a' ki féli az Istent 2: 2, és a' ki magát engedi tanittatni 74: 53. Prédikáljad tehát 26: 193, légy minden teremtett állatok prédikátora 25: 1. A' hitetleneknek ne engedj, hanem hartzolj ezzel ellenök igen keményen 25: 52. Annak okáért tanits, mert a' tanitás hasznos; ez által tanittatik és intetik az, ki az Istent féli 87: 9, 10. — Hívek! az Isten lebotsátotta hozzátok a' tanitást és az ő követét, hogy ő világosan elejbétek adja az Isten jeleit, 's a' hívőket és jótévőket setétségből világosságra hozza 65: 12 és 57: 9. Ez ugyan is a' könyv, mellyet lebotsátottunk, hogy (*te Mahomet*) setétségből világosságra hozzad az embereket, az ő Urok akaratja szerént, igen jeles és áldott uton 14: 2. Mert adtuk ezt világosságúl, hogy az által utba segitsük a' mi szolgáink közül, a' kit akarunk. Te bizony megtéritesz ezzel másokat 42: 52. De ámbár lebotsáttattak a' megvilágositott jelek, az Isten azok által még is tsak azokat segíti utba, kiket igaz utra kiván vinni 24: 47. — Ő (*Isten*) az, ki az ő követét igaz isteni tisztelettel küldötte, hogy az által minden egyébb vallást, melly ellenére vagyon, kinyilatkoztasson 61: 9. Ő küldötte igaz vallással az ő követét, hogy felmagasztalja minden vallás felett, 's ennek az Isten elég bizonysága 48: 28. Nem más parantsoltatik, hanem hogy az Istennek szolgáljanak 11: 3, és mint igaz tanitók, mutassanak eránta tiszta isteni tiszteletet, imádságokra gondoljanak, és alamisnájokat megadják. Ez az igaz vallás 98: 4. Tudjátok meg tehát, hogy nints más Isten, tsak ő. Akartok e' már muzelmánok lenni? 11: 15; hogy higyjetek az Istenben, és az ő követében 's lebotsátott világosságában 64: 9. — Ez a' Korán bizony

ige, melly választást tesz az igazság és a' hamisság között 86 : 13, az embereknek igazságban való oktatásokra 39: 41, igaz vezérlésül és irgalmúl azoknak, kik jót tselekesznek 31 : 3, erősitésül a' hívőknek, 's jó vezérül és jó izenetül a' muzelmánoknak 16 : 102, hogy az emberek igazságban maradjanak 57 : 25. Mert orvosságot botsátunk a' Koránban, és a' mi irgalmúl van a' híveknek, a' roszszaknak pedig veszélyt hoz 17 : 83. — Már előbb kapott ugyan Móses egy könyvet, irgalomra vezérlőt; de azután ez a' könyv adatott (*a' Korán*), hogy megerősitse amazt, 's a' gonoszokat fenyegesse, a' kegyeseknek pedig jót hirdessen 46 : 12. Oh irástudók! most megy a' mi könyvünk hozzátok a' követtel, 's ő nektek sokat kinyilatkoztat, a' mit eltitkoltatok a' könyvből (*a' törvényből és evangyéliomból*), sokat meg is botsát 5 : 16. Mert ők (*zsidók és keresztények, a' Mahometről szóló*) beszédeket kiveték helyökből (*kitörülék a' szent irásból*), és elfelejtették részöket, a' mire emlékeztettek (*Mahomet felől*); annak okáért el ne mulaszszad tsalárdságokat felfedezni 5: 14; hogy igazsággal megerősitsed azt (*a' törvényt és evangyéliomot*), a' mi előbb adatott 3 : 3. — És a' Koránt nem azért botsátottuk le hozzád, hogy boldogtalan légy miatta (*mintha igen sok imádkozással 's böjtölésel akarna emészteni*), hanem hogy emlékeztetője 's intője legyen az istenfélőnek 20 : 2, 3; hogy jót hirdess a' kegyesnek, és a' tzivódókat fenyegessed 19 : 96. — Ezt a' könyvet pedig azoknak adtuk örökül, kiket szolgáinknak választottunk 35 : 32, kik hisznek a' titokban, és imádságokat végzik, és abból, a' mit táplálásokra adtunk, osztanak (*alamisnát*), és a' kik hisznek abban, a' mit hozzád botsátottunk, és a' mit még te előtted küldöttünk (*törvényt és evangyéliomot*) 's kik az utolsó napot és a' jövendő életet erősen hiszik 2 : 3, 4 és 31 : 4. Mert megiratott ez a' felmagasztaltattakért és megtisztúltakért 80: 13. Azok közt is, kik ezt mondják : bizony, keresztények vagyunk! vagynak némellyek, kikkel szövetséget kötöttünk, de ők elfelejtették részüket 5 : 15.

Oh irástudók, már hozzátok ment a' mi követünk (*Mahomet*), 's ő megmagyarázza nektek (*a' vallás törvényeit*) 5: 22. — Ez az urnak igazsága, hogy hirdessed azon embereknek (*Araboknak*), kikhez még egy próféta sem ment előtted, hogy utba segittessenek 32: 3. Hogy az Arabokat megtisztitaná 's megtanitaná a' könyvre és böltseségre, mert az előtt nyilvánságos tévelygésben voltak 62: 2. Hogy a' fő várost (*Mekkát*), és a' mellyek körűlötte vagynak, tanitsad és fenyegessed (*te Mahomet*) az öszszegyűlés (*ítélet*) napjával, melly felől kételkedni nem lehet 42: 6. Hogy ne mondjátok (*Arabok, ha a' Korán nem küldetett volna*): bizony, a' könyv (*törvény és evangyéliom*) két nemzetnek (*zsidónak és kereszténynek*) küldetett még előttünk, de mi figyelmetlenek voltunk azt olvasni (*mert nem értettük nyelvét*). Se azt ne mondhassátok: bizony, ha az a' könyv nekünk fogott küldetni, jobban utba segittettünk volna 6: 156, 157.

7. *Elrendelése.* Megiratott ez (*a' Korán*) tiszta Arab nyelven 26: 194 és 39: 28. Arab nyelven botsáttatott le is 13: 40; 's így a' te nyelved által (*oh Arab*) könyüvé tettük ezt teneked 19: 96, hogy annál könyebben tanittathassál 44: 57. — E' Koránt pedig megkülönböztettük (*részekben adtuk ki*), hogy egymás után olvassad (*Mahomet*) az embereknek; annak okáért szakaszonként botsátottuk le 17: 107 és 76: 24. Mondják ugyan a' hitetlenek: ha tsak egy darabban (*egyszerre*) le nem botsáttatik a' Korán, nem hiszünk; mi még is több izben botsátottuk, hogy megerősitsük a' te szívedet, és szakasz után mindég szakaszt adtunk 25: 33. — Ennek különbféle jelei vagynak (*felosztatik törvényre, történetre, intésre*) azokért, kik értik 41: 3. Mi ebben mindent elejbök adtunk az embereknek, mindenféle hasonlatok által 30: 58 és 39: 27; és semmi pajkosság sints benne 36: 14. Mondják ugyan (*a' Mekkaiak*) a' Koránról: ez álmok zavaréka 21: 5. De semmi zavar sints ebben 39: 28.

Ditsértessék tehát az Isten, ki a' könyvet az ő szolgájára lebotsátotta, 's abban semmit sem zavarosan, hanem mindent helyesen tett 18: 1. A' bőrök borsózik azoknak, kik ezt olvassák és félik az Istent; azután pedig mind bőrök, mind szívök ismét letsendesedik az Istennek igéreteitől 39: 23. — Ez az a' könyv, mellynek versei böltsen vagynak elrendelve, azután felosztattak a' Böltstől és Tapasztalttól (*az Istentől*) 11: 2 és 3: 7. A' jeleket világosan megkülönböztettük, hogy értsétek 57: 16, 's különbféleképen adjuk azokat elő, hogy az istentelenek utja nyilván legyen 6: 54, 's úgy kiteszszük, hogy azok (*a' hitetlenek*) ezt mondják: nagy szorgalmat forditottál a' könyvekre 6: 105. — Mi azonban (*Isten*) valamelly jelt (*verset*) felváltunk néha másikkal 16: 101; mert könyv ez, 's a' mit akar az Isten, kitörűl belőle, és a' mit akar, megerősit, mivel a' könyvnek anyja nála van 13: 41. a) De ha vagy félre tettünk, vagy feledékenységbe juttattunk (*Mahometnél*) valamelly jelt, adunk helyette más jobbat, vagy hasonlót 2: 106. Azonban könyv ez, melly magával mindenkor egygyező 39: 23. Igen értelmes azoknak, kik erősen hisznek 45: 20. Ő (*az Isten*) küldötte alkalmatosan az ő követét ez utba segitővel 48: 28. Ez világos kitétele minden dolognak 12: 111. Mi ebben a' Koránban mindenféle hasonlatokból váltogatást készitettünk az embereknek; még is sok dolog felett vetekednek, a' mi benne találtatik 18: 55. A' Koránt pedig könnyen megtanúlhatóvá tettük; de kitsoda akarja magát tanittatni? 54: 17. Ez egy dolgot sokszor ismétel 39: 23. Sokféle változásokat helyeztünk benne az emberek kedvéért különbkülönb hasonlatok által; még is legtöbben nem akarják ezt elfogadni tsupa hitetlenségből 17: 90.

Jegyzés. a) A' könyv anyja az az eredeti őskorán, melly mennyben tartatik, mellyből vagyon a' Mahomethez küldetett másolva, 's ez azért amannak leányja.

8. *Ditsérete.* Készitsetek tsak egy Szurát, ehhez hasonlót, bár segitségűl vegyétek bizonyságai-

tokat (*segitőiteket*) az Istenen kívül. Ha még nem tettétek, nem is fogjátok tehetni 2: 23, 24. Hozzatok csak egyet illyen könyvet, mellyet az Isten a' Korán előtt adott volna ki, ha igazak vagytok 46: 4. Ebben helyes az irás 98: 3. Ha ezt valamelly hegyre botsátottuk volna le, bizony látni fogtad, miként megalázza magát, és mint válik kétfelé az Isten előtt való félelemből 59: 21. — Ebben titkos történeteket jelentünk ki neked (*Mahomet*); mert sem te, sem a' te néped, semmit sem tudtatok elébb azokról 11: 49; sőt, melly a' Koránban legszebb, Jósef történetét sem tudták azok, kik a' Korán előtt éltek, mert az legelsőben Mahometnek jelentetett ki 12: 4. — Ez tiszta világosság 4: 46. Ebben jő hozzátok az Istentől világosság 5: 17. Bizony, igaz utra vezet ez a' Korán 17: 9. Ez által utba segiti az Isten azt, ki az ő akaratját tselekszi, a' békeség utjára; és az ő jótetszése szerént világosságra hozza setétségből, 's helyesen tanitja 5: 18. Ha mind tenta volna is a' tenger, az én Uram beszédének megirására, elébb fogyna el a' tenger, hogy sem az én Uram beszéd, ha még annyi tentát hoznának is, mint volt az előbbeni 18: 109; mindazáltal ez (*a' Korán*) elegendő tanitás 74: 52. — Ezek a' könyv jelei, mellyek az igazságot kijelentik 26: 2. Bizony, ez a' Korán elbeszéli azt az Izrael fijainak, a' miben nem értenek egyet; mert bizony, tanitás ez, és kegyelem a' hívekhez 27: 77, 78. Betegség orvossága, melly betegség a' szívben vagyon 10: 57. Azt vádolták (*a' hitetlenek*) hazugsággal, a' mit meg nem tudnak fogni 10: 39. — Vagyon erről emlékezet a' szent Irásnak előbbeni könyveiben is (*a' törvényben és az evangyéliomban*); az Izrael fijainak böltseik és értelmeseik tudtak róla 26: 195, 196. Ez új kijelentés 26: 5; mitsoda új elbeszélésnek akarnak hinni (*a' hitetlenek ez után*)? 7: 285; holott bebotsátottuk az intést és emlékeztetést, a' mit bizony megtartunk 15: 10. — Ők (*a' zsidók*) nem mérték az Istent az ő mértékének igazságával, mi-

dőn azt moňdták: az Isten egy emberhez sem küldött le valamit (*könyvet*). Mond: ki küldte le tehát azt a' könyvet, mellyet Móses hozott világosságra, tanitásúl az embereknek, a' mit ti papirosra irtok, 's a' miből tsak azt jelentitek meg, a' mit magatok akartok, és sokat, a' mi Mahometet hirdeti, eltitkoltok? És így a' Koránból tanúltátok meg azt, a' mit elébb nem tudtatok sem ti, sem a' ti atyáitok. Ez a' könyv tehát áldott, és megerősiti azt, a' mi előbb jelentetett ki 6:92, 93. Ez az elébbeni könyvek magyarázatja 20: 133; és épen nem olly új beszéd, melly hazugon költetett volna 12: 111. Ezért, kiknek a' tudomány adatott, látják, hogy a' mi hozzád (*Mahomet*) lebotsáttatott, igazság, és az embereket utba segiti, az igen hatalmasnak és áldandónak utjára 34: 6. Azok is, kiknek a' könyvet adtuk (*törvényt és evangyéliomot*), örűlnek ennek (*a' Koránnak*), ámbár némellyek egy részét tagadják 13: 39. És ha nekik ez olvastatik, mondják: hiszünk benne, ez a' mi Urunktól igazság. Bizony, mi már elébb is muzelmánok voltunk 28: 53, 54. Midőn hallják ezt, látni fogod, mint ontanak szemeik könnyeket azon, a' mit az igazságról megesmertek, 's mondják: hiszünk mi Urunk, írj tehát minket azok közé, kik Mahometnek 's a' Koránnak igazságáról vallást tesznek 5: 92. Mert ennek a' Koránnak világos jelei vagynak az értelmesek szívében, 's nem mások, hanem tsak a' gonosztévők tagadják a' mi jeleinket 29: 49. Azért ti (*Mekkaiak*) akár hisztek, akár nem: még is azok, kiknek már elébb adatott a' tudomány, artzra borúlnak, midőn ez (*a' Korán*) nekik olvastatik, imádják, és ezt mondják: áldassék a' mi Urunk, mert betelt már most az ő igérete. És leborúlnak sírván, 's a' Koránnak olvasása még megalázódtabbakká teszi őket 17: 108, 109. — A' Geniusok is, mikor a' Koránt olvasám, mondának: bizony, tsudálásra méltó olvasást hallottunk; bizony, igaz tudományra vezet az; hiszünk azért neki, és ez után

senkit sem adunk társúl a' mi Urunkhoz 72: 1, 2. Mert miköztünk is némellyek jók, némellyek roszszak, és különböző értelemben vagynak. Vagynak tehát már köztünk Muzelmánok, és igazságtól elszakadtak is 72: 13, 14. Bizony, mikor az Isten szolgája (*Mahomet*) egy magas pálma alatt állott, hogy az Istent hívná, tsak nem agyon nyomatott a' hozzá tolakodó geniusoktól (*hogy olvasni hallhassák a' Koránt*) 72: 19. Midőn pedig ott voltak, monda egyik a' másiknak: vigyázz rá! És mikor vége lett, viszszatértek övéikhez (*kik zsidó vallá-son voltak*), hogy megmondják nekik, mit hallottak. Mondának tehát: oh mi népünk, bizony hallottunk egy könyvet, melly Móses után jött le, 's megerősiti azt, a' mi még előtte mondatott; igazsághoz és igaz utra vezet. Oh mi népünk, engedj az Isten prédikátorának, és higyj, hogy bűneid megbotsáttassanak, és a' gyötrelmes bűntetéstől megszabadúlj 46: 29—31. Most már (*még kik pokol-ban vagynak is*) mindenik örömest akarná, hogy az Isten adná neki a' könyvet, mellyben Mahometet parantsolja követni 74: 50. Sőt az Isten is a' Koránra esküszik 38: 2; és esküszik azon angyalokra, kik a' Korán olvasására vagynak rendelve, mert abból vesznek oktatást 37: 3. Ez a' Korán tehát nagy tiszteletű, melly irva találtatik az eltétetett könyvben 56: 78, 79. Bizony meg van ez a' könyvnek anyjában, mint nekünk (*az Istennek*) igen betses és bölts könyvünk 43: 4. Megtisztitott 's meg nem hamisitott könyv 98: 2, tisztelt lapokon 80: 12.

9. *Olvasni kell, mikor 's hogyan.* Bizony, mi ezt olvasásra készitettük Arab nyelven, hogy érthessétek 43: 3. Azért küldöttük a' könyvet, hogy olvastassék 29: 51. Olvassad azért, a' mi a' te Uradnak könyvéből kijelentetett; mert az a' ti Uratok igazsága, a' mit én hirdetek 18: 28, 30. Miért ne vi'sgálnák tehát a' Koránt? lakatok rakattak-e szíveikre? 47: 24. — Most ugyan, ha a' mi nyilvánságos jeleink akarnak olvastatni, azt mond-

ják (*a' hitetlenek*): ez az ember (*Mahomet*) el-akar titeket attól vonni, a' mit atyáink tiszteltek. És ezt mondják a' Koránról: nem egyébb ez, ha-nem isten káromlással koholt könyv. Igen, azt mondják a' hitetlenek az igazságról (*Koránról*), minekutána hozzájok jött: nem egyébb ez, hanem nyilvánságos vakitás. De mi még sem adtunk nekik más könyvet, a' mit illy szorgalmatosan kellene olvasniok; nem is küldtünk nekik te előtted (*Mahomet*) más prédikátort: mivel bizonyitják tehát meg, hogy hazug vagy? Bizony, intlek mindnyájatokat, magatokat jól eszetekbe végyétek, hogy a' ti társatokban (*Mahometben*) nintsen kórság. Ő tsak azon nagy büntetéstől óv titeket, a' mi következendő 34: 43, 44, 46. — Olvasni kell ezt reggel és estve 25: 5. A' Korán hajnali olvasásának tanúji vagynak (*az angyalok*) 17: 79. Kelj fel imádkozni éjjel, oh ruhába takart! és énekeld a' Koránt 73: 2. Ébredj fel éjszakának idején (*a' Koránt olvasni*), és az igen jó munkáúl fog neked tulajdonittatni; felkelt a' te Urad is tégedet a' feltámadás napján, és az áldott helyre helyez 17: 80. Már itt titkos kárpitot vonunk fel teköszted és azok közt, kik nem hiszik a' jövendő életet, mikor te a' Koránt olvasod 17: 45. — De senki se illesse, hanem tsak a' kik megtisztúltak 56: 80. Midőn pedig olvasod, hívd az Istent segitségűl, hogy őrizzen a' megkövezett Sátántól 16: 98. És ditsőitsd az Istent felmagasztalással 17: 110. És mond: Uram, vígy engemet az igazságnak bémenetelébe, 's vigy az igazság kimenetelébűl is, és küldj segitséget a' te színed elől. És mond: eljött az igazság, és a' hiúság elment, bizony, tsapodár a' hiúság 17: 81, 82. Mond: bizony, ha az emberek és ördögök mind összse jőnének is, hogy egy olly könyvet készitsenek, mint a' Korán, meg nem tehetnék, ha segitenék is egymást 17: 89. És mond: hála légyen az Istennek, kinek gyermeke nintsen, sem az országban birtokos társa, sem segitője, mintha ugyan erőtelen volna 17: 110. És mond: Uram, neveljed

az én tudományomat 20: 112. — Olvassd, és az ő beszédét senki meg ne változtassa 18: 28. Olvasni hagyjuk, hogy semmit el ne felejts abból, a' mit az Isten akar 87: 6. — Midőn a' Koránt olvassák, figyelmezzetek és hallgassatok, hogy találjatok kegyelmet 7: 203. Ne legyen pedig a' te beszéded nyilvánságos (*ne olvass igen hangosan*), de ne is igen lassan mond ki, hanem ösvényt kövess (*közép hangot*) 17: 109. Ne siess mikor a' Koránt olvasod, mig érteni meg nem tanúlod 20: 112. Nyelvedet abban ne forgassad sebesen, mert azt akarjuk, hogy öszsze gyűjtessék (*megtartsad elmédben*), és az olvasásra (*nyelvednek erő adasséh*) 75: 15. Oh ruhába takart! mint éneket énekeld a' Koránt 73: 2. Mondják a' hitetlenek: ne hallgassátok a' Koránt, beszéljetek róla tsúfosan, midőn Mahomet olvassa, hogy tsúfolódástok 's nevetéstek közben ne lehessen hallani 41: 26. Mi azonban a' Koránt megkülönböztettük (*részekkel*), hogy az embereknek egymás után olvassad 17: 107. Olvassátok pedig belőle, a' mi nektek legkönnyebbnek látszik. Ő (*az Isten*) tudja, hogy lesznek köztetek gyengék, és mások az országban utaznak, hogy az Isten jóltévőségéből élelmet keressenek magoknak; hogy ismét mások az Isten utjáért hartzolnak a). Annakokáért, a' mi nektek könnyűnek látszik, azt olvassátok a' Koránból (*leginkább éjszaka*) 73: 22—25.

Jegyzés. a) Isten utjáért hartzolnak, kik a' mahometány vallás elleneseivel hadakoznak.

10. *Követni kell.* Higyjetek az Istenben, és az ő tudatlan profétájában, és az ő beszédének, és kövessétek 7: 159. Kövessed azt, a' mi kijelentetett a' te Uradtól; mert az Isten mind tudja, mit tselekesztek 33: 2. Kövessétek azt a' legjobbat, a' mi leküldetett a' ti Uratoktól, minekelőtte a' büntetés rátok jőne, hogy megérezzétek 39: 55. Kövessétek tehát 6: 155. Oh ti, kiknek Móses könyvei adattak, higyjetek a' Koránban, mint a' melly megerősiti Móses könyveit, mellyek nálatok vagynak

4: 46. Midőn pedig ezt mi (*Isten*) olvassuk neked (*Mahomet*), kövessed az olvasást; azután minket fog illetni, hogy azt megmagyarázzuk 75: 19.

11. *Követők jutalma.* A' kik követik a' követet, a' tudatlan profétát, kiről irva találnak Móses törvényjében és az evangyéliomban: az megparantsolja nekik az igazat, és a' nem igazat megtiltja, megengedi nekik a' jót, és a' roszszat ellenzi; és elveszi rólok a' nehéz terhet 's kötelet, a' mi rajtok volt. A' kik hisznek benne, 's tisztelik és segitik, követik a' rájok lebotsátott világosságot, boldogok lesznek 7: 155. Prédikálj leginkább annak, ki a' tanitást követi, és a' könyörűlőt titokban is féli. Hirdess annak jutalmat és kegyelmet 36: 11. Bizony, ez a' Korán a' jót tselekvő híveknek azt hirdeti, hogy nagy lészen az ő jutalmok 17: 9. A' kik hisznek abban, a' mi lejött Mahomethez, azoknak az Isten sok bűnöket elenged, és szándékjokat segiti 47: 2. A' ki ezt elfogadja, annak az Isten legkönnyebb utat készit a' paraditsomba 92: 7. A' kik hisznek és jót tselekesznek, legjobb teremtések: az ő Uroknál jutalmúl birják a' folyóvízzel gazdag Éden kertjét, mellyben mindenkor megmaradnak. Az Isten mindég tetszését találja bennök, és ők is tetszésöket találják benne 98: 6, 7, 8.

12. *Akaratosok büntetése.* De a' hitetlenek meszsze mennek attól, a' mi nekik a' Koránban mondatik 46: 3. A' hitetlenek soha sem szünnek meg kételkedni (*a' Koránról*), míg nem hirtelen eljő az óra, vagy a' terméketlen napnak büntetése 22: 56. Ha olvastatnak nekik a' mi nyilvánságos jeleink, mingyárt megláthatod ábrázzokon, melly igen undorodnak tőlök, 's kevésbe múlik hogy roszszúl nem bánnak azokkal, a' kik olvassák 22: 73. Minekutána eljött színünk elől az igazság (*a' Korán*) ezt mondák: ha tsak nem adatik neki (*Mahomet-nek*) olly tsudatételekre hatalom, millyeneket Móses tett, nem hiszünk. De hát azt is nem tagadták-e, a' mi Mósesnek adatott? Mert azt mondák Móses törvényjéről és a' Koránról: ez a' két vakitás

egymást segíti; 's mondának: mind a' kettőt tagadjuk 28: 49. Mond nekik: hozzatok tehát az Istentől könyvet, melly e' kettőnél helyesebben tanit, hogy kövessem azt, ha igazak vagytok 28: 51. Mondák: nem hiszünk neked; valameddig forrást nem fakasztasz a' földből, vagy pálma és szőlőkertet nem hozz elő, 's nem tselekszed, hogy abban vizek jőjenek ki. Vagy tselekedd, hogy, a' mint fenyegettél, szakadjon ránk az ég darabokban; vagy állitsd előnkbe nyilván az Istent és angyalokat; vagy teremts magadnak házat aranyból; vagy menj fel lajtorján az égbe: de ha felmész is nem hiszünk, valameddig le nem botsátod a' könyvet, hogy olvassuk 17: 91, 93, 94. Ha tsak két várossal biró nagy emberen nem jő ez a' Korán hozzánk, el nem fogadjuk 43: 30. Azt mondják: ha jobb volna a' Koránban hinni, ugyan meg nem előznének minket az Izrael fiai; 's mivel a' kik így beszélnek, utba nem segittettek, azért ezt mondják: ez a' Korán tsak ó hazugság 46: 11. Elhagyjuk-e isteneinket egy ördöngös költőért? 37: 37. — Mit gondoltok: ha ez a' Korán Istentől van, nem hisztek-e benne? 41: 52. Mit gondoltok: ha ez a' Korán Istentől van, 's ti nem hisztek benne; de jőne valaki az Izrael fijai közűl, 's e' dologról bizonyságot tenne és hinne, ti pedig kevélyen viszsza állanátok, hogy hitelt ne adjatok, (*nem volnátok-e roszsz emberek*)? 46: 10. — Mind egy nekik, prédikálsz vagy nem; ők nem hisznek 36: 10. Vetekednek az Istenről értelem, tudomány és a' megvilágositó könyv nélkül 31: 20. Hagyj tsak engemet azokkal, kik hazugsággal vádolják a' Koránt, és gazdaságaikra támaszkodnak; hagyjd tsak őket egy ideig békével lenni 73: 10. Az illyenek nyilvánságos tévelygők 46: 32. Kik hazugsággal vádolják a' mi jeleinket, siketen és vakon tapogatnak a' setétben 6: 38. Jól esmerjük azokat, kik a' mi jeleinkről roszszúl szólnak; kivált a' kik nem hisznek az emlékeztetőben, minekutána hozzájok jött, melly még is olly felséges könyv 41: 39. Ha idegen nyelven készitettük volna, ezt mondanák: ha tsak értelmesen meg nem különböztetnek jelei, 's (*ér-*

telmesen) nem adatnak elönkbe, nem fogadjuk el. De hát ez idegen könyv-e? ám Arab a' szerzője 41: 43. Hamar megmutatjuk jeleinket az égnek és a' földnek legutolsó határain, és az ő saját lelkeiken, míg nem megesmerik, hogy ez a' Korán igazság 41: 53. Meg vonjuk-e tehát tőletek 's elvegyük a' tanitást, mivel hogy ti törvényszegők vagytok? 43: 5. Már most köztök a' legtöbben betelik a' hitetlenek büntetése felől való szavunk 36; 7. Bizony, az Isten megnem igazitja a' roszszakat 46: 10. Az bizony, ki nem enged az Isten predikátorának, az Istent meg nem akadályozza, hogy e' földön meg ne bűntesse 46: 32. Bizony, a' kik hátra tértek, minekutána tudtokra lett az utba segitő, azokat a' Sátán azzal vakitja meg, a' mi roszszat tselekedtek, és javakat ád nekik megtsalásokra 47: 25. Azokat, kik az ő Urok jeleiben nem hisznek, fájdalmas bűntetésű kín éri 45 11. Azoknak, kik a' mi jeleink meggyengitésén törekednek, fájdalmas lesz büntetésök 34: 5. Kik a' Koránt hiúsággal vádolják, elvesznek ama napon 45: 27. Kik a' mi jeleinket semmivé igyekeznek tenni, pokol társai lesznek 22: 52. Kik jeleinknek nem hisznek, lesznek a' bal kéz társai, 's boltozatosan veszi körül őket a' tűz 90: 20. A' ki elfordúl a' könyörűlőnek tanitásától, ahhoz a' Sátánt adjuk társúl, és örökké nála lesz 43: 34. Mert nehéz békok készűltek nálunk az illyenek számára, és égő tűz 's olly eledel, melly gyötrelmet és fájdalmas kínt okoz a' toroknak 73: 11. Azt mívelem, hogy felmenjen a' lángoló hegyre; mert ő maga gondolta 's rendelte el (*a' mit a' Korán ellen mondott*), mondván: alakoskodás ez, emberektől származott emberi szó. Az illyent égni taszitom pokolba. Mert miért távoznak el a' tanitástól, mintha erdei szamarak volnának, mellyek oroszlány elől futnak. Akkor közűlök mindenik őrömest akarná, hogy adatnának neki a' könyvek, mellyekben Mahometet parantsoltatnak követni; de ez sehogy sem lesz, mondom, sehogy sem lesz 74: 17, 18, 21—26, 47—52. Azok, kik az irástudók és társasi-

tók közűl hitetlenek maradnak, pokolra vettetnek, 's abban kell maradniok örökre. Ezek a' legroszszabb teremtések 98: 5.

13. *Mint viselje magát Mahomet 's a' Mahometány a' Korán megvetőji iránt.* Azok, kik eljövetelünket (*az ítéletre*) nem várják, azt mondják, mikor a' nyilvánságos jeleink olvastatnak előttök: hozz e' helyett más Koránt, vagy változtassad meg ezt. Felelj: nem tetszésemen áll, hogy megváltoztassam; azt kell követnem, a' mi kijelentetik. Mond: nem olvasnám én ezt előttetek, ha Isten ugy akarta volna, 's nem is tanitnálak belőle titeket 10: 16, 17. Ha ollyan (*Korán*) jőne is, melly miatt a' hegyek kimozdúlnának, 's a' föld alatta megnyilnék, még sem hinnének (*a' Mekkaiak*) 13: 34. Ha barbárokhoz botsátottuk volna is ezt, 's olvasná nekik egy ollyan, még sem hinnének 26: 197, 198. Senki sem vetekedik 's kételkedik a' Korán felett, hanem tsak a' hitetlen 40: 5. Bizony, kik az Isten jelei felett vetekednek, holott arra nem nyertek hatalmat, azoknak szíveikben nints egyébb kevélységnél 40: 58. — Oh próféta, féljed az Istent, és a' hitetlenre 's istentelenre ne hallgass, mert az Isten Tudó és Bölts 33: 1. Ha nem hisznek is a' Mekkaiak, te tsak tanits a' Koránból, mert ez a' tanitás használ a' híveknek 51: 55. Ha jeleink felett vetekedőket látsz, meszsze menj tölök, míg másról nem fognak beszélni 6: 67. Ne kövessed azok kivánságát, kik semmit sem tudnak 45: 18. Bizony, ha kivánságoknak engedsz, minekutána hozzád jött a' tudomány, nem találsz az Istenen kivűl több védelmezőt 's oltalmazót 13: 40. Ne segitsd a' hitetleneket, és el ne hagyjad magadat tántorittatni az Isten jeleitől, minekutána leküldettek hozzád; sőt hívd az embereket a' te Uradhoz, és ne légy a' társasitók közűl. Ne légyen ő előtte más Istened; nints más Isten, tsak Ő, 28: 85—87. Ne engedj a' hitetleneknek, hanem hartzolj ellenök ezzel (*a' Koránnal*) legkeményebben 25: 52. A' ki utba segittetik, magának segittetik, és a' ki tévelyeg, bizony

maga ellen tévelyeg, de te azon ne busúlj 39: 41. Mond: nem én vagyok az első követ, és sem azt nem tudom hogy velem, sem azt hogy veletek mit akar az Isten; én tsak azt követem, a' mi nekem kijelentetett, és tsak nyilvánságos tanitó vagyok 46: 9. Oh hívek, az én ellenségeimet 's a' tieiteket szövetségbe ne vegyétek, hogy kedvezéssel lennétek erántok, mert nem hisznek sem abban, a' mi hozzátok jött igazsággal (*a' Koránban*), sem a' követben 60: 1. Lebotsátottuk tehát a' Koránt: várj annak okáért békével a' te Urad itéletére, 's a' gonoszokat és hitetleneket ne kövessd; és emlékezzél meg a' te Urad nevéről réggel és estve, éjjel is imádd őt, és ditsérd egész hoszszú éjszakán 76: 24—26.

Látni, mit tart a' Koránról Mahomet, 's nyomdokán a' Mahometány; olvasóra hagyatik az itélet.

Holóczy.

4.

Észrevételek e' tzímű Könyvetskére:

„Über die Erziehung, und Unterricht in Ungarn. Von Pius Desiderius. Leipzig, 1833." — Egy igen nagy érdemű, közönségesen, 's méltán tisztelt, betsűlt Grófhoz, Levelek formában, szóll az álnevü Szerző.

Javítások, ollyan javítások ellen, mellyek egy Nemzetet nagyon érdeklenek, és annak polgári boldogítására eszközűl szolgálhatnak, rugaszkodni, káros, oktalan nyakasság; épen semmi szándékom, az illyen nyakaskodók számát szaporítani, és a' közjóra tzélzó javítások ellen magamat szegezni; sőt óhajtom azokat szinte úgy, mint akár ki hazáját szerető óhajthatja. Sokat változtatni, másképen tenni, mint más egyébben, úgy a' Nevelés és Tanítás tárgyaiban, 's módjában is, nem tsak hogy nem ártana, de igen is szükséges lenne, azt megengedem; mert nem lehet tagadni, hogy soknak hijával vagyunk, mint másban, úgy e' részben is;

de még is, hogy olly szigorú állapotban sínlődnék nálunk a' nevelés, és tanítás, mint azt, a' fennevezett könyvetske Szerzője bebizonyítani igyekszik, abban, meggyőződésem szerint, részére nem állhatok; de inkább, szerzett tapasztalásim után, bátor lélekkel merem mondani: hogy a' Hazánkban bévett tanítás, és nevelés módja, rendje, nem sokat különböz más európai Nemzetek szokott nevelése, 's tanítása módjától. Nem ugy akarom értetni a' szavamat, mintha nálunk mind meg volna az, a' mi más Népeknél tzélirányosan e' részről találtatik, és a' minek nemlétét igen is érezzük; de azért nem lehet nem állítanunk: hogy a' mi van, az olly roszsz karban nintsen, mint azt sokan nagy lármával, nevezetesen Pius Desiderius velünk elhitetni iparkodnak.

Mindenek előtt őszintén megvallom, hogy a' könyvetskének nagy részében kedvemet találtam; mivel sokat olvastam benne, a' minek kéntelenittettem hódolni. Azt is szívesen megengedem, hogy a' Szerző egy nemes szándéktól indíttatván, gondolatinak közlésére határozta el magát: Kár egyedűl, hogy buzgósága tovább ragadá el őtet, mintsem képes lett volna mindenkor az igazat eltalálni, és magát felekezeti részrehajlásoktól óvni. Ezen okból akadhatni ollyan állításokra könyvében, mellyekre lehetetlen mondani: *Így van, úgy volt.* Egyedűl az illyesekre kivántam észrevételeimet tenni, midőn ismételve mondom: hogy nem a' Szerző ellen, kitől sok részben jóváhagyásomat nem tagadhatom, emelem itt a' szavamat; mint inkább azon fonákos, és Hazánkat alatsonyító vádak ellen, mellyeket már más irományokban is olvastam; de a' hol, annyi kielégítőre, mint e' könyvetskében, nem könnyen találtam. Azt, a' mit ámbár kitől jóváhagyhatónak gondoltam, említeni nem fogom; kiki a' könyvetske foglalatjából meggyőzheti magát a' dolog mivoltáról. Tehát tsak arról szóllok itten, a' mi ellen kifogásim vannak, és a' mit véleményemmel meg nem egyezhetőnek találtam.

Ha a' Szerző szavára hallgatunk, azt kellene hinnünk: hogy Kereszténységünk kezdetivel az első Királyunk idejétől fogva, egész mostanig, a' legsinlődőbb állapotban volt nevelésünk, és tanításunk. Az első, nagy érdemű Királyunkról nagyon igazságtalanúl ítél; nem akarja tudni, hogy Sz. István az akkori időkhez, környülményekhez képest igen okosan, és böltsen intézte el Országunkat; annyit tett Nemzetünknek szelédebb polgárosodására, a' mennyit tehetett; és méltán fel lehet tenni ezen alkotó nagy Fejedelemről hogy, ha, azon sötét idők helyett, mellyekre éltekora esett, más felvilágosodottabb időszakra talált volna, minden bizonnyal az időkszelleméhez képest elrendelte volna kormányát. Ő Követője, utánzója volt az akkori Európában uralkodó szokásoknak, és divatozó polgári rendtartásoknak; és így a' Szerzőnek minden vádjára és rágalmára, mellyekkel egy legderekabb Királyunkat kissebbíti, e' kevéssel felelhetünk: Sz. István Királyt, valamint Kereszténységünk fő alapítójának tudjuk lenni: úgy polgárosodásunk első Szerzőjének ellenmondás nélkül tarthatjuk, és okkal feltehetjük azt: hogy az ő idejében a' magyar Ifjúság mindent úgy, és annyit tanúlt; a' mint, és a' mennyit egyéb európai Nemzeteknél, akkori időszakban, tanítani szokásban volt, és tanúlni szükségesnek tartatott.

A' többi Árpád Nemzetségéből származó Királyainkról, és azon időbéli Honunk állapotjáról, hasonlókép tsupa alatsonyító ítéleteket hoz, mellyekre következendők feleletűl szolgáljanak: ha a' XI. XII. XIII. Századokban a' Magyarok a' tsinosodásnak, 's miveltségnek alsó fokán állottak; ha, a' mi a' nép oktatását illeti, abban szunyadoztak; lehet ezt tulajdonítani, mint egész Európát sürű sötétséggel borító hoszszas időszaknak? a' mire nézve, ha az akkori Magyarok, és más Nemzetek közt parallélákat teendenénk, nem nehéz volna megmutatni: hogy kivévén talán a' Constantinápolyi Görögöket, és némelly Olasz tartományokat, a' mi Nemzetünk több Európaiakkal azon egy helyhezetben volt, és

azok

és azoknál a' polgári tsinosodásban és míveltségben semmivel lejjebb nem állott; nem is volt annyira idomtalan, mint sokan teli torokkal hirdetik azt. Egyedűl tehát azon időbéli Magyarokat bárdolatlanságról vádolni, nemtelen vád, képtelenség. Ha zenebonáskodók, háborúsok voltak nálunk az akkori idők, el nem kell felejteni, hogy nem volt az másképp akkoriban másutt is; a' többi európai Nemzetek még gyakoribb viharok közt forgolódtak, szinte szünetnélküli háborúktól sanyargattattak, még talán erősebben, mint mi; és így tsak annyi idejök maradt polgári tsinosbúlásra, művelődésre, a' mennyi nekünk; tovább tehát nem igen haladhattak, mint mi. A' nevelés, és tanítás hasonlókép, szomszédink példájára, nálunk is tsak a' körül forgott, azon tárgyokra volt felosztva, mellyek múlhatatlanúl szükségeseknek tartattak: testi erő, ügyesség, fegyver forgatás, lélek bátorsága volt a' kitűzött pályatzél; ezekben pedig a' Magyarok más európai Népeknél hátrább nem maradtak; a' tulajdon nemű Tudományokat Kolostorokba vont férjfiak űzték köztünk úgy, mint akkoriban szokás volt egyebütt is. Azt vitatni tehát: hogy Árpád Fejedelmeink alatt semmi, vagy igen tsekély mi, a' környülményekhez képest, ment véghez a' Népnek polgári jobb formálódására, helytelen, igaztól távozó vitatás; azt pedig merni állítani: hogy azon Királyaink idejében semmi szembetünőbb Országunk javára nem történt a' Németek bévándorlásánál, és az értzbányák művelésénél, annyit tesz, mint Történeteikben igen járatlannak lenni; vagy egyedűl, egy ótsárló lélek vonzódásából, valamit Nemzetünk kissebülésére mondani, és attól minden érdemet eltagadni; mert ámbár a' Németeknek Országunkba költözését, és az értzbányák művelését hasznot hozóknak elesmérjük; de ezen kettős dolgon kívűl, még többféle más is közjavunkra szolgáló alapíttatott. Több jeles, nemes lelkű Fejedelmeket hozhatunk elő ezen korból, kiknek polgári rendelményeik, hadban viselt dolgaik ügyességöket, böltsességöket nyilván hirdetik, és

tiszteletre ébresztenek irántok bennünket. Melly megbetsülhetetlen érdemök tsak az az egy: hogy a' Hazát minden idegen igától mentnek tudták tartani; hogy kormányok alatt független Nemzet volt a' Magyar, hogy semmi, Törökhöz hasonló, ellenség nem szegte még akkor nyakunkat. Millyen bölts férjfiak találtattak Árpád Fejedelmeink alatt, elég egy Kálmánra emlékeztetni, ki azon vakoskodó időkben, ollyas rendelményeket bátor volt tenni, mellyek a' legvilágosodottabb időkre is beillenének. Mit árúl el tehát az ollyan vádoló, a' ki sok, nagy érdemű Fejedelmeinket ditső neveiktől; Nemzetünket tulajdon betsétől meg akarja fosztani? nemde? egy rágalmazó lelket. *)

*) Desiderius Pius Ur a' nevelés történeteiben igen kevés járatosságu. Innend, és a' Közönséges Historia Literariával való tsekély esméretségéből kell megfejteni, hogy az Árpád véréből uralkodott Magyar Fejedelmekről olly megvetőleg szól. Hol volt Studium Generale egész Európában akkor, midőn Szent István Király uralkodott? Schola Palatii forma Intézet Szent István alatt is szinte úgy volt Székesfehérvárott, mint azon időben Párisban. Nálunk is voltak, mint másutt Európában, Káptalani Oskolák is. — Fő Oskola a' Párisinak formájára Veszprémben Kún László Király alatt már volt Hazánkban: Volt-e ekkor a' roppant nagy Német Országban még tsak egy Fő Oskola is? Studium Generale Bétsben tsak 1365-dikben, Heidelbergában 1387-dikben, Coloniában 1388 dikban 's a' t. állíttatott. Ezek előtt a' Magyar Országi Pétsi Fő Oskola is már állott. Pius Desideriust Meiners Munkájához kell utasitani: „*Geschichte der Entstehung und Entwickelung der Hohen Schulen unsers Erdtheils*". Göttingen, 1802. 8-o I. Band, S. 253—259. Az ezen időszakaszokat megelőző időkben Párisban az Alemannica Natio alatt 1251-dikben a' Magyarok szinte úgy foglaltattak, mint a' Tsehek, Lusátiaiak, Lengyelek, Silesiták, Bajorok, Dánusok, Helvetiaiak, Basileaiak, Moguntiaiak, Trieriek, Augsburgiak, Strassburgiak, Belgák, Coloniaiak, Burkusok, Szászok, Lotharingiaiak, Angolyok, Scótiaiak és Hibernusok. Ezek tették együtt Párisban 1251-dik felé az Alemanniai Nemzetet. Lássad: Frid. Heinr. Christ. Schwarz's, Erziehungslehre. Leipzig, 1813. 8-o IV. Band, II. Abtheil. S. 155.

A' Szerkesztető.

Árpád Nemzetségnek magva-szakadtánál azzal kezdi Nemzetünk elaljasodását, mindenben hátra maradását vitatni: hogy nem találkozott férjfiú a' magyar Honban, kinek fejére koronát tehettek volna. Azonban, nem szüke a' királyi hatalomra alkalmas férjfiaknak, hanem más politikai okok vezérlették az akkori Magyarokat, hogy idegent ugyan, de a' ki még is vérszerínti rokonságba volt a' kihalt fejedelmi Nemzetséggel, választottak Királyjoknak. Ha az illyes választást, a' fő kormányra Magyarok közt termett férjfiak nem létére, lehetne magyarázni; úgy kevés európai Nemzet álhatna elő, melly a' Magyarnál elsőbbséggel ditsekednék, és kebléből származó uralkodóra mutathatna; ugyan is hány fejedelmi széket (Német Országot oda nemértvén) foglalnak el a' honfiak? legtöbbeken ülnek idegenek; és vesztenek e' ezért ezek a' Nemzetek valamit a' betsekből? erre ugyan nagy igent nem lehet mondani. Mind ezek egyenesen arra a' gondolatra vezetnek: hogy nem annyira alkalmas férjfiak hijányából mellőztettek el, választások alkalmával, a' honfiak; mint más politikai, igen fontos elvekből, mellyekhez közönségesen tselvetések párosultak. A' mi ez időszaki tanítást, és nevelést illeti, azt ugyan nagy hibának lehet tartani: hogy ditső Királyaink Nagy Lajos, Corv. Mátyás, de még 'Sigmod is, midőn Tudósokat formáló, és Tudományokat ápoló Intézetekről gondoskodtak, a' tulajdoni Nép oktatásáról pedig megfelejtkeztek; noha ezen hibától felmenthetjük őket, ha tekintetbe veszszük, hogy az ő századaikban nem volt az máskép egyebütt is.

Nints egészszen a' maga helyén: hogy a' Szerző a' tanításról, és nevelésről értekezvén, a' vallásbeli tzívódásokat beleszövi; holott éppen nálunk legkevesebbé tanátsos a' vallásos viszontagságok emlékezetét nagyon eleveníteni, a' felekezetek ellen heveskedni, és az által rokon hazafiakat egymás ellen ingerelni; mert nagyobb része a' községnek, halliván, vagy olvasván valamit a' vallásos vil-

longásokról, forrásba jönn, és elfelejti az igen ide illőt: *tu et ego reus;* mire nézve, minden józan eszűnek véleménye szerint a' mi időnkben legokosabban teszünk: ha kitkit, ön meggyőződésénél, vallásának gyakorlásában, háborgatás nélkül hadjuk; mert más hitű felekről ótsárló beszédeket hinteni, valóságos háborgatásnak lehet mondani. Elmultak a' boldogtalan idők, mellyekben a' vallásos vélemények miatt öklözték és öldösték egymást az emberek; ideje volna, hogy minden szó és irásbeli tzélzások, sértegetések valaha szűnjenek meg; mert valjon miben áll a' valódi igaz türelem lelke veleje, hanem éppen ebben? Vallás miatt meghasonlásokból Európára és az egész emberi Nemre háromlott sanyargatások bőven, és kimerítőleg előadattak már számtalanoktól, éppen semmi szükség, azoknak megújított előhordásával az olvasót kedvetleníteni, és taplót ingerkedésekre gyújtani.

A' miket könyvének széltében mond a' Szerző a' magyar országi tanítás és nevelés módjáról, azok Honunkban elfojtott minden míveltségnek olly rettentő képét adják, hogy a' ki azt olvassa, és Hazánk állapotját e' pontban nem esméri, nem képes egyebet felőlünk gondolni, mint, hogy mi Európában a' legidomtalanabb nép vagyunk, és vad tulkoknál egyebet nem nevelünk. Az egésznek értelme erre jönn ki: Magyar Országban minden hibásan, tzélirány-talanúl, 's a' mellett kevés, vagy majd annyi, mint semmisem taníttatik: a' tanításnál nints semmi rend, semmi megalapított mód; a' Tanítók ügyetlenek, tudatlanok, kik előtt esméretlenek még a' jó vezér könyvek is; az egész, tanításra szánt drága idő elpazéroltatik. A' Katholicusok átaljában roszszúl; a' Reformátusok valamivel jobban; az Evangyelikusok még legtűrhetőbben viszik a' tanítást. Az iskolai fenyíték nálunk: veszsző, ostor, bot, és a' legdurvább bánás módja; de szükséges is így bánni; mivel Törökök közt nem láthatni azt a' déltzegséget, pajzánságot, mellyet mi köztünk, (a' mi egyben, talán nem sokat mond a' Szerző). A' ta-

nítás, és nevelés köréhez tartozó személyeken kívül, még más rendbélieket is beletsúsztat a' mosdó teknőjibe, 's szappan nélkül irgalmatlanul mossa őket; melly foglalatosságában vallásos pártolását ki tüntetni el nem felejti. — Boldog Isten! minek illy feketére Hazánk állapotját festeni? Nemzetünket annyira undokítani? sok, derék, terhes hivatoljoknak egész lelkekből megfelelő Tanítókat, igazságtalanúl minden érdemektől, megfosztani? mire való a' magyar ifjúságtól az időnek sikeres használását tagadni, a' tanultakban tett előmenetelét, el nem esmérni? hova tzéloznak a' felekezeti részrehajlások, pártolások, mellyek szerint az egyik fél árnyékba taszíttatik, kormosíttatik, tsak hogy a' másik kedvezőleg kitűntessék? kétségen kivül van, hogy jobb, tzélirányosabb lehetne tanításunk, és nevelésünk, hogy sok híja az óhajtottnak; de koránt sints azon silány, nyomorgó állapotban, mint azt Pius Desiderius festi, és mások is szerfelett a' miatt lármáznak. Sok tiszteletre méltó Tanítókat mutatott, és mutathat édes Hazánk, pedig a' Vallás minden felekezetiből; számtalan nagy reményű Ifjak neveltettek, és nevelődnek Honunk kebelében, kikből nevezetes férjfiak váltak és válnak; kik akár mi nemű és tárgyú foglalatosságnak, a' mellyhez fogtak, megfelelni is tudtak; ha pedig némellyek a' külföldi tanító Intézeteket meglátogatták, többnyire jelesebbek közé számíttattak, a' mi bizonnyal meg nem esett volna, ha olly elhagyatott állapotu lenne Honunkban a' tanítás és nevelés. Ha pedig ollyan karban nintsen, a' millyenben kellene lennie; nem annyira a' Tanítók ügyetlenségének, és a' Szerzőtől előhordattaknak, lehet azt tulajdonítani, sem e' részben hátra maradásunk okának tartani; mint inkább ollyan környülményeknek, mellyek hijánosságunkat okozzák, 's mellyeket kitapogatni nem nagy fejtörésbe kerűlhet, ha szemügyelni restek nem vagyunk. Mit fognak valaha még is szűlni az egymásrahalmozott ótsárlások, Hazánkat undokító betsmérlések? Nem lehetne-e szükséges, hasznos javalato-

kat, valóságot káromlások nélkül adni, azoknak elfogadására serkenteni? még is egyszer valaha gondolóra kellene venni: hogy egyes embert rágalmazni vétek legyen; hát egy egész Nemzetnek hírét, betsét maradandó időkre rontani, mi lehet? Könnyen megnem fogható, miképen ítélhet a' magyar Honról olly fonákúl, egy megért eszü, a' dologhoz, mellyről szóll, értő, és, a' mint az álnevű Szerzőről feltehetni, bő tapasztalásu férjfiú. Újra vallom, hogy sok a' hiba és hijány tanításunk, 's nevelésünk szerkezetében; de sok jó, 's hasznos is van annak elrendelkezésiben, és a' ki ezt észre nem veszi, tsak félig meddig tette vizsgálatit; a' ki pedig azt meri állítani: hogy hasztalan, tzéliránytalan minden, a' mi ez oldalról nálunk gyakoroltatni szokott, a' tsak egy gúny lélektől látszatik vezéreltetni, melly őtet készteti, egy Nemzetről annyi roszsat, alatsonyítót mondani, a' mennyi kedvébe telik; de nem, a' mennyit igazzal lehet felőle állítani. Talán álmosságából kivánja a' Szerző Nemzetünket felserkenteni? ezt ugyan elhiszem neki, de éppen által nem látom, miképpen lehetne gúny, ótsárlás arra legjobb vezető mód. Minden bizonnyal több kárt, mint hasznot fog szűlni az igazat szerfelett sértő, mindent nagyító, epés beszéd; a' helyett, hogy ébresztene a' tennivalóra, tsak boszonkodásra, keserítő töprenkedésre gerjeszt a' túlságos érintés. Ha a' tanúló kezébe jön a' Honunkban szokott tanítás módjáról irott Könyvetske, könnyen elhiteti magával, hogy a' mi tanításunk mellett, minden igyekezete sikeretlen marad; kész tehát inkább semmit sem tenni, mint véleménye szerint hasztalanúl fáradni. De a' Tanítók között is, főkép a' kezdők számából, lesznek, kik az illyes könyv olvasására zavarodásba jönnek, 's tsüggedni fognak; mivel nem nehéz lesz sejdíteniek, hogy fáradozásaik elesmértetnek; hogy sokan, e' könyv tartalma után rólok ítélvén, őket hivataljok teljesítésire alkalmatlan, és a' polgári társaságban hasztalan tagoknak fogják tartani. Milyen kedve lehessen illyenkor valakinek hivatalában

szorgalommal eljárni, nem nehéz elgondolni. Ha olly gazdag lennék, a' mint éppen nem vagyok, tetemes jutalmat tennék ki ezen kérdés megfejtésére: Valjon több hasznot szűlnek-e mindent mértékentúl nagyító, 's gúnyoló irományok; vagy a' javítandóknak mérsékletes, az igaztól el nem távozó előadások-e? —Lássuk a' többit, a' mi ellen kifogásokat lehet tenni.

A' könyv nélkűli tanúlás ellen ok nélkűl sokat beszél a' Szerző; mivel ezzel sem történik annyi viszszaélés nálunk, mint ő azt híreszteli. Sok értelmes, és érdemes Tanítók el nem mulasztják tanítványaikat arra ösztönözni: hogy a' hallottakat ön szavaikkal iparkodjanak előadni; és tsak a' kik nem képesek azt tenni, azoktól megkivántatik, hogy a' betű szerinti előadáshoz jobban tartsák magokat, és a' tudni valókat, könyv nélkűl, mint mondani szokás, tanulják meg; a' mi az alsóbb rendű Iskolákban igen természetesen történik.

A' nyilvános vizsgálatok rendes tartása sem igen tetszik a' Szerzőnek. Pedig ezeknek hasznos, 's szükséges voltokról kételkedni nem kellene; mert az alsóbb rendű Iskolákban, más okon kívűl, arra is szolgálnak, hogy a' tanulóknak felsőbb rendű Iskolákra alkalmas voltokat nyilványosítani, 's bebizonyítani lehessen; a' felsőbbekben pedig mire valók, mennyire szükségesek, azt nem kell sokkal vitatni. Akár miféle mesterséget űzők, művesek kéntelenek ügyességöket valami remek mutatvánnyal, készítménnyel nyilvánossá tenni; sőt más élet neműek is holmi vizsgálatoknak alája vannak vetve; egyedűl tehát azok, kik Ügyészeknek, Orvosoknak, Tanítóknak, és a' polgári életben számtalan hivatalokra készülnek, legyenek feloldva ezen kötelességtől? félre tsak a' nyilvános vizsgálatokkal, majd megválik mennyire terjed a' tanulók iparkodása, kiknek nagy része nem képes fontolóra venni a' jövendőt, 's nem is tartja azt, a' tanulás ideje alatt szeme előtt; inkább tehát azon kivánság, hogy a' vizsgálaton megelégedésig, és ditséretesen megállhas-

sanak, serkent sok Ifjakat a' szorgalomra, mint ámbár mi más egyébb.

A' Szerzetes Rendbéli Tanítókkal sem tud megelégedni a' Szerző, talán tsak azért, mert Szerzetesek; ő pedig feltette egyszer magában, hogy hitfelekezeti pártolásoktól nem igen óvja magát. Holott, ha egyedűl a' Kegyes Iskola Rend Szerzeteseit említjük, mit lehet ezen közönségesen tisztelt, érdemekkel teljes Rendről egyebet mondanunk: mint, hogy annak tagjai, számos évektől fogva, lelkesen fáradoztak, és fáradoznak az Ifjúság neveltetésében, 's tanításában. Nagy számú jeles tagokat számlált már ezen Szerzetes Rend Kebelében; számtalan, Hazánkban tündöklő férjfiak kerültek ki kezök alól. Hogy az ő principiumaik távoznak minden káros principiumoktól, bizonyításúl szolgálhat arra az az egy, a' mit itt említeni lehet: hogy t. i. katholikus Ifjúságon kívűl hozzájok más keresztény hitűek is járnak tanításra; sőt az ó testamentombéliek is meglátogatják Iskoláikat, de soha nem hallatszott panasz, hogy ők, ezen bennek vetett bizodalommal viszszaéltek volna; egyedűl a' közjónak szentelik életöket, közhaszonra irányoz minden igyekezetök. Valóban nem szép tehát, de igazságtalan is, a' lelkes iparkodást, a' maga feláldozását el nem esmérni; általjában egy munkás, hasznos Társaságról úgy szóllani, mintha annak tagjait, nem arra valóknak tartaná, hogy Ifjúság Tanítói legyenek.

A' deák nyelvet, melly Magyar Országban majd nem közönséges, konyha és huszár deákságnak nevezi. Én ugyan nem hiszem, hogy ezen tsinos szavak valami Szótárban helyet foglaljanak; 's nem is tudom, honnan származhattak e' különös ékességű és furtsa jelentésű nevezetek; mivel sem ollyan Huszár ezredek nem állíttattak eddig nálunk, mellyeknél a' deák nyelv divatban lett volna; sem ollyan konyhákról nem tesznek említést Történetíróink, mellyekben a' Szakáts latin nyelven osztogatta volna parantsait; meglehet azonban, hogy az

első feltalálói ezen tzifra szavaknak szolgáltak az ollyan huszár regementeknél; vagy praktizáltak, mint kukták, az ollyan konyhákban, hol a' deák szó különösen divatozott; de mink az illyes ditső Intézetekről semmit sem tudtunk mind ekkoráig, és esméretlenek maradtak volna előttünk, ha tsak, az illyen Archaeologiai esméreteket bővítő szavakból nem gyaníthatnók azoknak valaha létöket. Legyen, a' mint tetszik; azt nem tagadjuk: hogy Honunkban számtalanok hibásan beszéllik a' deák nyelvet; de talán tsak azért, mert igen sokan élnek vele, mint anyanyelvvel; tudjuk pedig, hogy azon nyelvre, mellyet valaki köz beszédre használ, nem mindenkor a' legnagyobb szorgalmát szokta fordítani; mivel elbízza magát, hogy folyvást beszélhetvén már a' megszokott nyelven, azt tudja is úgy, mint tudnia illik. Hogy külföldön kevesebb deák nyelv rontóra találhatni, mint mi nálunk, az igen természetes dolog; mert t. i. kevesen, és ritkán élnek vele, mint társasági nyelvvel; azért kevesen is hibázhatnak az ellen. Egyébiránt elég nagy számmal voltak, és vannak a' magyar Honban, kiknek a' tisztább latin nyelv tulajdonok; kik a' classika régi Literaturában nem járatlanok; sőt ollyanok is, kik e' részben hírt nevet szereztek magoknak, és képesek lettek akár hol ditsőséggel megállani. Magyar Országban is tudják: hogy a' classika régi Literatúra, igen biztos, ha nem a' legbiztosabb vezető mód a' valódi, igaz Humanitásra, a' lélek nemesülésére, a' szelídebb érzeteknek gerjesztésére, és elfogadására; és megvannak győződve a' felől: hogy majd lehetetlen nem érett eszűvé válni annak, ki a' Rómaiak, és Görögök remek irományaiban foglalt ész kintseit esmérni tanúlta, és a' mennyire tőle kitelhetett, azokat tulajdonává tenni, el nem mulasztotta.

Azt is helytelennek tartja Pius Desiderius: hogy egy magyar Mágnás az országos rendszabások szerint kénteleníttetik fiát neveltetni. Miért épen a' fő nemesek fiait kivánja a' bévett rendelkezésektől

feloldatni, igaz okát nem láthatom, minthogy ezeknek is kötelességökben áll, a' törvényes rendelmények ellen nem szabadkozni. Más Nemzeteknél, még az uralkodó Fejedelmek fiai is, gyakran részt vesznek a' nyilvános tanításban; miért nem tehetnék ezt a' magyar fő nemesek fiai is? Azt adja ugyan a' Szerző okúl: hogy egy magyar Mágnás Törvényeink alkotmányából, tetemes polgári szabadsággal bir; de ha ezen okra hallgatunk, úgy minden magyar Nemes kényére kedvére neveltethetné, és taníthatná gyermekeit, 's egyedűl a' Nemzetnek, a'féle kedvezésektől kizárt része köteles lenne e' részben az országos rendelményekhez magát tartani; a' mit nálunk, már azon egy okból, nem volna tanátsos követni: mivel úgy is nem kevés számúak az elkülönözések, minek tehát azokat még szaporítani. Eleget írtak már, régi időktől fogva, a' nyilvános, és a' házi tanítás, és nevelés egyiknek a' másika felett elsőbbségéről; én mindazáltal, nem tsekély tapasztalásim után, egész meggyőződésből azokkal tartok, kik a' nyilvános tanítást a' házinak eleibe teszik, és e' szerint minden tétovázás nélkűl tanátsosnak tartom: hogy ámbár miféle eredetű, és dús vagyonú uratskát, a' nyilvános Iskola járástól nem kellene tartóztatni; sőt, attól vonakodókat, annak látogatására kénszeríteni.

Hát arra mit mondhatunk: hogy azon felkapott szokást, melly szerint némellyek gyermekeiket inkább honfiak által kivánják neveltetni, mint holmi jött ment, nem ritkán a' legromlottabb erköltsű szerentse vadászókra bízni, *hungaromaniával* bélyegezi. Ha valamelly Nemzet nagyon utánna van az idegenek majmolásának; ha egyre törekszik azok szokásait minden kitsinységben felkapni; ha előtte tsak a' betses, a' mi külföldi; ha kivetkőztetvén nemzetiségéből egészszen idegen mássá igyekszik lenni; az illyen ártalmas bohóskodásokra, büszöltségre, hogy igen is oda illik a' *mania* nevezet, azon senki sem fog megütközni: de, ha valamelly Nemzet oda irányozza iparkodását, hogy feléled-

sze nemzeti érzését, fentarthassa eredetiségét; ha önnön betsét érezvén, azon törekedik, ollyas szabásokhoz nyúl; hogy minden Nemzetektől legfeljebbre betsűlt, 's körömszakadásig védelmezett jogját bátorságosítsa, hogy t. i. egy magában fenálló Nemzetnek nevét, mellynek tulajdon törvényei, polgári rendtartásai, szokásai, 's tulajdon nyelve van, érdemelhesse; ha szóval a' Magyar oda fordítja törekedését, hogy úgy magyar legyen, valamint Frantzia, Német, Angoly, Olasz 's a' t. saját neve alatt, Nemzetiségét is fentartja: ezt *maniának* nevezni, nem fonákos, nem gondatlan kifejezés; hanem káromlás, és egy Nemzetnek vétkes megbántása.

Ott, a' hol a' magyar Nevelőkről értekezik, nyilván kitetszik, hogy nem a' legnagyobb figyelmét fordította azoknak állapotjok vizsgálására, azért is olly megvetőleg szóll felőlök. A' többi közt, jobb szemeskedés mellett, láthatta volna, hogy nem Románok olvasásában, vagy legfeljebb Conversations Lexicon forgatásában töltik az időt; hanem más hasznos tartalmú, nevezetesen a' jelesebb paedagogicus könyvek egész gyűjteményeire akadhatott volna, pedig nem egy kettőnél, de többeknél is. A' mi a' Nevelőknek adatni szokott, és már egynehányaktól nagyítva említett fizetéseket illeti, szabad legyen itten e' végett némelly észrevételt tenni. Kik a' Hazánkban nevelésbe avatkoznak, házi tanítókká lesznek, vagy ollyanok, kik meg nem határozott időre felvállalják e' foglalatosságot, t. i. addig, míg valami hivatalra szert tehetnek, és magokat arra készíthetik; vagy ollyanok, kik különös környűlményektől határoztatván, 's belső vonzódásoktól is arra termetteknek magokat érezvén, állandólag szánják el magokat a' terhes nevelői hivatalra. Ha az első rendbéliek, a' reájok váró hivatal reményében, biztató kilátásoktól ketsegtetve, tsekély jutalommal megelégesznek, az az ő dolgok, 's senkinek sints e' miatt, valami mondani valója; de, a' mi az utóbbiakat illeti, arról szólhatnak va-

lamit azok, kiket a' dolog érdekel. Hogy Hazánkban átaljában fejedelmi módon jutalmaztatnának a' Nevelők, a' tsak mende monda. Vannak ugyan, kik 800—1000 forintig jó pénzben kapnak évenkint; de ezeknek számok olly kevés, hogy egy kezünk újjain könnyen felszámolhatnók azokat; többnyire 200—400 forintig ezüst pénzben jár a' díjjok. Így van a' nevelés végivel járó jutalommal, vagy nyugalom pénzzel is, azon megjegyzés mellett; hogy tíz közűl egy tarthatja magát szerentsésnek, ha a' nekie tett igéretek teljesedésbe jönnek; mert vajmi sokszor, üres kézzel, vagy mi tsekély pótlékkal botsáttatik el, ha kitelt az ideje. Világosítás okáért, egy hoszszú sor példákkal nem nehéz volna előállani, ha ezt tenni, tanátsosnak, illendőnek tartanám, melly példákból könnyű volna megmutatni, hogy a' magyar országi Nevelők, 's Tanítók sorsa, jövedelemre nézve, koránt sem olly irígységet gerjeszthető, mint némellyek erőnek erejével akarnák azt elhitetni. Nem akarok szemfüleskedni, mi megyen ennek, amannak évenkint erszényébe; de hasonlítás okáért előhozhatom: hogy egy gazdasági közép rendű Tisztviselőnek, egy kereskedő Commisnak nagyobb gyakran a' fizetése, mint három, négy Nevelőé; sok, volt uraság Komornyékja, udvari, istállómestere, szakátsa, és tudja Isten mije? derék háznak lesz birtokosa, gond nélkűl éli napjait; hány Nevelőt állíthatnánk elő, ki illyes valamivel ditsekedhetnék? Ezeket ugyan nem ide valóknak fogja mondani valaki; nekem sem jutottak volna eszembe, ha a' Nevelők jutalmáról szerfeletti lárma nem adott volna alkalmat illyes hasonlításokra. Mind ezekből kitetszik, hogy ok nélkűl lármáz, kajánságot árul el, ki a' Nevelők jutalmát rendkívűl nagynak mondhatja; 's könnyen meg nem fogható, miért épen a' nevelés körűl fáradozók díjja annyi szemet szúr? A' Státus első Tisztviselőjétől fogva, a' kapunál álló őrig, mindenki megkívánja a' magáét; sőt, azzal soká meg nem elégszik, hanem kintsek után sóhajtozik, tzímzetes

névre vágy, megkülömböztetéseket keres, ragyogni kíván; minden hivatalnál vannak kilátások; vagy előléptetését várja, vagy, ellévén már látva jövendőjire nézve, gond nélkül kívánja élni napjait: egyedül a' Nevelő, jobb sorsának reménye nélkül, bitangoltassa életét, egyedül tsak az ő jutalmán ütközzenek meg, és mivel megfizetteti magát fáradságáért, azért béresnek nevezzék őt? Egy Nevelő tíz, 's több évekre leköti magát valamelly házhoz, életének legszebb, legalkalmasabb korában, melly lekötés által, elzárja maga elől más hivatalokra az útat; szerentse reá nézve, ha ezen idő telve, megkapja a' díjt, melly fáradozásának ki volt mérve, vagy ha még valami hivatalra szert tehet; közönségesen kéntelen, egy másik tizedre, valahol újra lekötni magát; sőt nem igen ritka eset, hogy egy harmadik tizedet is hozzá kell neki adni, tsak hogy elaggott, fáradságra alkalmatlan korában, legyen miből tengődnie. Ha ezen nézőpontból tekintetbe vétetik a' Nevelők sorsa, miképen lehet sokallani azt, a' mit ők elég keservesen érdemelnek? mikínt lehet azon tsudálkozni, ha kevés Magyar, a' mint azt a' Szerző mondja, tökélli el magát a' nevelői hivatalra? tekíntsen tsak akár ki egy házhoz, hol Nevelő tartatik, 's tegye félre a' részrehajlást, kevés figyelem mellett is látni fogja, mi annak a' sorsa, mennyire éreztetik vele, sok nagy úri házaknál, a' Sultáni hatalmat. Az illyen, gőggel teli bánás-mód oka annak, hogy mások is megvetőleg bánnak vele; és hogy minden, a' ki tsak egy tsizma talpnyi magasabb helyhezetben véli magát lenni, tsak félválról tekínt reá. Már az illyes tekíntetben való létel, nem nagy ösztönül lehet arra, hogy számossabban válaszszák a' nevelői élet nemét.

Azt sem mondja helyesen a' Szerző: hogy magányban nevelt, tanított Ifjak, ha fentebbi Tudományok tanúlására által lépnek, rendszerínt Academiai, vagy Egyetemi Királyi Oktatóktól, az úgy nevezett privátákban taníttatnak; mert kivévén kevés esetet, átaljában folyvást, a' fentebbi Tudo-

mányokban is, házi Tanítójik által, a' nyilván tartandó vizsgálatokra készíttetnek. Az is nagyítás, hogy a' nyilvános Oktatók, ha valamelly nevendéknek tanítását felvállalják, magokat bőven megfizettetik; mert valóban ezen férjfiak olly tsekély jutalommal megelégesznek, hogy inkább az ifjú, és Nemzetsége iránti kedvezésnek, mint pénz keresetnek lehet tartani, a' mit fáradságokért nyerni szoktak.

Egyet még méltó előhozni, a' mit vakmerően ád elő a' Szerző: midőn igazsággal ellenkezőnek, sőt kegyetlennek állítja az arra tzélzó rendelményeket, mellyek erejénél minden honilakók, azon egy polgári törvénykezéssel és javakkal élő népek arra utasíttatnak, hogy a' honi nyelvhez, mellytől Országunk lakosi mindnyájan Magyaroknak hivattatnak, jobban tartsák magokat, és azt ezentúl nagyobb szorgalommal, mint eddig, megtanulni el ne mulaszszák. Ugyan, hogy lehet, az ide vezető rendeléseket erőszakosaknak nevezni? tiltatik-e az által Honunkban lakozó valamelly Nép a' maga nyelvétől, vagy hátráltatik-e annak élésében, ha megkivántatik tőle, hogy azon Nemzet nyelvét is tudja, mellynek tagja, mellynek javaival él, és mellynek neve alatt van polgári léte? A' deák nyelv ellen maga buzog a' Szerző, már pedig ezen kívül, mellyet lehessen honunkban országos dolgok folyamatjára, hivatalos közösülésekre inkább használni, mint a' magyart, semmiképp nem látom. Vagy talán illendőbbnek, természetesebbnek tartaná a' Szerző; hogy a' német nyelven kívül, mellyet közönségesen megtanul a' Magyar, még más, Honunkban lakozó Népek nyelvét is sorba tulajdonává tegye, hogy különkülön mindenikével, annak kénnyére értesíthesse magát, midőn ők, a' magyar nyelv tudásától fellegyenek oldva? No ezt ugyan, ámbár hogy veszszük a' dolgot, felfordult világnak lehetne mondani; mert, ha egyébről említést nem teszünk, tsak a' külömb ajkú Népek számát tekéntetbe veszszük; noha ez Hazánkban milliomokra

megy; de különkülön nézve, a' legnépesebbek sem mérkőzhetnek meg számmal a' magyar eredetűekkel; ha főkép oda gondoljuk német, 's más eredetűeket, kik nyelvünket nem tsak értik, de jól is beszéllik; kik szívvel, lélekkel hazafiak; 's kik inkább Magyaroknak neveztetni, mint ámbár mi másnak tartatni kívánnak; úgy bízvást állítanunk lehet, hogy maga a' szám, a' magyar nyelv divatozását javalja. De tekintsünk, nem egyéb európai Nemzetekre, kik, mind társalkodást, mind pedig polgári szövetkezést, 's kormányzást illetőkben, tsupán nemzeti nyelvvel élnek: hanem vessük szemeinket, az Ausztria Birodalom magyar Országhoz nem kaptsolt részeire, látni fogjuk, hogy német Tartományaiban okvetetlenül minden Tisztviselőtől megkívántatik a' német nyelv tudása; úgy az olasz Tartományokban az olasz; valamint a' tseheknél, a' tseh nyelv: egyedűl tehát a' Magyarnak roszsz néven vétessék, ha hanyatlástól, elnyomattatástól féltvén a' nyelvét, egyéb Nemzetek köz példájára kívánja azt a' polgári hatóságában fentartani. De e' volt a' Magyarnak sorsa mindenkor; megfelejtkezett magyar eredetéről? Azonnal hol sugdostak, hol trombitáltak fülébe: mennyire elaljasodott, elfajúlt, elkortsosodott! A' mi ugyan akkor okkal történt; de feleszmélkedett valamikor, legottan megjelent a' sok irkafirka ellene, a' minéműek tsak e' napokban is világosságra jöttek. No éljenek az ollyan ditső tartalmú irományok Szerzői is, de nem a' Magyarok Istene kegyelméből, mellyre bizony magokat érdemesekké nem teszik. Többet a' magyar nyelv tárgyáról, mellyről sokat lehet értekezni, itten nem szóllok; minthogy maga Pius Desiderius is, igen helyes módokat ád elő, miként lehessen a' magyar nyelvet inkább 's inkább terjeszteni. És ezzel végzem észrevételeimet, mellyeket az egyébiránt hasznos Könyvetskére fordítani, feltettem volt magamban, 's mellyeket előbb közlöttem volna, ha azon várakozás, hogy egymás valaki megfog e' dologban szóllamlani, hátra nem tartóztatott volna.

Kovácsóczy Ádám.

5.

Miklós Machovi Bánnak 1338*-diki Ítélőlevele Lekchei András Mester Perében.*

Midőn boldogúlt Kelemen Imre a' Magyar Törvény Történeteit kiadta, sokan észre vevék, hogy e' könyv megjelenése után sem kérkedhetik a' Magyar Törvény az ő hív Történeteivel. A' kik így láttak, azok hívebben esmérték 's tudták, mint a' sok évi Tanító, mit kellene a' Magyar Törvény Történeteinek magukban foglalniuk. Azonban menthetni a' munkás Tanitót is azzal, hogy élete szakában alig valának a' régi törvénykedésnek néhány kutfői kiadatva. A' sok Királyi Ajándéklevelek, mellyeket itt 's ott olvashatott, nem világosithaták eléggé a' régi perlekedésre nézve szemeit. Kedves dolgot fogok tehát, úgy vélem, tenni Nemzetem érettebb 's gondolkodóbb Fiainak, ha néha néha illyen Kutfőket is közlök e' Folyóírásban. Itt ime egy hoszszu 1338-diki Magyar Perfolyamat az Itélőlevélből:

„Nos Nicolaus Banus de Machou, Comes Syrimiensis, Bachyensis, de Wolkou, de Budrug, et de Baranya, et per excellentissimum principem, dominum Karolum dei gracia illustrem Regem Hungarie, Judex in eisdem, in persona sua Regia et Palatini deputatus, Memorie conmendantes, significamus tenore presencium, quibus expedit, vniuersis, Quod cum magister Andreas filius Nicolai filÿ Jwan de Lekche, Gregorium et Jacobum filios Opor, ac Bartholomeum filium Stephani, super facto tercie partis Omnium possessionum Johannis filÿ Ompud, vicibus quampluribus, legitime citacionis modum obseruando, in causam ad nostram attraxisset presenciam, Ipsaque causa, per tempus prolixum coram nobis extitisset ventilata, et tandem, per nos, et Regni nobiles, secundum Iuris exigenciam, adiudicata et determinata, ut inferius declaratur, et facta finali decisione ipsius cause,

nos,

nos litteris nostris mediantibus, Honorabili Capitulo ecclesie de Kuu (Kő), per Hanc formam scripsissemus, Viris discretis et Honestis, Amicis suis reuerendis Honorabili Capitulo ecclesie de Kw, Nicolaus Banus de Machou, Comes Sýrimiensis, Bachyensis, de Budrug, (...) Wolkou, et de Baranýa, et per excellentissimum principem, dominum Karolum dei gracia, Illustrem Regem Hungarie, Judex in eisdem, in persona sua Regia deputatus, Sincere reuerencie et amicicie constanciam pleniorem, Vestre discrecionis amicicie, volumus fieri fore notum, quod magister Andreas filius Nicolai fily Iwan de Lekche, iam sepius, Gregorium et Jacobum filios Opor, ac Bartholomeum filium Stephani, mediantibus legitimis citacionibus factis, pretextu tercie partis, Omnium possessionum Johannis fily Ompud, in Causam ad nostram attraxit presenciam, et hoc, quod tercia pars omnium possessionum ipsius Johannis fily Ompud sibi attineat, specialiter autem tres ville, videlicet Chuturtukheÿl, Purbýssafolua, et Hursýnafolua uocate, ultra fluuium Baza existentes, mediantibus litteris priuilegialibus Capituli ecclesie sancti Irinei martyris, et domini nostri Regis Hungarie predicti, Confirmatorýs, coram nobis exhibendo, euidenter comprobauit, Ipsique Gregorius et Jacobus filý Opor, ac Bartholomeus filius Stephani, ipsam terciam partem, omnium possessionum dicti Johannis filý Ompud, iam dicto magistro Andree in antea reddere et resignare, mediante homine nostro, et testimonio dicti Capituli sancti Irinei martyris, assumpserant coram nobis, et tandem, quia, ydem, id, quod facere assumpserant, opere minime adimplere curauerunt, pro eo, Judicia singularum sex marcarum deponendarum, super se merito accumularunt, Et cum nos, peractis quampluribus, iam citacionibus, secundario, per Ipsos filios Opor, et Bartholomeum filium Stephani, ipsam terciam partem, omnium possessionum dicti Johannis filý Ompud, memorato magistro Andree, tanquam suum ius, reddi et resi-

gnari adiudicassemus, seriemque ipsius restitucionis et resignacionis possessionum antedictarum, in litteris vestris, partibus premissis, nobis reportare conmisissemus, magister Andreas iam predictus, in presentibus octauis sancti Mykaelis Archangeli, dum nos ad iudicandum causas quorumlibet litigancium, tribunal iudiciale sederemus, nostrum iudiciarium conspectum adeundo, litteras vestras, super facto prenotato, ac citacionis, nobis demonstrauit, In quarum tenoribus inter cetera conspeximus contineri, Quod cum in octauis festi Natiuitatis virginis gloriose, proxime preteritis, ad faciem tercie partis, omnium possessionum dicti Johannis fily Ompud, homo noster, presente vestro testimonio, prout adiudicatum extiterat, accedere uoluisset, et primo ad faciem tercie partis cuiusdam ex ipsis Lyzka uocate accessisset, et Huiusmodi terciam partem dicto magistro Andree, lege Regni requirente, statuere uoluisset, extunc, predictus Bartholomeus filius Stephani, suo, et ipsorum filiorum Opor predictorum, nomine et vice, ipsum hominem nostrum, sub vestro testimonio, a tali possessionaria statucione, eidem magistro Andre (igy) filio Nicolai facienda prohibuisset, propter quod, nunc, ydem fily Opor, et Bartholomeus filius Stephani, similiter Judicia sex marcarum deponendarum super se aggregarunt, pro eo, quia, de premissa prohibicione ipsorum, nullam euidentem, per nostram trinariam inquisicionem, reddere potuerunt racionem. Et cum ydem fily Opor, ac Bartholomeus filius Stephani, contra predictum magistrum Andream, mediante homine nostro et uestro testimonio, ut nobis rescribebatis, ad prefixas octauas sancti Mykaelis Archangeli, ad nostram presenciam legitime fuissent euocati, in ipsisque octauis, partibus, coram nobis conparentibus, Nosque ipsam causam, super facto tercie partis, omnium possessionum, dicti Johannis fily Ompud, inter partes predictas iam diucius coram nobis ventilatam, ad congregacionem nostram generalem, no-

bilibus et ignobilibus (így), ac alÿs Cuiusuis status et condicionis (így) in Comitatu de Wolkou Hominibus existentibus vniuersis, pro exercenda iusticia, feria quinta proxima, post festum beati Luce ewangeliste, in villa Wolkowar celebratam, ad euidenciam pleniorem prorogassemus, fine debito terminandam, et partibus premissis in ipsa nostra congregacione, in qua eciam Jura Palatinalia Judicabamus (így), coram nobis, et vniuersis nobilibus in ipsa congregacione nostra existentibus, conparentibus, idem magister Andreas, primo et principaliter, exhibuit nobis, quoddam priuilegium Honorabilis Capituli ecclesie sancti Irinei martyris, in anno domini. M°. CC.^mo Nonagesimo quinto emanatum, in quibus conperimus contineri, quod Johannes filius Ompud, coram dicto Capitulo sancti Irinei martyris, personaliter conparendo, confessus extitit, quod terciam partem Omnium possessionum suarum, ubicunque existencium, et specialiter tres villas Chuturtukheÿl, Purbÿssafolua, et Hursynafolua, uocatas, ultra fluuium Baza existentes, cum omnibus utilitatibus et pertinencÿs, dedisset, et donasset, domine sorori sue, vxori videlicet Nicolai fily Iwan de Lekche, et per eam ipsi Nicolao, genero suo . tam sibi, quam per eos, suis Heredibus, Heredumque successoribus, Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendam, et habendam, sicut in eisdem litteris priuilegialibus lucidius continetur. Posthec autem idem magister Andreas exhibuit nobis quasdam litteras priuilegiales confirmatorias, cum mediocri sigillo, et quandam patentem litteram latam et maximam, cum sigillo moderno dicti domini nostri Regis consignatas, quarum vigore mediante, ipse dominus noster Rex, terciam partem omnium possessionum, memorati Johannis fily Ompud ubilibet existencium, et nominatim ac specialiter, dictas tres villas, domine Consorti prefati Nicolai fily Iwan, et per eam, ipsi magistro Andree filio suo, perpetuo possidere et habere confirmasset, sicut in

eisdem plenius poterit intueri. Exhibuit eciam nobis, idem magister Andreas, quoddam priuilegium, sigillo vestro pendenti consignatum, In anno domini. M.° trecentesimo, tercio, emanatum, In quibus reperimus, quod Opor filius Mÿxse, et Stephanus filius Andree, frater eiusdem Opor, de Comitatu de Wolkou, coram uobis conparentes, dixissent, quod sicut Johannes filius Ompud, frater ipsorum, terciam partem omnium possessionum suarum, ubicunque existencium, et specialiter tres villas Chuturtuk Heý l, Purbyssafolua, et Hursynafolua uocatas, ultra fluuium Baza existentes, cum omnibus utilitatibus suis, dedisset donasset, Ita et ipsi, easdem, domine sorori sue, vxori Nicolai fily Iwan de Lekche, et per eam, ipsi Nicolao genero ipsorum, tam sibi, quam per eosdem, suis Heredibus, Heredumque suorum successoribus, Huiusmodi collacionem, per eundem Johannem filium Ompud fratrem suorum factam, roborantes, et confirmantes, dedissent et contulissent, iure perpetuo, et irrenocabiliter possidendas et Habendas, sicut in eodem priuilegio constat euidenter. Demonstrauit adhuc nobis idem magister Andreas, quoddam priuilegium Capituli Bachý ensis, In anno domini. M.° CC.mo XL.° V.° emanatum, in quo continebatur, quod Ompud filius Ledeger, partes suas, quas de terra Zakan, et Nýulas (így) habere debuisset, in Commutacionem possessionum infrascriptarum, tradidisset et reliquisset, Mÿxse filio Lothardi, fratri suo, e conuerso autem idem Mÿxse . . . . . fratri suo Ompud villam Kamar, cum suis pertinencys, et aliam Kamar que remansisset eidem de Buken, sicut plura, continencia eiusdem priuilegý plenius manifestat. Quorum Omnium predictorum privilegiorum, et litterarum vigorem et firmitatem attendentes et circumspicientes, ý demque fily Opor, et Bartholomeus filius Stephani, contra easdem, nichil penitus Obicere et dicere ualentes, Nos vna cum vniuersis nobilibus, videlicet, magistris Mortunus filio Endree Bani, Nicolao filio Wgrini, Ni-

colao filio Gregory, Blasio filio Mauricy, Thoma filio Mortunus, Johanne filio Nicolai dicti Bakou, Stephano filio Johannis de sancto Saluatore, Nicolao filio Galus, Dominico filio Stephani dicti Cymba, Johanne dicto Butus, quondam de Gara, Stophano filio Alexii, Johanne filio Pauli fily Emirici, Mykaele et Thoma filys Andree de Ruth, Johanne filio Bor, Ladislao filio Demetry Bani, et Dominico filio Nicolai, ac alys quam pluribus nobilibus, in ipsa congregacione nostra existentibus, terciam partem omnium possessionum prememorati Johannis fily Ompud, ubicunque existencium, cum omnibus suis utilitatibus et pertinencys, ac prenominatas tres villas, vt superius est expressum, magistro Andree filio Nicolai memorato, et per eum suis Heredibus Heredumque suorum successoribus Jure perpetuo et irreuocabiliter auctoritate Judiciaria adiudicauimus et adiudicamus, tenere et habere, vigore presencium mediante. Quocirca vestram amiciciam presentibus petimus diligenter, quatenus, vestrum mittatis Hominem pro testimonio fide dignum, cum quo Valentinus filius Peturke, uel Laurencius de Budun altero absente Homo noster, ad faciem omnium possessionum ipsius Johannis fily Ompud, ubilibet existencium in octauis omnium sanctorum proxime nunc venturis accedendo, vicinorum et conmetaneorum earumdem, legitimis conuocacionibus factis, prouideant, considerent, et requirant, iuxta bonam conscienciam ipsorum, que, et quanta erunt tercie partes, omnium possessionum ipsius Johannis fily Ompud annotati, et quanta ex possessionum ipsius Johannis filii Ompud, ydem fily Opor, et Bartholomeus filius Stephani, hactenus titulo uendicionis, aut impignoracionis, uel alio quouis modo alienarunt. Preuideant nichilominus, ydem Homo noster, quanta Habet, et nunc possidet ex tercia parte, omnium possessionum sepefati Johannis fily Ompud, ipse magister Andreas prenominatus, et si ipse magister Andreas integram partem dictarum possessionum, apud se non habuerit, extunc,

ad ea, que, nunc ex ipsa tercia parte ipsarum possessionum, idem magister Andreas apud se habet, et possidet, integram terciam partem, ut prescribitur, de possessionibus ipsorum Gregorÿ et Jacobi filiorum Opor antedictorum, et Bartholomei fily Stephani, quas, nunc ipsi, utuntur et tenent, supplere et assignare, sub certis metis vndique et limitacionibus distinguendo, ydem Homo noster et vester, eidem magistro Andree et suis Heredibus, perpetuo debeant et tenentur, Contradiccionem autem, siue prohibicionem ipsorum filiorum Opor, et Bartholomei antedicti, neqne aliorum quorumcunque, non curando in Hac parte. Et post hec tocius facti seriem, cum cursibus metarum, in vestris litteris, nobis amicabiliter rescribere uelitis seriatim, volumus tamen ut partes predicte, vestris litteris relatorÿs, et nostris presentibus, vicesimo secundo die, predicti festi Omnium sanctorum, iterato coram nobis conparere teneantur, dicimus eciam, quod si partes uoluerint, liberam Habeant in premissis se reformandi facultatem, prout ad hec se, eedem partes permitti petierunt ex nostra Judiciaria licencia et permissione, datum die et loco prenotatis, anno domini M.° CCC.mo XXX.mo Octavo. Tandem idem Capitulum de Ku, ad ipsum vicesimum diem festi Omnium sanctorum, nobis rescripsit in hec uerba; magnifico viro et potenti, Nicolao Bano de Machou, domino et amico eorum specialiter reuerendo, et inter Cetera, Comiti de Wolkou, Capitulum ecclesie de Kw, Sincere reuerencie continuum incrementum, cum amicicia pleniori, Litteris vestre magnificencie Honore quo decuit receptis, vna cum Laurencio de Budun, pro parte magistri Andree filÿ Nicolai, et cum Valentino filio Peturke, pro parte Gregorÿ et Jacobi filiorum Opor, ac Bartholomei filÿ Stephani, Hominibus Regÿs, discretos viros, magistrum Johannem Custodem ecclesie nostre antedicte et Gallum presbiterum Chorÿ nostri, ad ea exequenda, que, in eisdem litteris vestris vidimus contineri, pro testimonÿs, duximus

destinandum, ydem deinde cum vtrisque partibus, ad nos reuersi, nobis concorditer retulerunt, quod licet, ipsi, in octauis festi Omnium sanctorum, proxime preteritis, ad faciem possessionum, Johannis fily Ompud, ubilibet existencium, vicinorum et conmetaneorum earumdem vniuersorum, legitima conuocacione facta, accedentes, terciam partem, omnium talium possessionum, eiusdem Johannis fily Ompud, sicut in predictis litteris vestris habetur, ab eisdem Gregorio et Jacobo filys Opor, et Bartholomeo filio Stephani, Judiciary ordinis processu mediante, contradiccione eorumdem et aliorum quorumlibet non obstante, juxta sentenciariam diffinicionem vestram, auferendo, eidem magistro Andree filio Nicolai, in filios filiorum suorum et Heredum per Heredes, perpetuo et irreuocabiliter, relinquere et resignare debuissent, Tandem ipse magister Andreas, filius Nicolai, cum ipsis Gregorio et Jacobo filys Opor et Bartholomeo filio Stephani, pretextu linee affinitatis, qua ad inuicem sunt annexi, mediantibus probis et nobilibus viris, pacem inter eos formantibus, Stephano videlicet filio Alexandri, Thoma filio Mortunus, et Blasio filio Johannis, vicinis et conmetaneis suis, nec non alys quamplu-ribus personis ydoneis, taliter concordasset, ut ydem Gregorius et Jacobus fily Opor, et Bartholomeus filius Stephani, de omnibus possessionibus ipsius Johannis fily Ompud, ubicunque existentibus, solummodo possessiones aliquas, videlicet Chuturtukheyl, Purbys-safolua, Hursynafolua, Dabanafolua, Debryne, et Zelezenzaad uocatas, ultra fluuium Baza, Item alias, Wrus, et O Kamar nuncupatas, in Comitatu de Wolkou existentes, dicto magistro Andree filio Nicolai, in filios filiorum suorum, propter pacis pulcritudinem perpetuo, pacifice, quiete, et irreuocabiliter, sicut per eosdem Johannem filium Ompud, et Opor patrem ipsorum, et Stephanum patrem ipsius Bartholomei, date, et assignate fuissent, dedissent et assignassent, et coram nobis, dederunt, et assignarunt; et licet idem magister

Andreas filius Nicolai, multo plures de possessionibus ipsius Johannis fily Ompud, pretextu Huiusmodi tercie partis earumdem, habere potuisset, tamen in eisdem possessionibus, ob fauorem proximitatis contentatus extitisset, et easdem ydem Homines Regÿ, sub testimonio ipsorum hominum nostrorum, vniuersis vicinis et conmetaneis suis conuocatis et presentibus, eidem magistro Andree filio Nicolai, et per eum suis Heredibus, Heredumque suorum successoribus, ex permissione, consensu, et beneplacito, vicinorum suorum antedictorum, cum omnibus vtilitatibus suis et pertinencÿs vniuersis, sub eisdem metis et terminis, quibus per ipsum Johannem filium Ompud, et per predecessores eiusdem Habite et possesse extitissent, statuissent, Jure perpetuo, pacifice, quiete, et irreuocabiliter, possidendas, tenendas, pariter et habendas, contradictore nullo penitus existente, quarum quidem possessionum in Bazakuz existencium, quibuscunque nominibus uocatarum, sicut ab eisdem Regie maiestatis et nostris Hominibus percepimus nobis referentibus, cursus metarum taliter distinguntur, quod prima incipit, iuxta fluuium Zaua, in duabus metis terreis, quarum vna a plaga orientis, distingit possessioni ipsius Andree fily Nicolai, Dubunafolua uocate, Secunda, a plaga occidentis, distingit possessioni ipsorum filiorum Opor, et Bartholomei fily Stephani, Lyzkafolua uocate, Inde uersus aquilonem, quampluribus metis cursualibus interpositis, venitur ad quendam lacum Debunyamellyk nominatum, circa quem due mete terree, et exinde exit, ad alias duas metas terreas, et per eandem plagam septemtrionalem, multis metis cursualibus interpositis, peruenitur ad quendam alium Lacum, wlgariter Zumakzeg nuncupatum, ad tres metas angulares, ex quibus vna ipsorum filiorum Opor, et Bartholomei fily Stephani, alia, ipsius Andree filÿ Nicolai per modum prenotatum, Tercia videlicet ille Lacus pro meta situs, filiorum Stephani de Morot, qui quidem la-

cus, transit per magnas siluas, ibique separatur, a possessione ipsorum filiorum Opor, et Bartholomei fily Stephani, prenotata, et cum possessione ipsorum filiorum Stephani de Morot, Boÿch uocata, tendit, et exinde tali Lacu pro metali distinccione posito, siluas magnas ex utraque parte scindenti, sub antiquis metis et terminis, quibus per eundem Johannem filium Ompud Habite fuerunt et possesse, venitur ad fluuium Gurk Baza nuncupatum, cuius dimidietas ipsius Andree fily Nicolai, et in eodem fluuio per longum spacium transit ad fluuium Baza, ad portum eiusdem Andree filÿ Nicolai, Nog Rÿu nominatum, et ibi adiungitur, ad terras predictorum Stephani filÿ Alexandri, Thome fily Mortunus, et Blasy fily Johannis Bazakuz nominatas, et iuxta tales terras sub antiquis metis et terminis, quibus per ipsum Johannem filium Ompud Habite fuerunt et possesse, peruenitur ad fluuium Zawa, circa villam ipsorum Stephani fily Alexandri, et Thome filÿ Mortunus, Kedheÿl nuncupatam, plaga orientali, ipsis Stephano filio Alexandri, et Thome filio Mortunus, plaga occidentali, ipsi Andree filio Nicolai remanentibus, ibique cursus et distincciones metarum, talium possessionum terminantur. Item possessiones Vrus, et O Kamar, antedictas, sub vno ambitu metarum existentes, similiter sub eisdem metis et terminis, quibus, per Johannem filium Ompud, sepissime nominatum, Habite fuerunt, et possesse. Datum in octauis beati Martini confessoris, Anno domini M° CCC° XXX° octauo (. Itaque ipso vicesimo secundo die festi omnium sanctorum occurrente, predictis Gregorio, et Jacobo filys Opor ac Bartholomeo filio Stephani, ab vna, et magistro Andrea filio Nicolai tanquam actore, parte ab altera, coram nobis personaliter constitutis, Cumque nos perlectis tenoribus et expositis litterarum relatoriarum dicti Honorabilis Capituli de Kw predictarum, et per eundem magistrum Andream Coram nobis exhibitarum, antedictos Gregorium et Jacobum filios Opor, ac Bartholomeum filium Stephani,

de eo, vtrum prenominate possessiones Chuturtukheÿl, Purbÿssafolua, Hursynafolua, Dubanyafolua, Debrÿne (*folua*, kitörűltetett e' szó mellett), et Zelezenzaad uocate, ultra fluuium Baza, Item alie, Vrus, et O Kamar, nuncupate, in Comitatu de Wolkou existentes, sicut in predictis litteris relatorÿs dicti Capituli de Kw continentur, ex consensu, et bona uoluntate ipsorum, fuerint statute et assignate, dicto magistro Andree et suis posteritatibus, et nunc existant, uel ne, trina uice interrogassemus, ÿdem Gregorius, Jacobus, et Bartholomeus, supradictas possessiones, in litteris predicti Capituli de Kw, superius expressis, contentas et insertas, cum omnibus earum vtilitatibus et pertinencÿs quibuslibet, et sub metis pretitulatis, ex consensione et propria bona uoluntate eorum, propter uenustatem pacis prenotate, antedicto magistro Andree et suis posterÿs, fuisse, et nunc esse statutas et assignatas, confessi sponte extiterunt coram nobis, nos uero vna cum nobilibus Regni, nobiscum in sede iudiciaria consedentibus, Hÿs auditis, et tenorem secundum litteras dicti Capituli de Kw perceptis et intellectis, prenominatas possessiones, Chuturtukheÿl, Purbyssafolua, Hursynafolua, Dabanÿafolua, Debrÿne, et Zelezenzaad, Vrus, et O Kamar, nuncupatas, cum omnibus earum vtilitatibus, et pertinencÿs vniuersis, et sub metis, in litteris sepius nominati Capituli de Kw modo premisso insertis et declaratis, quas etiam possessiones, idem magister Andreas tam mediante iuris tramite finaliter et sentencialiter, quam in figura conposicionis et pacis, vt premittitur, sibi perpetuo, ut suum Jus reacquisiuit, et reoptinuit, eidem magistro Andree filio Nicolai, et per eum suis Heredibus, Heredumque suorum successoribus, de plenitudine nostre Judiciarie potestatis, perempnaliter, et irreuocabiliter, adiudicauimus, et adiudicamus, ac conmittimus, et confirmamus, tenere, possidere, et Habere, pleno iure, tenore et uigore presencium mediante. In cuius rei memoriam, fir-

mitatemque perpetuam presentes litteras nostras Priuilegiales, sub nostro sigillo autentico, dicto magistro Andree filio Nicolai, et suis posterÿs duximus concedendas, Datum in sancto Demetrio, vicesimo secundo die, festi Omnium sanctorum prenotato, Anno domini M° Trecentesimo Tricesimo octauo."

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Tábla Birájának, Levéltárában. A' nagyobb Bíráknak Ókleveleik is, tudniillik, majd Privilegiális, majd Pátens, majd Clausa Levelek voltak, 's e' három formához képest különbféle erővel birtak. Az Óklevél Petsété a' kötelékkel együtt leszakadott. E' levélből az is kitetszik, hogy a' mai Szlávoniai Vármegyék a' Nádor Ispán, nem pedig a' Bán, birói hatalma alatt éltek 1338-dik évben, következésképen Magyar Országhoz tartoztak; az is világos, hogy a' mai Szlávoniai Megyékben a' Magyar Nyelv köz keletben volt.

Horvát István.

6.

Szathmár Vidéki Szavak.

A' Magyar szavak, mellyek még eddig tsak a' köznép konyhabeszédében találtak helyet, tudós és tudományos írásokból, vagy mint esmeretlenek, vagy mint alatsonyok, számkivettettek, szintúgy beillenek egy tellyes Magyar Szótárba, mint a' tisztesebb, fellengősebb és nemesebb tárgyak nevei, 's finomabb gondolatok kifejezései; részszerént, mivel az egyes Vidékek szokott szavaival esmeretes Író, akaratja nélkül is, észrevétlen betsúsztatja azoknak majd egyikét, majd másikát írásába, tehát a' más Vidéki Olvasó azokat meg nem értené; részszerént és főképen pedig azért, hogy jobbára ollyak találtatnak azon vidéki szavak közt, mellyekkel különben tsak körül írás által kimagya-

rázható értelmek tétetnek ki. Például ide függesztek némelly Szathmár Vidéki — Tisza háti — írott könyvekben soha, vagy igen ritkán található szavakat, mellyeket rövid figyelmezés után jegyezgettem fel, következésképen hoszszas figyelmezés után sokakkal lehetne szaporítani. Vallyon Párizpápaiban, vagy más Szótárban fellelhető-e ezek közül némellyik? arra nem ügyeltem, tudván: hogy az új Író, régi Szótárban talált esmeretlen szóval nem mer élni, tartván attól, hogy szokásból már kiment: ezekről pedig jót állhatok, hogy divatba vagynak a' felhozott Vidéken, de másutt is a' szomszédságban. Tsekély itéletem szerént mindenkor menthetőbb a' nyelvnek élő, fenforgó, de eddig tsak szalmás házakba szorongó magyar szavaknak írói pennára méltatása által bővítése, mint ugyan azon képzetekre újonnan faragott, vagy idegen nyelvekből hazafisított szavaknak reánk tolása által.

Ágyarkodni
Ágyás (a' Szérün)
Agyni (Szöszt, Gabonát)
Alamuszta
Állongani
Aluszékony
Andalogni
Apatsin (Evező)
Ászok (Kantárfa)
Átsorogni
Babrálni
Babirkálni
Bagó (Dohány Salak a' pipa fenekén)
Bajolni
Bámész (Bámulni)
Bandalogni innen
Bandsali
Barangolni
Barkászni
Berbentze (szük hordó)
Bibirtsó
Binderítni
Birkozni (vívni)
Bitang
Bitsak, Bitskia, Bitska (bézáró kés)
Bodon
Bojtár
Bornyász
Bödülni (bögni)
Bondó (gyomor része)
Bőrernyő (Schirmleder)
Bráha
Buga (kenderfő)
Bugyborék
Bugyogni
Bukkanni
Butzkombáré
Büzölni (szagolni)
Csábulni
Csalfa
Csalóka
Csanak (cserép edények)
Csapodár
Csapongó
Csarakos
Csaviszka (alávaló étek)
Csenni (lopni)
Cseperedni-fel
Cseter (deszka)
Csimbó
Csin, Csint tenni
Csinnyán (szerivel)

Csiriz
Csiszár
Csökkenni
Csomoszolni (szőllőt)
Csődör (ménló)
Csödíteni (öszve gyűjteni)
Csupán (Blosz)
Csupasz
Csufondározni
Csürhés (kondás, kanász)
Csucsorodni
Csuszó (kigyó)
Czábár (őrizet nélkül való)
Czepelni (nehezen huzni, vinni)
Czibere
Czibálni (tépni)
Czimpalygózni
Czingár
Czivakodni
Czubukkolni
Czipekedni (felragadni)
Czompolyodni (megilletődni)
Dalmahodni (testesedni)
Datzos (Eigensinnig)
Dérdúr
Deredutsálni (blaterare)
Dermedni
Dévánkozni
Dideregni
Dobasz
Dögönyözni
Dohogni
Dölfös
Dombász
Dömötzkölni
Döngetni
Dönnyögni
Dorbézolni
Dörmölni (rágtsálni)
Dö'sölni (henyélni)
Drusza (egy nevű)
Dutz
Dudolni
Dudorászni
Dugasz (rejtek hely)
Durtzás
Düring (fejes bot)
Éjomét (Frühstück)
Esdekleni (obtestari)
Esenkedni
Észterő
Étvágy (appetitus)
Ets, Etselő
Etset (Pinsel)
Etselni (szőszt)
Falka (csoportos)
Fanyar
Fanyarogni
Fanyalogni
Farzsába
Feszegetni (Grübeln)
Fintorgatni (az órrát)
Fitogtatni (kérkedve mutogatni)
Fityogni
Fitzkó (legényke)
Folyatni (szarvas marháról, párosodni)
Folyár (patakotska)
Fonák, Fonákul
Fotyogni
Furtsa
Fűzér
Gabogyás
Galád
Caliba (Intriguen)
Gamó
Gányólni
Garaszolni
Garázda
Gárgyűlni (örülni)
Garnyászni
Gebbedni
Gedelegni (élősködni)
Gédelgetni
Gémberedni
Géra
Gere
Gereben
Gezemutza
Giliszta (Geleszta)
Golyva
Gör (rög)
Görnyedni
Göre (vizi borjú)
Gunya (vászon öltöző ruha)
Gunnyasztani
Guzs
Gurdaly

Gulásztra ('senge tej)
Gyepü (sövény kerítés)
Habzsolni (mohón enni)
Hadarászni
Hadarni
Hánytorgatni
Hara
Harisnya
Hatzuka
Házsártos
Herész (lakadalom)
Hetyke (büszke)
Hibítani
Himvarrás
Hóbolygó (Lunaticus)
Hörbölni
Horgy (zsendely tsináló vasszerszám)
Hunyorítni - gatni
Huntzutka (Zopf)
Hurászolni
Hurkadni, Hurkadt
Igézni (Beschwören)
Illantani - el
Iparkodni (igyekezni)
Iramodni (futásba eredni)
Iromba (pettyegetett)
Izék
Izgága
Joházodni (megengesztelödni)
Kabát
Kaláka
Kalongya
Kamasz
Kauda (túrós leves étek)
Kandikálni
Kandur
Kanótz
Kantus
Kantsó
Káprázni
Karán (sertés ól)
Kaszibás
Kastos
Káva
Kenöts
Kénszeredni - el
Kita (szösz 20 fő)
Kóborolni
Kóbori
Kondér
Kontár (Fuscher)
Konta (tsonka)
Konya
Kontz
Korholni
Kortz
Kottyanó
Kotzódni
Kudartz (repulsa)
Kukutsálni
Kullogni
Kükörtsén (kikirts)
Kunkorodni
Kuntzorálni
Kurkászni
Kuszár
Kuttogni
Kutzorogni
Kutyagolni
Kutzik
Kuvasz
Küvö (Külló)
Laboda
Lappasz (alattomos)
Lasnakolni
Lasnak (Lumpen)
Lakzi (Lakadalom)
Ledörtz
Léha (levis)
Léhendék
Lepistes (discinctus)
Letspots
Lévhütö
Liha, lihába kötni (Brosehur)
Lompos
Lomha
Lontsos
Lu'snya
Madzag
Makán
Málé (kukoritza)
Marja
Marjulni-meg (ránduluí)
Matring (tzérna)
Menten: mindjárt
Mereszteni
Moszat

Motozni
Moslék
Nápiszuszi
Noszolni
Nyoszolyó
Nyulángani
Nyurga
Öblíteni, Öblögetni
Ödöngeni
Öklöndözni, Ökröndözni
Ölteni, Öltés
Ortzátlan
Örv (valaminek örvével valami szín alatt)
Ötlés (intuitus)
Ügyelegni
Otsú
Otsudni-fel (feleszmélni)
Otsmány
Palaj (iszapos hely)
Palozsna
Pamats
Panóka
Pártüz
Pászma (fonál)
Pátyszösz
Pendely
Pesztenezni
Petyhedni
Petzér
Pimasz
Pipogya
Pisze
Piszegni
Piszmogni (ügyetlenül bánni valamivel)
Pisztorga
Pityorogni
Pitymallik (kezd hajnallani)
Pogyász
Pórász
Poroszkálni (a' lóról)
Potomba (ingyen hijába)
Potsék, potsékolni
Pottyanni, potyogni
Pufolni, püfölni
Puliszka
Pulya
Purdé
Ragadaly (Pestis, Contagium)
Ratsálni (garrire)
Renyhe
Rimánkodni (obsecrare)
Röhögni (Cachinnire)
Ronda
Rotyogni
Rovás - felrovni
Rügy (a' fákon)
Rühetni (a' sertésekről párosodni)
Sajnos
Sanyavész
Santz (a' pipában)
Sapítani
Sellő (vizek sebes folyása)
Sertepertélni
Sejteni- meg- (észre venni)
Siheder (felserdült ifjú)
Sikattyu (karika a' szövő széken)
Sikankozni
Siklani
Sovány
Sonfordálni
Sömörög
Sömörödni
Sugorodni
Suhantz
Sullogni
Süldő
Surolni
Sunda
Suttomba
Szanaszét
Szapora
Szepegni
Szeppenni
Szemügy (szemügybe venni)
Szikánts) (szálka a' fán)
Szilánk)
Szikár
Szipogni
Szörbölni
Szuka
Szuszék
Szürtsölni
Szuszimuszi
Takaros
Támbálódni-fel

Tanakodni
Tatrakolni (fóltozni)
Ténferegni
Tenkre tenni
Tokán (étel neme)
Töltz
Tönkő
Topos
Toporzikolni
Toprongyos
Töprenteni
Torzomborz
Tör'sölködni
Török (szalma hulladék)
Tuhadni
Tukmálni (rá tolni)
Turha
Tűzni
Ügetni
Ütölni hatolni
Záp (egy íz a' szekérben)
Záp Tojás - megzápulni
Zokon esni
Zordon
Zsabrák
Zsalyogni (a' fogról)
Zsanu
Zaklatni
Zsarátnag (tűzes hamu)
Zsarolni
Zsajtár
Zsémbes
Zsikora (Tepertő)
Zsinákolni
Zübörögni
Vápa
Vatzáholni
Veléznek
Vetellő (a' szövő székben)
Viszálni (tzérnát)
Viszketeg
Viszkora
Vizerányos (horizontal)

Gáthy János.

7.

A' Nyitrai Káptalannak 1283-*dik évben Aprilis* 12-*dikén a' Ludán Nemzetségből származott Miklósfi Folkus Bíró számára költ Óklevele, egy Réz Táblával.*

„Vniuersis christi fidelibus quibus presentes patuerint Nitriensis ecclesie Capitulum oraciones in Domino. Significamus vobis. quod Stephanus filius Alexandrí de Chithar ab una parte. Comes Folkus filius Nicolaí de genere Ludan ab altera in nostri presencia personaliter constitutí. idem Stephanus quamdam ancillam suam Aglenth nocatam, cum domina Matre sua adductam ut dicebat, nostre presencie personaliter astantem, et se fore ancillam eiusdem confitentem, cum filio suo Chouka vocato. eidem comiti Folko pro quinque marcis ab eodem plenare (így *plenarie* helyett) acceptis ut asseruit, se dixit perpetuo vendidisse. hoc nichilominus inter-

Universis xpi fidelibus quibus presentes patuerint Lucen ecclie capitulum orationes in dno. Significamus vobis quod Stephanus
filius Alexandri de Chichar ab una parte. comes Folkus filius Nicolai de genere Ludan ab altera in nri presentia personaliter
constituti. idem Stephanus quandam ancillam suam Aglenth vocitam cum domina matre sua adductam ut dicebat
nre presentie personaliter astantem et se fore ancillam eiusdem confitentem cum filio suo Chouba vocato. eidem comiti Folko
proquinque matris ab eodem plenare acceptis ut asseruit se dixit perpetuo vendidisse. hoc nichominus interstito. quod
si processu temporum eadem ancilla seu filius suus perquecumque revocaret vel in litem traheretur annotatus Ste
phanus et sui heredes prenotatum comitem Folkum et suos successores defendere et expedire propriis laboribus et expensis
teneretur. In cuius rei memoriam plenioris presentes concessimus litteras sigilli nri munimine roboratas. Datum
secundo Idus Mensis Aprilis. Anno dni M° CC° octuagesimo tercio. Ecclie nre lectore magro Bartholomeo existente.

Tekéntetes Tudós
Forgó György Urnak, több Tek. Ns. Vármegye Tábla Birájának
ajánlja
Horvát István.

terserto. quod si processu temporum eadem ancilla seu filius suus per quemcumque reuocaretur uel in litem traheretur, annotatus Stephanus et sui heredes, prenotatum comitem Folkum et suos successores defendere et expedire proprys laboribus et expensis teneretur. In cuius rei memoriam pleniorem presentes concessimus litteras Sigilli nostri munimine Roboratas. Datum secundo Idus Mensis Aprilis. Anno domini. M.° CC.° octuagesimo tercio. Ecclesie nostre lectore magistro Bartholomeo existente."

Patens, az az: Emlekeztető Levél a' Nyitrai Káptalannak kisebb függő Petséte alatt. Függ a' Petsét az Íróhártya alsórészének fölhajtatása nélkűl két vágányból rósa és viola színü selyem kötélkéről. Látszik rajta Szent Emerámus Regensburgi Püspöknek képe püspöki egyházi öltözetben. A' Szent Férfiu bal kezében könyvet és püspökpáltzát tart; jobb kezével áldást osztogat. A' Püspök képe mellett balról: S betü, az az: *Sanctus*; jobbról: EM ERA MV S név olvastatik. A' Petsét körűlírata ez: „† S (igillum). MINVS. CAPITULI. ECL'IE (Ecclesie). NITRIEN(sis)." Itt megint egy példa, hogy a' Nyitrai Káptalannak is mind NAGY (ezt a' jövő kötetben szándékozom megesmértetni), mind KISEBB PETSÉTE volt. A' kisebbet ma is használja a' Nyitrai Káptalan, mint Péterfi Károly jeles könyvéből (Cerographia Hungariae. Tyrnaviae. 1734. in 16. pag. 107. Tab. II. Nro V.) kitetszik. *) Itt

*) A' Cerographia tzímü könyvet Tudósaink a' híres Szegedi János Jésuitának szokták tulajdonitani tsak azért mivel a' Könyvtzímén neve előjő, mint Promotornak néhány új Philosophiae Doctorra nézve, kik költséget adtak a' Cerographia kiadatására. De ez az ok nem elégséges ok. Szegedi a' könyv kijöttekor Nagy Szombatban Metaphysicát tanitott ugyan az előttem álló Jésuita Lajstrom szerént. 's azért promoveálta is az új Doctorokat: De ezeknek a' Könyvet az „*Illustrissima Rhetorica Tyrnaviensis*" ajánlotta. Igy hihetőbb volna, hogy Koller Jósef, az Ékesszólásnak Tanitója Nagy Szombatban, készitette e' munkát. De, mivel az Előljárók a' Jésuitáknál maguk

azonban a' körülíratban hibásan adatik elő: „ECCLE", a' mi különben is szokatlan összevonat a' régiségben, „ECL'IE" helyett. — Az Óklevél egyébaránt Cyrographum, 's azért látszanak fölül az elmetszetett A B C betűk. Tulajdona a' Pesti Fő Oskolának a' tudós Práy György Gyűjteményéből. Végre a' LUDÁN Nemzetség nem eredeti Magyar Nemzetség, hanem JÖVEVÉNY. Kézai Simon (Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8-o pag. 138) írta: „*Sed illi, qui Rodoan et Bagat nominantur, eorum generatio de Boemia ortum habet, similiter et illorum, qui de LODAN sunt vocati.*"

Horvát István.

8.

A' Terem szónak legalaposabb értelme *).

Mióta Kazinczy Fer. Szép Litterátúrája egyik részében a' terem szót fölvette, 's azt, Révai után *hajléknak, szobának* értelmében használta; azóta vele ugyanazon értelemben, jelesen tágos és ékes palota helyett szeretnek élni számos íróink.

---

szokták az illyen alkalmi munkáknak megválasztatásaikat el határozni, és sokszor e' választás ollyanoknak munkáikra is szokott esni, kik helyben nem laktak, előttem hihetőbb, hogy ez a' Könyv az akkorban Bétsben tanitott Péterfy Károly Jésuita munkája, kinek erdemei a' Petsétgyűjtésre és Rézhemetszetésre nézve igen ditsők és fényesek. — Szegediről nem tudatik, hogy a' Sphragistica körül fáradozott volna. Ezt tsak azért érintem, hogy okát adjam eltérésemnek a' köz véleménytől. — —

(* Az 1383-diki Magyar Szent Írásban illy módon találtatik a' Terem szó: Esther II, 13. „*Ingredientesque ad Regem, quidquid postulassent ad ornatum pertinens, accipiebant, et ut eis placuerat, compositae de Triclinio feminarum ad Regis cubiculum transibant.*" Az az: „*És bemenvéjek Királyhoz, valamit kértenek volna Ő öltözetekre tartozót, veszék vala, és mént ö nekik kelletik vala, megékesittetvén a' némberieknek Tereméböl Királynak hajlakába mennek vala.*" — —

A' szónak valamint eredete, úgy bizonyos értelme is titok volt előttem, 's vele élni vonakodtam; míg nem a' szükség föltaláltatá velem legalaposabb értelmét, mellyből az eredet is világos.

Thalamosra szónk, alkalmas, megkülönböztető, hogy nints, tudja mindenki, a' kinek tudnia gondja. Az ágy tsak ágy tágos értelemben; a' nyoszolya lealyasítva régtől, mellyet én inkább szeretnék nőszele-nek, vagy nőszel-nek olvasni. Hellen tragikusok lévén foglalatosságom egyik tárgya, hogy sokszor szorúlok, nem kétlik a' gondos fordítók. Így akasztott fön nem egyszer, mert többször jő elé, a' *θαλαμος*, melly a' férj és nő közös ágyát, sőt nem az ágyat magát, hanem a' hajlék azon részét, azt a' szobát vagy palotát egészen, mellyben az ágy helyezve volt; innen a' latín cubile. — Most Szophoklesz Ödipuszában foglalatoskodva reá bukkantam az 1211-dik versben e' szóra *αλοχες*; nézem a' szótárt 's ezt olvasom: „*Αλοξ*, *οχος* ὁ sulcus, quodcunque sulco simile, rima, vulnus. — 2) Actio sulcos diducendi, arandi, serendi. Hinc mètaph. *αλοχες* torus nuptialis, quippe in quo seruntur homines. Sophocl. O. T. 1211 *τεκνων αλοχα σπειρειν*, de procreatione liberorum dixit Euripid. Phoen. 18. stb."

Minden további fejtegetés szükségtelen; hol seritur homo, terem is ott az ember, 's igy *αλοχες* = *terem*. Ha apáink a' keleten éltek már e' szóval,

---

Esther IV, 2. „*Non enim erat licitum indutum sacco Aulam Regis intrare.*" Az az: „*Mert nem vala méltó zsákba öltözöttnek Király Teremébe bemenni.*" —— Esther XII, 1. „*Morabatur autem eo tempore in Aula Regis, cum Bagatha et Thara Eunuchis Regis, qui janitores erant palatii.*" Az az: „*Azon üdöben pedig lakozik vala Királynak Teremében Bagataval és Taráival, Királynak meddöivel, kik a' Palotának ajtótartói valának.*" —— Esther XII, 5. „*Praecepitque ei Rex, ut in Aula palatii moraretur.*" Az az: *Es parantsolá neki Király, hogy a' palotának Teremében lakoznék.*" —— Joel II, 16. „*Egrediatur Sponsus de cubili suo, et Sponsa de Thalamo suo.*" Az az: „*Kimenynyen a' Vólegény ö hajlakából, és a' Menyasszony ö Tereméböl.*"

A' Szerkesztető.

bizonyosan ez értelemben éltek. De élhetünk mi, ha ők nem éltek is, mert szükségünk van reá: élhetünk pedig tágosabb értelemben is minden szoba, de leginkább ékesebb palota helyett, miképen a' θαλαμος is tágosabb értelmü; de én ohajtom, hagynók meg a' már bevett palotát palotának, 's a' teremet thalamosznak szoros értelemben egyedül. Az az egy ellenkezés lehetne, hogy *terem* ige is, név is, könnyen zavarodást szerezhet; de semmi, több illyen van más nyelvben is, így *libo* ige, és *libo* név.'stb.

Guzmics.

9.

Torontál megye hajdani, 's mostani nevezetéről. *)

Azon szép lelkeket, kik Honunk történeteire felvilágosító adatokat közlenek, úgy szoktam én tekinteni, mint napsúgárokat hoszszas borúk után, fáklyákat sötétben, 's phároszokat scyllák, 's charybdiszek között. És e' szempontból indúlva, hála 's tisztelet borúl el keblemen mindannyiszor, valahányszor T. Jankovits Miklós Úr közleményit olvasom, bár egyébkint is a' tisztelt Úr iránt, sok tekintetben, hazafiúi tisztelettel áldozom.

De legyen szíves a' tisztelt Úr megengedni nekem, ha a' f. 1833. esz. Tud. Gyűjt. 5-dik kötetében a' 65. lapon közrebotsájtott oklevél magyarázata iránt, keskeny könyvtárom után, foglalatosságim halmai között is, egy két szót ohajtok váltani.

Azt mondja t. i. a' 71. lapon „Richói János Toronai (mostani kimondáskép Torontáli)" melly annyit tenne, mintha hajdan Torontál megyét Toronai megyének nevezték volna.

Torontálmegye, szomszéd vidékivel együtt, súlyosabb viszontagságokkal küzde Hazánkban. Örö-

*) Kútfők: Müller, Timon, Bél, Bombárdy, Bonfin, Corpus Juris Hungarici, Szegedy, Kovachich, Túróczy, Buday Ferencz, Verbőczy, Feszszler, Petheő 's a' t.

kös pusztítások, tsatasíkok mezeje volt ez, 's midőn Honunk más megyéit már béke boldogítá, ezt még törökiga, 's zsarnokkéz fojtogatá jó korig, 's falvait, várait, 's egykori magyar lakosit szétdúlá kénye. Sokszor neve is, helye is úgy kiveszett az élőkor könyvéből: hogy sem egyikre sem másikra nem találtathatott élő tanú. Az innen kiszorított értelmesebb lakosok unokájinak is kimulta után szabadúlt ki végre lántzai alól a' már akkor töröktartomány, 's valamint Galitziát, 's Rámát Földmérőink a' Magyar birodalomban soká keresék, úgy Torontálmegyét is hasztalan kutaták szinte, 's midőn viszszaigtattatását elrendelteték, fekte, 's határai nem nyomoztathattak ki. Az 1722-ben az Országos rendektől Torontál megyének az adószedésre nézve szükséges öszveírása végett kirendelt Biztosok nem találtak Torontálnak sem helyére, de ezen tájakon hírére sem; mert a' Giacomo Cantellio nyomán indúlt többi Földírók, Torontált Bihar és külső Szolnok széleire helyhezék hibásan, 's én, ki Müllernek 3-dik Károly alatt készült Magyarországi nagy földabroszával bírok, abban Torontál mostani helyére, Temes és Tsanádmegyéket látom helyheztetve, Torontált pedig, a' Kúnság, külső Szolnok és Békesmegye téreire iktatva szemlélem.

Torontál's Bodrogmegye még 1722. eszt. is annyira ösmeretlen volt: hogy Timon szerint e' két megye közűl valamellyiknek az 1729-dik esztendei hongyűlésen megjelent követét — ha tsakugyan külde oda valamellyik illyet? — valamelly gúnyíró ekként tsipkedé meg:

> Non sedes, ignota fides, dubius Comitatus,
> Non proprii crines, nuncius iste quis est?

Mi tsuda tehát, ha midőn térhelye sem volt ösmért, nevezete is vagy épen kialudt, vagy változék? Egy hazai, egy külíró sem ad Toronai nevet Torontálnak, hanem többnyire Torontál, 's egy kettő Tarantál névvel nevezi azt. Illy név alatt szólnak erről Bonfin, Túróczy, Bél Mátyás, Szegedi, Bom-

hardy, Budai Ferentz, Verbőczy, Timon, K-vachich, Müller, a' Corpus Juris, Feszszler, 's több más föld, 's történetíró; tsak azon különbséggel: hogy egyik a' Torontál nevet egy, a' másik más tárgytól igyekszik származtatni. Elmondok ezek közűl egyet kettőt. Ítéletemet e' tekintetben most még elhallgatom. Ugyan is:

Bél Mátyás azt írja: hogy Torontál, nevét Thúrn vizétől vevé.

Szegedy is a' megyék lajstromában azok helyeit számlálva-el

Thúrt már jelesebb helynek állítja benne, 's így tehát úgy gondolkodott: hogy Tarantál Thúr helytől vette nevezetét.

Túróczy is Ungáriájában Thúr várostól származtatja a' Torontál nevet.

Timon már épen azt mondja: hogy Torontál nevű hely és nemzetség létezék hajdan, 's hogy a' Torontál név német nyelvből vette eredetét. 's a' t.

Lehet: hogy igaz is volt valami ezekből. Én azomban Torontálmegyében, melly mostani terjedésére nézve régi térénél hét-nyoltzszorta nagyobb, sem Thúrn vizet, sem Thúr helyet, annál kevesebé Thúr Várost, de sem Torontál nevű helyet, vagy illy nevezetű nemzetséget nem találok, sem hagyományok után valaha itt létezhetni nem hallék. Lehet, a' Toron nevű helyet is semmiségébe dúlá a' feledő időkor; 's én azon hiedelmem mellett: hogy a' most előszámlált nem legrégibb íróinkat, ama régibb külírók, 's hibás földabroszok szedék reá, olly véleményben vagyok: hogy Torontál neve onnan származtatik némellyektől Thúrtól, mert a' régibb földabroszinkon Torontálmegye a' külső Szolnoki, és így a' Túri térre helyheztetett hibásan.

Nagy szorgalmú életírónk Buday Ferentz, Lexiconának 3. darabjában a' 221. lapon azt írja: hogy Sárközi János Torontál Vármegyei követ volt az 1447 esz. Budai Diétán — mellynek, mint sok hongyülésnek is, törvénykönyveinkben semmi nyoma, mikor t. i. Buda vára Hunyady Jánosra bizatott.

Társainak Szent Györgyi Sigmondot, Mátsa Istvánt és Osvaldot állítja. Honnan vette a' derék író e' tárgyra az adatot? nem tudom; de hogy valami oklevélben találá így, onnan gyanítom: mert szoros combinátiójim után, a' fent írt esztendőről több megyének is előszámlálván követeit, hitelessége 's őszintesége felűl fel sem is tehetni: hogy Torontál nevét megváltoztatná, ha azt adatiban ekként nem találta vólna. Már pedig e' hongyűlés, a' tisztelt J. Úr által felhozott Oklevél költe előtt majd egy századdal korábban tartatott.

Egy igtatási Óklevél forga néhány esztendő előtt kezemben még Árpád vérű Királyink valamellyike korából, 's ennek bizonyítása szerént, ha jól emlékezem, Torontálmegyei Chene (talán Csenej) 's hozzá tartozók birtokába igtattatik egyik Szörényi Bán, vagy ennek rokona. Most ezen eredeti írat Egerben idősebb Mokcsai és Haraszti Haraszty György Táblabiró, 's Káptalani Inspector Úrnak, ama szörényi Bán egyik késő unokájának, birtokában áll. Szép maradványa a' régiségnek ez, 's tsalhatatlan tanúságúl szolgálna Torontál hajdani nevezetére; de ahoz ez ideig, felszólításim után, talán távolabb lakásom miatt is, nem juthaték.

De kiemelnek a' kétségből a' következők. Torontált soha sem nevezék Toronai Megyének Őseink. Torontál volt neve örökké.

Bonfinius Magyar Országi Históriájának nálam 18. lapján elszámlálván a' Honnak, 's hozzá tsatoltjainak Megyéjit Thorontalensis névvel említ azok között egyet. Pedig Bonfin munkája sokkal előbb költ, mint a' temesi igtatási Oklevél.

De továbbá Ulászló 3-dik Decr. 16. czikkelye, még 1498. évben így ír: Demptis certis Comitatibus partium inferiorum, videlicet Posega, Valkó, Sirmiensi, Chongrád, Chanád, Zaránd, Thoronthál 's a' t. de singulis 24. portis unum huszarонem etc. dare teneantur. Később az 1552. eszt. 21. tzikkely így ír: Ut donationes Joannis Regis super bonis in partibus Transylvaniae, et Comitatibus Biharіensi etc.

Torontaliensi etc. robur habeant. Az első 22. esztendővel előbb, a' másik 32 vel utóbb, mint a' Bolyka igtatása, mindenütt nem Toronai, hanem Torontál megyét említenek.

Azomban, ha még továbbá is vizsgáljuk a' dolgot, Kovachich „Indices reales Historici" tzímű munkájában, Torontál név alatt ezeket olvasom: Comitatus partium inferiorum pro custodia domi remanendo, nuncium ad Conventum Hatvaniensem mittat 1525. 36. Alább „Ejus Voinicis subsidium relaxetur 1523. 24." — Tsonka törvény könyveinkben ugyan ezen évbeli Országgyűlési tzikkelyek nintsenek feljegyezve, valamint szinte egész hongyűlési végzetek is hibáznak, de itt is győz a' nemes közlő tekintete, melly által az akkor divatban volt Torontál névre új világ derül.

Feltartott múltkori fátuma e' megyének még is a' többek között egy Oklevelet, a' Budai Káptalanét, 1412-éről, és így 108 esztendővel korábbit, mint a' J. Úr által közlött írat, melly kételkedni sem hágy Timon szerint a' fentebbiek igaz voltáról. Abban e' következő sorok: — „Nos Cap. Eccle. Budensis etc. quod Georgius Despotus regni Rasciae etc. confessus est in hunc modum etc. Paulum Birini de Verona etc. pro eo personaliter contulit eidem etc. Becze etc. Újfalu, Sz. Király, Boldogaszszonfalva, Sz Endréd, Vegenye, Echehida etc. Araka, Bazalhida, Bechkereke etc. Irmes, Nyilas, Chingard, Aradi etc. tributum in eadem exigi solitum, in Torontaliensi etc. Anno Dni MCCCCXII." — azt mutatják: hogy Torontált 1412-ben sem nevezék Toronai Megyének, hanem a' mostani kimondás akkor is épen így divatozott.

Vajha támadna Honunkban ollyan, ki e' megyének a' hajdankor homályiba temetett egykori pályáját fényre derítené! Vajha hajdani petsétje rajzával, vagy leírásával 's Előljáróival megösmértetne. Lelkes tudósunk Fejérnek Diplomaticájában 1300-ig tsak Fő Ispánira sem találhatánk, 's a' mit

ott lelénk, tsupán Csanád, 's Egres mostan is fenálló helységeink egykori virúltát juttatja eszünkbe.

J. Úrnak Oklevelére még azt jegyzem meg: hogy Gyarmat mellett, még Kenéz (mostan Knéz) Moron (most Murány) Szakálháza, Odon (most Hodony) 's Bessenyő, most mind Temes Megyében — Péterd pedig (most Klári az Oláhoknál Peterda) és Némethy (most Németh) egykor Temes, most Torontál Megyében, mindnyájan mint kisebb nagyobb helységek, maig is fenállanak, 's az Oklevélben említett szomszédságot jelenleg is valósítják.

Hol lehete a' Toronai Esperestség hajdan? nem tudom. Ha gyanítani szabad: inkább veheté az nevezetét Csanád Megyében fekvő Tornya Mezővárostól, mellyet az Oláhok már is Tornia névvel illetnek, 's ki tudja nem volt-e régenten Torony neve?

Ennyit e' tárgyban. Hoszszasabban vagy nyomosabban most sem időm, sem korlátolt könyvtárotskám nem nyujt rést. Torontáltól mindent, mindent elraboltak hajdani viszályai, 's a' törökiga; levéltára tsak 1779-től mutathat íratokat, Becskerek várasa levéltárát 1807-ben lángok emészték meg; ott hamvadának el a' Torontál Megyére is némi részben fényt deríthető hajdani Oklevelek; 's így valamint a' vizsgálódó a' régi korból alig képes egy két helységére reá ösmerni, úgy adatim szűke engem is fékeze. Mind e' mellett is szívem Honom ditsőségéért dobogva, nem keres tzáfolatot, vagy rostálást, tsak azt mondá, a' mit érze, 's a' mivel a' régiség tisztelendő korának tartozék. Szép lelkéért, 's bokros áldozatiért fogadja hazafiúi üdvözletemet ezennel T. J. Úr, 's éltesse boldogúl még sokáig Istene.

Debreczenyi Bárány Ágostony.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben. *).

(Folytatás.)

N.) Minekutána a' Kis Kúnságban a' Kúnokkal együtt lakó TATÁROKHOZ értünk, itt vagyon alkalmas hely a' Cománus Mi Atyánkról, mellyről már fölebb Cornides Dániel levelében emlités tétetett, szólani. Találtatik, tudniillik, a' KÚN SZENT MIKLÓSI, vagy TATÁR SZENT MIKLÓSI Levéltárban a' Város Jegyző Könyvében (Dugonits András, Etelka. Posonyban és Kassán, 1788. 3-o II. Könyv, 385. lap.) egy, mint mostanig többen hitték, Cománus Mi Atyánk, mellyet a' Kúnok között igen nagy nevezetü Nánási János Fülöp Szálási Kún Táblabiró sürgetéseire Fülöp Szálásán Rákosi István Rectorsága alatt az oskolába járó gyermekeknek, mint a' régi Cománus Nyelv maradványát, kivül megkellett tanúlniuk. Így hangzik pedig ez a'Mi Atyánk, vagy is Urimádsága: „*Bezén attamáz kenze kikte szenlészen szenadon dösön szen küklön nicziegen gerde ali kektebezén ako mozne okne mezne bergezge pitbütör küngön il bézen méne mezne neszem bezde jermezbezge utrogergenge ütme bezne olgyamanga kulkor bez-*

*) A' Bétsi Német és Magyar Újság hirdetése szerént most egyenként a' két könyv külön külön 1. f. 30 xron árúltatik pengő pénzben.

ne algya manna szen borszony boka csalli botson igyi tengere Amen.“ Mivel ezt az Ifiuságnak tanúlnia kellett, 's azért az majd egytől, majd mástól lemásoltatott, igen természetes, hogy több másolatai is, és ugyan némellyekben különbözők, fönmaradtak. Innend vagyon, hogy maga Dugonits ö t f é l e képen adta ki ezen Úrimádságot. Cornides Dániel is írta Szebenből Junius, 8-dikán 1776-dikán Práy Györgyhöz: „*Orationis Dominicae Comanorum, quam desideras, tria quatuorve TIBI mittam exempla e diversis accepta locis, simul ac Maros Vasarhelyinum venero. S a l u t a n d i etiam et r e s a l u t a n d i f o r m u l a s adjiciam.*“

A' melly Köszöntésről és viszsza Köszöntésről soraiban Cornides emlekezik, azt kiadta (Etelka. II, 387. és 388. lap) Dugonits illy módon: „*Zaubeth charon? = Mint van Kend? — — Haj majdon alfékor. = Szolgálattyára jól vagyok. — — Tenzáde chinade. = Szolgálok Kendnek. — — Sztinivili tengite kelibe. = Sokáig éljen Kend.* Ezek is föltaláltatnak a' KÚN SZENT MIKLÓSI, vagy TATÁR SZENT MIKLÓSI Jegyző Könyvben, de illy módon: „*Laobethron! Alahajdom! Alafekor! Tenzene! Kenade! Scinivico! Tengelehelebele!*“ Itt is ismét szembetünő az egyezésen kivül a' megváltoztatás is.

De még ennél is több volt Cornides Dániel birtokában. Ugyan is Bétsből Martius 2-dikán 1773-dikban írá Práy Györgyhöz: „*Nactus sum praeter Orationem Dominicam, etiam B e n e d i c t i o n e m M e n s a e* (az Asztali Áldást) *veteri lingua Cumanica, cujus initium ita habet: „Mikemáz Kunszenmenden szenakori kikememezne etc. Haec ad nostram linguam reduc, si potes; et eris mihi magnus Apollo!*“ — A' Béfejezésre az adott okot, hogy Práy a' Cománus Miatyánkot a' Magyar Nyelvre akarta, és ugyan elég szerentsétlen igyekezettel, tsigázni, a' miről így inté 's tanitá őt már fölebb e' levélben Cornides: „*Principium Orationis Dominicae Cumanicae torques tamdiu ac retorques,*

quoad in Hungaricum transeat, nolit velit. Qua in re, quantum ingenio valeas, ostendisti quidem egregie: Cumanica tamen vocabula obscurasse magis, quam explicuisse videris. Certe, quid Bennem TVVM, et Bennünk sibi velint, non satis perspicio. Bennem enim significat in me; Bennünk, in nobis. In quibus vocibus bene mones praepositionem haud latere: expressa enim est, hicque non postponitur, sed praeponitur, quod hoc linguae Hungaricae indoles ita exigat. Scilicet Postpositiones inseparabiles, veri nominis Praepositiones fiunt, quoties pronominibus personalibus iunguntur. Sic dicimus Bennem, Bennünk; Velem Velünk; Tőllem Tőllünk. etc. etc. Perperam etiam sententiam: suspice in coelum, Hungarice reddis: az égre tekintsd. Ita nullus Hungarus loquitur, sed vel: az égre tekints sine d finali, vel: az eget tekints'd cum Accusativo dicit. Mitto tamen nugas Grammaticas." E' Práynak az őt olly igentisztelő jó Baráttól kemény letzke volt,

Martius 9-dikén 1773-dikban Bétsből ismét így ellenkedett Práyjal Cornides: „*Agnoscis itaque, Pater noster illud: Bézám attamász, ect esse omnino Tataricum? Hoc mihi sufficit. Atqui illud idem Pater noster, cum Benedictione Mensae, cujus nuper initium TIBI perscripsi, non modo in Archivis Cumanicis adservatur, sed in ludis etiam literariis a pueris memoriae mandatur, quo hac ratione saltim veterum Comanorum idiomatis specimen quodpiam ad posteros transmittatur. Asseveravit hoc, qui exempla precum misit, Minoris Cumaniae Capitaneus Ordinarius. Idem vir spectatissimus, Tatarici potus genus inebrians e milio confectum, Bozza nuncupatum, ad Celeberrimum Kollarium curavit perferendum. Agnoscas igitur in Cumanis Tataros, et in prisca lingua Cumanica Dialectum Tataricae.*" Ezek mind hitelesitik azokat, a' miket fölebb Recensens Dugonits előadásaiból a'

Cománus Úrimádságról és Köszöntésről 's Viszsza Köszöntésről fölhozott.

De még ezeken és az Asztali Áldáson kivül is birta Cornides Dániel a' régi Cumánus Nyelvnek maradványát. Szebenből Május 18-dikán 1776-dikban irá ismét Práy Györgynek: „*Szabad Szállásini, a Samuele Vég Veresmarthi, loci Curione, accepi Orationem Dominicam, veteri Lingua Cumanica concinnatam et aliquas vinum propinandi formulas, nondum traditas oblivioni.*“ Ezeket a' Borelköszöntés Formulákat senki sem adta ugyan ki, Recensens tudtára, a' Magyar Tudósok közül: Azonban bizvást reménylhetni, hogy azok vagy Cornides Dániel Kézirataiból kiadatni fognak; vagy maga a' magos érzésü és Nemzete Történeteit lángolva kedvelő Kún Nemzet mind ezen Régiségeket, ha egyenesen őt nem illetnék is, nem sokára e' Folyóírásban egész hitelességgel és a' szükséges Variáns Lectiókkal fogja közöltetni, hogy azokat később egy a' Tatár Nyelvben járatos Tudós akármikor végképen megmagyarázhassa. Midőn Recensens 1803-dikban, még mint tanúló Ifiu, egyedül tanúlhatás kedvéért, a' boldogúlt Mélt. és tündöklő érdemü Teleki László Gróf Könyvtárában Nagys. Schedius Lajossal Cornides Dániel Könyveit és Kéziratait újra Lajstromba szedni segitette, akkor Cornides Jegyzetei a' Cománusokról, mellyek a' Kún Történetekben munkálkodott Horváth Péterrel közöltettek, akármiféle okból és módon nem voltak a' könyvtárban: Különben Recensens figyelmét ezek is, mint több más tárgyak, már akkor el nem kerülték volna. — Egyébbaránt a' Cománus Miatyánkot a' külföldi Thunmann után először nyomtatásban, Recensens tudtára, 1775-dikben Práy György (Dissert. in Annal. Vet. Hunnor. Avar. et Hung. Vindob. 1775. fol. pag. 113. Nota b.) emlegette, de ki nem adta; Dugonits azt, és a' Köszöntéseket 1788-dikban Etelkájában napfényre botsátotta; Etelkából különösen a' Miatyánkot újra kiadta Alter; ez által pedig (Mithridates. Berlin 1806. 8-o

I. Th. S. 479.) Adelung tette azt a' Külföld előtt esméretesebbé. Ott senki sem kételkedik, hogy ez a' Miatyánk valóban Cumánus Nyelv maradványa.

Kitetszik Cornidesnek egész levelezéséből, mi kedvelt tárgya volt a' derék Tudósnak a' Cumánus Nemzetnek Tatársága. Tsak az akasztotta el, mint adhatná ezt ki a' tőle fölöttébb tisztelt, 's hírére és nevére nézve igen kényes Práy Györgynek sértetése nélkül. 1779-dikben December 9-dikén Bétsből mesterségesen így ostromlá Barátát: „*Ich habe mich noch nicht über die Ausarbeitung meiner Dissertation von den Cumanern und Jazygen machen können. Krankheit, Geschäfte, und tausend Zerstreuungen hinderten mich biss jetzo an meinen Vorsatz. Sollte ich hinführo so viel Zeit gewinnen können, so möchte ich sie sehr gerne noch hier in Wien verfertigen, und zum Drucke befördern. Erlaubten es mir Ew. Hochwürden, so würde ich meinen Aufsatz keinem Menschen in der Welt lieber, als Ew. Hochwürden dediciren. Ich würde dadurch meiner Neigung ein Genügen thun. Darf ich? — Ich erwarte hierüber dero Befehle.*“ Práynak, ime! tsak egy szovától függött Cornides értekezésének megjelenése. Azonban e' megtiszteltetés, úgy látszik, nem igen találá kedvet Práynál, mert Bétsből December 31-dikén 1779-dikben nyomban ezeket írá hozzá Cornides: „*Ob meine Cumaner jemahls das Tageslicht erblicken werden, zweifle ich sehr. Was plattes, mageres, und abgedroschenes wolte ich nicht gerne zu Markte bringen, und gründliches hier in Wien auszuarbeiten, verhindern mich überhäufte Geschäfte, neue Bekanntschaften, und die damit verknüpften Besuche, Gegenbesuche, und tausend andere Zerstreungen. Wenn ich aber mit meinen Cumanern einmahl herausrücke, und wenn ich vielleicht in meinem System in gewissen Stücken von Eu. Hochwürden abweiche: so versichere hei-*

lig, dass Hochdieselben mit einem Gegner, wie ich, vollkommen zufrieden seyn werden. Ich, der ich ein Märtyrer für sie zu werden alle Augenblick bereit wäre, könnte ich wohl die Dankbarkeit, die Liebe, die Ehrfurcht, die ich Ihnen, nie genug gepriesner Wohlthäter! schuldig bin, aus den Augen setzen. Nein! so weit werde ich mich nie vergehen. Viel lieber will ich alle Comaner, Cabaren, Uzen, Petschenegen etc. aufgeben, als meiner Pflicht gegen einen Manne untreu werden, den ich auch noch in der Asche verehren werde." Minden ok nélkűl illyenekre Cornides bizonyosan nem fakadott. — Igen is, Cornides ezután a' Cumánus Nép Tatárságáról elnémúlt, és utóbb Práy sürgetéseire — a' mit Recensens Práynak két maga birtokában találtató eredeti leveléből tud — a' Pesti Fő Oskolánál Diplomatika Tanitójává lett.

Megemlitette ezeket Recensens, hogy innend kiki mérhesse, mi fontos tárgynak tekéntették a' Cumánus Nyelvnek ezen Maradványait. Azonban, akármit tartott Cornides a' Cománus Nemzet Tatár Nyelvéről, az magában semmit, vagy igen keveset nyom: Hanem az dönti el a' Kérdést, mit kell és lehet most már az esméretes Kutfők szerént hitelesen állitani a' Cumánus Nyelvnek itten közöltetett, vagy legalább megesmértetett Maradványairól? Tagadni azt, hogy a' KIS KŰNSÁGIAK maguk is azt vélték, sőt erősen hitték, hogy Őseik nem voltak Magyar Nyelvüek, igazi Vakmerőség volna, minekutána az Iíuséggal a' TATÁR MIATYÁNKOT emlekezet okáért gondosan kivűl tanúltatták. Vegyest lakván a' KIS KŰNSÁGBAN a' TATÁROK a' derék KŰNOKKAL, igen is KIS KŰNSÁGNAK egyik Része TATÁR NYELVET beszélt, az az: mint az Otsmán Iró 1588-dikról emliti, „ET PARS LINGVA EORUM (Tartarorum) LOQVITUR." Sőt, azt tanitván több századig az Oskola, hogy a' TATÁR NYELV volt a' CUMÁNUS NYELV, nehéz volt-e végre a' Cumánus Papokkal elhitetni, hogy a' Cumá-

nusok egykor Tatár Eredetűek voltak? Ez a' hiedelem anynyira ment valóban, hogy a' Köz Népet is egészen el bóditotta. Midőn Recensens néhány év előtt Tsurgónál Fehérvármegyében az ott álló KÚN HALMOKAT figyelmezvébben vizsgálgatta, 's a' mellette elmenő Paraszt Aszszonyoktól kivántsiságból kérdezte, minő Kövek volnának azon nagy sziklák a' halmok fölött? Egy szájjal válaszolák a' Paraszt Aszszonyok: „Uram! azok a' Kövek TATÁR KÖVEK." — A' Köz Nép, tudniillik, azt mondja 's beszéli, a' mit a' nála tudósabbaktól hall, vagy tanúl. És még is, úgy látszik, hogy maguk a' KIS KÚNSÁGIAK is tsak a' múlt század közepe után vállolták el a' Tatár Eredetet: Mert e' véleménynek régiebb nyomai nem igen találtatnak közöttük. E' véleményre már tsak maga a' nagy tekéntetü Istvánfy is birhatta a' Tudósabb Kúnokat.

TATÁROK már a' XIII-dik Században, mint a' KUMÁNUSOKTÓL különböző Szövetséges Nép, hartzoltak a' Morava folyó és Heimburg körül a' Magyar Sereggel. 1260-dikban Pulkava Tseh Történet Iró szerént (Gelasii Dobner, Monumenta Historica Boemiae. Pragae, 1774. 4-o Tomo III, pag. 228—230.) írá II-dik Primisláus Tseh Fejedelem a' Római Pápának: „*Gravis belli, quod adversus Belam et natum eiusdem Stephanum Ungariae Reges Illustres, et Danielem Regem Russiae, et filios eius, et ceteros Ruthenos, ac THARTAROS, qui eidem in auxilium venerant, et Boleslaum Cracoviensem, et Loczkonem Juvenem Lansaciae Duces et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum, et diversorum Sclauorum, Siculorum quoque et Walachorum, Bezenninorum, et Ismahelitarum, Scismaticorum etiam, utpote Graecorum, Bulgarorum, Rasiensium, et Bosniensium haereticorum, auctore Deo, gessimus, et victoriae nobis datae coelitus, et post victoriam inter nos ex parte una, et dictos Reges ex altera concordiae*

refor-

reformatae processum non ab re duximus P. V. praevia veritate praesentibus declarandum. Sane cum ad flumen, quod Morava dicitur, circa locum a Castro et Oppido Hemburg duobus milliaribus distantem Ungariae et Austriae inibi confinia terminantem cum nostris exercitibus venissemus, dictos Reges et Exercitus eorumdem illic castra metatos in opposita parte rippae invenimus ex adverso." És a' levél végén: „*Secundum oblatam nobis a Magno Comite Rulando de Posonio formam maluimus pacis foedera reformare, quam vastando et debilitando magnum Ungariae Regnum, ad idem, et nostri terras dominii TARTARIS aditum aperire.*"

E' szövetségnek nem sokára nagyobb következése lett. IV-dik Orbán Pápa 1261-dikben (Raynaldusnál, Tomo XIV, pag. 110—111. Nro 48—51.) így inti 's oktatja IV-dik Béla Királyt: „*Per facti evidentiam Tibi, et Universitati Fidelium de Regno Hungariae in perpetuum deplorandum agnoscitur, qualiter damnabilis feritas TARTARORUM suam potentiam ad Christianae Religionis exterminium experitur. Digne igitur non solum admiratione concuti, sed debemus etiam stupore perfundi, dum per aliquos fidedignos, corde tamen anxios, et oculis lachrymosos, nobis asseritur, quod tibi a TARTARORUM ipsorum calliditate subdola per quosdam fallaces ipsorum nuncios, vel potius exploratores pestiferos, suadetur, ut tu, et charissimus in Christo filius noster Stephanus Rex primogenitus tuus eis astringi parentelae vinculo, vel uniri quocunque amicabili foedere studeatis: quasi te, ac primogenitum ipsum, et alias praedicti Regni Personas inclinatas et discretas ita fore simplices arbitrentur, ut nolitis jugiter habere prae oculis, qualiter item jam dicto Regno facta per ipsos olim fuerit effusio sanguinis innocentis.*" 's a' t. Midőn e' Levélnek

vége szakad, azonnal egy másik Pápai Levél tartalma szerént megjegyzi Raynaldus: „*Nec modo TARTARI, verum etiam CUMANI, qui in eodem Regno versabantur, graviora mala ac damna fidei Christianae inferebant. Quare Urbanus* (PP.) *Strigoniensi et Colocensi Archiepiscopis canendi in eos sacri classici, et cruceata signa explicandi provinciam injunxit, ut eos, qui baptismo abluti essent, Christiano Ritu vivere cogerent, alios ad baptismi sacra suscipienda inducerent.*“ Itt is, mint fölebb, a' TATÁROKTÓL megkülönböztetnek a' CUMÁNUSOK. Sőt e' két Nemzetet már Albericus is (Godefridi Guilielmi Leibnitii, Accessiones Historicae. Hanoverae, 1700. 4-o Parte I, pag. 510.) híven megkülönbözteti egymástól ime soraiban: „*Supradictus Rex David et Exercitus eius, quos HUNGARI et COMANI vocabant TARTAROS* (*adhuc sequaces eorum in partibus transmarinis TARTAR cognominantur*) *cum audiissent Damietam esse perditam, per insulas maris, prout melius potuerunt, in patriam suam reverterunt, et tota fama, quae de illis sparsa fuit, in brevi evanuit.*“ Így megkülönböztetik a' CUMÁNUSOKAT a' TATÁROKTÓL, mint fölebb már láttuk, a' Külföldi Írók közül Plancarpini János és Rubruquis Wilhelm is.

A' Hazabéliek közül ki esmérte jobban IV-dik Béla Magyar Királynál mind a' CUMÁNUSOKAT, mind a' TATÁROKAT? Ez a' Fejedelem November 11-ikén 1254-dik évben Patakról költ Levelében írja (Stephani Kaprinai, Collectaneorum Mss. A. Tomus XIII. complectens varia Diplomata ex Mss. Romanis Martini Cselcs. in 4-o pag. 9—11.) IV-dik Intze Római Pápához: „*Cum Regnum Hungariae perpescens TARTARORUM* (invasionem), *pro maiori parte in SOLITUDINEM sit redactum, et quasi ovile saepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, CUMANORUM, Brodnicorum, a parte orientis; Bulgarorum et Bosnensium Haereticorum a par-*

te meridiei; contra quos ad praesens etiam per nostrum exercitum dimicamus." Alább megint a' TATÁROKRÓL: „*Quod non solum contra nos, cui indignati sunt quamplurimum, eo: quod post tantam laesionem eis subesse renuimus, cum omnes aliae nationes, contra quas reperti* (experti) *sunt vires suas, tributarias se eisdem constituerint, et specialiter Regiones, quae ex parte Orientis cum Regno nostro conterminantur, sicut Rascia, CVMANIA, Brodnici, Bulgaria, quae in magna parte nostro dominio antea subjacebant.*" Meg valamivel alább: „*Propter bonum Christianitatis Maiestatem Regiam humiliando duas filias nostras duobus ducibus Ruthenorum, et tertiam Duci Poloniae tradidimus in Uxores, ut per ipsos, et amicos nostros alios, qui sunt ex parte orientis, sciremus Nova, quae multum latent de TARTARIS, ut sic eorumdem conatibus et fraudulentis ingeniis utcunque commodius resistere valeamus. CUMANOS etiam in Regno nostro recepimus, et, proh Dolor! per Paganos hodie Regnum nostrum defendimus, ut per Paganos infideles Ecclesiae nostrae consulamus. Amplius propter defensionem fidei Christianae filio nostro primogenito CUMANAM QVAMDAM thoro coniunximus maritali, ut per hoc vitaremus deterius, et ut occasionem aliquam nancisci possemus, per quam valeremus eosdem, sicut plures jam fecimus, ad Baptismi lavacrum convocare.*" Végre írja a' Király: „*Quos* (Hospitalarios) *jam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in CONFINIO CUMANORUM ultra Danubium, et Bulgarorum, per quem etiam locum tempore invasionis Regni nostri ad nos habuit aditum exercitus TARTARORUM.*" E' sorokban IV. Béla Király mindenütt megkülönbözteti a' TATÁROKAT a' CUMÁNUSOKTÓL.

Kún László Magyar Király is Szövetséget akart kötni a' TATÁROKKAL. Ezért írá Május 20-

dikán 1290-dikben IV-dik Miklós Római Pápa (Diplomatar. Novum Széchén. in fol. Tomo I.) az Austriai Hertzeghez: „*Sane didicisse te credimus, quam reprehensibiliter hactenus, quamque inhoneste, quin immo periculose se gesserit Ungariae Rex, qui vesanis adhaerens consiliis, et a via veritatis exorbitans, Christiana Religione postposita se cum TARTARIS, Saracenis, NEUGERIIS, et Paganis damnatae conversationis audacia foedus asseritur contraxisse, sumpta norma nefaria specialiter vivendi cum NEUGERIIS supradictis.*“ Itt is, de alább is a' Római Pápa Levelében több ízben megkülönböztetnek a' TATÁROKTÓL a' COMÁNUSOK, kik e' Levélben NEUGERIUSOKNAK (talán ÚJ-MAGYAROKNAK?) hivatnak. Engel ugyan (Neues Ungrisches Magazin. Pressburg, 1792. 8-o II. Band; S. 162—174.) e' nevezet alatt a' Marmarosi Oláhokat akarja érteni: De, hogy KÚN LÁSZLÓ a' COMÁNUS SZÉPEKET, a' mindenfelé elhiresedetteket, szeretgette, 's a' COMÁNUS SZERTARTÁSOK szerént élt, azzal teledes tele a' Történet Tudomány. Hogy hallgatta volna el épen ezen Nemzetet a' Római Pápa? Szóval: ha a' CUMÁNUS NEMZET Eredetére és Nyelvére nézve egy volt volna a' TATÁR NEMZETTEL, ugyan vetemedhetett volna-e azon borzasztó elszánásra a' Tatárok elől futtában, mellyet Rubruquis Wilhelm (Hakluyt, I, 81) e' képen ád elő: „*In illa planitie* (versus ostium Tanais) *solebant esse COMANI, antequam venirent TARTARI, et cogebant Civitates praedictas et Castra, ut darent eis tributum. Et cum venerunt TARTARI, tanta multitudo COMANORUM intravit provinciam illam, qui omnes fugerunt usque ad rippam maris, quod comedebant se mutuo vivi morientes: secundum quod narravit mihi quidam mercator, qui hoc vidit: quod vivi devorabant et lacerabant dentibus carnes crudas mortuorum, sicut canes cadavera*“? —— Illyes valami a' Szabadság szeretetnek és Nemzetiségnek kifinomabb kifakadása!

A' mit tehát illy hiteles Tanúk a' XIII-dik Században, a' mit hasonló hitelességü Tanúk a' XIV-dik és XV-dik Században, mint másutt már láttuk, olly híven megkülönböztettek, hogy vehetjük mi azt egynek a' vélt CUMÁNUS NYELVNEK Maradványaiból? Hogy vehetjük egynek, midőn tudjuk: hogy TATÁROK is, CUMÁNUSOK is laktak KIS KÚNSÁGBAN? Hogy vehetjük egynek, midőn tudjuk: hogy az Oskola a' CUMÁNUS NEMZET régi Hazájától a' TATÁR NYELVET is CUMÁNUS NYELVNEK nevezte? — Illyen értelemben TATÁR MARADVÁNYOK igen is a' CUMÁNUS MARADVÁNYOK: De, ha így beszélünk is, még azért a' KÚN CUMÁNUS Nemzet egészen más nyelvü és eredetü Nemzet volt, mint a' TATÁR CUMÁNUS Nemzet. Pirckeimer Vilibáld híres Német Tudós (Schardius Redivivus. Giessae, 1673. fol. Tomo I, pag. 93.) írta 1530-dikban: „*Cumania, TARTARIA inter Rha fluvium* (Volgam), *et Tanaim.*" És alább: „*Iberia et Albania COLCHIS et COMANIAE pars.*" — Montánus Péter (Claudii Ptolomaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. pag. 129. Libro V, cap. 9.) tanitotta 1605-dikben: *Cumania. Hodie Vnno* (?) — *Tartarorum Principatus. Hunnos etiam hoc loco Procopius et Agathias describunt. A quibus Ungaria. Latini Scriptores Scythas hos vocant. Jornandes Getas. TARTARIA.*" E' féle jelentések szerént a' Kún Szentmiklósi Tatár Miatyánk bátron Cumánus Miatyánk maradhat. De így KIS KÚNSÁGBÓL nem a' CUMÁNUSOK, az az: KÚNOK, hanem a' TATÁROK fogytak ki, vagy ott Magyarokká lettek. Ez épen nem lehetetlenség. A' Vilnai, Grodnói és Minski környékben (Jahrbücher der Literatur. Wien, 1829. 8-o XLVI. Band, Anzeige Blatt, S. 29—30.) 1397-ik év óta ÖTVEN EZER TATÁR lakik, kik most is Mohammedánus Vallást követnek, maguk előtt a' nélkül, hogy értsék, a' Koránt olvastatják, de többé TATÁRÚL beszélni nem tudnak, hanem LENGYEL NYELVEN szólanak.

Annál kevesebbé lehet a' KÚN CUMÁNUS NEMZET kivesztét gyanitani, mivel ezen CUMÁNUSOKAT közel sem lehet magára a' KIS KÚNSÁGI térre szoritani. Vagyon, mint kiki tudja, NAGY KÚNSÁG is. És, mind ettől megválva, azt is tudni kell, hogy a' CUMÁNUSOK *sok izben* költözködtek Hazánkba, 's ennek *sokféle Vidékein* laktak. Béjöttek CUMÁNUSOK, az az: KÚNOK

1) Árpáddal II-dik Béla Király nevetlen Jegyzőjének tanutétele szerént. Ezek közűl:

a) Ed és Edu Kún Vezérek Szaboltsban és Zemplénben (Cap. 17.) a' Takta viz körűl laktak Népeikkel.

b.) Edum, másképen Edumen és Edumer, Kún Vezér Népeivel (Cap. 32.) a' Mátrai Erdőségben lakott Heves Vármegyében.

c.) Etu Kún Vezér Népeivel (Cap. 30.) a' Zagyva viz és az Alpári Homok között lakott.

d.) Bunger Kún Vezér Népeivel (Cap. 18. 31. 34.) a' Boldva, Tapoltza (Kún-Tapoltza falu vagyon most is Gömör Vármegyében) és Sajó Vizek között, és a' Sólyomi Erdő körűl lakott. Maradékai birták Diós Győrt és Miskoltzot is.

e.) Ótsád Kún Vezér Népeivel (Cap. 32.) Káts és talán Örs körűl lakott Borsód és Heves Vármegyékben.

f.) Boyta, vagy is Vajta Kún Vezér Népeivel (Cap. 44. 47.) a' Tisza körűl Torhusnál, nem különben Fehér és Tolna Vármegyékben a' Sár viz körűl lakott.

g.) Ketel Kún Vezér Népeivel (Cap. 15.) a' Toltsva viz körűl lakot Zemplén Vármegyében, továbbá Komárom Vármegyében a' Vág és Duna Vizek között.

h.) Huhót Kún Vitéz Népeivel (Cap. 28.) a' Tiszánál a' Dorogmai Rév körűl lakott Borsód Vármegyében.— A' Kún Eredetü Aba Nemzetség Heves, Borsód, Gömör és Nógrád Vármegyéknek nagy részüket birta.

2.) Szent László Király alatt. Ezek közűl nékik (Georgii Pray, Hist. Regum Hung. Budae, 1801. in 8-o Parte I, pag. 84—85) Tsallóközben laktak.

3.) II István Magyar Király alatt. Ezek hol nyertek szálást? nem tudatik.

4.) IV. Béla Magyar Király alatt. Ezek közűl többen (Georgii Práy, Dissert. in Annales Veteres. Vindobonae, 1775. fol. pag. 114. nota i.) a' Chuti Szigetben laktak, mellyet Práy Tsallóköznek; Fuxhoffer ellenben (Monasteriologia. Weszprimii, 1803. fol. Libro II, pag. 16.) Tsepel Szigetnek magyaráz. A' Helyeknek neveik, mellyekben, Fuxhoffer szerént, e' CUMÁNUSOK laktak, imezek: *Nyárhid*, *Surán*, *Gyorok*, *Turmaskuz*, *Hidhelem*, *Lutz*, *Urbanus*, *Sciaruk*, *Madhart*, *Buzman*, *Kutha*. Ezek közűl némellyek, úgy látszik, Nyitravármegyében feküdtek. E' CUMÁNUSOK azonban tsak egy kisded osztályát tehették a' IV-dik Béla alatt beköltözött Negyven Ezer főre menő CUMÁNUS NEMZETNEK, melly Rogerius szerént (Cap. 8.) a' Kői Monostor mellett költ végzés után a' Magyar Haza különbféle Részeiben tartozott lakni.

5.) Kún László Király alatt. Az ekkor béjött Hét Kún Nemzetség (Georgii Pray, Dissert. in Annales Veteres. Vidobonae, 1775. fol. pag. 115—120. Raynaldusnál, Tomo XIV, col. 309—311. Nro 30. 35. 1279-dik évből) a' Duna, Tisza, Körös, Maros és Temes Vizek körűl nyert Szálásokat a' Kalotsai Érsekség, nem különben a' Nagy Váradi, Egri, Tsanádi és Vátzi Püspökség határaiban. Mitsoda illy nagy Kiterjedéshez képest a' mostani Nagy Kúnság és Kis Kúnság Népessége és Kiterjedése?

6.) Róbert Károly, Nagy Lajos és Sigmond Királyok alatt. Hol nyertek ekkor új lakhelyeket a' CUMÁNUSOK? az nem tudatik.

7.) Utólszor I. Mátyás Magyar Király alatt. Bonfinius (Antonii Bonfinii, Rerum Hung. Decades.

Lipsiae, 1771. fol. pag. 8.) írja ezen utolsó CUMÁNUS Gyarmatról: „*Ultra Axiacem fluvium Peucini, Carpiani, Basternae sunt, et CHUNI, qui natali solo eiecti in Ungariam venerunt, et a Divo Matthia DANUBII INSULAM impetrarunt. Pauco post tempore sponte se orthodoxa fide nostra initiarunt.*" Itt Bonfinius vagy a' Szent Endrei, vagy, a' mi méghihetőbb, a' Rátz-Kevi Szigetet értette. Ezen Pogán Cumánusokról, és azokról, kik Moldvában, Oláh Országban és Bessarábiában maradtak, gondoskodhattak 1499-dikben a' Köz Gyűlésben együtt tanátskozó Minorita Atyák, kik 1472-dikben ugyan I. Mátyás Magyar Király alatt (Waddingi, Annal. Tomo XIV, pag. 540.) még magában Jász Berénben is Pogán Philistaeusokat, az az: Jászokat megtéritettek a' Keresztyén Hitre. A' Moldvában, Oláh Országban és Bessarábiában maradtak Cumánusokról Práy (Dissert in Annal. Veteres. Vindobonae, 1775. fol. pag. 120—121.) a' XVIII-dik század közepéből figyelemre méltó tudósitásokat közölt, és Engel Moldva Történeteiben. — Hogy ennyi, és olly sokfelé lakott CUMÁNUS és BESSUS mind kiveszett közűlünk, állitsa ezentúl, a' kinek tetszik: Recensens az illyen könnyen hivőnek véleményét soha a' magáévá tenni nem fogja.

O.) Tudjuk a' nevét is az utólszor meghalálozott (így szólhatnak nékik) CUMÁNUS Férfiunak, kivel a' CUMÁNUS NYELV kiveszett: Hogyne veszett volna tehát ki végképen a' CUMÁNUS NYELV és NEMZET? Az illyen okoskodásra Thunmann János nevezetes Német Tudós adott ime tzímü Értekezésében: „De Comanis ab Hunnis plane diverso Populo" alkalmat. Írja tudni illik (Acta Societatis Jablonovianae. Tomo IV. Lipsiae, 1774. 4-o pag. 188.) ez a' Hálai Tanitó: „*Addere hic non pigebit, ultimum, cui quaedam COMANICAE LINGVAE notitia fuerit, ANTE TRIENNIUM* (1770—1771.) *obiisse. VARRO ille nominabatur, civisque erat Karczagensis. Filius adhuc Debrecini operam navat.*

Hicce promisit mihi, Schedas se Patris sui excussurum, et, si quid inter eas, quod ad Linguam, vel ad Historiam Veterum Comanorum pertineret, invenerit, mecum communicaturum." Nem üzi füzi Recensens, ha Kollár mond-e valóbbat, midőn a' Cumánus Nyelv kivesztét az 1763-dik évet megelőző időre tészi, vagy Thunmann, ki ugyan ezen történetet 1770—1771-dik évre helyhezteti: Azokból, a' mik eddig előadattak, ezen Ellenvetésre a' Felelet úgy is igen könnyü. Varró, a' Kartzagi polgár, ha valóban azon nyelven beszélt, melly a' Cumánus Miatyánk nyelve volt, úgy halt meg, mint utolsó Magyar Országi TATÁR, nem pedig úgy, mint utolsó Magyar Országi KÚN. Mi kevés számuak lehettek Hazánkban a' XVIII-dik század kezdetén már a' TATÁROK, — ha voltak még ekkor valóban néhányan közöttünk — azt onnand elgondolhatni, hogy a' legjelesebb hazai Írók sem tésznek róluk említést a' KÚN NYELVRŐL szóltukban. Méltó ezeknek Bizonyságtételeiket is esmérni a' CUMÁNUS NYELVRŐL.

Otrokotsi Fóris Ferentz, kinek három helyét Recensens már máshol közlötte, írta (Origines Hungarjcae. Franequerae, 1693. in 8-o Parte I, pag. 277.) a' negyedik helyen a' Cumánus Nyelvről: „*Etiam Lingua ostendit illos* (Cumanos) *esse pariter, ac ceteros Hungaros, veram posteritatem Hunnorum. Loquuntur enim eadem Lingua* (*in essentialibus*), *qua nos* (Hungari) *loquimur. Quam non acceperunt a nobis* (*ut qui seorsim inde ab initio suas sedes in Hungaria incolunt*), *sed habent eam avitam, et a maioribus suis acceptam. Quod dicit Rogerius, a quibusdam etiam in hoc accusatum fuisse Regem Cunorum, quod Hungariam ideo fuisset ingressus, ut non solum conditiones terrae addisceret, sed et Linguam faceret sibi notam, hoc non de essentia, sed de Dialecto Linguae intelligendum est. Impossibile enim erat ei tam brevi tempore, ut illic innuitur, et quidem cum suis*

addiscere Linguam Hungaricam, si sua ab hac toto genere distincta fuisset. Sed etiam praedicatores, in medium ipsorum illico missi, sine ulla sollicitudine linguae, evidenter evincunt, linguam ipsorum in essentialibus fuisse cum nostra eandem." Nem fontolgatja e' tanutételben Recensens Otrokotsi Fóris Ferentznek okoskodásait, hanem tsak úgy méri előadását, hogy e' volt Gyöngyösi Prédikátornak és Szatmárott is lakott Férfiunak (Frid. Adolphi Lampe, Hist. Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Trajecti ad Rhenum, 1728. in 4-o pag. 515.) a' Jász és Kún Nemzet szomszédságában nem lehetett nem tudni, minő Nyelvet beszéltek a' CUMÁNUSOK a' XVIIdik század végekor. Ez az Író első tészen bizonyságot világosan arról, hogy a' CUMÁNUSOK, az az: KÚNOK némelly különösségekkel a' MAGYAR NYELVET beszélték az ő idejében. Varró Nyelve tehát már tsak ezen tanutételnél fogva sem volt a' KÚN NEMZETNEK közönséges Nyelve. Otrokotsi Fóris Ferentz KÚNAI még ma is élten élnek Maradékaikban, 's éljenek is a' Világ Végéig a' KÚN NEMZET állandó ditsőségére! —

Timon Samu, egy igen jeles tudományu és kritikáju Jésuita, öszsze meg öszsze utazta a' tekervényes folyásu Tisza Vizet eredetétől kezdve a' Dunába szakadásáig, és ezen hazai folyót 1735-dikben pontosan leírta. *) Így megkellett e' derék Hazafinak járni a' KÚNSÁGOT is. Már ez a' szemmel látott és füllel hallott tudós Tanu írta (Samuelis Timon, Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. in 4-o pag. 20. In Additamentis.) a' CUMÁNUSOK-

*) Nagyot vétett e' munkának későbbi Kiadója, akárki volt, hogy Timon ajánló Levelét Revisnyei Reviczky János Ferentzhez, a' Magyar Kamara Tanátsosához és a' Magyar Szent Korona Fiskálisához, mellyben e' tudós Férfiuról és a' Reviczky ditső Ágról olly tudásra méltók mondatnak, kihagyta az utóbbi kiadásból. A' Könyv tzíme ez: Timon Samuelis, Tibisci Ungariae fluvii Notio Vagique ex parte. Cassoviae, 1735. in 12-o.

RÓL: „*Cumanos Gentem esse Hunnicam semper iudicavi. Neque enim Graeci aut Germani fuerunt. Si tamen hoc cuiquam occurreret, contra eum faceret, quod germanitatem ac civilitatem etiam in Ungariam delati non statim coluerunt, sed in plaustris vagi more Massagetarum aetatem agebant. Testes huius rei sunt Literae Ladislai Regis anno* 1279. *scriptae, quas reperiet Lector in Topographia Magni Regni Hungariae pag.* 204. *Deinde non fuerunt TARTARI, quia ab his Patria pulsi sunt. Non Russi, quia Sclavos Praeceptores habuissent. Constat autem illos ab Hungaris Christiana Mysteria didicisse, et post praedictam feralem Tartarorum incursionem ab Roberto Metropolita Strigoniensi lustralibus undis aspersos esse. Pagorum nomina, quos postea in ora Tibisci circa Solnocum constituerunt, omnia sunt Ungarica, ut apparet ex Synodo Petri Pázmán pag.* 92. *Quod hoc aevo reliquiae ac posteri illorum RIDICULE atque INSULSE Hungarice loquantur, mirum non est, quando a ceteris gentilibus procul agunt, et aliis nationibus permisti sunt. Intelliguntur tamen Ungaris, quia hoc peculiare habet lingua Ungarica, quod utentes illa, quamvis per varias regiones sparsi sint, alter alterius tamen sermonem percipiat.*“ Itt ismét nem Timon okoskodásait, hanem Timon tanutételét tekénti főképen Recensens az ő korában keletben volt CUMÁNUS NYELVRŐL, mely tehát egy Nyelv volt a' MAGYAR NYELVVEL, tsak hogy NEVETSÉGES MAGYAR NYELV volt. E' Nevetséges Nyelvet az Oskoláknak jobb elrendeltetésük és az előbbre halladott Tsinosodás utóbb a' KÚNOK között vagy elenyésztette, vagy Ritkasággá tette. E' lészen kétség kivűl nem sokára a' Palótz Nyelv sorsa is. A' Nógrád Vármegyéből Pestre jött Kozári vagy Kozárdi Palótz, sok kérelem után, tsak akkor kezdett Recensens előtt Palótzosan beszélni, midőn Recensens öt forintot nyomott markába, 's még ekkor is ime panasz-

ra fakadott: „*Az Urak ki nevetnek bennünket, ha úgy beszélünk, mint otthon egymással szoktunk beszélni. Pedig mi úgy is tudunk már beszélni, mint az Urak beszélnek*“ — Mentsünk meg e' Nyelvből, a' mit megmenthetünk, a' Történet Tudomány kedvéért! —

P.) Verbőczi Istvánnál (Partis II. Titulo 14. §. 73.) a' Hármos Törvény Könyvben némelly 1448-diki hiteles Óklevélben ezek olvastatnak: „*Item una litera, cuidam Comano, scilicet Gregorio filio Pauli, super eo; ut in possessione Consortis suae, quae est Hungara, ad instar Regni Nobilium commorari posset: Sub Sigillo Domini Uladislai Regis, privilegialiter est facta. Sed nondum ad suas manus deventa est, et ignoro, ubi sit.*“ Itt, mondhatná akárki, a' COMÁNUS a' HUNGARUSSAL ellentételben áll, következésképen e' két Nemzet egy nyelvü nem lehetett. De az illyen következtetés túl vág a' korlát határain. Találtatnak e' sorok azon Lajstromban, mellyet Magyar Ország Rendei Posthumus László Magyar Fejedelem uralkodása alatt Zömléni Gábor Deák ál Levél készitőnek hamis Leveleiről készitettek: A' Levél tehát, mellyben e' sorok előjőnek, és az ellentétel találtatik, bizonyosan ál Levél, következésképen semmi hitelü. De, ha hiteles Levélnek fölvennők is, itt a' CUMÁNUS és HUNGARUS szovaknak ellentételük egyenesen a' NEMZETISÉGET, nem pedig a' NYELVET illeti, és a' Nemzetiségből eredő KÜLÖNÖS JUSOKAT. Volt ugyan a' CUMÁNUSOK között is Nemesség, de még sem volt mindegyik CUMÁNUS, mint Királyaink Ókleveleikből világos, szinteúgy NEMES, mint a' MAGYAROK közül is ki NEMES ki NEMTELEN volt. Illyen magyar Nemes Feleséget vett Nemtelen Cumánusnak készitette tehát Gábor Deák az ál Levelet olly kedvező kegyelemmel I. Ulászló Fejedelem nevében, hogy ez a' Nemtelen Cumánus a' Felesége jószágában halála után olly módon, mint a' Magyar Nemesek, meg maradhasson. Egyébbaránt a' HUNGARUSOKTÓL a' CUMÁ-

NUSOK a' régi Királyi Okleveleknek tzímeikben is mindenütt, és méltán, mint KÜLÖNÖS NEMZET, megkülönböztetnek,'s ma is a' CUMÁNUS, az az: KÚN NEMZET egy különös Nemzet a' Magyar Hazában.

Q.) Oláh Miklós írta a' CUMÁNUSOKRÓL (Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindobonae, 1763. 8-o pag. 81.) Magyar Ország Esmértetésében: „*In Campis Cumanicis, praeter vina advectitia, usum habent Cumani cuiusdam liquoris ex milio et aqua suo more expressi, quem BOZA vocant.*" Ez a' BOZA ital, melly a' Cumánusoknál hajdan keletben volt, 's mellyből a' Kis Kúnsági Kapitány még 1773-dikban is kóstolót küldött Bétsbe Kollár Ádámhoz, Cornides véleménye szerént TATÁR ITAL (Tatarici Potus genus) volt. Könynyen megtörténhetnék tehát, hogy néki talán innend is okoskodnék a' CUMÁNUS NEMZETNEK hajdani TATÁR NYELVÉRE és EREDETÉRE. Ezt teheti a' kinek tetszik, a' KISKÚNSÁGBAN lakott TATÁROKRA nézve, kik valóban TATÁR EREDETÜEK és NYELVÜEK voltak, 's azért BOZA itallal is élhettek, mint TATÁR ITALLAL. Találtatik, igaz, nyoma ezen Italnak a' TATÁROKNÁL is. Így p. o. Plancarpini János utazásában (Hakluyt, I, 43.) mondatik egyenesen a' TATÁROKRÓL: „*Lac bibunt animalium, et in maxima quantitate, si habent, iumentinum. Porro in hyeme, quia nisi divites sint, lac iumentinum non habent, milium cum aqua decoquunt, quod tam tenue faciunt, ut illud bibere valeant.*" De a' BOZA Italt a' TATÁROK tsak szükségből itták, 's rendesen inkább téjből készült részegithető Itallal éltek, mellyet ők CAMUS vagy KUMIS Italnak neveztek. A' BOZA ITALNAK valódibb Hazája Áfrika, mellyben majd BOZA, majd BUSA majd BOUZA, majd BOOZA néven jő elő, és néha közönséges SERT, vagy Buzából készült italt is jelent, a' KÖLESBŐL készült italon kivűl, a' mint egyik táj ezt, vagy a' másik Boza Anyagot inkább megtermi. Ma a' CUMÁNUSOKNÁL ezen Ital, kivevén a' róla fön levő Közmondásokat, nintsen szokásban.

R.) Az utolsó Nehézség a' CUMÁNUS NEMZET hajdani MAGYAR EREDETE ellen a' CUMÁNUS NEMZETNEK egy régi Nevezetéből, melly Atyáink előtt egészen esméretlen volt, támasztatik. Rubruquis Wilhelm (Hakluyt, I, 89.) írja a' CUMÁNUSOKRÓL: „*Et tendebamus recte in orientem ex quo exivimus praedictam Provinciam Gasariae, habentes mare ad meridiem, et vastam solitudinem ad aquilonem: quae durat per viginti dietas alicubi in latitudine: in qua nulla est sylva, nullus mons, nullus lapis. Herba est optima. IN HAC SOLEBANT PASCERE COMANI, QUI DICUNTUR CAPCHAT. Teutonicis vero dicuntur VALANI* (helyesebben: WALWEN), *et Provincia VALANIA. Ab Isidoro vero dicitur a flumine Tanai usque ad paludes Meotidis et Danubium ALANIA. Et durat ipsa terra in longitudine a Danubio, usque Tanaim, qui est terminus Asiae et Europae, itinere duorum mensium velociter equitando, prout equitant Tartari: QVAE TOTA inhabitatur a COMANIS CAPCHAT, et etiam ultra a Tanai usque Etiliam: inter quae flumina sunt decem dietae magnae.*“ E' sorokban a' COMÁNUSOK viselnek CAPCHAT nevet is. Baco Rogerius Angoly Szerzetes Férfiu könyvében is (Bergeron Pierre, Voyages faits principalement en Asie dans les XII, XIII, XIV, et XV. Siecles. à la Haye. 1735. 4-o Tom. II, 7.) a' frantzia forditásban (mert az eredeti munkát Recensens meg nem szerezhette) olvashatni a' CUMÁNUSOKRÓL: „*Cette province appellée Cassarie, du côté du Septentrion est bornée par un vaste desert, qui s'étend dans l'Orient depuis le fleuve Tanais jusqu' au Danube vers le couchant l'espace de deux mois, en allant à cheval de la vitesse des Tartares, c'est à dire en faisant chaque jour le chemin d'Orleans à Paris. C'est pourquoi l'on a besoin de quatre mois pour parcourir tout ce païs en allant le train ordinaire d'un homme à cheval. Toute*

cette terre a appartenue à un peuple QU'ON NOMMOIT CUMANI, OU BIEN CAPTAC. Mais les Tartares les ont detruits entierement, si Vous en exceptez une partie qui s'est refugiée en Hongrie en lui paiant tribut: les Allemans les nomment VALANA, Pline et Isidore leur donnent le nom d'ALANIENS Occidentaux." Ha e' sorok öszsze hasonlittatnak az előbbiekkel, ki tetszik, hogy Baco Rubruquis sorait írta le. Így tehát a' COMÁNUS NEMZETNEK itt érintetett CAPCHAT és CAPTAC neve egyedül Rubruquis hitelességén épül.

Nem esmér Recensens más Deák régi Írót, kiben e' nevezet még föltaláltatnék. Ellenben az Arabs és Otsmán Írókban az gyakorta előjő, 's ott DESCHT — CAPGIAK: DESCHT — CAPTCHAK, DESCHT — KIPTCHAK, DESCHT — KIBGIAK, DESCHT — CABGIAK, DESCHT — KIPTEHAC (D'Herbelot, Bibliotheque Orientale. à la Haye, 1777. in 4-o Tom. I, 437—438. 497. 581. Tom. II, 457.) variáns lectiókkal találtatik. A' CUMÁNUS NEMZETNEK e' Nevéről írta fölebb (az F. Nehézségben) Práyhoz Cornides Dániel: „*Possem omnino nubem testium proferre, qui uno ore CUMANOS perhibent TARTAROS KIPZACOS fuisse, linguamque Cumanicam Tartaricae Dialectum.*" Ha a' CUMÁNUSOK bizonyosan viselték a' CAPCHÁT vagy CAPGIÁK nevet; ha a' CAPCHÁTOK vagy CAPGIÁKOK bizonyosan TATÁROK voltak: Úgy ez a' leges legnagyobb nehézség és ellenvetés, mellyet a' CUMÁNUS NEMZETNEK régi MAGYAR EREDETE ellen fölhozni lehet. Az első föltételt nem merné Recensens tagadni már tsak azért is, mert Rubruquis Wilhelm állitása is, és mivel Cornides Dániel, kinek olvasottsága igen nagy kiterjedésü volt, egy sereg bizonyságot esmért (nubem testium) a' föltétel valóságáról: A' második föltételhez pedig Recensens félve szól, minthogy nem bír a' tárgyra nézve elég tudományos esmérettel. Azonban addig is, míg egy

értelmesebb Tudós e' tárgyról fölszólamlik, el nem hallgatja, a' mit e' Nevezetről képes mondani.

Ott, hol Rubruquis Wilhelm először emliti a' CAPCHÁT nevet, úgy szól, Recensens véleménye szerént, mint régi dologról. „*In hac SOLEBANT pascere COMANI, qui dicuntur CAPCHAT.*“ E' hely ujjal vezetne bennünket a' Tatárok elől futó Cumánusokra, kik Öseik voltak a' Magyar Országi Cumánusoknak. Ezeknek tulajdonitotta tehát itt Rubruquis Wilhelm a' CAPCHÁT nevet. Ellenben alább úgy ír Rubruquis Wilhelm, mint utazásakor is keletben volt dologról. „*Quae tota INHABITATUR a Comanis CAPCHAT, et etiam ultra a Tanai usque Etiliam.*“ Itt ellene mondani látszik az előbbi állitásnak Rubruquis Wilhelm, sőt ellenük mondani látszik egyéb előadásainak is, mivel e' Pusztaságra, mellyről itt szó vagyon, több izben TATÁR az az: MONGOL lakosokat helyheztet, kiknél tsak COMÁNUS SZOLGÁK tartózkodtak. Ha Rubruquis Wilhelmnek ezen utóbbi előadása, volna való, úgy a' TATÁR NEMZET neve volt volna a' CAPCHÁT nevezet, 's ekkor Rubruquis Wilhelm egy felől egyezőleg írt volna az Arabs és Otsmán Irókkal; más felől ez a' helye a' Magyar Országi Cumánusokat teljességgel nem illetné, következésképen a' Nehézség megszünnék Nehézség lenni. Illyen magyarázat fölmentené ugyan Recensenst a' további visgálódásoktól, de e' magyarázatot Recensensnek elfogadni még sem szabad, minthogy világosan irja fölsőbbi helyén Rubruquis Wilhelm, hogy a' CAPCHÁT CUMÁNUSOK a' Németektől VALÁNUSOKNAK az az: WALWENEKNEK hivattak. E' név semmi esetre sem illetí a' TATÁROKAT, hanem mellékesen inkább a' Magyar Országi Cománusokat illeti, mint máshelyen előadni fogjuk. Vagy azt kell tehát az alsóbbi CAPCHÁT emlitésre mondani, hogy a' meggyőzetett COMÁNUSOK közül nékiket a' TATÁROK a' PUSZTASÁGBAN nagyobb Tsoportban együtt lakni engedtek; vagy azt, hogy Rubruquis utazásakor a' TATÁROK a' régi Tartomány

mány nevétől már maguk is CAPCHÁT nevet viseltek szinte úgy, mint később ugyan a' Tartomány régi nevétől CUMÁNUS néven is emlegetettek.

Hogy a' DESCHT-CAPGIÁK nevezet egyenesen a' PUSZTA-TARTOMÁNYNAK, mellyről mind Rubruquis Wilhelm, mind Baco Rogerius olly határozottan emlekeznek, Persa Neve volt, azt bizonyosan tudhatjuk. Ahmed Arabsiada (Ahmedis Arabsiadae, Vitae et Rerum Gestarum Timuri, qui vulgo Tamerlanes dicitur, Historia. Latine vertit, et Adnotationes adjecit Samuel Henricus Manger. Leovardiae, 1767. in 4-o Tomo I, pag. 351.) írja Timurról, az az: Tamerlánról: „*Tum Timur DESERTUM KAPGHIACENSE petiit maxima cum contentione et properatione. Continet autem amplum hoc Regnum VASTA DESERTA, cujus Sultanus erat Toctemisch, idem ille, qui in bello contra Timurum Sultanorum se se opponentium antesignanus fuit, quippe primus, qui hostilitatem adversus eum prodidit, eique occurrit in regionibus Turkestanae, et in arenam adversus eum descendit, eumque ibi superavit Seid Barha, uti supradictum est. Regio autem DESCHT appellatur DESCHT-KAPGHIAK, et DESCHT-BARKAE; estque DESCHT LINGVA PERSICA NOMEN SOLITUDINIS, cujus epitheton est BARKA, quippe qui primus Sultanus fuit, qui Religionem Muhammedicam amplexus eius Vexilla per illam explicuit.*“ Figyelemre talán igen is méltók fontos Kérdéseinkre nézve e' sorok.

Kettő, a' mit belőlük tanúlhatni. Egy az, hogy a' TATÁROK alatt is megmaradott szinte úgy szokásban a' DESCHT-KAPGHIÁK tartomány neve, mint élten élt ugyan a' TATÁROK alatt a' CUMÁNIA nevezet a' régi 's elhagyatott Cumánus Lakhelyen. Másik, a' mit tanúlhatunk e' sorokból, az, hogy a' DESCHT-KAPGHIÁK Tartomány Névnek DESCHT előbbi Része PERSA SZÓ, és PUSZTASÁGOT jelent. Ezt Rubruquis Wilhelmnek és Baco Rogeriusnak sorai is igen erősitik. Ha ez így vagyon, a' minthogy

alig ha vagyon másképen, nem volna-e szabad gyanîtani — de tsak gyanitani — hogy a' DESCHT-KAPGHIÁK Tartomány Névben a' KAPGHIÁK rész vagy TARTOMÁNYT 's ORSZÁGOT, vagy LAKOST jelent olly módon, hogy e' név DESCHT-KAPGHIÁK vagy ezt tenné: PUSZTASÁG-TARTOMÁNYA, PUSZTASÁG-ORSZÁGA; vagy ezt: PUSZTASÁG-LAKOSA. Ha ezt meglehetne valahogyan a' PERSA NYELVBŐL mutatni — a' mit Recensens tenni nem képes —, úgy DESCHT-KAPGHIÁK Persa lefordittatása volna a' CUMÁNIA Névnek, melly, mint máskor megbizonyitani fogja Recensens, épen enynyit jelent: HOMOK-ORSZÁGI, PUSZTASÁG-ORSZÁGI. — Ha mindazonáltal a' DESCHT-KAPHGIÁK Tartomány Névben a' KAPGHIÁK rész épen úgy tulajdon név, mint a' DESCHT-BARKAE uevezetben a' BARKA rész Ahmed szerént tulajdon név: Akkor DESCHT-KAPGHIÁK enynyit tészen: KAPGHIÁK-PUSZTASÁGA. Úgy de ki volt, 's mikor élt ez a' KAPGHIÁK? KÚN volt-e, vagy TATÁR?

Herbelot (Tom I. 497.) írja a' CAPGHIÁKOKRÓL: „*Capgiak, et Cepgiak et Capgiak. Les Peuples de Capgiak et de Khozar furent reserrez au de-là du Mont Caucase par Nuschirván.*“ Ha Anuschirván, az az: Cosroes Persa Király a' CAPGHIÁKOKAT és a' KAZAROKAT a' Caucasus Hegyeibe bézárta Várok és Kapúk által, úgy mindenek előtt Rubruquis és Baco PUSZTA-TARTOMÁNYÁBAN a' CAPGHIÁKOK e z e r é v v e l előbb laktak, mint sem a' TATÁROK, vagy MONGOLOK. Hogy lehettek tehát TATÁROK, vagy MONGOLOK a' Pusztaságban lakott CAPGHIÁKOK? Akkor a' Pusztaságban MAGYAR NÉPEK laktak. Nestor (Nestor, Von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8-o II, 112—114.) írja, nem pedig Recensens koholta: „*Diese UNGERN fingen sich unter dem Heraklius zu zeigen an, und zogen mit ihm gegen den PERSISCHEN ZAR KOSRU.*“ És ezzel szépen megegyez, a' mit Herbelot (I, 437—438.) a' CAPGHIÁKOKRÓL egy hoszszu helyének

kezdetén a' Napkeleti Írókból imígyen mond: „*CABGIAR et CAPTCHAR Tribu des Turcs Orientaux.*“ Hiszen mind a' KAZAROK, mind a' MAGYAROK is a' leghitelesebb Írók szerént TURCUSOKNAK hivattak. A' miket e' sorai után Herbelot Oghúz Khánról és a' CAPGHIÁK név TATÁR EREDETÉRŐL mond, azok Időszámlálásba ütközők, és napkeleti Mesés Költemények, mellyek tsak azt erősitik legfölebb, a' mit már Tamerlán életéből is tudunk, hogy a' DESCHT-KAPGHIÁK név a' Pusztaság-Tartományára nézve a' TATÁROKNÁL is köz szokásban maradott, és így az igazi CUMÁNUS-KAPGHIÁKOK későbben a' jövevény TATÁR-KAPGHIÁKOKKAL a' Történet Tudományban összze zavartattak. Így a' legfontosabb Nehézség a' CUMÁNUS NEMZET MAGYARSÁGA ELLEN a' CUMÁNUS NEMZET MAGYARSÁGA MELLETT a' legszebb Tanutételt adja.

Itt béfejezi Recensens a' CUMÁNUS NYELVRŐL folyt elég hoszszu vizsgálódásait, 's engedelmet kér, hogy saját tetszése és akarata ellen a' KÚNOKAT, ellenkezve a' Magyar Nyelv Szokással, minduntalan CUMÁNUSOKNAK nevezte. E' nevezetre nézve tétetvén a' számos ellenvetések, ezt köllött használnia. El hallgatta itt Recensens kész akarva Nestornak (II, 242.) ime helyét: „*Eine Nation, RUSSEN, auch KUMANER genannt, die am Pontus wonte, fing an das römische Gebiet zu verheren.*“ E' sorok valót foglalnak magukban, de igen hoszszu magyarázatot kivánnak. Belőlük minden esetre az, hogy a' CUMÁNUSOK egykor SZLÁV NEMZET voltak, épen nem következik. Elhallgatta Recensens Bonfinius nemzeti megkülönböztetését (Edit. Lips. pag. 234.) a' CHUNUS és CUMÁNUS név között, mert ez Bonfinius eszében született. Elhallgatta, hogy Tudós Kállay Ferentz Hazánkfia is közelébb (Értekezés a' Nemes Székely Nemzet eredetéről. Nagy Enyeden, 1829. 8-o 57—60. lapon) TATÁROKKÁ tette a' KÚNOKAT, mert ezen munkás férfiunak előesméretei sem igen voltak a' kérdésről,

mellyet egy ustor pattantással eldöntött. *) — Ellenben örömest használta volna Recensens Benedek Dominicánusnak, kit Horányi Magyarnak hírdet, azon Tudósitását, melly szerént ő (Bzovii Abrahami, Annalium Ecclesiasticorum Tomus XIII. Coloniae Agrippinae, 1621. fol. col. 591.) 1254-dikben nem tsak a' köz Kún Népből, hanem a' Kún Fő Nemességből is sok ezeret megkeresztelt: De a' könyveket, mellyekben e' Tudósitás kiadatott, semmi uton módon szintúgy meg nem szerezhette, mint az illy tzímü könyvet is: „*Bullarium Franciscanum. Cura Jo. Hyac. Sbaraleae. Accedit Supplementum a Flam. An. de Latera. Romae*, 1759—1780. *fol. Vol.* 5." Nálunk kritikai Munkákat tenni, mind a' mellett is, hogy már eljött közünkbe sokaknak véleményük szerént az Arany Század, fölötte nehéz, minthogy nagy fogyatkozásuak Köz Könyvtáraink. Azonban, a' mi itt kimaradott, azt a' Köz Részvétel kipótolhatja. Intsen is ezen fejtegetés minden jó lelkü Hazafiat a' munkásságra, és a' még itt 's ott lappangó Kutfőknek és Okleveleknek kiadatásukra. Addig is, míg ez a' Magyar Nemzet Méltóságához illőleg megtörténik, által megyen Recensens a' CHAZAR NEMZET NYELVÉRE.

(Folytatik.)

Horvát István.

---

*) Mi pontossággal szokta e' pragmaticus férfiu az Okleveleket olvasni, ime soraiból kitetszik: „*Az* 1247-*beli Oklevélben, melly a' Johannita Rendnek adatott super terra Zewrin et Cumania, IV. Béla a' Kunokról írja:* „*Barbara Natio, quae Tartari appellantur.*" Az Oklevelet olvashatni p. o. Schlözernél is (Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen, 1796, 8-o II, 335.) egész kiterjedésben: De, a' ki a' Kúnokról e' helyet föltudná találni — melly különben elhatározó hely volna — az köz jutalomra lenne érdemes.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Angoly Almanachok.

Tudni, a' tsinosodásnak minő léptsőjén állanak más külső Nemzetek? azért is szükséges, hogy előmeneteleinket az övéikével öszsze hasonlithassuk; azért is hasznos, mert így tsinosodásbéli helyheztetésünket nem fogjuk nagyobbitó üvegen tekénteni. A' nemzeti büszkeség és önszeretet, tudniillik, igen hajlandó sokat látni a' kevésben is: Pedig, minden hiu képzelődés és tsalódás akadálya inkább, mint serkentője a' nemzeti emelkedésnek.

Illyen tapasztalásokból mind a' mellett is, hogy az Angoly Nyelv még most nem olly esméretes közöttünk, hogy az számos magyar olvasókkal kérkedhessék, helyesnek véltem itt néhány Angoly Almanach tzímét meg esmértetni. Így azok, kik 13—3 pengő forintot nehézség nélkül kiadhatnak, értékükhöz képest szemmel láthatják legalább, mi pazarló fényüzéssel kedveskedik a' dús gazdag Albion Szépeinek, 's mi irígylést érdemlő tekéletességre vitettek ugyan ott a' Képmetszések és Képnyomtatások. — De előbb, mint sem az Angoly Almanach tzímeket előadjam, az Almanach szóról kell mondanom valamit.

Mik valának hajdan eredetiképen az Almanachok? azt most sok Almanach Iró sem tudja. Donndorff (Geschichte der Erfindungen. Quedlinburg und Leipzig, 1817. 8-o I. Band, S. 36.) úgy vélekedik az Almanach nevezetről, hogy Krisztus születése után a' III-dik Században Frantzia Országnak Kis Británnia tartományában Guinclán nevü szerzetes férfiu évenként egy munkát szokott írni a' Nap és Hold forgásairól illy Celta tzím alatt: „Diagonon, al Manach Guinclan" az az: „Jövendölései Guinclan Barátnak" E' vélemény szerént a' „Monachus szó (Celta Nyelven: Al Manach) adott volna nevet a' Kalendáriumoknak.

A' Liptsei Conversations — Lexikon Almanach szó alatt szinte közli e' véleményt, de azt is emlegeti, hogy mások szerént az Almanach nevezet azon négyszegletü Szász Páltzáktól (magyarosan Rovásoktól) vette eredetét, mellyekre a' régi Szászoknál a' Holdnak évszaki változásai följegyeztettek, 's a' mellyek „al — Mon — agh t" az az: „Mindegyik Hónap Észrevétele" néven hivattak. Mondatik ugyan e' könyvben, hogy Arabs Nyelven „Al Manah" anynyit jelent, mint „Számolás" 's hogy leghihetőbben innend hivatnának Almanachoknak a' Kalendáriumok.

Azonban mindezek nem nyomnak többet üres névjátékoknál, ha Du Fresne Glossáriumába egy pillantást vetünk. Itt hiteles Kutfőhöz juthatunk. A' híres Porphyrius Böltselkedőnek azon Töredékeiben, mellyek Eusebiusnál fönmaradtak (Eusebii Pamphili, Praeparatio Evangelica. Coloniae, 1688. fol. pag. 92. Libro III. cap. 4.), olvashatni Deák fordításban az Aegyptusiakról: „*Nec alios agnoscunt Deos, quam quae vulgo errantia Sidera nominantur, quaeque Zodiacum implent, adeoque quotquot in eorum vicinia oriuntur. Quibus adjiciunt suas illas in Decanos sectiones, horoscopos, quique fortes ac robusti duces nuncupantur, quorum non modo nomina, sed etiam morborum et calamitatum curationes, ortusque simul et occasus, futurorumque significationes eorum Almenichiacis continentur.*"

Így az Almanach nevezet tsekély különbözéssel a' Napkeletieknél, 's különösen az Aegyptusiaknál is, már hajdan keletben volt, és Astrologiai és Astronomiai évszaki Jövendöléseket jelentett. Nem kételkedhetni, hogy e' nevezetben a' Görög *Μὴν*, az az: Ha, Hó, Hónap szó lappang, melly a' Keletieknél al articulussal olly módon megbővittetett és elváltoztatott, mint Ptolemaeusnak *Μεγίστη* szovából Almagestum lett.

A' XV-dik század végekor e' régi jelentéssel az Almanach szó ismét divatba jött. Ugyan is Pan-

zer előadása szerént (Annales Typographici Norimbergae, 1795. 4-o Vol. III, pag. 443. Nro 2405.) Velentzében 1498-dikban kiadatott Regiomontánus Jánosnak illy tzímü könyve; *Ephemerides. Siue Almanach Perpetuus.*" A' következett évben pedig, az az: 1499-dikben (Annal. Typogr. Vol. III, pag. 540. Nro 52.) Ulmában kijött: „*Almanach noua plurimis annis uenturis inseruientia.*" Ezek a' legrégiebb kinyomatott Almanachok.

Midőn nagyobb tsinosodás által az emberi ész megvetni kezdette az Astrologiai Jövendöléseket, az Astronomiai Számolások maguk, utóbb pedig mindenféle Kalendáriumok nyerték el az Almanach nevet. Még később ben az Almanachokban a' Kalendáriumok is tsak mellesleg tárgyakká lettek, 's a' főtzélt a' díszesebb elbeszélések, költemények és képek inkább illették, mellyek most is minden Kalendárium nélkül is legkedveltebb tartalmaik az Almanachoknak. Elég érintenem, hogy Decsy Sámuel, nagy érdemü Hazánkfia, Tiszti Tárát is Almanaknak nevezte.

A' Képek egy pár tized előtt kisebb betsét tették többnyire akármellyik Almanachnak: Most ellenben ezeknek vetekedniük kell a' foglalattal, vagy azt fölül is kell halladniuk. Így nő nőttön nőve évenként az, a' mit az olvasó Közönség most már az Almanachoktól kíván, mind a' mellett is, hogy ezek tsak fényüzései akármellyik Hazában a' Literaturának. A' legnagyobb fényüzést gyakorolja e' tárgyra nézve Anglia, mint az Angoly Almanachokból ki tetszik.

Pesten idősebb Kilián György Könyvkereskedésében a' következő Angoly Almanachok megszerezhetők:

1.) Fisher's Drawing Room Scrap — Book. 1834. London, 1833. 4-ed rétben, 36. gyönyörü Képpel. Az ára 12. fr. 24. xr. pengő pénzben. Fölül hallad minden várakozást.

2.) The Landscape Album; or, Great Britain illustrated. London, 1834. 8-adrétben, 60. Tájképpel. Az ára 12 fr. 24. xr. pengő pénzben.

3.) Heath's Picturesque Annual for 1834. London, 1834. 8-ad rétben, 21. Frantzia Országi Tájképpel. Az ára 10. forint pengő pénzben.

4.) The Literary Souvenir. Edited by Alaric A. Watts. London, 1834. kis 8-ad rétben, 10. Képpel. Az ára 6. fr. 54. xr. pengő pénzben.

5.) Friendship's Offering; and Winter's Wreath: a Christmas and new Year's Present, for 1834. London, 1834. kis 8-ad rétben, 12. Képpel. Az ára 6. fr. 45. xr. pengő pénzben.

6.) The Juvenile Forget — Me — Not: a Christmas and New — Year's Gift, or Birth — Day Present. Edited by Mrs. S. C. Hall. 1834. London, 1834. kis 8-ad rétben, 11. Képpel. Az ára 5. fr. pengő pénzben.

7.) Christmas Tales, historical and domestic; by W. Harrison. London, 1833. kis 8-ad rétben, 5. Képpel. Az ára 4. fr. pengő pénzben.

8.) The Cabinet of Literary Gems. Illustrated with beautiful Engravings. London, 1834. kis 8-ad rétben, 9. Képpel. Az ára 3. for. 30. xr. pengő pénzben.

9.) The Wreath of Friendship. London, 1834. kis 8-ad rétben, 9. Képpel. Az ára 3. fr. pengő pénzben.

Szolgáljanak ezen Angoly Almanachok, — főképpen a' négy első —, Intésül azoknak, kiktől ki telik, 's kik értékeikhez képest áldozatokat nyujthatnak a' Köz Jónak, mit kellessék tenni e' részről nekünk is, ha mindenek előtt már teljesítettük, a' miket a' keresztyén Szeretet, az Emberiség, és a' komolyabb Tudományok kivánnak. Ezek vétetnek folyamatba az okos és érett Nemzeteknél először, 's midőn ezekben nagygyá lett az előmenetel, vagy kevés már a' tenni való, akkor van helye a' művészi Fényüzésnek is.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Fölvilágositások.*

Szoros kötelességnek tekéntvén részemről azokban, a' mikkel esméreteim birnak, más érdemes és munkás Hazafiaknak szolgálni, Torontál Vármegye nevéről, melly e' Kötetben kérdés alá vétetett, egész bátorsággal jelenthetem, hogy e' nevezet már a' XIV és XV-dik században tudtomra elöjő. Addig is pedig, míg Óklevél Gyüjteményemet bövebben megvizsgálhatom, oda utasithatom Tek. Tudós Debreczenyi Bárány Ágostony Urat, hogy a' Budai Ferentz emlegette 1447-dik évi Óklevél a' Torontál Vármegyei Országos Követekről föltaláltatható Práynál (Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1766. fol. Parte III. pag. 61.) illy módon: „*Stephanus Macha, Osvaldus de Eadem, Sigismundus de Benthgyörgy, et Johannes de Sarköcz, de Thorantal.*“ Bél Mátyásnál (Notitia Hungariae Novae. Viennae, 1737. fol. Tomo III, pag. 208—209.) hivebben olvastatik: „*Stephanus Macha, Osvaldus de Eadem, Sigismundus de Zenthgyörgy et Johannes de Sárköz, de Thorontal.*“ Továbbá némelly 1451-diki Óklevélben Spiess Fülöp Ernestnél (Archivische Nebenarbeiten. Halle, 1783. 4-o I. Theil, S. 174—175.) elöjő: „*Praeterea Kwlpwn, Zawazenthdemeter, Zalankemen et Zemlen in Syrmiensie, Beche et Bechekereky in de Thorenthal* (hibás olvasás: Thorónthal helyett), *Erdsomlya in de Krasso.*“ *etc.*: Ez az Óklevél most a' Fölséges Magyar Királyi Udvari Kamara Levéltárában őriztetik, 's a' mai Betskerek nevét hivebben elö állitja a' Betsekereki névben, mert bizonyos, hogy ezt is, és a' Betséket is, hajdan a' Betse-Gregor Frantzia Eredetü Nemzetség, mellynek a' ditsö Bethlen Grófiág tagadhatatlan maradéka, birta a' régiebb századokban. Végre az 1523-diki és 1525-diki Országos Törvények Torontál Vármegyéről kiadatva vagynak ime fontos munkában: Josephi Nicolai Kovachich, Sylloge Decretorum Comitialium Inclyti Regni Hungariae etc. Pesthini, 1818. 8-o Tomo I, pag. 335. 364. — Örvendeni fogok, ha a' figyelmes Hazafi kedvesen veendi e' rövid jegyzeteket.

Horvát István.

2. *Jeles Vendég.*

Nagy Méltóságu Apponyi Apponyi Antal Gróf Ő Excellentiája, Szent István Apostoli Király jeles Rendének nagy keresztes Vitéze, az Austriai Tsászári Leopold Rendnek közép keresztes Vitéze, a' Toskánai főhertzegi Szent Jósef Rendnek nagy keresztes Vitéze, a' Siciliai Királyság, nem különben a' Szász Királyság Polgári Érdem Rendének és a' Parmai Constantini Szent György Rendnek Vitéze, Ts. K. Apostoli Fölségünknek valóságos Belső Titkos Tanátsosa, 's Arany Kultsos Híve, és egyszersmind a' Fölséges Frantzia Királyi Udvarnál rendkivül való Követe, nem tsak fényes köz hivatalai 's ezekben gyüjtött ditső polgári érdemeinél fogva érzékeny tiszteletben tartatott Hazánkfia, hanem a' Posonban fölállittatott nyilvánságos Könyvtár által is nemzeti tsinosodásunknak lelkes és munkás előmozditója, hoszszabb ideig folyt távülléte után azon rövid időszak alatt, mellyet édes Rokonai és hív Jobbágyai között itthon szeretett Házájában töltött, a' folyó évi October elsőjén kegyes leereszkedésü Grófnéjával, született Nogarolla Terézia Grófnéval, továbbá Rudolf és Gyula fiaival, meg Mária Gróf Kisaszszonyával, Házi Nevelőjétől is, Tek. Tudós Fekete Gáspár urtól, késértetve a' Magyar Nemzeti Museum minden Osztályait különös figyelemmel megszemlélni, a' nemzeti tárgyakon szíves részvételét 's öröm érzéseit hazai nyelven több izben kinyilatkoztatni, — sőt egyszersmind azt is kegyesen megigérni méltóztatott, hogy a' miben ne talán ez a' fontos hasznu Nemzeti Intézet összemunkálkodásával élni kivánna, abban egész készséggel fogná mindenkor kedves hazafiui kötelességét teljesiteni.

Horvát István.

---

3. *Tudósitások.*

A' Magyar Tudományos Társaság Hirdetései.

A' magyar tudós Társaság költségével e' két munka jelent meg IVd. és Vd. szám alatt:

1. Gramatica Ungherese dell' Avvocato Francesco Császár, Patrizio Consigliere, membro corrisp. dell' Academia Ungarica. Parte I. gramatica. Parte II. Esercizi per tradurre in ungherese. Ehhez van csatolva: Dizionario italiano-ungherese ed ungarico-italiano. Pesten 's Budán 1833. Öszvesen 26 ívnyi. 8czadban kötve 1 f. 30 xr. pengőben.

2. Horatius levelei. Fordítá Kiss János Superintendens, a' m. t. Társaság rendes tagja. Az eredeti textussal Döring szerint 's Wieland magyarázó jegyzeteivel Kazinczy Ferencz m. t. társasági rendes tag által. Pesten 1833. 34 ívnyi. 8czadban. Kötve 2 forint 15 xr. pengőben.

Található mindenik Eggenberger, ifjabb Kilian és Wigand pesti könyvárusoknál.

Budán, sept. 26d. 1833.

Döbrentei Gábor m. k.
Titoknok.

Híradás

a' magyar tudós Társaság héti 's nagy gyüléséről.

Szünideje eltöltével most octob. elsőjén fogott ismét héti üléseihez a' Társaság, 's azokat, uj szállásán, az Urak utczájában a' Trattner-Károlyi háznál folytatja. Az e' folyó 1833beli nagy gyülés, következő nov. 2dikán kezdődik. Oct. 26ikán 1833.

A' Titoknok által.

Jelentés.

a' magyar tudós Társaság köz ülésére nézve.

A' Társaság, e' folyó nov. 10dikén délelőtti 10 órakor fogja tartani, nemes Pest vármegye nagyobb teremében, 2ik nagy gyülését. — Pesten, a' mostani nagy gyülés 3ik üléséből. Nov, 5. 1833.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

A' Magyar Tudós Társaság' második köz ülésének tárgyai.

Pesten a' nemes Vármegye' nagyobb teremében 1833. Nov. 10kén délelőtti 10 órakor.

1. A' Társaság' Elölülőjének megnyitó beszéde.
2. A' Titoknok' előadása a' Társaságnak 1832ben November 16dikától fogva e' folyó 1833beli November 9dikéig folytatott munkálódásairól.
3. Emlékbeszéd *Imre János* felett, Szalay Imre, rendes tagtól.
4. Értekezés a' Duna' regulázásáról, Györy Sándor, rendes tagtól.
5. Emlékbeszéd *Táttel Pál* felett, Bitnicz Lajos rendes tagtól. Olvassa Helmeczy Mihály.
6. Szigliget, rege, Kisfaludy Sándor rendes tagtól. Olvassa Hoblik Márton lev. tag.
7. Jelentés a' nyelvtudomány' osztályának 1831re kitett jutalomkérdésére bejött 7 felelet között legjobbnak talált, és igy 100 darab aranyat nyert feleletről, valamint az ehhez legközelebb állóról, melly külön tisztelet-jutalomra érdemesítetett.
8. Jelentés az 1832ben 200 darab arany jutalomra érdemesített magyar munka felől, 's a' dicséretes más 4 munkáról.

9. Jelentés a' hasonlóképen 1831re kitett mathesisi kérdésre egyedül érkezett 's 100 darab arany jutalmat nyert feleletről.
10. Jelentés az eredeti szomorújátékra kitéve volt 100 darab arany jutalomra beérkezett játékokról.
11. Kihirdetése a' törvény és természettudomány' osztályainak 1833ra szóló jutalomkérdéseiről 's azoknak nyomtatott példányokban kiosztatása,
12. A' magyar játékszínnek Budapesten állandó megalapítása iránt kitett jutalomkérdés kihirdetése
13. Az Elölülő az ülést bérekeszti.

Magyar köntösben megjelenőknek nyitva a' terem, más hallgatók' számára a' karzat, hol Asszonyságoknak külön van hely.

4. *Jutalom kérdések.*

A' magyar tudós Társaság által 1833ra kitett jutalomkérdések.

Törvénytudományi kérdés.

Tett-e a' magyar nemzet, honalkotmányában az időkhez és körülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fő vonatai?

Természettudományi kérdés.

Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógymódjai?

Mind a' két kérdés' megfejtése 1835*b. Martius'* 19*ikéig váratik be a' Társaság' titoknokához, a' szerző nevét magában foglaló lepecsételt levél mellett, valamint a' megfejtés' első lapján a' szerző neve helyett, utasítás végett azon jelmondás álljon.*

Külön mindenik kérdés' jutalma 100 *darab arany.*

A' magyar tudós Társaság jutalomkérdése a' nemzeti játékszín ügyében.

Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?

A' feleletek Junius 8dikára 1834b váratnak be a' Társaság titoknokához, az irt nevét pecsét alatt rejtő levélkékkel 's a' szokott hivatkozó jelmondattal.

A' jutalom 30 darab arany.

Költ Pesten, Novemb. 9d. 1833.

5. *Levél Körösiről.*

A' Jelenkor tzímü Újság mellett megjelenő Társalkodó folyó évi 85-dik számában Tek. Tudós Kállay Ferentz pens. kap. aud. és m. t. társ. r. taga Körösi Csoma Sándorról közli a' Hazával Desnoyer Levelének tartalmát, mint az a' Párisi Ásiai Tudós Társaság Gyülésében 1832-dikben Május 2-dikán fölolvastatott. Küldetett e' Levél Marcelhez, ki Nápóleon alatt Párisban egykor a' Tsászári Könyvnyomtató Intézet Fölvigyázója volt. Így hangzik pedig a' Levél a' Közlő forditása szerént:

„Megérkezett Körösi Csoma (Kosmo de Coros), Erdély' fija Calcuttába, kit a' nyugtalan tudnivágyás 's élénk kívánság arra birtak, hogy a' magyar nemzet' tőkéjét *) fölkeresse 's a' régi ázsiai nemzeti költözködések' utján nyomára akadjon nemzete' hajdani korának. Igy vizsgálódva behatott Tibet' közepéig, hol öt esztendő' leforogta alatt nyelv', történetek' 's emlékek kitanulásában fáradozott; 's most már Calcuttába érkezte által alkalmat nyujtott a' tudós Társaságnak, hogy egy Biztosság által megvizsgáltassa 's osztályozza azon rakás könyveket, mellyeket Boutan és Neapul megyékből kapott a' Társaság 's mellyeknek nem hogy foglalatját, de még iráscharaktereit sem ismerte eddig senki; söt még az sem tudatott: milly nyelven vannak irva. Roppant az illy könyvek' száma 's Tibetben egész könyvtárt képeznek; jelen voltam az ülésben, midőn a' lajstromot felolvasták; többek közt 300 kötetben találkozik ott közönséges história is 's ha jól emlékezem, sanskrit nyelv' grammatikája 's más egyéb munka, mellyek sanskrit nyelvből vannak tibet nyelvre áltéve; a' mi arra mutat, hogy e' nyelvet a' szomszéd Tibetben egykor tanulták 's éltek vele. Körösi Csoma ur, ki szegény állapotban érkezett ide 's a' Társaság fizetésbe vette, szándékozik tibeti grammatikát és szótart kiadni; aláirókat kiván gyüjteni szándékának kivihetéséül. Ha akarsz barátom aláirni, tudosíts, én nevemet már részemről aláirtam."

E' Levél tartalom után még így is okoskodik Kállay Ferentz Ur, a' Közlő:

„Hogy a' szanskrit nyelvből a' magyar nyelv is felvilágositást nyerhet, azt utazónk' vallomása után igen hihetőnek tarthatjuk, a' mi külömben is Bournief és Eckstein báró' közlésikből sejdithető vala; de hogy a' Tudományos Gyüjtemény által Adelung' könyve ajánltatik, minden mellékes jegyzet nélkül a' szanskrit nyelvvel való ösmerkedésre, nehézokát által látni; midőn maga az iró, az előbeszéd' ötödik lapján megvallja magáról, hogy a' sanskrit-nyelv' első elemeit is alig ismeri 's a' könyv megbirálója

*) Mit nem fog még ez a' tőke szó nálunk jelenteni?. Talán valamelly titkos böltsesség fekszik e' gyönyörü szóban.

(ugy tartom Rödiger) a' hálai tudós ujságokban illy ítéletet hoz róla: „*Fassen Wir das vorliegende Werk auch noch so nahe in's Auge, Wir sehen darin nur eine nicht sowol fleissige als geschäftige und eilige Zusammenraffung von Bücher titeln, dazu einigen grossentheils unbrauchbaren Notizenkram, aus Büchern, Zeitungen und fliegenden Blättern von A bis Z. entlehnt, ohne Auswahl, die auch nur auf geringer Kentniss der Sache beruhte.*“

Hogy Kállay Ur nehéz általlátásán könynyebbitsek, édes örömest kinyilatkoztatom, hogy nekem igen könynyü volt volna már tsak Adelung könyvéből is néhány Sanskrit Grammatikához tzím szerént utasitani Hazámfiait: De én inkább akartam 700, az az: HÉT SZÁZ, mint egy 's két Sanskrit Nyelvről értekező Munkának esméretéhez utat nyitni a' Tudományos Gyüjtemény nagy érdemü Olvasóinak, 's egyszersmind láttatni ohajtottam még azt is, mi tsekély részt veszünk mi a' nagy kiterjedésü Sanskrit Literaturában az Orosz Nemzethez képest, mellyet sok oktalan ember közöttünk is Barbarusnak nevez. Tudnunk kell, ha előre látók akarunk lenni, hol állanak más, főképen szomszéd, Nemzetek a' Literaturában és Culturában. Ha Kállay Ur Adelungnak illy tzímü könyvében „VERSUCH EINER LITERATUR DER SANSKRIT SPRACHE“ Grammatikát vélt foglaltatni, 's azt ne talán illy végből rendelte meg jovalatom után magának, úgy szánakodást érdemel; én pedig, ki ezt róla föltenni soha sem tudtam volna, igazságos mentséget. A' tanúlást mindenben és mindenkor legtanátsosabb a' História Literárián kezdeni. Az, hogy Adelung saját kinyilatkoztatása szerént tsak félig meddig esméri a' Sanskrit Nyelv elemeit, itt semmit sem nyomhat: Mert ki kivánhatja azon munkás Férfiaktól, kik KÖZÖNSÉGES vagy KÜLÖNÖS LITERÁRIA HISTÓRIÁT írnak, hogy okvetetlenül jól tudják azon Nyelveket is, mellyeknek Íróikat megesmértetik? Az is szinte semmit sem nyom, a' mit Rödiger mond, hogy Adelung e' Könyvét más Könyvekből és Ujságokból írta. Mint lehet másképen írni a' Történetekről? Minta' História Literáriáról? Ezenkivül Adelung szerénysége a' munkát VERSUCH, az az: Próbatétel tzímmel botsátotta napfényre. A' Philosophusoknak szabad tsak a' *priori* okoskodniuk.

Hogyan és miért adta ki Adelung e' könyvét? azt az Előbeszédben elég bőven és világosan elmondja. Ő Nevelője volt a' mostani Fölséges Orosz Tsászárnak. E' magos helyheztetésénél fogva volt alkalma mindenfelől megszerezni a' messze Külföldről is a' legdrágább és ritkább munkakat. Arra szánta tehát értékének nagyobb részét, hogy a' Világnak minden nyelveiről meg szerzi a' jelesebb Írókat. Ezt teljesitette is, mint illy tzímü könyvéből „*Übersicht aller bekannten Sprachen und ihrer Dialekte. St. Petersburg*, 1820. 8-o“ kitetszik,

melly munka nem sokára számtalan bővítésekkel újra megfogjelenni. A' ki illy nagy áldozatot tett az Emberiség és Tudomány, vagy inkább a' Közönséges Philologia fölemeltetése miatt, arról tsak hálával és tisztelettel lehet és kell tudós Férfiunak szólani.

Horvát István.

6. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tiszt. Tudós Lukátsy Imre, a' Vátzi Püspöki Megyében Irsai Plébánus és Kerületbéli Jegyző, Thököli Imrének 1683-diki Március 22-dikén Lötséröl Ali Passához, az Egri Vár Fö Kormányozójához, intéztetett eredeti Magyar Levelével a' Széchényi Országos Könyvtárt megajándékozta.

Nemes Wlkolinszky János, a' Méltóságos Kassai Püspökség Keresztes-Püspöki Uradalmának Kasznárja, Tisza Kürtön Tek. Ns. Borsod Vármegyeben a' Tisza partján 1827-dikben találtatott némelly esméretlen nagy állatnak Álkaptzáját a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékúl küldötte.

Horvát István.

7. *Új Könyvek.*

50) Hazafiúi Elmélkedések. Írta Ponori Thewrewk József. (Magyarúl és Németül.) Pozsonyban, Schnischeknél, 1833. 4-edrétben, 72. oldal. Az ára nem tudatik.

51) A' Mostani Finantz-Munkálatok Fonákja különös Viszonylattal a' Magyar Privát Kölcsönvételekre Részleges Kötlevelek útján. Oklevéles Ovástábla. Kassán, Wigand Györgynél. 1833. 8-ad rétben, 160 oldal. Az ára 1 fr. 20 kr. pengö pénzben.

52) Vota Pia In LXVIII. Natalem Diem Sanctissimi Patris Clementissimi Domini Gregorii XVI. Summi Pontificis Anno Christi MDCCCXXXIII. XVIII. Septembris. Dum Universi Orbis Christiani Populi Summo Ecclesiae Romano Catholicae Capiti Applaudunt. Sacrata Per Josephum Básthy De Eadem Et Egyházas Básth, Plurium Regni Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessorem, et Juratum Causarum Forl Utriusque Advocatum. Pestini, Ex Typographia Landereriana de Füskut. folio formában, egy ív. Nem árúltatik.

53) Első Évi Munkálatjai a' pesti Nevendék papság' Magyar Iskolájának. Pesten, 1833. Esztergami k. Beimel Józsefnél. 8-ad rétben, 219. oldal. Ajánlva az Elhúnyt Rudnai és Divékujfalusi Rudnay Sándor Kárdinálisnak. Az ára 48 kr. pengö pénzben.

Horvát István.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Zaary Károly. A' Duna folyam szabályozásáról. 3 lap.
2) Garay János. Sárköz. 23 lap.
3) Holéczy Mihály. Mahomet a' Koránról a' Koránban. 26 lap.
4) Kovácsóczy Ádám. Észrevételek Pius Desiderius Könyvére a' Nevelésről. 46 lap.
5) Horvát István. Miklós Machoui Bánnak 1338-diki Itéletlevele Lekchei András Mester perében. 64 lap.
6) Gáthy János. Szathmár Vidéki Szavak. 75 lap.
7) Horvát István. A' Nyitrai Káptalannak 1283-dik évben Aprilis 12-dikén a' Ludán Nemzetségből származott Miklósfi Folkus Biró számára költ Óklevele. 80 lap.
8) Guzmics Isidor. A' Terem szónak legalaposabb értelme. 82 lap.
9) Debreczenyi Bárány Ágoston. Torontál megye hajdani, 's mostani nevezetéről. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 90 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. Angoly Almanachok. 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Fölvilágositás. 121 lap.
2) Jeles Vendég. 122 lap.
3) Tudósitások. 122 lap.
4) Jutalom Kérdések. 124 lap.
5) Levél Kőrösiről. 125 lap.
6) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.
7) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 127 lap.

Javitások a' Dunán való utazásban. Tud. Gyűjt. IX. Köt.
Lap 14, sor 14 két helett olvass kelet
— alólról 3 sor. lábnyi helett — ölnyi.
Lap 15, sor 24 egy ölnyi helett — két egész három ölnyi.
(az első hibát magam leltem fel, a' figyelmező olvasónak hamis képét festi a' folyónak, a' két utóbbi hibákra gr. Széchenyi és Vásárhelyi urak figyelmeztettek.)

(Koszoru 1833-dik esz. X-dik Kötetkez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1833.

XI^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

Deáky Gedeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Magyar Nyelvnek hajdankorban Szlavonia és Horváth Országokban, Tárnoki Széken, és a' Káptalanokban volt keletéről.

Ha részrehajlatlanúl 's illőleg vizsgáljuk azon okleveleket, mellyek Horváth és Szlavonia Országokban hajdankorból fenmaradtanak; tapasztaljuk, hogy már jóval a' mi jelenkorunk előtt kellett a' magyar nyelvnek nagy divatban lenni ezen Tartományokban: mert ezekben mind a' helyeknek, mind a' fáknak világos magyar nevezéseire botlunk. Ezen állításom bizonyitására légyen szabad 13. 14. 15. és 16. századi egynehány Diplomákat az én tsekély okleveles Gyűjteményemből közölni. 1264-én Horváth Országban fekvő Kolovráth Uradalom vételéről Radissa Gróf mint vevő számára kiadott oklevélben ezt mondja a' Zágrábi Káptalan: „venit ad locum qui *Liget* dicitur.“ és másutt: „habens ibi arborem *Tulfa*.“ 1286. Radcha, máskép Rascha nevü helységnek vevéséről szólló Levélben áll: „venit ad arborem *Tulfa* vocatam.„ Kiki tudhatja, hogy a' mái helyesirásmód szerint értetik *Tölgyfa*, quercus.

1273. Szinte azon Zágrábi Káptalan előtt a' Harapanchi Határ részének történt eladásáról költ Diplomában ezen magyar szavak fordúlnak elő: „in arbore *Nyr*.“ — „ubi sunt duae arbores *Cher*.“ — „ad arborem *Tul*.“

1283. Eszt. Zágrábi Káptalanban költ, 's Lipovatz Vár eladásáról szólló örök Levélben világos 's fényes nyoma a' magyar nyelvnek találtatik,

mert egy falunak *Kulkedfelde* (mostani helyesirás szerint olvasd: Külkedfölde), nem külömben a' fáknak *Bik*, *Cher* előfordúló neveik tisztádon magyarok.

1292. Eszt. Petrinához közel fekvő Harasztovitza falu határának jelöléséről kibotsátott oklevélben ezen magyar szavakat emliti a' tisztelt Zágrábi Káptalan: „venit ad fluvium quendam, ubi est arbor *Eger* cruce signata". — „Item ad arborem *Tul*." — Ismét: „ exit ad arborem *Thul*. — „ad arborem *Bik*." — „exit ad arborem Giertian." az az: a' mái irásmódhoz alkalmaztatva, gyertyánfa, carpinus.

1300. Zágrábi Püspök Miklós, és Ursini Grófok Baboneg fijai között a' Zágrábi Káptalan előtt kötött Egyeztetésről költ oklevélben ime magyar szavakat olvashatni: „Praeterea duos portus nostros *Kulpatew* et *Bukenrewe* nominatos eis concessit."

1346. Zána vidékén helyheztetett Kamen nevü falunak Határjelöléséről a' Zágrábi Káptalan által kiadatott Irományban tizszer fordúl elő ezen szó: „de quadam arbore *Haraszt*" — ad arborem *Bik*."

1380. Hasonló levélben, melly Lusboyna falut érdekel, olvastatik négyszer: „ad duas arbores *Tull*" — „ad quandam arborem *Jegyna*" az az: jegyenyefa, jegenyefa.

1383. Ugyan hasonló Levélben, melly Zvegyne falu határzását illeti, emlittetik kétszer nyirfa ezen szovakkal: „in quarum una est arbor *nyrfa* vocata" — és valamivel lejjebb: „paenes quam sunt duae arbores *Nyrfa* vocatae."

1399. Gróf Blagay István birtokához tartozó Podhradetzi jószágnak a' Verhovinai Nemes közbirtokosokkal végbevitt Határjárásáról a' Zágrábi Káptalanban kiadatott Irományban e' magyar szavakra akadunk: „sub arbore *Sumfa* vocata" — „ad arborem *Tulfa* vocatam" (ezen szó ötször van irva) — „ad arborem *Hársfa* vocatam" — „ad quendam lapidem *Vereskew* vocatum"

1435. Gróf Blagay Antalnak a' Busevichi Uradalom birtokába való iktatásáról a' Zágrábi Káptalan ál-

tal tett Tudósitásban akadunk két falunak magyar nevezetére, úgymint: *Zenth Erney* és *Alsó Berenno.*

1529. Hasonló beiktató Tudósitásában a' Zágrábi Káptalannak lelünk Zágráb Vármegyében kebelezett 4. falunak magyar neveit, u. m. *Felsew* Leszthova, *Alsó* Leszthova, *Kylsew* Leszthova, *Alsó* Berenno. Ezen kevés Diplomáknak kivonatai elegendő nyomát mutatják a' magyar nyelvnek hajdanban Horváth és Szlavonia Országokban.

Midőn pedig Szlavoniát itten emlitem, nem értem e' nevezet alatt Verőtze, Szerem, Posega Vármegyéket, és a' Gradiskai, Brodi, Pétervári Határőrző Regementek vidékeit: mert mind diplomatikai úton, mind Történetiróinkból és Geographusainkból igen jól tudjuk, hogy az előszámlált Tájok hajdani időben, de még a' 17. Században is, az eredeti magyar Országi Vármegyék közé számláltattak. Régi Szlavonia alatt értjük Varasd, Kőrös, Zágráb Vármegyéket, Szent Györgyi, Kőrösi, sőt a' Szávafolyón túl is kiterjedő 1-ső és 2-dik Banális Határőrző Regementek Vidékeit, és Bozna Országnak Unna körül fekvő jókora darab földjét. Zágráb vala fővárosa ezen országnak. Horváth Ország határait pedig viszszük egész az Adriai Tengerig, melly földet mostanában Zágráb Vármegyének Szávától kinyúló részetskéje, a' magyar Tengermelléki kerület, és a' Szluini, Ogulini, Ottochatzi, Likkai Határőrző Regementek Vidékei elfoglalnak.

Ugyan ezen a' diplomaticai úton értésünkre esik az a' jelesség is, hogy 16. Században a' Szabad Kir. Városok felsőbb Itélő, vagy is Tárnoki Székén olly annyira gyakoroltatott a' magyar Nyelv, hogy ennek tudása a' Városi Követtől elkerülhetetlenül kivántatott. Tagadhatatlan tanuságot nyújt erre Peréni Gábornak Abaúj Vámegye örökös Fő Ispányának, az Ország Fő Kapitányának, mint Tárnok Mesternek, Terebesről Mart. 9-én 1555. évben Poson Városához irt meghivó Levele, mellyben neki meghagyja, hogy Posonban Sz. György napján tartan-

dó tárnoki Székre olly Követeket küldjön, a' kik *magyar* és deák neylvet értenek. A' Levélnek tartalma szóról szóra így következik:

„Gabriel de Peren, Perpetuus Comes Abaujwariensis, Magister Tavernicorum Regalium, et Supremus Regni Capitaneus. Prudentes et Circumspecti Domini, Amici nobis dilecti, salutem. Optime Vobis constat, quod Judicia Generalia Liberarum Civitatum juxta consvetudinem earundem veterem pro festo B. Georgii Mart. amissa Civitate Budensi Posonii celebrari debeant; tamen, quia hactenus propter varios tumultus belliços praescripta Judicia tam Liberarum Civitatum, quam etiam Nobilium universa necessario fuerint intermissa, cum autem nos ex speciali Commissione et Mandato praefatae Regiae Majestatis Domini nostri Clementissimi, ac etiam ad Instantiam et Supplicationem certorum Causantium factam Appellationes omnes in quibuslibet Causis ipsarum Liberarum Civitatum pro festo dicti festi B. Georgii M. proxime venturi revideri et adjudicari decreverimus; pro eo vos harum serie hortamur, et authoritate officii nostri injungimus vobis, quatenus ad praescriptum festum B. Georgii M. certos ex vobis seniores viros, jurisperitos Juratos, *Hungaricam* et Latinam *Linguam*, vel alteram earum *callentes*, Posonium cum plena Informatione ad revisionem praescriptarum Appellationum mittere debeatis, et teneamini. Secus non facturi. Datum ex Terebes 9. die Martii Anno Domini 1555.“

„Prudentibus et Circumspectis Dominis, Judici et Iuratis Civibus Civitatis Posoniensis, Amicis nobis dilectis. (L. S.) Redditae 4-a Aprilis Anno 1555.“

Még egy igen jeles eredeti emléket kivánok közölni a' magyar nyelv- kedvelőivel, melly annál ritkábbnak tartatik, mennél bizonyosabb az, hogy az oklevelek a' Káptalanokban nem más, mint deák nyelven kiadattattak, és mostanában is kiadatnak. Közlötte azt velem Mélt. Báró Pongrácz Jósef Úr, Ts. Kir. Kamarás Eő Nagysága, olly készséggel,

millyen szeretettel viseltetik a' tudományok eránt, kinek azért nyilván való köszönetemet kijelenteni kötelességemnek tartom. Ezen ritka oklevélnek, melly az Esztergami Fő Káptalan által 1560. eszt. kiadatott, rövid tartalma ez: Korlátkői Anna, ama hires Korlátkői Péternek, a' Kir. Ajtónállók Fő Mesterének, a' ki II. Lajos király oldala mellett Török ellen hadba indúlt, 's a' Mohátsi ütközetben életét vesztette el, Leánya, elsőben Székely Ferentznek, azután Baratskai Pálnak Hitvese, Bars Vármegyében helyheztetett Zsellészi Jószág miatt Dersfy Istvánnal, és Farkassal perlekedvén, midőn a' bírói ítélet végrehajtását másodszor is megháboritotta volna, 1546-ban ezen hivtelenség miatt a' Korlátkői várát, Jószágát, és amabban lévő minden ingó vagyonyát elvesztette. A' Várnak 's Jószágnak harmad részét 1. Ferdinánd Királytól felkérvén Sz. Miklósi 's Óvári Pongrátz Gáspár, ennek birtoki beiktatása alkalmával, melly ingó javak, drágaságok, ruházatok, 's házi bútorok találtattak a' várban, azok magyar nyelven következendőképen öszveirattattak:

„Egy fekete kamuka szoknya, aszony álathnak való, három Bokor kapots vagyon rajta, aranyos; egy felső Ruha fekete Bársony, aszony álathnak való, nusztal bélleth, ednyihán ezüst gomb vagyon rajta, aranyos; Egy felső Ruha, aranyos, atlatz, vörös, aszony-álathnak való. Egy felső Ruha, aranyos, vörös Bársony, darabonként való. Egy Réff Zöld vontt arany, egy granáth, fölső Ruha, aszony álathnak való. Egy virágos, aranyos, kamuka, vörös, aszszonyálathnak való szoknya. Egy fekete kamuka nesth suba, az ki Baratskay Pálé volt; Egy vörös aranyos Bársony Dolmán, ki Zekkel Ferentzé volt; Egy granáth Suba, férfiunak való, nestel bélleth. Egy granáth fölső Ruha, vörös kamukás, férfiunak való; Egy öreg falra való Szőnyeg; Ismég három kis Szőnyeg, négy karpyos; két kupa ezüst aranyozott, kiknek az közepi Zerechen Dió virágh. Egy Soó-Tartó, Ezüst, aranyozott, kinek négy fia vagyon, és nagy magos és

öregh. Ött ezüst kalán, egy ezüst vylla, egy kis ezüst Palatzk; Ismét két kelch, ezüst, aranyozott, mind patinájával, és egyébb szerszámával egyetemben; egy vörös aranyos Bársan Paplan; egy fehér kamoka Pap-ölthöző cum attinentiis; egy Oltár öltöző fejér; egy öregh Ivegh aranyos karaju; egy ezüstös Botth; egy Gyöngyös öreg pártha; egy Eöv, kinek Lántza és Gombaj vagyon az végen, ezüst, aranyozott; Ismég egy Eövre való ezüst készen, aranyozott; ismég egy Párta Eöv hoszú majtzu ezüst aranyozott; ismég egy Gyöngyös széles majtzu Eöv, ezüst, aranyozott, Lántzos; ismég Eöv tiszta ezüst, aranyozott Lántz vagyon rajta; egy korda arany fonálból tsinált, ismég gyöngyös párta; és mégh gyöngyös gallér stoghos. Ismég egy Gyöngyös kezelő. Egy elő kethő-fő aranyas, és gyöngyös. Ismég elő kethő allyára való aranyos hym, egy aranyos főkethő ezüst fonállal elegy. Ismég más főkethő aranyos ezüst fonalas stógos; egy vont arany gallér; ismég más gyöngyös gallér kéz elével egyetemben. Tizen egy ón Tányér, hat ón Tál, egy arany györö, kiben három arany forint vagyon.

Egy nyakban vevő Figgéjével egyetembe tiszta arany, kiben drága kövek és Gyöngyök vannak foglalva, aszszony álathnak való, kit mikor elől hosztak volna, Zyráki Balás mi előttünk protestála, hogy az nyakban vevőt, eő hat szász magyar forinton tulajdon pénzén váltotta vólna meg egy Sydótúl, kit Baratskai Pál, Korláthkeőj Anna Aszszonynak az megholt ura, vetett volt Zálogon, azért eő az Summát meg várná. Item egy nagy ezüst medentze aranyozott karéjü, mosdajával egyetembe. Item egy kis Ezüst aranyozott kupa; item egy szeretsen-Dió kánna, ezüstben vagyon foglalva, aranyozott karéjü; Item egy nagy gyöngyös pártha, régi módra való, négy szarvasnak, kit gyöngyből fősztek rajta, négy szarvája vagyon, ezüst aranyozott; item egy Suba az fél szederjes attlatz veres Bárson az Peremy az galléra és az Elej nuszth, az hátollya penig nyest, aszszony álathnak való. Item egy virágos vonth

arany suba aszszony-álathnak való, hölgyel béllett; item egy vörös Bársony szoknya aszszony-állathnak való, hoszú ujaj vannak régi modra, az Dereka és az allya és az ujaj Eteüs mind gyöngyel főzett perémmel vannak, néhult elfogott az Gyöngybe esni róla. Item egy férfiunak való Bartzoka régi modra való, Beő emelt virágos aranyal Bársony hoszú ujaj vannak; item egy fejér aranyal kamoka szoknya aszony állathnak való, rövid aranyos Bársony az perémy könyekig való, ujaj vannak; item egy vörös arany virágó attlatz szoknya aszony-állathnak való, fekete Bársony az peremy és pénthelek módra vagyon; item egy nagy Paplan szederjes aranyos Bársonbúl tsinált és Torka Thabith, az karéja veres, kopott vaszony az allya; Item Falra való egy öreg kopott szőnyeg; item egy kis szőnyeg kotsira való."

Ezen öszveirás azértis nevezetes, mivel belőle a' régi ruhák nemeit, a' házi eszközök külömbféleségeit, és az élet-mód elintézését tanúljuk.

Gyurikovits György.

2.

A' philosophusi rendszerek.

Hogy a' philosophia *tudomány* — azt mondja *Fichte* *) — ebben a' philosophusok éppen úgy megegyeznek: mint a' hogy különböznek azon tudomány *tárgyának* meghatározásában. Akármiről tanitson is a' tudomány, szorosabb értelemben véve, nem egyébb az mint bizonyos *esméretek summája.* De hát az *esméret* mitsoda? Rövideden igy lehetne azt mathematice kitenni: tárgy × tárgyraügyelő = esméret. (objectum × subjectum = cognitio) Ugy van, az esméret ezen két factornak productuma. Esméretem van nekem akkor, mikor én (subje-

*) Über den Begriff der Wissenschaftslehre. Jena und Leipzig, 1798. S. 3.

ctum) valamit (objectum) a' megfogás (X) által, mint meghatározott, minden más tárgyaktól különböző tárgyat előmbe terjesztem, képzelem. Az esméretre tehát elmulhatatlanúl e' három kivántatik: *esmerő*, mëlly a' tárgyat esmerhesse (subjectum cognitionis) *tárgy*, melly esméret alá eshessék (objectum cognitionis), az esmerőnek, és a' tárgynak *összvehatása*. A' hol ez a' három, vagy a' három közzűl tsak egy is meg nints: ott esméret nem lehet. *)

Honnan veszi már eredetét az esméret? és vallyon felel-e annak meg valami valóság? — e' volt a' philosophusok között eleitől fogva a' legfontosabb kérdés. Jól látták ugyan is ők azt, hogy akarmit mondjanak, rendszereikben akarmit állitsanak, a' legelső, és legtermészetesebb kérdés arra e' lejénd: honnan tudod azt? — add okát állitásodnak.

Három féle képpen igyekeztek tehát ők ezen kérdést megfejteni eleitől fogva.

Némellyek igy okoskodtak: az *anyag* (materia) az egész világ állatja (substantia), azon kivűl nints semmi; minden testek abból állottak elő, különféle képpen módosittatván az: az anyag tehát az esméretek kútfeje is. Kétfelé mentek ugyan ezen állitásban: némellyek azt vitatván, hogy minden esméretek a' maga eredeti állapotjában levő, mások azt erősitvén, hogy azok a' *gépelyezett* (organisált) anyagból veszik eredetöket: Olly móddal, hogy az anyag az ő gépelyeztetése által kifinumodván: el-

*) Ezt minden megengedi, a' ki megengedi az esméretet, akárminemű legyen is az. Maga az *észképvitató* †) (Idealista), ki a' kültárgyakat tsak elméje Szüleményjének tartja, megkivánja, vagy legalább megesmeri e' hármat az esméretben. Az ő értelme szerént t. i. az esmerő az *ész*; a' tárgy: annak (észnek) szüleményje, az *észkép* (idea); a' kettő (t. i. az esmerő, és tárgy) közötti viszony öszvehatás pedig: az észnek szüleményjétől, vagy az észképtöli *maga megkülönböztetése*.

†) Ez, valamint a' többi ezen értekezésben előfordúló philosophiai magyar mesterszavak, vétettek jobbadán az Imre János Böltselkedéséből. II. Darab. Pest, 1829.

jut először a' maga, azután a' kültárgyak tudására, esméretére.

Mások azt állitják, hogy minden esméretünk egyedül gondolkodó elménknek, lelkünknek, minden kültárgyak hozzájárulása nélkűli szüleménye.

Némellyek végezetre azt mondják, hogy mivel az esméret, az esmerő, és a' tárgy összvehatásának következése, munkálatja: tehát a' hol ez az összvehatás történik, ott kezdődik, onnan ered, ott van éppen az esméret kútfeje, forrása is. Hol történik már ez az összvehatás? Nem másutt, hanem az *eszméletben* (Conscientia). Ugyan is maga az eszmélet nem egyébb, mint az embernek azon állapotja, mellyben tudja, hogy ő van, hogy rajta kivűl vagynak más tárgyak, 's azokkal neki bizonyos egybeköttetése van. Vagy a' mint *Krug* mondja: a' létel, és a' tudás belső egybeköttetése — *συνθεσις του ειναι, και του ειδεναι εν εμαυτω* — *Krug's Fundamentalphilosophie.* 1827. *S.* 56. — Az eszmélet tehát az esméret forrása, 's annak első factumai az esméret *tárgyas*, vagy *szerügyelő okfejei.* (materiale principiumai).

Ezen három különböző értelemből három philosophusi rendszer származott. A' mellyik az esméretet az anyagból származtatja, neveztetik: *anyagvitatásnak* (materialismus); azt pedig, melly kirekesztőleg a' lélekből származtatja azt magából: *értelemvitatásnak* (Intellectualismus) *) Vég-

*) Ezt az értelmet közönségesen *észképvitatásnak* (Idealismus) szokták nevezni: de nem helyesen, a' mint aláhb meg fog tetszeni. Inkább lehetne ezt *Lélekvitatásnak* (Spiritualismus) nevezni, minthogy az értelem a' lélek tehetsége: ha hogy ez a' szó, azon értelem kijelentésével nem volna már elfoglalva, melly a' lélek lételét az anyagvitatók ellen állitja. Jobb volna *okosságvitatásnak* (rationalismus) is nevezni — mint nevezik is azt sokan — minthogy az okosság a' lélek legfelsőbb tehetsége; hanem ha ez a' szó is, különösen az ujabb theologusok által, a' Supranaturalismus ellenébe tett értelem kifejezésére elfoglaltatott volna. Minden homályosság elkerülése végett tehát, jónak itélem a' nevezett értelem kijelentésére, az

re, melly az eszméletből állítja annak eredetét: *eszméletvitatásnak* (Syneidismus) *) lehet azt nevezni.

Ezen három fő rendszerre lehet vonni, minden eddig esmeretes philosophusi rendszereket. — Nagyon jó emlékezetű hazánkfia, *Imre János* Böltselkedésében, a' magáén kivül tizenegy rendszereket számlál. 1. D. l. 62—3.

1. Elsőnek teszi az *anyagvitatást*, mellyet elsőnek tettem én is, mint ollyan rendszert, melly legelőször állott elő az előttünk esmeretes philosophiában. Erre lehet ugyan is vinni *Descartesig* minden rendszereket, a' mennyiben addig, vagy egyáltaljában az anyagnak tulajdonitottak lételt; vagy ha lelket hittek is, azt anyagi lénynek képzelték: mi hogy amavval egyre megy ki, látni való.

értelemvitatást (Intellectualismus) használni. Igy nevezi ezt Krug is: *Fundamentalphilosophie.* S. 163.

*) Krug, ki ezen értelmet először fejtegette ki világosan, rendszerét, mellyet ez után épitett: *tapasztalásthaladó Összekötővitatásnak* (transcendentalis Synthetismus) nevezi. Az az ollyan rendszernek, melly azt tanitja, hogy a' létel, és a' tudás egybe köttetése; vagy az esmérő, és a' tárgy összehatása, minden tapasztaláson túl lévő, reánk nézve kimagyarázhatatlan titok — *το ειναι, και το ειδεναι του ειναι εστιν ακαταληπτον* — *Fund: philos: S.* 84. — Ez a' létel, és tudás egyesülése; az esmerő, és a' tárgy összehatása; vagy legelső esméret esik az eszméletben. Ez tehát minden esméret kútfeje, 's ennek factumai — mellyek a' mi legelső esméreteink — alapjai minden mi további esméretünknek.

Én pedig, ki a' philosophusi rendszer alkotásában nem abból akarok éppen, és egyenesen kiindúlni, hogy a' létel és tudás egybeköttetése, vagy az eszmélet maga, 's annak factumai megmagyarázhatatlanok, 's valami felsőbb kútfőből nem származtathatók; hanem ezen igazság segitségével különösen, 's egyenesen abból, hogy minden esméretünk az eszméletből ered: az ebből indúló, 's ezt vitató rendszert jobbnak látom: eszméletvitatásnak, vagy ha görögösen kell szólani: *Syneidismusnak*, nevezni. A' mint szokták p. o. nevezni anyagvitatásnak azon rendszert, melly az esméretet az anyagból, értelemvitatásnak, melly azt az értelemből származtatja.

2. *Lélekvitatás.* A' mennyiben ez, tsak a' lélek lételét vitatja, az anyagvitatás ellen: nem philosophusi rendszer, hanem annak, u. m. a' metaphysicának egy része.

3. *Kétségvitatás* (Scepticismus). Ez nem rendszer, hanem tsak út volna arra; de a' mennyiben semmi esméretet meg nem enged, 's az által maga magát lerontja: philosophusi rendszert nem is formálhat. Különben, ha tsak ugyan valami okfőkből indúl ki, hogy az *ágazatvitatóval* (dogmaticus) hartzolhasson — ha mindjárt azokat ő bizonyosoknak, igazaknak nem tartja is, hanem tsak ellenfelének rendszeréből költsönözi, 's annálfogva tsak κατ' ανθρωπον, ex concessis disputál: akkor *Reinhold* szerént *) *tagadó ágazatvitatónak* (negativus dogmaticus), rendszerét: *tagadó ágazatvitatásnak* (negativus dogmaticismus) lehet nevezni.

4. *Ágazatvitatás.* Ez is tsak út, mellyen rendszert lehet épiteni. De mivel ezen útnak charactere az, hogy önkényesen, 's az emberi esméret határira semmit nem ügyelve választott okfőből indúlki: a' vizsgálódó elme előtt megállható rendszert soha nem alkothat.

5. *Kántvitatása*, vagy *Tiszta észrostálása*, vagy *észmódvitatása* (Kantianismus, Criticismus, Formalismus). Ugy látszik, hogy ezek itt egyenlő jelentésüeknek (synonyma) vagynak véve: pedig meg kell őket egymástól jól különböztetni.

A' Criticismus ugyan is a' philosophálásnak az a' módja (methodus), melly szerént a' philosophálo, az ágazatvitatóval éppen ellenkezőleg, nem, az esméret határira nem ügyelve, önkényesen felfogott okfőből indúlki, hanem ellenemondhatatlanoknak elesmert okfőket tévén vizsgálódása alapivá, 's az emberi esméret általhághatatlan határit szüntelen szeme előtt tartván: azokon túl soha nem hág,

*) Reinhold's Anleitung zur Kentniss, und Beurtheilung der philosophie in ihren sämtlichen Lehrgebäuden. Wien, 1805. S. 53.

's általjában semmi közvetetlen nem bizonyos állitást rendszerébe, szoros megvizsgálás nélkül, fel nem vesz. Ezt nevezi I** *Tiszta észrostálásának*; de nem egészen kimeritőleg. Mert az igaz, hogy Kántnak illy tzimü munkája critice van irva, de a' critica methodust, maga Kant is nem egyedül ahhoz kötötte: hanem követte azt a' többi munkáiban, a' *kritik der practischen Vernunft*, — a' *kritik der Urtheilskraft-ban is.* Kihat azért ez a' philosophiának minden ágaira.

Kántvitatásnak sem lehet nevezni a' Criticismust, mert, az igaz, hogy Kánt critice philosophált, 's a' critica methodusnak felfedezője: de még is ez a' methodus az ő munkáiban olly *rideg módositásokkal* (individualis modificatio) jelenik-meg, mellyeket azon methodus szükséges jegyeinek nem tarthatunk.

Észmódvitatásnak (Formalismus) sem lehet nevezni a' Criticismust. Mert igaz ugyan, hogy Kánt, midőn a' maga rendszerét, *tapasztalásthaladó*, vagy *megvizsgáló észképvitatásnak* (transcendentalis, vel Criticus idealismus) nevezi, ezt teszi utána azonnal, hogy az tsak *alakos* (formalis), és nem *anyagos* (materialis), következésképen nem a' tárgyak lételét — mellyet kétségbe hozni soha esze ágában sem volt — hanem egyedül azokróli előterjesztésünk, esméretünk módját illeti; a' mennyiben t. i. azt állitotta, hogy a' mi tárgyakróli esméretünk alakja, tsupán *személyügyelő* (subjectiva): következésképpen az semmi olly jegyeket a' tárgyakról nem adhat, mellyek azoknak valóságos mivoltokra tartoznak. Azokat tsak úgy állitja elébünk, mint *phaenomenomokat*, nem pedig mint *noumenonokat.* De látni való, hogy ezen Formalismusnak, az igazi Criticismussal semmi köze, 's egy azon módositások közzül, mellyeket a' Criticismus a' Kánt kezei között szenvedett: következés képpen avval egyenlőértelmű nem lehet. Mert ez az állitása Kántnak inkább a' Kétségvitatással vág öszve, mint a' *megvizsgáló móddal* (Criticismus).

6· *Érzésvitatás* (empirismus) „Ez azt tanitja“ u. m. hogy a' képzeletek és esméretek egyedűl az érzékiségből származnak! Ha ez az empirismus, úgy a' philosophiához közel sem jár: mert az érzékiségből származott minden esméret, tsak a' *nézletig* (intuitio), és *érzésig* (sensatio) terjed, melly nem egyébb állati esméretnél. Az Empirismus ezen meghatározatját azért a' józan empiricusok bizonyosan el nem fogadják: hanem forditják azt: *tapasztalásnak*, *tapasztalásvitatásnak*, 's olly vélekedést értenek azon, melly azt tartja, hogy minden lehető esméretünk a' legfelsőbb, úgy mint a' legalsóbb, a' legöszveköttettebb, szintugy mint a' legegyszerűbb, a' tapasztalásból ered. — Úgy de, a' tapasztalás már maga, esméret. A' kinek tapasztalása van, esmérete is van már annak; 's a' tapasztalásnak nints ollyan factuma, melly esméret ne volna. A' tapasztalás vitató értelme tehát ide megyen ki más szókkal: minden esméret az esméretből származik; melly kérdés által ismét oda esik viszsza, a' honnan kiindúlt, vagy ki kellett volna indúlnia: honnan származik az esméret? Ha már erre a' kérdésre, a' tapasztalásról szót sem tévén, azt feleli: hogy származik az a' tárgyaknak, a' mi érzékenységeinkre, 's az által értelmünkre, okosságunkra, 's végre lelkünkre való hatásából: ekkor a' tapasztalásvitatás egy lesz, az eszmélet-vitatással, annyiban hogy az esméretet, ugyan azon két factorok (t. i. az esmerő és tárgy) productumának mondja, mellynek emez ugyan is, a' mi itt az érzékenységeket, az értelmet, az okosságot illeti: ezek együttvéve tsak a' lelket képezik. Mert a' szem nem lát, a' fül nem hall: hanem a' lélek az, a' mi azok által munkálódik; ezek tsak az esmérő, és a' tárgy öszvehatásuk eszközei, 's alkui (conditio); az értelem, és okosság pedig, a' léleknek, tőle el nem válható tehetségei. — Egyébiránt ha az empirismus egyedűl azon tárgyakkal, 's az azokróli emeretekkel foglalatoskodik, mellyek külső érzékenységeink alá esnek, úgy inkább a' természeti tudományokkal vág öszve, mint a' philosophiával, a' mikor ismét nagy kü-

lömbség lesz közte, és az eszméletvitatásközt: mert az eszméletvitatáson alapúló philosophia az illyen külső esméretek alapját, az eszméletet, 's annak első factumait vizsgálja; mint első, 's eredeti, és fő esméreteket, mellyekből folynak osztán, a' mi különféle tárgyakróli minden többi esméreteink.

7. Az *észvitatás* (rationalismus) u. m. „általjában véve azon tanitás, melly lehetségesnek állitja, „az észnek eredeti törvényei szerént, a' tiszta tapasztalástól nem függő, sőt ezt felülmúló esméreteket is." Látni való, hogy ez, a' fentebb emlitett *értelemvitatással* tökéletesen egy.

8. „Az *észképvitatás* a' külső tárgyaknak „tsak képzelt, 's gondolatbeli lételt tulajdonit." *Fichte**) kit, mint az újabb észképvitatás kifejtegetőjét — méltán úgy lehet nézni, mint az igaz észképvitatók képezőjét, igy adja elő, az ember rendeltetéséről irott munkájában, a' maga értelmét: „Én semmi „lételről nem tudok semmit, még a' magaméról sem. „Nints semmi létel — *én magam* általjában nem „tudok, és nem vagyok; tsak *képek* vagynak, ezek „teszik tsupán azt, a' mi van; és ezeknek egymásról „ollyan tudományok van, mint képeknek, — ollyan „képeknek, mellyek eltünnek a' nélkül, hogy volna „valami, a' mi előtt eltünnek; — mellyek képekről „képek által függenek öszve; — ollyan képek által, „mellyekben nints semmi lefestve, mellyeknek nints „semmi értelmök, semmi tzéljok. — Én magam egy „vagyok ezen képek közzül, sőt én magam nem ez „vagyok, hanem tsak egy képekről öszvezavart kép. „Minden valóság (Realität) egy tsudálatos álommá „változik, életnélkül, mellyről van az álom, és lélek „nélkül, melly álmodik; ollyan álommá, melly egy„magáról álomban egyesül. — A' *nézlet* (anschau„ung) álom — a' gondolat, a' minden lételnek, min-

*) Fichte, Über die Bestimmung des Menschen. — Berlin, 1800. — Három részből áll ez a' munka; az első a' *kételkedésről*, a' második a' *tudásról*, a' harmadik a' *hitről* tanit. A' fentebbi épületes resultatum van a' második részben, melly a' tudásról tanit! l. 172—4.

den

„den valóságnak — az én létemnek, erőmnek, tzél-„jaimnak, ön képzeletem szerinti forrása — azon „álomróli álom.“

Ha ez, az észképvitatás, a' minek pedig kell neki lennie, ha tsak az okoskodásban útat nem veszt: úgy éppen nem egyébb *semmivitatásnál* (nihilismus), és annál fogva nem is philosophusi rendszer: mert a' philosophus nem álom magyarázó, 's a' philosophia (objective szólván) nem álmoskönyv. Ugyan ezért nem lehet az értelemvitatást is, mint feljebb mondottuk, semmi módon észképvitatásnak nevezni.

9. *Létvitatás* (realismus) — Ha a' létvitatás — I** szerént — az az értelem, melly a' tárgyaknak, a' lelken kivűl is, valódi lételt tulajdonit: úgy ez az észképvitatásnak lévén éppen az ellenkezője, a' philosophiának tsak része, de nem rendszere. Ellenben, ha a' létvitatás *Krug* szerént az az értelem, melly az esmerőt a' tárgyból (subjectum objectum), az észképet a' valóságból (ideale reale) származtatja: úgy nem egyébb az anyagvitatásnál.

10. Az *Összekötővitatás* (synthetismus) az az értelem, melly az esméretek lehetségére, a' lelken kivűl a' tárgyakat elmulhatatlanúl szükségeseknek állitja, 's azok kútfejének az eszméletet tartja. Ez egy az *eszméletvitatással*.

11. „A' *válogatók* és *egyezteiők* rendszer nél-„kűl szűkölködő zavarja —“ (Eclecticismus. Syncretismus). E' tehát nem rendszer.

Magáról pedig ezt mondja I** „Én a' philosophiai „esméreteket az észből származtatván, a' philosophia „kútfejére nézve *észvitató*, — minden esmérethez a' „lelket mint szerző okot, és a' tárgyakat mint szük-„séges alkukat együtt megkivánván, a' rendszerre „nézve *Összekötő* böltselkedőnek vallom maga-„mat.“ — De ez alig ha megeshetik. Mert, ha a' philosophia, a' mint oda feljebb mondottuk, esméretek summája: a' ki a' philosophia kútfejére nézve észvitató, az esméretek eredetére, következésképen a'

rendszerre nézve is, nem lehet öszvekötő — hanem észvitató — vagy egyeztető.

Ezt a' tizenegy rendszert tehát igy lehet felosztani, 's elrendelni:

Philosophálás módja.

1. Kétségvitatás — mint tagadó ágazatvitatás.
2. Ágazatvitatás.
3. Megvizsgáló mód.

Philosophusi rendszerek.

1. Anyagvitatás.
   Létvitatás — a' második értelemben.
2. Értelemvitatás.
   Észvitatás.
3. Eszméletvitatás.
   a) Tapasztalásvitatás — a' második értelemben.
   b) Öszvekötővitatás.

A' *Lélekvitatás*, *érzésvitatás* (empirismus, az első értelemben) *Létvitatás*, az első értelemben. Ezek philosophusi rendszert nem alkotnak, hanem annak tsak részei.

A' *válogatók*, és *egyeztetők* az azokból (rendszerek) szerzett esméreteket rend, és egybefüggés nélkül használják.

Az *észképvitatás* pedig, ha ugyan ollyan, mint feljebb előadatott: nem egyébb mint a' philosophia caricaturája. —

Van még egy nevezetes rendszer, melly az újabb philosophusoknál, sok módositással fordúlelő: ez a' *Schelling Független Ugyanazonságvitatása* (Systema identitatis absolutae), melly valamint minden lételt: úgy minden tudást, vagy esméretet is, a' *függetlenből* (absolutum) származtat. Mitsoda már ez a' *független*? Azt mondja Schelling, hogy ez sem nem véges, sem nem végtelen; sem nem létel, sem nem tudás; sem nem esmérő, sem nem tárgy; sem nem észkép, sem nem valóság; sem nem egység, sem nem többség: hanem mind kettő együtt; a' külömbözőknek, külömbözésnélkülisége (indifferentia differentium). —

Ennek a' rendszernek látni való, hogy a' legelső szava, lépése is, a' logica fő, és első sarkalatos törvényje, az *ellenkezésrengulája* (principium contradictionis) ellen van; melly azt tartja, hogy a' mellyek egymással ellenkeznek, azokat öszvekötni, és igy gondolni sem lehet. Mi ellenkezik már jobban gondolkozó, 's ítélő elménk előtt, mint a' véges a' véghetetlennel; a' létel az arróli esmérettel; az észkép a' valósággal; az egység a' többséggel: és ha még is mind ezeket egy dologban együtt gondolhatjuk, egy tárgyban egyesithetjük: akkor nem látom többé által, hogy mi légyen a' gondolkodásbeli lehetetlen, a' nem való, a' képzelhetetlen, a' valóságtalanság, a' lehetetlenség, a' tagadó semmi, a' képtelenség! — képzeleten, még pedig allapnélküli, 's valóban Fichtei képzeleten épül tehát ez a' rendszer is: vele annál fogva méltán egy rangba tétetik.

A' millyen a' kezdete, allapja: ollyan a' folyamatja is, mind ennek, mind az ezen rendszer után alkotott ujabb rendszereknek. Számtalan bennek a' tsalás, az *álokadás* vagy *okfőfogyatkozás* (petitio principii) a' *többjelentés* (aequivocatio) a' *kétesszóllás* (sophisma amphiboliae), annyira, hogy egy némellyiket valóban úgy lehet nézni, mint mindenféle logicai négylábú állatok, — rókátskák (animal quadrupes logicum — vulpecula) népes barlangját. — Illyen nevezetesen az *Oken* rendszere is, ki a' többek között ezen régi mondás datztzára: *ex nihilo nihil fit* azt akarván megmutatni, hogy minden a' semmiből származik, igy okoskodik: a' o=+ —, a' + nem egyébb mint a' o állitva, a' — nem egyébb mint a' +o tagadva =—o. Minthogy már az egyszeri állitás = 1: tehát az egység a' zerussal ugyanaz (identicum) 1=0. — Továbbá az 1, Szám: annálfogva mathematice valami: tehát a' semmiből egyedül a' maga megtétele (positio) által lesz *valami*. — Hogy a' Számok semmik, azt hinni tévelygés volna u. m. mert azok tselekedetek (actus) — a' mennyiben t. i. a' zerus maga teszi-meg magát, még

pedig határtalanúl, minthogy benne a' + ∞ megvan, szintúgy mint a' — : tehát a' számok nem semmik, nem észképek (idea), hanem valóságok (realitas). *) Tsudálatos logica!

De éppen ezért nem szeretnek az illyen philosophusok a' logicának az ő hibáikat élesen mutató tűkrébe tekingetni: hanem vagy egészen elmellőzik azt mint *Fichte*, *Schelling*; vagy a' metaphysicába keverik, mint *Hegel* a' maga objectiva logicájában, hogy igy ne a' logica regulázza a' metaphysicát, hanem inkább ez, amazt. —

Mellyik már a' leghelybenhagyhatóbb, ezen egymással annyira ellenkező rendszerek között? - ez a' kérdés adja itt magát önkényt elébünk.

A' mi az anyagvitatást illeti — rövideden szólván — míg tzáfolhatatlan igazság lész az, hogy az okoknak magukhoz hasonló állatu (substantia) okozatjaik, munkálatjaik vagynak: mind addig megfogni elménk képes nem lesz, miképpen lehet az anyagnak nem anyag, sőt avval egészen ellenkező munkálatja — gondolat, akarat, esméret.

A' mi pedig az értelemvitatást nézi: hogy lelkünk az anyag, a' gépelyezet (organismus) befolyása nélkül godolkodhatik, a' kivűlötte lévő tárgyakról itélhet, egy szóval esmérhet: arról tsak akkor győzhetne meg bennünket, ha valami, minden emlékezetet eltörlő lethe vizéből itatván először meg, kivenne bennünket azután a' látható dolgok sorából, 's az anyagi világ határin túl tévén, ott láttatná, és éreztetné velünk azon esméreteket, mellyek itt származásunk után eszmélésünkkel ébredtek fel, 's a' vizsgálódás, és elmélkedés által apródonként nőttek, és szaporodtak.

Ha tehát sem az anyag - sem az értelem-vitatás meg nem állhat: marad az *eszméletvitatás*; mellyezen két egymás ellen szegűlő rendszert szépen egyezteti, 's az azokból támadt kétségeket eloszlatja.

---

*) Oken's, Lehrbuch der Naturphilosophie. Jena, 1831. S. 10-11.

Valóban azt lehet látni, hogy a' philosophiának egész eddigi historiája nem egyébb, mint ezen két rendszer egymás elleni hartzának, 's annak historiája, hogy ezek a' közöttök folyt hartzok alatt, miképpen feslettek ki, 's kifejlésök közben mitsoda módositásokat szenvedtek, minő alakokba öltöztek. Ez a' szünet nélküli tsata táplálta a' kétségvitatást is. Mert, ha az emlitett két rendszernél, módositásaikkal többet nem esmernénk: az emberi léleknek — a' mennyiben ugyan *philosophál* — mást mit tenni nem volna, mint magát egyenesen a' kételkedés ölébe vetni; a' mi pedig gyakorlatilag (practice) szólván, tsak annyi lenne, mint magát a' sátánnak adni; — a' mennyiben pedig *nem philosophál* (az emberi lélek): sem az anyag — sem az értelem-vitatás szerént nem gondolkodik; hanem a' nélkül, hogy tudná, követi azon értelmet, melly mind a' kettőt egybeköti — az *eszméletvitatást*. — A' józan értelem szól tehát e' rendszer mellett, 's az választja ezt el önkényt, a' magáénak.

Igen de így a' philosophia tsak azt tanitja, a' mit a' józan okosság? 's oda vezet, a' hova a' közértelem? (*intellectus s. Sensus communis — Common sense.* — nem, *intellectus s. Sensus plebeius — public Spirit*). A' *Schelling* és *Hegeltől* kiadott *kritisches Journal der Philosophie* pedig ezt mondja (Band. 1. Heft I. S. XVIII.) „Die Philosophie — ist „*nur dadurch* Philosophie, dass sie, dem *Verstande*, „und damit noch mehr *dem gesunden Menschen-* „*verstande*, worunter man die lokale, und tempo- „rare Beschränktheit eines Geschlechts der Men- „schen versteht, *gerade entgegengesetzt* ist; im „Verhältnisse zu diesem, ist an und für sich die „Welt der Philosophie eine *verkehrte* Welt" — Itt kétségkivül a' józan emberiértelem (gesunder Menschenverstand) a' pórértelemmel (public Spirit) van öszvezavarva, noha felette helytelenül, mert a' *józan értelem* alatt akarmitsoda körülirással azt érteni, valóságos botránkozás, 's crimen laesae majestatis. Ennek ellenébe kell magát tenni a' philoso-

phiának az igaz: de ha amannak szegűl ellene: úgy elfordúlt világával együtt ám lássa rajta mi történik. — Hogy kell a' józan közértelmet a' philosophusnak is tekinteni, megmondja *Hume*, a' maga *Essáy*iben (Vol. II. pag. 246) „Thó, an appeal to „general opinion, may justly in the speculative „sciences of metaphysics, natural philosophy, and „astronomy be estimed unfain, and inconclusive: „yet in all questions with regard to morals, as well „as criticism, there is really no other standard, „by wich any cotroversy ean ever be decided. And „nothing is a dearer proof, that a theory of this „kind is erroneous, than to find that it leads to „paradoxes, wich are repugnant to the common sen„timents of mankind, and to general practice, and „opinion."

Valóban nem is kell a' philosophus törekvésének más tzéljának lenni annál, hogy a' közértelmet *a' józan okosságra* emelje, az az: hogy annak állításait megerősitse, kifejtegesse, világositsa, tudományos rendbeszedje, olly móddal, hogy azok az okosság itélő széke előtt is megállhassanak. — A' kinek az efféle philosophiához nints kedve, hanem inkább a' képzelődés azon idétlen szülcményje után kapkod, melly magát az emberi józan értelemnek egyenesen ellene szegezi; 's vagy alakjából mindent kivetkeztet, vagy magát egyiptomi setétség alá veszi, mellyből sem ki, sem be látni nem lehet — *Monstrum horrendum, cui lumen ademtum* —: az, mint valami lelki Don Quixote tsak hadd tusakodjék a' maga szélmalmaival. —

Ugy van, az eszmélet a' philosophiának egyedűli forrása. Ha ő e' mellett megáll, akkor olly erő van kezében, mellyel még az *okos*, az az: az olly kételkedés nyughatatlan szárnyait is megkötözheti, melly nem azért kételkedik tsak, hogy kételkedjék: hanem hogy igazságot keressen. Mert a' mire magában kiki közvetetlen eszmél (cujus immediate conscius est), azt az okos kételkedő sem tagadhatja; ha mindjárt a' következéseknek, mellye-

ket abból valaki von, ellene kiált is. Vagy ha tsakugyan volna olly megátalkodva kételkedő, ki az eszmélet minden factumit tagadná; ki azt állitaná p. o. hogy midőn az ember előtte áll, vele beszél: ő semmit nem lát, nem hall, nem gondol 's a' t: az illyen legalább nem kivánhatná, hogy az ember vele szót, 's időt veszessen; hanem, mivel *contra principia negantem disputari non potest:* felhagyna vele, mint ollyan emberrel, *cui non est sanum sinciput;* 's arra hagyná, hogy kövesse hajdani elődjét *Pyrrhot*, kiről *Diogenes Laertius* IX 61. ezt beszélli: *ακολυθος ην και τῳ βιῳ, μηδεν εκτρεπομενος, μηδε φυλαττομενος, ἁπαντα ὑφισαμενος, ἁμαξας ει τυχοι, και κρημνους, και κυνας, και ὁσα τοιαυτα, μηδεν ταις αισθησεσιν επιτρεπων· Σωζεθαι μεντοι φασιν ὑπο των γνωριμων παρακολυθυντων.* —

Egyebiránt ebben alkalmasint is megegyeznének a' philosophusok; hanem abban hibázzák-el a' dolgot, hogy mindent megakarván fogni: az eszméletben mint utolsó kútfőben meg nem állapodnak, hanem túl menvén azon, annak származását fejtegetik, létét magyarázzák. Honnan ered az eszmélet? miképpen az, lehetséges? ezen kérdésekkel tépelődnek, mellyek pedig más szókkal egyenesen ide mennek ki: miképen lehetséges egy olly, létellel, és esmérettel biró lény, mint az ember? Melly kérdésre a' világon semmi philosophia (az okkosságot kielégitőleg értem) meg nem felel. Azt mondja *Jacobi* *) igen helyesen: hogy a' lévőt, annak közvetetlen esméretén kivűl, éppen úgy nem lehet előterjeszteni: mint az *eszméletet*, *az eszméleten kivűl.* —

Megfejthetetlen azért az eszmélet származásának titka az ember előtt; 's ez az ő böltselkedésének, vizsgálódásának végső határa, mellyet ha általhág, nem az igazság Országába lépik, hanem az álmok világába szédűl. Mert hogy minden philosophiának

---

*) In seinem Gespräche *David Hume* über den Glauben oder Idealismus und Realismus, S. 140.

elébb utóbb megfejthetetlen titokra kell akadni, megtetszik a' tapasztaláson kivűl, avvagy tsak onnan is, hogy maga, a' mindent megfejteni, 's tudni akaró *Wissenschaftslehre* is, kénytelen volt utóljára olly valamit elesmerni, a' mit megfejteni nem lehet. Azokat a' határokat t. i. mellyek közzé az *ént* szoritja, 's mellyekből magyarázza a' kűlvilágróli képzelete következésében lett meghatároztatását, nyilván megfoghatatlan határoknak (unbegreifliche Schranken) nevezi. (Philos. Journal. Bd. 8. Hft. 1. S. 12) —

Ezt mondja *Lichtenberg* is, a' maga halála után kijött vegyes tárgyú munkáiban (B. 2. S. 96) „Mit eben dem Grade von Gewissheit, mit dem wir „überzeugt sind, dass etwas in uns vorgeht, sind „wir auch überzeugt, dass etwas ausser uns vorgeht. „Wir verstehen die Worte innerhalb und ausserhalb „sehr wohl. Es wird wohl Niemand in der Welt seyn, „auch wohl schwerlich je einer geboren werden, „der nicht diesen Unterschied empfände; und das „ist für die philosophie hinreichend: *hierüber soll-* „*te sie nicht hinaus gehen; es ist doch alles un-* „*nütze Mühe, und verdorbene Zeit.*"

A' fentebb emlitett külömböző rendszerek számtalan módositásai már, mint meg annyi, valamint egymással: úgy tulajdon okfejeikkel is ellenkező rendszerek, mint lehet gondolni felette sok kárt okoztak a' tudománynak magának is ugyan (melly külömben tsak a' mindenoldalú vizsgálódás, 's vitatás által fejtődzhetik ki, 's juthat képestséges (relativus) tökéletességre legalább); de különösen a' közéletnek. Sokan ugyan is belefáradván a' philosophusok pereibe; elbódúlván fejök az emberi esméret határin túl kalandozó vizsgálatokban, 's azoknak resultátumaitól megirtódzván: elvonák magokat a' philosophia lármás világától, 's úgy kezdték azt nézni, mint egy bolygótüzet, melly után futni balgatagság, úgy mint a' mellyet az ember különben is el nem érhet, sőt utána futván kigázolhatatlan lápokba kerűl, 's fojtó posványokba sippad. Vagy legfeljebb is úgy tekintették azt, mint olly idő

töltő játékot, mellyel a' dolguktól rá érő nyughatatlan fejek unalmukat űzhetik : de a' melly nem érdemli meg, hogy a' tudós, ki valódi esméretek után törekszik, vagy a' hivatalbeli, ki a' tudományokat tsupán külső hasznukért betsüli, beleelegyedjék; 's általjában a' philosophusokkal mint ábrándozókkal, vagy mint igen kopár pusztán tengődő 's szemlélődő állatokkal — mint őket egy német költőnek nevezni tetszett — szót váltson.

Szenvedni kellett ez által tsalhatatlanúl a' tudománynak — elvonúlván annak mezejéről sokan, kik azt, meglehet, férjfiasan mivelheték vala; — de szenvedni kellett, mint mondottuk, különösen a' közéletnek. Ugyan is, ha minden józan philosophia, a' *Sokrates* kivánsága szerént, nem az Oskoláért, hanem az életért böltselkedik; ha igaz az, hogy annak tzélja nem más, mint az, hogy az emberi esméret utólsó kútfejeit felfedezze; annak határait kijelelje; a' lélek tehetségeit kimutassa, kifejtegesse; az embernek kötelességeit elibe terjeszsze — hogy így az ember mind maga számolni tudjon magának 's másnak tulajdon, mind mástól számot tudjon venni saját esméreteiről; — hogy igy itélete az emberiséget illető legfontosabb tárgyakról se egyoldalú, se fonák ne legyen; — hogy sem az emberi esmérő tehetség kitűzött határait általlépvén, a' valóság helyett árnyékot ne öleljen, sem tulajdon erejét nem esmervén, törpe lélekhez illő tehetetlenségben ne veztegeljen; — hogy igy tudván nagy hivattatását tisztinek mindenkor, és mindenekben megfeleljen, 's felséges rendeltetésének tzáfolhatatlan érzése benne ekképen önkényt felébredjen: — ha mondom minden józan philosophiának tzélja ez: melly kipótolhatatlan veszteség, melly tetemes romlás legyen ezen kints nem léte, vagy elvesztése egyes személyekre, melly tetemes romlás legyen a' közéletre, kiki megitélheti. Ezért mondja *Pláto* éppen, hogy a' görögök akkor állottak az értelmi, és erköltsi tsinosodás, polgári fény, és boldogság legmagasabb póltzán, mikor közöttök a' böltselkedők uralkodtak, és az uralkodók böltselkedtek.

Ki gondolkodhatnék azért a' philosophiáról, rendszereinek különféleségéért könnyelműleg? ki vetné meg tsupán azért, hogy azt — melly maga egy, mint maga az igazság egyetlenegy — azok, kik körűlötte forognak, rideg különösségökhöz képpest, sok és különféle alakokba öltöztetik? — ki kárhoztatná a' politicát azért: mert az igazgatás módja sokféle? a' szépmesterségeket: mert a' mivészeknek, a' szépről, a' felségesről való ítéletök külömböző? — Határtalan tökéletesedés van az emberi lélek elébe téve, mellyre törekedvén, ezer meg ezer útakat próbál meg annak elérhetésére. A' közelités a' felé lehetséges, ha mindjárt elérése lehetetlen is!

Vecsei Jósef Pr.

4.

Etymologiát illető néhány észrevételek.

Az újabb idő igen termékeny ollyan írományokkal, mellyeknek szerzői a' nyelvek öszvehasonlítását tették tzéljokká, hogy ezen úton a' népek eredetének, öszveköttetésének és rokonságának végére járjanak. Nem is tagadhatni, hogy annak, ki efféle nyomozásokba ereszkedik a' nyelvek öszvehasonlítása legnagyobb fontosságú dolog, minthogy épen ez az, a' mi a' historiai tudósítások hijjánosságát kipótolja *), a' történetek fonala, mint többnyire lenni szokott, viszsza nem vezetvén a' népek eredetéig. Mert feltehetni, hogy a' melly népeknek nyelveik egymással atyafiságosok, azok magok is egymáshoz atyafiságos viszonyban állanak és egy eredetüek.

---

*) Cum remotae gentium origines historiam transcendunt, *linguae* nobis praestant veterum monumentorum vicem. Leibnitz.

Az öszvehasonlított nyelvek atyafiságának legbizonyosabb kriteriuma az, ha azok nem tsak mennél több gyökérszókban, hanem grammatikai alkotásokra nézve is megegyeznek egymással. De többen már abban hibáztak, hogy a' nyelvek rokonságát illető vizsgálataik mellett egyedűl az elsőbb rendü megegyezésre fordították figyelmetességeket a' nélkül, hogy egyszer'smind a' szavak formáit, a' mint a' grammatikai flexio külömbféle módjai által erednek, úgy szinte azoknak elrendelését is tekintetbe vették volna, és így tsak egyoldalulag fogván a' dologhoz, a' nyelvek atyafisága felől való itéleteiknek is nagyon bizonytalanoknak és igyekezeteknek egészen sikeretlennek kellett lenni. Még inkább pedig eltávoztatott az igaz útról 's egyszer-'smind a' feltett tzéltól a' dologgal helytelenül bánás sokakat azok közül, kik abban foglalatoskodnak, hogy külömbféle nyelvekben hasonló szavakat keressenek fel. Az egyiknek valamint a' másiknak az volt a' következése, hogy gyakorta ollyan nyelveket és népeket az atyafiság köteléke által öszvekaptsolva vagy épen egymástól származtatva láttunk, mellyeknek alig van más közök egymáshoz, mint a' mi minden nyelveket és népeket a' világon egymással öszveköt. Ezen okból néhány az etymologiát illető észrevételeket nem tartok feleslegeseknek, mellyeknek az a' tzéljok, hogy legalább hazánkfiai között efféle eltévedéseknek eleit vegyék.

Mindeneknek előtte a' nyelvek öszvehasonlításában őrizkedjünk, hogy azoknak nyomdokait ne kövessük, kik a' nélkül, hogy magoknak alapos nyelvbéli esméretcket igyekeztek volna szerezni, etymologiai combinátiókkal foglalatoskodnak 's nyelvbéli hasonlatosságokról írnak. Ezen foglalatoskodás mellett ollyan szavak között, mellyeknek megfogásai megfelelnek egymásnak, formájokra nézve is hasonlatosságokat szeretnek felkeresni, és ha ezen munka minden önkények mellett, mellyet magoknak engednek, még sem foly szerentsésen, megelégesznek egyenlő hangzó szavakkal, bár mi légyen is az ér-

telmek, mert azonnal megtudják jelentéseiknek összefüggését mutatni. Úgy osztán épen nem is lehet tsudálni, ha néha a' szószármaztatás ollyan példáira találunk, mellyek a' következendőkhez hasonlítanak: *) διάβολος (ördög) ebből: *duo*, kettő, és *bolus*, falat, minthogy a' test és a' lélek neki tsak két falat; Tand, tändeln és az alsó szászországi dämiſch ebből: *madame* (mint azt még a' XVIII-dik században is egy philologus állította), az elsőbbek talám azért, minthogy az aszszonyok gyermekeikkel tréfálni szoktak; *sok* ezen német szóból: Schock, mert hatvan darab sok; *Isten* ebből: ſtehn, mert egyedül ő a' maga erejével álló, az önálló, formáltatott pedig az analogia szerént mint iskatulya, istálló; *bűn* a' zsidó *bun* vagy *bin* igéből, melly ezt teszi: észrevenni, általlátni, minthogy a' bűnt elkövetvén általlátta az ember a' jó és a' rosz között való külömbséget, bonum obedientiae et malum inobedientiae, a' mint Sz. Ágoston mondja 's a' t. Ekképen igy bizonyos nemü etymologusok magok magoknak tsinálnak hasonlatosságokat, a' hol nintsenek és azoknak kedvéért egy nyelvet a' másiktól és egy népet is a' másiktól származtatnak.

Minthogy már az eddig mondottakból nyilvánvaló, melly igen félre vezet az igaz útról az etymologiával viszszaélés: még azt is szándékom megmutatni, hogy ha bár gondos figyelemmel 's dologértéssel gyakorolt szónyomozás segitségével azon resultatumhoz jutunk is, hogy valóban sok ollyan szavak vannak, mellyek külömbféle nyelvtörzsökökben találtatnak, ezen környülmény is azoknak közelebbi atyafiságára semmi megbizonyító erővel nem bír, ha egyszer'smind más okok nem járulnak hozzá. Mert részszerént kitetszik nyomosabb vizsgálódás mellett, hogy azon szavak közül többek tsak későbbi időszakaszokban történeti könyülmé-

*) Már Sz. Ágoston az illy nemü etymologiáról igy szóll: Ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cujusque ingenio praedicatur.

nyek által — millyenek p. o. a' népeknek egymással sokféle öszveköttetéseik vagy békesség vagy háború idejében — az egyik nyelvből a' másikba, midőn ezek már régolta egymástól el voltak válva, vétettek fel; részszerént az öszvehasonlító nyelvtudomány meggyőz bennünket arról, hogy minden előttünk esméretes nyelvek között, akármennyire eltávozzanak is egymástól alkotásokban, még is bizonyos érintő pontok vagynak, mind az egyes gyökérszókra, mind a' szavak szerkeztetésére nézve. *) De az illyen hasonlatosságok az atyafiságnak tsak legtávolabb lévő gráditsát teszik, — ha hogy azokat egyébként atyafiságnak nevezni lehet — és ha azokból a' nyelveknek és az ezeket beszélő nemzeteknek közelebbi rokonságát akarnók következtetni, okoskodásunk minden bizonyítás hijjával volna. Hogy ezen állításomat teljesen bébizonyítsam, sok olly gyökérszókat fogok felhozni, mellyek még a' legkülömbözőbb nyelvtörzsökökben is találkoznak; a' hol főképen a' semiticust és az indo-germaniaiat a) fogom tekintetbe venni. Azon analogiákat pedig, mellyek a' szavak öszveköttetését illetik, elhallgatom; mert a' syntaxist illető egyes hasonlatosságokból úgy sem következtet senki is közelebbi nyelvatyafiságot; de az egymástól egészen külömböző nyelveknek több szavakban megegyezése már sokakat rávitt ezen következtetésre.

Minthogy az emberek legelső nyelvében a' legtöbb szavak a' hangzó természet utánazása által voltak formálva, — és épen ebben a' környülményben

---

*) Quelqu' isolées que paroissent au premier abord certaines langues, quelqu' extraordinaires que soient leurs caprices et leurs idiotismes, toutes ont de l'analogie entre elles, et ces rapports multipliés seront aperçus á mesure que l'on perfectionnera l'histoire philosophique des peuples et l'étude des langues, qui sont à la fois le produit de l'intelligence et l'expression du caractère individuel de l'homme. A. de Humboldt.

a) Az indo-germaniai nyelvtörzsök nevezete alatt közönségesen ezen nyelvek foglaltatnak: a' szanszkrit, az ó és új persiai, a' görög, deák, a' germaniai és szláv nyelvek.

azon megegyezésnek legfontosabb okát kell keresnünk — ollyan szótörzsököket botsátok előre, mellyek nyilván onomatopoeticus eredetüek. Illyenek a' következők: a)

Nyalni, zsidóúl b) *lachak*, *lakak*, görögűl *λείχω*, *λίχω*, *λίγω*, *λίγγω*, deákúl *lingo*, a' szanszkrit

---

a) Sokakat az itt felhozandó, formájokra 's jelentésekre nézve megegyező szavakból az értekező maga gyűjtött öszve, külömbféle ó és új nyelvek tanulásával foglalatoskodása közben; másokat idegen szorgalomnak köszön, 's kötelességének tartja, azon munkákat, mellyeket ezekre nézve főképen használt, névszerént előhozni. Ezek a' következők: Versuch eines vollständigen grammat. krit. Wörterbuches der hochdeutschen Mundart, von Joh. Christ. Adelung. Leipz. 1793—1801. 4 B. Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde, von Joh. Chr. Adelung, Berlin, 1-ter Th. 1806, 2-ter bis 4-ter Th. fortgesetzt von J. Sev. Vater. 1809—1817. Asia polyglotta, von Julius Klaproth. Paris, 1823. Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata. Auct. Samuele Gyarmathi. Gottingae, 1799. Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen mit Beziehung auf die Aehnlichkeit der finnischen Sprache mit der ungarischen, von Joh. Strahlmann. Petersburg. 1816. Researches into the origin and affinity of the principal languages of Asia and Europe. By Lieutenant Colonel vans Kennedy. London, 1828.

b) A' 'sidó szavaknak megfelelő más semiticus szavakat e' helyen tsak ritkán fogom felhozni; mert az itt a' tzélom, hogy külömbféle nemü, nem pedig ollyan nyelveket állítsak öszve, mellyek mint testvérek vagynak egymáshoz vagy épen egymástól származnak. Ugyan azon okból felesleges volna a' germaniai vagy szláv nyelvtörzsöknek minden dialektusait vagy a' deák nyelvet leányaival mindegyik szóban öszvehasonlítani. Azomban még is jónak tartom, indo-germaniai és semiticus vagy más nyelvbéli szavak öszveállíttatásában gyakran egyszer'smind a' szanszkrit, persiai, görög, deák, német es cseh nyelveknek közelvaló etymologiai rokonságára figyelmetessé tenni; minthogy közöttünk még mindég több ollyan philologusok vagynak, kik ezen rokonságot által nem látják, vagy előre bévett vélemények kedvéért nem akarják általlátni, — azokat értem, kik a' magyar nyelvet a' szanszkrit vagy a' zend nyelv rokonjának állítják.

nyelvben *lik*, persául *lisiden*, *) németül lecken, angolúl *to lick*, frantziául *lêcher*, olaszúl *leccare*, a' lettus nyelvben *lakti*.

Vakarni, zsidóúl *garad*, *charat*, *charatz*, *charasch*, *charath*, görögűl χαράσσω, χαράττω, deákúl, *rado*, németűl kraßen, kritzeln, magyarúl, *kartzolni*, angolúl *to grate*, *to scratch*, frantziáúl *gratter*, olaszúl *grattare*.

Gargarizálni, zsidóúl *garar*, *gargar*, görögűl γαργαρίζω, németűl gurgeln, magyarúl *gargarizálni*, *gurgulyázni*; *gége*, Gurgel, frantziáúl *gorge*, olaszúl *gorga*, finnusúl *curcku*. Hasonló eredetü a' deák *gurges*.

Keverni, zsidóúl *mazag*, *masak*, görögűl μίσγω, μίγνυμι, deákúl *misceo*, szanszkritúl *misr*, persául *amichteu*, *amiziden*. németűl miſchen, lengyelűl *mieszam*.

Hinteni, zsidóúl *zarak*, *zara* (זרע), magyarúl *szórni*, deákúl *sero*, a' régi Latinoknál *sao*, *seo*, németűl ſäen, angolúl *to sow*, csehűl *sýti*.

Leszakasztani, zsidóúl *parak*, görögűl ῥηγνύω, ῥάγω, βρηγή (az aeoliai dialectusban: törés), deákúl *frango*, németűl brechen, angolúl *to break*.

Lerontani, zsidóúl *haras*, görögűl ῥήσσω, ῥάσσω, ἀράσσω, németűl reiſſen.

Tsengeni, zsidóúl *tzalal*, *tz'latzal*, arabsúl *salla*, *salsala*, németűl ſchallen.

Dongani, zsidóúl *hamam*, *zamam*, németűl ḫummen, ḫummſen, ſummen, ſummſen.

Hempelygetni, zsidóúl *galal* (ennek rokonja *agal*, יגל), görögűl κίλλω, κέλλω, κυλίω, deákúl *volvo*, németűl quellen (a' régi német nyelvben Galle e' helyett: Quelle), wallen.

Sziszegni, görögűl σίζω, deákúl *sibilo*, németűl ziſchen, angolúl *to hiss*, olaszúl *fischiare*, csehűl *syčeti*, magyarúl *sziszegni*. A' zsidó *scharak* meg-

*) Meg kell jegyeznem, hogy itt a' deák betükkel nyomtatott minden idegen szavakban az s betünek deák és nem magyar s-nek hangja van.

egyez a' görög συρίζω, συρίσσω, συρίττω igével, mellynek törzsöke ez: συριγ (ebből σίριγξ, σύριγμα).

Susogni, deákúl *susurro*, németűl ſauſen, ſäuſeln, magyarúl *zúgni*, *suhogni*, *susogni*, *suttogni*.

Hangzani, szanszkritúl *kal*, a' pehlvi nyelvben *kala*, görögűl καλέω, deákúl *calo*, németűl gällen, arabsúl *kâla* (szólni), zsidóúl *kol* (hang, szó), lappúl *kiljot* (kiáltani).

Fújni, görögűl ἄω, ἄημι, szanszkritúl *vata*, *vaju* (ventus), csehűl *wjti*, Ulphil. *waian*, németűl wehen, Wind (melly wehend-ből van öszvehúzva), fachen, anfachen (a' wehen igének az intensivuma), zsidóúl *puach*. arabsúl *phâcha*, magyarúl *fújni*.

Fűrészelni, zsidóúl *sor* (שור), deákúl *serro*, *serra*.

Verni, arabsúl *daphpha*, zsidóúl *thaphaph* (ebből *thoph*, magyarúl *dob*, törökűl *duff*), görögűl τύπω, τύπτω (ebből τύμπανον), szanszkr. *tup*, angolúl *tip*, németűl tupfen.

Tsörögni, deákúl *crepo*, *crepito*, németűl klappern, magyarúl *kelepelni*, *kerepelni*.

Tapodni, németűl tappen, frantziául *taper*, zsidóúl *dabab*, *taphaph* (arabsúl *dabba*, *taphpha*), magyarúl *tapodni*, *topogni*, *tiporzi*. Ugyan azon törzsök más nyelvekben általtett betűkkel találtatik, p. o. a' szanszkritban *pad* (láb), *pat* (menni), *pathin*, *patha* (út), a' persiaiban *pai* (láb), a' zend nyelvben *petho* (út), a' görögben ποῦς e' helyett: ποδς, πατέω, πάτος, a' deákban *pes*, *peto*, *vado*, a' németben Pfote, Fuß, waten, Pfad, Ottfriednál *Pad*, az oroszban *put*.

Bögni, zsidóúl *gáah*, görögűl γοάω, szanszk. *go*, *gauh* (bos), persáúl *gai*, németűl Kuh.

Forrani, zsidóúl *zud*, *zid*, görögűl ζέω (ebből ζύθος), német. ſieden, angol. *to seeth*.

Kukorékolni, olaszúl *cucurire*, csehűl *kokrhati*, magyarúl *kukorékolni*.

A' *raf*, *raff*, *rab*, *rap*, *rup* törzsökből, melly azon hangnak bélyege, melly a' sebes hozzákapással vagy a' ragadással van öszvekaptsolva, szár-

származnak az arabs *raphaa*, a' görög ἁρπάζω, a' deák *rapio*, *rumpo* (*rupi*), a' szanszkr. *rup*, a' persiai *rübuden*, a' német raffen, rauben, raufen, riffeln, rupfen, az ángol *to reap*, *to rob*, a' magyar *rabolni*, az olasz *raffa* (p. o. far alla *raffa*, *ruffa*, ripš, rapš machen), *robbare*, *rubare*, *arraffare*, a' frantzia *ravir* és *rober* a' *derober* szóban 's a' t. Hasonló jelentésüek 's formájuak, tsak hogy szájpadlási hang van elejekbe téve, a' következő szók is: a' zsidó *garaph*, a' görög γριπέυω, γριπίζω, a' szanszkrit *grah*, a' persiai *giriften*, a' német greifen, az angol *to gripe*, *to grope*, a' frantzia *gripper*, az olasz *grappare*.

Jajgatni, zsidóúl *alah*, *alal*, *jalal*, görögűl ὀλολύζω, ὐλάω, deák. *ejulo*, *ululo*, német. heulen, angol. *to howl*, frantz. *hurler*, olaszúl *urlare*, spany. *ahullar*.

Károgni, németűl krähen, angolúl *to crow*, magyarúl *kárálni*, *károgni*, *krákogni*. Ezekkel rokonok a' 'sidó *kara* (hívni), a' chaldaeai *k'raz* (közönséges helyen kihirdetni), a' görög κηρύσσω, κράζω, κρίζω, κρώζω, a' deák *crocio*, a' szanszkrit *krad*, *krus* (kiáltani), a' német ſchreien, kreiſchen, kreißen, krächzen 's a' t, a' tsch *kričeti*, a' frantzia *crier*, *croasser*, az angol *to cry*.

Köpni, görög. πτύω, ψύττω, deák *spuo*, *sputo*, német. ſpeien és más véghanggal ſpucken, magyar. *pökni*, lappúl *poikon*.

Morogni, görög. μορμύρω, deák. *murmuro*, német. murren, murmeln, magyar. *morogni*, *mormogni*, finnus. *muraja*.

Gágogni, német. gackern, gakſen, angol. *to cackle*, olasz. *checcalare*, frantz. *caqueter*, magyar. *gágogni*.

Menydörgés, zsidóúl *raam* (רעם), tsehúl *hrom*, lengyel. *grom*, az alsó németországi dialektusban Grommel. Hangjának más nemétől neveztetett deákúl *tonitru*, persáúl *tendur*, angol. *thunder*, német. Donner.

Kakas, angol. *cock*, frantz. *coq*, finnus. *kukko*, magyar. kakas.

Kakuk, a' Tatároknál *kauk*, török. *kuku*, magyar. *kakuk*, szanszkr. *kokila*, görög. κόκκυξ, deák. *cuculus*, német. Kuckuck, angol. *gawk*, *cuckoo*, frantz. *cocu*, tseh, *kukaćka* 's a' t.

Bagoly, német. Uhu, a' köz dialektusokban Huhu, Buhu, deák. *bubo*, magyar. *huhogni*. Mongolúl *uhli*, szanszkrit. *alu*, deák. *ulula*, német. Eule, angol. *owl*.

Gerlitze, zsidóúl *Hor*, deákúl *turtur*.

Az *atyát* és *anyát* jelentő nevek is eredetiképen hangutánazás által formáltattak és a' gagyogó gyermeknek első hangjait adják elő, melly okból tsaknem minden előttünk esméretes nyelvekben egymáshoz nagyon hasonlítanak; p. o. a' zsidóban 's rokon dialektusokban *ab*, a' mongol nyelvben *abu*, *babai*, tibetűl *pa*, persáúl *baba*, törökül *baba*, *ata*, magyarúl *apa*, *atya*, lappúl *attje*, görögűl ἄππα, πάππα, τέττα, ἄττα, deákúl *papa*, *pappas*, *pappus*, németűl Papa (mellyekből lettek a' már míveltebb szavak πατήρ, *pater*, Vater, szanszkr. *pitri*, pers. *peder*; továbbá anya, zsidóúl *em*, finnusúl *emä*, tibetűl, *ma*, görögűl ἄμμα, μάμα, μάμμα, szanszkrit. *amba*, török. *ana*, magyar. *anya*, német. Amme, Mama (és ezekből μήτηρ, *mater*, Mutter, szanszkrit. *matri*, pers. *mader*, tseh. *máti*, *máter*.

A' felhozottakon kivűl még sok ollyan gyökérszók találtatnak egymástól külömböző nyelvtörzsökökben, mellyek úgy látszik, más úton mint a' természeti hangok utánazása által formáltattak és részből bizonyosan más eredetüek is, jóllehet ez eránt semmit meghatározni nem bátorkodom. Azt még is megjegyzésre érdemesnek tartom, hogy kezdetben több szavak hangkövetésből is származhattak, tsak hogy idő jártával ezen eredetek az által, hogy igen sokféleképen alkalmaztattak nem hallható tárgyakra 's tselekedetekre, esmérhetetlenné lett. Így p. o. a' zsidó *halal-t* eredetiképen kétség kivűl a' világos hangról használták és tsak úgy vite-

tett által a' fényes világosságra; az első jelentése (világosan hangzani) megmaradott ezen német szóban : hallen, a' második (világos lenni, világosítani, fényleni) a' zsidó igében, és mind a' hangról, mind a' világosságról használtatik a' német hell szó. A' megegyezésnek ezen példái közül pedig némellyek talám nem egyebek mint a' történetnek játékai.

Itt következik ollyan gyökérszók laistroma, mel'yek közül némellyek épen nem származhattak hangutánazásból, mások pedig, ha abból származtak is, legalább azt már meg nem esmerhetni.

Egy, szanszkritúl *eka*, persaúl *jek*, magyar. *egy*.

Kettő, a' krimiai Tatároknál *tua*, szankritúl *dvi*, persáúl *du*, görög. δύο, deák. *duo*, Ulphilasnál *twai*, németűl zwei, tsehűl *dwa*, *dwê*.

Három, a' krimiai Tatároknál *tria*, szanszkrit. *tri*, görögűl τρεῖς, deákúl *tres*, németűl drei, tsehűl *trj*.

Négy, a' krimiai Tatároknál *fidar*, Ulphilasnál *fidur*, német. vier.

Hat, zsidóúl *schesch*, szanszkr. *schasch*, pers. *schesch*, görög ἕξ, deák. *sex*, német. sechs, tseh. *ssest*.

Hét, zsid. *schêba*, szanszkr. *saptan*, ó pers. *hapta*, új pers. *heft*, görög. ἑπτά, deák *septem*, német. sieben, tseh. *sedm*.

Tíz, szanszkr. *dasan*, pers. *deh*, görög. δέκα, deák. *decem*, Ulphilas: *taihun*, német. zehn, frantz. *dix*, magyar *tíz*, tseh. *deset*.

Száz, szanszkrit. *sata*, pers. *sad*, magyar. *száz*, finnusúl *sata*, görög. ἑκατόν, deák. *centum*, tseh. *sto*, a' gothus nyelvben *hund*, német. hundert.

Ezer, szanszkr. *sahasra*, pers. *hezar*, magyar. *ezer*.

Fog, zsidóúl *schen*, szanszkr. *danta*, pers. *dendan*, görög ὀδούς, ὀδόντος, deák. *dens*, német. Zahn, angol. *tooth*.

Fül, zsid. *ozen*, görög. οὖς, az ó deák nyelvben *ausis*, e' helyett: *auris*, a' gothusban *auso*, tse-

hűl *vcho*, dual. *vssi*, lettusúl *ausis*, a' Chinai nyelvben, *uhl*, *uhr*, németűl Ohr.

Torok, mongolúl *chohli*, szanszkr. *gala*, pers. *galu*, deák. *gula*, votjákúl *gulen*.

Nyak, német. Nacken, angol. *neck*, olasz. *nuca*, *nocco*, magyar. *nyak*, finnusúl és lappúl *niska*.

Kéz, mongol. *gar*, szanszkr. *kara*, magyar. *kar*, görög. χείρ, a' régi Latinoknál *hir*.

Köröm, sanszkr. *nakham*, pers. *nachun*, görög. ὄνυξ (*νύγω*, *νύσσω*), deák. *unguis*, német. Nagel, angol. *nail*, lappúl *naule*.

Tzomb, zsid. *schok*, chald. *schak*, szanszkr. *sakthi*, német. Schenkel, alsó Szászországban Schake

Név, a' szamojed nyelvben *nim*, *nimda*, szanszkr. *nama*, pers. *nam*, görög. ὄνομα, deák. *nomen*, német. Name, finnus. *nimi*. Más véghangja van a' dánus Nave — és a' magyar *névnek*.

Ajtó, kapu, zsidóúl schaar, chald. *th'ra*, görög. θύρα (talám ebből a' deák *obturo*), szanszkr. *dvar*, pers. *der*, német. Thor, Thüre, tseh. *dweře*.

Vár, zsidóúl *birah*, szanszkr. *pura*, pers. *baru*, görög βάρις, magyar. *vár*, *város*.

Férjfi, zsidóúl *isch*, szanszkr. *isa* (úr).

Aszszony, zsidóúl *ischscha*, magyar. aszszony.

Férjfi testvér, szanszkr. *bhratri*, görög. φρατήρ (φρατρία), deák. *frater*, tótúl *brat*, magyar. barát.

Aszszony testvér, szanszkr. *svasri*, deák. *soror*, német. Schweſter, tseh. sestra, votjákúl *soser*, finnusúl *sisär*, lettusúl *sessu*.

Tűz, zsidóúl *ur* (אור), az afgan nyelvben *vur*, *or*, deákúl *uro* (égetni).

Nap, szanszkr. *sura*, görög. ἥλιος, deák. *sol*, svéd. sol, angol. *sun*, német. Sonne, lettus. *saule*, a' Mandsuroknál. *schun*.

Méz, szanszkr. *madu*, tótúl és oroszúl *med*, finnus. *mesi*, magyar. *méz*, mellyektől a' görög μέλι és a' deák *mel* tsak a' véghangban külömböznek. Atyafiságosok a' német Meth, az angol *mead*, és a' görög μέθυ.

Víz, szanszkr. *uda*, görög. ὕδωρ, deák. *udor*, *udus*, Ulphil. *wate*, angol. *water*, német. Waſſer, tseh. *woda*, magyar. *víz*, finnus. *wesi*.

Nád, káka, zsidóúl *soph*, német. Schilf, dánúl Säf.

Szarv, zsidóúl *keren*, görög. κέρας, deák. *cornu*, német. Horn.

Kád, zsidóúl *kad*, görög. κάδος, deák. *cadus*, tseh. kad, magyar. kád.

Tolvaj, oroszúl *wor*, finnusúl *waras*, magyarúl *orozni*.

Kötél, zsidóúl *chebel*, görög. κάμιλος, német. Kabel, frantz. *cable*.

Hegy, zsidóúl *hor=har*, görög. ὄρος, tsehúl *hora*, a' Tunguszoknál *ura*, *uro*.

Föld, zsidóúl, *ĕretz*, chald. *ara* (ארע), arabs. *ardon*, görög ἔρα, német. Erde, szanszkrit. *dhara*, deák. *terra*.

Szántóföld, görög. ἀγρός, deák. *ager*, német. Acker, arabs. *akâron*; a' zsidóbau *ikkar* földmívelőt tészen, az *akar* igéből, melly a' zsidóban nints ugyan szokásban, de az arabsban Conj. V. ezt teszi: a' földet ásni.

Jég, persáúl és törökűl *jech*, finnus. *jää*, lappúl *jägna*, magyar. *jég*.

Tövis, horog, zsidóúl *chòach*, *chach*, német. Haken, angol. *hook*, tsehűl és lengyelűl *hak*. Ide tartoznak a' görög ὄγκος, ἀχή, a' deák *uncus*, *acus*, *aculeus*, a' német Angel, Ecke 's a' t.

Kör, zsidóúl *kikkar* e' helyett: *kirkar*, a' *kur* (כור) törzsökből, melly ezt teszi: gömbölyü lenni, és ugyan ezen megfogást magokban foglalják a' következő mind zsidó, mind más nyelvbéli szavak is, mellyek egyszer'smind formájokra nézve is egymáshoz hasonlítanak: a' zsidó *kur*, kályha (melly a' formáról neveztetett így) és *kijjor*, gömbölyü medentze; a' magyar *kör*, *környék*, *körül*, *karika*, *kerek*, *kerék* 's a' t., a' finnus *kierre*, a' görög γῦρος, a' deák *gyrus*, a' német Kreis, a' lengyel *kres*.

Sor, zsidóúl *schora*, arabsúl *suraton*, törökűl *sira*, magyarúl *sor*, *szer*, deákúl *series*.

Oroszlán, zsidóúl *labi*, arabs. *labaton*, (nőstény oroszlán), görög. λέων, deák. *leo* német. Leu, Löwe, tseh. lew.

Bika, ökör, szamojedúl *sir*, mongolúl *schar*, persáúl *sihr*, magyar. *sőre*, zsidóúl *schor*, arabs. *thauron*, görög. ταῦρος, deák. *taurus*, német. Stier.

Tinó, zsidóúl *phar*, német. Farre, szanszkritúl *dhenu*, persáúl *taven*, magyarúl tinó.

Ló, arabsúl *pharas*, deák. veredus, német. Pferd.

Gödölye, zsidóúl, *g'di*, törökűl *ketschi*, magyarúl *gedő*, *gödölye*, *ketske*, *kos*, deák. *hoedus*, angol. *goat*, *kid*, német. Kitze, tseh. kozel, koza.

Kigyó, zsidóúl *saraph*, szanszkr. *sarpa*, görög. ἑρπετόν, deák. *serpens*.

Nagy, sok, tibetűl *mang-bbo*, szanszkritúl *mahat*, persáúl *meh*, görög. μέγας, deák. *magnus*, magyar. *magas*, német. mächtig, Notker: *mahtig*, Menge.

Kitsiny, szanszkr. *kintschit*, pers. *kutschek*, török. *kutschuk*, magyar. *kitsiny*, *kitsid*.

Veres, arabsúl *eriton* (color rubicundus, similis illi, qui in fructu arboris *erta* conspicitur. Gol.) görög. ἐρευθος, deák. *rutilus*, szanszkr. *rohita*, német. roth.

Jó, törökűl *eju*, magyarúl jó, görögűl εὖ.

Minden, mongolúl *olan*, zsidóúl *kol*, görög. ὅλος, német. all, angol. all, *whole*.

Árva, szanszkr. *arbha*, görög. ὄρφος, ὀρφανός, deák. *orbus*, magyar. *árva*, finnus. *orpo*.

Enni, görög. ἔδω, ἐσθίω, deák. *edo*, szanszkr. *ad*, *as*, német. essen, angol. *to eat*, magyar. *enni*, *eszek*.

Lenni, görög. εἰμί, ἐσσί, ἔσεσθαι, deák. *sum*, *esse*, szanszkr. *as*, pers. *hesten*, zsid. *jesch*, arabs. *aisa*, német. wesen (megavúlt infinit.), sein, tseh. *gsem*, *gsy*, *gest* 's a' t.

Mérni, zsidóúl *madad*, görög. μετρῶ, deák. *metior*, szanszkrit. *ma*, *mas*, pers. *majeh*, német.

meſſen, angol. *to mete*. A' tseh *mériti* igével megegyez a' magyar *mérni*.

Óhajtani, kívánni, zsidóúl *avah*, szanszkrit. *av*, deák. *aveo*.

Kapni, deák. *capio*, török. *kapmak*, magyar. *kapni*.

Tudni, zsidóúl *jada*, görög. ἴδω, εἶδω, deák. *video*, szanszkrit. *vid*, zend. *veedem*, Ulphil. *vitan*, német. wiſſen, tseh. *wédéti* (tudni), *wjdéti* (látni).

A' magyar *metszeni*, és *metélni* igével megegyez az olasz *mazzare*, *ammazzare*, a' spanyol *matar*, a' németben a' megavúlt meiden (Ulphil. *maitan*), meden, az az, ſchneiden, és meßen, melly hajdan ezt jelentette: ſchneiden, hauen, ſchlachten, niedermachen 's a' t., 's mellyből meßeln mit frequentativum származott; a' törzsöke pedig mähen, angol. *to mow*, ἀμάω, ἀπαμάω (ἄμη, sarló, ἄμητος, aratás), *metere*.

Az *am*, *ham* (*sam*), *gam*, *kam* törzsökből, melly azt jelenti: együtt, öszve, a' következendő szók származnak: a' zsidó *amam* עמם (ebből *umma*, nép, tulajdonképen: öszvegyűlés), *amam* עמם, (ebből *am*, öszvegyűlés, nép, *im*, együtt), és *gamam* (ebből *gam*, is, hozzá, *m'gammeh*, öszvegyűlés, sereg); a' tungusz *gemu* (omnes); a' görög ἅμα, ὁμός, ὁμοῦ, ὅμιλος, ὅμαδος, κοινός; a' deák *cum*, *cumulus*, *cunctus*; a' persiai *hem*, *hemeh*; tovább a' sziszegő hanggal a' görög σύν, ξύν, ξυνός, κοινός, a' deák *simul*, a' szanszkrit *sam*, a' német ſammt, ſammeln.

Az első személynek névmássa az egyesben zsidóúl *anoki*, *ani*, arabs. *ana*, syr. *eno*, magy. *én*, a' kopticus nyelvben *anok*, *anog*, szanszkr. *aham*, görög. ἐγών, ἐγώ, deák. *ego*, Ulphil. *ik*, német. ich, dán. jeg, svéd. jag, olasz. *io*, frantz. *je*, spany. *y*, angol. *I*, tseh. *ga*.

A' második személynek névmássa az egyesben zsidóúl *attah* (e' helyett: *antah*), égyipt. *entok*, femin. *ento*, szanszkr. *tvam*, ó és új pers. *tu*,

görög. *τύ*, *σύ*, deák. *tu*, német. du, tseh. *ty*, magyar. *te* 's a' t.

A' harmadik személynek névmássa az egyesben zsidóúl *hu*, *hi*, magyar. *ő*, görög. *ἴ*, *ἴ* (*ἴς*, *ἴς*, J. Buttmann, ausführl. griech. Gramm. I. Theil. Pronom.), deák. *idem*, *is*, *iste*; szanszkr. *idam*, *etat*, mellyeknek, úgy látszik, a' tör'söke *i* (lásd Boppnak 27-dik jegyzését az ő általa kiadott Nalusban (edit. 1, 1819.) és ugyan annak Lehrgebäude der Sanskrit-Sprache, a' 269 és 270 §. I; pers. *o*, *u*, angol. *he*, *she*.

A' kérdező személyes névmássa a' szanszkritban és a' törökben *kim*, persául és magyarúl *ki*, lappúl *kä*, deákúl *quis*, *qui*, tsehűl *ký*.

A' tagadó részetske a' szanszkritban *na*, *no*, pers. *na*, görög. *νή*, deák. *non*, *ne*, német. nein, tseh. *ne*, magyar. *nem*, *ne*. Törökűl *jok*, tunguszúl *akű*, görög. *οὔκ*, votjákúl *uhk*.

Felett, túl, zsid. *êber* (עבר), görög. *ὑπέρ*, deák. *super*, szanszkr. *up*, *upar*, pers. *eber*, német. auf, über, angol. *up*, *over*.

Mind formájokra, mind jelentésekre nézve megegyeznek továbbá a' következő zsidó szavak egészen külömböző nyelvekben találtató szavakkal:

Ahab, *agab* (עגב) *ἀγαπάω*; *agar* *ἀγείρω*; *rapha* *ῥάφω*, *ῥάπτω*; *daag* *τήκω*; *karach* *κείρω*; *mum* *μῶμος*; *bamah*, *bometh* *βωμός*; *daab*, deák. *tabeo*, *tabesco*; *pathah*, *pathach*, deák. *pateo*; *marar*, keserü lenni, deák. *amarus*, szanszkr. *amla*; *charaph*, deák. *carpo*; *gôlem*, deák. *glomus*; *gab*, deák. *gibbus*; *kelappoth*, magyarúl *kalapáts*; *sear*, magyar. *szőr*; *g'nazim* (plur.), chald. *ginzin*, pers. *kendsch*, magyar. *kints*; *retet*, ijedés, chald. *r'tat*, ijedni, magyar. *rettegni*; *zakan*, magyar. *szakál*, török. *zakal*; *tzur*, *tzarar* (arabs. *sarra*) magyar. *szor*-ítani; *tzuk*, magy. *szűk* lenni; *ajjah*, magy. *héjja*; *chaphar*, magyar. *kaparni*; *riach*, riechen; *saba*, saufen; *schaah*, ſchauen, *θάω*, *θεάω*; *schalat*, uralkodni, ſchalten 's a' t.

A' megegyezésnek ezen számos példáiból, mellyeket még jóval lehetne szaporítani, de a' mellyek tzélunkhoz elégségesek, megtetszik (a' mi már fellyebb említtetett), hogy a' legkülömbözőbb nyelvek is — millyenek p. o. a' semiticusok, az indogermaniaiak, a' török, magyar 's a' t. — érintik egymást egyes szavakban, nem tsak azokban, mellyek a' hangutánazásnak köszönik eredeteket, hanem ollyanokban is, mellyeknek más úton kellett formáltatni. De épen ezen környülmény arra tanít bennünket, hogy az ollyan nyelveket, mellyek közt illy nemü érintő pontok vétetnek észre, nem szabad mindjárt az atyafiság közelebbi viszonyában gondolnunk vagy talán épen az egyiket a' másikból származtatnunk.

De más az, ha az öszvehasonlított nyelvek nem tsak mennél több szótörzsökökben, hanem grammatikai alkotásokra nézve is nagyon megegyeznek egymással. Ezen esetben nagyobb bizonyossággal lehet az illyen nyelvek atyafiságát és az azokat beszélő népek köz eredetét következtetni. Az atyafiságnak illyen viszonyában van p. o. a' szanszkrit nyelv az ó és új persiai, a' görög, deák, a' germaniai és szláv nyelvekhez, mellyeknek közelvaló öszvefüggését nagy tudósok a' legszembetűnőbb módon már meg is mutatták. (Lásd Friedrich Schlegel, über die Sprache und Weisheit der Indier. Heidelb. 1808. Othm. Frank, de Persidis lingua et genio commentationes. Norimb. 1809. Joh. Christ. Adelung, Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde. Berlin 1806—17. I. dar. Franz Bopp, über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache. Frankf. a. M. 1816. Julius Klaproth, Asia polyglotta. Paris 1823. Friedr. Schmitthenner, Ursprachlehre. Entwurf zu einem System der Grammatik mit besonderer Rücksicht auf die Sprachen des indisch-deutschen Stammes: das Sanskrit, das Persische, die pelasgischen, slavischen und deutschen Sprachen. Frankf. a. M.

1826. Researches into the origin and affinity of the principal languages of Asia and Europe. By Kennedy. London, 1828. — 's még többeknek e' tárgyat illető munkáit.) Ha ellenben mások azt akarják velünk elhitetni, hogy a' magyar nyelv az ó vagy új persiai, vagy a' szanszkrit nyelvnek rokonja, meg kell vallanom, hogy által nem láthatom, miben álljon tulajdonképen ez a' rokonság, ha tsak a' fellyebb (lásd a' 28-dik lap.) lerajzolt módon nem akarunk etymologizálni, vagy az ugyan fellyebb (lásd a' 30-dik és követ. lap.) említett hasonlatosságokat, mellyek még a' legkülömbözőbb nyelvek között is vétetnek észre, nyelvatyafiságnak nem akarjuk tartani.

Azon eredeti rokonságtól, mellynek a' 30-dik és köv. lap. hoztam fel példáit, természeténél fogva külömböz a' nyelveknek ollyan szavakban álló megegyezése, mellyek későbbi időben a' népeknek egymással való külömbféle közösülése által az egyikből a' másikba vétettek fel. *) Hogy az illyen

*) Legközelébb hazánknak, nagy Tudóssa, a' köz tiszteletre méltó Horvát István Ur formájokra 's jelen. ékekre nézve megegyező magyar és török szavaknak hoszszú sorát közölte illy tzimü értekezésében: Magyar szovakhoz hasonlító török szovak (lásd az ezen évi Tudományos Gyüjtemény 6-dik és 7-dik kötetét). Ezen lajstromában találtató szavak közül is sokan azok közé tartoznak, mellyek a' népeknek gyakori közösülése által az egyik nyelvből a' másikba fel szoktak vétetni, millyenek tudniillik azok, mellyek nem szolgálnak a' természetben mindenütt 's minden időben előforduló dolgok megnevezésére, hanem az ollyan megfogásokat jelentik, a' mellyek későbbi feltalálás tárgyaira vitetnek, mellyeknek számokra ezen okból tsak későbbi időszakaszokban lettek szükségesekké a' kifejezések, és ezeket osztán az egyik nép a' másiktól, mellynél azok elébb kezdettek divatban lenni, nem ritkán költsönözte. Illyenek p o. atlatz, törökül: atles; balta, török. balta; burnót, török. burnota; buzogány, török. buzdighan; tsaika, török. tschaika; findzsa, török. findschan; ibrik, török. ibrik 's a' t. Az említett értekezés Szerzőjének tehát teljesen igaza van, midőn az efféle 's nehány más szavakból, mellyek mind a' magyarban, mind a' törökben találtatnak, ezen nyelvek atyafiságát

szavakkal semmi esetben sem szabad élnünk a' nyelvek atyafiságának bébizonyítására, önként kitetszik, jóllehet ezen tekintetben közbeközbe már nagy tudományu férjfiak is hibáztak. Egy ollyan nyelvnek példájául, melly ekképen idegen szavakkal elegyedett öszve, már a' zsidó nyelv szolgálhat, mellybe égyiptomi szavak Égyiptomot illető tárgyak megnevezésére mentek által, p. o. *achu*, égyipt. *achi*, káka, *jor*, égyipt. *jero*, folyóvíz, Nilus vize, *pharao*, a' kopticus nyelvben *Király*; nem különben persiai és indus szavak Persiát és Indiát illető tárgyak megnevezésére, p. o. *pardes*, persiai gyümöltskert (Park), *dark'mon*, darikus,

nem következteti. Valamint pedig Horvát Úr a' török nyelvet a' magyarral lexicalis-etymologiai tekintetben nagyobb tökélletességgel hasonlította öszve, mint mások, kik ugyan avval foglalatoskodtak: úgy azt óhajtanám, hogy *grammatikai alkotására* nézve is pontosabban hasonlíttatnék öszve ugyan azon nyelv a' magyarral, mintsem ez eddig történt. Mert jóllehet a' magyar és a' török között épen nem veszek észre közelebbi atyafiságot: még is azt tartom, hogy a' magyar nyelvnek néhány grammatikai formái 's syntaktikai szerkeztetései, mellyekhez hasonlók nintsenek a' többi europai nyelvekben, analogiáikat találják a' törökben, és tsak ezeknek öszvehasonlíttatása által nyernek több világosságot. Ugyan azon okból pedig más idegen, kiváltképen keleti nyelvek tanulása és a' magyarral öszvehasonlítása sem engedtethetik el a' magyar philologusnak.

Még azt is megjegyzésre érdemesnek tartom, hogy a' magyar nyelvnek más nyelvekkel lexicalis tekintetben öszvehasonlíttatásában legnagyobb fontosságu volna, azon szavakat, mellyek a' megnevezett tárgyakkal együtt valamelly idegen nyelvből mentek által a' Magyarokhoz, szorosan elválasztani azoktól, a' mellyek, jóllehet más nyelvekkel is közösök, mindazonáltal még is védelmeztethetnek mint a' magyar nyelv eredeti birtoka. Mert meg vagyok győződve, hogy ez által néhány külföldi, még pedig nevezetes philologusnak (lásd p. o. Adelung, Mithridates, 2-dik dar. 769 és követ. lap.) azon véleménye, hogy a' magyar nyelv nem egyéb, mint idegen nyelvekből származott keverék, maga magát meg fogná tzáfolni, és hogy egyszer'smind ki fogna tűnni, hogy az szinte olly eredeti nyelv mint a' szanszkrit vagy a' német.

persiai aranypénz, *ahalim*, szanszkr. *aghil*, áloe-fa, *koph*, szanszkr. *kapi*, majom, görög. κῆπος, κῆβος, *karpas*, szanszkr. *karpasa*, pamut, görög. κάρπασος, *carbasus*; így némelly tulajdon nevek is, mint *Koresch*, Cyrus, pers. nap, *Arthachschaschtha*, Artaxerxes, az az: a' zendnyelvben: Arta Schetrao, nagy Király 's a' t. Több szavak ellenben a' zsidóból vétettek fel a' görögbe és ebből más napnyugoti nyelvekbe, p. o. *ezob*, görög. ὕσσωπος, deák. *hyssopus*, német. Yſop, magyar. *izsóp*; *butz*, görög. βύσσος; *k'thoneth*, görög. χιτών; *nerd*, görög. νάρδος, deák. *nardus*, német. Narde; *mor*, görög. μύῤῥα, deák. *myrrha*, német. Myrrhe; *nebel*, görög. νάβλα, deák. *nablium*; *gamal*, görög. κάμηλος, deák. *camelus*, német. Kamel, *sak*, σάκκος, szőrből készült vastag matéria, innét a' deák *saccus*, a' német Sack, a' magyar zsák 's a' t. A' legtöbb görög betűk nevei is zsidó eredetüek. Hasonló módon igen sok arabs szavak, minekutánna az Arabsok győzödelmes fegyverei Persiát meghódoltatták és a' Persák és Törökök Mohammed vallását felvették, a' persiai és török nyelvbe mentek által, jóllehet egyébaránt ezen három nyelvnek mindegyike természeti bélyegénél fogva a' másiktól különböz. A' Németek kimíveltetéseket nagyobb részént Olasz és Frantziaországnak köszönik; de az így nyert kölömbféle esméretekkel együtt igen sok deák és frantzia szavak is bétsusztak nyelvekbe. Hasonló okokból a' magyarba is nem kevés szók vétettek fel a' deák, német, tót 's még más nyelvekből is, és talám egy nyelv sem találtatik a' világon, melly magát az illyen jövevényektől tisztán megtartotta volna. De méltó is, hogy közöttök azokat, mellyek már sok időtől fogva nyelvünkben polgári jussal bírnak, más nemzetek példájára, mellyeknek nyelveik ezen öszvekeveredés mellett is a' kimíveltetés magas gráditsára jutottak, tovább is megszenvedjük.

Toepler Theophil Eduard.

Universis xpi fidelibus quibus presentes litte patuerint Capitulum Nytriensis ecclie salutem in omnium Salvatore. Significa-
mus vobis quod dna relicta Cosme filii Ferechk de Babyndal, soror videlicet Morzan de villa Gozmoth, et
Budolov de villa Buus, astantibus sibi eisdem fribus suis ab una parte, Myke filius Myke et Thomas filius Baz
lou de eadem Babyndal ex altera, coram nobis constituti proposuerunt quod in causa que inter ipsos ratione dotis et rerum
parafnalium prius dne vertebatur, pro bono pacis per proborum hominum arbitrium taliter concordassent, quod iidem Myke
et Thomas porcionem quam dcs Cosmas de terra possedit, tamen idem Myke quatuor capita hominum videlicet
unam ancillam Pyroshta vocatam cum Cynka filia sua, Fata et Bombuth filiis suis, permittente dcto Thoma sol
pro parte sua, que prefata dna pro dote et rebus parafnalibus detinebat, redemisset sub nomine mancipiorum hereditariorum
dando prefatis omnibus per modum compositionis decem marcas, quas eadem dna et fres sui sicpredicta confessi sunt
se plenarie recepisse, pro et Hre. quibus sic peractis prefata dna et fres sui dcos Myke et Thomam ratione dicte dotis
reddiderunt penitus expeditos. In cuius rei memoriam perpetuam presentes concessimus litteras sigilli nostri mu
nimine roboratas. Datum sexto decimo kls Januarii anno gre Mo CCCo septuagesimo primo. Eccle
nostre lectore magistro .... Bartholomeo .... existente.

A B C

Nagytiszteletű Tudós
Pintér Andrásnak, Praemonstráti Szerzetes Kanonoknak, a' Szombathelyi Deák Oskola királyi rendes Tanitójának
ajánlja
Horvát István

PAPA

4.

A' Nyitrai Káptalannak 1271-*dik évben December* 17-*dikén Babyndali Fetechkfi Kozma Özvegyének Jegyajándékáról költ Oklevele, egy Réz Táblával.*

„Uniuersis christi fidelibus quibus presentes littere patuerint„ Capitulum Nytriensis ecclesie salutem in omnium Saluatore, Significamus uobis, quod domina relicta Cosme filý Fetechk, de Babýndal, soror videlicet Morýan de villa Gormoth, et Budolov de uilla Buus, astantibus sibi eisdem fratribus suis ab una parte, Mýke filius Mýke, et Thomas filius Sazlou de eadem Babýndal, ab altera, coram nobis constituti, proposuerunt, quod in causa, que inter ipsos racione dotis et rerum parafernalium ipsius domine uertebatur, propter bonum pacis per proborum hominum arbitrium taliter concordassent, quod ý'dem Mýke et Thomas porcionem quam dictus Cosmas de terra possedit comuniter et idem Mýke quatuor Capita Hominum videlicet vnam ancillam Pýrohta vocatam cum Cýnka filia sua Fata et Zombuth filý's suis permittente dicto Thoma solus pro parte sua que prefata domina, pro dote et rebus parafernalibus detinebat, redemissent sub nomine mancipiorum hereditariorum dando pro hý's omnibus per modum composicionis decem marcas quas eadem domina et fratres sui supradicti confessi sunt se plenarie percepisse, pariter et habere, quibus sic peractís prefata domina et fratres suí dictos Mýke et Thomam racione dicte dotis reddiderunt penitus expeditos. In cuius rei memoriam pleniorem presentes concessimus litteras Sigilly nostri munimine roboratas. Datum sexto, decimo Kalendas Januarý' anno gracie M°. CC°. Septuagesimo primo. Ecclesie nostre Lectore, Magistro Bartholomeo existente.

A B C

(elmetszetve)

Örökös, az az: Privilegiális Levél a' Nyitrai Káptalannak nagyobb függő, 's a' Tudósok előtt mostanig egészen esméretlen monyoru formáju Petséte alatt. Függ a' Petsét hártyapántlikáról az Íróhártya alsó részének fölhajtatott vágányaiból, 's látszik rajta a' Nyitrai Templom tornyaival együtt ime körűlírattal: „† SIGILLVM. CAPITL'I (Capituli) S' (Sancte) NITRIENSIS ECL'IE (Ecclesie)," A' Nyitrai Káptalannak ezen hiteles és nagyobbik Petséte, úgy látszik, a' XIV-ik század kezdetén már elveszett, 's a' Káptalan, a' mit tennie nem vala szabad, kisebb Petséte alatt kezdette kiadni, mint ma is ezt tselekszi, örökös Bévalló, Osztály és Béiktató Leveleit is. A' tsak Kis Petséttel biró Monostorok (illyenek többen valának a' Hazában) semmi esetre Privilegiumokat ki nem adhattak. Ezekről rendeli Nagy Lajos Magyar Király 1351-diki Törvényének 3-dik tzikkelye: „*Minuti etiam Conventus ab emanatione Literarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent: Et eorum Sigilla omni careant firmitate*". Ezért olvashatni ellenben a' Nagyváradi Káptalan nagyobbik Petsétén (Práy, Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4-o Tabula V. Fig. 3.) ime körűl íratot: „†. S. MAIVS. CAPITVLI. VARADIENSIS. ECCLESIE. AD, PRIVILEGIA." A' hiteles Óklevél, melly különben Cyrographum, Gyűjteményemben találtatik, 's azt más öttel, a' miért itt nyilván szíves köszönetemet és hálámat mondom, Nagytiszteletü Pintér András Praemonstráti Szerzetes Kanonok Barátságából nyertem ajándékba Szombathelyről.

Horvát István.

5.

A' 12 égi Jegyek magyarázata.

Ama nagy kiterjedésű ferde kör, mellyet a' Nap Földgömbünk körül vonni látszik, *Ekliptikának*, *) állatkörnek (*Zodiacus*) vagy is nappályának neveztetik. A' napnak az Ekliptikában színleges mozgása közben (mivel tulajdonképen a' Világnak megalapított systemája szerint a' Napkörül földünk forog) bizonyos tsillagzatok **) ottan ottan el eltűnnek, mivel ekkor a' nap ezeknek és a' földnek közibük jő. Illyenkor az mondatik, hogy a' nap az állatkörnek ebbe vagy abba a' jegyébe lépik. Az Ekliptika, valamint minden circulus, nem tsak 360. grádusokra, hanem hónapaink számukhoz képest szinte 12 egyenlő részekre avagy égi jegyekre is osztatik. Minden egyikre 30 grádust szokás számlálni, jóllehet az egyikben a' nap kevesebb ideig mulat, mint sem a' másikban. Nevöket ezen itt következő tsillagképektől költsönözik, mellyekhez a' nap ez előtt mintegy 2,000 évekkel közel esett.

Éjszak felől rendeznek:

Kos, Bika, Kettős, Rák, Oroszlány, Szűz;

Dél felé látszanak:

Mérték, Scorpio, Nyilas, Bak, Vizöntő, Halak.

A' három első tsillagzatok, mellyekben a' nap hajdan Martius 21-től Junius 21-ig tartózkodott, tavaszi jegyeknek, a' három másikak nyáriaknak; ez azután következők őszieknek, a' három utolsók pedig télieknek hivattatnak. Mostanában az érintett égi jegyek 30 grádussal odább állanak napkelet

---

*) Lássd a' *Világ rendszerét*, a' Tudom. Gyüjtemény 1833-ik esztendei folyamatának IV-dik kötetében.

**) Tsillag alatt egyes égi test; tsillagzatok alatt pedig több égi testeknek tsoportja értetik. Igy p. o. Venus, Mars, Uranus, Sirius 's a' t. tsillagok; ellenben a' Kaszás, göntzöl szekere, fiastyuk 's az égi jegyek is mind tsillagzatok.

felé, ugy hogy a' hol a' Kos említtetik, már ott a' jelen időben a' Halak tűnetkeznek elő.

Minthogy pedig az égi jegyek még a' keresztyén Kalendáriumokban is mind egyre olly fontos szerepet játszanak: nem lesz, reménylem, felesleges azon eredeti okokat, mellyek ama 12 esmeretes tsillagzatoknak elneveztetésükre alapúl szolgáltak, a' Görög Mythologiából kihüvelyezni. Hogy ezek körűl eleinten az önkény és képzelődés igen szabadon játszadozott, azt bátran állíthatjuk, mert a' Kos, Bika 's többi jegyekre szinte ugy lehetett volna még más százféle neveket is adni: azonban más felől azt sem tagadhatni, hogy Hellásznak ős Költészei ezeket a' tsillagképeket az ő kedvelt mythuszaikkal 's regéikkel elmésen egybe fűzni, neminemű hármoniába hozni és terveikhez alkalmaztatni tudták.

I. Kos.

Miért viseli a' legelső jegy a' Kos nevezetet?

Athamas Böotziai Fejedelem elválván első hitvesétől *Nepheletől*, másikat házasodék *Inóban*. Ez önmagzati kedvükért feltevé magában mostoha gyermekit láb alól eltenni. Illy alatsony tzéljának elérése végett egy szűk termés idején az Oráculumot annak oka felől megkérdeztetvén, a' megdugott Papoktól azt a' feleletet kivánta kitsikartatni, hogy az Istenek haragját tsupán Nephele szűlöttjeinek *Phrixusnak* és *Hellenek* feláldoztatásuk által lehetne megengesztelni. De a' tselszövény még jókor felfedeztetvén ezen két egy testvérek édes Anyjok tanátsából mostohájuk dühös boszszúállása elől elbujdosának. Az Istenek, parantsára egy aranygyapjús kos hátára vevé, 's szárazon és tengeren vivé őket ama meszszelévő *Colchis* *) felé, mint rendelteté-

*) Ez a' tartomány a' fekete tenger mellett feküdt, 's mái időben *Mingreliának* hivatik. Strabo beszélli, hogy az erdei folyók medrében kiterített báránybörökkel szokták az aranyfövenyet felfogni. Talám ez a' környűlállás adott a' mesére legelsőben okot.

sük helyére. Azonban ide egyedül *Phryxus* maga juthata el, mivel a' huga úsztatás közben leesvén a' kosról a' tengerbe fuladt, a' honnét az Helles pontosznak vagy is Helle tengerének neveztetik. *Phryxus* a' veszélyek örvényjéből illy szerentsésen kiszabadulván, a' kost az őtet oltalmazó Istenségek eránti hálája jeléül megáldozá, 's annak aranyszálú bőrét egy szentelt ligetben tserfára felfüggeszté. Ezért kelle *Jásonnak* több Argonautai társaival veszedelmes tengeri utazást tennie, és szörnyűséges vakmerő próbákat kiállania, mig az érette élni 's halni kivánó Medea bűbájos segedelmével a' tüzet okádó sárkány által őriztetett aranygyapjút kezére keríthette. Görögország legvitézebb Hősei, u. m. *Hercules*, *Theseus*, Castor és Pollux, Orpheus, Pirithous 's a' t. valának ezen híres szerentsepróbában bajnoktársai. Itt kell az aranygyapjús Rendtzímer eredetét keresni.

II. *Bika.*

Mit jelent ez?

Európának, *) Agenor Phoenitziai Király és Mella Nympha leányának artzain rózsák 's liliomok nyiltak, ugy hogy virág bimbóként fejledező kellemeivel minden korabeli hajadonokat fellülmúlna. Azt regélik, hogy *Junonak* pipere asztaláról egyik szoba leánya valamelly kendőző szelentzét eltsillentett, 's azzal Európát megajándékozta volna. Az által Európának még nagyobbra nevelkedett ketsei az Istenek és emberek Atyját annyira megbájolák, hogy ez birtokába juthatás végett egy szép hószínű bikává átvarázsolná magát. Ezen formában a' tenger partjain terme, hol a' királyi szűz komornájival mulatozott. Európa ezt a' bikát bámultára olly szelídnek 's remeknek találta, hogy lassankint bátorkodnék feléje közelíteni, selymes szőrét simo-

*) Ez a' deli hölgy Európa, melly annyit tesz, mint fejér, szolgáltata azon Földrésznek, mellyen mi letelepedve tanyázunk, 's mellynek lakosai fejérszinűek, elnevezteté-sére alkalmatosságot.

gatni 's végre magà gyönyörködtetésből szinte hátára ereszkedni. Ekkor a' Bika hirtelenséggel felpattanva édes terhű zsákmányával sebesen a' tenger felé iramla, 's Kreta szigetébe átuszott. Itt Jupiter egy igéző szépségű Ifjúnak szerepét vette fel, 's vele Minost, Sarpedont és Rhadamantuszt nemzette. E' regényes történet emlékét örökíti a' bikajegy az égen!

III. *Kettős.*

Mit példáznak az Ikerek?

Leda, *Tyndarus* Spartai Király hölgye, *Eurotas* virágos partja körűl sétálgata. Bájos kellemivel Jupitert szerelemre gyullasztá, e' pedig hogy kényét tölthesse, magát hattyuvá változtatta. A' hattyút Venusnak sas képében kelletett üldöznie, ki elől amaz Leda ölében kerese magának menedéket. Ez álomba szenderűlve terhbe esett — 's utóbb két tojást szűlt. Az egyik tojásból leve *Pollux* és *Helena Zevsztől*; a' másikból pedig *Castor* és *Clytemnestra* Tyndarustól. Az Argonautai hajózás közben egy hajótöréssel fenyegető nagy viharban valamennyen égi malasztért esedeztek. Ekkor Pollux és Castor fejeiken hirtelen 2 tsillag formájú lángotskák mutatkoztak, 's a' fergeteg legottan letsillapodék. Azon idő óta ők a' hajósoknak védisteneik levének, 's Dioskurok neve alatt tiszteltettek. — Colchiszból haza jöttök után 10 évű Ilona hugokat szabadíták meg a' rabságból, mellybe Theseus által hurtzoltaték. Hasonlíthatatlan testvéri szeretet és hűség vala charakterök kitünő vonása. Phoebét és Iláriát feleségűl kérték, de az Atyjok Leucippus azokat tsak azon feltétel alatt igérte oda engedni, ha előbb vágytársaikat a' kűzdésben meggyőzendik. Castor ugyan ezen párviadalban Lynceust agyon sujtá; ellenben Idás által ő viszont megöletett. Jóllehet pedig Pollux ötse halálát Idásnak öszvekontzolása által megboszszúllá, de a' felejthetetlen kedves testvért életre nem hozhatá. Keservében azon kérte Zeűvszet, hogy vagy őtet is vegyeki e' világból,

vagy pedig engedje meg, hogy halhatlanságát öttsével megoszthassa. Meghalgattatott kivánsága. Pollux leszállott Castorral az Orcusba, 's más nap vele együtt új életben feltűnék. Már most mint Iker-tsillagok az égi jegyek közt fénylenek. — Ama tsuda szépségéről elhirhedt *Helena*, Menelaus Spartai Király hitvese, miképen ragadtatott legyen el *Páristól*, Priamus Trojai Király fijától, 's mint leve *Ilium* végpusztulásának főoka, — mindenek előtt tudva vagyon!

IV. *Rák.*

Mi ennek a' historiája?

Herkulesnek a' Delfoszi Jóslat (oraculum) szerint 12 iszonyú munkákat kelletett végrehajtani, mi előtt a' ditsőség és halhatlanság templomába feljuthatna. Az ő időkorában a' többek közt Peloponesusban a' Lernai motsárban valamelly szörnyeteg kigyó tartózkodott és a' körül belőli vidéket rettenetesen dulta. A' mesés világ ennek a' Hydrának majd 100; majd 50; majd pedig legalább is 7 fejeket tulajdoníta, mellyek közül a' középső rontsolhatatlannak tartatott. *Eurysthens*, kinek szolgálatjába Herkulest a' Végzés helyzeté, parantsolá ezen isteni Hősnek ama tsuda kigyót megölni. Herkules ezen nehéz és veszedelmes ügyben leendő boldogúlhatása végett Jolaussal öszveszövetkezvén, a' rémállatot elsőben is tanyájából nyilaival kiverte, azután megfogván fejeit leaprítani kezdé. De nem kevés bámulására minden letarolt fej helyén újabb kettő sarjadza ki. Ezen kivül a' féltékeny 's bosszút lehellő *Juno* (mert ugyan is Jupiter Herculest *Alkmene* öleléséből nemzé) a' Hydrának segítségéül egy irtóztató nagyságú *Rákot* külde, melly Herkules lábát — hogy bajnoki tettében gátolná — megsebhette. Herkules a' rák ellen tsikorgó haragra lobbant, 's azt rögtön szét darabolta. Azután Jolaus által a' szomszéd erdőt meggyujtá. E' meg lévén tüzes üszkökkel minden leszelt fejetörzsökét beégettette, hogy az többé ki ne újíthatna. Így a' fejeket egyenkint

mind levagdalta, a' középső halhatatlant pedig arany kaszájával tsapta le, és azt a' földbe elásván egy nagy kőszirttel betemette. Végre nyilait ama szörnynek mérges vérébe mártotta, hogy azokkal gyógyíthatlan halálos sebeket ejthetne ellenségein.

V. *Oroszlány.*

Miért tétetett az állatok Királya az égi jegyekközé?

A' Nemäai rengeteg erdőben lakott egy kegyetlenkedő 's mindeneket réműléssel eltöltő oroszlány. Neki semmiféle halandónak lövése nem árthata. Ennek kiirtása is Alcidesre leve bizva. Herkules tehát vele nagy bátran viadalra szállott. Öklével nyakát öszvezuzta, 's áthathatlan bőrét lenyúzván — belé öltözött tsudálkozásraméltó erejének jeléül. Az oroszlánybőr neki ezentúl pántzélúl szolgált, a' feje pedig az övét sisak gyanánt fedé. — Azóta mind a' Rák, mind az Oroszlány mint Herkules vitézségének emlékei az ég menyezetén ragyognak.

VI. *Szűz.*

Ez ábrázolja *Astraeát*, Zeüsz és Themis leányát, az ifjúság és virtusok Istennéjét. Az ős-világban a' regekint az emberek jámborok és igazak voltak, 's napjaik ártatlanságban, békében 's édes gyönyörök köztt telének el. A' föld munka nélkül adózott mindenféle gyümöltsökkel. E' volt az arany időkor. Ekkor Astraea — a' tökélletes szépségű Szűz — a' dúzskürttel örömest a' halandók között mulatott. Azonban idő jártával a' tisztes erköltsek e' világon mind inkább ritkulni kezdvén, a' bűnökkel együtt a' bajok és nyomoruságok is megszaporodának. Itt már az ezüst idő szakasz álla elő, 's az embereknek dolgozniok kellett, 's tsak ipar által lehetett a' földet termékenységre kénszeríteni. Amaz isteni szűz ottan ottan még ekkor is leszálla a' hegyekről közibök. De miután *Pandora* tsuda szelentzéje felnyittatott, az ember faj elkortsult, az értzből fegyverek kovátsoltattak, mellyekkel a' földnek gyermekei egymást főbe verték; egy szóval minek-

utána a' vasidő beköszöntött ; Astraea örökre eltűnt lakhelyünkről, felrepűlvén az égbe, hol ő most mint tsillag világol. Mások szerint a' szűz *Erigónét* jelenti, ki Apjának Ikarusnak halála miatt kétségbe esvén magát felakasztá. Jupiter azonban őtet gyermeki szeretetének jutalmáúl ama tsillagzatba tevé által.

VII. *Mérték.*

Honnét vette ez az égi jegy eredetét?

A' Mérték alatt kell érteni *Themist*, Uranus és Tellus leányát, az igazságosság Istenaszszonyát. Ugyan azért a' mérő serpenyőt kezében tartva és bekötött szemekkel festetik le annak példázatjáúl, hogy a' Birótól minden részrehajlás — és személyválogatásnak távol kell lennie. A' rege azt hírleli felőle, hogy Jupiter beléje szeretett, de ő sokáig kerűlte öleléseit, mig végre őt Matzedoniában Ichnä városánál lábnyomai elárulnák. Ő szülte Astraeán kivűl a' Párkákat és Horákat. Az Olympon Zeüsz mellett űl, 's a' rendre és az Istenek asztalánál az ambrosiának egyarányos kiosztására ügyel. A' Delphi templomnak ő volt Főpapnéja. Mint jövendölő Jupiternek és Neptunnak azt a' jóslatot adá, hogy Thetist, ki utóbb Akhilleszt szűlte, nőűl el ne vegyék, mivel a' ki attól származandanék, Apjánál nagyobb fogna lenni. Thetisznek Peleussal innepelett menyegzőjét a' Pelion hegyén minden Istenségek megtisztelték jelenlétökkel — az egy Erisen kivűl, kit elfeledének meghivni, 's a' ki magát azzal kivánta megboszúlni, hogy egy aranyalmát ezen felűlírással: „ a' legszebbiknek adassék " vetne közibők. E' lett oka a' 10 esztendeig tartó Trojai háborúnak!

VIII. *Skorpio.*

A' regényes ó világ Hőse *Orion*, Neptun és Beryllának fia, Homér szerint olly deli szépséggel díszelge, hogy eránta Aurora is, Diana is szerelemre gyúlladnának. Híres vadász volt, 's olly ori-

ási termettel ditsekedék, hogy neki a' legmélyebb tenger is tsak válláig érne. Utóbb egy scorpió marása miatt veszté életét. Ennek emlékezete ama hasonló nevű égi jegy által tartatik fen. Mások szerint Diána olly indulatosan kedvelé Oriont, hogy szinte férjének sem általlaná megkérni. Apolló hugának illy önlealatsonyítása által felboszszontatván, elvégzé magában ezen vakmerő halandót megölni. Ugyan azért, midőn ez egykor az Otzeánban járdalna, úgy hogy a' vizből tsupán tsak a' feje látszanék ki, felszólítá a' Nap Istene hugát megpróbálni, ha valjon képes lenne-e ama tengerből kitűnő setét pontot tegzével elérni? Kapja ivét, 's jól irányzott nyila szeretőjének egyenesen fejét találá. Tsak mikor a' hullámok a' holttestet a' partra kivetették, akkor' esmerte meg bánkodva heveskedésből ejtett tévedését. Orion kutyájával együtt az égi jegyek közé felvétetett, melly is az éjszaki félgolyóbis tsillagzati között legtündöklőbb.

IX. Nyilas.

Ez alatt ama nevezetes Centaurus *Chiron* értetik, kinek félig ember, félig pedig lóformája volt. Saturnus Philyrába, Oceanus leányába, belé szeretvén, hogy azt annál könnyebben magáévá tehesse, lószerepet veve fel. Philyra szörnyet szűle, melly miatt mély búbánatba merült, mig végre a' felső Hatalmak megszánván, azt hársfává változtaták. Chiron magát az ő idejebéliek felett sokféle jeles tulajdonságok által megkülönböztette. Mint hires lovag és vadász szeretett hegyen 's völgyen nyargalászni. Ő hozta be az emberek között az esküvést, törvénytételt és az Istenek tiszteletét áldozatok által. A' hárfázásban olly ügyességet mutatott, hogy annak édes hangjával a' fájdalmakat megszüntetni és a' nyavalyákat meggyógyitani tudná. A' füvésztudományban nem kevesebbé volt járatos. Böltseségének híre tselekvé, hogy az ő időkorabeli Fejedelmek tsak nem valamennyen oktatására biznák fiaikat. Ő tanítá Herculest égvizsgálásra, Aesculápot az orvo-

si tudományra, Jasont, Polluxot, Castort, Akhillest 's a' t. a' nyilazásra és vitézségre. Mint Saturnus fija a' halhatatlanságra számot tarthatott. Azonban egykor Hercules véletlenül egy megmérgesített nyilat talált a' lábára ejteni, melly neki olly rettenetes fájdalmat okoza, hogy az Isteneknek haláláért esedeznék. Bételjesíttetett kérése, 's most mint Nyilas az állatkört ékesíti.

X. *Bak, vagy is inkább Ketske.*

Amalthea, Jupiter dajkája ábrázoltatik e' jegy alatt! A' dolognak eredete ez. *Saturnus* Rheától nemzett magzatait, mivel a' Végzések könyvében azt olvasta, hogy az uralkodástól egyik fia által meg fogna fosztatni, mindjárt születésük után egyenkint irgalmatlanul elnyelte. Egyedül Zeüszet mentheté meg az anyai fortély. Ugyan is szülése idején a' helyett egy ketskebőrbe, mint annyi fáslikba gyöngyörgetett, 's mézzel megkent követ ada által —lenyelés végett. Ellenben Jupitert, szerelme zálogát a' Cybele papjainak, kik Kuretes vagy Korybantes nevet viselének — gondviselésükre bizta Creta szigetében. Ezek a' magával jótehetetlen tsetsemőt *Ida* és *Adrastea* Nymfák által ápoltaták; magok pedig mig az felnevelkednék, fegyvereik öszvetsattogtatása által szűntelen olly zörgést indítottak, hogy Saturnus a' kisded siránkozását semmikép meg nem hallhatta. A' nevezett Nymfák őtet Amalthea ketske által szoptattaták. Felnevelkedvén Jupiter (a' mi órátlan megtörtént) háladatosságból egyik szarvát a' ketskének az égbe helyzeté; a' másikat pedig az őtet védő Szűzeknek ajándékozá ama varázserővel, hogy minden óhajtásuk megvalósulhasson, a' honnét neveztetik is a' bőség szarva (cornu copiae).

XI. *Vizöntő.*

Kit tükröz a' Pohárnok?

Elsőben Hebe, Jupiter és Juno leánya, amaz örök ifjúsággal, rózsa öltözettel és virágkoszorúval

díszeskedő szép Istenné viselé *Olympuson* a' pohárnoki hivatalt. De miután az Istenek teremében egykor véletlenül eliszamodni talált, annyira megszégyenlé magát, hogy többé nyilvánosan megjelenni teljességgel nem akarna. Ezen hízak betöltésére *Zeüsz* a' legszebb ifjút Ganymedest választá, ki vala Trosnak és Callirhoënek fija, Dardanusnak, Trója alapítójának pedig ősonokája. Ezt Jupiter Ida hegyéről sas formájában elragadta és az Istenek lakhelyébe felvitte. Itt élt ő a' Halhatatlanok társaságában, a' lévén rendes foglalatossága, hogy mint pohárnok az Isteneknek ebéd felett nektárt töltögetne, és ezen név alatt az Ekliptikában folyvást fényeskedik. *Hebe* pedig Herculesnek hős tettei jutalmául hölgyül adattatott.

XII. *Halak.*

Neptunus Amphitritát, Oceanus és Tethys leányát akará elmátkásítani. Azonban a' szemérmes nő vonakodék a' tengerek Istenének szerelmes hajlandóságát viszonozni, 's e' végre magát előtte elrejté. Neptun kedvese lappanghelyének kikémlelésére Delfineket külde széllyel, mellyek neki követségül és késéről szolgáltak. Egyik Delfin olly szerentsés volt, hogy a' minden aranynál drágább 's féltőbb kintset Urának feltalálná, és fontos okainál fogva rá is beszéllette, hogy hozzá férhez menne. Azután a' hív Delfin a' menyaszszonyt hátára vévén sietett Neptun karjai között letenni. — Az Oceán Ura ezen Delfint vagy is tengeri halat eránta mutatott hűséges szolgálatja dijául a' tsillagok közé iktatta.

Mások szerint *Arion* hires költész 's jelesen a' Dithyrambok feltalálója, Tarentum városában a' hangász versenydijt elnyervén, kintsekkel megrakodva egy korinthuszi hajón szándékozott Periander barátjához, a' hét Görög Böltseknek egyikéhez, viszsza utazni. A' hajósok megsejtvén gazdagságát a' pénzvágytól ingereltetve megakarák *Arionl* gyilkolni. Apolló felfedezé neki álmában az őtet fenyegető veszélyt. Erre *Arion* innepélyesen felöltözve

megjelent hárfájával a' hajó orrán, 's a' durva hajósnépet bájhangú énekei által dühös indulatjából lefegyverzeni próbálá. Mind hijában. Mert még a' musikakedvelő delfinek szavának 's lantjának olvasztó zengzetét bámészkodva fülelnék: a' darabos gyülevészség tompa érzéketlenséggel viszonzá. Látván Arion megátolkodásukat, gyilkòló szándékjoknak önkényű halál által kiváná elejét venni 's a' tengerbe zuhanva rohant. De egy rajta szánakozó Delfin a' dalost hátára vette, maga pedig édesded hangjainak erejük által a' tornyosult hullámokat egyengeté. Végre a' partra szerentsésen kitétetvén Korinthusba megérkezék. Később a' hajósok is haza jövének, 's tudakoztatván Arion felől, szemtelenül azt hazudák, hogy megholt volna. Ekkor Arion pironságukra előlépék, Periander pedig az ügyevesztett gonosztévőket keresztre feszítteté. Arion lantja és a' szabadító Delfin ezen történet emlékéül a' tsillagképek közt nyerének halhatatlanságot.

Horváth Sigmond.

6.

Még valami a' nép-iskolákról.

Most az ideje, e' tárgyban minden hozzá értőnek gondalatait kijelenteni: a' mit hogy többen már tesznek is, elég jó jel. Azonban még mind ez tsak üres szó és nem való Tett; pedig a' szóhoz való tettek is szükségesek. Folyó irásinkon kivül gyönyörködve olvastam e' napokban Tiszt. Beke Kristóf, Katacheta és Veszprim Vármegyei Táblabiró Urnak a' nép nevelése ügyében mondott és nyomtatásban (Veszprim, Szammer 1833. 4) kijött lelkes beszédét, melyben Ő is sok megfontolandókat mond, tanátsol, sürget, javal; és a' mi legditsőbb a' javallott országos mesteri praeparandiának felállíttására önrészéről p. p. négyszáz forintnyi alapítványnak megrendelésével mégyen elő, példaképpen. És ennek így is kell lenni, ha a' nép nevelés ügyé-

ben boldogulni óhajtozunk. Hazánk tehetős fiai és leányitól áldozatok kivántatnak e' végre is, és ismét áldozatok, és mind halálig áldozatok. Ezek nélkül a' nemes szivvel buzgó, de talán tehetetlen honfiaknak minden szép javallataik, sürgetéseik hiábavalók; sőt a' Tudósoknak letzkéül feladott és mármár készülőben lévő iskolai könyveink is hiábavalók. Ha Nagyaink az ő szegény alattvalóikat jobb sorsra nem segéllik; ha tudják magokat boldogoknak érezni, azoknak boldogtalansága mellett (a' mit talán el sem hisznek); ha édes önmagoktól nem készek el fogni valamitskét, hogy sok ezereket boldogíthassanak: akkor én a' nép jobbá nevelésének (előttem másként igen kedventz) ideájával szomoruan felhagyok, bizván az akadályos ügyet arra a' mennyei Urra, ki igazgatja a' nemzeteknek minden változásaikat.

De az áldozatok megjövésén nem kétkedvén, és azokat mint bizonyost előre feltévén: részemről közlök én is az Érdemes olvasókkal a' nép iskolákról némelly gondolatokat, mellyekre nem könyvek, hanem maga a' való élet és tapasztalás vezettek el.

Mindenek fölötti lépésül veendő (igen is) a' Praeparandia, és pedig vagy egy Országos és minden hitsorsosinkkal közes Mesteri praeparandiának fel állítása Pesten, vagy addig is, mig az felállhatna, álapíttatnának Praeparandiák minden Püspöki Seminariumokban, sőt minden jelesebb Collegiumok és Lyceumokban. Melly Intézethez mihelyt valamelly nemes honfi készülni szándékozik: tsak adja hirűl a' magyar Tudós Társaságnak, azonnal szolgálni fog az neki a' leghelyesebb tervvel, sőt minden hozzá való utmutatással és könyvekkel is. Hogy pedig utóbb a' mesterek ellen minél kevesebb kifogás tétethessék, és minél tökélyesebb férfiak kerüljenek a' nép oktatási Cathedrákra, óhajtandó volna, hogy a' nép oktatása kötelességére ideig óráig fordittatnának olly ifjak is, kik nem ex professo jövendő Mesterek, hanem kitanultak, és

egyházi karba lépendők. Nem kitsiny nyereség fogna lenni az egész kereszténységre nézve, ha kivétel nélkül minden Tanítónak, a' papi hivatalhoz vezető utat, az iskola szobán által kellene keresnie.

Most következnék elmulhatatlanul minden Faluban, hogy az iskola Mester és az ő egész polgári létezése, valamint az iskolai épületek érdemesen dotáltatnának. Mire megyünk még most, midőn az iskolatanítókról való gondoskodást nem a' Státus viszi, hanem az alattvalókra hagyja? A' község terhe építeni az iskolákat és Mesterházat, e' pedig tudni való, melly magával jótehetetlen és ingadozó eszü. Egyik balra másik jobbra huz; egyik építeni akarna valami derekast, a' másik tsak foltozni és igazítani akar. Senki sem vág a' dologba hatalommal és elszántsággal. Ennek aztán az a' következése, hogy tzélerányosan épült és jeles iskola házra, vagy tsak középszerüre is még most ritka helyen találhatunk. Többnyire ezen épületek meganynyi tsufos pasquillusok a' nevelésre. Velök egy nyomon jár a' Mester lakás, mintha a' tudomány és nevelés mühelyéhez tsak hitvány kunyhók illenének. Ugy de külömbet ki építsen? A' jobbágy-e? az úgy is eléggé nyomatott? Erre még több 's új terhet tenni, nagy bűn lenne. Rajta inkább tágítani kell minden módon. Tehát ide is viszont Nagyainktól várjuk a' nemeslelkü áldozatot; hogy igy a' község iskolát és Mester házat építeni vagy tatarozni ne köteleztessék, és ehez legfölebb is tsak vonósaival és kézi munkájával járúljon segítségül; sőt mentes legyen még a' kántor péznek terhétől is.

Mellyből önkényt folynék az a' jótékony következés, hogy a' mester választási jóg a' közn ép köréből örökre ki vétetnék, és az Uraságra vagy az Egyházi 's világi Felsőségre hárámlanék által.

Igen lélekben járó megjegyzés az is még, hogy a' Mesteri és jegyzői hivatal külön váljék, és egy személynek kezében az soha többé ne legyen. Mert ha a' Mester egyszer'smind jegyző is, az kibeszél-

hetlen sok gonosznak kutforrása a' nép oktatásra nézve.

Mellyekhez aztán én (ha pium desiderium nem volna) még egy javallatot ragasztanék, mellynél fogva a' nép oktató az ő eddigi megvettetett és alatsony állapotjából mindenképpen kiemeltetnék, és a' köznép érdeke a' mesterével szoros öszve-függésbe jőne. Mert ki tagadhatja, hogy a' Falusi mester, ugy mint most van a' köznép szemei előtt, valami szegény és könyörülésre méltó teremtmény. Ugy nézi őt a' község, mint igen tsekély, tekintetlen, vagy szinte szükségtelen tagját a' gyülekezetnek, mellyet ő még is élelemmel tartani kénszerűl. Az illy megvetésnek pedig minő káros befolyása vagyon a' nevelésre, azt könnyen általlátja kiki. Hogy tehát azt is elhárítanók, és a' mestert a' nép előtt bötsületre kapatnók: Miért ne tehetnék azt a' földes Urak, — kivált olly Helységekben, hol Tiszt nem lakik, — hogy biznának reájok ollyas kis mellék hivatalt, mellyet iskolájok ellátása mellett is folytathatnának? méltatván őket társalkodásokra és asztalokra is. Az az ellenvetés, hogy az illy hatalommal viszsza is élhetnének a' Mesterek, itt akadályt nem szerezhet: mert ha attól tartunk, tehát ne adjunk hatalmat senkinek, ne tegyünk birót, esküttet, jegyzőt a' Faluban. Nem kell ettől félni, mihelyt jól nevelt Mesterink lesznek, és azokat nem a' község, hanem a' Uraság és az ő bélátó emberei választandják.

Tsak ezen feltétek alatt reménylhetni tzélhozjutást abban, a' mit T. Beke Ur javall, hogy t. i. a' férfi és leány iskola külön szobában tartassék, és hogy a' leányokat a' Mesterné a' szükséges aszszonyi munkákra is practice oktatgassa.

Mi illeti a' jutalom mellett készítendő *oskolai kézi könyvet:* attól is, bár legyen az a' legtökélyesebb a' világon, a' most előadott feltétek nélkül jó sikert és kivánt foganatot én ugyan reményleni nem tudok: de igen is, azoknak valósítása után! A' feladás nagyon fontos, egész Országot il-

letö, és a' lélek nemesítését, az az: szent dolgot tárgyazó. De fog is dolgot adni. A' ki annak megfelel: az nem csak a' nemes lelkü jutalom-tévőnek tiszteletdijára, hanem a' tudós társaságnak bővebb megjutalmazására is igen méltó leend. Nem rég (1819.) egy tudós társaság Frantzia országban, egy a' köznép oktatására, Jussieu által irott jeles könyvet Simon de Nantua, ezer frankkal és egy arany medaillonnal jutalmazott meg. A' könyv előttem áll, és csak 252 lapnyi, kis 8-ad rétben. 1812-ben pedig Felséges Urunk maga egy a' Zsidó ifjuság oktatására irott könyvet (Bne-Zion) ezer forinttal jutalmazott. Hogy pedig azon országos könyvünk mennél tökélyesebb munka lehessen: annak kidolgozása felől is leirom véleményimet; óhajtván, hogy ugyan ezt több tudós hazafiak is tselekednék.

A' könyv falusi iskolák számára irandó, nem városiakéra. Ezek egymástól fölötte külömböznek, a' kettőnek való tanulmányokat egy könyvben nem is lehetne béfoglalni; 's utóbbiak nintsenek is olly igen szükében az iskolai könyveknek, mint az elsők. Minden falusi gyermek felől pedig, kivel a' Felséges Királyi parantsolat szerint az oskolába járást 7-dik évében elkezdetik, és 12-dik évéig folytatják, — öt évet vehetni fel tanulási időfolyamnak leghelyesebben. A' tanulási idő csak télre lévén bészorítva, azt mindenképen használni kellene, naponként ugyan hat óránál többet iskolában nem töltvén, de szűnnapokat soha nem engedvén, sőt még a' Vasárnap reggelét is tanulásra fordítván. A' tanulmányok kétfélék fognának lenni. 1) Ollyanok, mellyeket új és régi diáknak, évről évre szakadatlanul kellene tanúlni és tanítani; mint olvasás, irás, számvetés, értelemi gyakorlások, erkölts-tudomány, illendőség szabályai, Egyházi melódiák, és ártatlan világi dalok hármoniás éneklése, 's (idegen ajku helyeken) a' magyar nyelv; 2) Ollyanok, mellyek egyenként és év-sorban fordulnának elő egymásután, minők lennének első évben az összes természettudomány (Geographia physica,

physica, historia naturalis, technologia), második évben földleírás és polgári törvény, 3d. gazdaságtud. 4d. dietetika és egészségi katechizmus; 5d. história és chronologia. Mindenikből épen az, és annyi, a' mennyi a' magyar falusi gyermeknek *mostan* érdekes, használatos és megemészthető. A' Vallás-tudomány is az elsők közé tartozandó, de a' melly e' könyvből kimaradand, valamint kihagyathatik a' magyar nyelv grammatikája is, — ne hogy a' könyv szerfölött nyalábos legyen. — A' dolgok megválasztásában és az előadás módban a' fő elv az legyen, hogy szív és értelem egyszerre és mindenütt egyenlő haladással miveltessék; mert ha igy nem lészen, többet ártunk vele, mint használunk: és hogy az erköltstelenségnek halálos vágást adjunk, ahoz ez az eszköz a' legbizonyosabb. — Végre: a' könyv, olvasó-könyvül, férfiaknak leányoknak egyeránt szolgáland. Az ábétze annak állodalmi tzikkelye nem. Megkészülvén pedig a' derék munka, a' T. Társaságnak kezet fogva a' Kormányszékekben ülőkkel fog gondja lenni arra, hogy az országszerte minden falusi iskoláinkba bevétessék, a' nép között terjedjen, oltsón árultassék, és a' szegényebb közönségeknek, valamint a' jelesebb tanulóknak ingyen ajándékul is osztogattassék.

Edvi Illés Pál.

7.

A' Régiek Baziliszkusának lehető származásáról.

A' pogány Görögöknek mind Mythologiájok, mind Természet históriájok sok ollyan állatokat mutat fel, mellyek sem a' mai valóságos világban nintsenek, sem a' régiben nem voltak, hanem tsak képzelet tündér országában lebegtek. Voltak a' Mythologia szerént ollyan Félemberek, kik köldökig ugyan emberi, azon alul pedig más állati testből alakultak: így a' Sirenéknek és Tritoknak halfar-

kok, a' Satyroknak ketskelábok, 's Centauroknak lótestők, és a' Sphinxnek oroszlányteste volt; az aszszonyfejü Harpyák horgas körmü nagy madarak, kikhez hasonlítottak a' Gorgonok. Voltak továbbá tüzet okádók, mint Colchisban az aranygyapju mellett lévő ökrök, Thraciai fejedelem Diomedes lovai, 's Olasz országban az a' Cacus, kit Hercules megfojtott. Voltak tsudásan öszverakott állatok is: igy a' hajósokat faldosó Scyllának tizenkét lába, hat hoszszu nyaka, 's mindeniken egyegy sárkányfej volt; a' Chimaera feje oroszlányról, farka sárkányról, egyébb teste ketskéről vétetett; a' Pegasus nevü ló szárnyakon repült. A' sárkányokat alig lehet megszámlálni; a' Colchisi aranygyapjut, és a' Hesperidák kertében az aranyalmákat sárkány őrizte; a' Lernai tóban ollyan sárkány lakott, mellynek egynél több feje volt; a' Python nevü Delphisi sárkányt Apollo, a' Boeotiait Cadmus ölte meg, 's a' t.

Midőn a' kába köznép a' Mythologiának tsudás szüleményeitől rettegett, nyugodtan mosolygott ugyan a' derült eszü Tudós fellettök: mindazáltal ő sem menekhetett egészen hasonló tévedésektől, maga is hivén valóságosan létezni sárkányokat, Hippogrypheket, repülő scorpiókat, könyökinyi nagyságu Pygmaeusokat, Amphisbaenákat, és többek közt valami bűbájos Baziliszkust, mellyről itten bővebben szándékozom szólani.

Esmer ugyan Baziliszkust az új kor, de a' melly az ó korétól egészen különböz. A' mai Baziliszkus a' kigyók legártatlanabb neméhez tartozik, 's déli Amerikában, keleten és Afrikában lakik, nem épen nagy számmal. Hoszsza mint egy három negyed réf. Bőre kékes hamu szinü, fejéres foltokkal tarkálva. Álla alatt szakálos és a' nyakszirtén való taréját tetszése szerént felfujhatja. Azon bőrnek segítségével, melly a' hátán lenyúlik a' farkáig 's hasonlít a' halszárnyhoz, egy keveset mind uszni mind repülni képes.

Az ó kor Baziliszkusa egészen más; annál ártalmasabbat gondolni sem lehet. *Galenus* L. X. C. 1. *Θηρίον*nak, *fenevadnak* vagy *mérges kigyónak* nevezi. Róma neki *Regulus* nevet adott. Hazája, *Plinius* szerént L. VIII. C. 21, Afrikában a' *Cyrenaica* tartomány. Nem nagy: a' mint *Plinius* mondja, tsak tizenkét ujjnyi; sőt *Aelianus* szerént még annál is három ujjal kisebb, tsak egy arasznyi (*dodrantalis*). Azt is mondja *Plinius*, hogy a' feje fejér folttal, mint valamelly koronával ékes; *Galenus* pedig azt, *Libro de theriaca ad Pisoném* (ha ugyan saját munkája), hogy a' homlokán három tsütsa vagyon, és az egész fenevadnak szine halaványsárga, *subflava bellua*. Olly rettenetes, hogy a' nézőket tsupán tekintetével, a' hallgatókat tsupán süvöltésének hallatával megöli. Még döglött korában is legottan elvész a' hozzá érő állat. A' kigyóknak tehát minden más nemök, ugy mondják, óvakodik a' Baziliszkus közelében lakni. Én ugyan, *Galenus* folytatja más helyen, ezt a' fenevadat soha se láttam; de ha igaz a' mit róla mondanak, még tsak közelíteni is veszedelmes hozzá. *Aelianus* olly iszonyunak, 's a' mérgét olly erősnek írja, hogy a' legnagyobb kigyókat tsupán leheletével megölheti; sőt azt is, ki bár melly meszszéről illeti veszszővel, ott nyomon elöli. Bővebben ír felőle *Plinius* L. VIII. C. 21. A' *Hesperiai Aethiopoknál* vagyon, úgy mond, a' *Nigris forrása* (Ptolemaeusnak L. IV. C. 6. ὁ *Νίγειρ*, Agathemerusnak. L. II. C. 10. ὁ *Νίγιρ*), sokak szerént a' Nilus kutfeje. E' mellett egy fenevad *Catoblepasnak* neveztetik; parányi, tagjai gyengék, fejét mindég a' földön hordozza, mert felette nehéz. Egyébb iránt emberek gyilkosa; mert hirtelen meghalnak, valakik tsak meglátják szemeit. Szint azon ereje vagyon a' Baziliszkus kigyónak is. Süvöltésével a' kigyókat megfutamtatja. Nem, mint egyébb kigyók, görbűlve 's gyürűkben tekergőzve megy, hanem magasan emelkedve. Nem tsak az illetett, még a' megfujt tsemetéket is elöli, a' fűvet elperzseli,

zseli, a' sziklákat megrepeszti. Illyen ereje vagyon a' gonosznak! Egykor egy Baziliszkus lóról szuratott agyon dárdával, 's a' nyelen felható méreg a' lovast lovával együtt megölte. Még is halálos ennek a' fenevadnak a' menyét mérge. Bevetik ezt a' Baziliszkusnak (királyok gyakran óhajták döglötten látni) barlangjába, a' mit a' körülötte való fonnyadt mezőről könnyü megesmerni, 's a' szagával megöli. — Végre *Dioscorides* L. VI. *de Alexipharmacis*, C. 55, a' Baziliszkus marásáról *Erasistratus* után azt mondja, hogy a' seb aranyszinüvé lészen; orvossága pedig egy drachma Castoreum bevéve borban, és a' mák leve.

Többnyire még a' mi köznépünk közül sem veszett ki egészen a' hajdani Baziliszkus híre, 's azt regéli, hogy vén kakas tojásából kel ki, 's ugyan tsak kakas formája is vagyon, de némelly részben kigyóhoz és békához hasonlít; setét pintzékben, vagy száraz kutakban lakik; igen büdös, a' levegőt megrontja; ha tükörben meglátja magát, magától eliszonyodván megdöglik. Nagy Sándor táborából, a' mint mondják, egy illyen Baziliszkus Indiában sokakat elemésztett tsupán tekintetével. Sándor tehát egy nagy paizs megett, mellynek közepére tükröt akasztott, neki ment a' Baziliszkusnak, 's mihelyt ez magát a' tükörben meglátta, szörnyet döglött. — *Anastasius* irja, hogy Kr. szül. után 847-ben Rómában, a' Lucia templománál egy üregben Baziliszkus lakott, 's az oda lemenőket megölte. Miután már sokakat elvesztett, IV-dik Leo pápa litániás processiot rendelt Aug. 11-én, *in festo assumtionis Mariae*, 's imádságaival azt a' gonosz állatot megölte.

Az illyen Baziliszkusnak leginkább Afrikában kellene léteznie. Fészkök 's hazájok is ez a' földrész megszámlálhatatlan sokaságu mindenféle kigyóknak; sok ollyan vidéke vagyon, hol az ember majd minden lépten kigyóra hág. Itt lakik a' világ legnagyobb kigyója, a' negyven lábnyi hoszszu, 's gyakran négy lábnyi vastagságu *Bálványkigyó* (*Boa*

constrictor), a' Sierra Leonei Afrikányok nyelvén *Tennuy*. Itt, nevezetesen Senegambiában vagyon egy feketés szinü, tsak valami két lábnyi hoszszu, de olly igen mérges kigyó, hogy a' megmarott testnek minden nyilásain omlik a' vér, 's a' hasnak legkeményebb tsikarásai között egy óra alatt elő áll a' halál. — Ezekről a' sok és mérges kigyókról a' régiek előtt is esméretes volt Afrika. A' Mythologia következő okát adja. Neptunus egy Phorkys nevü Afrikai fejedelemnek leányját Medusát megszerette, 's a' Minerva templomában közösült vele. A' gyalázatot Minerva boszulni akarván, Medusa hajszálait kigyókká változtatta, 's a' fejét olly ijesztővé tette, hogy minden rája néző nyomon kővé változott. Perseus az Atlas hegye körül alva találta Medusát, és a' fejét elvágta. Véréből azonnal a' Pegasus nevü szárnyas ló termett, 's arra ülvén Perseus, Afrikán keresztül Phoeniciába nyargalt, magával vivén a' rettenetes főt. Az ebből lovaglás közben lehulló bő vértseppek mind kigyókká lettek. — Nevezetes dolgot beszél *Gellius*, *Noct. Attic. L. VI.* Arról tudósít, ugy mond, Tubero, hogy midőn Consul Attilius Regulus (Kr. sz. előtt 253-ban) a' Carthagoi első háboruban a' *Bagrada* vizénél Afrikában tábort ütött, kénytelen volt keményen és makatsul hartzolni egy ottan tartózkodó szörnyü nagy kigyóval, melly már sok vizre járókat megölt; és hogy az egész hadseregnek tusakodnia kellett ellene; sőt, mielőtt meggyőzethetett, használni kellett mind azokat a' machinákat, a' mik különben tsak erős helyek vivására fordíttatnak. Százhusz lábnyi hoszszu bőrét Rómába küldte Regulus. Közhelyen függött ez a' bőr 120 évig, vagy is a' Numantiai háboru kezdetéig.

De mind a' mellett is, hogy az újabb kor az ónál sokkal bővebben esmeri Afrikát, annak a' kornak rettenetes Baziliszkusa nem láttathatott mind eddig. *Talán azért nem, mivel Afrikának még igen esmeretlen belsejében tartózkodik?* Nem; mert *Plinius* állítása szerént a' *Cyrenaica* tartomány volt

hazája: ez a' tájék pedig, melly a' mai *Berberiában Tripolis*, és a' *Barkai pusztaság*, esmeretesebb, mint sem hogy egy ollyan nevezetes fenevad, millyen a' Baziliszkus, észre ne vétetett volna. *De talán elhagyta idővel régebbi lakhelyét, 's Afrikának titkos belsejébe vonult?* Fel se tehetjük, hogy emberi 's egyébb állati erő elől vonult volna el az a' fenevad, mellyhez ártalom nélkül még tsak közeledni sem lehetett; magoktól pedig eredeti hazájokat változtatni nem szokták az állatok. *Vagy talán valamint a' Mammuthokat, úgy a' Baziliszkusokat is végképen elemésztette az idő, 's az állatok sorából kitörülte?* Arra ugyan ritka példát lehet említeni, hogy a' természet a' mit egyszer kiszült, azt a' maga kebeléből idővel végképen kiirtogatná, kivált valamelly közönséges rendkivüli revolutio nélkül. A' Mammuth egy illy revolutioban veszhetett ki; azonban egykori létének ma is vagyon nyoma, midőn annak semmi sints, hogy valaha lettek volna ollyan Baziliszkusok, millyenekről a' régiek álmodoztak. Azolta, hogy a' régi Íróknál emlékezet vagyon a' Baziliszkusokról, nem is volt a' földön ollyan rendkivüli közönséges revolutio, mellyben ezeknek egészen el kellett, vagy tsak el is lehetett volna veszniök. *De talán vesztettek régi természetökből, 's vagy egészen is megszelídültek, vagy legalább az esmeretes, kevesebbé mérges és ártalmas kigyók sorába estek?* Az állatok ugyan, még a' fenevadak 's legmérgesebb kigyók is kisebb nagyobb mértékben szelídíthetők. Afrikában a' kigyó szelídítéséhez, sőt tántzra való taníttatásához is sok nemzetek igen jól értenek. Egy *Eridy* nevü Egyiptomi faluban az Arab Seiknek egy ollyan kigyója volt, melly magát kézbe hagyta fogni, sőt játszott a' házbeliekkel, karjaikra 's lábaikra tekeredett, az aszszonyszemélyeknek pedig, kiket leginkább szeretett, nyakokra is kötelőzött. A' Nubiai Sennaárban, hol tsak nem mindenek értik a' kigyó szelídítést, félelem nélkül megfogják a' legmérgesebb viperákat, 's akármint sziszegjenek és tsapkodjanak,

elevenen minden ártalom nélkül megeszik. Némelly Arabok viperákat hordoznak ingeikben, és meg nem sértetnek. Még 1822 ben élt egy *Neale* nevü ember Éjszakamerikában *Pétervárátt*, ki egy hím és egy nőstény Tsergőkigyót annyira megtudott szelídíteni, hogy veszedelem nélkül játszik vele, sőt a' kezét szájába teszi, 's a' legerősebb méreggel terhes fogakat megfogja. Bizonyos pedig, hogy a' fogak nintsenek a' méregtől megfosztva, mert játék közben a' kigyók elejbe vetett patkányok megmaratván, husz minutum alatt megdöglenek. Mind ez azonban mesterséges okkal móddal esik meg, a' mint tselekedett egy *Mihályfalvi* lakos is Bihar vármegyében, ki még 1794-ben élt: bizonyos port az embernek beadván, a' kigyó neki nem árthatott, ha keblébe tette is. Arra példát nem is mutathatunk, hogy a' magokra hagyatott vadon élő állatok magoktól megváltoztatnák természetöket, 's a' fenevadak megszelídülnének, a' mérgesek ártatlanokká lennének: hanem sokkal inkább arra, hogy a' vadonba jutott szelíd állatok, még emberek is, rövid idő alatt elvadultak. Mind ezek azt bizonyítják, hogy szemmel, és lehelettel és süvöltéssel ölő Baziliszkúsok soha sem voltak. Találkoztak is Tudósok már a' hajdani világban, kik az illyen bűbájos Baziliszkusoknak létöket tagadták. *Galenus* kételkedve szól felőlök *L. X. C.* 1. *ha igazak*, úgy mond, *azok, a' miket róla mondanak — ; mert én magam életemben soha sem láttam.* Továbbá *Erasistratus* ha felteszi, hogy vagyon Baziliszkus, tsak marását tartja veszedelmesnek, még ezt is gyógyíthatónak, mivel orvosságot rendel. *Dioscorides* megemlíti ugyan munkájának legvégén L. VI. C. 55, a' Baziliszkust; de tsak, mintegy oda vetve, Erasistratus után, a' mit világosan kinyilatkoztat annak jeléül, hogy ő e' dolognak valóságáról nintsen meggyőződve.

Azok, kik a' Baziliszkus alakját leírták, látták őt; miként eshetett meg, hogy szörnyü halált nem halván, életben maradtak? Talán, mivel igen

meszéről látták; a' Baziliszkus el lévén tőlök fordulva, nem tekíntett rájok, 's épen akkor nem is süvöltött. De nem meszszéről láthatták azok, kik azt is észre vehették, miként jár; mert ezt a' kitsiny állatot tsak annyiról vehették szemre, a' mennyire magoknak is észre kellett vetetniök a' Baziliszkus által, a' midőn ez a' fenevad rájok tekíntett: hogyan tehát, hogy még sem vesztek el? Talán aludt; vagy olly mélyen volt gondolatba merülve, hogy a' háta megett valókra semmit sem ügyelt, tsertetésöket sem hallotta, nem is süvöltött. De még is a' fenevad vigyázóbb, mint sem hogy észre ne venné, mi történik körülötte, 's meg ne érezné martalékának közeledését. Azonban ám legyen különben. Miként esett az, hogy miután a' Baziliszkus az ő leheletével dögleletessé teszi maga körül a' levegőt annyira, hogy hozzá még tsak közelíteni is bizonyos veszedelem, és azért a' kigyók is óvakodnak közelében lakni, 's minden el is van körülötte ölve, minden mező fonnyadva: még is miként eshetett, hogy a' veszett levegőben tartózkodók meg nem fuladtak? Miként lehetett illy halál nélkül hozzá közelíthetetlen fenevadról megtudni, hogy a' menyét mérge megöli? miként lehetett annyira közelíteni hozzá, hogy lyukába vettethessék a' menyét? még hoszszu póznán is miként nyujtathatott be, holott a' méreg a' nyelen végig is halált vezetett az emberbe? Döglötten is miként illethették, holott úgy is halált okozott az illetőnek? Nem könnyen fejthető kérdések, és erős okok a' Baziliszkusok létéről kétséget támasztani, sőt egyenesen tagadni, hogy valaha lettek volna ollyanok, millyeneket a' régiek hirleltek.

Ámbár tehát hitelt nem adhatok azoknak, kik az illyen Baziliszkusról azt beszélik, hogy egykor a' valóság világában léteztek: mindazáltal mindenestül költeménynek sem tarthatom, hanem ollyan igazságnak, melly költeménynyel összezavartatott, 's a' nagyítás miatt igen elrútult. A' mythologiai mesék többnyire mind, vagy talán mind is igaz

történeten és dolgon alapultak, de olly tsudásan épültek fel, hogy sokszor alig lehet belőlök az igazat, a' valót kitalálni; sőt nem ritkán az igaznak, a' valónak még tsak szine sem maradt. A' Pygmaeusok alatsony termetüek lehettek igen is, mint mostan a' Finnlappok, kik alig négy lábnyiak; de a' dolog nagyítása tette őket épen egy könyöknyiekké: a' mint hogy természete is a' tudatlanságnak, kelleténél sokkal nagyobbakká, vagy kitsinyebbekké tenni a' dolgokat. A' lovaglás mesterségét alkalmasint a' Centaurok találhatták fel, 's midőn legelsőben jelentek meg lovaikon a' szomszéd népek előtt, azok az embert a' lóval öszszenőttnek gondolták. Az igen durva Illyricumiak szeme tele lehetett igen is vad tűzzel, 's azt némellyek annyira nagyították, hogy, a' mint Írók után *Gellius* beszéli L. IX. C. 4. ha valakit szemeikkel keményen és haragosan megnéztek, annak e' miatt meg kellett halnia. A' Görögök ezen Illyricumiakat ugyan tsak Baziliszkusoknak is nevezték; azért midőn Cadmus a' feleségével Harmoniával Thebából Illyricumba futott, az mondatott, hogy mind ketten Baziliszkussá változtak. Az újabb időkből is elég példát lehetne említeni, melly könnyen rútulhat az egyszerü igazság tsudálatossá, vagy szinte hihetetlen mesévé. Egy Angoly matróz sétálván új Hollandiában az erdőben, azt beszélte viszszajövet, hogy a' megtestesült ördögöt látta; akkora, mint egy négy pintes hordótska, 's tsak nem ollyan is, de szarvai és szárnyai vagynak, 's a' füvön ollyan lassan mászott, hogy könnyen megfoghatta volna, de félt. Az Angolyok később kitanulták, hogy ez a' megtestesült ördög egy nagy denevér volt, és valóan valamennyire borzasztó: de a' szarvakat tsak a' rémült képzelődés kötötte fel. — Mennél nagyobb a' tudatlanság, annál több és tetemesebb a' babonaság, annál gyakoriabb a' semmitől való rettegés, annál számosabb mérges állatok, veszedelmes növények, és ártalmas párázatok láttatnak minden felé. Viselték a' nagyítást kivált a' kigyók, mellyek ugy is

mindenkor, sokszor igen méltán, gyanusak voltak az emberek előtt; 's volt idő, midőn azt hitték felőlök, hogy a' földön és levegőben szállangó mérget beszívják és széllyelköpködik.

Azt hiszem annak okáért, hogy a' Baziliszkus igaz dolgon alapul, melly alapdolog a' kigyók között létez, mivel a' Baziliszkus nyilván kigyónak mondatik; létezne pedig Afrikában, mert *Plinius* a' Baziliszkus hazájának *Cyrenaicát* nevezi.

Már a' régiek mesés Baziliszkusának minőségéhez a' valósággal létező kigyók országában legközelebb, 's nagyon is közel járul az úgy nevezett *Tsergő kigyó (Crotalus, Klapperschlange)*; melly egyébb iránt leggazdagabban fészkel Amerikában, Keletindiában és Ceylonban, de bizonyosan a' mindenféle kigyókkal felesleg megrakott Afrikában sem lesz láthatatlan, a' mit azonban nem egész bátorsággal vitatok könyveim után, mellyek közül sokkal kevesebben nevezik Afrikát Tsergők lakhelyének, és sokkal többen ha nem tagadják is, de nem is állítják, nem is említik: Ez mindazáltal a' dolog valóságának semmit sem árt: mert a' régieknek tsak ugyan volt alkalmok a' Tsergőről hallani, holott Amerikát, a' Tsergők főtanyáját esmérték; vagy ha ezt nem esmerték volna is, kétségkivül jól esmerték Keletindiát, és Taprobana néven Ceylont. Afrikába pedig, különösen belső Lybiába, bele rakott a' régiség minden tsudás dolgot, valami tsak kigondolható volt, 's a' föld egyébb részeiben és tartományjaiban elszórva található: annyira, hogy belső Lybia egy valóságos gyüjteményje 's tára lett a' világ tsudaságának, 's úgy képzelteti magát, mint minden tsudaságok szülőjét 's legelső hazáját. Ott voltak a' *Hesperiai tündér kertek*, a' sokat nyomozottak, de sem az ó, sem az új kornak fel nem fedezhetők; *) ott hullámoztak *tűz-*

*) A' régiek ezeket a' kerteket keresték Cyrenaicában Berenice körül, Mauretaniában, az Atlanti tenger partjain, 's belső Lybiában. Legújabban Angoly hadnagy Beechey

folyók szinte Hannonak periplusa szerént; ott tanyáztak *tsuda testü népek*, *Plin. L. VI. C.* 30; ott a' mérges kigyókat kötöző *Psyllek*; *) ott azok, kik szóval és ditséréssel akármelly élőt elrontottak; ott ollyanok, kik egyik nemből másikra változtak, mit *Plinius* maga is erősít L. VII. mondván: *épen nem mese, hogy férjfiakká változzanak asszszonyok; mert magam láttam Afrikában azt a' L. Cossiciust, Thysdritani lakost, ki tsak mennyegzőjekor változott férjfivá, 's még mikor ezt irtam élt.* De mielőtt felét előadhatnám a' Lybiai tsudaságnak, már hoszszu értekezés támadna; nem akarván pedig Olvasóimat megterhelni, tsak a' *Dipsasban* beszélő criticus *Luciánra* kívánom még figyelmöket vonni, 's láttatni, melly könnyü volt a' képzelődésnek hazájává tenni Afrikát minden gondolható mérges állatnak, kivált kigyónak, 's így a' Tsergőkigyóból nagyítva készült Baziliszkusnak is.

Lybiának déli része, igy ir Lucián, nagyobbára száraz homok puszta, nem alkalmas valamit az élet feltartására teremni; sem hegye, sem fája, füve 's vize sintsen; a' gödrökben összve gyülő esőviz is, a' mi ritkaság ezen éghajlat alatt, iszapos, büdös, 's embernek a' legepesztőbb szomjuságban sem iható. Mind ebből következik, hogy lakosokat ezen darab földön épen nem találni: kinek is jutna eszébe egy olly nem kedvező, száraz és terméketlen tartományt választani lakhelyül, hol maga is ég a' gőzkör, hüsítő levegő helyett tüzet szív az ember, és a' mindég fövő, 's tsak nem folyóvá lett homok minden tenyészést elfojt. Tsupán azok a' legközelebb lakó Garamantok, kik tsak nem egészen mezételen járnak, sátorokban laknak,

hiszi, hogy bizonyosan helyökre talált Bengazi városa körül, melly ugyan tsak a' hajdani Berenicének tartatik. Többet *Tud. Gyüjt.* 1828. *K. VII. L.* 115.

*) Plutarchus mint bizonyost írja, hogy Cato megakarván oltalmazni seregét a' mérges kigyók harapásaitól, a' Psyllek közül egynehányat tartott táborában.

's leginkább vadászatból élnek, merészkednek ezen pusztába vadászatra menni a' téli esős napokban, midőn a' legnagyobb forróság enyhült, 's a' homok nedves lévén, valamennyire járhatóvá lészen a' föld. Vad szamarak, strutzok, főkép majmok, néha elefántok azon állatok, mellyeknek vadászásokra rándulnak: mert egyedül ezek az állatok tudják a' hoszszas szomjuhozást türni, 's a' tartós égető forróságnak bajait viselni. De még a' Garamantok is, mihelyt a' magokkal vitt élelem elfogyott, hamar kisietnek, félvén, ne hogy a' rövid időn ismét felforró homok felette nehézzé, vagy szinte lehetetlenné tegye a' viszszatérést, 's így fogotjaikkal együtt magok is mintegy vadász-hálóba esvén, menthetetlen elveszszenek. Mert a' napsugárok, igen hamar kisziván minden nedvet, 's a' földet ismét olly szárazzá tevén, mint az eső előtt volt, még ezen gőzökből is, a' mik táplálóji, új erőt és olly általható élességet nyernek, hogy lehetetlen volna menekedni tőlök. De valamit eddig említettem, a' hévség, a' szomjuság, a' teljes népetlenség, 's a' lehetetlenség valamit termeszteni, mind ez még kitsiny bajnak fog látszani ahoz képest, a' miről szólani akarok, 's a' mi miatt leginkább kell ezt a' földet általában kerülni; értem a' kigyókat, mellyek ezen pusztában véghetetlen sokasággal léteznek, 's többnyire szörnyü nagyok, igen különös és felette utálatos alakuak, 's ollyan méreggel birók, a' mi minden ellenszernek ellent áll. Némellyek ezen férgek közül homokba ássák fészkeiket: mások, mint a' varas-békák, aspisok, viperák, szarvas-kigyók, Buprestek *), nyil-kigyók (*acontias*), amphisbaenák, sárkányok és skorpiók, földszint másznak ide 's tova. A' skorpiónak két faja vagyon: az egyik, melly a' földön tartózkodik, igen nagy, és sok gyürüs ízekből áll; a' má-

*) A' Buprestek olly mérges bogarak, a' miket evés közben lenyelvén a' szarvasmarha, felpuffad, 's ha hirtelen nem segítenek rajta, megdöglik.

siknak ollyan bőr nemü szárnyai vagynak, mint a' sáskának, tütsöknek és denevérnek, 's repdeső temérdek sokasága miatt tsak nem lehetetlen Lybiának ezen tájához közelíteni. Azonban e' homokpusztának minden férgei között legveszedelmesebb a' *Dipsas*, egy középszerü vastagságu kigyó, 's alakjára nézve a' viperától nem sokat különböző. Erős harapását nyulós méreg, ezt pedig nyomon szenvedhetetlen fájdalom követi; a' vért egy pillantat alatt az egész testben felgyujtja, hirtelen rothadást és olly gyötrelmes forróságot okoz, hogy azon szerentsétlenek, kik a' Dipsastól megmarattak, úgy sikoltanak, mintha tsupa tűzben fekünnének. Legiszonyubb és legkegyetlenebb természete pedig ennek a' méregnek az a' megharapottat kínzó szomjuság, a' miről ez a' féreg nevét is vette; 's a' mi legkülönösebb, mennél többet iszik az ember, szomjuzása annál epesztőbb lészen, és az italt annál inkább kivánja. A' Nilusnak és Dunának minden vize sem tudná szomjuságát eloltani; fájdalmának enyhítése helyett az égető forróság nevelkedik minden ivás után; mintha olajt öntenének tűzre, stb.

Ki nem veszi észre, hogy itten Lucián *Saharát*, nem tsak Afrikában, hanem az egész földön is a' legnagyobb és legiszonyubb pusztaságot irja le, mellyről az olvasó lásson többet *Károlyi Hazai Vándorában* 1833, *lap* 55 *stb.* Már hogyan maradhatott volna ki a' földnek iszonyu kigyókkal teljes és legborzasztóbb tartományjából a' kigyók legborzasztóbbika, a' rettenetes Baziliszkus, még ha nem volna is ott az a' Tsörgő kigyó, mellynek nagyításából származott? Lucián ugyan Baziliszkust nem említ a' Lybiai homokpusztában; hanem ez tsak onnan vagyon, mivel az ő Criticusi feje Baziliszkust nem hihetett. Ő tsak hihetőt akart irni, 's még is irt ollyanokat, a' mik valósággal sem ott, sem másutt nintsenek: illyenek az Amphisbaenák, vagy is két fejü kigyók, a' két fejü sasok társai; továbbá a' régi szabásu sárkányok, és a' szárnyas skorpiók. Ebből megtetszik, miként megtöl-

tötték a' régiek Afrikát, jelesen a' Lybiai homokpusztát mindenféle igaz és költött tsuda állatokkal, miben még az okos fejek sem jöhettek tisztára: már hogyan maradhatott volna ki a' legtsudásabbak tartományjából, vagy hogy úgy mondjam tárából, a' legtsudásabb Baziliszkus? De lépjünk tzélunkhoz közelebb.

A' *Tsergő*, *Crotalus*, *Klapperschlange* (az Indeknél *Taitblakot tzaufin*, vagy *Oneganszi* és *Boitzininga* néven esmertetik) mind Magyar, mind Latán 's Német nevét azon farkától vette, mellynek végén mintegy harmintzra 's negyvenre telő, egymásból tágan függő, 's elég kemény bőrü ízek vagynak, a' mikkel farkának lóbálásakor ollyan tsergést vagy zörgést indít, mint mikor a' felfujt száraz hólyagot rázogatják, mellybe borsó vettetett. Linnee a' Tsergőnek öt nemére talált. Az első *Crotalus miliarius*, *pettegetett Tsergő:* három sor barna sujtás a' hátán veres pettegetésekkel, paizs a' hasán 113, farka alatt 31, egész testén 163, igen mérges. A' második *Crotalus horridus*, *iszonyu Tsergő:* szine sárga fejér, pettegetések feketék, paizs a' hasán 167, farka alatt 23, szája igen nagy, mindeneknél mérgesebb. A' harmadik *Crotalus Dryinas*, *féreg Tsergő:* szine fejéres, pettegetések sárgák, a' Ceyloniak pedig hamu szinüek barna pettegetésekkel; paizs a' hasán 165, farka alatt 30, megnő három réfnyire. A' negyedik *Crotalus durissimus*, *kemény Tsergő:* fejér bőrén sárga pettegetések, paizs a' hasán 72, farka alatt 21, tsak Amerikában lakik. Az ötödik *Crotalus mutus*, *néma Tsergő:* így neveztetik, mivel tsergője nintsen, különben mindenkép hasonlítván a' Tsergőkhez; paizs a' hasán 217, farka alatt 34, háta lántz formán egymásból folyó ferde négy szegletes fekete foltokkal fedve, szeme felett is fekete vonások látszanak.

Ezen öt féle Tsergők közül az *Iszonyut* emelem ki, ebben találván a' mesés baziliszkusnak igaz mássát. Egyszer'smind hozzá veszem Afrikának es-

meretes szeleit, a' *Chamsint* t. i. és *Harmattánt;* hozzá még a' nagy pusztaságot, *Saharát*, melly déli részén fekszik épen azon Berberiának, hova hajdan Cyrenaica, ez a' Baziliszkusok hazája kiterjedt: 's igyekezem megmutatni, hogy *a' Tsergő kigyóról, a' Saharai pusztaságról, és az Afrikai szelekről vett 's összekevert valóságokon alapul és épül a' Baziliszkusról való borzasztó mese;* vagy, hogy *azon összekevert valóságból helyesen ki lehet a' Baziliszkusnak lehető származását magyarázni.* Végig menvén a' Baziliszkusnak már közlött leirásán, tzikkelyenként megállapodom, a' hasonlítást mindenütt mingyárt megteszem, és lészen a' következő diagramma.

1) *A' Baziliszkus nem nagy; Plinius szerént tsak tizenkét ujjnyi, Aelianus szerént egy araszszynyi.* A' Tsergőkigyó nem tartozik a' legnagyobbak közé; midőn a' Boa constrictor negyven 's ötven lábnyira megnő, a' Tsergő legfelebb öt lábnyinál nem lészen hoszszabb. Még ez a' mérték is nagyobb ugyan a' Baziliszkusnál, de kevéssel alább megfog tetszeni, miért mondhatták az öt lábnyi hoszszu Tsergőt egy araszszynyinak.

2) *A' Baziliszkus szine halavány sárga, a' fején fejér folt látszik, a' homlokán három tsuts.* A' Tsergő háta szinte sárga fejér, fekete pettegetésekkel, a' hasa pedig setétes kék.

3) *Megöl tsupán tekintetével.* A' Tsergő, ha nem épen közvetetlen is, halálra borzasztó tekintetével öl. Mihelyt a' madarakat, mókusokat, nyulakat, egereket, 's egyébb szokott eledeleit meglátja, elnyulik a' földön, tsak fejét tartja fel, száját kitátja, merően néz az állatra, 's a' farkát tsergeti. A' mintegy megigézett állat nem hogy futna, nyughatatlan inkább közelít a' retteneteshez, sikoltozva veti magát torkába, 's ki többet nem is jő. Ha meg nem látná tekintetét, elmehetne szabadon. Mivel illyenkor a' Tsergő tsupán fejét tartja fel: ezt magát az egész kigyónak gondolhatták a' régiek, 's azért mondották a' Baziliszkust egy araszszynyinak.

4) *Megöl tsupán süvöltésének hallatával is.* A' Tsergő, megént közvetve ugyan, tsergésével öl; mert ha még nem látják is, de tsergését már hallják az eledelére való állatok, tsergése után felkeresik, 's az elébbi mód szerént torkába rohannak. Ez a' tsergés a' Baziliszkus süvöltése, a' mivel öl.

5) *Még döglött korában is legottan elvész a' hozzá érő állat.* Sértsen meg valakit a' döglött Tsergőnek foga, 's halált okoz. Bizonyos Éjszakamerikai földbérlelő kaszáltatván, saruban ment ki, hogy a' kigyók harapása ellen annál nagyobb bátorságban legyen: még is véletlenül egy Tsergőre hágván, ez a' saruba harapott, a' fogát bele törte, benne hagyta, de testhez nem jutott. Vetkőzvén az ember, 's a' nélkül hogy okát tudnák, másnap meghal. A' sarut a' megholtnak fija is felhuzza, hasonlóan jár, 's halálának oka tsak-nem tudatik. Most a' férj és gyermek nélkül maradt aszszony a' jószágot eladja, 's a' vevő forgatván a' sarut, szinte roszszul lészen: azonban orvos jő, gyanuba veszi a' sarut, a' Tsergő fogát benne találja, 's kinyilatkozik, hogy minden bajt az attól kapott kartzolás okozott. Mert a' mivel a' Tsergő valóságosan öl, az az ő igen hegyes, valamennyire görbe két foga, melly a' felső inyjében mintegy elrejtve vagyon. A' zöld méreg a' fog hegyében és tövében lappang, 's egy parányi lyukon omlik ki. Teste nem mérges; azért az Indek, elvágván hirtelen a' fejét, hogy mérgét a' maga testére ne önthesse, ártalom nélkül megeszik. Sőt kitörött fogaival, miután minden méregtől gondosan megtisztítják, érvágó gyanánt élnek.

6) *Olly erős a' mérge, hogy a' legnagyobb kigyókat tsupán leheletével megölheti.* Nints erősebb méreg a' kigyóméregnél, a' kigyók közt pedig a' Tsergőénél; ez 24 óra, sőt 5 minutum alatt is megöl. Magában ugyan legkisebb harapása is halált hoz: de még is, ha tsak ér nintsen sértve, a' hirtelen használt mentő szerek megtartják az életet. A' Tsergő annyira büdös, hogy az állatok elszédül-

nek bele, 's az ember is ájulásba esik; mérges büdösségével még a' levegőt is nagy darabon megvesztegeti maga körül, 's az illyen gőzkörébe vetődő állatok kábultan feküsznek a' földön, midőn a' Tsergő hozzájok megy, és őket felfalja. Így a' Tsergő a' belőle jövő büdösséggel, ezzel a' Baziliszkusi lehelettel, közvetve valóságosan öl. Óvakodhatnak tehát az állatok e' gonosznak közelében lakni, mint Galenus szól a' Baziliszkusról. *)

7) *Bár messziről illettessék veszszővel, az illetőt ott nyomon elöli.* Ezzel ugyan a' Baziliszkus mérgének nagy erejét jelenti Aelianus; azonban a' veszszővel való illetgetés boszontásnak is vetetheti. A' Tsergő minden erős mérge mellett olly tsendes természetü, hogy az aluvó embernek hasán is keresztül megy minden ártalom nélkül, 's nem is bánt, ha tsak vagy nem ingereltetik, vagy éhes. Többnyire olly gyenge, hogy egy tsekély ütés hoszszú ájulásba ejtheti, 's megölheti.

8) *Süvöltésével a' kigyókat megfutamtatja.* Mihelyt a' Tsergő valakit feléje lát menni, azonnal tsereg, 's még távulról elárulja magát; a' közelítő futva siet más felé, kit igy a' Tsergő valósággal az ő tsergésével futamtat meg. Ez a' Baziliszkus süvöltése. Tsergése nedves időben nem, tsak szárazban hallatik: ollyankor azért nem is járnak emberek azokon a' helyeken, hol a' Tsergőket leginkább tartózkodni tudják, ne hogy megintetés nélkül megmarattassanak.

9) *Nem hullámozva tsusz, hanem felegyenesedve jár.* Ide a' 3-dik szám utolsó pontjában tett jegyzet tartozik, a' Tsergő fejének feltartásáról.

*) A' Samum vagy Chamsin fujását is a' Baziliszkus leheletének mondhatták. Gyakori ez a' szél kivált Aprilisban és Májusban, 's mihelyt fujni kezd, házaikba zárkoznak mindenek. Meg kell annak halnia, kit szabad ég alatt talál, ha valamivel tovább tart. Egész vidékek vagynak Saharában, hol soha semmi szél sem fúj; ha pedig néha valami szellő lengedez, az rendkívüli, bágyadságot okoz. Tsak egy középszerü szél a' homokot annyira felzavarja, hogy felette sok embereket eltemet.

10.) *Nem tsak az illetett, hanem a' megfujt tsemetéket is elöli, a' füvet elperzseli, a' sziklákat megrepeszti.* Itt a' Harmattannak munkálatjai tulajdoníttatnak a' Baziliszkusnak, ez a' levegőt minden nedvességtől megfosztó szél a' gyenge tsirákat és ágakat elsüti; a' gyümöltsöket, mielőtt felényire nőnének, öszszetöpve lehullatja; a' füvet szénává szárítja. A' sziklákat ugyan nem repeszti meg, hanem az öszszeeresztett famiveket széllyelvonja, az enyvezettek felpattognak, sőt még a' vizben álló hajónak oldala 's fedele is repedez.

11.) *A' menyét mérge még is halálos a' fenevad Baziliszkusnak; azt azért a' lyukába vetik, 's megdöglik a' szagától.* Bár melly mérges is a' Tsergő, mindazáltal retteg a' disznótól, 's a' mennyire lehet kerüli; mert a' disznó a' szaga után felkeresi, sertéit felborzasztja, neki szalad, 's mindenestül mohon megeszi, a' marás neki semmit sem ártván.

12.) *A' Baziliszkus lyukakban és barlangokban lakik.* A' Tsergők rend szerént erdőkben és ligetes helyeken laknak; néha, kivált nyáron, a' mezőre is leginkább vizek mellé, kimennek; de már ősz felé barlangokba, földlyukakba 's egyébb sziklarepedésekbe bujnak, hol százanként lehet őket egy tsoportban találni.

13.) *A' Baziliszkus barlangját a' körülötte lévő fonnyadt mezőről könnyü megesmerni.* Cyrenaica mellett dél felé kezdődtek a' Lybiai pusztaságok, a' mai Sahara, mellynek térnagysága 60,000 □ mfd. Itt a' természet felette kietlen: a' patakok a' nagy hévségben sokszor kiszáradnak, a' bogátsok 's imitt amott ritkán találtató magányos fák és növények lankadtak; ha kimarad az eső, minden el van égve. Többnyire ez a' pont nem annyira arra szolgál, hogy a' Baziliszkusnak és Tsergőnek azon egysége kitünjék, mint inkább hogy lássék, mi okból gondoltattak a' Lybiai vagy Saharai pusztaságok származni, a' minek valóságos okáról már voltak vélekedők.

14.) *A' Baziliszkus marásának sebe aranyszínre változik.* Millyen szinü lehet a' tsergő marásának sebe, nem mondhatom; hanem a' seb fájdalma elejéntén tsak ollyan, mint a' tüske szurása. A' sértett tag hirtelen megdagad, 's a' daganat mindég tovább terjed; a' sziv tája fájni kezd, és a' fájdalom folyvást nevelkedik; a' szenvedő szomjuságot érez, mind inkább eped, 's midőn az italtól enyhülni akar, sietteti halálát. A' Dipsas mérge is, mint Luciánból láttuk, hasonló tüneményt hoz elő, tsak nem azt lehetne gondolni, hogy a' Baziliszkus Dipsas. De már Dioscorides külön szólván mind a' Dipsasról, mind a' Baziliszkusról, amarról L. VI. C. 50. emerről C. 55, a' kettőt egymástól megkülönbözteti. Szinte megkülönbözteti Galenus és Aelianus is, Luciánnál úgyan többet mondók felőle, de szavaival semmit sem ellenkezők. Bővebben irni róla nem kivánja tárgyam.

15.) *A' Baziliszkustól vett sebnek orvossága egy drachma Castoreum bevéve borban, és a' mák leve.* A' Tsergőtől vett sebnek leghathatósabb orvossága a' senegai téjfü (Polygala senega), és a' kigyógyökér (Ophiorrhiza Mungos). Mind a' kettő a' Tsergő lakta tájakon bőven terem, 's az Indek magokkal hordozzák, a' megmaratáskor rágják, levét elnyelik, a' rágott szert pedig a' sebre borítják. Sokan a' mérget ki is szívják a' sebből, kivált ha tsekély a' harapás, és olajjal kenik; vagy a' sebzett hust kivágják, 's a' tagot földbe ásván, a' ne talán tovább terjedt mérget szivatják.

A' régiek Baziliszkusa és a' Tsergőkigyó közt való hasonlóság minden erőltetés nélkül olly sok, hogy lehetetlen szembe nem tünnie, 's az azon egységet nem gyanítani, vagy szinte nem hinni; kivált ha hozzá gondoljuk a' valót tsak igen hijányosan tudó, 's a' mellett tüzesen képzelődő elménnek játékát. A' böltselkedésre termett Görög ész megérett kora előtt sejdítvén, 's tapasztalásból is tudván sok töredék igazságokat: a' párosult heves képzelődéssel olly Mythologiát alkotott, miből sok

ízben

ízben az látszik, mintha minden igaz alap nélkül való játék és mese volna. De a' böltselkedésre hajló elme képzelődésének szüleményje nem lehet más, mint igazságon alapult. Az ollyan elme mindent akar tudni; arra pedig gyermeki állapotjában nem juthatván, segít magán a' képzelődéssel, és tsinál meséket, de igazságokon épült meséket. Gondoljuk meg, hogy a' régieknek nem volt okok alaptalan költeményeket támasztani, holott az időként való újabb észrevételek határtalan mezőt nyujtottak mind képzelődő, mind böltselkedő elméjöknek; gondoljuk meg, hogy ama régiek az emberi nemzet gyermekkorában olly őszinten éreztek és vallottak, mint mindenkor a' még meg nem vesztegetett gyermekek: 's meg fogjuk esmerni, nevezetesen a' Görögökről, hogy valamint mindenről, úgy a' Baziliszkusról való meséjöket is nem semmiből vették, nem semmin emelték fel, hanem a' valóság világában tapasztalt, de hijányosan esmért létező dolgon, a' teljes tudomány szükében a' képzelődéstől segíttetve regényesen építették. Mit lehetne pedig az esmért világból a' Baziliszkushoz inkább hasonlítani, a' Tsergőkigyónál, e' pillantatban nem tudom; ugyan azért, míg helyesebb és bizonyosabb értelemre nem juthatok, a' Baziliszkust a' Tsergőkigyónak ollyan tekéletlen esméretéből származtatom, a' mi egyébb valósággal létező dolgokkal, sőt képzelődéssel is vegyült.

Holéczy.

8.

Az egyszerűség vagy együgyűség.

Ámbár gyakran szoktunk e' szavakkal a' beszédben élni, 's néha más hasonértelmű kitételekkel is feltserélni: mindazáltal, valamint sok más tárgyak, úgy ezeknek valódi értemények többnyire elzavartatik, ferdittetik, a' mi leginkább onnan kiviláglik, hogy sokszor egészen ellenkező viseletet,

indulatokat 's tetteket egyűgyűeknek bélyegelni szoktunk. Nem lészen gondolom felesleg némi felvilágositást ebben nyujtani, 's e' szavak jelentményét, a' mennyire lehet, meghatározni.

Nálam az egyűgyűség minden szükségtelen körületeknek elkerülése, 's a' végtzélra juthatás munkálása *legkönnyebb* eszközök által. — Bár mennyire is távozzék el valamelly nemzet tzikornyás fényüzése miatt az egyűgyűség, vagy egyszerűségtől: még is, ha tsak pásztordalaiban is — pedig melly Nemzet nem bír ezekkel? — örömest emlegeti annak szerényképét. Legragyogóbb költeményei a' hajdankor pásztoréletből jeleneteket festenek olly hévvel, melly egyiránt emeli 's buzditja a' kendőzött hölgyet, valamint az ékes uratsot. A' szobrok egyszerűségük által nyerik meg az ismerők javallatát: mint bájol ezeken az egyszerű ruházat gondatlan 's még is tsinos redőlete, melly, ha mesterségesen történik, az érdeket elveszti. Valódi művész kezében a' gondos szépitések egyedűl az otsmányság, vagy tökéletlen alaknak hijány pótlékai; örömest siet az ő szeme pompás teremek aranyhímes szőnyegiről az átellenben természeti formájában díszelgő sudaros erdőre, 's a' lábánál örömtelve legelésző marhanyájakra. — A' kevésbeszédű havasi lyánka, megszokván a' hegy kristály tsermelyében mindennapi fördést, kinek vászon-öltenyege olly tiszta, mint maga, épen olly heves szenvedélyt gerjeszt a' tsászárlaki utasban, mint a' könyvek közt buvárkodó hidegkeblü tudósban. Ez, kinek lángesze a' természet minden tüneményeit felfogni, 's megitélni képes, de nem a' szerelemnek végtelenségét, alázattal teszi le szép alak lábaihoz a' holt betühalmazt, 's mennyei tekintetü egész bájszemélyén elámultan keblének jéghártyájit olvadozni érzi.

Honnan származik, 's hova tzéloz ez? Tanusitásul szolgál bizonnyára nekünk, hogy jóllehet mink hajdani ős leink módjára nyershus- 's tölgymakkon (?) nem tengünk, annyira mindazáltal a' valódi élemény 's földi boldogságban hijányt szenve-

dünk, mennyire az egyűgyűségtől eltávozunk, 's hogy azért mind inkább közelegnünk kell hozzája, ha törekedésünk igazi jólétre irányul.

Az *erköltsi egyűgyűség* egyiránt van meszsze a' díszeskedéstől, mint az aljastól. A' ki ezen egyűgyűséggel bir, annak viseletében az igazság alakja, szavaiban az őszinteség tündöklik, mi által mindenkitől bizodalmat nyer. Mindent tzéliránylag tselekszik, 's nem kéntelen feltételei miatt szégyent vallani. A' járása egyenes, tekintete nyilt, ruházatja sem több sem kevesebb, mint tiszta 's az évszak járásihoz alkalmasított fedezet. A' haját idővesztegető mesterséggel nem kénteti bodros fürtökbe, hanemha azon körzet, mellyben élnie kell, kívánja: olly formába simítja haját, melly legkönnyebb, 's az ortzát el nem rútítja. — Egyedűl tápláltatás végett él egészséges, ízletes, és nem költséges ételekkel. Italát a' természet ösztöne szerint választja. Erős szeszes italokat nem fordít szomja eloltására, hanem tsak némelly esetekben orvosságul. — Nem kormányozza őt a' nyelve, hanem ő a' nyelvét. — A' társaságban, hol belérzet szerint nem beszélhetni, az *egyszerűség barátja* hallgat. Mit is beszéljen olly helyütt, hol a' szóváltás tsupa illés, nem képzeti tsere, sem a' valódi érzemények kinyomata? Illyféle hallgatagságból alkalmasint eredt ama balvélemény, szerinte, hogy az egyűgyű, banga, báva, bibasz, ostoba szavak hasonértelmüeknek vétetnek. Elfelejtjük többnyire, hogy a' hallgatás gyakrabban beszélni nem akarást, mint beszélni nem tudást jelent.

Az egyszerűség embere milly könnyen 's oltsó áron szerzi meg derűlt örömeit! Az éjjeli komor zivatar után támadó szép nap, a' butsúzó nap sugári által zomántzozott mező, a' hegytetőrüli alánézés a' nevető térségre, az őszelgő tarkázatu erdő, tavaszi virágokkal elborított kaszállók, édes gerezdekkel megterhelt szőlőtő, gyümöltsfának betses terménye, madárzengzet, a' hazatérő tsordák morajos kolompolása, vagy az esti harangszónak ün-

népélyes kongása — minden, minden víg örömmel kinálja.

Ellenben milly nehezen 's drága díjjal szerzi meg felderültét az ezen egyszerűségtől elszokott halandó! Neki törvényt szab az illendőség társalkodására, a' módi öltözetére nézve. Ő nem nyilvánithatja szabadon érzelmeit, nem bókolhat kénye szerint szíves hajlandóságinak; nem osztozik a' természet ártatlan vigalmiban; mert őt az életmódja roppant falak közt elkülönözve tartja az efféle viditó tűneményektől. Ő nem gyönyörködhetik a' biboralaku nap költében, nem a' lemenőnek arany ragyoglatában. Örökös gondja a' mesterkélt Szép-Rut- Illő - Illetlennek itélgetésében áll, melly az egész rövid életét rabszolgaságban tartja.

Egyszerűség barátjának a' háza valódi tűkre 's példánya a' rend, takarékosság 's tisztaságnak. Nints benne semmi felesleges, sem pipere vágyú. A' kertje mindennemű táplálékos növényt nyújt a' konyhájára, 's e' miatt nem tölti be a' nyirkos jó földjét angol ízlés szerint hasztalan vad tserjével. Öröm telve nyúl az önnemesitésű 's nevelésű egészséges fának pirosló gyümöltséhez. Ha hogy élettársa véle hasonérzelmeket táplál mellyében, 's neki is az egyszerűség mindenben jelszava; ha hogy ő, mint igazi anya, az öntejével nevelt magzatjait magához vevén, a' mezőn, yagy a' kertben fáradozó férjéhez elsiet, 's véle a' munka terheit önkényleg felosztja: az illy házaspár legmagasabb fokán érzi földi léttét.

Millyen igénytelen 's egyszerű az egyűgyűség barátjának viselete, olly egyszerű 's őszinte a' beszéde is. Az igazságnak nints szüksége szópiperére, léha tzifrázatokra. — Nem büszkélkedik ő az idegen nyelvek tudásában, ha bár azok bötséről belsőkép meg is van győződve, 's némellyikébe jártas is: a' nemzeti nyelv egyedűli kedventze, ebben keresi ki a' szépet, méltóságost, 's ezzel kifejthetnie gondolatit előtte legfőbb érdem.

Ez uttal szólni lehetne az oskolai 's egyházi egyűgyűségről, 's vajmi sokat kellene itt felhozni, azt az egyet megjegyzem még is, hogy, ha mind egyházi, mind oskolai Tanítók szíveiken hordják az oktatásukra bizott lelkek boldogítását: az egyszerűségtől bizonnyára távozni nem fognak. Legjobban tán illik ide Horátz mondása: *Simplex dumtaxat et unum.* Ne kinozzák a' gyönge elméket fellengő képzetekkel, ne a' lágy szíveket durva ostorok előrajzival. Életet, valódi életphilosophiát ábrázolgassanak az egyűgyű földmíves előtt, hogy őt annak követésére 's elérésére serkentsék. Ne higyük azt, *quo obscurior, eo divinior*, mert az időt fel nem tarthatni örök mozgásában, sem irányát kényünk szerint nem változtathatni! Egy időre, nem mondom, tzélt lehetne érni ferde eszmékkel is, de annál erősebb hatással tör gátot a' szellemár, mennél nagyobb ellenállás hátráltatá menetét, mint a' bélhúr annál erősebb ütéssel pattan szét, minél feszesebben ivre húzá azt az izmos kéz. Tanításban ne ámítsátok a' kisdedeket haszontalan torzképezetekkel, hanem a' tudnivaló dolgokat egyszerűen minden szódísz 's homály nélkűl terjeszszétek elejökbe.

Elhagyván itt fonalát beszédemnek szinte szorúlni kezd mellem, ha elgondolom, milly sok tárgyban szükséges légyen még az egyszerűség. A' törvények alkatja ötlik itt gondolatomba. Ha valaminek, úgy bizonyosan ennek elkerűlhetlen szüksége van az egyszerűségre. Ez és a' hittanítmány szoros atyafiságban vannak, 's az emberi jólét előmozdításától elválhatlan testvérek. Mennyire imez indulatok szelidítésén, nemes erköltsök terjesztésén iparkodik, annyira erőködik amaz — ha tiszta elveken épűl — az embert személye 's vagyonára nézvest bátorságban helyezni, 's ekkép nevelni földi boldogságát. Szoros kaptsolatban lévén a' lelkünk testünkkel öszvefűzve, nem is képzelhetni, hogy, ha egyiknek nyilvános tanitói vannak, a' másikat is szinte úgy tanítani ne kellessék. Az egyűgyűség 's

világosság e' részben sok milliomot emelhetne föl porából. Minden, úgy szólván, taníttatik oskoláinkban, tsak az egyszerű polgári-erénynek, a' valódi élet számolásnak 's jogosságnak nints oktató széke, ollyan t. i. melly a' fejlődő gyenge elméket vezetné a' világosság felé. Vallyon nem szükséges-e szinte úgy tudni a' szegény ember fijának: milly korlátot von körűlle 's hontársa körűl a' törvény, milly kötelességek, javak, vagy terhek szivárognak reája a' törvényből 's a' t. mint azt tudja, hogy az alázatosság, ájtatosság, alamizsnálkodás 's t. i. jóságos tselekedetek. — Ne aggassuk a' törvényeket magas oszlopra, hogy azokat senki át ne olvashassa, ha kötelező erőt kivánunk nekik adni; már pedig, mihelyt egyűgyűleg le nem ereszkedünk alosztályhoz a' törvényekkel, ollyast teszünk, mintha a' tsetsemőtől kivánnók, hogy a' kezébe adott égő szövétneken meg ne süsse katsójit, 's ha azt tevé, megvernők érte a' parányi tudatlant. — A' törvények anyai nyelven 's olly móddal irassanak, melly az egyűgyűséghez leginkább közelít. — A' tanításban mennél több egyes eseteket foglalhatni egy főszabály alá, annál sikeresebb az az elmére nézve: úgy hasonlag a' törvényben mennél kevesebb kivételek, elferdítések lehetők, annál közelebb járul a' tökélyhez, a' mi ez esetben nem egyébb, mint egyűgyűség.

Végezetűl a' többi közt — bár sokat lehetne is e' tárgyakról írni — eszembe jut némelly ellenvetés: „Mitsoda fonákság az — fogja valaki mondani — a' 19-dik században egyűgyűséget kivánni! A' mi annyit tészen: mint viszsza akarni bennűnket vezetni azon időszakba, midőn őseleink újakkal aprítgaták kés helyett a' hűst. Az egyűgyűség ellensége a' fényűzésnek: mit fognának majd azon kézművesek, 's művészek tsinálni, kik egyedűl ezen emberi gyarlóságból élősködnek?“ — Természet a' maga tsekélységeiben — mellyek valóban tsupa egyűgyűségek — tsudálatra méltó. Az egyszerűség a' szerínt, mint fellyebb körűlíratott, ki nem zár

semmi tudományos, vagy művészeti tárgyat tág kebeléből, sőt mindenhez megkivántatik. — Sokan azt is gördítik majd előmbe: A' halandónak teljes megelégvésű boldogúlása lehetetlen, de szükségtelen is e' nyomorú földön; az állapot különbségnek mindég kell lenni; mint Mandeville mondja a' méhekrűli meséjében: A' herék halála élete a' méheknek: az egyesek nyomorusága a' Status boldogsága. Lehet-e ennél vadabb állítás!? — Mindég igaz marad: a' természeti törvények megsértése előbb vagy utóbb borzasztó következményeket szűl. Ez történik az egyes emberekben, ez az egész nemzetekben, jóllehet imezek mozgása tágasabb körben megy véghez, még is igaz marad Horátz állítása: *poena sequitur culpam* 's itt is azon hozzátétellel igaz: hogy leginkább *pede claudo*, 's épen azért az álbölts észre sem veszi, az álbuzgó észre venni nem akarja.

Boldogok vagyunk mi, kiknek — bár nem mindnyájoknak — engedtetett az Égtől e' parányi életet jó földön 's bölts kormány alatt leélni. Mi hátráltatja léptünket, hogy kellő böltseségre szert tévén, a' földmívelés, barom-tenyésztés, erőnk 's elménk gyakorlása mellett

Régi jámborság 's az arany középszer
fogyhatlan édes gyümöltseit ne ízlelhessük.

Mindszenty D.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bécsben, Strausz Özvegye betűivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

III. A' Chazar Nemzet Nyelvéről.

A' Chazar Nemzet neve igen igen sokféleképen jő elő a' régi Kutfőkben. Hivatnak, 's íratnak a' Chazarok Acatziri, Agazziri, Caesarii, Catziri, Cassari, Chasari, Chazaraei, Chazari, Chaziri, Chesri, Chosari, Chosraei, Chozaraei, Cosaraei, Cosari, Cosri, Cozari, Cozri, Cusari, Dscheseri, Gadzari, Gasari, Gazari, Kasari, Khazari, Kherzi, Kkozari, Kosri, Kozari, Kusaraei, ritkábban pedig Chardi, Charsi, Charszaei, Chasas, Cosa neveken; sőt emlittetnek az Arabs Íróknál Harari és Hyrri nevek alatt is. Sok e' különbféleségből a' változó helyesírás, vagy más és más Dialectus által támadott: Néhány ellenben hihetőképen hibás olvasás, vagy írás. A' nagyobb részt a' Kutfőkből maga Recensens gyűjtötte öszsze olly végből, hogy a' Chazar Nemzet Történeteit a' Chazar Nemzet Történeteiben szem elől el ne veszeszsze: A' ritkábban előjövő változásokat pedig Fraehn és Siestrzencewicz tudós munkáikból (Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4-o S. 180— 181. 187. — — Histo-

ire du Royaume de la Chersonese Taurique. St. Petersburg, 1824. 4-o pag. 277.) írta ki.

Először a' Chazar Nemzet neve a' Szentírásban jő elő, de e' helyekről itten Recensens fontos okokból mélyen fog hallgatni. Inkább azt érénti, hogy a' Georgiai Évkönyvek a' Krisztus születését jóval megelőző időkre nézve (Julius von Klaproth's, Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1814. 8-o II. Band, S. 81.) a' Chazar Nemzet Történetein kezdetnek, a' mit Klaproth (Asia Polyglotta. Paris, 1823. 4-o pag. 82.) Mesésnek tart ugyan, de bizonyosan helytelenül állit Mesésnek. Minden esetre azt már senki sem tartja és tarthatja Mesének, a' mit a' Krisztus születése után folyt 213-dik évről Chorenci Móses Örmény Iró (Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri III. Londini, 1736. 4-o pag. 184. Libro II, cap. 62.) ime szovakban följegyzett Valarses Fejedelem uralkodásáról: „*Etenim hujus temporibus septentrionales Chazirorum et Basiliorum gentes, portam Zuram transgredi consenserunt, sub duce ac rege eorum Venasepo quodam Surhaco; quibus, cum citra flumen Cyrum transissent, obviam occurrit Valarses cum caterva magna virisque strenuis; eorumque agmen profligatum per campos fugavit, atque ad eos insequendos claustra Zurae pertransit, ubi hostes, iterum coeuntes, aciem instruxere, quos tametsi fortes Armenii fundebant, fugabantque, tamen Valarses ab Sagittariis interficitur; regnumque accipit filius eius Chosroes, anno Artabani Persarum Regis secundo. Is statim collectis Armeniae copiis, montem illum magnum transit, ut Patris necem ulcisceretur; et cum validas istas gentes ense et hasta devicisset, centesimum quemque ex idoneis obsidem accepit, atque imperii sui signum, Columnam graecis literis inscriptam, statuit, quo eos sub Romana ditione esse appareret*“ Emliti ezeket röviden (Samuelis Praesbyteri Aniensis, Temporum Ratio. Mediolani, 1818. 4-o

pag. 37.) Samu későbben élt Örmény Történetíró is, ime soraiban: „*Ingens victoria Valarsis nostri de Chaziris et Basliis borealibus populis, qui fecerant incursionem.*“ *etc.*

Sokkal későbbi a' Chazar Nemzet neve a' Byzantinus Írókban. Ezekben (Joannis Gotthilf Stritteri, Memoriae Populorum e Scriptoribus Historiae Byzantinae erutae. Petropoli, 1778. 4-o Tomo III. pag. 549) Krisztus születése után tsak 626-dik évben találhatni nyomát Heráklius Tsászár uralkodása alatt a' Chazar Nemzet Históriájának, melly ezen időszakasztói azután hol folyton folyva, hol megszakadozva kiterjed 949-dik évig. Itten megszűnik, 's egyedűl Cházária Tartományról tétetik ezentúl egypárszor említés. Hivatnak pedig a' Byzantinus Íróktól a' Chazarok váltva majd Törököknek, majd Napkeleti Törököknek. Theophanes p. o. (Theophanis, Chronographia. Parisiis, 1655. fol. pag. 263.) a' deák fordítás szerént írja Heráklius Tsászárról: „*Ipse in Lazicam Regionem secessit: ibique mora aliquamdiu protracta, TURCOS ORIENTALES, quos CHAZAROS vocant, ad belli societatem allexit.*“ Ellenben Anastásius Bibliothecáriusnál (Historia Ecclesiastica. Parisiis, 1649. fol. pag. 95.) róluk tsak enynyi mondatik: „*TÚRCOS ab oriente, quos CHAZAROS nuncupant, in auxilium advocat.*“ Így nevezik őket nem tsak más Görög Írók is, hanem az Arabs Történetírók közűl is többen, tsak hogy ezek (Fraehn, Ibn-Foszlan. S. 41. nota 5.) majd Törököknek írják őket, majd megkülönböztetik őket a' Törököktől, a' mint a' változott jelentésü Török név alatt más és más népet értenek. Azért továbbá, hogy 949-dik év után a' Byzantinus Írók többé nem írnak a' Chazar Nemzet viszontagságairól, e' nagy Népség ki nem veszett régi hazájából, mert utóbb is gyakorta emlekeznek a' Chazar Nemzet későbbi háboruiról a' Napkeleti Írók. Ugyan azon Georgiai Évkönyvek, mellyek elő adják, hogy Mirván, másképen

Mirmán, harmadik Georgiai Király (Klaproth's, Reise in den Kaukasus. I. Band, S. 671—672.) Krisztus születése előtt 167—123 év között a' Chazar Nemzet ellen az Alániai Kaput (Darielát) épittette, hírdetik azt is, hogy a' Chazarok (Klaproth's, Reise in den Kaukasus. I. Band, S. 71—72.) Krisztus születése után 1226-dikban szövetséges segédeik voltak a' Georgiánusoknak Dshelal-eddin ellen.

Mi hatalmas Nemzet volt ez a' Chazar Nemzet? azt híven — igen híven — előadja a' hiteles Kutfők szerént Fraehn (De Chasaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. 4-o Particula I, pag. 1.) ime soraiban: „*Chazarorum nomen in historiarum libris percelebratum. Populi hujus, quondam potentissimi et florentissimi, mare Caspium inter et Pontum Euxinum adque utriusque septentrionalia late colentis, ut cum veteribus Persis et Arabibus Muhammedanis, ita cum Imperatoribus Graecis et principibus Russicis varia vel bella gesta, vel foedera inita, scientia historiae medii aevi tinctum esse credo neminem, quem fugiant. Neque vero fieri potest, quin quisquis horum, quae modo diximus, regnorum historiam diligenter tractaverit, tanti nominis Populum accuratius cognoscere gestiat. Hoc prae ceteris Russiae magnopere interesse debet, ad quam quippe illius res maxime attinent, quae, ex parte quondam Chasaris vectigalis, eorum deinde vires, sociis Graecorum armis adjuta, fregit, eos delevit, eorum agros occupavit, ditioni suae adjecit, cujus (ut paucis defungar) historiae antiquae arcte mixta Chasarorum historia est.*“ Ha olly anynyira fontosnak tartják a' nagy Chazar Nemzet Históriáját e' hatalmas Népnek hajdani Ellenségei: Mint kell nekünk, a' Chazar Nemzet egykori Frigyeseinek, róla gondoskodnunk! És még is mostanig, fájdalom! alig ügyelt néki reá közűlünk. Sőt kihalni hagytuk Hazánkban a' Chazar Népnek még tsak emlekezetét is.

A' Chazar Nemzet lakhelyei, mint Fraehn helyesen állitja, a' Fekete Tengertől a' Volgán túl fekvő Tartományokig terjedtek, 's fölemelkedtek az északi részekig, néhol pedig a' Derbenti és Alániai Kapuk felé leereszkedtek. A' Görög Irók, igaz, leginkább a' Krimeai Félszigetet (hajdan: Chersonesus Tauricát; utóbb Tartaria Precopensist) értették Chazária alatt: De, hogy Chazária sokkal nagyobb kiterjedésü tartomány volt, az még is igen bizonyos. Már Jordánes, másképen Jornandes (Lud. Ant. Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1723. fol. Tomo I, pag. 194.) Északi Európában az Esztek mellé Agazirokat, az az: Chazarokat helyheztet. A' Ravennai Nevetlen Geographus (Pomponii Melae, De Situ Orbis Libri III. Lugd. Bat. 1722. 8-o pag. 771. Libro IV. Cap. 1.) irja: „*Item ponitur in locis planiciis longe lateque nimis spatiosissima*, quae *dicitur Chozaria, et usque Maior Scythia appellatur, quam Jordanis Cosmographus in modum fungi scarifum esse dixit. Quos Chazurios suprascriptus Jordanis Agaziros vocat. Per quam Chaziro rum Patriam plurima transeunt flumina, inter cetera fluvius maximus, qui dicitur Cuphis.*“ Ez a' Cuphis a' Caucasus hegyek fölött fekvő Kubán viz, és igy Chazáriát e' Nevetlen Földleiró az északi részektől a' Caucasus hegyekig ki terjeszti. Illyen kiterjedésben vészi Chazáriát Constantinus Porphyrogenneta is, midőn (Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1711. fol. Tomo I, pag. 62. De Adm. Imp. Cap. 10.) irja a' deák forditás szerént: „*Chazaris bellum inferre Uzi possunt, utpote contermini. Sic etiam princeps Alaniae, quia novem Chazariae regiones Alaniae adjacent.*“ Alánia a' Caucasus hegyek körül, nem pedig a' Krimeai Félszigetnél feküdött.

De az Arabs Irók Chazária fekvéséről és kiterjedéséről még világosabban szólanak. Az 1153ik felé élt Scherif al Edrisi nevü Arabs Geographus

(Geographia Nubiensis. Recens ex Arabico in Latinum versa. Parisiis, 1619. 4-o pag. 6.), emlékezvén a' Fekete Tengernél fekvő Chazáriáról is, más helyen beszéli a' mostani Caspium Tengerről: „*Mare autem Georgian* (így is hivatott a' Caspium Tenger a' keleti része körül feküdött Georgia városától), *et Dailem est ab omnibus praedictis maribus omnino separatum, et ingrediuntur in illud amnes permulti, fontesque continuo manantes. Jungitur huic mari ex parte occidentali regio Adherbigian et Dailem: ex parte vero meridionali regio Tabarestan: ex parte orientali regio Azaz: ex parte septentrionali TERRA CHOZAR. Longitudo eius ex parte CHOZAR usque ad Ain-alhamm est mille milliarium; latitudo vero ipsius a latere Giorgian usque ad ostium Ethel* (Volga, vagy Rha), *sexcentorum quinquaginta.*“ Így a' Caspium Tenger északi részei körül is az Ethel viz szomszédságában Chazarok laktak. Nem volt másképen a' dolog, mert egy sereg Arabs Író bizonyitja Chazáriának ezen fekvését a' tudós Fraehn munkáiban, mellyekben a' Chazaroknak itten fekvő több városaik is előszámláltatnak. Helyesen írja tehát a' XIII-dik század vége felé élt István Siuni Örmény Érsek (Saint-Martin, Mémoires sur l'Armenie. Paris, 1819. 8-o Tom. II, pag. 147.) a' frantzia forditásban: „*Dans le pays des KHAZARS, qu'on appelle actuellement KAPTCHAK.*“ Ime! ott is feküdött Chazária, hol a' Kaptchak Puszták kiterjedett.

Ujjal inthették volna ezek a' Tudósokat, hogy egy időszakaszban épen ott feküdött Chazária, hol feküdött Cumánia. Egy Nemzetet tett-e hát valóban a' két különböző nevezet? — Abulpharágius Gergely (Gregorii Abulpharagii sive Bar-Hebraei, Chronicon Syriacum. Lipsiae, 1789. 4-o Tomo I, pag. 284.) írja a' deák forditás szerént a' Krisztus születése után folyt 1095-dik évről: „*Hoc anno mortua est Turchan Chatun, Soltani Mahmudi mater, animosa et sapiens femina, quae ab Aph-*

dasiabo, primo HUNNORUM Rege, originem ducebat. Pater eius Taphrag rex erat CHARZAEORUM.“ Abulpharágius, tudni kell, Charzaeusok alatt Chazarokat ért. Ő tehát e' helyen a' Chazarokat HUNNUS, az az: KÚN Nemzetté tészi, mellynek Tulajdon Neve a' CUMÁNUS Név is. Továbbá Elmacin Arabs Író (Historia Saracenica. Lugd. Batav. 1625. in 4-o pag. 74.) a' Chazarokat HARARI (másoknál: Haruri, Hyrri, Hirri) néven emlegeti. Minekutána a' napkeleten 's különösen Kurdus Nyelven (Johann Anton Güldenstädt's, Reisen durch Russland. St. Petersburg, 1791. 4-o II. Theil, S. 550.) HARI anynyit jelent, mint HOMOK, talán nem ok nélkül lehetne kérdezni, a' HARARI név nem jelent-e annyit, mint e' Név CUMÁNUS? — Azonban ne épitsünk ezekre semmit is. Recensens előtt még az sem elég, hogy azon osztály Népet a' Chazarok közűl, melly magát a' IX-dik században a' Magyarokkal összse kaptsolta, Béla Király Nevetlen Jegyzője CUMÁNUS név alatt érénti.

Fontosabb tanuságot nyujtanak e' tárgyról Rubruquis Willhelmnek (Hakluyt, I, pag. 80.) ime sorai a' Krimeai Félszigetről: „*Quae vero ad Aquilonem* (Ponti) *est, est provincia quaedam, quae nunc dicitur a Latinis GASARIA, a Gaecis vero, qui inhabitant eam super littus maris, dicitur CASSARIA* (talán: Kaisaria?), *hoc est CAESARIA.*“ Itt azt állitja az utazó Frantzia, hogy CHAZARIA épen anynyit tészen, mint CAESARIA, az az: TSÁSZÁRI TARTOMÁNY. Ha ez való volna, úgy CHAZARI tenne TSÁSZÁRI Nemzetet. — De, ki higyjen a' XIII-dik századi Utazó szómagyarázatának? — Recensens erre tsak azt állitja, hogy ez nem Rubruquis szüleménye, hanem, úgy látszik, az egész Napkelet hiedelme és tudománya volt. Nem emliti Recensens, hogy a' CHAZAR NEMZET Évkönyveit megvizsgálta Otsmán Író, kiről a' Kún Nyelvről szóltában (az M. Nehézség vége felé) emlekezett, a' CHAZAROKAT a' TSÁSZÁRI TÖRÖ-

KÖK (TURČI CHAKANICI) maradványaiknak hírdeti: Inkább azt hozza elő néhány példában, hogy az Ásiai CAESAREA nevü város is a' napkeleten váltva GAZARIA néven hivatott. Burgundiai Vintzénél (Bibliotheca Mundi. Speculum Historiale. Duaci, 1621. fol. Tomo IV, pag. 1281—1283.) olvashatni: „*Et ita brevi a Thurcis reveriti sunt, quod eis libere GAZARIAM, dum tantum pax esset de caetero firma inter ipsos, dare voluit Soldanus.*" Alább megint: „*In adventu Bajuli Armeniae ad ipsum* (Soldanum Turchiae) *in GAZARIAM, projecta sunt hyperpera multa, eique dimisit ad valorem* 500 *marcarum argenti vasa sua aurea et argentea*" Még alább: „*Tunc apud Conquebac, domum quamdam Soldani juxta GAZARIAM ad lucam erant, ubi scilicet in GAZARIAM* 16 *millia Corasminorum in solidis Soldani consistebant*" Ismét más helyen: „*Eumque in GAZARIAM duxit*" Végre így fejezi ki magát Burgundiai Vintze: „*Cum autem GAZARIAM, quae alio nomine dicitur CAESAREA CAPPADOCIAE, obsiderent.*"

Nemzeti Név fordítás forog tehát fön a' Chazar névben. A' régi História, de a' melly egész kiterjedésben nem ide tartozik, ellenmondhatatlanúl megbizonyitja, hogy a' KÚN név annyit jelent, mint FEJEDELEM, másképen KIRÁLY, vagy TSÁSZÁR, és így KÚN-NEMZET ïs ennyit: GENS REGIA, GENS IMPERIALIS. Ezt a' nevet, mint jelentőt és értelmeset, az Arabsok Napkeleten a' maguk nyelvére által forditva használták a' KÚN-NEMZETRŐL. Az az: azon Nemzetet, melly maga magát KÚN Nemzetnek nevezte, az Arabsok, és nyomdokaikon más Napkeleti Nemzetek is, CHAZAR néven emlegették. Tudniillik Arabs Nyelven (Jacobi Golii, Lexicon Arabico-Latinum. Lugduni Batavorum, 1653. fol. col. 2032.) KHASZARA tészen: f r e g i t, c a e c i d i t h o s t e m. E' gyökértől származik KHESRA és KHASRA, és CHOSROES, melly mindegyik I m p e r a t o r-t jelent. Így

Arabs Nyelven továbbá: KHESRIJON vagy KHESRAVIJON, vagy CHOSROICUS annyi, mint Regalis, Caesareus. Ezért ugyan Golius Arabs Szókönyvében (col. 1915.) KAISZARU=Caesar, Imperator; és ugyan ott (col. 1988.) KAISZARON = Caesar, Imperator. Által ment e' nevezet az Arabsoktól a' régi Persákhoz is, kiknél a' CHOSROES név szokott tzímük vala a' Fejedelmeknek. Azért írja Elmacin Arabs Író (Historia Saracenica. Lugd. Bat. 1625. 4-o pag. 274. Libro III, cap. 4.) a' deák fordítás szerént: „*Reges autem Fargani cognominabantur nomine Achsjidi; sicuti Reges Romanorum Caesar, et Persarum CASROES.*“ Itt tehát a' Történet Tudomány maga, nem pedig Recensens önkénye, nyujt szómagyarázatot, 's azért épen azt, a' mit Recensens több év előtt a' CHAZAR névről nyilván írt és nyomtatásban állitott, közelébb Sádik Isfaháni Persa Geographus Munkájának Angoly Fordítója is (The Geographical Works of Sádik Isfaháni. Translated by J. C. from original Persian Mss. in the collection of Sir William Ouseley, the Editor. London, 1832. 8-o pag. 23. nota * a' Khazar szó alatt) maga magától érénti, tsak hogy ő a' Deri Nyelvből, a' régi Persa Nyelv Dialectusából, származtatja a' Chosroes szovat. Ez a' főtárgyon változtatást nem okoz. Elég az, hogy a' CHAZAR, az az: Magyaros Kimondással TSÁSZÁR NEMZET egy Nemzet volt a' KÚN NEMZETTEL. Tanuja ennek az egész régi História; tanuja különösen a' Szent Írás is, a' mit máskor bővebben szándékozik elmondani Recensens.

A' Magyar Történet Írók közűl tsak maga egyedűl Béla Király Nevetlen Jegyzője esmérte a' Kún Nemzetnek e' Tsásźár nevét COZAR forma alatt, és, a' mi helyében igen figyelemre méltó, e' COZAR Nemzetről azt állitja, hogy az már a' Magyaroknak ide költözésük előtt a' Tiszától Erdélyig a' Szamos és Maros Vizek között lakott. Így ír ő (Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hun-

Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. pag. 10. Cap. XI.) a' Cozárokról: „*Terram vero, quae est inter Thisciam et silvam Igfon, quae jacet ad Erdenelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, praeoccupavisset sibi dux Morout, cujus nepos dictus est ab Hungaris Menu-Morout eo, quod plures habebat amicas, et TERRAM ILLAM HABITARENT GENTES COZAR QVI DICUNTUR.*" Ismét KÚNOK ime Magyar Országban — és minő nagy térségen! — a' Szamos és Maros Vizek között, és ugyan ollyan KÚNOK, kik már a' Magyarok előtt itt laktak! — De még fontosabbak, a' miket tüstént az előbbi sorok után imígy előad: „*Terram vero, quae est a fluvio Morus, usque ad coetum Vrscia* (Orsova), *praeoccupavisset quidam Dux nomine Gaad, de Bundyn* (Vidin) *Castro egressus, adiutorio CUMANORUM, ex cujus progenie Ohtum fuit natus, quem posted longo post tempore Sancti Regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos Regis, in Castro suo iuxta Morisium interfecit, eo, quod praedicto Regi rebellis fuit in omnibus.*" Itten megint a' Magyar Nemzet béjövetele előtt mostani Hazánk térein, vagy téreihez igen közel tartózkodott CUMÁNUSOKRÓL tészen a' Nevetlen Királyi Jegyző említést. Nem a' COZÁROKAT érti-e alább a' CUMÁNUS név alatt? azt biztosan meghatározni nem lehet. Az minden esetre figyelemre méltó, hogy fölebb nem COZAR NEMZETRŐL, hanem COZAR NEMZETSÉGEKRŐL szólott: Ugyan is, mint alább ki fog tetszeni, a' BULGARUSOK is, kikről szinte szólott e' Fejezetben, egy nyelvet beszéltek a' Tsászáriakkal. Azt minden esetre föltészi Irónk, hogy e' Nemzetségek utóbb a' Magyarokkal egy Polgári Testbe olvadtak.

E' Szamos és Maros Vizek között lakott, 's talán még ma is Magyar Név alatt lakó COZÁROKNAK nyomuk fönmaradott, úgy látszik, a' Belső Szolnok Vármegyében fekvő KOZÁRVÁR (Oláhúl:

Kuzruvára) falu nevében. Úgy látszikkal élt Recensens kifejezésében, mert feledni nem szabad, hogy a' KOZÁR név férfi tulajdon nevet is jelenthetett CAESARIUS helyett szinte úgy, mint a' Bétsi Képes Magyar Krónikában (Parte II, cap 50.) Salamon uralkodása alatt KAZAR nevü Bissenus Vezér előjő. Volt hajdan KOZAR, másképen KOZÁRD, és még másképen CHAZAR nevü hely Szathmár Vármegyében is, mellynek esméretét Recensens a' Kaplony régi Nemzetségből származó ditső Nagy Károlyi Károlyi Grófok nagylelkü hazafiui Buzgóságuknak, és a' Nemzeti Történeteket Levéltárukból fölvilágositani örvendő készséges Közlésüknek köszöni Erről a' Nagy Váradi Káptalannak 1335-dikben költ hiteles eredeti Óklevele így emlekezik: „*Medietatem cuiusdam possessionis KOZAR nocate ipsum de iure contingentem in Comitatu Zothmariensi inter terminos quarumdam possessionum videlicet Koplenmonostura. Karul. Bobad. et Tubultheleke. nocatarum adiacentem.*“ Ugyan a' Nagy Váradi Káptalannak 1421-diki eredeti hiteles Óklevelében mondatik róla: „*Nec non predys KOZARD, Baromlak, Thoh, Zempal.*“ A' Leleszi Monostornak 1466-diki hiteles eredeti Óklevelében: „*Item predÿs KOZARD Baromlak Thaah Zentpal Legensara Hethenpastka Bodway.*“ A' Leleszi Monostornak 1512-diki hiteles eredeti Óklevelében: „*In possessionibus Karol pretitulata ac Kaplyan Bobald Wezend Mezewpethry . . . . . nec non predys Zenthpal CHAZAR et Bodway vocatis.*“ — Más Okleveleiben e' nagyérdemü Grófi Ág Levéltárának a' Szathmár Vármegyei most is fön álló TSÁSZÁRI falu CHAZARY néven, és későbben CZYAZARY, CHYAZARY, sőt még 1579—1581-dikben is CHAZARY néven is jő elő. Ha meglehetne hitelesen mutatni, hogy a' régi KOZAR, KOZARD és CHAZAR helység egy a' mai TSÁSZÁRI helységgel, vagy, hogy a' mai TSÁ-

SZÁRI nevü falu is hajdan KOZÁRI néven is íratott, úgy már tsak ezen egy falù neve is diplomatikai hitelességgel intene bennünket, hogy a' CHAZAR Nemzet neve valóban TSÁSZÁRI. De vagynak a' Magyar Hazában, sőt Horváth Országban is több KOZÁR, KAZÁR és TSÁSZÁR nevü helyek. Ezek is megérdemelhetnék a' köz figyelmetességet. *)

Előterjesztvén ezeket Recensens, mintegy édesgetésűl, a' TSÁSZÁR NEMZETNEK nagy kiterjedésü Történeteiből, az már a' fő kérdése' Könyvvizsgálat egyenes tzélára nézve: FÖN VAGYNAK-E MÉG, és MINŐ NYELVET BESZÉLTEK a' TSÁSZÁRIAK, és MELLYIK NEMZETTEL VOLTAK ROKONOK? Úgy gondolkodik a' Tudós Sereg, hogy ma már egy sem él a' TSÁSZÁR NEMZETBŐL. Érzékeny és szomoritó sorok volnának, ha valók volnának; Fraehnnek (Excerpta de Chasaris. pag. 2.) ime sorai: „*Nihilosecius quis neget, de hoc Populo notabilissimo hodiedum non satis exploratum nobis esse, sive ejus originem et genus spectes, sive vitae cultum et instituta, reipublicae statum et conditionem, fata et fortunarum vicissitudines etc. Scilicet qui tantis opibus, tanta auctoritate, tanta rerum gestarum gloria aliquando florebat populus, dudum est, cum funditus interiit; et exstinctus sui memoriam nec in annalibus nec in monumentis superstitem reliquit. SAEVA FORTUNA NON IPSOS TANTUM, SED EORUM ETIAM DELEVIT VESTIGIA. Nomen eius, erat quidem, quum in parte adhuc Regni olim late patentis haereret, iam vero nonnisi in maris, cui accolebant, Caspii appellatione Ori-*

*) Hogy az, a' mit a' kegyes Károlyi Grófok a' Hazai Történet Tudomány Előmenetelére szenteltek a' KOZÁR névre nézve, egész kiterjedésben fönmaradjon, Recensens az Óklevélkivonatokat nem sokára egészen fogja közleni.

entali superstes est.“ A’ Föld az egész TSÁSZÁR NEMZETET egyszerre tsak el nem nyelhette. De a’ Történetírók sem említik, hogy a’ CHAZAROK valamelly nagy ütközetben a’ XIII-dik században mind megölettek volna. Nagy mirígy halál által sem veszteti ki őket a’ Történet Tudomány. Hová lettek tehát? Hazájukat elhagyniuk kellett, vagy, elkortsosodván, Tatárokká kellett lenniük. — Hála a’ Magyar Nemzet Istenének! nem vesztek el, hanem eredeti KÚN nevük alatt különbféle időszakaszokban lassanként Magyar Országba költöztek, és itt a’ boldog egyetértés paisa alatt sietnek a’ miveltség által előbbi nagyságuk felé. — Valóban megfoghatatlan dolog, hogy a’ Tudósok mind a’ mellett, hogy maguk több izben emlegetik a’ nemzeti név lefordittatásokat, ezen lefordítás okfőjét a’ Történettudomány fölvilágositásra nem alkalmaztatják, hanem száz meg száz Nemzetet, mintha az igen könnyen megesbetnék, a’ Setétség homályába és Semmiségbe boritanak. Az, ki előtt esméretes a’ KÚN és TSÁSZÁR név egysége, illy éktelenségekre nem vetemedhetik.

Minő eredetü volt a’ TSÁSZÁR vagy KÚN NEMZET? azt a’ CHAZAR név alatt Nestor leghívebben megfejti. Ha valaki tudhatta, kik voltak a’ CHAZAROK, azt leginkább az Oroszok tudhatták, kik nekik sokáig adóztak; kiknek tő szomszédságukban laktak; kikkel folyton folyva háborukat viseltek. De tudhatta különösen a’ Kyow városban élt Nestor is, kik valának a’ CHAZAROK, mert épen Nestor előadása szerént (Nestor. IV, S. 98—99.) Kyowban CHAZAROK is laktak. Már ez a’ Nestor Orosz Történetíró írja a’ CHAZAROKRÓL (Nestor. von August Ludwig Schlözer. Göttingen, 1802. 8-o II. Theil, S. 114.) a’ Német Fordítás szerént: „*Hierauf kamen die WEISSEN UNGERN, und erbten das slavonische Land. (nachdem sie die Wälschen verjagt hatten, die dieses Land vorhin eingenommen hatten). Diese UNGERN fingen sich unter dem Heraklius zu zeigen an,*

und zogen mit ihm gegen den persischen Zar Kosru.“ Hogy itt a' CHAZAROK hivatnak FEHÉR MAGYAROKNAK, azt Schlözer is vallja, de az Orosz Stufenbuch is hírdeti (Nestor. II, 110.) ime soraiban: „*KOSAREN, oder die von Skythen genannte BULGAREN, die an der Donau sind; die WEISSEN UNGERN*“ Nem is szenvedhet kérdést, hogy ezen FEHÉR MAGYAROK Heráklius időkorából valóban a' CHAZAROK voltak. Legalább az egész Régiség nagy egyezéssel a' CHAZAROKAT hartzoltatja Heráklius Görög Tsászárral a' Persa Chosroes (Anuschirván) ellen. — Hogy itt a' BULGARUSOK is az Orosz Stufenbuch szerént FEHÉR MAGYAROKKÁ tétetnek, az, mint alább látni fogjuk, semmi nehézség, mivel a' BULGARUSOK egy nyelvüek voltak a' CHAZAROKKAL, és maga a' BULGARUS név is nem egyébb, mint a' MAGYAR névnek keleti lefordittatása. — Ne higyjünk-e tehát a' CHAZAR Nemzet MAGYARSÁGÁRÓL a' hiteles Orosz Történetírónak?

Schlözer (Nestor. II, 115.) írja e' helyre: „*Zuverlässig sind hier also CHAZAREN gemeint; und eben so gewiss charakterisirt sie hier Nestor. — Aber warum nennt er sie UNGERN, da er doch künftig in der Folge seiner Kronik der CHAZAREN unzälige mal erwänt? Antw. Es war eine Zeit, wo die Chronikenschreiber mit dem Worte UNGER, UNGARI, gerade so spielten, wie mit Türk und Hunne: jedem von Osten her neu auftretenden wilden Volke hefteten sie diesen Namen auf, so lang man es nicht näher kannte. Und als das Bündniss mit Heraklius, die CHASAREN zuerst von Kaukas herab in die Annalen rief, war ihr eigner Name wol noch nicht so allgemein bekannt, als er nachher durch ihr Vorrücken nach Europa wurde. — Und warum nennt er sie WEISSE UNGERN? das weiss ich nicht: unten setzt er ihnen die SCHWARZEN UNGERN (Madjaren) entgegen, änliche Benennungen aber finde ich nirgends, und noch*

weniger einen Grund dazu.“ — Valóban szemétgyűjteménye ez a' szemetes okoskodásnak.

Megesméri Schlözer, hogy Nestor tsak ugyan a' CHAZAROKAT nevezi itt ön maga ('s azért nem is tészi e' helyet egyébbként kedves szokása szerént későbbi Pótolékká) FEHÉR MAGYAROKNAK: És még is minő haszontalan, 's fenéktelen gyanitásokra és állitásokra nem vetemedik a' Kritika Nagy Mestere! — Az, ki ön maga p. o. a' Magyarokat hol Ungern, hol Madjaren néven emlegeti, fön akad azon, hogy Nestor a' CHAZAROKAT első történeti helyén, határozottan szólva, FEHÉR MAGYAROKKÁ tészi. Annak, ki eltudta a' történeti kutfőkből hitetni eszével, hogy a' Bissenus és Patzinatzita név egy Nemzet neve, nem fér eszébe, hogy a' CHAZAR és UNGARUS név egy Nemzetnek különbféle neve lehet. Azt, ki a' Kyowi által menetel előtt épen semmi Magyar Históriát sem esmér, megszálja a' gondolat, hogy a' CHAZAROKAT Heráklius uralkodásakor tudatlanságból FEHÉR MAGYAROKNAK nevezték az Írók. Attól, ki egy helyet sem tud arról fölhozni, hogy az Unger és Ungarus névvel valaha a' Krónika Írók széltében játszottak volna, hallani kéntelenek vagyunk, hogy már a' VII dik században illy játék gyakoroltatott az Unger és Ungarus névvel. Vagy mikor folyt hát egyébbkor e' történeti játék neme? Lehettek-e továbbá a' CHAZAROK Ásiában Heráklius uralkodásakor olly esméretlenek, mint Schlözer állitja, ha a' Georgiai és Örmény Történetírók velük Ásiában már Krisztus születése előtt, 's nem sokára Krisztus születése után is, nagy háborukat viseltetnek? Mindeu nehézség Schlözer okoskodásában tehát tsak arra az egyre üthet, ha vagynak-e a' Históriában példák a' Nemzeteknek FEHÉR és FEKETE nevezeteikről?

Illyen példákkal teljes a' Történet Tudomány. A' Krisztus születése után 921-dik évben Bulgáriában követségben foglalatoskodott Foszlánfi A'hmed följegyzette (Fraehn, De Chasaris Excerpta. pag.

15.) a' CHAZAROKRÓL: „*CHASARI Turcis similes non sunt. Nigrum Capillum habent. Dupplex eorum genus exstat. Alteri nomen est KARA CHASAR (i. e. Chazari nigri); hi fusco colore sunt, sed propter fusci intensionem ad nigredinem vergente, ita ut species Indorum esse videantur. Genus alterum ALBO COLORE EST, atque pulchritudine et forma insigne.*“ Ibn-el-Wardy Arabs Geographusnál (Fraehn, Ibn-Foszlan. pag. 32—33) olvashatni a' Német Fordítás szerént a' CUMÁNIA VÁROSOKRÓL: „*KUMANIJA ES-SAUDA (d. i. Schwartz-Komanien), so genant von einem Fluss, der dort in eine Bergschlucht fliesst, weiss wie das klarste Wasser, aber aus derselben wieder, schwarz wie Rauch, hervorkommt; ferner KUMANIJA EL-BEISZA (d. i. Weiss-Komanien), welches auch Matluka genannt wird.*“ Említi ugyan e' Városokat (Geographia Nubiensis. pag. 263.) Scherif el — Edrisi Arabs Geographus is. FEHÉR BESSUSOKRÓL és FEHÉR meg FEKETE KOMÁNUSOKRÓL, mint Nemzetekről, említést tészen Kézai Simon (Chron. Hung. Budae, 1782. 8-o pag. 34. 38.) Krónikájában. FEHÉR és FEKETE MAGYAR ORSZÁGRÓL szó vagyon Ademarus Chabanensisnél (Labbei, Nova Bibliotheca Manuscriptorum. Parisiis, 1657. fol. Tomo II, pag. 168. 170) ime sorokban: „*Quo facto et ipse humiliter abiit in Provinciam UNGRIAM, quae dicitur ALBA UNGRIA, ad differentiam alterius VNGRIAE NIGRAE, pro eo quod populus est colore fusco, velut Aethiopes.*“ Más helyen pedig: „*Stephanus etiam Rex UNGRIAE bello appetens UNGRIAM NIGRAM, tam vi, quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.*“ Hogy már Constantinus Porphyrogenneta FEHÉR és FEKETE HORVÁTHOKRÓL, sőt ugyan ő, és más Írók, FEKETE BULGÁRUSOKRÓL is szólanak, elég érénteni. Így Schlözernek lefontősabb ellenvetése elgyengűl, 's Nestornak igaza vagyon, hogy a' CHAZAROK, kiket az előttünk esméretes

Otsmán Író is a' MAGYAROK maradványaiknak hírdet, valóban FEHÉR MAGYAROK voltak.

Nagyobb Nehézséget látszik Abulpharágius Gergely Arabs Krónikájában (Historia Compendiosa Dynastiarum, Authore Gregorio Abul-Pharajio. Arabice edita, et Latine versa ab Edvardo Pocockio. Oxoniae, 1663. 4. lat. vers. pag. 248.) ime sorai által előnkbe gördíteni: „*Anno quingentesimo decimo tertio acre bellum fuit inter Soltanum Sanjarum et ipsius ex fratre nepotem Soltanum Mahmudum. Anno decimo quarto progressis GORJANIS (qui iidem COZARI) in Regiones Islamiticas, unaque KAPHJAKIIS aliisque Nationibus, convenientes Al Amir Ilgazi, Dobais Ebn Sadaka, et Rex Togru'l Beg, penes quem erant Arran et Nachjavan, illis obviam ierunt, donec prope Tephlisum venirent.*“ Ha ezek valót foglalnak magukban, úgy a' CHAZAROK nem valának MAGYAROK, hanem GEORGIAIAK voltak. De, tudni kell, hogy itt az Arabs Kutfőben (Textus Arabici pag. 377.) nem GORJANI (Aldjors), hanem CARDJ áll, következésképen tsak a' Fordító föltserélése a' GORJANI Nemzet Neve. Ezek Abulpharágius szovai: „*Charadja 'lcardjo wahumu 'lchasr.*“ Már pedig, hogy a' CARDJ név egyenesen a' CHAZAROKAT, és nem a' GEORGIAIAKAT illette, világosan kitetszik (Fraehn's, Ibn-Foszlan. S. 187.) Hamd-ullah Mesteufi Kasswiny Arabs Geographus Írónak ime soraiból a' Német Forditás szerént: „*Im Süden die Ebene (Descht) der Chard (l. der Chazaren), welche auch den Namen Deschti-Kaptschak führt.*“ A' Kaptschák Pusztaság a' Caspium tenger fölött nyúlt el; Georgia a' Caucasus hegyek alatt feküdött, 's ezért a' két tartományt egynek venni nem szabad. A' CHARDJ név, mint Schultens Albert Geographiai Szótárában (Vita et Res Gestae Sultani Saladini. Lugduni Bat. 1732. fol. Index Geographicus, a' Curdi szó alatt) az Arabs Kutfőkből megmutatta, egy a' CURDI névvel, a' mit ha tudunk, közelitünk ismét a' CHA-

ZAR Nemzet MAGYAR voltához, minthogy Juliánusnak régi NAGY MAGYAR ORSZÁGA (Paschatir, Baschkiria) az Arabs Íróktól (Fraehn, De Chasaris Excerpta. pag. 45. seqq.) BASCHKURD, Abulfeda Arabs Írótól pedig (Abulfedae Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831. 4-o pag. 171.) a' mostani MAGYAR ORSZÁG is hasonlóképen BASCHKERD, az az: BASCHKURD néven hivatik. Így folynak ide illő sorai: „*Baschkerdi, magna gens, Terris Alamannorum et Francorum interjecta. Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemi* (ezt más Arabs Írók is beszélik Hazánkról) *inter eos reperiuntur. Mores gentis sunt asperi.*" Tsak fölvilágositásúl érénti itten Recensens, de a' tárgyat rövidség miatt ki nem fejti, hogy a' KURD név PALÓTZOT, a' VAS név SCHYTHÁT, és így a' VAS-KURD név PALÓTZ-SCYTHÁT jelent. Abulfeda tehát Magyar Országot PALÓTZ-SCYTHIÁNAK nevezi. Hogy a' PALÓTZ NYELV Dialectusa a' MAGYAR NYELVNEK, azt tudja, vagy tudhatja mindenki.

Most áll ott Recensens, hol bátorsággal kimondhatja a' BISSENUSOKRÓL és KÚNOKRÓL, hogy e' Népek MAGYAR NYELVEN beszéltek. A' mit a' BISSENUS és KÚN, vagy CUMÁNUS nevezetek alatt a' kétséges jelentésü helyek, vagy egyébb nehézségek miatt tsak sejditeni lehetett, azt a' CHAZAR NEMZET Történeteiből Nestor Orosz Író világos állitásánál, és az Arabs Íróknak tanutételeiknél fogva végképen meghatározhatni annál is inkább, mivel az 1173 dik évfelé utazást tett, és GAZÁRIÁBAN is járt Rabbi Petachia Regensburgi Sidó (Joh. Christophori Wagenseilii, Exercitationes Sex Varii Argumenti. Altdorfii Noricorum, 1687. 4-o pag. 170—171.) a' CHAZAR Nyelvet a' TATÁR Nyelvtől, melly a' KÚN Nyelvre nézve olly sok bajt okozott, világosan megkülönbözteti ime soraiban: „*Atque addendum: GAZARIAE habitatores* (Chersonesus Tauricában), *alio, itemque in TURCOMANNIA* (a' kutfőben Thogarma vagyon) *degentes*,

alio uti idiomate, et tributum utrosque pendere Regi Graecorum, quin et TARTAROS propriam habere Linguam.‘ Ezen tanuságok mellett már azok is, a’ mik a’ Tatár Nyelv és Eredet ellen fölebb a’ Bissenusokról és Kúnokról mondattak, és főképen a’ Minorita Atyáknak kinyilatkoztatásuk, hitelesebb segéd próbákat nyujtanak, és értelmesekké tészik Constantinus Porphyrogennetának ime sorait (Anselmi Banduri, Imperium Orientale. Parisiis, 1711. fol. Tomo I, pag. 107—108. De Adm. Imp Cap. 38.) a’ Magyarokról és Chazarokról: „*Habitarunt autem cum CHAZARIS annos TRES* (Thunmann megigazitása szerént: Untersuchungen über die Gesch. der östl. europ. Völker. Leipzig, 1774. 8-o S. 106. kétszáz három évig lakott együtt a’ két Nép) *omnibus eorum in bellis adjutores: Chaganusque Chazariae princeps primo Turcarum Boebodo Lebediae, fortitudinis eorum ac commilitii causa, uxorem dedit Chazaram nobilem, motus fortitudinis eius fama, et generis splendore.*“ És alább, a’ mi egyenesen e’ tárgyhoz tartozik: „*Placuit itaque haec oratio Chagano, virosque cum ipso ad Turcas misit, qui ubi cum iis sermonem communicassent* (szóról szóra a’ görög textus után: QVI ET COLLOQVENTES DE HOC CUM TURCIS), *visum potius illis fuit Arpadem principem constituere, quam patrem Salmutzem.*“ Úgy állittatnak itt elő a’ CHAZAROK és MAGYAROK, mint rokon és egymással Tolmáts nélkűl beszélő Népek, a’ mi összehangzásban vagyon tekéletesen e’ Tudós Tsászárnak ama másik helyével, mellyet a’ CHAZAR NYELV különbözéséről, mint DIALECTUSRÓL, Recensens más alkalommal kiirt.

Vagynak a’ kutfőkben a’ CHAZAR NYELVRŐL még más helyek is, mellyek nem látszanak egyenesen a’ fönforgó kérdéshez tartozni, de azt még is fölvilágosithatják. Ezek leginkább a’ BULGARUS NYELVET illetik. Az Orosz Stufenbuch, mellyről már fölebb szó volt, (Nestor. II, 110.) állitja:

KOSAREN, oder die von Skythen genannte BULGAREN, die an der Donau sind; die WEISSEN UNGERN.“ Abulpharágius Gergely (Chronicon Syriacum. Lipsiae, 1789. 4-o Tomo I, vers. lat. pag. 95.) beszéli: „*Hoc tempore exierunt tres fratres ex Scythia interiore una cum* 30000 *Scythis. Fecerunt iter duorum mensium tempore hyemali ad adipiscendam aquam praecipue trans montem Ammonem, Pervenerunt ad fluvium Tanaim, qui ex lacu Maeotide egressus se mari Pontico immiscet. Progressi deinde ad fines Romanorum, unus eorum nomine Bulgarus accitis* 10,000 (*militibus*) *Tanai traiecto castra posuit inter duos fluvios Tanaim et Danubium, qui etiam ipse in Pontum defluit. Mauricius, quem rogaverat, ut sibi terram, ubi commoraretur Romanorum socius futurus, concederet, dedit ei Mysiam superiorem et inferiorem. Hic igitur sedem figentes propugnaculo Romanis fuerunt, qui Scythas illos BULGAROS vocarunt. Ceteri duo fratres in regionem Alanorum profecti sunt, qui BARSALIAEI (vocantur), vel in urbem Cappadociae, quam portam Turcarum BULGARI et PANGURI (Hungari) appellant, qui olim Christiani fuerunt, et nunc secundum nomen fratris natu maioris CHAZARAEI appellantur.*“ Itt ismét a' BULGARUS Nép egynek vétetik a' CHAZAR Néppel.

A' X-dik században élt Ibn-Haukal Arabs Geographus a' Persa Kézírat szerént készült Angoly Forditásban (The Oriental Geography of Ebn Haukal. London, 1800. 4-o pag. 190.) irja: „*The language of BULGAR and of KHOZR is the same.*“ Az az: „*A' BULGÁROKNAK Nyelvök a' CHAZARÓKÉHOZ hasonlit.*“ Ez a' hely a' Leydai Arabs Kézíratban (Frachn, De Chasaris Excerpta. pag. 27.) bővebben így találtatik: „*Lingua BULGHARORUM similis est Linguae CHASARORUM. Burtasi autem alia utuntur Lingua. Similiter Russorum Lingua a Lingua Chasa-*

rorum differt." Ez vagy annak tanuja, hogy a' Persa forditó néhol kutfőjét megröviditette, vagy későbbi potolék lehet az Arabs Kézíratban, de még is minden esetre figyelemre méltó, mert, ha más volt az OROSZ, más a' CHAZAR Nyelv, ezért is, de a' többi fontos okok miatt is Fraehn véleményét teljességgel helyben nem hagyhatjuk, ki a' BULGARUS név helyett több ízben SZLÁV nevet iktatott deák forditásában. Továbbá előjő Ibn-Foszlán tudósitásában a' CHAZAR NYELVRŐL (Fraehn, De Chasaris Excerpta. pag. 15.) ime fontos hely is: „*Lingua CHASARORUM a TURCICA et PERSICA differt, nec ullius Populi Lingua aliquid commune cum ea habet*": De ennek Ibn-Haukal (The Oriental Geography of Ebn-Haukal. London, 1800. 4-o pag. 186.) épen ellene mond imezeket irtában: „*Their language is like that of the TURKS, and is not understood by any other nation.*" Az az: „*Illorum* (Chasarorum) *Lingua est similis Linguae TURCARUM, nec alterius* (óther, angolyúl: más, nem pedig senki, semmi, jelentéssel bir) *populi lingua aliquid commune cum ea habet.*" Itt az ellenkező tanuságtételben a' X-dik században élt 's irt Ibn-'Haukalnak vagyon igaza, minthogy a' Magyarok is, a' Chazarok is széltében TÖRÖKÖKNEK hivattak, 's még a' X-dik században a' TATÁROKRÓL, kiket Ouseley Willhelm, Ibn-"Haukal Kiadója, itt a' TÖRÖK név alatt értetni akar, szó sem tétethetik. Ibn—Foszlan Arabs Iró is a' X-dik században (921-dik év felé) volt, igaz, Követ Bulgáriában, de az ő Könyve az 1228-dikban meghalálozott Jakut Arabs Iró ivonatában maradott fön. Úgy de 1228-dik év előtt a' TATÁROK már meghoditották az igazi TÖRÖK Nemzetet, következés képen a' TÖRÖK nevet Jakut már más értelemben vehette. Azt, hogy a' BULGÁRUSOK Árpád bejövetelénél sokkal előbb laktak Vidin körül, és a' Tiszán túl, elég legyen megemliteni. Itt vége szakad a' CHAZAR NEMZET Nyelvét tárgyazó Értekezésnek.

Fontosabbaknak tetszhetnének talán mind ezeknél, a' miket a' CHAZÁRIÁBAN a' XIV-dik század alatt keletben forgott UGARESCA és UGARICA LINGVÁRÓL a' Genuai Köz Levéltár nyujt. GAZÁRIA, vagy is itt különösen Chersonesus Taurica Félsziget, a' XIV és XV-dik századokban a' GENUAI RESPUBLICA pártfogása alatt volt mind addig, mig e' Félszigetet II. Mahomet 1474-dik felé el nem foglalta. Illy hoszszu idő alatt több Egyezéseket kötöttek GAZÁRIÁBAN a' GENUAIAK a' SZOMSZÉD TATÁROKKAL, mellyek ma is fön vagynak hív forditásokban a' Genuai Köz Levéltárban. Olvashatni ezen Egyezéseket ime tudós Munkában: „Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres Bibliothèques ; publiés par l'Institut Royal de France. Paris, 1827. 4-o Tome XI" — Ezeket foglalja magában (53. l.) egy Julius 28-dikán 1383-dikban készült Egyezés: „*Hoc est exemplum seu registratio cuiusdam Instrumenti, scripti in LINGVA UGARESCA, certorum pactorum et conventionum, initorum et firmatorum inter magnificum et potentem dominum, dominum Jhancasium, tunc dominum Solcati, nomine et vice excellentissimi domini imperatoris Tartarorum, et nomine ipsius tamquam domini Solcati, ex una parte; et egregium, ac nobiles et prudentes viros, dominum Jananum de Bosco, tunc Consulem Caffe et Januensium in TOTO IMPERIO GAZARIAE, Bernabovem Ricium, et Theramum Pichinotum, massarios Caffe, et consilium eiusdem domini Consulis, nomine et vice victoriosissimi et excelsi Communis Janue, ex altera parte, et prout in dicto instrumento plenius continetur; et translati de dicta LINGVA UGARESCA in Lingua Latina, de mandato et ex commissione egrigii* (sic) *ac nobilis viri, domini Meliaducis Catanei, Consulis Caffe et Januensium in TOTO IMPERIO GAZARIE, per me, Julianum Paniçarium, notarium et curie scribam, scribentem, legentem dictum instrumentum in*

dicta LINGVA UGARESCA . . . . . de Gibelleto, scriba dicte curie quoad dictam LINGVAM UGARESCAM, et interprete . . . . . Lingua Latina Luchino Calligeparii, interprete Communis et curie Caffe in omnibus, prout inferius."

Más Augustus 12-dikén 1387-dikben költ Egyezés (62—63. l.) ismét illyeneket foglal magában: „*Magnifici et potentes viri, domini Oglàn Jounihi bey; Cotolbogha bey, dominus Solcatensis et brachii recti IMPERII GAZARIE; et Boia bey Daroga, nuntii, ambassatores et negotiorum gestores in PARTIBUS GAZARIE, pro inclyto et excelso domino, domino Toctamis, imperatore dignissimo Tartarorum, nomine vice ipsius domini imperatoris, a quo habent principale mandatum ad infrascripta, ut apparet per litteras ipsius domini imperatoris, scriptas in LINGVA UGARICA, signatas tamoga ipsius domini imperatoris, et lectas et vulgarizatas de LINGVA UGARICA in Latinam, per Franciscum de Gibeleto, burgensem Caffae, interpretem ictarum litterarum ad mei notarii infrascripti plenam intelligentiam, ex una parte: et nobiles et prudentes viri, Gentilis de Grimaldis et Janonus de Boscho, ambassatores, syndici et procuratores excelsi Communis Januae, habentes ad infra scripta plenum et sufficiens mandatum, vigore et ex forma publici instrumenti syndicatus, scripti et compositi manu Petri de Bargallio, notarii et Communis Januae cancellarii, hoc anno die vigesima secunda madii; hac* (ac) *etiam de voluntate et consensu egregii et potentis viri Johannis de Innocentibus . . . . . Dotogris, honorabilis Consulis Caffae et Januensium in toto IMPERII GAZARIAE; et dominorum Nicolai de Maco et Alaoni de Vivaldis massariorum, syndicorum et procuratorum dictae Communis Januae, et PARTIBUS GAZARIAE; nec non et consiliariorum dicti domini consulis et dictae civitatis*

Caffe; de qua voluntate et consensu apparet publica scriptura scripta manu Amboxii de Flacono, notarii, hoc anno, die decima Junii, ex altera parte. Habentes dictis nominibus notitiam et certam scientiam de quibusdam instrumentis pacis, praeceptis et conventionibus, factis et firmatis inter dictum dominum imperatorem ex una parte, et dictum Commune Januae ex altera, scriptis in LITTERA UGARICA cum tamoga ipsius domini imperatoris M°. . . . . nec non de quibusdam aliis conventionibus et pactis, factis inter praefatum magnificum dominum Cotolboga, nomine dicti domini imperatoris, ex una parte, et Bartholomaeum de Jacob, jurisperitum, tunc Consulem Caffae, ex altera parte, scriptis in LITTERA UGARICA M° CCC° . . . . . cum tamoga dicti domini Cotolboga." 's a' t. Az Óklevél végén pedig mondatik: „*Interprete Civitatis Caffae et praesentis instrumenti de LINGVA TATARICA in LATINA . . . . . et Otomis, Cancellario dicti domini Cotolboga.*" —

Elég! Elég! — Őrizkedjék mindenki ezen Óklevelekből a' GAZARIÁBAN keletben volt MAGYAR NYELVRŐL következtetést tsinálni. Bennük az UIGUR NYELVRŐL vagyon szó, melly másképen a' második Óklevél végén TATÁR NYELV néven emlittetik. Az inkább következik ezen régiségekből, hogy Fráter Paschalisnak CAMÁN Nyelve valóban, mint Recensens fölebb állitotta, TATÁR NYELV volt. Világos példa ez ismét, mint megváltoztak időjártával a' Nemzeti Nevek a' kimondásban, vagy leiratásban; mint fön maradtak később is a' Tartományoknak neveik a' köz szokásban; mi vigyázva kell a' különbféle időszakaszokban előfordúló nemzeti Neveket mindenkor egynek venni. Híre sem volt a' KÚN, másképen GAZAR Nemzetnek a' Krimeai Félszigetben, midőn e' Tartomány még folyton folyva GAZÁRIA nevet viselt. Még 1693-dikból is (Joannis a S. Felice, Annales Provinciae S. Josephi Ordinis Excal-

ceatorum SS. Trinitatis de Redemptione Captivorum. Viennae, 1739. fol. pag. 153.) olvashatni: „*Altera Pars Tartariae Minoris est GAZARA, sive Precopensis Turtaria.*“ Hasonlók találtatnak a' régi Földabroszokon is. Ellenben, ha 1161-dik évből, és így a' Tatár uralkodást megelőző időszakaszról, Cinnamus János Históriájában, mellyben a' Magyarok is UNNUS néven hozatnak föl, olvassuk (Joannis Cinnami Historiarum Libri VI. Parisiis, 1670. fol. pag. 152.) a' deák fordítás szerént: „*Jussitque, ut superiora adirent loca, et UNNOS* (a' fordító vélekedése után HUNGAROS) *qui TAURO-SCYTHICAM* (Krimeát) *accolunt, aggrederentur*“: Már ekkor GAZÁRIÁBAN vagy MAGYAROKRA, vagy minden esetre KÚNOKRA, az az: CHAZÁROKRA, nem pedig TATÁROKRA, akadtunk. Egyező Cinnamusnak e' helyével ime másik is (47. l.) a' Lengyelekről: „*Quorum Regio UNNIS OCCIDENTALIBUS contermina est.*“ Itt a' Magyarokat, vagy a' Moldvai Kúnokat napnyugatiaknak nevezi, hogy őket a' Krimeában lakott Magyaroktól, vagy Kúnoktól, mint napkeletiektől, megkülönböztesse.

Minekutána a' CHAZAR NEMZETNEK illyen nyomos okoknál fogva nyelve MAGYAR volt, tsak az vagyon már hátra, hogy röviden számot adjon Recensens arról is, miért állitotta fölebb olly biztosan azt, hogy e' szó KÚN annyit jelent, mint FEJEDELEM, az az KIRÁLY vagy TSÁSZÁR; és e' nevezet: KÚN NEMZET annyit tészen, mint KIRÁLYI NEMZET, vagy TSÁSZÁRI NEMZET? Hogy a' HÚNOKAT, az az: CHÚNOKAT számtalan Irók a' régi és igen hiteles Kutfők közül SCYTHÁKNAK nevezik, azt tudhatja mindenki; ezt vallja, mint máshelyen soraiban láttuk, még a' Scytha Nevet határozatlan jelentésüvé tevő Schlözer is. Már ugyan azon Tartományokban, mellyek utóbb CUMÁNIA és CHAZÁRIA téreit tették, Herodotus szerént, ki (halljuk! halljuk! halljuk!) Krisztus születése előtt 484-dik év felé élt, BASILIUS

LIUS SCYTHÁK, az az: TSÁSZÁRI SCYTHÁK, vagy is KIRÁLYI SCYTHÁK laktak. Ugyan is (Joannis Schweighaeuser, Lexicon Herodoteum. Argentorati, 1824. 8-o Parte I, pag. 119—120.) e' görög szó *Βασιλήϊος* Herodotus munkáiban annyit jelent, mint deákúl: REGIUS, magyarúl: KIRÁLYI, vagy TSÁSZÁRI; ime másik pedig *Βασιλήϊά* szinte Herodotusnál REGIA TERRA, az az: KIRÁLYI TARTOMÁNY, vagy TSÁSZÁRI TARTOMÁNY jelentéssel bir. Ezen Tartományról írja (Libro IV, cap. 20.) Herodotus a' deák fordítás szerént: „*Trans Gerrhum haec est, quae REGIA TERRA vocatur, quam Scythae nobilissimi tenent et numerosissimi, qui reliquos Scythas servos suos esse reputant. Pertinentque hi, meridiem versus, ad TAURICAM* (Krimea); *versus orientem vero ad fossam illam, quam caecorum filii duxerunt, et ad emporium MAEOTIDIS PALUDIS* (ma Azowi tenger), *quod Cremni vocatur; partim etiam ad TANAIN flumen pertinent.*“ Más helyen (Libro IV, cap. 57.) ismét Herodotus írja: „*Octavus fluvius TANAIS, in superioribus Regionibus ex magno lacu ortus, influit in maiorem lacum, qui REGIOS SCYTHAS a Sauromatis dividit.*“ — Eddig van-e legkisebb eszelősség Recensens állitásában? Hiszen megesméri ezeket az egész tudós Világ; vallja ezeket Gatterer és Heeren is számtalan több értelmes Írókkal.

E' Királyi Scythákat Krisztus születéséig a' föld el nem nyelhette, a' mirígy halál ki nem pusztithatta, valamelly ellenség végképen ki nem írthatta, mert a' Római Írók emlegetik őket úgy, mint még fönállókat. Pomponius Mela (II, 1.), megtartván Görög nevét e' Nemzetnek, írja Scythiáról: „*Nam Gerrus inter BASILIDAS et Nomadas, Hypacaris per Nomadas evolvitur.*“ Alább ugyan Pomponius Mela (II, 1.) beszéli ismét Scythiáról: „*BASILIDIS ab Hercule et Echidna generis principia sunt, MORES REGII, arma*

tantum sagittae." Idősb Pliniusnál (Libro IV, Cap. 12. §. 26.) találtatik: „*Nam Gerrhus BASILIDAS, et Nomadas separat.*" Appiánus Mithridates Pontusi Király háborujáról (De Bello Mithr. cap. 69.) emliti: „*Trans mare vero* (Pontus fekvésére nézve) *ex Europa socios tunc sibi adscivit, ex Sarmaticis Populis, BASILIDAS et JAZYGES, tum Corallos, et Thracum quicumque Istrum flumen et Rhodopen Haemumque montes adcolunt, et insuper fortissimos horum omnium Bastarnas.*" Strábo (Libro VII.) följegyzette: „*Est autem promontorium a Cherronesitarum muro* (Krimeaifal) *distans stadiis fere XV, sinum efficiens sic satis magnum, qui urbem versus inclinat: supra hunc est lacus maritimus, salinas habens: ibi erat etiam Ctenus. Quibus locis ut potirentur REGII* (οἱ βασιλικοὶ), *a SCYTHIS obsessi, promontorio dicto praesidium imposuerunt, loco muris munito, fauces sinus usque ad urbem aggere ingesto complanaverunt, ut facile pedestri itineri aptae essent, et ex duabus urbibus una quodammodo fieret: atque ita minore negotio Scythas* (Bessos) *arcuerunt*" Ha az előbbi helyeket néki tsak a' tartomány nevezetének fönmaradására akarná is tsigázni, az utóbbik két hely bizonyosan a' TSÁSZÁRI NEMZET hadairól, és így ÉLETÉRŐL szól. Az, hogy a' BASILIDÁK és JAZYGESEK Appiánustól SARMATA NÉPNEK hivatnak, semmi nehézséget sem nyomhat addig, míg azt meg nem mutatja akárki, hogy ez a' Nép SZLÁV NÉP volt. Úgy, de ezt hitelesen még senki sem mutatta meg. — Van-e itt is legkisebb eszelősség Recensens állitásában arra nézve, hogy a' TSÁSZÁRI NEMZET Krisztus születéséig ki nem veszett régi lakhelyéből? — De, ha a' BASILIDÁK és JAZYGESEK valóban SARMATÁK voltak, a' minthogy valóban azok voltak, még akkor sem mond Recensens eszelősséget, ha azt mondja, hogy a' Krisztus születése után következő két 's három században sem haltak ki a' SARMATÁK, és így a'

BASILIDÁK is, mert a' Történetírók folyton folyva emlekeznek róluk a' ki jelelt időszakasz történeteiben.

Hagyjuk már most abba a' BASILIDA NEMZETET, 's lássuk inkább, mit tanúlhatunk a' CHÚN NEMZETRŐL. Ptolemaeus híres régi Geographus, Krisztus születése után 125—161-dik év között élvén, épen azon lakhelyekre, hol a' BASILIDÁK tartózkodtak, CHÚN NÉPET helyheztet. Ezek (Libro III, cap. 5.) szovai a' Sármátiai Tanais mellékéről: „*Inter Basternas autem et Roxolanos sunt CHUNI.*" Megegyeznek pedig minden régi Kéziratok (p. o. a' Párisi és Bétsi Kéziratok) a' CHÚN név leíratásáról Ptolemaeus Munkájában. Ezt a' CHÚN NEMZETET Marciánus Heracleota régi Görög Geographus, ki a' magánál régiebb Artemidorus Geographiáját használta, Periplusában (Geographiae Veteris Scriptores Graeci Minores. Oxoniae, 1698. 8-o Vol. I, pag. 56.) a' deák fordítás szerént így emliti: „*Regionem vero circa Borysthenem post Alanos habitant CHOANI appellati, qui in Europa.*" Hozzá jegyzi pedig e' helyhez az eszelősségtől ment Kiadó: „*Forsan Χῶνοι Ptolemaei.*" A' Krisztus születése után 387-ik felé még élt Themistius (Themistii Orationes. Parisiis, 1618, 4-o pag. 303. Orat. XIII. ad Imp. Constantinum) mondja görög beszédében a' deák fordítás szerént: „*CHAONAS item et JAZYGAS populatos.*" Tanitják pedig a' Görög Grammatikusok, hogy az AO betüket Ω-val, az az: Ó-val kell kimondani, következésképen itten CHÓN a' Nemzeti Név. Így itt CHÓN és JÁSZ Népekről tétetett az emlités. Ha ez így vagyon, nem kellene-e Marciánus Heracleota CHOAN Népének nevét is CHÓN Népnek olvasni? De, akár hogy kell, vagy lehet ezeket olvasni, anynyi bizonyos, hogy a' későbbi Kutfőkben a' CHÓN és CHÚN név egy Nemzet neve. — Később a' Krisztus születése után 309—394-ik évek között élt Ausoniustól kezdvén számlálni a' Római és Görög Történetírokat, maga Ausonius,

Claudiánus, Orósius, Prosper Aquitánus, Paulinus Petrocorius, Cájus Sollius Apollináris, Ammiánus Marcellinus, Ambrosius, Salviánus, Idátius, Gregorius Turonensis, Menánder Protector, Theophylactus Simocatta, Fredegárius Scholasticusnál 's a' t. a' Magyar Országi KÚNOKNAK, kik szinte CHÚN néven jőnek elő a' Magyar Történetírókban, hozzánk költözésükig folyton folyva fönvagyon egy CHÚN, vagy CHÓN NEMZET' neve azon észrevétellel, hogy ritkábban a' vers mérték miatt, főképen a' Költőknél, a' Kutfőkben e' Nemzeti Név HÚNUS és HUNNUS, néhány Görög Íróknál pedig UNNUS formában is találtatik. A' Kutfők szerént Attila is hívebben szólva CHÚN Fejedelem volt. — A' ki e' tzikkelyben eszelősséget akarna találni, az előbb olvassa meg (Hasznos Mulatságok. 1828. 8-o II. Félesztendő. 2. 3. 4. 5. 6. Szám) a' Recensenstől öszszegyűjtetett és kiadatott igen számos Kutfőket. Jó formán megfog erre vére hűlnie. A' mi a' kiadatott Írókban és régi Kézírataikban olvasható, azt tagadni okosan nem lehet.

Már ezen CHÚNOKRÓL, vagy CHÓNOKRÓL, még más közönségessé lett név szerént UNNUSOKRÓL, és a' PATZINATZITÁKRÓL mondják a' Görög Történetírók, hogy ezek a' BASILIUS SCYTHÁKNAK Maradványaik voltak. — Az Attilával és más CHÚNOKKAL, vagy UNNUSOKKAL együtt társalkodó és ebédlő Priscus Rhetor (Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum, quae supersunt. Bonnae, 1829. 8-o pag. 143. — — edit. Paris. Regiae pag. 35.) írja a' deák fordítás szerént: „*Romani vero multos ex profugis, qui dedi reluctabantur, trucidarunt, inter quos aliqui fuerunt e REGIIS SCYTHIS, qui militare sub Attila renuerant et Romanis se adjunxerant.*" Szóról szóra forditva így állanak ezek a' Kutfőben: „*Quorum plurimos Romani occiderunt inpersvasibiles ad extradationem; in quibus et REGIORUM erant SCYTHARUM* (ἐν οἷς καὶ τῶν βασιλικῶν ὑπῆρχον Σκυθῶν),

qui sub Attila ordinari negantes ad Romanos a-biverunt.“ A’ Párisi királyi Kiadás forditása itt nem egészen hibátlan. Más helyen írja (Edit. Bonnens. cit. pag. 167.) Priscus Rhetor: „*Cum autem, Rua mortuo, Unnorum Regnum ad Attilam pervenisset, Senatus decrevit Plintham legationem ad Attilam exsequi. Quo Senatus Consulto Imperatoris suffragio comprobato, Plintham cupido incessit, Epigenem, qui sapientiae laude celebris erat et quaesturae dignitatem obtinebat, socium legationis sibi adsciscere. Qua de re lato quoque suffragio ambo in eam legationem profecti sunt, et Margum pervenerunt. Est autem Margus urbs in Illyrico Mysorum ad Istrum sita, ex adverso Constantiae Arcis, ad alteram fluminis rippam collocatae, quo et REGII SCYTHAE* (εἰς ἣν καὶ οἱ βασίλειοι συνῆεσαν Σκύθαι) *convenerant.*“ A’ Párisi királyi Kiadás forditása (pag. 47.) itt is, a’ mit már Stritter (I, 480 nota i) észre vett, hibás. Alább (Edit. Bonnens. cit. pag. 168.) írja megint Priscus Rhetor: „*Conventus ad mercatus paribus legibus celebrari, et in tuto Romanos et UNNOS esse. Foedera rata manere et observari, si quoque anno septingentae auri librae tributi nomine SCYTHIS REGIIS* (τοῖς βασιλείοις Σκύθαις) *a Romanis penderentur, cum antea tributum annuum non fuisset nisi trecentarum quinquaginta librarum. His conditionibus pacem Romani et UNNI pepigerunt, qua iure iurando patrio ritu utrimque praestito firmata, utrique ad sua redierunt.*“ A’ Párisi királyi Kiadás forditása (pag. 48.) hibás itten is. Még alább írja (Edit. Bonnens. cit. pag. 168.—169.) Priscus Rhetor: „*Itaque qui ex Barbaris ad Romanos transierant redditi sunt, de quorum numero erant filii Mama et Attacam ex REGIO GENERE* (τοῦ βασιλείου γένους), *quos Scythae receptos in Carso, Thraciae Castello, crucis supplicio affecerunt, et hanc ab his fugae poenam exegerunt. Pace cum Romanis facta, Attilas et*

Bleda ad subigendas GENTES SCYTHICAS profecti sunt, et contra Sorosgos bellum moverunt.“ E’ helyre nézve a’ Párisi királyi Kiadás fordítása is hibátlan. Végre (Edit. Bonnens. cit. pag. 214.) a’ CHÚNOKRÓL, vagy is UNNUSOKRÓL még ezeket is följegyzette Priscus Rhetor: „*Liberavit et Bigilam, numeratis quinquaginta auri libris, quas Bigilae filius, cum legatis in Scythiam veniens, attulerat. Tum et Anatolio et Nomo gratificans, quam plurimos captivos illis sine ullo pretio concessit. Postremo donatos equis et ferarum pellibus, quibus SCYTHAE REGII* (αἷς οἱ βασίλειοι κοσμοῦνται Σκύθαι) *ad ornatum utuntur, dimisit.*“ A’ Párisi királyi Kiadás fordítása (pag. 72.) itt is hibáson adja a’ helyet. Priscus-Rhetornak tanutételei tehát mind azt kétségen kivül tészik, hogy a’ BASILIUS SCYTHÁK ki nem vesztek Attiláig; mind azt is hitelesen hírdetik, hogy a’ CHÚNOK, más írásmód szerént UNNUSOK és HUNNUSOK, voltak a’ BASILIUS SCYTHÁKNAK maradékaik. A’ hibás fordításokat megigazitó Bonni Tudósokat mostanig még senki eszelősöknek nem tartotta: Hogy lehet tehát Recensenst, ki mind ezeket a’ Bonni Tudósok előtt észre vette, ’s nyomtatásban hirdette, eszelősnek tartani?

Azonban folytassuk e’ fontos tárgyat odább is. A’ Krisztus születése után folyt 425-dik évfelé élt Zosimus (Zosimi, Historia Nova. Cizae, 1679. 8-o pag. 386. Libro IV, cap. 20.) írja az UNNUSOKRÓL: „*Dum haec ab illis* (Isauris) *ita gererentur, natio quaedam Barbara Transistriana Gentes Scythicas* (a’ Bissenusokat érti) *est adorta: prius illa quidem incognita; sed quae subito tum temporis emersit. Eos appellabant UNNOS, sive adeo REGII SCYTHAE* (a’ Görögben: BASILIUS SCYTHÁK állanak) *nuncupandi sunt, sive quos ait Herodotus Istri accolas esse, homines simos et imbelles; sive denique in Europam ex Asia transjecere.*“ Ugyan Zosimus (edit. cit. pag. 402. Libro IV, cap. 25.) beszéli: „*Modares REGIO*

natus apud Scythas GENERE, qui non multo ante transfugerat ad Romanos, et propter fidelem Romanis navatam operam, magisterium militum fuerat adeptus.“ A’ harmadik helyen (pag. 426 Libro IV, cap. 34.) ismét mondja Zosimus: „*Prius commeatus sibi copiam comparandam, et Athanaricum totius REGII SCYTHARUM GENERIS* (παντὸς τῦ βασιλείυ τῶν Σκυθῶν ἄρχοντα γένους) *Principem, longe removendum arbitrabantur.*“ Nem fog nékinek, úgy véli Recensens, eszébe jutnia, hogy egy ollyan sereget képzeljen Athanaricus vezérlése alatt magának, melly mind Királyokból állott. — Elvégre följegyzette a’ Patzinatzitákról is, más néven Bissenusokról (Georgii Cedreni, Compendium Historiarum. Parisiis, 1647. fol. Tomo II, pag. 775.), Cedrenus imezt a’ Kúnokkal ismét öszsze kötő helyet: „*PATZINACARUM gens SCYTHICA est, eorum Scytharum, qui REGII* (a’ görögben: BASILII) *dicuntur, magna et populosa, et cui nulla alia gens Scythica resistere sola possit.*“ Kezdetik pedig az UNNUS História a’ Byzantinus Írókban Krisztus születése után 284-dikben, és ugyan olly módon: hogy a’ Krisztus születését megelőző 1036-dik évről (Stritteri, Memoriae. I, 475.) a’ HUNNUS név a’ PARTHUSOKRÓL már használtatik. — Ezek így levén, fekhetik-e azon állításban valamelly eszelősség, vagy fixa idea, hogy a’ HUNNUSOK, az az: KÚNOK voltak a’ TSÁSZÁRI, vagy is KIRÁLYI SCYTHÁK? — Nevetséget ’s katzagást okozhat-e állitani azt, hogy Herodotusban vagyon KÚN HiSTÓRIA? — És mi Magyarok mind ezt még 1833-dikban se tudjuk tsupán azért, mert nekünk ezeket nem a’ Külföld, hanem Hazafi mondja? Ha tsak ez az akadály, úgy emlitheti Recensens, hogy a’ HUNNUSOKAT már Behamb János Ferdinánd Austriai Tudós (Notitia Hungariae Antiquo-Modernae Berneggeriana. Argentorati, 1676. 8-o pag. 43. 77.) Zosimus tekéntete után KIRÁLYI SCYTHÁKNAK tartotta. Sőt, mit

mond Recensens? már Isidorus (Isidori, Opera. Madriti, 1599. fol. pag. 162. col. 2.) írta: „*Aschanaz, a quo SARMATAE, quos Graeci REGINOS vocant.*“ Ezeket a' REGINUSOKAT a' Szent Írásnak Arabs Fordítója (Jeremiae, Cap. 51, 27.) igen helyesen CHOZARAEUSOKNAK forditotta.

Már tsak az eddig mondattakból is lehetne gyanitani, hogy a' KÚN szó is KIRÁLY, vagy TSÁSZÁR jelentéssel birt. De mi szükség gyanitásokra ott, hol a' Szótárok adhatnak tanutételeket? KIRÁLYT jelent a' Németeknél: KÖNIG, KUNING, CHUNINC, CHUNINGO, CHUNING, KONNING. — — KIRÁLYT jelent az Angoly Szászoknál: CYNING, CYNIG, CYNG. — — KIRÁLYT jelent az Angolyoknál: KING. — — KIRÁLYT jelent a' Svédeknél: KONUNG. — — KIRÁLYT jelent a' Dánusoknál: KONGE. — — KIRÁLYT jelent a' Fennusoknál: KUNINGAS. — — KIRÁLYT jelent a' Curlandusoknál: KÖNIX. — — Mindezekre megjegyzi (Versuch eines volständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der Hoch-Deutschen Mundart. Leipzig, 1775. 4-o II. Theil, S. 1705—1706.) a' tudós Adelung: „*Es kommt also nur auf die erste Hälfte des Wortes KON oder KUN an.*“ Hát NÉMET SZÓ talán a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. KÁN a' napkeleten sok felé KIRÁLYT, vagy TSÁSZÁRT jelent, a' mit tud, vagy tudhat mindenki. Hát TATÁR SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. Bullet (Mémoires sur la Langue Celtique. à Besançon, 1759. fol. Tome II, pag. 397.) írja a' Celta Nyelvről: *CÚN, premier, principal, capital, excellent, PRINCE, Seigneur, ROI. Germ. de là Kuning; Chuningen Theuton.*“ 's a' t. Hát CELTA SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. KON több európai északi nyelvekben (Edda Saemundar Hins Fróda, Havniae, 1828. 4-o Parte III, pag. 669.) KIRÁLYT jelent. Hát ÉSZAKI SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem CUON és CUN a' Sinai és Annamiticai Nyelvben

(Olavi Rudbeckii, Specimen usus Linguae Gothicae. Upsalis, 1717. 4-o pag. 66. et 71.) KIRÁLYT jelent. Hát SINAI vagy ANNAMITICAI SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. KUN CHAN, KEN Persa Nyelven (J. L. von Parrot, Versuch einer Entwicklung der Sprache etc. der Liwen, Lätten, Eesten. Stuttgard, 1828. 8-o Erläuterung. Nro 33) KIRÁLYT jelent. Hát PERSA SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. KONEH Mósesnél (Genes. Cap. XIV, v. 19. 22.) a' Szent Írásban hihetőképen más használt Kutfő után egyetlen, egy helyen Sidó Nyelven TEREMTŐT, URAT, BIRTOKOST, KIRÁLYT jelent. Hát SIDÓ SZÓ a' KÚN NEMZET neve? Épen nem. — Minő Nyelvből eredett tehát a' KÚN szó a' KÚN NEMZETNEK nevében a' KIRÁLY, vagy TSÁSZÁR jelentéssel? A' régi KÚN Nyelvnek ma már kiveszett CHÚN szovából, melly a' Szentírásban a' Királyi Krónikának I. Könyvében (Cap. XVIII, v. 7. 8.) KIRÁLY, vagy TSÁSZÁR jelentéssel épen egy igen régi KÚN ORSZÁG Városának nevében híven jelentésével együtt fön maradott. De itt egy új KÚNVILÁG nyilnék meg a' Napkeleten, ha a' tétel próbálgatásához fogna Recensens. Félbe szakasztja tehát máskorig e' fontos tárgyat, és által megyen a' JÁSZ NEMZET Nyelvére. —

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

Hogyan lehetne nevelni jobb generátiót?

(Kivonás e' Könyvből: der Schulmeister Anton, und seine Zöglinge, v. M. Hacker, Leipzig. 1816.)

Nem régiben valamelly utazás-leirásban egy igen nevezetes rendelkezést olvastam, mellyet Sierra Leonában (Afrik. felső Guineában) a' Neger lakosok magok között tettek volna. Ugyan is beszélli az utazó, hogy ő minden városban, minden faluban

talált egy nyilvános épületet, hova minden házas személyek gyermekeiket bizonyos koruktól fogva vinni szokták, hogy ott elszakasztva minden tsaládi viszonyoktól, kimiveltetnének, és illy állapotban a' köztök szokásbeli tanittásban is részesülnének. Ezen nevelő intézeteknek mindenkor a' falubeli főbb tsaládok egyik örege volt fölügyelője. Ő, a' nevelésre rendelt idő eltelvén, a' vásárba vezette a' gyermekeket, hogy az öszvegyűlt lakosoknak, mind azt, a' mit tanultak, megmutatná. Ha a' nézők közül olly ifju emberek találkoznának, kiknek házasságra volna kedvök, ezen lánykák közül választhatnának ki magoknak egyet, a' mellyik nekik tetszenék, nem tekintvén sem rangra sem értékre, nőtársul is — a' tanittónak lefizetendő tsekély ajándék mellett.

Félretévén a' könyvet, komolyabban gondolkodtam ezen olly igen bölts szokásról, mellyet a' Sierra Leonai míveletlen durva lakosoknál nem is kerestem volna. Egyik gondolat a' másikat ébresztě 's végre el nem fojthattam ez óhajtást szívemben, vajha e' ditséretes szokást mi is, tsak hogy nagyobb kiterjedésben, bévennők, talán úgy nálunk is jobb lábon állana a' szívképzése, és az ember-nem még boldogabb lenne, mint valaha.

Mert nem alaptalanul panaszolkodnak az emberek arról, hogy az erköltsi mívelés a' nyilvános iskolákon legtöbb gyermekeknél azért gyümöltstelen és átaljában nem is gyümöltsözhető, mivel a' nagyobb része a' Szüléknek nem segitti odább ezen elkezdett erköltsi mívelést, sőt, a' mi több, minden jó érzésnek föltsirádzását hatalmas gátokkal, erköltstelen példájokkal viszsza nyomják. És fájdalom! ez olly szomoru tapasztalás, mellyet, ha nem tiltjuk fáradságunkat, megtekinteni közelebbről a' falusi nép magaviseletét ön házaikban, mindennap tehetünk. Ugyan mit gondoljanak a' gyermekek akkor, midőn szülőiknél mindég éppen az ellenkezőt veszik észre azzal, a' mi nekik az oskolában eleikbe adatik? — Sok szülők nem is méltók gyer-

mekekre, mert veszni térni hagyják őket, és szerentsétlen magzataiknak átka sirjaikba kiséri le őket. Az iskolában most beszél a' tanittó p. o. a' könyelmü szitkozódásokról és esküvésekről, a' káromlásokról, mellyeket a' mások megitélése és gyalázása alkalmával hallhatni; megmutatja nekik, hogy egy bötsület szerető 's erköltses embernek sem kellene illy alatsonyittó kifejezésekkel élni, és hogy átaljában az alatt az emberi érzék szenved, a' rágalmazás nyelve lévén, és hogy tsak a' legnemtelenebb szenvedélyeknek kitörése őkrendezhet ki illy szókat; hozzá ragasztja végre atyai komolysággal a' leghathatósabb intéseket és áldásával ereszti el őket magától. 'S a' gyermekek ezzel haza sietnek, 's az első, a' mi eleikbe harsog, szülőiknek teljes erőnyi átkozódása. Így maradnak a' gyermekeknél nevelőik legtöbb tanittásai tsupa tudományos esméretek, mellyeket az elme fölfogott ugyan, de azok az atyai ház pestises levegője által meszsze viszsza torlattak sziveiktől.

De még millyen beszédeket nem hallani lelkiesméretlen szülőktől gyermekeik jelenlétében folytatni? Pedig tudjuk, hogy a' gyermekek mindent olly igen fölfognak, mindenre olly finom fülök és olly éles szemeik vagynak; ugyan ennél fogva ezen könyelmü beszédek is nem egy könnyen kerülik el figyelmöket; és mi is hátrálná őket illy meggondolatlan szavakat kiereszteni, midőn azok szülőik szája által szentelve lenni látszatnak. Illyen formán a' Szülők javaikkal, kertjeikkel, házaikkal, egyszer'smind vétkeiket 's nemtelen erköltseiket — és megvetendő nyelvjárásokat is hátra hagyják gyermekeikre örökségül. Az oskolának nyelve nekik lassan lassan egészen idegenné válik, — 's az évkor az ő egyszer fölvett egyenlőségében tovább halad, a' nélkül, hogy valamennyire az erköltsi jobbulásban és moralitásban gyarapodott volna.

Ennekokáért részvétlen figyelemmel 's mind untalan megujitott vigyázattal kellene a' Szülőknek legfőbb kötelességöknek tartani, mind azt eltávoz-

tatni, a' mi a' virtusnak befolyását gyermekeik szivére keveséthetné. Hiszen a' gyermekek, mint szent javak, azért bizattak a' természettől reánk, hogy azokat óvjuk és kimíveljük, 's mind testi, mind lelki gyakorlott erővel adjuk által az utókornak. Annakokáért szégyen és tsufság mind azon szülékre, kik nem képzelhető gondatlansággal elrongálják a' teremtés mestermívét és kunyhóikba örökösül, nemes, szabad, 's szeretettel teljes emberi alakok helyett, magokhoz egy hajszálra hasonló ijesztő rémeket hagynak hátra, kiknek beszédeiktől, artzvonásaiktól, erköltseiktől és gunyolódó kitöréseiktől az embernek iszonyodni kell. A' ki gyermekei tanittójával közösen munkálódik, a' ki azt, a' mit ő épitt, le nem rontja, a' ki magára ugy, mint gyermekeire vigyázó szemmel néz; annak lészen vigasztalása akkor is, ha gyermekei nem felelnének is meg mindenkép várakozásának. Ezen szomoru, és fölötte veszélyes helyezetben, mellyben a' gyermekek szülőik lakában gyakran léteznek, igen is hogy óhajtani lehetne, nagyobb vagy kissebb kerületekben nyilvános oktató házak felállittását, hol minden szülők gyermekei, kivétel nélkül, mindjárt harmadik évükben fölvétetnének, és mívelésükért a' szükséges intézetek megtétethetnének. Illyen módon aztán a' szülők vétkei nem szállnának ált a' gyermekekre 's bizonnyára idővel egy sokkal jobb és nemesebb nemzés-sorra tehetnénk szert.

De magok a' legerényesebb Szülők sem képesek, minden szorgalmok mellett is, gyermekeiket a' vétkeknek gonosz bényomásaitól megóvni. Foglalatosságaik és más környülményeik gyakorta kénszerittik őket a' gyermekeikre fölügyeléssel legalább néhány órára is napjában fölhagyni, és azokat kivált falun az ő neveletlen, míveletlen tselédeikre bizni. Ekkor temérdek illetlenségeket tanulnak, és rövid idő alatt a' vétkek titkaiba úgy annyira beavatnak, hogy azután a' szülők minden iparkodásai 's példája is, sikeretlen maradnak. A' jónak és

nemesnek tsiráji már a' tselédszobák pestises levegőjétől vagy egészen megsemmittetnek, vagy legalább úgy meggyöngittetnek, hogy még a' legértelmesebb kertésznek szorgalma sem képes azokat előbbi erejükbe viszszaállittani. Mit nem adna sok nemes szivü apa, sok jó anya azért, ha gyermekeiket ezen társaságból kivehetné, és jobb fölügyelés alá adhatná! Örömmel föláldoznák ők a' gyermekeikkel való társalkodásnak édes gyönyöreit — tsak őket egész életökre szerentsésekké és böltsekké tehetnék; és ezen nehéz áldozatnak legédesebb jutalmát jól nevelt gyermekek szende ölelése közt idővel annál nagyobb és gazdagabb mértékben éldelhetnék.

Való ugyan az is, hogy ezen tervnek kivitele nagy nehézségeknek lenne alávetve. Ki is állithatna föl illyes intézeteket más, mint egy olly ember szerető Fejedelem és Uraság, a' ki nem sajnál semmi nemü áldozatokat, midőn azok az emberi nem javára 's alattvalóinak boldogságára szolgálnak! De egyszer'smind bátornak és állhatatosnak is kellene lennie, hogy minden akadálynak ellene szegülhessen és kiváltkép az elégületleneket, (millyek itt is, ugymint egyébb intézeteknél nagy számmal állanák utját) oktatni 's tanittani tudja. Először ugyan kitsinyben kellene tsak próbát tenni, 's ha ez elsülne, legottan egész komolysággal nagyobbakra lépni által.

De, ezen tervnek kivitelét alkalmasint meszszebb jövendőre hagyván, — mivel még itten némü megfontolandók adathatnának elő; — ez alkalommal én is elállok minden további világositásoktól. Egyébaránt, átaljában véve tekintsük az egész dolgot költői fellengzésnek, vagy arany álomnak, vagy pedig erőre mutató okosság éretlen gyümöltsének. Tudom e' melletti jó szándékom el fog esmértetni. Én az embereket minden gyöngéik mellett is szeretem; mert testvérim, 's ugyan azért édes örömest segittenék magamon és másokon. Pénzzel ugyan nem szolgálhatnék, de fejemnek 's szívemnek minden gazdagságait kész volnék erre szentelni.

Edvi Illés László.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Köszönet.*

A' Pesti magyar királyi Fő Oskola Tanátsa édes örömest jelenti, Méltóságos Báró Brudern Jósef Úr Ő Nagyságának, Ő Császári Királyi Felsége Arany Kultsos Hivének, ama nemes nagy lelkűségét, és bőkezűségét, mellynek ösztönétől viseltetvén, ezen Fő Oskola Füvészi Intézetének 206. darab legnemesebb, és igen ritka fajú külföldi plántákat ajándékozni méltóztatott. Melly nagy jótéteményét, és a' tudományok előmozditására tzélzó különös buzgóságát a' tisztelt Báró Ő Nagyságának, a' Fő Oskola Tanátsa közhirré tévén, egyszer'smind hálaadatos köszönetét ezennel nyilván kijelenteni igen kedves kötelességének esméri.

---

2. *Közlések a' magyar tudós Társaság IV-dik nagy gyüléséből.*

Folyt e' nagy gyülés November 2—15-dikéig 1833.

1) Ajánlotta a' nagy gyülés az Igazgatóságnak kinyomtatásra e 3 elfogadott játékszíni munkát, melly a' fordításra kijeleltek közül érkezett bé: a) A' Játékos, Ifflandtól. Fordította prósában Thaller István — b) Alzir, Voltairéból. Fordította ötös jambusokban Jakab István. — cz) Tancréd, Voltairéból. Fordította ötös jambusokban Árvay Gergely. — Meg fognak ezek jelenni a' Társaság által megindított „Külföldi játékszín" czímü gyüjteményben. — Így ajánltattak kinyomtatásra Babbage logarithmiai táblái magyar bévezetéssel Nagy Károly levelező tag által.

2.) A' 100 darab arany jutalomra béérkezett szomorú játékok közül kettővel, a' Társaság illy czímü uj gyüjteményt kezd: „Eredeti játékszín," kiadja a' magyar tudós Társaság. Első kötetében ennek állani fog: Vérnász. Irta Vörösmarty Mihály. A' magyar tudós Társaságtól 100 darab arany pályadíjt nyert szomorújáték. A' második kötetben Tyrus, mint nyomtatásra érdemesnek talált munka, ivenként nyomtatásban 5 darab arany jutalommal. Irta, a' szerzőnek November 18d költ önnyilatkozása szerint Horváth Czyrill, a' Kegyes Szerzet' tagja, bölcselkedés' Doctora, és ugyan ennek a' szegedi lyceumban tanítója. — Jelentetik itten, hogy a' többi 7 szomorú játéknak jelmondatos levélkéi a' nagy gyülés 6d ülésében elégettettek; a' kéziratok pedig a' levéltárban vagynak, 's mindenik Szerző ne sajnálja onnan kivetetni munkáját.

3.) Sajtó alá fogja adni a' Társaság a' nyelvtudományi osztály kérdésére beküldött feleletek közül: a) Csató Pál levelező tag' feleletét, melly 100 darab arany jutalomra érdemesítetett. — b) Nagy János Rába Sz. Mihályi Káplán feleletét, minden nyomtatott ivért járandó 3 darab arany mellett. — A' többi felelettel béjött jelmondatos levélkék is töretlenül égettettek el; kéziratját pedig mindenik szerző a' Társaság levéltárából vitetheti el. — Közhirré tétetik e' pontnál, hogy a' Társaság ezután is illy nemü tekintetbe fogja venni azon másod, sőt harmad rendbeli becsesebb feleleteket is, mellyek a' kérdést legjobban megfejtő és igy a' kitett jutalmat elnyerő felelet becséhez legközelebb fognak állani, 's ez az 1833ra már kihirdetett törvény és természettudomány osztálya kérdésére béérkezendő feleletekre nézve is értetik.

4.) A' hajdani magyar nyelvemlékek kiadását a' Társaság „Régi magyar kéziratok gyüj eménye" címe alatt indítja meg, mellyek közül 3 lemasoltatása most folyt; a' Halabori Pap Bertalan bibliai fordításának híven leirt mása pedig most adatott be. Újabban 4 jegyeztetett ki ismét leiratásra. Felvétetnek ezen gyüjteménybe olly kéziratok, mellyek kora elébb való a' XVIdik század közepénél.

5.) A' mathesisi és philosophiai műszótárak egybe lévén szerkeztetve, nyomtatás végett általadattak.

6.) A' zsebszótár német — magyar része sajtó alatt van.

7.) Megjegyeztetik, hogy a' Társaságnak ezen kérdésére: miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani, mellyre a' feleletek 1834ben Junius 8dikáig a' Titoknokhoz vératnak be, rendes tagok is felelhetnek.

8.) A' magyar helyesirás és szóragasztás főbb szabályainak uj általnézése, 's a' tagoktól beérkezett észrevételekkel ös-zevetése a' heti ülésekre bizatott, 's mihelyt azt ezek elvégzik, sajtó alá másod izben megyen, minthogy az első kiadás már egészen elfogyott.

9.) A' Társaság, Tudománytár czimü encyclopaediai folyóiratát 1834ben fogja megindítani.

10.) Kazinczy Ferencz és Kisfaludy Károly mellképeinek a' nagy gyülés, szavazat többségével, az ülés teremében felfüggesztését rendelte.

11.) A' most választott tagokról később leszen tudósítás.

Döbrentei Gábor m. k.
Titoknok

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagyságos és Tudós Unger János Károly, Ts. K. Tanátsos Ur, az Alpeseken is lángolván Hazája szeretetétől, ime munkáját: *„Monitum ad Theophilum Pannonium de Ratione Praedicandi lectum Romae in Palatio Sinibaldi Aca-*

demia Latina 10 *Julii* 1830 *a Consiliario Joan. Car. Unger Ungaro Ruszquiniensi Membro Inclit. Caes. Reg. Societ. Agronomicae Vindobonensis et inter Arcades Romanos Poliandro Marathonio. Genuae, (1833) Ex Typographia Archiepiscopali.* 12." a' Széchényi országos Könyvtárnak Genuából ajándékba küldötte. A' könyvetske előtt álló tiszta lapra ezeket jegyzette a' Szerző: „*Carissimae Patriae memor, hanc dissertationem Bibliothecae regnicolari offert Author Genuae* 23. *Aug.* 1833. *mox Parisios discessurus.*" Az Értekezés 19. oldalon előterjeszti, mi fontos az Egyházi Beszédekre nézve az alkalmas elmondás. E' könyvetske közelébb kifog Pesten adatni.

Tek. Tudós Sztamborszki Jakab, Tek. Ns. Zala Vármegyének rendes Orvosa, a' Magyar Nemzeti Museum Természeti Tárának különbféle Tengeri Tsigákkal és Állatnövevényekkel kedveskedett.

Horvát István.

---

4. *Jelentés az* 1834-*dik esztendei Tudományos Gyűjteményről.*

A' Tudományos Gyűjteménynek 1833-dik évi folyamata végéhez közelit. Int ez, hogy mindenek előtt azon nagylelkü Hazafiaknak, kik e' Folyóírást ápolgatták, megköszönjem kegyes pártfogásukat; ezután pedig nyilván hálát mondjak azon tudós és munkás Férfiaknak is, kik összevetett vállal törekedtek emelni gyenge igyekezeteimet.

Tudományt foglalt-e magában ez idén e' Folyóírás? Hintett-e néhány fénysugárt nemzeti előmeneteleinkre? Terjesztett-e itt ott közhasznu esmereteket? Mind ezt a' figyelmes Köz Itéletnek kell meghatároznia. Annyit kérkedés vétke nélkül talán magam is érénthetek, hogy Bajnoktársaim is, magam is, e' szent Tzélokhoz közeliteni egész erővel iparkodtunk. De ketsegtet ezen kivül még az a' remény is, hogy a' közre botsátott Réztáblák némelly maradandó érdemet fognak nyerni mind a' jelen Kortól, mind Utóinktól. Ezekre a' metszés költségeit én adtam; a' papiros és kinyomtatás árát a' lelkes Kiadó fizette. Nevezetes summákat kívánt tőlünk ez az áldozat. Édes örömest tettük, mert a' Diplomatikai Tudomány terjedését illette.

Ha

Ha a' Magyar Hazának ditső Fiai és Leányai ezentúl még számosabban oltalmukba veendik e' leghoszszabb életet élt hasznos Folyóírást; ha a' mindenféle tudomány buzgó Gyakorlói jövendőre is gyorsak lésznek értelmes magyar nyelven készült érett, nyomos és gazdag Értekezéseiket velem közleni: Úgy a' Tudományos Gyűjtemény a' következő év lefolyása alatt még inkább meg fog tzímének felelni. A' mi kevés magamtól kitelik, azt ezután is édes örömest fogom a' Haza oltárára letenni. Tsak akkor élünk az élet szó helyes értelme szerént, ha inkább a' Köz Jónak, mint magunknak élünk. Pesten, November 29-dikén 1833.

Horvát István,
A' Tudományos Gyűjtemény
Szerkesztetője.

Nagysága és elrendeltetése a' Tudományos Gyűjteménynek és a' velejáró *Koszoru*, vagy *Szép Literaturai Ajándéknak* a' jövő 1834-re is megmarad, t. i. mind a' tizenkét Kötet mintegy 110 ívre fog terjedni.

Az Előfizetés egész Esztendőre Póstán 18 frint V.Czéd. (és nem több!), mivel mind a' felséges aerarium posta-portója, mind a' cs. kir. posta hivataloknak úgy neveztetni szokott emolumentumai Budán és Pesten fizettetnek le a' Kiadók által. Helyben, az az: Pesten és Budán 14 for. és szinte azon Előfizetők számára is, kik alkalmatosság által kivánják hordatni a' köteteket, 14 for. V.Czéd. az előfizetés. Félesztendei előfizetés nem fogadtatik el. Előfizetni lehet az alúlírt Kiadóknál (Pesten, úri utsza 612. szám, a' Párizsi utsza vagy a' Ns. Vármegye háza irányában), és azon buzgó *Hazafiaknál*, a' kik eddig is az előfizetési pénzeket elvállalni méltóztattak — nem különben a' cs. kir. Pósta Hivatalokbeli Tisztségeknél az egész Austriai Császári Birodalomban — a' kiket teljes bizodalommal kérünk, hogy a' felséges aerarium java tekintetében

ből is az előfizetési pénzeket elfogadni, 's *Pestre* v. *Budára* a' Cs. Kir. Fő Posta Hivatalhoz beküldeni ne terheltessenek. Pest, Nov. 30. 1833.

Trattner és Károlyi,
Kiadók.

---

5. *Új Könyvek.*

54) A' Korlátlan Törvénytanuló. Írta Ponori Thewrewk József. (Posonyban), 1833. 4-o. 14. oldal. Az ára nem tudatik.

55) In Ferias Autumnales R. Academiae et Archigymnasii Posoniensis apud A. R. ac Cl. Patres Benedictinos. Gregorius Dankovszky. Posonii IV. Augusti 1833. Posonii, typis Haeredum Belnay. 4-to. 3. oldal, Görög Vers a' Szláv Nyelv összehasonlittatásával Deák és Német Forditásban is. Az ára nem tudatik.

56) Griechisch und Slawisch gleichlautend und gleichbedeutend nebst einer deutschen Uebersetzung. Auf die glückliche Rückkehr nach Pressburg Sr. Excellenz des hochwürdigsten Herrn Johannes Ladislaw Pyrker von Felső Eör, Patriarchen, der Erlauer Metropolitankirche Erzbischofs etc. Pressburg, am 8. September 1833. Gregor Dankovszky. Gedruckt bey Belnay's Erben 4-o 4 oldal. Az ára nem tudatik.

57) Egyházi Beszéd az emberi Nemzet Világosságáról és Boldogságáról, mellyet Szent István első és apostoli Magyar Király nemzeti Ünnepén, a' Tiszt. Kaputzinus Atyák Templomában 1833. esztendőben, Kisaszszony Havának 25-dik napján tartott Szaniszló Ferentz, Szombathelyi Megyebeli Pap, Püspöki Sz. Szék Birája, Isteni Tudományok Doktora, a' K. M. Tud. Egyetemnél Hittudomány Tanitója és Egyházi Szónok. Bétsben, Nemes Haykul Antal Betüivel, 8-ad rétben, 34 oldal. Nem árúltatik.

58) Tachigraphia, vagyis Gyors Irás theoretikai 's practikai Oktatása. Magyar Nyelvre alkalmaztatva Borsos Márton Ügyvéd által. Pesten, Nyomtatta Füskúti Landerer. 1833. 8-ad rétben. 26 oldal. Öt Kőtáblával. Az ára 1 fr. pengő pénzben. Ajánlva Mélt. Buzini Gróf Keglevits István Ő Nagyságának.

59) Buda és Pest Szabad Királyi városoknak volt régi Állapotjokról Értekezik Podhradczky Jósef Nagy Méltóságu Magyar Királyi Udvari Kamara Számvevő Tisztje. Pesten, Esztergami K. Beimel Jósef Tulajdona. 1833. 8-ad rétben, I—VIII. és 148. oldal. Egy Réztáblával. Ajánlva Fő Méltóságu Vásáros-Náményi Ifjabb Báró Eötvös Ignátz Úrnak, a'

Fő Méltóságu Magyar Királyi Udvari Cancelláriá Pro-Cancelláriusa Ő Excellentiájának. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

60) Reflexionen über die Begründung der Magyarischen Sprache in Ungarn, als Staats-Dicasterial- und Gerichts-, wie auch als allgemeine Volkssprache. Von Michael v. Kunits, emerit. Professor etc. Agram, 1833. 8-o gedruckt bey Franz Suppan. XX, 215 l. Az ára 1 fr. pengő pénzben

Horvát István.

---

6. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

30) Iphigenia Taurisban. Drama Goethétől. Forditotta Kis János, Superintendens, a' M. T. Társaság Rendes Tagja. Pesten, Trattner Károlyi Nyomtatása. 1833. 8-ad rétben, 99 oldal. Az ára 30 kr. pengő pénzben.

31) Nők Iskolája. Vígjáték öt Fölvonásban, Molieretől. Magyarosítva Árvay Gergely által. Pesten, Trattner Károlyi Nyomtatása. 1833. 8-ad rétben, 130 oldal. Az ára 30 kr. pengő pénzben.

32) A' Nőtelen Philosophus. Vígjáték Három Felvonásban, Nota Alberttől. Forditotta Olaszból Császár Ferencz, A' Magyar Tudós Társaság Levelező Tagja. Pesten, Trattner-Károlyi Nyomtatása. 1833. 8-ad rétben, 161 oldal. Az ára 30 kr. pengő pénzben.

33) Gramatica Ungherese dell' Avocato Francesco Császár Patrizio Consigliere dei due liberi Distretti di Fiume, e di Buccari; Membro Corrisp. dell' Academia Ungarica. Pestino, Presso Trattner-Károlyi. 1833. 8-ad rétben, 420 oldal. Ajánlva Nagy Méltóságu Ürményi Ürményi Ferentz Ő Excellentiájának, a' Magyar Tenger Mellék nagy érdemü 's lelkes Kormányozójának. Az ára 1 fr. 30 kr. pengő pénzben.

34) Horátius Levelei. Fordítá Kiss János Superintendens, A' M. T. Társaság Rendes tagja. Az eredeti textussal Döring szerént, 's Wieland magyarázó Jegyzeteivel Kazinczy Ferencz M. T. Társasági Rendes Tag által. Pesten, Trattner-Károlyi Nyomtatasa. 1833. 8-adrétben, 549 oldal. Az ára 2 fr 15 kr pengő pénzben.

35.) *Στοιχεῖα Παιδαγωγίας. Ἐν Πέστῃ*, 1833. 8-ad rétben, 96 oldal. (Görög Arithmetica). — Nem árúltatik.

Horvát István.

XI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Gyurikovits György. A' Magyar Nyelvnek hajdankorban Szlavonia és Horváth Országokban, Tárnoki Széken, és a' Káptalanokban volt keletéről. 3 lap.
2) Vecsei Jósef. A' philosophusi rendszerek. 9 lap.
3) Toepler Theophil Edvárd. Etymologiát illető néhány észrevételek. 26 lap.
4) Horvát István. A' Nyitrai Káptalannak 1271-dik évben December 17-dikén Babyndali Fetechkfi Kozma Özvegyének Jegyajándékáról költ Óklevele. 45 lap.
5) Horváth Sigmond. A' 12 égi Jegyek magyarázata. 47 lap.
6) Edvi Illés Pál. Még valami a' nép-iskolákról. 57 lap.
7) Holéczy Mihály. A' Régiek Baziliszkusának lehető származásáról. 62 lap.
8) Mindszenty D. Az egyszerűség vagy egyűgyűség. 81 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 88 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvkivonat.

1) Edvi Illés László. Kivonás e' Könyvből: „Der Schulmeister Anton, und seine Zöglinge, v. M. Hacker, Leipzig, 1816." 121 l.

III. Tudományos Jelentések.

1) Köszönet. 126 lap.
2) Közlések a' Magyar Tudós Társaságtól. 126 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.
4) Jelentés az 1834-dik esztendei Tudományos Gyűjteményről. 128 l.
5) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 130 lap.
6) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 131 lap.

(Koszoru 1833-dik eszt. XI-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1833.

—

XII^dik KÖTET.

TIZENHETEDIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

A Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁR

I. Értekezések.

1.

A' test, és a' lélek egybeköttetése.

Nem tehetvén eleget a' *Szer*-vagy *anyagvitatás* (Materialismus) a' vizsgálódó elmének: lelket vettek-fel a' philosophusok az emberben véghez menő láthatatlan munkásságok kimagyarázására. Így állott elő a' *lélekvitatás* (Spiritualismus), mellynek allapítója, 's kifejtegetője *Cartesius* volt.*)

Nem is lehetett ez másképpen. Ugyan is valamint a' *létel* (το esse), *tárgyügyelőleg* (objective) tekintve, előttünk véghetetlen kiterjedésü; ha t. i. mi annak a' vizsgálódás által végére akarunk menni: úgy, *személyügyelőleg* (subjective) véve, minden, a' mit mi a' magunk lételünkről tudunk, ezen egyszerü előterjesztésben egyesül, mellyet mi: *én*-nek nevezünk. Egyszerű ez az előterjesztés, nem tsak annyiban, a' mennyiben mint megfogás (conceptus) az értelemnek szüleménye, melly a' sokszerűt, egyszerűvé teszi: hanem maga ennek a' megfogásnak *allyazatja* (substratum) is, — a' gondolkodó subjectivitas — minden erejével, minden munkásságával egyesül a' ridegség közvetetlen eszméletében (in immediata conscientia individualitatis); melly ridegség természet szerént minden öszvetételt kirekeszt. —

*) A' mennyiben ő volt az első, ki a' lélek általános anyagtalanságát vitatta: a' midőn ő előtte nem épen anyagtalannak, hanem valami finum anyagból állónak. p. o. tüznek, aethernek 's a' t. gondolták azt.

Minthogy már az atomusi rendszer allaptalansága megmutatása után, anyagos ridegségről többé szó sem lehet: az, a' mit közvetetlen eszméletünkben tapasztalunk, az a' minden gondolkozást, érzést, tselekedetet magában foglaló ridegség minden bizonnyal lelki ridegség, mellyet egy szóval *léleknek* nevezünk.

Megállapittatván a' lélek, mint az emberben véghezmenő láthatatlan munkásságok okfejének (principium) létele: a' volt a' legelső, 's legtermészetesebb kérdés, hogy ennek az emberben lévő láthatatlan állatnak (substantia) mitsoda egybeköttetése van, az ember látható részével? miképpen hat az erre? miképpen alkalmaztatja ez magát annak mozdúlatihoz? — Sokféleképpen igyekeztek ezt a' tsudálatos egybeköttetést, 's egyesülést eleitől fogva a' philosophusok megmagyarázni. Cartesius: *Assistentiája*; Malebranche, vagy tulajdonképpen, Arnold Geulinx *) *Occasionalismusa*; Leibnitz: *praestabilita harmoniája* által akarta a' dolgot megfejteni. De ezen hypothesisek, nem hogy a' lélek, és a' test közötti közös munkásságot, egyezést megfejtenék: hanem inkább minden azok köztti valóságos közösülést felfüggesztvén: annak helyjébe tsak észképi (idealis) egyességet tesznek. — Leghelybenhagyhatóbb ezen tekintetben, az úgy neveztetett: *Systema influxus physici*, melly azt tartja, hogy a' lélek, és a' test egymásban munkálódnak; hogy az egyik mint állat (substantia) a' benne lévő erők által, a' másikban bizonyos sikereknek eszközlő oka. — De éppen ez a' kérdés, hogy ez miképpen eshetik meg? Hogy munkálódhatik a' finum lélek a' durva testre? hogy van viszont befolyása a' durva testnek a' láthatatlan lélekre? — Hogy ezt ha szinte tökéletesen világossá nem tehetjük is: legalább gondolhatóvá tehessük: a' két szövetséges feleket kell mindenek

*) Tennemann's Geschichte der Philosophie. B. X. S. 303 und 312.

előtt szoros vizsgálat alá vetnünk, 's minekutánna azokat, legalább valamennyire megesmertük: akkor itélhetjük osztán meg, hogy mimódon lehetnek azok egymással olly szoros barátságban, mint a' millyenben őket lenni tapasztaljuk.

Mi tehát legelőször is, a' *lélek*? Az erre való felelet egy a' legnehezebbek közűl. Mert ha igaz az, hogy az elmélkedés, a' gondolat, tsak egyes munkája, kifolyása mintegy a' léleknek: miképpen esmértetheti meg velünk a' rész az egészet? az egyes munkásság az egész erőnek természetét, mellyből ered? — A' másolat eredeti képének igazi valóját, miképpen adhatja ki tökéletesen? Ellent nem állván mindazáltal ez: eleitőlfogva tsináltak az emberek magoknak a' lélekről bizonyos megfogásokat, hogy annak természetét, és testteli egybeköttetését megfejthessék. Leibnitz *monasnak*, vagy valami egyszerű lénynek; mások a' *független* (absolutum) egy részének; mások a' végtelen *kifolyásának* (emanatio) mondták azt. Abban mindazáltal mindenek megegyeztek: hogy a' lélek bizonyos *erő* *).

Ez az erő munkásságainál fogva különféle erőkre osztatik fel p. o. itélő, okoskodó, akaró 's a' t. erőkre. — Itt ismét az a' kérdés: mi az erő? Akarmint határozzuk is ezt meg, annyi bizonyos, hogy ennek mi tsak munkálatjait, sikereit tapasztaljuk: de belső valóját meg nem magyarázhatjuk, és ezen különféle munkálatjainál fogva szoktuk mi azt elnevezni külömbözőképpen: mechanica, chemica, organica 's a' t. erőnek.

Lássuk az embernek másik fő alkotó részét: a' *testet*. Mi az emberi test? A' tudomány valamint más testről: úgy az emberi testről is azt mondja, hogy az, bizonyos meghatározott térben lévő *anyag*. Mikor tehát a' test, és a' lélek egybe-

*) [Leibnitz azt mondja, hogy az ő Monasának valójától elválhatatlanok azon erők, mellyek által az magát a' gondolkozásra, és akaratra határozza.

köttetéséről van szó; nem azt kell vizsgálni egyenesen, hogy a' lélek a' testtel mitsoda öszvekötetésben van: mert a' test tsak módosítás (modificatio); az anyag a' kűlvilág *állatja*, a' látható dolgok okfeje: következésképpen az emberi testé is. Ez érdemli tehát itt is meg kirekesztőleg a' figyelmetességet. Az, a' mit mi látunk, tapasztalunk: kerek, szegletes, színes, puha, kemény, édes, keserű 's a' t. nem egyébb, mint az anyag bizonyos meghatározottságban, mineműségben: de nem maga az anyag magában.

Mitsoda már az anyag magában gondoltatván? Kant a' maga *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft Riga* 1787. — nevű munkájában az eltaszító, és vonó erők öszvehatásából, 's közös munkásságából szerkezteti azt. De ezen szerkezetben a' *keringő* (circulus) nyilvános. Ugyan is mondhatom én azt az igaz, hogy az anyagi tárgyaknak alakításában, az eltaszító, és vonó erőnek munkásnak kell lenni: mert a' meghatározott terjedtség külömben lehetetlen lett vólna. De még evvel semmit sem világosítottunk. Mert hogy képzelhetünk mi eltaszító, és vonó erőt ott, a' hol nints mit eltaszítani, vagy vonni? Kellett hát lenni, ezen értelem szerént bizonyosan olly atomusoknak, mellyekkel ezen erők foglalatoskodhassanak: ezek pedig nem lehettek mathematicai — mert ezek tsak a' képzeletben vagynak — hanem physicai pontok, de éppen azért anyagiak, annálfogva gondolattal legalább részekre oszthatók: következésképpen magok is a' nevezett erők szüleményjei. Egyébiránt ha ezen erőket még is olly allyazat (substratum) nélkűl gondoljuk, mellyeknek tulajdonsági ők: úgy az igaz, hogy anyagtalan rugók azok: de akkor meg azt nem lehet megfogni, hogy miképpen származhatik azok munkásságából valami anyagi lény. — Külömben akarmi legyen az anyag, de nekünk azt úgy kell gondolnunk, mint egy olly sokféle tsudálatos erőkkel biró valamit, melly ezer meg ezer alakokba törekszik magát kifejteni. Úgy

van, ha szinte *világ lelket* (Weltseele) nem adunk is abba allaptalanúl: tsupa mechanica erőkkel biró tehetetlen tehernek (pondus iners) mindazáltal, 's hólt *massá*-nak nem képzelhetjük azt.

Illy különféle alsóbb, és felsőbb rendű erőkkel felruháztatottnak kell gondolnunk a' mi testünk anyagját is. Mint valami kis-világban (microcosmus) megvannak ebben mind azok az erők, mellyek a' nagy világban munkálódnak.

Ha ezek szerént erő a' lélek; ha az anyag bizonyos erőkkel biró valami: miért ne lehetne az erő az erőkkel; a' lélek az anyaggal, 's ennek modosításával, a' testtel egybeköttetésben? Igaz ugyan, hogy a' lelki erő, külömböz az anyagi eröktől: mert a' lélek minden előttünk, a' természetben esmeretes erőknél felségesebb. Olly erő ez, melly mindenkor szabadon intézi munkásságát: akkor, a' midőn a' többi erők tsak úgy, és másképpen nem munkálódhatnak, olly erő ez, melly a' maga lételét tudja: midőn a' többi erőknek lételökről semmi esméretök; olly erő ez, melly nem tsak a' maga lételét tudja, a' körűlötte lévő tárgyakat esmeri: hanem a' *képestséges* (relativus) lételről felhágván a' függetlenre: a' minden lételnek okát vizsgálja. De hogy mind e' mellett is ezen erők együtt megférhetnek, 's egy tzélra dolgozhatnak: megtetszik a' természetbeni különböző erők egybeköttetéséből, együtti munkásságukból. Ki ne tudná a' mechanica, chemica, és organica erők közötti nagy külömbséget? Ki ne tudná, hogy amazok, e' nélkűl fenállhatnak; hogy ez, noha amazok által munkásságában könnyen megakadályoztathatik, sőt el is nyomattathatik egészen: még is, a' plánták, és az állatok országában tsudálatos egybeköttetésben vagynak, 's egy tzélra törekesznek. Miért ne lehetne azért a' lelki erő is, ha nem a' physica, legalább az organica erővel — ha szinte ettől külömböz is — ollyan egybeköttetésben 's közös munkásságban, mint a' mi neműben ezek egymással vagynak? Miért ne tehetne a' lélekben, az or-

ganica, vagy physica erő, — és megfordítva — bizonyos változásokat, éppen úgy, mint a' physica erő az organicában, vagy az organica, a' physicában bizonyos változásokat okozhat? Annyival is inkább, mivel igaz az, hogy minden erő bizonyos atyafiságban van egymással, és végre minden erők egy fő erőben egyesűlnek. — Azért a' léleknek az anyaggal, vagy is inkább az avval lévő erőkkeli egybeköttetése éppen ollyan képzelhető: mint az organumos testekben, a' physica, és organica erők egyessége.

Lehet tehát a' lélek a' testtel szoros egybeköttetésben, 's abban is van az, a' mint a' tapasztalás bizonyitja. Még pedig olly szoros egybeköttetésben van avval, hogy az ember önlétét is, tsak organismus, és a' subjectivitas öszvehatása által esmeri. Igen, maga az eszmélet — Conscientia — egyedűl ezen erők virtualitásában, vagy synergiájában fejlik ki lassan lassan.

Mi következik már a' léleknek, a' testteli ezen szoros egybeköttetéséből?

Megaláztatik ez által a' lélek némineműképpen, a' mennyiben az anyagi világ körébe ereszkedvén le: anyagtalansága az által bizonyos tekintetben meganyagosodik. Nem mintha a' földi anyaggal egy természetűvé változnék: hanem mivel az anyagnak bizonyos alakjához köttetik, 's törvényjeinek legalább valami részben alája vettetik. Igen, mert ámbár látó, akaró, gondolkodó erővel, tehetséggel bir is az: a' szem munkássága nélkűl mindazáltal nem láthat, az ínashúsok feszűltsége nélkűl munkásságát nyilvánossá nem teheti; az agyvelő rostotskái mozgása nélkűl nem gondolkodhatik. Munkássága az organumok alkotmányjával, mineműségével, erejével, szoros egybefüggésben van. A' szembeli hibák neki rövid látást, kantsalságot, vakságot okoznak; az ínashúsok megromlása, megakadályozzák a' menést, az agyvelő gyúladása a' legjózanabb elmét, kábúlttá, tébolyodottá, dühödté változtatja. Mindennek valami a' testben, és an-

nak organumaiban változást okoz, kissebb, vagy nagyobb befolyása van a' lélekre is. Éghajlat, élelem, neveltetés, nem, életidő 's a' t. hatalmas törvényadók mindnyájan a' lelki világban! Sokszor megesik ugyan, hogy az erős lélek, lerázza nyakáról ezek jármait; megesik, hogy a' gyenge, hibás műszerekkel is bámulásra méltó míveket állit elő; megesik, hogy az elkopott organumokban is teljes erőt fejt ki, 's kellemetes virágot mutat az elhervadt testből is: de idő telve tsak ugyan ellankad maga is, 's a' megoszló testtel együtt, eltűnik maga is szemünk elől.

Az érzéki ösztönök, és kivánságok, varázs ketsegtetésekkel vonják őt a' földi anyagnak hatalma alá; az érzéki éldeletbe a' bódúltságig merül bele; földi alakok szerelme szöki meg; 's a' világi tarka fény, 's gyermeki játékoknak úgy veti magát utána, hogy felségesebb valója, akképpen sippad ez iszapba le sokszor, hogy magát felemelni alig képes. Rabja lészen igy szabad létére a' nála sokkal alábbvaló hatalomnak, 's szabadságát tsak azon fénypillantatokban érzi, mellyekben az ember, az egymás ellen szegűlő érzések, és kivánságok között jobb magát követi.

De valamint a' lélek ezen egybeköttetés által megaláztatik: úgy az alábbvaló természetű anyag tsudálatos módon felmagasztaltatik ez által. Ugyan is, valamint midőn a' melegség, ez a' magában láthatatlan, sulynélküli, sugárzó, sebes munkásságú lény, valamelly testbe férkezik, maga sem marad ugyan abban az állapotban, mellyben vólt annak előtte, de nagy változást okoz a' testben is, mellybe költözött: igy a' lélek is, noha a' testteli egyesűlés által maga is változott: de nagy változást okoz az által az anyagban, a' testben is mellybe férkezett. — Igen, ez a' hatalmas erő, a' lélek, az oktalan állatok testével egyforma természetű, hajlandóságú, munkásságú testünket, nemesebb indúlatok lakhelyjévé, ditsősségesebb tselekedetek eszközévé változtatja. Mert midőn az oktalan állatok

szivét, úgy szóllván, tsak az egy önneme fentartását tzélzó szükséges vonzódás foglalja és tölti el; de annak egyes tagjai bóldogságára törekvő, 's magát nemesíteni igyekező indúlatoktól üres: az emberi szívben, a' benne munkálkodó léleknek ereje által, olly indúlatok, és kivánságok foglaltak helyet, mellyek mind az ő erköltsi nemesedését, 's jóllétét hathatósan előmozdítják; mind a' hozzá hasonló teremtmények bóldogságát tsudálatosan eszközlik, szembetűnőleg elősegítik. Igen, a' lélek az, melly az emberi szivet, nem tsak a' vele rokonok, 's vérség kötelei által egybeköttettek iránt tette érzékennyé: hanem szelíd érzést, szeretetet plántált abba szélesen terjedő nemének minden egyes tagjai iránt is. Hogy bánat epeszti a' szívet, midőn erköltstelen tetteire emlékezik, keserűség fojtja el, midőn az erőnyt sanyarogni, a' bűnt fényleni látja; hogy örömöt érez midőn az igazságot terjedni, a' böltsességet nevekedni, a' jót a' szépet fényleni, tiszteltetni szemléli; hogy iszonyodik, fél, retteg attól, ki az igazságot elnyomja, a' világosságot gyűlöli, a' jót akadályozza, a' bóldogságot gátolja, a' tudatlanságot, a' babonát a' bűnt pártfogolja, terjeszti; hogy könyörűl azon, ki ön hibája nélkül nyomorúlt, 's a' sorsnak mostohaságát vétkén kivűl érezi; hogy a' szenvedések a' viszontagságok között sem reped meg, a' kinzó bú, és szaggató fájdalom miatt; hogy a' ború után tiszta napfényt, a' zúgó viharok után tsendességet, e' rövid élet bajai után változhatatlan örömöt reményl: ez, mind a' bennünk tsudálatosan munkálódó léleknek jótékony sikere.

Mi tselekeszi azt, hogy midőn az oktalan állat, földre függesztett szemeivel tsak azt nézi, mint szűlő anyját 's örökös hazáját: az ember felemelt szemeivel az eget vizsgálja, 's elfelejtkezvén földi lakhelyjéről az ott tündöklő roppant világokat járja, meszszeségöket számítja, nagyságukat méregeti? Mi tselekeszi azt, hogy az ő fülei, nem tsak az ijjesztő lármának, a' veszedelmet hirdető zaj-

nak meghallására vagynak nyitva: hanem szűkölködő ember társa kérésére, a' szenvedők nyögésére, a' hangok öszveillésére vagy zavartságára is figyelmeznek? Mi tselekeszi azt; hogy az ő szája, nem tsak a' testet tápláló eledel 's ital bevételére, 's állati megelégedés vagy fájdalom kijelentésére nyilik meg: hanem zengi a' teremtőnek ditsőségét, hirdeti az igazságot, ellene kiált a' hazugságnak, ditséri a' jót, magasztalja a' nagyot, a' nemest, a' felségest? Mi tselekeszi azt, hogy az ő kezei, nem tsak a' boszszúállás fegyverei után: hanem szerelmeseinek ölelésére, a' sinlődők apolására, az elesettek felemelésére, a' mesterség bámulásra méltó miveinek előállítására is önkényt hajlanak? — Az ő benne uralkodó lélek munkája ez. Ez vezeti meszszebb az ő szemeit a' földtől, mellyet lábaival tapos; ez nyitja meg igazán az ő füleit a' hallásra, ez ád erőt és hatást az ő nyelvének, bámúlásra méltó ügyességet kezének, — e' vezérli lábait az erőny, és a' ditsősség útjára!

Sőt a' mi mind ezeknél több, a' lélek, vagy az avvali egybeköttetés által, nem tsak itt e' földön nemesedik meg, 's lészen szelidebb indúlatok lakhelyévé, ditsősségesebb tselekedetek eszközévé az anyag: hanem kivétetik az, az által még a' romlandóság, a' halandóság törvényjei alól is; 's a' lélek természetét öltözvén mintegy fél magára: *halhatatlanná* lészen.

Láttuk oda feljebb, hogy a' lélek magát tsak az organismus, vagy az anyag segítsége által esmeri. Ha tehát a' lélek ezen lételből, egy másik lételbe általmegy, és nem vész-el-innen a' síron — az általmenetelt, ezen organismusnak, a' természet rendi által eszközöltetett, másik organismusba történendő általmenetele nélkűl képzelni nem tudjuk. És innen tetszik már meg az, az erköltsi életre nézve olly igen fontos igazság, hogy a' lélek az emberben tsak ugyan a' hatalmasabb fél, 's valamint a' földi életben nem a' test uralkodik általjá-

ban a' lelken ; úgy a' halál után is, mint felsőbb erő, a' lélek polarisálja a' nála sokkal gyarlóbb erőt, 's erőnek allyazatját az anyagot.

Vecsei Jósef Pr.

2.

Belgrád hadi Történetei.

Belgrád vagy *Nandor Fejérvár*, Törökűl *Bilgrád* és *Bogjurta*, Duna 's Száva összszefolyásánál Szerviában, a' 2-dik vagy 3-dik keresztény század ban az ott telepített Római Legiótól keletkezett, és *Singidunumnak* hivattatott, 's alsó Pannoniában felső Mocsiának határán azon Aureus Monsnak közelében feküdt, mellyet Probus Tsászár, 282—283, szőlővel beültetett. Midőn első vagy nagy Theodosius 395-ben történt halálakor a' roppant Római birodalmat Arcadius és Honorius két fija közt keletire 's nyugotira osztotta, Singidunum, melly már akkor is nevezetes város volt, és maga neve alatt pénzverési szabadsággal bírt, a' napkeleti Tsászárok birtokába jutott.

Az Európába költözött Magyarok korán, még Árpád idejében megesmerték Belgrádot, 's összemérték falai előtt erejöket azon Görögökkel, kikkel, még hatalmok a' városra kiterjedt, gyakran vetélkedtek birtoka felett. Korán vívtak hartzot azon mezőségen, mellyre sokszor ki kellett lépniök, minekutána rettentő fegyvereikkel az Ozmanok új birodalmat teremtettek az eldűlt görögnek omladékain. Belgrádot, szerentsés kultsát a' Dunának, bírni kivánta mind a' két nemzet, 's majd egyikhez majd másikhoz nem tsak egyszer esett. Jelenben ugyan a' vetélkedő társat tiszteli ; de hiszem, kell még nap, midőn egy másik Hunyadi fellépik diadalmas fegyverével a' Belgrádi tetőre. Mi most az elmúltakat rendük szerént tekintsük.

Ütközetet veszt Árpád ellen Zalán 893-ban, 's Belgrádig fut, és falai közt keres magának biztos

menedéket. De sem a' magas erősség nem gátolhatja meg a' győzőket, hogy a' futót elveszejjék szem elől, 's meg ne fenyítsék Simeont, Bolgária fejedelmét, ki ellenök anyáról való öttsét, Zalánt hadával segítette. A' pártoló gyakran a' pártolt miatt szenved. Árpád a' Vajas vizénél állott meg Bodrogban, 's a' tábornak egy részét Bults, Lehel és Botond vezérek alatt a' Dunán általküldi, 's kiszálnak a' tulsó parton, ámbár Belgrád előtt, még is akadály nélkül. Simeon nem volt készületlen, Leo görög Tsászártól küldött nép vette körül a' Duna parti térmezőn; mind az által, estve lehetett az idő, tsendesen múlt el az éjszaka, 's a' hajnal hozott viadalt. Lehel zászlót emel, Bults hadi sípot fúj, indúl és foly a' véres tsata, diadal Magyarokat ditsőít, a' Bolgár szégyennel fut és zárkozik a' várba. Megrettenve tekint más nap Simeon a' Bolgár és Görög testekkel beterített mezőre, látja mint vitetnek a' meglántzolt foglyok Árpádhoz Magyar országba; 's maga tanátstalan gazdag ajándékokkal kérleli követei által a' vezéreket, hogy engedjenek Belgrádnak, 's ő kész minden segítséget megtagadni Zalántól, kész Árpádnak való hódúlását esztendei adókkal bizonyítani, 's igérete tisztaságát fijának zálogba küldésével kétségen kivűl tenni. Simeont a' mértékletes vezérek meghallgatták, 's a' Horvát földnek fordúltak.

Másfél századnál több lefolyt, mikor 1072-ben Belgrádot méltán szomorúbb sors érte, 's Magyar kézbe legelőször juttatta. A' Bessenyők, Patzinákok hulladékai Bolgár országban, összefogván a' Dukás Mihály görög Tsászár ellen pártoskodó Szerviai Görögökkel, bebetsaptak Belgrádnál a' Száva Dráva közi tartományokba, haramia módra dúltak, rablottak, és a' tsendes lakosokat ezrenként hajtották rabságra. Salamon, a' Magyar király, ki ez igazságtalan erőszakos tetteket nem türheté, több izben kérte a' Tsászárt, hogy népét illyenektől eltiltsa: 's elégtételt adjon. Azonban mind a' letiltás, mind az elégtétel elmaradt. Salamon tehát, bár a'

Görögök és Bolgárok fetskendő tüze miatt nagy bajjal, általtévén seregét a' Száván, egyenesen Belgrád ellen vezeté, hol a' kártékonyok leginkább fészkeltek, és az ottani görög hadnagy Nicetás is, mivel a' latrokat soha sem gátolta, velők egyetértőnek gyaníttatott. Salamonnal ment Hertzeg Geiza mint fővezér, és Hertzeg László; János a' Sopronyi, és Vid a' Bátsi Ispány; a' sereg között voltak Bátor Opos, Bors, Salamon, György, és több más nevezetes bajnokok. A' király elsőben napkelet felől állapodott meg, azután egészen körűlvevén Belgrádot, két hónapig úgy bezárva tartotta, hogy segítség, vagy élelem be nem vitethetett. Azonban az ostromnak szűnete nem volt. Három Szeretseny, szint olly erős a' mllyen vakmerő, szokott ez alatt sok jó Magyar vesztére a' várból kiütni. Egyiket Salamon, a' bajnok, elejté; de két társa olly erős viadalt tartott felette, hogy testét többen sem hozhatták el. Felkiált a' király: „*vajha Makkabeusok vére buzdúlna fel Magyaraimban, 's megalázván e' két Szeretsenyt, elhoznák a' testet!*" Még jól ki sem mondá, 's futtat előre Bátor Opos, Bors és György; maga Opos a' Szeretsenyeket kapuig űzi, 's ámbár a' bástyáról nyilzápor hull, épen jő még a' táborba, hova már Bors és György elhozák a' testet. — De Nicetás sem henyélt, módot talált titkos követeket a' Bosznyákokhoz küldeni; el is jöttek feles számmal, 's megüték a' magyar tábort ott, hol János Ispán a' Soprony vármegyei nemességet vezérlé. Azonban ez a' vitéz nép a' Bosznyákokat nem csak szélyelszórta, hanem Kazar fejedelmüket is majd kézbe kerítette. Mind ez még sem hajthatta meg Nicetást, és csak egy Magyar leánynak hős tette, ki mint fogoly a' városban szolgált, kényszeríthette feladásra. Mikor a' bezárás harmadik hónapjában erős keleti szél fujt, a' leány a' várost felgyújtá; sietnek a' rettenetesen harapó tüzet oltani, 's a' falak védelem nélkül maradt résein berohannak a' Magyarok, a' lángot szökellő vér oltja, 's csak a' várba futható marad meg életben. Nicetás nem

reménylhetvén, hogy a' várt tovább is megtarthassa: más nap késznek jelenté magát megadni, ha Geizának 's nem a' királynak lenne rabjává. A' gonoszokat szülő ajánlás elfogadtatott. Geizának sokan, Salamonnak kevesen hódoltak a' vár örizete közül, és ez a' királyt bántotta. Salamon annyi foglyot kivánt el Geizától, a' mennyi oda kellett, hogy az egésznek fele nála legyen; Geiza nem adta meg, sőt foglyait szelíd velök bánás után váltság nélkül szabadon eresztette haza, 's ez igen sértette Salamont. Dukás Mihály követei által megköszöné Geizának a' Görögök eránt mutatott kegyességét, fényes ajándékai mellett barátságát és szolgálatját ajánlá, de a' király köszöntésére épen nem igazította őket, 's ez haragját gerjeszté Salamonnak. Most könnyü volt Gróf Vídnek a' királlyal elhitetni, hogy Geiza el akarja koronáját venni, 's ez a' legepésebb gyülölséget forralta fel. Salamon tehát ugyan Vídnek tanátsából olly igazságtalanúl osztotta el a' Belgrádban nyert teménytelen aranyat, ezüstöt, gyöngyöt 's egyébb drágaságot, hogy a' három hertzegnek tsak a' negyedik legkisebb rész jutott, midőn Víd 's a' veje Eliás különkülön egy egész részt kapott, a' mennyit a' király. Nem sokára Salamon keserűbben is éreztette haragját; a' miatt forgott a' hertzegek élete veszélyben, a' mi ugyan megmaradt, de maga Salamon eljátszotta kezéről az országot elébb Geiza, utóbb László számára. Többnyire még az utolsó köz Magyar is gazdaggá lett ez uttal Belgrádból.

De Belgrád ismét Görög kézre jutott; mikor és miként? talán még Geiza engedte oda barátjának, a' Konstantinápoli tsászárnak. 2-dik István királyunk dúlta fel újra 1128-ban. István azt kivánta Komnén János görög Tsászártól, hogy az 1126-ban Magyar országból hozzá szökött Almust, kinek szemeit Kálmán kitolatta, űzze ki birodalmából. János nem tselekedte, 's a' boszús István berontott tartományaiba; nem tsak megvette Belgrádot, hanem várát földig le is rontotta, 's a' Száván általhordott köveiből Zimon (Zemlén) várát építtette Bel-

gráddal szemközt. Azonban 1129-ben megbékélvén, Belgrád tovább is a' Görögöké maradt; sőt beütvén Komnén Mánuel a' Szeremségbe azért, hogy Palatinus Belus a' sógorát Bachin Szerviai fejedelmet a' Magyarokhoz pártoltatta tőle, megvette Zimonyt, várát lerontotta, 's Belgrádot viszszavitetett régi köveiből újra megépittette 1151-ben. Ezután többször meghódították a' Magyar királyok Szerviát, mint 1202-ben Imre, 1359-ben nagy Lajos, 1389-ben Zsigmond; 's ugyan anyiszor vonták ki magukat a' Szerviai fejedelmek a' Magyar hatalom alúl.

Szinte Zsigmond tette Belgrádot Magyar országnak egészen tulajdonává. Mert Lazarevits István deszpota sokat szenvedvén már a' Szerviában dulakodó 2-dik Amurattól, 's látván hogy elégtelen maga megtartására, Tatában 1426-ban az ország védelme alá úgy adta Szerviát, hogy halála után Brankovits György legyen deszpota, ki mind azon várokat, mellyeket a' Szervek akármiképen elfoglaltak a' Magyaroktól, nevezetesen Belgrádot, tartozik nekik viszszaadni. Lazarevits 1427-ben Junius 19-én meghalt; 's mivel Amurat mind többet foglalt Szerviában, sőt azt a' Galanbotzot is, melly a' szerződés szerént szinte Magyar országhoz tartozott, elvette: sietett Zsigmond az illető várokat kezéhez venni, 's Belgrádot, hol Nov. 10-ig maradt, megerősitvén, Tallóczy Máté Kevi Főispánra bízta. Azonban Belgrád nem ingyen esett az országnak; Betse, Böszörmény, Tsötörtökhely, Debretzen, Kölpény, Munkáts, Regétz, Szatmár, Szerdahely, Szolnok, Tállya, Tisza Varsány, Thótság, Thur, Tokaj, Világosvár, Zalánkemen, és Budán szállásra egy fejedelmi méltósághoz illő ház adatott Brankovitsnak érte.

Amurat elborította Szerviát, Albert királyunk pedig készületei közt meghalt, és a' Magyarok az új király választása felett meghasonlottak. Élt Amurat az idővel, 's akadály nlkül megjelent Belgrád alatt 1440-ben. Ez Belgrádnak Törökök által lett első

meg-

megszállása, 's már ez után szüntelen Törökökkel lészen bajunk alatta, mellyet mind a' két fél költsönösen irígylett egymásnak. A' török békével soha sem láthatta kezünk közt; mi pedig mindég nagy lelkesedéssel láttuk viszszajőni. De menjünk a' történetek folyamatja szerént.

Amurat tehát egész erővel megszállotta Belgrádot Raguzai Sován János Auráníai Perjelre, felemelt fijára annak a' Raguzából származott közrendü embernek, ki a' Nikápoli megverettetés után tengeren vitte a' futó Zsigmondot Konstantinápolba. Már egész három hónapig tartott a' szakadatlan kemény ágyúztatás, midőn Ulászló Latzinszky Péter követe által békes szomszédságra 's Belgrád törvénytelen ostromlásának félbehagyására inté Amuratot. Ez viszsza izen, hogy ha békeségben akar Ulászló maradni, esztendőnként adót fizessen, Belgrádot adja által, és kezesül axt a' Hunyadi Jánost, ki már eddig is gyakran éreztette fegyverének sulyját a' Törökökkel Erdélyben. Természet szerént a' kevély kivánság megvettetett, és Amurat még jobban égett Belgrádért; elzárt utat kaput, a' min valami bevitethetett volna, 's a' kőfal ledöntésére minden gondolható szerszámot elővett. Amurat több ízben felhágatott a' külső bástyákra; de János szüntelen vigyázott, mindenütt elől járt, biztatással 's igérettel mindég felébresztette a' lankadókat, és a' Törökök vagy a' falakon hullottak el, vagy a' sántzokba taszigáltatván, kövekkel verettek agyon. Forró szurok, olvasztott kénkő omlott, egész kas méhek dűltek azokra, kik a' lehányattakat segíteni akarák, 's utoljára nem is igen mertek a' falakhoz közelíteni. Sőt a' várbeliek többször bátran ki is ütöttek, mindég sok Török kárára. Sem erőszakkal, sem fenyegetéssel nem boldogúlhatván Amurat, igéretekkel akará az őrizetet megvesztegetni, 's a' tsalogató leveleket nyilakkal löveté be. A' hűségtől tántoríthatatlan Magyarok megmutaták a' felfogott leveleket Jánosnak, 's vitézségök érzésében még nagyobb tettekre buzdúltak, midőn János így beszélt előttök:

A Budapesti Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

„ha ti bérbe fogadott közönséges katonák volnátok, illyen leveleket olvasni nektek nem engednék, vagy hamis igéreteknek állítanám előttetek; de mivel ti, kedves fiaim, szeretett hazátokat védelmező Magyar vitézek vagytok, tudom hogy egy sints köztetek, a' ki hazáját a' legnagyobb igéretért is elárúlná. Azért én megengedem, hogy ezeket a' leveleket szabadon olvassátok, a' mik a' Török erőtlenségének világos jelei." Már most Amurat a' föld alatt akará magát Belgrádba beásni, 20000 embert rendelt arra; 's hogy a' munkát a' várbeliek előtt eltitkolja, azon domb megett kezdé az üreget, melly a' várostól egynehány dűlő földnyire fekszik. Az alatt az ostrom még tüzesebben folyt. De János noha nem mingyárt, még is jókor tudósíttatott a' dolog felől, midőn valamelly keresztény az Ozman táborban nyílon lőtte be a' jelentő tzédulát. Legottan egy ellenüreget nyittatott, 's éjjel nappal ásatta, valameddig a' Törökéhez nem közelített; akkor pedig a' maga üregét kénkővel, szurokkal, puskaporral, száraz venyigével 's egyébb tüzet kapó szerekkel megtömette, száját fallal erősen berakatta, meghagyván a' felgyujthatásra szükséges lukat. Alkalmas időben fel is gyujtatott, hirtelen rohant a' fojtó füst a' Töröküregbe, 's 17000 ember és sok földhordó barom megmenthetetlenűl nyomon ott veszett. Igy Amurat, midőn épen gyönyörködve nézett fáradsága jutalmára, végképen elesett attól a' megszálásnak 8-dik hónapjában. A' szégyenvallástól kísértetve ment el, minekutána a' bajnokkoszorúval ditső Magyarok 25000 Musulmant áldoztak fel ez elsőben Belgrádnak.

Amuratott az uralkodásban 2-dik Mahomet váltotta fel. Hatalmas fegyvere alatt hajúlt meg a' napkeleti birodalom roppant városa Konstantinápol, 's enyészett el a' régi fényes görög Tsászárság Constantinus Palaeologusban 1453-ban. Rettegett az egész keresztény Európa; Magyar ország terhes felhőt látott egére vonúlni; mennydörgött Belgrád felé. Mit reményelhetett? Konstantinápol nem tu-

dott nyoltz héti ostromot kiállni! És még is, mert Hunyadi János benne volt, a' keleti birodalom eltörlőjének ditsőségére homályt vont. Gyenge ellenségen hatalmasnak győzni nem jár fénnyel, hatalmast alázni meg gyengébbnek szerez örök nevet. — A' görög vér még jól le se kopott Mahomet kardjáról, midőn 1456-ban 200,000 ből álló táborával a' Belgrádi mezőséget, és a' Fekete tengerről fel vontatott 200 hajóval a' Belgrádi vizeket ellepte, 's a' várost vizen és szárazon bekerítette Julius 4-én. Szilágyi Mihály a' főkapitány, Kanisai László segédjével megtett ugyan minden szükséges rendelést, a' tsorbákat kiigazíttatta, körösköríl új sántzokat hányatott: de mivel, ámbár vitéz Magyarok, mindazáltal tsak kevés számmal voltak mellette, nem lett volna sem az ostromot egészen viszszaverhetni, sem sokáig kiállhatni képes. Szilágyi tehát, bár szorosan be volt zárva, még is talált utat, hogy követe által László királyt a' veszedelemről tudósítsa. Azonban a' megfélemlett László Budáról még azon éjjel Bétsbe szaladt Czilei Gróf Ulrikkal, 's mind Belgrádot mind Szilágyit segedelem nélkül maga sorsára hagyta. Így nem tsak Belgrád, hanem az egész ország megmentésének gondja is arra a' Hunyadi Jánosra maradt, ki mingyárt Constantinápol veszedelme után a' Magyar hadak fővezérévé tétetett az országtól. Nem is késedelmezett a' már ugyan koros, de hazája boldogságáért mindég fiatal hévvel forró Hunyadi; a' többnyire maga költségén hirtelen szedett sereget levezeté Szegedre, hol Kapisztrán János keresztes katonájival egyesülvén, 60 ezerre szaporodott népe. Hunyadi Kapistránnal 's a' maga seregével előre lesietett Zimonyba, lassúbb lépésekkel követték a' keresztesek. Véres hartz nélkül lehetetlen volt Belgrádhoz férni; Kapisztrán mindenek előtt vizi ütközetet jovallott, és Hunyadi ráállt. Zalankemennél tehát 200 sajka felkészíttetik, és egy nagy hajó, melly a' sajkáknak 's hadakozó népnek bástyául szolgáljon. Megizentetik egyszer'smind Szilágyinak, hogy ő is minél több sajkával készen legyen, 's mingyárt rajtok

hajtson a' Törökökön, mihelyt a' hajós sereg viadalba botsátkozik. A' hajók Julius 14-én indúltak meg Zalankemen alúl, a' parton erányjokban ment Hunyadi, Kapisztrán, és a' vasas lovasság. Midőn a' Belgrádi Dunán szembe tűnének, hangosan nevettek a' Törökök, mert az ő hajójik nagyok voltak. Azonban Kapisztrán a' feszűlettel szaladozván, kemény viadalra bátorít a' Jézus nevében; Hunyadi is megállván lovasságával a' parton, jelenlétével és szavával lelkesít a' szokatlan ütközetre. Sajkáink most bátran és sebesen eveznek a' Török hajók ellen; ezek, hogy jobban együttmaradjanak, összeköztetnek, 's már kezdenek a' nyilak és ágyúgolyók repűlni. Szilágyi 40 sajkával jő a' Vízi város alúl. A' Törökök, ne hogy közbe szoríttassanak, hirtelen feloldozott hajóikat kiterjesztik, 's egyes hajók vivnak egymással. A' Duna már négy egész óráig nyögött a' szokatlan tsatának terhe alatt, 's vize a' vértől veres lett, de a' győzödelem még egyik részen sints. Most tehát Hunyadi és a' vasasok lovaikról le 's a' nagy hajóba be ugrándoznak, a' viadal újúl, repűlő sajkáink elől haszontalan igyekeznek a' nehéz Török hajók elillanni, sokan levágatnak, seb nélkűl egy sem marad, három gálya elsűlyed, 500 Török a' Dunába fúlad, négy gálya mindenestűl elfogattatik, a' többi összerongáltatva evez a' táborhoz, de a' haragos Mahomet tüzet vettet rája, és a' győzhetetlen Török hajós sereg semmivé lészen. „*Két hét alatt Belgrád az enyém, esküszöm, és nyakára hágok a' Magyarnak!*“ ezt kiáltozza Mahomet, 's az atyját Amuratot gyalázza, hogy hét hónap alatt sem tudta megvenni. Míg ő fellengzik, Hunyadi bemegy Kapisztránnal a' Dunai kapun, 's elevenűl a' vár, midőn vitézekkel, hadi szerszámokkal és eleséggel bőven megrakja. Visszamegy azután Zimonyba, hogy a' megérkezendő kereszteseket elfogadja, 's az ellenségnek mozdúlásaira vigyázzon. Ott egynehány nap fegyver forgatásban gyakorolván a' kereszteseket, mert gyülevész nép volt az, soknak minden fegyvere tsak

egy bot: általvitte a' Száván Belgrádba, vele menvén Makoviai Bán 's Posegai Főispán Korogh János, ki parányi seregével azon közben érkezett Zimonyhoz. Megdöbbent Mahomet elsőben, de számmal sokkal nagyobb seregében bízván, felbátorodik, 's a' már sok helyen lesujtott falakra közönséges rohanást rendel Julius 27-én szinte alkonyodáskor. Tsüggesztő volt látni az ellenség omló özönjét: de Hunyadi a' haza 's Kapisztrán a' vallás mellett szól, és dagadt minden mely 's a' halált megvetette. Még sem tudnak a' Magyarok a' városban megállni 's a' várba vonúlnak. Magok a' fő tisztek sem bíznak, de hallgatnak. A' Török mindég újabb segítséggel tolong a' vár felé, kiáltása megrázza Belgrádot. Hunyadi helyet fogat a' bástyákon, maga mint a' villám mindenütt van, fedd, hajt, bátorít és ditsér. Kapisztrán a' hidat állja el kereszteseivel, és ott hartzol hajnalig. De a' Törökök már a' sántzokba ereszkednek, és rések nyiltak az erősségen. Belgrád végéhez közelget. Mahomet a' várt felkéri, 's a' mellett fenyegetődzik és jutalmat igér. Hunyadi felelet helyett szurkos és kénköves égő szereket hányat a' sántzárokba, 's vagy hátra áll a' Török, vagy oda fúlad. Mahomet előre tolja népeit, a' késedelmezőket maga levágja. Sokan lajtorjákon másznak a' várfokokra, 's nagy zuhanással hányatnak le. Török testeken lépdel a' Török, minden felé tolakodó zavargás és iszonyu kiáltás uralkodik. Vérrel gőzölögnek a' falak és utszák. Hunyadi a' bomlott rendeket összeveri, az üres helyeket betölti, a' fáradtakat felváltja, sas szemekkel vigyáz az egészre. Rettenetes éjszaka! Hajnal sints még, a' munkának sints vége. Mérgelődik Mahomet, és illyen fortélyhoz fog. Valamennyi Törökkel lehet, beroban a' városba egészen piatzig, a' zászlókat sok helyen feltűzi. Egy Török torony ablakán függeszti ki a' félholdat; felfut utána Dugovits Titus, 's mivel másképp nem bír vele, magával az ablakon kirántja. De letsap a' várból Hunyadi is Szilágyival, Kanizsaival, Rozgony Sebesténnyel 's több társaival, és a' Török

rendeket gázolja, míg Kapisztrán a' kardok közt bátran hordozza keresztjét 's lelket osztogat. Ezt várta Mahomet, 's kifut a' városból, kifutna nem kénytelen is; mert szándéka nyilt mezőre tsalni a' Magyarokat, 's az előre lesbe állított sereggel leaprítatni. De Hunyady senkit sem botsát ki feje vesztése alatt; a' város kerítését rakja meg. Most kezd virradni. Mahomet látja, hogy nem üzetik, újra viszsza fordúl Belgrádnak; de a' mellyet egyszer elhagyott, abba többé soha sem mehetett. A' győzedelemtől megrészegedt keresztesek nem tudnak maradni; magának Kapisztránnak is úgy tetszett, hogy hevenjében kell a' győzödelmet használni: 's kirohannak minden zengő szerszámokkal és harangok zugása közt, a' Szultánnak elébbi fortélját nem tudó 's igazán megfélemlett Törököket megfordítják, már Mahomet sátora körűl vagdalják a' Jantsárokat, 's a' mindég meszszebb hátráló ellenség a' Szultánt is magával viszi. A' tábor már sok helyen kigyúladt a' keresztesek tüzétől, midőn Hunyadi is kihasít seregével a' várból, az ágyúkat elfoglalja, uraikat lövetteti velök, 's egészszé teszi a' tsapást, és a' győzödelmet elválhatatlanúl zászlóihoz köti. Elhullottak a' legnagyobb és legjobb Török tisztek, köztök a' Jantsár Aga és Natoliai Basa; a' holtak számát némellyek 40, de mások 100 ezerre teszik, 70 ezerre tehetni közép számmal. Maga Mahomet jobb tsetse alatt nyiltól kapott sebében elájúlva vitetett Zsarnóba, hol feltenyészése után legelső kérdése az volt, *hol és miként vagynak?* 's hallván, hogy az egész tábor minden készűlettel, a' temérdek sok vágó marhával és teher hordó barommal együtt a' Magyaroknak esett, mérget kivánt magának adatni, a' mi azonban megtagadtatott tőle. Igy Hunyadi, ki a' Töröknek teljes életében kemény ostora 's rettentője, de hazájának rendíthetetlen oszlopa 's halhatatlan hírü megmentője volt, a' mint mindég jelesen futotta, úgy ditsőségesen is végezte pályáját; mert nem soká azután, hogy Belgrádot a' nemzetnek megtartotta, őt a' nemzet

magának meg nem tarthatván, Zimonyban, a' hova vitette magát Belgrádból, Augustus 11-dikén 1456-ban, midőn 65 esztendős lehetett, forró betegségben meghalt. Kapisztrán felejthetetlen Hunyadiját Oktoberben Ujlakon követte a' nyugalomnak örök hazájába. Áldás poraikra!

A' megszégyenült Mahomet után következett 2-dik Bajazeth tette Belgrádot rövid, de veszedelmes kísértetre újonan 1493-ban. Jól tudván Bajazeth mind a' királynak, 2-dik vagy Dobzse Lászlónak tunyaságát, mind a' jó katonai rendtartás nélkül maradt Magyar ifjaknak puhaságokat: Belgrádot véletlen meglepés által reménylé elfoglalhatni. Jövetele még is észre vetetett, 's egy kis őrizet ment, mint hamarjában lehetett, Belgrádba; és igy Bajazeth megelégedett azzal, hogy 7000 elesett Magyarnak orrait elvágatta, 's egyébb erőszakkal felhagyott. A' helyett a' nyughatatlan Belgrádi Rátz katonákkal ereszkedett titkos alkudozásba, kik a' Várt már fel is akarák adni, midőn az akkor Szerviában hadakozó vitéz Kinisi Pál meghallotta e' gonoszt, és elnyomására sietett. A' kérdőre vonatott Rátzok megvallák az árulást, és Kinisi olly nagy büntetést szabott rájok, a' millyen nagy volt vétkök az egész ország ellen. Naponként egyet süttetett meg közülök elevenen nyárson, 's a' többi árulókkal megetette, az utolsót pedig éhen és szomjan hagyta elveszni.

Első Szelim, ki Bajazethre következett, 8 esztendei uralkodása alatt illetetlenül hagyta Belgrádot; de 2-dik vagy is nagy Szolimán, a' Török hatalom és ditsőség legnagyobb felemelője, és Magyar országnak legkegyetlenebb ostora, már nem tsak megszállta, hanem legelőször be is vette, noha most is inkább idegenek árulása miatt, mint sem ostrommal: mert a' Magyar hűség és állhatatosság még jelentgette magát, ámbár az akkoriak hazafiságtalan érzését nem lehet tagadni, a' dolgot általjában véve; mivel egyes kivétel a' legnagyobb elfajúlás idejében is vagyon, tsak az lévén siralmas, hogy

a' kevés a' sok ezret hathatósan meggátolni elégtelen, 's azután a' jónak is veszni kell a' roszszért. Az ország nagy sülyedését szólja az, a' mit régi Krónikánk mond, hogy ekkor 50 forinton veszett el a' Duna tulsó partján legnagyobb magyar erősség, 's Török ellen az egész országnak legkeményebb bástyája. Ötven forintnak előteremtésében Budán, a' mit hadi szerek Belgrádba való szállításáért kellett a' hajósnak fizetni, annyi idő telt el, hogy az alatt Szolimán a' várost hozzáférhetetlenűl bezárta. Boldogtalan idők! három századon túl nyögi már hazánk azokat; mert Belgrád megvétele után öt esztendővel az utolsó halálos tsapást is megtette nemzetünkön Szolimán a' Mohátsi gyászos mezőkön. De lépjünk Belgrádhoz.

Meg sem várta Szolimán 2-dik Lajosnak feleletét, háborut választ-e vagy békességet, mert a' nemzet egyenetlensége miatt esztendeig sem tudta magát valamire határozni: tsak megindította rettenetes hadát Magyar ország ellen, 's minekutána Szabátsot Achmet Rumiliai Basa által Logodi Simontól heves ütközetek után elvetette, 250 ezerből álló táborával 1521, Julius közepén Belgrád alá szállott. Itt Enyingi Török Bálint és Hederváry Ferentz félénk emberek voltak főkapitányok; az őrizet kevés Magyar, több békétlen Rátz katonákból, de mindöszsze is tsak 700 fejből állott; a' romladozott kőfalak és sántzok kiigazíttatlanok; a' nagyobb ágyúkat Zápolya János kikérte magának; por 's élelem is igen szűken: és így akkor volt Belgrád legelhagyottabb állapotban, mikor leghatalmasabb ellenségtől szorongattatott. A' kapitányok kértek ugyan még a' megszállás előtt Lajostól elegendő segítő sereget, és a' vármunkára szükséges költséget; de pénzt akár a' nagy szegénység, akár a' nemzet fösvény magának valósága, népet pedig az urak kárhozatos engedetlensége miatt bajos volt küldeni. A' Vármunkának költsége végett most egy új Hampó Zsigmond Pétsi püspök kiváutatott volna, ki régebben 10,000 aranyat rendelt halálakor Bel-

grád és Szabáts erősítésére. Elküldetett még is a' Belgrádi Bánnak kinevezett Etsedi Bátori András, gondos és jelcs vezér, 's lehetett is tőle sok jót reményelni; hanem ezt a' főkapitányok eránta való személyes gyűlölségökből nem botsátották be, nem lévén elég nagyok magányos haragjokat a' közjóért elfojtani. Azonban magok sem maradtak Belgrádban; 's minekutána Oláh Balás, Moró Mihály (mind a' ketten közkatonaságon kezdték hadi pályájokat), Both János és Utisinovits Jakab alkapitányokra bizták a' vár gondját, elfeledkezvén a' király és haza eránt tartozó hűségről, titkon elszöktek még Szolimán megérkezése előtt, 's méltán számüzettek és kótyáltattak el jószágaik az 1522-ki országgyűlési rendelés következésében. Kemény ostrom alá vette Belgrádot Szolimán: a' Dunán innen maga, túl pedig Pyrrhus nagy vezér és Achmet Rumiliai Basa fárasztották az őrizetet 's rongálták a' falakat. Az emberséges alkapitányok szentül téljesíték kötelességöket, sokszor viszszaverték maroknyi népökkel a' legdühösebb rohanásokat; 's magokra hagyatva is későbbre halasztották 's több Török halálába kerítették volna Belgrád megvételét, ha két általszökött hitetlen Rátz katona nem siettetné a' boldogtalan véget. Árúló tanátsokra kezdte Szolimán a' Szávára dűlő leggyengébb falakat lövetni, a' hamar ejtett nagy réseken beomlottak a' Törökök a' városba, minden piatzot és utszát elfoglaltak, 's a' gyenge őrizet a' várba vonúlt. Buzogtak a' vezérek, húsz megtámadást vertek a' vár alúl viszsza, feladásról nem is gondolkoztak, még akkor sem, mikor egy felgyújtott üreg nagy darabot ledöntött a' várfalból. De már az örök nyughatatlanságot és a' mindég érezhetőbbé lett éhséget elúnták a' Rátzok, feladásra unszolták a' vezéreket, sőt titkos alkudozásra léptek Szolimánnal. A' felfedezett árúlás, segítségnek nem érkezése, porban 's mindenben való teljes fogyatkozás arra vette végre a' vezéreket 's Magyarokat, hogy a' várt felajánlják, ha Szolimán

bántás nélkül szabadon el hagyja őket jószágaikkal menni. Petsétes levelet adott erről a' tsászár, a' hitetlen; mert Aug. 29-én semmi rosztól sem tartva kijövén az őrizet, a' Rátzok ugyan kegyelmet találtak, hogy annál inkább a' Törökhez édesedjenek: de a' Magyarokat a' Jantsárok mind levagdalták. Vajha Lajos, ki Belgrád veszte miatt bújában megbetegedett, akkor meghalt volna; azonban több szomoruságra tartatott az egektől, megkellett a' Mohátsi gyászt érnie, 's fiatal életét végre is tisztességtelen halállal zárta be. Szomorkodtak a' Magyarok is, de — bár mondásom ne lenne már igaz ezután, — a' szokás szerént későn.

Nem olly hamar jött viszsza Belgrád, a' melly könnyen elment; 2-dik Szolimántól fogva, kitől uralkodása 2-dik esztendejében megvetetett, 3-dik Szolimánig, kitől szinte uralkodása 2-dik esztendejében elvesztetett, tizenegy Szultánt esmert 167 esztendő alatt urának. Minekutána a' Török Duna mellett való felhatásának határát Bétsnél elérte, de tsufos szaladásnak eredt onnan 1683-ban: szerentsésen elkezdte Leopold a' viszsza foglaló háborút Magyar országban, Budát 145 esztendeig tartott szolgaságából kiszabadította, *) 's két esztendő mulva 1688-ban Belgrádot is.

Bajor Választófejedelem Maximilián Emánuelre volt a' nagy kivitel bízva, ki Julius 28-án leérkezvén a' Pétervárади táborba, más nap 35 ezerrel megindúlt, 's August. 6-án megállott Zimonynál. Jeghen Basa, Magyar országi Zseraskier, 30 ezer Törökkel 's Tököly pártosaival Belgrád alatt feküdt, nem is mutatta magát idegennek az ütközettől, sőt azokat, kik a' Belgrádi haditanátsban nem jovallák most az ütközetet, félénk nyulaknak szidta, 's hevében két fő tisztet maga levágott, az utolsó Egri vezért Rustein Basát pedig megölette másokkal. Valóan gátolta is Maximiliánt a' Száván általkelni, a' választott első helyen lehetetlen volt miátta ki-

*) Mostanában birjuk Budát a' viszsza foglalás után olly hoszszan, mint a' Törökök birták.

szállni, a' másodikon is sűrűen lövetett a' partokról, midőn a' hajók épen éjfélkor a' Száva közepére jutottak. Előzetett ugyan, 's Aug. 8-án reggel már 6000 ember besántzolta magát a' tulsó részen: de azt is megtámadta, 's kivált az Elector granátosaiban, kik igen előmenvén majd egészen bevoltak kerítve, nem kevés kárt okozott. Azonban haszontalan erőlködött, a' kiszállást már meg nem akadályozhatta, 's délután 2 órakor a' hid is elkészűlvén, a' teljes tábor általment. Vesztette Jeghen az ütközeti vágyot, 's midőn Aug. 10-én hadi rendben indúlt a' sereg Belgrádnak, futott Tökölyvel együtt Szendrőre, minekutána a' külső 's alsó várost feldúlta 's gyujtotta. Sietve indúltak a' Török lakosok is kintseikkel 500 hajóval a' Dunán, mások uszással segítettek magokon, egyebek a' várban kerestek menedéket. Mintegy 10 ezer rátz és zsidó lakos a' közelítő Maximiliánnak elejbe ment kérni kegyelmet, 's megnyugtatva tértek viszsza égő házaikba. Számos katonák küldettek ugyan oltásra, mert a' védetlen városba akadály nélkűl belehetett menni, 's a' várból sem történt egyes ritka lövéseknél egyébb; de nyereség volt vágyjok, és kevés hijján az egész város hamuvá lett, még a' nagy mennyiségü gabona sem mentetett meg. Regementek indúltak Jeghen Basa után is, de már nagyon messze haladt, és tsak kevés Törököt, egynehány ezer nagyobb 's kisebb marhát, 's négy kintses hajót foghattak el. — Vezér a' várban Oki Uldur Achmet Basa, lélek mind öszsze 20 ezer, tsak Jantsár 5000 körűl, ágyú 77, mozsár 6, haubitz 3, bomba, golyó, granát, por 's egyébb hadi készűlet felette nagy bőséggel volt. A' környéket megvisgálta Maximilián késedelem nélkűl; seregét két sorban telepítette, az elsőben vár felé mind gyalogság, a' külsőben mező felé szinte 12 zászlóaly gyalogság és minden lovasság, más négy zászlóaly a' várhoz vivő utszák szélein feküdt. A' Trencheeben naponként egy Vezérhadnagynak, egy Őrvezérnek, 2 Főkapitánynak, 20 Kapitánynak, 25 Hadnagynak,

30 Ormesternek, 50 Káplárnak, 300 Szabadosnak és 2560 közlegénynek kellett egymást felváltania. Az ütközetek fő igazgatása Vezér Gróf Zrínyire bízatott. Most Aug. 12-én felkérő levelet küldött be Maximilián egy Török fogoly által; 's mivel sem Török, sem válasz nem jött viszsza, még azon éjjel a' futó sántzokat megnyitotta, a' gyakor kiütések és heves ágyúzások közt is sebesen folytatta, négy lövősántz közül mindenikre 26 ágyút vonatott, 's már Aug. 15-én délután bombák és carcaszszok repültek a' várba, 's gyúladások történtek. Más nap hat fél Carthaun nagy darab falkoszorút lehordott, 's Maximilián újra felkérette Lachovicz János Tsászári tolmáts által a' várt, intvén a' nyakaskodó Várvezért, hogy ostromi bevétel után senkinek sem adathatik kegyelem. A' Várvezér ezt felelé: *Ő köszönteti az Electort, többnyire pedig az Isten rendelését szükséges elvárni.* Erre a' lövések keményebbek lettek, üregek ásattak, a' pénzzel jutalmazott katonák szaporán haladtak az aprólékkal; jó kedvet tartott fen az élelmi bőség; a' szaguldók is annyi Török marhát hajtottak, hogy egy ökröt egy talléron, egy birkát öt garason vettek. Augustus 22-én a' Száváról igen setét éjszaka észrevetetlenül ment el a' vár alatt 150 hajó a' Dunára, 's ez által hidaltatván, a' tábor Magyar országgal összeköttetett, és Belgrád vizen is bezáratott. De magát a' Basa mind e' mellett is erősen tartotta, 's nem voltak szükségtelenek az Aug. 23-án Budáról Zimonyba érkezett nagy ágyúk, melly útban egy hajó 2000 golyóval, egy másik 1500 bombával Bajánál elsüllyedt. Ezek a' nagy ágyúk Aug. 26-kán egy nagy tornyot, 28-án 300 lépésnyi falat az árokba döntöttek; de viszont egy Török bomba 20 mázsa porunkat fellobbantotta minden egyébb kár nélkül. Augustus 29-én délután harmadszor felkéreték a' vár, kemény fenyegetéssel az ostromi megvétel esetére. Oki Uldur, mint egy általszökött Rátz vallá, bizván a' Szultán jövetelében, 's azért már hálaadó innepet is tartván, feladásról hallani sem

akart, két Jantsárt fel is nyársalt illyen jovallásért, és Maximiliánnak is azt felelé, hogy *tsak az fog történni, a' mit Isten végzett, ő pedig szerentséjét tovább is keresi.* Maximilián, hogy kivűlről véletlenűl valamiképen meg ne támadtassék, 12 lovas ezredet vizsgálódni küldött Szendrő felé, az ágyúzást újra elkezdette, éjfélkor a' palánkokat jobb felől elfoglalta, Gabrielis azokat nagy részént elégette, az alatt a' Tsászári granátosok 3 egész óráig hevesen tsatáztak a' Törökökkel, 's helyet hagyattak velök, de mind a' két fél nem keveset szenvedett. Augustus 30-án egy kész nagy üregünkre talált az ellenség, 's a' port kiszedte; 31-én pedig egy bombája ismét 15 mázsa porunkat lobbantotta fel, és megölt hat embert; de viszont a' mi bombáink 's carcaszszaink nagy gyúladásokat okoztak a' várban, a' jajgató kiáltás a' táborba kihallott, a' falak darabonként földre szakadoztak, 's a' megrohanásnak ideje sebesen közelített. Palánkokkal és homokzsákokkal jól berakták ugyan a' Törökök a' réseket: de Sept. 5-én a' közönséges ostrom még is végbe ment volna, ha tsak a' nagy eső, a' mi gyakori volt az egész megszállás alatt, meg nem fogta akadályozni. Ez nap ismét bomba esett egy moskéra, mellyben porunk volt; a' rázkódással széllyel szakadt épűlet nem tsak Gróf Stahrenberg Guidó főkapitányt sértette meg nagyon, hanem az ott közel lévő üregnek 's fournellek száját is annyira megrongálta, hogy az nap elég volt jól helyre hozni. Erre éjfélkor a' fournellek felgyújtattak, az árkok betöltődtek, a' réseken való palánkok lelövettek, és a' nagy rohanás következett.

September 6-án hajnalkor minden készen állt. A' támadásnak egyszerre öt helyen kellett megesni; az elsőt egyik résen ezredes Scherfenberg, a' másodikat másik résen ezredes Steinau, a' harmadikat a' Duna kapunál Princz Commerci, a' negyediket a' Száva kapunál ezredes Häussler, az ötödiket a' Vizivárosnál Báró Plini hajókon és sajkákon, az egészet pedig Gróf Zrínyi igazgatta, mellette lévén

két Ezredes Hadnagy, két Ezredes Őrmester, két Főkapitány, két Főhadnagy és két Főőrmester. Mindenhova egy Kapitány volt 800 granátossal rendelve, segíttetvén 100 könnyü gyalogtól egy Kapitánynyal, és 50 muskatértól egy Hadnagygyal. Ezek után következett egy Főőrmester 200 katonával, tovább egy Kapitány és Hadnagy a' munkásokkal 's homokzsákot és fasinát hordókkal. Mind ezt egy Főhadnagy 200 emberrel fedezte, egy Főkapitány pedig 470-el tartalékúl állott. A' teljes lovasság Duna 's Száva mellett fogott helyet; a' táborban fekvő gyalogság is lobogó zászlókkal és zengő muzsikával kilépett. Maximilián a' fő ezredesekkel jobb felől a' nagy szegletrondellnél állott; a' tábori kiáltás volt Emánuel, az az Isten velünk! jel a' rohanásra három ágyúlövés. Eugenius a' támadókkal akart menni, de Maximilián magánál tartóztatá: *ha*, úgymond, *segítségünkre szükség lészen, akkor tanátsunkkal éltessük a' sereget, és nyugodt népet viszünk.* Megadaték végre 10 és 11 óra közt a' rettenetes három lövés; Emánuel! 's felriadt a' ropogó és bugó tűz; sok jó vitéz elesett, Ezredes Scherfenberg mingyárt elején a' mellyébe kapott lövéstől szörnyet halt, de meg is lett mind a' két rés hágva. A' bal rés fáradt bajnokai pihenni akarának nyert helyökön, de pihenni most nem lehete, hirtelen megtámadá őket az előtört ellenség és tolta: azonban ezredes Steinau újra fellépik, Zrínyi nyugodt zászlóalyt futtat fel, 's minden helyre állt. Még így is két óráig késleltették a' Törökök a' teljes győzödelmet. Előre széles és mély felsántzolt árkot ástak ők a' rések megett, 's heves puskatüzök ellen fasinákkal fedezték magokat katonáink, kik a' szűk helyen tsak bajosan dolgozhattak fegyvereikkel. Jó volt ekkor Maximiliánnak kivont karddal a' résre futni Eugeniussal; nagy lelke öntött az ostromlókba olly új lelket, hogy kéz és lábtöréssel nem gondolva, merészen vetették magokat az árokba, lajtorjákon a' sántzra felléptek, 's megindították a' nyakas ellenséget. Betört az alatt Plini is a' kivi-

vott kis kapun, elönyomúltak minden ezredek, a' lovasság is közelített, és iszonyu öldöklés kezdődött, a' holt testek halmai betöltötték az útakat. A' vizhez szaladt fegyvertelen Török nép többnyire megmaradt; de a' kastélyba vonúlt fegyveresek, bár lobogtatták is fejér zászlójikat, a' kapun erővel berontott tsászáriak által kegyelem nélkűl mészároltattak. Egynehány száz Török, sok főtiszt, az alvárvezér azon keresztény foglyok megett maradtak életben, kiket Oki Uldur hirtelen kibotsátott a' tömlötzekből, 's három rendbe hoszszan állított. Maximilián a' keresztény foglyokat szabadokká, a' szabad Törököket foglyokká tette; a' Jantsár Agát fiastúl Zrínyinek adta, 's a' Basákat Bétsbe küldötte. Most kereste a' keresztény rab eléhbi kegyetlen urát, 's a' ki megtalálta, kemény boszút állt rajta magáért. — Így hozta viszsza Belgrádot a' véres 6-dik September, elveszvén alatta 2487 keresztény 28 főtiszttel; sebet kapván 1483, maga Maximilián is artzúlatján egy nyiltól a' résen. Minekútána a' Zsidók és Törökök a' várost minden holt testtől megtisztították, az utóbbiak Sept. 7-én kivitettek Belgrádból, 's helyökbe 25 zászlós tsapat ment őrizetűl Gróf Stahrenberg Guidóval.

A' sokat vesztett Szolimán hajlott békességre lépni Leopolddal, de feltételeit el nem fogadhatván, az új nagyvezér Kiuperli Ogli Mustafával a' háborút folytatta, 's olly szerentse mosolygott fegyvereire, hogy Belgrádot 2 esztendő mulva, 1690ben egész Szerviával együtt viszsza vette. Nem is gondoltatott a' szerentsének illy hirtelen változása, azért tsak kevés igazítások történtek, az árkok még sok helyen betöltve voltak, sok helyen semmi sem volt. Már Szendrőnél járt a' Török, midőn ezredes Gróf Aspermont, ki a' Niszszába tétetett Stahrenberg után lett várvezérré, a' Contrescarpét megigazíttatta, három redoutot hányatott a' Duna felé, régi falakat 's házakat és moskékat a' város körűl lerontatott, olly pintzéket 's kútakat és más mélyezeteket, a' mikben egész svadronok bátran rej-

tezhettek, betöltetett; de mindent tsak tökéletlenűl hagyott a' rövid idő végezni, elég volt a' legveszélyesebb helyeket valamennyire oltalmazó állapotba tenni. Már Szávánál mutogatták magokat a' Tatárok, 's még nem volt Belgrádban sem ágyú, sem golyó, sem por, mert Niszszába hordattak, 's a' Török zsákmányjaivá lettek. Igen szükséges órában érkezett meg azért Kapitány Coor többel 100 ágyúnál, sok bombával, 's több ezer mázsa porral Sept. 15-én: a' Niszszából jövő Stahrenberg is beszállott, 's ámbár maga Hofkirchennek, a' Száva mellett vigyázó tábor beteg vezérének felváltására ment, népét még is őrizetűl hagyta. Egyébbaránt eleség a' kevés őrizethez képest, melly 3500 körül lehetett, elég bőven volt. A' helységeket égetve, a' lakosokat öldösve, a' marhákat elhajtva végre megérkezett Sept. utólján a' 20 ezerből álló egész Tatár lovasság, Oktober 1-én pedig korán reggel a' nagyvezér is 40 ezer gyalogsággal. Aspermont a' külső várost legottan felégette; a' várbeli Rátzokat és betegeket Száván túl küldötte; Archinto, Aspermont, Auersperg, Herberstein, Jörger, Pálfy, Salm és Welsberg ezredének különkülön kimutatta helyét; a' vár és contrescarpei különös gondját pedig Gróf Archinto főkapitányra bízta. Még azon éjjel elkészültek a' félben lévő redutok, és néppel azokat is megrakta. — A' Török egészen a' külső város tövében ütötte fő táborát, de a' körúlbelűl még megmaradt régi falakat 's épűleteket is 3—4 ezerrel megszállatta, és a' város előtt számos Jantsárt olly helyekre telepített, hol a' várbeliektől nem láttathatott. Tapasztalván kedvező fekvését, más nap, Okt. 2-án, megtámadta egynehány ezerrel a' város előtt lévő Archintoi nagy házat, és tsak az ott közel álló főkapitány Báró Welsberg és főhadnagy Lapacsek segedelmével vághatta magát keresztűl Kapitány Ranszán, noha nem seb nélkűl, 100 emberével; azután a' kisebb redoutokat támadta meg, de mindég veszteséggel, kivált a' két Gróf Pálfy 's Archinto jeles vitézsége miatt, és ez a'

két

két nap többe került 1000 emberénél. Azonban a' következett napokon elvette a' távúl fekvő redoutokat, mellyeknek egy ideig kellett az ellenséget tartóztatni, hogy az alatt a' legveszélyesebb helyek, kivált a' Dunai contrescarpe, hol rohanástól lehetett tartani, jobb karba tetethessenek. Ezután olly szaporán dolgozott a' futó sántzokon és approchékon, hogy Oct. 6-án már 80 lépésnyire közelített a' contrescarpéhoz, az ottani redoutokból egész eddig űzte a' tsászáriakat; de Aspermont viszszatolta futó sántzaiig, sokat elejtett, 's a' redoutokat újra megrakta. Hét ágyusántzról lövetett ugyan a' vár, de rés még nem esett; 's azért reménylette Hertzeg Kroy, hogy, ha kevés is az őrizet, mind összse most 3220 ember, megtartja Belgrádot a' tél kezdetéig, 's akkor önkényt elmegy az ellenség szállásaiba. Igy bíztatta magát Kroy, midőn Okt. 8-án Belgrádba érkezett, mint oda rendelt várvezér; de még az nap jutott egész Belgrád egy véletlen történet által Török kézre, a' miről Aspermontnak egyik miniszterhez Eszékről küldött levelét olvassuk.

„Belgrád gyászos állapotját és szerentsétlenségét, „el kell Excellentziádnak, de tsak röviden, monda„nom. Én Hertzeg Kroyval és Gróf Archintóval ide „jöttem; de postán majd Bétsbe megyek Hertzeg „Kroy titoknokával, azonban sebesen nem utazha„tok, mert kövektől nagyon öszetörettem. Mihelyt „Hertzeg Kroy Oct. 8-án korán reggel megérkezett, a' „három földmérő és főkapitány urakkal mindent „megmutattam neki, a' mi itt volt, a' mit építe„tem és még akartam építtetni, és hogy millyen ál„lapotban vagyon a' hely. Ezt a' Hertzeg tőlem és „a' földmérőktől irásban kiványa megkapni, és az„zal Gróf Archintot az udvarhoz akarta küldeni, „hogy ezt remonstrálja, és categoricus feleletet nyer„jen azon esetre, ha nem lehetne felszabadítást re„ményelni, 's az idő, mint eddig, kedvező lészen „az ellenségnek; az említett Hertzeg le is ült min„gyárt ebéd után az iráshoz. Mingyárt akkor tudó„síttattunk, hogy az ólom torony a' belső várban

„meggyúladt; én haladék nélkül oda lovagoltam, „'s látván, hogy a' tűz már tsak nem egészen el„oltatott, ismét lejöttem. Pattantyusság főkapitányja „Wasserfort is azután nem sokára eljött, 's azt mon„dá a' Hertzegnek és nekem, hogy veszélyen kivül „vagyon minden. De tsak hamar egy rettenetes „tsattanás történt, 's úgy megrázkódtak és szakadoz„tak a' kősziklák, hogy majd minden ház leomlott, „a' várban három magazin egymás után felpattant, „Szávától fogva a' király ravelinjéig mind a' con„trescarpén, mind a' töltésen, minden ember agyon„üttetett, a' darabok az árkokba dűltek, azokat „egészen elrontották és úgy betöltötték, hogy, a' mint „némelly Salm ezredebeli katonák, kik ott álltak, „mondták, mindenütt lóval fel lehetett menni. A' „vár másik része az 1100 emberből álló egész pará„dét, és a' Vizi városban még a' hajókat 's rész sze„rént a' sajkákat is összszezúzta, és igen sok ember „veszett el. A' por és gőz eloszolván, 's látván a' „Törökök a' kárt, bejöttek, mert a' contrescarpén, „a' töltésen és paráde piatzon többnyire mindenek „agyonnyomattak és összetörettek. Midőn én egy „'s más intézetet akarék tenni, a' várból lejött az „ellenség, 's a' megsértődött és ijedt emberek egy „részét levagdalta. Ezután a' Vizi városbeli porma„gazin gyúladt fel, mellyet én a' megszállás alatt „5 nap 4—5 száz katona által 3000 mázsa porral a' bol„tozatokban megtöltettem, melly boltozatokat a' „feljebbi erőszak és rázkódás megrepesztett, és így „a' bombáktól 's tüzes golyóktól 's a' felső Laborato„riumból lehulló holmitól nem tsak az alsó magazin, „hanem a' proviant és más sok egyébb ház is meg„gyúladt. Minekutána az ellenség a' viz felől három „helyen levagdalta embereinket, Hertzeg Kroy Gróf „Archintoval sajkára kapott, de én utol nem ér„hettem őket, mert ez a' siralmas állapot még egy„szer magára tekíntetett velem. Utoljára még is ta„láltam egy sajkát, melly a' kövektől által volt lug„gatva 's el akart sűlyedni; a' mit látván Hertzeg „Kroy, viszszafordult és engemet megszabadított,

„úgy hogy ámbár tűztől, levegőtől és víztől ostro-
„moltattam, még is elkerűltem dühöket. Elvesztettem
„azonban egész poggyászomat, asztali ezüst esz-
„közeimet, 40,000 tallért érő mindenemet, és ide,
„Gróf Archintóval együtt, rongyos ruhában és ing-
„ben jöttem. Röviden, Belgrád pusztúlása gonoszabb
„Jerusáleménél; és midőn már a' vizen voltunk, a'
„többi magazinok is felgyúladtak, és az ellenség-
„nek nagy részét agyonverték; nem is igen bátor-
„kodtak a' Törökök bemenni, a' mint ezt egy szö-
„kevény mondotta, attól félvén, hogy porok vagy
„bombák felpattannak. Röviden, kevés haszonve-
„hető dolgot fog az ellenség találni; tsak a' szép
„8 ezeredért kár, mellyből kevés szabadúlt meg:
„mert a' mi öszsze nem zúzatott, el nem égett 's
„le nem vágatott, többnyire vizbe fúladt, mert a'
„nagyon megterhelt hajók elsűlyedtek. Az elestek
„közt vagyon Főkapitány Welsberg, Főhadnagy la
„Pace, Főkapitány Görtz, Sommerfeld, az én ez-
„redemből Főőrmester Pezzi, és tsak nem minden
„tiszteim. Főkapitány Herberstein, Főőrmesterével
„Kesselstadtal, a' Trieri Választó fejedelem roko-
„nával befúladt. A' megmaradtak egy része Péter-
„váradra, más része Titulra ment; de, fájdalom!
„kevés ez, 's a' t."

Illy rettenetes vége lett az ostrom 8-dik napján Belgrádnak. Igaz okát nem tudhatni; közönségesen az ellenség bombájának tulajdonítják, de gondatlanságból is származhatott, és még az is hihető, hogy azon árúló Frantziák tselekedték, kik Philippsburgnál általmentek s' Németekhez, az ezredek közt elosztattak, és most az nap reggel, mellyen esett a' nagy veszély, a' Törökhez szöktek.

Hertzeg Kroy, ki 1693-ban Fővezére lett a' Magyar országi tábornak, legelsőben is Belgrádot akará elvenni; de a' mint meg nem tudta tartani, úgy viszszafoglalni sem. Már minden romlás ki volt igazítva, sok új munka 's nem régi szokás szerént tétetett, és az erősséget folyvást 8000 gondosan őrízte. Kroy tehát mihelyt a' Pétervárad körűl öszsze-

gyült táborhoz Julius második felében megérkezett, hadi tanátsot ült, 's annak értelme szerént elébb hogy sem Belgrád megszállatnék, a' várőrizetet valami hadi fortéllyal akará gyengíteni. Igy készült levél tsak színre Veteránihoz Erdélybe, mellyben tudósítattik, hogy Kroy Temesvár megszállására megy; a' levélvivő paraszt pedig olly uton indíttatott el, mellyen bizonyosan meg kellett a' Belgrádi Törököktől fogattatnia. Küldött is a' Várbasa egynehány ezer Jantsárt és ágyúkat Temesvár segítségére, 's úgy a' tábor Jul. 23-án általkelt a' Dunán Péterváradnál, 's Michelován keresztűl Zalankemenhez szállott, hol a' Száván állítandó híd szerei rendbe hozattak, 's Kapitány Kiba 1500 derék huszárjával a' Brodi várba küldetett a' Török nyughatatlanítására, 's ez után Jul. 27-én a' tábor tovább ment, 's más nap este Zimonyba érkezett. Ebben a' táborban tsupán lovas ezred volt 14, belőle 2 Hannoverai, a' többi Tsászári. Gróf Stahrenberg 500-zal a' Baadi ezredből előrement meglátni, nem készűlnek-e a' Törökök az általkelést akadályozni; elsőbb egy hadnagy 25 emberrel, utóbb kapitány Finger 50-nel, végre maga Stahrenberg is Főhadnagy Gróf Gutensteinnal 's a' több sereggel általment a' Száván, mellynek most a' sok eső miatt széles motsárjai voltak. Négy Török bárka mutatta magát, de sietve ment el a' lövések elől, 's a' híd Julius végével elkészült, és Kroy az általkelt sereget jó helyen besántzoltatta. Mihelyt viszszajött a' vizsgálatra küldetett huszárosztály, melly egész Belgrádig jutott, 's szinte a' vár alatt sok marhát két Törökkel együtt elfogott: elhatározta Kroy a' hadi tanáttsal Belgrád alá menni, 's bár valami 30 vagy 40 ágyuzó sajka fel akarta a' sereget utjában tartóztatni, a' Belgrád alá szállás Aug. 1-én megtörtént. Hijába hordták a' réműlt lakosok betsesebb vagyonaikat hajókra, mert az erős lovas-osztályok miatt, mellyek még Belgrádon is túl a' Dunapartig mentek, el nem illanhattak. A' Rátzok elvettek öt palánkot, a' Törököket levágták és zsákmányoztak. A' várbasa ke-

mény ellenállásra intette az őrizettet, 's ez annál inkább hűséget fogadott, mert jól megfizettetett, és szüksége sem hadi készületben, sem eleségben nem volt. Azonban a' Szultánhoz és Nagy vezérhez is sebes követ futott, 's nem sokára segítséget lehetett várni. — E' közben Aug. 3-án a' Circumvallatio kijegyeztetett Dunától Száváig, a' midőn 2000 kiütött Török tsatát adott. Másnap megérkeztek hajókon a' nagy ágyuk, miután a' Zimonyi sántzok széllyellövöldözték azt a' Török flottát, melly az említett ágyukat elfogni, legalább feltartóztatni akarta. Harmadnap azon Frantziák közűl, kik azért jöttek a' Magyar országi táborhoz, hogy a' Töröknél lévő Frantzia földmérőket általtsalják, sokan a' Törökhez szöktek; melly hivtelenségért a' többiek Péterváradra küldettek vármunkára, 's helyöket a' Brandenburgi nép pótolta ki, melly Aug. 8-án épen érkezett a' táborba. Szaporodott az artilleria, bomba 's por is. Beiram innepe kezdődött Aug. 12-én 's a' várbasa megszűnt egyszer a' tüzeléstől; ezt Kroy használta, a' Circum és Contravallatiot elkészítette, sántzokkal és redoutokkal megerősítette 's ágyukkal megrakta; este a' futó sántzokat az alsó és vizi város közt 3 s' 4 száz lépésnyire a' Contrescarpetól megnyitotta, midőn a' munkások fedezésére kiállott Pálfy és Archinto 4000-rel azt az egy Török őrizetet is, melly a' külső városnál állott, egészen a' Contrescarpeig hajtotta. A' vár újra tüzelt, egynehány ház eldűlt az alsó városban; reggel az őrizet kiütött, de hamar viszsza üzetett, azonban este 2000-rel mindenütt dühösen támadta meg a' munkásokat, 's elényomúlt a' tartalék seregig, és a' megzavarodtakat rendbe szedni 's az ellenséget a' sántzokból keverni tsak Kroynak, Gróf Heidersheimnak és Stahrenbergnek megjelenése tudta. E' két napon a' Tsászáriak közűl 300 hullott el, az ellenség vesztesége nints tudva. Most már még ezen éjjel sűrüen repűltek be ' tüzes golyók és bombák, 's a' vizi város több he en felgyúladt. A' futó sántz egyre készűlt, 's mid a' Dány kirá-

lyi három ezred, a' hoszszu uton nagyon megfogyva megérkezett, 150 lépésnyire haladt a' Contrescarpehoz. Redoutok hányattak a' Szávánál is, hogy a' háborgató Török sajkák elzaklattassanak. Az őrizet Aug. 17-én erős ágyuzás alatt lovon és gyalog megént kiütött, de nagy veszteséggel futott viszsza, többet hagyott a' mezőn száz halottnál. A' tábor azonban Aug. 18-án egy Bajor dragonos ezreddel, 20-án pedig Seybelsdorfnak 1200 válogatott fejből álló Bajor gyalog ezredével szaporodott; de tudósítást vett Erdélyből is, hogy Bijiklj Mustafa Nagyvezér, ki 20 ezer Törökkel és 30 ezer Tatárral Erdélyre szándékozott ütni, mihelyt Belgrádról hallott, egész seregével oda fordúlt, ut közben még erősödött is, és Viddinnél kel a' Dunán által. Mind e' mellett is midőn Aug. 19-én új kiütést rendeltek a' Török tisztek, veréssel kellett a' katonákat kihajtani, 's nem is sokat tehettek. Annál több haszonnal lövöldözött Aug. 20-án, 's mostan legelsőben, öt mozsár a' várba; 's hogy Belgrád még szorosabban bezárassék, 's a' jöhető segítség egészen elszakasztassék tőle, által kellett Marsiglinak a' Dunát hidalnia, 's igy a' rajta való hatalmat megszerezni, 's elűzni azt a' koválygó Török flottát, melly sokat alkalmatlankodott. Ez vizen és szárazon heves tüzelésekre szolgáltatott okot, mellyekben Aug. 27-én ezredes Marquis de Monroye fején kapott lövés miatt Kroy mellett esett el a' nagy batterián halva, 's magának Kroynak kalapján is egy puskagolyó általment. Most Kroy gondba esett, mert Veteránitól azt az újabb tudósítást vette, hogy a' nagyvezér elhagyván Oláh országot Eszéknek tart, 's így a' Hertzeg már nem tudta, melly felől várja őt. Ezredes Hofkirchen tehát számos lovassággal és ágyuval küldetett Aug 28-án Szendrő elvételére 's vidékének elpusztítására Azonban újabb újabb batteriák hányattak, 's Belgrád mindég erősebben lövettetett; de a' Törökök is bajnokúl viselték magokat, Ingenieur ezredes Kaysersfeldet Aug. 30-án a' linea nyilásánál lelőtték, 's merészkedésökből

kitetszett, hogy a' Nagy vezért nem meszsze lenni tudják. Igazán nem is meszsze volt; a' Huszárok hirűl hozták, hogy Fetislaunál van, a' népet mind egyre gyűjti, a' vonakodót halállal bünteti; új Palánknál két zászlóalyt utban találtak a' Nagy vezérhez, sokat levágtak, tizenhármat egy zászlóval elfogtak. Kroy tehát Aug. 31-én a' hadi tanáts értelméhez képest parantsolá Kapitány Kybának, hogy minden erejével Mitrovitzhoz menjen, a' Szávát fedezze, 's általkelni senkit meg ne engedjen; az ezredeket 14 napra való minden szükségessel a' retrenchementekbe szállítá, a' Száva hidját egészen a' táborhoz ereszté, 's a' várt igen keményen bombáztatta. Mivel pedig Veteránitól ismét az a' hir jött, hogy a' Nagy vezér általment a' Dunán Aug. 25-én Viddinnél, 's egy Tatár sereget keresztűlküldött Orsován az Albaniai Basával egyesűlni, 's úgy más felől Belgrád alá menni: Gróf Marsigli rendelést kapott, hogy a' Dunát a' városon alúl hadi hajókkal elzárja; ezredes Herbeville pedig tsapatjai egy részével Dunán túl a' Pantsovai utra küldetett, hogy minden felé szemesen vigyázzon. Most már a' lövetés olly heves lett, a' millyen még nem volt, de rés még sintsen a' falon; sőt inkább Sept. 4-én reggel egy Török bomba 15 mázsa porunkat fellobbantotta, 's azzal egy zászlótartót megölt, egy káplárt több katonáival földdel eltemetett, 's egy hadnagyot öt legénnyel veszélyesen megsebesített. A' mindég nevelkedő ágyuzás közt Sept. 5-én egy nagy parallela línea kezdetett, mellynél a' Törökök ezredes Gróf Archintót fejbe lőtték; mindazáltal a' parallela tökélyre menvén, összefonott nagy gerendákból lántz kezde készűlni, hogy azzal a' Duna Belgrád felett általköttessék, 's a' Török vizi erő el legyen akasztva. Mivel egyszer'smind a' Contrescarpe már jól meg volt közelítve, Kroy ostromot akart; Sept. 7-én reggel 7 órakor behivatta a' gyalogság ezredeseit a' felett tanátskozni, miként kellene a' Contrescarpét leghasznosabban megtámadni. Ide ment ki: a' támadás egyszerre három helyen

essék, hogy a' Törökök meg ne tudják az ostromlók igaz arányzását, 's illy renddel; legelől megy 400 gyalog 300 granátossal 's igyekszik a' Törököt elűzni, követi más 300 granátos 600 könnyü gyalogtól segíttetve 's magát erős helybe állítja, és mind ezeket 1200 muskatér fedezi; minden féle munkára alkalmas 1700 válogatott ember tsapatokra osztatik, hogy a' gyengűlőket felváltsa, 's végre 4100-ból álló tartalék lészen, mellynek két harmada Tsászári, a' többi szövetséges katona. Jobbról ezredes Stahrenberg Guido, balról ezredes Seibelsdorf tétetett vezérré; 's hogy a' Törökök el ne rendelhessék ágyujikat, az ostromnak éjszaka előtt egy órával kelle kezdődnie. Délben tehát az ostromlók kiválasztattak, 2 órakor Kroy kinyargalt ezredes Häusslerral, a' támadás helyét megtekinté, 's parantsolá minden szükségesnek elő szerzését. De már elmúlt a' szabott idő, sőt 10 óra is volt, hogy még nints minden készen; ezért Kroy más napra akará az ostromot halasztani, látván mindazáltal a' tiszteknek szint úgy, valamint a' legényeknek 's kivált a' granátosoknak ostromra való hevöket, engedett, mert reménylé, hogy a' katonai tűz az egy más tsekély hijányt kipótolja. Előre törnek a' granátosok, többször ugornak a' Contrescarpéba, segítetnek a' helyeségyuzástól, 's már erős állásra kezdenek kapni. De a' kész Törökök is sok szurkos koszorut, követ 's granátot szórnak alá; a' hévvel hartzoló Seibelsdorf elesik, körűlötte mint egy 600 ember el van már sebbel borítva, 's tsak nem annyi halva fekszik. Legnagyobb tűz közepén, a' Contrescarpéban vagynak a' Brandenburgiak, elvesztik főkapitányjokat Blanckenseet, főhadnagyjokat Hornt, elvesztenek még más négy kapitányt, öt hadnagyot, három Zászlótartót, holtban és sebesűltben többet számlálnak kétszáznál. Onnan a' veszély, hogy lemenvén már a' hold, nem lehetett látni 's így a' támadás nem történhetett mind a' három helyen egyszerre; a' katonák magokat semmivel sem takarhatták, 's a' granátosok kifogytak minden gra-

nátból. Viszsza kellett vonúlni. A' másnapi hadi tanáts abbahagyását határozta meg az ostromnak, mert 1-szer, eléretett Belgrád megszállásának azon végtzélja, hogy az ellenség elfordíttassék Erdélyről; 2-szor, a' gyenge flottával nem lehet a' Dunát elzárni 's megfosztani Belgrádot a' segítségtől; 3-szor, a' Török nagy erőt, melly 50 ezer Törökre és 30 ezer Tatárra tétetik, felette veszélyes a' Száva jobb partján bevárni, a' további ott maradásból a' kereszténységnek nem nyereségét, hanem kárát láthatván. — A' Török előjáró sereg már mutatta magát Sept. 9-én, 's azért Sept. 16-án elkezdték hordani a' mozsarakat és az ágyukat a' batteriából Zimonyba, 's mihelyt ezt észre vették a' Törökök, azonnal sűrü bombát szórtak a' táborra. Még az nap általvitetett minden pogygyász, hadi 's eleségi készület; setét éjjel a' seregek is kivonattak a' futó sántzokból, 's másnap háborgatás nélkül viszszakeltek a' hidakon, a' mik azután mingyárt felgyújtattak.

Belgrád tehát, a' tzivódás almája, tovább is 2-dik Achmet birtokában maradt, sőt 2-dik Mustafa sem eresztette ki kezeiből, ámbár az 1697-diki szerentsétlen ütközetek, 's kivált Zentai megveretetése által békeségre hajúlt, a' mi közte 's Leopold közt 25 esztendőre meg is köttetett 1698-ban Karlovitzon. De 3-dik Achmet elvette Peloponnészt a' Venetektől, Károly Tsászár szövetségeseitől, 's a' Karlovitzi békekötés ellenére, a' mi a' háborut újra kilobbantotta 1716-ban, még mielőtt a' békeség évei lefolynának. A' nagy Eugén által szerentsésen viselt háborunak második esztendeje Belgrád megszállásával kezdődött. Hogy Eugén ezt fogja tenni, minekutána Temesvárt 's az egész Banátot már elvette, Achmet előre gondolta; Belgrádot azért új sántzokkal erősítette, Mustafa várbasa alatt 30 ezer Törökkel 's 600 ágyuval megrakatta, a' hadi 's életes tárokat bőven megtömette, 's a' Száván is nagy erővel vigyáztatott, mert úgy vélekedett, hogy Eugén a' Száván fog általmenni, mint máskor is

tselekedtek a' keresztények, midőn Belgrád vivására mentek. — A' Tsászári 100 czerből álló sereg tehát, és mintegy 25 ezer Bajor, Haszsziai 's Anspachi segítség összegyűlt téli szállásairól a' Futaki mezőn Gróf Pálfy János alatt, a' hova Eugén is megérkezett Bétsből Máj. 21-én hajón, a' Bétsieknek sok ezer áldásaiktól kisértetve, 's a' vallásos érzetü Tsászártól is egy aranyos feszülettel megajándékoztatva. Ugyan ekkor a' Tsászár, ki nem emberek, hanem Isten által hivén győzödelmeket nyerni, egész birodalmában letiltott minden nyilvános vigasságokat, 's helyettök közönséges áhítatoskodást rendelt. Eugén a' seregeket haladék nélkül megvisgálta, a' mikor először jelentek meg a' Vasasok vaskaskétokkal, és a' granátosok a' granátok ellövésére kézbeli mozsarkákkal. Az egész had 176 zászlóalyból és 61 lovas osztályból állott, Eugénen kívül 3 Fővezér, 4 Haditármester, 5 lovasság vezére, 20 Vezérhadnagy, 28 Ezredesfelkapitány alatt; a' sok Frantzia 's Lengyel Hertzegeken, Grófokon 's Urakon kívül más 42 idegen Printzek is voltak a' táborban, kik mind a' hadi mesterséget jöttek Eugén oskolájában tanúlni. A' vízi erőn, mellyet 10 ágyuzó hajó tett sok sajkával és hídhajókkal, Schwendiman és Anderson volt a' fő. Mindeneket elrendelvén Eugén, és seregéből egy részt a' Dunán Zimonyhoz indítván, a' nagy táborral maga Jun. 8-án Futak alúl megindúlt, nem a' Száva felé, hanem a' Banátba, hol 14-én Pantsovához érkezett, a' melly körűl szándékozott Szerviába vélétlenűl általkelni. Ez mingyárt más nap meg is lett Belgrádon alúl két német mértföldnyire Visnitzánál, 's ámbár fényes nappal és az ellenség láttára, még is minden veszteség nélkül. A' hajókon általkelő gyalogság oltalmára három részre osztatott hajós sereg egyike a' Dunán fel, a' másik lement, ez a' Szendrő felől, amaz a' Belgrád alúl jöhető Török hajók ellen, és a' harmadik 30 ágyuval a' szállító hajók előtt hoszszu sorban evezett. Minden ember 30 töltést kapott; Eugén a' parton állva irásban

adta ki rendeléseit, és szerentsét kivánt a' kiszálláshoz: a' tábori pap pedig megáldván a' hajóba lépőket, buzgón ajánlá a' vallás oltalmazását és terjesztését. Most reggeli 7 órakor eltaszíttatott az első hajó a' Tsászári földtől, 's ment Merci 24 granátos tsapattal 's ugyan annyi Zászlóallyal, és mihelyt a' Török parthoz ért, jelűl egy ágyut kilövetett, mellyre felriadt az egész keresztény tábor hangos kiáltása, pergett minden dob 's harsogott trombita a' puskák ropogtak és bömböltek az ágyuk, 's az eget földet rázó zajtól megrettent Törökök hirtelen pusztán hagyák a' partokat, 's a' kiszállásban semmi gátot se tettek. Az osztály kibontott zászlókkal állott rendbe az ellenség földjén, soronpokkal körűlvette magát, 's mindenfelé ágyukat szegezett. Általkelt azután minden gyalogság három fordulóban 's a' harmadikkal maga Eugén is az idegen Urakkal, és azzal a' tábori pappal, ki a' vezérhertzeg gyémántos feszűletét a' parton végig felemelve tartotta. Az éj a' Visnitzai magasakon töltetett el. Más nap, Jun. 16-án, Pálfy a' lovasságot, Becker és Harsch az ágyukat vitte által a' már kész hidon, 's az egész költözést befejezték a' tábori szekerek 17-én. Nem késett Eugén Belgrádhoz indúlni, a' hid őrízetére hat zászlóalyt hagyván; Pálfy benyargalta 48 osztállyal a' vidéket, Eugén pedig a' Duna 's Száva közt a' táborhelyt szemlélte. Eugén itt elfogott esni, ha valamelly Vasas éppen akkor le nem lövi azt a' Török tisztet, ki a' Vezérhertzeget már tzélba vette. Telepűlt tehát a' tábor tsak 800 rudnyira Belgrádtól, 's ennek, és a' hátúlról jöhető segítség támadásának felfogása végett ellen és környyűlárkolás nyittatott Jun. 20-án, 's ez a' Dunától Száváig nyúló, inkább erőségnek, hogy sem tábornak tetsző sántzolat Jul. 9-én el is készűlt; az ellenárkolat völgyelése 10, a' környyűlárkolaté 16 lábnyi széles, 's mind a' kettőé 10 lábnyi mély, a' melytöltésnek magassága is ennyi. Az elébbeni hid felszedetett, 's akármint igyekeztek is a' Törökök akadályozni, sőt égő szurkos hajókkal felgyújtani

még is felállíttatott 127 hajóra a' tábor végénél. Igy közösülést nyert Eugén a' Banáttal, sőt Tót országgal is azon Szávai híd által, a' mit ezredes Hauben vetett, minekutána Zimonyból a' Törökök Belgrádba vonúltak, ne hogy onnan egészen kirekedjenek. Most már a' Dunát Angerson, a' Szávát Schwendiman fedezte. Látták a' Belgrádiak, hogy így vízen és szárazon be lesznek kerítve, 's a' hídak a' millyen hasznosok a' keresztényeknek, ollyan károsok nekik; azért is Jul. 5-én 50 hajót küldtek a' Szávára egy Szeretsen vezérlése alatt, de vezérjöket vesztve félreálltak a' Törökök Schwendiman kemény tüze elől. Akkor sem voltak szerentsésebbek, midőn egy erős szélvész mind a' két hidat elszaggatta, 's ők megjelentek hajókon a' maradványt is semmivé tenni: mert a' parti ágyuktól széllyelűzettek, 's nem is gátolhatták a' hidak helyre állítását, a' mi hamar meglett. Eugén azonban az ostromhoz soká nem foghatott, mert várkoznia kellett a' nagy ágyukra, a' mik tsak Jul. 20-án érkeztek meg 60 hajón hozzá. Ekkor a' Belgrádiakat új félelem fogta el, mert a' sűrűn repülő golyók mindeneket halállal fenyegettek; egyszer'smind az élelem is mind az ember, mind a' ló számára szükült, 's már a' lövetés kezdetén 400 önkényt megtsonkíttatott ló veretett ki. Még is serényen és bátran oltalmazták magokat a' megszállottak, mert nem sokára várták a' szabadító Nagy vezért; az ostromot Szervia felől félték, azért ott sokatt erősítettek, aszszonyaikat 's féltőbb vagyonjaikat a' Rátz és vizi városba költöztették, 's Eugén éppen itt kezdte minden várások ellen a' lövetést. Ezredes Marsigli és Heister elesett: az, midőn sántzoltatás közben készületlen támadtatott meg 4000 Jantsártól, 's kérve, sem kapott Heistertól hamar segítséget; emez, midőn Alfőkapitány Plumberggel a' helyre érkezett, 's a' Jantsárokat szinte már eltolta. A' nagy ágyusántz Jul. 23-án tüzelni kezdett, a' Rátz és Vízi város szüntelen égett, az omló falak 's utszákon elpattanó bombák mindenfelé terjesztéék a' halált. Felgyúladt

a' salétrom és kénykőház, a' lánggal folyó szerek széllyelrugták a' granát és bomba halmokat, 's házakban és emberekben nagy károkat tettek. Sok Török ágyu elnémúlt, tsorbúltak a' falak, 's a' mik éjjel kiigazíttattak, már más nap ledöntettek. Elkezdődött a' lövetés Szervia felől is, a' beljebb vonúló ellenség helyébe fellépett Bewern, a' szomszéd épületeket elégette, 's nem hagyta a' Törököt elsántzolni magát. Merci, Lobkovicz és Neuperg a' vizen erőtleníték ellenjöket: 1000 gyaloggal és 350 lovassal megtsaptak egy szigetet, mellyen 2000 feküdt szántzokban, 's ezekben öltek meg a' berontók 600-at, a' többi hajón vagy uszva sietett Belgrádba, de mindnyája.be nem juthatott. Az egész portorony Aug. 14-én széllyelszakadt, házak és metsetek omlottak, 's eltemettek 3000 Törököt; mert a' toronyból kihozatott hordók egyike valami hasadékon észre nem véve az egész úton folyatott, hol a' szer egy belövetett bombától tüzet kapván, a' torony felgyúladt. — A' Nagyvezér Numa Kiuperli, 's 200 ezerből álló tábora, mellyben 80 ezer Jantsár, 20 ezer Spahi, 30 ezer Tatár, és egyébb Európai 's Ásiai katonaság volt, szemmel látta Belgrád minden veszéljeit, a' mik Jul. 27-től történtek rajta. Tovább volt 14 napnál a' Török tábor Eugén sántzain kívűl, 's nem tett támadást; mert a' keresztény tábort a' tsudálkozó Kiuperli Belgrádot kerítő Belgrádnak tartotta, 's mint valamelly erős várnak, úgy készűlt ostromára. Elfoglalt tehát Augustus első napjaiban körűl belől minden dombokat és hegyeket, futó sántzokat hányatott, 's 200 ágyuval szóratta halálos golyóit a' táborra. Tsak egy puska lövésnyire volt már, már tüzeltek az apró fegyverek, 's gyakran ezernél több ágyu okozott irtóztató ropogást. Kétség kivűl veszéllyel teljes helyen volt itt Eugén: hátúl a' Nagyvezérnek szinte Dunától Száváig nyuló roppant tábora kerítette be, elől pedig a' néppel jól megrakott erős Belgrád fenyegette. Európának oka volt nem reménylelni Eugén kiszabadúlását, ha vezéri tehetségét

nem hozta is kétségbe, 's iszonyodva rettegett. A' birodalom félelmét az a' dög is nevelte, melly embert és lovat pusztított, 's Augustus közepéig a' 100 ezerből álló szép sereget 60 ezerre segítette fogyasztani, 's a' lovasság nagy részét gyalog hagyta. Minden zászlóalynak a' sátorok megett volt temetője, 's már a' holtak egykora helyet fogtak el az élőkkel. De Eugén mind magában, mind az étel 's ital bősége mellet népében a' lelket fentartotta; mikor kártyázni 's kotzkázni lehetett, sokan a' jövendő nyereségből tettek fel a' játékra. Eugén azonban a' sántzok végeit soronpókkal berakatta, mindenütt hegyes lántsákat állított fel, hogy a' beugrani akaró Törökök azokra akadjanak, és mindenkép szorosan vigyáztatott. Semmi sem rázta meg a' lelkes tábort jobban, mint Eugénnek támadt hideglelése, és semmi sem volt mostan nagyobb örömére, mint hogy ezen baj a' Hertzegről harmad napra kimaradt. Helyesen általlátta Eugén, hogy neki ütközni és győzni kell, ha fel akar a' megszállás alúl szabadúlni; 's ámbár sokan nevették ezen szándékát, de a' környűlállás szinte megkívánta, hogy Eugén feltételét kivigye. Vette ugyan is a' Nagyvezér azt a' jelt, a' mit a' Belgrádiak felereszteti rakétával adtak az élelem szükéről: ütközetre szánta magát, úgy pedig hogy Aug. 17-én ő 's a' várőrízet egyszerre támadjon, és Eugén két tűz közé szoríttassék. Tudósító levelét biztos emberétől, attól a' Magyar születésü Vékony Jánostól küldötte, ki fejedelem Rákótzy Ferentznek pártja volt, 's midőn ez szerentsétlenségei után Török országba ment, oda is követte, de a' mit reménylett, fel nála sehol sem találván; mahometánnyá lett. Még is felébresztette benne Pálfy János régi nemzete 's vallása eránt való szeretetét, midőn 1716-ban Temesvárnak ostromlásakor a' szélső őrízeten ráesmert, 's beszélgetvén vele, tettének rútságát elevenen elejbe rakta; Vékony kézadással igérte, hogy viszsza magyarosodik, de megbántott nemzetének szeretetét elébb fontos szolgálattal akarja megérde-

melni. Most tehát a' Nagyvezér levelével legelébb is Pálfyhoz, és tsak aztán ment Belgrádba; 's viszont Mustafa válaszát elébb vele, 's tsak aztán közlötte Kinperlival. Pálfy Eugénnek, Eugén a' haditanátsnak jelenté a' dolgot, 's a' haditanáts ütközetet javallott. Magának Eugénnek is ez volt akaratja, de ellenkezőt színlelt, ne hogy valamelly rosz ember igaz tzélját a' Töröknek elárúlja; feltette azonban, hogy a' Nagyvezért megelőzi, 's más nap, Aug. 16-án, ütközetet ád. Az ütközetre rendelt 40 ezeret két tsatára osztotta; az elsőben volt 30 zászlóaly, és 32 granátos tsapat, 's mindenik szárnyon 6 lovas ezred: a' másodikban 22 zászlóaly, és 21 granátos tsapat, jobb szárnyán 6, balján 5 lovas ezred. Az egész gyalogságnál fővezérré Würtenbergi hertzeg Sándor, a' lovasságnál Gróf Pálfy János tétetett; amaz alatt az első tsatának jobb szárnyát Stahrenberg, balját Harrach vezérlette, a' másodikat pedig a' Beveráni hertzeg: emez alatt mind a' két tsatának jobb szárnyát Ebergényi, Merci és Batté, balját Nádasdy Ferentz, Martigni és Montekukuli. A' tartalék sereg, melly a' hanyatló résznek segitségére volt rendelve, Seckendorfra bizatott, 's 9 zászlóalyból és 8 granátos tsapatból állott. A' tábor őrzésére a' várbeliek ellen, 3 zászlóallyal és 7 lovas ezreddel Broun és Viard rendeltetett; a' pattantyus Főkapitány pedig olly rendelést vett, hogy mihelyt a' sereg kiindúlására jel adatik a' felrepített bombával, szárazon és vizen minden ágyuval elkezdje Belgrádot lövetni, 's lövesse az egész ütközet alatt, hogy a' ropogás és füst miatt észre se vegyék a' várbeliek a' Nagyvezérrel való ütközetet. Hogy a' tzél annál inkább titokban maradjon, este Aug. 15-én irásban adta ki Eugén a' Vezéreknek a' szükséges parantsolatokat, és az egész tábort jókor nyugalomra küldötte. De már éjfélkor kirepült az álom az egész táborból, felölté fegyvereit a' katona minden zörgés nélkül, 's mély tsendben gyült öszsze tisztje sátoránál. A' hold kezde lemenni, 's a' setétülő ha-

lavány világnál bejárá Eugén a' hadi rendben álló egész sereget, 's jelenléte és intve biztató 's biztatva intő beszéde lelket önte a' tisztbe. A' hevűltek egy külön sereget akarának állítani, hogy vitézségöket az első megütésben mutassák, de Eugén nem engedé. Elköltvén azonban az ütközetre menő nép a' bőven kapott kenyeret, bort, pályinkát és sert, éjjeli 1 órakor három bomba repűlt fel, jele az indúlásnak, és a' várra való tüzelésnek. Irtóztató ágyuzás kezdődött, Mustafa hatalmasan nevelte a' ropogást, a' sereg kiment a' sántzokból, a' hold leszállott, és setétség takarta el a' népet a' Török elől. Szerentsés volt Eugén, hogy a' bizakodó Kiuperli nagy bátorságban nyugtatta táborát, hajnal felé pedig sűrű köd ereszkedett alá: különben elébb észre fogott vétetni, mint sem hogy véletlenűl üthette volna meg a' Törököt. Mert az előre indúlt lovasság által nem mehetvén egy utban álló partos patakon, viszszafordúlt a' hátrább menő gyalogsághoz, 's már hajnallott, mikorra általmehető helyet találtak, 's reggellett is, mikorra a' sereg alkalmas helyen hadi rendbe állhatott: Igy Közelítettek a' köd homályjában láttatlanúl a' Török sántzokhoz; a' gyalogság felvonva tartá a' puskasárkányt, és a' lovasság a' karabélyt, hogy az egész sor tüzet adjon, mihelyt kivántatik. Az előlmenő Pálfy egyszer ködben elébb nem látott sántzot ér, a' Töröktől tüzet kap, ő viszszalövet, a' szántzra felugrat; fut a' Török rövid tsata után a' nagy táborhoz, utána nyomban az egész első tsata, egyszerre kilövött puska tüze elborítja a' még szunnyadókat, a' sántzot megrohanja 's betör, és iszonyu öldöklés kezdődik. A' köd oszlik, és rendbe verődnek Spahik és Jantsárok; amazok vak dühvel támadták meg Pálfyt, és tolják, de Merci a' második tsatával megjelen, 's egyesült rohanással Spahi és Tatár gázoltatik: emezek homlokba tüzelik a' gyalogságot, és nem tágítanak, de megérkezik a' második tsata, 's a' Jantsár egész renddel hull. Eugén, mint valamelly közlegény, sűrű tsapást osztogat. Az egész Török sor hőköl.

A'

A' nagy ágyusántznál 20 ezer Jantsár és 4 ezer Spahi kemény viadalt indít, tsak négy órai erőlködés után cred elébb a' Spahi, azután a' Jantsár futásnak. Ekkor 10 óra volt reggel, 's az ütközetnek vége; mert Basák a' futókat meg nem állíthatták, 's a' végre tsak nem egyedűl maradt Nagyvezér is szaladt, 's űzték a' Huszárok és Horvátok. — Eugén e' hat órai ditsőséges tsatával megtörte 's elverte 40 ezerrel a' Nagyvezér 200 ezerét; az elveszettnek vélt Tsászári sereget nem tsak megtartotta, hanem hervadhatatlan bajnoki koszorúval díszesítette is; a' Török tábort elfogta, mellyben 131 ágyu, 35 mozsár, 20 ezer ágyugolyó, 3000 bomba, 4 trombita, sok dob, 3000 szekér, 3000 granát, 600 hordó por, 300 hordó puskagolyó, 9 lófarkas és 52 más zászló, sok teve, több ezer ökör, ló, ápró marha, eleség, fegyver, pénz, ruha, minden sátor 's köztök a' Nagyvezéré, melly igen pompás volt, s. t. találtatott. Fegyvert a' Tsászár számára foglalt le Eugén, magának tsak a' Nagyvezér sátorát tartotta meg, egyebet mindent a' seregnek hagyott. Mennyi emberünkbe telt a' győzedelem, nem egy képen adatik elő; a' kik legkevesebbre teszik, 800 elesettnek 's 1800 sebesültnek mondják: de a' kik legtöbbre teszik is, 8000-re, igen tsekély vesztés a' Törökök 28, sőt némellyek szerént szinte 50 ezer ember vesztéséhez, 's a' győzedelem fontosságához képest, mellynek következésében mingyárt más nap Belgrád is feladatott. Mihelyt Eugén 's a' vitéz nép viszszatért a' sántzba, megszünt a' várra való ágyuzás, és Belgrád felkéretett, menvén egynehány fogoly Török tisztek is a' követtel; kik a' Nagyvezér veszedelmét hitelesen bizonyítsák. Ámbár szabad elmenetel igértetett az őrizetnek; 's magányos holmije is oda ajánltatott: de mivel a' hadi készűletek 's hajók a' Tsászár számára kivántattak, 's volt még a' várban 20 ezer fegyveres (10 ezret éhség, fegyver és nyavalya fogyasztott el), Mustafa megtagadó válaszszal botsáttá a' követet viszsza, miután a' vár ép állapotját megmuto-

gatta neki. Ezért a' tüzelés ujra elkezdődött. Látván a' Basák Eugén nem engedését 's a' nem szabadúlhatást, nem akarák haszontalan halasztással tsak roszszabbá tenni a' dolgot, 's kitüzék Aug. 17-én a' fejér zászlókat, és két tisztet küldének a' táborba délután 4 órakor. A' tüzelés azonnal ismét megszűnt, 's az alku más nap megiratott. E' szerént, mint már elébb igértetett, a' Törökök minden magányos vagyonjaikkal elmehetnek, de a' keresztény foglyokat és szökevényeket, azokat is, kik Mahometányokká lettek, kiadnak. Ezek, mind összve 300-an, mingyárt kivitetének a' táborba, 's mingyárt jutalmokat is vevék azok, kik hitöket megtagadták, a' nyárson haltak meg. A' megtisztúlt tábor Aug. 19-én tartotta innepi háladását, éppen a' hartzhelyen. Végre Aug. 22-én, a' kimutatott kapunál két sorban álló 50 granátos tsapat közt általment a' Török őrizet zászlóval és muzsika mellett, 's követte közel 30 ezernyi fegyvertelen nép; a' szárazon utazó férfiakhoz 300 szekér adatott használatra, az aszszonynem pedig a' gyermekekkel hajókon vitetett Orsovára. Mihelyt Obvyer, mint Várvezér, 8 zászlóallyal Belgrádba szállott, legott számba vétettek a' hadikészületek, 's nevezve réz és vas ágyu 530 's egynehány, vas és réz mozsár 100 körül találtatott; a' vizeken 16 fregát és 60 sajka. Eugén mindent jól elrendelvén Belgrádban, a' tsorbúlt bástyákat kiigazíttatván, az ellenárkolat sántzait földszinig ledöntvén: a' hadi népet téli szállásokra küldötte, 's Nov. 19-én maga is Bétsbe érkezett, hova temérdek nép örvendező kiáltozása közt az elejbe menő Tsászári követek által vezetteték be, 's az uralkodótól drága kövekkel gazdagon kirakott kardot nyert tisztelet jeléül. Vékony János, ki a' győzödelemre felette sokat tett, Kapitánysággal és 12 házhellyel jutalmaztatott meg.

A' nagyon megalázott Achmet békeségre hajúlt, a' mi Paszszarovitzban 1718, Jul. 21-én 24 esztendőre köttetvén, Károly Tsászár megmaradt Belgrád birtokában. Történt pedig, hogy Anna Orosz Tzárné 's 1-sö Mahmud közt háborúra kelt 1736-ban

a' dolog, 's Anna segítségre szólította Károlyt azon szövetségnél fogva, a' mit vele 1726-ban kötött; és mivel Károly haszontalan iparkodott a' két ellenséges fél közt egyetértést állítani, fegyvert fogott 1737-ben, ismét a' békeség éveinek lefolytok előtt. De nem Eugén volt a' vezér, ő esztendővel elébb meghalt, Apr. 20-án; Gróf Pálfy János még élt ugyan, de ditsőségének irígyjei elmozdították a' tábortól: azonban az új vezérek sem annak, sem ennek lelkével nem birtak, és egy lett ez a' legboldogtalanabb háborúk közűl, mellyben Belgrád is olly tsúfosan, a' hogy még soha sem, elveszett. Több szerentsétlen Fővezérek után, a' háboru 3-ik évében, 1739, Gróf Olivier Vallis, Belgrádi várvezér, tétetett a' had intézőjévé; azonban épen ő, kitől az elpártolt szerentsének megtérítése váratott, ejté a' sebet, melly leginkább vérzett. Mingyárt első ütközetében Jul. 23-án Kroczkánál Szerviában, rútúl meghagyta magát helytelen intézete miatt a' Nagyvezértől veretni; 's ekkor sem vonúlt Belgrád falaihoz, hol mind magát, mind a' várt fedezhette volna, hanem általkelvén a' Dunán, ment egész Zalankemenig. Így a' Nagyvezér akadály nélkűl szállott Belgrád alá, a' Vallis által nem használt Eugeni sántzokat Jul. 25-én megvette, 's elkezdé Belgrádot vízen és szárazon ágyuzni. Báró Suckov volt a' várvezér; Vallis erre bizta gondját a' fontos helynek, holott keblében nem vert hősi szív. Julius 29-én ugyan, midőn a' Nagyvezér felkérette, nem adta fel magát: de már Aug. 15-én Bétset és Vallist tudósítá, hogy az öszszerongált erősséget tovább nem tarthatni, pedig még kitsiny tsorbák is alig estek a' falakon. Hitt Suckovnak a' szinte félénk Vallis, ki már Aug. 2-án mondogatta, hogy Belgrádot a' rettegő hadi néppel lehetetlen megtartani, 's a' békeségért sietve által kellene adni: 's legottan Gróf Grosst a' Török táborba küldé, hogy alkudozni kezdjen, 's önkényt ajánlja Belgrádot, a' mire megvolt a' Főministertől Gróf Zinzendorftól hatalmazva, úgy még is, hogy a' Tsászári új erősítések le-

rontassanak. Azon közben a' nagy ágyukat, ne hogy Töröknek jussanak, a' Dunán sietve általhordatá Belgrádból. De látván a' Nagyvezér Vallis félelmeit, kiváná Belgrádot minden rontás nélkül általadatni, minekelőtte alkudozáshoz fognának, 's nem is akart addig az ágyuzással felhagyni. Vallis tehát írt, a' veszélyt nagyitva, Bétsbe. Károly a' tanáts javallásából nem engedé Vallist alkudozni, hanem Gróf Neuperg Villiámot küldötte, hogy vizsgálja meg, haszonnal lehet-e vagy kárral oltalmazni Belgrádot, 's tegyen tudósítást, és a' további rendelést várja be. De Neuperg sem meg nem tekinté Belgrádot, sem nem értekezett Vallisszal, hanem ment egyenesen a' Török táborba Aug. 18-án és egyedűl Zinzendorf szavára megígéri a' kötendő békesség alapjául többek közt Belgrádot, ő is úgy, hogy a' Tsászári újabb erősítések lerontassanak. Vallis azonban bizonyosan megtudta inzsenér Főhadnagy Schmettautól, hogy Belgrád még sok ostromot kiállhat; maga Suckov is Aug. 14-én költ levelében vallá, hogy ha Zimonyhoz megy a' Tsászári tábor, Belgrádot még Sept. végéig is meg lehet tartani. Schmettau tehát várvezérré tételték 's minden hibát kiigazíta; Vallis pedig, mint a' hadi tanátstsal végzé, Belgrád alá készűle. De későn esett minden. Neuperg a' Bétsi udvart egész alkudozás alatt soha sem értesítette; 's ámbár Vallis tudósítására kemény intést kapott Aug. 31-én, hogy Belgrádot a' kötés előtt semmiképen által ne adja, még sem tett egyebet, tsak hogy holmi töredék észrevételeket küldött fel Sept. 2-án, holott Sept. 1-én már megkötötte a' gyalázatos békességet, 's Vallisnak még az nap adta tudtára. Vallis tehát már nem mehetett Zimonyhoz. Marquis Villanova azon jelentésére, hogy Neuperg sehogy sem alkalmazza magát Belgrádra nézve a' Tsászár akaratjához, későn jött a' tilalom, melly szerént Neuperg az alkudozásról lehatalmaztatott; mert akkorra Vallis az új erősítéseket már ledöntette, 's Sept. 3-án a' Tsászári őrizetet ki is vonta Belgrádból. Vallis és Suckov,

Neuperg és Zinzendorf, a' négy vétkes, illy tsúfosan játszotta el Belgrádot a' Töröknek. Vétkezett ama kettő félénkségből, e' kettő hirtelenkedésből; a' két fő bűnös, Vallis és Neuperg, tömlötzben záratott el, Glátzban amaz, és Grétzben emez. Mind a' kettő M. Tereza alatt szabadúlt ki.

Károly a' gyászos békekötést gyászos halálával fejezte mingyárt a' következett 1740-ben, 's nem volt ideje letörűlni a' gyalázatot. Mária Terézát egész uralkodása alatt más terhes háborúk foglalták el, 's figyelmet a' Törökre nem fordíthatott. Igy a' félhold szinte fél századig fénylett a' Belgrádi tetőkön, 's képét Báró Laudon Gedeon 1789-ben a' háború 2-dik évében 3-dik Szelim uralkodásakor, takarta be József sassainak szárnyjaival, Ez az ostrom, a' mit Belgrád időnkig kiállott, utolsó. Már ugyan is Laudon megvette Dubitzát, Novit, és Juliusban Berbirt vagy is Török Gradiskát, 's nem volt kisebb szándéka, mint Belgrádot is József alá vetni. Zimonyhoz gyűjté tehát Augustusban a' tőle függő 's Tót országban fekvő hadi népet, a' mit helyesen Belgrád ellen való igyekezetnek gyanítván a' Török vezérek, Zseraskier Abdy Basát 30 ezerrel küldék Niszszától Belgrád oltalmára. Laudon a' Zseraskiert meg akarván előzni, 's mivel Főhertzeg Ferentz is, mostan ditső urunk, a' táborba, mint hadi oskolájába, Sept. 5-én már megérkezett: Sept. 10-e éjjelén az elősereget általküldé Bolieftzénél hajókon, az Ostroznitzai dombokat mingyárt megrakatta, 's más nap a' Dunán és Száván vetett hidakon az egész sereget Szerviába vezette. A' sereg Eugén régi sántzaiba lépett, és szinte Dunától Száváig terjesztette szárnyait. A' Nagyvezér, Kudtsuk Haszszán Basa, még a' szándékról se hallott, mikor a' leg első ágyut maga Főhertzeg Ferentz Sept. 15-én már elgyújtotta, 's űzte Laudon az ágyuzást. A' város segítségére ment Zseraskier, mihelyest Laudont Belgrád előtt hallotta lenni, Tsupriánál bátortalan megállott, 's a' dolognak egész végeztéig nem mozdúlt. Különös, hogy még a' Várbasa is, ki ép-

pen Viddinben tanátskozott, kirekedt, 's Osman Albasára maradt a' vezérkedés. Illy hirtelen, minden Török gondolatot előzve tselekedett Laudon. De nem tsak gyors, vigyázó is volt ő: olly sántzolatokkal fogott Belgrád vivásához, a' millyeneket illyen nagy erőség megkivánt, 's olly szemlélő pontokra állította Ezredes Ottot két osztály Erdődy huszárral, és Alfőkapitány Mihaljevichet szabad katonájival, hogy a' külső ellenség mozdúlásairól korán tudósíttathatott mindenkor. Megjött azon közben Hertzeg Koburg ditső diadalának híre, a' mit a' Nagyvezér roppant táborán Sept. 22-én Martinestyenél vett: *) 's ez új ösztönűl szolgált Laudonnak győzelmet halmozni győzelemre, 's annál bátrabban tselekedni, mert a' Török nagy erő már elszóratott. A' külső sántzok és városok Sept. 30-án megrohanással bevétettek, futó 's lövő sántzok a' vár ellen szaporán készűltek, és már Oct. 2-án a' Rátz városból, a' Száva tsutstsáról és szigetekről tsapattak a' vár falai. Sűrü vaszápor öntötte el az egész várt, rettenetesen terjedt a' halál és veszély, az épületek mindenfelé kigyúladtak, metsetek és tornyok dűltek öszsze, 's a' nagy kaszárnya beszakadt. Sajkás kapitány Pomler a' Török vízi erőt vagy elfogta, vagy semmivé tette; az ivó vizet felvezető tsatornák elrekesztettek, 's a' várbeli ágyuk nagyobbára elnémúltak. A' nagy inség miatt 650 Zzidó ugrált ki árkokon keresztűl a' vízi városból; kész, tsak hogy Laudon oltalma alá mehessen, veszélyeztetni életét, mert ottben úgyis kétséges kimenetelű a' maradás. A' menekedésre utat 's eszközt nem látó Osman feladáshoz készűlt; a' tisztektől bizonyságleveleket vett, hogy hivatalja pontos teljesítését a' Szultánnál hitelesíthesse, 's úgy Okt. 6-án reggel három főrangu Törököt küldött ki, 15 napi fegyvernyugvást kérni Laudontól, bizonyossá tévén, hogy annak végével, ha nem jő addig valahonnan segítség, általadja Belgrádot. „*De 15 órát*

*) Lássd Tud. Gyűjt. 1829. V: 50.

sem“ rövíden felele Laudon, 's az ágyuk mind tsak dörögtek. Más nap már tsak órákat kért Osman, 's reggeli 9-től délutáni 3-ig hatot kaphatott. Ez alatt új tüzeléshez hűtötte Laudon az ágyukat, Osman pedig a' feladás pontjait írta. Kiváná:

1) Minthogy örök Isteni végzés általaladni egyszer Belgrádot, Belgrád ugyan eleresztetik, de a' hadi készületek 's egyébb Szultáni jószágok megtartatnak.

2) A' népnek selyem 's más vagyonjai el ne vétessenek, a' nép ezeket elvihesse.

3) A' kiköltözők betsületére 's életére teljes bátorság szolgáltassék; az aszszonyok és gyermekek egész Niszszáig oltalom alatt vitessenek, magoknak 's barmaiknak elegendő eledel adassék.

4) Aszszonyoknak, gyermekeknek, özvegyeknek, árváknak, betegeknek 's minden nyomorékoknak az utazásra szekerek és lovak adassanak.

5) A' sokkal bíró kereskedők el nem vihető felesleges tulajdon jószágaikat eladhassák.

6) A' Zsidók és Szerviai jobbágyok se nyilvános, se titkos sérelmeket ne tapasztaljanak költözködésökben.

7) Később panaszszal jövő 's pert kereső meg ne hallgattassék.

8) A' mahometánnyá lett keresztények viszsza ne téríttessenek.

9) Az ostrom alatt lett foglyok költsönösen kitseréltessenek.

10) Az Isten nevében kezdett uton tsak 4 vagy 5 órát menjenek naponként, és mindenkor szénás helyeken legyen az állapodás.

11) Ha a' feljebbi kivánatok megadatnak az utazó lovakra és szekerekre nézve, határoztassék meg, mennyi lészen a' ló és szekér, mikorra lesznek készen az indúlásra, 's ők meddig, és hol maradhatnak addig.

12) A' Törökkel menni kivánó keresztények akadályt ne lássanak.

13) A' kisérő Tsászári katonák keményen letiltassanak a' Töröknékkel való szerelmeskedésről.

E' pontokat délután 4 órakor három Basa vitte ki Laudonnak, 's ez igy jegyzett alájok:

1-re) A' külső városok megvétele után tett ajánlásaimat makatsan megvetvén az őrizet, nem érdemel tisztességes és szabad kimenetelt, 's nem is engednék, ha Tsászáromnak, az én Uramnak, ellenségéhez is irgalmas szívét nem esmerném. Az őrizet tehát aszszonyaival, gyermekeivel 's magányos jószágaival elmehet; de a' Szultánnak akármi néven nevezendő sajátjai letartóztatnak. A' fegyveres nép alkuködés után mingyárt kimegy, a' felső várból a' Konstantinápoli, az alsóból pedig a' két vizi kapun, és megállapodik Duna felől. Az aszszonyok és gyermekek, 's a' szolgálatjokra szükséges férjfiak, teljes elmenetelig a' várban maradhatnak.

2-ra Jól van.

3-ra Őrizet, nép és jószág Orsováig vitetik, 's arra 200 hajó vagyon rendelve, 's a' megállapodások helyesen határoztatnak. Az egésségesek szárazon mennek gyalog vagy lovon, közel a' Dunához, hogy a' hajózókkal mindennap öszvejöhessenek. Szükséges tartásra való elegendő adatik. A' kisérő Tsászári népért pedig, valameddig ez viszsza nem érkezik, négy Török főtiszt kezességben marad.

4-re) Már megmondatott, hogy az illyenek hajón vitetnek.

5-re) Szabad; sőt eladó Török Kommiszszárok is maradhatnak.

6-ra) A' kisérő őrizet gondot visel.

7-re) Meglészen.

8-ra) Az önkényt elmenni akaró keresztény jobbágyok le nem tartóztatnak, 's azok nélkül, kik mahometányokká lettek, nem szűkölködünk.

9-re) A' szökevények és foglyok kézhez adassanak tsere nélkül.

10-re) Az állapodások nem lesznek fáradtságosok.

11-re) Az elegendő hajó, mihelyt lehet, előállíttatik.

12-re) Isten hírével.

13-ra) Megfog mondatni. — Egyébbaránt az Orsovai Basának gondja legyen, hogy hajóink Ó Orsovánál, vagy ott közelében alkalmas helyen akadály nélkül kiköthessenek, 's annak idejében minden háborgatás nélkül felhozattathassanak. Aláírta Laudon, Osman, 's a' nép és katonaság előljárósága.

Szerződés után mingyárt elfoglaltak a' Tsászáriak egy kaput, 's Generál Mikovini beküldetett a' hadi eszközöket számba venni. Találtatott 351, vagy szinte 456 ágyu, 6000 mázsa por, 2500 mázsa on, sok ezer kisebb nagyobb golyó, 20 sajka, 45 kisebb hajó, eleség bőven, de egészen üresen a' hadi pénztár. Az egész ostrom alatt 732 sebesünk, 's 289 halottunk lett. A' Törökök mingyárt eltemetvén halotjaikat, számokat nem tudhatni; azonban tsak a' két utolsó nap, Oct. 5-én 's 6-án, meghalt 1280, és 1700 megsebesült. Kiköltözött 7000 fegyveres, és 19 ezer nép; két zászlóaly gyalog, 's három osztály huszár kisérte Ó Orsováig, viszszatértéig öt Basa maradván zálogban. Így szállott Belegrádba Oct. 8-án este, muzsika mellett lobogó zászlókkal, négy zászlóaly granátos, és zengtek Jósef 's Laudon nevei. Pezzl (*Charakteristik Kaiser Josephs des Zweiten*) megjegyzi: „Lotharingi Hertzeg Ferentz, „utóbb Mária Teréza férje 's Római Tsászár, a' cs. „k. seregnél volt 1739-ben, midőn Belgrád a' Tö„röknek veszett; unokája Főhertzeg Ferentz is an„nál volt 1789-ben, midőn az erősség viszsza jött. „Generál Vallis vezérlette 1739-ben a' sereget, 's „a' várt a' Töröknek feladta; most 50 esztendő „mulva a' fija lett legelsőben Belgrádi várvezér. „Osman Basa, ki Laudonnak engedte Belgrádot, „annak a' Basának fija, ki ez előtt 50 esztendővel „a' várt elnyerte."

Belgrádra vágyott Jósef, 's e' volt az utolsó a' mit nyert, utána egy negyed esztendőre meg-

halt, Febr. 20. 1790. De valamint sok egyébb munkáji dűltek viszsza halálával régi állapotra, úgy Török háborújának ez a' fő jutalma sem maradhatott meg koronája alatt. Leopold ugyan is a' birodalmat kivűl 's belűl félelmes helyezetben találta: Magyar ország kedvetlenkedett, Belgiom pedig zendűlésben volt; a' Török nem látszott békűlni, mert pártoló szövetségese, az Osztrakok szerentséjén neheztelő 2-dik Vilhelm, Cseh 's Morva ország széleire már kiállott Burkusaival fenyegetődzött; Frantzia ország felől pedig, a' mi legreszkettetőbb, terhes zivatar emelkedett. Leopold szükségesnek találta minden figyelmét nyugotra fordítani, 's hogy ezt tehesse, bátorságban kellett más felől lennie. Megnyeri tehát a' Magyarokat, midőn óhajtásaikat teljesíti; lefegyverzi Belgiomot, 's a' régi szerkeztetést helyre állítván, megnyugtatja; Vilhelmet engeszteli Reichenbachban Jul. 27-én, 1790, igérvén, hogy igen kevés kivétellel mindent, a' mi elvétetett az utolsó Török háborúban, viszsza ád; 's így a' Törökkel 1791, Aug. 4-én békeségre lép Szisztovban, és neki botsátja Belgrádot.

Ezek már a' sok vérrel áztatott kevély Belgrád hadi történetei, 893-tól 1791-ig, 898 esztendő alatt. Mi lészen ez után? A' Történetírónak nem tiszte kémlelni a' titkos jövendőt. De még is fog az idők folytával Belgrád alatt vívni a' Magyar, 's felüti benne diadalmas zászlójit. Mikor történik? mellyikünk éri, hogy a' büszke vár minket tisztel? kit ural akkor nemzetünk? kik lesznek győzelmes fijaink 's a' magas lelkü vezérek? Igen homályos vagy jövendő, a' halandónak! Ti, kik e' szép Haza földjét járjátok, mikor mi már alatta pihenünk: legyetek ditső bajnokok, ne hagyjátok az ellent sírunkon tipródni, tartsátok meg kár nélkűl a' Hazát, hogy öröklő unokáitok áldásaitól kísértetve nyugodtan szállhassatok hozzánk. Élet a' Hazának!

Haléczy.

Vniuersis xpi fidelibus p̄sentem paginam inspecturis Capitulum ecclie Castrien salutem in eo qui est uera salus. Ad vniuersorum
noticiam tam p̄sencium quam futurorum harum serie uolumus peruenire. Quod nobilis vir comes Ladyzlaus filius Seraphyni
de Vagana in nostri p̄sencia personaliter constitutus nobis litteras patentes sub nostro sigillo super possessione Magarad nun
cupata comitatus Posonien a Leube filio Petk sibi deuolutas confectas non cancellatas non abrasas nec in aliqua sui parte uiciatas
p̄sentando nos humiliter postulauit ut easdem litteras patentes in forma priuilegii transscribi faceremus. Nos igitur dignis et iustis
peticionibus eiusdem comitis Ladyzlai inclinati annuentes easdem litteras de uerbo ad uerbum nichil de contingentibus omittentes per
modum priuilegii duximus transscribendas hunc tenorem continentes: Nos Capitulum ecclie Castrien memorie commendantes significamus
quibus expedit uniuersis p̄sencium per tenorem. Quod Leuka filius Petk comitatus Posonien ad nos personaliter accedens proposuit publice
per hunc modum quod cum ipse heredum solacio esset destitutus ob hoc comitem Ladyzlaum filium Seraphyni recepisset sibi in filium adop
tiuum et specialem filialem dileccionem quandam possessionem suam Magarad uocatam sub eisdem metis antiquis utilitatibus et per
tinenciis uniuersis quibus idem possedisset et sui progenitores dedisset donasset et contulisset comiti Ladyzlao predicto et eius suis poste
ritatibus perpetualiter possidendam et irreuocabiliter semper habendam. Assumpsit eciam dictus Leuka quod quandam particulam quam de terra
Magarad memorata olim pignori obligarat redimeret et eodem modo in perpetuum daret comiti Ladyzlao supradicto. Datum in crastino beate
Elyzabeth anno domini millesimo CCC sexto. In cuius ... transscripcionis memoriam et perpetue stabilitatis incrementum p̄sentes litteras priuile
giales concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in festo exaltacionis sancte Crucis per manus discreti uiri magistri Farkasy
lectoris ecclie nostre anno domini millesimo CCC septimo.

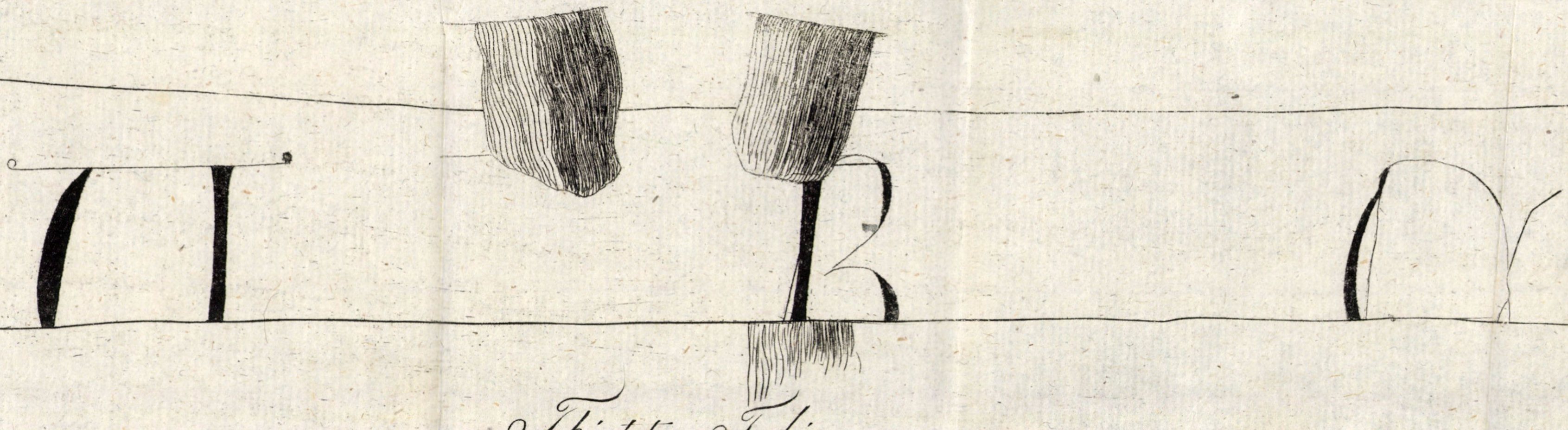

Tekintetes Tudós

Boehm Károlynak, Orvos Doctornak, és a' Pesti Fő Oskolánál az Orvosi Politia és Orvosi Törvény királyi rendes Tanítójának

ajánlja

Horvát István.

3.

A' Nyitrai Káptalannak 1307*-dik évben Septemberben* 14*-dikén Baganai Seraphynfi László Biró számára Magyaród helységről költ Óklevele, egy Réz Táblával.*

„Uniuersis christi fidelibus presentem paginam inspecturis, Capitulum ecclesie Nitriensis, salutem in eo qui est uera salus. Ad vniuersorum noticiam tam presencium quam futurorum harum serie uolumus peruenire. Quod nobilis vir comes Ladýzlaus filius Seraphýni de Bagana in nostri presencia personaliter constitutus, nobis litteras patentes, sub nostro sigillo super possessione Magarad nuncupata, comitatus Posoniensis, a Leuke filio Petk sibi deuoluta, confectas, non cancellatas, non abrasas, nec in aliqua sui parte uíciatas, presentando, nos humiliter postulauit. ut easdem litteras patentes, in forma priuilegý transscribi faceremus. Nos igitur dignis et íustis peticionibus eiusdem comitis Ladýzlai inclinando annuentes, easdem litteras de uerbo ad uerbum nichil de contingentibus omíttentes, per modum priuîlegý, duximus transscribendas, hunc tenorem continentes. Nos Capitulum ecclesie Nitriensis, memorie conmendantes, significamus quibus expedit vniuersis, presencium per tenorem. Quod Leuka filius Petk comitatus Posoniensis ad nos personaliter accedens, proposuit publice per hunc modum. quod cum ipse heredum solacío esset destitutus, ob hoc comitem Ladýzlaum filium Seraphyni recepisset sibi in filium adoptíuum, et in specialem filialem dileccionem, quandam possessionem suam Magarad uocatam sub eisdem metis antíquís, vtilitatibus et pertinencý's vniuersis, quibus, idem possedisset, et sui progenitores, dedisset, donasset, et contulisset comiti Ladýzlao predicto et per eum suis posteritatibus perpetualiter possidendam et irreuocabiliter semper habendam. asumpsit eciam dictus Leuka, quod quandam] particulam, quam, de terra Magarad memorata, olým

pignori obligarat, redimeret, et eodem modo perpetuaret comiti Ladyzlao supradicto(. Datum in crastino beate Elysabeth. anno domini. M.° C.° C. ° C.° sexto. In cuius quidem transcripcionis memoriam et perpetue stabilitatis incrementum, presentes litteras priuilegiales concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in festo exaltacionis sancte Crucis, per manus discreti viri magistri farkasÿ lectoris ecclesie nostre. anno domini. M.° C.° C.° C.° septimo"

A B C

(elmetszetve)

Örökös, az az: Privilegiális Levél íróhártyán a' Magyar Nemzeti Museum Gyűjteményéből. A' Petsét az Óklevélről leszakadott, 's most tsak a' sárga és piros színü selyem kötelék, mellyről a' Petsét hajdan az alúl fölhajtatott íróhártya vágányaiból függött, lógg le az Óklevélről. Benne a' Nyitrai Káptalan Pátens Levelét, melly másképen Memoriális Levélnek is (és ezért mondja Pátens Levelében a' Káptalan: memorie conmendantes) hivatott, Privilegiális formába önti, az az: a' bizonytalan just örökös jussá tészi. Hogy a' gyermektelen Petkfi Leuka (vagy: Leuke) Baganai Seraphynfi Lászlót Fiának fogadta, és Posony Vármegyében fekvő Magyarád faluval 1306-dikban megajándékozta, az igen könnyü magyarázatot nyerhet II. András Magyar Király 1222-dik évi Arany Bullájának 4-dik tzikkelyéből, mellyet utóbb 1351-ikben Nagy Lajos az Arany Bulla megerősittetésekor a' Befejezés 11-dik szakában szorosabb korlátok közé szoritott.

Horvát István.

4.

Torontal Vármegyére terjedő Csanádi Esperestségről.

Hazám valódi történetének 's Nemzetem hajdankori esméretének felderűlését, — az igazság ragyogó fénnyében helyheztetését — tsak azok által lehetségesnek vélem, kik az *Életirásokban*, *Várak*, *Városok*, *Egyházi- és Vármegyék* történeteiben — a' mint mondatik *Monographiákban* — foglalatoskodván, módot nyújtanak a' rendszeres Historikusnak, mint valamelly épitőmesternek, a' már feltalált 's öszve hordott szerekből, egy maga nemében tökélletes épűletnek felállitására.

Örömmel fogadom azért szorgalmas fáradságom legédesebb jutalmát, midőn t. i. olvasóimat azokra gerjesztetteknek tapasztalom : kész lévén mindenkor akár gyarlóságomnak tulajdon tévelyedését elfogadnom, akár netalántán hibás kimagyarázásom miatt, szándékom meg nem értetvén, illő felvilágositást adnom.

A' Tud. Gyűjt. 1833. eszt. V. Kötet 71 lapján azt irám: *Richoi János Toronai*, *mostani kimondás kép*, *Torontali Esperest*; „mellyet úgy értém, de most is úgy tartom, sőtt mind addig, még igazabbra nem tanittatom, úgy érteni fogom : hogy, *Torontál* vagy *Tharontál*, vagy *Toronthal* Vármegye, mellynek ezen nevét a' legrégiebb oklevelek fentarták 's bizonyiták, a' Csanádi Püspöki megyének egyik Esperestsége volt, akár ezen Esperestség *Thoronensis*, akár *Thorontaliensis* hivattatott.

A' *Thoronensis* nevezetet tőlem előadott Diplomának erejével bizonyosnak állitani nem is lehet — mert, a' mint jelentém, ez tsak a' Jászói Conventnek 1780. eszt. másolatából általam leirattatott — könnyen tehát megtörténhetett, hogy az eredetiben megröviditve *Thoron* levén irva — a' Cáptalanbéli másoló hozzá adá az *ensis*, a' helyett, hogy *tal* végtagot függesztett volna utána — és igy a' *Toro-*

nensis nevet a' Diploma erejével sem az Esperestségre, sem a' Vármegyére bizonyossan ruházni nem lehet: de annál inkább arról meggyőződni, hogy *Thorontal* Vármegye a' Csanádi Püspökségnek egyik Esperestségét tette légyen; mert, ha első Cathedralis Esperestségét tette Csanád Vármegye — másikat Temes Vármegye, harmadikat Karansebesi Város vidéke — úgy valóban a' negyedik vagy is *Thoronnak* nevezett Esperestség bizonnyára *Torontal* Vármegye vidéke volt — mivel bár Diplomákkal nem támaszthatom a' Csanádi Püspökség határait, és ez iránt most Prájnak: „Specimen Hierarchiae Hungariae, cum rudi Dioecesium delineatione. Partes Duae. Posonii, 1776—79. 4. könyvét tanubizonságomnak, azért, hogy kezemnél nints, nem állíthatom, igen jól emlékezem még is *Verantius Faustus Csanádi Püspök* nálam volt eredeti Actái közt lévő Püspöki Désmák Lajstromáról, mellyben a' Banátban lévő helységek nevei bent foglaltattak. — Nints is tudósításunk, hogy akár a' Kalotsai Érsek, akár a' Syrmiumi, vagy Bosnai, most Diakovári Püspök ezen vidéket Megyéjükbe foglalni kívánták volna; a' *Kői* vagy *Titeli* Collegiata Ecclesiák pedig, bár mint *Locus Credibilisek* űzték is törvényes foglalatosságaikat és végrehajtásaikat, — de Esperestséget nem formálhattak. Torontál Vármegyének tehát egyedűl a' Csanádi Püspök megyéjében lenni, és annak egyik Esperestségét szinte ugy, mint Csanád és Temes Vármegyék formálni kelletett.

Nem is lehetne a' *Toronensis* nevezeten felakadni, ha ezen Vármegyében *Thoron* vagy *Thorontál* Várnak helye és romja tudattatnék — mert mivel minden Vármegye az abban helyheztetett vártól vette nevezetét Magyar Országban, és *előbb voltak a' Várak helyheztetve, vagy épitve, mintsem a' vidékek azoktól neveztettek, vagy megyéjek meghatároztattak:* tagadhatatlan az, hogy Torontháli Vármegyének hasonló nevezetű Várától el nevezetnie kelletett, és igy méltóbban az Esperestség a' Vártól, mint sem a' Vármegyétől neveztethetett.

Torontál Vármegyének hajdani Magyar korában Virágzását még sok fentartatott *Történeti Jegyzések* és *Irásbéli Emlékek* kellő fényre derithetik — és T. T Bárány Agoston Értekező Úrnak igyekezetét, a' Benne helyheztendő szorgalom gyönyörködése reménysége felett is jutalmazni fogja. Már is illy ditső pályára törekedőnek ugyan azon Tud. Gyűjt. 's kötet 121. lapján ápoló ösztönnel elejébe járult Hazánk leg olvasottabb Tudósa Horvát István Úr, ki mély belátással, szerentsés egyben fontolással (Combinatióval), okos következtetésekkel immár sok néma feledésben süllyedett történeteknek esméretét újdonan fel fedezte —

Ugyan ennek a' tudományi szorgalom ébresztésére gyullasztott fáklyáját nem tsak lobogásra éleszteni, de az értekezőnek Hazafiui igyekezetét részemről tétleg is meg hálálni kivánván, jelentem Torontál Vármegye fő és Vice Ispányi Rendszerének Vágner Károly kéziratiban fenlétét, és ide mellékelem a' nálam eredeti sajáttyában találtató különös oklevelet, melly a' *Magyar Diplomatikára* fő képen nevezetes azért, hogy a' Constantinápoli Görög Udvar szokása szerint, nem fekete, hanem *Kék* téntával egészen irva vagyon; — *Tharontal* Vármegyére pedig, hogy 1450. esztendőben volt valóságos nevezetét, Vice Ispányát — és nem *Négy*, mint a' többi Vármegyékben, hanem tsak *Két* Szolgabiró voltát, következőleg annyi járásait előadja; sőtt értekező Bárány Úrnak azon észrevételét, hogy most nagyobra, mint hajdan, terjedne, nyilván erősiti; — tudtunkra adja, hogy azonkorban Torontál is, mint a' többi Vármegyék, közönséges Petséttel nem birt, hanem a' Vice Ispán Petséte közepettén, oldalaslag a' Szolgabirák petsétei tétettek; — legelső lévén t. i. valamennyi Vármegyék között Somogy Vármegye, melly akkoron, midőn II. Ulászló K. a' Sclavoniai Nemeseket egy közönséges petséttel 1494 esztendőben megajándékozta: — azon Tóth Országi gyűlésen netalántán jelen lévő Somogy Vármegye Rendei hasonlólag nyerték ki közönséges Petsétekről szólló ékes Pri-

vilegiumokat, melly, noha minden egyébb Levelei vagy elvesztek, vagy tsak eltévelyedtek, szerentsésen viszsza kerülvén a' Vármegye leveles tárában most is méltán ditsőségére épen fen tartatik.

Oklevelemnek rende ez:

„Nos Noaf Vicecomes, nec non Judices Nobili„um Comitatus de Tharontal. Damus pro memoria „quod Joannes Himfi dictus de Beldre (*nunc fors „Beodra*) coram nobis personaliter constitutus, in „Omnibus Causis suis et earum Articulis tam per „ipsum contra alios quam per alios quospiam con„tra ipsum in quibuslibet terminis a dato praesen„tium — — — — — Coram nobis motis, vel mo„vendis. Sigismundum et Nicolaum de Zenthgeorg, „Valentinum Monay de Apathi, Petrum Thann di„ctum de eadem, Nicolaum Cheibe, de Cheibefalwa, „Matheum et Joannem de Moron, Stephanum Seke „dictum de Bikacz — item providos Joannem Bíró, „dictum de Wárhalom, Demetrium Thann dictum de „Jakabfalva, Joannem Kenesum de praedicta Beld, „Lucam Vayda de eadem, Gallum de antefata Bi„kacz exhibitorem vel exhibitores praesentium in „Solidum fecit, constituit et Ordinavit Suos veros „et legitimos procuratores ratum in futurum se pro„mittens habiturum, quidquid per eosdem, aut unum „illorum actum, factum fuerit, in causis suis preno„tatis. Datum in aiacha feria quarta proxima post „festum beate Lucie Virginis et Martyris anno Dni „etc. MCCCCL.“

Remélvén, hogy illyen, 's több féle Diplomaticai Emlékek, Oklevelek, de Történeti Jegyzetek is — mellyek a' kinyomtatott kútfőkön túl a' magyar Nemzeti Museumnak Levél tárában számossan találtatnak, 's tőlem is eredeti voltokban, *XVI. ezer Számon fellül* által adandók léendenek — nem külömben Hazánkat illető ezer kötetek számát felérő — és szinte a' XII Századtól folyvást fentartott kéziratim, mellyeknek közlése minden tudós Hazafinak

hasz-

használásúl készen ajánltatik, az értekezőnek Ohajtását valósitani, és, ha akarandja, tellyesithetni is fogják. *)

W. Idősebb Jankovich Miklós.

5.

Az Üstökös Tsillagokról.

Az üstökös Tsillagok megjelennek tsak néha néha, és közönségesen egészlen váratlanúl. Eleintén igen kitsinyek, nagyobbító üvegek által láthatók, mozdúlások meglehetős lassúságú, hanem tsak hamar azután nagyságok nevekedik, és sebességek

*) A' Torontál név, mint Vármegye neve, előjő (Samuelis Timon, Imago Novae Hungariae. Wiennae, 1762. 4-o pag. 31—32.) a' Budai Káptalannak némelly 1422-diki (nem 1412-iki) Óklevelében is illy módon: „*Ac castrum Beczse in insula Titiae habitum, et oppidum similiter Beczse, ac tributum ac vadum in eodem habitum, nec non possessiones Ujfalu, Szentkirál, Bódogasonffalva, Szentendréd, Vegenye, Echehida, ac tributum ac vadum in eadem habitum, nec non oppida: Araka, Banzalhida, Bechkereke, et tributum in eodem exigi solitum, ac similiter possessiones Irmes, Nyilas, Chingrad, Aradi, et tributum in eadem exigi solitum, in Torontalienszi.*" 's a' t. A' Vármegye neve tehát többé nem szenved kérdést. De ellenben az is bizonyos, a' mit Tek. Tudós Jankovich Miklós Úr állit, 's először is állitott, hogy a' Tsanádi Megyének volt Torontáli Főesperestsége. Egy 1469-diki Óklevelét (Georgii Pray, Hierarchia. Posonii, 1779. 4-o Parte II, pag. 288.) így fejezi bé a' Tsanádi Káptalan: „*Praesentibus ibidem honorabilibus Dominis, Paulo Praeposito, Petro Cantore, Alberto Custode, Joanne Temesiensi, altero Joanne Orodiensi, tertio Joanne Ultramarosiensi, Clemente Torontalensi, Matthaeo Sebesiensi, et Ambrosio Crassoviensi Archidiaconis.*" — Igen hihető ebből, hogy a' Másolatban a' Torona név hibás olvasás. Illyenekért nints kedvem széltében használni, vagy kiadni a' Másolatokat. Néha századokig folyton folyva fog ezek által terjedni a' hiba.

A' Szerkesztető.

bizonyos idő alatt eléri legnagyobb magosságát, és azután ugyan azon a' módon, a' mint nyőlten nyőlt, úgy szinte kissebbedik; még végtére a' szabad szem elől elvesznek, és még a' legjobb nagyobbító üveg által is láthatatlanokká lesznek.

A' szabad szemmel ők legfőbb 6. vagy 7. hónapig, az égi tsővek segétségek által pedig 15. vagy 18. hónapig láthatók. Az alatt az idő alatt közelgetnek a' Nap sugáraihoz egynehány hétre olly nagyon közel, hogy az Éghajlatján szinte eltűnnek, vagy tsak egyedűl nagyobbító üvegek által észrevétethetnek.

A' mindennapi tetszetős mozdúlások Napkeletről Napnyugottra, a' mellyekkel ők minden égi testekkel közönségesen birnak, fel tetszik mozgások az állótsillagok közt igen rendetlenűl. A' Vándor-Tsillagoknak szokott útjai Pallas, Júno, és Céresen kivűl mind az égijegy belső kerületjén fekszenek, és úgy tsak egy kevesé elhajlanak a' Nap útjától, mozdúlásaikat is Napkeletről Napnyugottra teszik. Egyedűl az Üstökös Tsillagoknak út nyilásaik által futják az Ég boltozatját minden állásain; néha keresztűl vágják a' Nap útját egészlen függőleggesen, és néha ugyan kiterjednek Napkeletről Napnyugottra való helyheztetésekkel.

Minden Üstökös Tsillagoknak meg vagyon saját formájok, mellyekkel ők magokat azonnal az Álló-Tsillagoktól, és Vándor-Tsillagoktól szembetünően megkülönböztetik. Nagyobb részént egy zavaros gőz tsoporthoz hasonlóknak tekéntetnek; de mellyben néha szabad szemmel, néha pedig tsak nagyobbító üveg segétségével, és vastagnak látszatós, noha nem mindétig éles határ közé szorított golyó is észre vétetik, és ez fejnek, és többnyire az Üstökös Tsillag magjának neveztetik. Nagyobb részént vagyon az Üstökös Tsillagoknak a' Naptól elfordúlt részeken egy többet vagy kevesebbet fénylő farkok, melly néha egy jó forma részén az Égnek kiterjed, és majd egészlen, majd több ágokra elhasítva vagyon.

Ettől a' gőz borítéktól, melly az Üstökös Tsillagnak körös körül egy szőrös kinézést ád, vette a' nevezetét. Ők mindég egész fényességekben jelennek meg, akkor is, mikor ők nekünk a' Naptól elfordúlt részeket is mutatják. Mindazonáltal a' Nap után erányzott részök általjában fényessebbnek találtatott. Az ő fényességek külömbféle tartósságú 's szinű, majd sárgás, majd vörösös, majd fehéres, hanem soha olly vidor, mint a' bolygó Tsillagoknál; a' tetszetős nagysága a' velejének a' gőz borítékkal igen változó. Némelly régibb ideji Üstökös Tsillagokról mondatik, hogy nagyságokra a' Nappal és Holddal egyenlőek lennének. A' Régieknek nagyobb része az Üstökös Tsillagoknak megjelenéseket nagy szerentsétlenségek elő postáinak; úgymint: véres hadaknak, nagy éhességeknek, döghalálnak, 's a' t. adták elő. Az illyes félelemre okot adtak a' rendkivűl való váratlan megjelenései az Üstökös Tsillagoknak. Az Ember általjában sokkal többet hajlékonyabb magát a' félelemnek, mint a' reménységnek által engedni; mert másként szinte a' szerentsés tűnemények elő postáinak is tekéntethettek volna; ahhoz járúlt még a' véletlen bétellyesedése több olly homályos előérzéseknek, mellyeknek megjelenésekkel elfelejtettek, a' mellyek egészlen foganatlanok maradtak.

Az Üstökös Tsillagoknak egyféle mozgások van a' bujdosó Tsillagokkal a' kúp-metszés útjokon — való, hogy rettenetes tsavargással a' Nap körűl. Sok Üstökös Tsillagoknak járása olly jól kivagyon tanúlva a' Tsillagvizsgálóktól, hogy megjelenéseket valósággal előre megjövendölik; valamint a' Halley Üstökös Tsillagnak újonnani viszsza jövetelét előre minden elhihetőséggel megmondani lehet az 1834-ik esztendőre, és illy módon mindég mélyebb tudománnyal fogják a' Tsillagvizsgálók az Üstökös Tsillagok rendes járását kitapogatni.

Az első formázott Üstökös Tsillagnak felfedezett ösvényét köszöni a' Tsillag Tudomány egy Dörfel nevű Szász Prédikátornak; ő különös szor-

galommal vizsgálta meg azon nagy Üstökös Tsillagot, melly 1681-dik esztendőben jelent meg. Ez az Üstökös Tsillag az ő nagysága, és farkának hosszasága miatt igen nagy figyelmetességet okozott általjában. Ő volt a' legnagyobb mind azokból, a' mellyeket még mind eddig látni lehetett. A' farkának hoszsza 70° terjedt ki; 4-dik Novemberben 1680-ik esztendőben legelőször felfedezték, hol a' Naphoz közeledni törekedett: Az ő mindennapi mozdúlása az Égen 5° tett ki, szembetűnően nagyobbodott, és December elején a' Napfényében eltűnt. 22-dik Decemberben ugyan megjelent ő ismét a' Napnak másik részén, eltávozott fogyatkozó gyorsasággal és nagysággal mindég többet ő tőle; és végtére Martziusban 1681-dik esztendőben egészlen láthatatlanná lett. Mindazonáltal általjában mindnyájan azt vélték, hogy December elején eltűnt, és December zártával ismét megjelent, két külömböző Üstökös Tsillagra ezután okot adván, mivel mozdúlásának törvénnye nem vala tudva. Az is sokat nevelte a' dolgot, hogy a' Naptól való viszsza jöttével egészlen megváltozott előbbeni kinézése; egyedűl tsak Dörfel vizsgálta meg szemesen 29-dik Novembertől egész Januarius végéig, hol egy kiadott irásában megmutatta, hogy az eltűnt, és az ismét megjelent Üstökös Tsillag ugyan az, melly az előbbeni vala, melly állítását Dörfelnek ugyan akkor időbeli híres Newton is helyben hagyta.

Az Üstökös Tsillagok tsak akkor vétetnek szemeink által figyelemre, midőn a' Naphoz közelednek, és ismét, midőn a' Naptól viszsza térnek.

Newtonnak vizsgálódó ösméretjét talpasítván, magára vette Halley Angoly a' 18-ik Század elején előbbi időkben öszsze gyüjtögetett tapasztalásokból az üstökös Tsillagoknak útnyitásokat megszámlálni, mellyek 1337-dik esztendőtől 1698-ik esztendőig megjelentek. Ezek között a' hármoknál, úgymint, az 1531-nél, 1607-nél, és 1682-nél a' legszembetű-

nőbbet vette észre; tudniillik: hogy nem tsak a' nagyságok és helyheztetések az ő helyeikben általjában egymáshoz egyenlőek, hanem még az ő közben való megjelenések elfolyások idejekor is egymáshoz majd egyenlőek; tudniillik: 75-ik esztendőtől a' 76-ik esztendőig. Halley nem ok nélkűl mondá: hogy azon Üstökös Tsillag mind azokról az esztendőkről tsak ugyan az az egy lenne. Ő megjövendelte az ő isméti megjelenését az 1759-ik esztendőre, és ez a' jövendölés az első, a' melly betellyesedett tsak ugyan, és meghitelesítette a' tzáfolhatatlan igazságot. Ez az Üstökös Tsillag a' mostani Halley nevezetét innen veszi. Halley jövendölése szerént tsak ugyan abban az esztendőben meg is jelent. Ez az Üstökös Tsillag azok közűl való, mellyeknek ösvényét, és forgásának idejét legtehetősebb pontossággal kitanúlták. Más Üstökös Tsillagoknak ugyan járását Newton vizsgáló ösmeretsége után kitapogatni könnyebbé tette; mindazonáltal némellyeknek előre való jövendeléseik a' viszsza jövetelekről siker nélkűl maradtak. Némellyeknek pedig az ő viszsza jöveteleket olly késő századokba helyheztetik, hogy mi azokat rövid életünkkel el nem érhetjük, úgy p. o. Halley a' fönt már említett nagy Üstökös Tsillagnak, 1680-dik esztendőről valónak, $575\frac{1}{2}$ esztendőt ád az ő kerűletje idejére, és előre megjövendöli az ő ismét megjelenését a' 2255-dik esztendőre. Newton ezen számlálását Halleynek helyben hagyta. Nem lehet tagadni, hogy történetből az 1104-dik esztendő körűl Krisztus urunk születése után 529 és 46 esztendőkkel előbb Krisztus urunk születése előtt nevezetes Üstökös Tsillagok a' régi Görög Íróktól elő nem hozattattak volna. William Whiston Angoly annyira vitte az Üstökös Tsillag vizsgálásával a' dolgot, hogy a' Halley Üstökös Tsillagot a' Világ teremtésének 1651-ik esztendejében a' földhöz közel lenni állította, és mivel a' Világ teremtésének 1656-ik esztendejéhez nem igen távol esett, mellyben a' vízözön helyheztetik, olly tse-

kély külömbözés; öt esztendőkből tudniillik álló a' hétszer előfordúlandó Üstökös Tsillagot igen könnyen a' vízözön idejére helyheztette, mellyből végre a' vízözönnek következését húzta; a' mi több, azt is vitatta, hogy azon Üstökös Tsillag olly közel jött volna a' földhöz, hogy a' föld magát egészen az Üstökös Tsillag farka végébe mártotta légyen. 1456-dik esztendőben legelőször vétetett észre a' föllyebb megírt úgy nevezett Halley Üstökös Tsillag; az ő kiváltképpen szép farka 60° vett be az Ég holtozatján; éppen ugyan az az Üstökös Tsillag ismét megjelent 1531-dik esztendőben, de akkoriban tsak rövid farkkal volt, és többet szakálosan irattatik le. Tycho Brahe észrevett 1577-dik esztendőben egy igen különös szépségű Üstökös Tsillagot, mellynek képzelt általmérője 7′ tett ki; a' farka 20°nál hoszszabb volt, fényes, közel az Üstökös Tsillaghoz vöröses, és a' végefelé öszsze nőtt; a' feje fehér volt, hanem halványabb, mint a' Tsillagnak világossága, és nagyságára Jupiter bujdosó Tsillaghoz hasonlított. Tycho tsak ugyan az első Tsillagvizsgáló volt, a' ki az Üstökös Tsillagoknak futásokat megvizsgálta, ámbár arra nem jutott is, hogy mozdulásoknak rendszabását kitanúlhatta volna.

1607-dik Esztendőben 3-szor jelent meg a' Halley Üstökös Tsillag; fejének tetszetes nagysága Jupiterhöz hasonló volt, és a' farka igen hoszszú és erős.

Egy különös Üstökös Tsillag volt még 1618-ik esztendőben 30-ik Novemberben, mellynek belsője olly fényes volt mint az arany, midőn hathatós tűzben felolvasztatik. Annak belsejét környékezte egy gyengén fénylő karika, melly ismét egy más fényessel körűlvéve volt. December hónap 1-ső napjaiban a' farka 70° hoszszú volt, és néha néha tetszett egyes kibújó súgárokban kinyujtódni. Halley azután ennek az Üstökös Tsillagnak útját kiszámolta. Ama nagy Keppler is megvizsgálta ezt az Üstökös Tsillagot szorosan, és avval a' vélekedéssel

volt, hogy ösvénye egyenes húzásban lenne, és a' Föld és Nap között által menne.

Az 1652-dik esztendei Üstökös Tsillagot legfőképpen Hevel vizsgálta meg, és az ő ösvénye későbben fel is vétetett; majd száz ezres mértföldnyi az ő hathatós általmérője 20′ tett ki. — Hevel az ő valóságos általmérőjét 825 német mértföldnyire teszi; az általjában számba sem vehető farka minden szokás ellen is végtére egy hegyes tsútsba végződött. Az Üstökös Tsillagnak világossága még sokkal bádjadtabb volt, mint a' Holdé, de széle felé jól meghatározattan mutatta magát. A' farkának világossága még lankadtabb volt, mint a' fejéé. Hevel akart az ő égi tsővei által sötétes fóltokat a' karikájában észre venni. Brandes azomban észrevette igen helyesen, hogy akkor időbéli ollyas észrevételeknek nem igen nagy hitelt adni lehet, mivel még mindég kétséges marad, hogy nem de nem ollyas jelenések részszerént hibás égi-tsővek miatt (a' mellyek akkoriban, gyermeki idejekben voltak) részszerént igen erős, a' bádjadt Üstökös Tsillag világosságához nem alkalmatos nagyobbítások származtak-e? —

Más tudósítások szerént észrevettek ezen az Üstökös Tsillagon igen sok tsillámló, tsillaghoz hasonló részeket, mellyek szűntelenűl helyeiket változtatták, alkalmasint ezek tsak a' világosság szakadási voltak az Üstökös Tsillag gőz környékében, vagy pediglen, hogy az ő ally-lapok a' gőz-környék elváltozásában helyheztetett.

Az 1664-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagon ollyas tsillogó tsillagotskákat vettek észre; másként ez az Üstökös Tsillag nem igen mutatta ki magát. A' farka, melly egy ideig 20° hoszszú volt, nem sokára szembetűnően rövidebb lett, és idomatlan széles; azomban későbbre hoszszában ismét nevekedett.

1682-dik esztendőben a' Halley Üstökös Tsillag ismét megjelent egy hoszszú farkkal, de szebb formázatban, mint ez előtt.

1683-dik, 1702-dik és 1706-dik esztendőkben megjelentek fark nélkül való Üstökös Tsillagok.

Az 1707-dik esztendőbéli Üstökös Tsillag majd olly nagynak tetszett, mint Jupiternek a' karikája.

Az 1743-dik esztendőbéli Üstökös Tsillag által metszette a' föld ösvényét tsak a' 2° 19′ szeglet alatt.

Az 1744-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagnak az 1811-dikkel nagy hasonlatossága volt a' maga formázatjára nézve, 1-sső Martiusban legközelebb jutott a' Naphoz.

1759-dik esztendőben újonnan megjelent a' Halley Üstökös Tsillag, és így később, mint Halley 1758-ra megjövendölte volna. Némellyek kételkedtek tehát, ha vallyon a' Halley által megjövendölt Üstökös Tsillag lenne-e, mellyet 1682-dik esztendőben utóljára látni lehetett, mivel hogy sokkal kissebb, gyengébb és tekéntet nélkül valónak nézett ki, a' farka olly tsekély vala, hogy azt tsak igen tiszta Égnél észre venni lehetett.

Az az Üstökös Tsillag, melly 1769-dik esztendőben jelent meg, annak a' farka hoszsza igen kiterjedve volt; 10-dik Septemberben legnagyobbnak mutatta magát, farkának két fő ágain kivűl néha még más kissebb világosságokat lehetett észrevenni. 7-dik Octoberben legközelebb volt a' Naphoz; a' mint Novemberben a' Naptól viszsza tért, formája általjában megvolt változva, és ugyan e' Hónapban tűnt el.

1770-dik és 1779-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagok szokatlan közelítettek a' földhöz. Az 1-sső 9-szer, és az utólsó tsak 6-szor tovább voltak, mint a' Hold ő tőlök.

Schröter is 1799-dik esztendőben égi-tsőnek segítsége által észrevett egy Üstökös Tsillagot.

Olbers 1802-dik esztendőben September 2-dikán szinte égi-tső által észrevett egy Üstökös Tsillagot.

Ama nagy Üstökös Tsillag 1807-dik esztendőben majd a' Világ minden Tsillagvizsgálóitól észrevétetett. Siciliában September elején legelőször vétetett észre. Éjszakról October elején egész egy fél esztendeig látható volt, és az utólsó észrevételek, mellyek Petersburgban (Pétervár) tétettek, 27-dik Martiusban 1808-dik esztendőben estek meg. Herschel ezen Üstökös Tsillagot legszorgalmatosabban megvizsgálta finom égi-tsővével.

Nekünk legnevezetesebb marad az 1811-dik esztendei Üstökös Tsillag. Egy sem vizsgáltatott úgy annyira meg az előbbeniekből, és egynek sem mérettetett, és számoltatott meg egy nagy része olly pontosan, mint az 1811-dik esztendőbélinek. Legelőször is a' déli tájékon vétetett észre 26-dik Martiusban. 1811-dik esztendőben déli Frantzia országban vizsgáltatott meg, és a' Párisi Tsillag-vizsgálók 20-dik Májusig folytatták vizsgálásokat. Ezután mindég jobban éjszak felé feljött, Junius és Juliusban, a' hol magát a' Napsúgáraiban elrejtette, láthatatlanná lett. Azonközben az ő ösvényének kezdetjét kiszámolták, és Olbers Brémában 18-dik Juliusban megjövendölte előre, hogy Augustus Holnapban újra megjelenend, és a' földhöz közel jutván az egész esztendőn által Januariusig 1812-dik esztendőig látható maradand. Minden pontosan megtörtént, 22-dik Augustusban annyira újra megint a' Napsúgárai közűl magát kifejtette, hogy még égi-tsővek segétsége által is nagy nehezen vétethetett észre. September Hónapban már igen nyilvánságosan, és a' maga nagyságában szabad szemmel látni lehetett, azután Éjszak felé annyira előre nyomúlt, hogy a' nagy medve lábai közt elméne. 8-dik Octoberben igen közel álla a' nagy medve farkán lévő utólsó tsillagon. Ő tehát a' tájékunkban a' két Hónapok közében tellyességgel nem ment alá. Octoberben elérte a' maga világosságának legnagyobb poltzát; innen szembetűnő sebességgel eltávozott a' földtől, és Januariusban 1812-dik esztendőben egyedúl tsak égi-tsővel látni lehetett; de minekutána

azonban itten egy egész félesztendeig láthatatlan volt, tsak egyszerre Julius zártával, Augustus Hónap felén 1812-dik esztendőben ismét láthatóvá lett. Ugyan ez is előre megjövendöltetett, és egy Orosz országi Tsillag-vizsgálótól Wisniewsky nevűtől, a' ki a' Kaukazuson tartózkodott, még majd vagy három hétig megvizsgáltatott ezen utólsó megjelenésével.

Igen különös, és jegyzésre méltó Tűnemények; valamint a' feje, úgy a' farka ennek az 1811-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagnak valának. A' belseje igen fényes vala, és egy igen középszerű égitső által kivehetőképpen lehetett észre venni. A' farka nem függött tetszetesen az Üstökös Tsillagnak testével együtt, hanem bizonyos távollétben a' belsejétől mint egy széles húzás jelent meg, melly ő körűlötte körűl hajlott, a' nélkűl, hogy érte volna; történetből mint a' Saturnusnak karikája, ezekből a' húzásokból mind a' két részről kifutottak két hoszszas erősen világítandó ágatskák, mellyek magokat szokás szerént kissebb ágakra felosztották. Néha néha megjelentek két húzások is, vagy világosság fedezeti az Üstökös Tsillag teste körűl, mellyeknek mindenike annak hátamegett két fő ágakra terjedő ismeti ágatskákra kihoszszabbodott úgy, hogy illy módon az Üstökös Tsillagnak farka sok ágas kinézést kapott. Többször változtak a' farkán lévő jelenések ugyan tsak egy estvélen is rendkivűl való gyorsasággal. Nem igen ritkán észre lehetett venni, hogy az üres hézag az Üstökös Tsillag belseje és farka között magát betöltötte.

Az ösvénye ennek az Üstökös Tsillagnak még mind eddig nintsen tökélletesen felvetve. Bessel előre az ő kerűlet idejét 3300 esztendőre elő adván, meghatározta az ő nagy tengelyének ösvényét 200-szor olly nagynak, mint az általmérőjét a' föld ösvényének; a' legnagyobb külömbség a' Naptól több milliom mértföld lenne.

A' legrégiebb időkben az Üstökös Tsillagok tsak a' levegőég tűneményének tartattak, a' mel-

lyek a' mi földünknek gőzkarikájában hasonlók a' Tsillag eséshöz, tűz golyókhoz 's a' t. Az ő származásaik kis idő múlva hamar végeket is látják.

A' Görögök közt lévő egyes Böltsek azonban őket a' Vándor Tsillagokhoz hasonló Égitesteknek tartották. Pythagoras tanította, hogy tsak egyedűl egy Üstökös Tsillag volna, a' ki láthatatlanná lészen, valahányszor a' földhöz közel jött.

Hogy az Üstökös Tsillagok Égitestek lennének, a' mellyek bujdosó Tsillagokhoz egy görbe húzásban a' Nap körűl szaladnak, már 1680 esztendő ólta közönségesen elesmértetett, azon tehát senki sem kételkedik többé; azonban nagy külömbség uralkodik még is némellyeknek gondolkozások módjában a' szőrös fej, és mese forma hoszszú fark eránt.

Minden Üstökös Tsillagnak ön maga világossága vagyon, és az ő megvilágosítása egy részében a' Nap eránt független állásban vagyon; hanem az ő világossága igen gyenge és soha sem jön egy Vándor Tsillagnak világosságához közel.

Általjában észre lehet venni mind a' fején, mind pedig a' farkán az Üstökös Tsillagnak egy különös változást, hogy ha az ő Napközeléről viszsza tér, valamint az az 1680-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagnál a' példa volt, mellyet viszsza tértével a' Napközeléről, a' legtöbbek éppen nem annak az előbbenivel lenni tartottak.

A' mind eddig ösmeretes Üstökös Tsillagok közűl az 1770-dik esztendőbéli igen közel jött a' földhöz.

Legközelebb jöttek a' földhöz az 1680-dik esztendőbéli, és az 1684-dikbéli Üstökös Tsillagok, mellyikének utóbbikja 185000; az elseje pedig tsak 96000 mértföldnyire a' földtől távol volt. Azomban még ezek az Üstökös Tsillagok sem okoztak valamelly rendetlenséget a' mi Vándor Tsillagunkban; tsak egyedűl akkor történhetnék nagy rendetlenség, ha az Üstökös Tsillag kiváltképpen egy nagy, és

talántán még nagyobb mint a' föld mi hozzánk igen közel jönne.

Olbers azt állítja, hogy valahára egy Üstökös Tsillag a' földdel illetésbe jövend, honnan a' földről való gondoskodó következés húzattatik; de mivel mind ez ideig, tudniillik mind annyi ezredek után is, semmi ollyas rendkivűli nagyságú Üstökös Tsillagok a' Világ legnevezetesebb Böltseitől észre nem vétettek, mind azért nyúgodt szívvel ágyunkba dűlvén, Isten oltalma mellett új erővel reggeli foglalatosságainkhoz nyúlván, bátran bevárhatjuk az 1834-dik esztendőbéli Üstökös Tsillagot.

Biancovich János.

6.

Magyar Ország régi pólyás Tzímeréről.

Föltenni sem lehetne egy egész Nemzetről, hogy ez az Ország Tzímerét feledésre juttathatná: Még is így járt Magyar Ország régi pólyás Tzímere az egész Haza színe előtt. A' nem tanúlás, vagy hideg gondatlanság először tudatlanságot, éz pedig igen könnyen feledést szűl. Tsak ott nem veszhet ki semmi nemzeti esméret, hol egy nemesebb fölhevűlés, mellyet a' tsínosabb Nemzetek Hazaszeretetnek hívnak, gondosan vigyáz 's ügyel mindazokra, a' mik a' Hazát akármiféleképen illetik; hol erősen hiszik és vallják a' Hazafiak, hogy a' nemzeti Régiségek, akár minémü tárgyuak legyenek is azok, világító fáklya gyanánt szolgálhatnak arra, mit kell és nem kell, és hogyan 's miért kell újitani?

Hogy most Magyar Ország Tzímerének egyik osztályát vörös mezőben fekvő NÉGY FEHÉR PÓLYA (quatquor ALBAE FASCIAE) tészi, azt tudja mindenki, 's ha egyik, vagy másik Iró, mint p. o. Schwartner Márton is (Statistik des Königreichs Ungern. Ofen, 1811. 8-o II. und III. Theil, S. 59.) NYOLTZ PÓLYÁT, tudniillik négy FEHÉRET és négy VÖRÖSET emleget, ez a' különbözés egyedűl

helytelen heraldikai kifejezésből támad. Ha magyar Ország Tzímerében a' fehér szín tészi a' Pólyákat, úgy a' vörös szín tsak a' Vért Mezeje. Vagy, ha a' vörös szín tészi a' Pólyákat, úgy a' fehér szín a' Mező. A' PÓLYA tiszteletes figura faja (Figura Honorabilis) a' Heraldikában, 's tsak úgy támadhat, ha a.) tsak két színü a' vért, 's ha b.) a' vért két vizerányos és parallela vonat által három részre osztatik. Méltó erről meg olvasni Gatterer János Kristófnak Heraldikáját: „Abriss der Heraldik oder Wappenkunde. Nürnberg, 1774. 8-o S. 24. § 51."

A' híres Werbőczy István (Operis Tripartiti Part. I. Tit. 11 §. 3.) így írt Magyar Ország Tzímeréről: „*Unde ab illius* (Sancti Stephani) *tempore, Gens Hungarica, dupplicatam crucem pro armis, ac insignibus habere pariter, et gerere consvevit. Insignium namque quatquor Fluminum, scilicet Histri seu Danubii, ac Thybisci seu Thiciae, nec non Zavae et Dravae, a Regno Pannoniae, quod modo Hungari incolunt, atque inhabitant, pro se vendicavit.*" A' négy fehér pólyának itten találtatik első magyarázata. Ezek tehát Werbőczy előadása szerént a' Duna, Tisza, Száva és Dráva híres Magyar Országi Folyóvizeket jelentenék.

Schwartner Márton (loco cit.) azt állitja ugyan, hogy már II-dik Ulászló Magyar Király némelly Óklevelében így magyarázta volna Werbőczy előtt a' Magyar Tzímernek négy fehér pólyáját: De, itten a' munkás férfiu, Práyjal együtt, bizonyosan eltévedett, mert II-ik Ulászló Magyar Királynak 1496-diki Óklevele, mellynek ide értett sorait Práy György (Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4-o pag. 70.) hasonlóan vélekedve kiadta, nem Magyar Ország, hanem Szlavonia Tzímerét illeti. Ha ebben a' Száva és Dráva két folyó találtatik is, még abból épen nem következik, hogy a' Magyar Tzímernek négy fehér Polyája is négy vizet jelent, 's egyébbként is II Ulászló Óklevelében a' Pólya (Fascia) szovat még tsak meg sem érénti. De mind e'

mellett is kész vagyok elhinni, hogy Werbőczy magyarázata igen régi, 's több előbbi századnak tulajdona volt.

A' Magyar Országi pólyás Tzímerosztálynak színeit már Nagy Lajos Magyar Király némelly 1369-dik évi Óklevelében (Tudom. Gyűjtemény. 1831. 8-o IV. Köt. 21. old.) elég gondosan meghatározta ime figyelemre méltó soraiban: „*Eisdem ciuibus nostris de Cassa annuimus ex gratia speciali, ut iidem a modo in sigillo ipsius Ciuitatis secreto et missiuo ac vexillo formam clypei cum signo nostro regio exornato, desuper videlicet vnum, tractum, seu lineam flauei coloris tribus imaginibus Liliorum compaginatam: ac de subtus quatuor lineas ruffas et totidem albas lateraliter habentis in perpetuum gestare valeant atque possint.*“ Itt a' vörös és fehér szín egészen megegyez ugyan a' mostani pólyás Tzímerosztálynak színeivel: De még is arra nézve homályosan fejezi ki magát a' Fejedelem, hogy úgy szól, mintha egymásután előbb négy vörös, és ezek alatt ismét egymásután négy fehér pólya állott volna a' királyi Tzímerben. Ez a' Heraldikai szabások szerént teljes lehetetlenség, mert így a' pólyákat képző vonatok mind a' vörös, mind a' fehér szín által bétakartattak, és így pólyákat előállitani megszüntek volna. A' Fejedelem sorait tehát, saját fönmaradott petséteinél fogva is, józanúl, az az: úgy kell érteni, hogy a' vért feje vörös mezőt mutatott, 's ez alatt fehér pólya látszott, ezt követte ismét a' vörös mező, 's alatta ismét fehér pólya állott, 's így váltva (talán ezt érti a' Király a' „lateraliter“ szó alatt) jött elő a' vörös és fehér szín, míg a' négy fehér pólya kikerűlt.

Ha azt kérdi néki tőlem, igaza vagyon-e arra nézve Werbőczynek, hogy a' Magyar Nemzet a' pólyás Tzímerosztályt a' régi Pannonia Tzímeréből költsönözte? bizonyosat felelni nem tudok. Itt a' régiség alig ha nyujthat tudományt. Mindazonáltal gyanitva — de csak gyanitva — könnyebb volna

talán azt védeni, hogy a' KETTŐS KERESZT maradott inkább reánk a' PANNÓNIAIAKTÓL, mint sem a' PÓLYÁS TZÍMER. Justiniánus Görög Tsászárnak egyik deák nyelvre fordittatott Arany Bullájában (Georgii Pray, Dissertatio de Sacra Dextera Divi Stephani. Vindobonae, 1771. 4-o pag. 132. — — Dissert. in Annal. Veteres. pag. 68.) ezek olvastatnak: „*Ex parte vero sinistra in sectione scutum coelestis coloris cum dupplici Cruce Aurea exprimente secundam Pannoniam.*" De Práy épen ezen helynél fogva is gyanuba vészi ezen Óklevelet. Védeni ugyan én sem bátorkodom, azonban figyelmezvén arra is, hogy a' régieknek is voltak vérteiken még nemzeti jeleik is — mint a' Notitia utriusque Imperii tzímü könyvből kitetszik — tsupán ezért nem merem tagadni is ezen Arany Bulla hitelességét, 's némelly más ellenvetéseket sem tartok reá nézve elég nyomosaknak. Más részről tudván még azt is, hogy a' Pannonesek bizonyosan Jászok voltak, azt is tapasztalom az Austriai Birodalom mostani nagy Tzímerében, hogy a' Jaczving (más néven Jász) Nemzet Tzímerén is (A. R. Namestnik, Darstellung des Wapen- und Adelsbeweises. Wien, 1824. 8-o I. Theil, S. 52. és Tab. I.) a' Lithuánus Lovag paisán KETTŐS KERESZT vagyon. — Az Illurok, kik Jászok valának, már az első keresztyén Században elfogadták az üdvözitő Tudományt. — — A' pólyás Tzímerosztálynak nyomát hamarább föltalálni lehetne a' Magyar Nemzettel atyafiságos Párthus Nemzet Pénzein. Ezeken (Erasmi Frölich, Notitia Elementaris Numismatum. Vindobonae, 1758. 4-o pag. 177. Tab. XIV. Nro 8. 9. 11.) épen ollyas valami látszik, ha nem hibás a' Réztábla, mint a' Magyar pólyás Tzímer. De tartok tőle, hogy ezen vértformáju jegyek inkább napkeleti betüt, mint sem tzímert tésznek. Nekem tehát a' nélkül, hogy itt valamit állitanék, elégvolt e' tárgyat megérintenem.

Azt már bizonyosan vitathatom, hogy Magyar Ország Tzímerében hajdan a' NÉGY PÓLYA a'

Duna, Tisza, Száva és Dráva vizeket nem jelentette. Védi ezen állitásomat II-dik András Magyar Királynak egy 1233-dik évi Ókleveléről függő Arany Petséte; védi állitásomat ugyan II-dik András Magyar Királynak egy másik szinte 1233-dik évi Ókleveléről függő Viasz Petséte (mind a' kettőnek hív rajzolatát az ide mellékelt Réztáblán láthatja mindenki az Olvasók közül); védi állitásomat Imre Magyar Királynak egy 1202-dik évi Ókleveléről függő Arany Petséte. Miképen védik mind ezek állitásomat? azt kell már most bővebben elmondanom.

Találtatik az Esztergomi Érsekség Levéltárában II. András Magyar Királynak a' Beregi Erdő mellett 1233-dik évben tartatott Gyűlésben az Egyházi Rend Jusairól mondatott Esküvéséről két eredeti Óklevél. Tartalma mind a' kettőnek az, mellyet Práy György (Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii, 1779. 4-o Parte II, pag. 57—61.) egészen ugyan, de még is itt ott hibásan olvasva kiadott. *) Az egyik Példányról két oldalu Arany Petsét, a' másikról két oldalu Viasz Petsét függ le. Az Arany Petsét túlsó oldalán látszik a' Magyar Országi pólyás Tzímernek NÉGY PÓLYÁJA. A' három egymásután következő pólyán két és két egymás szemébe, vagy inkább egy előttük álló szívre néző OROSZLÁNY, a' negyedik kisebb kiterjedésü legalsó pólyán pedig tsak egy viszsza néző OROSZLÁNY látszik. Vagyon tehát együtt mind a' NÉGY PÓLYÁN HÉT OROSZLÁNY. A' töredék Viasz Petsét túlsó oldalán ÖT PÓLYA látszik. Az elsőn, és ugyan legfölsőn, két egymásután balról jobbra ballagó OROSZLÁNY, a' második és harmadikon három és három egymásután balról jobbra ballagó OROSZLÁNY, a' negyediken két egymás után balról jobbra ballagó OROSZLÁNY, végre az ötödiken, mint legalsón, tsak egy magányos OROSZLÁNY jő elő. Mindöszsze tehát a' Viasz Petsét ÖT PÓLYÁJÁN TIZEN EGY

*) Újra kiadom a' jövő esztendei Tudományos Gyüjteményben.

OROSZ-

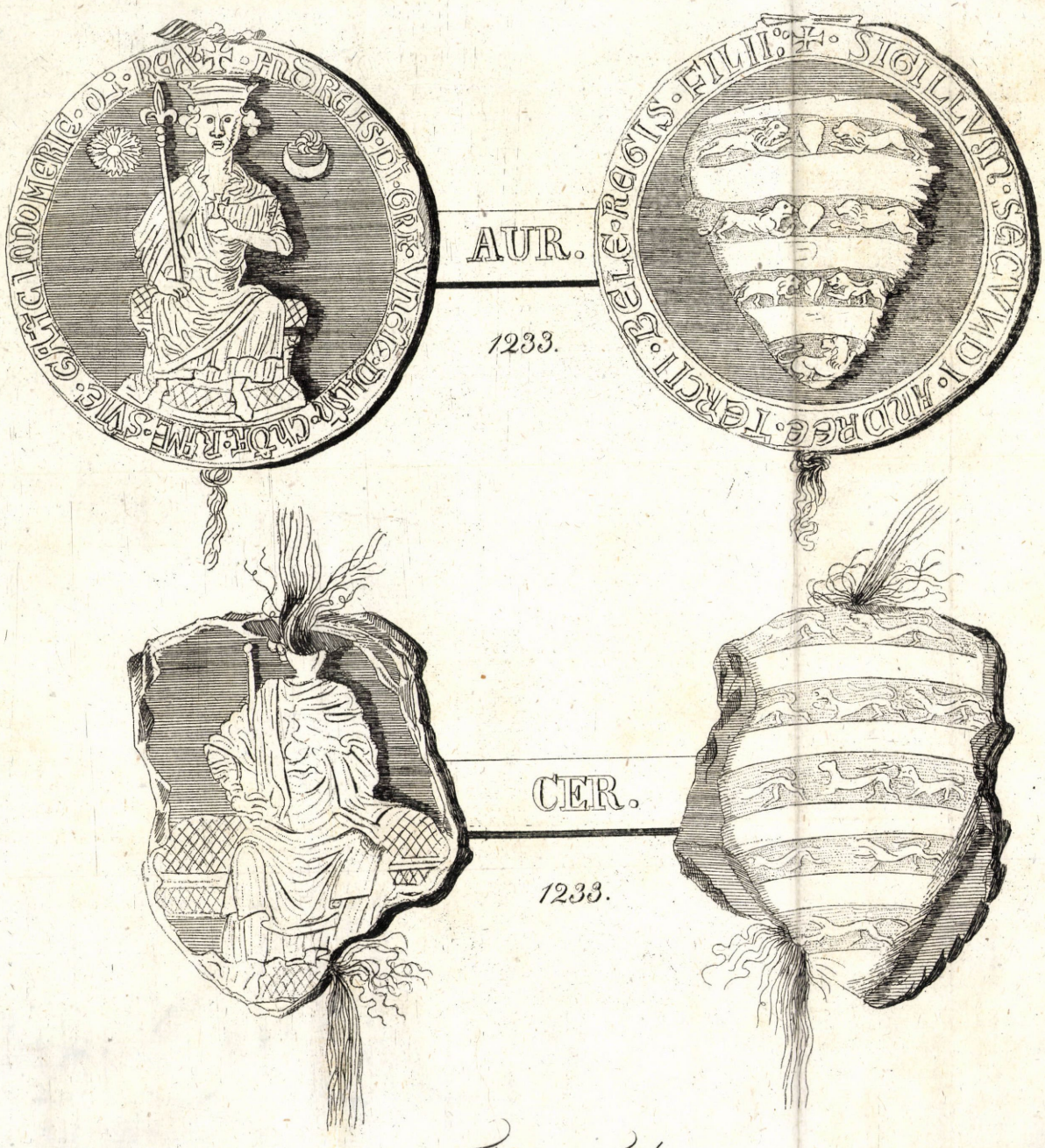

Tekéntetes Tudós
Waltherr László nak, nemes lelkü Barátának,
több Tek. Ns. Vármegye Tábla Birájának
ajánlja

Horvát István

OROSZLÁNY vagyon. — Lakhatnak-e Folyóvizekben Oroszlányok?

A' nagy érdemü Práy György is kiadta (Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4-o Tabula VII. Fig. 1.) II. András Magyar Királynak Arany Petsétét, melly némelly 1221-dik évi Óklevélről függ: De rajzolatán, a' negyedik pólya egyes Oroszlányán kivül, nem lehet elég világosan megkülönböztetni a' pólyákon előjövő Oroszlányokat. Szinte ezt állithatni azon Réztábláról is, mellyet a' tudós Coronini (Rudolphi Coronini, Operum Miscellaneorum Tomus Primus. Venetiis, 1769. fol. pag. 107. Tabula II. Fig. 2.) kiadott.

Imre Magyar Királynak Arany Petsétét is többen rézbe vésették. Arany Bulláját láthatni Coronini könyvében (loc. cit. Tabula II. Fig. 1-a); láthatni Práy könyvében (Op. cit. Tabula VI. Fig. 6-a); láthatni Schwartner Diplomatikájában (Tabula IV. Fig. 4.). Mindegyik a' három tudós férfiu közül rajzolatát a' Bétsi Tsászári Titkos Levéltárnak 1202-ik évi Ókleveléről készittette, de nem egyenlő pontossággal. Coronini Réztáblája leghivebben készült. Ezen legalább észrevehetni, hogy a' pólyán négylábu állatok vagynak. De még is abban ez is hibás, hogy hét Oroszlány helyett kilentz Oroszlány látszik rajta, a' mi abból eredhetett, hogy a' két és két Oroszlány között álló szív is különös állatnak tekéntetett. Méltó volna Imre Király Arany Petsétét újra gondosan megvizsgálni, és hivebben rézbe vésetni. Hogy ezen is Oroszlányok vagynak, az nem szenved többé kétséget.

Hogy pedig III-dik Béla Magyar Király alatt is már OROSZLÁNYOK voltak a' PÓLYÁKON, az Imre Királynak némelly 1197-diki Ókleveléből kitetszik. Ebben (Georgii Fejér, Codex Diplomaticus. Budae, 1829. 8-o Tomo II, pag. 307—308.) beszéli Imre Király édes Attyáról: „*De Praelatorum et Baronum communicati Consilii prouida deliberatione ipsi Comiti Stephano arma, seu insignia sua regalia vigore sui iuramenti, praesenti-*

bus nobis, et eisdem Praelatis et Baronibus, et quamdam terram Vodiza vocatam, in partibus inferioribus Sclauoniae, in contiguitate districtus Sane et Bubiza, libero et iusto ordine ad nos, et neminem alterum pertinentem, nec non et arma, seu insignia sua regalia dare et conferre pollicitus extitisset." — Valamivel alább pedig világosan így emliti az OROSZLÁNYT: „*Praedicto Comiti Stephano, suisque haeredibus, dictam terram Vodiza mediantibus aliis litteris nostris, aurea bulla in pendenti autentico consignatis, Arma etiam, seu Insignia ipsius Domini et Patris nostri, et nostra, scutum, et desuper galeam, de summitate ipsius galeae LEONIS anteriorem medietatem cum pedibus anterioribus ungula aurea rapaci, ac coronam auream in capite gestantem . . . . . dedimus et conferimus.*" Nagy kegyelem volt, ha néki valamelly részetskét nyert az Ország Tzímeréből. Ezt a' kegyelmet István Grófra nézve a' sisak fölé helyheztetett OROSZLÁNY tette.

Nem vonhatni ezekután többé kétségbe, hogy III. Béla, Imre és II. András Magyar Királyok alatt Magyar Ország pólyás Tzímerén valóban OROSZLÁNYOK voltak. A' számra nézve hihető, hogy ezt HÉT OROSZLÁNY tette a' hétféle Magyar Néphez képest. Hogy II-dik András Magyar Királynak Viasz Petsétén, melly itten általam legelőször adatik ki, de tsak töredékben, mint az Érseki Levéltárban fönmaradott, ÖT PÓLYA és TIZENEGY OROSZLÁNY vagyon, azt a' Metsző tudatlanságából kell megfejteni, ki az oroszlánymetszésben is eléggé kitünteti együgyüségét. — Keletben voltak-e III. Béla előtt is a' Magyar Paison ezen Oroszlányok, azt a' későbbi idő talán meghatározhatja: Hogy utóbb feledékenységbe mentek, annak az lehet oka, hogy IV. Béla és az utána élt Magyar Királyok inkább szerették kettős Petséteiknek túlsó oldalaikon a' KETTŐS KERESZTET használni. — Mindenesetre Schwartnernak azon véleménye, hogy a' Pólyák-

nak számuk a' Magyar Országhoz tartozó szövetséges Országokra tzélozott volna, ezután semmi figyelmet sem érdemel. Hogy az Oroszlányok és az Oroszlányok között álló Szívek a' Magyar Nemzetnek Hadi Vitézségét hírdetik, azt akárki is észreveheti.

A' Vért, vagy is Paistudománynak Mázait (Tincturae) Értzek és Színek tészik. Értz különösen kettő vagyon keletben, úgymint az Arany (Sárga) és Ezüst (Fehér), 's az Értzekre nézve szoros Rendszabás: *hogy Értzben Értzet előállitani nem szabad.* Ennél fogva, ha az ARANY OROSZLÁNYOK Magyar Ország pólyás régi Tzímerében EZÜST PÓLYÁKON állanának, ez a' helyheztetés a' Heraldikának egyik főszabásával ellenkezésben volna. Innend tehát kérdés támad: Vörös szinü pólyákon, vagy inkább ezüst pólyákon jőnek-e elő az Arany Oroszlányok Magyar Ország régi Tzímerében? — Figyelmezvén arra, hogy Nagy Lajos Kassa Városának adta Oklevelében először a' vörös színről szól, 's hogy Imre és II. András Királyok Petséteiken a' Vérten leges legfölsőbb helyen mindjárt az OROSZLÁNYOS PÓLYA vagyon: Okosabb sokkal, a' heraldikai rendszabással pedig egyezőbb, VÖRÖS PÓLYÁKBA iktatni az ARANY OROSZLÁNYOKAT, és az EZÜSTÖT Pais Mezőnek venni. Ez a' vörös szín a' vitézi bátor Szivvel is, a' vérhullajtás eszközével, helyesen összve fér. De ezen esetre fehér Pólyákat Magyar Ország régi Tzímerébe senki sem helyheztethetne szembetűnő tévedés nélkül. Az Oroszlányok között álló SZÍVEK, a' Viasz Petséten elő sem jövén, hihetőképen a' Metszőnek bővitését tészik.

Azonban döntsék el a' kérdést nálam értelmesebb Férfiak. Én még tsak azt az egyet emlitem, ne hogy tudatlansággal, vagy elhallgatással vádoltassam, hogy, a' melly Pénzeket fölebb a' pólyás Tzímer eredetéről szóltomban Frölich szerént Parthus Pénzeknek neveztem, azokat az újabb Tudósok a' Parthusokat megalázó Persiai Sassanida Ki-

rályi Ágnak tulajdonitják. Egyébbaránt értekezésem tárgya, mint kiki látja, Régiség; ennek tehát a' mostani Magyar Tzímer megváltoztatására nézve legkisebb tzélzása sem lehet. — Elég tudni, mi volt. Ha most az, a' mi volt, másképen vagyon is, az a' régiséghez nem tartozik.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

IV. A' Jász Nemzet Nyelvéről.

A' kiket Magyar Nyelven most JÁSZOKNAK neveznek, azokat régi Fejedelmeinknek Okleveleik, mint közönségesen tudatik, majd JASONES, majd SAGITTARII, majd PHILISTAEI nevekkel illetik. Későbbi időkből azonban e' JASONESEK a' Magyar Törvénykönyvben és a' Történetíróktól JAZYGES néven is hivatnak. Hogy a' SAGITTARII deák nevezet tsak lefordittatása a' Magyar JÁSZ vagy IJÁSZ névnek, annak megmutatásával kár volna időt veszteni; de szinte haszontalan időveszteség volna Recensensnek azzal is itten bibelődnie, hogy a' PHILISTAEI elnevezésnek, melly mind a' Hazai, mind a' Külföldi Kutfőkben, sőt a' régi magyar Bibliákban is, nem tsak az Európai, hanem az Ásiai JÁSZOKNAK is folyton folyva tulaj-

donittatik, a' BALISTÁRIUS szóval, 's más hasonló értékü újabb magyarázatokkal legkisebb köze sintsen. Közönségesebb jelentéssel a' PHILISTAEI név mind a' HÉT MAGYAR NÉPET illette; de különösen még is ezen elnevezés leginkább, és legtöbbször a' JÁSZOKNAK tulajdonittatott, 's e' név lészen és marad, ha még hat ezer új Philisteriánákat gondol is ki a' pajkoskodó 's nevettetni szerető emberi elmésség, minden nehézségeket felnyitó kultsa a' régi Magyar Históriának. Mit használ akadozni e' PHILISTAEUS nevezeten a' JÁSZOKRA nézve, ha a' KÚNOKRÓL is bizonyos, hogy ők a' régi CHANANAEUSOKNAK maradványaik? Mit használ megtagadni a' KÚNOKTÓL a' régi CHANANAEUS eredetet, ha hitelesen megbizonyithatni, hogy a' GERGESAEUS név a' MAGYAR névnek, az AMORAEUS név a' JÁSZ névnek, a' CHETAEUS név a' PALÓTZ névnek, a' CHEVAEUS név a' LÓFEJÜ névnek tsak lefordittatása a' Szentírásban? Ha győző okokkal vitathatni, hogy a' JEBUSAEUS név az UZUSOKAT, kik a' Görög Íróktól UNNUSOKNAK is hivatnak, és a' PHEREZAEUS név a' VÁLOKAT, egy tsak nem kiveszett Magyar Nyelvü Népet, illeti? Összefüggésben vagynak egymással mind ezek, de olly nagy kiterjedésü és fontosságu tárgyak, mellyeket egy Recensióban vagy akárminémü kisebb munkában egyszerre kifejteni nem lehet. Béketürés, Várakozás és Bizodalom kivántatik e' sulyos munka elkészittetéséig, 's ha az végre hajtatik, majd akkor gyakorolhatják a' Tudósok kemény és irgalmatlan Kritikájukat! Ekkor válik tsak el, Recensens tébolyodott-e meg? vagy az egész Tudós Sereg fetrengett-e történeti tudatlanságban a' régi Históriának legfontosabb részei körül? Itt hallgat tehát mind ezekről Recensens, inkább azokat számlálván elő a' JÁSZOKRÓL, a' miket hoszszas előkészületek nélkül is most már meglehet érteni.

Hazai Tudósaink nem akarják egy különös Nemzetnek tekénteni a' JÁSZOKAT, hanem ju-

kább úgy vélekednek felőlük, hogy ők ollyan KÚNOK eredetiképen, kik IJAKKAL szolgálván a' régi Magyar Királyoknak, e' fegyverüktől Magyar Nyelven IJÁSZOKNAK, Deákúl pedig SAGITTÁRIUSOKNAK és JASONESEKNEK neveztettek. Mi gyáva szükmellüség ez a' Magyar Történetírókban, már tsak abból is kitetszik, hogy IJAKKAL, mint fegyverekkel, különbség nélkül éltek a' Magyarok, Kúnok, Bissenusok és Palótzok is; hogy továbbá az Óklevelek és a' Magyar Törvények a' KÚNOKTÓL, vagy is CUMÁNUSOKTÓL mindenütt megkülönböztetik a' JASONESEKET, más néven JAZYGESEKET, vagy is PHILISTAEUSOKAT. Illyen szükmellüségből vészi továbbá eredetét az a' másik helytelen állitás is, hogy a' régi JAZYGESEK nem egy eredetü Nemzet valának a' JASONESEKKEL, és azért hibáztak a' XV-dik századi Történetírók, sőt hibáztak különösen a' Magyar Törvények is, midőn a' JASONESEKET vakmerően JAZYGESEKNEK nevezték. Ezek a' hajdani JAZYGESEK, úgy állitják Íróink, Szláv Nyelvüek valának: A' JASONESEK ellenben, mint a' KÚNOK, mindenkor Magyar Nyelven beszéltek. Úgy, de mellyik hiteles Kutfő állitja a' régi JAZYGESEKRŐL, hogy azok hajdan SZLÁV NYELVEN beszéltek? Volt-e e' földön tsak hírük is még akkor a' SZLÁV NÉPEKNEK a' Históriában, midőn a' régi JAZYGESEK már a' Tisza vizén túl laktak a' hajdani Pannónia szomszédságában? A' régi JAZYGESEKNEK egyik osztályuk Ptolemaeus, Appiánus, és Themistius szerént a' Tánais vize mellett lakott: Nem épen ott laktak-e Herodotusnak, Melának, Idősebb Pliniusnak és Appiánusnak BASILIDÁI, Ptolemaeusnak CHÚNAI és Themistiusnak CHÓNAI, vagy is CHAONESEI is? Mi szükség elválasztani 's megkülönböztetni a' régi JAZYGESEKET a' mai JÁSZOKTÓL, vagy is JASONESEKTŐL, ha a' régi JAZYGESEKET Appiánus és Themistius, mint soraikat fölebb már láttuk, összve kaptsolják a' BASILIDÁKKAL és CHÓNOKKAL, kik más né-

ven KÚNOK valának? Ismét tsak arra szorúl tehát a' régi JAZYGESEKRE nézve is minden nehézség, hogy Appiánus őket is SÁRMATA NÉPNEK nevezi, mint a' BASILIDÁKOT. Ebből pedig semmi SZLÁV NYELV és EREDET még nem következik.

Igen jól esméri Recensens Sarbieviusnak azon gyönyörü Dalait, mellyekben ez a' második Horátius a' LENGYEL NÉPET több ízben SÁRMATA NÉPNEK nevezi. De valamint a' Magyar Epicus Költőktől nem fogja a' Kritika História soha tanúlni, kik voltak a' CHAZAROK és BULGÁROK? úgy Sarbievius sem lészen soha vezértsillaga a' SÁRMATA NEMZET eredetének. A' Poetáknak több szabad, mint a' Történetvizsgálóknak, a' mostani (mert hajdan nem volt így) időkben. Pubitschka Ferentz Tseh Író (Franc. Pubitschka, Dissertatio de Venedis et Antis. 1772 in 4. pag. 16. inter Acta Jablonoviana) böltsen írta a' JAZYGESEKRŐL beszéltében: „*Nec obstat, quod Jazygas Plinius Sarmatis adnumeravit. Jam enim pridem quorumdam facilitatem improbaveram, cum Sarmatarum, Slavorumque nomen pro eodem haberent.*“ Azonban a' helyesen itélő férfiat nemzetisége (a' 29-dik lapon) még is oda ragadta, hogy gyanitva tsak ugyan Szláv Népnek tartaná a' Sármatákat. — Karamsin (Geschichte des Russischen Reiches. Riga, 1820. 8-o I. Band, Anmerkungen, S. 228. Nro 41.), haszontalanságokat emlegetvén a' SÁRMATA és SCYTHA szó bizonytalan jelentéséről, végre így nyilatkoztatja ki magát: „*Weder der Gothe Jordanes, noch die Byzantier nennen Anten, Weneder und Slawen SARMATEN, welche ein Asiatisches Nomaden-Volk waren.*“ — Surowiecki Lőrintz, egyik a' legújabb és legtudósabb Lengyel Történetírók közűl, Schaffarik Pálnak német fordítása szerént (Über die Abkunft der Slawen. Ofen, 1828. 8-o S. 43.), állitja a' SÁRMATÁKRÓL: „*In der That hat keiner der gleichzeitigen Schriftsteller gewagt, die neu auf-*

tretenden Slowenen in irgend einer Hinsicht für Verwandte der SARMATEN auszugeben. Prokop selbst, der doch beide vor Augen hatte und sie genau kannte, rechnete die SARMATEN zu GERMANEN (a' Kutfőben nem Germánus, hanem Gothus, az az: Geta áll), *nicht zu SLOWENEN. Dass einige der spätern Byzantier die Slowenen im heutigen Russland bisweilen Sarmaten nannten, beweiset gar nichts; denn dieselben Schriftsteller nennen auch die Čechen noch Bojen, die Polen Skythen, die Slowenen Geten und Hunnen u. s. w. Dieser Missbrauch verblichener* (?) *Völkernamen war im Mittelalter gewöhnlich, und galt einigermassen für Beweis von Gelehrsamkeit.*" Surowieckinek már tsak Ovidiusnak (Tristium Libro V, Eleg. 12. v. 58.) ime versénél fogva is: „*Jam didici GETICE, SARMATICEQVE loqui*" igaza vagyon, 's midőn Schaffarik maga (a' 82—112. old.) hoszszas gyanitgatással és erőltetéssel, Kutfők nélkűl, a' SÁRMATÁKAT egyenesen SZLÁV NÉPPÉ tenni törekszik, el feledte a' KÉRKEDŐKBEN (Görögűl: Euchatae, Alazones) és a' SÁRMATÁKNAK SZOLGÁIKBAN (Sarmatarum SERVI) keresni a' hajdani SZLÁVENUSOKAT, az az: GLORIOSUSOKAT, vagy is KÉRKEDŐKET. Minden esetre tehát még a' tudósabb Szláv Írók sem állitják Szlávoknak az ősz kornak Sármatáit.

A' régi JAZYGESEKNEK másik osztályuk Pannóniában és a' Tiszavize mellett lakott METANASTAE név alatt épen akkor, midőn ezen vidékeken SÁRMATÁK is velük együtt laktak. Arriánus, Idősebb Plinius és Tacitus ezeket is SÁRMATA EREDETÜEKNEK hirdetik. Ezeknél is ismét az a' kérdés döntheti el az eredetet, kik voltak a' régi SÁRMATÁK? — Ptolemaeusnál olvastatik (Libro V. cap. 9.) a' Deák Forditás szerént: „*Colunt autem SARMATIAM in climatibus juxta terram incognitam HYPERBOREI SARMATAE. Sub iis BASILICI* (az az: REGII) *SARMATAE.*" Hogy a' BASILIDÁK bizonyosan KÚNOK voltak, azt már

a' mondattakból tudjuk: Tehát a' SÁRMATÁKNAK is rokon Nemzetnek kellett lenniük a' KÚNOKKAL. Erősiti pedig ezt Herodotus is, ki a' SÁRMATÁKNAK világosan SCYTHA NYELVET tulajdonit. Így hangzanak (Herodoti, Musae. Argentorati, 1816. 8-o Tomo II, pag. 306. Libro IV, cap. 117.) ide illő sorai Magyar Forditásban: „*A' SAUROMATÁK élnek SCYTHA NYELVVEL, azonban a' hajdan kortól fogva a' nyelvet RÉGIESEN* (itt a' PALÓTZ NYELV) *ejtik ki, mivel azt az AMAZONESEK nem jól tanúlták meg.*“ Továbbá az AMAZONOKAT mind Herodotus, mind Plátó, mind Hippocrates, mind Mela SÁRMATA ASZSZONYOKKÁ tészik, kik tudniillik Férjeikkel egyforma ruhát viseltek, és együtt hartzoltak: Mit mondunk már reá, ha épen ezen AMAZONESEKRŐL olvassuk, mint köz tudományt Konstantinápolyban, Gervasius Tilberiensis (Leibnitii, SS. Rer. Brunsvicensium. II, pag. 762.) könyvében: „*Hujusmodi Viragines* (az AMAZONOKRÓL szól) *in Constantinopolitanis partibus Latini CUMANAS nominant*“? Gratiánus Tsászár azon hegyekre, mellyeket ma Deákúl „VOGESORUM LATUS“ néven neveznek, SÁRMATA GYARMATOT (Codex Theodosianus. Lipsiae, 1737. fol. Tomo II, 446. col. 2.) szállitott: Ezen hegyek a' Frantzia és Német Régiségekben 's Óklevelekben (Joan. Vilhelmi Müller, Lexicon Manuale, Geographiam Antiquam et Mediam illustrans. Lipsiae, 1831. 8-o pag. 147.) HUNNICUS PAGUS, HUNNORUM TRACTUS, SAUROMATUM REGIO, HUNSRÜCK, és hibásan HUNDSRÜCK néven hivatnak. De minek tartaná Recensens tovább függőben a' köz figyelmet? A' SÁRMATÁK, mint Idősebb Pliniusból tudjuk, előbb, mint sem az északra költöztek volna, Heleno-Pontusban, mellynek Amasea Városa is volt, Bithyniában és Cappadociában laktak Kis Ásiában, 's itten Xenophontól, Luciánustól, és Plutárchustól Görögül n e m e g y s z e r BASILIUS néven emlittetnek, 's mivel napkeleten különösen Sidó és

Chaldaeus Nyelven a' KIRÁLY, vagy TSÁSZÁR, az az: KÚN (Edmundi Castelli, Lexicon Heptaglotton, Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum et Persicum. Londini, 1669. fol. max. col. 3717—3718.) SZÁR (ma az Oroszoknál TZÁR), és SZÓR, Philo Judaeus szerént pedig (Opera. Francofurti, 1691. fol. pag. 109.) SARRA néven is hivatott, KÚN ORSZÁG (hozzá járúlván a' Szár szóhoz az ÁN tartománynevet formáló szótag, mint CHUS = AETHIOPS; CHUS-ÁN = AETHIOPIA), SZÁRRÁN ORSZÁGNAK, 's a' KÚNOK maguk SÁRRÁNUSOKNAK, és SZÁR-MATÁKNAK, az az: SZÁRMAGYAROKNAK neveztettek. Nints itt hely 's idő a' MATA és MATIA nemzeti és tartomány név magyarázatára, melly a' DAL-MATA, JAXA-MATA és VOR-MATA nemzeti nevekben is föltaláltatik. Itt Recensens-tsak fénysugárt akart nyujtania. Ha, a' mit Herodotus is tselekedett, a' BASILIDÁK néha megkülönböztetnek a' SÁRMATÁKTÓL, akkor BASILIDÁK alatt a' Tánaison innend lakó, és így a' Görögökhöz közelébb eső, Európai KÚNOKAT; — a' SÁRMATÁK alatt pedig a' Tánaison túl lakó, és így a' Napkeletiekhez közelebb fekvő, és északra később vándorlott Ásiai KÚNOKAT kell érteni. Mind ezek más fényben fognak megjelenni az Ásiai és Afrikai Kún Históriában.

De térjünk már el a' régi JAZYGESEKTŐL, és vizsgáljuk inkább a' későbbi JASONESEKET. Régiebb Íróinknak határtalan gondatlanságuk sokáig egészen hallgatott e' Nemzet nyelvéről: Az I. Mátyás Magyar Királynál megfordúlt Pápai Követ pedig, kiről a' Cumánus név alatt is volt szó, Magyar Országról készitette Tudósitásában (Engel, Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle, 1798 4-o II. Theil, S. 8.) imígyen látszik írni róluk: „*Ancora habitano nel Regno in Provincia separata ZINGARI et FILISTEI, et di dette Provincie si partono et vanno peregrinando per il mondo, il qual peregrinagio fan-*

no con mercantia et incanti di loro femine, et di rubbare con sotili furti et inganni." Az az: Deák Forditásban (Martini Georgii Kovachich, Scriptores Rer. Hung. Minores. Budae, 1798. 8-o Tom o II, pag. 16.) így ír: „*Etiam habitant in regno in provincia separata ZINGARI et FILISTEI, qui a dicta provincia discedentes, per orbem terrarum peregrinantur, quam peregrinationem faciunt cum mercatura, et incantationibus suarum feminarum, et cum astutis furtis, et fraudibus.*" De e' sorokban a' PHILISTAEUS név vagy nem illeti a' JASONESEKET; vagy a' Pápai Követ a' TZIGÁNY NÉP szokásait és erköltsi tulajdonait össze zavarta a' JASONESEKNEK szokásaikkal és erköltsi tulajdonaikkal. Az előbbit onnand állitja Recensens, mivel Grellmann szerént (Historischer Versuch über die Zigeuner. Göttingen, 1787. 8-o S. 19—23.) a' Tzigányokat a' mint tudatlanságból a' Frantziák Bohémiens, a' Német Alföldiek Heydesn (Pogányok), a' Dánusok, Svédek és Németek Tataren, a' Mórok és Arabsok Charami (Rablók), az Angolyok Gypsies (Aegyiptomiak), a' Portugállusok és Spanyolok Gitanos, a' Klementinusok Szeremvármegyében Madjub, a' Kis Bucháraiak Djaii, az Aegyiptomiak Ghasie, a' Damaskusiak Nauvara, és az Aleppóiak Kurbád neveken emlegették, úgy őket a' Lengyelek PHILISTAEUS néven is néha nevezték, a' miből a' JASONESEKNEK Tzigány Eredetükre semmi sem következik. A' másik föltételt pedig azért érdeklette Recensens, mivel az sem lehetetlen, hogy a' Pápai Követ a' PHILISTAEUS név alatt a' Tzigányoktól egészen különböző Nemzetet, az az: JASONESEKET ért, 's a' mit a' Tzigányokról hallott akárkitől, azt hibából a' JASONESEKRE is kiterjesztette. Hogy nálunk a' PHILISTAEUS név folyton folyva nem a' Tzigányokat, hanem a' JASONESEKET illette, azt számtalan Magyar Törvények, Óklevelek és Történetírók bizonyitják. A' JASONESEK, vagy is JÁSZOK pedig soha sem

voltak és tartattak Tzigányoknak, hanem egy eredetüek és nyelvüek voltak, mint fölebb is már láttuk, a' Kúnokkal és más ezekhez rokon Népekkel. Ezekhez járúl még az is, hogy a' Tzigányok Hazánkban a' XV-dik és XVI-dik századokban VAJDÁKNAK engedelmeskedtek: A' Philistaeus Jászok ellenben BIRÁK (Comites) alatt éltek.

Ranzánus Péter Olasz Tudós, mindazonáltal I. Mátyás Magyar Király uralkodása alatt hazánkban is tartózkodott egyházi Férfiu, a' JÁSZOKAT Históriájában (Joan. Georgii Schwandtneri, Script. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 326.) NÉMET NÉPNEK hírdeti. Ezek ide illő sorai: „*JAZIGIBUS, quae GERMANICA NATIO et ipsa est: sed vulgo verbo corrupto JAZ se ipsi appellant.*" De Ranzánus véleménye, 's több régi Íróé, kik a' régi JAZYGESEKET hibáson NÉMET NÉPNEK tartják, Prokopiusnak, a' tudós Byzantinus Írónak, helytelen magyarázatán épűl. Procopius tanutétele szerént (Historiarum sui temporis Libri VIII. Parisiis, 1662. fol. Tomo I, pag. 178. De Bello Vandalico. Libro I, cap. 2.) a' Sauromaták, Vandalusok, Melanchlaenusok és Géták hajdan GOTHUS NYELVET beszéltek. Sokan pedig a' Tudósok közűl rettenetes véteknek tartanák arról ma már tsak kételkedni is, hogy NÉMET NYELV volt a' GOTHUS NYELV. Mitsoda? Hát nem Német Nyelv-e (mondanák azonnal) az a' Nyelv, melly Ulphilás Gothus Püspöknek Bibliafordításában találtatik? Recensensnek eszébe sem juthatna tagadni, hogy az Ulphilás Gothus Püspöknek tulajdonittatott Bibliafordításnak Nyelve Német Nyelv nem volna: De azon tsak ugyan még is kételkedik, hogy e' régi Német Szent Írást ULPHILAS GOTHUS PÜSPÖK forditotta, 's hogy itten Recensens nem vakmerően kételkedik, az a' híres és igen tudós Frantzia Benedictinusoknak Új Diplomatikai Munkájukból is (Nouveau Traité de Diplomatique. â Paris, 1750. 4-o Tome I, pag. 706.) kitetszik, mellyben egyetértőleg mondatik Hickesről, a' hires Angoly Tudósról: „*Hickes (Praefat. in*

Gram. Anglo-Sax.) donne â cet alphabet le nom de Moesogothicum â cause d'Ulphilas son inventeur, Evêque des Goths, établis en Moésie. Cependant, selon lui, le fameux MS. des Evangiles, publié par Junius, et qui apartenoit au Monastère de Werden, dans le Duché de Berg, FUT ÉCRIT PAR UN ALLEMAN, ET NULLEMENT PAR ULPHILAS OU QUELQU'UN DE LA NATION DES GOTHS." *) Azonban nem tészi Recensens sajátáva e' vetekedést, hanem a' SÁRMATÁKRÓL inkább GETA NYELVNEK magyarázza (ez, mint máskor megmutatni fogja, PALÓTZ NYELV volt) Prokopiusnak GOTHUS NYELVÉT. Így egyet ért Ovidiussal, és a' fölebb előadatott versével; egyet ért a' SAR-GETA Népet emlegető (Libro XXII. cap. 8.) Ammiánus Marcellinussal; egyet a' PALÓTZOKAT Gothus és Dácus Népnek, nevező Lengyel és Orosz Írókkal. De nem ellenkezik Priscus Rhetorral is, ki (Cit. edit. Bonnensis pag. 190.) írja az UNNUSOKRÓL vagy is KÚNOKRÓL: „*Etenim ex variis gentibus commixti, Barbaricam* (mind a' Barbarus, mind a' Geta név egy Nemzetnek nemzeti neve) *linguam colunt, sive UNNORUM sive GOTHORUM, aut etiam ROMANAM.*" Mind ezekre nézve pedig Paisúl veszi magának Aelius Spartiánusból (In vita Antonini Caracalli, cap 10.) Helvius Pertináxnak gúnyoló mondását: „*Adde, si placet, etiam Geticus Maximus, quod Getam occiderat*

*) Németül: „*Hickes (Gramm. Anglo-Sax. Praef.) nennet dieses Alphabet Moesogothicum, weil der Gothische Bischof Ulphilas, der Erfinder desselben, in Mösien gewonet hat. Indessen ist, ihm zu Folge, die berümte Handschrift der Evangelisten, die Junius herausgegeben hat, und die dem Kloster Verden in dem Herzogtum Bergen zugehörete, von einem Teutschen, keinesweges aber von dem Ulphilas selbst, oder einem andern Gothen geschrieben worden.*" Lássad: Neues Lehrgebäude der Diplomatik. Erfurt, 1761. 4-o II. Theil, S. 164. — Hickest e' véleményért senki sem tartotta eszelősnek; senki sem kalzagta ki.

fratrem, et Gothi GETAE dicerentur.“ Ezeknél fogva, ha nem voltak NÉMETEK a’ híres SÁRMATÁK, nem voltak NÉMETEK a’ régi JAZYGESEK is, kikről Ranzánus a’ JÁSZOKRA nézve okoskodott. Tacitus (Germania, cap. 46.) a’ Sármatákat ellentételbe tészi a’ Germánusokkal.

Bonfinius írja (Edit. Lips. pag. 20.) a’ JASONESEKRŐL a’ hajdani JAZYGES név alatt: „*Nostro autem tempore Ungaria, ab Unnis oriunda, cujus Lingua, cum Scythica sit, ab omnibus finitimis nimium videtur esse diversa, Pannonias, et ultra Danubium JAZYGUM et DACORUM Regionem fere omnem occupavit.*“ A’ Jász Földön tehát a’ XV-dik Század vége felé már a’ Magyar Nyelv volt a’ keletben forgó Nyelv. Ha ez valóban így volt, úgy nem tsak a’ lakföldre, hanem a’ nyelvre nézve is valót mondott (Alexandri Gvagnini, Res Polonicae. Francofurti, 1584. 8-o Tomo II, pag. 3.) Gvagnini Sándor Lengyel Író imezeket írtában: „*A’ meridie JAZYGES METANISTAE, quae est GENS HUNGARICA.*“ De mind e’ mellett is nehézséget támaszt a’ JÁSZ NEMZETNEK hajdani MAGYAR NYELVÉRŐL (mert azt, hogy a’ Jászok most Magyar Nyelven beszélnek, mindenki tudja közülünk) az 1551-dik felé írt Wernher György, kinek könyvetskéjében Magyar Ország tsudálatos Vizeiről (Joan. Georgii Schwandtneri, Script. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 847.) ezeket olvashatni: „*Porro extat nunc quoque JAZYGUM NATIO inter Hungaros, quos ipsi voce decurtata JAZ vocant, ac retinent iidem etiamnum LINGUAM SUAM AVITAM ET PECULIAREM, HUNGARICAE DISSIMILLIMAM, atque eas sedes, quas Plinii descriptione quondam tenuerunt.*“ Azonban Foris Otrokotsinak, Timonnak, Sajnovitsnak és Kassainak már fölebb a’ Kún Nyelv alatt föllhozatott előadása szerént nem szenved többé kétséget, hogy Wernher soraiban nem egy különös, és a’ Magyartól egészen különböző JÁSZ NYELVET, hanem a’

MAGYAR NYELVNEK DIALECTUSÁT kell érteni, az az: a' régi és mostani PALÓTZ NYELVET, melly még most is keletben forog a' JÁSZOK között.

Nagyobb nehézség lehetne első tekéntettel a' JÁSZ NÉMZET NYELVÉRE nézve az, a' mi a' későbbi Történetírókban a' JASONESEKNÉL keletben volt SZLÁV NYELVRŐL mondatik: Gesner Konrád (Mithridates. Tiguri, 1555. 8-o pag. 52.) írja JAZYGES név alatt a' későbbi JASONESEKRŐL, az az: JÁSZOKRÓL: „*Japides et JAZYGES Illyrice loquuntur.*“ Ez az állitás, a' menynyire a' régi ILLUROK épen JÁSZOK valának, magában igaz ugyan: De ez az igazság, melly régen feledésbe ment, eszébe sem juthatott Gesnernek, hanem ő az ILLUR NYELV alatt mai értelemben a' SZLÁV NYELVNEK valamellyik DIALECTUSÁT értette. Így vélekedett Sarnicius Szaniszló is 1587-dik évfele, kinél (Joannis Dlugossi, Historia Polonica. Lipsiae, 1712. fol. Tomo II, col. 1102.) e' határozottabb állitás találtatik: „*Tametsi autem de JAZYGUM origine plerique haesitant, tamen SARMATAS fuisse nemini dubium est; SARMATICAQVE LINGVA eos locutos, vel inde evinci potest, quod hactenus tam hi, qui in PODLASIA* (más néven Lengyel Jaczwingia Országban) *habitant, quam illi, qui ad Tibiscum in HUNGARIA hactenus manent, LINGVA SLAVONICA, licet paulo difficiliore, quam Russi utuntur.*“ — Mi világosan vagynak ezek mondatva, és még is mi üres állitások! — Azok, kik nem akarják elfogadni a' JASONESEKRE nézve a' régi JAZYGES nevet, észre sem vészik, hogy a' JAZYGES név nélkül is fön vàgyon a' SZLÁV EREDETRŐL a' nehézség, ha mind a' Lengyel Országi JACZVINGOK, mind még a' Magyar Országi JÁSZOK, az az: JASONESEK is a' XVI-dik században SZLÁV NYELVEN beszéltek. Nints azonban ok tartani az illyen ellenvetésektől. Ezek is részént a' SÁRMATA eredeten épűlnek; részént azon föltételből támadtak, hogy a' Lengyel Országi JACZVINGOK, más

néven JAZYGESEK, Tót Nyelven beszéltek; részént végre holmi feneketlen szómagyarázatokból születtek, mellyek egyedűl gyanitásokon, nem pedig Kutfőkön nyugszanak. Egyik állitás ollyan hibás, mint a' másik, ha az Itélő ment minden gyáva előitélettől.

A' SÁRMATÁKRÓL már láttuk, hogy azok se Németek, se Szlávok nem voltak, hanem GETA NYELVET beszéltek, 's ők is, mint a' KÚNOK, BESSUSOK, CUMÁNUSOK, BULGARUSOK, CHAZAROK, HORVÁTHOK és KÁTHAIAK, majd FEHÉR, majd FEKETE SÁRMATÁKRA (Stritteri, Memoriae. Tomo II, 129.) osztattak, a' mit egyedűl figyelmeztetésért emlit itten Recensens. A' JACZVINGOKRÓL (Tudományos Gyűjtemény. 1829. 8-o VIII. Kötet, 41—59. lap.) magukból a' Lengyel Irókból bőven megmutatta Recensens, hogy azok SZLÁV, vagy különösen LENGYEL NYELVET nem beszéltek. Úgy laktak ők Lengyel Országban, mint IDEGENEK, saját Kapitányaik alatt, és az 1516-dik évi Óklevél szerént (Joannis Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1582. fol. Tomo I, pag 180—182.) tsak I. Sigmond Lengyel Királytól nyertek a' Drohicini Jaczvingok arra engedelmet, hogy LENGYEL TÖRVÉNYEK szerént élhessenek. Azok végre, kik a' JÁSZ nevet a' JASYK, GAZYK és JASYTSCHNIK Tót szovaktól, mellyek NÉPET, NYELVET és POGÁNYT jelentenek, származtatják, 's ennél fogva a' JÁSZOKAT minden hiteles történeti utmutatás nélkűl SZLÁV NÉPPÉ tészik, épen gyáva és nyomorék emberek. Így a' Nemzeteket önkény szerént mindenféle Nemzetté tehetni. A' JÁSZ NEMZET mindenkor egy volt a' HÉT MAGYAR NÉPSÉGBŐL, és így hibáznak azok is, kik kérdésre vonják a' JÁSZSÁG nemzetiségét; hibáznak azok is, kik tőlük elvonják a' JAZYGES nevet; azok végre, kik épen azért tselekszik a' két előbbit, hogy a' JÁSZOKAT biztosabban KÚNOKKÁ tegyék, a' két különös, de még is egynyelvü, 's most egy, de hajdan nem

egyszer

egyszer más és más Kormány alatt élő Nemzetet összezavarják, 's minden esetre képzelni se tudták, mi kétséges hitelü volt mostanig, ha bár helytelenül is, a' régi KÚN, vagy is CUMÁNUS Nemzetnek MAGYARSÁGA a' Tudós Világ előtt. Tsak enynyit itt, 's nem többet, a' JÁSZOKRÓL, kiket elhagyván, vizsgáljuk most már Nyelvére nézve a' SZÉKEL Nemzetet.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Chinai Angol Kalendáriom, Krisztus születése után 1833-ik évre.

E' tzim alatt olvassuk jelentését egy Chinában nyomtatandó munkának; ezen kivül az 1832-dik évi Chinai Angol Kalendáriom késérője, különféle kereskedésbeli, 's egyébb a' jelenkorra még alkalmaztatható táblákkal hirdettetik. Ára a' késérőnek 1 Spanyol tallér, a' kalendáriomnak fél annyi, vagy 50 cents.

Ezen munkát igen nevezetesnek 's korunk egy felette érdemes jelenetének tartjuk. A' sajtó az emberi dolgoknak elintézésükre elhatározólag akkor foly bé, midőn újságokat 's almanachokat kezd előhozni. Mindeddig a' Literatura tsak keveseknek szolgál fényűzésül; ezentúl mindenkinek életszükségei közé kezd tartozni, 's e' szerint terjed hatalma. Új és nyilvánvaló kifejlésének ideje a' jelenkor az egész földön. Az éjszak amerikai Cherocheesek-nél néhány évek olta egy újság, részint nemzeti nyelvükön, nyomtattatatik. Indiának népi dialektusán már több újságok jelennek meg. A' törököknek is van nyomtatott újságuk. És ime egy almanach 's késérője Chinában is nyomtattatik, hol, úgy tetszik, kevés idő előtt egy angol újság is jelent meg.

Ezen ország ugyan szülő földje a' nyomtatás mesterségének, melly ott több századok előtt, mintsem Európában feltaláltatnék, gyakoroltatott; még is minden környűlményeket tekintvén egy Angol Almanachnak a' Cantoni sajtó alól való megjelenése minden emlitetteknél nevezetesebb.

A' Chinái Angoly Kalendáriom kezdetét veszi némelly bévezető jegyzetekkel a' Chinai esztendő felett, melly holdnapi az az: a' hold forgása által intéztetik, de egyszersmind egy darabos, és tökéletlen módon a' napéhoz is van alkalmaztatva, egy tizenharmadik holnapnak, ha a' szükség úgy kívánja, közbenvetése, vagy *intercalátió*-ja által. A' mi számolásunk 1833-dik éve a' Chinai *Kwei-sze* vagy is a' hatvanad 75-dik *cyclusá*-nak harmintzadik esztendejének felel meg, melly Februárius 20-dikán kezdődik, és *Taouk-wang* Császár uralkodásának harmintzadika. A' Chinai hét, valamint a' mienk, hét napból áll, mellyeknek egyikük ünnep, vagy sabbath gyanánt megületik.

Ezen Kalendáriom Európai alakra van szabva, 's az esztendei jegyzeteken kivűl az ünnepeknek, 's nevezetes napoknak egy lajstromukból áll, melly magában foglalja Chinában, vagy a' kereszténységben megüllötteknek nagyobb részét. Némelly a' Chinai ünnepeket magyarázó jegyzetek vannak hozzá függesztve, mellyekből egy két kivonatot adunk. A' következő jegyzet áll a' tavasz ünnepénél, melly *Leih-chun* határ napnak neveztetik, a' tizenkettedik hónak 15-dike, 's az idén Februárius 4-dikére esett: „Ezen nap, a' napnak a' vizöntő 15-dik fokába érkezésének időszaka, egy a' Chinai Kalendáriomnak fő napjai közűl, és mind a' kormány, mind a' nép által nagy pompával ünnepeltetik. Ekkor minden fővárosban két kép készittetik agyagból, egy férjfié 's egy bivalyé. Az ünnep előtt való napon a' *Chefoo*, vagy is fő tiszt, kimégyen *Ying-chun*-ba a' tavaszt üdvözlendő, melly alkalommal gyermekek férjfiak által vállaikon hordoztatnak, mindenki vetélkedvén szomszédjával a'

gyermekek öltözetjük fényiben 's különösségiben. A' következő napon, az ünnepnek napja lévén, a' *Chefoo* ismét megjelenik a' tavasz papjának képiben, melly tulajdonban ő e' napon az egész tartománynak feje. Azért a' fő hivatalosok ezen nap házaikból ki nem mennek. Minekutána a' *Chefoo* a' hivalyt ostorral két három ízben megütötte a' mezei munka kezdetinek jeléül, a' nép addig kövezi a' képet, míg az darabokra törik. Az ünnep tìz napig tart."

Február 20-dika, mint már emlittetett, új év napja volt ez idén a' Chinaiaknál. Náluk *Yuen-tan'* első reggelnek neveztetik. „Az új év napja" igy szóll a' Kalendáriom, „a' közös ünneplésnek tsak nem egyedűl való napja Chinában. Más idő, vagy évrészekre tsak némelly, vagy egyes osztályok figyelmeznek, de az új évet egy közös munka szűnet követi. A' tisztviselő, a' kalmár, a' kézműves egyenlően félre teszik a' munkát, 's buzgón foglalatoskodnak látogatással, ünnepléssel, ajánlatokat, fogadásokat is tévén templomaikban azon istenségeknek, mellyeknek különös oltalmukat keresik. A' kormányi hivatalok mint egy tiz nappal új év előtt 's huszszal utána zárvák, melly idő pont alatt tsak a' legfontosabb ügyek intéztetnek el. Az ó év vég estvéjén a' kalmároknak minden számolásaik 's a' kisebb adósságok kifüzettetnek. Ez talán oka, hogy *Choo-seih*; vagy elbotsájtás estvéjének neveztetik."

Említést teszünk még a' sárkányfutás ünnepéről, melly *Twan-woo*, vagy *Twang-yang*-nak neveztetik, vagy *Teen-chung*-nak is, és az idén Julius 22-dik napjára esett. „E' napon sok nép nyargalódzik előre hátra hoszszu keskeny hajókon, mellyek különféleképen lévén festve 's ékesitve, úgy hogy sárkányhoz hasonlitnának, sárkány sajkáinak neveztetnek. A' hajók keskenységük 's a' rajtok lévő sokaság — néha 60 sőt 80 evedzők — gyakran veszedelmet okoz, sokszor számos hajó öszvetörik 's az ünnep ritkán végződik számos élet

nek veszte nélkül. Kézmüvesek számolásaik ezen időszakban fizettetnek."

A' Chinaiak is szint úgy, mint más nemzet, tisztelik nagy férjfiaikat. Julius 5-dik napja az 5-dik holnapnak 18-dika lévén, a' nagy tsillagász *Chang*-nak születése napja, kiről e' következő tudósitás közöltetik: „Ezen férjfi, ki hajdan a' Chinai Kalendáriom készitésére felügyelt, maiglan életben lenni, 's a' nap 's hold fogyatkozásokat 's egyébb astronomiai, vagy astrologiai tüneményeket jövendölni tartatik." *Penny Magazine* 1833, 79.

N. J.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazitások*

A' Tudományos Gyüjtemény folyó évi XI-dik Kötetének 127—128. oldalain Jelentés tétetvén általam egy érdemes Hazánkfiának, Unger János Károlynak, Olasz Országi Küldeményéről, e' Jelentésben a' „Nagyságos" tzím helyett „Tekéntetes"; úgy a' „Ts. K. Tanátsos Ur" helyett tsak „Tanátsnok" tzímet kell tenni. Tévedésemből olly Méltóság ragadott ki, a' ki e' derék Hazafit személyesen és közelebbről esméri. Ezért vegye itt nyilvánságos köszönetemet.

Horvát István.

---

2. *Magyar Tudós Társasági Jelentés.*

A' magyar tudós Társaság' évkönyveinek 1831—1832-re megjelent 46 ívnyi első kötete, 4-d rétben található Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kinél minden más könyvárosok is megrendelhetik. — Tartalma a' kötetnek ez:

Kazinczy Ferencznek mellképe. A' czímlapon a' Társaság czímere. Magyar tudós Társaság történetei a' nyelv országos régibb állapotjának rövid előadásával. Emlékbeszédek I. Kisfaludy Károly felett, Schedel Ferencztől. II. Köteles Sámuel felett, Kállay Ferencztől. III. Kazinczy Ferencz felett, Kölcsey Ferencztől. IV. Kreszneries Ferencz felett,

Szilasy Jánostól. V. Gróf Széchényi Ferencz és Gróf Festetics György felett, Kis Jánostól. Értekezések. I. Hazafiság, Horvát Endrétől, II. Hellen-magyar literatura, Guzmics Izidortól. III. A' fa és köhiderő' hasonlati meghatározása, Nyiry Istvántól, rajzolattal. IV. Poetai harmonistica, Berzsenyi Dánieltől. V. Az ember' iránya, Szilasy Jánostól. VI. A' győri vidék legrégibb időben és a' Rómaiak alatt, Czech Jánostól. VII. Szilágyi Mihály kormányozó' eredeti törvény könyve, Gróf Teleki Józseftől. Az említett törvénynek az eredeti irat szerint rézremetszett példányával a' kötet végén. VIII. Vélemény, Egyeden találtatott ékes mívről, Isis' egyiptombeli tiszteletére szolgáló valóságos ibrikről, Jankovich Miklóstól. Három rajzolattal a' kötet végén. I. Az egyedi ibrik. 2. Az egyedi ibrik terület szine. 3. Az egyedi ibrik leomlott 's később talált részei. A' magyar tudós Társaság köz ülésére, Horvát Endre.

Vászonba borított kemény kötésü példánynak, mellyben az egyedi ibrik arany és ezüst vonalokkal van színelve, ára 6 for. pengőben; papiros borítéku kemény kötésünek az egyedi ibrik színeletlen metszetével. 4 for. 20 kr. pengőben.

A' magyar tudós Társaság' tagjai amazt 4 for. 48 krért emezt 3 for. 28 krért. pengőben kapják, a' Társaság' pénztára ellenőri hivatalánál, vagy póstán bérmentett levél vagy biztos alkalom által teendő jelentés mellett.

A' titoknok által.

---

3. *Jelességek.*

József, 1784ben az Országos hivatalokat, jelesen a' Nagy Méltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanátsot és Udvari Kamarat Pozsonyból, a' Fő Méltóságu Hétszemélyes és a' Méltóságos Királyi Táblát Pestről általtévén Budára, nem tsekély hasznával e' városnak; a' Budaiak engedelmet kértek a' Tsászártól, hogy Neki státuát emelni szabad legyen. Erre a' nagy lelkü 's fen gondolkodó Fejedelem következő resolutióját adta ki.

„Ha a' balítéletek kiirtatnak, igaz honszeretet és a' Monarchia közjaváról megfogat támadand; — — —

Ha mindenki egyenlő mértékben örömmel nyujtja a' magáét a' Státus szükségeire, bátorságára 's gyarapodására; — — —

Ha javitott studium, a' Papság oktattatásának egyszerűbbsége, és a' Vallásnak a' polgári törvényekkel való összeköttetése által felvilágosodás; — — —

Ha nevelkedett népesség és javított földmivelés által gazdagság; — — —

Ha az Urnak jobbágyja iránt, és a' jobbágynak ura iránt való igaz interesszsének megesmerése; — — —

Ha industria, manufactura, 's kelete, és minden terméknek limitátiója behozattatik az egész Monarchiában, a' mit bizonyosan reménylek: majd akkor érdemlek státuát; most pedig nem, midőn tsak Buda városa nyer borainak nagyobb keletet, és házaitól jobb bért, mivelhogy könnyebb általnézet okáért a' Hivatalokat oda tettem.

Béts. Jun. 23-án, 1784.

József."

Briefe aus Wien verschiedenen Inhalts an einen Freund in Berlin. von Johann Friedel. Zweyter Theil. Leipzig und Berlin, 1785. *Lap*, 25, 26.

Holéczy.

---

4. *Régiség.*

A' Nagy Szombati Clarissa Apátza szerzetes Monostornak eltörültetése után 1782-dikben egy régi Magyar Kézírat, melly az Ó Testamentom néhány részének fordíttatását foglalja magában, Tek. Fába Mátyásnak, az Esztergomi Fő Érseki Káptalan Jegyzőjének, birtokába jutott. Ezen Kéziratot 1820-dikban Főtiszt. és Mélt. Jordánszky Elek, felszentelt Tinniniai Püspök, tudós munkáiról és apostoli buzgóságáról közöttünk mindenütt esméretes egyházi Férfiu, tulajdonává tette, 's ezzel is régiség gyűjteményének betsét nevezetesen emelte. Már ezen XV-ik század vége, vagy XVI-ik század kezdetére eső Magyar Szentírásban különös figyelmet érdemlenek ime sorok a' Jászokról, azaz: Philistaeusokról:

„Exodus Kenywe.
Tyzenharm. Cap.

Mykoron azert kyboczatta vona Faraho az neepetth, nem hozaa atal hőket Wr ysten az Yazoknak földeen, ky kózelben vala, azt gondolwan, hogy netalantan haddal tamadnanak ellenók, es azon valo feeltekben esmegh egy ptomban teernenek, de el kerőltetee hő velók az nagy kyetlen pwztanak wtan."

A' Deák Szentírásban (Exodi, Cap. 13: 17.) ezek így olvastatnak:

„Igitur cum emisisset Pharao populum, non eos duxit Deus per viam Terrae Philisthiim, quae vicina est:

reputans ne forte poeniteret eum, si vidisset adversum se bella consurgere, et reverteretur in Aegyptum." *)

Gyurikovits György.

---

5. *Statistikai Jegyzetek.*

Evang. Lutheránusok az Éjszak Amerikai egyesült Státusokban. Ezt a' Vallást, mellynek kezdete kitsin volt, a' Németek vitték be. Legelsöben mint egy 1740-ben a' Philadelphiai Németek jöttek azon gondolatra, hogy Német országból Predikátort hívjanak, 's ez, név szerént *Mühlenberg Henrik Menyhárt*, 1742-ben közikbe érkezett. *Mühlenberg*, ki *Amerikában a' Luther. Gyülekezetek Atyjának* neveztetik, legelsöben *Philadelphiában, Neuhannoverben, Germantownban* és *Providenceben* állított Gyülekezeteket. Már 1829-ben hét Synodusra volt ez a' Felekezet felosztva, 's a' következö Statistikai Általnézetet közlötte a' *The Lutheran Magazin* folyó irás, melly a' Neuyorki Synodusban szokott hónaponként kiadatni.

1) *Keletpennsylvániai Synodus.* A' Pennsylvániai Synodus mint egy 70 év olta áll 's legrégibb. Elébb az egész Pennsylvániai Státust magába foglalta; 1825-ben két Synodusra oszlott, Keletire t. i. és Nyugotira. Ez a' Keleti számlál 58 Predikátort 280 Gyülekezetet, 27000 Gyónót. Magában Philadelphiában három Gyülekezet van, két Német és egy Angoly. Több Gyülekezet és kevesebb Predikátor azért vagyon, mivel egy Predikátor több Gyülekezetet is ellát.

---

*) Az 1383-dik évi Magyar Szentírásban is, melly Kézirat a' Bétsi Tsászári Könyvtárban öriztetik, a' Philistaeus név helyett több ízben Jász áll. Hasonlóan fordittatik a' Philistaeus név Jásznak a' Debretzeni Legendában is Szent Dávid Életében. Láthatni mind a' két Kéziratból a' helyeket ime könyvetskémben: Horvát István, Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb Történeteiből. Pesten, 1825. 8-o a' 90—92. lapon. Így él a' Szóval Tinodi Sebestyén Deák is. A' régi Magyar Anyaszentegyháznak tehát eszébe sem jutott a' Philistaeus név alatt FALASOKAT, BALISTÁRIUSOKAT és Német PFILEKET, az az: NYILAKAT érteni. De az is kitünik ezen Forditásokból, hogy a' hajdani Magyar Egyházi Rend nem írtózott BIBLIAI NEMZET taga lenni. Mi Magyarok, Kúnok, Jászok, Palótzok, Székelek 's a' t. valóban azok vagyunk. Áldjuk ezért, térdre esve, a' Mindenhatót, 's ne keressünk kákán tsomót! Innend fog majd Ádám Magyarsága egész hitelességgel kifejleni.

A' Szerkesztetö.

Neuyorki Synodus. Állíttatott 1795-ben. 28 Predikátor, 67 Gyülekezet, 8000 Gyónó. Neuyork városában három Gyülekezet, két Angoly t. i, és egy Német.

3.) *Marylandi és Virginiai Synodus.* Állíttatott 1820-ban, 23 Predikátor, 70 Gyülekezet, 6000 Gyónó.

4.) *Nyugotpennsylvániai Synodus.* Mint feljebb láttuk 1825 olta. 26 Predikátor, 80 Gyülekezet, 7000 Gyónó.

5.) *Éjszak Carolinai Synodus.* Állíttatott 1826-ban. 16 Predikátor, 52 Gyülekezet, 3000 Gyónó.

6.) *Dél Carolinai Synodus.* Állíttatott 1824-ben. 12 Predikátor, 34 Gyülekezet, 4000 Gyónó.

7.) *Ohioi Synodus.* Állíttatott 1817-ben; elébb a' Pennsylvániainak része volt. Mintegy 20 Predikátor, 100 Gyülekezet, 12000 Gyónó.

Összesen a' hét Synodusban 183 Predikátor, 683 Gyülekezet, és 67000 Gyónó találtatik. A' Generális Synodus, *The general Synod of the Lutheran Church in the United States*, 1821-ben kezdödött.

Holéczy.

---

6. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Méltóságos Piringer Mihály Ts. K. Udvari Tanátsos Ur, előbb a' Bétsi Tsászári Közönséges Udvari Kamarának nagy érdemü Referendáriusa, most pedig érdemlett nyugodalomban élö munkás Férfiu, egyszer'smind a' Morva-Silesiai és Erfurti Tudós Társaságoknak tiszteletbéli Taguk, Hazájához viseltetö nemes buzgóságából a' Széchényi Országos Könyvtárnak legújabb fáradságának ime kettös gyümöltsét, úgymint; „*Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien*, 1833. 8-o" és: „*A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben*, 1833. 8-o" velin és igen finom kötésü példányban megküldeni méltóztatott.

Nemes Asi-Markovics Péter, Budai Polgár, részéről is böviteni vágyván a' Magyar Nemzeti Könyvtárnak Kézirat Gyüjteményét, néhai fáradhatatlan szorgalmu Czövek Istvánnak ime két eredeti Kéziratával ajándékozta meg a' Magyar Nemzeti Museumot: 1) *A' Magyar Polgári Magános Törvénynek Történet-Irása. Kelemen Imre után fordította 's megbövitette Czövek István.* 4-ed rétben 697. *oldal.* Kiterjed I. Ferdinándig. 2.) *A' Megvilágosíttatott Verbőczi. Fordította Czövek István.* 4-ed rétben, 667. *oldal.* Vége szakad a' Hármas Törvény Könyv első Részénél.

Jeles igyekezetü Tekusch Augustus, Pesti Polgár, a' Széchényi Országos Könyvtárt illy tzímü könyvének: „*Der Fremde in Pesth. Pesth*, 1833, 8-o'" finomabb kötetü példányával bővitette.

Horvát István.

---

7. *Jelentés az* 1834*-dik esztendei Tudományos Gyűjteményről.*

A' Tudományos Gyűjteménynek 1833-dik évi folyamata végéhez jutott. Int ez, hogy mindenek előtt azon nagylelkü Hazafiaknak, kik e' Folyóírást ápolgatták, megköszönjem kegyes pártfogásukat; ezután pedig nyilván hálát mondjak azon tudós és munkás Férfiaknak is, kik összevetett vállal törekedtek emelni gyenge igyekezeteimet.

Tudományt foglalt-e magában ez idén e' Folyóírás? Hintett-e néhány fénysugárt nemzeti előmeneteleinkre? Terjesztett-e itt ott közhasznu esméreteket? Mind ezt a' figyelmes Köz Itéletnek kell meghatároznia. Annyit kérkedés vétke nélkül talán magam is érénthetek, hogy Bajnoktársaim is, magam is, e' szent Tzélokhoz közeliteni egész erővel iparkodtunk. De ketsegtet ezen kivül még az a' remény is, hogy a' közre botsátott Réztáblák némelly maradandó érdemet fognak nyerni mind a' jelen Kortól, mind Utóinktól. Ezekre a' metszés költségeit én adtam; a papiros és kinyomtatás árát a' lelkes Kiadó fizette. Nevezetes summákat kívánt tőlünk ez az áldozat. Édes örömest tettük, mert a' Diplomatikai Tudomány terjedését illette.

Ha a' Magyar Hazának ditső Fiai és Leányai ezentúl mégszámosabban oltalmukba veendik e' leghoszszabb életet élt hasznos Folyóírást; ha a' mindenféle tudomány buzgó Gyakorlói jövendőre is gyorsak lésznek értelmes magyar nyelven készült érett, nyomos és gazdag Értekezéseiket velem közleni: Úgy a' Tudományos Gyűjtemény a' következő év lefolyása alatt még inkább meg fog tzímének felelni. A' mi kevés magamtól kitelik, azt ezután is édes örömest fogom a' Haza oltárára letenni. Tsak

akkor élünk az élet szó helyes értelme szerént, ha inkább a' Köz Jónak, mint magunknak élünk.

Pesten, December 31-dikén 1833.

Horvát István.
A' Tudományos Gyüjtemény.
Szerkesztetője.

---

8. *Új Könyvek.*

61) Osian' Énekei. Az eredeti gael mértéken fordította Fábián Gábor. Budán, 1833. A' Királyi Egyetem' betüivel. 16-od rétben, 36 rézmetszéssel. I. Kötet, I—XXXVIII, 303. — — II. Kötet, 330. — — III. Kötet, 323. Az ára 5 fr. pengő pénzben.

62) Programma, quo ad Examen Anniversarium in Gymnasio Distr. Evangelic. A. C. Mező-Berényiensi, diebus XXVI—XXVIII. Jun. anni h. MDCCCXXXIII. habendum, Maecenates ac Fautores suos humanissime invitant Rector et Professores. Inest de gymnasio Agroberiniensi commentarius historicus. Magnovaradini, Typis Joannis Tichy, Caes. Reg. Privil. Bibliographi. Negyedrétben, 15 oldal. Az ára 12 kr. pengő pénzben.

63) Olvasó-Könyv Gyermekek Számára. Írta Balogh Imre. Posonyban. Nyomtattatott Füskuti Landerer Lajosnál. 1833. Három köre metszett Képpel. 8-ad rétben, 175. oldal. Ajánlva Ő Ts. K. Fő Hertzegségének Sándor Leopold Ferdinánd Ts. K. Austriai Fő Hertzegnek, Magyar és Tseh Országi Királyi Hertzegnek, a' Magyar Nyelv különös Kedvelőjének. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

64) Münz-Journal als Stammbuch der Geschichte und Denkmahl des Neunzehnten Jahrhunderts. Von Urosius Andreits Orientalischen Corrector bei der kön. Ung. Universitäts-Buchdruckerey. Ofen, 1833. gedruckt mit königl. ungarischen Universitäts-Schriften. fol. II. Jahrgang in 4. Heften mit 16. Kupfertafeln. I. Heft, mit 4. Kupfer Tabellen. Egy egy Füzet ára 1 fr. pengő pénzben, és így az egész évfolyamé összesen 4 fr. pengőpénzben. (Az 1832-diki négy Füzet, hasonló árral, túl fekszik szerkesztetésem idő határán.) —

65) Szalay Imre Magyar Nyelv Tudománya Rövid Oktatásokban A' Kezdő Tanúlók számára. Ötödik megjobbított Kiadás. Pesten 1833. Esztergami K. Beimel József tulajdona. 8-ad rétben, 104. oldal. Az ára 24 kr. pengő pénzben.

66) Rajzolatok. Az Élet Köréből Írta Munkátsy János. Pest. 1833. A' Magyar Királyi Fő Oskola betüivel (Budán). 8-ad rétben, 168. oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

67) Sylloge Tractatuum Aliorumque Actorum Publicorum Historiam et Argumenta B. Diplomatis Leopoldini, Resolutionis item quae Alvincziana vocatur, illustrantium. Edidit Carolus Szász de Szemeria, Juris Civilis Romani et Patrii in Ill. Collegio Reformatorum N. Enyedensi Professor P. O. et I. Comitatus Albae Inferioris Tabulae Judiciariae Assessor. Claudiopoli, 1833. Typis Collegii Ev. Reformatorum. 8-ad rétben, 474. oldal. Az ára 2 fr. 30 kr. pengő pénzben.

68) Joseph Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken, geschildert von Franz Palacky ordentlichem Mitglied der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Prag, 1833. Druck bei Gottlieb Haase Söhne. 8-ad rétben, 64 oldal. — Dobrowszky Gyarmaton (nem pedig: Jermeten) született Győr Vármegyében 1753-dikban Augusztus 17-dikén. Palacky is Magyar Országi születés. Mind a' ketten Tótoknak tartották 's nyilatkoztatták ki magukat. Nem veszt általuk semmit is a' Magyar Nemzet. De ezt még is tudni jó. — Az ára 40. Kr. pengő pénzben.

69) Egyházi Folyóirás. Szerkeszteti Osvald Ferentz, Esztergami Érseki megyebéli Pap, a' Tudományok Magyar Királyi Egyeteménél a' Hit-Tanúlmány Első Részének N. és R. Tanítója. Pesten, Esztergami K. Beimel Jósef Betüivel. 1833. 8-ad rétben, 200. old. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

70) Magistri Simonis de Kéza De Originibus et Gestis Hungarorum Libri Duo. Post binas Alexii Horányi Editiones Tertiam ad Manuscriptorum et Typis vulgatorum Codicum atque Diplomatum fidem exactam in lucem emittit Josephus Podhradczky, Excelsae Camerae Regiae Hungarico - Aulicae Officii Rationarii Officialis. Budae, Procusi Annae Landererianis Typis. 1833. 8-ad rétben, 111. oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben. (Ajánlva Nagyméltóságu Kopátsy Jósef Veszprémi Megyés Püspök Ő Excellentiájának).

71) Compendium Psychologiae Empiricae et Logicae. In usum Auditorum edidit Daniel Ercsei, Philosophiae Doctor et Professor P. O. Debrecini, Impressit Ludovicus Tóth. 1833. 8-ad rétben, 122. oldal. Az ára nem tudatik.

72) A' Nevelés Ügyében, különösen a' Köz Népre nézve. Előadatott Aprilis 11-dikén 1833. a' midőn a' Megyebeli Tek. Kiküldöttségnek az Országos Tudománybeli Rendszeres Munkákra tett Észrevételeit a' Köz Gyülés Vizsgálat alá vevé, Beke Kristóf, a' Veszprémi Árvanevelő Intézetnek Kormányozója, és Kateketája, Tek. Ns. Veszprémvármegye Tábla Birája által. Veszprémben, nyomtattatott Számmer Alajos betüivel. 1833. 4-ed rétben, 20 oldal. Az ára nem tudatik.

73) Fogarasi Mihály, Keresztény Igazságok Egyházi Beszédekben, mellyeket különbféle alkalmatosságokkal hírdetett, 's most a' Hívek Épületére 's egy Oskolai Intézet felsegéllésére közre botsát. Kolosvárott, 1833. 8-ad rétben, 275. oldal. Az ára kötve 1 fr. 30 kr. pengő pénzben.

74) Deáky F. S. Pándora, válogatott Románok a' Magyar Szép Nemnek. I. Kötet, Lafontain, Természet és Szerelem. II. és III. Kötet, Lafontain, Tinka, vagy a' Férjfi Próba. Kolosvárott, 1833. 8-ad rétben. Az ára kötve 3 fr. pengő pénzben.

75) Bod Péter, Megújított Egyházi Törvénykeztető, vagy Törvénykezés módját Tanító Könyv. Magyarra fordította Benkő László. Kolosvárott, 1833. 8-ad rétben, 301. oldal. Az ára kötve 1 fr. 18 kr. pengő pénzben.

76) Szalay Imre, Az egész keresztény Hit Tudomány Katechetai Tanításokban, a' bevett köz Katechismus rendje szerént egyházi, iskolai, 's külön oktatásokra alkalmaztatva a' 7-dik Kiadás után Németből hiven forditva. Pesten, 1833. 8-ad rétben, I—IV. Kötet. Az ára 3 fr. 12 kr. peng. pénzb.

77) Dayka Versei. Öszveszedte Kazinczy Ferentz. II. Kiadas. Budán, 1833. 8-ad rétben, 192. oldal. Az ára kötve 48 kr. pengő pénzben.

78) Zeyk János, Munkáji. Nagy Enyeden. 1832—1833. 8-ad rétben. I. Kötet, Kristus a' földön, költői Előadása a' Keresztyén Vallás imádandó Szerzője Életének 5. Énekben. II. Kötet, Bátori, Kinizsi, Tatár Futás. Kötve az ára 2 fr. 12 kr. pengő pénzben.

79) Antal, vagy egy szegény Flautásnak a' maga sorsával való megelégedése. Szabadon fordította Cseri Péter. II-dik Kiadás. Kolosvárott, 1833. 8-ad rétben, 167. oldal. Az ára kötve 45 kr. pengő pénzben.

80) Annus a Nativitate Salvatoris nostri Jesu Christi MDCCCXXXIII. sive Calendarium in usum Ecclesiae Romano Catholicae. Budae, Typis ac Sumt. Typogr. Regiae Univers. Hung. 1833. 8-ad rétben. Hozzá járúl: „Schematismus Inclyti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum cum Schematismo Literario eiusque Indice subnexo pro Anno 1833.

81) Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Studio et Opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii. Budae, 1833. 8-o Tomi IX vol. I—II. Az ára 5. fr. 6. kr. pengő pénzben.

82) Vollständige Geschichte der Erdkunde und ihrer Fortschritte durch Entdeckungsreisen, Schifffahrt und Handel. Von der ältesten bis auf die neueste Zeit. Von Gottlieb August Wimmer. Wien, 1833. bei Anton Straus's sel. Witwe. 8-ad rétben, 384. oldal. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

83) Kosmologische Vorschule zur Erdkunde. Von Gottlieb August Wimmer. Wien, 1832. bei Anton Strauss's sel. Witwe. 8-ad rétben, 372 oldal. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

84) Közhasznu Esméretek Tára. Pesten, Könyváros Wigand Otto Sajátja. 1833. 8-ad rétben, VII—IX. Kötet. Az ára 6 fr. pengő pénzben.

85) Erdélyi Prédikátori Tár. Szerkezteti Salamon Jósef a' Kolosvári Ev. Ref. Kolégyomban a' Theologiának és Egyházi Históriának K. R. Professora. Kolosvárott, az Ev. Reform. Kolégyom Betüivel nyomtatta Barra Gábor 1833. 8-ad rétben, 167 oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

86) Magyar Egyházi Beszédek Gyüjteménye. Kiadja Szalay Imre, Szombathelyi Püspöki Megyebeli Pap, Philos. 's Theol. Doctora; a' Kir. Magyar Tud. Egyetemben a' Lelki Pásztorkodás 's Egyházi Ékesszólás Tanítója, a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja, a' Szombathelyi Püspöki Szent Szék Köz-Birája. Budán, 1833. 8-ad rétben V-dik Kötet. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

87) Közönséges Halotti Predikátziók. Készitette Pap István, ez előtt a' Vilonyai, most a' Vámosi Ref. Ekklesiának Predikátora, 's a' Vallási Egyesülés Ideájának Szerzője. Veszprémben, Szám mer Alajos betüivel. 1833. 8-ad rétben, 288. oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

88) Erköltsi Predikátziók. Készítette Péczely Jó'sef, Rév-Komáromi Prédikátor. Öszveszedte és most először kiadta Péczely Jó'sef, Világ-Történetei, Görög és Deák Ékesenszóllás Rendes Tanítója. Debretzenben, Nyomtattatott Tóth Lajos által. 1833. 8-ad rétben, Negyedik Kötet, 320 oldal. Az ára 1 fr. 6 kr. pengő pénzben.

89) Egyházi Tár. Pesten, Esztergami K. Beimel Jó'sef betüivel 1833. 8-ad rétben, III. és IV. Füzet. Az ára egy egy kötetnek 1 fr. pengő pénzben.

90) Estike. Kolosvárt. 1833. 8-ad rétben 144 oldal. II-ik Kötet; az ára 30 kr. pengő pénzben.

91) Jus Naturae Privatum Methodo Critica Deductum ab Antonio Virozsil, AA. LL. et Philos. ac J. U. Doctore, Juris Nat. etc. in Reg. Scient. Univ. Pesth. Prof. P. O. Pesthini, 1833. 8vo Tomus III. Jus Sociale cum Jure Belli complectens. 336 oldal. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

92) La Incoronazione di Sua Maestà Ferdinando V Re Juniore d'Ungheria, Principe Ereditario di Austria seguita in Presburgo nel Settembre dell' Anno MDCCCXXX. Stanze di Pietro D. Soletti Lette nella solenne Apertura dell' Ateneo Trivigiano al primo Dicembre MDCCCXXXI. Venezia dalla Tipografia di Commercio MDCCCXXXIII. fol. Olasz Versek 10. levélen V. Ferdinánd ifjabb Magyar Király koronáztatásáról. — Nem árúltatik.

Horvát István.

9. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézetében megjelent új Könyvek.*

36) Alapvonatok a' Honi Nevelés Köréből. Jelen Időnk Szelleméhez alkalmazva. Írá Kunoss Endre. Pesten, Trattner és Károlyi Betüivel. 1833. 8-ad rétben, 154 oldal. Az ára kötve 1 fr. 30 kr. pengő pénzben.

37) Magyar A. B. C. Készíttetett a' Helvétziai Vallástételt követő Dunántúli Fő tiszteletű Superintendentia Rendeléséből, a' Fiu és Leány Oskolák számára. Pesten, 1833. Nyomtattatott Trattner és Károlyi Könyvnyomtató Intézetében. 8-ad rétben, 40 oldal.

38) Kérdezősködő Magyar Nyelvmester, az az: Kérdésekbe és Feleletekbe foglalt Honi Nyelvtudomány Világosító Jegyzésekkel. Íratott Nevendékek számára Ketskeméti Cs. Dániel Magyar Nyelvtanító által. Pesten. Trattner és Károlyi Betüivel, 1833. 8-ad rétben, 183 oldal. Az ára kötve 48 kr. pengő pénzben.

39) Gyepkönyv 1833. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézetében. 8-ad rétben, 52 old. Az ára 12 kr. pengő pénzben.

40) Magyar Ország Históriája. Készítette Budai É'saiás. Harmadik Kiadás. Pesten, 1833. Trattner és Károlyi Tulajdona. 8-ad rétben, I—III. Kötet. Az ára 2 fr. pengő pénzb.

41) Gyógyszeres Értekezések a' Kénsavas Réz-Húgyagról (De Sulfate Cupri Ammoniacali) és Lepárolt Dippelolajról (De Oleo destillato Dippelii), mellyeket a' Királyi Magyar Tudományos Egyetem Kimiát Oktató Helyében készített és közönségesen elmondott Erdélyi Kézdi Vásárhelyi Kováts Lajos Nevendék Gyógyszeres. Pesten, Nyomtatta Trattner és Károlyi, 1833. 8-ad rétben, 16. oldal. Nem árúltatik.

42) Francisci Bene, Med. Doct. Consiliarii Regii, Prof. P. O. Therapiae Specialis ac Praxis Medicae et Senioris Facultatis Medicae in Reg, Scient. Univ. Hung. Elementa Medicinae Practicae e Praelectionibus illius Publicis edita per Franciscum Bene Juniorem, Med. Doctorem. Pestini, 1833. Typis Trattner Karolyianis. 8-o Tomus II. Continens Doctrinam de Inflammationibus in specie, et de Efflorescentiis Cutaneis. 420 oldal. Az ára 3 fr. pengő pénzben.

43) Púky Károly, A' Magyar Haza. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 371. oldal. Az ára kötve 1 fr. 30 kr. pengő pénzben.

44) Hymne Seiner Wohlgeboren Herrn Dr. Joseph Hauser und Madame Josephine Tottis zu deren Vermählungsfeste freundschaftlich dargebracht von J. Herz. Pesth, 1833. Mit v. Trattner-Károlyischen Lettern. 8-ad rétben, 6 oldal. Nem árúltatik.

45) Meine Grundsätze und ihre Anwendung in Hinsicht einer zweckmässigen Erziehung der weiblichen Jugend. Ungarisch und Deutsch von Fräulein Euphrosine Orban, Edlen von Kassai. (Pest, 1833. 4-ed rétben 4 oldal.) Nem árúltatik.

46) Elveim, 's azoknak alkalmaztatása az Ifju Nőnem czéleránvos Nevelése tárgyában Magyarúl és Németül, Nemes Kassai Orbán Euphrosina Kis Aszszonytól. (Pesten, 1833. 4-ed rétbeu 4 oldal.) Nem árúltatik.

47) A' Magyar Tudós Társaság' Évkönyvei. Pesten, Trattner-Károlyi Nyomtatása. 1833. 4-ed rétben, 369 oldal. 1 Képpel és 4 Réz Táblával. Az ára 4 fr. 20 kr. pengő pénzben — és 6 fr. p. p.

48) Muzárion. Új Folyam. Pesten, Hartleben Konrád Ádolf Tulajdona. 1833. 8-ad rétben, 468. oldal. Trattner Károlyi Nyomtatása, Szemerei Szemere Pál Szerkeztetése. Az ára 2 fr. 30 kr. pengő pénzben.

49) Gyógyszeres Értekezések a' Kéklő Gyúlatsavról (Acidum Hydrocyanicum) és az Iboló Gyúlatsavas Szikagról (Hydriodas Natri), mellyeket a' királyi magyar tudományos Egyetemben a' Kémiai Oktató Helyben készített, és közönségesen elmondott Svirbély József Zemplén S. A. Ujhelyi Nevendék Gyógyszeres Pesten, 1833. 8-ad rétben, 15. oldal. (Ajánlva Tek Tudós Schuster János Királyi Rendes Tanitónak.) — Nem arúltatik.

50) Gyógyszeres Értekezések a' Levált Kénről (Sulphur praecipitatum) és a' Higanyketted Ibolatról (Periodidum Hydrargyri), mellyeket a' királyi magyar tudományos Egyetemben a' Kémiai Oktató Helyben készített, és közönségesen elmondott Schimbek András, Báts Bajai Nevendék Gyógyszeres. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 16 oldal. (Ajánlva Nemes Pollerman Ferentz Gyógyszeres Mesternek.) Nem árúltatik.

51) Gyógyszeres Értekezések a' Kéklőgyúlatsavról (Acidum hydrocyanicum) és a' Férjany Ibolatról (Joduretum Arsenici), mellyeket a' királyi magyar tudományos Egyetemben, a' Kémiai Oktató Helyben készített, és közönségesen elmondott Radany Bertalan, Báts Bajai Nevendék Gyógyszeres. Pesten, 1833. 8-ad rétben 36 oldal. (Ajánlva Tek. Roglatitzai Pilaszánovits Antal Urnak Tek. Ns. Báts és Bodrog Vármegyei Tábla Birónak.) — Nem árúltatik.

52) Gyógyszeres Értekezések a' Sóska Savról (Acidum Oxalicum), és a' Hígany-Elő-Ibolatról (Proto Iodidum Hydrargyri), mellyeket a' Királyi magyar tudományos Egyetemben, a' Kémiai Oktató Helyben készitett, és közönségesen elmondott Mőes Moritz, Borsod Miskoltzi Nevendék Gyógyszeres. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 16. oldal. (Ajánlva Nemes Nemzetes Mőes Sámuel Urnak, Édes Atyjának.) — Nem árúltatik.

Horvát István.

XII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Vecsei Jósef. A' test és a' lélek egybeköttetése. 3 lap
2) Holéczy Mihály. Belgrád hadi Történetei. 12 lap.
3) Horvát István. A' Nyitrai Káptalannak 1307-dik évben September 14-dikén Baganai Seraphynfi László Biró számára Magyarád helységről költ Óklevele. 59 lap.
4) W. Idősebb Jankovich Miklós. Torontál Vármegyére terjedő Csanádi Esperestségről. 61 lap.
5) Biancovich János. Az Üstökös Tsillagokról. 65 lap.
6) Horvát István. Magyar Ország régi pólyás Tzímeréről. 76 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 84 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) N. J. „Chinai Angol Kalendáriom, Krisztus születése után 1833-dik évre." 97 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazitások. 100 lap.
2) Magyar Tudós Társasági Jelentés. 100 lap.
3) Jelességek. 101 lap.
4) Régiség. 102 lap.
5) Statistikai Jegyzetek. 103 lap.
6) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 104 lap.
7) Jelentés az 1834-dik esztendei Tudományos Gyűjteményről. 105 l.
8) Új Könyvek különbféle Könyvnyomtató Intézetekből. 106 lap.
9) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent Új Könyvek. 110 lap.
10) A' Tudományos Gyűjtemény 1833-dik évi Előfizetőinek Neveik.

(Koszoru 1833-dik eszt. XII-dik Kötethez egy ív.)

A' T. T. ELŐFIZETŐK' NEVEI.

1833.

V^dik FERDINAND

Ő Felsége, az Ifj. Magyar Király és a' többi Austriai örökös Tartományok' Korona örököse, az Arany Gyapjas Rend és a' Sz. István Apost. kir. Rend nagy keresztes Vitéze, Feldmarschal 's a' t.

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Hertzeg FERENTZ KÁROLY JÓZSEF, az Arany Gyapjas Rendnek Vitéze, és az 52dik számu Magyar Gyalog Linea Regementnek Tulajdonosa. 's a' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Tseh Országi Királyi örökös és Austriai Fő Hertzeg JÓ'SEF, az Arany Gyapjas, és a' Sz. István Apost. Magyar Királyi és a' Brasiliai Császári Déli Kereszt jeles Rendek nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója, 's Fő Kapitányja, a' Jászok és Kunok' Ispánja, 's Birája, Cs. Kir. Feldmarschal, két Magyar Lovas Ezred Tulajdonosa, 's Ezredese; Pest 11lis Sólt törvényesen egyesült Vármegyék' örökös és valóságos Fő-Ispánja, a' Nagy Mgu Magyar Királyi Helytartó Tanáts; 's a' Nagy Mgu Hét személyes Fő Törvényszék Elölülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi örökös, és Austriai-Esztei Fő Hertzeg FERDINAND KÁROLY, Arany Gyapjas, Mária Theresia Katonai R. Vitéze, Szent István Apostoli

Király. Sz. András Orosz Cs. 's a' Hannoveriai Guelfek jeles Rendeknek nagy Keresztes Vitéze, Lovasság Generalisa, a' 3dik számu Magyar Huszár, 's egy Cs. Orosz Huszár Ezerednek Tulajdonosa 's Ezeredese, és Gallicziai Fő Hadi Igazgatója, *Lembergben.*

Felséges Királyi Herczeg BOURBON KÁROLY LAJOS, Spanyol Országi Infans, Lukkai Uralkodó Fő Herczeg, Sz. István Apost. Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, 's a't. *Lukkában.*

LONDONBAN.

Herczeg Galanthai Esterházy Pál, Fraknó' örökös Ura, Arany Gyapjas R. Vitéze, Sz. István Magyar Király, - a' Honnoverai Király Guelfek-és a' Szicziliai Királyi Sz. Ferdinand és Érdem jeles Rendeknek Nagy keresztes Vitéze, Cs. Kirvalós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Sopron Vgye Örökös Fő Ispánja, és Követ a' Nagy Britanniai Kir. Udvarnál.

PÁRISBAN.

Apponyi Gróf Apponyi Antal, a' Sz. István Apost. Kir. jeles Rend Nagy keresztese, a' Császári Leopold Rendnek Közép-Keresztese; a' Toskáni Nagy Herczegi Sz. Jó'sef R. és a' Pármai Constant. Sz. György Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás és Követ a' Frantzia Királyi Udvarnál.

Galanthai Fekete Gáspár, Ifju Gr. Apponyiak Nevelője.

Báró de Ferussac, a' „Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie" czímü Folyó irásnak Szerkesztetője.

OLASZ ORSZÁG.

Nagy Kajdi Gergye Gábor, Cs. Kir. Herczeg Lichtenstein 7ik magyar Huszár Ezeredében Svadronos Kapitány, és Cs. Kir. Kamarás Cremonában.

Pentz Fidel, Magyar Huszár Főhadnagy, a' Szardiniai Király nevét viselő Ezeredben, *Páduában.*

BÉCSBEN.

Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen Venczel Lothár; — Portellai Herczeg: Königswarti Gróf; Plass, Amons; és Markusgrünn, Miltigau, Johannesberg, Brzesovitz 's a' t. Uradalmaknak Földes Úra: — Spanyol országi 1. rendű Grand; — az Arany Gyapjas Rend vitéze; — Sz. István Magyar Király R. brilliant. — Az arany polgári Érdem-Pénz-és a' Jerusalemi Sz. János R. Nagy Keresztese; — Az Orosz Cs. Sz. András, Sz. Newszky Sándor-és Sz. Anna Rendeknek 1sső osztályu Vitéze; — a' Frantzia Kir. Betsület Legio, Sz. Lélek 's a' többi Rendek vitéze; — A' Szardiniai Annunciade — Dániai Kir. Elefánt R; — a' Burkus királyi fekete és vörös Sas R. első osztályu Vitéze; — a' Svetziai kir. Saraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brasiliai Cs. déli Kereszt R. Nagy Keresztes Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Januar. R. Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Ferdinand és Érdem R. Nagy Keresztese; — a' Bajor kir. Sz. Hubert R. Vitéze — a' Toskani nagy fejedelmi Sz. Jó'sef Rendének Nagy keresztese; — a' Wüttembergiai kir. arany Sas R. Vitéze: — a' Szász királyi Rutakorona R. Vit.; — a' Német-Alföldi kir. Oroszlány R.; — a' kir. Honoverai Guelfek R. — a' Hesseni Chur-Herczegi Oroszlány R. — és a' Hesseni-Herczegi Házi Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze; — a' Baadeni Nagy fejedelmi Hívség R. — és a' Parmai Constantin Sz. György R. Vitéze; — a' Cs. kir művészségi egyesült Akademiának Curátora, a' Krakói Universitás Conservatora, Bétsi Gazdasági Társaságnak Tagja — Ő Cs. 's Apost. királyi Felségének

valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Házi - Udvari - 's Status - Kanczelláriusa, Status és Conferentialis Ministere, és a' Maria Therezia katonai jeles Rendnek Kantzelláriusa, 's a' t.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Szent István Magyar Apost. Királyi Rendének Nagy-Keresztese, a' Leopold Császári, és a' Szardiniai Sz. Móritz és Lázár Rendeknek Nagy keresztes Vitéze briliánt. Cs. kir. Kamarás; valós. belső titkos Tanátsos, Magyar kir. Fő Udvari Mester, Tekint. Borsod Vármegye' Fő Ispánja, a' M. királyi Udvari és Szent István Rendnek Cancelláriusa, a' Kraini földmivelésre ügyelő Társaságnak Tagja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Vitsapi Báró Malonyai Nep. János Alojz, cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos: Kamarás Magyar királyi udvari Pro-Cancellárius, és Ts. Nyitra Vgye Fő Ispánja.

M. Csesztvei Báró Miske Jó'sef, Cs. kir. val. belső titk. Tanátsos, Kamarás, és az Erdélyi Udvari Cancellaria Előlülője.

Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchenyi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagy keresztese. Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, és Ő Cs. kir. Fő Herczegsége Ferentz Károly Hitessénél Sophia Cs. Fő Herczeg Asszonynál Fő Udvari Mester.

Temerini Gróf Szécsen Miklós, Titkos Tanátsos, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamara Vice Praesese, és Ts. Ns. Verőcze Vgye Fő Ispánja.

Bartal (Beleházi) Györgyy, Arany Sarkantyús Vitéz, Sz. István király jeles Rendének vitéze, a' Nagy Méltós. Magyar kir. udvari Cancelláriánál Referendárius 's a' Magyar Tudós Társaság Igazgató-Tagja.

Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. Aranykultsos, Udvari Tanátsos 's Referendárius, Ns. Zabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Tisza-melléki Helvetziai vallást követö Superintendentzia Fő Curatora, 's a' Magyar Tudós Társaság Előlülője.

Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás, udv. Tanátsos és az Erdélyi udvari Cancellariánál Referendárus.

Gróf Dietrichstein Xav. Ferentz, Cs. kir. Kamarás.

Csáky (Keresztszeghy) Antal Bruno, Cs. kir. Kamarás.

Esterházy Miklós, Gr. (Galantai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső Titkos Tanátsos 's Aranykultsos (Tatában).

Esterházy Károly Gr. (Galanthai) Fraknó örökös Ura, Cs. kir. Aranykultsos.

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamaránál udv. Tanátsos és Referendárius.

Görög Demeter, Sz. István Apostoli Király jelcs Rendének közép Keresztese, Cs. kir. Kamarás, és Udvari Tanátsos, a' Magyar tudós társaság tisztl. Tagja. †

B. Kulmer Ferencz, a' N. M. Udvari Cancellariánál Concipista.

Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir Kamarás.

Gróf Wenkheim Jó'sef, a' N. Mélt. Magyar kir. Udvari Kanczellariánál Concipista.

Felső Büki Nagy Benedek, Arany-Sarkantyús Vitéz, Cs. kir. Kamarás, több Vgye Táblabirája, 's a' Magyar kir. Udvari Kancellariánál Titoknok.

Gály Péter, Magyar kir. udv. Cancellariánál udv. Titoknok, több Vgye Táblab.

Várady Jó'sef, a' M. kir. Udv. Cancell. Udv. Titoknok.

Dercsényi (Derczeni) János, a' N. Mélt. Bécsi Cs. kir. közönséges Udvari Kamaránál Titoknok,

's több Vgye Táblab. 's a' Bécsi Cs. kir. Gazdasági Társaság Tagja.

Szákuli Házy Aloiz, a' Magyar kir. udvari Kancellariánál Concipista.

Eichenfeld Jó'sef, Cs. kir. Udvari Tanátsos.

Csaplovics János, több Vgye Táblabirája, 's Fő Mgú Gróf Schönborn Uradalminak Directora.

Kis Jókai Udvarnoky Lajos, több Vgyék' Táblabirája, a' M. kir. és Erdélyi Udvari Kancellariáknál hites Udvari Agens, és Hites Ügyész.

Kovács János, az Eperjesi G. e. Püspöki Megye Bibliothekájának Fundátora, és a' nagy arany érdem-pénz Tulajdonosa.

Kis Lajos, a' Magyar kir. Udvari Kancellariánál hites K. Udvari Agens, 's hites Ügyvéd.

Márton Jó'sef, Beregh Vgye Táblabirája, a' Bétsi Magyar Kurir Szerkesztetője, 's a' Magyar nyelv' és Literaturának a' Bétsi Universitásban rendkivül való Professora, 's a' Magyar tudós Társaság' levelező tagja.

Gévay (Rajkai) Antal, Ts. Ns. Győr Vgye Táblabirája, Magyar Tudús Társaság Levelező-Tagja, és a' Ts. kir. Udvari Könyvtár Al-Őrje.

A' Magyar Nemes Test-Őrző Sereg (Gárda).

Töltényi Szániszló, Orvos Doctor, a' Szülészi Tudomány Mestere, Ts. kir. Tanátsos, Tábori Fő Stabalis Orvos, a' közönséges Pathologia, Therapia, materia medica és Receptirozás-tudománynak rendszer. v. Professora a' Bétsi Jó'sef-Akademiában, és az egésségre ügyelő állandó tábori Biztosságnak Assessora.

Patay János, a' Bétsi Ts. kir. Theologicum Institutumban a' Helvecziai valláson lévők számára a' Szent Írás magyarázásának rendes Professora.

Medgyaszay István, Bécsi nagy kereskedő.

Cseremiszky Miklós, a' Böltselkedés és Philosophiának Doctora.

Szigethy György, emeritus nevelő.

A' Bécsi Császári kir. Udvari Bibliotheca.

Herczeg Esterházy Miklós Bécsi könyvtára *Velin pap.*
Schaumburg Károly, könyváros. 1 Velin és 3 nyomtató Exempl.
Beck Ferentz könyváros.
A' Cs. kir. Udvari Fő Posta Hivatal.
Bacsányi János, *Linczben.*
Zwornik János, Cs. kir. Kapitány Fő Hzg János Lovas Ezeredében, *Grätzben.*

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Cserneki és Tárköwi Gróf Desewffy Jó'sef.
Dulházy Mihály, Táblabiró.
Gróf Fáji Fáy István, *Fájban.*
A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő Fő T. Kanonok Urak Conventje.
Jóob (Fancsali) Mátyás, a' B. Szűz Zér-Monostrai Apátja, Kassai Nagy Prépost és Kanonok, több Vgye Táblabirája.
Kassai Társasági Egyesület.
Kassai Casino.
Báró Meskó Jakab.
Patay (Báji) Sámuel, több Ns Vgyék' Fő Táblabirája.
Praemonstratensis Reguláris Kanonok Urak Kassai Kir. Gymnasiuma.
Richter Alajos, Jászói, Leleszi, és Nagy Váradi Praelatus, és Infulás Prépost Jászón.
Semsey (Semsei) Lajos, Cs. kir. Kamarás.
Turcsányi (Turtsánfalvi) Ferentz, a' Kassai Káptalan Custosa és Kanonoka, Fő Esperestje, a' Nevendék Papságnak és a' Nyugalomra lépett Plebánusok Intézetének Igazgatója, a' kegyes Fundatiók Gondviselője.
Wigand György, Kassai Könyváros 2 Példányt.

ARAD VÁRMEGYE.

Tek. Arad Vgye Nemessége' Casinoja Aradon.
Bohus (Világosvári) János, Arad Vgye Fő Szolgabirája, 's több Vgyék Táblabirája.

Dankó János, Ns. Arad Vgye Levéltárnoka.
Ebner Jó'sef, Sz. Péteri Plebános.
Csernovics (Mácsai és Kis Oroszi) Péter, Táblabiró 's Ns. Arad Vgye Aljegyzője.
Schlachta (Zadjeli) Gábor, több Vgye Táblabirája 's Ts. Arad Vgye Fő Adó-Szedője.
Török (Váradi) Gábor, több Vgye Táblabirája, 's Ts Arad V. Fő Szolgabirája, 's Országgyűlési Követje.

BÁCS VÁRMEGYE.

A' Kir. Kamaralis Bácsi Jószágok' Administrátiója Zomborban.
Casino Társaság Baján.
Domsits Antal, Krusevlai Plébánus.
Hidegh Ignátz, a' Kunbajai Urad. Fiskálisa.
Jankovits Márton, Jankovátzi Plebános.
Kirovits Jakab, Szabad Királyi Zombor Városa választatott Polgárja.
Klárik Sylverius, Sz. Ferentz Rendb. Szerzetes és Professor Baján.
Klempay Jó'zef, Futak Mezővárosa hites Jegyzője.
Báró Kray (Krajovai és Topolyai) János.
Köröskényi Ferentz, Szeghegyi Jegyző
Langvieser Jósef, Kula Mezőváros Plébánusa.
Latinovits (Borsodi) Károly T. Bács Vgye' és több Ns. Vgyék Táblabirája
Martonfy Márton, Petrováczi Jegyző.
Pilaszánovits Antal, Táblabiró.
Rudits (Almási) Jó'sef, Arany Sarkantyús Vitéz, Böltselkedés és a' közönséges Törvények Doctora a' Pesti Kir. Egyetem Tagja, Báts 's Bodrogh Vgyék' Másod Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlés Követje. *Velin pap.*
Szabadkai Olvasó Társaság.
Szent Ferentz Szerzetén lévő Tiszt. Urak Conventje Szabadkán.

BARANYA VÁRMEGYE.

Báró Négyesi Szepesy Ignátz, Pétsi Megyés Püspök Cs. kir. valóságos Belső Titkos Tanátsos a' Magyar Tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bésán (Szektsői) Mihály, több Ns. Vgyék Táblab.
Cséby Ignátz, Baranya Vgye' Tábla - 's Fő Sz. Bi-
rája.
Erős Jó'sef, Patai Ref, Prédikátor.
Farkas Jósef, Szászi Plebános 's a' pécsi Sz. Szék
Assessora.
Felső Baranyai Helvetziai Vallástartó Ven. Tractus
TT. Előljárói.
Gozovits György, Kéméndi kerületbeli Al-Esperest,
Szebényi megyés Pap, Tolna Várm. Táblabirája.
Gundl Max, Pétsi könyvkötő.
Horváth (Bogachói) János.
Horváth István, Fő Herczeg Károly Számtartója.
Jankó János Antal, a' Pétsi Püspöki fő Anya Tem-
plom Káplánja.
Jeremias Sámuel, Vaiszló Városa Reform. Prédi-
kátora.
Kelemen Jó'sef, Pécsi Kanonok 's a' t.
Magyar Jó'sef Ispány.
Matits Ferentz, Pécsi Káptalan Tisztartója.
Pajnády Jó'sef, Pécs Városa Senátora.
Pécsi Püspöki Könyvtár.
Pécsi T. Nevendék Papság.
Pécsi Gymnasium TT. Professorai.
Pécsi Olvasó Egyesület.
Rácz Péter, Csuzi Reform. Prédikátor.
Sághy Leopold, Lúcsi Káplán.
Strázsay János, Táblabiró, 's a' Bolyi Uradalom Di-
rectora.
Szakáts Jó'sef (Vátz-Hartyáni) Matyi Ref. Prédi-
kátor.
Thomájer Ignátz, Pécsi Püspöki Titoknok, és Can-
cellária Directora.
Tóby Antal, Siklósi Könyváros.
Vlasics György, Egerági Plebánus.
Winkler Engelbert, Cistercitai R. Kanonok, a'
Pécsi Gymnas. és Norm. Oskolák Directora, a'
Pesti kir. Fő Oskolában a' Törvény karnak egyik
Tagja 's Baranya V. Táblabirája.

BARS VÁRMEGYE.

Csányi Imre, Báró Malonyay Nep János Nagy Mányai Uradalmi Tisztartója.

Botka Péter, Bars Vgye Első Aljegyzője.

Deáky Gedeon, Ts. Ns. Bars, Komárom, Torna és Zemplén Vgyék Táblabirája, a' Nagy-Sallói Ref. Ecclesia Lelki Pásztora, a' Tul a' Dunai Fő Tisztelendő Ref. Super. Gen. Consistorium' Assessora, és a' Barsi V. Tractus Fő-Notáriusa és Assessora.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni és Csibrághi) Károly, kir. Tanátsos.

Jordánszky Jó'sef, több Uradalmak rendes Fiskálisa.

Kegyes Oskolák Lévai Collegiuma.

Szűts Calasantius Jó'sef, az Ájtat. Oskolák R. lévő áld. Pap, SS. MM. Bölcselkedés Doctora, és Vice-Rector Léván.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Bodroghy István, Hites Ügyész, Gyomán.

Cseh (Sz. Kátolnai) Ferencz, Békés Vgye Első Al-Ispánja.

Ecsedy Gábor, a' Gyulai Helv. Vallást követő Ekklesia Prédikátora 's Táblabiró.

Gr. Esterházy (Galanthai) Mihály, Leopold Rend. Vitéze, Cs. kir. Kamarás.

Horváth Dienes.

Kornélyi (Holdmézesi) Ambrus, Ts. Békés 's több Vgyék' Táblabirája.

Lebb Jó'sef, Mélt. Galanthai Gróf Esterházy Mihály Tisztartója.

Mogyorossy János, Mélt. Gyulai Uradalomban törvénybeli Írnok.

Salatz Antal, a' Békési Uradalom Számvevője.

Stachó János, Ts. Békés Vgye' Táblabirája.

Szigethy János, Evangelikus Prédikátor Orosházán.

BEREGH VÁRMEGYE.

Ajtay (Váradi) János, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirája.

Komlósy (Komlósi) Károly, Beregh Vgye Táblabirája 's Fő Jegyzője.
Román (Kövesligethi) Ferentz, Táblabiró.

BIHAR VÁRMEGYE.

Laitsák Ferentz, Nagy Váradi Megyés Püspök, Cs. kir. Tanátsos, 's a' Nagy-Váradi Kerületben az Oskoláknak kir. Fő Directora.

Bihari Casino V. Olasziban.
Braun Jó'sef, V. Velentzei Plebános, Ts. Ns. Békés és Kraszna Vgye Táblabirája.
Csáthy Györgyné Örökösei, Könyvárosok, Debreczenben 3. példány.
Debreczeni Helvetziai Valláson lévő Collegium Bibliothekája.
Győry Lajos Szoboszlón.
Jósa Péter, Ts. Bihar Vgye' Első Aljegyzője.
Kerekes Demeter, a' Munkátsi Fő Anya Templom Al-Esperestje, és H. Doroghi Plebánus.
Komlóssy László, szabad kir. Debreczen Városa Fiskálisa.
Kovács Lajos, Bihar Vgyei tisztlb. Alügyész.
Kovács István, Mélt. Diószeghi Urad. Kasznárja.
Kritsfalusy Ferencz, N. Váradi Kis-prépost, és Kanonok, Debreczen Városa Plebánosa 's a' t.
Nemes Váry-Olvasztó Jó'sef, Könyváros Nagy Váradon.
Marssó (Verebélyi) Imre, N. Váradon.
Márton István, a' Sz. Szék' 's Ts. Bihar Vgye Assessora, 's Professor Nagy Váradon.
Praemonstráti Regularis Kanonok Urak Nagy Váradi kir. Gymnasiuma.
Simonffy Dániel, Debreczen Városa Senátora.
Szilágyi Imre, Ts. Ns. Bihar Vgye Jegyzője.
Tagen János, Nagy Váradi Nagy Prépost 's a' t.
Vecsey Jó'sef, Prof. Debreczenben.

BORSOD VÁRMEGYE.

Draskótzy Sámuel, több Ns. Familiák Fiskálisa

Kun Miklós, Lyceumbeli Tanuló Miskoltzon.
Nemzeti Casino Miskoltzon.
Tótfalusy Károly, Orvos Doktor.

CSANÁD VÁRMEGYE.

Dobsa Sámuel Kereskedő Makón
Marczibányi (Puchói) Márton, több Tek. Vármegyék Táblabirája.
Marczibányi (Puchói) Lajos, több Vgyék Táblabirája.
Róka Jó'sef, Esperest, 's Makói Plebánus.
Vásárhelyi János, Ts Ns Csanád Vgye Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlési Követje.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

Bene Jó'sef, több Várm. Táblabír., és Csongrád Vgye Fő Jegyző.
Casino Társaság Szegeden.
Farkas István, Szeged Városa Al-Adószedője.
Gruber Calas. Jó'sef, a' Kegyes Oskolák Szegedi Collegiuma' Rectora.
Kaszap Mihály, Ts. Csongrád Vgye Fő Jegyzője.
Karácsonyi Innocentz, az Ajtatos Oskolák Rendén lévő áld. Pap, 's a' Szegedi Collegium Vice-Rectora.
Kiss Károly, Báró Marjássy Magyar Gyalog Ezeredben Kapitány, 's a' M. Tudós Társaság lev. tag.
Massza Jó'sef hites Földmérő Szegeden.
Mericzay Antal, Váczi Püspöki megyebeli Al-Esperest, a' Püspöki Sz. Szék úgy Ts. Nógrád és Csongrád Vgye Táblabirája 's H. M. Vásárhelyi Plebános.
Mihályffy Jó'sef, Fiskális.
Orbán Lajos, Böltselkedés Doctora, a' Kegyes Oskolák Directora.
Szentesi Tudós Olvasó Társaság.
Szentes és Vásárhelyi Uradalmi Tisztartóság.
Sz. Ferentz Rendén lévő TT. Szerzetes Urak Szegeden.

Tóth Ferentz H. M. Vásárhelyi R. Predikátor.
Zöld Antal, a' Csongrádi Uradalom Kasznárja.

ESZTERGAM VÁRMEGYE.

Argauer Máté Esperest Theologia Doctora, Szabad kir. Esztergam Városa Plébánusa, több Vgyék Táblabirája.
Földváry István, Esztergam Vgyei Fő Adószedő, 's több Vgye Táblab.
Fribeisz Imre, Ns. Esztergam Várm. Fő Fiskálisa.
Sárfalvai Heya Imre, Ts. Esztergam Vgye' Al-Ispánnya.
Mezey Lajos, a' Kegyes Hagyományu Maróthi Uradalom Sz. Kereszti Ispánja.
Missics (Zamobori) István, Muslai Plébánus, 's több Várm. Táblab.
Ordódy (Ordódi és Alsó Lieszkói) Tódor, Esztergami Megyebeli Áldozó Pap 's Bajtai Plébános.
Rédly Károly, Esztergami Érseki Fő Számvevő.
Dezséri B. Rudnyanszky Sámuel Esztergami Kanonok.
Rumy Károly György, több Vgyék Tálabirája 's a' Hazai Törvények Tanitója az Esztergami Nevendék Papság Intézetében Esztergamban.
Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak Residentiája Esztergamban.
Ujhegyi Mihály, a' Polgári-nagyobb Rendű Arany-érdem pénz tulajdonosa, 's a' Csolnoki kir. Uradalom Tisztartója.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Horváth János, Sz. Fejérvári Megyés Püspök, Cs. kir. belső titkos Tanátsos a' Magyar Tudós Társaság tisztb. Tagja.
Cziráki és Dienesfalvi Gróf Cziráky Antal, Szent István Apostoli Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztese, Arany sarkantyús vitéz, Ő Cs. 's Apostoli Királyi Felsége valóságos Belső titkos Tanátsosa, Kamarása, a' Nagy Méltós. Magyar Királyi Helytartó-Tanáts Tanátsosa, a' Fő Méltós. Hétszemélyes Tábla Köz-Birája —

Ország-Birája, T. Fejér Várm. Fő Ispánja, a' Magyar Királyi Pesti Universitás' Elölülője, 's a' Magyar Tudós Társaság eggyik igazgató Tagja.

Balassa Gábor, köz Birtokos Nyéken.
Bajzáth (Pészaki) György, Fejér Vgyei Másod Al-Ispán.
Horváth Dániel, Herczeg Újfalusi Plébános.
Horváth István, Tek. Fejér Vgye Táblabirája.
Jankovits (Jeszeniczei) Jó'sef Királyi Tanátsos.
Farkas Imre, Plébános.
Fejérvári (Székes) Tiszt. Nevendék Papság.
Kazai István, több Vgyék' Táblabirája.
Kenesey Ferentz, több Vgyék' Táblabirája.
Mayer Jó'sef, Fejérvári Ór-Kanonok 's a' t.
Mészáros Jó'sef, Petúri Apát, a' Fejérvári Székes Egyház Cántora és Kanonoka.
Nedeczky (Nedeczei) Ferencz, T. Fejér Vgye Fő Jegyzője, 's több Vgyék Táblabirája.
Nedeczky (Nedeczei) Mihály, több Vgyék' Táblabirája 's M. Gróf Zichy János Jószágai Kormányozója.
Németh János, Kasznár Czeczén.
Pap (Ináncsi) Mihály, Vértesallyai Egyházi Vidék Esperestje, 's Lovas-Berényi Ref. Predikátor.
Rader Aloiz, Sz. Fejérvári Könyváros 3. példány.
Roboz Gábor, több Vgyék Táblabirája.
Simonyi András, Uradalmi Kasznár Sóskuton.
Simonyi Pál, Bóthi Sz. Móritz Apátja, Fejérvári Nagy Prépost, és Kanonok, a' Püspöki Lyceum Prodirectora, Szent Theologia, és az Egyházi Törvény Doctora.
Szabó János Chrisost. Cistercita Renden lévő Áldozó Pap, és a' Fejérvári Kir. Gymnasium Directora, Sz. Theologia Doctora.
Szebényi Pál, Gróf Zichy Tivadar Nevelője.
Székely Ilona, néhai Fő Tiszt. Tóthpápai Superintendens Özvegye, Kápolnás-Nyéken.
Ürményi Ürményi Maximilian, Cs. kir. Kamarás, és Tanátsos.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

Gr. Andrássy (Csik Sz. Királyi 's Krasznahorkai) Károly.
Gömör Kis Honttal törvényesen egyesült Vgye' olvasó Egyeteme.
Hollók Imre, a' Szép Mesterségek és Böltselkedés Doktora, a' Rosnyói Lyceumban a' Történetek-nek Rendes Professora, 's Tek. Szepes Vgye Táblabirája.
Janik Ferentz, Hertzeg Szász - Coburg - Gotha-Murányi Uradalom Erdő-Birája.
Jolsvai Olvasó Társaság.
Keblovszky Jó'sef, a' Rosnyói Ev. Gymnasiumban a' Poesis, Magyar nyelv, 's Literatura Professora.
F. Kubinyi Kubinyi Péter, Ő Cs. 's Apost. Királyi Felsége' Tanátsosa, 's több Vgye Táblabirája.
Lossontzy Károly, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirája.
Murány Völgyi Olvasó Társaság.
Nigrovits Károly, Deretskén.
Rimaszombati Ns. Olvasó Társaság.
A' Rima Völgyi Olvasó Ns. Társaság.
A' Rosnyói Magyar Olvasó Társaság.
A' Praemonstrateni Kanonok Urak Rosnyói Gymnasiuma.
Szilassy (Szilassi és Pilisi) Ferentz. Ts. Gömör és Kis Honth t. e. Vgyék Al-Ispánya, 's több Vgyék' Táblabirája.
Valovits Ignátz, a' Murányi Uradal. Tisztartója.
Zontagh (Zabari) Sámuel, több Vgyék Táblabirája.

GYŐR VÁRMEGYE.

Bay (Bábai) Gáspár Táblabiró.
Bodroghy Jósef, Fiskális Győrött.
Bresztyenszky Adalbert, Sz. Benedek Rendén l. Áldozó Pap, Böltselkedés Doktora, a' Pesti Magyar kir. Universitásnál a' Philosophiai Kar Collegiatus és a' Jenai Tudós Társaság Mineralogiai betsületbeli Tagjs, 's a' Győri kir. Academiában Mathesis Professora a' T. Győr Vgye és Bácsa Szék Táblabirája.

Fessel (Ligethidi) Sigmond, a' SS. MM. Bölcselkedés és Törvények Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Böltselkedés és Törvény Karnak köz-Tagja, hites Ügyvéd, 's a' nemzeti Literaturának Rendes kir. Professora a' Győri k. Akademiában.

Győr Vármegye Olvasó Intézete.

Horváth Endre, Pázmándi Plébánus, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Hunkár Antal, Leopold Császár Rendének keresztes Vitéze, 's több Vgyék Táblabirája.

Jankó István, Hites Ügyvéd 's Ts Győr Vgye Tiszti Alügyvédje.

Kováts Jó'sef, a' Ts Győri Káptalan Kanonokja, Lotsmádi Fő Esperest, Győri Seminárium Rectora 's a' nyugalomra lépett Plébánusok Házának Igazgatója, 's Ts Komárom és Győr Vgyék és Bátsa-Szék Táblabirája.

Kováts Tamás, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsossa, Sz. Mártoni Fő-Apát Úr, a' Füssi Ns. Praediális Szék örökös Fő Ispánja, Sz. Theologia Doctora.

Kozics István, a' Győri Fő Oskola-Kerület Kormányának Actuáriusa Tek. Győr, Mosony 's a' Bácsa Szék Táblabirája.

Perlaky Dániel, Győri Polgár és Posztó Kereskedő.

Pongrátz István, Ts Győr Vgye Táblabirája, és Mező Örsi Plébánus.

A' Sz. Benedek Rendén lévő T.T. Urak Győri Collegiuma.

Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak' Conventje Sz. Mártonban.

A' Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak Könyvtára.

Takáts (Téthi) Sándor, Ts Győr Vgye Fő Szolgabirája.

HEVES VÁRMEGYE.

Felső Eőri Pyrker Ján. László, a' vas-korona Rend első osztályú Vitéze, Egri Patriarcha-Érsek, Ő Cs. 's Apostoli Kir. Felsége val. bel-

ső titkos Tanátsosa, Tek. Heves és külső Szolnok t. e. Vármegyék' örökös, és valóságos Fő Ispánja.

Brezovai Imre, több Ts. Vgyék' Táblabirája.
Egri Cisterciták Monostora.
Egri Casino.
Egri Érseki Seminárium T. Nevendék Papsága.
Faigel Pál, Gyöngyösi Káplán.
Fejér (Szajoli) István, több Ts. Vgyék' Táblab.
Gorove (Gattaji) László, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirája.
Greskovics Ignátz, az Angyalok született Királynéja Kompolti Apátja, Egri Kanonok, a' Fő Anya Templom Fő Esperestje, és Ts. Heves Vgyei Árvák kiküldöttségének Előlülője.
Hajnik Leopold, Esterházy Pál Herczeg Bujáki Uradalmának. Fiskálisa Gyöngyösön.
Hering Xav. Ferentz, Sz. Ferentz Szerzetebeli Áldozó Pap, 's a' Göngyösi kir. Gymnasiumban IV. Grammatica Professora.
Ivánszky Antal, a' Magyar Literatura Professora Egerben.
Korpos-Gyalai István, Tisza Földvári Tisztartó.
Kovács Mátyás, Egri Kanonok, Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákban a' Sz. Erköltsiség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ékesszólás rendes Tanitója, az Egri ifjabb egyházi Nevendék-Intézet kormányozója, a' Bölcselkedés és Isteni Tudomány Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában az Egyházi Kar Tagja.
Naidhart Antal, Egri Érseki Fő Számvevő.
Panker Gábor, Uradalmi Tisztartó Kápolnán.
Szabó Pál, M. Túri Reform. Prédikátor.
Szeletzky (Boczonádi) Antal, Táblabiró.
Szemecskey Jósef, Könyvtárnok, és néhai Theologiai Professor, Egerben.
Sz. Ferentz Rendén lévő T. Convent Szolnokon.
Tahy (Tahi és Tarkewvári) Gáspár, Sáros, Csongrád Heves Vgye Táblabirája.

Török Ferencz, B. Orczy Lőrincz Tisztartója Fegyverneken.
Udvardy János, hites Földmérő.
Zelenka Ferentz, Egri Könyváros.

HONTH VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes Vitéze, valóságos belső titkos Tanátsos, Státus, és Conferentiális Tanátsos, Ts. Honth Vgye Fő Ispánja.

Bakabánya Sz. kir. és Bánya-Város nemes Tanácsa.
Horvát Jó'sef, Bölcselkedés, és az Orvosi Tudomány Doktora, 's Ts. Honth Vgye Rendes Fő Orvosa, és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Markus Nep. János, a' Selmetzbányai Kegyes Oskolák Colleg. Rectora és a' kir. Gymn. Directora.
Nándory Jó'sef, a' Magyar Bányászi Törvényszék' Birája Selmetzen.
Selmetz-Bányai Evangelik. Gymnasiumi Magyar Társaság.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Baranyai (Bodorfalvi) 'Sigmond több Vgyék' Táblabirája.
Barcza (Nagy Alásony) Ádám, több Vgyék' Táblabirája, 's N. Mélt. Gróf Esterházy Miklós Uradalmainak Fő Kormányozója.
Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak' Residentiája Komáromban.
Faisz Jó'sef, A' Kegyes Oskolák' Tatai Gymnasiumának Directora.
Fónód János, Neszmélyi Ref. Prédikátor.
Gáthy (Sámsomi) István, a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Erdőségei Felvigyázója.
Ghyczy (Ghyczi-és Ablancz-Kürti) Ignátz, több Ns. Vgyék' Táblabirája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak' Praefectusa.

Kis Ádám, Dadi Reform. Prédikátor.
Kempf János, Káplán Tatában.
Koczányi Ferencz, Kegyes Oskolák' Rendén lévő Professor Tatában.
Kolmár Jó'sef, Esperest, a' túl a' Dunai Helv. vallást tartó Superintendentia Generális Perceptora, és a' Rév-Komáromi Refor. Sz. Ekklésia Lelki Pásztora.
Kovács Pál, Orvos Doctor R. Komáromban.
Nagy Mihály, a' Helv. Vallást követők Tata Vidéke Esperestje és Superintendentialis Assessor.
Pázmándy (Somori és Szomodori) Dienes, Tek. Komárom Vgye Első Al-Ispánja.
Pataky Ferentz, több Vgyék' Táblab. 's a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak Számvevője.
Thege Konkoli László, több Vgyék' Táblabirája.

KRASSÓ VÁRMEGYE.

Fogarasi Balás, Ts. Ns. Krassó Vgye Al-Szolgabirája.
Frummer Zsigmond, több Vgyék' Táblabirája.
A' Lugosi Cs. kir. Posta-Hivatal.
Kovács Károly, Ts. Ns. Krassó Vgye Szolga 's Táblabirája.
Tóth Mihály, több Vgye Táblabirája, 's T. Krassó Vgye Főjegyzője.

LIPTÓ VÁRMEGYE.

— — — — —
— — — — —

MARMAROS VÁRMEGYE.

Agh Imre, kir. Kontrollór M. Szigethen.
A' Szigethi Deák Oskolák.
Kürthy (Csáthi) Antal, Marmaros Vgye Fiskálisa.
Nagy-Iday Sámuel, több Vgyék Táblabirája.

MOSONY VÁRMEGYE.

A' Kegyes Oskolák Magyar Óvári Collegiuma.
A' Magyar Óvári Gazdasági Intézet.

NÓGRÁD VÁRMEGYE.

Baráti Huszár Jó'sef, több Vgyék Táblabirája, és Nógrád Vgyei Fő-Jegyző.
Katona János, Bujáki Plebános 's az Etsedi kerület Al-Esperestje, 's több Vgyék Táblabirája.
Losontz priv. Városa Tanátsa.
Losontzi Reform. Collegium.
Szabó István, Karancs-Keszi Káplány.
Steller János, a' Losontzi Reform. Lyceumban Bölcselkedés Professora.
A' Sz. Ferencz Szerzete Rendén lévő Tiszt. Urak Conventje Szécsényben.

NYITRA VÁRMEGYE.

Chernel (Chernelházi) Ignátz, Magyarországi hites Ügyvéd Románfalván.
Jarabek Zsigmond, Szakolcza Városa Fő Birája.
Nyitra Zerdahelyi Lőrintz, több Vgye Táblab.
Zibrényi Jó'sef, az Érsek-Újvári Nemzeti Oskolában 2dik osztálybeli Tanitó, 's a' külső Tanáts Tagja.

PEST VÁRMEGYE.

Pest, Pilis és Solth t. e. Vármegyék.

Klobusitzi Klobusitzky Péter, Kalotsai Érsek, Leopold Császári jeles Rend Nagy-Keresztes Vitéze, Ő Cs. 's Apostoli Kir. Felsége valós. belső titkos Tanátsosa, és a' Fő Mlgú Septemvirális Tábla Köz-Birája.

Agler Ferentz, Isaszeghi Plebánus.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Kalotsán.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Vátzon.
Boros János, Mélt. Szily Familia Tisztart. Bián.
Bártfay Márton, Váczi Kanonok, 's a' Seminarium Fő Kormányozója.

Csapay Péter, N. Kőrösi Ref. Prédikátor.
Csupor Mihály, Sz. Miklós Fejérvári és Sz. Pál Bácsi Prépostja, Kalocsai Kanonok 's több Vgye Táblabirája.
Dankó Ferencz, Hg Ezterházy Pál Turai Uradalmi Gazda Tisztje
Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, Ns. Pest, Pilis és Solt t. e. Vgyék Al-Ispánja.
Hg Esterházy Pál Turai Uradalmának Tiszti Írnokai.
Horváth Ferentz, Uradalmi Kasznár Fóton.
Jancsovits Sámuel, Pilis városa Jegyzője.
Jankovich Sándor, Ts. Pest Vgye Szolgabirája.
Jettléry Imre, A. Abrányi Plebános,
Kalocsai Érseki Seminarium.
Ketskeméti Reform. Gymnasium.
Ketskeméti Casino.
Koncsér János, Fő Mgú Herczeg Grassalkovics Uradalmi Számtartója.
Kristóffy Jó'sef, Barom-Orvos Aszódon.
Kőrös (Szabados Nagy) Városa Nemes Tanácsa.
Lázár Imre, Ts. Pest Vgye Számvevője.
Lóczy Antal, Vácz Sz. Lászlói Plebánus.
Lukács Antal, több Vgye Táblabirája.
Madarassy (Mező Madarassi) Ferentz több Vgyék Táblabirája.
Rácz Jó'sef Aloiz, a' Chirurgiának, Bába mesterségnek Szem 's Barom orvosi Tudománynak Mestere, 's Ts. Pest Vgye járásbeli Seborvosa.
Solthi Reform. Egyházi Vidék' Tiszt. Tudós Prédikátori.
Somogyi István, Nagy Kőrös Városa Senátora.
Szeder László, Kerepesi Plebánus.
Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék Táblabirája a' Magyar Tudós Társaság helybeli rendes Tagja, 's a' Muzárion és Aurórа Zsebkönyv Szerkesztetője.
Tajthy Ferentz, Al-Esperest, és Szilágyi Plebánus, 's Tek. Nógrád Vgye Táblabirája.
Thier Károly, Uradalmi Protocollista Váczon.

Vattay Pál, Kegyes Oskolabeli Tanitó Váczon.
Zaary Károly, hites Inzsellér, Ts. Nógrád Vgye Táblabirája.
Ifjabb Gróf Zichy (Vázsonkői) Ferencz, T. Pest Vgye Aljegyzője.
Zlinszky János, Pest Várm. Fő Szolgabiró, 's több Ns. Vgye Táblabirája.

Buda Városa.

Eötvös Pál, Aranysarkantyús Vitéz, a' Nagy M. M. kir. Udvari Kamara Tanátsosa.
Fels. Nádor Ispáni Cancellária.
Gombos (Gombosfalvi) Imre, a' N. Mélt. Magyar kir. Udv. Kamara Tanátsosa.
Hofmann Ignátz, a' M. kir. Helytartó Tanácsnál Ágens.
Jüngling János, Cs. kir. Tanátsos, a' Magyar Orsz. Katonai Kormányszéknél Referens, és az Írnoki Hivatal Igazgatója.
Lassu István, a' N. M.M. kir. Udvari Kamaránál a' Regestratura Hivatal Kanczellistája.
Lechner Jó'sef, a' kir. Hajózás Inspectora.
A' N. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Levéltárának Olvasó Társasága.
Mednyászki (Megyesi) Báró Alajos, Cs. kir. Kamarás, 's a' N. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Tanátsosa.
Nagy Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Contributionalis Számvevő Hivatala.
A' Nagy Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanács Levéltárának Olvasó Társasága.
Nitray Mátyás, Cs. kir. Udvari Tanátsos.
Ocskai Ocskay Antal, Báczi Püspök, N. Váradi Kanonok, 's a' Magyar kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos 's a' t.
Podhratzky Jó'sef, a' N. M.M. kir. Udv. Kamaránál Ingrossista.
Procopius György, a' N. M.M. kir. Helytartó Tanáts és Udvari Kamaránál Ágens.

Báró Rédel (Basztinai) Imre, Cs. kir. Kamarás, 's a' N. M. M. kir. Helytartó Tanátsnál Titoknok.

Röszler Kristóf, a' Budai és Pesti német Újság Szerkezője és a' Keszthelyi Georgikon Assessora.

Stamm Jó'sef, a' Magyarországi Katonai Kormányszék Protokollistája.

Tessedik Ferentz, a' N. M.M. kir. U. Kamara Conscipistája.

Trattner (Petrózai) Károly, Cs. kir. Kapitány a' Genie-Corpsnál, és Várerősitői Local-Director Budán.

Uzovits (Petőfalvi) János, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanácsnál Tanácsos.

Gróf Zichy (Vázsonkői) János, Cs. kir. Kamarás, a' N. M.M. kir. Udv. Kam. Titoknoka.

Sz. Kir. Pest Városa.

Balla Károly, több Vgyék Táblabirája, 's Ts. Pest Vgyei Kapitány és Esküdt.

Balassa Lajos, több Ns. Familiák' Fiskálisa.

Balogh (Almási) Pál, Orvos Doctor.

Baranyay Jó'sef, Herczeg Esterházy Ügyei Al-Igazgatója 's több Vgyék' Táblabirája.

Bartay András, Sz. kir. Pest Városa Kam. Hivatalának Tisztje.

Bártfay László, Ts. Csongrád Vgye Táblabirája, Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Fiskálisa a' magyar tudós társaság lev. tagja, 's pénztárának Ellenőre.

Báthory Gábor, a' Dunamelléki Helv. Vallásttartó Ekklesiák Superintendense, a' Sz. Theologia Doctora, 's a' Pesti Ref. Ekklesia Fő Prédikátora.

Bene Ferentz, időbb Királyi Tanátsos, Orvos Doctor, a' Pesti kir. Egyetemnél a' Practica Orvosi Tudomány Professora, azon Orvosi Karnak Seniora és Ts. Pest Vgye Táblabirája, 's a' Magyar tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bene Ferencz ifj. Orvos Doktor.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Ádám, több Vgyék Táblabirája.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Florián, több Ts. Vgyék Táblabirája.

Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter több Várm. Táblabir. 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál több Mélt. 's Nemes Nemzetségek Jurium Direktora.

Boehm Károly Orvos Doctor, kir. Prof. a' Pesti kir. Fő Oskolában.

Bujanovits (Agteleki) Lukáts, több Ts. Vgyék Táblab. 's több Ns. Familiák Ügyei' Igazgatója.

Casino Nemzeti Pesten a' Kereskedői-Épületben,

Casino (Mercantil) ugyan ott.

Csausz Márton Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Fő Oskolában az Orvosi Kar. Dékánja 's a' t.

Cseh-Szombathi Szombathy Sámuel, Orvos Doctor, 's több Várm. Táblabirája.

Csekonits János Táblabiró.

Cziráky (Cziráki és Dienesfalusi) János Gróf a' Pesti FőOskolában Törvények' halgatója.

Drescher Fridrik, több Ns. Familiák Fiskálisa.

Eggenberger Jó'sef, Könyváros, 20. Exempl.

Elenyák György, Ajtatos Oskolabeli Szerzetes, a' szép Művészetek és Böltselkedés Doctora és Gróf Károlyi Eduard úrfi Nevelője.

Eötvös Pál a' N. Méltós. Királyi Kuria Levéltárának Igazgatója 's több nemes Vármegyék Táblabirája.

Fay (Faji) András, Ts. Pest. 's t. Ns. Vgyék Táblab. 's a' magyar tudós Társaság tisztlb. Tagja.

Festetits (Tolnai) Antal, Cs. kir. Kamarás.

Forgó György, Ts. Pest Vgye Fő Orvosa, 's ugyan azon és Nógrád Vgye Táblabirája.

Frank Ignátz, Törvények Doctora, hites Ügyvédő és a' Magyar kir. Universitásban a' magyar polgári Törvény Tanitója.

Fluk Eduard, kir. Fiskális 's Ts. Honth és Nógrád Vgyék' Táblabirája.

Galvácsi László, a' Hazai 's Külföldi Tudósítások Szerkesztetője.

Gallovits Vincze, Tabuláris Prókátor.

Gebhart Xav. Ferentz, Orvos Doktor, 's a' Pesti kir. Universitásban a' Therapiának és Orvosi Praxisnak R. Professora, Ts. Tolna Vgye Táblabirája, és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Glosius Dániel, több Ts. Vgyék' Táblabirája.

Groeber Ignátz, a' Pesti kir. Fő Oskolában Physika Prof.

Grosser Ker. János, a' kegyes Oskolák' Provincialissa a' SS. MM. és Philosophia' Doktora, 's a' Magyar kir. Univers. a' Bölcselkedési Kar Tagja.

Gyulai (Maros-Németi és Nádaskai) Albert Gróf, a' N. Mélt. Magyar kir. Udv. Kamar. tisztbeli Concipista.

Halász (Dabasi) Bálint, Táblabiró és Tabuláris Prókátor.

Hánzéli Márton, több Ts. Vgyék' Táblabirája, 's a' kir. Kurián több Ns. Familiák Ügyei' Igazgatója.

Hartleben Konrad Adolf, Könyváros. 3. Exempl.

Heinrich (Omoroviczai) János, hites Ügyvéd.

Helmeczy Mihály, Ts. Csongrád Vgye Táblabirája, a' M. Szathmári Püspökség, és több Ns. Familiák Fiskálisa, a' Magyar Tudós Társaság Pénztárnoka, 's a' Jelenkor Szerkesztetője.

Hofner Jó'sef Orvos Doctor, 's a' Magyar kir. Pesti Egyetemnél a' Barom-orvoslás R. Professora, és a' Barom-orvoslási Intézet Praefectusa.

Hubay (Hubói) Jó'sef, kir. Direktorális Fiskális, 's több Vgyék' Táblabirája.

Illés (Edvi) László, Orvos.

Illés (Edvi) Adám, hites Ügyvéd, 's B. Brudern Jó'sef Titoknoka.

Illosvay (Illosvay) Sámuel, a' Magyar kir. Helytartó Tanátsnál Titoknok.

Jákó István, több Ns. Várm. Táblabirája, 's Gróf Károlyi Nemzetség tabuláris Fiskálisa.

Jankovics Antal (Pribéri) Cs. kir. Kamarás.

Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több Ts. Vgyék' Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.

Jankowich (Jeszeniczei) Vincze, Táblabiró, 's több Nemes Familiák rendes Ügyésze.

Kalchbrenner Jó'sef, a' Pesti és Budai Evang. Ekklésia Lelki Pásztora.

Kegyes Oskolák Pesti Collegiuma.

Kegyes Oskolák Pesti Gymnásiuma.

Kempelen (Pázmándi) Gyula, hites Ügyvéd.

Kilián György (idősb), Könyváros 12. Exempl.

Kis (Balásfalvi) László, több Vgyék Táblabirája.

Kostyál Ádám, Pesti Polgár, és Férjfiu Szabó' mester.

Kovácsóczy Ádám, Nevelő.

Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több Ts. Vgyék Táblab. 's a' N. M. K. Kuriánál több Mgos Familiák' Jussainak Igazgatója.

Kultsár Istvánné, a' Hazai 's Külföldi Tudósitások' Tulajdonosa.

Kunoss Endre, Hites Ügyvéd.

Luby (Benedekfalvi) Imre, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsosa a' N. Méltós. Magyar királyi Udvari Kamaránál.

Luka Ferentz, tabuláris Prókátor.

Lutzenbacher János, hites Ügyvéd, 's a' Magyar tudós Társaság rendes Tagja.

Majer Ferentz, Mélt. Báró Orczy Fam. Fiskálisa.

Markos (Bedői) Mihály, több Vgyék Táblab. 's a' Mélt. Gróf Károlyi Familia Jurium Directora.

Márkus József, Cs. kir. Ezeredes Kapitány.

Matkovich István, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége' Itélő Széki Személyes Jelenléte Helytartójának Itélő-Mestere.

Müller Jó'sef, Pesti Könyváros, 2 Exempl.

May Jósef, tabuláris Prókátor.

Mayer Vincze Bálint, Vendéglő a' Fejérhajónál.

Nagy Gábor, Tabuláris Prókátor.

Oswald Ferentz, Esztergami Egyh. M. áld. Pap, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskoláb. Táblabiró.

Perger János, Táblabiró és Tabuláris Prókátor, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Pesti Helv. vallást tartó Tractus.

Pesti Seminariumbeli magyar Gyakorló Oskola könyvtára.

Pest Szabad kir. Városa Magistrátusa.

Pesti Tiszt. Nevendék Papság a' Generale Seminariumban.

Plathy (Turótz Divéki és Nagy Palugyai) Imre, több Ts. Vgyék Táblabirája.

Báró Podmaniczky (Aszódi) Lajos, több Ts. Ns. Vgye Fő Táblabirája.

Porkoláb (Nagyváti) Dániel, Táblab. és Tabuláris Prókátor.

Báró Prónay (Tót Prónai és Blatnitzai) Sándor, az Ágostai Valláson lévő Superintendentiák' Fő Inspectora, a' Magyar Tudós Társaságnak egyik Igazgató Tagja.

Róthkrepf Gábor, hites Ügyvéd, a' Regélő és Honművész folyóirás Szerkezője.

Rótth Mihály, a' Kegyes Oskolák Provinciálisának Assistense, Vice Rector, és a' kir. Gymnasium Directora.

Rőtth (Gádoczi) Ignátz, több Várm. Táblabirája, 's a' N. M. kir. Kuriánál több Mlgos 's Nemes Nemzetségek fiskálisa.

Sámuel Alajos, Pest belső Városának Káplánja.

Schedel Ferentz, Orvos Doctor, Szemgyógyítás Mestere, a' Pesti Királyi Univ. Orvosi Kar Tagja, a' Berlini Kritikai Egyesület, a' Würzburgi Philosophiai és Orvosi 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja, és segéd Jegyzője.

Schedius Lajos, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége' Tanátsosa, Philosophia Doctora, a' Pesti kir. Egyetemnél a' Philosophiai Kar Proseniora, az Aestheticai Tudományok rendes kir. Professora, 's több Vgyék Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.

Schirkhuber Móritz, a' Kegyes Oskolák Rendebeli 2-dik Grammatika Professora.

Schreyer Ádám, Szabad kir. Pest Therezia külső Városa Plebánusa 's az Esztergami Érseki Sz. Szék Assessora.

Setét Károly, több Ts. Ns. Vgyék' Táblab., 's Ts. Pest Vgye' Rendszerint való Esküdtje.

Spányi András, a' N. Mélt. Királyi Curiánál több Msgos és Nemes Nemzetségek Jurium Directora, Szegények' kir. Ügyviselője, Ns Trenchin és több Vármegyék Táblabirája.

Spányik Glycer az Ájtatos Oskolák Budai kir. Gym. Directora 's a' t.

Stáhly Ignátz Orvos Doktor, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskolában, Nógrád Várm. Táblabirája.

Steinbach József, Pesti Kereskedő.

Szabó Dávid 4. eszt. Orvos Tudom. Halgatója.

Szaniszló Ferentz, a' Magyar kir. Tudományok Egyeteménél Egyházi Szónok, a' kereszt. Tud. Prof. 's a' t.

Szathmáry Jó'sef, több Vgyék' Táblabirája, a' N. M. kir. Kuriánál több Ns. Familiák Fiskálisa és a' M. K. Helytartó Tanácsnál Ágens.

Szekács Jó'sef, a' Hit-Tudomány Candidatusa.

Szent Ferentz Szerzetének Pesti Conventje.

Szibenliszt Mihály, Törvények Doctora, hites Ügyvéd, a' M. kir. Egyetemnél a' Római és Büntető Törvény Rendes Professora.

Szilágyi István, Szabad kir. Pest Városa Választott Polgárja és Gomkötő.

Szita (Salfai) István.

Sztrokai (Nemes Csói) Antal, Táblabiró és Tabuláris Prókátor.

Széchenyi István, Gróf (Sárvár Felső Vidéki) több Katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykultsos, a' Magyar Tudós Társaság második Elől-ülője, 's egyik igazgató Tagja.

Takács Éva, Karacs Ferentz Hitvese.

Gróf Széki Teleki Sámuel, Cs. kir. Kamarás.

Tessedik Pál, Táblab. és Tabuláris Prókátor.

Thaisz András, több Ts. Vgyék' Táblabirája, és több Ns Familiák Tabuláris Ügyvédje.

Toepler Eduard, a' SS. MM. és Böltselkedés Doktora.
Thuróczy Jó'sef, Táblab. és Tabuláris Prókátor.
Trsztyánszky (Nádasi) István, Pesti Polgár és Posztó Kereskedő.
Waltherr László, több Vgyék Táblab., Mélt. N. Károlyi Gróf Károlyi Nemzetség Levél-Tárnoka 's a' Magyar Tudós Társaság levelező Tagja.
Vass László Nagy Váradi Kanonok, 's a' Pesti Fő Oskolában kir. Prof. 's a' t.
Végh (Verebi) Ignátz, kir. Tanátsos, 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál Országbirói Itélő-Mester.
Vermes Hieronymus, Ts. Po'sony, 's több Vgyék Táblab., 's több Familák Ügyei Igazgatója.
Vertán András Törvény Tanuló.
Vörösmarty Mihál, hites Ügyvéd Csongrád Várm. Táblabirája 's a' Magyar Tud. Tár. rendes Tagja.
Vrányi (Vrányi) Konstantin, Ts. Krassó és Tolna Vgye Táblabirája.
Zalay (Hagyárosi) Aloiz, Ts Zemplén, 's több Vgyék Táblabirája, a' Sz. Korona V. Fiskálisa és a' kir. Ügyek V. Directora.
Zerdahelyi (Nyitra Zerdahelyi) Sándor, Táblabiró Cs. kir. Pósta-Tiszt Pesten.
Zsivora György, Tabuláris Prókátor.

JÁSZ és két KÚN KERÜLET

Jász-Apáthi Városa Tanátsa.
Jász-Árokszállás Város Tanátsa.
Jász-Berény Városa Tanátsa.
Jász-kis-Éri Olvasó Társaság.
Kis Kun Dorosma Közönsége.
Kis Kun Halas Várossa Tanátsa.
Kúnhegyes Városa, Előjárói.
Kis Kun Sz. Miklós Városa Tanátsa.
Kun Szabad Szállás Városa Tanátsa.
Kun Túrkeve Városa Tanátsa.
Kapuy (Vas-Kapui) Károly, Bánhalmán.
Mihálkovits Jó'sef, Táblabiró, és a' Ts. Jász, 's Kun Kerületek Fő Jegyzője.

Muhoray András, a' Ts. Jász és Kun Kerületek Al-Jegyzője.
Nagy-Kun Karczag Városa, Tanátsa.
Nagy-Kun Kis Új-szálás Városa Tanátsa.
Stipula Jó'sef, Apátur, Jász-Berény Városa Plebánusa.
Szeles (Kis Játzi) Sámuel, a' Solti Egyházi Vidék Esperestje, több Ns Vgyék' Táblabirája, 's Latzházi Helv. Vallástételt követő Gyülekezet Lelki Pásztora.
Sz Ferentz Szerzete Conv. Jászberényben.

P O 'S O N Y V Á R M E G Y E.

Gróf Apponyi Apponyi György, Cs. kir. Kamarás.
Bartakovics Albert (k. Apponyi) Apátur, Esztergami Kanonok és N. Szombati Generális Vicarius.
Benkovits Mihály, Ts. Bars és Posony Vgye' Táblabirája.
Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Nagy Szombatban.
Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Posonyban.
Benyowszki (Benyói) Péter, Táblabiró.
Cselko (Cselko-Lohotai) István, több Vgyék Táblab. a' Posonyi kir. Akademiában a' Magyar Nyelv és Litteraturának Rendes Tanítója.
Szent Ferentz Szerzetbeli Tiszt. Urak Conventje Nagy Szombatban.
Farkas Ignátz, Táblabiró.
Frank Aloyz, Ts. Posony Vgye' Táblabirája.
Horváth János, a' N. Szombati Kerületi Táblánál több Nemes Nemzetségek fiskálisa.
Ivanóczi Gyurikovics György, több Vgyék Táblab. és Szabad kir. Posony Városa Senatora.
Jankó (Enyedi) Mihály, Po'sony Vgye Aljegyzője.
Jaeger Károly, Szabad kir. Po'sony Városa Fő Birája.
Korondy Jó'sef, Po'sonyi Kanonok.

Madarassy (Goizesti) Ferentz, választott Anzariai Püspök, a' Po'sonyi Collegiált Káptalan Prépostja, Po'sonyi Fő Esperest, és Cs. kir. Udvari Tanátsos.
Mezey János, Idősb Gr. Pálffy Ferentz Uradalmainak Inspectora.
Po'sonyi Nemes Tanuló Társaság.
Pribélyi Ferentz, Philosophia és Theologia Doctora, 's a' Nagy Szombati Érseki Lyceumban a' Sz. Írás magyarázásának Professora, és a' Sz. Szék Assessora.
Schwaiger András, Po'sonyi Könyváros.
Takáts (Kis Jókai) Zsigmond, Po'sony Vgyei Táblabiró.
Takátsy Ignátz, több Vgyék Táblabirája, 's több Ns. Familiák' Plenipotentiáriusa.
Tóth Pál, Nagy Födémesi Plebánus.
Vietoris (Vaszkai és Kis Kovalóczy) János, több Vgyék' Táblabirája.

SÁROS VÁRMEGYE.

Both (Bothfalusi) János, több Vgyék Táblabirája.
Fejérváry Gábor, több Nemes Vármegyék Táblabirája, Eperjesen.
Szepesházy Jó'sef, több Vgyék Táblab. és Sz. kir. Eperjes Városa Kapitánya.
Az Eperjesi Görög Egyesült Kath. Püspöki Bibliotheka.
B. Barkóczy István, Tiszamelléki Districtualis Tábla Assessora.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérey) Sándor, Arany-Sarkantyús Vitéz, Ő Cs. 's Apost. Felsége ℣ belső titkos Tanátsosa, a' Tartományi Biztosság kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Tanáts Tanátsosa, és Somogy Vgye Fő-Ispánja

---

Boross Károly, Ispán.
Erős Jó'sef.

Horváth Ferentz, a' Kaposvári kir. Gymnásium Exhortat.
Inkey (Palini) Antal, Somogy Vgyei Táblabiró.
Külső Somogyi H. C. T. Venerabilis Tractus.
Magyar Jó'sef, Kálmáncsai Ispán.
Orbán Jósef, Kéthelyi Uradalom Tisztartója.
Parragh László, Göllei Plebánus, az Igali Kerület Al-Esperestje, 's Ts. Somogy és Tolna Vgyék Táblab.
Somogy Vgyei Olvasó Társaság, Kaposváron.
Spissich (Japrai) Ignátz, Ts. Somogy Vgye' Táblabirája.
Szűry István, több Ts. Vgyék Táblabirája.
Vaszary János, Ts. Somogyvári Uradalom Kasznárja.
Zichy (Zichi) János több Vgyék Táblabirája.

SOPRON VÁRMEGYE

Galanthai Hertzeg Esterházy Miklós, Edelstätteni Gróf — Fraknónak, Örököse, az Arany-Gyapjas Rend, és a' Szent István M. kir. — Sz. Hubert Bajor kir. Hanoverai kir. Guelfek Rendének Nagy-Keresztes Vitéze. Ő Cs. 's Apostoli kir. Felsége valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Hadi Tár-Mestere, a' 32. sz. Magyar Gyalog Ezered' Obestere és Tulajdonosa, Tek. Sopron Vgye örökös és valóságos Fő Ispányja, 's a' Magyar Nemes Testörző Sereg' Kapitánya. †
Sopron Vármegye' T.T. Karai és Rendei.
Szabad Kir. Sopron Városa Nemes Tanátsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Sopronyban.
A' Sopronyi tanuló Ns. Magyar Társaság.
Petz Leopold, Sopronyi Evang. Prédikátor.
Csornai T. T. Praemonstrati Renden lévő Urak' Conventje.
Horváth János, Egyházosfalvi Plebánus.
Ihász Imre, több Ts. Ns. Vgyék Táblab.

Jan-

Jankovics (Daruvári) Izidor. Cs. kir. Kamarás Csepregben.
Kempf János, Csepregi Káplán.
Káldy (Alsó Káldi) Jó'sef, Ts. Vas Vgye' Táblabirája.
Kis János, Hittudomány Doctora, a' Dunántúl lévő Kerületben az Ágostai Vallást tartó Evang. Ekklésiák' Superintendense, Vas, Sopron, Győr és Beregh Vgyék' Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja,
Kiss (Nemes-kéri) Jósef Evang. Prédikátor N. Geresden.
Lukányi János, Gróf Széchenyi István Uradalmainak Fő Igazgatója Czenken.
Szerdahelyi Antal, Szanyi Plebánus.
Tatay (Kis Tatai) János, a' Sz. Teolog. Doctora, Lövői Plebánus.
Teschmayer Jó'sef Széplaki Fő Esperest 's Nagy Czenki Plebánus.
Tóth (Csáfordi) Pál, Ts. Soprony Vgye' Táblabirája.
Tőttősi Imre, Czenki Uradalmi Gazdaságbeli Tiszt.

SZABOLCS VÁRMEGYE.

Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. Aranykultsos, a' N. M. Magyar kir. Udv. Cancell. Referendár. Tek. Szabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Helvetziai Vallást követő Tisza melléki Superintendentia Fő kurátora, 's a' Magyar Tudós Társaság Előülője.

Borbély (Rofi) Mihály, Ts. Zabolts Vgye Táblab.
Cserneki és Tarkői Gróf Dessewffy Agoston; Cs. kir. Kamarás.
Csörge Antal, Gr. Károlyi György Nyir-Báthori Uradalmi Ügyésze.
Márczy (Zábori) Laszló, Ns. Szabolch Vármegye' 2-ik Levéltárnoka.
Nagy Kállói Cs. kir. Pósta Hivatal.
Szabó Sámuel, Hodászi pred.
Wiczmándi (Rutkai) Tamás Táblabiró.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

Hám János, Szathmári Megyés Püspök.
B. Wécsei (Vécsei és Hajnácskői) Miklós Cs. kir. Kamarás, Szathmár Vár. Fő Ispán.

Ajtay (N. Váradi)Sámuel, Táblabiró.
Becsky (Tasnád Szántói) Ferentz, Szathmári tiszteletbeli Kanonok, Mező-Kövesdi Plebánus, azon nevű Kerület Esperestje; 's több Ts. Ns. Vgyék Táblab.
Becsky (Tsanád-Szántói) Ignátz, Ts. Szathmár 's több Vgyék' Táblab.
Becsky (Tsanád Szántói) Károly, Szathmár Vgyei Szolgabiró.
Biró László Szathmári Megyebeli áld. pap, Böltselkedés és Theologia Doctora, 's a' püspöki Lyceumban philosophia Professora.
Botka (Kovácsvágási) Lajos, Ts. Szathmár Vgye Fő Táblabirája.
Botka (Névedi) Lajos, több Vgyék Fő Táblab.
Csabay (Kürti) Antal, Szathmár Vgyei Fő Táblab.
Cserei (Nagy Ajtai) Sámuel, Cs. kir. Fő Strázsa Mester' Özvegye.
Czendy János, Patikás Nagy Bányán.
Darvas (Darvai) Gábor, Ts. Szathmár 's több Vgyék Táblab.
Dessewffy Jósef Gróf (Cserneki és Tarkői) a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.
Domahidy (Domahidi) Pál, Ts. Szathmár Vgye Számvevője.
Felső Bánya Városa Ns. Magistratusa.
Hajós Nagy András N. Károlyi Ref. Esperest. 2. *Péld.*
Horváth Antal, Ts. Szathmár Vgyei Táblab.
Isaak (Kis Dobronyi) Sámuel, Kir. Tanácsos.
Isaak (Kis Dobronyi) Lajos, Szathmár Vgye Fő Táblab.
Juhos Miklós, Szabad kir. Szathmár-Németi Városa Hadi adó Perceptora.

Kegyes Oskolák Nagy Károlyi Gymnásiuma.
Kende (Kölcsei) Zsigmond, Szathmár Vgyei Első Al-Ispán.
Komoróczy Lajos, Ts. Szathmár Vgye Fő Szolgab.
Kritsfalusy János Bélteken.
Madarassy (Mező Madarassi) Pál, Ts. Szathmár Vgye Szolgab.
A' Magyar Literatura Halgatóji a' Szathmári Püspöki Lyceumban.
Matay (Gutorföldi) Antal, Szathmár Vgye első Al-Jegyző.
Nagy Bányai Ref. Egyházi Vidék.
Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Jószágai Kormánya.
Pap (Törökfalvi) János, Táblab.
Salánki Lajos.
Szirmay (Szirmai) György, Ts. Szathm. Vgye' Fő Szolgab.
Szirmay (Szirmai) Lajos, Ts. Szathmár Vgye Fő Táblab.
Szőke Károly, Rendes Esküdt.
Újfalusy (Újfalusi) Jó'sef, Táblab.
Uray (Urai) Balint, Szathmár Vgyei 2dik Al-Ispán.
Kezdi Vásárhelyi Jó'sef Szathmár Vgyei V. Fiskális.
Zilahi Olvasó Társaság.

SÁROS VÁRMEGYE.

Vásáros Naményi Ifjabb Báró Eötvös Ignátz, Ő Cs. kir. Felsége valós. belső titkos Tanátsosa, 's Kamarása, 's a' Fő Méltóságú Magyar kir. Udvari Cancellária Pro-Cancelláriusa. Ts. Sáros Vgye Fő Isp.

SZEPES VÁRMEGYE.

A' Késmarki Evang. Lyceumban lévő magyar Literaturai Társaság.
Praemonstratensis Kanonok Urak Lőcsei kir. Gymnasiuma.

TEMES VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több Ts. Vgyék' Táblab. 's Ts. Temes Vgye Fő Szolgabirája 's Számvevője.
György Jó'sef, Ernestházi Plebános.
Kanya András, Mariaföldi Uradalmi Számtartó.
Oltoványi István, Nagy Jecsai Esperest a' Csanádi Sz. Szék és Temes Vgye Táblab. és Grabatzi Plébánus.
Osztoits (Nagy kis Szemlaki) János, T. Temes Vgye Fő Fiskálisa.
Pechata Károly, Sz. Andráson.
Stojanovits János, a' Félegyházi Uradalom Plenipotentiariusa.
Wimmer László, kir. Kamaralis Rékasi Uradal. Számtartója, és Témes Vgye Táblab.

TOLNA VÁRMEGYE.

Benevits Pál, Döbröközi Pélbánus, és Dombovári nyugalomra lépett Al-Esperest.
Bernrieder (Berneki) Jó'sef, Táblabiró.
Beszédes Jó'sef, a' Sárvizi, Kaposi, Siói, és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fő Vizmérője.
Bezerédy (Bezerédi) István, Táblab. 's T. Tolna Vgye' Fő Jegyzője.
Bregovits Pál, Simon-Tornyai Esperest, és Tamási Plébános.
Csapó Dániel, Tolna Vgyei Isó Al-Ispány.
Csekey János, Bölcskei Prédikátor és Esperest.
Daróczy (Király Daróczi) 'Sigmond, Paksi Plebános 's Tek. Tolna Vgye Táblab.
Egyed Antal, Apátur, Esperest, Duna-Fölvári Plebánus és Tolna Vgyei Táblab.
Holéczy Mihály, Nagy Szokoli Evang. Prédikátor.
Jeszenszky (Nagy Jeszeni) Ignátz, több Vgyék' Táblab.
Katanfai János, Kis Székelyi Plebános.
Kis Péter, Földvári Káplán.

Kutsán Károly Baratson.
Mandl Mihály, Kis Doroghi Plebános.
Németh János, Varasdi Plebános.
Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vgyék' Táblab.
Stankovánszky (Stánkováni) Imre, Ts. Tolna Vgye Fő Jegyzője 's Táblab.
Svastits (Bocsári) Lajos, Ts. Tolna Vgye Táblab. és tiszteletb. Fő Szolgab.
Szalay Antal, Sásdi Plebános.
Teklich János, Báttaszéki Tisztartó.
Zámolyi Jósef Földvári Evang. Prédikátor.

TORNA VÁRMEGYE.

Szilassi és Pilisi idősb Szilassy Jó'sef, Sz. István Apost. kir. jeles Rendének keresztes Vitéze, Cs. kir. Udvari Tanácsos, a' Fő Mgu Hétszemélyes Tábla Assessora, Ts. Torna Vgye' Fő Ispánja, és a' Tul a' Dunai Helv. V. követ. Superintendentia Fő Kurátora.

Berkó Sándor, a' Szadvári Hgi Uradalomb. Tiszti. Irnok.
Koos Pál, több Vgyék' Táblab. és a' Ts. Tornai Uradalom Igazgatója.

TORONTÁL VÁRMEGYE.

Babusnik Mihály, Uradalmi Tisztartó.
Bárány (Debreczeni) Ágoston, Táblab. 's T. Torontál V. Levéltárnoka.
Diván (Padei) Constantin, Ts. Torontál Vgye' Al-Jegyzője.
Hertelendy (Hertelendi) Ignátz, Torontál Vgyei Iső Al-Ispán.
Hertelendy (Hertelendi) Maximilián, több Vgyék Táblab.
Karácson (Ivándi) István, Ts. Torontál Vgye' Fő-Adószedője.
Karácsonyi (Beodrai) Bogdány, több Vgyék' Táblab.

Kis (Ittebei) Antal, kir. Udvarnok, több Vgye Táblab.

Lapády Jósef, az Etskai Urad. Plenipotentiariusa.

Báró Lipthay (Kisfaludi) Fridrik, Cs. kir. Kamarás.

Nagy-Szent Miklósi Uradalom.

Nyikos György, Ts. Torontál Vgye Táblab. és Kamaralis Tisztartó.

Parais János, Német Szetsányi Plebános, 's több Vgyék Táblab.

Rózsa Balás a' Bébai Uradalom Kasznárja.

Tropp (Troppaui) István Gyülvészi Uradalmi Igazgató.

Torontáli Nemzeti Casino.

Várady János, Esperest és Nagy Becskereki Plebános, 's több Ts. Vgyék Táblab.

Zebernay György, a' Zsombolyi Urad' Tisztartója.

TRENCHIN VÁRMEGYE.

Illésházi Gróf Illésházy István, Trenchin Örökös Ura, az Arany-Gyapjas Rend Vitéze, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás Magyar kir. Asztalnok Mester, Tek. Liptó és Trenchin Vgyék' örökös és valós. Fő Ispánja.

Marczibányi (Puchói) Antal, több Vgyék. Táblab.

Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay-Ugrócz örökös Ura, Cs. kir. Kamarás, 's a' T. Dunán inneni kerületi Törvényszék' Birája.

UGOCSA VÁRMEGYE.

Ts. Ns. Ugotsa Vgye TT. Statusai és Rendei.

UNGH VÁRMEGYE.

Barkóczy (Szalai) János idősb. Gróf Cs. kir. Kamarás.

Csurgovics János, Munkácsi Kanonok, Bereghi Fő Esperest, Ts Ungvár, és Zemplén Vgyék' Táblabirája, az Ungvári kir. Gymnásium Directora és az Isteni Tudománynak Doctora.

Horváth (Palóczi) Simon, Ts. Ungh Vgye Első Al-Ispánja.

Petrovay (Petrovai) István, Ts. Ungh Vgye másod Al-Ispánja.

VAS VÁRMEGYE.

Batthyáni Herczeg Batthyán Fülöp Németh-Újvár örökös Ura, Strattmanni Gróf Leopold Császár jeles Rendének Commendatora, Cs. kir. Kamarás, 's Ts. Vas Vgye örökös és valóságos Fő Ispánja a' Magyar Tudós Társaság Igazgató Tagja.

Bertha (Felső Eőri) Ignátz, Tek. Vas. Vgye Al-Ispánja,

Bitnitz Lajos a' Szombathelyi Egyházi Megye Áld. Papja, Philosophia Doctora, a' Magyar Országi és a' Boroszloi Tudós Társaságok rend. Tagja a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és Magyar Nyelv Tud. Tanitója, és Ts. Vas Vgye Táblab.

Bodó (Kis Béri) Miklós, Cs. kir. penzionált Lovas Kapitány.

Dese (Puszta-Rádóczi és Deskölkedi) Pál, a' Szombathelyi Székes-Egyház Lector-Kanonokja, Német Újvári Fő Esperest, a' Szombathelyi Egyházi Törvényszék, úgy Vas és Zala Vgyék Táblabirája, 's a' Philosophia Doctora 's a' t.

Dienes (Nemes Népi) Gábor, Táblabiró 's Ts. Vas Vgye Szolgabirája

Ebergényi (Ebergényi) Benedek, több Vgye Táblabirája.

Gyurász Adám, Tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Hrabowszky (Hrabowai) János, Ilites Ügyvédő Küszeghen.

Ilés (Edvi) Pál, Ns. Dömölki Evang. Prédikátor, 's Superintendentialis Levéltárnok.

Jósa (Nagy Bányai) Rudolf, Ts. Vas Vgye Tiszti Al-Ügyésze, és Ts. Ns. Zala Vgye Táblabirája.

Káldy (Alsó Káldi) Jó'sef, Vas Vgye Táblabirája. Kőszeghi Olvasó Egyesület.

Mórocza (Vámosi) Dániel; Ts. Vas 's több Vgye Táblab. és a' N. Méltós. Batthyáni Nemzetség Levéltárnoka. Körmenden.

Németh János, Szobathelyi Megyebeli áld. Pap 's Kőszeghi Káplán.

Páál (Felső Eőri) János, több Vgyék Táblab.

Praemonstratensis R. I. Kanonok és Professor Urak Szombathelyen.

Radó (Sz. Mártoni) Ignátz, Ts. Vas Vgye Jegyzője.

Séllyey (Séllyei) Elek, a' Dunántuli kir. kerületi Tábla, úgy Ts. Zala Somogy, Varasd, és Kőrös Vgyék Táblabirája.

Spettel Jó'sef, Mélt Gróf Festetits Imre Tisztartója.

Szegedy (Mező Szegedei) Károly Cs. királyi Kamarés 's több Ns. Várm. fő rangu Táblabirája.

Sz. Renedek Rendén lévő Director és Professor Urak Kőszeghen.

A' Szombathelyi kir. Lyceumbeli Ifjuság.

Szombathelyi olvasó Társaság.

VESZPRÉM VÁRMEGYE.

Asztaller Károly Palotai Plébánus.

A' Bakonybeeli Apátság Könyvtára.

Bárány Pál, Festetits Antal Kamarás Fiskálisa Déghen.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak, Pápai Residentiája.

Beke Ur Veszprémben.

Boda László, T. Veszprém Vgye Táblab. és a' Mélt. Veszprémi Püspök Uradalmi Fiskálisa.

Csirke János, Gróf Zichy István 's több Ns. Házak Fiskálisa, Veszprém Városa Jegyzője, és Superintendentiális Assessor.

Egyed János Dégi Plebánus.

Esterházy (Galanthai) Mihály, Gr. Fraknó Örököse; Cs. kir. Kamarás.

Sz. Ferentz Szerzete Conventje Pápán.
Fitler István, Mező-Laki Uradalmi Kasznár.
Guzmits Iszidor, Bakonybeeli Apátur, a' Sz. Theologia Doctora, és a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.
A' Helvetiai Vallástételt tartó Pápai Egyházi Vidék Lelki Pásztorai.
Hollósy Gábor, több Ns. Vgyék Táblabirája.
Horváth Ignátz, a' Kegyes Oskola Szerzet Veszprém Collegium Rectora, és a' helybeli Gymnasium Directora.
Kolosvári Sándor, Apátur, és Veszprémi Kanonok.
Kugler Ferentz, Marczaltői Plebánus.
Külley János, Sz. Lászlói Prépost és Veszprémi Kanonok Pápai Olvasó Társaság.
A' Pápai Nemes Tanuló Ifjuság,
A' Pápai Olvasó Társnság.
Stettner György, Ns. Torna Vármegye Táblabirája hites ügyvéd, a' Pápai Ref. Collegiumban Törvények Professora, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Szmodiss (Nagy és Kis-Barkótzi) János Apátur, Veszprémi Kanonok, Seminárium Praefectusa 's Ts. Zala és Somogy Vgyék' Táblab. 2.*Exempl.*
Tót Athanasius, Sz. Benedek Rendebeli, áldozó Pap Bakonybélben.
Villax Ferdinand, Zirczi, Pilis és Pásztói Apátur, 's több Vgyék Táblab.

ZALA VÁRMEGYE.

Alsó Lendvai Alsó Vidéki Al-Esperesti Kerület.
Barcza (Nagy Alásonyi) János, több Ts. Vgyék' Táblabirája.
Belicz Jónás, A. Lendvai Uradalmi Földmérő.
Bertalan (Kozmadomjai) Vintze, T. Letenyei Uradalom Inspectora.
Chinorányi Boldi'sár, Zala Vgyei Tábla-'s Fő Szolgabiró.
Deák Ferentz, több Vgyék' Táblab.

Dély Boldi'sár, Ts. Ns. Zala Vgye Táblab.
Diskay (Diskai) Ferentz, Zala 's Veszprém Vgyék' Táblab.
Farkas Imre, Gazdaságbeli Számadó Tiszt, Inkén.
Ferentzy Jó'sef, Merenyi Uradalmi Számtartó.
Gróf Festetits (Tolnai) László Cs. kir. Kamarás.
Forintos (Forintosházi) Jó'sef, Zala Vgyei Táblab.
Gerits Pál, a' Keszthelyi Georgicon Archonja, több Tudós Társaságok Tagja.
György Sigmond, rendes Föld-és Vizmérő Keszthelyen.
Házy Jó'sef Sz. Miklósi Plebános.
Horváth Farkas, Orvos Doctor N. Kaniszán.
Horváth 'Sigmond, Kővágó Eörsi Evang. Prédikátor, 's Nemes Zala Vgye Táblab.
Inkey (Pallini) Nep. János, Cs. kir. Kamarás.
Jósa László, Hites Ügyvéd.
Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor, több Nemes Vgyék Táblab., 's a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.
Magyar Jó'sef, Ispány.
Martinkovits Jó'sef, Tisztartó Pölöskén.
Nagy István, Generális Notárius, és B. Füredi Prédikátor, Zala Várm. Táblabirája.
Nedeczky (Nedeczei) Lajos, Zala Vgyei Tábl. 's Fő Szolgabiró.
Oszterhueber Jó'sef, Ts. Zala Vgye' Táblabirája.
Phahler Károly hites Ügyvéd Keszthelyen.
Plander Ferentz, Novai Plebánus és Esperest.
Podolay Menyhért, az Ájtatos Oskolák Szerzete Áldozó Papja, 's a' Nagy Kanizsai Collegium Rectora és Gymnasium Directora.
T.T. Praemonstratensis R. I. Fő Tisztelendő Professor Urak Keszthelyen,
A' Praemostratensis rend. lévő Fő Tiszt. Urak Türjei Prépostsága.
Ruszek Jó'sef, Sz. Margit Hahóti Apát, Keszthely Mezőváros Pelbánusa, és a' Keszthelyi Kerület Fő Esperestje, az Isteni Tudomány Doctora, és a' Nemzeti Oskolák Directora.

A' Sz. Benedek Renden lévő T. T. Tihanyi Apátság.
Szilágyi Jó'sef, a' Szétsi Szigeti Urad. Számtartója.
Szukics Jó'sef, Sz. Iványi Plebános és Esperest.
Zalavári Fő Tiszt Apáturság.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Balásbázy (Balásházi) János, Ts. Ns. Zemplén Vgye Táblab., és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Bernáth Antal, priv. Tállya Városa Fő Jegyzője.
Cassino Társaság Zemplénben.
Diósy István, Homonnai V. Esperest, és Nagy-Mihályi Plebános.
Dokus (Csabai) László, Zemplén Vgye Első Al-Ispánja, több Vgyék' Táblab.
Kinczel Antal, Új Ventselleji Plebánus.
Molnár András, Esperest, és Tolcsvai Plebánus.
Szemere (Szemerei) Péter, Ts. Ns. Zemplén Vgye Fő Szolgabirája.
Szögyényi (M. Szögyényi) Ferentz több Vgyék Táblab.
Paulovics Ignácz.
Ponárfy Demeter. *Liszkán.*
Tamásy Calasantius, a' Kegyes Oskolák Szerzete áld. Papja, Böltselkedés Doctora, és a' S. A. Újhelyi Collegium Rectora, és Gymn. Directora.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztertze Bányai Megyés Püspök. —

Leicht Ferentz, Besztertze Bányai Könyváros.

HORVÁTH, TÓT ÉS DALMAT ORSZ.

Szutsis (Paczéri) Pál Mátyás, Diakovári és Szirmiai Megyés Püspök.

Ürményi (Ürményi) Ferentz, Ő Felsége belső titkos Tanátsos, Fiume Városa, 's a' Magyar tenger mellék Kormányozója, Fiume 's Bukkari Városok Kapitánya.

Posega Vármegye.

Jankovits (Daruvári és Straxemanni) Isidor, Arany Sarkantyús Vitéz Cs. kir. Kamarás.

Markovics (Cserneki) Gusztáv, Ts. Posega Vgye Táblab. 's Szolgabirája.

Varasd Vármegye.

Barlabás Ágoston, Varasd Vgye Táblab. és Fiskálisa.

Chinorányi Antal, Harminczados Krapinán.

Ruszszek Ignátz Varasd Vár. 's több Uradalmak Rendes Fiskálisa, Varasd Várm. Táblab.

Verőcze Vármegye.

Fésüs Dániel Tanuló Eszéken.

Hoblik Márton, több Ts. Vgyék Táblab. Ts. Verőcze Vgye Fő Fiskálisa 's a' Magyar tudós Társaság levelező Tagja.

Mészáros Gáspár, Rumai Uradalom Számvevője.

Zsitvay Jó'sef, több Vgyék' Táblab. 's Tek. Verőcze Vgye Jegyzője.

Zagráb Vármegye.

Szent Péteri Horváth Jó'sef, Zágrábi Kanonok Zala, Varasd Vgye, és a' Sz. Szék Táblab.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kováts Miklós Ő Felsége belső titkos Tanátsosa, Erdélyi Püspök.

Bedő (Dálnoki) Jó'sef, Szegények Ügyvédje Maros-Vásárhelyen.
Baritz Mihály, Szilágy Somlói Plebánus és Esperest Sz. Somló.
Gróf Béldy (Uzoni) Ferentz, Erdélyi Fő Kormányszéki Titoknok.
Csicso Kereszturi Pósta Statió.
Az Erdélyi Hiradó és Társalkodó Szerkesztetője.
Gróf Gyulai (Maros Németi) Lajos.
Gróf Kemény (M. Gyerő Monostori) Jó'sef Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Kintstartói Titoknok, 's a' Magyar Tudós Társaság Tagja.
Gróf Kemény (M. Gyerő Monostori Báró) Sámuel, Udvari Concipista Kolosvárott.
Kolosvári Casino.
Kolosvári Ref. Collegiumbeli Ifjuság.
Kontz Ádám, Udvar Bíró.
Kováts (Felfalusi) Antal, Plebánus Nagy Ágon.
Lakatos (Csik Sz. Simoni) Aloiz; Szamos Jovoszlón.
Báró Lakos János, Mária Theresia Rend' Vitéze a' 2dik Székely határ Őrző 15dik számu Gyalog Rgt. Obestere és Commendánsa Kezdi Vásárhelyen.
Márkus János, Professor Maros-Vásárhelyen.
Maros-Vásárhelyi Casino.
Mikó (Bölöni) Sámuel, Cs. kir. Bánya Igazgatói Controlor, Offenbányán.
Nagy Elek Kolosvárott.
Nagy Enyedi Ref. Collegium.
Szász Károly N. Enyeden Prof.
Székely-Udvarhelyi Ref. Collegium.
Tamási János, a' Balásfalvi püspöki Lyceumban Professor.
Tilsch J. Kolosvári Könyváros.

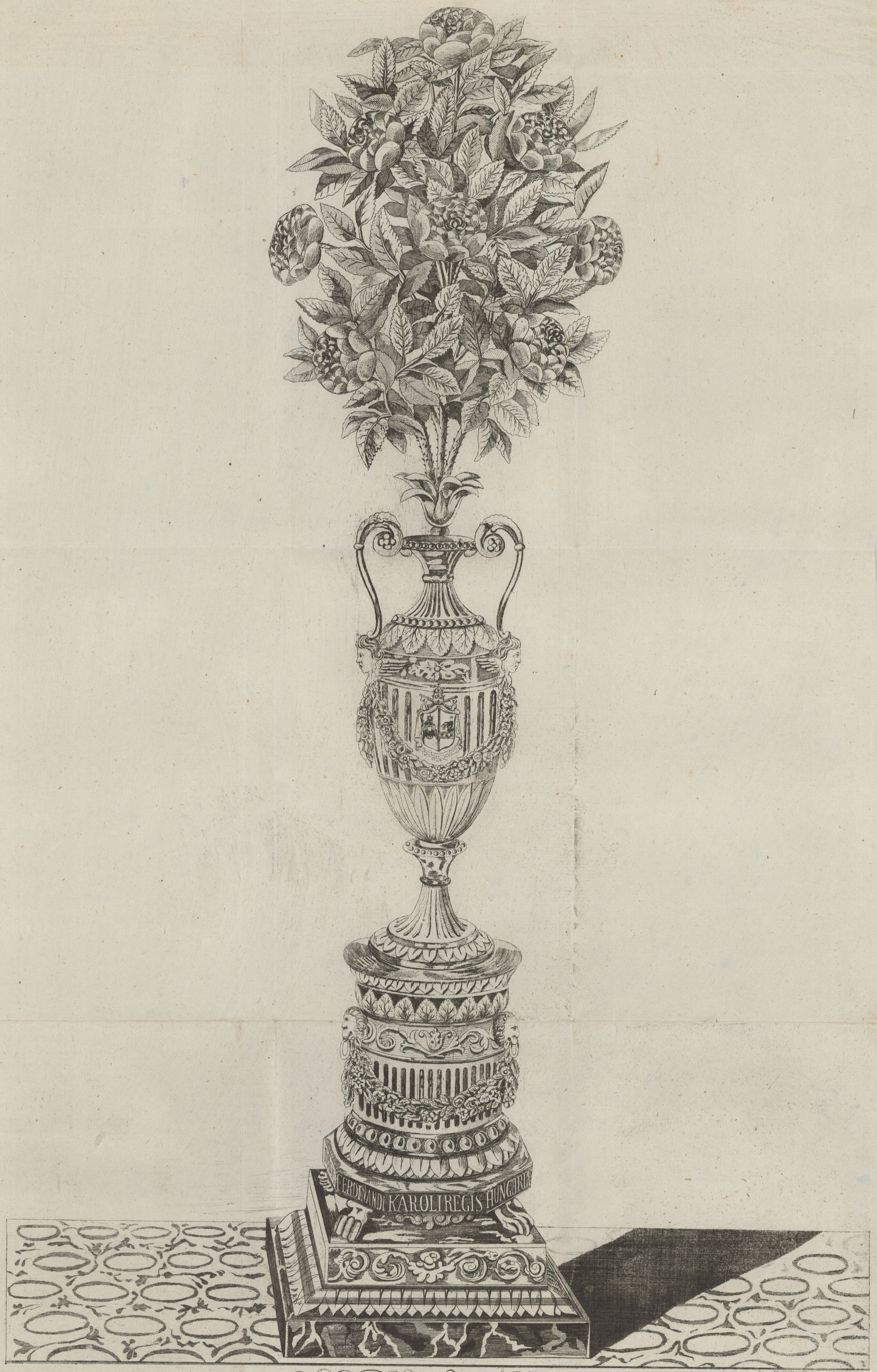

ARANY ROSA

Nagyméltóságu

Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Mária Grófné, s Ország Birónéja Ő Excellentiájának

ajánlja

Horvát István.

Azon Tudós Férjfiak, kik e' Tudományos Gyűjteményt alkalmas munkájikkal elősegítik,

tőlünk mindenik nyomtatott ivnyitól négy forinttal tiszteltetnek-meg ezüst pénzben,

csak arra kérjük a' Tudós Irókat, hogy a' beküldendő munkák közhasznu tárgyat foglaljanak magokban, tökéletesen kidolgoztassanak's tisztán, csínosan és hibátlanúl leirassanak; bizodalmasan kérvén egyszer'smind a' T. T. Irókat, hogy Munkájikat *egyenesen hozzánk Alólirtakhoz* utasítani méltóztassanak.

E' Gyűjteményből minden hónap végével egy 8—9 ivnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adatik ki, mellyre itt helyben, vagy alkalmatosság által elvitetve 5 fl. 36 kr.; postán elküldetéssel pedig 7 fl. 12 kr. pengő pénzben az Előfizetés.

Pesten, Augustus 1833.

Petrózai Trattner J. M.
és
Károlyi István m. k.
A' Tudományos Gyűjtemény'
Tulajdonosai 's Kiadóji.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.